De Tijdspiegel. Jaargang 8

bron
De Tijdspiegel. Jaargang 8. K. Fuhri, Den Haag 1851

Zie voor verantwoording: https://www.dbnl.org/tekst/_tij008185101_01/colofon.php

Let op: boeken en tijdschriftjaargangen die korter dan 140 jaar geleden verschenen zijn, kunnen auteursrechtelijk beschermd zijn. Welke vormen van gebruik zijn toegestaan voor dit werk of delen ervan, lees je in de gebruiksvoorwaarden.

dbnl digitale bibliotheek voor de Nederlandse letteren

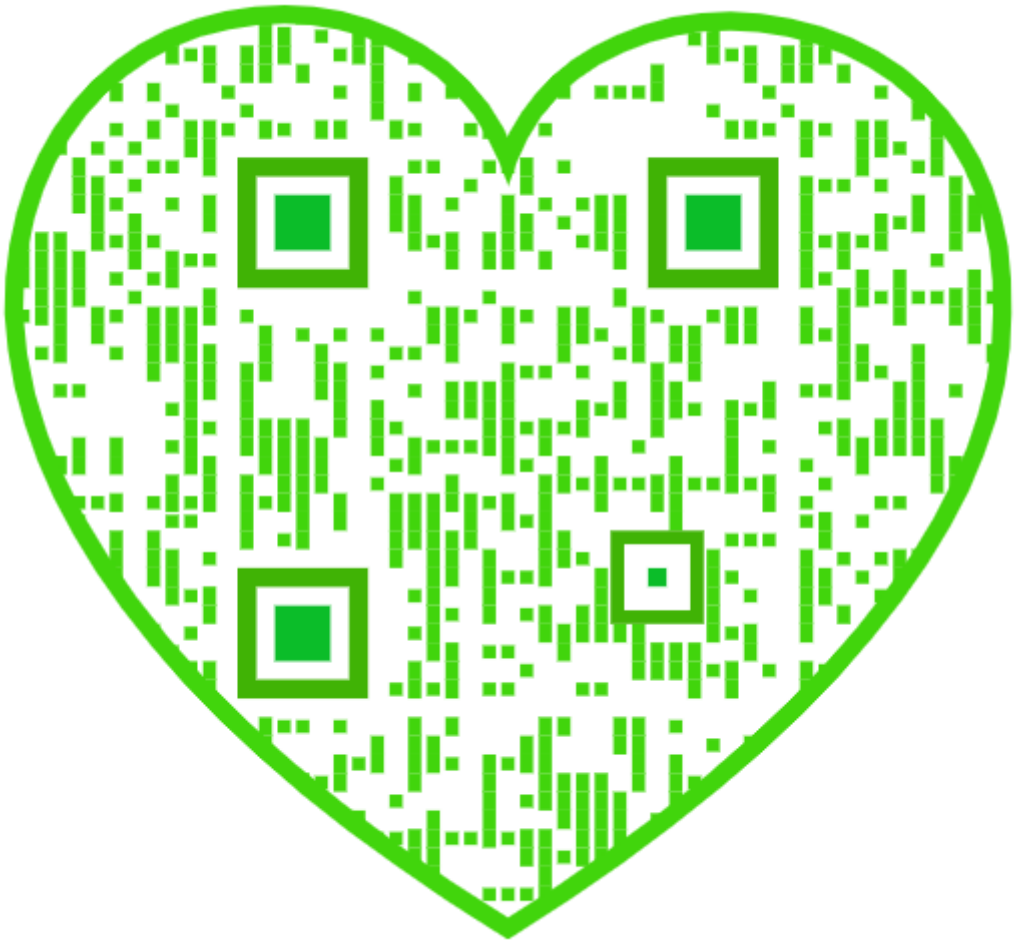

[Eerste deel]

Inhoud.

Afscheid- en Welkomgroet bij de Jaarverwisseling	blz. 1

Godgeleerdheid. - Wijsbegeerte. - Staatkunde. - Opvoeding en onderwijs.

	Blz.
Het Gebed des Heeren, beschouwd als een hoofdinhoud des Christendoms. Acht leerredenen door Athanase Coquerel, uit het Fransch	6
Een opmerkelijk teeken des tijds. Godsdienstige rede, naar aanleiding van het 5e vers, 35e kapittel van het 2e boek van Mozes: 'Neemt van het uwe eene heffing ter eere des Eeuwigen; al wie gewillig van harte is, brenge de heffing ter eere des Eeuwigen, goud, zilver en koper.' Door M.L. Kan, Israëliet. Geheel ten voordeele eener Hervormde kerkbouwing in het Hollandsche veld, gemeente Hoogeveen	16
De twee Zusters. (Eene Allegorie.)	81
Een predikant der Doopsgezinden, contra een Hoogleeraar uit de Hervormde Kerk. Naar aanleiding van een opstel in de Jaarboeken voor wetensch. Theologie VIII d. 3e stuk	88
Zes stellingen over het ultra-protestantismus	161
Predikkunde. Twaalf preken over teksten uit het N. Testament, door F.J. Domela Nieuwenhuis	163
De Hoogleeraar J.H. Scholten, en de emeritus predikant W. Broes	179
De stem eens grijzen over den vader der geloovigen. (Abraham, den Christenen tot stichting voorgesteld door H. van Heijningen, Predikant te Meppel.)	183
Gedachten over de rigting van den geest des tijds bij den aanvang van de tweede helft der negentiende eeuw	187

Dom Pitra en het Katholieke Holland	241
Johannes Clarisse, sprekende nadat hij gestorven is. Een leesboek voor het Christelijk huisgezin, met portret	250
Innere Mission. Reis naar Hamburg en Berlijn, of eenige dagen toegewijd aan het gebied der Innere Mission, door O.G. Heldring, 2e stuk. (Zie Tijdspiegel 1850, II, bladz. 241-246)	255
Scholten - van Oosterzee	260
De goddelijke natuur van onzen Heer Jezus Christus. Proeve van onderzoek door D. Doedes, predikant te Ingen	321
De Lijdensweek des Heeren. Een historisch onderzoek door Dr. J.J. van Oosterzee, predikant te Rotterdam	340 en 401
Een welluidend accoord, - drie stemmen uit het buiten- en binnenland over Staathuishoudkunde. No. 1. Wat men ziet en wat men niet ziet, naar het Fransch van Fred. Bastiat.	

	Blz.
N°. 2. Beknopt overzigt van de eerste beginselen der Staathuishoudkunde enz., naar het Fransch van Adolphe Blanqui.	349
N°. 3. Beginselen der Staathuishoudkunde, door Mr. J.L. de Bruyn Kops	
Over stichtelijke literatuur, met een oog op onzen tijd. Bijdragen ter bevordering van het Christelijke leven, verzameld door M.A. Amshoff en W. Muurling. Ten voordeele van de geringe volksklasse, om in hare geestelijke behoefte te voorzien. Jaargang 1850. Eerste en tweede stukje.	415
De ware godsvrucht, of de Heilige Schrift toegepast op ous dagelijksch leven, door eene tuiniersdochter uit Engeland, schrijfster van 'de parel der dagen.' Vertaald. Christelijke redevoeringen van Dr. W.E. Channing. Uit het Engelsch, door J.J. Swiers, predikant te Havelte	
Protestantismus en kunst. Zwak woord voor sterke zaak	420

Letterkunde.

Gützlaff's geschiedenis van het Chinesche Rijk, van de oudste tijden tot op den vrede van Nanking. Uitgegeven door K.F. Neumann, en vertaald door K.N. Meppen, met een voorwoord en slot van Dr. Gützlaff voor deze Nederduitsche uitgave. Met eene kaart van China en het portret van den auteur	23
Een Spaanschgezinde Nederlander uit den tegenwoordigen tijd	29
Nagalm der feestviering te Groningen, den 25 September 1850, en volgende dagen, bij gelegenheid der inwijding van het Academie-gebouw. Dichtstuk van F.C. de Greuve	35

Taalkundig Woordenboek	95
Iets meer dan vijf woorden over vijf jaarboekjes. Nederlandsche Volks-almanak voor 1851, onder redaktie van A.J. de Bull en H.J. Schimmel. Geldersche Volks-almanak voor het jaar 1851. Zeventiende jaargang. Drentsche Volks-almanak. 1851. Vijftiende jaar. Almanak voor Hollandsche blijgeestigen, voor het jaar 1851, met platen. Nieuwe serie. Vijfde jaargang. Almanak voor de jeugd voor 1851, door C. van Schaick. Met platen	100
1853. Eene geschiedenis van gebeurtenissen die niet gebeurd zijn, door Dr. G. Oelsner Monmerqué. Uit het Hoogduitsch vertaald door E. de Romar. Met eene herinnering aan Gregoor VII, of de strijd tusschen Kerk en Staat in de XI eeuw, door J.H. Sontral	112
Jaarboekjes mishandeling	193
Almanak voor het schoone en goede voor 1851	194
Vergeet mij niet. Muzen-almanak voor 1851	196
Aurora voor 1851	198
Daphné. Nederlandsche poëzij, onder redactie van J.J.L. ten Kate. Eerste bundel	272
De Nederlandsche hoofd-rivieren en de plannen tot hunne (hare) verbetering. In populairen toon beschreven door een oud soldaat. Met 4 platen en 2 tabellen	277
Drie gidsen door, uit, verder dan het leven der aarde. De kunst om rijk en gelukkig te worden. - De beste leidsman door het gansche leven. Geschenk aan den ouderdom, door A. Faure Beeckman, rustend predikant van Voorst. De geheimen van gene zijde des grafs. Ontsluieringen omtrent het leven na den dood. Uit het Hoogduitsch	280
De opvoeding van den mensch ter zelfbeheersching, door Dr. J.C.G. Joerg, Hoogleeraar in de geneeskunde aan de	285

Universiteit te Leipzig. Vertaald door Dr. H. Riehm

Theorie en praktijk.

Hermes. N°. 1. Beschouwingen over den stoffelijken en zedelijken toestand der tegenwoordige Europesche maatschappelijke stelsels; en Ontwerp van een plan ter wering der armoede en ter bevordering der nijverheid, onafhankelijkheid

	Blz.
en van den voorspoed in de maatschappij. De inrigting tot het weren der bedelarij te Gouda, door J. Herman de Ridder, uitgegeven ten behoeve der arme Hollanders te Fredrikstad aan den Eider	355
So ging es und geht es noch heute! en toch niet geheel zoo. Balthasar Bekker in Amsterdam. Een portret uit de XVII^{de} eeuw, door Dr. E.J. Diest Lorgion, schrijver van Balthasar Bekker in Franeker	356
De Wilmingtons, of de kracht der beginselen; door de schrijfster van Angela, Mont Sorel, Emilia Wyndham, enz. uit het Engelsch door P. van Os, in 2 deelen	358
Bibliographie voor Nederland, of algemeene naamlijst van nieuw verschenen werken in alle vakken, ten behoeve van uitgevers, boekhandelaren, boekverzamelaars en geleerden, door J. Tideman, 's Hage, bij Gebr. J. en H. van Langenhuysen. 1 Augustus tot 31 December 1850. Elf nommers. Voor dit jaar tot 5 April zes nommers	360
Gedenkschrift der inwijding van het nieuwe academie-gebouw te Groningen in September 1850. Uitgegeven door de vereenigde commissie ter regeling der feesten. Reunie en Academiefeest. Schetsen en mededeelingen door den schrijver van Ons dorp.	425
Een waarschuwende blik rugwaarts voor vorsten en volken, in de geschiedenis van den jongsten tijd, sedert den val van Napoleon, tot op onze dagen. In eene algemeene beschouwing voorgesteld, door Dr. K. Hagen, vrij bewerkt naar het Hoogduitsch, door Mr. P. Bosscha. Vierde aflevering	427
De eerste aflevering van van Lennep's Vondel	432
Het cederdal. Naar het Engelsch van Grace Aguilar	433

Een proeve, die niet behoeft voortgezet. 435

Zes gewijde woorden uit eene eerlang uit te geven Nederlandsche Chrestomatie, uit in- en uitlandsche proza-schrijvers, door Jonkhr. Mr. J.F. van Breugel

Een nieuw gedicht van den oudste onzer levende poëten 436

Mengelwerk.

Extra familiare brieven aan een vriend, uit en over Duitschland. - Elberfeld. - Baden-Baden. Impressions de voyage. (Vervolg en slot. Zie Tijdspiegel 1850, II, blz. 460). 38

Een droom 47

Het geweten 58

Voorwerpen, geschikt voorde Tentoonstelling te Londen, Mei 1851. (Humoristisch-politisch-philanthropisch-satyrisch.)
(Zie Tijdspiegel XII^{de} Aflev. 1850.) 66 en 463

Brievenbus.
I. Brief van Castigatie over eene enorme hartelijkheid 68

II. Oorlogsverklaring aan de groot-octavo uitgaven van Tollens' dichtwerken door Philodemus 69

III. Brief aan den Redacteur over de uitgave van zeker stichtelijk Tijdschrift 70

IV. Brieven over de geestelijke goederen in Gelderland 148

V. Brief van een oud-Burgemeester aan -? over den Spaanschgezinden Nederlander uit den tegenwoordigen tijd 150

VI. Brief aan den onbekenden schrijver van het stukje ‘Sterke Drank’ inden Tijdsp., Febr. 1851, blz. 132-136 235

VII. Brief over een mislukt dramatisch (?) product, om den zinkenden Kunstengod aan 't Y wat op te heffen 471

VIII. Brief van Ds. J. Visscher aan Chonia 474

IX. Drentsche brief van Schepers Geessien over het te vroeg afleggen van schijndooden	478
Noord-Amerikaansche schetsen. Door Charles Sealsfield. (Vervolg. Zie Tijdspiegel 1850, II, bladz. 472.)	72, 152, 310 en 391
De geschiedenissen van Jozef en Jodocus Mispelboom. Fragment uit een hedendaagschen, burgerlijken, Nederlandschen roman	115, 209, 297, 369 en 449

	Blz.
Zoo zijn er, of baas Gansendonck en Kobe, zijn knecht. Twee hoofdstukken uit het nieuwste werk van H. Conscience	125
Sterke drank. (Niet uit de lucht gegrepen.)	132
Het aandeel der Joden aan de nieuwste politieke gebeurtenissen	136
Lexicon Manuale, of: Handwoordenboek voor den Tijdspiegel. (Zie Tijdspiegel 1850, II, bladz. 27.)	137 en 379
Aan een schenner van den roem der vaderen	146
Proeve eener puriteinsche tekstverbetering	148
Mijne reis met de landmail van Batavia naar Singapore, Ceilon, Aden en Suez tot Alexandrie in Egypte, door Mr. J.C.F. Baron van Heerdt	201, 289, 361 en 438
De Censor over behaagzucht. (Eene redevoering.)	221
Curiositeiten van verschillenden aard, opgedragen aan de lezers van den Tijdspiegel	232
Snippers bij het opruimen mijner kamer gevonden	237 en 480
De advocaat Alberdingk Thym, als verdediger der zaak van Pauwels Forestier en diens vrienden de Jezuïeten	467

Afscheid- en welkomgroet bij de jaarsverwisseling.

De grenspaal is bereikt; een geslacht snelde dien in vogelvlugge vaart voorbij, en stuift het breede spoor der eeuwen in, gejaagd door den knellenden zweepslag van den Tijd: de ware monarch der monarchen en der volkeren. Wat is het opschrift op dezen grenspaal, welke reeds op den achtergrond wegzinkt in het blaauwend verschiet der vervlogene eeuwen, die niet meer zijn dan uitgedoofde zonnen aan den hemeltrans? Het opschrift? Durven de menschen de uitgebloeide tijdperken doen herleven? Waarom niet? De geschiedenis is mede eene Académie des Inscriptions; zij griffelt op elken grenspaal onverdelgelijk schrift. De geschiedenis der wereld: het oordeel der wereld. Wat is hare beslissende uitspraak over onze halve eeuw? Eeuwen! watzijt ge? vormen, vormen, anders niet, voor den sterfelijke, die in de beide kerkerholen van tijd en ruimte gekneld, de witte muren zijner cel met eindelooze groote en kleine streepjes beschildert, en deze noemt hij: - jaren - eeuwen! - Als een onsterfelijke geest, die aan Gods troon boven stof en vorm verheven is, ons beschouwt, ijverig bezig, om de cellen met die streepjes onafgebroken aan te vullen, - hij zal met medelijden glimlagchen! - maar de arme, kleine mensch, moet met den grooten, magtigen Tijd, die hem in duizenderlei vormen verschijnt, op die wijze - transigeren - en den betamelijken ernst niet verliezen, en hij nadert met aandacht en geestdrift den grenspaal der halve eeuw, en vraagt het aan zijn geslacht, dat naast en met hem leeft en sterft, lijdt en verwacht, en teleurgesteld wordt: ‘Broeders! wat hebben we gewonnen, wat hebben we verloren?’ Gewonnen, gewonnen heet het dadelijk, waar de negentiende eeuw haar vijftigste geboortefeest viert - zekerlijk gewonnen! - want elk verstreken tijdvak geeft winst. Het jaar, de eeuw, reiken, even als het grootboek in sommige handen, de coupons telkens uit. De tijd is een rentegevend kapitaal, hij geeft zelfs interest op interest: deze algemeene betaalbare coupons noemen wij de ondervinding, of de geschiedenis; want geschiedenis is niets anders dan voortgezette, bevestigde ondervinding voor vorsten en volken. Ondervinding, geboekstaafd in de lotgevallen der menschelijke geslachten, en deze is altijd winst. Als gij de ondervinding, de verbazende, schromelijk verbazende ondervinding van zestig eeuwen kondet optellen, zamenvatten, overzien en toepassen, dan zoudet gij zeggen: dat de tijd zijne enorme ren-

ten punctueel betaalt. Wat hebben we dan allen, die nog leven, te danken aan deze halve eeuw, die reeds onherroepelijk vastgeketend staat, als de honderdenvijftigste kolom der reusachtige gaanderij, waaronder de millioenen heen en weder wandelen, de menschen, de nooit vermoeide Peripatetici der aarde, wat heeft ze gegeven? Als ge die opschriften leest van 1801 tot 1851, het album van Saturnus, waarin wij heden ons nederig blaadje voegen, dan zult ge welligt klagen, dat het letterschrift hier en daar uitgewischt en onleesbaar is geworden. Welnu, de halve eeuw kenmerkt zichzelve, buiten zeer vele belangrijke ontdekkingen en uitvindingen, door een' geweldigen geest van tegenspraak, gedurige verbetering en herziening; daarom zijn de opschriften en bijschriften der jaartallen telkens doorgehaald, verbeterd; dit vijftigtal jaren was en blijft, even als sommige vertegenwoordigers in onze kamer, ongemeen rijk aan amendementen, aan interpellatiën, maar vooral aan tegenspraak. Wij mogen vaststellen, dat de halve eeuw, onophoudelijk (om hier eens in het groot te handelen, met de grooten der aarde) de vorsten de volkeren, en de volkeren de vorsten hoorde tegenspreken. Een onafgebroken disputatio en controvers over de regten van koning en volk, waarbij helaas! de scheidsman, die het hangend pleit beslechten zal, in den vorm van een slagvaardig leger, van eenige artillerieparken verschijnt; en toch blijft die tegenspraak nog aanhouden. Wij koesteren den wensch, dat het eens aan de Voorzienigheid behagen moge, een anderen en beteren, een beslissenden en laatsten scheidsregter op te roepen, die deze eindolooze tegenspraak, op hoog gezag, doet eindigen, zonder slagveld en moord in het groot, zonder bloed en tranen, zonder diplomatische slangenkronkels, zonder blinddoeken voor het volk, en bovenal zonder het hoogst gevaarlijke beroep op de goddelijke magt der Souvereinen, evenmin als op de goddelijke magt van een Souverein volk. Er is en blijft *één* Souverein daarboven! De Almagtige duldt geen tweeden Souverein naast zich, voorzeker niet op deze kleine, onbegrijpelijk kleine, daarheenzwevende planeet, die eens zal uit elkaâr spatten, hetzij men daar troont op een vorsten- of een volkentroon. Wij wachten op die beslissing der regten van menschen, met en zonder kroon. Zal het groote, het magtige, het allesbedwingende vraagstuk opgelost worden, vóórdat de vingers onzer nakomelingen, op den eerstvolgenden grenspaal, het jaartal 1900 griffelen?

Tegenspraak, verbetering, herziening, vooruitgang, ontwikkeling, dat zijn de klanken des tijds, de heldenleuzen der negentiende eeuw, en wij vermoeden, dat de tweede helft die even luide, en nog veel, oneindig nadrukkelijker zal herhalen. Bovenal het groote, het rijke woord - *herziening* - welk een echt menschelijk, een veelbeteekenend woord, voor ons geslacht, dat als de halve Goden in de geschiedenis, met minachting op de plebejers, de burgerlijken der vorige eeuwen, nederziet. Alles herzien, wat onder het bereik van millioenen oogen valt en gezien kan worden - de constitutiën, de wetboeken, de reglementen van orde, de financiën, het budget, de formulieren, de kerkbesturen, de kavallerie en de infanterie, de natuurkrachten en de Bijbelvertalingen, de spoorweglinien en de academien, de regten der Katholieke en Protestantsche kerken. Noem mij iets op,

lezer! dat niet vatbaar is om herzien te worden, van den ceder tot aan de hijzopplant, van het verdrag tusschen Oostenrijk en Pruissen te Ollmutz tot aan den almanak: tot Nat van 't Algemeen? Gij zult u buigen voor dit woord, dit heldenwoord der eeuw;

Herziening!

Maar nu de *wijze* waarop deze kapitale operatie aan onze altijd kranke eeuw moet toegediend worden. Want men heeft in de laatste vijftig jaren, zeer zonderling, deze kunstbewerking in praktijk gebragt, vergeet dat niet! men heeft de troonen herzien, door ze te verbranden, en te verbrijzelen; de regten der volkeren herzien, door geheime raadsvergaderingen en bedekte overeenkomsten - alleen tusschen de vorsten gesloten; - het heil der armen herzien, door henzelven met socialistische en communistische droomen te bedwelmen, te vergiftigen; de regten van het zoogenaamde Souvereine volk aan het volk zelf overgelaten, waardoor niets verkregen is, dan wankelende gemeenebesten, onstuimige volksmenners, eene reeks van tweegevechten, en een uitgeputte staatskas. Men heeft den grond, waarop alles rust, herzien en omgespit, maar alleen, in zooverre het eigenbelang, de eigen beurs, tevens door *die* herziening zoude winnen, en alzoo smeeken wij vooreerst, dat de aanbrekende halve eeuw, die onzen eenparigen welkomgroet ontvangt, dadelijk een begin moge maken met al die herzieningen *weder* te herzien, - en als het ons nu reeds door eene hoogere Wijsheid vergund is - licht, orde en vrede in den bajert te brengen!

Daar is intusschen nog iets (slechts eene kleinigheid) dat bij elke jaarwisseling aan die algemeene, allesomvattende herziening zoude onderworpen kunnen worden. Wij bedoelen onze beginsels, ons hart, ons vertrouwen, ons geloof. Mogten wij onzen wensch vervuld vinden, dan maakten allen, die tot heden toe voor den troon Gods nog niet herzien zijn, in hunne waarde of onwaarde, die nog op onze rondwentelende planeet mede omwentelen, zij maakten een aanvang met dat groote en heilige werk, en hielden zich vooreerst vlijtig bezig, om de amendementen en interpellatien der Eerste en Tweede Kamer daar binnen te vernemen: - Het woord Gods en het geweten! Dapper, moedig dat werk begonnen, broeders! en als ge met dat werk gereed zijt, gaat dan verder, en herziet de gansche wereld met al wat er op is: het budget, de dieren, die kruipen op de aarde, en de vogelen des hemels, voeg er zon, maan en sterren bij, met één woord, bij het einde der halve eeuw luide uitgeroepen aan alle oorden:

Leve de herziening!

Vooruitgang, ontwikkeling, eenparig voortstreven? Gewisselijk dit niet minder! Gewisselijk, vergun ons echter de vraag, *waarheen?* te regt, de magtige, schokkende, bezielende of vernederende tijds- en levensvraag: Waarheen? Ergens heen, voorbijgaand geslacht der menschen, ergens heen, gij kroondragers en trawanten der kroondragers, gij volkeren, gistend of gerust- of teleurgesteld, gij wijzen der eeuw, leidslieden der geesten, gidsen op den hobbeligen weg, waar de zesduizend jaren altijd nieuwe, betere, meer gezegende jaren voorspellen. Waarheen dan, negentiende eeuw! met uwe ontzaggelijke, nu bedwongene, dan los-

gebrokene reuzenkrachten? O! er zijn duizenden, die op deze vraag - en ze is de gewigtigste die de menschen elkaâr kunnen voorleggen - met het antwoord gereed staan: naar hoogere volmaking, en, zoo heet het van allerwege: naar een tijdperk van orde en vrede, naar eene algemeene verbroedering der menschen en onderling, naar een geheiligd staatkundig evenwigt. Daarheen streven, werken, worstelen wij; daarvoor hebben we alles veil; want, bepaaldelijk terug, naar de zonde, naar den bloedigen krijg, naar den opstand, naar de duistere, geweldige ziel- en ligchaam ontzenuwende middeneeuw, daarheen wil toch niemand. Niemand? welligt deze of gene, die, zonderling en eigenaardig genoeg, in strijd met Gods wil en wet, en met de zaamgeperste kracht der geheele menschheid, eenen teruggang wenscht, en dezen werkelijk houdt voor ontwikkeling, en beweert, dat we allen, die thans den bergrug der laatste jaren zijn afgesneld en dikwijls afgetuimeld, weder bedaard rugwaarts moeten klimmen, om goed te maken wat bedorven is, en te herzien wat er op dien bergtogt over het hoofd is gezien. Zij zijn er steeds geweest, die bij den snellen loop der eeuwen, en de ontwikkeling der geestelijke en stoffelijke krachten, dien teruggang predikten en wenschten, en daardoor de groote vraag: waarheen? alzoo beantwoordden; terug! terug! Hun veldgeroep luidt alzoo:

Leve de teruggang!

Welnu, wij mogen hen, onze broeders op aarde, bij het nieuw ontsloten tijdperk, nog niet bestrijden. Wij wenschen en hopen en eischen, dat zij werkelijk de proef, de bedachtzame, de verstandige proef nemen, of inderdaad ons geslacht geschikt, gezind en bestemd is, om den eenparigen terugtogt aan te nemen, om de oude regeringsvormen, de oude kerkelijke stelsels, de oude wetten en zeden weder te rehabiliteren, in zoo verre dat het jaartal 1900 alleen de 9 behoeft om te keeren, met den staart opwaarts, en weder begroet worde als een dacapo: - 1600! Tot heden toe echter schijnt de weg Gods met den mensch die van voortdurende ontwikkeling, en trapsgewijze losmaking van banden des geestes; hoogere, onderlinge eenheid in alles; vereenigde krachtsinspanning, om een nog ver gelegen, maar toch bereikbaar doel, magtig te worden. Met één woord: de verwezenlijking van het rijk Gods op aarde. Men beproeve in hoe verre door teruggang *dit* doel zal genaderd en bereikt kunnen worden. Men beproeve en weifele niet - ook de voorstanders van de achterwaarts che beweging hebben hunne regten - en wij, die met ernst aan den grenspaal eener met reusachtige hefboomskrachten werkende halve eeuw staan, wij wenschen even vurig, even onbewimpeld, teruggang, en bidden met ons fel geslingerd geslacht om dien zegen. Maar, niet de terugtogt naar de eeuw van Lodewijk XIV, naar die van Bogerman, naar de eeuw der hervorming, naar de eeuw der kruisvaarders, naar de eeuw van Rome's geestelijke heerschappij. Neen, neen, nog eenige schreden of eeuwen verder terug. Achttien eeuwen terug! dat is ons eenigste en laatste: Waarheen? en dáár, dáár ligt onze hoop, ons licht, en onze verwachting voor de toekomst, en elders kan ze niet gevonden worden! Niet naar het verbasterde, ontheiligde, door menschenwaan en menschenvorm onkenbare Christendom, het spotbeeld der kerk, maar naar den Stichter zelven van het Christendom,

naar Hem, in Zijne liefde, grootheid, zedelijke en daarom Goddelijke en onverdelgelijke kracht, naar Zijne grondwet, naar Zijn gebod, naar Zijn licht, zoo als het gloeit in zonnegloed, boven deze aarde, die tot heden toe het licht zag, maar dat niet begreep; dáár vinden wij, opklimmende langs de Jakobsladder der eeuwen, den reddenden engel der menschheid in heiligen luister. Daarheen teruggekeerd, en die teruggang is vooruitgang. Dat terugkeeren is ontwikkelen, dat is de ware herziening en vooruitgang. Dáár ligt, in dien geest der hoogste en heiligste liefde, de gouden sleutel voor het groote raadsel der eeuwen; volmamaking en naderen tot God, inwendige heiliging, alles alleenlijk door ééne enkele, almagtige, eenige, onverbreekbare, onverlamde grondkracht - de Liefde - en door geene andere kracht; want de liefde sluit alle krachten in zich, en wekt ze allen op. Zij blijft, als niets meer blijft, en dat is uw: Waarheen? thans en altijd: purperdragers, mannen van het zwaard, felbestookte staatsmannen, welmeenende volksvrienden, wijzen dezer aarde en geleerden, als ge uwe zoo verschillende krachten dienstbaar maakt aan het heil der menschheid, en algemeene liefde verbreidt, en door die liefde algemeen regt, algemeene waarheid, algemeen licht, dan zijt gezelf één van die engelen Gods voor uw geslacht geworden, die van de hemelladder afdalen; gij hebt den geopenden volmagtsbrief in handen, van Hem ontvangen, die in den stralengloed der liefde en der heiligheid vorsten en volken regeert, en ons eens allen aan Zijne voeten zal zien! - Nu, God geve dat deze heilgroet aan het tijdperk, dat ons ontsloten is, door velen, door allen mogt bevestigd en erkend worden. De vraag: waarheen? zij op die wijze opgelost voor allen, die thans nog bloeijen, en bloeijend verwelken op deze aarde, het groote graf der geslachten. Wij wachten, uit Gods hand, eene betere toekomst; want de liefde blijft, en sterft niet met de eeuwen, en door en in die liefde blijft God het menschdom nabij, leeft God als in de menschheid oneindig herboren; want in Hem *is*, en *leeft* en *beweegt* zich het geslacht der menschen!

Een ernstig woord, lezers van dit Tijdschrift, bij den aanvang van dit jaar! welligt te ernstig voor u? Welaan, wij reiken u de broederhand, al verschillen onze beginselen en begrippen.

Heil u en allen in het vaderland, en op deze aarde, het groote, algemeene, ware vaderland, heil u allen!

Spiritus Asper en *Lenis*.

Godgeleerdheid. - Wijsbegeerte. - Staatkunde. - Opvoeding en onderwijs.

Het gebed des heeren, beschouwd als een hoofdinhoud des Christendoms.

Acht leerredenen door Athanase Coquerel, uit het Fransch. Amsterdam, Gebr. Diederichs.

‘Leerredenen, altijd leerredenen, overal leerredenen! Is het niet genoeg, dat men ze op den kansel hoort, moet men de goede lieden nog vervolgen in hunne huis- en binnenkamers met de verschillende kansel-producten, en blijven de tijdschriften, en daaronder de Tijdspiegel, altijd als met opene handen wachten, om hier das *immerwährende Einerley* weder op te disschen?’ Zietdaar de beschuldiging van onzen welwillenden lezer, hem uit het hart, van de lippen gelokt, en getrouwelijk afgedrukt. Eindelijk had hij gehoopt, en hij hoopt dit nog, zullen die korte, altijd betrekkelijk korte vertoogen, eens een einde nemen: die brochures, waar een bijbeltekst aan het hoofd staat, vervolgens eene inleiding, dan de verdeeling, de aangevulde, opgestopte deelen, somtijds drie en viermaal drie, allen achter elkaâr in het gelid oprukkende, dan de toepassing, en het min of meer pathetische slot. - Nooit gedaan, gij heeren predikers? Vervolgt ons toch niet langer in onze eenzaamheid met uwe bundels, en maakt maar in uw voorberigt of voorwoord niet onophoudelijk de gewone pligtplegingen en verontschuldigingen: wij gelooven er niets van. - Gij wilt ook mede op de koord. - Gij meldt ons wel, waarom het u bij de preekuitgave niet te doen is: niet om roem of eer, of naam of geld, maar slechts om stichting en verbreiding der Christelijke waarheid. Zoekt vrede met uw eigen geweten te houden, en bedriegt ons niet langer. Intusschen zullen oorspronkelijke preken, vruchten van den eigen grond, eene uitzondering moeten maken. Hier komt de persoonlijkheid van den spreker-preker in aanslag. Men wil hem gaarne op het gedrukte papier nog eens hooren; welligt zijn er eenige denk-, stijlen taal-fouten uitgebannen, die door de levende stem niet dadelijk achterhaald konden worden. Eene gedrukte leerrede is eigenlijk een zeer breedvoerig: - *ik herzeg*. - Wij zouden zeer slechte gedachten van onze Christelijke gemeente-leden moeten hebben, als we niet wisten, dat ze dikwerf onder het zoogenaamde gehoor dachten: Vriendlief! wij wenschten wel om dat alles nog eens weder â tête reposée te lezen, wat u daar van de lippen vloeit, en daarom hebben eens de snelschrijvers het zekerlijk zoo kwaad niet gemeend, toen zij het gesproken woord dadelijk warm en wel, regt of

verkeerd, van de lippen der predikers wilden opvangen en bewaren; - om zekere doeleinden te bereiken, moet men intusschen in deze booze wereld nog iets meer overleggen en bewijzen, dan alleenlijk eene blijkbare welmeenendlieid, helaas! Vreemde leerredenen, in een Nederduitsch kleed gestoken, aan te bevelen, is daarentegen eenigzins gewaagd. 'Wat gaan ons de vreemde predikers aan? dat ze voor hunne eigene gemeente het woord der waarheid regt snijden. Wij behoeven daarvan geene bijzondere kennis te dragen; op die wijze zouden zelfs de oorspronkelijke leerredenen, die nu als enkele scherpschutters, dan in detachement-bundels, uit alle struiken en heggen komen opdagen, verdrongen worden. De nationaliteit, die immers hare beveiligende vleugels ook over de prekenwereld behoort uit te breiden, verzet zich daartegen, onwel zeer ernstig. Men bezit genoeg vreemde romans, vreemde maand- en tijdschriften, moeten nu de leerredenen almede uit den vreemde komen aanrukken?' Andermaal hebben we u, waarde lezer! eene beschuldiging ontlokt, en als ge misschien zelf behoort onder de prekenuitgevende lieden, zult ge de grieve beamen. Wij zitten dus met onze voorgenomene aanbeveling van dezen preekbundel, uit het Fransch vertaald, eenigzins in het naauw, en zullen onze krachten moeten inspannen, om niet tegenover uwe scherpe, harde aanmerkingen geheel moedeloos uit het veld geslagen te woorden; daarom trekken we naar ons arsenaal of wapenkamer, om te zoeken naar geschikt veldtuig, ter bestrijding van onze beschuldigers. We zouden ons met zulk een oogmerk kunnen beroepen op: 1°. den naam des schrijvers; 2°. op het onderwerp door hem behandeld; 3°. op de wijze van behandeling; 4°. op de uitgevers van het vertaalde werk. Wij beginnen bij het laatste punt, de *uitgevers:* de heeren gebroeders Diederichs zullen zich niet gewaagd hebben, om eenige vreemde leerredenen in het licht te geven, zonder voorafgaande rijpe overtuiging, dat deze preêken (zoo als men thans à la renaissance schrijft) genoegzame waarde hebben, om door het lezend publiek gekocht te worden. Zij zullen voor een goeden vertaler, en nevens hem, voor eene goede uitvoering gezorgd hebben; met één woord, de goede heeren Diederichs zullen hier voor alles goeds goed toegezien hebben, en wij weten volstrekt geen reden, waarom zij hier van hunnen aangenomen stelregel: goede waar voor uw goed geld, zouden afgeweken zijn. Als we nu naar het eerste punt terugkeeren: de *naam* des schrijvers, dan hebben we een groot voordeel behaald. Die naam van den schrijver, ook van den prekenschrijver, is van veel belang voor het publiek, voor het werk, en vooral voor de uitgevers, ook eenigzins voor den vertaler. De recommandatie van eenen kundigen, welsprekenden, gunstig bekenden auteur, werpt als met handenvol gewigt in de schaal, en geeft hoop en kracht voor de toekomst. Athanase Coquerel is nog niet vergeten bij de Christelijke, smaakvolle, Amsterdamsche en Nederlandsche hoorders en hoorderessen: eerst werden zijne kanselredenen met ongewonen bijval gehoord; hij stond onder de eersten in den lande; later, vond men in den Parijschen predikant, den geleerden, denkenden, vrijmoedigen, welsprekenden prediker terug; men las met aandacht zijn *Proefondervindelijk Christendom*, rijk en warm, vrij en licht, en tegelijk hier en daar iets oppervlakkig, maar toch gestempeld met het

merk van een oorspronkelijken, naar waarheid strevenden geest. Onlangs traden vader en zoon beurtelings op den kansel te Amsterdam - het was een feest voor de gemeente-leden. - Coquerel's naam is dus, naar de gewone spraakwending, een waarborg voor zijn werk; hoewel wij niet steeds deze waarborg- en verzekering-maatschappij, als volstrekt infaillibel, durven aanbevelen. Ook de groote geesten kunnen in hunne werken, al pratende en schrijvende - struikelen - mede volgens de Schrift: ‘wij struikelen allen menigvuldig’ (Jakobus).

Wat het *onderwerp*, door den schrijver behandeld, betreft, zal de nog niet overtuigde lezer dezer aanbeveling, alweder tegenwerpen, naar zijne gewoonte: ‘bekend, zeer bekend, magtig bekend, overbekend! want wie heeft niet dikwerf preken gehoord, of gelezen over het *Onze Vader?* het allervolmaaktste gebed ligt daar, in den aanvang der Evangeliën, zoo geheel bloot, om bij den eersten greep, als men reeds eenige honderdmalen heeft gegrepen, somtijds misgegrepen, aan de vereischten en verwachtingen des predikers te voldoen. Het goede, voortreffelijke Onze Vader is reeds gedurende eenige eeuwen, onder de handen van godgeleerden, geleerden, ongeleerden, dichters, als onder eene onophoudelijke filtratie, doorgegaan, de rijkdom heeft zoo menigen rijke en arme van geest verrukt. Men weet alles, wat er over, en bij, en nevens, naar, en in betrekking tot het heerlijkste gebed zoude kunnen gezegd worden, dat hier althans - niet veel nieuws te wachten is.’ Wij mogen ook deze grieve niet ontkennen, ja wij voegen er bij, dat ons en zekerlijk velen met ons, eene soort van beklemmende benaauwdheid overvalt, als er over algemeene, welbekende, kapitale, en klassieke Bijbelteksten, preken verschijnen. Ach! denken we dan, aan welke groote gevaren, niet af te zien, niet te tellen, stond de roekelooze man hier bloot, die door een geheelen drom van voorwerkers als omgeven, toch het waagstuk onderneemt, om weder iets nieuws, iets anders, iets vreemds, voor te zetten, en als hij - 't is alleen vooronderstelling - bij die voorwerkers dapper in de school ging, hen dapper bestal en plunderde, dan is het gevaar om een eerlijk man te blijven nog duizendwerf grooter. Als vader Luther verklaarde, dat het *Onze Vader een groote martelaar* is geweest, zullen wij hem onvoorwaardelijk toestemmen. Men zoude eene geschiedenis van het gebed des Heeren kunnen schrijven; wij herinneren onze lezers, als eene particulariteit, hier slechts aan een historisch feit, uit den tijd van Olivier Cromwell, wanneer de verbazend anti-monarchale predikant, op hoog bevel, de woorden: ‘Uw koningrijk kome,’ veranderde in: ‘Uwe Republiek kome.’ Als we dus de grieven tegen den prediker, door u ter tafel gebragt: dat hij over zeer bekende en reeds honderdmaal behandelde onderwerpen evenwel waagde te prediken, ook in de boekwinkels, als een gedrukt kanselredenaar, vernemen, zijn we verpligt thans over te gaan om het nog overblijvende punt te behandelen, in betrekking tot de *wijze van bewerking*.

De welsprekende Coquerel heeft een algemeen verbindend oogpunt aangewezen, waaruit het Onze Vader kan worden beschouwd: als de *hoofdinhoud des Christendoms;* derhalve hebt ge hier een Christendom *in nuce*, een kort begrip der hoofdwaarheden onzer Openbaring, te zamengebragt en als zamengeperst in

de acht beden. Wij zouden niet gaarne veroordeeld worden, om naar regtstreeksche en logische bewijsvoering werkelijk *al* de hoofdwaarheden des Christendoms uit het gebed des Heeren af te leiden. Zulk eene bedoeling had de verheerlijkte Meester zekerlijk niet, toen Hij zijne jongeren leerde bidden; bidden is geheel iets anders dan een compendium der hoofdwaarheden een er Openbaring in weinige volzinnen zamen te vatten. Maar 't is eene andere vraag, of de zeldzame rijkdom en overvloeijende volledigheid van het Onze Vader geene eigenaardige aanleiding geeft, om de hoofdwaarheden der Openbaring daarmede in *verband* te brengen, om ze hier en daar toe te lichten en te staven, als te verlevendigen? Indien wij het standpunt van den Heer C. in zoo verre deelen, kunnen wij zijne keuze en zijne opvatting gerustelijk toejuichen, en bekennen gaarne, dat hij werkelijk den hoofdinhoud van het Evangelie als voor onze oogen uit de verschillende beden ontwikkelde, en daardoor zijne opvatting bleef verdedigen; want de ruime beteekenis der enkele beden geeft als onwillekeurig eene gepaste aanleiding om talrijke dogmatische en morele waarheden daarmede zaam te schakelen; men denke slechts aan die woorden: ‘Onze Vader,’ en aan: ‘Uw rijkkome.’ Alzoo lag voor den spreker, toen hij den geest des Christendoms wilde doen kennen en aanbevelen, juist in den vorm van dit gebed, een zeer ruim veld open, om de kern en de kracht des Evangelies telkens in verschillende lichtstralen en lichtbrekingen aan te toonen. En inderdaad, hij is niet beneden zijn onderwerp gebleven. Meesterlijk en voortreffelijk is de telkens terugkeerende toepassing, het praktische element; ongewoon treffend, met de kracht eener gespierde taal in den mensch, in den tijd indringend, zijn de ontwikkelingen der beden, en de tooi en gloed van eenen, somtijds aan het dichterlijke grenzenden, stijl ligt over alles uitgespreid. Wij zullen straks door eenige proeven dit oordeel pogen te staven. Deze acht leerredenen staan derhalve ('t lag in den aard der bewerking) in onderling verband, zij vangen elkaâr getrouwelijk op, reiken zich de hand; daardoor wordt hier eene eenheid bewaard, welke men bij sommige preekbundels ongaarne mist, en waar de zucht om te groote verscheidenheid aan te bieden de eenheid verbreekt. De verdeelingen dezer kanselredenen lijden, naar den smaak onzer dagen, en de behoefte van *sommige* predikers, zelfs zeer beroemde predikers, aan een groot gebrek; dat is: zij zijn te eenvoudig, en niet te ver gezocht. Men vindt er geene speling van het vernuft, geene typische of mystische aardigheden, laat ons zeggen: exegetische grappen, geene zinnebeeldige of overpoëtische persoonsverbeeldingen. 't Is alles zoo eenvoudig en natuurlijk, dat wij hier bijna zouden schromen, om den preker aan te bevelen voor jeugdige predikers in onzen lande, die bij gebrek van iets beters, toch opzien, éclat, furore wenschen te maken. En is nu, vraagt ge eindelijk met een bedenkelijk gelaat, de prediker te Parijs wel regtzinnig? Nederlandsch-regtzinnig? Gereformeerd-regtzinnig? Komt ook hier wederom de man van den vooruitgang, van het progrès, al te onbeschroomd, al te nadrukkelijk op den voorgrond? Wat zullen we u ter uwer geruststelling zeggen? Wij zullen den heer Coquerel niet verdedigen, wat betreft zijne oudgereformeerde, Dordtsche regtzinnigheid, en zijn overtuigd dat hij bij het opstellen

dezer preken evenmin aan Genève, aan Dordt, aan Augsburg gedacht heeft, als gij, waarde lezer! in dezen oogenblik aan uwe zonden of schulden denkt; maar dat hij *Christelijk regtzinnig* was, dat wagen wij gerustelijk te beweren, en zouden gaarne in zijne leerredenen eene enkele anti-christelijke, dat is: onregtzinnige stelling of zinsnede aangetoond zien. Deze spreker staat niet, als zoo velen, op een laag voetstuk, dat men hier en daar in het een of ander kerkelijk systeem ingeschoven heeft, en van waar men, natuurkundig zeker, slechts een zeer beperkt overzigt verkrijgt der omringende voorwerpen, b.v. niet verder ziet (want men staat zoo *laag* bij den grond) dan zijne *eigene* gemeente, zijne *eigen* kerk, zijn' *eigen*' kansel, en daarnevens ziet zijne *eigene* geloofsbelijdenis. Neen! deze spreker is hooger geklommen; hij heeft al die voetstukken op elkaâr geplaatst, is daarover heen gestapt, en beschouwt, als staande op den top van eenen berg, het Christendom als een uitgebreid rijk Gods, een heerlijk landschap Gods, waar voor allen plaats, leven, licht en liefde is. Daarom dragen zijne leerredenen over het ‘Onze Vader’ evenmin eene bepaalde kerkelijke kleur, als het Onze Vader *zelve* zulk eene kleur draagt, en daarom is liefde, vrede en menschenheil de grondtoon zijner gedachten. Wilt ge nu buiten *deze* regtzinnigheid nog eene andere en betere, wij zullen u die niet misgunnen of benijden; maar laat aan ons wederkeerig den algemeenen, heerlijken, Christelijken geest, welke der wereld, uit elke bede van Christus' gebed, leven en kracht toeademt. Reeds genoeg; thans spreke de spreker zelf. Gij zult hem ten minste eenigzins leeren kennen, wat gedachten, taal en stijl aangaat, en dit vertrouwen wij, u niet beklagen, den bundel spoedig aan uwe zijde of in uwe boekverzameling als uw eigendom te zien, of, wat nog beter is, in uw hoofd en in uw hart overgedrukt:

God, onze vader.

‘Onze God *is in den hemel* en de geheele menschheid kan Hem dus te gelijk beschouwen. Ieder mensch aanbidt Hem uit zijne woning, welke deze dan ook op aarde moge zijn; ieder mensch aanbidt Hem van uit de plaats zelve, waar hij nederknielt en Zijne alomtegenwoordigheid is mij het onderpand Zijner algoedheid. Dewijl Hij overal is, ziet Hij, regelt Hij alles; Hij zegent, Hij beschermt, Hij bemint zonder perken, zonder mate zoowel als zonder hinderpaal; niets scheidt, niets verwijdert Hem van Zijne geliefde kinderen; niets, want Hij is onmetelijk, en wanneer Hij aan ieder onzer in de onmetelijkheid zijne plaats aanwijst, is Hij, waar wij zijn, met ons. Erkent bij deze trekken eenen God, op wien het geheele menschelijke geslacht moet hopen en zijn geloof bouwen. Geene wijsbegeerte kan met hare geleerdheid verder redeneren, geen geloof kan dieper doordringen, geene geestdrift kan hooger stijgen, geene liefde kan andere beweeggronden om te beminnen zoeken, geene weifelende zwakheid kan veiliger steun opsporen, en wanneer een laatste terugkeer tot ons zelven ons tot het gevoel onzer geringheid en ellende brengt, ons, onbegrijpbare stofjes te midden van het heelal, buiten eene wieg, die verdwenen is, naar een graf, hetwelk op zijne beurt zal verdwijnen, voortslingert, zullen wij tusschen dien dubbelen schijn van het *niet* kalm blijven en in plaats van onze oogen hierop te vestigen, naar boven zien tot: *Onzen Vader, die in den hemel is*.

Hij, die vergeet, dat indien God onze

gemeenschappelijke Vader is, alle menschen broeders zijn, dat tusschen broeders de zelfzucht onnatuurlijk en slechts daarom, omdat zij onnatuurlijk is, zoo geheel onchristelijk is; hij, die niet gevoelt, dat de zelfzucht eene beleediging, der schepping aangedaan en eene weerbarstigheid jegens den Schepper is, - want wij loochenen ons geslacht, hetgeen het Zijne is, - hij, die niet begrijpt, dat de liefde tot God en de liefde tot den naasten noodzakelijk de beide hoofdwetten en zelfs dermate zijn, dat het tweede gebod *aan het eerste gelijk is*, hij, in één woord, die tegenover God de verontschuldiging van Kaïn: *Ben ik mijns broeders hoeder?* stelt, kan niet tot God zeggen; *Onze Vader!*

Hij, die in zijnen hoogmoed zich van zijns gelijken afscheidt, eischt dat de Voorzienigheid of de genade hem begunstige, zich eene plaats zijner keuze op de aarde of in den hemel buiten de algemeene broederschap en gelijkheid gereed maakt, naar een lot of eene vergiffenis bij voorkeur streeft, kent zich regten of verdiensten toe, welke de overigen niet bezitten en dankt den Heer, *dat hij niet gelijk is aan de overigen der menschen* - hij kan niet tot God zeggen: *Onze Vader!*

Hij, die ten minste, wat denkwijze betreft, zich aan de algemeene, bestendige, volstrekte onafhankelijkheid, waarin de menschheid geplaatst is, zoekt te onttrekken, die zich als den eenigen bewerker van zijne fortuin, van zijnen voorspoed, van zijnen roem, van zijn geloof, en niet als *medearbeider van God* beschouwt, hij, die, God overweldigende, niet meer beseffende, *dat hij niets in deze wereld heeft medegebragt en dat hij er niets zal uitdragen*, niet weet bij ieder geluk, bij elk slagen in zijne pogingen, de vraag, zoo zoet voor de liefde, zoo bitter voor den hoogmoed, tot zich zelven te rigten: *Wat hebt gij, dat gij niet hebt ontvangen!* en die zich zelven dank wijt, in plaats van God te danken, gelijk een kind, bezield met dankbaarheid, hij kan niet tot God zeggen: *Onze Vader!*

En wanneer de zonde de zedelijke en godsdienstige werkzaamheid verstoord heeft, wanneer hare onvermijdelijke gevolgen den vrede des harten verontrust en de kalmte des levens vernietigd hebben, wanneer het leed *dat aan de deur was*, den drempel heeft overschreden en zich in onze woning gevestigd heeft, terwijl het met ons ook hen trof, wier geluk God aan ons toevertrouwde, hij, wiens berouw aan misrekening onderhevig is en het kwaad niet zoozeer als deszelfs schadelijke gevolgen doet haten, hij, die zijnen toorn van zich zelven op God overbrengt, die zucht, niet omdat hij een zondaar, maar omdat hij gestraft is, terwijl hij met bitterheid loochent, dat eene vaderlijke regtvaardigheid zelfs dan, wanneer zij tuchtigt, nog wil zegenen, hij, die deze vermaningen enkel met den droevigen kreet: *Mijn juk is te groot dan dat ik het zou kunnen dragen*, hetgeen nimmer eene waarheid is, beantwoordt, hij kan niet tot God zeggen: *Onze Vader*!

Eindelijk, wanneer de dagen der rouw gekomen zijn, wanneer het laatste vaarwel gewisseld is, wanneer de dierbaarste graven langzaam geopend, daarop langzaam gesloten worden, en alles na afloop hiervan voor den tijd tusschen ons en hen, die wij zoo lief gehad hebben, gedaan is, kan hij, die niet meer bedenkt, dat de hemelsche Vader Zijn hart voor al Zijne kinderen ontsluit, hen niet scheidt dan om hen te vereenigen en voor ieder eene plaats bereid heeft, hij, die enkel op het sombere graf, waarin een gevoelloos en

nutteloos overschot is afgedaald, en niet op die luisterrijke hemelen den blik vestigt, waarin *de geest opstijgt tot God, van wien hij gekomen is*, niet zeggen: *Onze Vader, die in de hemelen zijt!* Want zijne smart ontkent èn den Vader, die ons allen wacht èn den hemel, in welken zij, welke wij beweenen, door den dood slechts eer dan wij gekomen zijn.

Thans doe ik, bij het eindigen met deze voorbeelden, welke ik achtereenvolgens voor uw oog heb onthuld, een beroep op uwe opregtheid. Ik heb al deze trekken in één enkel tafereel voor u zamengevat, ik heb op deze wijze herhaaldelijk de deur uwer harten zoeken te openen, om u, niet door redenering, maar door feiten aan te toonen, hoe zeker het is, dat, te beginnen met deszelfs eerste woorden, het Gebed des Heeren het Christendom omvat, dewijl het den hoofdinhoud van deszelfs zedeleer uitmaakt - en ten dezen opzigte beroep ik mij op uwe opregtheid.'[1)]

Het dagelijksch brood.

'Een laatste trek ontbreekt aan deze beschrijving; de arbeid is niet de éénige heiliging van het welzijn, en opdat het dagelijksch brood heiliglijk voedzaam op onze lippen en overvloediglijk gezegend op onzen huiselijken disch zij, moet men het met den armen en den ongelukkigen weten te breken. De liefde is de goddelijke smeltkroes, waarin alle rijkdom voor God gelouterd wordt, en ziet, met welken innigen band de vorm zelfs van het Gebed des Heeren aan het gevoel der afhankelijkheid den pligt der liefde vastknoopt. Alle christelijke zielen laten tot God hetzelfde gebed opstijgen: *Geef ons heden ons dagelijksch brood*! De rijke, die niet de slechte rijkaard uit de gelijkenis wil zijn, en Lazarus, liggende op den drempel der poort, hebben geene twee verschillende gebeden op te zenden. Ja, voor de geheele wereld een enkel gebed, voor de geheele menschheid een enkele kreet: *Het brood, het dagelijksch brood!*... Maar welk eene oneindige verscheidenheid van antwoorden op dezen wensch van alle menschen. Welke overvloed hier! Welke ontbering ginds! En waarom is de overvloed voor u en de ontbering voor uwe broederen? Waarom behandelt God op zoo verschillende wijze Zijne kinderen, die hetzelfde gebed uitspreken, terwijl allen door dezelfde begeerte om te genieten, dezelfde behoefte om te leven, geprikkeld zijn? En indien, gelijk onbetwistbaar is, deze ongelijkheid onder de noodzakelijkheden behoort, waarom is dan uwe plaats u niet aangewezen onder hen, die het minst ontvangen, die ontberen, lijden en weenen? Gij hebt erkend, dat gij geene regten bezit, om boven uwe broederen voor God te doen gelden, en op de vreesselijke vraag: waarom zijt gij rijk, terwijl zoo velen, die u in godvrucht gelijken, arm zijn? bestaat slechts dit antwoord: God wil het!... Het is waar, dat God dit wil, en hieruit vloeit voort, wat gij moet willen, namelijk medelijden betoonen met ellenden, die u ten deel hadden kunnen vallen, folteringen te verligten, die zij, welke ze ondervinden, dikwijls evenmin als gij verdiend hebben, de noodzakelijke ongelijkheid der menschelijke lotsbestemmingen door het eenige ter handhaving mogelijke evenwigt, dat der liefde, hetwelk alle bronnen van voorzorg en zamenwerkende vereeniging vruchtbaar maakt, te doen opwegen, God voor de menschen te regtvaardigen, door een heilig gebruik van de goederen, waar-

1) Zie blz. 15-19.

mede Hij u overlaadt; de christelijke liefde wordt aldus de bondgenoote der Voorzienigheid, en wanneer men edelmoediglijk met zijne broederen het door nachtwaken verdiende brood gedeeld heeft, kan het niet anders, of men moet in zijne ziel eenen nieuwen gloed en een nieuw vertrouwen wedervinden, om nogmaals te zeggen: *Geef ons ons dagelijksch brood*.

Ja, mijne Broeders! de geheele christelijke godsdienst ligt in het Gebed des Heeren. Ik toonde u in eene vroegere rede aan, dat de onsterfelijkheid alom als verstrooid in het Evangelie en het Christendom gevonden wordt en de aarde in beiden altijd den hemel raakt; dit is zóó waar, dat eene bede, waarin enkel sprake is van het dagelijksch brood, van de behoeften, die ons in deze wereld kwellen, van de omstandigheden, genietingen, tranen van dit leven d.i. van alles wat er minder hemelsch en minder onsterfelijks bestaat, eene bede, zoo tijdelijk, in het geheim van haar smeeken eene volkomene overwinning op den dood en eene heerlijke verzekering der onsterfelijkheid om zoo te spreken in zich verborgen houdt. *Geef ons heden*, staat er geschreven, *ons dagelijksch brood... Heden* alleen! Gij bezit het regt niet, om het brood dezes levens voor twee dagen te smeeken; twee dagen zijn in deze wereld der onzekerheid een te lang verschiet, twee dagen zijn een te lange voorraad voor eene reis, die zonder ophouden haar einde nabij dreigt te zijn, twee dagen is te verre uwen welligt noodeloos bezorgden blik uitbreiden; vraagt heden niet het brood voor morgen, want hetgeen morgen voor ons zeker is, hetgeen in geen geval ons zal ontbreken, is niet een dag, een morgen, een oogenblik; neen, het is eene onsterfelijkheid!... Weegt de onmetelijke en eenvoudige afwisseling, die zich aldus voor u vertoont en tegelijker tijd den tijd en de eeuwigheid, de wereld en den hemel omvat: òf wel, gij zult leven, en de dag van morgen zal zijn dagelijksch brood behoeven: God is nimmer verre af, en verzekerd van gehoord te zijn, zult gij morgen tot Hem zeggen, hetgeen gij heden tot Hem zegt: *Geef ons ons dagelijksch brood!* òf wel, gij zult morgen niet meer leven: wat gaat u alsdan het brood van morgen aan? het is onnoodig bij de hemelsche feestmalen, waarin Abraham de arme Lazarussen in zijnen schoot ontvangt; laat, laat deze nuttelooze vraag van het Gebed des Heeren vallen; de eeuwigheid verkort uw gebpd, dewijl zij uwe behoeften besnoeit, en het dagelijksch brood van dit leven is reeds, is sedert morgen, is plotseling door het voedsel der onsterfelijkheid vervangen; een vergankelijke dag van morgen is te verre vooruitzien; een onsterfelijk morgen is het natuurlijkste onzer vooruitzigten. Welk eene magtige vertroosting, welk eene volledige geruststelling ligt aldus in dien wensch uitgedrukt! Welk een zoet licht werpt onze hemelsche toekomst aldus te midden der bekommeringen en ellenden van ons tegenwoordig bestaan!

Dit ligchaam, hetwelk men moet voeden, tot dat *God*, gelijk Paulus spreekt, *èn het ligchaam èn het voedsel verwoest*, dit ligchaam is zóó broos, en het leven, welks zetel het uitmaakt, ontsnapt ons door zóóvele poriën en zóóvele onzigtbare wegen, dat gij geen stuk van uw dagelijksch brood moogt breken en eten, zonder u te vertegenwoordigen, dat dit stuk welligt het laatste zal zijn; maar, wat meer is, gij moogt nimmer dit beeld des doods bezweren, zonder dat der onsterfelijkheid te bezweren en, terwijl gij met kalmen blik het oog op dit laatste

stuk werpt, tot u zelven te zeggen: *het ligchaam*, van hetwelk het brood het voedsel is, *is gezaaid in verderfelijkheid, oneer, zwakheid, het zal opgewekt worden in onverderfelijkheid, heerlijkheid, kracht*, voor altijd buiten alle behoeften der aarde, als *geestelijk ligchaam* in een beter bestaan, hetwelk geen dagelijksch brood behoeft te vragen, dewijl zijne dagen dagen der onsterfelijkheid zijn. O mijne Broeders! dat dit Og eloof al uwe oogenblikken beziele, uwe krachten herstelle, uwe vreugde loutere, uwen kommer vertrooste en uwe gelukkige en teedere aandoeningen schooner doe worden! Dat dit geloof u vergezelle, terwijl het met uwe jaren in uwe zielen aangroeije, en wanneer het dagelijksch brood van den laatsten dag zal verkregen zijn, wanneer gij deszelfs laatste kruimen uit uwe krachtelooze hand ziet vallen, wanneer het voor u noodige in *deze* wereld in niets meer dan een lijkwagen en een graf zal bestaan, alsdan moge uwe ziel, blinkende in den schoot des doods, de vaste overtuiging wedervinden, dat uw hemelsche Vader in den naam van uwen Zaligmaker bereid is, om in het noodige uwer onsterfelijkheid te voorzien! Amen!'[1)]

De dubbele schuldvergeving.

'Onze goddelijke Meester, die, nederig en teederhartig, nimmer gehaat heeft, maar wist, hoezeer helaas! het menschelijk hart gemakkelijk en spoedig haat kweekt, die altijd kwaad met goed vergolden en zich heeft laten kruisigen, terwijl Hij voor Zijne beulen bad, onze goddelijke Meester heeft het vergeten van onregt en verongelijking op eene geheel bijzondere wijze willen aanbevelen en heiligen; Hij heeft dezen pligt buiten den regel willen stellen; Hij heeft denzelven willen verbinden met ons verhevenste en meest gewone gebed, Hij heeft gewild, dat deze pligt van hetzelve onafscheidelijk ware, Hij heeft gewild, dat al Zijne leerlingen genoodzaakt waren tot God te zeggen: *Vergeef ons onze schulden, gelijk wij vergeven onzen schuldenaren!* Mijne Broeders, uwe vergiffenis door God hangt aldus van de vergiffenis uwer broeders door u zelven af, en daar de schuldvergeving het geheim van den vrede der wereld is, is zij ook middel en onderpand van den vrede tusschen de wereld en God.

Ach! wij allen zijn beleedigers en beleedigden. Ik sprak tot u van den bloedwreker uit den ouden, van den duëllist uit den nieuweren tijd, van erfelijken, nationalen, godsdienstigen haat. Laat uit uwen geest die oude herinneringen, die verslindend woedende driften wijken, keert tot uw individueel leven terug. Wij zijn allen in al de schakeringen onzer betrekkingen zóózeer in deze wereld als tegen elkander gedrukt; de wegen zijn zóó smal, de toegangen tot alles zóó bewaakt, en de menigte is zóó groot; er bestaat van alle zijden zóó veel botsing, naijver, wrijving, er is zóó veel omzigtigheid te bewaren, er zijn zóóvele misrekeningen te ondergaan; er bestaan zóó vele middelen van vernedering om zich onderling te verlagen; onze onderscheidene belangen zijn zóó verwikkeld, kruisen elkander op duizenderlei wijze en verwisselen van het eene punt tot het andere met zulk eene misleidende snelheid, dat ieder eenige beleediging, eenige schade, eenig leed heeft ondergaan of aangedaan... Wat voor christelijke liefde in het hart, christelijke liefde in het leven zal ons overblijven, indien wij ons onderling niet weten te vergeven, indien men al die beleedigingen moet ophalen, welke

1) Zie, blz. 92-95.

men zich dagelijks aandoet, wegens de groote juistheid van woord, daad of beslissing? Verandert dan deze wereld in een strijdperk, waar de sterkste en behendigste enkel gelijk zullen hebben, waarin de worsteling zonder wapenschorsing en zonder einde zal voortduren; maar spreekt dan niet meer van eene Christelijke Kerk; gij hebt geenen anderen God dan de zelfzucht, den haat, de wraak en tot *dien* God leert Jezus in het Evangelie *niet* bidden.

Neen, tot den God, die vergeven wil en die, ten einde Hij Zijne kinderen vergeve, eischt, dat zij zich onderling vergeven, tot den God van goedertierenheid en liefde leert het Evangelie te bidden, en daar Jezus op onafscheidelijke wijze het belang uwer eeuwige zaligheid aan den pligt tot het vergeten der verongelijkingen verknocht heeft, vloeit hieruit voort, dat er slechts twee beden opgezonden moeten worden.

Vergeef mij mijne schulden, gelijk ik mijnen schuldenaren vergeven heb; ik heb hunne misslagen jegens mij, hun gebrek aan regtvaardigheid, ondersteuning, medelijden, dankbaarheid vergeten; vergeet mijne feilen omtrent U; behandel mij op den dag des oordeels, aan den drempel der eeuwigheid, met evenveel zachtmoedigheid, als waarmede ik gedurende mijn leven mijne mededingers, mijne benijders, mijne vijanden, mijne vervolgers behandeld heb; wisch uit Uw gedenkboek mijne overtredingen uit, gelijk ik hunne verongelijkingen in mijn hart uitgewischt heb. O God! ik heb vergeven, vergeef mij!

Christenen! weigert gij dit gebed op te zenden?... Ziet, alsdan blijft u nog een ander gebed, ziet hier het gebed, waaraan gij de voorkeur schenkt: O God! herinner U mijner beleedigingen, even getrouw als ik mij der beleedigingen, van mijne broeders ontvangen, herinnerd heb; behandel mij in Uwe regtvaardigheid, gelijk ik hen naar de mijne behandeld heb; ik heb niet vergeven, vergeef mij niet; ik heb mij gewroken, wreek U op Uwe beurt op mij, en wil, dewijl ik gehaat heb, o God! mij haten.

Christenen! voor de keuze dier beide gebeden ziet zich elk Christen geplaatst. Ik verwijs u ten opzigte dier onvermijdelijke keuze tot u zelven en verklaar u, dat gij te vergeefs een voorwendsel, om haar te ontsnappen, een voorwendsel, om u te wreken en veilig anderen te haten a zoekt. Christus heeft zorg gedragen, om er u geen enkel te laten. Zegt niet: Men heeft mij *te* grievend beleedigd, en ik maak eene uitzondering... Grievend!... en gij, hoe hebt gij God beleedigd?... Zegt niet: Men heeft èn mijne meerderheid èn mijne weldaden *te* zeer vergeten... En gij, welke meerderheid bezit gij voor God? Al Zijne weldaden, hoe hebt gij zo erkend en besteed?... Zegt niet: ik vergeef, maar ik houd mij op eenen afstand, en ik verwijder mij onveranderlijk van hem, die mij verguisd heeft... En gij, indien God zich zoo ook van u verwijderde!... Zegt eindelijk niet: ik vergeet, maar ik ben ten minste niet gehouden kwaad met goed te vergelden... En gij, indien God u niet vergiffenis na de beleediging, maar integendeel na de beleediging wraak en veroordeeling ten deel liet vallen!...

Mijne Broeders, gij zoudt te vergeefs zoeken, het is hier onmogelijk een derde gebed op te zenden; kiest dan *het goede deel, dat u niet zal ontnomen worden;* veroordeelt u zelven niet, laadt niet telkenmale, wanneer gij het Gebed des Heeren uitspreekt, de goddelijke wraak over uwe hoofden; bouwt de toekomstige verzoening met den Hemel op de verzoe-

ning met de aarde... Vergeef!... Ziedaar den vrede niet den Hemel! Vergeef, gelijk wij vergeven! Ziedaar den vrede met de aarde. Maakt dat de tweede tot den eersten geleide, en dat *u veel worde vergeven, omdat gij veel hebt liefgehad*. Amen!'[1)]

Spiritus Asper en *Lenis*.

Een opmerkelijk teeken des tijds.

Godsdienstige rede, naar aanleiding van het 5e vers, 35e kapittel van het 2e boek van Mozes: 'Neemt van het uwe eene heffing ter eere des Eeuwigen; al wie gewillig van harte is, brenge de heffing ter eere des Eeuwigen, goud, zilver en koper.' Door M.L. Kan, Israëliet. Geheel ten voordeele eener Hervormde kerkbouwing in het Hollandsche veld, gemeente Hoogeveen. Assen, J.O. van Houten.

Ofschoon deze godsdienstige rede ons niet ter beoordeeling in dit tijdschrift toegezonden werd, behoort zij echter tot die voortbrengselen van onze tegenwoordige drukpers, dat wij haar niet onopgemerkt kunnen of mogen voorbijgaan - eensdeels voor zooverre zij eene proeve is van Israëlietische homiletiek in onze landtaal, anderdeels om het doel dat zich de heer Kan met de uitgave voorstelde.

Het kan alzoo niet anders of wij meenen ons geregtigd haar voor onzen Tijdspiegel te houden en eens bedaard op een en ander te letten.

Vooraf moge de opmerking gemaakt zijn, dat de heer Kan ons ten eenemale onbekend is en wij niets meer van hem weten dan dat hij een der schrijvers is van een te Meppel bij den boekhandelaar Reijnders in afleveringen uitkomend werk, Hongarije en de Hongaren. Voorts dat zijn Ed. te Koevorden in Drenthe woont.

Voor het overige, gelijk wij reeds nederschreven, is hij ons ten eenemale vreemd.

Wij veroorloofden ons die aanmerking ton bewijze dat wij gansch en al onzijdig zijn, en door geene vooringenomenheid ten goede of ten kwade vervuld zijn. Of zij te Koevorden of elders uitgesproken is, dan wel of zij slechts geschreven en voor de pers is gereed gemaakt, is ons evenzeer onbekend.

Hoe dan ook, wij willen er 't oog op vestigen.

Eene gedrukte godsdienstige rede van een Israëliet in de Nederduitsche taal!

Waarlijk een nieuw, een vreemd verschijnsel, dat als zoodanig onze aandacht trekt.

Lang reeds werd de behoefte gevoeld aan hervorming in de Israëlietische eeredienst. De Hebreeuwsche taal, begreep menig onbevooroordeelde zoon Abrahams, was niet langer bruikbaar. Nademaal 't getal dergenen die haar verstonden gedurig geringer werd. 't Gevolg kon niet anders zijn dan dat alles sleurwerk moest worden, en in der daad bij de meerderheid geworden is.

Hoofd en hart hadden en hebben behoeften, en in die behoeften werd niet voorzien.

Langzamer hand wortelde de overtuiging dieper dat, zou 't Mozaïsme niet heel

1) Zie, blz. 113-116.

en al verloopen, wijziging, hervorming in velerlei opzigten hoog noodig was.

't Gebedenboek werd in de landstaal uitgegeven. Onze geleerde landgenoot S.J. Mulder gaf eene vertaling van het Oude Testament, vervolgens in navolging van den grooten van der Palm een Bijbel voor de jeugd. Niettemin dat, van hoeveel belang reeds op zichzelven, was toch nog niet genoeg.

In 't huis des Heeren, in de plaatse der aanbid diner moest ter aankweeking van godsdienstig, van geestelijk leven en ter meerdere verheerlijking des Allerhoogsten iets gedaan worden. Maar wat?....

Gedachtig aan het: quod nimium nihil kon, moest men niet op eens alles hervormen. Al het oude op eens door iets nieuws te doen vervangen, zou èn te veel tegenstand bij velen veroorzaken, èn aan te groote bezwaren voor de hervormers, zoo wel als voor 't Mozaïsme zelve onderworpen zijn.

Langzaam maar zeker - zegt het spreekwoord, en ten einde door overijling niet alle banden los te maken en alles af te breken, besloot men ook in de landtaal te prediken.

Waarlijk reeds eene belangrijke schrede voorwaarts.

't Ligt buiten ons bestek en past ons niet te vragen waarom men niet verder ga, en 't gemeenschappelijk uit spreken van kerkgebeden en 't lezen van psalmen en zoo al meer doe plaats maken voor eene meer voegzame en voor allen verstaanbare wijze van Godsvereering. - Niets hiervan; loopen wij niet vooruit. Nog eens, die Bijbelvertaling, de vertaling van 't gebedenboek, de uitgave van een tijdschrift voor Israël, het preken in de landtaal, zijn reeds te gewigtige stappen, dan dat wij er 't oog niet voor geopend zouden houden en er ons niet over verheugen willen.

Eere zij het hooge kerkbestuur der Israëlieten, om 't geen het reeds tot stand bragt en geve God dat het niet afgeschrikt worde om verder de zedelijke belangen zijner geloofsgenooten te behartigen.

Eene zoodanige proeve van kanselarbeid kwam ons in handen. Zij moge in 't openbaar uitgesproken zijn of niet, dat is ons ten eenemaal onverschillig. Even onverschillig is 't ons of de heer Kan godsdienstleeraar is of eenvoudig lid of medebestuurder der synagoge in zijne woonplaats. Wij laten dit alles aan zijn plaats.

Zijne Godsdienstige rede zelve is 't bewijs dat hij zich overtuigd houdt van de noodzakelijkheid om in de taal te spreken en te schrijven waar 't volk in geboren en opgevoed is. Maar ook die reden is 't bewijs van vooruitgang op de bane der verlichting. 't Is waar, van eene homiletische zijde beschouwd, is de inrigting van 't geheel voor ons vreemd. 't Is waar, bij gemis van 't positief Christelijk element is de taal te koud om onze zielen te verwarmen. Maar zien wij niet voorbij dat het reeds veel gevorderd is dat Israëls kroostin eene voor hetzelve verstaanbare taal zich hoort toespreken, tot liefdadigheid hoort opwekken. - 't Is reeds veel gevorderd als Israël in zijn landtaal zich hoort opmerkzaam maken op de groote dingen Gods en de weldaden hun bewezen opdat men Hem toch niet verge te en uit dankbaarheid weldoe en hulpe biede, waar hulpe noodig is en gevraagd wordt.

't Harte klopt u en de boezem zwelt hooger, als gij een Israëliet aldus hoort spreken:

‘Landgenooten!

Broeders en zusters aan de geleidende hand der goede Voorzienigheid. Broeders en zusters, wanneer het instandhouding van kroon, altaar, vrijheid of haardsteê geldt! Broeders en zusters in vreugde en

eed. Ik zal in den heiligen, in den naam des weldadigen Gods, voor de lijdende menschheid onze broeders en zusters van uit mijne binnenkamer tot u het woord rigten.'

'Door alle tijden heen, hebt gij getoond de deugden der gastvrijheid en weldadigheid uit te oefenen. Mijne voorvaderen, het kroost van Abraham, Izaäk en Jacob, over de gansche oppervlakte des aardbodems verspreid; van land tot land, van plaats tot plaats gedreven, vond nergens duurzame rust dan in Nederland, in dit, mijn dierbaar Vaderland.'

'Spanje en Portugal stootten het uit. Waarheen zouden de ongelukkigen hunne schreden wenden? Waar een plek vinden, waar zij hunne Godsdienst, de Godsdienst hunner vaderen, vrij en ongehinderd konden uitoefenen? Hunne keuze was niet twijfelachtig; onder verdrukking was Neêrlands gastvrijheid hun geen geheim gebleven; daarheen wendden zij den steven. Reikhalzend staken zij de handen uit naar dat gelukkig plekje gronds, aan der golven kracht ontweldigd, waar men niemand om het geloof naar folterbank, noch houtmijt sleurt; waar allen als broeders en zusters te zamen wonen, dáár vonden zij rust en vrijheid.'

'Doch het zijn niet alleen de deugden van gastvrijheid, en het schenken van vrije Godsdienstoefening, die den Nederlander kenschetsen, het is ook de deugd van weldadigheid, die het boven vele volkeren doet uitblinken; steeds is de Nederlander bereid, wordt hem dit kenbaar gemaakt, dáár, waar het noodig is, zijn lijdenden natuurgenoot hulpe te bieden. Over deze deugd wilde ik tot ulieden spreken.'

'God onzer aller goedertieren Vader, zonder wiens weldadigheid niemand onzer slechts een oogwenk bestond, schenke mij hiertoe de noodige kracht, opdat ik van uit mijn hart in uwe harten spreke. Amen!'

Daarop gaat de heer K. over om naar aanleiding van zijn tekst op te geven:

1. Waartoe dat goud, zilver en koper zou gebezigd worden.
2. Onderzoekt hij of dit doel voor de Israëlieten noodig was.
3. Waarom deze heffing vrijwillig, uit een ongedwongen hart moest geschonken worden.

Na deze verdeeling gaat hij over om volgens het eerste deel te doen zien dat er onder Israël een bedehuis moest gesticht worden.

Zijn tweede deel splitst hij andermaal in twee deelen:

α onderzoekt en toont hij aan dat zoodanig bedehuis nuttig

β dat het noodig was.

Die noodzakelijkheid rustte

1. op de gewoonte
2. om zoo doende Israël tot de dienst van den eenigen waren God op te leiden.

Het derde deel bevat opgave der redenen waarom die heffing vrijwillig moest zijn. Die redenen geeft de heer K. aldus op:

Zucht tot vrijheid is alle schepselen, en voornamelijk den mensch ingedreven; en wil men liefde bij den mensch verwekken, dan dient men diensvolgens, al heeft men te bevelen, verzoekenderwijze te werk te gaan, en hem met het aangename bekend te maken, dat er is gelegen in het aanschouwen van het noodige, het nuttige, door zijn medearbeid of hulpvaardigheid tot stand gebragt.

Eindelijk aan 't slot zijner rede geeft hij het doel met dezelve op.

't Spreekt van zelve dat, hiertoe niet geroepen zijnde, wij ons wel wachten zullen uitspraak te doen over die rede zelve als proeve van kanselarbeid, of hoe gij 't ook beschouwen wilt.

Wij hebben haar gedétailleerd meêgedeeld, omdat het het eerste werk van dien

aard was dat ons onder de oogen kwam, niet om er ons oordeel over uit te brengen. Zoo iets zou hoogst onbescheiden zijn.

Ons is 't aangenaam te kunnen wijzen op dit stuk als onbetwistbaar bewijs van vooruitgang bij den Israëliet op 't grondgebied der Godsdienst en zedekunde.

Wij willen stilstaan bij iets dat ons aangenamer is en de heer K. ons niet ten kwade zal duiden. En 't is het doel dat hij zich met die rede en hare uitgave voorstelde. Dat doel drukt hij op den titel duidelijk genoeg uit, namelijk: *geheel ten voordeele eener Hervormde kerkbouwing in het Hollandsche veld, Gemeente Hoogeveen*.

Wij willen hemzelven laten spreken:

‘Landgenooten! Broeders en Zusters! aan de geleidende hand der goede Voorzienigheid, gij die aan God en den Bijbel gelooft! Ik heb uit de door ons gekozene tekstwoorden getracht te bewijzen, dat de daarstelling eens Tabernakels eene behoefte voor Israël was, dat het noodig was dat als *vrijwillige* offers werden geheven goud, zilver, koper en verdere benoodigdheden. Ik heb dit uit den Bijbel zelve, uit de overleveringen, uit de natuur, uit het dagelijksche leven en de beschouwingen van ons eigen *Ik* verder toegelicht. Dat mij dit ganschelijk naar eisch is gelukt, durf ik naauwelijks hopen; te zeer ben ik met mijne zwakke krachten bekend, meer vertrouw ik, mijne Landgenooten! op ulieder toegevendheid; ik vertrouw, dat gij mijne feilen, om het goede doel, dat ik beooge, met den mantel der liefde wel zult willen bedekken.’

‘Wij hebben dan gezien, dat het voor het volk van Israël, het van het slavenjuk bevrijde Israël, noodig was, dat hun een bedehuis werd gegeven, waar zij hunne gebeden en lofzangen tot den Allerhoogste konden opzenden. Zij konden zelve hiertoe het noodige aanbrengen; zij deden dit ook vrijwillig, zij deden dit gaarne, zelfs zóó ruim waren hunne bijdragen, dat er een goddelijk bevel noodig was om die offers te doen ophouden; het aangebragte was reeds te veel.’

‘Alle volkeren, alle gemeenten, alle menschen echter zijn niet zoo rijkelijk bedeeld, opdat de meergegoede in de gelegenheid zoude worden gesteld de minder gegoeden weldadigheid te bewijzen, iets mede te deelen, opdat velen, zelfs door kleine offers, in staat zouden worden gesteld, ditzelfde te doen. Immers ziet God niet op de gave als wel op het hart. Ook de Israëlieten waren allen niet even veel van geluksgoederen voorzien, bragten niet allen evenveel; sommigen zelfs zullen niet het minste hebben kunnen brengen.’

‘Even als de Israëlieten in de woestijn, hebben de bewoners van het Hollandsche veld, gemeente Hoogeveen, behoefte aan een bedehuis. Gewillig bragten ook zij te dien einde hun goud, zilver en koper, doch zij zijn niet zoo gelukkig als dezen, zooveel als noodig is te kunnen heffen. Hun ontbreekt volgens de minste berekening twee duizend gulden. Dat hunne behoefte aan een bedehuis groot is, hebben wij gezien uit de algemeene beschouwing der behoefte van den mensch aan God en godsdienst. De bewoners van het Hollandsche veld kunnen die behoefte niet bevredigen, en uit gebrek aan een zielenherder, een geestelijken onderwijzer, zijn velen hunner volstrekt onbekend met hunne godsdienst. Op zon- en feestdagen naar de Hoogeveensche kerk op te gaan, is alleen des winters, wanneer de vaart digt gevroren is, voor degenen die het ijs kunnen gebruiken, doenlijk, des zomers is dit om den verren afstand volstrekt onmogelijk.’

‘Daarenboven verdienen de meesten hunner hun schamel stukje brood des

zomers, en wel met turfgraven en de bearbeiding van het veen, waarop zij boekweit zaaijen, - eene zoo teedere plant, die bij de minste nachtvorst in den bloeitijd, of een sterken wind soms ganschelijk verongelukt, zoodat dan al hunne moeiten voor niet zijn.'

'Elken avond, in lente en zomer, begeeft de bewoner van het Hollandsche veld, zoo man als vrouw, jongeling en meisje, te elf ure, zich van huis naar de plaats, waar zij hunnen zwaren arbeid moeten verrigten. Die plaats is soms op twee uren afstands van hunne woning gelegen; daar werken zij tot des anderendaags twaalf uur, wanneer zij zich weder naar huis begeven.'

'Daar aangekomen bearbeidt hij den aardappelakker bij zijn huis, voorziet zijne koe of geit, indien hij een van beiden heeft, van het noodige, nuttigt zijn sober maal en legt zich dan vier of vijf uren ter ruste, om daarna weder met zijnen vorigen arbeid een aanvang te nemen: - zoodat hij des zondags teveel afgetobd is, om soms drie uren afstands heen, en even zoo ver terug, af te leggen, om zijn lof aan het Opperwezen in de kerk te Hoogeveen te brengen.'

'Daarenboven is zijne belooning aan zijn moeite vollen arbeid niet geëvenredigd, ten hoogsten verdient hij 80 of 90 cents daags.'

'Wel bevinden zich onder de veldbewoners meer gegoeden; doch dit getal is luttel. Deze zijn meestal schippers, die des zomers van huis zijn.'

'Jezajas zegt namens God: 'Mijn bedehuis is een bedehuis voor alle volkeren.' Het op te rigten bedehuis in het Hollandsche veld, is dus ook het onze, is ook onze tabernakel in de woestijn, waartoe God onze vrijwillige heffing begeert, onze weldadigheid inroept. Hoe zal het derhalve ons hart weldoen, wanneer onze weg ons eenmaal langs dit gebouw voert en wij dan kunnen zeggen:

'"Ziet! aan dezen tabernakel, God ter eere, heb ik ook gewillig mijne heffing gebragt. Ik heb medegewerkt, dat nuttige, arbeidzame leden der maatschappij, welke ganschelijk van de godsdienst verstoken waren, thans in hunne zielenbehoeften zijn voorzien."'

'Landgenooten! steeds tot weldadigheid geneigde Nederlanders! ieder uwer, neemt hiervoor eene heffing ter eere des Eeuwigen. Al wie gewillig van harte is, brenge de heffing ter eere des Eeuwigen! goud, zilver en koper. Amen.'

Wij hebben door den heer K. zelven te laten spreken, onze lezers in staat gesteld, niet slechts 's mans doel met deze rede te doen kennen, maar hun tevens een proeve van stijl, kanselwelsprekendheid en uitlegkunde medegedeeld.

En juist dat *doel* van den heer K., is 't geen merkwaardig, is 't geen verblijdend verschijnsel van onzen tijd?...

Sedert 1846 had de heer van Schaick, predikant te Dwingeloo, zich beijverd, om de bevolking van 't Hollandsche veld, gemeente Hoogeveen, waar hij weleer als hulpprediker werkzaam was, in 't bezit te stellen van kerk en pastorij, onder leiding en opzigt van een eigen predikant.

En dat wel daarom, omdat bij den besten wil der Hoogeveensche predikanten en bij den besten wil der bewoners van 't Hollandsche veld, veel, onbedenkelijk veel te wenschen overbleef.

Wie kon van die beide predikanten vergen, dat zij zich drie uren ver van huis verwijderden, om 't werk der Evangeliebediening, in al zijn omvang, onder de veldelingen te verrigten? Maar wie kon 't ook den veldeling kwalijk nemen, dat hij niet, of ten minste hoogst zeld-

zaam ter kerke of ter katechizatie ging? vooral als men er bij in aanmerking neemt, dat men er voor 't meerder deel geen rijtuigen of paarden bezit, en behalve dat de weg voor rijtuigen grooten de els onbruikbaar is.

Dat bewoog den predikant van Schaick, van nabij met een en ander bekend, het zijne te doen, om ook dáár, zoo als 't hem voor de Hooge Smilde was mogen gelukken, kerk en pastorij te bekomen.

Tot dat einde gaf hij in 1846 een tweetal Leerredenen uit. Niettemin ondanks alle subsidiën en alle te dienste staande middelen, bleef er nog een te kort van bijna vierduizend guldens.

Bij een later aangewend beroep op de Christelijke liefdadigheid door zijn Eerw. in dagbladen en in de Boekzaal alsmede door afdrukken hier en daar verspreid van een in de Boekzaal dezes jaars voorkomend stuk van dezelfde hand: *China en 't Hollandsche veld* werd de aandacht meer bepaald op de groote zaak gevestigd, met dat gevolg, dat, zoo als wij van goederhand onderrigt zijn, de benoodigde gelden binnengekomen zijn en dat werk tot stand gebragt is.

Ten gevolge dier aangewende pogingen en uitnoodigingen gevoelde zich ook de heer K. opgewekt zijne godsdienstige rede ten voordeele dier onderneming uit te geven. Met welk gevolg? is ons niet bekend. Maar genoeg - een Israëliet heeft de hand geleend tot opbouw van een Christentempel en bedehuis.

Is 't veel dat de Israëliet daartoe een geldelijk offer aanbiedt, meer is het echter en belangrijker dat hij in schrifte opwekt om te geven, dat hij zijn pen leent om een hartelijk woord neêr te schrijven en zijn landgenooten op het nuttige en noodzakelijke van een bedehuis te wijzen; dat hij hen vermaant de milde hand te openen en zich niet terug te trekken.

Zoo als wij in den beginne zeiden, de heer K. is ons ten eenemale onbekend, maar hoe dan ook, hij is geen Christen, hij is een Israëliet; die, bedriegen wij ons niet, van zijn godsdienstig standpunt beschouwd, voor zóó iets, de kerkstichting voor Christenen, geen sympathie kan hebben, om niet te zeggen die zoo iets van zijne zijde niet anders dan tegenwerken moet. Wij willen niet vragen: waarom en waardoor die belangstelling en medewerking?.... neen! Zij is aan den dag gelegd. De heer K. heeft het zijne gedaan, dat hij zich verpligt achtte te moeten doen.

In naam onzer Christelijke geloofsgenooten danken wij hem daarvoor. Ook al moge zijn poging niet dien uitslag geleverd hebben, dien hij hoopte, hij heeft een goed werk verrigt.

Moge de Christus hem al niet zijn wat hij ons Christenen is; de kracht, de invloed van 't Christendom en van den Geest des Heeren is onloochenbaar, is duidelijk bij hem op te merken.

En juist aan den almagtigen invloed van dien Geest des Heeren, ook op den Israëliet, schrijven wij niet alleen elken vooruitgang bij hem op 't godsdienstig grondgebied toe - maar 't is vooral ook daaraan, aan dien Geest, aan die heerschappij des Heeren is het dat wij het toeschrijven, dat de heer K. zich gedrongen gevoelde iets te doen voor hen die buiten hem en zijn kerkgenootschap zijn.

O moge de dageraad aanlichten, dat de Heilige Geest van God en Christus allen beziele!!!

Ja, wij gaan eene schrede verder nog. Moge het uur spoedig slaan dat Israël, dat reeds veel Christelijks heeft opgenomen, er toe gebragt worde om den Christus zelven aan te nemen, als de kracht Gods en de wijsheid Gods, als het einde

der wet en de vervulling der profetie!!

Een enkel woord nog - is 't gedrag van den heer K. ten opzigte der Hollandsche-veldsche zaak een opmerkelijk, een verblijdend verschijnsel van onzen tijd, toch is er van de andere zijde iets dat ons onaangenaam, ja pijnlijk aandoet. En wel daarom dat de Christen een' roepstem, eene opwekking behoeft van een zoon Israëls om iets voor Christenen af te zonderen, ten einde hem bij eigen onvermogen in staat te stellen om een kerk en pastorij te bouwen.

Vier jaren zijn verloopen eer men zoo verre mogt komen, dat men 't bedoelde, zoo hoogstgewigtige werk tot stand bragt!!

Vier jaren is er bij herhaling om ondersteuning gevraagd, ja gesmeekt met klem en nadruk! Waarlijk dat is te erg. Men ijvert voor de heidenen en zij die hier, die in ons land zijn en met betrekkelijk kleine sommen te helpen zijn, laat men bidden... en komt met loome schreden te hulpe!

Voor spoorwegen, kanalen, inrigtingen tot nut en vermaak heeft men alles over, negocieert men, wordt bijgedragen, en voor een Godshuis heeft men zoo vele moeiten aan te wenden!

Is 't een gunstig teeken voor onze belangstelling in God en Christus?... Getuigt het voordeelig voor onzen Christelijken zin?...

Wij schrijven 't antwoord niet neder. 't Is slechts eene vraag, maar eene vraag, die behartiging verdient; 't is eene vraag waarmede men tot zichzelven inkeere en er winst mede doe.

Late de Christen zich niet beschamen door den Israëliet. Dat de nakomeling toch niet zegge: ‘Zij hebben den Heer zeer weinig lief gehad. Anders toch had Israël niet ter hulpe hoeven te komen.’

Mogte men er toch toe besluiten kunnen òf om het fonds voor noodlijdende kerken op zulk eene ruime schaal uit te breiden, dat men ook - en dit is in sommige streken van ons land hoogstnoodig - nieuwe gemeenten stichten, pastorijen en kerken bouwen kan; òf om een fonds daar te stellen, uitsluitend tot dàt einde ingerigt.

Wij meenen wel eens van ter zijde gehoord te hebben, dat zeker predikant van soortgelijk fonds, bij zijn kerkbestuur, voor eene bepaalde provincie, een conceptreglement en tabel ter goedmaking der onkosten tot dat einde vereischt, heeft overgelegd. Of er echter gevolg aan gegeven, of iets naders van gekomen is, is ons niet gebleken.

In alle bescheidenheid en uit belangstelling in 't heil onzer broederen, zoowel als in den bloei van 't koningrijk der hemelen, opperen wij de vraag, of door het hooge kerkbestuur der Hervormden niet iets verrigt zou kunnen worden, om te voorzien in de zedelijke en geestelijke belangen onzer gemeenten in 't vaderland - en of er geene middelen zouden kunnen aangewend worden, 't zij door daarstelling van een fonds tot kerk- en pastorijstichting - of door uitbreiding van 't bovengenoemde fonds voor noodlijdende kerken en personen, waardoor men niet langer de toevlugt hebbe te nemen tot een beroep op de liefdadigheid, maar door eene bepaalde inrigting of collegie hulpe biede waar zij vereischt wordt.

Wij leggen de pen neder, Gode biddende om heil, zegen en voorspoed voor 't vaderland, maar vooral voor 't koningrijk van Hem, die ons verlost heeft van de heerschappij der zonde en onkunde, en de grondvesten van dat rijk gelegd heeft in Zijn bloed.

PHILOCHRISTUS.

Letterkunde.

Gützlaff's geschiedenis van het Chinesche rijk, van de oudste tijden tot op den vrede van Nanking.

Uitgegeven door K.F. Neumann, en vertaald door K.N. Meppen, met een voorwoord en slot van Dr. Gützlaff voor deze Nederduitsche uitgave. Met eene kaart van China en het portret van den auteur. Te 's Hage, bij K. Fuhri.

Wij begroeten onder de geschiedschrijvers drie verschillende soorten, de mijnwerkers, de Alpenjagers, de scheikundigen. De eersten dringen door in de diepe en duistere holen der oudheid, en brengen licht en waarheid in de mijngroef; de anderen brengen den hemel en de Openbaring en Gods hand in het zamenweefsel der gebeurtenissen en feiten; de derde soort beoefent eene zekere kronijkmatige ontleedkunde, zij analyseren de eeuwen en wenschen de meest verborgene drijfveren van alles op te sporen. - Somtijds vermengen zich hier de species, en men vindt de geschiedschrijvers nu op, dan in, dan boven de aarde. Er zijn ook nog anderen, die door eenen dichterlijken geest bezield, het bonte romantiesche gewaad om de oudere of nieuwere waarheid werpen. Als von Schiller of Lamartine den dertigjarigen oorlog, of de heidendagen der Girondins schetsen, is de vorm en de kleur geheel anders, dan waar Niebuhr, Heeren, von Rotteck, of van Kampen, het breede tooneel der geschiedenis doen leven. De mensch stempelt telkens als mensch het geschiedblad, dat uit zijne hand verschijnt, met den eigendommelijken muntstempel. - 't Is met de geschiedenis gegaan, zoo als met ons vaderlandsch muntwezen: men heeft het oude zilver telkens gesmolten, en naar eenen meer behagelijken vorm gezocht; als het *echte gehalte* der waarheid daar maar niet door verloren heeft! Als ge Herodotus naast Capefigue, Polybius naast Macaulay plaatst, zult ge het verschil zeer duidelijk gewaar worden. - Welligt is er geene enkele geschiedenis, welker bewerking zoo veel, zoo onbegrijpelijk veel vereischt, als die van het Chinesche rijk. Het meest zonderlinge en vreemdsoortige land op den bekenden aardbodem; dat rijk, hetwelk aan alles schier even rijk is: aan menschen, aan dwaasheden, aan onverzettelijke instellingen, aan geschiedkundige bronnen, aan fabels, aan wijsgeerige stelsels, aan onophoudelijke revolutiën, - dat eenige aardsch-hemelsche rijk, moest nader en beter gekend worden. - De voorwerkers hier zijn wederom de Engelschen geweest: Macartney, Barrow, en vooral Davis hebben 's volks zeden en gewoon-

ten en ongehoorde abnormiteiten aan het licht gebragt, hier en daar groote brokstukken over de geschiedenis ingevlochten; maar allen bepaalden zich meestal tot het topographisch, ethnologisch standpunt. Men was reeds wel tevreden om eene beschrijving van het keizerlijk hof, van het maatschappelijk of huiselijk leven der Chinezen te vinden, keurige prentjes van mandarijnen en Chinesche dames werden met graagte ontvangen. De Parijsche geleerden begonnen, reeds voor jaren geleden, Chinesche romans, wel te verstaan vertaald te leveren, en mej. Toussaint mede in den Almanak voor het Schoone en Goede, voor 1851, er kwamen Chinesche modes. Intusschen ontbrak nog steeds eene *eigenlijke geschiedenis* van het Hemelsche Rijk. Wie zoude zich daaraan wagen? Met eene onvolledige en partijdige tezamenstelling - eene compilatie - van het reeds aanwezige, kwam men niet veel verder. China bleef in den nevel gehuld. - Eindelijk is aan den wensch van velen voldaan, en een hoogstmerkwaardig man, vol ijver en moed, de welbekende Christen-heraut Gützlaff, vult het opengebleven vak aan. Er bestaat werkelijk eene geschiedenis van het Chinesche rijk, door hem opgesteld, die, gedurende jaren, in het midden der stationaire Oosterlingen woonde, diewelligt boven alle andere, thans levende mannen, berekend en geroepen is, om zulk een werk te ondernemen, te volbrengen.

Het was aan den heer Fuhri wèl toevertrouwd, voor de vertolking van deze geschiedenis te zorgen, zoowel wat den vertaler als de uitvoering betreft, en wij zijn er op goede gronden van overtuigd, dat dit boekwerk onze letterkunde in zeer vele opzigten verrijkt. - ‘Verrijkt?’ zegt ge, ‘wat hebben we dan eigenlijk met deze geschiedenis der Chinezen te maken? Als we slechts te zijner tijd de geurige theebladen ontvangen, of de kostbare voorwerpen van hunnen handenarbeid, dan is dat reeds genoeg - het overige kunnen we vinden in dagbladen of tijdschriften - en daarenboven, een doorloopend werk, in zooveel afleveringen, alleen over China? 't Is om van te huiveren! Wat beklagen wij den wakkeren Gützlaff, die dit boek eerst heeft zamengesteld, en vervolgens den armen vertaler, die, getrouwelijk, zijn' voorganger door al die eeuwen, door al die gedrochten, draken en fabelen, moet na-worstelen.’ - Gij zult ons vergunnen, bescheiden lezer! die nog eenigzins anti-Chineesch gezind zijt, dat we u niet kunnen toestemmen. - Het komt hierop aan, wat u de geschiedenis in het algemeen is, en waarvoor gij haar gelieft te houden. Beschouwt ge haar als een leerboek voor de scholen, in kleine tijdvakken gesplitst, en overvloeijende van jaartallen en datums? Of als een dorre, langdradige kronijk, waarbij men, om de tien minuten, ten minste ééns moet geeuwen? of als een met helden en heldinnen, koningen en veldslagen, gestoffeerden roman, waar de poëzij haar regt uitsluitend laat gelden? Is *dat* uwe beschouwing der geschiedenis, dan zullen we u beklagen, en voortaan verzoeken, de romanwereld in te zeilen, en dáár uwe ontdekkingen te doen; maar als gij de geschiedenis beschouwt als den spiegel van uw eigen geslacht, als de leerschool der menschen, als het licht der waarheid, als de gedurige en trapsgewijze ontwikkeling der opvoeding Gods, als den voortruischenden stroom, waarop eens uw voorgeslacht, en thans gij zelf wordt medegevoerd, - als ge u met *dat* standpunt kunt vereenigen, is elke geschiedenis, ook die van het Chinesche rijk, u niet onbelangrijk. - De

menschen van eenige beschaving en ontwikkeling willen toch gaarne weten, wat er eens gebeurd is. Men wil niet gaarne zoo geheel dom zijn of schijnen; de menschen zijn van aard weet = nieuwsgierig. Zouden ze dan niet eens willen lezen, wat er al gebeurd is in dat verbazend vreemde, groote land, waarheen in de laatste jaren aller oogen zijn heengewend? Juist dat vreemde, dat ongewone, prikkelt uwe edele weetgierigheid. Intusschen, zegt ge weder, het werk is zoo breed aangelegd, een detachement afleveringen, het is te naauwkeurig, te veel omvattend! Gij bemint het beknopte, het zaamgedrongene; - zeer goed, maar de geschiedenis zelve, en de waarheid en de onpartijdigheid kunnen zich met uwen bijzonderen smaak hier niet vereenigen. Gij zult toch van uwe zijde iets moeten toegeven aan de waarheid, de volledigheid, of zijt ge altijd nog zoo boos op vader Wagenaar, en vader Stuart, wij zouden er vader Westerbaen kuunen bijvoegen, omdat ze eenigzins volumineus zijn uitgevallen? Als ge eene geschiedenis, welke ook, wenscht te leeren kennen, is het toch beter, een meer gesloten, volledig geheel voor u te zien, dan een mager of gebrekkig uittreksel. Daarenboven, en de Heer Gützlaff zal u dit welligt voor de eerste maal in uw leven leeren, zijn de *bronnen* der geschiedenis van China ongemeen, verbazend, huiveringwekkend talrijk (Vergelijk 1^{e} aflev., blz. 7-13, Bronnen), de Chinezen doen alles in het groot - ook de geschiedkundige bewerking: 17 geschiedschrijvers leverden een werk van 337 deelen; daarvan bestond een uittreksel in 44 deelen; eene geschiedenis der beroemdste ministers en staatsmannen in 80 deelen; eene levensbeschrijving van merkwaardige personen in 122 deelen. Hoewel we nu niet weten hoe groot die deelen zijn (groot folio of klein octavo), en evenmin, of de heer Gützlaff ze allen *werkelijk* gelezen heeft - genoeg, die bronnen zijn aanwezig, en men heeft ze toch wel eenigzins moeten raadplegen. Voorwaar! het was een reuzenwerk om in dien doolhof het regte pad te vinden, om bij den allesoverstelpenden rijkdom eene verstandige, eene geschikte keuze te doen, om niet te weinig, en ook niet te veel te geven. Indien iemand van deze zijde de waarde en de verdienste dezer geschiedenis wil beoordeelen, dan blijft hem volstrekt geen andere weg over dan om de afleveringen, in zoo verre zij vertaald en uitgegeven zijn, te lezen, niet te doorbladeren, en dan eens bedaard te beslissen, of de schrijver inderdaad aan den titel van zijn boek en ook aan uwe begeerte heeft voldaan. Stel u gerust, waarde lezer! het zal u hier, zoo als men zegt, nog al meêvallen; want als ge een geleerde zijt, zult ge toch zekerlijk menig merkwaardig tijdvak in eigendommelijke kracht terugvinden; menige wetenswaardige zaak lezen, die u onbekend was, of (om uwe onkunde hier te sparen), laat ons zeggen, u door het hoofd was gegaan. - Opregt gesproken, zouden we schier durven vooronderstellen, dat bij al uwe geleerde wetenschap van de Oostersche volkeren, der Semitische stammen, der Hindous, en van het Sanskrit, met toebehooren van dien, de geschiedenis der Chinezen u *minder* bekend ware gebleven. Zijt ge een ongeleerde, dan heeft de heer Gützlaff juist in zeer populairen, ongekunstelden stijl, zonder allen pronk van geleerdheid, de verschillende tijdvakken geordend, beschreven, en zekerlijk, zoo veel de stof dit eenigzins toeliet, op eene onderhoudende, ja somtijds amusante wijze, de gordijn der oude wereld omhoog helpen

trekken. Wij meenen vooral dit woord ter uwer geruststelling te mogen onderschrappen, *onderhoudend*. - Verschrikken u niet de Jao's, de Ju's, de I's, de Ki's, de Tsching's, de Lao's, de Siang's - treedt niet terug, als ge telkens de vorstelijke stamhuizen ziet bloeijen en verwelken, als ge eene breede rij van vorsten en ministers ziet op- en aftrekken; maar ziet eens hoe de menschen, altijd menschen, ook in het oude China zijn gebleven; hoe ge dáár diezelfde vorstelijke dwaasheden en barbaarsche dwingelandij terugvindt, welke oudere en nieuwere geschiedenis u leeren; dikwijls zult ge bij de inzage dezer geschiedenis zeggen: tout comine chez nous! - De heer Gützlaff heeft zijn publiek, zijn' tijd *gekend*, hij schreef een overzigt der Chinesche geschiedenis, als doorloopende karakteristiek der vorsten, der vorstendienaren; hij schijnt zich als met een eigenaardig ironisch, sarcastisch genoegen te bevlijtigen, om telkens de zonderlinge daden en groteske regerings-capriolen der -ing's en -ong's op te zamelen, en daaruit een meer algemeene karakteristiek der bestuurders van het Hemelsche Rijk zamen te stellen: dit alles maakt het werk bijzonder populair en onderhoudend. Wel is waar, ontmoet men onder al die oudere Chinesche potentaten zeer zelden een' Titus, een' Jozef II, maar al die curiositeiten, hier zoo digt nevens elkaâr geplaatst, boeijen de aandacht, en dragen zeker het kenmerk der waarheid; want wij vinden in deze oudere geschiedenis van het Chinesche rijk denzelfden stempel terug, dien der ruwe kracht, van het absolutismus, van de grillige luim der beheerschers, welke wij mede in de oude ongewijde, zelfs gewijde geschiedboeken aantreffen.

Buiten allen twijfel zullen de volgende afleveringen over het maatschappelijk, en kunstleven der Gaskonjers van het Oosten (zoo als men de Chinezen somtijds noemt) een helder licht verspreiden, 't geen, uit den aard der zaak, in de oudere geschiedenis moest ontbreken. Buiten twijfel zal het geheele werk aan belangrijkheid winnen, naarmate we meer en meer *onzen* tijd naderen, den invloed der Europeanen, hoofdzakelijk der Jezuïeten, waarnemen, en daardoor zelfs zullen erkennen, dat er ook in China, onaangezien het stationaire, eene zachte, merkbare, weldadige ontwikkeling heeft plaats gegrepen. Sedert de *persoonlijke* verschijning van den moedigen schrijver, wiens Chineesch-Europeesch gelaat u op de *zeer* wel uitgevoerde titelplaat zal boeijen, is de belangstelling voor het Hemelsche Rijk en deszelfs heidensche bewoners, ook in ons vaderland, bijzonder opgewekt. De vereenigingen om het Christendom in China te vestigen, en voor de opium den Bijbel aan te bieden, zijn immers niet zonder goed gevolg werkzaam, de herinnering aan den heer Gützlaff is nog te levendig, zelfs bij de Nederlandsche Christelijke vrouwen, en niet minder bij sommige geleerden, om de belangstelling niet bijzonder te vestigen op dit werk, door den kloeken, kundigen en zeldzamen zendeling geschreven. Wij verwachten dus, dat deze geschiedkundige studie door onze landgenooten op den waren prijs zal gesteld worden. De vertaling heeft de uitstekende verdienste van eenvoudigheid, beknoptheid en helderheid; en daarmede wenschen wij onzen meer weetdan nieuwsgierige landgenooten eene aangename en voorspoedige reize door de oudere mythische, en latere geschiedkundige doolhoven aan de hand van den heer Gützlaff. Wij mogen onze lezers

eenige *proeven* van bewerking niet onthouden; deze zijn, bij een werk van dien eigenaardigen stempel, zoowel ter eigene beoordeeling, als ter verdere aanbeveling, noodig. Wij laten eenige proeven hier volgen, en eindigen met de bede, dat ons de overige afleveringen spoedig mogen ter hand komen.

Wij komen thans tot eenen held, die nog in het aandenken der Chinezen leeft, en van wien men dikwijls gewag maakt. Het is Schin nong. Hij stamde af van eenen draak, en zijn ligchaamsbouw was gelijk aan dien van een stier. Naauwelijks was hij drie uren op de wereld of hij kon spreken, na vijf dagen loopen, zeven maanden waren verstreken en hij had reeds tanden, ja op den leeftijd van drie jaren verstond hij den landbouw, dien hij in zijne kinderspelen trachtte te vertoonen. Bij zulk eene vroege ontwikkeling, bemerkte hij spoedig, nadat hij aan de regering gekomen was, dat, als zijne onderdanen zich alleen van de jagt en het vleesch der dieren voedden, de levensbehoeften zeer beperkt moesten zijn; bovendien waren er reeds vele ziekten uitgebroken. Om het eerste onheil tegen te gaan, voerde hij den landbouw in, waarom hij ook den naam van Schin nong (goddelijke landbouwer) draagt. Om het laatste voor te komen, ging hij zeer voorzigtig te werk; hij proefde zelf eerst den smaak van alle kruiden, en gaf vervolgens een boek over de geneesmiddelen uit. Dit is meer dan ooit een schei- of kruidkundige gedaan heeft, en daarom staat hij tot op dezen dag aan het hoofd der Chinesche apothekers. Hij gaf insgelijks voorschriften van gebeden om regen van den hemel af te smeeken. Daar hij na de verplaatsing zijner hoofdstad naar Schan tong den koophandel wenschte te bevorderen, stelde hij een jaarmarkt in, waarheen de lieden hunne voortbrengselen zeer gaarne bragten. Aan hem worden zekere raadgevingen toegeschreven, die niet voortreffelijker konden zijn, wanneer zij van een lid der hedendaagsche genootschappen van landbouw afkomstig waren. Niettegenstaande al deze uitmuntende daden, kon hij zijn leven niet gerust eindigen. Hij werd door een zijner oproerige vassalen in eenen veldslag overwonnen, en was zijne redding slechts aan zijnen opvolger verschuldigd. Deze verzocht hem nu de regering neder te leggen, en toen Schin nong daarin niet kon bewilligen, werd hij nogmaals aangevallen, en geheelenal geslagen, waarop hij levenszat van verdriet gestorven is. (Zie blz. 19-20).

Hoang ti wilde ook de kunsten huldigen. Nadat hij de getallen, maten en gewigten ingevoerd had, onderzocht hij de tijdrekening, en aan hem, zoo als men beweert, is men den zestigjarigen tijdkring verschuldigd, dien de Chinezen aannamen, in plaats van gelijk wij bij eeuwen te tellen. Men begon in het 61^{e} jaar zijner regering (2637 jaar v. Chr.) met deze tijdrekening, zoodat het tegenwoordige jaar (1850) het 47^{e} van den 75^{en} Cyclus is. Nu begon hij ook de muzijk te beoefenen, en beval aan een zijner hovelingen de noten uit te vinden, vermeerderde het getal instrumenten, goot twaalf klokken, en gaf een zeer aangenaam concert. De tegenwoordige Chinezen zeggen dat de ouden een veel fijner gevoel voor deze schoone kunst hadden, en dat dit vooral tot veredeling der zeden strekte. De instrumenten zijn dezelfde; oordeelt men naar het gebruik dat zij er thans van maken, dan schijnt het trommelvlies van de bewoners des

hemelschen Rijks geheel tot been verhard te zijn. Het voortreffelijkste echter, dat Hoang ti vervaardigen liet, was eene machine, die op vleijers en laaghartigen als de wijzer op een uurwerk wees. Jammer dat dit verloren geraakt is. Hoe nuttig zou het aan alle hoven geweest zijn! Herschel zou misschien Hoang ti om zijn planetarium benijd kunnen hebben, dat zeer in het klein bewerkt was; want op dit kunststuk kan men den geheelen loop der hemelligchamen nazien. Hoang ti was zonder twijfel de grootste bevorderaar der wetenschappen, indien hetgeen men van hem zegt, waarheid is. (Zie blz. 22).

Vele wijsgeeren hebben hunne lessen als geschiedenis ingekleed, om daaraan meer duidelijkheid en kracht bij te zetten; maar niemand heeft zijn stelsel zoo bepaald historisch voorgesteld als de Wijze van China. Wat hij goeds in eenen vorst wenschte, wat hij voortreffelijks in een staatsdienaar dacht, wat hij zich als noodzakelijk bij den onderdaan, tot vestiging der menschelijke maatschappij voorstelde, wat hij onontbeerlijk voor een kind hield, dit alles heeft hij in zijnen Jao, Schun en Ju aangetoond. Zij bezaten alle wijsheid en alle deugden, waren zonder gebreken, hadden kennis van alles, en handelden zoo voortreffelijk, dat hunnen nakomelingen niets anders te doen overschoot, dan hun voorbeeld te volgen. Na hen bestaat er geene voortgaande verbetering, geene hoogere zedeleer noch verhevener kennis; in Jao, Schun en Ju is alles begrepen, en om volmaakt goed te zijn, behoefde men slechts te worden, gelijk zij geweest waren. (Zie blz. 27-28).

Aan de noordelijke grenzen des lands van Tsin woonden de Hunnen, een stam van nomaden, die China vreesselijk verwoestte en later schrik en vernieling tot in het hart van Frankrijk verbreidde. Om hen in toom te houden - want zij leefden slechts van roof en strooptogten - was er eene groote armee noodig, die de bergpassen steeds bezet hield. Zoolang de beste troepen daar vertoefden, kon men niets beslissends tegen de onafhankelijke hertogen van het rijk ondernemen. Schi hoang ti kwam daardoor op de gedachte, om een hoogen muur met torens te bouwen, en bragt dit plan ook weldra ten uitvoer. De andere vorsten volgden zijn voorbeeld, en zoo ontstond het achtste wonder der wereld, de groote muur, die 6000 li, of 1000 geographische mijlen lang is. Hoe schoon de piramiden ook zijn, is dit werk veel grooter van omvang, en zoowel de kosten, die het veroorzaakt moet hebben, als het aantal menschen dat vereischt werd om deze ontzaggelijke borstwering op te rigten, geven ons een zeer verheven denkbeeld van den ondernemingsgeest dier tijden. Doch wat is dit verhevenst gewrocht van menschelijke kunst in vergelijking van eene enkele bergketen, die de hand des Scheppers vormde! Op vele plaatsen is de muur thans ingevallen, op andere zijn de sporen ternaauwernood nog zigtbaar; in de oostelijke rigting staat het gevaarte nog ongeschonden, en trotseert fier den verwoestenden invloed van twintig eeuwen, een gedenkteeken van het oude China, eenig in zijne soort. (Zie blz. 84-85).

Hiao's roem bestond in de groote kennis van paarden, die hij zich verworven had; indien hij een stalknecht geweest was, zou hij zijn post waardiglijk bekleed hebben, maar als regent was hij een sukkel. (Zie blz. 50).

Het is zeer te betreuren, dat de geschiedschrijvers, in plaats van eene pragmatische geschiedenis te leveren, en den inwendigen toestand des rijks te schilderen, zich bezig houden met de eindelooze twisten der vorsten, die voor den lezer volstrekt geene waarde hebben, dan alleen om het verderf van het geheele land te toonen. Wij lezen daardoor niets van de inrigtingen, die voor Kong fu tse bestonden. Gelijk de verdeeling des lands onder zoo vele vorsten in menig opzigt schadelijk was, had dit toch, gelijk elk kwaad onder de besturing der goddelijke Voorzienigheid, ook zijne goede gevolgen. Het opzigt over de onderdanen werd zorgvuldiger gehouden; hun voordeel meer in acht genomen, en de welvaart van den afzonderlijke meer behartigd, dan wanneer het land één geheel had uitgemaakt. De weelde der vorsten zelfs, hoe verderfelijk ook voor de staatskas en het welzijn van het algemeen, droeg het hare bij, om den vindingrijken geest der burgers op te scherpen. Oorlog heeft intusschen altijd ruwheid ten gevolge, en waar men den teugel viert aan de hevigste hartstogten, daar wordt de wensch naar edeler bemoeijingen uitgebluscht. De mensch wordt verdierlijkt, en landen verliezen de beschaving, die het werk van eeuwen was. Zoo was het ook in den loop dezer oorlogen, die niet eens een edele bedoeling hadden en slechts als bevrediging der ellendigste zelfszucht kunnen aangezien worden. Men hoort niets verder van den voortgang der wetenschappen, van nieuwe uitvindingen, van geleerden en weldoeners van hun geslacht. De personen die schitteren zijn krijgslieden, de eersten van den staat de aanvoerders, die duizenden versloegen; die geroemd worden, zijn niet de eerbiedwaardige mannen, die het geluk hunner medemenschen beoogden, maar de helden, die geheele landstreken in woestijnen veranderd hadden. (Zie blz. 59).

Spiritus Asper en *Lenis*.

Een Spaanschgezinde Nederlander uit den tegenwoordigen tijd.

Wij gelooven geenszins te behooren tot die onverdraagzame kinderen van ons land en onze eeuw, die terstond gereed zijn, tegen ieder, die niet met hen in godsdienstige of staatkundige denkwijze overeenkomt, het harnas aan te gespen. In tegendeel, wij hebben ons meer dan eens verlustigd, bij het opmerken van de verschillende rigtingen, in de gedachte, dat nog niet alle leven uit ons midden is geweken. Wij rekenden er op, dat indien er op haardsteden en altaren somtijds de vlam zich mogt vertoonen, het gezond verstand wel de wacht zou houden en zorgen, dat het vuur niet al te zeer rondom zich zou slaan. Maar wij verzetten ons met alle kracht tegen het hier en daar opkomend en veldwinnend denkbeeld, dat men verpligt zou zijn volgens de regelen der *verdraagzaamheid*, om alles wat rijp en groen is, om iedere onbekookte gedachte, die met eenige stoutheid wordt voorgedragen, maar lijdelijk den toegang te verleenen. Wij rekenen ons, naarmate de ware verdraagzaamheid ons dierbaarder

is, des te meer verpligt om te waarschuwen tegen eenen verderfelijken geest der eeuw, die zich van de leus *verdraagzaamheid* bedient, om des te veiliger zijne verderfelijke grondstellingen voort te planten. Het is onze hoop, dat de waarheidzin en pieteit bij ons volk te diepe wortelen hebben geschoten, dan dat men straffeloos zou toelaten, wat daarmede in openlijken strijd moet worden geacht.

Het is met een gevoel van verontwaardiging dat wij den Tijdspiegel om eene plaats verzoeken voor eenige weinige regelen, die bij ons werden opgewekt na het doorlezen van een bundel: Gedichten uit de verschillende tijdperken der Noord- en Zuid-Nederlandsche Literatuur, verzameld, naar tijdsorde gerangschikt, en toegelicht door J.A. Alberdingk Thijm. Eerste bundel (12de, 13de, 14de, 15de, 16de eeuw). Amsterdam C.L. van Langenhuysen. Bekend genoeg is de liefde van dezen schrijver voor de middeleeuwen, die zoover zich uitstrekte dat in dit Tijdschrift een Roomsch-Katholiek Priester zich voelde geroepen, om haar uit achting voor zijne kerk te bestrijden. Zij bleek uit de berijming van menige middeleeuwsche Legende, waarop A. Thijm zichzelven en enkele gelijkgezinde vrienden vergastte, maar die de lezeressen van onze jaarboekjes reeds lang hebben doen wenschen, dat deze zoogenaamde poëet maar mogt weg blijven om zijne smakelooze fabelen in den onbehagelijksten vorm gesmeed, aan zijne geleerde vrienden mede te deelen. Dat deze liefde ook zich in den bovengenoemden bundel niet zou verloochenen, sprak wel van zelve. Wij hebben er aan te danken de openbaarmaking van menig vers, dat met het stof der eeuwen was bedekt. - Of wij daartegen iets hebben intebrengen? Neen, wij hebben het toegejuicht wanneer verdienstelijke mannen als prof. Jonckbloet, prof. de Vries, prof. Visscher, en enkele anderen meer optraden en met hun geleerdheid en talent schatkameren van wijsheid ontsloten waaruit den onderzoeker en geschiedkenner de gelegenheid geboren werd, om een dieperen blik te slaan in eenen tijd, die te merkwaardig is, om geheel in het duistere te blijven verborgen. Het is onze wensch, dat het dezen mannen van talent niet aan den moed zal ontbreken om voort te gaan op den ingeslagen weg, waar nog al menige teleurstelling hen wachten moet. Maar als wij iemand zien verschijnen op dat veld, die in zijn schrijven, over de werken der middeleeuwen en over de door hem gedane keuze, den kenner genoegzaam toont, dat hij met onvaste en wankele schreden dat veld betreedt, dan rijst de wensch op, dat de man zich hier niet zou gewaagd hebben, maar aan bekwamer mannen de taak had overgelaten, die hij al te moedwillig op zich nam. Wij vragen dan: Welke noodzakelijkheid bestond er voor iemand als Alberdingk Thijm om in ‘een *lees- en leerboek voor jongelieden* een historisch tafereel optehangen van de gesteldheid onzer letterkunde in de verschillende tijdperken?’ Wij wenschen dan de redenen te weten, waarom hij bij 't erkennen van zijne ongeschiktheid tot zulk een werk (Verandwoording XIV) die haast maakte met het uitgeven van het werk, voordat hij alles beter had kunnen raadplegen, wat hij hiertoe noodig had.

Het werk is er echter en wij zijn overtuigd dat het zijnen weg zal vinden. De opmerkzame lezer toch ziet, ook waar A.T. dit zoekt te verbergen, te duidelijk in het werkje, welke de *oorsprong*, welke

de *bestemming* moet zijn van eene verzameling als deze, om niet het regte antwoord te vinden op de vraag, wat het is, dat den uitgever van dezen bundel tot dezen arbeid riep. Het is dus zeer gemakkelijk nategaan, dat geenerlei beoordeeling van ons in staat zal zijn, om het boek te weren uit de handen dergenen, voor wie het in de eerste plaats is bestemd, uit de handen van 'die in studie en geestontwikkeling tamelijk gevorderde lezers en lezeressen' wier bestemming het is met den geest der middeleeuwen doortrokken te worden in de negentiende eeuw!

Maar het is om te helpen zorgen, dat buiten dien kring, waaraan het stellig moet welkom wezen (zoo zeker als de kweekeling van een Roomsch seminarium tot strikte gehoorzaamheid aan den wil van zijne geestelijke overheden is verbonden), het boek in zijnen aard en strekking bekend worde, dat wij thans de pen hebben opgevat. De openbaarmaking daarvan zal menig warmen vaderlander met droefheid en ergernis vervullen, een antwoord geven op de vraag, hoe en door wie iemand als Alberdingk aan eenen naam en titels kwam, - en tot behoedzaamheid aansporen, tegen het streven eener partij, waarvan dit boek den duidelijk en stempel draagt, terwijl er het oog door geopend wordt voor den geest, die in ons vaderland langs allerlei wegen moet worden voortgeplant. Bij het lezen van de opdragt 'aan de nagedachtenis van W. Bilderdijk en J.F. Willems, die als onafhankelijke mannen, als mannen van moed en geweten, wier leven een onafgebroken kamp is geweest voor de zaak, waaraan zij zich gewijd hadden, aanspraak hadden op die eer' kwamen ons de woorden van zijnen eerstgenoemden leermeester voor den geest, die zeker den 'dankbaren leerling' niet bekend of ontschoten waren, toen hij op het titelblad achter zijnen naam liet drukken, van welke ook niets beteekenende maatschappijen en genootschappen in Noord- en Zuid Nederl. (b.v. van het provinciaal Noord-Brabantsch genootschap van Kunsten en Wetenschappen, van het Haagsch genootschap (?) hij al lid was: Bilderdijk, die aan Alberdingk dierbaar is als 'de voortreffelijkste dichter van Nederland, die ter linkerzijde door de hand der antieke Muze gesteund en ter rechter door den schutsengel (?) zijns ridderlijken voorgeslachts (!) werd begeleid,' Bilderdijk had immers geschreven:

> Praalt een tytelblad met tytels, o dan ben ik reeds gewis Dat de autheur
> een windbejager, maar geen ware dichter is.

Intusschen zouden wij deze kinderachtige liefhebberij met een glimlach kunnen laten voorbijgaan, indien wij niet in het boek zelve aanhoudende redenen tot ergernis vonden. Wij tellen daaronder niet de mededeeling van hekelrijmen tegen de hervorming. Indien het den schrijver er om te doen was, om een tafereel te leveren van de middeleeuwsche letterkunde, dan moesten verzen als van Anna Bijns ook hierin een plaats vinden, maar dan had het ook de onpartijdigheid en waarheidsliefde vereischt, dat tegenover dergelijke rijmen van eene Antwerpsche bagijn, geplaatst waren meer dan eene proeve van hekeldichten tegen de Roomsche kerk, waaruit de lezer merken kon, dat er zeer veel onbesuisde ijverzucht en onheilige beginselen in de voorstanders der gezuiverde kerkleer gevonden werd, maar die hem tevens zouden kunnen bewijzen, hoe onwaar het woord was van Alberdingk dat het godsdienstig element uit de volkszangen was geweken. Hij toonde immers bekend te zijn

met het Geuse Liet-Boeck. Zou het wel moeite kosten om uit dezen bundel een of meer dichtstukken te vinden, die wat de zaken en de wijze, waarop zij behandeld worden betreft, tegen over het werk van het Antwerpsch klopje moesten gesteld worden. Wij zouden echter gaarne die openbaringen van een twistzieken en opgewonden geest ook bij den Protestant, op zijne plaats laten, zoo de Heer Alberdingk van zich had kunnen verkrijgen, de lastering der vrome geestelijke zuster tegen den held der Hervorming te laten rusten, en zijne lofspraken op haar niet door de medegedeelde proeve had willen staven. Het is door meer dan één Roomschgezinde verkondigd, vooral sedert de Chateaubriand (in zijne Études ou discours historiques sur la chute de l'empire romain, la naissance et les progrès du christianisme et l'invasion des barbares IV. 260-274) het den ligtgeloovige zocht op te dringen, dat de Hervorming de kunst heeft doen vallen en het verwondert ons niet bijzonder, dat wij het eenen Alberdingk hooren zeggen blz. 160. ‘De aloude Godsdienst week op onderscheidene punten voor het Protestantisme, - en de kunst viel.’ Maar alvorens het verval der kunst met het opkomen van de Hervorming in verband te brengen, had de steller moeten opgeven welke de redenen waren, waardoor in Roomsch gebleven landen, waardoor b.v. in Italie zelve de leerlingen van d'Urbino, van de Romeinsche en Florentijnsche school zoo ver achter hunne meesters bleven en de kunst reeds aan een merkbaar verval leed, voor en zonder dat de Hervorming hierop eenigen invloed kon uitoefenen. De geschiedenis van schilder-, bouw- en beeldhouwkunst in de landen, waar de Roomsche Kerk niets had te lijden zou hem zeggen, dat de daar gehuldigde wansmaak haren grond had in iets anders dan in het Protestantisme. Maar hier is er sprake van poëzij - en... de Protestantsche kerk van Duitschland heeft te wijzen op een schat van niet minder dan tachtigduizend geestelijke liederen, zangen, volkszangen in den waren zin, waarin het godsdienstig element alleen heerschende was. - Wat hebben de middeleeuwen geleverd, dat met dien rijkdom te vergelijken is? Redenen genoeg, om te toonen, dat zoo het volkslied in later tijd in *ons* vaderland niet genoeg beoefend werd, de oorzaak hiervan niet in den verkeerden invloed van de Hervorming moet gezocht worden. Had toch ook Luther zelf niet geschreven: ‘Ik ben niet van meening dat door het Evangelie de kunsten zijn opgeheven, maar ik wil gaarne alle kunsten zien aangewend ter verheerlijking van Hem die ons haar gegeven heeft.’ (Werke Walch XIV. 230).

Er is nog iets, dat den steller van dit verslag meer dan alles heeft bedroefd. En indien hij den Roomschgezinde het ook nog ten goede kan houden, dat deze uit groote liefde voor zijn kerkgenootschap ter goeder trouw het verdiensten toekent, waarop het naar de onpartijdige uitspraak der geschiedenis geen aanspraak heeft - de Nederlander, die opgegroeid is in liefde voor zijn voorgeslacht, wordt aangedaan van verontwaardiging, wanneer hij een landgenoot, eenen schrijver van den tegenwoordigen tijd hoort beweren, dat bij den afval der Nederlanden van Filips II, het regt niet aan de zijde van ons voorgeslacht was, maar onzen Vaderen als een oneere moet worden aangerekend. Meendet gij toch, dat het voorgeslacht heeft bestaan uit ‘onafhankelijke mannen, mannen van moed en geweten, wier leven een onafgebroken kamp is ge-

weest voor de zaak waaraan zij zich gewijd hadden:' - de heer Alberdingk stelt het voor als mannen, die juist het tegendeel toonden te wezen, als mannen die in de hoogste mate afhankelijk zich hebben getoond. Hun verzet tegen eene dwingelandij, die hun het regt betwistte om naar de overtuiging des gewetens God te dienen, en zich aan wettige erkende privilegiën en vrijheden vergreep, - hun beginsel om liever het aardsche leven op te offeren, dan zich het licht te laten rooven, dat God hun gegeven had, wordt hier een zaad van *oproer* genoemd tegen eenen wettigen Soeverein! Tot het verstikken van die zaden des oproers vonden de magtige verdrukkers aanleiding, vrijheid, regt in '*de filozofie dier eeuwen*' (die door ons voorgeslacht toch wel dan teregt als een valsche filozofie is aangemerkt, en waaraan het zeker evenveel regt heeft gehad zich te onttrekken, als het den heer Alberdingk vrij staat, zich boven de filozofie der XIX^{de} eeuw te verheffen en aan die der middeleeuwen te onderwerpen!) En indien men onzen schrijver moest gelooven, dan waren onze voorvaders oproerlingen tegen eenen wettigen vorst, (die door de filozofie dier eeuwen zeker, zich geregtigd achtte tot alles wat onwettig was, alsof een volk alleen maar strekken moest om te gehoorzamen, alsof er geen wet bestond, waaraan ook de magtigste vorst zich moest onderwerpen!) Dan waren die oproerige voorzaten niet anders daarenboven dan werktuigen, wezens zonder eigen doorzigt, kracht en zelfstandigheid, die onafhankelijk wilden zijn van hunnen wettigen Heer, maar niet omdat zij de vrijheid lief hadden, neen omdat zij zich lieten leiden door - *Staatzuchtige Edelen!* Het waren alzoo enkele Magtigen uit den Lande, die zoo zeer het volk in hunne hand hadden, dat het op hunne wenken draafde, en niets wetende van de betrekking waarin het tot zijn bestuur stond, in Filips slechts den Spaanschen Koning, den Vorst van een vreemd volk, en niet den wettigen Graaf, den gebieder van Nederland, zag en erkende?! Alsof niet reeds Filips de Schoone, en Karel V, en inzonderheid de door en door Spaansche Filips II, door het begunstigen van Spanjaarden boven Nederlanders, de laatsten hadden getergd. Was Filips graaf - de Spanjaarden waren toch Vreemden! Gij hebt de eerste regelen van blz. 164 verder op te slaan, om te zien hoe onder de Staatzuchtige Edelen ook de man wordt bedoeld, dien wij als den Vader des Vaderlands van onze kindschheid liefhadden, en duidelijk genoeg wordt aan dien edelen, onbaatzuchtigen Vorst de blaam aangewreven, dat hij, in strijd met zijne in 't Wilhelmuslied geopenbaarde beginselen, zijn wettigen heer heeft verloochend.

Wij schreven deze regelen niet om het voorgeslacht en den eerbiedwaardigen stichter van ons volksbestaan van de aangewreven blaam te zuiveren. Wie bekend is met de geschiedenis van den tachtigjarigen strijd en al hetgeen dien strijd voorafging, weet het, hoeveel schitterender loopbaan den Zwijger zoude hebben gewacht, indien hij zijne gevoelens slechts eenigermate had kunnen bewimpelen, - zoo hij nog in latere tijden zich wederom had willen dienstbaar maken aan de zaak van den Spaanschen Koning. De herinnering aan de ballingschap die hij zich getroostte, aan de armoede en de verdrukking, aan de bereidwilligheid om goed en bloed op te offeren, aan de belangeloosheid, waarmede hij naar geen gezag dong, waarmede hij enkel het bestuur zich zag toevertrouwen, dat tot de

zaak die hij zich voorstelde dienstig moest zijn, de herinnering aan dat leven, dat werkende en lijdende voor zijn volk doorgebragt, dat biddende voor zijn volk geeindigd was, - dat alles leeft, hopen wij, te zeer in het harte van elken Nederlander, dan dat het door dergelijke taal zal worden vernietigd. Maar het is omdat wij hier in dit schrijven een teeken zien van den tegenwoordigen tijd, dat zoo al geene stof tot angstige bezorgdheid, toch den weldenkenden tot droefheid maar ook tot behoedzaamheid opwekt. Zoo moet dan de geschiedenis van de vroegere letterkunde dienstbaar worden gemaakt aan de bedoelingen van eene partij, die zich in eene betreurenswaardige verbijstering geroepen en bekrachtigd voelt, om den stroom terug te drijven tot zijnen oorsprong. Met enkele weinige regelen wordt hier in een schijnbaar koelen, maar met veel kunst en berekening gestelden volzin, alsof er niets tegen aan te voeren was, de tijd onzer glorie tot den tijd onzer schande gemaakt. De tijd van het opgewekte en levendige geloof, dat heldendaden verrigt, tot een tijd van goddeloosheid en verraad voorgesteld. Dat onze dichters en prozaschrijvers hieruit hunne roeping leeren, om het opgroeijend geslacht met de waarheid der geschiedenis bekend te maken, opdat het nageslacht van ons, de zwakheid van vroegere geslachten om enkel den roem der zestiende-eeuwers uit te bazuinen, niet vervange door de nog oneindig schandelijker en verderfelijker zucht om die vaderen te verguizen! Dat er gewaakt worde door allen, wien de zorg voor onderwijs en opvoeding in ons land is toevertrouwd, dat de rijke historische herinneringen ons en onzen kinderen niet worden ontrukt. Waarlijk in dagen als deze, moest ieder, zoowel Roomschgezinde als Protestant, de handen ineenslaan, om vrede en verzoening te bewerken. Wij onthouden ons daarom ook van verdere aanmerkingen te maken op hetgeen Alberdingk van Vondel zegt, dat hij ‘te verheven dichter was, om zijne liefde onvoorwaardelijk aan eene Eeuw- en Volksgeest te kunnen schenken, wiens beginsel in *verzet* bestond tegen de stem der Kerk en des Opperhoofds van den Staat, die zich door de koele kombinatiën der Staatkunde en eene reeks van wapenfeiten, veelal met gehuurde landbenden voltrokken, handhaafde’ enz. enz. Waarlijk op hetgeen hier van Vondel en zijne poëzij gezegd wordt, zal de beoefenaar van diens poëzij zeer veel kunnen aanmerken, gelijk er in hetgeen hier over de vervolging der Remonstranten in de dagen van Maurits gesproken is, nog al veel is dat vreemd klinkt in den mond van den lofredenaar van Filips II en de filozofie dier eeuwen. Het is ons genoeg geweest op dit alles met een woord den lezer van den Tijdspiegel opmerkzaam te maken, gelijk in dezen bundel alles ook met een enkel woord wordt gezegd. Van onze vaderlandsche schrijvers en schrijfsters, onder welke wij zoovel en vinden, wier talent verre verheven is boven dat van den heer Alberdingk, wenschen en wachten wij, dat zij met de hun verleende gave inzonderheid ons inleiden in het huiselijk, maatschappelijk en godsdienstig leven der vaderen. Dàt is hunne roeping. Dàt gedaan te hebben en nog te doen zal aan onzen van Lennep meer dan haast voorbijgaande toejuiching verschaffen. Dàt zal den naam onzer begaafdste schrijfster van ‘het Huis Lauernesse’ tot de nakomelingschap brengen niet enkel, maar haar ook van de dankbaarheid en liefde van deze verzekeren. En nog zijn er meer, die niet mogen ach-

terblijven. Potgieter, die met zooveel scherpzinnigheid als vernuft, met zooveel gemoedelijkheid als ernst en geleerdheid menigeen den weg aanwijst, dien wij voorstellen, Potgieter, die zoo dikwerf ons deed zien in menige welgelukte schets, wat hij vermogt, - zal hij nog langer het volk blijven teleurstellen, dat van hem meer dan grondige recensiën, dat tafereelen vol gloed en leven, vol waarheid en kracht ter versterking van zijn geloof en liefde vraagt? - Dat zij zoo!

Nagalm der feestviering te Groningen, den 25 September 1850, en volgende dagen, bij gelegenheid der inwijding van het academie-gebouw.

Dichtstuk van F.C. de Greuve. Te Groningen, bij P. van Zweeden. 1850.

We zijn alles behalve vijanden van de Groninger Hoogeschool en van de Groninger school tevens; we kunnen soms met luider keele en met geheel onze ziel galmen over vooruitgang en verlichting; we gelooven bepaalde voorstanders van poëzij te zijn; we houden op zijn tijd van jok en jool, en hadden met de jeugd wel meê willen doen aan de maskerade, en met de oud-kweekelingen van Gruno's Minerva gaarne

> ‘aangezeten
> Niet uit nooddruft, niet om te eten
> Maar te juublen;’

we zouden daarenboven dolgraag al die nieuw gepromoveerde doctoren onze hulde toegebragt en het vuurwerk - ‘vuurbezwering’ (!!) noemt het de maker van den Nagalm - aanschouwd hebben; we hadden dat alles willen doen, al had het ons ook veel geld gekost, als we maar verschoond waren gebleven van het lezen van dezen naklank op al de feesten, die nog versch in ieders geheugen liggen door de dagbladen, door de brochures, door het welgeschreven verslag in de ‘Europa,’ en door duizend en één wandelende beschrijvingen, die we hebben ontmoet. In waarheid, we kunnen dien ondichterlijken Maerlant dezer eeuw, dien nieuw modischen kronijkschrijver niet toejuichen, omdat we de Muze niet willen verlaagd zien tot uitkraamster van zielloos berijmde feiten, waarbij nog maar ontbreekt, dat zij als een liedjeszangster, voorzien van een beschilderd doek, de rijmsels uitbulkt op de wijze van ‘*Femmes voulez vous éprouver*, en hare woorden toelicht (?) door het kloppen met een stok op de ‘zichtbare poëzij’ (?) achter zich. Het denkbeeld om die voor Groningen onvergetelijke dagen in herinnering te houden, is zeker allezins natuurlijk en billijk; we kunnen het dan ook nog eventjes door de vingers zien, dat professor de Greuve in de eerste wintervergadering van het Departement Groningen der Maatschappij Tot Nut van 't Algemeen, de nog feestelijk gestemde inwoners der akademiestad nagalmde van ‘Wien Neêrlands bloed’ van den ‘dag van 't feest der tempelwijding;’ dat hij ondichterlijk op den eersten dag zag:

> ‘naar 't ruime marktplein stappen
> Een langen achtbren stoet van mannen, paar aan paar;
> Gerangschikt en omstuwd van burgers, schaar bij schaar;’

wij vergeven het hem dat hij, misschien nog vervuld van den invloed van Spandaws niet prijsbaren feestzang zich ook aan 't rijmwerk heeft gezet - er is niets aanstekelijker dan middelmatigheid -

opdat voor de Maatschappij, waarin hij moest optreden

‘Het hoofdwerk van dien dag met luister (?) werd verrigt’;

maar dat hij al die rijmelarij aan de pers overgaf, en nog wel in de meening dat het wat op zou brengen ten voordeele van het fonds ter aanmoediging van studie - zie, dat is wat al te kras en nog krasser is het dat hij dit potpourri van ongeveer een douzijn verschillende dichtmaten een een dichtstuk heet: O profanation des choses les plus saintes! zou een Deventersch Professor uitroepen, zoo hij nog met ons aan de Leidsche Alma Mater verkeerde, - en nu zeggen wij het hem na, waar het 't werk geldt van zijn collega, die de wijsbegeerte misschien met vrucht doceert aan zijne studenten, maar door dit gewrocht zijne ondichterlijke zijde bloot geeft aan ieder, die iets meer verlangt in een ‘poëtisch bouwstuk,’ - om eens te vrijmetselaren - dan de opsomming van gebeurtenissen, waarbij het ‘volk op de been is’ geweest en ‘gewemeld’ heeft ‘door de straten, de vreugde in 't oog, verrukt in 't hart, niet uitgelaten,’ en zich niet af laat schepen door een naar de katheder riekende captatio benevolentiae:

De nagalm van dit feest, gewijd dier nieuwe stichting,
Rol van mijn lippen thans en klinke u luide in 't oor.
Gewis, o IJv'raars voor beschaving en verlichting
Gij schenkt uw zanger met welwillendheid gehoor.

Hem, die waarlijk aanspraak maken mag op den naam van dichter, zal het niet in de hersenen komen zich een sujet ter bearbeiding te kiezen als het onderwerpelijke; het kan toch uit den aard der zake schier niets anders zijn dan rijmelarij, tenzij een man als Bilderdijk *pour son bon plaisir* het opgevat en het bezield hadde met zijn altoos vaardigen genie. Dan, het spreekt van zelf, dat een maaltijd en een harddraverij - de ondichterlijkste uitspanning die men zich denken kan - het uitdeelen van diplomata aan erkende mannen van wetenschap en kennis, het rondtrekken van ‘boekverkoopers, drukkers, binders,’ die men zag

‘Bij het licht van fakkels
En de maats aan 't werk *met zwier-*
- - drukken vouwen
Maar, *het mooiste van de klucht*
Uit een opgelaten luchtbol
Liedjes (doen) fladdren door de lucht’

maar het spreekt van zelf dat dit alles voor een minderen God geen onderwerp zou zijn om zoo te behandelen, dat de kunst er bij wint, en maar niet om den door het terugslaand rijmwoord opgetogen hoorder er bij te zien gapen van bewondering, gelijk de kinderen voor de banketwinkels op St. Nicolaas avond, die tegenwoordig ook al beschreven wordt door bekwaam en onbekwaam, voor jong en oud. Wil iemand onzer lezers behalve de, tusschen aanhalingsteeken gegeven, proeven nog een paar andere blijken, dat de Groninger Professor geen Professor in de dichtkunst, maar een nare rijmelaar is, wij willen ze hem niet onthouden. Wij kiezen er de beschrijving van den wedren op den tweeden dag voor, met den vierregeligen overgang van het uitdeelen der doctersbullen:

‘Zóó werd, toen reeds de zon den tweeden dag verguldde

(een echt St Nicolaas-beeld: 't is of de zon een groote kwast heeft met een vervaarlijke reep ‘goud’ om den dag te beplakken)-

Het tempelkoor gewijd door de openlijke hulde
Aan mannen van verdienste; en, na deez' plegtigheid,
De volksstroom *naar genot van andren aard* geleid.
Daar vangt de wedrit aan! Ziet, hoe de paarden draven
Langs 't afgebakend pad! Hoe zij, gedwee als slaven,
Zich onderwerpen aan den wil en heerschappij
Van hun berijders! - Die berijders, zijn ze vrij?-

(daar komt inderdaad de philosooph er tusschen, en als dat geschiedt, hebben wij meestal gezien dat de poëzij, zoo ze

al aanwezig was wegvlugtte; maar hier kon de wijsbegeerte zich gerust vertoonen, de poëzij was er niet en liet zich dus niet bang maken door haar effen tronie.)

> Niet vrij, zweept hen de drift, sleept hen de hartstogt mede.-
> De ware vrijheid is afhanklijk van de Rede,
> Die 's menschen daden en begeerten reeglen moet.-
> Al wint hij dan geen prijs of premie; honger goed
> Dan lof, is hem 't besef van zuivre pligtbetrachting.
> Als 't loon zijns goeden wils; en zóó verwerft hij achting
> Bij alle braven, en verbeidt uit hooger sfeer.
> Den zegen van zijn God, zijn Vader en zijn' Heer.

En die *common places* werden gedrukt, in dezelfde stad, misschien op dezelfde drukkerij en met dezelfde letters, die de Hipprokreen-ontzwaveling in het licht deed komen! Het spijt ons, dat we niet ‘hart en stem’ kunnen verheffen en juichen met klem’ (blz. 24) over dit en het volgende citaat: maar wie een vriend van flaauwheden wezen kan, wij kunnen niet dan afkeuren wat meer dan den stempel der middelmatigheid draagt: sedert de *Verontschuldiging* van een onzer dichters verschenen is, is het hoog tijd te waarschuwen tegen berijmd proza.

> Dat heil (het heil van stad en burgerij) ligt mede in 't doel
> van 't nieuw gesticht besloten.
> Want wetenschap verlicht den geest, beschaaft den zin
> Voor 't ware, schoone en gorde, en kweekt bij landgenooten
> Gevoelens aan van regt en pligt en menschenmin.
>
> Dat heil is duurzaam, schoon wij allen die 't betrachten
> En medewerken tot den luister van 't Gesticht,
> Verganklijk zijn: want van geslachten tot geslachten
> Blijft schittren onverpoosd het eens ontstoken licht.
>
> t Was daarom, dat ook wij met welgevallen deelden
> In 't op den laatsten dag gevierde Kinderfeest,
> En bij hun optogt met het blij verschiet ons streelden:
> Dat bij dat jong geslacht, gevormd naar hart en geest,
> 't Herdenken van ons feest nog stof tot dank zal geven,
> Als ze, op ons voorbeeld, eens naar 't zelfde doelwit streven.

Die laatste regel is een model van welluidendheid.

> Welaan! Met moed,
> Met lust gespoed
> Naar 't eind van onze baan.

En die regels geven ons van zelf een slot aan - want ook wij spoeden met lust naar het eind van dit ons woord over dit rijmproduct. Vraagt men ons of het nu zooveel slechter is dan menig ander gelegenheidsstuk - zoo antwoorden wij, dat er mogelijk nog slechtere zijn; maar dat die de verschijning van het hierboven genoemde niet verschoonbaar maken. De Groningsche hoogeschool in deze dagen van bezuiniging hernieuwd, is een te merkwaardig teeken des tijds om *niet* bezongen te worden, met al den waarachtigen gloed des dichters; is een te opmerkelijk feit om alleen door een Latijnsche oratie te worden gehuldigd, waaraan het, niet door gymnasiën en akademiën gevlogen, gekropen, en gesleept publiek niets heeft: de feesten, door bewoners van stad en lande grootendeels bekostigd bij inschrijving, zijn een te schitterend blijk van ingenomenheid met en waardering van hunne hoogeschool -

dat Palladium van Waarheid en Liefde van Licht en Regt - dan dat een brekebeen er de luit voor zou opnemen. En juist daarom verdient deze nagalm een galm van langeren adem om hem te overstemmen, opdat de menigte, niet met opgespalkte monden haar ‘anathema!’ weerhoude uit goedwilligheid en onverstand. Een groot feit eischt een groot zanger. Zal er uit Groningen geen ander opstaan dan de Greuve en Spandaw? Och, waarom mogt Lulofs deze feestviering niet beleven: hij zou ons gewis schadeloos gesteld hebben voor het ontbreken van poëzij bij een zoo poëtische verschijning als het Nieuw-Akademie gebouw in een tijd, waarin kunsten en wetenschappen, licht en leven met een socialistische woede worden bekampt door domheid en onkunde, door nacht en slaperigheid - om evenwel verwonnen te worden op den wenk en den wil van Hem, die eens zelf die hemeltaal verkondigde aan een duistere wereld: Daar zij licht!

Mengelwerk.

Extra familiare brieven aan een vriend, uit en over Duitschland. - Elberfeld. - Baden-Baden.
Impressions de voyage.

(*Vervolg en slot. Zie Tijdspiegel* 1850, *II, blz.* 460.)

VI.

De Bergstad. - Oude namen en altijd nieuwe natuur. - Horten en vloeijen in de vuurwagens. - Salon op wielen. - Heidelberg. - Troetelkind der natuur. - De bergen. - De verzoeker. - De oude stad gemeubileerd. - Luther. - Ullmann. - Het slot. - De gewaarwordingen en uitzigten naar beneden. - Het groote vat. - Rabelais en Homerus. - Symbool der middeleeuwen. - De bergvaart. - De Kaiserstuhl - Een gewest aan den voet. - Naar Baden-Baden.
Heidelberg,... Augustus.

Eindelijk zijn wij in de bergstad, veilig en liefelijk geënclaveerd tusschen de heerlijke kolossen, de natuurkolommen, het buitenmuurwerk, door de hand des Scheppers gevormd, en wij voorzien dat dit reisberigt grootendeels over de bergen zal luiden; want hebben we u in onze vorige aanteekeningen altijd over stad en volk, over staatkunde en militair, moeten schrijven - hier, hier zegepraalt de natuur, de Alma Mater, zij, voor wie we wel geene waskaarsen aansteken, maar wier heerlijkheid en pracht ons betoovert. Gij zult ons eerst vergezellen in den vuurwagen van Frankfort naar de stad der muzen en der boschnymphen, Heidelberg kweekt veel goeds, - daarover later - de studenten, de forellen, de onbeschrijfelijk schoone vergezigten, en de diadeem der bergstad, het slot. - De echt Duitsche natuurtint, als ge dat woord gelieft te verstaan, ligt langs de rails van Frankfort naar Heidelberg. Gij houdt onafgebroken van de Rijksbondstad, aan uwe linkerhand, een op en neder golvende bergketen in het oog, waar dorp, en slot, en burgt met antieke torens, onophoudelijk den blik als boeijen, en de met helder groen omzoomde bergkruinen liefelijk tegen het blaauw des hemels afsteken. Gij zult ons echter verschoonen om de namen der verschillende stations met vreesselijke naauwkeurigheid op te geven, de afleiding der benamingen, en derzelver verbastering; gij zult het b.v. gelooven, dat Durlach het oude Durlacium is, en dat hier de Romeinen met de Germanen op alle punten handgemeen waren, dat alles kunt ge gerustelijk voor waarheid aannemen; maar ge zult het ons niet ten kwade duiden, als wij, tusschen en op de bergen, volstrekt niet gedacht hebben aan Romeinsche en Germaansche oudheden, hoe hoogst belangrijk die historische reliquiën overigens voor het waarachtig heil der menschheid mogen zijn. De treinen der vuurwagens horten en stooten hier niet, zoo als in ons lief vaderland; neen, als we het zoo mogen zeggen, zij

vloeijen over de rails, die ook weder anders en waarschijnlijk beter en verstandiger zijn gelegd, dan in den grooten driehoek, tusschen Arnhem en Rotterdam. Als een bewijs daarvoor, verzekeren wij u, dat men zonder veel moeite, wij hebben er de proef van genomen, in volle stoomvaart, met het potlood in het zakboekje kan schrijven; eene wanhopende poging, op den anders zeer veiligen en bedaarden Hollandschen spoor; en als ge nu het ijzeren leven (la vie de fer) van eene aesthetische zijde wilt leeren kennen, zoo stap even met ons in dezen wagen der eerste klasse, zoo als wij ze op de togt naar Baden-Baden hebben gezien - en genoten -: een kleine vierkante salon, een enkele trede brengt u daar binnen; gij behoeft niet, als bij onze hoogverhevene spoorwagens, geweldige stappen te doen, om in de kast te kruipen, waarbij de stevige armen van den conducteur als hefboomen voor uw achterdeel volstrekt noodig zijn. Gij kunt u hier alleen helpen, en ziet nu dat kleine, allersierlijkste vertrek, de vier moderne roodfluweelen causeuses aan de vier zijden, het prachtige tapijt, de nette tafel in het midden, de twee spiegels aan den wand, de zachte gepolsterde wanden, en als ge u wilt oprigten, ruimte en hoogte genoeg om te staan - en vlijt u daar neder, terwijl de raderen met u heen vloeijen, en de prachtige natuur u links en regts haar panorama van berg en dal en woud en veld met verkwistende hand toewerpt, - waarde vriend! als gij ons de kleine reize eens vroeg of laat nadoet, dan zult ge al die comforts leeren schatten.

Heidelberg behoort onder die plaatsen op de groote wereldkaart, waarbij men steeds een eigenaardig, zacht weemoedig, gelukkig na-gevoel (wij weten voor het oogenblik geen beter woord) geniet, waaraan men steeds niet een behoorlijk Christelijk dankbaar hart gedenkt, en zich verheugt twee oogen, eene verbeelding, en eenige lieve reisgenooten, te bezitten. Indien ooit eenige stad, op eene uitstekend gelukkige, dat is: schilderachtig schoone ligging, mag bogen, wij zullen de oude Pfalzstad eene eerste kroon geven. Het Neckar-dal schijnt opzettelijk gevormd, om eene kleine bevolking te ontvangen, - die hooge, sierlijke, rijkbegroeide bergruggen, heffen zich als onwillekeurig omhoog, en wachten op eene stad, die zich veilig en gerust aan haren voet nedervlijt, en dankbaar omhoog ziet - de antieke huizen en groote gebouwen liggen veilig ingesloten in dezen hoogopgaanden ringmuur van bergen, waar de eeuwig moderne, levende, ademende, onverbeterlijke bouwkunde des Scheppers, der menschen nietig en dikwijls misvormd bouwwerk slechts even schijnt te dulden. O! de bergen, de bergen! wij hebben ze zoo lief, en hier weder op nieuw lief gekregen, telkens vloeide het ons van de lippen: *High mountains are a feeling;* dan weder: *Auf den Bergen ist Freyheit! Der Hauch der Grüfte steigt nicht hinauf in die reinen Lüfte*. Dáár, dáár wordt de geheele uit- en inwendige mensch verbreed, verwijdt, gedilateerd. 't Is de zoo zeldzame expansie van den geest, waar de mensch zich zoo geheel de betere mensch gevoelt, waar hij gelooven, bidden, hopen, liefde om zich heen moet verspreiden, waar de volmaakte harmonie tusschen ziel en ligchaam wordt hersteld. Ons is het onmogelijk, en volstrekte onzin, om te kunnen denken, dat iemand, op oenen hoogen berg geklommen, met een verrukkelijk landschap aan zijne voeten, zoo meer nabij den hemel, al is het ook slechts de zigtbare,

lichtblaauwe hemel, daar eene misdaad, een logen, eene lastering zoude kunnen beramen, en uit dien hoofde is ons, hier op en bij de heerlijke bergen, de duivelachtige verzoeking van den boozen geest in menschelijke gedaante, op een der bergen van Palaestina, volstrekt onverklaarbaar. Men moet dan ook expresselijk een satan, ex professo, met alle vereischten van dien, geweest zijn, om dáár, dáár te kunnen verleiden en lasteren! Gij glimlacht bij onze dweeperij hier, en schudt bedenkelijk met het hoofd; maar, trouwe vriend, als ge ooit op een' heerlijken Augustusdag eenige honderd voeten hoog gestaan hebt, en Heidelberg, met zijn reuzenslot en zijne drommen van wouden aan uwe voeten zaagt rusten - gij zult ons dan die dweeperij ten goede houden.

Heidelberg is eene stad, zoo als alle Duitsche steden. Gij zult daar de oude, statige, geleerde akademie-gebouwen begroeten, en de studerende jeugd arm in arm alom aantreffen. Gij vindt er eigenlijke slagerswinkels, waar des avonds bij het heldere licht, de roodkleurige ossen- en kalveren-garnituren aan den haak hangen, zoo als het katoen en de shawls in onze modewinkels. Gij zult de aardige, vrolijke Duitsche maagden, allen met het bloote hoofd, velen met een korf aan den arm, zien op en neêr gaan, en den gebaarden muzenzoon telkens met zijne langhalzige pijp, zijne aardige gezellinne (deze drie behooren bij elkaâr) ontmoeten; en men zal u daar, tegen den bergrug, aan den Neckar-oever, het huisje aanwijzen van vader Luther, waar hij eenigen tijd vertoefde, en gij zult het, zoo als wij, ter goeder trouw gelooven; en gij zult eenige oogenblikken stilstaan, als de gids u iets verder een sierlijk, witbepleisterd landhuis met den vinger aantoont, dat ge eerst niet vinden kunt, maar eindelijk toch ontdekt, waar de Hoogleeraar Ullmann zijn zomerverblijf houdt -: Ullmann, de geleerde vriend der geleerde Nederlanders, de man van licht en waarheid, van den gematigden vooruitgang, de eenvoudige, nederige, degelijke mensch, wiens bezoek aan velen, en ook aan ons in het vaderland onvergetelijk is; en gij zult, zoo als wij, de oude stad links en regts doorkruisen, en u veel laten verhalen van de geweldige krijgsorkanen, die gedurende den dertigjarigen oorlog, en later onder den barbaarschen, alles verpletterenden Melas, over het schoone Heidelberg loeiden. Alles zult ge hooren en zien. Maar telkens blijft uw oog als vastgeketend aan het slot, dat van de hoogte, als met stillen, weemoedigen ernst, op de stad nederziet. De hooge roodbruine muren, met boomgroen en muurplant doorvlochten, die schakel van bouwvallen, die afgebrokkelde groote kroonlijst aan de bergen gehecht: daarheen, daarheen, dringt en drijft u eene geheime stem. Hinauf, hinauf! Wilt ge ons daarheen volgen, en straks nog hooger, op den zoogenaamden Kaiserstuhl? Welaan, wij stijgen omhoog, langs het kronkelende en breede bergpad, 't is eene onvergetelijke bergvaart. Gij kent dat optische goochelspel, als de korte afstand, opwaarts geklommen, het landschap beneden, met versnelden spoed, als naar omlaag drukt, en gij bij den toevalligen blik in de diepte, u verwondert, door zoo weinige voetstappen, den benedengrond zoo ijlend te zien wegzinken. Ook hier zijt ge aan de grijze slotpoort, en blikt tusschen de hooge boomen reeds op de torenspits en daken van Heidelberg. Maar ge vergeet de stad, hier, waar de onvergelijkelijk schoone ruïne

u ernstig binnen noodigt. Wij zullen het Pfalzgrafelijk slot vergelijken bij eene antieke gemme, in een bloemenmand, tusschen het frissche mos geplaatst, een Briareus onder de bouwvallen, waar de ruime poort met de in steen gehouwen wapenschilden u dadelijk plaatst op het zeer ruime binnenplein, tegenover den hoogen muur, waar de smalle vensterlooze ramen, in drie verdiepingen boven elkaâr, als eene steenen gordijn voor de bergen en het Neckardal zijn geplaatst, en daar op dien schier onverdelgelijken muur staan de oude keizers en Pfalzgraven nog altijd in hunne nissen. Zij hebben den strijd tegen den verwoestenden tijd, tegen den kogelregen uit den dertigjarigen oorlog, en tegen de zware bommen van den moorddadigen Franschen Lodewijk XIV dapper uitgehouden, hier een hoofd, daar een arm, daar een been verloren. Zij zien uit hunne steenen cellen met eene stille en barsche verontwaardiging op u neder, en staan daar nog, zoo verminkt, even norsch en trotsch als voor eeuwen; nu beklimt gij den muur, en straks den toren, en volgt den afgebrokkelden wenteltrap, en dan stelt ge u voor die opening tusschen die muren bijkans 20 voet dik, en werpt den blik in, over en langs het stille Heidelberg, met zijne witte huizen, met zijne graauwe Domkerk, op de lichtblaauwe daken, of meet met het oog die sierlijk op en nedergolvende bergen, die achter de stad oprijzen, of gij wendt u regts, en volgt den smallen, snel stroomenden Neckar, die wegschuilt in een glooijend dal, waar het dooreen dommelend bosschengroen met een vriendelijk dorpje u het oog vastboeit - en dan klimt en klautert ge langs den steil afloopenden muur, over steen en struik, den bouwval door en om, en staat weldra op het breede steenen terras, dat als een reusachtig balkon u het overschoone amphitheater nogmaals ontplooit, en dan, altijd verder, daar die ontzaggelijk groote halfverwoeste toren, waar de loopgraven van den alvernieler Melas vruchteloos den middeleeuwschen kolos poogden te doen springen, en waarboven een klein woud van klimopplanten met sierlijke guirlandes nederhangend, de zwartbruine gecrenelleerde steenklompen omkranst en omloovert; of gij klimt langs die eenzame hooge muren altijd hooger, en klemt u vast aan de ijzeren staven, die eens de kostbaar geschilderde ruiten omsloten, en blikt als een vogel, als een zwaluw, uit de hoogte hier op de bouwvallen aan uwen voet, en dáár op het heerlijke Neckardal. Met één woord, als ruïne staat het slot in onwaardeerbare pracht, in ongekende antieke schoonheid daar, en gij kunt u schier niet even losworstelen van dat eigendommelijk schoon. Als ge nu met onze zeer gebrekkige schets eenigzins tevreden zijt, neem dan uw album in de hand, en vergelijk uwe keurige staalplaten, en wandel nog met ons op en neêr. Merkwaardig is de geschiedenis van dezen Goliath onder de Germaansche bouwvallen - van den jare 1300 zijn de eerste historische berigten aanwezig aangaande het sterke bergslot. - Onafgebroken heeft de krijg over deze bijna onverwoestelijke steenhoopen zijn roode brandfakkel gezwaaid; hier streed Karel de vijfde; hier bemagtigde in 1619 Frederik de vijfde een kroon; hier stond Gustaaf Adolf, de Noordsche leeuw; hier donderde het geschut van Turenne. Zelfs heeft bij al die aardsche sulfervlammen de hemel zijn vuur gevoegd, want op den 23 Junij 1764 sloeg de bliksem in het slot, en vernielde grootendeels wat de vernielende mensch had gespaard. - Inderdaad het Pfalzgrafelijk slot is een kind des ongeluks

geweest, een speelbal van den trotschen krijgsman, en nu staat de oude, door de eeuwen vergrijsde reus daar, tusschen de bergen, boomen en bloemen, en blikt met weemoedigen ernst in de diepte der aanstormende eeuwen, die hem als met eerbied ontzien en vreezen zijn ijzeren reuzenleden verder te verpletteren.

Groot, onbeschrijfelijk groot, diep aangrijpend is de indruk welken de mensch hier gevoelt; hem ontbreken taal en woord om den stroom der gewaarwordingen te beteekenen, die hier overweldigend schokken en aangrijpen! - Als een koelbad voor al dat gevoel, waarvan wij u slechts eene koude, dorre schets mededeelen, is het bezoek in het gewelf van het slot - naar het wereldberoemde Heidelberger vat. - 't Is juist geschikt om den poëtischen indruk van natuur en kunst geheel weg te nemen. Het schemerend halfdonker waarin dit monstervat ligt, de kille kelderlucht, de onderaardsche stilte, alles heeft een eigenaardig humor; Victor Hugo heeft dit mede gevoeld; hij schreef: *Le gros tonneau dans le manoir de Heidelberg, c'est Rabelais logé chez Homère;* - te regt: de letterkundige paljas aan den arm van den grooten dichter! Als het u belangrijk voorkomt, zullen we u mededeelen: dat het vat der vaten bevatten kan den inhoud van 560,000 flesschen, en dat, naar men zegt, het druivensap binnen de kolossale eikenhouten ribben verbetert. Sedert het jaar 1770, is het vat ledig gebleven, en heden ten dage is de financiëele toestand van Baden niet zoo bijzonder gunstig (want, terwijl wij dit schrijven, is geheel Baden nog in staat van beleg) om eene dacapo-aanvulling te laten verwachten. Overigens is het zeer zekerlijk eene vreemde gewaarwording, om langs een wijnvat met trappen op te klimmen, om er boven op te wandelen, en nevens het gevaarte zeer klein te worden. Welk een sprekend zinnebeeld is dit onbewegelijk, onderaardsch wijnhuis, om den zonderlingen, grotesken, krachtigen geest der middeleeuwen, als in één enkel voorwerp, te symboliseren! En nu hooger op; want dáár hoog, hoog lokt u het breede, effen gebaande bergspoor, om den Kaiserstuhl te bezien. Gij zult verstandig doen om uw ligchaam hier aan een veilig voertuig toe te vertrouwen, en u voor ditmaal, naar boven te laten slepen. Zijt gerust: waar de steilte begint, staat het voorspan gereed, uw koetsier springt van zijn zetel af, en loopt schreeuwend en hijgend naast de drie sterk gespierde paarden, die met (eigenlijke) onvermoeide paardenkracht het slingerende en kronkelende bergpad opwerken; maar hoezeer ge ook hun lot beklaagt, nu rijst ge van oogenblik tot oogenblik, 't is of onzigtbare armen u omhoog tillen, breeder, breeder ontplooit zich het landschap aan uwe voeten, daar ziet gij reeds van boven op het slot neder, dat als in een ruiker van reusachtig boomgewas ligt verscholen; de stad, daar diep, zeer diep in de laagte, smelt meer en meer te zamen tot een dorp, en nog hooger stijgt uw weg. Altijd wijder wordt de cirkel dien het oog omvaâmt, en ziet daar, wij staan met u omstreeks 1500 voeten boven den Neckar, voor den modernen toren, die hier door eene vriendelijke vorstelijke hand is geplaatst, en ruim 80 voet hoog is. Gij treedt met ons de enge poort binnen; de donkere wenteltrap met spoed opgeklommen, en daar staan wij op de niet zeer breede plate-forme. Onbelemmerd ziet het oog over een landschap heen - neen, het is hier meer, veel meer, - een geheel land, een deel van hot groote Germanië: op den eersten grond het heerlijke slot in verkleinden

vorm, lager de al weder verkleinde stad, en daar achter bergketen, achter bergketen, een golvende aardbodem, doorkronkeld met heldere stroomen, en aan den uitersten rand begrensd door de blaauwende Vogesen, waarachter de trotsche Taunus zich in nevelachtige omtrekken vertoont, en als ge daar nu met ons staat, en uw oog en uw ziel tracht dat geheel te omvademen, dan trilt elke zenuw, het woord der bewondering sterft op de lippen, en gij zult doen wat wij deden, elkaâr zwijgend de hand drukken, en als wegzinken in dat nooit beschreven, stil, heilig genot, waarvoor alleen de mensch vatbaar is, en waarin - 't is immers ontwijfelbaar - de waarborg ligt van een hooger, beter, reiner leven dan dit aardsche!

Thans inderdaad genoeg over bergen, burgten, en natuurschoon, en toch nog te weinig; want de pen weigerde meer dan eens den indruk van dezen onvergetelijken bergtogt mede te deelen. Als wij weder te huis zijn, en gij ons met den overspannen bergbrief uit Heidelberg welligt zult plagen, zullen we onophoudelijk tot u zeggen: Kom on zie! Onze dagen, gij weet dit, zijn echter geteld, dat hier niet in den ernstigen zin behoeft opgevat te worden, maar geteld in zooverre, dat we spoed moeten maken, om Baden-Baden te bereiken, en als we ons daar *umgesehen* hebben, weder pijlsnel den ouden liefelijken Rijn afstoomen om de Lares en Penates, huisgoden, weder te begroeten. - Als alles wèl gaat, ontvangt ge over zeer weinige dagen nog een reisberigt uit het thans overbevolkte Baden-Baden. Als daar plaats voor ons te vinden is, en wij papier en pen kunnen magtig worden, komt nog een laatste reisgroet van Uwe getrouwe vrienden,

Spiritus Asper en *Lenis*.

VII.

Nog eene badplaats. - Oos. - De rookende Lionne. - Duizendtallen badgasten in de Khursaal en de eenige natuur. - Plaatsbeschrijving. - Ligging. - Terrassen. - Het Murgthal. - Neu-Eberstein. - Geroldsau. - Terugblik. - Afscheid van den welwillenden lezer.
Baden-Baden,... Augustus.

Nog eens een vliegend blad nabij de warme bronnen, te midden der wemelende kleine menschenwereld, en ingesloten door de prachtige, ongelijkbare natuur, die hier wedijvert met kunst, smaak, genot, overprikkeld leven, en, niemand twijfelt er aan, in elke hand de zegepalm wegdraagt. - Ten einde de chronologie niet geheel uit het oog te verliezen, beginnen we om voor u aan te teekenen dat wij hier op eenen zondag-avond onze intrede maakten, en aan het vriendelijk station te Oos de spoorwegheirbaan verlieten, en overgescheept werden in den afzonderlijken trein, die de reizenden naar Baden-Baden voert. - Een groote ijzeren cirkel, om den voet der bergen heengebogen, wentelt u binnen een half uur naar de badplaats met uwe reisgenooten, waaronder meer gezonden, dan badkranken. - Wij hebben u uit Wiesbaden de bekende waarheid reeds herinnerd, dat men naar de badplaatsen trekt - om *niet* te baden. - Sommigen, overdragtelijk gesproken om zich te baden in Khursaalgenot, in den Pactolus, die mild vloeit op de groene tafel; anderen om zich te baden in de meer dan schoone Germaansche natuur; waar het ons om te doen is, weet ge reeds voor langen tijd. - Mogen wij, eer we andermaal eene wanhopende poging wagen om het Badensch natuurschoon op het papier te schetsen, u even verzoeken met ons in den prachtwagen van het dorpje Oos naar Baden-Baden

te stijgen, en het oog te vestigen op onze vrouwelijke, zeker zeer aanzienlijke reisgenoot: eene dame uit de groote wereld, die in al hare positien en gesten eene ongewone voorname nonchalance verraadt, en met haren geridderkruisten cavalier verbazend vlug discoureert in de taal der groote wereld (het Fransch) over koningen, hertogen, ministers, alsof zij ze allen hairfijn kent. Zij zoude uwe aandacht getrokken hebben, en nu, daar vlijt ze zich achteloos op de zacht gepolsterde rustbank neder, werpt den eleganten zomerhoed op de tafel, en verrast ons op eenmaal door eene keurige manilla-cigaar tusschen de witte tanden. - Wij mogten u deze Lionne niet onthouden, en begrepen, zoo nabij de dampende en rookende aanzienlijke vrouw, dat we niet meer waren in ons deftig vaderland, waar het menschlievend: hier rookt men niet, niet straffeloos wordt overtreden. - Op den zondag-avond is de Khursaal te Baden-Baden voor het publiek geopend, en als, naar ingewonnen berigten, het getal vreemdelingen, dat daar zamenvloeide, in deze dagen, omstreeks 16000 bedraagt, zult ge u eenigzins eene voorstelling kunnen maken van de bevolking binnen de verschillende zalen. De indruk van den Heidelbergschen bergtogt was nog te levendig, om ons oog en hart geheel te openen voor de hier vereenigde badwereld. Als ge u de kostbare Salons uit de dagen van Lodewijk XIV volgens plaaten schilderstuk gelieft voor te stellen, met het rijkste renaissance-ameublement, de hel verlichte zalen, en de massa lieden van het Noorden, Zuiden, Oosten en Westen op en aan elkaâr gedrongen, door en nevens elkaâr gonzend en woelend, de allerprachtigste damestoiletten, de verschillende schitterende heen en weder wandelende militaire kostumen; hier en daar een kleine taankleurige oosterling met een air d'importance; daar de rijzige, heen en weder stappende Brit, met het nationale ‘I am here’ op zijn langwerpig gelaat; ginds de bonte zamengedrukte menigte rondom de roulette, en daar in de kolossale koninklijk gebouwde middenzaal het dreunende, strijkende, schetterende orkest, dat onophoudelijk een zondvloed van Strauss-walzers onder de menigte werpt. - Als ge u dat alles kunt vertegenwoordigen, dan begrijpt gij tevens, dat wij eenige malen op en neder wandelden, en toen deze benaauwde menschenwereld spoedig ontweken, en weder ruimer ademden onder den stillen, zoelen Augustus-nacht-hemel. Evenmin zullen we u met ophef en verrukking de breede en kostbare gaanderijen beschrijven, welke op sierlijke zuilen rustende, de Khursaal omgeven, waar een 20tal tafereelen uit de Germaansche geschiedenis in levensgrootte u doet stil staan. Ook niet de ruime aangrenzende gebouwen der zaal, alwaar het cabinet de lecture den gedesoeuvreerden badgast lokt, en waar met zeer groote letters op de witte muren de titulatuur der voornaamste Europesche tijdschriften te lezen is; maar als we u de ligging der stad op dit blad konden daguerreotyperen, dat ware beter. De breede pleinen, de reeksen van blanke hôtels met de oranjeboomen aan den ingang, de lanen die als berceaux de stad belommeren, en vooral de hoog opgaande, altijd hooger en hooger opstijgende, reusachtig aangelegde terrassen, welke de badplaats insluiten, alwaar het geelwitte, nette voetpad, onder geweldig massieve kastanjeboomen, omhoog kronkelt, en telkens de moderne ijzeren rustbank u een nieuw en heerlijk landschap ontplooit, dan, dan waren wij u met ons reisberigt aangenamer. - Het eigenlijke, bepaalde

landelijke kenmerk zet aan Baden-Baden eene hoogere bekoorlijkheid bij, dan aan de fiere mededingster: Wiesbaden. 't Is eene vereeniging van keurige buitenplaatsen, omsloten door een schier onmetelijk wandelpark, waar men allerwege door bloemenpracht enden meer krachtigen zuidelijken plantengroei verrast wordt, - en nu zult gij het ons gereedelijk toestemmen, dat niet de diplomatische belangen, niet de groote adellijke wereld, en vooral niet de felbelegerde speeltafel noodig zijn, om naar dit betooverend oord eenige duizendtallen heen te lokken. Wij vonden op onze voorgeschrevene reisroute hier het Murgthal en het slot Neu-Eberstein - dubbel onderschrapt; er moest dus een dag afgezonderd, om aan dien eisch te voldoen. Vergunt ons thans om u vooraf te verwittigen, dat alle beschrijving, hoe levendig en juist ook, hier eigenlijk een hors d'oeuvre is, en dat we u slechts een hoogst onvolledige schets kunnen mededeelen van die verrukkelijke natuurtooneelen, welke den reiziger in dit oord overstelpen.

De natuur treedt hier op eenmaal voor u als eene Minerva, als eene Juno, grandiose, hoog ernstig, stout, overweldigend; de berg werpt zich achter en over den berg heen, en langs denzelven voert u het breede pad, in ongehoord groote kringvormige wendingen, de steilten op. Veilig gezeten in het welvoorziene voertuig, de Hemmschuh aan het wiel, daalt het ongeloofelijk schoone landschap achter u dieper en dieper weg, dáár ligt aan de zilveren, snelvlietende beek een uitgestrekt dal, als zaamgeperst tusschen twee of drie spitsopgaande, in de lucht borende bergen, een paar werkende watermolens, een handvol witte, nette huizen, met de Germaansche zwarte gekruiste bandelieren aangedaan, daar achter een rijzend stuk hel groen veldtapijt, met enkele vruchtboomen bezet, die hunne breede schaduw op het malsche gras nederwerpen. Of gij beweegt u hooger op tusschen steile roodbruine rotswanden, die als gladgeslepen, de stralen der zon wêerkaatsen, en afgewisseld worden met een digt zamengetakt eiken- of dennenwoud, waar de spichtige klimopplant, den zwaren, hier en daar afgeschilferden stam, met sierlijke kronkels omhelst, en dan opent zich het woud eensklaps, en uw blik daalt weder honderd en honderd voeten naar beneden, en gij ziet den helderen bergstroom weder, die met blanke vlokken schuim over de glinsterende en gladde keijen heenspat, omgeven met gehuchten, woningen, en hoog op elkaâr gestapelde houtmijten, en altijd rijzen de zwaar belommerde bergkruinen links en regts boven uw hoofd, en vervangen elkaâr, en schijnen te wedijveren om dàn in zachte golving, dàn in stoute en gekartelde punten, uw onverzadelijk oog als te tergen, en altijd nieuwe schoonheden te geven en te beloven.

Zoo, waarde vriend, zoo is eenigzins de togt door het Murgthal naar het slot Neu-Eberstein. Weldra bereikt gij dit tamelijk moderne gebouw, en gij zult de ridderzaal, de oude wapenrusting der middeleeuwen, de geschilderde glazen, de al fresco's op den wand der vorstelijke vertrekken, die aan de gebroeders van Eyck herinneren, niet onopgemerkt laten; maar als ge u op het balkon plaatst, en het rijke, met dorpen, watermolens, met boomgaard en weiland bevolkte dal, met het oog meet, en weder den in snelle kronkeling afstroomenden Murgstroom begroet, dan is het u door zooveel aanhoudend natuurgenot soms te veel op eens. Gij zult den vorst benijden en elken sterveling, die op den aardbodem *deze* plek vindt, om Gods grootheid en heer-

lijkheid te aanbidden, te loven, te gevoelen. Er zijn hier en elders plaatsen en vergezigten en panorama's, welke de stoutste verbeelding beschamen, en waarvan gij zeggen moet, zoo als wij dikwerf moesten betuigen: Als men alle denkbare schoonheden een er prachtige natuur wilde idealiseren, hier staan ze voor u, levend en vereenigd, in ééne groote indrukmakende werkelijkheid. Niet minder, wij verzekeren u dit, geniet oog en gemoed, als ge het naburige Geroldsau bezoekt, en den beroemden waterval voor uwe voeten laat bruisen. Een echte, een eenige, een onvergelijkelijke Ruysdael; daar in die steil opklimmende bergengte heft zich de grond in schuinsche helling omhoog, uw pad hangt als tegen den rotswand; beneden ruischt, bruist en kookt de schuimende beek, en daar voor u stort de breede waterspiegel als opduikende onder die zware, eeuwenoude boomstammen, langs groote ongevormde reuzentrappen naar beneden. De gebogene waterkegel vloeit met welluidend geruisch in de wielende en met lillende schuimvlokken overdekte beek, terwijl gij, juist zoo als wij dit vonden, op het smalle, kronkelende rotspad, tegen de bergen aan, de zwaar beladene houtwagens, langzaam, met eigenaardig krakend geluid, als uit de wolken en uit de takken ziet nederdalen, voortgetrokken door een forsch stierenpaar, aan de gebogene horens zaamgekoppeld. En nu, waarde vriend! als ge ons tot zoo ver hebt vergezeld op deze kleine vriendelijke togten, om en bij Baden-Baden, gij zult wel willen gelooven, dat we geen enkel oogenblik aan de 16,000 vreemdelingen, niet aan de groote diplomatische wereld hebben gedacht, nog minder aan het vergankelijke, nietige kunstgenot, dat immers met zonde en misdaad, helaas! zoo naauw is vermaagschapt! Hoe weinig onze beschrijving van dit onbeschrijfelijk oord aan de waarheid en het leven kon getrouw blijven, wij hebben echter getracht, u deelgenoot te maken van het zuivere, ongestoorde genot, dat ons hier met volle handen werd aangeboden. Ach! werd die taal eens gevonden, om de natuur in hare vorstelijke, of beter goddelijke pracht terug te geven, zoo als ze ons in verhevene majesteit door het oog in de ziel dringt! Daarom wenschen wij deze streek van Duitschland bevolkt, niet met Badensche of Pruissische krijgslieden - plaatst die in eene vesting of achter de pallissaden - maar met schilders, en een enkelen dichter - met één woord, met menschen, - met menschen die de taal der natuur verstaan, en die taal, in stille verrukking, op hunne wijze pogen te vertolken! Voorzeker, wij scheiden met een weemoedig gevoel van dit oord der liefelijkste schoonheid; de tijd wenkt, de dag der terugreize breekt zeer spoedig aan; dan nog eens u den groet gebragt, koning der stroomen, ongeketende Rijn! en weldra weder onder het eigen dak, te midden der onzen. Wij koesteren den wensch, dat onze brieven u de afwezende vrienden telkens vertegenwoordigden, die immers na verloop van weinige dagen u mondeling zullen bevestigen, dat zij uwer met liefde bleven gedenken.

Spiritus Asper en *Lenis*.

Een droom.

Wie dan legt mij 't raadsel uit,
't Raadsel, bij mij opgekomen,
Hoeveel 't waar verschil beduidt
Tusschen 't waken en het droomen?
Wie beslist er, waar ik gis,
In verdrieten, in vermaken,
In genot en in gemis,
Of ons droomen tevens waken -
Dan of waken droomen is?
TOLLENS.

Wij hebben eene wekelijksche bijeenkomst, lezers, een congresje in het klein, si parva licet componere magnis, aan letterkunde toegewijd. Doch wij zijn gewoon, dat woord letterkunde nog al in een' rekkelijken zin op te vatten. Als gij eens een avond bij ons waart, en gij hoordet ons dan zuiver filosoferen, moraliseren en over allerlei zaken redeneren, de vraag zou u menigmalen op de lippen komen: behoort dat alles tot de leterkunde? Onze vriend G. zou het u bewijzen zoo klaar als de zon, en als ge dan nog niet tevreden waart, zou hij u op eene menigte van letterkundige vergaderingen *en gros* wijzen, waar het niet anders toegaat dan bij ons, ja, waar men nog wel andere *amusementen* onder het gebied der letterkunde begrijpt. En als gij u dan nog niet liet overtuigen, zou hij met een' letterkundigen vloek en een' geduchten slag op de tafel de kracht zijner redenering verzegelen en allen die het niet met hem eens waren voor weetnieten en stomphoofden uitschelden.

Ik voer dit aan, lieve lezers, om u eene teleurstelling te sparen, bij mijn voornemen, om u eenige bladzijden uit de notalen onzer laatst gehouden vergadering mede te deelen. Er werd dien avond meer verteld, dan besproken, en was niet een onzer eenigzins met de stenografie bekend, er zou weinig van op het papier gekomen zijn. Toch was er aanleiding tot dat vertellen. Gij leest hierboven eenige regels van Tollens. Zij zijn, als gij u wel herinneren zult, de slotregels van zijn dichtstukje, Droomen, getiteld, en werden door iemand van ons gezelschap, die pas was binnengetreden, gereciteerd. Zij gaven al aanstonds aanleiding tot een druk discours. ‘Ja’ riep onze vriend G. uit, ‘waken is droomen! Als dat nog bewezen moet worden, dan citeer ik den tijd, waar wij in leven. Wat is er sedert 48 niet al wakende gedroomd? Wat heeft men sedert dien tijd gewurmd en gewroet, waar al niet op gebouwd, hoevele luchtkasteelen opgetrokken, welke plannen gevormd, wat zich al voorgespiegeld en wat is het resultaat van dat alles - droomen! De zoogenaamde wakers op Sions muren schreeuwen het uit door roepers en allerlei toonleiders: dooft het licht, dat veel te fellen glans verspreidt, en de tijdgeest antwoordt in de echo - droomen! De wakers voor den algemeenen vrede roepen congressen bijeen, waar men over vrede spreekt, en het gedonder van de kanonnen davert hun toe - droomen! Van de vrije verkiezingen heeft men zich goudmijnen beloofd, en de budgetten roepen schaterend lagchend uit - droomen! 't Raadsel, dat onze goede Tollens opgeeft: hoeveel het waar verschil te beteekenen heeft tusschen waken en droomen, is, dunkt mij, spoedig opgelost, als wij dus besluiten: waken is droomen en droomen is waken.’

‘Wat zijt gij weêr aan het doorslaan G.’ hernam een ander onzer vrienden; ‘als gij aan het bewijzen zijt, dan bewijst

gij, wat gij wilt. Doch ik ben het daarin vooral met u eens, dat het droomen dikwijls veel heeft van waken. In den droom althans, dien ik dezen nacht gehad heb en die mij nog versch in het geheugen ligt, was het mij inderdaad of ik waakte en geheel dezen dag heb ik mij naawelijks kunnen verbeelden dat ik gedroomd heb.'

Ik behoef niet te zeggen, hoe aller nieuwsgierigheid was gaande gemaakt en onze vriend gedrongen werd, om ons zijn droom te vertellen. Na eenige tegenkanting liet hij zich overhalen om ons hem mede te deelen, en na zich verontschuldigd te hebben, dat hij onze aandacht wat lang zou moeten bezig houden begon hij aldus:

'Niet lang had ik het hoofd in de veren gestoken, toen ik insliep en terstond aan het droomen geraakt ben. Zelfs in den slaap schijnt mij mijne reismanie niet te verlaten, althans ik droomde, dat ik op reis zou gaan. Al de toebereidselen waren gemaakt, maar het was mij niet duidelijk, waar ik naar toe zou gaan. Voor ik mij ter rust had begeven, had ik zitten lezen in een werkje, dat over zelfkennis en zelfbeproeving handelt. Natuurlijk kwam daar veel van het hart in voor, en nu ingeslapen, was het mij eerst alsof het hart een uitgestrekt landschap was, waar men kon doorreizen; daarop veranderde het landschap in eene stad en dan weder in een groot gebouw. Uit al die voorstellingen deed er zich eene op, die een meer bepaald doel scheen te hebben: een reistogt naar en door het hart en van nu aan droomde ik geregeld door. Zooals het in een' droomenden toestand gaat, ik was reeds op reis en aan de grenzen van het gebied, waarheen mijn reistogt leidde, gekomen, zonder te weten, hoe ik derwaarts gegaan was. Doch naauwelijks had ik die grenzen bereikt, toen ik mij omringd zag door onderscheiden ambtenaren, die mij met een' dien menschen gewonen ijver naar mijn' pas vroegen. Een pas om toegang tot het hart te krijgen! riep ik vol verbazing uit, terwijl ik mij maar niet kon begrijpen, hoe het mogelijk was, dat men, geene kwade bedoelingen hebbende, derwaarts een vrijgeleide behoefde. Ik verzekerde aan die heeren, dat mijne reis in geen opzigt met de staatkunde in betrekking stond en beriep mij daarbij op mijne opregtheid en goede trouw. Bij de laatste woorden borsten de heeren ambtenaren in een luid gelach uit, en vroegen mij, of ik mij ook in het eeuwental onzer jaartelling vergistte, en ik niet wist, dat die weg van opregtheid en goede trouw al lang versleten en onbruikbaar geworden was? Een neutraal persoon, als hij zich noemde, riep mij ter zijde, en terwijl hij mij verzekerde, dat hij er geen belang bij had, fluisterde hij mij het middel in, om ongehinderd te kunnen voortreizen. En inderdaad, alle bezwaren weken voor de magnetische werking van mijne beurs, terwijl ik uit het spoedig genomen besluit om mij door te laten, duidelijk bemerkte dat ik de eerste niet was, die door goud mij den toegang tot het hart geopend had.

Ik had nos maar weinige schreden afgelegd, toen mij een bejaard deftig man, die er vrij filosofisch uitzag, te gemoet trad. Hij scheen het doel mijner reis te gissen en sprak mij met een ernstig gelaat dus toe: 'Sedert vele jaren was de kennis van den toestand, en de gesteldheid van de deelen der wereld, - een wereld toch noem ik het hart - die gij bereizen gaat, het onderwerp mijner ijverige nasporingen, doch sedert lang ben ik ook overtuigd geworden van het ijdele der poging om dien toestand vol-

komen te leeren kennen; want ik ben tot geen ander resultaat gekomen, dan dat het hart onbegrijpelijk is. In dat gevoelen ben ik versterkt geworden door het getuigenis van die terugkeerende reizigers, die mij hunne ondervinding mededeelden, en die, naar het verschil van hun landaard, ook een verschillend oordeel omtrent hun onderzoek uitbragten. Een Hollander, die jaren lang de hartewereld met de grootste opmerkzaamheid doorreisd had, zeide mij, dat hij er veel goeds en kwaads gevonden had en vertrokken was met het goed vertrouwen te voeden, dat het goede boven het kwade de overhand wel zou behouden. Een Duitscher sprak slechts van het negatieve goede, dat zijn kritisch oog had opgemerkt. Het idée des Ganzen kon hij echter nog niet regt vatten, maar al abstraherende geloofde hij toch op den weg te zijn, om de geheele hartewereld als een vacuum te laten voor hetgeen zij was. Een Franschman, die daarop terugkeerde, en de reis in eenige dagen volbragt had, danste mij luchtig voorbij en niets scheen hem minder bezig te houden, dan de belangrijke reistogt, dien hij volbragt had. Toen ik hem althans beleefd toesprak en hem naar wat hij gezien en ontmoet had vroeg, antwoordde hij: “o, très bien! ik heb genoegelijk gereisd en keer vrolijk terug. Veel schoons, veel liefs en aardigs heb ik gezien, genoeg om er mij met mijne vrienden een' ganschen avond mede te amuseren.” En is u niets onaangenaams wedervaren, sprak ik; hebt gij geene teleurstelling ondervonden; hadt gij met geene moeijelijkheden te kampen? Bleef alles even schoon en goed, nadat gij de zaken, die uwe aandacht trokken, meer van nabij bezien en door het vernis, dat aan een gebrekkig schilderstuk in het oog van den oppervlakkigen beschouwer zelfs een fraai voorkomen geeft, een' dieper blik geslagen hadt? Hebt gij... “Pardon,” dus viel hij mij in de rede, “de ware vergenoegdheid is tevreden met wat zij heeft, zonder het te willen hebben, zoo als het wezen moest. Ik ben zoo dwaas niet als wie zich met de uiterlijke gedaante der dingen niet tevreden stellen, maar die altijd onderzoeken en navorschen, en zich daardoor een eindeloos verdriet en onophoudelijke teleurstellingen berokkenen. Ik heb gewaarwordingen en wil het genoegen dat zij mij verschaffen niet telkens verbitteren, door met angstvallige naauwgezetheid altijd schijn van wezen te onderscheiden. Ik wil de smart niet gevoelen, dat, naarmate de ondervinding toeneemt, de gewaarwordingen, als de geleerden zeggen, veel van hare aangenaamheid verliezen.”

Nog was ik in gepeins verzonken over mijne thans niet weinig versterkte stelling omtrent het onbegrijpelijke der hartewereld, toen een Engelschman, op wiens gelaat niets dan somberheid te lezen stond, mij genaderd was. Hij was, als ik later vernam, op den zonderlingen inval gekomen, om slechts de ongebaandste en morsigste wegen op te zoeken, de donkerste holen in te treden en in de diepste schuilhoeken te gluren. Toen ik hem vroeg, hoe hem de wereld daar ginds bevallen was, gaf hij mij met een norsch gelaat kortaf te kennen, dat, als de wereld, die hij in zich omdroeg, er zoo rampzalig uitzag, hij dan wenschte, hoe eerder hoe liever... maar gij schijnt haast te hebben, zeide mijn wijsgeer, en ik wil u niet langer ophouden, om met eigen oogen te zien, wat gij op mijn gezag natuurlijk niet behoeft aan te nemen. Ik zal u echter nog een eind wegs vergezellen, opdat gij niet verdwaalt.’ Hoe, vroeg ik, zou ik hier kun-

nen dwalen? ‘Als gij dezen breeden, koninklijken weg houdt, niet,’ hernam hij, ‘maar ik vrees, dat men u een zijpad zal aanwijzen, dat wel nader is, maar u toch, naar ik gis, minder bevallen zou. De weg, die daarheen loopt, is hier en daar zóó eng, door overhangende takken, heggen en struiken zóó beperkt, en men ontmoet daar zoovele beletselen, dat men zich in allerlei bogten moet wringen, nu en dan zeer laag bukken, ja zelfs kruipen moet om den doortogt te vinden.’

Dankbaar voor den goeden raad, dien ik had ontvangen, nam ik op eene zekere hoogte gekomen, afscheid van mijn' geleider en vervolgde den mij door hem aangewezen weg.

Er schijnen mij eenige zinsneden uit het boekje, waar ik gisteren avond in gelezen had, voor den geest gespeeld te hebben; ik herinner mij althans, dat ik mij in mijn droom zeer bezwaard maakte over de moeijelijkheid om tot het eigenlijk gebied des harten door te dringen, dat men, als ik mij voorstelde, doorgaans voor vreemdelingen gesloten hield. Vreemd stond ik dus op te kijken, toen ik de poort, die tot het inwendige van dat gebied den toegang verleende, geopend zag en dit opschrift daarboven las: *openbare toegang tot het gebied des harten*. Door dezen onverwachten voorspoed aangemoedigd trad ik met een blij vooruitzigt binnen. Weldra bevond ik mij op een groot plein, waar ik onderscheiden reisgenooten aantrof van verschillenden rang en stand, waarvan de meesten echter na een korten tijd toevens en een vlugtigen blik om zich heen geslagen te hebben, met de noodige kennis voorzien, als zij waanden, terugkeerden. Ik moest bekennen, dat er mij bij den eersten opslag zoo weinig merkwaardigs in het oog viel, dat ik op het punt stond, om weder huiswaarts te keeren. Een uitroep die mij ontglipte: is dàt alles wat hier te zien is! werd door iemand gehoord, die mij op den schouder tikte en mij zeide, dat al die bezoekers die zoo spoedig vertrokken, reizigers waren, die louter voor pleizier een reistogtje herwaarts maakten en zich dus vergenoegden met de buitenzijde van het gebied des harten op te nemen, maar dat, als het mij te doen was om met het inwendig gedeelte er van meer van nabij bekend te worden, ik dan slechts zoolang wachten moest, totdat er meerder ruimte zou gekomen zijn, om de onderscheidene inrigtingen die hier bestonden, naauwkeuriger op te nemen.

Dit wekte op nieuw mijne nieuwsgierigheid en na eenige oogenblikken toevens ontdekte ik hier en daar eenige opschriften, die mijne aandacht geheel tot zich trokken. Het eerste waar mijn oog op viel was het opschrift op een gebouw van dezen inhoud: *allegorische voorstellingen voor opmerkzame reizigers in deze oorden door middel van het gas-mikroskoop*. Juist toen ik binnentrad, hoorde ik een uitlegger der voorwerpen met luide stem uitroepen: ‘hier ziet gij het hart van een, keizer of koning; het is doorgaans eenige strepen hooger geplaatst, dan dat van een burgerman; het stopje in de groote slagader aangebragt, dient om het hevig kloppen af te sluiten. De openingen aan den eenen kant zijn de breede en naauwe toegangen voor staatslieden, edelen en grooten; terwijl het klepje aan den anderen kant moet strekken, om het hart beurtelings naar dat de tijdsomstandigheden het mede brengen voor de stem des volks te openen of te sluiten. Het hart van een' eersten minister is nog niet gereed om te vertoonen, omdat men nog bezig is met de harten der andere minis-

ters, die daarin moeten wegsmelten, gereed te maken. Maar daar ziet gij het schijnbaar digt ineengekrompen hart van den geleerde. Hoe het echter voor uitzetting vatbaar is, en als door Aeolus wordt opgeblazen, zult gij ontwaren, als gij slechts den naam van den een' of anderen concurrerenden geleerde gelieft te noemen, of met eenige woorden den roem der wijsheid wilt vermelden. Het schijnbaar vast gesloten hart, dat gij daar aanschouwt, is dat van den koopman. Eilieve houd gij het dit Handelsblad eens voor en spreekt eens een oogenblik met elkander over de effecten - ziet ge, het gaat aan alle kanten open. Het gevoelig hart dat gij hier ziet, verstaat de kunst van deelen. Eenige versjes van Bellamy zijn in staat het gedeeltelijk te laten wegsmelten - ziet ge: de helft is er slechts van overgebleven'...

Een hevige rukwind deed mij voor een oogenblik ontwaken, doch vervuld met wat ik gedroomd had, sprak ik: ik herinner het mij nog duidelijk, half wakende en slapende: zoo geven onderscheiden rangen, standen en omstandigheden eene verschillende rigting aan het hart. Bij hevigen wind slaap ik echter spoedig weder in en naauwelijks had ik de oogen op nieuw geloken, of ik bevond mij weder ter zelfde plaatse, waar ik een sierlijk en naar den laatsten smaak ingerigt gebouw ontwaarde, waarvoor te lezen stond: *Galerij van verscheidenheden.* Bij het binnentreden aanschouwde ik eene inderdaad vreemde vertooning. Op den achtergrond der ruime zaal zat iemand in eene onbewegelijke houding, met de eene hand een wereldkloot aanbiedende en met de andere een geopend boek, dat van onschatbare waarde scheen te zijn toereikende. Eerst stroomde eene menigte van menschen, die uit alle hoeken te voorschijn traden naar dien kant, waar hun het boek werd aangeboden, maar toen zij het wilden aanvatten, hinkten allen over eenen kant, zoodat door die wankelende beweging de handen langs het boek afgleden. Met niet minder ijver werd de proef aan den anderen kant herhaald; doch niet gunstiger liep het af met het grijpen naar den wereldkloot. En dus hield dat hinken over beide kanten een geruimen tijd aan. Mijne aandacht werd afgetrokken door eene andere groep, die geene minder zonderlinge vertooning opleverde. Daar zag ik namelijk eenige menschen, die twee monden hadden. Zij voerden onder elkander een levendig gesprek, en als ik meende, dat een hevige twist onvermijdelijk was, keerden zij zich ijlings om, en woorden van bevrediging en vriendschap lieten zich uit het spreekorgaan ter andere zijde hooren. Als dit op het laatst geen katjesspel geeft, dacht ik, hoe voordeelig zou dan zulk eene dubbele spreekmachine voor de algemeene verdraagzaamheid zijn. Niet ver van die groep zag ik een man zitten met een niet ongunstig voorkomen. Zijn ligchaam zag er vrij welgedaan uit, maar onbeschrijfelijk dun en zwak schenen zijne beenen te zijn. Uit de handdrukken die hij van zijne vertrekkende vrienden ontving, bemerkte ik, dat hij niet onbemind was. Met meêwarig gevoel sprak hij over het lijden en de behoeften van sommige natuurgenooten, met warmte over zedelijkheid en deugd, maar hevig schrikte ik, toen hij in het vuur zijner rede willende opstaan en vertrekken, een ongelukkigen val deed, die ons allen met hartzeer vervulde. Spoedig was ik ter hulp gesneld, maar er waren nog wel vier armen noodig, behalve de mijnen, om hem weder op de been te brengen. Ik hoorde nog een ander uit al zijne magt

roepen: ik wil en ik wil niet; ik kan en ik kan niet, doch het laatste vooral had mij dus geschokt, dat ik ijlings dit gebouw verliet, waar ik aanschouwer geweest was van meer dan eene variatie op het thema van het hart.

Nauuwelijks had ik, weder buiten gekomen, ruimer adem gehaald, of mijn oog viel op een gebouw in zulk een ouderwetschen stijl opgetrokken, dat het mij voorkwam, eeuwen te heugen. Het opschrift: *Gasthuis*, in oude en nieuwe talen er voor geplaatst, duidde zijne bestemming aan. Er waren daar binnen onderscheiden goed ingerigte afdeelingen voor verschillende lijders. In eene eerste afdeeling werden patiënten behandeld, die aan hartzeer leden. Zij waren geklassificeerd in twee soorten: schreeuwende en stille lijders. Met de eersten scheen men minder medelijden te hebben, waarschijnlijk omdat hunne genezing zoo spoedig en zoo goed als zeker volgde. Zij maakten een groot misbaar en klaagden hevig over de smart, die zij ondervonden. En naar de reden daarvan onderzoek doende, vernam ik, dat deze lijders diep getroffen waren door het verlies òf van schatrijke òf in hunne achting gedaalde betrekkingen. Doch nimmer zag ik spoediger en gelukkiger werking van zekere geneesmiddelen, die hun dáár werden toegediend; want naauwelijks waren zij bij hen aangewend, of ik zag hen in staat, om volkomen hersteld en zelfs met een vergenoegd en lagchend gelaat het nosocomium te verlaten. Met diep gevoel zag ik echter de stille lijders aan. Bij sommigen bespeurde men duidelijk, dat het hart bloedde door bittere smart. Anderen hadden de tering zigtbaar onder de leden, of verkwijnden er werkelijk aan. Nog anderen zagen er wat het uitwendige betreft niet ziekelijk uit, en op mijne vraag, of deze geen reconvalescenten waren, kreeg ik van een der doctoren ten antwoord, dat deze patiënten misschien wel nimmer het ziekenhuis zouden verlaten, omdat zij zich zelven eene ziekte op den hals gehaald hadden, die waarschijnlijk wel voor geene genezing meer vatbaar was. ‘Ach mijnheer’ zeide hij tot mij, ‘gij moet het hart niet naar het uitwendig vertoon beoordeelen; wij leeren hier dagelijks, dat de aandoeningen, die zich naar buiten openbaren nog geenszins als de maatstaf kunnen gebruikt worden, waar de ware gevoeligheid naar moet worden afgemeten.’

Ik was mijn leidsman gevolgd naar eene zaal, waar ik eene lange rij van patiënten aanschouwde. Op mijn verzoek, gevallen en de wijze van hunne behandeling mogt bekend maken, antwoordde hij mij, dat hij zooveel in zijn vermogen was aan mijn verlangen wilde voldoen, ofschoon er tot eene volledige kennis daarvan jaren van studie behoorden. ‘Maar zie hier,’ zeide hij ‘een lijder aan eene sedert eenige jaren hier te lande inheemsche ziekte. Zijn te vlugtig gevoel heeft zijn hart zóó ligt gemaakt, dat men niet zonder vrees is voor eene al te snelle beweging, waardoor het hart weleens verplaatst zou kunnen worden. Men heeft hechtpleisters aangelegd met aanvankelijk schijnbaar goed gevolg; doch weldra bleek het dat de werking van dit geneesmiddel zich slechts tot het momenteele bepaalde. Het kost ons weinig moeite, sprak hij ter zijde, hem in het eene oogenblik te laten lagchen en in het andere hem de tranen uit de oogen te persen.’ En hoe, vroeg ik, wordt deze ziekelijke toestand genoemd? ‘Sedert de Fransche revolutie noemt men deze ziekte frivoliteit, vroeger, toen zij nog zoo algemeen niet was, droeg zij den naam van ligtzinnigheid.’ Met den

wensch van spoedige herstelling en eene gezegende uitwerking van het middel, dat thans op de hersens zou worden aangewend, verliet ik dezen lijder om een' anderen in oogenschouw te nemen. Daar viel mijn oog op het terugstootend voorkomen van een' patiënt, die met een zeker welgevallen zijne medelijders beschouwde, en in het minst niet scheen aangedaan door de klaag- en kermtoonen, die zich uit het naburig chirurgicaal vertrek lieten hooren. Hij vermaakte zich met de ontleding van levende diertjes, die hij magtig geworden was en met het lezen in het groot martelaarsboek. Ik vernam, dat de kwaal, daar deze patiënt aan leed, bederf was in de vochten van het hart. Deze waren namelijk tot een' staat van verdikking overgegaan. In de praktijk was men gewoon, deze ziekte met den naam van hardvochtigheid te bestempelen, en was dit, als men giste, de oorzaak dezer kwaal, men verwachtte veel heil van de verzachtende en verwarmende middelen, die hem in- en uitwendig zouden worden toegediend.

En hoe ligt die lijder dáár ginds dus te woelen en hevig te knorren? vroeg ik, toen ik, naderbij komende, den ongelukkige iemand met opgeheven vuist zag bedreigen, die, bezorgd over zijn toestand, hem tegen zijn gevoelen wilde overtuigen van de hooge noodzakelijkheid voor hem om te transpireren. Het antwoord was, dat deze patient aan verhitting in het hart-aderlijk-gestel leed, van welken ziektetoestand allerlei toevallen het gevolg konden zijn. De hevigste waren toorn, wraakzucht, kwaadaardigheid, twistzucht en dergelijke meer. Bij transpirerende middelen werden bloedaftappingen niet verzuimd en daar hoopte men de kwaal mede te overwinnen.

‘Als de hoeren de operatie willen bijwonen’ met deze woorden trad een bediende uit een ander vertrek binnen, ‘dan verzoek ik u mij terstond te volgen.’ Toen mijn leidsman merkte, dat ik aarzelde, zeide hij, dat ik vooral niet verzuimen moest deze kuur bij te wonen, omdat de kwaal, waarvoor de aangekondigde operatie, die door kundige wondheelers zou worden ten uitvoer gebragt, noodzakelijk was, gelukkig zeer zelden voorkwam, en niet dan na het naauwkeurigst onderzoek, als hier had plaats gehad, voor eene zoodanige te houden was. Met diep medegevoel zag ik den lijder aan, aan wien de buitengewone kunstbewerking zou worden verrigt. Hijzelf scheen haar meer te trotseren, dan er tegen op te zien, waarschijnlijk wel, als men mij zeide, ten gevolge van eene zekere gevoelloosheid, waar hij zich van lieverlede aan gewend had. Ik wilde juist vragen naar den naam en de oorzaak der kwaal, waardoor deze lijder in zulk een' treurigen toestand verkeerde, toen een der geneesheeren, onder wiens opzigt de operatie zou geschieden, zich met ons (er waren van verschillende kanten nieuwsgierigen toegevloeid) eenige schreden van den lijder verwijderde en ons met hoogen ernst dus toesprak: ‘Het kwam mij niet ongepast voor, mijne heeren, dat ik, vooral ten gevalle der hier aanwezige leeken, met een enkel woord eene beschrijving tracht te geven van den toestand dezes lijders, eer wij tot de kunstbewerking overgaan. Zoolang de pijnlijke insnijdingen nog niet hebben plaats gehad, is hij ongevoelig voor den hoogstbedenkelijken toestand, waar hij in verkeert en wij zouden alle hoop op herstel moeten opgeven, als hij na de operatie zich niet in een geheel ziekelijken toestand gevoelde en tot geene smartelijke bewustheid van zijne verschrikkelijke kwaal kwam. Deze treurigste aller kwalen is men gewoon

verharding van het hart te noemen. In groote museums vindt men een enkel praeparaat van deze ziekelijke gesteldheid des harten en ik verzeker u, mijne heeren, dat er het oog des kenners toe noodig is, om daar zelfs bij eene naauwkeurige beschouwing nog de gedaante ven een hart in te vinden. Niet op eenmaal echter gaat dat edel deel des menschen tot zulk een staat van verharding over. De lijder hier, dien we beklagen, heeft zich voorzeker bij den aanvang zijner kwaal aan groot verzuim schuldig gemaakt, waardoor zij van kwaad tot erger vervallen is, en terwijl hij geen acht op zijn' gevaarlijken toestand sloeg, heeft hij, daardoor hoe langer hoe ongevoeliger wordende, zich zelven bedorven. Aan de verschijnselen is het duidelijk te bespeuren, dat hij jaren lang aan de kwaal, die thans zulk een hardnekkig karakter heeft aangenomen, gelaboreerd heeft; maar hardnekkig moet ook zijn tegenstand geweest zijn, om van de middelen tot zijne herstelling gebruik te maken, waarvan het gevolg geweest is, dat hij ten eenemale ongevoelig geworden is voor alles, wat hem tot zijne beterschap had kunnen dienstig zijn. Wij zien ons daarom genoodzaakt, om, tot 's mans gewenscht behoud, tot eene buitengewone kunstbewerking over te gaan, en bereiden ons tot de pijnlijke operatie, die, naarmate het kwaad dieper gezeteld is, te smartelijker worden moet. Moge hij op de regte plaats, zij het ook pijnlijk, getroffen worden, dan willen we, bij eene doeltreffende behandeling de hoop niet geheel opgeven, omdat de ondervinding geleerd heeft, dat zelfs de ergste verharding van het hart niet volstrekt ongeneeslijk is.'

Gij weet, mijne vrienden, hoe het met droomen gaat, als men op het punt is, om iets te zullen zien of ten uitvoer te brengen, dan gebeurt er het een of ander, dat ons daarvan afleidt: ook thans ging het mij dus in den droom. Ik zag van de operatie niets en was eensklaps dat verblijf der ellende ontvloden. Zooveel herinner ik mij nog, dat ik peinzend heen en weder liep en tot mij zelven sprak: het hart lijdt aan zoovele en veelsoortige kwalen, dat het waarlijk wel een ziekenhuis mag heeten. Gelukkig, dat er een groot geneesmeester is, die die kwalen kent en ons de beste middelen tot herstel geschonken heeft. Mogten wij maar van die middelen een tijdig gebruik maken, om niet in den toestand te geraken, waar die lijder zich in bevond, dien ik het laatst gezien had.

Dus half wakende en slapende, sluimerde ik weder in, en het was mij, alsof ik nog altijd heen en weder wandelde, toen mij iemand te gemoet trad, die op luchtigen toon tot mij zeide: 'hebt gij lust met mij eens mede te gaan, ik ga mijne patiënten ook eens bezoeken.' Ik boog mij diep, meenende dat deze heer een geneesheer was. Maar spoedig verklaarde hij zich en maakte zich aan mij bekend als een der medearbeiders in het naast het ziekenhuis gebouwde hartvormings-gesticht. 'En hebt gij hier patiënten, mijnheer?' zeide ik, 'ik beklaag u inderdaad.'

'Beklagen?' hernam hij, 'eilieve vereer onze inrigting met een bezoek, en gij zult anders oordeelen. 't Is waar, aan fabriekwerk hapert wel eens iets, maar men is daar tegenwoordig zóó aan gewoon, dat men weinig acht slaat op alles wat daar den stempel niet van draagt.'

Ik begreep den man niet regt en besloot daarom terstond zijn raad te volgen en het instituut binnen te treden. Weldra bevond ik mij in eene groote vestibule,

waar zich onderscheiden toegangen bevonden tot verschillende soorten van bewerking en vorming der harten, zoo als de opschriften daarboven te kennen gaven.

Vreezende misschien, dat ik eerst eene andere dan zijne werkplaats zou bezoeken, kwam de gedienstige man, die mij had toegesproken, mij achterop en stiet te gelijk de deur open van het vertrek, waar hij mij toeschouwer wilde maken van wat hij en zijne medehelpers daar tot stand bragten. Men was juist bezig met het vormen van het hart eens aankomenden jongelings; welk soort van werk hier meermalen besteld werd door ouders, die vreezen, dat zij zelven het hart hunner kinderen niet sierlijk genoeg kunnen fatsoeneren, of wien het te veel moeite kost zich daar zelven mede bezig te houden. ‘Nog te zwaar,’ riep een der vormers, die het hart op eene weegschaal gelegd had en wiens doel het scheen te zijn, het zoo poreus en ligt als mogelijk was te maken. ‘Geef het nu aan mij,’ sprak een ander op honigzoeten toon, ‘het is nu regt geschikt om er de noodige weekheid aan te geven, opdat het vatbaar worde voor het uitmuntend oogmerk, waar gij het toe bestemd hebt.’ ‘Zorg, dat ik het niet te laat krijg,’ riep een derde, ‘mijne kunst moet er zigtbaar aan zijn, anders beteekent uw werk nog niet veel.’ Zoodra hij het voor zich had, begon hij er door middel van een trechtertje uit al zijne magt in te blazen, tot dat het zich zoodanig uitzette, dat ik niet zonder vrees voor scheuren was. ‘En wanneer krijg ik eene beurt?’ vroeg nog een ander, ‘gij allen schijnt wel het voornemen te hebben, om er gom elastiek van te maken. Dit ijzeren stangetje moet er regt doorheen. Mijne kunstwerken moeten van buigen noch barsten weten.’ ‘Maar hoe zal het zonder mijne kunst door de wereld komen?’ hoorde ik nog een ander kunstenaar zeggen, die zich steeds zat te oefenen in het lagchen, terwijl hij zich zelven kneep, en in het schreijen bij het hooren van elken kluchtigen kwinkslag. Met de grootste vaardigheid leerde hij het horizontaal en vertikaal te draaijen, zoodat het zich ieder oogenblik in eene andere gedaante vertoonen kon.

Het hoofd duizelde mij en het verwonderde mij niet meer, dat het gasthuis zoo vol zieken was - ik geloof, dat ik door de treurigste gewaarwordingen overmeesterd op het punt was, om in tranen uittebarsten, toen mij als een goede genius iemand verscheen, die mij bij de hand nam en mij verzekerde, dat ik ongelukkig eene der slechtste werkkamers was binnengetreden. ‘Hier’ zeide hij, terwijl hij mij een ander vertrek binnenleidde, ‘zijn brave en in het heil hunner kinderen belangstellende ouders zelven werkzaam aan de vorming van het hart der kinderen, en dáár’ op een anderen toegang wijzende, ‘zijn kundige en welgezinde leermeesters de arbeiders aan dat gewigtig werk. Leveren die gij werkzaam gezien hebt aan de wereld diep beklagenswaardige wezens; ga en bezoek het stil verblijf van christelijke deugd, dat gij daar ginds onder dat nederig dak gewaar wordt, en gij zult er waardige kweekelingen uit deze verblijven aantreffen.’ Als verkwikkende balsem stroomden deze woorden in mijn gemoed en ik drukte den man de hand toen hij mij met deze woorden verliet: ‘onbeschrijfelijk veel hangt er voor 's menschen toekomstig welzijn af van de eerste vorming van zijn hart. Zoek, waar gij kunt die waarheid ingang te doen vinden en maak geen geheim van wat gij hier gezien en gehoord hebt.

Naauwelijks had ik deze inrigting verlaten en bevond ik mij weder in de vrije lucht of mijn oog viel op een sierlijk en smaakvol gebouw, dat ik nu eerst opmerkte. Met bijzonder groote letters stond daar op den voorgevel in een vergulden lauwerkrans te lezen: *Deugdenrij*. Hoe? dacht ik, en in een droom zijn de denkbeelden dikwijls zeer verward, zou dit het stil verblijf zijn van nederige deugd, dat mij zoo aanstonds ter bezigtiging is aangeprezen? Ik had alle reden om daaraan te twijfelen en ik werd in die twijfeling niet weinig versterkt, toen ik naderbij komende aan den ingang, waar eene opgetogen menigte elkander als het ware verdrong, onderscheiden sterk in het oog vallende uithangborden gewaar werd, waar schitterende allegorische voorstellingen van allerlei deugden op waren afgemaald. En opdat niemand zich in de beteekenis dier voorstellingen zou vergissen, had men onder elke dier afbeeldsels een onderschrift geplaatst van dezen inhoud: grootmoedigheid, weldadigheid, standvastigheid, nederigheid enz. ‘Van al deze modellen zijn de origineelen hier binnen te zien!’ riep een gehuurde omroeper met luide stem. Bij mijn driftig binnenstormen, werd ik in den weg getreden door iemand, die mij een brandend wierookvat aanbood, en op mijne vraag, wat ik daarmede moest uitrigten? kreeg ik ten antwoord dat ik zulks oogenblikkelijk zou ontwaren. Op den achtergrond eener ruime zaal, die ik thans was binnengetreden, bevonden zich verschillende personen, wier ware gedaante ik echter niet onderscheiden kon wegens den walm, dien ieder nabijkomende hun met zijn wierookvat toezwaaide. Ongevoelig deed ik mede en vragende, of al die damp die heeren niet benaauwd zou maken, kreeg ik ten antwoord: dat men op den duur zich aan alles gewende, en dat het slechts de nieuwelingen waren, voor wie dat eerbetoon nog wat lastig was. Eerbetoon? zeide ik. Zou ik wel mogen vragen, wat de reden is, waarom hun dit eerbewijs wordt toegebragt? Tot mijn ongeluk hoorde een dier bewalmden mijne vraag, en met het nijdigste gelaat, dat ik immer zag, voerde hij mij vrij onzacht te gemoet: ‘onzinnige! welke roekelooze vragen vermeet gij u in dit heiligdom te doen; - waar onze schitterende daden, in den voorhof van dezen tempel voor ieders oog ten toon gesteld en door onzen heraut luid verkondigd, spreken, zijn geene verdere bewijzen meer noodig.’

Door dit kompliment geheel uit het veld geslagen, week ik ter zijde af, waar ik echter tegenwoordigheid van geest genoeg herkreeg, om half overluid te mompelen: als ik hier wat te zeggen had, dan liet ik het opschrift boven dit gebouw onmiddellijk veranderen, en er praalzucht van het hart = beweegreden tot deugd voor in de plaats stellen.

Bijna vreesde ik, dat ik te hard geoordeeld had, toen er achter de bewierookte personen een klein deurtje geopend werd, waarboven geschreven stond: *privatieve toegang met toestemming van den eigenaar alleen in te gaan*. Een man met een ernstig gelaat trad even buiten, wenkte mij te naderen, overhandigde mij een geschreven papier, en vertrok zoo stil als hij gekomen was. Bij het kraken der deur merkte ik echter op, dat de met wierookwalm omgeven heeren als door een elektrieken schok getroffen werden en met een verontrust gelaat elkander aanzagen.

Op het mij toegereikt papier vond ik het volgende geschreven:

‘Ik woon in een klein vertrek, op het juiste middelpunt van deze oorden gelegen. Ontelbare kijkgaten bevinden zich in mijn kamertje, waar men langs eene menigte van gangen toe nadert. In het midden van mijn verblijf hangt eene weegschaal. Vóór mij ligt een boek, waarin, als in een koopmansboek: het credit en debet, twee hoofden zijn: wezen en schijn. Men noemt mij het geweten.

Ik schrijf, omdat het spreken mij dikwijls belet wordt door mij te overschreeuwen of den mond met geweld te stoppen.

Ik hield aanteekening van de personen, die gij zoo aanstonds mede hebt helpen bewierooken. De grootmoedigheid des eenen, die met zoo veel glorie op het uithangbord staat afgebeeld, draagt, nadat ik haar op de weegschaal gewogen heb, den naam van eergierigheid. Onder dezen algemeenen titel rangschikken wij hier de eigenliefde, de ijdelheid, den hoogmoed en de roemzucht. De hooggeloofde weldoener, wiens mededeelzaamheid daar buiten dus in het oog loopend wordt voorgesteld, staat hier in zijne ware gedaante afgeteekend, en draagt in mijn rekenboek den naam van ijdelen vertoonmaker met werken van barmhartigheid. De standvastige, wien de schilderij afmaalt als een' onwrikbare in zijne besluiten, laat uit eigenliefde de menigte wel in dien waan, maar bij mij heet zijne gewaande deugd, hardnekkigheid. De schijnbaar nederige, die op de afbeelding daar buiten zijn met goud geborduurden rok onder het kleed der armoede verbergt, en zich voor ieder zonder onderscheid diep ter neder buigt, schrikt altijd hevig, als ik de enge deur van mijn verblijf open, omdat ik hem wel eens heb ingefluisterd, dat zijne zoogenaamde nederigheid bij mij als huichelarij en vleijerij staat opgeteekend.’

‘Reiziger in deze oorden,’ dus luidde het slot van dit manuscript - ‘ik heb u als een gids deze aanteekeningen ter hand gesteld, niet alleen, opdat gij bij wat gij hier en elders in dit gebied te zien krijgt, schijn van wezen zoudt onderscheiden; maar ook opdat gij op uzelven naauwkeurig acht geeft en uwe ondervinding als een' spiegel beschouwt, waarin ik u aanraad uzelven dikwijls te bezien.’

Toen ik het oog na het lezen van dit geschrift weder opsloeg, stond dezelfde wijsgeerige man, die mij bij den aanvang mijner reize van zulken goeden raad gediend had, weder naast mij, en sprak mij dus toe: ‘Welnu, mijn vriend, al was het ook, dat ik u niet indachtig maakte aan wat ik u omtrent het onbegrijpelijke van het hart gezegd heb, dan zal uw eigen ondervinding u wel geleerd hebben, dat er veel onverklaarbaars in is. De mismoedige trek op uw gelaat overtuigt mij daarenboven, dat gij niet zeer tevreden zijt met wat gij aanschouwd hebt. Wacht u echter ook in dit opzigt voor het overdrevene. Uwe wetenschap moge dikwerf stuiten en uw oog met een donker floers bedekken - bedenk dat er ook wezenlijk goed bestaat in het gebied der harten, en zorg dàt gij dat niet voorbijziet. Om u daarvoor te bewaren, verzoek ik u, dat gij mij volgt langs dit dikwerf onopgemerkt pad, om u naar dat stil verblijf van christelijke deugd te geleiden, dat gij daar ginds onder dat nederig dak ontwaart.

Mijn geleide zou u van dienst kunnen zijn, omdat men voor dat verblijf een' wachter geplaatst heeft, die de strengste bevelen heeft, om niemand binnen te laten, die slechts uit nieuwsgierigheid en niet met ware belangstelling wenscht binnen te treden.’

Wij waren de schamele woning spoe-

dig genaderd. Geen opschrift prijkte op den gevel. Op het woord van mijn' geleider werden wij binnengelaten, en nimmer hoop ik dat de indruk worde uitgewischt, dien ik hier ontving. Ik bevond mij hier in een hemelsch verblijf, onder het nederigste aardsche dak. Het meest trof mij eene zekere schilderij, waar enkel heldere en zuivere lichtstralen op waren afgebeeld. Geen smet of vlek was er op te ontdekken. En toen ik dezen en genen bewoner van dit stil verblijf er zich voor zag plaatsen, zeide mijn geleider mij in stilte, dat men hier deze schilderij als een spiegel gebruikte, waar men zich dikwerf in bezag, om te ontdekken, of men aan dat zuiver en helder licht ook meer begon te gelijken, als zijnde dit het hoogste doel, waar men hier naar streefde. Nog iets merkte ik hier op, dat namelijk alle deugden, hoe zij zich ook op onderscheiden wijzen vertoonden en in alle rigtingen werkten, één zamenhangend, onafscheidelijk geheel uitmaken, omdat zij uit ééne bron, het welgestelde hart haren oorsprong nemen. ‘Als ik hier begonnen was,’ fluisterde ik mijn geleider in het oor, ‘zou ik waarschijnlijk niet verder gekomen zijn.’ ‘Het was daarom goed,’ antwoordde hij mij, ‘dat gij met uwe navorschingen elders een begin gemaakt hebt. Geen eenzijdig onderzoek toch leidt tot de waarheid....’

‘Binnen!’ riep ik toen er vrij onzacht op de deur van mijn slaapkamer geklopt werd. ‘Mijnheer, het is tijd om op te staan’ riep men aan de deur. Ik had eenige ogenblikken noodig, om terdeeg wakker te worden en zelfs onder het aankleeden was ik nog half droomende.

‘Houd maar op, om ons langer wat op de mouw te spellen,’ zeide onze vriend G. ‘gij hebt ons lang genoeg bij den neus gehad. Dàt zou een droom wezen! Honderd tegen één, dat ik het tegendeel bewijs.’

‘*A priori*, dat zèt ik u; *a posteriori* zou mij in het aangezigt weêrspreken zijn.’

‘Een droom of geen droom,’ zeide een ander, ‘onze vriend heeft er ons opmerkzaam op gemaakt, dat er in het hart nog al het een en ander is waar te nemen, en mij dunkt wij moesten er voor ons zelven de aansporing uit afleiden, om ons hart altijd in dien toestand te houden, dat wij ons niet behoeven te schamen om er een braaf en eerlijk bezoeker in binnen te laten.’

‘En ik wil het niet beslissen, mijne vrienden’ dus besloot onze verhaler, ‘of hetgeen ik heb medegedeeld wakend droomen of droomend waken geweest is. In elk geval heb ik een' kleinen commentaar willen leveren op de dichtregels van onzen Tollens, die wij daar straks hoorden voordragen, en tot beantwoording der vraag:

> Wie beslist er,.....
> .....
> .....
> Of ons droom en tevens waken-
> Dan of waken droomen is?.

H.

Het geweten.

De drukke dag mijner bevestiging was voorbij. De stille pastorij was eenige dagen aan een woelig logement gelijk. Vrolijk was alles om mij heen. Zoolang 't nog druk was in 't eenvoudige huis, gevoelde ik mij regt op mijn gemak,

Weldra vertrokken de gasten, en ik zat alleen tusschen de hooge witte muren van de vrolijkste kamer. De oude dienstmaagd, door mijne moeder medegegeven, drentelde door 't huis om alles weêr in orde te brengen. 't Was mij toen zoo stil, zoo vreemd, in een gewest ver van mijne geboorteplaats gelegen, waar taal en zeden, woningen en kleeding zoo geheel anders waren, dan ik 't vroeger gezien had. Zwaar woog de moeijelijkheid van 't leeraarambt mij op 't hart, toen ik voor 't eerst een stervende moest bezoeken. Nooit had ik 't gedacht, dat 't mij zoo zwaar vallen zou, 't werk des leeraars. Had ik 't kunnen vermoeden; ik zou 't als Jona hebben willen ontvlugten. Wat zou ik wel hebben willen geven, als ik t' huis mogt blijven toen men mij bij den stervende riep. Maar ik moest gaan. Daar bij 't sterfbed des armen hadden zich velen vereenigd om de toespraak en het gebed des jeugdigen leeraars te hooren. Daar zou men hem nog beter dan op den predikstoel kunnen beoordeelen. Daar zou men hooren wat hij als hoofdzaak voorstellen zou aan een mensch die zoo spoedig voor den regter der wereld stond. Daar zou men hooren of hij zwaar genoeg tilde, den weg ten leven naauw genoeg maakte, of hij de wetenschap verstond om den lijder in zijne laatste oogenblikken de doodsbenaauwdheid in 't harte te jagen. Dan als de angstige wanhopend de handen wrong, als hij 't vertrouwen op God geheel verloochende en slechts de vlammen der hel voor zijne verbeelding had, dan zou hij dienaar van Christus zijn. Ze hadden een geweldigen invloed op mij, die mannen, die daar stonden bij 't ziekbed, zoo streng, zoo koud; er was iets in hun oog dat mij deed rillen. 't Kwam mij begrijpelijk voor dat Petrus eens voor de Joden had kunnen vreezen.

De zieke scheen mijne komst niet te bemerken; hij lag met gesloten oogen. Hij beantwoordde mijn groet door een knik van 't hoofd zonder zijne oogen te openen. - Kan ik u ook ergens mede van dienst zijn? - vroeg ik hem.

Hij opende zijne oogen en antwoordde: ‘Neen, gij kunt niets voor mij doen, alleen zoudt ge mij een groote dienst kunnen bewijzen door de diakenen te verzoeken dat ze mij een jas laten maken van zwart laken.’

‘Hoe zeide ik verbaasd, is 't alleen dat waaraan gij behoefte hebt, en gij zijt zoo ziek, ja gevaarlijk ziek.’

‘Ja ik ben ziek, maar dat gaat weêr voorbij. Ik heb nog een jaar te leven, vóór de lente van 1842 heb ik geen nood. En van menschen kan ik daarenboven niets wachten dan eenige hulp voor mijn tijdelijk leven. Die mannen daar hebben 't mij naar waarheid gezegd wie God is, de vreesselijke regter, en meer kan ik mij met hun gevoelen vereenigen, dan met het uwe, dat God zoo liefderijk is en goed, zoo gaarne vergevend. Maar ze kunnen mij toch niet helpen, ik ben vermoeid van hunne redenen, ik had gaarne dat zij nu heengingen’

‘Zal ik dan ook heengaan?’ vroeg ik.

‘Neen’ was zijn antwoord, ‘blijf nog een ogenblik bij mij, uw woord hoor ik gaarne, niet omdat ik er mij aan houden kan, maar omdat ge medelijden met mij hebt.’

De ongeroepen zieketroosters verwijderden zich schoorvoetend, en ik was met den zieke en zijne huisgenooten alleen. Ik schoof de gordijn van zijn legerstede digt, terwijl ik hem beloofde met hem te zullen spreken, als hij wat uitgerust was. Ik plaatste mij met de twee andere huisgenooten bij het vuur,

en peinsde over de wijze waarop ik met den armen lijdenden man moest spreken. Nog zoo weinig in menschenkennis geoefend, zoo weinig bekend met het herderlijke werk, was ik in groote verlegenheid. Ik was reeds een geruimen tijd predikant geweest, maar mijne gemeente was zoo klein, dat ik nog met geen stervende gesproken had. Er waren een paar menschen gestorven aan zenuwberoerte, waar mijne dienst niet te pas kwam. En nu dadelijk bij zulk een sterfbed, hoe zou 't mij niet ontroerd hebben? Maar ik vergat dat mijne lezers den zieke niet kennen; ik zal hun dus eerst moeten zeggen wie hij was. Mijne woning ligt aan 't eind van de dorpsstraat, eenige schreden van de andere huizen verwijderd, zoodat ik in mijne voorkamer door eenen kleinen tuin de geheele lengte der staat kon overzien. Aan de linkerzijde van den weg lagen eenige wilgen opgestapeld, tegen 't hek van den tuin mijns buurmans. Toen ik op den eersten zondag na mijne bevestiging naar de kerk ging, viel mijn oog onwillekeurig op een man die daar op die boomstammen zat. Terwijl allen naar de kerk gingen, bleef hij daar stil en onbewegelijk zitten. Slechts even beantwoordde hij den groet der voorbijgangers. Hij droeg 't kleed van een gewoon daglooner. Hij was nog niet oud, nog sterk scheen zijne gestalte, hij had geheel 't voorkomen van een man, die, hoewel forsch en sterk gebouwd, onder zenuwlijden gebukt gaat. Zijn gelaat was bleek, als linnen bij maanlicht op de bleek gespannen. Lange witte hairen hingen langs zijn hals tot over den kraag van zijn ligtgrijzen jas. Met zijne beide handen ondersteunde hij 't hoofd. Zijn oog lichtblaauw van kleur, schijnbaar zeer zacht, lag diep in 't hoofd gezonken onder de schaduw van grijze borstelige wenkbraauwen. Hij scheen mij naauwelijks op te merken; even beurde hij zijn' hoed op toen ik hem vriendelijk groette. Toen ik terugkwam, zat hij daar nog in dezelfde houding.

Aan mijn ouden arbeider, die even bij mij kwam, vroeg ik: wie is die man, Hendrik! die daar op de wilgen zit?

‘Dat is Willems Jan gaf hij mij ten antwoord, eigenlijk laat hij zich Jan Voest noemen. Dat is een zonderlinge man. Nu eens praat hij als iemand die niet wèl bij 't hoofd is, dan eens spreekt hij bijzonder verstandig, zelfs over Gods Woord. Hij bemoeit zich met niemand, en spreekt nooit kwaad maar ook nooit goed van anderen, hij doet niets ofschoon hij nog wel zou hebben kunnen arbeiden, hij gaat nooit naar de kerk en bespot anderen als zij er heen gaan. Als zo uit de kerk komen, vraagt hij hen of ze nu beter zijn. Somtijds is hij dagen lang van huis, terwijl niemand weet waar hij dan is. Niet zelden brengt hij de menschen tot zwijgen, door eene menigte van Bijbelplaatsen, want hij is vast in 't hoofd. Men zag hem nooit bidden of danken. De menschen laten hem praten, maar toch hebben ze een onverklaarbare vrees voor dien man.’

Ik was nieuwsgierig geworden, en verlangde met hem te spreken, ofschoon ik er tegen opzag. Hij was dan ook zelden te huis. Altijd zat hij daar op dien dikken wilgenstam voor zich uit te staren. Als 't regende ging hij naar de naburige smederij of zat bij 't tafeltje van den schoenmaker, meest zonder te spreken op zijn stok leunende. Buiten 't gewone etensuur was hij alleen des avonds t' huis. Toch wilde ik hem dadelijk mijne belangstelling bewijzen, in de hoop dat liefdebetooning hem zoude winnen. 't Was in den herfst, als de heide daar buiten

zoo somber, zoo droevig eentoonig is, dat ik eens naar hem wilde gaan zien. Hij woonde even buiten het dorpje op de heide. In eene nederige stulp had hij zijn intrek bij een paar oude lieden genomen, 't weinige geld dat hij geven kon kwam die oude menschen zoo te pas; zij hadden een akker voor rogge en aardappelen, hunne koe, op den schralen heigrond weidende, gaf een weinig boter die naar den winkel gebragt werd om noodzakelijke levensbehoeften te koopen. Naauwelijks gaf hun akker 't noodige voedsel, en hoe zouden ze aan geld komen om belastingen te betalen, en noodzakelijke kleederen te koopen, als ze niet den zonderlingen man in huis genomen hadden, dien niemand bij zich wilde hebben.

De houten klink opgeligt hebbende trad ik door de lage deur naar binnen. De oude lieden sprongen verrast op, en gaven mij een stoel met nieuw stroo onhandig gemat. Het vuur brandde in 't midden van de kleine woning. De rook dwarrelde langs de zoldering boven 't voorste gedeelte der hut, en trok langzaam door 't stroo naar boven, dat het tweede gedeelte bedekte. Aan een zwaren ijzeren ketting hing de lamp boven 't vuur waarvan de vlam bijna de roetzwarte zoldering raakte.

Na eenigen tijd met de oude lieden te hebben gesproken, rigtte ik 't woord tot Voest met de vraag: en hoe gaat het u?

‘Slecht,’ was 't korte antwoord. 't Was wel niet barsch maar toch ook niet vriendelijk uitgesproken, op eene wijze die ligt van verder onderhoud afschrikte.

‘Is 't met uwe gezondheid niet goed gesteld? vroeg ik even vriendelijk.

‘Mijne borst deugt niet, antwoordde hij, daar binnen is 't mij altijd zoo benaauwd.’ Hij leide zijn hand tegen de borst on rigtte 't gebogen hoofd even op, om mij aan te zien. 't Was akelig, dat blaauwe oog. Zoo zacht scheen de uitdrukking, en toch lag er iets wilds, iets onrustigs in dien flaauwen blik. 't Was of hij onderzoeken wilde waarom ik met hem sprak. Wat ik tot zijne bemoediging poogde te zeggen, werd met de grootste onverschilligheid gehoord. Ik achtte het minder nuttig thans meer met hem te spreken, en vertrok.

Eenige dagen daarna kwam hij bij mij. Hij had onderstand noodig. Hij scheen ingenomen met mijne vriendelijke behandeling, daar hij vroeger geene hulp van de diaconie had willen vragen.

Nadat wij daarover gesproken hadden, vroeg ik hem waarom hij nooit in de kerk kwam.

‘Dat helpt mij niet,’ was zijn antwoord.

‘Hoe zou dat voor u niet goed zijn?’

‘Hoe zou mij dat helpen? Wees heilig; want ik ben heilig. Dat is Jehova's gebod, en heilig ben ik niet, en word ik niet, dat leert mijn geweten, en zonder heilig te zijn kan men immers niet zalig worden. En wie zijn wij zondaren, verworpelingen.’ Zijn bleek gelaat kleurde, zijn oog had eene uitdrukking van toorn, zijne hand rilde met den stok dien zij omklemde, en waarop hij steunde, voorovergebogen als hij zat.

‘Hoe kan ik,’ zoo ging hij voort, ‘instemmen in 't lied der verlossing, aangeheven door menschen wier wandel ik dagelijks aanschouw? Hoe kan ik danken daar de dankbaarheid mij ontbreken moet? Bij Jehova's geboden kan men slechts sidderen. Hoe kan ik bidden daar mijn hart verre is van God? Ik kan het daar niet uithouden.’ Terwijl hij dit zeide wees hij met de linkerhand naar de kerk, waarvan de torenspits boven eenige wilgen uitstak, en door 't raam kon gezien worden: ‘Verschoon mij,’

sprak hij toen snel. ‘Ik lijde veel en zwaar.’ Haastig stond hij op, groette en ging naar zijne gewone zitplaats op de boomstammen.

Dieper nog was zijn hoofd gebogen, de koude oostenwind joeg zijne lange grijze hairen naar achteren, gelijk de witte pluim van 't veenpluis op de heide fladdert in den storm. Den groet der voorbijgangers beantwoordde hij niet. Daar zat hij nog lang. Toen de maan opkwam en hare zachte koude stralen op de boomstammen wierp, zat hij daar nog.

Toen 't winter was, bleef hij in huis. Nu en dan had ik hem wel eens hij andere menschen ontmoet. Tweemaal had ik hem bezocht. Ik had diep medelijden met den ongelukkige. Neen dat was geen ligchaamslijden dat zoo prangde, zoo drukte. Neen dat was geene aamborstigheid, waarover hij altijd klaagde. 't Was zielelijden, ongetwijfeld. Slechts één geneesmeester kon genezen. Mogt hij Hem slechts kennen. - Ik wil nog eens met hem spreken, dacht ik, ik wil de wond trachten te peilen, ik wil het woord zoeken dat den daemon bezweren kan, die de poorten van zijn hart voor den Verlosser sluit.

't Was op een kouden winteravond, dat ik naast hem bij 't vuur zat. Helder flikkerde de vlam der veldschadden. Hij was alleen, nu dacht ik moet ik 't beproeven, of hij vertrouwelijk met mij spreken wil.

- Hoe is 't met uwe gezondheid? vroeg ik hem.

‘Slecht’ was weêr 't antwoord, kort maar minder onvriendelijk. - Maar gij leeft ook niet voor uwe gezondheid, integendeel ontziet ge u niets. Ik zou toch ook eens een geneesheer raadplegen.

‘Een doctor’ riep hij uit ‘alsof die mij genezen kon, geene magt in hemel of op aarde kan mij redden, ik ben een verdoemde. Hebt gij 't dan nog niet gezien, dat mijn gelaat het teeken eens verworpelings draagt. Hijzelf heeft 't mij gezegd, de vreesselijke regter der wereld. Zie 't was daar op de heide in dien hollen weg tusschen de lage heuvels, waar't voetpad slingert tusschen 't kreupelhout. Gij kent die plaats, ze noemen haar de doodkist. Daar moet vroeger iets akeligs gebeurd zijn. Vóór eenige jaren kwam ik van de stad. De avond viel toen ik bij die akelige plaats kwam. Vermoeid als ik was, haastte ik mij om zoo spoedig mogelijk de open heide te bereiken. Ik liep te hard, alles begon aan mij te rillen van uitputting. Ik kon niet meer. Ik moest mij nederzetten. Ik hijgde naar lucht; 't zweet stroomde langs 't gelaat, en toen, ja toen, hoorde ik die vreesselijke stem: gij zijt verdoemd. Ha, ik zie reeds 't vuur der hel, twaalf voet hoog verheft zich de schrikkelijke vlam.’ En toen hij dat zeide was zijn oog wild als van een krankzinnige. Een ogenblik later scheen hij weêr bedaarder. ‘Gij ziet,’ zeide hij, ‘hoe vruchteloos 't is, dat ik naar de kerk ga. Ik ben gepraedestineerd tot eeuwige verdoemenis. Van mijne jeugd af aan was ik ongelukkig.’ 't Werd mij angstig in die hut van leem. Akelig flikkerde de vlam tusschen de rookwolken, die in breede kolommen tegen de zoldering opstegen. Hij had 't ook wel eens aan anderen gezegd, dat hij verloren was. En als ze hem vroegen wat hij misdaan had, om zoo vreesselijk een wanhoop te koesteren, gaf hij òf ontwijkende antwoorden, òf geheel ongerijmde ophelderingen, die de menschen in 't onzekere lieten, of hij krankzinnig was, dan of hij hen opzettelijk van den weg wilde brengen.

Zoo ik hem kon overhalen om zijne geschiedenis te verhalen, dan zou ik mis-

schien beter in staat zijn met hem te spreken. Ik vroeg hem dus, na eenige oogenblikken gezwegen te hebben: - Hebt gij altijd hier gewoond?

‘Neen,’ was 't antwoord. ‘Ik had naauwelijks 't achttiende jaar bereikt, toen ik de ouderlijke woning verliet. Zij waren eerst welgestelde menschen. Ze woonden in het huis op den hoek. Ik ging naar de stad om mijn handwerk beter te leeren. Ik leefde daar ingetogen. Nooit nam ik deel aan de ligtzinnige brooddronkenheid mijner kameraden. Een paar jaren later zette ik mij in het welvarende dorp P. neder, waar 't mij met mijn handwerk goed ging.’

‘Waart ge nooit gehuwd?’ vroeg ik.

Die vraag werd minder bedaard beantwoord. Hij zuchtte diep. Een oogenblik zag hij mij wantrouwend aan en zeide: ‘Ja ik ben gehuwd geweest. Frederike heette mijne vrouw. Zij was de dochter van een timmerman in P. Zedig en stil van aard als ze was, trok ze mijne aandacht. Een oogenblik was ik toen gelukkig. Met eene goede werkzame vrouw kon ik de toekomst met blijdschap te gemoet zien.’

‘Waart ge dan slechts een oogenblik gelukkig? heeft de tegenspoed u getroffen.’

‘'t Ging met mijn werk goed, ik verdiende altijd meer dan het noodige, maar...’

Hier hield hij eensklaps stil, en zag mij nog eens aan met dat zachte blaauwe oog met zoo zonderlinge uitdrukking. Op de doodsbleeke wangen vertoonde zich een kortstondige roode gloed. Zijn oog begon te schitteren, krampachtig drukte hij den stok in zijne vuist.

‘Gij zijt misschien bedrogen, misschien heeft men misbruik gemaakt van uw goed vertrouwen.’

‘Neen,’ was zijn antwoord, ‘mijne vrouw dronk. Ik had altijd een geweldigen afkeer van dronkenschap. Sterke drank was de booze geest die in mijne ouderlijke woning de rust vermoordde. O, wat 't mij ergerde, als de een of ander bij ons kwam en den toestand mijns vaders ontdekte, wat mijne moeder daaronder leed! En nu ook mijne vrouw aan 't zelfde euvel schuldig. Nu, ik gevoelde het, zou 't mij nog zwaarder drukken. O, nu zou ik 't nog anders gevoelen, hoe dronkenschap 't huis tot eene heetgestookte hel maken kan. Ik sprak met Frederike over hare verkeerdheid; ik verhaalde haar mijn lijden in de ouderlijke woning. 't Baatte niet. Ik onthield haar geld en trachtte haar buiten de gelegenheid te houden. 't Was vergeefs. Ik dreigde haar te zullen verlaten, ik sprak haar van ons dochtertje, hopende haar te treffen. 't Een was vruchteloos als 't andere. Ik bad haar met zaamgewrongen handen schreijende bij alles wat heilig is. Ach, 't hielp niet. Een oogenblik werd ze aangedaan, beloofde beterschap, en erger werd het. Hoe zal ik mijn lijden u beschrijven; ik werd niet zelden afkeerig van de vrouw die mijn ongeluk was. Hoe dikwijls heb ik gebeden om sterkte en kracht van boven als ik in 't dennenboschje achter mijne woning zat, terwijl mijne vrouw haren roes uitsliep. Nu en dan begon ikzelf door een lange teug mijn verdriet te verzetten. 't Huis werd eene hel, het groote boek werd nu niet meer geopend, terwijl de lust tot den arbeid verdwenen was. Bidden kon ik niet meer, 't was of mijn hart gesloten was, als ik ter ruste gaande mijn avondgebed wilde doen. Doch waarom herinner ik mij dien schrikkelijken tijd!’

‘En is uwe vrouw reeds lang dood? vroeg ik hem:

Hij rilde, 't was zigtbaar aan den stok dien hij in zijne handen hield, hoe hij 't ook wilde verbergen. ‘Mijne vrouw is al twintig jaren dood,’ zeide hij, terwijl hij kennelijk zich vermande om zoo bedaard mogelijk te spreken. Een vreesselijk vermoeden drong zich bij mij op; maar ik hield mij in, om zoo kalm als ik kon te vragen, aan welke ziekte zij gestorven was. Als of een adder hem stak rigtte hij zich op, en zag mij aan met onheilspellenden blik. ‘Mijne vrouw,’ zeide hij stamelend,’ mijne vrouw stierf aan eene beroerte. Maar genoeg: laat ons dien treurigen tijd laten rusten, genoeg heb ik geleden.’

‘Maar ik zie nog niet in, hoe gij u nu om dat alles als een verworpenen beschouwen kunt.’

- Hoe, ziet ge 't niet, dat ik tot ongeluk geboren ben; vijftig jaren heb ik geleefd en in die vijftig jaren viel slechts een enkele straal van levensvreugde op mijn rampzalig levenspad, opdat ik des te smartelijker de volgende duisternis zou gevoelen. En heeft hij 't mij niet gezegd: gij zijt verdoemd.

‘En hebt gij uw dochtertje ook verloren?’ - vroeg ik.

‘Ja, ook dat moest ik dragen.’

En nu beschreef hij uitvoerig de ziekte en de laatste oogenblikken zijner dochter. Zoo rustig scheen hij bij 't verhaal van haar lijden, zoo gaarne scheen hij daarover te spreken. Waar was nu het punt in zijne geschiedenis dat zoo diep eene wonde aan zijn hart had toegebragt? Wat had tot zoo schrikkelijke wanhoop hem gebragt? Waar was de misdaad die op zijn geweten brandde, die hem voor den liefdevollen Hemelvader deed vreezen als voor een schrikkelijken wreker? Nooit heeft hij 't gezegd, zelfs op zijn sterfbed niet. 't Vermoeden drong zich bij mij op dat ik hier tegenover een misdadiger zat, die den arm der strafwet ontkomen aan vreesselijker straf ter prooi was, dan ooit op een schavot werd gedragen.

Nimmer was ik zoo slecht tevreden over mijne toespraak, nimmer zag ik ze ooit onverschilliger aangehoord. Wat ik sprak was te vergeefs. Ontevreden over mijzelven, ontevreden over den ongelukkige verliet ik zijne woning. 't Eenige dat ik gewonnen had, was dat hij niet geheel onbewogen scheen door mijne belangstelling in zijn ongeluk.

Onder zoo groote zielesmart scheen zijn ligchaam te zullen bezwijken. Altijd zat hij nu in huis. Gedurende de lange winternachten klonk menige raauwe kreet door 't kleine huis, die kort en scherp aangeheven de vreedzame bewoners de hairen deed te berge rijzen. Zijne taal was in oogenblikken van overspanning zelfs godslasterlijk, zoodat hij reeds lang zoude hebben moeten vertrekken, hoe welkom zijn kostgeld ook was voor 't behoeftige gezin, als zijne beden de oude lieden niet hadden overgehaald; zij schenen hem lief te hebben, hij was ook anders stil en zacht van aard, en met alles tevreden.

't Was omtrent een paar maanden later, dat de oude Peter, bij wien Jan Voest woonde, bij mij kwam, met het berigt dat zijn kostganger gevaarlijk ziek scheen te zijn. Ik haaste mij naar zijne woning, en vond den zieke gevaarlijk. Nog een paar dagen zou hij misschien kunnen leven; maar ook plotseling kon de dood hem overvallen. De hevigste onrust stond op zijn gelaat te lezen.

Is het nu wel te verwonderen dat ik mij in groote verlegenheid bevond, hoe ik met den zieke moest spreken. Na omtrent een half uur bij 't vuur te hebben gezeten, wendde ik mij naar hem toe, met

de vraag: - hoe gevoelt gij u, mijn vriend?

‘Ik ben benaauwd,’ was 't antwoord, ‘maar nog is er geen gevaar, nog zal ik niet sterven.’

‘Hoe kunt gij zoo spreken,’ zeide ik, ‘terwijl gij zoo gevaarlijk ziek zijt, niemand kent immers de ure van zijn dood. Uw einde is misschien zeer nabij. ‘Neen, neen!’ zeide hij, ‘onmogelijk, dezelfde stem heeft 't mij gezegd.’

Uitstel was 't eenige waaraan zijne ziel zich vastklemde, o, zoo dacht ik, mogt hij zich liever geheel voor den Almagtige verootmoedigen; maar dat deed hij niet. 't Geweten droeg de straf zijner zonden. Maar 't is niet genoeg tot bekeering, dat 't geweten onrustig maakt en angstig. Dát is nog geen berouw. 't Ontrust geweten moet gepaard gaan met gevoel van onwaardigheid, van schuld, zoo lang dat niet gebeurt komt er geene crisis, geen berouw. De straf die 't geweten draagt moet niet worden onderdrukt, niet bestreden; in 't diep ootmoedig gevoel van schuldbesef moet zij haar toppunt bereiken, daar is ook haar einde, op die hoogte geklommen wordt zij als op eens verlicht door de stralen der vergevende liefde Gods. Zoo was 't bij Voest niet. Het geweten sprak ernstig, nadrukkelijk, maar hij boog zich niet voor den Almagtige. Hij beschouwde zich zelven als geroepen tot het kwaad, waaraan hij zich schuldig maakte. In plaats van te knielen voor een vergevenden Vader scheen hij zich veeleer te willen verharden onder Gods oordeelen. Hij liet 't geweten niet spreken, hij leefde in gedurigen kamp met den inwendigen regter alsof dat zijn vijand, dat zijn ongeluk was. Ik hoopte 't zou nog anders worden, als hij 't oogenblik zag naderen, waarop hij zou sterven.

‘Gij bedriegt u,’ zoo ging ik voort, ‘in den waan, dat gij nog niet zoudt kunnen streven, ook de geneesheer verklaarde het, dat gij in gevaar zijt, zoo als ik van uwe huisgenooten hoor. O hoor liever naar 't woord van God in Christus Zijn Zoon. Gods openbaring is dat Hij geen lust heeft in den dood des zondaars, dat zweert Jehova bij zijn leven. Gods openbaring is dat er genade in Christus is ook voor groote misdadigers. Christus kon een moordenaar vormen tot een toekomstigen hemelbewoner. Daar noemde ik hem zoovele voorbeelden op van zondaren die tot berouw gekomen waren. Ik sprak hem van David, van zijne misdaad, van zijn berouw, van zijne diep ootmoedige bede om vergeving. Hij luisterde kalmer zoo 't scheen. En dan is er een woord van onzen Heer, zóó bemoedigend: komt tot mij gij die vermoeid en belast zijt en ik zal u ruste geven.

‘Ruste’ zeide hij met een' diepen smartelijken zucht, ‘ruste voor mij?’

‘Maar is er dan iemand uitgesloten? - vroeg ik.’

‘O ja, daar staat immers geschreven: die misdoet met opgeheven hand, vond geen zoenoffer in Israël, geen priester bragt het bloed zijner offeranden aan de hoornen des altaars. Heeft Christus niet gesproken dat ze er zijn, die geene vergeving ontvangen zullen, noch hier noch daarboven. Welnu tot die menschen behoor ik.’ Ik sprak nog lang met hem. Ik beproefde alles, ik smeekte hem naar 't woord der verzoening te hooren, ik bad met hem en voor hem, innig geroerd. Hij begon met meer belangstelling te hooren, een traan blonk in zijn oog, dàt had ik nooit van hem gezien. Dàt hart begon week en gevoelig te worden.

‘Ja,’ zeide hij, ‘ik wil naar u hooren, gij meent 't goed met mij, gij zijt mijn vriend, ik zal trachten te bidden, dat

deed ik in tien jaren niet.' 'Indien wij' zoo sprak ik, 'die boos zijn, zooveel medelijden hebben met een ongelukkige, meent gij, de hemelsche Vader zou er behagen in hebben?'

Ik vertrok. Des anderen daags kwam de oude Peter mij zeggen dat Voest overleden was. Niets had hij na ons laatste gesprek meer gesproken. Hij had den naderenden dood gevoeld. Met den laatsten doodsstrijd keerde de onrust terug. Nog eens had hij te middernacht raauw en scherp gegild: 'verloren; ja, voor eeuwig.' 't Was zijn laatste woord.

Mijnheer de Redacteur!

Uitgelokt door eene uitnoodiging van Spiritus Asper *en* Lenis *in het laatste nommer des vorigen jaars van dit Tijdschrift, om iets bij te dragen wat bevorderlijk kan zijn aan het heil der menschen, haast ik mij, deelende in de overtuiging, dat het bijvoegelijk naamwoord* onmogelijk *weldra tot het gebied der onmogelijkheden zal behooren, u mits dezen te zenden een vervolg op de*

Voorwerpen, geschikt voor de tentoonstelling te Londen, mei 1851. (Humoristisch-politisch-philanthropisch-satyrisch.) (*Zie Tijdspiegel* XII^{de} *Aflev.* 1850.)

VOORWERPEN VAN ALLERLEI AARD, DOOR HEEREN KOMMISSARISSEN NADER TE REGELEN.

1.

Een snuifdoos van echt Californiesch goud met de deviezen: VRIJHEID, GELIJKHEID en BROEDERSCHAP, gevuld met nieuw uit te vinden democratische snuif en alleen nieskracht hebbende voor aristocratische neuzen.

2.

Een spiegel met zulke kunstmatig geslepen glazen, dat men zichzelven daar inwendig zoowel als uitwendig in bezien kan, inzonderheid de hersens en het hart.

3.

Een uitgewerkt plan voor eene Europesche afschaffings-maatschappij niet slechts van sterken drank, maar ook van het groote en kleine *knoet*wezen, halsstarrige vorsten en luije bedelaars, republiekeinsche despoten en werelddwingende schreeuwers, en met betrekking tot Nederland van vette pensioenen aan rijke ex-ambtenaars enz. enz.

4.

Een ongemeen sterk werkende electriseermachiene, om het geweten van een geheel verantwoordelijk ministerie te schokken.

5.

Een stoel voor den nieuw benoemden aarts-Bisschop van Westminster op drie pooten, de twee voorsten voorstellende

den Paus en pater Roothaan en de achterste een' Engelschen schepter, welke laatste de eigenschap heeft, om, telkens als Zijn Hoogwaardige zich op den stoel plaatst, zich uit te rekken en den Bisschop er te laten afglijden. Ter bevordering van de geregelde werking moet de zitting sterk en glad gepolijst zijn.

6.

Een politieke thermometer van dien omvang, dat hij, hoog genoeg geplaatst boven het beursgebouw eener stad, door de geheele bevolking kan gezien worden, waarop de kwik voor allen zigtbaar de notering der soliedste effecten aanwijst, zoodat, als men naar het nieuws in de politieke wereld verlangt, een oogopslag genoeg is, om den staat van zaken te kennen.

Dit werktuig zou uiterst geschikt zijn, om tijd en geld uit te sparen door het afschaffen van politieke dagbladen, die alsdan bij de vermenigvuldigde electromagnetische telegrafen overbodig zouden worden.

7.

Een donder-trompet voor alle residenties, om de stemmen van alle vrijheids-mannen te overschreeuwen.

8.

Eene uit zichzelve werkende drukmachiene, die terstond de gesprekken afdrukt, die aan de diné's der Vorsten, in de salons der haute volée enz. gehouden worden.

Eene leerzame lectuur voor het volk, om zich niet al te veel van het stelsel van gelijkheid te beloven.

9.

Eene vuurmachiene met uitslaande zwaarden, om geplaatst te worden op de grenzen van al die landen en streken, waar de verlichting en beschaving nog niet is doorgedrongen, prijkende met de wapens van Rusland en den Kerkelijken Staat.

10.

Een verrekijker, die op elke telegrafische linie dùs kan geplaatst worden, dat men duidelijk kan ontdekken, of er om den mond van den afzender der berigten ook een glimlach zweeft.

11.

Een isoleerbank, geschikt om de vonken van het zedelijk kwaad uit wie er op geplaatst zijn te halen; waarbij de gronden schriftelijk moeten worden opgegeven voor het vermoeden, dat zulks met het beste gevolg op Allerheiligen zal kunnen geschieden.

12.

Een marmeren groep voorstellende aan de regterzijde een' vlugtenden Keizer met keurig bewerkte sloffen, in het verschiet een dito Paus met een bundel banbliksems

onder den arm, en aan de linkerzijde het welgelijkend afbeeldsel van den Generaal Haynau in eene bierbrouwerij. In het midden regts een trofée voorstellende de dapperheid en trouw, en links de kop van een hydra.

13.

Een automaat-schaakspeler, die den kon in van elken oorloogzuchtigen vorst schaak-mat zet. Onmisbaar voor het vredes-congres.

14.

Eene het zonlicht nabootsende gaslamp, die in de hoofdsteden van Europa den nacht tot dag maakt, ten einde over den zedelijken vooruitgang van de verlichting juist te kunnen oordeelen.

15.

Een fantasie-groep, voorstellende Aeolus op een ezel, die aangedreven wordt door een volbloed Jacobijn, voorzien van echte bescheiden, die het bewijzen, dat het geheel uit eene chemische oplossing van politieke tinnegieters is vervaardigd.

16.

Eene juiste berekening van de eeuw, waarin op eene wereldvereeniging van politieken en kerkdijken als algemeen beginsel zal worden aangenomen: eenheid in het noodige, vrijheid in het twijfelachtige, in alles de liefde.

Exemplaren daarvan in tijds te zenden aan alle landen en volken, om de gisting te bevorderen, die de algemeene aanneming van dat beginsel moet voorafgaan.

17.

Een strijkijzer, om alle kreukels in de politieke protocollen en de kerkelijke besluiten en reglementen glad te strijken.

18.

Een flesch met echt Lethe-water, om het stervensuur van al te conscientieuse vorsten te verligten.

19.

Eene filtreermachiene, om de goede daden van al het onzuivere in bedoeling en uitvoering te reinigen.

-O-

Brievenbus.

I. Brief van castigatie over eene enorme hatelijkheid.

Aan de Redactie van den Tijdspiegel.

Mijne heeren!

Ik verzoek UEd. eene plaats voor het onderstaande, dat alleen een indruk mededeelt.

Dat een eerste minister, *du haut de sa grandeur ministérielle*, zich bezig houdt met het schrijven van een zonderlingen brief, waarin hij uitspraak doet over punten, die door een groot gedeelte der bevolking van zijn land als heilig worden geëerbiedigd, - is iets, dat wij kunnen afkeuren maar begrijpen.

Dat die minister in dien brief in volstrekte tegenspraak is met zich zelf, wel te verstaan met zich zelf zooals hij eenigen tijd geleden sprak, - het is ons, die weten wat een minister soms al kromme sprongen moet maken, verklaarbaar.

Maar dat de heeren Schalekamp, van de Grampel en Bakker, *du haut de leur grandeur de libraire-spéculateur*, zekere plegtigheden, in het bedoelde ministeriele schrijven aangeroerd, openlijk in eene advertentie durven verklaren te zijn: '*gruwelen in het oog van God*,' is voor ons eene niet te verontschuldigen verwatenheid of erger, gelijkstaande met zekeren brief, van *Unitas* uitgegaan, waarin van bijgeloof

werd geredekaveld, zoolang genoemde firma ons niet op onwederlegbare gronden zal hebben aangetoond, dat zij met de inzigten van den Allerhoogste genoegzaam bekend is, om bepaaldelijk te weten wat Hij al of niet voor gruwelen houdt.

In het belang eener wenschelijke eens-

gezindheid tusschen landgenooten, verzoek ik UEd. beleefdelijk en met aandrang, deze openlijke afkeuring van de advertentie, voorkomende in de dagbladen[1)], te plaatsen als afkomstig van:

GEEN KATHOLIEK.

's Gravenhage, 26 November 1850.

(wiens naam bij UEd. voor gezegde firma te bevragen is.)

II. Oorlogsverklaring aan de groot-octavo uitgaven van Tollens' dichtwerken door Philodemus.

Aan den Redacteur van den Tijdspiegel.

WelEdele Heer!

Met genoegen heb ik, gelijk bijna alles in uw Tijdschrift, het artikel in het laatste nommer gelezen over het Tollens-fonds. Dat ik toch ook met het denkbeeld terstond was ingenomen, moge blijken uit de haast, waarmede ik, toen ik er mede bekend werd, mij onder de deelnemers heb geschaard. Maar uw artikel bragt mij tot de vraag: is Tollens wel de volksdichter, gelijk Jacob Cats het eeuwen lang was? Teregt zegt de steller, dat er weinig punten van vergelijking bestaan tusschen de dichterlijke voortbrengselen van beide, schoon beide den naam van volksdichter dragen. Misschien wordt Tollens meer geprezen dan gelezen, terwijl Cats meer gelezen dan geprezen werd door het volk, heb ik gedacht en voor deze mijne gedachte vond ik voedsel in de woorden: ‘Even als weleer schier in elk huisgezin, nevens den Bijbel een exemplaar der gedichten van Vader Cats werd gevonden - zoo bestaat er thans, voorzeker geen familie, waarbij’ - (Tollens' werken niet gevonden worden? - zoo zou het moeten zijn als de zin goed zou sluiten, - neen) - ‘waarbij de verzen van Tollens niet op hoogen prijs worden gesteld.’ Het is eene waarheid, eene waarheid, die mij eenigzins nader bragt tot de beantwoording der vraag: is Tollens een volksdichter en waarom is hij het niet? in den zin waarin Cats het was?

Misschien levert deze vraag stof genoeg op voor eene verhandeling. Maar dit kan mijn doel niet zijn voor het tegenwoordige. Ik wilde slechts iets er van zeggen. Waarom zijn de verzen van Tollens niet in ieder huisgezin gelijk vroeger Cats' werken het waren? Ik geloof niet dat de oorzaak kan liggen in den dichter of zijn werk, evenmin als in het volk. Tollens heeft zoo regt den toon, het karakter van den eigenlijken Hollander gevat en geeft dien zoo juist, zoo helder weder, als het onder de tegenwoordige dichters niemand kan, en onder vroegere misschien maar een enkele vermogt. Hij moet dus wel de dichter zijn, die door den Hollander zal worden bemind, zoodra men hem kent. Willen wij bewijzen. Herinneren wij dan ons maar hoe het ‘*Wien Neêrlandsch bloed*’ het geliefde volkslied is dat zoowel door den beschaafden en den rijken als door den eenvoudigen knaap in stad en dorpen met geestdrift wordt aangeheven. Denkt dan hoe zijne losse gedichten als de *Algemeene Bededag*, de *Bedelbrief*, het *goeden Nacht der armen aan de rijken* verslonden werden en op aller hart den diepsten indruk hebben gemaakt. Kunt gij het u nog voorstellen, wat wonder goed gevoel in uwen boezem

1) De advertentie luidt letterlijk aldus: ‘Naar aanleiding van den Brief des eersten Ministers van Engeland, Lord Russell, betreffende de Pauselijke benoeming van den Aarts-Bisschop Wiseman, is bij den boekhandelaar Schalekamp, van de Grampel en Bakker op heden verkrijgbaar gesteld: Reizen, enz. - Genoemde Minister, die in zijn brief eenige der *bijgeloovigheden* der R. kerk, *die in het oog van God een gruwel zijn, aanstipt, worden in bovengenoemd werk breedvoerig ontschreven* enz.

drong als gij dat kleine boekske dat den *Togt naar Nova Zembla* schetste, ten geschenke hadt ontvangen en voor het eerst laast. Zie dat getuigt wél dat het niet aan Tollens ligt noch aan het volk, zoo hij nog niet overal gekend en gelezen wordt. Lees op de Nuts vergaderingen in onze dorpen maar een stuk van Tollens voor, gij kunt zeker zijn te bevallen. Hoe menigwerf heb ik niet bij het voordragen van het een of ander uit de u bekende *Gedichten* tranen zien glinsteren in de oogen van onze eenvoudige landbewoners. ‘Maar weet gij niet dat Tollens nog zooveel boekdeelen Gedichten meer heeft geschreven?’ zeide ik laatst tot een zeer beschaafd mensch, die zich beklaagde dat zulk een man zoo weinig van zich hooren liet. Hem waren die andere bundels nimmer onder de oogen gekomen. En zoo is het mij veel meer gegaan. Men kent die bundels niet onder het volk. Zij staan in groot octavo op zwaar papier in prachtige banden in de bibliotheken van de meer gegoeden, - dezen noemen het *juweelen*, en verlustigen zich er in. Maar de geringere man heeft geen geld om zich van *juweelen* te voorzien. Dat volk noemt Tollens' verzen *brood*, dat hunne ziele voedt. Och of men 't hun niet langer onthouden mogt. In Duitschland zingt de landman de liederen van zijne dichters, de onze zou evenzeer die van Tollens het doen, - maar hij kan er niet aan denken ze te bezitten. Ook de nijvere handwerskman en burger kan er nooit toe komen, dien schat, die met zoo zware stukken geld moet betaald worden zich eigen te maken. Tollens' verzen zijn te *duur*, om te zijn, waarin wij ze wenschen, waarin zij behooren - in de handen des volks. Zou er geen kans wezen om er een *zeer goedkoope uitgave* van te krijgen? De dichter heeft zijne zangen gegeven, - het volk grijpt er begeerig naar, het belooft dat het nog meer zal doen dan den naam van Tollens prijzen, - dat het den man zal liefhebben, dat het in zijn geest zal handelen en door zijne liederen zich zal laten opwekken tot liefde voor Godsdienst, deugd, vaderland!

Och of alle schrijvers in ons land met de uitgevers overeenkwamen, om hunne werken toch goedkooper te stellen. Die dure groot octavo's zijn de grootste hinderpalen voor onze beste auteurs, om regt populair te worden! Maar wie dezen wenk al of niet mogen ter harte nemen, het VOLK, het door Tollens geliefde volk, ook dat gedeelte dat geen goud of zilver te brengen heeft, vraagt met eerbied zijnen dichter om in staat te worden gesteld zijne gedichten te bezitten en het wenscht hem nog vele levensjaren toe, opdat de dichter zelf het ondervinde, dat deze zijne gave niet aan ondankbaren is verspild. Met achting noem ik mij WelEd. Heer!

EEN VRIEND DES VOLKS EN VAN HET NEDERL. GEZANG.

III. Brief aan den Redacteur over de uitgave van zeker stichtelijk Tijdschrift.

Mijnheer de Redacteur!

Het heeft zeker menigen vriend des Christendoms bedroefd, onlangs op bl. 578 van 't zevende deel der Jaarboeken voor Wetenschappelijke Theologie te moeten lezen, dat de heer K. (emink) oordeelde, dat geen Christen uit de Heidenen den heer en Mr. I. Da Costa mogt lastig vallen met het verwijt dat hij (D.C.) zijne afkomst te weinig vergeten kan. En waarom? ‘Lees gij, (zegt K.) die

zoo spreekt de geschiedenis der Sephardim en gij zult het hunnen afstammeling vergeven, als hij in uwe oogen zich te weinig met de Christenen uit de Heidenen *au niveau* stelt.' Wij dachten daarbij wel aan het woord van den eenigen meester: '*Gij* zijt allen broeders;' of aan dat van den (misschien voor vele regtzinnigen al te liberalen) Paulus: 'In Christus Jezus heeft noch besnijdenisse eenige kracht, noch voorhuid, maar het geloove door de liefde werkende.' Doch wij waren bescheiden en hielden dus deze gedachte bij ons zelven, omdat de geschiedenis der Sephardim ons te weinig bekend is, om hare autoriteit tegen die van den Heer of van Paulus in de weegschaal te leggen. - Bovendien, de Jaarbb. voor Wetenschappelijke Theologie komen in den regel alleen in handen van Theologen, en wie nu ook slechts een weinig met den geest des Christendoms bekend is, weet wel wat hij te denken hebbe van dat *au niveau* stellen van Christenen uit de Joden met Christenen uit de Heidenen. - Maar 't komt mij voor, dat 'de goê gemeente' wel eens opmerkzaam mag gemaakt worden op het streven van eene partij, die zoo gaarne den boventoon zou wenschen te hebben in zaken des geloofs en die toch mijns bedunkens tot zoodanige *suprematie* niet kan komen zonder wezenlijke schade voor de 'vrijheid met welke Christus ons heeft vrijgemaakt.' Ik bedoel de zoodanigen, die nog op een kennelijk Joodsch standpunt staan en die welligt zelfs geene Heiden-Christenen met Joden-Christenen zouden willen *nivelleren*, maar alleen een vergeestelijkt Jodendom voor 't Christendom zouden wenschen in de plaats te stellen.

Oordeel zelf, mijnheer de Redacteur, of mijne vrees gegrond is of niet! Wanneer gij n° 302 der opregte Haarlemsche Courant van Zaturdag 21 December 1850 ter hand hebt, kunt gij daarin, bl. 4 derde kolom, het navolgende lezen (en mogelijk heeft het uwe aandacht reeds getrokken):

'*De dag des Heeren zal geregeld eens per week verschijnen, en wel des Zaturdags.*'

Schrik niet, mijnheer de Redacteur; want misschien zoudt ge reeds meenen, dat de eerzame Haarlemmer, daar ter plaatse, het berigt hadde medegedeeld van eene commissie die zich gevormd heeft, om de viering van den Zondag naar den Zaturdag te verplaatsen, ten einde zoo den overgang van 't Christendom tot het Jodendom gemakkelijker te maken. Och neen! 't is alleen een uittreksel uit eene advertentie. De uitgever J.J. van Brederode te Haarlem berigt daar namelijk, dat onder medewerking van de heeren: G. Barger, C.C. Callenbach, M^{r}. I. Da Costa, G.F. Gezelle Meerburg, de Graaf, D^{r}. J.P. Hasebroek, T.D. de Haas, S.J. de Hoest, J. de Liefde, D. Molenaar, A.J. Molenaar, J.F. Schimsheimer, van Toorenenbergen, J.C. de Vijver en anderen, met 1°. January 1851 een Christelijk weekblad staat te verschijnen, getiteld: 'de Dag des Heeren. - Christelijke overdenkingen op den eersten dag der weeke. (Motto) Gedenkt den Sabbatdag dat gij dien heiligt. 4^{e} gebod.' In die advertentie nu komt de zinsnede voor, die wij zoo afschreven en die aldus luidt: 'de dag des Heeren zal geregeld eens per week verschijnen en wel des zaturdags.'

't Zij verre van mij, dat ik om deze aankondiging in de Haarlemsche Courant reeds een ongunstig oordeel zou willen uitspreken over iedere bijdrage, of laat mij zeggen, over eenige bijdrage die in

‘de dag des Heeren’ zal worden opgenomen; maar 't zou toch wel kunnen wezen, dat die Joodsche vlag (*sit venia verbo*) niet te vergeefs ware uitgestoken geworden, en de strekking van dit tijdschrift, dat (zie advertentie) ‘in waarheid zal zijn een Zondagsblad,’ bleek te wezen, om den dag des Heeren te veranderen in eenen geheiligden Sabbatdag. (Zie het motto.)

Is nu mijne vrees ongegrond, des te beter; is zij niet uit de lucht gegrepen, dan kan 't in geen geval kwaad, dat dit teeken des Tijds eens in uwen Spiegel worde weêrkaatst en ieder prediker des Evangeliums er door opmerkzaam worde gemaakt op de Schriftuur-plaatsen, die wij boven afschreven en het zijner gemeente met nadruk toeroepe, dat ze toch ‘staan in de vrijheid met welke Christus hen heeft vrijgemaakt.’

Ik heb de eer hoogachtend te zijn.

X. IJ. Z.

P.S. Wat ik u nog vragen wilde, mijnheer de Redacteur, zou er geen gevaar zijn, dat we, bij die *enorme* toename van *stichtelijke* lectuur, te weinig *degelijke* lectuur zullen krijgen?

Noord-Amerikaansche schetsen.

Door Charles Sealsfield. (*Vervolg. Zie Tijdspiegel* 1850, II, *bladz*. 472.)

X. Squatter-leven.[1)]

- Hebt ge nooit den Missisippi-sprong gedaan? - vroeg eensklaps de oude.

- Wat verstaat ge onder Missisippi-sprong? - antwoordden wij.

- Zoo'n achthonderd à duizend mijlen van den Ohio-mond naar beneden tot aan den Red-River.

- Neen, maar wel de vaart van New-Orleans naar boven.

- Dat is niet de moeite waard, - zeide Nathan; - dààr is de rivier geen tiende part zoo gevaarlijk als boven Natchez, en ook veel te diep om u elk oogenblik zandbanken, *Snakes, Sawyers*[2)] en hoe die dingen meer heeten, onder de voeten te werpen. Maar, verstaat ge, boven Natchez, eer de Atchafalaya en Lafourche, en Plaquemine en Bayou-Sarah en twintig andere Bayous den Missisippi afgetapt hebben, en hij zich in den vloed-tijd aan beide kanten zoo'n vijfentwintig mijlen ver uitstrekt, en men geen voet breed land ziet maar alleen boomen, en waar deze niet te zien zijn calculeert dat de eigenlijke rivier loopt; - als ge zoo met een platboomde ark een week of vier of zes op deze vuilste, zoetste en grootste van alle rivieren vaart, en elk half uur *Sawyers*,

1) *Squatter* (van *squatt*, op de wijs der Indianen op de hurken zitten) worden de achterboschplanters genoemd, die, zonder naar het regt van eigendom te vragen, zich op eenig stuk lands vestigen, een blokhuis bouwen en het land ontginnen. Half jagers, half landbouwers, staan zij tusschen die beiden in. Velen blijven hun leven lang squatters; anderen vormen eene geregelde vestiging en keeren zoo in den schoot der burgerlijke maatschappij terug.

2) *Snakes, Sawyers, Planters*, de bekende hinderpalen, die in den vorm van in het rivierbed verzonken boomstammen de reis op den Missisippi zelfs nog tegenwoordig zoo gevaarlijk maken

Planters, *Snakes*, on hoe die satansche dingen meer heeten mogen, u tegenkomen, en gij er met een twintigmijlsvaart voorbij schiet, elk oogenblik vreezende uw vaartuig er aan te barsten te stooten en in den afgrond te verzinken - dan mag ik dood geschoten worden als ge niet blij zijt eens weder in een stil vaarwater, zegge den Arkansas of den Red-River, binnen te loopen.

- Nu, wij kwamen eindelijk in een stil vaarwater, wilden eerst den Arkansas invaren, maar konden het niet halen, en moesten nog dankbaar zijn dat wij een paar honderd mijlen verder benedenwaarts in den mond van den Red-River konden komen.

- 't Was hoog tijd; de Missisippi was zoo vol, maar begon toch reeds een weinig te zakken, en wij waren in onze ark tot aan den mond van den Red-River gekomen; en die ark was zoo bouwvallig, het water liep er aan alle kanten in, en er was geen drooge plek in de geheele ark en mannen en vrouwen en kinderen stonden tot aan de kniën in 't water, en de kinderen schreeuwden om 't hardst met een paar biggen die wij meê ingeladen hadden. 't Was een ellendig leven.

- Nu! 't was als ik zeide hoog tijd den vasten wal te zoeken, maar mijlen ver was er geen vaste wal te zien, en met onze boot mogten wij ons niet meer midden op de rivier wagen. Daarom bleven wij digt boven den mond van den Red-River liggen, waar een paar honderd boomstammen op elkander geschoven waren. Ongemeen veilig was die haven niet, want de boomstammen, hoe magtig lang en dik ze ook waren, schommelden toch op en neêr en heen en weêr als stroohalmen.

- Maar er zat niet anders op, en Asa riep: - holla, Nathan; hier moeten wij wezen, calculeer ik, het water zakt; hier willen wij blijven tot het geheel afgeloopen is, en ons droogen, anders verrot alles aan ons lijf en in de kisten. Daarom handig aangepakt, kisten en koffers en alles er uit, hoe eer hoe beter!

- Zoo riep Asa, en gij hadt het leven eens moeten zien. Mijlen ver in het rond niets dan water, en wij kisten en koffers en provisie op het schommelende eiland uitwerpend, en als wij op den eenen stam traden, dan rolde en dook hij weg, en een tweede en derde maakte het niet beter, zoodat het een groote confusie was.

- En Asa was het eerst uit de boot gesprongen en over de stammen voortgestapt. Eensklaps riep hij: holla, een buitenkans, Nathan! 'k Zeg u, een buitenkans! Wij zijn niet alleen hier, er zijn nog meer gasten. Brengt de kisten en provisien aan wal; de vrouwen zullen den boel droogen, wij gaan op de jagt.

- Asa, zeg ik, droomt ge? op de jagt? toch niet op de alligators-jagt?

- Geen alligators, Nathan, - roept Asa - Squatters, zoo goed als gij ze ooit op den Ohio gezien hebt. Squatters, de mooiste die men zien kan!

- En toen wij dat hoorden sprongen wij om de Squatters te zien, en zagen ze, en vingen er wel vijfhonderd in minder dan een uur; want ze waren zoo tam, de arme dieren, en lieten zich grijpen als jonge katten. 't Waren eekhorentjes, die voor de overstrooming op de boomstammen de wijk genomen hadden[1)] en zoo mager, dat er heel wat noodig waren om

1) De reiziger ziet deze diertjes in den tijd als de beuknoten rijp zijn, dikwijls bij vele duizenden over den Ohio zwemmen, en zoo vermoeid aan den overkant aankomen dat zij zonder eenige moeite gevangen en gedood worden.

voor tien hongerige magen een maal te leveren; maar 't was toch een ware verkwikking, hoewel wij groote moeite hadden om ons vuur brandend te houden.

- Over 't geheel was ons verblijf op dit verd.... houteiland zoo aangenaam dat wij er geen oogenblik langer gebleven zouden zijn, als er maar een vierkante voet drooge grond te vinden was geweest. Wij konden niet liggen, niet staan, niet zitten, om het eeuwigdurende schommelen der stammen. Klauterden wij op een bovenliggenden boom, dan kon men honderd tegen één wedden dat de daaronder liggende wegdook, en wij met hem in het water buitelden. Voor 't verdrinken behoefden wij evenwel niet bang te zijn, want er waren alligators genoeg, die wel gezorgd zouden hebben dat wij niet tot op den grond zonken. Zóó hadden wij met oppassen om niet in 't water te vallen, met afhalen van onze squatters, met koken, met het vasthouden van onze vrouwen om ze niet te laten uitglijden, met het afweren der alligators, die als tijgers rondom ons lagen te loeren, de handen vol, maar hielden het toch een uur of vier uit.

- 't Kan zoo niet, - riep Asa eindelijk driftig uit, - we moeten van dit vervloekte houteiland weg, een plekje opzoeken waar onze voetzolen op droogen grond staan, al was 't niet grooter dan een kruiwagenswiel. Wij moeten weg, anders worden we morgen wakker in de maag van een alligator; ze zijn al te hongerig, die schriele beesten!

- Dat was trouwens een feit, en er was niets tegen te zeggen: maar hoe zouden wij met onze lekke, geborsten boot, die half vol water was, de rivier opvaren? Evengoed hadden wij naar de maan kunnen vliegen. Maar Asa wist raad; hij had een smalle geul midden door het houteiland ontdekt, en daarheen zetten wij nu onzen koers. 't Is waar dat wij met onze haken eerst een vijftig stammen op zij werken, en zwoegen moesten, erger dan de negers, en dat wij in weerwil van dat tobben naauwelijks een halve mijl gevorderd waren toen de zon onderging en een stikdonkere nacht aanbrak; maar één ding hadden wij gewonnen: we waren in den Red-River, die in vergelijking met den Missisippi een heel lief watertje is, hoewel de drommel het drinken mag.

- Wij staken onze lantaren aan, heschen ze aan een staak op, en roeiden en zwoegden nog een mijl of vijf naar boven, totdat wij eindelijk met onze haken land voelen en grijpen konden.

- En toen wij dat voelden sprongen wij uit de boot; sleepten kisten en koffers aan wal; onze mannen raapten hout bijeen voor een vuur, om musquitos, alligators, wolven, beeren en dergelijk ongedierte op een eerbiedigen afstand te houden; - en binnen een half uur sliepen wij allen als marmotten, sliepen - in mijn leven had ik nog niet zoo goed geslapen.

- En den volgenden dag droogden onze vrouwen de kleeren en provisiën, en wij haalden de boot aan land, en breeuwden en lapten ze op zoo goed wij konden, en toen wij met alles gereed waren - 't kostte ons drie dagen - gingen wij weder te water.

- En wij voeren de Red-River op, tot daar waar de Black-River ter regter zijde er in uitloopt, en daar aangekomen voeren wij nog een eind verder, en toen een Bayou in en zuidwaarts op; en het Bayou was vrij lang, en wij vrij vermoeid en hongerig ook, want van onze meeltonnen zagen wij den bodem, en onze hammen waren op, en een paar dozijn gedroogde makreelen en een zak maïs

was al wat wij nog in voorraad hadden; maar daarentegen waren er nog zeven gallons hartversterking....

- Wat is dat voor een kost? - vroeg Lassalle.

- Ei, hartversterking moogt ge 't wel noemen, vooral als 't Monongahela-brandewijn is, - antwoordde de oude, dien ik niet verder in de rede durfde vallen, uit vrees dat zijn eeuwig verhaal anders nooit een einde zou nemen.

- Welnu, vervolgde hij, wij vonden eindelijk een plek waar wij konden aanleggen; 't was vaste grond, hoewel nog half cipres-moeras. Maar wij waren aan moerassen gewoon, en voor achterboschlui is zulk een cipres-moeras gansch geen kwaad ding. Men heeft altijd een zacht bed, vindt altijd *tillandsea*-riet, dat de matrassen uithaalt.

- Wij bragten dus alles aan wal, en maakten een weinig verder van het moeras een hut van takken, waar wij de vrouwen inkwartierden; *tillandsea*, als ik zeide, was er in overvloed - 't was sedert acht weken de tweede nacht dat wij en onze vrouwen gerust sliepen.

- Den volgenden morgen waren wij tijdig op de been. Twee dingen gingen ons bijzonder ter harte: het eerste was proviand voor onze tien monden te bezorgen; het tweede, een stuk grond te vinden, waarop een ordentelijk Squatter zich rustig kon nederzetten zonder vrees van door de alligators weggesleept, of door den Sheriff weggejaagd te worden. Wij waren het rondzwerven met vrouw en kinderen moede; zagen ook dat het tot niets leidt. Op een rollenden steen, zegt de oude Ben Franklin, groeit geen mos; dat wisten wij, zagen ook dat het hoog tijd was; - wij waren in Augustus, onze voorraad bijna opgeteerd, we moesten zien, nieuwen proviand te krijgen. Wij namen dus onze bijlen en *rijles*,[1)] en verdeelden ons in twee partijen; de eene, onder Asa, trok westwaarts, de andere, onder mij, zuidwaarts. Twee der mannen bleven bij de vrouwen; want wij vonden hier bijna meer sporen van panthers dan bij ons in Virginie van paarden en runderen.

- Ik was, als gezegd is, in een zuidelijke rigting uitgetrokken. Dat was waarlijk geen pleiziertogtje, als gijlieden nu met ons doet; wij moesten onzen weg zoeken door digt bewassen bosschen en cipresmoerassen, waar meer krokodilschildpadden waren, dan hier musquitos, en struiken en klimplanten met vingerlange doornen, die u de kleeren en de huid in flarden scheurden, en waar bij elken stap een dozijn Congo- en Mocassinslangen dreigden zich in plaats van de schoenriemen om uwe beenen te kronkelen.

- Nu, man, - vervolgde de oude - zoo drongen wij verder en verder door - schoten ook twee beeren, en Righteous, mijn zwager, een der broeders van Asa, schoot een kalkoenschen haan, dien wij terstond plukten en schoonmaakten en aan 't spit staken en brieden. We hadden een paar handenvol maïs in de weitasch, en een calabas vol Monongahela, die ons bij het gebraad overheerlijk smaakte. En nadat wij ons zoo naar ligchaam en ziel versterkt hadden, groeven wij een deel van onze beerenbuit in den grond; de beste stukken met het vet nam Righteous op de schouders en keerde er meê naar de vrouwen terug; terwijl ik verder in de wildernis doordrong.

- Ik had een kompas meêgenomen en wilde volstrekt het land eens opnemen en zoo mogelijk een plek vinden waar

1) Buksen.

een ordentelijk Squatter zich vestigen en een rol pruimtabak voor zich en zijne vrienden telen kon.

- En terwijl ik zoo verder trek, - het was den vierden dag - kwam ik in een hooggelegen streek, als wij het noemen eene *rolling-prairie*, van waar ik in het rond een uitzigt had, zoo schoon, dat ik van blijdschap opsprong.

- 't Was een heerlijke streek lands, uitstekend land, zooals de altijd groene eiken op den achtergrond, en de honig-boomen en catalpas mij bewezen Vòòr mij de prairie, die zich van de westelijke afhelling wel tien mijlen ver noordwaarts uitstrekte, - regts een bosch van cottonboomen, - en achter mij wederom een bosch: hetzelfde dat gij thans voor u ziet. Hier was al het noodige voor honderd der schoonste plantages die men zich voorstellen kan, tabaksland, katoenland, zelfs suikerland - heerlijk water. Mijn hart klopte van vreugde, dat moogt ge vrij gelooven.

- Ik sprong bijna als een kind van tien jaren in het rond en calculeerde in gedachten waar wij het best onze huizen zouden bouwen, en calculeerde zoo den ganschen dag in de streek rond, nam alles op, en kwam bij mijn calculeren ook op dezen heuvel, of wal, of *Indian-mound*. Ik bekijk hem, en calculeer waartoe hij wel mag gediend hebben, en wat de menschen wel bedoelden toen zij hem zoo fatsoeneerden, en terwijl ik zoo peins valt mij in dat de roodhuiden daar wel eene van hunne verschansingen konden gehad hebben; want het bosch was op zestig pas in het rond uitgeroeid, en dat wij hem insgelijks daartoe zouden kunnen gebruiken als het eens noodig mogt wezen.

- En ik neem het land verder op, en kom aan het moeras, en calculeer dat het moeras, hoe weinig ik anders een vriend van zulke poelen ben, een prachtig en overheerlijk moeras is, omdat de Creolen en Frenchers de watervrees hebben, en terwijl ik zoo calculeer, komt mij een mooije reebok onder 't schot, die in tijd van tien sekonden geen reebok meer was.

- Dat hield ik voor een goed voorteeken, dat die reebok daar zoo juist van pas kwam; want ik had dien dag mijn maaltijd eerlijk verdiend; en ik sloeg de handen aan 't werk, en trok het beest de huid over den rug, en bried een bout die mij voor een paar dagen proviand opleverde, en toen legde ik mij ter rust.

- En keerde den volgenden dag naar de mijnen terug, nadat ik het overschot van den reebout met rijs omwonden en opgehangen had om hem voor de roofvogels te beveiligen, en schoot op den t' huisweg nog een beer, waarvan ik het beste gedeelte meênam en het overige begroef, en kwam na zes dagen gelukkig weder aan het Bayou aan.

- En zeide tegen Asa: - Asa, ik heb gevonden wat wij zoeken; ik heb de *notie* dat er in al de oude staten geen zoo prachtig stuk land is, als ik u binnen vier dagen zal laten zien.

- Ik heb ook rondgekeken, zegt Asa; maar wat ik gezien heb, wil mij niet regt bevallen. Dennenbosch met ligten zandgrond, en prairies met zwarte klei; ook palmetto's, maar niet zoo veel hout er op om een maïs-schuur te kunnen bouwen.

- 'k Heb gevonden wat wij noodig hebben, man, zeg ik; alles gevonden wat wij noodig hebben, en meer dan wij noodig hebben, en onze kinderen en kindskinderen er bij.

- Maar is het land wel onbezet? Hebt ge wel goed gekeken? Geen merken aan de boomen?

- Niets van dien aard, zoover men

zien kan; een *Indian-Mound*, door struikgewas omringd, dat is alles. Daar moet, denk ik, sedert ten minste zestig jaren geen menschelijk wezen een voet gezet hebben.

- Maar de Creolen? - zegt Asa. - Weet ge wel zeker, dat de Creolen niet... misschien is het boschland dat de een of andere Creool in bezit heeft.

- Er is een moeras in de nabijheid, en verder zijn de Creolen niet gekomen. Kom Asa, ge zult het zien; ge weet ik ben niet blind in zulke gevallen; een moeras, een goddeloos prachtig moeras, waar geen Creool bij of omtrent durft te komen.-

- En Asa zegt: 'k weet dat ge goede oogen hebt, en ik heb er ook niet tegen om nog wat verder te trekken. Anders zijn hier beeren en herten genoeg; we hebben reeds zeven beeren geschoten, en een half dozijn herten, en onze vrouwen wel een honderd pond beerenvet uitgekookt. Kijk maar eens: zij zien er uit als de matrozen van een Zuidzee-visscher bij het traankoken.

- En wij gingen nu naar de vrouwen; zij zagen er uit, zoo als Asa gezegd had; en ik zeide haar wat ik gezien had, en hoe goed het wezen zou als wij ons daar nederzetten. En de vrouwen delibereerden onder elkander, en wij ook, en besloten reeds den volgenden dag met het verhuizen een begin te maken.

- En Asa en Righteous en twee van de vier vrouwen gingen met mij vooruit, en wij pakten op onzen rug wat wij dragen konden, en kwamen na verloop van acht dagen gelukkig in het beloofde land aan. Maar dàt was een togt... De Israëlieten hebben zeker in hun veertigjarig rondzwerven in de woestijn zooveel niet uitgestaan en gezwoegd, als wij in die acht dagen.

- Maar toen Asa eindelijk het land aanschouwde, en neêrzag van den eersten heuvel, en toen omkeek naar de prairie en de heerlijke bosschen, toen jubelde hij, - 't was anders juist geen luidruchtig man - maar nu juichte hij en riep: Nathan! dat moge God u vergelden! Ge zijt een waar gelukskind! Hier willen wij leven en sterven!

- En nu spanden wij raad, vervolgde de oude, en calculeerden waar wij best onze huizen zouden zetten, en begonnen boomen te vellen en aanstalten te maken om een blokhuis te bouwen, en ik keerde terug om de overige leden van ons gezelschap te halen.

- Voor die verhuizing hadden wij drie weken noodig, en nog drie weken verliepen, eer wij ons in ons blokhuis gerust konden nederleggen, zonder te vreezen dat een troep wolven of panthers ons zou komen bezoeken. Maar na verloop van die zes weken, waren wij in orde. 't Was evenwel geen kinderwerk, dat verzeker ik u, bij Jingo! We moesten bruggen en vlotten bouwen, om onze kisten en pakken en vrouwen over de bayous en moerassen te brengen, en wegen banen door bosschen en kreupelhout; maar met behulp van onze bijlen kwamen we toch waar wij wezen wilden.

De oude zweeg hier een oogenblik, - zeide de Graaf, - de herinnering aan de zes weken scheen hem op nieuw vermoeid te hebben, te oordeelen naar den diepen zucht, dien zijne reuzenborst liet glippen. Na eene poos hervatte hij zijn verhaal:

- Nu waren wij dus onder dak; wel is waar slechts in één huis, maar voor twee andere waren de boomen ook reeds geveld en het opzetten was voor ons een klei-

nigheid, binnen eene week stonden zij beide overeind, met dakschalen gedekt. 't Is waar, onze huizen hadden deuren noch vensters; voor de vierkante openingen, waarin ze met der tijd komen moesten, werden voorloopig wollen dekens gehangen; maar rijker lieden dan wij waren, hadden zich dikwijls met minder moeten behelpen.

- Inmiddels waren wij een goed eind in October gekomen. 't Is een schoone tijd in ons land, de maanden October en November met hun Indiaanschen zomer; - maar die nazomer duurt toch niet eeuwig; en wij moesten er op bedacht zijn om tegen den winter voor tien monden het noodige bijeen te brengen. Wij waren, als ik zeide, in de laatste helft van October; aan een oogst viel niet meer te denken, al hadden wij zaaikoren gehad, - op honderd mijlen afstands in het rond waren geen etablissementen, en al waren die er geweest, dan ontbrak het ons toch aan specie. Hoe zullen wij het aanleggen, Nathan? vroeg Asa mij.

- Foei, Asa! - zegt Rachel, mijne zuster - vraagt ge hoe wij het zullen aanleggen, terwijl de beeren rondloopen, als de schapen in Kentucky, en terwijl er meer reebokken te zien zijn, als bij ons in Kentucky opossums? - foei, schaam u!

- Maar Rachel, zegt Asa, - ge weet, de bodem van uw twee meelvaten is reeds weken lang zigtbaar, en wij kunnen toch niet altijd herten en beeren eten?

Maar er zijn menschen, die u voor een hert gaarne een en ook wel twee vaten meel verkoopen, en voor een dozijn potten met beerenvet een paar schepels Turksch koren. Weet ge dat niet, en niet, waar die menschen te vinden zijn?

- En ge hebt gelijk, Rachel, zeg ik; en wij gaan op de jagt, Asa, zeg ik, en schieten nog een half dozijn beeren, en een paar dozijn herten; want beeren en herten zijn hier almagtig veel, meer dan in geheel Oud-Virginie en Kentucky, zeg ik.

- En we gingen op de jagt, schoten den eersten dag twee beeren, drie herten en bragten ze t'huis, en onze vrouwen kookten en brieden het vet uit, en droogden hammen, en wij jaagden voort, tot wij een vol dozijn beeren en een paar dozijn herten bij elkander hadden, en toen wij zoo ver waren, hielden wij op, want de goede gaven Gods mag men niet verspillen.

- En terwijl onze vrouwen kookten, en hertenvleesch en huiden en beerenhammen droogden, trokken wij met onze bijlen naar het bayou, en haalden onze oude ark op het drooge, en kalfaterden ze, en toen wij gereed waren, bevrachtten wij ze met onze huiden, hammen en beerenvet, en namen afscheid van de vrouwen; alleen Righteous bleef achter, maar wij met ons vijven gingen op reis. En voeren den Red-River en den Missisippi af, en 't was, calculeer ik, hoog tijd voor ons, want ook de Whisky-ton begon verbaasd hol te klinken, en de laatste weken was ons rantsoen per man niet veel grooter dan een notendop vol geweest, en waar die hartsterking ontbreekt, daar zijn ook de handen niet regt vlug.

- Wij verlangden dan ook hartelijk naar een verkwikkenden slok, en roeiden er dus fiks op los, den Missisippi af, en hielden nergens stil, tot wij te New-Orleans kwamen, waar zij ons naar onze papieren vroegen. Maar wij zeiden dat wij van den Ohio kwamen, en wel uit Kentucky; en dat was ook de zuivere waarheid, want daar kwamen wij van daan, en zouden waarschijnlijk volstrekt

niet gekomen zijn, als de Sheriff ons niet verzocht had te vertrekken, 't geen wij hem zeer kwalijk genomen hadden, en weshalve wij langs den Missisippi naar Louisiana afgezakt waren. Doch dat hielden wij, als ge begrijpen kunt, te New-Orleans wijsselijk voor ons.

- En hier wist Asa gelukkig den weg en stopte den havenmeester een paar dozijn beerenklaauwen in de hand, en deze sloot de oogen, en wij verkochten ruim driehonderd pond beerenvet tegen een halven dollar per pond, en het hertenvleesch en de huiden zoo goed als wij ze aan den man konden brengen, en met omstreeks driehonderd dollars in den zak trokken wij naar Baton Rouge. Daar praaiden wij een boot, die met meel, whisky en allerlei voorraad den Missisippi afkwam, en ons zeide dat er een kielboot volgde, waarmêe wij een voordeeligen handel konden sluiten. Dat was inderdaad het geval; wij kochten een dozijn vaten maïs, en oen half dozijn tonnen meel en whisky, en allerlei andere provisiën, en namen de kielboot op den koop toe over. 't Waren landgenooten, aan wie wij opdroegen onze vrienden aan de Salt-river[1)] van ons te groeten; en wij sprongen in de kielboot, juist toen de Spaansche tolbeambten aankwamen, en eer zij hunne boodschap nog hadden kunnen doen, waren wij midden op de rivier en buiten hun bereik.

- Maar wij hadden de handen vol werks, om onze boot den Missisippi op en in de Red-River te krijgen; wij kwamen evenwel toch gelukkig waar wij wezen moesten, en Asa, en James en Bill namen de eerste lading op den rug om ze te huis te brengen, en Jonas en ik bleven achter om de wacht te houden.

- En wij hadden goed veertien dagen werk, eer wij de tonnen en vaten en alles onder dak gebragt hadden. De kielboot haalden wij op het land, en keerden ze om, en verborgen ze zorgvuldig onder rijs, om ze voor een volgende gelegenheid weder te hebben.

- Gij verwondert u misschien, met deze woorden wendt de Graaf zich tot ons, dat ik aan deze alledaagsche, weinig interessante bijzonderheden van een eerste achterboschmans-vestiging zooveel gewigt hecht; maar ik moet u verzekeren, dat de levensgeschiedenis van den ouden Nathan voor ons inmiddels in meer dan één opzigt interessant was geworden. Wij waren in een soortgelijken toestand; wel niet zoo onbemiddeld, maar daarentegen veel hulpeloozer dan deze boschjesmannen. Hetgeen de oude ons dus van zijn leven, en van de wijze waarop hij zijne vestiging begonnen had, verhaalde, had voor ons niet enkel het aanlokkelijke der nieuwheid; het was gedurende dit zijn zeker vrij langgerekt verhaal, dat bij mij allengs het denkbeeld tot rijpheid kwam, om mij ver van de plantages der Creolen neder te zetten, welk plan wij later, als ge weet, ook ten uitvoer bragten. Om mij dit denkbeeld, waarvan ik reeds lang zwanger was gegaan, te helpen verwezenlijken, scheen juist de oude Nathan mij de regte man te zijn. Als ooggetuigen van de ongeloofelijke gemakkelijkheid, waarmede hij en de zijnen hinderpalen overwonnen, die ons als volstrekt onoverkomelijk voorkwamen, had zijn voorbeeld in ons reeds iets van de bekende avontuurlijke Amerikaansche veerkracht opgewekt. Met zijne hulp de schepper van eene eigen nieuwe plantage

1) Eene rivier in Kentucky.

te worden, en mij zoo aan het luije Creoolsche leven in de Attacapas te onttrekken, werd thans mijn stellig voornemen. Juist wilde ik hem dienaangaande een voorstel doen, toen Lassalle mij voorkwam en hem vroeg, waarom hij zijne levensmiddelen niet liever van Natchitochez gehaald had, hetgeen hem de helft van de moeite zou bespaard hebben.

De blik dien Nathan hem toewierp, was zoo eigenaardig scherp en bijtend, dat onze vriend onwillekeurig de oogen nedersloeg. Een poos keek hij Lassalle en vervolgens mij aan, en zeide toen:

- Ik zou u niet tot raadgever kiezen, voorwaar niet, man! 'k Geloof dat ge mij een Franschen raad zoudt geven, en die deugt zelden veel. Geloof mij, ge zoudt te Natchitochez niet veel dollars voor een gansche wagenvracht beerenvet beuren; even goed kondt ge porter in Engeland of wijn in Frankrijk invoeren; ze hebben daar zelve beeren in overvloed. En dan - voegde hij er half lagchend bij - waren wij er ook juist niet op gesteld, dat de Fransche en Spaansche speurhonden het in den neus zouden krijgen, hoe wij ons in hunne nabijheid nedergezet hadden, en hunne eigen beeren en herten bij hen ter markt bragten.

Ik wilde iets zeggen, maar hij wenkte mij en vervolgde:

- Zijt voorzigtig als de slangen, is een niet te verachten raad, man! hoewel ik juist niet veel van de voorzigtigheid der slangen houd. Ei, de slimheid der honden, dat is wat anders; maar, hoort nu verder:

- Wij waren dus voor den winter bezorgd en woonden met twee familien in één huis. Gaarne hadden wij nog drie andere blokhuizen opgebouwd, zoodat ieder huisgezin zijne eigen woning gehad had - wij Amerikanen wonen gaarne op ons zelve, weet ge - maar wij moesten aan het ontginnen van ons land gaan denken, en dat was geen kleinigheid, want wij hadden met ons tienen geen enkelen paardenpoot, twee ploegen met toebehooren bezaten wij wel, maar de paarden ontbraken.'

'Welnu, wij hakten op een paar akkers het hout om, en Asa en ik namen onze *rifles*, en wilden eens in het land gaan rondzien, of wij niet een paar paarden en ook koeijen konden oploopen; want zonder paarden, dat zagen wij wel, zouden wij het niet ver brengen. Ook een stuk of drie koeijen hadden wij noodig, en van de driehonderd dollars die onze lading te New-Orleans had opgebragt, hadden wij er nog vijftig over. Zoo trokken wij wel vijftig mijlen ver in liet rond, maar vonden geen plantage zoo als wij ze zochten, en keerden onverrigter zake terug. Een paar beeren en herten hadden wij evenwel geschoten.

- Wij bragten onze akkers in orde, op het ploegen na, ringelden[1)] namelijk de boomen, rooiden het kreupelhout, maakten een akker of tien Cottonboom-bosch gereed voor maïs, en een akker of zes voor tabak - alles kant en klaar, op het ploegen na.

1) Bij het ontginnen van boschland worden slechts de kleinere boomen met het kreupelhout omgehakt en uitgerooid; de grootere worden geringd, dat is, er wordt rondom in den stam een omstreeks twee duim diepe en even breede ring met de bijl ingehouwen. De boomen sterven daarvan, waarna tusschen de doode stammen gezaaid wordt. De eerste oogst van zulk een grond is altijd de rijkste.

Godgeleerdheid. - Wijsbegeerte. - Staatkunde. - Opvoeding en onderwijs.

De twee zusters. (Eene allegorie.)

Er leeft sedert jaar en eeuw op deze wereld een zeker zusterpaar, wier onderlinge verhouding om meer dan ééne reden merkwaardig is, en uit wier levensgeschiedenis wij eenige bijzonderheden mededeelen, met den wensch, dat daardoor aan de groote voorwaarde voor alle tijden voldaan moge worden: waarheid in de liefde.

De geboorte-acten der zusters, door de geschiedenis behoorlijk geregistreerd, lijden helaas! aan onnaauwkeurige, onvolledige opgave; iets dat toe te schrijven is aan de vreemde en onderhandsche poging, die men heeft in het werk gesteld, om hare wettige geboorte en hare respectieve regten te bestrijden, en de acten te vervalschen. De oudste zuster, die gedurende zeer langen tijd het ouderlijk huis alleen bewoonde, en daar van alle regten en voorregten gebruik maakte, erkent tot heden toe de wettige geboorte der meer jeugdige niet, en wil haar zelfs niet eens de minderjarige noemen; - maar is zelve wederom dikwerf in groote verlegenheid gebragt, als men haar den juisten tijd harer geboorte vroeg: hier behelpt zij zich, met enkele overleveringen en besluiten der groote, onafzienbaar groote familie, die terstond voor hare regten, tegenover die harer meer jeugdige zuster optreedt, en nog altijd hevig twist. Zonderling is het, dat de beide zusters, wat hare werkelijke geboorte betreft, tot *hetzelfde* tijdvak wenschen te behooren en terugtegaan, en beide, tegen alle uiterlijke bewijzen van jeugd of ouderdom aan, de geboorte-cedel willen ligten, in dezelfde heerlijke dagen der voorspelde wereldverlossing en menschenverlichting; beide bestrijden zich onderling het regt der eerstgeboorte, en trachten onophoudelijk hare voorstanders en begunstigers te overtuigen, dat er van de zijde der tegenstreefster de noodige bewijzen niet aanwezig zijn van eene echte en wettige geboorte, en derhalve daardoor vervallen moet alle aanspraak op de ouderlijke nalatenschap. Wanneer wij, om weinig woorden te gebruiken, deze nalatenschap, als het bezit der kroongoederen: *geloof, hoop* en *liefde* noemen, en de geopenbaarde waarheid, als den schatbewaarder en administrateur begroeten, zullen we reeds meer en meer voor den lezer verstaanbaar worden.

Onaangezien alle pogingen, en alle listige en geweldige maatregelen, is het tot heden toe niet gelukt, om de bloedverwantschap en de zeer naauwe betrekking der zusters op te lossen, te loochenen, of voor geheel ongegrond te verklaren. Men heeft zich, om dat oogmerk te bereiken, op hare verschillende beginselen en uiterlijk vertoon, op hare namen en maatschappehjke betrekkingen beroepen, maar, de onmiskenbare overeenkomst der oorspronkelijke gelaatstrekken, die door de jaren en eeuwen niet vergroeid of weggenomen zijn, en somtijds op eene treffende, roerende wijze verschijnen, nemen hier alle onzekerheid weg, en logenstraffen alle min of meer hatelijke poging, om de verwijdering tusschen de zusters nog grooter te maken. Zij zijn beide, in zekeren zin, als vorstinnen, met een eigen hofstoet en hofraad omgeven, die onafgebroken waken en zorgen, om de verkregene of toegestane of geusurpeerde regten, zoowel aan de eene, als aan de andere zijde, te handhaven. Daardoor ontstaat een zonderlinge, zeer exceptionele regtstoestand, en aanhoudend procederen, waarbij helaas! het appel op, en de beslissende uitspraak van een hooger geregtshof ontbreekt Terwijl de zusters, als van éénen bloede, dezelfde belangen moesten hebben en voorstaan, trachten zij zich onderling het erfgoed afhandig te maken, en worden daarin, dikwijls treurig genoeg, bijgestaan en ondersteund door de voogden en toeziende voogden, die met geweld van wetten en wapenen, meer dan eens, de hevig strijdende zusters, met hare bandelooze voorstanders onder curateel opzigt hebben geplaatst: maar toen ook voor de eigene stoffelijke belangen hebben weten te zorgen, en niet altoos in staat waren, om naauwkeurig rekenschap en verantwoording te doen van hunne voogdijschap, en, dit ligt weder in den aard der zaak, hevig zijn aangetast en aangevallen door de beide zusters en hare voorstanders, ter eene en andere zijde.

De meestal te voorbarige, onverstandige, of ongemotieveerde pogingen, om eindelijk eene verzoening tusschen de twee telgen van hetzelfde geslacht en stamhuis te bewerken, lijden gewoonlijk schipbreuk, en laten zeer weinig hoop voor de toekomst over. Men schijnt het er op toe te leggen, dat zij elkaâr zoo weinig mogelijk persoonlijk zien en ontmoeten en vertrouwelijk te zamen spreken; zij handelen in den regel, gelijk de vorsten en koningen plegen te doen, met nota's en protocollen, die van beide zijden worden verzonden en ontvangen, en dan door de hofraden gelezen, onderzocht, beoordeeld. Dikwijls wil men elkaâr hier niet verstaan, en vreest in de eerste plaats, iets te zullen verliezen van de oudere, met zooveel moeite, bloed en tranen verkregene regten, daarom heeft de oudere zuster in haar adellijk wapen deze woorden opgenomen: ‘*vindicamus hereditatem nostram*,’ en beijvert zich elke aanspraak der meer jeugdige zuster aftewijzen, en met de schromelijkste bedreiging te vergezellen. Deze daarentegen beweert wel degelijk en deugdelijk, dat zij juist dezelfde regten heeft, en gaat nog verder, bewerende, dat de oude erf- en kroongoederen, door de oudere zuster, èn zeer onregtvaardig, èn zeer onverantwoordelijk zijn beheerd, dat zijzelve daardoor vervallen is verklaard van hare eens verzekerde, oorspronkelijke regten, terwijl zij tot bewijs on staving daarvan zich altijd beroept op het voor wettig erkende, van alle zijden gele-

galiseerde *Testament* van den *erflater*. Zij betwist het eigendomsregt der oudere zuster niet, maar komt hier als eischeresse, en verlangt het mede-beheer, het mede-bestuur, en alle voordeelen en voorregten voortvloeiend uit het gemeenschappelijk bezit der goederen, door den erflater, zoo als zij beweert, ook aan haar toegewezen en verzekerd. Daar nu de oudere zuster den geest en de bedoeling, de blijkbare strekking van het Testament niet openbaar vermag te loochenen, heeft zij hare regtskundige vrienden (advokaten) opgeroepen, om, door verklaring en besluit van familieraad, de bedreigde verjaarde regten te beveiligen, en beroept zich, *buiten* het Testament, dat ter algemeene visie ligt, op andere, talrijke, niet gelegaliseerde en niet behoorlijk geregistreerde, oudere wils- en wetsbepalingen, bundels codicillen, die (zoo verzekert zij), wat betreft de geldigheid, nevens het testament zelve, kunnen en mogen spreken, en waaruit zij meer bepaald de vermeende regten der jeugdige zuster bestrijdt. Deze intusschen, staat daar, met de eenige, onloochenbare, door beide partijen erkende, wilsbepaling van den geëerbiedigden erflater in handen, en verwerpt alle codicillen en bijvoegselen van welken aard ook, plegtig verklarende, eeniglijk en alleenlijk bij den geest en de letter der onbetwistbare oirkonde te zullen blijven; overigens alle geschiedkundige waarde toeschrijvende aan de groote bundels latere zoogenaamde testamentaire dispositiën, die echter het zegel en de handteekening van den verheerlijkten erflater niet kunnen vertoonen; en zelfs hier heeft de oudere zuster, door hare raadslieden aangespoord, tot een gevaarlijken en zeer verdachten maatregel moeten overgaan, die, op zijn minst gesproken, hare regten bij de onpartijdigen niet versterkt: zij heeft zich gedurig beijverd, om de eigenlijke en eenige uiterste wilsbepaling van den erflater, voor haar groot gezin, en voor hare vrienden en onderhoorigen te verbergen, en somtijds, bij uitdrukkelijk bevel, geboden, om dat allergewigtigst geschrift niet te openen, niet te lezen, en niet te confronteren en te collationeren met de latere zoogenaamde testamentaire dispositiën. Zij heeft ten dezen opzigte onmiskenbaar en bedektelijk te kennen gegeven, dat zij den uitgedrukten wil van den erflater niet gaaf - purement et simplement - erkende, en hare regten van eene *andere* zijde moet handhaven. De vreemde en zonderlinge maatregel heeft dikwerf bij hare eigene vrienden en voorstanders evenveel smart als verontwaardiging gebaard; zij hebben het gevaarlijke en het verdachte daarvan ingezien, - maar door hare meer vertrouwde raadsmannen altijd voortgedreven, tracht zij nog altoos de publieke visie van het testament, in naturâ, op allerlei gronden en met allerlei bedreigingen, tegen te werken en voor ongeoorloofd te verklaren, ja, ongeloofelijk! te bewijzen en te beweren: dat de erflater zelf zulk eene publiciteit juist heeft afgekeurd en stellig verboden; hierdoor blijven de zusters onophoudelijk verwijderd, en de jeugdige wordt telkens meer en meer onvoorwaardelijk gedrongen, om de voor haar onschatbare waarde der zuivere oirkonde in de hoogste mate te verheffen, als zijnde dit haar eenigste en laatste redmiddel, bij de magt en de overheersching der meer bejaarde zuster. Beide, hoewel in hetzelfde groote gebouw wonende, hebben hare eigene huishouding, leven genoegzaam afgescheiden, en zijn door geheel tegenovergestelde raden en onderdanen ontgeven,

deze stellen dikwerf de regten en pligten der twee vorstinnen, uit hun bijzonder standpunt, zeer partijdig en overdreven voor, en beijveren zich om het twistvuur, dat reeds eeuwen gloeit, aan te blazen, terwijl ieder, die met verzoenende voorslagen te voorschijn komt, van beide zijden, als verdacht en gevaarlijk wordt voorgesteld, en niet eens ten gehoore wordt toegelaten. De oudere zuster is in het bezit van een zeer antiek, kostbaar, onschatbaar huisraad, hetwelk zij soms met eene, bij de vrouw ligt verschoonbare, maar toch kleingeestige inogenomenheid, bij alle voorkomende gelegenheden ten toon stelt. Zij is uit den aard en van nature zeer geneigd, om met de meest mogelijke uiterlijke praal en pracht te verschijnen, en beveelt hare onderdanen zeer gestreng, om in de meest indrukmakende hof kleeding op te treden, deze neiging is in die mate kenbaar, en alles overweldigend, dat men somtijds heeft gedacht, dat hare eenigste en hoogste levensvreugde bestond in te schitteren, te pralen, en daardoor haar zeer talrijk gezin, en hare duizendtallen onderhoorigen, een zeker ontzag in te boezemen. Ziet daar nevens de jongere zuster, die juist in tegenovergestelden zin handelt. Zij is, door de pronk- en praalzucht, door de kostbare, allesverslindende pracht der oudere zuster, afkeerig en weldra te afkeerig geworden van alle uiterlijk vertoon: bij de meer jeugdige vrouw, zoude men, in den regel, juist het tegenovergestelde verwacht hebben, maar hare aangeboren ernst, hare overheerschende neiging tot alles wat zuiver *geestelijk* is, met verwerping van het stoffelijke, verwijderen haar hier hemelsbreed van de hoog gezetelde, die op hare zuster met stille verachting en medelijdenden spot nederziet; want deze verheft zich en beroemt zich, somtijds te onbedacht, op hare eenvoudige, zelfs eentoonige, ja wel eens smakelooze kleederdragt; zij wijst alle overtollige sieraden in hare huishouding van de hand; daarom wordt zij meestal beschuldigd van een droevig gebrek aan aesthetisch kunstgevoel, van een even opzettelijk, als stijfhoofdig drijven, om de gezochte eenvoudigheid, ten koste van alles, te bewaren, alsof het alleenlijk ware te doen, om hier in scherpe tegenstelling met hare oudere zuster gekend te worden, en daarom beschuldigt zij deze onophoudelijk van onverantwoordelijke verkwisting, voor de reeds zoo ongemeen dure huishouding, van eene zeer ergerlijke en onbetamelijke administratie der erf- en kroongoederen, die werden te gelde gemaakt en verpand, blootelijk om de oude, schitterende hof- en huishouding te kunnen volhouden; daarover laat zich de jeugdige zuster in bittere klagten uit, en tracht uit het testament van den erflater aan te toonen, dat zij, de oudere zuster, hier vooral, lijnregt tegen den wil en den geest van dezen handelt. De meer jeugdige zuster is, wat betreft de uiterlijke geluksgoederen, veel minder bedeeld dan de oudere, en moet zich somtijds met moeite en zorg - behelpen. - Meer dan eens, helaas, zijn de getrouwen wat heetbloedige vrienden der zusters onderling handgemeen geworden, en er is veel bloed gestort, - maar zonder eenig goed gevolg. Want altijd beweert de aanzienlijke, vermogende en beheerschende oudere zuster, dat hare bloedverwant een ondergeschoven kind, dat hare echte geboorte niet bewezen is, of kan worden, en dat zij derhalve, als dienaresse, als loontrekkende aan den voet van haren zetel mag verschijnen, en van alle voorgewende regten eens voor altijd afstand moet doen. Alsdan gevoelt

de bloedverwante door die afwijzing zich diep gegriefd, en hevig beleedigd, en begint met geschiedkundige naauwkeurigheid, en onmenschelijke waarheidsliefde, al de fouten en gebreken der zuster op te tellen, en aan te wijzen; zij toont de talrijke misgrepen aan, welke deze in het bestuur harer huishouding heeft gemaakt en nog maakt. Ja zij gaat zoo ver van de opregtheid en goede trouw der oudere zuster in verdenking te brengen. Zij bewijst dat die uiterlijke, prachtige, kostbare, schitterende hofhouding niet geschiedt ter eere van den erflater, of naar eenig bepaald artikel van het testament - want dit neemt zij altijd ter hand, - maar alleenlijk om daardoor haar wankelend gezag bij de ligt verblinde menigte te behouden. Zij bewijst verder, dat haar beginsel niet is, om de waarheid en de liefde te bevorderen en aan te kweek en, maar te heerschen en te overheerschen, en als ze regt boos en driftig wordt, legt zij de oudere zuster zelfs vervalsching van de testamentaire oirkonde te last, of opent eene ergerlijke, allerbedroevendste chronique scandaleuse van een' zekeren magtigen familietak, die, zoo als men voorgeeft, elk middel aangrijpt om elk doel te bereiken, en wiens stelregel zoude luiden: ‘het doel heiligt het middel.’ Zoo fel nu beleedigd, en van alle zijden aangetast, vaart de oudere zuster op hare beurt niet minder hevig uit, en begint om de jongere telg, wat hare beginselen en handelwijze betreft, geweldig te gispen. Zij beschuldigt deze van verloochening der waarheid, van bedekt of onbedekt ongeloof, bovenal van laaghartigen broodnijd, gedurige aanmatiging, om op alle mogelijke wijze de verlorene en kostbare kroongoederen terug te krijgen, en nog meer, zij beweert van hare zijde, dat juist jaloezij, nijd en wangunst, de grootste drijfveeren zijn en blijven, waardoor de onmondige en boosaardige zuster zich tegen haar heeft verzet, en het er slechts op toelegt, hare regten en goederen te bezitten; zij erkent wel hare eigene gebreken en misgrepen, als de geschiedenis die al te duidelijk openbaart, maar ontzegt aan de (niet erkende) zuster het regt, om die te mogen aanwijzen of te verbeteren, en hier vertoont zij weder een eigenaardige, onverklaarbare gedragslijn, die tot vele gissingen aanleiding moet geven; want zij beweert, in het bezit te zijn, reeds sedert eeuwen, van een *onfeilbaar amulet*, waaraan de waarheid of de schijn dadelijk kan gekend worden; dat kostbaar erfstuk van den hooggeëerbiedigden erflater, bijzonder en bepaaldelijk aan haar gelegateerd (zoo als zij voorgeeft), is de zekere onbetwistbare waarborg voor de geldigheid harer besluiten en wetten, en daarop beroept zij zich tegenover de jeugdige zuster, die hier met ledige handen verschijnt; - deze intusschen, heeft het geheimzinnig voorwerp mede in handen weten te krijgen, onderzocht en getoetst, en trachten te bewijzen, dat het kenmerk der onfeilbaarheid geheel uit de lucht is gegrepen, en tot de schromelijkste overheersching der geesten en de ergerlijkste dwalingen aanleiding geeft, maar, bij de oudere zuster geldt hier de spreuk: ‘zalig is de bezitter’ en hare verzekeringen van de echtheid van het amulet, zijn zoo nadrukkelijk en onophoudelijk, stellig en zelfs bedreigend, dat nog altijd een groot aantal van hare voorstanders aan die onfeilbare wonderkracht gelooven, en de arme, teruggedrongene, jeugdige zuster, met hoon en spot uitdagen, om ook een dergelijken waarborg te toonen. Hierbij echter bepaalt zij hare grieve niet tegen

de dikwerf verdrukte, die, zoo als zij zegt, zich in hare huishouding en haar bestuur eens onbeschaamd heeft ingedrongen; want nu verheft zij zich, werpt het hoofd fier omhoog, en dreigt de tegenstreefster met den vertoornden blik te verpletteren, op de eenheid, orde en gemeenschap, welke er in hare huishouding bestaat; op het onverdeelde en onderlinge verband, waardoor al hare onderdanen ten naauwste verbonden zijn; op de eenparige kracht, die in den loop der eeuwen zich heeft ontwikkeld, en met bedreigende reuzenkracht haren zetel schoort, daarop beroept zij zich. Zij is onuitputtelijk, om den lof der gehoorzaamheid en onderwerping van hare getrouwe vrienden aan te wijzen en aan te bevelen, en vraagt, met den glimlach der verachting om den mond, aan de jeugdige bloedverwante: ‘gij, gij, onwettige en halsstarrige dienstbare, die u den zusternaam hebt durven aanmatigen, waarom effent gij den strijd niet uwer onderdanen? Waarom brengt gij ze ook niet tot eene vaste ongeschokte eenheid? Waarom brengt ge uwe verwarde, armzalige huishouding niet op orde? Waarom handhaaft ge uw gezag daar niet, gelijk ik het mijne? en blijft rondgeslingerd door de steeds opbloeijende staatspartijen en -twisten? Waar is uw hoofdbeginsel, waar is uwe eenheid? Hoort ge niet, hoe uwe meest kundige en meestwaardige raadslieden, over uzelve, over uw gezag, ja over uw bestaan strijden, en altijd den revolutionairen wapenkreet van vrijheid! als in uw aangezigt aanheffen en uitbrullen? Gij arme, magtelooze, met uwe oneensgezinde, verwarde, altijd strijdende onderdanen! Gij, gij zoudt het wagen, nevens mij, eene plaats te eischen op mijn zetel? Terug, terug! Toon mij eerst die ondeelbare eenheid, welke ik in mijn bestuur verkregen heb, en krachtig beveilig, en alsdan, waag het om mij vergiffenis te vragen, voor al de beleedigingen en grieven, welke ik sedert meer dan drie eeuwen, uit uwen mond en dien der uwen moest vernemen!’ - Zoo spreekt de oudere zuster, en heft de geschepterde regterhand dreigend op, tegenover de hevig aangegrepene - en deze - moet zij hier niet blozen, niet schuld bekennen, niet toestemmen, niet terugtreden, niet afstand doen van haar vermeend regt? Daartoe is zij, overtuigd van hare innerlijke waarde, niet te bewegen, en erkent hier, nevens de waarheid der beschuldiging, toch ook de overdrevene eenzijdigheid. Ach! werd hier eene welgemeende, eene zusterlijke, eene hartelijke raadgeving, eene vermaning gehoord! Het is de waarheid, echter, als beleediging uitgesproken, en toch, de beleedigde moet, als zij werkelijk hare waarde gevoelt, hier, met het oog ter aarde geslagen, schuld bekennen. Zij moet onpartijdig genoeg kunnen zijn, om te weten en te bekennen, dat onder hare voorstanders en raadslieden velen zijn, die door stijfhoofdige kleingeestigheid, door een hartverdoovend letterziften, door eene stelselmatige eigenwijsheid, door eene wangunstige vooringenomenheid met zichzelven, haar gezag ondermijnen, en wegens enkele, dikwerf onbeduidende, of onbewezene twistvragen, elkaâr in het harnas jagen. Zij moet het met ronde woorden bekennen en beklagen, dat men opzettelijk in hare huishouding de eenheid en de orde verstoort, en eene onophoudelijke verwarring te weeg brengt, die van jaar tot jaar toeneemt, en waardoor hare oorspronkelijke waarde meer en moer onkenbaar wordt. Ja, zij moet die harde les harer zuster met dank aannemen, en trachten, eer het te laat is, de orde te

herstellen, die zoo schromelijk is verbroken. Maar, dit zij tot hare eer gezegd, om daartoe te geraken, kan en mag zij het voorbeeld der oudere zuster niet als leiddraad en rigtsnoer nemen; want juist hier gevoelt zij zich, bij den ontredderden toestand harer zaken, geroepen, om dat gedrag onbepaald af te keuren. Hier opene ook zij de lippen, en spreke: ‘Ik erken de grievende waarheid van uwe beschuldiging, magtige en dikwerf allesoverheerschende zuster! maar ik erken dat die middelen, welke gij bezigt, om uwe hofen huishouding te besturen en te regelen, nooit, nooit de mijne kunnen of mogen worden; tegenover u beken ik de onmagt, de beperktheid van mijn gezag; doch ik wil dat niet handhaven ten koste van de aangeborene vrijheid van denken en gevoelen, welke ik bij allen eerbiedig, die zich aan mijne zijde scharen. Ik wil, even als gij, de waarheid, - maar zij moet zelve gevonden, en niet bevolen; zij moet uit overtuiging, en niet naar een magtig gebod worden aangenomen; ik benijde in zekeren zin de eenheid, en de gemeenschap uwer bondgenooten, maar ik mag die niet wenschen en niet zoeken voor de mijne; want daardoor zou mijn hoofdbeginsel van vrijheid en zelfstandig onderzoek verloren gaan; ik wil gaarne van u leeren, wat den vorm aangaat, om te heerschen, te ordenen; maar om mijne bevelen en wetten op eenigen *anderen* grond te laten steunen, dun op de eenige onfeilbare wilsbepaling van den eenigen verheerlijkten erflater, wien wij beide met aanbiddende liefde huldigen, dat kan ik niet. Uwe grieven tegen mij zijn gegrond; maar de mijne tegen u niet minder. Wees onpartijdig en edel, oudere zuster, aan wie ik mij toch, onaangezien onze telkens hernieuwde strijd, zoo naauw verbonden gevoel, wees edel en reik mij de hand, laat ons over de verledenheid een sluijer werpen, elkaâr vergeven wat van de beide zijden is misdaan en gezondigd. Toon aan de wereld, dat gij de hoogere, waarachtige eenheid, uw oogappel, erkent, door eindelijk mijne regten te eerbiedigen, en uwe ondragelijke heerschzucht afteleggen.’

Zulk eene taal, als ze somtijds werkelijk gehoord is, blijft volstrekt vruchteloos. De staat der zaken is tot die hoogte gekomen, het belang der beide partijen zoo verbazend uiteenloopend, dat aan eene verzoening der strijdende zusters niet te denken is; want, òf de oudere, òf de meer jeugdige zoude zich moeten onderwerpen, en hare geheele hof- en huishouding overbrengen en inlijven in die der overwinnende, en daartoe zijn ze geen van beide te bewegen. Men verwachte dus voor den tegenwoordigen tijd niets meer dan een soort van noodgedwongen verdrag, eene wederzijdsche conventie, om, zooveel mogelijk, onder gewaarborgde voorwaarden den vrede te bewaren, en de ergerlijke, bloedige tooneelen, die de geschiedenis met huivering aanwijst, te verhoeden. Men wachte op den stillen, grooten, verborgen gang eener allesbeslissende Voorzienigheid, die het gedoogd en gewild heeft, dat, tot zoolang, deze zusters gescheiden blijven. Waarom kunnen er, in de hand van den almagtigen Wereldbestuurder, geen middelen gevonden worden, om eens het groote pleit te beslechten, waarvoor menschelijke krachten terugdeinzen? O! dat het zoo verre verwijderd zusterpaar ten minste niet mogt vergeten, dat zij te zamen één gebouw, op *denzelfden* gewijden grond gesticht, bewonen, en al zijn hare ruime woningen ook door een' hoogen koperen muur gescheiden, al staan hare hoofd- en raadslieden ook steeds

gewapend tegenover elkaâr, al beijveren zich vreemde magten, om door het aanblazen van het smeulende twistvuur, hun voordeel te bejagen - nu en dan spreekt de stem des bloeds, krachtig, luid en nadrukkelijk, dan, dan, in die oogenblikken, waar de engel der liefde beurteling de zusters bezoekt, zouden ze welligt elkaâr in de armen kunnen zinken, en het groote, heerlijke feest der algemeene verbroedering en heiliging voorbereiden - maar de booze geest des afgronds plaatst zich al te spoedig nevens de vorstelijke bloedverwanten, en drijft den engel der liefde met honend geweld heen. Als het heilige, vlekkelooze beeld van den grooten, verheerlijkten erflater, nu en dan voor de oogen, en voor den geest der twee zusters verrschijnt, als Hij tot haar spreekt van het blad der gewijde oirkonde, dan zouden ze zich, door dàt beeld tot in het binnenste der ziel aangegrepen, kunnen liefhebben, verstaan, vergeven en verzoenen. Kome eens, al moeten er nog eeuwen en eeuwen voorbijsnellen, kome eens de tijd, waarop zij elkaâr werkelijk naderen, waarop het woord van *Vrede en Liefde* onherroepelijk zij afgekondigd, en het Engelenlied werkelijk in vervulling zal gaan: ‘Eere zij God in de hoogte - den menschen een welbehagen - vrede op aarde!’

Spiritus Asper en *Lenis*.

Een predikant der Doopsgezinden contra een hoogleeraar uit de Hervormde Kerk.

(Naar aanleiding van een opstel in de Jaarboeken voor wetensch. Theologie VIII d. 3^{e} stuk.)

> Die Wahrheit sollte immer und in allen Fällen uns leiten; - aber gewöhnlich leiten wir sie.
> CLAUDIUS.

Heeft ons opschrift welligt iets van dat van eene acte van proces; het kon ons van de zaak in behandeling zoo weinig vreemd dunken, dat wij het niet kunnen terugnemen. Zou de *causa litis*. een dogmatisch, kerkelijk punt der leere, ons dit opschrift in de pen hebben doen houden; de wijze, waarop de zaak werd behandeld, heeft ons den titel van ons kort vertoog ingegeven Het is bekend, dat de Leijdsche hoogleeraar Scholten eene schets heeft geleverd van de leer der Hervormde kerk, waarin hij bewijzen heeft gegeven van eene scherpzinnigheid en liberaliteit, welke velen met ons zullen huldigen, waarin hij stellingen en verklaringen heeft geopperd, welke velen buiten zijn kerkgenootschap niet zoo gaaf zullen toegeven, en waarvoor anderen in dat genootschap hem bezwaarlijk zullen danken. Wij hebben onderscheidene opvattingen en uitleggingen gevonden van der vaderen leer, waarmede die vaderen, als men hen kon vragen, of zij het zóó hadden gemeend? wel zeer noode zoude instemmen. Hoe zou het den professor op de synode ten jare 1618 te Dordrecht zijn gegaan? Veel heeft Z.H.G. ten gunstigste, ten mildste voorgesteld; zoodat 1618 en het toenmalig bepalen en ook wel eens drijven, van de meeningen in

1848 en de nu verkregene inzigten niet zóó ver verwijderd schijnen. Wij gaven het reeds vroeger te kennen, dat Z.H.G. hier wel eens als advokaat ter eener zijde was te werk gegaan, en waren de repliek wachtende.

Die is dan ook gekomen en zal waarschijnlijk door andere en meerdere worden gevolgd. Van de hier alzoo ter spraak gebragte zaak kan het door tijden heen nog heeten: *adhuc sub judice lis est*. De mannen der Vereeniging moeten immers nos: verraad schreeuwen. Of zouden de wachters op de muren van het gereformeerde Sion sluimeren? Die te hunner tijd! Wij hebben thans het oog op een der door professor Scholten behandelde punten der leer, waarover een scherp getrokken scheidingslijn loopt tusschen de overige genootschappen der Protestantsche kerk, en zelfs der Roomsche, en een achtenswaardig Protestantsch genootschap, dat der Doopsgezinden. Een punt dat door den Utrechtschen predikant bij de laatstgenoemden is aangegrepen. Het is buiten kijf, dat de heer Visscher daarbij in zijn goed regt, dat hij dit aan zijne overtuiging en aan zijn kerkgenootschap bijna schuldig was.

De heer Visscher heeft het leerstuk dat een der onderscheidende van zijne belijdenis is, verdedigd met alle wapenen die hem ter dienste stonden, en daarbij getracht verschillende, in zijn oog, onware beweringen van den heer Scholten ten aanzien van den geest en de rigting van het Doopsgezind kerkgenootschap te wederleggen. Wij kunnen niet zeggen, dat hij dit op onwaardige wijze heeft gedaan. Hij heeft zijne zaak, wij zouden bijna zeggen, mannelijk gehandhaafd. Hier en daar komen enkele zetten voor, waarvoor wij liever een open en regtstreekschen stoot ontvangen. Hij heeft natuurlijk over den kinderdoop zijnen staf gebroken en slaat den andersdenkenden voor, om bij zulk een stand van zaken den doop, hetgeen even goed kan, maar na te laten. Z.W.E.W. doet dit evenwel niet zoo vinnig, als het bij onze korte uitdrukking van zijne meening zou kunnen schijnen. In een Naschrift wederlegt hij wat de grijze Broes ten voordeele van den kinderdoop in het Christelijk Maandschrift heeft ingebragt, wel op minder wetenschappelijke gronden, edoch om redenen, welke wij gaarne nevens die des verstands in hunne waarde laten gelden. Wat den algemeenen indruk van Visschers opstel betreft, hij heeft (het kan aan ons liggen) door twijfelachtige complimenten, door het maken van sommige consequentiën, door hier en daar zich niet vertoonende maar verradende bitsheid, die soms bij bitterheid af is, het advokaatachtige niet verloren, den strijd het balieachtig karakter niet doen verliezen, al geeft hij ons het woord in den vorm van eenen brief. Wij geven den indruk weder dien zijn schrijven op ons maakte. Dwalen wij, wij vragen open en gaarne verschooning.

Men gunne ons hier onze meening te uiten omtrent den staat van eenen theologischen strijd over een punt, dat als vast zijnde aan eene sacramenteele plegtigheid en daarom van algemeen en onmiddellijk belang, als in het wezen der kerk, niet minder dan in overtuiging en leven van ieder Christelijk individu ingrijpend, meer dan menig ander godgeleerd vraagpunt, ieder' onder het oog en aan het hart is gelegd. Zijn wij, in vroege jeugd gedoopten, toch zoo goed als ongedoopt, dan is er iets wezenlijks te onzen aanzien verzuimd, dan is er wat ons - al zien wij niet terstond verwerping en verdoeming en helsche vlammen

vóór ons - moet nopen om te vragen: mannen, broeders, wat zullen wij doen? Het een en ander in het oog houdend meenden wij, dat wij deze vraag gerustelijk in ons Tijdschrift mogten behandelen, al is dat niet uitsluitend of ook maar bij voorkeur aan theologie gewijd. Wij beloven daarentegen gaarne daaraan gedachtig te blijven, zoo min mogelijk te theologiseren, en verreweg meer dan dit, dat geen zweem van onverdraagzaamheid onze pen bestuurt.

Wij beginnen met te erkennen, dat de heer Visscher de bezwaren die tegen den kinderdoop zijn in te brengen, pittig en puntig heeft voorgesteld, dat hij de gronden daarvoor aangevoerd, en die weleer in de dogmatische leer- en onderwijsboeken of boekjes van hand tot hand gingen, gedeeltelijk heeft wederlegd, gedeeltelijk wankel gemaakt. Hij heeft op nieuw aangetoond, dat de kinderdoop bezwaarlijk als middel des heils is aan te nemen, dat geschied-, en menschkundige gronden voor dezen van vele zijden ontbreken. Wij geven hem toe, dat op dien bodem tal en wigt van argumenten in zijn voordeel zijn, dat het beroep op den zondigen toestand der kinderen, die door den doop zou worden opgeheven, op de gave der genade waaraan zij door den doop zouden deel erlangen, het beroep op eene bovennatuurlijke werking van den doop, zwak en flaauw is. Wij weten, dat Christus den kinderdoop niet heeft ingesteld, dat het verre van bewezen is, dat de apostelen kinderen zouden hebben gedoopt, dat de eerste plaats waar van den kinderdoop wordt gewaagd eerst bij Irenaeus is te vinden, terwijl Tertullianus kort daarna zich tegen dezen met kracht verzette, althans aandrong op het wachten met den doop, en dat hij wilde, dat de kinderen tot Christus zouden gevoerd worden en komen, terwijl zij opwiessen. Het is bekend, dat sommigen uit hooge meening aangaande de uitwerkselen van den doop, dien uitstelden zelfs tot in hoogen ouderdom; gelijk anderen het op grond van dien er voor hielden, dat men het sakrament no ode vroeog og enoeog kon toedienen. In latere tijden is door groote mannen, en daaronder door Erasmus en H. de Groot toegegeven, dat de kinderdoop eerst van latere invoering was. De heer Visscher acht ons geheel wederlegd.

En niettemin houden wij het er voor, dat de heer Visscher hier niet vrij is gebleven van hetgeen Lichtenberg ergens zegt: *dass es nur zu oft geschah, dass man, wenn mann die Argumente des Gegners in die Flucht geschlagen hatte, meinte mit der Wahrheit fertig zu seyn*. Niet alsof wij den doop der bejaarden zouden afkeuren. Integendeel. - Schrijver dezer regelen heeft bejaarden gedoopt; hij hoopt zulken te doopen - en dit zonder het minste uitzigt op het winnen van zieltjes. Hij bekent zich Luthersch; hoewel niet zóó Luthersch, dat hij nog aan een *exorcismus*, eene duivelsbanning, of iets dergelijks denkt. - Kwamen er ouders bij hem, die in den gemoede er bezwaar in vonden om hun kind jong te laten doopen; hij zou, onder aanvraag om hoogere kerkelijke toestemming, voor zijn persoon er geene zwarigheid in vinden om zich daarnaar te schikken; al wenschte hij ook, dat de ouders ten overstaan der gemeente eene openlijke belofte aflegden, omdat kind, zooveel in hen was, eene Christelijke opvoeding te geven.

Wij geven toe, dat luidens talrijke plaatsen bij de kerkvaders te vinden, het geloof aan eene onmiddellijke werking des doops eene hoofdreden is geweest voor de vroegtijdige bediening des doops; doch er dronog ook noog wel andere reden.

Het waren tijden goeddeels van vervolging. Het onzekere leven was nog meer onzeker. Hoe na lag daar den ouderen de wensch, het verlangen, om op alle mogelijke wijze zorg te dragen, dat hunne kinderen der gemeente toegevoegd, den Heer geheiligd wierden. Tertullianus zelf spreekt van het gevaar, waaraan peters of doopgetuigen (*ἀνάδοχοι, ἡγεμονες* e.z. v. genoemd, misschien verschil van namen ook om verschil van leeftijd der doopelingen gegeven) zich bloot stelden. Dan kwam de instelling ten minste gedeeltelijk op rekening van een edeler beginsel dan wat goeddeels bijgeloof mogt heeten.

Maar het zij, hoe het zij; - al is het dat wij de zaak subjectief beschouwende, het goed, althans grooter regt van de tegenstanders van den kinderdoop toegeven; al is het, dat wij erkennen dat zij zich meer houden aan de letter der Schrift; - er is ook een meer objectief en ruimer punt van beschouwing, er is ook een geest welke niet die is der zifterij, maar van vrijheid.

Ik noem het een objectief oogpunt, wanneer ik den doop minder van den kant der kinderen, dan van de zijde der Kerk beschouw. En in haren naam vraag ik: wat kàn en mag geschieden? Wat is voor haar raadzaam? Waardoor wordt *de doeltreffendste zorg gedragen voor hare instandhouding en de uitbreiding van Christus rijk zonder schennis van goddelijk regt en wet?* Behoudens dit laatste, dan gelooven wij hier den regel te mogen toepassen: *salus populi suprema lex esto!* - En al is het dan ook, dat wij overtuigd zijn, dat het schrijven van den heer Visscher den kinderdoop wel niet zal opheffen, gelijk het onze wel geenen onzer Doopsgezinde broeders zal bewegen om van zijn meening metterdaad afstand te doen, ons doel is, dat men de zaak met nog wat meer Christelijke liefde en verdraagzaamheid beschouwe, dat men ons niet zoo glad en gaaf in het ongelijk stelle.

Wat kàn en mag geschieden? Al voedde ik de levendigste overtuiging, dat de kinderdoop uit een leerstellig oogpunt beschouwd niet te wettigen was, ik zou voor mijne meening uitkomen, ik zou mijne kinderen niet laten doopen, doch nog zou ik die leer, hadde ik dat ook in mijne magt, niet *πὺξ □αὶ λάξ* verbreiden. Doch zoo ver zijn wij nog niet. Wij vragen veeleer: kan het doel dat die kerk zich stelt ten aanzien van de verlichting, de heiliging en zaligheid des menschen niet worden bereikt, ten zij men in rijper leeftijd gedoopt worde? - Indien ja; - en zóó exclusief zal zelfs de heer Visscher wel niet zijn, dat hij dit ontkent - dan zien wij niet in, dat het hier een *to be or not to be's question* is. - Is het eene verandering, eene afwijking van de vroegste instelling en het oorspronkelijk gebruik, waarbij het sakrament zijnen oogenblikkelijken in druk op den doopeling mist; mits slechts overigens niet verzuimd worde wat de hand vindt te doen, vertrouw ik, dat men ook zóó Christen kan worden en in den schoot der kerk opgenomen. - Dat de kerk, meer bewust of onbewust, allengskens zich meer zoodanige vrijheden heeft veroorloofd, blijkt ook daaruit, dat naauwelijks iemand aan het degelijk uitgedrukte gebod om zich te onthouden van het bloed en het gestikte meer denkt, en dat de Doopsgezinden zelven zijn afgeweken van hunne vroegere inzigten aangaande het voeren van wapenen en de deelneming aan het staatsbestuur, dat toch ook eens essentieele punten waren of daarvoor gehouden werden.

Wat is raadzaam? Kon het hoofddoel met het Christendom in genootschap en aan individu niet worden verwezenlijkt met behoud van den kinderdoop; wij zouden dan voor het *fiat justitia et pereat mundus* niet terugtreden. - Is dat evenwel niet het geval; dan vragen wij den heer Visscher en elk' Doopsgezinde, op zijne conscientie af, of hij ook maar het beproeven van eene verandering in dezen aan eenig kerkelijk ligchaam of persoon zou willen aanraden; - of hij de aanleiding tot twist en strijd, ook maar voor een klein deel voor zijne rekening zou willen nemen? - Ik beken gaarne dat ik daarvoor zou huiveren. De kinderdoop is een *fait accompli*, maar een onschuldiger dan zoodanige zijn op het gebied der staatkunde. - Daarom kunnen wij evenwel ten zeerste aanraden om de plegtigheid der openbare aanneming als leden der Christelijke kerk zoo waardig en indrukwekkend mogelijk te maken, niet door liturgiesche kunsten, maar door een' heiligen ernst, die den aannemeling voor het leven lang het heilige aan het hart legt en hem zich doet toewijden aan God en Jezus Christus.

Een stelliger grond van verdediging des kinderdoops, indien al niet tégen, dan toch bij den doop van bejaarden, vertrouwen wij te vinden in het antwoord op de vraag door ons gesteld: ‘waardoor, door den kinderdoop of dien der bejaarden, voor de instandhouding van de Christelijke kerk doeltreffender werd gezorgd?’ - Wij vragen zulks, het oog strak gevestigd houdende op den geest en de denkwijs des tijds gedurende ten minste twee derden der laatste honderd jaren - een geest die nog heerscht en zeker verder zal heerschen. - Als niet één groot idee de geesten beweegt, zijn de massa's - *massa's*. Zij huldigen sommige hoofden, volgen enkele leiders, of staan onder de stille onder haar verbreide magt van eenige rigting. Dat noemt men den geest des tijds, dien wij soms, als het woord er door kon, even gaarne een ongeest zouden willen noemen. Die was eens meer dan nu, in de dagen van het heerschend rationalismus, anti-christelijk. Hij is nog onkerkelijk, Laodiceesch. Wij spreken van vélen in onze dagen, niet van állen. Wij willen zelfs erkennen, dat er hier en daar, als in Ezechiël's zienergezigt, leven in de doodsbeenderen is gekomen. Doch wat zou, meer dan waarschijnlijk, het geval zijn geworden in geheele streken van Duitschland en bij duizenden in ons vaderland, bij menige familie, die luttel meer deel aan het kerkelijk leven namen, dan dat zij nu en dan toch nog een kind lieten en laten doopen, zónder dien kinderdoop? Stel dien uit tot later' leeftijd, laat het hun vrij om dien uit te stellen; en voorzeker gij hadt menschen en welligt geslachten ten eenemale verwijderd en vervreemd gezien van eene kerk, waarmede zij nu door een' zwakken en ongenoegzamen band - wij erkennen zulks - maar toch báND, zijn verbonden gebleven. En die werd later dikwerf aangehaald en versterkt. Ik heb dien anti-christelijken geest in onderscheidene familiën gedurende twee geslachten waargenomen, terwijl zich in het derde meer teekenen van Christelijk en althans kerkelijk leven openbaren. Ik zie den heer Visscher mij wijzen op het kerkgenootschap waartoe hij behoort; doch ik neem de vrijheid te herinneren, dat hier andere omstandigheden bijkwamen. Het was en is in zichzelf meer afgesloten. Zijn genootschap stond minder onder den invloed van buitenlandsche godgeleerdheid, het had geen toevloed van vreemdelingen. Daar-

toe behooren betrekkelijk weinigen, en vooral in de groote steden, uit het *infima plebs*, het verwaarloosde, woest levende en verlaten stervende, waarin men het een voorregt rekent als Mennoniet arm te zijn, omdat dezen ruim worden bedeeld. De gemeenten der Doopsgezinden zijn kleiner; zielzorg en herderlijk toezigt kan naauwlettender zijn. Bij de stelling van dat genootschap nevens en tegenover de andere Protestantsche kerkgenootschappen is de verwerping van den kinderdoop, dat verschil in een ook uitwendige *ritus*, een punt, waar de scheidingslijn scherp is getrokken, die hen van anderen af- en digt aan elkander houdt. Daarom mede gelooven wij, dat hun kerkgenootschap van de kleinere hier en elders wel het langst op zichzelf en afzonderlijk zal bestaan. Een dubbelzinnig voorregt! - Het verschil omtrent den doop en het vasthouden aan de toediening van dezen aan bejaarden, doet hier de dienst van een' binnenmuur. Volgens hetgeen ik zoo even in het midden bragt zou hij, tegenover de onchristelijke en anti-kerkelijke rigting, de dienst moeten doen van eenen buitenmuur, omtuinend en afperkend; doch om tot dat einde eensdeels wat te zwak te worden bevonden, en anderdeels uit- of buitensluitend te worden. Het zij zoo, dat met den kinderdoop vele naamchristenen worden opgenomen, en dat zulks tegen het idee der reinheid van de Christelijke kerk strijdt; erkennen wij ook reinheid als het doel, wij erkennen daarnevens algemeenheid als de bestemming der Christelijke kerk. Wij spreken niet als de hoogleeraar Scholten van dwéépen met een ideaal, maar bij eene zachtere opvatting en waarlijk niet tot hunne oneer, zouden wij zeggen, dat zoo iets onzen Doopsgezinden broederen, en althans den Vlamingen onder hunne vaderen wel voor den geest heeft gestaan. Nu kan men (en wie moet dat niet vaak in eene wereld als deze?) van dat ideaal, en althans in algemeener belang, iets opofferen, zonder dat men daarom nog grond en regt geeft voor eene beschuldiging van beginselloosheid. Wat voor het kleiner ligchaam heilzaam en een middel tot bewaring is, is zulks nog niet altijd voor het grootere en in alle omstandigheden. De diëet waarbij mijn buurman zich wel bevindt, zou mij te gronde kunnen rigten. En zoo geloof ik, dat de kinderdoop door de kerk in onze dagen mag en moet gehandhaafd worden, al was het uit instinct van zelfbehoud.

De grijze Broes, onze Nestor *τριεής* onder de predikers, de godgeleerde en praktische Wijze, heeft de zaak van haren meer gemoedelijken kant beschouwd, zóó dat hij daarbij zijne diepere opvatting niet verloochende en dat het zijn hart waarlijk tot eere strekte. De heer Visscher heeft in een Naschrift zijne gronden bestreden onder betuigingen van hoogachting, hoewel zijne woorden, waar het de zaak in quaestie raakte, voor ons gevoel en naar den indruk dien zij op ons maakten, wel eenige kitteligheid verrieden. Wij zullen niet vele woorden bezigen om onzen eerbied voor den waardigen grijsaard te betuigen. Zouden gronden tot verdediging, tot aanprijzing van den kinderdoop, zoo als hij die aanvoerde, zoo geheel misplaatst zijn? De vrije ontwikkeling der kerk en haar regt daarop, behoudens het fundamentele en wezenlijke in het Evangelie, in het oog gehouden - de regoten van eene zuivere en heldere exegese en het gezond verstand niet miskend - dan mogten wij vragen: mag men het gemoed, het hart, waar het niet de loutere, abstracte wetenschap geldt, niet, laten medespreken? - Wij

kunnen daar althans nog niet geheel verwerpen het woord van Tomaseo: *Le sentiment isolé donne une foi sans idées, la raison toute seule donne des idées sansfoi. - Divisez ces deux termes; vouz n'aurez que de la folie ou de l'algèbre*. Een groot wiskundige, die heerlijke, roerende muziek had gehoord, vroeg: maar wat is er nu door dat alles bewézen? - Dat in zulke dingen verstand en hart, redenering en gevoel hemelsbreed uit elkander kunnen liggen, is mij en wel ieder klaar; doch dat is minder het geval op godsdienstig gebied, in onze diepste, innigste levenssfeer.

Wij eindigen met het: *in necessariis unitas, in dubiis libertas, in utrisque caritas*. Wij achten de toenadering bevorderd, wanneer men tot inzigt komt, dat onze tegenpartijen - neen! dat andersdenkenden toch ook hunne gronden hebben en dat zij ligtelijk anders dan wij kunnen zien. - Door minder bekrompene zienswijs en heldere onderscheiding van het waarachtig noodige slechts kunnen de verschillende genootschappen tot elkander nader worden gevoerd en zich, ondanks bestaand verschil, in de liefde die het hoogste is, aan elkander sluiten. En dat wordt dringend gevorderd door onzen tijd. Wij mogen onze krachten veeleer vereenigen, dan die verdeelen en verspillen in dagen, waarin de gemeenschappelijke vijand het hoofd opsteekt. Het is een tijd, die van alle godsdiensten krachtsinspanning en strijd tegen het ongodsdienstig beginsel, van allerlei Christenen krachtsinspanning en strijd tegen het onchristelijke vordert. Meene de een een kostbaarder pand en uitgestrekter eigendom in het rijk der waarheid te bezitten dan de ander; waar het *pro aris et focis* heet, pogche men niet op en strijde men niet om een morgen gronds minder of meer, maar men trede den gemeenschappelijken vijand tegen, die het grooter en kleiner eigendom bedreigt.

CHON.

Letterkunde.

Taalkundig woordenboek.

Deze twee woorden doen ons denken aan een werk van grooten omvang en gewigt. 't Werd, voor een aantal jaren, ondernomen door den heer Weiland, onder medehulp van andere taalgeleerden; maar, sedert dat de voltooide arbeid het licht zag, heeft men op het uitgestrekt veld der taalkennis niet stilgezeten, en is er aanhoudend voortgewerkt. Naar mate men met zaaijen en oogsten voortging, bespeurde men, dat er aan het werk van vroegeren tijd veel ontbrak, en stuitte men op mehigen nog onbeploegden akker. Maar ook de wijze van arbeiden was veranderd, en men zag menig stuk gronds naar eigen inzigt en smaak ontginnen. Men erkende het wèl, dat Weiland en, met hem, anderen niet onverdienstelijk, voor hunnen tijd, hadden gewerkt; maar deze en die hielden *hunne* theorien voor beter, en zij, die het werk aanzagen, omdat zij geen lust of geene bevoegdheid hadden om eenige handreiking te doen, wisten niet meer hoe zij het hadden en waaraan zich te houden.

Met opzigt der spelling was het niet beter gesteld. Wat eenmaal de hoogleeraar Siegenbeek, naar zijne bijzondere wijze van beschouwing en op voor hem voldoende gronden, te dezen aanzien, had aangenomen, werd door anderen, niet in ieder opzigt als proefhoudend gekeurd en, met name door den geleerden taalvorscher Bilderdijk, niet altijd even heuschelijk, wedersproken. Hierdoor ontstond in de letterkundige wereld, eene verschillende wijze van spelling van sommige woorden; want al spoedig trok men voor een of ander der betwiste punten partij, en de gewenschte eenparigheid mogt onder de vrome wenschen geteld worden.

Maar het bleef hier nog niet bij: immers sommige schrijvers en dichters, om welke redenen dan ook, ongezind, om zich naar de taal- en spelregelen van Siegenbeek of Bilderdijk, zonder eenig voorbehoud, te voegen, volgden, bij het gebruik van taal en spelling, hunne eigene zienswijze en overtuiging, en daardoor verwijderden geletterden en ongeletterden zich, langs zoo meer, van die eenheid, die aan velen zoo begeerlijk was voorgekomen.

De onbeperkte vrijheid, die in de republiek der letteren wordt genoten, gedoogt geene middelen van bedwang; maar het is niet aan allen gegeven, die vrijheid op eene waardige wijze te gebruiken, en het misbruik leidt wel eens tot losbandigheid. Van tijd tottijd, zag men dan ook vreemde, van uit andere talen ontleende, spreekwijzen, onder de Nederduitsche bewoordingen, bij ons invoeren. Sommige dagbladen waren daarbij het voertuig. Bij het nieuws, dat zij ons aanbragten, ont-

haalden zij ons tevens op de proeven een er nieuwe Nederduitsche taal, meestal aan de taalvormen van onze Duitsche naburen ontleend. Al ras werden die vreemde spreekmanieren in gewoon gebruik gebragt, ja, eene en andere werd zelfs in officiële stukken en aankondigingen van het algemeen of plaatselijk bestuur, als gangbare Nederlandsche muntspecie, aan- en overgenomen.

In een zoo troebel water was het goed visschen, en van hier kwamen sommigen op den inval, om, gebruik makende van de Babyloniesch-Nederduitsche spraakverwarring, eenige, sedert langen tijd, in onbruik geraakte bewoordingen, bij het thans levend geslacht onbekend, binnen te smokkelen. De werken van Maerlant, Melis Stoke, en van dergelijke oude potentaten begonnen opgeld te doen; want men had ze hoos noodig, om het abracadabra van enkele hooggeroemde dichtstukken, eenigermate, te kunnen ontcijferen.

In 1795, maar nog meer in 1811 vreesden sommigen, welligt een weinig zwaarmoedig, voor eene geheele taalverbastering, onder de aanbieding der Fransche vrijheid, gelijkheid en broederschap, òf den druk der Napoleontiesche overheersching. Maar thans ‘van vreemde smetten vrij’ zoo als Tollens zong, dacht wel niemand, dat men, van eigen kroost, eene, steeds verder om zich heengrijpende taalverbastering en taaldemoralisatie (waarom, op onze beurt, ook niet eens met geleende veren gepronkt?) zou kunnen wachten. En toch, het is geschied! Niet slechts strijdt het stelsel van Siegenbeek met dat van Bilderdijk; maar A.B. en C. kampen met X. IJ. en Z., als hoofden van guerillasbenden, over het gebruiken van een *g* of *ch;* als konden wij, door het beslissen van een zoo hoogstgewigtig geschil, al onze voormalige Oost- en Westindiesche bezittingen, en, voor eene *c* of *k* de Kaap de goede hoop, op den koop toe, van de vriendelijke Britten terug bekomen!?

Te verwonderen is het dus niet, dat men, bedenkende ‘wat al tijds er met kibbelen is versleten,’ aan dat kibbelen een einde verlangt te zien; en dat zich, dien ten gevolge, sedert geruimen tijd, de wensch, naar het bezitten van een nieuw, volledig en, overeenkomstig de behoeften van den tegenwoordigen tijd bewerkt, Algemeen woordenboek der Nederduitsche taal, meer openlijk heeft geopenbaard; en nog minder is het te verwonderen, dat deze zaak, naar aanleiding van hetgeen deswege, op het Eerste Nederlandsch Letterkundig congres, in 1849, binnen Gent gehouden, is besproken, op het tweede dito dito congres, voor 1850, binnen Amsterdam beschreven, andermaal in overweging genomen werd.

Het is algemeen bekend, dat er eene commissie, uit drie Noord- en drie Zuid-Nederlanders bestaande, is benoemd; met last, om een plan, tot het te zamenstellen van een Algemeen Nederlandsch Woordenboek, te ontwerpen; met magt aan de twee deel en der commissie, om, ieder in den hare, nog twee leden te kiezen.

Men ziet het, dat deze lastgeving in *zeer algemeene* bewoordingen is vervat; en tot onze groote verwondering, hebben wij van niemand der benoemde Leden der commissie, in het congres, de vraag hooren opperen: ‘volgens welke *beginselen* het te vormen plan behoorde te worden opgemaakt?’

Er is nu toch geene sprake meer van een *Nederduitsch* woordenboek; maar van een *Nederlandsch;* dat is: een Taalkundig woordenboek, waarin niet maar

alléén hetgeen men gewoon is de *Hollandsche* taal te noemen, maar ook die der *Vlamingen* zal behooren te worden opgenomen.

Van de zestiende eeuw en vroeger tot in het begin der zeventiende, waren de ingezetenen der tegenwoordige Vlaamsche provinciën van het Belgisch Koningrijk, met de bewoners van Zeeland, Noord-Brabant, Holland en van de andere provinciën, die het tegenwoordig rijk der Nederlanden helpen uitmaken, naauw verbonden. Maar die banden werden, gedurende den tachtigjarigen krijg en het vredesverdrag met Spanje, allengs en meer en meer losgemaakt. De beide Vlaanderen en Antwerpen werden van de voormalige zusterprovinciën gescheiden, en dat wel in eenen tijd, waarin de beoefening der vaderlandsche letterkunde nog weinig zelfstandigheid en kracht verkregen had. Bij en na het winnen van den strijd voor godsdienstige en staatkundige vrijheid, werden taal- letter- en dichtkunde, door de tijdgenooten van Willem I. Maurits en Frederik Hendrik van Oranje, tot eenen hoogen trap van luister opgevoerd; maar onze voormalige landgenooten deelden weinig of niet in den zegen, die daardoor werd aangebragt. Verschillende oorzaken, wier vermelding, hier ter plaatse, overbodig mag worden geacht, werkten zamen, om de Vlamingen nagenoeg te doen blijven op de hoogte, waarop zij zich, in het gebied der letteren, ten tijde der onvrijwillige scheiding, bevonden. Als landgenooten met ons vereenigd en verbroederd, hadden zij in de glorie van Nederlands roemruchtigst letterkundig tijdvak kunnen deelen; maar, van ons gescheiden, ontbrak hun daartoe zoowel de gelegenheid als de lust, die, door een gemeenschappelijk wedijveren, pleegt geboren te worden.

Twee eeuwen zijn sedert voorbijgesneld, en werd het Vlaamsche volk, gedurende een zoo langdurig tijdsverloop, aan verschillende, elkander opvolgende, regeringen onderworpen. Geen wonder, dat zij, na den val van Napoleon, op den wenk der staatkunde, alhoewel slechts kortstondig, met het oude Nederland, onder den schepter van Oranje, weder hereenigd, meer dan vroeger, eenen hoogen prijs begonnen te stellen op het beoefenen der vaderlandsche taal en letteren. Intusschen, en dit verlieze men niet uit het oog, is de Vlaamsche taal, in vroeger eeuwen, meer een bijzonder dialect van het Nederduitsch, zoo als dit, in de vijftiende en zestiende eeuw, algemeen werd uitgesproken, door een zoo langdurig tijdsverloop en de plaats gehad hebbende scheiding der voormalige zeventien gewesten, in zekeren zin en behoudens veel gelijkluidends, een als op zichzelf staande taaltak geworden; en niet alleen dit, maar, even gelijk in de Noordelijke provinciën groot verschil ten aanzien van taal en spelling is ontstaan, even zoo doet zich, in de zuidelijke, Vlaamsche gewesten, een gelijksoortig verschijnsel opmerken. Ook dáár wordt eene gewenschte eenparigheid gemist.

Uit al wat wij, zoo beknopt mogelijk, opmerkten, of liever, als ter vlugt, hebben aangestipt, ontwaren wij reeds de moeijelijkheden, die men, om tot het voorgestelde doel te geraken, zal moeten overwinnen.

Die moeijelijkheden zijn reeds van groot gewigt, wanneer er sprake was, om, voor het Noorden, een *Nederduitsch* - en, voor het Zuiden, een *Vlaamsch* taalkundig woordenboek te doen vervaardigen. Men wil echter *meer* dan dit: men verlangt een *Nederlandsch* woordenboek, geschikt voor Noord- en Zuidnederlan-

ders te zamen. Het verlangen is veelomvattend, en doet aan eenen reuzenarbeid denken!

Wij willen den arbeid der benoemde commissie geenszins vooruitloopen, en al *wilden* wij het, wij zouden het niet *kunnen;* vermits aan haar slechts een *algemeene* lastbrief is gegeven, terwijl de *grondslagen* van het gebouw, waartoe zij het plan zal hebben te leveren, niet bepaaldelijk zijn aangewezen.

Uit het weinige en niet bijzonder te zamenhangende, dat er, over de zamenstelling van een woordenboek, ter sprake is gebragt, is het *wenschelijke* der zaak wel het duidelijkst gebleken. Ten aanzien van de *mogelijkheid* en *kostbaarheid* der onderneming, is men echter in geene bijzonderheden getreden; om eens eene gewone en gemeenzame uitdrukking te bezigen: de belangrijke zaak is niet genoegzaam gewikt en gewogen; en wat er, onder anderen, door prof. Bormans, over in het midden werd gebragt, is aan geene nadere beraadslaging onderworpen. Andere geachte sprekers verklaarden zich niet genoegzaam voorbereid. Ten slotte, en om aan de zaak, voor ditmaal, een einde te maken, heeft het congres in het voorstel van den heer Alberdingk Thijm berust. 't Zal nader moeten blijken of de, ter vergadering tegenwoordig zijnde, benoemde leden der commissie zich die benoeming hebben laten welgevallen.

Met gespannen verwachting zien wij den voltooiden arbeid der commissie te gemoet; een arbeid, waarbij men, ongetwijfeld, met het ontwerpen van vaste *beginselen* zal behooren te beginnen. Maar hierin ligt, onzes inziens en gelijk wij reeds opmerkten, het grootst bezwaar; omdat het zoo hoogst moeijelijk zal wezen, om de uiteenloopende denkbeelden en verschillende opiniën van overigens bevoegde taalkundigen, tot wederzijdsch genoegen te vereenigen. Tot *wederzijdsch genoegen*, herhalen wij: want moet het gezag of wel de meerderheid beslissen, dan zal de minderheid hare regteu en vrijheden weten te handhaven: de gewenschte eenparigheid zal nimmer worden aangetroffen en de arbeid, aan de moeijelijke taak besteed, zal geene vruchten dragen.

Dusverre schreven wij gisteren avond; het was reeds niet vroeg meer, en, met de bereids ontwikkelde denkbeelden vervuld, begaven wij ons ter rust. Het overdachte scheen onzen geest niet te kunnen verlaten, maar bleef hem bezig houden in eenen - zoo als dit meestal gaat - deels geregelden, deels verwarden droom:

Wij bevonden ons in een groot kerkgebouw, de St. Bavo, te Gent, te midden van eene vergadering van hoogleeraren, leeraren en leken der onderscheidene protestantsche kerkgenootschappen. Het doel der vereeniging bestond in het vaststellen van eene algemeene geloofsbelijdenis, waarmede geleerden en ongeleerden, bij iedere afzonderlijke gezindte, zich zouden kunnen vereenigen. De wensch hiertoe stond op aller gelaat te lezen, en wij hoorden het denkbeeld, door menigen bekwamen spreker, hoogelijk aanprijzen. Het hinderde ons echter, dat er toevallig een klein, ons onbekend mannetje nevens ons was gezeten, met een schrander uitzigt en een levendig oog, die gedurig glimlachte en dan, in zichzelven, mompelde: ‘Daar komt immers niets van!’ Op eens verhief zich een spreker op den predikstoel, die artikelen van overeenkomst voorlas, en toen hij geeindigd had werd het eerste artikel, door den voorzitter, in overweging gegeven. Al aanstonds vroegen een aantal sprekers het woord: Gereformeerden,

Remonstranten, Lutherschen, Hersteld-Lutherschen, Doopsgezinden, ultra-regtzinnigen, liberalen en afgescheidenen bij de verschillende gezindten, verdedigden of bestreden het artikel. Aanvankelijk ging dit vrij geregeld en rustig in zijn werk; maar al spoedig deed zich een ‘bravo!’ hier, en een ‘daar protesteren wij tegen!’ elders hooren, en het rumoer en de verwarring werden zóó groot, dat men niets onderscheidenlijk verstaan kon. Te midden van al die beweging, zat het kleine mannetje te lagchen en in de handen te wrijven en, zich tot ons wendende, zeide hij: ‘Dat was immers wel vooruit te zien!’ Wij wilden met hem in gesprek treden, toen er, op eens, een daverend handgeklap gehoord werd, dat ons deed opzien, en zie! daar had zich, geheel onverwacht, een Roomsch-Katholiek geestelijke op den predikstoel geplaatst, die eene korte, maar tevens bondige rede hield, over eene gewenschte eenheid onder de Christenen. Hij verklaarde het in deliberatie gebragt artikel wel te kunnen aannemen, onder beding, dat, in den aan vang, een paar woorden werden bijgevoegd, en aan het slot, voor het woord ‘gevoelen’, het woord ‘beslissing’ gelezen werd. Maar nu ontstond er zulk eene geweldige beweging in de vergadering, dat het onmogelijk werd te onderscheiden wat er beweerd, gezegd en geschreeuwd werd. Wij ontwaakten, en hoorden het geratel van den nachtwacht, die zijn; ‘Hallef twie het de klok! Hallef twie!’ voor onze woning uitgalmde; zonder te bedenken hoe schrikkelijk hij zich, zoowel tegen de spelling van Siegenbeek als van Bilderdijk, bezondigde!

Alvorens weder in te sluimeren, vroegen wij onszelven af: zal het wel heel veel anders gaan, wanneer, op het aanstaande derde Nederlandsch Letterkundig Congres, de debatten, over de zamenstelling van een algemeen *Nederlandsch* Woordenboek, geopend zullen worden? Algemeen wenscht men eenparigheid, en het blijkt intusschen, hoe weinigen de gezindheid betoonen, om, ter vervulling van dien wensch, iets van hunne bijzondere zienswijze op te offeren. Wenschelijk ware het, zoowel voor de jeugd, als voor den vreemdeling, die zich onze moedertaal wenscht eigen te maken, dat de spelling zich naar de beschaafde uitspraak der woorden regelde.[1)] Maar dit schijnt eene doodzonde in de oogen van hen, die de afleiding der woorden uit het gebruik in vroeger eeuw en der, met de onze, verwantschapte talen, ofschoon nu geheel verouderd en in onbruik, als ware dit iets heiligs, blijven eerbiedigen! Er worden tevens schrijvers gevonden, die, of uit luim, of om de aandacht op zich te vestigen, regel noch gezag voor beslissend houden, en wie men er niet toe zal kunnen brengen, zich te voegen naar het gevoelen van mannen van naam en rang in het gebied van taalen letterkunde. De verschillende wijze, waarop uitheemsche, in het gewoon spraakgebruik opgenomen, woorden worden gespeld, is algemeen bekend; maar wie zal de Solon of Lycurgus wezen, die zich, in dezen, als wetgever zal doen eerbiedigen? Er zijn zoo vele gordiaansche

1) Om slechts iets te noemen: De twee letters n en r onderscheiden slechts de woorden ‘regenen’ en ‘regeren’ van elkander. Waaruit blijkt nu, dat, in het eerste, de klemtoon op de *eerste* - in het tweede, op de *tweede* - lettergreep behoort te vallen? Door het plaatsen van een klankteeken, of de verdubbeling der zelfklinkers ware alle onzekerheid, zoowel voor den nog jeugdigen schoolknaap, als voor den vreemdeling weggenomen. Men denke hier nog aan ‘beteren’ en ‘beteren’ enz. enz.!

knoopen door te hakken; maar waar is de Alexander, die daarbij het zwaard zal voeren, waarnaar zoo velen de handen begeerig uitstrekken? Rondborstig gesproken: wij weten het niet.

Wij zouden vreezen, in dezen constitutionelen tijd, den lande te worden uitgebannen, maar anderszins zouden wij wel in bedenking willen geven, om de republiek der letteren in een Oostersch Koningrijk te converteren of te konverteren (wat heeft men het liefst?). De te verkiezen taalvorst en spelmonarch zou dan, met of zonder advies van zijnen staatsraad, aan het letteroefenend Nederland een woordenboek, waarin al wat tot de taal en spelling betrekking heeft, als een algemeen wetboek, kunnen voorschrijven; met last om zich daaraan, zonder eenig tegenzeggen van iemand, te onderwerpen; op poene van aan de misdaad van majesteits-schennis schuldig verklaard, en, dien overeenkomstig, ingevolge het lijfstraffelijk wetboek van den Staat gestraft te worden, anderen ten exempel. Het gezag en de magt der autocratie kan alléén, gelijk in zoo vele andere zaken, zoo ook hier eene gewenschte eenparigheid bevorderen.

C.K.

Iets meer dan vijf woorden over vijf jaarboekjes.

Nederlandsche Volks-almanak voor 1851, onder redaktie van A.J. de Bull en H.J. Schimmel. Schiedam. H.A.M Roelants. 1850.
Geldersche Volks-almanak voor het jaar 1851. Zeventiende jaargang. Te Arnhem, bij Is. An. Nijhof 1851.
Drenthsche Volks-almanak. 1851. Vijftiende jaar. Te Koevorden, bij D.H. van der Scheer.
Almanak voor Hollandsche blijgeestigen, voor het jaar 1851, met platen. Nieuwe serie. Vijfde jaargang. Te Schoonhoven, bij J.C. van Nooten.
Almanak voor de jeugd voor 1851, door C. van Schaick. Met platen. Te Amsterdam bij G.J.A. Beijerinck.

> De goede, doove Best van zeker tachtig lenten
> Die preekbeurtbriefjes veilt en stooven zet in 't Nut,
> Die kopjens koffij lept met brave proponenten,
> t Halfjarig nieuws herkaauwt, sterk snuift en meesttijds dut

zoo als Braga, geesselender en huiveringwekkender gedachtenis, de Boekzaal heeft gekarakterizeerd, zegt in haar nummer voor December, bij het aankondigen van den Almanak voor het *Schoone* en *Goede*, dat zij geene aanmerkingen had, en dat elke aanmerking een *crimen* zou zijn en aanprijzing de verschuldigde schatting is voor dit onder het opzigt van mejufvrouw Toussaint uitgegeven jaarboekje. Kan er nog grooter bewijs voor de juistheid der uitspraak van het naar den Scandinavischen Apollo geheeten Tijdschrift worden gevergd, dat zij namelijk meesttijds dommelt. Eene aanmerking - een misdaad! Lieve hemel! welk een geluk dat die meening nog maar enkel in het suffende brein van die best opgekomen en nog niet verder is doorgedrongen in de hersenkas van andere reputaties, b.v. in die van den minister van Binnenlandsche Zaken en de verdere leden van het ministerie, die anders onlangs in de Tweede Kamer, nog al eens een enkelen keer de volksvertegenwoordigers voor misdadig zonden hebben uitgemaakt, bij

de behandeling van het budget, dat, in weerwil van een zondvloed van reflexies, na den afloop der beraadslagingen al wederom de geestige spotprent uit de dagen van Willem I in het geheugen heeft teruggeroepen en de meening bevestigd: '*que cela passe toujours*.' Eene aanmerking - een misdaad! Goede gunst! waar zou het met ons en met onze broertjes heen, die, zoo als de salamanders van vuur en de krekels van dauw leven, enkel ademen in den dampkring der aanmerkingen, of anders zouden sterven aan gebrek van levenslucht, gelijk de 'Vergeet-mij-niet Muzen-Almanak, na nogmaals zóó te zijn verschenen als dit jaar, voorzeker stikken zal aan zijn lamzaligheid. Eene aanmerking - een misdaad! Eilieve, zoo die paradox opging, zou onze Tijdspiegel een crimen zijn van a-z; niet alleen in de oogen van de anti- revolutionnaire partij, zoowel op staatkundig als godsdienstig terrein, maar ook in de schatting van ieder, die nooit heeft hooren spreken van den *choc des opinions*, en konden wij den heer Fuhri de moeite en zorg van het drukken, en ons den last van het schrijven besparen. Op het letterkundig gebied, eene aanmerking - eene misdaad! gelukkig voor ons vooral, dat de heer de Bull niet eene valsche courtoisie huldigt tegen de wisselziekste aller vrouwelijke êtres, tegen de maatschappij, die hij in zijn opstel *Een Kluizenaar* - want wij komen zoodoende ongemerkt op den Nederlandschen Volks-almanak - hier en daar in hare gebreken aantast met een ironie en sarcasme, die ons goed doen; gelukkig voor ons dat hij heeft kunnen besluiten, een weinig kwaad van zijne tijdgenooten te *zeggen*, niet te *spreken*. Tot het laatste achten wij hem onbekwaam, tot het eerste wekken wij hem op het voortdurend zóó te doen, als hij het hier heeft gedaan, met een warm hart en een naar het blijkt ondervindingrijk hoofd. De Bulls *Leeghwater* ten vorige jare was een sieraad voor den Almanak; naar onze meening staat zijn *Een Kluizenaar* er boven, al ware het alleen om de fiksche inleiding, fonkelende van waarheid en vernuft, en om de teekening der *serieuse* menschen in des kluizenaars getiteld: *voorproefjen van nog onvoltooide gedenkschriften*. En als in het eerste de hier volgende aanhaling nommer *een*, niet waar, en in de tweede het ook hier mede te deelen citaat nommer *twee* niet naar de natuur geschetst is, dan zouden wij wenschen, dat men ons oordeel maar nooit meer vroeg over wat wij in een Nederlandschen Volks-almanak gepast achten, al zouden de Vaderlandsche Letteroefeningen, die anders alles zoo mooi vinden in de jaarboekjes, er ons ook om in den baard vliegen, omdat we met hen van meening verschillen, dat het wel degelijk een Volks-almanak is. Doch daar zijn ze te zoetsappig voor, evenzeer als tot het onderschrijven van de eerste beloofde aanhaling:

''t Nederlandsche volk hoort al met onder de ongelukkigste die er te vinden zijn... een individu met zoo veel dwaze inbeelding werd naar een gekkenhuis getransporteerd! 't Eene geslacht praat het andere voor van ik weetal niet welke fraaie eigenschappen die het volk bezit, waartoe het de eer heeft te behooren! De oogen worden stelselmatig blind gemaakt door 't staren op de geverniste portretten der voorvaderen, waarvan de nakomelingen die er zich voor staan op te blazen, als de kikker voor den os in de fabel, zoo weinig familietrekken vertoonen, dat men in verzoeking komt bij de bewering der bloedverwantschap te twijfelen. Eigen lof stinkt! zegt men en

te recht... maar de Nederlanders passen dat op alles toe, behalve op zich zelf. Handhaven zij zich in den vreemde? Och neen, zij moeten zich zelf wel prijzen, willen zij geprezen zijn! In hun eigen dagbladen en tijdschriften weergalmt hun eigen lof in tegen-over-stelling van het betreurenswaardige dat andere volken vertoonen - en zij apen die tegelijk bij hun best na! Zij klabauteren op den laatsten jaargang der buitenlandsche tijdschriften - en dan roepen zij naar beneden, dat zij op de hoogte der wetenschap staan! Zij krieuwelen en wurmen als mieren onder elkander, en waren zij maar zoo wijs als die lieve diertjens! Maar och... vindt een van hen een nieuw zaadkorreltjen, wel dan slaan zijn konfraters hem half dood als hij 't eerlijk zien laat zoo als hij 't gevonden heeft! Spreekt een zelfstandig denker eens een nieuwe formule uit, wel man, dan is hij van zijn leven, noch reputatie meer zeker, althands wanneer hij rondborstig genoeg is, om zijn denkbeeld niet binnen te *smokkelen*, maar het roijaal weg den volke te vertoonen. Met een glimpjen gaat het soms nog, want daarmee worden de bezadigde! diepdenkende! ernstige! Nederlanders alle dagen verschalkt door de oppervlakkige! wufte! onbeduidende buitenlanders! - 't Is koddig om aan te zien en te hooren: wij Nederlanders, zijn een matig, godvreezend volk, dat de gestelde machten eerbiedigt, dat... maar wacht nu even, de keerzij van de medalje: matig?... noem mij eens een land van de waereld waar je op een dag zooveel dronke luî ziet; waar beschonken wezen en pleizier hebben zoo sinoniem zijn, dat het een bij velen niet denkbaar is zonder het andere; waar zoo maar familiaar weg de jenever de volksdrank genoemd en geacht wordt; alleen de numerieke opgave van wat er wordt gekonsumeerd, is in staat een mensch dronken te maken! En verder, godvreezend - ja, de kat in donker knijpen! 's Zondags in 't armenzakjen gegeven dat het klinkt, en 's Maandags middags op de beurs elkaêr onderkropen... pardon, ik wil zeggen gekonkureerd, dat men zich alleen herinnert naasten te hebben, omdat men hun ellebogen voelt, of er door op de teenen getrapt wordt! Godvreezend... wat buurman Piet of Paauw zeggen zal, wordt meer gevreesd! En overigens - waarachtig! bij niet weinigen staat de vreeze Gods gelijk met de vrees voor galg en rad bij 't geboefte! Het goede doen, omdat het goed is? - neen man, maar omdat het al aan de kinderen wordt voorgepreêkt door de bakers: ‘wie kwaad doet, kwaad ontmoet.’ - De bezadigde diepdenkende Nederlanders zijn niet enthuziastiesch genoeg om iets te doen - zonder uitrekening! Neen; neen, ik overdrijf niet! Werp maar een blik in de schoolboeken, en de moraal die er in gepredikt wordt, ge zult het zien, is niet anders dan leeraren van 't grofste egoïsmus. Zoo gaat het met de eerbiediging der gestelde machten ook; men rekent op de vingers na: ‘als dat gebeurt, gebeurt dat, en dan dat, en dan dat... o wee mijn blikken trommel! Leve de koning, hoezee! hoezee!’

Het tweede toegezegde citaat, de schets van een huishouden van serieuse menschen sta hier ook als een proefje van den stijl, waardoor het geheele stuk zich kenmerkt. Zoo de orthodoxie er al den neus voor optrekt - wij gelooven dat de lezer van den Tijdspiegel ons voor de aanhaling zal dank weten - en er den almanak om koopen:

‘’t Was een voorbeeldig huishouden,

op grooten voet ingericht; maar nederig dat de menschen waren, kijk, inderdaad, 't was aandoenlijk om aan te zien. 's Morgens, altijd precies op klokslag, verscheen het geheele dienstpersoneel, meiden, koetsier, knecht en voortaan diens leerling Wouter, Karels ex-straatveger, in de onbijtkamer, om een bijbellezing bij te wonen. Mevrouw had zich voor de keuken, met andere woorden de *foijer* van al de dienstboden, op 'de dubbeltjenspreêken, tot bevordering van'... hm!... enz. geabonneerd, met dien verstande echter, dat ieder n^{o} voor het in handen der 'booien' kwam, hare censuur had moeten ondergaan, opdat er geen onheilig vuur op het keukenouter kwame! Zij deelde ijverig traktaatjens uit; was onverbiddelijk op het punt van stemmigheid der kleederdracht harer meiden, dirigeerde de devotie harer onderhoorigen - zij was zoo ongeveer een soort van huiselijke Abdis! Zij regelde de kerkbeurten; en wel zoo konscientieus, dat koetsier en knecht b.v. die op 't rijtuig *buiten* de kerk moesten blijven bij de voormiddag- en avondbeurt als zij er in was, de vroegpreêk en namiddagdienst ter bijwoning kregen, en de serieuse vrouw, alsdan zelf te huis bleef. Zij liet hare kamenier bij een katechizeermeester van beproefde beginselen belijdenis leeren, en verheugde zich innig over den goeden invloed harer onderneming, toen de knecht ootmoedig kwam verzoeken bij dienzelfden waardigen man, van wiens avondlessen Louize in de keuken verhaalde, als discipel te worden aanbesteed. Mevrouw willigde met veel zalving dit aanzoek in; hield hem voor oogen welk een groot geluk hem weervoer door in een dienst te zijn waar zóó voor het eeuwig geluk der onderhoorigen gezorgd werd - Jan boog zich met alleraandoenlijkste oogen... en ging tweemaal wekelijks 's avonds met de aardige Louize recht prettig bij den katichizeermeester - vrijen! Een waar buitenkansjen; want t'huis ging dat zoo niet. Minder omdat mijnheer of mevrouw ijverig zorgden, dat het vuur en stroo, door hen onvoorzichtig! bijeen gebracht, niet ontbrandden... (de serieuze menschen zorgden zoo ijverig voor het geestelijke, dat zij billijkerwijs toch niet tevens met het vleeschelijke konden belast worden, - en waren bijbellezing, traktaatjens en preêken dan ook geen voldoend prezervatief?) maar; de dikke keukenprinses reklameerde Jan ook; Jan moest zich dus t'huis zoowat verdeden en 'Jacques' houden; en ieder verwijt voor 't minste kneepjen in Louizes fijn bakkesjen! door een groven zoen... brrr!... op de grove lippen der andere smooren... Wat zou hij er tegen doen? de keukenprinses was de wettig over hem gestelde macht! Hij meende dus volgends de lievelings-grondbeginselen van zijn heer en meester te handelen, door haar het hof te maken, zoo lang de heer en meester haar den scepter liet.

En deze had op zoo honderde zaken te letten, dat als 't uitwendige maar niet in 't oog loopend tegen haar getuigde, - de tafel en wat daarmee in kelder en proviziekamer in verband stond, begrijpt ge - die scepter vooreerst in geen andere handen komen zou. De goede man! hij zat tot over de ooren in 't behartigen van allerlei serieuze aangelegenheden! Zoo verdiept in de belangen van anderen, dat hij tot geen ernstig denken aan zich zelf komen kon! Gelukkig, dat hij een stel denkbeelden had, onweerlegbaar op het getuigenis van uitverkoren mannen, die 't wisten! die 't alleen wisten! zoodat het denken hem minder

noodzakelijk, ja in veel opzichten als gevaarlijk voorkwam. Foei, foei, dat steunen op ons feilbaar verstand, onze zwakke rede! Wel was hij nog al eens in tegenspraak met zich zelf, daar hij enkele menschen, zondaars als hij, in allen gevalle ook feilbaar en zwak, en die 't zelf beleden, als orakels beschouwde, en bij hunne uitspraken zwoer - maar die mannen zeiden, met de hand op 't hart, weer niets, dan wat anderen, aan wier gezach men toch niet twijfelen mocht, gezegd hadden; en dus... nu ja... en dus... nu, wat wil je dan meer?'

Een deugniet heet het niet minder verdienstelijke, schoon geheel verschillende, verhaal van Schimmel, ontleend aan de jeugd, van den zeeheld, die

> 'Het wiel als baandersjongen draaide.'

en

> Te Napels 't leven liet voor 't land.

Het schetst hem als knaap in zijne geboortestad waarbij het tegen drie knapen 'had opgenomen' voor Jan Company, dien de Ruiter, tot scheepsbevelhebber opgeklommen, later als onder-koning ter westkust van Afrika ontmoette, en doet u een blik werpen in het hart van den touwslagersjongen, wien zijn aangeboren aard riep en heentrok naar de wateren, waarop hij Hollands vlag zou doen eeren door de geheele wereld, en waarop hij de ziel van 's lands vloot wezen zou, en welke wateren hij het eerst met Jan Company ging bevaren. Het is een meesterlijke schilderij, waarvan reeds de aanvang, een in woorden gebragte schets van Waldorp of Meijer, u tooverachtig aanlokt.

Minder Hollandsch door den persoon, maar als situatie even goed voor Hollandsche ooren en harten, is *De laatste vriend* van den zelfden schrijver, wien we met genoegen als mede-redacteur van den Gids begroeten. Ten Kates *Chatterton* is bij de literatoren bekend; zoo hij van den hond had partij getrokken, even als Schimmel, die in dit verhaaltje hem roerend eenvoudig penseelt, bij het sterven van Engelands miskenden dichter, zou het stuk van den Middelburgschen dichter, zeker nog meer tot het hart hebben gesproken. Bij een eventuëelen tweeden druk mag hij dezen wenk van zijnen Amsterdamschen collega niet laten verloren gaan.

De beide andere prozastukken uit dezen Almanak zijn van vrij wat minder gehalte, al is de *Timmer-koning* van Donkersloot goed verhaald. Van Schaicks St. Nicolaasvertelling *'t zwervend weeskind* (eilieve wat beduiden toch die titels St. Nicolaas- Kers- en Oudejaars-vertellingen voor voorvallen die even goed op andere dagen kunnen plaats hebben?) is een rapsodie van toevalligheden: een duizend en zooveelste variant op kinderen, die worden wedergevonden en die altijd lief, altijd het wêervinden waard zijn - in tegenoverstelling van de waarheid, zoo als wij die onlangs in de dagbladen vonden, dat de verloren kinderen veelal gestolen kinderen zijn, wier hart is bedorven door den pestwalm der zonde en der zedeloosheid. Er is in dit verhaal geest noch strekking, en wij bidden den heer van Schaick, dat hij, wil hij niet over een paar jaren zijn ondergegaan in soortgelijke onbeduidendheden, de veelschrijverij vaarwel zegge en zich afvrage: wat is degelijkheid in een letterkundige? Dat zelfonderzoek zal leiden tot zelfverloochening, en deze zal vruchten dragen beide voor schrijver en lezer. Wij behooren tot hen, die den *Geert* en de *Tafereelen uit het Drentsch dorpsleven* (al waren de personen in het laatste wat te veel portretten) gaarne hebben toe-

gejuicht, al was onze, ingenomenheid met *Geert* ook zoo veel grooter als het eerste boven het laatste staat - wij hebben in zijn *vijf maanden* den man van talent nog herkend - maar wij vreezen! Neme de overvruchtbare schrijver onze welgemeende aanmerking - zoo wij hopen in zijn oog geen *crimen* - ter harte, en schrijve hij op de wanden zijner studeerkamer, naar den eisch ter opbouwing dezes tijds: zonder studie is een schrijver de ledige halm gelijk - met studie prijkt hij als de volle air onder 't koren.

Het dichterlijke gedeelte van den Volks-Almanak onderscheidt zich mede zeer gunstig, en de auteurs hebben op een enkele uitzondering na teregt begrepen dat men het volk geen aalmoezen, maar brood, maar lessen geven moest. Wie dat in de eerste plaats deed, was da Costa in zijn *hulk van staat*, waarin hij de geschiedenis onzes Vaderlands, sedert Willem III tot op dezen dag, vlugtig schetst met de hand van den meester en aldus besluit - een slot, waarop wij amen zeggen:

> O scheepken! veilig zult gij zijn
> Op deze dobberende baren,
> Meer dan waar ijdle wijsheidschijn
> Op hoogten wijst, die niet bewaren!
> Zoo slechts, als voortijds, aan uw boord
> (Waar ook een dwaas geslacht zich keere!)
> De naam, het bloed, de Geest, het woord
> Van dien bevrijder blijft in eere,
> Die op der zijnen: wij vergaan;
> Het noodweêr wendde, hooggeklommen,
> D'onthoeiden bergwind stil deed staan
> En de opgezette zee verstommen.

Aan zijne zijde staan waardig, Schimmel met zijn schilderachtig *Prentjeskijken*, die er den Oud-Hollandschen zin door opwekt; van den Bergh met zijn *Kastelein van ter Eem*, die aanspoort tot Oud-Hollandschen moed en vaderlandsliefde door de dichterlijke mededeeling van dat feit in het bange jaar 1629; de Bull, die met zijn schoon gevoeld *In moeders arm* leert, dat het zieleleven van het kind aanvangt in den arm der moeder, en dat daarin evenzeer de eerste lessen moeten worden geschonken, terwijl hij tevens der moeder hare pligten voorhoudt in even bevalligen vorm als door het goed gevonden denkbeeld; Hofdijk met zijn *Prior Henryk van Heilo*, waarin hij de waarheid verkondigt aan het volk, dat de wetenschap niet in ons zelven moet besloten blijven, maar voortgeplant tot anderer nut, en dat de ziel der wetenschap de leer is van Christus, te werken tot het heil der menschheid en tot eere van den Zaligmaker. Op deze volgen, als bijdragen voor den Volks-Almanak beoordeeld, en zeker niet minder als dichtstukken: *Kardoes* door van Lennep, dat al te lang in de portefeuille weggescholen was en misschien bewijst dat de dichter in 1833 poëtischer was gestemd dan in de laatste twee jaren; *De Volksdichter* door de Génestet; een drama van den dag door de Bull, vroeger reeds in de Kunstkronijk verschenen met illustration van Verveer, die nu op de titelplaat als zoo vele croquis zijn bijeenverzameld; *Het Haarlemmermeer in* 1850 door Beets en *In de Bruidsdagen* door van Zeggelen. Heije, Beeloo, van der Pot, Gewin, Hoek en Alberdingk Thijm hebben mede hunne geestvruchten afgestaan aan dezen almanak. Toch is het zeker dat de drie eerstgenoemden betere proeven van hun talent gegeven hebben en geven kunnen. De smart, die anders dichterlijk maakt, heeft Beeloo zeker niet poëtisch gestemd bij 't vertrek van Mensinga, en allerminst zoetvloeiend gemaakt. Heeft daarenboven misschien de vriend niet een weinig den dichter misleid? Er is niemand die Mensinga meer achting toedraagt dan wij - maar juist daarom vragen wij: zou het niet beter geweest

zijn indien *dit* vers slechts aan Mensinga en Beeloo - immers niet aan 't publiek, ware bekend geworden? Mensinga behoeft geen zoo sterken wierook om in veler hart te blijven leven; zijn kennis en wetenschap, zijn ramp in den vreemde en zijn echt geniale *zijn* waarborgen hem hier den voortduur veler hoogschatting, en daarom juist vreezen wij, dat dit vaarwel hem bij de massa zal schaden - en *wij* hadden hem gaarne in het vaderland terug. Overdreven lof is tot niets heilzaam: waarom dien nogmaals herhaald, na den hem toegezwaaiden in het *kerkje te Sijbecarspel?* Van der Pot gaf geen *zeemanslied;* Byron kan hierin alleen ten voorbeeld worden gewezen; de vaderlandsche leeraar zou, hem gevolgd hebbende, door Hollandschen geest het scepticisme gewijzigd en door godsdienstzin geadeld hebben: wij lezen liever iets ‘huisselijks’ van dezen dichter. Heije rangschikt zijne *Reisliederen* zelf gewis niet onder de beste, die hij voortbragt. Van Ds. J. Hoek - de fiksche schrijver van *Mina en Betsy*, die ons een nieuw genot doet voorgevoelen in de pas aangek on digde *Familie Ploegers* - lezen wij liever proza, terwijl Gewins *Schoenmaker-republikein* goed verteld en de *Opgetoetste Oudheden* van Alberdingk Thijm verre weg beter zijn dan diens *Sultans-dochter*, in den vorigen jaargang geplaatst, en waarvan ons *het Hemelsch Jeruzalem* allerliefst is toegeschenen. Waarom heeft Tollens het volk vergeten, dat hem op zijn zeventigsten verjaardag niet vergeten heeft? Het heeft ons gespeten, dat hij dit jaar alleen de Aurora, en wel met een reeds vroeger gedrukt stuk, heeft bedacht. In een volgend jaar ontvange ook de almanak van het volk even als dat uitstekendste onzer jaarboekjes de blijken, dat hij het lief heeft, gelijk het getoond heeft hem lief te hebben en dankbaar te zijn! Na een woord over 't uiterlijk te hebben gezegd, spoeden we ons verder. De plaatjes verdienen meer lof dan die in den jaargang voor 1850; toch is *In moeders arm* bevalliger door teekening dan door uitvoering, 't geen juist omgekeerd het geval is bij het *Regulierskloosterr Blinken*. Druk en correctie hopen wij in een volgend jaar ook onbekrompener te kunnen prijzen.

Den *Gelderschen Volks-Almanak* werd in het vorige jaar door ons aangetoond hoe weinig zijn dichterlijk gedeelte beteekende. Het kan, tot ons leedwezen, niets anders dan een koekkoekzang zijn dien we aanheffen. *Aan de zwaluwen* door Gewin maakt echter eene gunstige uitzondering, terwijl *Ridder Sidnei bij Warnsveld*, zich beter door keuze dan door bewerking onderscheidende, om het eerste in dezen Almanak op zijne plaats is. Ware de auteur in den aan vang bezielder geweest, gelijk hij onder het bewerken van zijn onderwerp werd - dan zou het dichtstukje er bij gewonnen hebben. Wie onbekend is met Messcherts *Oude duffel*, naar Voss, heeft zeker *de huistwist* niet onaardig gevonden, zoo als wij het *Geldersch spinnelied* van denzelfden Quack roemen, ook om het lokale; maar wij vragen: wat doen in den Gelderschen Volks-Almanak verzen als *Na het letterkundig congres* en rijmen als de *Huwelijksduivel?* De redacteur die op nieuw bewezen heeft geen beoordeelaar te zijn van dichtwerk, assumeere zich iemand, die daar kennis van heeft - zoo zal zijn almanak wat het letterkundige gedeelte betreft, geheel prijzenswaardig zijn, daar we van het proza, zoo om keuze als strekking, niet dan met hoogen lof kunnen spreken. Al hebben ook de

Belangrijke bijzonderheden aangaande Schonck als literair voortbrengsel weinig waarde en al vloeit Kobus' *wat de Batavieren hier te lande aten en dronken* van flaauwheden over - toch zijn ze hier op hunne plaats om de onderwerpen. Hoogst verdienstelijk zijn: Guyots *Het bestuur der stad Nijmegen in oude tijden en het toenmalig kiesregt aldaar*, door den ervaren schrijver na veel studie uit Berchemius' kronijk, en uit de stads Reken-Resolutiën en Keurboeken, in het archief te Nijmegen berustende getrokken, welk stuk voor den geschiedvorscher allerwetenswaardige bijzonderheden bevat; *Iets betrekkelijk de gemeente te Ermeloo en de zeden en gebruiken harer inwoners*, door Haasloop Werner; *de Schipbrug te Westervoort* door Is. An. Nijhoff en Römers *Geschiedkundige mededeelingen nopens Deil*. Op den naam van onderhoudend en leerzaam maken *Teunis-Oom in den Haag* van Donkersloot aanspraak en *Een jong Arnhemmer die zijne nieuwe betrekking te Amsterdam aanvaardde* door een onbekende, terwijl Wanslevens *Een beleg in* 1582 (Logchem) als vaderlandsche herinnering den lezer boeit. Druk en papier zijn loffelijk. Maar welk onbekend genie heeft toch de steendrukken geleverd, die het stuk van Haasloop Werner moeten heeten te illustreren? Toch laten ze zich nog eenigzins zien - dan het plaatje bij Donkersloots *Teunis-Oom* is beneden kritiek, en het smakelooste dat ons ooit onder de oogen kwam. De teekenaar heeft evenmin begrip van proportie als van perspectief, en het orgaan van den smaak is bij hem volstrekt niet ontwikkeld. Die dame en heer welke het tooneel uit het hoekhuis aanstaren en de koetsier op den omnibus zijn, ja, wat? maar toch blijken dat Muller te Nijmegen geen aanbevelenswaardige lithograaf is om iets te illustreren - ja zelf onbekwaam om kinderprenten te vervaardigen, wijl wansmaak voor de jeugd nog verderfelijker is dan voor volwassenen. O die steendrukkers! Zoo wij ten onzent al één reus bezitten - het heirleger der dwergen in dit vak is ontelbaar.

De Drenthsche volks-almanak heeft dan ook teregt begrepen, dat het beter was *geen* platen te geven dan slechte, schoon wij meenen, dat de oorzaak dieper ligt, namelijk in de verzwaring der kosten van het boekje, dat anders misschien zijn bestaan niet zou kunnen rekken. Wij juichen dat denkbeeld volkomen toe, en het bewijst voor de Drenthsche degelijkheid, al noemt een enkele het ook deunlieid, omdat de Drenth bekend staat als een vasthouder en, in dit opzigt een man is van onze eeuw, al kent hij misschien het woord behouder niet, evenmin als de zaak. Toch moet den Drenthschen volksalmanak de lof worden nagegeven, dat zijne plaatjes altijd bevallig waren - gelijk zijn inhoud doorgaans voortreffelijk was en evenzeer uitmuntte door degelijkheid. Wij gelooven dat het eigenaardige van zijne provincie hierin wordt weergegeven. Of was Drenthe ook reeds lang zelve niet het voorwerp der navorschingen van oudheidkenners? En hebben deze het niet gezegd dat het een zeer belangwekkend landschap was? Gij hebt echter nooit vernomen dat men naar die provincie gelijk naar Gelderland ging om zich eenige zomerdagen of weken voor amusement daar op te houden: de dorre vlakten en duinen leveren geene bloemen op; zoo is het ook hier. Bloemen die het volkboeijen, vindt gij in dezen almanak niet. Deze schijnen er zelf veel minder in voor te komen dan vroeger. Ons heugt een tijd toen S.J. van den Bergh, ten Kate, de Kanter, van Lennep

uit de verte kwamen en Lesturgeon, Bennink Janssonius en van der Veen uit de Drenthenaren zelve het met hunne bloemen beschonken. Nu vinden wij er niets dan één lieflijk Duitsch bloempje dat hier op de eenzame heide allervreemdst staat, en ééne oude verlepte bloem, zoo leelijk en onooglijk als zeker nooit op een Drenthsche mestvaalt groeide. Het is NB. een 'vrolijk lied', dat zestien jaren gelegen heeft en toen gemaakt was op een 'schoonen ruiker frisch van geuren,' op een 'schoonste bloemenkroon' die *vijftig* jaren gebloeid had, dat is op - een leesgezelschap.

> Eere zij de hand geheven *geheven*,
> Die den ruiker zamenvlocht;

dat is zeker hij die voor een halve eeuw het leesgezelschap oprigtte. Voor het overige vindt men niets. Aan het hoofd van elke maand in den kalender lezen wij enkele goede en niets beteekenende en alledaagsche spreuken en gezegden van allerlei mannen - behalve van Drenthenaren; gezegden die volstrekt niet in eenige betrekking staan tot de maanden waarbij zij zijn geplaatst. De historische bijzonderheden die men hier vroeger vond verdienden hare plaats beter. Den Drenthschen Volks-almanak houden wij het geenszins ten goede dat hij den naam van Volks-almanak draagt. Het is alles wetenschappelijk wat hier geleverd wordt door de heeren S.G. en diens zoon M^{r}. L. Oldenhuis Gratama. De eerste schreef over *het regt van beklemming in Drenthe*, de andere 1° *Fragmentarische geschiedkundige herinneringen aan 't landschap Drenthe uit het laatste gedeelte der XVI*^{de} *eeuw*, in *verband tot de geschiedenis des Vaderlands*, die allerbelangrijkst zijn vooral voor den geschiedvorscher van dat voor de Nederlanden zoo hoogst gewigtige en in de uitkomst gezegende tijdperk. Menige onbekende bijzonderheid komt daardoor in 't licht; 2° *Privilegien op 't stuk van belastingen in vroegeren tijd*, 3° *vijf authentieke stukken van de oprigting van het Collegie van gedeputeerde Staten in 't Landschap Drenthe in* 1600 *en* 1601, waaruit op nieuw blijkt dat verbeteringen, door den tijd geboden, altijd tegenstand ontmoeten, omdat ze ingrijpen in de magt van hen, die zij dikwijls alleen bezigen om anderen te knevelen en den despoot te spelen. Daarmede willen we echter niet gecenseerd worden toe te stemmen dat alle veranderingen verbeteringen zijn: aan het nieuwe kleeft altijd ook iets gebrekkigs, omdat het ook het werk van menschen is en ieder mensch kan feilen als hij iets daarstelt naar zijne individueele meening: zoo zijn er om b.v. iets op te noemen op historiesch terrein, die de geschiedenis van Engeland door Macaulay niet van partijdigheid vrijpleiten omdat ze andere staatkundige inzigten zijn toegedaan dan die hij verdedigt. Deze opmerking moge al niet nieuw zijn, om hare waarheid sta zij hier echter nogmaals geschreven. De overige Drenthsche medewerkers zijn D.H. v.d. S en P.S. van der Scheer. De eerste leverde een aardig stukje in den Drenthschen tongval over *Boas Julfring*, die meende *een Duvel in hoes* te hebben; de tweede gaf een *berigt over de Valtherbrug en Hunsow*. De Leidsche Heeren L.I.F. Janssen, Prof. J. de Wal en J.T. Bodel Nijenhuis hebben van hunne belangstelling in het jaarboekje blijken gegeven; de eerste door het mededeel en van een *merkwaardige oud-germaansche ontdekking te Odoorn*, die tot het tijdperk, waarin de Romeinen in onze gewesten verkeerden behoort, en zeker

niet later is dan van de 5de eeuw; de tweede door *De Deensche veldoverste Hendrik Ruse, een geboren Drenthenaar*, 't geen in tegenspraak is met de vroeger door Mr. J.C. de Jonge vooruitgezette meening als of Ruse een geboren Groninger was. Prof, de Wal bewijst, naar aanleiding van een door zijn in 1679 te Leiden gedoceerd hebbend ambtgenoot Böckelmann uitgesproken redevoering dat hij te Ruinen het levenslicht zag, en dat de vroeger opgegeven afkomst op een dwaling berustte. De laatstgenoemde gaf iets *over de landkaarten der Provincie Drenthe*, waarin ons bevreemdt wat de Heer Bodel Nijenhuis op bladz. 111 schrijft. Hij deelt mede dat er een kaart bestaat van S. Munsterus te Bazel in 1552 uitgegeven, waarop slechts acht dorpen (Roden, Norch, Gieten, Westerbork, Dieveren, Bleistai, en Dalem) worden opgegeven. Deze schijnen zegt hij dus de oudste dorpen des lands geweest te zijn. En nu deelt hij mede dat er zes jaren later een kaart is uitgegeven van M. Framezzini te Rome, waarop men er acht-en-dertig aantreft. De geleerde schrijver zal toch niet meenen dat die dertig dorpen in 6 jaren tijds als uit den grond waren opgerezen. In die dagen had Drenthe, evenmin als nu, daartoe aanleiding; 't was geen Californië. Maar bovendien blijkt het uit de bekende opgave van Magnin (geschiedkundig overzigt der Besturen in Drenthe 2, blz. 128) dat Andreas Bisschop van Utrecht aan de kerk van St. Plechelrnus te Oldenzaal reeds in 1139 de jaarlijksche inkomsten had afgestaan die opgebragt werden uit de kerken te Anlo, Beilen, Vries, Eelde en Roderwolde. Bewijs genoeg dat deze dorpen reeds toen evenzeer als de hier ook genoemde dorpen Roden en Norch kerkdorpen waren. Behalve het opgenoemde treft men nog het belangrijke vervolg op *de geschiedenis van Koevorden van de vroegste tijden, en die harer vestingwerken met de omliggende landen*, aan, mede van den heer P.J. van der Scheer, en waarvan ons het vervolg in den volgenden jaargang wordt beloofd, 't geen dus een stille verzekering in zich bevat, dat dit jaarboekje niet als de Groningsche Volks-almanak zal ophouden te bestaan. Wij bejammeren het dat deze laatste niet is verschenen: hij verdiende inderdaad den dood niet. Is de provincie Groningen dan zoo onverschillig in dit opzigt, zij die anders in nationaliteit en ondersteuningszucht boven zoovele andere gewesten uitmunt? Maar dit in 't voorbijgaan. Nog bevat de Drenthenaar een stukje *de vrolijke Johanna* hetwelk in iederen Christelijken almanak op zijn plaats zou zijn; leerzaam, opwekkend en vol van den geest des Christendoms. Het is de mededeeling van een feit, dat zeker niet alledaagsch is en dat gewis zijn oorsprong nam uit een aan Jezus toegewijd hart. Druk en papier prijzende eindigen wij ook prijzende, in de hoop, dat dit boekske nog bestaan moge aan het einde dezer met het begin des jaars ingeslagen, of niet ingeslagen ('t is ons om 't even) halve eeuw.

De Almanak voor Hollandsche blijgeestigen houdt zich staande: dit is een lofspraak, nu er zoo vele jaarboekjes kwijnen, al zijn ze ook pas ontstaan. Toch maakt als bij de meeste almanakken het proza liet minste gedeelte uit. Zou het gemakkelijker zijn verzen te schrijven? Wij gelooven het niet. Maar waar ligt het dan aan dat we meer goede poëten dan prosateurs hebben? Ising heeft altijd een goeden stijl, al heeft hij ook eens een verhaaltje zonder stof of van weinig beteekenend *fonds*. Gerard

debuteert in dit jaarboekje met *Een gelofte*, dat los is verhaald, en verraadt dat de auteur bij verdere studie, in dit vak ‘goed zal worden.’ Donkersloots stuk is niet zeer blijgeestig en Krabbendam?...

> ‘Wie 't schricklyckst van hem zwijgt, heeft allerbest gezeid.’

Het *fragment eener catalogus van merkwaardigheden in* 1950 (*vervolg van het voorgaande jaar*) is ook niet zoo geestig als het in 1850 geleverde fragment.

Het dichterlijke gedeelte is daarentegen in alle opzigten lofwaardig. Gewin, Wijsman, A. van der Hoop, Jr'sz., de Kanter, t.B. (de Bull) Dorbeck, S.J. van den Bergh, van Lennep, van Zeggelen, de Génestet, J. Brester, Az. - ziedaar zooveel namen, die iets goeds doen verwachten, en zeker zijn de meeste der door hen hier geplaatste stukjes in dit jaarboekje op hunne plaats. Aan de Génestet, van Zeggelen en van der Hoop en Gewin komt echter de lauwer toe. *In de bibliotheek van zekeren liefhebber*, door den eerstgemelden, is reeds elders[1)] als proeve gegeven, even als *de Wraak*,[2)] van van Zeggelen. We willen dus een andere proeve mededeelen, en kiezen daartoe omdat het algemeener is dan dat van Gewin, van der Hoops van geest en opmerkingen overvloeijende:

Het twaalfde.
(Piepa's klagt)

‘'t Is al weêr zoo! - 't Was te wachten:
Elf is toch zoo'n raar getal.
Wat al slapelooze nachten,
Die 'k weer overbrengen zal!
‘*Man, kijk eens naar 't grutten-water!*
‘Heb 'k de kleine niet gehoord?
'k Kan 't niet vinden. Och, het staat er.’
Zóó wordt je in je rust gestoord.
't Denkbeeld houd me nu al wakker;
't Maakt me nu al van de kook.
En... Jeannet wordt daaglijks zwakker;
Twalef! 't Is geen gekheid ook!
‘*Waarvan 'k alles zal betalen.*’
Ja, dat is me een duistre zaak!
'k Ben blij, als ik 't jaar kan halen,
Zonder dat ik schulden maak.
En nu weer zoo'n exterátje,
Kind'ren zijn een groote schat,
Maar ze brengen niets in 't laadje;
't Tegendeel, je beurs wordt plat.
Kon het mij om 't geld niet schelen,
'k Riep zoo luid geen *Ach* en *Wee!*
'k Kan nog twalef spruiten velen,
Bragt elk twalef Russen meê!
En mijn vrouw.... zóó zijn de vrouwen
't Helpt wat of 'k er iets van zeg-
Gaf laatst, toen de meid ging trouwen,
Al haar oude luijers weg,
Al de feitels, al de sloopen.

1) Leeskabinet.
2) Recensent - algemeen letterlievend maandschrift.

Vuurmand, wieg zijn niet meer goed,
Ik moet nieuwe en ijz'ren koopen:
'Wie die 't thans met manden doet?'

Br... De baker! - God mag weten,
Waar dat mensch het voedsel laat;
Nooit heeft zij genoeg gegeten;
Ze is aan koffij nooit verzaad,
Koffij,... bleef het maar bij koffij!
Maar, mijn arme Rijnsche wijn!
Vraag het aan vrouw Vetklomp, of hij
Haar niet meer ten prooi zal zijn?
Volgt de min. - 't Is om te beven.
Dat 's drie gulden in de week;
Verder.... moet zij nooit bekeven,
Of haar zog raakt van zijn streek,
Zoo ze 't heeft.... want, is 't afwezig,
Dan, der duiv'len list is groot!
Houdt zij 't kind met dotten bezig,
En het sterft den hongerdood.
Hongerdood! - Verschriklijk lijden!
Elken morgen, zal ik dan
Drie en dertig bootrams snijden,
Ik, die 't voor mijzelv' niet kan!
Koffij schenken. - Kopjes wasschen,'
Dat mankeert er nog maar aan!
'k Moet op al de kinders passen
Of ze wel naar school toegaan;
Of ze wel hun morskiel dragen;

Of de meid Koos, Mientje en Bram,
Deugdelijk, wel alle dagen,
Reinigt met de fijne kam.

'Pa, wat vleesch nog!' 'k Heb geen boter!'
'Pa, wat groente,' 'Pa, wat gort!'
'Hé, de peer van Bram is grooter!'
'Koos heeft op mijn kiel gestort!'
''k Heb geen boek om op te zitten!
Pieter schopt me.' 'Pa, Pepa!
Karel gooit met pruimenpitten.'
''k Lust geen rijst meer, Akebá!'
Die muzijk moet 'k 's middags slikken;
Is Mama er, ze zijn zoet;
'k Hoor geen gillen, schreeuwen, snikken;
Ben 'k alleen! - Sta, houd je goed!

'k Kocht in 't voorjaar nieuwe kleeden
Voor de trappen en 't portaal;
Eer die kraamkuur is geleden,
Zijn ze door visites kaal.
.....
.....
'k Durf van 't ergste niet gewagen,
Zoo 't een tweeling, bijgeval!...
Neen! Die ramp zou 'k niet verdragen.-
Twalef is een rond getal.
'k Zie Jeannet... mag niets merken;
Zij is al niet extra frisch;
Kom, laat mij de troostgrond sterken:
Dat het m' EIGEN *kind toch is*!

A. VAN DER HOOP. Jr'szoon.

Na nu nog gunstig te hebben gesproken van de parodie op Claudius' *voor mijn hond* door J. van Weerden, van *wetenschap en vorstengunst* eens ongenoemden en van het puntdicht *de jonkheer en de dichter* gaan wij over tot den laatst aangekondigden almanak - dien voor de jeugd - en wat nu van dezen te zeggen? Vooruitgang schijnt zijn leus niet te wezen. Toen mevr. van Meerten en Robidé van der Aa dien bezorgden was er zeker menige jaargang die boven dezen stond, zoowel wat het uiterlijk betreft als het innerlijk. Vergelijkt men in beide opzigten dit bundeltje met andere kinderwerkjes, bijvoorbeeld met *Bemint elkander*, onlangs bij gebroeders Willems uitgegeven, dan zal men zeker aan 't laatste den palm toekennen; schoon ook voor kinderen geschreven, verheft het zich boven het kinderachtige. De moraal is doorgaans te prijzen - maar om voor de jeugd te schrijven - non omnes Kokki enz. Intusschen moeten we de waarheid huldigen en *De arme beeldjeskoop* en *Prins Maurits of kinderen sterven ook* gunstig vermelden, zoo ook een enkel versje, schoon wij, als we eenige roeping gevoelden voor kindergedichtjes wij ons zelven, dunkt ons, andere eischen doen zouden. De vorm doet er schier alles bij af, en als men vrije keuze heeft, kan men ze zeker beter schrijven dan *Op 's konings verjaardag*. Een kind toch zal wel nooit zeggen:

Een kroon drukt altijd zwaar.

Daarentegen zijn *Karel en Pieter* en *Spoken* allerliefst.

De druk is vet genoeg en de platen door Mieling, wie weet voor hoe'n prijsje gemaakt, en daarom... 't woord moet er uit - abominabel. In één woord het geheel van dit boekje heeft iets zeer middelmatigs, iets, dat naar de lamp riekt en iets, dat ons het: is 't ook alleen om den broode? op de lippen legt. Wij hopen dat een volgende jaargang die vraag zal logenstraffen.

De Drenthenaar gaf ons de bede die bij 2 Sam. XVIII: 5 staat te lezen ten beste; wij verzoeken de redacteurs, auteurs, uitgevers, drukkers, steenteekenaars en correctors zich te herinneren wat er staat 2 Petri III: 14.-

1853

Eene geschiedenis van gebeurtenissen die niet gebeurd zijn, door Dr. G. Oelsner Monmerqué. Uit het Hoogduitsch vertaald door E. de Romar. Leeuwarden. O.J. Eekma. 1850. Met eene herinnering aan Gregoor VII, of de strijd tusschen Kerk en Staat in de XI eeuw, door J.H. Sonstral, te Amsterdam, bij G.J.A. Beijerinck.

Toen wijlen Iselin het waagde om zijne hoop en verwachting aangaande eene betere toekomst mede te deelen, schreef de achtenswaardige geleerde zijne: ‘Droomen van een menschenvriend;’ elders waagt men het ‘onze Toekomst’, te schetsen; - de heer doctor Oelsner Monmerqué geeft ons een Geschiedenis(?) van gebeurtenissen, die niet gebeurd zijn - en ook wel niet gebeuren zullen. Hij had zijne prognosticatiën gerustelijk ‘droomen’ mogen noemen. Hij waagt het om te voorspellen, hoe ingewikkeld, hoe spoedig afgespeeld en van welken einduitslag gevolgd, het groote drama der wereldgebeurtenissen zal zijn na betrekkelijk korten tijd. Wij hebben binnen een paar jaren, volgens onzen doctor, in Frankrijk eene restauratie met de oude fouten en daarna eene schier vreedzame, hoogst beleefde omwenteling te wachten, waarvan de schokken naauwelijks voelbaar zullen zijn, waarbij, om toch eene afspiegeling van de dingen van voor zestig jaren te hebben, de guillotine maar een beetje zal werken, en er in plaats van eene godin der rede eene godin der vrijheid zal worden rondgevoerd in triomf. De romantiesche inkleeding is niet zeer nieuw. Het is een *roman de tendance*, waarin vrouwen, spel met opligterij, heillooze politiek, staatkundige en geestelijke heerschzucht de kleuren leveren om Frankrijks politieken en zedelijken toestand voor te stellen. Het kleed is bont genoeg, de voorstelling niet boven het middelmatige; de toestanden der Fransche maatschappij worden oppervlakkig genoeg geschetst, en door het geheele boek heen slingert men op eene hoogst onbehagelijke wijze van het minutieuze tot gewigtige onderwerpen en vragen van den tijd en *vice versâ*. Wij dachten er bij aan wat Göthe Faust laat zeggen:

> Heisze Magister, heisze Doctor gar,
> Und ziehe schon an die zehen Jahr',
> Herauf, herab, und quer und krumm,
> Meine Schüler an der Nase herum.

Gelukkig zegt de Heer Oelsner-Monmerqué, in de Voorrede, dat zijne voorstelling op eene misschien verkeerde, doch in allen gevalle gewetensvolle (Sic! Vertaler), en hem geheel eigene opvatting (monomanie?) der Fransche toestanden berust.

Zijne schets van de te wachten restauratie is donker. Aristokratie en priester-regering meer dan in de middeneeuwen. ‘De *goede vaders* Jezuïeten hebben in korteren tijd hunne glansperiode in een' geheel anderen omvang bereikt, als te voren onder Karel X.’ - Het absolutismus is ten uiterste gedreven, de opvoeding des volks *ab ovo* in de handen der geestelijkheid. Duitschland bloeit onder het zoogenoemd drie-koningsbond. (Es sind ihrer Drei, Und nicht ihrer Vier). ‘Het heeft de vier tot vijfjaren sedert Maart 1848, ijverig benut, om zich opregt in broederlijken zin te constitutionaliseren (?) en alle tegenstrevende hinderpalen te overweldigen.’

Het kan ons weinig lusten de politieke *hocus-pocus* van den heer Oelsner-Monmerqué op den voet te volgen. - Evenwel komt hij ons in geenen deele voor

de man te zijn: die ons zal vertellen: *welche Stunde wohl im Reiche der Geister hat geschlagen*. Wij erkennen in onzen tijd, met zoo velen, oen tijd van krisis. De hemel vertoont zich rood; maar de een roept avond- de ander morgenrood, terwijl een derde daarin het droevige rood (de roode republiek) ziet, waaruit zich onweders ontwikkelen. Wij deelen niet in sanguinische verwachtingen, doch vreezen ook niet die algeheele maatschappelijke omkeeringen, ook niet dien terugkeer van het absolutismus en der hierarchie. Wij wachten geen Vandalismus, geen middeneeuwen, maar ook niet den togt per stoom naar het Dorado des lichts en der vrijheid. Het individu keert niet geheel tot zijn vorigen toestand terug. Hij kan van beter slechter, van slechter beter worden; toch blijven de sporen van zijn vroegeren toestand, en ook de schijnbare achteruitgang kan geen geheele terugkeer zijn tot het verledene. Dat is nòg meer het geval in het leven der volken. De oude beschaving kon te gronde gaan, omdat het minder eene zedelijke beschaving was, maar vooral omdat zij niet wortelde in eene godsdienst die niet van deze wereld is. De hierarchie kan niet terugkeeren - en in de eerste plaats in Frankrijk niet terugkeeren; omdat de ideeën des tijds, zoowel betere als in den grond meer verkeerde, zich daartegen kanten. Wij willen evenwel niet zeggen dat zij niets zou kunnen, wanneer wij ook beweren, dat zij niet meer zoo alles zal kunnen. Maar al kon zij hare magt vestigen, het zou niet eene zoo uitgebreide, allesbeheerschende kunnen zijn. De waarheid wordt beter en algemeener erkend, volken en menschen beseffen hun regt op vrijheid, de drukkunst heeft hun het orgaan verschaft om klagt en grief luid te doen worden en op te roepen tot algemeen verzet. De humaniteit is te zeer doorgedrongen, dan dat een religieus of politiek kannibalismus zich kan organiseren. Men duldt den gewetensdwang niet meer. Pogingen die werden aangewend om dezen ten troon te heffen, leden schier terstond schipbreuk; - adres aan *l'Univers*, waartegen zich eene zoo krachtige stem van een hooggeplaatste in de kerk verhief, - adres aan Sardiniës houding! Men kan nog hier en daar voor eene poos eene nationaliteit onderdrukken; men kan het de menschheid niet meer. De middeneeuwen keeren niet. Zij zijn onmogelijk en onnoodig.

Hadden wij aan de vrees van den heer Oelsner-Monmerqué nog eenig gewigt kunnen hechten, wij werden daarvoor bewaard door de lezing van een ander werk, dat wij bij deze gelegenheid onzen lezers gaarne herinneren. Wij hadden juist *Gregoor VII, of de strijd tusschen Kerk en Staat in de elfde eeuw, door J.H. Sonstral*, predikant aan den Helder, ter hand genomen. - Dat werk mogt reeds voor eenige jaren het licht zien, wij hernieuwen gaarne de herinnering daaraan, vooral omdat het velen in onze dagen in den hemel en op aarde kan doen vinden, wat kan gerust stellen en doen hopen, terwijl het anderen ter waarschuwing kan strekken. Helder en in het algemeen ordelijk en geregeld, trouw en waardig als in een' spiegel, zien wij daar de dagen geschetst, waarin op de gelegde grondslagen Rome's magt werd opgetrokken, die grondslagen werden verbreed. Wij zien daar, wat de hierarchie wil, wat zij eens kon; doch ook wat zij God dank! niet meer zal vermogen. Onpartijdig zien wij daar den man voorgesteld, die na lang de leiding der zaken in handen te hebben gehad, nu openlijk en bepaald de teugels van het kerkbestuur aanvatte en deze voerde met krachtige

hand, - die in menig opzigt een hervormer der kerk mogt heet en, ondanks hij hare bestemming om geen rijk van deze wereld te wezen vreesselijk miskende, - die van eergierigheid en heerschzucht niet vrij was te pleiten, doch nog meer door het hooge idée van de onafhankelijkheid der kerk werd bestuurd, die de magt der kerk ten top voerde in zijne worstelingen met keizers, vorsten en hoofden dier kerk zelve, en die toch haren val voorbereidde, die zelf zich bereikt zag door de Nemesis, de wreekster der *ΰβËις* en in ballingschap stierf. Is hij het verwezenlijkt ideaal van pauselijke magt en hoogheid, zoo als die op den nek der onderworpen volken en vernederde vorsten troont, wij slaan van die dagen het oog niet op onzen tijd, of wij spreken een *quantum mutatum ab illo!* doch leeren ook niet gerust te wezen tot onverschilligheid toe. De einduitslag van den strijd moete de triomf des lichts en der waarheid wezen, het wanneer? en tot welken prijs? is mede in de hand van ons geslacht en der volgende gelegd door den Bestuurder van álles, maar die ook zijn: 'ik heb u vuur en water, goed en kwaad, dood en leven voorgesteld; grijpt hetgeen gij wilt!' tot zijne mensch en kinderen spreekt. Hij helpt diegenen die zichzelven helpen, is eene waarheid, die ons door de geschiedenis ook door die der kerk wordt gepredikt. Dat werd in hare stichting en uitbreiding; in hare verbastering en vernedering, in hare zuivering en verdediging bevestigd. Wij bevelen den arbeid van den Helderschen leeraar dringend aan.

Doch zoo predikt die geschiedenis ons leering voor onze dagen; althans als zij iets meer wordt dan de bonte beeldengalerij, waar wij komen louter om te beschouwen en een ijdel woord van lof of veroordeeling te spreken. Het werk van den heer Oelsner-Monmerqué berust op eene- op meerdere daadzaken, die les en waarschuwing bevatten. Er zijn er die ons tot het oude, de oude meeningen, de oude praerogatieven van sommige standen, tot den ouden nacht zouden willen terugdringen; er zijn er die al het bestaande zouden willen omverwerpen en de maatschappij tot een chaotischen bajert maken. Veel van het oude kan niet meer en past niet meer, dat nieuwe zou vernieling brengen en ten verderve voeren. Maar hoe moeten wij tusschen die beide vijandige magten staan, onze plaats innemen, het goed regt der waarheid handhaven? Het Christendom, is ons antwoord, moet meer *redelijk* (wij behoeven gelukkig! niet te zeggen, *gemaakt*, maar) opgevat en voorgedragen, de rede moet meer Christelijk worden. En dat doel zal worden bereikt, wanneer de Christelijke leer meer zuiver Evangeliesch wordt verkondigd en aangenomen, als zij meer en meer de levenskracht der menschheid wordt. Zoo wordt zij de waarheid die vrij maakt, vrij van waan, vrij van vreeze, vrij van dwang, maar bovenal vrij van zonde en baatzucht. Geen Gregoriussen dan meer; maar Pascal's, mannen des lichts en der vroomheid! Geen doode letter meer, maar de geest! Die tijden zijn mogelijk nog verre, ja wat wij willen zal in de schatting van velen dweeperij wezen; doch waar is de wezenlijke waarheid, het echte goede, bij hun eerst openbaren, hun eerst optreden, niet daarvoor gehouden?

Wij kunnen den heer de Romar geen dank zeggen voor zijne vertaling. Zij is slecht, krioelend van Germanismen, zoo erg, dat wij die *Moffismen* zouden willen noemen, in enkele woorden en in zinsbouw. Wij zouden eene breede lijst kunnen aan voeren. Een paar volzinnen uit het werk, door ons aangehaald, mogen dienen als een proefje.

Mengelwerk.

De geschiedenissen van Jozef en Jodocus Mispelboom. (Fragment uit een hedendaagschen, burgerlijken, Nederlandschen roman.)

Inleiding.

Onder de vooronderstellingen, die zeer veel grond hebben, behoort deze, dat de lezende wereld gaarne sommige waarheden in het gewaad van den roman ontvangt; de behagelijke, moderne vorm, waaraan men van kindsbeen af gewoon is, waarmede het kinderboekje begint, en de geschiedkundige roman voortgaat. Als de harten en de ooren gesloten zijn, zullen ze geopend worden door den bloemrijken tooverstaf van den roman. Men vergete echter niet, dat er onder de luim en de scherts ernst, hooge ernst kan verborgen zijn, en dat menige type uit het dagelijksch leven, op het papier gebragt, tot iets meer kan dienen dan tot - tijdverdrijf. - Wij zullen de proeve wagen, en zien in hoeverre *deze* geschiedenissen aan het doel van dit Tijdschrift beantwoorden, en daarvan hangt hare voortzetting af; - want, dat ze uit den aard geweldig *rekbaar* zijn, kan aan de opmerkzaamheid van den lezer niet ontsnappen. Wij moeten intusschen hier vooraf nog in het midden brengen dat misschien.... (later wordt deze inleiding en deze volzin voltooid).

Spiritus Asper en *Lenis*.

XVI Hoofdstuk.

> Een kruidenier en zijne vrouw. - Een makelaar en winkelperspectief. - Koop en prijs. - Knipoogen en vorschen. - De lont ruikt en riekt. - Aftogt en kwade vermoedens.

De vorige hoofdstukken hebben u, waarde lezer, de kindsche jaren der broeders Mispelboom medegedeeld. Wij hebben ze voor uwe oogen laten geboren worden, opgroeijen; zij kwamen in en uit de lange kleeren, zij gingen ter school; nu wordt het tijd om hunne jongelingsjaren zoo naauwkeurig mogelijk te beschrijven, en daaruit de kiem van hun volgend, droevig en luisterrijk, helder en duister leven af te leiden; - dat noemen de geleerden eene genetische ontwikkeling - trapsgewijze ontwikkeling. - De kennis welke de voorgaande hoofdstukken u van het merkwaardige broederpaar hebben aangebragt, is echter volstrekt noodig, om deze en de volgende capita te kunnen begrijpen. Gelief ze dus nog eens even over te lezen, en ons thans verder getrouwelijk aan de hand te gaan.

Vader Mispelboom dreef, zoo als we in het zesde Hoofdstuk u ontdekten, eenen

gezegenden handel in kruidenierswaren; maar hij was meer dan men achter hem zocht. Hij stond van den maandag tot den zaturdagavond laat, in den ruimen, welbeklanten winkel, en had de handen vol met afgeven, afwegen en ook met ontvangen, - en met annoteeren; want de goede, zwaarlijvige, roodwangige man, met het helder witte voorschoot, en het licht grijze buisje, was zeer mild en vertrouwelijk van aard. Hij was een dergenen, die zeer goed het verschil tusschen onverantwoordelijk paarden- en betamelijk ossen-rookvleesch kennen; die ook weten dat de *echte* Genua-olie zeer sekuur uit de Duitsche en Belgische fabrieken kan ontboden worden; die onderzocht had, hoedanig men gemalen en gebrande puike Java-koffij met zekere surrogaten en attributen uit het *plantenrijk* kan verbeteren en veredelen; dat alles wist vader Mispelboom, maar hij was toch nog eerlijk genoeg om te zeggen, *dat* hij het *wist*, en meermalen donderde hij eene eigenaardige boetrede uit over de laaghartige confraters, wier geweten in verbazenden omvang toenam, naarmate de dagelijksche geldlade een grooter luchtledig vertoonde. - Vader Mispelboom wilde twee dingen: eerst voor een eerlijk koopman en winkelier gehouden worden, en ten tweede, hij wilde dat inderdaad *zijn*; twee zaken, die hier beneden bij kruideniers en *andere* waardige menschen niet altijd gepaard gaan. Sedert dertig jaren behoorde hij onder de fatsoenlijke burgermenschen; hij was buitendat lidmaat der Gereformeerde Kerk, wijkmeester, en mede lid van het Nut van 't Algegemeen, tevens was hij met zijne vrouw lid van eene sociëteit buiten de stadspoort, en had om de veertien dagen een kransje met zwagers en vrienden, waar koffij en wijn werd gepresenteerd en ook gedronken; de man was even over de vijftig; - maar wij hebben hem u reeds geschetst in de vorige hoofdstukken.

Nog iets: hij was gehuwd - en wel zeer gelukkig.

Op zekeren dag - - allergelukkigste zinsnede voor den schrijver, als hij *deze* veelbelovende *drie* woorden mag schrijven! want nu komt er stellig een incident, een onverwacht persoon optreden, de wind schiet op eens uit een anderen hoek; er komen nieuwe zaken uit het brein van den auteur, en uit zijn inktkoker te voorschijn. O drietal gewenschte en afgebeden woorden: - Op zekeren dag - - kwam er in den winkel van den trouwhartigen man, die juist zes nieuwe rijksdaalders had ontvangen, en een derzelve met bedenkelijk gelaat beschouwde, omdat hij twijfelde, of dit Mammonskind van zuiver allooi was - er kwam een welbekend heer, een vriend, en tevens, wat *meer* zegt, een makelaar! *zijn* makelaar. - De oorspronkelijke verhouding van een en makelaar tot een koopman of winkelier is allerbelangrijkst: de opperman die den metselaar de kalk en de steenen aanbrengt; de apotheker die de onfeilbare recepten voor den geneesheer vervaardigt, of het wandelend en pratend goederen-magazijn, dat de monsters uitpakt en de ledige planken, vaten, bussen en kisten voorziet; dat is de verhouding van den makelaar - een menschenvriend, in den rijksten zin des woords - eene soort van aardsche, altijd zeer beperkte voorzienigheid, die het belang van den handelaar met zijn eigen belang laat worstelen op leven en dood; de groote en noodzakelijke man in de merkantiele wereld, met twee uitgestrekte armen: hier uitgespreid naar den groothandelaar, naar het entrepôtdok, of naar het pakhuis (de regterhand), daar de andere, uitgestrekt

naar de opene, kleinere winkels zijner heeren patronen (de linkerhand); zoo staat hij midden tusschen de groote en kleine kooplieden, en toch to onen zij, dat zelfs hier, volgens de Schrift: ‘de eene hand niet weet, wat de andere doet of geeft, of neemt’ -! - maar dat laten wij in het midden.

't Was op een woensdag morgen, even half één geslagen, toen de makelaar Pieter Pieterse in den winkel trad tot vader Mispelboom. Hij was deze maal niet in volle wapenrusting; hij was niet beladen met monsters en zakken, hij was alleen naar den *in*- en niet naar den *uitwendigen* mensch - een makelaar - Mispelboom reikte hem over de gladbruine, breede toonbank, de gespierde vereelte hand toe, en sprak op vriendelijken toon: - goeden morgen, vriend Pieterse, is er wat goeds aan de hand?

De makelaar Pieterse had de gewoonte, als hem iets gevraagd werd, van welken aard ook, om altijd eerst met de twee voorste vingers tweemaal, soms driemaal over de lippen te wrijven, dan de onderlip over de bovenlip te krullen, dan het regteroog digt te knijpen en ten minste anderhalve minuut te zwijgen; als hij aan deze noodzakelijke vereischten voldaan had, opende hij den mond; heden echter knipte hij driemaal met het regteroog en begon zelfs te glimlagchen.

- Ja beste vriend (niemand heeft zooveel beste vrienden in den winkel, dan een makelaar) daar is wel wat aan de hand voor u en mij, - juist niet over koffij, suiker of rijst - je bent er nog goed meê ingespannen, en ik kom dikwijls genoeg, maar (hier streek hij zich onder de kin) ik had een woordje met je te spreken over den oudste, over Jozef, begrepen?

- Wel man! ga dan maar eens in de binnenkamer, daar zit de vrouw koffij te drinken, ik kom dadelijk als Klaas weêr t'huis komt; ga maar gaauw binnen, dan zullen we hooren wat je in de mars hebt, - en de makelaar Pieterse stapte bedaard en deftig naar binnen.

Vrouw Mispelboom was eene excellente vrouw, eene van die zeldzame, meer en meer zeldzame exemplaren van oud- Hollandsche vlijt, spaarzaamheid, netheid, braafheid; eene vrouw, een wijf, naar vader Cats, dat zegt alles: gij begrijpt dat zij eene ware kruidenierster was geworden, en over alle handelsartikelen ruim zoo verstandig sprak en oordeelde, als haar man, die dagelijks ten minste tienmaal bij zijne getrouwe Saartje kwam, nu met een handvol rijst en gort, dan met een doos pruimen, dan met een graauw papier, waarop gebrande koffijboonen lagen uitgespreid, en haar vroeg: zeg eens, mijn kind, wat dunkt ge daarvan? Kan dat er zóó door, of moeten we daar wat anders op vinden? - dan beschouwde en beoordeelde de verstandige huisvrouw elk corpus delicti met naauwkeurige oogen, en sprak het beslissend vonnis uit. - Vader Mispelboom sprak dan verder niet, trippelde weêr naar zijn winkel, deed, altijd en getrouwelijk, ten gevolge van het advies en de resolutie en de conclusie van moeder Saartje, en bevond er zich altijd zeer goed bij. - Zulk eene vrouw is een apart gebed, een huis vol kinderen, een braaf echtgenoot, goud en zegen waard!

Als de brave, goede moeder, regt in haar nopjes was, als ze beide een goed jaar hadden afgesloten, of een warme, fiksche preek gehoord, of een wanhopigen, uitgestelden, verloren post binnen ge-

kregen, of een hartelijk bezoek hadden ontvangen, dan sprak de cordate vrouw, op een innemenden, wegslependen toon:

- Wel, wel, Mispeltje, - en Mispeltje hernam:

- Nu, beste, goede Saartje lief!

Daar lag harmonie en ook melodie in die woorden, de reine liefde was hier toonzetter geworden - 't huiselijk stuk stond uit b- mol.

De heer Pieterse, beëedigd makelaar, zat in de tamelijk naauwe, donkere binnenkamer (want het licht van den dag werd eerst door de winkelruiten, dan door die van het binnenvertrek zelve behoorlijk getemperd en gefiltreerd) tegenover het waardige echtpaar, en knipte altijd met het regteroog; hij had reeds gedurende omstreeks vijf minuten met het quasi-zilveren lepeltje in het kopje koffij geroerd en begon eindelijk: - Beste Vriend! ik heb iemand noodig in mijn zaak, want mijn bediende gaat naar de Oost, 't was anders een fiksche jongen, eerlijk, trouw, braaf, patent! - op de beurs t'huis en met de zaken bekend; nu heb ik gedacht of vriend Mispelboom ook ambitie had, om zijn oudsten jongen, Jozef, je weet wel wien ik meen, aan mij over te doen, eerst om te proberen: maar het zal wel gaan, dat weet ik al vooreerst en later (hij roerde nog wat harder) om... als alles wèl gaat... in mijne affaire te komen. Jelui moet er nu maar rond en ferm voor uitkomen, vrienden, we kennen elkaâr reeds lang, kom aan, kan de koop heden nog gesloten?

Mispelboom keek den makelaar eerst in het gezigt, toen strak naar den zolder, vestigde zijn oog op een groote dikke spinnekop, die juist naar beneden zakte langs het hooge venster. - Vrouw Saartje keek den man niet minder strak aan, en Pieterse dronk in zeer langzame teugen de kop ledig, en vischte den boôm witte suiker allerbedaardst op, en likte toen het lepeltje nog eens af.

- Mag ik eens een woordje in die zaak spreken, manlief, - sprak zij, en eer manlief nog kon antwoorden, en dat was trouwens evenmin *zijn* voornemen, als *hare* verwachting in dezen, liet zij zich aldus hooren: - 't Is wel heel extra vereerend voor mij en mijn man, ik wil zeggen voor mijn man en mij, dat u zoo bijzonder op Jozef reflecteert, en hem onder uwe hoede wilt nemen, en we zijn er eigenlijk meê verlegen; maar, maar, de jongen - hij is nu zeventien jaren, heeft volstrekt geen liefhebberij in het vak, volstrekt niet, we weten - manlief, is het niet waar? (Mispel knikte reeds *voor* dat de volzin geëindigd was) niet, wat met den knaap te beginnen; hij wil niet in den handel, hij heeft er een gruwelijke aversiteit van, hij heeft ons verleden week nog gebeden en gesmeekt, om hem te laten studeren; hij zit altijd met zijn neus in de boeken, in allerlei vreemde boeken, met letters daar geen Christenziel wijs uit kan worden, of - manlief, is 't niet zoo? - (geknik) hij maakt verzen, allemaal op rijm, en loopt hier op de bovenkamer als een bezeten mensch heen en weêr, en bromt en schreeuwt het uit, - dan valt hij in zijn stoel neder, en zucht zoo, dat iemand het hart zoude breken, - en als we 's avonds het licht niet wegnamen, zat hij den geheelen nacht op, altijd in die boeken, altijd lezen en schrijven. Nu vraag ik u, mijnheer Pieterse, kunt ge zulk een jongen, zulk een onhandelbaar persoon gebruiken? hij zou de koffij- en thee-monsters allemaal gaan berijmen, vriendlief - als wij er geen weg mede weten, gij zeker nog veel minder - ik vind het anders heel

beleefd en vereerend van u, om zoo op onzen oudsten jongen te reflecteeren - dat meen ik waarlijk - goede mijnheer Pieterse - en de goede Mispelboom knikte onophoudelijk.

Maar de makelaar had er andere gedachten over, en sprak: - Juist, omdat ge me dat alles daar zoo zegt, oordeel ik het - en ik heb ondervinding in mijn vak, en ook nog van heel wat andere dingen, - oordeel ik het allernoodzakelijkst en nuttig voor den snaak, dat hij aan den slag raakt; dat hem die malle grillen uit den kop gaan, dat hij eens vroeger of later (Pieterse verhief de stem merkbaar en knipoogde sterker) zijn braven vader in de loopende zaken ter hand ga, en eens een knappe kerel, en een solide makelaar worde, en niet een halfbakken geleerde, een verwaande kamermuffer, een rijmelaar, maar een steun van Amstels beurs - begrepen, vrienden, - en nu om 's hemels wil, zeg me toch wat wil de jonkman worden - ei wat?

- Dominé, dominé! - riepen vader en moeder Mispelboom te gelijk.

- Dacht ik het niet, riep Pieterse, en lachte met zeer bittere verontwaardiging - dominé, ook al dominé! alsof er niet genoeg burgerjongens waren, die eens studentje willen spelen, en dan een Weleerwaarde worden? Dominé, alsof daar zooveel heil meê te halen ware! preken, preken willen die jongens, preken voor de luì, volle kerken, veel bombarie, dan boeken en preken uitgeven, en ook al in de synode zitten, ja wat niet al? Hoor, een fiksch, eerlijk kruidenier is net zoo goed, als zulk een dominé, al heeft hij een renommée en een loop als van der Hoeven of Oosterzee, of wie ge er meer belieft bij te noemen, en als Jozef nu eens wat zwak van borst wordt, of het dominé's-genie zakt hem in de schoenen, of hij blijft in zijn examen steken, of hij krijgt geen beroep, of hij valt niet in den smaak der orthodoxe gemeente, wat dan, wat dan, ik vraag het u? is het dan niet honderd percent beter, om bij tijds met de grove bijl er in te hakken, en hem gaauw en secuur aan den kost te helpen? Kom aan beste vrienden! zeg me nu eens of ik dat alles zoo glad verkeerd inzie?

Vader Mispelboom, als aangesprokene, nam het woord, en antwoordde in tamelijk afgebrokene volzinnen: - Volmaakt waar, ik ben het geheel met u eens, vriend Pieterse! ik heb er geen jota tegen in te brengen, 't is als uit mijn ziel gesproken; ik had den jongen zoo graag, juist als ik, een winkelier, die met de eigen handen den kost verdient, maar - maar, als er, zoo als u daareven hebt gezegd, een dominé's-genie, of zoo wat van dien aard in hem stak, onze Lieve Heer (hier greep de man naar zijn oude vilten petje) heeft hem daartoe geroepen, en hij is er niet af te brengen, en hij is niet te bewegen, en we kunnen hem niet overutigen, en we weten er eindelijk geen raad meê, dan, dan mijnheer Pieterse, dan weten we geen raad, en zullen maar moeten toegeven, en Jozef laten studeren; te meer nog (Mispeltje keek zijne wederhelft over den schouder aan) omdat moeder meer dan eens heeft gezegd, dat als er onder de twee jongens, bijgeval, - men kon het niet weten - een fiksche predikant werd gevonden, die de familie eer aandeed, en ergens in Gelderland beroepen werd, en met een aanzienlijk, niet onbemiddeld meisje, naderhand trouwde, dat - wilde ik zeggen - in zoo'n bijzonder geval, het best ware, om in Gods naam den jongen zijn zin maar te laten, en hem uit den

handel te houden. - Saartje lief (de echtgenoot keerde zich geheel om op zijn stoel, en zag zijne vrouw hoogst ernstig aan) Saartje lief, u denkt er immers ook juist zoo over, niet waar?

De makelaar had onophoudelijk met het handvatsel van het lepeltje tegen het ledige kopje getikt, en schoof al heen en weder op de zwart trijpen zitting des stoels, hij liet de goede vrouw niet aan het woord.

- Welnu zoo hoor ik het, dan wilt ge mijn bod niet aannemen, en den koop niet sluiten? ik kan 't niet helpen, ik meende het goed met u altemaal, laat Jozef dan voor mijn part verzen en preken maken, zoo hard hij kan, en zie eens wat er uit groeijen zal; ik had gedacht, de knaap was zoo juist mijn portuur; hij kon later bij mij in de zaak komen, en dan had, buitendat (hier keek Pieterse scherp naar man en vrouw) mijn lieve Stientje, mijn eenigst kind, zoo graag, dat er iemand van de vrienden en kennissen en geen vreemde bij mij was, om mij te assisteren; - ge weet Stientje is een knappen, flinke deern, bij de pinken, net zoo als gij, moeder Mispelboom, - maar dat houden we nu voor afgeschreven en afgedaan. 't Spijt me, ja 't spijt me bij men ziel, en 't zal Stientje ook spijten, ik dacht niet dat de vrienden hier zoo magtig op dominés gesteld waren, maar ik kan 't niet gebeteren.

Pieter Pieterse stond wat haastig op, schoof den stoel wat heel hard op zijde, groette het echtpaar en stapte of kloste tamelijk luid over de houten planken van den winkel naar buiten.

Vader en moeder Mispelboom zaten een oogenblik stil en nadenkend, eindelijk sprak de laatste: - manlief, Mispeltje! hebt ge 't wel gemerkt, daar zit wat achter; - jufvrouw Stientje is ook in 't spel; hoor, ik begin de geheele zaak iet of wat te wantrouwen - dat is niet zuiver!

En vader Mispelboom ging weder achter de toonbank en mompelde onophoudelijk bij zichzelven: - Stientje, Stientje! -? Saar heeft gelijk, wat heeft Stientje met Jozef te maken?

XVII Hoofdstuk.

De kruidenierszoon en zijne ouders. - Kostschool en kostelijke prospectus. - Vorming. - Knappe jongens. - Dank uit den winkel. - Twee ouders en een zoon. - Moeders liefde. - Vaders drift. - Een storm. - Kalmte. - Oorbiecht en verrukking. - Een knorrige winkelier.

Daar zijn in Nederland en elders zeer brave burgerouders, die hunne kinderen van het mannelijk geslacht bij voorkeur op eene buitenschool *doen*, ja *doen*, ergens te B., K., O., Z., waar het, zoo als dit in den handel past, ‘goed en goedkoop’ tevens is; waar (volgens het prospectus) alle mogelijke noodzakelijke dingen voor een Christelijk burgermensch geleerd en onderwezen worden; waar men voor de ligchamelijke, zedelijke en godsdienstige vorming (volgens het prospectus) zorgt, waar men altijd eenige extra-lessen kan nemen, om de vorming te vol- en overvormen, en buiten zekere jaarlijksche contributiën, om den dienstbaren stand te gemoet te komen, ook zilveren lepels en vorken, aan de ontwikkeling (volgens het prospectus) van den jongeling volstrekt niet ontbreken kan of mag of zal. - Voor wakkere burgerlieden is de verzoeking zeer groot, om niet eens of meermaal aan de uitnoodigende stem van zulk een prospectus gehoor te geven; 't heeft zulk een fatsoenlijk air, als de burgerknaap, ondanks zijne ouders en zichzelven, een jonge

heer dreigt te worden, en weder na de leerjaren te huis komt, met al de wetenschappen en de kundigheden, en beschaafde manieren

der meer aanzienlijke wereld tot barstens toe overladen. Inderdaad de verzoeking is hier groot. - Het prospectus opent ongeloofelijk schoone en heldere vooruitzigten.

Vader en moeder Mispelboom waren mede bezweken!

Zij hadden hunne twee zonen, de eenigste afstammelingen van het geslacht der Mispelboomen, naar een kostschool buiten de stad gezonden, de jongelingen toen (vergelijk Hoofdstuk acht en negen) waren op hun elfde en dertiende jaar behoorlijk uitgerust, gewasschen, gekamd, en geschuijerd voor de reis, en toen verzonden aan het adres van den heer Instituteur. Zij waren geregeld met de zomeren winter-vacantie weder te huis gekomen, waren toen weder verzonden, en altijd behoorlijk aangekomen en ontvangen, ze hadden van alles geleerd. Het schoolgeld met de kleine geannexeerde rekeningen, was altijd prompt op den datum voldaan, en ook *daarom* was de heer kostschoolhouder, blijkens het hoogst vereerend getuigschrift over de twee jonge heeren, Jozef en Jodocus, mede hoogst voldaan, en had buiten dat, in een aparten brief vol dankbaarheid (en ook voor de recommandatie bij anderen) aan den *Wel Edelen Heer* Mispelboom, koopman enz. bepaald aangeraden, om den oudsten zoon Jozef, voor het een of andere vak der studie op te leiden, aangezien er bij hem, onder de leiding van den heer kostschoolhouder (en ook geheel volgens het prospectus) een uitstekende en zeldzame aanleg voor de wetenschappen was ontkiemd, ontwikkeld en met zorg gekoesterd. - Deze indrukmakende brief van den heer kostschoolhouder, gevoegd bij het gezond en welgedaan uiterlijk der twee jonge heeren van buiten, bij het heldere, welbewasschen, keurig verstelde boven- en onder-linnengoed der twee zonen, alles voltallig naar het merk J.M., en het getuigschrift - bragt eene kennelijke uitwerking op de brave ouderharten te weeg, in die mate, dat zeer spoedig een baaltje beste koffij, vergezeld van een kistje pruimedanten en een dito Malagarozijnen, als een welsprekend en krachtig antwoord aan den heer kostschoolhouder werd afgezonden, en nog wel franko.

De zonen waren te huis, waren immers volleerd, uitgenomen de belijdenis, en deze zoude nu de eerekroon op het werk zetten. Het gezin was weder in zijn geheel. Jodocus ging dadelijk om de familie weder wat te leeren kennen, voor een paar maanden naar tante K. te F. Hij was nog jeugdig genoeg - later zullen we hem zien; maar Jozef bleef te huis, kreeg een eigen kamertje boven op de eerste verdieping; hij installeerde zich behoorlijk, pakte zijn boeltje uit, lag zijne boeken eerst naar vervolg op tafel, en toen kwamen er weêr boeken, oud en nieuw, altijd boeken uit den koffer. Vervolgens heeft hij zijne kleederen aan den kapstok opgehangen, en ging toen de boeken nazien en uitzoeken; de knaap was stil gelukkig, en vergat voor eenige oogenblikken dat hij, niet meer bij den heer kostschoolhouder, maar bij zijn - ouders - in den kost, in de leer zoude komen. - Op den tweeden dag na zijne tehuiskomst, toen hij boven druk bezig was, om alles op orde te brengen in zijn vertrekje, kwamen vader en moeder den beminden oudsten zoon bezoeken, en wij gevoelen ons genoopt het gesprek dat toen gehouden werd, en veel licht over het karakter van den jongeling zal verspreiden, aan onze lezers, naar de natuur, mede te deelen.

Het gesprek op de bovenkamer.

- Goeden morgen, goeden morgen, Jozef! daar komen we nu eens met u spreken. Zie, dat heb je hier al heel aardig op orde gemaakt; maar, mijn hemel! wat een boeken en papieren! Waar hebt ge die opgedaan? nu, daar is wat in te lezen, als je nu niet verstandig en geleerd wordt weet ik het niet - zoo begon de goede moeder - maar jongenlief, we moeten nu eens (zoo vervolgde zij, en zag den welgebouwden, fikschen jongeling regt moederlijk aan) over andere zaken spreken. Uw vader en ik begrijpen, en gij dus ook, dat we thans wat verder moeten gaan, en zorgen dat ge, over twee maanden wordt ge zeventien jaren - een knap en ordentelijk mensch in de maatschappij wordt, terwijl we ook zullen zorgen, dat ge uw belijdenis doet. Vader zou het graag zien, en ik ook, als het den Heer belieft, dat ge in vaders affaire kwaamt, en wel hoe eer hoe liever, om daar het vak in den grond te leeren; - hoor, Jozef! dat mogen we u wel zeggen, ge zult er nooit geen misbruik van maken, niet waar vader? (Mispel knikte en bladerde in een groot bock dat op tafel lag) u zeggen, meen ik, dat we met onzenwinkel en nering een heel end op weg zijn, dat we in de laatste jaren, al waren het ook anders heele slechte tijden, nog al wat hebben opgelegd, en dat de winkel zoo goed en zooveel beter beklant is, dan voor een twintig jaren, toen vader de zaak overnam; - daarom, jongenlief! zouden we u voorstellen en aanraden, om - en we twijfelen er geen oogenblik aan - met vader nu in het kruideniersvak te gaan, en daar uw eerlijk bestaan voor de toekomst te vinden. - Dat wilden we u, niet waar vader? maar eens heel bedaard en bij tijds doen weten, en hopen maar, dat ge het volmaakt met ons eens zijt; - maar vrouw Mispelboom wist zeer goed, dat haar Jozef het *niet* met haar eens was; zij dacht aan den (vleijenden) brief van den heer kostschoolhouder, en wenschte eigenlijk dat de jongeling zich tegen haren maar half opregten wensch in eenen anderen zin zoude verklaren, opdat de waarde echtgenoot, overtuigd van de hoogereroeping des oudsten zoons, mede zoude toegeven, waaraan, bij de gewone passiviteit en lijdelijke onderwerping van den braven winkelier, niet te twijfelen viel; - eerste waarheid: onomstootelijke waarheid: axioma. De moeders meenen het zoo goed, zoo onbegrijpelijk goed, al te goed met hare kinderen, en dat ze in den regel een weinig ambitieus en eerzuchtig zijn uitgevallen, dat wijte men aan haar geslacht, en meer verhoogde, kenbaar uitgedrukte liefde.

Jozef, de arme, zeventienjarige Jozef, de slanke, sterke, blonde jongen met het lichtblaauwe oog waaruit zijn ziel sprak, bij wien het gevoel de eerste hoofdrol als debutant in het leven speelde, Jozef stond bij deze aanspraak - beteuterd; hij hield alles voor echte munt, zag zich reeds naast en nevens zijn braven vader, ook met een grijs of zwart buisje, met een wit voorschootje en een vilten petje achter de dreigende toonbank, ingesloten tusschen de geurige en gezochte voortbrengselen der afgelegene werelddeel en, met het koffij-, rijst- of suiker-monster in de handen, of eindeloos afwegende, inpakkende, loopende en dravende - zoo zag hij zichzelven - en werd bleek, hij bleef zwijgen. Moeder Mispelboom zag hem verwonderd aan: - Jongenlief, scheelt er wat aan? Kunt ge hier niet goed tegen de stadslucht, of is het u hier

te benaauwd? wacht, ik zal het venster even openzetten. - Vader Mispelboom werd opmerkzaam, maar wachtte den uitslag lijdelijk en ootmoedig af. - Eindelijk sprak de jongeling: - Neen, beste moeder! neen ik ben heel wel, maar die voorslag, welken gij mij daar deedt, ook uit naam van mijnen vader, heeft mij wat verschrikt en getroffen, ik had nog niet gedacht dat gij zoo spoedig mij in den winkel zoudt willen hebben, en dan de winkel; - o 't is wel een beste en goede zaak; maar als ik nu voor de eerste maal op dit punt eens opregt met u mag spreken (vader en moeder knikten) dan had ik wel geweldigen lust om liever als het kon en ik niet te oud ben, aan de studie te gaan. O, als dat kon gevonden worden dan zoude ik waarlijk gelukkig zijn; zie, moeder lief, ik heb al afzonderlijk in mijn speeluren heel wat aan het Latijn gedaan, en zou nu aan het Grieksch beginnen, met de andere talen ben ik ver genoeg: een der ondermeesters heeft mij daar aan geholpen, en ik zoude zoogaarne, niet in den winkel, maar aan het gymnasium of ergens anders heen, om aan de studie te komen. Nu beste ouders, sprak de knaap en greep de hand van vader en moeder terwijl er een traan in zijn oog stond: Gij zijt immers niet boos op mij! niet waar?

Het zoude moeijelijk zijn om de verschillende gewaarwordingen der twee ouders te beschrijven op dezen oogenblik. Moeder was werkelijk geschrikt en bloosde een weinig (waarom?) toen zij de woorden: - Latijn en Grieksch - had gehoord; daarvoor had ze een eigenaardig respect; zij had wel willen glimlagchen, maar bedwong zich; ze keek echter vriendelijk genoeg; vader had vol verbazing bij die twee woorden dadelijk met het oog de boeken, die op de tafel en hier en daar op de stoelen verspreid lagen, gemonsterd, overzien, geteld en in zijne verbeelding gewogen en getaxeerd - beide zwegen een wijl, en Jozef wischte zich met de linkermouw de stationaire traan uit het oog - de zaak kon daarbij echter niet blijven.

Zij. Jongenlief, weet ge wel wat ge daar gezegd hebt? een burgerknaap te studeeren, zoo uit zijn stand, boven zijn stand geplaatst, en dan de vooruitzigten? en vaders affaire? Studeren is wel heel mooi, maar 't kost geld (Mispeltje knikte); weet ge dat wel?

JOZEF. Zeker dat weet ik, en ik schroomde, lieve moeder, om u daarover te spreken, maar gijzelve hebt mij den wensch uit het hart gelokt, en ik mogt tegenover ulieden toch niet veinzen? Ik kan, ik kan waarlijk niet in den winkel, ik zou er ziek worden, ik zou er dood gaan - ik - (hier viel de vader hem in de rede):

- Jongen, ben je mal geworden? Wat zeg je daar - ziek worden, dood gaan, in een welbeklanten winkel, waar menigeen, die hier voorbijgaat, zich de lippen likt en denkt: - de droes! had ik het maar half zoo ver gebragt -! ziek worden, dood gaan? mijn hemel, ben ik dan in mijne affaire, door in- en verkoop, ziek geworden of dood gegaan? Neen, dat gaat te ver; je tast daar, bij men ziel, de eer van den winkelier aan, dat kan er niet door; daar hebt ge 't al, moeder! heb ik 't niet gezegd, dat komt van die groote geleerde scholen; zoo krijgen we nu den jongen t'huis! vol pretensies! vol verwaandheid; dat komt van die boeken, van die letterwijsheid! hoor maatje! sprak vader Mispelboon, en hij was driftig en werd tot over de ooren bloedrood, - als ge mij in mijne affaire zoo beleedigt, zoo mal bazelt over doodgaan aan de eerlijke toonbank, dan spreken we malkaar nader, en ik zal me deze reis door moeder

niet van mijn stuk laten brengen, dat mij somtijds wel eens gebeurt, ik weet liet wel, want ik ben al te goed: ziek worden - dood gaan! - in den winkel -! - Vraag dit maar eens aan alle verstandige lui, aan mijnheer Pieterse, bij voorbeeld; of als ik me niet te boos maakte, en ik je permitteerde om je geleerde neus in mijn kasboek te steken, dan zou je zien dat wij burgermenschen, in den winkel niet ziek worden of dood gaan!! - Vader Mispelboom schoot vlammen uit zijn oog; hij stampte met de voeten, schoof zijn petje telkens van het eene oor naar het andere, en zeide, terwijl hij in het heengaan een stoel, met boeken beladen, omverwierp: - ik groet je, we zullen er wel eens nader over spreken; ik zal maar weêr naar dien leelijken verv.....ten winkel gaan, waar ge allen per slot van rekening van eten moet, van eten, zeg ik, om niet dood te gaan, heb je verstaan! - en de driftige man stoof de trappen af naar beneden.

DE MOEDER. Jozef, daar heb je 't nu al! ik heb het gevreesd; als ge vader beleedigt en boos maakt, is hij.... (hier smoorde het *eigenlijke* woord gelukkig op de lippen) is hij - niet gemakkelijk, - hij is ook een mensch en kan zich vergeten; maar gij, jongetje, gij hebt onvoorzigtig, zeer onverstandig gesproken - alles is nu bedorven, vooral als mijnheer Pieterse, vaders raadsman, er ingehaald wordt.

En hier begon de beproeving van den braven Jozef.

Moeder en zoon waren beide uit het veld geslagen. Het gaat, waarde lezer! dikwijls in de wereld zoo als het hier is gegaan; menschen die anders zeer lijdelijk van aard en zeer weinig zelfstandig zijn, worden eindelijk, onwillekeurig, tot die hoogte opgeschroefd, opgestoomd, opgedreven, dat ze op eens ongewone en onverwachte krachtsontwikkeling openbaren, dat ze doortasten, doorzetten, volhouden, volstrekt niet meer op zichzelven gelijken, dan wordt de opmerking bevestigd, dat er in de gewone en dagelijksche proformâ-menschen, nog eengroote menigte andere verborgen menschen, als onbekende commensalen op achterkamers wonen, en als op de loer liggen, die krachtig opgeroepen, opeens te voorschijn springen, en een zeer treffend en indrukwekkend debut maken. Zoo debuteerde vader Mispelboom ook tegenover zijne vrouw en zoon op eene onverwachtte wijze, en trad uit zijne gewone rol. De moeder kende den man echter beter, dan de zoo lang afwezende zoon den vader; zij gaf daarom den moed niet verloren om alles eens weder tot een gewenscht einde te brengen. - Jozef, vervolgde zij, ge hebt de zaak, vrees ik, radikaal bedorven. Vader zal er niet van willen hooren, hij staat niet altijd (wat dacht hier de beste vrouw bij *dat* woord?) niet altijd zoo heel vast op zijn stuk; maar nu, 't geldt zijne eer en zijne affaire, en dat is hem een oogappel, - ik zal, jongenlief, ween maar niet, daar zijt ge te verstandig toe, en 't helpt ook op 't oogenblik niets; ik zal zien om alles weêr te plooijen, met zachtheid kan er op den goeden man nogal *wel* gewerkt worden; ik heb dat al zoo dikwerf geprobeerd, als andere winkeliers hem bedrogen hadden; - maar, wat wilde ik u ook vragen? ja, dat was het: maar kijk toch eens eerst wat vriendelijk, Jozef; nu jongenlief, ik wil u vragen, - en hier nam zij zijne hand en drukte die hartelijk, - als ge toch zoo geweldig veel lust om te studeren hebt, en er al uw geluk in vindt of ge dan wenscht om te worden (hier bleef ze een oogenblik steken), te worden, bij voorbeeld een advokaat, zooals uw neef Karel, die al in de regtbank zit en

ook al ridder is, - of - nu kijk mij maar eens in de oogen - zoo! - of een doctor, of wat is er meer, dat bij de studie behoort, een professor meen ik, in allerlei talen en dingen - of - Jozef - of - is het je ook te doen om - om - te studeeren - voor dominé! -! (de steen was van het moederlijke hart - plof!).

Moeder, beste moeder! sprak Jozef, nu ge mij zoo bepaald naar dat alles vraagt, nu moet het er maar uit; ja als ik kiezen kan en mag, en alles liep niet tegen, en ik kon al de studiën nog volbrengen, en de goede God wilde dat ook, en mijn beste ouders wilden het mede - ja dan, niets liever - dan - om predikant te worden!

- Dominé, dominé! - riep vrouw Mispelboom, zoo hard zij kon, riep het nog eens, en lag op eens in de armen van haren verschrikten zoon, met groote tranen op de wangen, en kuste hem telkens weêr, en zag hem zoo onbeschrijfelijk zacht en liefelijk aan, streelde hem de beide wangen met hare beide handen, en sprak eindelijk zacht en fluisterend: - Dominé, Jozef! nu dat heeft God u in het hart gegeven; - nu zal ik ook, dat beloof ik u, beste maat, de handen uit de mouw steken, en - zeide ze met een zeker fier zelfvertrouwen; - nu we zullen eens zien of vader .... (wat ze *hier* dacht, zullen we om redenen niet mededeelen, want we hebben haar te lief!)

De echtgenoot stond intusschen beneden in den winkel te wegen en af te leveren, en sprak tot de gaande en komende menschen geen enkel woord; alleenlijk bromde en mompelde hij tusschen de tanden; - ziek worden, - dood gaan - 't is God geklaagd, zoo'n jongen. - De klanten zagen het den winkelier aan, dat hij, zooals de meid uit de apotheek zeide: - erg *buiten* zijn humeur was: daar moet zeker iets gebeurd zijn met vader Mispelboom, liet ze er op volgen, toen ze voor de winkeldeur bleef staan drentelen. - Zeg Cris! zouden ze rusie gehad hebben, dat gebeurt anders niet veel; hij kijkt achter de toonbank zoo boos als een spin - en inderdaad de huisvader was in langen tijd zoo boos niet geweest; hij mompelde voort: ziek worden of dood gaan, in een welbeklanten, gerenommeerden winkel!!! God bewaar' me - wat een jongen!!!

(*Vervolg hierna.*)

Zoo zijn er, of baas Gansendonck, en Kobe, zijn knecht.

Twee hoofdstukken uit het nieuwste werk van H. Conscience.

‘Wel nu, Kobe’ vroeg Baas Gansendonck aan zijnen knecht ‘hoe zien ik eruit met mijne nieuwe muts?’

De knecht week twee stappen achteruit en wreef zich de oogen, als iemand die over eene ongeloofelijke zaak verwonderd staat.

‘Och, Baas,’ riep hij ‘zeg het eens regt uit: zijt gij het wel? Ik meende dat ik mijnheer den Baron zag staan. Maar,

heilige deugd, hoe kan het zijn! Hef uwen kop eens omhoog, Baas; draai u nog eens om, Baas; stap nu eens voort, Baas. Zie, gij trekt op mijnheer den Baron gelijk eenen druppel water.....'

'Kobe!' viel de Baas met gemaakten ernst in 'gij wilt mij vleijen: dat heb ik niet gaarn.'

'Ik weet het, Baas' antwoordde de knecht.

'Er zijn weinige menschen die minder hoogmoed hebben dan ik, al zeggen zij uit nijd dat ik hoovaardig ben, omdat ik geene boeren kan verdragen.'

'Gij hebt gelijk, Baas. Wel, wel, ik twijfel nog of gij de Baron niet zijt!'

De vreugde blonk in de oogen van Baas Gansendonck; met het hoofd achterover en in fiere houding staande, bezag hij grimlachend den knecht, die voortging met allerlei gebaarden van verwondering te maken.

Kobe had zijnen meester niet gansch bedrogen. Op het uiterlijke, en zijn dom gelaat niet in aanmerking genomen, geleek Baas Gansendonck zeer nauwkeurig aan den Baron. En geen wonder, hij had reeds sedert maanden de dagelijksche kleederen des Barons doen namaken; iets waarop weinige menschen acht gegeven hadden, dewijl de Baron op zijn buitengoed in volle vrijheid leefde en slechts zeer gewoone kleederen droeg.

Maar nu, voor eenige weken, had de Baron ook eene gril gehad. Wie heeft er geene? Een allerschoonste waterhond was hem gestorven, en hij had zich van de huid eene muts laten maken. Deze aardige muts had de oogen van Baas Gansendonck uitgesteken, tot dat hij zich ook zulk eene in de stad had doen vervaardigen. Nu prijkte ze met hare duizend krullen op het hoofd van den Baas uit den *St Sebastiaan*; die zich zelven niet genoeg in den spiegel bewonderen kon, sedert de vleijende uitroepingen zijns knechts.

Eindelijk maakte hij zich bereid om uit te gaan en zegde:

'Kobe, neem mijne gaffel; wy gaan langs het dorp.'

'Ja, Baas' antwoordde de knecht, zijnen meester met gemaakt gelaat op de hielen volgende.

Op de groote baan, tusschen de huizen, ontmoetten zij vele dorpelingen, die beleefdelijk hunnen hoed of klak voor Baas Gansendonck afnamen, doch in eenen lach schoten zoohaast zij hem voorbij waren. Vele inwoners kwamen ook met nieuwsgierigheid uit huizen en stallen geloopen om de haren muts van den Baas te bewonderen; deze groette niemand eerst en ging met het hoofd omhoog en tragen statigen tred voort, gelijk de Baron gewoon was te doen. Kobe stapte, met een schijnbaar onnoozel gelaat, stilzwijgend achter zijnen meester, en volgde hem in alle zijne wendingen zoo getrouw en zoo lijdzaam na, als hadde hij de plaats van eenen hond vervuld.

Alles verging wel tot voor de smis. Daar stonden eenige jonge lieden te kouten. Zoohaast zij den Baas zagen aankomen begonnen zij zoo luid op te lachen dat het de gansche straat overklonk.

Sus, de zoon van den smid, die bekend was voor een schalkachtig spotter, wandelde met het hoofd achterover en op kunstmatigen tred voor de smis en bootste Baas Gansendonck zoo juist na, dat deze van spijt meende te barsten. In het voorbijgaan bezag hij den jongen smid met eenen vurigen blik en trok zijne oogen bijna tot scheurens toe open;

maar de smid bekeek hem met tergenden lach, tot dat Baas Gansendonck, van gramschap dol, morrende en dreigende voortging en eene zijstraat insloeg.

‘Blaaskaak! Blaaskaak!’ riep men hem achterna.

‘Welnu, Kobe, wat zegt ge van dit boerengespuis?’ vroeg hij toen zijnen toorn wat gevallen was. ‘Dat durft mij tergen! mij voor den zot houden! Een man als ik!’

‘Ja, Baas, de vliegen steken wel een paard, en dat is zulke groote beest.’

‘Maar ik zal ze vinden, die lomperikken! Dat ze maar opletten; zij zullen het duur bekoopen. Bergen loopen elkander niet in 't gezigt, maar menschen wel.’

‘Zeker, Baas, uitgesteld is niet verloren.’

‘Ik zou wel zot zijn, dat ik mijne paarden bij dien ongeschaafden dwarskop nog liet beslagen, of mijn ander werk liet doen.’

‘Ja, Baas, veel te goed is half zot.’

‘Er zal niemand van mijne boden nog eenen voet in zijne smis zetten.’

‘Neen, Baas.’

‘En dan zal de spotter staan kijken en op zijne vingeren bijten, niet waar?’

‘Ongetwijfeld, Baas.’

‘Maar, Kobe, ik geloof dat die schelmachtige smid van iemand betaald wordt om mij te vervolgen en te tergen. De Veldwachter meent dat hij het ook is, die op den laatsten Meinacht iets op ons uithangbord geschreven had.’

‘In den zilveren ezel, Baas.’

‘Het is niet noodig die leelijke onbeschoftheden te herhalen!’

‘Neen, Baas.’

‘Gij moest hem eens eene goede afrossing geven, tusschen vier oogen dat het niemand zie. En doe hem dan mijne komplimenten.’

‘Ja, Baas.’

‘Zult gij het doen?’

‘De komplimenten? Ja, Baas.’

‘Neen, de afrossing.’

‘Dat is te zeggen als ge mij geerne zonder armen of beenen zoudt zien naar huis komen. Ik ben niet heel sterk, Baas; en de smid is geene kat om zonder handschoenen aan te pakken.’

‘Zijt gij van zulken laffen snoever vervaard? Ik zou beschaamd zijn!’

‘Het is kwaad vechten tegen iemand die zijn leven moede is. Beter bloode Jan dan doode Jan, zegt het spreekwoord, Baas.’

‘Kobe, Kobe, ik geloof dat gij van moed niet sterven zult.’

‘Ik hoop het, Baas.’

Al koutende verging de toorn van Baas Gansendonck. Tusschen vele gebreken had hij doch eene goede hoedanigheid: alhoewel hij zeer kort van stof was, vergat hij evenwel spoedig het leed dat men hem aandeed.

Nu was hij tot achter eenige mastbosschen geraakt en wandelde er tusschen zijne eigene velden, waar hij allerlei redenen vond om zijn overdreven gevoel van eigendom lucht te geven, en tegen Jan en Alleman te bulderen en te kijven. Hier had eene koe zich mistrapt en van het pad op zijn land getreden, daar had eene geit wat loof van zijn plantsoen gebeten, weder meende hij de voetstappen van jagers en de treden hunner honden te ontdekken.

Dit laatste bovenal deed hem trappelen van woede. Hij had op alle de hoeken zijner velden hooge palen doen stellen met het opschrift *Verboden jagt;* en, niet-tegenstaande dit, was er nog iemand stout genoeg geweest om zijn regt van eigendom te schenden!

Hij was bezig met daarover eene gan-

sche reeks gramme woorden in de lucht te werpen, en sloeg van toorn met de vuist tegen den stam van eenen beukenboom.

Kobe, stond achter den Baas en dacht op het middagmaal; want er zou een haas zijn. Hij droomde dat men de saus niet goed zou bereiden, en stampte daarover ook al met den voet. Intusschen antwoordde hij anders niet dan 'ja, Baas, en neen, Baas' zonder achtte geven op hetgeen zijn meester zegde.

Eensklaps hoorde Peer Gansendonck eene stem, die spottend riep:

'Blaaskaak! Blaaskaak!'

Hij zag grammoedig in het ronde, doch bemerkte niemand dan zijn knecht die, met de oogen ten gronde, de lippen verroerde als ware hij aan het eten geweest.

'Wat, schelm, zijt gij het geweest?' riep Baas Gansendonck woedend uit.

'Ik ben het nog, Baas,' antwoordde Kobe... Maar, och Heer, wat krijgt gij, Baas?'

'Ik vraag, lomperik, of gij het zijt die daar gesproken hebt?'

'Gij hebt het immers wel gehoord, Baas?'

De getergde Gansendonck rukte hem de gaffel uit de handen en meende hem er mede te slaan; maar toen de verbaasde knecht bemerkte dat het ernst was, sprong hij achteruit en riep, met de armen in de hoogte:

'Och Heer, och arme, nu is onze Baas geheel en gansch zot!'

'Blaaskaak, Blaaskaak!' riep weder iemand achter den rug van Peer Gansendonck.

Daar zag hij in de takken van den beukenboom eene ekster zitten, en hoorde dat de vogel het scheldwoord nog herhaalde.

'Kobe, Kobe' riep hij 'loop en haal mijn jagtgeweer. Het is de ekster van den smid: zij moet sterven de lompe beest!'

Maar de ekster sprong weg uit den boom en vloog naar huis.

De knecht schoot in zulken koortsigen lach; dat hij op het gras nederviel en zich daar eene wijl over en weder rolde.

'Schei uit!' schreeuwde de Baas, 'of ik jaag u weg. Schei uit van lachen, zeg ik u!'

'Ik kan niet, Baas.'

'Sta op!'

'Ja, Baas.'

'Ik zal uwe onbeschoftheid vergeten, op eene voorwaarde: gij moet de ekster van den smid vergeven.'

'Waarmede, Baas?'

'Met vergift.'

'Ja, Baas, als ze het maar wil eten.'

'Schiet ze dan dood.'

'Ja, Baas.'

'Kom, laat ons voortgaan... Maar wat zie ik ginder in mijn mastenbosch? Zijt dan al eigenaar om van iedereen geplunderd te worden!'

Bij deze woorden liep hij, door den knecht gevolgd, bulderend vooruit.

Hij had van verre gezien, dat eene arme vrouw en twee kinderen bezig waren met dorre takken uit zijne mastenboomen te breken en daarvan eenen grooten mutsaard zamen te binden. Alhoewel eene overoude gewoonte de arme lieden toelaat, het drooge hout uit de mastenbosschen weg te halen, kon Baas Gansendonck dit echter niet lijden. Het dorre hout was immers zoo wel zijn eigendom als het groene, en aan zijn eigendom mogt niemand roeren. Daarbij, het was eene vrouw en hij had dus noch tegenstand noch spot te vreezen. Dit maakte hem moedig en liet hem nu eens toe, den vollen toom aan zijne gramschap te vieren.

t.o. 128

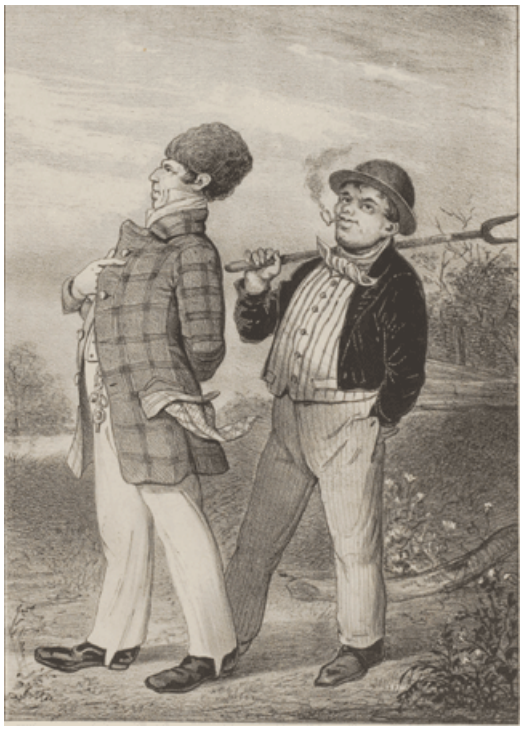

Hij vatte de arme moeder bij den schouder, terwijl hij uitriep:

‘Onbeschaamde houtdieven! Op, vooruit, mede naar het dorp! In de handen der gendarmen! Naar het kot, luije schelmen!’

De bevende vrouw liet het opgeraapte hout vallen, en was zoo zeer door deze schrikkelijke bedreigingen verpletterd, dat zij sprakeloos begon te weenen. De beide kinderen hechtten zich aan de kleederen hunner moeder vast en vervulden het bosch met hun droef gekrijt.

Kobe schudde spijtig het hoofd; de onverschillige uitdrukking was van zijn gelaat verdwenen: men zou gezegd hebben dat een gevoel van medelijden hem had bevangen.

‘Hier gij luijerik!’ riep de Baas hem toe ‘steek al eene hand uit om de dievegge naar de gendarmen te brengen.’

‘Man lief, ik zal het nooit meer doen!’ smeekte de vrouw. ‘Aanzie toch mijne arme schaapkens van kinderen; zij sterven van schrik!’

‘Zwijg, landloopster’ bulderde de Baas ‘ik zal u dat rooven en stelen wel afleeren!’

De knecht vatte de vrouw met geveinsde gramschap bij den arm en schudde haar hevig; doch hij mompelde ter zelfder tijd zachtjens aan haar oor:

‘Val op uwe kniën en zeg *Mijnheer*.’

De vrouw wierp zich voor Baas Gansendonck geknield ten gronde, en de handen tot hem opstekende, bad zij.

‘Och, mijnheer, mijnheer, genade als het u belieft, mijnheer! Och, voor mijne arme kindekens, mijnheerken lief!’

Door eene verborgene oorzaak scheen de Baas getroffen. Hij liet de vrouw los en aanzag haar half droomend, met een vermilderd en zoet gelaat; evenwel, hij deed haar niet opstaan.

Iemand voor hemneder geknield! Met de handen opgeheven! En smeekend om genade! Het was koninklijk!

Na eene wijl het grootste geluk gesmaakt te hebben, ligtte hij zelf de arme vrouw van den grond op en veegde zich eene traan van ontroering uit de oogen, terwijl hij zegde:

‘Arme moeder, ik ben wat haastig geweest, het is al weder gedaan. Neem gij uwen mutsaard maar op; gij zijt eene brave vrouw. Voortaan moogt gij het droog hout uit alle mijne bosschen breken; en viel er al wat groen tusschen, ik zou er nog niets op zeggen. Wees gerust ik schenk u mijne volle genade!’

Met groote verwondering aanzag de vrouw de beide zonderlinge menschen die voor haar stonden: den Baas met zijn beschermend gelaat, den knecht die op de lippen beet en zigtbaar geweld deed om niet te lachen.

‘Ja, moederken’ herhaalde de Baas ‘gij moogt hout breken in alle mijne bosschen.’

Dit zeggende wvees hij met de hand in het ronde alsof de gansche landstreek hem hadde toebehoord.

De arme vrouw ging eenige stappen achteruit om haren mutsaard op te nemen en zuchtte met dankbare ontsteltenis:

‘God zegene u voor uwe goedheid, mijnheer de Baron!’

Eene rilling doorliep de leden van Baas Gansendonck: zijn gelaat werd als beglansd met het licht des geluks.

‘Vrouw, vrouw, kom eens hier!’ riep hij ‘Wat hebt gij daar gezegd? Ik verstond het niet.’

‘Dat gij duizendmaal bedankt zijt, mijnheer de Baron’ antwoordde de houtraapster.

Baas Gansendonck stak de hand in den zak en haalde er een zilveren munt-

stuk uit, dat hij der vrouwe toereikte, terwijl hij met de tranen in de oogen haar zegde:

‘Daar, moederken, wees gij ook al eens vrolijk; en als het winter is, kom dan alle zaterdagen in den *St. Sebastiaan:* er zal u hout en brood in overvloed gegeven worden. Ga nu maar naar huis.’

Met deze woorden verliet hij de vrouw en keerde haastig uit het bosch. Hij weende dat de tranen hem over de wangen rolden. De knecht, die het bemerkte, veegde ook met de mouw zijner vest aan de oogen.

‘Het is wonder’ zuchtte eindelijk de Baas ‘dat ik geene menschen kan zien lijden, of mijn hart loopt er van over.’

‘Ik ook niet, Baas.’

‘Hebt gij het gehoord, Kobe? Die vrouw nam mij ook voor mijnheer de Baron?’

‘Zij heeft gelijk, Baas.’

‘Zwijg nu een weinig, Kobe; wij zullen still ekens naar huis gaan.’

‘Ja, Baas.’

Men zal bespeurd hebben, aan welke verkeerdheid Baas Gansendonck zich schuldig maakte. Zijn hoogmoed deed hem berouw gevoelen over de belofte, om zijne dochter Lisa met Karel, den zoon van den brouwer uit het dorp, door den echt te verbinden. Die beide beminden elkander hartelijk, Maar de zoon des barons maakte zijn hof aan Lisa, zoo Gansendonck meende, met eerlijke oogmerken. Van dat oogenblik af wordt Karel het huis ontzegd, 't geen tot een tooneel aanleiding geeft, op nevenstaande plaat voorgesteld. In het volgende hoofdstuk maakt Baas Gansendonck toebereidselen om met Lisa den jongen baron, die hem ter maaltijd genoodigd heeft, een bezoek te brengen. Kobe houdt zijn' baas voor het lapje, en heeft veel medelijden met de gelieven, 't geen hij later ook toont.

Baas Gansendonck liep als een dwaas over en weder in zijne kamer, trok den spiegel voorover om zich de beenen te kunnen zien en wandelde achterwaarts en voorwaarts, onder het mompelen van allerlei kreten van bewondering. Hij stond in zijne hemdsmouwen en had eene splenternieuwe broek met *souspieds* aan. Op eenen stoel, bij den muur, lagen een paar gele handschoenen, eene witte *gilet* en een kanten *jabot*.

De knecht stond in het midden der kamer met eenen platgestreken witten halsdoek op den arm. Hij aanzag den Baas met lijdzaam gelaat; slechts van tijd tot tijd verscheen op zijnen mond een bijna onzigtbare grimlach van medelijden of van ontevredenheid.

‘Welnu, Kobe’ sprak de Baas met losse blijdschap ‘wat zegt gij? Gaat ze niet goed?’

‘Daar ken ik niets van, Baas’ antwoordde Kobe als verstoord.

‘Gij kunt toch wel zien, of het mij goed of slecht staat?’

‘Ik zie u liever zonder riemkens aan uwe broek, Baas; uwe beenen zijn zoo stijf als bezemstokken.’

Met verwondering hoorde Gansendonck deze stoute bemerking; hij wierp eenen woedenden oogslag op den knecht en riep:

‘Wat beteekent dit? Gij begint gelijk ook al uwe horens omhoog te steken! Of meent gij dat ik u betaal en te eten geef, om mij dingen te zeggen die mij niet aanstaan? Kom, laat eens hooren! Staat ze mij goed ofte niet?’

‘Ja, Baas.’

‘Wat, ja, Baas? schreeuwde Gansendonck stampvoetend. ‘Staat ze me goed ofte niet, vraag ik u?’

‘Ze kan u niet beter staan, Baas.’

‘Ah, gij zijt koppig? Zoudt gij gaarne

t.o. 131

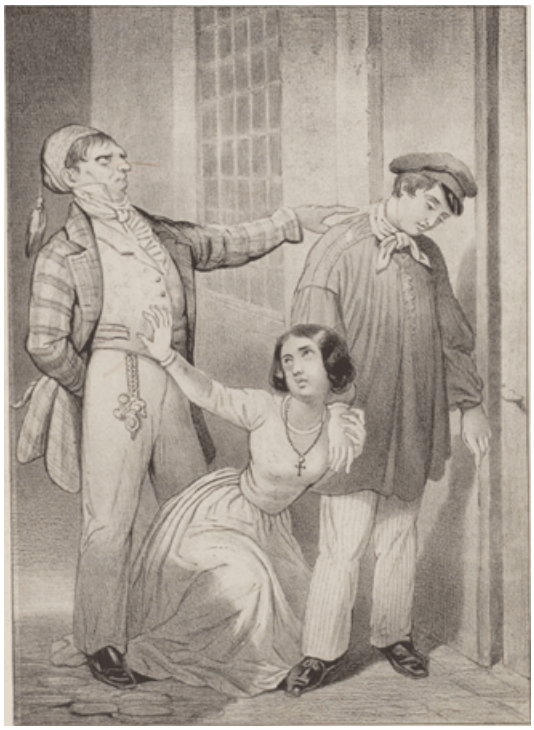

uwe rekening hebben en eenen anderen dienst moeten zoeken? Of hebt gij het hier niet goed genoeg, luijerik? Gij wenscht misschien nog beter brood dan tarwenbrood? Zoo geraakt men van de klaver naar de biezen; maar het is wel waar wat het spreekwoord zegt: geef eenen ezel haver hij loopt tot de distels.'

Kobe sprak smeekend, met gemaakten of met waren angst:

'Och, Baas, ik heb zulke pijn in mijnen buik! Ik weet niet wat ik zeg: gij moet het mij vergeven: uwe broek staat u zoo schoon alsof zij aan uwe beenen geschilderd ware.'

'Zoo, gij hebt pijn in het lijf?' vroeg de Baas met belangstelling 'open ginder dat kasken en schenk u eenen teug alsem. Bitter in den mond maakt het hart gezond.'

'Ja, Baas; gij zijt wel goed, Baas' antwoordde Kobe naar het kasken gaande.

'Geef mij mijnen halsdoek' zegde de Baas 'voorzigtig, dat gij hem niet verkrookt!'

Terwijl hij voortging met zich te kleeden en op te schikken, sprak hij half droomend:

'Eh, Kobe, wat zullen de boeren staan gapen, als zij mij zullen zien voorbijgaan met eene witte ondervest, met eenen kanten *jabot* en gele handschoenen! God weet, hebben zij het in hun leven nog gezien! Ik had met slimheid aan mijnheer van Bruinkasteel gevraagd, hoe de heeren, die hunne wereld kennen, zich kleeden als zij uit eten gaan; en op vier dagen hebben ze mij dat daar in de stad aaneengeflikt. Met geld kan men meer dan tooveren, men doet er mirakels mede. En Lisa zal de lieden geen klein beetje de oogen uitsteken, met de zes kragen van onder aan haar zijden kleed!'

'Zes *volants*, Baas? De mevrouw van het Kasteel draagt er maar vijf aan haar kleed, en dan moet het nog al Zondag zijn!'

'Als Lisa mijne goesting wilde doen, zij droeg er wel tien: die het lang heeft laat het breed hangen; en die het kan betalen mag het koopen. Gij zult haar eens op zijn echt mevrouwsch voor den boer zien komen, Kobe; met eenen satijnen hoed, waarop bloemen hangen gelijk er des winters op het kasteel bloeijen.'

'Camelias, Baas?'

'Ja, Camelias. - Denk eens na, Kobe; daar hadden ze mij in de stad nagemaakte koornaren en boekweitbloemen op den hoed van Lisa gedaan! Maar ik heb er dat boerengetuig wat gauw doen afsleuren. - Geef mij mijne gilet; - maar komt er met uwe handen niet aan!'

'Dat is eene kunst die ik niet geleerd heb, Baas.'

'Lomperik, ik wil zeggen dat gij ze met den handdoek opnemen zoudt.'

'Ja, Baas.'

'Zeg, Kobe, ziet gij mij daar op het Hof aan tafel zitten? Lisa tusschen mij en mijnheer den Baron? Hoort gij ons daar complimenten maken en schoone dingen zeggen! Van alle vreemde soorten van wijnen drinken en Wild eten dat gemaakt is met sausen, waar de duivel de namen niet van onthouden zou? In vergulde schotels met zilveren lepels!'

'Och, Baas, zwijg als het u belieft; ik krijg er den geeuwhonger van!'

'Er is wel reden toe, Kobe; maar ik wil alleen niet gelukkig zijn: er staat nog een halve haas van gisteren, dien moogt gij opknabbelen; en drink er maar een paar kannen gerstenbier bij.'

'Veel goedheid, Baas.'

'En kom dan in den namiddag op het Hofken eens zien, of ik u niets te gebieden hebbe.'

'Ja, Baas.'

‘Maar zeg eens, Kobe, zou Lisa reeds gekleed zijn?’

‘Ik weet het niet, Baas; daar straks, toon ik om versch regenwater ging, zat zij nog bij de tafel.’

‘En wat kleed had zij aan?’

‘Haar gewoon zondagskleed, geloof ik, Baas.’

‘Heeft zij u niet gezegd, dat ik gisteren den brouwer aan de deur heb gezet?’

‘Ik heb gezien dat zij diep bedrukt is, Baas; maar ik vraag niet naar dingen die mij niet raken: hij is dwaas die zich brandt aan een andermans ketel.’

‘Gij hebt gelijk, Kobe; maar ik ben toch meester van er met u over te spreken als ik wil. Zoudt gij kunnen gelooven, dat zij nog zoo veel voor dien dwazen Karel over heeft, dat zij weigerde op het Hofken uit eten te gaan, omdat zij den sukkelaar tranen had zien storten toen hij uitging? Heb ik met mijne eigene dochter den ganschen avond niet moeten kijven om haar hoofd te breken!’

‘En heeft zij dan eindelijk gezegd dat zij mede zou gaan, Baas?’

‘Wat? Zij heeft er niets aan te zeggen! Ik ben meester!’

‘Dat is zeker, Baas.’

‘Heeft zij zelfs de stoutheid niet gehad, mij te zeggen dat zij met den Baron niet trouwen wil!’

‘Zoo!’

‘Ja, en dat zij haar leven lang ongetrouwd zal blijven indien zij dien lompen Karel niet tot bruidegom krijgt! Zij zou er al schoon zitten in die vuile brouwerij, met een spinnewiel bij den koeketel. - En als zij dan al eens naar de stad wilde rijden, kon zij op den bierwagen kruipen, niet waar, Kobe?’

‘Ja, Baas.’

‘Kom, geef mij nu mijne handschoenen; ik ben gereed! Nu eens naar Lisa uitgezien; misschien zal die nog wat grillen verkoopen. Gisteren avond ten minste, kon zij nog geene kennis krijgen met de zes kragen die aan haar nieuw kleed hangen. Lief of leed, zij zal haar kleeden gelijk ik denk dat het betaamt!’

Lisa zat in de voorkamer bij het venster. Eene diepe droefheid stond op haar gelaat geprent; zij hield eene naaide in de eene hand, en een borduurwerk in de andere; maar hare gedachten waren wel verre weg, want zij zat roerloos en arbeidde niet.[1)]

Sterke drank.

(Niet uit de lucht gegrepen.)

In deze dagen wordt onbegrijpelijk veel goeds verrigt, ook in het belang dergenen, die lijden aan de verschrikkelijke kwaal, wier naam hierboven vermeld staat.

Men heeft platen en bijschriften uitgegeven, welke op aanschouwelijke wijze het misbruik van den sterken drank aanwijzen. Het is nu echter de vraag,

1) *Baes Gansendonck* werd ter beoordeeling aan den Tijdspiegel toegezonden. De redactie heeft gemeend niet beter te kunnen doen, dan hare ingenomenheid met dat boekske te toonen door het, overnemen van een paar hoofdstukken. Er is vroeger in den Tijdspiegel 1847, d. II, blz. 237 eene uitvoerige beschouwing van Conscience en zijne schriften geleverd, en men achtte daarom alle verdere redeneringen hier overbodig.

of men wel van den goeden kant den dronkaard aantast, of men hem niet te dikwerf vernedert, of men hem niet al te verachtelijk maakt in eigen oog. Geeft ons de Tijdspiegel doorgaans den mensch te aanschouwen als van Gods geslacht; - is het de geest des tijds 's menschen voortreffelijkheid meer op den voorgrond te plaatsen; - wordt willekeurige verwerping minder onder ons gehoord en geduld; - de hemelpoort zoo wijd geopend, als Jezus zelf geleerd heeft; - acht men het zich tot aardsche zaligheid, den gevallen mensch te wijzen op den vergevenden Vader in den hemel; - herinnert men zoo gaarne aan den medicijnmeester, die niet voor gezonden maar voor de kranken op aarde verscheen; - doet men dàn wel goed den dronkaard steeds als een verachtelijk wezen voor te stellen? Zou het niet oneindig beter zijn, wanneer men hem opbeurde en trachtte op te heffen, hem met zichzelven en met de wereld zocht te verzoenen? Het is toch de leer van Hem, die meer was dan Salomo, dat het nooit te laat is, om terug te keeren. Zij het dan toch nimmer onze leer: ‘voor u is geen hoop meer!’

Met die gedachten vervuld keerde ik huiswaarts, na den avond hoogst genoegelijk bij een paar meer bejaarde en zeer bekwame vrienden te hebben doorgebragt. Zij waren voortgevloeid uit een gevoerd gesprek, en kwamen mij belangrijk genoeg voor ter beoordeeling te worden toegezonden aan de lezers van den Tijdspiegel, met het eenvoudig verhaal eener ware gebeurtenis, die mij, den ganschen avond door, levendig voor den geest stond.

De hoofdpersoon is een jongeling van veel verwachting, de vreugde zijner reeds bejaarde ouders. Zij waren niet meer dan geringe burgers, maar hadden aan de opvoeding van hun kroost alles ten koste gelegd, en genoten het voorregt, drie zonen geplaatst te zien, terwijl de held onzer geschiedenis gereed stond den drempel der maatschappij te overschrijden, dien grooten tempel zelf binnen te treden. Het was hem zeker goed gegaan, zoo niet eene verkeerde liefde was in het spel gekomen, eene liefde alleen steunende op de opwelling van één oogenblik en de ligchaamsschoonheid van de jonge dochter, wier hart vol was van arglistigheid, wier hart was een poel van boosheden, die langzamerhand meer en meer zich hadden ontwikkeld, en eenmaal tot rijpheid gekomen, verschrikkelijke gevolgen moesten na zich slepen. Hoewel vermaand en gebeden, - met deze maagd trad hij in het huwelijk, en maag en gebuur vierden vrolijk feest. Och, dat het nooit geschied ware!

Reeds hebben de al te snel weggestorven wittebroodsdagen plaats gemaakt voor die van kommer en ellende, - reeds is de huwelijkshemel doorgaans bewolkt, - reeds wordt de man *gemaand* om schulden, gemaakt door zijne vrouw, - reeds begint ook hij verkeerde dingen te doen, - toen ik door zijne betrekkingen werd aangezocht, alles tot zijne redding aan te wenden.

Ik vergeet nooit den eersten avond dien ik sleet in het huis, dat in den volsten zin des woords den naam van ‘klaaghuis’ moest dragen. De brave welopgevoede jongeling was een verwilderd man, de schoone maagd eene slang in zijn paradijs geworden, en reeds aten beide van den verboden boom, en reeds waren beide afgeweken van den weg, die ten leven leidt. Ik vergeet nooit dien avond; want ik hoorde den man zijn ongeluk wijten aan de vrouw, die bij

vrijwillig zich tot levensgezellinne had gekozen, en de vrouw sprak en handelde op eene wijze, waardoor ik haar verachten moest. Ik vergeet nooit dien avond, zes jaren na den avond der feestviering; want een aanvallig meisje stond weenende aan mijne zijde, een kind door de moeder verwaarloosd, door den vader niet bemind. - Het werd mij duidelijk, dat deze vrouw zich te buiten ging aan sterken drank, zich dat zelfs niet schaamde, en dat de man door den drang der omstandigheden mede ten val was gebragt. Zelfs in mijne, vrij langdurige tegenwoordigheid, wedijverden zij, wie het meest kon naar binnen gieten!

Tot beiden kwam de stem der vermaning, maar zeer verschillend was de indruk dien zij maakte. Sprak *zij* 'Laat ieder zich maar met zijne eigene zaken bemoeijen!' een traan ontwelde aan *zijn* oog, en op hartverscheurenden toon riep *hij* uit: 'Och God, ik kan niet meer terug!'

Weder zijn drie jaren henengesneld. Zij waren in die woning rijk, maar alleen aan twist en tweedragt, en de oudejaarsavond van het laatste der drie heeft het laatste meubelstuk zien wegdragen, heeft de laatste flesch, van eigen geld gekocht, zien leêgdrinken. De nood is ten top gestegen. De eerste morgen van den daarop volgenden jaarkring is de eerste morgen van een nieuw leven der dronkaards geworden.

De drinkende vrouw, nog bedwelmd van het ingezwolgen vocht, heeft aan de vaart eenig kleedingstuk uitgespoeld, is voorovergevallen en - verdronken. Ten einde raad zond de dronkaard om mij, en heb ik ooit uit de volheid des harten gesproken, het was, toen ik stond naast de verdronkene vrouw en den drinkenden echtgenoot, die, wanhopende als hij was, de taal der vertroosting niet durfde hooren.

Wordt de eerste avond, dien ik bij hen doorbragt, nooit uit mijn geheugen gewischt, den eersten morgen van dat jaar - hoe zou ik dien ooit kunnen vergeten?

Zijn raauwe kreet. 'De ure uws doods zal de ure van mijn leven zijn!' snijdt mij nog door de ziel, en nog zie, en nog hoor ik, hoe het weenend kind de schandelijke moeder kuste.

Slechts acht weken zijn voorbijgegaan. Meermalen heb ik den ongelukkigen weduwenaar bezocht, maar ook meermalen heb ik moeten bemerken, dat de ure van zijn nieuw leven nog niet gekomen was. Hij verzocht mij plaats te nemen, daar hij mij iets gewigtigs te vragen had. Aarzelende - slechts afgebroken sprekende - en alle teekenen van verwoesting door sterken drank aan den dag leggende, - openbaarde hij mij zijn verlangen om andermaal te huwen, en wel met eene der braafste meisjes uit de plaats zijner inwoning, zijnde dit 'het eenig middel om mij te behouden!' Ik was niet weinig verbaasd en verlegen, wat hem te antwoorden, ontving beloften, van beterschap, en beloofde alles tot zijn geluk te zullen aanwenden. De dronkaard had een uitmuntend hart, hij was echter zwak, ja zeer zwak! Ik heb hem buiten zijn weten gadegeslagen. Ik heb zijn' strijd gezien en meermalen bewonderd. Ik heb hem zien vallen, en gevallen om vergeving hooren smeeken. Hij was beter dan menigeen, die door niemand veroordeeld wordt.

Het was mij een zware gang, die gang naar de ouderlooze jonge dochter, die hij zich tot eene tweede gade had uitgekozen. Ik heb haar niets verzwegen, zoo min zijne kwade als zijne goede zijde, zoo min mijne vreeze als mijne hoop voor de toekomst. Hare ouders waren

sedert kort overleden, en zegenend hadden zij haar verlaten, die de steun was geweest op hunnen ouden dag. Toen de wereld vernam, wat ik haar had voorgesteld, ging er een kreet van afkeuring op en - ik vreesde zelf voor hetgeen ik gedaan had. Zij oordeelde echter geheel anders. De dronkaard was haar van der jeugd af aan bekend, en na eenige dagen van rijp beraad, zekerlijk dagen van gebed om licht en om kracht, gaf zij tot ieders verbazing, hare engelreine hand aan den man, op wien ieder steenen wierp, die door ieder werd veroordeeld.

En toen heb ik de vrouw eerst regt leeren kennen, eerst regt leeren bewonderen. ‘Waar ieder met steenen werpt, mag wel een de hand opheffen om die af te keeren!’ was zij gewoon te zeggen, en: ‘heeft de vlekkeloos heilige God de armen geopend voor zijn verloren kind; hoe zou ik ze niet openen voor eenen, die nog te redden is?’ Zij ging spoedig eene verbindtenis aan, waarover de Engelen zullen gejuicht, waarover menschen zich verbaasd hebben!

Het is weder nieuwjaarsmorgen, en weder zijn twee jaren in den schoot der eeuwen verzwonden. Het was mij eene uitspanning, toen ik in de welgemeubelde huiskamer rondzag; zielsgenoegen, toen ik vernam, dat de laatste schuld op gisteren was afbetaald. Dàt was het werk van haar, die geen tijdelijk goed had aangebragt, maar wel liefde tot den gevallen evenmensch, liefde tot zijn verwaarloosd kind. Nacht en dag heeft zij gewerkt. Zeventigmaal zevenmaal heeft zij vergeven. Geen verwijt heeft hare lippen verontreinigd, en de taal der verschoonende en der vergevende liefde heeft er steeds gewoond.

Zij heeft gewaakt en gebeden, zij heeft hem niet zeldzaam de gelegenheid tot zondigen benomen. Zij heeft zijne misdrijven met hare tranen weggewischt, en was hij gevallen, dan heeft zij hem liefderijk de hand gereikt en hem opgerigt. Ze sprak veel over ‘den Heere Jezus,’ maar wat daarbij behoort, zij trachtte te handelen als de Heere Jezus, en daarom was ze bij dezen Zacchaeus ingekeerd.

Acht jaren van huwelijksgeluk zijn voorbijgegaan. Zij waren jaren van welvaart, zij waren rijk aan zegeningen van de hand Desgenen, die geen lust heeft in 's zondaars dood. Wederom kwam ik op den nieuwjaarsmorgen mijnen groet brengen; want schier wekelijks zag ik de gelukkige echtelingen. Hoe is alles veranderd. De man, met schulden vroeger bezwaard, bewoont een huis, dat hem duizenden kost en waarin hij duizenden heeft vertimmerd. Zijne kinderen, een zoon uit dit en de dochter uit het vorige huwelijk, bloeijen als olijfplanten, terwijl de vrouw als een vruchtbare wingerd zich in haar huis vertoont. Hij is een veelgeacht ouderling van de gemeente, bij welke hij eens belijdenis des geloofs heeft afgelegd. Hij heeft zitting in den raad van de stad zijner inwoning, en vele brave en gegoede jongelingen begeeren zijne dochter, vele schoone maagden hopen op het bezit van zijn' zoon.

Op dezen nieuwjaarsmorgen, ik bedoel den laatsten dien wij beleefd hebben, was hij stil en ernstig. Spoedig was het opgelost waarom. Immers naauwelijks was ik wel gezeten, of hij deed den mond open, en droeg met vermaningen en beden zijne zaken over aan zijn' eenigen zoon, en maakte zijnen kinderen en mij bekend met zijn voornemen, om heden avond de nette woning te betrekken, die hij voor eenige maanden had aangekocht en keurig ingerigt. - Daarna ben ik heengegaan, herhalende steeds zijne woorden,

en mij voornemende zijne historie aan de Tijdspiegel te zenden, opdat ieder in zijn geheugen prente de taal van een' geacht burger, huisvader en echtgenoot, die voorheen een verachtelijk dronkaard was:

‘Werpt niet neder, maar beurt op, en doet als mijne lieve vrouw, en denkt als de liefdevolle Jezus: ‘wie zonder zonden is, die werpe den eersten steen op den zondaar!’

En hier eindigt mijn eenvoudig verslag. Het is de vrij lange inleiding tot deze vraag aan den heer Fuhri: ‘Zou het geene nuttige zaak zijn, als tegenhanger van het plaatwerk: de Flesch, uit te geven een aantal platen, waarop *de herstelling des dronkaards* wordt voorgesteld, met bijschriften in verzoenenden en opbeurenden geest?’

Aan de laatsten zal het den uitgever van de Tijdspiegel wel niet ontbreken.

Het aandeel der joden aan de nieuwste politieke gebeurtenissen.

‘Men werpt’ zegt het in Leipzig van D^{r}. Julius Fürst uitgegeven joodsche tijdschrift: *Het Oosten*, ‘den joden voor, dat hunne dagbladschrijvers de drukpers beheerschen, en wij aarzelen niet toe te stemmen, dat zij daarop eenen magtigen invloed uitoefenen, en in menig opzigt den heerschenden toon aangeven: *Het algemeen Oostenrijksch dagblad, - De Radicaal, - De Drukpers, - De Constitutie, - Charivari, - de Zondagsbladen* en meer andere hebben allen of joodsche redacteurs of joodsche mede-arbeiders. Maar de joden zijn niet enkel door middel van de drukpers, zij zijn ook op eene daadwerkelijke wijze voorstanders van en strijders voor de vrijheid, zoo als in Berlijn, Breslau, Hamburg, Carlsruhe, Brunswijk, en niet het minst te Weenen. Metternich en het oude systeem regeerden nog in den hofburg dier stad, toen reeds de jood Fischhof het volk opruide; hij deed zulks op eenen tijd, die elken man der vrijheid naar de gevangenis op Spielberg zoo ernstig henenwees. Een poolsche jood met eenen langen baard en in de voorvaderlijke kleeding slingerde aanstekende woorden onder de groote menigte. Niet slechts werden de eerste journalen, die de vrijheid in gloeijende uitdrukkingen predikten, het volk tot andere inzigten bragten en de provincien bewerkten, van joden gevestigd; - joden waren het ook, die de massa's, waarop toch wel elke revolutie steunt, aanstookten, aanvoerden, leidden en beheerschten. De studenten, die stoute, jeugdige adelaars der omwentelingen, hoorden naar de joden Fischhof, Goldmark, Frankl en anderen. De argusoogen, die de nieuwe regering op al hare schreden wantrouwend volgden, stormden uit het joden-kwartier af. Bij elke, slechts schijnbaar rugwaartsche beweging deed de joodsche drukpers zich hooren, en joodsche pennen dicteerden staatswetten. De minister Pillersdorf moest voor de krietiek van eenen joodschen journalist vallen. De veiligheidscommissie, die Weenen beheerschte, telde onder hare beste redenaars joden, en haar voorzitter, wiens naam dien des ministers overschaduwde, was Fischhof. Maar zijn het nu vooral joden, die de

nieuwe vrijheid hielpen verkrijgen, geen wonder dan ook, dat zij zich aan de tafel willen zetten, die door hun toedoen gedekt is, en de spijzen mede genieten, waarmede zij voorzien is. De joden hebben in den strijd voor vrijheid en regt moedig deel genomen, zij willen dan nu ook het hunne doen, om het eenmaal verkregene te behouden.'

Zoo verre onze journalist. En wanneer dit nu zoo is, moet men zich dan verwonderen, dat de ernstig gestemde Christen over menig verschijnsel van den tegen woordigen tijd bedenkelijk het hoofd schudt?

Lexicon manuale, of: handwoordenboek voor den Tijdspiegel.

(*Zie Tijdspiegel* 1850, *II, bladz.* 27.)

Raadsel.

- Een woord, dat bij uitnemendheid geschikt is, om den gewonen toestand van den mensch, van den Staat, van de maatschappij, van de wetenschap te beteekenen; want de liefhebberij om elkaâr raadsels op te geven, en elkaâr het hoofd met die zaken te vermoeijen, is den mensch eens voor altijd aangeboren; men begint om dit en het volgende leven een raadsel te noemen, en gaat altoos afdalende voort, totdat men het jaarlijksch te kort in de huishouding mede voor een raadsel verklaart. Onder vorsten en vorstinnen hier op aarde, sedert Salomo en de koningin van Scheba, is de oude gewoonte om met raadsels te spelen in gebruik gebleven; thans geschiedt dit op congressen, in geheime vergaderingen en conferentiën, waar de volkeren buiten staan te luisteren, maar niet veel kunnen hooren, en eindelijk tegen elkaâr zeggen als de kinderen: 'raad, raad, wat is dat?' Ook de wetenschappen, de natuur-, de zielkunde, leggen van eeuw tot eeuw het groote raadselboek open, en de schrijver van de *Sporen* heeft alweder beproefd, om, als een latere Oedipus, de oude, geheimzinnige Sphinx te ontsluijeren. Is het hem evenzoo goed gelukt, als zijn' voorganger in den ouden tijd? Voorts is de mensch voor zichzelven altijd het grootste raadsel, de onbekende, algebraïesche opgave, waarvan hij de oplossing gedurende zijne kortere of langere levenspelgrimaadje zoekt, en eindelijk zegt: 'ik geef het op;' - want als de krachtvolle en doortastende professor Opzoomer den *twijfel* telkens weder op den voorgrond stelt, en er geen raad voor weet, dan door de *ervaring* (zie de laatste akademische rede), dan gaan we met hem aan het gissen, zoeken en tobben, en zullen de ervaring bepaaldelijk op den tand moeten voelen. - Ook de toekomst is in allen deele een groot, verbazend groot raadsel, dat door onze hedendaagsche profeten en zieners, dichters vooral, bij anticipatie, zeer zonderling wordt opgelost, zoo als de geleerde Niebuhr, geheel in strijd met de Openbaring van Johannes, een' algemeenen toekomenden volks- en menschen strijd, vernieling en barbaarschheid heeft - geprofeteerd - zoodat het ons, in deze eeuw, blijkt, dat wij allen, koningen en onderdanen, geleerden en ongeleerden, schrijvers en lezers, een

zeer groot gedeelte van ons zeer kort leven doorbrengen, om elkaâr met raadsels te vervolgen, te plagen, te tergen, te amuseren, en aan onze nakomelingen als erflating een verbazend groot raadselboek legateren, waarmede dezen nu zich op hunne beurt, op onze graven zittende, zullen kunnen bezig houden.

Rede

- is een bijzonder anker-woord, een kabeltouw-woord, waaraan zeer vele beperkende voorzetsels worden gehecht, om niet weg te slingeren in de stormen: voor-rede, na-rede, leer-rede, kanselrede, intreê-, afscheids-, boet-, trouw-, doop-, parlementaire-, regterlijke-, en ook bepaaldelijk troon-rede, een weldoordachte, geordende, voortgezette schakel van volzinnen, betoogen, beelden, besluiten, en dikwerf ook wel eenige gedachten daarbij - oude of nieuwere - gestolene of oorspronkelijke; - een redenaar is dus een lange, uitgerekte ademtogt, vol toonklanken en volzinnen; de redenen zijn in onze dagen voor zeer velen volstrekt afhankelijk geworden, niet van de zaken *waarover* geredeneerd wordt, maar van de voordragt, dat is: de wijze *waarop* de zaken worden aan den man (waarom ook niet gezegd: aan de *vrouw?*) gebragt. De schaal, waarop de moesgroente, de vlammende pudding, of het ooft, of het suikergebak, wordt aangeboden, moet eerst opgewreven en geschuurd, liefst à la renaissance gevormd, dan wordt de spijs met meer gratie aangeboden, en met smaak genuttigd, anders zegt men: ‘ba!’ - Eene rede, die niet door stembuiging, door hevig handgebaar, door oogenspraak, door op- en nedergaande gordijntjes, nu licht dan duister, wordt genuanceerd, is geene rede meer. Men moet in den regel aan den spreker en redenaar nog iets en veel meer *zien*, dan *hooren*. - Eerste vereischte: hoe wordt de redenaar gezien; tweede vereischte: hoedanig spreekt hij; derde vereischte: waarover spreekt hij; vierde en minste vereischte: *wat* spreekt hij? de vorm der rede sta dus billijk op den voorgrond, de generaalsstaf, die schitterend is uitgedost - met krijgsmuzijk. - Eene rede in de staatkundige vereenigingen, of beter vergaderingen; - want men is dikwijls vergaderd zonder vereenigd te zijn, vooral sedert 24 Februarij 1848, - vereischtaltijd, buiten de voordragt, eene groote mate van brutaliteit, een' vuurspuwenden, krater-matigen betoogtrant, en als het eenigzins kan geschikt worden, zeer verstaanbare personaliteiten, die zich onder den mantel der interpellatie vertoon en, als Italiaansche Banditti met hunne stiletten. - Als men de groote ladder afklimt van de hedendaagsche pro formâ-unisono-*troonrede*, waarbij de kopiëermachine kan gebruikt worden, tot aan de *Bedsermoenen van Douglas Jerrold*, zal de verbaasde lezer zien, dat hij, men moge hem koning of geplaagd echtgenoot noemen, hier beneden geweldig veel te redeneren heeft, en ieder hier, ondanks zichzelven, als redenaar op- en aftreedt, nu met, dan zonder lauweren - op den troon - of in het bed.

Rederijkers

- is een kostelijk renaissance-woord, zooals er weinige gevonden worden, een herboren woord uit den ouden tijd en de oude zeden - een teeken des tijds, hoedanig de dagen van ouds, goedschiks kwaadschiks kunnen en willen gemoderniseerd worden; - dat een rederijker een mensch, een persoon, een mannelijk persoon is,

leeren het woord en het geslacht: taalkundig, iemand die rijk is aan redenen, maar *welke* redenen (zie hierboven)? toch geene troonredenen,

of leerredenen, of bed-gordijnredenen? Neen, hier gevoelt ons hart dat het op kunstmatige, dichterlijke, sierlijke redenen is gemunt, op de schitterende voordragt der oudere en nieuwere dichterschool, zoodat iemand rederijk zoude kunnen zijn door, of aan wijsgeerige, wetenschappelijke zaken; maar daarom nog volstrekt geen eigenlijke rederijker, als lid eener bijzondere weder herbloeijende kamer, waar bloemen en vruchten als de blazoenen te regt worden opgehangen: - dus, een kundig, een krachtig, een zeer beschaafd mensch, die met goede longen, ook met goeden smaak voorzien, met een wel gevormd ligchaam en een getrouw geheugen, voeg er een blaauw lintje bij, 't schaadt niet, groote fragmenten der oudere en nieuwere dichterenschool voor vrienden en stadgenooten laat hooren, en daardoor de kunst der uiterlijke welsprekendheid handhaaft en bevordert: daarom is de rederijker-renaissance-geestdrift zeer aan te prijzen; de kennis der oudere hoofdpoëten, de beoefening eener smaakvolle voordragt, het veredelde genot van schoon gebarenspel en stembuiging welke onze schoone dichtregelen met de levende stem nog schooner aanbiedt, is een vriendelijk teeken dezer eeuw en van ons vaderland. - Indien alle oude dingen, stelsels, zeden, modes, en bestovene antiquiteiten, die men nu en dan opschommelt, zulk een aangenaam en behagelijk modern voorkomen en gelaat konden vertoonen, als de thans herboren rederijkerskamers, zonder paruiken, zonder afschuwelijken kadans, zonder hoepelrokken, zonder lubben, en zonder veel pedanterie, ja dan ware het goed, om nu en dan de oude doos eens weder te openen, en daaruit te halen was ons nog, bij gebrek van beter, niet te onpas komt.

Regent

- komt van regeren, en regeren komt van -? - hier stranden we reeds, niet taalkundig, maar geschiedkundig; want 't is moeijelijk om te bepalen, wie de allereerste regent op aarde is geweest. Adam toch wel niet? - ten zij gij moeder Eva en de dieren des velds als de eerste onderdanen wildet begroeten - of Nimrod? - of? - neen, hier is geen licht in het duister; zooveel is zeker, dat de eerste of laatste regent dáár is geweest, waar één gevonden werd, die wilde en wenschte te regeren, en meerderen die mede wenschten en wilden geregeerd te worden. Bij elk regentschap bestaat dus stilzwijgend als voorwaarde, een pactum, een contract, een overeenkomst -: - gij - mensch of vriend of heer! - gij heerscht! en wij menschen of vrienden of heeren, wij zullen beheerscht worden (want anders zouden zij zich immers niet hebben - *willen* - laten beheerschen??) daardoor is de verhouding van den regent, welk een naam hij drage: czaar, sultan, radja, keizer, soeschoeho, president, koning, eerste minister, of groothertog, of prins, of gouverneur, - zeer *onbepaald* bepaald; maar altijd ligt er onder dien naam een regentschap verborgen. Er is van zeer oudsher nog een ander regent, waar steeds het duister begrip van eene groote meervoudigheid erkend wordt - het *volk* - een zeer zonderlinge regent, een zamengeperste, op en aan elkaâr gedrongen, groote pro formâ-regent, bestaande uit duizendtallen regentjes, waarbij men altijd gedrongen wordt om te denken aan een verbazend grooten conus of kegel, met een zeer breed, zwaar onderstuk, terwijl eindelijk al de lijnen in de spits uit- en zamenloopen, en hij die het groote en zware ding maar goed bij die spits aanvat, en de politieke hefboomskrachtkunstgreep verstaat, eindelijk het zware

onderstuk ook meester wordt, - zoo, zoo immers Caesar, Cromwell, Napoleon? om van *anderen* liefst te zwijgen. - Een regent behoeft in den regel, daar hij slechts één hoofd, twee oogen, twee ooren, twee handen en twee beenen heeft, eene groote menigte mederegerende hoofden, oogen, ooren, handen en beenen, om niet alleen te staan, te wankelen en te vallen, en hij neemt ze nu, naar den tijd- of naar den eeuwgeest: constitutioneel, of republiekeinsch, of monarchaal; zooveel is bewezen, dat de allerbraafste en allerkundigste regent nooit alléén kan regeren, zelfs al verbeeldt de brave man, ongelukkiglijk! zich zoo iets; - dit allerheilzaamst gevoel van regenten-afhankelijkheid bewaarde en bewaart menigeen, onaangezien alle vestingen, regimenten, bajonetten, Pickelhäuben, en artillerieparken, en knoeten, niet te zeer op de regentmatige individualiteit te steunen en daarop te rekenen; - als men vroeg aan den regent, welk eene titulatuur men hem ook gegeven heeft (zie hier boven): *waardoor* hij al geregeerd wordt, de arme, goede, geplaagde mensch zoude verlegen staan, en weldra moeten bekennen, dat er tallooze, groote en kleine, goede of kwaadaardige, opregte en listige regenten en regentjes, *om, in, voor, achter, boven, beneden, naast* en *tegenover* hem staan, die hem, als een zeer beweegbare draadpop, van alle zijden, onophoudelijk, met zijden koorden of harde kabelkettingen, heen en weder trekken en slingeren en sjorren en bewegen, op en neder, nu links, dan regts: daarom is het eene gezegende waarheid, dat er boven alle geregeerde en tevens regerende regenten hier beneden, en wij beklagen ze opregtelijk, een oneindig Opper-regent is en leeft en bestuurt, Wiens groote naam door geene menschclijke lippen van regenten of niet-regenten ooit zal uitgesproken worden.

Regt

- is een grootsch, een liefelijk, een balsemend woord, dat deftig en beveiligend klinkt, en den laatsten waarborg geeft voor het heil der menschheid, als alle andere waarborgen gefailleerd zijn; reeds volgens de bekende spreuk: '*fiat justitia, et pereat mundus,*' het regt blijve, al vergaat de wereld, waarbij wij als glosse slechts de zeer eenvoudige vraag voegen: of de wereld (dat wil zeggen: de menschen) steeds hebben geweten, en hebben willen weten en toepassen *wat* eigenlijk regt *is*; want indien ge dit niet vooraf wiskundig bewezen hebt, ach, beste lezer! dan wordt de gansche schoone, balsamische spreuk - een waterbel! - Onder de bejammerenswaardige zaken, wat het regt betreft, behoort voor ons, brave Nederlanders, de voortdurende onzekerheid aangaande de spelling van het woord zelve; want regts- en geene regtsgeleerden, waaronder enkele advokaten zouden kunnen verstaan worden, weten nog niet recht-regt, of zij het recht-regt - recht-regt of verkeerd schrijven; 't is jammer, herhalen we, dat twee zulke kapitale woorden, als regt} recht} en pligt} plicht} bodemloos, spraakkundig, daarheenzweven. Zal het toekomende groote woordenboek, waarmede het nationaal en internationaal letterkundig congres ons uit de verte, vriendelijk bedreigend nadert, den waren grond aantoonen? Genoeg van deze zijde: om te weten wat het regt in onze eeuw is, zullen we tot het oude, hoogst eenvoudige, afgesletene begrip, als ter loops moeten terugkeeren: 'geef elk wat hem toekomt;' maar ook daarmede hebben wij, lezers van dit Lexicon, dus ongeleerden en grootendeels onkundigen,

slechts 15/16 gedeelte van de waarheid gevonden; want nu vragen we elkaâr: maar *wat* komt dan eigenlijk ieder van regtswege toe? en deze bepaling is uiterst, afschuwelijk, ijzingwekkend moeijelijk; want wie zal het regt van den mensch en der menschen juist bepalen, dan de menschen zelve? en als ze nu hier telkens hunne eigene theoriën en begrippen hebben, en weder wegens *zekere* redenen, hunne regten, boven, beneden, achter of voor de regten van anderen gelieven te plaatsen, en zich daar, ook van regtswege, aan houden, - en zoo iets gebeurt werkelijk en dagelijks, - dan, dan wachten we billijk sedert zesduizend jaren op den Deus ex machinâ - den Gordiaansche knoopdoorhakker - den onfeilbaar eenigen, absoluten regtsgeleerde, die al deze regts-quaestiën, deze ‘mijns en dijns’ eens en voor altijd ordent, en een afgesloten wetboek invoert; daarom wenschen wij, dwaas en onprotestantsch genoeg, dat er weldra een Paus der regtsgeleerden, zooals voor onze Katholieke broeders, moge opstaan, die den bajert ordent; en waarvoor alle diplomaten, regtbanken, en pleitbezorgers, en langzaam opwerkende, thans nog schier onzigtbare advokaten, eenparig zich buigen en spreken, *ἀντὸς ἔφα!* hij alleen spreke! dat ware de echte rijks-advokaat en de opperregter! Als men met het oog den afgrond meet, waarin het vorsten-, het volken-, het staten-, het handels-, het Romeinsche-, het hedendaagsche-, het Nederlandsche constitutionele-, het Oostenrijksch-Pruissische-, het Fransch-republiekeinsche-, het Russisch-Siberische, en het Amerikaansch-presidenten-regt nevens en op elkaâr ligt, als de monsters in von Weber's Wolfsschlucht, dan roepen we mede: Hilf, hilf zu Samiel! en bedoelen hier eenen goeden Samiel, b.v. den verhelderenden en beveiligenden genius der eeuw, derhalve zullen onze ongeleerde lezers en wijzelve moeten toestemmen, dat zelfs bij de allergelukkigste stoom- en diplomatische cultuur dezer dagen, evenwel het regt, dat is, wat ieder eigenlijk toekomt, nog tamelijk onbepaald is. Hierdoor zouden we allengskens, volstrekt tegen onzen zin, tegen onze goede bedoeling, genoopt worden, om, ten spijt van alle groote en beroemde regtsgeleerden, aan een zeker zeer omineus en fataal regt, den voorrang, helaas! toe te wijzen. Wij schrijven het woord met bevende vingeren en bleeke wangen: - *het regt van den sterkste!!!* - Als we op het getrouwe historieblad dit REGT, te beginnen bij de oude Chinesche Keizers (vergelijk Gützlaff's geschiedenis) en de Pharaonen, tot op de laatste dagen bij Antwerpen 1830, te Parijs 1848, te Ollmutz en Dresden 1850-1851, altijd terugvinden, onder zeer gewijzigde vormen, dan zijn we ten einde raad, en worden door zeer ellendige, zwaarmoedige aanvechtingen bezocht, als vrouw Themis met *dergelijke* blinddoeken voor de beide oogen verschijnt. Wij troosten ons echter, en de lezers mede, met de vooronderstelling, dat het regt des sterkeren eigenlijk alleenlijk aan de woeste Nimrods, aan een' enkelen overlooper in de geschiedenis, aan een Czaar, of een Jan van Leiden, of consorten behoort, en dat alles wat wij, onverstandigen, ongeleerden, onregtskundigen, in onze eenvoudigheid *oppervlakkig* voor het oude en telkens terugkeerende ‘regt des sterkeren’ houden, - inderdaad was en is (hier herademen wij, glimlagchen en juichen) het regt der gematigden, der wijzen, der betergezinden, der echt Christelijke vorsten en volksmannen; terwijl wij onze lezers ernstig vermanen en bevelen om *die* voor-

onderstelling, in 's hemels imam, geene enkele sekonde in twijfel te trekken..., *quos ego*....

Reizen - reis,

- behoort als integrerend gedeelte in ons ondermaansch (waarom toch niet, beter en meer helder, eens voor de verandering geschreven - onder*zonnig?*) bestaan, met ernst overdacht. In dien, naar de bepaling der Heilige Schrift, en die van vele dichters en redenaars, het leven zelve eene reize is, van de moederborst (als de minneborst niet de moederborst vertegenwoordigt) tot in den schoot der aarde, dan zijn de kleine reizen, b.v. naar Hongkong, Japan, Californië, de Noordpool, en Tombucto, in de grootere levensreize hoogstweldadig en consequent ingevlochten; daar nu de mensch tot de beweegbare en lewegelijke, tot de *roerende* goederen in de schepping behoort, blijkt het al aanstonds, dat hij gaarne met de *onroerende* goederen op den aardbol, de bergen, de steden, de zeeën, de Noord- en Zuidpool, de kennis wenscht aan te knoopen, en aldus den inboedel der planeet behoorlijk leere catalogiseeren, gelijk de wakkere grijze von Humboldt bij uitnemendheid beproefde, en ons in zijn *Kosmos* leerde, wat eigenlijk reizen is. De voordeelen van het reizen zijn te groot en te veelvuldig, om in de kolommen van ons Woordenboek opgenomen te kunnen worden. Wij schromen schier eene optelling te wagen, en verzoeken onze lezers, die heen en weder getrokken, gevlogen, of gejaagd, of geslenterd zijn naar de vier hemelstreken, onze onvolledige schets dadelijk te verbeteren; want als we denken aan de hoofdsoorten: de badreizen, de handelsreizen, de kunsten wetenschappelijke reizen, der Keizers en Koningen, diplomaten-congres- en beleefdheidsreizen, de geldreizen (Californië en de Koloniën), dan de zendelingsreizen, de Apostelen, later Ansgarius, en laatstelijk de onvermoeide Gützlaff; - de militaire reizen in het groot, om geheele landen te beteugelen, te bezetten, en in staat van beleg te houden, als we daaraan denken, dan erkent ge reeds met een halfdigtgeknepen oog, dat in onze eeuw, alles, alles volstrekt moet reizen: de locomotie is de algemeene, groote, magtige wet der geheele schepping; de altoosdurende reizen der kometen en sommige sterren, waarnevens wij onze planeet, die onophoudelijk reizende blijft, in hare respectieve qualiteit als bijmaan niet vergeten: de bewegingen der menschen op deze, steeds in beweging zijnde, lieve, beste, trouwe planeet, nu als opperbevelhebbers, dan als badgasten, dan als commis-voyageurs, dan als natuur-onderzoekers, dan als gouverneur-generaal, of als deelgenoot van het koloniale *corps d'élite* te Harderwijk - welke allerbelangrijkste nuancen! - allen met bepaalde oogmerken bewogen, heen en weder gedragen op de twee Kantiaansche verouderde kategoriën-vleugelen - tijd en ruimte - hier naar Amerika's goudgebergte om te graven en begraven te worden; daar naar de Noordpool om zich te laten invriezen, ginds naar Homburg of Baden-Baden, om aan de magtige roulette te offeren of wel de natuur te genieten; daar, naar den Haag om het land te helpen besturen, en te zien besturen, en te hooren besturen; ginds naar Utrecht, Arnhem of Kleef, om pleizier en pret te hebben, en smakelijk en duur te eten; of naar de monster-tentoonstelling en de magneet van het Noorden, Londen, om oneindig veel op eens te zien, gedrongen en verdrongen te worden, en toch te kunnen zeggen:

‘ook ik was daar!’; daar naar de Alpen, om een heldere of nevelachtige zon te zien of niet te zien, en met grootsche gedachten en heerlijke vergezigten en asthma vervuld, terug te keeren. Waarde lezers! wij zijn door dit woord overstelpt, overwonnen, overweldigd, en als gezelf de wereld hebt rondgereisd, of uw werelddeel, of uw buurmans land, of uwe provincie; - wilt ge u dan wel intusschen, al reizende, ook een weinig reisvaardig maken, om de groote en belangrijke naderende reize naar de andere wereld te - entameeren? - uw pas nog eens nazien, en (ge neemt het ons toch niet kwalijk, brave reisgenooten??) u gereed maken, om ook dáár ginds behoorlijk ontvangen en geplaatst en verpleegd te kunnen worden, zooals go dit hier beneden wenscht?

Ridder.

- Wij gevoelen bij dit woord, eene groote, eene dringende behoefte aan opbeuring, aan versterkingen moed; want, als het van de eene zijde eene soort van verachtelijke schroomvalligheid zoude verraden, in dien we voor *dit* woord terughuiverden, en daardoor ons onvolledig Woordenboek nog onvolledi ger maakten, zoo is van de andere zijde het grondbegrip van eenen ridder zoo verbazend ver van het oorspronkelijk voetstuk afgeschoven, dat we noodzakelijk in eene tastbare verwarring van voorstellingen en definities zullen moeten ondergaan, bezwijken, zoo als dadelijk blijken zal. Daar het buitendien maar al te zeker is, dat dit artikel door twee soorten van menschen - zij die ridders zijn of heeten, en zij die geene ridders zijn of heeten, zal gelezen worden, ontstaat een nieuw bezwaar om met deze beide partijen vrede te houden, en de waarheid, benevens de geschiedenis niet te kort te doen. Als ge, vriendelijke en welmeenende lezer! u hier in onze plaats stelt, zult ge den neteligen toestand waarin we ons, ondanks onszelven bevinden, erkennen, en onsmet een meed oogen den traan in het oog beklagen! - Wij nemen hier, bij het ernstige der zaak, onzen etymologischen stamboom ter hand, en vinden als wortelwoord aangeteekend, het werkwoord: *rijzen*, hetgeen schijnt te moeten afdalen, bergaf, van het sanskrit: ri - ri! - bewegen, opstaan, loopen; waarvan weder geboren wordt het bedrijvend, zeer bedrijvend werkwoord *rijden*, het oude ruiten; nu nog ééne schrede; de rijder, oudtijds ridder, dus ruiter, degene die eenen rid doet, tot een zeker getal rijders behoort, de krijgsman te paard! - en daar hebben we den eigenlijken, historischen, taalkundigen ridder, den *eques, chevalier, esquire*, - alom het hoofdbegrip van een gewapend man te paard erken- en gevoelbaar. Het edele dier veredelt hier (altoos historisch) den edelen mensch, den edelman. Oorspronkelijk ligt er dus in het begrip ridder, een ander begrip opgesloten, dat van krijgsmansmoed, van dapperheid, van onversaagdheid, waaraan later de voor waarde van verdienste, bovenal als moedbetooning op het oorlogsveld, moet gehecht worden, en waarmede alweder dat van cordaatheid, edelaardigheid, ‘houw en trouw’ is verwant, zoodat (wij herademen bij onze genetische ontwikkeling) een ridder is gelijkluidend met = een dapper, fier, edel, moedig mensch, een berijder van een ros daarenboven, met één woord, een verdienstelijk manspersoon te paard!! - Nu hopen wij aan de zeer talrijke ridders van onzen tijd geene ondienst gedaan te hebben door deze wijsgeerig-geschiedkundige ontwikkeling, en hebben daardoor tevens het standpunt aangewezen,

waaruit inderdaad, historisch wèl te verstaan, de ridderschap kan en moet beschouwd worden, en we zouden inderdaad niet weten, wat een verstandig en bedaard, al of niet ridder, daartegen met grond zoude kunnen inbrengen; want, als men nu in euvelen moede ging beweren, dat er tusschen een lint of een ster en een diploma, en tusschen een steigerend ros, speer, zwaard en schild, een merkbaar verschil is; of, dat de verdiensten der menschen door een uitwendig, zigtbaar teeken, altijd slechts verzinnebeeldigd, gesymboliseerd, en nog niet daadwerkelijk bewezen zijn; of, dat de benoeming tot ridder, dat is: een edel en verdienstelijk mensch, burger, geleerde of krijgsman, niet altijd van den Eenigen Regent (zie hier boven het woord), of uit het kleine kabinet, maar van het *volk* zelve, of van de competente en onpartijdige beoordeelaars onder het volk moest uitgaan, als eene volks- niet eene vorstenstem of vorstengunst; of, als men tot de hoogstergerlijke, dwaze ongerijmdheid wilde overslaan, en gelooven, dat iemand tot ridder gemaakt en geslagen (het doet gelukkig niet zeer, en menigeen doet het waarlijk goed) wordt, zonder dat hijzelf of een ander een helder en duidelijk begrip heeft, waarom dat alzoo is geschied en moest geschieden. Ziet, als we ons en onze lezers met dergelijke erbarmelijke, ergerlijke, nietige, verfoeijelijke spitsvondigheden moesten vermoeijen, dan zouden wezelve boos en knorrig worden, en sluiten daarom dadelijk dit nare en halfuitgewerkt artikeltje, en gaan over tot het woord:

Ring

- als trouwring bijzonderlijk opgevat, is een zinnebeeld der kerkelijke en onverbreekbare trouw, waarbij men toch niet denke aan het huwelijk van den Doge met de Adriatische zee, en ook niet aan den twijfelachtigen ring van Saturnus; maar aan het verbond van twee menschen, die voor altaar, notaris, wethouder en leeraar, beloven elkaâr de ge-ringde hand in het groote of geringe leven te reiken, tot zoolang de vinger den ring nog vasthoudt, en niet door ouderdom laat glippen, of Freund Hain zoo als men zegt, hun den vinger met de hand, en ook het gansche ligchaamtegelijk wegneemt. - Als die ring knelt, zoo als dit in kinderboekjes en toovergodinnensprookjes dikwerf geschiedt, wijte men dit aan den onhandigen goudsmid, die vergeet dat alle zinnebeelden rekbaar, elastiek moeten zijn, om te kunnen duren, zoo als de kerkelijke symbolen, en de pligtplegingen. Als de gewoonte in sommige kerkgenootschappen om de ringen te *wisselen* eene eigenaardige beteekenis heeft, zal die welligt mede daarin liggen, dat men, over en weer, elkaâr niet alleen veel door de vingeren, maar veel door den trouwring wil zien, en een stilzwijgenden ruilhandel beproeft van vriendelijke luim, van toegevende woorden, van wederkeerig geven en nemen. Dat eindelijk de trouwring in den regel van echt goud is, kan mede worden aangemerkt als een stilzwijgend teeken, dat goud en echt, liefst veel echt goud, bij een verstandig en gelukkig huwelijk behoort, aangezien de liefde, hoe ongemeen brandend en aetherisch, de stoffelijke en ondermaansche voedingskracht, uit de ertsen, mijnen, of effecten-trommels vereischt en verwacht, om in dit extra materiëele bestaan, onder en niet boven de starren, niet als een treurig onmaatschappelijk hors d'oeuvre, te verdampen.

Rood.

- De menschen hebben als de kinderen, en zij blijven in zekere opzigten

steeds kinderen, veel liefhebberij in de kleuren; de grootere kinderen, die baarden en basstemmen hebben gekregen, en veel denken, veel spreken, veel schrijven, hadden reeds langen tijd voordat men aan de zamenstelling van dit Woordenboek dacht, eene groote vooringenoheid met de *roode* kleur, bovenal omdat zij zeer in het oog valt en schittert. Vandaar de oudere roode koningsmantel, het rood aan de priesterkleeding, een der vier zoogenaamde heilige kleuren bij Josephus en Philo, de roode draak of roode satan (Apocal. XII: 3) de roode Samiel, en vooral de bloedkleur, zelfs in zoo verre, dat een goed deel onzer tijdgenooten, die er welligt bleek of zwart genoeg naar het uiterlijke gezien worden, toch onder de ‘rooden’ worden geteld, waar men tot nadere toelichting het woord ‘republiekeinen,’ bij voegt. - De roode Jakobijnenmuts is al te bekend, waartegen het rood op de wangen der hofdames uit den bleeken tijd van Lodewijk XV en XVI een merkwaardigen tegenhanger maakt, en alles zich eindelijk vriendelijk oplost in het rood en zwart, zigtbaar aan de speeltafels der groote badplaatsen. Eenigzins, 't is niet te loochenen, wordt de dierlijke en minder behagelijke schaduwzijde der Adams - dat is der ‘roode aardzonen’ - in de negentiende eeuw duidelijk erkend, door de praedilectie voor de bloedkleur, en tevens hunne kinderlijke neiging, om juist deze meer schitterende straalbreking te kiezen, als troonzetel-bekleeding, als liverei, als uniform, als consulsgewaad, enz. enz., waarbij volstrekt aan het roode wambuis en dito broek van den voormaligen hofnar zal moeten gedacht worden. Ook de blos der schaamte, en het bevallig waas der gezondheid en der schoonheid, en de op- en ondergaande zon, en de regenboog, bemagtigen zich van een der vier heilige kleuren, even als de duivel in den vuur-rooden poel des afgronds zich deze toeëigent. Hieruit blijkt, dat de ‘rooden’ onzer dagen met hunne lievelings-kleur niet weinig toepassing zouden kunnen maken, indien men het hun vergunde, om van een ander rood, dan van het bloedrood, te spreken. Laat ons hopen, dat dit bloedrood eindelijk opbleeken zal tot een vriendelijk rozen-rood, als zinnebeeld der liefde en des vredes; laat ons daarenboven wenschen en bidden, dat de roode met broederbloed bespatte krijgers - die men ook wel eens ‘helden’ noemt - eens van dit wereldtooneel zullen verdwijnen, en die ongehoorde, meer dan huiveringverwekkende, operatiën, insnijdingen, brandingen, moxa's, en doodelijke aderlatingen, welke de roode krijg allernoodzakelijkst medebrengt, zullen verboden, verworpen en vervloekt worden, zoodat ten laatste (in den jare 2851 bij voorbeeld), de *eenige* en *ware rooden* op aarde - alleenlijk zullen zijn - de heelmeesters en chirurgi!

Rouw

- is een zwart woord, en heeft op den uiterlijken en innerlijken mensch betrekking; want als men van rouwdragend en spreekt, blijft steeds de groote vraag: of dit purement et simplement van den rouw interieur of exterieur moet verstaan worden. Immers, alles wat, van nabij of in de verte, met den dood, den koning der verschrikking, in verband staat, verschijnt, als men de zaak fatsoenlijk behandelt, in het zwart: - de aansprekers, bidders, de erfgenamen, de notaris, de lijkdienaars, de lijkredenaar, de lijkkoets; - wie zoude het kunnen dulden, om de aansprekers en de naaste erfgenamen b.v., in het *wit* gekleed te

zien? die ergernis ware niet te boven te komen! - Als men de lieve, onvergetelijke dooden niets meer kan geven, en de erfenis gedeeld, het collateraal betaald, de tranen gedroogd, en de begrafeniskosten afgedaan, of ten minste gedekt zijn, dan, voorwaar! mag de rouwkleeding toch nog wel blijven, om de onvergetelijke dooden niet al te spoedig te vergeten: iets, dat bij de verbazende drukte en woeling in het levendige leven, iemand, als een groot toevallig ongeluk, mogelijk zoude kunnen overkomen. Daarom is de gewoonte om niet te rouwen afschuwelijk, en vooronderstelt eene zeer strafbare onverschilligheid aangaande den afgestorvene, die zelf bij zijn leven soms zoo ongeloofelijk dwaas is, om te verzoeken, dat men niet over hem of haar zal rouwen, en dat wel in het dagblad! even alsof iemand, na zijn dood, over onze wanhoop, onze droefheid, onzen troosteloozen tranenvloed zoude mogen beschikken! Hoe onbegrijpelijk onfatsoenlijk en voorbarig! Moet men dan niet aan en op en voor de wereld het bewijs overleggen, zoodat ieder dit zien kan, en zich overtuigen van onze droefheid over den ontslapene? En als ons nu volstrekt niets *anders* overblijft, dan het rouwfloers om den hoed, de kaper, de zwarte knoopen, de stalen ornamenten, en het luchtige krip, wil men dan zoo wreedaardig, zoo onmenschelijk zijn, om ons nog dit laatste hulpmiddel te ontrooven? Kan die overdrevene vrijzinnigheid in de helft der negentiende eeuw nog langer geduld? Wij wenschen dus, dat men, zoo als aan de vorstelijke hoven, den rouw, heelen of halven, in- en uitwendigen vooral, behoude, en ook zonder het bevel van den kamerheer, of den doode, het weêuwen- of weduwenaarskleed (dit laatste is minder kostbaar) niet wegwerpe; dat men wete en gevoele, *wat* men aan de onvergetelijke dooden verschuldigd is, en zich verder niet store aan eene booze, on kwaadaardige wereld, die beweert, dat ook hier het kleed den man (en ook de vrouw) *niet* zoude maken! Welk eene stelling!

Spiritus Asper en *Lenis*.

Aan een schenner van den roem der vaderen.

Van waar ontsproot gij, die, verbasterd
Van wat eerwaard is, goed en groot,
Den roem der vadren vuig belastert,
Die nooitverdoofde stralen schoot?
Gewis, gij zijt geen Nederlander,
Gij, die Oranje's oorlogsstander
Beschimpen durft als oproervaan!
Uw blik, gewoon aan 't nachtlijk duister,
Is blind voor d'onbezweken luister,
Dien Neêrland nooit zag ondergaan.

Gelijk de nachtuil sluit ge uwe oogen
Voor 't licht, dat eens zoo troostrijk blonk,
Toen, op den wenk van 't Alvermogen,
Oranje aan Neêrland redding schonk;
Toen Spanje's ijzren slavenketen
Door 't moedig volk werd losgereten
En 't Castiljaansche dwangjuk viel;
Toen, bij 't gedonder der kartouwen,
Het blij ‘Wilhelmus van Nassouwen’
Weêrklonk bij 't winnen van den Briel.

Buig u gedwee voor Spanjes koning

En kniel voor Hollands dwingland neêr!
Het is de schaamle dienstbetooning
Van slaven aan hun trotschen heer.
Loof hem, wiens zwaard, in Brussels wallen,
Graaf Egmond's fiere kruin deed vallen;
Wiens heerschzucht Hoorne heeft geslagt!
Zeg Alva dank, bij 't needrig knielen,
Dat hij slechts achttien duizend zielen
Zijn beulenstoet ten offer bragt!

Vrij moogt gij Flips een Titus noemen,
Toledo worde uw Antonyn,
De Vargas wacht van u de bloemen
Die 't sieraad van een Nero zijn.
Bezing den moord in Naarden's muren
En 't wee, dat Zutphen moest verduren;
Ontsluit ons 't Haarlemsch bloedtooneel!
Een vorst, die zóó zijn gunst doet blijken,
Behoeft geen glans van koningrijken
Waar hem *uw* lofspraak valt ten deel!

Zing, hoe hij d'eed, voor God bezworen,
Den raad eens vaders, snood vergat;
's Lands vrijheid dacht in bloed te smoren
En 't regt des volks met voeten trad!
Bij 't zien van galgen, raadren, staken,
Moogt gij een kreet van wellust slaken
En 't hart u joken naar dien tijd,
Toen 't beeld van Hem, die de aard verloste,
Schoon 't Hem den dood aan 't kruishout kostte,
Verhoogd werd naast de mutserdmijt!

Maar zet ge een lofzang op uw snaren,
Die Alva's deugd aan 't nakroost meldt,
Toch blijft ons oog met eerbied staren
Op de offers, door hem neêrgeveld.
Vrij mogt Castielje kluisters smeden,
Toch werd de zware kamp volstreden:
't Was God, die Neêrland redding bood;
Hij wenkte en uit een nacht van rampen
Verrees, na tachtigjarig kampen,
In 't eind het lieflijk morgenrood.

Gods woord en de inspraak van 't geweten
Zijn sterker wapens, dan 't geweld,
Zij 't ook op Spanje's troon gezeten,
Ooit regt en vrijheid tegen stelt!
Sla pest en honger, zaam verbonden,
't Verdrukte volk ook dieper wonden
Dan 't staal of moordend lood vermag;
De dweepzucht zal de vest niet winnen:
Ginds waait, van Leidens torentinnen,
In Valdez oog de driekleurvlag!

De Armada klieft het vlak der baren,
Waar Spanje's wimpel zwiert in 't rond;
Wij zien weêr Xerxes legerscharen,
Wij staan weêr aan den Hellespont.
Hoor 't ‘God met ons!’ in donders klaatren;
Zijn stem beroert de onmeetbre waatren;
De wind wordt storm - de storm orkaan!
De onwinbre vloot, een prooi der golven,
Wordt in het diep der zee bedolven;
God zelf heeft Spanje's trots weêrstaan.

Neen, 't zuchtend Neêrland zal niet beven;

't Volhardt in moedig pal te staan,
Al treft, wat Spanje kracht kan geven,
De banvloek van het Vatikaan.
't Geweld dage op in Nieuwpoorts velden,
Maar Maurits naakt aan 't hoofd der helden,
En 't slagveld wordt een Marathon;
De Spanjaard wijkt, zijn standers zinken,
En Nassau ziet de wanhoop blinken
In 't vonklend oog van Arragon.

Oranje viel, 's volks steun, 's lands Vader,
In 't barnen van den bangsten nood.
De dweepzucht wenkte en een verrader
Wijdt Nassau en zich zelf ter dood.
Hij viel, maar, schoon hij 't hart voelt breken,
Blijft hij voor 't heil van Neérland smeeken
En geeft zijn reine ziel aan God;
Maar Flips wordt prooi van worm en maden,
Die zich aan 't levend rif verzaden;
De dwingland deelt Herodes' lot.

Gods almagt heeft het pleit voldongen,
Meer dan de kracht van 't krijgsgeweer,
En 't slanggesis van lastertongen
Verhoogt der vaadren roem te moer.
De nacht verberge in schrikbaar duister
Den glans der maan, der starren luister,
Zijn sluijer dekke ons aangezigt:
Te schooner praalt, aan de oosterkimmen,
De zon in 't statig opwaarts klimmen
En troost ons door haar koestrend licht.

De dag, dien Neêrland eens zag blinken
Van uit den middeleeuwschen nacht,
Zal nooit, voor de aard, ter kimme zinken
Maar glanst voor 't laatste nageslacht.
De dweepzucht, 't onverstand, de logen
Verheffen, in hun magtloos pogen,
Dien glans uit hooger sfeer gedaald;
Het uur der redding heeft geslagen,
't Geweten wil geen kluisters dragen:
Het rijk der waarheid zegepraalt!

't Vergoten bloed heeft vrucht gedragen,
Maar rijker oogsttijd lacht ons aan;
Wij zien een schooner toekomst dagen;
Dan immer aan de kim mogt staan
De blinddoek valt toch eens van de oogen
En, op den wenk van 't Alvermogen,
Erkent heel de aard Gods heerschappij.
Zijn woord zal 't menschdom eens verlichten;
De nacht des bijgeloofs zal zwichten;
Hosanna! dat verwachten wij.

W.H. WARNSINCK, BZ.

Proeve eener puriteinsche tekstverbetering.

In de *Voorlezingen van Nederduitsche Dichtstukken*, door Professor David, voorzitter van het tweede letterkundig congres, bij Hanick te Mechelen uitgegeven, vindt men een der vroegere gedichten van Tollens opgenomen, ‘de Hertenjagt’ namelijk, voorkomende in het eerste deel zijner Gedichten. De inhoud daarvan is deze:

De ridder van Holster, het hart vol van moed
En het bloed
Vol van vuur, trok aan 't jagen.

De jagt wordt beschreven; het hert wordt geveld, en

De ridder van Holster reed moedig en fier
En met zwier
Naar zijn slot met zijn knapen.

Doch!

Op eens, daar verneemt hij gedruisch in de streek
Van de beek
En een plassend geklater;
Hij sluipt er naar toe, en hij gluurt langs een boom,
En zoekt er, en staart er, en ziet van den zoom
Een badende nimf in het water.

Zijn boezem wordt eng, en hij hijgt en hij trilt
En hij gilt
En barst uit in vervoering;
De schoone springt op, en zij schreeuwt en vliegt heen,
En laat den verbijsterden ridder alleen,
Ter prooi aan zijn brandende ontroering.

De schildering was den Leuvenschen professor te dartel. Van *de badende nimf in het water* heeft hij *een dorstigen leeuw in het water* gemaakt en *de schoone, die opspringt en schreeuwt*, heeft hij in *een boschleeuw, die opspringt en briescht*, hervormd. Men gevoelt de voortreffelijkheid der variante! De onlangs overleden Belgische dichter van Ryswyck heeft in zijne Poëtische luimen zijn snuggeren landgenoot om deze koddige verminking duchtig op de vingers getikt.

Brievenbus.

IV. Brieven over de Geestelijke Goederen in Gelderland.

Amice!

Gij vraagt mij, of 'k in het Bijblad van de Staats-Courant, de redevoering gelezen heb van den heer Metman, betreffende de Geestelijke goederen in Gelderland; en, of 'k ook met attentie gelet heb op 't antwoord door den Minister van Binnenlandsche Zaken daarop gegeven. Gij wilt mijn oordeel weten over dat gevoelen van eenen onzer grootste regtsgeleerden, zoo als gij - en zeker niet ten onregte - den heer Metman noemt, betreffende deze voor de Hervormde kerk zoo gewigtige aangelegenheid. En, gij vraagt, wat 'k wel denk van 't antwoord door den minister gegeven.

't Schijnt wel dat gij u eenigzins onthutst maakt en vreest, dat, wanneer deze zaak op het terrein wordt geplaatst, waarop de vertegenwoordiger uit Gouda die heeft gezet, en, waarop de heer Thorbecke

die ook wel scheen te willen ontmoeten; de zaak wel eens een einde kon nemen, voor de Hervormde Kerk verkeerd, of, althans niet uitermate tot haar voordeel.

Gij schijnt ook niet te begrijpen, hoe 't mogelijk was, dat de heer Metman van Geestelijke goederen spreken kon, toen er bij de discussiën over de begrootingswetten, sprake in de Kamer was over het onderwijs. En, ik lees uit uwen brief, dat ge vele andere bezwaren hebt, en 't beter gevonden hadt, wanneer onze *Synode*, die zich reeds vóór een jaar drie, vier, de zaak aantrok, inlichtingen vroeg en inlichtingen kreeg omtrent geestelijke goederen en geestelijke beurzen, deze zaak had geregeld.

Ik heb de gewoonte niet, Vriend! als 'k soms een stapel bijbladen tot de Staats-Courant ontvang, al die redevoeringen te lezen; ik heb er ook den tijd niet toe. - Maar, er zijn zoo sommige sprekers, wier redenen omdat ik hunne bekwaamheid respecteer, of, ze persoonlijk ken en acht, of, omdat hunne schermutselingen mij soms eenig vermaak geven, als b.v. die van den gewezen cavallerie-officier, wanneer hij in de gehoorzaal onzer volksvertegenwoordigers *ad majorem Dei gloriam*, de sabel trekt, - zeldzaam door mij worden over 't hoofd gezien. - Zoo ging 't mij ook toen ik bemerkte, dat de heer Metman in de langdurige avondzitting van Zaturdag 21 December, die niet werd gesloten, voordat 't lang Zondag morgen was, het woord had gevoerd. De opregte *Haarlemmer* had van die rede reeds een woord geklapt, en 'k was zeer verlangende, omdat en de heer Metman gesproken had, en, eene in mijn oog hoogst belangrijke zaak besproken had naar de lezing der rede in haar geheel. - Weldra bood een der bijbladen tot de Staats-Courant mij daartoe de gelegenheid aan. Uw eerste vraag wordt dus *toestemmend* door mij beantwoord. - Ik las ook de woorden daarop door den heer Thorbecke gesproken. Ik vond die, als altoos zijne woorden zijn, kort maar bondig.

Gij doet mij zoo vele vragen; ze zijn *sit venia verbo*, amice! - zoo verward, dat 'k verlegen ben op welke eerst een antwoord te geven.

Ik weet, gij stelt belang in de zaak der geestelijke goederen en beurzen van Gelderland. Gij hebt er waarachtig, zoo 'k merk, zij 't niet voor u, dan voor uwe familie, ook een tamelijk belang bij.

't Is toch geen bagatel, dat uw waarde oom, die door de goedgunstigheid van een' der rentmeesters of heeren van het door u genoemde geestelijk goed, in 't jaar 1811 op onderhandsche obligatie een sommetje van *f* 5,000 ontving tegen 2½ pCt., daarvan reeds sedert 1815 geene renten meer heeft betaald, en 't kapitaaltje nu als zijn eigendom beschouwen mag. 't Is ook wel aardig, dat gij, door ooms invloed op den heer, nu reeds de toezegging hebt van een lief douceurtje voor de kosten der aanstaande jaarlijksche studiën van uw Pietje van zeven jaren, die, zooals gij zegt, voor een dominé is in de wieg gelegd. - Ik geloof best, wat gij schrijft, dat de schoolmeester te... er toch maar wat voordeel van heeft, en dat de dominé ook wel weet, waarom hij elken zondag zoo mooi bidt voor denbeer, en dat 't er maar gek uit zou zien als de boeren en de arbeiders eens betalen moesten wat ze, die geestelijke goederen betreffende, aan den heer verschuldigd zijn. Maar, ofschoon ik dat geloof, en uw oom en gij, in 't vooruitzigt voor Pietje, en de schoolmeester te..., en de dominé daar ook, en de

boeren en de arbeiders er allen voordeel bij hebben, zoo geloof ik te gelijk, dat de groote heeren eigenlijk, zooals meer 't geval is, - de schapen scheren en gijlieden zamen de varkens.

Wat 'k u meermalen heb gezegd, en geschreven heb ook: waar de administratie is, als in de door u bedoelde plaatsen, daar is 't altemaal knoeijerij en schandaal.

't Is tijd, 't is meer dan tijd, dat aan die knoeijerijen en schandalen een einde worde gemaakt. Ik weet, dat 't moeijelijk is daar een einde aan te maken. Wie zullen spreken?... Uw' oom, die 't wel weet hoe er geknoeid wordt, heeft men een slot voor den mond gehangen. Zonder dat gij 't weet, draagt gij er ook een; - ja, zelfs voor Pietje is al een slotje in de maak tegen hij naar 't gymnasium gaat! En kijk, die schoolmeester te... en de dominé en de boeren en arbeiders daar eens... wel man, ik heb er me laatst meê geamuseerd: je hebt maar 't woord gees-, geest-, geestelijk-, geestelijk goed-, te noemen, dan steken ze de ooren op om te hooren wat je zegt,... maar breek ze den mond eens open?... ze beginnen zoo wat te brommen of te fluiten, kloppen de pijp eens uit, porren eens in 't vuur; maar, spreken doen ze niet!

Nu! daarom juist, omdat er zoovelen zijn die zwijgen *moeten*, en die toch als hun 't slot maar eens werd van den mond genomen en de vinger tusschen de deur gezet, - gij ook, mijn goede vriend! - zouden uitroepen als ik: 't is een groot schandaal! - en, omdat de synode der Herv. Kerk en hare commissie al jaren op 't geval heeft getuurd, verklaard heeft dat 't gansch onbehoorlijk was; maar... 't daarbij tot heden liet; daarom was 't goed dat in den laten avond van den 21 Dec. de heer Metman ten aanhoore van geheel 't Nederlandsche volk de Hooge Lands-Regering interpelleerde, haar wijzende op deze gewigtige aangelegenheid.

Lange brieven schrijf ik niet. - 'k Zal een nieuw velletje nemen om de zaak nader met u te behandelen, zoodra 'k den tijd maar hebben zal. - 'k Zal dan beproeven 't u duidelijk te maken dat de volksvertegenwoordiger uit Gouda den spijker juist op den kop geslagen heeft.

Vaarwel. Groet uwe vrouw. 't Beste met Pietje.

T.T.

- n.

V. Brief van een oud-Burgemeester aan -? over den Spaanschgezinden Nederlander uit den tegenwoordigen tijd.

(*Zie Tijdspiegel, Januarij*, 1851, *blz*. 29.)

Ik weet eigenlijk niet aan *wien* deze brief geadresseerd moet worden, - want ik schrijf aan mijzelven, - maar 't schaadt niet om dien in de maandelijksche Brievenbus van den Tijdspiegel te werpen; we zullen later wel zien of hij besteld is geworden aan de lezers; eigenlijk ligt er weinig aan gelegen: wij zenden hem franko aan de redactie, en deze moet weten wat zij er mede gelieft te doen. - Op ons dorp wordt de Tijdspiegel ook gelezen, beoordeeld, gekritiseerd, bijzonderlijk door den predikant, den schoolmeester, den ontvanger, en door - mij. - Op ons kransje - het heet - dorpachtig genoeg - ‘ons Donderdagsch pijpje’ - is het artikel over den *Spaanschgezinden Nederlander* ter sprake gekomen, en de stemmen waren ook hier verdeeld. Onder ons viertal is een Katholieke broeder, een best eerlijk man, die bij onze discussiën, deze maal, zoo als men zegt, er het zwijgen toe deed, en ons maar liet voortpraten. - Wel verre

van aan de mij onbekende lezers alles mede te deelen, wat er over en weêr, pro en contra, ter gunste en ter beschuldiging van den *Spanjaard-Bataaf* is gezegd, heb ik mijne eigene gedachten over het boekwerk, door hem uitgegeven, opgeschreven, en liet ze door mijn' eersten klerk afschrijven, wenschende dat de redactie ze opneme, en er welligt, hier of daar, iemand opsta, die mij verbetere en wederlegge; want we zijn niet onfeilbaar, al hebben we ook den titel van Oud-burgemeester behouden. - Ter zake dus -: wij hebben ons eerstelijk afgevraagd: *Waarom* heeft de heer A.T. een bundel oud-hollandsche gedichten verzameld en uitgegeven? Antwoord: Om aan eene letterkundige behoefte te voldoen, om eene gaping aan te vullen, en dat is zeer prijzenswaardig. - Maar *waarom* heeft de heer A.T. juist in *dien* bundel *schimp- en smaadschrift* op den hervormer M. Luther opgenomen, vervaardigd door een Antwerpsch klopje? Op deze vraag heb ik mijzelven meer dan *één* antwoord gegeven:

1°. om door dit stuk, meer krachtig en nadrukkelijk, den geest der eeuw te kenschetsen;

2°. om daardoor het schoone, krachtige, navolgenswaardige van stijl, taal en inkleeding, ons duidelijk temaken, om de letterkunde te verrijken;

3°. om daardoor...., 't wil er niet uit, lezers, want 't stuit ons tegen de borst, te gelooven, dat de heer A.T. de letterkundige uitgave van een *leesboek voor jongelieden* zoude gebezigd, *misbruikt* hebben, om *daardoor, viâ subreptionis, onder de hand*, zijne protestantsche broeders, eens, in 't voorbijgaan, te tergen en te beleedigen. Zoo iets kunnen wij, voor als nog, niet gelooven, en ware dat zóó, alle letterkundige verdiensten van het leesboek zouden door zulk een - judas-streek - zeer verduisterd worden. Wij gelooven zoo iets dus niet, even min, dat de heer A.T., die, als letterkundige, zelfstandig en onafhankelijk genoeg is, hier onder *vreemden* invloed zoude gestaan hebben, en zich bij de keuze der oudere dichtstukken door *anderen* zoude hebben laten leiden: dat strookt niet met den aard van een Nederlander, van een Christen, die, even goed als wij, weet, dat de liefde de vervulling der wet, ook der Katholieke wet is. - Om dus de voortdurende bevreemding weg te nemen, dat juist het smaadschrift van het Antwerpsch klopje zoo bepaaldelijk, met voorbijgaan van andere proeven, staat afgedrukt - kunnen wij ons de zaak niet anders verklaren, dan dat de verzamelaar werkelijk in dit stuk van het boosaardige klopje zoo veel *dichterlijke kracht, schoonheid*, aesthetisch gevoel, en ‘voor de jongelieden’ zoo veel navolgenswaardigs heeft meenen te ontdekken, dat hij zich in gemoede gedrongen gevoelde, juist *deze* bijdrage op te nemen, en er welligt andere, die minder smaadzuchtig luidden, om achterwege moest laten: - het komt hier dus op het bijzonder schoonheidsen smaakgevoel, en *geenszins* op het godsdienstig beginsel van den verzamelaar aan - en als men de zaak uit *dit* licht beschouwt, komt het punt in quaestie op een zuiver kunstgebied, en wij zien nu, dat de heer A.T. het stuk van het klopje (de parallel tusschen Maarten van Kossem en Martijn Luther), op taalen oudheidkundige gronden, ook in onze negentiende eeuw, voor de droevige vergetelheid, waarin hetzelve gedompeld lag, moest bewaren. - Wij voor ons, en ook de vrienden hier (misschien ook elders), hebben tot heden toe vruchteloos

naar die eigenlijke dichterlijke schoonheden in het stuk van het *lieve klopje* gezocht; maar dàt kan aan ons liggen - wij hebben het regte smaakorgaan niet ontvangen voor die middeneeuwsche poëzij. Wij vinden ze zeer stroef, mat, flaauw, onbeduidend, en dikwerf extra partijdig, onverdraagzaam, gemeen, somtijds zeer indecent en grofzinnelijk, en allerminst aangenaam geversificeerd, en laten die liefhebberij gaarne aan anderen over, zoodat wij voor ons, voor een paar fiksche stukken van Bilderdijk, Tollens of Loots, die ergerlijke middeneeuwsche zangen, en bestoven liedekens, alle te zamen, dadelijk afstaan en prijs geven. Maar de verzamelaar denkt hier anders over, en wel op zekere gronden, die we nu niet aanroeren. - t Is ook nog maar de eerste bundel. - Gij ziet dus, onbekende lezers van dezen mijnen brief, dat ik op eene, voor mij voldoende wijze, tot de beantwoording der vraag ben gekomen, ook in den Tijdspiegel reeds aangeroerd: *waarom* de heer A.T., letterkundige en dichter (vergelijk de *titulatuur* op het titelblad van het leesboek voor jongelieden - immers ook protestantsche?), en wel zeer erkend dichter, juist het schimpschrift van het Antwerpsch klopje heeft moeten, wij zeggen *moeten*, opnemen. Wij weten er geen anderen weg op, dan om deze, voor velen zoo ergerlijke letterkundige keuze, uit een zeer bijzonder dichterlijk schoonheids-gevoel af te leiden; want een braaf en edel man zal, op bedekte wijze, ook hen, die van hem zeer verschillen, geene opzettelijke en gezochte ergernis wenschen te geven: zoo iets is verre beneden de waarde van een geachten letterkundige, zoo als de heer A.T.

Ziedaar, onbekende, onpartijdige lezers, de brief, dien ik u en de Brievenbus toewerp. Ik weet waarlijk niet, of ik den spijker op den kop heb geslagen; - hier op het dorp moet men de letterkunde zoo wat uit de verte observeren. - Wie er iets anders op weet, deele het maar mede, zoo als ik deed, in het belang van twee *groote* zaken: de Waarheid en de Liefde -!-

STEVEN MASTBOOM.

Noord-Amerikaansche schetsen.

Door Charles Sealsfield. (*Vervolg. Zie Tijdspiegel* 1851, I, *bladz.* 80.)

- En reeds waren onze vrouwen en mannen begonnen den grond om te spitten, 't geen van alle werk ons achterboschlui 't minst aanstaat; ligchaam en ziel worden er even stomp van, als men zoo dag uit dag in niets doet dan klompen aard omgooijen; ik heb het nooit kunnen uitstaan; 't is alleen een werk voor negers en blanke slaven.

- Welnu, zoo hadden zij een paar akkers omgespit, en een waren negerarbeid verrigt, en wij waren er juist weder, aan bezig, toen wij eensklaps paardengetrappel hooren, en vier ruiters over de prairie komen aanhollen, die, toen zij ons zagen niet weinig verwonderd stil stonden en met elkander delibereerden. Zij hadden ook een paar fiksche jagthonden bij zich

- Ha! - zeî Asa, - dàt zou een goede gelegenheid zijn om een paar paarden magtig te worden: ik ga eens zien of met die menschen geen koop te sluiten is.

- En Asa gaat naar hen toe, en groet ze - want Asa had in den revolutieoorlog onder Lafayette gediend - en vraagt of ze niet van het paard stijgen en bij ons inkeeren willen?

- En terwijl Asa zoo vraagt nemen wij onze rifles, die wij aan de boomstammen nedergezet hadden, weder op; want ge weet, achterboschlui moeten hunne rifles altoos bij de hand hebben, - 't zijn hun getrouwste vrienden.

- En toen de Creolen onze rifles zagen, gaven zij aan hunne paarden de sporen, zoo verschrikt waren zij.

- Vreest niets! - riep Asa, - ge zijt bij vreedzame lieden, die hunne rifles gebruiken tegen beeren, wolven en roodhuiden, maar niet tegen Christenmenschen.

- Die woorden stelden hen blijkbaar gerust; zij galoppeerden weder naar ons toe, en wij zetten onze rifles neder, en zij stijgen af, en gaan bij Asa in huis.

- Eerst keken zij rond, niet weinig verbaasd, zoo 't scheen, maar Asa zette hun een flesch met puike Monongehala voor, en toen zij dien geproefd hadden, raakten zij meer op hun gemak. En Rachel bried een paar reebouten, en wij noodigden de jagers ten eten, wat zij ook aannamen, en onder het eten vroeg Asa of zij geen lust hadden een paar van hunne bruine paarden tegen blanke Spaansche matten te verruilen.

- Toen zij van Spaansche matten hoorden, glinsterden hunne oogen van vreugde, want het geld was toen, even als nu nog, schaarsch in het land; en zij vroegen, hoeveel dollars Asa wel voor een paard wou geven? En Asa bood voor den bruin van den éénen twintig, en voor den vos van een ander vijftien dollars. En de Franschen parleerden onder malkander hun Carmagnoolsch, en zeiden eindelijk dat Asa de twee paarden voor veertig dollars kon krijgen.

- Vijfendertig, - zeî Asa, - geen picaillon meer,

- Vijfendertig dan, - zeiden de Franschen of Spanjolen, wat zij wezen mogten, maar ik vooronderstel zij waren 't een en 't aâr; ze parleerden in de beide talen, en wilden het geld in de hand hebben eer zij de paarden gaven, 't geen wij evenwel niet wilden.

- We moeten eerst de paarden hebben - zeiden wij en gingen naar buiten, en buiten wilden zij weder den vos niet geven, wat ons boos maakte; eindelijk toen zij zagen dat wij geen gekscheren verstonden, namen zij het geld.

- Maar wij zagen dat het geen menschen waren, waarmeê een fatsoenlijk man gaarne zaken doet, en zij gingen weder met ons naar binnen om, zoo zij zeiden, den koop met een flesch taffia te bezegelen. En wij gaven een flesch, en nog eenige, tot zij bijna niet meer staan konden, en hun tong dubbel sloeg; toen begonnen zij er van te spreken, dat wij eigenlijk hier niet hoorden, en dat er te veel jagers kwamen.

- Wij zeiden dat er nooit te veel jagers waren, en dat hoe eer de beeren, wolven en panthers, en zelfs de herten verdwenen, hoe beter het voor 't land was; want dat het niet voor de jagt geschapen was, maar om katoen, suiker en maïs voort te brengen.

- Zij mompelden iets onder elkander in hun Spaansch-fransch, en zeiden, toen zij twee aan twee op een paard wegreden, dat wij hen spoedig weder zouden zien.

- Asa schudde zijn hoofd, terwijl hij hen achterna keek en zeide: - hoort,

mannen, dat zijn zoogenoemde Creolen, dat is te zeggen, voor een derde Spanjolen, voor een derde Franschen en voor de rest Indiaansch bloed. Zij hebben de streken van alle drie de volken, en, onthoudt wat ik u zeg, wij zullen overlast van hen hebben.

- Maar wat zouden zij ons voor overlast aandoen? - vroeg Rachel.

- Dat weet ik nog niet; maar zoo zeker als er sheriffs zijn in onze Staten, even zeker zijn er hier ook zulke landplagen, hoewel zij misschien andere namen hebben.

- Maar als nu ons land door niemand in bezit genomen is, en wij ons het eerst daarop neêrgezet hebben?

- Dan is het van regtswege het onze, - zegt Asa, - maar ik vertrouw het niet. Onthoudt wat ik zeg: die menschen brengen ons niets goeds.

- Welnu, Asa - zeg ik, - brengen zij niets goeds, dan halen zij ook niets goeds. Wij kunnen ook boos zijn, wij, - zeg ik, - Asa! kwaadaardig als de congoslangen; en ik heb het wel gezien en gehoord, dat het schriele kerels zijn, die even weinig om hun woord geven als onze negers in Kentucky. Intusschen hebben wij nu paarden, en kunnen ons landgoed in orde brengen.

- Dat kunnen wij, - zegt Asa - en willen ook terstond aan 't werk; maar de beesten zijn nog jong en, vooronderstel ik, nog half wild en nog niet lang geleden op de prairies gevangen.

-En dat was inderdaad het geval. Wij hadden een paar dagen werk, eer de paarden een regte vore leerden trekken, maar toen ging het ook zooveel te gaauwer, en wij hadden een akker of vijftien voor maïs omgeploegd, en een stuk of tien voor tabak, en waren juist bezig nog een paar honderd cotton-boomen te ringelen om nog wat meer maïs te zaaijen, toen wij in dat voornemen een weinig gestoord werden.

- Het ging juist zoo als Asa voorzegd had; 't Creoolsche vee kwam nog eer weder opdagen, dan wij verwacht hadden. Wij waren juist bezig een stuk van omtrent tien akkers af te meten, toen Jonas aan kwam loopen: - Mannen, hoort ge niets? De roodhuiden!-

- De roodhuiden! - zeggen wij; - wat voor den drommel willen die? Als zij om onze scalps komen, dan moeten zij vroeger opstaan. Wij namen evenwel onze rifles, die wij bij de hand hadden, en gingen naar de hoogte waarop onze huizen stonden, en zagen daar inderdaad een troep van veertien of vijftien ruiters, die aan kwamen rennen.

- En Asa zegt: Nathan, zegt hij, dat zijn geen roodhuiden! Dat zijn die verdoemde Creolen, die met hun nasleep komen. 't Is, vooronderstel ik, echt gespuis; zij gaan te werk alsof zij dronken waren, zoo schreeuwen en tieren zij.-

- En toen zij nog een vijftig pas van ons waren, trad Asa te voorschijn. Terstond was een van hen bij de hand en schreeuwde: - Daar is hij, de paardendief, de bedrieger, die mij mijnen bruin afhandig gemaakt heeft!-

- Asa gaf daarop geen antwoord, maar keek hen aan en wachtte totdat zij nader gekomen waren. Toen vroeg een van hen: - Wie is onder ulieden de meester?-

- En Asa schudt het hoofd, en antwoordt: - Hier is geen meester; hier zijn medeburgers, en die zijn allen gelijk.

- Nu zegt de man: - Gij hebt dezen gentleman, monsieur Groupier, zijn paard afgenomen; dat hebt ge terug te geven.-

- Is dat alles? - zegt Asa.

- Niet alles - zegt de man. - Gij

moet aantoonen wie u verlof gegeven heeft om hier op dit land te jagen.

- Waarschijnlijk dezelfde die het aan u gegeven heeft, - zegt Asa tegen den man, die de borst verbazend hoog droeg.

- En de Creolen waren over dat antwoord zeer verwonderd, en eenigen schreeuwden: Wij hebben ons jagtregt en onze concessiën van Zijn Excellentie den Gouverneur; anderen: en wij van Z.M. den grooten Koning van Frankrijk en Navarra. - En wij verstaan het niet, - schreeuwden zij allen, - dat vreemdelingen onze jagt hier komen bederven; de beeren worden hoe langer hoe zeldzamer, en ook de herten en caguars, en de buffels zijn geheel verdwenen. - En zij sprongen op hunne paarden rond alsof zij bezeten waren.

- Maar Asa zegt: - Hoe eer de beeren en wolven en caguars weggeschoten worden, des te beter voor het land; 't land is niet voor wolven en beeren, maar voor menschen.-

- En de Creolen schreeuwden, dat wij geen regt hadden om hier te jagen en dat wij onze biezen moesten pakken, of dat zij het anders aan den commandant van Natchitochez, aan den Syndic, en de hemel weet aan wien nog meer, zouden aangeven.

- En de Creool die Groupier heette, schreeuwde dat hij zijn paard terug moest hebben. Asa antwoordde dat hij het krijgen kon, en het andere ook, mits hij de vijf-en-dertig dollars die er voor betaald waren, teruggaf. Maar de Creool schreeuwde dat het niet zooveel geweest was; dat wij maar vijftien dollars betaald hadden.

- Nu riep Asa ons, die een dertig passen achterwaarts onder de cottonboomen gestaan hadden, en wij rukten, met de buksen in den arm, op den troep aan; en toen zij ons zoo slagvaardig zagen aankomen, bedachten zij zich, keken elkander aan, en verwijderden zich een weinig.

- Maar Asa zeide zeer bedaard: - (Asa sprak vrij vlug Fransch, want hij had in den revolutieoorlog onder Lafayette gediend), - hij zei dus zeer bedaard: - Gentlemen, zegt hij, ge zijt niet zeer beleefd hier gekomen; maar ik zie, ge hebt u van dezen man iets op de mouw laten spelden. Hier staan vijf van mijne medeburgers: vraagt hen allen of de paarden niet eerlijk verkocht en het geld, namelijk vijf-en-dertig dollars, behoorlijk uitbetaald en alles in goede orde geschied is.

- Praatjes! - schreeuwde de Creool; - leugens! En gij zult ons hier onze jagt niet bederven, en zult hier geen huizen bouwen, en ge hebt geen regt daartoe, en ik zal het aan den Gouverneur, en aan den commandant van Natchitochez, en overal zal ik het aangeven.

- En de Creolen, die terwijl Asa sprak bedaard schenen te willen worden, werden nu weder zoo woest, en schreeuwden en gesticuleerden weder zoo uitbundig, en galoppeerden voor- en achterwaarts, en zwaaiden met hunne geweren in het rond als de Indianen, en schreeuwden zoo woedend, dat wij weg moesten, en wel terstond, of...

- Maar nu werden ook Asa en wij driftig, en legden onze rifles aan; en toen de Creolen dat zagen, gaven zij aan hunne paarden de sporen en renden weg; maar zoodra zij een vijfhonderd pas buiten het bereik van onze kogels waren, hieven zij een geschreeuw aan, - vijftigduizend wilde ganzen aan den Missisippi zijn er stom bij - en eenigen schoten ook hunne verroeste snaphanen op ons af.

En wij lachten hartelijk over die dappere helden; maar Asa lachte niet.

- Heb ik het niet gezegd, - zeî hij, - dat wij nog overlast van die Creolen zouden hebben?

- Overlast? - sprak ik; - noemt ge dat overlast, Asa? Zulk ellendig gespuis! Schamen moeten zij zich, zoo hier te komen en hun Carmagnoolsch uit te kramen, dat onze vrouwen zelve zich er over schamen moeten, en rustige burgers in hun eigen huis zóó te behandelen; zullen wij dat zoo verdragen?

- Dat zou zoo erg nog niet wezen, - meende Asa; - maar ik vooronderstel dat de ellendige kerels het verder vertellen; dan komt het een van hunne commandanten of den Gouverneur ter ooren, dat wij ons hier nedergezet hebben, en eer wij vier weken ouder zijn, komen er een paar compaginën van hunne musketiers aanzetten, en dan...?

- En dan? vraagt ge, Asa, - zeg ik, - dan? Wel, komen zij aanzetten, dan gaan wij hun te gemoet, en... hebt ge den *Indian-mound* vergeten?

- Ik heb hem niet vergeten, - zegt Asa; - ik denk er juist aan of wij daar niet een blokhuis zouden kunnen bouwen, dat een belegering kan doorstaan.

- Ik heb de *notie*, - zeg ik, - ik calculeer dat wij daar een blokhuis zullen bouwen, waarin wij het lang kunnen uithouden.

- Dat is alles goed, - zegt Asa; - maar of wij er wel toe geregtigd zijn, Nathan, dat is een andere vraag. Die gedachte plaagt mij, sedert die vervloekte Creolen het eerst hier geweest zijn, dag en nacht, dat zeg ik u. En ik wil niets dat onregt is, Nathan, - zegt hij; - het regt, man - zegt hij, - het regt gaat boven alles.

- En - zeg ik, Asa, 'k heb er ook over nagedacht, reeds lang nagedacht, en gecalculeerd en gerumineerd, en ben van meening, Asa, dat wij het regt op onze zijde en een zoo regtmatige aanspraak op het land hebben, dat geen Sheriff in de Staten, en geen Franschman of Spanjool het ontkennen kan. Zoo is 't, Asa, - zeg ik.

- Wat zegt ge daar, Nathan? - zegt Asa.

- Hebt ge nooit gehoord, Asa, - zeg ik, - en weet ge niet, - zeg ik - dat vader Missisippi in ons land ontspringt? En is die vader Missisippi niet het almagtigste water, dat men op den ganschen aardbodem, en misschien in de geheele wereld vinden kan? En neemt de Missisippi niet hier een stuk land van een paar vierkante mijlen, met de boomen er bij, en dáár een ander brok weg, en sleept het meê, als een oude brombeer een jarige bigge, en verslindt het of werpt het twintig of honderd mijlen verder weder uit?-

- Dat doet hij, - zegt Asa; - ik heb het zelf gezien, hoe hij boven Memphis een brok land, met boomen, zoo groot dat de dunste takken goede masten voor driedekkers zouden geweest zijn, losscheurde - 't was alsof de geheele wereld verging toen dat land verzonk, en de hairen rezen mij daarbij voor 't eerst te berge; ge weet, Nathan, - zegt hij, dat de hairen mij anders niet ligt te berge rijzen.

- Wel weet ik dat, - zeg ik; - maar nu vraag ik u, Asa, - zeg ik: - is niet geheel Louisiana een uit zulke brokken zamengesteld land? Zeg mij dat, Asa, - zeg ik.

- Dat weet ik niet; ik calculeer dat het wel mogelijk is; 't kan zijn, maar ik ben er niet van verzekerd, - zegt Asa.

- Maar daarvan zijt ge toch verzekerd,

Asa, en hebt het meermalen gehoord en ook gezien, dat dit Louisiana niets anders is dan Missisippi-grond? Zuivere Missisippi-grond, bezinksel van de Missisippi-slib, die uit ons land af komt drijven?-

- Dat weet ik, - zegt Asa.

- En dat uit deze slib Louisiana ontstaan is, uit onze slib, man! Amerikaansche slib, waarop de Franschen en Spanjolen geen aasje regt hebben?

- Dat hebben zij niet, vooronderstel ik, - zegt Asa.

- Welnu, man, als, nu de almagtige Missisippi daarboven ons land weggenomen en opgeslokt heeft, als de beer de bigge, en daarvan dik en slibbig geworden is, en die slib weder uitgeworpen heeft, zoo als de beer weder uitwerpt wat stinkt en smerig is - aan wien behoort dan dat uitwerpsel? Zeg mij dat, Asa! - zeg ik; - aan wien anders dan aan hem wien de beer toebehoort, en behoort de beer niet aan dengeen in wiens land hij is? Zeg mij dat, Asa, - zeg ik, - behoort de beer, de Missisippi, niet aan ons?

- Dat beweer ik ook, - zegt Asa - en ik zou wel eens willen zien wie het tegendeel durft zeggen. Ik zou hem mijn vijf vingers laten voelen, dat het hem heugde.

- En als de Missisippi ons toebehoort, en ons land verzwelgt, behooren dan zijne uitwerpselen niet ook aan ons, en hebben wij er geen regt op? - zeg ik - zoo goed regt, en beter dan de Frenchers en Spanjolen? - zeg ik.

- Maar zij zijn er eer geweest dan wij, Nathan, - zegt hij.

- En wij zijn er later, Asa! - veel later, man! maar daarom zijn wij toch ook van de partij; wij willen aan de Frenchers en Spanjolen hun regt niet ontnemen, geen paardenhoef zullen zij verliezen; maar wij willen ons ook ons regt niet laten ontnemen; wij hebben evenveel regt op Louisiana, als de Frenchers en Spanjolen, en dat regt willen wij handhaven, Asa, - zeg ik.

Tot hiertoe heeft het auditorium zich vrij stil en rustig gehouden, zoover namelijk Franschen en Creolen rustig kunnen zijn; maar deze achterboschmansredenering brengt hen in beweging. Een algemeen gelach en geroep van bravo! bravissimo! glorieus geredeneerd! - belet den graaf zijn verhaal voort te zetten.

- Gij lacht, - zegt hij, - en dat kan ik mij wel begrijpen; maar ik verzeker u dat de zaak ons alles behalve belagchelijk voorkwam. En ook gij, mijne heeren, zult er anders over denken, als gij hoort dat eenige jaren later, toen Louisiana door verkoop van onze toenmalige regering in Amerikaansche handen overging, een hunner grootste staatsmannen zich juist van hetzelfde argument op het spreekgestoelte bediende, en wel met zulk een goed gevolg, dat het later ten aanzien van de beide Florida's weder gebezigd werd. Ik verzeker u, de Amerikanen hebben, behalve de menigvuldige uitvindingen die de wereld hun te danken heeft, ook de eer van een geheel nieuw soort van veroveringsmanifest te hebben uitgevonden.

- Dat toch, zoo als gij mij wel zult willen toegeven, monsieur de Vignerolles, altijd nog beter gegrond bevonden zal worden, dan uw glorieuse Fransche manifesten, - antwoordde ik een weinig geraakt.

- Wat neemt gij Amerikanen alles toch terstond in ernst op! - lachte de graaf. - Doch daarvan spreken wij een andermaal; thans geef ik alleen wat ik

gehoord heb; en om u de waarheid te zeggen, toen ik dit argument het eerst uit den mond van mijnen achterboschman vernam, had ik alles behalve lust om te lagchen; integendeel gevoelde ik mij over de onbeschaamdheid waarmede hij ons regt op Louisiana betwistte, te meer verontwaardigd, daar zijne houding en zijn koele drooge toon ons maar al te duidelijk deed zien, dat hij volstrekt niet van zins was om van dat vermeende regt afstand te doen. Ik was op het punt om aan mijne verontwaardiging lucht te geven, maar hij gaf mij een wenk dat ik zwijgen zou, en vervolgde.

- 'k Zeg u, Asa, dit land is ons land, zoo goed als de Missisippi onze rivier is.

- Maar, - zegt Asa, - wij zijn slechts met ons zessen, en hoe kunnen wij aan honderden het hoofd bieden?

- Met ons zessen zijn wij; maar als wij op den Indian-mound een stevig blokhuis bouwen, dan tellen die zes voor zestig, en dan kunnen wij zeer goed een honderdtal Spaansche musketiers afwachten, - zeg ik. - En nu hebben wij zulk eene schoone gelegenheid om een onvergelijkelijk stuk land te veroveren - zeg ik; - en als wij ons nu laten verjagen, zog ik, dan zijn wij waard dat men onze rifles aan stukken slaat, en ons in plaats daarvan stalbezems in handen geeft.

Asa zweeg stil en dacht over de zaak na. Maar mijn zuster Rachel zegt: - Asa, - zegt zij - ik calculeer dat Nathan, hoewel hij mijn broeder is en ik zoo iets niet zeggen moest, gesproken heeft als een echte zoon van zijn vader, die zich liever tienmaal door de roodhuiden zou hebben laten scalperen, dan zulk een weêrgaloos mooi stuk land te laten varen, dat hem van regtswege toekomt; en ik zeg u, Asa, - zegt zij, - ge krijgt mij volstrekt niet weder op dien almagtig vuilen Missisippi, dat staat vast!

- Maar als er nu een paar compagniën Spaansche musketiers aanrukken? - zegt Asa, - en ik calculeer dat zij niet weg zullen blijven.

- Daarom willen wij het blokhuis bouwen, - zegt Rachel - en ons regt en ons eigendom dáár verdedigen; en ik zeg u, Asa, - zegt zij - als onze vrienden in Kentucky en aan den Cumberland hooren, dat de Spanjolen tegen ons optrekken, dan zullen zij zeker niet stil blijven zitten.

- Maar het is ver van hier naar Kentucky, - zegt Asa, - wel vijftienhonderd mijlen en meer, en eer zij daar berigt van ons krijgen, kunnen onze beenderen genoeg uitgebleekt zijn, om hun voorvorken meshechten te dienen. Voor mijzelven geef ik er niet om, - zegt hij, - 'k heb dikwijls genoeg kruid geroken; maar 'k heb vrouw en kind.

- Denk niet aan vrouw en kind, - zegt Rachel, - waar de eer en het regt er mede gemoeid zijn; wij zouden ons immers ons levenlang moeten schamen, als wij voor zulk volk onze biezen pakten. Als het nog Indianen waren, ja..., maar zij hebben geen droppel bloed van de roodhuiden in zich; zij zijn immers zoo laf, nog erger dan de negers. 'k Zeg 't u nog eens, Asa, - zegt zij - ik kom niet meer op den vuilen lastigen Missisippi; dien heb ik voor mijn geheele leven zat. Wilt gij het doen, dan moogt ge; maar laat mij een rifle hier, en ik zal mijn blokhuis verdedigen, en als de Spanjolen mij scalperen, dan zullen zij daarboven in Kentucky toch zeggen: ‘Die Rachel was een echte dochter van Hiram Strong, en heeft zich dapper geweerd!’

- Dat hielp, en nu was Asa overtuigd dat hij zich met alle regt tegen de

Spanjaarden kon verdedigen, en wij maakten dan ook terstond aanstalten om ze te ontvangen. En de gedachte streelde ons ook niet weinig, dat wij de eersten waren, die de vlag der Staten in Louisiana opstaken; en wat de onzen aan den Saltriver wel zeggen zouden als zij hoorden, dat wij, die door den Sheriff weggezonden waren, dat gedaan hadden.

- En nadat de oude - zoo vervolgt de Graaf - ons aldus de redenen die hem en de zijnen bewogen hadden om aan de Spaansche regering den oorlog te verklaren, breedvoerig uiteengezet had, zweeg hij en zag ons zeer ernstig aan.

Ook wij zwegen; want, ronduit gezegd, wij hadden de spraak verloren; en er waren oogenblikken waarop wij ons verbeeldden eene parodie te hooren. Als een Europeaan ons zulke dingen gezegd had, dan zouden wij hem stellig voor krankzinnig gehouden hebben, en zelfs hier konden wij naauwelijks onze ooren gelooven. Gij moet u in onzen toestand verplaatsen, en u onze gewaarwordingen voorstellen.

Wij waren Europeanen, pas aangekomen, hadden oenen troon zien vallen, in zijnen val een halve wereld zien medeslepen, en die halve wereld niettegenstaande dien schok behouden zien blijven; en hier stonden wij tegenover een avonturier, die, op zijn vermeend regt steunende, met vijf zijner medgezellen aan het magtigste rijk der nieuwe wereld den oorlog verklaart. Maar, wat ons het zonderlingste voorkwam, er waren ook oogenblikken waarop de aanranding der souvereiniteitsregten van een met ons koninklijk huis verwanten monarch, aan ons, *Franschen van den ouden adel*, natuurlijk toescheen, dat wij daardoor zelfs onze nationale gevoeligheid vergaten, en op het vervolg der geschiedenis met brandend verlangen zaten te wachten.

- Die belangstelling, welke wij den Amerikanen betoonen, is overigens een gevolg van het natuurlijke en nieuwe hunner toestanden, van hunne originele wijs van denken en handelen. Zoolang dit natuurlijke in hunne wijze van zijn de bovenhand behoudt, en het bij de groote menigte allezins aanwezige egoïsmus bedekt, zullen ook alle edeldenkende menschen sympathie voor hen gevoelen.

- Doch hooren wij verder het verhaal van den ouden Nathan:-

XI. De geschiedenis van het bloedige blokhuis.

- Wij hadden dus besloten, - zoo vervolgde Nathan - ons regt met goed en bloed te verdedigen, en maakten daartoe alle aanstalten.

- Wij velden boomen, meerendeels jonge cipressen, en sleepten ze naar den *Indian-Mound*, en behieuwen ze, en trokken ze met touwen omhoog, en stapelden ze op - juist zooals ge 't nog zien kunt, - een vierkant, veertig voet lang, veertig voet breed, en in het midden bouwden wij een schoorsteen; maar dat was nog niet alles.

- Asa, die bij Brandywine meêgevochten en naast Lafayette gestaan had toen hij gekwetst werd, en later in de Carolina's bij Cowpens, en tegen Cornwallis, en die daar gezien had wat men met pallisaderingen uit kan rigten als er eenige goede scherpschutters achter liggen, liet ons pallisaden hakken en puntig maken, en gaten in den *mound* graven, en ze daarin vastzetten, en ze aan elkander binden met gevlochten takken, zoodat zij niet gemakkelijk uit den grond gerukt

konden worden; en nadat wij het blokhuis opgerigt hadden, plaatsten wij, als ik zeide, de pallisades; en nadat wij hiermede gereed waren, maakten wij op het blokhuis een dak van planken.

Wij namen de planken van dennen, die Jonas en Righteous een halve mijl van hier velden en spleten, en op een slede hier bragten. Dat was een groote fout, want de dennen branden, wanneer zij een paar dagen in de lucht uitgedroogd zijn, als tontel; maar wij hadden geen tijd om ander hout te nemen. Wij hadden niets dan zes à zeven voet dikke cipressen, en die laten zich niet zoo gemakkelijk splijten; daarom moesten wij wel die vervloekte dennen nemen, die ons zoo goddeloos in het naauw bragten, als ge later hooren zult.-

- Toen ons blokhuis zoover klaar was, maakten wij den schoorsteen in orde, dat onze vrouwen ook koken konden, en vulden de whisky- en meelvaten, en zoo veel tonnen als wij hadden met water, en bragten ons huisraad en gereedschap, en hammen, en ploegen, en meel en maïs en alles in het blokhuis, en waren dag en nacht doende om alles in orde te brengen, zonder er aan te denken, dat die ellendige dennenplanken ons zoo in het naauw zouden brengen.

- En calculeerden, dat de Spaansche musketiers de eerste twee maanden niet komen zouden; want wij kenden zoo omtrent de sterkte der bezetting van het fort van Natchitochez, die nagenoeg tweehonderd man bedroeg; die, calculeerden wij, zou de commandant toch niet allen tegen ons af kunnen zenden, en eer hij versterking van de forten aan den Missisippi of uit New-Orleans ontvangen kon, moesten, naar onze calculatie, ten minste acht weken verloopen.

- En dat verheugde ons zeer; want als de Spanjolen binnen de eerste vier weken gekomen waren, dan was ons blokhuis niet gereed geweest; en met zes rifles, al zijn zij nog zoo goed, valt er in het open veld niet tegen zestig te vechten, dat wisten wij; is een heerlijk ding, een rifle, vooral met een vaste hand en een goed oog, maar zij kan toch niet, zoo als de ezelskinnebak in den Bijbel, met éénen slag honderden verslaan.

- Wij haastten ons dus het blokhuis gereed te maken, en de pallisades in te slaan, alles zooals Asa het hebben wilde, en zooals gij 't nog hier ziet, vijf passen van het blokhuis, zoodat er een tusschenruimte bleef, waarin wij ons vrij konden bewegen, en de pallisades eerst veroverd moesten worden, eer zij het blokhuis konden bijkomen. En dat alles kostte ons vier weken.

- Maar na vier weken was alles gereed, en onze vrouwen bragten de provisiën, die wij te Baton-Rouge ingekocht hadden, er in en lieten niet meer dan het allernoodzakelijkste in onze huizen; en nu waren wij veel geruster en opgeruimder bij de gedachte, dat nu ons blokhuis gereed en wij voorbereid waren om ons goed regt te handhaven. Alleen Asa bleef zwaarmoedig, en dikwijls als hij een blik op het blokhuis wiep, sprak hij: - Ik vooronderstel dat het binnen kort een bloedig blokhuis worden zal, zeî hij; 'k vooronderstel dat iemand er een bloedig graf zal vinden, en wie dat is, dat weet ik het best.

- Stil, Asa! - zeî ik dan; - wat zijn dat voor gedachten? Waarom wilt ge ons zwaarmoedig maken? We hebben onze opgeruimdheid wel noodig, Asa.

(*Vervolg hierna.*)

Godgeleerdheid. - Wijsbegeerte. - Staatkunde. - Opvoeding en onderwijs.

Zes stellingen over het ultra-protestantismus.

I. Het ultra-protestantismus is een hartstogt der Protestantsche kerk.

De Roomsche kerk wil heerschen. Het autoriteitsbeginsel is het hare. Wie zich aan hare heerschappij onttrok poogt zij er onder terug te brengen. Haar wezen dringt er haar toe met onweêrstaanbaren drang. Zij moet de vernietiging der Protestantsche kerk bedoelen. Deze verdedigt zich. Zucht tot zelfbehoud, iedere vereeniging eigen, als ieder individu, noopt er haar toe. Wordt die zucht heerschend, zoodat zij alle anderen onderdrukt, dan ontstaat de hartstogt van het ultra-protestantismus, dat zijn naaste doel ziet in zijne handhaving tegen Rome, zijn laatste in Rome's vernietiging. Het *videant consules* wordt een *delenda Carthago*.

II. Het ultra-protestantismus is blind.

Hartstogt benevelt. Het ultra-protestantismus is blind voor Romes goed, de roeping der protestantsche kerk, Gods weg.

De Roomsche kerk heeft Christelijks: Zij belijdt den Vader, gelooft in den Zoon, in haar werkt de Geest. Zij heeft Christelijke liefde, Christelijken moed, Christelijke kracht, Christelijke eeredienst. De Roomsche kerk is eene lagere ontwikkeling van het Christelijke bewust zijn. Langs omwegen voert zij tot God, maar zij voert tot Hem. Het ultra-protestantismus ziet het niet. Van den booze zou Rome's oorsprong, heidensch zijne eeredienst, duivelsch zijne bedoeling, onchristelijk geheel zijn wezen zijn.

De Protestantsche kerk heeft haar ideaal nog niet verwezenlijkt: zij miskent de werking des Geestes in de ontwikkeling der kerk, is eenzijdig verstandelijk, helt over tot subjectivisme. Dat miskent het ultra-protestantismus; in zijne oogen is de Protestantsche kerk de volmaakte, hare opvatting van het Christendom de alzijdige. Haar roeping om niet slechts voort te protesteren tegen onwettig gezag, maar ook zichzelve op te bouwen op haren grondslag, het zaligend geloof in Christus, verliest zij daarom uit het oog. Zij acht zich reeds aan het doel. Zij vergeet hare roeping om meer kerk te worden.

Gods weg miskent het ultra-protestantismus. Eene kerk, door God eeuwen lang bewaard, nog gedragen, kan niet antichristelijk zijn; eene school, waarin

God millioenen opvoedt tot Christus, kan niet van Gods Geest verlaten zijn.

Het ultra-protestantismus miskent het wezen des Christendoms. De gaven des Geestes zijn velen. Na den Heer werden ze nooit in één individu vereenigd, in ééne kerk evenmin: aan elk is eene zijde van het Christendom ter ontwikkeling toevertrouwd: allen te zamen maken één ligchaam uit. Het is miskenning van het ligchaam, wanneer de hand tot den voet zegt: gij behoort niet tot ons, wij hebben u niet noodig.

III. Het ultra-protestantismus is zwakgeloovig.

Het acht de Protestantsche kerk (en met regt) eene hoogere ontwikkeling van het Christendom, en toch, jammert het, als ware haar val nabij en Rome's nieuwe heerschappij aanstaande. De vernietiging der ware kerk door de valsche acht zij mogelijk onder het bestuur van den Heer der kerk, onder de regering van den God des lichts.

IV. Het ultra-protestantismus is verderfelijk voor de Protestantsche kerk.

Hartstogt geeft den geheelen mensch eene valsche rigting: al zijne zielskrachten worden dienstbaar gemaakt aan het streven naar het doel, dat de hartstogt zich heeft voorgesteld. Als met het individu is het met de Protestantsche kerk. In de vernietiging van Rome haar eenig doel ziende, legt zij eenzijdigen nadruk op het formele beginsel der hervorming, om het materiële uit het oog te verliezen, voedt zij bij hare leden liefdeloosheid, bekrompen' waan, zelfverheffing, vergeet de ontwikkeling van het practische Christendom. Zij verlaagt zich door hare bondgenooten: strijdende tegen eene staatkundige partij, die zich met het Katholicismus maskert, laat zij zich tot aansluiting aan wereldlijke partijen verleiden, van den valschen grondregel uitgaande, dat de vijanden harer vijanden hare vrienden zijn. In Italië huwt het zich, tegen over het absolutisme, aan het staatkundig liberalisme, in Nederland sluit het tegen de partij van den vooruitgang, die Rome vleit, een verbond met het stelsel van behoud en reactie. Een' oogenblik zelfs liet het zich bekoren door het democratische ongeloof, juichte in het Duitsch-Katholicismus en stelde Ronge nevens haren Luther.

V. Het ultra-protestantismus is schadelijk voor het Christendom.

Uit te gaan van den gemeenschappelijken grondslag, waarin men één is, moet het beginsel der polemiek zijn, verzoening van het strijdige in hoogere eenheid het doel. Wordt de gemeenschappelijke grondslag door het ultraprotestantismus miskend, dan is verzoening onmogelijk, wordt de klove tusschen de beide hoofd-afdeelingen der Europesche Christenheid wijder, de kracht der kerk in burgerkrijg verspild, de vereeniging der Petrinische en Paulinische kerken in eene Johanneïsche vertraagd.

De vijand moet er bij winnen: nog staat tegenover de Christelijke kerk de anti-christelijke wereld: Jodendom, Heidendom, Mohammedanisme, en het dreigende ongodistische moderne barbarisme. Ze te bestrijden tot ze vernietigd zijn, is de roeping des Christelijken legers; maar wanneer de onderscheidene afdee-

lingen elkander den verdelgingskrijg aandoen, worden de krachten verdeeld en verteerd, de toekomst des Heeren vertraagd.

VI. Het ultra-protestantismus moet bestreden worden door de middelen, welke de psychiatrie tegen den hoogmoed voorschrijft.

Afstemming: op het onvolmaakte der Protestantsche kerk, haar nog niet bereikt doel, haar eenzijdigheid en gebrekkige praktijk moet zij gewezen worden.

Opwekking: van achting voor het edele, Christelijke in hare mededingster; - van het gevoel van gemeenschappelijk belang en gemeenschappelijk gevaar; - van de liefde, die alles verzoent, uit God is en tot God voert.

-S-

Predikkunde.

Twaalf preken over teksten uit het N. Testament, door F.J. Domela Nieuwenhuis. Utrecht, W.H. van Heijningen. 1850.

Is 't uitgeven van preken goed te keuren? Mogen alleen model-preken uitgegeven worden? Het laatste is meermalen beweerd, toegestemd door wie met ons den stroom van stichtelijke lectuur binnen zijn bedding teruggedrongen wenschten, - en toch, er is tegen aan te voeren: Ziet men in een werk alleen een' bedelbrief om een lauwerkrans voor den schrijver, we stemmen het toe, dat alleen uitstekende mannen hun' kanselarbeid mosen uitgeven, maar beklagen tevens den man die 't doet. Maar brengt de aard van een preek 't inderdaad mede, dat hij niet kan gelezen worden dan als een aanwijzing, hoe men prediken moet, - kan hij niet anders zijn dan een praktisch collegie in de homiletiek?... Zien we wat een preek is: de protestantsche leeraar is, predikend, het orgaan zijner gemeente, die hij kent, liefheeft, als haar meerdere in helderheid en kracht des geloofs, leidt: aan die bepaalde gemeente houdt hij haar beeld voor oogen, brengt haar tot bewustheid van wat Christus voor haar is, wat zij voor Hem: dat toetst hij aan het ideaal der betrekking tusschen den Heer en de Zijnen. De prediker is het geweten der gemeente, door haar te wijzen op wat zij is en zijn moest, sticht hij haar, bouwt haar op, bestrijdt het onvolkomene in haar geloof. Elke preek staat dus in 't naauwste verband met den toestand der gemeente, waarvoor zij werd uitgesproken. Naarmate zij meer getrouw het geloofsleven dier bepaalde gemeente in zijn kracht en in zijn zwakheid, in zijn gloed en in zijn laauwheid afspiegelt, beantwoordt zij meer aan hare bestemming, maar is daarom minder geschikt voor het algemeen in den ruimsten zin des woords. Gelijk wij overtuigd zijn, dat de prediker, die met een paar schitterende stukken steden en vlekken afloopt, zichzelven meer lofs dan zijnen hoorders stichting bereidt, staat het bij ons vast, dat van stichtelijke lectuur voor allen geschikt geen sprake kan zijn, tenzij men van een aggregaat van algemeenheden wat goeds wil wachten voor het Christelijk leven.

Dus geen preken uitgeven? We hebben méér te zeggen: elke gemeente staat

in verband tot de kerk en den trap van ontwikkeling, waarop deze staat. Het beeld van het geloofsleven van iedere gemeente moet dus menigen trek bevatten, die in andere gemeenten en hare leden wedergevonden wordt. Hoe meer dus een prediker uitmunt door scherpen blik, Christelijke zelf- en menschenkennis, door de gave om wat hij ervaren heeft in levendige, sprekende trekken weer te geven, hoe duidelijker het ideaal van het Christelijke leven hem voor den geest staat, des te eer is hij geroepen om ook buiten zijne gemeente te prediken, des te meer is hij geregtigd tot de verwachting, dat hij ook buiten zijn' naasten werkkring zal medewerken aan de stichting van wie hun trekken in zijn schetsen zullen herkennen.

Tot die predikers schijnt ons de Amsterdamsche hoogleeraar Domela Nieuwenhuis te behooren, we verblijden ons daarom in de verschijning van zijn' tweeden bundel, waarvan wij - zonder naar een volledig beeld te staan - het kenmerkende in enkele trekken wenschen aan te wijzen, te meer daartoe geroepen door de overweging, dat een Luthersche preekbundel in ons vaderland niet tot de dagelijksche verschijnselen behoort, en de eernaam van een goed prediker den heer Nieuwenhuis meermalen werd toegekend.

Wat, hoe, voor wie predikt hij? Zie hier de vragen, tot wier beantwoording wij enkele bijdragen wenschen te leveren.

Vragen wij, welke de bron en regel is zijner kennis; hij antwoordt allereerst: geen symbolen ‘uw wapen moet niet zijn de belijdenis of de katechismus;’ - ‘het zij verre van mij het werk der Godgeleerden te veroordeelen, die eene belijdenis des geloofs in de uitdrukkingen der Godgeleerde wetenschap hebben afgelegd, ik bewonder hunne kennis; ik vereer hunne geloofskracht, maar volg eerbiedig hun beginsel: de Bijbel alleen en Christus boven alles.’ Wat is zoo al niet de oorsprong der symbolen, dan toch het kenmerk van wie ze gebruiken? ‘Dat men christelijker wil zijn dan Christus zelf, en het menschenwoord tot bijvoegsel bij Zijn woord handhaaft en verdedigt;’ die belijdenisschriften zijn ‘geschiedkundige gedenkstukken, waaraan wij geen beslissend gezag tot bepaling van onze overtuiging toekennen;’ - ‘den geest aan banden leggen kunnen zij niet.’

Wij staan een oogenblik stil: dat de formulieren als uitdrukking van, niet als regel voor het geloof zijn opgesteld, dat beslissend gezag alleen toekomt aan Christus, den openbaarder Gods, kan alleen verblinde symbolen-manie voorbijzien; maar dat ze ook in den eersten zin geheel nutteloos zijn, zouden wij niet stout durven beweren. De mensch, de menschheid moeten allengs in het Christendom doordringen, zich van het Christendom laten doordringen: het ligt nu èn in den aard der individus èn in den nog onvoltooiden staat van de opvoeding van 't geheel, dat hier de eene zijde van het Evangelie, daar eene andere, elders een derde meer aantrekt: die wordt dan op den voorgrond gesteld, ontwikkeld - en nu denken wij ons eene geloofsbelijdenis als een acte, waaruit blijkt, hoever een bepaald deel van de Christelijke kerk op een bepaald tijdstip in de ontwikkeling van eene bepaalde zijde des Evangelies gevorderd is. Gelooven wij nu aan het blijven van den Geest des Heeren bij Zijne kerk, zien wij in die kerk niet een massa van individus, maar het organische ligchaam van Christus, dan mogen wij ook in die ontwikkeling het werk des

Geestes niet voorbijzien: daarvan loopen wij gevaar, wanneer wij met de schors ook de kern der belijdenisschriften verwerpen. Wij erkennen met Lücke, dat de formatie der symbolen hoogst gebrekkig is geweest; dat de theologische processen in stede van de theologische resultaten er in opgenomen zijn; dat het ontrouw is aan den geest der vrijheid, wen aan enkele bepalingen het geloof gebonden wordt, ook dan wanneer ze blijkbaar uitwassen zijn aan den boom der Christelijke kennis; - wat we willen is, dat men de theologische schooltermen der formulieren laat varen, de bijzondere leerstellingen be schouwe als vruchten van verouderden stand van wereldbeschouwing, maar de beginselen op prijs stelle als ontwikkeling der Christelijke waarheid onder den invloed van den Heiligen Geest; dat men niet telkens het geheele gebouw omverhale om zich met de fundamenten tevreden te stellen. Wordt de symbolen-formatie gezond, de Christelijke waarheid moet er bij winnen: wel blijft de opvatting eenzijdig (en nooit mag dat vergeten worden, nooit in de symbolen van een bepaald kerkgenootschap de geheele, alzijdige waarheid gezocht worden), wel moet zij slechts als voorbereiding beschouwd worden tot de volheid der waarheid; maar ook die eenzijdige, liever onvolledige, ontwikkeling heeft waarde, zoo lang het menschdom niet tot de hoogte is opgevoerd om het geheele Evangelie tegelijk in zich op te nemen. We zagen zoo gaarne bij het protestantismus het geloof aan de kerk levendig, we vreezen de klip van het onbeperkte subjectivismus. Daarom stemmen wij het Domela Nieuwenhuis toe, dat de kerk ‘door de zonde in partijen is gesplitst,’ in zoover de zonde de gescheidenen in begrippen ook scheidde in het geloof: maar toch gelooven wij, dat de splitsing noodig was om het Christelijke beginsel geheel te ontwikkelen, - een noodzakelijk doorgangspunt voor de ééne, algemeene kerk, de kerk der toekomst. Hoe meer allen zich om het ééne middelpunt, Christus, willen scharen, des te nader is zeker de morgenstond van dien schoonen dag.

Nieuwenhuis wil het. 't Is niets ongewoons, van wie de formulieren verwerpen, op de vraag: wat is de regel uws geloofs? het antwoord te ontvangen: de Bijbel. Een schrede voorwaarts, zeker; maar aan het doel zijn wij nog niet. De geschiedenis van Gods openbaring vinden wij in den Bijbel, Gods openbaring zelve is hij niet. Dat heeft het protestantismus wel eens vergeten: ontrouw aan zijn' oorsprong zette het de letter in de plaats der overlevering. De gevolgen moesten dezelfde zijn als in de Roomsche kerk. Onafzienbare bezwaren, wanbegrippen, verstijving zijn onvermijdelijk, waar men Bijbel en openbaring verwart, en zeker, het orthodoxismus kon noode beter zijn geesteloosheid verraden, noode meer zich bloot geven dan toen het aan Groningen de onderscheiding tusschen beiden als wat nieuws en onchristelijks verweet. Geheel anders onze Luthersche prediker, in den Bijbel zoekt hij bron en regel voor zijne godsdienstige kennis, maar van letterdienst houdt hij zich vrij: ‘De apostelen waren slechts dienaren van Christus,’ - ‘soms redeneren zij meer diepzinnig dan vruchtbaar,’ - ‘apostelen en profeten schenen elkander tegen te spreken, ieder ketter had zijne letter.’ Wat dan? ‘Waar, vraagt men dus bij voortduring, waar is het beslissend gezag, waar de onfeilbare uitlegger, waar de zekere maatstaf, om te bepalen, wat waarheid zij, wat van het Oude Verbond ons geldt, hoe de bijzondere leerstellingen van Apostelen

en Godgeleerden zijn op te vatten?... *Hoort Hem*.'

Christus, Christus dus alleen. Dank voor dat woord, prediker, het is het woord van de vernieuwing der kerk; Christus, om Hem dringen wij ons zaam, voor Hem strijden wij tegen den tijdgeest, met Hem zullen wij overwinnen. Prediker, wat dunkt u van den Christus, is een belangrijke vraag, wigtiger nog: wat is u de Christus?

Wij hoorden het reeds van u, dat aan Zijne uitspraken die der profeten en apostelen ondergeschikt zijn. Als zedeleeraar is Hij u de grootste. Meer: in Hem ziet gij het punt, waarop de ontwikkeling der oude wereld moest uitloopen. Jodendom en Heidendom is u een voorbereiding op Christus (blz. 60.) Gij hebt een bevestigend antwoord op de vraag: is God niet ook een God der heidenen? En zeker, t wordt tijd om aan het Judaïseren perk te stellen, 't wordt tijd om den waan te bestrijden, als ware het Christendom niets meer dan een herschapen Jodendom. In redelicht, wijsbegeerte, kunst en staatsbestuur zien wij evenzeer de propaedeusis tot Christus als in de wet.

Wie, wat de Christus is? Nieuwenhuis antwoordt: 'Hij is van boven en daarom boven allen;' - 'de Zoon Gods en des menschen, de mensch zonder zonde, schoon verzocht in alle dingen, in wien de volheid der Godheid ligchamelijk woonde, die heerlijkheid bij den Vader had voor de grondlegging der wereld, die zijn leven kan afleggen en aannemen naar welbehagen, omdat Hij van den Vader ontvangen had het leven te hebben in zich zelven.'... 'Meer dan Mozes of Elias of de wijsgeeren der oudheid, meer dan de leeraars van later en tijd; meer dan de apostelen, meer dan mensch;'... 'de eeniggeborene, de glans van 's Vaders heerlijkheid, het evenbeeld van Zijn onzienlijk wezen, de redder van ons geslacht, de verzoener van onze zonden, onze voorspreker in den hemel.' Wat zijne éénheid met den Vader inheeft? 'Ik en de Vader wij zijn één beteekent: wij zijn zoo innig verbonden, dat de magt, het vermogen van mijnen Vader de mijne is.' Meer: 'ook eenheid van wil duidt het aan.' Zedelijke eenheid dus: vraagt uw Christelijk gevoel meer? 'Wij zouden de uitdrukkingen der Schrift moeten verdraaijen, den indruk, dien Jezus' daden en woorden op zijne landgenooten maakten, moeten loochenen, en zelven de kracht van Zijn eigen verklaringen ontkennen, indien wij beweerden, dat deze titel slechts zijne zedelijke gemeenschap met God, en niet tevens zijne eenige goddelijke natuur uitdrukt, zoodat een Thomas hem kon noemen: mijn Heer en mijn God, een Paulus: God geopenbaard in het vleesch, en een Johannes van hem schrijven: in den beginne was het woord, en het woord was bij God en God was het woord En geheel overeenkomstig Zijne eigen verklaringen hebben de Apostelen hem voorgesteld als het uitgedrukte beeld van Gods zelfstandigheid, als het afschijnsel van Gods heerlijkheid, als deelgenoot der goddelijke Majesteit. In den Zoon van Maria is het WOORD vleesch geworden, waardoor God alles geschapen, aan Mozes en de profeten zijne openbaringen gegeven, en op den geest der wijzen van de heidensche volken gewerkt heeft. Aan niemand dan aan hem is voorbestaan bij God toe te kennen; van niemand dan van hem kan gezegd worden: die van boven komt, is boven allen. Niemand dan hij mogt getuigen: wat ik bij den Vader gezien heb! Omdat wij die Godsgemeenschap niet begrijpen, noch

immer begrijpen zullen... moeten wij den titel Zoon Gods eerbiedigen als de uitdrukking der innigste vereeniging des Heeren met den Allerhoogste, of als de uitdrukking van zijne Godsnatuur.' Van waar die eenheid? 'Zij was oorspronkelijk en toch ontvangen, door Jezus ontwikkeld en door God voltooid; wij denken ons het Woord in God besloten, gelijk de gedachte, die wij niet hebben uitgesproken, nog in ons is.'

Wij zien, de prediker staat op Evangelisch terrein, zij 't ook, dat de Gereformeerde zich aan de Luthersche ontwikkeling van het 'door Jezus ontwikkeld' stooten zal. Wij zien ook, dat de zedelijke eenheid den boventoon heeft, dat zelfs 'de zedelijke eenheid als de bron van de eenheid in magt' wordt voorgesteld; maar de leer van Christus' hoogere natuur heeft nog andere zijden, hier niet verzwegen, maar toch ook niet ontwikkeld, die zijn niet minder waar. Een andere individualiteit dan die van den heer Nieuwenhuis zal zich door deze meer aangetrokken voelen: de eene beschouwing zal de andere completeren. Zou hierin niet voor een deel 's Heeren bedoeling met de onderscheiden kerkgenootschappen liggen?

Wat is de Christus voor den zondaar? is de hoofdvraag. Men weet het, hoe onderscheiden het antwoord luidt bij verschillende theologische rigtingen. De wijze van Nazareth is uw leermeester, uw voorbeeld, roept men hier; de Godmensch betaalde uw schuld bij God, voldeed aan Gods strafeischende geregtigheid, verkondigt men elders. Onze prediker antwoordt: 'de Zaligmaker uwer zielen, de Middelaar en Hoogepriester, die voor ons tusschentreedt. Hij is het lam, dat de zonde der wereld draagt.' - 'De eenige zaligmaker van ons geslacht, - de eenige hoogepriester, ingegaan in het heilige der heiligen, met zijn eigen bloed, die zijn leven heeft gegeven tot een losprijs voor velen, door wiens dood wij met God zijn verzoend;' - 'buiten wiens gemeenschap voor ons geene zaligheid is;' - 'er is geen andere naam, waardoor wij moeten zalig worden, dan die van Christus alleen; - Hij is 'het opperhoofd der gemeente, die voor allen is gestorven en opgewekt, en die, verheerlijkt in den hemel, als koning der kerk alle magt heeft ontvangen.'

Zeker, dat is niet der rationalisten Christus, is 't die van Anselmus? We zouden 't reeds betwijfelen, waar wij wel van 's menschen verzoening met God, niet van Gods verzoening met den mensch hooren spreken. 's Predikers verzoeningsleer is dan ook een geheel andere, 't blijkt reeds uit het oogpunt, waaruit hij het oude offer beschouwt: 'Aan de menschelijke zwakheid, aan de behoefte van het schuldgevoel was de Heer te gemoet gekomen door de priesterdienst des Ouden Verbonds, daarin onderscheiden van die der andere volken, dat de priester verzoening deed in den naam Gods, en niet verzoening voor den zondaar bij God... Waar bij meerdere ontwikkeling het offer vervalt, blijft toch de voorstelling van een offer behoefte... De zonde van den offeraar werd gerekend op het offerdier overgedragen en daarmede gedood, vernietigd te zijn; het offer strekt dus niet, om God te voldoen, maar om den mensch gerust te stellen... Ja, volgens de schriften des Ouden Verbonds, mogen wij het *dragen van zonde* verklaren door *slagtoffer der zonde worden*, gevolgen der zonde ondervinden... In dien zin heeft Paulus gezegd, dat Jezus tot *zonde* gemaakt is, d.i. tot *zondoffer*... Wat dus voor Israël het offerlam was,

dat is de lijdende en stervende Christus voor de wereld; en gelijk het lam de zonde van den offeraar boette, zoo heeft Hij voor de zonde van alle menschen geboet... Ik bedoel hiermede niet, dat God een offer noodig had, om te kunnen vergeven of genadig te zijn; want deze voorstelling strijdt regtstreeks met de leer des Bijbels...'

Wij voor ons erkennen gaarne, dat wij de diepten van het kruis niet kunnen peilen: het is der godgeleerdheid nog niet gelukt om de formule te vinden, waarin het verband tusschen Christus' dood en onze zaligheid volledig is uitgedrukt: we twijfelen ook of het, althans voor de gemeente, noodig is: meest zagen wij, hoe de fijne onderscheidingen der theologen niet gevat werden: ook de regtzinnigheidsdrijvers, die den kruistogt tegen Groningen openden, vonden meer napraters dan verstandige aanhangers. De satisfactie-theologie, vooral in hare extremen, achten wij onevangelisch; wij meenen, dat het kruis hoog gewaardeerd kan worden, wanneer met nadruk gepredikt wordt, dat Christus om onzentwil, niet om Gods wil gestorven is. En toch zouden wij onzer gemeente niet durven prediken: 'gesteld eens, dat zij Jezus niet hadden gekruist, zou dan wegens Gods regtvaardigheid, die niet voldaan was, Gods liefde zich niet geopenbaard hebben in de vergeving der zonden?' We zouden vreezen, aanleiding te geven tot het vermoeden, als miskenden wij Gods bestuur ook over het kwade, als ware de dualistische wereldbeschouwing de onze; we zouden meenen, dat het *δεῖ* en *πρέει* tegen ons getuigde... Welligt was 't alleen ons Gereformeerd souvereiniteitsbeginsel, dat er mede streed, en doen we den Lutheraan onregt: toch, dat wilden we niet.

De vraag: openbaring in Christus of openbaring door Christus? heeft lang de gemoederen verdeeld. 't Is nog niet zoo lang, dat men een boek schreef vol afgetrokken leerstukken en 't *Wezen des christendoms* noemde; de in mode-orthodoxie gehulde sektengeest bovenal was het, die voor de openbaring *door* Christus streed, hij verloochende ook hier zijn kenmerk niet, door Nevin aangewezen met de woorden: 'De antichrist verkleint de waardij van den *persoon* van Christus, wel niet regtstreeks en onmiddellijk, maar middellijk, daardoor dat hij Zijnen persoon, gehouden tegen het *werk* der verlossing, op den achtergrond stelt... Wij worden volgens dit stelsel verlost, niet door datgene wat Hij is, maar door hetgeen Hij spreekt en doet. De onuitsprekelijk rijke beteekenis en inhoud van den persoon des Verlossers wordt niet in het oog gehouden, de daadzaak niet in hare volle, groote wezenlijkheid beseft... De christologie der sekten was alleen het voertuig voor hare denkbeelden en stellingen omtrent de orde des heils, meer de goddelijke machinerie der verlossing, dan haar eigenlijke wezen en kern.' Zie, 't schijnt een droom, en toch, 't is waarheid, om het woord van - meer, om het woord betreffende den Christus heeft men den Christus zelven op den achtergrond geschoven, men twistte wat waarheid was omtrent Hem, die gezegd had: Ik *ben* de waarheid. Het: wat dunkt u van den Christus? was hoofdvraag, in stede van: wat is u de Christus, wat zijt gij Hem? Jammerlijke dwaasheid, in een leer het redmiddel voor 't kranke menschdom te zien, als hadden ons de wijsgeeren der oudheid, de Chinezen nog van onze dagen met hun zuivere leer en paederastie en kindermoorden, niet geleerd, hoe de

leer harten hervormt! Maar men wilde eenheid in leer, - alsof het verstand vereenigde, alsof wat begrippen de band moesten zijn tusschen God en den mensch, tusschen menschen onderling! Het is de vloek van het rationalismus en van het orthodoxismus tevens, dat ze ons voor een persoon een stelsel, voor een levensprincipe een begrip gegeven hebben. Het is roem van de nieuwe ontwikkeling der theologie, dat ze den persoon des Verlossers zijne eereplaats weder heeft aangewezen op den voorgrond. Een feit is eene openbaring, niet een woord, halfverstaan, misverstaan, verdraaid; een persoon kan het middelpunt zijn der kerk, niet een begrip; de liefde tot, de overgave aan dien persoon is het redmiddel voor den mensch. Wat beuzelt gij van verduistering der leer; meent gij, dat wij het woord minder zullen verstaan, als wij ons overgeven aan den persoon, wiens mond het sprak? En de leer omtrent den Christus?... ja, die toetsen wij aan de openbaring in den Christus, aan 's Heeren eigen werk en woord: één wordt nu onze Meester...

Vraag, wat de denkbeelden zijn van den prediker omtrent de openbaring in Christus, en gij kent zijn verhouding tot de nieuwe geloovige theologie, tot de kerk der toekomst; gij weet, of hij met een verouderde rigting zal ondergaan of bouwstoffen aanbrengen voor den nieuwen heerlijken tempel, op het eeuwig blijvende fundament. Wat zegt Nieuwenhuis? ‘In de gemeente des Heeren, onder zijne belijders voor de menschen zijn er nog, die in moedwillige hardnekkigheid voortlevende den éénigen de kroon van het hoofd rukken door te loochenen, dat God in Jezus Christus was, in Hem zich openbaart door zijne woorden en werken... Ik zou ontrouw zijn aan mijne roeping, indien ik verzweeg, dat de geheele Christus... onze Heer moet zijn, het voorwerp van ons geloof, de levendige bron van onze hoop en onze liefde.’ - ‘God is de liefde. Wie lief heeft, die is van God geboren. Deze weinige woorden van Johannes wijzen ons op den toetssteen, waaraan men te allen tijde kan beproeven, of Jezus niet te veel van zichzelven heeft gezegd, toen Hij zijne eenheid met den Vader op den voorgrond plaatste.’ - ‘Door Christus te kennen in zijne magt, in zijne wijsheid, in zijne heiligheid, in zijne liefde, kennen wij God; want wie Hem ziet, heeft den Vader gezien.’ - ‘In Hem aanschouwen wij, wat van God kan gezien worden.’ De vierde leerrede wordt geheel aan de beschouwing dezer grondwaarheid gewijd.

Waar zóó de Christus gepredikt wordt, daar is de weg gebaand tot waarachtige vereeniging der kerkgenootschappen. Laat ze vrij voortgaan onderscheiden rigtingen te ontwikkelen van de Christelijke waarheid en het Christelijk leven; laat ze onderscheiden zijden van 's Heeren persoonlijkheid op den voorgrond stellen, - zoo ze maar één zijn in geloof in denzelfden Heiland, allen in den éénen Godmenschelijke den openbaarder Gods, hun voorbeeld, wetgever, verzoener, heiligmaker zien, dan *is* 't ééne kudde en één herder. Zij 't verstand verdeeld, wat nood, als 't hart maar vereenigt; mogen de geloofsbegrippen verschillen, als 't geloof maar één is.

De herschepping der Christologie moest op de Theologie (*stricte sic dicta*) magtigen invloed oefenen. De tijd is nog niet zoover verleden, dat men een leer omtrent God zamenstelde door aaneengeregen teksten uit Oud en Nieuw Verbond. Mozes en Jesaias, Abraham en

Johannes werden nevens elkander gesteld om ons te leeren wie God is. Onderscheidde men het Nieuwe Verbond van het Oude, in uitspraken van den Heer, vaak met die zijner apostelen dooreengemengd, zocht men de bron der Godskennis; men vergat het woord: die mij gezien heeft, heeft den Vader gezien. Bij de nieuwe ontwikkeling der Christologie moest dat anders worden: uit 's Heeren beeld zamelen wij nu de trekken op voor ons Godsbeeld, en voorwaar, menig wanbegrip omtrent Gods wezen en wil had de theologen niet verward, de gemeenten niet beroerd, hadde men vroeger dien weg ingeslagen. Nieuwenhuis bewandelt dien met vaste schreden. De vierde leerrede bovenal over Joh. X: 30 achten wij eene schoone proeve, hoe men in den spiegel van Christus' persoon de Godheid kan zien. Inzonderheid het 2de deel, 't welk uit de Christologie aanwijst, hoe Gods werkzaamheid algemeen en toch bijzonder, vrij en toch gebonden, genadig en toch heilig is, - achten wij eene degelijke, verlichtende, heiligende bijdrage tot de Godskennis, zoo als de Christelijke gemeente ze behoeft en nog maar al te veel mist.

Wat de daemonologie betreft, schijnt de prediker (zie blz. 128, 198, 199, 252, 273) bij den satan meer aan eene persoonsverbeelding te denken dan aan een wezenlijk bestaand individu. We willen geen duivels-advokaat zijn, te minder, daar wij volkomen instemmen met denzelfden geleerde, wanneer hij elders verklaart, dat het 's Heeren doel niet was eene leer van den satan te geven; wij zien daarenboven niet in, hoe de oorsprong van het zedelijk kwaad er eenig licht door ontvangt, wanneer men de keten een' schakel verlengt: aan den anderen kant echter stuiten wij op niets ongerijmds in de stelling, dat ook andere redelijke wezens aan hunne roeping ontrouw zijn geworden, en zijn ons sommige uitdrukkingen van den Heer te bepaald, te stellig, dan dat wij eenbloote persoonsverbeelding of accommodatie durven aannemen. In de praktijk zagen wij tot heden weinig heils, veel overhelling tot dualismus, veel misbruik bij wie gaarne het zoet der zonde smaken en den bitteren nasmaak aan den booze gunnen. Den prediker achten wij dan ook hoogst spaarzaam gebruik van de leer omtrent den duivel heiligen pligt, en nooit vergete hij er bij te wijzen op het woord des Heeren: ‘Ik zag den duivel als een bliksem uit den hemel vallen,’ en op 's apostels vermaning: ‘Weêrstaat den duivel, en hij zal van u vlieden.’

Schreven we eene verhandeling, we konden het verwijt van onvolledigheid evenmin ontgaan als de beschuldiging, dat we de orde der hoofdstukken niet in acht namen. Reeds spraken we van soteriologie, en de anthropologie wacht nog op een woord. Ze bekleedt bij Nieuwenhuis een voorname plaats. Hangt dit zamen met zijn Luthersche rigting? Stellig durven wij 't niet beweren. Schweizer heeft met menigen volgeling aan de Luthersche kerk een anthropologisch beginsel toegekend in onderscheiding van het theologische der Gereformeerden; Lange had het omgekeerde geleerd. Welligt heeft Schneckenburger niet geheel ongelijk, wanneer hij beweert, dat met zulke kategoriën weinig gewonnen is, en ze zich schijnbaar altijd laten verdedigen; en toch kan het gewigt, door het Luthersche stelsel op het subject gelegd, niet ontkend worden: ze willen niet (als ze den Gereformeerden tegenwerpen), dat de souvereiniteit Gods de menschelijke subjectiviteit onderdrukt.

Den Lutherschen typus vonden wij bij onzen prediker reeds, we treffen dien ook aan in de 5de leerrede, over Joh. I, 14a., waar betoogd wordt, dat het vleesch, d.i. de mensch voor vereeniging met God vatbaar, bestemd, ja zelfs met Hem vereenigd is, en het slot het koene woord is: 'Als dus de schare der gezaligden de hallels aanstemt, zal ook haar feestgejuich '"het woord werd vleesch"', den weêrklank geven: '"het vleesch werd woord"' - waar dus het goddelijke en menschelijke in de meest concrete eenheid gedacht wordt, zoodat het menschelijke zelf in het goddelijke wordt opgelost.

Zien wij, of we ook in de anthropologie den Lutherschen typus weêrvinden.

'Onze natuur is eene op zich zelve bestaande, van Gods wezen onderscheidene.' - 'Het vleesch is eigenlijk het aardsche, stoffelijke, als staande tegenover geest, het hemelsche, goddelijke, dat zich bij den mensch ook door vrijheid van wil of vermogen van zelfbepaling tot het goede openbaart.' - 'Als denkend wezen vindt de mensch zijn geluk in het bezit van *waarheid*, als gevoelend wezen in het genot van *rust*, als willend of handelend wezen in *zedelijke kracht*.' - 'Dat hart, dat menschenhart is de bronwel des kwaads.' - 'Van het oogenblik onzer wording dagteekent in ons de geboorte der zonde.' - Zelfzucht is het wezen der zonde.' - 'Door de zonde plaatst hij zich in vijandigen toestand tegenover God, die heilig is, en tegenover zijn geweten, de stem van den heiligen God in zijn binnenste. Vrees kenmerkt dien vijandigen staat. Wie vreest is gejaagd. Wie gejaagd is, voelt zich ongelukkig. Wie zich ongelukkig gevoelt, zoekt het geluk van een ander te ontvangen. Vrede zoekende met zijnen God, vrede met zijn geweten, heeft hij behoefte aan bemiddeling door een tusschentreder en offer.' - 'Indien het menschelijk geslacht, gelijk hout en steen of het redeloos gedierte des velds, geheel tegenover God stond, de vereeniging van beiden zou ondenkbaar zijn.' - 'Zegt gij misschien, het beeld Gods is vernietigd, daar toch de zonde het verstand heeft bedwelmd, de rede verduisterd, de zedelijke veêrkracht verlamd, den wil gebonden, en een gevoel van magteloosheid voortgebragt, waardoor wij moeten belijden: "wat ik wil, dat doe ik niet, en wat ik niet wil, dat doe ik." De zinnelijkheid zegt hierop *amen*; maar de boetedoeningen en offerdienst weêrspreken het: want wie rekent zich toe, wie stelt zich verantwoordelijk, wie ziet een tuchtroede, als hij weet "mij was de kracht onthouden om te kunnen, wat van mij geëischt wordt?" En wilt gij een voldoend bewijs door God zelven gegeven voor de waarheid dier tegenspraak, houdt u aan... *het woord werd vleesch*, Godsnatuur en menschennatuur zijn vereenigd... Uit de menschwording van Gods zoon leiden wij af, dat God zelf, geheel het goddelijke, kon medegedeeld, met ons geslacht vereenigd worden. Zoo ontbreekt dan het vermogen ons niet, om goddelijke gedachten te denken, goddelijke gevoelens aan te kweeken, goddelijke daden te verrigten, één te worden met God in wil en doel.' - 'Het eigenlijke kenmerk van een opregt berouw is de begane zonde en wegens haar zichzelven te betreuren.' - 'Alle roem zij uitgesloten.' - 'Wantrouwende aan eigen kracht, moeten wij alleen in God onze sterkte zoeken.' - 'Gij noemt het misschien nederigheid, uwe natuur te verlagen tot beneden die van het redeloos gedierte... de leer der onmagt, ver-

keerd begrepen en onvoorzigtig toegepast, geeft den mensch het zwaard in de hand tot het dooden van zijn geestelijk leven.' - 'Bij de prediking van 's menschen onmagt door velen tegenover de lofverheffing op zijne zedelijke kracht, die enkelen doen hooren, meen ik den hoogen adel van ons geslacht te mogen en te moeten handhaven.' - 'De geesten zullen terstond (na den dood) overkleed en niet naakt bevonden worden, terstond na den dood zal de hoogste zaligheid of de veroordeeling kunnen aanvangen, en dus kan ook terstond het oordeel door den Christus worden gehouden.' - De mensch heeft het leven 'met persoonlijke voortduring.' - 'Onze eenheid met den Vader zal eens de voltooijing onzer opvoeding door Jezus zijn.' - 'Het goddelijke wordt eenmaal het onze.' Van het verloste en verzoende Adams-geslacht zal het zijn 'Ik en de Vader, wij zijn één!' - 'Het einde zal zijn: het vleesch werd Woord.'

We gaven geenszins volledig weder wat de 12 preken over 's menschen aanleg, bestemming, bederf en verlossing bevatten; we mogen niet meer afschrijven; we willen vooral het boven meêgedeelde over de verzoening met het hier gegevene in verband gebragt zien. Maar ook nu hebben wij stof tot opmerken: in de opvatting der zonde zal niemand den Christelijken ernst en de protestantsche diepte miskennen, wie haar voorstelt als bederf van het hart, als met ons geboren, als in haren aard zelfzucht en vijandschap tegen God, zal zeker niet tot de Pelagiaansche beschouwing leiden; aan den anderen kant houdt de prediker zich evenzoo vrij van Augustinisme, wanneer hij de vernietiging van het Godsbeeld ontkent en de vatbaarheid voor aansluiting aan het goddelijke aanneemt. Of hier echter genoegzaam uiteengehouden is wat de mensch *potentiâ* en wat hij *actu* bezit, zouden wij niet onbepaald durven verzekeren, - wel, dat de prediker hier weinig Luthersch was, zoo we Luthersch of Gereformeerd alleen mogten noemen wie ook de eenzijdige, valsche voorstellingen der vaderen, niet slechts bun beginselen, aannam. Vergelijk niet het hier boven afgeschrevene wat de Formula Concordias verklaart: 'Credimus, peccatum originis non esse levem, sed tam profundara humanae naturae corruptionem, quae nihil sanum, nihil incorruptum in corpore et anima hominis, atque adeo in interioribus et exterioribus viribus ejus reliquit.'.... 'Quod sit etiam loco imaginis Dei amissae in homine intima, pessima, profundissima (instar cujusdam abyssi) inscrutabilis et ineffabilis corruptio totius naturae et omnium virium, imprimis vero superiorum et principalium animae facultatum, in mente, intellectu, corde et voluntate.' Voeg er bij Luthers woord: 'Des Menschen Wille, ist im Mittel zwischen Gott und Satan, und lässet sich führen, leiten und treiben, wie ein Pferd oder ander Thier.' Daarentegen vinden wij, als we boven reeds aanmerkten, in 't 'het vleesch werd Woord' een' sterksprekenden Lutherschen karaktertrek. Het opgaan van het menschelijke in het goddelijke, dat uit de communicatio idiomatum spreekt, wordt hier, zooals van Christus, ook in de toekomst van Zijne geloovigen gesteld. Het komt niet met onze denkbeelden overeen: wij verwachten niet dat alles God zal worden (ook Nieuwenhuis geenszins in pantheïstischen zin: uitdrukkelijk predikt hij persoonlijke voortduring), maar dat God alles zal worden *in allen*; wij achten, dat het specifieke onderscheid tusschen God en mensch zal voortduren in eeu-

wigheid, maar de menschheid, hier aanvankelijk, steeds voorgaande daar ginds, van het goddelijke zal doordrongen worden, altijd menschelijk blijvend. Maar 't is niet om dit verschil tusschen den Hoogleeraar en den referent zijner preken aan te wijzen, dat we nogmaals van die uitspraak gewagen, 't is, om te doen opmerken, hoe Nieuwenhuis bij al zijne vrijheid van de letter der symbolen, getrouw blijft aan den geest en de beginselen van zijn kerkgenootschap; - 't is om naar aanleiding daarvan onze overtuiging uit te spreken, dat alleen *zulk* eene trouw aan de symbolen bij *levende* leden der kerk mogelijk is, gelijk dan ook de ervaring geleerd heeft, dat de weinig *denkende* drijvers der zoogenaamde orthodoxie, juist terwijl zij op slaafsche trouw aan de *leerstellingen* aandringen, zelve de *beginselen* van hun kerkgenootschap verloochenden. Worden de beginselen met levend geloof opgevat, van hun eenzijdigheid gezuiverd, wetenschappelijk ontwikkeld, dan kunnen de kerkgenootschappen in waarheid worden voorbereidingsscholen voor de ééne, algemeene kerk der toekomst.

Opmerkelijk genoeg, dat de Gereformeerde kerk meer op de zedeleer zich toeleide dan de Luthersche. Welligt, dat Luther's antinomistische rigting tegenover de Roomsche werkheiligheid in zijne kerk eerst de ontwikkeling der zedeleer tegenhield; zou ook de vergoddelijking van Christus' menschheid van invloed kunnen zijn? Anders het anthropologische beginsel der Luthersche kerk moest haar dringen om op de zedeleer bijzonder gewigt te leggen. Zeker is het, dat Domela Nieuwenhuis, zoo de geest zijner kerk zedelijk is, meer dien geest dan Luther's persoonlijke rigting uitdrukt. 't Is bekend, hoe de Amsterdamsche Hoogleeraar aan de zedeleer bijzondere opmerkzaamheid wijdde: artikels over Rothe's Ethik in de Godgeleerde Bijdragen, de Schets der Christelijke Zedeleer, menig artikel in het Bijbelsch Woordenboek, bewijzen, dat de schrijver van de dissertatie over den zelfmoord zijne *premiers amours* niet ontrouw werd. Ook zijne preken hebben eene geprononceerde ethische rigting. Zedelijke ernst spreekt van elke bladzijde: ‘Niemand bedriege zich zelven door den lijdenden en stervenden Christus tot een slaapmiddel voor zijn geweten te maken. Wee ieder, die roemt op het kruis en toch de zonde dient, waarvoor Christus is gestorven.’ - ‘Onze God is wel liefde, maar voor den verstokten zondaar is Hij een verterend vuur.’ Met nadruk wordt (blz. 192) te velde getrokken tegen het geveinsde klaag- en onmagts- Christendom, verworpen een geloof, dat slechts verstandelijk, ‘een voor waar houden’ is. Het geloof is den prediker eene werkzaamheid van den geheelen mensch, ‘zijn ken-, gevoel- en wilsvermogen,’ - daarin ‘ligt het geheim om het lam Gods te zien, dragende de zonde der wereld. Uit het geloof ontleent de strijder zijne kracht en overwint met Gods woord als een tweesnijdend zwaard.’ - ‘Het is de eenige voorwaarde, om Gods genade te ontvangen, - of bestaat het niet in vertrouwende toeëigening der in den dood van Christus volbragte schuldvernietiging’ (de Luthersche wil meer van de *schuld* der zonde, de Gereformeerde van de *ellende* der zonde verlost worden). - 't Is ‘vertrouwen, gemeenschappelijke toewijding, geheele overgave des gemoeds aan Christus.’ - ‘Bekeering, heiligmaking moet de vrucht van Gods genade zijn.’ Het Christelijk leven is ‘de openbaring van liefde tot God door onvoorwaardelijke gehoorzaamheid

aan Gods geboden, door volkomene overgave aan Gods beschikking, door geheele berusting in Zijnen wijzen en heiligen wil: maar het is niet minder toenemen in onbeperkte liefde jegens de menschen, in opofferenden ijver voor alles wat goed is, en dus de menschelijke maatschappij of het huisgezin kan helpen verbeteren en heiligen.' De wedergeboorte verwacht hij van God, 'die den geheelen mensch vernieuwt en wederbaart.' Hoe? 'In Jezus Christus, als de Godsopenbaring, zien wij, hoe God werkt in redelijke wezens door hen tot zich te trekken zonder hunne zedelijke vrijheid te beperken.' - 'Aan ons is het overgelaten, Christus aan te trekken, Hem gestalte in ons te geven, Zijnen geest tot onzen geest te maken.' - De krachtdadige aandrang tot het goede kan niet zijn vrees (blz. 59), 'genade is de bron van Christelijke deugd (60),' dankbaarheid, wederliefde (188); liefde moet het beginsel zijn (passim), de prediker dringt er bij herhaling op aan, ook op de broederliefde, ja, deze schijnt wel eens meer op den voorgrond te treden dan de liefde tot God. De deugd werkt onze zaligheid niet uit, maakt ons vatbaar om ze te ontvangen (61); nooit zijn wij genoeg gevorderd om regt te hebben op de hemelsche heerlijkheid (113); als het geweten spreekt, stort het gebouw der hope in, dat op den zandgrond van eigen verdienste is gebouwd (188); in Christus kunnen wij zonder verdienste, alleen uit genade door het geloof, waarvan de liefde de vrucht is, zalig worden (295); maar het doel van Jezus' verschijning in het vleesch is, dat de zonde in den mensch vernietigd worde (103), ja het geheele Godsbestuur bedoelt de heiligmaking der zedelijke schepping (86). Het rigtsnoer, voorbeeld is Jezus Christus, geen wet; Zijn geest doet ons het goede betrachten met van zelfheid (passim).

Eigenaardig is hierbij in de prediking van Nieuwenhuis het ingrijpen in het werkelijke leven: hij bestrijdt niet maar de zonde, hij waarschuwt tegen de zonden. Inderdaad, wij achten het een wezenlijk gebrek, wanneer de prediker de eerste uitsluitend, de laatste weinig, op het oog heeft. Men blijft daardoor te veel in 't algemeene, ontdekt den hoorder te weinig aan zichzelven, en de preek glijdt over het werkelijke leven heen. Een zondaar moet in zijne zonden de zonde herkennen. 't Is waar, hier is een gevaarlijke dwaalweg geopend: de Roomsche uitwendige opvatting der daad; men heeft wèl toe te zien om de zonde niet oppervlakkig op te vatten en eene zedelijke verbetering voor wedergeboorte te doen doorgaan; 't is waar, dat wie den geest van Christus heeft, van zelf goede vruchten voortbrengt en doode takken afhouwt; maar niet minder waar is het, dat het algemeene preken over de zonde niet altijd tot zelfkennis, wel eens tot napraten van een, niet op zelfonderzoek aangenomen, waarheid brengt; niet minder waar, dat de zuurdeesem van het Christendom in alle levenssferen moet doordringen, en de geest des kwaads in elken schuilhoek moet vervolgd worden. Hoe men zich door de geheele periferie bewegen kan en toch gedurig tot het middelpunt wederkeeren, daarvan is ons de Amsterdamsche Luthersche prediker een model, en het is dáárin, dat wij bij voorkeur zijne voortreffelijkheid zoeken en een groot deel van zijn geheim om te boeijen en te treffen, meenen te vinden. Hoort: 'Wij ontkennen niet, dat verouderde vooroordeelen zich gemakkelijk verschuilen in de plooijen van den mantel der gemoedelijkheid.' -

‘Paulus was een man met een vurigen geest, dus ook voortvarend, eenzijdig ingenomen met zijne eigen meeningen en plannen, van eene vaste en werkzame overtuiging. Zulke menschen hebben den aanleg, om iets groots, iets buitengewoons tot stand te brengen; maar zij zijn ook geneigd tot overmoed en overdreven gevoel van eigenwaarde.’ - ‘Konden de muren van sommige binnenkameren, konden de bladen van sommige kantoorboeken spreken, misschien zouden zij getuigen van misbruik der edele vermogens door God geschonken.’ - ‘Gij, vergeten burger, die door volks- of vorstengunst een eerambt zoekt, een Babel van aardsche grootheid wilt bouwen, en jaagt naar titels bij titels, naar vermeerdering van magt! ja! voor onregtvaardigheid, voor verkrachting van overtuiging, voor zwijgen, waar het geweten spreken beveelt, u wordt de toejuiching der wereld, de goedkeuring der meerderheid, het steken der loftrompet, en wat niet? aangeboden... Niemand beloont spoediger en schitterender, dan de booze geest. Hem gevolgd... maar op den wand uwer binnenkamer, waar gij uw plannen maakt, vlammen de letters: gewogen, *te ligt bevonden*.’ Aan elke stof weet N. een praktische zijde te vinden, maar inzonderheid munt door schat van zelf- en menschenkennis de preek over den Satansengel (2 Kor. XII, 1-10) uit.

Onwillekeurig zijn wij tot den vorm der preken genaderd. Zoo ergens, dan is hier het oordeel subjectief, zoo ergens, dan geldt het hier, dat de regelen der wetenschap het kwade leeren vermijden, niet het goede vinden. Werd ooit een goed prediker door de regelen der homiletica gevormd?

Het thema voldoet bij N. meest aan de eischen van kortheid en duidelijkheid en omvat al de deelen. Eene enkele maal wordt het niet uitdrukkelijk uitgesproken. De schets is minder kunstmatig of vernuftig, dan waar en ongedwongen, meest diep doordacht. Een paar voorbeelden:

Hoort Hem.

I. Wij herinneren ons,

1. van wien dit bevel is uitgegaan;
2. wat het ons beveelt. (Moest de hoorder niet eerst den inhoud van het bevel kennen, dan Hem, van wien het uitging?)
3. in welk verband het staat met ons geluk.

II. Dit bevel verpligt ons:

1. om Zijn woord door onderzoek te leeren verstaan.
2. met Zijne leerstellingen tevreden te zijn.
3. onder alle omstandigheden des levens Hem te raadplegen.

Het Lam Gods, dat de zonden der wereld draagt.

I. Zien wij in den lijdenden Christus het *Lam Gods*, en gij herinnert u de wijze, waarop Hij geleden heeft.

II. Zien wij in Hem het Lam Gods, *dat de zonde der wereld draagt*, en gij herinnert u het doel van zijn lijden.

De herstellende liefde (Joh. XXI: 15-19).

I. Haar *aard*. Zij herstelt

1. geheel.
2. onvoorwaardelijk.
3. openlijk.

II. haar *gronden*.

1. de bekeering van den zondaar.
2. de aard zijner zonde.
3. zijne liefde voor Jezus.

III. De *wijze* waarop zij werkt.
1. zij verootmoedigt.
2. zij verontrust.
3. zij versterkt.

IV. De toepassing rigt zich
1. tot hen, wier liefde anderen heeft te herstellen.
2. tot hen, die de herstellende liefde van anderen ondervonden en over hardheid klaagden.
3. tot allen, die de voorwerpen van Gods herstellende liefde zijn.

De tekstverklaring is met zorg bewerkt, zaak- en woordverklaring gaan hand aan hand, schoon de eerste den boventoon heeft: naauwkeurig worden de denkbeelden nagespeurd, die aan woorden en feiten ten grondslag liggen: te scherp dacht dat mes ons wel eens bij eene kunstbewerking ten aanschouwen der vergadering. We weten niet, of de gemeente niet meer behoefte aan feiten dan aan idées heeft.

De taal is bepaald, helder tot doorzigtigheid toe, vermeden wordt elke dubbelzinnige uitdrukking, waarachter zich andere denkbeelden konden verschuilen dan de goê gemeente er aan pleegt te hechten. Ware wat anders te wachten van den prediker, die (blz. 253) een ‘wee’ heeft voor wie uit laauwheid of menschenvrees zijn licht onder de koornmaat zet, elders (210): ‘Nog hoor ik de vraag, door de stem Gods in mij gedaan: ‘“wat en hoe zult gij prediken?”’ en later:’ ‘in welken geest zult gij jongelingen tot de Evangelie-dienst opleiden? De waarheid baart haat. Het duidelijk uitspreken van eigen overtuiging verwijdert ligt dezen of genen, neemt den sluijer weg die velen eerbied inboezemt, scheurt den mantel met wijde plooijen, waarmede men gemakkelijk tusschen de verschillende partijen doorgaat.’ ‘Gode zij dank! *Ga van mij weg, satan!* sprak mijn hart. Liever eene kerk zonder hoorders dan dubbelzinnigheid, liever miskenning en smaad dan achting en liefde, waarbij mijn geweten getuigt: gij zijt ze onwaardig.’ Te beter kon die duidelijkheid bewaard blijven, daar de prediker geene godgeleerdheid op den kansel brengt, wel de rijpe vruchten van dien boom: hij wil geen ‘afgetrokken godgeleerde bespiegelingen,’ en verklaart: ‘indien het mijn oogmerk was, de wapens der godgeleerdheid, in hare wapenkamer zelve met een invretenden roest overdekt, op den kansel te brengen, gij zoudt moeten wenschen, dat mij tot uwe stichting het zwijgen werd opgelegd.’

In de taal is meer kracht dan gloed, schitteren doet ze zelden, in de ziel grijpen menigmaal, de beelden zijn niet talrijk, meest aan het dagelijksche leven ontleend, meer overtuigend dan schitterend, b.v. op blz. 200; ook de tegenstellingen ziet ge eer vermeden dan gezocht; waar ze niet ontweken worden, treffen ze door scherpte, b.v. blz. 58, b., 280, o. Het gebruik van Bijbeltaal, zoo als Molster dat had en bij hem zoo voortreffelijk was, maar dat bij 't minste misbruik tot jammerlijke begripsverwarring aanleiding geeft, vindt ge bij Nieuwenhuis weinig: 't is, als vreesde hij, dat de juistheid zijner voorstellingen, de bepaaldheid zijner begrippen er bij lijden zou.

Voor wie predikt Nieuwenhuis? De vraag schijne vreemd, van alle belang is ze niet ontbloot. We zagen nog voor kort in een tot stichtelijke lectuur omgewerkte preek de geheele gemeente als ‘melaatschen’ toegesproken; elders werd ons een middenweg aangewezen, door menigeen bewandeld: ‘Er moet onderscheid gemaakt worden tusschen geloovigen en ongeloovigen, bekeerden en

onbekeerden. Onze hoorders zijn niet allen dezelfden. Er is onderscheid tusschen wedergeborenen, die het nieuwe, geestelijke leven bezitten, en onherborenen, die naar eigen zin en smaak leven; tusschen geloovigen, die stellig zalig, en ongeloovigen die bij volhardend ongeloof stellig verloren zullen gaan.' De prediking als tot melaatschen - wie zal ze durven verdedigen? Miskenning van de gemeente, loochening van de kracht van Christus, snoode hoogmoed van den prediker ligt er aan ten grondslag. Is de prediker zendeling om heidenen tot Christus te brengen? Neen. Is hij priester, door hoogere wijding, inniger verband met de Godheid, verheven boven zijne hoorders? Neen. Hij is - we keeren terug tot wat we in den aan vang zeiden - het orgaan der gemeente. De gemeente predikt zelve tot zichzelve door den mond van haren voorganger, om zich tot bewustheid te brengen van haar geloof in zijn kracht en in zijn zwakheid, in zijn zuiverheid en in zijn gebrek. Versterking van haar geloof is doel. Opbouwing dus op de bestaande grondslagen: ze zijn er, die grondslagen: dat miskent de prediker, die tot zijn gemeente spreekt als de zendeling tot een schare van heidenen. Wat meent ge wel, zouden wij den man toeroepen, die zoo zijn regt tot spreken misbruikt, - ligt om zich den krans van een' ernstigen, regtzinnigen prediker te verwerven, - behoort gijzelve tot die heidensche schare, tot die melaatschen, is Christus niets voor u, zijt gij niets voor Hem? Klim dan af, een' geloovige alleen voegt die plaats; heiden, wat wilt gij Christenen stichten, melaatsche, wat zoekt gij te reinigen wie gewasschen zijn in Christus' bloed, wereldling, wat voert gij de wapens voor een Koningrijk, waarvan gij het burgerregt niet hebt? Of werkt de Geest des Heeren in u, zijt gij wat voor Christus, is Hij wat voor u,... hoogmoedige, wat waant gij dan onder die schare u den eenige, in wien Christus leeft; dwaas, werd het Evangelie achttien eeuwen te vergeefs gepredikt, meent uw eigenwaan ligt, het wachtte op uw wèlbespraakte lippen, om zich eens te betoonen eene kracht Gods tot zaligheid?...

'Er moet in de prediking onderscheid gemaakt worden tusschen geloovigen en ongeloovigen, bekeerden en onbekeerden,' roept men van een andere (een betere) zijde ons toe. Waarom, ei zeg het ons, waarom in de prediking, terwijl gij zelf in het gebed den tegenovergestelden weg aan wijst, wen gij ons vermaant: 'laat ons in onze openbare gebeden onze hoorders beschouwen als broeders en zusters, die als leden van hetzelfde ligchaam door liefde en geloof verbonden zijn, en met wie wij te zamen moeten opwassen in Hem, die het hoofd is.'[1)] Zijn 't dan anderen voor wie gij predikt, anderen met wie gij bidt; als gij tot den Alwetende nadert, vooronderstelt gij toch geen geloof en liefde, die niet bestaan?... dan miskent gij in uwe preek wat gij biddend erkent... 'Er moet onderscheid gemaakt worden...' Zeker, er ligt waarheid ten grondslag aan uw bewering; maar wij vreezen, waarheid met dwaling vermengd. Bekeerden, onbekeerden? Wat is uw bekeering? Als van Paulus en Cornelius, van 't jodendom en heidendom tot Christus? In dien zin, hebt gij geen onbekeerden voor u. Ongeloovigen? Die ontkennen, dat Jezus is de Christus? Wacht gij ze in het huis des gebeds? Moogt gij ze daar vooronderstellen? De verschijning uwer hoorders te dier plaatse

1) Voorhoeve, het beeld van Molster, bl. 90 verg. bl. 81.

bewijst, dat zij geloof hebben, zij 't ook een minimum van geloof. Uwe bekeering, ze is immers niet een feit, in een bepaald punt des tijds tot stand gekomen, met heldere bewustheid doorleefd? Laat ons duidelijker spreken: we denken niet aan ‘het goede dat in ons (buiten Christus) verholen zou liggen,’ we geven u zelfs voor een oogenblik uw Augustinisme toe; maar we spreken van het goede, dat de Geest Gods door de kerk, door geboorte uit Christenouders, door onderwijs, prediking, bondzegelen wrocht; we vreezen, dat gij dit miskent, dat gij den mensch te veel als individu tegenover God, niet in het verband der kerk, niet onder de werking van den Christelijken geest, beschouwt; vreezen, dat gij wie leven in de Christelijke atmosfeer gelijk stelt met den heiden; vreezen dat gij vergeet hoe uwe hoorders ‘in Christus geheiligd’ waren sedert hun geboorte. We weten wat gij wilt: den naam-Christen tot een' waar Christen maken: zeker, hij moet zich het overgeleverde vrij toeëigenen, het tot zijn levensbeginsel maken (en dàt is bij ons de bekeering); maar de grondslagen zijn er, sluit u daarbij aan, bouw daarop voort. Ligt geeft gij anders voedsel aan den waan, als ware de bekeering een overgangspunt, altijd met heldere bewustheid doorleefd; ligt gaaft gij voedsel aan den geestelijken hoogmoed (we kennen ze, die plotseling bekeerden: Wichern kent ze ook, zie Heldring's reis naar Hamburg). Waarom niet het voorbeeld gevolgd der Apostelen, die geheele gemeenten als ‘geliefden, geloovigen, heiligen, geroepenen, uitverkorenen’ toespraken? Nieuwenhuis doet het: ‘Christenen, geloovigen, wij die gelooven,’ is zijn woord, - en toch weet hij te specialiseren, elken hoorder naar zijne behoefte toe te spreken, toch spaart hij de roede niet, waar geslagen moet worden om te genezen (zie blz. 192, 193, 195, 213, 215): vooral treft hij - en wij eeren zijnen moed - de farizeën onzer eeuw, de schismatieke, overvrome, op plotselinge bekeering bogende predikers van een lijdelijk Christendom, apostelen van een dood orthodoxismus. Er behoort moed toe om de hand in dat wespennest te wagen, maar een moed, die geen Evangelie-prediker mag missen: in wezen en beginsel is de sektengeest anti-christelijk, en de geestelijke hoogmoed een kwaad verwant aan de zonde tegen den Heiligen Geest. Dáártegen opgetreden met den ernst van den boetgezant, met het woord der kracht, dáár het voorbeeld van den eenmen Meester gevolgd, niet uit valsche liefde, die in den grond eigenliefde kon zijn, gespaard of toegegeven aan den satan, die zich vertoont als een engel des lichts. Eere den prediker als Nieuwenhuis: smade hem de farizeeuwsche bent - is de discipel meer dan zijn Meester?

Wij spoeden ten einde: onze aanteekeningen mogen tot grooter uitvoerigheid ons niet verleiden. Door twee predikers van onderscheidene geestesrigting aangetrokken, moesten wij onszelven rekenschap geven van den invloed, dien zij op ons oefenden. Wat verschil: Molster en Nieuwenhuis! Daar de gereformeerde typus, hier de Luthersche, beide met edele vrijheid ontwikkeld, daar de gloed des geloofs, hier de kracht des geloofs, daar de verlossende, hier de heiligende kracht des Evangelies, daar een die zich *hineingelebt* heeft in den geest des Evangelies, zoodat ook zijn geest onwillekeurig dezelfde vormen kiest, hier een, die de nieuwe levensvormen met Christus' geest wil doordringen, daar de innigheid

des Evangelies, hier de helderheid der Openbaring... We zijn versterkt in ons gevoelen, dat de prediker zijne individualiteit niet moet, niet mag opofferen, maar zijne persoonlijkheid, geheiligd door den geest van Christus ook op den kansel moet doen uitkomen: eerst dan kan hij waar zijn; eerst dan krachtig bouwen aan den Godstempel, welks steenen wij zijn.

Moesten wij Domela Nieuwenhuis in enkele trekken als prediker schetsen, we zouden vragen, of we hem onregt deden, wen wij hem beschreven als een' Evangelie-dienaar, bij wien het Luthersche zigtbaar, het Protestantsche in 't oog loopend, het Christelijke overwegend is, die zijn helder, krachtig, heiligend geloof in duidelijke, gespierde taal uitspreekt naar de ervaring van eigen hart en leven, om alle sferen van het menschelijke leven, waarin hij diepe blikken sloeg, te doordringen met den geest van Christus.

Moesten wij het verwijt hooren, dat wij hem niet genoeg kenden, toch zouden wij hem danken voor de stichting, den Christen, voor de leering, den Evangelie-prediker geschonken.

J.P.D.K.

De hoogleeraar J.H. Scholten, en de emeritus predikant W. Broes.

Ieder, die belang stelt in de kennis van het *Christendom naar de H. Schrift*, is bekend met het zeer geprezen[1)] werk van den Leidschen Hoogleeraar J.H. Scholten: *De leer der Hervormde Kerk in hare grondbeginselen uit de bronnen voorgesteld en beoordeeld*, en kent het daarin (I d. blz. 122-142) voorkomende betoog tegen die dogmatiek, volgens welke aan de historische kritiek voor de echtheid der boeken van het Nieuwe Testament, bewijskracht wordt toegekend tot staving van zuiver godsdienstige waarheden; met aanwijzing tevens der bijna onoverkomelijk groote moeijelijkheden voor den niet godgeleerde om langs dien weg tot godsdienstige waarheid te geraken.

In het: *Maandschrift voor den beschaafden stand* enz. voor 1850 n°. 9, nu, heeft D^{s}. W. Broes de vragen geopperd en trachten te beantwoorden: *ligt wel het onderzoek van de echtheid der Bijbelschriften, bijzonder van de historische Schriften des Nieuwen Verbonds geheel buiten bereik en buiten groot belang voor den ongeletterden leek?*

Schoon toestemmende, dat het geloof aan de echtheid der Evangelische Schriften op het kundige onderzoek van geleerde mannen, nog niets meer is dan een *Kerkgeloof*, even zoo als het geloof aan de geschiedenis op het gezag van Wagenaar of Groen van Prinsterer, met achtgeving op de bronnen, uit welke zij geput hebben, steunt (blz. 541); schoon

1) Zie: *Verslag van een belangrijk geschrift*, door D^{r}. H.J. Spijker in: *Maandschrift voor den beschaafden stand* enz. 1850 N°. 4 blz. 226 en volgg.

erkennende, dat de ongeletterde, vooral aan het eerste, op verre na niet alles heeft, omdat het slechts een historisch geloof is, niet een geloof des harten, dat zalig maakt, maar evenwel geschikt om door de werking des Heiligen Geestes tot dat hoogere geloof heen te leiden (blz. 544) - niettegenstaande dit, verzekert de heer Broes toch, dat de overtuiging van de echtheid der Evangelie-schriften u niet *mag* ontbreken (blz. 545), omdat anders ‘óf uw geloof, dat het geopenbaarde aanneemt, is zonder grond en redeloos, óf uw ongeloof, dat het geopenbaarde niet aanneemt, van geen eigendunk en ongehoorzaamheid is vrij te pleiten’ (blz. 546, 547). Hij acht tevens alle overtuiging van de echtheid der Evangelie-schriften voor den ongeletterde niet *onbereikbaar*, wanneer deze zijn geloof hieromtrent doet steunen op het kundige onderzoek van geleerde mannen; zich, des noods, bepalende tot de weinige geschriften, welker echtheid de Tubingsche school onbesproken heeft gelaten, en wanneer hij tevens het inwendig bewijs, uit de Evangelie-schriften te putten, aan dat uitwendig bewijs paart (blz. 542).

Zulk een verschil van meening tusschen twee godgeleerden, beide hoogst gunstig in de Hervormde Kerk bekend, zoo wat gemoedelijken ernst als diepe geleerdheid betreft, is buiten twijfel te gewigtig te beschouwen, dan dat het niet door den Tijdspiegel zou worden aangeduid als een merkwaardig verschijnsel in de godsdienstige wereld.

Immers, volgens den Heer Broes, zal de geloovige leek zich van de echtheid der Bijbelschriften *moeten* overtuigen op straffe van *ongegrond* en *redeloos* te gelooven. - Daarentegen wil de Hoogleeraar Scholten het godsdienstig geloof geheel niet afhankelijk gemaakt hebben van eenig geschiedkundig feit, zoo als de echtheid der Bijbel-schriften is; maar hij wil het Bijbelwoord als *Godswoord* erkend hebben alleen ‘omdat het zich in zijne goddelijkheid en waarheid aankondigt aan ieders verstand en hart’ (blz. 105).

Men geve intusschen wel acht, dat het hier niet geldt de beantwoording der vraag: *wat Jezus* als waarheid verkondigd heeft aangaande God en Zijnen wil; aangaande 's menschen bestemming en het eeuwige leven? Want de Hoogleeraar stemt ten volle toe, dat deze alleen door onderzoek langs den historischen weg kan gegeven worden (blz. 124); maar de vraag is: of wel langs dien weg de gegronde overtuiging kan verkregen worden, dat het alzoo, als door Jezus geleerd, erkende, werkelijk de *ware* godsdienst, de leer *uit God* is? - Met andere woorden, de vraag is niet: of de Evangelie-schriften niet de toetssteen zijn voor de *Christelijkheid*, maar de vraag blijft: of die toetssteen der Christelijkheid ook als zoodanig kan dienen voor de *waarheid* onzer godsdienstige overtuiging? Dit laatste wordt door den Hoogleeraar ontkend (blz. 151).

De weerspraak tusschen de twee godgeleerden mag dan ook niet beperkt worden tot *leerwijze*, dat is tot de vraag: welke leerwijze het geschiktst kan geacht worden om eenig, daartoe dienstig geacht middel ingang te doen vinden bij hen, die door eigen zelfstandig onderzoek niet tot de erkenning van de echtheid der Bijbelschriften kunnen opklimmen, om dan verder daarop geloofswaarheden te bouwen en aannemelijk te maken. Het geldt hier de beoordeeling der *waarde zelve* van het bewijsmiddel. Het is de vraag niet: *hoe* men de echtheid der Evangelie-schriften *het best* voor den ongeletterden zal betoogen, maar de groote vraag is: of die

echtheid, gesteld dat zij voldoende bewezen ware, de grond *kan* en *mag* zijn, op welken wij het geleerde in die boeken als goddelijke waarheid aannemen?

Het dilemma derhalve luidt dus:

óf:

'Zonder overtuiging van de echtheid der Evangelie-schriften geen *gegrond* en *redelijk* geloof aan de daarin vervatte goddelijke waarheden;'

óf:

'Zoodanig geloof verkrijgbaar ook *buiten* de overtuiging van de echtheid dier Schriften.'

Wie gevoelt niet het groote verschil in zienswijze en tevens het hooge belang er van?

D^{s}. Broes eischt gehoorzaamheid en onderwerping aan den woord-inhoud der Evangelie-schriften, zoodra maar de echtheid dier Schriften is aangenomen; want, zegt hij, 'in de Evangelie-schriften zijn leerbegrippen vervat, aan welke in onderscheiding van waarheden, die de rede bij haar eigen licht kent en aanneemt, de titel toekomt van *geopenbaarde*... die het regt van waarheid alleen ontleen en uit de Goddelijke Openbaring, welke niet blijkt, dan uit de echtheid hunner Oirkonde.' Daarbij 'is het Christelijk geloof,' zoo vervolgt hij, 'niet geloof aan de leer van Jezus, maar geloof in *Hem*, in Hem, het beeld des Onzienelijken, gestorven aan het kruis, opgewekt uit den dood en verheerlijkt in den hemel, maar dat geloof eischt *waarheid* der geschiedenis, welke niet bestaat buiten de *echtheid* van het geschiedverhaal' (blz. 546, 547).

Hiertegen beweert de Hoogleeraar Scholten, dat het wel tot de geschiedenis behoort, dat Jezus geloof in hem gevorderd heeft, maar dat de beoordeeling of deze vordering gegrond is, behoort tot de getuigenis van den Heiligen Geest; dat evenzoo het wel eene geschiedkundige waarheid is, dat Jezus zich noemde het beeld des Onzienelijken, maar dat het oordeel of dit *te regt* geschiedde niet tot de *geschiedenis* behoort, maar tot de *godsdienstige* waarheid; zoo ook, dat Jezus de onsterfelijkheid heeft *gepredikt* en zelf uit het graf is opgestaan, dit wordt wel door de *geschiedenis* geleerd; maar de zekerheid, dat de mensch onsterfelijk *is* en dat de geloovige ook, stervende, tot een nieuw, zalig en onsterfelijk leven opstaat is eene overtuiging, die haren grond heeft in het godsdienstig bewustzijn (blz. 134, 135). - Daarom wil de Hoogleeraar, dat men in zake van zuiver godsdienstige waarheid, alleen zal gehoor geven en zich onderwerpen aan *de getuigenis des Heiligen Geestes*, dat is: de overeenstemming van hetgeen God door Zijne gezanten in de Schrift geopenbaard heeft, met hetgeen Hij nog door Zijnen Geest in de rede en het geweten des menschen openbaart (blz. 86); zoodat dit geopenbaarde niet *daarom* als goddelijk erkend wordt *omdat* de Apostelen en Evangelisten het leerden, maar omdat wij het met ons verstand en hart als goddelijke waarheid leerden kennen (I d. blz. 114 noot, 129, 130; II d. blz. 122 envolgg.) en verder niet, al werd ook de echtheid van het verhaal erkend, dat het gesprokene aan Jezus Christus toeschrijft. Want, zegt de Hoogleeraar 'wat waar en goddelijk is weten wij niet door het gezag der Apostolische getuigenis, maar door de getuigenis des Heiligen Geestes, zelfstandig en onafhankelijk van alle gezag van welken aard het zijn moge' (I d. blz. 114 noot *in fine;* II d. bl. 122 *volgg*.).

Zou dan, gelijk wij zagen, naar de voorstelling van Ds. Broes, het gezag der Schrift moeten gelden, voor zoover hare echtheid bewezen wordt; zou dan

dat gezag ook in evenredigheid met dit bewijs rijzen of dalen; zou dan tevens, naarmate de onechtheid van Evangelie-schriften werd aangewezen, het godsdienstig geloof meer grond verliezen en minder redelijk te achten zijn, en wordt dan zoo het geloof afhankelijk van het *geschreven* woord, - dan meent de Hoogleeraar Scholten, dat dit juist die antiprotestantsche heerschappij der *letter* is, welke den weg baant tot eene *grammatolatrie*, die den geest doodt en het godsdienstige leven uitbluscht (II d. blz. 122). Altijd blijft er, volgens den Hoogleeraar, over te vragen en te beantwoorden: met welk regt sprak Jezus Christus van zichzelven, als Zoon des Vaders, evenbeeld van den Onzienelijken, en eischte hij geloof in Hem? Waarom zouden wij hier meer berusten in de verzekering van Jezus dan in die van Mohammed en anderen zich eveneens *noemende* Godsgezanten, maar aan wie wij *daarom* nog geen geloof geven? (I d. bl. 120).

Naar het gevoelen van den heer Broes zou men zulk een meerder regt aan Jezus Christus moeten toekennen, zoodra de echtheid der Evangelie-schriften vaststaat, *omdat* het dan mede zeker is, dat Jezus Christus - de groote Godsgezant - het *gezegd heeft;* want, zegt Ds. Broes, ‘wat zijn de redeneringen van een Socrates, of het gezag zijner deugd bij het woord van den eenigen Christus: *ik leef en gij zult leven;* Zijn woord aan het kruis: *Vader! in uwe handen beveel ik mijnen geest!* en dat woord verzekerd door Zijne opstanding uit den dood!’ - ‘Ik herhaal het,’ zoo vervolgt hij, ‘gij mist die bevestiging van uw geloof, zoo de Bijbelschriften vals che schriften zijn, in latere eeuwen ondergeschoven. Uit deze toch *weet* ge, buiten deze weet ge *niet*, dat het de groote Christus is, die gesproken heeft.’ - ‘Ook de schriften, wrelke Jezus en Paulus’ zegt de heer Broes, ‘willen onderzocht hebben, laten niet na, beide Jezus en Zijn apostel, aan hun woord gezag toe te kennen, als zijnde niet eens menschen, maar Gods woord. Zoo zeide Jezus: ‘*Wat ik leer, is niet mijne leer, maar de leer desgenen, die mij gezonden heeft;* en niet vreemd aan Zijn' mond is het gezagwoord: *Ik zeg het u!* - Zoo eischt dan uw eerbied voor den Godsgezant de waarheid aan te nemen, niet bloot omdat zij waarheid is naar den aandrang van ons gemoed, maar daarnevens en daarenboven, omdat zij het woord is van den Godsgezant en Zijn' gezant Paulus. En nu, ik vraag het nog eens - hoe weet gij, dat Paulus, dat Christus gesproken heeft! wat grond hebt ge voor uw, aan hun woord verschuldigde en bewezen eerbied, anders dan door uwe kennis van de echtheid van het geschrift, waarin de eigen discipel des Heeren getuigt: *zoo heeft Hij gesproken?* (blz. 545, 546).

Maar (zoo zou men kunnen vragen) is dit betoog van den heer Broes wel vrij van de kring-redenering door den Hoogleeraar bedoeld I d. blz. 115, 118 en 142? ‘Christus heeft gezegd, dat Hij degroote Godsgezant - het beeld des Onzienelijken was; Hij heeft op grond hiervan geloof in Hem gevorderd en dat Hij dit werkelijk was en te regt deed, weten wij, omdat Hij zelf, zich noemende Godsgezant, het gezegd heeft.’

Wij willen thans volstaan met deze aanwijzing van het verschil, dat ons doet zien, dat de oude strijd tusschen de verdedigers van het *gezag* en de voorstanders van het *zelfstandig weten*, om tot de waarheid te komen, nog niet heeft opgehouden en dat al weêr ten bewijze kan verstrekken, dat zoo men zich - van welke zijde ook - mogt willen ver-

stouten te bepalen wat men *moet* gelooven tot zaligheid, men zich gewisselijk schuldig zou maken aan *dwingelandij* in 't geloof. Doch evenwel kunnen wij ons niet onthouden hierbij nog eene vraag te doen, namelijk: dat ieder *zijn* gevoelen en datgene, wat *hij* voor waarheid houdt, ijverig voorstaat en verdedigt, zou dit ook misschien het meest doorslaande blijk zijn, dat niemand een ander gezag, dan zijne overtuiging eerbiedigt, ook dáár, waar hij zich vrijwillig aan de uitspraak van anderen onderwerpt, en dat, eigenlijk gezegd, de mensch, uit zijnen aard, ongeschikt is om zich aan *eenig* gezagsgeloof van buiten te onderwerpen? - Zou niet elk volgen van het onderrigt, de verzekering en het oordeel van anderen slechts aan te merken zijn als voortvloeiende uit het gevoel van eigene minderheid? - Zoo ja, dan zal ook hier wel eene krachtige roepstem en eene ernstige vermaning worden gehoord om toch niet in dat gevoel van eigene minderheid te *blijven* berusten, maar integendeel om zich daardoor te laten aanvuren te trachten tot datzelfde hooge godsdienstig bewustzijn op te klimmen, als 't welk wij in het gevierde gezag eerbiedigen, om zoo, meer en meer wordende ‘mannen in 't verstand,’ zelve te kunnen oordeelen, en met Jezus Christus volmaakt te kunnen worden, gelijk onze Vader in de hemelen volmaakt is.

Het moge dan den mensch eigen zijn in de gevoelens van bij uitnemendheid wijzen en doorzigtigen; den discipel, in de meening van zijnen hooggeschatten leeraar groot vertrouwen te stellen - door gevoel van minderheid gedrongen - die achting voor - dat vertrouwen op anderen zal dan niet tot blindelings onderwerpen aan hun gezag leiden; men zal niet meer zweren op 's meesters woorden, zelfs niet op de uitspraak van den voortreffelijken Paulus, niet op de uitspraak van den waarlijk groot sten en besten der menschen, Jezus Christus.[1)]

Terwijl wij ons dankbaar verblijden, dat, te midden van vele pogingen om vrij onderzoek tegen te werken, ook nog de stem wordt gehoord: ‘staat inde vrijheid’ scharen wij, mede de overtuiging van ons verstand en hart volgende, ons geheelenal aan de zijde van den Hoogleeraar.

V.H.

De stem eens grijzen over den vader der geloovigen.

(Abraham, den Christenen tot stichting voorgesteld door H. van Heijningen, Predikant te Meppel. Utrecht en Meppel bij W.H. van Heijningen.)

‘De geschiedenis is de spiegel der Voorzienigheid.’ Dus spreekt met overtuiging de aan God geloovige, dus de Christen inzonderheid. Hoe Christelijker de mensch is, dat wil zeggen: hoe meer hij met den waren geest des Christendoms doordrongen is, hoe helderder die spiegel voor hem wordt, hoe meer hij daarin

1) De Redactie laat het hier gestelde geheel ter verantwoording van den Inzender. Op haar standpunt kan zij zich geenszins in alles met de hier geuite gevoelens vereenigen; maar meende, getrouw aan hare beginselen, en strevende om vrij en zelfstandig onderzoek te bevorderen, het stuk te moeten plaatsen, zoo als het haar was toegezonden.

afgekaatst ziet de geheele schakel, die de eene wereldgebeurtenis aan de andere verbindt, eene schakel door God zelf gevormd, en geregeld het geheel doorloopend. Bij zulk eene beschouwing loopt hij geen gevaar, als anders ligt het geval is, de ruïnes die de wandelaar op het gebied der geschiedenis hier en daar ontmoet, als enkel bouwvallen onachtzaam voorbij te gaan, of de verspreide brokstukken niet tot één geheel van het gebouw der wereldgeschiedenis te verbinden.

Is dit waar met opzigt tot de wereldgeschiedenis, het geldt inzonderheid van de Bijbelsche geschiedenis. Wie haar niet slechts leest, maar gewoon is tot den grond, de beweegredenen, de bedoelingen en de leidende kracht der gebeurtenissen, die zij vermeldt, door te dringen, die erkent niet slechts, dat de gewijde geschiedenis in nadruk een spiegel is der goddelijke Voorzienigheid, maar ontdekt daarin alomme dat groot, overal hem te gemoet tredend, alle eeuwen doorloopend, en alle geslachten omvattend plan des Allerhoogsten, om, langs den weg van zedelijke en godsdienstige ontwikkeling, het menschdom tot een steeds hooger standpunt van geluk te verheffen. Hij ziet in die geschiedenis niet enkel gebeurtenissen en feiten, maar bovenal leidingen van een allesbesturend God, openbaringen van Hem aan het menschdom gegeven tot bereiking van dat hoog verheven doel.

Maar daartoe is vooral noodig, dat men het verband der geschiedenissen niet uitbet oog verlieze, niet in enkele voorvallen angstvallig zoeke, wat uit het geheel, het vroeger voorgevallene en het later gebeurde slechts kan worden afgeleid. Dien ruimeren blik in de geschiedenis zien we ook den man slaan, die Abraham den Christenen tot stichting heeft voorgesteld, en door zijne uitgebreide Bijbelkennis reeds zooveel tot het beoefenend godsdienstig-Christelijk leven heeft bijgedragen. Bij het klimmen zijner jaren verheft hij als een vaderlijke vriend en leidsman van velen, voor wie hij tot stichting nog nuttig werkzaam wenscht te zijn, zijne stem, om in het door hem gekozen gedeelte der Bijbelsche geschiedenis aan te toonen, dat zij in nadruk is de geschiedenis van Gods openbaring, ‘van die bijzondere openbaring, die door de zonde voor den mensch behoefte geworden is, die de zondaar noodig heeft, niet alleen om God en godsdienst te leeren kennen en waarderen, maar vooral om te leeren, dat er, niettegenstaande het onvereenigbare van zonde en zaligheid, door Gods almagtige genade zaligheid is voor den zondaar en hoe de zondaar die kan deelachtig worden. Aan geschiedenis heeft God die openbaring zijner genade tot zaligheid van zondaren verbonden, omdat Hij die niet alleen ter kennisse van den wijsgeer wilde brengen, die door oefening in nadenken daarvoor vatbaar is, maar omdat Hij wilde, dat alle menschen zouden zalig worden en tot kennisse der waarheid komen, van die waarheid bepaaldelijk, die tot zaligheid te weten noodig is, omdat die openbaring tot bevrediging van hart en geweten zoude vallen onder de vatbaarheid van het eenvoudig menschenverstand en allen, die in hunne zaligheid belang stellen, tot zaligheid zouden gebragt worden door het geloof.’

Dat in de geschiedenis van Gods openbaring tot zaligheid van zondaren die van Abraham eene voorname plaats bekleedt, zoowel wegens het verband, waarin Abraham staat tot Christus, als wegens Abrahams onbepaald geloofsleven - den

weg tot zaligheid, is door den Meppelschen leeraar te regt opgemerkt en in zijn geschrift gedurig nader ontwikkeld. Zijn boekske voert een titel, die volkomen uitdrukt wat er den inhoud van uitmaakt: Abraham den Christenen tot stichting voorgesteld. Men denke hier echter niet aan eene allegorische interpretatie, of zinrijke spelingen des vernufts, neen, v.H. die de geschiedenis van Abraham in het regte licht heeft zoeken te stellen, heeft daar aanleiding uit genomen om Christus te prediken, Hem voor te stellen in Zijne waardigheid en verdiensten, zoo als Hij ons in den Bijbel geopenbaard wordt als Zaligmaker van zondaren. In Abrahams roeping merkt hij op de voorbereiding van het Evangelie van Christus. De roeping des Aartsvaders toch en daarop gevolgde ‘verkiezing van Israël was geene partijdigheid in God, bij wien geene aanneming des persoons is, maar voorbereiding des menschelijken geslachts tot de aanbidding van God in geest en waarheid. God riep Abram, opdat door zijne nakomelingschap al de volken der aarde zouden gezegend worden; en die zegen bepaalde zich niet tot de bewaring en kennis der dienst van God; maar strekte zich uit tot de verlossing des menschdoms van den invloed en de gevolgen der zonde door Jezus Christus. De roeping van Abram is het begin van het Evangelie.’ Dus zich den weg gebaand hebbende om door Abraham den Christenen Christus te prediken, vinden we ons dan ook gedurig op den Zaligmaker gewezen. Redde God Abraham niettegenstaande zijne verkeerdheid, (Gen. XII: 10-20) en verhinderde Hij door zijne tusschenkomst de gevolgen dier verkeerdheid, wij, die de openbaring kennen van zijne genade in Jezus Christus mogen inzonderheid op Gods goedheid rekenen. Van Abrahams edelmoedigheid (Gen XIII: 7-11) worden we tot een hooger voorbeeld in Christus geleid; van Melchizedek op Christus gewezen; van het verbond van God met Abraham (Gen. XV: 18) tot den rijkdom zijner geopenbaarde liefde in Christus; van de voorregten, waarin Abraham deelde (Gen. XVII) tot die waar wij door Christus deelgenooten van zijn, enz.

Vraagt men, waarom dit boekske zoo zeer onze aandacht trok en wij er mede zijn ingenomen, wij antwoorden: omdat het ons in waarheid gesticht heeft, niet door die honigzoete taal en bewegelijke woorden, die door o! en ach! in het hart trachten te dringen, door sommigen geheel te onregt zalvend genoemd, maar door de verstandig gemoedelijke taal, die van zelf den toegang tot het hart vindt. Wij ontveinzen het daarbij niet: het maakt indruk, een man van jaren en veel ondervinding, een leeraar, die het menschelijk hart bestudeerd heeft, met zulk een helder inzigt, met zulke verlichte denkbeelden, op zulk een' bezadigden, hier en daar met heiligen ijvergloed bezielden toon tot ons te hooren spreken. Maar het boekske sticht ook wegens den leerzamen inhoud. Een schat van nuttige wenken is er uit op te zamelen; terwijl men er eene menigte van fijne opmerkingen in aantreft.

De aard van het werkje laat het niet toe om uittreksels te geven; wij zouden v.H. anders gaarne zelf laten spreken, waar hij waarschuwt tegen dweeperij of tegen elke afwijking van waarheid en deugd; waar hij van geen onderhandelen met het geweten wil weten; waar hij het ongeloof ontwapent, dat achter het menschelijke in Gods openbaring zich verschuilt; waar hij tot geloof, liefde en een aantal deugden en pligten opwekt, op

heiliging van hart en leven aandringt, of waar hij bemoedigt, opbeurt, vertroost.

Dat het den eerwaardigen v.H. nog niet aan warmte en gloed ontbreekt, waar hij met zijn onderwerp is ingenomen, mogen deze regelen getuigen: hij had Sara's moedervreugde geschetst bij de geboorte van Isaäk en daar aanleiding uit genomen hebbende om over de vreugde van moeder te zijn te spreken, vervolgt hij: ‘Hoog is de rang en waardigheid der moeder in het maatschappelijk leven; want zij heeft het leven gegeven aan een kind, dat eenmaal als mensch zijne betrekking vervullen zal in de maatschappij; maar hooger nog stijgt de rang en waardigheid der moeder, want zij heeft het leven gegeven aan een kind, dat geschapen is voor de eeuwigheid. Dat kind, dat zij droeg, dat kind, dat zij baarde, dat kind, dat zij koesterde en kweekte, is een erfgenaam der onsterfelijkheid. Stoffelijk is het en sterven zal het, misschien wel sterven voor dat het tot eenige ontwikkeling en bewustheid gekomen is, maar wanneer het ook sterven moge in de eerste kindschheid, in den bloei des levens of in hoogen ouderdom, altijd sterft het om in een hooger, in een onsterfelijk leven over te gaan. Hoe hoog wordt niet de waardigheid der moeder bij deze bestemming van haar kind voor de eeuwigheid! De engelen ja zijn hoogere wezens, zij zijn onsterfelijke hemelgeesten, die met veel hoogere krachten en vermogens, dan waarvoor wij vatbaar zijn, hunnen Schepper verheerlijken, hoog zijn zij verheven boven de kinderen des stofs; maar hoe hoog ook in heerlijkheid en magt verheven, hooger dan die van den hoogste der engelen is de waardigheid der moeder; want zij is niet alleen zelve bestemd voor de eeuwigheid, maar zij heeft aan een erfgenaam der onsterfelijkheid het aanzijn gegeven. Mogen de engelen, die den troon des Almagtigen omringen, in hoogen luister schitteren en eerbiedwaardig zijn voor al wat minder is dan zij, eerbiedwaardiger nog is eene moeder, die een kind koestert aan haren boezem, zij bekleedt in de rij van Gods schepselen den hoogsten rang.’

Wij zeggen den grijzen leeraar dank voor zijn stichtelijk boek. Hij stichte er in uitgebreider kring meerder nut nog mede, dan toen hij de hier behandelde onderwerpen in anderen vorm aan zijne gemeente voordroeg. Hem zelven ondersteune, bemoedige en vertrooste dat geloof, dat hij anderen gemoedelijk aanprees, en het sterke hem zelven als hij als Abraham, des levens zat, verzameld wordt tot zijne geslachten. Den man, die den dood anderen als een weldaad leert te beschouwen, zien wij zonder vreeze het sterfuur te gemoet treden - en wenschen wij, zij het spade, hem komt de dood niet onverwacht.[1)]

H.

1) Juist toen deze aankondiging gedrukt werd, vernamen wij, dat de grijze van Heijningen ontslapen was. Worde de aanprijzing van zijn geschrift mede als eene hulde aan de nagedachtenis des werkzamen mans aangemerkt.
Red.

Gedachten over de rigting van den geest des tijds bij den aanvang van de tweede helft der negentiende eeuw.

Welke is de strekking waarheen zich thans de geest des tijds beweegt? Eene gewigtige vraag voorzeker, die zich aan iedereen opdringt, die met eenige opmerkzaamheid den algemeenen gang der zaken gadeslaat. Waar wil men aanlanden? Wat beoogt men? Door welke kracht wordt men gedreven? Het is moeijelijk op al de punten, die uit deze levensvraag voortvloeijen, een voldoend antwoord te geven. Als men het hoofdkarakter van den tegenwoordigen tijdgeest juist heeft leeren kennen, zal men op den weg der oplossing eenigzins gevorderd zijn.

Er schijnt thans over het algemeen geen vaste en duurzame overtuiging in het gebied der wijsbegeerte en van het staatkundige, in dat van de godsdienst, en in dat der kunst en letterkunde te bestaan, eene menigte elkander tegensprekende theoriën, tegen elkander inloopende gevoelens, en de strijdigste beginselen worden daarin voorgestaan. En alhoewel er nergens eene theorie, een beginsel, of een gevoelen met een zekeren invloed en algemeene toestemming heerscht, kan men echter niet zeggen, dat daarom de twijfel en de onzekerheid het hoofdkarakter van den tijdgeest uitmaken. Reeds verheugen wij ons in eene uitgebreide kennis der natuur, de wetenschappen, die hierop betrekking hebben, doen den twijfel op dit gebied hoe langer hoe me er verdwijnen, naarmate zij vorderen in het opsporen harer algemeene wetten. Men kan ook niet zeggen, dat de kennis van onszelven, onze bestemming, onze verpligting en den oorsprong van ons bestaan weder raadsels geworden zijn, omdat zij verschillend worden opgelost door zoo velen, die zich thans aan die wijsgeerige onderzoekingen overgeven.

Al mogen er zijn, en al behoorden zij tot de besten van ons geslacht, die ons nu zouden toeroepen: wij kunnen slechts gissen en meenen, zij zouden de talrijke stelselmakers van onzen tijd, die zich ieder eene soort van onfeilbaarheid toeschrijven, niet in den twijfel terugwerpen. Wij kunnen ook niet gelooven, dat de helden der wetenschap, die zich reeds duizenden van jaren met diepzinnige onderzoekingen over ons geestelijk, zedelijk en godsdienstig bestaan bezig gehouden hebben, tot de uitkomst hunner pogingen van dien arbeid der eeuwen slechts twijfel en onzekerheid zouden verkregen hebben. Geen bijzonder stelsel moge thans zijn schepter zwaaijen, envele strijdige beginselen mogen hier om den voorrang twisten, de natuur- en menschenkennis gaan dagelijks door nieuwe ontdekkingen en opmerkingen vooruit, en men kan, hoezeer er een groot verschil en verscheidenheid van meeningen omtrent meer bespiegelende onderwerpen bestaat, voor de toekomst der wijsbegeerte gerust zijn, te meer daar men hierin tot de ware methode, waarvan men was afgeweken, schijnt te willen terugkeeren. Dat er tegenwoordig een groot verschil over de beste inrigting der

maatschappij en over de grenzen en werking der regeringsmagt bestaat, zal iedereen in het oog vallen. Wijsgeeren en staatslieden hebben hier al weder hunne edelste krachten ingespannen om de vragen, die voor ons staatkundig leven zoo gewigtig zijn, en op ons uitwendig en stoffelijk bestaan den beslissendsten invloed hebben, tot eene voldoende oplossing te brengen. Zoo ergens, dan is er op het veld der staatkunde een strijd van meeningen, die nog op geen zekere slotsom het uitzigt geeft. Juist een hevige strijd bestaat, maar geen twijfel en onzekerheid: iedere partij, door hartstogt of belang aangevuurd, onderzoekt minder, dan dat zij hare meening als de ontwijfelbare waarheid voordraagt en tracht te doen zegevieren. Conservatieven, liberalen, socialisten twijfelen niet; maar verbinden aan de overwinning van hun gevoelen het heil der maatschappij: omdat alles wat den staat betreft betwist wordt, en de strijdigste gevoelens met gelijke warmte en gelijk talent verdedigd worden, zoo heerscht hier niet de onverschilligheid van de onzekere twijfeling, maar er vertoont zich integendeel eene hooge mate van belangstelling. Mogten echter de waarschuwende harde lessen der geschiedenis en der tegenwoordige ervaring door vorsten en volken meer dan vroeger in acht genomen worden, dan zoude er uit dezen strijd en levendige belangstelling in het staatkundige iets goeds en heilzaams kunnen geboren worden. Men heeft de schromelijke misbruiken van het absolutismus en der regeringloosheid gezien en gevoeld. Dat men om het eerste te vermijden niet in de andere terugvalle, of omgekeerd.

Iedere partij, men kan bijna zeggen ieder mensch, meent de waarheid gegrepen te hebben, en ziet met een medelijden den of verachtenden glimlach op een ander neder. Dit is een gevolg van de staatkundige woelingen en mislukte proefnemingen, die den grond der maatschappijen omgewoeld hebben, maar kan eindelijk, uit deze botsing der gevoelens, de waarheid, met haren eigenaardigen glans omstraald, niette voorschijn komen? Zal de overtuiging van den denker zich eindelijk niet meer ingang kunnen verschaffen, of is zijne stem die eens roepende in de woestijn, omdat de onzekerheid het deel van ons geslacht schijnt uit te maken, en zou het waar zijn, dat daar ieder denkend mensch tot eene overtuiging komen kan, of gekomen is, de twijfel het erfdeel der menschheid zoude zijn? Een troostelooze wijsbegeerte, bijna even ongerijmd als het gevoelen van Rousseau: dat ieder individu wel dwalen kan, maar de massa's, of het volk in hunne wenschen en keuzen onfeilbaar zijn. Zij, die denken, kunnen tot overtuiging komen, zij kunnen en moeten de menigte leiden, zij, en niet die menigte, maken de ware menschheid uit.

Dat er velen op het gebied der staatkunde gewankeld hebben, dat zij naar tijdsomstandigheden in hunne gevoelens veranderd zijn, was niet altijd dat zij geene vaste grondbeginselen aankleefden, en dat de twijfelzucht hun wezen uitmaakte, maar veeleer omdat zij door de ervaring op de gevoeligste wijze werden geleerd, dat zij gedwaald hadden.

Men behoeft hieruit het gevolg nog niet te trekken, dat ons geslacht daarom in de onzekerheid omdoolt. Het voorbeeld van een van Engeland's grootste staatsmannen, Sir Robert Peel, is een bewijs, dat een man van vaste grondbeginselen die volgens de verschillende staatstoestanden kan wijzigen, zonder in karakterloosheid of verloochening zijner

vroegere overtuiging te vervallen. En al mogen velen van hunne eenmaal geliefkoosde staatkundige begrippen teruggekomen zijn, dit kan daaruit zijn voortgesproten, dat de bedaarde overweging bij hen de plaats van overijling, navolgingszucht en hartstogtelijke overspanning heeft ingenomen, maar nimmer kan het een krachtig bewijs opleveren voor de onzekerheid, waarin het menschdom omtrent zijne maatschappelijke en staatkundige belangen verkeert.

Evenmin is zulks het geval met het verschil der gevoelens in de Christelijke kerk, men moge hier elkander nog veroordeelen, en ieder zich in het bezit der onfeilbaarheid wanen, dit is meer een teeken van een weder ontwaakte belangstelling in het godsdienstige, die de zoo zeer heerschende onverschilligheid daaromtrent vervangen heeft, dan van twijfel en onzekerheid. Het is waar, de strijd wordt dikwijls op een verkeerd terrein gevoerd, men zoekt de godsdienstige overtuiging waar zij eigenlijk niet te vinden is, maar zou de waarheid en het wezen des Christendoms onder al dit verschil niet te ontdekken zijn, en kunnen de tegenwerpingen zelfs van zijne hedendaagsche bestrijders geen aanleiding geven om dieper in dit wezen door te dringen, dat noch door hen, noch door de meeste geloovigen in zijnen verhevenen en zedelijk en aard gekend wordt. Maar wij moeten het ontkennen dat de slotsom der beschouwing van den toestand der Christelijke godsdienst zoude moeten zijn, dat, uithoofde de overeenstemming nergens verkregen is, het woord van den grooten stichter des Christendoms daardoor is bevestigd, dat hij niet gekomen zoude zijn om vrede op aarde te brengen, maar het zwaard. Hij heeft den strijd voorzien, dien zijne leer onder de menschen zoude veroorzaken, omdat zij die zouden verbasteren en verkeerd opvatten, en dat zij die zouden aanwenden niet als een band der liefde, maar als eene aansporing tot vervolging en onverdraagzaamheid. Men ziet deze dwaling meer dan vroeger in, daarom vordert men van alle zijden het regt tot vrijheid van denken. Het geweten moet vrij zijn, door wrijving van denkbeelden ontwikkelt zich de waarheid, dit is niet alleen de gemeenschappelijke leus der partijen, maar de ernstige wensch en wezenlijke behoefte van hen, die opregt naar waarheid zoeken en geenszins door eene onverschillige twijfelzucht en onzekerheid geslingerd worden. Wij beschouwen dien eisch dus geenszins als eene hersenschim en eene ongerijmdheid, al mogt nog geen der bestaande stelsels op eenen zoo stevigen grondslag rusten, dat ieder, die niet willens blind was, het als onwankelbaar zoude moeten beschouwen, hetgeen trouwens niet kan plaats hebben, omdat godsdienstige leerstellingen zich niet als een wiskundig vraagstuk laten bewijzen. Het kan zijn dat sommigen, door dit geroep om vrijheid van denken, alleen ruimte willen houden voor den strijd waar men nog aan niemand den palm der overwinning kan toekennen; niettemin heeft ieder, die zonder bijoogmerken de waarheid zoekt, regt op deze vrijheid, en het is een eigendom van onzen tijd, dat die niet meer kan betwist worden. Nimmer zullen er voor eene overtuiging in het wijsgeerige, godsdienstige, en staatkundige, bewijzen worden aangevoerd, die van elk verstand de volkomene toestemming afdwingen, en er zullen altijd bevooroordeelden gevonden worden, die hierin voor de kracht der waarheid alleen niet vrijwillig zich buigen, maar integendeel, die nog heftig

zullen tegenspreken. Er zijn er nog altijd velen, die voor de redelijkste bewijzen hun gevoelen niet willen opofferen, of die niet in staat zijn het gewigt van de deugdelijkste gronden te beseffen.

Wij moeten echter hierdoor opgewekt en aangevuurd worden om naar de wetenschap te streven, die ons over de gewigtigste waarheden des levens niet in eene volslagene onzekerheid zal laten. Op het gebied der maatschappij en der godsdienst is de grond niet zoo los en wankelbaar, dat men zeggen kan dat slechts op een ander veld der kennis de zekerheid ons onderzoek bekroont. Kan dit echter ook wel zoo onvoorwaardelijk van de natuur-wetenschappen volgehouden worden? Is hier de strijd der meeningen voorbij, zijn hier geen onbewezene stellingen, en voorbarige, ja zelfs ongerijmde hypothesen meer voorgedragen? Men moge hier om geen gewetensvrijheid vragen, dat trouwens hier ook niet te pas zoude komen, omdat men niet meer in den tijd van Galilei leeft; maar omhelst men hierin niets dan de waarheid die geen tegenspraak dulden kan? Hoezeer wij de vorderingen bewonderen, die de natuur-wetenschappen in onze eeuw gemaakt hebben, zouden wij echter de bewering, dat de waarneming en de ervaring het voldingend bewijs geleverd hebben voor al de stellingen, die als uitkomst der navorsching zijn opgenomen, niet gaaf toestemmen. Zoude het wel zoo zeker zijn, dat waar dit bewijs ontbreekt, men slechts van vermoedens, van onderstellingen, van waarschijnlijkheid zoude spreken, en dat waar zekerheid wordt vastgesteld, niemand zijne toestemming zoude kunnen weigeren, en die aan het bestaan der bekende natuurwetten wilde twijfelen voor krankzinnig zoude gelden?

Er bestaat eene rigting van den tijdgeest, om de zekerheid in de zedelijke en staatkundige wetenschappen te verkrijgen, volgens de methode die in de wis- en natuurkundige bestaat. Men vraagt: waardoor zijn de wetenschappen der natuur onwankelbaar geworden? Waardoor is op haar gebied de strijd en de onzekerheid geweken? en het antwoord is: door middel van de ervaring. Het is waar, toen in vroegere eeuwen de verlichte mannen van den ouden tijd in het wezen der natuur zochten in te dringen door diepzinnige redenering, zonder de getrouwe waarneming en de ervaring te hulp te roepen, verviel men hier dikwijls in de dwaling, en nam de slotsom eener willekeurige bespiegeling als regel voor de werkelijkheid der verschijnselen aan. Indien de wetenschappen der natuur eerst door de ervaring gevormd zijn, zegt men, moet het met de wetenschappen des geestes en der maatschappij eveneens zijn. Wij moeten hierin ook alle bespiegeling verwerpen, die niet op den grondslag der ondervinding gebouwd is. De logica is thans geene dorre, onvruchtbare wetenschap meer, zij heeft in onzen tijd de taak op zich genomen, om de ervaring met juistheid en naauwkeurigheid haren weg aan te wijzen; zij is een onmisbaar vereischte voor den man van wetenschap geworden, die hem de methode leert kennen, die in de natuurwetenschappen tot de waarheid gevoerd heeft, en in hoever zij ook op de wetenschappen des geestes en der maatschappij toepasselijk is. Dit zijn immers voldoende middelen om ons van den twijfel te genezen, en de onzekerheid te doen ophouden.

Het is een gunstig teeken van onzen tijd, dat velen thans de noodzakelijkheid inzien om tot de ervaring terug te keeren, men begint een tegenzin in veelbelovende

theoriën te krijgen, en in plaats van woorden vordert men feiten, en voor den schijn van vrijheid en volksheerschappij wil men het wezen van welvaart en geluk. Wij wenschen en verwachten, dat die geest van degelijkheid nog krachtiger moge toenemen. Dat hij zich op het gebied der godsdienst ook doet opmerken, is een verschijnsel, dat onze aandacht wekt. Het geloof moet zich hier door daden, door een edelen zedelijken zin openbaren, en niet door onverdraagzame twisten en het blind aanhangen van oude geloofsbelijdenissen en formulieren, die hoe langer hoe meer hun verjaard gezag verliezen. Maar dat eene wijsbegeerte, die zich den eernaam der *positieve* heeft toegekend, en wier beginsel het is, niets te erkennen wat zich boven den kring van het zinnelijke verheft, een algemeenen ingang zal verkrijgen, kunnen wij, volgens de strekking van den tijdgeest, niet verwachten. Deze wijsbegeerte heeft immers den oorlog aan het geloof en de bespiegeling verklaard, en het zou waarlijk een treurig teeken zijn, dat men het zedelijk en godsdienstig geloof en de redelijke bespiegeling in de wijsbegeerte zou verlaten: zij zoude alsdan haar doodvonnis onderschrijven. Zij wijst ons naar iets hoogers dan naar de ervaring, als de eenige kenbron, die ter verdediging van godsdienst en Christendom optreedt; hoezeer zij de ondervinding op haren waren prijs stelt, zijn voor haar de rede-waarheden en de zedelijke overtuiging van eene hoogere waarde. Zij raadpleegt echter met vertrouwen en goed gevolg de geschiedenis, en nimmer was men zoo ver als thans in de studie van het verledene gekomen; op het gebied der wijsbegeerte en der godsdienst moet het onderzoek, hoewel niet uitsluitend, ook historiesch zijn. De krachten der natuur boezemen eerbied in, als men in hare geheimen tracht in te dringen, maar de geest is hooger; vergeten wij dit niet, als wij de middelen nagaan, door wier gebruik wij de waarheid deelachtig worden. De wiskunde is niet daarom de koningin der wetenschappen, omdat zij ons eenige kennis der uitgebreidheden mededeelt, maar omdat zij volgens onwankelbare wetten zich voortbeweegt, die men echter buiten het zinnelijke niet onvoorwaardelijk zal moeten volgen.

Ken uzelven, dus inwendige ervaring, is ons hoogste doel, dat voorzeker door de wis- en natuurkunde niet te bereiken is. Maar wij zijn tevens gevoelige en zedelijke wezens, en waar sluiten denken, gevoelen en willen zich naauwer te zamen dan in de godsdienst? Het is hierom dat zij in onzen tijd, niettegenstaande hare bestrijding, eene meerdere belangstelling opgewekt heeft. Men ging in deze eeuw hare geschiedenis na, van de sporen af, die men er van bij de onbeschaafdste volken aantreft, tot waar de mensch zich buigt voor den scheppenden geest, en zich toch in Christus zoo na verwant gevoelt aan den Oneindige wien hij vereert. Achttien eeuwen heeft het gestaan als een teeken dat weêrsproken is, en echter is het in dien tijd het middelpunt geweest van alles wat de beschaafde menschheid voortreffelijks bezat. Zal onze eeuw het verloochenen, of zal zij het in zijne waarde nog beter leeren kennen en schatten, en eene hoogere zedelijkheid deelachtig worden, die alleen door de leer van Christus is te bereiken? Wij vertrouwen met gerustheid het laatste, omdat hetgeen goddelijk en volkomen is, door geene valsche en verkeerde rigting van den geest des tijds kan vernietigd wor-

den. Al hetgeen de bestrijding des Christendoms heeft uitgewerkt, is, dat het meer gelouterd uit den strijd is te voorschijn getreden, om ten gids te verstrekken voor het menschdom, dat op de baan der beschaving vooruitstreeft.

Wij zagen dus dat het hoofdkarakter van den hedendaagschen tijdgeest geenszins de twijfel en de onzekerheid, maar veeleer de gisting en de strijd der uiteenloopendste gevoelens en theoriën is, dat het hem aan geene overtuiging en geloof ontbreekt, maar dat deze over vele meeningen en beginselen zijn verspreid, en zij nog geene hoofdrigting gekozen hebben.

Wij hebben in onze beschouwing sommige gedachten en gezegden van eenen verdienstelijken landgenoot ingevlochten, omdat wij ons deels met deze niet konden vereenigen, of die niet dan onder zekere bepalingen konden aannemen. Wij moesten met hem in de waardering van de strekking, die in het algemeen in onzen tijd heerscht, verschillen, en houden het er voor, dat wij nog in een overgangstijdperk leven, waarin het oude is voorbijgegaan, en het nieuwe zich onder de verschillendste vormen tracht te verwezenlijken, zonder nog tot eenen vasten vorm te kunnen geraken. Het goede begint echter langzamerhand meer en meer uit den chaos der strijdende elementen tot aanwezen te komen.

Men heeft het ongerijmde en onbestaanbare der nieuwe socialistische en staatkundige theoriën door de ervaring leeren kennen, en is van de eenzijdig bespiegelende stelsels in de wijsbegeerte tot eene meer redelijke beschouwing van de natuur, den mensch, en zijne bestemming teruggekomen. De bespiegeling wil zich weder met de waarneming en de ondervinding aansluiten, om tot de kennis der waarheid te naderen. Zij veracht het geloof niet meer zoo zeer, dat zij het in het godsdienstige zoude bestrijden, maar poogt het verband en de overeenstemming van rede en openbaring, van godsdienst en wijsbegeerte aan te toonen. De wetenschappen der natuur en de kunsten met de nijverheid zijn reeds lang op de baan van den vooruitgang, en alles duidt aan dat zij er op zullen blijven volharden. Dit zijn de gunstige teekenen des tijds, die wij vertrouwen dat tot eene toekomst zullen leiden, die onze hoop niet beschamen zal.

J.A.B.

Letterkunde.

Jaarboekjes-mishandeling.

Jaarboekjes recenseren, mijn waarde redacteur? Nu, nu ze lang gekocht, gelezen, half vergeten zijn? Nu, nu de redacties haar circulaire aan de medearbeiders voor een' volgenden jaargang zitten te schrijven? Nu, nu de band al begint te verschieten, het goud zijn' glans te verliezen, nu menige *belle* den *beau* reeds vergeten heeft, van wien ze 't *cadeau*, o! zoo lief vond? 't Is wat fraais, dat ge voor mij bewaard hebt: is 't ligt, om mij met de honderd en een vijanden te beschenken, die den almanakken-recensent naar de mokerheide wenschen, omdat hij dezen naam geheel niet, dien ter loops slechts heeft genoemd, hier een schoonheid voorbijgezien, daar een klein zomervlekje aangewezen heeft? 't Zij. Ik pleeg niet bang te zijn voor wat vijanden: 't komt er bij uwen onderdanigen dienaar op een dozijn meer of minder niet aan. Wát ik gewonnen heb, 't is de sympathie der uitgevers, die me althans niet beschuldigen zullen, dat ik het debiet benadeelde; 'k jaag dus alleen de eerzucht, niet ook de geldzucht, tegen mij in 't harnas. Holland zondt ge mij niet; Mr. J. van Lennep kan 'k dus te vriend houden, met hem laat ik het gidsiaansche † vechten, en 'k wensch hem een gezonde maag, om dat scherpe korstje te verduwen: ‘we nemen afscheid van Holland met den wensch, dat hij in 't vervolg ‘zijne eigene wijs’ hebbe, of, karakterloos zonder wijze als hij is, ophoude te bestaan, ten minste zijne pretensie opgeve, een jaarboekje te zijn, dat ‘van den gewonen sleur’ afwijkt. 'k Heb ook een tijd gehad, dat 'k met † van elk jaarboekje ‘zijne eigene wijs’ vorderde, maar sedert 'k zag, dat de eenige prachtalmanak die zijn eigene wijs had, op de flesch ging, sedert 'k opmerkte, hoe zelfs een Toussaint er niet in slagen mogt om aan haar jaarboekje een eigen rigting en kleur te geven, ben ik tot het vermoeden gekomen, dat er zeer eigenaardige en zeer wittige bezwaren aan die ‘eigene wijs’ verbonden zijn, en dat we ons voorloopig hebben te vergenoegen met in de jaarboekjes een middel te zien tot bevordering van onze oorspronkelijke bellettrie: zie, dat voordeel hebben ze toch, dat menig lief bruin, blaauw of zwart oog, dat anders alleen over Fransche of Engelsche poëzij of romans gaat, zich ook eens - was 't maar om 't lieve bandje - verwaardigt een' blik te slaan op de vruchten van Hollandschen grond - wel niet altijd zoo geurig, maar zeker zelden zoo giftig ook. Mij armen voor- (nu eigenlijk na-) proever is nu ook de moeite bespaard om een antwoord te zoeken op de vraag, of de jaarboekjes aan hun rigting trouw zijn gebleven, of dit en dat stuk die rigting wel volgen; zie, van

beoordeeling der Aurora, Vergeet-mij-niet behoeft nu eigenlijk geen spraak meer te zijn, 'k heb den indruk maar weêr te geven, dien elk stuk op mij maakte: alleen voor de medewerkers kon mijn beoordeeling eenige vrucht dragen, wanneer ze niet te groot waren om naar mijn zwakke stem te luisteren; - ik zie niet, wat belang de redacties bij mijn recensie konden hebben, of 't moest zijn, om te zien, welke uitnoodigings-brieven ze wel t'huis konden houden, en zie, als 'k mij dan mogt vermeten om aan Neerlands eerste, wier naam weder prijkt op den

Almanak voor het schoone en goede voor 1851,

eene vraag te doen, 't zou zijn, of ze 't niet met mij eens is, dat *bidden, in den winter, dáár, aan eene moeder* en *aan een slapend kind* nu juist niet tot de juweeltjes van het eerste water behoor en? Zie, slechte verzen zou 'k die stukjes daarom nog niet genoemd willen hebben, maar ze hebben zoo weinig wat naar nieuwe idées gelijkt, zoo weinig in den vorm, wat u de armoé van den inhoud doet vergeven. 't Zijn wel lieve stukjes, *in den winter* bevat zelfs een' enkelen regel, waarin Tollens niet ongelukkig geimiteerd is, - maar 't is al zoo dikwijls gezegd, en al zoo vaak gedrukt, en al zoo menigmaal gelezen. Geen der auteurs, of we hebben achting voor hun' Christelijken zin, 'k zou blijde zijn, als 'k in tijden van smart een troostende vriendin had als M^{w}. Holm; maar om dat nu te koopen en te lezen... Och, ieder braaf mensch moet al wat hij zoo denkt en zoo dicht maar niet laten drukken. Heusch, 't is niet goed. Goed en schoon is menige bijdrage in Toussaint's pleegkind. Eerst hot proza, was 't ook maar alleen, omdat ik een proza-mensch ben:

De arme wever, door van Schaick: een stukje in den gewonen trant van dezen volksschrijver, maar zonder de gebreken, die hem daarbij wel eens aankleven. Er is gezond, warm gevoel, echte Christenzin in de geschiedenis van den man, die door de menschen verstooten, door zijn' Vader op 't kersfeest t' huis gehaald wordt. Zonder eenige aanmerking te hebben op dit stukje, zouden we van Schaick vriendelijk in bedenking willen geven, of hij niet te veel levert in *dit* genre: de meeste zijner voortbrengselen van den laats ten tijd zijn op dezelfde leest geschoeid, en we vreezen, dat ze daardoor wel eens koeler worden ontvangen dan ze verdienen.

Madeleine, een liefelijke witte roos, rein van blad, verkwikkend van geur, geplukt door een', die weet wat liefde is en gevoelt, dat godsdienst liefde is. De schrijfster is ons onbekend: jong in smart is ze blijkbaar niet meer, maar jeugdig en frisch van hart is ze: er ligt een liefelijk waas van *Sehnsucht* over haar schets, iets weemoedig-mystisch, zooals 't zoo schoon en zoo aantrekkelijk is in de vrouw: haar *Madeleine* is een ideaaltje, maar idealen behoeft de mensch, zoo hij niet weg wil zinken in het grove slijk der aarde. Dank, zuster, geef ons meer van die schetsen.

Kia-Shing. Gützlaff is een groot man, ware 't alleen om den magtigen invloed, dien hij hier heeft geoefend. Zijn denkbeeld om binnen zijn leeftijd China's honderden millioenen te bekeeren, komt ons minder fantastisch voor, sedert we gezien hebben, hoe hij hier in enkele dagen honderdduizenden voor zich heeft gewonnen, zóó gewonnen, dat een hoog geacht geleerde en warm Christen in al wie niet met den Chinezen-bekeerder dweept niet anders dan een' dwaas of een anti-christ kan zien. Gützlaff is een groot

man: hij heeft Nederland's grootste vrouw sympathie afgevergd. Toussaint, de eenige, t' huis in Leycesters periode en in Spanje's intrigues, in de hervormingseeuw als in de onze, de schepster van Paul en Orsini, van Leycester en Abbondio II, voert u naar China, na u in een paar meestertrekken op een tegenstelling onthaald te hebben tusschen Frankrijk en het land der Tsi's en Tsong's. Het lijden eener Chinesche vrouw, zonder den steun van het Christendom blootgesteld aan de stormen van het lot, zonder den balsem van het Evangelie bloedende aan brandende hartewonden, is haar thema: hoe ze in de zielen weet te lezen, is bekend. Zij verloochent zich niet in *Kia- Shing*. Haar stijl vinden we (except in den aanhef) minder gespierd. 't Is vreemd, maar waar: wie China behandelde in onze dagen, werd door den Chineschen geest bedwelmd: zelfs bij Toussaint meenden wij van dien invloed te herkennen: schoon is ze altijd, maar hier is ze niet geheel Toussaint; men heeft ons gezegd, dat het in *Moedervreugd en Moederlijden* ook zoo was.

De Arabische herdersknaap, van Cohen Stuart, een fantazij, vol gevoel, leven, oosterschen gloed, echte welsprekendheid: de Arabische woestijnbewoner van het geloovig Christelijk standpunt beschouwd: er is hooge poëzij in dat proza.

De poëzy? Wijsman, *aan eene zuster der barmhartigheid*, Christelijk, gevoelig, enkele gelukkige greepen, als de tegenstelling:

> Uw zustren zijn naar 't Vorstlijk bal gegaan,
> Waar 't jubel klinkt en duizend luchters branden:
> Uw lichten zijn de starren op heur baan,
> En eerbiedvol vouwt gij voor God de handen.

overigens meer zwak dan krachtig.

Het laatste epitheton voegt niet op M^{r}. C.H. Perk's *fragment uit Jane Gray*, krachtige, gespierde verzen, echt tragisch de strijd tusschen Jane en Guilfort. We verlangen naar meer uit Soumet's hof.

Speelgoed van de Génestet, prettig, vol levenslust. Maar heeft de dichter nog niet wat anders? Hij heeft al lang gespeeld, komt de ernst van den man nog niet kijken? We verwachten meer van hem dan spelen: te veel en te grooto gaven heeft hij om ze te verdartelen. Geloove hij, dat warme belangstelling alleen deze woorden in de pen geeft.

Lundabunt alii, los, geestig, jolig tot het ondeugende toe; het:

> ik... geef er mooi de bl..... van

is noch schoon, noch goed in een' almanak, die door eene dame wordt geredigeerd. Foei, foei, van Lennep, is dat nu galant? Jufvrouw Toussaint moet wel goed op u zijn, dat ze u dit niet kwalijk neemt. Wij zouden 't u zeer kwalijk nemen, als ge woord hieldt en niet meer gingt ‘rijmen voor de lui.’ Toen Salomo aan ‘der ijdelheden ijdelheid’ kwam, was hij mooi op: dát met u niet, we hopen beter, we gelooven beter, we weten beter: videatur Binger in voce Vondel.

Van den Bergh, bij *Schmidt's Joan van Oldenbarneveld*. We vreesden, man, niet omdat we 't vergeten hadden, hoe krachtig gij de snaren kunt aangrijpen, als 't den roem der vaderen geldt, maar we vreesden, dat ge tusschen Schmidt en Oldenbarneveld zoudt blijven hangen. Ferm er afgebragt: juist aan den steen, waarover ge hadt kunnen vallen, hebt gij u vastgeklemd. Meesterlijk die tegenstelling tusschen de kunst

> Kunst - zij doodt niet of ze baart
> U de onsterflijkheid op aard

en de staatskunst (*auch einen Fluch schlepp ich herbei*), die

> .....stolt uw gloed lot ijs,
> En verzaakt u t' elken prijs.

Rekent gij regel 5, blz. 61 tot het ‘schoone’ van uw stuk?

Een erfstukje uit Staring's jongen tijd; welkom voor de minnaars van den grooten man.

Moorsche weeklagt van Dorbeck, gloeijend, zeker niet zonder Oostersche hyperbole's, b.v.

> Zie de voor der stroom van tranen,
> Die er langs mijn kaken glijdt:
> Als de stortbeek na een wolkbreuk
> Door het mosch des heuvels snijdt.

Dat's kras! Tweemalen hebben we ook weêr ‘moschrozen’; de dichter zie toe, dat hij er geen ‘morsrozen’ van make.

Een *herfstlied* van Beets: meer dan een open oog voor de natuur, en vloeijende regels zal hijzelf er niet in zoeken.

Van Zeggelen, *bij van Hove's binnenhuizen*, wil de oude kleeren weêr hebben, oude degelijkheid ook. We wenschen 't met hem, vooral 't laatste. Van Zeggelen kan geene slechte verzen maken; anders, we hooren toch liever zijn gezonde luim.

Ten Kate, *vliegende bladen:* we hebben weinig bladen van hem gezien, met zoo eenvoudige, degelijke poëzij beschreven, als deze; hij predikt leven, Christelijk leven, strijden in de kracht des Heeren. 't Was ons schier te veel bespiegeling, te weinig gevoel; maar altijd beter dan kunstvuur.

We verwachten groots van u, de Bull. Roerend, diep gevoeld is uw ‘*de drie stemmen*.’ Hier hebt gij den misslag niet begaan, waartoe ‘in moeders arm’ u verleidde; gij hebt vergeten, dat ge voor een plaatje stondt. Er is zuiver menschelijk, er is Christelijk gevoel in uw stuk: in den laatsten regel veranderen we ‘poëzij’ in ‘geloof,’ en zeggen dan: amen, zoo zij het u en ons.

Een zangerig *Stiermarker liedje* en een *aan mijn vriend den dood*, van Doijer, waarin blijmoedig geloof spreekt, vermelden we nog, en nemen dan afscheid met een' vriendelijken knik van de schoone en goede, die ons niets aanbood wat de lezing onwaardig was, veel wat boven het middelmatige ging, een enkel van blijvende waarde.

Vergeet mij niet. Muzen-Almanak voor 1851.

Het ongelijke huwelijk van de *Vergeet mij niet* met den *Muzen-almanak* is gelukkiger dan we in 't eerst voorspelden; de kwijnende muze schijnt zelfs weêr op te luiken, en 't meisje dat er zoo teringachtig uitzag, begint waarlijk als vrouw zich weder goed te presenteren: met andere woorden, de gemengde bundel bevat schoone dichtstukken, die den Muzen-almanak in den tijd van zijn' hoogsten bloei niet tot oneer hadden gestrekt. Een blik op den inhoud:

Viehoff, *het gebed eener moeder*. Er is wel eens wat veel reflexie in Viehoff's gedichten, hier vonden we dit gebrek het minst, wel is de vlugt niet stout, maar zacht kabbelt het beekje en liefelijk is zijn gemurmel. Het gebed van Monica voor Augustinus is 't onderwerp, *con amore* behandeld. Wij wenschten, dat onze dichters meer aan de bron der kerkgeschiedenis zich laafden.

Gewin, *onze droomen* van de toekomst, hier nooit geheel vervuld, onze idealen van geluk, zijn een profetie van 't ander, hooger leven. Gelukkig gedacht.

Sifflé, *vooruitgang*, jubelt over den strijd der geesten, die onze eeuw aanschouwt, maar wijl hij de overwinning voorziet van 't licht over de duisternis, van Christus over den vorst dezer wereld. Of de titel gepast is, betwijfelen we: voor-

uitgang kan 't gevolg zijn van den strijd, zelfs is hij 't nog niet.

Hasebroek, *de eekhoorn:* we begrijpen het niet. Het idée *schijnt* te wezen: de dood is het eind van alles, maar dat mag een idée verbergen heeten. Zonderlinger stuk zagen wij in lange niet.

Van der Veen, *Saulus*, niet veel meer dan een goed berijmde omschrijving van het verhaal in de Handelingen der Apostelen.

Wijsman, *belijdenis*, is zoo één stuk dien naam verdient, de kritiek ontwapenend: dankbaarheid voor de gave van het lied, maar zóó nederig, zóó ongekunsteld ootmoedig met zijn:

> Al gloeide ook 't hart, al was de stoffe schoon,
> Toch stamelde ik in 't koor, waar andren zongen.
> Zwak is mijn kracht, en kunsteloos mijn lied,

en

> God weet, ik heb om roem Hem niet gebeden,
> Om lauwren nooit de handen zaam' gevouwd;
> Ik heb mijn lot Zijn liefde toevertrouwd;
> En loof Zijn naam, met wat Hij gaf, tevreden.

Zie, zoo zouden we met minder dichter dan Wijsman is vrede kunnen krijgen.

Lublink Weddik, *gedachten en beelden*. Men kent hem, den eersten humorist van ons vaderland, helder, fijn gevoelend, bijtend spottend en van een verbazende productiviteit: dat behoeft onzen lezers niet gezegd. We ontveinzen niet, dat wij hem liever in proza dan in poëzij zien optreden, maar ditmaal is ook zijn *Geketende stroom* regt dichterlijk, het beeld stout en waar, tot op het eind goed volgehouden en het slot bevredigend.

Van den Bergh, *vaarwel:* hoog dichterlijke gedachte, niet zoo dichterlijk ingekleed, niet zoo vloeijend uitgedrukt, als we 't van hem wel zagen.

Ten Kate, *Ogier:* de tragische positie goed opgevat, bewerkt met de gemakkelijkheid, waarmede ten Kate *alles* bewerkt.

Scholten tot Gansoyen, *eene moeder*, niet nieuw van vinding, maar in gevoel en vorm zoo echt klassiek, dat we vroegen, of we hier ook een gelukkige vertaling van een oud voortbrengsel uit den besten tijd voor ons konden hebben.

Warm gevoeld is *aan eene jeugdige erfgename* van Jacob van Lennep: het beeld aan het slot vooral treft door waarheid.

Jeremia's derde klaagzang door Adama van Scheltema goed geversifieerd.

Dorbeck, *lied van Susannaas maagden*, een regt lied, vurig en vloeijend, een der beste stukken van den bundel. Waarom zoo niet meer, o Beverwijker?

Kempe's *oude slaaf*, eeuvoud, die in de ziel grijpt: hier mogt niet versierd worden, de dichter heeft het met juisten tact gevoeld. We zouden 't elken slavenhouder in de ziel willen branden, we werpen het aan 't laauwe, lamme, over Christenzin zeurende en met slavenkleed zich mestende Nederland in het aangezigt. Zendelinggenootschappen voor Chinezen oprigten, en vereenigingen tot redding van slaven laten verkwijnen. Uw zwarte broeders zullen u van den troon Gods wegdringen, ellendige naamchristenen van Nederland...

Ledeboer, *de bedelende wees*... maar, mijne hoeren redacteurs van onze jaarboekjes, zoolang gij aan uwe verzamelingen geen bepaalde rigting kunt of wilt geven, zoolang ze niets meer zijn dan een massa van onzamenhangende stukken, wier eenig verband aan den boekbinder is te danken, zult gij, wen ge een volledige recensie van uw almanakken begeert, die zelve dienen te schrijven: we ontveinzen

't niet, dat ons de lust ontbreekt om bij een boekske van een vel of zestien drie en dertig recensies in

miniatuur te schrijven en ons af te matten op drie en dertig variaties op: lief, mooi, flaauw, naar. We betuigen onzen diepen eerbied voor al de mannen, wier namen met klein kapitaal op den inhoud zijn afgedrukt, zelfs tot voor mijnheer N.N. die met de vaardigheid van ten Kate een vloeijend versje fabriekte bij het Duitsche plaatje, maar liever recenseerden we nog de stoethaspelige, half afgedrukte staalgravuren, die mijnheer Laarman uit den vreemde heeft gelieven bijeen te scharrelen, dan dat we bij elk dier dichters of prozamannen een paar epitheta zochten. Voor een enkele hunner nog een woord: mijnheer van Zeggelen, wij danken u voor het lieve, geestige, ondeugende liedje bij *Dou's meisjen in de nis;* mijnheer Sonstral, uw *oudejaars-avond in de pastorij* trof ons door Christelijken geest, warmte en spranken van echten humor: we wenschen u op elken oudejaars-avond een ferm batig saldo van geloof, hoop en liefde; Bennink Janssonius, in uw *Californië* ligt de diepe weemoed, de hooge ernst, die uit uw beeldtenis spreekt: boetgezant, de wereld hoore u en bekeere zich. Alberdingk Thijm, gij zijt niet gewroon uwen lof te hooren verkondigen in den Tijdspiegel: uw Katholicismus en uw romantiek vonden er vinnige bestrijders. Als 't op een' strijd tusschen Romanismus en protestantismus aankomt, staat ook steller dezer regelen tegenover u, lijnregt; maar wat hij wil uitdrukken op dezelfde bladen, die u meermalen smaadden, 't is zijne verontwaardiging, dat men in den romantiker den dichter, in den Roomsche den Christen voorbijzag: uw regt op beider naam hebt gij gehandhaafd door *des Christens moed en rijkdom in deze dagen*, dat wij met volle overtuiging het juweel van den bundel noemen. Wat rein menschelijk gevoel in dat woord aan uwe Mina, wat onwankelbaar geloof in God en Zijnen Christus, te midden van 't woeden des ongeloofs:

> Mijner die stormen, die woedende golven!
> Mijner die dreuning en bulling van 't strand!
> Mijner die waatren - hergroeid, en herdolven!-
> Daagden ook reuzen met herkuleskolven
> Op uit hun bedding, ten geesel voor 't land!

Als dichtstuk boeit uw stuk ons door zuiverheid en stoutheid van beelden, door heerschappij over de taal, door heldere, doorzigtige uitdrukking. Gij zult ook nu weder tegen u in 't harnas gejaagd hebben ‘des ongeloofs moker en stem,’ de apostelen van de *philosophie positive*, die het materialistisch ongodisme van Comte in het Christelijke Nederland willen binnensluiken: met u strijden we tegen hen den verdelgingskrijg, maar de protestant, die den Romanist, de dichter, die den middeleeuwer bevocht - zeker scharen ze zich thans aan uwe zijde, om u met ons te toonen, dat ze bij de verscheidenheid de eenheid gevoelen.

Aurora.

Keurig van druk en gravures en band, schoonste der schoonen onder onze jaarboekjes, u wacht geen beter lot van den driftkop, die zoo menige geurige bloem in den Muzenhof stilzwijgend voorbijging. U toeft evenmin een *commentarius perpetuus* op uwe inhoudsopgave. Is 't waar, wat Burlage schrijft, dat gij gebedeld hebt en gesmeekt om inhoud voor uw bladen, - zie, ge hebt dan nog al meêlijdenden gevonden, en die ruim konden en wilden geven geven ook. Uw proza? Van de Poll brengt ons bij den gevangen hertog van Gelder, diepte is er niet te veel in 't verhaal, de plasticiteit heeft niet over, maar 't is vlug verhaald, niet zonder zorg bewerkt. Nepveu, moet gij

dan waarlijk, voor een enkele maal dat gij optreedt, ons een godtergende grap op zoo flaauwen toon verhalen, en ons uwe mode-orthodoxie nog voor Christendom op den koop toe in de hand stoppen? E.J. Hasebroek - hoe heerlijk is de verrijzenis der schrijfster van Te Laat! De diepste diepten van het geloofsleven hebt gij gepeild, en niet het *sehnsuchtige*, werkelooze, smeltende geloof is het uwe, maar het geloof dat de wereld overwint. Gij toont het, dat wie Christus heeft alles bezit: hoe gloeijend zijn de verwen, waarmeê gij ons 't natuurschoon maalt, hoe liefelijk is uw beeld van de Africaansche bloeme, door den dauw des hemels besproeid, door den haat van den geliefde, aan den Heer geofferd, zoo snoode gemoord; hoe bezield is uw taal.... Christinne, woeker met uw talent, blijf getuigen van uwen Heer om uw broeders te sterken, om een wereld te winnen, die nog Hem versmaadt.

Matilde zou Hoek eene eerste plaats onder onze novellendichters verzekeren, zoo niet reeds lang zijn Mina en Betsy voor hem sprak. ‘Chistus in het leven’ is zijn leuze, al ons werken en streven te heiligen door het geloof, - niet aan een leer, maar door de overgave des harten aan den Openbaarder Gods, is zijn doel: zijn Matilde is eene zendelinge in een huisgezin van God vervreeemd: ze tuigt van Christus, niet met het geteem der mode-orthodoxie, niet met de termen der verouderde theologische school, maar met een hart en een leven, van heiligen Geest doordrongen, en - ze redt zielen en ze draagt kruis en verloochent eigen' zin. Ze is schoon, ze is edel, ze is arm. Hoek kent het vrouwelijk hart. Had hij ook Emma meer uitgewerkt, ons haar meer laten zien vóór en na haar Christi-zijn, zijn stuk had gewonnen, en onze innige wensch ware bevredigd.

Burlage, dichter zijt ge niet, als ge zelf zegt, maar een ferme, degelijke kerel blijft gij altijd, en wij danken u voor de harde waarheden, die gij in uw ‘brief aan den Zanger van den Bergh’ hebt gezegd. Geheel stemmen we niet met u in; wel zal ‘wat niet deugt van zelf wel sterven’, maar man, zonder kritiek liep 't toch al te bar; maar de kritiek van den *hm* was hyperkritiek: de eischen werden al hooger gesteld, al brutaler aangekleed, de personen vertrapt - en maar afgebroken, neêrgehaald, aan opbouwen dacht de hm niet: geen werk van blijvende waarde heeft de hm-club ons nagelaten, zelf bleken ze onmagtig, de titans, die wel van vermorzelen wisten, maar van scheppen geen zier. Ze zijn ook al lang getuimeld.

Schimmel, dank voor uw greep in 't gewisse van het Westen, dat het Oosten vertrapt in steê van het te verchristenen. Het deed ons zoo goed, ook de Bull den christelijken toon te hooren aanslaan, en beide begaafden te zien optreden als boetpredikers, de eerste met zijn:

> 't Oosten doet een wraakbeê hooren,
> 't Bukt het hoofd, maar zweert u haat:
> Zie, uw krijgsros ploegde er voren,
> Strooie uw liefde er thans het zaad!

de ander in zijn ‘uw koningrijk kome.’

> De hand dan in de borst gestoken,
> Ons-zelven rekenschap gevraagd,
> Waarom het Gods-rijk wordt vertraagd,
> En - eigen vonnis uitgesproken!

Christus in het hart, in 't huisgezin, in het volk, - en wij zijn gered. Gij gevoelt het, Janssonius, dank dat gij het predikt in uw ‘Vrouwenvereenigingen,’ dat bij den Heer en Zijn Geest alleen het redmiddel is, ook tegen den kanker van

't pauperisme. Tollens wil immers geen dank voor zijn ‘Winter?’ Hij weet het wel, dat hij altijd roert. Gij kunt het, van den Bergh: uw lied op de oude zee is nieuw, en den dichternaam verdient ge alleen reeds door den slotregel.

Thijm, wen gij, als in uw ‘Leven’ zoo doorzigtig- eenvoudig in uw dictie wordt, als dáár predikt van Christus

Hij alleen, Hij is de weg,

als dáár in de liefde den band ziet tusschen de geloovigen, - dan zal u menige hand gereikt worden, die vroeger het wapen tegen u voerde.

Hofdijk's roerende eenvoud, kristalhelderheid verloochenen zich nooit in zijn legenden: zouden ze dan in den Dienstman van Beeckesteijn ontbreken? - Van Zeggelen, uw Grietje dacht ons wel zoo naïf als uw Louw: 't gaat ook beter voor een aardig meiske om naïf te zijn dan voor een timmermansknecht, hoe brave borst hij ook zij. - Dank, Winkler Prins, voor uw woord voor Hongarije: 't gruwt ons, dat Holland zoo weinig sympathie er voor toonde. Zoo iets, dàt bewijst, hoe we gezonken zijn. 't Is edel, de Vargassen onzer eeuw te brandmerken en de schavotten der vermoorde helden met bloemkransen te tooijen: dat zegt u een antidemocraat. - Van Groningen, klopt uw hart er niet voor? Neen, bezielde zanger (waarom zoo zelden gehoord?) wie zoo in de snaren grijpt met meesterhand om der watergeuzen wraak te vieren, - hij eert een volk dat bloedt in den strijd voor hardsteê en altaar.

Van Lennep, waarom is de losse, bevallige vorm van uw Zeemansliedjes het wezen tevens? Waarom niet allen als uw ‘*ware zeeman*.’ Welkom, Beeloo, gij kent de smart, daarom zijt gij waar en roerend bij 't schilderen der smart. Nami's God is de uwe.

Mijne heeren! hooggeachte lezers, er zijn nog bladen te over in de Aurora, zoowel als in den Muzen-almanak, waarvan wij geen letter u klapten: we weten er raad op: gij hebt een *belle*, een vrouw of een dochter? Vraagt haar nederig verschooning voor uw onvergefelijk verzuim, herstelt wat te herstellen is, en hebben de fijne vingers de plaatjes en blaadjes om- en omgeslagen, vraagt dan een wijle ter leen wat gij gaaft, en geniet zelve. Elk der jaarboekjes heeft stukken, die u uwe kleine opoffering dubbel vergoeden, en met de anderen - doet gij als wij met goeden en kwaden deden.

Mijne heeren! dichters in proza en poëzij! We bekennen, 't is een gruwel, u zoo te behandelen: met een enkel woord de vrucht van uw verhevenste oogenblikken of van uw bitter nachtwaken af te schepen of wel u, juist u, geheel stom- stil- zwijgend voorbij te gaan. Maar we hebben besloten, uw grimmigheid te ontvlugten, en daarom geen naam, geen cijfer, geen †, raadt nu, we beloven 't u, gij raadt altijd mis.

Vuurstoker aan boord van de Hindostan. *(Laskar)*.
De veeger aan boord van de Hindostan. *(Klinger)*.

De Perzische Shopkeeper in het Prins Wallis-hotel.
Een Sepajer.

Mengelwerk.

Mijne reis met de landmail van Batavia over Singapore, Ceilon, Aden en Suez tot Alexandrie in Egypte, door Mr. J.C.F. Baron van Heerdt, Lid in den Raad van Justitie te Samarang.

I. Van Batavia tot Singapore. (2 April - 7 April.)

Vertrek van Batavia. - Banka. - Riouw, - Aankomst te Singapore. - Het London-hôtel. - De landmailrouten.

Den 2^{den} April 1846 verlieten wij met Z.M. stoomschip Bromo de reede van Batavia.

Des avonds van den volgenden dag te ongeveer 10 ure kwamen wij voor Muntok op het eiland Banka, ten zuidoosten van Sumatra aan, en seinde men den gezaghebber dier plaats om de gouvernements- adressen over te nemen. Niet voor den 4^{den} werd het anker gelift, en de reis onder het schilderachtig uitzigt op Banka en de naburige eilanden voortgezet.

Zonder eenige meldenswaardige ontmoeting, en onder het genot van gunstigen wind en helder weêr snelden de vier dagen en nachten onzer reis voorbij, en lieten wij, na in den vroegen ochtend het eiland Riouw te hebben aangedaan, des middags van den 5^{den} April het anker voor Singapore vallen.

Eenige Moren en Bengalezen, in hunne langwerpige sloepen of Sampans, die hier gewoonlijk tegen dat de mailbooten aankomen, zich in de nabijheid gereed houden, roeiden op het heetst van den dag, naar ons toe, en bragten binnen weinige minuten elk die naar wal verlangde, voor een paar shillings met pak en zak over.

Ettelijke schreden van het strand verwijderd, verheffen zich vijf kapitale steenen gebouwen, door welige plantsoenen bijna regelmatig en regtlijnig op elken afstand van elkander gescheiden. Met eene hooge verdieping op eene ruime schaal in groote vierkante blokken gemetseld, beslaan zij aan deze zijde den geheelen breeden oever van Singapore, onttrekken als het ware de stad aan de blikken van den vreemdeling, en laten ver achter zich op eene hoogte alleen het woonhuis van den Gouverneur onderscheiden.

De vermoeide reiziger staart er met welgevallen op, zoekt onder dit vijftal,

het London-hôtel van den heer Dutronquoi, uitmuntende door zijne heldere witte muren, en vooruitspringende veranda's, vergeet het leed van de zeereis, en stapt opgeruimd binnen. De dikke hospes, een beleefd Franschman, geleidt hem den breeden trap op, en opent de denr van ‘Room n°. 7’ waar een groot ledikant, eene kleerkast, tafel, rustbank en drie stoelen het huisraad uitmaken.

Dit verblijf is niettemin ruim, eenvoudig en doelmatig voor hem, die betere woning gewend is, en prachtig als de paleizen van Aladijn uit de Duizend en Eene Nacht voor hem, die zoo even de wapenkamer van de Bromo verliet.

Twee Christen-kleurlingen beijveren zich den nieuw gekomen gast te bedienen. Een kleine pittoresk gekleede Sipajer, behebt met de dartelheid en onschuldige streken, zijnen jeugdigen leeftijd eigen, overhandigt hem eene in fraai vergulde lijst gevatte gravure, welke niet de schaking van Ariadne door Theseus, noch ook ‘les amours de Psyché’ van David, noch ook eene étude van Emile Lassale, of de ligtzinnige idealen van Compte-Calix, Guéraud, Gavarni of Grévedon voorstelt, maar de

London-Hôtel Charges, etc. etc.

One day boarding and lodging	£ 3	
	One - servants fees per diem	0.20
One dinner or breakfast		1.-
One tiffen or supper		0.75
One bottle of Sherry, Hock or Port.		1.-
One of Claret		0.90
One of Champagne		2.-
One of Brandy (French or English)		0.75
One of Beer		0.38½
One of Porter (London)		0.50
One of Soda water		0.25
One of Ginger beer		0.12½
One glass of either wine spirits or Limonad		0.12½
One cup of tea or coffee		0.12½
One bundle of cegars.		0.25
eight games of billiard.		1.-
One hot bath.		0.50
One cool bath		0.38½

Breakfast at 9 o'clock.

NB. European servants ₤
1 per diem.

De boy vraagt hem in gebroken Engelsch wat hij hiervan gebruiken zal. De reiziger ontdoet zich bedaard van zijne bovenkleêren, legt zijne stramme leden op de sofa en zegt: ‘eight games of billiard’ hetgeen de knaap glimlagchend de kaart doet terugnemen om elders zijne waren te slijten. Dan, het is te laat.

Ieder is reeds in zijne kamer teruggetrokken en geniet den slaap van den voormiddag. De kleine Sipajer wacht nu op het uur van middagmaal, neemt te klokke vier de groote tafelschel in beide handen en luidt met een vervaarlijk geweld alle gasten uit de rust. Deze wraakneming onder den schijn van 's hôtel's voorschriften op te volgen uitgeoefend, is hem echter niet genoeg. Hij klopt aan alle deuren en roept: ‘Sir, dinner is ready’ tot hij berekenen kan dat niemand meer slaapt en elk op de been is.

Een bejaarde Sînjo staat ijverig voor het buffet eenige wijnglazen te wasschen en wijst straks iederen logé naar de binnen- galerij, waar het diné, dat hier, even als op de meeste plaatsen van Java uit kerry, goede visch, rijst, aardappelen, slecht rundvleesch en halfgare groenten bestaat, hem sedert eenige minuten verbeidt.

De zaal of dining-room van dit hôtel is ruim, karig van meubels doch overal van vensters en deuren voorzien. Boven over de lengte van de tafel is de punka, eene groote langwerpige tafelwaaijer met ijzeren krammen aan den zolder beweegbaar vastgehecht, het onderscheidend ken-

merk dat men zich op Engelsch kolonialen bodem bevindt, gelijk zij vroeger onder het Britsch bestuur ook op Java gevonden werd. Een der bedienden beijvert zich naar gewoonte dit meubel door middel van een lang touw aan een zijner einden vastgeknoopt, heen en weder te trekken, om den aanwezigen onder het eten de noodige verkoeling te bezorgen. De Engelschman vindt dit nuttig, doch de Hollander vraagt om zijn hoed, dekt zich en beweert zulk een verwenschten togt niet te kunnen doorstaan. Zijne gevoeligheid drijft hem daardoor spoediger dan een ander van de tafel naar de voorgalerij of veranda, waar hij in eene breede easy- chair plaats neemt en zijne half bevredigde maag aanvult met het prachtig uitzigt dat hem van de haven tegenlacht.

Dit panorama is het pensel van eenen Schelfhout of Koekoek waardig. De schoone, met talrijke schepen bezette reede, de uitgestrekte spiegelvlakte van de zee, de rij van vruchtbare bergen, die haar op ongeveer een mijl afstand ter weêrszijden insluit, die gezamenlijk een enkele keten schijnen te vormen, en met eene opening in het midden, als het ware cirkelvormig, aan beide grenzen van den oever zich verbinden, leveren hier een schouwspel, dat onder de meest indrukwekkende voor den landmail-reiziger mag genoemd worden.

Meer op den, voorgrond trekt een levendiger tafereel zijne aandacht. Hij ziet eene menigte ingezetenen, jong en oud, blank en zwart, te voet, te paard of in het rijtuig, zich vrolijk bewegen op den grooten rijweg, welke digt bij het strand van liet oosten naar het westen loopt en zich achter de stad naar de naburige gehuchten voortzet. Hier is het Eldorado van Singapore, de plaats waar iederen avond de beau monde en te gelijk tout le monde tot uitspanning bijeenkomt.

Het eerste welligt, dat men te midden dezer bewegelijke wereld opmerkt, is eene bijzondere soort van rijtuigen, welke, met een paard bespannen, veel overeenkomst hebben met de op Java bekende palankyns of karetta-koerong, doch die te Singapore zonder bok in gebruik zijn en min of meer op onze Hollandsche vigilanten gelijken, met dat onderscheid echter, dat zij den voerman of gids, veelal een Sipajer, te voet, naast het paard laten draven en daardoor een allerzonderlingsten indruk maken op ieder, die nooit te voren bejaarde menschen op deze kinderachtige wijze zag voortrijden.

Verscheidene voorwerpen meer, welke onder het dolce far niente de opmerkzaamheid gaande houden, levert dit strandgezigt, en boeijen niet onbevallig den geest.

Van lieverlede ziet men na de korte avondschemering elk naar zijne woning terugkeeren, alles wordt stiller in den omtrek, en de heldere avondlucht brengt, om dezen tijd van het jaar, den reiziger de welkome vergoeding voor de doorgestane hitte van den dag.

Twee of driemaal vier-en-twintig uren vertoeft de landmailreiziger in dit fraai logement, buiten welke geen ander logeabele openbare herberging te Singapore te vinden is.

Dezen tijd maakt hij zich ten nutte met wandelingen in on om de stad te doen, schikkingen te maken met het agentschap der ‘Peninsular and Oriental Steam-navigation- company’ voor de passage en inlichtingen te vragen omtrent den aard der overlandreis, de wijze waarop zij gedaan wordt en wat zoo al tot eene geschikte uitrusting als anderzins vereischt wordt.

De reis is vooral voor den Nederlander nog nieuw en heeft zoo vele bijzondere eigenschappen en verpligtingen, dat de ondernemer zich niet genoeg beijveren kan dienaangaande ten volle ingelicht te worden, wil hij niet door eigen voorstellingen en berekeningen misleid, met vele ongerieven te kampen hebben, en noodelooze kosten maken.

Het is zeker dat men die inlichtingen niet zoo juist op Java kan erlangen als te Singapore, daar op deze plaats eigenlijk eerst de overlandreis begint, en het trajekt van Batavia derwaarts, niet begrepen is onder de landmail-lijnen, door de 'Peninsular and Oriental Company' aangewezen, namelijk: van Hongkong over Singapore naar het eiland Ceilon, de eerste of 'China line': van Ceilon, over Aden naar Suez, de tweede of 'Calcutta line'; van Suez over de landengte van Egypte naar Alexandrie, de derde of 'Alexandria line' on van deze plaats over Gibraltar naar Southampton, de vierde of 'Southampton line.'

Deze verschillende lijnen kan de reiziger naar goedvinden in eens dan wel bij gedeelten afleggen, mits het kortende daarvoor vooraf afvragende.

Het moet minder raadzaam voorkomen, inzonderheid voor hem die geen Engelschman en met de reis nog onbekend is, zich voor de gansche route tot Southampton in eens te verbinden, deels omdat men dan, hetzij bij ongesteldheid, hetgeen door de vermoeijenissen en ontberingen der reis al ligtelijk gebeuren kan, hetzij om andere redenen achterblijvende, de helft zijner passagegelden verliezen moet, deels omdat er in Egypte veel belangrijks te zien is, en te Alexandrie ook nog een weg over Marseille en een ander over Triest zijn, meer indrukwekkend en aangenaam en tevens even kort als de weg naar Southampton, ofschoon deze lijn de eenige heeten mag die nog tot de landmail en de Britsche 'Oriental company' behoort, daar de beide andere routen op zich zelve en niet in onmiddellijk verband staan met de 'Alexandria line.'

II. Van Singapore tot Point de Galle. (7 April - 17 April.)

De voorschriften der 'Peninsular and Oriental Company.'- Vertrek van Singapore. - Aan boord van de Braganza. - Poeloe Pinang.

De keus gedaan en de kosten voor de reis afgedragen hebbende, valt er aan geen terugtreden meer te denken. Men heeft van den agent gedrukte kwitanties of tickets ontvangen, wier keerzijden eenige voorwaarden en regelingen bevatten, welke de reiziger noodig heeft te weten, om op zijnen togt niet in ongelegenheden te geraken, en waarvan de voornaamste, benevens eenige bijzondere inlichtingen, zoo nopens de wijze van zich uit te rusten, als nopens de bijzonderheden aan de reis zelve verbonden, hieronder volgen.

1. Er zijn eerste en tweede klasse passagieren.
2. De eene bewoont de achtersteven, de andere waaronder de dienstboden de voorsteven van de boot. De eerste heeft het gebruik van den salon of 'diningroom' en geniet de voorregten van het 'quarterdeck.' De andere klasse die niet buiten den lijn der raderkassen mag gaan deelt den maaltijd met de 'warrant officers' en ingenieurs ten zij zij zich afzonderlijk hebben geproviandeerd.
3. Het is den reiziger aanbevolen geene grootere kisten of koffers mede te brengen dan van ongeveer 2 voet lengte, 1½ voet breedte en 1½ voet diepte. Groote stukken ondervinden moeijelijkheden bij den overvoer door Egypte.

4. Elk stuk reisgoed moet met duidelijke en duur-

zame letters den naam en de plaats der bestemming van den passagier aanwijzen.

5. De reiziger zorgt dat zijn grove bagage uiterlijk vier en twintig uren voor de afreize aan boord gebragt wordt.
6. Geene dozen, valiezen, nachtzakken enz. mag men in de salon of in de hutten bij zich behouden. Zij worden onmiddellijk in de bagagekamer, beneden in het ruim opgenomen en afgesloten.
7. Een ieder kan, ook buiten de eenmaal per week daartoe verschafte gelegenheid, over zijne goederen beschikken, mits deswege aanzoek doende hij den scheeps-gezagvoerder.
8. Het is niet geoorloofd brieven, pakjes, enz. van anderen mede te nemen zoo daardoor de belangen der 'Oriental Company,' benadeeld worden.
9. Passagiers die heimelijk handels-artikelen onder hunne goederen medevoeren loopen gevaar van verbeurdverklaring, beboeting en afzonderlijke betaling van derzelver vracht aan de agenten der 'Oriental Company.'
   Deze houdt zich niet verantwoordelijk voor eenige schade of verlies van bagage als ook niet van vertraging door toeval ontstaan.
10. De schikkingen voor de passage worden gemaakt aan de verschillende kantoren der agenten van de 'Company' op de verschillende plaatsen der landmailroute gevestigd; waar deze niet zijn bij den gezagvoerder aan boord.
11. Elke kwitantie (ticket) moet bij het afleggen eener landmaillijn aan den boekhouder (purser) aan boord worden afgegeven.
12. De kosten van den overlogt door Egypte zijn begrepen in de passagegelden doch de verteringen zijn voor rekening van den reiziger.
13. Met de passagegelden zijn betaald het eten, de dranken, de slaapstede en de fooi voor de bedienden aan boord.
14. De 'Oriental Company' verstrekt het benoodigde beddegoed, linnen en hetgeen wijders voor de stoffering eener hut of kajuit vereischt wordt.
15. De dranken worden 'à discrétion' verstrekt, doch geen passagier heeft aanspraak op meer dan één pint wijn en ééne flesch bier per dag.
16. Geen geregten noch dranken worden buiten de salon toegebragt dan ingeval van ongesteldheid.
17. Geen andere bedienden dan die de 'Company' bezoldigt worden in de salon toegelaten.
18. Een passagier plaats genomen hebbende doch de reis niet vervolgende kan de helft der passagegelden terugvorderen.
19. Elk passagier kan 300 Amsterd. ponden gewigt aan goederen vrachtvrij medebrengen. Kinderen en dienstboden niet meer dan 150 Amsterd. pond. per hoofd. Voor elke 100 Amsterd. pond. meeerder zwaarte, worden afzonderlijk 16 shillings aan de Egyptische 'Transit Company' te goed gedaan.
20. Er zijn driedubbele, dubbele en enkele hutten aan boord.
    Elke hut heeft eene slaapstede en eene sofa.
21. Eene driedubbele hut kan niet worden ingerigt voor meer dan:

    4 dames
    3 heeren
    6 kinderen
    1 dame en 4 kinderen
    2 dames en 3 idem
    3 idem en 2 idem
    1 heer en 3 idem
    2 heeren en 2 idem

1 heer, 1 dame en 2 kinderen.

22. Eene dubbele hut kan niet worden ingerigt voor meer dan:
    3 dames
    4 kinderen
    1 dame en 3 kinderen
    2 dames en 2 idem
    1 heer en 2 idem
    1 idem en 1 dame.

23. Eene enkele hut kan niet worden ingerigt voor meer dan:
    2 dames
    1 heer
    3 kinderen
    1 dame en 2 kinderen.

24. Behalve deze hutten zijn er nog dekhutten en de salon beschikbaar. Die deze bewonen kunnen eene koffer bij zich buiten de bagagekamer houden.
25. Een passagier die voor de gansche reis eene geheel e hut heeft afgehuurd kan 450 Amst. pond, gewigt aan goederen vrachtvrij medevoeren, doch is verpligt voor het meerdere afzonderlijk te betalen.
    Hij heeft het regt al zijn bagage bij zich te houden en zoodanige beschikkingen omtrent de bewoning zijner hut te maken, als hij goed vindt, doch kan geen ander dan een mede-passagier in zijne plaats stellen of daarin doen deelen.
26. De zitplaatsen aan het middagmaal worden in den aanvang der reis door den gezagvoerder geregeld. Die later aankomen, zetten zich naar verkiezen, doch eenmaal plaats genomen hebbende, is het niet geoorloofd van plaats te veranderen.

27. De gezagvoerder of het Agentschap der Oriental Company of het plaatselijk bestuur is geregtigd eenen reiziger passage te weigeren zonder daarvan aan iemand de reden op te geven dan aan het gouvernement.
28. Voor passagiers eerste klasse is de reis van Singapore tot Nederland met niet minder dan *f* 3000 Ned. Cour, of 1400 Mexic. doll, per hoofd te bekostigen.
29. Betaling in klinkend geld wordt alleen aangenomen van gangbare Engelsche specie, Spaansche matten[1)] en Duitsche kroonen.
30. Op elke aanlegplaats, uitgenomen te Aden, bestaal gelegenheid binnen zeer korten tijd de kleedingstukken te doen reinigen.
31. Onder de onmisbare gerieven behooren een katoenen deken, een opgevulde Indische mat of vervoerbare matras, een hoofdkussen, een paar gesloten blouses of reiskielen, een ligte zonnehoed en een mantel of overjas, oen nachtzak (carpetbeg), eenige handdoeken en ander klein linnen.
32. De geschiktste tijd voor de reis loopt van de maand April lot Junij.

Aan boord wachten den landmail-reiziger andere verordeningen, die meer betrekking hebben tot de handhaving der orde en van een ondergeschikt belang zijn.

Er blijft hem nu niets meer te doen over, dan de stoomboot aftewachten, en zich voor ieder uur tot vertrekken gereed te houden.

Den 8sten April kwam de Braganza, een stoomvaartuig van 300 paardekrachten uit Hongkong aan, laadde met den meesten spoed zijnen nieuwen voorraad steenkolen en verliet twee uren later de reede van Singapore.

Onder de reizigers bevonden zich drie Spanjaarden, een Deen, een Franschman en verscheidene Engelschen, gezamenlijk ten getale van 24 personen.

Het ging aan boord in de uiterste orde te werk, en behalve over de onreinheid der slaapplaatsen, waarvan het linnen de duidelijke sporen van ‘reeds gemaakt gebruik’ droeg, viel er weinig of niet over de inrigting te klagen.

Te negen ure in den ochtend werden de gasten van de dining-room met klokgelui ter tafel genoodigd, en begon het dejeuner dinatoire, dat uit eijeren, ham, geroosterd brood, gebraden schapenvleesch, kerry en rijst bestond.

Elk zette zich naast wien hij verkoos, en behoefde niet om plaats verlegen te zijn, daar de salon voor het klein getal passagiers ruim genoeg was. Men zag den Spanjaard naast den Deen, den Deen naast den Engelschman, dezen naast een Franschman zitten, allen druk bezig de gesprekken zooveel mogelijk algemeen en levendig te houden, wijl bijna ieder hetzij de Fransche, hetzij de Engelsche taal sprak of verstond. Aan het middagmaal vooral heerschte eene spraakzaamheid, eene gezellige vrijheid, welke den schijn gaven van langjarige bekendheid onder de aanwezigen.

Na den maaltijd verwijderden zich de dames en bleven de heeren nog eenige oogenblikken bij de Sherry en pale ale aan den disch tot dat het verlangen naar de sigaar ook hen hunne zitplaatsen deed verlaten, daar het rooken alleen in de open lucht geoorloofd was.

Des avonds werden reeds vroeg de lampen aangestoken, en zag men sommigen tot tijdverdrijf en onder het gebruik van Claret of Bordeauxwijn, ‘pale ale and porter’, sodawater of andere dranken, brood en scheepsbeschuit, in de diningroom whist, écarté of eenig ander spel spelen, terwijl de overigen zich op het dek met zang en guitarmuzijk onledig hielden.

1) Waar (leze munt verder in dit werk voorkomt wordt steeds de zilveren mat bedoeld. In Italië heet zij collonata, namelijk de pilaarmat, die meer waarde heeft dan de Mexikaansche. Het zij den landmail reiziger bijzonder aanbevolen op het onderscheid dezer speciën wel te letten.

Op Zondag werd na het ontbijt een

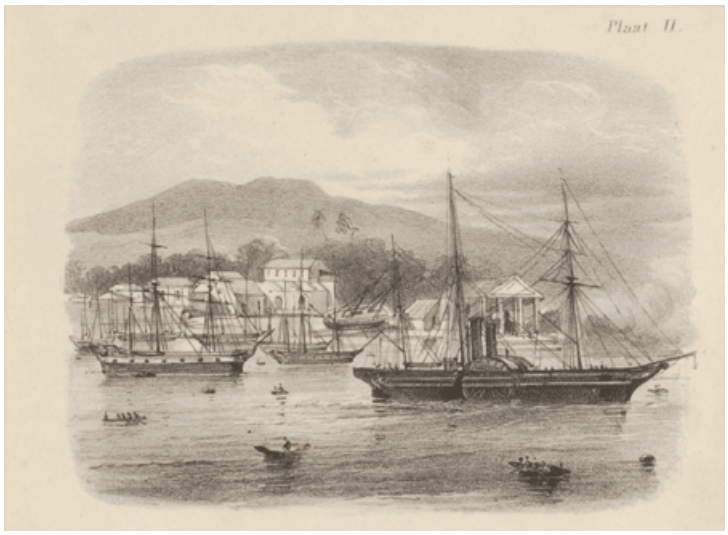

Gezigt op Poeloe Pinang.

De Sphinz. (bij de Pyramiden van Giseh.)

uur afgezonderd om in de salon, de Engelsch-Protestantsche godsdienstoefening te vieren, en wel onder de leiding van den scheepsdoctor, die mede gewoon was de gebeden en dankzeggingen aan den maaltijd overluid in de Engelsche taal op te zeggen.

De geheele équipage is bij deze plegtigheid tegenwoordig; de vreemdeling die daartoe lust gevoelt mag dezelve bijwonen, doch is in ieder geval verpligt den dag bij uitsluiting aan de rust te wijden; slechts het lezen en schrijven staan hem dan gedurende vier-en-twintig uren vrij.

Kalm en huiselijk, zonder buitengewone voorvallen, nu eens in de diningroom, dan weder op het dek, en eindelijk in de hut, vloden de negen schoone dagen en nachten van ons verblijf op de Braganza voorbij, zonder dat men billijkerwijs zeggen kon, eene meer aangename reis te verlangen.

In den morgen van den vierden dag na ons vertrek van Singapore bereikten wij Poeloe Pinang of Prins Wallis eiland en gaf ons de gezagvoerder te kennen, dat wij hier eenige uren zouden ten anker blijven, om versche levensmiddelen aan te koopen en andere beschikkingen te verrigten, zoodat het den passagiers vrijstond dezen tijd te benuttigen, om zich met de van de kust aanroeijende booten aan wal te begeven.

Het bekoorlijke gezigt dat wij van de stoomboot op Poeloe Pinang hadden, waarvan de kleine stad digt aan de zee voor ons lag en welks welige boomgewassen en hooge groene bergen op den achtergrond teekenachtig tegen de heldere lucht afstaken wekte algemeene neiging om het eiland te bezoeken.

De ruime haven en het sterke fort Cornwallis, het fraai gelegen konvooi of ‘Customhouse’ de naauwe straten, waarin Maleijers en Chinezen dooreen woelen en handel drijven, de lage steenen en in Europeesch-Oosterschen trant gebouwde huizen, was al wat wij van Poeloe Pinang te zien kregen, zijnde het trouwens wel waarschijnlijk dat de plaats niet veel belangrijks meer oplevert.

Eerst laat in den avond verlieten wij het eiland.

III. Van Point de Galle tot Aden. (17 April - 29 April.)

Ceilon. - Aankomst te Point de Galle. - Het Mrs. Bogaer's hôtel. - Merkwaardigheden der stad. - Het fort, - De rekening van de hospita. - Vertrek van Point de Galle. - De Hindostan. - Onze levenswijs aan boord.

Gedurende vijf dagen stoomde de Braganza met eene afwisselende vaart van acht tot tien mijlen in eene wacht noordwestwaarts op zonder gebruik van zijne zeilen te kunnen maken.

In den vroegen morgen van den 16 April, ontdekte men aan den noordooster horizont eene breede strook lands dat ons voor het eiland Ceilon werd aangewezen.

Langzamerhand vertoonde het land zich duidelijker en onderscheidden wij de kusten van Matureh en Dolasdas in eene van het oosten naar het westen doorloopende bergketen.

Twee kanonschoten van de Braganza waren het sein voor den loods. De nadering van zijnen langwerpig getimmerden Kanoe of inlandsche sloep en het aan boord overstappen van twee bejaarde sinjo's die ons, tusschen de vele klippen door, in de baai van Point de Galle moesten brengen, bewezen genoeg, dat wij het einde van onzen gedeeltelijken

togt nabij waren en binnen kort weder vasten wal zouden bereiken.

Een uur later wierp de Braganza haar anker in de haven van Point de Galle.

Grootsch en verrassend is het gezigt dat men van de boot op deze stad heeft.

De scherp gekante vooruitspringende steenrots die onmiddelijk hoog uit eene onstuimige zee oprijst en zich met de kusten van het eiland verbindt, draagt de grondslagen eener reusachtige vesting, die, wij mogen er trotsch op zijn, van Oud-Nederland haren oorsprong ontleent. Verscheidene afzonderlijke klippen en rotsblokken, ten deele boven het water uitstekende, omringen haar in eene teekenachtige groep en maken de haven van Point de Galle bijna ongenaakbaar.

Het is moeijelijk deze indrukwekkende gewrochten van natuur en handenarbeid aftemalen. Geene pen heeft het vermogen ze te beschrijven, geene taal de gewaarwordingen uit te drukken die bij dit tafereel den reiziger boeijen.

Men moet Point de Galle slechts eenmaal gezien hebben om haar niet meer te vergeten.

Lang stonden wij opgetogen over dezen aanblik, toen één, twee, drie ja vier Kanoes met den stroom afvarende zich om het zeerst aan de zijden der Braganza hechtten en een aantal kleurlingen ontlaadden die ons op het dek met hôtelkaartjes te lijf vielen: ‘Sir, Sir, you want a hotel on shore?’ - here is a cart, Sir; - ‘a fine hotel, Sir; - a good hotel, Sir; - very cheap, Sir; - mine is better, Sir; - take my boat, Sir; - no Sir, take mine, Sir; - walk in Sir; - walk out, Sir;’ - en de hemel weet wat al meer door deze ongeroepen gasten gezegd werd, om maar het eerst hunne logementen aan te bevelen.

Intusschen konden deze hôtelkaartjes:

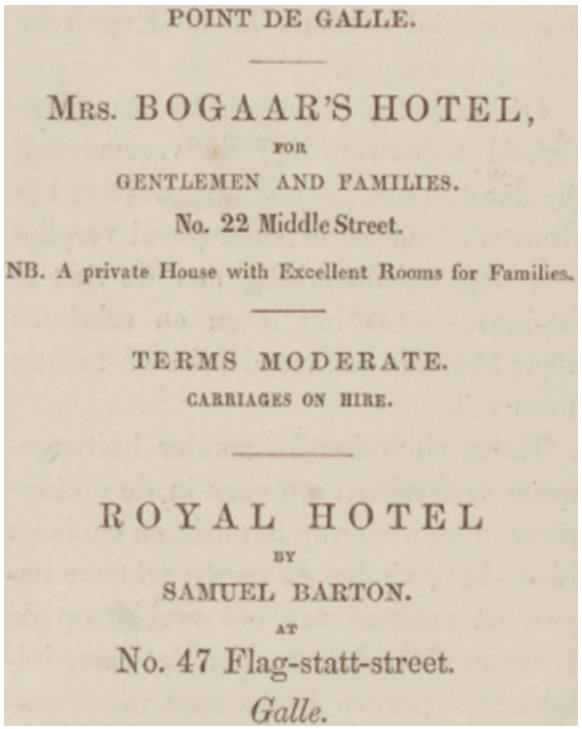
POINT DE GALLE.

Mrs. BOGAAR'S HOTEL,
FOR
GENTLEMEN AND FAMILIES.
No. 22 Middle Street.
NB. A private House with Excellent Rooms for Families.

TERMS MODERATE.
CARRIAGES ON HIRE.

ROYAL HOTEL
BY
SAMUEL BARTON.
AT
No. 47 Flag-statt-street.
Galle.

NB. A private House with Excellent Rooms for Families.

TERMS MODERATE.
CARRIAGES ON HIRE.

ROYAL HOTEL
BY
SAMUEL BARTON.
AT
No. 47 Flag-statt-street.
Galle.

ons op een herbergzaam oord voorbereiden en dit heir van bedienden gerustelijk doen volgen.

Te twee ure in den middag stapten wij aan wal en geleidde men onze op eene grootte schuifkar geladene bagage naar het ‘customhouse,’ ten einde eene verklaring te teekenen dat wij geene aan inkomende regten onderworpen goederen bij ons hadden. Deze formaliteit verrigt, wandelden wij de hooge voorpoort van Point de Galle binnen, eene breede straat op, welke van af de landingplaats tot aan de Middlestreet steiler wordt en van daar aan de andere zijde der stad naar de citadelwallen voert.

(*Vervolg hierna.*)

De geschiedenissen van Jozef en Jodocus Mispelboom. (Fragment uit een hedendaagschen, burgerlijken, Nederlandschen roman.)

(*Vervolg. Zie Tijdspiegel* 1851, I, *bladz.* 125.)

XVIII Hoofdstuk.

Kroon voor de Chronologie, - Een morgen in den winkel.- Operatieplan van moeder Saartje - Kunstkeurigedialoog.- Verdediging der vrouw. - Een zeventienjarige in de lummeljaren. - Heldentijdvak. - Uitstap over kostuum en garderobe, - Een misslag verbeterd, - Jozef in het romantiesch pak. - De huispredikant. - Steltenhof en Bloemhart. - De typen geëncadreerd. -

Chronologie!! wat waren wij zonder u hier beneden? - tijdrekenkunde, jaartallen en dagteekeningen, om den verwarden bajert der geschiedenis te ontwarren, om alle geschiedkundige meubelen, de stoelen, en tafels, en trumeaux, waarmede vader Saturnas de groote, zesduizendjarige zaal stoffeert, op hunne regte plaats te stellen, en alzoo een ordentelijk historiëel huishouden te bezitten. - Chronologie! wat waren wij zonder u? - de dadelijke toepassing dezer waarheid zal ons blijken, als we, in het belang onzer geschiedenis, herinnerd worden, dat het gesprek tusschen den makelaar Pieterse en het ons reeds welbekende echtpaar, ruim veertien dagen *na* de uitboezeming van den teruggekeerden kostschool-zoon heeft plaats gehad. De brave kruidenier sprak daar (als gij den inhoud van het XVIe Hoofdstuk nog niet vergeten zijt), in geheel anderen toon dan later; hij is nu reeds grootendeels verzoend met het voornemen van den oudsten zoon, om voor den winkel den geleerden schrijflessenaar te nemen. - Zijne drift is bekoeld; hij is van koers veranderd. - Hoe mag *dat* gekomen zijn??

Moeder Mispelboom had vader Mispelboom bewerkt en bekeerd. - Voor anderen hoogst leerzaam -instructief - zal eene meer zielkundige en gemotieveerde beschrijving van deze gelukkig volbragte kunstbewerking zijn, bovenal voor echtelieden, die in deze geschiedenissen reeds meer en meer belang beginnen te stellen.

(OP DEN DERDEN DAG NA JOZEF'S TEHUISKOMST).

't Is vroeg in den morgen - de kruidenier heeft de luiken opengesloten; de knecht stalt de meest oogelijke koopwaren uit. - Vrouw Mispelboom heeft de koffij gezet, en sneed juist de laatste tamelijk dikke schijf roggebrood voor het gezin; - de man heeft zijne winkelkleeding aangetrokken, en treedt in het binnenvertrek; de huismoeder ziet er bijzonder nadenkend en schrander uit. - Jozef mag niet beneden komen, voordat hij geroepen wordt. De beide echtelingen verrigten hun stil morgengebed; Mispelboom zet het oude petje weder op zijn hoofd, en deelt het brood, met eene zware laag oude kaas overdekt, in drie wiskunstig evenredige deelen - hij doet den eersten beet; - moeder schuift hem de dampende kom koffij zeer digt naast het bord - pauze:

- Manlief, gij hebt u gisteren morgen, toen wij beide met Jozef spraken, ontzaggelijk boos gemaakt. - De man legt den reep broodneder, ziet zijne vrouw vrij barsch aan, bedenkt zich een oogenblik, en zegt: - Vrouw, dat heb ik ook, boos

als een kalkoen, maar, - ik wil geen tegenspraak - ik had gelijk, volmaakt gelijk, en die jongen daarboven is gek, mal, - ik heb nòg gelijk, en zal altoos gelijk blijven hebben.

Zij. Ge hebt volmaakt regt, precies zoo. - Jozef is zoo wat op hol geraakt, en we moeten hem hoe eer hoe beter weder op het goede pad brengen.

Hij. Hij moet en zal nu in den winkel: de zoon, al is hij nog zoo letterwijs, is niet beter dan de vader; hij zal er nu absoluut in; dat heb ik zóó begrepen - verstaan?

Zij. Gij hebt het, vader, juist begrepen; 't is ook al te erg: een burgerjongen zoo maar één, twee, drie aan de studie! Wat zou dat handenvol geld kosten! Hij moet nog zoo veel leeren - ik zeg, hernam de vrouw, handenvol geld, en dat kan er niet af.

Hij. Vrouw lief, 't geld zou het hier niet doen; dàt zou nog wel gevonden kunnen worden; ik heb, God weet het, en gij ook, voor die twee jongens alles over, als ze maar eerlijk, zoo als ik, door de wereld komen, neen, niet dat geld... maar...

Zij. En *dat* is toch hier, dunkt mij, eene hoofdzaak; want geld is er noodig in elke negotie, ook in die der geleerde negotie, on toch, ge hebt het wèl begrepen, de jongen moet in den winkel aan den slag, al heeft hij er ook volstrekt geen zin in; hij moet de eer van vader Mispelboom ophouden, al staan en al blijven hem de handen ook verkeerd staan, niet waar, manlief? Ge moet u er niet van af laten brengen, - wTat, zou de jongen studeren?

Hij. Ja, wat zou dat baten! alweêr zoo'n soort van een boekenman, die zijn er genoeg, ze deugen ook niet allemaal. Vertelde neef Jan laatst niet, dat die geleerde heeren elkaâr in zulke dingen - maandschriften of tijdschriften - geweldig achter de vodden zitten, voor al wat leelijk is uitmaken, uitschelden, uitjouwen, en elkaâr toch nog vriendelijk groeten als ze op straat malkaâr passeren! O 't is een volkje!

Zij. Ja, dat mag je wel zeggen: - 't is een volkje - Jozef is er te goed voor, en ik zeg, al kreeg hij een stuip op het lijf, of een toeval, of een ongeluk, hij *zal* met zijn vader in den winkel, dat zeg ik nu als moeder, en ik wil wel eens zien, wie mij hier en u ook iets in den weg zal leggen - begrepen? - (Zij schoof haar stoel heen en weer, en sprak met nadruk).

Hij. Maar vrouwlief, dat zou wel heel erg zijn- als het zoo ver... een stuip...?

Zij. Wat, wat zoo ver? We zullen hem die boeken voor zijn neus verbranden, die papieren prullen hier in den winkel voor de koffij en suiker gebruiken, en als hij weent en jankt als een hond, dan zult gij uw vaderlijk, en ik mijn moederlijk gezag toonen, - ik heb mij schier doodgeërgerd, toen hij u durfde tegenspreken - laat hij maar beginnen, dan...

Hij. Zoo hard, dunkt mij, moeten we de zaak nog niet aantasten, Saartje! - Jozef is eerst even t'huis, en doet, zoo als hij daar boven zit, geen kwaad, en beter dan dat hij nu al op straat rondliep, of 's avonds naar de koffijhuizen ging - ik wil de geheele zaak liever wat bedaard aanleggen, en later...

Zij. En, en, ik niet! - hij moet onderworpen zijn, al kreeg ik nooit een vriendelijk woord meer van mijn zoon, en gij ook niet, - hij mag en moet zijn zin niet hebben.

Vader Mispelboom was nadenkend geworden; hij zag zijne wederhelft een langen tijd aan, en speelde toen met de heldere witte bandjes van zijn voorschoot, eindelijk sprak hij:

- Moeder, ge vat de zaak wat al te hoog op, om den jongen, zoo als gij begeert, te dwingen, te bedreigen, bang te maken dat hij een stuip krijgt, dat is niet goed, ik dacht dat gij hier zachter van aard waart, neen, zóó deugt het niet, 't is waarlijk te hard, Saartjelief...

Zij. Te hard? ei wat! moet de knaap dan nog verder bedorven? en wilt *gij* dat op *uwe* rekening hebben? - neen, - daar zit hij zeker al weêr boven te lezen en te studeren; ik zal (hier stond ze eensklaps op, en schoof den stoel wat heel onzacht op zijde), ik zal er dadelijk maar eens een eind aan maken, van daag nog, op dezen morgen zeg ik (dat vindt ge immers goed, manlief?) van daag nog zal hij in den winkel staan, over een uur staat hij achter de toonbank, we zullen toch eens zien of wij ouders...

Vader Mispelboom stond ook op. - Neen, vrouw, dat kan, dat mag zoo niet; nu zijt gij immers ook al driftig geworden, en dat is niet goed - we zullen het wel anders schikken, we moeten die zaak nog eens overdenken, nog eens aankijken, ga maar weêr even zitten, en geef me nog een kop koffij, ge moet bedaard blij ven, 't is nog zoo vroeg in den morgen. - - -

Zij. Nu, vaderlief, als GIJ (nadruk op dat woord) het zoo wilt, zullen we het nog eens wat aanzien, ik zeg, als GIJ het zoo wilt, in 's hemels naam maar toegeven, niet waar, we zullen het stuk met den oudsten nog maar vooreerst aankijken- Zij glimlachte allervriendelijkst - niet waar?

Hij. Ja, dat is, Saartje, wel het verstandigste. We moeten ons geen van beiden zoo boos maken, de arme jongen kan het toch niet helpen.-

Triomf, triomf! vader Mispelboom is reeds voor de helft bewerkt!

Vrouwen-haters, vrouwen-temmers, vrouwen-minnaars! werpt niet te spoedig uwe steenen op deze Eva, die langzaam en weldoordacht haar pleit voert, die, door toegeven, door het nooitvolprezen hemelsche: *geven* en *nemen*, in het huiselijk leven, eindelijk neemt en verkrijgt wat ze wenscht te nemen en te verkrijgen; veroordeelt haar niet, omdat zij tegenover den driftigen echtgenoot de loopgraven zoo verstandig en eenigzins listig (in den best mogelijken zin van dat woord) heeft gelegd. Is dan de zonde zoo groot, om eene kleine rol te spelen, en daardoor een dreigend kwaad te voorkomen? Of hebt ge niet opgemerkt, dat de kunstig gefingeerde en wel voorbereide drift der moeder = vrouw een bestraffende spiegel moest worden voor den opvliegenden vader? Hebt ge niet gehoord, hoe zacht en voorzigtig zij den braven man onverhoeds aan de zwakke en ongewapende hart-zijde met beleid aangrijpt en bestormt, en de onbewaakte schans vermeestert? Beste, goede, waarde, trouwe, Nederlandsche huismoeders, die uwe ongemanierde, bandelooze, altijd tegenstribbelende, voortvarende, ongemuilbande echtvrienden moet op voeden, en daartoe bepaaldelijk door de Voorzienigheid geroepen zijt, doet er uw nut mede, overdenkteens, wat ge in moeder Saartje's belegerings-operatie-plan af- en goedkeurt. - Wij koeren tot Jozef terug, op de bovenkamer.

Algemeen erkend is de waarheid, dat er in elk menschelijk leven kardinale keerpunten zijn, de *crises* des levens, waar

het: ‘to be, or not to be’ beslist wordt; waar de mensch, als Herkules aan den tweesprong, het spoor ter regter- of ter linkerhand zoekt en behoudt; in zekeren zin, is dat het heldentijdvak des levens, het binnenzeilen in een regt of verkeerd kanaal. - De zeventienjarige jongeling, wiens ouders wij reeds leerden kennen, behoorde onder die soort van knapen, waar het poëtische den boventoon laat hooren, - hij was door zijne burgerlijke moeder, als de eerstgeborene, met bijzondere zorg en liefde opgevoed: de eerste opvoeding, die der moederschool, had vroeg zijn gevoel voor waarheid en liefde opgewekt; eene brandende begeerte naar kunst en wetenschap, aangeprikkeld door de noodzakelijke eerzucht, had den veertienjarigen knaap onrustig, wrevelig gemaakt, en toen hij in de eigenlijke Jean Paulsche *Flegeljahre* (wilt ge er, onpoëtisch genoeg, lummeljaren voorlezen) kwam, was de bepaalde rigting van zijn geest, en hoofd, en hart, en gemoed, deze vier-eenheid in den mensch, naar intellectuële ontwikkeling zigtbaar geworden, en daarnevens, zoo als dit bij zeventienjarige knapen behoort, eene overdrevene, poëtische wereld-, of anders gezegd, zaken-, of nog anders gezegd, dingen-beschouwing. Het laatste tijdvak zijns levens op de kostschool, was eenig en kostelijk geschikt om die rigting ten allersterkste te bevorderen: de gewone, meer moderne wetenschappelijke opleiding der jongelieden op de school, - het geschiedkundig onderwijs, - de talrijke gedichtenbundels, waaruit langere en kortere verzen opgeschreven, van buiten geleerd, en gedeclameerd moesten worden, de eigene opstellen over allerlei groote, beroemde mannen, - daarenboven het natuurgenot, en de vrijere beweging, aan de buiten-kostschool gelukkiglijk verbonden, - dat alles moest vroeg of laat te weeg brengen, dat Jozef geen enkel lood echt zuiver kruideniersvleesch, van buiten de stad, binnen de stad medebragt, en dat hij tevens zoo magtig voortgedreven, in eene zeer bijzondere exceptionele houding tegenover zijne ouders, en voornamelijk zijnen braven vader verscheen - in zekeren zin een vreemdeling onder de zijnen. Eer wij op deze meer zielkundige wijze voortgaan, om het innerlijk gemoedsleven van den eenen held onzer geschiedenis te leeren kennen, zal het noodig zijn bij tijds een groot *gebrek* te verhelpen, en eene groote zonde goed te maken; want verlegen en blozend staan we met onzen quasi-roman tegenover u, waarde, edele, hooggeschatte lezer. Ge hebt ons reeds beschuldigd, en te regt: Waar blijft (zegt ge met ongeduld), waar blijft de beschrijving - de beschrijving (zegt ge met nadruk), van den jongeling zelve? zijne houding, zijne uiterlijke gedaante, zijne kleeding, zijn uiterlijk romantisch-himself? Of weet ge het niet, dat men de personen, die op des schrijvers personaallijstje staan, eerst behoorlijk moet aan-en uitkleeden, dat de hairfijne beschrijving, van top tot teen in geen verdicht verhaal mag ontbreken? dat daarin eerstelijk en voornamelijk, de kracht, de kern, het bekoorlijke, het wegslepende van het verhaal ligt? dat al het andere accessoir en bijwerk is? Alleenlijk dat uiterlijk vormen, bakken, optooijen, dat aanschouwe lijk voorstellen der mannen en vrouwen, die op uwe bladen zullen optreden, dat is de regte waarde van uw stuk, en dat begeeren, dat eischen wij. Of zullen wij te vergeefs, zoowel in de Engelsche, als in de Fransche, Duitsche, en ook in de Nederlandsche school onderwezen zijn, in deze nooit geeindigde garderobe-

beschrijvings- en voorstellings-methode? Uw geschrift moet een kleedkamer worden, - wij willen uwe personen niet slechts hooren, niet altijd hooren, en nooit anders dan hooren. Gij kunt uwe zedelijke gevolgtrekkingen ook wel te huis houden, en uwe vergelijkingen mede. Neen, we moeten zien, het beeld moet leven, het moet hier en daar een gedicht worden, wat eene geschiedenis heet, anders deugt het gansche ding niet, al ligt er louter zielkundige waarheid en naauwlettende opmerking ten gronde, dat baat, dat helpt niet meer. We eischen onverwachte gebeurtenissen, verbazende voorvallen, schrikbarende, huiveringwekkende incidenten, liefst zeer onwaarschijnlijk, -dat geeft variatie - of hebt gij Sue en Dumas niet gelezen? of kent ge Walter Scott niet, en onder de onzen... (Wij laten hier den regel open, opdat de lezers dien zelve invullen en zetten slechts):

De heeren en dames.....

'Welnu het kostuum, het kostuum, dat voorop - uw beeld eerst gedrapeerd, en dat wel spoedig.' - Alzoo de lezer - en wij buigen voor zijn magtgebod - hij heeft gelijk. Wij moeten onzen misslag verbeteren:

Jozef was een slank, welgebouwd jongeling (zijne manslengte naar *palm* en *lijn*, zullen we later opgeven - verzoek om verschooning-), zijn hoofdhair was licht blond, en golfde in lokken om het hoofd, en daalde kunsteloos af op de schouders; zijn voorhoofd was hoog en blank, en nog niet doorploegd met eigenaardige, parallel loopende voren en lijnen, zoo als welligt bij ons, den schrijver en de lezers, het geval is, - zijne oogen - o! o, zij waren hemelsblaauw ('t mag niet anders), voorzien met lange zwarte wimpers, terwijl de ziel, het gevoel, uit elken blik sprak, breed gewelfd was de borst, en gespierd de handen, op de volle wangen lagen de rozen der gezondheid, en toch had het gelaat van den jongeling een' eigenaardigen ernst, den zachten ernst des gevoels, die zich wederom vertoonde in zijnen meer gematigden, zelfs eenigzins tragen, slependen gang, - het ovaal van zijn aangezigt werd opgeluisterd door den eenigzins Griekschen neus, terwijl dikwerf, als de hartstogt of drift hem prikkelden, de neusgaten zich zachtkens uitzetteden, en het anders zoo kalme oog een ongewonen gloed afstraalde. - Ziedaar den zoon van den kruidenier!- Wij voldeden aan den billijken eisch des lezers, en beloven op ons eerlijk woord, zoodra de loop van dit verhaal ons daartoe de geschikte aanleiding geeft, zijne huis- en zondagskleeding te beschrijven, als het mogelijk is, met de naauwkeurigheid, waarmede de vlagvoerder, Sir Walter Scott, zijne helden drapeert; zelfs later, op den koop toe, eene daguerréotype van den geheelen kruideniers-winkel, met al de kalanten, vader en moeder Mispelboom mede ingesloten! Is het nu zoo goed?

Arme jongeling! wiens toekomend lot aan zoo vele draden hing, die eens zult moeten worstelen, om uw doel te bereiken, en door de spitsroeden-gelederen dezes levens ook uw' gang met zoo vele anderen maken! Aanvankelijk scheen de zon helder op uw levenspad, later werd het duister. - De ouders waren het nu in zoo verre eens, dat er uit de kostschoolplant een palmboom in de godgeleerde wereld zoude groeijen, en men spoedig handen aan het werk moest leggen: nu werd ook de hooge raad ingeroepen, en tot wien zoude men zich

in de gegevene omstandigheden beter wenden, dan aan een eigenaardig soort van wezens, wier verhouding tot de gewone menschen inderdaad merkwaardig en zonderling is, wel te verstaan: tot den welbeminden, weleerwaardigen huispredikant. Niet alle burgerhuisgezinnen hebben het voorregt, om eenen huispredikant te bezitten, en velen verlangen een dergelijk persoon niet, anderen ontwijken hem opzettelijk, sommigen daarentegen verheugen zich in het voortdurend bezit van den huisprediker. Er ligt iets oud-christelijks, iets oud-vaderlijks in dit vertrouwelijk, meer gemeenzaam verkeer van geestelijken (zoowel pastoors als predikanten) met hunne gemeenteleden, een reine band van liefde en wederkeerige toegenegenheid, die door de jaren als geheiligd wordt, en waar de vriendschap op hechte gronden steunt; nu had het gezin Mispelboom het bijzonder voorregt om door *twee* predikanten bij afwisseling bezocht te worden: mannen der kerk, die onderling, zoo als ons weldra zal blijken, grootelijks verschilden in Bijbel-, in menschen-, in levens-, ook zelfs in kruideniers-waren-beschouwing. Bepalen we onze aandacht tot elk hunner afzonderlijk, omdat ze beide later in de geschiedenissen der gebroeders Mispelboom in een zeer verschillend licht verschijnen. De prediker Steltenhof was reeds een der oudere leeraars in de gemeente; hij had zijne vijf en twintigjarige leerrede, met al de *goede* en *aangename* gevolgen van dien, in het laatstverleden jaar gehouden, en gevoelde zich te midden der Christelijke broeders en zusters, zoo als hij verklaarde, regt op zijne plaats, en hij was ook juist de man, die zich niet ligt van zijne plaats, zoowel in de Theologie als op den kansel, als in den kerkeraad, als op den gemakkelijken leuningstoel, in het burgerlijk gezin, dat hij door zijne bezoeken vereerde, liet wegdringen.- Hij behoorde tot die menschen, die nooit of nimmer kamp geven, tot die mannen van stier- en buffelachtigen aard, die, met het hoofd voorover gebogen, door muren en bergen zouden heenboren, als de muur en de berg niet even zoo hard en harder waren dan hun hoofd; een echt getrouw kind der Dordsche vaderen, stond hij als onbewegelijk voorvechter der oud-gereformeerde leer bekend, en was sedert ruim twintig jaren in onafgebroken strijd en veete gewikkeld met zijnen tijd, met een groot deel zijner ambtgenooten, met vele leden zijner gemeente, met vele latere geschriften, en met bijna alle Tijdschriften, uitgenomen een paar, die *zijne* kleur droegen; hij was met *allen* in strijd, en deze gewoonte was hem zoo eigen geworden, dat men gedurende het eerste kwartieruurs, met hem doorgebragt, wiskunstig zeker, een- of driemaal met den man overhoop moest leggen, tenzij men hem onvoorwaardelijk in alles toestemde; maar ook zelfs dan was de eerwaarde Steltenhof zeer onaangenaam, en hij wilde veel liever tegengesproken dan toegestemd worden, - hij was, met één woord, een van die menschen, die altijd alleen regt willen hebben; bij wie het geestelijk gezag in merg en been was doorgedrongen, - gelukkig was hij kinderloos, maar hij bragt zijn despotischen aard getrouwelijk op allen over, die met hem in aanraking kwamen. De prediker was een soort van sidderaal; elk, die hem naderde of aanroerde, ontving een schok, een slag, en sprong eenige voeten terug. Steltenhof was een geladen Leydsche flesch; hij werd altijd geladen, en ontlaadde zich dadelijk; hij was een strijder van nature: voor *zijne* opinie, voor *zijn* stelsel, voor *zijne* vrienden, voor *zijne* belangen, hij

gevoelde oneindig sterk *zichzelve* te zijn, on anderen moesten dat weten en gevoelen. Nu vraagt ge, hoe kon die mensch bij den goeden vader en moeder Mispelboom geduld, gezien (in den zin van aan den disch, avond- en middagdisch, *etende* en *drinkende* gezien), aangetrokken worden? Hij stond immers te hoog voor den eenvoudigen kruidenier? Men wete nu dat de prediker een zwager was van den makelaar Picterse, en door dezen, reeds voor vele jaren, nevens de monsters en courtagerekeningen, tevens in het huisgezin was ingesmokkeld en geintroduceerd. Sedert dien tijd had Steltenhof, getrouwolijk, liet veertiendaagsche bezoek bij de goede lieden gemaakt, en getracht over de gemoederen on geest en begrippen der echte lieden eene Russische alleenheersching te verkrijgen, - dat was hem in den beginne gelukt, - wie zoude den reus durven tegengaan, den geestelijken contrabassist tegenspreken? Werkelijk regeerde Steltenhof in de huiskamer der brave burgermenschen eenigzins onbepaald, en had zich alle privilegiën, regten en voorregten van een huis-dominé verworven, aangematigd; - maar moeder Saartje, die ook hier, even als bij de koffijboontjes en consorten, een zeer fijnen neus had, zag den despoot meer en meer in de kaart, gelijk ons almede later zal blijken. Vader Steltenhof, van gelijken ouderdom als de winkelier Mispelboom, was zeer goed en stevig in den vleesche; hij had eene welligt al te moderne kastanjebruine pruik, die hem wat al te breed de slapen des hoofds met scherpe punten bedekte, welke spits genoeg naar de twee ooghoeken uitliepen, zijn gelaat was hoog blozend, en de gebogen neus die van een gebieder: klein en breed van gestalte, droegen de sierlijke, uiterst *wel*gevulde beenen, een meer en meer aan omvang toenemend boven- en middenlijf; terwijl de achterwaarts gebogen fiere borst, door den merkbaren omvang van den bolronden buik, in de regte en behoorlijke deftige houding bleef; het donker zwarte oog zag helder en krachtig naar alle windstreken heen, en vonkelde bovenal als Steltenhof redetwistte of sprak - 't is eensluidend - onder de reeds grijs gewordene wenkbraauwen; de handen van den prediker waren klein, mollig, en zeer blank, en in gedurige beweging, met één woord, hij was de man, om ook door uiterlijke gedaante aan velen - zoo als men zegt -te imponeren. Als tegenhanger zullen we u den meer jeugdigen predikant Bloemhart voorstellen, die naauwelijks vijf jaren in de Christelijke gemeente nevens den ouderen ambtsbroeder, zoo even geschetst, en anderen, werkzaam was: eenvoudigheid, en eene aan beschroomdheid grenzende ingetogenheid, plaatsten hem gewoonlijk op den achtergrond, terwijl degelijke kunde, en, zoo als men zegt, gelukkige kanselgaven, hem ondanks, en dikwerf als tegen zichzelven, weder op den voorgrond stelden. Zorgvuldige letterkundige vorming, eene neiging naar wijsgeerig onderzoek, eene vereeniging van het ware, goede en schoone, drukten hem den stempel eener ongeketende, vrijzinnige godgeleerdheid in het hoofd en in het hart, en ware hij minder beschroomd, stil en toegevend geweest, hij zoude nog met meer nut en zegen gewerkt hebben in de gemeente dan thans. - Bloemhart overdreefzeer dikwijls, zonder dat hij dit wist of wilde, het hoofdbeginsel der Christelijke liefde en verdraagzaamheid; hij was in staat om zijne kunde, zijne overtuiging, zijn Evangeliesch en wetenschappelijk licht opzettelijk te verbergen, ten einde met anderen in geen tegenspraak

en botsing te geraken. Liever dulden en dragen, dan twisten en strijden, was zijne kernspreuk, en daardoor stond hij zichzelven gedurig (zoo als de verstandige menschkundige wereld plagt te zeggen) in het eigen licht; men ging den zwakken, toegevenden, anders, dit moest men bekennen, zeer welgezinden mensch en prediker voorbij, zonder veel acht op hem te slaan: want hij hadgeene enkele zijde, die bijzonder schitterde of boeide, of den aangenamen, gezochten man aanbeval; daarom werd hij, 't kon onmogelijk anders, door de meeste lieden, die hem alleen van de *buitenzijde*, oppervlakkig, zagen en naderden, miskend en over het hoofd gezien; slechts zeer weinigen wisten zijn warm gevoel, 't geen hij altijd als met de beide handen geweldig onderdrukte, en zijn verlichten en krachtigen geest naar waarde te schatten; - het was zijne gewoonte geworden om alom, waar de minste aanleiding tot verschil van gevoelens of tot twist en tweedragt bestond, zich terug te trekken, te zwijgen, te wachten, en de lijdzaamheid tot de uiterste grens te bewaren,- elke strijd, op welk gebied ook, veroorzaakte hem diepe, op het gelaat zigtbare smart; daarom was hij naarden geest met den apostel Johannes verbroederd, verknocht en verwant, en de doortastende, moedige heldenkracht van eenen Paulus stond hem te hoog; zijn Christelijk geloof stond verre boven menschelijke bepalingen of geschriften, en welligt was hij, van deze zijde, even onbeschroomd, als krachtig van ziel en ongeketend van tong. Bloemhart scheen tot die Christenleeraren te behooren, welke misschien eerst in latere eeuwen, als de kerk van Christus eene hoogere ontwikkeling, dan zij thans bezit, heeft bereikt, zullen gevonden en gehoord worden, - voorloopers, profeten van een beteren tijd, dien des lichts en der waarheid en der liefde! Daarenboven bezat de jeugdige man niets, waardoor hij aan de goede en minder goede lieden kon - imponeren - de geestelijke, predikanten- auctoriteit, was hem ten eenemale vreemd gebleven - hij liet zich eerder beheerschen, dan dat hij zelf beheerschte; hij ging stil en kalm zijn weg; troostte zich bij miskenningen en teleurstellingen met eene Christelijke wijsbegeerte, die hem behoedde, om bits en bitter te worden; zijn uiterlijk voorkomen droeg den getrouwen stempel van zijn inwendigzielsen harte-leven; de tamelijk lange, bleeke, altijd vriendelijke man, gleed zoo gaarne onbemerkt tusschen en onder de menschen heen en door; hij hield het oog, waarin de zachtheid van zijn geest voor ieder leesbaar was, meestal op den grond geslagen; de eigenaardige glimlach der zachtmoedigen speelde hem vaak op de zeker niet zeer gevleeschde kaken, en als ge hem hadt gezien, eenigzins gebogen en slepend als ter sluiks komen en gaan, met de reeds ontmantelde kruin, de meer gespierde dan gevleeschde ledematen, gij zoudet in hem den krachtigen, vurigen kanselredenaar niet gezocht hebben, wiens woord, met den gloed des geloofs en der overtuiging als bezield, menig hart won, menig hoofd verlichtte, en toch was de kring onder de gemeenteleden, waarin en waarop hij werkte, betrekkelijk zeer klein; hij verstond de kunst der aanmatiging, de indrukmakende wijze om zich te laten gelden, en anderen dadelijk zijn geestelijk, en geleerd overwigt te doen gevoelen, *die* kunst verstond hij niet. Velen beoordeelden hemalzoo: de man preekt nog al goed, dat is waar, maar overigens is er zeer weinig aan hem, hij is altijd zoo stil en eenvoudig, men weet niet wat men aan hem heeft, vleesch of

visch, - de meer fatsoenlijke, aanzien lijke gemeenteleden beoordeelden hem anders: 't is jammer, dat de goede man zich zoo slecht weet te presenteren, en zoo benaauwd kijkt, maar anders houden we hem voor een braaf man, - enz. enz. enz. - Onder de meer bepaalde, en bekende en onveranderlijke voorstanders van den prediker Bloemhart, behoorde bij voorkeur moeder Mispelboom, die hem zoowel als prediker en als mensch, waaronder hier mede de huisdominé verstaan kan worden - hoogschatte. En nu we u deze twee portretten hebben geschetst en opgehangen, blijft ons voor den oogenblik niets anders over, dan ze verder uwer aandacht aan te bevelen, en dit hoofdstuk te sluiten, om over te gaan tot het

XIX Hoofdstuk.

> Nug eens een kijkje in den winkel, - Klaas. - Menschen zien, wat dat beteekent? - Twee menschen, die gereed zijn om menschen te zien. - Vader en dochter Pieterse. - Moeder Saartje houdt een letter greep in de keel. - De makelaar spreekt, en lacht - de jongeling spreekt, en lacht niet. - Korte verhandeling over ellendige ongelukken. - Profeet Samuel. - Een ontluikend gesprek over de praedestinatie. __ Verandering van tooneel. -

't Is een regenachtige zomeravond; de winkel van vader Mispelboom is aan de zorg van den getrouwen Klaas opgedragen, die sedert zestien jaren, als onderbevelhebber, als magthebbende minister van binnenlandsche zaken, de zaken mede bestiert ('t gaat in het groot niet anders), en met zijn effen en uitgestreken gelaat en rappe vingers aan de eischen van hen die komen en gaan gereedelijk voldoet. Het wordt reeds duister, maar in de achter opkamer heerscht bij moeder Saartje ongemeen veel drukte; want zij zullen heden avond: *menschen zien.* - In deze spreekwijze ligt meer opgesloten, dan gij gewoonlijk vermoedt, - menschen zien, omsluit, figuurlijk, zekere vrienden, bloedverwanten, behoorlijk te ontvangen, te begroeten, op geregelde stoelen neder te doen zitten, dan ('t is niet de minst gewigtige zijde van het groote feit) hen bezig te houden, zoodat ze niet al te luide zullen geeuwen, met hen te praten, te spelen, hen - allerbelangrijkste opgave van het menschelijk leven! - te amuseren en zich zelve magtig amusabel en aardig te vertoonen; dan voor het gehemelte en de tong behoorlijk te zorgen, den menschelijken maagzak (*largitor ingenii* (Persius) de grootste vernufteling) te vullen, de keel telkens te bevochtigen; voor de dierlijke voeding der brave vrienden met naauwkeurige liefde te zorgen, - dan met herhaalde kussen, handdrukken en opregte betuigingen van dankbaarheid, te scheiden, - te scheiden, schier met tranen in de oogen, die ook wel eens door het geeuwen na middernacht uit de traanbuizen kunnen geperst worden, - dat alles, lieve menschen, behoort er gewoonlijk bij, als menschen hier beneden andere menschen zullen *zien*, - Ik beweer vrijmoedig en met veel nadruk, dat het werkwoord: zien nooit in zulk een geweldig breed en zin gebezigd wordt, dan in deze spreekwijze:

Wij zullen *menschen zien!*

De familie Mispelboom verkeerde werkelijk in het geval, hier omschreven - daarom was ze heden in het zondagsche gewaad gestoken - de onoogelijke kruiden deniersuniform had plaats gemaakt voor den fijnen zwarten rok, het zwarte zijden vest, de sneeuwwitte heldere das, met den helaas meer en meer geantiqueerden

strik, die zich als de twee vleugels van eenen witten vlinder, onder de mollige kin van

den kruidenier sieriijk naar het oosten en westen uitspreidde; het grijzende hoofdhair was met zorg behandeld, en de glimmende laarzen zouden de oude, kleurlooze winkelschoenen vervangen. Vader Mispelboom was druk bezig om den eenigzins droogen tabak, in de echt zilveren groote doos, allervoorzigtigst te vochten, en omgordelde de schoone, blanke pijpen, die, als de geweren der rustende schutterij, piramidaal in het mahagonie pijpenbakje stonden, met de eerst heden nieuw aangekochte koperen dopjes. - Moeder Saartje blonk als een ketel, of als een engel op de oude prenten; er was geen kreukje, en geen smetje, en geen stofje, en geen vouwtje aan haar deftig en zeer kostbaar kleed, dat bij het driftig op- en nederdraven eigenaardig kraakte, en met de nieuwe krakende laarzen van den echtgenoot regt goed harmoniëerde. De lampen waren aangestoken, en hadden in langen tijd zoo helder niet gebrand; de tafels, de kleine tafels, de stoelen, de stoven, alles wat men hanteren, aanzien en bekijken kon, blonk en glom spiegelglad, en geurde nog eenigzins van was en terpentijn, - eindelijk stond alles gereed: het zilveren thee-werk, de kleine, Japans che, witblaauwe kopjes, die den dorstigen sterveling zoo onmenschelijk tergen. Moeder Saartje zag er rood en warm en vermoeid uit, de dienstmaagd kon schier geen adem meer scheppen, en had reeds vijftigmaal hijgend gezegd: ‘ja, ja, jufvrouw, 't is er al, 't is al in orde, 't zal heel goed gaan worden, 't zal niet mankeeren,’ - eindelijk viel de brave huismoeder op haren stoel uitgeput neder, vader Mispelboom stond even achter in den winkel, om aan Klaas de laatste orders te geven, en verveelde zich, en zocht naar de kleine, onzigtbare pluisjes op zijn rok, en vond ze toch niet, en knapte toen met de vingers van de regterhand tusschen en op de knokkels van de linkerhand: een buitengewoon gelukkige methode om de verveling als bij tempo's (driekwarts maat) te verdrijven. Vrouw Mispelboom zet zich gemakkelijk en *breed* neder, spreidt het zwart zijden kleed voorzigtig met de beide handen wijd om zich heen, blaast een paar minuten uit, en stelt zich geheel in staat van ontvangst, - legt de handen gemakkelijk te zamen op de zonnevlecht, en sprak: ‘Vader, ik wilde, dat ze nu maar kwamen; 't wordt al wat laat’ - en ziet - zij kwamen:

De makelaar Pieterse, met de allerkeurigst uitgedoste, blozende, blonde, nijgende, liefelijk glimlachende juffrouw Stientje aan den arm, - de winkelier reikte hem reeds in den winkel de trouwhartige hand, Pieterse boog zich en knipoogde, en Stientje lachte allerliefst. - Kom aan, vrienden! heette het, kom aan naar de opkamer, jelui zoudt zeggen, naar de zaal; moeder zit reeds te wachten, als u maar wilt, neen jufvrouw Stientje, neen, eerst u, dan ik, ik zal u volgen - en in weinige oogenblikken waren vader en dochter binnen geseind, wèl gezeten, gestoofd en gepijpt, en met een extra kopje thee voorzien. - Saartje, sprak de kruidenier, nu moet ge Jozef ook maar roepen, hij zal wel klaar zijn. - De huismoeder stond op, en wilde naar oude gewoonte den oudsten zoon zelve aan den trap der bovenkamer roepen; reeds opende zij de lippen en riep: Jo - maar bedacht zich en versmoorde de tweede lettergreep, - daarentegen riep ze met eene tamelijk luide gebiedende stem: Jansje! ga naar boven en verzoek den jongeheer om beneden te komen, en zeg hem dat mijnheer Pieterse

en de jonge jufvrouw al gekomen zijn, heb je 't gehoord? - Zult ge 't aan moeder Mispelboom kwalijk nemen, edeldenkende lezer, dat ze *zóó* handelde in de gegeven omstandigheden? Wij hopen om uwentwil, neen.

- Waar of dominé Steltenhof blijft met zijn goed vrouwtje, en neef Jan met Grietje? vroeg Mispelboom, - aan wien? eigenlijk aan niemand, dan aan zichzelven, toen het gesprek niet regt voort wilde, en allen stilzwijgend wachtten op de verschijning van Jozef, den oudsten zoon. - Daar treedt de jongeling binnen, reikt aan den huisvriend Pieterse de hand, en buigt zich zeer beleefd voor jufvrouw Stientje, die hem over het theekopje, dat ze juist aan de lippen bragt heenglurend, allernaauwkeurigst opneemt, maar dadelijk weder naar het winkel venster ziet, zoodra Jozef, op zijne beurt, de jonge jufvrouw ook eens - aanziet, en daar ziet ze in de verte niet anders dan den getrouwen Klaas, die juist een pond rozijnen afleverde. - Welzoo, sprak Pieterse, en zakte weder gemakkelijk achterover in zijn stoel, toen de eerste begroeting was afgeloopen: - is de aanstaande dominé daar ook al? kom aan, jonkman! ga hier eens naast mij en mijne dochter zitten, we moeten de kennis maar aanknoopen; we hebben respect voor een predikant, al is hij nog in de leer, niet waar Stientje? - De makelaar lachte tamelijk luid bij deze aardigheid, en de dochter lachte mede, maar slechts in zooverre, dat ze geen al te schel geluid maakte, en de witte tanden even, zoo als het behoort, zigtbaar werden. - Jozef - deze wist volstrekt niet wat hij zeggen en antwoorden zoude, of zonder onbeleefdheid - zwijgen. - Nu, man, vervolgde de spreker, en gevoelde reeds zijne overmagt op den jongeling - ge ziet er gezond en stevig uit, dat komt van het buitenleven, de studie zal je wel wat opbleeken: dat behoort er zoo bij; ik hoop intusschen dat uwe keus en die van uwe ouders gezegend moge zijn, en dat ge buiten den handel, op den preekstoel ons eens duchtig de les zult lezen, als je maar een goed geheugen en fiksche longen hebt, en vast in de leer blijft, dan komen we allemaal om je te hooren, - maar manlief, dat is nog op zigt? niet waar? - De heer Pieterse was meester van het gesprek; - vader Mispelboom keek wat heel strak; moeder was met de thee, de kopjes, de koekjes druk in de weer, en deed maar alsof ze het niet hoorde, en dacht bij het gesnap van den vriend; - Beste maat! ge hebt toch uw zin niet met den jongen gekregen, en ik wel, praat maar voort. - Jozef begreep eindelijk dat hij ook iets moest zeggen, al was het ook niet geheel in den haak: - Mijnheer! ik hoop en wensch, zoo sprak hij beschroomd genoeg, dat ik het geluk mijner ouders en daardoor mijn eigen waar geluk bevordere, door mij aan een achtingwaardigen stand te wijden, waar ik voor het heil mijner medemenschen krachtig werkzaam kan zijn, en ik wensch opregtelijk dat mijne inspanningen om dat doel te bereiken, door de vriendschap en de belangstelling der ware vrienden mijner lieve ouders mogen bevorderd worden, en allen zich eens overtuigen dat ik niet ligtvaardig tot die keuze ben overgegaan. - Ei, ei, riep Pieterse, en klopte vrij onzacht met zijne vlakke regterhand op Stientjes linkerschouder, zoodat ze er eenigzins van schrikte, en een beetje knorrig keek, en op zijde schoof: - ei, ei, meisje, hoor je 't wel, daar steekt de predikant, zoo waar ik leef, al in, heb ik nu wel te veel gezegd, Stientje lief, dat de jonge vriend een knappe, flinke kerel is? - en hij

dampte geweldig, en knipoogde ongemeen sterk. - Stientje murmelde iets dat niemand verstaan kon, en bloosde, - Jozef trok de wenkbraauwen zamen, en zag den heer huisvriend tamelijk onvriendelijk aan; deze deed alsof hij dit niet merkte - een eigenaardige toestand, menschkundige lezer, waarin men dikwerf geplaatst wordt, als men, vooral des avonds, *menschen ziet.* - Telkens moeten de gasten en de gastheer en-vrouw, vice-versâ, tallooze kleinigheden over het hoofd zien, en zich houden alsof ze het 'niet bemerken,' of hebt ge dat zelve niet opgemerkt? - Hier een onbehoorlijk, onverwacht keelgeluid, waaraan de vroomste en onschuldigste lieden bloot staan; daar het onhandig omverwerpen van eenig breekbaar, of met vloeibare stoffen gevuld, tafeltuig; daar de ongezochte, geïmproviseerde impertinentie, de onbedachte, schrikbarende scherts over gebogchelden, scheelzienden, of mank loopende personen, als er levende exemplaren van dat genus in het gezelschap aanwezig zijn; daar, de vergissing als men in de hitte van het gesprek de bedaagde ongehuwde jonge jufvrouw met hare gehuwde buurvrouw verwisselt, en vraagt: of het jongste kind de oogtandjes reeds heeft gekregen? - of daar, als men den jeugdigen man, van wien het bekend is, dat hij telkens zoogenaamde *blaauwtjes* loopt, hardop vraagt: of hij nu nog niet aan het trouwen denkt? Dergelijke incidenten, en onverwachte, dikwerf zeer benaauwende ongelukken, komen immers al te getrouwelijk voor, als men *menschen ziet:* hoe onbegrijpelijk nuttig is het alsdan, om, gelijk eens de profeet Samuel deed, ook te doen alsof men het niet bemerkt?

Wij kunnen en mogen u, in het voorbijgaan, op dezen veiligheidsmaatregel opmerkzaam maken.

Moeder Mispelboom nam het woord: - dat willen we hopen, mijnheer Pieterse, en gelooven als brave Gereformeerde luî, dat alle menschen, jong en oud, zoo wat ten minste, half en half, gepraedestineerd zijn, om hun bijzonder beroep, hier op Gods lieve wereld, te aanvaarden - hier de koopman, daar de predikant, hier de koning, daar zijn minister, en zoo ieder in zijn soort; elk wat wils, zegt het spreekwoord; 't zou er bedroefd uitzien, als ze al te zamen winkeliers, makelaars, of wederom predikanten wilden worden; - er moet ook onder de menschen verschil zijn, de een hier, de ander daar; en wat denkt mijnheer Pieterse er van, als ieder zijn regte plaats maar weet en vindt, en daar tevreden is, en buurman niet benijdt of plaagt, dan zijn we al een heel end op weg: dàt zullen we wel eens zijn, niet waar?

- Volstrekt niet, hernam de makelaar, en stopte een versche pijp. Volstrekt niet, beste vrouw, ik wilde wel eens, dat iemand, wie het ook zijn mogt, zelfs dominé Steltenhof, mij kon bewijzen, dat ik bij voorbeeld juist gepraedestineerd ben om een makelaar te zijn, of uw brave man een gerenommeerd winkelier; of, hier uw oudste jongen - kijk daar zit hij - om een predikant, en niet ook een kruidenier te worden. Hoe wilt ge dat bewijzen? dat wilde ik wel eens om de aardigheid hooren. Neen, moeder, ik ben er niet voor, om zoo dadelijk de theologie, de praedestinatie, en wat er nog meer is, transsubstantiatie ook al, en zoo al meer, overal bij in te halen; dat zijn, ik mag het immers wel zeggen? praatjes voor de vaak. Ik ben zoo wat heel liberaal op dat punt uitgevallen. Ik heb het nog

nooit ergens aan kunnen merken, dat ik, Pieterse, eigenlijk gepredestineerd ben geweest om makelaar te worden. 't Is zeker, onze Lieve Heer heeft dat zoo gewild, maar is dat nu praedestinatie, waartegen men niets kan doen, of had ik niet, even als Jozef, ook een dominé kunnen worden? Of gelooft geniet, dat we zelven ook de handen in het spel hebben, dat we somtijds (de man kreeg hier, al knipoogende, een leelijken, boosaardigen trek op het gelaat, en keek vrouw Mispelboom met één oog scherp aan) voor onze kinderen allerlei plannetjes maken, en luchtkasteelen bouwen, en vooruitzigten hebben, die eindelijk per slot van rekening misloopen, en waar we gewoonlijk, ook al uit menschelijken hoogmoed, als we zien dat we te kort komen, en dwaas hebben opgeboden, de schuld maar geven aan die - praedestinatie? Wat dunkt u daarvan, of heb ik hier den bal alweêr misgeslagen; nu, moeder, kom maar uit den hoek.

Juist wilde vrouw Mispelboom het punt in quaestie verder toelichten, en gevoelde den steek onder water, toen de getrouwe Klaas aan de kamerdeur tikte, het hoofd even binnen stak en riep: - Baas! baas! daar is dominé Steltenhof met zijne vrouw.

Wij zullen ze binnen laten treden.

(*Vervolg hierna.*)

De censor over behaagzucht.

(Eene redevoering.)

Reeds de ouden verweten aan sommige Wijsgeeren, dat zij boeken schreven, om den roem te leeren verachten, maar dat zij zelve juist daardoor den roem najaagden, omdat zij hun naam plaatsten aan het hoofd van die werken. Als ik aan die wijsgeeren denk dan vrees ik ernstig, dat ik heden avond een gelijksoortig verwijt zal inoogsten. Ik wilde namelijk tot u spreken over de behaagzucht en gevoel nu zeer goed, dat ik al ligt het vermoeden moet opwekken, als had ik zelf gezocht, *u* te behagen, zoo ik dan al voor het overige deze en gene verschijnselen van behaagzucht min of meer scherp mogt hebben afgekeurd. Het is daarom niet ondienstig, indien ik mij deswege met een woord verklaar. De geheele zaak komt hierop neêr, dat ik voorwaar niet gezocht heb u te behagen, en toch aan de andere zijde niets vuriger wensch. Dat komt, dat ik mij bewust ben, in welkeene Maatschappij ik spreek, wel te weten in eene Maatschappij, waarin de hoofdzaak is, niet om te behagen, maar om, zoo mogelijk, eenig nut te stichten. Gij zelve zult beslissen, of ik de waarheid heb gesproken.

Vooreerst: wat *is* behaagzucht? Wanneer ik deze vraag doe, bedoel ik niet zoo zeer, om tot eene definitie van het woord te geraken, want ik geloof, dat van het meisje van 14 jaar af tot den bejaarden ernstigen man toe, die nog belang stelt in de regtstreeksche verkiezingen, ieder een voldoend begrip van de zaak heeft, maar ik druk op het woordje *is* en vraag dus naar het *wezen* der behaagzucht. En die vraag is niet zoo gemakkelijk te beantwoorden. En waarom niet? Omdat behaagzucht uit en door zich zelve geen stellig begrip is. Als ik spreek van moed, van mildheid, van lafhartigheid, van vrekheid, dan heb ik

begrippen, die of iets stellig goeds of iets stellig kwaads aanduiden, die beginselen kunnen zijn, zelfstandig kunnen werken, op een bepaald doel gerigt zijn en waarbij de uitkomst naauwkeurig met doel en beginsel overeenstemt. Moed b.v. zal altijd tot grondslag hebben de juiste schatting van de waarde van al het ondermaansche vergeleken met het hemelsche, tot beginsel opoffering van het toevallige hoe dierbaar ook, tot doel verwerving van het onvergankelijke en tot uitkomst versterking van zedelijke kracht, al is men ook anderzins teleur gesteld. Maar met de behaagzucht gaat die redenering niet op. Alles kan hier grondslag zijn en beginsel en doel en uitkomst, al naarmate die neiging werkzaam is in den brave of slechte, in den krijgs- of in den staatsman, in den jongeling of het meisje, in den koopman of den geleerde.

Ik gis, dat er onder mijne hoorders en ook onder mijne hoorderessen kunnen zijn, die eenigzins hun hart verligt gevoelen, omdat zij mij niet onbarmhartig *iedere* behaagzucht hooren afkeuren. Inderdaad! als zij daardoor gerust gesteld worden, ik herhaal, dat de zucht om te bevallen op zich zelve noch goed is noch kwaad, maar het eerst wordt door de toepassing op andere beginselen en andere bedoelingen. Behaagzucht op zich zelve is het roersel niet van onze daden, maar zij is slechts het middel, om het doel van ons streven te bereiken; zij is ook niet de moeder der daden, zoo als dapperheid dat is of liefde, maar zij wijzigt den vorm van die daden en maakt, dat ze aantrekkelijk worden. Herodias b.v. had harer dochter behaagzucht ingeboezemd, niet *om* te behagen, maar om er bepaalde oogmerken meê te bereiken. Toen dan nu het hoofd van Johannes den Dooper vallen moest, was vrees de grondslag van het bedrijf der booze moeder, wraakzucht haar beginsel, de dood van den boetprediker het doel, het zedelijk bederf van ouders en dochter de uitkomst. Gij ziet, welk een ondergeschikte rol daarbij de behaagzucht vervulde, die alleen middel was, terwijl het meisje zelf geheel lijdelijk bleef.

Ik voorzie hier eene tegenwerping. ‘Zijt gij niet,’ zoo vraagt men welligt, ‘op een dwaalweg, wanneer gij alle zelfstandigheid aan de behaagzucht ontzegt, en haar tot eene vassaal maakt van allerlei goede of slechte beginselen? Ons dunkt, wij kunnen u een sprekend voorbeeld bijbrengen, waarin behaagzucht grondslag, beginsel en doel tevens is en waarin de uitkomst daar volmaakt aan beantwoordt. Wij noemen u de coquette. Bij haar is dan toch wel het besef, dat zij in staat is om te behagen, de grondslag, de zucht zelve om het te doen het beginsel, het doel, om overwinningen te behalen, de uitkomst, dat zij die behaalt en in hare neiging versterkt wordt. Hier is dan ten minste wel zelfstandigheid, hier wel degelijk overeenstemming.’ - Inderdaad, de tegenwerping laat zich hooren; zij verdient allezins wederlegging. En hiertoe moet ik eene geweldige inspanning vergen van mijn zwak geheugen; want in vele jaren heb ik geene coquette gezien. Maar toen ik ze heb waargenomen, waarlijk toen heb ik die zelfstandigheid, die overeenstemming, waarvan gij spreekt, altijd gemist; ik heb integendeel gezien, dat *ook* bij die coquetten de grond van haar streven was de natuurwet, die de vrouw tot den man doet neigen, het beginsel de zucht om een goeden dunk van zich op te wekken, het doel om een tweede *ik* te bezitten. En was ik nu te 's Hage of in de hoofdstad of in de stad der Bisschoppen, ik zou het ronduit vra-

gen, of niet de coquette, die er welligt kon zijn, moest bekennen, dat op den bodem van haar hart het verlangen had gehuisvest, om toch ook een man te hebben, maar dat zij even als bij het pandspel *steeds beter* gewacht had en daarom steeds met hare behaagkunst was blijven speculeren op hoop van den beste te krijgen. Als zij *toch* met het hoofd schudde, zou ik aan de gehuwde vragen: ‘en waarom zijt ge dan eindelijk nog getrouwd?’ en tot de ongehuwde zou ik zeggen: ‘stel uw antwoord nog uit, tot dat ge minder mooi zijt geworden.’ Hier moet ik die vraag onderdrukken: want ik heb in velejaren geene coquette gezien.

Het zal aan mij liggen, M.H. wanneer wij nog niet veel in het begrip van het wezen der behaagzucht gevorderd zijn, maar zooveel, dunkt mij, is ons toch wèl gebleken, dat zij niet op eene lijn kan gesteld worden, 't zij met deugden, 't zij met ondeugden, maar dat zij slechts eene neiging is, die zich openbaart in den vorm van ons doen en laten. Zij sluit zich aan iedere deugd of ondeugd aan, zoo evenwel, dat er de eerste ineen beminnelijk licht door gesteld wordt, terwijl zij de laatste in de schaduw plaatst of zelfs haar iets meêdeelt van den glans der deugd. Wat Plato beweert van de *drift*, dat wil zeggen van dat beginsel in den mensch, dat hem tot werkzaamheid aanspoort, dat deze eerst dan een zegen of een geesel wordt, naarmate zij zich schaart aan de zijde van de *Rede* of van de *Hartstogten*, datzelfde zouden wij kunnen beweren van de behaagzucht. Wij zouden kunnen zeggen: zij is eene neiging den mensch ingeplant, om hem tot een hefboom te strekken, niet slechts om zijne eigene werkzaamheid, maar ook om de belangstelling van andere menschen en wel met een bepaald doel, in eene bepaalde rigting in beweging te brengen en van dat doel hangt het af, of zij een zegen zal zijn of een geesel voor de menschheid. Wie nog volhoudt, dat de behaagzucht iets zelfstandigs kan zijn, dien zij toegegeven, dat zij soms al het uiterlijke er van heeft, maar tevens opgemerkt, dat op haar, naarmate zij het meer is, des te meer in vollen nadruk toepasselijk is het zeggen van Salomo: ‘IJdelheid der IJdelheden, alles IJdelheid.’

Het komt mij voor, dat ik al weder eenigzins moet gerezen zijn in de schatting vooral van mijne hoorderessen. Toen zij het eerst mijn onderwerp hoorden, hebben zij welligt gemeend, eene eenzijdige boetpredikatie te zullen hooren op die behaagzucht, die zich wel eens openbaart in houding, kleeding, spraak en gebaren van de schoone sekse en zij hebben misschien besloten, meer dan ooit ernstig voor zich te zien; doch dat behoeft niet meer, nadat ik eerst gezegd heb, dat er ook eene loffelijke behaagzucht was en nu vervolgens, dat zij zoo algemeen is. Indien ik dus al, om de volledigheid van mijn onderwerp, met een woord zal moeten gewagen van de dochters van Eva, zij gevoelen reeds, dat ik de zonen van Adam niet sparen zal.

Inderdaad, de behaagzucht is algemeen. Het is van vele dieren bekend, niet alleen dat zij zichzelve behagen, maar dat zij ook aan menschen welbehagen zoeken in te boezemen en dat zoowel door eigen schoonheid als door den opschik, dien zij ontvingen, en niet slechts door uiterlijk schoon, maar ook door zekere verrigtingen, die bijna een zedelijken grondslag schijnen te hebben; en wat de menschen aangaat, wie weet niet dat van den Koning, die kwistig is met zijne kushandjes, tot den bedelaar, die *uw* geluk tegenover *zijn* ellende stelt, nie-

mand geheel van die neiging is ontbloot Maar gelijk de jagthond minder geschikt is om te liefkozen dan het schoothondje en de ezel minder dan de jagthond, zoo ziet men ook onder de menschenkinderen, bij gelijke zucht om te behagen, den eenen naar wensch slagen, den anderen meer en meer het welbehagen van anderen verliezen. Het is daarom gansch geen onverschillige zaak, aan zijne behaagzucht eene verstandige leiding te geven en zichzelven telkens af te vragen 1°. wie men is en wat men kan, 2°. wat men wil, 3°. wie zij zijn, aan wie men wil behagen en hoe men zijne wenschen met hunne persoonlijkheid in verband moet brengen.

En nu M.H! hebt gij mij door uwe geduldige oplettendheid juist genoeg behaagd, om mij tot het besluit te brengen, van niet verder te philosopheren. Inderdaad, reeds lang genoeg hebben wij in het afgetrokkene geredeneerd en hoog tijd wordt het, dat de behaagzucht zelve in het leven trede. Welligt kunnen wij toch, bij onze meer practische beschouwing, eenig nut hebben van hetgeen wij tot dus ver opmerkten. Voor het overige zult gij mij ten goede houden, indien ik eerst de min prijsselijke of liever de laakbare behaagzucht ten tooneele voere en vervolgens u trachte te schetsen, hoe eigenlijk die neiging behoort te werken, zal zij wezenlijk goedkeuring verdienen.

Ons onderwerp brengt dus mede, dat wij eerst het zwarte boekje opendoen van het zwakke menschelijke geslacht. Ik geloof in de eerste plaats, dat, hetgeen daarin vele bladzijden bezoedeld heeft, de overdreven hoogschatting is van al wat de wereld oplevert en niet het minst van onze eigen persoon; met andere woorden, ik geloof, dat de behaagzucht maar al te dikwijls haren grond vindt in zelfbehagen en in egoïsmus, en ingewikkeld in geringschatting van anderen. Is het niet waar, de mensch kent toch geen beter vriend dan zichzelven; zichzelven bemint hij wel het innigst: en nu weet hij wel, dat pracht van kleeding en een overvloedige disch vergankelijk zijn; dat eere bij menschen slechts klatergoud, goud en zilver slechts slijk is, maar nu dan toch eens die zaken ten beste gegeven zijn, wil hij er wel zijn deel van hebben, en, want in den grond is de mensch geen communist, zooveel mogelijk, een groot deel ook. Maar nu moet hij zich nog de vraag beantwoorden: welk deel komt mij toe? en zoo doende komt hij tot eene vergelijking van zichzelven met alle anderen. Op dit punt nu is het verwonderlijk, welk een bekwaamheid de mensch ten toon spreidt. Zóó weet hij de verdiensten van anderen in de schaduw, zijn eigen in het licht te stellen, zóó de gebreken van anderen uit te meten en zijn eigen weg te cijferen, dat hij, bij slot van rekening, de beste van allen is en hem dus het deel van den leeuw toekomt. Jammer dat hij in het verkrijgen hiervan stuit op den eigenwaan van zijne naasten, die niet zoo gereed zijn, om hunne minderheid te erkennen en om alleen op hem te staren. Om hen daartoe zooveel mogelijk te bewegen, moet hij zijne hulptroepen laten aanrukken en onder deze kent hij geene beter dan de behaagzucht. Maar gelijk er in den handel groothandelaars zijn en grossiers en slijters, zoo is het ook met hen, die in de behaagzucht speculeren. De slijters daarin b.v. zoeken lid van den stedelijken raad, de grossiers van de Provinciale, de groothandelaars van de Staten-Generaal te worden: nog meer, gelijk de koopman zelf wat *geeft*, maar *meer* ontvangt, zoo is het met onzen spe-

culant, die *iets* geeft, om, althans in zijn oog, *meer* terug te ontvangen, met dit onderscheid, echter, dat de eerste u waar geeft voor geld, de tweede beloften voor uwe stem. Ik treed hier niet in bijzonderheden over het kameleonachtige, dat de egoïst moet aannemen in het najagen van volksgunst; want wij moeten nog andere punten behandelen en ik mag niet in herhalingen vervallen; maar ik meen nu reeds te moeten vragen, of men niet even goed van eene coalitie van behaagzucht en egoïsmus zou kunnen spreken, als men spreekt van eene coalitie van ultramontanen en ultraliberalen?

In de tweede plaats moeten wij het oog slaan op het dichterlijke van de behaagzucht, in zoo ver zij hem, die er meê manoeuvreert, wel niet in zijn eigen oog, want zoo ver gaat haar dichterlijk vermogen in den regel niet, maar toch in het oog van anderen, tot een ideaal moet maken van alle Christelijke deugd. Inderdaad, dat vermogen grenst aan het wonderdadige, het is, ik zeg niet bij het goochelen, maar bij het tooveren is het af. Het komt, met korte woorden gezegd, daarop neêr, dat iemand niet alleen zijne goede hoedanigheden in het licht van engelendeugd weet te plaatsen, maar dat hij over zijne ondeugden een sluijer weet te werpen en wat het sterkst, het meest dichterlijk is, daaraan het voorkomen van volmaaktheden weet te geven. Stel eens, dat men iemand, die ons in den weg is, op zijde wil schuiven: dat is om nu ook eens een germanisme te gebruiken, eene moeijelijke opgaaf, niet waar? Maar terwijl ons hart vervuld is van egoïstische afgunst, spreekt men tot het volk over zijn belang, zijn waar belang, en haalt voorts medelijdend de schouders op. Dat is poëzij M.H! en ge doet ei wonderen meê niet minder groot dan in de oudheid Orpheus of Amphion. Neem iemand, die *f* 2,000 inkomen heeft en stel, dat hij er vier verteert. Zegt gij, dat dit prozaïsch is? Ik beweer, dat het bij uitstek dichterlijk kan worden. Zoo iemand kan voor *f* 150 's jaars als hij, wat stellig gebeuren moet, bankroet gaat, in algemeen beklag komen en stille hoogachting en bewondering opwekken. Hoe dat? Wel, hij wordt voor *f* 100 lid van 20 of 30 vijfen drieguldens weldadige genootschappen en strooit nog *f* 50 zoo om zich heen, dat ieder het ziet. Oude laarzen, een half versleten rok of pantalon doen daar ook een heerlijk effect. Nu bemerkt gij, dat hij nog *f* 1850 voor zich zelven houdt en dat, als hij tot de maanbewoners gaat behooren, de geheele wereld den mond vol zal hebben van 's mans spoorlooze, en dit voegt men er zacht berispend bij, van zijne eigenlijk onverstandige liefdadigheid. Is dat geen poëzij? Vivent les gens d'esprit. Ik onthoud mij van verdere voorbeelden en voeg er alleen nog bij, dat iemand, die met de behaagzucht een verbond aangaat, gewoonlijk een inventaris opmaakt van zijne deugden en gebreken en dan verder met haar behulp, in de omgekeerde rede handelt van Aristides, die liever goed wilde zijn dan schijnen. Wil nu iemand die poëzij voor huichelarij verklaren, we vinden het wel wat lomp, maar we zullen niet zeggen, dat hij ongelijk heeft.

Is er welligt iemand, die die poëzij, waardoor men zich aanmatigt, wat men niet heeft, tant soit peu egoïst vindt, welaan wij brengen eene andere coalitie ter baan, waarin de behaagzucht eene der hooge contracterende partijen is, en waarin zij inderdaad ten hoogste edelmoedig met ware zelfverloochening, aan een ander of in grooter mate toekent, wat hij goeds mag hebben of zelfs hem

deugden toekent, die hij geheel niet heeft. Van edelmoedigheid gesproken, de edelmoedigheid vordert te erkennen, dat in die soort van behaagzucht de dames verder gevorderd zijn dan de he eren. Wij herinneren ons er voor een aantal jaren ontmoet te hebben, die bekend stonden als goede huishoudsters en die juist deze deugd in eene vriendin roemden, die er den naam anders niet van had, omdat zij eene specialiteit was in schildpadsoep; die bekend stonden om haar goeden smaak in kleeding en die aan hare bekenden verzekerde, dat zij met het saizoen slechts van haar het sein had afgewacht, om zich aan hare wetgeving te onderwerpen. Gelukkig de redenaar, gelukkig de dichter, die in eene ingestudeerde improvisatie steken bleef, gelukkig de toonkunstenaar, wiens obligaat mislukte, de polkadanser, die den grond met zijn ligchaam mat, die zulke dames tot beoordeelaars heeft. Zij plooijen den mond zoo liefj es, zij lispelen uwen lof zoo zachtjes, zij staren u met zoo veel innemende goedheid aan, in een woord, zij zijn zoo onbeschaamd, ik wil zeggen zoodanig meesteres van hare zaak, dat ge aan uwe eigen voortreffelijkheid begint te gelooven en bijna zoudt vergeten, al dien lof kontant te betalen. Zie, dat is dan toch de edelmoedigheid ten top! En nu zou het waarlijk zeer ongalant zijn, het woord *vleijerij* uit te spreken, door te zeggen: dat is behaagzucht met de vleijerij in verbond; het zou niet galant zijn te vragen: welk oogmerk kan zulk een vrouw hebben om zoo ongevergd u te doen blozen; ongemanierd zou het zijn een blik in het hart der schoone te willen werpen, als zij den man tot het voorwerp harer lofverheffing maakt: niets van dat alles, hier inderdaad is dichterlijke edelmoedigheid.

Wij zouden M.H.! nog zeer lang op denzelfden voet kunnen voortgaan, maar wij leveren slechts eene schets in ruwe omtrekken; want het onderwerp is *te* rijk voor eene enkele leesbeurt. Daarenboven is het eene kiesche zaak, over behaagzucht te spreken en 't zal u, hoop ik, reeds duidelijk gebleken zijn, dat zij gereedelijk iedere ondeugd huwt en daarom eene der gevaarlijkste neigingen is, in het hart der menschen geplant. Op twee punten willen we toch nog elkaâr opmerkzaam maken, voor wij de zaak uit een ander oogpunt bezien: 1° daarop, dat de mensch ligtelijk door die neiging met zich zelven in strijd komt, 2° dat hij zich, door er aan toe te geven, allerlei teleurstellingen bereidt.

Stel eens eene schoone deugdzame vrouw, maar die het zwak heeft van ieder te willen behagen, niet door hare deugd, maar door hare schoonheid: denkt gij niet, dat zij op dien weg met hare deugd in moeijelijken strijd kan geraken? Stel een opregt geloovig Christenleeraar, die aan een ieder diets wil maken, van welke kleur hij ook zij, dat ze eigenlijk niet zoo ver van elkander staan; denkt ge niet dat hij met zijn eigen geloof in de war zal raken en ten laatste zelf niet meer zal weten, wat hij gelooft? De behaagzucht is uit haren aard grenzenloos, want zij bepaalt zich niet tot een enkel mensch in een enkel punt op een enkelen dag maar zij strekt zich uit over ontelbare menschen in ontelbare zaken en over jaar en dag. Welk een pijniging, te gevoelen, dat ge sympathiseert met iemand over het veefonds en het niet doet over de grietslui, dat ge in zijn oog orthodox zijt omtrent de income-taxe, maar dat ge een ketter zijt in het stuk van onderwijs en dan daarbij de kwelling te hebben, dat men het welbehagen zal verliezen van

A.B.C.D. ja van hot geheele alphabet, als ge niet in alles pur sang zijt zooals al die heeren van 't alphabet? 't Is waar, men kan het ver brengen in de kunst van plooijen, maar ik vraag het, zal eene vrouw, zal een man, die niet geheel liet gevoel van hunne waardigheid hebben verloren, zullen zij niet zichzelve verfoeijen aan den avond van dien dag waarop zij jagt hebben gemaakt op menschengunst? Of moeten zij zich niet het verwijt doen, dat zij te onregt onzen Lantinga, of Bamberg toejuichen, daar zij oneindig beter allerlei rollen kunnen vervullen.

En dan de teleurstellingen! Wel, die moeten bitter zijn! Stel, dat iemand overwinning op overwinning behaalt, dat zijne zucht om te behagen aller harten wint, aller tongen stemt tot zijnen lof: denkt gij, dat zijne zelfvoldoening ook maar ten halve beantwoordt aan zijne verwachting. Want o! die zegepraal is zoo duur gekocht, gekocht voor de rust van uw leven, voor de zelfstandigheid van uw karakter, onder het worstelen tegen den nijd en de wangunst van honderden. En die gunst van menschen is geen onvervreemdbaar goed, dat eene levenslange lijfrente afwerpt, neen ge moet er u in het bezit van handhaven door allerlei kunstmiddelen, die misschien op den duur geen proef houden: want die gunst, ze is gelijk aan het stuifzand in de woestijn: waar ge straks een berg zaagt, daar ontstaat eerlang een afgrond; ik zeg dat ze gelijk is aan den rijkdom van hem, die grond bezit buiten de dammen opgeworpen tegen den rivierstroom of tegen de zee: de stroom verlegt zich en terwijl ge uw buurman dagelijks ten uwen koste rijker ziet worden, verkeeren uwe bloeijende akkers in zoovele plaatsen, die men gelooft zonder loods niet voorbij te kunnen gaan. En dat is nog maar half lijden, Het kan ook zijn, dat juist dat, waardoor ge behaagd hebt, een voorwerp van mishagen wordt, het kan ook zijn, door een enkele misgreep kan het zijn, dat gij, die een voorwerp waart van genegenheid, tot eene aanfluiting wordt ook voor uwe toejuichers, hoe zal u *dat* smaken, als ge soms uw levensgeluk hadt gebouwd op de zegepralen uwer behaagzucht, en als ge soms gevoelt, terwijl u de grond onder de voeten wegzinkt, dat Se daarenboven in een afgrond stort? En nu hebben wij nog niet eens van het geval gesproken, dat uwe behaagzucht van den aanvang af schipbreuk lijdt, dat ge te vergeefs handjes uitgestoken, vriendelijke woordjes gesproken hebt, dat ge te vergeefs alle onbehagelijke duivels, die in u woonden, huisarrest hebt gegeven, te vergeefs weldaden uitgestrooid, winsten gederfd, moeijelijke diensten bewezen hebt; of als ge vrouw zijt, dat ge te vergeefs gelonkt en handjes gedrukt of kerk en concert bezocht hebt, te vergeefs u beneden ieder gesteld, te vergeefs in eigen oog u vernederd hebt, want dat van al uw tobben dit slechts het resultaat is, dat ieder u uitlacht en dat ge slechts behaagt door uwe behaagzucht. M.H! ik herinner mij een plaatje van Holbein in den *Lof der Zotheid* van Erasinus, waarin iemand voorkomt, metzichzelven ingenomen, die in den spiegel ziet, maar in dien spiegel een beeld ontwaart, dat eene lange tong naar hem uitsteekt: wat dunkt u, moet het iemand, die bij al zijn pogen, om te behagen toch niet slaagt, moet het zoo iemand niet te moede zijn, of hij overal in den spiegel van Holbein ziet.

Maar M.H! merkt op, dat ik het blaadje omkeer en laat ons wegdoen de

plooijen, die er welligt onze beschouwing tot nu toe opbragt. Wij gaan nu verder spreken over de *loffelijke* behaagzucht en willen vooraf de toonkunstenaars verzocht hebben, ons daarvoor door hunne streelende muzijk voor te bereiden.

Herinnert gij u nog M.H! wat wij straks met een enkel woord zeiden over de Platonische *drift* d.i. over dien innerlijken aandrang, die den mensch tot handelen aan moet sporen en zonder welken *of* de *Rede* geene heerschappij kan voeren, *of* de hartstogten blijven slapen? Wel nu, in die verhouding acht ik de behaagzucht te staan zoowel tot de deugd als de ondeugd. Het woord *zucht* zelf geeft een *trek*, eene *drift* te kennen en die drift strekt zich uit, om te behagen. Waardoor? Wel, door het geheel van zijne persoonlijkheid, hetzij men het goede, hetzij men het kwade voorhebbe. Maar gij gevoelt het ook zelve, dat, kwam de behaagzucht niet in het spel, de ondeugd haren bevalligen sluijer zou missen zoowel als de deugd haren glans. Terwijl de ondeugd zonder hare werking in een hatelijk licht zou voorkomen en door hare naaktheid afgrijzen zou baren, zou de deugd hare beminnelijkheid verliezen en weinig aanhangers vinden, die haar om haar zelve zochten. Verbeeldt u aan de eene zijde een bordeel in den vroegen morgen of eene speeltafel of een kroeg ontdaan van glansrijk licht en de gevleeschde daemonen in hunne volle ellende, wie walgt er niet van? Maar verbeeldt u aan de andere zijde eene vrouw, die met een koud hart alles verrigt, wat zij oordeelt haar pligt te zijn, of eenen formulierknecht, die zich aan de doode letter houdt, dien men niets te verwijten, in wien men niets te prijzen heeft. Voelt ge u tot zulk een vrouw, tot zulk een man aangetrokken. Neen voorwaar, wie slagen wil,'t zij in 't kwade, 't zij in 't goede, behaagzucht moet hem bezielen, de kunst van behagen zijn eigendom zijn. En merkt ge nu M.H! hoe belangrijk onze stof is, hoe het van het uiterste gewigt is, aan onze behaagzucht eene goede rigting te geven? Jammer dat wij ons slechts tot eenige hoofdpunten moeten bepalen.

Wilt ge in één woord weten, welke prikkel aan de behaagzucht moet ontrukt, welke er aan moet gegeven worden? Vervang den prikkel van het egoïsme door den prikkel der liefde en het vraagstuk is opgelost, de vloek in zegen verkeerd. Wil men waarlijk behagen, men zoeke niet zijn eigen, maar het belang van anderen, niet *zijnen* lof, *zijne* grootheid, maar de verbetering en het geluk van den naaste. Bestuurt zelfzucht u, vroeg of laat beloopt ge schipbreuk en uw levensgeluk gaat welligt te gronde; bestuurt liefde u, uwe pogingen kunnen schipbreuk lijden, maar gij zelf staat vast als de rots in het hart der woedende zee. Daarvoor dus in de eerste plaats gezorgd, dat niemand u ooit kunne verwijten, dat ge u zelven gezocht, dat ge uw eigen voordeel hebt beoogd: in tegendeel veeleer, dat ge kunt bewijzen, dat gij zelf benadeeld zijt, dat een ander gebaat werd. Gij ziet, dat zulk een behaagzucht moeder is van zelfverloochening.

'Maar' zegt iemand, 'ik verlang die loffelijke behaagzucht, die gij ons aanbeveelt, in werking te zien: oppervlakkig schijnt zij mij niet zeer behagelijk toe.' Moet ik daar in ernst of boertend op antwoorden? Laat ons zien! Welaan, als ge met obstructies gekweld zijt en des morgens wakker wordt met den satan van malaise in u, strijd dan tegen dien

boozen geest en zorg, dat ge met een effen gelaat aan de ontbijttafel verschijnt en dat ge voor al uw huisgenooten een vriendelijk woord over hebt, en met eenige stichting wat nuttigs kunt lezen. Als uw oppasser u op twee linksche laarzen laat loopen, of uwe meid een spiegel breekt, zorg dat ge uwe ziel in lijdzaamheid bezit en dat zij meer verdriet hebben, dan gij zelf. 't Kon ook zijn, dat ge een redevoering op 't Nut moest aanhooren, die u razend verveelde: Waarom niet een goed gelaat getoond, als ge wist dat de man het goed meende? Inderdaad! de behaagzucht is met echte humaniteit in verbond.

Doch wilt ge een ernstiger antwoord op de vraag, om de behaagzucht in werking te zien, welaan M.H. en vooral gij mijne hoorderessen scheept u met mij in op die grenzenlooze zee, waar gij ten volle aan uwe drift kunt bot vieren. Ja, geëerde vrouw! gij moogt u zonder beperking daaraan toegeven, omdat dit uw *eigen* terrein is, omdat ge hier eerst regt aan uwe bestemming kunt voldoen. Maar gij vooral moet het egoïsme laten varen, omdat gij meer dan de man tot zelfverloochening geroepen schijnt. Welk gebruik gij nu van uwe schoonheid of andere uiterlijke gaven bij uwe zucht om te behagen kunt maken, dat beslisse uw kiesch gevoel; maar ik zal u zeggen, welke veroveringen gij maken kunt. Wilt ge uwen zuigeling in de wieg behagen, waak zelve daar bij en onderhoud of sterk, bij matige levenswijs, uwe ziels- en ligchaamskracht: misschien kweekt gij van uw kind een gezond mensch, in wien geene ziekelijkheid alle geestkracht verlamt. Wilt ge uwe kinderen behagen, blijf altijd u zelve gelijk en toon, zonder gemaaktheid, dat de deugd u gelukkig maakt, al zijt ge niet prachtig uitgedost, of al wordt ge ook niet in uw prachtige woning door een tal van dienstboden op uw gedachten bediend. Wilt ge uw man behagen, zindelijkheid siere u en al wat u omgeeft, en uw effen gelaat drage geen spoor van ontevredenheid over uwe baker of naaister of keukenprinses. En dit is nog maar de inleiding, dit nog maar de kleine mysterien. Wilt gij in de groote worden ingewijd, wat ik u bidden mag, breidt dan uwen gezigtskring nog wat verder uit. Soms hebt gij met pligtverzakende dienstboden te doen of met eene ijdele dochter of een ondankbaren zoon of werd u een stugge echtgenoot beschoren. Die allen moet gij tot het goede terugvoeren, die allen zijn de stof van uwe veroveringen, en die veroveringen zijn niet dezulke, die men ergens in de kerk of op een bal behaalt, of die ons onze vriendinnen misgunnen maar dezulke, waarover de engelen in den hemel zich verblijden. Hoe gij dat aanlegt? Hoe zal *ik* u dat zeggen, die niet eens weet, hoe ge eigenlijk uwe veel gemakkelijker veroveringen behaalt? Maar vast geloof ik, dat eene vrouw door liefde bezield en door ootmoed on zelfverloochening gesterkt, wonderen vermag te doen. Wilt ge dus op dergelijke veroveringen jagt maken, stel u gedurig die vragen voor, die ik straks noemde: 1°. Wie gij zelve zijt en wat gij kunt; 2°. wat gij wilt; 3°. wie *zij* zijn, aan wie gij in hun eigen belang zoekt te behagen; want voorwaar het is geenegemakkelijke taak, die ge op u neemt en menigeen zou met de beste bedoelingen, door ik weet niet welke onbehendigheid, schipbreuk lijden.

Doch niet alleen voor de vrouw, voor ieder, wie hij ook zij, is op deze wijze een ruim veld van behaagzucht geopend, waarop hij welligt teleurstellingen kan ontmoeten, maar waarop hij gerust zijnen

weg vervolgen mag. Neem den onderwijzer. Zult gij hem ten kwade duiden, indien hij zich behagelijk zoekt te maken bij zijne leerlingen, niet door kunstgrepen of laffe toegevendheid, maar door billijkheid, regtvaardigheid, opgeruimdheid, afdalend tot hunnen leeftijd? Hoe zal hij anders hunne geestdrift voor de wetenschap, hoe anders hunne liefde ontvlammen voor de deugd? En waarom zouden wij den geneesheer niet vergunnen, zijn best te doen, om zijnen zieken te behagen, niet door kwakzalversstreken van welken aard ook, maar hij ook door zelfverloochening, zelfbeheersching, stiptheid, bescheidenheid, voorzigtigheid en opregtheid. Of weet hij niet dat de kranke zich gaarne eenigzins met ligchaam en ziel aan hem overgeeft? En dan de regtsgeleerde? Zou die niet op den duur verwonderlijk behagen, als hij zich ten aanzien van belang op het standpunt van zijn cliënt plaatste en ten aanzien van den hartstogt zich op zijn eigen hield? En de godsdienstleraar? Hoe! zegt gij, moet ook die zoeken te behagen? Waarlijk M.H. ik geloof, dat zijne behaagzucht het hoogste toppunt van objectieviteit moet bereiken, met andere woorden, ik geloof, dat hij niet zich zelven maar alleen zijn grooten Meester moet trachten behagelijk te maken, zich getroostende, om des noods met Hem smaadheid te dragen: ik geloof, dat hij bij uitstek geroepen is, om het beeld der echte humaniteit uit te drukken, dat naar het goddelijke streeft. Wordt dat *niet* begrepen, wat zal men doen?

Ik zou nog van vele anderen kunnen spreken M.H! maar ik ben van meening, dat ieder, in welken stand ook, reeds genoegzaam toetsen kan, waardoor hij zal behagen en welk onderscheid er is tusschen *die* verwerpelijke en *deze* loffelijke behaagzucht. Inderdaad! dat onderscheid is groot! *Daar* is alles klein, bekrompen, laag in één woord, ons kostlijkhart niet waard, *hier* alles grootsch en ruim en verheven en met hooger roeping in verband. *Daar* zoekt men zichzelven om een nietig voordeel, eene vergankelijke eer, eene vlugtige vergoding; hier zoekt men slechts den naaste, des noods tot eigen schade met opoffering van eer tegen den prijs van verguizing. Daar speelt men grof spel, bereidt men zich de bitterste teleurstelling, offert men tot zijne zelfstandigheid op; hier kan alleen de naaste verliezen, hier vernedert ten minste teleurstelling niet, hier wint ge steeds in zedelijke kracht. Is het twijfelachtig, welke van beide te verkiezen valt.

Maar hoe nu dat egoïsmusgedood, hoe ons hart door die liefde bezield? Toehoorders! wij moeten nog eenen trap hooger opklimmen, om die vraag naar eisch te beantwoorden. Er is ééne behaagzucht, die met mishagen in ons zelven aanvangt. Wanneer de mensch zich stelt voor den oneindigen Oorsprong van zijn leven, zoo als wij Hem hebben leeren kennen; wanneer hij zich Hem denkt in den glans van al Zijn volmaaktheden, in den gloed van al Zijne liefde; wanneer hij vervolgens neêrdaalt in zijn eigen hart en waarneemt, welke driften daarin woelen, welke zonden er in wonen; wanneer hij daar met onverbiddelijke gestrengheid zijne beginselen toetst, zijne bedoelingen gadeslaat en niets volkomen reins in zich bevindt, ik vraag het u, welke zal de slotsom zijn van zijn onderzoek? Gelooft gij, dat men over zich zelven voldaan zal zijn; gelooft gij, dat men maar één oogenblik kan meenen, met den Oorsprong van zijn leven als met zijn gelijke te kunnen verkeeren. Wat dunkt u? Zullen wij niet tot het besef komen, dat, zoo God al met

genadig welbehagen ons pogen aanziet, wij voor ons het wel nimmer verder zullen brengen, dan dat we *minder* mishagen hebben in ons zelven? Maar dit is niet alles. Als we zóó ons zelven hebben leeren kennen, zullen we ons wel langer als zulke gewigtige wezens aanmerken, dat het ons zou toekomen, de hulde van onze medemenschen te ontvangen? en ja, ook dit nog, zullen we die hulde van hen, die onze zwakke broeders of zusters zijn, wel zoo veel waardig achten, om met het najagen er van onzen kostelijken tijd te verbeuzelen? Ziedaar, dunkt mij, het egoïsme gedood. En hoe de liefde gewekt? Ik geloof, dat we op weg zijn, om anderen lief te hebben, als we ons zelven, ik zeg niet haten, maar mishagen; ik geloof, dat we gereed zijn, om ieder ander voortreffelijker te achten dan ons zelven, als we ons eigen hart zoo onrein hebben bevonden; dat wij gereed zijn, om anderer gebreken met verschooning te beoordeelen, als wij gevoelen, die zelve zoo zeer te behoeven; om aan den broeder eene reddende hand, een vriendelijken raad te bieden, als wij gevoelen zelve zoo vaak op het punt te zijn, van in een afgrond te zinken, in een woord, ik geloof, dat hij het verst in de loffelijke behaagzucht zal gevorderd zijn, die het meeste zal gezocht hebben, Gode te behagen en die daarmeê zal begonnen zijn.

En hiermede M.H.! meen ik van mijn onderwerp te moeten afstappen. Leed zou het mij doen, indien de wijze van behandeling eenige teleurstelling had gebaard, indien men b.v. gewenscht had, dat ik u had bezig gehouden met de coquette of met den hoveling of met den adspirant naar ik weet niet welke betrekkingen. Ik erken, men zou daar amusante tooneelen van hebben kunnen schetsen, maar ik twijfel, of wij eenig belangrijk resultaat zouden hebben verkregen, ik geloof, dat wij als de geneesheer, die, wanneer hij eene ziekte niet kent, haar symptomatisch behandelt, zoo ook alleen naar de verschijnselen zouden zijn te werk gegaan, zonder tot het wezen der zaak door te dringen. Nu, het is waar, zijn wij niet veel gevorderd, maar wij hebben toch welligt eenige weinige gezonde begrippen opgedaan. Behaagzucht, hebben wij gezegd is niets stelligs, noch goed noch kwaad op zich zelve, maar is eene drift, die of het een of het ander kan worden. Zij is een uitvloeisel van het algemeene beginsel van liefde, maar gelijk niets meer verbastert, niets meer van natuur ontaarden kan dan liefde, zoo sluit zich de behaagzucht aan allerlei afschuwelijke ondeugden aan, wanneer liefde ontaard is in eigenliefde en zelfzucht, en daar zij dan natuurlijk op het vergankelijke gerigt is, maakt zij den mensch verachtelijk en bereidt hem grievende teleurstellingen. Waar liefde zuiver is hebben wij verder gezegd, daar sluit behaagzucht zich aan, aan al wat loffelijk is en welluidt en begint met zich zelve te vergeten. Zij zoekt niet te behagen, om zich zelven te dienen maar om anderen tot het goede te brengen. Eindelijk zal zij daartoe in staat zijn, dan moet de mensch beginnen zich zelven te mishagen, wanneer hij zich plaatst tegen over den Oorsprong zijns levens. Ik geloof M.H.! dat als wij deze weinige denkbeelden voor het formulier onzer behaagzucht mogten aannemen, wij ons voor het vervolg veel onnoodige moeite zouden besparen en dat gij het mij niet euvel zoudt duiden, dat ik de stof tot deze redevoering geput had uit de waarneming niet van anderen maar van mij zelven.

Curiositeiten van verschillenden aard, opgedragen aan de lezers van den Tijdspiegel.

I. Het Godsrijk te Urk, of de afgescheidene gemeente op het eiland in de Zuiderzee.

Men heeft opgemerkt, dat de Insulanen, of de bewoners der eilanden, eene zekere eigenaardige zelfstandige kracht ontwikkelen, eene grootere veerkracht, in vergelijking met de bewoners van het vaste land, welligt ontstaan door de afsluiting waarmede de Oceaan hen begunstigt, en waardoor ze meer algemeen een *esprit de corps* verkrijgen, eene zekere fierheid en nationale hooggevoeligheid. Hoe sterk dit verschijnsel bij onze overzeesche buren, de Britten, aanwezig is, behoeft men niet te verzekeren, ieder weet en ziet dat. - Regeert het oude Albion niet, als uit de verte, met magnetische kracht, in Hindostan? en is het niet merkwaardig als we, op verkleinde schaal, bij *onze* Insulanen, in de Zuiderzee, eene dergelijke krachtige ontwikkeling, niet van staatkundigen, maar van godsdienstigen aard, terugvinden? Men hoore nu en oordeele, en stemme het ons toe, dat het eiland Urk op groote en zeer groote voorregten mag bogen, die wij en velen met ons, tot onze verbazing, eerst in deze dagen, gedurende de maand Februarij, hebben kunnen ontdekken. - Te Urk bestaat werkelijk het Godsrijk: wie dus vermeent, dat dit rijk nog niet gekomen is, nog steeds in on volledigen vorm, in gebrekkige, menschelijke ontwikkeling bestaat, - wie nog bidt, in den toekomenden tijd: 'Onze Vader, Uw rijk kome!' hij schepe zich in naar Urk, en bezoeke dáár de afgescheidene gemeente. - De getrouwe en brave Haarlemmer Courant van den 17^{den} Februarij dezes jaars, ook van den 25sten, heeft ons, in eene kostelijke advertentie, die ontdekking aangaande het Godsrijk op aarde medegedeeld, - daar hebben we gelezen: *Kerk - Urk*: eerst de bekendmaking dat de Afgescheidene gemeente aldaar groote vorderingen had gemaakt, maar, helaas! zoo als dit meer gaat, ook om *deze* reden, groote *geldelijke* behoefte heeft (het eene vloeit voort uit het andere) - vervolgens luidt de advertentie eindelijk aldus:

'De Gemeente is zelf niet in staat de kosten voor een behoorlijk gebouw op te brengen. - Het is daarom, dat wij, met opzien tot Hem die alle harten in zijne hand heeft, een beroep doen op allen, die in de bevordering van het *Godsrijk* OF *van de Gereformeerde godsdienst*, en het daaraan verbonden heil hunner medemenschen belang stellen,' enz. enz.

(*was geteekend*)

(de Kerkeraad der Christ. Afgescheidene Gemeente te Urk)

J. NENTJES, *V.D.M.*

Uit deze belangrijke mededeeling bespeuren wij, tot onze vreugde, dat de Gereformeerde godsdienst der Afgescheidenen, zoo als die te Urk en elders in den lande bestaat, volmaakt eensluidend, of beter, eenzelvig is met het Godsrijk, en dat daar alzoo de verwerkelijking is

gevonden van den vurigen wensch, waarnaar gedurende 18 eeuwen duizenden hebben gesmacht. - Uitverkoren, volzalig eiland Urk! wij begroeten u met diepen eerbied, en hopen nu, dat de kerk voor het Gereformeerde Godsrijk te Urk zeer spoedig uit de blaauwe golven moge verrijzen, en het hart van allen worde bewogen en geopend, om het nieuwe Sion, midden in de Zuiderzee, in den eigenlijken, *letterlijken* zin, 'het hoofd boven water' te doen houden. - Wij voor ons kunnen intusschen niet begrijpen, waarom de broeders der gewone, alledaagsch - Gereformeerde gemeente, zich niet ten spoedigste in het Gereformeerde Godsrijk laten opnemen, - en waarom zij hun kerkgebouw niet dadelijk hebben aangeboden om de Sionieten op te nemen, - zoo iets is zeer ongeoorloofd, tenzij men aanneme, dat de gewone - Hervormde broeders op het eiland *niet* overtuigd waren, dat het Godsrijk *werkelijk* onder de Afgescheidene broeders ware gekomen, en uit den hemel juist op het eiland - Urk - nedergedaald. - Welligt dat er meerderen zijn, die het aanwezen van Gods rijk, naar Christus' woord en geest, evenmin te Urk als bij andere Afgescheidene gemeenten vinden, en die dus de stoute, krachtige, fiere heldentaal van den Urkschen kerkeraad met groote verbazing hebben gelezen; - maar lieve beste mensch! al zijt ge al of niet Gereformeerd, zouden de Afgescheidene Gereformeerde Urkenaars dan niet weten, *wie* ze zijn? - Zouden ze zich zoo ongehoord hoogmoedig een voorregt aanmatigen, dat wij allen ootmoedig en nederig af bidden? Ziet, de zaak is van te veel, en te groot belang om maar zoo blaauw blaauw te laten. - Wij wensch en daarom opregtelijk, dat bij eene der eerstvolgende groote algemeene predikanten-vereenigingen b.v. te Amsterdam, Utrecht, of Arnhem, eene commissie uit verschillende predikanten bestaande (Gereformeerden, Lutherschen, Doopsgezinden, Remonstranten, enz.) gekozen en gemagtigd worde, om het Godsrijk op Urk te onderzoeken, en te zien wat er van de zaak is. Mogelijk wordt daar die vrede, dat licht, die liefde, die waarheid, en die *eenstemmigheid* ge vonden, welke elders ontbreken! Mogelijk is het eiland Urk, en zijn de afgescheidene Urkenaars geroepen, om in de geschiedenis der Christelijke kerk, in de tweede helft der negentiende eeuw, eene groote rol te spelen, of beter gezegd (dat woord viel daar leelijk uit de pen), eene groote rol te vervullen, en als in een stralengloed, eene waterzon, de stralen van het Gods rijk over onze provinciën uit te breiden, alom heen, ja zelfs van Urk tot in de gehoorzalen der hoogescholen te Leyden, en Groningen, waar, zoo als men zeer bepaaldelijk onlangs heeft gezegd: 'het Christendom in het slijk wordt gesleurd.' In allen gevalle is het te wenschen, dat mannen, die aan het hoofd der Gereformeerde kerk staan, zoo als de Hoogleeraar Scholten, te Leyden, en de Hoogleeraren Hofstede de Groot en Pareau, te Groningen, zich de moeite geven, om in persoon naar het uitverkoren Urk te gaan of te varen, en met den Wel Eerw. Heer Nentjes met de zijnen, het groote verschijnsel, het Godsrijk in de Gereformeerde kerk, onderzoeken, terwijl wij alsdan, bij eene groote synodale vereeniging, het verslag van een dergelijk kerkbezoek met dankbaarheid zullen aannemen, tevens den wensch te kennen gevende, dat onder de leden der commissie van onderzoek een paar mannen, wij denken hier aan de Wel Eerw. heeren Steenmeijer, te Arnhem, en zijn ambts-

broeder de Keijser, te Noordeloos, niet mogten vergeten worden!

II. Wat er van een tenorzanger in de negentiende eeuw vereischt en gewacht wordt?

De *Maatschappij tot bevordering der Toonkunst* heeft getoond, dat zij het rijk der toonen krachtdadig wil en kan beschermen, en veredelen, en niet minder dan *f* 800 's jaars uitgeloofd, als toelage gedurende drie jaren, voor een jeugdigen tenorzanger, om zich verder te bekwamen. Zulk een programma snijdt hout, en wie onder de lezers van den Tijdspiegel, en alle andere brave menschen, die voor Polyhymnia eene warme liefde koesteren, wie zullen dezen maatregel niet (zoo als men altijd zeer overdragtelijk en poëtisch zegt) toejuichen? Maar, als nu het programma, 1 Januarij 1851, zulke geweldige eischen aan de toekomende tenorzangers doet, vermeenen wij met al de mogelijke bescheidenheid, dat men hier naar een witte raaf zal zoeken, en de adspiranten (de hijgenden naar de *f* 800, al te plat vertaald) niet zal aanmoedigen, maar afschrikken; want men eischt niet minder dan *negen* eigenschappen bij den tenor, van letter *a* tot *l*, waaronder:

b. Gemeenzaamheid met de gronden der Fransche, Hoogduitsche en Italiaansche talen.
c. Algemeene begrippen omtrent schoonheidsleer, in verband met wijsgeerige zielkunde. (Aesthetica en Psychologie.)
d. Bekendheid met de klassieke Dichtwerken van Nederland, Duitschland en Frankrijk.
g. Algemeene voorstellingen omtrent de bewerktuiging (Anatomie), klankvorming (Physiologie) en gezondheidsleer (Hygiène) van de menschelijke stem!! -

Op eenmaal wordt onze vrees en bekommering voor den toekomenden tenorzangmeester getemperd, ja *geheel* weggenomen, toen de ophelderende noot (noten zijn kostelijke zaken, ook in programma's) ons leerde, dat ten opzigte van *al* deze punten ‘geen uitgebreider kennis verlangd wordt, dan uit ieder goed Handboek te putten is,’ en daardoor verschijnen de dreigende voorwaarden, die zoo geleerd klinken, in een zeer mild en bemoedigend licht. Maar waarom dan uit menschelijkheid voor den benaauwden adspirant den titel en prijs van het Handboek niet mede genoemd? dan ion men zich met de verlangde hoofdstukken bij tijds bekend maken, en het geheugen ten minste oefenen, om de ‘uitgebreide kennis’ te bewaren? Men pleegt immers bij de prijsvragen der Maatschappij tot Nut van 't Algemeen op *die* wijze een' securen wegwijzer te plaatsen, voor de concurrenten, om niet te verdwalen? Welligt zal het dus met het examen in de *verschillende talen*, in de *aesthetica, psychologie, anatomie* en *physiologie*, zoo verbazend scherp niet toegaan, en wij zouden kunnen denken (als het niet te ver gezocht ware) aan het staatsexamen, zoo als dit in van Lenneps! Holland - juist niet *al te* geestig, marr handtastelijk genoeg - is geschied. Waarschijnlijk zal bij den wedstrijd, de *omvang* en *vorming van stem* wel op den voorgrond komen en blijven en blijven moeten, en de theoretische kundigheden, volgens het Handboek, daaraan dienstbaar gemaakt worden. Als het intusschen plaats grijpt, dat genie, beschaving, en aanleg, zich vereenigd in één persoon aan den be-

oordeelaar presenteren, zullen allen zich met ons verheugen, eenen goeden tenor in dezen armen zangers-tijd te begroeten. Wij wagen niet te beslissen, welk een invloed *nu* reeds het programma van 1 Januarij 1851, op de stembuiging, en de dagelijksche chromatische zang-, taal- en declameer-oefeningen van vele Nederlandsche jongelingen, onder de 25 jaren, zal gemaakt hebben en maken zal, en hoeveel geurige *vruchten* of *Vrugten* door den gloed van 800 verwarmende zonnestralen meer en meer rijp worden gestoofd. Wij wenschen eens te kunnen mededeelen: het programma, met gevolge van dien, heeft werkelijk gezegevierd:

ARNULFUS.

Brievenbus.

VI. Brief aan den onbekenden[1] schrijver van het stukje 'Sterke Drank' in den Tijdspiegel Februarij 1851, bladz. 132-136.

Dit Tijdschrift, waarmede gij onbekende, weldenkende heer, meester of *predikant* (het laatste heeft de meeste waarschijnlijkheid) u in eenige betrekking gesteld hebt, opent gaarne de kolommen voor elke bijdrage, die in het belang der gezonken menschheid wordt vervaardigd en opgezonden, - om die reden was uwe schets van den bekeerden dronkaard, aan wiens zijde de vrouw als reddende engel verschijnt, zekerlijk aan elken lezer welkom. Uwe bijdrage droeg het inwendig kenmerk der waarheid; want zoo iets verdicht men niet, daarvoor is de korte geschiedenis te eenvoudig, te weinig gezocht. Schrijver dezes verzekert u, dat hij, en velen met hem, in allen deele u toestemmen, dat men den ellendigen dronkaard niet verder moet nederdrukken, in zijne eigene oogen nog afschuwelijker maken, dan hij reeds is, maar juist omgekeerd, hem opbeuren en opheffen, en de mogelijkheid aanwijzen zoowel van terugkeering op het pad van Christelijke deugd en vrede, als de zekerheid dat ieder weldenkende juist *daar* den eens verloren, maar nu terug gevonden zoon der zonde, met liefde zal te gemoet gaan. De methode bij velen, die ook leden zijn der beteugelende genootschappen, om met den banvloek, het anathema, den armen zondaar te vervolgen, is mij en velen met mij even ongepast als onchristelijk voorgekomen, of, wat nog erger is, het andere uiterste: hoe meer *zonde*, hoe meer *genade!* zal door ieder, die Christus' woord en geest kent, verworpen worden - maar dat de zondaar altijd een open deur ter bekeering vindt, dat alsdan de liefde Gods, en ook de liefde der menschen, den geredden broeder weder aannemen, - dat gelooven we zeker beide, - en daarom was uwe voorstelling van den diep ellendigen weduwenaar, en verloren burger der maatschappij, later aan God, aan de wereld, aan de maatschappij, aan zichzelven teruggegeven, door de edele zelfopoffering eener vrouw, - die voorstelling was even nuttig, noodig, als rijk aan toepassing. - Wij dachten bij de lezing uwer voortreffelijke bijdrage aan

1) Bekend bij de Redactie en den Uitgever.

de heerlijke spreuk van Shakespeare: '*never load a falling man*.' (Belast den reeds gevallen mensch niet meer) hij heeft genoeg, en meer dan genoeg te dragen. Wij zouden u, onbekende heer (wij houden u op inwendige gronden nog altijd voor een Christenleeraar[1)], durven voorstellen, om zelf de hand aan het werk te slaan, en als tegenhanger van de *Flesch*, zoo als ge zelve wenscht, naast de *slang* die daar uit omhoog kronkelt, een *bloemruiker* der liefde te plaatsen, en zoo den bekeerden dronkaard voor te stellen: dat is u wèl toevertrouwd, en de heer Fuhri zoude zich welligt met de verspreiding en uitgave van zulk een tafereel, waar niet de nachtelijke, maar de heldere zijde door de bekeering werd gezien, willen belasten. Het is op deze booze wereld zoo goed en weldadig, als men ook bij den zondaar de kiem tot het edele, goede en betere aantoont, en waar men hem met de vingers, en met de pen tusschen de vingers, den naasten aan wijst, die *niet geneigd* is om God en zijnen evenmensch te haten, zoo als dit ergens werkelijk staat, maar om tot God terug te keeren, en den naaste lief te hebben.

Gij deelt, onbekende vriend! niet in de verdoemings-theorie der hedendaagsche Christenen, die den duivelenaard der menschen, als het eerste en voornaamste en grootste vereischte, in het theologisch stelsel op den voorgrond plaatsen, en vermeenen het beeld Gods eerst te moeten vermorzelen en verbrijzelen, om het later, met goed gevolg, weder te herscheppen, en wonderbaar goed te maken wat verloren en verdorven was. Gij zult uwe tijd- en landgenooten verpligten, als ge hen, ook in de kolommen van dit Tijdschrift, dergelijke opbeurende, eenvoudig geschetste tafereelen mededeelt, die uwe pen, en uw zedelijk godsdienstig gevoel, gelijkelijk tot eere verstrekken.

't Zal u welligt niet onaangenaam zijn, te vernemen, dat de schrijver van dezen brief onlangs eene leesbeurt in een der kleine Geldersche steden heeft waargenomen, en toen als bijdrage, voor de leden der Maatschappij tot Nut van 't Algemeen, waaronder menig beschaafd hoorder en hoorderesse, uwe schets mededeelde, en wel tot groote en merkbare voldoening der aanwezigen, die met gespannen aandacht en geschokt gevoel, den armen jongeling, den diepgezonken huisvader, en den geredden echtgenoot, zoo gelukkig, zoo wèlgezeten, zoo geacht, vergezelden, en u, onbekend, hartelijk toejuichten. - Gij hebt ons eene zeer goede en noodige les gegeven, om met het *steenen werpen op anderen*, ook in onzen tijd, zeer omzigtig te zijn, en de geest der liefde, die het Evangelie bezielt, in het huiselijk, maatschappelijk, en burgerlijk leven terug te brengen: daarom dank ik u, uit naam der toen vergaderde leden van de vaderlandsche Maatschappij, voor het zuiver en eigenaardig genot, dat gij hun, door mijnen mond, hebt geschonken, en mij werd het opgedragen, u daarvan te verwittigen. Ik voldoe dus mits dezen aan mijne tijdelijke lastgevers, en beveel u, onbekende Heer! verder den schoonen strijd aan voor *waarheid, liefde* en *licht*, zoo als ge dien werkelijk in uwe hoogstbelangrijke bijdrage, onlangs medegedeeld, hebt gevoerd.

Spiritus Asper en *Lenis*.

1) De briefschrijver heeft, als zijne gewoonte is, zeer juist gegist.
Red.

Snippers bij het opruimen mijner kamer gevonden.

Toen de Engel der onschuld het eerste menschenpaar verlaten had, zag nog eens de ongelukkige mensch hem na tot aan en in de wolken, met een doodsbleek gelaat en holle oogen, en smeekte: ‘Keer weder! keer nog eens weder, lieflijke Engel! of laat ons ten minste eene gedachtenis van de zalige uren, met u doorgeleefd. Ons hart breekt en onze borst stikt en onze kracht vergaat, onder het dreigend zwaard van den Engel des gerigts!!’ - Juist viel de avond, en de koningin des daags, die voor de zonde het gelaat met een wolkensluijer had bedekt, wierp toch nog van hare laatste stralen op het wolkengevaarte aan 't oosten des hemels, waar henen de Engel der onschuld vlood. Toen hield deze, door de beden van den armen mensch bewogen, een oogenblik de vleugelen in. Hij nam van het avondrood, en weêrkaatste het op het gelaat der schuldigen: het werd de blos der schaamte. Daarna spatte hij van het nat derhoogere, helderwitte wolken hun in het oog: het werden tranen van berouw. Toen riep hij uit: ‘Meer mag ik niet voor u doen, arme mensch!’ en hij keerde naar den hemel terug, van waar hij op den zesden scheppingsdag was neêrgedaald.

De geest van onzen tijd is, te smalen op den geest van onzen tijd. Dit is zoo zeer in de mode, dat men zich waarlijk schaamt het te zeggen, als men nog al tamelijk met hem ingenomen is. Die nu hieruit zou willen afleiden, dat onze tijd eene kleine gedachte van zich zelven heeft, *ergo* nederig is en zijne gebreken inziet, zou zich deerlijk kunnen bedriegen, ofschoon 't er logisch uit volgt. Maar logica en praktijk is twee.

Vele menschen hebben een geloof, dat verbazend taai en elastiek is, en gewoonlijk eene dito maag, die - zoo als men zegt - wel spijkers verteren kan. Ik zie in het eene al even weinig verdienste, als in het andere: hoogstens een physiologisch bewijs, dat de hersenen weinig ontwikkeld of werkzaam zijn. Als het evangelie een *groot* geloof roemt, is dit zeker niet een *ruim* geloof, dat in den blinde alle antiquiteiten bewaart en liefst ongerijmdheden aanneemt, om het een en ander met hoogmoedige heftigheid tegen ons, kleingeloovigen, te verdedigen.

Zoodra bij de vrouw het godsdienstig leven ontwaakt, wordt het *gevoel* gewekt tot *geloof*, en haar hoogste ideaal in de godsdienst is de *liefde*. Bij den man daarentegen neemt het *verstand* den boventoon, om naar *kennis* te streven, en het hoogste in de godsdienst is hem de *waarheid*. Daarom zijn man en vrouw op de reis naar de eeuwigheid voor elkander bestemd: de waarheid aan het roer, en de liefde op de riemen.

‘Waar is toch en wat is de ziel? Hoedanig is haar zetel en hare werking?’ -

Zoo vraagt de geleerde, met het ontleedmes in de hand, en hij wijst ons eene zenuwvlecht en een *sensorium commune* in de hersenen.... Wat heeft hij gedaan? - Hij heeft ons in een ledig, uitgestorven huis rondgeleid, en in de handen geklapt als hij een uitgesleten leuningstoel bij den haard zag staan, met de pantoffeltjes er nog bij, een tafel met schrijfgereedschap er op; en toen riep hij ons toe: ‘Verbeeldt u nu den gewezen bewoner; en ziet aan deze pennen en dien inktkoker, hoe hij er uitzag, toen hij hier schreef en dacht.’ - En wij zien ook stoel en pantoffeltjes, pen en inktkoker, maar den bewoner zien wij niet, en zijn geest heerscht niet meer in de ledige woning.

Die van 't licht in de duisternis komt of omgekeerd, gevoelt eene onaangename gewaarwording aan de oogen. Maar in 't eerste geval opent hij de oogen wijd, eenige sterren tintelen er voor, en weldra gewent hij zich aan de duisternis, en ziet meer dan hij eerst wachtte. In het tweede geval, houdt hij de hand een weinig tijds voor de oogen, die eerst niets dan vuur en bloed zagen, maar nu langzamerhand het licht regt aangenaam vinden. Laat dit laatste een voorbeeld zijn voor ons, wanneer wij, bij het licht van Gods heiligheid, ontwaken tot schuldgevoel; en het eerste, wanneer de zwarte wolken van tegenspoed ons pad verduisteren.

Het op de ondervinding gegrond (*empirisch*) bewijs is zeker een magtig plomp, boerenbewijs, zonder geleerdheid of logica. Maar een boerenmensch behelpt er zich mede. En 't gebeurt wel eens, dat een stedeling, die buiten komt, zich het grove boerenbrood wel smaken laat, en zegt: ‘’t Is toch hartig en voedzaam, vooral wanneer men de buitenlucht er bij heeft.’

Kinderen zijn - al naarmate men ze beschouwt: voor de armen een last of een bedelbrief, voor de rijken een zegen of een speelgoed; voor onderwijzer en opvoeder eene studie, voor den dichter rozenknoppen, dageraad en al wat rooskleurig ziet; maar voor den Christen erfgenamen van het Koningrijk der hemelen.

Het menschelijk verstand is wel trotsch op hetgeen het weet, maar nooit regt daarmede tevreden; even als een kind altijd wezen wil, waar het niet komen kan of niet komen mag. Zou dit niet een blijk wezen, dat ons verstand op aarde nog kind is, in zijn groei blijft en dus later eerst volwassen wordt? Intusschen zijn wij ongeduldig, en - stooten het hoofd tegen den muur. Ongelukkig, die dit zoo hard doet, dat hij er geheel door duizelt, versuft, of zelfs waanzinnig wordt.

Men moet bij kinderen moed stellen tegenover moed, kracht tegen kracht, verstand tegen verstand en geduld tegen geduld. Kortom, de kunst van opvoeden bestaat daarin, dat men de kinderen eene physieke en moréle meerderheid doet gevoelen, die te gelijk eerbied en vertrouwen inboezemt.

Het ontbreekt ons land en onze kinderen minder aan goede godsdienstige en zedelijke beginselen, dan wel aan zedelijke kracht, om die in werking te brengen.

De zeden der oudheid en de wetten van Mozes maakten den band des huwelijks losser, om het zegel vaster te maken.

Oordeel en *verstand*, is niet één, *oordeel* en *rede* nog minder. Er zijn menschen van een vlug, anderen van een scherp en juist oordeel, en die toch geen verstandige, veel min redelijke, geestvolle en brave menschen zijn. Daar het oordeel is ‘een rangschikken van het bijzondere onder 't algemeene,’ zoo is de goede beoordeelaar gelijk aan een ouden winkelknecht, die in den donker alles op zijn plaats zet; maar laat hem eenen winkel oprigten of bouw hem een anderen, zoo staat hij verlegen.

Men noemt het *verstand* dikwijls *koel*, en meent het dan al eene grove beleediging te zeggen. Integendeel, warme hoofden zijn niet gezond, even min als koude harten. Het verstand is in den winter geboren, en het gevoel in den zomer. Licht is koud in zich zelf; en warmte donker: te zamen vormen zij eerst vlam en vuur en zonnegloed, maar daarom behoudt ieder toch zijnen eigenen aard, schoon ze elkander niet kunnen missen. Enkel gevoel is een mol in een broeijenden mesthoop, en enkel verstand een sterrekijker op een ijsberg.

Sterven, Waarom weten wij allen, dat dit onze toekomst is, en kunnen het ons toch maar verbeelden? Misschien juist omdat hier onze voorstelling en verbeelding ophoudt. Wat men gewoonlijk sterven noemt, is eigenlijk nog leven, maar met de verschrikking, de belemmering, die de dood voor zich uit zendt. De dood zelf wekt slechts een negatief denkbeeld in onzen geest: ‘ophouden te leven, ontbinding.’ Een mensch, die adem haalt, is nog het levensbeeld; en een lijk is geen mensch meer: - een ondenkbaar punt, een raadsel Gods staat tusschen die beide in. Alleen voor het geloof verkrijgt het sterven een positief, een - om zoo te zeggen - denkbaar denkbeeld, omdat de dood voor den geloovige eene nieuwe geboorte is, de ontbinding ontwikkeling en het inslapen ontwaken.

Kinderliefde is dierlijk, ouderliefde is menschelijk. Niet geheel ten onregte stellen dus de Chinezen in den kinderpligt den grond van alle beschaving der maatschappij, en van den duur der staten.

Een man, zoo hij niet vroom is *uit* berekening, is het toch doorgaans *met* eene berekening. Misschien is de vrouw alleen vatbaar om, vroom zijnde, ook geheel en al vroom te zijn, zonder te rekenen.

Het *pantheïsme* is de grootste consequentie van 't abstrakte verstand; de doorgang door het ongerijmde; de oplossing van één ligchaam in de atomen der organische stof, die weder infusoriën enz. geven. Zoo is het wijsgeerig progres (de voortgang van het denken) aldus: de Godheid voor 't hart, door het verstand bewaakt; - de Godheid voor 't verstand alleen; - de Godheid overgegaan in eene gedachte; - de ééne gedachte in vele opgelost, die nu 't gevoel één voor één najaagt, waaruit dan veelgodendom en bijgeloof ontstaat.

Pauperisme. Een wanschapen woord voor eene wanschapene zaak. Waartoe het dient, en waarom wij Hollanders niet eenvoudig ‘toenemende armoede’ zeggen, heb ik nog maar niet kunnen begrijpen. Wanneer men het Latijnsche woord *pauper* (arm) eenen Griekschen uitgang mag geven, (en de Grieksche uitgangen zijn barmhartig!) dan zou nog *παυπεριζω*, zoo ver ik weet, niet anders zijn dan ‘arm maken,’ en *παυπεριδμος* zou wezen ‘de kunst of wetenschap, om arm te maken;’ even als bij voorbeeld: *magnetiséren* is ‘in een magisnetischen toestand brengen,’ en *magnetisme* de kunst of wetenschap, die daarover gaat.

Quaesties van den dag. - Vele menschen bewegen zich hierin met al hun verstand en al hunne magt; maar daar die qusesties groot zijn en hun verstand klein, bewegen zij er zich ongeveer in als een jongen in zijns vaders jas, waarmede hij wel menigen krommen sprong, maar nooit eene reis maken kan.

Menschenhaat. - Een verzuurd mengsel van gebrek aan menschenkennis en van hoogmoed. Want hij, die de menschen haat, heeft ze gewoonlijk eerst dwaselijk lief gehad of onvoorzigtig vertrouwd; en nu wreekt hij dit op 't menschdom, dat nog juist is, zoo als toen hij 't van de lichtzijde alleen beschouwde. En dit gebrek aan menschenkennis is, zoo als in den regel, ook gebrek aan zelfkennis: want men moest toch begrijpen, dat men in zich zelven den spiegel der menschheid draagt, en dus menschenhaat logisch zelfhaat zou moeten wezen, - dat hij toch zelden of nimmer is. De menschenhater is dus in zijn eigen oog een Noach in den vloed, een Lot in Sodom, een Elia in de woestijn, - eene beklagenswaardige uitzondering op ons rampzalig geslacht. Zeker niet al te nederig van zich zelven gedacht!

Triviaal. - De Javaansche taal heeft eenen tongval, of taalvorm, waarin de meerdere tot den mindere spreekt, en omgekeerd. Nu zette men eerst, om regt verstaanbaar en populair te zijn, den bijbel in 't laag Javaansch over. Maar de Javaan vond het een laag en gemeen boek, en kon zich niet begrijpen, dat het uit den hemel kwam. Dan zou het wel tot hem uit de hoogte spreken! Zou het zoo nog niet, ook bij ons wezen, als wij op een trivialen toon godsdienstige zaken hooren behandelen? Alleen is voor den een nog niet altijd triviaal, wat voor den ander is.

Socialisme. - De socialist is niet anders dan een verschrikte communist, verschrikt door de consequentie van zijn eigen systeem. In plaats dus van het organisch geheel der maatschappij tot een vormeloozen klomp te verbrijzelen, zoekt hij het tot een polyp te vernederen, een plantdier of dierplant, waarin alles even veel of even weinig denkt en eet. Vergelijk 1 Kor. 12: 12-27.

K** S***

Godgeleerdheid. - Wijsbegeerte. - Staatkunde. - Opvoeding en onderwijs.

Dom Pitra en het Katholieke Holland.

Voor eenige jaren kwam een Fransche monnik in ons vaderland een bezoekreis doen, die hier en daar nog al belangstelling opwekte. De naam van Benedictijner, eene orde, die vroeger in Frankrijk door geleerde werken zich grooten roem verwierf, een gerucht van groote kennis en verlichte wetenschap, dat opzettelijk van hem werd verbreid, magt van aanbevelingen, deden hem schier overal gereeden ingang vinden. Onze landaard heeft een soort van ingenomenheid, van goedhartige bewondering, van ligtgeloovigen eerbied voor al wat vreemd is en zich in een geheimzinnig duister weet te hullen, en Dom Pitra werd niet slechts bij zijne geloofsgenooten, maar ook bij vele Protestanten met open armen ontvangen. Predikanten, regeringspersonen, opzieners over bibliotheken en archieven, aanzienlijken en edelen, boden hem om strijd hunne hulp, hunne goede diensten aan, en schier overal, waar hij aanklopte, waar hij belangrijke gedenkstukken der oudheid, verzamelingen van handschriften wenschte te onderzoeken, werd hem met Hollandsch goed vertrouwen en dienstvaardigheid bereidwillig opengedaan. Bij dat zedige, beleefde uiterlijk van den eenvoudigen monnik kon men niets kwaads vermoeden, en velen gevoelden zich gestreeld, dat een buitenlandsch geleerde ook het vergeten Holland met zijne nasporingen wilde vereeren. Wat die nasporingen bedoelden, ja, dat wist men niet regt; er verluidde zoo iets van een vroom doel, van onderzoek naar de oude geschiedenis zijner orde in Nederland, en men stelde zich tevreden. Later echter begon het er wat anders uit te zien: eenige brieven van Dom Pitra, die er wat zonderling uitzagen, verschenen in het Fransche tijdschrift *L'ami de la Religion*, en eindelijk meende de Schrijver zijne kostelijke hersenvruchten niet langer te moeten begraven, maar heeft hij een verzamelwerk, dat tot stichting der regtgeloovigen in Frankrijk, door regtgeloovige Schrijvers, onder den titel van *Bibliothèque Nouvelle* wordt uitgegeven, door eene verzameling zijner brieven over Holland in een boekdeel onder den titel: *La Hollande Catholique, Paris* 1850 verrijkt. Het is een merkwaardig geschrift, dat niet slechts als een gedenkteeken van den jare 1850 na Christus, maar ook als berigt van een buitenlander en van een waren zoon der Roomsche Moederkerk over het verleden en tegenwoordig Nederland opmerking verdient, en in velerlei opzigten als een gewigtig teeken des tijds mag beschouwd worden. Het blijkt nu wel, dat die man

geheel wat anders was, dan hij scheen, dat hij een verspieder was, gezonden om het wel niet beloofde, maar toch gehoopte Kanaan, het land van melk en honig, maar vol grouwelijke, ongeloovige Filistijnen, naauwkeurig op te nemen, en al bragt hij geen heerlijke vruchten uit het verre land terug, hij keerde toch vol zoete droomen, met blijde tijdingen, en een grooten voorraad van mooije sprookjes en splinternieuwe ontdekkingen tot de zijnen weder. Ja, men moge er van zeggen, wat men wil, men moge op zoo vele werken over de geschiedenis van ons vaderland, op zoo vele schrandere, geleerde mannen heenwijzen, die met alle hulpmiddelen der wetenschap onze geschiedenis uit de bronnen hebben zoeken op te delven: toch weten wij van de geschiedenis van Nederland - Dom Pitra heeft er ons van overtuigd - niets, niets! Slechts de prophetische blik van een Benedictijner, een in kloosterlijke afzondering verworven *second sight*, een zuiver middeneeuwsch-kritisch geloof was in staat om door dien dikken mist van nevelen, die onze geschiedenis bedekt, heen te dringen, het raadselachtig verleden in het licht der Duizenden-een-Nacht te ontsluijeren, en de ongekende wonderen voor het verbaasde Europa, voor het in stikdonkeren nacht gehulde Nederland te verklaren. Waarlijk, hier is de nieuwe Oedipus, die de Sphinx heeft overmand, en onze geheele geschiedenis, er zit niet anders op, moet zich wanhopig begraven in de golven der vergetelheid. Dom Pitra is een man, die hier en daar in ons land een paar dagen of weken heeft doorgebragt, in dien tijd bergen van paperassen, van verbleekte parkementen, openbare stukken en geheime correspondentiën heeft doorgeworsteld en daaruit zijnen honig gepuurd, de lichtstralen, die niemand heeft gezien, bijeen vergaderd heeft. Er zijn, wel is waar, eenige kleine bezwaren: de tijd van zijne onderzoekingen was bijster kort; vóór hij aan de grenzen kwam, schijnt hij naauwelijks geweten te hebben, dat er een Holland was, noch waar het ergens in de wereld lag, vermoedelijk had hij nimmer iets over Holland gelezen; voor, gedurende en na zijne reis door ons vaderland verstaat hij geen woord van onze taal, hij zegt het zelf, de bijna allen verbasterde eigennamen en aangehaalde woorden getuigen het, en *tag, herr! rect huit*, het gedurig wederkeerende *Watterstadt* (departement des eaux), houdt hij voor zuiver Hollandsch. Wij bekennen, dat wij hiermede eerst geen raad wisten, niet hoe Dom Pitra, met dezen en genen Fransch of Latijn pratende, er zich op reis heeft doorgeholpen, maar hoe hij, zonder een woord Hollandsch te kennen, het merg en pit heeft kunnen vergaderen niet alleen van de kronijken in het monnikenlatijn der middeneeuwen, maar van al die archieven, van al die stukken en placaten der 16de, 17de en 18de eeuw, van die couranten en tijdschriften onzer dagen, tot van den *Tijdspiegel* incluis (‘espèce de journal de caricatures de la Haye’) zegt hij, en hoe juist en treffend ook gekarakteriseerd, het is ons te veel eer, eerwaarde en zeer geleerde Dom Pitra! Er zit niet anders op, hoe wij het keeren of wenden, de Schrijver heeft de wondergave - maar een kleintje van al de mirakelen, waarvan hij overvloeit - der talen, eene wondergave, die hij ons ook het eerst (blz. 324) onder andere verbazingwekkende dingen in onzen landgenoot, den heer van Wijkerslooth, bisschop van Curium, openbaart. O gelukkig Nederland! dat de wonderen der oude en nieuwe Chris-

tenheid, een' Chrysostomus (zie aldaar) en een' Mezzofanti, in één persoon vereenigd, mag bezitten - en het ondankbare volk heeft het niet geweten! Van zulke ontdekkingen, ware revelaties van hetgeen niemand ooit gezien of gehoord, geweten of gedroomd heeft, is het boekje vol, en wat ons zoo beslissend, zoo stellig, zoo assurant door zoo vroom een man wordt verkondigd, dienen wij wel als ontwijfelbare waarheid aan te nemen, en zullen ook zeker wel vele goede zielen in Frankrijk en elders als Evangelie gelooven. Wat anders wel eens plagt te geschieden, dat de vreemdelingen *a trip*, een uitstap maken naar Holland van twee dagen, den Haag en Amsterdam vlugtig bekijken en dan haastig heengaande zeggen: bah: anders niet, weiden en water! onze reiziger heeft met zorg en liefde ons land doorkruist, hij is opgetogen van verrukking, wij wisten waarlijk zelve niet, dat ons land zoo schoon was, een waar juweel, een klein paradijs, het regie Palaestina, een heilig land, overvloeijende van melk en honig, vooral waar de trouwe kinderen der kerk zijn gevestigd, want waar de ketters, de Gereformeerden en dergelijken wonen, leert ons Dom Pitra, wordt het vruchtbare land weder tot hei, tot woestijn. Naast archieven zijn de overblijfsels der middeneeuwen hem het dierbaarst, angstig snuffelt hij naar de plekjes, waar Santen en Santinnen dit of dat hebben gedaan, jagt op relieken is zijn lust en leven, en het is hoogst aandoenlijk, als hij in den maneschijn over dit of dat heiligensprookje philisopheert, of alle hinderpalen doorgeworsteld te Oldenzaal den volkomen bewaarden aartsvaderlijken schedel van den heiligen Plechelmus uitroepende: *Sancte Plechelme, orate* (sic!) *pro nobis*, mag kussen, en tegelijk door de fijnheid zijner reukzenuwen (par l'odeur alléché blz. 21) eenige manden met oude parkementen ontdekt. Hoeveel kostelijks dit boekje ook moge bevatten, er is een groot bezwaar, om onze lezers een overzigt, een résumé te geven van al die heerlijkheid, het is de vorm van zijn geschrift, - trop décousu - zoo als de Franschen zeggen, bestaat het slechts uit lappen van het wonderkleed, uit splinters van den grooten boom der geschiedenis, uit enkele aren genomen uit den rijken oogst van het verledene en tegenwoordige. Welligt was het diepe wijsheid van den goeden pater, die hem opdat de volheid van het nieuwe, schitterende licht ons arme Hollanders niet geheel zou verblinden, slechts enkele stralen van den ongekenden dag deed mededeelen, en zal hij, als wij sterker en zijne weldaden meer waardig geworden zijn, ons vaderland eenmaal gelukkig maken met de geheele ontsluijering zijner ongekende geschiedenis, zoo hij ten minste niet, de stoute mijnwerker, bij zijne grootsche opdelving van het onderaardsche Holland (blz. 75, j'essayai d'exhumer, *sous vos Paps-Bas*, comme une *Batavie souterraine*) onder de puinen bezwijkt, of in den door hem omgewoelden modder blijft steken. Om toch eenigzins de waarde van dit geschrift voor onze lezers te ontvouwen, willen wij hun eerst de hoofdgedachte van het boek mededeelen, om dan, den Schrijver op zijne wandelingen volgende, hier en daar iets van de door hem gemaakte ontdekkingen aan te wijzen. Meestal, want het is curieus genoeg, en onze niet ligtgeloovige lezers zouden ons misschien niet gelooven, zullen wij de plaatsen aanbalen, en hem met zijne eigene woorden laten spreken.

De hoofdgedachte van zijn geschrift, zegt ons de Schrijver terstond duidelijk

op de eerste bladzijde, is: Hoe een Katholiek volk zich vormt, afdaalt en zich weder oprigt. Dat volk heeft Dom Pitra in Holland gevonden, maar terwijl hij het eerste deel zijner stelling niet ontwikkelt, het tweede niet aantoont en het derde door behulp der verbeelding hoopt, komt ongemerkt daarvoor de gedachte in de plaats: dat het Hollandsche volk door de heerschappij der Roomsche kerk zijn hoogsten bloei heeft bereikt, door zijn afval van de Moederkerk, door de reformatie, - revolutie, zegt hij het liefst, diep verlaagd, in een nacht van barbaarschheid en ellende is gezonken, waaruit het thans weder door de zegepraal van het ware geloof begint op te staan. Ja, dat moet Frankrijk weten, om zijne roeping te verstaan als oudste dochter der kerk, als oudste zuster der Christelijke volken, dat moet de President der Fransche Republiek wel bedenken (het boek is uitgegeven in 1850), die misschien tot loon van hetgeen zijn vader, *die goede koning Lodewijk*, zooals hij nog na 40 jaren, levende in de gezegende herinnering van geheel het Nederlandsche volk wordt genoemd (blz. 10 volgg.), voor de Roomschen in Holland heeft gedaan, door God zoo hoog in Frankrijk is verheven. Ja, zij mogen het wel ter harte nemen, want er is zoo groote haast op dit oogenblik om naar Rome te komen, dat als de Fransche staatslieden zich niet spoeden om zich geheel te onderwerpen aan het gezag der Katholieke kerk, de Protestantsche regeringen, al ware het maar uit puur eigenbelang, hun wel de loef zouden kunnen afsteken en het eerst den pantoffel van Petrus' opvolger kussen. Ja, mogt het eens gebeuren - en Dom Pitra watertandt er van - dat een Britsche minister, alleen maar om Frankrijk een vlieg af te vangen, het Engelsche volk den trotschen nek onder Rome's juk deed buigen, dan was Holland, ja, Belgie mede, de oude XVII provincien gered en Ierland (!?) met het bekeerde Engeland zou het verloren kind, Nederland, spoedig weder in den warmen stal terugbrengen. Dat ook anderen, dan onze monnik, zoo denken en eens willen zien, hoe laat het in Engeland is, is onlangs door de benoeming van den heer Wiseman tot aartsbisschop van Westminster gebleken, of dat plan daar echter spoedig zal gelukken, is eene andere vraag. Wat nu intusschen voor Holland te doen? hoe hier de glorierijke zegepraal van 's pausen oppermagt te verhaasten? eene dergelijke proef nemen als in Engeland? maar de Roomsche kerk heeft niet vele Wiseman's, en eene soortgelijke optreding van den vóór en in 1830 zoo berucht geworden persoon, van wien dezer dagen werd gewaagd, zou toch misschien, in weerwil van al dat victorie blazen, nu nog wat al te gewaagd spel kunnen zijn. Daarom is het vooreerst goed, dat Dom Pitra voorloopig aan het Nederlandsche volk den blinddoek afneme, want het mag het weten of niet, het mag willen of niet, het is een echt Roomsch volk, het moet, het zal het zijn (blz. 6). Zoo heeft hij het gezien, en goed gezien; in Holland was het hem wel wat vreemd, *unheimisch*, nog meer in het Calvinistische Friesland, maar boven Utrecht begint hij ruimer adem te halen, in Gelderland, Overijssel, bovenal in Noord-Brabant, is de Katholiek geheel te huis. Ja, zoo fijn is zijne waarneming, zijn instinct, dat hij op het oog af onder de menigte terstond den geloofsgenoot erkent: dat type der goede katholieke physionomie, die kalme en bedaarde trekken, die den zielevrede, die hartelijke voorkomenheid, die het huisgezin

verraadt, die lach des geloofs bij den aanblik van een priester, van een kruis, van een gezegend beeld. Vooral zijn de jonge Katholieken in die landen, waar de kerk zoo bitter moet lijden en strijden, aan eigenaardige trekken kenbaar. Daar vertoont het voorhoofd der jongelingen als het ware nog het karakter des doops. Men moet, zegt onze schrijver, in eene vergadering van den H. Vincentius a Paula, in een kring van studenten, in een talrijk gezin, die open, mededeelende gezigten zien, geboeid aan eenig vroom verhaal, aan eene edelmoedige opwekking: het hart klopt hun op de lippen en hun geloof tintelt in hunne oogen (blz. 17 volgg.) Zoo is het ook in het Katholieke Overijssel, daar heerscht openheid, vriendelijkheid, beleefdheid, zelfs zoetvloeijendheid der anders zoo barbaarsche taal. Ja, in Nederland spant zelfs de natuur zamen, is zij ook Roomsch geworden. Hier is het tegendeel van Zwitserland, waar God te Genève, te Zurich het vette der aarde aan de ketters heeft overgelaten (woordelijk blz. 26); ziet slechts het vrome, Roomsche Overijssel, daar is het land een groen kleed, vol bloemen, met heldere meirtjes, maar in het kettersche Friesland maakt de eentoonige aanblik des lands droefgeestig als de naakte wanden van een Calvinistisch preekhuis: dat is het ongelukkig land, waar Calvijn zekerder dan elders heerscht, maar daarom is dan ook sedert driehonderd jaren de hemel daar van koper, het land van ijzer (blz. 61), als de protestantsche Fries u ontmoet, draait hij het hoofd niet om; zoo hij u aanziet, het is met loenschen blik, *torvo oculo;* zoo hij een groet beantwoordt, het is in twee woorden: *tag, herr!* of nog stroever: *tag!* Vraagt gij hem naar den weg, hij heeft altoos maar één gebaar, één woord, *rect huit!* (tout droit! blz. 26). Naauwehjks rest daar dan ook nog een handvol schuwe Katholieken, bewaakt door een uitterend fanatisme, dat zijne vreesselijke schokken heeft gehad, en misschien nog een krampachtigen doodsstrijd hebben kan. Maar geen nood, in weerwil der laatste driehonderd jaren, in het hart van het ketterdom, bij Dokkum zelve waken nog de kinderen van den H. Ignatius (de Jezuïeten), meer dan één Friesch edelman bleef nog getrouw (aan de Roomsche kerk) en hij zelf, de arme zoon van den H. Benedictus, komt bidden voor de opstanding van Friesland! (blz. 63). Reeds terstond aan den aanvang van zijn boek (blz. 2) geeft Dom Pitra ons de merkwaardige verzekering, dat het *zijn* orde, die der Benedictijner monniken is, *die Holland gemaakt heeft met hare eigene handen, die het uit de wateren heeft gered*. Die stellige verklaring was ons geheel nieuw, verrassend, wij dachten aan Adam, wij raadden op Noach, maar aangezien beide niet wel behoord kunnen hebben tot de orde van den Heiligen Benedictus: bleef het ons een raadsel. Maar later is ons dat raadsel heerlijk opgelost, en als wij het thans aan onze gespannen lezers oververtellen, dan hebben wij tevens de voldoening, dat hoogstwaarschijnlijk evenmin als wij, niemand hunner het ook zal hebben kunnen raden. Wij zullen hun dus de ontdekking van Dom Pitra, waar hij wel een klein beetje trotsch op is, omdat het *zijn orde* geldt, maar mededeelen. Toen de Heilige Willebrord in het begin der achtste eeuw den heidenen op Walcheren het Evangelie predikte, ‘trok de man Gods, naar het getuigenis der geheele provincie, door het slepen van zijn stok, een vore langs het vaste land, en in den naam van Jezus, die op de wateren ging en met één woord den storm en de gol-

ven stilde, vormde hij die vore tot grensscheiding voor de zee. Onder zijne voetstappen groeide één zamenhangende heuvel van zand op (excrevit e vestigio congesta moles arenae) als een onwrikbare muur. Dat is hetgeen de inwoners *de Duinen* noemen, waartegen tot op dezen dag de vreesselijkste golven beuken, brullende als door een breidel in hunne woede bedwongen, alsof God, dien dam stellende aan de zee, haar heeft toegeroepen: tot hiertoe en niet verder.' (blz. 99). Zoo berigt het Theofried van Epternach, een der bijgeloovigste schrijvers van de bijgeloovige elfde eeuw, en Dom Pitra verhaalt het als een Evangelie in het jaar 1850 weder, ja, wat Theofried niet vertelt, hij ziet in zijne verbeelding een lange reeks van bisschoppen, abten, oude monniken, die het werk van Willebrord (ook met een tooverstaf?) voortzetten 'en die in waarheid dat netwerk der Hollandsche dijken, geheel dat wonderbard stelsel van den *Waterstaat* geschapen hebben.' (Woordelijk blz. 99). Wij hebben een enkele maal gelezen van een Frieschen monnik, den abt van Mariëngaard (geen Benedictijner, maar een Praemonstratenser), die eens met zijne monniken de zeeweringen herstelde: maar geheel nieuw is de ontdekking, dat onze geheele waterstaat zijn oorsprong had van de heiligen, dat zij het land uit den afgrond opgehaald hebben, dat waar zij ook komen, de H. Adalbert te Egmond, de H. Livinus te Deventer, de H. Werenfried bij Nijmegen, de H. Plechelmus te Oldenzaal, de grond vast wordt, de steden uit de wateren rijzen, de hemel zich over hen opent; dat zij alleen dan ook de ware Belgen zijn, van wie het oude, bekende versje verstaan moet worden: de goden maakten de aarde, de Belgen hun eigen land (Tellurem fecere Dii; sua littora, Belgae). Bij die ontdekking van Dom Pitra verwondert het ons maar, dat hij, zooveel wij althans weten, ons gouvernement nog niet heeft aangeraden, het geheele departement van den Waterstaat weder in handen te stellen van die knappe orde der Benedictijnen. Het zou waarlijk een heele bezuiniging zijn! De Hollandsche monniken en kloosters, die van zijn orde bovenal, dat is dan ook, hij komt er voor uit, de geliefkoosde studie van Dom Pitra, en gelijk hij overal goudmijnen opent, zoo ontdekt hij dan ook, dat door het monnikenwezen hier eenmaal de hemel op aarde was; ja, nog in onzen tijd, een waarnemer heeft het hem gezegd en hij twijfelt er niet aan: zoo er in het Hollandsche volk een grond van standvastigheid, van regelmatigheid, van zoo onverstoorbaar geduld is, het is, ten deele, de vrucht van zijne oude kloosterlijke opvoeding (blz. 78.) De tijd, dien men vroeger hier te lande *de klooster-eeuw* noemde, de 12de onzer jaartelling, is dan ook natuurlijk voor hem de *gouden eeuw van Holland* (blz. 73,) toen verrezen die talrijke gestichten voor monniken en nonnen van allerlei namen en kleuren. Het toppunt der heerlijkheid is hem de abdij van Rijnsburg; als de keizer zelf de abdis van dat klooster ontmoette, dan moest hij van zijn paard stijgen, en met beide kniën ter aarde gebogen, zeggen: *Mevrouw, Mevrouw van Rijnsburg!* (blz. 82.) Nu hebben wel sommige kwaadwilligen beweerd, dat die vrome zusters toch niet zoo vroom geleefd zouden hebben, maar met billijke verontwaardiging wijst de Schrijver die verdenking zijner Benedictijner zusters af. Ook heeft D^{s}. Schotel van Tilburg het hem woordelijk gezegd: de zeden mogten daar niet, in het oog

der kerk, volgens de kloosterlijke strengheid zijn: in het oog der wereld (?) waren zij eerbaar en edel, zelfs streng voor de 16de eeuw (blz. 83.) Ja, een beetje gebelgd over de kwaadsprekendheid schijnt onze goede monnik een steek weêrom te willen geven: teiwijl de abdij 2000 pond brood 's weeks aan de armen van Leiden uitdeelde, merkt hij op, dat een Hervormd geschiedschrijver wel verhaalt, dat de Staten van Holland de 90,000 gulden inkomsten en al het goed dier abdij in den zak hebben gestoken, maar niets mededeelt van de aalmoezen van hun Hoog-Mogenden (blz. 84). Wat onze oude geschiedschrijvers dan ook mogen melden van het bederf der kloosters, van de losbandigheid der geestelijken in de vijftiende eeuw: het is alles enkel laster: zij waren onberispelijk, toen eene blinde omwenteling, die men hervorming noemt, hen omverwierp. Maar de twaalfde eeuw en de tijden, die haar onmiddellijk voorafgingen en volgden, dat was eigenlijk ook voor Holland de glansperiode zijner geschiedenis. Toen immers werd de pauselijke opperheerschappij door den sluwen Hildebrand veroverd, door Innocentius den III ten top gevoerd, toen heerschten de valsche Decretalen, toen werd het coelibaat, schoon niet overal, vooral niet in Friesland, den geestelijken met geweld weder opgedrongen, toen waren de kruistogten, die de magt der hooge geestelijkheid verhieven en die der vorsten en edelen braken, in volle kracht, toen begon in den langen strijd over het investituur-regt de pauselijke heerschzucht te zegevieren, smaakte een Gregorius de VII de zaligheid den Duitschen keizer, zijn bitteren vijand, ten diepste te vernederen, en hem te Canossa drie dagen lang in een boetgewaad blootsvoets in het barre van den winter op de genade van den opperpriester te doen wachten, toen regende het nog banbliksems op de vorsten, op het gehate geslacht der Hohenstaufen - een heidensche stam, zegt Dom Pitra blz. 39, en hij weet het; - toen kon de bisschop van Rome, als ware de Verlosser niet meer op aarde, zich zelven den plaatsvervanger van Christus (Vicarius Christi) noemen, Gregorius het verkondigen, dat de Paus alleen de teekenen der keizerlijke waardigheid kon gebruiken, dat alle vorsten de voeten van den Paus moeten kussen, dat dit de eenige naam is in de wereld, namelijk van den Paus (verg. Hand. IV: 12), dat het hem vrijstaat, den keizer af te zetten, maar hij zelf van niemand geoordeeld mag worden, kon Innocentius III het overtuigend ophelderen: dat gelijk God twee groote lichten heeft gemaakt, het eene over den dag, en het andere over den nacht, Hij zoo ook twee waardigheden heeft ingesteld in de kerk, de eene, het pauselijk gezag, dat over den dag, de zielen zou heerschen, en het kleine, de koninklijke magt, die over de nachten, de ligchamen gesteld zou zijn. Want gelijk de maan haar licht van de zon ontleent, zoo ontvangt de koninklijke magt haren luister van het pauselijk gezag. Dat was ook in Nederland de gelukkige tijd, dat de hoogste kerkvoogd in dit land eene schare van vorsten en edelen tot zijne vassalen en leenmannen telde, de bisschop van Utrecht Boudewijn (1178-1196), zeker uit nederigheid, een lijst liet maken zijner onderhoorigen, waarop de hertog van Brabant als drossaard (Drossatus) van den bisschop, de graaf van Holland als maarschalk van den bisschop, de graaf van Gelderland als opperjagermeester van den bisschop, de graaf van Cleef als opperkamerheer, de graaf van Benthem als opperdeurwachter

(summus ostiarius) van den bisschop, de graaf van Kuik als schenker van den bisschop, de graaf van Goer als zijn portier (ejus portarius) voorkomen. Toen vond men te Utrecht een der hoogste geestelijken, Sweder uter Loo, die niet kon (scivit) lezen noch zingen, toen werden bij eene heerschende ziekte overal de Joden gedood, toen bragt de gravin van Hennenberg, de kronijk zegt het, op eenmaal 360 zonen ter wereld, die ook allen door den bisschop Otto van Utrecht zijn gedoopt, en terstond na den doop allen gestorven zijn. Ja, wij meenen als Dom Pitra dit heerlijk gedeelte der middeneeuwen nog wat vlijtiger bestudeert, hij zal nog ernstiger leeren bidden: praeteritos utinam etc. keert weêr, vervlogen dagen, ai! keert weêr!

Wij betreuren het, dat wij zoovele ontdekkingen door onzen schrijver gedaan, b.v. over het veemgerigt, de broederen des gemeenen levens enz. moeten voorbijgaan[1)]. Zijn geliefkoosd veld zijn de mirakelen, daarvan vloeit zijn geschrift in het eerste deel over, daar hebt gij de brooden in steen veranderd, met een mooije toepassing voor de ketters en kerkroovers, natuurlijk de 11,000 maagden van Keulen, maar ook op onzen grond, een rots die voor schip dient, een graf met wonderlicht omgeven, verdroogde beenderen die olie zweeten, een olie die niet alleen, wat zeer natuurlijk is, eenige kranken geneest, eenige bezetenen verlost, maar een geheel gevangen volk gedurende duizend jaren vrijmaakt, een witte duif, als die van Noach, die boven een slagveld zweeft, genezende relieken, visioenen enz. enz. en dat alles naar authentiek berigt (l'authentique récit blz. 101), en toch, schoon wij weinig die meestal laffe, dwaze, ongerijmde mirakelen onzer kronijkschrijvers hebben onthouden, meenen wij, dat hij nog heel wat voor zijn *heilig Holland* had kunnen bijeengaren. Maar de kroon van alles spant het slot van het 1ste deel, het groote effectstuk, de zon van het middeneeuwsche Holland, de welzalige Lidwina van Schiedam. Tot onze verbazing zien wij dat Dom Pitra hier zelfs van het jonge Frankrijk *le gout de l'horrible et du dégoutant* heeft overgenomen, en wij kunnen ons naauwelijks voorstellen, hoe iemand de walgende beschrijving van al de kwalen en ziekten dier Schiedamsche heilige zonder hinder kan lezen. Maar er is hier nog wat anders, een zee van mirakelen, 38 jaren volgens blz. 129, 23 jaren volgens blz. 120, 19 jaren volgens blz. 131, maar het doet er niet toe, - Engeltje van der Vlies deed het, meenen wij, voor eenige jaren nog langer - blijft zij geheel zonder eten. Pas acht jaren oud, groette zij in het voorbijgaan een mirakuleus beeld der Moedermaagd, dat (het beeld) haar met een glimlach den groet beantwoordde. Altoos zag zij haren beschermengel, die zich dikwerf met haar onderhield, bij zich: ja, om hare legerstede zag zij andere engelen in

1) Waar onze Schrijver zich eene enkele maal buiten het veld der monniken-legenden waagt, daar geeft hij zich op schromelijke wijze bloot. Zoo deelt hij blz. 24 aan een' Franschen archivist de nieuwe ontdekking mede (die toch allen, die eenigzins bekend zijn met middeneeuwsche letterkunde, reeds zeer lang hebben geweten), dat de Willem van Oranje, door onzen Claes Verbrechten bezongen, dezelfde is, die gezegd wordt den 28sten Mei 812 in het klooster der *vallis Gellonis* bij Lodeve gestorven te zijn. - Blz. 54 slaat de volgende curicuse aanteekening, schier zooveel misslagen als woorden: ‘Le jugement de Vehme s'appelait *Friding, jugement du mardi* ou de mars; aussi le mardi était-il à son tour (?) appelé *Dingesdag*. Frey, dans les mythologies du nord, est le dieu de la force et de la guerre, la justice du plus fort.’

jeugdigen luister met een vurig kruis op het voorhoofd. Nu eens bragt een engel haar gewijde asch, dan nam hij haar bij de hand en bragt haar (zij kon zich niet bewegen) bij het Maria-beeld, dat haar vroeger had toegelagchen, of naar het verre oosten, in bloemrijke, geurige oorden. Op zekeren dag, ter negender uur, ontving zij de wonderbare lijdensteekenen des Heeren aan haar ligchaam: haar verschenen scharen van engelen, die de werktuigen des lijdens droegen, haar verscheen de Heer zelf, nu in al zijne heerlijkheid, dan als een klein kind aan het kruis, of in de gedaante van eene gewijde hostie. Na acht jaren van haar lijden stierf hare moeder, en zij stond haar *bij contract* al hare verdiensten af (elle lui céda, par forme de contrat, tous ses mérites blz. 132), hetgeen zóó zal moeten verstaan worden, daar Lidwina meer verdiend had van onzen lieven Heer, dan wel noodig was (Luk. XVII: 10), en hare moeder, naar het schijnt, te kort kwam, deed zij eenvoudig bij contract (met wien?), bij acte (notariëel?) aan hare gestorven moeder haren overvloed van goede werken over. Ja, toen zij 17 jaar de vierdendaagsche koorts had gehad, maakte een engel (er schijnen zonderlinge engelen in dien tijd te zijn geweest) met de arme zieke het volgende akkoord: de engel vroeg haar, of zij moed had om door haar lijden hare naastbestaanden uit het vagevuur te verlossen, en op hare toestemming, verzekerde de engel haar, dat zij daarvoor dan ook de koorts zou behouden tot op haren dood. Geen vlonder, dat voor zulk eene heilige alles zich nederboog, dat bisschoppen, aanzienlijken, de graaf van Holland zelf zeer leerzaam (docilement blz. 135) hare raadgevingen aannamen. Ook na haren dood zijn hare mirakelen verdubbeld, hebben zij zich, ik weet niet, hoever wel uitgestrekt. Ja, haar lijden was niet slechts in de volgende eeuwen de troost, maar het is ook, volgens onzen Schrijver, het regte beeld van het lijden der Roomsche kerk in Holland, en wij verwachten dan ook, dat eerstdaags onze beroemde middeneeuwsche dichter, in middeneeuwsche poëzij, al die heerlijkheid, door Dom Pitra opgegeven, aan het Nederlandsche volk in een keurig lied, met een uitvoerigen commentaar, zal doen hooren.

Is het niet diep te betreuren, dat achttien eeuwen nadat de Zoon Gods op aarde verscheen en zijn Evangelie der waarheid en genade openbaarde, in zoogenoemde Christelijke landen onder den schijn van vrome phantasiën zulke dwaze, ongerijmde, onchristelijke, echt heidensche leeringen worden verspreid, en de blinde leidslieden der blinden het arme volk in waan en bijgeloof, in godslastering en zedeloosheid ten verderve voeren, en daarbij met listige kunst mildelijk de zaden strooijen van bitteren godsdiensthaat en fanatieke onverdraagzaamheid?

Maar genoeg van het *heilige Holland*, in een volgend artikel hopen wij onzen lezers iets mede te deelen van de groote, merkwaardige ontdekkingen, door Dom Pitra gedaan op het gebied der nieuwere geschiedenis van ons vaderland.

(*Vervolg hierna*.)

Johannes Clarisse, sprekende nadat hij gestorven is.

Een leesboek voor het Christelijk huisgezin, met portret. Arnhem, Nijhoff.

Er ligt iets schoons in de waarheid, dat de dooden tot de levenden spreken, niet van de grafzerken of mausoleën, waar dikwerf even zoo hard gelogen wordt over de dooden, als toen ze levend waren; maar van het papier, uit het hart, uit het heldere verstand, en daarom is het waar, vooral sedert het wereldlicht, dat de onbekende X, die de drukletters uitvond, ontstak: de dooden, bovenal de brave dooden, sterven niet. Zij leven dikwijls nog beter, zeker meer gerust, minder geplaagd, minder gejaagd, op het papier voort, na hun Christelijk afscheid, dan toen ze met den mond of met de pen levend onder de levenden rondwandelden. Het schoonste grafteeken, en heerlijkste grafschrift, dat de hemelburger aan den achterblijven den, met vochtige oogen hem nastarenden wereldburger, kan achterlaten, is buiten allen twijfel een goed, nuttig, degelijk werk, liefst een boekwerk; want gij zoudet hier ook kunnen denken aan een bouw-, aan een kunst-, aan een schilderwerk, - alles zeer goed, - maar Christelijke stemmen uit het graf dringen den levenden steeds in de ooren, en verder in de ziel. Is het niet waar, dat de afgestorvene, die een *opus posthumum*, - wij vertalen eens, voor de verandering, ‘een grafheuvelboek’ - onder zijne doodspeluw had bewaard, daardoor *post mortem* zijn eigen lofredenaar, of eigen beschuldiger wordt? Zekerlijk men is tegenover de - schim - somtijds wat vriendelijker of meer rekkelijk gezind, dan tegenover den levenden schrijver; misschien omdat men denkt: nu moet hij zwijgen, en kan niet meer, zoo als voormaals, van zich afspreken: men neemt eene zekere bedenkelijke, iets of wat farizeesche grootmoedigheid aan, om de dooden behoorlijk en beleefd te behandelen, - men heeft medelijden, zoo heet het, met den dooden leeuw - wij keuren dat alles minder goed, - de waarheid en het regt veranderen niet van aard en inhoud, als gij, beste vriend! levend zijt of dood ligt, levend of dood, voor of tegen beide de wapenen voerdet: de spreuk: van de dooden niets dan goeds! *luidt beter*, dan ze werkelijk *is*, zoo als dit meer gaat, met vele spreuken, uitgenomen die van Salomo; maar genoeg als voorposten-licht voor onze zeer beknopte aankondiging en aanprijzing der nagelatene preek-fragmenten van den waardigen, edelen Clarisse. Wij behoeven den vaderlandschen geleerde, ja den reus onder de theologanten, den keursteen eens aan Leidens Hoogeschool, niet breedvoerig te loven en te bewierooken; dat heeft de man, toen hij nog op aarde onder de wierookwalmers en recenserende outerknapen, die aan de zoogenaamde altaren der zoogenaamde onsterfelijkheid, en zoogenaamde kritiserende oppermagt staan - nooit gewild - zijn werk moest zijn lofrede zijn, en dat is het in allen deele. De predikant van Iterson, thans te Leiden, een vriend en leerling van den in dubbelen, in den aardschen en hemelschen zin - emeritus - hoogleeraar Clarisse, geeft in de zeer breede voorrede, 't strekt den prediker tot

eer - eene bloemlezing uit de verschillende parentalia op den geleerden Christen - en niemand zal de uittreksels uit de schoone, krachtige, welluidende lijkredenen van Bouman, van Hengel, en van Oordt lezen, zonder ook de levenden hoog te achten: voorwaar, wat die mannen schreven en spraken, was geen bloote pro formâ oratie- of academietaal: - 't vloeide hun warm uit het hart in het hart. - Het doet ons onuitsprekelijk goed, als degelijke, kundige, edele mannen, over hem, die hen welligt in geleerdheid overstraalde, en een goed eind vooruit gesneld was, zóó spreken en schrijven. - Men onderkent zeer spoedig ook hier den diep getroffen vriend van den bloot lofsprekenden collega, dat zijn twee tongvallen, twee verschillende dialecten, - hier Ciceroniaansch, daar monnikenlatijn! - De heer van Iterson neemt een waardige plaats in nevens de professoren; als men over een man als Clarisse hoort spreken, vraagt men ook niet, of het een professor, of geen professor is, die hem een bloemkrans op het graf werpt. Men wil over en bij de doodkist alleen waarheid en liefde. Hier spreekt een trouwe leerling menig treffend woord over den ontslapen meester, - de liefde kent betere welsprekendheid dan de gehoorzaal of de kansel, - en wat heeft nu de prediker te Leiden ons bewaard uit den schat der leerredenen? gelijk hijzelf zegt, - fragmenten van preken, losse stukken uit leerredenen, die echter in zekeren zin tot een geheel zijn vereenigd. Maar die vereeniging is toch, blijkens den inhoud, tamelijk los en onzamenhangend, iets of wat huppelend - dàt is intusschen zoo kwaad niet - het kenmerk van eene Christelijke bloemlezing wordt daardoor bewaard, en de aangename, noodzakelijke kortheid, de geconcentreerde kracht in de preken wordt daardoor behouden, en de lezer beveiligd voor het groote onheil der verwatering, zoo overbekend bij vroegere en latere leerredenen. - Evenwel hadden we hier en daar gaarne uit *die* preek over *dat* onderwerp meer gehoord. - 't Gaat ons hier, als bij een kostbaar, smakelijk geregt aan den disch; men wil eerst proeven, dan nòg ééns - eindelijk ook eten - maar als het schoteltje ledig is, is er niet meer aan te doen. En wat ge hier nu vindt, in deze korte, zeer korte uittreksels uit de preken-erflating van dezen eens verbazend geleerden man, met de *moles eruditionis?* gij vindt eenvoudige, krachtige, levendige, indrukmakende waarheid, en vooral *toepasselijke* waarheid. - gij vindt, let wel, bij den hoogst geleerden hoogleeraar, geene zoete, flaauwe, vooze quasi-Evangelietaal; geene opgeschroefde, dikwijls onverstaanbare tale Kanaäns, geen par forcejagt naar mode-orthodoxie, en verbazend vernuftige wendingen, of duistere schemerende voorstellingen in het tooverlicht der typica of mystica gehuld; ook geene verdoemings-theorie, geen gemoderniseerden Augustinus, geen gekunstelden Anselmus, geen opgewarmden Chrysostomus - niets van dat alles - maar het oude, eenvoudige, bekende Evangelie, *voor, nevens, in* den mensch, in den zondaar, in den geredden, in den verlosten zondaar. Als ge deze preek-stukken leest, vraagt ge niet naar Groningen, niet naar Leiden, noch naar Utrecht, niet naar de Betuwe of de Veluwe; ge denkt niet aan Arnhem, noch aan Nijkerk; maar ge denkt aan een echten, waardigen Evangelie-prediker, die het Evangelie *in* den mensch zelven overplant, die het woord van Christus bovenal doet *wonen* in het hoofd, in het hart, in het gemoed, en

daarom zal ook dit eenvoudig leesboek velen onder ons niet genoeg nieuwmodisch zijn, - niet genoegzaam, zoo als het heet, aan de eischen van den theologischen tijd voldoen. - De stijl is te veel stijl gebleven en niets meer - en te weinig wolken-doorborend, of aërostatisch - de gedachtenloop is te geregeld, en springt en kaprioolt niet - is niet bont en veelkleurig genoeg, de leerstellingen der Gereformeerde kerk zijn niet Dordsch, formuliergekleurd, scherp en hoekig genoeg afgeslepen; er is geene beeldspraak, allegorie, - ja wat niet al - in - O! dat arme, maar toch zoo rijke, - dat Evangeliesche, maar toch zoo weinig theologisch-negentiendeeeuwsch boek van eenen man, die zeker twintigmaal meer geleerdheid en kennis bezat, en tevens evenzoo veel goede trouw, als al zijne lezers of beoordeelaars te zamen. Wij danken u, prediker te Leiden, dat ge, onaangezien al die grieven en bezwaren, ons evenwel deze fragmenten hebt gegeven, zij zullen toch wel hier en daar, zoo als men zegt, hunnen man, ook hunne vrouw vinden; men zal ze in vele huiskamers met zegen lezen, en verstaan, en er zekerlijk beter door kunnen worden, als men op deze booze, vermaledijde wereld maar altijd beter *wilde* worden, - daar zit de knoop - en nu genoeg voor de lezers van den Tijdspiegel. Als ze meer willen weten, dat ze het boek koopen, is het voor één gezin te duur, men make ook hier een Christelijk onderling hulpbetoon, en legge eens botje bij botje, en leze het boek over en weêr, - en dan maar aan den meestbiedende weder verkocht, - en nu een paar proeven, die mogen hier niet gemist worden:

> De waarheid zal u vrij maken.
> Joh. VIII: 326.

Wie verlangt niet naar vrijheid? bij wien wordt *vrij te zijn* niet voor een deel, althans voor een vereischte tot waar geluk, gehouden? wie haakt er niet naar, zijn eigen heer, leidsman, leeraar en verzorger te zijn? En toch zal demensch in volkomen vrijheid zich maar zelden gelukkig gevoelen. Dat klinkt vreemd, en evenwel is niets waarachtiger. Indien eens al de leden van eene grootere of kleinere maatschappij volkomen vrij, en zonder band van wetten, zonder bestuur van handhavers dier wetten, leefden, hoe zouden daar, bij de verschillende inzigten, belangen en geaardheid der menschen, de orde, de gezelligheid en de rust kunnen bewaard blijven? Indien een vader eens zijn kind, zoo als het pas gaan kon, aan zich zelf overliet, en voor zich zelf liet zorgen; zou zulk een kind even gelukkig zijn, als een ander, dat eene voorzigtige opvoeding ontvangt? Een blinde, die zijnen wegwijzer los laat, en alleen wil omdwalen, werpt hij zich niet duizend gevaren in den mond? Ziet, zoo is het met den mensch, die zijn eigen heer, leidsman, leeraar, verzorger zijn en zonder helper en vader zich zelven besturen wil; hij is zwak, onervaren, onkundig, blind voor de gevaren, die hem dreigen en zijn geluk verstoren kunnen. Wie onzer toch is zich zijn zwak inzigt, zijner bekrompene kundigheden, zijner veelvuldige dwalingen, zijn gering vermogen tegen verleiding en tegenspoeden niet bewust? En wie zou zich zelven dan de dadelijke behartiging en verzekering van zijn geluk vrijmoedig en gerust durven toevertrouwen? Neen, het kan niet troostrijk, geen geluk zijn, geheel aan ons zelven overgelaten en onze eigen heeren te wezen. Wat kiest ook doorgaans de

mensch, die naar deze vrijheid haakt, wat kiest hij als zijn wenschelijkst goed? Gewis het *ware* niet. De een dorst naar zinnelijke goederen en genoegens; een ander uitsluitend naar wetenschap; een derde naar deugd; dingen, die allen goed - maar, op zich zelve staande, geenszins geschikt zijn om ons hoogste goed uit te maken en alle onze wenschen te bevredigen. - - Maar is er dan niet eene ware vrijheid, die hoogen lof verdient; die den mensch tot een deelgenoot maakt van een groot en bestendig geluk? Christenen! 'indien de Zoon u zal vrijgemaakt hebben, zoo zult gij waarlijk vrijzijn.' Wie zich aan Hem en zijne dienst verbindt, wie in het opvolgen van zijne bevelen zijn welbehagen stelt, die heeft den waren troost in leven en in sterven gevonden.

(Uit eene Leerr. over Katech. Zondag I. *Doorn* 1794.)

> Wie de tucht lief heeft, die heeft de wetenschap lief: maar wie de bestraffing haat is onvernuftig.
> Spreuk. XII: I.

Naar waarheid zeide de Romeinsche Dichter, dat het de zwaarste straf is, veel zwaarder dan de wreedste dwingelanden uitgevonden hebben tot kwelling hunner natuurgenooten, - nacht en dag den getuige zijner misdaden in zijn' boezem om te dragen. Te regt verklaarde hij, dat zij geenszins ontkomen aan de wraakoefening der goddelijke geregtigheid, al schijnen zij ook uiterlijk van straf vrij te gaan, wien de bewustheid van wandaden het gemoed verschrikt en met verborgene, maar snerpende, geeselslagen teistert. - En toch, hoe waar en krachtig dit gezegd zij, nogtans zijn zij nog veel ongelukkiger, die liet geweten, door herhaalde proefnemingen, eindelijk geleerd hebben te zwijgen en geen onrust meer te baren. Dezen toch stellen een bitter, maar allerheilzaamst geneesmiddel buiten gebruik, en, terwijl zij eene straf pogen te ontgaan, die eens kan ophouden te drukken, wanneer zij, als weldadige kastijding, ter verbetering zal hebben gebragt, bereiden zij zich moedwillig eene eeuwigdurende, van welker ijsselijkheid hun stervensangst niet zelden eenen flaauwen voorsmaak geeft. Neen! dàn veel liever de stem, de verwijtende, bestraffende, dreigende stem van het geweten gehoord; dàn veel liever, zoo het ook al beginnen mogt te zwijgen, hetzelve opgewekt, gaande gemaakt en verlevendigd. Heil den mensch, die hiertoe tot zich zelven inkeert, om zijn bestaan en wandel te overdenken! Dank aan elken medemensch, die ons daartoe de hand biedt, ons, in vertrouwelijke gesprekken, de dwaling onzes wegs doet opmerken, of, die meer algemeen tot velen sprekende, opzettelijke aanleiding geeft tot ernstig nadenken over ons zelven! Zóó toch wordt ons de onwaardeerbare dienst bewezen, dat wij in staat worden gesteld, om Davids taal met overtuiging en ongeveinsd over te nemen: 'ik ken mijne overtredingen, en mijne zonde is steeds vóór mij!'

Ik erken, mijne vrienden! boden des vredes zijn doorgaans aangenamer. Men wordt niet gaarne verontrust; men dommelt liever in den slaap der gerustheid voort; of althans de liefelijke stem van het Evangelie bekoort ons meer. - Maar zullen wij dan altijd van onzen rampspoed zwijgen? Zullen wij altijd met onzen jammerlijken toestand onbekend blijven? Is het eene weldaad, hem, die op den rand des verderfs onbezorgd voortwandelt, nooit te verontrusten, en hem op zijn gevaarlijk pad nooit opmerkzaam te maken? O laat ons ons zelven toch niet bedriegen! Geen zieke zal den geneesheer

verlangen, wanneer hij zich niet krank gevoelt of zijne ongesteldheid niet telt. Wij moeten met David uit grond des harten spreken: ‘ik ken mijne overtredingen, en mijne zonde is steeds vóór mij!’ anders zullen wij nooit met ware belangstelling vragen naar het Evangelie en het daarin voorgestelde heil; wij blijven koud en onverschillig omtrent die heilmare, en wanen, met de arme en blinde Laodiceërs, dat wij lijk en verrijkt zijn, en geens ding gebrek hebben. - Wanneer nam David zijne toevlugt tot Gods genade? Toen de brave Nathan hem zoo ernstig had toegevoegd: ‘gij zijt die man!’ - Toen hij, diep in het geweten getroffen, met een verbrijzeld gemoed, uitriep: ‘ik heb gezondigd!’ - toen hij verklaarde: ‘ik ken mijne overtreding, en mijne zonde is steeds vóór mij!’ - toen wendde hij zich tot den Heere, met deze stemme der smeekinge: ‘zijt mij genadig, o God! naar uwe goedertierenheid; delg mijne overtredingen uit naar uwe barmhartigheden; wasch mij wel van mijne ongeregtigheid, en reinig mij van mijne zonden.’

(Uit eene Leerr. over Ps. LI: 5. *Doorn* 1792.)

> Dewijl wij dan zoodanige hope hebben, zoo gebruiken wij veel vrijmoedigheid in het spreken.
> 2 Kor. III: 12.

De gedachte aan der Apostelen bestaan en handelwijze, bij de verkondiging des Evangelies, moet nu nog de Evangeliedienaren bezielen en besturen, om hen in de gegronde hoogachting en liefde der Christengemeenten te doen deelen.

Hoe de Apostelen handelden, hoe vrijmoedig en rondborstig zij spraken, hoe zij door openbaring der waarheid zich aangenaam maakten aan alle conscientiën der menschen, en alle bedekselen der schande verwierpen, is duidelijk gebleken[1)]. Werden ons 's Heeren Gezanten niet juist daardoor zoo zeer vereerensen geloofwaardig? welke voorbeelden kan dan de Evangeliedienaar liever kiezen, dan hen, ter navolging? Hun spoor betredende, kan hij niet dwalen, kan hij het regte doel niet missen. Hij handele dan, gelijk zij, vrijmoedig, met vol vertrouwen op de goede zaak van het Evangelie, hetwelk hij voorstaat, zonder streken, zonder achterhoudendheid, rondborstig en opregt. Hij handele zóó, uit dezelfde beginselen, waaruit de Apostelen het deden. Hoog denke hij van de heerlijkheid der bediening, welke hem, naar Gods barmhartigheid, is toevertrouwd; hoog van zijne roeping en bestemming, en hij vergete niet, noch dat hij bedienaar der leer, en geen meester over de leer is, noch dat hij eenmaal van zijne verrigtingen den Heer en Meester rekenschap zal moeten geven. Het besef van pligt make hem dan getrouw, en de bewustheid dier getrouwheid onversaagd, moedig en fier. Aan de voorzigtigheid der liefde, welke niets ongeschiktelijk doet, pare hij de openhartigheid der eerlijke welmeenendheid. Zoo leere, vermane en bestraffe hij met allen ernst, opdat niemand hem heimelijk als lafhartig en ongetrouw verachte, maar hij zich aangenaam make bij aller geweten. Immers zult gij, geliefde Christenen! dien leeraar het meest hoogachten en liefhebben, die het naast poogt te blijven bij het voorbeeld van Paulus en Petrus en Johannes. Als dan door uwe voorgangers de zuivere Evangelieleer, hoe langer zoo meer ontdaan van menschelijke bijhangsels, verkondigd en ontvouwd

1) Zie fragment uit eene Leerr. over 2 Kor. III: 12, 13. blz. 86.

wordt; als lang gekoesterde vooroordeelen en dwalingen mannelijk aangetast en wederlegd worden, als men moediglijk de heerschende zonden en ondeugden, zonder aan zien des persoons, bestraft; in één woord, als de vrijmoedigheid in het spreken, zonder deksel of terughouding, aan uwe leeraren blijkt; zult gij dit niet alleen niet euvel duiden, het zal u niet alleen niet verbitteren, het zal u zelfs niet vreemd zijn; maar gij zult hen, om huns werks wille, te hooger achten, te vuriger beminnen, te gereeder vertrouwen, te gezetter hooren, te gemoedelijker volgen. Zóó moet het zijn! Dit past Christenen naar den geest van onze godsdienst; dit protestantsche Christenen, die het juk van gewetensdwang, van geloofsoverheersching, van moedwillige bedekking en belemmering van vrij onderzoek en gestadige vordering in kennis en geloof, hebben afgeschud. Hoe rondborstiger men ons de waarheid openbaart, des te meer maakt men zich aangenaam aan de gewetens der menschen, als in Gods tegenwoordigheid.

Hoort dit, en neemt het ter harte, gij letteroefenende Jongelingen, die u tot de Evangeliedienst voorbereidt. Tracht zelve de waarheid te verstaan, zoo als die in Christus is; leest daartoe bovenal, gezet, nadenkend en biddend, den Bijbel zelven en toetst aan den Bijbel ook de lessen u gegeven. Predikt de waarheid, alle waarheid, niets dan waarheid. Wacht u voor achterhoudendheid, dubbelzinnigheid, misdadig schikken en plooijen. God, die eens gezegd heeft, dat het licht uit de duisternis zou rijzen, schijne ook in uwe harten, om u te geven verlichting der kennis der heerlijkheid Gods, in het aangezigt van Jezus Christus!

(Uit eene Leerr. over 2 Kor. III: 12, 13. *Leiden* 1826.)

Spiritus Asper en *Lenis*.

Innere mission.

Reis naar Hamburg en Berlijn, of eenige dagen toegewijd aan het gebied der innere Mission, door O.G. Heldring, 2de stuk, Arnhem. 1851. (*Zie Tijdspiegel* 1850, *II, bladz*. 241-246.)

Zoowel de persoonlijkheid van den reiziger, als het oogmerk der reize, leggen ons de verpligting op, eene beknopte aankondiging van dezen Germaanschen uitstap aan de lezers van dit Tijdschrift aan te bieden, waarbij ons tevens de gelegenheid wordt gegeven, enkele opmerkingen en teregtwijzingen te voegen. Wij volgen den prediker uit Gelderland in den aan vang van dit tweede stukje van Hamburg naar Berlijn, terwijl de lezer, die eenige onderhoudende en aanschouwelijke beschrijving van den weg tusschen Hamburg en Berlijn verwacht, allezins teleurgesteld zal zijn. Het lag ook niet in het plan van hem, die slechts ten gunste der Innere Mission den togt ondernam, om de natuur of de menschen te beschrijven: dit laat de heer H., zeer verstandig, aan anderen over; over het algemeen bepaalt hij zich om zijne eigene wijze van opvatting mede te deelen, en den indruk, welken de verschillende Christelijke gestichten voor armen-

en ziekenverpleging op hem maakten; deelt ter loops derzelver inrigting mede, en laat overigens de merkwaardigheden der vreemde landen ter zijde liggen.

Alleenlijk komt onder de bijzonderheden, welke Berlijn aanbiedt, eenigzins meer uitvoerig voor, eene met curieuse documenten gestaafde voorstelling der nacht- en speelhuizen, blz. 125-126, eene korte schets van het Egyptisch museum, blz. 115 en volgg., van het Koninklijk slot, enz., ook wordt het geestelijk en kerkelijk leven aldaar aangeroerd, eene leerrede van Ruchsel, de liberale, revolutionaire beginselen nu en dan opgehaald en dapper doorgestreken, ook des Schrijvers groote af keer van de geregten met uijen toebereid, en zoo al meer. - Van meer belang zeker zijn de opmerkingen die hier en daar, onzamenhangend genoeg, over den meer of min Christelijken geest, welke te Berlijn heerscht, den Nederlandschen lezer worden voorgelegd, en de beoordeeling van verschillende philanthropische gestichten: dáár bevindt de heer Heldring zich op een gebied, hem meer eigen en bekend, en is kwistig genoeg met zijne opmerkingen en gispingen, zooals ons straks blijken zal. Men kan hier reeds verwachten, dat Berlijn, evenmin als vroeger Hamburg, in een gunstig licht verschijnt, en te regt: men ziet tevens duidelijk, dat de heer Heldring niet zeer bereisd is, en zich over vele dingen verwondert, en zijne lezers in die verwondering tracht te doen deelen, waarover de meer menschen wereldkundige tourist naauwelijks de schouders ophaalt; dit geeft aan de opmerkingen, bezwaren en verzuchtingen van onzen welmeenenden reiziger somtijds een eigenaardige, kinderlijke naïveteit, die den Gelderschen dorpsprediker niet kwaad kleedt in zijne beknopte reize. Intusschen brengt deze onbekendheid met vele zaken, en deze eenzijdigheid, ook eene zekere onvolledigheid en oppervlakkigheid te weeg, die zeer duidelijk in het oog springt. Wij zullen het gaarne aan den heer H. toegeven, dat de liberale en eenigzins revolutionaire Kellner (met die soort van lieden heeft de Schrijver veel geredeneerd) hem niet aanstond, toen deze de partij der barrikadenhelden opnam - evenzoo, dat het vreemd is om op den Zondag te blijven timmeren, metselen, als op de werkdagen, blz. 91, ook zijn verontwaardiging bij de extra wereldsche en ontuchtige advertentiën op den Zondag (das Serail im Turkisch' Tunnel - ernste Deutsche national-Polka-Halle - Indianer Kaffeehaus - -Im Paradiese) dat alles moest op den zedigen, Christelijk gezinden Nederlander, een veel ongunstiger indruk maken, dan het verwenschte geregt van uijen - toegegeven! maar 's mans opiniën over eenige andere meer belangrijke zaken kunnen intusschen minder goed en gemakkelijk door den beugel. Wij brengen onder die rubriek het bezoek aan den bekenden staatsman Stahl, en de eenigzins staatkundige reflectiën, welke de prediker daarmede verbindt: de heer Heldring is gewisselijk veel beter te huis in de asylen of verbeterhuizen, dan in de kabinetten of de politiek; men kan ook niet voor allen alles zijn. De theorie van den heer Stahl is ook ten onzent wel bekend; vooral door de onophoudelijke en telkens terugkeerende aanhalingen in de geschriften van den heer Groen, om welke reden het ons zeer verwonderde, hier te lezen: blz. 97, ‘Hij (Stahl) kende niets van de Nederlandsche staatkundige ontwikkeling, zelfs was hem de naam van den heer Groen onbekend’ des te beter is de heer Groen

met den heer Stahl bekend; deze staatsman was vroeger Israëliet, thans - er zijn *meer* voorbeelden van *dien* aard, ook in ons goed vaderland, - streng behoudend en positief Christelijk staatsman. - Als de heer Heldring den heer Stahl wel begrepen heeft, dat nog te bewijzen is, gevoelt de hoogleeraar Stahl, blz. 88, de behoefte ‘om het positieve Christendom tot eene politieke partij te verheffen’ en dat gezigtspunt, zegt de heer Heldring, is zeer te billijken. Er zullen velen zijn, zoowel in Duitschland als in Nederland, die *dit* gezigtspunt der heeren Stahl en Heldring volstrekt *niet* billijken; die wel overtuigd zijn, dat het positieve Christendom - zonder juist daaronder de leer der Dordsche vaderen te verstaan - veel te hoog en veel te vast staat, en te goddelijk is, om tot eene politieke partij gefatsoeneerd, en gedraaid, en verknutseld te moeten worden; buitendat, kennen wij eigenlijk geen ander Christendom, dan een positief Christendom, en zouden gaarne willen weten, wat een negatief Christendom zoude moeten beteekenen; maar om Christus' leer en woord in het politieke leven met geweld in te brengen, en daardoor b.v. in eene *Eerste* of *Tweede* Kamer, zijne bijzondere, geliefkoosde, kerkelijke stellingen, door een politiek gezag, bij gebrek van beter, anderen op te dringen, daartegen zullen zich in Duischland en Nederland altoos vele stemmen verheffen, en wel juist uit diepe hoogschatting voor het *positieve Christendom*, dat niet verlaagd mag worden tot eene politieke tijds- of kabinetsquaestie. Zonderling is de toepassing welke de schrijver maakt van de Stahl-Gerlachsche theorie, door hem, onheusch genoeg ‘partij’ genoemd. ‘De eene partij (blz. 99) ziet in den Koning van Denemarken een Koning, die geëerbiedigd moet worden, omdat hij Koning is (dit zijn, vermoeden wij, de Stahl-gerlachianen)’ de andere zegt: ‘Hij verbreekt den eed bij de constitutie gedaan - die eed is Gode gedaan - wij zijn dus in ons regt, als wij den vorst verder gehoorzaamheid weigeren’ (dat zijn de aanhangers van den constitutionelen professer Dorner.) Nu is, ongelukkig genoeg, de prediker van Hemmen hier, ondanks zichzelven, in eene staatkundige beklemming en benaauwing geraakt, want hij vraagt: ‘wat is hier te kiezen?’ en de keus is hier zoo gemakkelijk niet. Waarlijk! de heer Heldring zoude beter gedaan hebben, om in zulke zaken liefst niet te kiezen, en zich bescheiden van het staatkundig terrein terug te trekken; maar neen! hij heeft gekozen - en hoedanig? - ‘in sommige tijden is het Stahl-gerlachsche beginsel het laatste en eenigste - bij oproer, verrassing, vrees - enz. - maar, waar eeuwen lang contracten bestaan, tusschen vorst en onderdaan, daar verliest de vorst, die ze verbreekt, even zoo zeer zijne regten, als de onderdaan, die ze omverwerpt, in den eigenlijken zin des woords een oproermaker mag genoemd worden.’ Zoo leest ge werkelijk, als ge uwe oogen kunt gelooven, waarde lezer! en zult u verheugen, dat de heer Heldring geen meerdere politieke opmerkingen van dien stempel heeft gelieven mede te deelen. Voorwaar als staatkundige beginselen in *sommige* tijden kunnen dienen, en op *andere* tijden weder *niet* kunnen dienen; als hier de vorst alle regten heeft, en ze daar weder een, twee, drie! verliest, dan zijn *zulke* politieke beginselen niet veel beter dan zekere theologische stellingen, die men naar eisch van plaats, tijd, gelegenheid, en beroep, voorstaat of afkeurt. Wij hopen inderdaad

niet, dat de heer Stahl, of de heer Groen, *deze* politika van den heer Heldring ooit zullen lezen - ook de koning van Denemarken niet - maar dit is zeker, dat de heer Heldring, al politiserende, niet heeft geweten of kunnen vooruitzien, hoe verbazend liberaal hij, ondanks zichzelven, geworden is, en het geliefkoosde Stahl-gerlachsche beginsel door die hoogst bedenkelijke ‘contracten’ op eens als met een reuzenvuist heeft omvergeworpen en vernietigd.

Wij zullen den reiziger thans in zijne oordeelvellingen hooren, over het cellulaire stelsel, zoo als hem dit te Berlijn is voorgekomen, blz. 104-113. De heer Heldring is een zeer bepaald en vinnig tegenstrever van het cellulaire stelsel, en gelukkig dat men hem van regeringswege niet heeft geraadpleegd bij de invoering daarvan in ons vaderland: - dan ware er niets van gekomen! - De Schrijver tast, in negen elkaâr opvolgende volzinnen, het stelsel aan, en bewijst in dezen barbaarschen aanval, dat de cellulaire opsluiting - om maar iets op te noemen - ‘in den grond het geheele verderf van den mensch loochent, - de prediking des kruises miskent, - het uiterste der menschelijke magt bezigt om datgene te bereiken, wat juist slechts in de hoogste *onmagt* door het geloof in Gods kracht is te verkrijgen,’ ‘dat het van *muren* en *wanden* predikers wil maken voor een levend wezen, hetwelk juist, in zijne plaatsing tusschen duivelen en engelen, alle dagen door de wereld of door den Christus moet bewogen worden, om of een kind des duisternis, of een kind des lichts te worden, - dat nimmer begrijpt de magt des Heiligen Geestes, om eenen tempel te bouwen in een iegelijk mensch, hoe zondig, hoe verloren ook, en juist dezen te maken tot een uitverkoren vat, om den naam des Heeren te dragen onder even goddelooze schepselen!’ (blz. 105-106.) Met zulke bommen en granaten beschiet en bestookt de heer Heldring het stelsel, en geeft zijne verontwaardiging lucht. De prediker deelt ons verder mede: ‘dat hij in zijn land met eenige uitstekende philanthropen in een bestendigen strijd verkeerde, dat hij de zaak voor eene ijdele hersenschim hield, *terwijl zij meenden, dat hij niet stond op de hoogte der wetenschap*’ (blz. 108) maar de heer Heldring heeft hier veel meer gedaan, dan het booze stelsel voor een ijdele hersenschim te verklaren: hij heeft in de hier boven aangehaalde negen volzinnen het stelsel als goddeloos, onchristelijk, en volstrekt schadelijk voor den gevangen mensch gebrandmerkt, en daarop moet hij zich - 't is billijk - verantwoorden; door dat brandmerk heeft hij de Nederlansche wetgevers, ontwerpers en voorstanders - de uitstekende philanthropen - dadelijk beleedigd en belasterd, en beschuldigt hen op dit blad zijner reisbeschrijving werkelijk van onvoorzigtigheid, dwaasheid, onkunde en goddeloosheid; de heer Heldring moge zich regtvaardigen! wij gelooven niet, dat hem dit in allen deele zal gelukken. Wij gelooven intusschen, dat eene zeer grove, verregaande onkunde van het cellulaire stelsel, zoo als dit in ons *vaderland* wordt toegepast, en steeds *beter* zal *toegepast* worden, hem ten laste komt; dat eene schromelijke overdrijving den beoordeelaar hier heeft medegesleept, en eene zeer beperkende kerkelijk-dogmatische opvatting van zijne zijde een hoogst bejammerenswaardig oordeel heeft uitgelokt. Zekerlijk hecht zich het geinfameerde stelsel niet aan de oud-

Gereformeerde dogmatiek, en beoogt, buiten den Heidelberger en de Formulieren van Eenigheid om, de redding en werkelijk de heiligmaking der gevallene broeders en zusters. Zekerlijk zullen de dwaasheden, hier geboekt: - dat de muren en wanden predikers zijn - menigeen een medelijdenden glimlach afdwingen. Maar de heer Heldring moest, eer hij zich een oordeel over een stelsel aanmatigt, meer naauwkeurig en opzettelijk de inrigting daarvan onderzocht hebben, en de gevolgen ten minste afwachten; hij moest, om niet met een verachtelijk schouderophalen afgewezen te worden, bij die uitstekende philanthropen, die de geheele zaak in den grond en veelzijdig kennen, in de school gaan, en ‘de nieuwe gezigtspunten,’ welke hij aan den heer Schultz te Berlijn heeft medegedeeld, eerst beter toetsen, met één woord: de heer Heldring kome, na verloop van vijf of tien jaren, nog eens met dit blad uit zijn reisboek voor het publiek staan, en zegge dan, wat hij nu heeft gezegd, en bewijze dat, *niet* uit den katechismus, maar uit de ondervinding. Tot zoolang stellen wij den prediker, in zijne voorbarigheid, en onkunde, en eenzijdige beoordeeling, in allen deele in het ongelijk.

Wij zullen dit nogmaals doen, bij zijne beoordeeling der *Diakonessen-Instituten*, blz. 143-146. De Anstalt van Fliedner te Kaiserswerth is bekend genoeg, - men weet in welk eenen geest dáár gewerkt wordt, - dat dáár mede bij de uitstekende verplegings-methode, en den gemoedelijken zin, veel overdrijving heerscht, - ook hier is het volmaakte niet gekomen; maar de uitval, welken de prediker hier op de geneeskundigen waagt, is wederom onbillijk, en onvoorzigtig, en meer, hij is onwaar. Men leze slechts blz. 143 ‘Wij vergeten slechts al te zeer, dat de *meeste* hospitalen zoo *ver* van Christelijk geloof, hoop en liefde verwijderd zijn, dat zij veeleer scholen moeten genoemd worden, waar de medicus zijn rationalisme onder elken vorm, tot eene verbazende consequentie leert doorzetten’ - verder - ‘Eene diakones zonder steun kracht of hulp van buiten, zonder regt of regtstitel, bijzonder als zij dien eenigen naam (van Christus) bestendig uitspreekt, dien hij gelijk zoo vele zijner confraters reeds lang in de wijsheid zijner chemische processen vergeten heeft, kan hem niet anders dan moeijelijk zijn. Hij denkt dat menschelijk ligchaam eene schoone machine te zijn; dat raderwerk, als het in de war is, zal hij weder herstellen - is het versleten, dan moet het bezwijken. - Gedurig is zijn magtwoord: “ik zal u weder herstellen.” - Zoo leest gij daar - welnu, in zekeren zin heeft de prediker waarheid geschreven, - de arts hoopt, ook *zonder* de vrome toespraak der pleegzuster of diakones, den kranke te herstellen, hij behoeft hare raadgevingen, wat zijne kunst betreft, in geenen deele; hij houdt inderdaad het menschelijk ligchaam voor een schoon werktuig. Maar de hatelijke en lage beschuldiging, alsof de arts zich ergerde aan den eenigen naam, en dien vergeten heeft bij zijne chemische processen, deze tergende beschuldiging werpen wij op den prediker geheel terug. Hij trede voorwaarts, en noeme, als een eerlijk man, die Christushatende artsen in de *meeste* onzer hospitalen. Wij zullen hem juist in ons vaderland, in *onze* hospitalen, tien en twintig edele, waardige, echt Christelijke geneeskundigen, toonen of noemen, die zijne logentaal logenstraffen; ook bijzonder onder de jeugdige artsen, onder hen, die zekerlijk geene kerkelijke regt-

zinnigheid der wereld voorhuichelen, om daardoor naam of praktijk of invloed te verkrijgen. Wij zullen voorbeelden aanhalen van geneesheeren, die met uitstekende chemische kundigheden uitgerust, evenwel met geloof, hoop en liefde in de ziel, in het hart en op de lippen, aan elk ziekbed staan, en nevens de diakones, als engelen Gods, de lijdendemenschheid, zegenend, omgeven. Wie geeft hier aan den prediker het regt, om welligt naar eenige oppervlakkige en zeer eenzijdige ondervindingen, dien achtbaren stand der geneesheeren zoo uit de hoogte te verguizen? Wij beklagen den man, die zich op *deze* wijze genoopt vindt om zijne gal uit te storten, en zich te wreken, als misschien deze of gene cordate geneesheer zijne bepaalde kerkelijke opvattingen niet duldde of afwees, en evenwel, onder Gods hulp, door liefderijke zorg en rijpe kunde voor den kranke waakte, niet met Bijbeltaal alleen, maar met die krachten, welke de Almagtige hem toevertrouwde, hem, die als een vriend der lijdenden, zijne plaats aan het ziekbed niet minder waardig is, dan de prediker, of de diakones! Wij hebben hier een ernstig, krachtig en onbewimpeld woord gesproken, en durven ons, tegenover den heer H. staande, op elken lezer beroepen, die, even als wij, alle partijdige overdrijving en ongepaste aanmatiging verwerpt. - Genoeg van deze zijde. - Zonder veel moeite zouden we aan onze lezers uit dit tweede stukje meer proeven van partijdige en voorbarige beoordeeling kunnen mededeelen. Wij houden den Gelderschen prediker voor een welmeenend, regt Christelijk gezind man, die bovenal in het practische leven te huis behoort, - het is hem, zoo als allen, zeer goed en noodig, om ook eens buiten de palen des vaderlands de wereld te leeren kennen, en het goede en kwade dáár te vergelijken met het goede en kwade hier. Maar wij eischen van hem het oordeel des onderscheids, een kalm en onpartijdig oordeel, dat niet gekleurd is door eigene geliefkoosde theoriën. Wien tot het publiek spreekt, zij het alléén om waarheid, en om niets anders te doen. Wie tot het publiek spreekt, spreekt niet alleen tot zijne eigene partij, tot zijne vrienden en begunstigers; maar ook tot hen, die van die partij verschillen. Men vergete het toch niet, dat wij leven in eenen tijd, waar de vrijheid van schrijven niet minder geoorloofd, gewaarborgd en gewettigd is, dan de vrijheid om te beoordeelen.

PHILALETHES.

Scholten - Van Oosterzee.

De vereeniging van de onderscheiden protestantsche kerkgenootschappen werd sinds lang door velen gewenscht, door menigeen beproefd. Sedert eenigen tijd is daartoe een nieuwe weg ingeslagen: had men lang de vereeniging alleen mogelijk geacht door de onderscheidende kenmerken onder de adiaphora te rangschikken, ze te nivelleren, Duitschland en Zwitserland begonnen het karakteristieke van den gereformeerden en den lutherschen typus scherper op te vatten, tot de beginselen van beider kerkleer door te dringen, om alzoo eene verzoening voor te bereiden in de hoogere eenheid van een beginsel, waaruit de

beide afwijkenden konden afgeleid worden. Dit voetspoor is ten onzent gedrukt door den Leydschen hoogleeraar Scholten, die de leer der Hervormde kerk in hare grondbeginselen uit de bronnen voorstelde en beoordeelde. Wat in Duitschland en Zwitserland volgde, scheen hier achterwege te blijven: eene ernstige, grondige discussie over de beginselen der protestantsche kerkgenootschappen. Wij hadden dit verwacht: voor die discussie wordt vereischt eene grondige kennis van de schriften der hervormingseeuw, welke weinigen bezitten, daarbij eene hooge wijsgeerige ontwikkeling, als in ons vaderland het deel van nog minder geleerden is. 't Is meermalen opgemerkt, 't werd ook hier weder bevestigd, dat de Hollandsche theologen vlijtige navorschers, ijverige verzamelaars van materialen zijn, maar bij den Duitschen nabuur achterstaan in de bekwaamheid om op de gelegde grondslagen een wel zamenhangend gebouw op te trekken. Ontbreken ginds maar al te vaak de grondslagen, hier meent men te veel, aan de fundamenten genoeg te hebben, en vergeet, dat het op goede grondslagen nog bitter koud wonen is. Wij hebben degelijke theologi biblici, dogmatici vindt men weinig: op den wensch van den zaligen van der Hoeven: “Hollandsche exegeten, waart gij meer *Religions-philosophen*,” heeft men de beschuldiging van stelselmakerij in antwoord, en - de zaken blijven als ze zijn: het schijnt nu eenmaal onze taak niet te wezen om het gebouw der Christelijke waarheid boven den grond op te trekken. De enkelen die het beproefden vonden miskenning, tegenstand, onverschilligheid althans. Wij hebben het werk van Scholten hooren veroordeelen met dat enkele woord: “Bah, allemaal philosophie!” Eindelijk verscheen in een der weinige Hollandsche godgeleerde tijdschriften eene kritiek van Scholten's werk. De criticus was de begaafde van Oosterzee: eensdeels moest dit gelukkig schijnen: de beroemde prediker bleek sinds lang vertrouwd met de Duitsche theologie, en het was te wachten, dat van den Duitschen wijsgeerigen geest in hem gevaren zou zijn. Anderdeels wekte het bevreemding, dat een geleerde zich waagde aan dat werk, die tot heden der dogmatiek de minste zijner krachten gewijd had, wiens enkele proeven op dat gebied weinig gelukt waren, en die meer tot de dichterlijke, vurige geesten dan tot de scherp scheidende, wijsgeerige koppen behoort.

Zijne beoordeeling gaf dan ook aanleiding tot ernstige tegenspraak, en er is een strijd ontbrand, die het gewone treurige kenmerk draagt van Hollandsche polemiek, personaliteit, waarbij echter moet erkend worden, dat deze personele rigting van den strijd meer gewettigd schijnt dan zij anders pleegt te zijn. Wij willen met een woord verslag geven van het geleverde gevecht, sine irâ et studio, waarmede wij niet willen zeggen, dat wij onverschillige aanschouwers zijn en ons oordeel niet tot dezen of genen overhelt, maar alleen dit, dat wij van persoonlijke ingenomenheid voor of tegen een' der strijders ons vrij kennen en beider betrekkelijke gaven en bekwaamheden op hoogen prijs stellen.

D^{r}. van Oosterzee geeft eerst een vrij uitvoerig verslag van het werk des Leydschen hoogleeraars, prijst het dan in twee, bestrijdt het vervolgens in 53 bladzijden. Eerst worden bestreden sommige vooronderstellingen, waarvan de schrijver zou uitgaan, als: de identiteit der Nederlandsch-Hervormde kerk met de Kalvinistische rigting. De hoogleeraar

wederlegt dit door aan te wijzen, dat hij niet van de *Nederlandsche* kerk gesproken, en de gewraakte identiteit niet geleerd heeft. Vervolgens strijdt van Oosterzee tegen de vooronderstelling van het bestaan van het uitgesproken materiële beginsel in deze kerk naast het erkende formele, en verklaart: “in gemoede gevoelen wij ons, na bedachtzaam onderzoek tot de betuiging verpligt, dat zijne gronden ons geenszins vrijmoedigheid geven om toe te stemmen, dat de Hervormde (d.i. hier de Zwinglisch-Calvinistische) kerk *zoowel* op een *materieel* beginsel - en wel op *dit* - als op een *formeel* is gebouwd.” In waarheid, zulk eene overtuiging moet verbazen. Zoo wij een' strijd op dit punt gewacht hadden, wij hadden er een' voorzien over de vraag, of het beginsel, door Scholten aangenomen, het ware, dan wel een ander aan te nemen is. Op de ontkenning van een materiëel beginsel zal wel niemand voorbereid zijn geweest. Hoe, indien het formele schriftbeginsel het eenige is geweest, van waar dan het uiteenloopend karakter der kerkgenootschappen? Van waar de onderscheiden dogmatiek, moraal, liturgie? Is het formele principe het eenige, dan is de gereformeerde kerk niets anders dan een zamenraapsel van menschen, die hierin overeenstemmen, dat een bepaald getal leerstellingen in den Bijbel gegrond zijn; maar die evenzeer gereformeerd zouden blijven, wanneer zij geheel andere, evenmin zamenhangende begrippen daaruit wenschten af te leiden; dan kan er eigenlijk van geene gereformeerde of luthersche kerk meer spraak zijn: dan is iedereen, die het formele beginsel aanneemt, dat de Schrift de eenige regel is des geloofs, lid van de groote verzameling der protestantsche subjectivisten (van kerk kan dan geen sprake meer zijn). Maar dan begrijpen wij niet, hoe van Oosterzee zelf in zijne inleiding kan zeggen: “algemeener dan te voren is de overtuiging gewekt, dat het kerkelijk stelsel eene *geslotene éénheid van beginselen* en voorstellingen *vertoont*, die men in menig jonger systeem vruchteloos zoekt en verwacht.” Wij begrijpen evenmin, hoe de overtuiging van het niet-bestaan van een materiëel beginsel op “bedachtzaam onderzoek” kan rusten; de schriften der hervormingseeuw leeren, hoe juist van het materiële beginsel de hervorming is uitgegaan: de regtvaardiging door het geloof wordt in de Smalkaldische artikels de *primus et principalis articulus* genoemd, waarin *sita sunt et consistunt omnia, quae contra papam, diabolum et universum mundum in vita nostra docemus, testamur et agimus*.’ Bij eenigen twijfel aan dit artikel ‘*actum est*,’ zeggen zij. Het formele principe daarentegen wordt eerst slechts in het voorbijgaan vermeld, nevens de rede, dan nevens de overlevering, vervolgens tegenover de overlevering, eindelijk als beginsel eerst in de Formula Concordiae[1)]. Zóó waar is 't, dat bij de protestantsche kerkgenootschappen een materiëel beginsel bestond niet alleen, maar de eerste plaats innam, het formele eerst de tweede. Gelukkig, want ware het regt aan de zijde van Rudelbach en Goebel, wen zij der Gereformeerde kerk het materiële beginsel ontzeggen, onbeperkt subjectivisme ware de vrucht geweest (zooals dan ook nog heden ten dage dáár de meeste scheuringen gevonden, daar de schoonste triomf van den sektengeest gevierd worden, waar het formele principe der hervor-

1) Zie *Beck, das Princip des Protest.*, Stud. u. Krit. 1851, H. 2. Repert. v. buitenl. Theol. 1851, I.

ming bij uitsluiting op den voorgrond gesteld wordt), eene vrucht, welke van Oosterzee zeker allerminst kan wenschen. Wij zien dan ook hier de zwakste plaats van zijn geheele kritiek. Zeker was het de ware, de eenige weg geweest, aan te wijzen, dat de leer van Gods souvereiniteit het materiële beginsel der Hervormde kerk niet is, maar deze een ander heeft naar van Oosterzee's overtuiging. Heeft ze, volgens hem, geen beginsel, dan behoorde dit gevoelen krachtig aangedrongen, Scholten's betoog grondig weêrlegd te worden, en - daarmede was de beoordeeling ten einde, want Scholten's werk bleek dan niets anders dan een luchtkasteel zonder eenigen grondslag. Betreuren mogten wij het, maar wij zouden 't ons dan moeten getroosten, dat na onze scheiding van de Roomsche kerk ons niets meer restte dan een boek, uit te leggen door iedere willekeur, of hoogstens dienstig om een massa van leerstukken, eenmaal ex plenitudine potestatis door de Hervormde kerk gedecreteerd, te bevestigen.

Niet minder verraste ons de strijd tegen Scholten's derde vooronderstelling van het regt der wetenschap om, met erkentenis van deze beide beginselen, te beoordeelen, wat al of niet Hervormd mag genoemd worden. Dit regt wordt door van Oosterzee ontkend en alleen gegeven aan ‘de vereeniging van hen, die zich bewust zijn, hervormd te zijn in dien geschiedkundigen zin van het woord, dat zij niet slechts der beginselen, maar ook der kenmerkende leerstukken dier kerk eerlijk en van harte zijn toegedaan.’ Wij bedroefden ons meermalen over de aanmatiging der wetenschap, die van ongeloof uitgaande tot ongeloof leiden wilde en leiden moest; maar hoe de wetenschap, die zich Christelijk belijdt en de beginselen der kerk aanneemt, kan gewraakt worden als regter over waarheid en onwaarheid in het kerkgenootschap, erkennen wij, niet te vatten. Dat de wetenschap de ware beginselen heeft erkend, wordt voorondersteld: zal de kerkleer waar zijn, zij behoort dan consequent te zijn, de consequente ontwikkeling der beginselen zal dus tot de zuivere kerkleer leiden. ‘Maar de wetenschap spreekt bij monde van tolken en priesters, en deze zijn niet minder feilbare menschen, dan de vertegenwoordigers en leden der kerk.’ Toegestemd: maar er zijn weder andere tolken en priesters, die met scherpen blik de feilen der eersten opzoeken, aan het licht brengen, bestrijden: uit dien wetenschappelijken strijd komt de waarheid voort. De tolken en priesters van vroegere eeuwen hebben de beginselen ten deele hoogst gelukkig, ten deele gebrekkig ontwikkeld: die gebreken wijst nu de wetenschap door andere tolken weder aan, zij kunnen al vast verbeterd worden. Vervallen de nieuwe tolken nu, wat niet te betwijfelen is, weder in nieuwe dwalingen of afwijkingen, wie ze inziet, wijze ze aan: de kerk kan er niet dan bij winnen, dat zij veel oogen heeft, het een helderder nog dan het andere. Maar in 's hemels naam, bind der kerk geen blinddoek voor de oogen. Wij gelooven met van Oosterzee, dat Scholten evenmin als iemand anders regt heeft om zijne subjectieve opvatting van de kerkleer aan de kerk op te dringen; maar wij gelooven ook, dat hij regt heeft te vragen, dat de kerk zijne opvatting toetse, zijne dwaling aan wijze, of zijne waarheid aanneme, - of de kerk moest eene verzameling van redelooze individuën zijn geworden, wier woord was: uw beginselen zijn de onze, uw ontwikkeling is consequent, maar het behaagt ons te dwalen

met de inconsequente voorouders, liever dan met u de waarheid te hebben. Zoo eene kerk gunnen wij onzen vijand nog niet. De vraag: ‘wie of wat is in waarheid hervormd? is eene zuiver historische vraag,’ zegt van Oosterzee; wij ontkennen het: de historie kan ons leeren, hoe de idée van wat hervormd is zich vóór drie eeuwen heeft uitgedrukt in de menschen; maar een idée verscheen nog nooit in al zijn reinheid en volheid verpersoonlijkt in eenig individu na Christus. In de personen der hervormers zelve en hunne schriften zien wij de idée's allengs tot meerdere helderheid en bepaaldheid komen; de vorm, waarin de idées tot ons kwamen, ontstond onder allerlei strijd; - bij de historie heeft dus de wijsbegeerte hare heilige regten: zij behoort de idée te onderscheiden van den tijdelijken, gebrekkigen vorm, waarin ze verscheen: de kiem der ontwikkeling zit in de pit, niet in den bolster. Het idée dat van Oosterzee zich vormt van de kerk, wilde ons niet regt duidelijk worden: het zal zijn de vereeniging van hen, die zich bewust zijn, hervormd te zijn in dien geschiedkundigen zin van het woord, dat zij niet slechts der beginselen, maar ook der kenmerkende leerstukken dier kerk eerlijk en van harte zijn toegedaan, Het bewustzijn dier menschen is dan het kriterium; maar dat bewustzijn is geheel subjectief, 't kan magtig valsch zijn, 't kan in elk geval nooit leiden tot eene onderscheiding van Gereformeerden en niet-Gereformeerden: elk kan mij verzekeren, dat hij dit bewustzijn heeft. Het wordt in onze dagen door menigeen verzekerd, van wie wij en menig ander overtuigd zijn, dat zij de kenmerkende leerstukken dier kerk *niet* eerlijk en *niet* van harte zijn toegedaan. Wie het hardst zich uitventen voor ware leden der Gereformeerde kerk, verwierpen de praedestinatie, een harer meest kenmerkende leerstukken. Meer: een kerk is geen corpus mortuum, het is een levende organisatie; waar leven is, is ontwikkeling, waar ontwikkeling is behoort stilstand tot de onmogelijkheden: in deze ontwikkeling deelen allen, meer de een, minder de ander, vrijwillig deze, onwillig gene, maar niemand kan er zich geheel aan onttrekken. De kenmerkende leerstukken nu zijn vruchten van een bepaalden trap van ontwikkeling; behoud ze, maar zij zullen gewijzigd, vervormd, ontwikkeld worden, zelfs tegen uwen wil. Wij durven beweren, dat er geen Gereformeerde meer is, die elke letter der symbolen, elke daar voorgestelde opvatting van de kenmerkende leerstukken, wil of kan beamen (we spreken van denkende Gereformeerden): de pogingen, door wie ultra-gereformeerd willen schijnen in onze dagen aangewend om de oude leerstukken te moderniseren, dieper of veelzijdiger op te vatten, ze te versterken zelfs door Hegeliaansche en Schellingiaansche grondstelllingen, bewijzen voor ons. Maar is het verschil dan nog een ander dan van meer of minder ontwikkeling, van meer of minder vrijheid? Waarom dan, vasthoudend aan de beginselen, geen geheele leerstukken laten vallen, wier onhoudbaarheid blijkt? De kerk, die gij daar schetst, is een juristische kerk, als waarvan Hase spreekt: ‘Zij trekken de beurs en zeggen: dit of dat zult gij preken - want het staat in onze formulieren: doet gij het niet, ga heen, gij verbreekt het contract.’ Wij wenschen eene Christelijke kerk, vol krachtig leven. Zeker van Oosterzee met ons, - en in zulk eene kerk zullen de verlichten door Christelijke wetenschap wel overgaan: ook in het koning-

rijk Gods zijn er, wie het gegeven is, de verborgenheden te weten; 't zal ook daar wel zoo Wij ven, dat de oogen het best zien en de voeten den weg volgen, door het oog ontdekt.

Overgaande tot de beoordeeling der *methode*, door Scholten gevolgd, klaagt van Oosterzee haar allereerst aan van onduidelijkheid: die onduidelijkheid ligt hem in de onderscheiding van beginselen en leerstukken. Welligt bleef de opinie van den beoordeelaar omtrent het gebrek der gereformeerde kerk aan beginselen niet zonder invloed: althans hij verwerpt die onderscheiding: ‘De kerk zelf, 't behoeft naauwelijks herinnering, heeft de onderscheiding nergens gemaakt. Zij heeft het nimmer gezegd: “hier zijn mijne beginselen, daar mijne leerstukken.” Derhalve, de beginselen zijn niet aanstonds *gegeven*, zij moeten *afgeleid* worden. Afgeleid waaruit? Natuurlijk uit de leerstukken zelve. En waartoe? Opdat de leerstukken er aan getoetst zouden worden. Mij dunkt, wij zijn nog niet veel verder, dan toen wij begonnen.’ Wij zijn wel verder, dunkt ons. Dat de kerk zelve die onderscheiding niet gemaakt heeft, zou dat wel zoo veel bewijzen? Het leven zelf onderscheidt zelden, dat doet later het abstraherende verstand. Menig volk, menig persoon is zich zijner beginselen niet helder bewust: dit geldt vooral op godsdienstig gebied. Handelt men niet altijd zooals thans Scholten deed? Wil ik de beginselen van een' man leeren kennen, ik let op zijn woorden, zijn daden. Vind ik één denkbeeld, ééne rigting, ééne neiging, waaruit zich de meeste daden en woorden laten verklaren, ik noem dat 's mans beginsel, en ontmoet ik een enkel woord of handeling, welke daaruit niet verklaard kan worden, ik denk: die mensch is, als allen, hier inconsequent, ontrouw aan zijn beginsel geweest. Zou ik zoo met een vereeniging van menschen niet mogen doen? Handelde voorheen menig theoloog anders met den Bijbel, wanneer hij uit verschillende uitspraken de *analogia fidei* opmaakte, en straks aan de *analogia fidei* de enkele uitspraken toetste? Deze weg dus, of - terugkeer tot de stelling, dat de geheele kerk beginselloos is geweest. Van Oosterzee zelf wijst dan ook geen andere beginselen aan, maar maakt uit sommige leerstukken op, dat die beginselen ‘niet zonder eenige beperking,’ ‘met eenige restrictie’ zijn aangenomen; maar die beperkte, gerestringeerde beginselen moeten vrij, consequent ontwikkeld worden: eerst dan is de kerk waar, geheel waar - en een half ware kerk wilt gij toch ook niet; of - nog eens - we zouden met de kerk halfheid, inconsequentie, ontrouw aan beginselen kiezen, in stede van de kerk met onszelve op te voeren tot hoogeren trap van ontwikkeling; of - het moet beter zijn, met de kerk te dwalen, dan de waarheid, dat is Christus, te hebben!

Naauw verwant hiermede is de tweede beschuldiging van *willekeur*. Wie aan de beginselen der kerkleer vasthoudt, maar ze vrij ontwikkelt en toepast onder de leiding der wetenschap, blijft Hervormd, beweert Scholten; van Oosterzee er tegen: dat is: wijk in de bijzonderheden uwer geloofsovertuiging af zoover gij wilt, van hetgeen de grondvesters der Hervormde kerk op diezelfde punten hebben geloofd en beleden, zoo gij slechts vasthoudt aan het formeel beginsel en aan het materiele, staat gij op het standpunt der Gereformeerde kerk en kunt vrij in haren schoot u bewegen. Naar zuiver kerkelijke, naar zuiver eerlijke grondbeginselen mag de zoodanige

geen aanspraak maken op den naam van *Hervormde*. - Wij vreezen, dat van Oosterzee hier over willekeur geklaagd heeft, na eerst willekeur voorondersteld te hebben. ‘Wijk in de bijzonderheden uwer geloofsovertuiging af, *zoover gij wilt*’ - is dat de taal van Scholten, is dat de taal der wetenschap? Is 't waarlijk niet, of van Oosterzee te doen had met menschen, die spraken: Zie de beide beginselen houd ik vast, maar nu behaagt het mij al de invallen mijner weelderige verbeelding, al de wanbegrippen van een verduisterd verstand, al de opwellingen van een bedorven hart voor echt Gereformeerd uit te geven en ge moet ze als zoodanig erkennen, want ik houd overigens aan de beginselen vast? Is het niet de wetenschap, de Christelijke wetenschap, de consequente wetenschap, die, de beginselen der hervorming erkennend, ze met naauwgezette trouw ontwikkelend, aanspraak maakt op den naam van Hervormd; in één woord, is het niet de geest der hervormers, teruggebragt van zijn afwijkingen, dien gij verwerpt, dien gij met de letter wilt dooden? In waarheid, het is, of men ons met af keer van de tegenwoordige Gereformeerde kerk wil vervullen: de ware leden zullen geen anderen zijn dan eenige koppige dwarsdrijvers, die tot elken redelijken geloovige zeggen: gij wijkt af van de letter der Hervormers, voort met u. We zouden wel eens willen vragen, wat regt zulk eene Gereformeerde kerk nog had om te blijven bestaan nevens de Roomsche; óók willen vragen, of dier kerk dienst wordt gedaan met haar voor te stellen onder eene gedaante, waarvan elk Christen, een paar juridische letterknechten uitgezonderd, zich met weerzin moet afkeeren? De voorbeelden, door van Oosterzee aangehaald, komen ons minder gelukkig voor: ‘Stellen wij ons een wijsgeer voor, die uitgaande van Hegeliaansche *beginselen*, maar nu op zijne wijze zelfstandig voortspeculerende, zijnen voorganger inconsequent acht en tot geheel tegenovergestelde resultaten dan die van Hegel geraakt: is het geene usurpatie, zoo hij den naam van Hegeliaan zich nog toekent?’ Hegeliaan noem ik wie van de bepaalde beginselen en grondstellingen uitgaat, waardoor Hegels wijsbegeerte zich van alle anderen onderscheidt: bemerkt nu een volger van Hegel, dat de meester ontrouw is geworden aan eigen grondbeginselen, dan kan hij meer consequent die beginselen ontwikkelen, dan is en blijft hij Hegeliaan - of gij moest een' Hegeliaanschen wijsgeer noemen wie de woorden van Hegel napraat en van de blijkbare onregelmatigheden in het stelsel niet wil afgaan - omdat het Hegel nu eenmaal in een minder helder oogenblik overkomen is, dat hij die dwaling beging. - ‘Stel u voor’ - het is van Oosterzee's tweede voorbeeld - ‘dat ge een oud eerwaardig gebouw vindt, dat u evenwel, zoo als het daar staat, niet bewoonbaar meer toeschijnt. Gij haalt het omver, maar vindt de fundamenten onwrikbaar, en trekt nu op deze een gebouw op in uwen eigenen smaak. Zou de eigenaar van het vorige uwe woorden gelooven, als gij hem naar de nieuwe woning geleidt en uitnoodigt, om in *hetzelfde* gebouw te gaan wonen, dat hij vroeger betrokken had, en op zijnen twijfel tevreden zijn, zoo gij hem antwoorden kondt, dat toch van de *fundamenten* geen steen uit zijne voegen geligt was!’ Het lust ons, dit voorbeeld ietwat te wijzigen: ligt wordt het er niet minder waar om: een mijner voorouders heeft mij een flinken, hechten burgt nagelaten, waarin mijn ouders, en ik met

mijn tal van broeders veilige woning, menig gerief, schuts tegen den vijand vonden. Maar mijn broeders hebben toch al eens gevraagd, waarom die wonderlijke bogten, die raadselachtige hoeken, die donkere kelders zijn aangelegd. Nu houd ik nog al van historie en van bouwkunde tevens, en ben zoo op het spoor gekomen, dat mijn voorzaat zijn burgt bouwde in een' woeligen tijd, terwijl hij gedrongen werd door vijanden van rondsom: dat had wel eens invloed op den aanleg van zijn gebouw. Voorts zie ik, dat hij, goed bouwmeester als hij was, niet een hoop steenen op een wilde stapelen, maar, bouwende, door één idée werd beheerscht en dat idéé in zijn gebouw wilde uitdrukken. Deelende in de hooger ontwikkeling der architectuur, breek ik niet den burgt, maar enkele deelen af, die èn onbruikbaar èn met het idée van den bouwmeester in strijd zijn: ik meen, dat mijne broeders het mij dank zullen wijten, de eer van den voorzaat en 't gerijf van de tegenwoordige bewoners is bevorderd. Kniest er nu een enkele - men vindt er in elk huisgezin zoo, - omdat hij meer hart heeft voor 's voorvaders steenen dan voor zijnen geest en voor het belang der bewoners, - laat hem loopen zullen we zeggen, we weten immers wel, dat men het hem nooit naar den zin kon maken.

Eindelijk verklaart van Oosterzee de methode voor *onvoldoende:* zij wil wetenschap en godsdienst verzoenen, maar de wetenschap zal protesteren, wijl men haar de beginselen opdringt, de kerk, wijl men de leerstukken niet erkent. Het eerste schijnt ons van 't meeste gewigt: intusschen gelooven wij, dat het doel geenszins is om der wetenschap die beginselen op te dringen, wel om ze consequent uit de wetenschap te ontwikkelen, hunne redelijkheid, innerlijke noodzakelijkheid aan te wijzen: mislukt dit bewijs, zeker, er ware tegen te protesteren, schoon dan de wetenschap toch - waren die beginselen eenmaal als Christelijk erkend -- hare aanspraak op den naam van Christelijke godgeleerdheid - en dáárvan alleen is toch sprake - zou verbeuren. En de kerk? Och, dat zou de kerk van die enkele broeders zijn, die zooveel van de steenen houden, daar we zoo even van spraken. Over dat protest behoefden wij ons zoo magtig niet te bekommeren.

Na een woord over het gebruik der privaat-schriften van de hervormers nevens de symbolen, deelt van Oosterzee zijne bedenkingen mede op den *inhoud* van Scholten's proeve.

Hij bestrijdt achtereenvolgens des Schrijvers denkbeelden omtrent: het gezag der Schrift, in verband met de getuigenis des Heiligen Geestes. Het werk der verlossing, in verband met den persoon des Verlossers. De herstelling aller dingen, in verband met de ontwikkeling van het Gereformeerde systeem. Bij het eerste bestrijdt van Oosterzee de onderscheiding van Schrift en Woord Gods, ziet in de Schrift het hoogste kriterium voor den Christen, niet in het testimonium Spiritus Sancti, waarin hij zijne eigene vroegere gevoelsleer meent te herkennen, en poogt te handhaven het onbetwistbaar gezag der Schrift als authentieke en normatieve oorkonde der openbaringen Gods; - waarbij de verdediging van den bijbel als ident met Gods woord zeker niet op strenge wetenschappelijkheid aanspraak kan maken. Voorts verdedigt van Oosterzee het gevoelen, dat het Christendom *ook* een godsdienst is van *gezag*, schoon erkennende, dat het geloof door *zelfstandig inzien* op hooger trap

staat. De historische bewijzen, zoo als ze vroeger door Doedes werden op den voorgrond gesteld, zijn van Oosterzee de hoogste; op Scholten wordt het vermoeden van rationalismus geworpen. Scholten's denkbeelden omtrent het werk der verlossing in verband met den persoon des Verlossers beschouwende, vindt van Oosterzee bezwaar in 's hoogleeraars voorstelling van het verband der twee naturen, in de opvatting van de *πίστις' Ιησοῦ Χριστοῦ* als geloof *van* Christus en de voorstelling der regtvaardiging, hiermede in verband staande, waarin hij (wij gelooven niet met regt) eene overhelling ziet tot fijnere werkheiligheid. Eindelijk wordt de *herstelling aller dingen* bestreden op gronden, meest aan de Schrift ontleend.

Gaat het allen lezers als ons, zij zullen van de beschouwing van den inhoud, het laatste deel der recensie, den besten indruk hebben ontvangen: van Oosterzee is hier blijkbaar meer op zijn terrein. Moeten wij echter den indruk schetsen, door de geheele recensie op ons gemaakt, wij kunnen niet ontkennen, dat die onbevredigend is en niet beantwoordt aan de eischen, welke van Oosterzee zelf zich pleegt te stellen. Is het ingaan in de denkbeelden, het zich verplaatsen op het standpunt van den Schrijver eerste pligt van den beoordeelaar, wij vreezen, dat van Oosterzee dezen pligt niet geheel in het oog gehouden heeft: in stede van òf het beginsel van Scholten's dogmatiek aan te nemen en de inconsequentie van de ontwikkeling aan te wijzen, òf een ander beginsel op den voorgrond te stellen en tegen dat van Scholten te handhaven, ontkent van Oosterzee eenvoudig het principe van den auteur en polemiseert dan tegen enkele consequenties. Hij kiest daarbij zijn standpunt minder op wetenschappelijk terrein, meer op kerkelijk, en wel op dat beperkte deel van het kerkelijk gebied, waar streng vasthouden aan de leerstukken der symbolen gepredikt wordt; de vraag is bij hem minder, wat waarheid is, wat Gereformeerd behoort te zijn; maar wat sommigen, die zich zeer ten onregte Gereformeerden bij uitnemendheid gelieven te noemen, voor waarheid houden; voor de wetenschap is de kerk in de plaats gesteld, voor de kerk eene factie. Dat van Oosterzee zeer tot de denkbeelden dier menschen overhelt, dat hij hun regt erkent, hun begrip van kerk heeft aangenomen, is het bedroevende resultaat, dat wij uit de lezing zijner kritiek trekken. Ging hij voort in die rigting, hij ware verloren voor de wetenschap, verloren voor de kerk, zoo men althans onder wetenschap nog iets anders verstaat dan uitlegkunde der symbolen, en onder kerk iets anders dan aanhangers van een verouderd stelsel, verbonden niet door éénheid van geloof, maar door den band van een juridisch contract. Maar neen, de man, die de wetenschap lief heeft, voor wien ontwikkeling, vooruitgang behoefte is, hij kan wel in een groot deel van het oude stelsel de uitdrukking vinden zijner overtuiging, maar een letterknecht en geestdooder kan hij niet worden. Ging hij verder voort in de nu ingeslagen rigting, bevrediging zal hij er niet vinden: wederkeeren zal hij eenmaal tot het Evangelie der vrijheid, tot den eenigen Meester.

Er is nog ééne zijde van v. Oosterzee's stuk, waarover wij niet mogen zwijgen. Hij gaf meer eene bestrijding dan eene beoordeeling van Scholten's werk. Klaagt hij, dat Scholten hem wil vernietigen, moeijelijk is het, een ander doel voor de beoordeeling te vinden dan vernietiging

van het werk des Leydschen hoogleeraars. En toch is die moordend seyn sollende kritiek doorweven met betuiging van ingenomenheid met het werk, van achting voor den Schrijver. Men heeft hier dubbelhartigheid willen zien of captatio benevolentiae. Wij verwerpen het een en het ander met nadruk. Men behoeft van Oosterzee niet meer te kennen dan ons vergund is, om een voldoende verklaring van dit verschijnsel te vinden: de wetenschappelijke geest van het werk, de consequente redenering, de diepte van het onderzoek, de helderheid van voorstelling trok hem aan. De Schrijver had zijne achting, zijne vriendschap welligt; maar de resultaten van het werk waren in snijdende tegenspraak met 's beoordeelaars innige overtuiging, meest geliefde denkbeelden. Van daar, van daar alleen de scherpte der beoordeeling, de zachtheid van den vorm. Wie aan andere oorzaken dezen strijd tusschen inhoud en vorm toeschrijft, hij doet - innig zijn wij er van overtuigd - van Oosterzee onregt, groot onregt.

Wij kunnen de antikritiek van den hoogleeraar Scholten niet op den voet volgen, als wij van v. Oosterzee deden. Scholten zelf volgt den leiddraad van de beoordeeling en weerlegt de aanmerkingen alle, nu eens van onnaauwkeurige aanhaling, dan van verkeerde opvatting van het geschrevene den recensent overtuigende, dan weder zijne denkbeelden tegen die der partij handhavende. Belangrijkst achten wij daarin de aanwijzing van den weg, waarlangs de hoofdbeginselen, op welke het zamenstel der kerkleer berust, opgespoord en van de leerstukken onderscheiden zijn, - en de nadere verklaring en vindicatie van des Schrijvers voorstelling van het testimonium Spiritus Sancti. Om dit gedeelte is de antikritiek als een wezenlijk aanhangsel van het hoofdwerk te beschouwen. De hoogleeraar Scholten is bekend als scherp polemicus: hij handhaaft zijn regt op dien naam in dit geschrift, de voorstelling is even helder als de gedachten diep zijn, met moed en gelukkige taktiek verdedigt hij zijn standpunt tegen elken aanval. De overwinning kon niet moeijelijk zijn bij een' aanval, die zoo weinig het centrum trof. Wij hadden gewenscht, dat de Schrijver in de verdediging zijner zaak berust had: zijn standpunt te handhaven, moest zijn doel zijn, tot dat doel had hij zich kunnen bepalen. Hij wilde een vernietigende antikritiek geven, - 't was genoeg, zoo de recensie vernietigd was; maar na de aanmerkingen weêrlegd te hebben, beoordeelt Scholten de strekking der recensie - gevaarlijk terrein: van daar is nog maar een kleine schrede tot het doel en de beginselen van den beoordeelaar; Scholten heeft van Oosterzee aangevallen, in stede van, in het bewustzijn van eigen kracht, zich tot defensie te bepalen. Als de strekking der recensie wordt aangenomen, - en Scholten heeft hier weinig tegenspraak te duchten - om het uitsluitend regt op den naam van Hervormden te betoogen van wie al de kenmerkende leerstukken dier kerk aannemen. Scholten ziet daarom in de beoordeeling van zijn werk door van Oosterzee eene poging van dezen om zich aangenaam te maken bij de partij van Groen. Dat de geheele recensie in den geest dier partij geschreven is, valt niet te loochenen: maar wij meenen daarom nog geen vrijheid te hebben om aan opzettelijk schikken en plooijen naar de inzigten dier partij te denken. Veeleer gelooven wij, dat van Oosterzee van harte dier partij is toegedaan, en dat van het standpunt dier factie een wetenschappelijke

theologische recensie altijd moet mislukken, bleek reeds vaak genoeg. Bij van Oosterzee zouden wij geen oogenblik aan opzettelijk voegen en schikken denken, - wel bij enkele leden dier partij (sommigen zijn zeer achtenswaardig) bijzondere inspanning vooronderstellen om van Oosterzee te winnen: men heeft hem gevleid, men heeft hem gelokt - geen wonder, de partij van Groen heeft geen overvloed van theologen, de groote talenten van den begaafden prediker konden heerlijke vrucht dragen voor de zaak: menig opmerkzaam vriend van van Oosterzee en van de kerk beide heeft sedert lang met smart de overhelling tot de partij van Groen bij van Oosterzee bespeurd, - het werk van Scholten openbaart slechts wat tot heden meer verborgen was. Scholten houdt streng gerigt over zijn' tegenstander: met citaten op citaten wijst hij aan, hoe weinig van Oosterzee zelf op den naam van Gereformeerd aanspraak heeft, daar hij den ander betwist, hoe hij èn beginselen èn grondslagen èn leerstukken der Hervormde kerk heeft ontkend, ondermijnd, verzwakt. In waarheid, dat is moordend; snijdend als staal is Scholten, maar ook koud als dat: hij weet van geen erbarming, en - wij vragen: had hij niet kunnen sparen, vragen ook: is het een' man als hem waardig te vitten op *Cathechismus?*... Wat hij heeft getoond, het is, dat van Oosterzee niet tot de partij van Groen kan overgaan zonder zijn geheel verleden te verloochenen: - er zijn voorbeelden van dergelijke overgangen en van dergelijke verloochening: men noemt dat dan bekeering. De Heer der kerk beware van Oosterzee voor zulk eene bekeering!

Een derde stuk in dezen strijd is van Oosterzee's voorrede tot de afzonderlijke uitgave van zijn recensie: hij verdedigt hierin - en hij doet wel, gelooven wij - minder zijn beschouwing van de wetenschappelijke zijde, meer zijn persoon tegen de hem aangewreven onzedelijke beginselen. Wie den mensch Oosterzee nog niet lief had, zal hem daardoor lief krijgen: er is kalme waardigheid, als alleen het bewustzijn van onschuld geven kan, er is zelfgevoel van den eerlijken man met den ootmoed van den Christen in die verklaring, en van menigeen, wiens verstand van hem verwijderd was, heeft hij zeker het hart weêr gewonnen. Op zijn lof aan Groen, als den ‘wel verguisden, maar nog niet weerlegden verdediger van het positief-Christelijk beginsel’ willen wij voor het oogenblik niets afdingen, maar alleen opmerken, dat positief-Christelijk zijn en een voorvechter van kenmerkende leerstukken zijn nog niet identisch is, voorts, dat er menig verdediger van het positief-Christelijk beginsel in ons vaderland gevonden wordt, die met niet minder geloofsijver, maar met meer liefdegloed, met minder letterknechterij, maar met meer levenden geest het positief-Christelijke beginsel voorstaat: 't is reeds te veel, wanneer de heer Groen c.s. zich de echte Gereformeerden durven noemen, maar wanneer zij nu nog voorgesteld worden als de eenige verdedigers van het Christelijke beginsel (dat *altijd* positief is), dan protesteren wij in naam van ons zei ven, van menigen broeder, in naam van het Christelijk beginsel zelf. Het wordt tijd, dat de voorstanders van het vrije Evangelie krachtig optreden tegen het voet voor voet vooruitdringende en elken dag meer aanmatigende orthodoxismus.

Daarom ook hebben wij, wanneer van Oosterzee vraagt: ‘Zouden mij de stee-

nen niet tegen het hoofd springen, als ik de kerk volkomen gezond of haar toestand te midden van zoo grenzenlooze verwarring, voldoende genoemd had?' de wedervraag: Wie zijn het, die Israël beroeren; wie zijn het, die de ontwikkeling der kerk, door brutale pogingen tot onmogelijke reactie belemmeren; wie zijn het, die met het Jezuïetismus zamenspannen tegen de vrijheid; wie zijn het, die de krachten der kerk verdeelen, waar eenheid tegen het anti-christendom zoo noodig was; wie zijn het, die - zelve onregtzinnig - den broeder van onregtzinnigheid betichten; wie zijn het, die de goê gemeente gemengd hebben in theologische vraagstukken; wie zijn het, die de kamer van de volksvertegenwoordigers tot een oefenperk van den sectegeest maken; wie zijn het, die progagande drijven onder de mom van Jodenbekeering; wie zijn het, die door de periodieke pers de kudde tegen de herders opzetten? Kunt gij ander antwoord geven dan: mijne, wel verguisde, maar nog niet weêrlegde verdedigers van het positief-Christelijk beginsel!

Het was geen verkwikkende aanblik op dien strijd tusschen twee onzer beroemde theologen. Toch, er was waarom wij er eenige oogenblikken onze aandacht aan wijden moesten. Het onderwerp betreft levensvragen van onzen tijd, van de Hervormde kerk, de vraag vooral: geest of letter, leven of dood voor de Gereformeerde kerk? Zegevierend wat de wetenschappelijke zijde betreft, heeft onzes inziens Scholten dien strijd beslecht, niet altijd regt doende aan het hart van zijn' tegenstander. Wat de stof betreft scharen wij ons aan de zijde van Scholten, wat den vorm aangaat, onder de vanen van van Oosterzee, voorstanders als wij zijn van waarheid, waarheid alleen, waarheid bovenal, maar - in liefde. De gunst van geen der kampvechters zullen wij ons wel verworven hebben; hun achting ware ons lief, maar wij zouden ook hun onwil kunnen dragen, bewust als wij ons zijn, dat bevordering van licht, leven en liefde, aankweeking van Evangelischen zin en stellig, krachtig, maar onbekrompen Christendom, de eenige zaak is, waaraan wij onze beperkte krachten verpand hebben.

Den beroemden prediker zij bij de Christelijke stemming, die hem eigen is, bij de groote gaven hem verleend, vrije geest en wetenschappelijke zin, den geleerden herschepper van het Gereformeerde leerstelsel bij zijn' wijsgeerige hoogte, diepen blik, helderen geest, een Nederlandsche Baur en Schneckenburger toegewenscht, om de waarheid te bevorderen door grondige discussie - een arbeid, even ver buiten het gebied van den Tijdspiegel, als boven het bereik onzer krachten.

J.P.D.K.

Letterkunde.

Daphné.

Nederlandsche poëzij, onder redactie van J.J.L. ten Kate. Eerste bundel. Utrecht, Dannenfelser en Doorman.

In den aanvang des vorigen jaars werden wij verrast door de eerste aflevering van een Tijdschrift, dat geheel en alleen aan poëzij moest worden toegewijd. Nog naauwelijks hadden wij de Tijdschriften uit de handen gelegd, waarin de recensenten der prachtige jaarboekjes ons de verzekering gaven, dat er bij ons te veel almanakken in het licht verschenen, en dat de dichters niet talrijk genoeg waren in ons vaderland, om telken jare zoo vele boekskens waardig te vullen. En daar treedt nu een dichter op, als Redacteur van een poëtisch tijdschriften geeft duidelijk genoeg daarmede zijn gevoelen te kennen, dat de bestaande jaarboekjes nog niet aan de behoefte voldoen, die Neerland heeft aan poëzij. Die Redacteur is daarenboven belast met het in orde brengen en verzamelen van den Muzenalmanak, die het woord *Vergeet mij niet* met gouden letters op den titel draagt. Indien er iemand oordeelen kon over die behoefte, dan moesten het wel de Redacteurs der jaarboekjes zijn. Een tijdschrift, als ons ten Kate hier aanbiedt, is te beschouwen als een blijk, dat er door al die jaarboekjes, die slechts om het jaar verschijnen, niet kan worden voldaan aan den bestaanden, door booze recensenten alleen miskenden nood.

De heer ten Kate weet dit, en voelt zich gedrongen om dezen te bevredigen. Reeds worden door hem behalve de *Vergeet mij niet*, twee godsdienstige tijdschriften uitgegeven met overdenkingen, preken en verzen. Maar de werkzaamheden, hieraan verbonden, zullen den wakkeren dichter niet afschrikken van de vervulling eener heilige roeping, de bevrediging der behoefte van ons volk aan een tijdschrift in verzen. Sedert het jaar 1844 was ons volk hiervan ten eenemale verstoken. In dat jaar had het tijdschrift, dat naar den Noordschen Apollo genoemd was, zijn tweejarig bestaan geeindigd. Maar dat was een vreesselijke verschijning geweest. Braga had de Nederlandsche dichters *bezocht*, en zijn lust er in gevonden, om onze dichters even als een stormvlaag uit het Noorden te verschrikken en uit een te jagen, terwijl zij zoo rustig en tevreden luisterden naar hun eigen heerlijk gezang, Het was goed dat hij henenging. Ware hij langer gebleven, - een uitgever van poëzij zou in Nederland een nog veel grooter zeldzaamheid zijn geworden, dan er een bosch van lauweren is; een redacteur van een Muzenalmanak of Aurora zou zelfs niet meer denkbaar zijn geweest, en ons arm volk, van dichters en dicht-

bundels beroofd, zou vruchteloos hebben geroepen tot den verwoestenden Noordschen Apollo: ‘geef mij mijne legioenen weder!’ Neen! het tijdschrift, dat wij voor ons hebben, moet strekken om dat treurige van vroeger geheel en al te doen vergeten, - in plaats van dat ontzaggelijk folio waarin de Braga verscheen, ziet gij een heel aardig klein octavo, in stede van dien schrikbaren Noordschen naam, is dit laatste naar een geliefde van den bevalligen, wellevenden,Griekschen Phoebus Apollo genoemd. En waar het eerste had gegeeseld, daar kwam dit om de wonden te zalven; waar 't eerste de dichters had verstrooid - dit kwam om wederom dichters te vergaderen.

Nederlandsche Poëzij. Zoo zegt de titel. En als gij nu den bundel opent, en den naam van S.J. van den Bergh vindt, dan verwacht gij van hem een echt vaderlandsch lied, zoo als hij die geven kan, te zullen genieten. Hoe gaarne hoordet gij hem een heldenfeit uit vroeger eeuw met al den gloed van den waarachtigen Nederlander bezingen. Zult gij 't hem wijten, als gij nu u teleurgesteld voelt bij het lezen van den aanhef van zijn gedicht? Hij trekt in dit stuk: Poëzij getiteld te velde tegen hen, die dezen tijd dood voor poëzij noemen. Verscheiden bladzijden worden gewijd aan het betoog, dat de poëzij die in 't reine gevoel haren oorsprong heeft, geenszins die blaam verdient, en dat zij vooral in deze dagen behoefte is voor denmensch, opdat ‘onze tijd niet geheel versmelte in de weelde van de zinnelijke vormen, of bevrieze in de afgetrokken begrippen van 't zich steeds huldigend verstand.’ Maai' hapert het aan ons, wanneer wij meenen dat de Dichter hier het beeld der Poëzij, dat hij schetsen wilde, niet helder voor den geest zich heeft gesteld? Wij zijn niet van hen, die de poëzij miskennen, wij juichen onzen dichter toe, wanneer hij daartoe de hand aan de harpe slaat, maar wij willen hem hier rondborstig verklaren, dat zijn talent ons regt geeft meer te eischen en te verwachten, dan hij hier heeft gegeven.

Als gij door het lezen van den titel met mij op het denkbeeld waart gekomen, dat gij hier iets bij uitstek *Neêrlandsch* zoudt aantreffen, dan zijt gij bij het lezen zeer bedrogen. Het tijdschrift is in de Nederlandsche taal opgesteld, en de titel zal dus zeggen dat men hier geen dichtstukken in vreemde talen aan zal treffen. Dit is de eenige reden zeker, waardoor de benaming Nederlandsch wordt geregtvaardigd. Of zou deze naam misschien moeten aanduiden, dat hier ons niet enkel poëzij wordt geschonken door *Noord*-Nederlanders, maar dat men produkten uit Noord en Zuid onder den titel *Nederlandsch* zoeken mag. Het vers *Brugge bij de oprichting des standbeelds van Simon Stevin*, door Prudens van Duyse, dien wij zoo gaarne groeten als een der werkzame ijveraars voor de naauwere vereeniging van de Noord- en Zuid- Nederlandsche letterkunde, doet ons hieraan denken. Immers fragmenten van Dante, Tegner, Klopstock, en Goethe, door ten Kate, de Kanter, en M^{r}. van Ghert, die gij hier aantreft, kunnen, hoe voortreffelijk in de Nederlandsche taal overgebragt, toch slechts als proeven van Italiaansche, Zweedsche, en Hoogduitsche poëzij worden beschouwd. - Wij hebben echter vrede met deze navolgingen. Dat het waarachtige *poëzij* is, die wij hier ontvangen, is zeker, en gaarne geven wij voor een enkele bladzijde, door de meesterhand ons vertolkt, een tiental verzen, die hier in de *Daphné* voor Nederlandsche *poëzij* een ligtgeloovig publiek in de handen

worden gestopt. Wij vinden hier van den Redacteur vertalingen uit de oudste Italiaansche en de nieuwste Noordsche literatuur met dezelfde gemakkelijkheid overgebragt. Waarlijk, indien er iemand de kunst verstaat om ons te doen vergeten dat wij een navolging lezen uit een vreemde taal, dan is het ten Kate. Het is verwonderlijk om te zien, hoe de dichter over de grootste moeijelijkheden in het rijm van den Florentijnschen zanger, in den stijl en de taal en aanleg van het gedicht henenstapt, en al de schoonheden er van u geeft te genieten. Het is slechts het derde gedeelte van het derde deel der *Comedia del divino poëta Dante Alighieri*, dat ons hier wordt aangeboden, maar wij zouden het een bittere teleurstelling achten, wanneer wij niet het ons in zijn geheel zien aangeboden door hem, die door zijne kennis van vreemde talen en zijn verbazende heerschappij over onze moederspraak meer dan iemand voor deze taak berekend is. Zulk eene overbrenging van een beroemd dichtwerk alleen moet zijnen naam tot het nageslacht brengen, en wordt onze letterkunde daarmede door hem verrijkt, dan behoeven wij Duitschland zijne verschillende vertolkingen van Dante door Kannegiesser, Streckfuss en Kopitsch niet te benijden. Bij het bewonderen van de blijken van dit talent des dichters om de werken der grootste buitenlandsche zangers in het Nederlandsch weer te geven, voegen wij slechts één raad. Wij hebben opgemerkt in meer dan één bundel van ten Kate, dat hij dikwijls verzuimt het op te geven wanneer hij hier en daar iets navolgt. Zoo vonden wij in de Nieuwe Dichtbloemen, in *De Koningsdochter* een navolging van Prutz, in de *Historie van de tol en den bal* een vertaling van Andersen, in de *Rizpa* een vers van Bryant, in de *Bladzij uit het leven van een Dorpspredikant*, een heerlijke berijming van het schoone proza van Julius Kell, dat wij vroeger in het Christelijk Album lazen. Dát moest hij niet doen. Het publiek merkt het niet, dat het niet oorspronkelijk is, maar wanneer het somtijds den vertolker den roem alleen geeft, die hem slechts ten deele toekomt, dan staat er een of ander recensent op, die den roof aan wijst en de oorspronkelijkheid maar ook goede trouw des vertalers in verdenking brengt, en den lezer later bij het lezen van een schoone gedachte in ten Kate's werken tot de vraag brengt: Zou deze wel niet aan een vreemdeling toebehooren? Het is enkel belangstelling in 's dichters roem die ons dit schrijven doet, en hij doe er zijn voordeel mede!

Uit een geheel ander dichtwerk dan de *Inferno* wordt ons hier een fragment medegedeeld van de Kanter. Van de *Messiade* hebben wij reeds twee vertalingen in hexameters, en twee in proza. Meer dan genoeg! Wij voor ons gelooven toch, dat aan eene geheele vertaling hiervan niet die behoefte bestaat, als aan die van Dante, èn om de meerdere bekendheid onzer landgenooten met het Duitsch, èn om het eenvormige en vermoeijende dat de Messiade bij al hare inderdaad weergalooze verhevenheid aankleeft. De Kanter heeft onzes inziens het echter te regt begrepen, dat de vijfvoetige rijmlooze jamben het meest geschikte metrum zijn, waarin de Nederlander het lezen moet, en wij brengen hem voor zijne bijdrage gaarne onzen dank, gelijk wij van Ghert in zijne vertaling uit den *Faust* van Goethe niet ongelukkig geslaagd achten.

Van de vertalingen gaan wij over tot de oorspronkelijke, en al wilt gij op het vers van Lublink Weddik ‘aan Lamartine’ weêr den naam van *Nederlandsch* niet

zien overgebragt; - dat het *poëzij* is in den waren zin des woords, daarvan zal u de lezing terstond overtuigen. Het is een lied, den zanger van ‘Bonaparte’ volkomen waardig, waarin de dichter, waarin de Christen tot den dichter, den gevallen broeder spreekt. Wanneer spreekt Lublink Weddik een andere taal? Hij heeft hier nog een dichtstuk geleverd. 't Is getiteld: *Ziet den mensch. Een herinnering aan het tafereel van den kunstschilder C. Kruseman*. Om al de voortreffelijkheid van dat stuk te beoordeelen, hebt gij het slechts te lezen na het vers van Hasebroek, getiteld: *De Christus Consolator van Ary Scheffer*. De onderwerpen zijn naauw verwant. Beide zijn gewijd aan Christelijke schilders na de beschouwing van hunne heerlijkste kunstgewrochten. Maar hoe verschilt de toon! Hasebroek begint zijn vers met zich zelven en eindigt er mede. Hij vangt aan met u te beschrijven, dat hij wandelde door Parijs (hier ‘der kunsten en des Satans paradijs’ genoemd) en herinnert in het laatste couplet dat hij predikant is. - Lublink Weddik wijst ons dadelijk op Christus, en doet ons het tafereel van Kruseman met één trek aanschouwen, maar om u het weêr terstond te doen vergeten, dat gij voor een schilderij wordt gevoerd. Hasebroek blijft vervolgens uwe aandacht vestigen opdennaam Lucas, dien gij in den hoek van de schilderij onder een tekst geschreven ziet, en geeft u daarop een vrij getrouwe berijmde opgave van de figuren die rondom Jezus staan, en verzekert nu dat dat ‘*al voor ons gemoed den Christus consolator daagt!*’ En nu verhaalt hij, dat het niet vreemd is, dat het volk zich om dit stuk verdringt, en roept uit in verrukking:

O prediking in 't schilderwoord!
O prediking *op straat!*

om God te danken voor 't *leerzaam* (!) Beeld, tentoon gesteld voor ‘'t met God zelven *boertende* volk.’ Lublink Weddik denkt niet aan de lijst, noch aan de zaal waarin het hangt, noch aan de overige aanschouwers der schilderij, gij vindt in hem den discipel verdiept in de aanschouwing van zijn lijdenden Heer. En waar Dominé Hasebroek in de schilderij een *kansel* ziet, en het aan Scheffer als de allerhoogste eere en verdienste toerekent dat hij evangeliseert *even als* een predikant, daar hoort gij Lublink Weddik de belijdenis afleggen, dat de schilder van den lijdenden Heiland het van den besten preker wint. Dat de vorm van beide verzen in overeenstemming is met den geest, behoeft geene aanwijzing.

Aan den vorm ontbreekt er bij Hofdijk in zijne *Legende van Adrichem* weinig. Hoe veel afwisseling en frischheid is er in zijne natuurbeschrijvingen, welk een muzijk is er in zijne dichtregelen, hoe weet hij uwe belangstelling gaande te houden, en op eene treffende wijze te bevredigen. Zie als men 't zoo kan, waarom mag men ook dan niet zijn stof ontleenen aan de middeleeuwen? Het ontbreke slechts niet aan waarheid; de dichter toone in zijne tafereelen aan de ellende, de behoefte van die dagen aan vrijheid en licht, hij make zijn talent dienstbaar aan de uitbreiding van het rijk der waarheid, en toone doordrongen te zijn van de overtuiging, dat niet achter maar voor ons het tijdperk is des heils, waarom wij allen te bidden hebben.

Wij houden ons nog aan de spreuk: Tous les genres sont bons hors le genre ennuyeux, en omdat van Zeggelen niet het laatste heeft gekozen, maar steeds gewoon is ons op de proeven van een gezonde en frissche luim te onthalen, zal menig lezer van de Daphné zijne

Huisplagen met genoegen gelezen hebben. Maar daarom zal ook de Mohammedaansche legende Mozes door Viehoff, zoowel als de bewerking van de opwekking van Jaïrus' dochter door Meppen, voorzeker de plaats waardig gekeurd worden, onder de voortbrengselen, die in liet Tijdschrift den naam poëtisch mogen dragen. En wie schikt onder deze niet het vers van Tollens? De Dichter mijmert *bij een graf*, hij werpt vragen op, waarop hij het antwoord zoekt bij de starren boven hem en bij het graf aan zijne voeten en onbevredigd gaat hij van daar. Het vers is een zucht uit de diepte van het gevoelig gemoed opgerezen. Misschien hebt gij somtijds bij een graf eveneens gevraagd, en zijt gij met denzelfden diepen weemoed opgestaan, maar nooit hadt gij gedacht, dat dat gevoel zoo juist, zoo helder kon worden weêrgegeven, en gij wenscht dat het nog lange jaren duren moge, eer gij bij Tollens' graf in deze zijne regelen uw gevoel uit zult drukken, en gij dankt God dat Hij den voortreffelijken zanger u spaarde waar reeds zoo velen zijner tijdgenooten en jongeren hem zijn vooruitgereisd.

Helaas! Onder die jongeren denkt gij hier aan Frans Smeer. Wie kent hem niet, dien jeugdigen herder en leeraar van Wilnis, die ten dage toen hij in zijne gemeente den vreesselijken onbekende zijn schepter zag zwaaijen, in zelfverloochening den Heer volgende, zijn leven stelde voor zijn schapen? Het is een kostelijke nalatenschap, die ons van hem hier wordt aangeboden. In zijn twee verzen *Leven* en *Vroege Dood* spreekt een heilige, diepe weemoed, een voorgevoel van het lot dat hem zoo spoedig aan de gemeente onttrok. Maar gij ziet liet hoe hij dit leven niet voor 't hoogste der goederen hield, en met een dankbaar gevoel spreekt gij op zijn graf de regels uit, die hij ontboezemde:

> Treurt dan niet, die hem mint, dat de God die hem
> (schiep,
> Zoo spoedig tot hooger bestemming hem riep:
> Maar wischt u de tranen van wangen en oogen!
> Slaat hopend den weenenden blik naar den hoogen;
> En zegt dan getroost, schoon weemoedig van toon:
> ‘Zijn leven was kort, maar zijn leven was schoon.’

Neen als wij die taal ons hooren tegenklinken uit de graven, dan zullen wij zwijgen en de vraag die in de liefelijke Dichtbloemen van J. Chr. Gewin wordt aangeroerd:

> Waarom ontsloot het graf zich juist voor *dezen*,
> Terwijl de dood der snooden erf ontwijkt?
> beantwoorden wij als hij:
> - - kortzigtig wezen!
> Het is die vraag waar 't onverstand uit blijkt.

Wij groeten dan nog met eerbied de namen van den even vroeg ontslapen Drost, van Loots, Helmers, en zeggen: Zij hebben niet vergeefs geleefd!

Maar schoon wij hier met een weemoedig gevoel nog eens de voortbrengselen herlezen van die voortreffelijken, wij mogen een bedenking niet terughouden, die het lezen van deze stukken hier op ons maakte. Wij hadden het uitmuntend stuk van Drost in den Vriend des Vaderlands en in een der Geldersche Volksalmanakken vroeger reeds gelezen. Het krachtig Vondeliaansche vers van Loots was ons in het Muzen-Album reeds aangeboden. En de Redacteur gaat zelfs zoo ver dat hij in hetzelfde jaar twee malen een zijner eigen producten in verschillende boekjes ter lezing geeft. De *Vliegende Bladen* zijn in den *Almanak voor 't Schoone en Goede* en in de *Daphné* van 1850 gedrukt. Het maakt zeker een' Redacteur het werk

gemakkelijk, als hij bij gebrek aan genoegzamen voorraad nog eens de voortbrengselen van vroegere jaren napluist en ze laat herdrukken. Maar bevorderlijk aan het debiet der prachtboekjes zal het niet wezen, en geen uitgever heeft redenen om met zulk een handelwijze te zijn ingenomen. Waarlijk, wanneer wij onze almanakken beschouwen, dan zien wij niet dat er nog behoefte bestond om een nieuw poëtisch tijdschrift in het leven te roepen. Neem de elders reeds geplaatste dichtstukken uit de *Daphné*, ontbloot dit tijdschrift van de rijmen, waarvan wij niet hebben gesproken, - gij zoudt een kleine honderd bladzijden hier minder hebben gehad, maar veel meer bevredigd het boekske ter zijde gelegd, dat nu maar weer nieuwe redenen geeft aan den Muzen-Almanak om het verzoek tot zijnen Redacteur op zijnen band te doen plaatsen: *Vergeet mij niet!*

De Nederlandsche hoofd-rivieren en de plannen tot hunne (hare) verbetering,

In populairen toon beschreven door een oud soldaat. Met 4 platen en 2 tabellen. Te Nijmegen bij J.F. Thieme. 1850. - 160 blz. 4 platen en 2 tabellen. - Prijs bij inteekening *f* 2,80. Na 1 Januarij *f* 3,50.

Met het meeste genoegen ontmoetteden wij den Oud soldaat, ditmaal op vredelievender terrein, en in vredelievender stemming dan vroeger: niet meer tuk op eene ‘hevige polemiek’; - maar, welligt in al te nederige houding, verlangend uitziende, naar een werk ‘beter dan het geleverde’; thans er niet op uit, om vestingen, ruiterij en wat niet al, te sloopen, de grenzen prijs te geven en inundatiën te stellen, om van achter dezelve, den vijand in het water, als eene mug in de kaars, te zien omkomen; maar behoudend, ja! hij, de Oud soldaat, behoudend! doch zulks ten gerieve van dijken, scheepvaart, koopsteden, en van diezelfde strook gronds, die hij vroeger zoo onmeedoogend in watervelden veranderde, om ze in gedachte, met drijvende legertjes en gewapende schepen te doorklieven.

Wij zouden die verandering in gemoedsstemming minder toejuichen, zoo wij die moesten toeschrijven aan wezenlijken ouderdom, van den reeds zoo lang zich oud noemenden soldaat; doch dit werk getuigt wederom van zooveel jeugdige kracht en onverdroten arbeidzaamheid, en de drooge waterbespiegeling wordt hier en daar zoo luimig afgebroken door een humoristischen zet, dat bij geluk niets ons nog den ouden dag scheen aan te kondigen. Hier en daar laat zich wel de invloed van een jichtvlaagje bespeuren, of van een wrevelig oogenblikje, welligt door een aanval van het voeteuvel veroorzaakt; maar algemeen heerscht over het gansche werk toch eene heldere tint, gelijk die van eenen kalmen waterspiegel. Evenwel, waarde lezer, uit vroegere ondervinding en ook uit dit werk, leerden wij, wat achter stil water kan schuilen, en blijven dus altijd nog op stormen voorbereid,... dan ter zake.

De titel van het werk geeft den inhoud reeds genoegzaam te kennen, ja zelfs duidelijker dan de Voorrede dit doet; immers daar lezen wij, dat het werk ‘bestemd is, om een algemeen denkbeeld van den toestand onzer hoofdrivieren te geven, aan allen die van de waterloopkunde geene hoofdstudie maken. Daaronder kan men rekenen: landeigenaars wegens (?) de afwatering op de rivieren, dijkbesturen, officieren, enz.’ Hoe dezen nu, juist *wegens* het belang dat zij bij de zaak hebben, daar geene hoofdstudie van maken, bekennen wij niet te begrijpen; doch de oude heer was in de Voorrede zeker nog niet goed aan den gang, en zoo wij, even als zeker zoo menigeen, den titel lezen, maar de voorrede overslaan, beantwoordt het werk volkomen en uitmuntend aan het beloofde. Wat meer is: het werk zal het verlangen bevredigen van velen, die gaarne omtrent onze hoofd-rivieren wat meerder zouden willen weten, dan zij, zoowel in dagelijksche gesprekken, als door toevallige ontmoeting van deskundigen, konden vernemen. En het getal diergenen is groot; voorzeker een vreemd verschijnsel in een land dat de dichters ons tot vervelens toe als ‘aan de zee ontwoekerd’ voorstellen; in een land, waar men gedurig met zoet, zout en slecht water, te kampen heeft.

Niet minder vreemd is het, dat tot nog toe, over onze rivieren, dijken en verdere waterstaatsaangelegenheden, zoo weinig geschreven is; althans voor den beschaafden, doch oningewijden man. De bestaande werken, die daar eenigzins in zouden kunnen voorzien, zijn weinig in getal, òf verouderd, òf te kostbaar, òf uitsluitend voor mannen van het vak geschreven. De Schrijver voorziet dan reeds gedeeltelijk in deze behoefte, door aan te vangen, met eene ‘Opheldering van eenige namen en zaken,’ tot beter verstand van hetgeen zal volgen. - Kort, zakelijk en duidelijk, worden daar vele wetenswaardige zaken uitéengezet.

Het verwonderde ons evenwel, dat in dit I^{ste} gedeelte, wèl van zomerkaden en uiterwaarden; maar met geen enkel woord gewag gemaakt werd van: polders, boezems (wegens de afwatering), enz.; noch van de hakkelbouten waarmede het vlak van AP, over schier hét geheele land is aangegeven. Dan de Schrijver erkent dat het korte bestek wel tot oppervlakkigheid moest leiden; en, daarom, onze weet-aan onze geldgierigheid opofferende, zwijgen wij ook verder over al hetgeen ons in het waterloopkundige gedeelte te oppervlakkig behandeld toescheen. Met genoegen zagen wij hier de ongegrondheid der meening aangetoond, als zouden de rivierbedden zich algemeen van lieverlede verhoogen.

Het II^{de} gedeelte beschouwt den ‘loop der Nederlandsche hoofdrivieren’ en geeft daarvan in weinige bladzijden een duidelijk overzigt, en vele belangrijke bijzonderheden, op den koop toe. Zeker zal de lezing daarvan een ieder genoegen geven, en veler weetlust bevredigen.

Het III^{de} gedeelte is een uittreksel, uit het in druk verschenen; doch uitvoerig en dus kostbaar Rapport der Riviercommissie, 1821-25; dat voor leeken bovendien te wetenschappelijk geschreven is. Dezen zullen ook in dit III^{de} gedeelte veel wetenswaardigs aantreffen; veel echter ook, dat slechts voor ingewijden kan dienen. De Schrijver stelt zich, blijkens den titel, immers een publiek voor, dat populair onderrigt behoeft. Of zulke lezers nu reeds in staat zullen gesteld zijn, de waarde en juistheid in te zien der begrootingen door de Commissie medege-

deeld; of eenig belang heeft bij de posten voor stoommolens, sluizen, duikers, onteigening, enz. uitgetrokken, betwijfelen wij zeer. Het totaal der begrooting ware voor hen ruim voldoende, dunkt ons.

Het mededeelen van het Rapport der Commissie, in dien vorm, geeft bovendien iets ongelijkslachtigs aan het geheele werk, dat nu uit brokstukken en mededeelingen te zamengesteld, geen aangenaam geheel aan den lezer oplevert; deze moet, dunkt ons, telkens gevoelen hoe veel hem nog ontbreekt, om het voorgedischte met smaak te kunnen nuttigen.

Evenzoo min gelooven wij zulk een publiek geroepen, om het pleit te beslissen, wanneer de Oud soldaat, in het ‘Besluit’ het werk der Commissie, plannen en begrootings-cijfers, beoordeelt. Wie toch zoude zich reeds vermeten, na het onderwijs van den Schrijver, hoe voortreffelijk dan ook, toch altijd nog maar ‘populair’ en ‘oppervlakkig,’ om uitspraak te doen tusschen hem en de Commissie; zelfs in weerwil der sympathie, die men tusschen meester en leerling mag aannemen?

Landeigenaars, Dijkbestuurders enz., wier belangen door water bedreigd worden, en dit boek raadplegen, zullen zich nu nog bovendien tusschen twee vuren geplaatst zien; even als een patient, die twee hooggeleerde doctoren over zijnen toestand hoort twisten!

Deze beoordeelingen dus, ja zelfs die welke in het Rapport, bij uittreksel worden overgenomen, schijnen ons geheel buiten het bestek van titel en doel. Slechts waanwijzen, of zij die, zoo als de Schrijver, van waterloopkunde en aanverwante vakken eene hoofdstudie hebben gemaakt; en voor dezulken is het werk toch zeker niet bestemd; kunnen zich in dergelijke zaken eene opinie aanmatigen. En dan nog leert de ondervinding, en ook het Rapport der Commissie, dat zelfs de geleerden het niet altijd ééns zijn.

Stijl en voordragt zijn ook hier wederom flink en duidelijk. Nu en dan, als de aandacht wat te lang door cijfers en afgetrokkene beschouwingen vermoeid is, een grap; die echter niet altijd zeer gelukkig met den ‘populairen toon’ zamenstemt. Zoo twijfelen wij b.v., of het woord *charge*, voor een profil op overdreven schaal geteekend, en de aanhaling uit Tristram Shandy, wel zoo geheel in den geest van den Hollandschen Waterman zijn gekozen.

En nu ons oordeel moetende uitspreken, zoo schijnt het ons toe: dat het werk aan den titel uitmuntend voldoet. - Immers in al het overtollige, hier boven aangewezen, zien wij geen ander nadeel, dan dat: òf de lezers het zullen overslaan; òf dat het eenige waanwijzen meer zal doen ontstaan, die de handelingen van bevoegde mannen zullen beoordeelen en bedillen, en het: Schoenmaker enz. niet zullen gedenken. Eene strekking, waaraan in de laatste jaren welligt hier te lande wel eenig voedsel wordt gegeven. Wij zijn dan ook voorbereid op tal van fraaije bespiegelingen, zoowel over droogmakerijen, als over onderwaterzettingen.

Dat het werk aan: ‘landeigenaars, dijkbesturen, vele officieren enz.’ wèl veel nieuws zal kunnen leeren; doch weinig dat in hunne betrekking van dadelijk practisch nut kan zijn: daartoe wordt noodwendig nog eenige kennis vereischt omtrent sluizen, watermolens, boezems, en eene menigte andere technische en wetenschappelijke zaken, waarover in het werk gezwegen is.

Dat het werk zeer geschikt is, om den weetlust van zoo velen te bevredigen,

die niets omtrent onze hoofdrivieren weten, en sinds lang, zoo wel heimelijk als openlijk, verlangden, daar een algemeen bevattelijk en kort overzigt van te verkrijgen. Zeker zullen dezen dit boek met genoegen lezen. Moge het hierdoor velen een prikkel zijn, tot grondiger beoefening eener wetenschap, waaraan ons vaderland zoo veel verschuldigd is; en om meer en meer een stand te doen hoogschatten waarop het met regt trotsch is.

PHILOTERP.

Drie gidsen door, uit, verder dan het leven der aarde.

De kunst om rijk en gelukkig te worden. - De beste leidsman door het gansche leven. Te Utrecht bij Dannenfelser en Doorman 1851. Geschenk aan den ouderdom, door A. Faure Beeckman, rustend predikant van Voorst. Te 's Gravenhage, bij K. Fuhri. 1851. De geheimen van gene zijde des grafs. Ontsluijeringen omtrent het leven na den dood. Uit het Hoogduitsch. Amsterdam, Gebrs. Diederichs. 1850.

Wij meenden onder het boven opgegeven gezigtspunt - anders eene invallende gedachte - de drie genoemde werkjes te kunnen zamenbrengen. Het eerste bevat praktische wenken, die kunnen leiden ter verbetering van den tijdelijken toestand, gelijk de aard van het onderwerp, en de kring van lezers, dien de Schrijver zich stilzwijgend heeft voorgesteld, medebragt. - Terstond reeds geeft hij te kennen, dat hij niet met Hollowaypillen of wonderkuren tot zijne lezers komt, maar dat hij genezing van de kwaal, die velen plaagt, wil te weeg brengen door natuurlijke middelen, en vooral door eene welgeordende beursdiëet. Een goed gebruik van den tijd, vlijt, spaarzaamheid, en wat verder onder de *formules* dier recepten wordt begrepen, wordt hier aangeprezen. - Het ligt eenigermate in den aard der zaak, dat onze leidsman zoo omtrent een gids is, als die den reiziger aan Rhijn of Moezel de dienst van wegwijzer betoonen. Hij brengt u in het algemeen op vaste, overbekende punten, er maar zelden meer van wetend, dan wat het eigen oog u laat ontwaren. Al zijn die punten nu ook de herhaalde beschouwing overwaardig; men zou zoo gaarne iets meer bij den man vinden. Met wat historische kennis, met wat schoonheidsgevoel, met wat meer poëzij zou hij zeker geen minder aangenaam *Gesellschafter* zijn. Edele, ongezochte godsdienstige verheffing zou zijn bijzijn meer bezielend en weldadig maken Doch daarvan bespeuren wij te luttel. Wij vernemen hier en daar eene puntige, heldere gedachte, eene opmerking, die door vorm en juistheid treft; maar daarentegen dwaalt de gids soms wat vreemd en wonderlijk om, zoodat men nog al eens op dezelfde paden en plekken wordt gebragt - en dit niet bij wijze van verrassing. Er zijn herhalingen, die ons doen wenschen, dat de orde, bij de inhoudsopgave in acht genomen, ook in het boekje ware opgevolgd. Het rijk worden heeft des Schrijvers aandacht veel meer bezig gehouden dan het gelukkig worden. Aan hoogere, zedelijke, godsdienstige drangredenen is merkbaar

gebrek. Wij zouden deze meer hebben verwacht, zonder vaak *stichtelijk* genoemd temen en zaniken, van iemand, die op blz. 48 zegt: ‘De grondslag van alles goeds is de *godsvrucht*,’ en dit door een regel of acht laat volgen, die ons inderdaad bevredigen. Het is jammer van het boekje, dat anders in zijne weinige bladen veel - zelfs zeer veel goeds bevat, dat wij volgaarne aanprijzen als een geschikt geschenk aan menig ambachtsman en huismoeder. - ‘De geschiedenis van eenen voddenraper’ met hare toevalligheid, die daardoor vrij ongeschikt werd ter toepassing, is, ondanks een paar betere grepen - een *vod*, dat wij met het een en ander minder juiste en valsch vernuftige best konden missen.

Onze grids *uit* het leven komt tot u als een welgekleed, deftig man. - De heer Fuhri heeft voor de goede uitvoering gezorgd. Het formaat is behagelijk, de letter van de grootere soort, het papier helder. Het werkje is een woord van een wel reeds bejaard man aan ouden van dagen. Wij durven gehoor voor hem vragen, - zij ook dat woord in den aanvang niet zoo belangwekkend, niet zoo ten volle dat der welwikkende wijsheid, als wij dat gaarne, vooral ter wille van liet boek zelf, hadden gewenscht. Het alOgemeene sterflot wordt daarin als ‘heilzaam en vertroostend’ voorgesteld. Hoe na lag daar eene beschouwing van hetgeen dit leven zou zijn zonder dood, van hetgeen de mensch zou wezen wanneer hij geen sterveling was. - De heer F.B., wien wij dit met bescheidenheid in bedenking geven, zal ons zulks, hopen wij, toegeven. Hij raakte er somwijlen aan; - had hij dit fiksch ter hand genomen! Meer boeide ons reeds zijn vertoog ‘de geschiktheid des ouderdoms tot ernstige voorbereiding voor het sterven,’ hoewel wij daar met Christelijken ernst zouden hebben gewezen op het nadeel, dat eene eenzijdige beschouwing van den ouderdom, als daartoe geschikt, ligt ten gevolge kon hebben, - alsof de oude dag alleen daarvoor bestemd zou wezen (blz. 45). Der jeugd is hier wel wat weinig opgelegd, wat weinig goeds toegeschreven. Zij heeft hare verzoekingen, hare pligten, maar ook hare hulpmiddelen en krachten, gelijk ook de ouderdom. Gene behoort als deze voorbereiding tot het hooger leven te zijn. Zij kan dat mogelijk meer, althans met meer vrucht wezen. (Zie blz. 49 m. blz. 63). Daar heeft de Schrijver vlugtig gedacht en uitgedrukt wat wij willen. Maar veel levendigs en liefs niet alleen, ook roerends en hartverheffends is hier reeds te vinden. - Het pad wordt bereids aangenamer waarop de gids ons leidt. Hij nadert meer en meer de hoogte, waarop rijkdom van heerlijke gedachten is aan te treffen, waar ruime uitzigten worden geopend, hartverheffende blikken het matte oog worden gegund, zoo als het vurig gloeijende, het helder stralende des jongelings en mans niet ten volle konden werpen. - Klaarheid, vaste gang, waardigheid onderscheiden meer en meer de voorstellingen en gedachten, wanneer de heer F.B., na eenige toepasselijke Bijbelsche spreuken te hebben aangevoerd, nu licht, leiding, troost en hoop zoekt voor den zichzelven beproevenden grijsaard in eene reeks van overdenkingen, welke hij met eene verrassende opvatting knoopt aan de zeven kruiswoorden. - Een fiksche greep! vooral omdat hij bij de uitwerking niet loslaat wat hij aanvatte. Levendig is hier de toestand van den grijsaard gevoeld, diep zijn zijne behoeften ontwaard, duidelijk zijne gewaarwordingen geteekend; dringend worden hem

de verpligtingen aan het hart gelegd, welke hij nog kan vervullen. Hij leert - het moge eene koene, zij het slechts geene heiligschennende gedachte wezen - op zijn standpunt, naar het voorbeeld van Jezus Christus sterven. Bij liet vierde kruiswoord, zouden wij in bedenking geven of de vertaling van לָמָה door: 'tot waartoe, hoe zeer!' verder kon strekken ter oplossing van de schijnbare zwarigheden. Gebeden voortvloeiende uit de overdenkingen wisselen deze af, gezangen besluiten deze, wel gesteld en met oordeel gekozen. Een gesprek over het aanstaand oordeel, en een ander over het oordeel dat reeds hier is gekomen, aan een ziek- en sterfbed, strekken ten besluite van het boek.

Wij zijn met dit werkje ingenomen. Er heerscht een mannelijk godsdienstige toon in. Niet die zoetsappige, beuzelende, suizelende, waardoor zooveel stichtelijks mat en flaauw wordt tot walgens toe. De Schrijver heeft zich aan de hoofdzaken des Evangelies gehouden, zich ontdoende van de windelen en banden, waarin de heilige waarheid eens aan het licht trad, van sommige vormen welke zij in de dagen harer openbaring moest dragen, kleed en wezen onderscheidend. - Wij kunnen het daarom des te geruster aanbevelen aan mannen der niet godgeleerde wetenschap, aan wie lessenaar en kantoor verlieten, aan krijgslieden, aan ieder, die de dagen zag genaken, waarvan het aan sommige kanten mag lieeten: 'ik heb geen behagen in dezelve;' maar die toch hunne avondzonnestralen hebben.

Een paar aanmerkingen buiten de gemaakte, boude de heer F.B. ons ten goede. Op blz. 36 staan omtrent den baatzuchtige, den verdrukker, den wreker die ons leven vergalde (?) een paar uitdrukkingen, welke hij wel zou terugnemen. Met enkele andere denkbeelden konden wij ons minder vereenigen; mogelijk hebben wij, misschien heeft hij regt. - *But after all* onze dank aan - onze hoogachting voor - onze goede wenschen over u! Stichte, verheffe, trooste, heilige uw geschreven woord nog vele bekenden en onbekenden, die op den levensweg reeds verder vorderden, en dien ten einde spoedden. Wijs zoo den weg, bewandel dien te zijnen tijde zelf gerust en hopend, den moeijelijken soms, doch die tot rust in den welbegrepen zin van het woord, den donkeren die tot licht, den weg des doods, doch die ten leven leidt. - Wij moeten immers verder.

Doch waarheen? - Eene vraag, waarop de denkende mensch gaarne het antwoord zou vernemen, waarvan hij, zelfs bij het inzigt dat wij daarvan niet meer kunnen en moesten weten, soms noode afstand doet. Er aan denken, er op hopen, voert bijna onvermijdelijk er toe, dat wij er ook over denken. Herder had er zijne bespiegelingen over, maar zegt aan het slot van deze: 'Welke onzer vermoedens aangaande en welke onzer droomen over de eeuwigheid die eeuwigheid eens zal wederleggen'... doch eindelijk is de man gevonden, die boven geloovigen en boven wijzen staat. - Hij is de *derde* der gidsen aan het hoofd dezes vermeld, die ons de Geheimen aan gene zijde des grafs openbaart, zijne Ontsluijeringen omtrent (?) het leven na den dood vertoont, tegen den prijs van vijftig centen. Niet *à la Swedenborg*, niet *à la Weitzel* in der tijd; ofschoon het er toch een slag van weg heeft. Het is eene vrucht van Duitschen bodem, door den Schrijver van een' roman: *Indibilis* in ons vaderland overgebragt. Deze vernam daarin een' zamenstemmenden weêrklank van zijne eigene

denkbeelden, welke hij ontwikkelde in genoemden roman. Hier evenwel vindt hij daaromtrent de volle, voldoende waarheid, zoodat hij vermeent, dat er zelden in eene zoo *beperkte* ruimte een zoo belangrijk en uitgestrekt leerstelsel is besloten geweest. Vertaler behoudt zich voor, om de praemissen, waarop de hier te vinden stellingen gebouwd zijn, nader uiteen te zetten en toe te lichten, terwijl hij het houdbare en onhoudbare er van wil toelichten. Hij eindigt zijn voorberigt in de stellige overtuiging, dat niemand dit boekje onvoldaan zal ter zijde leggen. De gids is dus aanbevolen, wij lezen des Schrijvers naam, hadden wij haast gezegd, - doch de vertaler heeft dezen niet bekend gemaakt, - bovenaan in diens stamboek; wie zal zich niet gaarne aan hem toevertrouwen?

Wij niet, en zeker velen met ons niet. Wij zouden het vertoogje, waren wij een twintig jaar jonger, in een' hoek hebben gesmeten. Nu hebben wij het met stille verontwaardiging uit de handen gelegd na de lektuur. Niet om de invective tegen de ‘priesters van alle tijden en godsdiensten, die (wij verzwijgen het ergste) met de dweepzieke grillen in hun ongevoelig egoïsmus hieromtrent verzonnen, zulke scherpe contrasten vormen met de goddelijke vonk der rede, dat alleen het blinde geloof van het in stompe dweepzucht opgevoede gemoed in zoodanige stelsels berusten, en zich daaraan houden kon’ wij verdragen dit, en laten het voor rekening van den Schrijver. Maar wij hebben ons boos gemaakt over des Schrijvers zakkerollerij, als hij het Evangelie op brutale manier zijne waarheden ontronselt, deze door wat oppoetsen en het uittornen van het merkteeken onkenbaar maakt, en hij er nu mede loopt pronken, als waren het eigen, wèlverworven schatten. Gelukkig, dat in de wereld der waarheid en des geestes, het ontstolene w het eigendom van den bestolene blijft. Wij zijn verontwaardigd geworden, toen wij den Schrijver hoorden spreken van ‘*visioenen*, van Mohammed en van Jezus, die onder de begrippen en het bevattingsvermogen van hunnen tijd, noodzakelijk van eenen anderen aard moesten wezen, dan die van eenen man, onder de zienswijzen en begrippen van den tegenwoordigen tijd’ (Voorr. blz. 5), terwijl hij zich vast en innig van de waarheid van zijne visioenen overtuigd houdt.

En wie krijgt deze? Wie wordt met openbaringen verwaardigd? Een predikantszoon, die zijne geneeskundige studiën voltooit te Berlijn, in eenen tijd, waarin eene uiterst pietistische rigting heerschende wordt, terwijl daartegenover onder de geneeskundige faculteit een bijna cynisch atheismus te voorschijn treedt, waardoor ook de Schrijver zich laat medeslepen (blz. 8). Daarvan komt hij meer terug door gesprekken met zijnen vader gevoerd, die het opneemt voor het ware Christendom des grooten leermeesters, die trouwens (blz. 11) in zijne grondleer, ‘die alleen de weinige wetten van de burgermaatschappijen, die reeds bestonden vóórdat Hij werd geboren, bevat, slechts de aandacht op die weinige wetten heeft gevestigd.’ Met zulke denkbeelden en met de beloften van zijnen vader, ‘dat diens geest steeds bij hem zal wezen in alle oogenblikken van gevaar, welke het gevoelvermogen der sympathetische genegenheid hem wel zal doen kennen, en dat diens liefde, wanneer de dood zijn sterfelijk hulsel mogt sloopen, hem de kracht zal verleenen, om hem een bewijs te geven, dat zelfs in den dood het verband van hun beider zielen niet heeft opgehouden’ - met zulke beloften, zeggen wij, laat de vader zijnen zoon de reis ondernemen,

die hem naar Mexico voert, waar hij getuige wordt van gruwelen en in omstandigheden geraakt, wanhopig genoeg om hem het besluit tot zelfmoord te doen opvatten. Met het verhaal van het een en ander worden 20 bladzijden van de 38 gevuld, soms pathetisch en ietwat poëtisch. Doch nu verschijnt hem zijn vader, herkenbaar, hoewel als eene verhevene lichtgestalte, en nu krijgen wij een der twee gesprekken over het leven na den dood, waarin eenig goeds komt, het een en ander wat mogelijk zoo kán zijn, maar waarin ook stellingen worden geopperd, die eener *laxe moraal* zeer in de hand werken. Hartstogt, lust, die den mensch het lage en dierlijke doen plegen, *gehen frei aus* (blz. 25). In de denkbeelden, welke de Schrijver aangaande de toekomst ontwikkelt, wordt gezegd, wat aannemelijk zal voorkomen, veel wat ieder redelijk denkend Christen veel liever zal omhelzen, dan menige gedrochtelijke meening op verkeerde opvatting van sommige zinnelijker voorstellingen der toekomst in het Evangelie gebouwd; maar ook veel wat vizioen en chimère mag heeten. Wij zouden met toepassing van een bekend woord willen zeggen: ‘Er is nieuws en goeds hier. Jammer dat het goede niet nieuw, en het nieuwe niet goed is.’ Wij hebben bij het doorlezen van dit werkje, bij schier alle waardiger gedachten des Schrijvers woorden des Evangelies aangeteekend, waarin die gedachten, in anderen vorm, soms *implicite* lagen. Wij bieden dat bij dezen den vertaler volgaarne aan, ten einde hij zich daarvan overtuige. Trouwens verreweg de meeste predikanten, indien niet allen, kunnen hem geven wat ter hand ligt voor wie willen zoeken. Het gesprek eindigt met eene invectieve tegen het bidden, die op het fatalistisch standpunt des Schrijvers, die, ondanks zijn verkeer met geesten, van eene inwendige, geestelijke vervulling des gebeds, geen denkbeeld schijnt te hebben, natuurlijk is. Wij dachten daarbij aan Kant's woord daarover.

In het tweede kortere gesprek weet de Schrijver van de sterrekunde meer dan de astronomen, van psychologie meer dan zielkundigen, van godgeleerdheid meer en beter dan de meest denkende godgeleerden. ‘Blik (?) opwaarts naar den hemel! Daar bewegen zich myriaden zonnestelsels in de onmetelijke ruimte; en deze millioenen werelden worden door levende, echt geestelijke wezens bewoond. - Het is menschelijk egoïsmus, menschelijke zwakheid, welke de arme, kleine aarde voor den oogappel des Heeren houdt; en het leerstelsel hetwelk beweert, dat God Zijnen eenigen Zoon op aarde heeft gezonden om de menschen - de laagste wezens in de opklimmende reeks der zichzelve bewuste geestenwereld - te verlossen en zalig te maken, is het toppunt van menschelijke trotschheid en zelfverheffing.’ - Hij, die vóór achttien eeuwen van de ‘vele woningen in Zijns Vaders huis’ gewaagde, Die sprak: ‘ik heb nog andere schapen die niet van dezen stal zijn, dezen moet ik ook nog toebrengen,’ schijnt er nog wat anders over te hebben gedacht. - Doch dat behoort tot de ‘kinderachtige voorstellingen’ van den Bijbel; en de gevoelens van blij ontzag en hope daardoor in ons gewekt, tot de kleingeestige en dwaze dienst, die den Almagtige op aarde is gewijd (blz. 38). - Burdach in zijne *Blicke in 's Leben* en Carus in zijne Psychologie zouden onzen Duitschen doctor nog andere physiologische en psychologische gronden van hoop voor het herkennen van de onzen, in den regten zin des woords, hebben kunnen reiken dan de door hem aangevoerde. - Wij danken den vertaler in

geenen deele. Hij schijnt niet te kennen, wat hij helpt verachten, en wij hebben dan een: ‘Vader vergeef het hem, want hij weet niet wat hij doet’ over. Nogtans, indien een blinde den blinde leidt, enz.

En nu *Führer, hast's Dir sauer werden lassen, aber werdest uns nicht irre führen, und kein Trinkgeld bekommen*.

CHON.

De opvoeding van den mensch ter zelfbeheersching,

Door D^{r}. J.C.G. Joerg, Hoogleeraar in de geneeskunde aan de universiteit te Leipzig. Vertaald door D^{r}. H. Riehm.

't Is zonde, maar wij hebben vaak het lagchen niet kunnen laten, terwijl wij bovenstaand werkje lazen. Wij verbeeldden ons den ouden heer Joerg op den 24sten December 1848. Op dien merkwaardigen dag vierde de man zijne zeventigste verjaring en het gaat vast, dat hij toen, in den spiegel ziende, zichzelven menige zoetigheid heeft gezegd over zijn gezond en frisch uiterlijk, al is hij ook, wat wij reden hebben te denken, wat mager en al zijn welligt zijne trekken wat scherp. Wij verbeeldden ons verder, dat er eensklaps zich eene wolk van droefgeestigheid over 's mans gelaat verspreidde, als hij dacht aan den toestand van Duitschland. De zaak der vrijheid ging daar toen reeds geducht den kreeftengang, en de heeren Windischgrätz en Brandenburg hadden respectievelijk te Weenen en te Berlijn groote veranderingen te weeg gebragt. Men zal zeggen, dat het wat gewaagd is, maar we zouden er wat om willen verwedden, dat de oude doctor Joerg van het zelfbehagen over zijne cruda senectus op zijne zelfbeheersching in het diëet is gekomen, en dat hij deze denkbeelden zoo heeft gegeneraliseerd, dat hij tot het besluit is gekomen, dat ieder die zijn diëet volgde, ook zoo ver zou komen in de zelfbeheersching. Die zelfbeheersching nu moest hem wel bij uitstek aanbevelenswaardig voorkomen, 't zij hij als behoudsman de democratische woelingen verfoeide, 't zij hij als diplomatisch liberaal vooruitzag, dat de Duitsche natie zich weldra zou hebben te oefenen in eene transcendentale zelfbeheersching.

D^{r}. Joerg wil dus de menschheid tot zelfbeheersching opvoeden. Er bestaat daaraan, blijkens het gebeurde in 1848, groote behoefte in Duitschland. Niet alleen de uitras, maar zelfs de gematigden hebben het getoond. Maar behalve dat zijn er vele bewijzen voor bij te brengen. Men drinkt er zonder dorst, eet er zonder honger, rookt er zonder ophouden trots het nadeel daardoor aan zenuwen tanden en oogen toegebragt; men kan er geene restauratie, geen spijsof wijnhuis voorbijkomen, en de vrouw zou er ook al zonder smart moeder willen worden, de lijder, die een kunstbewerking moet ondergaan, zonder pijn van zijn arm of been willen verlost wezen.

Dat alles is natuurlijk zeer bedenkelijk. Zietdaar den inhoud van des doctors Inleiding, waardoor hij ons als door een prachtig atrium in het heiligdom zelf binnenleidt. De mensch, zegt nu de doctor verder, is aan vele beperkingen onderworpen. 10. Kan hij niet buiten ademhaling, buiten eten, drinken en wat daar gewoonlijk op volgt; niet buiten arbeiden, slapen enz. enz. 20. Kan hij met zijn hoofd niet door een muur. 30. moet hij zich in de zamenleving ook nogal wat ge-

troosten. 40. hebben de godsdienst, de zedelijkheid en de staat ook al hunne eischen.

Zonderling genoeg geven niet al die beperkingen gezamenlijk, maar alleen de hoogstnoodige beperkingen der burgerlijke vrijheid den doctor aanleiding, om tot eene bepaling der zelfbeheersching te komen. ‘Onder zelfbeheersching, zegt hij, verstaan wij het geestelijk vermogen, of de kracht van den wil, waardoor de mensch, uit gevoel van zedelijkheid en regt, vrij van alle bijkomende beweegredenen, derhalve zonder dwang of *uit vreeze* (?) iedere handeling of verzuim vermijdt, waardoor hij zijn eigen bestaan, zijne gezondheid, zijn leven of zijn eigendom in gevaar brengt; waardoor hij de regten en belangen van anderen kwetsen of tegen de wetten van godsdienst, van zedelijkheid of van den staat zondigen zou.’

Onder ons gezegd lazen wij zelden slechter definitie; maar natuurlijk staat het den doctor vrij, om onder zelfbeheersching te verstaan, wat hij verkiest, en wij dienen ons dus wel aan zijne bepaling te houden[1)]. Ook hijzelf schijnt dat aanvankelijk te hebben willen doen, want hij laat er onmiddellijk op volgen:

‘Ieder dus, die leeren wil zichzelven te beheerschen, moet zich vooraf bekend maken met al wat zijne bewerktuiging eischt tot onderhouding van zijne gezondheid en zijn leven; daarenboven met de eigenaardigheden, gewoonten en inrigtingen van den mensch; met zijne goede zijden zoowel als met zijne zwakheden en gebreken; met de wetten van den staat, de zedelijkheid en de godsdienst. Hij moet vooral het gevoel van zedelijkheid en regt, zooveel in hem is, aankweeken en sterken.’

Doch hoe stonden wij verwonderd, toen wij, na dit gelezen te hebben, den titel nog eens nasloegen, om te zien, in hoe veel afleveringen Dr Joerg's werk zou uitkomen, om al die gewigtige zaken te kunnen behandelen, en wij ontdekten, een compleet werk over de opvoeding ter zelfbeheersching voor ons te hebben. Wij staarden nu het boekje met eerbied aan, en meenden er enkel kernspreuken in te zullen vinden.

Maar lezers! Socrates is niet meer te leurgesteld bij het lezen der boeken van Anaxagoras, dan wij bij dat van Joerg. Wij hadden er nog zoo geen erg in, toen wij dadelijk na de aangehaalde zinsnede een gepasten leefregel voor kinderen als den besten en zekersten weg tot zelfbeheersching geroemd zagen, maar wij begonnen lont te ruiken, toen wij het onderwijs in godsdienst en zedelijkheid aan kinderen van 6 of 7 jaren afgekeurd, en daarvoor het voorschrijven van eene diaetetische gedragslijn aangeprezen vonden; toen we D^{r}. Joerg hoorden voorschrijven, om van het tweede levensjaar af het *jonge* kind *bijna* bij iederen maaltijd te herinneren, dat het niet te veel mag eten en drinken en natuurlijk na iederen maaltijd moet... en... en wat dies meer zij. Het is waar, wat verder vergunt hij wel, om met het onderrigt in godsdienst en zedekunde te beginnen, maar onmiddellijk volgt er op: ‘De gewoonte van een gepasten en door het ligchaam zelf voorgeschreven leefregel moet den grondslag uitmaken van de opvoeding des menschen ter zelfbeheersching: want hij, die zich kracht genoeg verworven heeft, om zijne zinlijke gevoelens te onderdrukken, zal, ook in den zedelijken strijd tegen het kwade, overwinnaar wezen. Bij echter, die niet in

1) Misschien geeft het eenige opheldering als wij onzen lezers meêdeden, dat doctor na 24 December 1848, trots zijne Diaetetiek, ziek is geweest en de baden van Helgoland heeft moeten gebruiken. Ik gis, dat de man geleden beeft.

staat is, om de verleiding der tong- of van andere zenuwen te wederstaan, zal zich ook minder krachtig gedragen in de aangelegenheden (!!) van zedelijkheid, van godsdienst en van 't beroep, dat hij vervult.

Wij moeten hier drie dingen opmerken: 10. dat D^{r}. Joerg een luchtkasteel bouwt, als hij meent, dat geisoleerde voorschriften omtrent eten, drinken enz. zulk een krachtigen invloed zullen oefenen op den jeugdigen mensch, en dat deze zoo gemakkelijk zullen kunnen gegeven en door kinderen toegepast worden: 20. dat diezelfde D^{r}. eene dwaasheid begaat, als hij onderscheid maakt tusschen een *onderdrukken van zinlijke gevoelens* en een *zedelijken strijd*, tusschen een weerstaan van *tong-* en *andere zenuwen* en een *krachtig gedrag in de aangelegenheden van zedelijkheid* enz. en ten 30. dat hij, geheel in den geest van sommige andere geneeskundigen, zedelijkheid en Godsdienst zoo tamelijk op den achtergrond plaatst, waardoor de geheele hoogere ontwikkeling van den mensch niet veel meer wordt dan eene koude opvolging van de eischen van het egoïsmus.

En vooral dit laatste is de groote grief, die wij tegen het boekje hebben. In plaats van overeenkomstig den titel, de boven aangehaalde definitie van zelfbeheersching, hoe gebrekkig dan ook, in hare onderscheiden leden behoorlijk uit te werken, bepaalt hij zich alleen bij dat gedeelte dat de gezondheid en het leven, vooral het goedkoope leven van den mensch betreft, en hij laat die regten en belangen van anderen, die wetten van godsdienst, zedelijkheid en den staat ten eenemale in den loop. Dit zal blijken, als wij nu verder den hoofdinhoud van het werkje opgeven.

Zeer te regt merkt de D^{r}. op, dat het kind van zijne geboorte af eene natuurlijke neiging heeft om lucht in te ademen; melk te zuigen uit de moederborst; te slapen en te waken; aan den drang ter natuurlijke ontlastingen te voldoen enz. enz. en dat soortgelijke neigingen nooit den mensch geheel verlaten. Maar die neigingen worden door de beschaving afgestompt, en daarom is het noodig, dat men die goed leere kennen, omdat D^{r}. er de raadgevers van wil maken ter vaststelling van den leefregel. Voor wij nu die raadgevers opnoemen, willen wij de lezers hebben uitgenoodigd om aan niets ter wereld te denken, dan aan 't geen wij behandelen; want de zaak vordert de hoogste inspanning van hun denkvermogen. Die raadgevers zijn.

10. 't Gevoel van ademloosheid en van verstikking, dat noopt tot?.... *Ademhalen*.

20. Gebrek aan vloeistoffen in mond of slokdarm, dat noopt tot? .... *Drinken*.

30. Het gevoel van leegte in de maag, overgaande in honger, die noopt tot?.... *Eten*.

40. De zucht naar bezigheid, bij onvoldaanheid overgaande in verveling, die noopt tot? .... *Werken*.

50. Gevoel van uitputting der krachten, die voert tot? .... *Slaperigheid*.

60. Allerlei ophooping van nuttelooze stoffen die noopt tot? .... 't Geen *wij* in blanco laten.

En dan komen er nog vier andere raadgevers bij, namelijk, die, om zindelijk te wezen, om zich te wachten voor overmatige kou en warmte, om, al met ter tijd, hoofd van een huisgezin te worden (maar omtrent dit laatste stelt D^{r} vast, dat het met behoud van leven en gezondheid niet in verband staat, en dat ieder dus à la Malthus, maar zoo lang moet wachten, tot hij een huishouding kan onderhouden) en eindelijk om, als hij ziek of gewond is, genezing te zoeken.

Zietdaar een tiental kostelijke raadgevers, die u altijd gratis ter dienste staan. En dan vindt zich de mensch soms nog zoo verlaten! Maar niet alleen dat de D^{r}.

u leert, dat ge moet ademhalen, bij gebrek aan lucht, eten en drinken, als ge honger of dorst hebt, maar hij leert u ook opzettelijk, in een zeer uitvoerig hoofdstuk, *hoe* ge dat moet doen, en hij wil dit onderrigt onder de leervakken voor de jeugd op de scholen hebben opgenomen. Natuurlijk zou dit daar dan meer ontwikkeld worden, en b.v. ten aanzien van den eersten raadgever, zich moeten uitstrekken over den aard der zuivere dampkringslucht en niet adembare luchtsoorten enz. De D^{r}. wijdt dus in dit hoofdstuk uit, *hoe* men al die raadgevers gebruiken moet. Wij kunnen dat alles niet volgen, maar om een denkbeeld te geven van het gewigt der zaken, bepalen wij ons bij de ademhaling. De D^{r}. meent die gerust aan ieder te kunnen overlaten; maar, zegt toch de naauwgezette en voor het heil der menschheid bekommerde man: ‘de neuszenuwen zijn niet altijd sterk genoeg om de schadelijkheid te doen bespeuren van de eene of andere luchtsoort, die den neus nadert en daarenboven moet het ademen ook worden voortgezet in den slaap. Daarom berust de wet der gezondheidsleer met betrekking tot de ademhaling hierop: dat ieder bekend gemaakt moet worden met de werktuigelijke hindernissen in het ademen; met de schadelijke luchtsoorten en hare kenteekenen en met de middelen om ieder daarvan te vrijwaren enz. enz.’

Wij kunnen het waarlijk niet van ons verkrijgen, om meer ruimte aan de bekendmaking van dit boekje te wijden, maar wij voegen er alleen bij, dat de D^{r}., als hij ons heeft geleerd, *hoe* te eten, te drinken, te slapen enz. zijne opvoeding ter zelfbeheersching voltooid acht, en nog maar alleen kortelijk aan wijst, dat door de opvolging dier voorschriften een duurzame grond ter zelfbeheersching in den mensch gelegd wordt, dat zijne gezondheid er door bevorderd, en zijn leven verlengd, en vooral dat dit leven er zeer goedkoop door zal worden. Ten slotte raadt de D^{r}. de oprigting van *gezondheidsvereenigingen* aan voor hen, die eigenlijk al te oud geworden en voor de diaetetiek al meer dan half bedorven zijn.

En nu nog een woord over den vertaler. Hij heeft gemaakt, dat we ons bloot tot het geven van verslag bepaald hebben, want hij zegt, dat het boekje niet is voor geneeskundigen ex professo, en spreekt tevens het anathema uit over de leeken, die het niet mooi mogten vinden. Wij voor ons zijn niet van plan om D^{r}. R. aan den neus te hangen, of wij leeken of collegas zijn. Wel baarde het ons eenige verwondering, hoe een geneeskundige ex professo zich tot de vertaling van zulk een boekje kon verledigen, te meer daar hij zegt, met eene beminnelijke zedigheid zegt, dat een werk van hemzelven in vorm en inhoud nog al van het *onderhavige* zou verschild hebben, maar wij juichten het toe, dat hij *zijne individualiteit van de baan heeft gehouden, hoe hem ook soms de lust bekroop tot verandering en omwerking*. Want inderdaad de tirade op de hollandsche zindelijkheid, het vers van Bilderdijk, en de aanhaling uit Hildebrand zijn evenmin bewijzen voor de individualiteit van D^{r}. Joerg als van D^{r}. Riehm. Wij hopen, dat de hoofdstad ongestoord de lessen in de diaetetiek van D^{r}. Riehm zal kunnen genieten, en dat nooit weder eene treurige aanleiding hem brenge tot eene buitenlandsche reis, maar ook dit hopen wij, dat, als D^{r}. Riehm ooit weer den Duitschen of Hongaarschen bodem mogt betreden, hij ons met gezonder en rijper vruchten zal verrassen dan deze diaetetiek.

C-R.

Mengelwerk.

Mijne reis met de landmail van Batavia over Singapore, Ceilon, Aden en Suez tot Alexandrie in Egypte, door Mr. J.C.F. Baron van Heerdt, Lid in den Raad van Justitie te Samarang.

Eene menigte inboorlingen volgde ons op de hielen, en hield niet op, onder het aanhoudend roepen van: ‘Sir, give me a bakshies’ ons om een aalmoes te vragen, tot wij het Mrs. Bogaar's hôtel bereikten, en met verlies van eenige shillings uit hunne handen geraakten.

De waardin, over zoo vele gasten regt in haar schik, beijverde zich ieder eene kamer aan te wijzen.

De mijne, eene achterkamer ter regter zijde van het gebouw, scheen, wegens hare grootte, des noods eene gansche familie te moeten herbergen, schoon er aan ameublement weinig meer dan twee oude geëncadreerde platen, een paar stoelen, en een ledikant voorhanden waren: kasten, rustbanken, toiletspiegel en tafel zag men er niet.

De kale, wit gepleisterde muren, de houten luiken zonder glazen ramen, de ongestukadoorde zoldering, waaraan men niet alleen alle balken tellen, maar zelfs de plaatsing wat al te duidelijk in den muur onderscheiden kan, de slecht gemetselde steenen vloer, kortom, het ten halve afgewerkt geheel van M^{rs}. Bogaar's hotel, komt den al te oplettenden waarnemer misschien armoedig en ongezellig voor; doch maakt zelden de zorg uit van eenen landmail-reiziger, die hier hoogstens drie dagen vertoeven zal. Hij is blijde, dat hem eene kamer ten deel valt, en er plaats voorhanden is om zijn goed neder te leggen.

Met een hôtelbediende tot onzen gids, trachtten wij in den een' of anderen winkel eenige ons nog voor de reis ontbrekende geriefelijkheden aan te schaffen; doch zagen ons hierin teleurgesteld, daar er geen enkele welvoorziene toko, of koophuis, te Point de Galle te vinden was. De eerste ‘English shop,’ die wij binnentraden, had zulk een komiek voorkomen, dat wij moeite hadden ons van lagchen te onthouden. In een vrij groot vierkant binnenhuis zat de ‘shopkeeper,’ tegenover zijnen eenigen klerk, beide op hooge kantoorstoelen, aan eene even hooge schrijftafel, bezig de ‘sherry-bottle’ drok aan te spreken, zonder iets te verrigten, of een woord met elkander te wisselen. Beide schenen geen acht op ons te slaan, en lieten ons ook ongemoeid de ‘shop’ opnemen, hetgeen dan ook zeer spoedig afliep, doordien er slechts een twaalftal

rijzweepen en eene menigte bestoven paardentuigen te koop hingen, en wij noch het een noch het ander voor eene overlandreis noodig hadden.

In andere, door Moren en Malabaren gehouden koophuizen, zag men alleen stolpen, borden, allerlei soort van wijn en bier, geëncadreerde houtsneêplaten, zooals men die in Holland wel in plattelands-kroegen pleegt aan te treffen, voorts krammen, spijkers, sloten, leege botervaten, katrollen, enz. alles naar inlandsche wijs door elkander op den grond uitgespreid, of aan den wand opgehangen; nergens echter een zweem van galanteriewaren.

Chinezen, die in onze Oost-Indische bezittingen de handelsklasse of burgerstand uitmaken, vindt men hier niet, en schijnen zich ook niet tot deze plaats van het Oosten verspreid te hebben.

Wijders ontmoet men te Point de Galle: Klings, Bengalezen, Maleijers, die wij in hunne afzonderlijke kampong nabij de citadel hebben opgezocht, Arabieren, en eene massa van Christen-kleurlingen of mestiezen, gewoonlijk sinjo's genoemd.

De stad zelve, die onmiddellijk aan de citadel grenst, of liever met deze een geheel uitmaakt, is voor den Hollander niet onbelangrijk. Zij vertoont zich aan de zeezijde aanvankelijk even onduidelijk als Singapore, beslaat binnen den wal niet meer dan een halve mijl in den omtrek, is aan drie zijden naar den landkant van hechte hooge bolwerken en diepe breede Ograchten voorzien, en doet den Nederlander beschaamd staan over de handelwijze van den Gouverneur Angelbeek, die in het jaar 1795 zulk eene, van alle kanten sterk verdedigde, plaats zonder slag of stoot aan een paar Engelsche oorlogsschepen overgaf, ten gevolge waarvan, bij den vrede van Amiens, geheel Ceylon aan Engeland voor goed werd afgestaan.

De landmail-reiziger vindt te Point de Galle meer bezienswaardigs dan te Singapore, en kan er zich een denkbeeld van ouden Hollandschen bouwtrant maken, als hij de door Europeanen bewoonde huizen beschouwt, waarvan vele van twee eeuwen vroeger dagteekenen.

Een bezoek van de citadel is hem bijzonder aan te bevelen. Zij is het mausoleum van Nederlands vroegere grootheid, en draagt nog de duurzame blijken van het uitstekend vernuft onzer voorzaten.

Indrukwekkend is het panorama, dat men van hare wallen in den omtrek ziet.

De schuimende zee, die, zoover het oog aan den linker gezigteinder reikt, in eene schitterende spiegel vlakte zich uitstrekt, stort zich hier, met een bruisend geweld, onophoudelijk tegen het rotsachtige strand, terwijl regts in eene bloeijende landstreek eene verrassende groep visschershutten tusschen de menigte van kokosnoten en pisangboomen, welke overal door het weelderige hout uitsteken, het oog niet onbevallig treft. Hooger op, waar de groote rijweg zich verliest, ontdekt men bij eene heldere lucht de dorpen Kosdoewa, Bakweleh en Dodadek.

Het geheel geeft aan Ceylon een schilderachtig aanzien, en een Oosterschen trant van schoonheid, zooals men op andere plaatsen van den overlandweg weinig aantreft. Langs de Maleische kampong voortwandelende, bereikt men de andere zijde der vesting, van waar een niet minder treffend uitzigt is op de haven.

Overigens heeft Point de Galle weinig belangrijks.

Reeds vroeg in den morgen van den 18^{den} April ontvingen wij de tijding, dat

t.o. 290

GEZIGT VAN DE CITADELWALLEN VAN POINT-DE-GALLE. (CEYLON.)

GEZIGT OP DE KUSTEN VAN ADEN.

de Hindostan reisvaardig lag, en men zich met den meesten spoed naar boord moest begeven.

Hoe schielijk wij ons hiertoe ook gereed maakten, zoo vergat de waardin niet, behoorlijk iederen gast hare rekening aan te bieden, en eene klinkende voldoening dezer stille vordering te verzoeken.

Ik heb geen tijd gehad om afschrift te nemen van de prijskaart der dranken en geregtenvan haar hôtel, doch laat hier in stede van dien mijne kwitantie volgen, ten einde men ten naastebij kan nagaan de noodwendige verteringen, welke een landmailreiziger gedurende zijn kort verblijf op Point de Galle maken moet, en die, even als andere uitgaven aan den vasten wal, afzonderlijk en buiten de passage-gelden betaald worden.

1846		**Debt.**
April 16.	Bath	£. 0,6.
	Tiffen and Dinner for 1 and servant	£. 7,0.
	2 boltles sodawater	£. 2,0.
	1 dito claret	£. 5,0.
	Room	£. 5,0.
April 17.	Breakfast, Tiffen, Dinner for 1 and servant	£. 10,6.
	1 Bottle sodawater	£. 1,0.
	1 dito claret	£. 5,0.
	Room	£. 5,0.
April 18.	Breakfast for 1 and servant	£. 3,0.
		£ 2.4.’
Hôtel		Received.
Galle 18 April 1846.		E.E.
		G. Bogaars.

Alzoo 44 shillings of *f* 27,50 Holl. courant voor twee dagen herberging en voeding. Hoe groot moeten de kosten van onderhoud worden voor den vreemdeling, die door ongesteldheid of eenig ander accident verhinderd zijne reis voort te zetten, verpligt is maanden achtereen in dit logement te vertoeven.

Het wordt ook hier alweder bewaarheid, hetgeen menig reiziger bij ondervinding weet, namelijk: dat men met geen bekrompen beurs in Britsch Indië reizen, en vooral geene aanmerkingen op rekeningen beneden de £ 50 maken moet.

De Engelschen noemen dit ‘not gentlemanlike.’

Gelukkig dus de zuinige landmailreiziger, die slechts twee dagen te Point de Galle in het Mrs Bogaars hôtel zich behoeft op te houden, en althans voor dezen korten tijd gentleman blijven kan.

Na het breakfast verlieten wij het logement, keerden, even als wij gekomen waren, naar de haven terug, en bevonden ons weldra aan boord van de Hindostan. Deze boot is een der merkwaardigste stoomschepen, welke in de Indische zeeën varen.

Met eene kracht gelijkstaande aan die van 520 paarden, was zij den vorigen dag? door meer dan 100 passagiers bezet, van Calcutta te Point de Galle aangekomen, alwaar, van de vestingwallen gezien, dit vaartuig een inderdaad trotsch en indrukwekkend schouwspel opleverde, zoo door zijn ontzaggelijke grootte, als door zijn eigenaardigen bouw. Te midden der talrijke schepen, welke rondom deze stoomboot ten anker lagen, was zij als het ware eene moeder tusschen hare kinderen: zoozeer stak haar want boven dat der anderen uit.

Onze verwachting omtrent haren inwendigen staat werd niet weinig overtroffen, toen wij het eerst de eetzaal, of diningroom, binnentraden.

In dezen helderen, ruimen salon staan vier langwerpige tafels, aan ieder van welke ruim 30 personen kunnen aanzitten.

Fraaije, in kleuren gedrukte tafereelen versieren overal den glad gepolijsten

wand, die aan drie zijden van kleine vensters, en in het midden van het plafond van een groot glazen raam voorzien is, waardoor het daglicht in ruime mate naar binnen dringt. Eenige gemarmerde zuilen in symmetrische orde tusschen de tafels opgerigt, strekken op eene bevallige wijze tot steun van het plafond. Ter weêrszijde van den ingang staan de buffetten en de scheepsbibliotheek, waarin moderne, meest Engelsche lektuur; daar tegenover, aan den spiegel van het schip, eene breede rustbank, met paardenharen matrassen overtrokken.

Ten einde met geleidelijke orde de inwendige, zoo plaatselijke, als huishoudelijke, inrigting en verdeeling der Hindostan te beschrijven, is het noodig van boven met het dek te beginnen. Hier, op de achterdeksche kampanje, hangt, op eene doelmatige hoogte uitgespannen, dag en nacht, eene breede tent, ter beschutting tegen de zonnestralen en de fijne steenkoolstojes, welke aanhoudend en bijna ongemerkt uit de schoorsteenpijpen stroomen.

Een genoegzame voorraad tabouretten, stoelen en banken staan hier den gasten te dienste, daar men bij helder weder, hetwelk ons gedurende bijna de gansche reis te beurt viel, op dit gedeelte van het schip gewoonlijk den dag doorbrengt.

Aan den voorsteven, voorbij de schoorsteenpijpen, waar eene andere kampanje gebouwd en van eene dergelijke tent voorzien is, heeft de bewoner van den achtersteven gelegenheid aan zijn lust tot tabakrooken te voldoen, zijnde het niet geoorloofd ergens anders, noch ook in tegenwoordigheid der dames, met brandende pijpen of cigaren te vertoeven. Op deze kampanje stonden aan weêrszijde vier groote houten kooijen, waarin in afwachting van eene akelige executie, die gewoonlijk onder aller oogen plaats greep, het voor de tafel bestemde vee zijn verblijf hield. In hare nabijheid, tegen den fokkemast aan, lagen twee Europesche koeijen met hare jongen in daartoe opzettelijk vervaardigde hokken opgesloten, ten einde de gasten dagelijks van de benoodigde melk te voorzien.

Het geheele vaartuig, zoo boven als beneden, wordt aan den voorsteven door de equipage en de bedienden, of tweede klasse passagiers; aan den achtersteven door de reizigers van den eersten rang bewoond, welke afscheiding streng wordt in acht genomen, en waarop men bij dag alleen omtrent de dienstboden der reizigers eene uitzondering maakt.

De stoomwerktuigen en kookplaatsen beslaan eene opene ruimte in het midden tusschen de beide schoorsteenpijpen. Deze stookplaatsen staan op het ‘lower-deck,’ of middenverdieping, gelijkvloers met de hutten of ‘staterooms’, zoo aan den voor- als aan den achtersteven.

Wat nu betreft de hutten der passagiers eerste klasse, zoo zijn, even als op de Braganza, enkele derzelve voor een, sommige voor twee, of vier, andere voor zes of zeven personen; doch alle voor het kleine bestek, waarop zij gebouwd zijn, vrij goed en logeabel ingerigt.

Men treft er al die gemakken aan, welke gemeenlijk van vaartuigen van dit charter verwacht mogen worden.

Derzelver aantal, zoomede hare bijzondere rangschikking, blijkbaar met zeer veel partijtrekking tot stand gebragt, kunnen dengene, die met de bouworde van dusdanige stoomboot onbekend is, ligtelijk tusschen de kronkelende doorgangen doen verdwalen, zoo hij door niemand vergezeld zijne hut wenscht te vinden.

Bijna elke kooi of slaapstede, die in de grootere hutten uit niet meer dan zeven planken bestaat, heeft den vorm eener krib of bak, waarvan eenigen met de vereischte tusschenruimte boven elkander, anderen weder geheel op zichzelve tegen het beschot gebouwd zijn. Behalve zoodanige kooi, vindt men in elke hut eene of meerdere vastgetimmerde sofa's, welke, even als de rustbank in de diningroom, met paardenharen matrassen overtrokken zijn, en tijdens mijn overtogt, uithoofde van het groot aantal passagiers, tot bedden moesten strekken, zoodat hutten, die eigenlijk slechts voor drie of vier personen bestemd waren, bij die gelegenheid door zeven of acht reizigers bezet werden, hetgeen niet weinig bijbragt tot de ondragelijke hitte, welke van den namiddag tot den ochtend zich in het ‘lower-deck’ concentreerde.

Het gezamenlijk slapen in eene hut was dan ook gedurende mijne reis niet doenlijk.

Aan den voorsteven vindt men aan bakboord van de Hindostan de slaapplaatsen der Europesche matrozen en passagiers van den tweeden rang; terwijl aan stuurboord de hutten der scheepsofficieren staan, zoo mede die van den boekhouder (purser), en doctor, welke alle een afzonderlijken uitgang hebben naar het dek, en met regt voor de beste van het gansche vaartuig gehouden worden.

De overige equipage, die meerendeels uit Laskars en Klings bestaat, houdt verblijf in het midden der boot en in de nabijheid der stoomwerktuigen.

In het ruim, of de benedenste verdieping der boot, had men de grove reisen vrachtgoederen, zoo van passagiers, als van de Oriental Company, door het groote luik van het dek naar beneden doen zakken, en in ruime kamers afgesloten, zoodat men zijne bagage, gedurende de vaart naar Suez, slechts zelden, en niet anders dan op eenen daartoe door den boekhouder bepaalden dag der week terugziet, hetgeen trouwens bij de meesten gemeenlijk plaats heeft, om zich van de benoodigde verschooning te voorzien.

In het algemeen is het op dusdanige stoombooten, uitgenomen voor hen die ‘en familie’ eene groote hut hebben afgehuurd, een vaste regel, dat de dames en heeren ieder eene afzonderlijke zijde van het schip bewonen, hunne afzonderlijke badplaats bij de regter- of de linkerraderkast hebben, en elkander alzoo slechts op het dek, of in de eetzaal ontmoeten.

Dit is het hoofdzakelijke der locale inrigting van de Hindostan.

Het geheel levert den naauwkeurigen onderzoeker eene inderdaad belangrijke stof voor zijne weetgierigheid op. Hij bewondert er den goeden smaak der Engelschen, de soliditeit van hunnen arbeid, hun vernuft, en hun geldelijk vermogen, welke bijna bij ieder voorwerp hem in de oogen springen.

Wat wijders onze levenswijs betreft, zoo kon het niet anders, of het overgroot aantal reizigers maakte daarop een geduchten, deels gunstigen, deels kwellenden invloed, en verschafte den meesten onzer eene ontbering van gemakken, welke in deze brandend heete luchtstreken onmisbaar zijn, en slechts bij een klein reisgezelschap kunnen genoten worden.

Ruim 180 passagiers, met inbegrip van kinderen en bedienden, bezetteden gedurende zestien dagen het grootste gedeelte van de Hindostan, stieten of verdrongen elkander van den vroegen ochtend tot den laten avond, nu her- dan derwaarts, en deden letterlijk niets dan

het hunne bijbrengen tot de vreesselijke warmte, waaronder een ieder voortdurend zuchtte. Verscheidene passagiers bleven tot den avond ongekleed in hunne hutten; anderen bleven, schoon gezond van ligchaam, zelfs dagen achtereen zonder voedsel te gebruiken in hunne bedden liggen, gedurig met water in de eene, en een waaijer in de andere hand, zich de noodige verkoeling bezorgende. Dezen vertoonden zich zelden aan den disch; doch werden ook zelden door iemand gemist, daar bijna niemand, uit vrees voorde hitte, over dag beneden in de hutten kwam.

De dag begon gewoonlijk met het bad, tusschen zeven en negen uren in den ochtend. Op klokslag van negen werd door een trompet aan den voorsteven het ontbijt aangekondigd, dat, evenals het diner, uit nagenoeg dezelfde geregten bestond als die, welke men ons op de Braganza en te Point de Galle voorzette.

Twaalf Engelsche bedienden der ‘Oriental. Company’ stonden voor de ongeveer 125 dagelijks aanzittenden gereed, wel om hunne bevelen op te wachten, doch niet om ze altijd te volvoeren, daar de ontzettende drukte hen hierin dikwerf verhinderde.

Te 10 uren, wanneer de volwassen gasten de tafel verlieten, werd deze op nieuw gedekt voor de kinderen der passagiers, die doorgaans, althans bij groote reisgezelschappen, hun ontbijt en middagmaal afzonderlijk houden.

Te 4 uren klonk op nieuw de trompet, en noodigde ons aan het hoofdmaal, alwaar de spijzen, op honderden van blaauw porceleinen schotels gediend, een niet onbevalligen aanblik verschaften, en menigeen tot eten noopten, die eigenlijk geen de minste roeping daaroe gevoelde.

Één geregt trok vooral onze aandacht. De ‘Oriental Company’ namelijk, had de Hindostan zulk eene groote lading ijs aan boord medegegeven, dat op elke tafel, gedurende veertien dagen, vier groote platte kristallen vazen daarmede gevuld werden, en ons dagelijks ten gebruike stonden. Met vele kosten gepaard was deze eenvoudige, doch hier zoo heilzame, lafenis uit Engeland naar Calcutta overgevoerd, en op deze wijze reeds geruimen tijd onder de keerkringen reizende geweest, zonder aanmerkelijk te zijn versmolten, waartegen de bekende voorbehoedmiddelen gebezigd werden.

Het genot en het vreemde van onder eenen brandenden zuiderhemel ijs te proeven, werd echter bij onze aankomst te Suez duur betaald, daar men ons daarvoor per hoofd twee dollars, of vijf Nederlandsche guldens, in extra-rekening bragt.

Niemand hiervan verwittigd zijnde, en elk een meenende, dat het ijs, evenals de overige geregten, reeds met de passagegelden verrekend en betaald was, zoo tastte ieder om het zeerst naar dezen schotel, en gaf men al zeer spoedig te kennen dat, ware het ook à tout prix, niemand er zich van zoude kunnnen onthouden. Denzelfden ijver en gretigheid paste men toe op de overige geregten.

Oorverdoovend was het gerammel der borden en schotels, het getik der lepels en vorken van de etende menigte, hare luide gesprekken, bevelen, klagten en zuchten over de warmte en andere ongerieven.

Met spoed moest elk, wilde hij er niet bij te kort komen, zichzelven bedienen, en de spijzen meestendeels ongekaauwd binnen slikken.

Dit op zichzelf veroorzaakte reeds beweging genoeg, om eenen toeschouwer doof en duizelig te maken. Daarbij kwam, dat de meeste gasten waaijers aan tafel mede bragten, en zich hiermede onder het

eten onophoudelijk wuifden, ten einde de drukkende atmospheer, welke zich in de eetzaal eens zoo erg als op het dek gevoelen deed, eenigzins te temperen, zoodat men in zijne verbeelding kan nagaan, welk een zonderling aanzien een dusdanig diné opleverde.

Er waren oogenblikken, dat men zijnen naasten buur niet verstaan kon.

De kapitein of een zijner officieren, die aan het hoofdeinde der tafels zaten, klopten bij tusschenpoozing met hunne messen om stilte te verlangen; doch vermogten naauwelijks voor eene sekonde daarin te slagen, daar alles weldra weder even als te voren tot het oude gedruisch terugkeerde. Toasten, feestdronken, engelukwenschen, van verschillenden aard, en bij ontelbare gelegenheden ingesteld, bleven geenszins achterwege, wisselden zich gedurig af, en vermeerderden de luidruchtige opgewondenheid der dischgenooten.

De tweemaal per week verstrekt wordende Champagne gaf meermalen aanleiding daartoe, deed veler wereldsche zorgen verdrijven, en hield de gemoederen in de aangenaamste stemming.

Na afloop van het diné bragt men het nageregt, dat uit allerlei meelgebakken, taarten, en eenige weinige Indische vruchten bestond, welke laatste zelden met graagte gegeten werden, wijl de warmte haar de frischheid benomen had.

Kortom, de slotsom van een en ander was, dat men ongaarne ging eten, en zich verheugde de tafel weder te kunnen verlaten.

Te ongeveer 6 uren in de avondschemering, diende men de thee. Na de thee kwamen de wijnen, en met deze ook de genoegens van den avond, welke doorgaans tot kaartspel, lektuur, zang, guitarmuzijk en onderlinge gesprekken zich bepaalden.

Metklokslag van half elf uren beijverden zich de bedienden, als op afgesproken teeken, alle lichten, zoo in de eetzaal als in de hutten, uit te draaijen, ten spijt van velen, die zich aan de bouillot-, écarté-, of whistpartij bevonden, en op verre na niet met hun genoten geluk of geleden ongeluk tevreden waren.

Op deze wijze vervloog bijna voor ieder onzer de dag aan boord der Hindostan. Genaakte het uur van slapen, zoo zag men eene andere voorstelling. Het meerendeel der heeren namelijk, dat, hetzij wegens de tallooze insekten, waaronder vooral dienen genoemd te worden de kakkerlakken, die des nachts de ‘staterooms’ onbewoonbaar maakten, hetzij wegens de drukkende hitte, welke zich, gelijk ik vroeger opmerkte, ondanks de koelzeilen, des nachts in het lower-deck zamenpakte, geene geneigdheid gevoelde, de voor de nachtrust bestemde bedden te gebruiken, begaf zich in nachtgewaad naar het bovendek, waar hunne opgevulde matten of matrassen en toebehooren, opzettelijk daarvoor vervaardigd, te half elf uren in den avond door de scheepsbedienden werden uitgespreid, en hunne respectieve eigenaren verbeidden.

Bij helder weder en maneschijn ontwaarde men dan, een paar uren later, het geheele scheepsdek bezaaid met door elkander liggenden slapenden, die gemeenlijk de vroege ochtend op eene onzachte wijze wekte, wanneer de matrozen met dweil en boender het dek kwamen reinigen.

Zoo was ons leven iederen dag aan boord der Hindostan bijna zonder afwisseling, nu eensmet ernstige, dan weder met koddige vertooningen uit het menschelijk karakter doorweven, welke al naar haren aard, allerlei tooneelen te weeg bragten en vreemde indrukken achterlieten.

Het geheel was volkomen gelijk aan eene volle societeit, of druk bezocht stadskoffijhuis, waar men op het vaste land niet langer dan een paar uren achtereen vertoeven zou. Hier evenwel bevond men er zich zonder ophouden, zonder verpoozing, zonder rust.

Eene altijd durende beweging van handen en voeten, doch meer nog van tongen, aan welke men van den beginne af den gepasten vrijen teugel gaf, maakte een geweld en gedruisch, welke, vereenigd met het slaan der stoomwerktuigen, het klappen der beide wielen, en het gesis der gloeijende schoorsteenpijpen, dikwijls het effekt maakten van een' storm in de verte.

Op den uitgestrekten oceaan aan den hemel, heerschte daarentegen eene voorbeeldelooze kalmte. Stil en gespannen stond bijna iederen dag van onze reis de onbewolkte lucht, als het ware met welgevallen starende op ons en onze onrust.

IV. Van Aden tot Suez. (29 April - 4 Mei.)

> Sokotora. - De kusten van Aden. - Het Prins Wallishôtel. - De Parsische winkelier, - De stad. - Engelsche rekening van een' Parsischen waard. - De zwemmers aan de kusten. - Vertrek van Aden. - Storm op de Roode zee. - De Bombay-boot: Lord Bentinck. - Nieuwspapieren uit Europa. - Twee inteekeninglijsten. - De ware reiziger.

Langs het aan de oostkusten van Afrika gelegen eiland Sokotora, dat zich ten westen van ons slechts twijfelachtig onderscheiden liet, voortstoomende, bereikte de Hindostan in den ochtend van den 28sten April de zuidkusten van Arabie, en twee uren later de haven van Aden.

Eene onafgebroken keten van vulkanische bergen, die met hunne spitse kruinen den hemel schijnen te bedreigen, treft nu het oog van den landmailreiziger. Enkele van de keten afgescheiden rotsbrokken verheffen zich hier en daar boven de helder groene zee, en vormen eene schilderachtige groep om het dorre berggevaarte, dat in het verschiet op zijne toppen de voormuren van Aden vertoont.

Meer in de nabijheid, aan den voet eener ontzaggelijke hoogte, ontdekt men niet ver van het strand de bergplaatsen voor de uit Engeland hier aangebragt wordende steenkolen, het laag getimmerde Prins-Wallis hotel, kenbaar aan zijne witgepleisterde houten wanden, en achter zich op den rug der bergketen de halfvoltooide muren van een Engelsch fort.

Van dit punt tot aan de poort van Aden loopt langs het zeestrand een breede zandweg van ongeveer eene mijl lengte, welke op den hoek van een vooruitspringenden berg zich plotseling aan het oog onttrekt, en daar achter, kronkelende en klimmende, naar Aden geleidt.

Nergens ontdekt men eene vruchtbare plek met boomen of andere gewassen begroeid, nergens een liefelijk groen, dat aan den valen, verschroeiden grond eene aangename kleur geeft, en den armen kustbewoner het beeld eens vreugdevollen levens voorspiegelt; zelfs daar, waar het gras wilde ontluiken, is de halm in zijnen groei belemmerd, of door den gloeijenden dampkring reeds in zijne kiem verstikt.

Niettemin komt ons dit ruw tafereel in zijnen aard grootsch en indrukwekkend voor, en het reusachtige dezer wilde bergengroep boeit den aanschouwer welligt meer, dan nooit verdorrende landouwen, en onbeperkt vruchtbare velden.

(*Vervolg hierna*.)

De geschiedenissen van Jozef en Jodocus Mispelboom. (Fragment uit een hedendaagschen, burgerlijken, Nederlandschen roman.)

(*Vervolg. Zie Tijdspiegel* 1851, I, *bladz.* 221.)

XX Hoofdstuk.

Een alleenheerscher in het gezelschap. - Eene toespraak en kerkelijke wegwijzer. - Een makelaar in het naauw. - Vriendschappelijke zwagers-inquisitie. - Een kruidenier ook in het naauw. - Krijgslist. - Een verstopte pijp en onverwachte redding. - Eene afleidende tabaks-quaestie. - De afdrijvende bui komt terug. - Zwaar weêr in de opkamer. - De prediker houdt vol. - De makelaar zwicht. - Nog eene onverwachte redding. - De neef met zijne vrouw. - Voltallige gasten. - Een aardig mensch. - Homogeen ministerie van artsen en geestelijken. - Een satyricus en toch een braaf man. - Discussie over het geneeskundig-theologisch geweten. - Het verdorven hart en de disputerende arts. - Nog eene aanspraak. - Een zwijgend jongeling. -

Daar zijn lieden, die dadelijk, waar zij in een gezelschap komen, het gezelschap zelve medebrengen, dit in hun eigen geliefkoosd *ik* concentreren en vertegenwoordigen; lieden, die in den gezelligen kring, het staatkundig beginsel van Lodewijk XIV toepassen: '*l'Etat c'est moi*', het gezelschap ben - *ik!* Onder die soort van menschen behoorde de prediker Steltenhof: hij bemagtigde zich als met één greep èn van de beste zitplaats, èn van het gesprek, èn van het onderwerp des gespreks, èn van de opinie der sprekenden tevens: hij werd eigenlijk alles voor allen. Naauwelijks was hij binnengetreden met zijne echtgenoote, die stil en bedaard aan den man den behoorlijken voorrang liet (eenigzins anders dan de verhouding van moeder Mispelboom tot haren braven gemaal), naauwelijks gezeten in den hem wachtenden, gepolsterden leuningstoel, toen hij het gezelschap, hoofd voor hoofd, met de oogen 'en revue' nam, en toen allen zwegen, en op zijne aanspraak wachtende waren, aldus aanhief: - goeden avond, goeden avond, vrienden! Het verheugt mij u hier allen zoo welvarend bijeen te zien (de hoofden der aanwezigen bogen nog eens). Welzoo, vriend Pieterse, gij mede. Vader en dochter bij elkaâr - dat behoort zoo! - en de moeder des huizes ook op hare plaats. Komaan, ik zal gaarne een kopje thee gebruiken, liefst wat sterk, en wat veel suiker, dat is oplossend voor de maag, en goed voor den winkel, niet waar, vader Mispelboom? (men poogde te glimlagchen, maar 't lukte niet.) En daar mijn jonge vriend, de waarde zoon des huizes, niet waar? Kom jonkman, geef mij de hand, - wel, gij ziet er goed uit, het buitenleven heeft u opgeknapt, en, ik vernam van uwe ouders, dat ge u aan de studie, en wel aan de heilige studie zult wijden - 't is me lief, een aanstaanden collega te mogen zien, - altijd nog zeer in de toekomst - dat verstaat zich, - jonkman! ge hebt een groote en zware taak voor u, en wij mogen u nu reeds den zegen en de kracht van boven toebidden, om eenmaal dat zelfde woord der waarheid te verkondigen, 't geen (hier zag Steltenhof de vrienden met een genadidigen blik aan) de gemeente hier en elders van *mijne* lippen gedurende vele jaren heeft mogen hooren, - 't woord der kerkelijke regtzinnigheid, zeg ik, vriend Jozef! zoo heet ge immers? want in deze dagen van ongeloof en vrijzinnigheid, wordt de ware Gereformeerde kerk van alle zijden bedreigd en bestookt, het rijk der Hemelen wordt ge-

weid aangedaan, en daarom hoop en vertrouw ik, dat de aanstaande prediker, naar de beschikking des Heeren, tot een uitverkoren vat moge gesteld worden, om de ware leer, zooals de vaderen die vasthielden, te onderwijzen aan den volke Gods. Wij behoeven in dezen benaauwden tijd, voor de kerk des Heeren, Gideon's, Jozua's - dat verzeker ik u, jonkman. - Hier schepte de prediker even adem, en zette de lippen aan het kleine, geurige, porceleinen theekopje. - Moeder Mispelboom nam haar slag waar. - Dominé Steltenhof! daar waren we juist over aan het redeneren; uw zwager Pieterse en ik waren het niet eens over de voorbestemming van onzen oudsten voor de studie en de theologie, - nu kunt gij ons helpen - mijn partij, daar zit hij (zij wees met een vrolijk, half boosaardig lachje om den mond, op den makelaar), wil er maar niet van weten, en beweert dat hij evenmin weet, of hijzelf tot een makelaar, dan Jozef tot een toekomend predikant is gepraedestineerd. Wilt ge nu wel zoo goed zijn, den kettennan eens te regt te brengen? - De makelaar wist, bij Let vooruitzigt, om zich tegenover Steltenhof te moeten weren op zulk een moeijelijk punt, niet wat te doen: - hij zoude liever een gesprek over rijst, suiker of koffij op het tapijt gebragt zien. - Stientje begon achter den fijnen, geborduurden zakdoek meer en meer te geeuwen, en bekeek eerst al de kleedings-ornamenten der aanwezige vrouwen zeer naauwkeurig, monsterde toen haar eigen ornamenten, een voor een, nog eens weder, en zag ter afwisseling den zwijgenden Jozef aan: - deze zat, als de verpersoonlijkte bescheidenheid, dood stil en luisterde. - Vader Mispelboom keek, volgens zijne gewoonte, langs de zoldering, en telde nog eens, 't was niet de eerste maal, de roode en witte strepen, die op den rand van het behangsel gedrukt waren, eerst van boven, toen van beneden: de vrouwtjes begonnen, onbeleefd, zacht met elkaâr te fluisteren. Maar vader Steltenhof hief nogmaals aan, en vatte den armen makelaar scherp in het oog: - Ei, ei, vriendlief, zijt gij in theologische zaken verdiept? Komaan, daar hoor ik, ik zoude het denken, toch ook wel bij, niet waar? (hij glimlachte). Eigenlijk liggen dergelijke quaesties niet zoo zeer binnen het bereik der leeken, en ze moesten zich hier liever onderwerpen, òf aan de leer der kerk, - maar daar weten ze gewoonlijk niet veel van, - òf aan het oordeel van *mij*, of mijns gelijken; hier, verstaat mij wel, Pieterse! hier hebben *wij* alleen regt van spreken, en gij zult hooren en volgen, als de schapen den herder - en nu, als ik ulieden daarmede eene dienst kan bewijzen, dan wil ik mij verledigen, om u teregt te brengen, en u, beste maat, die, zooals moeder daar zegt, onder de ongeloovigen behoort, eens de ooren te wasschen, zoo als dat betamelijk is. - Steltenhof glimlachte nog eens, en wierp zich, met een zekere onmiskenbare autoriteit, achter in zijn stoel. - Welnu, kom maar voor den draad, ik zal regt spreken!

Vader Mispelboom kreeg het te benaauwd. Hij heeft zeker ('t was niet mooi van hem) het leerstuk der kerk heimelijk verwenscht, en vreesde, dat er op een voor hem zeer vreemd gebied een guerillaoorlog stond gevoerd te worden; hij was geen man om te twisten, en vooral niet over kerkelijke zaken, - dan liep het hem als ijskoud water over de leden, van het hoofd tot de teenen, - hij voorzag dat de spraakzaamheid en eigenaardige vrolijkheid van moeder Saartje telkens

nieuwe brandstof in het twistvuur zouden werpen; hij had buitendat medelijden met Pieterse, die meer en meer knipoogde, en op zijn stoel heen en weder schoof. Maar nu was de kunst, om op eene behendige wijze het gesprek op een ander gebied over te brengen, en tot deze strategische operatie behoorden kloekheid en list vereenigd. Steltenhof zat met het volle gevoel zijner meerderheid, met de armen over elkaâr geslagen, te wachten op de predestinatietheorie van den makelaar: - deze had het op dien oogenblik juist zoo geweldig druk om de verstopte pijp weder in orde te brengen, en stopte telkens weêr, en haalde en zoog, maar kwam niet verder. Stientje trommelde zacht met de vingertjes onder tegen de tafel. Moeder Mispelboom brak het ijs alweder: - Nu, vriend Pieterse, durft ge uwe stelling niet volhouden en handhaven tegenover den predikant? dat dacht ik wel: mij hebt ge wel durven tegenspreken, ik ben maar een dom vrouwspersoon, maar nu ge tegenover een geleerden dominé zit, nu - wacht, ik zal u een betere pijp geven, - och, vader! help den goeden man eens, hij zit zoo te trekken. - Dat was een lichtstraal voor vader Mispelboom, - hij dacht: nu of nooit! - Hier, sprak hij, hier Pieterse, die is beter, is de tabak ook wat al te vochtig? - ja, ik wilde u juist, anders gaat het mij door het hoofd, over dien tabak spreken, - ik heb er, gij weet dit, uit liefhebberij een paar vaten van opgedaan, en liet een proefje er van kerven, wat dunkt u, zal dat rekening geven? Anders moet ge mij maar wêer van dit partijtje afhelpen. Nu vriend! wat zegt ge? denkt ge dat de markt nog wat rijzen zal, - anders, 't is een goed, gezond blad, - ik weet dat onze vriend Steltenhof ook van een extrapijpje houdt, - vindt u die soort niet goed, dominé? of smaakt hij niet? als hij u bevalt, zal ik gaarne zoo vrij zijn, om u een paar pond te sturen. Help dat onthouden, Saartje! als Klaas morgen ochtend uitgaat, dan zal hij meteen even bij dominé aanwippen, om den tabak aan te reiken. - Zoo hoopte en verwachtte onze brave kruidenier, door een' coup de main, in de tabaks-quaestie een afleider gevonden te hebben voor de aandrijvende theologische onweêrsbui, die boven zijn hoofd zweefde. - Pieterse greep dadelijk het woord: - Excellente waar! zuivere varinasbladen! en goed gekerfd, ik heb er ook wat van opgedaan, en daar de geleerde heeren (hij zag Steltenhof ootmoedig aan), zoo als men zegt, fijne en goede proevers zijn, bovenal onze beste dominés, ben ik er zeker van, dat zwager Steltenhof den tabak waardig keurt, om op het eerstkomend ministerie door alle kollega's met smaak gerookt te worden. - Nu vermeende Mispelboom, ondersteund door zijn bondgenoot, langzamerhand de bui te zien wegdrijven, en de blaauwe lucht weder te aanschouwen, waar een groote tabakspot, als een vriendelijke zon, hen tegenlachte. - Maar neen!

STELTENHOF: - Als ik er u een dienst mede bewijs, beste maat! dan zal ik van dien tabak wel een paar pondjes aannemen, ik word anders (hij glimlachte) nog al tamelijk wel van zulke kleinigheden door mijne gemeenteleden voorzien; maar dat is billijk: de herders moeten leven; als wij het geestelijk voedsel geven, mogen ze ons wel naar den vleesche wat te goed doen. Niet waar, vrouwtjes? - Mevrouw Steltenhof, die juist met moeder Saartje over de ingemaakte snijboonen fluisterend - disputeerde, - was dadelijk met een minzaam knikje gereed: - Wel zeker dominé, wel zeker - en knoopte even

spoedig den draad van het gesprek weder aan. Zij was in deze, en in de meeste dingen, de toegevendheid zelve. - Maar (vervolgde Steltenhof) die tabaks-quaestie gaat ons in zooverre hier volstrekt niet meer aan; ik ben hier geroepen om een' afgedwaalden geest - ja, daar zit hij - (de wijsvinger van des predikants regterhand naderde bedreigend den makelaar) te regt te brengen, en ik wilde nu waarlijk wel eens weten, wat een leek, een goed, trouw Mammonskind, heeft in te brengen tegen een onverzettelijk en kapitaal leerstuk van onze Gereformeerde kerk, dat wil ik wel eens hooren. Gij kunt vrienden! later over uw tabak spreken, maar hier heb ik nu eens te bevelen, hier is mijn gebied: komaan Pieterse, nu dampt de pijp weêr als een oven, wat hebt ge tegen de praedestinatie? - De kruidenier was geheel uit het veld geslagen, en zuchtte tamelijk luide. - Stientje schoof zich zacht van haren vader weg, digt naast moeder Steltenhof, om aan het huishoudelijk gesprek deel te nemen, en de ingesloten, belegerde makelaar, knipoogde onophoudelijk, en wreef de handen, alsof hij ze met een doek afdroogde. - Dominé, sprak hij, ik heb eigenlijk niets, volstrekt niets, tegen de praedestinatie der Gereformeerde kerk; maar toen moeder Saartje de zaak zoo scherp opnam, hebben we elkaâr niet wél verstaan - om de waarheid te zeggen weet ik er ook niet heel veel van, en begrijp er niet veel van, en blijf liever buiten alle discussie, want...

STELTENHOF: - met den toon van een onbeperkt gezag: Wat, man! wat? niets weten, niets weten? dat moet ik hooren van een lidmaat der Gereformeerde kerk? ja, zoo gaat het! als men de namiddagkatechismusbeurten, de kerkelijke katechizatiën wat getrouwer bijwoonde, of zelve de formulieren wat beter nalas, dan zouden wij predikanten zulke onwetende leeken niet hebben, in en buiten de kerk. Neem het mij niet kwalijk, mijn vriend! als een behoorlijk lidmaat onzer kerk, moet ge wel degelijk iets weten van de leer der voorbeschikking, en ik zal u niet loslaten, voordat ik uwe opinie ken: ik ben hier in mijn ambt, ik mag hier spreken; komaan, we zullen eens hooren, wat ge te zeggen hebt, ik heb wel meer ongeloovigen te regt gebragt, dat, vrienden (Steltenhof zag het geheele gezelschap zeer magthebbend en verpletterend aan) dat beloof ik u. Voorwaarts, zwagertje! we zullen u hier, wat uwe regtzinnigheid betreft, eens duchtig op den tand voelen. - De prediker had het voorkomen van een Romeinsch veldheer, die een triumftogt of ovatie hield, hij was de Napoleon in de kruideniersopkamer.

PIETERSE: - Ik heb er waarlijk, zoo waar ik leef en een zondig mensch ben, niets tegen; maar ik begrijp het niet, en als ik er veel over nadenk, begrijp ik het nog minder; maar ik geloof toch alles, dominé! ik....

STELTENHOF: - Halt man! ge behoeft niet te begrijpen - volstrekt niet; - als wij het maar voor u begrijpen, en u voorhouden, wij, uwe predikers, dan is het genoeg - geloof - 't is al genoeg! ge zult het niet mogen begrijpen, dat verbied ik u, - want dat is juist de kracht en heerlijkheid van dat diepzinnig stuk - 't is een verborgenheid, maar een grond en steunpilaar, hoort ge wat ik zeg, vriend? steunpilaar van onze Gereformeerde kerk, waarmede ze alles overwint, en tot zwijgen brengt, alles, wat aan haar waagt te twijfelen: - de Remonstranten, en de Lutherschen, en de Doopsgezinden - en bovenal de Roomschen - de predestinatieleer staat vast, als een rots in zee - lezen we niet in den brief

aan de Romeinen..... Hier trad andermaal de getrouwe Klaas binnen, die aan de kamerdeur had staan te luisteren en riep: - Baas, baas! daar is mijnheer uw neef met zijne vrouw, en Mispelboom sprong als uit een doffe zielsmijmering eensklaps omhoog - hij zag licht in de duisternis. - Wacht, ik zal ze binnenleiden, sprak hij. - Pieterse sprong mede van zijn stoel, en stond in een oogwenk aan de deur. De vrouwtjes staakten haar vertrouwelijk huishoudelijk gesprek, waar mevrouw Steltenhof juist een nieuw taartenrecept zoude proclameren - en de goede Steltenhof - hij bleef met den tekst op de lippen zitten, en zag nu op zijne beurt zich uit het veld geslagen; maar terwijl hij driemaal met gesloten lippen het bekende, veel beteekenende geluid: hm! hm! maakte, zwichtte hij voor de gebiedende noodzakelijkheid, maar bleef, als een geoefend jager, toch op den loer liggen. - Een jeugdig en vriendelijk man treedt binnen, en aan zijne zijde, een eenvoudig gekleed, vrolijk vrouwtje, zij reikten trouwhartig de hand aan allen, het vrouwtje kuste de andere vrouwtjes, zoo als het behoort; hoed en doek werden afgelegd, en nu het gezelschap voltallig is, is het alsof er een zekere rust en gemakkelijkheid ontstaat. Gij weet het toch, waarde lezer, als men *menschen ziet* (wij hebben reeds te voren over die belangrijke zaak gesproken), dan bestaat er eene zekere onrust, een eigenaardig ledig, als er nog eenige gasten ontbreken, men ziet beurtelings naar de vacerende stoelen en naar de deur; 't is of men een volzin niet kan uitspreken, omdat de drukker een paar woorden heeft uitgelaten, en als die woorden nu den volzin eerst regt *verstaanbaar*, duidelijk en welluidend maken, dan is de komst der verwachte gasten dikwerf eene weldaad - en dat was zij hier. - Het huiselijk orkest, dat eerst bij de solopartij van vader Steltenhof moest wachten, totdat het weder kon en durfde invallen; de duët van den makelaar en den predikant, die beide wel eens zeer uit de maat hadden kunnen accompagneren; het fluisterende trio der vrouwtjes, dat alles loste zich later op in een meer aangenaam unisono, toen de jeugdige vriend en bloedverwant verscheen. Wij noemen hem, familiaar genoeg, neef Jan, en maken u bekend dat hij sedert ruim 6 jaren als geneesheer - *praktiseerde* - een eigenaardig werkwoord, dat bepaaldelijk van advokaten, doktoren en wijsgeeren wordt gebezigd, en waardoor ze naauw aaneen worden geschakeld. - De man was levendig, vrolijk en geestig van aard. Hij beschouwde het leven zoo als het was, kende de vooroordeelen der grootere en kleinere wereld, en wist zeer goed, dat wij allen, ook de gezonden en de sterken - patienten zijn - maar, hij hielp hen, gezonden en kranken, gaarne alles dragen - hij was eigenlijk, wat men noemt, een *aardig* mensch, anderen voegden er bij, ook een *knap* mensch, anderen weder een *opregt* mensch, sommigen een scherpe vogel. - Vader en moeder Mispelboom hadden hem lief, wegens zijne goedheid, wegens zijne recommandatie aan verschillende goede huizen, waar de kruidenier wekelijks leverde, en vooral omdat hij ingeval van ziekte, met liefde, ernst en trouw, voor allen waakte. De eenigste in het gezelschap die minder smaak had in het karakter van den jeugdigen arts, was - Steltenhof, en daarvoor waren bijzondere redenen. - In zekeren zin zijn geestelijken en artsen naauw verwant, inniger verbroederd dan zij weten of dikwerf willen weten. Zij hebben zekerlijk elk hun verschillend departement aangewezen,

waarin ze werkzaam zijn, hun afzonderlijk ministerie; maar ik vermoed dat hier eene zeer bepaalde ministerieele homogeniteit kan en moet zijn; als hier de geestelijke op het gebied van geloof, hoop en liefde arbeidt, is het hem niet verboden, in den uitwendigen kranken toestand van zijnen lijdenden broeder te deelen; als de arts de handen vol heeft met de bloedvaten, de zenuwen, de koorts, de toevallen, of de tering, belet dit alles hem niet, om ook aan den pols van het inwendig ziels- en gemoedsleven de vingertoppen te leggen, en alzoo gemeenschappelijk met zijn broeder-geestelijke den patiënt te behandelen. Hoewel dit alles zeer bekend is, achten wij het in onze geschiedenis niet ongepast in deze herhaling te vallen, gelijk ons zekerlijk nog dikwerf zal overkomen, - een ongeluk, waarin wij *schrijvers* voor het volk, met vele *redenaars* voor het volk deelen. - De arts, die in het gezin Mispelboom steeds welkom was, had door de praktijk (welk een ongemeen rijk woord!) dien ruimen, vasten en onbevooroordeelden blik op de wereld en wat daar omgaat verkregen, welke den menschenkenner kenmerkt en versiert. - Hij kende de zwakheden der zielen even goed als de zwakheden der ligchamen; maar één gebrek was hem ook uit den meer jeugdigen leeftijd eigen gebleven, een gebrek, dat hij te weinig achtte, en dat hem helaas! iet of wat als aangeborene erfzonde moest toegerekend, of als het *erfzonde* was, *niet* kon toegerekend worden (de lezer kieze hier tusschen deze twee stellingen); hij was een weinig hekelend en satyriek uitgevallen, zoo als zijne vrienden, en zelfs zijne vrouw van hem getuigden, hij zwaaide gedurig eene kleine zweep in dezelfde handen, die zoo goed en bedaard de recepten konden schrijven, en daardoor was hij volstrekt niet geworden, wat menigeen, welligt onze tegenwoordige lezer, wenscht te worden: een allemansvriend. - Hij kon vooroordeelen, dwaasheden, boosaardigheden, kwaadaardigheden, een tijd lang verdragen; maar, de kleine Asmodeus, die in hem huisde, dreef hem gedurig aan, om juist daarover een dikwerf even gegrond, als bitter en onbarmhartig oordeel uit te spreken. - Hij had hier zijne geliefkoosde, hooggeschatte kunst tot voorbeeld genomen: *bittere* kruiden moeten toebereid en naar binnen gezwolgen, als de patient zal genezen worden. Overigens was neef Jan een edel, regtschapen mensch, een braaf echtgenoot, een getrouw vriend, niet het minst voor de *arme, arme* zieken, in de dubbele beteekenis van het fatale woord, voor hen die *geen* brood en tevens *veel* pijn en kwalen hadden, en, wat wij reeds aanteekenden, hij was voor de wereld en de maatschappij en de gezelschappen, voor den toestand als men ‘menschen ziet’ een allernoodigst vereischte, een vokaal, hij was een *aardig* mensch! Wij hopen later, als deze geschiedenis regt aan het loopen is; want wij hebben nu nog maar de halve vaart, en de machine werkt klein en matig, over *aardige menschen* een afzonderlijk hoofdstuk te leveren. - En nu, teruggestoomd naar het opkamertje van vader Mispelboom. - Op dien avond, welken wij reeds gedeeltelijk daar voorstelden, waar de predikant en de makelaar gezind waren om elkaâr aan-, misschien later te overzeilen, zien we den held onzer geschiedenis, den jeugdigen Jozef, een zeer lijdelijke rol spelen. Hij behoorde tot dusver onder de stomme personaadjes in ons huiselijk tafereel; maar moesten we dan aan de ouderen van dagen niet den voorrang schenken? Daar zijn de laatst aangekomene gasten gezeten -

allen met elkaâr bekend. - Vader Steltenhof bewaarde gedurende de eerste minuten een vorstelijk stilzwijgen, de komst van den vrolijken, luimigen arts, had het kerkelijk leerstuk van het tapijt gebragt; intusschen bleef ieder, zoo als men zegt, in dichterlijken zin, op zijne plaats. - Wij zullen, naar onze goede gewoonte, onzen vrienden, die om de ronde tafel gezeten zijn, den mond maar weêr openen, en hen laten spreken, en wij beide, schrijver en lezer, bedaard toeluisteren.

- Beste vrienden (de arts spreekt), ik kom met Sophie wel wat laat, maar ik moet eerst mijne zieken bezoeken, om hier met een gerust geweten bij u te kunnen zitten, en niet geplaagd te worden door de schimmen der kranken, die mij vervolgen als de Eumeniden. - Niet waar, heer Steltenhof, een goed geweten is een kostelijke zaak, als het dierbare meestal maar zoo fataal duur niet was: wat is uw oordeel? Steltenhof, die dergelijke onverwachte interpellatien van den arts reeds voor langen tijd gewoon was, stelde zich aanstonds in staat van beleg, en hernam op scherpen toon: - Een goed, dat is eigenlijk, vriendje! een Christelijk geweten, waarvan de Apostel spreekt, de conscientie naar de oudere vertaling, is voor den Christelijken en gemoedelijken geneesheer, die weet dat hijzelf altijd een Geneesheer behoeft, een allerkostelijkste zaak, en of die schat wel zoo heel duur is, zoo als ge gelieft te beweren, betwijfel ik, mits men maar weet, waar die te vinden is - zekerlijk niet in het bedorven, hoogmoedige, en verstokte hart, vol van zonde en boosheid en onreinheid, maar ergens anders, waar (de prediker lachte niet heel lief deze maal) de heeren artsen en geleerden gewoonlijk niet gaarne aankloppen, maar liever op hunne eigene wijsheid en kunde bogen. - Wel, wel, goede, beste dominé - hernam de doctor en wreef zich de handen - wilt gij ons, arme, veroordeelde artsen, ook al onder de ongeloovigen dezer eeuw, onder de kinderen Belials, rangschikken? dat is niet fraai! Mag ik u dan wel vragen, of er een eigenlijk bepaald en afzonderlijk geneeskundig, en een dito afzonderlijk theologisch geweten, voor de heeren geestelijken, bestaat? Mag ik er nog wel eene vraag bij voegen, deze: wat het beste geweten is, dat van een regtschapen theologant, zoo als gij zijt, of van een braaf geneesheer, zoo als ik wel wenschte te zijn? - Sophismata, - riep Steltenhof, - Sophismata, anders niet! Ons geweten is wel eene stemme Gods, maar altijd, zelfs bij de zoogenaamde heiligen en uitverkorenen, verontreinigd, en reeds in den grond bedorven, en in den staat van kennelijke vijandschap tegen God. - Als het geloof, het onvoorwaardelijk geloof er niet bij komt, baat dat hoogmoedige geweten den verloren zondaar toch niet, ook den geneesheer niet, mede een onnutte knecht, zoo als wij allen. - Komaan, komaan, sprak de arts, dat kunt ge zóó niet meenen, of, als ge het meent, verschoon mijne vrijpostigheid tegenover een predikant, dan meent het kerkelijk stelsel dat *in* en *voor* u, en gij meent het toch niet zoo geheel. We zullen, hoop ik, door ons Christelijk geweten er toch wel vroeg of laat achterkomen wat goed of kwaad is, terwijl ik u gaarne toegeef, dat het hoogere licht van Gods openbaring ook hier even noodig als onmisbaar is; maar om die reden is het geweten nog niet radikaal en totaal bedorven. - 't Is niet een oud kleed of een oud boek, vader Steltenhof, dat door de mot of de muis verteerd wordt. Het geweten heeft op zichzelve toch zoo iets van de waarheid: zij legitimeren zich vroeg of laat weder,

en wachten niet altijd op zekere kerkelijke, of theologische stelsels, die wel eens, ik vraag u wederom verschooning, lijnregt tegen het geweten en gezond verstand inloopen, ten minste heb ik op het ziek- en sterfbed menig arm en verloren zondaar gezien en gehoord, die door de stem des gewetens terugkeerde, toen het nog even tijd was, en zich, - ik spreek hier ernstig, dominé, - der goddelijke genade in de armen wierp. - Glad verkeerd, - riep de prediker, - glad verkeerd, manlief! daar hebben we weder het vleeschelijke en zondige menschenkind, zoo als er thans legioenen zijn! Wat gij de bekeering door het geweten noemt, was de voorafgaande werking der goddelijke genade, de roeping, de verlichting, - en daarmede heeft uw geweten niets te maken - gij slaat den bal mis, mijn waardste! zooals gijlieden, kinderen der wereld, altijd meest doet, en moet u, - ik vraag u nu ook om verschooning - met al uwe wijsheid en uw heidensch geweten, door ons, leeraren des woords, in dezen laten voorlichten, en niet, zooals steeds, de verzenen tegen den prikkel slaan; want het gaat u niet anders dan vriend Pieterse daar, die een oogenblik voor dat gij binnen kwaamt, over de praedestinatie begon te redeneren, ook al als een blinde over de kleuren; en terwijl ik bezig was om hem... Hier viel moeder Mispelboom, die den loop, de vaart van het gesprek had gevolgd, hem eensklaps in de rede: - Och, beste lieve vriend! we moesten nu maar uit de theologie blijven; want anders zal het hier waarlijk op de synode beginnen te gelijken. We hebben eigenlijk nog geen enkel woord ordentelijk zamen kunnen spreken. Vader Steltenhof zal later over de praedestinatie, en het Christelijke of onchristelijke geweten, aan u beiden de les wel eens lezen: 't begint al mooi laat te worden. - Wel, neef Jan, wat zegt ge wel van onzen oudsten jongen? hij heeft den mond bijna nog niet opengedaan; ik hoop, dat hij later in uwe vriendschap, ook in die van nicht (nicht knikte heel vriendelijk) mag deelen, en dat ge hem op den weg der studie, benevens dominé Steltenhof, een krachtige en broederlijke hand wilt reiken; niet waar, dat wilt ge immers wel? We moeten, onder Gods hulp, eens veel geluk aan hem beleven, hij is mijn beste, trouwe jongen, met waar Jozef? Kom, geef uwe moeder eens een kus - en dat geschiedde alzoo.-

- Trouwe moeder! - sprak de arts, op eenigzins bewogen toon, en greep de hand van den jongeling, die aan het moederlijk bevel voldaan had, - dat zal aan mij niet haperen. - Ik weet hoe sterk brave moeders brave zonen beminnen, en welk een schoone band er om het moeder- en kinderhart is geslingerd, dien tijd, noch lot, noch dood kan verbreken; en gij, mijn jeugdige vriend! ik hoop dat gij dit later worden zult en worden wilt, zult in mij ten minste den vriend vinden, die u met woord en daad zal bijstaan. - Niet waar vader en moeder! wij wenschen allen dat uw zoon een degelijk, waardig, helderdenkend predikant worde, die (hier boog de arts zich even naar Steltenhof) met de zuivere kracht van Gods Woord, de harten en de zielen voor de waarheid en de liefde wint, en eenmaal, als hij de doornbosschen der Theologie (Steltenhof trok de wenkbraauwen zamen), der Theologie zeg ik, is doorgeworsteld, de godsdienst en de *godsvrucht* des *levens* voor het leven den volke predikt, en niet predikt om menschen te behagen, maar Gode. - Komaan, jeugdige vriend! hier is mijn hand. Ik heb den jongeling, die

aan den drempel van Minerva's heiligdom staat, lief, want hij is gezegend, rijk boven velen, en al moet ge eerst nog zuchten en tobben over uw Latijn, Grieksch, en Hebreeuwsch, en met de staatsexamens-Hydra's - maar men heeft dat monster al eenige koppen verbrijzeld - worstelen, en al moet ge de handen en het hoofd vol hebben met uw systeem en kerkvaders, moed gevat, de prediker der waarheid en der liefde is een keursteen in de maatschappij, hij straalt het licht van zich af, dat door een hooger licht in hem ontstoken is. God geve u, vader en moeder, dien zegen op het voornemen van uw zoon, dien ik u, ook namens het gansche gezelschap, en wel eerstelijk uit naam van vader Steltenhof, hartelijk toewensch. - Eer deze het woord kon opvatten, stond moeder Saartje, zigtbaar aangedaan, op, en drukte de hand van den huisvriend. - Nu dat geve God! wrant Hij daarboven, Hij weet, wat ik voor mijn oudsten zoon heb gedaan, en nog hoop te doen, en als er nu van zoovele zijden, en uit zoo vele harten (hier rolde een kostbare moedertraan haar over de wangen) zooveel goeds aan onzen zoon wordt toegebeden, dan, dit zegt mij mijn hart, dan zal het wèl gaan!

Op allen maakten deze woorden eenen zekeren indruk; allen zagen, zoo als dit in zulk een geval gaat, den jongeling, het onderwerp des gespreks, deelnemend aan; vader Mispelboom stond achter den stoel van Jozef, en legde, half onwetend, de hand op zijn hoofd. Pieterse knipoogde, en knikte tevens den zwijgenden en ontroerden zoon des huizes toe. Jufvrouw Stientje zat met alle jonkvrouwelijke deftigheid den kruidenierszoon heel lief aan te kijken, en had hare eigene gedachten; maar Steltenhof kon niet langer gedoogen, door den arts in zijn gebied en regt aangetast te zijn. - Wij besparen onzen geduldigen lezers de wijdloopige, zeer welgemeende intreêrede, welke de prediker heeft uitgesproken, maar teekenen, eer wij dit hoofdstuk sluiten, alleenlijk hier nog aan, dat Jozef, met blos op blos op de wangen, zwijgend bleef zitten, en dat zijn hart voor het vriendenwoord van den arts was geopend, en zijn verstand voor de rede van den prediker, en dat er meer in zijn hoofd en zijn hart op dien avond is omgegaan, dan vader of moeder konden gissen, en waarvan wij later de proefhoudende blijken zullen zien.

XXI Hoofdstuk.

Een bedroefde vader. - De ziekte ter dood toe. - De stille kamer des doods. - Eene mater dolorosa. - Moederlijden. - Moedertrouw. - Een vriend in den nood. - Een prediker aan het krankbed. - Wat hij predikte, en niet wat hij bad. - De liefde Gods voor stervenden en levenden. - Een lichtstraal in het moederhart. - De twee artsen. - Hoop en iets meer dan vreugde. - Wat eene moeder zoude gebeden hebben?

(Eenige weken later.) Wat is het stil en treurig in de woning van den braven kruidenier! De getrouwe Klaas staat in den winkel, en ziet telkens naar de deur van het binnenvertrek, hij is bleeker dan gewoonlijk, en nu en dan beven zijne handen, als hij de waren aflevert en afgewogen heeft, en met een minzaam gelaat den kalant overreikt. Waar is de hupsche, brave huisvader? Hij was heden slechts even beneden, om een paar woorden met den winkelbediende te wisselen; en nu, daar zit hij, in het halfduister, op een ouden matten stoel voor de deur van Jozefs bovenkamer, en legt nu en dan het oor aan het sleutelgat, en zucht telkens: ach God! mijn jongen, mijn beste jongen! - Lezer, gij zult, hoe veel of weinig overeenkomst ge ook hebt met ons ouderenpaar, ge zult, zoo zeker ge een

mensch zijt, en dáár, onder uw fijn of minder fijn gewaad, een menschelijk hart voelt kloppen, ge zult moeten deelen in alles wat hier geschiedt en gebeurt, en als ge dat niet wilt, werp dan deze bladen verre van u, en stoor ons niet. - Jozef was plotseling door eene hevige zenuwziekte aangetast; zijne vaste gezondheid had den eersten aanval gelukkig afgewezen en doorgestaan, maar de felle koorts was met verdubbelde woede losgebroken; bedenkelijke kenteekenen ontstaan, - de middelen der arme kunst schenen werkeloos, en de brave arts, wien wij zoo even hoorden, kon en mogt den toestand van den zoon voor de ouders niet langer verbergen. - Zijn eerste bezoek, reeds zeer vroeg in den morgen, had de algemeene bezorgdheid versterkt; binnen één etmaal moest het aardsche lot van den geheel bewusteloozen, nu en dan ijlhoofdigen, jongeling beslist zijn. De arts (wij noemen hem Bronaard) vreesde, dat het al te zeer geschokte gestel, de worsteling, waarmede de vreesselijke typhus, deze verwoestende Titan, hem bedreigde, niet zoude kunnen doorstaan. - Slechts acht dagen was de ziekte in hare ontwikkeling duidelijk zigtbaar.

Moedersmart gevoelde zij, die den eerstgeborene eens onder het hart had gedragen. - Moedersmart! - ik tart den meest welsprekenden, en den meest gevoeligen, en den meest dichterlijken lezer of schrijver, om die smart te beschrijven; - daaraan, even als aan zoovele verborgene zielsaandoeningen, wage zich niemand. Het: *Stabat mater dolorosa*, kan welligt naar waarheid geschilderd; maar nooit in taal of woord gevat worden. Moedersmart dringt tot in merg en been, en nog veel dieper, door het geheele teedere opene hart, waarmede zij hem bemint; die eens zoo naauw naar het vleesch waren zamengevlochten, kunnen niet weder losgerukt worden. Wij vinden het ideaal dezer smart nog altijd terug bij haar, die aan het kruis stond, met het tweesnijdend zwaard in de borst: - duizend moeders hebben die zwaarden gevoeld, al waren de moeders zelve minder gezegend, en de kinderen zoo Goddelijk niet. - Daarom treden we immers, als op de teenen, de verduisterde ziekenkamer binnen, waar alles stil, doodelijk stil is: de gordijnen zijn nedergelaten, en beletten het licht der binnenplaats dit treurtafereel behoorlijk te verduidelijken; de nachtlamp op de tafel, die overdekt is met den toestel van den arts, helaas! de dikwerf zwakke wapenrusting der kunst tegen den dood! Daar achter in het vertrek ligt onze goede moeder neêrgeknield, naast het kleine ledikant, waarin de lijder - nu welligt reeds zieltoogt, en achter haar staat in het duister, de broeder, dien wij nog niet kennen, de veertienjarige, wien de ziekte van den ouderen geliefden broeder ijlings naar het ouderlijk huis had gedreven; - de moeder heeft gedurende het laatste kwartier uurs deklamme, slappe handen van haren Jozef niet losgelaten, en legt het moede hoofd (wantzij was uitgewaakt) tegen dat hoofdkussen aan, waarop de arme lijder, bijna bewusteloos, nederlag. Ziet ge dat doodsbleeke aangezigt, die half geopende oogen, waaronder reeds de doods-engel de loodkleurige, zwarte kringen trok, den mond, pijnlijk zamengetrokken, die verwilderde lokken, om het hoofd heengeslingerd, die nu en dan bewogen worden, als de jeugdige lijder zich poogt te bewegen, en dan diep, o zoo diep, uit de beklemde borst, hijgt en steent, en zucht en kermt. Somtijds fluistert hij onverstaanbare, verwarde taal, of opent op eenmaal de fletse oogen, wijd en schrik-

barend, en ziet strak om zich heen, en dan drukt hij de moederhand, en buigt het hoofd naar dat der treurende heen - en zij - ik wilde, dat wij u in de ziel der diep bedroefde konden laten lezen, gij zoudt haar waarlijk lief krijgen: - Jozef, zegt ze met gesmoorde stem, Jozef, kunt ge mij nog hooren? hier, hier is uwe moeder, voelt gij mijne hand niet? och, zeg het toch met een enkel woord, hoe is het u, lieve, trouwe, beste zoon, ik bid voor u, ik... - hier vloeiden haar de warme tranen zoo mild uit de oogen, en bevochtigden het hoofdkussen, zij zweeg; - maar de arme zoon kon de arme moeder niet antwoorden. - Eindelijk drong met moeite deze taal uit zijne bleeke lippen: - benaauwd, lieve, beste moeder! benaauwd, doodsbenaauwd, brand, vuur, overal, vuur in het hoofd, - o dat klopt, dat klopt zoo - en een nevel voor de oogen, - maar somtijds is het mij toch wel, - ik denk dan aan God, aan het eeuwige leven, aan u, aan vader. - Is de broeder ook hier? waar is hij, - ik kan hem niet zien - hij moet hier zijn - maar als ik sterven ga, zult ge voor mij bidden, mij liefhebben, mij niet vergeten? Ik zal u toch eens weder, bij God, wederzien. - Ach God! wat kookt en brandt het weer in mijn hoofd. - De broeder boog zich over den lijder heen, en fluisterde: - Jozef! hier ben ik, ik pas u ook op, - wij hebben allen voor u gebeden, en moeder is immers bij u - En zij, zij drukte hare warme lippen op het klamme, en toch als met inwendig vuur doorgloeide, voorhoofd van den zoon, en in dien langen kus was het of hare moederziel zich vereen igde met die van haar gemarteld kind. Toen werd er zacht aan de deur getikt, en nog eens: voorzigtig opende eene hand haar, en eene lange, eerst in het duister onkenbare gestalte, trad nader.

De man, dien wij hier ontmoeten, was een vriend der moeder, den lijdenden zoon nog onbekend, de jeugdige predikant Bloemhart, den lezer echter niet onbekend, uit een vorig hoofdstuk. Hem was de bedenkelijke toestand van den zoon des huizes ter ooren gekomen, en nu dreef hem hart en pligt - het eerste doet bij elk krankenbezoek op verre na het meeste af - naar deze woning van rouw en beproeving. Bloemhart was welligt te gevoelig van natuur; hij moest, onder treurenden, zichzelven eerst meester worden, en had reeds alle kunstmiddelen beproefd, om aldaar zijner bevende stem de noodige vastheid te geven, om zijne tranen, die hem al te spoedig in de oogen welden, te bedwingen. Hij was, tegenover zijne kranke natuurgenooten, eerst altijd teveel gevoelig mede-lijder, en moest ook hier, zoo als wij allen, kracht van boven ontvangen, om anderen kracht en troost te kunnen aanbieden. - Weinige woorden had hij met den bedroefden vader gewisseld, die onbewegelijk voor de deur der ziekenkamer bleef zitten, en als in wezenlooze smart alles daar lijdelijk afwachtte: - Hoor, Dominé! hoor,- zoo sprak vader Mispelboom - gij kunt gerustelijk binnengaan; want gij komt om te troosten en te bidden, en dat kan ik niet, neen! ik kan dat lijden, dat sterven, dat martelen van dien jongen niet aanzien. God weet, hoe moeder Saartje dat uithoudt; ik zit hier maar stil te wachten, en denk maar aan God, die geeft en neemt; maar, ik kan waarachtig daar binnen geen adem meer scheppen. Moest ik dat beleven, o mijn God! goede beste vriend! om mijn kind nu reeds, zoo jong te zien sterven? en toen verborg de afgestreden vader het met tranen bevochtigde gelaat in zijn wit voorschoot, en snikte luid. - Dat was voor Bloemhart reeds te veel, -

hij drukte den weenenden man zwijgend de hand; wij zien hem nevens de moeder, nevens den jeugdigen lijder. - Er ligt in de ziekenkamer een eigenaardige schoone, stille, schier heilige ernst - daar verbiedt het leven aan het leven, om, zoo als gewoonlijk, levend en levendig voort te bruisen; de kranke brengt altijd eene betere wereld op deze wereld mede, en stelt de menschen meer in het ware licht tegenover henzelve; de gemaakte geestigheid, de afgeperste scherts, de alledaagsche aardigheden, sterven op den drempel van een ziekenkamer. - Het klaaghuis heeft bijzondere eigenschappen; men moet daar te huis wezen, om over de waarde daarvan te kunnen oordeelen - en Bloemhart was daar te huis. - Hij had meer dan eens aan zijne vrienden verklaard, dat hij zich beter, natuurlijker, krachtiger, meer Christen en meer leeraar gevoelde, naast eenen lijdenden broeder, omgeven door de diep bedroefde bloedverwanten, dan op den kansel, omringd door de hoorders, op wier gehoorvlies, en gemoed, en verstand, eerst eene langdurige, onzekere kunstbewerking moet beproefd worden, eer men ze gewonnen had. Bij den kranke is de leeraar dadelijk op zijne plaats, en toch niet allen, die komen om te troosten, kunnen troosten. Wij zien onzen vriend (want dat moet hij worden, ook voor den hardvochtigen lezer dezer bladen) stil en voorzigtig tot de troostelooze moeder naderen; zachtkens tikt hij haar op den schouder, en zij hief het roodgeweende oog tot hem omhoog, en een vriendelijke straal van hoop speelde op haar gelaat. Ziet, zij trekt met de eene hand den huisvriend naar den kranken zoon heen, terwijl de andere hem de hairen van het brandende voorhoofd tracht weg te schuiven: - Daar - sprak ze, afgebroken en fluisterende, - daar, beste vriend - ik dank God dat ge hier zijt - daar sterft mijn oudste zoon, hij sterft immers, niet waar, hij sterft, niet waar? O hij mag en kan zoo niet langer lijden; zie dat oog, o goede God! hoe wild en woest; hij kent mij niet meer; - weder zonk ze in elkaâr en zeeg op het hoofdkussen neder. - Bloemhart rigtte haar op, greep de trillende hand, en sprak bijna in dier voege: - En als hij nu werkelijk sterven moest, goede, trouwe moeder! dan zoudet ge toch ook in dien oogenblik uw geloof, uwe hoop, niet zien sterven? Neen! dat kan niet, en dat zult ge niet. Ge hebt me toch zoo dikwerf verzekerd, dat Gods wil ook uw wil moest zijn, en dat ge u aan Hem, die leven en dood in handen heeft, wildet toevertrouwen. Bedroefde vrouw! hebt ge mij dat niet zelve meermalen gezegd? - en zij gaf een stilzwijgend toestemmend antwoord. - Welnu, ik bid u, laat thans uw Christelijk geloof hier zegepralen. Toon ons dan, dat uwe Christelijke overtuiging andere, betere gronden had, dan enkele spreuken of betuigingen van geloof. Moeder, hebt ge uw kind lief, zoo weet dat er Één is, die uw kind evenzoo lief, nog duizendmaal meer lief heeft, die voor het heil van uw kind zorgt en waakt, met oneindige vader- en moederliefde, en als Hij eischt en terugvraagt wat Hij eens gegeven, ook aan u gegeven heeft, zult gij weigeren, een oogenblik, eene seconde weigeren? Ziet, ik predik u hier, naast den lijdenden zoon, ons heerlijk Evangelie. - God is liefde, uw God, zijn God is liefde. - Gij kent Hem, die de genade des Vaders openbaarde - den Verlosser; - plaats Zijn heilig beeld hier nevens u, - Hij heeft ook eens geleden, toch was dat lijden onafgebroken verkondiging der hoogste liefde; daarom, matig uwe droefheid, is uw kind naar

Gods beschikking rijp voor den hemel, gij moogt de rijpe vrucht niet aan de hand dezer hoogste liefde willen ontrukken, dat ware niet moederlijk van u. - Laat de oneindige Barmhartigheid hier zorgen, zij zal u krachten geven, en hem, den lieven zoon, zal immers evenzoo eene goede plaats daarboven bereid zijn, als eens hier, hier aan uw moederhart! - Was het de eenvoudige waarheid, de Evangeliesche kracht, of de diepgevoelde deelnemende toon, waarop deze woorden werden uitgesproken, waardoor de moeder zich gesterkt gevoelde? Was het een onverwacht, een onuitsprekelijk zalig licht, dat haar toen in de ziel drong? Zij greep met hare beide handen die van den prediker, hier meer dan kanselredenaar, hier de tolk van den Christelijken troost. - O mijn vriend, dat was een laafdronk voor mij, de versmachtende, dat woord der liefde Gods, en niets anders, dat deed mij goed, goed tot in het diepste der ziel. - Jozef, Jozef, riep ze iets luider! - kunt gij nog hooren en verstaan, als ik u de barmhartigheid van uwen hemelschen Vader nog eens verkondig? mijn zoon, hier is uw vriend, zal hij voor u, en wij met hem bidden? Jozef, hoort ge me niet? - en de hijgende, gemartelde lijder, streek met de witte, bevende hand over het voorhoofd, alsof hij den nevel wilde wegvagen, die hem het oog verduisterde. Hij lispelde: - bidden, ja bidden, - ja liefde, liefde Gods, - ontferming. - Moeder! dat, dat.... en zachtkens vervolgde hij, terwijl zijn half verwilderde, doffe blik op Bloemhart rustte: - wie is die man? komt de engel Gods mij oproepen? O! wat brandt mij het hoofd weêr, - en Bloemhart had het gebed reeds op de lippen, maar eer hij zijne diep ontroerde ziel uitstortte, sloop hij zacht heen, en opende de deur: dáár zat de vader nog altijd in het duister, en met het hoofd op de borst, de handen op den schoot zaamgevouwen. Hij nam den vriend bij de hand, en voerde hem zwijgend in het stille vertrek, en plaatste hem naast de moeder. - Ouders! wij zullen tot God spreken, vervolgde hij, - en er was eene stilte des doods in de stille kamer, alleenlijk het hijgend afgebroken ademhalen, het naauw hoorbare gekreun van den jeugdigen lijder werden gehoord. - Wij kunnen en mogen u, waarde lezer! het krankengebed van Bloemhart niet mededeelen, maar wij vermoeden, dat gijzelve dit in uwe ziel reeds verneemt - - dit slechts hier bijgevoegd - 't was geen naauw afgeperkt kil en koud formulier- of boeken-gebed, - 't was niet de verkondiging van den toornigen God, die de ouderen straft in het leed van hun kind, - 't was niet de kunstmatige boetbazuin, die de zondaar als van Gods heilig vaderhart wegrukt; maar de ernstige, de vurige opdragt van den eenen zondaar voor den andere; de verlevendigde hoop eener naderende zaligheid, voor hem, die stond aan den rand van zijn graf, en de krachtige steun van een geloovig vertrouwen voor hen beiden, die door deze Hoogste Liefde zoo diep werden geschokt, zoo hevig beproefd... Intusschen was de arts binnen getreden, hem waren de laatste woorden van den biddenden prediker tegengeklonken, en gij hadt hem met het hoofd eerbiedig gebogen aanschouwd, staande achter de ouders, die, innig geroerd, menigen traan over de wangen voelden vloeijen - maar nu de welsprekende tolken van eene reeds getemperde en beteugelde smart. Ook de jongere broeder was in deze kleine, stille gemeente, niet het minst in de ziel getast. Voor hem, den knaap, was de last van zulk een leed volstrekt nieuw en onge-

woon, - het was hier aan het ziekbed van den beminden broeder zijne intrede in de school des lijdens. - Vader Mispelboom zocht naar de woorden, om aan den prediker zijn dank te betuigen, en vond die niet, hij boog zich over den oudsten zoon heen, en zeide zeer zacht: - moeder! moeder! hij sluimert, - kom toch en zie eens, o mogt hij een enkel uur rust vinden! - en zacht sloop hij henen, want het hart was hem te vol geworden. Naast den zielenarts stond die voor het veege ligchaam. Met naauwkeurige zorg onderzoekt de wakkere Bronaard den kranke, - hij begon moed te scheppen, - de polsslag was minder gejaagd; het scheen, dat een weldadige sluimering het gistende bloed, als de golven eener opgeruide zee na den storm, had doen bedaren, - de hijgende op en neder bewogen borst hield meer regelmatigen tred met den altijd nog snellen polsslag. Nu sprak de arts: - Als God wil en helpt, en ik mij niet bedrieg, is er eene gunstige verandering mogelijk en op handen. Moeder, ik heb weder hoop; maar nu, ik bid, ja ik beveel u, rust, rust, stilte, stilte als van het graf, verstoor de reddende poging der natuur niet. - Tot heden avond! - Dat was voor het moederhart te veel. Zij vatte de handen van den arts en van den prediker met krampachtige vingeren vast, en omklemde ze. - O mijn God! zou dat waarheid kunnen zijn...? - riep ze, en langzaam zeeg zij neder in den stoel naast het ledikant, en de Alwetende alleen weet, en kan weten, *wat* het moederhart toen geleden heeft.

Wij zullen de ziekenkamer verlaten. Welligt de lezer van dit hoofdstuk in dezelfde stemming, waarin de schrijver zich bevond, toen hij het opteekende.

(*Vervolg hierna*.)

Noord-Amerikaansche schetsen.

Door Charles Sealsfield. (*Zie Tijdspiegel* 1851, *I, bladz*. 160.)

- En dan scheen Asa weder opgeruimd, en ging bedaard weder aan het werk dat wij een tijd lang gestaakt hadden; maar daar wij de paarden niet altoos noodig hadden, patrouilleerden wij om beurten een mijl of acht voor- en achterwaarts, om te zien of de ongenoodigde gasten nog niet in aantogt waren. Ook 's nachts waren wij op onze hoede, en elken nacht hadden er twee om beurten de wacht, die op en neêr moesten patrouilleren. En toen wij eens des morgens in het bosch aan het werk waren en boomen ringden, komt eensklaps Righteous aanrennen.

- Zij komen! - roept hij; - ten minste honderd man sterk!

Nu komt het er op aan, - zegt Asa zoo bedaard alsof hij zijne rifle op een hert aanlegde, - nu komt het er op aan. Zijn zij nog ver weg?

- Zij komen regt op de prairie af; binnen een half uur kunnen zij hier zijn; - antwoordt Righteous.

- Hoe marscheren zij? Een voorhoede en achterhoede? Hoe sterk zijn zij wel?

- Niets van dat alles; zij marscheren in één enkelen verwarden hoop. Ik schat ze op honderd man; - zegt Righteous.

- Dan is onze zaak gezond, - zegt Asa; - zij verstaan niets van den oorlog; 't zijn Bradockianen[1].

- En nu de vrouwen handig vooruit! - roept Asa; - Voort! laat alles staan en liggen, en maakt dat gij weg komt; wij volgen en dekken u den rug; maar twee man trekken vooruit om te zien of zij onze schuilplaats niet ontdekt hebben.

Righteous galoppeerde terstond naar het blokhuis, om, ingeval zij het mogten ontdekt hebben, voor hen daar te zijn; maar het had geen nood; zij wisten van ons blokhuis niets meer dan onze wilde kalkoenen.

En de vrouwen namen den rommel, die nog achtergebleven was, meê; veel was er niet, want achterboschlui houden er niet van, als ge weet, om gansche scheepsladingen nuttelooze spullen meê te slepen. Wij namen evenwel meê wat er nog was, en marscheerden af, en trokken langs den zoom van het gindsche bosch naar onze citadel, waar Righteous reeds aangekomen was. Hij had de verborgen balkendeur geopend, en de ladder neêrgelaten.

Daar langs klommen wij naar boven, nadat wij onze paarden naar den kant van het moeras gedreven en hun de pooten vastgebonden hadden, opdat zij niet te ver zouden wegloopen, en trokken de ladder weder omhoog en maakten de deur toe; en daar zaten wij.

Een weinig zonderling waren wij toch te moede, toen wij tusschen de pallisaden ingesloten waren, en slechts door reten, zoo wijd dat de loop onzer rifles er door kon, zien konden, wat daar buiten gebeurde. Wij waren maar half op ons gemak, want opgesloten te zijn was iets geheel nieuws voor ons. Wij werden zoo stil, en de eene minuut verliep na de andere, en er was naauwelijks meer dan een zacht gefluister te hooren. Rachel sneed al onze hemden aan stuk, en smeerde vet op de lappen, en maakte er geweerproppen van; wij zetten nieuwe vuursteenen op onze rifles, en de vrouwen slepen de messen en bijlen, alles in stilte.

Zoo was een uur verloopen, dat ons eene eeuwigheid scheen; eindelijk hoorden wij geraas en geschreeuw, en ook snaphaanschoten, en zagen ook eindelijk de Spaansche musketiers, hoe zij op den heuvel, waarop onze huizen stonden, die wij evenwel niet zien konden, heen en weder liepen.

Maar eensklaps werden wij allen doodsbleek!

Er steeg een rookwolk omhoog; toen een tweede en weldra een derde. - God zij ons genadig! - zegt Rachel, - die moordbranders hebben onze huizen in brand gestoken!

En wij beefden allen van woede. Hoort! Als men zoo een maand of vijf gezwoegd en zich afgesloofd heeft, erger dan het redelooze vee, en voor de vrouw en de arme kinderen een blokhuis opgetrokken heeft, en er komt dan zulk een helsche vijand, en verbrandt ze als de stoppels op een maïsveld, dan zou men geen mensch moeten zijn, als men zijn bloed niet voelde koken.

En Rachel zucht: - ach! ons huis! ons arm huis! o, die moordbranders!

- Stil, vrouw! - zegt Asa, - stil! 't is nu geen tijd om te lamenteren. Misschien hebben wij wel spoedig allen uitgelamenteerd.

1) Eene zinspeling op den generaal Bradock, die zich bij Piltsburg door de met de Franschen verbonden Indianen liet overrompelen, en met uitzondering der onder bevel van Washington slaande achterhoede zijn geheele leger verloor.

- Heer, Uw wil geschiede! - zegt Rachel. 't Is een vrome vrouw, die in den Bijbel leest. En dien haalde zij nu ook voor den dag; maar Asa zegt: - 't is nu geen tijd van bidden, hoe gaarne ik het anders ook doe, maar van handelen; laat het dus, Rachel.

En Rachel legde den Bijbel weder weg, en wij keken nu nog eens na, of alles in orde was, en legden onze rifles aan, en staarden naar den kant van onze arme brandende huizen. En terwijl wij zoo uitkijken, komt er daar ginds tusschen de beide woudzoomen eensklaps een blaauwe en zwarte hoop te voorschijn. 't Waren de Spanjolen, wel honderd man sterk; zoo kwam 't ons ten minste voor, want het was moeijelijk ze te tellen; zij dwarrelden door elkander als een vlugt wilde duiven; zeker hadden zij een heel min denkbeeld van ons, anders zouden zij toch voorzigtiger geweest zijn. Maar toen zij tot op vijfhonderd passen genaderd waren, kwam er toch wat meer orde in den troep, en nu telden wij twee en tachtig man met snaphanen en karabijnen, en drie zonder - die bloote degens in de hand hadden en te paard zaten, doch nu afstegen.

En er waren er nog zeven anderen te paard, die insgelijks afstegen en hunne paarden aanbonden; onder dezen herkenden wij drie der verraderlijke Creolen, die ons zoo in 't naauw gebragt hadden, en den vierden dien zij Groupier noemden.

De zes anderen waren zoogenaamde Acadiërs of Canadiërs, met wier landgenooten wij reeds aan den boven-Missisippi kennis gemaakt hadden. 't Zijn goede jagers, die Acadiërs, maar verwilderde, liederlijke en losbandige menschen.

En die Acadiërs waren 't ook, vooronderstel ik, die aan de Spaansche musketiers het eerst den weg naar ons blokhuis gewezen hadden; want die Spanjolen gedroegen zich zoo dom, dat zij, vooronderstel ik, wel een paai1 uren, als de witte nachtuilen op klaar lichten dag, rondgezworven zouden hebben, eer zij uitgevonden hadden waar wij gebleven waren.

Maar eindelijk kwamen, als ik zeide, de Acadiërs voorop, en hieven een luid geschreeuw aan, toen zij het blokhuis en de pallisaden zagen, en deinsden achteruit, toen zij zagen dat wij gereed waren om hen te ontvangen, en keerden naar het hoofdkorps terug. Waarschijnlijk deden zij rapport aan de officieren, die hen wel aanhoorden, maar het hoofd schudden; toen stelde zich de geheele troep in beweging.

- Nu komt het er op aan! - fluisterde Asa ons toe, toen zij aangetrokken kwamen, zwart en blaauw, en bruin en wit, maar de een al smeriger en morsiger dan de ander. Zij marscheerden nu evenwel in beter orde, de kapitein voor het front, de Acadiërs op de flanken, doch dezen bleven digter bij de cotton-boomen, waarachter zij weldra geheel verdwenen.

Toen Asa dat zag, fluisterde hij mij in, dat deze Acadiërs eigenlijk de gevaarlijksten van allen waren, uithoofde van hun goed oog en hunne geoefendheid in het schieten, en dat wij hoofdzakelijk op dezen moesten mikken. De overigen verstaan niets van den bosch-oorlog, zeî hij: - met die zullen wij het wel klaren.

En de Spanjolen kwamen al nader, en waren nog maar honderd passen van 't blokhuis, juist onder 't bereik van onze rifles, toen Righteous vroeg: - Zullen wij nu eens losbranden tegen dat gespuis?

- Om Gods wil niet! - zegt Asa; - dat zou ons niet passen. Wij willen ons als mannen verdedigen; maar wachten totdat zij ons aantasten, dan komt hun bloed over henzelven; en vallen wij, dan

sneuvelen wij in den strijd voor ons leven en het leven onzer vrouwen; - maar wij moeten het regt aan onze zijde houden.

En toen nu de Spanjaarden tot op honderd passen genaderd waren, en duidelijk zagen, dat zij eerst de pallisaden vermeesteren moesten om bij ons te komen, stonden zij stil, en raadpleegden de officieren onder elkander.

En Asa riep hun toe dat zij niet verder moesten komen.

En de officieren antwoordden met een: *Messieurs les Américains!*

- Wat is er van uw dienst? - riep Asa weder door de reet in de pallisaden.

En de kapitein stak een morsigen zakdoek op de punt van zijn degen, en sprak lagchend met zijne officieren, en trad toen eenige passen voorwaarts, zijn volk meê.

En Asa riep hun andermaal: - halt! toe. - Dat is geen krijgsmanier, - riep hij; - de parlementair kan komen; maar als zijn manschap volgt dan vuren wij.

Ge moet weten, de Spanjolen, die anders achter muren en boomen vrij goed weten te vechten, stonden allen op éénen hoop. Zij moesten al zeer gering van onze rifles denken, of zich verbeelden dat wij 't in 't geheel niet wagen zouden ons te verdedigen, anders zouden zij slimmer geweest zijn, en het voorbeeld der Acadiërs gevolgd hebben, die zich achter de dikke cottonboomen schuil hielden; dezen riepen den kapitein ook toe, dat hij in het bosch moest trekken, maar hij schudde verachtelijk het hoofd.

Toen hij evenwel Asa nogmaals: - halt! hoorde roepen, en dreigen dat wij schieten zouden, werd hij toch een weinig benepen; dat zagen wij: waarschijnlijk begreep hij dat onze kogels hem niet zouden missen.

En hij riep: - halt! schiet niet voor ik u gesproken heb.

Maak het dan kort! - riep Asa terug. - Als gij iets mede te deelen hadt, dan hadt gij het naar krijgsgebruik vóór de opening der vijandelijkheden moeten doen, en niet als roovers onze huizen in den brand moeten steken.

En terwijl Asa zoo sprak, knalden drie schoten achter elkander uit het bosch.

't Waren de Creolen, die Asa wel niet konden zien, maar waarschijnlijk door de reten der pallisaden zijne rifle of een zijner knoopen zagen blinken, en in die rigting aangelegd hadden. Even zoo snel sprongen die verraderlijke gasten weder achter hunne boomen en keken uit, om te hooren of er geen gejammer onder ons uitborst. Maar Righteous en ik zagen, hoe zij met het hoofd van achter de boomen te voorschijn kwamen, en schoten onze rifles af, en een oogenblik daarna vielen zij om niet weêr op te staan. 't Waren twee van de Creolen waarvan wij de paarden gekocht hadden; één van hen de verrader die Groupier heette.

En toen de Spaansche musketiers de schoten hoorden, kommandeerde de officier: - Voorwaarts! En de Spanjolen liepen en sprongen als dronkemannen een pas of dertig vooruit, en alsof zij ons voor wilde ganzen hielden, die zij alleen door den knal der geweren konden verdrijven, schoten zij hunne snaphanen op het blokhuis af.

- Nu is het tijd, - sprak Asa; - zij zoeken het zelf. Hebt ge weder geladen, Nathan en Righteous? Ik neem den kapitein, gij Nathan den luitenant, Righteous den derden officier, James den serjant; verstaat ge, dat geen twee op denzelfden man schieten; we mogen onze kogels niet verspillen.

De Spanjolen waren nog zestig passen

ver, maar wij waren op honderd en zestig zeker van ons schot, al waren zij eekhorentjes geweest; wij vuurden, op elk schot viel een man, en de kapitein, en de luitenant, en de derde officier, en de twee serjanten lagen in het gras.

En er ontstond een go roote verwarringo onder de tachtig musketieren, of zooveel er waren; de een liep hier, de ander daar; de meesten vlugtten naar het bosch; slechts tien of twaalf bleven achter, en tilden den kapitein en hunne officieren op, om te zien of er nog leven in was.

Maar wij, niet lui, hadden spoedig nieuwe kogels op onze buksen, en schoten andermaal, en andermaal vielen er zes. Nu lieten degenen, die nog stand gehouden hadden, alles liggen zoo als het viel en lag, en liepen weg alsof de grond onder hunne voeten brandde.

Intusschen poetsten wij, zoo gaauw als wij konden, onze rifles, wel wetend dat wij het later niet meer zouden kunnen doen, en dat een enkel gemist schot ons allen in het verderf kon storten. En nadat wij onze rifles gepoetst hadden, laadden wij, en calculeerden, wat de musketiers nu wel het eerst zouden beginnen. De officieren waren wel gevallen, maar van de Acadiërs waren er nog vijf in leven, en van dezen hadden wij juist het meest te vreezen. De *Turkey-buzzards*[1)] hadden zich reeds vertoond, en er verschenen er hoe langer hoe meer. Bij honderden kwamen zij aanvliegen, en vielen met een akelig geschreeuw op de lijken der gesneuvelden aan.

En terwijl wij zoo op den loer staan, en naar alle kanten in het bosch uitkijken, geeft Righteous, die een zeer scherp gezigt heeft, mij een wenk, en wijst met den vinger naar gindschen hoek van het woud, waar het kreupelhout begint. En ik geef aan Asa, die juist geladen had, een teeken, en wij kijken, en terwijl wij zoo gluren, zien wij dat het kruipend gedierte is, dat zich door het kreupelhout kronkelt om den oostkant van het bosch te bereiken. En wij zagen duidelijk dat twee Acadiërs vooruit kropen, en twintig of meer musketiers hen volgden.

- Neemt gij, Nathan en Righteous, de Acadiërs voor uwe rekening, zegt Asa; wij nemen de Spanjolen, een voor een, zooals zij komen aankruipen.

En zoo deden wij, en schoten, en de twee Acadiërs met vier Spanjaarden bleven liggen om niet meer op te staan; maar een derde Acadiër, dien wij niet gezien hadden, en die achter de Spanjolen kroop, sprong op en schreeuwde: - Volgt mij spoedig! zij hebben hunne buksen afgeschoten; eer zij weder geladen hebben, zijn wij in het bosch. Wij zullen het blokhuis toch nog magtig worden.

En de Acadiër sprong op, en de Spanjolen volgden, en eer wij geladen hadden waren zij aan den overkant in het woud. Wij knarsetandden van woede, dat de Acadiër ons ontsnapt was. Spoedig ontdekten wij ook dat nog drie Acadiërs of Creolen overgebleven waren; want dezen namen nu het bevel over de soldaten op zich, die hadden leeren begrijpen dat hunne officieren niets van den bosch-oorlog verstonden. Onze toestand was niet veel beter dan in het begin, toen zij nog allen bij elkander waren; wij stonden nog altijd één tegen tien. Maar onze moed was niet gezakt, volstrekt niet; alleen hadden wij nu zwaarder werk; omdat wij onze krachten en onze opmerkzaamheid verdeelen moesten, en de vijand voorzigtiger geworden was.

Spoedig hadden wij dan ook de handen vol, en was het hoog tijd om de

1) Eene soort van aasvogels.

oogen open te houden, want zoodra zich maar iemand van ons aan eene reet vertoonde - de kogels hadden namelijk hier en daar spaanders van de pallisaden geslagen - daar vielen ook een paar schoten op hem; maar de vijand hield zich nu achter de boomen schuil.

Wel hadden wij eenige reizen gelegenheid om onze rifles te laten knallen, en vier of vijf musketiers moesten in het gras bijten, maar de tijd begon ons toch bijkans lang te vallen. Om het schieten der Spanjolen gaven wij niet veel. Maar eensklaps hieven zij een: hoezee! aan, dat de lucht er van daverde.

Zij hadden proppen van werk op hunne geweren gezet, en een van hunne schoten had ons dak in brand gestoken. Wij merkten het niet terstond; maar het begon in de dennenschalen te knappen en te sissen. En toen de Spanjolen dat zagen zetten zij het op een juichen, maar daarna hielden zij zich weder stil.

En wij keken naar het dak, en konden reeds de vlam zien, die zich verder begon te verspreiden, en hoorden de Spanjaarden weder meer en meer jubelen, en Asa zegt: - Daar moet vooi' gezorgd worden, anders worden wij hier gebraden en geroosterd, er moet iemand in den schoorsteen naar boven met een emmer water - 'k zal zelf naar boven gaan.

- Neen, ik zal het doen, Asa, - zegt Righteous.

- Blijf gij hier, de een is zoo goed als de ander; ik wil naar boven en den brand blusschen, - zegt Asa.

Nu is, als ge ziet, het blokhuis ledig, sprak de oude, - maar toenmaals was het vol van ons en ons huisraad en provisie. Asa nam een tafel, en zette daarop een stoel, en Rachel reikte hem den emmer met water, en hij klautert aan de haken, waaraan onze hammen hingen, in den schoorsteen omhoog, en trekt den emmer achter na.

Inmiddels werden de Spanjolen al meer en meer luidruchtig en hun geschreeuw hoe langer hoe erger, en 't was hoog tijd den brand te stuiten.

En Asa had nu den emmer geheel omhoog getrokken, en goot het water uit, en Righteous roept hem toe: - meer links, Asa, meer links, daar is de brand het ergst.

- Dat kan ik niet zien, - zegt Asa, - maar geeft mij nog maar een emmer water.-

En wij geven hem den tweeden emmer met water, en Asa steekt het hoofd uit den schoorsteen naar buiten, alleen om te zien, waar 't het ergst brandde, en giet het water dáár over het dak, maar op 't zelfde oogenblik knallen wel een dozijn schoten; de Spanjolen hadden hem gezien.

- Halt! - roept Asa met een geheel veranderde stem: - ik heb het beet.-

En met een komen hammen en reebouten uit den schoorsteen naar beneden, en een gestommel, en terstond daarna Asa, geheel met bloed bedekt.

- Genadige God! man, ze hebben u geraakt! - schreeuwde Rachel.

- Stil, vrouw, stil! zeg ik u, - zegt Asa; - 'kheb genoeg voor al de dagen mijns levens, die kort genoeg zijn zullen; maar weert u braaf, jongens, en schiet vooral niet met u tweeën op één man, verspilt geen kogels, ge zult ze noodig hebben. Belooft mij dat!

- Asa! mijn liefste beste Asa! Gij dood! Dan wil ik ook niet meer leven; dan wil ik u volgen! - schreit Rachel.

- Stil, onverstandige vrouw! - ge vergeet dat u een Asa overblijft, en dat ge een tweeden onder 't hart draagt. Stil, zeg ik u; hoort de Spanjolen - weert

u dapper, en beschermt mijn vrouw en kind, en Nathan zij hun tot een vader; beloof mij dat!

Maar wij hadden geen oogenblik tijd meer om den stervenden Asa te beloven of de hand te drukken; want de Spanjolen die geraden schenen te hebben wat er gebeurd was, waren eensklaps tegen onze pallisaden doorgedrongen. Er kwamen er een twintigtal van dezen, en ruim dertig van den anderen kant aanrennen.

Bedaard, vooral bedaard! - schreeuw ik. - Gij, Righteous, komt hier bij mij; en, Rachel, nu kunt ge toonen, dat ge Hiram Strong's dochter en Asa's vrouw zijt: gij laadt Asa's rifle, zoodra ik afgeschoten heb.

God! o mijn God, o mijn Asa! - schreeuwt Rachel; - o mijn Asa, dien die honden verraderlijk doodgeschoten hebben!

En zij wierp zich over het lijk van haren man, en was er niet af te scheuren, zoodat ik er bijkans boos over werd, maar de vijanden lieten mij geen tijd om boos te zijn.

Aan mijnen kant kwam een troep met geweren en bijlen aanzetten, aangevoerd door één der drie overgebleven Acadiërs. Ik schoot hem overhoop juist toen hij naar boven geklauterd was, maar een andere Acadiër, de zesde en op één na de laatste, springt in zijne plaats.

- Rachel, nu het geweer hier! Mijn God, Rachel, de rifle, om Gods wil de rifle! - schreeuw ik; - van een enkelen kogel hangt het lot van het blokhuis en ons leven af! - Maar er was geen Rachel te zien, en de Acadiër met de musketiers, die uit het staken van ons vuur opmaakten dat wij òf niet geladen òf ons kruid verschoten hadden, drongen als helsche geesten lagchend voort, en de een den ander optillend klommen zij den steilen kant van den heuvel op, een half dozijn met hunne bijlen, en vooraan de Acadiër, die woedend op de pallisaden en het vlechtwerk inhakte.

Waren er maar drie geweest als die Acadiër - zelfs den Booze moet men zijn regt laten wedervaren! - dan was het met ons gedaan geweest; want aan den anderen kant was insgelijks een troep met den zevenden van die vervloekte Acadiërs doorgedrongen, en dus van die zijde geen hulp te verwachten; maar de Spanjaarden - 't ontbrak hun aan kracht of aan handigheid - zij hamerden wel lustig er op los, maar het deed niets af. De Acadiër daarentegen rukt, een oogenblik nadat Righteous er weder één overhoop geschoten heeft, een pallisade - hoe? weet ik nog niet, - uit den grond, tilt ze omhoog, werpt ze tegen mij aan dat ik suizebol, en dringt naar binnen. - Nu was het met ons gedaan. Wel gaf Righteous den nadringenden Spanjaard met zijne rifle een slag op den kop, en stak een tweeden met zijn jagtmes overhoop, maar die Acadiër was mans genoeg om ons allen te staan; daar valt een schot, de Acadiër tuimelt; op hetzelfde oogenblik komt mijn tienjarige zoon Godsend met Asa's rifle naar mij toegesprongen; hij had ze opgenomen, de rifle, toen hij zag dat Rachel het niet deed, en ze geladen, die brave jongen! en den Acadiër flink door het lijf geschoten! En nu kom ik weer tot mijzelven, neem mijn bijl weder op, en met deze in de ééne en het jagtmes in de andere, val ik op de Spanjolen aan, en houw en steek er met beide handen op los. 't Was een ware slagterij, die een goed kwartier en wel langer duurde; eindelijk werden zij het moê, en dat zouden zij wel vroeger geworden zijn als zij geweten hadden dat de Acadiër dood was, en zij weerden zich waarschijn-

lijk alleen omdat zij nu boven waren en in de verwarring niet wisten hoe zij weder naar beneden zouden komen. Maar eindelijk sprongen zij allen door de opening weder naar beneden, en liepen weg, namelijk die nog loopen konden, en zoo hadden wij aan dien kant rust.

Nu zet ik spoedig met Righteous de uitgerukte pallisade weder vast, zeg aan mijn jongen dat hij een oog op de Spanjolen houden moet, en loop naar den anderen kant, waar zij de handen even vol hebben.

Daar waren drie van onze mannen en de vrouwen, die met pieken en bijlen meehielpen; en de Spanjolen hadden met hun bajonetten door de pallisaden heen naar onze mannen gestoken, en hen gewond dat zij bloedden als aangeschoten stieren: maar Rachel was weder tot zichzelve gekomen van haar wanhoop over Asa, en zij en de andere vrouwen rukten door de pallisaden de bajonetten aan de Spanjaarden uit de handen, en de snaphanen er bij, en door het heen en weder trekken geraakten de pallisaden zoo wijd van elkander, dat de dunlijvige Don's, door hunne achtermannen gedrongen, er doorheen schoven. Wij kwamen juist aansnellen toen een paar van die olijfgroene Don's naar binnen gedrongen waren, die nu, in plaats van snaphanen, hun korte sabels in de hand hadden, om kortere metten met ons te maken. Zij zijn volleerd in die knepen, de Spanjolen. Een van hen viel op mij aan, en zonder mijn jagtmes zou het met mij gedaan geweest zijn, want hij was mij zoo digt op het lijf dat ik geen ruimte had om met mijn bijl uit te halen; maar ik gaf hem eerst een vuistslag die hem tegen den grond wierp, en stak hem toen mijn jagtmes in de borst, sprong over hem heen, rukte Rachel een der snaphanen uit de hand, en hem omkeerend - de kolven der Spanjaarden zijn veel zwaarder dan de onze; ook zou 't mij van mijn rifle gespeten hebben - beukte ik daarmêe de Spanjolen links en regts op den kop; en riep de vrouwen toe dat zij in het blokhuis gaan moesten, en ons niet in den weg loopen, en de rifles laden, en al het andere moesten laten staan en liggen, want dat wij den Acadiër nog hebben moesten; - 't was de laatste; - en Godsend laadde mijne rifle, en de vrouwen de anderen, en terwijl wij aan de pallisaden handgemeen zijn, komen onze brave vrouwen, en plaatsen zich naast ons, en schieten onder de Don's - dat hielp.

Er vielen er drie of vier, en daaronder gelukkig de Acadiër. Toen de Spanjolen dat zagen - zij zijn als de honden, die Spanjolen, die alleen aanpakken als een voorman het hun gelast - sprongen zij met een *Dios*, en *Carracco* en *Maleditos Gojos* naar beneden en zetten het op een loopen alsof de duivel hun op de hielen zat.

Hier zweeg de oude Nathan een oogenblik en haalde diep adem, want hij was bij het schilderen der laatste tooneelen ongemeen levendig geworden. Eerst nadat hij weder tot adem gekomen was, vervolgde hij:

Ja, dat halve of heele uur - hoe lang het geduurd heeft kan ik u onmogelijk zeggen - kwam ons kort en lang, kort en doodelijk lang te gelijk voor. 't Is bij mijn ziel geen gekheid wanneer men zoo tegen een kleine honderd man Spanjoolsch gespuis zijn leven, en het leven van vrouw en kinderen te verdedigen heeft. Wij waren zoo dood moê en afgemat, dat wij als afgejakkerde ploegossen

neêr vielen, zonder om het bloed te geven dat zoo dik over den grond stroomde alsof liet sedert den vroegen morgen bloed geregend had. Er lagen zeventien Spanjaarden en twee Acadiërs binnen de pallisaden, die zich doodgebloed hadden; en ook wij bloedden allen uit zwaardere of ligtere kwetsuren; ik had verscheiden steken gekregen, anderen geschoten wonden die juist niet gevaarlijk maar toch diep genoeg waren; - wij vielen - als ik zeg - in alle hoeken neêr. Hadden de Spanjolen ons nu weder aangetast, dan waren wij verloren geweest; want, weet ge, gedurende het gevecht, zoolang het bloed stroomt, bespeurt men niet zoo spoedig de vermindering zijner krachten; maar zoodra is het niet voorbij, of de leden worden stijf en stram en men kan niets meer uitrigten.

Zoo was het ook met ons; maar nu ondervonden wij hoe gezegend het was dat wij onze vrouwen bij ons hadden. Eerst hadden wij onzen pligt gedaan, nu deden de vrouwen den haren. Zij kwamen met lappen en windsels, en Rachel die iets van de medicijnen verstaat kwam met haar tangen en scharen, en haalde de kogels uit de wonden van Righteous en Bill en James, en verbond hen en mij. De overige vrouwen maakten vuur aan, en kookten eerst soep, want in iets anders hadden wij geen trek, en sleepten ons naar binnen in 't blokhuis, en legden ons zacht neer op Tillandsea-matrassen. En terwijl wij daar lagen te steunen en te kermen, zegt Godsend, mijn jongen: - Vader! - zegt hij; - vader, zal ik de rifles niet laden?

- Ja wel, - zeg ik, - Godsend, lieve jongen, laad ze; ik kan het niet doen; ik ben zoo zwak dat ik mijn hoofd niet kan opligten. - 'k Had ook een steek in mijn nek gekregen.

- En de Spaansche snaphanen? - vraagt Godsend.

- Ook die - zeg ik; - laad ze alle, hoewel hun loopen te wijd zijn voor onze kogels; zij hebben tweeloods kogels, en wij van acht en twintig in het pond, - maar laad ze toch, Godsend. Maar wacht, Godsend, - zeg ik - ik calculeer dat als de Spanjolen hun snaphanen hier gelaten hebben, ook hun patroontasschen, zoo zij het noemen, niet ver van hier zullen zijn - verstaat ge, Godsend?

En Godsend, mijn brave jongen, laadde onze rifles, en de Spaansche geweren met Spaansche patronen, en zette ze op een rij naast elkander, zes rifles en wel twee maal zooveel snaphanen - en nu, dacht ik, zouden wij wel gerust kunnen slapen.

En de vrouwen zeiden dat wij maar gerust moesten gaan slapen, dat zij de wacht zouden houden en uitkijken of de Spanjolen ook terug kwamen. En zij hielden om beurten de wacht: maar alles bleef stil, op de gieren, en arenden en *Turkey-buzzards* na, die een helsch leven maakten.

Maar anders bleef alles stil, den ganschen nacht door; en Godsend was bijna den geheelen nacht op met de vrouwen die ons soep gaven en onze wonden verbonden, als het verband door het onrustige woelen los raakte.

En toen de morgen aanbrak zeî Jonas, die er nog het best afgekomen was: - 'k Wil toch eens naar buiten gaan en Godsend meenemen, om te kijken of er van de Spanjolen nog iets te zien is.

En hij ging met Godsend naar buiten; daar vond hij meer dan twintig dooden en eenige doodelijk en ligt gekwetsten die om Gods wil om een teug water smeekten.

Dat beloofde Jonas hun, mits zij hem

zeiden of de Spanjolen nog in de buurt of afgetrokken waren.

- Zij zijn weg, die booswichten, en hebben ons achtergelaten. Weg zijn zij! - zeiden ze.

Maar Jonas vertrouwde de zaak toch niet zoo regt, en riep eene van de vrouwen, dat zij water en wat soep zou brengen om die armen te laven.

Dat was niet naar den zin van Rachel. - Neen, zegt zij, - laat ze versmachten, die honden, die mijnen man zoo verraderlijk omgebragt hebben.

- Foei, Rachel! - zeg ik; - foei! dat is niet Christelijk, en niet als uws vaders dochter gesproken! Laagt ge hier zoo als wij, bloedig en zwak, dan zoudt ge anders spreken.

- Ge hebt gelijk, Nathan, - zegt zij; - God vergeve mij de zonde; en ga spoedig, Jonas, en neem zooveel ge dragen kunt, en zie hoeveel er zijn.

En Jonas nam een tobbe met water, en een pot met soep en lepels en bekers, en ging, en verkwikte de arme drommels die tegen ons gevochten hadden - waarom? dat wisten zijzelve niet - en zeide hun dat wij ze in 't blokhuis zouden brengen zoodra wij er toe in staat waren, en dat zij verbonden zouden worden ook.

Dat was evenwel geen gemakkelijke zaak; want, als ge ziet, is de *mound* ruim dertig voet hoog, en gekwetste lieden langs een bijna loodregten kant zoo hoog naar boven te trekken, was voor de vrouwen wat al te kras, daar wij mannen onszelve van pijn naauwelijks konden bewegen. Ook was het blokhuis zoo vol met allerlei rommel en de ruimte binnen de pallisaden lag zoo vol dooden, dat mijn zuster Rachel naar beneden moest om ze te verbinden.

- Maar wat zullen wij met de dooden beginnen? de Turkey-buzzards en andere roofvogels komen er bij duizenden op af; - sprak Rachel, toen zij weder terugkwam.

Wij konden het gruwelijke geraas van dat roofgedierte hooren, en bovendien was het toch een harde zaak, Christenmenschen door zulk vee te zien verslinden, in plaats van ze naar behooren in een graf te leggen. Zoo zeg ik dan tegen Rachel: - Rachel, - zeg ik, - de dooden kunnen wij niet weêr levend maken, maar een eerlijke begrafenis, die kunnen wij hun bezorgen. Welnu, ga dan met de overige vrouwen, gij kunt allen met spade en houweel omgaan, en delft een graf, en Jonas zal er de dooden inwerpen.

En zij gingen - 't was hoog tijd van wege de roofvogels - en groeven daar een groot graf, en Jonas sleepte de lijken daarheen. Wat hij aan geld, horologien en dergelijke bij hen vond nam hij weg. De officieren hadden te zamen omstreeks vijftig dubloenen, en de overigen negentig of honderd dollars; dit nam hij weg als oorlogsbuit, maar de kleederen trok hij hun niet uit. Ook verzamelde hij een vijftigtal snaphanen. En dáár in dat graf, onder den heuvel die nu juist door de maan beschenen wordt, begroef hij een en dertig lijken; en vier, die den volgenden dag stierven, zijn aan den anderen kant begraven. Anders waren er weinige gekwetsten, want onze *rifle* kwetst niet gaarne; ze maakt liever terstond dood.

Dit grafdelven kostte aan onze vrouwen bijna den geheel en dag; des avonds maakten zij aanstalten om de zeven ligter gekwetsten in 't blokhuis te brengen, en droegen ze met veel moeite naar binnen. En na dat Christelijke werk waren wij wèl te moede, en sliepen dien nacht veel geruster.

En den volgenden dag hadden onze

vrouwen de handen vol werk om twaalf gekwetsten te verplegen, en te koken, en onze smarten te lenigen, die ik u zeggen kan dat zeer erg waren.

Onder de niet gevaarlijk gekwetsten waren twee Acadiërs, die er met een schot in 't schouderblad afgekomen waren. En die kwamen ons voor goede en Christelijke menschen te zijn; zij waren zeer neerslagtig, en beklaagden zich dat zij gedwongen waren geweest tegen ons te vechten, en zeiden dat zij hun leven lang het goede niet vergeten zouden dat wij hun deden, en dat het hun van harte speet dat zij met de Spanjolen hadden moeten uittrekken.

En wij zeiden dat het ons ook speet, maar dat wij, nu eenmaal de kennis gemaakt was, hoopten in 't vervolg goede vrienden te zullen zijn; want, zegt ons spreekwoord, vriendschap, op het slagveld gesloten, duurt tot in den dood.

En den derden dag waren wij wat beter, en kon ik reeds een weinig overeind zitten, hoewel met veel pijn. En ik riep Rachel en de vrouwen, enzeide: - Onze toestand is voorwaar niet van de vrolijkste, calculeei ik, onze huizen afgebrand, wijzelve gehavend dat wij naauwelijks staan kunnen, alles rondom ons bloed en lijken; wij moeten raad houden, calculeer ik, over 't geen wij beginnen zullen.

Dat is een moeijelijk geval, denk ik, - zegt Righteous.

- Maar wij hebben gedaan wat wij doen moesten, zegt dames; - geen achterboschman zou in onze plaats braver hebben kunnen handelen.

- Dat is zóó, - zeg ik, - ge hebt gelijk, we hebben gedaan wat wij doen konden en moesten; doch nu is de vraag niet wat we gedaan hebben, maar wat we doen zullen.

- Wat wij doen zullen? - zegt Rachel, die altijd veel van haars vaders geest gehad heeft en nog heeft. - Wat we doen zullen? - zegt zij; - de Heer heeft gezonden wat ons overgekomen is; wij moeten afwachten wat Hij verder mogt willen zenden. En gij moet u bedaard houden, en als gij mannen weder op de been zijt, dan is het tijds genoeg om raad te plegen.

- En hoe zal het met Asa? - vraag ik. Want Asa lag in den waschtrog van Rachel, met wit lijnwaad bedekt, in den hoek waar hij begraven is.

- Asa! - zegt Rachel, - mijn geliefde Asa! - en barst andermaal in tranen uit. - En Asa, - zegt zij, - zal dáár rusten waar hij gevallen is. Zijn rustplaats zal zijn in het blokhuis, dat hijzelf gebouwd heeft, het bloedige blokhuis.

- Rachel, ge zult zijn graf toch hier niet willen graven? - zeg ik.

- Nu nog niet, Nathan; - zegt zij, - voor 't oogenblik zal ik buiten een graf voor hem maken, maar als wij dit blokhuis verlaten hebben, dan zal hij hier zijne rustplaats hebben, zooals die hem toekomt.

- Dus wilt ge dit blokhuis verlaten, Rachel? - vraag ik.

- Ge zult toch niet willen dat drie familiën in dit ééne blokhuis bij elkander wonen?

- En waar zullen wij dan heen, Rachel? - zeg ik.

- Waarheen? - vraagt Rachel verwonderd; - wel, waar anders heen dan van waar wij gekomen zijn?

En met die woorden wees zij naar den heuvel, waar onze afgebrande huizen gestaan hadden.

(*Vervolg hierna.*)

Godgeleerdheid. - Wijsbegeerte. - Staatkunde. - Opvoeding en onderwijs.

De goddelijke natuur van onzen heer Jezus Christus.

Proeve van onderzoek door D. Doedes, predikant te Ingen. Utrecht bij J.H. Siddré. 1850.

De verhevene persoonlijkheid, door het Evangelie ons voor oogen gesteld, maakt een diepen in druk op elk hart, dat niet geleerd heeft ongevoelig te zijn voor zedelijke grootheid. Zou Plato's muze wel een beeld hebben kunnen schilderen, zoo schoon, zoo edel, zoo waar, als dat van den eenvoudigen leeraar van Nazareth, door Galilesche mannen geschetst? Neen dat was geen spel der verbeelding, dat beeld des Middelaars, dat zooveel licht en zooveel warmte gaf aan 18 eeuwen. Noem de zon eene schilderij door kunstig penseel aan 't hemelgewelf geschilderd, het licht en de warmte, die gij geniet, weêrleggen uwe dwaling. Waar eene heldere vlam zoo hoog naar boven flikkert, dat zij van 't oosten naar 't westen, over bergen en oceanen haar licht verspreidt, daar moet een geweldig vuur zijn, waaruit zoo hoog een lichtkolom opstijgt. Waar zal men dan de bron, den oorsprong zoeken van zooveel licht en zooveel warmte? Zou 't Jodendom in zijne gewone historische ontwikkeling zoo helder een licht hebben kunnen voortbrengen? Staat 't nog niet onder ons, 't merkwaardig overblijfsel van het Joodsche volk, als een puinhoop van wat 't eertijds was, tot een zigtbaar bewijs, van 't geen zijne eigene ontwikkeling geworden is. Zou 't heidendom de haard geweest zijn, van waar zoo rein, zoo goddelijk een licht is opgegaan? Ziet wat 't heidendom heeft uitgewerkt, hoe 't als eene dikke donkere wolk het hemelsche licht verduisterde, toen 't vasten voet in de kerk van Christus kreeg. Of zou uit eene vereeniging van beide, of door eene botsing van beide, dat hemelsche licht ontsprongen zijn, gelijk de vonk uit staal tegen harden steen geklonken? Onmogelijk! wat 't ongeloof heeft gedaan, bewijst, hoe moeijelijk 't viel, om het Christendom te doen ontstaan uit gewone menschelijke ontwikkeling. En wat is het wondervolle karakter van het Evangelie, waardoor het zoo groote veroveringen gemaakt heeft, waardoor het zelfs den onwilligen mensch tot het goddelijke trekt, waardoor 't aan het ongeloof onmogelijk is met een enkel ‘ik geloof 't niet’ het Christendom te verwerpen, waardoor zelfs de ongeloovige, als hij onderzoekt, de kracht van het Evangelie ondervindt, terwijl de zwaarte van geschut en lading onwillekeurig getuigt voor de sterkte van de vesting, die 't ongeloof bestormt?

Dat wondervolle karakter van het

Christendom bestaat in zijne eenheid van het goddelijke en menschelijke. De godsdienst heeft iets goddelijks en iets menschelijks. ‘Zij is’ zegt Ullmann ‘een werk van goddelijke opwekking en bezieling en dus van goddelijken oorsprong. Maar het goddelijke kan door menschen alleen op menschelijke wijze worden waargenomen en ervaren. Zoo goddelijk en zoo menschelijk tevens, zoo scheppend oorspronkelijk en toch zoo diep en heerlijk historiëel - en dat beide zoo geheel ineengevlochten, gesmolten, gegroeid, dat het eene van het andere niet te scheiden is - zoo doet alleen de Christelijke godsdienst zich kennen.’[1)] Zoo moet immers ook de godsdienstkennis zijn, goddelijk van inhoud en op menschelijke wijze geopenbaard, opdat de mensch den Eenigen en Waarachtigen kenne. Ook de zedelijke wet, hoedanig moet zij zijn? Wees heilig; want Ik ben heilig, dit is de goddelijke wet (de abstract goddelijke). Maar wie is tot deze dingen bekwaam? Zou de schuldige mensch de vervulling dier wet als mogelijk kunnen denken? En de philosophische zedewet, de abstract menschelijke, als die van Kant, is voor den godsdienstzin te onvoldoende. Wij hebben behoefte aan eene wet die goddelijk is en menschelijk, aan eene godmenschelijke wet.[2)] Zoo hebben wij ook behoefte aan een godmenschelijk voorbeeld. God na te volgen, hoe bezwaarlijk voor 't zwakke zondige schepsel, en toch kan ook geen mensch voor ons het ideaal ter navolging wezen. Daarom hebben wij in Christus een godmenschelijk voorbeeld. God heeft zich geopenbaard in Christus, die met Zijn geest geheel vervuld is, die in Zijnen schoot is, in Wien de volheid Gods woonde, en die eengeboren Zoon van God is mensch, menschelijk denkende en menschelijk gevoelende, tot al het menschelijke zich nederbuigende en het menschelijke verheerlijkende.[1)]

Ook de mensch zou in zeker opzigt goddelijk menschelijk zijn, als hij zonder zonde gebleven ware en met volkomen bewuste vrijheid het goede lief had; dan was hij immers 't beeld van God, geschapen naar Zijne gelijkenis. Zijne liefde bijv. zou menschelijk zijn, daar zou huwelijksliefde en kinderliefde bestaan, maar de menschelijke genegenheid zou door Gods geest verheerlijkt, veredeld, hemelsch wezen, terwijl hij bij de vervreemding van God, bij gestadigen teruggang op den weg des kwaads, om zoo te spreken dierlijk menschelijk wordt. Goddelijk menschelijk moet de mensch immers worden. God wordt hij nooit, maar 't menschelijke zal van tijd tot tijd in de oefenschool op aarde en in 't vaderland daarboven verheerlijkt worden.

Maar niet alleen omdat hij zondeloos is, is Jezus Christus de goddelijke, want hij is niet alleen zelf zonder zonde, maar hij is ook de regter der menschen. Wat goddelijke wetenschap, welk eene diepe kennis van 't menschelijke hart, van de beproevingen en de omstandigheden naar welke de geest beoordeeld wordt! Onze Heer is niet alleen zonder zonde, maar ook zonder dwaling, onfeilbaar in Zijn onderwijs en in Zijn rigten. Het goddelijke in Christus is specifiek onderscheiden van het goddelijke in den besten mensch, ofschoon 't dezelfde geest is, de geest van God die in Christus en in den Christen woont. Daarom kon Hij spreken en doen, wat de beste mensch niet spreken

1) Wezen des Christendoms 1849. blz. 31.
2) Martensen, Grondschets voor een stelsel der zedelijke wijsbegeerte, blz. 31.
1) Verg. Ullmann a.p. 32.

mag, niet doen kan. Ook de Christenen die God liefhebben zijn zonen Gods, maar niemand is 't zoo als Christus, want Hij is de eenige, de geliefde. Daarboven zullen Zijne vrienden zalig zijn, zonder vlek of rimpel, Gode nabij, maar Christus alleen zit aan de regterhand des Vaders. Als Heer der engelen sprak Hij dien engelen dienden; in het rijk van God is Hij de koning. Hij was Godmensch in den verhevensten zin des woords. Als Gods Zoon staat Hij in de naauwste en innigste betrekking tot den Vader, in menschelijke taal kon zij 't best worden uitgedrukt door de benamingen Vader en Zoon. Als alle plaatsen waar Jezus Gods Zoon genoemd wordt, waren verloren gegaan, wij zouden geen anderen naam kunnen vinden, die beter die betrekking beschreef, die zoowel het één zijn met den Vader als het onderscheid van den Vader bevat.

De indruk van zijne geheele persoonlijkheid is die van eene goddelijke en menschelijke of godmenschelijke, 't is moeijelijk 't beter uit te drukken. Ziet, daar staat Hij bij het graf van Lazarus. Hij weet dat zijn vriend zal opstaan en toch stort Hij tranen met de weenende vrouwen. De zachte, medelijdende, zoo menschelijk gevoelende Jezus is mensch, geheel mensch. 't Is niet alleen een menschelijk ligchaam, waarin een hoogere geest was neêrgedaald; 't is een menschelijk gevoelend hart dat in dien boezem klopte, en de tranen uit de wonderschoone oogen perste. Ja, dat was menschelijk, echt, waarachtig menschelijk. 't Is een mensch, die daar onder zijne natuurgenooten staat, bij de geopende grafspelonk. Maar Hij treedt niet terug voor 't gezigt van 't akelig bleeke lijk, want Hij is geen zondaar, dat Hij beven zou voor den koning der verschrikking. De doodslucht opgesloten in de spelonk walmt naar buiten, toen de steen was weggenomen; anderen mogen 't gelaat afwenden, Hij siddert niet, want Hij kent den dood slechts als een korten slaap voor zalig ontwaken. Hij is derwaarts gegaan om den doode op te wekken. Gerust toefde Hij toen Zijn vriend zieltoogde, Zijn werk voleindigde Hij op de plaats waar Hij zich toen bevond, want Hij was zich bewust van eene kracht die de geschapene natuur, zoover zij ons bekend is, niet bezit, eene kracht die den adem des levens den ontslapenen teruggeven kan. Hoor, daar spreekt Hij. 't Oog is opwaarts geheven als van den biddenden mensch, die den Vader daar boven zoekt. Vader, zegt hij: ik dank u dat Gij Mij gehoord hebt, doch ik wist dat Gij Mij altijd hoort. Wat goddelijke grootheid! Hij is zich bewust van altijd zoo eenswillend te zijn met den Vader, dat Hij altijd verhoord wordt. En nu roept Hij als gebieder over leven en dood ‘Lazarus, kom uit’ en de doode gehoorzaamt. Hoe dat wezen te noemen, bij wien wij zooveel menschelijks en zooveel goddelijks zien? Tranen met de weenenden en doodenwekkende kracht. Zoon van God noemde hij zichzelven, dan eens Zoon des menschen. De Christelijke kerk zocht naar een woord, om uit te drukken wat zij in het beeld des hemelschen aanschouwde en noemde Hem later den Godmensch.

Het geheele Evangelie geeft ons overal hetzelfde beeld te aanschouwen, in alle omstandigheden des levens, in de woestijn en in de wateren van de Jordaan, in Gethsemane en op den berg der verheerlijking, aan den maaltijd met zijne vrienden en aan 't kruis op Golgotha. Alles wat Hij spreekt is de taal van zoo goddelijk en menschelijk een persoon. Reeds op twaalfjarigen leeftijd is Hij zich

bewust te moeten zijn in de dingen Zijns vaders, en zijnen ouderen onderdanig. Nu eens hoort ge uit Zijn mond de taal van 't menschelijk gevoel, de uitboezeming van 't menschelijk hart, terwijl Hij een oogenblik vroeger of later Zijne eenheid met den Vader uitsprak. Dan hoort ge 't goddelijk magtwoord van Zijne lippen rollen, majestueus als de donder, terwijl Hij zoo even uit rustigen slaap ontwaakte. Zijne goddelijke wetenschap dringt door den dikken sluijer waarmede de toekomst bedekt is, tot in de verre toekomst ziet Hij de lotgevallen zijner gemeente door de dikke donkere wolken die zich boven haar zamenpakten, en van dien dag en die ure, sprak Hij, wreet niemand, noch de engelen, noch de Zoon, dan de Vader. Zijne liefde is zoo groot, zoo goddelijk, dat geene hoogere liefde kan gedacht worden. Alles gaat zij te boven wat ooit menschen, wat ooit een Socrates of Plato over de liefde dachten, en zulk eeneliefde beoefende Hij. En die liefde is vriendschap voor Johannes, teederheid voor zijne moeder, zorg voor zijne jongeren in 't gevaar, gebed voor zijne vijanden. Hij deed altijd den wil des Vaders die in de hemelen is, geene zonde heeft Hij gekend, en Hij heeft gehoorzaamheid geleerd uit hetgeen Hij geleden heeft, terwijl Hij beproefd werd en overwon. Vrees niet, ik ben het, zegt Hij tot zijne angstige jongeren, en in Gethsemane vraagt hij hen: blijft hier en waakt met mij, mijne ziel is geheel bedroefd tot den dood toe.

Zulk een indruk maakte Hij ook op zijne jongeren, zij kenden hem als mensch, die soms gebrek had aan brood en honger had, als een gevoeligen liefderijken vriend en leeraar die met hen at en dronk, en blijmoedig zich verheugde. Maar hoe meer zij Hem leerden kennen, hoe meer zij ook 't goddelijke in Hem aanschouwden. Dat goddelijke openbaarde zich aan hun gemoed zoo duidelijk, zoo krachtig, dat ze vol aanbiddende bewondering uitriepen: ga uit van mij, Heer, ik ben een zondig mensch, en op zijne vraag: wie zegt gij dat ik ben, met geestdrift verklaarden: Gij zijt de zoon des levendigen Gods. Zij hebben dat goddelijke op onderscheidene wijze beschreven. Johannes zag Zijne heerlijkheid als die van den Eengeboren des vaders, en eerbiedigde in Christus' verschijning de vleeschwording van den logos. Prulus eerde hem als 't beeld van God, het afschijnsel zijner heerlijkheid. Allen noemden hem Gods Zoon, maar eene juiste bepaling van het goddelijke dat zij in hem aanschouwden hebben ze nimmer uitgesproken. Zij hebben dan ook, zoo als Ullmann zegt, meer in Christus geleefd, dan abstract over hem geredeneerd.

Ook op de eerste Christelijke kerk maakte de persoon des Heeren dien indruk. Justinus de martelaar zegt dat de Christenen zich verbonden tot geloof aan den Vader, als hoogsten God en wereldbestuurder, aan Jezus Christus, als Messias en Heiland, die hun ten beste gestorven was. Zelfs Knapp, de geleerde verdediger van de godheid van Christus in orthodoxen zin, verklaart, ‘dat de eenheid tusschen Vader en Zoon, waarvan de kerkvaders ook van de derde eeuw nog, spreken, eigenlijk eenigheid, overeenstemming, gelijkheid in gezindheid wil en kracht beteekent, maar niet dat de Zoon in den vollen omvang des woords God was, gelijk de Vader. Zij leerden meer de goddelijkheid dan de gelijke godheid van Zoon en Geest,’ schoon hij dit aan den invloed hunner philosophische denkbeelden toeschrijft.

Maar men was niet tevreden met het eenvoudige Evangeliewoord; men wilde philosopheren, begrijpen, bepalen. 't Was

geen wonder dat er toen vele afwijkingen ontstonden van de waarheid des Evangeliums. Daar kwamen heirlegers van meeningen, ketterijen, secten, die door allerlei vreemde stellingen onderscheiden waren. De meesten koesterden begrippen, die consequent ontwikkeld moesten leiden tot verloochening der Christelijke waarheid, omdat zij op de eene of andere wijze een der twee hoofdpilaren van den Christelijken tempel, het goddelijke en het menschelijke, moesten omverrukken. Werd toch het goddelijke van het Christendom op den achtergrond geplaatst, dan moest het ook zijn goddelijk gezag verliezen. Werd het menschelijke voorbijgezien, dan hield de Verlosser op die, Middelaar te zijn, welke hij nu in zoo eigenaardigen zin des woords is, zooals men ook bij hen ziet, die 't menschelijke als bedekt hebben, en nu weer behoefte aan priesters gevoelen.

Daar waren namelijk Ebionieten, die den Christus eenzijdig als mensch beschouwden, 't goddelijke in Hem miskenden, en Hem alleen eerbiedigden als den profeet van Nazareth. Zij moesten langs dien weg voortgaande eindigen met de geheele ontkenning van eene openbaring Gods in den Zoon, met de verloochening van de vleeschwording des Woords, gelijk men nog heden ten dage ziet aan die mannen, welke liet Christusbegrip der Ebionieten voor het oorspronkelijke houden. Daar waren Patropassianen, die beuzelden dat de hemelsche Vader zelf den hemel zou verlaten hebben om op aarde te lijden en te sterven. Zij aanschouwden het goddelijke in Christus eenzijdig, en konden de openbaring Gods in den Zoon onmogelijk vasthouden. Daar waren Sabellianen, die de persoonlijkheid van den Zoon ontkenden, Docetisten, die 't menschelijke in Christus voor schijn verklaarden en inderdaad loochenden. Die stelsels ondermijnden dus op de eene of andere wijze òf het menschelijke òf het goddelijke van het Christendom. Zij moesten eindigen met de verloochening dat Jezus Christus in het vleesch gekomen was, met de ontkenning van de vleeschwording; des Woords. Daar waren ook Nestorianen, die 't niet dulden konden, dat Maria de moeder Gods genoemd werd. Zij maakten zoodanige scheiding tusschen de goddelijke en menschelijke natuur, dat de eenheid moest verloren gaan. In Christus waren God en mensch alleen uitwendig verbonden. Zij stonden tegenover elkander. Christus had dus niet eene bewustheid, was niet een ik, niet een persoon. Dit stelsel scheen minder strijdig met de letter der Heilige Schrift, maar toch ondermijnde het de eenheid van het goddelijke en menschelijke, 't eene bleef God, 't andere mensch; dat was in strijd met de menschwording des Woords en ketterij volgens Johannes, terwijl een wezen met twee bewustheden voor ons verstand eene absolute tegenstrijdigheid is.

De kerk zag 't gevaar dat haar dreigde. 't Ging met het philosopheren over Christus als met de philosophie zelve. Eenzijdig materialisme liep uit op Godverloochening, eenzijdig idealisme op ontkenning der wereld, beide leiden den grondslag voor 't scepticisme. De kerk trachtte aan beide afdwalingen paal en perk te stellen en vormde zoodanige bepalingen, dat de grenzen naauwkeurig afgebakend werden, binnen welke de godsdienstphilosophie zich moest bewegen. Deze formules moesten èn 't goddelijke èn 't menschelijke in Christus handhaven, en de verloochening van een dier beide brandpunten des Christendoms voor ket-

terij verklaren. Dat de kerk ook 't Nestorianisme veroordeeld heeft leert de geschiedenis, dat zij 't heeft trachten te ontwijken ziet men uit de dogmenhistorie, of zij 't overwonnen heeft is eene andere vraag. Zoo ontstond er eene Christologie, zooals men die vindt in de Athanasiaansche geloofsbelijdenis, schoon eeuwen na Athanasius opgesteld. De spreekwijzen drieëenheid, drieëenige God kwamen algemeen in gebruik, hoewel ze te vergeefs in den Bijbel gezocht werden. De geschiedenis van het Arianisme, van zijn bloei en van zijn ondergang leert ons, hoe moeijelijk het aan de kerk gevallen is, om haar dogmatisme tot algemeene erkenning te brengen. De belangstelling werd later op andere punten gevestigd, en de dogmatische bepalingen der Athanasiaansche geloofsbelijdenis bleven onaangetast. Ook nog bij en na de hervorming behield men ze onveranderd, omdat men ze als de beste wapenen had leeren kennen tegen antichristelijke dwalingen.

Bij de hervorming bleef men dus getrouw aan de oude symbolen. De reformatorische zuurdeesem werkte eerst op andere punten, die meer beslissend in den weg stonden aan de Christelijke heiliging. De hervormers hadden de handen vol in den strijd tegen Joodsche werkheiligheid en heidensche creatuurvergoding in de kerk van Rome. Volgens Luther was de heer Jezus God zelf, de Schepper van hemel en aarde ingesloten in een menschelijk ligchaam, zoodat het menschelijke de eigenschappen ontving van het goddelijke. Ook het menschelijke in Christus was bijv. alomtegenwoordig, waarop de tegenwoordigheid van het ligchaam van Christus bij het avondmaal gebouwd werd. Maar een alomtegenwoordig ligchaam is zeker geen waar menschelijk ligchaam zooals wij 't hebben. Zoo was dan zijn Christusbegrip in den grond der zaak Docetisch, en consequent ontwikkeld moest het uitloopen tot verloochening van een der beide brandpunten van het Christendom, tot ontkenning van de vleeschwording des Woords.

Geheel anders dachten de Zwitsersche hervormers. God en mensch waren in denzelfden persoon als tegenover elkander staande, zoo was Christus bijv. als God alwetend, als mensch daarentegen met de ure des oordeels onbekend, als God heilig, zoodat Hij tot het kwade niet kon verzocht worden, als mensch beproefd. Zulk een weten en niet weten, zulk een absoluut heilig zijn en niet absoluut heilig zijn, komt niet overeen met twee naturen in een persoon, 't eischt twee bewustheden, twee ikken, om 't zoo te noemen, twee personen dus. In een persoon kan 't niet worden gedacht, omdat zulk eene scheiding 't idée van persoon vernietigt, 't is de directe contradictie *ik* weet en *ik* weet niet. Die scheiding was Nestoriaansch in den grond; van daar dat de Gereformeerde kerk onbewust misschien zich onthield van de uitdrukking moeder Gods, die zij evenwel niet bepaald verwierp, omdat zij den schijn vreesde van Nestorianisme. Maar dat zij die uitdrukking ontweek is te duidelijk, dan dat het betoog zoude behoeven; en die zoo langdurige, zoo algemeene ontwijking, die zeker niet uit antiromanisme alleen kan verklaard worden (hoevele spreekwijzen zouden er dan verdwenen zijn, die nu nog bestaan) getuigt, zoo wij ons niet bedriegen, voor eene algemeene afkeuring van die benaming.

Men ziet dus dat de hervormers 't op verre na niet eens waren in hunne opvatting van het goddelijke en menschelijke

in den persoon van Christus. De hevige twisten over 't avondmaal, ten gevolge van de verschillende denkbeelden aangaande de persoonlijkheid van Christus, zijn daar, om het te bewijzen. En niet moeijelijk zou 't wezen, aan te toonen, dat zoo wel Lutherschen als Gereformeerden op dit punt weêr geheel andere begrippen hadden dan de Roomschen. Men zegge dan niet, dat de geheele Christelijke kerk met uitzondering van de Socinianen toen op dit punt eenstemmig was. Leert de geschiedenis der Christelijke kerk niet hoevelen er ten allen tijde onder Lutherschen en Gereformeerden waren, die andere denkbeelden hadden dan de hervormers? Letterlijk moet men de uitspraken der Athanasiaansche geloofsbelijdenis eerbiedigen, geen hairbreed moet men van die formules afwijken of men loopt gevaar van ketterij. Volstrekt mag men daarbij niet nadenken; men moet als de Katholiek, den minsten twijfel voor duivelsche ingeving verklaren, om den geest te bezweren binnen de stereotype dogmen van het oude symbool. Want 't minste nadenken over 't eene punt brengt tot resultaten met het andere strijdig. Onze vaderen hadden die formules leer en kennen als de beste wapenen ter bestrijding van ketterijen; ze waren wel ietwat verroest, en 't gebruik was niet zelden onhandig genoeg, maar ze kenden geene betere. Ze waren daarenboven geweldig bevreesd voor de hoogst oppervlakkige geloofsbelijdenis der Socinianen.[1)]

Later kwam het rationalisme; wat het Evangelie onder zijne handen werd is bekend. De leer der drieëenheid werd niet verklaard, niet teruggebragt tot de Evangelische eenheid van Vader, Zoon en Geest. Neen, zelfs op den predikstoel werd het dogma geheel verworpen. En 't Christenvolk, dat in de eenheid van Vader en Zoon den waarborg zag voor zijn vertrouwen op Christus, voelde den bodem waggelen, waarop het zijne rust gebouwd had. Een betere tijd brak aan; de theologie werd diepzinniger. 't Rationalisme verbleekte voor het licht der nieuwe exegese, en thans bestaat 't nog ja, maar als de maan bij volle daglicht aan den hemel. Men zag dat het goddelijke en het menschelijke in het Christendom tot hun regt moesten komen; men greep ze beide aan, als de twee hoornen van het altaar der ware godsdienst. Nu ook kwam het vraagstuk weêr te voorschijn, als door een nieuw licht bestraald: hoe moet men die eenheid van het Goddelijke en menschelijke denken?

Plotseling hoorde men den overwinningskreet: het is gevonden, 't raadsel is opgelost, de verborgenheid geopenbaard. Het ware menschelijke is het goddelijke. En toch werd er zelden meer oppervlakkige verklaring gegeven. 't Ware menschelijke moge goddelijk zijn, het goddelijke is 't niet. Daardoor mogt 't ware menschelijke in Christus behouden zijn, 't specifiek goddelijke, Zijne wonderkracht bijv. moest onverklaard blijven of geloochend worden. Mogt men er dan ook uit kunnen afleiden dat 't vleesch Woord geworden was, 't liep alweer uit tot loochening van 't Woord, dat bij God was en God was en dat vleesch geworden is. Anderen bleven trouw aan 't oude dogma dat Jezus Christus God zelf was, de absolute, eeuwige, ongeschapene, almagtige God. Onmogelijk kan dit laatste met de Evangelie-leer overeenkomen, ten zij men terugkeere tot het oude gevoelen dat Christus wist en niet wist, beproefd

1) Uitmuntend heeft de Hoogleeraar Scholten over dit alles geschreven in zijne Leer der Hervormde Kerk.

werd en niet beproefd worden kon, afhankelijk was en onafhankelijk, minder was dan de Vader en toch volkomen aan Hem gelijk. Wij willen 't niet doen gelden dat vele denkende menschen door dit dogma van 't Christendom vervreemd geworden zijn. Wij willen niet opmerken hoe menig Israëliet Vader en Zoon niet anders dan als twee Goden beschouwen kon, hoe dat licht voor de halve maan van Mohammed onderging. 't Moet uitloopen op eene Nestoriaansche scheiding, op eene uiterlijke vereeniging, die geene vereeniging is, die tot het resultaat voert dat 't Woord, dat God was, geen vleesch geworden is.

Wij zien in Christus een persoon - beschouwt het Evangelie Hem anders? - eene bewustheid die hier bidt, daar juicht. Naar Zijne menschelijke natuur is de Heer ons gelijk doch zonder zonde, naar Zijne goddelijke niet alleen gradueel maar specifiek van den mensch onderscheiden, ver boven hem verheven. Wij zien in Hem de heerlijkheid van den Eengeboren des Vaders vol van genade en waarheid. Die eenheid van het goddelijke en menschelijke door zuiver logische definities te bepalen is moeijelijk. Wij belijden althans gaarne het niet te kunnen. Maar zijn wij daarom geene Christenen, omdat wij het goddelijke niet kunnen begrenzen door bepalingen van 't menschelijk verstand? Zijn wij daarom geene Christenen, omdat wij voor bepalingen vreezen, die naar ons inzien - 't moge dan ook dwaling zijn - tot onevangelische voorstellingen moeten brengen, en misschien gebragt hebben meer dan men vermoedt. Zijn wij daarom geene Christenen, omdat wij de eenheid van Christus niet willen opofferen aan voorstellingen van een verdeelden Christus, die alwetend en niet alwetend is, die alle dingen wist maar van dien dag en die ure niet, omdat 't Hem niet behaagde dat te weten. Het behaagde Hem, zegt Lilienthal in zijne Bijbelverklaring, gelijk andere menschenkinderen, niet alleen in ligchaamskrachten, maar ook in de vatbaarheden zijner menschelijke ziel allengskens toe te nemen[1)]. Hebben de apostelen wel anders gedaan? Wat heeft de Christelijke kerk verscheurd? van waar de bittere twisten tusschen Arianen en niet Arianen? van waar de scheuring tusschen Lutherschen en Gereformeerden? Zijn 't niet de vruchten van al die verstandelijke bepalingen? De kerkgeschiedenis is 't gerigt. Zij heeft haar vonnis reeds geveld. En toch wordt men nog verketterd, omdat men gemoedelijk aan 't Evangelie getrouw blijven wil, omdat men Gods woord boven 't menschelijke stelt, den logos boven de logica. Velen, die hoogen toon soms voeren, maken geen onderscheid tusschen de godheid en de goddelijkheid van Christus, om hun die 't eerste verwerpen ook verloochening van 't andere te kunnen verwijten. Wij houden ons vast met hart en ziel aan de vleeschwording van Gods woord. De Godmensch is onze redder en Heiland, wij zijn bevreesd voor elke bepaling die tot verloochening zou kunnen voeren van den in 't vleesch verschenen Jezus Christus. Johannes zegt.- ‘alle geest die belijdt dat Jezus Christus in het vleesch gekomen is, die is uit God.’ En toch schijnt het Athanasiaansche dogma weêr 't Schibboleth te worden van de regtgeloovige theologie, zoo als eens het homoousion en homoiousion de leuzen waren van vinnige partijen. Ongelukkig als 't voortgang had wat sommigen schijnen te wenschen, de kerk zou zich scheuren, op vreesselijke wijze scheuren.

1) Zie Scholten a.w. II. 221.

En mogten ook tien stammen zich legeren om de vlag die al hooger en hooger opgestoken wordt, Juda zal overwinnen. Achttien eeuwen hebben niet te vergeefs onderwezen. Jezus Christus is gisteren en heden dezelfde en tot in eeuwigheid.

Wij spreken van den historischen Christus, van geen idealen Christus, van geene philosophische of theosophische bespiegelingen, maar van Jezus van Nazareth, onzen Verlosser, Gods Zoon. Wie hij voor zijne aardsche geboorte was, hoedanig hij nu is, zie dat willen wij daarlaten. Jezus Christus, zoo als hij op aarde zich geopenbaard heeft, is hij de Eeuwige Almagtige God, de oneindige? hoe, de oneindige beperkt binnen de grenzen van een menschelijkligchaam? de Alomtegenwoordige in Bethlehem geboren? Of is God geen geest? Is dan Jezus Christus die absolute ongeschapen geest, die van alle stof geheel vrij is? Is hij die zelfbewuste geheel onafhankelijke persoonlijkheid die het leven heeft in zich zelven, die volstrekt geene magt of geen wil erkent, waarvan hij iets zou te ontvangen of waarnaar hij zich zou te rigten hebben? Is Jezus Christus de Almagtige zelf, dan wordt 't patropassianisme met zijne ongerijmde gevolgen. Neen, de Vader zelf is Hij niet, zegt men, maar Hem volkomen gelijk, de Almagtige God, de Zoon, heeft de menschelijke natuur aangenomen, zich niet binnen haar beperkt of opgesloten.

Maar is er dan in Christus een God met een goddelijk zelfbewustzijn en een mensch met een menschelijk zelfbewust zijn? Onmogelijk. Is er maar één goddelijk zelfbewustzijn, hoe kan Christus dan als mensch gezegd hebben: ik weet niet, en de Vader is meer dan ik? En als de Vader en de Zoon beide even eeuwige, alomtegenwoordige, oneindige, absoluut vrije, van elkander onafhankelijke personen zijn, heeft men dan geene twee goden, men vatte de eenheid op zoo als men verkiest. Zou dan ook de Zoon den Vader hebben kunnen overgeven? Als men nu daarenboven de steil regtzinnige leer der voldoening vasthoudt, dan werd 't niet ten onregte gevraagd, wie dan voldaan heeft aan de strafeischende geregtigheid van God den Zoon?

Als men philosopheren wil over de Heilige Schrift, als men bespiegelingen wil maken over het eenvoudige heerlijke leven in Christus geopenbaard, men philosophere dan, maar men doe 't zoo, dat de resultaten niet met alle philosophie spotten. Wij voor ons houden ons eenvoudig aan de H. Schrift. Zoo deden de apostelen, zoo deed de eerste Christelijke kerk, en wij gelooven niet dat wij veroordeeld zullen worden, omdat wij niet geleerd genoeg waren.

Is 't nu ook Evangelieleer dat Christus almagtige God is, in den absoluten zin des woords? Ja voorzeker, proclameert men, met eene zekerheid, als of er geene Christenziel aan twijfelen kon. Daar zijn dan ook vele boeken geschreven om de Godheid van Christus te verdedigen. Onlangs gaf de Heer Doedes zulk eene verdediging in 't licht. De taal van den achtingwaardigen prediker is zeer gematigd. Hij oordeelt niemand, maar hij spreekt met bedaarden ernst voor 't geen overtuiging bij hem geworden is. Met zoo iemand spreken wij gaarne over Christus, al is 't dat onze denkbeelden verschillen. Wat vroeger en later is aangevoerd om 't vraagstuk te beantwoorden, wordt door den schrijver gebruikt. Het een en ander wat vroeger als onbetwistbaar bewijs gelden moest, wordt reeds als onbruikbaar ter zijde gelegd. De schrijver heeft 't mogelijke gedaan om zijn gevoelen te verdedigen.

Wij hebben zijn boek gelezen en herlezen, met ernstig nadenken en 't heeft ons overtuigd, dat 't dogma niet kan verdedigd worden.

Laat ons dan eens zien wat er voor het dogma kan gezegd worden. Niet alles kunnen wij behandelen, 't zou te breedvoerig moeten worden. Wij kunnen de exegese van elke plaats niet onderzoeken. De voornaamste bewijzen zullen wij onzen lezers voorstellen.

Het boek doet onderzoek naar de hoogere natuur van onzen Heer Jezus Christus. Klaar en duidelijk wordt 't bewezen, dat Christus een hoogere dan menschelijke, eene goddelijke natuur bezat, in veel verhevener beteekenis, dan ooit in eenig mensch hoe wijs en goed ook zou kunnen gevonden worden. Wij zijn 't volkomen met den schrijver eens, hoe wel wij niet alle Bijbelplaatsen zoo verstaan als hij. Maar hij verdedigt de goddelijke natuur van Christus in dien zin dat 'zij is eene wezenlijke gesteldheid, die hij door zich zelven bezit van eeuwigheid, waardoor hij één is met God zijnen Vader, in het bezit van zijne volmaaktheden, niet alleen van de zedelijke als wijsheid enz., maar ook van de uitsluitende of natuurlijke eigenschappen der godheid, als het in zich zelven zijn, de eeuwigheid, almagt, alomtegenwoordigheid, alwetendheid, onafhankelijkheid en alle eigenschappen, die aan geene schepselennatuur, welke gebonden is aan ruimte en tijd, kunnen toegekend worden en waarin hij aan God gelijk is' (blz. 2). Dit stemmen wij niet toe. Neen, wij zijn in de heilige overtuiging dat de schrijver ongelijk heeft; dat hij 't ten minste niet heeft bewezen is niet moeijelijk aan te toonen, voor wie zijne bewijzen weegt met eene zuivere balans.

De schrijver beroept zich vooreerst op den naam van God aan onzen Heer gegeven. Wij zullen ons niet beroepen op het getuigenis van geleerde verdedigers van het dogma dat de meeste plaatsen geen streng bewijs voor de wezenlijke Godheid van Christus bevatten[1)]. Wij zullen niet drukken op het onderscheid tusschen *ὁ Θεός* en *Θεός*. Laat ons zien waar Christus God genoemd wordt. De eerste plaats door den schrijver aangevoerd is zonder twijfel de gewigtigste. Zij zou iets bewijzen kunnen, als zij niet zoo moest verklaard worden, dat zij met vele andere overeenkomt. Johannes zegt: het woord was God. 't Is, zegt Doedes, vrij algemeen aangenomen, dat Christus daarmede bedoeld wordt, en nu is 't klaar, Christus was God zelf. In den beginne, zegt Johannes, was het woord, en het woord was bij God en het woord was God. En 't woord is vleesch geworden en heeft onder ons gewoond enz. Wat is Gods woord? Christus, zegt de schrijver, en daar het woord niet goddelijk maar God was, is Christus God zelf. Inderdaad dat is wat spoedig over eene zoo merkwaardige plaats heengeloopen. Inderdaad, dat is alsof er in de gansche wereld geene enkele andere verklaring bestond. Wat is Gods woord? Heeft men om Johannes te verstaan zoo groote geleerdheid noodig, als dikwerf bij de verklaring dezer plaats moet blijken? Moet men eerst Philo den Jood bestuderen, en ingewijd zijn in de geheimen der Alexandrijnsche wijsbegeerte, om den prediker van Christus te verstaan? of zou het Oude Testament ons geene meer authentieke verklaring geven van het begrip: woord van God? 't Was goed, dat 't eens naauwkeurig onderzocht werd wat *woord Gods* in het Oude Testament beteekent, en hoe 't onder-

1) Knapp. Glaubensl. I: 216.

scheiden is van *geest Gods*. Is het daar ergens eenig persoonlijk wezen, van God persoonlijk onderscheiden en toch volkomen aan Hem gelijk? Waar vindt men in het Oude Testament eenig spoor van zulk een dogma, dat meer t' huis hoort op de leerstoelen van Alexandrijnsche wijsgeeren, dan in den mond der oude eenvoudige mannen Gods? Gelijk demenschelijke geest zich doet kennen door zijn spreken, zoo openbaart zich God door Zijn woord. De schepping was Gods openbaring, maar in veel heerlijker zin wordt Christus de openbaring Gods genoemd. Het scheppende, onderhoudende, regerende werken Gods, zijn openbaar worden, wordt als een spreken voorgesteld. De oorspronkelijke en altijd in de wereld werkzame magt en wijsheid Gods is in den persoon van Jezus zigtbaar verschenen, heeft zich in Hem in hare volle werkzaamheid geopenbaard[1)]. 't Is onmogelijk de plaats hier breedvoerig te verklaren. Er bestaan althans vele verklaringen, beter zeker gemotiveerd, dan 't hier door den Schrijver gedaan is. Het vervolg zal leeren welke opvatting begunstigd wordt, die dat Jezus Christus God zelf was, of dat de openbaring Gods in Christus was.

Daarop volgt de uitroep van Thomas: ‘Mijn Heer en mijn God.’ Zal men nu op een uitroep van Thomas, die even te voren de opstanding betwijfelt en nu gelooft, die in de ontroering van zijn hart die woorden uitboezemt, zoo gewigtig een dogma bouwen? Tot welke dwalingen zouden wij niet komen, als wij op alles wat de discipelen gezegd hebben, gedurende het leven van Jezus, dogmata wilden oprigten! Maar wij zijn 't geheel eens met wat Doedes uit dien uitroep besluit, dat ‘hij zijn Heer zoo naauw verwant aan den Onzienlijken beschouwt, dat hij zich niet kan weerhouden Hem God te noemen.’ (18)

Nog twee plaatsen worden aangehaald, nam. Rom. IX. 5 en 1 Tim. III. 16. Men kent den strijd over de verklaring van beide Paulinische uitdrukkingen. Is 't waarschijnlijk, lezers, die met de schriften van Paulus bekend zijt, dat hij Christus zou genoemd hebben: God boven allen te prijzen. 't Is ook eene zonderlinge constructie in den oorspronkelijken text, als Christus door het slot van Rom. IX. 5 bedoeld is. De waarheidlievende schrijver erkent zelf: ‘wij voor ons houden deze plaatsen niet van alle waarde ontbloot.’

Jezus Christus wordt Gods Zoon genoemd, zoo gaat de schrijver voort. Dus is Hij niet God zelf maar de Zoon van God. Dat Zoon van God iets anders is dan Zoon des menschen behoeft voor ons geen betoog. Dat Zoon van God niet 't zelfde zegt als de Christus, de Messias, geven wij gaarne toe, ofschoon wij zelden meer zonderlinge exegese lazen, om 't te bewijzen. ‘*Deze zijn geschreven*,’ zegt Johannes, ‘*opdat gij geloovet dat Jezus is de Christus de Zoon van God*.’ Als de uitdrukking hier niet verschillend ware, zegt de schrijver, dan zou men hier tweemaal kunnen lezen den Christus, den Christus' blz. 27. Er wordt al zonderling geexegetiseerd en gedogmatiseerd. Daar zijn er die zeggen, dat de wezensgelijkheid met den Vader beter door Broeder Gods, dan door Zoon van God zou aangeduid geworden zijn. Door zulke phrasen wordt niets gewonnen. ‘Wij zouden in dat geval vragen, zegt de heer Doedes, wie is dan de Vader van God en Christus?’!

Doch gaan wij voort. De schrijver gebruikt Openb. I: 8, tot een bewijs voor

1) Zie Johannsen in Niedners Zeits. für hist. Theol. 1848. 3.

zijn gevoelen. *Ik ben de Alpha en de Omega, het begin en het einde, zegt de Heer* (*χύριος ὁ Θεός* 6 ed. Griesbach) *die is en die was en die komen zal, de Almagtige* (*ὁ παντοχράτωρ*). 't Is ongetwijfeld de Vader, die hier spreekt, de Almagtige, *ὁ παντοχράτωρ, χύριος ὁ θεὸς*. Zou Christus zoo van zich zelven gesproken hebben? Die Christus uit de Evangelien kent, oordeele. Ten bewijze dat Christus zich noemt de Alpha en de Omega, het begin en het einde, haalt de schrijver ook aan hoofdst. XXI: 6. En daar staat toch duidelijk: *En die op den troon zat zeide* enz. Moet 't uit het verband bewezen worden dat hoofdst. I: 8 Christus gesproken heeft, dan zou men dezelfde bewijzen kunnen aan voeren dat de Engel hoofdst. XXII: 13 zich genoemd had de Alpha en de Omega enz. Dat Jezus op andere plaatsen van de Openbaring wordt voorgesteld, als zich noemende de Alpha en de Omega de eerste en de laatste, hoofdst. I: 11, kan toegegeven worden. Daarop zal men echter 't dogma wel niet willen bouwen, als men geen gebruik maken kan van hoofdst. I: 8.

Op Paulus' verklaringen beroept zich de schrijver in het laatste der eerste afd. Die Apostel heeft Jezus Christus genoemd den *Heer der heerlijkheid, het beeld des onzienlijken Gods*. Men geve daaraan de verhevenste beteekenis. Gaarne stemmen wij toe dat dit alles de hoogere goddelijke natuur des Heeren bewijst. Wie loochent het in ons vaderland? Voorzeker niemand, die in 't Evangelie Gods woord eerbiedigt.

Maar welke bewijzen heeft de schrijver nu bijgebragt om te bewijzen dat Jezus Christus is God zelf, in dien zin dat Hij in 't bezit is van het in zich zelven zijn, van eeuwigheid, almagt, alomtegenwoordigheid, onafhankelijkheid enz. Inderdaad alleen de inleiding van 't Evangelie van Johannes en de uitroeping van Thomas. Moet men toestemmen dat Johannes I: 1 anders verklaard worden kan, dan blijft de uitroeping van Thomas over. Wat ze beteekent, heeft de schrijver zelf gezegd. Misschien zullen de bewijzen komen in de 2de afdeeling, waar onderzocht wordt of Jezus zich zelven die hoogere natuur bewust geweest is. Wat alleen strekt om de hoogere natuur van Jezus in het algemeen te bewijzen laten wij op zijne plaats. Wij stemmen alles toe. De vraag is, wat de heer Doedes aanvoert om te betoogen, dat Jezus Christus is God in het bezit van het in zich zelven zijn enz.

Dat bewijs moet liggen in de uitspraak van onzen Heer: *Ik en de Vader zijn één*. De Joden begrepen 't niet; geen wonder, nog begrijpt men 't niet, als men daaruit besluit dat Jezus zich geheel aan den Vader gelijk maakte. Als de Heer ook bedoelde dat Hij één was in magt met den Vader tot geluk van menschen, wil Hij dan zeggen, dat Hij dezelfde magt even oorspronkelijk bezat als de Vader, terwijl Hij op een anderemtijd verklaarde: alle dingen zijn Mij van den Vader gegeven. Jezus toonde 't aan uit de Schriften, hoe Mozes en de regters góden genaamd werden, zoodat 't hen niet ergeren moest als Hij Gods Zoon zich noemde. ‘Zijne bedoeling was, zegt Ds. Doedes, dat de Joden zich niet hadden te ergeren, als Hij die meer dan Mozes, dan de regters, dan de engelen was, zich één met God noemde, *zich Gode gelijk maakte*’ zich Gods Zoon noemde, zegt de Heilige Schrift. Het hoe dier eenheid te bevatten, zegt hij verder, ligt boven het bereik onzer bevatting. Maar hoe kan hij dan bepalen, dat 't beteekent dat Jezus zich Gode geheel gelijk maakte? Zult ge er dat uit kunnen opmaken, als de Heer

elders zegt, Joh. XVII: 21, ‘*opdat zij allen één zijn gelijkerwijs Gij, Vader! in Mij, en Ik in U, dat ook zij in Ons één zijn*.

Dat onze Heer zich bewust was van een bestaan voor Zijne geboorte uit Maria, is ook onze vaste overtuiging. Des Heeren woord: *eer Abraham was ben Ik* laat geene andere opvatting toe. Men heeft slechts de exegetische kunsten der Socinianen te lezen, om er zeker van te zijn. Maar om met onzen schrijver in het *ik ben*, een bestendig aanzijn van eeuwigheid te zoeken, is toch wel wat veel geeischt. 't Zelfde zien wij ook in de bede: *en nu verheerlijk mij Vader bij u zelven, met de heerlijkheid die Ik bij U had eer de wereld was* (Joh. XVII: 5) 't Verpligt ons tot aanneming van zijn voorbestaan, als Gods Zoon, die de goddelijke natuur deelachtig is. Toegestemd. Dat niemand den Zoon kent dan de Vader, en niemand den Vader dan de Zoon, Matth. XI: 27, is voorzeker een woord dat 's Heeren verheven Godsbewustzijn uitspreekt. Zoudt ge nu met den schrijver daaruit kunnen besluiten, dat die kennis een natuurlijk gevolg is van beider goddelijke waardigheid, waardoor de een niet minder is dan de andere. Driemaal zoudt ge u bedenken, als ge nog eens ziet op het begin van 't vers: *alle dingen zijn Mij overgegeven van Mijnen Vader*, Allerminst zult gij met eenige gezonde logica uit die plaats kunnen besluiten, dat de Vader dezelfde kennis van den Zoon bezit, als de Zoon van den Vader.

‘Als Christus, zegt Doedes verder, hetzelfde bezit als Zijn Vader, hetgeen God uitsluitend van alle andere wezens heeft, is dit ook Zijn eigendom, dan moet Hij dezelfde natuur hebben als God Zijn Vader’ (blz. 53). Dit moet beteekenen gelijk aan God. En 't bewijs is de uitspraak: *al wat de Vader heeft is het Mijne*. Wil Christus daarmede zeggen: alles wat de Vader in zich zelven en door zichzelven bezit, heb ook Ik in Mij zelven en door Mij zelven? Of heeft hij niet gezegd: alle dingen zijn Mij overgegaan van Mijnen Vader?

Niet vergeten wordt wat Jezus van Zijn vrijwilligen dood ons zegt: *niemand neemt het leven van Mij, maar Ik leg het af van Mij zelven, Ik heb magt om het af te leggen en Ik heb magt om het weder aan te nemen* (Joh. X: 18). Neen, geene menschelijke magt kon 't leven hem ontnemen, Hij kon den Vader bidden, die Hem uit den dood kon verlossen (Hebr. V: 7), en legioenen engelen zouden Hem omringen, Hij had ookmagt het leven weder aan te nemen. Zoodanig, zegt Jezus, is het gebod dat Ik van Mijnen Vader ontvangen heb. Men verklare dit naar goedvinden, men zegge met den schrijver, ofschoon Christus onbepaalde magt had over Zijn leven, handelde Hij echter naar den wil zijns Vaders, die Hem gezonden had. 't Was immers ook onmogelijk een anderen wil te hebben, als Hij geheel aan God gelijk was? Dit gebod heb Ik van Mijn Vader ontvangen, blijft er altijd staan, hoe lang men ook op de letters turen moge, om ze overeen te brengen met het dogma, ook op dezen text gebouwd, dat Jezus even onafhankelijk moet zijn als de Schepper van hemel en aarde (blz.57). Te minder zult gij deregte verklaring missen, als gij 't laatste gedeelte van onzen text vergelijkt met de leer des Bijbels dat God Hem uit den dooden heeft opgewekt en met de mogelijke bede om den bijstand der hemelsche legioenen.

't Is iets groots wat Christus van zich zelven zegt, dat Hij de magt had om de zonden op aarde te vergeven (Marc. II. 10). Die regter zich noemt, als den hartenkenner zichzelven predikt, is voorzeker

goddelijk groot. Dit is nu een dier bewijzen die wezenlijk met overtuigende kracht ons zouden vermeesteren, ware het niet, dat Hij als vertegenwoordiger Gods op aarde gekomen was, ware het niet dat Hij zelf gezegd had, dat de Vader Hem magt gegeven heeft om gerigt te houden (Johann. V. 27). Was 't niet de wil Zijns Vaders, dat een iegelijk die in Hem gelooft het eeuwige leven zoude hebben. Jezus Christus geeft immers het eeuwige leven, gelijk Hij de heerlijkheid den zijnen gaf, die Hij van den Vader ontvangen had. Is 't ons om waarheid te doen, dan kunnen wij den zin van 's Heeren woorden alleen verstaan, door de betrekking te leeren kennen, waarin Jezus zich zei ven tot den Vader plaatst.

Hoe is 't, om voort te gaan, toch mogelijk, dat men des Heeren werk zoo kan miskennen, dat Hij zich alleen Heer van den sabbat zou kunnen genoemd hebben, zoo als de schrijver zegt, ‘dat 't alleen dan geen ingrijpen was in de regten der godheid, als Jezus dezelfde waardigheid had gelijk Zijn Vader.’ (blz. 62.)

Kan 't eindelijk uit de voorspellingen van Jezus worden opgemaakt, dat Hij 't zelfde vermogen als God bezat, om het verborgene te openbaren? (blz. 65) Dat onze Heer geloof eischt, dat allen den Zoon moeten eeren gelijk zij den Vader eeren (tot heerlijkheid Gods des Vaders. Paulus.), dat men Hem moet liefhebben boven vader en moeder (blz. 65), zou dit alles het dogma moeten bewijzen? Eischte Hij dit alles niet omdat Hij tot den Vader brengt? Dat Jezus ten slotte de eer der aanbidding heeft aangenomen, wordt 't niet verklaard door wat Hij zegt: die Mij ziet, ziet den Vader, die Mij eert, eert ook Mijnen Vader; die in gemeenschap is met den Zoon, is in de gemeenschap met het goddelijke, in gemeenschap met den Vader.

Ziet daar wat er kan gezegd worden voor het dogma dat Jezus is God, in het bezit der uitsluitend goddelijke eigenschappen, als het in zich zelven zijn, de almagt, de alomtegenwoordigheid enz. Trek van des schrijvers betoog af, alles wat wel bepaald des Verlossers voorbestaan en hoogere natuur in het algemeen bewijst, zonder dat zijne godheid daaruit kan worden opgemaakt, hoeveel blijft er dan over tot ondersteuning van des schrijvers gevoelen?

Zou er nu ook nog iets te zeggen zijn tegen 't resultaat door den schrijver uit eenige plaatsen opgemaakt? Hoe vele bladzijden zouden de Evangelien wel hebben, die geene uitdrukkelijke verklaringen of zwarigheden althans bevatten tegen 't steil opgerigte dogma? Of is de naam Gods Zoon niet reeds bezwaar genoeg? ‘'t Is geen gering bezwaar’ zegt de schrijver in de III Afd. (in welke hij de bezwaren weegt tegen 't dogma intebrengen.) Neen, voorwaar, 't is geen gering bezwaar om 't gevoelen onchristelijk te noemen, te verketteren van hen, die gaarne den Middelaar Gods Zoon noemen, als Gods Zoon hem liefhebben en eeren, die door den Zoon tot den Vader gaan. Dat doet nu de schrijver niet, daartoe denkt hij te edel, daartoe staat hij te hoog. Maar laat ons zien hoe hij de zwarigheid overwint. Daar de een Vader en de ander Zoon is, daar is onderscheid, zou men zeggen, als de woorden nog iets beteekenen zullen. Zult ge 't onderscheid kunnen ontkennen als de Zoon zelf zegt: *de Vader is meer dan Ik*. Maar, zegt D^{s}. Doedes, de woorden Vader en Zoon moeten oneigenlijk opgenomen worden. 't Is waar. Maar als ge nu weêr van den Heer hoort: de Vader die het leven heeft in

zichzelven heeft den Zoon gegeven het leven in zichzelven te hebben, zoudt ge dan kunnen vermoeden dat Jezus zich den Zoon noemde, schoon Hij niet de Zoon maar God zelf was, den Vader volkomen gelijk, even oneindig, even onafhankelijk. ‘Onze Heer, zegt de schrijver verder, heeft door God Zijnen Vader te noemen eenig denkbeeld willen geven van Zijne boven allen verhevene betrekking tot den Onzienlijken, maar nimmer heeft Hij bedoeld dat wij deze zouden verstaan en doorgronden.’ (73) Juist daarom blijven wij eenvoudig bij wat Christus van zichzelven gezegd heeft, juist daarom blijven wij Hem Gods Zoon noemen. Door zoodanige redenering wordt de zwarigheid niet weggenomen, neen met dubbele zwaarte valt zij terug op hen die de betrekking van Vader en Zoon inderdaad ontkennen, door Jezus zoo geheel gelijk aan God te maken, dat Hij ook de Vader zou kunnen genoemd worden. ‘Hier valt minder te redeneren en meer te gelooven’ blz. 75. Desniettegenstaande is er maar een God, zegt de schrijver en - voegt de Heilige Schrift er bij - Jezus Christus dien Hij gezonden heeft. Daar is wezenlijk niets gezegd om de ‘niet geringe zwarigheid’ weg te nemen, dat Christus de Zoon genoemd wordt. Die zwarigheid zal ook wel nooit uit den weg geruimd worden, want Jezus noemt zich niet alleen Gods Zoon, maar Hij zegt ook: *Ik leef door den Vader*. Hoe nu de kracht van 's Heeren woord gebroken? ‘Jezus sprak hier niet, zegt de heer Doedes, over Zijne verhouding tot God als Zoon, maar over hetgeen Hij als gezondene des Vaders geworden is in het vleesch.’ (76) Had Jezus dan een tweederlei Ik, zoodat Hij zeggen kon: Ik leef door den Vader en Ik leef niet door den Vader? ‘Wij zouden, zegt de schrijver, liever zoo vertalen, gelijk de Vader, die Mij gezonden heeft leeft, zoo leef Ik ook door Hem, heb Ik het leven in Mij zelven door Hem,’ enz. ‘De vermeende afhankelijkheid van Jezus, als Gods Zoon, komt derhalve hier in geene aanmerking.’ Zonderling! Jezus Christus was een persoon, zoowel Gods Zoon als de gezondene des Vaders, was een levende persoon en die persoon, de schrijver zegt 't zelf, leeft door den Vader, die Hem ook uit den dooden heeft opgewekt. Want, zegt onze Heer daarenboven, *de Vader heeft den Zoon gegeven het leven in zichzelven te hebben*. ‘Daaruit, zegt de schrijver, kan niet afgeleid worden, dat Jezus zijn Goddelijk leven zou ontleend hebben van God; want dit goddelijk leven is voor geene mededeeling vatbaar.’ (blz. 77). Hier valt, zouden wij zeggen, ‘minder te redeneren en meer te gelooven’ (blz. 75). De meening des Heeren is deze, volgens den heer Doedes, even als de Vader van het eeuwige leven oorzaak, beschikker en uitdeeler is, alzoo heeft de Vader aan Zijn Zoon ook het vermogen verleend, om dit aan anderen te kunnen mededeelen. De Zoon wordt hier niet geplaatst tegenover den Vader, maar naast den Vader, (blz. 78). ‘Derhalve, zegt hij, komt hier geene afhankelijkheid te pas.’ De Vader zal dus aan den Zoon gegeven hebben het vermogen enz. en ‘toch zal de Zoon zoowel bron en oorzaak van dit leven zijn als de Vader’ (blz. 77). Dat is toch waarlijk geen redeneren. Nog meer, Jezus zegt: *De Zoon kan niets van zich zelven doen, tenzij Hij den Vader dat ziet doen*. Het niet kunnen, zegt de schrijver, moet hier opgevat worden als niet willen. Alsof de zwarigheid daardoor weggenomen ware.

Zegt Jezus vervolgens: *Ik heb uit Mij zelven niet gesproken*, dan heeft Hij dit,

volgens den heer Doedes, gezegd als gezant van God. Zou 't mogelijk zijn alle idée van afhankelijkheid weg te denken, als men den Zaligmaker hoort zeggen: *het zitten aan Mijne regter en linkerhand staat aan Mij niet te geven, maar het zal gegeven worden wien het bereid is van Mijnen Vader*. Onze Heer, wordt hierop gezegd, beschouwde zich ‘als dienstknecht.’ In de gestaltenis van een dienstknecht zijnde mogt Hij, zoo lang Hij niet door lijden Zijne heerlijkheid was ingegaan, Zich volstrekt geen regt aanmatigen, om naar eigen willekeur de hoogste waardigheden in het Godsrijk uit te deelen (blz. 83). Hoe veel ligt er niet in deze woorden des schrijvers, dat zijn eigen gevoelen weerlegt? Komt dat niet mogen van Hem die door lijden Zijne heerlijkheid niet ingegaan is, overeen met een persoon die geheel onafhankelijk is als de Vader? Ons is het juist te doen om te weten hoe Jezus Christus, die de gestaltenis eens dienstknechts aangenomen had, van zich zelven sprak, om te wreten hoe wij den in 't vleesch verschenen Heiland te eeren hebben.

Nog eene andere moeijelijkheid zou men kunnen vinden in 's Heeren woord: *Mijn Vader is meer dan allen* (Johan X: 29). Dat Jezus hierdoor bedoelt meer dan al mijne tegenstanders is niet onwaarschijnlijk. Valt de zwarigheid hierdoor weg, met dubbele kracht keert zij terug bij 't geen de Heer later zeide: *de Vader is meer dan Ik*. Men kan bij Suicerus vinden, wat er al over dit woord tegen de Arianen werd ingebragt. De heer Doedes zegt dat Jezus zich zelven voordoet als den lijdenden Messias, die, als middelaar en verlosser, zich nu geheel ondergeschikt aan den Vader zou gedragen. Als ze Hem zagen lijden moest 't hen troosten, dat Zijn Vader gedurende dien toestand, boven Hem was en dat Zijn Vader dezelfde bleef in heerlijkheid. ‘En toch, bleef zijne goddelijke natuur onverminderd in den staat zijner vernietiging’ (blz. 88). Aldus, zoo is ons besluit uit deze redenering, gedroeg zich Jezus Christus, de strijdende en lijdende Messias, onze Heer, terwijl zijne goddelijke natuur onverminderd bleef, ondergeschikt aan den Vader.

Maar hoe te handelen met de beroemde plaats Marcus XIII, 32. *Maar van dien dag en die ure weet niemand, noch de engelen die in den hemel zijn, noch de Zoon dan de Vader*. De woorden *noch de Zoon* voor eene Ariaansche streek te verklaren, die ze zouden hebben weten te futselen in het Evangelie van Marcus, gaat niet meer aan. 't Bezwaar, meent de schrijver, vervalt aanstonds als wij opmerken, dat Jezus hier spreekt als mensch, als Gods gezant. 't Is ook al geene zwarigheid, dat hier niet staat Jezus of de Zoon des menschen, maar de Zoon, en nadat de engelen genoemd zijn. Ook dat wordt opgelost, meent de heer Doedes, ‘omdat het door de vereeniging van beide naturen in het Nieuwe Verbond meermalen geschiedt dat aan de eene natuur iets wordt toegekend, dat eigenlijk tot de andere behoort.’ Onze Heer, zegt de schrijver verder, heeft de treffendste proeven gegeven van alwetendheid. Dat hij vele proeven gegeven heeft van Zijne hoog verhevene kennis is ontegenzeggelijk, maar kunnen proeven als de kennis van Nathanael onder den vijgeboom, als de voorspelling van de verloochening en het verraad, de alwetendheid van Jezus bewijzen, als Hijzelf verklaart *dien dag niet te weten*. ‘Hij had, zegt de schrijver, of plaats en tijd moeten noemen, of spreken als Hij gedaan heeft.’

Vraagt men, zegt hij verder, of Jezus dan niet beter zou gedaan hebben ronduit te verklaren: Ik mag 't u niet bepalen, de schrijver vraagt of zoodanig antwoord aan het oogmerk zou hebben beantwoord.

Dat het bidden van onzen Heer niets tegen des schrijvers gevoelen behelst, kan toegegeven worden. Maar kan men wel zeggen, dat Jezus, als Hij dankte, 't minder om zichzelven deed, dan om den wil der menschen? Heeft Jezus in Gethsemane gesmeekt, hij heeft zich, naar des schrijvers meening, neêrgebogen als de lijdende Verlosser. t' Was immers 't lijden van één persoon die bad: Vader laat deze drinkbeker enz.

In de IV. afd. beroept de schrijver zich op de getuigenissen des Vaders, op de wonderen en de opstanding, die zeker wel des Heeren goddelijke natuur bewijzen, maar toch wel niet kunnen aangevoerd worden om te betoogen dat Jezus is God even eeuwig, onafhankelijk enz. als de Vader. God verklaarde Hem voor den eenigen, den geliefden Zoon, en de wonderen die Hij deed door den vinger Gods, en de opwekking uit den dooden bewijzen dat Hij is de Zoon des levendigen Gods zoo als Hij zichzelven noemde.

In de V. afd. heeft de schrijver aangehaald de getuigenissen van Johannes den Dooper, de apostelen en evangelister, van de eerste Christenen en de oudste en meest beroemde kerkvaders. Wat hier aangehaald wordt bewijst des Heeren hoogere natuur in 't algemeen, dat Hij was Gods Zoon in de hoogste en verhevenste beteekenis. 't Voornaamste wat hier in aanmerking komt voor 't gevoelen des schrijvers is 't navolgende, vooreerst dat Jezus in de schepping deel had. De Vader, zoo is de leer der Heilige Schrift, heeft de wereld geschapen door den Zoon. Vervolgens bewijst de schrijver des Heeren absolute alwetendheid door het getuigenis dat Jezus wist wat in den mensch was, doorliet gezegde van Petrus in de ontroering van zijn hart: *Heer Gij weet alle dingen* Joh. XXI: 17. De beroemde plaats Phil. II: 6, *die in de gestaltenis Gods zijnde geen roof geacht heeft Gode even gelijk te zijn*, wordt daarna aangevoerd. 't Is onmogelijk hier een blik te slaan op de vele uitleggingen van deze plaats.[1)] De plaats is een bewijs voor of tegen het dogma, al nadat zij wordt opgevat. De vraag is namelijk of zij wil zeggen dat Jezus 't Gode gelijk zijn bezeten heeft niet als een roof, maar als eene bezitting, of dat Jezus 't Gode gelijk zijn niet als roof wilde bezitten. Men zal in elk geval moeten toestemmen, dat voor beide verklaringen veel te zeggen is. Zijne Godsgestalte was, zegt de schrijver te regt, zijne goddelijke natuur.

Dat de schrijver van den brief aan de Hebreën Jezus noemt: *het beeld van God, het afschijnsel zijner heerlijkheid, dat Hij alle dingen draagt door het woord zijner kracht, nadat Hij de reinigmaking onzer zonden door zich zelven te weeg gebragt heeft, is gezeten aan de regterhand der majesteit in de hoogste* (hemelen), zal toch wel niet bewijzen kunnen dat Jezus is God, in de beteekenis, zoo als de schrijver 't wil. Zoo ook zal de aanbidding van engelen, volgens denzelfden schrijver, hier wel niet kunnen gebruikt worden. Dat de apostelen Jezus hebben aangebeden is waar. *Voor hem moet alle knie gebogen worden tot heerlijkheid Gods des Vaders*. En zou de apostel Paulus, die Christus voorstelde aan de regterhand Zijns Vaders, bekleed met een heerlijk ligchaam, dien hij zeide gezien te

1) Zie Repert. voor buitenl. theologie, 1849, 1 stuk.

hebben, geheel gelijk gesteld hebben aan den onzigtbaren God, dien geen schepsel zien kan? Eindelijk wordt, deze afdeeling besloten door een onderzoek naar 't getuigenis der oudste kerkvaders. Dat onderzoek is echter te onvolledig, dan dat 't eenig gewigt in de schaal zou kunnen leggen. 't Zal daarom onnoodig zijn de uitdrukkingen door den schrijver aangehaald opzettelijk te beoordeelen, ook met het oog op 't geen wij reeds gezegd hebben over 't getuigenis der oude Kerk. Men leze wat de heer Doedes heeft aangevoerd en oordeele. In de zesde afdeeling onderzoekt de schrijver eindelijk, ‘of wij in de geschriften der Apostelen en Evangelisten niet onderscheidene uitdrukkingen aantreffen, die in strijd zijn met het begrip eener hoogere goddelijke natuur, die wij aan Jezus toekennen.’ In dien algemeenen zin antwoorden wij gaarne, dat er zulke uitdrukkingen niet gevonden worden. Maar in den zin van onzen schrijver zijn er voorzeker uitdrukkingen, die zich niet laten wegredeneren. Wordt Jezus genoemd het *begin der Schepping*, 't kan, zegt de schrijver, vertaald worden door hoofd der schepping. Toegestaan. Dat Petrus den Heer kind van God en man noemt, kan ook geene zwarigheid zijn, meent de heer Doedes. Ook toegegeven. Maar wat Paulus van onzen Heer heeft gezegd, laat zich niet zoo gemakkelijk rijmen met het dogma des schrijvers. Dat heeft de heer Doedes zelf gevoeld. 't Blijkt uit zijne aprioristische redenering, ‘dat zulk een schrijver op de eene plaats Jezus niet zal hebben voorgesteld in Zijn verhevene goddelijke natuur en op eene andere plaats die aan Hem zal hebben ontzegd.’ (blz. 167). Wat moet er van de Heilige Schrift worden als wij a priori mogen vaststellen, wat de Heilige Schrijvers al of niet hebben kunnen en mogen zeggen. Wat heeft Paulus gezegd? De Apostel heeft gezegd dat Jezus Christus is de *eerstgeboren aller creaturen*. (Col. I: 15). Dat onze Heer daarmede te kennen geven wil ‘dat Hij de Heer en Bestuurder der gansche schepping is, dat Paulus doelde op den rang en de waardigheid, die een eerstgeborene had’ dat alles neemt niet weg dat Paulus Jezus noemt den eerstgeborenen aller creaturen. De Apostel spreekt van *den God onzes Heeren*. Dit zegt de schrijver, beteekent niet anders dan wat onze Heer zelf gezegd heeft *Mijn God*. Zeer juist. 't Is klaar, zegt hij verder, dat Paulus hier aan Christus denkt als gezant van God. Wij gelooven 't ook, *gij zijt van Christus*, zegt Paulus 1 Cor. III: 23, *en Christus is Godes; God is 't hoofd van Christus*, 1 Cor. XI: 3. Van Christus als gezant wordt hier gesproken, wordt hier tegen ingebragt, en 't laatste wil zeggen dat Christus dienaar is van God. Volkomen juist. Hoort nu verder Paulus: *Nogtans hebben wij maar één God, den Vader, uit wien alle dingen zijn en wij tot Hem; en maar één en Heer Jezus Christus door wien alle dingen zijn en wij door Hem* 1 Cor. VIII: 6. *Want er is één God er is ook één Middelaar Gods en der menschen, de mensch Jezus Christus*, I Tim. II: 5. Hoort nu ook, wat de heer Doedes zegt ‘hier is geen sprake van de persoonlijkheid van Christus als Zoon van God, maar hier wordt alleen Zijne betrekking als Verlosser en Middelaar bedoeld.’ En oordeelt dan, als gij nog zult hebben opgemerkt dat Paulus zegt 1 Cor. XV: 28. *En wanneer Hem alle dingen zullen onderworpen zijn, dan zal ook de Zoon zelf onderworpen worden Dien, die Hem alle dingen onderworpen heeft, opdat God zij alles in allen*. ‘Al die uitdrukkingen bepalen zich,

zegt Doedes, tot de menschelijke natuur. Wel lezen wij van den Zoon, maar uit alles wat er gezegd wordt, blijkt dat dit geene betrekking heeft op Zijne hoogere natuur, enz. Men leze wat er nog aangevoerd wordt om Paulus toch niet te laten zeggen wat Paulus gezegd heeft. En ook alles aan den schrijver toegevende, zult ge toch gemakkelijk zien in welken zin Paulus zijnen Heer heeft genoemd het beeld des onzienlijken Gods.

We zouden ligt nog meer zwarigheden tegen des schrijvers gevoelen kunnen bijbrengen als: *Niemand heeft ooit God gezien*, als *dat onze Heer door lijden Zijne heerlijkheid moest ingaan* enz.

Veel, zeer veel is er dus te zeggen voor de goddelijke natuur van Jezus Christus, als verheven boven mensch en engel. Dat goddelijke moet in Christus worden erkend, o wij stemmen 't gaarne toe. Zonder dat kan men op Hem niet vertrouwen, niet in Hem gelooven, Hem niet eeren. Maar eenvoudig bij de Schrift blijven willen we; wij bepalen niet, redeneren niet, maar gelooven.

Jezus Christus is goddelijk en menschelijk, de godmensch. Zalmen die beide naturen nu zoo scheiden, dat Jezus wist en niet wist, onafhankelijk was en afhankelijk, al naarmate men Hem beschouwt, kon Hij als Middelaar onderworpen worden en was Hij als zoon eeuwig, even almagtig als God, dan blijft er geen middel tegen 't Nestorianisme meer over.

Die 't gevoelen des schrijvers voorstaan, o, wij noemen ze gaarne Christenen, als ze niet alleen over Hem redeneren maar in Hem gelooven. Die met Thomas spreken: mijn Heer en mijn God, zouden ze onze broeders niet wezen? Zij nemen 't goddelijke in Christus aan, zonder 't menschelijke te verloochenen, dat is ons genoeg: hunne verstandelijke begrippen van het goddelijke in Christus, al zijn ze eenzijdig, zullen hen niet hinderen. Maar ook zij moesten door hen als broeders beschouwd worden, die 't wel met hen eens zijn in 't geloof aan 't goddelijke, wel in liefde en eerbied voor Christus, wel in vertrouwen op hem die één met den Vader is, maar niet in de verstandelijke bepaling van dat goddelijke. 't Zijn nu immers geene Engelsche deïsten of ligtzinnige Fransche materialisten, waartegen onze vaderen de Godheid van Christus verdedigden? 't Zijn broeders, die Christus' eer en 't Christendom liefhebben. Mogt 't dan ook een strijd der minne zijn van beide zijden. Mogten ze beide onderzoeken en bidden, Gods geest zal in de waarheid hen leiden, en alle knie zal Hem gebogen worden en alle tong zal belijden dat Jezus Christus Heer is tot heerlijkheid Gods des Vaders.

D-l.

De lijdensweek des Heeren.

Een historisch onderzoek door Dr. J.J.v. Oosterzee, predikant te Rotterdam.

I. De levensbeschrijving in het algemeen beschouwd.

> Die Biographie ist nach ihrer Form ein Kunstwerk, als die in sich vollendete Darstellung einer bestimmten Idee durch die Erscheinung, aber sie wird dadurch zur Wissenschaft, dass sie nach Idee und Erscheinung an die objective Wahrheit der Historie gebunden ist,
> HASE.

Eene eigenaardige, geheel bijzondere bewerking en straalbreking der theologische studiën, vertoont zich in het zuiver biografisch element, in de naauwkeurig bepaalde levensbeschrijving: daar grijpt de wetenschap meer regtstreeks in de godsdienst in; zij handhaaft hare oude, nooit verjaarde regten, tegenover de letter der Heilige Schrift; de deur wordt geopend voor eene bewerking, omwerking, welligt tegenwerking. Indien men het begrip der levensbeschrijving ontwikkelt en ontleedt, komt ook hier een *formeel* en *materieel* beginsel zigtbaar op den voorgrond, en de onderscheiding daarvan is uiterst gewigtig: - materieel noemen wij de bronnen op zichzelve, zooals ze bij geschrifte, of naar overlevering, bij gebrek van gedenkteekenen aanwezig zijn: de getuigenissen der tijdgenooten of berigtgevers, de kronijk, het dagboek; - formeel: de methode, de kritische, de beoordeelende methode, welke de latere levensbeschrijver kiest en volgt, om de hem gegevene stoffen tot een geheel te ordenen, en als eindresultaat, uit die gegevene bronnen, de gezuiverde, gefiltreerde waarheid aan het licht te brengen. - Derhalve is de billijke eisch aan elken levensbeschrijver, dat hij dit materieele en formeele beginsel in zichzelven vereenige, dat hij bezitte kennis, voldoende kennis der bronnen, en niet minder de wetenschap bezitte, om een welgeordend geheel te kunnen leveren; daarom was het woord van Hase ontegensprekelijk waar - *ein Kunstwerk*, - Meestal ontmoeten wij onder de verschillende levensbeschrijvers een gebrek, aan de eene of andere zijde: als hier bestaat volledige, schier overvloedige kennis der bronnen, ontbreekt dikwerf aan de andere zijde de kritische scherpzinnigheid, of ook wel onpartijdigheid, om aan de billijke voorwaarden te beantwoorden. - Men staat in den gewonen regel tegenover den mensch, wiens leven zal medegedeeld worden, verlegen en verwonderd. Ja, het is wel een wezen zoo als wij, van vleesch en bloed, met deugd en zonde uitgerust, - een groot man, of een beroemd man, of een geleerd man, - maar door dat zooveel bevattende menschelijke, komt de eigene menschelijke zwakheid, beperktheid van den biograaf, duidelijk te voorschijn. Hij gevoelt zoo spoedig, dat het niet voldoende is, om getrouwelijk af te schrijven, en beleefdelijk na te praten, en half dommelend te refereren, wat anderen hebben gelieven voor te schrijven, en hem voort te schrijven over den natuurgenoot, - hij, de biograaf, gevoelt, dat hier in de allereerste plaats,

de waarheid, de onschendbare, de heilige waarheid, onvoorwaardelijk wordt geeischt, en dat men zich niet langer behelpen kan met een: men zegt, men vermoedt, men vooronderstelt. Bij niemand ter wereld mag de spreuk: geen aanzien des persoons en der personen, meer gelden, dan bij den biograaf, en daaruit verklaart zich het altoos zonderlinge verschijnsel van onzen vroegeren tijd, dat men denzelfden historischen persoon in een volstrekt tegenstrijdig licht, diametrale oppositie, heeft voorgesteld: een onheil, waardoor groote verwarring en gekibbel is gekomen. Wij hebben dikwerf deze strijdende biografiën van beroemde voorouders of vorsten vergeleken bij die verouderde, vreemde kunstproducten, schilderijen of teekeningen, bestaande uit regt opstaande strooken of reepen, welke aan *beide* zijden beschilderd waren. Als ge u ter regterhand wildet plaatsen, zaagt ge b.v. een vogel met bonte veren; want de eene zijde der strookjes was met de verschillende deelen van zulk een voorwerp beteekend; maar als ge nu aan de andere zijde van de schilderij stondt, kwam er juist een geheel *ander* voorwerp voor uw oogen - een huis, een bloem - en als ge vlak voor het stuk uw plaats zocht, zaagt ge *niets.* Die optische aardigheid verschijnt inderdaad weder bij menige veelkleurige levensbeschrijving, alwaar de biograaf, met zijn penseel en zijne kleuren in de handen, den held der geschiedenis eerst in schets brengt, later opwerkt, en eindelijk het stuk, nog nat en vochtig, ten toon stelt, opdat anderen zullen beoordeelen, of de gelijkenis - dat is de waarheid - gevonden is. Wij zullen namen kunnen noemen, om te bewijzen, wat hier gesteld is. Herinner u aan de levensbeschrijving van vader Luther, van de Katholieke en Protestantsche zijde! Hier een heilige, daar een duivel! hier de taal der waarheid, daar de verpeste ketter. - Verneem de verschillende stemmen over onvergetelijke, beroemde mannen en vrouwen in onze vaderlandsche geschiedenis; zie, hoe men hier Willem den Eerste den lauwertak om het hoofd vlecht, en hem daar die kroon wil afrukken, - noen, zoo barbaarsch is men nog niet - maar toch behendig afwippen, en als een bedekten opstandeling tegen het Spaansch oud, goed, koninklijk = goddelijk regt te boek stellen, - of hier, waar men eene Anna Maria Schuurmans iet of wat vergoodt en hare vroomheid rehabiliteert, terwijl anderen haar als eene hoogst laakbare, overspannen dweepster, beklagen, maar ook beschuldigen. - Of kent ge den lofzang en het brandmerk niet voor den ouden man, op zijn stokje leunende, Joan van Oldenbarneveld, dien men bijkans met een voetbal zoude kunnen vergelijken, welken de verschillende partijen zich hebben toegekaatst? hier de vriend, daar de vijand des vaderlands! - Louter strijd, louter voor en tegen - gevechten, belegeringen, storm loopen, tegen elkaâr in, met Bilderdijksch geschut gewapend, of met de grondschoten uit de anti-Bilderdijksche school. - Dergelijke merkwaardigheden mogen ons, als wij de hedendaagsche historieele wetenschap beleefdelijk den pols voelen, niet ontsnappen. - Er schijnt eene ongemeene, ongewone, onbegrijpelijk philanthropische neiging bij sommigen ontstaan te zijn, eenegeschiedkundige geestdrift, om enkele voorouders, het koste wat het koste, te dehabiliteren, en in staat van beschuldiging te stellen, en anderen te rehabiliteren. - Als een der merkwaardigste voorbeelden wijzen we u op den al te wel bekenden, beruch-

ten protector, beschermheer (?) Olivier Cromwell, onlangs door den geleerden Zwitserschen leeraar Merle d'Aubigné in die mate in eere hersteld, en bijna van alle zijden gerehabiliteerd (vergelijk het Tijdschrift Waarheid in Liefde 1851, 1ste stuk, in het breedvoerig verslag van d'Aubigné's werk) dat men op eenmaal een' heilige der Protestantsche kerk voor zich ziet, een uiterst vroom, gemoedelijk man, die - en wel principaal volgens zijne vertrouwelijke zeer religieuse *brieven*, allergruwelijkst miskend is geworden, terwijl, helaas! zijne daden van bloed en geweld, en dolzinnige dweeperij, zijne kleine puriteinsche Bartholomaeusdagen in Ierland met eenen drie voet dikken mantel der liefde worden bedekt. - Wij wijzen op *dit* voorbeeld als een eenig bewijs, hoe een overdrevene, alles over het hoofd ziende, protestantsche godsdienstijver, aan de geschiedenis en de waarheid schreeuwend geweld aandoen, hoe ligtelijk geleerde en degelijke mannen, eens aan het tobben en hollen geraakt, zichzelven en anderen daarenboven misleiden, om, force majeure, een idée, een stelsel door te drijven, en aan de subjectieve opvatting, de objectieve historiëele waarheid, hoogst ongelukkig, op te offeren. - Men vergeve ons bij de eenigzins uitvoerige aankondiging van een gedeelte der levensbeschrijving des Heeren deze algemeene inleidende opmerking: zij vloeide ons ongevoelig uit de pen, en wij laten de gevolgtrekking aan onze bescheidene en kundige lezers over. - Nogmaals keeren wij terug tot den dubbelen eisch van een materieel en formeel beginsel bij den levensbeschrijver, van welken aard ook - hij kan er zich onmogelijk aan onttrekken: bronnen, kronijken, hier - voortreffelijk! maar nu ook de kritiek, de indringende beoordeeling, de schifting, het oordeel des onderscheidt daar. - De biograaf is een echte chemicus; hij wake voor het mislukken der proeven:

> Wie Wein von einem Chemikus
> Durch die Retort getrieben,
> Zum Teufel ist der Spiritus,
> Das Phlegma ist geblieben.
> v. SCHILLER.

De geestkracht der waarheid moet hem uit zijne historische, en kronijkmatige retorten geschonken worden; hij moet met de amica veritas, tusschen zijne bestovene oirkonden geplaatst, een heilig verbond hebben aangegaan, zelfs nog heiliger en min onschendbaar, dan dat der Europesche potentaten ten jare 1815, dit heilig verbond, dat ook thans weder schijnt gerehabiliteerd te moeten worden. - De levensbeschrijver moet meer zijn dan schilder-portretteur, hij moet, maar dat is nu eens niet mogelijk, met zijne daguerréotype alom gereed zijn, en zelfs niet, gelijk de kunstenaars doen, de kleuren er later opleggen, om de trekken der personen te verlevendigen - met één woord, hij moet de helden, die men als herlevend onder zijne handen wenscht geboren te zien worden - kennen - geheel, onpartijdig kennen - uit- en inwendig, zonder eenige prae-opinie - niet alzoo: ‘ik heb den man of de vrouw reeds in het hoofd of in de pen, vóórdat zij op het papier staan,’ - maar: ‘zoo als hij geweest is, buiten mijn hoofd en buiten mijne pen, zóó, naar waarheid verschijne de held!’ - Zekerlijk, dat een gemoedelijk, braaf biograaf, zoo als er velen zullen geweest zijn, de zaak van deze hoogstgewigtige zijde heeft leeren beschouwen, en daarmede wenschen wij hem, zijne lezers, en zijn tijd, van harte geluk.

II. De levensbeschrijving des Heeren, in haren omvang en moeijelijkheid voorgesteld.

Wij vervolgen onzen weg: wat in het algemeen geldt, geldt ook in het bijzonder, en weder geheel bijzonder, als men het leven van den Eenigen, den Heer, den Christus zal beschrijven. - Of vermeent ge dat we hier, wegens den exceptioneelen toestand, een der beide eischen zullen terugnemen of beperken? In geenen deele! Gelooft ge, dat wij den geleerden theologant, die het groote werk onderneemt om het leven van Christus te schrijven, iets door de vingers zullen zien, of met eene bijzondere toegevendheid behandelen? Dat ware even onbillijk als onverstandig, want wie zich tot zulk een werk aangordt, en zich daartoe geroepen gevoelt - zeker niet door een uitgever, of door een: 'ge moest het ook eens beproeven!' - wie deze taak op zich laadt, weet zekerlijk ook wat hem, wacht, en wat zijn tijd, de geleerde en ongeleerde wereld van hem eischt, - en wij wenschen geheel overtuigd te blijven, dat, b.v. een katechizeermeester, of een proponent, versch van de academie, of een schoolmeester ten platten lande, hoe braaf en gemoedelijk anders ook, nooit een leven van Jezus zouden willen aanbieden. - Behoort ergens ter wereld de Paulinische *panoplia*, de geheele wapenrusting Gods: helm, speer, schild, zwaard, alles, zoo is het hier, waar men een werk aanvaardt, bij welks voltooijing het gewigt de moeijelijkheid evenaart, misschien te boven streeft. - Dit schijnt bij den eersten oogopslag mogelijk iets te sterk gesproken. Gij zegt, waarde lezer! op uw gewoon standpunt geplaatst, en ge meent het waarlijk goed, - gij zegt: die groote zwarigheid zie ik nog niet geheel. - Wat betreft het materieël beginsel, heeft men immers de bronnen gereed; zij liggen als voor de hand, de drie Evangelien, de synoptici, de zamenstemmenden, de harmonie, de geheiligde drieklank: daarnevens het Evangelium spirituale, het kostbare *πνευματιχόν* van Johannes, als toelichting, als heerlijke Epexegese - wat wil men meer? Uit *die* bronnen dan een geordend geheel als uitgeligt, de kleine oneffenheden met eene voorzigtige, maar toch krachtige en onbeschroomde hand, gelijk gemaakt. - De Chronologie door wikken en wegen, door hier wat te geven, en daar wat te nemen ('t geldt hier slechts den tijd, en niet de waarheid, zegt ge) weder gerehabiliteerd - de feiten in een behoorlijk, duidelijk licht gesteld - en alles dan, naar Hase: *gebunden an die objective Wahrheit der Historie*, en zoo is men reeds genoegzaam aangegord van de materiëele zijde. - Wij danken u voor uwe vriendelijke bemoediging, waarde lezer. Mogt het maar zóó zijn! maar nu, wat het formeele betreft, de subjectieve opvatting van den geleerden levensbeschrijver, die den Heer zal voorstellen, zoo als hij *was* - *zijne* methode, *zijn* vorm, *zijn* dogmatisch standpunt, *zijne* kleur, dat woord beteekent thans, ongelukkiglijk, geweldig veel, *zijne* ratio interpretandi, *zijne* school - ja, hoort ge dat wel, hoor het nog eens: zijne *school!* De Dordsche of de Leidsche, de Groningsche of de Berlijnsche, die van Schleiermacher of van Tholuck, van Rudelbach of Hase. - De school? Welnu! Wij zien elkaâr, dunkt mij, zeer bedenkelijk aan, want de levensbeschrijver, wie hij zijn moge, behoort toch wel tot de eene of andere school, - hij draagt ook wel *zijne* kleur. Gij wederlegt

ons weder en zegt: dat behoeft niet, want de geleerde man, die in onze eeuw, waar de zoogenaamde scholen op een gehoopt liggen òfte zieltogen, òf gebakerd worden, of afgeleefd zijn, of bloeijen, veel leven en geweld maken, de geleerde man behoeft zich daar niet aan te binden, - hij ga alleenlijk in de school bij de gewijde schrijvers, en putte dáár, alleenlijk dáár zijne waarheid, zijn licht, dáár vinde hij zijne methode, daar is zijne subjectieviteit. Voortreffelijk! als het slechts mogelijk ware, dat onze biograaf op eens alles kon vergeten en uitwisschen, wat hij hier en daar gelezen en geleerd en opgedaan heeft; als hij zich maar in die mate met Matthaeus, Markus, Lukas, en Johannes kon vereenzelvigen (eene eigenaardige communicatio idiomatum) dat hij niet de Hoogleeraar A, of de prediker B, of de geleerde C was en bleef, met huid en hair, maar dat *geheel* in hem herboren wierde - Matthaeus of Johannes! - en ook in dat geval zoude hij immers weder zijne menschelijke individualiteit geheel verliezen, en eigenlijk niet anders kunnen worden dan de echo, de getrouwe referent van een der Evangelisten, of wel van de vier Evangelisten te zamen, een synoptikus der synoptici! neen! neen! opregt en eerlijk hier gehandeld! men wil en wenscht juist die Evangelische berigten opgehelderd, vereenigd, duidelijk, verstaanbaar og emaakt - uit die fragmenten moet een voortreffelijk geheel gevormd - alles genivelleerd, gemotiveerd, geordend, juist en op elkaâr sluitend, gezuiverd, verstaanbaar, voor de eeuw en voor den tijd. - Ziet daar, getrouwe levensbeschrijver! wat gij van uzelven eischt, en wat met niet minder regt anderen van u verlangen - nu waag het eens, met de hand op het hart, te loochenen, dat een zoodanig werk schier is - kom, eerlijk gesproken! - boven uwe menschelijke krachten? - De zwarigheden vermeerderen; de last wordt voor menig schouderpaar ondragelijk - en toch, men heeft zich daaraan gewaagd. - Als ge ons hier wederom van eene zekere overdrijving wildet beschuldigen, moeten wij billijkerwijze naar een bondgenoot omzien, die aan onze zijde staat; wij deel en zijne woorden mede, en wel die van den hoogleeraar Hase, reeds boven door ons aangehaald: hij, die *zelf* een wetenschappelijk leven van Jezus heeft geleverd, mag in dezen wel gehoord worden (zie D. Karl Hase, das Leben Jesu, § 18 *Schwierigkeit der Geschichte Jesu*, 3^{e} Auflage, Leipz. 1840.)

‘Eene voorstelling der geschiedenis van Jezus, afgezien van de gewone moeijelijkheden verknocht aan eene geschiedkundige behandeling, naar oudere en Oostersche oirkonden, is in zooverre niet moeijelijk, daar zijn karakter van die tegenspraak en dubbelzinnigheid bevrijd is, welke anders in den regel bij groote mannen, raadselachtig genoeg, als opgehoopt aanwezig zijn, maar van eene andere zijde is deze voorstelling de allermoeijelijkste, omdat zij het hoogste in den menschelijken geest omvat en beteekent, tot welks aanschouwing de geschiedschrijver zichzelven verre boven zijne *eigene* werkelijke zelfstandigheid moet weten te verheffen. - Gemakkelijk wederom, omdat de geest van Jezus geen bont teruggekaatst beeld eener op hem terugwerkende buitenwereld is - veeleer door den eigenen helderen wil de geschiedenis reeds heeft gevormd, maar tevens moeijelijk, omdat de verwachtingen, die aan den naam van den Messias verknocht waren, on de beteekenis, welke Jezus als stichter der kerk

verkreeg, vooral door eene vermenging van den godsdienstigen *geestelijken* en den *volks-Messias*, reeds bij de eerste en vroegste opvatting van zijn leven, de geschiedkundige onzijdigheid verstoorde en belemmerde, en tot op den tegenwoordigen tijd toe belemmerd heeft. - Buitendat is het onvermijdelijk, naar onze gewoonte, den Heer slechts op den berg der verheerlijking te zien, terwijl het indringen in de kleine verhoudingen en vraagstukken van zijn leven, iets beleedigends schijnt te hebben, zelfs dan als deze ten koste en in het voordeel der menschelijke natuur en der waarheid worden beslist. Om die reden moge eene dergelijke onderzoeking niet verder worden voortgezet, dan eene heldere aanschouwing van zijne eigendommelijkheid toelaat; de eenvoudige waarheid is groot genoeg in en door haar zelve, en het rijk van Christus behoeft geene censuur.' -- Alzoo, ingewikkeld genoeg, een bevoegd beoordeelaar, en in deze paragraaf worden alleenlijk eenige moeijelijkheden genoemd, die echter niet gering zijn. - Reeds de opmerking, dat de persoon, wiens leven naar de vastgestelde regelen der biografie zal beschreven worden, in alle opzigten volstrekt *transcendentaal* is, en zeer verre boven het peil der menschelijke waarneming staat, vergroot de zwarigheid; - de eigenaardige kleur der berigtgevers - Hase spreekt van *antiken und Orientalischen Quellen* voegt zich daarnevens. - Waar zijn hier de grenzen? Waar kan en mag de levensbeschrijver het westen der negentiende eeuw in het oosten der eerste onzer jaartelling overbrengen? Waar mag hij omschrijven, aanvullen, toelichten, en waar niet? Waar is hem de hand vrij gelaten, om den echt geestelijken-Messias van den volks-Messias te onderscheiden? Waar wordt hem hier de hand gebonden? Ziedaar bedenkingen, die de levensbeschrijver van Jezus niet *te laat* mag overwegen, en waartegen hij zich ten minste wapenen moet, om niet overwonnen te worden - want, men verwarre hier den levensbeschrijver toch niet met den blooten uitlegger; deze kan zich met zijn geleerd uitlegkundig toestel boven zeer veel verheffen, of veel stil ter zijde laten, wat de biograaf, die een geordend en doorloopend geheel moet geven, volstrekt moet aanroeren. - Zekerlijk is de grond en de voorwaarde van eene degelijke, eigenlijke levensbeschrijving des Heeren in de eerste plaats te vinden in eene naauwkeurige uitlegkundige behandeling en bewerking, waaruit alles eindelijk moet voortvloeijen; maar er worden hier nog grootere eischen gedaan: - het resultaat dezer voortgaande uitlegkundige studiën moet zich in de *geheele* onverdeelde verschijning, in de algemeene opvatting van den Christus vertoonen, en hier wordt de levensbeschrijver, als zijns ondanks, op een leerstellig, dogmatisch gebied gedrongen; hij moet getuigen voor den Heer, en moet dàt doen, ondersteund door de geschiedenis, door de uitlegging der geschiedenis, door het resultaat, dat hem de aldus bewerkte geschiedenis geeft. - Nogmaals gevraagd: is die eisch niet zwaar? Intusschen hebben we al de zwarigheden nog niet aangevoerd. - Wij beweren, dat eene eigenlijke levensbeschrijving van den Heer, van eeuw tot eeuw steeds moeijelijker wordt en zwaarder, juist door de talrijke bewerkingen en proeven, - door het groote getal voorwerkers, die hier, wel uiterst beleefd en vriendelijk de hand bieden, maar wederom door hunne uiteenloopende voorstellingen hot eigen oordeel, de eigen zelfstandigheid doen

weifelen of wankelen, en door de keuze, de beslissing telkens meer bezwaarlijk maken. - Of als we willen beginnen bij: *Ludolphus de Saxonia* (1330) Vita Jesu Christie 4 Evv. et scriptoribus orthodoxis concinnata - tot op Strauss en anderen, zelfs na hem - welk een legioen levensbeschrijvers! hoevele zijden van beschouwing! hoeveel hier en daar gesteld, tegengesproken, opgehelderd, verduisterd, bevestigd en verworpen, en is de hedendaagsche levensbeschrijver, bij alle mogelijke kalmte en onpartijdigheid, zichzelven altijd meester genoeg, om niet bij voorkeur naar de eene of andere zijde over te hellen? Om, met eenig zelfbehagen, hier de voetstappen van dien meester, daarvan een ander' te drukken, en daardoor, zeer ter goeder trouw, een goed deel van zijne zelfstandigheid te verliezen? Als we dat alles bij elkaâr nemen, en het zijn geene zaken van geringen omvang, verwachten wij billijk van den levensbeschrijver des Heeren, in onzen tijd, zeer veel, en niemand zal het ontkennen dat het werk, door hem ondernomen, zoowel onze aandacht als onze meer indringende beoordeeling vereischt. - Onzen landgenooten is het bekend, hoedanig de begaafde en geleerde Rotterdamsche prediker het vraagstuk heeft opgelost, en de beoordeeling van zijn *Leven van Jezu*s was, als wij ons niet bedriegen, over het algemeen gunstig en aanmoedigend. Men heeft echter dadelijk den schrijver weder uitgeschreven, of geprezen, of hier en daar tegengesproken, zonder den omvang en de zwarigheid vooraf in het licht te stellen, aan zijne poging noodzakelijk verknocht, waartoe wij ons echter genoopt vinden. - Onze bedoeling is slechts de laatste aflevering van het leven van Jezus, onder den titel: *de Lijdensweek*, van eenige zijden te beschouwen, waarbij de opmerkingen, die wij hier boven mededeelden, ons niet onverschillig zijn. Mogt het ons voor de lezers van dit Tijdschrift gelukken, hunne opmerkzaamheid nog eenige oogenblikken te vestigen op deze hoogst belangrijke proeve onzer vaderlandsche godgeleerdheid.

III. Vorm en methode in de lijdensweek van d^{r}. Van oosterzee.

Treedt ergens het eigenaardige karakter van den geleerden theologant kennelijk te voorschijn, het is waar hij als levensbeschrijver van den Heer optreedt, en zich op het een of ander standpunt plaatst, waar hij ons uitnoodigt, om nevens hem, onze plaats te nemen. Zoo ontmoeten wij den goeden, trouwen vader Hesz in eenvoudige waarheidsliefde, en omzigtige tekstverklaring, en tamelijk vrijzinnige voorstelling, terwijl het gemoedelijke levensbeginsel hem eigen is en blijft. - Wilt gij aan den Heidelbergschen hoogleeraar Paulus, die over het algemeen met een zwarte kool staat aangeschreven, uwe aandacht wijden, gij vindt het eens gehuldigde rationalisme in volle vaart terug: de hoogst gewaagde, dikwerf belagchelijke uitleggingen, die aan het levend Evangelie de huid afstroopen, en een levenloos iets, dat *geen* Evangelie meer is, overlaten ter behartiging. Zal de bedachtzame Neander u de geschiedenis des Heeren mededeelen, gij vindt scherpzinnige, juiste combinatiën, indringend in den geest des tijds, en toch somtijds stoute en onverwachte grepen, die u bijkans zouden mishagen, als gij den regtschapen geleerde niet zeer hoog moest achten. Gaat gij ten gehoore bij den eenigzins wispelturigen von Ammon, gij vindt u

dadelijk omgeven door Syrische geleerdheid, door eene rijke, toch eenzijdig rijke, theologische litteratuur, ge worstelt met den biograaf, tusschen waarheid en vooronderstelling, op leven en dood; eindelijk hoort ge hier en daar den flaauwen naklank uit de verte van den Heidelbergschen Paulus, en het altoosdurend omzigtig bemantelen van eene kwalijk verborgene neologie stuit u tegen de borst. Als ge den Zwitserschen hoogleeraar Lange tot uw gids neemt (en onze landgenoot van Oosterzee is naar den geest van meer dan ééne zijde met hem bevriend en vermaagschapt, zoo als men zegt) vindt ge u op een zeer ongewoon gebied verplaatst - op eene wereld, waar de levensbeschrijver u van de dichterlijke zuidpool naar de wijsgeerige noordpool jaagt, of weder de gematigde luchtstreek, de zuivere geschiedenis, met u zoekt, - maar altijd zijt ge als in angst en vreeze, om op eenmaal, onverwacht, door een geweldige hypothese overvallen, door eene dichterlijke mystische opvatting verrast te worden, zoodat het u en ieder zeer moeijelijk zal zijn om het eigenlijke, zuiver dogmatische, leerstellige standpunt van den genialen godgeleerde te vinden. Men no eme hem daarom *den Magus vom Süden*, maar helderheid, verstaanbaarheid, duidelijkheid, zoeke men niet op elke bladzijde bij den dichterlijken Zwitser-germaan; en als we nu eindelijk den gevreesden naam van Strauss hier bij voegen, dan beeft en verbleekt ge een weinig. De beeldenstormer in de gewijde galerij des Evangelies is reeds genoeg gebrandmerkt, en hij gaat als ter aarde gebukt onder al de anathema's van geleerden en ongeleerden. Men kent zijne mythische, kritische sappeursmethode, die niets ontziet, en met vasten voet voortgaat, alles voor zich nederwerpende, waarbij echter zeer gewigtige concessiën ten gunste der nedergehamerde geschiedenis, in latere geschriften, zeer merkwaardig zijn, en de anders geweldig consequente Ikonoklast zich in groote inconsequentiën heeft ingewikkeld, die niet te loochenen en niet gemakkelijk te verdedigen zijn. Zoo uiteenloopend is de vorm en methode van sommige der voornaamste levensbeschrijvers des Heeren, terwijl wij onzen lezers en onszelven den moeite zullen besparen, om van andere geleerden, zoo als van Greiling, Ebrard, Weisse, Hase, Krabbe enz, verder te gewagen. Thans is de vraag: welke methode en vorm heeft de heer van Oosterzee in zijne levensbeschrijving, en wel bepaaldelijk in de Lijdensweek, gevolgd? Wij gelooven de waarheid getrouw te blijven, door dadelijk te verklaren - geen der bovengenoemde methoden; - want als we bij onzen geleerden landgenoot bepaaldelijk naar het zuiver rationalistische, of naar het streng dogmatische, of naar het poëtischmystische, of naar het mythisch afbrekende element wilden zoeken, wij zouden dan niets vinden - veeleer is de methode van den heer van Oosterzee de *eklektische*, de meer kritische, die door opgave en zamenstelling der verschillende opiniën zijner voorwerkers een eigen resultaat tracht te vinden, en, al goedkeurende of wederleggende, de belangrijkste feiten in een juist en helder licht tracht te stellen; eenigzins vinden we die methode in de Bijbelverklaring van den Hoogleeraar van der Palm terug, hoewel, dit lag in den aard der zaak, met eene groote beknoptheid. Gewoonlijk haalt de heer van Oosterzee - wij bepalen ons weder bij zijne Lijdensweek - de verschillende gevoelens van geleerde mannen, bij voorkeur Lange,

Neander, Weisse, Ebrard, en dikwerf Strauss, in de noten aan, en doet, scherp genoeg, hunne disharmonie uitkomen, en poogt alsdan, door een zelfstandig oordeel, het besproken Evangelisch feit toe te lichten, te verdedigen, of soms wel te redden. - Zietdaar eenvoudig genoeg de methode van onzen geleerden prediker u aangewezen. Wij willen er ter loops gaarne bijvoegen, dat meermalen de warmte en de gloed van den welbespraakten kanselredenaar zeer schoone en welluidende volzinnen mededeelt, en men onder en in den bedachtzamen levensbeschrijver toch dikwerf den spreker terugvindt, die zijne gevoelens op eene even sierlijke als indrukmakende wijze uitdrukt, en ook dikwijls juist; wat de helderheid van begrip, en het meer bestemde in de voorstelling en inkleeding betreft, aarzelen wij niet hem den palm toe te reiken boven den breedsprakigen, al te uitvoerigen Neander, en den duisteren en in de uitersten overslaanden, half dichtenden en half idealiserenden Lange. - Het kenmerk van den Nederlandschen godgeleerde, dat de heeren Germanen als *Nüchternheit* beteeken en, verloochent zich waarlijk niet bij onzen landgenoot, en toch heeft ook deze methode, hoe gezond en veilig, hare eigenaardige gevaren en inwendige belemmeringen, die ons bij de lezing der hoogst belangrijke Lijdersweek meer en meer duidelijk zijn geworden. - Het is ons dikwerf voorgekomen, alsof eene zekere beschroomdheid, eene opzettelijke terughouding, bij de verklaring van belangrijke gebeurtenissen, den schrijver zeer belemmerend in den weg stond; alsof hij, door de gevoelens van andere geleerde mannen heen en weder geworpen, geslingerd, geen vasten bodem meer onder de voeten kon houden, en eindelijk zichzelven zijnen Heer zoekt - te redden - en de oorzaak van dat weifelen en wankelen hier en daar las grootendeels in zijne zeer prijzenswaardige eerlijkheid; er is dikwijls eene zekere schroomvalligheid in het vaststellen van zijne eigene zienswijze; hij vreest den andersdenkende al te nadrukkelijk terug te wijzen; hij wankelt nu en dan tusschen de letterlijke en de overdragtelijke opvatting: een volstrekt natuurlijk gevolg der eklektisch- kritische methode, die aan anderen hun goed regt laat, en zelf zoekt naar een eigen goed regt. - Wij gelooven zeer gaarne dat niets moeijelijker is, dan om in eene levensbeschrijving van den Heer inderdaad volmaakt consequent te zijn, en wij weten dat die theologant nog geboren moet worden, die als kritisch onderzoeker niet meermalen met zichzelven in tegenspraak komt. - Het is hier alweder het groote verschil tusschen: *litteram* en *Spirillum*, tusschen het *χατα ῥητὸν* en *χατα διάνοιαν*. Als men eens eene levensbeschrijving des Heeren zag verschijnen van een streng leerstelligen, Dordschen godgeleerde, van een onzer afgescheidene predikers, die er zich aan waagde, wij zouden welligt een meer consequent leven van Jezus voor ons zien; maar het zoude dan tevens allermerkwaardigst zijn, om den invloed te ontdekken, welken de leerstellingen der kerk op de vrije behandeling der geschiedenis uitoefenden. Wij twijfelen er niet aan, dat er dan een soort van monsterdier in de godgeleerde wereld zoude geboren worden: - een *monstrum horrendum, ingens.* - Uit dien hoofde beweren wij voor als nog, totdat men ons beter inlichte, dat de kritische methode van den heer van Oosterzee, zoo niet de volmaakte, toch wel de beste is, in de gegevene omstandigheden, en

dat de eigenaardige bezwaren, waaraan ze onderhevig is, niet kunnen weggenomen worden. Dat ook die methode intusschen altijd voor eene hoogere volmaking vatbaar is, en zelfs nu en dan door onzen schrijver beter en juister had kunnen toegepast worden, dit beweren wij even zoo, en wenschen, om het groote belang der zaak, in eene volgende aflevering van dit Tijdschrift, onze overtuiging door bewijzen uit het werk zelve - de Lijdensweek - genomen, nader te staven.

Spiritus Asper en *Lenis.*

Een welluidend accoord, - drie stemmen uit het buiten- en binnenland over staathuishoudkunde.

N°. 1. Wat men ziet en wat men niet ziet, naar het Fransch van Frédéric Bastiat. Te Dordrecht bij P.K. Braat. 1850.

N°. 2. Beknopt overzigt van de eerste beginselen der Staathuishoudkunde enz., naar het Fransch van Adolphe Blanqui te Deventer bij J. de Lange. 1850.

N°. 3. Beginselen van Staathuishoudkunde, door M^r^. J.L. de Bruyn Kops. Te Leyden en Amsterdam bij J.H. Gebhard en C°. 1850. Tweede druk.

Ziedaar een trits van *staat*- of, zoo als de vertaler van N°. 1 wil, *Volks*- of zoo als de heer de B.K. zou verlangen, *maat- schappelijk*-huishoudkundige werkjes. Wij hebben ze met genoegen gelezen en verklaren dat ze regtzinnig zijn, zoodat ze, is 't niet met kerkelijke, dan toch met *maatschappelijke* goedkeuring konden worden uitgegeven. De werken van den geestigen Bastiat zijn sedert eenige jaren te onzent bekend geworden en met genoegen ontvangen. Ook in het boven aangekondigde verloochent zich de schrijver niet, maar behandelt er in zijne eigenaardige puntige manier verschillende gewigtige vraagstukken òf van louter huishoudelijk òf van maatschappelijk en staathuishoudelijk belang. Zij hebben de strekking, om, klaar als de dag, aan te wijzen, waarin het nuttig van het onnut verbruik verschilt, en hoe het eerste op vermeerdering van rijkdom, het laatste op vernietiging daarvan uitloopt. Die een gebroken glas van *?f* 3 moet laten herstellen, terwijl hij een paar nieuwe schoenen van dien prijs behoeft, moedigt wel met dezelfde som de nijverheid aan, maar in het eerste geval zal zijn genot niet vermeerderd zijn, en hij zal zich van de vervulling een er dringende behoefte verstoken zien. Dit laatste ziet de onkundige voorbij, gelijk hij ook niet denkt aan den schoenmaker, wiens nijverheid met *?f* 3 is ontmoedigd, terwijl hij alleen juicht over den glazenmaker, die den voor altijd voor de maatschappij verloren rijkdom der ruit herstellen moet. - Ditzelfde thema nu varieert de schrijver op verschillende wijzen. Als het leger 10,000 man kleiner kan zijn, behoudens de veiligheid van den staat, dan is het dwaas, zegt hij, alleen te zien op de tijdelijke ongelegenheid dier mannen, die niets ter wereld voortbragten, en te jammeren over de concurrentie, die door hunne afdanking moet toenemen, en niet tevens op te merken, dat het kapitaal, voor hun onderhoud benoodigd, nu aan de belastingschuldigen wordt gelaten, en dat juist ditzelfde kapitaal nu aan die 10,000 man kan worden uitbetaald, niet, om er niets voor te doen, maar om de som der voort-

brengselen, d.i. om den rijkdom te vermeerderen, en om allerlei begeerlijke zaken meer onder het bereik van ieder te brengen. In dienzelfden geest is, wat de schrijver omtrent onnoodige belastingen, vooral dezulke, waardoor de weelde van het hof of van ambtenaren moet bestreden worden, omtrent toelagen aan schouwburgen of voor schoone kunsten en omtrent openbare werken in het midden brengt.

In eene tweede reeks van hoofdstukken handhaaft Bastiat de vrijheid van nijverheid, d.i. zoo wel van handel als arbeid, tegen de aanrandingen van het socialisme, de boeijen, die haar de regeringen zoo vaak hebben aangelegd en de domheid der betweterij. Hij doet sterk uitkomen, hoe dwaas het is, den staat aan het hoofd der nijverheid te willen stellen en uit wangunst jegens den handelaar, die winsten behaalt, de maatschappij in oneindig grooter kosten te wikkelen. Daarentegen schildert hij de gevolgen van het verbodstelsel met levendige kleuren en toont aan, hoe er slechts het eigenbelang door gediend, het algemeen belang door verraden wordt. Zegepralend wederlegt hij de bezwaren, door de oppervlakkige verwaandheid tegen de machines ingebragt, door te betoogen, dat, hoe grooter kapitaal er vrij blijft in éénen tak, des te grooter ook in andere takken kan worden aangelegd en dat alles in 't einde neêrkomt op vermenigvuldiging en uitbreiding van genot.

In het 9e Hoofdstuk trekt de schrijver te veld tegen die Socialisten, die den staat tot oppermagtig beschikker willen maken van 't krediet, en bewijst, dat dit een schreeuwende onregtvaardigheid zou zijn; 1°. omdat kapitaal de eenige grondslag is van krediet, en kapitaal altijd slechts in zekere hoeveelheid beschikbaar is, maar, 2°. omdat, bij het verkeerd plaatsen van krediet, iets, wat onmogelijk te ontgaan zou zijn, de staat (d.i. de gezamenlijke belastingschuldigen) de schade zou moeten dragen, behalve nog dat de standaard der renten noodwendig aanmerkelijk zou moeten rijzen. - Eindelijk in het laatste hoofdstuk gaat de schrijver de geschiedenis na van twee kapitalen, het eene in handen van een splendiden doorbrenger, het andere in handen van een soliden bezitter. Aanvankelijk ja wordt de eerste door den grooten hoop toegejuicht, maar binnen kort, als zijn kapitaal spoorloos door inproductief verbruik verdwenen is, is hij zelfs hun tot last, die voordeel van hem trokken. Met den tweeden is het omgekeerd. Hij heeft zich nimmer een liberaal gebruik ontzegd, maar toch ook behouden, wat hij had en daarenboven gespaard, gespaard, niet om in de aarde te begraven, maar om er ten nutte van zijne kinderen en van de maatschappij op nieuw meê te woekeren. Wie bewijst nu beter diensten, wie verdient meer de toejuiching, de man, die een behoeftig kroost of die kinderen nalaat, gereed om in zijne voetstappen te treden?

Wij gaven bij voorkeur den inhoud op van N°. 1, omdat de schrijver zoo bij uitstek praktisch is, en zijn werkje, geheel in overeenstemming met het doel der staathuishoudkunde, zoo goedkoop wordt aangeboden. Wat N° 2 en 3 betreft, we hebben reeds gezegd, dat ze gezond in de leer zijn en gerust ter lezing mogen worden aanbevolen. Vraagt men, welk van beiden wij het liefst zouden aanraden, we zouden N°. 3 noemen, omdat het is van een landgenoot, omdat het gebragt is op de hoogte der wetenschap, omdat de heer de B. Kops gepoogd heeft, de staathuishoudkunde te verhollandschen d.i. haar te dekken tegen de gewone en

niet ongegronde beschuldiging, dat zij eene materialistische strekking zou hebben, en om haar in overeenstemming te brengen met godsvrucht en zedelijkheid. Om nog een woord van N°. 2 te zeggen, de plannen der Nederlandsche school van staathuishoudkundigen brengen het zeker mede, en de huishoudelijke belangen van den uitgever verzetten er zich wis niet tegen, om de producten der oeconomische politiek gansch zeer te vermenigvuldigen, en dan doet het er zeker niet veel toe, waar en wanneer, en wie daar al zoo over geschreven heeft, maar wij zouden het toch niet onaardig gevonden hebben, als er een enkel woord over den ouderdom van het boekje en over den schrijver, tot inlichting van het Nederlandsche publiek ware vooraf gegaan. Het is eene min aangename surprise, als we in 1850 op den titel van eene Geschiedkundige Inleiding gewaagd zien, en we vinden dan in 't boek op zijn best met een woord van St. Simon, en met een enkel woord van Proudhon, Cabet, Louis Blanc of van de Engelsche en Nederlandsche Scheepvaart-wetten. Waarlijk, we hebben het vermoeden niet kunnen weren, dat deze onderneming van den heer de Lange louter oeconomisch is; want schoon de beginselen door Blanqui verkondigd niet verouderd zijn, schoon zijn boekje te regt sedert lang als volkslectuur hoog gewaardeerd is, de behandeling mist het frissche, dat zoo sterk boeit; wij gevoelen, dat we een twintigtal jaren terug gaan en we zijn onvoldaan, omdat we vreemd blijven aan de voornaamste hervorming-stelsels, die ons de heer de B.K. heeft geschetst en omdat de gewigtige verhouding, waarin staathuishoudkunde tot pauperisme staat, volstrekt niet in overweging is genomen.

Wij treden thans niet in verdere beschouwingen over den inhoud. Ieder koope een der genoemde werkjes en make er eene soort van catechismus van. Het wordt hoog tijd, dat de verkondigde leeringen als axiomen gelden en in ieders hoofd, wij zouden haast zeggen, in ieders bloed worden opgenomen. Waarlijk, de voortreffelijkheid der staathuishoudkunde bestaat niet zoo zeer daarin, dat wij er door tot eene nieuwe wijsheid geraken, maar dat wij er door afleeren, dwaas te zijn. Wij willen ons de ongezochte gelegenheid ten nutte maken, om betreffende die wetenschap eenige opmerkingen te maken, die misschien eenige nuttigheid kunnen hebben.

1° Ons verwondert het niet, zooals den vertaler van Bastiat, dat te onzent zoo weinig aan staathuishoudkunde werd gedaan. Wij hadden onzen gouden tijd in de 17de en een deel der 18de eeuw, een tijd, waarin de meeste volken van Europa in een doffen sluimer verzonken waren. Voorzeker kostte het toen oneindig minder moeite dan thans, om rijkdommen te vergaren. De halve wereld was schatpligtig aan de republiek en bezat de middelen niet, om ons onze voordeelen te ontrooven. De praktische geest onzer voorouders had hen in Europa op een vrijzinniger standpunt geplaatst dan men elders bereikte en daarmede wisten zij uitstekend het despotisme van het koloniaal monopoliestelsel te verbinden. Geen wonder, indien een zoo klein volkje onmetelijke winsten verwierf en in dien de landaard gewend raakte, om tegen eene bepaalde inspanning in een gegeven tijd een gegeven voordeel te behalen. Wij herinneren ons nog zeer wel, bejaarde kooplieden te hebben gekend, die met alle geweld zooveel of zooveel percenten van hunne ondernemingen wilden trekken en die, wanneer zij hoe langer hoe meer teleur-

gesteld werden, niet anders wisten te doen, dan te klagen, dat de handel bedorven was. Nu is het onder ons aan het individu zoowel als aan het volk eigen, onder het gevoel van de eerste te zijn, vrolijk voort te streven, maar om zich al spoedig te laten ontmoedigen, wanneer men gevoelt met zijne meerderen te doen te hebben. Ieder kent de geschiedenis van ons Vaderland sedert 1780 en weet, hoe wij vernietigd werden; maar ieder weet, hoe ook juist sedert dien tijd de handel vooral van Engeland en het fabriekwezen zoo daar, als in Duitschland en België zich hebben ontwikkeld. Ten slotte zijn wij aan België geketend in een tijd, toen men had afgeleerd, belangen van handel en nijverheid te vereenigen. In één woord, wij waren uitgeput, verslagen, verbluft, versuft, zonder eenig vertrouwen in onszelven. Wat zouden wij ons heil hebben kunnen hopen van eene wetenschap, wier meeste beginselen wij vroeger als bij instinct hadden toegepast, maar die nu daarenboven nog wilde, dat wij de concurrenten zouden worden der geheele bedrijvige wereld. Er moest wel een geruime tijd verloopen, eer de herboren natie het konde wagen, zich met moed aan haar eigen genie, voorgelicht en geleid, niet meer door de lessen van het eigenbelang, maar van de onfeilbare wetenschap, over te geven. Het is, gelooven wij, de verslapping, om niet te zeggen, de uitdooving onzer morele kracht geweest, die ons de staathuishoudkunde, anders ons als aangeboren, heeft doen verwaarloozen.

2° Wij loopen zeer hoog met die wetenschap en wachten er veel heil van voor de geheele wereld, wij zullen zeggen waarom. Die wetenschap is menschlievend, want zij bedoelt het geluk van allen en moet, bij hare zegepraal, uitloopen op de verstandelijke en zedelijke ontwikkeling, ook der geringere klassen. Maar daarenboven heeft zij, in hare volle toepassing, dringende behoefte aan vrede en werpt dus een dam op tegen onophoudelijke revolutien. Men zal dezelfde mannen, die tot hare voorstanders behooren, ook ingeschreven zien als leden van de vredescongressen; nog meer, wij zullen, bij eene eenigzins naauwkeurige waarneming bevinden, dat het liberalisme van velen, die thans voor bij uitstek liberalen gelden, zich eenig en alleen bepaalt bij hun verlangen, om de lessen der staathuishoudkunde te zien zegepralen. Eindelijk, omdat vrijheid haar grondslag is, dwingt zij de Regeringen, om liberaal, de liberalen, om behoudend te zijn. Er kan dus eene schoone harmonie uit geboren worden die aan de Regeringen zekerheid, aan de volken rust en veiligheid verschaft. Wij gelooven, dat gedurende de laatste jaren, de diensten door de staathuishoudkunde in vele Staten van Europa bewezen onschatbaar zijn, omdat zij perken stelt aan de revolutie, en omdat vele onrustige geesten daarin een ruim veld voor hunne zucht tot werkzaamheid hebben gevonden. Het is overbodig, om nog te willen aanwijzen, dat die wetenschap eene doodvijandin is van socialisme en communisme. Hare zegepraal verzekert aan ieder een eervollen en onafhankelijken werkkring en zulk een werkkring, waarin ieder uitsluitend voor zich bezig is, al werkt hij met duizend anderen mede. Hare leus bij uitstek is: ‘die niet werkt, zal niet eten’ en alleen voor hem, die geen werk *kon* bekomen, opent, volgens hare leer, Kerk of Staat het uitzigt, niet op eene ontzenuwende, maar op eene verstandige liefdadigheid. Door het aanprijzen der concurrentie,

opent zij eene gymnastische school voor het menschelijke geslacht, die bij uitstek de gezondheid onderhoudt en het is er zoo ver af, dat zij, gelijk wij eens zeker redenaar hoorden beweren, tot een nieuw lui-lekkerland zou voeren, dat zij veeleer bestemd schijnt, om voor altijd de menschheid te bewaren voor eene haar onteerende vadzigheid en slaperigheid.

3° Maar, zoo wij al hoogelijk met staathuishoudkunde zijn ingenomen, wij willen een of twee grieven niet verzwijgen, die we hebben tegen velen harer voorstanders. Wij zeggen opzettelijk tegen velen, omdat er niet weinig uitzonderingen zijn, waartoe de heer de B.K. ons toeschijnt te behooren, en gewis ook Droz moet gerekend worden, al was er geen ander bewijs voor dan het laatste hoofdstuk van zijn werk, door den heer Sloet vertaald. Maar wat wij meer bepaald willen zeggen, is 1° dit, dat velen de staathuishoudkunde op den voor- en de eenvoudige huishoudkunde op den achtergrond stellen, en 2°, dat velen vijandiger schijnen tegen de Regeringen dan tegen de onzedelijkheid. Zoo naauw hangen deze feiten zamen, dat wij er bijna niet afzonderlijk van kunnen spreken. Wij gelooven, dat daardoor de wetenschap, die we hebben geroemd, is gecompromitteerd, omdat ze den schijn tegen zich kreeg van oproerigheid te zaaijen, en omdat hare strekking louter materialistisch scheen. Inderdaad, men heeft alleen het groote schrift gelezen en wat men daarin vond luide verkondigd, zonder de uitkomsten op het kleine schrift toe te passen, of althans de verklaring, die men daarvan ontdekt had, niet minder ernstig voor oogen te houden. Immers, wat heeft men gedaan? De regeringen, heeft men gezegd, zijn oorzaak van teruggang en armoede. Maak de nijverheid vrij, voer het regt van den arbeid in, stel eene onbepaalde concurrentie open, hef uwe accijnswetten, uwe tonnegelden en wat dies meer zij op, en vergoed dat alles door een income-taxe: gij zult een El-Dorado hebben geopend. Alles zeer wel, behalve juist het laatste. In plaats daarvan had men de reeks van voorschriften moeten voortzetten. Men had de reeks van voorschriften moeten voortzetten en zeggen: Dat alles kan de Regering doen, mits zij voorzigtig te werk gaat: maar gij, leer gij eens uitrekenen, wat gij nog overhoudt, als gij al uwe lasten hebt betaald; leer gij toch ook in uwe huishouding voortbrengend van onvoortbrengend verbruik onderscheiden, leer gij toch ook uwe wenschen, uwe behoeften beperken; gij ook inzien, wat al lasten gij u zelven oplegt, hoe tirannisch gij de vrijheid van uw eigen arbeid belemmert, uwe kapitaalvorming in den weg staat. Maar van dit alles vindt men weinig in de boeken der staathuishoudkundigen, en helaas vaak nog minder in hun leven. Het is objectief de Staat, waarop men staart, de Regering, waarop men smaalt, in wier magt men denkt dat het is, om naar willekeur schatten uit te storten; maar nimmer of althans zelden is het subjectief, dat men den burger voorschrijft, in zichzelven in te keeren, om daar te ontdekken, onder welk een afschuwelijk verbodstelsel zijne huiselijke deugden kwijnen of althans aan welke zware accijnsen zij onderworpen zijn; hoe er uithuizigheid, verkwisting, weelde en wellust in het genot zijn van beschermende regten of zelfs van het monopolie, en eindelijk, hoe vaak onze schijnbaar belangelooze ondernemingen op een krediet steunen, waarvan, bij de mislukking, de grondslag gebouwd blijkt op de kapitalen van anderen. En dan spreekt men van

welvaart en rijkdom, alsof dat synonymen zijn van geluk, terwijl men toch uit de geschiedenis en de ondervinding zeer goed weet, dat zonder zedelijkheid, rijkdom de volken zoowel als de individu's ten ondergang brengt. Waarlijk, wij verlangen vurig, dat de heer de Lange, geholpen door de school der staathuishoudkundigen, eerlang eene tweede reeks van werkjes het licht doet zien, onder den titel van Huishoudkunde of beginselen van de leer van huiselijk geluk. Zulk een onderneming zou echt Nederlandsch zijn, en onze naburen op hunne beurt schatpligtig maken aan ons.

Een derde of hoogere cursus blijve dan voorbehouden voor die standen in de maatschappij, waarmeê de staathuishoudkundigen gewoonlijk eenigzins verlegen zijn, wij bedoelen de onderwijzers of leeraars in godsdienst en zedelijkheid, waarvan onder anderen Blanqui blz. 53 en 54 met minachting gewaagt, en die de B.K. ter loops aanduidt op blz. 53, onmiddellijk voor den muziekant en den tooneelspeler. Tastbaar, wij erkennen het, zijn de voordeelen niet, door hen aangeboden: integendeel, dikwijls nopen zij om van hetgeen men voordeelen noemt, afstand te doen; maar het kon toch ook zijne waarde hebben, dat zij de lessen der staathuishoudkunde en der huishoudkunde vereenvoudigen, door in de praktijk alle ingewikkelde schandelijke kunstgrepen ten nadeele van 's lands schatkist en ten verderf van zijne concurrenten te helpen weren; het kon toch ook zijne nuttigheid hebben, indien ze er in slaagden aan de nijverheids-ondernemers een gerust geweten en daardoor een helder hoofd en kalm gemoed te bezorgen; het kon eindelijk zijne groote nuttigheid hebben, indien zij al die druk bezige menschen voorbereidden, om los te wezen van kapitaal en renten, van banken en krediet, en dat zij door die onderwijzers, die zulk een droevige figuur maken in de staathuishoudkunde, waren geholpen in het daarstellen van zulke onligchamelijke voortbrengsels, dat zij daarvan een onvergankelijk kapitaal hadden gevormd voor de wereld *jenseits*, die dan toch ook de Staathuishoudkunde aanneemt.

CENSOR REFERENT.

Letterkunde.

Theorie en praktijk.

Hermes. N°. 1. Beschouwingen over den stoffelijken en zedelijken toestand der tegenwoordige Europesche maatschappelijke stelsels; en Ontwerp van een plan ter wering der armoede en ter bevordering der nijverheid, onafhankelijkheid en van den voorspoed in de maatschappij. Voor rekening van den schrijver, te Schiedam bij P.J. van Dijk 1850.

De inrigting tot het weren der bedelarij te Gouda, door J. Herman de Ridder, uitgegeven ten behoeve der arme Hollanders te Fredrikstad aan den Eider te Schoonhoven; bij S.E. van Nooten, 1850.

Wij kunnen deze werkjes over een veel besproken punt weinig meer dan aankondigen, en het tweede aanbevelen.

Hermes (Trismegistus, de raadseloplosser?) bevat beschouwingen, die - waren zij even afdoende ter zake als ver gehaald, plannen, die - waren zij even uitvoerlijk als welgemeend - mogelijk veel goeds konden stichten. Met een paar helder gedachte woorden had hij een beteren aanloop kunnen nemen, een en beteren grond leggen, dan hij thans deed. Bij de beantwoording van de vraag: naar den oorsprong der armoede, verliest hij zich op de ééne bladzijde, daaraan gewijd, in algemeenheden, hebbe hij ook eenigermate regt als hij zegt: ‘wij schenden de wetten Gods, verwerpen Zijne zegeningen en verwaarloozen onze bestemming.’ Hij wil eene kolonie stichten, met directeur die *?f* 150 in geld en *?f* 50 op het ontgonnen land, en onderdirecteurs die *?f* 150 en *f* 100 's maands zullen genieten, waar de arbeiders *?f* 35 en *?f* 30, de jongens en vrouwen *f* 15 en *f* 12 's maands zullen verdienen, en tot dat einde eene leening doen van een, twee of drie millioen gulden. Eene repetitie van de Maatschappij van Weldadigheid. Och, zie even de rekeningen na dier Maatschappij, Hermes! Dan kunt gij mogelijk nog iets er bij berekenen. Namelijk - wanneer dat geld weg zal zijn en de zaak in duigen vallen. Hij meent het overigens goed, en dan zij het verre van ons, dat wij hem harder zouden vallen dan noodig is: er zijn enkele goede wenken in.

De heer de Ridder geeft verslag van hetgeen in Gouda geschiedde ter wering der bedelarij, die daar hooger geklommen was dan in de meeste steden. Men heeft er met beleid handen aan het werk geslagen, gebruik makend van de middelen die onder bereik waren, en een armenhuis opgerigt, waar wordt gearbeid en gegeten. Moge men die handen met vastheid aan het werk geslagen houden! Wij zagen toch reeds soortgelijke inrigtingen, op een andere leest geschoeid, elders vervallen en tot een' staat van kwijning komen. Tegen eene hoofdoorzaak van zulk verval verheft de heer de Ridder met kracht zijne stem. Het was eene te weeke philanthropie. Die is het euvel niet van

den man, die van de wat hardere instelling eene ‘weldadige, geene baldadige inrigting wil maken,’ die zegt: ‘het vervelende van het werk acht ik de hoogste verdienste. De opgenomen bedelaar moet het zoo landziekig vinden in het huis, dat hij buiten het huis arbeid tracht te krijgen.’ - Elders, zelfs bij onze gevangenisinrigtingen, wordt er niet zoo over gedacht; en toch juist dáár zouden wij die gemoedelijke, maar vaak schadelijke weekheid het liefst gebannen willen zien. Te regt zegt de Ridder: ‘*het karigst bestaan van den vrijen arbeider blijve verkieslijk boven den toestand van den bedeelde.*’ Wij voegen er bij: behalve waar die bedeelde oud, ziek, gebrekkig, of wees is. Ach, voor dezen veel menschelijkheid! Maar *zoo zij de toestand van den eerlijken arme ook steeds verkieslijk boven dien des misdadigers, die zich aan de wet vergreep!* - Wij bevelen de lezing der brochure aan, dringender nog behartiging en navolging.

Doch bij al wat men doet voor den arme, vergete men niet te denken om de arm wordenden, men boude in 't oog, dat het pauperismus zonder zedelijke verbetering een invretende kanker moet worden. De man, die ondersteuning vraagt, stelt zich onder voogdij. Hij geeft daarmede regten op zich, wat ook philanthropen en ultraliberalen daartegen inbrengen. Het zedelijk toezigt en de leiding, een krachtig patronaat, zij daarom aanbevolen! Hier kan de burgerlijke overheid gezag wettigen, ontzag helpen inboezemen. Er worde toegezien op zindelijkheid, zuinigheid, matigheid! Men sla hen gade in het huiselijk leven! De penning, door den arme inderdaad gespaard en ter bewaring gegeven, drage hooge renten. Men werke op der armen eergevoel, heffe hem die dit bewaarde op, ontzie het bij anderen door stille ondersteuning, die hen bewaart om bedelarm te worden. Men doe hen de leer verstaan, die predikt: bidt en werkt! die bij alle voorschriften van liefde ook zegt: wie niet arbeidt zal ook niet eten! - Doch bovenal zij de jeugd aanbevolen. Geen lam ontzag van persoonlijke vrijheid make den onderdaan niet schoolpligtig!

So ging es und geht es noch heute! En toch niet geheel zoo.

Balthasar Bekker in Amsterdam. Een portret uit de XVII^{de} eeuw, door D^{r}. E.J. Diest Lorgion. schrijver van Balthasar Bekker in Franeker. Te Groningen, bij H.R. Roelfsema, 1851.

Aan onzen wensch is voldaan. Wij gaven bij de aankondiging van het vroegere werk van den heer Diest Lorgion ons verlangen te kennen, dat hij ons Bekker te Amsterdam mogt geven, en ziedaar onze wensch vervuld! Het werd ons ter aankondiging toegezonden. - *Il faut commencer par le commencement!* Doch dan heeft het vignet op den titel, een portret van Bekker in lithographie met bijwerk, een vreemden indruk op ons gemaakt. Wij wisten, dat hij geen welgemaakt man was... maar! heeft die huiler kunnen lagchen; die man met half onnoozelen blik, met dien breeden mond en dito kin, is die een heldere kop en

oorspronkelijk denker geweest? Spreekt uit dat gelaat licht, energie, vuur? En dan - hoe geencadreerd? Wij zouden bijna op de gedachte komen, dat de teekenaar dat bijwerk had genomen van een' onzer moderne kagchelhaarden. Een wat omineuse inval. Hoe dikwerf heeft men van den hard geplaagde, wiens geschiedenis ons hier wordt geleverd, gedacht en gezegd: ‘hij moest branden!’ en daarbij aan onuitbluschbaarder dan haardvuur gedacht. De schrijver heeft zijn werk een portret genoemd, en wil het als zoodanig hebben beschouwd. Het is zulks; en wel eene hier en daar slechts wat opgewerkte daguerréotype, - voor uitspanningslektuur bijna te trouw, althans in het oog van onze romansl..... (wij durven het woord niet uitschrijven) tijdgenooten. De schrijver brengt zijne verontschuldiging in, dat hij in de vermelding van vrees voor kometen en spoken misschien den schijn van beuzelachtigheid op zich zal laden; - wij integendeel beschouwen om meer dan ééne reden het begin van zijne geschiedenis als eenen gelukkigen greep. Het voert ons in dien tijd, en dat wel van dien kant, waarvan hij dezen wil beschouwen. Wij zouden moeijelijk eene betere *mise en scène* weten te vinden. Koelman is goed aangebragt, treffend geschetst. Wij zouden het beeld van hem en Clerquius of Brink pleizierige kariatiden hebben gevonden in het bijwerk van het portret op 't vignet - moest dat bijwerk hebben. In het algemeen loopen de tooneelen in het eerste gedeelte van dit boek vlug af, slechts hier en daar is iets gerekts. Doch hoe noode vermijdt men dat bij het beschrijven van zaken of menschen, als die hier ten tooneele moesten worden gevoerd. Zoo zouden wij voor de romantische zijde van het boek bekorting hebben gewenscht van de gesprekken over de kometen, en van die relazen van den Duitschen heksenfiskaal in het vervolg. Beschouwt men het werk uit historisch oogpunt, dan was het welligt noodig. Heeft de schrijver het plan om de weduwe Nebelings later nog in zijn verhaal in te weven, dan kunnen wij er vrede mede hebben dat zij, al is het wat storend, de aandacht soms afleidt, den draad breekt. Als een enkele *Seitenblick*, om het schandelijke der heksenprocessen in het licht te stellen, beslaat zij eene wat ruime plaats, en vraagt zij wat veel attentie. Bedriegt ons geheugen ons niet, dan was de *Cautio criminalis* van Frider. Spee, en werd deze reeds omstreeks 1620 of 1630 uitgegeven. De schrijver van Becker hebbe onzen dank! Wij treden in geene uitvoeriger beoordeeling, omdat wij deze liefst uitstellen totdat het geheel voor ons ligt. *Nemo ante quintum actum judicet!*

Wij hebben in dit gedeelte des werks de herinnering van sommige tafereelen uit Bekker's betooverde wereld hernieuwd, met weemoed en genoegen. Met weemoed; - want Bekker is een der martelaars voor de waarheid, zoo als er in de maatschappij kunnen lijden en te gronde gaan, al openen geene kerkers zich en al blaken er geene martelvuren. Met weemoed; - omdat dáár ook blijkt, hoe treurig waan en vooroordeel het gezonde menschenverstand bij duizenden en nog eens duizenden kan benevelen. Wij konden bij sommige trekken niets anders zeggen dan: *So ging es und geht es noch heute.* - En evenwel met genoegen! Geen grooter schouwspel, zegt Seneca, dan een edelen te zien kampen en te gronde gaan ja; maar hem ook daaronder groot te zien blijven. En dat deed Bekker. Gemakkelijk, schertsend

soms, grootmoedig, verdroeg hij de miskenning bij den grooten hoop, en de *tracasseriën* zijner aanmatigende ambtgenooten. Evenwél met genoegen! herhalen wij. Wij beschouwen dien tijd, de daarin heerschende meeningen en wijze van handelen niet; of wij bespeuren vooruitgang. De wetenschap staat op eene schoonere hoogte; zij is meer doorgedrongen in de massa; men is gevorderd in humaniteit. Onwillekeurig komt ons daarbij eene opmerking in de gedachten, welke een schrijver aangaande de staatkundige inzigten van weleer en nu maakt; doch waaraan wij eene ruimere toepassing geven. Al blijven er ook te allen tijde verlichten en onkundigen, vrijzinnigen en bekrompen denkenden; in verloop van tijd vinden de eersten nieuwe waarheden, terwijl veel, wat vroeger tegenspraak vond, zich later algemeen doet gelden. Zoo komt de staart, de achterhoede, ten laatste dáár te staan, waar vroeger de eersten en de voorhoede stonden, die inmiddels weder vorderden; en is er alzoo voortgang voor het geheel. Dan is er zeker reeds menig vooroordeel gevallen. Een bemoedigende grond van hoop voor de vrienden der waarheid, der vrijheid, des goeden.

CHON.

De Wilmingtons, of de kracht der beginselen;

Door de schrijfster van Angela, Mont Sorel, Emilia Wyndham, enz. uit het Engelsch door P. van Os, in 2 deelen. Te Sneek, bij van Druten en Bleeker. 1851.

Het zou te bezien staan, of er niet een juister titel ware te vinden geweest. Althans bij twee der hoofdpersonen in dit verhaal, de Wilmingtons vader en zoon, misschien bij de beide echtgenooten van den eerste kon men het: '*naturam expellas furcâ, tamen usque recurret*' evenzeer toepassen. Daar zijn en blijven aanleg met het beter inzigt en de eigenlijke overtuiging in strijd, en konden dezen alzoo als bewijzen van de *zwakheid* der beginselen worden aangevoerd. Wij hebben geen recensentenbui; doch wij beginnen met de eerste bladzijde, en onze schrijfster wil daar in navolging van den dichter Bennett ons den leeuwerik en de lijster te gelijk laten hooren, even als een vroeger vaderlandsch dichter deed. Wij hebben den eenen nog altijd in het voor-, de andere in het najaar gehoord. Wij kunnen het spreekwoord: 'de moeder van het kwaad is niet grooter dan de vleugel eener mug' niet sprekend keuren, en betwijfelen of de toepassing, hier daaraan gegeven, juist is. De inleiding is gemaakt om ons in de karakters van de hoofdpersonen in te leiden - eene toepassing van Salomo's regel: reeds in zijne spelen kent men den knaap, of hij rein en regt is in zijn doen - en is tamelijk *gemaakt*, soms zeker niet natuurlijk, zelfs niet in onzen tijd van broeibaksrijpheid van het opkomend geslacht. De jonge heeren vlechten bloemtuiltjes, een hunner wil een klein meisje bit en tuig opleggen, en de ander, schier even oud, rijdt een paar schoone paarden. - Was de schrijfster bang dat de karakters niet genoeg zouden uitkomen? 't Is *too strong.*

Met een krassen sprong zijn wij in het vierde hoofdstuk en eenige jaren verder op blz. 43, en daarmede over alles heen

wat een minder behagelijken indruk op ons maakt. Laat het vorige gelden voor het wrijven van de verwen en het probeeren van de penseelen, des noods voor het aanleggen van de gronden!

Nu ziet gij haar te werk. Figuren en groepen komen op het doek. - Wat vraagt gij? Fikschheid, fijnheid, kracht, trouw? Zie hare beelden, hare stoffering. - Verlangt gij karakters ontleed, roersels blootgelegd, die roersels werkzaam te zien; wilt gij in zielen kijken, het inwendige, het diepste gemoedsleven gadeslaan? Wilt gij verkeerdheden in hare verschoonlijkheid beschouwen, zonder dat zij worden gebillijkt, en men een zedelik indifferentismus, eene menschelijke onmagt, of nog erger hoort prediken? M^{rs}. Marsh geeft u haar Wilmingtons. - Eilieve, wilt gij den vinger aan uw eigen moreelen pols houden, wilt gij u met ons soms wat leeren schamen, wilt gij den Mentor nevens u zien, die u ernstig vriendelijk op den beteren weg wijst, - vilt gij den vaak uitgekreten roman een boek zien worden waarlijk meer stichtend, neer aangrijpend, meer verheffend, dan nenig *soi-disant* stichtelijk werk, en 'geregtvaardigd boven dezen?' M^{rs}. Marsh geeft u haar Wilmingtons. - Zij is eene voortreffelijke schrijfster. Zij heeft het meer langwijlige, dat soms haar Angela ontsierde, afgelegd; zij heeft weder een werk geleverd, dat gerustelijk zijne plaats mag innemen nevens Schuld en Boete. Er is levenswijsheid, er is godsdienst in, niet de sombere, *contre coeur*, die Gode de eer geeft met een hart als waarmede velen aanslag en belasting bij den ontvanger voldoen; - neen, maar zulke godsdienst, die bezielt, sterkt, verheft en heiligt, die den mensch bewaart om 'zijn leven een streng, fijn en kostbaar garen te doen worden, doch dat, bij gebrek aan eene zorgvuldige ontwikkeling, in de war is geraakt.' Men ontmoet hier diepe blikken in het menschelijk karakter, vooral in het vrouwelijke. Meesterlijk is de schets bij tegenstelling van zulk een vrouwelijk karakter, dat minder belangrijk is, dan men bij zoo bittere ondervindingen zou hebben verwacht, én van het oorspronkelijk gevoelige, doch dat minder gedeeld had in - minder getuige geweest was van zielverpletterend leed. Daar zien wij levendig geschetst, hoe 'de droefenissen, de rampen groot, zonderling, diep treffend waren, - de geschiedenis eenvoudig, grootsch en schoon - de vrouw, de heldin alledaagsch was.' Aanschouwelijk is hier voorgesteld, wat Jean Paul eens uitdrukte, toen hij zeide: 'het is verwonderlijk, welk eene kracht om te lijden, te ontberen, de menschen in den geringeren stand putten uit de gedachte: 'het is eenmaal zoo en men moet er zich in schikken.' Scherp geteekend is de schets van het weelderige, onbezorgde leven van de meesten uit den grooten hoop ('*oi polloi*' zegt de schrijfster, die hier in het Grieksch dwaalt) der Engelsche rijken, die eten, pronken, genieten en sterven (Luk. XVI). Treffend wordt ons de vervreemding van God voorgesteld van menschen dezer wereld, als zij elders zegt: 'hij had geen God, hij; hij had Hem wel nooit verloochend en gelasterd, gelijk een bespiegelend, atheïstisch wijsgeer had kunnen doen, maar hij had Hem vergeten' Nergens hebben wij den haat, waarmede menschen kunnen haten, zoo in zijne verkeerdheid zien voorstellen. Zelden zagen wij de Nemesis zoo over den hartstogtelijken, den zwakken, en zelfs in zijn berouw eigenbatig zwakken mensch komen, als hier. De ontwikkeling is, van psychologisch standpunt beschouwd, meesterlijk. Het is

eene gemotieveerde, dramatische uitwerking van den regel, dien Herder wel wat kras en onvoorwaardelijk uitsprak: '*Ein jeder Mensch hat sein eignes Schicksal, weil jeder seine Art zu sein und zu handeln hat.*' De scenery is meer dan gewoon. De knoop is goed gelegd. De kunstregter moge meer eenheid kunnen wenschen; men vinde geen hoofdfiguur; - het *ensemble* is goed.

De schrijfster voert een edele pen. Romanliteratuur is niet onze geliefkoosde; doch er zijn uitzonderingen.

CHON.

Bibliographie voor Nederland, of algemeene naamlijst van nieuw verschenen werken in alle vakken,

Ten behoeve van uitgevers, boekhandelaren, boekverzamelaars en geleerden, door J. Tideman, 's Hage, bij Gebr. J. en H. van Langenhuysen. 1 Augustus - 31 December 1850. Elf nommers. Voor dit jaar tot 5 April zes nommers.

Bij de leemten en gebreken, die onze gewone Boekenlijsten enz. nog steeds aankleven, was het zekerlijk geen overbodig werk, dat de heer T. op zich nam met de uitgave eener Bibliographie voor Nederland. Dat hij voor die taak allezins berekend is, mogen de tot hiertoe verschenen nommers getuigen en staven. Dat hij voorts, hoe scherpziende en naauwlettende op de feilen van anderen, zelf niet ten eenemale boven kleine dwalingen verheven was, bleek uit den gevoerden pennestrijd tusschen hem en een paar jeugdige boekhandelaars- uitgevers in het bisschoppelijk Utrecht, hoewel misschien in de hitte van den pennestrijd van de eene en de andere zijde bits of ironisch genoeg is te werk gegaan. De meer wetenschappelijke rangschikking of indeeling, door den heer T. in zijne Bibliographie gevolgd, verdient gewis de voorkeur boven de alphabetische, is ook de laatste soms meer geschikt om spoedig het gezochte te doen vinden; maar de registers zullen immers de namen der Schrijvers en welligt een systematisch overzigt hunner Werken behelzen (zie den prospectus). Naar die registers zien wij met verlangen uit, als naar vele andere, b.v. sedert 1839 naar dat op Bilderdijk's geschiedenis des vaderlands.

Wij wenschen in het belang der zaak, dat de heer T. genoegzame ondersteuning en deelneming blijve vinden om op het ingeslagen spoor voort te gaan, er prijzen zijne onderneming uit volle overtuiging aan allen aan, die bekend wenschen te blijven met de voortbrengselen van de hedendaagsche Nederlandsche drukpers, aan geleerden, boekhandelaars, boekenliefhebbers, bibliographen, bibliomanen, bibliophilen, directeurs van leesgezelschappen, en inzonderheid aan onze lezers, die ook hierin op de hoogte van hunnen tijd wenschen te blijven, en die zich intusschen met de maand Mei (Wonne-monat) mogen verblijden in de uitspraak van de Gids (April 1851, blz. 528) 'de Tijdspiegel zou goed geschreven zijn, als hij grenzen kende tusschen ernst en scherts op het gebied des geloofs.' Zeer welgemeend en bemoedigend!

Mengelwerk.

Mijne reis met de landmail Batavia over Singapore, Ceilon, Aden en Suez tot Alexandrie in Egypte, door Mr. J.C.F. Baron van Heerdt, Lid in den Raad van Justitie to Samarang. (*Vervolg. Zie Tijdspiegel* 1851, *I, blz.* 296.)

Lang nog verlustigden wij ons in dit treffend panorama, voordat wij de Hindostan verlieten, om met de daartoe gereed liggende inlandsclie sloepen naar de kust af te varen, en aan den wal eenige uren door te brengen.

Een drom halfnaakte knapen, van de zwartste soort die men zich bedenken kan, kwam bij onze aankomst op kleine ezels naar ons toerennen, en verwelkomde ons weder met het oude: 'Bakshies! bakshies! Sir, give me a bakshies!' tot wij het eenige schreden van daar verwijderde Prins-Wallis-hôtel bereikten.

Het is te vertrouwen, dat de koninklijke personaadje, wiens naam dit logement draagt, in Engeland beter gehuisvest zal zijn; want dit klein, onoogelijk, en slechts van planken opgetimmerd gebouw, heeft geen enkele kamer, waarin men met fatsoen een prins herbergen kan, en is dan ook alleen voor den enkelen Europeschen reiziger, die hier de kusten aandoet, door eenige Parsen of Parsies in deze woestenij opgeslagen, en op een geheel Oostersche wijs ingerigt.

Het is laag van verdieping, staat op een met roode steenen gemetselden vloer, en heeft eene overdekte veranda in het front, eene ruime voorkamer of binnengalerij, met twee of drie kleine vertrekken ter weêrszijde, en eene achtergalerij, die op eene opene plaats of binnenhofje uitziet, waarin de keuken, voorraadschuren, stalling, badkamer en eene kleine kraam van een Parsischen 'shopkeeper' staan, bij wien voor Engelsch geld allerlei Fransche en andere handels-artikelen, als wit katoenen zomerkleeding, Indische konfituren en rariteiten, boter, kaas, sherry-brandy, pale-ale, Mokka-koffij, pomade, glacé handschoenen, borduuren verschillende soorten van reukwerken te koop liggen.

Niemand evenwel doet minder moeite om zijne waren aan den man te brengen, dan deze Parsie, die liever met den reiziger gesprekken over het nieuws uit andere werelddeelen aanknoopt, dan hem mede te deelen wat hij zoo al in zijnen winkel te koop heeft.

Toen de man ons voornemen om eene schets van hem te maken bemerkte, verwijderde hij zich, en kwam spoedig met

een' hoogen, zwarten hoed op het hoofd terug, in verstaanbaar Engelsch ons verzoekende dit hoofddeksel vooral niet op de teekening te vergeten, waarna hij zich op een stoel zette, en geduldig zitten bleef, totdat hij ten lijve uit op het papier stond.

Dit scheen hem wel te bevallen, daar hij zijne bedienden en al wat in het logement leefde voor den dag riep, om mede uitgeteekend te worden, waartoe echter velen, in het bijzonder de inboorlingen, niet veel geneigdheid betoonden, daar zij de teekenkunst, inzonderheid het portretteren, eene kunst des duivels noemen, en op het zien van hunne eigene afbeelding gewoonlijk wegloopen.

Naauwelijks gelukte het ons eenen jongen bergbewoner daartoe voor eenige oogenblikken te doen stil staan, wijl hij telkens pogingen deed om te ontsnappen. Zijne zwarte huid stak zonderling af bij het krullend hoofdhair, dat hij eene aschgraauwe tint gegeven had door er kleiachtige aarde op te laten droogen, ten einde onder de zijnen, die deze nieuwe hairkleur fraai vinden, voor een Adonis door te gaan.

In het oog van den Europeaan moeten het eerder zijne witte tanden zijn, die schoon mogen heeten, zijnde het kaauwen van tabak of betel en sirie hier evenmin als te Point de Galle in gebruik, zoodat te dezen aanziende Adensche vrouwen de voorkeur boven de Javaansche verdienen.

Niettemin bestaat er geen reden om de dichtregelen van Thomas Moore, door onzen vaderlandschen dichter van Lennep zoo gelukkig vertaald, op haar toe te passen, en bij den aanblik dezer donkere wezens uit te roepen:

> Lieflijk zijn de schoone maagden, die bij zomeravondstond
> Glijden door de groene bosschen van Yëmens vrucht bren grond.
> Vonklend zijnde gitzwarte oogen, die de wandlaar onderscheidt,
> Achter 't rozenkleurig dundoek om den draagstoel heengespreid.
> Fijn en cierlijk als de bloemtuil, die op 't dons des boezems prijkt,
> Zijn de bruiden van Yëmen, op wier schoon geen schoon gelijkt!

Zij worden ver overtroffen door de Circassische en Armenische vrouwen; ja zelfs door de gitzwarte Nubische, waarvan mij eene te Alexandrie is voorgekomen, wier schoonheid inderdaad alle beschrijving te boven gaat.

De tijd van ons verblijf in deze streken te beperkt zijnde om dien langer bij den ‘shopkeeper’ te verbeuzelen, haastten wij ons na het gebruik van een eenvoudig tiffen eenige der steeds in gereedheid staande ezels te bestijgen, en verzeld van hunne drijvers (donkeyboys) naar Aden uit te rijden.

Den breeden rijweg langs het lage strand volgende, verder over hoogten, kwamen wij een klein uur later aan den voet eener steile rots, waarop duidelijk de stadspoort zich vertoonde. Stapvoets beklommen wij de helling, bereikten de hooge voormuren, die de stad van deze zijde beschutten, en door eene Engelsche wacht bewaakt worden, reden daarna over eenen overdekten weg, tusschen twee door eenen van steen gemetselden boog verbonden rotsen door, en hielden eindelijk stil, ter plaatse waar de weg in eene zachte glooijing bijna regtlijnig aan den zoom der linkerbergketen begint voort te loopen.

Ruim honderd schreden ver aan onze voeten vertoonde zich plotseling de hoofdplaats van Yëmen in de diepte, midden in den krater van een' uitgebranden vuurspuwenden berg, waar ter naauwernood eenig gewas zijne kleur behouden kan, en het klimaat altijd drukkend en ongezond is. Van alle kanten verheffen zich de ontoegankelijke rotsgevaarten rondom de stad, als zoovele bolwerken, door eene hoogere Magt ter harer bescherming gegeven.

Bijl en hamer, spade en schop hebben hier hunne krachten verloren, en het

bekrompen vermogen van den inboorling wekte eenmaal het medelijden op eener natuur, die in hare trotsche woestheid hem de behulpzame hand toereikte.

Men kan zich niet verzadigen van het aanschouwen dezer dreigende vulkanische aardklompen.

Verschillend evenwel, en buiten alle verwachting ongunstig, was de indruk, dien de stad zelve op ons maakte. De een vergeleek haar bij een ten halve afgebrand dorp; de ander bij een uitgeplunderd gehucht, waarin de verdreven bevolking juist terugkeerde om de verloren goederen van onder het puin te zoeken; een derde hield haar voor eene schuilplaats van Bedouinen, of zwervende volksstammen, en de hemel weet wat al meer; doch niemand zag er met eenige ingenomenheid op neêr behalve alleen ter wille harer schilderachtige ligging.

Bij eene beschouwing van naderbij, toen wij de hoogte waren afgereden, kwam het ons voor dat de stad zeer vervallen, en van weinig belang moest wezen. Niet één noemenswaardig gebouw, of woning, steekt boven de anderen uit, en het geheel gelijkt meer naar een groot open vlek, dan naar eene hoofdstad van Arabie's voornaamste provincie. Het is inderdaad niets anders dan eene vereeniging van lage, bouwvallige, door smalle stegen of straten onregelmatig afgescheiden hutten, meest alle uit kleiaarde vervaardigd, en zoo ordeloos dooreen getimmerd, dat de stad een volkomen doolhof schijnt, zooals men dat alleen met opzettelijke berekening tot stand vermag te brengen. Dit, gevoegd bij het terugstootend uiterlijk der bewoners, gaf zulk een somber aanzien aan het geheel, en boezemde zoo weinig vertrouwen in omtrent de gastvrijheid en goede trouw, welke ons hier te wachten stonden, dat niemand zich binnen Aden wagen durfde, en wij een eind verder, onzen weg langs de kazerne der Engelsche troepen vervolgende, naar het Prins-Wallis-hôtel terugkeerden.

Hier gekomen, hadden wij nog eene korte gelegenheid om van den vermoeijenden togt uit te rusten, alvorens weder naar boord te varen, en den Arabischen bodem vaarwel te zeggen.

De kosten van ons dejeuner en andere verteringen, ons door den Parsischen waard in Engelsche nota's ter voldoening aangeboden, hielden voor mij weinig meer in dan een breakfast voor 1 shilling en 8 pences, een bottle of claret voor 2 shillings, en een bottle of soda voor 10 pences, waarvan het gezamenlijk bedrag met een Mexicaansche mat en eenig kopergeld betaald werd.

Nagenoeg allen te gelijk kwamen wij omstreeks 4 uren in den namiddag aan boord van de stoomboot terug, waar eene andere voorstelling onze aandacht verbeidde.

Eenige inlandsche vaartuigen lagen nog, even als toen wij het schip verlieten, aan weêrszijde van de Hindostan. Waar echter de menigte van roeijers gebleven waren, die wij des morgens daarin ontdekt hadden, wisten wij ons aanvankelijk niet te verklaren, naardien slechts drie of vier hunner zigtbaar waren, en deze kleine Indische vloot in bedwang schenen te houden.

Naderbij varende bemerkten wij de overigen, die allen tot aan de kin in het water lagen te spartelen en te plassen, en hunne oogen onafgewend vestigden op de over de verschansing turende passagiers, die hun nu en dan kleine zilveren muntstukken toewierpen.

De houding van kikvorschen nabootsende, voorkwamen deze menschen door

eene onophoudelijke, doch bijna onmerkbare beweging van handen en voeten, alle gevaar van verdrinken, en hielden zij zich zonder moeite gedurende verscheidene uren boven water.

Allerkluchtigst en menigvuldig waren de vertooningen, waarop deze zwarten ons onthaalden, en die inderdaad menig koordedanser of luchtspringer tot eer zouden verstrekken. Een en ander ging echter vergezeld van het gewone: ‘Bakshies! give me a bakshies!’ of: ‘Werlaach-kesie!’ welke beide uitdrukkingen dezelfde beteekenis hebben, en hier de eenige termen zijn, waarmede zij zich bij Europeanen verstaanbaar kunnen maken. Bij ieder stuk geld, dat men dezen zwemmers toewierp, zagen wij zes of acht hunner tegelijk en om het zeerst er op toe schieten om het te grijpen, zoodanig dat ondanks de worsteling, die meermalen om het bezit er van onder de watervlakte plaats had, van de tien toegeworpen geldstukken, naar mijne gissing, geene drie verloren zijn geraakt, gelijk bij den afloop bleek, toen zij dezelve uit den mond te voorschijn haalden, en in hunne kanoes natelden en verdeelden.

Onbegrijpelijk is hunne bedrevenheid in het zwemmen. Half gekleed, de meesten echter in puris naturalibus, sprongen zij uit hunne vaartuigen in zee, doken pijlsnel tot op haren bodem neêr, en lieten, kort daarop weder boven gekomen, onder een hevig genies en waterspuwen, hunne handen vol zand aan de verbaasde toeschouwers zien.

Nu eons boven, dan weder onder de watervlakte der onrustige, en hier minstens 7 à 8 vaâm diepe zee, konden zij dingen verrigten, welke men gewoonlijk alleen op het vaste land en in de vrije lucht pleegt te doen.

Een voorbeeld hiervan gaf ons een der Adinezen van het vlot, dat de steenkolen voor de Hindostan aanbragt. De hooge deining namelijk, waarmede de zee gedurig op en neêr ging, liet niet toe, dat hun zwaar houten vaartuig de stoomboot digt genoeg naderde, om de brandstof gemakkelijker aan boord over te laden. De vlotvoerders wilden daarom naar gewoonte het eind van een touw naar de Hindostan overslingeren, en daardoor het afdrijven beletten, doch de kommandant Moresby, hun oogmerk gissende, gaf, deels ter voorkoming van botsingen tegen zijn schip, deels om ons een blijk van hunne zwemkunst te laten zien, zijnen manschappen last om geene touwen van het vlot op te vangen en binnen boords vast te maken.

Wat zouden deze arme Arabieren nu doen? Het vlot aan de golven overlaten konden zij evenmin, als een ander gewoon middel te baat nemen.

Na een kort beraad, door ons met gespannen aandacht gadegeslagen, zagen wij eindelijk een' hunner zich plotseling ontdoen van zijne weinige kleêren, een stevig kabeltouw om zijn' hals en arm winden, daarna in zee springen, en tot ongeveer 12 voeten diepte naar de ankerketting van de Hindostan zwemmen.

Daar gekomen, maakt hij het zware touw van zijne leden los, bindt het eind er van in vaste knoopen aan de ketting, klautert als een aap, op handen en voeten, over het door hem op die wijs gespannen touw, naar de steenkolen terug, en komt onder de luide toejuichingen der passagiers behouden op het vlot, schijnbaar zonder te weten dat hij iets meer dan een alledaagsch werk had verrigt.

Nergens ter wereld, tenzij aan de kusten van Guinea, zoo men zegt, vinden zij hunne wedergade in het zwemmen.

Het innemen der steenkolen een langer

oponthoud veroorzakende dan verwacht werd, bleven wij hier den nacht over.

Te 4 uren in den ochtend van den 29sten April ligtte men het anker, en verliet de Hindostan de kusten van Aden.

Tegen den middag, begon de lucht te betrekken. Hevige windvlagen joegen de donkere wolken naar het zuiden over, terwijl de verontruste zee de boot zoodanig deed slingeren, dat men des nachts niet slapen kon, en de meesten onzer op het dek bleven waken.

Te 5 uren op den volgenden dag stonden de zaken niet beter. Vreesselijke donderbuijen, van regen verzeld, vervulden de lucht, die sedert gisteren donker was gebleven, en minder dan ooit land in den omtrek deed ontdekken. Zeilende en stoomende hadden wij tot hiertoe ettelijke mijlen afgelegd, toen eindelijk de storm losbarstte. De Hindostan, die door het innemen der zeilen haren steun verloor, en niet meer met dezelfde kracht tegen de hooge zee opwerken kon, hief de beide wielen beurtelings uit het water, en slingerde zoo erg, dat velen, die tot nog toe van de zeeziekte bevrijd waren gebleven, zich onpasselijk bevonden, en te 12 uren in den middag van den 30sten April het scheepsdek tot een hospitaal maakten.

Ieder had moeite om op de been te blijven. Eenigen lagen bewusteloos op de planken, terwijl anderen bleek en ongesteld zich ten halven lijve over de verschansing heen bogen. De dames waren radeloos van angst over haren toestand, daar zij zich dien erger voorstelden, dan inderdaad het geval was. In één woord, alles bevond zich aan boord in eene verwarring en ontsteltenis, dat zelfs de meest bezonnene aan een naderend uur van vergaan zou beginnen te gelooven, had slechts de gezagvoerder, of een der officieren eenige bezorgdheid verraden.

Niet meer aanmoedigend werd het, toen zich onverwacht de kreet: ‘a man overboard!’ hooren liet.

Men stopte de stoomwerktuigen, en liet in allerijl de sloep zakken, waarmede een der officieren met zes matrozen afroeide, om den drenkeling op te sporen. Aller oogen volgden hen, en vestigden zich weldra op den zuidwestelijken gezigteinder, naar eene kleine slechts bij tusschenpoozen zigtbare zwarte streep, totdat het wuiven met een zakdoek het teeken gaf, dat de matroos binnen de sloep was. Een driewerf van harte geroepen: hoera! weêrgalmde door de lucht, toen de redders met den drenkeling behouden aan boord terugkwamen.

Tegen het vallen van den avond bedaarde de storm, en hield de hooge deining van de zee op.

Onze overige wederwaardigheden op de Roode zee waren van weinig, of geen belang. Alleen de ontmoeting van de Bombay-boot Lord Bentinck, van het charter van de Hindostan, die ons den 2den Mei berigten - zoo ik mij wel herinner van den 13den April bevorens - uit Europa bragt, gaf eenige afleiding aan de eentoonigheid van ons zeeleven.

Zij, die den Engelschen gevoel en hartstogt ontzeggen, kennen hen niet.

Er is bijna geene omstandigheid in hun leven, waarin zij niet een van beiden aan den dag leggen, en menigen anderen landaard beschamen, wanneer het edele trekken van het hart geldt. Deze gaan echter met de rede gepaard, en missen veelal die zinnelooze overdrijving, welke zoo zeer de zuidelijke volken van Europa, en in het bijzonder den Italiaan, den Spanjaard, en dikwerf den wuften Franschman kenschetst.

Dwaalt hunne rede, dan dwaalt ook

hun gevoel; doch hunne daden dragen zelden meer dan den stempel eener redelijke overdrijving, welke het meer geoefend verstand afkeuren kan, maar zeker niet misprijzen, veel min verachten zal.

Een blijk van hunne meewarigheid gaven zij aan boord, toen de drenkeling terugkeerde, en een paar dagen later, toen de tijding van den zelfmoord des gezagvoerders van den Great-Liverpool, MacLeod, uit de nieuwspapieren aankwam. Dadelijk moesten er voor beiden geldelijke bijdragen van de aanwezige passagiers ingezameld worden, deels ter belooning van den drenkeling, en de matrozen, die hem gered hadden, deels tot onderstand van de nagelatene betrekkingen van den ongelukkigen gezagvoerder.

Twee inteekeningslijsten gingen ten dien einde rond, en waren zeer spoedig met de namen van contribuanten gevuld, zoodat in een kort tijdsbestek eene aanzienlijke som bijeengebragt, en aan den kommandant Moresby ter hand gesteld werd, om aan hunne edele bedoeling gevolg te geven.

Onder de nieuwspapieren, door de Bombay- boot aangebragt, bevonden zich: *the Bombay-Courier* van den 20sten Februarij, en *the Friend of India* van den 19^{den} Maart daaraanvolgende, welke beide de opening van den weg van Alexandrie naar Triest aankondigden.

‘The fare appears tobe very moderate. The passage money of the first class is 13 ₤ 4 sh., and 5 sh. 3 d. a day for the table,’ en, zoo luidt het berigt verder, daar de reis gewoonlijk binnen de tien dagen gedaan wordt, zullen waarschijnlijk de kosten derzelve geen 16 ₤ overschrijden.

Nu kwamen de landkaarten en reisbeschrijvingen voor den dag. ‘Charles Joseph's New and accurate map illustrative of the overland routes and line of steamnavigation between India and Great-Britain,’ en ‘James Wyld's map of the countries between England and India of the overland and sea route to India and the east’ werden niet vergeten, en overdekten de tafels. De een wees met den vinger zijne route over Syra en Corfu naar Triest en Weenen; de ander over Syra naar Athene en Constantin opel, ja, naar Klein Azië en Armenie; een derde naar het oosten zoo ver de kaart opgaf, een vierde naar het westen, met eene vlugheid als ware de reis even spoedig gedaan als aangewezen.

Het is moeijelijk zich een denkbeeld te maken van de geringe bezorgdheid voor den afstand, welken een landmail-reiziger, eenmaal in Egypte aangekomen, en zoovele duizenden mijlen van de plaats zijner bestemming verwijderd, nog af te leggen heeft.

De wereld is hem te klein, en komt hem nu niet grooter voor, dan op de kaart geschreven staat. Alleen de kosten kunnen hem weêrhouden: anders ware in zijne oogen de togt van eenen Bougainville slechts kinderspel, en zou hij, van het eene land in het andere dwalende, in staat zijn te vergeten, dat hij een ‘sweet home and dear relations’ bezit, die naar zijne terugkomst reikhalzen, en welligt het uur berekenen, waarop hij zo in zijne armen drukken zal.

De ware reiziger is wien beide ontbreken; die de aarde tot zijn bed, den hemel tot zijn dak, en den mensch tot zijn' vriend hebben kan, d.i. die geestkracht genoeg bezit om zich uit de sleur der gewoonte, uit de boei der vooroordeelen, en uit het genot van een onbedachtzaam ingeslurpt zedenzoet zijner ouders en voorouders te rukken,

en, onbekommerd over de toekomst, met eigen krachten en middelen den dwarrelwind van 's werelds lief en leed te gemoet te treden; die rede genoeg bezit om te begrijpen dat hijzelf en niet een ander voor zijne ziel zoeken en verantwoordelijk wezen kan, en dat de stof ontegensprekelijk en ten allen tijde in de schepping, in haar geheel, en niet in de enkele meening van anderen ligt; wien de natuur een gezond gestel, een tevreden en opgeruimd gemoed, een meêgaand en open karakter schenkt, en die, nog in de kracht zijner jaren, door een drang van tegenspoeden heengeworsteld, zonder zijne zelfstandigheid te verliezen, uit de volheid des harten den dichter nazeggen kan:

> Seyd umschlungen, Millionen!
> Diesen Kusz der ganzen Welt!

Heeft hij daarbij oog en hart op de regte plaats, om met juistheid te zien hetgeen hem treft, en met juistheid te gevoelen wat hem roert, dan kan het niet missen of hij is eerder en digterbij de grens onzer zedelijke volmaaktheid dan eenig ander. De ware reiziger is, in een woord: de gelukkige mensch.

V. Van Suez tot Kairo. (4 Mei - 6 Mei.)

> Regeling van den togt door de woestijn. - Aankomst te Suez. - Het New-hôtel. - De stad. - Iets over de pest. - De marktplaats en onze bagage. - De woestijn. - Where is God? - Kaïro. - Mijn logies. - Het Turksche bad. - De miskende Dragoman. - Een Turk aan tafel.

Inmiddels werden in den vroegen ochtend van den 5^{den} Mei de noordoostelijke kusten van Afrika zigtbaar.

Eene bijna onmerkbare, slechts met den verrekijker te onderscheiden, graauwachtige tint boven de oppervlakte der zee moest het land bevatten, waar wij de Hindostan voor goed zouden verlaten.

Ten westen vóór ons lag, zeide men, *Raas-abu-hoderasheh* of *de plaats van den overtogt onzer vaderen*, dus genoemd naar het doortrekken van Mozes en de kinderen Israëls door de Roode zee, hetwelk van daar eenen aanvang zoude genomen hebben. De fransche bisschop D. maakte ons op deze gewijde plaats opmerkzaam, en deelde uit goede bronnen mede, dat de Egyptenaren het daarbij gelegen vlek, volgens hem, het *Pi-hachiroth* der ouden, nog heden ten dage *Darasheh* noemen, en aldaar aan de zee eene wonderdadige kracht toeschrijven.

Een uur later vertoonde zich aan de tegenovergestelde kusten eene bergketen, waaronder de toppen van den Horeb en Sinaï bijzonder in het oog vielen, doch die wij niet genoeg van nabij te zien kregen, om meer dan derzelver omtrekken te kunnen onderscheiden.

Velen verkeeren in het denkbeeld, dat, van Aden af, de vaart door de Roode zee de kusten nu en dan doet ontdekken, en men meestal, hetzij ter regter, hetzij ter linker zijde, onder het genot van een bekoorlijk groen reist, en dat de omliggende plaatsen zich duidelijk aan het oog vertoonen. Niets is echter minder waar dan deze vooronderstelling. Afgescheiden van de onmogelijkheid voor schepen van het charter van de Hindostan, om zich tot op eene mijl afstands bij de kusten te kunnen begeven, is de breedte der Roode zee, zelfs in de golf van Suez, zoo uitgestrekt, dat eigenlijk niet anders dan de stad Suez zelve zich van nabij voordoet.

Maar duidelijk ziet men van de plaats, waar wij nu gekomen zijn, aan den noorderhorizont eene breede lichtstreep, welke

naar eene zwevende watervlakte gelijkt, en roerloos tegen eene bergengroep uitkomt. Dáár omstreeks ligt Suez, en die lichtstreep is de woestijn van Egypte, of liever de speling der zonnestralen op de massa zoutdeelen van haren bodem, waardoor zij het voorkomen van een uitgestrekt meir erlangt.

Dit gezigt moge aanvankelijk al het belangrijke van een nieuw en zeldzaam tooneel voor den landmail-reiziger opleveren, het is niet minder de vreesselijke voorbode van een nieuw en ongewoon lijden, dat hem verbeidt. Vele vermoeijenissen heeft hij reeds doorgestaan, reeds lang heeft eene ondragelijke hitte hem gedrukt, en meent hij, niet onbillijk, eene lotsverbetering nabij te zijn. Iedere aangename gewaarwording zoude hem in dat vertrouwen versterken, en eene opwekking zijn voor zijne afgetobde leden, voor zijnen afgewerkten geest, die beide, door de belangrijkheid der ophanden zijnde oogenblikken, nieuwe krachten noodig hebben.

Wie schetst echter zijne teleurstelling, als hij hoort, dat hem bij zijne aankomst te Suez, gedurende eenige uren het onafgebroken genot van ongeveer 100° Fahrenheit te beurt vallen zal, te midden van eenen ongebaanden zandweg, die, het zij zonder overdrijving gezegd, meer voor kameelen en Mahommedanen, dan voorden beschaafden Christen gemaakt is.

En toch, er is geen andere weg voor hem open. Nog eenmaal moet de landmailreiziger eene beproeving, zij is wel de duurste, zich laten welgevallen, en dan is het de vraag of de rust volgt. Schoon wij nog ettelijke mijlen van Suez verwijderd waren, begon men aan boord toch van lieverlede toebereidselen te maken, niet alleen tot het verlaten van de boot, maar ook tot de reis over de landengte. Deze voorzorg, wanneer men den spoedigen afloop der reis op prijs stelt, en behalve het groote aantal reizigers, waardoor het beheer van zaken veelal belemmering ondervindt, ook nog de haast in aanmerking neemt, waarmede de *Oriental- Company*, naar luid harer instructie, en bovendien uit den aard harer onderneming, zich verpligt ziet de reis te volbrengen, is, geloof ik, in het belang zoowel van den landmail-reiziger als van de *Oriental-Company*, en bestaat hoofdzakelijk hierin, dat de passagiers zich onderling in partijen van zes personen verdeelen, en de namen der leden van iedere partij aan den purser (Scheepsboekhouder) opgeven, om daarna, bij wijze van loterij, uit eene bus het nommer te trekken, dat de beurt of volgorde der partijen voor den togt door de woestijn bepaalt, dewijl hiertoe, althans tijdens mijne reis, slechts vier rijtuigen te Suez beschikbaar zijn, en elk rijtuig niet meer dan zes personen bevatten kan.

(*Vervolg hierna*.)

De geschiedenissen van Jozef en Jodocus Mispelboom. (Fragment uit een hedendaagschen, burgerlijken, Nederlandschen roman.)

(***Vervolg. Zie Tijdspiegel 1851, I, bladz. 310***)

XXII Hoofdstuk.

La belle lumière de la santé, naar Montaigne. - Opluikende menschenbloemen. - Oordeel van gezonden en zieken. - Geknevelde kranken. - Eigenaardig ziekbeddespotismus, - De herstellende jongeling. - Keerpunt in het leven en verzeilen. - Drooinen van zieken. - Uitstap voor den lezer. - De droom van eenen jongeling. - De roos, het moederoog, de bode Gods, aarde en hemel. - De moeder kust den zoon. - Vergadering van den hoogen raad. - Driemanschap. - Steltenhof's praeadvies. - Bronaard wederlegt. - De hooge raad wordt oneens. - Gymnasium of privaat? - Heidensche letterkunde en de leer der vaderen. - De prediker dreigt met twee jaartallen. - De helden en de Filistijnen. - Steltenhof in volle wapenrusting tegenover den arts. - Moeder Saartje heft de vergadering bij tijds op. - Vader Mispelboom slaapt en ontwaakt.

Een herstellende zieke is hier op aarde een der vriendelijkste verschijningen, ons bekend; de weemoed der gezondheid, het maanlicht dat zoo flaauw en weldadig over een bedreigd leven opgaat, de zachte harpakkoorden, die weder aangeslagen worden, als de sterveling het leven andermaal intreedt. - De herstelling uit eene zware ziekte is, in zekeren zin, eene tweede geboorte, eene wedergeboorte, en wij (hieronder behooren onze lezers mede) hebben meermalen opgemerkt, dat men, nog even bij tijds uit de armen des doods weggerukt, over het algemeen in eene bijzonder goede, voortreffelijke, Christelijke stemming is gekomen. Zekerlijk leveren hier de physieke zwakheid, de gedempte driften, de gebreidelde hartstogten, de flaauwe pols, of de onwillekeurige onmagt van den zieke, groote bijdragen, om den half zieken, half gezonden zoon Adams, voor het leven weder te rehabiliteren; - maar de gemoedstoon staat toch zoo liefelijk in den B-mol sleutel - de bleeke, onbegrijpelijk toegevende, weeke mensch, die nu met alles zoo geheel tevreden is, die zoo engelachtig lief is geworden, daar hij te voren somtijds wel eens iet of wat onhandelbaar of duivelachtig was, deze opluikende bloem is onzer aandacht waardig; - de omgang met reconvalescenten is niet moeijelijk, - zij hebben zulk een levendig gevoel van dankbaarheid aan God, die hun het leven spaarde; een tweede dito-besef van dankbaarheid voor de goede, vriendelijke, geduldige, dienende geesten, die het ziekbed bij dag en nacht zoo trouw omgaven; zij hebben verder noch de kracht, noch den lust, noch de gelegenheid, om, op den ziekenstoel geplaatst en gekluisterd, zich, zoo als in gezonde en sterke dagen, dapper te weren en te laten gelden. - Eindelijk, om deze opmerking te sluiten, is het mogelijk, dat menigeen somtijds gedacht heeft, als men met onbuigzame en onhandelbare personen of persoontjes moest verkeeren: ik zoude u haast (met verlof gezegd), eene korte, maar zeer nadrukkelijke ziekte, hoogstens acht dagen, uit loutere, Christelijke liefde toewenschen, om het huiselijk evenwigt te herstellen, dan zouden we ons beter leeren verstaan, en gij, huisdespoot! uwe afhankelijkheid levendig leeren gevoelen, als ge uwen schepter moest laten vallen, en wij, wij u eens op uw ziekbed konden regeren, knevelen, beheerschen, muilbanden, onder den duim houden. Ieder gevoelt dadelijk, dat we hier een' regt-

streekschen aanval doen op het geweten der waarde tijdgenooten, die onze geschiedenis volgen-gezonden of zieken. - Natuurlijk is onze opmerking volstrekt niet op den herstellenden Jozef van eenigetoepassing; de kalme, vriendelijke, nu en dan dweepende, zacht gestemde jongeling, behoefde geen gevaarlijk ziekbed, om tot eene tijdelijke wedergeboorte te geraken. Gij ziet hem aan, daar stil en tevreden, op het bovenkamertje, tusschen het ledikant en de tafel, op den ziekenstoel, de troon der herstellenden, zitten. Zijn gelaat is bleek en mat, de gloed van zijn oog flaauw, de witte, slanke vingeren - niemand heeft zoo zeer het voorredt van blanke, benijdenswaardige handen, dan onze beste zieken - zijn nog niet gereed om pen of boek te hanteren; de zwakheid, na den vreesselijken strijd, dien wij u in het vorige hoofdstuk beschreven, drukt zijn hoofd meestal naar beneden, en onwillekeurig valt hem het ooglid digt, maar de sluimering is weldaad, balsem der natuur; er gaat in de ziel van den mensch, die voor eenige dagen of uren met den dood in het worstelperk treedt, veel om, ongeloofelijk veel, meer dan wij weten of weten mogen. Menige groote en zware ziekte is het keerpunt in het leven; de beslissing voor een gewonnen of verloren leven; de kompasaanwijzing naar het beloofde land van geloof, hoop en liefde voor den sterveling, die meer en meer was verzeild geraakt, en wiens levensreis, even als de noordpoolreis van kapitein Franklin, ongelukkig afloopt. - Onze jeugdige vriend was zoo ernstig gestemd, zoo weemoedig dankbaar, zoo diep gevoelig voor elk liefdeblijk van moeder, vader en vriend, dat ge waarlijk daar in den ziekenstoel een' bleeken engel, zonder vleugelen, in een ziekengewaad gehuld, meendet te zien; - want onder die voorwerpen, die op de groote, altoosdurende, monster-tentoonstelling der wereld, onze deelneming en belangstelling in de hoogste mate opwekken, behooren de lieve *jeugdige* zieken, onze zonen of dochters of bloedverwanten, als ze weder beginnen opte luiken, en de levensdraad zich weder vasthecht en zamenknoopt aan onze levensdraden, waardoor het respectieve spinneweefsel voor eenigen tijd weder schijnt bevestigd, zoo lang de fijne draden houden, wel te verstaan! - Gij begrijpt, dat een gemoed, zoo warm en vol, als dat van Jozef, met de gedachten aan God, aan den dood, aan de onsterfelijkheid, in deze zijne doodelijke ziekte onophoudelijk waren vervuld; - te midden der koortshitte, onder den invloed van de schokkende zenuwaandoening, bij het gisten en koken van het bloed, zweefden hem de beelden eener hoogere wereld, doorvlochten met die dezer aarde, in bonte, somtijds in vreesselijke, dan weder in liefelijke gedaanteverwisseling voor den geest. De droomen der zieken zijn hoogstmerkwaardig, dikwijls spiegels van den inwendigen zielstoestand; zij bezitten iets dat we profetisch zouden durven noemen; - de verhoogde, welligt eenigzins magnetische toestand, waarin de kranke zich bevindt, opent voor hem hemelsche afgronden, die voor anderen onbereikbaar zijn, - de geest, geschrikt en opgejaagd, doorwandelt in het kranke ligchaam vreemde en ongekende werelden. - Wij kunnen, ten gerieve onzer lezers, uit de aanteekeningen van den jeugdigen mensch, wiens beeld wij van verschillende zijden zullen schetsen, een dergelijken droom mededeelen; hij maakte op hem een' diepen indruk; hij heeft dien zoo naauwkeurig mogelijk opgeteekend. - Weinige dagen, nadat de hevige aanval, waaronder hij dreigde te bezwijken, door de hand Gods was afge-

wezen, kwam hem het droomgezigt zoo levendig voor den geest, dat hij er eene korte schets van opstelde. - Alzoo, tot afwisseling van onze geschiedenis, hier

DE DROOM VAN EENEN KRANKEN JONGELING.

‘Ik bevond mij (zoo luidt de aanteekening in 's jongelings dagboek) in eene wilde en woeste landstreek, onder een' loodkleurigen hemel; onophoudelijk rolden de donderslagen boven mijn hoofd, en telkens kwamen de bliksemschichten na den ratelenden slag, maar bleven aan den zwartgraauwen hemel staan, en verdwenen niet, en toonden mij in zaamgevlochtene, blaauwvlammende kronkels, deze woorden: gedenk te sterven! - Dat schrift stond met reusachtige letters boven mijn hoofd, eindelijk vloeiden die vlammen ineen tot eene groote, heldere maan, die lager en lager op de aarde nederdaalde, en waaruit onophoudelijk bloemen en bloemkransen nedervielen, maar zoodra ik ze aanroerde, vielen ze als gekleurd stof uit elkaâr. - Telkens als de donder loeide, kwam de bloemenregen weder, en bedekte den woesten grond, eindelijk zonk eene volbloeijende groote roos aan mijne voeten neder, en toen ik ze aanroerde, openden zich hare bladen wijder en wijder, en spreidden zich uit in den vorm van een zacht rood gepolsterd rustbed, waarop ik, vermoeid en met een kloppend hoofd, mij nedervlijde; het scheen mij toe alsof de bladeren der roos zich zachtkens over mijn hoofd heen sloten, en nu rolde de laatste donderslag in de verte weg, en murmelde als stervend aan den verren gezigtseinder. - De vlammende letters aan den hemel verflaauwden, en er kwam een ander schrift, dat als zamengesteld was uit schitterende avondsterren, en ik las deze woorden: “gedenk te sterven, om beter te leven!” Een oneindig welluidend gezang, dat mij hoog boven de aarde werd toegezongen, drong in mijne ziel: het waren de zachte klanken eener harmonika, gepaard met het zilveren lied van vrouwenstemmen; toen opende zich weder de bladerdos der roos, waaronder ik sluimerde, en ik zag nevens mij eene gedaante van menschelijken vorm, gehuld in een lichtafstralend kleed, en de blik van het oog deed mij van eene zalige vreugde huiveren; ik herkende dat oog, maar de gedaante was mij onbekend - 't was de blik, het oog mijner moeder, maar haar wezen en de uitdrukking van haar gelaat was onbeschrijfelijk hemelsch - eene verheerlijkte, bij wie alleenlijk de oogentaal van dat moederlijk hart, zoo als de aarde deze kende, was gebleven; - zij streek mij over het brandend aangezigt, en legde met vriendelijke hand een der verkoelende rozenbladeren op mijn hart, en een nieuwe levenskracht ontwaakte daarin; - de letters aan den hemel boven mij, begonnen op nieuw te tintelen en te gloeijen, en nu vernam ik het welluidend gezang op eenmaal duidelijk verstaanbaar - alzoo: “gedenk te sterven, om beter te leven.” Ik wilde deze hemelsche verschijning in de armen vliegen, toen eene onzigtbare magt mij op de zachte rustbank als vasthield, en de gedaante in een nevel wegsmolt, - toen rolde op nieuw een ratelende donderslag mij in de ooren - de bloemenregen veranderde in een kletterenden hagelslag; een loeijende stormwind nam mij op, en voerde mij hoog in de lucht in dwarrelende kringen omhoog; duistere en afschuwelijke spookgestalten gleden en woelden om mij heen, en staken hunne ontvleeschde handen naar mij uit, en te midden dezer vreesselijke voorwerpen, zag ik weder in flaauwe omtrekken de gedaante der vriendelijke engel, die

mij straks het rozenblad op het hart had gelegd, op een afstand mij wenken, en met de spookgestalten worstelen, die haar telkens terugslingerden, als zij mij poogde te naderen. - Doodelijke angst overviel mij, ik poogde mij op te rigten, maar eene ij zere reuzenhand drukte mij met geweld op de borst, en de ijskoude der vingertoppen scheen mijne ziel te doen verstijven; toen trad op eenmaal eene ongelijkbaar ernstige gedaante aan mijne zijde, geheel gehuld in eenen zwarten mantel, alleen zag ik in den nacht, die mij toen omgaf, eene vonkelende sterrenkroon om het hoofd, datvoormijne blikken bedekt was; het gewoel der afzigtelijke spookgedaanten verdween meer en meer, en ik lag nog altijd gedrukt door de kille reuzenvuist, aan de voeten der verschijning, en deze woorden klonken mij in de ziel: “ik ben de bode Gods, die tot u komt, om u de keuze te geven tusschen leven en dood, kies tusschen de aarde en den hemel.” - Naauwelijks waren deze woorden gesproken, toen ik boven mij eene heldere zon zag oprijzen en voortwentelen, die aan de regterzijde in de woeste landstreek, waar ik mij bevond, tallooze bloembedden deed ontluiken, waartusschen spelende kinderen met gevleugelde engelenhoofdjes zich vertoonden, en mij telkens met de kleine hand wenkten en toeknikten; - aan de andere zijde rees een doornstronk, een palmboom, en een groot zwart kruis omhoog, en ik zag mijzelven verdubbeld daar weder, rustende onder den palmboom, toen voortgejaagd in het doornbosch, waar de doornen mij pijnlijk kwetsten, terwijl de ernstige bode Gods mij het kruis op de schouders legde, waaronder ik met een angstkreet bezweek.- “Dat is het leven” - hoorde ik - “dat is de hemel - gij kunt kiezen;” en toen ik, gedrukt onder de looden zwaarte van het kruis, naar den adem hijgde, en mijne handen naar de engelenhoofdjes, onder de geurige bloemen, uitstak, die mij steeds meer en meer wenkten, toen stond voor de derdemaal de vriendelijke engel met het moederoog naast mij: zij legde een rozenblad op elke wond, door de doornen veroorzaakt, nam het kruis van mijne schouders, en plaatste zich tusschen de zwarte gestalte en mij in, met de eene hand mij de koude borst verwarmende, met de andere den zwijgenden geest afwijzende en ik zag alles weder in een nevel als wegvloeijen, en voelde eene hernieuwde levenskracht in mijne aderen. Eindelijk zag ik eene roodgloeiende ster, die uit den hemel nederdaalde, en zich heerlijk schitterend op het hoofd mijner beschermengel zette; de stralen werden helderder en helderder, ik greep naar die zuiver glinsterende ster - en toen ik geheel ontroerd, als geschokt, uit dit droomgezigt ontwaakte, lag de hand mijner moeder op mijn hart, en hare lippen drukten een kus op de mijnen - ik ontwaakte met een lach op het gelaat, maar de droom was voor altijd mijner ziel als ingestempeld.’

Wij mogen onze lezers, die welligt eene droomuitlegging zouden verlangen, hier niet onberaden toegeven; - men wijte het vreemde en fantastische in dezen droom aan den nog altijd koortsachtigen toestand van onzen jeugdigen lijder, en indien sommigen daarin echter een dieperen en hoogeren zin ontdekken, wij hebben er niets tegen in te brengen, en verzoeken om verschooning bij dezen uitstap in onze geschiedenis.

De gesloopte krachten van onzen jongeling worden spoedig hersteld; de

vreugde keerde terug in liet gezin van vader Mispelboom, allen deelden in het huiselijk heil, en de trouwe moeder, die den kranken zoon niet had verlaten, nam hare oude plaats weder in. De kruidenier stond weder met een opgeruimd gelaat aan de toonbank; het was hem eene regte vreugde, als hij den vrienden en bekenden de voorspoedige genezing van den oudsten zoon kon verzekeren, en aan de meer vertrouwden er bijvoegde: ‘als de jongen nu maar sterk genoeg is voor de studie; want hij heeft de boeken alweder in de handen genomen: het gaat den ouden weg weder op, wat mij betreft, ik heb er vrede mede.’ - Intusschen scheen het alsof de gevaarlijke ziekte den zoon met de ouders op nieuw en nog inniger had verbonden, alsof ze hem nu eerst opregt lief hadden gekregen: van alle zijden werden zijne wenschen voldaan, en men was een goed eind op weg, om den jongeling te bederven. - Maar nu kwam het bezwaar ook op den voorgrond, waar en door wie den jongeling het noodige onderwijs in de voorbereidende wetenschappen zoude gegeven worden. -- Er werd behoorlijk krijgsraad belegd, en naar genomen besluit, zouden in dezen gehoord worden, de Eerwaarde heeren Steltenhof en Bloemhart en de arts. Vriend Pieterse (dat had moeder Mispelboom goed begrepen) moest in dezen niet gehoord, daar hij, zoo als zij verklaarde, beter over koffij en rijst kon oordeelen, dan over de studiën van haren jongen. Buitendat was de verhouding tusschen hen in de laatste weken minder vriendschappelijk; want de groote voorkomenheid van jufvrouw Stientje jegens den huisvader en jegens haar, kwam dier helderziende vrouw iet of wat verdacht voor. - Waarom, zeide ze eens tot haren man, toen de vriendelijke juffer eene zeer lange zondagmorgen-koffij-visite had gemaakt, - waarom komt Stientje juist nu zoo dikwerf, en blijft zoo lang zitten, dat ze nooit anders plagt te doen? Daar steekt wat achter, ik begin lont te ruiken, vader, we moeten oppassen; want Pieterse, zoo goed en braaf hij is, hij is toch... - Wat is hij dan? vroeg Mispelboom. - Hij is, antwoordde de huismoeder, ook een makelaar, en kon misschien eene kleine speculatie op het oog hebben. - Hoe meent ge dat? was het antwoord,- ik heb voor het oogenblik, uitgenomen dat partijtje rijst, en de tabak van verleden maand, niets met hem aan de hand, anders doen we wel eens te zamen, of heeft hij met u over die malagarozijnen gesproken, die verleden week uit de hand verkocht zijn? - Neen, neen, man! - sprak moeder Saartje, - gij verstaat mij niet, 't gaat hier, als ik wel zie, buiten den winkel om. Onze vriend Pieterse kon wel eens eene geheel andere speculatie op het oog hebben. Begrijpt gij het niet? ik bedoel, om - natuurlijk na verloop van tijd, onzen Jozef eens aan zijne dochter, bij wijze van speculatie, over te doen. - O! moeder, - riep de brave kruidenier,- waar hebt ge dat nu weêr van daan gehaald! Jozef nu al uithuwelijken met Stientje, wat gij vrouwtjes al niet uitvindt! ik ben er verzekerd van, daar denkt geen hair opzijn hoofd aan, is dat de speculatie? - en de huisvader lachte luid genoeg en wreef zich de handen. - O! wat haalt ge u al grillen in het hoofd! - Nu, - sprak de vrouw, - wacht maar, wij zullen zien, ik vertrouw dat spel niet, - en hiermede liep voor deze maal het gesprek over den speculerenden makelaar ten einde.

Zooals reeds gezegd is, werden de twee heeren predikers en de arts, als de

meest vertrouwde huisvrienden, uitgenoodigd, om het studieplan van Jozef, die weder den blos der gezondheid op de wangen had, te beslissen. - Moeder Mispelboom verwachtte de vrienden op een zondagmorgen. Vader Steltenhof had in de vroegpreek zijn gemeente gesticht. Bloemhart moest de avondbeurt vervullen. De trouwe arts had zich liever van het congres verschoond gezien; maar op ernstig aandringen der ouders kwam hij mede. - Wij zien de drie heeren den gesloten winkel binnentreden, en de hartelijke groet der ouders klonk hun te gemoet, terwijl Jozef, naast moeder gezeten, in kalme verwachting de beslissing van zijn lot afwachtte. Het gesprek, dat toen in de stille binnenkamer werd gehoord, is welligt belangrijk genoeg om in naturâ gehoord te worden. - Wij zullen dus alles maar verklappen wat er toen gesproken is, en laten het oordeel aan onze lezers over.

Dominé Steltenhof en moeder Saartje streden bedektelijk om het praesidium; de arts Bronaard had zijn gewoon satyriek lachje om den mond; en Bloemhart zag er, zooals altijd, vriendelijk en gemoedelijk en ernstig uit; vader had zich op een stoel eenigzins op den achtergrond geplaatst, om zooveel mogelijk uit het gedrang en uit het vuur te blijven; hij dacht onder het gesprek aan zijne stoffelijke belangen, en overzag door de ruiten der binnenkamer in den duisteren winkel zijne kisten en doozen en vaten, die, als door den sabbath geheiligd, roerloos stonden en deelden in de zondagsrust. - Wij zullen, begon de brave vrouw, nu eens moeten zien, wat de vrienden, - hier boog ze even met het hoofd voor het driemanschap - het best oordeelen voor de aanstaande studiën van den lieven zoon, dien God ons genadig spaarde, en uit de zware ziekte heeft gered. Onze neef hier, de doctor, zegt dat hij thans langzamerhand zoude kunnen beginnen aan de groote zaak, en zeer gaarne wisten Mispelboom en ik, hoedanig we dat in het belang van den jongeling zullen aanvangen, want..... Steltenhof hief aan, achterover in denbreeden stoel geleund, terwijl hij de regterhand in het zwart zijden vest stak, en de andere hand op de glad gewreven tafel liet rusten: - Als onze jeugdige vriend voor de heilige godgeleerdheid zal opgeleid worden, eisch ik, en welligt stemt collega Bloemhart met mij in, ik weet het echter niet, dat men eerstelijk en voornamelijk beginne om hem het godsdienstig onderwijs mede te deelen, dat zekerlijk op de kostschool, zooals het meestal gaat, deerlijk zal zijn verwaarloosd, dat is nommer één (hij sloeg met de vlakke hand op de tafel) en daartoe - vervolgde hij met een zeker zelfgevoel - ben ik bereid, om hem de echt oud-hervormde geloofsleer te onderwijzen naar roeping en pligt - dat verstaat zich - verder zal men den jonkman op de Latijnsche school, of, op dat monsterachtige, nuttelooze, nieuwmodische ding, het *Gymnasium* genaamd, moeten plaatsen, opdat hij dáár de voorbereidende studien aanvange, en zich bekwame, om na afgelegd examen - wat er van het staatsexamen verder worden zal, weet *ik* niet, en de vrienden *derhalve* ook niet - tot de hoogere Theologische studiën over te gaan, als wanneer ik zeer ernstig voorstel, om hem liefst, of wel bepaaldelijk, naar de academie te Utrecht te zenden, en hem alzoo te behoeden voor den verpestenden invloed der nieuwe leer, die Groningen geheel, en Leyden voor een groot gedeelte kenmerkt of brandmerkt, - dat is nu met een enkel woord

de loop der zaak, zooals *ik* die begrijp, en waartegen ik niet gaarne iets zoude hooren inbrengen; want als een man van jaren en ondervinding, komt mij hetregt toe in dezen aan de brave ouders voor te lichten en te adviseren, gelijk is geschied.

Steltenhof had zijn advies gegeven, en er volgde, zooals dit gewoonlijk gaat, een oogenblik stilte: intusschen had de arts zich schrap gezet en nam het woord: - Onze waarde heer prediker loopt in zijn advies, zoo als het mij toeschijnt, den tijd eenigzins vooruit, en tast op eens ver genoeg in de toekomst, - dat is voorzigtig en bedachtzaam. - Uit zijne eigene woorden argumenterende, zoude ik evenwel voorstellen, om den nog altijd eenigzins zwakken knaap voor den vreesselijken invloed van het monsterachtige, nuttelooze, nieuwerwetsche ding, het gymnasium, te beveiligen, en vooreerst aan de zorg van een bekwamen privaatonderwijzer aan te bevelen, die naar aanleiding van den aanleg en de reeds verkregene bekwaamheden des jongelings, hem de oudere talen kan onderwijzen; terwijl daardoor eene meer geleidelijke en vrijere methode van onderrigt kan gepaard gaan: ik ben een voorstander, uit eigene ondervinding, van het afzonderlijk onderwijs voor jongelieden, bij wie hoofd en hart op de regte plaats zitten, en zoude dit alles nog te meer voor Jozef moeten aanraden, om daardoor, volgens uwe aanmerking, dominé Steltenhof, den gevreesden en gevaarlijken invloed van het gymnasium niet al te zeer te bevorderen, - en de prediker, met zijne eigene wapenen en woorden geslagen, zag den spreker in het geheel niet vriendelijk in het aangezigt; hij zette zich een paar maal teregt op zijn stoel, en kon niet verdragen, nu reeds uit hot strijdperk gedreven te zijn. - En ik, ik (zoo luidde het antwoord), ik ben volstrekt geen voorstander van het privaatonderwijs: dáár worden de jongelieden eenzelvig, dikwijls eenzijdig, onvolledig onderwezen, naar dat de onderwijzer voor het eene of andere vak eene bijzondere praedilectie heeft; dáár hangt men van de willekeur van een' enkele af, terwijl het gemeenschappelijk onderwijs meer wrijving en leven geeft, en de betamelijke eerzucht opwekt, wat mij dus betreft, ik beweer... - Gij beweert, hernam Bronaard, nu in tegenspraak met uzelven, werkelijk het nut van een gymnasiaal onderwijs, want juist dáár tracht men de gemeenschappelijke krachten der jongelieden te ontwikkelen, en ik weet dus niet, wat ik van uwe opinie denken moet. - Ik weet dat, hernam de prediker, en ik zal u dat, vriendjelief! eens wat duidelijker zeggen. Weet ge wat ik tegen die nieuwe methode heb in te brengen? weet ge dat? hoor dan: al die nieuwere letterkunde, die nieuwere talen, die verbazende attentie op de ongewijde, heidensche geschiedenis, dat gedurig onderwijs in de wijsbegeerte der onbekeerde en ongeloovige heidenen, in de fabelkunde, dien gruwel in Gods oog, dat ellendig tijdverspillen met wiskunde en algebra, dat bekend worden met Duitsche, Fransche en Engelsche talen, waarin juist de boeken der helle en de geschriften des satans geschreven zijn, - dat keur ik af, dat verwerp ik, dat veroordeel ik, dat verbied ik, - dat moet bij den aanstaanden theologant, ik zeg, heer doctor, en collega Bloemhart stemt toe, niet waar? ik zeg, dat is voor den aanstaanden *theologant* nutteloos, gevaarlijk, nietig, hoogst ongerijmd, - dat blijve voor de letterkundige heeren bewaard, die maar hunne zielen uit die poelen des ongeloofs moeten zien te redden, en zich

vermaken met de gruwelen der verdoemde heidensche wereld. Wij, die het woord Gods verkondigen, en den volke openbaren, wij hebben alleenlijk met de heilige taal, de heilige zaken te doen, - wat daar buiten is, is uit den booze - en daarom verklaar ik mij tegen het omslagtig, wereldsch, nieuwmodisch, gymnasiaal onderwijs, dat de jongelieden met nuttelooze en zeer gevaarlijke stellingen overlaadt en bederft, en het Christelijk geloof der oudvaderen door de wijsheid dezer wereld, die voor God dwaasheid is, verdrijft, bovendien... - Bedaar, bedaar toch - riep de arts, die nu de groote grieve van den prediker beter doorzag- en laat ons niet overdrijven, ook niet onverstandig worden (Steltenhof kleurde bij dat woord, en er lag nog een blos op zijn reeds blozend gelaat) maar de arts liet hem niet aan het woord: - bedaar wat, beste vriend! en verklaar mij eerst even, of gij uwe heilige taal, uw heilige zaken, in den grond kunt leeren kennen, beoordeelen, toepassen, als ge niet de hulp inroept der ongewijde, heidensche, kettersche letterkunde? Als ge uw Grieksch Testament zult verstaan, moet ge Grieksch kennen, denk ik, kunt ge dat alleenlijk uit uw Testament leeren? Als ge de gewijde oudheid zult kennen en beoordeelen, moet de ongewijde oudheid u mede bekend zijn, of weet ge niet, dat onze groote godgeleerden, ja, wie zal ik noemen? - Grotius is immers reeds voldoende - (bij dien naam sloeg Steltenhof een' erbarmelijken blik omhoog, schudde met het hoofd, en zuchtte), uitstekende philologen, letterkundigen waren, en dat juist de ontwikkeling, de vooruitgang, de bevestiging der theologie door de studie der oudere en nieuwere letterkunde, die gij onder den voet werpt, is gewaarborgd. - Weet ge dat werkelijk niet, dominé Steltenhof, dan zoude ik u beklagen en uwe eenzijdigheid bejammeren. - Dat loochen ik, dat loochen ik, - riep de onverzettelijke voorstander van het oude, zeer luide - en ik beweer dat juist het ongeloof dezer dagen, de afschuwelijke ketterij, de Remonstrantsche vrijzinnigheid, en verguizing der gevestigde leer, de gruwelen der Groninger school, ja, al die vreesselijke schending der waarheid en van het woord Gods, eeniglijk en alleenlijk is toe te schrijven aan die nieuwe letterkunde, aan die Baälsdienst, aan die afgoderij met het gouden kalf der zoogenaamde oudere of nieuwere litteratuur, waardoor de reeds wedergeborene en verzekerde ziel der zondaren in de magt van vorst satan terugvalt, die terugkeert met zeven booze geesten, zoodat het nog erger wordt dan het te voren is geweest, naar het Evangelie en de uitspraak des Heeren, zoo als er staat Lucas Hoofstuk XI: 24 en eenige volgende.

Moeder Saartje, door de ondervinding geleerd, trad, na de schriftuurlijke aanhaling, zoo spoedig zij kon, bevredigend in het midden, en greep het gelukkige oogenblik aan, toen de prediker, naar de wetten der ademhaling, volstrekt genoodzaakt was om even lucht te scheppen, en sprak: - Komaan, vrienden! zoo hoog de zaak niet opgenomen, zoo komen we weder niet aan een einde; ik zal daarom voorslaan, dat onze waarde vriend Bloemhart als bemiddelaar optrede, en ook zijne stem late hooren. - Met een vriendelijk en bemoedigend lachje zag zij den zwijgenden man aan, die bij het gevoerde gesprek zijne eigene gedachten zal gehad hebben. - Wat mij betreft, zeide de jongere prediker op kalmen, ernstigen en bescheiden toon, ik deel opregtelijk in het voornemen van onzen jeugdigen vriend, wiens ge-

wigtige levensbestemming niemand uit ons midden onverschillig kan zijn, en ik zoude bijna wenschen, dat hijzelf over het betwiste punt zijne denkbeelden ook eens mededeelde, dat ware ten minste billijk. - Met geheel mijn hart beaam ik het aangevoerde van onzen waarden doctor, die de letterkunde in hare waarde heeft gehandhaafd, en van de andere zijde moet ik mijn ambtgenoot toevallen (Steltenhof plooide den mond tot eenen genadigen glimlach), en zie in de talen en wetenschappen voor den verkondiger en tolk der geopenbaarde waarheid voornamelijk de hulpmiddelen tot een hoogere vorming; maar die hulpmiddelen zijn thans even onmisbaar, als de schei- en kruidkunde voor den arts, zonder welke hij zijne kunst niet zoude kunnen uitoefenen, - de stand en ontwikkeling der godgeleerde wetenschap eischt zeer bepaaldelijk eene hoogere, eene uitgebreide vorming, en men kan niet meer volstaan met eenige opgeraapte, aangenomene denkbeelden of leerstellingen; het gansche gebied der menschelijke kennis moet voor den godgeleerde openstaan, bij gebreke waarvan hij het verband zijner wetenschap tot andere wetenschappen niet kan doorzien, bevestigen, en heiligen. - Wanneer wij, uit overdrevene regtzinnigheid, op alles wat de kunst, de smaak en het gevoel ons aanbieden, met minachting nederzien, zal onze godgeleerdheid in den somberen, duisteren toon der middeneeuwen verschijnen - wij zullen eene kloosterlijke Theologie verkrijgen - en buitendat, behoort ook niet bij de groote, alles omvattende opvoeding Gods van het menschdom, deze zijde van ontwikkeling, waar zelfs de ongewijde letterkunde aan het rijk Gods heeft voorgewerkt, en als onmerkbaar de baan opende, waarop het menschdom, door een hooger licht bestraald, eens zoude wandelen. - Hier viel Steltenhof dadelijk in: - Daar hebben we, zoo waar ik leef, den echten Groninger weêr! Veel geluk, mijn waarde ambtgenoot, met uwe opvoeding Gods, om daardoor de heidensche wijsheid of onwijsheid te regtvaardigen en aan te bevelen. Gij vergeet intusschen, dat de waardige kerkvader Augustinus juist hier van *blinkende zonden* spreekt, dat de apostel Paulus van geen wijsheid der wereld hoegenaamd wil weten, dat alles dwaasheid is, wat niet lijnregt staat en uitgaat van het geschreven woord Gods, in de kanonieke boeken des Ouden Verbonds en des Nieuwen Verbonds. - Gij wilt met uw smaak kunst en gevoel de reeds zoo heidensch-Christelijke wereld nog verder heidensch maken. Geluk daarmede, vriend Bloemhart! als gij aan mij en de broeders, die vast in de leer en het zaligmakend geloof staan, uwe moderne en antieke kunst en litteratuur slechts niet wilt opdringen. Wij bedanken u zeer beleefdelijk voor dat geschenk. Wij laten u uwen grooten Plato en Cicero en Seneca, en uwe latere nieuwerwetsche wijsgeeren, die God loochenen en zijnen Zoon andermaal kruisigen. Wat mij betreft, gij moogt het op uwe verantwoording hebben, als deze jonkman in die hedendaagsche, verwenschte, goddelooze, letterkundige Theologie wordt opgebragt, ik wasch er mijne handen van af; maar, collega Bloemhart behoort ook onder die heeren predikers van den lateren en beteren tijd, die met hunne vrijzinnigheid zoo wel op, als beneden den kansel, niet zeer achterhoudend zijn, ik hoop dat gij mij dit opregt woord niet kwalijk zult nemen, collega! - Bloemhart gevoelde dat hij op het punt stond om bitter te worden; hij bleef zichzelven meester en bedwong zich. - Ik laat elk in zijn gevoelen, heer Steltenhof,

terwijl elk voor dat gevoelen aan God verantwoordelijk blijft: het geldt hier echter geenszins ons verschillend godgeleerd standpunt, maar de beste keuze van onderwijs voor den zoon des huizes, in wiens belang de brave ouders ons hier hebben uitgenoodigd, en waarmede onze bijzondere gevoelens niets te maken hebben, ik zoude, onder verbetering, den voorslag van onzen vriend Bronaard de voorkeur geven, om een bekwamen privaat-onderwijzer voor den braven jongeling te vinden, die hem waarschijnlijk in korter tijd, dan het gymnasiaal onderwijs dit toelaat, voor de hoogere studiën vormt, vooral wegens den leeftijd van onzen jongeling, en wegens zijne verkregene kundigheden op de kostschool; naar mijn wijze van zien is die weg de beste, - ik onderwerp gaarne mijn gevoelen aan dat van anderen, zonder het mijne onvoorwaardelijk aan te bevelen. - Mij is het wèl, hernam Steltenhof, als de ouders met hunne wijze raadslieden slechts niet vergeten, dat de aanstaande prediker met al zijne wijsbegeerte en wetenschap en kunst en smaak, zonder de krachtige kern, in de leer der vaderen onzer kerk vervat, niet ligtelijk zal vooruitkomen of beroepen worden, omdat men weldra, juist in onze Hervormde kerk - de ondervindinog leert het - zal walgen van die lichtende, welbespraakte, moderne, geleerde geesten, die de kracht Gods ergens anders zoeken dan in het woord Gods en in de formulieren van eenigheid. De tijd naakt, dat men in onze kerk ook hier het kaf van het koren zal scheiden, en de onreine, onzuivere, kettersche geesten, die in deze wereld zijn, zal uitstooten en verdrijven, zoo als eens is geschied in ons toen door God zoo rijkgezegend vaderland, ten jare 1618 en 1619, door de Dordsche vaderen, die de wetenschappelijke nieuwlichters, gelijk Simson de Filistijnen en Gideon de Midianieten, deden vlugten voor hun geestelijk zwaard. Ik zeg nog eens, mij is het wèl, en ik wensch dat deze brave ouders in den regtzinnigen vromen zoon rijkelijk mogen gezegend worden. Amen, zeg ik hierop. - En als nu - hernam de arts, die den prediker met een scherpen blik had aangezien - als nu eens Simson en Gideon op hunne beurt door de Filistijnen en Midianieten werden verdreven, beste vriend! wanneer men eens juist in onze groote Hervormde kerk niet meer vragen zal naar deze Dordsche helden, maar alleenlijk naar de vier helden des Evangelies: Matthaeus, Markus, Lukas en Johannes, of wel naar de uitspraken van den éénigen Meester, die nergens een enkel woord spreekt van een Hervormde of Afgescheidene, of heerschende of overheerschende kerk. Wanneer misschien die tijd eens aanbreekt, waar het woord Gods het *eenige* formulier van eenigheid zal geworden zijn, en Athanasius, Bogerman, Hellenbroek, en wie al meer, voor altijd ter heilige rust zijn ingegaan, zult ge dan ook nog wenschen, om de onzuivere, onreine, kettersche geesten uit te stooten, en, als het mogelijk was, te verbranden, omdat ze niet volmaakt passen in *uwe* stelsels?- Maar vergeef mij, dat ik, een oningewijde, zoo vermetel tegen u spreek; ik weet echter (voegde de arts er met een schalk lachje bij), dat de kinderen Gods ons, kinderen der wereld, met meewarigheid en geduld verdragen, en ons onze dwaasheid en zonde niet al te hoog aanrekenen. - En ik, - sprak Steltenhof op droogen en bitsen toon, terwijl zijn oog vlamde, - ik heb heden geen lust om mij met den arts, die eigenlijk in de stoffelijke wereld behoort, op een geestelijk gebied te treden, waar ik tot mijne smart en die

van mijn collega Bloemhart tevens, zijne onkunde in zaken des geloofs, beschamend voor hem, zoude moeten aantoonen. De zeer geleerde heer doctor moge als het hem zoo goed dunkt, over Hippocrates, Galenus, Boerhave en consorten spreken, zooveel hij verkiest, maar hij late Augustijn, den krachtigen, éénigen praeses Bogerman, en vader Hellenbroek, als ik verzoeken mag, liefst ongemoeid - *ne sutor ultra crepidam* - dat verstaat ge immers, heer arts? en daarmede zeg ik: basta! - En ik ook, riep moeder Saartje, die met een pijnlijk ongeduld de geleerde discussiën had aangehoord: - ik zeg ook: basta, heeren!'t wordt reeds laat, wij zullen later op de zaak terugkomen. Wij zullen, naar vriend Bloemhart's raad, eens hooren wat onze zoon zelf begeert, dan uwe medehulp inroepen, en - de sessie werd opgeheven. - Vader Mispelboom was onder dit gesprek langzamerhand in eenen toestand van zielsverdooving geraakt; de aangeroerde twistpunten der drie heeren hadden op hem denzelfden indruk gemaakt, welken hij meermalen had ondervonden bij het openen van een baaltje... beste saffraan. - Hij hoorde eindelijk verwarde toon en, enkele klanken: een vriendelijke engel gleed aan zijne zijde, en had hem de zwaarder en zwaarder wordende oogleden digt gedrukt, alles verloor zich voor zijn geest in een dof gegons en vermoeijend lippengemurmel. Toen het verschuiven der stoelen, en het opstaan der drie leden van den hoogen raad hem uit de liefelijke sluimering wekte, kreeg de huisvrouw een kleur, en zeide met een mededoogend lachje: - Goede hemel! bij dat alles is mijn waarde Mispelboom waarlijk ingeslapen! - en Mispelboom herstelde zich zoo goed en kwaad hij vermogt, en haalde met een' zucht zijn beide schouders op, alsof hij zeggen wilde: - ik kan het waarlijk niet helpen, en dat was ook de waarheid.

(*Vervolg hierna.*)

Lexicon manuale, of: handwoordenboek voor den Tijdspiegel.

(*Zie Tijdspiegel 1851, I, bladz. 146.*)

Schaken.

- Het echte konings-, keizers- en volkenspel, dat in onze dagen in het groot en klein gespeeld wordt, en wel in drievoudigen, merkwaardigen vorm: eerstelijk, op de wereldkaart, theoretisch, in het diplomatisch kabinet door vorsten en ministerraad; daarna praktisch, op het werelddeel of in het land, dat tot schaakbord herschapen, de strijdende kracht, duizendvoudig vergroot, als door een gasmikroskoop vertoont, alwaar de levende koningen en koninginnen met hunne troepen *paarden, loopers*, kavalerie en infanterie, op het schaakbord=werelddeel inderdaad slag leveren, en daar de uitvinding van overgrootvader Sissa onsterfelijk maken. - Vervolgens het eigenlijke, vreedzame schaakspel, waar mannen van kunde, wetenschap, geleerdheid en smaak, zich heenscharen om het vierkante ruitenbord, bedekt met de ivoren figuren, en de scherpzinnigheid van hunnen geest, door het onschuldig spel, tot den hoogst mogelijken trap brengen, waaruit schaakclubs en societeiten moesten geboren worden, en weldra niet slechts twee, of meer

menschen, maar twee steden, en zelfs twee landen te zamen - *spelen*. - Een allerliefst vredesteeken onzer eeuw! Eindelijk het afgedrukte, altijd verkleinde schaakspel in de dagbladen (London Illustrated News. - Handelsblad. - Amsterdamsche courant), alwaar het lezend en staatkundig publiek au courant wordt gehouden van de laatste, meer of min belangrijke zetten der partijen, die zich in hunne schaaklustige geestdrift billijk nevens de effectenprijscourant, de prijzen van koffij, suiker, thee en olie, en de geborenen en gestorvenen mogen erkend en gewaardeerd zien. Aldus, om te resumeren, wordt er schaak gespeeld zeer in het groot, op den aardbodem zelve, onder het seinen van den diplomatischen telegraaf, onder het gebulder van het geschut, en de geforceerde venesectiën en allergeweldigste aderlatingen op het slagveld, en in de kabinetten; op het houten bord in de zwijgende club of in de stille huiskamer, ook wel in den kerker? of in Tegner's heerlijke Frithiofs-saga; op het courantenpapier door den stommen, geduldigen letter- of figurenzetter, die het publiek verpligt om den loop van het spel aanschouwelijk te - bewonderen. - *Schaakmat* is eene van die spreekwijzen, welke door het overoude Palamedes' of Viezierenspel gangbare munt is gebleven. Den koning Schaak! is van het geruite speelbord in het volksleven en de geschiedenis overgebragt, en behoort, vooral sedert 1830-1851, aan de geschiedenis van Europa. - Eindelijk vlechten wij liever de lauweren voor den wijzen mensch- en vorstenkundigen Sissa, die voor een welgezind koning een behoorlijk spel uitdacht, dan voor dien guit, die eenen half simpelen vorst gekleurde kaarten en poppen in de handen gaf, om zich te amuseren. Eere aan dit zoo zinrijke, koninklijke vorsten- en volkenspel, dat den geest levend houdt, het geheugen oefent, en de eerzucht prikkelt. Er ligt oneindig veel poëzij in het schaakspel, en gij zult daarom bij dit woord onzen begaafden dichter hooren, die er partij van weet te trekken:

't Was een vierkant. Vier-en-zestig
kleine ruiten, om en om
Licht en donker, droegen weêrzijds
een geschaarden krijgerdrom;
Twee-en-dertig strijdfiguren
van met kunst bewerkt ivoor:
Zestien blanke Hindo-beelden;
zestien naar den bruinen Moor.
Ieder ord'ning was de zelfde.
In het midden, rijk aan zwier,
Stond een Rajah; aan diens zijde
't magtig hoofd van 't krijgsbestier.
't Uiterst van de beide vleugels
dekte een torendragend paar
Lijnregt voortgaande elefanten.
Naast hen stonden ruiters daar,
Om, met onverhoedsche sprongen,
over vriend en vreemde heen,
In des vijands rug te dringen.
Slanke schutters, rap ter been,
Hielden, in het centrum, pijlen,
die elkander kruisten, reê.
Vóór dat zoo aanzienlijk achttal
stonden needrig en gedwee,
Om den aanval te ondernemen
en verduren, op één lijn,
Vier paar boeren, soort van landstorm,
onbeteeknend naar den schijn.

't Was: het schaakspel; Sila's vinding.
Maar zijn diepe wijsheid gaf
Elk der boeren kans op 't erven
van der sterken rang en staf;
Dringt hij tot de diepste ruillijn
van des vijands heirtogt door,
Dan, in rang verheven, baant hij
zijnen Rajah 't zegespoor.

Siram in zijn dwaasheid spelend
met die boeren, hem veracht,
Dreef hen achtloos voort en verder
zonder eenheid, zonder kracht.
Sila liet de zijnen rusten;
enklen traden slechts vooruit;

Maar zijn zwarte schutters, ruiters,
rukten aan en vonden buit:
Ruit aan ruit verloor haar manschap.
Toen ging 't op een ruilen aan,
Stuk voor stuk. Het zwart geboerte
kreeg alom een open baan;
Nu ging dat geboerte voorwaarts,
drong naar de overzij van 't blad,
En gaf, wiss'lend van gedaante,
dáár, in weinig zetten: 'mat!'
C.G. WITHUYS.

Schat.

- Daar zijn weinig woorden, die van zulk eene onbepaalde gehalte zijn geworden dan dit rijke} arme} woord. Reeds de Heilige Schrift, als ze zegt: 'Waar uw schat is, is uw hart,' ontwijkt zeer wijselijk de bepaling, en wie zoude het woord schat ook durven of kunnen schatten? Wat den staat betreft, zoo weet men wel waar de schatkist is, maar de schat daar binnen kan zoo geheel verschillend aangewezen, aangebragt en gefiltreerd worden, dat men den uiterlijken vorm eindelijk voor het inwendige, degelijke ingewand houdt, en de spraakwending hoogst naïef en merkwaardig is, om in plaats van over den schat *zelven*, altijd liever te spreken van de schat*kist.* - Immers hier beweert men dat 's lands schat te vinden is in den grond, in den landbouw; dáár in de geldkisten en brandkasten der kapitalisten; ginds in de overzeesche bezittingen, die altoos het lot der geduldige citroenen ondergaan, en behoorlijk uitgeperst worden; daar eindelijk in de industrie. Bij zoovele bronnen van schat zoude men denken, dat het in de staatskas niet aan geld en zilver moest ontbreken, maar de staatskas is niet altijd de schatkist, we zoude veiligheidshalve zoo kunnen schrijven:?.... kas. Vreemd is het voorts, *waar* de menschen hun schat vinden en zoeken. A. bij de edele kookkunst, een rijke disch is hem een hemel, en hij behoort letterlijk eens hierboven bij het oude, joodsche gastmaal met Abraham, Isaak en Jakob aan te zitten. B. blijft meer aan het grondbegrip getrouw, en bergt zijne ziel in zijne welbewaakte verzekerde Russen, Metallieken, of Poolsche loten, daar zit hij secuur, en vreest in deze papieren-wereld noch hel, noch duivel, en vergeet tevens den hemel en de armen. C. neemt de echtgenoot voor zijn schat, en als hij zegt: Schatjelief! meent hij het waarlijk, vooral in de eerste wittebroodsweken of -jaren; en als de schat=echte vrouwe tevens, buiten schoone oogen enz. enz. ook eenige renten en erfenissen heeft medegebragt, die nog altijd vriendelijk blijven knikken en lokken, als de oogen van den levenden ouden schat reeds wat minder helder of roodgerand zijn geworden. D. heeft zijne schatjes in de wieg of op de school, of op liet kantoor of op de studie, en verheugt zich dat zijn naam als eene schatting op de volgende eeuw wordt ingeënt, en zijne kinderen = olijfplanten hem vertegenwoordigen en voor de vergetelheid bewaren - en zoo verder. - Om nu den eigenlijken waren schat in de erfkas des tijdste vinden, moet er gezocht en gegraven, zoo als van ouds. Onze raad is om niet te beginnen in de gebergten van Californië, of de kronkelpaden der effektenspekulanten in te slaan, of in de loterij te spelen, maar vooreerst en voor 's hands met het *eigen hart* te beginnen, en dáár eens wat dieper dan gewoonlijk te boren, in de hoop om er wat goeds te vinden; lukt dat niet, dan zouden we u met de noodige omzigtigheid aanraden, om in het edele hart van andere brave menschen naar den schat, die u ontbreekt, te zoeken, en als ge ook daarin geen lust hebt, dan blijft er wel niets

anders over dan om maar te gaan slapen, en te wachten totdat de schat u al slapende gegeven wordt!

Schedel.

- Onder onze lezers is er gelukkig niemand, die voor dit *kapitale* woord onverschillig is; want allen hebben hunne schedels nog tusschen en boven de twee schouders, den met blonde of bruine lokken bedekten, met toupet en pruik beveiligden, den kalen, gladden, den grijzen, den eenvoudigen en paria's-achtigen, burgerlijken, of den omlauwerden, den genialen, den gemijterden, met de kroon of diadeem, of den kunstmatigen tour en hairvlecht bedekten schedel. - Taalkundig wil Ten Kate (niet de dichter van onzen tijd, te Middelburg, maar de beroemde etymologist) het woord van scheiden af brengen, - anderen dieper of hooger van - schat, verwant met scheede, schut, schot, schedel: het bedekkende, het beschuttende deel voor de hersens - of altijd zeer plat prozaïsch de hersenpan! - Hoe is het keukenwoord pan in zulk een edel, onstoffelijk gezelschap gekomen? Genoeg, dat we voor den schedel dermenschen, als de tijdelijke rust- en werkplaats van den geest en de gedachten, groote achting koesteren, en niet minder voor de schedelleer. - Heeft vader Gall hier werkelijk eene nieuwe wereld, een Amerika in de psychologie ontdekt? en als hij u met de vingertoppen den schedel betast, komt dan telkens uw ik - uw geest- en zielmensch op de oppervlakte der knobbels en verhevenheden, om zich even te presenteren aan deze hersenpan-verloskunde? en hebt ge uwe organen, zoo onbeleefd, zoo onfatsoenlijk, zoo ongemaskerd, daar bloot liggen, zoodat ieder, dieu even den kop bevoelt, dadelijk uw dierlijk, uw dieven-, uw moord-, uw leugen-orgaan kan vinden? en u, ondanks uzelven, logenstraft als ge verklaart: ''t is een leugen, dáár zit het niet van *buiten*, maar als het er toch moet zitten, dan zit het van *binnen!*' Hoe dit zij, de schedelleer heeft, even als de alchymie, de Hegelsche en de Schellingsche wijsbegeerte, en ook die van Comte, Proudhon, even als de allongepruiken, de hoepelrokken, de halskragen, haar' tijd gehad, en thans gaat menigeen met zijn schedel ongedeerd uit de wieg in de doodkist, zonder dat iemand zoo impertinent is, zijne menschenkennis door uwe verraderlijke organen te vermeerderen. - Ook hier hebben de schedels van groote en beroemde mannen en vrouwen een groot en heerlijk voorregt; de boer of de bedelaar worden na hunnen dood niet meer onderzocht, maar groote wijsgeer en en groote dichters, groote dieven of groote moordenaars - al te zamen geniën - dezen worden in gips afgegoten, en in de kabinetten ten toon gesteld, en aan de leer van Gall onderworpen. Ziet daar het voorregt der groote mannen! Als men uit de natuurkunde weet, dat elke menschenschedel door eene zware luchtkolom gedrukt wordt, is het jammerlijk, dat daarenboven nog zooveel hier beneden is, waardoor de hersenkas wordt gedrukt; - de eer, de roem, de grootheid, - de lauwerenvracht, die door het bloedige zwaard, door vijftig versleten stalen pennen en twintig riem volgeschreven papier gekocht wordt, of wel de zware, met onzigtbaar lood inwendig volgegoten kroon, die het jeugdige hoofd van den vorst reeds op de borst buigt, en den ouden, grijzen koning of keizer, zoo on dragelijk kwest, dat menigeen de centenaarzware kasket eindelijk van het moede hoofd afwierp, en in een klooster, of op een landgoed, of op zijn sterfbed weder - herademde.

Scheppen.

- Bij dit woord hebben wij in ons Lexicon, en in onze eeuw, bepaaldelijk over eene zekere soort van

menschen te spreken, die men geniën, dichters noemt; de ware beelden Gods, die mede scheppen - uit niets voortbrengen - want de genie heeft zoo iets dat naar het wonderbare zweemt; zij vormt eigene werelden, bevolkt die met eigene wezens, en maakt een klein universum op en nevens het groote. - Intusschen heeft men wat de scheppingskracht der kunstgeniën betreft, willen opmerken, dat alles uit de gegevene stof en vorm werd voortgebragt, en het dus slechts eene schepping uit de *tweede hand* zoude zijn, - dat de dichter zijne woorden en gedachten reeds vóór hij dichter was, vond (ook bij andere voorgangers), de schilder zijne conceptiën in de natuur of in de geschiedenis - de toonzetter in de reeds aanwezige to onen - zoodat het scheppen der kunstenaars alleenlijk een gelukkig, stout, of onbekend - combineren - der gegevene vormen zoude zijn. Als zoo iets waarheid is, komen de scheppende geniën van alle tijden eenige trappen lager te staan, dan men hen gewoonlijk begroet, en per saldo en afrekening blijft steeds de eenigste, hoogste *ware* Schepper van hemel en aarde, volgens het eerste artikel der oude apostolische geloofsbelijdenis. - Welligt dat de dichters hier eene uitzondering maken. - Als zij in de wereld der idealen, zoo als de luchtreiziger in of onder de wolken, op en neder zweven, komen er voorstellingen, gedachten en beelden te voorschijn, die niemand in den gewonen toestand van denken en gevoelen zoude durven openbaren, om niet den schijn te hebben, dat hij zich aan zekere overprikkelende vochten had te buiten gegaan. - Deze scheppende geestdrift van vele, en zelfs groote dichters, kome louter op rekening der genie, die nu eens vooral geene palen, perken of teugels duldt, en zich zeer weinig om de oude logica of het oude gezonde verstand bekreunt; want, als de dichter zingt, heeft hij niet zoo als de gewone mensch vasten grond onder de voeten; hij moet boven zijn tijd, boven zijne natuurgenooten staan, hij moet zien, hooren en gevoelen, wat zij volstrekt niet kunnen zien, hooren en gevoelen of vooruitzien, en dat alles, ach, dat ook dit er bij moet behooren, in de behoorlijke voetmaat, naar staande en slepende rijmwoorden zamenvatten, en nog wel (al scheppende) naauw toezien, om geen *ei* op een *ij* te laten stranden; om de klinkers uit elkaâr te houden, en de geslachten der woorden - wij huiveren hier - in Weiland of Bilderdijk na te slaan!! - De schepping der regels, coupletten of zangen, gaat echter geregeld voort, zoolang de rijmwoorden niet haperen; eindelijk komt hier, na het dagwerk van zes of meer dagen, ook de zevende dag, de rustdag - de sabbath. - De schepping is volbragt; - men ziet dan ook dat alles goed is; maar - nu verschijnen de drukproeven, de correctie, en eindelijk de recensiën in den Gids, in de Letteroefeningen, in het Letterlievend Maandschrift, ook in den Tijdspiegel, om de schepping nog eens, hoe onbeschaamd! na te zien, en de genie, die boven alle tijdschriften eindeloos verre verheven is - gruwel - op den tand te voelen en te wegen. - Als ge de dichters= scheppers uit zulk een afschuwelijk prozaïsch oogpunt gelieft te aanschouwen, is het inderdaad niet te verwonderen dat ze altijd klagen, zuchten en schreijen, of eindelijk u met den bliksem hunner zangen dreigen te verpletteren, en zich zelven eenen eigen hemel scheppen, als een boosaardig recensent hen even op de aarde, tusschen de gewone menschen, die geen geniën zijn, heeft durven te verplaatsen.

Schilderen, schilder

- zal moeten afstammen van het oude SCHILDEN, - schilden maken en met figuren versieren - schilden met verwen overdekken; maar de oude pictura heerschte reeds vóórdat men aan schilden en blazoenen dacht. De natuur met hare oneindige kleurenpracht is zekerlijk de eerste schildermeesteresse geweest; in den aanleg tot nabootsing: de apenzijde der menschen, andere beelden Gods, ligt mede de oorsprong en ontwikkeling der schilderkunst, en hoe verbazend is die ontwikkeling geweest en geworden! Is er eenig voorwerp dat niet moet buigen en zich vernederen voor den verfkwast? Begin bij de Italiaansche Madonna, en eindig bij de St. Nikolaas grap van Jan Steen. Neem het kolossale passiestuk, en daal af tot een modern stukje met mooije katjes, of lieve hondjes; - de ladder gaat ook hier van den hemel naar de aarde. - De schilderscholen staan, als de wijsgeerige, nevens elkaâr in verband en toch in tegenstelling, het Vlaamsche en Italiaansche penseel karakteriseert de natie en den tijd,- Rembrandt en Teniers, Murillo en Ostade, da Vinci en Troost, Correggio en Jan Steen, welke nuancen! - Vraagt gij: *hoe* men schilder wordt, het antwoord geve u Correggio: - ‘anch io sono pittore,’ - en vriend Conscience in zijn lief tafereel. Vraagt ge: *waarom* men schilder wordt, het antwoord is bedenkelijker. Zeven achtste deel der penseel- en verfmannen zullen u betuigen: naar de aanprikkeling van de genie, of uit eene onweêrstaanbare roeping; 't kan mogelijk zijn: maar dan is het ook mogelijk en zeker, dat de genie somtijds den bal misslaat, en menig kunstschilder een waardig kruidenier, droogist, wijnkooper of tabakskooper zoude geworden zijn, die nu, altijd met de genie, onder de kunstenaars in het achterste gelid hijgende buiten adem komt aanstrompelen, en toch wenscht mede te doen. Welligt heeft het *vrije* kunstenaarsleven eene eigenaardige lokstem voor den jeugdigen mensch, die zichzelven aan de altaren der kunst zoo gaarne als een priester aanschouwt, met den lauwer om het hoofd, niet (wij zijn in de negentiende eeuw) met de witte priesterlijke toga, maar weder met den langen middeneeuwschen baard - het gewone uithangbord van den zoon van Apelles, met den schilderachtigen hairbos, en de verdere garderobe; alles zeer goed, als de priesters dezer kunst, gelijk die der Israëlieten en andere vrome volken, maar hun competent deel der offeranden verkregen, en uit de penseelpunten en de verfpotten genoegzaam levensbrood kunnen tooveren, om niet in breede rijen langs de bewierookte altaren heengeschaard - te verhongeren. - Reeds Lessing heeft het ons voorgezongen: ‘de kunst gaat om brood.’ - 't Is ook in onzen gecultiveerden tijd een gevaarlijk en mislyck teeken, om van den boom der kunst *alleen* te eten; 't is geen Oostersche broodboom of banaan, meestal een mager vruchtboompje, dat genoeg bloesems toont, maar weinig of geen vruchten. Buiten de echte en ware schilders, die de natuur of de geschiedenis excerperen, en er dikwijls zeer nare en leelijke verw-glossen bij maken, zijn ook de redenaars en dichters, schilders ex professo, kanselredenaars voorop, die in het eerste deel der rede, als de tekst verschijnt, uitgewerkte tafereelen ophangen, waar aan het decoratief kostuum der oude wereld, soms der nieuwere wereld niets ontbreekt, dan dat de personen, behoorlijk gegroepeerd, werkelijk binnen de kerkmuren traden, en als in gemaskerden optogt zich lieten bekijken en vergelijken. Ook daarin

list de kunst en het middel om de ooren der toehoorders te boeijen, dan kome, als er dapper, fiksch geschilderd is, ook nog een brokje Christelijke en zedelijke toepassing om den trein te sluiten. Meermalen wisten gevoelige vrouwen, en zeer beschaafde mannen, den kanselredenaar = Apelles niet beter te bewierooken, dan met deze woorden: ‘Wat heeft de man die geschiedenis weder allerheerlijkst mooi - geschilderd!’ - Waarom zoude men aan dit magtgebod van den tijd niet gaarne voldoen, en vergeten, dat dezelfde vrome mannen en vrouwen, die met veel zielsgevoel gaarne de schouwburgen bezoeken, ook weder in den tempel toch altijd juist *dezelfde* lieden blijven (al is de gezigtsplooi daar een weinig meer effen en strak), en dat hunne verbeelding alom *dezelfde* eischen doet?

School.

- Echte, zonderlinge overloop er uit het Grieksch *σχολή* - vreemd genoeg, in verouderde beteekenis: rust, ledige tijd - nu komt de sprong! - het gebruik maken van den ledigen tijd, de bezigheid, het onderwijs, het onderrigt, wederom eene eigenaardige taal-kapriool; er is wederom niets, waarbij wij dit magtige woord niet zouden kunnen - aankoppelen. Alles is uit den aard der zaak - school: - eerstelijk, naar onze meer ruime beschouwing, die wij in dit Woordenboek stevig vasthouden - het geheele leven - eene lagere en hoogere school, altijd leeren, geoefend worden - het eerste, om aan de getrouwe moederborst te zuigen, het laatste, om met een gebed en een woord van onsterfelijkheid op de lippen te leeren sterven, - en wat ligt er al niet tusschen in? het onderwijs in de letteren, in de talen, in de ambachten, of in de wetenschappen, of in den handel, of in de diplomatie! - het onderwijs om zich zei ven en anderen te regeren, te bedriegen, te misleiden, weder om vergeving te vragen, - eerst het excuus aan de ouders, dan aan den meester, dan aan de maatschappij of den stand dien wij beleedigden, eindelijk het excuus vragen, zeker wel wat laat, aan den genaderijken Opvoeder der menschen, volgens het *Onze Vader*, en de voorwaarde dáár zoo heerlijk bepaald: ‘Vergeef ons, als wij ook vergeven hebben’; - maar nu, in engeren kring: de school als het hertenpark der jeugdige dier=menschen, afgeperkt en gerasterd, binnen de 5 tot 16 jaren, waarop somtijds de hooge school volgt, is de regte broeikasttijd des levens, - de kunstwarmte der schoollokalen evenaart dikwerf die der wetenschappen, en is voor menige ziel en menig ligchaam even schadelijk en ongezond.- Leeren!- en wat al leeren? de Bijbelsche geschiedenis, de danspassen, Italiaansch boekhouden, schermen en den katechismus! alles zaamgeperst in het jeugdige hoofd, dat even als dat van Jupiter, bij elk examen, bij elke verhooging, eene of meer Minerva's moet laten verschijnen; daarom is er eene oude gulden spreuk, die boven alle scholen en instituten moest geschilderd worden, en welke alle onderwijzers als een medaillon of een groote koperen loods-borstplaat moesten dragen: deze spreuk - *non scholae, sed vitae!* - niet geleerd voor de school, maar voor het leven, - daarom zijn Christelijke scholen boven alle andere aan te bevelen, dat zijn de zoodanige, waar het Christelijk levensbeginsel van geloof hoop en liefde met de leerbeginselen uit de leerboeken wordt vereenigd. Als men echter Christelijke scholen sticht en wenscht, niet ten gunste der menschen-veredeling, maar ten gunste van de Dordsche vaderen, van de jaren 1618 en 1619, naar de snede van den Heidelberger, of wie er meer is,

en daar het systeem van afsluiting doordrijft, om de kinderkens eerst regt en bepaald oud-Gereformeerd te maken, vóórdat ze Christelijk zijn, of *kunnen* zijn, - als men de scholen tot geheime wapenkamers vormt, waar de kleine menschen, die zooveel licht, leven en vreugde behoeven en eischen, met volstrekt onverstaanbare, sombere, ontzenuwende begrippen worden overvoed,- dan beweren wij, dat de kerkelijke partijzucht zich nergens zoo zeer aan den Bijbel, aan de waarheid, en aan de menschheid bezondigt, dan juist hier, hier, waar de regtzinnigheid, als de oude schoolmonarch, met plak en straf-werktuig verschijnt, en weder opdaagt uit zijn vergeten graf! Bewaarscholen, als eene schoone vrucht des tijds, mogen bij den stroom en storm der eeuwen toch wel bewaard worden! Welligt dat de Christelijke wijsheid en liefde nergens krachtiger zegepralen, dan in deze eerste school, voor de groote levensschool, en toch ligt er iets in, dat ons met diepen weemoed vervult, als de stelling meer en meer bewezen wordt, dat de maatschappij de kinderen aan de ouders *moet* ontnemen, en ze moet bewaren, om niet - te loor te gaan! maar de nood dwingt. Men vergunne ons eindelijk om te gelooven, dat juist het Christendom de beste, wel zeer groote, bewaarschool is voor het geslacht der menschenkinderen, en dat allen, de Plato's, de Leibnitz's, de Kant's, de Hegel's, de Kinker's toch uit deze eerste bewaar- en kleinkinderschool naar eene hoogere school, ergens boven de sterren, waar weten wij niet, werden geleid, en hier beneden waren en bleven - kinderen! - kinderen aan de papkom!!

Schoon.

- Eene bijvoeging die nergens ontbreekt, zelfs niet in de hel bij den hellevorst; want immers Milton's satan en Klopstock's gevallene engelen, Vondel's Lucifer, behielden nog een zeker aesthetisch kunst-schoon, waardoor de Christelijke dichters onwetend den duivel ontduivelden, en hem niet al te afschuwelijk voorstelden. Wij kennen den Franschen kunstregel: ‘Kien n'est beau que le vrai, le vrai seul est aimable,’ waarop nog al iets aan te merken valt; want het hideuse en afgrijsselijke der latere Fransche romantische school is, helaas, geschiedkundig en maatschappelijk waar; maar om *die* reden niet schoon en behagelijk. Vergelijk den ongelijkbaren = niet-schoonen schoolmeester, in Sue's Mystères. Over schoon en niet-schoon duurt de strijd geregeld voort. Zekerlijk, naarmate het inwendig gevoel voor het ware zedelijke schoon meer ontwikkeld en gevestigd is, zal ook de ontvangbaarheid voor de indrukken door natuur en kunst voortgebragt, meer krachtig en zuiver zijn. - Er is gelukkig den merisch een zekere tact aangeboren voor het ware, goede en schoone, mits die behoorlijk op- en uitgewerkt worde. Hoe naauw het zinnelijk-dierlijke met het gevoel voor het schoone zamenhangt, worde hier niet onderzocht; maar als de ruwe, wilde mensch, eenig voorwerp ziet en ontmoet, dat hem behaagt of boeit, hij is een onderworpen slaaf van zijn gevoel. - Men heeft bij de ontwikkeling der menschen tot heden veel te weinig acht geslagen op dit aesthetisch gevoel, en schijnt niet te weten of niet te willen weten welk een krachtige hefboom daarin gegeven is. Als ge den blijvenden indruk der Katholieke Gods- en heiligen-vereering aandachtig beschouwt, erkent ge hier in hoogeren en breederen vorm de zegepraal van dit schoonheidsgevoel; de menschen worden eerst gevangen, dan gebonden, en

schijnbaar gewonnen door sierlijke, welbehagelijke vormen voor oog en oor; - maar reeds afgetrokken genoeg voor onze lezers. Wij dalen af, en willen weten, welk een prijs de wereld geeft voor een schoon vrouwengelaat. Wie zal dat durven bepalen? ten minste een kroon, een troon; dan, wat meer geldt: zijne vrijheid, zijn geweten, zijne beginsels, en wat weder minder geldt: zijn geheel vermogen. - Waar staan de Maintenons, de Pompadours, de Lola Montez in de geschiedenis? Zij staan boven de troonen en boven de troonbezitters, boven het kabinet, boven het volk; ware nu die leest en taille minder rijzig geweest, dat oogenpaar minder schitterend en sprekend, die lippen minder verleidelijk - deze koninginnen zouden volstrekt *niet* bemind, *niet* gezocht, *niet* verheven, *niet* gewaardeerd zijn door vorstelijke begunstigers. Welligt eenvoudige burgervrouwen of nog iets minder ‘Si le nez de Cleopatre eut été plus court, toute la face de la terre aurait changé.’ (Pascal.) Ziedaar de historieele waarde van het schoon! Hoe menige vergeten Eva is aan het gevoelige hart, dat is: aan de opgewekte dierlijke neiging van den koninklijken Adam eene onderscheiding verschuldigd, die de goede moeder natuur reeds voorbereidde, toen de eerste grondvorm der aangebedene werd ontwikkeld! Dat er buitendat, op deze onzalige aarde, in dit tranendal, nog steeds schoone zielen, schoone gedachten, schoone verzen, zoo als van Tollens en Bilderdijk en anderen, zijn en blijven,- schoone lentedagen, schoone bloemen, ook schoon linnen, en schoone, heerlijke landstreken, dat alles verzoent ons eenigzins met deze booze wereld, en dat een echt Christelijk gezind mensch, hij behoeft niet bepaald Katholiek, Gereformeerd of Luthersch of Doopsgezind te zijn of te heeten, de grootste, waarachtige, zedelijke schoonheid is, dat zullen we beweren, zelfs dan als hij gebogcheld, scheel en mank, roodhairig of pokdalig of gebrekkig ware: daar is toch iets, dat nog schooner is dan de schoonste uiterlijke vorm, die toch eindelijk - 't is wel zonde en jammer - in de lijkkist een' anderen vorm verkrijgt, Shakespeare: *Worms will be thy chambermaids* - N.B. ad notam voor u, schoone maagden!

Schouwburg, schouwtooneel.-

De edelste, grootste en meest verhevene onder alle kunsten, de dramatische, speelt hare eigenaardige rol op 'swerelds schouwtooneel van eeuw tot eeuw; de kleine schouwburgen van Sophocles tot aan Rachel, in den grooten algemeenen wereldschouwburg zaamgevlochten, vertoonen enverschuiven onophoudelijk de coulissen, en de spelers zijn altoos vaardig tegenover de tijdelijke (zwijgende) spelers in de loges en het parterre. De meest menschelijke, de meest veredelende, de meest aangrijpende, de meest praktische kunst is die waarin Garrick, Kean, Talma en anderen, het leven levend teruggaven; want de mensch als veredelend schouwspeler staat, wat den omvang der kunst betreft, boven elken anderen kunstenaar. Hij is schilder, toonzetter, dichter, redenaar in één persoon vereenigd, en verheft de kunst tot den hoogst en trap van waarheid, van aanschouwelijkheid, van humaniteit. Men zie daarom, zelfs in onze opklimmende kunsteeuw, met ernst en aandacht op den dramatischen dichter en speler, en vergete niet dat de ware kunst hier, sterker dan elders, dadelijk in het leven der volken ingrijpt. - Als dus de klagt over het verval der kunst hier gegrond is, zocke men de oorzaak der ziekte. - Voorzeker, de brandende dorst

naar genot, de behoefte aan verstrooijing, de voorkeur die men geeft aan de ijdele, ligtzinnige levensbeschouwing, heeft den schouwburg in een slechten naam gebragt; zij heeft zelve haren adelbrief verscheurd; Thalia en Melpomene zijn in het kleed van Momus gehuld, of men is van de natuur afgeweken, of heeft ze onmenschelijk overdreven, of men heeft de waarheid aan de zinnelijkheid opgeofferd (het ballet). Als er in den mensch eene oorspronkelijke neiging om zichzelven en de gansche wereld, de menschelijke toestanden, in het groot en klein, in het licht en duister, in verkleinden vorm, onder het geleide der kunst, gereproduceerd en herboren te willen zien; is het dan den waren philanthroop, den maatschappelijken Hercules, niet tot een vraagstuk gesteld, om van die magtige neiging tot heil der menschheid een zeer geoorloofd en gewigtig gebruik te maken? - Men beschouwe den schouwburg als eene groote, treffelijke leerschool voor volwassene kinderen, - de schouwspelers als hoogst ontwikkelde onderwijzers, die zelfs het werk van den gewonen onderwijzer op grooter schaal voortzetten, die zich van uw oog, van uw hart, van uw gevoel, van uwe hartstogten meester maken, en daardoor den sluimerenden *beteren* mensch bij u opwekken, reinigen, veredelen. Als ge uit dit vreemde oogpunt de dramatische kunst beschouwt, dan wordt ook hier eene radicale hervorming ten spoedigste geëischt; - de speler zij de mensch, die zelfs, juist wegens zijn stand, in de hoogste en aanzienlijkste kringen der maatschappij gezien, gezocht, geëerd wordt; niet alleen als kunstenaar, maar als de redenaar in zijne rollen; - het stuk, het drama, vereenige waarheid en licht, leven en kracht, en toone u het dikwerf kleine, nietige, beuzelende leven in den schooneren, rijkeren vorm eener verdichting, die grond, toon, kleur, aan het ware leven ontleent. Zietdaar onze eisch aan de kunst in deze eeuw: zietdaar ons anathema luide uitgesproken over die zoutelooze, zedelooze, geestelooze, meer dan laffe, meer dan onbeduidende geestprodukten van onedele, onreine, onwillige, onzinnige, ontrouwe, zoogenoemde dramatische quasi-schrijvers, in wier ongewasschen handen (zoo als de ouden plagten te zeggen) een der grootste hefboomskrachten tot veredeling en herstelling der maatschappij verlaagd wordt tot een - houten, bonte draadpop, een polichinello in plaats van eene Minerva - daarom nog eens anathema over het vaudeville- en variété's-gespuis, over den berijmden en zedeloozen Franschen roman, in drie of vier acten zamengeperst, over de historische anekdote met wreedaardige woede, tot eene avond-vertooning uitgerekt en gemarteld. Kome de ware, de edele kunst eens terug, en zuivere zij de talrijke Augias-stallen onzer hedendaagsche schouwburgen, en kweeke zij edele, krachtvolle, waardige mannen en vrouwen, die, als spelers, niet verworpen en verguisd, maar geëerd en erkend worden! Wij hebben met onzen lezer over een schijnbaar zeer wereldsch en gewoon onderwerp een ernstig woord gesproken, en hopen dat hij, tot welk eene Christelijke gezindheid behoorende, op ons standpunt geplaatst, een voorstander zij en blijve der dramatische kunst, en in overdreven regtzinnigen ijver den schouwburg niet ter helle doeme; want, gelijk wij hierboven aanmerkten, *hijzelf*, wie onze waarde lezer ook zij, is mede een handelend, een sprekend schouwspeler, die, hopen wij, goed in zijne rol blijft, en met eenige honderdduizend medespelers het treurig blijspel in deze

tweede helft der negentiende eeuw afspeelt, een speler, zeggen wij, die achter de schermen geheel *anders* spreekt en handelt, dan waar hij voor het publiek, het zij als geestelijke, als koopman, als regter, als geleerde, als kunstenaar - debuteert - *dat vergete men niet* - en spele zoo goed men kan zijne rol tot aan het einde, niet om teruggeroepen te worden, maar om als model voor andere spelers te kunnen dienen!

Schrift, schrijven.

- Als wij naar onze beschouwing het culminatiepunt der menschelijke beschaving en ontwikkeling stellen in *spreken* en *schrijven*, zult ge ons toestemmen; of durft ge ontkennen, dat in deze eeuw elk Europeesch behoorlijk menschenkind als spreker en schrijver reeds geboren wordt? Lezen en schrijven gelijk = lucht en licht voor Adams zonen en dochteren, de middellijke mededeeling der gedachten en wenschen door middel van goedkoop machinaal papier en metalen pennen, - de klank, en het woord vastgebannen in het schrijfteeken, de zeer kleine vingers, reeds met den tooverstaf gewapend, de pen, die begint met hanenpooten, voortgaat tot opstellen en thema's, verder voortgaat om brieven en rekeningen te schrijven, en eindelijk, de hemel weet het, waar, eindigt - misschien om protokollen voor de vorsten en volken, om wijsgeerige stelsels, of recensien te schrijven. De schrijfkunst, als oudere zuster der drukkunst, was immers de voorwaarde van de ontwikkeling, en den vooruitgang van ons geslacht? de half mythische Phenicische overgrootvader Teut - staat hooger in de geschiedenis dan alle monarchen en geleerden te zamen - want zonder schrijvers en schrift - eene wereld alleenlijk vol sprekende menschen-neen, daar ware het geene halve eeuw uit te houden - de geesten moeten hunne uitboezemingen, hunne werkzaamheid, hunne geestdrift aan de nakomelingen legateren; de schrijvers regeren als despoten de wereld: zij ontsteken het licht der waarheid, ontplooijen de wetenschap, bewaren regt en menschenheil. - Buiten twijfel - en toch - hier is de nachtzijde van onze eeuw - *wie* en *wat* is een schrijver, *qua talis*, als zoodanig, zonder eenig meer bemoedigend bijvoegelijk naamwoord - ja, wat is hij? Een mensch (het woord auteur als man en vrouw behoort bij de generatio aequivoca) die met papier pennen en inktkoker voorzien, voor het publiek - eerst voor den boekhandelaar en uitgever - werkt, zamenstelt, zamenraapt, of - lapt, of vertaalt - die, als de boeken papier vol, en de pennen afgeschreven zijn - met den hoed in de hand, naar de bede van het Onze Vader, om het dagelijksch brood vraagt, en somtijds in de verhouding van Lazarus aan de deur van den rijken man verschijnt - en met de kruimkens moet tevreden zijn. Wij kennen de uitzonderingen, de helden in de letterkundige wereld: - Walter Scott, Dickens, Sue, Janin, Lamartine, weten en wisten met de pen, en het hoofd ende verbeelding, en de elastieke geschiedenis, voor zich, bij de Europesche uitgevers, en het publiek, Californische goudmijnen te vinden, - maar zult ge bij deze heele goden de halve en zestiende goden vergeten die zich blind, ongelukkig, en bijna krankzinnig geschreven hebben, de vingers krom, het hoofd moede, en al schrijvende, als met de pen in de hand, als doorschijnende geesten in het geestenrijk zijn afgedaald - en toch kan het groote raderwerk der beschaving, ja het leven zelve, niet meer voort, als de schrijvers-zamenrapers, de schrijvers-vertalers, de schrijvers-denkers, geene eigen-

aardige, enorme groote klassen blijven uitmaken, opdat de machine voortsnorre en niet stilsta. - Arme broeders! die wij hier in de spookgestalten van courantiers op uwe dagelijksche folterbank uitgestrekt aanschouwen, dáár als mijn-slaven, in de duistere bergkloof der vertalingen, zien kwijnen - ginds, als recensenten, die op schoft werken, gelijk aan galeiboeven, met uwe pennen zien roeijen, terwijl ge geketend zijt aan uwe bank - de bank voor uw lessenaar. - Zooals de natuur hare nachtzijde heeft, openbaart het schrijvers hand- en hoofdwerk een koud en huiveringwekkend proza in deze straalbreking van het menschelijke, van het maatschappelijke, van het geleerde leven! Hoe hoog staat de lezer boven den schrijver! deze laat zich bedienen, de geregten voorzetten, hij proeft of verwerpt, en hij recenseert bovendien, wat men hem nederig aanbiedt! - Welk een despoot en tiran tegenover den armen dienaar, lijfknecht, tafelbediende, die de schotels zoo warm en geurig aan den geestelijken gastronoom aanbiedt, en dikwerf niet eens zijne kosten betaald krijgt! - en toch, onaangezien dit alles, zal de wereld blijven schrijven: geschiedenissen, beoordeelingen, tijdschriften, gedichten, treur- en blijspelen, ook laffe kluchten, geleerde vertoogen, almanakken voor het Nut en voor de uitgevers, in rood marokijn, romans, dissertation; de scherpe zeissen van vader Saturnus zal de stalen pen eerbiedigen, en wij zouden schier durven beweren, dat de allerlaatsche Adam, die het menschelijk geslacht definitief zal sluiten, zooals de eerste, vóór zesduizend jaren, debuteerde - het laatste artikel in de laatste dagbladnommers zal *schrijven*, en er dan voor altijd een verbazend groote punt. - achter zetten!

Slaaf

- is een woord des tijds, en een bewijs voor onze Christelijke menschlievendheid; want onophoudelijk wordt er over de zwarte, koperkleurige broeders en zusters in het Oosten en Westen, door ons, blanke kinderen Gods, zeer veel geredeneerd, getwist, besloten, geresolveerd. - Ook de slaven hebben in hun belang in de beschaafde wereld hunne organen en tijdschriften, de Antislavery- reporter, enz. enz. Er ligt eene ongeloofeijke liefde hier op den grond van het hart der blanken, die uit de verte, bij wijze van manipulatie, hunne zeer verre verwijderde natuurgenooten, met de pen, den mond, in de vergadering en meeting, gedurig emanciperen, - terwijl, zonderling genoeg! de arme broeders en zusters nog steeds, naar orde en regel, worden opgejaagd, gevangen, geboeid, verzonden per slavenschip, verkocht, en als een productief handelsartikel waarlijk niet over het hoofd gezien. Intusschen heeft het Christelijk levensbeginsel, altijd als met permissie der hoogere autoriteiten, den toestand der slaven ongemeen verbeterd; men begint, zeker wat laat, in te zien, dat de zwarte menschen dezelfde regten hebben als de blanken; de Christenen wenschen inderdaad eens te *beproeven*, of de donkergekleurde vrienden vatbaar zouden zijn, om die regten te kunnen genieten, te *dragen.* Maar erkent ge dan hier niet de Christelijke liefde, die met wijsheid gepaard gaat, om aan onze goede, trouwe, beste slaven, niet te veel regten en voorregten opeens op te laden? om die mondig verklaring, vooral in onze kolonien, toch zoo onbegrijpelijk langzaam, bedaard, voor te bereiden, dat eenige geslachten in den slavenstand blijven, om andere beter, meer veilig te kunnen emanciperen? of, van nabij beschouwd, is het niet eenigzins

onmenschelijk, zelfs onchristelijk, om een' slaaf uit dien toestand, waarin de cultuur van de blanken hem steeds houdt, te brengen - om hem *nu* reeds zijne regten en pligten te leeren, zoo vroeg, voordat men verzekerd is, dat daardoor aan koffij, suikerriet, rijst en peper, geene groote schade zal geleden worden? Dat verliest een braaf gouvernement niet zoo gemakkelijk uit het oog - en eigenlijk is het uit diepgevoelde liefde voor het heil en lot der slaven, dat men hen voor die vrijheid, voor die regten, voor dat licht - *beveiligt*, - waardoor ook de eigendommen en bezittingen der menschen met witte, ligtgekleurde opperhuid, in gevaar zouden kunnen komen - of, men loope de Voorzienigheid niet vooruit - men bewere, dat de tijd nog *niet* gekomen is in de groote huishouding der wereld om de slaven van hunne ketenen te bevrijden, wij wachten ook hier op een teeken uit den hemel, - 't zal wel eens komen! - Mogelijk komt er wel een teeken van de *aarde* zelve - mogelijk zullen de zwarte, en door ons allen zeer beminde en gerespecteerde broeders en zusters, gelijk zij reeds deden, zichzelven, meer ernstig en eenigzins driftig, beginnen te emanciperen, en zullen begrijpen, in tegenstelling met de *bedaarde* Christenmenschen, dat de Voorzienigheid, die zich zekerlijk ook tot de bruine kinderen Gods uitstrekt, *thans*, juist *thans*, het bezit der regten en der vrijheden, voor hen wenscht, en reeds werkelijk heeft bereid. In zulk een geval ontheffen de goede zwarten, uit loutere vriendelijkheid, hunne deelnemende, blanke broeders, die de zaak reeds zoo lang rijpelijk overwogen hebben, wederkeerig, van de moeite en zorg der emancipatie, en zullen u bewijzen, dat zij nu werkelijk, *de facto*, de proef op henzelven willen nemen, welke gij, beste menschenvrienden! zoo ongemeen langzaam, voor hen voorbereid hebt. Kwame er slechts tot ons, uit Afrika, Amerika, en zekere gedeelten der dierbare rentgevende Indiën eene ambassade van slaven, om hunne zaak, onder ons, in de kabinetten, en in de kamers van koophandel, en in de philanthropische maatschappijen, te bepleiten. Mogelijk dat we door hen overtuigd zouden worden; het ware althans voor die zendelingen niet onbelangrijk, om eens te weten en te zien, hoedanig men onder Christenen, in een Christenland, de slavernij weet te handhaven, en hoe fijn en menschkundig de uitlegging van sommige Bijbelplaatsen kan verdedigd worden? als het geldt - het behoud van land, goed, geld en veldvruchten - en dat is de hoofdzaak.

Spiritus Asper en *Lenis.*

Noord-Amerikaansche schetsen.

Door Charles Sealsfield. (*Vervolg, Zie Tijdspiegel* 1851, *I, blz.* 320.)

- Dáárheen! - riep ik uit. - Rachel vergeet dat wij reeds eenmaal van daar verjaagd zijn, en dat de Spanjolen nu tienmaal meer reden daartoe hebben, en den weg veel gemakkelijker vinden zullen dan de eerste reis, en dat zij dan ook

met meer volk dan vijf en tachtig man komen zullen.

- En ik zeg u, Nathan, gij die een zoon uws vaders zijt, ik zeg u dat ik deze plaats en dit land, dat het bloed van mijnen man besproeid heeft, nooit ofte nimmer zal verlaten, al kwamen er tienduizend Spanjaarden opdagen. Wilt gij vertrekken, ga dan; ik wil blijven. Asa heeft het land met zijn bloed gekocht, en Rachel zal het niet opgeven.

- Dat zijn ijdele woorden, Rachel, - zeg ik; - ge weet wel dat wij u niet alleen hier zullen laten, maar als nu de Spanjaarden komen?

- Dat zijn nog veel ijdeler woorden, - zegt Rachel;- wij zijn in Gods hand en onschuldig in het ongeluk geraakt; wat Hij over ons geboden heeft dat moeten wij verdragen; en als de Spanjaarden weder komen, dan zal God ons helpen, zooals Hij de drie mannen in den vurigen oven geholpen heeft. Als de Staten digter bij waren dan konden we voorloopig daarheen trekken totdat uwe wonden genezen zijn, maar daar dat het geval niet is, zoo moeten wij de beschikkingen der Voorzienigheid afwachten, - afwachten tot gij weder genezen zijt, maar het land verlaat ik niet.

En wij kenden Rachels geestkracht genoeg om te weten dat zij blijven zou bij hetgeen zij eenmaal gezegd had; voor 't oogenblik schoot er ook niets anders over dan met geduld onze genezing af te wachten.

En die wachtten wij dan ook af, en naarmate onze krachten zich herstelden, keerde ook ons beleid en onze moed terug. Na verloop van vier weken waren wij zoo ver dat wij weder staan konden. En zoo kropen wij na verloop van die vervelende vier weken op een schoonen morgen uit dit blokhuis, dat bijkans ons aller graf geworden was en klommen de ladder af, en onze eerste gang was natuurlijk naar den heuvel waar onze huizen gestaan hadden, en waar wij nu ook heen willen gaan.

XII. Squatter-leven.

Terwijl Nathan de laatste woorden sprak, was hij de ladder afgeklommen. Beneden aangekomen wierp hij nogmaals een ernstigen blik naar boven op het blokhuis en de pallisaden, en daarop sloegen wij den weg in naar den kant van het bosch. Onze medgezellen waren reeds vooruitgegaan met uitzondering van één, die den toegang tot het blokhuis sloot. Zwijgend en in diep gepeins verzonken waren wij op eene golvend oploopende hoogte aangekomen, op den top waarvan wij in den maneschijn groepen van boomen ontwaarden. Zoo waren wij misschien een halve mijl ver voortgegaan, toen ons uit een der boomgroepen lichtstralen te gemoet glinsterden en wij van verschillende kanten hondengebas hoorden.

Wij waren bij de woningen aangekomen. De oude stond stil, en op het licht wijzend, dat tusschen de boomen door blonk en voor ons een zeer aangenaam verschijnsel was, begon hij weder:

Ziet hier, dit huis of hut, hoe gij het noemen wilt, was blijven staan; de wanden zijn namelijk van cipressenstammen, en het cipressenhout brandt niet gaarn; - alleen het dak was afgebrand, en de twee andere huizen tot op den grond vernield. Zoo stonden wij op onze krukken leunend - 't was juist vier weken na ons gevecht - en beschouwden de gruwelijke ver-

woesting die de moedwillige Spanjolen aangerigt hadden, en bedachten wat wij nu wel het eerst zouden moeten doen. En wij calculeerden dat het dak met weinig moeite weder opgezet kon worden, en dat dan de helft van ons weder huisvesting zou vinden, want in het blokhuis waren wij als haringen opeengepakt.

Maar Rachel, die meêgegaan was, zeide: - Ik zou haast meenen, zegt zij, dat wij best deden met vooreerst in het blokhuis te blijven.

- In het blokhuis blijven - riep ik, - in die dompige lucht en benaauwde uitwaseming! Hoe komt ge op dat denkbeeld, Rachel? Wij zijn er immers erger opeengepakt dan in onze ark op den Missisippi.

Maar Rachel antwoordt: - 't Is toch altijd beter opeengepakt te zijn, dan door de vijanden uit elkander gerukt te worden. En als die komen en vinden ons bij elkander, dan zullen zij niet zoo ligt weder van voren af aan beginnen. 't Heeft hun te veel gekost - maar ik had iets anders willen zeggen, waarover ik al lang gedacht heb.

- Zeg op, Rachel, - zeg ik - ge zijt uws vaders dochter en hebt veel van zijnen geest.

En Rachel antwoordt daar niet op, maar wijst met den vinger naar 't noordoosten, waar ons lieve Kentucky ligt en zegt: Ik zeg u, 't wordt mij wee om het hart als ik bedenk hoe wij hier staan, en hoe degeen die de ziel van alles was, niet meer onder ons is. Ik wenschte dat wij weder eens een van onze vrolijke Kentucky-gezigten zagen, en dat onze vrienden aan den Saltriver wisten, hoe het ons hier gegaan is en hoe wij het prachtige land met ons bloed en met Asa's leven verkregen hebben; 'k zeg u, ze zouden niet lang talmen om hunne paarden op te toomen.

- Dat denk ik ook - zegt Righteous.

- 'k Heb er over gecalculeerd en gerumineerd, zegt Rachel; en ik heb de *notie* dat ge hun schrijven moest, Nathan, dat zij hierheen komen, een dozijn familien, of zooveel er lust hebben, en dat er hier land genoeg is, en hout ook om huizen te bouwen, zonder dat wij een cent aan resten behoeven te betalen.

- Rachel, - zeg ik, - Rachel dat is een heerlijke inval. En ik zal doen wat ge zegt, en schrijven, en ik vooronderstel dat als onze vrienden aan de Saltriver hooren wat voor een bloedige *frolic*[1] wij hier gehad hebben, hoewel zij ons duur genoeg te staan is gekomen, dat zij dan alles laten staan en liggen, en hunne paarden de sporen geven, zonder nog vooraf te vragen of het land mooi, of een alligators-poel is.

- God beware ons,- roept Rachel, - dat niet! Ik wil niets meer van vechten en bloedige *frolics* weten, als wij er buiten kunnen. Ge moogt er geen woord van schrijven wat voor ontmoeting wij hier gehad hebben, maar alleen dat wij magtig schoon land hebben gevonden; want bedenk maar eens, - zegt zij - het schoone land zal knappe respectabele menschen aanlokken, maar de bloedige frolic avonturiers en slecht volk, en dat kunnen wij niet gebruiken.

- Rachel, - zeg ik, - ge hebt gelijk, en ge zijt waarlijk uws vaders dochter, die verder ziet dan wij Kentuckiers meestal doen; en ik zal schrijven zoo als gij 't hebben wilt. Maar hoe zullen we hun den brief zenden, Rachel? zeg ik; dat is een andere vraag, zeg ik. Ge wreet, aan den Missisippi zijn geen posten, en van hier naar de Saltriver zijn het ruim zestienhonderd mijlen.

1) Een vrolijke, luidruchtige partij.

- Ook daaraan heb ik gedacht, - zegt Rachel; - Wij hebben hier die Acadiërs, een daarvan komt uit de Canadas en spreekt onze taal en schijnt een hupsch mensch te zijn, die zich gaarn met zijn familie onder ons zou neêrzetten; die heeft mij beloofd iets te willen doen om ons zijne dankbaarheid te bewijzen.

- Vertrouw de Franschen niet, Rachel, - zeg ik, - vertrouw ze niet; zij zijn allen hoffelijk en valsch, en spreken anders dan zij denken. Het beste, calculeer ik, is dat ik zelf naar Natchez ga, en als de Acadiër ons dan toch een dienst wil doen, dan kan hij meêgaan en helpen roeijen. Wij hebben weêr wat beerenvet en een paar dozijn hertebouten; die wij niet noodig hebben. 't Zal best wezen, calculeer ik, dat ik twee brieven schrijf, en ze door Kentuckische bootsluî laat bestellen; en 't kan ook geen kwaad al schrijf ik er drie, voor 't geval dat er een verloren mogt gaan, hoewel ik liever een akker van de dikste cottonboomen ringelen wil, dan drie brieven schrijven. - Maar als ik nu heenga, en de Spanjolen komen eens in dien tusschentijd?

- 'k Vooronderstel - zegt Rachel, - dat die zoo spoedig niet zullen wederkomen. De gekwetste soldaten zeggen dat zij van de bezetting van Natchitochez zijn, en dat er niet meer dan honderd in het fort zijn achtergebleven, en dat het ruim drie maanden zal duren eer er nieuwe soldaten uit New-Orleans kunnen komen.

- Ja maar, - zeg ik, - eer onze vrienden kunnen aankomen verloopen er zes maanden; en als nu de regering de Creolen en Acadiërs tegen ons ophitst?

- Dat zal zij niet doen, - zegt Rachel. - Daar heb ik ook over gesproken met dien man; - ge moet weten - maar het dient eigenlijk niet luide gezegd - dat de Acadiërs on Creolen even dikke vrienden zijn als bij ons in de Staten de republiekeinen en torys. Zij zijn als spinnen zoo vijandig tegen elkaâr, en de Acadiër zegt dat als wij het met zijn landsluî willen houden, al de Creolen en soldaten niets tegen ons durven ondernemen; en de beide Acadiërs willen zich ook onder ons neêrzetten en nog andere meêbrengen.

- Dat is iets, dat goed en kwaad te gelijk is, Rachel, zeg ik, goed en kwaad. 't Zou mij aangenamer wezen als wij onder ons konden blijven, zonder die Fransche Acadiërs, die ik liever hunne hangmatten ergens anders zag ophangen. 't Zijn geen meubelen voor ons, Rachel; zij kunnen zichzelve niet regeren, en ik woû dat zij een huis verder gingen. Maar wij zijn in een vrij land, of liever, wij zijn in hun land, en kunnen het hun niet beletten.

En terwijl wij zoo over en weder praten wordt Righteous, wiens oogen zoo scherp zijn als die van een arend, eensklaps opmerkzaam en kijkt strak naar gindschen kant. En wij kijken insgelijks en staren en zien in de stralen van de morgenzon twee gestalten, maar door zulk een glans omgeven, dat zij ons voorkwamen als engelen des lichts en boden des vredes. 't Is een zonderlinge eigenschap die onze prairies hebben - dus brak de oude zijn verhaal af; - dikwijls ziet men geheele steden, rotsgebergten, meiren, kasteelen; soms meent men legers tegen elkander te zien strijden of cherubijnen van den hemel te zien dalen, en als men naderbij komt, dan vindt men in plaats van steden gras en bloemen, en in plaats van cherubijnen jagers in herten- of beerenvellen. 't Is een feit.

En terwijl wij zoo kijken en ons bijkans de oogen uit het hoofd kijken, zien wij

eindelijk dat het twee mannen zijn, en Righteous, die als ik zeide, een waar Indianenoog heeft, roept: 't zijn Kentuckiers, of ten minste uit het westen van de Old-Dominion[1]. Ik zou er mijn *rifle* onder willen verwedden. Ik ken ze aan hun vrolijken gang. Zij komen aangestapt alsof ze hier t' huis waren.

Ge kunt niet begrijpen hoe brandend nieuwsgierig wij waren, - vervolgde de oude met eenige aandoening, - en hoe ons hart verlangde om weder eens in een van onze vrolijke Kentuckygezigten te zien. Gelooft mij, als men zoo zestien honderd mijlen van de zijnen verwijderd is, en voor de verandering niets dan olijfgroene Dons ziet, dan zou, vooronderstel ik, de duivel zelf, als hij uit het vaderland kwam, welkom wezen.

't Waren inderdaad mannen uit het westen; wij herkenden ze aan hunne kleeding toen zij naderbij kwamen. Wij waren toch zoo zonderling te moede - wisten niet of wij lagchen of weenen moesten van vreugde dat wij onze landgenooten zagen. Wij waren ook door ons ziekbed zoo weekhartig geworden!

Nu was het in 't laatst van December, en 't liep naar nieuwjaar, en de morgen, hoewel niet zoo koud als in Kentucky, toch frisch, en wij door het lang liggen en soep drinken zoo slap en gevoelig voor de koele ochtendlucht, - ge kunt niet gelooven hoe gevoelig - dat wij onze hertslederen boezeroenen aangetrokken hadden en er uit zagen als groote ingebakerde kinderen. Bovendien hadden wij nog wollen dekens om de schouders gehangen, en Rachel insgelijks, en die, hoewel anders een knappe vrouw, zag er in haar wollen deken uit als een Indiaansche *squaw.* En toen de beide mannen nader kwamen, staarden zij ons verwonderd aan, en keken elkander aan, en schudden het hoofd, en namen hunne *rifles* in den arm en traden gedurig nader.

En ons klopte het hart van vreugde; want nu was niet alleen het briefschrijven onnoodig geworden, wij hadden nog andere redenen om blij te zijn. Eindelijk toen de beide mannen tot op vijf en twintig passen genaderd zijn, roept de voorste ons toe:

- 't Is frisch van morgen, dunkt mij, extra frisch!

En toen wij zijne stem hoorden was het alsof wij hem om den hals moesten vallen; wij herkenden hem namelijk terstond, en zagen dat zij niet alleen Kentuckiers waren, maar ook, wat meer zeggen wil, van de Saltriver, en na bloedverwanten, de een zoowel als de ander.

En wij zeggen: - Wel is 't een frissche morgen, en goeden dag mannen! en waar komt gij zoo ver vandaan?

En Rachel, wie de tranen in de oogen komen, roept uit: God in den hemel, het is George! George, de broeder van mijn lieven Asa. O, George, beste zwager, waarom moest ge op zoo'n droevig oogenblik hier komen!

Maar George zag vreemd op; hij kon Rachel in haar wollen deken niet terstond herkennen, maar herkende ze nu aan haar stem. - Wat, schreeuwt hij, wat, zijt gij het, mijn lieve Rachel! God zegene u, zuster, en wees duizendmaal gegroet, en hoe maakt gij 't, en hoe gaat het met Asa? Die zal wel op de beeren uit zijn, of is hij t'huis, Asa?

- Man! zegt zij, - o man, wat vraagt ge naar Asa! O Asa, mijn dierbare Asa! Ja wel is hij t'huis, maar God zij 't geklaagd in eenbenaauwd huis!

- 'k Versta u niet, zuster, - zegt George.

1) Virginie.

En Rachel barst op nieuw in tranen en snikken uit; zij had hem zoo lief gehad, haren Asa, en 't was ook een best mensch geweest, goedaardig en zacht als een kind als hij niet driftig was; maar als hij driftig werd dan kon hij wel eens ruw zijn.

- O George! - snikt zij, - o George! Hij dien ge zoekt, mijn Asa, woont in een naauw huis!

En nu begreep George haar en zeide: Gods wil geschiede! maar ik zou wel wat willen geven als het niet zoo was. Moesten dan de Engelsche kogels en de Hessische bajonetten hem sparen, bij Trenton en Saratoga en Cowpens, en een ellendige Spaansche snaphaan hem den dood brengen? Wij hebben gehoord van uw *frolic* met de Spaansche Dons, en het gansche land is er vol van; maar 'k had niet gedacht dat mijn arme broeder Asa er zijn leven bij had moeten inschieten.

En 't waren George en Dan, Dan van den ouden Splash - vervolgde Nathan. - Zij waren met een lading hammen en maïs en meel en allerlei andere dingen, ook met een half dozijn paarden en stevige knapen, allen van de Saltriver, den Ohio afgezakt en den Missisippi, om hunne waren te New-Orleans aan de markt te brengen, en bij die gelegenheid ook eens het land op te nemen, en ons op te zoeken als wij niet te ver uit de buurt waren. Zoo waren zij tot Natchez gekomen, waar zij stil hielden, om iets aan hun boot te repareren waarbij zij den smid noodig hadden. En terwijl deze voor hen doende is, verhaalt hij hun van de geweldige *frolic* die een zekere Asa Nollins ergens in 't Westen met de Spanjaarden gehad had. En George zeide daar niets op, maar ging verder rond om in herbergen en op openbare plaatsen nader inlichtingen in te winnen. Daar sprak men bijna van niets anders dan van de bloedige *frolic*, en hoe wij de Spanjolen hier ontvangen hadden, en geheel Natchez was er vol van; zij verhaalden dat de Gouverneur, toen hij er van gehoord had, in het bloote hemd de straat op was geloopen, omdat hij zich verbeeldde, dat wij reeds den Missisippi af kwamen, regt op New- Orleans af. En zij zeiden dat de Gouverneur vuur en vlam spoog en een duren eed gezworen had, dat hij ons allen zou laten ophangen en spietsen en braden, zoo als zij de Turken en Heidenen en Joden deden in de oude barbaarsche tijden. Ook hadden de menschen in Natchez hun de Fransche courant gegeven, den Monitor van Louisiana[1)] waar alles in stond, behalve dat de gouverneur uit zijn bed gesprongen was, 't geen, vooronderstel ik, wel een sprookje geweest zal zijn. En de menschen rieden hun aan om bij de groote opgewondenheid der Spanjaarden tegen ons Amerikanen, niet naar New- Orleans te gaan; en hoewel George niets om de Spanjolen en hunne opgewondenheid gaf, calculeerde hij toch dat het vermetel zou wezen in een wespennest te kruipen en zoolang het oproer duurde naar New-Orleans te gaan. En Dan en hij

1) *Moniteur de la Louisiane*, het toenmalige regeringsblad, het eenige dat in Louisiana uitkwam, maar nooit meer dan tachtig abonnenten gehad heeft. De expeditie van Asa Nollins is overigens historisch-waar; in verscheiden brochures en zelfs in geschiedkundige werken van dien tijd wordt daarvan gewag gemaakt, en bejaarde planters herinneren zich de omstandigheden daarvan nog zeer goed. Alle berigten stemmen daaromtrent overeen, dat hij met een zestal Amerikanen van Natchez vertrok, een blokhuis bouwde en daarin door de troepen der regering belegerd werd; dat de belegering eene der moorddadigste was, die ooit in Louisiana bad plaats gehad, en dat, hoewel Asa Nollins daarbij het leven verloor, zijne medgezellen zich toch in hunne positie en op hel in bezit genomen land gehandhaafd hadden

calculeerden wat zij al zoo zouden kunnen doen met hun waren en meel en maïs, totdat eindelijk een planter uit Natchez, een zoo degelijke Amerikaan als er ooit op twee beenen stond, hun zeide: dat als hij in hunne plaats was, hij zijn paard zadelen en het de sporen geven en een uitstapje naar Asa Nollins maken zou; dat die zeker prachtig land gevonden had en zeker niet om een alligators-moeras met de Spanjolen gevochten zou hebben; dat hij de streek waar Asa Nollins zich moest ophouden eenigzins kende, en hun den raad gaf om van hunne waren en provisiën zooveel mogelijk te verkoopen, met het overschot den Red-River op te varen, en zich aan Asa Nollins aan te sluiten; want dat indien het land inderdaad zoo schoon was, als hij niet twijfelde, een half dozijn handen als de hunnen het daar ver konden brengen; en dat als zij gingen, hij om het algemeene beste te bevorderen, hun gaarne behulpzaam zou wezen.

En George en Dan dachten daarover na, en hunne *handen*[1] die zij meêgenomen hadden, calculeerden eveneens dat, als het land zoo fraai en om niet te krijgen was, de zaak niet spoedig genoeg beklonken kon worden. Maar zij hadden zich voor zulk een nederzetting niet voorbereid, en wel een paar bijlen en rifles meêgenomen, maar al wat verder noodig was t' huis gelaten.

George verhaalde dat aan den planter, doch deze meende dat die zwarigheid wel uit den weg te ruimen was; dat er in Natchez een uitstekende geweermaker was, die zeker zulke kapitale rifles zou hebben, als zij ooit afgeschoten hadden. En George en Dan gingen met den planter naar den geweermaker, en zochten een half dozijn rifles uit, twee hadden zij er, zoodat ieder man zijne rifle had; en de planter voorzag hen van bijlen, ploegen, lederwerk, wollen dekens en alles, en nam daarvoor een gedeelte hunner lading van hen over; en er waren nog andere planters die, toen zij hoorden dat het plan was om zich in Louisiana vast te nestelen, het hunne bijdroegen en zich de zaak aantrokken; en bijna geheel Natchez nam er levendig deel in.

En George en Dan en hun zes mannen rustten hunne boot behoorlijk uit met al wat voor een etablissement noodig is, en toen zij gereed waren voeren zij den Missisippi af en den Red-River in. De planter had de Fransche courant voor hen in 't Engelsch vertaald, en hun zoo ongeveer beduid waar wij ons blokhuis hebben moesten, en hun ook gezegd van het Bayou boven het punt waar de Black-River in den Red-River valt.

Zij voeren dus den Red-River in, en kwamen tot aan den mond van den Blackriver, en zagen links het Bayou, en voeren dat in tot zij niet verder konden. Zoo kwamen zij eindelijk in de kreek waar wij aan land gegaan waren, en vonden onze sporen en onze kielboot, die wij onder rijs verborgen hadden, en volgden ons spoor, en kwamen eindelijk gelukkig bij ons aan.

En bij ons, vervolgde de oude, was groote vreugde over hunne komst, en George en Dan gingen er terstond met Jonas op uit om het land op te nemen, en nadat zij alles gezien en gecalculeerd hadden, kwamen zij weder in het blokhuis, waarheen wij reeds vroeger teruggekeerd waren. Vooraf hadden wij evenwel nog eens naar Godsend gekeken, die zijne vallen voor wilde kalkoenen opgezet en er een stuk of tien gevangen had, die wij hem naar huis hielpen bren-

1) *Hands*: Daglooners, gehuurde arbeiders.

gen. En toen George teruggekomen was, en wij hem verhaald hadden hoe wij gevochten hadden en hoe Asa gevallen was, zeide hij: Gij hebt gevochten als brave Kentuckiërs, en het land, vooronderstel ik, is het uwe, en als gij er niet tegen hebt, dan kom ik met de mijnen ook hier.

- Wat zegt ge daar? - schreeuwt Rachel half driftig, - als wij het vergunnen en er niets tegen hebben? Wat zijn dat voor woorden, zwager, van een vriend en van Asa's broeder?

- Ernstig gemeende woorden zijn het, zuster, - zegt George. - Het land behoort u toe, gij hebt het met uw bloed veroverd, en gij zijt dus degenen die men om vergunning vragen moet als men plan heeft om hier hutten te bouwen. En als gij er niet tegen hebt dan komt uw zwager George met vrouw en kind en brengt nog een dozijn, of ook meer, stevige gasten meê, want ik zie 'twel, ge hebt geen overvloed aan handen.

- Dat is het juist, zwager, - dat is het waarom Nathan naar Kentucky schrijven wilde, om u te berigten hoe wij hier zulk magtig schoon land gevonden hadden, dat door geen sterveling in bezit genomen was. En nu is dat toevallig zoo mooi uitgekomen.

- Dat is het wel, - zegt George. - En nu wil ik u mijn denkbeeld zeggen, - zegt hij; - ik zal u vier van mijn knapen hier laten, of ook allo zes, dat hebt ge misschien liever; ge kent ze, 't zijn ordentelijke mans kinderen, de zoons van Jims en Waddy en Stickfael en Skull en Davy, van 't echte Kentucky-ras. Die kunnen u middelerwijl helpen uwe huizen weder op te bouwen en in orde te brengen, zoodat als wij hier komen onze vrouwen huisvesting vinden, hoewel zij zich ook juist niet de hairen uit het hoofd zouden trekken als zij die niet vonden.

En daarmede namen wij natuurlijk allen genoegen, en George en Dan bleven tot den volgenden dag, en wij bespraken alles, en met het aanbreken van den volgenden morgen keerden zij naar het bayou terug.

En Jonas was meêgegaan, en George en Dan namen in plaats van hunne ark voor de terugreis het bootje dat zij daarachter meêgesleept hadden, en voeren den Red-river af, den Missisippi in, naar onzen Amerikaanschen oever waar zij aan wal stapten, het bootje aan de golven overlieten, en toen te voet naar Natchez gingen. Daar keerden zij bij den planter in, die hun een paar paarden bezorgde, waarmeê zij door het gebied der Choctaws en Cherokezen naar Kentucky terugreisden en gelukkig aan den Salt-River aankwamen.

En zoodra zij daar aangekomen waren riepen zij hunne vrienden en bekenden bijeen, en deden hun verslag van alles wat zij bij ons gehoord en gevonden hadden; en toen onze vrienden aan den Salt-River dat hoorden stonden zij op als één man, en zwoeren een duren eed dat Asa Nollins gehandeld had als een braaf Kentuckiër, en het land veroverd had als een echt Amerikaan, en dat hij daarvoor den dank van het geheele County verdiend had. En zij roepen inderdaad een *public meeting* bijeen, en voteren aan Asa Nollins den dank van het volk, en nemen het besluit, dat het aan Kentuckiërs niet voegt stil te zitten als vrienden en landgenooten met vreemden en buitenlanders strijden om zulk magtig schoon land; maar dat het aan Kentuckiërs betaamt het veroverde land te helpen verdedigen zoowel met manschappen als met andere dingen. En zij benoemden een comité om die geheele zaak te besturen en ten uitvoer te brengen; en terstond meldden zich een dozijn jon-

gelingen en mannen aan, die bereid waren om ons te gaan helpen; on de meeste jongelingen lieten zich eerst met hunne meisjes trouwen, en timmerden een ark, en drie weken daarna scheepten zij zich met hunne jonge vrouwen, en koeijen en biggen en provisiën in.

Juist vijf maanden na het vertrek van George en Dan kwamen zij bij ons aan, en nu begon het leven eerst regt, en togen wij aan het werk, om een echte kolonie te stichten, en de landerijen te meten en te verdeelen, en boomen te vellen en huizen te bouwen, en men hoorde dag en nacht schier niet anders dan het geluid van bijlen en zagen en houweelen.

En dat was alles nog maar een begin; de hoofdzaak kwam eerst toen nog een dertigtal familien achterna kwamen, alles brave degelijke menschen, met koeijen en kalven en paarden en alles, en knappe timmerluî en smids.

Maar ook de beide Acadiërs met hunne familien kwamen om zich in onze nabijheid neêr te zetten; zij zeiden dat het hun bij ons beter beviel dan onder hun wilde naburen en trotsche luije oude edelluî. Ons was het evenwel niet aangenaam die Fransche vrienden onder ons te hebben, vooral toen wij merkten dat er nog meerderen voornemens waren hen te volgen; maar wij vonden een middel om ze ons van het lijf te houden. 't Waren anders geen kwade menschen, in tegendeel, goede jagers, die dag en nacht op den loer lagen en hun wild bijna om niet weder weg gaven. Den mooisten beer verkochten zij voor een gallon brandewijn, die dwazen; en als zij alleen de klaauwen er van aan de markt gebragt hadden, dan hadden zij een geheel vat vol kunnen koopen. Maar ze hadden een abominatie, die wij volstrekt niet verdragen konden, en dat was hun eeuwigdurend dansen.

Hoe, hun dansen? vroegen wij.

Hun dansen. Dat konden ze, zoo zij zeiden, onmogelijk laten; en 't was altijd juist op zondag dat de voetzolen hun zoo jeukten, hoe ongeloofelijk zoo iets in de ooren van Christenmenschen ook klinken moge. 't Was een ware gruwel die oude en jonge dwazen in hunne wollen dekens en *mitassen* en *braguets* zoo te zien rond huppelen, en wij calculeerden lang hoe die abominatie gestuit en onze kolonie van die schandvlek bevrijd zou kunnen worden.

En eindelijk besloten wij in eene openbare vergadering en maakten het tot wet, dat wel is waar het dansen niet verboden zou wezen, aangezien het een ieder vrijstond zijne voeten te gebruiken zooals hij wilde, maar dat het op een boete van vijf dollars verboden zou wezen dansmuzijk te spelen.

En die wet beviel aan de Fransche gasten volstrekt niet en zij weigerden ons wetgevend gezag te erkennen; maar wij zeiden hun dat als zij de voordeelen van onze gemeenschap genieten wilden zij zich ook de beperkingen moesten laten welgevallen die daarvan het gevolg waren. Zij staarden ons verwonderd aan, en wisten niets anders te zeggen, dan dat wij geen syndics, noch gouverneurs, noch kommandanten waren, en dus geen bevoegdheid hadden om wetten te maken, daar wij geene door God ingestelde overheden waren; en die gekken meenden dat hunne kommandanten door God ingestelde overheden waren! Wij voor ons hadden niets tegen dit hun gevoelen omdat zij geen Amerikanen, maar alleen Franschen waren, met wie wij het beneden onze waardigheid achtten te disputeren; maar wij ergerden ons toch over hun gedrag, en sloten hen uit, zoodat zij volstrekt niet binnen onze omheiningen komen mogten.

Dat hielden zij een half jaar uit, en toen trokken de meeste familien weder weg, eenige evenwel bleven, daaronder de beide Acadiërs, en verzochten eindelijk dat wij ze weder in onze gemeenschap opnemen en hun vergunnen zouden om van de wegen die wij aangelegd hadden en van de zaagmolens die wij begonnen waren te bouwen, gebruik te maken. En wij delibereerden daarover en stonden hun verzoek toe op voorwaarde, dat zij de abominatie van het dansen opgeven en zich op den sabbath als verstandige menschen gedragen zouden. En zij hielden op met dansen en werden langzamerhaud ordentelijke menschen en gegoed er bij, en 't zijn nu brave en nuttige burgers, hoewel... Amerikanen zijn het niet.

- Maar wat zeide de Spaansche regering van dat alles? - vond ik eindelijk gelegenheid aan te merken.

- Wat zij zeide - antwoordde Nathan het hoofd schuddend - Wat zij zeide weten wij niet, maar zij voerde een scherpen oorlog in hare couranten en klaagde over schending van haar grondgebied en van het regt der volken. En het kwam ons schier belagchelijk voor, deze Franschen en Spanjaarden over schending van het volkenregt te hooren klagen, hen die om dat regt in Amerika net zooveel gegeven hadden als de duivel om het Nieuwe Testament. Wij gaven weinig om hunne klagten; zij zochten ons wel het leven onaangenaam te maken, maar langzamerhand waren wij hun te sterk geworden.

Eindelijk wendden zij zich tot de centrale regering te Philadelphia[1)] en zonden hunne klagten daar in; maar dat was juist koren op onzen molen.

- Hoe? koren op uw molen?

- Gelooft ge dan dat de oude John[2)], hoe tory-gezind hij ook is, het zou durven wagen, burgers in den pekel te laten zitten, en wel burgers die meer voor het welzijn der Unie gedaan hadden, dan... Ik zou 't hem niet geraden hebben. Maar...

Maar, dus brak de oude zijn verhaal af, terwijl hij met de hand over het voorhoofd streek als iemand die zich iets zoekt te herinneren, - wij zullen het er voor heden bij laten; voorloopig hebt ge genoeg van de geschiedenis van 't bloedige blokhuis en van Asa's kolonie gehoord, en ge kunt u nu voorstellen waar ge zijt, en dat wij, eenvoudig als ge ons ziet, toch de menschen niet zijn om ons met een kluitje in 't riet te laten sturen, en dat is voor het tegenwoordige genoeg. Het verdere zult ge wel hooren als wij wat meer zout met elkander gegeten hebben.

(*Vervolg hierna.*)

1) Philadelphia was destijds nog de zetel van het centraal bestuur.
2) John Adams, de opvolger van Washington als president van 1797 tot 1801, en om zijn toryslische beginselen bekend.

Godgeleerdheid. - Wijsbegeerte. - Staatkunde. - Opvoeding en onderwijs.

De lijdensweek des heeren.

Een historisch onderzoek door Dr. J.J. van Oosterzee, predikant te Rotterdam. (*Vervolg. Zie Tijdspiegel* 1851, *I, blz.* 349.)

IV. Proeven van bewerking uit het werk ontleend.

Grootere bezwaren dan men gewoonlijk vermoedt, zijn, zooals wij in ons voorafgaand inleidend verslag mededeelden, aan eene levensbeschrijving des Heeren verbonden, want zij is en kan niet zijn eene bloote levensbeschrijving: men trekt den geleerden bewerker met een zacht, doch onwederstaanbaar geweld in den kring der uitlegging, der vergelijking van de synoptici, der beoordeeling van andere voor- of mede- of tegenwerkers, - zelfs de hypothese, de vooronderstelling is niet altijd te ontwijken. Indien de heer van Oosterzee eene andere methode, dan de eclectisch-kritische gevolgd had, hij ware tot geheel andere resultaten gekomen; intusschen kan een zeker algemeen grondbegrip (*die leitende Idee*), bij eene biografie van den lieer niet onkenbaar blijven. Als wij goed hebben gezien, is dit beginsel, dat reeds a priori bij den geleerden vaderlandschen schrijver vast stond, - het handhaven en ontwikkelen der hoogere goddelijke waarde des Verlossers, wij zouden dit het positive beginsel kunnen noemen; van de andere zijde het afwijzen en bestrijden van een vermenschelijking des Heeren, die afgeleid wordt uit de onderlinge (voorgewende) strijdende mededeelingen der Evangelisten: het negative beginsel - zoo gaat de heer van Oosterzee, bevestigende en wederleggende, in de Lijdensweek voet voor voet verder, en laat zekerlijk geene eenigzins belangrijke gebeurtenis in het leven des Heeren, onaangeroerd ter zijde liggen. Somtijds is de schrijver breed en uitvoerig genoeg, hij roert niet slechts aan, maar ontleedt - enucleëert - ontkent de zwarigheden niet, welke hij op zijnen weg ontmoet. - Wij worden onvoorwaardelijkgenoopt om hier eene eerste proeve, die den geest, de strekkinog en de bewerkinog der belanogrijke Lijdensweek voor elk aandachtig lezer in een helder licht plaatst, mede te deelen. Wij hebben een der meest bezwaarlijke stukken uit het Nieuwe Verbond gekozen, opdat men dáár de kracht en de bekwaamheid des schrijvers leere kennen, terwijl wij later eene enkele opmerking daarbij voegen. Wij bedoelen de verwensching van den vijgeboom op

den weg van Bethanië naar Jeruzalem, opgeteekend door Matthaeus, hoofdst. XXI, vers 19-22; door Markus, hoofdst. XI, vers 12-26. Hooren wij, hoedanig de heer van Oosterzee deze ontmoeting met bijzondere naauwkeurigheid, met veelzijdige geleerdheid, zijnen lezers voorstelt.

‘Wie kan zich eene juiste voorstelling van de zielsstemming vormen, waarin de Heer Bethanië op den maandag morgen verliet, om het verblijf der gastvrijheid te gaan verwisselen met het schouwtooneel van den hevigsten strijd? De geschiedenis biedt ons slechts een' enkelen wenk, maar daarin veel stof tot denken. ‘Hem hongerde op den weg’ en zoo had Hij waarschijnlijk niets gegeten, zeker niet, omdat onder het dak van Lazarus Hem bete en verkwikking ontzegd was, maar omdat de geest thans te hoog was gestemd, om aan behoeften des ligchaams te denken.

Het schijnt een oogenblik in Jezus' innerlijk leven te zijn geweest, als eens in Samaria, toen Hij het voedsel, dat Hem zijne jongeren bragten, afwees met het verheven woord: ‘Ik heb eene andere spijze, die gij niet weet.’

Verzadiging zoekende in het volbrengen van des Vaders wil gaat Hij met de zijnen vaardig den weg naar de hoofdstad, gister nog van luide hosanna's weêrklinkende, heden stil en verlaten in den vroegen morgen. Daar laat de zinnelijke natuur hare regten gelden; de honger ontwaakt, en doet Jezus zijne schreden rigten naar eenen vijgeboom, die aan den openbaren weg is geplant. Bladeren er aan vindende, verwacht Hij ook vruchten te zien; weldra blijkt het dat Hij die vergeefs heeft gezocht. Hij spreekt een plegtigen vloek over den onvruchtbaren stam, - en het blijkt den volgenden dag, dat de boom geheel is verdord!

Hoe kon Jezus vijgen zoeken op een' boom, buiten den vijgentijd? Was het de tijd der vijgen niet, hoe kon dan het gemis van die vrucht Zijn heilig misnoegen wekken? En was het vervloeken van een' redeloozen boom eene daad, Hem waardig, die het land goeddoende doorging, Zijne stem niet op de straten verhief, en zich ‘zachtmoedig en nederig van harte’ genoemd had?

Wij zijn de eersten niet, die dergelijke bedenkingen wagen. In vroeger en later' tijd zijn zij meermalen geopperd, herhaald, beantwoord. Ja, zoo onoverkomelijk kwamen zij enkelen uitleggers voor, dat men de geloofwaardigheid der geschiedenis slechts meende te kunnen redden door eene *natuurlijke* opvatting; of de eer van den Heer zocht te handhaven, door de gissing, dat een der parabolische gezegden onder den invloed eener onzuivere overlevering in een onhistorisch verhaal was herschapen.

Het valt intusschen in het oog, dat men alzoo eene ongerijmdheid beweert, om zich van een wonder te ontslaan. De natuurlijke verklaring komt ons wel met de bewering te hulp, dat de boom reeds in eenen kwijnenden, stervenden toestand verkeerde; dat de Heer bij naauwkeurige beschouwing dit gezien, en op grond daarvan voorspeld heeft: van u zal men wel nooit meer vruchten genieten; dat eindelijk de jongeren die uitkomst als doel, die voorspelling als bevel hebben opgevat, en dat Jezus deze hunne opvatting door zijn antwoord volstrekt niet begunstigd heeft: maar waar is van dit alles zelfs de minste zweem van bewijs? - Van eenen kranken toestand des booms spreekt het verhaal zoo weinig dat juist de overvloed van blade-

ren den Heer aanleiding geeft, om van dezen te wachten, wat Hij in dit jaargetijde van geen' anderen hopen kon.

Het tijdsverloop van een' enkelen dag tusschen uitgesproken vervloeking en gebleken verdorring, schijnt mede te kort, om zulk eene treffende en geheele verandering langs natuurlijken weg te veroorzaken, als weldra de jongeren van diepe verbazing doet stilstaan. De woorden van Jezus, naauwkeurig verklaard, blijken duidelijk een vloek, geenszins een vermoeden van hetgeen hoogstwaarschijnlijk gebeuren zou, te bevatten. En schoon de Heer dat bedrijf niet dadelijk voor een werk van goddelijke almagt verklaart, laat Hij echter zijne jongeren in het denkbeeld, dat Hij deze zigtbare verandering door eene daad van Zijn' wil heeft veroorzaakt, ja waar Hij hun later verzekert, dat zij door het geloof zouden doen hetgeen met den vijgeboom was geschied, toont Hij daarmede ingewikkeld, dat ook hier van eene daad sprake moet zijn. Of zou het waar zijn, dat hier een onhistorische vorm is van beeldsprakige verklaringen des Heeren, en dat men hetgeen Hij vroeger gezegd had van ‘alle boom, die geen goede vrucht draagt en afgehouwen wordt,’ bepaaldelijk van ‘den vijgeboom, die nutteloos zijne plaats in de aarde besloeg,’ verkeerdelijk als een eigen bedrijf van Jezus voorgesteld heeft? De mogelijkheid kunnen wij zeker niet ten eenemale ontkennen, maar is deze meening niet eene onwaarschijnlijkheid zelve? Hoe kan men, bij eenig geloof aan de echtheid en goede trouw der gewijde verhalen, zulk eene opvatting toelaten. Is het dan zoo ondenkbaar, dat de Heer eenen vijgeboom èn tot onderwerp van belangrijke uitspraken èn tot onderwerp van een verbazend wonder gemaakt heeft? Ja, is het zelfs wel te vermoeden, dat de overlevering Hem zonder duchtige redenen, eene daad zou hebben toegekend, bij den eersten opslag zoo zeer met zijne doorgaande handelwijze on met zijn zedelijk karakter in strijd?

Zoo zien wij ons dan weder tot de gewone opvatting, en daarmede tot de verhalen van Matthaeus en Marcus teruggewezen. Men vindt - het is zoo - tusschen hunne voorstelling een belangrijk verschil. Volgens Matthaeus is het, alsof Jezus dadelijk na den intogt den tempel gereinigd, eerst daarna den volgenden morgen den vijgeboom vervloekt, en terstond zijne verdorring bewerkt heeft. Volgens Marcus daarentegen heeft de tempelreiniging na het vervloeken des vijgebooms plaats, en blijkt het pas den volgenden - dingsdag - morgen aan de discipelen, dat Jezus' woord van kracht is geweest. Maar wie ziet niet in, dat Matthaeus kortheidshalve te zamen vat, wat volgens het meer aanschouwelijk, maar door hem niet uitgesloten berigt van Marcus tot twee verschillende daOgen behoort? Onbekommerd over de juiste tijdsorde is Matthaeus reeds tevreden, als hij slechts de feiten berigt, en terwijl hij ons het onmiddellijk aan vangen van de verdorring des vijgebooms teek ent, voegt hij er in éénen adem eene vraag der jongeren bij, die volgens Marcus de vrucht van het aanschouwen der voltooide verdorring geweest is. Is hier ook geene volkomene overeenstemming, in geen geval is er een strijd die de hoofdzaak door beiden verhaald, in het minst twijfelachtig kan maken. En het blijft alzoo de taak des geschiedschrijvers om tot regte verklaring van het onbetwistbaar feit, het zijne bij te dragen.

‘Hoe kon Jezus vijgen zoeken op

eenen boom buiten den vijgentijd?' Dat het toch thans den tijd dier vruchten niet was, wordt ons niet slechts door Marcus verzekerd, maar blijkt ook uit natuurkundige gronden. Eerst vier of vijf maanden na het Paaschfeest was de tijd van den vijgenoogst daar, en de vraag is dus natuurlijk 'wat kon de Heer heden verwachten?' Het antwoord is duidelijk: òf Hij meende overgeblevene wlntervijgen nog aan den boom te vinden, òf Hij verwachtte, op grond van de bladrijkheid des booms, dat Hij reeds enkele vroege voorjaarsvijgen zou aantreffen; òf Hij heeft op het genot van eene der laterkomende zomervruchten gerekend. Driemalen toch draagt de vijgeboom in deze milde streek zijn gewas. Intusschen valt weldra in het oog, dat de laatstgenoemde soort hier nog geheel niet in aanmerking kan komen; dat ook de late wintervijg waarschijnlijk wel niet gedurende geheel het nieuwe saizoen op den openbaren weg aan den boom gebleven zou zijn: en dat wij derhalve aan de tweede soort moeten denken. Herinnert men zich nu, dat de vijgeboom eerst knoppen zet, waaruit bloesems en vruchten geboren worden, en daarna pas in volle bladerpracht prijkt, dan wordt het ons denkbaar, hoe de Heer hier eene afwijking van den gewonen regel der natuur kon vooronderstellen, en komende, vroege voorjaarsvruchten kon zoeken.

Men heeft - waarschijnlijk uit verlegenheid - Marcus' uitdrukking: 'het was de tijd der vijgen niet,' opgevat in den zin: 'het was geen goed vijgensaizoen.' Maar al ware - wat wij betwijfelen - de verklaring taalkundig geoorloofd, zij zou niet eenmaal noodzakelijk zijn.

Het veel besproken bijvoegsel moet niet strekken, om te verklaren, dat de onvruchtbaarheid van dezen boom iets geheel natuurlijks mogt heeten, maar om aan te toonen, dat ook deze boom, ofschoon hij schijnbaar meer beloofde dan anderen, wezenlijk niets meer gaf, dan vijgeboomen in dit jaargetij doen. En deze was dan ook de reden van de vervloeking des Heeren. Van dezen boom meende Hij te mogen verwachten, wat eene dwaasheid geweest ware, in die maanden, van andere nog onvruchtbare, maar ook nog ontbladerde boomen te vragen. En vond Hij de vrucht niet, die Hem het digt gebladerte spelde, het was een teeken, dat Hij met een' geheel onvruchtbaren boom te doen had, die geen knoppen in het natuurlijk tijdperk gezet had en dus ook voor de toekomst geene rijpe vijgen beloofde.

'Maar hoe kon de Heer zich vertoornen over een redeloos voorwerp en eene straf uitspreken, die het hoogste doel van elke straf niet bereiken kon, omdat de gestrafte niet vatbaar voor eenige verbetering was?' Wij kunnen op die vraag met eene wedervraag antwoorden: 'Waaruit blijkt het, dat de Heer in wrevel en drift heeft gesproken?' Juist de opmerking, 'dat het de tijd der vijgen niet was,' zou Hem even zoo goed hebben kunnen doen inzien, dat er ook eigenlijk buiten het saizoen geene vrucht van zulk een' boom was te wachten. Zelfs eischt Hij later 'geloof in God' van zijne jongeren, als voorwaarde, om tot gelijksoortige betooningen van geest en kracht hen te leiden: wel een bewijs, dat Hij ook zelf dit teeken verrigt moet hebben in eene heilige stemming. En wat het strafwonder aangaat - zoo opmerkelijk het is, dat wij in de apocryphe evangeliën eene menigte strafwonderen van den Messias verhaald vinden, zoo

dubbel verklaarbaar wordt dit, als wij aannemen, dat daarvoor althans éénige historische grond heeft bestaan, en dat de Heer - al is het bij wijze van hoogst zeldzame uitzondering - toch ook bestraffende teekenen deed. Zulk een teeken vinden wij hier, en het mag ons niet tot aanstoot verstrekken. Ook de toorn bekleedt zijne plaats in het beeld der hoogste volmaaktheid. Dat men toornen kan zonder te zondigen, had de Heer reeds dikwijls getoond. En heeft men het bevreemdend gekeurd, dat Hij ‘die geen vuur wilde doen dalen op eene stad van Samaria, een oordeel bragt over een redeloos voorwerp,’ het antwoord is eenvoudig, dat het eerste eene daad zou geweest zijn van persoonlijke wedervergelding, terwijl hier de veroordeeling des booms slechts middel moest zijn, om eene groote waarheid den jongeren voor oogen te stellen. - De voorstelling, dat Jezus door dezen vloek zijn' dorst naar wraak heeft bevredigd, waar Hij zijn' honger niet aan vijgen kon stillen; is te laag en verachtelijk, om hier ons bezig te houden. Maar ook zelf de vraag naar het ‘regt,’ dat Hij had, om alzoo over een gewas te beschikken, dat niet Zijn eigendom was, vervalt bij ernstiger nadenken. Een boom, staande aan den openbaren weg, niemands persoonlijk eigendom, tot niets meer van nut, dan om afgehouwen te worden, - mogt Hij er niet over gebieden, wiens de aarde was met al hare volheid?

Die der wereld het eeuwig leven kwam schenken, zal wel de vrijheid gehad hebben, haar een' enkelen boom te ontrooven.

Neen, wel verre, dat hier Jezus' karakter verduisterd wordt, blinkt er zijne grootheid te schooner in uit, dat Hij slechts éénmaal een strafwonder deed, en die eenemaal slechts aan éénen boom, slechts ter bereiking eener geheel éénige, stoute bedoeling.

En zietdaar ons tot het éénig ware standpunt genaderd van waar, ook naar onze meening, de zaak beschouwd worden moet: de verdorring des vijgebooms een symbool van den ondergang des Joodschen staats. Wij stemmen toe dat de Heer zelf dit oogpunt niet aan de hand heeft gegeven, maar zoo het ooit vergund was, Zijne bedoeling te raden, zonder vrees voor vergissing, het was voorzeker hier. Vragen de jongeren enkel: ‘hoe de vijgeboom zoo terstond is verdord,’ men kan ook redelijkerwijs niet verwachten dat Hij, in plaats van deze vraag, eene andere, die zij niet deden: ‘waartoe die verdorring moest strekken’ beantwoord zou hebben. Wij behoeven zelfs niet eenmaal tot de gissing de toevlugt te nemen, dat Hij op den weg met hen over den ondergang van stad en temes pel reeds gesproken zou hebben: een blik op het voorgevallene, Marcus XIII: 3, doet ons het tegenovergestelde vermoeden. Wij hebben eenvoudig te onderzoeken: of er iets was, dat den Heer in deze dagen zoo de geheele ziele vervulde, als juist de voorstelling van het vreesselijk onheil, dat stad en tempel zou treffen? Op die vraag moet het antwoord ontkennend zijn, als wij letten op den geest dien zijne onderwijzingen en gesprekken in den laatsten tijd ademden; op de aandoening, die Hem zelfs in de schoone ure van den intogt vervulde; op hetgeen Hij kort daarna èn aan de hoofden des volks èn aan zijne eigene discipelen zoo ondubbelzinnig verkondigde. Het denkbeeld, nu is het verborgen voor uwe oogen, gepaard met de gedachte aan de schrikkelijke gevolgen dier verblinding, bepaalde in deze dagen den grondtoon

zijner ziel, en klinkt gedurig in andere vormen ons tegen. En wanneer wij nu hier bij voegen, dat Israël ook onder het Oude Verbond onder het beeld van een vijgeboom voorgesteld wordt, dat de Heer reeds een parabel van gelijksoortigen aard had voorgedragen; dat Hij terstond na dit wonder nogmaals optreedt als tempel-hervormer, en dus heden geheel vervuld is van het theocratisch doel zijner roeping, dan kunnen wij naauwelijks mistasten. Verplaatsen wij ons slechts in zijne verhevene stemming. Vervuld met de gedachten aan zijn eigen naderend lot en aan het dreigend onheil der hoofdstad, dat Hij reeds gister met heete tranen beweende, gaat Hij met zijne discipelen stadwaarts. Daar treft een boom zijn oog met veel belovend lommer beladen; wel is het de vijgentijd niet, maar deze schijnt te beloven wat anderen weigeren: ijdele hoop. Die onnutte, schoonschijnende tronk was Israëls beeld! Zoo stond het daar ook, bedriegelijk voor het oog blinkende in schijn van godzaligheid, maar bij nadere beschouwing, even arm aan geestelijke vrucht als weinig voor de toekomst belovende. Die aanblik wekt de droefheid des Heiligen op. Als een bliksemstraal uit den nacht, breekt het vloekvonnis te voorschijn uit het diepst zijner ziele, on in dat vonnis duidt Hij aan, niet gelijk men gewoonlijk meent, de uitroeijing van den Joodschen staat - dan had hij niet van verdorren maar van afhouwen gesproken - maar den staat van geestelijke versterving, waartoe het Judaïsme van vroeger innerlijk leven weldra zou overgaan, en die den weg tot zijnen ondergang banen zou gelijk het verdorren eens booms tot zijn afhouwen en verbranden geleidt. Gelijk Hij - men lette toch op deze eenvoudige overeenkomst - zijne jongeren weinige dagen later den pligt der dienende liefde eerst door een symbolisch bedrijf en daarna pas door eigenlijk onderwijs voorhoudt, zoo verkondigt Hij hier eerst door eene daad, wat later de tekst zal zijn tot eene indrukwekkende prediking: geen steen zal op den anderen blijven! En zoo dikwijls later de discipelen langs dienzelfden weg voortgaande, den vijgeboom zagen staan, die welligt nog dagen en weken daarna nutteloos zijne plaats op aarde besloeg, konden zij er het treffend beeld in aanschouwen van den Joodschen staat, waartoe zij naar den vleesche maar aanvankelijk niet meer naar den geest behoorden! Ondergeschikte bedoelingen van dit bedrijf behoeven overigens niet te worden buitengesloten. Dat het wonder insgelijks de strekking had om der discipelen geloof te versterken, en dat zij die geloofsversterking nog meer dan anders behoefden tegen de aanstaande donkere dagen, geven wij zonder aarzelen toe. Maar ook afgezien daarvan staat het wonder voor ons als een gesloten geheel, en de gesprekken waartoe het aanleiding gaf, waren, gedeeltelijk althans van dien aard, dat zij ook na ieder ander wonder hadden kunnen gevoerd worden. Den volgenden morgen - want men zal ons vergunnen, deze enkele maal de tijdsorde vooruit te loopen, opdat wij niet in herhaling vallen - uitten de Apostelen hunne verbazing, over de stipte uitkomst der vloekspraak, en Petrus is de eerste, die de tolk der algemeene verwondering is. Vreemd zou die stemming kunnen schijnen, nadat zij zoovele teekenen zagen - of hadden zij zich niet veeleer moeten verwonderen, zoo er aan den vijgeboom nog een tak had gegroend? - maar wij weten dat de aanschouwing van de wonderen der Almagt telkens aan het

ontvangbaar gemoed een diepen schok kan doen voelen, en herkennen hier in Petrus denzelfde, die eens in schuwe verbazing de overvloedige vischvangst op zijne eigene kiel had gezien. En de Heer in plaats van die verbazing te doen bedaren, verheft haar tot nog uitstekender hoogte, waar Hij hun met geringe wijziging de verzekering van vroeger dagen herhaalt: ‘dat door het vast geloof in God, hun het verrigten van dergelijke teekenen zou mogelijk zijn, ja dat zij door die kracht bergen zouden kunnen verzetten.’ Gelijk Hij, later in zijne afscheidsredenen bij Johannes, met de belofte der wonderkracht den eisch van bidden vereenigt, zoo voegt Hij ook hier het een met het ander te zamen, en verzekert hun, dat al wat zij in vast geloof zouden begeeren, hun zeker geworden zou. Maar bedacht Hij daarbij ook, hoe zij bekleed met zoo uitgestrekte magt die zouden kunnen aanwenden, voor persoonlijke bedoelingen, en bijzondere wraaknemingen door middel der wonderkracht zouden kunnen beproeven, gedachtig aan het strafwonder dat zij heden gezien hadden? Dan is het althans volkomen verklaarbaar, hoe Hij bij deze belofte de onveranderlijke voorwaarde van liefde en vergevensgezindheid doet hooren, en de vermaning er bij voegt. ‘Wanneer gij staat om te bidden, vergeeft indien gij iets hebt tegen iemand, opdat ook uw Vader, die in de hemelen is, u uwe misdaden vergeve. Maar indien gij niet vergeeft, zoo zal ook uw Vader die in de hemelen is, uwe misdaden niet vergeven.’ (blz. 39-48.)

Ziedaar, naar het ons toeschijnt, eene zeer merkwaardige en volledige proeve, hoedanig de schrijver bijzonderheden uit 's Heeren leven, in de Lijdensweek, op eene hem eigene wijze bewerkt. Er blijven inderdaad, bij zulk eene uitvoerigheid, weinig vragen meer over; het belangrijke factum is van alle zijden toegelicht, de verschillende verklaringen getoetst, en eindelijk het *eenig ware standpunt* gevonden, om de verwensching van den vijgeboom te kunnen verklaren: ‘een symbool van den ondergang des Joodschen Staats,’ en juist in dergelijke bepaalde aanwijzing van een éénig waar standpunt, gelooven wij, dat de zwakheid des schrijvers zich het meest openbaart. Ongevoelig is de schrijver, door het nevens elkaâr stellen der verschillende uitlegkundige gevoelens van het eenige ware standpunt - het *tekstverband* - afgeweken - en hij is eerlijk en trouw genoeg om zelf te bekennen: ‘dat de Heer zelf dit oogpunt niet aan de hand heeft gegeven’; is dit alzoo, dan kan het ook *niet* het eenige ware standpunt ter verklaring zijn, maar blijft slechts eene afzonderlijke wijze van opvatting, eene enkele zijde van voorstelling, en dan is het wederom niet juist om *andere* bedoelingen daaraan ondergeschikt te maken, die ons hier voorkomen inderdaad het *eenige* ware standpunt te zijn; want waar ligt duidelijk en openbaar de billijke grond, dat hier gedacht of gezinspeeld is, op den ‘ondergang van den Joodschen Staat?’ 't Is, hoogstens genomen, eene mogelijke, zeer onbewezene gevolgtrekking - een vermoeden.- Markus, meer uitvoerig, Matthaeus, meer beknopt, geven beide zeer bepaald en onbetwistbaar het *doel* aan, *waarom* de vijgeboom verwenscht of vervloekt is geworden, en wel zoo bepaald als dit verwacht kan worden. Markus XI, vers 21: ‘En Petrus, zulks indachtig geworden zijnde, zei de tot Hem: Rabbi! zie, de vijgeboom dien gij vervloekt hebt, is verdord. En Jezus antwoordende, zeide tot hen: Hebt geloof op God. Want voor-

waar zeg ik u, dat zoo wie tot dezen berg zal zeggen: word opgeheven en in zee geworpen; en niet zal twijfelen in zijn harte, maar zal gelooven, dat hetgeen hij zegt geschieden zal, het zal hem geworden, zoo wat hij zegt. Daarom zeg ik u: alle dingen, die gij biddende begeert, gelooft dat gij ze ontvangen zult, en zij zullen u geworden.' Een meer volledig, bepaald antwoord op de vraag: waarom is deze vijgeboom verdord, kan naauwelijks gedacht worden: het waarom? wordt hier treffelijk beantwoord: opdat gij geloof op of in God zult hebben, en door dit teeken mijner magt voortaan geheel gerustgesteld, zult weten, dat ook aan uwe wenschen en gebeden zal voldaan worden.' Zoover kan en mag de uitlegging hier gaan, maar om *den ondergang van den Joodschen Staat* hier, evenwel, gesymboliseerd, te vinden of in te schuiven, en als het *eenige, ware standpunt* te noemen, is niet geoorloofd, zelfs in algemeene toepassing *gevaarlijk.* Dergelijke symbolische uitlegging, en de heer van Oosterzee heeft er eene bijzondere neiging voor, moge hier en daar reeds door een' Grotius, later door Olshausen, en vooral door den *Magus vom Süden*, door Lange, gepatrocineerd worden, - men kan haar niet toestemmen of goedkeuren. - Zij moge hier en daar bij de meer sierlijke kansel-voordragt, oogluikend geduld, of ook door ettelijke kerkvaders geweldig voorgestaan worden; wij houden het er voor, dat zij, uit haren aard, de baan opent voor gevaarlijke, onbewezene en eenzijdige beschouwingen, en ons ongevoelig van het eenig ware, authentieke gebied der Evangeliën afleidt, en wel eens verder brengt, dan wij wenschen of willen komen. Want juist *deze* afgeleide, zijdelingsche, typische, symboliserende uitlegging, is immers hetzelfde wapen, waarmede zoowel de Katholieke kerk onze Protestantsche voortdurend bestrijdt, en een' kerkelijken zin, met geweld, met hand en voet - *herausexegesirt?* - en wederom het treurige, verroeste wapen, waarmede eene fanatieke, overpoëtische theologie, gij zult ze bij Jacob Böhme en Krummacher en anderen kunnen vinden, - het Evangelie onmenschelijk foltert en martelt. Aan den deskundigen lezer laten wij de beoordeeling van *ons* standpunt in betrekking tot dit *eenige ware standpunt*, bij de bewerking der anders hoogst verdienstelijke Lijdensweek, van den heer van Oosterzee, gerustelijk over.

Wij mogen, om der onpartijdigheid getrouw te blijven, aan onze lezers, die zeker allen niet bekend zijn met het uitgebreide en kostbare werk des bekwamen schrijvers, eene tweede proeve van geheel anderen aard niet onthouden. Wij bedoelen de voorstelling, verklaring, en ontwikkeling van het *vierde kruiswoord* - bovenal merkwaardig, omdat hier het bepaalde *dogmatische*, leerstellige standpunt van den schrijver, over wien, helaas! inden laatsten tijd zooveel is geschreven, op den voorgrond treedt en moet treden, en dus deze proeve tevens zal moeten strekken om hem, door hemzelven, te regtvaardigen. Ongemeen rijk, treffend, juist en indringend is dit allergewigtigste kruiswoord, deze altoosdurende steen des aanstoots, door den levensbeschrijver van den Heer behandeld; wij beweren gerustelijk, dat elk vriend van den Heiland, dat is, ieder waar Christen, en vooral ieder prediker, de jeugdige predikers in ons vaderland bovenaan, dergelijke voorstellingen met groot nut zullen lezen, en er in terugvinden eene bedaarde, verstandige, opvatting der allergewigtigste woorden, eene zamenvoeging en ongedwongene

inlassching van dezelve, in het gansche lijdende en verheerlijkte leven van den Eengeborene des Vaders. Wij erkennen ook hier wederom het reeds boven aangevoerde, positive, en negative beginsel, bij deze bewerking, en zien met veel genoegen hoe omzigtig de heer van Oosterzee de welbekende klip ontwijkt, en er voor waarschuwt, die klip, waarop zoo menigeen is gestrand, bij eene volstrekt eenzijdige voorstelling en behandeling van dit woord des kruises, dat als in somberen ernst, eene gestalte in rouwgewaad, om het kruishout staat, te midden der zaligsprekingen en gebeden, die wij daar als engelen des lichts begroeten. Wij hadden echter nog een *bijzonder* oogmerk, waarom juist *dit* gedeelte uit de Lijdensweek is overgenomen.

Wij hebben hier eene eigenaardige, toch niet onbelangrijke vergelijking op het oog: op de ontwikkeling van onzen vaderlandschen geleerde zullen we dadelijk laten volgen, die van den bekwamen levensbeschrijver des Heeren, Lange, in zijn uitvoerig *Leben Jesu*, en wel in de oorspronkelijke taal; deze tegenstelling zal den lezer overtuigen hoe verschillend, en toch weder eenigzins overeenstemmend, beide mannen dezelfde zaak hebben beschouwd en behandeld; hoeveel meer helderheid en klaarheid ook hierbij den Nederlander is, dan bij den genialen Duitscher-Zwitser. 't Moge tevens tot een bewijs strekken, dat de heer van Oosterzee niet al te zeer naar den geest bevriend, vermaagschapt en vereenzelvigd is met zijn' uitheemschen broeder, die zekerlijk bij groote talenten, ook vele menschelijke dwalingen bezit en openbaart, en nu noodigen wij onze lezers vriendelijk uit, om beide levensbeschrijvers te hooren.

‘Het beslissend oogenblik van Jezus' sterven kwam langzamerhand nader; het wordt voorbereid door een ontzettend natuurverschijnsel. De zon wordt verduisterd juist op het volle van den middag. Een sluijer van nevelen wordt om de drie kruisen geworpen, en zoo somber is het gelaat der treurende schepping, dat zelfs geen enkele spotkreet gedurende dien tijd wordt gehoord. Drie uren lang blijft het stil en donker op Golgotha, maar ook die duisternis is minder ontzettend dan de nacht des lijdens, die thans in Jezus' ziele gedaald is. ‘*Eli, Eli*’ - zoo klinkt zijn klaagtoon door de benevelde ruimte - ‘*Lama Sabachtani*’

Zelfs de drieurige duisternis vergeten wij, waar wij zulk eenen klaagtoon vernemen, en waar wij straks op de eerste, bij de beschouwing van eenige andere teekenen, nader terug komen, vordert de andere - het vierde kruiswoord - te meer onze aandacht, naarmate hij dieper ons treft. In wat zin kon de Heer het begin van den 22sten psalm overnemende, des dichters taal tot de zijne maken? Het antwoord op die vraag is niet spoedig gegeven.

Ongetwijfeld heeft men dit kruiswoord te hard en eenzijdig verklaard, als men daarin vroeger en later de uitdrukking hoorde, dat de Heer werkelijk door den Vader verlaten was, en lijdende als offer der zonde, thans alles, ook naar de ziel ondervond, wat de zondaar in dit opzigt, naar Gods regtvaardig oordeel moet lijden. Alsof Hij het nog niet den vorigen avond verklaard had: ‘*Ik ben niet alleen, de Vader is met Mij!*’ Alsof de drieurige duisternis niet zelve het zigtbaar bewijs was, niet van de verlating, maar van de onzigtbare nabijheid des Vaders! Alsof Hij, die nog kon bidden tot God, werkelijk van God verlaten kon zijn! Neen, bij deze opvatting komt evenmin het

‘waarom,’ als het ‘mijn God!’ onbepaald tot zijn regt. Tot liet eerste heeft de werkelijk van God verlaten zondaar (als vertegenwoordiger moet men dan toch Jezus niet voorstellen) geen grond, tot het tweede geen geloof. En terwijl deze voorstelling de waarde van het offer des Heeren zoekt te verheffen, klaagt zij den Regtvaardige van onregtvaardigheid aan, en voert tot de tastbare ongerijmdheid, dat de Zoon van Gods welbehagen, zelfs voor een oogenblik helsche kwalen zou gevoeld en geleden hebben. - Maar van de andere zijde is de verklaring ongetwijfeld te flaauw, dat de Heer hier den ganschen Messiaspsalm voor den geest gehad, zich met de stille overdenking daarvan getroost, en om wat reden dan ook alleen den aanhef ontboezemd, maar het geheel innerlijk doorleefd hebben zou. Deze verklaring heeft in den letter of den geest der verhalen geenen genoegzamen grond; zij dwingt ons de zielkundige onwaarschijnlijkheid te gelooven dat een stervende zulk een uitgebreide stof van overdenking geheel zou overzien hebben, en vernietigt het karakter eener klagt, die het vierde kruiswoord zoo onmiskenbaar vertoont. Neen, niet als eene weloverwogene aanhaling, maar als eene diep gevoelde uitdrukking van eigen lijden met heilige Schriftwoorden moet deze uitroep beschouwd worden, zal zij niet hare hoogste beteekenis missen. En vragen wij nu, wat dan die uitroep in den mond des Heeren beteekent, wij moeten dan voor alles herinneren, welke bedoeling zij in den mond des oorspronkelijken dichters gehad heeft. Die bedoeling valt weldra in het oog. Is het dubbel ‘mijn God, mijn God!’ eene uitdrukking van onbezweken vertrouwen, waarvan men in de Schrift verder geen wedergaê vindt, het verlaten, waarvan hier gesproken wordt, is kennelijk hetzelfde, als in de onmiddellijk volgende woorden genoemd wordt, verre van hulpe te wezen. Dat wordt God gezegd te zijn, als Hij den lijder in dat lijden laat blijven, zonder hem uit zijne smart te verlossen, en alzoo met de vurig verlangde hulpe nog toeft. En vraagt de dichter: ‘Waarom hebt gij mij verlaten?’ er is dan geen reden tot de altijd min naauwkeurige vertaling: ‘waarom hadt of zoudt gij verlaten,’ evenmin als het zich bewijzen laat, dat men het waarom moet opvatten in den zin van hoezeer, tot hoever. Hetzij men dit laatste woord versta in den zin van ‘om welke reden’ of ‘tot welk doel,’ altijd blijft het eene vraag naar reden en grond. Maar die vraag wordt door den lijder gedaan, in ontkennenden zin, waarom God langer verre van hulpe zou zijn, en alzoo bevat zij tevens de ingewikkelde bede, dat God spoedig aan het lijden een einde make door tijdige hulp. In laatstgenoemden zin is dan ook de uitroep des Heeren verstaan door de spottende omstanders, doch daardoor dat zij de vraag als zulk eene bede opgevat hebben, wordt nog haar eerste en oorspronkelijk karakter als klagt niet opgeheven. Uit een noodkreet kan men eene bede afleiden, schoon zij oorspronkelijk de uitdrukking is van het bitterst lijdensgevoel. Reeds staan wij op de hoogte om den toestand, het gevoel en den wensch van den Heer, zoo als die in dat woord is uitgedrukt ons helderder voor oogen te stellen.

Verlaten van zijnen God noemt zich Jezus, en reeds zagen wij, hoezeer zijn uitwendige toestand, waar de Vader toefde ter Zijner hulpe te komen, die uitspraak regtvaardigt. Maar reeds had het lijden uren geduurd, zonder dat de Vader met zijne hulp tusschen beide trad, en

zulk eene klagt, ofschoon zij toen even wettig zou geweest zijn, was nog niet van de lippen des Heeren vernomen. Waarom haar heden ontboezemd? Die vraag kan alleen bevredigend beantwoord worden, als men aanneemt, dat er in het gemoed van den Heer eenige overeenkomst was met de woorden des dichters: met andere woorden: dat Hij zich wel niet objectief, doch ook niet bloot uitwendig, maar in zijn gevoel (subjectief) als een van God verlatene bevond. Zijn bewustzijn van de onmiddellijke nabijheid Zijns Vaders, die anders zijne zaligheid was, stellen wij ons voor als in dit vreesselijk uur onderdrukt. Het is Hem, als is Hij verstoken van dat licht en dien troost, dien Hem anders de geestelijke aanschouwing van des Vaders aangezigt schenkt. Maar juist dat gevoel is Hem ondragelijk; Hij klaagt en worstelt en bidt er tegen. Zijn eerbiedig waarom drukt uit, dat er immers geen grond voor zulk een en toestand kan wezen: dat het niet zoo kan zijn (objectief) als Hij zich (subjectief) voelt. En juist daarom wordt ook de klagt eene ingewikkelde bede, dat de Vader niet langer verder moge schijnen, maar tot zijne uitredding haaste. En kon de Heer voor het oogenblik onmogelijk eene andere verlossing wachten, dan alleen die de dood Hem zou brengen, Hij slaakt dan tevens den wensch, dat Hij nu spoedig worde ontheven van een lijden, dat zoo het nog klimmen moet, ondragelijk worden zou. Zoo is zijne taal allereerst eene uitdrukking van het hevigst smartgevoel, en bij gevolgtrekking eene vurige smeeking, dat de strijd nu niet langer meer dure.

Men zegge niet, dat zulk eene verdonkering van Jezus' gemeenschapsgevoel met den Vader, deels met zijne onbevlekte heiligheid, deels met het onbezweken geloof, dat in het dubbel ‘mijn God’ is uitgedrukt, strijdt. Die het eerste beweert, zou in het eerste woord van Gethsémané: ‘indien het mogelijk is laat deze drinkbeker voorbijgaan;’ enz. eene gelijksoortige smet moeten vinden; en die op het laatste drukt, zou voorbijzien, dat het juist de strijd is tusschen gevoel en geloof, die deze klagt zoo treffend doet worden. Het geloof blijft aan het ‘mijn God’ onwankelbaar vasthouden, als om zich te beschermen tegen het neêrdrukkend gevoel, dat Hem van verlaten doet spreken. Kennen juist die Christenen, die in het geloofsleven het verst zijn gevorderd, zulke donkere uren het meest bij ervaring, het kan ons ook hier niet verwonderen, als wij slechts op den treffenden uit- en aandoenlijken inwendigen toestand des Heeren eenen vlugtigen blik slaan. De smarten van het kruis beginnen zich te verheffen tot ontzettende hoogte; de gloed der wonden aan handen en voeten en voorhoofd en rug veroorzaakt eenen koortsstaat, die het hoofd bezwaart, het hart beknelt, en rust des ligchaams bijna even ondoenlijk doet worden, als de minste beweging smartelijk is. Aan deze martelingen ten prooi, hangt de Heer nu reeds twee of drie uren onder het donker treurgewaad der verdonkerde schepping. Geen enkele zonnestraal boort door die nevelen, als beeld van die liefde des Vaders; geen vriend of maag is nabij, sinds hij het dierbaarste zelf van het kruis verwijderd en vrijwillig afgestaan heeft: het is alles stil in het ronde, en in den volsten zin des woords is Hij met zijne smarten alleen. Wat er in die drie uren in Zijne ziele omgegaan is, zal alleen de eeuwigheid openbaren, maar thans aan het einde laten zich reeds de ligchamelijke voorteekenen van zijnen - en welk

eenen! - dood bij Hem voelen. Hij weet het, dat Hij de Messias is, getuige het ontboezemde Psalmwoord; Hij gelooft, dat Hem de Vader nabij blijft - getuige het ‘mijn God, mijn God,’ maar Hij voelt met ieder oogenblik naderen, wat voor den Godmensch in den volsten zin des woords tegennatuurlijk is, het akelig sterven. Dit gevoel van nameloos lijden en drukkenden doodsangst verdooft zijn verhevenst bewustzijn niet, maar spreekt op dit oogenblik sterker dan dat. Juist omdat God en leven voor Hem één in beteekenis zijn, wordt met het nog ongekend besef, dat het ebbend leven met den bloedstroom uit zijne aderen wegvliet, ook het helder bewustzijn van zijne gemeenschap met den Vader beneveld. Maar worstelende in den klimmenden doodsangst, overwint Hij ook tevens, door in het onveranderlijk ‘mijn’ zich niet van den Vader te scheiden, waar het Hem schijnt, als is thans de lastertaal der vijanden een oogenblik waarheid geworden en de Vader verre van Hem!

Wij weten niet in hoeverre men onze poging om eenen enkelen lichtstraal in den nevel te scheppen, eene geslaagde of mislukte zal noemen. Het ligt in den aard van vraagstukken als het tegenwoordige, dat de een diepte aan eene opvatting toekent, waarin de ander onzin vermoedt. Wij moeten nog slechts blijven toeven bij de oppervlakte eener zaak, waarvan boekdeelen te schrijven waren, in plaats van weinige bladen. Zooveel blijkt echter reeds, dat de bede in Gethsémané en de klagt aan het kruis bij onmiskenbare overeenstemming toch deze verscheidenheid toonen, dat wat daar geleden werd, hier een nog hooger graad heeft bereikt. Daar is het Jezus' wil, die met dien des Vaders zich meet; hier zijn gevoel, dat zich van des Vaders nabijheid verstoken vindt. Daar martelt Hem het vooruitzigt, hier de werkelijke ervaring van het lijden des doods; daar is het nog slechts zijne gehoorzaamheid, die op de proef wordt gesteld, hier het geloof, dat kracht tot gehoorzaamheid gaf. Maar ook hier gelijk daar overwint Hij door de kracht des gebeds: ‘mijn God’ blijft het aan het kruis, gelijk ‘mijn Vader’ in Gethsémané. En heeft Hij toen Zijnen rang van den ‘tweeden Adam’ gehandhaafd, Hij blijft tot aan Zijnen jongsten snik dien vertoonen. De eerste Adam verlaat God, hoewel deze hem zijne nabijheid betoonde; de tweede, zich van den Vader verlaten gevoelende, blijft echter vasthouden aan Hem!

Het zal, na al het gezegde naauwelijks noodig zijn te herinneren, dat zulk een trek uit de lijdensgeschienis, onmogelijk verdicht kan zijn, dat die uit het leven gegrepen moet wezen. Welk verdichter zou het gewaagd hebben, den Heer een woord op de lippen te leggen, schijnbaar bevreemdend in en diep vernederend voor Hem? En vindt het niet bovendien een' onverdenkbaren weêrklank en een bewijs zijner oorspronkelijkheid in den spot, dien het uitgelokt heeft? Maar even weinig is er ook behoefte aan uitvoerige aanwijzing, hoe Jezus' klagt aan het kruis, op bovenstaande wijze verklaard, zijne hemelsche grootheid niet bevlekt, maar verhoogt. Ontboezemd in het onverminderd bewustzijn van zijnen rang als Messias, in het onbezweken geloof van zijne betrekking tot God; in het onvergelijkelijk en toch onderworpen gevoel van een nameloos lijden, en eerst geslaakt aan het einde eener duisternis, die drie eindelooze uren geduurd had, mag die klagt te gelijk eene aanduiding van een toppunt van strijd, en de voorbode van eene zegepraal heeten. Den

Vader gewis welgevallig, kon zij bovendien den opmerkzamen toehoorder ten onmiskenbaren bewijze verstrekken dat deze kruiseling stervende, den rang niet verzaakte, dien Hij zich voor zijne regters toegekend had. En doet zij ons huiverend staren in een' onpeilbaren lijdensnacht, zij verhoogt tevens onzen dank aan Hem, die niet enkel den alsem, maar zelfs den droesem uit den kelk des lijdens wilde drinken. Voorwaar, als wij Zijn aandoenlijk ‘Eli, Eli’ vernemen, het zou ons niet verwonderen, zoo ons de gewijde geschiedschrijvers te boek gesteld hadden: ‘te dier ure werd het nog donkerder in het boek der natuur!’ (blz. 354-360).

‘Er fühlte den Tod der Menschheit; die Menschheit kam zum volkommnen Gefühl ihres Todes in seinem Herzen. Und jetzt trat auch der Geist der Versuchung ihm zum letzten Male wieder nahe. Er wollte ihm al die wilden Phantasieen der düstern Todesschrecken seines Geschlechtes mit jenem Mitgefühl des Todes einhauchen. Er wollte ihm den Tod als eine düstre Gottheit darstellen, seine Seele mit Verzweiflung erfüllen, und irre reden aus seinem Geiste heraus. Gegen diese Versuchung aber nahm sich Christus mit der ganzen Macht seines Wesens zusammen, und wie mit dem Zorn eines Löwen gegen die Furcht des Todes gerichtet, wie mit dem Flehen eines Kindes zu Gott gewendet, schrie er auf: Mein Gott! Mein Gott! Warum hast du mich verlassen!

Dieses Wort Christi kann man leicht mehr als irgend Eins missverstehen, weil es eben das letzte entscheidende Wort seines Kampfes ist, worm er den Sieg gewinnt, und weil darum in ihm der höchste Anschein der menschlichen Verzweiflung mit dem höchsten Widerhalt göttlicher Zuversicht in Eins verschlungen ist, ja weil in diesem Worte der Tod selber in seinem letzten Ringen mit dem Leben erscheint, wie er verschlungen wird in den Sieg. Bei der Auffassung desselben kommt es vor allen Dingen auf die rechte Betonung jedes einzelnen Ausdrucks im Geiste an. Nach den verschiedenen einseitigen Betonungen modifizirt sich das Verständniss. Man kann freilich wohl annehmen, dass Christus diesen Ausruf gesprochen habe mit bewusster Erinnerung an die Worte, mit denen der 22 Psalm beginnt. Denn wie dort der heilige Sänger im Geiste der messianischen Ahnung aus der Tiefe des Geistes Christi zu Gott emporgeschrieen hatte, so rief jetzt Christus im Geiste des messianischen Mitgefühls aus der Tiefe der menschlichen Todesnoth zu Gott empor. Allein, wenn man meint, Christus würde diese Worte nicht so gesprochen haben, wenn er nicht rezitirend oder dem alten Schriftwort nachbetend sich durch jenen Psalm hätte stärken wollen, so vergisst man, dass sich auch alles messianische Gefühl des alten Testaments in ihm *erfüllen* musste; dass Christus nicht äusserlich nachbildete, sondern in höchster Wahrheit innerlich durchführte, was geschrieben stand. Man entzieht also mit dieser Auffassung dem geheimnissvollen Worte Jesu die Urfrische und Vollkraft seiner geistlichen Betonung. Wenn man ferner aber den Ausdruck: Mein Gott! mein Gott! hier in der verblassten Gestalt eines mehr oder minder zur Gewohnheit gewordnen Ausrufs nimmt, und wenn man den Nachdruck in dem fragenden Warum? übersieht, um weiterhin den Ausdruck der Verlassenheit um so mehr zu betonen, so kommt man eben zu der Meinung,

als lasse sich der Ausruf einer eigentlichen Verzweiflung, oder doch das Zeugniss einer Trübung des Gottbewusstseins in Jesu in dem Worte vernehmen. Allein dabei verkennt man das entscheidende Gewicht, welches der Ausruf: Mein Gott, mein Gott! in dem Munde Christi haben muss. Mit diesen Worten ist es entschieden, dass Gott *sein* Gott bleibt, dass sein Bewusstsein sich auch jetzt mit Gott zusammenschliesst, wie wenn er ihn mit beiden Armen umklammerte. Das fragende *Warum?* aber ist die reine fromme Frage des leidenden heiligen Kindes an seinen ewigen Vater, der concentrirte Ausdruck aller Fragen, welche die leidende Menschheit an den Unerforschlichen richtet; das grosse Warum? welches dem geängstigten Menschengeschlecht an das Walten Gottes freisteht, in seiner diamanthellen Verklärung. Diese Frage Christi blickt zurück auf die Schuld der Menschheit, welche gesühnt werden musste; sie blickt empor auf das Vaterangesicht, worin sich das Gericht zur Rettung verklärt, sie blickt voraus auf das Heil, das aus diesem Leid hervorgeht. Weil die Menschheit Gott verlassen hatte, so schien Gott mit ihr auch ihren heiligen Fürsten verlassen zu wollen; allein weil dieser weder Gott verliess noch die Menschheit verliess, so musste der Schrecken der Gottverlassenheit der Welt in seiner Seele sich lösen, und eben in diesem Schrecken musste er Gott in der ganzen Herrlichkeit seiner Gnade für die Menschen wieder finden. Man kann aber endlich auch die Worte abschwächen, wenn man den Klageruf: du - mich verlassen! nicht in seiner ganzen Stärke und Tiefe gelten lässt. Je mehr man aber der Kraft dieses Wortes, wie sie aus allen Theilen hervortönt, sich mit Ehrfurcht hingibt, desto mehr fühlt man, dass gerade hier der grosse scheinbare Widerspruch: höchste Gottverlassenheit und höchste Gottesnähe, Gericht und Versöhnung, Todesgefühl und Sieg über den Tod sich löst; dass also Christus mit diesem Worte, das seine letzte höchste That ist, sein Werk vollendet hat. (Lange. Das Leben Jesu nach den Evangelien dargestellt. Zweites Buch. Siebente Abth. p. 1583-75.

Allein nicht als Strafe in seinem Bewusstsein, nicht als Gericht für sein Herz. Indem die ältere Theologie bis zu dieser Behauptung fortschritt, legte sie zum Theil selber den Grund zu den Angriffen und Verkennungen, die sie später auch in diesem Punkte erfahren. So sehr es dem Wesen des Bewusstseins Christi gemäss ist, dass er das Gericht der Welt in seinem Mitgefühl mit ihr empfinden musste, so sehr ist es demselben ebenfalls gemäss, dass sich dieses Gericht in seinem Gefühl zur Rettung verklärte, dass sich an ihm die Gestalt der Strafe in die Gestalt des Heils verwandelte. In dem Leiden des Sohnes Gottes musste es offenbar werden, dass Gott nicht als Feind den Menschen verfolgt, wenn er ihn heimsucht, wenn er seine Gerichte über ihn ergehen lässt, wie diess der schuldbewusste Mensch immer wieder wähnt, und damit war dem Menschen das Zeichen und Siegel der Versöhnung mit Gott in seinem Leiden gegeben. (Idem, p. 1852-83.)

En nu oordeele en beoordeele de lezer, als hij deze twee tolken der waarheid naast elkaâr heeft gehoord, en erkenne den eigenaardige stempel eener - mogen wij het zeggen? - Germaansche theologie - en dien van den Nederlandsche geleerde - deze vergelijking geeft tot menige vraag, tot menige bedenking,

tot menig onderzoek, gereede aanleiding, waarvoor de lezer, die op het godgeleerd gebied geen vreemdeling is, ons welligt een weinig dank zal wijten.

Ons voornemen was bij de aankondiging der Lijdensweek tweeledig: eerstelijk, om uit den aard de levensbeschrijving in het algemeen, de moeijelijkheden daaraan verknocht, meer duidelijk en onbewimpeld te doen erkennen (Zie onze vorige aflevering), en vervolgens, om door eenige proeven uit het werk zelve, dit der aandacht onzer lezers aan te bevelen, en de gebreken nevens de deugden hier slechts even als met den vinger aan te wijzen. De aard van dit Tijdschrift verbiedt ons bepaaldelijk, om in meer uitvoerige beschouwingen te treden, waarvoor andere godgeleerde periodieke werken als geroepen en geboren zijn. Men zal den geleerden schrijver, die zulk een groot, zulk een gewigtig werk ondernam, met belangstelling, liefde en opmerkzaamheid, ter zijde gaan; maar ook met mannelijke opregtheid, en zonder een magt van lauwerkransen, of een wolk van wierookgeur: deze verlangt en eischt hij zeker niet, en wijst ze af, door wie hem ook aangeboden; bovenal *thans*, waar de geleerde levensbeschrijver, en de bekwame kanselredenaar, ook als geharnaste strijder in het worstelperk is getreden en gedreven, en welligt nog zal moeten treden, terwijl het godgeleerd vaderland met ernst en deelneming den strijd aanschouwt, welke eens aan den heer van Oosterzee *dien* lauwer moge doen geworden, alleenlijk bestemd voor den waardigen, echt Christelijken, echt vrijzinnigen, met open vizier strijdenden kampvechter voor geloof, waarheid, en liefde!

Spiritus Asper en *Lenis.*

Over stichtelijke literatuur, met een oog op onzen tijd.

Bijdragen ter bevordering van het Christelijke leven, verzameld door M.A. Amshoff en W. Muurling. Ten voordeele van de geringere volksklasse, om in hare geestelijke behoefte te voorzien. Jaargang 1850. Eerste en tweede stukje. Te Groningen, bij M. Smit, 1850, en De ware godsvrucht, of de Heilige Schrift toegepast op ons dagelijksch leven, door eene tuiniersdochter uit Engeland, schrijfster van ‘de parel der dagen.’ Vertaald. Leeuwarden J. Swarts, 1850.

Christelijke redevoeringen van D^{r}. W.E. Channing. Uit het Engelsch, door J.J. Swiers, predikant te Havelte. Te Groningen, bij W. Wolters, 1851.

De drukpers is de tong des tijds. Zij is het orgaan, waardoor de stil gekoesterde gedachten zich openbaren, en wat eerst het eigendom - het zij bij overname of naar het *jus primi occupantis* - van eenen enkelen was, aan duizenden wordt medegedeeld; die drukpers is het orgaan waardoor vroegere geslachten spreken tot die na hen zullen komen. Door haar wordt het woord dat slechts tot enkelen had gerigt kunnen worden, dat dra zou hebben uitgeklonken, wijd en zijd verbreid, en krijgt het bestendigheid om mogelijk na eeuwen nog den geest tot geesten te doen spreken. Die drukpers werd eene magt, die, ofschoon nog niet tot haren vollen invloed gekomen, reeds meer vermogt dan leger-

scharen van den overweldiger. Zij nam en neemt het zaad van licht en waarheid op in haren schoot om het naar alle zijden uit te zaaijen en het door oogst op oogst op immer ruimer veld steeds vermeerderd te zien.

De drukpers is de tong des tijds. Ik wil diezelfde gedachte, datzelfde beeld als gij wilt, nu van een' wat anderen kant, van een meer medischen of wilt gij, meer censorachtigen, opvatten. Dan behoort dat ligchaamsdeel toch ook tot die, uit wier toestand de geneesheer mede zijne *diagnose* opmaakt, die hem een der *symptomen* wordt, waaruit hij de ziekte van zijn' patient leert kennen. Wij beoordeelen naar hetgeen die pers geeft niet enkel de schrijvers, maar ook het publiek, en wat men den daarbij heerschenden geest mag noemen. Het fabrikaat regelt zich naar de vraag, in hoeveelheid als in soort. Nu mogt reeds de Prediker zeggen ‘dat het boekenmaken geen einde had;’ na een paar duizend jaren mag van den stroom, dien de wijze nog zoo digt bij de eerste bronwel zag, worden gezegd ‘*widens as it proceeds,*’ en wij konden met Lichtenberg, waar sommigen onzer natuurkundigen en staatshuishoudkundigen vragen, wat wij zullen branden als onze veenen afgegraven en uitgeput zijn, schier antwoorden: - boeken! - De stroom dreigt overstrooming te worden. Maar bezwaarlijk zouden wij durven beweren, dat hij naarmate hij in uitgebreidheid won, ook toenam in diepte. Wij willen hier nog niet in rekening brengen zoo menigen laffen, zedebedervenden roman, die poel- en moeras-literatuur, die gelukkig! door uitdrooging en ophooging (eere vooral aan onze Engelsche naburen, Bungener, onzer Toussaint!) gezonder en vruchtbaarder werd - wij houden ons aan de ernstiger letterkunde. Wat krijgen wij daar? Dan blijve er in het midden van den stroom nog eene geul over, door echte wetenschap zelfs verdiept en meer bevaarbaar gemaakt; onze letterkunde is, al diende zij ook vroeger reeds niet enkel der wetenschap, om met Horatius te spreken, goeddeels eene geworden *sine nervis.* Een boekhandelaar, schier vergrijsd in het vak, zeide ons vóór eenige jaren reeds, dat het stichtelijk goed en het kinderengoedje nog het best ging en den meesten aftrek vond. 't Is nog goeddeels zoo.

Nu hebben wij met het schrijven voor het volk vrede. Wij loopen er hoog mede, wetend dat wat geleerden vonden, wijzen nuttigs uitdachten, geen privaat-eigendom moet blijven, dat de vruchten en resultaten hunner navorschingen zooveel mogelijk algemeen goed der menschheid moeten worden; doch wij houden het met een' Duitscher, die toen men hem in een kabinet van instrumenten allerhande aardigheden toonde, zeide: *aber ich wollte gern auch etwas bedeutendes sehen.* Wij nemen met genoegen een stichtelijk boek of vertoog in handen; doch zien dan gaarne tevens ons verstand verrijkt, onze wetenschap vermeerderd, en ontvangen gaarne iets pittigs en hartigs. Zulk een werk of vertoog moet ons doen vorderen; wij moeten ons daarin niet bevinden als in eene wieg, waarin men ons wat zachtkens heen en weêr laat schommelen en indommelen. Op de vraag: wat wij beter hebben leeren inzien, welke helderder overtuiging wij hebben gewonnen, welke gronden tot verbetering in ons zijn gelegd en des noods geheid; moet men niet zoo ledig uitgaan. Doch wat is er dan op het zoo zeer verbreede veld onzer stichtelijke letterkunde te vinden, vóór en na Bunyan, en den lateren Zschokke, na onzen Kist? Ook goeds! Doch de *vulgar*

crowd, de groote hoop? Welk een gejeuzel, welke nietsbeduidendheid, of *crambe recocta!* Dan kunnen, dunkt ons, de beteren onder onze stichtelijke schrijvers haast niet euvel duiden, dat wij de *trübe Wust sammt und sonders* daarheen wenschen waar zij vandaan kwam. Ééne hoop en troost blijft ons maar over, en die is - de papiermolen. Het moge niet kwaad wezen op zichzelf, dat de menschen zulke dingen lezen; edoch zij konden in dien tijd iets beters hebben gelezen. Wij hebben dikwijls de dagen teruggewenscht, waarin het Bijbelboek bij belijdenis des geloofs of trouwen ten geschenke gekregen, de aangeërfde vader Cats en een of ander geschiedkundig werk de geheele bibliotheek uitmaakte van den welgezeten burger, van jaar tot jaar met den almanak verrijkt. Trouwens, het is zoo gemakkelijk om dáár op eenige hoogte te staan, waar alles zich zoo gemakkelijk laat denken (?) en zeggen, en haast geene hoogte bestaat, waar alles *via trita*, platgetreden pad, is en oorspronkelijkheid bijna = ketterij. En hoe wordt daar dan ook veelal in het oude zog gevaren, de oude sop gekookt, veelal hetzelfde geschreven, doch zonder dat het vaster en gewisser maakt! En zoo staat het met een goed deel dier ascetische letterkunde (?) met haar sleep van vroom gejeuzel en stichtelijk geteem, hare laffe, zoete flaauwheid - met die slempliteratuur, zeggen wij, omdat men dat van haar heeft gemaakt.

Wij worden er wat warm bij, juist omdat, indien bij eenigen tak van letterkunde, dan bij dezen, de roeping zoo schoon, de taak zoo heilig, het doel zoo verheven is. Anders kon men ons mogelijk het Horatiaansche: '*ne scutica dignum, horribili sectere flagello*' toeroepen, en onsraden om den riem, niet den schorpioen te grijpen. Men misleidt den mensch en zichzelf, wanneer men hem zijne voorstelling van de ware stichting dáárin leert vinden, dat het duizendmaal afgezaagde nog eens wordt afgezanikt, dat de heilige waarheid wordt voorgesteld op eene manier, die veel van een' zangerigen, afgesleten straatdeun krijgt, welken men overal tot walgens toe moet hooren opdreunen en verminken, die gezet is in zekeren toon, welken men als dien van sommige preken 'dierbaar' verkiest te noemen. Eerbied voor de stichtelijke letterkunde, wanneer zij kracht en warmte heeft, als zij den rijkdom van Gods openbaring in natuur en Woord wijst en geeft, als zij den volke de resultaten eener verrijkte wetenschap brengt en noopt tot geloof, als zij over heerschende dwaling en verkeerdheid het vonnis laat gaan en plegtig, niet met belagchelijke aanmatiging den staf breekt, zoodat het indruk maakt op ons zondig hart! Wij hebben melk genoeg voor de zuigelingen; wij verlangen vastere prijs voor de meer volwassenen geschikt.

Ontvangen wij die in de Bijdragen ter bevordering van het Christelijke Leven, aan het hoofd dezes vermeld? Als redacteuren en medewerkers vinden wij mannen, die ons iets goeds doen verwachten, mannen van naam en wetenschap. Amshoff en Muurling zijn de eersten, onder de laatsten ontmoeten wij Goudschaal, Verbeek en Parson. *Sie haben einen guten Klang*, die namen. Goeddeels hebben die heeren meermalen bewezen, dat zij in de diepten der wetenschap zien, dat zij mannen zijn van smaak, dat zij de behoeften des volks en der geringere klasse kennen, voor welke zij schrijven. Wij hebben twee stukjes van den jaargang 1850 vóór ons; en daarin verloochenen zij zich niet. Nacht en Dag van Goudschaal is fiksch. Het verdient aan 't

hoofd te staan. Dat werkt het overbekende beeld uit met een oog op de geschiedenis, overtuigt, en laat het volk denken. De Maand uit het Dagboek eener jonge Christin van Steiger is de plaatsing zeer waardig. Maar, Verbeek, gij zoudt het van uzelf niet minder hebben gegeven. - Flaauwer kwamen ons de 'Fragmenten. Oogenblikken van heilig nadenken' voor. Maar wij brengen onzen dank voor 'Sara Martin,' voor 'Nog iets uit het Dagboek van Vader Reinhart van Muurling' en voor de 'Harptoonen van een Duitsch Israëliet, door Parson,' het *Wo ist des Deutschen Vaterland? nachsingend* en *nachsinnend.* - Ter gelegenheid van de bevestiging eener jeugdige vriendin enz. werd door Sibinga Koning een klein dichtstukje gemaakt, dat voor de vrienden mogelijk goed was, doch dat zij wel alleen had mogen houden. - Ook deze vrucht uit het *verschrieene* Groningen was ons welkom. Het trooste zich met Matth. VIII: 20! Maar mogen wij meer blikken op de natuur, meer trekken uit de geschiedenis vragen? - Sara Martin is uitstekend, niet eenig.

'De ware godsvrucht, of de Heilige Schrift toegepast op ons dagelijksch leven' heeft genoegzaam alleen dit bijzondere, dat het boekske het werk is van eene Engelsche tuiniersdochter. Er is goeds in en wat regte vroomheid ademt, nevens nog al wat eenzijdigs. Plan en orde en klaarheid en kracht zijn hier *pia desideria.* Nogtans zullen velen er zich in stichten.

Maar u ons 'welkom,' Channing, door Swiers tot ons gevoerd! Een waardig Apologeet van het Christendom, die zich 'het Evangelie van Christus niet schaamt' maar zich daarmede, en zulks op gronden, hoogelijk ingenomen toont. Mag hij niet overal van de Engelsche theologische gerektheid zijn vrij te pleiten; onze Amerikaansche Reverend spreekt klaar en krachtig. Hij kent als Unitariër (sommigen zouden zeggen: ofschoon hij Unitariër is) diepen eerbied voor, een innig geloof in Jezus Christus. Uit den Bijbel, uit den aard van het Christendom, uit deszelfs geschiedkundige ondervindingen en uitwerkselen, later uit het karakter van Christus, vervolgens uit de overeenstemming van Jezus' leer met de rede en eindelijk uit de bedoelingen en de bestemming des Christendoms, - ontleent Channing de gronden, waarop een welgevestigd geloof kan rusten. Hij doet dit zonder die vrome aanmatiging, waardoor men wel eens vergeet te bewijzen. In stede van over het ongeloof in elke gedaante of rigting een anathema uit te schreeuwen, treedt hij waardig en met gronden daartegen op. Niet dikwijls hebben wij iets tegen het gemeene ongeloof, iets vóór sommig ongeloof gelezen, wat ons zoo voldeed. Indien eenige toon, dan kan deze tot overtuiging helpen. Wij hebben hier (men leze blz. 5-16) woorden en gedachten gevonden, die balsem kunnen wezen voor menig verontrust gemoed, dat naar waarheid dorst en deze niet zoo heeft gevonden, dat het tot vrede kwam.

Gaarne hadden wij gezien, dat de Schrijver de mogelijkheid, het aannemelijke van eene Openbaring meer psychologiesch had aangetoond. Ook hoe het Christendom ja in den bodem des Jodendoms werd geplant, maar toch in waarheid nieuw mogt heeten. Enkele trekken in de schets van Jezus' karakter kwamen ons wat verwaterd voor, bij soms treffende, goed gegrepen punten (bijv. blz. 115).

In zijne derde beschouwing 'het Christendom eene redelijke godsdienst,' zul-

len de *osores rationis* (wij konden hun den naam van onredelijk geloovigen laten) zich bezwaarlijk stichten. Wij zouden meer het bevredigende, wat Jezus' godsdienst voor het hart heeft, binnen den kring hebben getrokken. Wij hadden dit betoog over het geheel wel van den meer schoolschen vorm in den aanvang vrijer willen zien, en daarvoor aangewezen, dat er diep in ons idealen liggen die ons naar verwezenlijking, dat er diep in ons wanklanken liggen die ons naar oplossing doen uitzien, dat het schepsel zucht, - terwijl Christus met zijn licht, leiding, toezeggingen en verlossing daar tegemoetkoming en vervulling heeft. Hij heeft de rede te veel als louter theoretisch vermogen beschouwd. Met dit te veranderen hadden wij het Christendom ook meer in het licht van eene verzoening des zondaars met God te zien gekregen. Des schrijvers *rede* is wel een wat te zeer ‘kalm’ en louter ‘nadenkend beginsel’ gebleven (bladz. 157). - Tegen de drieëenheid krijgen de voorstanders van dat leerstuk op blz. 158 het een en ander te lezen, wat in het oog van velen de vereischte diepte van beschouwing zal missen, gelijk de voorstanders van de verdorvenheid en onmagt op blz. 162 en volgg. nog al iets kunnen vinden wat wij bij gelegenheid aanbevelen. - In het laatste hoofdstuk ‘Het groote doel van het Christendom’, dat eigenlijk eene bevestigingsrede is, vindt men heerlijke gedachten, gouden appelen op zilveren schalen, - zij het ook dat zich, gelijk de Vertaler aanduidde, wel algemeene maar toch meer positieve verwachtingen laten bouwen op sommige betuigingen van Jezus en de Apostelen.

Al is dan ook het oorspronkelijk Engelsche formalismus hier niet geheel verzaakt, - al is het, dat hier en daar enkele meer doeltreffende argumenten waren aan te brengen, - al is het, dat wij het geloof om en door wonderen minder op den voorgrond stellen, overtuigd dat er nog een ander en inniger geloof in Jezus bestaat dan dat wat op teekenen en wonderen is gebouwd; toch bekennen wij, dat wij dit werk met belangstelling doorlazen en hopen, dat wij het niet voor het laatst hebben doorgelezen. Men make kennis met bladz. 73, 95, enz.

De heer Swiers deed een goed werk. Op blz. 31 is het in het Jodendom *ingedompelde* Christendom wat vreemd. De aanvallen van Strauss c.s. hebben reeds vrij wat meer goeds te weeg gebragt dan hij in de noot op blz. 100 opgeeft. De vertaling is, op een paar vlekjes na, meer dan gewoon goed. - Wij bevelen deze Christelijke redevoeringen dringend aan bij de denkende Christenen onder onze landgenooten. Ons is het eene aangename gedachte, dat de Evangeliesche waarheid, naarmate de aanvallen tegen haar heviger worden, de heerschende geest velen zich van haar doet afwenden, des te warmer en wakkerder verdedigers vindt. Wij zouden met weinig moeite in uittreksels een parelsnoer van heerlijke gedachten kunnen aaneenrijgen. - Nog eens: zúlk een stichtelijk boek - heil!

CHON.

Protestantismus en kunst. Zwak woord voor sterke zaak.

Er is een meesterschap in de kunst, dat de Christen niet bereiken kan, omdat hij er niet naar streven wil. Het heidendom was verzonken in de natuur: de persoonlijkheid was even weinig geacht als ontwikkeld. De persoonlijkheid op te offeren, het kon den heiden weinig kosten, buiten zichzelven te treden om aan een voorwerp geheel zich over te geven, het moest hem niet moeijelijk vallen. Vandaar de voleinding der kunstwerken bij de ouden. Den hoogsten inhoud, God, hadden zij niet gevonden; vandaar geringschatting van den inhoud, vergoding van den vorm. Wie in later eeuw meest heidensch was, werd tevens naar de uitspraak der zuivere, d.i. heidensche aesthetici - de afgoderij met den vorm werd voortgezet - als de grootste kunstenaar vereerd; bij hem de hoogste volkomenheid der vormen: Goethe.

Het Christendom, nieuw levensbeginsel als het was, moest ook hier herscheppen. Het predikte een persoonlijken God, leerde den mensch waarderen, stelde 's menschen roeping en zaligheid in de overgave aan den persoonlijken God, aan Hem alleen. Er moest een nieuwe kunst geboren worden. De mensch kon zich niet meer zoo aan het voorwerp zijner beschouwing overgeven, dat hijzelf geheel op den achtergrond trad, zich verloor. Verliezen kon hij zich alleen in God, en dan nog om zich verheerlijkt weêr te vinden. De vorm werd van den troon gestooten, de inhoud in de plaats gesteld. De passende vorm voor de hoogste waarheid werd hem kunst; hoe meer de inhoud aan het goddelijke verwant was, des te meer kon hij er zich in verdiepen, - waar geen betrekking op het goddelijke was, kon geen vorm den Christen met den ongoddelijken inhoud verzoenen.

Het Christendom is een zuurdeesem: zijn werking is krachtig, maar langzaam voortgaande. Ook op dit gebied. Een nieuwe stam, de Germaansche, moest opgevoed worden. Het Christendom was zijn school, maar een Christendom met heidensche elementen. Het kindvolk hechtte zich aan den vorm der godsdienst, verloor zich in de stof: een rijke kunst, Christelijk-heidensch was er de vrucht van, een kunst geworteld in de Christelijke godsdienst, maar die zich ‘hier de Grieksche, ginder de Noordsche mythe had cijnsbaar gemaakt.’ De vormen waren stout, gloeijend de verwen, aan diepte faalde het der gedachte.

Het protestantismus trad op. Het moordde de kunst, roepen ons de aanbidders van het middeneeuwsche toe; de middeneeuwen kenden de ware kunst niet, spreekt de blinde voorstander van het moderne. We gelooven, dat waardering van beiden mogelijk is, en hellen wij meest over tot het standpunt der modernen, het is ook wijl we gelooven, dat velen onder hen de betrekkelijke waarde van het middeneeuwsche erkennen, en in de nieuwe kunst hooger schoonheid, niet de schoonheid zien. We gelooven, dat dit vergeten werd door den begaafden kunstkenner, die, als kunstenaar zelf modern, voor kort, met zeldzame liberaliteit den handschoen voor het midden-

eeuwsche opnam[1]. Na onzen dank ontvangen te hebben voor de beschouwing, die ons Hofdijk's ‘Jonker van Brederode’ in zijn schoon en zijn vlekken leerde kennen, gunne hij ons een oogenblik gehoor met die echte liberaliteit, welke hij op de bladen van de ‘Gids’ even weinig verloochent, als onder de vertrouwelijke cigaar.

We behooren niet tot wie Hofdijk ‘hebben hard gevallen over zijne voorliefde, zijne keuze,’ althans dat bedoelden we niet. Wel betreurden we het, dat zoo groote krachten niet liever aan het moderne gewijd waren: we behooren niet tot wie aan het middeneeuwsche alle kunstschoon ontzeggen (bekrompenheid die de onze nooit zij), maar wij gelooven, dat het moderne boven het middeneeuwsche staat, dat - in één woord - het protestantismus der kunst voordeel bragt. Daarom protesteren wij, wanneer Schimmel ons op tafereelen van middeneeuwsche en van moderne eerdienst wijst en beweert: ‘de rijkdom is bij beiden gelijk.’ Een vereeniging van vrijen kiezen we boven een massa knechten, onderwerping staat bij ons hooger dan dienstbaarheid? overtuiging wint het ook in aesthetisch opzigt verre van aanneming op gezag, - tenzij gij een kunst wilt, die den vorm vergoodt, den inhoud luttel acht; maar dat is heidensche kunst, geene Christelijke, 't is zelfs een ijdele abstractie, want zonder inhoud is de vorm ondenkbaar. Gij spreekt als Christen, voegt gij mij toe, als protestant. Zeker, en het verwijt, dat wij ‘onze opvatting van godsdienst niet ter zijde weten te stellen,’ in onze ooren klinkt het niet als verwijt: de godsdienst is ons niet eene sfeer van het leven, nevens kunst, wetenschap, ze is ons het leven zelf, de godsdienst is ons het wezen van den mensch, ook van den mensch-kunstenaar. We zeggen met onzen Alberdingk Thijm: ‘De dichter schetse geen tafereel, waarin de waarheid, welke hij in het werkelijk leven, als schepsel en als burger vereert, niet herkenbaar is,’ d.i. wij scheiden den kunstenaar niet van den mensch, niet van den Christen. Wij achten de erkenning van het goede, het schoone, het ware, dat op ander standpunt gevonden wordt, daarmede volkomen vereenigbaar. Men spreekt van ‘buiten zich-zelven treden,’ zoo als Strauss *Voraussetzungslosigkeit* eischte in wie den Christus Gods wilde beschouwen: de eisch is te zwaar, getuigen de meeste voorstanders van het middeneeuwsche, die Katholieken zijn of Katholieken werden, minstens middeneeuwsche toestanden weder in het leven wenschen te roepen, wat we hun tot eere rekenen, daar 't getuigt van hun Christendom, bewijs als het daar te boven is, dat het hun ernst is met den inhoud, en het moet den kunstenaar, zal hij niet verzinken in het paganisme, ernst met den inhoud zijn. Waren we dan kunstenaar, we zouden protestantsch kunstenaar zijn, wat ons niet blind zou maken voor het schoon der middeneeuwen.

Laten we ons eerst over het protestantismus verstaan: is 't alleen ‘de reactie van het verstand?’ Dan zeker ware er van Protestantsche kunst zoo min sprake als van protestantsche godsdienst. Maar, Goddank, het is nog iets anders dan rationalismus, de hervorming ging uit van het hart, het verstand brak alleen af wat zich tusschen God en het hart gesteld had. We mogen het niet toestemmen, dat bij de Katholieke kerk ‘het universeele gevoel’, bij de protestantsche ‘het individuele verstand’ heerscht: beide

1) De Dichter-Schilder, door H.J. Schimmel. Gids, April 1851.

zijn een vorm van godsdienst, en godsdienst omvat verstand, gevoel, wil - den geheelen mensch. Godsdienst brengt het eindige in betrekking tot het oneindige, de protestantsche zoowel als de Katholieke; het verschil ligt niet dáár in, dat het Katholicismus in het gevoel, het protestantismus in het verstand dien band tusschen God en den mensch zoekt, maar hierin, dat het protestantismus het oneindige reiner heeft opgevat, den mensch meer vrij, de betrekking inniger, meer onmiddellijk gemaakt heeft. In de Katholieke kerk komt het individu alleen door bemiddeling der kerk met God in betrekking, in het protestantismus de mensch onmiddellijk met zijnen Schepper, de Christen onmiddellijk met zijn Verlosser. Kan dan door het protestantismus ‘poëzij en godsdienst gescheiden zijn?’ Het zou bewijzen, dat de poëzij, lichtschuw, slechts schemering wierde. Zij valle dan gerust. Gij stemt het toe? ‘de poëzij behoeft den schijn,’ zegt ge. Dan is ze een nevelbeeld, verdwijne ze voor het zonnelicht. Maar wij gelooven het nog niet. Den schijn behoeft het ballet, dat met zijn klatergoud de oogen verblindt, met zijn weelderige muzijk en geblankette schijnschoonen de zinnelijkheid prikkelt; maar den schijn behoeft niet de hooge tragoedie, die voor een perspectief van schitterende decoraties diepen blik u gunt in de menschenziel.... De kunst behoeft den schijn, - dan oorlog, verdelgingskrijg van den Christen tegen de kunst: de Christen heeft de waarheid, mint de waarheid, en zwaar woog het hem op de ziel, zoo hij aan den schijn zich vergapen ging. Was de kunst niets dan het blinkende speelgoed voor het kind, dan ja was het geboorteuur van het protestantismus het sterfuur der kunst. Maar ze is ons, u ook, meer: vorm der waarheid. Is de waarheid helderder, de kleuren der kunst mogen dan minder schitterend zijn, te fijner, te edeler zullen haar trekken wezen.

De beeldende kunst, wij erkennen het, schijnt te verliezen bij het protestantismus, zij ziet zich verstoken van praalgewaad en kerkgebaar, van den geheimzinnigen wierookwalm, die zich wiegt boven de geknielde schare, maar daarom zijt gij ook niet billijk, wanneer ge op twee voortbrengselen der beeldende kunst ons de lichtzijde van het Katholicismus, de schaduwzijde van het protestantismus laat zien, die zijde, welke dáár juist voor de beeldende kunst het rijkst, hier juist het armst is, en dan van de kunst, die nooit ‘het woord of den toon tot voertuig harer gedachten konde bezigen,’ besluit tot de kunst, die juist het woord tot voertuig harer gedachten heeft. We zouden nog kunnen vragen, of de beeldende kunst zoo stomp, zoo materialistisch is, dat ze geen symboliek heeft om het onzienlijke te verzinnelijken; maar geheel vreemdelingen als we zijn op dat veld, vragen we u alleen, of de poëzij bij het protestantismus niet winnen moest?

Het protestantimus heeft den mensch in zijn regt hersteld. Het Katholicismus had hem onderdrukt, hem verloren doen gaan in de massa's: dat moest het doen, want het was geroepen om de massa's tot gehoorzaamheid aan het nieuwe beginsel - het Christendom - op te voeden. Eerst wanneer de opvoeding van de kinderen voltooid was, kon de individu als man zich vrij ontwikkelen. Is nu de mensch het waardigste voorwerp voor de poëzij, dan moet de schuld wel bij de kunst liggen, wanneer ze met het protestantismus niet gewonnen heeft: voor een massa heeft zij een' schat van individuën, allen in ondescheidene betrek-

king tot den Oneindige staande, meer rijkdom van schakeringen opleverend dan de onbezielde natuur ooit deed. Rijkdom, dien de middeneeuwen missen. Het is niet toevallig, niet maar de vrucht van zijn speciale rigting, wanneer Hofdijk's poëzij rijk is in natuurschildering en gij hem verwijten moet: ‘hij heeft de individualiteiten niet scherp geteekend,’ - 't is de schuld van zijn stof evenzeer als van haar bewerker. Standen geven u de middeneeuwen: ridders, jonkvrouwen, boeren, minstreelen, - individu's niet, niet zoo scherp geteekend althans, als de nieuwe tijd ze levert. Het is, wijl het Christendom alleen den mensch ontwikkelt, de persoonlijkheid verheft, de individualiteit scherp doet uitkomen, en het protestantismus is een hooger ontwikkelingstrap van het Christendom dan het Katholicismus. En die individualiteiten, het protestantismus geeft ze u in onmiddellijk verband met een persoonlijken God, die in de natuur spreekt, den protestant niet ‘een gewrocht, dat de Maker daar verre van uit het oneindige beheerscht’, - dat is de God van het koude, abstraherende verstand: wij Christenen, wij protestanten met name, we gelooven aan een' God, in Wien wij leven, ons bewegen en zijn, die niet verre is van een iegelijk onzer. Het protestantismus onderscheidt God en natuur om ze niet te verwarren, maar ze scheiden, ziet, dat doet het niet. Voor den middeneeuwer dan de rijkdom der kleuren, de weelde der vormen, voor ons de diepte der gedachte. De kunst klage niet, als de inhoud te hoog wordt voor haar vormen: dan streve zij naar ontwikkeling, veredeling harer vormen, dat ze aan den hoogen inhoud passen.

De romantiek heeft - dankbaar erkennen wij het - godsdienst en kunst weder zamengevoerd, nadat het protestantismus - niet ze gescheiden, maar een wijle schijnbaar veronachtzaamd had, omdat het protestantismus eerst zijn bestaan te verdedigen had, toen in zichzelf zich verdiepen moest om tot helder zelfbewustzijn te komen; - maar het ontbrak der romantiek aan zedelijken ernst. 't Is, wijl het den middeneeuwen aan zedelijke diepte ontbreekt. Het protestantismus heeft de zonde in hare diepte opgevat, dat heeft het Katholicismus niet gedaan, en daarom is dat meer dichterlijk dan dit ooit wezen kon. Een schoone boeteling, met devotie geknield voor den priester, in wien ze den vertegenwoordiger der Godheid ziet, belijdende haar zondige daden, we gunnen haar den schilder, we kunnen bij zijn kunstwerk het hoofd ontblooten; maar een Luther, alleen met zijn onbevredigde hart, de gangen van zijn klooster doorkruisende, slaande op de geprangde borst en zuchtend: ‘O God, mijne zonde, mijne zonde’ geeft ons toch nog andere diepten te peilen: beide toestanden zijn *algemeen menschelijke*, maar hoeveel meer diepte, en dus hoeveel meer waarheid, hier dan daar. Scheppe de kunst den passenden vorm voor deze innigheid - zal ze niet wat schooners scheppen dan daar? Moet er harmonie bestaan tusschen stof en vorm, zal dan de vorm niet schooner zijn naarmate de stof verhevener is?

Het protestantismus dringt door van de daad, waaraan het Katholicismus bleef hangen, tot de beginselen, tot de innigste roerselen van het hart, het vat den strijd tusschen het Godsrijk en het rijk der duisternis in zijn diepste diepten op, - en daarmede zou geen rijke mijn voor de poëzij zijn geopend? De worstelingen eener ziel om verzoening en vrede met God, de bange, bange strijd tusschen vleesch en geest,

niet te eindigen door een koene vlugt in een klooster, maar dagelijks te voeren te midden van duizend vijanden daar buiten, bij hun magtige hulp daar binnen; de tallooze schakeringen van ongeloof, half geloof, zwak geloof, ze zouden niet poëtisch zijn, niet meer poëtisch dan de van liefde kwijnende jonkvrouw met haar gouddoorstikte wijle, of de wapenfeiten van den ridder in het blinkende harnas? We vragen het u, kunstenaar, die met uw tijd gevoelt en strijdt, hebben de middeneeuwen, heeft eenig tijdvak der wereldhistorie een' worsteling gekend, zoo echt dramatisch, zoo hoog tragisch, als de strijd der geesten in onze eeuw, - eeuw, waarin het beginsel des kwaads zijn masker heeft afgeworpen, God van zijn troon wil bonzen, de dierlijkste driften tot bondgenooten heeft, en daar tegenover de kerk, steunende op haar fundament, Christus, sterk door haar geloof, strijdende met het wapen des geestes?

Ja, wanneer het waar is, dat de poëzij den schijn behoeft - meer blikkerend en flikkerend zijn de middeneeuwen; maar is de kunst rijker, naarmate haar inhoud dieper en veelzijdiger is, dan - bekrompenheid ontkenne het, wij stemmen 't toe - hebben de middeneeuwen waarachtige poëzij, maar meer, oneindig meer de veel bewogen en diep bewogen nieuwe tijd, die het menschelijke vrijer ontwikkelt, het goddelijke reiner, de tegenstellingen dieper opvat. Wanneer aan de middeneeuwen die diepte en reinheid worden toegekend, worden ze hun toegedicht door den kunstenaar, die, zelf kind van zijn tijd, het voorwerp zijner beschouwing idealiseert, verdiept, opheft, er het licht van latere eeuw op laat vallen.

Daarom toch hebben wij geen anathema voor den kunstenaar, die door de rigting van zijn geest of zijn studie de middeneeuwen kiest; daarom zijn we niet ongevoelig voor de schoonheid van zijn kunstwerk; daarom ontkennen wij in het bijzonder Hofdijk's roeping voor het middeneeuwsche evenmin als wij onze verwachting ontveinzen, dat hij er waarachtig schoons en groots in zal voortbrengen; maar wij gelooven, dat dezelfde geest, op het moderne gerigt, dezelfde studie en talenten, aan het moderne gewijd, wat grooters en wat schooners hadden doen rijpen, en zeker dieper hadden ingegrepen in de ontwikkeling van ons volk. En wanneer wij deze overtuiging uitspreken, gelooven wij niet, dat wij boven anderen de kracht missen om onze opvatting van godsdienst en nationaliteit ter zijde te stellen; weten wij, dat het ons, wier naam op het gebied der kunst even onbekend is als hij 't verdient, allerminst te doen is om ons een tyranniek bestuur in de republiek der letteren (een van wier minste burgers wij ons kennen) aan te matigen; maar dan is het, wijl deze overtuiging die onzes levens is, één met de rigting van het hoogste in ons: op God.

-S-

Letterkunde.

Gedenkschrift der inwijding van het nieuwe academie-gebouw te Groningen in september 1850.
Uitgegeven door de vereenigde commissie ter regeling der feesten. Te Groningen bij H.R. Roelfsema.

Reunie en academiefeest.
Schetsen en Mededeelingen door den Schrijver van Ons dorp. Te Groningen bij A.L. Scholtens.

Dat er bij de inwijding van het academie-gebouw in het noorden onzes lands feest gevierd moest worden, was natuurlijk, al ware onze natie minder geneigd tot feest houden, dan zij in deze dagen blijkt te zijn. Dat na den afloop van de vreugdedagen de gehouden preken, redevoeringen, aanspraken, verzen bijeen worden verzameld en algemeen verkrijgbaar gesteld heeft zijne redenen. De redenaars en dichters, wier woorden òf niet gehoord, òf niet begrepen, òf door het gejubel te spoedig werden vergeten, hebben er belang bij, terwijl de feestgenooten gaarne in een bedaard oogenblik nog eens willen lezen en bepeinzen, wat in de opgewonden stemming hen heeft verkwikt en verrukt. Maar dat er een recensent wordt opgeroepen om te zeggen, wat er in dat proza en rijm, al of niet *wahr, würdig, würzig* is, dat is een bedenkelijke zaak. Wat dunkt u? Al wordt hem ook door den bekwamen Diest Lorgion met de meeste getrouwheid medegedeeld, op welken dag, op welke plaats er gesproken is, het lag niet in de bedoeling van dien Schrijver u een levend beeld van de feestviering te geven, en de vreemde, die het Gedenkschrift leest, loopt gevaar een zeer scheef oordeel te vellen over hetgeen er gesproken werd. Hij zou het voorkomen, de voordragt, de stem van de sprekers in *die* oogenblikken voor *dat* gehoor zich levendig moeten voorstellen, of ligt zal hij als min doelmatig, min feestelijk afkeuren wat in *dien* mond op *dat* oogenblik juist de menigte wegsleepte. 't Heeft er iets van als voerdet gij den volgenden dag mij in een rijk versierde zaal, waar gisteren een schitterende partij is gehouden. Misschien zal ik uit de nog aanwezige guirlandes en kroonen en wat al niet meer kunnen besluiten tot de kostbaarheid en het smaakvolle der feestviering, maar ik zal het wel laten om iets anders te zeggen, dan dat het wel goed en schoon *kan* en zal geweest zijn. Gelukkig echter dat de afwezige vrienden van de Groningsche hoogeschool een vriendelijken gids vinden, die met zijn tooverstaf de geheele feestviering u voor den geest doet verschijnen.

De schrijver van *Ons dorp* deelt aan een oud student, die tot zijn bitter leedwezen niet kon opgaan met de reijen, mede al wat er door hem is opgemerkt, ge-

voeld, genoten gedurende die heugelijke dagen, en niet alleen de afwezige vriend, maar ook de feesteling heeft zeker reeds den fideelen, trouwen broeder een hartelijken dank voor zijne bezielde schilderij toegebragt. Wie eenigzins bekend is met onze vaderlandsche letterkunde, weet wat hij van Thineus te wachten heeft. De Tijdspiegel (1848 Dl. 2 blz. 199 volgg.) heeft zijn talent en trouw in het schilderen van dorpelingen gehuldigd, en het publiek heeft van zijne sympathie voor den auteur en zijn werk de sprekendste bewijzen gegeven, toen het den Uitgever drong een tweeden druk van *Ons dorp* te geven. Neem de *Reunie en Academiefeest* in handen, en gij moogt er al of niet bij tegenwoordig zijn geweest, gij moogt gestudeerd hebben of niet, hij voert u in de Septemberdagen te Groningen, gij dwaalt met hem door de rijk versierde en verlichte straten, en luistert met hem naar de eenvoudige maar bezielde taal der Hoogleeraren, die het verkondigen dat het begin, het midden en het einde van alles - God moet wezen, - maar wischt u een traan uit het oog, waar hij u de verrassingen van het weêrzien en het weemoedige van het scheidensuur diep doet gevoelen, terwijl u telkens die weldadige geest tegenademt van dat Christendom, dat zijn belijders evenver van ondankbare kniezerij als van ligtzinnigheid en ongebondenheid houdt verwijderd.

Beide schriften vullen elkander aan. Lees de schetsen van Thineus, en ik wed, dat gij door hetgeen hij u zegt van de toespraken der Redenaars en Dichters begeerig wordt gemaakt om deze in haar geheel te lezen, gij slaat nu telkens het '*Gedenkschrift*' op, gij zijt nu op de hoogte gesteld om te oordeelen over hetgeen er gedurende die feesten gesproken is, en gij zult hulde doen aan den geest die zich zoo algemeen openbaarde. Gij deelt zeker het gevoelen van den voormaligen student, waar hij over de Academiepreek ter wijding van het feest door Prof. Muurling spreekt, ongekunstelde, warme, stichtelijke woorden, - maar gij geniet nu ook regt, wat uwen Leidsman door het gewoel der schare of de zwakke stem van de Redenaars niet in de ooren drong, en verkwikt u met velen, inzonderheid bij het lezen der keurige en kernachtige rede van den Rector Magnificus, die over de loffelijke ingenomenheid van ons volk met zijne wetenschappelijke inrigtingen sprak. - En al maakt op u dan ook de lezing van Spandaws vers, met al den ouden toestel van citer, Muze, altaar, Vanhier's enz. een' geheel tegenovergestelden indruk dan het op den opgewonden hoorder had, gij zult bij het gemis aan poëzij toch den goeden, verlichten geest des Vervaardigers gaarne met uwen gids uwe hulde brengen.

Wij verblijden ons, dat wij door de lezing van beide geschriften in staat zijn gesteld met den geest, die aan Groningens hoogeschool en bij de bevolking heerschende is, nader bekend te worden. Een feest als het hier gevierde is wel een sprekend bewijs voor hetgeen door den Utrechtschen Hoogleeraar Roijaards is betoogd, dat onze Nederlandsche Universiteiten gegrond zijn in den krachtigen wil des volks, en geschriften als deze hebben beide eene hoogere waarde als gij verlangt te weten, hoe niet slechts de geleerden, maar ook het *volk* gehecht is aan zijne wetenschappelijke instellingen, hoe het *volk*, dat haar eens in het aanzijn riep, geene offers ontziet om haar bestaan te handhaven. Een feest als ons hier te aanschouwen gegeven wordt,

waaraan zoo algemeen met zooveel geestdrift is deelgenomen, een feest, dat door zulk een geest van eensgezindheid van het begin tot het einde is gekenmerkt, waar de talrijke schare gelegenheid vond en lust openbaarde om met God te beginnen en met God te eindigen, - o het is zelve reeds voor geheel het vaderland een bewijs van den hoogst weldadigen invloed dien ook de Groningsche Hoogeschool heeft uitgeoefend en zeker - wij hebben hier de bewijzen vóór ons in beide geschriften, - zal blijven uitoefenen. Veilig kon de heer Lorgion voor het werk Herinneringen plaatsen uit de Geschiedenis der Oprigting en Inwijding van de Hoogeschool in 1614. De belangstelling des volks in haar Academie, de vrome zin door de mannen der wetenschap geopenbaard, de zucht om de hoogeschool te verheffen tot een kweekschool van het leven naar het beeld van God, - zij heeft thans niet minder luide dan voor bijna derdehalve eeuw zich geopenbaard. Zou het onbeleefd zijn, wanneer wij hier den bij ons onder het lezen van Lorgions korte Herinneringen opgekomen wensch tot de Groningsche geleerden brengen, - den wensch om in een Gedenkboek als Prof. Bouman gaf van de Geldersche school een getrouw beeld van het leven en werken der Noordelijke Hoogeschool van hare stichting tot op deze dagen te ontvangen? Zou de moeite niet rijk beloond worden door het nut, dat uit zulk een arbeid voort zou komen?

Een waarschuwende blik rugwaarts voor vorsten en volken,

In de geschiedenis van den jongsten tijd, sedert den val van Napoleon, tot op onze dagen. In eene algemeene beschouwing voorgesteld, door Dr. K. Hagen, vrij bewerkt naar het Hoogduitsch, door Mr. P. Bosscha. Vierde aflevering. Te Sneek, bij van Druten en Bleeker.

Wij hebben den langen titel afgeschreven, nog titels weglatende. De Heidelbergsche hoogleeraar is voortgegaan met het zamenstellen zijner geschiedenis, de Deventersche hoogleeraar met het vertalen. De hierboven aangekondigde aflevering geeft ons de geschiedenis van de actie en reactie in de staatkundige wereld gedurende de jaren 1820-1824. Wij hebben ons afgevraagd: Is het reeds de tijd om de geschiedenis van het jongste tijdvak te schrijven; - en moeten bekennen, dat wij daarin groote moeijelijkheden zien. De dagen zijn voorbij toch, waarin eene kronijkmatige opgave van gebeurtenissen op den naam van geschiedenis kan aanspraak maken. Men wil die feiten in hun zamenhang beschouwen en de dieper liggende oorzaken der verschijnselen aangewezen hebben; men verlangt van die geschiedenis het antwoord op de vraag: *Welche Stunde hat wohl geschlagen im Reiche der Geister?* Naar onze meening staan wij nog digt genoeg als aan - en onder dien tijd, om zulk een omvattend en onbelemmerd overzigt over het geheel te hebben. Beter kan men enkele gebeurtenissen in haren naasten zamenhang van oorzaken en gevolgen gadeslaan, hier en daar groepen, deelen van het geheel,

enkele personen, de détails nagaan, dan een' *umfassenden Ueberblick des Ganzen gewinnen.* Evenwel zooveel is zeker, dat voor een juist gezigt op zaken die als ware het nog hangende zijn, een helder oog, een vast en kalm gemoed, een hart vol warmte en tevens vol billijkheid, onmisbare vereischten zijn.

De Heidelbergsche hoogleeraar mist dat alles niet. Maar toch kunnen wij hem den lof niet gunnen, dat die gaven in zulk eene gelukkige verhouding en vereeniging bij hem zijn aan te treffen, als wij wenschten. Wij vinden bij hem niet dien echt practischen, zielkundigen blik, die ons met feit en daad te gelijk de menschen, met het spel ook de spelers doet verstaan, gelijk bijv. een Robertson en Gibbon en dikwerf ook Thiers, een Rotteck en Schlosser, en meer dan allen mogelijk nog een Macaulay. - Alles blijft meer uitwendige beschouwing. Schier nooit ontmoeten wij eene met weinige fiksche trekken geteekende schets van de zienswijs en het karakter der handelende personen. De *Weltgeschichte* is zóó bij hem zeer weinig *das Weltgericht.*

Castlereagh (de gegeeselde door Thomas Moore, hoe hadden een paar regels van den *Irish poet* goed kunnen doen!), Canning de gematigd vrijzinnige, Görres, von Gentz, die hunne betere overtuiging en beginselen ver....., de gedragslijnen van Metternich, voor zoo veel bij de kronkelingen eener slang van *lijnen* spraak kan zijn, - deze allen en meerderen zouden wij volgaarne eene gestalte hebben zien verkrijgen, terwijl zij nu veelal slechts namen blijven.

De Schrijver behoort blijkbaar tot de meer liberalen (voorzigtig met dat woord! *niger est.*) Hij laat dit doorschemeren, hij komt daarvoor uit. En toch zouden wij van zijne wijze van voorstelling soms willen zeggen met Shakespeare: '*And thus the native hue of resolution Is sick lied over with the pale cast of thougth.*' Zijne geestdrift blijft, als eene Duitsche, meer studeerkamerachtig en abstract. Eene uitzondering maakt zijne schets van het gebeurde in Spanje; en hoeveel heeft deze daardoor gewonnen! Zij behoort tot de bestgeslaagde gedeelten. Mogelijk zal die koelere wijze van beschouwen bij de mededeeling der jongste gebeurtenissen gunstigen invloed uitoefenen. Naar waarheid heeft hij de voorvallen geboekt, welke de meesten onzer lezers hebben beleefd, die uit dien hoofde meer herinneringen dan nieuws hebben te wachten; maar daarom ook dat gebrek aan warmte soms te pijnlijker zullen ontwaren, naarmate zij meer liberaal en zelfs humaan denken.

Immers, het is in de hoofdzaak een tijdvak, hetwelk te regt dat der *reactie* mag heeten, - en dat niet enkel naar de zienswijs van ultra-liberalen. Het is een tijdvak van ergernis voor - van onberadenheid van den kant van velen uit de volken; maar het is ook dat van den ondank, het onverstand, van heerschzuchtige arglist en kwade trouw van de zijde van vele vorsten, die beloften schonden, roeping vergaten, regten vertrapten. En dat alles steunende op het regt van - en trachtend naar een *absolutismus*, dat inderdaad geen grond vindt in het woord Gods, hoe men dat daartoe ook verwringe, dat tegen de geschiedenis inschreeuwt, dat in tegenspraak is met de ideeën en behoeften van elk beschaafd volk, dat alzoo indruischt tegen goddelijke en menschelijke regten, wat ook daarvoor in onzen tijd worde aangevoerd, en hoe ook mannen als Alberdingk Thijm, Groen van Prinsterer en anderen dat middeneeuwsche spook weder willen

bezweren en doen opdagen. Wij zouden ongaarne meeningen voorstaan, die kunnen gelden als breekijzers en hefboomen tusschen en onder de bestaande orde van zaken aangebragt om deze, kon zulks, van hun standpunt te verwrikken en ten onderst boven te keeren. Wij zijn niet zulke theoristen, niet zoo ultra-liberaal of radicaal, dat wij der noodzakelijkheid en het bestaande geen regt noch invloed zouden gunnen, wij beseffen diep de verantwoordelijkheid welke revolutionairen op zich laden; doch wij hebben nog genoeg respect vóór - goed vertrouwen vàn de waarheid, dat wij niet Lessing naspreken: ‘Al had ik alle waarheid in mijne hand, ik zou wel zorg dragen dat ik deze gesloten hield, opdat zij niet uitvloog.’ - Eens ontkomt zij toch - en dan welligt op ongelegener tijden. De ontploffing is te heviger, de schok en dreuning doet zich verder en sterker gevoelen, de verwoesting is te grooter, naarmate men op de mijn meer zwaartedruk brengt. - De geest, de goddelijke levensvonk, vormt zich de stof tot zijne woning, wijzigt die naar zijn' aard en behoeften; waar daarin belemmering komt, krijgt men misgeboorten, kreupelen, misvormden. Dit is ook waar met betrekking tot de volken en hunne regeringsvormen en wijze van bestuur. - De absolute heerschappij moge noodzakelijk, dienstig, mogelijk wezen onder barbaren of halfbarbaren; zij is dat niet waar het volk tot eenige meerdere ontwikkeling kwam en zichzelf niet vergooide en versmeet. Al kent en heeft men dan geene instellingen, die den onderdaan zijne regten verzekeren, al heet het in de hoogte: ‘*tel est notre bon plaisir;*’ er is eene stille, door het geheel verbreide magt, welke de listige onderdrukker ontziet, althans moet duchten, of welke hij, zoolang zulks goed gaat, op sluwe wijze streelt - de magt des regts en der openbare meening. Adres aan Metternich in Oostenrijk!

Overigens kan eene republiek evenzeer in haar goed, wil men, goddelijk regt zijn, als het meest legitieme koningschap. De heer Groen van Prinsterer, Da Costa, en wie in dezen meer op Bijbelsch-historischen bodem staan, zouden dit dienen toe te geven. Zij zullen toch op grond van 1 Sam: VIII wel niet beweren, dat een koning, waar die nu eens is, *absoluut* heerscher moet zijn. Wij op dit punt houden van - en houden ons aan het woord: ‘mijn rijk is niet van deze wereld!’ Dat die republiekeinsche regeringsvorm, althans in onze zoogenoemde oude wereld in tegenoverstelling van de nieuwe, zoo gebrekkig of kort kon bestaan, bewijst mogelijk meer tegen de menschen dan tegen dien vorm van bestuur. Tegen dit alles nu is het beginsel van protestantsche *reactie* gerigt; hoezeer het zich weinig bewust schijnt in welke tegenspraak het dikwerf met zichzelve treedt, wanneer het tracht de bestaande orde van zaken tot een vroeger standpunt terug te dringen. Dan vergeten de mannen dier partij, dat er hoogverraad kan gepleegd worden zoowel tegen volken als tegen vorsten, dat het in hun oog even misdadig moet wezen om van een' constitutioneel vorst een meer absoluut koning, als van een absoluut heerscher een' meer constitutioneelen te maken.

Wij beschouwen de betrekking van vorsten en volken zóó, dat beide op hun standpunt gebonden en gehouden zijn door eeuwige wetten des regts en der menschelijkheid. Waar de constitutioneele monarchie is gevestigd, wordt die betrekking gewijzigd en bekrachtigd

als door een bilateraal contract. Den onderdaan wien het op dien voet niet bevalt, staat het vrij om - heen te gaan; ten zij eene regering het zóó maakt, dat de weldenkenden als een eenig man zich tegen haar moesten verklaren. Eene partij heeft daartoe nooit de bevoegdheid; zij kan nooit als partij over de waardigheid en het goed regt van eenig vorst ter hoogste instantie uitspraak doen. Op louter geschiedkundigen bodem zal men het goddelijk regt der vorsten wel bezwaarlijk kunnen verdedigen. Hoe toch kwamen, om een paar vorstenhuizen te noemen, waarvan vooral in het werk aan het hoofd dezes genoemd sprake is, de keizers van Oostenrijk, de koningen van Pruissen en Spanje, aan het gezag over een groot deel hunner onderdanen? Eilieve, Habsburg, Hohenzollern, Bourbon? - Welk eene reeks van usurpaties, geweldenarijen, diplomatische kunstgrepen! Welke opofferingen van hunne onderdanen aan hunne plannen ter vergrooting van hun gezag! Had er een zweem van zulk regt bestaan; zij zouden dit lang en zevendubbel hebben verbeurd. Maar geef dit regt toe, en wil dan eens alles wat gevonden, gewonnen, gestolen werd aan den waren eigenaar restitueeren, drijf het werk der restauratie op groote schaal; - en waarheen met zoo veel? Er waren er die ons mogelijk aan Spanje, neen, aan Spanjes koning zouden willen teruggeven; doch hoe betwist, hoe dubieus zijn de regten van het tegenwoordig regerend huis op dien troon, waarom een successieoorlog werd gevoerd! Of hij moet het regt van den sterksten laten gelden, dat onregt is. Wij vertrouwen dat enkelen een meer expediet middel ter hand zouden nemen. Zij zouden ons mogelijk nederleggen aan de voeten van een geestelijk opperhoofd, dat weleer lijnen op de kaart trok en werelddeelen toewees. - Dank hartelijk! Dat zou een doorhakken van den knoop wezen, waarvoor wij nog liever onzen Hollandschen kop zouden willen presenteeren. Dat is in ons oog nog schier het meest illegitieme van alles.

Men heeft, hetzij te regt of onregt, in onze dagen eener partij te laste gelegd, dat zij ons tot de republiek zou willen terugvoeren. Wij achten dit even weinig wenschelijk als uitvoerbaar en rekenen de beschuldiging eene *chimère.* Een Jan de Witt was niet eens opgewassen tegen de taak, die in onze dagen nog zoo veel zwaarder zou wezen, om aan het hoofd van zulk een ding of onding te staan, als dat onder ons volk zou zijn. Onze vroegere constitutie van 1815 was niet zoo kwaad, als zij slechts naar alle zijden goed was nageleefd; onze tegenwoordige is over het geheel misschien niet slechter. Wordt zij misduid, verwaarloosd, met nalatigheid behandeld; dan deugt de beste nog niet. Het komt inderdaad slechts op eenige beginselen aan, en hoe overheid en volk zich daarin *hineinleben.* Dat bewijst Engeland; het bewees zulks nog meer, toen eenige misbruiken nog niet waren afgeschaft. Daarom kan ook eenig volk bezwaarlijk de wetten en instellingen van eenig ander voetstoots overnemen; er kan bezwaarlijk overal op dezelfde wijze worden geregeerd en bestuurd. Dat zou hier, en in Oostenrijk en Spanje nog meer, even slechte dienst doen, als wanneer wij de Engelsche *tiffs* en *dinners* met hun *grog, porter*, en *ale* en portwijn wilden overnemen. Velen Hollanders mogt de kuur kwalijk bekomen, en de Spanjaard at en dronk er zich dood aan.

Wij hebben nu toch eene uitweiding gemaakt en willen onze lezers schadeloos stellen door een paar woorden van Mac-

aulay, welke ten aanzien van de beginselen van behoud en van vooruitgang wel te stade komen. Zij zijn ontleend uit het derde deel van zijne *History of England*, wier vertaling wij met blijdschap aangekondigd zagen. Daarin zegt hij:

‘Het is klaarblijkelijk, dat de staatsinstelling nooit verzekerd was tegen inbreuk, waar men het er voor hield, dat de koninklijke waardigheid eene goddelijke instelling was in anderen zin, dan waarin alle overheid goddelijk is. Een waarlijk beperkt (constitutioneel) koningschap kan niet lang bestaan in eene maatschappij, die de alleenheersching als iets goddelijks, hare beperkingen als louter menschelijke uitvindingen beschouwt.’

‘Het regt dat een volk heeft om zich te verzetten tegen eene slechte regering, heeft veel overeenkomst met het regt van eenig persoon, om ter zelfverdediging een' doodslag te begaan. In beide gevallen moet het euvel dat dreigt zeer groot wezen. In beide gevallen moeten alle billijke, zachter middelen van verdediging zijn beproefd of vruchteloos bevonden; vóór men tot zulke uitersten komt. *In beide gevallen komen de gevolgen ter verantwoording desgenen, die tot een zoo wanhopig middel zijne toevlugt nam.* Maar in beide gevallen mogen wij niet zeggen, dat zoodanig regt volstrekt en in het geheel niet bestaat.’

Wij zouden ons grootelijks verheugen, wanneer de nakomelingschap van den keer dien de zaken bij ons in 1848 hebben genomen mogt kunnen zeggen, wat de geschiedschrijver van de Engelsche omwenteling in 1688 zegt: ‘de grootste lofspraak welke men daaraan kan toezwaaijen is deze: dat zij de *laatste* is geweest.’

Wij hadden zoo gaarne gezien, dat de hoogleeraar Bosscha, die luidens den titel en enkele aanwijzingen eene vrije bewerking van Hagen's Geschiedenis wil geven, die van ons land wat meer had uitgewerkt. Op weinig meer dan *twee* bladzijden, waaraan de hooggeleerde vertaler een paar woorden toevoegt, is alles afgedaan. De Schrijver zegt: ‘Het is niet te ontkennen, dat in de Nederlanden zich dadelijk *een constitutioneel leven ontwikkelde.*’ Hoe veel was daarover te zeggen, welk eene Philippica daartegen te houden! Hoe had daar kunnen aangetoond worden, hoe regten illusoir worden gemaakt, welke tegenwerking ook de betere bedoelingen der regering vonden. Wij hopen dat de heer Bosscha dit tot later hebbe bewaard, om dan alles meer in geschiedkundig verband te beschouwen. Hoe stond het kerkelijk *reglement* met het heilig verbond op goeden voet, en werkte het niet zelden de oogmerken van het wereldlijk gezag in de hand (bl. 464)? In de noot zegt Z.H. Gel.: ‘De tijd is nog niet rijp, om eene naauwkeurige kennis te verkrijgen van het gebeurde in dit tijdvak, noch om een onpartijdig oordeel te vellen over al de misslagen, die zulk eene jammerlijke uitkomst hebben opgeleverd.’ Hadden wij vroeger meer bepaald op dat woord gelet! Of nog liever, had Z.H. Gel. die gedachte door- en uitgedacht!

De heer Bosscha heeft een berigt geplaatst aan het slot van dit eerste deel, waarin hij zich hoofdzakelijk verdedigt tegen aanmerkingen op zijne vertaling, vooral wat het gebruik van *uitheemsche woorden*, van *deszelfs, dezelve* en den verlengden vorm van sommige onvolmaakt verledene tijden betreft. Wij zijn geene puristen, de taalkundigen zijn als de wagenmakers voor ons, wij schrikken niet voor een uitheemsch woord en kunnen het à la Hooft niet met ‘vernufteling’ voor *ingenieur* stellen. Wat waar en juist

en liefelijk is, is ons aangenaam, maar onaangenaam het veelvuldig gebruik van dezelve, deszelfs (‘dat musschengeschetter’ zeî Bilderdijk in zijn' tijd).

Over het algemeen is de vertaling iets beter dan zij was in de vroegere afleveringen. - Maar nog, verkeerd gekozen woorden, stroefheden en germanismen. Men hoore b.v. ‘Men kan wel zeggen, dat de natie door eenen revolutionairen geest was aangedaan. - De hoop op Duitschland over te brengen, vóór: Duitschland die hoop te doen opvatten. - Slechts alleen de vernieuwing van echt zedelijk akademisch leven ton doel stelden - stonden met elkander in verbinding - poogde de akademische jeugd tot zijn doel te winnen - overgehaald om zich mede onderling te verbinden - des opgevorderd - elkander tot volharden aanspoorde - waartoe trouwens de aanleggers ook geenen voldoenden waarborg beloofden - die zich in hunne opgewondenheid hulpmiddelen voorspiegelden - geenen genoegzamen invloed oefenen.’ Alles inzameling van het onkruid op bl. 350 en 351, die daar voor ons geopend lagen. Professor! professor!

CHON.

De eerste aflevering van Van Lennep's Vondel.

Mijn waarde Redacteur!

Gij hebt mij door de toezending van de eerste aflevering der prachtuitgave van Vondel's werken zeker een nieuw bewijs van welwillendheid en vertrouwen willen schenken: ik ben u daar dankbaar voor, maar mag die dankbaarheid niet bewijzen door u eene beoordeeling van die uitgave te zenden. Het plan van het werk is uit het gezondene in vago te kennen, van de uitwerking van het plan zal alles afhangen; van de behandeling wordt niet meer dan eene proeve geleverd, en over Vondel zoo min als zijn Commentator valt na de inzage van deze weinige bladzijden nog veel te zeggen.

Reeds onder gewone omstandigheden zoude ik mij dus bij een bloote aankondiging bepalen, maar de omstandigheden zijn niet gewoon: bij het exemplaar van de eerste aflevering vond ik eene circulaire van de uitgevers Binger en zonen, waarin zij verlof gaven om deze aflevering open te snijden ingeval wij ze aankondigden; deden wij het niet, dan wenschten zij die franco terug. Van het vervolg wordt gezwegen. Argeloos meende ik, dat de toezending der vervolgafleveringen van zelve sprak, maar men fluisterde mij hier en daar toe, dat de redactie der tijdschriften zich daarin zoude misrekenen; dat het voornemen was, met een present-exemplaar van de eerste aflevering eene gunstige beoordeeling te koopen, en dan den trouwhartigen recensent eens hartig uit te lagchen. Voor een compleet exemplaar van Vondel geef ik geen gunstiger oordeel dan van Lennep of Binger en Zonen verdienen; maar tegenover zulk eene manoeuvre weêrhoud ik mijn oordeel geheel. Vroegere ervaring reeds leerde mij, dat er uitgevers zijn, en nog wel zoogenaamde solide, en nog wel bijzonder regtzinnige, die door de toezending der eerste afleveringen van een vervolgwerk het voornemen schenen aan den dag te leggen om het

geheel aan onze beoordeeling te onderwerpen, en die zich later niet schaamden, om, na met onze gunstige beschouwing hun voordeel gedaan te hebben, de vervolgen achter te houden. Tegenover zulke onwaardige praktijken behooren wij op onze hoede te zijn. Nog wil ik er de heeren Binger en zonen niet van verdenken, aannemen liever dat het gerucht onwaarheid sprak; maar tot zoolang zij het feitelijk weêrlegd hebben zwijge ik op hun Vondel. Tot eene gemoedelijke beoordeeling zet ik mij gaarne bij ontvangst van het vervolg; maar hebben zij inderdaad gemeend door een vogel in de lucht een aanbeveling van hunne onderneming van ons te zullen verkrijgen, dan lagchen wij hen helder uit. Vragen ze welligt hun exemplaar terug, wijs hen dan op deze bladzijde, waar ik den volke verkondig, dat verschenen is:

DE EERSTE AFLEVERING VAN VONDEL'S WERKEN DOOR VAN LENNEP.

Vaarwel!

Uw J.

Het cederdal.

Naar het Engelsch van Grace Aguilar. Utrecht. W.H. van Heijningen, 1851.

De romans moeten nu eenmaal uit Engeland komen: high life, stilleven, karakterroman, historische schets, alles Engelsch. Ons is 't goed: wat breedsprakigheid in den aanvang zijn we reeds gewoon geworden, en dan is er bij de aesthetische schoonheid van menigeen nog bij allen een stevige kern, een fiksche zedelijke inhoud, een echt Christelijke geest. Den laatsten hebt gij geen regt te wachten in ‘het Cederdal:’ de schrijfster was Jodin, eene der hoogbegaafde dochteren van het merkwaardige volk, dat nog steeds den Christus blijft verwerpen; terwijl het zelf ten bewijs van de waarheid des Christendoms strekt. Hoe afkeerig we ook zijn van het Jodendom *in* het Christendom, hoezeer we zullen blijven protesteren tegen de pogingen om ons een gevernist Jodendom als Christendom op te dringen, buiten de kerk is ons de Jood nog altijd voorwerp van hooge belangstelling, vaak van waarachtige hoogachting om de trouw aan zijn geloof, om de liefde voor zijn broederen. Wel is zijn dubbelhartigheid tegenover den Christen een zwarte vlek, maar die den belijder van Christus meer schandvlekt dan Zijn verwerper: laaghartig als de Jood vaak schijnt, soms is, werd hij meest door wie zich naar Jezus durfden noemen, - en bij God, het is niet Israël's schuld alleen, dat het zich nog niet schaarde onder de kruisbanier: de schuld zijner Christusverwerping, voor een groot deel zoeken we ze bij wie die banier tot een bloedvaan verlaagden. We schaamden ons schier, toen wij uit den mond der Jodin hoorden: ‘O, liefde! gij, het schoonste, het helderste, het onvergankelijkste beeld des hemels! Wat zijn voor u de onderscheidingen der aarde! Alleen staat gij in uwen eigenen heiligen oorsprong, en ieder louter aardsch gevoel wordt door u overschaduwd. En zijt gij alleen de zegen dezer wereld? O, die dat gelooven hebben nooit bemind. Liefde is de stem Gods, liefde is de wet des hemels! Gelijk één korrel tot de ongetelde zandgron-

den, gelijk één droppel tot de peillooze diepten des oceaans - alzoo is de liefde der aarde tot die des hemels.'

't Is van haar geslacht, dat ze spreekt in 'het Cederdal,' spreekt met hooge ingenomenheid. We hebben haar daarom lief. 't Smart ons van den Israëliet, die Christen wil heeten, terwijl hij om Christus nog niet alles schade heeft leeren achten, wen hij in farizeeschen trots zich wat beter waant dan zijn broeder uit de heidenen; maar zoo lang de Jood in Golgotha's kruiseling zijn' Heiland niet ziet, heeft hij grond om zich te verheffen boven de zonen der dienstmaagd en zich te stellen tegenover de Gojim; staat het hem schoon, wanneer hij hart heeft voor zijn vertrapte volk en de smaadheid van dat volk meê wil dragen.

Grace Aguilar verplaatst ons in Spanje, in het tijdvak van Ferdinand en Isabella. Zelve van Spaansche voorouders afstammende, schetst zij ons den verdeelden staat van het schoone land, eer het onder den schepter der groote echtelingen één werd en magtig. Zij maakt ons bekend met een geslacht van Joden, die in schijn het Christendom aangenomen hebbende, maar inderdaad trouw aan der vaderen geloof, nooit ontdekt, magtigen invloed oefenden op Staat en kerk zelfs van het toenmalige Spanje. Zij verdedigt het gedrag dier schijn-Katholieken, en zeker, er is grond van verschooning, maar vrijspraak heeft zulk eene dubbelhartigheid nooit te wachten voor de regtbank der zedelijkheid. Het is ons verklaarbaar, dat de Jood list stelt tegenover snood geweld, - edel is ons meer de Jood, die den brandstapel beklimt liever dan zich te schamen over zijnen God.

Zelve gevoelt zij het: haar heldin brengt alles, alles wat den mensch en der vrouw dierbaar moet zijn ten offer aan haar geloof, en als ze haar moegefolterd hart niet kan laten rusten aan den boezem van den man voor wien zij alles heeft getrotseerd, dan ten koste van hare godsdienst, dan weigert zij die rust en buigt, arme, geknakte bloem, het hoofd en sterft.

Onmiskenbare schoonheden bevat: 'het Cederdal;' wel verraden te sterke kleuren soms den oosterschen oorsprong en de jeugd der schrijfster, maar het geheel boeit en schokt en veredelt. De Groot- inquisiteur, Garcica is zeker, schoon verre van onwaar, als groot-inquisiteur niet gelukt: de diepten van het fanatismus zijn niet gepeild. Ook andere mannen-karakters konden stof tot aanmerkingen geven; maar met diepe menschenkennis is het vrouwenhart doorgrond en met uitstekend talent geschilderd: Isabella, de groote koningin, en toch vrouw, mannelijk sterke vrouw, maar altijd en bovenal vrouw; bovenal Maria, de teedere, minnende maagd, de worstelende en overwinnende vrouw, de krachtige geloofsheldin, - haar beeld alleen tegen vergetelheid wie het schiep. Wij weten niet wat meer te bewonderen: de innige diepte, de veelzijdigheid of veerkracht van dat edele vrouwenhart, dat zeker aan Christus ware gewijd, zoo 't den waren Christus had gekend.

'Het koningrijk der hemelen is gelijk aan een zuurdeesem:' die zuurdeesem doordringt, ook het Jodendom. Er was van Christus' geest in de schrijfster van het: 'Cederdal': ze was 'niet verre': haar vrije, ruime blik, haar liefdevol hart, haar beschouwing van de smarten des levens, ze zijn Christelijk. Toen ze Hem ginds zag als Hij is, toen zal ze Hem niet verworpen hebben.

Wij danken den verdienstelijken vertaler, dat hij ons die edele leerde kennen: hij onthoude ons het overige harer nalatenschap niet.

-S-

Een proeve, die niet behoeft voortgezet.

Zes gewijde woorden uit eene eerlang uit te geven Nederlandsche Chrestomatie, uit in- en uitlandsche proza-schrijvers, door Jonkhr. Mr. J.F. van Breugel. Te Rotterdam, bij van der Meer en Verbruggen, 1850.

De schrijver heeft sedert het jaar 1814 het letterkundige met het ambtsleven verwisseld; liefde tot wetenschap en godsdienst dreef hem toch tot onderzoek, tot lectuur liever. Van al het belangrijke, door hem gelezen, meest oudere theologie, maakte hij aanteekeningen, uittreksels, bragt die onder rubrieken - een soort van adversaria, en wil die nu uitgeven ten voordeele van weldadige instellingen. Als proeve geeft hij het bovengenoemde stuk, waaruit wij aanleiding nemen om den verzamelaar de uitgave van het geheel ten sterkste te ontraden. Dergelijke verzamelingen zijn voor bijzonder gebruik van den verzamelaar zelven soms nuttig, aan herdrukken van 't eens gedrukte, en meest nog algemeen toegankelijke, bestaat geene behoefte hoegenaamd. Meer nog. Geen theoloog van professie, blijkt de verzamelaar onbekend te zijn met de onderscheiden rigtingen, waartoe zijne zegelieden behooren, heeft geen denkbeeld van de geschiedenis der dogmata, terwijl de fijne onderscheidingen, in de wetenschap behoefte, hem als leek geheel ontgaan. Zijn werk zou dus veel bevatten wat voor den eenvoudigen lezer overbodig was, en voor den man van het vak heeft het geheel geene waarde. Deze weet zich ook andere, betere, meer geregelde hulptroepen te kiezen. Eindelijk, de schrijver toont bij al zijn' goeden wil en edele gevoelens, waardoor hij ons achting inboezemt, geheel niet op de hoogte te staan van den tijd: de jongste ontwikkeling der wetenschap, der theologische inzonderheid, is hem geheel vreemd gebleven, zijn stijl lijdt aan menigvuldige uitweidingen, herhalingen, matheid. In één woord, hij moet niet voor het publiek optreden: welligt - gaarne gelooven wij het - is hij een gemoedelijk Christen, bezit meer dan gewone kennis en heldere begrippen; maar aan den kouden adem der publieke opinie moet de oude man zich niet meer blootstellen: vinde hij in zijne uittreksels voedsel voor eigen verstand en hart. Van de uitgave zou hij verdriet beleven.

Wie eenig regt hebben om te oordeelen zullen met ons instemmen, wanneer wij kortelijk den inhoud van de ‘Zes gewijde woorden’ hebben vermeld. *Over den Bijbel* is het opschrift van het eerste stuk, dat na twee motto's van van der Palm en Stirm eerst de vraag wil beantwoorden: Is de natuurlijke godsdienst voor ons geluk voldoende? door twee § § uit Nösselt's *Vertheidigung der Wahrheit u. Gottlichk. d. Christl. Relig.* over te nemen. Dezelfde moet de vragen beantwoorden: Wat zijn de vereischten van de ware godsdienst? Wat behoort de ware godsdienst te behelzen? enz. Vervolgens wordt door afgeschrevene plaatsen uit Grotius en denzelfden Nösselt de geloofwaardigheid van Oud en Nieuw Testament betoogd, plaatsen uit Suetonius, von Raumer, van der Palm, Olavide, Fabricius, Roustan, Barthelemy in bonte vermenging meêgedeeld.

Over de drieëenigheid is het opschrift van de tweede rubriek, die uit een

paar §§ uit Grotius on een allerongelukkigst bijvoegsel van den verzamelaar bestaat.

Over Jezus Christus vinden wij eene plaats uit van der Palm en een redenering van den compilator.

Over den mensch hooren wij Cervantes de Salazar en Mirandu, twee Spaansche auteurs, het *laatste oordeel* wordt ons voorgesteld door Addison.

Hebben we nu nog vermeld, dat het motto op den titel luidt:

> ‘Een werk voor Christ' en Jood, voor Jan en Alleman,
> Die 't ware en goede en schoon... die Godsvrucht minnen kan.’

en dat 's auteurs eigen werk volkomen in harmonie is met dit rijmpje, dan zal ieder ons wel toestemmen, dat de ‘twee Evangeliedienaars,’ met wie de verzamelaar ‘bijzonder bevriend’ is, en bij wie hij ‘op het einde van Julij laatstleden aan het poortje hunner welwillendheid aanklopte’ zeer wèl gedaan hadden, zoo ze den ouden man de uitgave èn zijner Chrestomatie èn dezer proeve er van ernstig ontraden hadden.

J.

Een nieuw gedicht van den oudste onzer levende poëten.

Er is dezer dagen in 't licht verschenen een dichtstuk van den waardigen Maurits Cornelis van Hall, wiens jaren tot tusschen de tachtig en negentig geklommen zijn. Een zoodanig verschijnsel is voorzeker niet gewoon, en te ongewoner, naarmate het kunstvoortbrengsel op hoogeren lof en onderscheiding aanspraak te maken heeft. Het onderwerp is het aandoenlijk muziekfeest, dat op den negenden Maart dezes jaars in het gesticht voor krankzinnigen te Meer-en-Berg in de gemeente Bloemendaal gevierd is. De nieuwsbladen hebben ons in der tijd verslag gedaan van den indruk, dien dat concert op al de aanwezenden heeft gemaakt en van de orde en gepastheid, waarmede alles geregeld was en is afgeloopen. Meer dan een der ongelukkigen, die in dat Lazareth worden verpleegd, was instrumentaal of vocaal medewerker en niemand heeft de feestzaal verlaten, zonder evenzeer bewogen en geroerd te zijn, als ingenomen met het gelukkig denkbeeld der directie, dat aanleiding tot het genot van dien onvergetelijken avond heeft gegeven.

Onder de toehoorders bevond zich, althans men mag dat veronderstellen, de stokoude van Hall. Het nog onverkleumde bloed des grijsaards klopte hem in de aderen en drong hem de dichtlier in handen. Laat ons vlugtig zien, hoe hij haar heeft bespeeld.

De Dichter stelt zich ons voor, als wandelende door het duin. Hij beschouwt de bouwvallen van het hof van Brederode, hij herinnert zich de vroegere uitwatering van den Rijn; hij mijmert in de hem omringende stilte. Daar hoort hij onverwachts snarenspel en gezang! Wat is dat? van waar komt dat? Hij treedt op het geluid aan; hij nadert en bevindt zich voor het krankzinnigenhuis Meer-en-Berg. Het is verlicht. Zou het een feestdag voor de onnoozelen zijn? ja! in 't verblijf der dwazen klinkt zanggeruisch en cimbelklank! De onzinnigen brullen er niet van wanhoop of woede, maar droomen er zich zalig. De fabel

der oudheid wordt verwezentlijkt en bewaarheid; de magt van snarenspel en zang - de tooverkracht der toonkunst heeft het diermensch getemd en voor het rammelen van ketenen, hoort men den juichtoon der diepgezonkenen, in wie het gevoel voor het goede en schoone is ontgloeid.

Men zal toestemmen, dat deze greep dichterlijk en gelukkig is. - Laat ons nu een enkel couplet aanhalen, om te kunnen beoordeelen, of de Dichter zijne taal genoegzaam meester is, om zijne schoone denkbeelden in even schoone en gepaste bewoordingen te kleeden. Op bl. 10 lezen wij:

> Reeds heeft de aloudheid uw vermogen,
> O Kunst, die 't hart verrukt en streelt!
> In 't schoonst verdichtsel afgebeeld
> En zinrijk ons gesteld voor de oogen:
> ‘Eer nog de Wijsheid daalde op de aard',
> Om, aan hare eedle roeping waard,
> Het razend menschdier te overwinnen,
> Zond zij, met lier en zoete luit,
> De zusterlijke Zanggodinnen
> Haar zegenrijke komst vooruit.’
>
> Ook hier is de *Orpheus* opgevaren,
> Die, tokkelend de gouden lier,
> Het zinloos woedend menschendier
> Doet buigen voor 't geweld der snaren, enz.

Zie, men ontmoet hier niet een eenig verouderd of onbekend geworden woord, waarbij, de min geletterde althans, een Glossarium noodig heeft, om de beteekenis na te slaan; men vindt hier geen gedwongen of ingewikkelde constructie, waarbij men lei en grift behoeft, om ze te ontcijferen; men vindt hier geen vreemde spelling, met afknottingen en streepjes, aangewend, waarschijnlijk, om zich een uiterlijk van gewigt en geleerdheid te geven, dat meesmuilen doet; - maar men vindt hier helderheid van voorstelling en welluidendheid van versificatie. Men gevoelt dat men verzen leest, verstaanbare poëzij, en geen hard en onzangerig proza in afgetelde regels met een aangeplakt rijm. - Meer dan één onzer ultra-romantiekers en nieuwerwetsche middeleeuwers mogt veilig bij onzen Nestor een lesje gaan nemen.

De Dichter besluit zijne fraaije strophen met de boschkoralen van het bekoorlijk Bloemendaal uit te noodigen, om, bij de naderende lente, door hun woudgeschal de ongelukkigen te streelen en zijnen zwanenzang te vervangen. - Misschien ware er meer partij van het onderwerp te trekken geweest, doch 't is niet te min een fraai gedicht, dat ons de heer van Hall heeft geschonken, en wij waren met dit opmerkelijk verschijnsel te zeer ingenomen, om er de aandacht onzer lezers niet op te vestigen en niet den grijzen zanger, met de betuiging van onzen innigsten dank voor dit bevallig Lied, nog menigen schoonen avond bij zijn nuttig en werkzaam leven toe te bidden.

Mengelwerk.

Mijne reis met de landmail van Batavia over Singapore, Ceilon, Aden en Suez tot Alexandrie in Egypte, door Mr. J.C.F. Baron van Heerdt, - Lid in den Raad van Justitie te Samarang. (*Vervolg, Zie Tijdspiegel* 1851, *I, blz.* 368.)

Er konden alzoo slechts vierentwintig passagiers te gelijk afrijden. De overigen waren verpligt te wachten, totdat de vier rijtuigen van het tweede station, 20 Engelsche mijlen van Suez, en 60 van Kaïro gelegen, terugkeerden, om het tweede vierentwintigtal reizigers, daarna het derde, vierde, en zoo vervolgens op te nemen en naar bedoeld station over te voeren. Hier stonden alsdan vier andere rijtuigen gereed, om de reizigers naar het vierde- of midden-station te brengen, alwaar wederom vier dusdanige rijtuigen aangespannen waren, waarmede de partijen naar het zesde station vertrokken, terwijl hier het vierde viertal rijtuigen de passagiers verbeidde om naar Kaïro af te rijden en den togt door de woestijn te besluiten; zoodat in het geheel zeven stations tusschen Suez en Kaïro daargesteld waren, waarvan men slechts het tweede, vierde en zesde aandeed, om, gedurende eenige minuten, in afwachting van de terugkomst der rijtuigen, eenige verversching te gebruiken.

Drie-en-twintig partijen of *vans*[1)] werden er aan boord gevormd, waaronder, zoo ik zeide, het lot de orde van afreizen besliste.

Mijne partij, die, zonderling genoeg, uit een' Deen, een' Franschman, een' Brit en twee Spanjaarden bestond, trok het benijde nommer 1, dat het voordeel geeft van ongeveer vierentwintig uren eerder dan de laatste partij te Kaïro aan te komen en bij gevolg een langere gelegenheid verschaft om het merkwaardige dier stad te bezigtigen. Meer dan eene reden evenwel bewoog mij, dit voordeel te laten varen en mijne plaats aan een' ander die geene partij had kunnen maken, over te doen; zoodat ik, zonder bezorgdheid over een overhaast en ontijdig ver-

1) Dit woord bezigden de Engelschen voor *partij*, doch of het de partij van zes personen dan wel die van vier rijtuigen beteekent is mij niet bekend. Ik gis echter dat *van* hier in het Nederduitsch wordt overgezet door *troep* of *bende*, en de geheele partij van vier rijtuigen bedoelt. *Van* beteekent echter ook wagen.

trek, hetgeen mij, gedurende mijne reis, dikwerf in ongelegenheid had gebragt, mij voor den togt door de woestijn gereed maken konde.

Wakende en wachtende op het zoo gewenschte oogenblik van aankomst, waren de meesten onzer in den laten avond langzamerhand op het dek in slaap gevallen.

Eerst te middernacht hield de Hindostan op te stoomen en liet men het anker in de haven van Suez vallen.

Vermoeid van de tot dusver zonder tegenspoeden volbragte reis, afgemat door vele woelige dagen en slapelooze nachten, stonden wij te vijf ure in den ochtend van den 6^{den} Mei op het dek, begeerig te Suez voet aan wal te zetten.

Zij, die in de vier eerste rijtuigen plaats gevonden hadden, waren reeds te drie ure te voren van boord gevaren en naar Kaïro afgereden.

Eene menigte vaartuigen, welke men op Java *praoe kojang* zoude noemen, en hiermede ook bijzonder veel overeenkomst hebben, omringden ter weêrszijde de Hindostan en dienden, om de vrachtgoederen en onze bagage over te nemen en strandwaarts te brengen.

Met een derzelve voeren wij bij het aanbreken van den dag onder een gunstigen wind naar Suez, waarvan wij nog ongeveer een halve mijl verwijderd waren. Aanvankelijk was van de stad niets anders te ontdekken dan de witgekalkte muren van het logement New-hôtel, dat onmiddellijk aan het strand ligt en door een' breeden steenen wal tegen de hevige zeebranding beschermd wordt.

Door eene gewelfde poort treedt men dit groote, voor dit land inderdaad fraaije gebouw binnen, en wordt de reiziger niet onaangenaam verrast door de eenvoudige symmetrische bouworde en comfortabele inrigting.

Een ruim en open binnenhof maakt het centrum uit van dit hôtel, en dient dikwerf tot pleisterplaats van reizende Arabieren en hunne lastdieren. In de benedenverdieping vindt men ter linkerzijde van de voorpoort de groote eetzaal, waar, op de dagen dat de mailboot aankomt en vertrekt, te acht, te elf, te vier en te zes ure beurtelings het tiffen en het middagmaal gehouden worden. De geregten, die men hier den landmail-reiziger voorzet, zijn wederom van denzelfden aard, als die te Aden ter tafel verschijnen, namelijk hoogst eenvoudig, doch niet zeer uitlokkend. Verder treft men beneden, rondom het binnenhof, eene doelmatige keuken, verscheidene schuren en hokken, welke tot berging van spijzen, dranken en andere behoeften van het Europesche levensonderhoud strekken, zoomede het kantoor van den agent der *Peninsular and Oriental Company.*

De bovenverdieping, waarheen een breede steenen trap voert, heeft aan de binnenzijde eene langs de vertrekken doorloopende, van hout getimmerde galerij met balustrade, rustende op dunne houten pilaren, en overdekt met het verlengde van een pannen dak, dat, van deze zijde, het logement tegen weêr en wind beschermt.

Hier is de kamer, tegenover den trap, van den boekhouder. Daaraan volgt de *smoking saloon*, waar men gemeenlijk het eerst ontvangen wordt en op eene tegen den wand geplaatste breede, met dons gevulde sofa of divan uitmuntende gelegenheid bekomt, zich van de vermoeijenissen der zeereis te herstellen.

Naast deze zaal staat een ander *saloon*, waar men *en famille* vertoeft of afzonderlijke maaltijden houdt, doch waar de pijp en de cigaar geen toegang hebben, gelijk het op den muur aangeplakt briefje, hou-

dende: *gentlemen are requested not to smoke in this saloon*, genoegzaam aantoont. Deze ruime en vrij goed gemeubeleerde kamer heeft een balkon, dat op de haven en de woestijn uitziet, doch wegens zijn' van alle beschutting ontblooten toestand, bij felle hitte en stofwinden niet bruikbaar is.

Op deze zaal volgt de *Ladies saloon*, een ruim vertrek voor het vrouwelijk geslacht om afgezonderd te vertoeven en zich voor de ongerieven van de Hindostan schadeloos te stellen. Fraaije sofa's en andere elegante meubelen geven aan dit overigens orientaal verblijf een Europeesch aanzien. Verder volgen de badkamer, de *ritoratos* en eene reeks van logeerkamers, die bij het hiervoren aangewezen kantoor van den boekhouder eindigen.

De logeerkamer is vrij ruim en hoog van verdieping, doch minder comfortabel ingerigt dan de salons. Twee of drie leuningstoelen, eene kleerkast, een ledikant, eene gewone en een waschtafel maken al haar huisraad uit.

Het geheel is nu nog nieuw en heeft al zijn schoon aan zijne jeugd en frischheid te danken, doch de blijkbaar weinige zorg, welke men aan het onderhoud besteedt, voorspelt een spoedig verval van hetgeen het New-hôtel fraais bezit. Zijne geldelijke opbrengsten, schoon het slechts twee of driemalen 's maands door Europesche reizigers bezocht wordt, zijn gewis toereikend, om het logement naar behooren te onderhouden, doch sedert de politiek van Mehemed-Ali den ganschen *transit*, en, zoo men zegt, in het bijzonder dit gebouw den Engelschen uit de handen nam, is ook de Engelsche zorg van hier geweken, en daarvoor in de plaats getreden eene regt Egyptische, dat is, slordige wijze van verpleging van het eenmaal op Europeschen trant tot stand gebragte.

Ziedaar al het belangrijke van het New-hôtel.

Suez, naar de uitspraak der Arabieren *Soeys*, het Arsinoë of Cleopatris der Ptolemei, hetwelk in de middeneeuwen ook al eens *Kolzooem* heeft geheeten en thans, ondanks deze fraaije namen, ten eenemale van datgeen ontbloot is wat eenigzins aan oostersche grootheid en pracht herinneren kan, steekt bij het New-hôtel in het oog loopend af, ten opzigte van hare bouworde en inrigting. Ook voor het overige bezit deze stad voor den vreemdeling weinig of niets wetenswaardigs. Geen de minste zweem van industrie of manufacturen is er te vinden. De vischvangst, die men hier zoude vooronderstellen een voornamen tak van nijverheid uit te maken, is bijna niet noemenswaard, naardien de groote moeijelijkheid van vervoer te weeg brengt, dat de inboorlingen er zich weinig op toeleggen. Alleen het bakken van steenen en de kalkbranderijen, eene lievelingsbezigheid der oostersche volken, waartoe hier, zoo men zegt, de uitgestrekte woestijn, die de stad omringt, eenige dorre struiken en distelen als brandstof oplevert, alsook de handel op Mekka en het zuidelijke Mokka, om koffij te halen, vormen er tegenwoordig de hoofdmiddelen van bestaan.

Hare huizen, van eene gemengde kleiachtige zelfstandigheid gebouwd, zijn hoog opgetrokken, van twee, drie, soms vier verdiepingen voorzien doch beslaan niet meer dan twaalf of veertien voeten in breedte, hebben veelal platte daken, en over het geheel eene voor het oog onaangename aschgele kleur, welke de eigenaardigheid bezit van de warmte eenige graden heviger te doen voorkomen

Een Grieksche Gids of Dragoman.
Een Egyptenaar uit de middenklasse.

Een Egyptische Vrouw.

dan in werkelijkheid het geval is. Daarbij gevoegd de opeengedrongen bouwtrant derzelve, de smalle, ongeplaveide straten, en men zal zich, met inachtneming der hier over dag heerschende middelbare temperatuur van 90° Fahrenheit, een drukkend geheel kunnen voorstellen, dat het leven in deze stad voor den Europeaan uit het Noorden bijna onmogelijk maakt.

Hoe dan ook de inboorling het in deze streken uithoudt, gaat aanvankelijk evenzeer ons begrip te boven. Ja, het wordt ons een raadsel, als wij opmerken, dat de bevolking hier, naar evenredigheid, meer toeneemt dan in de andere gunstiger gelegen gedeelten van het land, en wij de Egyptenaren zelven niet zoo streng over de nadeelen van hunnen grond hooren oordeelen dan wijzelven wel plegen.

Intusschen is het zeker, dat de inboorling ons in Egypte voorkomt niet zeer vatbaar te zijn voor indrukken van buiten. Beschouwen wij slechts, om iets te noemen, de kleeding van eenen Muzelman uit de midden-klasse. Ondanks de felle hitte, draagt hij op het hoofd een drie- of viermalen omgeslagen hoofddoek, is hij bekleed met een lakenschen tabbaard, welke tot bij de voeten nederhangt, en waaronder nog een cachemiren vest, een breede buikband en een pantalon gedragen worden, die van geene ligtere stof zijn; in één woord: zoodanig uitgedost, dat, ware de man tot bannissement naar Siberië veroordeeld, hij zeker verlegen zoude zijn, om eene andere kleeding te vinden, welke meer tegen de koude bestand ware. In dusdanig kostuum leeft en werkt hij in eene warme temperatuur, in een bedompt verblijf, waarin nimmer de versche lucht volkomen doordringen kan, onder het gebruik van een dagelijksch voedsel, dat niet tot de meest gezonde en krachtgevende soorten behoort, en, ongerekend de gedroogde vijgen, die hij onder zijne bezigheden nuttigt, hoofdzakelijk uit dadelen, lamsvleesch of *joenkneh*[1] en *dourah* of gierst bestaat. Met dat al kan men den invloed van een en ander niet aan zijn physiek bespeuren, en wordt het gunstig voorkomen van den Muzelman slechts door datgene misvormd en bedorven hetwelk zijn eigen, onbegrijpelijk fatalisme hem berokkent.[2]

De gevolgen van luchtstreek en levenswijze openbaren zich echter wel degelijk bij den inboorling. Wel is waar kent men in Egypte niet die veelvuldige slepende ongesteldheden, welke in Europa den lijder aan het ziekbed kluisteren, doch daarentegen wordt dit land, en wel in het bijzonder zijne steden bijna jaarlijks geteisterd door de pest en andere besmettelijke ziekten, die onder alle klassen woeden, en duizenden ingezetenen tegelijk wegrukken.

Vreemd is het, dat zij, die aan dit gewest hunne bijzondere aandacht geschonken en belangrijke beschrijvingen daarvan in het licht gegeven hebben, meestal

1) Gestoofd geitenvleesch met eene saus van uijen en suiker.

2) Een voorbeeld hiervan ontmoette ik in het binnenhof van het stationsgebouw in de woestijn, waar een inlandsche bediende, ruggelings op den grond uitgestrekt en aan de brandende zon blootgesteld, zich door eene massa vliegen het eene oog geheel blind liet zuigen, zonder zich te verroeren of teekenen van pijn te geven.
Om zich op deze wijs het gezigt te verminken, smeert hij vooraf het oog, welks leden, eerst ten halve gesloten, langzamerhand zich openen, met een weinig zoete zalf of andere zelfstandigheid, waarop de vliegen bij zwermen aanvallen en zoolang azen tot zelfs de appel van het oog geheel verschroeit en eindelijk zijne zienskracht verliest.

over zijne vruchtbaarheid en rijkdom, over hetgeen Egypte werkelijk boven andere landen benijdenswaardig bezit, uitweiden. Zelden treden zij in een onderzoek naar de oorzaken der ongeneeslijke kwalen van het land, waartegen al die voordeelen in geenen deele kunnen opwegen. Wat hiervan de reden is, valt moeijelijk te gissen. Het is echter zeker, dat te dezen aanzien Egypte een onschatbare bron van wetenschap voor den natuurvorscher bevat, en een ruim veld oplevert voor de physiologische studiën, welke in Europa zoo zeer de belangstelling der geleerden gaande houden.

De pest is de vaste geesel van dit anders rijkgezegende land. Op verschillende tijdperken vindt men zoo in de gewijde als ongewijde schriften van dit verschrikkelijk natuurverschijnsel gewag gemaakt. Reeds ten tijde van Mozes waren de pest en andere landplagen van Egypte geen vreemde bezoekingen. *Laat ons toch henen trekken*, zeide de Godsgezant tot Pharaö, *eenen weg van drie dagen de woestijn in, en Jehova, onzen God offeren, opdat hij ons niet overvalle met de pest of met het zwaard*[1]. Ettelijke eeuwen later, tijdens de kruistogten, toen Malek-al-adel, sultan van Damascus, Egypte bemagtigde, was het de pest, die, gelijk de geschiedschrijver Sporshil zich uitdrukt, het land vele dagreizen ver ontvolkte en in de groote hoofdsteden gansche straten geheel deed uitsterven[2]. Meer gedenkschriften van dien tijd zouden het overoud bestaan dezer ziekte en haar gedurig terugkeeren in Egypte kunnen bevestigen. Alhoewel nu hier en elders, doch bijzonder in de beschrijving van de lotgevallen der Israëlieten in Egypte, de aanleiding der kwalen van het land uitsluitend in den toorn van het beleedigde Opperwezen gezocht werd, zoo neemt dit niet weg, dat derzelver oorsprong en ontwikkeling, zoo toen als thans, meer op aarde, en in het bijzonder in de natuurlijke gesteldheid van Egypte en in de levenswijze zijner bewoners, gelegen is. Wie echter zal de gebreken dezer beiden overwinnen, dit volk overtuigen, dat het zelf voor twee derde gedeelte de middellijke oorzaak zijner rampen is, en hierin de gewenschte verbeteringen tot stand brengen? Ziedaar eene vraag, die ons reeds bij eene oppervlakkige beschouwing van dit land, niet zonder reden, aan de stallen van Augias denken doet, en waarvan de geruststellende beantwoording niet voor de hand ligt. Eeuwen lang is Egypte door deze kwalen bezocht geworden, en nog altijd moet de tijd komen, dat de *pia vota* der philanthropen aangaande de lotsverzachting zijner bewoners hunne vervulling erlangen.

Dat dit volk niet ter neder geslagen wordt, verdient zeker onze bewondering. Veel draagt hiertoe bij zijn somber en onderworpen karakter, doch meer nog zijn onwrikbaar vertrouwen op den grooten profeet, die hem na zijnen dood eene prachtige woning en een gelukkig klimaat in het paradijs der zeven hemelen beloofd heeft.

Doch, ik zoude geheel en al van mijnen reisweg afdwalen, en vergeten, dat onze oogenblikken kostbaar zijn.

Laten wij nog even naar de markt van Suez gaan, waar de *Peninsular and Oriental-Company* bezig is de passagiers en scheepsgoederen op kameelen te laden, en met den meesten spoed naar Kaïro te verzenden.

Dit tooneel levert werkelijk iets eigen-

1) Exodus V: 3. Zie ook IX: 3.15 en XV: 20. t.a.p.
2) Joh. Sporshil, Geschied. d. kruist D. II. blz. 173

aardigs op. Ongeveer veertig kameelen ziet men hier bijeen, eenigen gereed om te vertrekken, anderen geknield, om hunnen last te ontvangen[1]. Een oorverdoovend gekijf van drijvers, die hunne kameelen zullen beladen, doch vooraf onderling twisten over het bezit der goederen, welke ordeloos over de markt verspreid liggen, en waarnaar ieder om het zeerst grijpt, is de éénige muzijk, die hier het oor van den landmailreiziger treft. Tucht en regel zijn bij deze menschen onbekend en alles stoeit en loopt en schreeuwt dooreen, alsof de stad nog maar een half uur te bestaan hadde. Hoe dan ook het beheer van zaken niet in de war komt, en er niets van de goederen verloren raakt, gaat het begrip werkelijk te boven.

Een uur later is de trein vertrokken en de stilte teruggekeerd.

Bij onze terugkomst in het logement zagen wij hier eenige reizigers op het binnenhof heen en weder wandelen, met groene en witte shawls om hunne hoeden en petten, ten einde, gedurende den togt door de woestijn, het indringen van het stof te beletten. Anderen bestormden het kantoor van den Agent der *Company*, om het juiste uur van vertrek te vernemen on nog eenige schikkingen te maken, terwijl wederom anderen (en dezen waren, geloof ik, de meesten) het met den boekhouder niet eens konden worden over hunne rekeningen, welke zij veel te hoog vonden; kortom, het geheel leverde op dit oogenblik al de eigenaardigheden op van hetgeen ook in Europa eenige minuten voor het vertrek van postwagens in dusdanige hôtels plaats vindt, namelijk: drukte en beweging van hen, die nog niet tot vertrekken gereed zijn, verveling en ongeduld van anderen, die reeds lang reisvaardig staan, en nu, om eens een dagelijksch spreekwoord te bezigen, met de ziel onder den arm loopen.

Intusschen begon het getal der aanwezigen aanmerkelijk te verminderen. Te ongeveer negen ure in den avond bevonden wij ons slechts twaalf in getal bijeen om de reis door de woestijn te aanvaarden, waarvoor twee rijtuigen, met een vierspan fraaije paarden bespannen, buiten de achterpoort van het New- hôtel gereed stonden.

Eenige maanden geleden waren voor dezen togt nog geene rijtuigen beschikbaar, on moest men op de oude manier, dat is, op eenen drommedaris of op een' muilezel, de reis doen. Hoe vermoeijend toen voor den landmail-reiziger, zoowel het eene als het andere transport-middel moet geweest zijn, is ligtelijk na te gaan, als men met de allure dezer beide diersoorten bekend is. Vooral op eenen drommedaris is het voor iemand, die ongewoon is aan zijne bewegingen, bijna niet mogelijk, zich op zijnen vervaarlijk hoogen rug overeind te houden. De inboorlingen zelven, die toch in deze streken geene andere wijze van reizen kennen, en waarvan wij verscheidenen de woestijn hebben zien doortrekken, doen door hunne belagchelijke houding, door het slingeren hunner beide armen, dat volkomen het klapwieken van een' vogel

1) Men wil dat deze dieren uit eigen beweging opstaan, zoodra zij de zwaarte der opgeladen goederen aan hunne krachten evenredig *oordeelen* en gevoelen, dat zij geen meerderen last dragen kunnen. Ik herinner mij dit o.a. in de *Eothen, Relation d'un voyage en Orient*, gelezen te hebben, doch durf deze bewering niet bevestigen, daar ik alleen het stokje van den drijver den geknielden drommedaris heb zien waarschuwen, wanneer hij zich op te rigten had. Het is evenwel mogelijk, dat men deze van aard leerzame en vriendelijke dieren door den tijd daartoe afrigten kan.

gelijkt, genoegzaam blijken, dat zij zich niet zeer op hun gemak gevoelen. Deze wijze van reizen is alzoo niemand aan te raden, alhoewel het ook nu nog den landmail-reiziger vrij staat zich, tegen afzonderlijke betaling, daarvan te bedienen, en men het niet behoeft te laten, uit vrees van onderweg aangerand te zullen worden, daar hier de wegen wel eenzaam, doch, sedert het bestaan der Oriental Company, allezins veilig zijn.

Het rijtuig, waarmede tegenwoordig de togt ondernomen wordt, heeft slechts twee wielen, is niet meer dan 4 voet lang, 4 voet hoog en 3 voet breed, en gelijkt eenigermate naar een Hollandschen omnibus, waarin men op de beide zijden tegenover elkander zit en alzoo op zijde voortrijdt. Het is rondom van glazen ramen voorzien, die echter niet geopend kunnen worden; zoodat, wel is waar, geen stof daarin binnendringen kan, doch de landmail-reiziger van alle versche lucht verstoken blijven moet. De ongerieven van het een, en het genot van het ander ondervinden alleen de koetsier en de paarden, die, beide van echt Egyptisch ras, zoo zeer aan hitte en stof gewoon schijnen, dat zij geen het minste letsel daarvan bekomen.

In zoodanig rijtuig, waarvan de in *Barber's Overland guide* voorkomende teekening een vrij juist denkbeeld geeft, nam ik plaats met mijnen bediende, den Franschen bisschop D., zijnen volgeling en twee Chinezen uit Hongkong, waarvan de een tot onderwijzer in zijne landtaal te Parijs bestemd was, en de ander door zijnen meester als bediende naar Engeland werd medegebragt.

Na dit vreemd en veelsoortig gezelschap in het klein bestek vereenigd te hebben, gaf de agent het teeken van vertrek en renden wij, zonder geleide, alleen overgelaten aan den koetsier, de woestijn in, die, zoover ik mij herinneren kan, niet ver achter de stad reeds een begin neemt.

Tegen den middag van den volgenden dag vertoonde zij zich in hare volle afgrijsselijkheid.

Ik zoude te vergeefs trachten door eene beschrijving eenig denkbeeld te geven van de uitgestrekte onvruchtbare vlakte, die ons toen omringde.

‘Qu'on se figure un pays’ zegt *Buffon* in zijne *histoire du chameau*, ‘sans verdure et sans eau, un ciel brûlant, un ciel toujours see, des plaines sablonneuses, des montagnes encore plus arides, sur lesquelles l'oeil s'étend et le regard se perd, sans aucun objet vivant; une terre morte et, pour ainsi dire, écorchée par les vents, laquelle ne présente que des ossements, des cailloux jonchés, des rochers debout ou renversés; un desert entièrement découvert où le voyageur n'a jamais respiré sous l'ombrage, où rien ne l'accompagne, rien ne lui rappelle la nature vivante: solitude absolue, mille fois plus affreuse que celle des forêts; car les arbres sont encore des êtres pour l'homme qui se voit seul, plus isolé, plus dénué, plus perdu dans ces lieux vides et saus bornes.’ Deze beschrijving bezit de eigenschap, dat zij tegelijk waarheid en poëzij in zich vereenigt. Alles, wat tot een volkomen denkbeeld van eene woestijn strekken kan, is hierin zoo beknopt mogelijk aangeduid.

In zulk eene uitgestrekte zandvlakte nu reden wij voort, zonder dat het rijtuig eenig spoor volgde of achterliet, daar hevige windvlagen het onmiddellijk uitwischten.

Binnen in ons klein bestek stond het met de hitte niet veel beter dan buiten; wij zaten nu, om een plat spreekwoord

te bezigen, *als gepakte haring op elkander*, zes in getal, drie over drie, zonder verademing of verversching in een bedompt verblijf, dat meer en meer onbewoonbaar werd.

De Fransche bisschop D., die, naar ik gis, een gebedenboekje voor den dag had gehaald, en daarin ijverig zat te lezen, had, hoe mager ook, een zigtbaren hinder van de warmte. Daarbij kwam nog eene wederwaardigheid in het rijtuig, die 's mans goede stemming ten eenemale bedierf.

De jonge Chineesche bediende van den heer Scott, die slechts een enkel Engelsch woord verstond, doch overigens alleen in zijne landtaal zich verstaanbaar wist te maken, was bijzonder levendig en opgeruimd van aard, en scheen niet geheel van geest ontbloot. Hij had tegenover den bisschop naast zijnen landgenoot plaats genomen, en was sedert zijne intrede in het rijtuig uitgelaten vrolijk en spraakzaam geweest, zijne spotternijen gedurig tot den taalmeester rigtende, die echter van zijne zijde niet genegen scheen, zijne geestigheden anders te beantwoorden, dan door hem nu en dan met den elleboog in de zijde te duwen, en dus doende zijne teekenen van afkeuring te geven. Ook den bisschop begon de vreugde van den knaap te vervelen, zoodat hij hem in het Engelsch tot zwijgen noodigde.

- Will you keep your tongue? - vroeg hij den knaap op eenigzins wreveligen toon.
- No sir, not I, - was het kort antwoord, dat door den vrolijken toon het kluchtige er van meer deed uitkomen.
- Have you no respect for me?
- No sir, not I.
- Can you not answer politely?
- What?
- Do you know where is God?
- Yes sir, in the second *van.*
- What?
- What?
- I ask you: where is God?
- In the second *van.*

Terwijl de bisschop, naar ik gis, het voornemen had hem over het Opperwezen te onderhouden, verkeerde de Chinees in het denkbeeld, dat men hem naar Mister Scott vroeg, die werkelijk vóór ons in de *second van* (tweede partij) naar Kaïro was afgereden. Het *No sir, not I*, was vermoedelijk het gewone antwoord van den knaap, wanneer zijn meester hem over zijne dagelijksche peccadillos onderhield; doch kwam in dit quiproquo vrij belagchelijk tusschen beide. Trouwens het: *do you know where is God* van den bisschop was hier, in de woestijn te midden van vreemdelingen, en tegen een' onbeschaafden Chinees gesproken, ook niet zeer ter geschikter ure gebezigd, hetgeen dan ook de bisschop weldra zelf scheen te begrijpen, daar hij alle verdere moeite tot godsdienstige onderrigting van den zoon van Confucius achterwege liet.

Aan het vierde station, een vrij groot vierkant opgetrokken steenen gebouw, aangekomen, erlangden wij de gelegenheid voor eenige minuten uit te stappen, om de noodige verversching te gebruiken. Door een' Franschen waard werden te dien einde weder niet anders dan slechte rijst, gebakken aardappelen, koude kippen, brood, boter, kaas en inlandsche vruchten voorgezet, die den eetlust, welke onder deze luchtstreek veel geleden had, weinig of niet opwekten.

‘Nach heissem Weg ein Trunk aus frischer Quelle’ was eigenlijk al wat wij verlangden; doch tevens iets dat in dit hôtel niet verstrekt wordt, zijnde het water, dat men uit Suez en Kaïro naar de verschillende stations overvoert, zoo zout

en laauw, dat het niet drinkbaar te noemen is, en het gebruik er van ernstige ongesteldheden ten gevolge hebben kan. Reeds van Singapore af, misten wij dit onwaardeerbaar middel om den dorst te lesschen, en was sodawater letterlijk het eenige, dat het drinkwater moest vervangen; maar ook hiervan waren niet alle stations ruim genoeg voorzien, om voor ongeveer 150 reizigers toereikende te heeten. De voorzorg alzoo van eenige flesschen wijn en sodawater uit Suez mede te nemen, is den reiziger in deze oorden bijzonder aan te bevelen. Hij verwachte die voorzorg althans niet van de *Oriental Company*, want deze heeft hier opgehouden toezigt over de inrigting der stationsgebouwen te hebben, en bepaalt zich uitsluitend tot de middelen van vervoer door Egypte.

Opbeurend moet voor den landmailreiziger de gedachte zijn, dat hij hier niet geheel en al verstoken blijft van hetgeen hem tot levensonderhoud benoodigd is. Wie toch konde zich voorstellen, hier, midden in de woestijn, een wel ingerigt verblijf te zullen vinden en aan een behoorlijk en op Europesche wijze gedekte tafel te zullen aanzitten, om datgene te nuttigen, hoe slecht dan ook, wat van honderd en meer dagreizens verre zijn oorsprong ontleent. Wordt men door ziekte of vermoeidheid belet, zijnen weg te vervolgen, zoo zijn hier een paar kamers tot verblijf beschikbaar, en genoegzaam voorzien van al wat men zelfs in Holland in een middelmatig hôtel aantreft[1)]. Wel is waar heeft men in zoodanige omstandigheid weinig vertrouwen op de geneesmiddelen, die, zoo zij hier niet geheel en al ontbreken, dan toch, naar men gissen mag, niet van de beste hoedanigheid zijn, doch daarentegen dient de gedachte, dat men doctor en apotheker spoedig uit Kaïro kan ontbieden, min of meer tot vertroosting. Het is immers hiermede gelegen als met de binnenlanden van Java, waar men eveneens niet zonder tijdverlies en kosten geneesheer en medicijnen van de naastbij gelegene hoofdplaats moet aanvragen, wil men niet de kans van herstelling ten eenemale verliezen. Het denkbeeld echter, om in dit eenzaam oord aan vreemden overgelaten achter te blijven, heeft menigeen, ten koste van zijne gezondheid, teruggehouden, van deze pleisterplaats gebruik te maken. Dit vooroordeel is dan ook niet onnatuurlijk, en men kan het moeijelijk te boven komen, zoo lang het de eerste indruk is, welke de hier omringende natuur op den reiziger maakt. Het tooneel immers, dat hij over dag vóór zich ziet, is op zich zelf reeds een geneesmiddel tegen allen lust om hier langer te vertoeven dan volstrekt vereischt wordt.

Droog en schraal is alles wat het hôtel omringt. Nergens, zoo ver het oog van hier over deze woestijnvlakte zien kan, ontdekt men eenig groen of het geringste vocht, of zelfs de plaats, waar ooit water zoude hebben kunnen geweest zijn: zelfs de gedachte, dat het hier ooit geregend heeft, moet den vreemdeling als ware het opgedrongen worden, en beseft voorzeker hij niet, die niet weet, dat ook hier, hoe zeldzaam dan ook, dampen in de lucht opklimmen, welke op hunnen tijd wolken, nevel en mist voortbrengen, en nu en dan den grond voor eene te sterke uitdrooging bewaren.

1) 'The Journey from Suez to Cairo,' zegt *the Atlas for India* van den 24sten Maart 1849, 'is performed *without fatigue* in twenty-four hours, allowing some hours for *repose* at the centre station-house, where beds and all necessary accommodations are to be had in the European style.'

In lange bogten, over heuvels en laagten, rigt zich de weg over deze zandzee ruim 20 uren lang van Suez tot Kaïro.

Reeds waren wij deze stad tot op ruim een half uur afstands genaderd, en ontdekten wij de spitsen harer moskeën vóór ons, toen de boom van het rijtuig brak, en de koetsier ons zoo veel als te kennen gaf, dat wij voor eenige oogenblikken moesten uitstappen, totdat het gebrokene hersteld was. Een groot kwartier uurs stonden wij intusschen blootgesteld aan de brandende zon en den fellen zuidewind, die dikke stofwolken over ons heen dreef. Onze toestand was niet van de aangenaamste. Waarlijk, om hier met den dichter in te stemmen en uit te roepen: '*Oh! that the desert were my dwelling-place*' zoude naar overdrijving, naar eene poëtische razernij rieken. De groote Engelsche bard was dan ook, toen hij deze regelen nederschreef, zelf, naar het schijnt, zoo zeer van het verschrikkelijke zijner gedachte doordrongen, dat hij er onmiddellijk '*with one fair spirit for my minister*' op volgen liet. Het is echter zeker, dat men hier te veel van zijne stoffelijkheid zoude behooren te verliezen om, zelfs met de '*fairest spirit*' van de wereld in deze ongastvrije landstreken langer dan hoog noodig is te vertoeven. De weinige minuten althans, die wij buiten het rijtuig doorbragten, waren voor ons bovenmate ondragelijk en wij moesten, droevig genoeg, huppelend op het dikke zand doorbrengen, naardien de hitte van den grond ons niet toeliet een enkele sekonde op dezelfde plek te blijven staan. Men kan zich dus de warmte voorstellen, die ons op dat oogenblik omringde en een denkbeeld vormen van ons geluk, toen wij van den koetsier het sein ontvingen, om weder in te stijgen en de reis te vervolgen. Zonder verdere tegenspoeden bereikten wij, te vier ure in den namiddag van den 7^{den} Mei, Kaïro.

De landmail-reiziger, die deze hoofdstad van Egypte oppervlakkig beschouwt en niets anders er van te zien krijgt dan de straten, waarover hij naar een der logementen rijdt, moet een slechten indruk er van medenemen, want behalve het *kasteel der lichten* van *Abdoel Eehda*, behalve de in het wild groeijende acaciaboomen en dorre heesters, ontdekt men niets dan lage op elkander gedrongen woningen van gele kleiaarde, onbevallig, smerig, bestoven en zonder orde gebouwd. Het zijn overal hutten, in den vorm van bijenkorven gebouwd, en hoogstens twee of drie kamers bevattende, welke hier het oog treffen.

Niemand zoude gelooven, dat, eenige passen verder, eene der grootste steden van de wereld aan zijne linkerhand ligt en 300 moskeën of minarets, 36 synagogen, 12 koptische kerken, 80 openbare badhuizen en tallooze groote fabrijken zich weldra aan zijne bewondering zullen voordoen; dat hij hier nabij het middenpunt is van handelsverkeer tusschen Europa, de Middellandsche Zee, Azië en N.O. Afrika; dat ongeveer 250,000 inwoners, uit Mooren, Grieken, Syriërs, Armeniërs, Joden, Franken en andere volkssoorten bestaande, 30,000 ezels en een bijna gelijk aantal drommedarissen hier dagelijks door de naauwe, kromme en ongeplaveide straten door elkander heen en weder woelen, alsof er waarlijk buiten Kaïro geen vaste grond te vinden ware, en de schepping hier hare grenzen hadde. Inderdaad, het is moeijelijk van deze stad een eenigzins gelijkende beschrijving te geven.

Dikwijls draagt men een te groot gevoel van Europeesch schoon bij zich, om over de Egyptische merkwaardigheden

met dien ophef te kunnen spreken, als zij werkelijk in menig opzigt verdienen. Zoo, b.v., zal het voor den modernen Hollander moeijelijk zijn, de Saraceensche bouwkunst, die hier immers hare hoogste ontwikkeling heeft bereikt, onovertrefbaar prachtig te noemen, wanneer hij de onregelmatige, van kleine vensterramen voorziene huizen der aanzienlijken ziet, welke, grootendeels van tigchelsteenen gebouwd, met hunne platte daken, ja, wel in de verte een vriendelijk aanzien hebben, doch van nabij zoo smakeloos en ruw gemetseld zijn, dat men bijna tegen de muren zoude kunnen opklimmen.

Slechts op enkele plaatsen, gelijk voor de moskee *Sammael Azzar* en die van Sultan Hassan, voor de *toerhabs* of kerkhoven, waarvan wij de *Chamma-el-Achmoer* hebben gezien, blinkende van vergulde sieraden en bonte verwen, en buiten de stad voor het Mausoleum van keizer Iman, voor meesterstukken van latere Arabische architectuur en schilderkunst kan de vreemdeling sprakeloos opgetogen blijven staan en zijnen tijd vergeten, niet omdat het hem eenige herinnering aan zijn vaderland te binnen brengt, maar wijl de magt en de grootheid dezer volken hem boeijen en doen beseffen, wat een natuurlijk oordeel, een krachtige arm en een ijzeren wil, zelfs buiten beschaving, vermogen tot stand te brengen.

Veel belangrijks, en meer dan te Alexandrië, is er in en om Kaïro te zien voor hem, die er minstens eene maand vertoeven kan. De meesten onzer, zoo niet allen, hadden echter passage genomen tot Alexandrië; zoodat wij, om tijdig tot de voortzetting onzer landmail-reis gereed te zijn, ter wille van de Sphinx en de Piramiden van Giseh, waaraan wij ter beschouwing de voorkeur gaven, vele merkwaardigheden van Kaïro onbezocht hebben gelaten.

Bij onze aankomst in deze stad hielden wij met het rijtuig voor *Hill's Grand hôtel de l'Orient* stil. Daar wij echter alle plaatsen hier bezet vonden, reden wij voort tot aan *Shepherd's Englisch Hôtel*, dat niet zoo groot, maar op dezelfde Europesche wijze gebouwd en ingerigt is. Ook hier ontvingen wij de tijding, dat er geene kamer meer ter beschikking overig was, hetgeen niet belette, dat men de paarden middelerwijl afspande, ons noodigde uit het rijtuig te stappen, en zonder eenige pligtplegingen midden op den openbaren weg aan ons lot overliet.

Weinig opgewektheid gevoelende, om verder te voet onzen weg te vervolgen, bleven wij, door vermoeidheid als aan onze banken vastgenageld, nog eenige minuten in het uitgespannen rijtuig zitten, en staarden wij, omringd van onze kleine bagage, rondom ons op de toegeschoten menigte van nieuwsgierigen, wier aanzien onzen lust tot uitstappen niet zeer opwekte.

(*Vervolg hierna.*)

De geschiedenissen van Jozef en Jodocus Mispelboom. (Fragment uit een hedendaagschen, burgerlijken, Nederlandschen roman.)

(*Vervolg. Zie Tijdspiegel* 1851, I, *bladz.* 379.)

XXIII Hoofdstuk.

Voorwaarts in de geschiedenis. - Een gesloten echtgenoot. - Opkomend onweder. - Vrouwelijke weetgierigheid. - Zielkunde der Eva's. - Een winkelknecht uit- en inwendig geschetst. - Heer en knecht beide één. - De vrienden in den winkel. - Twee menschen die elkaâr liefhebben. - Inquisitorium van moeder Saartje. - Argument 5. - Vermoedens. - Het onweder nadert, eer de mijn springt. - Een avond in de binnenkamer. - Een bode des doods. - Eene radelooze verlatene op aarde. - De moeder vindt eene dochter. - Wat eigenlijk vergeven is, en hoe dat door brave menschen wordt toegepast. - Opheldering. - De winkelknecht andermaal.- Een arme, trouwe vriend in den nood. - Zij, die dienen, en gediend worden. - De bedreigende wijsvinger tegen den lezer opgeheven.

Het wordt tijd, dat we onzen jeugdigen student iets verder brengen; de ziekte is gelukkig doorgeworsteld, het studieplan beraamd. De kruidenier-toekomst der brave ouders vakant: de hooge raad had gesproken, en zeer spoedig werd de jongeling van eenen privaat-onderwijzer voorzien. De baan was geopend, boven zijn leven ging eene heldere ster op, de liefde zijner ouders wierp hare stralen op zijn levensweg, en bovenal de innige trouw zijner moeder, die op zijn ziekbed haar toppunt scheen bereikt te hebben. Intusschen - bij *dit* woord, geneigde lezer! komt er in den regel een nieuw gelukkig incident (het levensbeginsel voor elk verhaal), en tevens de gewenschte achterdeur, als de schrijver eenige andere personaadjes te voorschijn roept. *Intusschen* was er bij den goeden vader Mispelboom iets gaande, iets broeijende, dat zelfs het scherpziende oog van moeder Saartje niet kon doorgronden. Hij was stil, afgetrokken, keek somtijds knorrig, at met minder smaak, liet meermalen zijn kop of kom koffij staan, zoodat moeder moest zeggen: 't is zonde, man lief! van die beste suiker, vergeet ge al weder uw ontbijt? Maar de man bleef gesloten, en ging zwijgend in den winkel op en neêr. De getrouwe winkelknecht, met wien wij nader kennis zullen maken, Klaas, zag dikwerf dat zijn heer en vriend - let op dat woord - op eens stil stond, met de hand over het gerimpelde voorhoofd heen en weêr wreef, alsof dáár iets weg te wrijven was, en dan tamelijk luid zuchtte, het oude petje heen en weder schoof, en geen antwoord gaf op de onschuldige, zelfs dringend noodzakelijke vragen. Wat was er nu gebeurd met onzen kruidenier? Wij achten het, ook uit een zielkundig oogpunt, belangrijk genoeg, om den gedachtenloop en logische denkbeelden-ontwikkeling der brave vrouw te ontsluijeren, als een voorbeeld voor onze waardige huismoeders in dergelijke gevallen, waar de echtvrienden aan hare *billijke* weetgierigheid - hier was schier een ander, noodlottig woord uit de pen gevloeid, - wij laten eene opene plaats voor onze lezers, om het hier met de pen of het potlood dadelijk in te vullen (: :) - niet kunnen of mogen of willen voldoen, en de dochteren Eva's eene zekere ondragelijke ledigte, een vreesselijk vacuum gevoelen, dat de zwijgende heer echtgenoot niet verkiest aan te vullen.

GEDACHTENLOOP VAN MOEDER MISPELBOOM.

Of - (eerste òf) mijn beste trouwe

Mispel heeft iets gedaan, dat hij niet doen mogt, en dat ik niet weten moest, of hij wil iets doen, dat niet in den haak is, anders wist ik het reeds voorlang - eerste stelling - derhalve: is hier een geheim aanwezig, in betrekking tot hemzelven, tot mij, tot de winkelzaak, of tot de kinderen.

Analyse: ontwikkeling. - Was er iets geschied, dat niet deugde, wat hemzelven aanging, hij had mij dit toevertrouwd, zoo als in ons 28jarig huwelijk duizendwerf is geschied. Wat mij betreft, ik heb mij over niets, volstrekt niets, jegens den man te beschuldigen: hij is, zoo als steeds, minzaam, wel en goed; wat de zaak aangaat, alles gaat den ouden gang, de afleveringen, de klanten, de dagelijksche nering wordt althans niet minder, er wordt prompt genoeg, wat de burgerlieden betreft, betaald, - de grooten laten wachten, dat zijn we gewend - en wat de kinderen betreft, met den besten Jozef is alles volmaakt op streek, en Jodocus is nog jong genoeg, hij is nog zoo gaarne buiten bij tante Grietje te X, - derhalve, ja, derhalve - - -? Hier bleef de conclusie - uit. - Moeder Saartje overzag hare argumenten, n^0. 1, 2, 3 en 4 - alles nog duister; - maar nu was er nog één argument, - argument 5, - en daar zoude licht kunnen komen: dat argument was de brave, reeds bejaarde winkelknecht - Klaas, en wij zijn geroepen om hem thans, als aan de hand, aan onze lezers te presenteren. Een oogenblik geduld, hij zal, zoo als de schilders zeggen, even voor ons moeten *zitten* - of staan, om nader den gedachtenloop van moeder Saartje weder op te vatten; - dergelijke sprongen en opzettelijke verwarringen in ons verhaal zijn allezins voordeelig en nuttig, al ware het enkel om de eentoonigheid te verhoeden, en aan onze ambitie om portretten te leveren te voldoen. - Wij kennen u, eerlijke, stiille mensch, die op de wereld zijt gekomen om te dienen; reeds vloden meer dan vijftig jaren over uw hoofd heen, en gij draagt ook uwe grijze hairen met eere. Een eenvoudige winkelknecht, in het zwarte versletene gewaad, met het voorschoot altijd, als vlag en wimpel, uitgerust, - dat bleeke, taankleurige gelaat, en daarin een paar heldere blaauwe oogen, met witte wenkbraauwen gekroond. Wij zagen u slechts zeldzaam lagchen, glimlagchen des te meer; bij het afwegen en afleveren ziet ge de klanten zoo vriendelijk aan, en als er soms eenigen zijn, die wat ruw, ongeduldig u aanspreken, was uw vriendelijke, eigenaardig ernstige blik, eene verstaanbare oogenspraak: ach beleedig mij niet, den armen, stillen winkelknecht! dan weet ge met verwonderlijke vlugheid uwe vingers te reppen; onder uwe handen verkrijgt het graauwe papier behoorlijke, soms sierlijke vormen; de spits toeloopende koffij- en suikerzak behoudt, zonder kreuk of rimpel, een fatsoenlijk voorkomen; met uwe lange, spichtige vingers, schiet het fijne touwdraad, als met een' tooverslag, van de snorrende rol om pak en baaltje. Gij zijt zoo geheel achter de toonbank te huis, zelfs zoo, dat de houten vloer, waar ge gewoonlijk staat, door uwe beide voeten is versleten, ingedrukt, en glimmend geworden. Gij zijt zoo als zaamgegroeid met al die winkelwaren, met die doozen, vaten en tonnen, dat gij in het midden van den nacht alles zoudt kunnen vinden, en dat wij u daar niet kunnen missen, - maar benevens uwe handigheid, getrouw mensch! zijt ge eerlijk, - dood-, neen *levend* eerlijk, zoo eerlijk als een winkelbediende zijn kan; ge hebt, bij uw weten, nooit, nooit uwen braven baas bedrogen, of één der klanten; die gedachte is niet bij u opge-

komen, gij zoudet er even vreemd voor teruggehuiverd zijn, uzelven niet begrepen hebben, als anderen van uw stand daaraan gewoon zijn, - en dat is onze waarborg voor uwe deugdzame vroomheid, die niet slechts daarin bestaat, dat ge des Zondags morgens, ook des namiddags, getrouw naar de kerk gaat, bij vader Steltenhof, of vriend Bloemhart - die vroomheid, welke op uw gelaat staat te lezen, zonder dat gij dit zelf in het minste vermoedt, - en als ge des avonds, naden winkel aangestoft en behoorlijk gesloten te hebben, in uw kelderkamertje bij de wachtende vrouw en uwe oudste dochter, de zeven trappen af, intreedt, en een hartelijk: goeden avond, beste Klaas! u uit de diepte en verte tegemoet klinkt, dan zijt ge als winkelknecht zoo gelukkig, als gij worden kunt en hier beneden worden moogt, en menigeen, die op satijnen kussens rust, en op kostbare tapijten rondwandelt, maar met een ander hart in de borst dan gij, zoude u, dit verklaren we op ons geweten, benijden. Eigenaardig is uwe verhouding met den heer en uwe vrouw. In het huiselijk A B C zijt gij werkelijk de C, de derde letter geworpen. Sedert de laatste tien winkel- of dienstjaren, en tien zijn er voorafgegaan, is de verhouding van u, als bediende tot den heer, onmerkbaar overgevloeid in die van vriend en vertrouwde. Vader Mispelboom beveelt of gebiedt reeds sedert langen tijd niet meer, de twee mannen in den winkel verstaan elkaâr, volmaakt, volledig, en spreken met den blik der oogen, met de hand, de vingers. De goede kruidenier heeft, als van zelf, eene toonladder gemaakt en aangenomen, waarop één enkele heele noot staat, deze heet: ‘Klaas!’ naarmate die winkelnoot hoog of laag, spoedig of langzaam, wordt gehoord, weet de bedoelde persoon, wat de toonzetter wenscht, één enkele wenk, of een kleine vingerwijzing, naar eene bus of doos, hier of daar er bijgevoegd, en de bediende verstaat den meester volkomen. Eigenlijk beminnen deze twee menschen elkaâr veel meer dan zijzelven dit weten; zij hebben onderling hunne eigenaardigheden en gewoonten ingeruild. Mispelboom en Klaas gebruiken dezelfde spreekwoorden en voorzetsels; maken gezamenlijk dezelfde fouten tegen de taal, als zij spreken of schrijven; zij hebben denzelfden gang en opslag van oog: - alles onwillekeurige overdragt, vice versâ, gedurende eene dagelijksche twintigjarige zamenleving. - Deze mannen, hoewel heer en knecht, zouden elkaâr in dit leven volstrekt niet kunnen missen, - niet wegens het geld, de nering, den winkel, maar omdat ze langzamerhand tot één zijn zamengegroeid, - en inderdaad het is iets meer dan aardig, het is aandoenlijk, welke onophoudelijke kleine diensten zij elkaâr over en weêr bewijzen, - telkens nieuwe loten aan de vriendschap; - hoe handig en spoedig de bediende alles voor zijn meester klaar en teregt zet, of het gevallen voorwerp opraapt, of de zware baal helpt omwentelen, of hoed en jas gereed houdt, als de baas uitgaat, - terwijl wederkeerig de meester, zwijgend, van zijne zijde, evenzoo handelt, - aan den trouwen knecht zijne wekelijksche toelage van koffij, rijst en consorten voorlegt, gewoonlijk zaturdags avonds, of wel de groote koperen tabaksdoos, ook zwijgend, naar Klaas op de toonbank heenschuift, en even knikt met het hoofd, en de knecht knikt weder, en vult zijne kleine doos, - alles zonder eenige pligtpleging en een enkel woord. - Zoo zien we hier twee vrienden in den winkel nevens elkaâr, - en als onze lezer, hetzij hijzelf geen bediende heeft, of één', of

meerdere bedienden houdt, niet met ons gevoelt een zeker weldadig gevoel, bij die onderlinge verhouding van twee *men*schen - dan - dan - het spijt ons, dat wij het betuigen moeten - dan zijn deze eenvoudige, burgerlijke tafereelen voor hen grootendeels verloren.

Wij doen de toezegging om later een afzonderlijk hoofdstuk over heeren, vrouwen en dienstbaren te leveren, naar echt communistische beginselen.

Moeder Saartje's vijfde argument: Mispelboom is afwezig, zoo als hij zeide, om met den makelaar over een' koop te spreken. - Voor een enkel halfuur was het winkelbestuur aan den flinken Jan, den onderbevelhebber onder den winkelknecht, opgedragen. - Vrouw Mispelboom noodigt Klaas even binnen, en doet de deur der binnenkamer digt: - Ga even zitten, beste maat, - zoo - ik heb u iets te vragen, betreffende mijn braven man. Hij is mij in de laatste dagen bijster vreemd en stil, en afgetrokken; er hapert iets aan, vindt ge dat niet?

Ik heb het ook gemerkt; ik geloof dat de baas niet heel wel is - maar er schuilt wat.

DE VROUW. Weet ge ook, waar hij zoo dikwijls in de laatste dagen was?

KLAAS. Altijd naar Pieterse, en deze komt hier niet meer, in het geheel niet meer.

Zoo, naar Pieterse, zegt ge, en wat doet hij daar? of is er wat noodig voor den winkel?

Ja, vrouw Mispelboom, dat is er zeker wel, wij zijn met de pruimen en rozijnen al een heel end op weg, maar, - ja, ik weet het niet - ik geloof, dat uw brave man zoo wat met Pieterse zamen doet...

Hoe meent ge dat, Klaas?

Wel, ik heb reeds dikwijls gesloten en verzegelde briefjes naar den makelaar gebragt, en als de baas ze digt maakte, dan zag hij zeer knorrig, en schudde met het hoofd, en werd weder zoo stil en afgetrokken.

Zoo, Klaas, dat is vreemd, heel vreemd. Ge weet niet, wat er in die briefjes besloten was?

Eigenlijk niet, vrouw! maar eens, toen Pieterse zulk een paketje wat heel driftig opende, zag ik toevallig, dat er heel wat banknoten in waren, en de makelaar knikte en knipoogde, zoo als hij altijd doet, en zeide mij: best, best jongen! zeg aan Mispelboom, dat ik hem voor dezen avond de kwitantie zal sturen.

Zoo, Klaas! nu dunkt mij, dat wij genoeg weten; - mondje digt, beste maat! dat begrijp je wel; - ga nu maar weêr in den winkel - en nadat Klaas in dezer voege in de biecht was genomen, stond hij op, en nam zijne oude plaats achter de toonbank weder in.

Moeder Mispelboom vervolgde haren gedachtenloop: banknoten aan Pieterse - daarbij onrustig - knorrig - zuchtend - ergo: de man heeft zich laten medeslepen, en heeft, met of onder des makelaars oppertoezigt, gehandeld, buiten mij. - Zekerlijk ongelukkig uitgevallen, gespeculeerd! - zich welligt heel of half arm gespeculeerd! - en - gevolgtrekking: - daarom moet juffer Stientje aan mij en Jozef opgedrongen, daarom die verbazende vriendelijkheid van het meisje - en nu was de draad gevonden in het doolhof. - Moeder Saartje, eene tweede Ariadne. - Zij was gekomen tot conclusie en resolutie; - maar wat nu te doen in de gegevene omstandigheden? Gelijk een wijs veldheer,

naar den welbekenden regel van Vondel in Gijsbrecht, begreep de onrustige huismoeder, dat er vooral tijd moest gewonnen worden. - Zij overdacht de verschillende handgrepen, die, betamelijkerwijze, konden gebezigd worden, om achter een geheim te komen, en daar het haar meer dan eens gelukt was, om hier een' goeden en juisten greep te doen, hoopte zij op eenen gunstigen uitslag. - Zij bespiedde met arendsoogen den braven echtgenoot, en toen hij dagelijks meer en meer bekommerd en treurig werd, en opzettelijk het bijzijn zijner vrouw ontweek, toen bovenal de verdachte persoon van Pieterse in het geheel niet meer gezien werd, en zijn naam door Mispelboom niet meer genoemd, besloot zij eindelijk den echtvriend - te dagvaarden, te insinuëren, te overrompelen - en volgens de bestaande inlichtingen, die het vijfde argument in den winkel had gegeven, hem in staat van beleg en beschuldiging te stellen. Intusschen beklaagde zij den man in stilte opregtelijk, en vermoedde reeds dat zijne goedheid, die dikwijls aan zwakheid grensde, hem tot gewaagde en gevaarlijke ondernemingen had verlokt. Dag en uur waren reeds bepaald, waarop moeder Saartje de mijn zoude laten springen, waarop haar echtgenoot gerust en zonder erg rondwandelde.

Maar dat alles was niet noodig.

Weinige dagen na het zoo even medegedeelde gesprek met den trouwen winkelknecht, zaten onze beide burgerlieden, met den oudsten zoon, aan het eenvoudig avondeten. 't Was reeds laat, de winkel was reeds gesloten, en toen Klaas de laatste bevelen voor den volgenden dag had ontvangen, en zich gereed maakte om naar huis te gaan, werd er op eens hard en onstuimig op de buitendeur geklopt. - Wat kan dat zijn, zoo laat? - riep Mispelboom, en snelde naar de deur, - God beware ons! toch geen brand of onraad? Moeder en Jozef houdt u bedaard, wij zullen het spoedig hooren - en nogmaals bonsde en klopte eene hand op de buitendeur; de kruidenier draaide de verflaauwde gaspijp weder open, en helder licht stroomde in den winkel, daarop wenkte hij den knecht hem te volgen, en met behoedzaamheid opende hij de winkeldeur, maar eene onstuimige kracht drong hem terug, en in een oogwenk stortte eene vrouwelijke gedaante, in een mantel gehuld, eerst onkenbaar, hem voorbij, naar het binnenvertrek, met dezen uitroep: - O mijn God helpt, helpt mij, helpt mij om Gods wil, mijn arme, arme vader! - Dadelijk herkenden allen de dochter van den makelaar; zij wierp in woeste drift haar opperkleed af, en zonk snikkend en ademloos aan het hart van vrouw Mispelboom, - deze verbleekte, evenzoo Jozef, maar de man werd nog bleeker - een lijk; - er kwam eene duistere, vreesselijke, verpletterende gedachte bij hem op, en met krampachtige hand greep hij het schier radelooze meisje bij den arm, en sprak op afgebroken toon: - Om Gods wil, kind! zeg, zeg het ons, wat is er gebeurd? Heeft uw vader.... Hier, hier riep ze, en haalde een zaamgerolden, vochtigen brief te voorschijn, wierp dien op de tafel, - hier, daar, gij kunt alles lezen, o mijn God! - en weder zonk ze aan de borst der vrouw, die haar vruchteloos de mildstroomende tranen van de doodsbleeke wangen afwischte. - Mispelboom tastte met afgewend gelaat naar den brief, die geopend was; sidderende van top tot teen, terwijl het blad in zijne beide handen beefde, las hij - en liet het papier uit de slappe

handen vallen; hij wankelde, en ware nedergezonken, als de winkelknecht hem niet op een stoel had geplaatst, en terwijl hij met de vingers op het blad wees, dat aan zijne voeten lag, sprak hij in afgebroken woorden, de beide handen voor het aangezigt houdende: de makelaar - heeft - zichzelven - om het leven gebragt. - Moeder, als ge kunt en durft, lees, lees - en mij, mij geruïneerd! - ik ben dood arm. - 't Was voor allen een oogenblik der vreesselijkste spanning. Wij behoeven het aan onze lezers niet te zeggen, dat er toen in het binnenvertrek in aller oogen rijkelijk tranen stonden - lijkkleurige aangezigten; - een oogenblik van stilte, zoo als gewoonlijk na den verpletterenden schrik pleegt aan te breken; de felgeschokte huisvader was met het hoofd voorover op de tafel nedergezonken, en nu en dan deden zenuwachtige schokken het heen en weder trillen; - maar hij sprak nog niet. - Ongehinderd stroomden uit de beide helderblaauwe oogen van Jozef de tranen, hij knielde naast den vader neder, en fluisterde hem iets en veel in het oor. - De winkelvriend - hij was op dien oogenblik geen knecht meer, daarvoor was de ontmoeting te plegtig - liet zijn vochtig oog onafgebroken op den armen lijder rusten, en lag hem vertrouwend de hand op den schouder, en mompelde met bevende stem allerlei onverstaanbare woorden, zoo als: - Baas! we zullen zamen werken en bidden, ik zal alles, alles, dat weet God, voor u doen, - maar, - o 't is vreesselijk. - De eenige, die hier spreken en troosten kon, was de vrouw. De zedelijke, eigenaardige kracht, haar eigen, begaf haar toen niet. - Ziet, hoe ze het nederhangende hoofd der ongelukkige dochter met moederlijke liefde omhoog heft, haar met een blik in de oogen ziet, waarin het zachte licht der heiligende moedertrouw blonk, toen een kus op de sprakelooze lippen drukte der arme, die aan haren boezem de eerste schuilplaats had gezocht, en terwijl zij de klamme, bevende handen van het meisje tusschen de hare klemde, eindelijk sprak: - arme, arme, zwaarbeproefde wees! God sterke u! de moeder reeds zoo vroeg in het graf, en nu de vader ook, en zoo allervreesselijkst van u weggegaan! God zij zijne ziel genadig, maar u niet minder. - O! wat een kruis op de ziel eener dochter, als de vader tot zulk een stap moet komen; - maar, Stientje, zie mij toch eens aan, wij zullen u niet verlaten, God heeft u in deze ure tot ons gezonden, - hier, hier, en zij klemde, en perste de snikkende wees lang aan haar hart -: hier, hier is uwe moeder. Gij wilt immers mijn, ons kind zijn en blijven, nu vader en moeder u verlieten? - en de fel bewogen maagd hief bij dat woord haar betraand oog tot de edele vrouw omhoog, en zag haar aan, zoo als de dochter hare eigene moeder zoude aanzien. - Moeder, riep ze, en sloeg hare armen om den hals der diep getroffen huisvrouw. - Moeder! mag ik u zóó noemen? u, die ik altijd zoo lief gehad heb, - ach! nu heb ik toch iets en veel weder gevonden! - maar, sprak ze op deftigen en langzamen toon - lieve moeder! weet ge wel, dat mijn ongelukkige vader uw' besten man dáár ('t was of zij voor den zwijgenden kruidenier terughuiverde) arm, dood arm gemaakt heeft, dat hij - o, God, vergeef het hem toch! - uw vermogen vernietigde, - en zal ik, ik, nu nog in uwe liefde en hulp kunnen en mogen deelen? - Neen, neen, - hier zonk ze op de kniën, en greep in elke hand die der beide echte lieden - Moeder, vader! ik zal voor u werken, ik zal voor u werken mijn

geheele leven; ik wil u dienen, ik wil goed maken wat hij, die mij eens het leven schonk, heeft misdaan, hij, mijn vader, die nu.... hier kon de dochter over den vader niet meer spreken, maar borst op nieuw in tranen uit. - Gelijk een engel des lichts, rees de huismoeder nu omhoog, en beurde de jammerende dochter op; toen hief zij zachtkens den schier wezenloozen man het hoofd mede op, en plaatste het meisje in het midden. - Wat uw vader misdeed, moge God daarboven hem vergeven, zoo als wij hem dit thans vergeven, niet waar, vader! gij hoort mij toch? - Ja, ja, antwoordde de huisvader, en greep de hand der dochter; - ja, ja vergeven, al ben ik mijn eer en mijnen goeden naam kwijt, toch vergeven, dat was regt gesproken, moeder! en hier dat kind, zijn kind, arme, arme dochter! gij zijt onschuldig aan alles. - Gij zult, dat zweer ik u, bij ons nooit misgelden, wat hier geschied is. - Stientje, als dáár uwe moeder staat, hier staat uw vader; - maar nu, laat ons bedaard en verstandig spreken en overleggen. - O, 't duizelt mij nog, had ik dàt kunnen voorzien - de arme, ongelukkige man - verdronken!

Ter opheldering voor onze lezers diene hier kortelijk bijgevoegd, dat de misdadige makelaar den argeloozen kruidenier langzamerhand in het onzalig net der beursspeculatie had gewikkeld, van zijne zwakheid en ligtgeloovigheid een verregaand misbruik had gemaakt, door het lokaas van groote winst hem onophoudelijk had geplunderd, en eindelijk het zuinig opgespaarde, aanzienlijke vermogen van den eerlijken, maar onvoorzigtigen winkelier, in den afgrond had geworpen; daarbij had Pieterse zijn eigen weinigbeteekenend geld tot op den laatsten penning verloren, en wat den zoon des verderfs brandmerkte, door valsche wissels zich gedurende de laatste week gedekt. Onverwacht was de misdaad ontdekt, men had reeds de regterlijke magt ingeroepen, en toen was voor den beginselloozen, ellendigen mensch de laatste teerling, waarop dit woord - *zelfmoord* - stond, geworpen. - Vroeg in den morgen had hij, in verwilderende wanhoop, zijne woning verlaten, en de eenige dochter volstrekt onkundig gelaten. Over den laatsten dag zijns levens blijft een digte sluijer gespreid - waarheen hij zich begeven heeft, waarschijnlijk verre, zoo verre mogelijk van zijne woning. - In klimmenden angst over het uitblijven van den vader, worstelde de dochter den bangen dag door. Elke nasporing bleef vruchteloos; eindelijk werd haar in den laten avond door een onbekende het vreesselijke doodsblad gebragt, dat, met bevende hand, naauw leesbaar geschreven, alleen bevatte eene zelfvervloeking, waarbij ons de hairen zouden te berge rijzen - het bepaalde voornemen om zich te verdrinken, schande en straf te ontgaan, en eindelijk de roerende bede, om aan den voormaligen vriend, wien hij zoo opzettelijk bedrogen had, vergiffenis te vragen, en te bidden voor zijne ziel. - Wat de verloren mensch geschreven had was waarheid geworden. Kind en vriend waren door hem in de armoede gedompeld, en de schande kleefde voortaan aan zijn naam - elke nasporing bleef vruchteloos. - Wij sluiten zijn levensboek, en laten aan de hoogste Liefde en Genade het oordeel over.

Treffend, schokkend, onvergetelijk was die treurige avond voor allen, - er verliep meer dan een uur, voordat men zich van den verpletterenden slag had her-

steld. Onbewegelijk, stil, met nedergeslagen oogen, zat de dochter van den makelaar naast de edele burgerhuismoeder, en gevoelde oneindig diep haren verlaten toestand. - Vader Mispelboom had zijne boeken en aanteekeningen uit de gesloten kast in de huiskamer gehaald, en begon den ellendigen toestand van zijn vermogen te berekenen; telkens wischte hij zich met de linkermouw een' opwellenden traan uit de oogen, en schudde het hoofd, en zag omhoog. - Jozefs toestand was gelijk aan dien van een droomende; hij was te vreemd in de handelswereld, en doorzag het leed niet, dat den braven koopman treft, als hij onschuldig aan den bedelstaf wordt gebragt; maar eigenaardig en zonderling openbaarde zich de eerlijke liefde en ongeschokte trouw van den winkelknecht. - Baas, - poogde hij op vasten toon te spreken, hoewel zijne stem toch beefde en zijne kniën zigtbaar knikten; - ik zal dezen nacht hier blijven, ik kan niet heengaan, ik zal slechts mijne vrouw even zeggen, dat ik hier bij ulieden blijf, en dan zullen wij ons morgen voor de klanten maar goed houden; ik zal alles waarnemen, baas, en gij blijft stil hier of hier boven; want gij zijt ziek, en ze zullen het in de stad, in de buurt nog niet mogen weten; en dan zal ik werken, werken, en met Gods hulp zien om de zaak zoo lang mogelijk gaande te houden; - ze zullen u geen krediet weigeren, baas! dat zullen de menschen niet kunnen of mogen doen, neen, neen! ik zeg dat zullen ze niet mogen doen, als men eerst weet hoe onschuldig gij, mijn brave, beste, goede heer, zijt uitgeplunderd, bestolen door een'.... Hier viel de huismoeder op gebiedenden, strengen toon hem in de rede: - Houd op man, brave, eerlijke vriend, - houd op, en bezondig u niet; daarboven is Hij, die hier alleen oordeelen kan over den armen mensch; wilt gij zijn arm kind nu weder een mes door het bloedend hart stooten, zeg, antwoord mij, wilt ge dat? dat kunt ge niet willen. Oordeel niet, maar zwijg, en berust met ons in den duisteren weg Gods. Ook voor u zal op de eene of andere wijze wel gezorgd worden, menigeen kent uw eerlijk en trouw hart, en - hier greep de smart onze goede huismoeder in de ziel, en zij kon naauwelijks voortgaan, - en als, trouwe vriend - als - mogelijk de winkel moet verkocht, wegens de schulden, en wij met de beide jongens, - o, mijn God! *dat* snijdt mij het meest door de ziel, moeten wachten op de genade der menschen, dan, dan, Klaas, reik mij uwe hand - dan zal er toch wel voor u en voor vrouw en kind gezorgd worden. - Hier sprong de winkelknecht, alsof hem op eenmaal eene adder stak, op. - Wat, de winkel weg, wat zegt ge? de winkel weg? en gij, mijne beste, trouwe menschen, die mij twintig jaren en langer hebt gevoed en geholpen, - gij arm, gij bedelen? neen, neen, waarachtig niet! zoo lang ik deze beide handen aan het lijf heb - hij stak de magere handen in de hoogte - en nog op mijn ouden dag de krachten heb om een lid te verroeren, dan zal ik voor u beiden en voor de jongens werken, werken, verdienen, met u lijden, zoo als gij dat eens met mij deedt - en - (hier schudde hij de hand van den kruidenier krachtig in zijne beide handen heen en weêr) - en als ik niet meer uw bediende kan of mag zijn, dan, God daarboven hoort mijn woord! dan, dan wil ik uw vriend zijn en worden; nu, nu het zoo ver is gekomen, nu gevoel ik eerst hoe lief ik u allen heb, - en heldere tranen druppelden hem langs de bleeke kaken. - Die taal, van die lippen, in dien oogenblik, was welligt de heerlijkste balsem in

de versch geslagene wonden van ons diep geschokt ouderenpaar; de verhouding tusschen deze drie menschen was op eenmaal en bij allen helder en duidelijk geworden. Dankbaarheid en liefde hadden nu geheelenal de kleine, naauwe klove aangevuld, die er tusschen hen bestond. Wij wenschen in allen gevalle aan ieder onzer lezers deze getuigenis te ontlokken: dat er onder hen die geroepen zijn op deze wereld om te dienen, sommigen, welligt velen gevonden worden, die waardig zijn om gediend te worden; onder hen behoorde zekerlijk de treffelijke winkelknecht, wiens beeld wij u schetsten, en ons opregt verheugen, dat gij niet durft of waagt te zeggen: - maar zoo iets is immers onmogelijk op deze wereld? schrijver dezer tafereelen! - Laat die woorden niet van uwe lippen gaan na de lezing van dit hoofdstuk; wij zouden u dat moeijelijk kunnen vergeven!

XXIV Hoofdstuk.

Theorie der revolutiën in het groot en klein. - Een levensopschrift. - Onnoozelen en schurken. - Geschud worden. - Steltenhof nadert. - Verstandige en onverstandige menschen. - Spiegel voor den lezer. - Een hulpwoord. - Deelneming. - De lieve faam. - Beste brave menschen, die gaarne alom schurken zien, en toch beste lieden zijn. - Een gedwongen bezoek. - Waar en wanneer men gewoonlijk gegêneerd is? - Een telegraaf, die niet goed werkt. - Eene boetrede in plaats van troost. - Een krachtig woord der huismoeder. - Een loeijende stormvlaag van den prediker. - De doctor tikt op den schouder, en tikt op de ziel. - Verschillende Evangelieopvatting. - Eene vraag, die niet beantwoord wordt. - Een driftige man, die wegsnelt. - Bronaard maakt eene glosse. - Zedelijke patiënt. - Nieuwe verwachtingen.

Omwentelingen, revolutiën! keerpunten in het leven der volken en Staten; omkeeringen en herscheppingen; de krises en de historia morbi der geschiedenis, waarom zullen we u niet alom terugvinden, ook in het leven, zelfs in het burgerlijk leven? Het leven van den mensch is toch de verkleinde spiegel van het groote volksleven; ook daar komen de kapitale jaren 93, 30, 48, en maken nieuwe tijdperken; nieuwe krachten, nieuwe gezindheden, ja nieuwe menschen in de oude menschen, komen te voorschijn; de onbekende commensalen op de boven- en benedenkamers (verstand en hart) sluiten op eens de deuren open en debuteren - en... Revolutiën in het menschelijk leven, behooren buiten dat bij de groote opvoeding, waarin wij allen deelen, ook de groote kinderen tusschen de 20 en 70 jaren, die in den waan zijn, dat ze enkel anderen op voeden, b.v. hunne eigene kinderen, of hunne tijd- en landgenooten, maar zelven gedurig door de hoogste wijsheid worden gecultiveerd en oirbaar gemaakt voor dit en het volgende leven. - Deze opmerking moest volstrekt voorafgaan, na de zoo even medegedeelde revolutie in het gezin van den kruidenier. - Er was voor hem, voor vrouw en kinderen, geheel onverwacht, een nieuw hoofdstuk in zijn leven aangevangen, met bevende vingers schreef hij daarboven dit opschrift: - armoede! - De brave eerlijke man had gedurende twintig jaren gespaard, en wat men met een zonderling en veelbeteekenend woord noemt: opgelegd, som op som op elkaâr gelegd, behoorlijk op interest gesteld, zoodat hij inderdaad een aanzienlijk vermogen bezat, en werkelijk rijker was, dan menige voorname klant, die den hoed niet voor hem afnam, en den winkelier ten minste acht of tien maanden op de rekening liet wachten, zoo als de fatsoenlijke man behoort te doen, die zich niet

gelijk stelt met de ongecultiveerde burgerklasse, welke nog gewoon is om op dato te voldoen. - De trouwelooze vriend, wiens dochter het slagtoffer werd van

eene misdadige handelwijze, had zich zoo gemakkelijk van den zwakken en ligtgeloovigen man bemagtigd, hem groote winsten door gewaagde effecten-speculatiën voorgespiegeld. - Mispelboom was te veel mensch, en onbedreven mensch om de duistere sluipwegen der gemaskerde schurkerij, en den afgrond te zien, waarheen hij onbemerkt werd gevoerd, - hij had gegeven en altijd gegeven, duizend aan duizend, - de hoop om op eens, door een' zoogenaamden gelukkigen beursdag, weder terug te zien, wat hem uit de handen was genomen, hield zijne ziel in aangename begoocheling, totdat plotseling de orkaan boven zijn hoofd loeijend losbarstte. Zijn gansche eigendom was zaamgesmolten, bij den winkel, de goederen, den opstand; want zelfs zijn woonhuis was reeds, als beleend pand, zijn eigendom niet meer. Dergelijke geweldige filtratieproeven voor den mensch, zijn ongetwijfeld, in de gevolgen, heilzaam; in den beginne echter hoogst onaangenaam, en dikwerf zeer aangrijpend. Evenwel is het met den mensch, zooals met sommige geneesmiddelen: beide moeten krachtig en geweldig *geschud* worden, als ze goed zullen werken, en aan de oogmerken der bereiding voldoen; anders blijft wel eens het goede en nuttige te veel nedergeploft in den mensch en in de flesch, en vermengt zich niet behoorlijk met de massa. Zoo hing er eene duistere, drukkende, bedreigende wolk boven het hoofd van ons burgerlijk gezin. Menig vooruitzigt was, door de schandelijke handelwijze van den ongelukkigen makelaar, ten eenemale de bodem ingeslagen; - de middelen ontbraken om den winkel voort te zetten, zoo als het heette; het studieplan van den geliefden oudsten zoon, scheen voor altijd vernietigd; - kommervolle dagen stonden voor de deur, - en wat hier het onheil vermeerderde, was immers de nieuwe huisgenoot, de verlatene dochter van den makelaar, een mond meer om te voeden, waar het gebrek dreigde, een last meer in het zinkende vaartuig, dat zoo onverwacht op eene onzigtbare klip had gestooten, en waar geheele schipbreuk onvermijdelijk scheen. Een paar dagen na de plotselinge omwenteling in het gezin onzer vrienden verscheen vader Steltenhof, aan wien de mare van den zelfmoord spoedig was ter ooren gekomen, - de eerste vrouw van Pieterse, de moeder van Stientje, was zijne aangehuwde zuster geweest, daarom bleef het verwijderde, verflaauwde zwagerschap nog bestaan, maar als een bouwval die meer en meer instort, en waar men de eerste, oorspronkelijke bouwingen niet meer kan herkennen. - Steltenhof gevoelde intusschen zeer wel, dat hij zich aan de verzorging van het ongelukkige kind niet mogt onttrekken, en daar hij kinderloos was, konden we welligt vermoeden, dat hij zoude aangeboden hebben, om haar tot zich te nemen. - *Verstandige* menschen - dat zijn de zoodanigen, die *zichzelven* niet vergeten en uitkleeden, om *anderen* te helpen en aan te kleeden, - verstandige menschen (let wel!) gaan zoo ligtelijk niet over tot dergelijke heldenmoedige krachtdaden, zij hebben de weegschalen in de handen, - en wegen eerst af naar grein en wigtje, - daarom zullen onze lezers, vooral als zezelven tot *dergelijke* verstandige lieden behooren (dat wel mogelijk is), met smart bekennen, dat vader en moeder Mispelboom hoogst onverstandig en onbetamelijk hebben gehandeld, om maar zoo dadelijk aan de diep geschokte dochter van den makelaar huis en hart aan te bieden; om haar onverwacht de regten van eene

dochter te verleenen, zonder eerst bedaard, in een afzonderlijk vertrek, te overwegen, te concluderen, te besoigneren, te resolveren, of hier niet een betere en *voordeeliger* weg te vinden ware, en men zich niet later zoude moeten beklagen van eene *onverstandige*, onverantwoordelijke aanbieding gedaan te hebben. Wij hebben echter de huismoeder, in die oogenblikken, toen haar hart en haar hart alleen sprak, hoop ik, alweder een weinig meer lief gekregen, en daar ze anders waarlijk, zooals menige lezeres ons meermalen betuigde, zeer bijzonder bij de hand was, willen we haar vooreerst die onverstandige liefde, die ze op haren braven heer gemaal overplantte, eenigzins ten goede houden, niet waar? Toevallig - wij zullen meermalen dit hulpwoord in ons verhaal bezigen, als we daar onze bijzondere oogmerken mede hebben, daar de lezer niet mede te maken heeft, - toevallig kwamen de prediker en de arts te zamen den winkel binnen, om hunne deelneming aan den kruidenier te betuigen. Het gerucht had, volgens loffelijke gewoonte, het onheil zeer vergroot. Men verhaalde in de stad en in de buurt, dat de welbeklante winkel van Mispelboom, en het huis, zeer spoedig bij executie zouden aangeslagen en verkocht worden; verder, dat Klaas, de winkelknecht, als medepligtige aan de misdaad, met vrouw en kind voortvlugtig was; verder, dat het de jufvrouw van den makelaar in het hoofd was geslagen, en verder, dat moeder Saartje hare deftige, kostbare meubelen, hare fraaije zijden kleederen, alles reeds had verkocht, aan al die zaken was niet te twijfelen, volstrekt niet! Eenige welwillende, brave menschen voegden er ten overvloede nog bij, dat men den stillen, eenvoudigen kruidenier maar zoo niet moest gelooven op zijn eerlijk gezigt; dat alles afgesproken werk was geweest; en dat de quasi vermiste makelaar wel weder te zijner tijd en ter zijner plaatse zoude verschijnen, als de crediteuren waren gerustgesteld en in slaap gewiegd, en de percenten betaald, - dat wilden die *goede* en *brave* lieden al van zeer nabij weten, en onder die beste, onderzoeklievende, verbazend opregte menschen, waren zelfs enkelen, die door vader Mispelboom, meer dan eens, door raad en daad, dat is door *geld* (want geld is de beste daad in den handel) waren geholpen. Nu evenwel was hunne naauwkeurige opregtheid, hun fijn en beredeneerd onderzoek zoo groot geworden, dat zij, - o het smartte die *beste* menschen zoo diep, - den kruidenier toch voor een schurk verklaarden, en zich, altijd tegen hunnen zin, moeijelijk van die treurige vooronderstelling konden losmaken, - die *beste, brave* menschen uit de stad en uit de buurt!

De prediker Steltenhof trad met die eigenaardige verlegenheid op het gelaat en in de bewegingen des ligchaams binnen, welke men verraadt tegenover menschen of vrienden, die op eenmaal diep ongelukkig zijn geworden, en welke men voor de eerste maal begroet: dan gevoelt men zich wonderbaarlijk *gegêneerd* - men is erg gedwongen - onze voormalige vriend is niet meer de vorige, de aanzienlijke, de geëerde, de geachte man, hij is gedaald, en in gelijkmatige daling zinkt de hartelijke vriendschap tevens eenige graden en octaven lager, bereikt op de thermometerschaal het standpunt - *matig* - of daalt wel tot op het vriespunt - brrrr! - De warme menschen kunnen zoo ijskoud worden, als ze tegenover andere menschen zijn geplaatst, die de maat-

schappij, dat is dikwerf: de *opinie* der maatschappij - terugwijst en veroordeelt. - Evenwel kon Steltenhof de oude verjaarde betrekking op de dochter van zijnen voormaligen zwager niet geheel onderdrukken; in den stijfzinnigen, despotischen man, vonkte de betere mensch, als de lichtende telegraaf-ster, ten minste heen en weer, en seinde af en aan van het station ‘verstand’ naar het station ‘hart.’ Met deftigheid en een' gemaakten ernst stapte de zwaarlijvige prediker binnen, waar het gezin van den kruidenier vergaderd was. - Gewoonlijk kraakten zijne nette schoenen, en meermalen de grond ook, waarop de geleerde zich bewoog: - hij behoorde onder die lieden, die altijd gaarne op de eene of andere wijze bemerkt, gezien en gehoord worden (al was het door krakend schoeisel) zoodra zij ergens verschijnen, niet alleenlijk op den hoogen kansel, maar in het lagere dagelijksche leven, b.v. in de binnenkamer van Mispelboom. Hij vulde den openstaanden stoel geheel, en keek eerst eenigzins bedenkelijk in het rond, daarop aanheffende: - Waarde vrienden! de tuchtigende hand des Heeren heeft ulieden geweldig bezocht en vernederd voor Zijn aangezigt; ik deel waarlijk diep in uw onheil, 't zal echter tot uwe bekeering medewerken, naar den verborgen raad Gods, en u aftrekken van de zonde en de ijdele winstbejagingen dezer wereld; maar voor u, nicht! heb ik geen troost, volstrekt niet. - De arme dochter zag den ernstigen spreker met een weemoedig, betraand oog aan, dat hem toesprak, hoewel hare lippen gesloten bleven: - maar troost, moed, kracht, dat juist behoef ik; waarom hebt gij, die het woord Gods verkondigt, dat niet voor mij gereed? - Nicht, gij zijt verbrijzeld onder de hand des Heeren, schande en diepen kommer heeft uw misdadige vader over u, over ons, over *mij*, ook over *mij*, gebragt. God zal zijner ziel genadig zijn, maar hij is heengevaren als een kind der helle, in den afgrond der veroordeeling; het ware hem beter nooit geboren te zijn; hij is een zoon des verderfs geworden; hij is gevallen in de strikken des Mammons, en toen in de magt van den Satan: hij is... - Neen, neen! riep de huismoeder, die met een diep gevoel de beide handen van het meisje had gegrepen, en van haren stoel oprees, en den prediker met een stouten, vasten blik in het aangezigt zag, - neen, heer Steltenhof, zóó zult gij hier, in dezen oogenblik, niet langer spreken. Ik kom er onbeschroomd voor uit, - uwe boetredenen over den gevallen zondaar, die eens uw vriend was of heette, zijn hier, tegenover de arme wees, en zij mag u niet onverschillig zijn, ongepast, on verdragelijk. - Ik heb mij meermalen geërgerd, over uwe liefdelooze taal en uw hard oordeel, waar het een' ongelukkige geldt, - zijt gij dan alleen de reine onder de onreinen? (Steltenhof werd bleek, en stond op, naar zijn hoed grijpende, maar moeder Mispelboom hield hem terug). Neen, blijf, blijf, en vertrek niet, ik ben wel eene vrouw, eene zwakke vrouw, eene zondares tegenover God en tegenover u; maar, ik moet zeggen wat ik denk, en stoor mij niet aan uwe boosheid, gij zult mij hooren, gij, die even als wij, en misschien nog meer, geroepen zijt om voor de wees te zorgen, - wij wachten en zoeken hier niet uwe strafpredikatie, en ik duld niet, dat gij de bedroefde dochter beleedigt, en het hart openrijt door den misdadigen vader te vervloeken. Laat het oordeel en de wraak, vriend Steltenhof, aan den Heer daarboven over, maar geef ons uwen raad, uwe hulp, deel ons uwe

inzigten mede, wat er moet gedaan worden met onze verlaten Stientje, - wij ten minste, dit heb ik haar beloofd, en vader hier (Mispelboom knikte herhaaldelijk, als toestemmend lid des gezins) mede, zullen haar niet verlaten, en wij vertrouwen, dat gij, die eens met den jammerlijken mensch zoo vertrouwelijk en vriendschappelijk hebt omgegaan, zijn kind niet zult verstooten, en haar lot verzachten. - En ik, hernam Steltenhof, en sloeg met de vuist op de tafel, ik verwacht van mijne leek en, en inzonderheid van u, jufvrouw Mispelboom, geene vermaning, en verdraag evenmin uwe aanmatiging. Wat vermeet ge u, trotsche vrouw! tegenover mij, die hier alleenlijk regt heb om te spreken? Met u of met uw man heb ik niets te maken, niets, verstaat ge? of denkt ge dat, als ik de oordeelen Gods verkondig, en ik zal ze overal verkondigen (hier was de man genoegzaam in den schreeuwenden toon overgegaan) over den zelfmoordenaar, den ontaarden vader, den bedrieger, den huichelaar, dat ik u eerst om verlof zal vragen? denkt ge dat!? 't Is God geklaagd, om een prediker des Woords zóó te durven toespreken? maar ik weet het reeds, ja ik weet het, zie mij zoo vertoornd aan, als ge wilt; ik weet het, de oude Steltenhof is u niet meer de man naar uw hart: hij is niet zoetsappig, en vriendelijk, en fleemend genoeg; hij is niet zoo rekkelijk in de leer, en toeschietelijk als zekere *andere* heeren, die hier gaarne gezien en gelokt worden; hij is niet zoo aardig, en wereldsch toegeeflijk, als, bij voorbeeld, uw waarde vriend, de doctor, die.... Bronaard was onbemerkt in het vertrek getreden, had zich achter den verhitten prediker geplaatst, en tikte hem even zacht op den schouder. - Steltenhof zag onthutst en verschrikt om, en zweeg; - de beide mannen stonden op eens tegenover elkaâr, van aangezigte, - zoo als men zegt. - Bronaard vervolgde den afgebroken volzin: - de doctor, die, met uw verlof, zekerlijk niet leest in de oordeelsboeken Gods, zoo als dit aan u vergund is; de doctor, die echter (hier wees hij op zijn hart) diep gevoelt, dat men den ongelukkigen zondaar, wiens zonde groot is, niet bovendat op den nek en het hoofd moet trappen, en die zich schamen - hoort gij mijn woord, gij, man des geloofs? - die zich schamen zoude, het kind van den bejammerenswaardigen vader dolk op dolk in de bloedende ziel te stooten. - Hoor, mijn vriend! ik zeg u kortaf en rond weg: uw stelsel aangaande God en den mensch begrijp ik niet, en ik ben verheugd dat niet te begrijpen; hier wil men in den jammerlijken toestand, troost, hulp en licht, en geene verdoeming. Als uwe taal waarlijk de taal is van Hem, wiens heerlijk Evangelie ik eerbiedig, Wiens woord ik hoogacht, dan verklaar ik u, het Evangelie, naar *uwe* toepassing van zoo even, nooit begrepen te hebben. Als hier tusschen u en mij de Heer stond, die aan mij en niet minder aan u beveelt, om zeventigmaal zevenmaal te vergeven, en Hij vroeg u: gij, die mijn Woord verkondigt, hebt ge daar in mijn' geest en naam gedacht en gesproken? - wat zoudet ge zeggen? ja, ik vraag het u in hoogen ernst, vriend Steltenhof, wat zoudet gij zeggen? - De prediker beefde van woede, en wierp den stoel terug, waarop hij gezeten was. - Wat ik zeggen zoude, hernam hij, terwijl hij de beide handen krampachtig zamensloot, op de lippen beet, en beurtelings verbleekte en hoog bloosde: - wat ik zeggen zou? Wilt ge dat weten? - en toen speelde een hoogmoedige lach om zijn mond: - Wat ik zeggen

zoude, heer arts? dat ik aan u of uws gelijken, die mij waagt te regt te stellen, geen enkele jota behoef te antwoorden, dat ik mij noch door u, noch door iemand in dit gezin, waar ik reeds veel te lang vertoefde, als in het aangezigt wil laten slaan, en nu ziet toe, wat u te wachten staat, als ge den dienstknecht des Heeren wilt verguizen. Vaartwel, hier heb ik niet meer te maken; met u, nicht Stientje, zal ik nader spreken, te zijner tijd: neem u echter in acht, en erken, eer het te laat is, in welk eene woning des verdefs en der goddeloosheid gij u bevindt. Vaarwel, ik groet u. - Met deze woorden ijlde de fel beleedigde prediker den winkel uit, en verdween in een oogwenk.

Bronaard zag hem eenige oogenblikken na, schudde het hoofd, en glimlachte smartelijk. - Is dat, riep hij uit, de tolk der waarheid, de mond der liefde, de prediker des geloofs? Zijn dat de vruchten der regtzinnigheid, die de liefde buitensluit, en met de bliksemstralen van Gods veroordeeling een roekeloos spel speelt? - Arme, verblinde man, die de kracht van het heerlijk Evangelie evenmin kent, als gij het hart der menschen kent, dat slechts bewerkt kan worden door den zachten ademtogt der liefde! - Waarde vrienden, vervolgde de arts, toen hij zich naar de hoofden des huisgezins keerde, - wij hebben hier den mensch in zijne zedelijke naaktheid gezien, of (Bronaard werd naar gewoonte schertsend-hekelend) den patient in het groote hospitaal dezer wereld, waar wij allen min of meer verpleegd worden; maar deze lijder sukkelt reeds lang aan de derdendaagsche koorts van den geestelijken hoogmoed. Konden we hem slechts radikaal genezen! Hij is toch, bij die koortsvlagen, zoo geheel slecht niet, en als gij, beste moeder Saartje, hem daar zoo even een minder bitter en zamentrekkend extract hadt voorgezet, en ik mede, - dan ware waarschijnlijk de koorts niet zoo onverwacht opgekomen. Hoort, beste vrienden, wij moeten in het belang der arme maagd dáár, den patient niet te hard behandelen, welligt dat hem zijn *toorn* berouwt, hoewel *die* predikers, welke altijd bij voorkeur van den *toorn Gods* spreken, zekerlijk eene geheel andere voorstelling van *die* eigenschap moeten hebben, dan wij, die evenzeer voor eenen toornigen God, als voor eenen toornigen mensch, althans geen kind Gods, terughuiveren. - Houdt echter goeden moed: er zal voor u weder licht en lucht komen in deze dagen van beproeving; voor u niet minder, lief en treurend kind! Ik kom hier intusschen met andere oogmerken, dan om enkel klaagzangen aan te heffen, of boetredenen te houden.-

En welke waren die? vraagt ge, we zullen ze u nader bekend maken.

(*Vervolg hierna*.)

Voorwerpen van verschillenden aard, voor de monstertentoonstelling te Londen. Derde bezending.

(*Zie Tijdspiegel* 1850, *II, blz.* 460. 1851, *I, blz.* 66.)

> Speed! speed, speed!
> Willst du mir mein bischen Humor entreiszen? so reizse mir erst die *Augen* aus, womit ich die ganze Welt, das Leben, und dich - *sehe*.
> JEAN PAUL, of een ander.

Ingepakt mannen broeders! geëmballeerd, verzonden, verzegeld, alles naar het paleis van kristal, naar den Goliath der gebouwen, naar de groote vergaarbak der industrie, eer het te laat is; wij hebben, in het belang der zaak, reeds gepoogd eenige voorwerpen bij tijds aan te wijzen, en verwachten dat de nieuwspapieren ons niet zullen teleurstellen, en men in en buiten ons vaderland van de welwillende mededeelingen zal gebruik hebben gemaakt. Onder de *nagekomen* stukken wenschen wij nu nog de volgende opgenomen te zien:

1.

Een fijn bewerkt, in zilver gedreven presenteerblad, met de wapens van Albert en Victoria, waarop, onder glazen stolp, een stuk beschimmeld haverbrood uit Ierland, een goudklompje uit Californië, en een pâté de truffes de Perigord, naast elkaâr, met dit randschrift: ‘les extrêmes se touchent.’

2.

Een kunstig vervaardigd mondslot, à la Papageno, voor elken liberalen volksvertegenwoordiger, geschikt voor elken onderdanigen, behoeftigen ambtenaar, met honig besmeerd, en waarvan de sleutel in het vorstelijk kabinet bewaard blijft.

3.

Photographiën van aanzienlijke Kaffers en Hottentotten, in Engelsch militair kostuum, met ridderorden voorzien, en Britsche cultuur op het zwartbruine aangezigt.

4.

Een model van eene nieuwe, algemeen gangbare Europesche munt, geslagen uit Russisch goud, met het borstbeeld van Czaar Nicolaas aan de eene zijde, en op de keerzijde een dikke knoet.

5.

Model van een Engelsch-Fransche 902-ponder, geschikt om de woelende democraten, over zee, uit Engeland naar Amerika heen te schieten, - de kosten van het buskruid te dragen door de Weener-Berlijnsche bondsvergadering.

6.

De welgelijkende portretten van Louis Napoleon, Pius IX, prins von Schwartzenberg, en den aanstaanden Duitschen bondskoning, als familiestuk, nevens elkaâr, in den smaak der welbekende, ‘musicerende gezelschappen’. De Fransche pretendent met een vogelaarsfluitje voorzien; Pio Nono met een mond-orgel; prins von Schwartzenberg met een trombone en de Duitsche bondsvorsten elk met een triangel.

7.

Een stoomwerktuig, om voor vacerende koningstroonen dadelijk een troonbekleeder gereed te maken, van staal en ijzer; de machinist wenscht onbekend te blijven (bestellingen zes weken vooraf, met franco brieven, adres??)

8.

Een nieuw Testament (editie van Tischendorf), waarin, doorgeschoten en ingelascht, blad voor blad, een der latere zedekundige werken der Jezuïeten, en eenige gedrukte leerredenen der patersredemptoristen.

9.

Model in kurk van een nieuw beursgebouw, dat op het water kan drijven, en dus voor verzakking bewaard blijft; de Mercurius, in den vorm van een nachtpitje, drijvende; over te nemen, des verkiezende, naar het bestaande beursgebouw te Amsterdam.

10.

Een verantwoordelijk minister in was, die dadelijk verkneed kan worden tot een rustend staatsraad, of een gouverneur eener provincie, of in een aanzienlijk grondbezitter.

11.

Een ambtenaar van kaartenpapier, die verknipt kan worden tot een gevolmagtigde of een lid der Kamer, zonder bezwaar voor 's lands kas.

12.

Een schilder van bokkenhair gewerkt, met genie, talent, ridderkruis, langen baard, holle oogen, en acht kinderen: dezen in geitenhair gewerkt.

13.

Een arts, uit eiwit vervaardigd, met bonte kleuren opgelegd, die loslaten, zoodra de dood op den geleerde ademt.

14.

Buste in gips, voorstellende den republiekein Felix Pyat en den graaf de Chambord, arm in arm, een bezoek afleggende bij den president der Fransche republiek, op den dag vóór de herkiezing, den 30 April 1852.

15.

Buste in gips, als boven, voorstellende lord Bussel en kardinaal Wiseman, rug tegen rug, waar nevens het blazoenluipaard der Britten, met dit bijschrift: ‘honni soit qui mal y pense.’

16.

Eene koningskroon van meiboter, een schepter van blanc-mangé, en een troon van kunstijs, à la vanille (luchtdigt, onder stolp).

17.

Zes paar zevenmijls laarzen, voor diplomatische klein-duimpjes, bij de aanstaande bondsvergadering te... X?

18.

Marmeren buste van generaal Haynau, de Italiaansche vrijheids-godin omhelzende, beide in Oostenrijksche uniform.

19.

Groote en naauwkeurige timekeeper, waar, in plaats van den uurwijzer, een beweegbaar kanon, en in plaats der uurcijfers, de Staten van Europa. - Loopt 12 jaren, en kan alleen te Weenen of te Berlijn opgewonden worden.

20.

Een professor in de theologie, uit brooddeeg vervaardigd, met een bruine korst van formulieren, en een toga zamengesteld uit losse bladen der kerkvaders.

21.

Een dito uit ijzererts, met een borstharnas der middeneeuwen, uit Augsburgsch fabrikaat, de helmkap of baret uit Schmalkaldische artikelen zamengesteld.

22.

Een dito, naar het Groninger model, zonder toga, met een fakkel in elke hand, waarop is te lezen: Schleiermacher fec. et invt.

23.

Minerale wateren uit de beroemde badplaatsen van Duitschland, om door legitimistische afdrijving de republiekeinsche verstoppingen in Frankrijk en elders te genezen.

24.

Een schutter te paard, in het kostuum van Don Quichot, nevens eenen koning die ingehuldigd en ingehaald wordt - (maker onbekend).

25.

Een echt, onvervalscht Smyrnsch tapijt, over zee aangebragt, en te Deventer vervaardigd.

26.

Chineesch porselein, uit de keizerlijke fabriek te Pe king, te Delft gebakken en beschilderd.

27.

Zilveren trekpot, met constitutionele thee gevuld, om de uitwaseming van rheumatische despoten te bevorderen.

28.

Een vrije drukpers, waarvan de vleugels gekortwiekt zijn, en de letters in ketenen liggen, en de letterzetters beëedigde, bezoldigde ambtenaars zijn.

29.

Buste van Louis Philippe, als stokoude Saturnus, met Guizot en Thiers, als gevleugelde serafijntjes op zijne kniën, en een groote regenscherm boven het hoofd, waarop Lamartine, in miniatuur, pirouetteert.

30.

Een verkleind model der Drentsche kanalisatie, der Rijn-Pruissische spoorweglinie, van den Utrecht - Rotterdamschen spoorweg, en de Geldersche landontginning, benevens de Amsterdamsche duinwaterleiding, op glas geschilderd en door den brandspiegel vergroot, als in de *lucht zwevend gezien* - (Optisch amusement).

31.

Eene allegorische beeldengroep, naar von Schiller's gedicht: ‘Ehret die Frauen! - Sie flechten und weben’ enz. nevens elkaâr voorstellende: Eva, Semiramis, Athalia, Messalina, Maria de Medicis, de Pompadour, en Lola Montez.

32.

Een enorm monster-dagblad, dat tevens als dekblad voor het gebouw der tentoonstelling kan dienen, behelzende, bij wijze van ad vertentien, al de dwaasheden en schurkenstreken, welke er sedert 1800 tot 1851 zijn bedreven, met bijgevoegde portretten.

33.

Eenige honderdtallen *Automaten* (zelfbewegers), hier beter *Autophonen* (zelfsprekers), alzoo ingerigt, dat door inwendig orgelwerk, het nagebootst menschelijk spraakorgaan, als op de *regte veer* gedrukt wordt, hier luide roept: Leve de.... terwijl het volgende (leve de)... koning, de keizer of de staat! telkens door eene verschillende, kleine ingeschoven orgelrol, naar behooren, kan worden voortgebragt.

34.

Pruiken uit de zeventiende en achttiende eeuw, versch opgemaakt en blank gepoederd, voor openbare vergaderingen, bijzonder kerkelijke, synodale en consistoriale.
(NB. De ooren moeten bloot blijven, en zigtbaar, om redenen van gewigt).

35.

Modellen op verkleinde schaal voor monstergebouwen, als voor op non-activiteit rustende ambtenaars, met vrouw en kinderen - van 6 tot 10 stuks; - voor hongerige en afgezongene dichters met gevolg; - voor ledigloopers en straatslijpers, die gaarne gemakkelijk en zeker wenschen gecultiveerd te worden en aan een eerlijk bestaan geholpen; voor gevallene vrouwen, die weder wenschen op te staan, wanneer ze daarbij goede en voordeelige vooruitzigten behouden; voor werkelooze arbeidslieden, die, in de praktijk van hun vak uitgeleerd, gedurende eenige jaren een meer gemakkelijken en rustigen theoretischen cursus wenschen te maken.

36.

Schuldbrieven, die van zelfs, door kunstmatige geheime groeikracht, de *talons* een- of tweemaal 's jaars doen uitbotten, zonder dat men daarvoor de volstrekt noodige en billijke - 25 cents - moet opbrengen.

37.

Item, die voor geene daling vatbaar zijn, elk stuk onderteekend door eenige Spaansche Cortes, gezegeld met een' eigenaardige figuur, voorstellende: een vierkanten cirkel, in een zwarten rouwrand omsloten.

38.

Een volmaakt middeneeuwsch kostuum, geestelijk of wereldsch, vuil, bedorven, muffend, vies, verroest en verscheurd; maar daarom des te kostbaarder: als premie van aanmoediging uit te reiken, voor den eersten en voornaamsten onzer vaderlandsche dichters of geschiedkundigen, met bevel en brevet om daarmede geregeld in het openbaar te verschijnen.

39.

Eene middeneeuwsche kostbare corbeille de noce à la renaissance, bestaande uit een oud wormstekig en verlept ameublement der 16de eeuw, dat in de negentiende eeuw is opgelapt, en alleenlijk geschikt om te bezien, te bewonderen, niet te

gebruiken, benevens eenige gebedenboeken, met onleesbare letters, uit de veertiende eeuw, en een hoog opgaand, grof, zwart vrouwenkleed, met gele kanten kraag en toebehooren, als bruidskleed.

40.

Stoomwagens van Engelsch fabrikaat, voor den geprojecteerden ijzeren weg van Pe king naar Ispahan, met zijtakken naar Kamschatka en Odessa, waarbij uitnemend groote goederenwagens voor de

opiumkisten, met dit opschrift: ‘de handel is de zenuw van den Staat.’

41.

Model van een gebouw voor Chineesch-Europesche zendelingen, zoowel mannen als vrouwen, waarin een ruim schoollokaal voor de geleerde en bekeerde mandarijnen, die het Christendom zullen onderwijzen, Chinesche kleedkamers voor mannen en vrouwen, met een werktuig om de voeten te verkleinen, en een Chinesche bibliotheek, met Bijbels en leesboeken, het model te ontleenen van de twee Chinesche gebouwen te Baarn, bij Soestdijk, ruimte voor eenige honderdtallen, - te openen primo Januarij 18??

PHILOKOSMOS & CIE.

De advokaat Alberdingk Thijm, als verdediger der zaak van Pauwels Foreestier en diens vrienden, de Jezuïeten.

Een burgerkrijg is in Nederland uitgebroken. Maak u echter niet ongerust, waarde lezer! Nederland dat hier bedoeld wordt is een Tijdschrift, en de burgerkrijg is een letterkundig geschil tusschen eenige medewerkers aan dat Tijdschrift. De zaak is deze: Zekere heer Pauwels Foreestier, die zich reeds vroeger hier en daar had laten hooren, schijnt den moed verloren te hebben, om nogmaals ongevraagd in het publiek te verschijnen, en heeft zich te dien einde tot den heer Alberdingk Thijm gewend; deze had de beleefdheid om hem bij de lezers van Nederland in te leiden.

Margaretha van Vaernewyck verscheen in N° 3 van het loopende jaar; en werd algemeen als een welgeschreven stukje met genoegen gelezen. Maar de Jezuïeten werden er in, zooal niet verdedigd, dan toch op eene zoo zachte en voordeelige wijze voorgesteld, dat dit de verontwaardiging opwekte van den heer Chonia, die ze in afd. Neêrlands Letterkunde van genoemd Tijdschrift blz. 48, in eene soort van recensie lucht gaf.

Daar was veel waars en treffends in 't geen Chonia zeide, schoon eene matiger en edeler verontwaardiging, meer tegen de zaak dan tegen de individuën gerigt, ongeveer als die, welke in het naschrift van de Redactie doorstraalde, de harten meer voor zich zou hebben gewonnen.

Hoe het zij, in het laatstverschenen N^{o} van Nederland laat Pauwels Foreestier weder den heer Thijm als zijn' verdediger optreden. De discussiën over *Margaretha van Vaernewyck* in ‘Nederland’ zijn daarmede, zooals de redactie te kennen geeft, gesloten. Alberdingk Thijm heeft het laatste woord gehad, en dit is voor velen, ik zou haast zeggen voor de meesten, een rigtsnoer voor hunne beoordeeling. We achten het daarom niet ongepast om, met allen eerbied voor het doorzigt van het publiek, met name van de lezers van ‘Nederland,’ den aard en de waarde van dat laatste woord eens nader uiteen te zetten.

Daartoe zullen we het geregeld nagaan. Daarbij willen we de Jezuïeten verdedigen noch aanvallen, noch ons voor de eene of andere partij verklaren; alleen

willen we daar waar hij onwaarheden verkondigt en zaken en personen aantast, die ons als Nederlanders dierbaar zijn, onze stem laten hooren.

Blz. 66, kol. 1. Zegt Alberdingk Thijm dat de Jezuïetenorde door Clemens XIV werd opgeheven, maar nimmer is veroordeeld, alsof die opheffing niet eene veroordeeling in zich bevatte, alsof de Paus zelve niet gezegd had: Ik teeken mijn eigen vonnis! alsof niet reeds in het volgende jaar de gifbeker een einde aan zijn leven maakte. Ze hebben gehoorzaamd, waarom? omdat ze zich nooit in het openbaar verzet hebben, maar het hunne zaak was de werken der duisternis in stille geheimenis te volvoeren.

Volgt eene Apologie, waaraan niets ontbreekt - behalve de bewijzen.

De groote Hugo wordt aangehaald, als de Jezuïeten prijzende. Maar ten onregte, want zijn oordeel bewijst niets. De Groot kende de Jezuïeten niet, ten minste alleen voor 't uiterlijk, en kende hij ze al, dan zou men daarbij moeten aannemen dat er geene verandering of verbastering bij de volgers van Loyola kan plaats hebben, om zijne woorden nog van kracht te doen zijn. De Groot wordt genoemd de gevangene van de vrije Evangeliesche Kerk in het vrije Nederland. Ik weet niet of de Evangeliesche Kerk toen ter tijde eene gevangenis had, maar dit weet ik dat de Groot gevangene was van de Staten, 't zij dan te regt of ten onregte.

Chonia haalt eenige moordenaars aan, bijv. Chatel, Ravaillac, Gerardts enz., die zooals hij zegt, allen Jezuïeten waren. We hebben dat allen altijd geleerd, en zooals we meenden op goede gronden geloofd. Nu zegt Alberdingk Thijm: bij die allen is maar één Jezuïet, en vraagt daarbij den lezer zeer gemoedelijk, of hij het gelooven kan. Het antwoord van den lezer is natuurlijk: Wij kunnen het gelooven als gij het bewijst. Maar wat doet hij in plaats van te bewijzen? Hij verdedigt Garnet, die de eenige Jezuïet was van die allen. Daarna haalt hij eenige titels van boeken aan, om aan te toonen, dat Chatel geen Jezuïet was. Van Ravaillac maakt hij zich af door een vermoeden van Sully aan te halen, en over het onzekere van vermoedens uit te weiden. Dit vermoeden en het aangehaalde voorbeeld: Mr. J. van Lenneps stuk over Bossuet en Prinses Henriette, in de *Kunstkronijk* 1851, blz. 19 volgg., doen niets ter zake. Dan neemt hij de vrijheid om te zwijgen van Damiens en Jaureguy, en eindigt de bewijsvoering (?) met eene prachtige irade over Balthazar Gerardts, waar de Spaanschgezinde Nederlander uit de mouw komt.

De heer Alberdingk Thijm bekent niet genoeg in de wijsbegeerte van het regt en in de geschiedenis der wetten ervaren te zijn, om te beoordeelen of Filips al of niet een tegen hem in opstand gekomen ambtenaar en onderdaan vogelvrij mogt verklaren. Wij verklaren niet alleen dat we niet genoeg in die beide takken van wetenschap ervaren, maar zelfs dat we er ten eenemale onkundig in zijn. Nu zouden we kunnen beweren dat vogelvrijverklaren zedelijk althans eene misdaad is, en even zeer te veroordeelen als de moord, dien het uitlokt. Maar zoo we aldus een' vorst der negentiende eeuw zouden beoordeelen, ja veroordeelen, niet alzoo Filips II. Dit evenwel is onze vaste overtuiging dat geen vorst van welke eeuw ook een onderdaan vogelvrij verklaren, dat is door een verachtelijken sluipmoord van het leven mag berooven, zoolang die onderdaan hemzelven niet naar het leven staat, maar enkel tegen schandelijke dwingelandij zijne regten

en de vrijheid van zijn geweten verdedigt. De heer Thijm vraagt verder of de door het Nieuwe Nederlandsche Israël geprezene Judith niet eenige trekken met Gerardts gemeen had. Wij komen al aanstonds op tegen die benaming van Nieuw-Nederlandsch Israël, eene benaming door eenige medelijdenswaardige dweepers gebezigd, en het uitspruitsel van kwalijk begrepene nationaliteit. Maar we willen u eene parallel leveren tusschen Judith en Gerardts:

Judith.

Eene jodin, die wraak mogt nemen over hare vijanden, en vooral over een onbesnedenen, gaat uit vrije beweging

midden door het kamp van vijanden, tot bevrijding van haar onderdrukt volk, dat door de overmagt benaauwd werd,

tot den overweldiger, en doodt den tiran in diens dronkenschap, terwijl deze haar als eene verraderesse van haar vaderland beschouwd had, waarvoor ze zich ook had uitgegeven,

en doet dat, als een Gode welgevallig werk volgens de begrippen diens tijds, in de dagen van onbeschaafdheid, ten tijde van Nebukadnezar, omstreeks 600 jaar voor Jezus Christus.

Gerardts.

Een Christen, die een Christen vermoorden wil,

gaat door dweeperij verleid en door goud omgekocht, naar eene stad in vrede, vijandelijk gezind jegens een onderdrukt volk, dat door het magtige Spanje getirannizeerd werd, op bevel van den overweldiger, en doodt den onderdrukten, terwijl deze hem reeds lang had wèlgedaan, en nog deed, en hem als een ongelukkig verarmden Christen-broeder beschouwde, waarvoor hij zich ook had uitgegeven, en doet dat als een Gode welgevallig werk, volgens de begrippen van hierarchische dweepzucht, in de dagen van reeds gevorderde beschaafdheid, omstreeks 1600 jaar na Jezus Christus, dus 2200 jaar later dan Judith.

Misschien zal de heer Thijm dit een fijn verschil noemen, ik noem het een hemelsbreed verschil tusschen eene sage der oudheid, en een erkend historisch feit uit de nieuwere geschiedenis.

Maar de heer Thijm is consequent, dat is eene deugd; die we hem niet ontzeggen kunnen; zoo het al eene deugd is! Hij redeneert aldus: Tirannendoodslag is mijns inziens niet alleen te veroordeelen, maar zelfs elke revolutionaire daad is te veroordeelen; de oorlog van Nederland tegen Spanje is eene omwenteling tegen een wettig heerscher geweest, dus is ze te veroordeelen. *Zalig immers zijn ze die vervolging lijden om de regtvaardigheid.*

Het reëele en ideale is hier zeer door elkander geward. De heer Thijm is in het uiterste van zoutelooze letterlijke verklaring vervallen. Het is waar dat de Bergrede eene zaligspreking behelst voor hen die om der geregtigheids wille smaadheid en

vervolging lijden, maar ik vraag u, zou de bedoeling van den Zaligmaker hier geweest zijn: Geen staat heeft

het regt om zich tegen den dwang en de afpersingen van een vreemden dwingeland te verzetten. Alle redelijke en veroorloofde zelfverdediging zou verboden wezen. Tevens zou het gebod van Christus omtrent het toekeeren der regter-wang zoodra men op de linker- geslagen wordt, letterlijk moeten worden opgevat.

Indien men dit alles vergelijkt, dan kan de zaligspreking hier alleen op den eenling, niet op staten worden toegepast. Het is waar een staat moet zooveel mogelijk Christelijk zijn ingerigt, maar indien men hier steeds juiste gevolgtrekkingen bleef maken, dan zoude het teregtstellen van een' dief en een' moordenaar ongeoorloofd wezen. Is de vorst een dief, een beperker van de gewetensvrijheid der burgers, een moordenaar, doe regt met hem als met ieder ander.

Tirannendoodslag, we zijn er evenzeer tegen als de heer Thijm; wat meer is we houden het geregtelijk dooden van een misdadiger voor ongeoorloofd. In een woord we zijn voor onschadelijkmaking.

Maar daarom toch houde ik mij vast overtuigd, dat ieder Christen, zonder zijn Christelijk beginsel te verzaken van het ingeschapen regt van verdediging gebruik mag maken. Hij moet eene beleediging weten te vergeven, maar hij kan daarom toch als men hem het zwaard op de borst zet, de hand uitstrekken om het te verwijderen, en den vijand te ontwapenen. Zoo mag ook een vernederd en geteisterd volk, dat daarenboven in de wijze van God te aanbidden die hij voor de ware houdt, met geweld gedwarsboomd wordt, zijn land en zijne regten tegen den overweldiger verdedigen.

Dat in het algemeen, en nu nog een paar woorden over Willem I in het bijzonder. Verdedigen zullen we hem niet, want hij behoeft ze niet, tegenover menschen wier verstand door onnederlandsche en anti-nationale dweeperij te veel beneveld is, om den grooten zwijger te kunnen waarderen. De man, die den ‘Coninc van Hispaengien altyt gheeert’ had, totdat deze zich als Opperscherpregter aanstelde van een hem vreemd volk, dat geen Spaanschen fanatischen domper kon dulden, de man van wien het Wilhelmus, in grootsche eenvoudigheid, als uit zijn' eigen mond getuigde:

Voor Godt wil ick belyden
   En syne groote maght,
Dat ick tot geener tijden
   Den Coninc heb veracht,
Dan dat ick Godt den Heere
   De hooghste Majesteyt
Heb moeten obedieeren
   In der gereghtigheydt,

die man is verheven boven de minachting van iemand, die bij vergissing in Nederland geboren is, en voor koning Filips een onschatbaar persoon zou geweest zijn.

Laten we verder zien. De verdediging van de Jezuiëten als Katholieken, en bijgevolg van het Katholicisme laten wij stil rusten. Ieder Protestant toch die ze leest zal al aanstonds het onverdedigbare van elke stelling, de medelijdenswaardige uitlegkunde (schooljongensachtige had ik bijna gezegd, indien ik niet zeker was, dat een schooljongen er zich over schamen zou), de opeenstapeling van denkbeelden, die men zeer geschikt voor relieken kon gebruiken, zoo verouderd en muf zijn ze, ontdekken. Het zij genoeg den schrijver iets onlogiesch' te wijzen, zooals we van zulk een ijveraar voor logica als hij zich voordoet, niet zouden verwachten. Chonia had hem gevraagd eenige tegenbewijzen voor beschuldigingen tegen de orde, die zoo ze al op

dwaling steunen, zulk eene fijne onderscheiding tusschen orde en leden der orde vereischen, dat ze niet zoo onzinnig zijn als Thijm ze wil doen voorkomen. Hij vraagt wat Chonia wel zeggen zoû, indien hij hem zeide: ‘Ik houd het er voor dat gij een moord gedaan hebt, tenzij ge mij het tegendeel bewijst’ En zoodoende stelt hij iets dat geen' schijn van waarheid heeft, met iets dat allen schijn van waarheid voor zich heeft gelijk. Immers, wanneer iemand u zegt: Gij hebt een moord gedaan, gij zoudt hem uitlagchen, maar bragt hij gronden aan voor zijn vermoeden, ge zoudt wel degelijk tegenbewijzen moeten leveren. ‘O die logika!’ roept Thijm, en wij met hem.

Onder het schrijven hiervan kwam ons de Kerkelijke Courant N°. 20 in handen, die genoegzaam wederlegt wat Thijm verder tegen de Protestanten in het midden brengt.

En hiermede hopen wij ons doel, om het onhoudbare zijner redeneringen aan te toonen, eenigzins bereikt te hebben.

Wij erkennen het, de geschiedenis onzes vaderlands is een weinig geidealizeerd geworden, de grootheid der vaderen is te veel opgehemeld. Maar hoe men ook onpartijdig de waarheid alleen wille zoeken, hij die dat grootsche, dat edele in den vrijheidszin onzer vaderen miskent, hij die hun edelsten strijd met een toomeloos oproer, de drie eerste helden van het huis van Oranje, die in dienst van het vaderland hebben gestreden, met rebellen durft gelijk te stellen, hij zou bijna een bewijs zijn voor de stelling, dat er menschen zijn geboren om slaven te wezen. Zulk een mensch moest geen medearbeider zijn van een Tijdschrift, dat den titel draagt: ‘Nederland’, in één woord hij is den naam van Nederlander on waardig.[1)]

Brievenbus.

VII. Brief over een mislukt dramatisch (?) product, om den zinkenden Kunstengod aan 't Y wat op te heffen.

Menheer de Riddekteur!

Ik neem de vrijheit dese letteren aan uwé te schrijven. Uwé is, zag ik, wel in krispendensie met een drentsche boerenknaap en also vertrou ik dat uwé een brief van een amsterdamsche lijstemaker en vergulder niet met veragting sult ter zij legge.

Uwé moet dan weten, menheer! dat men buurman de kruijenier een groot liefhebber is van de kommedie en ook een heele boel kommedies heeft, die ik wel ereis van hem te lesen krijg en soo kreeg ik dan ook verlede Zundag van hem weer zoon boekkie. Het leit daar naast mijn en ik zel de titel maar letterlijk afschrijve, 't is me een heele seel: *De betooverde viool en het bloemen-oproer, een anakreontisch, romantisch, fantastisch, bloemrijk tragikomisch, met zang, dans en verderen vreemden toestel vercierd drama-*

1) De schrijver, door bijzondere redenen verhinderd zijn' naam onder dit stukje te plaatsen, heeft aan de Redactie verzocht alleen den Heer Alberdingk Thijm, zoo hij dat wenscht, met dien naam bekend te maken.

ballet. Naar het engelsch vrij gevolgd door den Baron Ollapodrida. Tulpema. 't komt mij vrij onwaarschijnlijk voor en dom, Bekker. Wel! daar mijn vriend! is 't juist te mooier om.

Tweede bedrijf, Derde Tooneel. Amsterdam, P. Meijer Warnars. 1851.

Dat noem ik nou ereis een magtige *groote* titel voor een *klein* boekie van 62 bladzijdjes, waar een *Voorrede* voor staat geteekent 21 *Maart* 1851. *J. van Lennep.*

Over dat boekie nou had ik zoo het een en het aar te vragen, maar ik weet niet waar of die Baron woont, en wat menheer van Lennep aangaat, die weet ik heel goed woonen maar ronduijt geseidt ik *durf* die menheer niet schrijve, want hij is, vooreerst een pojeet, ten tweede maakt hij rômannen, ten derde is hij lid van het instistuut, ten vierde is hij een rijks avekaat en ik ben maar een eenvouwig lijstemaker en vergulder bij gelijk en ik vrees dat ik op men brief wel geen antwoord zou krijgen en daarom schrijf ik dan ook aan uwé.

In die *Voorrede* nu staat dat toe menheer van Lennep in 1849 te Londe was, daar een mooi engels stuk op een kommedie vertoont was en dat menheer toe docht dat dat te Amsterdam ook wel zou bevalle. Het lijkt wel dat die Baron met zen rare naam dat engels ding mot vertaald hebbe, maar later motten er nog drie menheeren Halberstadt, de Vries en van Hamme aan te pas gekome weze. Menheer van Lennep mot dat alles magtig mooi hebbe gevonde, want i zeit in zen *Voorrede: 'zoo de beto overde viool nu de lieden niet op zijn minst vijftig avonden achter elkander naar het Leydsche plein doet stormen, weet ik niet, welk stuk het doen zal*,' en dan geeft i rede van zen zaak: '*want*' zeit i '*stellig is er nooit een vertoond, zoo rijk aan onwaarschijnlijkheden, aan anakromisnen* (wat zijn dat voor dingen? menheer de Riddekteur!) *aan dwaasheden, aan duivelskunstenarijen, aan onmogelijke to estanden, aan onnatuurlijke effekten, in 't kort aan alles wat men tegenwoordig op het tooneel verlangt, als, het kunstgewrocht, waarvoor ik beloofd had - naar den gebruikelijken stijl - deze aanprijzende voorrede te schrijven.*'

En zoo kom ik dan eindelijk, menheer de Riddekteur! op de zaak waar ik wesen wou. Kijk. In de plaas van *vijftig* avenden is dat ding maar een avent *vier vijf* vertoond, omdat niemant der sintenie voor had, zoo als ik hoorde van wegens de overgroote laffigheid, en nu ik het boekie gelesen heb mot ik de Amsterdammers groot gelijk geve dat zij getoont hebbe dat se zig niet voor de gek liete houwe, door die menheer de Baron met sen rare naam. Die menheer woond seker in den Haag, bij al die andere baronnen en graven (hier kend niement em), en daarom souw Uwé mijn een groot pleisier doen met ereis invormasie te nemen, wat die man tog bewoge mach hebbe, om zoon engels prul te vertalen, of zoo assie op de titel seit, *vrij gevolgd* in druk te geven, zeker het menheer van Lennep dat ding nooit geleze, want hat i dat dan souw hij er nooit een *Voorrede*, laat staan een *aanprijsende* voorrede voor hebbe kunne schrijve.

'k Heb een zoontje, menheer, die hier op de tusseschool gaat en die de personelijst nakeek en toe tegen mij zee: 'Vader vint uwé dat niet ijsselik laf.' Je mogt altemes zegge, nou ja das maar een kint, maar luister dan eens eventjes, menheer! *Tartini*. Een eerste viool, die aan geen opera geëngageerd zijnde, zich in vrij gemelijken en melankolieken toestand bevindt. *Rozambeau*, zijn Dienaar zeer beleefd. Graaf *Rondrondom*, een Edel-

man, die meer quartieren telt dan geld. Baron *Ollapodrida*. Dat is er eentjen! Doctor *Pruneau*. Een geleerde, die zijn tijd afwacht. *Heintjen Pik*. Zijn Paadje, een rechte vuurvreter. *Balthazar Bekker*, de Duivelbanner, die voor 150 jaren overleed. *Tulpema*. Een Bloemist, die gaarne alle bloemen plukt welke hij op zijn levensweg ontmoet. *Hofmeester* naar den eersten stijl. *Helena*. Een Freule met vapeurs geplaagd. *Vrouw Ginkel*. Een troostelooze weduwe, die om eenen man, als Badeloch, wel bei haar kinders zou geven. *Annizette*, niet uit het Loosjen. *Roos*, eene konstitutionele Koningin, die zich niet uit haar Rijk verwijderen mag. *Narcis*, een welsprekende Afgevaardigde. *Papaver*, een slaperige Afgevaardigde. *Zonnebloem*, een zwarte Afgevaardigde. *Edellieden en Dames, Landlieden, Bedienden, Geesten, Bloemen*. Ziedaar de heele boel, menheer. 'k Ben, onder het afschrijven van al die laffigheid wee om het hart geworden. En nu het ding zelvers. 't Is geen hair beter as de zoutelose *personenlijst*.

Een enkeld staaltje voor honderd, blz. 28. zegt Helena:

> Ja - neen - neen - ja - of neen - ja - wacht een beetje
> 't Is mij zoo zonderling: ik weet niet - weetje;
> Maar zoo je 't weet, dan weetje dat je 't weet.
>
> (nadenkende)
>
> Dat ik mij zelf zoo verre dus vergeet,
> Om *en deshabillé*, en zonder schroomen,
> Mijn kamer uit, en naar u toe te komen,
> Dat is me een raadsel. Maar je bent een bol,
> En brengt gewis elk meisjens hoofd op hol.
>
> TARTINI. Mijn halve ziel! kan u mijn spel behagen,
> Dan hou ik heel den dag niet op met zagen.

en op *die* manier gaat het van 't begin tot aan 't ent. Die Baron, met zen rare naam had dat ding op *Meerenberg* bove *Harelem* voor de gekken motten laten vertoonen. En die regels van daar aanstons laten zig nog lesen, maar luister nou rijs even: op blz. 12 staat:

> Ik durf niet naar hem henen zien. Zeg, issie
> Nog niet van hier. De plaatslijke kommissie
> Van Geneeskundig Toevoorzicht, o ja,
> Moest hem verjagen als de cholera.

Is et niet of *ik* die regels gerijmt hat, menheer! en dan nog mag ik niet hebbe, dat er met de coléra de spot word gedreven en dat ter op een toneel taal wordt uitgeslagen als die Helena doedt.

En as uwé, menheer de Riddekteur! de vriendelijkheid heeft om die heer Baron eens om uitsluitsel te vragen, wat hij wel gemeendt mag hebbe met die regels op blz. 18 van Bekker:

> Zij had mij tot gezelschap meêgenomen.
> 't Is thands de smaak, ja d' allereerste trant,
> Dat Dames reizen met een Predikant.

Mot dat ievers op zien of niet? dat wouw ik wel reis graag weten.

Ik heb geen lust om verder veel meer over dit laffe stuk te schrijven. Ja - toch nog ies. Die menheer de Baron heeft zeker gedogt, dat zijn rijmelarij het publiek niet zwaar zou bevallen, want op blz. 30 laat hij een viertal snuiters zingen.

Gewis 't is tijd om uit te slapen.
Ha! wa! ha! wa!
Wij doen hier anders niet dan gapen.
Ha! wa! ha! wa!
't Is meer dan tijd, dat elk naar bed toe ga.

dat benne wel de eenigste *ware* woorden, die er in dat heel mengelmoes van zotheid te vinden zijn.

Zie, menheer de Riddekteur, ik wilde maar eens weten, wat de heer Baron

kan gemoveert hebben om de Amsterdammers voor zulke domme gansen te houden, dat se pleisier in zulke dwaasheden souwe vinde, en om hun dat dan nog, zoo me zeit, onder de neus te vrijve in dat slotcomplet:

Nu rammelen we allerlei dingen.
En schreeuwen maar wat voor pleisier
Want van hetgeen dat wij zingen
Verstaat toch geen stervling een zier.

Ja, dat staat er, en 't is *waar ook*, maar om dat maar aan het publiek zoo *lomp* en *gemeen* te zegge, dat kan der *warempel* niet deur. En die Baron mag van geluk spreke dattie niet in Amsterdam bekend is!! In vroeger jaren hadde wij hier een *Louwerens*, die voor kleine kinderen de toverlantare vertoonde en naderhand een *Abram met de poppekast* en dat was zoo, dat ook ouwe lui daarmede zig vermaken konne, maar die *betooverde viool* is driemaal overgehaalde laffigheid op sterk water gezet. Wat denkt me zoon Baron?

Maar ik zeg noggereis menheer van Lennep kan dat vot nooit gelesen hebbe, want haddie dat gedaan, dan haddie der nooit een *Voorrede* en nog wel noote beene een *aanprijzende voorrede* voor kunne schrijve. Uwé most er men vrouw reis over hore. Toe ik haar haar drie bladzije hadt voorgeleeze zei ze: kom, kom, schij er maar uit Jan, 't is ommers alles gekkenpraat.

Ik hoop niet, menheer de Riddekteur! dat uwé me me vrijpostigheit kwalijk zult neme en vooral verschoone mijn taal en spelfouten want hier zal wel een letter te veul en daar een te wijnig staan, en met de commaas moet uwé dat maar voor lief neemen, ik heb bij mijn ouwe meester Gorp het niet beter geleert. Vriendelijk stollesteer ik om een lettertje in andwoort. Mijn adderes is alhier op de *grimburgwal* n° 128. Waarmede na dienstpresentasie mij met alle agting noemen

Uwees onderdanige dienaar
JAN POMMEREL.
Mr. Lijstemaker en Vergulder.

VIII. Brief van D^{s}. J. Visscher aan Chonia.

Vriend Chonia!

Eindelijk heb ik dan uwe beoordeeling of beschouwing van mijn schrijven tegen Prof. Scholten en D^{s}. W. Broes in den Tijdspiegel gelezen. De reden, dat dit nu (den 17^{den} April) eerst geschied is, ligt in het laat ontvangen van de tijdschriften in mijn leesgezelschap, waarin ik niet bovenaan op de lijst sta en ten anderen (want ik zou indien ik gewild had het wel eerder hebben kunnen lezen), omdat mij aanvankelijk daarvan, bij gelegenheid, niets anders berigt werd, dan dat ik daarin wat doorgehaald werd van wege mijne scherpte of bitterheid en dat het overige niet veel te beduiden had. Nu, om een geschrift of beoordeeling te lezen, waarvan ons berigt wordt, dat wij daarin worden doorgehaald, terwijl men zich innig bewust is geen scherpte of bitterheid *bedoeld* te hebben, daaraan zult gijzelf ook wel niet veel lust hebben, en alzoo wel kunnen begrijpen, dat ik mij niet haastte met uw schrijven op welke wijze dan ook ter inzage te bekomen. Maar nu is het, in den gewonen loop der zaken, tot mij gekomen, en zie - ik sta verbaasd dat men mij zoo kwalijk of liever verkeerd en oppervlakkig berigt heeft; want gij doet mij regt, volkomen regt, zooveel althans iemand, die nog aan den kinderdoop hecht, naar mijn inzien, met mogelijkheid doen kan. Gij zegt toch met zoovele woorden; *het is*

buiten kijf, dat de Heer Visscher daarbij in zijn goed regt, dat hij dit aan zijne overtuiging en aan zyn kerkgenootschap bijna schuldig was. Zie, vriend Chonia! dat zijn gulden woorden, waarvan de indruk door geen duizend verwijten van scherpte of bitterheid bij mij zou kunnen worden uitgewischt. Men zegt wel eens: *ik stel mij op het standpunt der andersdenkenden*, doch doet het niet. Maar gij doet het, gij stelt u werkelijk op het standpunt van uwen andersdenkenden broeder; gij hebt gevoeld, hoezeer hij moest getroffen worden door de herhaalde aanvallen op hetgeen hij als het schoonste sieraad van zijn kerkgenootschap beschouwt (om er thans niet meer van te zeggen), en hoe hij, ofschoon anders tot de stillen in den lande behoorende, zooals de Doopsgezinden, meen ik, eenmaal in den Tijdspiegel genoemd zijn, niet langer het stilzwijgen kon en mogt bewaren, maar spreken moest, omdat hij geloofde (innig overtuigd is) en niet alleen omdat hij geloofde, want dit zullen alle Doopsgezinden wel doen, maar ook om den schijn van zich te weren, waaronder de Doopsgezinden, bij de ironische Tendenz van sommigen in onzen tijd, al meer en meer geraakten, alsof zij, zonder genoegzamen grond, eene vereeniging van alle Protestanten tegenhielden, zoodat het er niet verre af is hen openlijk van onverdraagzaamheid en liefdeloosheid te zien beschuldigen (zie Kerk. Cour, van Vrijdag 11 April), en dat waarom? omdat zij gebruik maken van de Protestantsche vrijheid, om van anderen te verschillen en dit openlijk te belijden. Kan men met de liefde en het denkbeeld van vereeniging ook dweepen? Zie, mijn vriend! ik ben zoozeer als iemand voor eene vereeniging van alle Protestanten. Ik vind die scheiding dwaas, wanneer het zonder genoegzamen grond geschiedt, alleen uit gehechtheid aan oude vormen en leuzen, waaruit de ziel en de kracht verdwenen is, zooals de nog steeds voortdurende scheiding tusschen Gereformeerden en Remonstranten. Maar de Doopsgezinden bestaan niet alleen veel langer dan eenig Protestantsch genootschap (Ypeij en Dermout zeggen, dat zij, de Roomschen zelfs niet uitgezonderd, het oudste kerkgenootschap zijn, als hebbende van de tijden der Apostelen af bestaan), maar zij belijden ook gevoelens, die zeer zeker met de Heilige Schrift overeenkomen (zie Scholten en alle slechts eenigzins liberale godgeleerden en onder deze in de eerste plaats uzelven), terwijl dit van de daartegenoverstaande gevoelens op verre na niet zoo beslissend gezegd kan worden. - Wie moest nu toegeven? De Doopsgezinde kan de waarheid niet ruilen voor hetgeen hij houdt voor bijgeloof, opus operatum (in deszelfs oorsprong althans). Dat hebt gij gevoeld, en hoezeer het hem stuiten moest, bij die innige convictie, die hij heeft van op zuiver Christelijk en Protestantsch grondgebied te staan en van het diep ingrijpende in het wezen des Christendoms van het verschil over kinderdoop en bejaardendoop, zich openlijk of bedektelijk te zien verwijten, dat hij, hij Doopsgezinde degene is, die zonder genoegzamen grond eene algemeene vereeniging der Protestanten tegenhoudt. Dat, hebt gij bij uzelven gezegd, moet onverdragelijk zijn.

Ik breng u den dank, den opregten dank van mijn hart voor uwe edele, echt Christelijke onpartijdigheid. En nu begrijpt gij ook, dat, als eenmaal dat gevoel van onverdiende miskenning, bij de be-

wustheid van het redelijkste streven naar waarheid en gemoedelijkheid, zich kwam te ontlasten, niet alles daarbij even netjes kon toegaan, hoezeer de Mennisten anders, naar men zegt, op net gesteld zijn. Gij meent echter, dat ik hier en daar te scherp, te bits, ja, een enkele maal met bitterheid geschreven heb. Het is niet zoo, wat mijn gezindheid en bedoeling betreft; maar ik kan mij wederkeerig nu wel voorstellen, dat iemand, die nog aan den kinderdoopt hecht, ligt eenigzins onaangenaam aangedaan kan zijn geworden door uitdrukkingen als die van de uitwerking van het koude water op het aangezigt des kinds, de kinderdoop een surrogaat voor de besnijdenis, en enkele andere: welke uitdrukkingen ik dan ook in de afzonderlijke uitgave van mijne *Bedenkingen,* ten voordeele van de Doopsgezinde gemeente te Frederikstad, heb achterwege gelaten. Het andere, wat misschien u scherp of althans kras is voorgekomen, volgde, mijns inziens, uit den aard der zaak en uit de wijze van redeneren mijner geachte tegenstanders, die ik niet in hare onhoudbaarheid, ja, naar het mij voorkomt, tegenstrijdigheid duidelijk kon voorstellen zonder de zaak, gelijk men zegt, op haar punt te zetten. *Nihil humani a me alienum puto*, en waart gij met alle omstandigheden bekend, die mij in het bijzonder als aanprikkelen moesten om mijne geringe krachten aan de verdediging onzer zaak te wijden, gij zoudt te eerder begrijpen, hoe mij bij die verdediging iets menschelijks kon en bijkans moest overkomen, en er misschien geheel genoegen mede nemen. Dit waarborgt mij uwe onpartijdige beschouwing van de beginselen, waaruit ik werkzaam was, van het pligtmatige van mijn doen. Eere en dank zij u voor deze regtvaardigheid.

Wanneer ik thans niet treed in eene beschouwing der gronden, die niettegenstaande de ook door u gedane groote, zeer groote concessies, nog door u voor het behoud van den kinderdoop worden aangevoerd, dan moet dit niet worden toegeschreven aan eene beleefde inschikkelijkheid jegens den man, die mijn schrijven zoo wel heeft beschouwd (want op het gebied der waarheid komt geen inschikkelijkheid, geen transactie te pas), maar aan *onvermogen*. Ik mag onbewust iets van een advocaat hebben, zooals gij meent, maar een diplomaat of staatsman ben ik niet en kan u dus onmogelijk volgen in uwe staatkundige, mogen het dan ook kerkelijk-staatkundige zijn, toch altijd *staatkundige* beschouwingen van het nut van den kinderdoop en het *salus populi suprema lex esto*. Gods woord in den Bijbel, en een weinigje gezond verstand zijn de eenige wapenen, waarmede de Doopsgezinde strijdt en deze sympathiseren doorgaans niet met de staatkunde. Maar dat *salus populi* brengt mij in gedachten 1 Petri III: 21. En wat zoudt gij zeggen van de volgende expectoratie naar aanleiding van die plaats?

De doop op zichzelf van nut noch waarde. Indien ik dit op grond van die plaats zeg dan bedoel ik daarmede niet iemand te beleedigen, allerminst diegenen, die in gemoede meenen, dat een doop aan den mensch toegediend op een leeftijd, waarop hij klaarblijkelijk niet gelooven of zich bekeeren kan, evenwel door God geboden is. Ik zeg *door God geboden is;* want beweert men dit niet, geeft men zelfs toe (wat ook gij doet), dat zulk een doop niet in de Heilige Schrift gegrond is, dan beschuldige men ons niet, dat wij het heilige aanranden of ten toon stellen door te beweren, dat zulk een menschelijke instelling geen na-

volging verdient en dat een doop, die alleen in het uitwendige bestaat, van nut noch waarde is. Want wat is een doop zonder geloof niet alleen, maar hoe kan men aan den doop op zichzelf eenige waarde hechten zonder dadelijk te vervallen tot denkbeelden, die regtstreeks in strijd zijn met die godsdienst, welke ons leert, dat God een geest is en in geest en waarheid wil worden aangebeden. Ja, God is een geest, en die Hem aanbidden moeten Hem aanbidden in geest en in waarheid. Maar wordt dat voorschrift van onzen Heiland opgevolgd daar, waar men godsdienstige plegtigheden, met name den Heiligen Doop, bedient aan voorwerpen, die niet gelooven en dus datgene missen, wat bovenal in den mensch gevorderd wordt, om van zoodanige plegtigheden nut te trekken? En doen zij geen nut, waartoe dan de uitwendige handeling?

Maar men zou nooit tot zulk eene handelwijze vervallen zijn, indien men bedacht had, dat de mensch geen wezen is, hetwelk lijdelijk en als het ware werktuigelijk, zonder zijn eigen toedoen, tot het goede moet opgeleid worden, dat daartoe boven alles en in de eerste plaats zijn eigen toestemming, wil en werkzaamheid vereischt worden, zoodat indien deze daar niet bij komen, zelfs al doet hij iets met bewustheid, maar gedwongen, dit evenwel geen waarde heeft en nimmer behagelijk kan zijn in het oog van Hem, die op het harte ziet.

Maar, zegt gij welligt, dit past niet op het kind, dat nog geen eigenlijk harte heeft, dat nog niet willen of begeeren kan, dat zich zelfs nog van niets bewust is. Doch juist dit moest ons te eerder afmanen om aan zulke voorwerpen eene plegtigheid als die des Heiligen Doops te bedienen, eene plegtigheid die klaarblijkelijk den eigen wil en begeerte van den mensch vooronderstelt en wel in die mate, dat ik niet weet, of er wel eenige plegtigheid bestaat of kan bestaan, tot welke de eigen overtuiging, wil en begeerte van den mensch zoozeer gevorderd wordt, als tot deze. Wat toch is de doop? Is hij niet het zinnebeeld van het afsterven van den mensch met Christus van alle zonde en het wederopstaan met Hem tot een nieuw heilig leven, of, gelijk het door Petrus wordt genoemd, *de vrage of belofte eener goede conscientie tot God door de opstanding van Jezus Christus?* Maar nu wijze men ons iets, waartoe het verstand en hart en alle redelijke en zedelijke vermogens van den mensch zoozeer vereischt worden als tot het besluit, om voor altijd van alle zonde afstand te doen en de deugd onvoorwaardelijk te betrachten, en dat op grond van de waarheid, dat Jezus Christus uit de dooden is opgestaan.

Ik zeg op grond van de waarheid, dat Jezus uit den dood is opgestaan; want met die waarheid hangt de plegtigheid van den Doop op het naauwst te zamen, zoodat indien het niet waar of slechts twijfelachtig is, dat Jezus Christus ten derden dage na zijn dood uit den dood is opgestaan, de Doop ook al zijn kracht in *salutem populi* verliest. Het is de opstanding van Jezus, welke aan den Doop door het geloof zijn eigenlijke kracht en beteekenis geeft, zoodat, indien de eerste niet waar is of slechts niet geloofd wordt de laatste al zijn kracht en waarde voor den mensch verliest.

Maar nu bedenke men, wat er gevorderd wordt om in waarheid aan de opstanding van Jezus Christus uit den dood te gelooven en wel zoo te gelooven, dat men zich daardoor gedrongen voelt van alle zonde afstand te doen en de deugd onvoorwaardelijk te betrachten en de

belofte daarvan met bewustheid in den Doop af te leggen, en vrage, of zulk een plegtigheid geschikt is om aan jonge kinderen bediend te worden, d.i. aan voorwerpen, die niet gelooven niet alleen, maar zelfs nog niet gelooven kunnen, en als zoodanig ook niet *kunnen beloven* van met eene goede conscientie voor God te zullen wandelen al de dagen huns levens, omdat zij gelooven, dat Jezus uit de dooden is opgestaan.

Neen! welk een eerbied wij ook voor de overtuiging van andersdenkenden koesteren, wanneer die overtuiging naar hunne meening op een goddelijk gebod gegrond is - zoo mogen wij dienzelfden eerbied niet meer koesteren, waar het laatste geen plaats heeft, en men zelf erkent, dat er geen bewijs voor den kinderdoop in de Heilige Schrift gevonden wordt en het dus vergeefsch is naar een goddelijk gebod dienaangaande om te zien of den kinderdoop als eene goddelijke instelling te willen doen voorkomen. Daar mogen wij ook niet zwijgen; maar moeten het uit liefde tot de waarheid en tot de broeders zelve zeggen: in dit opzigt verkeert gij in dwaling. En gij zoudt iets, dat klaarblijkelijk op dwaling (verbonden volgens uzelf' met de leer der erfzonde) gegrond is, willen aanwenden in salutem populi? Neen! mijn vriend Chonia! Daartoe zijt gij te wijs, te verstandig en toont gij u een te goed en ijverig bestrijder van Rome, van Rome, dat ik eigenlijk ook alleen in den kinderdoop bestreden heb. Hoe kunt gij mij opwekken, om liever mijne krachten aan de bestrijding van Rome te wijden, mij die niets liever zou doen, indien mijne zwakke krachten het toelieten, en die in haat tegen Rome bij niemand wensch achter te staan, in haat, niet tegen de *Roomschen*, zelfs niet tegen de Ultramontranen en Jezuïeten; want menschen, broeders mogen wij nimmer haten; maar tegen het barbaarsche stelsel dat zij voorstaan, en dat zij in hunne blindheid der menschheid op nieuw willen opdringen, meenende dat dan alles beter zal gaan; ofschoon het zeker is, dat alle ellende der Christenheid (vooral in Roomsche landen, en waar is de ellende grooter?) aan dat stelsel moet worden toegeschreven! Ik vraag dan nogmaals: hoe kunt gij mij opwekken om Rome te bestrijden, terwijl ik den kinderdoop bestrijd? En waarom bestrijd? Neen! waarlijk niet uit liefhebberij of opzettelijk; maar als een gevolg van het bestrijden door anderen van ons gevoelen aangaande den bejaardendoop als de eenige schriftmatige en geoorloofde, waarmede een kinderdoop niet bestaanbaar is.

Geloof mij, ik ben zoozeer voor liefde en vrede als iemand zijn kan, maar ik vertrouw tevens een te goed of althans te verlicht Christen te zijn, om niet in te zien, dat het met liefde en vrede geenszins strijdig is de waarheid voor te staan, ja, dat dit meermalen daartoe noodig is, en tevens opdat anderen niet zouden denken, dat wij voor onze liefde, die toch meer dan een ijdel geroep moet zijn, geen grond hebben.

Met hoogachting uw dienstw.
medebroeder
UTRECHT, 17 APRIL 1851.
J. VISSCHER.

IX. Drentsche brief van Schepers Geessien over het te vroeg afleggen van schijndooden.

Menneer!

Dou zast dij er wal schrikliek over verwonneren, das tou en breef van mij krigt, hier zoo wied weg oet 't Zuden-

veld in Drenthe. Maor ik zal dij zeggen, hoo 'k daor too komen zin. 'k Wus sönnerlesten by oeze Juffrouw in Passerij, en toe lag er zoon bookien op taofel. Ik miende eerst dat 't en preekenbookien was, en kreegt in hannen; want dou most weten, dak nog al veul van lezen hol, en wal wat uuthollen kan, um dak vastkopt zin. Maor oeze Jufvrouw zee: ‘dat bookien het: de Tiedspegel, en er staon heel aordige dingen in.’ Kom, zee ze, want 't is en heel vlug en gemeenzaom menschien, ik zal jou er ees en paor stukkies oet veur lezen! En dat dee ze ook, en doe gaf ze mij 't bookien ook nog met nao hoes. En doe stund er ook en breef in, die umtrent net zoo drukt is, als wij hier praot, en heel aorige breef, dee, as de grooten innen Haag hum lezen, oes nog wal ees en vaort kan geven. En kiek, nou was 'k gister even in Passerij om en bosschup, en toe lag er weer zoon Tiedspegel met zoon breef er in, die nog wal ees wat nut kan doon. En nou zee 'k tegen oeze Juffrouw: ‘zoon breef wol 'k ook wal ees schriven.’ En oeze Juffrouw zee: nou Geessien, dat kanst wal doen, en dan most er boeten opzetten: aan Menneer de Redakteur van de Tiedspegel. En nou zast dou dan wel nijsgierig wezen wak dij te schriven heb. O menneer! was er hier neet wied van daon en ieslik geval gebeurd. Hest 't ook al in de krant lezen? Verleden week kwam oeze Hinnerk zien breur hier, en zee oes an, dat hee 't wief in 't bedde had, en ik ees komen mus, om beur an te spreken. Nou moe'k er gaauw ees met en dook vol twijbakken hen. Maor das niks gien bijzunners, en heur Jantien wus er nog al good overkomen. Maor doe 'k hum vreug, of er ook wat nijs bij heur was, doe heffe mij en geval verteld, waorbij mij de kolde over de hoed gung. Dou wetst jao wal, zee he, dat Jan Peters Annechienmeui al wat kwedderachtig west is? Ik zee: jao wal. Nou, zee hee dou, gister nacht reupen ze oes op, en zeen: we zollen jou zeggen, dat Jan Peters Annechienmeui oet gaon is, en ij mosten komen om heur oet te trekken. Nou, oeze Greetien gung er vot hen. Maor o Haer! wat kwam heur over. Doe de naoberwieven heur 't jak oet trekken wollen, en zee 't neet goed oet krigen konnen, tastte Annechienmeui zölf too, en streupte 't jak en stukkien of! Och Haer! ze hadden 't mens haost vallen laoten. Een van de naoberwieven had heur nog vast hollen, maor de dree anneren wasten flouw op grond deel vallen. Das zeker waor; daor vleuk 'k op. En doe hebt ze vot Dokter haolt, want Annechienmeui leefde nog. En kiek Menneer! 't had maor en toertien duurt, en Annechienmeui was weer bij west, en had zegt, dat ze alles heurd had, maor zuk neet had kunnen reuren. Zee had dacht: Och God! ze trekken mij al oet en leggen mij damet in 't vat, en spiekeren hum toe en dan zink vot. En toe had ze probeerd, toe de ééne mouw oet was, of ze dee arm neet reuren kön, en 't was heur oet doodsbenouwdheid lukt. - Nou Menneer! wat zegst van zoon geval; is dat bij jou ook wal ees gebeurd? Foi! de griezel geet mij ieder keer over de hoed, ak er um denk. Zee hadden nou toch umtrent dat mens zoo levendig in 't vat spiekerd. En 't slimste er van was nog, das ze zölf alles wus! En nou zink zoo bang Menneer! dat ze hier wal ees mensen begraven, dee neet dood zint; want as zukke mensen, dee wat sukkelt hebt, of dee wat overkomen is, maor stil ligt, en ze heur neet meer könt heuren äomen, dan meent ze vot, dat de äom er oet is, en zee dood zint. En dan trekken ze heur

vot oet, en leggen heur zoo gaauw ast maor kan in 't vat, en spiekeren 't vat too. Das hier zoon gebruuk, en zee weten neet anners. En daorum wol 'k dij nou wal ees vrundelik verzeuken Menneer! of ste ees naor de keuning wol gaon, die daor bij dij in stad woont, en vertellen hum, wak dij over dat gebruuk hier schreven heb, en zeggen hum, of 't neet in zien believen was, dat zuk en gebruuk wat verannerd wörd. Hee kan 't jao maor effen an oeze Goveneur schriven, en dee an de Burgemesters, en dan is 't klaor. Wees dou dat wal ees doon Menneer? 't Zal dij geen scha wezen. As tou ees hier komst, zak dij er koffi met en stoetbrugge veur geven, en 'k heb ook nog wal en eijerpankook er veur over. Vraog maor nao Schepers Geessien, dee kan 't kleinste kind dij wal wizen. En as tou naor de keuning neet good hen duurst, dan most mien breef maor in één van dien bookies laoten drukken. Dee zal de keuning en zien Menissers ook jao wal lezen. En as tou dat döst, dan zäk dy nog wal ees wat maer oet 't Zudenveld schriven. Dan worst daor ook ees wat van gewaar. Nou ik groot dij, en dien vrouw ook as 't een hest, en ik schrief mij

SCHEPERS GEESSIEN
oet 't Zudenveld, in Drenthe.

Ik heb oeze Juffrouw disse breef veurlezen, en dee hef zegt: stuur hum maor hen Geessien; daor is niks an overstuur.

Snippers, bij het opruimen mijner kamer gevonden.

Een trouw geheugen in het dagelijksch leven is als een platte grond, waarop alle straten en zelfs huizen onzer woonplaats gemakkelijk te vinden zijn; een trouw geheugen in de wetenschap is eene wel geslotene en goed geordende bewaarplaats van nuttige kundigheden; maar in een' zedelijken zin is het geheugen eerst goed en getrouw, wanneer het iedere deugd en goede daad van den naaste, elk eigen gebrek of misstap, en iederen zegen der Voorzienigheid goed bewaart.

Er zijn vele wapenen, waarmede men een' blaffenden hond kan afweren, maar het best van allen is, hem niet te vreezen; voor het onbevreesd menschen-oog vreest hij zelf. Evenzoo is het met den laster.

Gekrenkte eigenwaan en ontembare eerzucht behooren tot het gevaarlijkst verscheurend gedierte, daar het in de beschaafde wereld niet, even als andere roofdieren, is uitgeroeid, maar veeleer nog sterker zich heeft voortgeplant. De laatste heeft echter nog iets meer van den leeuwenaard, het *parcere devictis;* de eerste is bloeddorstig als de tijger. Men vergeeft niet ligt, dat men in het oog van anderen is vernederd, en bijna nooit, dat mer tevens vernederd werd in zijne eigen oogen.

De nijd is een vergiftige slang; - me dit onderscheid, dat men haar de gift tanden niet kan uitbreken, en dat zij ook zich zelve bijt.

K** S***

[Tweede deel]

Inhoud.

Godgeleerdheid. - Wijsbegeerte. - Staatkunde. - Opvoeding en onderwijs.

	Blz.
Het dispuut, eene opwekking tot de lezing en toetsing van Ullmann's werk: de zondeloosheid van Jezus	1
Eens hoogleeraars preek	12
Twee leerredenen uit den laatsten tijd over hetzelfde onderwerp. J.J. van Oosterzee. De kruisiging. Leerrede over Marcus XV: 22-25, 27 en 28. - J. de Liefde. De kruisiging van Jezus Christus. Leerrede over Lucas XXIII: 33	18
De geest onzes tijds, alles behalve eene lofrede op onze eeuw. (Naar het Engelsch, maar ook een woord ter behartiging voor Nederland.)	26
Over het goddelijk gezag van de schrijvers en de boeken des Nieuwen Verbonds. Uit het Fransch van M. Chenevière, Doctor in de Godgeleerdheid, Predikant, Hoogleeraar en Corrector der Academie te Genève	81
Eenige losse gedachten omtrent de beoefening der gewijde en kerkelijke geschiedenis onder ons volk, naar aanleiding van het: Eenvoudig vraagboekje over de geschiedenis der Christelijke kerk, door H. van Berkum, Predikant te Stiens. Tweede druk; en De Apostelen van Nederland, door E.J. Diest Lorgion, Theol. Dr. en Predikant te Groningen	91
Mededeeling van den censor aan de Redacteur van: de Tijdspiegel over eene inkomsten-belasting	94
Armwezen en armverzorging. Beantwoording der prijsstoffe: ‘Eene duidelijke en bepaalde aanwijzing van de grondslagen op welke een doelmatig ingerigt Armwezen in ons Vaderland zou	104

moeten rusten,' door S. Blaupot ten Kate, te Hoogezand

Het verband van de wijsbegeerte met de wisen natuurkundige wetenschappen. - Henri Martin, Philosophie Spiritualiste de la Nature. - Stuart Mill, A. System of Logic ratiocinative and inductive (het inductive gedeelte). 109

Strijd, strijd, en in lang nog geen vrede. 161

Licht en Duisternis of het Evangelie en Rome. Een vervolg op 'Strijd der beginselen, enz.,' door denzelfden schrijver. Eerste stuk.
De Jezuieten. Een woord van toelichting, door J.A. Alberdingk Thijm; en
De Jezuieten. Een woord van toelichting, enz., bijgelicht door Chonia

Christelijke kerk. De Remonstrantsche broederschap.
De Remonstrantie en het Remonstrantisme, historiesch onderzoek door Dr Joannes Tideman 166

	Blz.
Elisabeth Fry	172
Is het raadzaam om naar de fundamenten te zien van het huis, waarin men woont? Eene vraag, geopperd naar aanleiding van het: Handboek tot de kennis van de Heilige Schriften des Ouden en Nieuwen Verbonds, door J.J. Prins, Theol. Doctor en Predikant te Rotterdam. In twee deelen	188
Een nieuwe strijd op een oud gebied. P. Hofstede de Groot. Een woord aan de Hervormde gemeente te 's Gravenhage, enz. D. Molenaar. Noodig onderrigt voor de Hervormde gemeente te 's Gravenhage, naar aanleiding van het woord van professor de Groot, enz.	241
Lijden, strijd en zege, op het gebied des christendoms en des christelijken levens. Twaalftal leerredenen, door L.S.P. Meyboom. Te Nijmegen, bij J.F. Thieme	249
Het verband van de wijsbegeerte met de natuurkundige wetenschappen. Henri Martin, Philosophie Spiritualiste de la Nature, 2 vol., Paris, 1849	252
Frankrijks godsdienstige toestand	321
Godgeleerd Nederland. Biographisch woordenboek van Nederlandsche Godgeleerden den, door B. Glasius, predikant te Geertruidenberg. Eerste en tweede aflevering. 1851.	332
De voorlaatste Noord-Hollandsche predikanten-vergadering te Amsterdam, den 13 Mei.	334
Een paar kantteekeningen op het lied van een katholiserend quasi-economist	338
Is 't waarheid dat de erkenning van de goddelijke natuur van Jezus Christus in den zin der orthodoxe partij, zoo grooten invloed heeft op de beoefening van 't Christendom?	345
Stichtelijke Lectuur, Godsdienstig handboek voor den Zeeman, door J.C. Kinderman, 1851	353

Twaalftal preken, uitgesproken te 's Gravenhage, door C.E. van Koetsveld. 1849-1851. Te 's Gravenhage en Schoonhoven. K. Fuhri en S.E. van Nooten. 1851. 401

De toekomende zegepraal der Christelijke kerk, door James Hamilton. 404

Ook een paar blikken op de middeleeuwen en stemmen daaruit.
De heilige Bernhard en zijn tijd, door Dr. A. Neander. Uit het Hoogduitsch, door R.P. Verbeek, predikant te Doorn, in twee deelen.
Geschiedenis der Waldenzen, van den vroegsten tijd tot op het jaar 1850 door Antoine Monastier, Predikant en inboorling der Valleijen, uit het Fransch vertaald door J. Oudijk van Putten. Met eene voorrede van N.C. Kist, hoogleeraar te Leiden. In twee deelen 413

Het Evangelie van Johannes in deszelfs schoonheid beschouwd door C.H. van Herwerden, Chz., Theol. D^{r}. en Predikant te Groningen. 418

Proeven van Christelijke Evangeliebeschouwing, door A. Vinet. Uit het Fransch vertaald, door M. Cohen Stuart, Predikant bij de Remonstrantsch-Gereformeerde (?) Gemeente te Alkmaar. Te Alkmaar, H.J. van Vloten. 1851 422

Heeft en wil de Protestantsche Kerk heiligen?
Het huwelijk van Willem van Oranje en Anna van Saxen, historiesch-kritiesch onderzocht, door J.J. van der Horst 426

Letterkunde

	Blz.
Stof tot nadenken door een dichter-teekenaar. Vier boeken in het leven. Schetsen uit de portefeuille van Alexander V.H.	30
Eene letterkundig-medische ontdekking door eenen hoogleeraar uit Groningen. Redevoering over de Zonnevlecht, door P. van Limburg Brouwer, in leven hoogleeraar te Groningen	33
Oordeelt niet. Blijspel in vier bedrijven	40
De Schoonzusters, door Henriette Maria L***, schrijfster van ‘Coquetterie’	117
Wordt Tollens met regt ‘volksdichter’ geheeten?	121
Eene dame beluisterd, doch die beluisterd mag worden. Tilburgsche Mijmeringen van Elise, schrijfster van Hermine, enz.	193
De Labadie en de Labadisten. Eene bladzijde uit de geschiedenis der Nederlandsche Hervormde kerk, door H. van Berkum, Predikant te Stiens. In twee deelen	196, 277 en 360
Mijn lief en leed op het derde Nederlandsche letterkundig congres, gehouden te Brussel, den 30 Augustus en twee volgende dagen.	267
A. van der Hoop J^{rs}. zoon, twaalf daguerreotypen	276
Jongelingstoonen. Gedichten voor jongelieden, door Aernoud. 1850.	286
Aurora-1852	431
De spiegel der waarheid. Fabelen, Florian naverteld, door C.S. Adama van Scheltema.	438
De lelie van 's Gravenhage. Een verhaal door J.J. Cremer	439

Mengelwerk.

	Blz.
Mijne reis met de landmail van Batavia over Singapore, Ceilon, Aden en Suez tot Alexandrie in Egypte, door Mr. J.C.F. Baron van Heerdt. (Zie Tijdspiegel 1851, I, blz. 448.)	43, 153 en 229
De geschiedenissen van Jozef en Jodocus Mispelboom. (Fragment uit een hedendaagschen, burgerlijken, Nederlandschen roman). (Zie Tijdspiegel 1851, I, blz. 462.)	51, 138 en 207
Lexicon Manuale, of: Handwoordenboek voor den Tijdspiegel. (Zie Tijdspiegel 1851, I, bladz. 391.)	58, 288 en 368
Een bezoek op de 's Gravenhaagsche tentoonstelling, iets meer dan à vol d'oiseau	67
Noord-Amerikaansche schetsen, door Charles Sealsfield. (Vervolg. Zie Tijdspiegel 1851, I, bladz. 400.)	72
Wat eene moeder vermag	125
Brievenbus. I. Brief uit Gent aan de Redactie van den Tijdspiegel, over een magtigen bondgenoot des heeren Alberdingk Thijm.	152
II. Brief van een dorps-dominé over een Duitsche preek	237
III. Brief van een dorpsschoolmeester te Z., over het amoveren der twee standbeelden van Prins Willem I, in den Haag, en voorslag aan den nieuwen gemeenteraad aldaar	317
IV. Brief aan den redacteur van den Tijdspiegel over een strijd tusschen vleesch en geest	385
V. Brief van een Gelderschen heere-boer over het zangersfeest te Arnhem, in Augustus dezes jaars	394
VI. Een hartig woord tegen taalverbas-	

	Blz.
tering en bastaardwoorden, aan den Tijdspiegel in eigen persoon (?) gerigt.	396
VII. Open brief van den heer van Dam van Isselt, over een feit op letterkundig gebied	477
VIII. Nog een open brief aan den heer A.J., over eene onregtmatige beschuldiging en ongevraagde, onverwachte regtvaardiging, in betrekking tot de Labadisten en de voorstelling der Labadisten, door mevr. Bosboom-Toussaint.	478
Zinneprent van Punch op de groote tentoonstelling	235
Snippers	239, 319 398, en 480
De Boete	298
Lief en leed van een Evangeliedienaar	308
De Bloomers	375
Een juist berekend middel, om tot kerkgaan aan te sporen	377
Het koninklijk Nederlandsch instituet.	441
De Jonker van Vaarsholt, of: 't slagtoffer van burgertwist	447
Lodewijk Kossuth	462
Gallait op de tentoonstelling te Brussel, door Sleeckx	471

Godgeleerdheid. - Wijsbegeerte. - Staatkunde. - Opvoeding en onderwijs.

Het dispuut. Eene opwekking tot de lezing en toetsing van Ullmann's werk: de zondeloosheid van Jezus.

Als ge ooit den zonderlingen inval hadt, om de landstreek te bezoeken aan den regter IJsseloever gelegen, dan hebt ge ook zeker den breeden weg leeren kennen, die 't grensdorp P. aan de eerste Duitsche stad verbindt. Dien weg moogt ge slechts bewandelen als ge geene goederen bij u hebt, die de attentie der grens-kommiezen kunnen trekken; in dat geval moet gij den regten kalen weg dwars door de heide nemen, die langs 't grens-kantoor voert. De eerste weg moet u wel bevallen zijn. Aan beide zijden van de heirbaan liggen hooge singels, zoo als men ze in dat land noemt. 't Zijn lage wallen, die door overstroomend water en door storm gevelde elken 't regelmatige van hoogte en breedte verloren hebben, dat menschenhanden eens hadden afgepast. Ze zien er uit, alsof ze in hunne gansche lengte aan een verwoestend kanonvuur waren blootgesteld geweest. Daarop en daarachter prijken nu eens oude elken, intonsaque coelo attollunt capita, dan weêr hooge dennen. Een weefsel van klimop bedekt de stammen, terwijl de toegang tot het woud gesloten wordt door eene menigte van heestergewassen, als eene digte haag ineengegroeid. De schitterende groene bladen van den hulst, door wilde kamperfoelie en doornige braamstruiken nog niet verstikt, hebben menige wilde roos doorgelaten. Aan de linkerzijde van den weg ruischt een helder beekje, dat nu en dan watervalletjes vormt of tegen de takkebossen opzwelt, waarmede de landman, naar 't zuivere water begeerig, den te snellen afloop wil tegenhouden.

Als ge omtrent een half uurtje hebt gewandeld, ziet ge eene fraaije brug over 't beekje liggen, die bijzonder uwe aandacht trekt, omdat ge anders den toegang tot de boerenwoningen gemaakt zaagt door dikke wilgen horden, of ook slechts door eenige veldkeijen op den afstand van eene schrede in de beek geworpen.

Weldra opent zich dan ook 't geboomte en men ziet een fraai landhuis in de verte, op een lagen heuvel, door smaakvollen aanleg omringd. Als coulissen springen de boomen van beide zijden nu eens ver vooruit, terwijl zij dan weêr achterwaarts wijken. 't Geheel is een allerliefst tableau. Wat levensgenot heb ik daar dikwijls gesmaakt. De eigenaar van 't landgood was mijn oom, bij wien ik jaarlijks eenige weken logeerde. Hoe vrij en gelukkig gevoelden we ons, als

we 's morgens ter jagt zouden uitgaan, waartoe die streek zoo bijzonder geschikt is. Dan sprongen de vrolijke honden zoo dartel tegen ons op en jankten van verlangen naar 't woest vermaak, als ze ons met de jagtgeweren naar buiten zagen treden.

Sedert een jaar of wat was daar alles veranderd. Wel sprongen de honden nog vrolijk tegen mij op, toen ik voor een paar jaren op den gewonen tijd terugkwam, wel groeide en bloeide alles als vroeger om de nette woning, maar 't was er stil en droevig, sedert zoo smartelijk een ongeluk 't gezin getroffen had. In den vorigen zomer lag 't oudste zoontje eens te spelen voor de deur van de stalling, ter linkerzijde van het huis gebouwd, terwijl een hevig onweder plotseling losbarste. Er werd een slag gehoord even onverwacht als verschrikkelijk. 't Was of 't huis door eene kruidmijn gesprongen was. Angstig sprongen meid en knecht door 't geopende raam naar buiten. Mijn oom zat te lezen; verschrikt sprong hij op en riep zijne kinderen. De beide jongste kwamen aanloopen, terwijl de beide dienstboden verstomd bij 't lijk stonden van zijn oudste kind. De bliksem had hem gedood, terwijl hij onder door de deur in de stalling was geslagen. Lang duurde de flaauwte der moeder bij zoo bange smart. Als eene geknakte lelie, die men weêr oprigt, ontwaakte zij. Zou ze dien slag kunnen overleven? Haar geloof bezweek in zoo smartelijk eene beproeving. Ze kon niet bidden zelfs. Daar was onwil in haar hart, als de geest zich wilde oprigten, om van den hemel sterkte te smeeken. Maar 't geloof is veerkrachtig, diep kan 't neêrgebogen worden, door te zwaren last, die 't plotseling drukt, maar weldra beurt 't zich op en draagt de zwaarte, door wier eerste vaart 't werd neêrgebogen. 't Geloof is als de jeugdige eik, die zich voor plotselinge windvlaag buigt, maar intusschen de wortelen dieper en vaster in de aarde vestigt, om de stormen te kunnen trotseren.

En haar man? Hij scheen sterk toen de slag hem trof. Met opgerigt gelaat bragt hij zijn zoontje naar het stille graf. 't Deed hem zeer toen hij 't stoffelijk overschot in 't graf zag nederzinken. 't Akelig geluid der op de holle doodkist vallende aardklompen deed hem rillen, vaster wikkelde hij zich in den zwarten rouwmantel. Doodelijk bleek was zijn gelaat toen hij weêr t' huis kwam, maar zijne taal was die van mannelijke sterkte om te dragen. Hij was gelijk aan den sterken, die in een oogenblik van vasten wil een te zwaren last op de schouders nam, maar die hem nederwerpen moet, als hij te lang moet dragen, hij had geen geloof.

Hij was echter geen Kajaphas, die de waarheid haatte, geen Pilatus, die de moeite zelfs niet nam om 't antwoord af te wachten op zijne vraag: wat is waarheid. Hij was een Thomas, die gaarne gelooven wilde maar niet gelooven kon, die met zijne vleeschelijke oogen wilde zien, met zijne ligchamelijke ooren wilde hooren, wat hij aannemen moest, die de berisping verdiende: zalig zijn ze, die niet zullen gezien, en nogtans zullen geloofd hebben. Daar was een God, ja, oom wilde 't gaarne gelooven, hij wenschte te gelooven, hij bad om in dat geloof te worden versterkt. Dikwijls had hij gebeden met al de kracht zijner ziel: Almagtige, zoovele wonderen hebt Gij gedaan volgens 't Christelijk geloof, geef mij één teeken slechts, en ik zal gerust zijn onder de stormen der aarde en de hooge gerigten des hemels. En nu die vreesselijke slag! In plaats van een teeken des levens een teeken des doods. De koning der

verschrikking viel hem aan met zijne scherpste wapenen, toen hij van den Koning des Levens leven bad voor zijnen geest. Hoe zoo, dacht hij, zou die God de liefde kunnen zijn, die zoo vreesselijk treft? Wat zaligheid kan opwegen tegen zoo schrikbre smart?

Toen ik bij hem kwam was hij wat kalmer geworden. De pijl was diep in zijn hart gedrongen, daar was geen schild om hem tegen te houden; de tijd deed eenige verzachtende druppels in de bloedende hartewond.

- Ja, nu begrijp ik 't, zeide hij, God is de schuld niet van den dood mijns kinds. Volgens natuurwetten ontwikkelde zich 't onweder boven mijn huis. De bliksemstraal volgde natuurlijk den weg, dien hij noodzakelijk volgen moest. De natuurkunde verklaart ons dat. 't Was de vrije wil van mijn kind, dat het zich juist op dien weg plaatste, langs welken de bliksem volgens de eeuwige wetten der natuur gaan moest. Ik kon niet verwachten, dat de Almagtige op buitengewone wijze den straal zou aangegrepen hebben, om hem een anderen weg, een weg tegen de natuur te wijzen. Ik kon niet hopen, dat God den vrijen wil van 't jongentje zou genoodzaakt hebben, om eene andere plaats voor zijne spelen te kiezen.

Ik bemerkte dat hij een Deist was in den eigenlijken zin des woords. God was bij hem een wezen, dat hoog in den hemel woonde, dat niet almagtig in Zijne gansche schepping tegenwoordig is. Die schepping was als een uurwerk, eens door de hand des kunstenaars zamengesteld en opgewonden, en nu overgegeven aan zijne eigene krachten. Noodzakelijk wordt het diertje verpletterd, dat onvoorzigtig in 't stalen rondsel vloog, of door den luchtstroom tusschen de tanden van 't rad gedreven werd. Ongelukkig systeem, waarbij zoovelen blijven staan. Oppervlakkiger standpunt bestaat er niet; overstroomd wordt 't door de eerste golf van tegenspoed.

Hij kon echter in dezen tijd op dat standpunt niet blijven staan. Ingenomen tegen de wonderen des Evangeliums, van zijne vroegste jeugd af aan doortrokken van de toen geliefkoosde stellingen der Fransche schrijvers die philosophen zich noemden, met 't Christendom niet anders bekend dan uit 't Kort Begrip en de regtzinnige verklaring van zijn ouden leeraar, werd hij spoedig de prooi der pantheïstische wijsbegeerte. Hij kende ze helaas niet genoeg om hare leemten te kunnen zien. Hij was niet philosophisch genoeg ontwikkeld, om in Hegels philosophie niet de voleindigde wijsheid te vinden, niet consequent genoeg om tot de laatste gevolgtrekkingen doortedringen, waartoe zulke praemissen noodzaken. Hij had, ik moet 't zeggen, te weinig bewustheid van zonde, te weinig innige ingenomenheid met de zedelijkheid, dan dat hij zijne philosophie tegen deze klippen zag stuiten.

't Verheugde hem zeer, toen ik hem in deze lente weêr kwam bezoeken. Ik was wel jonger, maar toch gingen wij altijd zeer vertrouwelijk met elkander om. Ik kende zijne godsdienstige idees zeer goed, hoewel ik ze nooit bestreden had. 't Is wonder, dat wij ons dikwijls schamen om voor ons geloof uit te komen, als menigeen zich niet schaamt van zijn ongeloof te spreken, en wel met dien zegepralenden overmoed, die den esprit fort moet doen kennen. Maar nu ik hem zoo zag lijden, nu ik de verwoestende sporen ontdekte van eene philosophie, die 't doodelijkst vergif is voor 's menschen zielerust, nu kon ik niet langer zwijgen. Over philpsophie kon ik echter niet hem niet

redeneren; ik wist er te weinig van. Ik moet 't ook erkennen, dat 't niet zelden een wegslependen indruk op mij maakte, als hij Schellingsche of Hegelsche idees voordroeg, die wezenlijk iets overweldigends hebben. Ik moest 't dus op eene andere wijze beproeven: maar hoe? Ik had mij al eens op de wonderen beroepen, maar dan kwamen er zoovele tegenwerpingen, dat ik 't terrein moeijelijk verdedigen kon. Moest ik 't opgeven hem door de wonderen de eenige grootheid van Jezus' persoon te bewijzen, ik wilde thans omgekeerd beproeven uit de verhevenheid van Jezus' persoon de waarheid der wonderen te betoogen.

Maar, waarde oom, - zoo vervolgde ik een gesprek, dat wij reeds eenige uren hadden volgehouden, terwijl wij op den grooten weg wandelden, - luister nu eens een oogenblik. Als ge in den winter bij den warmen haard u wel gevoelt, dan kunt ge even als straks redeneren. Warmte en koude, zoo zegt gij dan, zijn slechts toestanden van onszelven. Al waart ge nu zoo sterk in de logica, dat ge bewijzen kunt dat 't vuur maar eene idee is, toch zoudt ge in spijt van uwe ontologische begrippen gaarne u warmen als ge koud waart of nat.

- Jongen, ge begrijpt waarlijk de philosophie niet; ge redeneert, naar uw gewoon gezond menschenverstand, en ge weet eigenlijk niet, wat de wijsbegeerte bedoelt.

't Is waar, oom. Maar vooronderstellen wij nu eens dat gij niet weet, naar uwe definitie van weten, dat er een vuur brandde en dat 't vuur warmte gaf, maar dat ge u door uw gezond menschenverstand liet verleiden om bij 't vuur te gaan zitten als 't vriest dat 't kraakt. 't Zou u waarlijk beter bekomen, dan dat gij er met Hegels philosophie ver af waart. En als 't geloof u tot de zon der waarheid bragt, ge zoudt er u waarlijk beter bij bevinden, dan wanneer ge door de wijsbegeerte van Christus verwijderd wordt.

Ja, maar mijne philosophie geeft stellige en zekere resultaten, die mij met mijzelven verzoenen.

Hoe, oom, heeft uwe philosophie u met uzelven verzoend? heeft ze u ook verzoend met God en Zijne wegen? Voor een paar jaren hebt ge 'tzelfde gezegd van uwe toenmalige philosophie, die toch zeker dwaling was!

Hij zweeg en zuchtte.

Zie eens, oom, dat is mijn Nieuw Testament. Daar is een zedelijk persoon in geschetst, een persoon, die in alle levensomstandigheden, in leven en sterven, in vreugde en droefheid, onder vrienden en vijanden, bij verleidende vleijerij en schrikkelijken haat, in den strijd tegen wereld, zonde en dood volmaakt was. Dat beeld is geschetst vóór meer dan 18 eeuwen, en 18 eeuwen hebben bij snellen voortgang in kennis, ook van 't zedelijke, geen heerlijker beeld kunnen voortbrengen. Daar hebben ontzettende veranderingen plaats gehad, in 't maatschappelijke, wijsgeerige, zedelijke, godsdienstige, en dat beeld was vóór, gedurende, en na die schokken even luisterrijk, uit welk oogpunt men 't ook beschouwde. Wat men wel eens tegen de volkomenheid van dat beeld inbragt, was 't bewijs zijner grootheid. Zoudt ge denken, oom, dat 't mogelijk zou wezen, dat de kundigste wijsgeer, die tevens dichter was in den uitnemendsten zin, een man, die Plato verre overtrof, een roman zou kunnen schrijven, waarin een man geschetst werd, die door mannen en vrouwen, door grijsaards en jongelingen, door menschen van allerlei geestbeschaving en stand volkomen werd geoordeeld te zijn? Zouden

niet velen b.v. zeggen: hier was hij wat streng, terwijl anderen hem daar nog te zacht zouden noemen? Zou 't mogelijk zijn zulk een beeld te verdichten, waarop 18 volgende eeuwen, waarop een vijandige critische argwaan, de achttienhonderdjarige arendsblik van 't ongeloof geen vlek konden ontdekken? En nu dat beeld is geschetst aan de boorden van de Jordaan, door een Matthaeus en een Johannes, in een land waar godsdienstbegrippen heerschten, volgens welke het was 't beeld eens godslasteraars en sabbathschenners. Zouden die mannen zoo groote anthropologen, theologen en dichters geweest zijn, dat ze zulk een verdichting konden scheppen? Of zoude Jezus wezenlijk zoo geweest zijn; in dàt geval is 't begrijpelijk, in 't andere is 't een onoplosselijk raadsel.

- Als ik Homerus niet kende, neef! dan zou ik niet hebben kunnen denken, dat zoo schoon een kunstgewrocht, waarop zoovele eeuwen, zoovele dichters en kunstregters naauwelijks vlekken ontdekken, zou kunnen vervaardigd zijn in Griekenland 1,000 jaren voor Christus' geboorte.

Een leven als dat van Christus is toch nog iets anders, oom. Ik kan 't niet duidelijk zeggen wat ik eigenlijk denk, maar mij dunkt dat is toch heel wat anders.

't Zou zeker een vreemd verschijnsel zijn, was zijn antwoord, als een mensch dat beeld geschetst had, maar vooreerst is 't beeld van den Christus ontstaan uit de godsdienstidees van eene geheele gemeente, en ook niet in eens, maar langzamerhand. Ten andere is dat beeld niet zonder vlekken, zooals gij zegt. De verzoeking leert ons, dat Hij niet volmaakt rein was, want die verzoeking had plaats in 't inwendig leven van Jezus, en zulke idees konden daar niet zijn, als 't gemoed geheel onbevlekt was. In Gethsemane ziet gij Hem minder sterk dan een Stephanus, dan menigen anderen martelaar. Is de keus van een discipel als Judas met die volmaaktheid te rijmen? Nog meer zou ik kunnen opnoemen, als 't noodig was. Want zulk een volmaakt menschenleven is misschien a priori reeds onmogelijk. 't Strijdt met alle ervaring, met de menschelijke natuur, en de historie; want nooit was de eerste in eene ontwikkelingsrij zoo groot als lateren. 't Is ook nooit de aard van een idee om zich in een individu te verwezenlijken, en aan de anderen onbereikbaar te zijn...

Als een stroom gaat 't weêr van uwe lippen, oom. Ik kan tegen u niet redeneren. Ik ben er niet geleerd genoeg voor. Gij zegt: nooit was de eerste, de stichter, zoo groot als zijne navolgers. En wie was grooter dichter dan Homerus? Hoe menige godsdienststichter was grooter dan duizenden zijner navolgers? Hegel zelf is grooter in uwe oogen dan zijne discipelen, zoowel van de regter- als van de linkerzijde. Omdat de natuur niet al hare schoonheden aan ééne vrouw mededeelde, zal 't daarom onmogelijk zijn een ideaal van schoonheid te schilderen; zou 't daarom a priori onmogelijk zijn, dat de natuur immer eene vrouw van volmaakte schoonheid voortbragt?

Zoo sprekende kwamen wij t' huis, waar een gezelschap ons reeds wachtte. Ik gevoelde mijne onkunde en wenschte zoo gaarne iets te lezen, dat mij op dit punt vooral voorlichtte. Den volgenden morgen zag ik in de opregte Haarlemsche Courant geannonceerd: C. ULLMANN. *De zondeloosheid van Jezus. Eene bijdrage tot verdediging des Christendoms, vertaald naar de vijfde uitgave. Met eene voorrede voor de Hollandsche vertaling van S.H. Koorders, te Tiel bij Geb. Campagne.*

Ik las de annonce voor. Oom glimlachte.

Dat moest ge eens lezen, zeide ik.

Ik lees geene theologische boeken, was 't antwoord, ik heb er in mijne jeugd genoeg van geproefd. Ik zweeg en besloot 't zelf te lezen. Ofschoon ik geen godgeleerde ben, zoo als de lezer reeds gemerkt heeft, zou ik er misschien wel veel van kunnen verstaan. 't Duurde eenige dagen, voordat ik 't werk in zoo afgelegen streek kon verkrijgen. Ik las 't, en herlas 't met te meer genoegen, omdat ik de eerste Hollandsche editie niet kende. Hoe jammer, dacht ik, dat menschen als oom, die 't zoo noodig hebben, niet zelden 't minst zulke heerlijke boeken lezen. Wie weet, zoo dacht ik, of ik mijn oom niet bewegen kan om 't boek te lezen. Als ik 't honderdmaal op zijn lessenaar leg, dan schuift hij 't ook honderdmaal op zijde. Ik moet er met hem over spreken. Ik had 't werk tamelijk goed kunnen begrijpen. 't Deed mij genoegen, dat de geleerde Duitscher ook met onze schrijvers bekend was, ja dat zij zelfs invloed hadden gehad op de bewerking van deze uitgave. De vertaling schijnt goed te wezen; ze is nog door een anderen godgeleerde nagezien, ‘wien het Hoogduitsch bijna zoo eigen is als onze moedertaal’ (Voorr. III), daarom zal ik 't wel mis hebben, als ik woorden als: onbevangen, instanz, daadkrachtig, potenz enz. voor Germanismen hield, die vermeden konden worden.

Toen ik er nu genoeg van onthouden meende te hebben, om met oom te redeneren, zocht ik de gelegenheid om met hem te spreken. Met Ullmanns wapenen hoopte ik hem te zullen overwinnen, omdat hij gaarne wilde overwonnen zijn. Die gelegenheid bood zich aan nog op denzelfden dag.

Wij zouden den avond doorbrengen in een klein prieeltje op eenigen afstand van 't huis. 't Was een allerliefst plaatsje. Achter 't heuveltje waarop wij zaten, lag de zoom van een groot bosch, waarin der nachtegalen zuivere toonen hoog klonken boven 't zachte geruisch der winden in de halfgroene takken der elken. Voor ons lagen de bouwakkers in kleine vierkante stukken afgedeeld, als een schaakbord met ongelijke ruiten. Ruiten van bloeijend raapzaad, goudgeel van kleur, werden omringd door andere van donkergroene rogge en pas ontkiemende haver. Die akkers, zoo verschillend van kleur, werden doorsneden door een helder beekje, dat zich kromde tot aan den voet van 't heuveltje, en dáár een watervalletje vormde. Wij waren naauwelijks gezeten of ik brandde van verlangen om 't gesprek te beginnen. Ik hoopte dat oom er aanleiding toe geven zou. Weldra sprak hij over zijn overleden kind; 't gaf mij spoedig gelegenheid om de attaque te beginnen.

't Gesprek dat wij onlangs over 't Christendom hadden, zoo begon ik, werd eensklaps afgebroken, en om u de waarheid te zeggen, was ik niet tegen u opgewassen. Maar nu heb ik Ullmans wapenen aangegord, en ik zou er u gaarne eens mede aanvallen.

Zoo, Hendrik, ik wenschte dat ze mij van mijn terrein konden afdringen, want ik ben geen gek, die mij uit caprice tegen 't algemeen geloof verzet. Begin maar.

- Dat Jezus geleefd heeft, dat Hij in elk geval grooten indruk gemaakt heeft op zijn tijd, zult ge toch wel aannemen. De Christelijke kerk is daar om 't te bewijzen. Wat niet-Christelijke schrijvers bevestigen, wat 't stoutste ongeloof niet ontkent, zult ge toch wel voor zeker houden.

- Ja, ik heb er wel eens aan getwijfeld, maar ik heb gezien dat zoo onzinnig een scepticisme alle historisch geloof totaal moet vernietigen!

- Welnu, ook volgens niet-Christelijke schrijvers is Jezus Christus de stichter der Christelijke kerk. Mannen als Pilatus, de hoofdman bij het kruis en anderen getuigen van den buitengewonen indruk, dien Jezus' persoon op hen maakte, om nu niet van Josephus te spreken, wiens woorden over Jezus van dien aard zijn, dat men 't echte van 't onechte moeijelijk scheiden kan. En die indruk komt overeen met den grooteren, dien Jezus op hen maken moest, die nog beter hem kenden.

- Zie Hendrik, daar begint 't al weêr. Gij bewijst uit wat eerst bewezen worden moet. De uitroep van den Romein bij 't kruis, toont die niet reeds door de uitdrukking: Gods Zoon, dat 't hem in den mond gelegd is door 't Christelijk bewustzijn?

- Als ik dat ook al toegaf, dan ligt er toch in opgesloten, dat de zekerheid van Jezus' reinheid zoo vast stond voor 't Christelijk geloof, reeds in zijn oorsprong, dat ook de gebeurtenissen daarnaar gevormd werden. Met hoe groote overtuiging spreken Zijne Apostelen dan ook van Hem, als van den heiligen en regtvaardigen, die geene zonde gekend heeft, en in Wiens mond geen bedrog gevonden is. Alles wat zij van Hem zeggen en van Hem verhalen, alles wat zij van Hem wachtten en geloofden bewijst hunne vaste overtuiging, dat Jezus Christus zonder zonde was. Voor die overtuiging spreekt 't geheele leven van een Johannes, met die overtuiging gingen zij den marteldood te gemoet.

- Dat weet ik allemaal, Hendrik. Maar hoe lang hebben ze Jezus gekend? Van drie jaren spreken ze slechts, vroeger kenden ze Hem niet.

- Die drie jaren, oom! geven 't resultaat van zijn gansche leven. Meent ge, dat zoo heerlijk eene vrucht op ziekelijken stam zou gegroeid zijn? Neen, ge kunt niet gelooven dat Jezus zou geweest zijn, zoo als de apostelen zeggen, en in dertig vorige jaren een zondaar zoo als wij. Daar kent gij te veel psychologie voor. Daartoe weet ge te wel, hoe 't eene levenstijdperk met 't andere in verband staat. En getuigt Johannes de Dooper niet van Jezus, hij, de streng zedelijke man (die daarenboven nog op een ander standpunt stond), hij heeft Jezus vroeger gekend, schoon dan ook niet als den Messias, en hoeveel hooger stelde hij Hem.

- Concedo, ik neem mijne tegenwerping terug, om eene andere en betere in de plaats te geven. De Apostelen zagen alleen 't uiterlijke. Als ze geene wetsovertredingen opmerkten, kenden ze toch 't inwendige niet. Wie weet 't niet, dat de mensch bij de strengste uiterlijke naauwgezetheid tot zelfvergoding toe hoogmoedig wezen kan.

- 't Is waar, oom. Alleen de Alwetende kent de diepten van 't hart. Maar is de uiterlijke daad, het uiterlijke woord niet de openbaring van het innerlijke? Als ge uwe grondstelling algemeen toepast, op wien kunt ge dan vertrouwen? Zoudt gij b.v. twijfelen, - opdat ik nu ook iets uit mijzelven zeg, - uit 't leven van uwe vrouw op te maken, dat ze een stil ootmoedig geloof heeft? Als iemand voor zijne overtuiging sterft, kunt ge dan twijfelen of hij die overtuiging had? Kunt ge twijfelen of uwe vrouw u bemint, die zoovele blijken van liefde u geeft? Gij gevoelt, die grondstelling kan niet algemeen toegepast worden. En - om nu

weêr met Ullmann voort te gaan - is er eenig vermoeden dat Jezus alleen uiterlijk onberispelijk zou geweest zijn? Kunt ge uit Zijne woorden iets van dien aard ontdekken, of blijkt uit alles 't tegendeel?

- Nu, ik wil gedeeltelijk toegeven dat ge gelijk hebt. Dat Jezus een zeer edel mensch was volgt er uit, maar dat Hij zonder zonde was, zie, dat is nog wat anders.

- Gij besluit, waarde oom! van eene edelmoedige handelwijze tot eene edele gemoedsneiging, waarom dan ook niet van eene altijd vlekkelooze handelwijze tot een vlekkeloos gemoed?

- Maar de apostelen deelen ons ook wel wat mede, dat voor de regtbank eener zuivere volmaaktheid waarlijk niet kan bestaan. Hoe is de geschiedenis van Judas te rijmen met uwe vooronderstelling?

- De geschiedenis van Judas is zeker een moeijelijk vraagstuk; zij moge des Heeren absolute alwetendheid ontkennen, heeft Jezus zich eenige hardheid, eenig verzuim jegens Judas te verwijten? Zeker niet. Kan de keuze van Judas niet geschied zijn met de beste en zuiverste bedoeling?

- Mogt Jezus aan zijne ouders ongehoorzaam zijn, toen hij twaalf jaren oud was?

- Hoe onzeker is uwe beschuldiging. Honderd omstandigheden kunnen eene scheiding tusschen Jezus en Zijne ouders hebben veroorzaakt, zonder dat Hij ongehoorzaam was. En 't zekere zoudt ge vergeten, hoe Hij, van Zijne ouders een oogenblik gescheiden, in geestelijke en goddelijke dingen zich verdiepte. Ziet ge niet reeds in den knaap de kiem van Hem, die Zijne groote levensroeping verhief ook boven den naauwen familieband?

- En dan die vernieling der zwijnen, van het eigendom van een ander.

- O, dat is nu maar om iets te zeggen. In mijne eenvoudigheid zou ik u vragen, of 't schending van eigendomsregt zou wezen, dat ik een uwer jonge boomen bij den grond afbrak, als ik hem aangegrepen had om een kind te redden, dat daar beneden in de diepe beek gevallen was. Jezus was vertegenwoordiger Gods op aarde, en als Hij dat was, moest dan de mogelijke ondergang van eenige dieren Hem terughouden in 't redden van menschen?

- Om nu van den vijgeboom niet te spreken, zult ge toch de uitdrijving der wisselaren uit den tempel wel niet geheel van hartstogtelijkheid vrij pleiten?

- Gij hebt zoo dikwijls den ijver van anderen geprezen, zoudt ge den ijver van Jezus om een toenemend bederf te stuiten, zonder de minste persoonlijke motieven, verdenken. Zulk een ijvervuur is menschelijk, en 't zal toch wel geen bewijs van zonde zijn, als 't in een edel gemoed ontvlamt, zonder eenig bijoogwerk.

- Jongen, ge spreekt als Brugman. Toegegeven ook dat de apostelen Jezus voor zondeloos verklaren, is 't toch waarachtig geen bewijs genoeg voor zoo buitengewoon een verschijnsel, dat tegen alle ervaring en philosophie indruischt. Ik moet evenwel erkennen, dat 't zeer opmerkelijk is, dat de apostelen bij hunne voorstelling van 't beeld van Jezus alles vermeden hebben, wat volgens 't algemeen gevoelen van hunnen tijd voortreffelijk zou geweest zijn en toch inderdaad niet was. 't Is opmerkelijk ook, dat ze ook dat niet verzwegen hebben, wat juist verstaan worden moest om niet tegen hunne bewering te strijden. Maar dat alles is niet genoeg, hoe waarschijnlijk 't ook eene gewone gebeurtenis zou maken. Ge ziet, 't is moeijelijk mij te overtuigen.

- Maar laat mij nu eerst uitspreken, oom. Zeker is 't getuigenis der apostelen niet genoeg, maar daarbij komt 't getuigenis van Jezus zelven. Geen godsdienststichter heeft van zichzelven zóó gesproken. Stellen wij ons echter eerst met een paar trekken 't beeld voor oogen van den stichter der Christelijke godsdienst. Ullmann heeft 't uitmuntend geschetst:

'"Het leven van Jezus maakt den indruk van de hoogstmogelijke zielrust. Helderheid en bezonnenheid zijn altijd gepaard met levendige, diepe, warme zielrust. 't Is niet de opbruisching van een Jesaja of Ezechiel, niet de soms gewelddadige krachtsinspanning van een Mozes. Kalmte en vrede is zijn geheele wezen. In den geestelijken dampkring, waartoe anderen zich verhieven in uren van heilige afzondering, beweegt Hij zich als in zijn eigenlijk levenselement. Hij heeft niets kenmerkends nationaals. Wat verhevene verklaring: een koning ben ik opdat ik der waarheid getuigenis geven zou. Hij is een goede zoon, goed Israëliet, getrouwe vriend van die Hem liefhebben, maar Hij is mensch in de geheelheid, reinheid en volmaaktheid der menschelijke natuur. Hoe verheven boven een Socrates zelfs, die den stempel draagt der nationaliteit. Hij is de eerste in wien 't idee van humaniteit wordt aanschouwd, de eerste die de geheele menschheid in liefde omvat. Hij is niet bij voorkeur verstandelijk of gevoelig; hij is niet zoo dat bijzonder sterke kracht van handelen of verbeelding de bovenhand in hem heeft. Alles is in harmonie en werkt te zamen. Zijn beginsel is den wil van God te doen. De zedelijkheid van Jezus is religieus tot in haar diepsten grond, ze is een en 't zelfde met de hoogst mogelijke vroomheid. Ze is niet bloot pligtmatige maar heilige gemoedsneiging. Het karakter van Jezus is goddelijke liefde in rein menschelijke gedaante. Bij dat beeld kunnen wij geen zonde denken, zonder dat 't geheel bedorven wordt, en..."'

Sta eens even stil, en nostram nunc accipe mentem. Wij kunnen ons dat beeld onmogelijk zonder zonde denken. De zonde is iets noodzakelijks, de voorwaarde van elke ontwikkeling. 't Beeld van Jezus is immers ook een beeld van ontwikkeling. Hij nam toe in genade bij God en menschen, door lijden heeft Hij gehoorzaamheid geleerd.

Hoe, zou er geene ontwikkeling zijn zonder zonde? Er is overal in de natuur regelmatige, doelmatige ontwikkeling. Alleen dáár is de ontwikkeling niet regelmatig, waar eene vreemde magt verstorend in haar grijpt. De knop moet niet tevens bloem zijn, maar wat hij is moet hij volkomen zijn. Zoo was Jezus volkomen knaap, jongeling, man. Als eene vreemde magt die ontwikkeling hindert, dan is er zonde. Zoo is 't bij ons. Zou uw kind geen goed kind kunnen zijn, zonder dat 't het verstand des jongelings had, als de zonde zijne ontwikkeling niet stoorde?

- Ik zou er veel tegen kunnen zeggen, Hendrik, maar ik moet erkennen dat ge er veel op zoudt kunnen antwoorden. Wij zullen dit zoo laten, te meer omdat het duidelijk bewezen werd dat Jezus van plan veranderd is. Hij hoopte eerst een zigtbaar Messiasrijk te stichten, en veranderde eerst later kennelijk Zijn plan.

- Gij zegt dat 't bewezen is, oom! Zou er wel ander bewijs zijn dan dat eenigen, ook godgeleerden, 't gezegd hebben!

- Noemde Hij zichzelven niet den Messias? Kon het volk bij dien naam aan iets anders denken dan aan een staatkundigen? Mij dunkt, dat is klaar. Als

Jezus dadelijk vrij was van alle staatkundige verwachtingen, zou Hij dan niet hebben moeten zeggen in welk een zin Hij zich zoo noemde?

- O neen, oom! Dat zou weinig geholpen hebben. 't Bleek later, toen Hij 't zoo bepaald verzekerde in welken zin Hij de Messias was; ze begrepen 't niet. Maar Hij openbaarde zich zoo, dat er niet de minste twijfel kon overblijven aan Zijne bedoelingen. O, men moet de geheele verschijning van Christus in knechtsgestalte miskennen, om 't niet te zien wie Hij wilde wezen. Had Hij ooit staatkundige bedoelingen gehad, 't volk zou Hem anders ontvangen en Hij zeker anders gesproken en gehandeld hebben. In dat geval had Hij zeker doelmatiger kunnen werken. Zoo ondoelmatig pleegde Hij anders niet te handelen, heeft Hijzelf 't werken door uiterlijke middelen niet voorgesteld als verzoeking? Matth. IV.

- Ja, daarover moeten wij 't juist hebben. Is die verzoeking overeen te brengen met zuivere zondeloosheid? Volgens mijne vaste overtuiging moet die verzoekingsgeschiedenis worden gebragt op 't terrein van Zijn inwendig leven. Kan iemand een rein hart hebben waarin zulke gedachten opkomen?

- Ik zal een oogenblik vooronderstellen dat uwe opvatting van die geschiedenis de ware zij, omdat zij 't meest tegen 's Heeren zondeloosheid schijnt te strijden. Voor verzoeking, ge zult 't mij toestemmen, is ieder wezen vatbaar, wiens natuur de mogelijkheid van zondigen niet uitsluit. Gij kent de formules: non posse peccare en posse non peccare. God alleen is voor verzoeking onvatbaar. Als 't kwaad zich verlokkend aan ons voordoet, dan wordt 't zonde, zoodra 't een bepalenden indruk op ons maakt. Als 't kwaad echter door de wereld buiten ons wordt voorgesteld, maar dadelijk op een afstand wordt gehouden, dan wordt 't geene zonde, ofschoon wij 't ons dan ook moeten voorstellen. De gedachten aan een zinnelijk Messiasrijk liggen niet in Christus' ziel, maar in de wereld; ze hebben geen invloed op Hem, ook als Hij ze zich voorstelt, integendeel vaster wordt Zijne overtuiging van, inniger Zijne begeerte naar een geestelijk Messiasrijk. Daarom wordt de verzoeking ook voorgesteld door Christus als de duivel die buiten Hem is en 't Hem voorspiegelt.

Welnu, ik geef toe, dat het beeld van Jezus voortreffelijk en edel is geschetst. Ik wil 't niet ontkennen. Maar hoe schoon is ook 't beeld van den regtvaardigen bij Plato, kent gij dat?

- Ik ken 't, - was mijn antwoord.

Maar Ullmann zegt te regt: die deugd, hoe geheel anders is zij; ze houdt zich binnen de palen van het abstract zedelijke en wettelijke; van dien zamenhang met vroomheid, waar de deugd heiligheid wordt, is er geene spraak. En 't is en blijft een denkbeeld.

- Ja, als ge bewijzen kunt, dat 't beeld van Christus meer dan een denkbeeld, dat 't wezenlijkheid was geweest. Maar neen, met de grootste en meest verlichte denkers onzer eeuw stel ik vast, dat de eerste Christelijke gemeente 't beeld van die persoonlijkheid van lieverlede heeft gevormd.

- 't Is mogelijk, oom, dat vele groote denkers dat meenen. Maar er behoort toch waarachtig zooveel verstand niet toe om zulk eene meening te verzinnen. En die meening is dan toch waarlijk ongepast genoeg. Vele menschen zullen een beeld gevormd hebben van zoo groote eenheid. De geschiedenis leert, dat groote schokken van groote persoonlijkheden uitgingen, en hier zou de persoonlijkheid

geene oorzaak, maar 't gewrocht zijn. Zou één persoon dat beeld hebben verdicht, hoe hoog zouden wij hem wel moeten plaatsen, als philosooph en theoloog en dichter! Uit welk Joodsch brein of heidensche verbeelding zou dit beeld wel geboren zijn? Gij weet toch wie de eerste Christenen waren, en die zullen een beeld geschetst hebben, dat de grootste geniën zelfs in de verte niet konden bereiken. Is 't niet reeds iets zeer buitengewoons, dat menschen van verschillenden aanleg Hem voor zondeloos verklaren? Noch in 't heidendom, noch in 't Jodendom, noch bij het Mohammedanisme vindt men eenig spoor van 't geloof aan de verwezenlijking van 't idee van zondelooze heiligheid. Eenvoudige, onwijsgeerige apostelen kennen dat idee helder en klaar; ze zijn overtuigd van de verwezenlijking van dat idee in Jezus, terwijl alle anderen zelfs aan de mogelijkheid daarvan twijfelen. Van de verwezenlijking van dat idee geven ze eene schilderij zoo volmaakt, en zij zullen die verdichting voortgebragt hebben, die aan die verdichting gelooven tot aan den dood!

Ernstig scheen mijn oom na te denken. Hij antwoordde niet, toen ik een oogenblik stil zweeg. Ik ging dan voort op deze wijze. - Hoe spreekt die Jezus nu van zichzelven? Hij heeft diep besef van 't ongelukkige en strafwaardige der zonde; Hij prijst hen, die hunne zonde gevoelen. Hijzelf heeft geene bewustheid van zonde. Gij hoort van Hem geene enkele bede om vergeving, ge bemerkt ook niet den minsten trek, die schuldbesef vooronderstelt. Wie overtuigt Mij van zonde, vraagt Hij. Ik weet dat menschen hebben verklaard 't ook te kunnen vragen vis à vis eene oproerige menigte. Maar neen, dat kunnen ze niet als ze nederig zijn. *Ik doe altijd Gods wil. Ik en de Vader zijn één,* zeide Hij immers zoo stellig. Was Hij dan een geestdrijver, of een huichelaar, die voor de waarheid stierf zoo als Hij? Zou Hij misschien zichzelven niet gekend hebben, die zoo streng onderscheid maakte tusschen goed en kwaad? De bekrompenste mensch weet anders dat hij een zondaar is. Als Hij zoo groot was, zegt Ullmann nog, dat Hij ook in de van God afgevallen menschheid het onuitroeibare, hoewel verborgen goddelijk beginsel niet miskende, dan mag de menschheid, die Hij tot het volle bewustzijn Gods weder teruggebragt heeft, nimmer zoo klein worden, dat zij 't oog zou sluiten voor de stralen Zijner goddelijke grootheid.

- Ik erken volgaarne, neef, dat er veel zamenkomt om 't geloof aan Christus zeer redelijk te maken. Evenwel moet ik nog aanmerken dat Christus zelf zich niet voor volmaakt hield. Niemand is goed, zeide Hij, dan één, namelijk God.

- O neen, oom! Hij eerde den Vader, als den absoluut goeden, als de eerste bron van al wat goed is. Maar zou Hij hebben willen zeggen dat Hij niet goed was? 't Laat zich immers zoo goed verstaan, waarom hij dit tot den rijken jongeling zeide, die zoo ligt zichzelven voor goed hield.

- En in Gethsemane dan? Is Zijn wil dáár niet zeer stellig verschillend van den wil des Vaders?

- Mogt Hij niet hopen, dat menschen zóó diep niet zouden vallen? Mogt Zijne zinnelijke natuur niet sidderen voor 't schrikkelijke dat Hem wachtte, als Hij bad: niet Mijn wil maar Uw wil geschiede. En wat heeft 't Christendom niet uitgewerkt? 't Bewustzijn van verlossing in de Christelijke kerk, vooronderstelt een verlosser. Zou de bloote idee dat gewerkt hebben? Wat invloed had de Heer

op Paulus, Johannes, Luther en anderen. Hij heeft in 't leven geroepen 't idee van humaniteit. Een nieuw godsdienstig bewustzijn, een nieuwen zedelijken toestand, eene wederkeerige werking van vroomheid en zedelijkheid heeft Hij in 't leven geroepen.

- Maar hoe weinig heeft dan die groote oorzaak gewerkt? Hoe luttel is 't resultaat van zooveel buitengewoons?

- Ik vraag uzelven, oom. Dat zelfs de Christen nog zoo weinig Christen is, ligt de oorzaak daarvan in 't Christendom of in hemzelven? Zou 't pantheïsme dan meer gewerkt hebben?

- Laat ons nu 't gesprek eindigen, Hendrik. 't Is reeds laat geworden. Mijne vrouw wacht ons zeker met 't avondeten. Ik zou nog veel kunnen zeggen. Ik zou uit de ervaring uit mijne menschenkennis nog veel zwarigheden kunnen opwerpen. De bedenkingen van de speculatief-critische philosophie zijn niet gering, maar toch moet ik eerlijk bekennen dat Julius Muller gelijk heeft met te zeggen, wat gij mij onlangs hebt medegedeeld: het is een der vermetelste aanvalen op de majesteit van de zedelijke idee, wanneer men hare eischen gaat beperken tot eene wederzijdsche compensatie van de menschen, waarbij de feilen van den een door de deugden van den anderen zouden goed gemaakt worden (blz. 171 noot). En ik wil zelf eens lezen wat Ullmann er van zegt. Beantwoordt hij die tegenwerpingen ook?

- Ja zeker, oom, en zeer goed en overtuigend, en zult ge dan ook 't geheele boek lezen?

- Ja.

Ik had mijn doel bereikt. In ons gesprek was de belangrijkheid van 't werk voor onzen tijd hem gebleken, schoon de volgorde door den gang van onze redenering anders geworden was. Wij spraken ook niet over de gevolgen, die de overtuiging van Jezus' zondeloosheid moet hebben. Uitvoerig en uitmuntend zijn ze voorgesteld door den Schrijver. De geheel éénige grootheid van Jezus en Zijne beteekenis voor geheel de menschheid, wordt op die overtuiging gebouwd. Eindelijk wordt nog een blik geworpen op het wonderbare in het Evangelie, op de toeëigening van Christus en de Christelijke gemeenschap. Eene bijlage behandelt de verschillende verklaringen van de verzoekingsgeschiedenis.

D-l.

Eens hoogleeraars preek.

Eindelijk, na lange, vervelende vaart met de zwaar geladen stoomboot, de Leeuw, zagen wij de lange rij van lichten, in den donkeren nacht, langs den rivierkant schitteren, die de nabijheid eener groote stad aankondigden. Met merkwaardige bedrevenheid stuurde men 't schip tusschen de driemasters door, terwijl 't met bewonderenswaardige juistheid zoo digt voorbij den hoogen spiegel van een pas ontladen fregat draaide, dat wij bang waren voor eene onzachte aanraking met 't kolossale waterkasteel. Spoedig lag 't schip nu aan wal; de losgelaten stoom waarschuwde ons om 't boord te verlaten, dat ons zoo lang gevangen gehouden had.

Ik haastte mij naar de woning eens vriends, die nog lang na middernacht, zijn ongelukkigen vriend zat te wachten. Met blijdschap zag ik hem terug. 't Zou mij verligten, dacht ik, als ik met hem eens spreken kon over mijne drukkende zorgen. Maar ook nog iets anders had mij daarheen gelokt. Den beroemden prediker wilde ik hooren, wiens schitterende welsprekendheid zoo hoog wordt geroemd. Ik was ongelukkig en smachtte naar troost. Wie had er beter vooruitzigten dan ik toen ik huwde, en hoe bitter was 't mij tegengevallen. Rijk te worden moest mij ligt vallen, zoo oordeelde ik, zoo oordeelden ook anderen. Gezegend was mijn arbeid; van dag tot dag breidde mijn vermogen zich uit. Ik was wel niet geldgierig, want mijn geweten sprak mij vrij van aanbidding van den laagsten der goden; maar 't verheugde mij als ik op mijne tien kinderen zag, wier opvoeding ik zoo goed zou kunnen verzorgen. 't Verheugde mij in 't vooruitzigt, dat ik eens gerust en kalm nog zoude kunnen leven als God mij in 't leven spaarde.

Hoe bitter was mijne teleurstelling. Eene gewaagde speculatie in Spaansche en Portugesche papieren, te groot vertrouwen op een compagnon maakten mij ongelukkig in 't noodlottige jaar 1848, dat aan zoovelen leven en vermogen kostte. Mijn groot verlies wilde ik dekken door eene andere onderneming, die mij ruïneerde. Mijn crediet was verdwenen, schoon ik mijne crediteuren tot den laatsten penning betaalde.

Ik kon nog leven, ja, als ik dagelijks onvermoeid werkte, en mijne vrouw op alles zoo naauwgezet wilde letten, dat ze bij hare buurvrouwen den naam van gierig niet zou kunnen ontgaan. Ik wist alles wat men mij zoude kunnen zeggen van 't ongenoegzame der aardsche goederen, maar ik miste de kracht om boven de slagen van 't lot mij te verheffen. Schamen moest ik mij voor mijne vrouw, zoo gelaten en blijmoedig als ze was, bij zoo groote verandering van levenswijze. Bij de openbare godsdienstoefening zocht ik troost, maar niet zelden te vergeefs. Nu hoorde ik van den predikstoel spreken over 't aardsche slijk door mannen, die alles behalve vrijwillige armoede zochten, dan hoorde ik een koud vertoog over de eene of andere waarheid of zedewet, dat mijn hart koud liet.

Welnu, 't verheugt mij dat gij hier zijt, zeide mijn vriend, toen ik mijn hart had uitgestort, morgen zult gij onzen beroemden redenaar hooren. O, hij zal u bevallen, ik ben er zeker van, hij zal u uzelven doen vergeten (hij meende eene bijzondere lofspraak ontboezemd te hebben). Ik kan u zeggen dat ik tegenwoordig nergens liever heenga dan naar de kerk. Maar laat ons nu gaan slapen, 't is laat geworden.

- In eene opgewonden stemming trad ik de groote kerk binnen. 't Was nog lang vóór den bepaalden tijd, en toch was 't gebouw reeds vol, terwijl een stroom van menschen door de breede poorten naar binnen drong. 't Was mij wezenlijk aangenaam, zoovele menschen te zien begeeren naar de prediking des Evangeliums, zelfs bij eene weekbeurt. Eindelijk trad de prediker op. Onmiddellijk las hij 't gezang voor, dat de gemeente krachtig uitvoerde, ondersteund door 't schoone orgel. Onder 't zingen zag ik meermalen op naar den beroemden man, dien ik voor 't eerst zag. Hij scheen onrustig op 't bankje te zitten, 't was of hij zenuwachtig naar 't oogenblik verlangde om voor zoo groote en zoo aanzienlijke schare te beginnen. Na een ernstig en indrukmakend voorgebed las

hij den tekst voor: *heb ik u niet gezegd, dat, zoo gij gelooft, gij de heerlijkheid Gods zien zult*[1]. Met 's menschen verlangen om Gods heerlijkheid te aanschouwen begon hij. Gelijk de magneetnaald, zoo zeide hij, rusteloos heen en weder bewogen wordt, totdat zij eindelijk eene vaste rigting naar 't noorden aangenomen heeft, zoo vindt de mensch dan eerst rust als hij ze in God gevonden heeft. Als ik mij niet vergis was zijn onderwerp: het geloof de weg tot aanschouwing van Gods heerlijkheid. Beter uitgedrukt, dacht ik, dan in eene gelijktijdig uitgegeven preek uit Groningen, die 't geloof voorstelde als 't vermogen tot aanschouwing van Gods heerlijkheid. De redenaar sprak snel, maar ik kon hem toch goed volgen, te meer daar zijne duidelijke stem door de geheele schare kon verstaan worden. Ik werd bewogen, vooringenomen met 't geloof door 't Evangelie gepredikt. 't Boeide de geheele vergadering; velen stonden op en bogen zich onwillekeurig over hunne banken heen, om den redenaar zooveel mogelijk te naderen. Geen woord scheen verloren te gaan; 't was of alle hoorders ieder woord voor eeuwig in 't geheugen wilden prenten. Nooit zag ik zoo groote aandacht. Ik was als met storm voor 't geloof veroverd; zoo boeijend, zoo indrukmakend had ik nog niet hooren spreken. Ik was ontroerd toen ik 't kerkgebouw verliet.

Een blijde glans kwam er over 't gelaat mijns vriends toen hij mij met grooten lof over de preek hoorde spreken. - Zie, zeide hij, - dat was juist voor u geschikt, ga met dat woord naar uw huis terug: vrees niet, geloof alleenlijk.

Lang zal 't mij bijblijven. Zeker, was mijn antwoord, in eene geheel andere stemming kom ik bij vrouw en kinderen t'huis.

Ik kon echter nog niet naar huis gaan, een hoog bejaarde bloedverwant in N... wenschte mij nog eens te zien voordat hij stierf. Ik bleef een paar dagen langer te N... dan mijn plan was, omdat ik den hoogleeraar van Hengel zou kunnen hooren prediken. Ik had toch zooveel van hem hooren spreken. Onder de schriftverklaarders van ons vaderland werd hij altijd onder de eersten genoemd. Als prediker had hij ook geen geringen naam; van wien zou men ook beter preken verwachten dan van een man, die zijn leven heeft doorgebragt met het onderzoek van het Evangelie, die gewoonlijk eerst spreekt, na langen tijd van nadenken, na 't voor on tegen rijpelijk overwogen te hebben. Veel heeft hij ook gedaan aan de beoefening der predikkunde, zooals een werk van vroeger jaren getuigt. En ook nu nog, na zoo grooten naam onder de geleerden te hebben verkregen, zag hij niet met minachting op de prediking neder. Neen, met hooge belangstelling trachtte hij altijd naar 't ideaal van een Christenprediker, terwijl hij zijne discipelen tot goede predikers trachtte te vormen. Daartoe noodigde hij hen des vrijdags avonds aan zijn huis. Dan hadden de studenten schetsen gemaakt, die voorgelezen en beoordeeld werden. Zóó deed men niet overal. Streng waren de eischen voor de kennis der Hebreeuwsche en Grieksche talen. In 't Arabisch moest men ten minste collegie gehouden hebben. Maar te weinig werd er gedaan om den jongeling tot Christenprediker te vormen. Vandaar dat zoo menigeen met 't hoofd vol jaartallen en dogmata, van Hebreeuwsche en Grieksche woorden toch droevig verlegen was,

1) Johann. XI: 40.

als hij 't geluk had om spoedig beroepen te worden en tweemaal, soms driemaal in de week moest prediken. 't Moet toch niet gemakkelijk zijn een tekst op eene geschikte wijze te behandelen, anders zou men 't niet zoo oppervlakkig hooren doen, als dikwijls 't geval is. Wat God eertijds op een bepaalden tijd tot een bepaald volk gesproken heeft op onzen tijd en op eene bepaalde gemeente in allerlei omstandigheden toepasselijk te maken, is voorwaar niet gemakkelijk. Vandaar kwam 't, zooals de overledene Neander zeide, dat men bij eene Bijbelplaats zooveel van alle kanten bijeenzocht, om belangrijk en stichtelijk te maken, wat goed begrepen en toegepast de rijkste bron van stichting was. Die bijeenkomsten aan des hoogleeraars woning moesten daarom wel zeer nuttig zijn. En ware 't mijne bestemming geweest om predikant te worden, mij dunkt ik zou zulk een collegie trouwer nog bezocht hebben, dan dat over de Arabische grammatica. 't Leerde den student reeds vroeg toepasselijk te maken wat hij geleerd had; 't stelde hem bij zijne studiën 't doel voor oogen; 't leerde hem gedurig waarom hij Hebreeuwsch en Grieksch, logica en anthropologie, kerkhistorie en dogmatiek moest leeren.

Van iemand, die zooveel gewigt aan 't prediken hechtte, mogt ik wat uitstekends verwachten. Ik was begeerig om den ouden hoogleeraar te hooren. Weldra was 't uur voor de openbare godsdienstoefening gekomen, en 't eerwaardig gelaat van den diepdenkenden man verscheen achter den grooten Bijbel op den predikstoel. De hoogleeraar las den tekst voor; na eene korte voorafspraak over 't verschillend lot van rijken en armen, nu in den wintertijd vooral zoo blijkbaar. De tekst was de eenvoudige bede van Agur den zoon van Jake, uit 't laatste gedeelte der Spreuken: *Armoede of rijkdom geef mij niet; voed mij met het brood mijns bescheiden deels; opdat ik, zat zijnde, u dan niet verloochene, en zegge: wie is de Heer? of dat ik, verarmd zijnde, dan niet stele en den naam mijns Gods aantaste.*

De schets was eenvoudig als de bede zelve. Wat Agur bad, hoe hij aan die bede kwam, waartoe zij in den Bijbel staat, en welk gebruik wij er van moeten maken.

De man bad om bewaard te mogen blijven, èn voor armoede èn voor rijkdom. Beide, meende hij, waren klippen, waarop zijn levenshulkje stranden kon. Incidit in Scyllam cupiens vitare Charybdin. En hoe hij aan die bede kwam? ‘Het geloof aan God, zoo ging de spreker voort, voerde de ziel van Agur op de vleugelen des gebeds, boven lucht en wolken.’ En daarbij kwam eene juiste beschouwing van het menschelijk leven. Zijne bede ging uit van de levendige bewustheid, dat 't menschelijk leven iets anders is dan een bloot natuurlijk leven. Wat voor 't leven des geestes goed was of schadelijk, dat is bij hem 't eerste. Ervaring deed hem zoo spreken, Hij had waarschijnlijk reeds opgemerkt, dat 't getal derzulken klein was, wier voeten de weelde kunnen dragen, en ook armoede leidde niet zelden tot groote verkeerdheden. Daarom bad Agur om het brood zijns bescheiden deels.’

‘Waartoe staat ze in den Bijbel, deze bede?’ zóó vervolgde de hoogleeraar. ‘Zij leert ons wat op aarde 't meest te wenschen is.’ ‘Wij kunnen, zeide hij, van Agur's bede geen grondregel voor de maatschappij maken, er is geen geregelde Staat zonder armoede en rijkdom.’ Dit bragt een glimlach op mijn gelaat, ik meende, dat de vrees voor 't communis-

me deze woorden op zijne lippen bragt. Zou 't geen grondregel voor de staatkunde moeten zijn, om 't uiteenloopen van de beide uitersten, rijkdom en armoede, vooral niet te begunstigen. Zou 't geen grondregel kunnen zijn voor eene wijze regering, om den middelstand des volks te beschermen en zooveel mogelijk uit te breiden. Leert de geschiedenis ons niet, dat die volken 't gelukkigste waren, en den grootsten voortgang maakten in beschaving, die den uitgebreidsten middelstand hadden. ‘Agur's bede, zeide de prediker zelf, leidt ons om 't wenschelijke van den middelstand te erkennen. Daar was de meeste ontwikkeling, de meeste vrijheid van geest, de meeste werkzaamheid. 't Doel van uw streven moet zijn de zonde te mijden, om Hem welbehagelijk te zijn, die uw God is, o mensch. Maar rijkdom en armoede beschikt Hij over ons niet om ons ten val te brengen. Het brood des bescheiden deels is niet eens een waarborg dat men Gode getrouw blijven zal. Maar voor wie God weet dat de middelstand 't beste is, dezulken weet Hij ook in dien middelstand te plaatsen. Zoo neemt Hij ook de belangen van hen in aanmerking, die in armoede of rijkdom geboren worden. En als Zijn bestuur eene andere uitkomst heeft dan Hem welbehagelijk is; dit vloeit daaruit voort, dat wij, vermetelen, als Hij rijkdom zendt om ons te zegenen, dien zegen tot een vloek maken; of als Hij ons door armoede aanspoort om onze krachten te ontwikkelen en ons uit de laagte op te heffen, de verzenen tegen de prikkels slaan.’ De redenaar eindigde met ons voor te stellen: hoedanig gebruik wij van die bede moesten maken. 't Moest ons opwekken om onderworpen, waakzaam en dankbaar te zijn. ‘Loopt 't u,’ zoo sprak hij, ‘in de wereld tegen, zweeft 't gevaar u voor oogen van nog eenmaal arm te zullen worden? 't Is een groot voorregt tot Hem te mogen gaan, die in Christus de schatten Zijner genade aanschouwelijk maakt enz. Doe steeds, zoo eindigde hij, in uwen stand, wat gij ten beste van uw huis, tot heil van uwe kinderen, tot nut van de maatschappij, tot verheerlijking van God te doen vindt. Eens zult gij dan kunnen zeggen: ik dank u Vader dat Gij mij hebt gevoed met het brood mijns bescheiden deels.’

't Had mij niet ontroerd; kalmer en rustiger verliet ik de kerk, dan toen ik daar binnentrad. Zacht overtuigend, roerend door eenvoudigheid, medeslepend door waarheid van voorstelling was des hoogleeraars preek. Ik had groote geleerdheid verwacht, en ik hoorde 't woord van een eenvoudigen prediker des goddelijken woords. Daar was niet de minste poging om effect te maken, om te schitteren, met wat, als des hoogleeraars talent, door ieder bewonderd wordt. Zóó predikte eens de groote Apostel der heidenen zoo eenvoudig mogelijk, terwijl zijne hoogere geestbeschaving ook dàn zich openbaarde, als hij met terzijdestelling van alle geleerdheid, Christus, en dien gekruisigd, predikte.

De schitterende voordragt van den eersten redenaar had mij medegesleept als in bedwelming, de eenvoudige taal van den tweeden had mij overtuigd, bezield met des sprekers zin. Niet alsof wij met den eersten niet hoog zouden loopen, o neen, variis modis bene fit. 't Was ons alsof wij door eene heerlijke orgelmuzijk waren voorbereid geworden voor de prediking van den hoogleeraar.

Met blijdschap zagen wij de belangstelling voor beroemde welsprekendheid. Waar die gebruikt wordt voor het rijk der waarheid, voor de uitbreiding van

Christelijken zin, daar vindt 't goedkeuring bij elken Christen. Maar men mag daarom toch met geene minachting nederzien op de eenvoudige voordragt, die althans niet minder overeenkomt met den geest van Christus.

Zeer tevreden keerde ik naar mijne woning terug, met de bede in 't hart: geef mij het brood mijns bescheiden deels. De rijkdom had mij wezenlijk geen zegen gegeven, en toen hij mij verliet, hoe onaangenaam gevoelde ik mij toen. Eens moest ik alles verlaten, hoe dan als 't nog smartelijker mij vallen zou? Met vreugde begon ik mijne werkzaamheden, en blijmoediger, misschien gelukkiger was ik, dan in de dagen van mijnen voorspoed.

Naauwelijks werden eenigen tijd later leerredenen van den hoogleeraar van Hengel aangekondigd, of ik haastte mij om ze te koopen.[1)] Met hartelijke blijdschap las ik de preek nog eens over Agurs bede, de eerste van het achttal.

't Zijn de laatste leerredenen van den Hoogleeraar, opgedragen aan zijne leerlingen van vroegeren en lateren tijd. Steendruk gaf ons zijne beeldtenis, zijne eigene pen schetste een beeld ons van zijn leven als Evangeliepredikant in zijne aanspraak aan zijne leerlingen, Zoo eenvoudig verhaalt hij 't, hoe hij, de geleerde man, altijd groote zorg had voor zijne prediking. Mogten ze allen, zijne leerlingen van vroegeren en lateren tijd, naar hunnen leeraar hooren, die grijs geworden is in 't onderzoek der Heilige Schrift en in de prediking van het Evangelie. Ook de leerlingen van een Heringa, den vaak miskenden, soms verguisden, zelden begrepen Utrechtschen hoogleeraar, mogten ze van Hengels waarschuwing hooren. ‘Zou het wonder zijn, zegt hij, zoo er onder ons Protestanten nog eens eene partij optrad, die met Rome's zendelingen de handen in een sloeg, om, waar zij kon, den gewetensdwang op den troon te zetten.’ - ‘Moest ik er maar niet bijvoegen, dat er onder u ook zijn, die dezen heerschenden smaak volgen! of mogt ik maar gelooven dat dit in eenvoudigheid en opregtheid des harten geschiedt! Dan zou ik mij wel wachten eene handelwijze te berispen welker beginsel loffelijk is. - Ik hoop zelfs dat er niemand onder u is, wien het geweten aanklaagt van door onedele drijfveeren vervoerd te worden. Maar mogt uw geweten dan te gelijk getuigen dat gij geene keuze gedaan hebt, voordat gij met de vereischte bekwaamheden toegerust, het voor en tegen onbevooroordeeld en naauwkeurig onderzocht hadt! In allen gevalle bid ik u: verdenkt of veroordeelt dezulken niet, die even gemoedelijk als gij te werk gaan, omdat zij eene andere rigting volgen.’ Dank voor uwe waarschuwing, eenvoudige man, wiens verlichten geest wij kennen, wiens bedachtzame geleerdheid wij bewonderden.

Acht leerredenen volgen dan; zóó hadden wij ze verwacht van den hoogleeraar van Hengel. Juiste exegese zonder schijn van geleerdheid, echt logische verdeeling, altijd belangrijk onderwerp, bedaarde, rustige gang van denkbeelden prijzen deze leerredenen aan. Onzen lof behoeven ze niet.

D-l.

1) Laatste leerredenen aan mijne leerlingen van vroegeren en lateren tijd opgedragen door W.A. van Hengel. Arnhem, bij van der Wiel.

Twee leerredenen uit den laatsten tijd over hetzelfde onderwerp.

J.J. van Oosterzee, De kruisiging. Leerrede over Marcus XV: 22-25, 27 en 28. - J. De Liefde, De kruisiging van Jezus Christus. Leerrede over Lucas XXIII v. 33.

Duo cum faciunt idem, non est idem.

De literatuur der leerredenen, als we zoo modern mogen schrijven, heeft in ons vaderland eene eigenaardige rigting verkregen. Men zoude daarbij aan den regenboog kunnen denken, die in verschillende kleuren verschijnt, waarbij wij, om de vergelijking welligt te overdrijven, aanmerken, dat de schitterende *kleuren* spoedig verflaauwen, en door eene *waterachtige, dampige* atmosfeer worden voortgebrast. De leerrede wordt onder ons meer en meer eene bepaalde leuze, een blazoen, een standaard; men drukt er gaarne zijn dogmatisch rijkszegel op af. Meermalen heeft men ook in dit Tijdschrift op het groote gevaar heengewezen, waardoor onze theologische wereld wordt bedreigd, voortspruitende uit de ongemeene verleiding om preken, ook en vooral afzonderlijke, uittegeven, en de gemeente (dat zijn de eens aanwezende hoorders) verlangen het gesprokene, of geimproviseerde, of gememoriseerde, of geschematiseerde, of geschreven woord van den kansel, gedrukt in handen: - 't heet hier, als in de Kamers: *laten drukken en rondzenden!* - De redenaar is menschelijk en rekbaar genoeg om aan het uitgedrukte sterke verlangen te voldoen; hij mag, volgens godsdienstige en zedelijke verpligting, zoo als het heet, een dergelijken eisch niet afslaan. De eischers ter eene zijde dringen hem zoo magtig; hij kan niet, hij mag niet weigeren, de geplaagde mensch; hij moet buigen en vallen voor de volksstem (dat is: de respectieve gemeente, de hoorders), en daardoor wordt onze preken-literatuur zoo bevolkt, dat - de pers zweet - eene zeer onwaardige spreekwijze. Welligt dat onze lezers dit eerste akkoord, bij onze aankondiging van een tweetal Lijdenspreken, niet ernstig en deftig genoeg vinden, en wenschten, dat wij dadelijk met en over de deur in het huis waren gevallen. Men verschoone met Christelijke liefde onze onbehoorlijke afwijking van den geijkten maandschriftvorm, en late elk zijne vrijheid om aan te kondigen, te vergelijken, zoo als hem dit van nature is gegeven te doen, zonder juist daarover al te hevige ergernis te gevoelen; maar ergernis moet er immers zijn, ook in de theologische wereld!

Lijdenspreken zijn, uit den aard, niet gemakkelijk te stellen: eensdeels omdat er reeds zeer veel voortreffelijke proeven bestaan, die niet altijd overtroffen worden; verder, omdat men op het bekende grondgebied, louter bekende personen en voorwerpen ontdekt, en de moeijelijkheid ontstaat, om op een goede en waardige wijze iets nieuws - te geven; eindelijk, omdat men onwillekeurig aan eigenaardige overdrijving, luchtbol-uitzetting der denkbeelden bloot staat, of aan een verleidelijk, voor den redenaar zeer behagelijk spel met geliefkoosde stellingen: leerstellige stereotypen. De gemeente is over het algemeen, in den lijdenstijd bijzonder-

lijk, lijdelijk in vele der genoemde opzigten, en is de gemeente goed en Christelijk, zij wacht van hare leeraren in de altijd terugkeerende lijdensweken niet altijd voltooide meesterstukken.

De heeren van Oosterzee en De Liefde hebben beide dezelfde stof, ook op hunne wijze, behandeld, in de laatst verloopene lijdensweken, en het kan welligt niet geheel onbelangrijk zijn voor een deel der lezers van dit Tijdschrift, om die beide leerredenen over de *Kruisiging* nevens elkaâr te beschouwen, als twee proeven der tegenwoordige homiletische rigting onzer godgeleerde wetenschap.

De bekwame Rotterdamsche Evangelieprediker begint, met in zeer sierlijke taal ons aan den berg Moria te herinneren, - Abraham en Isaac - verplaatst ons dadelijk op een anderen berg, Golgotha; schildering der kruisplek - thema:

Golgotha, in het licht der kruisiging van Jezus geplaatst.

Verdeeling: *Golgotha in het licht der kruisiging van Jezus geplaatst*, vertoont ons eene weêrgalooze vereeniging,

van zegepraal en laagheid;
van vernedering en majesteit;
van willekeur en Godsbestuur;
van vonnis en vrijspraak;
van aarde en hemel.

Men erkent dadelijk, bij de inzage dezer geniale verdeeling, dat hier bij de juistheid der opvatting de force majeure der *tegenstelling* niet is vergeten; hoe de regter- den linkerhand - die beide - *wel* weten wat ze *geven* en *nemen* - pro en contra; - maar zoo iets boeit, en geeft weder, als *pepinière* voor velerlei afzonderlijke tegenstellingen, - kracht en leven aan de voordragt en leerrede.

Het slot der leerrede, de epanorthosis, bevat twee kapitale vragen:

‘Behoort gij, hoorders, onder hen, die Christus andermaal kruisigen?
Behoort gij onder hen, die in waarheid met Christus gekruisigd zijn?’

Ook hier komt de tegenstelling - en 't is logisch - nog eens terug.

De bekende Amsterdamsche prediker (tot welk een kerkgenootschap de heer De Liefde geteld moet worden, kunnen we niet beslissen) betreedt een anderen weg.

Inleiding: voorstelling der kruisiging (Simon van Cyrene, niet Sirene), waarbij de doorboorde handen en voeten enz., beschreven worden - herinnering aan de waarheid, dat de kruisstraf was en eene schandelijke en smartelijke - beschrijving van die smart - thema. - ‘*Hoe is het mogelijk, dat zulk een smaad en smart ongestraft Dezen wordt aangedaan, terwijl er een God in den Hemel leeft, ja een God, die de Vader is van dezen aan het hout Gehangene?* Dat is de groote vraag, die in dit uur onze aandacht boeijen moet, en aan wier beantwoording ik onze overdenking van heden wensch toe te wijden. Drie groote gedachten (?) zijn het, die mij hierbij voor den geest treden. De kruisiging van dezen onschuldigen Zoon Gods is geschied tot eene openbaarmaking

der waarheid } Gods.’
der geregtigheid! } Gods.’
der liefde } Gods.’

De ontwikkeling dezer drie groote gedachten maakt den inhoud uit dezer leerrede, - het eigenlijke keerpunt is dus hier: de mogelijkheid der straffeloosheid van *hen* (van wie?), die den Heer hebben gekruisigd, en dit zal opgehelderd worden, door de openbaarmaking der waarheid, geregtigheid, en liefde. Op de homiletische goudschaal - 't is een *lastig* werktuig, maar zeer nuttig - schijnt

deze logica eenigzins te ligt, - maar: transeat cum caeteris!

I. De *waarheid* Gods is door het kruis openlijk aan den dag gebragt, namelijk die waarheid:

(Blz. 5.) 'Dat de mensch een *walgelijk, ellendig* en *magteloos* wezen is, dat is de groote ontzaggelijke waarheid' en dat walgelijke ('t luidt naar, dat woord) wordt bewezen uit Christus, den gekruiste, - 'naakt uitgetogen, aan een schandhout, als een walgelijk schouwspel voor hemel en aarde' - 'Ziet gij, gij geslachte Adams, dat is de *meening Gods* over uwe daden. Zulk een afschuwelijk, ellendig, jammerlijk, hulp- en magteloos voorwerp zijt *gij* voor God, uwen Maker' (blz. 6.)

(Wij wenschten gaarne uit 's Heeren *eigene* woorden *deze* zienswijze en gevolgtrekking bewezen te zien; want wij gelooven den heer De Liefde waarlijk nog niet in deze zijne walgelijkheids-theorie en theologie.) Alle menschelijke roem verdwijnt hier, er is hier ook terugwerkende kracht, blz. 7, 'hier heeft Adam zijn deel en loon ontvangen - de schande, de smaad, den vloek des kruises!' Arme Adam! - Deze eerste afdeeling eindigt krachtig genoeg.

'Ach! welk een onzin bij dit kruis (wel te verstaan der menschelijke deugd) *Drek* en schade zij het ons alles! Gekruist is die oude mensch met zijne begeerlijkheden, en zoo iemand roemt, die roeme in den Heer.' blz. 7.

II. De *geregtigheid* Gods, geopenbaard aan den gekruisigde.

De gewone offer-theorie der oudere godgeleerdheid, volgens de oudere boeken, vindt hier eene zeer ongezochte en volstrekt noodzakelijke plaats om de groote vraag te beantwoorden, blz. 9. 'Beide naar ligchaam en ziel heeft het geslachte Adams tegen God misdreven, daarom heeft Hij (Christus) beide, ligchaam en ziel, ten schuldoffer gesteld. En opdat Hij Zijne *ziel* geven zoude, daarom heeft Hij Zijn *bloed* uitgestort, *waarin* de ziel des vleesches is (Lev. 17, vs. 11, 14) (hoogst merkwaardig!) en Hij is aan hart en aderen *leeggebloed*.' (dat is echter eene stellige onwaarheid of - onzin). Nu grijpt de prediker hier de gewenschte gelegenheid aan, om de nieuwere godgeleerdheid op eene allergeweldigste, allerverpletterendste wijze, met moordend schrootvuur te bestoken en te vernietigen, - eene tirade, die in de gedenkboeken der homiletische wetenschap toch wel dient bewaard te blijven, - de warmte der welsprekendheid stijgt hier inderdaad tot boven *bloedwarm*, en verliest zich in dichterlijke beelden, - Jupiter, die de Titanen nederbliksemt.- Men leze zelf blz. 9.

'Dat is onze naar veler meening zoo beruchte bloedleer. Dat is die bloed-theologie, waarover het hedendaagsche vrijzinnige christendom met zooveel afkeer den staf breekt. Bloed, ja bloed, is onze vrede, onze hope. Is u dat te wreed, te gruwzaam, te bloederig, gij filosofen, schriftgeleerden en onderzoekers dezer eeuw? Kwetst die bloedleer uw teeder gevoel al te zeer en strookt zij niet met uwe liefelijke, zoete begrippen over den goeden en liefderijken God? Welaan, bouwt dan uwe hoop op uwe geurige rozen en staart in verrukking op uwe purperkleurige morgenwolken, legt u te sluimeren bij het zoetvloeijend harpgetokkel uwer nieuwerwetsche liefelijkheidsleer. Wat ons betreft, wij staan voor het kruis, voor dat bloedroode kruis, waaraan dat geslagt, met zweet en bloed bevlekt zoenoffer hangt, en wij roepen uit: *zonder bloedstorting geene vergeving*! Wij kennen

eenen God, die lief heeft, ja met eene eeuwige liefde, maar nooit ten koste Zijner niet minder eeuwige geregtigheid. WIJ KENNEN EENEN GOD, DIE JUIST DOOR HET BLOED OPENTLIJK BEWEZEN HEEFT, ZOO WEINIG EEN BLOEDDORSTIG TYRAN TE ZIJN, DAT HIJ, JUIST OMDAT HIJ IN UW EN MIJN BLOED GEENEN LUST HAD, HET BLOED VAN ZIJNEN EIGENEN ZOON, EN MITSDIEN ZIJN EIGEN BLOED (hand. 20, vs 28,) DAARVOOR IN DE PLAATS GEGEVEN HEEFT. Ziet gij, o gij dichters en droomers dezer eeuw! dat is eene geregtigheid, waarvan gij geen begrip noch wetenschap hebt. Dat verstaat gij niet, hoe diezelfde God, die de liefde zelve is, te gelijker tijd zoo eeuwig en onveranderlijk is in Zijne geregtigheid en heiligheid, dat Hij liever, dan de zonde ongestraft te laten, haar straft in het dierbaar ligchaam van Zijnen eigenen Zoon. Dat moge u verontwaardigen in het gevoel uwer menschelijke liefde en zachtzinnigheid, maar wij willen niet met u twisten. Hier staat het kruis, die bloedpaal. Dat is geene bespiegeling, geen leerstuk, geen droom of menschelijk verzinsel, maar dat is een *feit*. Het is *uw* liefderijke zachtzinnige God, die dat bloedkruis op Golgotha's heuvel geplant heeft. Waartoe dan die rots der ergernis, waartoe al die smarten, die smaad, die doodsvervaarnissen, indien daar in het eeuwige wezen van God niets ware, wat zulk een bloedtooneel volstrekt eischte? Is het dan tot een spel, om een misverstand, om een louter leerbegrip, dat Gods Zoon daar zes uren lang, aldus tot een schouwspel, tot een prooi van al wat leed en smart heeten mag, gehangen heeft? Ach! dat te beweren, is nog wel de grootste smaad, die Hem nog boven al wat Hij geleden heeft, kan toegevoegd worden. Neen, wij weten dat onze vrijbrief van den toorn des levenden Gods alleen met dit bloed kon geschreven worden. Wij weten dat, indien eene ziel in dit bloed niet gewasschen is, er geene uitkomst voor haar zijn zal, tegen het eeuwig gerigt, al bragt zij ook eene eigene geregtigheid aan, die van den bodem der zee tot aan den hemel reikte. Wij weten dat in dien dag het verlost volk alleen in dit bloed nog zijn steun, hoop en vrijstelling vinden zal, wanneer de rozen der menschelijke wijsheid en de morgenwolken der vrijzinnige godgeleerdheid voor den adem Gods zullen weggestoven zijn, gelijk een stoppel wegstuift voor den orkaan.'

III. De *liefde* Gods, zal openbaarmaking zijn, om de mogelijkheid der straffeloosheid enz. te bewijzen, volgens het thema.

't Valt niet te ontkennen, dat, na eene zoo even medegedeelde voorstelling van Gods straffende geregtigheid, de ontwikkeling van Gods liefde eenigzins *moeijelijk* moet zijn, om in geen openbaren strijd, en tegenspraak met zichzelven te geraken. - Er bleef dus, van nabij beschouwd, niets anders over dan een verzachtend middel hier toe te bereiden en aan te bieden, een *emolliens*, na het *adstringens*. In hoe verre daardoor aan de eischen van ware homiletische logica kon worden voldaan, laten we natuurlijk in het midden: 't komt er hier ook niet veel op aan. 't Is de oude gewettigde leer, die zich altijd, al wil men haar ontkennen, toch ruim baan maakt; veel zonde - veel, - evenveel - meer - genade! dat *nivelleert!* De Apostel Paulus had wel andere inzigten dienaangaande, verg. Rom. VI, vs. 1. Men leze wederom, wat voor geen uittreksel vatbaar is.

'Neen, wij hebben onze verlossing niet te danken aan de liefde van een schepsel,

dat, nu God ons verdelgen wilde, nog liefde genoeg bezat, om ons uit de klaauwen van eenen wraakzuchtigen God te rukken. Neen, het is onze God zelf, onze Maker en Formeerder, onze Wetgever en Regter, die, om ons te kunnen redden, het bloed van geen schepsel eischt, maar zelf des vleesches en des bloeds deelachtig geworden is, om het te kunnen geven als een losprijs tot lossing onzer zielen uit de eeuwige ketenen van den dood. Wie is het dan, die van dit alles de schade draagt? Niemand anders dan Hij, Hij zelf, Hij alleen. Hij heeft de Engelen in den hemel gelaten; Hij heeft de schepselen op aarde tot toeschouwers gesteld, maar Hij heeft zelf het kruis bestegen, en terwijl al het schepsel toeschouwde, heeft *Hij* geleden. Dat is Zijne liefde! En die smarten, die schande heeft Hij verduurd, niet voor vrienden, wier beminnelijkheid Hem had uitgelokt, maar voor vijanden, wier goddeloosheid Zijne ziel gruwen deed. Voor het hatelijke, voor het walgelijke, voor het afschuwelijke heeft Hij Zijne handen uitgespannen op het kruis, Zijne ziel uitgestort in den dood! Daarbij staat ons verstand stil. Wie kan zulk eene liefde peilen of doorgronden!'

Als we *deze* leer van God den Vader, den Eenigen hier alzoo wedervinden, en de geregtigheid die volstrekt bloed eischt op eenmaal zien verdwijnen, en bij wijze van tour de force in de liefde zien verzinken, als we zooveel tegenstrijdigheden en opeengestapelde verwarring in Bijbelsche voorstelling en termen op zoo weinige bladzijden bij elkaâr zien, dan mag het waarlijk ook wel heeten:

Daarbij staat ons verstand stil!!

Wij wenschen toch waarlijk te weten, hoe het mogelijk is dat na de ontzettende voorstelling van Gods straffende geregtigheid en den toorn des Heeren over de *afschuwelijke* en *walgelijke* kinderen Adams, de prediker De Liefde heeft *kunnen* zeggen of schrijven, laten drukken en nazien: bl. 14. 'Gij zijt *geen* kind des toorns, er is verzoening, er is vergeving!'

Capiat, qui capere potest!

Eindelijk blijft de prediker De Liefde bij zijne opvatting van *eenen gekruisten God en Vader* - zie hierboven-zichzelven mede niet gelijk. Wanneer hij schrijft bl. 16: 'Laat af en doe dat bloed *Christi* geene smaadheid aan' had er moeten staan, en er moet werkelijk aldus gelezen worden: 'Laat af, en doe dat *bloed Gods*, des *Vaders*, geene smaadheid aan!'

Wij onthouden ons verder van alle beoordeeling over deze lijdenspreek. Intusschen mogt ze als eene merkwaardige bijdrage tot de homiletische wetenschap, naar vorm en inhoud, voor sommige Christenen der negentiende eeuw in ons vaderland, niet al te spoedig - vergeten - worden.

Wij keeren tot de leerrede van den heer van Oosterzee terug.

Voorzeker! in hoogst ernstige en sierlijke taal, zoo als wij van den bekwamen redenaar mogen verwachten, wordt de kruisiging des Heeren, volgens de opgegevene verdeeling, in een zeer veelkleurig en helder licht geplaatst. Voor kortere uittreksels is deze rede, juist om die reden, niet vatbaar; intusschen draagt de ontwikkeling van het *vierde* hoofdpunt - de tegenstelling - of ook de vereeniging van *vonnis* en *vrijspraak*, eene eigenaardige dogmatische kleur. Wij nemen het volgende hieruit over:

'De schuldverzoening, die in den voorhof zinnebeeldig wordt voorgesteld, wordt

op den schandheuvel in waarheid tot stand gebragt. Tallooze offerdieren, die sinds den morgenstond der wereld geslagt zijn, vertoonden de schaduw der toekomende goederen; alle vervlogene Paaschnachten wezen sinds overoude tijden vooruit naar dit Paaschfeest, waarop zwaarder dan Egypte's kluister verbroken, het ware offer der bevrijding geslagt wordt en de schaduw wijkt voor het licht! Neen, meent niet, dat alleen daar in den voorhof een bloedig altaar gebouwd is; ook op Golgotha staat een altaar in het heiligdom der natuur, door menschelijke boosheid ontwijd: de wereld noemt het verachtelijk, als een galgenhout, bij God draagt het ten opschrift: “de heiligheid der heiligheden.” Neen, meent niet, dat thans in den tempel alleen het morgenoffer van een éénjarig lam wordt geslagt, terwijl met de outervlam zich een wolk van wierookgeuren vereenigt; op Golgotha valt heden een offer, dat door geheel zijn voorafgegaan opentlijk leven tot dezen dood is bereid, en kostelijker is zijn bloed, dan dat in het heiligdom in de gouden schaal van een' der priesteren spat. Neen, meent niet, dat alleen op Sion een priester de dienst des heiligdoms waarneemt; op Golgotha is Gods Zoon te gelijk priester en offer, ja bestijgt de priester zelf het hout, dat hem als offer moet dooden. En vraagt gij, waar dan hier de zondaren zijn voor wie dit offer gebragt wordt? Ziet, die wemelende schare, die zich rondom den kruisberg verdringt, zij weet niet, dat het bloed door haar vergoten, voor haar stroomt, tot vergiffenis harer eigene zonden; maar reeds hebben de geloovigen van het Oude Verbond het verwacht: “Hij is om onze ongeregtigheid verwond,” en een Apostel van het Nieuw Verbond heeft verkondigd: ‘Hij is eene verzoening voor de zonden der geheele wereld.’ Ja, Golgotha is eene geregtsplaats, maar nog in een' hoogeren zin van het woord, dan waarin dat woord door een' aardschen regter gebruikt wordt; het is de plaats van een Godsgerigt, T., voltrokken over de zonde, voltrokken in het ligchaam van zijnen eigenen Zoon. Zoo als Jezus daar hangt, vertegenwoordigt Hij ons gevallen geslacht voor de vierschaar des Heiligen Gods. Vrijwillig ingetreden in onze gemeenschap, draagt Hij hier de straf eener zonde, die Hij persoonlijk nimmer bedreef, en boet eene oneindige schuld door een offer van oneindige waarde. Als plaatsvervangend hoofd der zondige menschheid, voelt Hij hier de ongeregtigheden van allen op zich aanloopen, en de Vader laat het toe, wat zeg ik, de *Vader zelf* heeft zich dat lam ten offer *voorzien*. Ja, om nog eenmaal het denkbeeld van offerdier aan te grijpen, waarop de offeraar door oplegging der handen zijne schuld als over mogt dragen - het is mij, als zie ik rondom Golgotha nog iets anders dan bloeddorstige Joden vereenigd. Het is, als zijn te dezer ure de geesten van een Abel, van een Mozes, van een David en Jesaia nedergedaald nabij den bloedigen kruisheuvel, om in den tempel der natuur zich rondom dezen afgrijsselijken altaar te scharen en de handen op Jezus, als op het volmaakte offer te leggen, terwijl zij met grooter stem uitroepen: ‘Deze is onze God; wij hebben Hem verwacht, Hij zal ons zalig maken; is ons genezing geworden, wij hebben het aan Zijne striemen te danken.’ Welk een vonnis over de zonde, Gel.! - Al de veertig eeuwen voor Christus bevatten de ontzettende openbaringen, dat God de zonde niet kan gedoogen. Het verloren paradijs en de wateren des zondvloeds; de vlammen van

Sodom, en de lijken der verslagenen in de woestijn van Arabië; de golven der Schelfzee en de puinhoopen van Jeruzalem hebben het om strijd ons verkondigd, dat Hij de handhaver is zijner geschondene eer. Maar zelfs die oordeelen zijn niets, vergeleken bij het ontzettend doemvonnis, dat Hij hier op Golgotha over de zonde velt en voltrekt. Hier gaan over het hoofd van zijn heilig kind Jezus de baren en golven eener nameloos diepe ellende, die niet Hij, maar de zondaar verdiend had, en terwijl Hij in zijn ligchaam de zonden draagt op het hout, is Hij, de opgehangene, met niets minder dan onze vervloeking beladen. Hier spaart God zelfs den Geliefde niet, opdat Hij ons en velen zoude sparen, zonder dat het regt der wet werd verkort; ja over alle zonden, die ooit werden of worden gepleegd, spreekt de Oneindige luider dan ooit zijn heilig misnoegen uit, waar Hij toeroept aan eene verlorene wereld: ‘eer geef Ik mijnen Zoon in den dood, dan het kwaad ongestraft te doen blijven: eer laat Ik kruisnagelen door de handen van mijnen éénigen drijven, dan dat de wereld mij langer naar de kroone zou steken!’ Nog eens, welk een vonnis, en toch, welk eene vrijspraak, Gel.! Wie nu in dezen Zoon gelooft, dien predikt Golgotha het verbazende feit: ‘God heeft het eerste u liefgehad; genade om niet, genade vóór gij iets hebt gedaan, om u die genade waardig te maken.’ Zoo waarachtig daar dat kruis staat geplant, staat de waarheid, vaster dan de heuvel van Golgotha zelf: ‘geene verdoemenis voor wie in Christus Jezus zijn.’ God vraagt niet, of gij eene enkele of millioenen zonden begaan hebt - enkele en millioenen zonden verzinken in den oceaan Zijner liefde, - Hij vraagt alleen of gij in dezen Christus gelooft, en door Hem tot den Vader wilt gaan. Komt gij alzoo tot Hem, de Vader ziet u niet in u zelven, maar in dezen Middelaar aan, en waar gij als de verloren zoon voor Zijne oogen verschijnt, God zelf hangt u het eerekleed om en steekt u den ring aan den bezoedelden vinger. Waar wij intreden in de levensgemeenschap met Christus daar wordt, beide in Gods oog en in ons innigst bewustzijn, Zijn kruis onze vrijplaats, Zijn bloed onze losprijs, Zijne verhooging de verheffing onzes bezoedelden aangezigts, gelijk Hij, ingetreden in gemeenschap met ons geslacht, onze armoê, schuld en nood, alles vrijwillig tot het Zijne gemaakt heeft. Zoo gaat er leven uit van het vloekhout, waaraan Gods zoon den dood onderging, en Zijne volmaakte gehoorzaamheid bedekt voor al de Zijnen het register hunner schulden bij God. Vraagt gij, of ik het volkomen begrijp? Ik antwoord ontkennend, Gel., maar ik geloof het ootmoedig, omdat deze en geene andere de onwraakbare leer is der Schrift, en omdat de offerande van Gods zoon, die zelfs nu eene verborgenheid is, mij zonder dit geloof eene ongerijmdheid zou worden. Waar ik het tracht in te denken, daar verlies ik mij, - maar in eene diepte van gadelooze ontferming. Voorwaar, al is het eene onbewijsbare fabel, dat op Golgotha de hoofdschedel van den stamvader der menschheid begraven zou zijn, in een' hoogeren zin is het waarheid. De oude Adam buigt daar het schuldig hoofd voor het vonnis des doods; de tweede Adam heeft daar voor de verloren' zonen des eersten door de genade Gods al de bitterheid des stervens gesmaakt. ‘Gij zijt gevonnisd, gij zijt vrijgesproken,’ zoo roept Golgotha ter zelfder ure den geloovige toe!’

Onze lezers, die in de voortgaande ont-

wikkeling der theologie, zoo als de heer van Oosterzee haar beoefent en handhaaft, belang stellen, zullen uit deze krachtige plaats der lijdenspreek het standpunt ontdekken, waarop de prediker meent te moeten staan. - Er zijn inderdaad flaauwe, maar toch eenigzins merkbare overeenstemmingen aanwezig met sommige stellingen van den Amsterdamschen prediker; hoewel de toon meer waardig, meer zuiver Bijbelsch is gehouden, en het vernietigend schrootvuur uit *Tecum Habita* hier als eene nadrukkelijke en beschaafde verdediging van de satisfactietheorie verschijnt: dit blijve nu den heer van Oosterzee geheel ter zijner verantwoording overgelaten. - Wij wenschen althans gaarne te weten, hoedanig deze *twee* stellingen:

'Jezus *vertegenwoordigt* ons gevallen geslacht, voor de vierschaar des heiligen Gods.'

'Hier wordt het *Godsgerigt voltrokken* over de zonde in het ligchaam van Gods eigen Zoon' moeten opgevat worden - of als *tegenstelling* - of als nadere *bevestiging* - of wel als dadelijke *tegenstrijdigheid* - dat is ons niet geheel helder: - tusschen het werkelijk dragen en ontvangen der zonde, en daar schijnt de prediker zich heen te neigen - en het vertegenwoordigen - bestaat een *zeer* tastbaar verschil.

De voorstelling des heeren van Oosterzee is niet geheel overeenkomstig met sommige zijner, ons reeds bekende, ontwikkelingen van den lijdenden Christus, b.v. in de Lijdensweek, en de daaruit geleverde proeven in eene vorige aflevering van dit Tijdschrift. - Er schijnt hier eene verandering, eene verruiming van het theologisch-dogmatisch standpunt plaats te grijpen. - Buiten twijfel is elk godgeleerde voor dergelijk eene herziening zijner stellingen, uit den aard der menschelijke natuur, vatbaar, en ook de heer van Oosterzee is gewisselijk met den Apostel Paulus nog altijd zoekende en jagende, 'om te grijpen' even gelijk, om eene eigenaardige, geliefkoosde spreekwijze van sommigen te bezigen, - gelijk hijzelve gegrepen is. Wanneer wij en zijne overige lezers hem slechts altoos begrijpen, en niet, ondanks ons zelven, misverstaan, is het reeds wel, en wij hopen, dat dit helder hoofd en dit krachtig licht in de Hervormde Christelijke kerk in ons vaderland, voor ons allen hoe langer hoe meer *begrijpelijk* moge blijven of worden!

Maar - rondborstig geschreven, - als de prediker deze gevolgtrekking maakt: 'God vraagt niet, of gij eene *enkele* of millioenen zonden begaan hebt, enkelen en millioenen zonden verzinken in den oceaan zijner liefde' (blz. 128), dan protesteren we tegen *deze* en dergelijke stellingen zeer nadrukkelijk, uit naam der theologische moraal, der theologische, dat is mede der algemeene, waarheid, - dan erkennen we hier eene gevaarlijke, aan het ongerijmde grenzende, overdrijving, waarvan noch voor den spreker, noch voor zijne hoorders of lezers, iets goeds, maar veel kwaads is te wachten, en zien, zonderling genoeg! dat eene onjuiste en uit het verband gerukte opvatting van Gods genade, zoowel bij den prediker De Liefde, als bij den heer van Oosterzee, beiden tot gevolgtrekkingen brengt, die even afkeurens- als betreurenswaardig zijn.

Wie het ons ten kwade duidt, als wij bij de gisting in de godgeleerdheid in ons vaderland, bij het *excentrieke* element onzer dagen, op dergelijke verschijnselen opmerkzaam maken, - wederlegge onze opmerking, en verdedige de twee predikers met hetzelfde regt, waarmede wij de betamelijke vrijheid namen hen te be-

schuldigen: zoowel voor het een als voor het ander is de plaats gereed en de tijd rijp. Als het ons om de *waarheid* te doen is, is elke lafhartige transactie met de waarheid, ten gerieve van sommige lieden, niet aannemelijk, en zelfs stellig verwerpelijk, - en hiermede bevelen wij, om verschillende redenen, aan onze lezers de lezing en beoordeeling der beide leerredenen nogmaals aan. Elk doe er, op zijne wijze, zijn nut mede!

PHILALETHES.

De geest onzes tijds, alles behalve eene lofrede op onze eeuw.

(Naar het Engelsch, maar ook een woord ter behartiging voor Nederland.)

Wat is in Engeland het heerschende kenmerk van den tegenwoordigen tijd? Ik antwoord: ‘Zijn overdreven neiging tot nijverheid (industrialisme), zijn rijkdomzoekende geest.’ ‘Deze eeuw, zegt een schrijver in de Quarterlij Review, is een geldmakende eeuw. Wij klagen daarover niet, wij doen slechts eene waarheid opmerken waarop velen zich verheffen, en die door allen wordt erkend.’ Deze geest is in strijd met het sentimenteele, het romantische en het fijne in het menschelijk denken en gevoelen; maar vooral, er is, in den tegenwoordigen tijd, eene zekere ziekelijke verstandsontwikkeling, en eene even sterke geestelijke zucht van navorsching, die nadeelig zijn aan dehooge vlugt der verbeelding, of aan het diep nadenken van het bespiegelend vernuft.

Ik spreek van den algemeenen smaak. Wij vinden nu, gelijk wij altijd gehad hebben, een' dichterlijken geest bij eenige individuen onzes volks, maar de menigte vindt geen smaak in zulke zaken: deze is meer geneigd tot navorsching; deze wil liever de grondbeginselen der orde van zaken, de wortelen van dien boom, aantasten, en zij wenscht dit te doen op de meest werkdadige en werktuigelijke wijze. Uit welke bron deze ziekelijkheid moge ontstaan, zegt de reeds aangehaalde schrijver, hetzij uit eene buitensporige toegeeflijkheid aan eigen oordeel en individuëelen eigenzin, uit ijdelheid, uit overvoeding of verzadiging, of uit een gewoonte om te berispen, waaraan wordt toegegeven, als of *wij* het einde aller dingen waren, en niets anders te doen hadden dan hen te beoordeelen, die ons voorgingen - uit welke oorzaak of vereeniging van oorzaken, deze ziekelijkheid zij voortgekomen, ongetwijfeld bestaat zij in eene mate, die in vele gevallen ons ligchaam tot eene verzamelplaats van ziekten, onze godsdienst tot een hersenschim, onze maatschappij tot een' voortdurenden kanker maakt. Wij voelen zelve onzen pols, en zeggen hoe onze spijsvertering voortgaat; wij weten hoe onze kwade vochten zich afscheiden, ja wij hebben er niet veel tegen om ons zedelijk leven, met onze gansche ondervinding, even als een kleed binnenste buiten te keeren, ten einde de weetgierigheid of nieuwsgierigheid van den eersten den besten voorbijganger te voldoen. Deze ziekelijkheid brengt eigenbaat voort; eigenbaat ontaardt bij de menigte al spoedig in uitsluitend egoïsme, en dit maakt alle medegevoel (sympathie) ondenkbaar. Deze schrijver beweert niet alleen dat de verstandsneiging van onzen

tijd eene zeer laakbare is, maar zelfs dat hare zedelijke hoedanigheden niet juist van de goede soort zijn.

De eeuw schiet te kort in eenvoud, in ernst, in kracht en kloekheid, in dien onverschrokken' en hartstogtelijken moed, die den grooten strijd der driften op de ruime vlakte van het maatschappelijk leven begeert en durft afwachten.

De eeuw komt te kort in die veerkracht van de ziel, die vernieuwde kracht tot de natuurlijke toevlugt na het lijden maakt, en die een diepere zelfkennis en een vaster bestuur van zichzelve, de voornaamste gevolgen van het ongeluk doet zijn.

Het grondbeginsel van maatschappij en medegevoel voor medemenschen is te gronde gegaan in aangeboren eigenbaat. Dit beginsel is mede stoffelijk benadeeld door het uitsluitend karakter van den hedendaagschen omgang, en door die willekeurige schiftingen, die de maatschappij in secten en partijen verdeelt.

Een schrijver, die wat oppervlakkiger en niet zoo diepzinnig geschreven heeft, is op zijne wijze, zeer nabij dezelfde inzigten gekomen, als hij zegt: ‘Het groote grondbeginsel der menschelijke daden in den tegenwoordigen tijd, werd, ongeveer veertig jaren geleden, duidelijk voorgesteld, toen een lid der familie Sheridan, misschien de geestigste familie die ooit geleefd heeft, en die het snelst de gevoelens van haren tijd begreep, zeide: “wat heeft ooit de nakomelingschap voor mij gedaan?” Dit is het geheim van elke zonderlinge zaak, die wij rondom ons zien gebeuren. Elk mensch leeft voor zijn aardsche leven alleen. Hij bekommert zich noch om hen, die na hem komen, noch om lateren roem, noch om eene wereld hiernamaals. Wat het eerste betreft denkt hij, dat zij wel voor zichzelve zullen zorgen, gelijk hij ook gedaan heeft. Wat het tweede aangaat zegt hij: “latere roem is een waterbel die, voor zoover ik belang daarbij heb, berst wanneer ik sterf;” ten opzigte van het derde zijn zijne begrippen onbepaald, en daar hij toegeeft, dat er toch wel een hiernamaals zou kunnen zijn, waagt hij de kans en zegt: ‘een vogel in de hand is beter dan tien in de lucht.’

Dit alles is natuurlijk alleen van toepassing op de minst goede menschen die denken, of op hen die in het geheel niet denken, maar zich overgeven aan de eigenbaatzuchtige gewoonten der wereld, of aan het beginsel, dat, in de dagelijksche taal, genoemd wordt: zorg voor nommer één.

Ik twijfel of dit egoïsme in eenige andere eeuw, òf in toepassing òf als beginsel, zoo ver is doorgedreven. - Ik geloof dat er in het werkdadige leven nu meerdere bekwaamheid bestaat, maar zonder eenig ander doel dan eigenbaat, en dat er in de bedaarde bezigheid van den menschelijken geest meer onverdeeld en onvermengd het zuiver beginsel van egoïsme wordt aangenomen, dan ooit vroeger plaats had. - Ik geloof dat, van de zalen der wetgevende magt, tot de gelagkamers der kroegen, men minder schande vindt in de erkenning van eigenbaat, minder aarzeling in het bekennen van gebrek aan medegoevoel als regel van het menschelijk gedrag dan in vroegere tijden mogelijk zou zijn geweest. Geen twijfel, of het volksonderwijs in de leerstellingen der staathuishoudkunde (misschien wel verkeerd begrepen, gelijk hare beoefenaars beweren) heeft hierin een even groot aandeel, als de openbare behandeling der wetgeving bij eene staatkunde, die enkel voordeel zoekt, zonder acht te slaan op nationale grootheid of op edeler gevoelens der menschheid.

Zoo sterk heeft de handelsgeest in onze

dagen de overhand gekregen, dat niemand luisteren wil naar eenigen regel of wet ter genezing der geldzucht of ter nasporing van afpersing. Zulke genezing en nasporing kan veilig, gelijk men zegt, aan mededinging worden overgelaten. Geldzucht in de eene rigting moet dus het middel ter genezing van eene geldzucht in eene andere rigting zijn. Men steunt op de begeerte naar uitbreiding van zaken, als op een genoegzaam voorbehoedmiddel tegen eene te sterke begeerte naar voordeel. Wij moeten niet wat in beginsel *slecht* is, tegengaan met wat *goed* is, maar met de zorg dat wij de ondeugd van den een' in tegenstelling brengen met de ondeugd van den ander. Zoo dit de regel is, dan is er geen regel hoegenaamd in die gevallen, waarin het beginsel der mededinging niet in het spel kan worden gebragt. Vergeefs is het te spreken over regtvaardigheid, over matiging en over de redelijkheid, die den mensch, zelfs in zijn winstbejag, moet besturen. Men gelooft niet dat deze grondbeginselen met *zaken doen* in eenige betrekking staan. Het beginsel is dat iemand voordeel uit eene zaak moet trekken, *zooveel* hij kan en *zoolang* hij kan, en alleen dan zijne eischen moet verminderen, wanneer mededinging hem daartoe noodzaakt.

Het beginsel van gematigdheid in de eischen, alleen ter wille der eerlijkheid, moet buiten het vraagstuk gelaten worden; zulke beschouwingen behoorden in vroegere eeuwen te huis. Wanneer nu *dit* regel is geworden, is er ook geen magtig middel tot herstel van afpersing in die gevallen, waarin het middel van mededinging niet toepasbaar is. Wij moeten den Engelschen landman verhinderen om te veel voor zijn koorn te krijgen, door den vreemden koornplanter ter mededinging uit te noodigen, maar wat zullen wij doen, wanneer de Engelsche logementhouder bovenmatig hoog rekent? Wij weten dat de buitenlandsche logementhouder, met zijne even dure waren, veel matiger rekent, maar wij kunnen geen logementhouders met hunne hôtels invoeren, en, daar naar niets zal worden geluisterd dan naar mededinging als naar een breidel voor te hooge rekening, zoo moeten wij ons onderwerpen. Dit is slechts één van de honderd voorbeelden, die te berde gebragt zouden kunnen worden om de praktische onvolmaaktheid van een zuiver handelsmiddel tegen een zedelijk kwaad aan te toonen, maar het ligt geheel in de heerschende wijsbegeerte van de eeuw, om op deze soort van geneesmiddelen meer dan op eenige andere te vertrouwen.

De gansche kaart des menschelijken levens, zooals men die in onzen tijd ziet, vertoont de belangrijkste ongelijkheden in den individuëelen toestand der menschen; ongeloofelijk hooge bergen van weelde en rijkdom, in tegenoverstelling van akelige diepten van armoede en ellende, maar met betrekking tot verstandsbekwaamheid vinden wij onmetelijke vlakten en gelijkheid; deze effene plaatsen zijn waterpas maar... levenloos; zij vertoonen eerbiedwaardige verdiensten, maar zonder iets dat naar oorspronkelijkheid, nieuwheid, of hooger scheppenden genie in eenigen tak van letterkunde, wetenschap of zelfs handel gelijkt. Misschien zou het vak van den ingenieur, of wel eenige nieuwe toepassing der scheikundige wetenschap moeten worden uitgezonderd, en inderdaad de kunstmatige wegen en tunnels, maar vooral de electrische telegraaf, spreiden eene grootheid van gedachten ten toon, voor zoover die in zulke zaken kan worden aangeduid. Maar al het

overige is enkel behendigheid, en zelfs behendigheid op het oude voetspoor, die eene verbazende menigte beperkte bekwaamheden, en zelfs groote gevolgen van veelvuldige en vereenigde bemoeijingen, voortbrengt, maar niets, volstrekt niets dat nieuw en uitmuntend goed is. Emerson heeft geen ongelijk als hij zegt: ‘dat eene algemeene beschaving zich heeft uitgespreid, en alle scherpe kanten bij de individu's der menschheid heeft glad en effen gemaakt; bij het gemis van hoogvliegende en grootsche karakterontwikkeling, is er eene algemeene ondersteuning en zamenwerking der menschen ontstaan. Er bestaat geen dichter, maar dozijnen van rijmelaars; er bestaat geen Columbus, maar honderden van scheepskapiteins met verreikende telescopen, barometer en zaamgeperste soepen; geen Demosthenes, geen Chatham, maar een oneindig getal van kundige sprekers in de parlementshuizen, en voor het volk; geen profeet, geen heilige, maar godsdienstige genootschappen; geen geleerd mensch, maar geleerde maatschappijen, maar een goedkoope drukpers, leeshuizen en boekverzamelingen in tallooze menigte.’ Zoo is het op elken levensweg; overvloed van werkzaamheid en vlugheid des geestes, maar bijna niets van een meer verheven zin.

Wij worden in elke zaak overstroomd met quantiteit, maar wij vinden bijna niets van meer dan gewone qualiteit. - In kunsten, in wetenschap, in ambachten, in scholen en in onderwijs, in de geregtshoven, in den staatsraad, in de wetgeving, hebben wij menschen, wier kennis en talent in het afdoen van zaken gelijk aan, zoo niet grooter zijn dan die kennis en talenten van eenigen vroegeren tijd, maar zij alle schijnen gebukt te gaan onder het gewigt van opeengehoopte bezigheden, en onderdrukt te worden door eene oneindige hoeveelheid kleinigheden.

De keten der routine houdt hen geboeid, en de vlugt van den genie schijnt onmogelijk. - Elke zaak schijnt zich in handel optelossen. - De bezigheid van den onderwijzer, den advokaat, den wetgever, den soldaat, den criticus, den dichter is tot handel afgedaald, niet één hunner denkt aan ophouden met zijn werk, zoo lang nog een gulden met voortgaan te verdienen is. Zij die slagen, hebben geen vrijen tijd, en zij die vrijen tijd willen genieten, moeten het welgelukken hunner bemoeijingen verbeuren.

Zoo gij niet *alles* onderneemt, zult gij niet gevraagd worden *iets* te ondernemen. Zelfs van de naar verstand meest ontwikkelde standen is een deel met bezigheid overladen, terwijl het andere niets te doen heeft. Het eene is uitgeput door bovenmatige inspanning, het andere verkeert in hopelooze ledigheid. Zoowel in de stad als op het land staat het daarmede bijna even eens geschapen.

O! Engeland! dat men vroeger vrolijk Engeland noemde, waar is uw vreugd, waar is uw vrolijke lach?

Het zweet des arbeids of de rimpel der zorg geeft een stom antwoord: ‘zij zijn uit elk huis verbannen: geen meiboom, geen oogstfeest, geen vermomming bij 't kersmisfeest vervrolijkt meer de omstreken van elk dorp; de vermoeide werkman zucht wanneer hij leest, en wie van alle geleerden heeft, met al zijne bekwaamheid, nog tijd om wijs te zijn.

Ziedaar eene diepzinnige klagt, maar ik geloof dat de gedachte waar is. Wij zijn een werkzamer volk geworden dan wij waren, maar het is, geloof ik, aan twijfel onderhevig of wij wijzer geworden zijn.

Letterkunde.

Stof tot nadenken door een dichter-teekenaar.

Vier boeken in het leven. Schetsen uit de portefeuille van Alexander V.H., Leiden en Amsterdam, bij J.H. Gebhard en C^{o}.

‘Hebt gij de vier boeken van Alexander V.H. al gezien? - In dat ietwat lastig atlas-formaat, dat zich niet gemakkelijk op de sopha laat gebruiken? Nu, het leven heeft zijne moeijelijkheden, en dus wat meerder of minder last moet men zich wel getroosten. - Vooral ter wille van de kunst. - Ja, ziet ge, dat is het, wat de kunst minder beminnaars doet hebben. Over het algemeen neemt men in dat opzigt te weinig den heerschenden tijdgeest in acht. De kunst moet gemakkelijk begrepen worden. Wil men het hooger genre - goed! maar laat niet te veel denken. Zijn het karikaturen, dat laat ik gaan. Daar hebben onze naburen ons meer in gescherpt. - Wat spreekt gij toch van niet te veel te laten denken. Ik vind de platen fraai, keurig gepenseeld, vol uitdrukking, vol in het oog vallende gedachten. Ik heb er mij regt mede geamuseerd. 't Volgt alles geleidelijk op elkander, 't is mij een open boek. Vier boeken, vier tijdperken, - de wieg en de laatste legerstede. 't Sluit als een bus. - Gij hebt ze dus begrepen? - Wat wilt ge er toch meer uit begrijpen, dan er voor ieders oog in ligt? Of woudt ge er nog bij geschreven hebben: dit is de jeugd tot dit is de ouderdom enz.? Omdat gij er te veel in zoekt, kunt gij 't niet begrijpen. Ik beschouw dit werk als eene niet onbelangrijke aanwinst voor mijne *cahiers* met platen, maar er mijn geest mêe vermoeijen; - neen! - En de titelplaat? - Is mooi, omdat zij ons een overzigt geeft over het geheel, daar is stof - aanleiding tot denken, - gelooven. - En het *Woord tusschenbeiden?* - Bewijs voor wat ik zeide, dat men er zijn geest niet op behoeft aftematten.’

Mijn taak als referent is niet zoo gemakkelijk, en toch ik wenschte de vier boeken in het leven van Alexander V.H. gaarne vóór den Tijdspiegel te houden. De dichter-teekenaar, die met de pen niet minder keurig, met niet minder fijne trekken schetst dan met zijn teekenpen, zal er mij misschien weinig dank voor wijten. Zij, die den genialen ontwerper begrijpen, zullen mijne aankondiging welligt mat en flaauw vinden, voor het minst niet poëtisch genoeg. En het groote publiek?.... Ik moet bekennen, er ligt iets beleedigends in door de oogen van anderen te zien. En zal men zijn gevoel teruggeven; - subjectiviteit is het tooverwoord, dat het slot op den mond legt. Aanmerkingen; - men wil ze hooren, liefst als het personen, geene zaken geldt. Welnu, als aanmerkingen de captatio

benevolentiae zijn, dan wil ik er mede beginnen. Niet u gelden ze, Alexander, maar uw *Woord tusschenbeiden*. Niet dat woord als zoodanig, ik heb er meer dan één compliment voor; ik zou er in mijn exemplaar gaarne hier en daar een: ferm, fiks, *schlagend* bijvoegen, maar wat ge er aan het slot in zegt: ‘de platen hebben geene verklaring noodig voor die aandacht aan uw werk wil schenken.’ Dank je voor dien goeden dunk! Maar neem 't mij niet kwalijk, dat ik tegen de supposition opponeer. Voor wie geeft de teekenaar zijne schetsen? Voor *allen*, naar ik meen. Op welk eene hoogte staan die *allen?* Voorzeker niet op dat idealistisch standpunt, dat het zuiver begrip van kunst hun aller eigendom is. Er is empirisch bewijs tegen. Er is daarenboven zedelijk bezwaar. Of mag men vergen, dat ieder genoeg ontwikkeld is, om dadelijk den geest van eenig kunstwerk in het hooger genre te vatten? Mag men met de bedoeling om in het innerlijk leven te laten indringen, den sleutel aan de uitverkorenen slechts in handen geven, om zich den toegang tot het binnenste heiligdom te openen? En houdt de dichter-teekenaar meer van beelden dan van woorden, de hemelgeest, die het leven opent en sluit, had zich op ieder tafereel kunnen laten vertegenwoordigen door serafijnen, die goed- of afkeurend, blij- of weemoedig den blik wierpen op typen of levensvoorstellingen om ze nader te verklaren. Wij zeggen het, omdat wij 't publiek kennen als eene massa uit verschillende bestanddeelen zamengesteld, als een trap der jeugd op verschillende hoogten geplaatst.

Of ik uw werk, mijnheer Alexander, in veler handen wensch? Gij zult er, hoop ik, na het lezen mijner aankondiging niet aan twijfelen, dat ik het geheel met u eens ben, ‘dat ieder kunstenaar door zijn werk den geest verlevendigen en edele gedachten kan inboezemen.’ Ik begin met de titelprent; leven en dood zijn er op voorgesteld, beschouwd uit een materialistisch oogpunt. Ik rigt mijn woord tot het publiek. De titelprent is hier niet het lokkebrood vóór het werk nêergelegd, om te verschalken die goed van vertrouwen zijn; niet het schitterend uithangbord, dat met gloeijende kleuren onder een blinkend vernis u belust maakt, om hier niet voorbij te gaan; er ligt zelfs eene somberheid over verspreid, die voor sommigen afschrikkend genoeg is om het geheimzinnig boek niet verder op te slaan. Die voor den man met de zeissen echter niet al te bang is, ziet er eene originaliteit van voorstelling in, die wel uit het leven gegrepen, maar toch niet alledaagsch is. Maar die algemeene onwilligheid, zegt ge, om den weg naar het graf te betreden, dat terugdringen, waar men niet meer terug kan; geen enkel gelaat, waar onderwerping op staat te lezen, geene enkele uitdrukking, die blijmoedigheid, hoop, verlangen te kennen geeft, is het natuurlijk? - Omdat gij vergeet, dat de titelprent eene materialistische voorstelling is van leven en dood. Maar houdt gij dàt voor oogen, beschouwt haar dan nog eens, ziet, de dood spreidt zijn' breeden mantel uit aan den rand van het graf, om zich onzigtbaar te maken voor het kind en de vrolijke jeugd, terwijl hij ze zelf van achter dien mantel niet uit het oog verliest. Het uit de windsels kruipende kind wordt in de verschillende overgangen van speeltijd tot leertijd tot knaap, de knaap tot jongeling met zijne vrijheid, zijne bloemen, zijne eerste liefde, zijn idealen. De mannelijke leeftijd nadert. Ziet dat beeldje eens, dat

de pantoffel nu reeds schijnt te willen kussen! De eerste vadervreugde spiegelt zich in de volgende figuur levendig af. Maar de weg tot heden glad en effen wordt hobbelig. De eerste rouw vertoont zich en voor het eerst wordt de blik gerigt naar het graf. De levenstijd gaat sneller voort, de dagen beginnen te vervliegen; er komt gang in de beeldjes; moeijelijker, hobbeliger en steiler wordt de weg en toch worden allen, de een met afgewend gelaat, de ander met wanhopig handenwringen, met bedekt aangezigt of met ter aarde neigende houding door dezelfde onweêrstaanbare magt voortgestuwd naar dat donkere punt, waar niemand vrijwillig heengaat, waartegen hij zich, zoolang de physieke kracht hem niet geheel begeeft, als bij instinct blijft verzetten.

Maar wat troostelоosheid in die voorstelling! Meent gij niet, dat de teekenaar het zelf gevoelde? Ziet ge dan niet te midden van die kronkelwrong des aardschen levens wat het donkere graf verheldert, den dood zijne verschikking ontneemt? Ziet ge daar niet dien opengeslagen Bijbel rusten tegen dat in den grond bevestigd anker? Is het u niet, als ruischte u, onaangenaam gestemd, als ge u gevoelt, te midden van dat stoffelijk leven, de adem eener hoogere bezieling toe, die u toefluistert: vertroosting dáár in de openbaring, in de hoop, door goddelijk licht bestraald!

Gij hebt ons begeerig gemaakt, Alexander, om uw boek open te slaan, en het hoogere in het leven te aanschouwen, dat volgens uw *Woord tusschenbeiden* hierin moet bestaan, dat men tracht naar eigen veredeling, dat men werkt voor zichzelven en anderen, om gelukkig te leven en den dood onbevreesd te gemoet te gaan; want de mensch is te edel om als dier te sterven.

De eerste en de laatste plaat!.... Zij hebben ons geroerd, getroffen, diep in de ziel getroffen. Wij hebben geknield bij het wiegje en met den hemelgeest gepeinsd, wat zijne nog werkelooze hand in het onbeschreven levensboek zou moeten opteekenen. Een zucht en een wensch ontglipten aan onze lippen. Wij hebben aan den doode een traan gewijd, en vol ernstig nadenken het oog geslagen op het gesloten levensboek, dat naar den regterstoel des Heeren wordt opgevoerd. - Wij wilden met den engel medezweven, maar deinsden terug voor eene gedachte, waar het gesloten boek ons van terugbragt, dat slechts geopend wordt door Hem, die de harten en de nieren proeft en alleen het innigste van den sterveling kent. Wij hebben gebeden, toen wij den blik wierpen in het onbezoedelde boek en er aan dachten, dat het voor ons meer dan ter helfte reeds is volgeschreven; er aan dachten, dat het voor ons ook eens wordt gesloten. Wij hebben onszelven beproefd.... en wij moeten het u toestemmen, teekenaar naar het leven, wat gij zegt: ‘alles is Bijbel voor wie door het bestuderen van de grootheid der natuur, van de menschen en zichzelven naar veredeling trachten.’ Neen, dat is geen profaneren; het leert te meer eerbied koesteren voor het Boek der boeken, omdat het de heerlijkste harmonie aantoont, die er bestaat tusschen natuur en openbaring, en ons bevestigt in de hooge, goddelijke strekking van den Bijbel *κατ' ἐξοχήν*: de veredeling van den naar het beeld Gods geschapen mensch.

En nu de vier boeken = tijdperken! Wij hebben uwe typen gezien, die den

verschillenden leeftijd moeten vertegenwoordigen: die schuldelooze, speelzieke, leergrage jeugd; die lente des levens in het weelderig groen op den romantischen heuvel; dat bedrijvig leven met zijn debet en credit, zijn memorialen en journalen, zijn belangen en zorgen; die avond des levens met zijn licht aan den horizon, dat op het boek des geloofs terugkaatst en daardoor zooveel helderder stralen in de ziel des levensmoeden verspreidt. - Wij hebben de tafereelen uit elk dier leeftijden met belangstelling gadegeslagen, op het jolige, uitbundige, schroomvallige, hartstogtelijke, verbodene, egoïstischmaterialistische, meer zuivere en onbaatzuchtige gelet. Wij vergissen ons immers niet, als wij het dol pleizier der jeugd zich onderscheidenlijk zien openbaren; als wij de liefde list zien zoeken; als de hand op het hart ter naauwernood gewigt geeft om den evenaar van de goudschaal in het huisje te brengen; als we de uitdrukking van zuivere liefde opmerken, hoe meer het grijze echtpaar het einde der levensbaan nadert, die zich openbaart in belangelooze genegenheid en hulpvaardigheid bij het betreden van den eenigzins klimmenden, brokkeligen weg, om de een den ander den laatsten gang naar het graf te verligten?

Doch begonnen we met eene aanmerking, we willen met eene andere eindigen. Wij erkennen, dat er een te ruim veld ligt tusschen iedere periode van kind, jongeling, man, grijsaard en te verschillend tevens, om het door eene plastische voorstelling tot een geheel aan te vullen, zonder te veel of te weinig te geven; - maar wij vragen, of de overgang van man tot grijsaard niet een al te groote is, die door eene enkele voorstelling had kunnen aangevuld worden? Wat daar tusschen beiden ligt behoeven wij den heer Alexander V.H. niet te herinneren. Hij bevredige het publiek door weldra eenige nieuwe schetsen te geven, door ons in zijn genre te leveren, wat van Zeggelen ons bezorgde met zijn Kijkjes in het Leven.

Er zijn er nog hier te lande, bij wie eene nobele gedachte leven schenkt aan hun goud. De man van kunst echter die hun goud niet behoeft, lacht met het neus ophalen van den bekrompen rijkaard, maar hij wijst anderen het spoor, hij wekt anderen op, die het noodig hebben, dat men hen laat leven, maar dezen troosten zich dan ook met uw geniaal troostwoord, Alexander V.H.: ‘mest hebben helaas de edelste planten noodig, willen ze vruchten dragen.’

H.

Eene letterkundig-medische ontdekking door eenen hoogleeraar uit Groningen.

Redevoering over de Zonnevlecht, door P. van Limburg Brouwer, in leven Hoogleeraar te Groningen, bij v. Boekeren 1851.

Onder de gebreken waaraan de Tijdspiegel, zoo als alle menschelijke zaken, onderworpen is, behoort de onvolledigheid der afdeelingen voor verschillende wetenschappen: er is geene rubriek open voor medische en chirurgische boekwerken, zooals dat behoorde, en daarop mogen wij de redactie wel eens opmerk-

zaam maken. - Dat gebrek is ons juist thans meer en meer in het oog gesprongen; want bij de aankondiging eener redenering over de *zonnevlecht*, de *plexus solaris*, bevinden we ons immers op een geneeskundig terrein, en worden buiten het rasterwerk der letterkunde geworpen? Inderdaad, een zeldzaam verschijnsel: een hoogleeraar in de oude letteren, de geleerde man, die over de Caesars schreef, treedt, en nog wel na zijnen aardschen dood, onverwacht onder de tijd- en landgenooten op, - sprekende: over de zonnevlecht! Men zoude hier kunnen aanmerken: schoenmaker!... hoogleeraar! blijf bij uw leest - wat hebt ge met den geheimzinnigen, veel besproken *plexus* te maken -? - Na dit vraagteeken vragen we onszelven dadelijk af: en wat had diezelfde geletterde man eens te maken met zeker *Leesgezelschap te Diepenbeek?* De professor moest bij zijne klassieke schrijvers gebleven zijn, en had volstrekt geene roeping om als een genre-schrijver, geheel *andere* mannen dan Caesar, en Augustus, en Pompejus te doen leven op het papier, wij bedoelen de *heeren* van Berkel, van Groenendaal, Hartman, Peperkamp, - dat was een *μεταβασις εις αλλο γενος* - een afdwaling van een letterkundigen geest. - Heeft nu de professor eenmaal het *Leesgezelschap te Diepenbeek* geschreven, is hij tot zulk een uiterste overgegaan, dan is het eenigzins begrijpelijk *waarom* deze zelfde Groninger schrijver ook over de zonnevlecht heeft geschreven.

Een Groninger schrijver!! Daarin ligt iets dat men bedenkelijk, omineus, zoude kunnen noemen, - 't moet wel een liberaal man zijn, een man, die evenmin de letters der formulieren getrouw nabaauwt, als dat hij de letters en klanken van onze moedertaal zuiver uitspreekt, - een man van ander allooi, dan de zuid- en noord-Nederlander, naar den geest - en als we daarenboven denken aan den biograaf der waarde Diepenbeekers, dan wordt de zaak nog bedenkelijker, als deze zelfde heer en hoogleeraar bepaaldelijk over de zonnevlecht handelt. Ter beoordeeling nu van het letterkundig-medisch standpunt des schrijvers (wélk een standpunt hij *thans* bereikt heeft, weten wij niet, want hij was eens, *dum in vivis*, een opregte Groninger) verwijzen wij dadelijk naar de redevoering zelve, die in haar geheel moet gekend en gelezen worden, en wier lezing wij aan al onze letterkundigen en geneeskundigen zeer dringend aanbevelen, omdat ze inderdaad eene *ontdekking* behelst, en daardoor eigendommelijke waarde bezit, - aangezien zeer vele redevoeringen *geene* ontdekkingen, maar zeer bekende zaken behelzen, die weder opgewarmd en opgestoofd, den volke worden voorgelegd, - staat deze redevoering meer op haarzelve, en verdient afzonderlijke vermelding.

Men wete dat dit stuk, door een vriend van den ontslapen hoogleeraar is voorgedragen, reeds op den 23 October 1850, en bepaald was geschikt voor het natuurkundig genootschap te Groningen.

Het ondserwerp door den spreker (maar hij bleef slechts schrijver, en is geen spreker mogen worden) bedoeld, was: *de zonnevlecht en haar gewigtige invloed op 's menschen verstand, op zijne zedelijkheid op zijn geluk, op dat zijner medemenschen*, - alzoo door eene zielkundig-medische en tevens letterkundige proeve, worden we hier verrast, ja wel verrast, ongemeen, ongeloofelijk verrast. - Men hoore slechts:

denker } (deze drie zijn *niet* altoos bij elkaâr)
de schrijver } (deze drie zijn *niet* altoos bij elkaâr)
spreker } (deze drie zijn *niet* altoos bij elkaâr)
vermeent de meest vreemdsoortige ver-

schijnselen in deze wereld en van dezen tijd, ook vooral *buiten* Groningen; - die verschijnselen door een bijzonder eigenaardig, inwendig orgaan voortgebragt, eindelijk te kunnen ontraadselen, - alles wat ons, eenvoudige, on-zonnevlecht-aardige menschen, volstrekt onbegrijpelijk, ondoorgrondelijk, dikwerf ongerijmd voorkomt, staat op eens in een volmaakt helder licht, door den invloed, welken de *plexus solaris* op den mensch, als geleerd, als godsdienstig, als zedelijk wezen, uitoefent, en eene dergelijke ontdekking is toch wel hoogst gewigtig. De schrijver beweert en bewijst, dat vele menschen over vele en zeer gewigtige onderwerpen geheel *anders*, geheel tegenovergesteld oordeelen, dan de gewone lieden, dat ze buiten het oor en het oog, altijd nog een ander orgaan moeten bezitten, dat hier de wonderen in de menschenwereld oplost, en nadat hij de zaak aandachtig beschouwt, wordt hij gedrongen om eindelijk alles toe te schrijven aan den maagzenuw-knoop, aan het inwendig sensorium, even beneden de korte ribben en boven den buik - dáár, dáár is de wonderbare en geheimzinnige binnenkamer en het eigenlijk laboratorium voor den helzienden geest; dáár worden de praeparaten voor de stelsels en leerstelsels gemaakt, die later tot aller verbazing, voor de natuurlijke ooren en natuurlijke oogen der menschenkinderen geopenbaard worden; dáár, in die allesomvattende zonnevlecht, brandt het onverdoofbaar gas,- geen Hallo-licht, dat over alles wat duister is een' magischen toovergloed verspreidt, en deze onbegrijpelijk gewigtige ontdekking wordt door den schrijver in korte en duidelijke trekken uit elkaâr gezet, met zulk eene tastbare waarheid, dat we thans in de ziel- en geneeskunde een nieuw morgenrood meenen te zien.

Wij zijn zedelijk verpligt met de redevoering voor ons den Hoogleeraar zelf te laten spreken, en te hooren, hoedanig hij, door ondervinding geleerd, voorbeelden weet aan te halen, om den eenigen en ontzaggelijken invloed der zonnevlecht te doen uitkomen. Nadat hij eenige opmerkingen over verstandsverbijstering en waanzin heeft medegedeeld, zal hij twee namen noemen, ‘namen, die een geheel menschengeslacht, eene geheele eeuw gelden - PLATO EN BILDERDIJK.’ Nu hoort den Hoogleeraar:

‘Plato hield staande, dat, die uit verstandig inzigt en uit erkentenis van iemands goede hoedanigheden iemand bemint, veel minder wijsgeerig handelt, dan die door eene hartstogtelijke aandrift daartoe wordt aangedreven; ja, hij ging zelfs zoo ver, dat hij de gematigdheid, de sophrosyne volgens Socrates, het ideaal der deugd, eene menschelijke deugd noemde, terwijl hij de dolheid met den titel van goddelijke aanblazing vereerde en niet aarzelde te verzekeren, dat de beste dichters de zoodanige zijn, die niet weten, wat zij zeggen.

Bilderdijk ging haast nog verder. In zijne verhandeling over het *menschelijk verstand* beklaagt hij zich, *dat onze eeuw besmet is met eene heerschende zucht, om aan het verstand, als de, voor onze eigenliefde vleijendste eigenschap, de voorkeur te geven*, terwijl hij tot het gevoel *alle invloeden* brengt der hoogere wereld, *alle besef van zedelijkheid, en zelfs alle beginsel van waarheid en overtuiging*, waaruit volgt, dat niet alleen de godsdienst, maar ook het natuur- het volken- en staatsregt, de zedeleer, de esthetica, en zelfs de behoorlijke verdeeling van maten en gewigten uit het gevoel, als de eenige zuivere bron, moeten voortvloeijen.

Zeker is het dit onbedriegelijke gevoel, dat hem heeft doen inzien, gelijk hij terzelfder plaatse schrijft, *dat het decimale stelsel een middel is in de handen van den algemeenen vijand des menschdoms, om godsdienst, rust, zeden en ondergeschiktheid te verwoesten en deze aarde in eenen afgrond van jammer te dompelen*. Zeker klinkt dit wel wat wonderlijk; maar (en hier ziet men al terstond het uitgebreide nut van mijne theorie) zou Bilderdijk, die toch een knap mensch was, zoo iets geschreven hebben, indien het hem zoo wonderlijk voorgekomen was, als het ons op het eerste hooren toeschijnt? Zeker niet. Maar waar had hij het dan van daan? wat bragt hem tot die overtuiging? wie leerde hem, dat de duivel (want dat zal de algemeene vijand des menschdoms wel zijn) zoo knap is in de mathesis, om het decimale stelsel uit te vinden? wat deed hem het verband inzien tusschen dat stelsel en de zedelijkheid of het geluk des menschdoms? Hij moge het ons willen diets maken, (misschien heeft hij 't zelf zich verbeeld) dat zijn gevoel hem dit geleerd heeft, maar ik tart het hoogst mogelijk gespannen *gevoel* uit, om tot zulke resultaten te komen. Dat zijn *verstand* het hem zou ingegeven hebben, dat het de redenering van een *verstandig* mensch zoude zijn, dat zal zeker wel niemand durven beweren. Wat blijft ons dan over? Immers niet anders dan de zonnevlecht. En is dit zoo, moeten wij dan niet juist daarom voorzigtig zijn, in het oordeelen over anderer gevoelens en daden? De uitspraken der rede, de uitingen van het gevoel kunnen wij beoordeelen, elk door zijne rede, door zijn gevoel, ten minste volstrekt onmogelijk is het niet, schoon de ondervinding geleerd heeft, dat ook dit, niet alleen soms zeer moeijelijk, maar in enkele gevallen bijna ondoenlijk is; maar hoe willen wij aan onze rede of aan ons gevoel toetsen, wat het werk is van een orgaan, welks werkzaamheid, zoo wij boven zagen, niet alleen niet door anderen kan doorzien worden, maar waarvan hij zelf, die er eigenaar van is, geene klare bewustheid heeft?

Ik zeide, de uitspraken der rede zijn soms moeijelijk door de rede te beoordeelen; bij voorbeeld, men neme eenen zeer verstandigen timmerman, eene, volkomen hare rede magtige keukenmeid, en geve die de kritik der reinen Vernunft van Kant (in het Hollandsch vertaald natuurlijk) in handen. Wat zullen die menschen daarvan zeggen? Ik voor mij geloof, dat het volmaakt onverschillig is, of men het hun in het Hollandsch of in het Duitsch laat lezen. En het gevoel! Hoe dikwijls vergissen wij ons niet alleen in het beoordeelen van het gevoelen van een ander, maar ook in dat van ons eigen. Wij kunnen ons hier vergenoegen met het voorbeeld aan te halen van korporaal Trim in den *Tristram Shandy*, en zijne ongelukkige vergissing omtrent den waren aard der liefde. Wij lagchen er om, omdat wij niet zoo onnoozel zijn, als die goede korporaal, zonder te bedenken, hoe dikwijls wij zelve op dergelijke wijze in de belagchelijkste dwalingen vervallen zijn. Hoe verschillend zijn niet de indrukken die wij erlangen, door onze uitwendige zintuigen; om maar iets te noemen, van waar ontstaat het, soms zoo hemelsbreed uiteenloopend oordeel over de gelijkenis van een portret? natuurlijk, omdat ieder, portret en origineel door zijne eigene oogen ziet. Hoeveel grooter zal dan niet wel het verschil zijn, tusschen den indruk, dien een muziekstuk op den een' of op den ander maakt. En hoeveel minder nog kunnen wij den invloed

beoordeelen, dien elks zonnevlecht op hem uitoefent.

Nog eens, de zonnevlecht moet ons leeren, ons over niets meer te verwonderen, niet zoo ligtvaardig de woorden *dwaas, ongerijmd, buitensporig* in den mond te nemen.

Het is volstrekt onmogelijk, reden te geven van al de schijnbare dwaasheden, ongerijmdheden, buitensporigheden, die wij door alle eeuwen heen, door de grootste en verstandigste menschen hebben zien voor den dag brengen, en nog zien voortbrengen, zonder een' anderen oorsprong daaraan te willen toekennen, dan afdwaling der rede, dan versterkte of verkeerde werking van het gevoel.

Wat weten wij, die ons zelve zoo weinig kennen, wat er in of bij de maag van *dien* wijsgeer is voorgevallen, die stelde, dat het heelal zijn oorsprong verschuldigd is aan de toevallige vereeniging van een oneindig aantal on deeltjes, die, als zij al bestonden, geene reden hoegenaamd hadden, om gezamenlijk een mensch of een paard, liever, dan een volstrekt monsterachtig en onvormelijk wezen te vormen. Als de een stelt, dat alles in eene gedurige beweging is, hoe kan dan de ander beweren, dat er geene beweging ooit plaats heeft, maar dat alles stil staat. Het gevoel kan hier niet wel beschuldigd worden; want de menschen, van welke ik spreek, waren niet heel gevoelig, en vooral toen zij die dingen verzonnen, waarschijnlijk zeer kalm gestemd. Aan hun verstand te twijfelen, zou haast heiligschennis zijn, als men buitendien weet, welke knappe menschen zij waren: en, bij twee zulke lijnregt tegen elkander overgestelde gevoelens, als ik hier vermeld; zou, als de een al gelijk had, dit juist een bewijs zijn, dat de ander geheel het spoor bijster was geweest. Wie echter zal dit van wijsgeeren durven onderstellen! Ik weet dus geen' anderen uitweg, dan de zonnevlecht. Nog sterker. Een wijsgeer, nog veel grooter, dan ik daar bedoelde, tracht op hetzelfde oogenblik te bewijzen, dat *Een* bestaat en niet bestaat. Wat zouden wij toch wel van het menschelijk verstand moeten denken, als wij een zeer geleerd en scherpzinnig man hooren verzekeren, dat het *bestaan* der voorwerpen, die ons omringen, eene, uit ons *ik* voortvloeijende subjectieve voorstelling is, terwijl een ander, in plaats van met dat *ik* te beginnen, het weder volkomen omdraait, en God, de natuur, den mensch tot eenen bajert zamen mengende, alles in het grondelooze Absolute doet verzinken.'

Voor onzen aandachtigen lezer zal de zaak, die hier behandeld wordt, meer en meer helder zijn geworden en nimmer zal hij gedacht hebben, dat de onschuldige, hem welligt onbekende, maagzenuwknoop, zulke allergeweldigste openbaringen kon te weeg brengen. - Hoe weinig weet toch de mensch, hoeveel hij beteekent, en welk een deel van zijn ligchaam hem beheerscht, en op eens de diepten der geestenwereld ontsluit! - hij, de mensch - naar Shakespeare - *the paragon of animals!* - ja, met welk een onbeschrijfelijk gevoel zullen we thans, in het vervolg van ons leven, de trillingen, de werkingen, de hooge waarde der zonnevlecht erkennen, en voortaan met groote behoedzaamheid de handen in een oogenblik van mijmerende rust op dat kapitale ligchaamsdeel - als ter beveiliging - zamenvlechten! Dat, dat zijn we aan den Hoogleeraar verpligt - wie had ooit kunnen denken dat de oorsprong van het decimale stelsel, door *dien* uitvinder (vergelijk Bilderdijk's alge-

meene vijand) op zulk eene wijze ons ware ontdekt! - Eens vooral, en ten minste tienmaal 's daags, luide uitgeroepen:

Leve de zonnevlecht!!

De hoogleeraar, eens en train, snelt voort op den weg der ontdekking, gelijk de sterrekundige, niet Leverrier, maar gelijk die menschen, die eerst de sterren aan den hemel zien, en ze dan op de sterrenkaart brengen, en niet omgekeerd, gaat hij verder, en tracht vele onbegrijpelijke zaken door het alvermogende maagsensorium te verklaren. - Ook hier moet de denker zelf voor ons denken, en wij roepen hem nog eens toe: Verhef andermaal uwe stem en spreek luide voor elk die u hooren wil, en het hoofd niet af keert:

‘Natuurlijk, de zonnevlecht stelt ons in rapport met gebeurde zaken, niet alleen in onzen, maar ook in vroegeren leeftijd. Ruimte en tijd zijn immers niet anders, dan eigenaardige subjectieve voorstellingen, noodzakelijk behoorende tot de wijze, op welke onze rede de voorwerpen beschouwt. De zonnevlecht heeft ze niet noodig. Eeuwen zijn voor haar oogenblikken; het uitspansel een stip. Maar ook door dat geheime, ons gewone menschen onverklaarbare vermogen, staat zij in verband met de zonnevlechten van anderen, al zijn die op duizende mijlen afstands van hen of voor eeuwen geweest. Daardoor weten menschen, met dit kostbaar vermogen begaafd, wat een schrijver kan geschreven hebben, wat niet. Zij lezen een gedicht, het schoonste in zamenstelling, dat nog immer bestaan heeft, een gedicht, waarin dezelfde karakters van het begin tot het einde steeds zich op die zelfde wijze vertoonen: waarin eene eenheid van handeling niet alleen, maar van idee is, zoo als nog nooit in eenig ander gedicht gevonden is - nu dat gedicht - zij weten het, is niet door één persoon zamengesteld, niet door één genie ontworpen, maar het zijn stukken en brokken van het werk van tien of twaalf of meer menschen, naderhand als mozaik kunstig ineen gevoegd.

Door den inwendigen zin weten die menschen, dat de ouden, niet zoo als wij ons soms vergisten, soms zelfs dingen schreven, die wij zelve naderhand moesten afkeuren; neen, al wat de ouden schrijven, is volmaakt, daar ontbreekt volstrekt niets aan. Is er dus iets, dat niet in allen opzigte den toets, (namelijk den toets van den inwendigen zin van zulk eenen criticus) kan doorstaan, dan is het onecht, dan *kan* die schrijver het niet geschreven hebben. Door het magnetisch rapport leeft hij in de ziel van den, voor twee duizend jaren gestorvenen schrijver, weet stellig, dat de man, toen hij het gedicht of het boek, waarover gehandeld wordt, schreef, onfeilbaar was, dat geene obstructiën hem kwelden, geen kwade nacht hem minder geschikt maakte tot zijn werk, en hij weet, dat al wat hij, criticus, goedkeurt, ook onvoorwaardelijk (bij wijze van blanc seing) door den lang vermolmden dichter zou goedgekeurd worden, en al keurde hij het niet goed, toch werkelijk door hem geschreven is.

Maar wat spreken wij van gebeurtenissen, van menschen, als wij niet aannemen dat er, behalve de uitwendige zintuigen, ook nog een inwendig zintuig, buiten de rede, ook nog een maagsensorium is, hoe zullen wij dan de bovenmenschelijke wetenschap verklaren van hen, die ook in het raadsbesluit der Godheid doordringen, die zonder aarzelen bepalen, hoeveel naturen en hoeveel wil-

len in den persoon van den Goddelijken stichter van onze Godsdienst vereenigd zijn, die volkomen weten te verklaren, hoe, en door welke middelen de oneindige heiligheid er toe bewogen wordt, om zijne zondige schepselen in genade aan te nemen, die weten, dat, hetgeen in een sterfelijk mensch eene ongerijmdheid, eene onregtvaardigheid zijn zou, met de goddelijke natuur overeenkomstig is, dat de heilige, regtvaardige God om de zonde, door twee menschen, voor zes duizend jaar begaan, alle andere menschen, die met die zonde niets te maken hebben, des doods en der verdoemenis schuldig houdt, dat hij, de meeste hunner van alle eeuwigheid af aan, onherroepelijk heeft verworpen, en uit die ontzettende schare van rampzaligen, slechts eenige zeer weinige, volstrekt naar willekeur heeft uitgekozen, om zijne genade te betoonen, 't zij dat zij zelve die aannemen of niet, en die, wat zij verder ook doen of niet doen, goed of kwaad, met geen' mogelijkheid meer kunnen afvallig worden. Wie heeft dit alles ooit den mensch verklaard? Wat kan dat anders zijn, dan dat gevoel, dat Bilderdijk neemt voor eenen invloed uit eene hoogere wereld, verre te schatten boven die eenvoudige en slechte rede, maar dat gewis niets anders is, dan het zoo veel malen besproken maaggevoel, dat zich hier, wij moeten het met alle zucht om toegevend te wezen en verdraagzaam, erkennen, gansch niet voordeelig voordoet. En dat het dit maaggevoel is, daar twijfelen wij te minder aan, daar het ten duidelijkste blijkt, dat de mensch, in wien het werkzaam is, zelf zich des niet bewust is, tegen zijnen eigenen wil zelfs handelt, niet weet wat hij doet. Immers, dat de mensch, in eene vlaag van - ijlhoofdigheid had ik haast gezegd - maar het hoofd komt er in 't geheel niet bij te pas - het is alleen de maag - dat de mensch in eene vlaag van overprikkeling van de zonnevlecht zoover gaat, dat hij de eenvoudigste en gewoonste beginselen van de zedekunde, dat hij het voor de rede zoo duidelijke *suum cuique* versmaadt, ja dat hij zelfs tegen de eerste gronden der arithmetica gaat zondigen, dat zou dan misschien nog eenigzins te verklaren zijn, maar dat een mensch, die alleen zijne rede gebruikt, zich zoo stellig zeker zou wanen van hetgeen hij voor waar hield, dat hij van anderen zou vorderen het voor ontwijfelbaar aan te nemen, al begrepen zij er niets van, dat is volkomen onmogelijk in te zien. Daar moet eene andere kracht, daar moet een ander vermogen werkzaam zijn, een vermogen, dat hem, door inwendige aanschouwing zoo zeker maakt van hetgeen hij gelooft, als zag hij het met zijne ligchamelijke oogen; en nog sterker, dat vermogen moet in hem de zucht voor het heil van anderen tot eene mate versterken, waarvan een gewoon rede-mensch alweder geen het minste begrip kan hebben.'

Hiermede nu is ook dit gedeelte der menschelijke wetenschap in zooverre opgehelderd, - wij vragen, en onze lezers met ons: maar hoedanig is de man uit Groningen aan zulke ontdekkingen en gevolgtrekkingen gekomen? Waarom brengt hij alles zoo regtstreeks terug altijd tot de zonnevlecht, en aarzelt niet om zelfs een geheel leerstelsel - in een geheel eigenaardig licht voor te stellen? Heeft hier welligt des schrijvers voormalige zonnevlecht hem dat alles ontdekt - of heeft hij slechts, wat *velen* met hem doen, met het *natuurlijk* oog gezien, met het *natuurlijk* oor gehoord, en slechts zijne alledaagsche organen ge-

bruikt? Wie zal die vraag beantwoorden?

Genoeg voor ons doel, dat deze redevoering ongemeen belangrijk is, en buiten twijfel, hoe eer, hoe liever, eene geduchte, eene nadrukkelijke teregtwijzing en bestraffing verdient en behoeft, zoo wel van hen, die *met*, als *zonder* de Groningsche zonnevlecht verkiezen te *zien*. Wij raden onze lezers aan, de verhandeling meer dan ééns bedachtzaam te lezen. - Zij is niet kostbaar, en onderhoudend genoeg - maar bovendien verzoeken wij de lezers van dit ons verslag om toch in *dezen* tijd, waar ze *binnen* of *buiten* Groningen wonen - en denken ('t is niet altijd gepaard), naauwkeurig te beproeven op welk een voet zij staan - met hunne respectieve:

Zonnevlechten!!

Spiritus Asper en *Lenis*.

Oordeelt niet.

Blijspel in vier bedrijven, te 's Gravenhage, bij K. Fuhri. 1851.

Toen de Kunstkronijk haar elfden jaargang intrad, en de staking van het Letter-en Schilderkundig Album haar een element meer van leven en vooruitgang aanbragt, waren redactie en uitgever er op uit om, getrouw blijvende aan den titel van dit maandwerk, dat zich ten doel heeft gesteld aanmoediging en verspreiding der schoone kunsten, aan de daaraan verbondene loterij van kunstwerken eene zoodanige nieuwe rigting te geven, die zeker in het voordeel der kunst en verrassend voor de inteekenaren wezen moest.

Weldra bleek het dat door de Kunstkronijk *prijsvragen* zouden worden uitgeschreven, met bedoeling om aan de besten der ingekomene stukken premiën toe te kennen, onder toezigt van eene bijzondere kommissie die zich wel met de beoordeeling wilde belasten.

Die kommissie, zamengesteld uit de Heeren: H. Tollens Cz., M^{r}. J. van 's Gravenweert en M^{r}. J. van Lennep waarborgde meer dan genoeg de goede bedoelingen van redactie en uitgever.

Er werd gevraagd:

I. Een oorspronkelijk blijspel, in proza of poëzij.

II. Een oorspronkelijk drama, of een treurspel, in proza of poëzij.

Voor het best gekeurde antwoord op ieder dezer prijsstoffen werd eene premie van tweehonderd gulden uitgeloofd.

De uitgever behield zich tevens voor een der bekroonde stukken in de Kunstkronijk te doen afdrukken, het andere afzonderlijk uit te geven om het in de verloting op te nemen; terwijl van een van beiden hulde zou worden gedaan aan de directie van den Koninklijken Hollandschen Schouwburg te 's Gravenhage.

Voorzeker, ieder die belang stelde in ons nationaal tooneel moest die poging toejuichen. Weinige onzer schrijvers en dichters betreden toch het moeijelijke, maar tevens zoo vruchtbare dramatische terrein; weinigen gebruiken het tooneel als de tolk hunner denkbeelden en gevoelens, en nogtans is het een tolk, die krachtig inwerkt op het gemoed, op de zeden, op de nationaliteit van een volk.

Bij het einde van het jaar 1850 bragt de boven genoemde kommissie van beoordeeling haar verslag uit.

Er waren zeventien tooneelstukken ingekomen, als: vijf dramaas, vijf treurspelen, twee tooneelspelen en vijf blijspelen, al welke stukken door de kommissie met de vereischte aandacht werden gelezen en onderzocht, in de billijke verwachting, dat zij in staat zoude worden gesteld hare keuze op een of meer dier tooneelstukken te kunnen bepalen, en er een van naar verdienste te bekroonen, of wel den prijs tusschen twee of meer kunstwerken te kunnen verdeden.

Het strekte daarom die kommissie tot eene ware teleurstelling deze verwachting niet verwezenlijkt te hebben mogen zien, en, hoezeer den ijver en de pogingen der inzenders huldigende, *geen* der ingezonden stukken, in beide vakken, de onderscheiding eener bekrooning te kunnen doen wedervaren.

Nogtans dankt het hierboven aangekondigde blijspel zijne bekendheid aan de door de Kunstkronijk uitgeschreven prijsvragen. Te laat ingekomen om naar de bekrooning mede te dingen, werd het echter door de directie van den Schouwburg ter opvoering aangenomen, terwijl de uitgever der Kunstkronijk het als premie aan de inteekenaren deed geworden.

Het blijspel thans aan ons ter beoordeeling toegezonden zijnde, zoo willen we den schrijver gaarne een woord van aanmoediging doen hooren. De conceptie is vrij aardig, de moraal, dat men niemand oppervlakkig beoordeelen moet en men dikwijls zeer verkeerd oordeelt, is goed. Evenwel komt het ons voor, dat de toestanden niet sterk genoeg geteekend zijn, waardoor dus de moraal niet zoo duidelijk in het oog springt als vooral voor een tooneelstuk een vereischte is.

De schrijver heeft zich laten vervoeren om zijn *Oordeelt niet* op bijna al zijne personen toe te passen, of om zijne eigene woorden te gebruiken:

> ‘Geen een vertoont zich juist, geen die zich niet
> (wat kleurt;
> Die maakt zich beter, gene slechter; maar men
> (oordeelt
> Steeds over iedereen’.....

Door dat verdeelen zijner krachten, heeft de auteur die eenigzins verlamd. Één persoon, de hoofdfiguur, had de moraal in 't licht moeten stellen, dan zou die meerdere en sterkere stralen kunnen verspreiden, thans is de rigting en zijn de personen niet *saillant* genoeg.

Ziedaar onze hoofdbedenking. We zouden nog verscheidene aanmerkingen van meer ondergeschikten aard kunnen maken, als bijvoorbeeld het bijna gelijkvormig eindigen van het tweede, zesde en achtste tooneel van het eerste bedrijf, met de woorden:

> ‘Wie komt ons hier vervelen?’
> ‘Maar wie is daar?’
> en
> ‘Wie komt ons nu weêr storen?’

't geen een nieuwelingschap op het tooneel verraadt. Vervolgens minder gepaste uitdrukkingen als: ‘Ik geloof, *dat ik van droefheid stik*’ (blz. 33) ‘Ik houd meer van een stem als van uw zuster (blz. 65), waar het de stem van die zuster in tegenoverstelling van de stem eener andere dame geldt.

‘En daarop straalt de vreugd *op heel mijn aangezigt*’ (blz. 87) ‘Toen bleek zeer duidelijk, *en dit was ook heel kras*; dat de oorzaak van hun ramp een nietige oorzaak was.’ (blz. 101) 't geen ons alleen daarom *kras* toeschijnt, dewijl dit woordje goedgunstig rijmt op *was*.

Verder zijn regels als:
.....‘Want zie 'k deez' jongen man, dan zeg 'k:
(hij wint het nog,
En 'k hou 't Medusa-hoofd niet langer voor bedrog!’ of:

.....‘Maar spreek, wanneer men 't al hetgeen
(men mint, in rook ziet Verdwijnen; als bij haar, die men zoo hartlijk mint,
Men niet meer als voorheen dezelfde liefde vindt.’
of:

‘.....maar ik zweeg
Uit kieschheid, doch nu wil ik hem dit daadlijk
(zeggen,
En, zooveel ik vermag, de zaak hem uit *gaan*
(leggen.’

zulke regels zijn niet bijzonder fraai, ja zelfs zeer ondichterlijk.

Evenwel gelooven we, dat het stukje, wanneer het goed begrepen en goed gespeeld wordt, menigeen een aangenamen avond zal kunnen bezorgen. 't Is ook zeer geschikt voor een kamerstukje, daar het geen bijzondere kostumen of dekoratiën vereischt. De beide laatste tooneelen van het derde bedrijf verdienen met lof vermeld te worden, daar is gang in en leven.

A.I.

Mengelwerk.

Mijne reis met de landmail van Batavia over Singapore, Ceilon, Aden en Suez tot Alexandrie in Egypte, door Mr. J.C.F. Baron van Heerdt, Lid in den Raad van Justitie te Samarang. (*Vervolg. Zie Tijdspiegel* 1851, *I, blz.* 448.)

Op mijne aan de menigte globaal gerigte vraag, of er in de nabijheid geene herberging voor mij en mijnen bediende te vinden was, trad een welgekleede Griek voor, en bood zich aan mij een logies te wijzen. Ik had geene keus en volgde dus mijnen onbekenden gids. Onder het opsommen der merkwaardigheden van Kaïro, en het beschrijven van feesten, gebouwen en plantsoenen, waaraan ik op dit oogenblik weinig lust gevoelde het oor te leenen, zetteden wij onze wandeling voort, en hielden voor een oud en vervallen huis stil. Het was duidelijk: mijne tegenspoeden waren nog niet ten einde. Dit gebouw geleek meer naar het verblijf van vleermuizen en hagedissen, dan naar de woning van een redelijk wezen. Toch verklaarde mij mijn Cicerone dat hier Mrs. T., eene bejaarde Engelsche dame, woonde, die eene logeerkamer ter beschikking had.

Toen wij de groote voorpoort binnengekomen waren, bragt de Griek ons over een naauw binnenhofje door eene kleine deur, in eene stikdonkere, naar ik gis, hoog overwelfde plaats, die door hare koude, vunzige lucht een onaangenaam, huiverig gevoel te weeg bragt, niet ongelijk aan dat, hetwelk ons meermalen in onderaardsche gangen van oude kloosters en vervallen kasteelen in Europa overkomt. Met geene mogelijkheid kon ik hier het geringste voorwerp onderscheiden. Alleen de voetstappen van den Griek, die mij vooruitging, hoorde ik nog, zonder te weten, waar hij was en waarheen hij eigenlijk zijne schreden rigtte. Ik kan niet ontkennen, dat bij deze intrede in dit hol mijn vertrouwen op mijnen geleider en zijne verhalen min of meer aan het wankelen werd gebragt, en ik een oogenblik op de zwarte gedachte kwam, dat het hier mijn leven of mijnen Maleischen bediende gold; het een ter wille van een vooronderstelden rijkdom bij landmail-reizigers, de ander uithoofde van de zeldzaamheid des persoons, dien men in dit land, de hemel weet waarvoor, hield en gebruiken zoude.

Weldra echter opende zich eene kleine deur aan het einde van deze spelonk, en trad eene magere Europeesch gekleede dame met een Gelderschen koperen blaker en aangestoken kaars, op zeer romantische en hoogst geheimzinnige wijze, te voorschijn. Nu vertoonde zich deze ruimte duidelijker, en ontdekten wij onder anderen verscheidene in den kleiachtigen grond overeind staande, met Arabische karakters beschreven steenen, welke, naar het zeggen van den Griek, teksten uit den koran en namen van afgestorven Muzelmannen bevatten, die, trots het wakend oog der policie, tegen alle stedelijke verordeningen in, hier, door hunne bloedverwanten begraven waren, ten einde hunne lijken aan den in Egypte algemeen heerschenden grafroof te onttrekken en te beletten, dat ze voor mummien verkocht en naar verre landen verzonden werden. Tweemalen in de week kwamen des nachts de betrekkingen der overledenen in stilte hunne liefdepligten aan deze rustplaats der dooden brengen, en hen in vrome gebeden herdenken.[1)]

Langs eenen ouden bouwvalligen wenteltrap kwamen wij in de eigenlijke woning van M^{rs}. T. De *bedroom*, die zij voor mij bestemde, was vrij goed ingerigt en liet weinig te wenschen overig, schoon men er de kenmerken van armoede niet aan ontzeggen kon.

Hier meende ik voor eenige uren te zullen uitrusten, toen de Griek mij het aangename en gezonde van een Turksch bad na eenen togt door de woestijn voorspiegelde. Ondanks mijne vermoeidheid, liet ik mij overhalen, hem naar zoodanig badhuis te vergezellen.

Over een naauw, met grove hardsteenen geplaveid plein, traden wij, na eene buitengewoon lange wandeling, eene groote dubbele deur binnen, welke tot een openbaar badhuis geleidde.

In het midden van dit ruime gebouw, dat zich van buiten onbeduidend had voorgedaan, en inwendig naar eene groote kapel geleek, zag men eene met porphyrsteenen gemetselde effene ruimte van ongeveer 40 voet in het vierkant, buitengemeen frisch en aangenaam van atmospheer.

Bijna evenzoo vele voeten hoog verhief zich het koepelvormig welfsel der zaal, onderstut door zware houten balken en schraagpilaren, boogsgewijs, doch ordeloos aan elkander gehecht.

Eene groote, breedgerande kom of reservoir van graauw marmer met ruw gebeiteld lofwerk versierd en voorzien van eene metalen pijp, die onophoudelijk een helder water meer dan zeven voet hoog uitspoot, waardoor de koelheid dezer kamer bovenmate bevorderd werd, was in het midden van het badhuis opgetrokken. Een drietal kleine digt bij het dak gemaakte openingen in den muur verschafte niet meer dan het hoognoodige licht, dat eene weemoedige, doch voor het oog niet onaangename tint over dit geheel verspreidde. Aan weêrszijde van de fontein, waren, ten gerieve der badgasten, houten rustbanken, met rottingmatten overdekt, tegen den wand aan

1) Deze gelegenheid neem ik te baat, om hier een gebed aan te halen uit den koran, dat in Egypte onder den naam el-fatiehah tot in de laagste klassen bekend is, en zonderling afsteekt bij de onbeschaafdheid der zeden van dit volk.
‘In naam van den Goedertieren en barmhartigen God! Lof en prijs aan den Goedertieren en barmhartigen God! Meester van het heelal, koning van den dag des oordeels! wij aanbidden u en smeeken uwe hulp af. Geleid ons op den weg der behoudenis en dergenen, die gij met uwe weldaden hebt overladen; dergenen, die uwen toorn niet verdiend hebben en die niet tot het getal der verdoolden behooren. Amen.’

getimmerd, en zag men een twintigtal wollen dekens, schoone handdoeken en linnen spreijen hangen over eene menigte lange stokken, dwars loopende door ijzeren krammen, die aan de schraagpilaren waren vastgeklonken. Tegenover den hoofdingang ontdekte men twee kleine deuren, welke tot verscheidene andere afzonderlijke badvertrekken geleidden. Drie Arabieren, die tot bediening van de badgasten gereed stonden, en mij als het lang verbeide offer van hunnen waschlust omringden, sloegen, zonder aarzelen, en voordat ik hun mijne plannen van verfrissching had medegedeeld, de handen aan het werk, grepen naar mijnen hoed, openden mijne bovenkleêren, en zouden mij tegen wil en dank binnen weinige seconden geheel hebben uitgekleed, hadde ik niet door gevoelige overredingsmiddelen deze zwarte Jacobijnen afgeweerd en daardoor genoegzaam te kennen gegeven, dat hunne overdrevene dienstvaardigheid mij bij uitstek ongepast voorkwam.

De Griek, die van een en ander ooggetuige was, vond het gedrag dezer Arabieren van zeer gewonen aard, en beweerde dat men zich alles van hen moest laten welgevallen, wilde men niet het ware genot van een Turksch bad missen. Schoon niet geheel en al van de gegrondheid dezer redenering, en vooral niet van de kieschheid der Turksche zeden ten volle overtuigd, liet ik mij door hem overhalen, mij aan de gestrengheid der Egyptische badwetten te onderwerpen. Na door middel van een handdoek zooveel mogelijk het kostuum van onzer aller eersten vader, *après le péché*, te hebben nagebootst, bragt men mij in eene kamer, waarin, door een van buiten onderhouden vuur, zulk eene bloedwarme temperatuur heerschte, dat het zweet mij dadelijk tappelings uit de huidporiën drong, en ik niet langer dan eenige weinige seconden daarin vertoeven kon. Men maakte zich deze korte oogenblikken ten nutte, door mij met drooge doeken het zweet af te nemen, en vervolgens het ligchaam met laauw water te begieten, waarna ik in een aangrenzend vertrek werd binnengeleid en eene meer getemperde hitte doorstond. Hier was het werk der bedienden hetzelfde, doch langduriger dan in de eerste kamer. Eene derde en vierde kamer, waarin eene afnemende temperatuur heerschte, moest ik op deze wijze bezoeken, alvorens in de zaal bij de fontein terug te keeren en al het aangename van eene koele lucht te genieten.

Hier zette ik mij op eene lage steenen bank neder. De toebereidselen tot de laatste badkuur lagen gereed en de ruwheid der drie Arabieren kwam weldra in al haren glans voor den dag. Terwijl twee hunner zich beurtelings onledig hielden mij met koud water uit eene houten tobbe te begieten, beijverde zich de derde, mij met eene soort van groene zeep het ligchaam in te wrijven, en door middel van een' groven schuijer overal zoo duchtig af te boenen, als hadde ik mij in geen half jaar gereinigd; totdat eindelijk het bloed door de huidporiën dreigde te springen en ik, mijne oude neiging tot wederstand terug krijgende, onverhoeds deze drie verstokte badbedienden ontvlugtte en het bad voor afgeloopen verklaarde.

Hoewel overtuigd, dat mijne rebellie mij verstoken heeft van de voornaamste *péripéties de sensations physiques qui constituent le bain oriental*, kan ik echter niet ontkennen dat hetgeen mij daarvan ten deel is gevallen, toereikend was, om mij langzamerhand buitengewoon te verkwikken.

Een der bedienden bragt mij nu eene kop koffij, behoorlijk van suiker en melk voorzien, waarna de badmeester, die zich alleen ter liefde van de kosten van het genoten bad zien liet, mij een Turksche pijp uit zijnen mond toereikte.

Onder het genot hiervan, - men zoude in Holland met regt zeggen, van eene vuile pijp, doch hier was het van de zeer vereerende *tchiboek* van mijnen donkerkleurigen badheer, - bragt ik nog eenige oogenblikken in het badhuis door.

Na het gebruikelijke offer van een Spaansche mat aan den badmeester, verlieten wij het gebouw, en keerde de Griek terug, vanwaar hij gekomen was, onder aanbod van mij den volgenden dag te vijf ure naar de piramiden te vergezellen. Ik heb echter den man niet weder gezien, zijnde hij voor goed weggebleven, en, naar ik nu geloof, bij een anderen landmail-reiziger een beter fortuin gaan zoeken, daar ik, niet wetende dat hij niets meer dan een Dragoman was, hem te zeer voor een' *gentleman, pour un homme comme il faut*, gehouden en bijgevolg te beleefd behandeld had. Dit moet strijdig geweest zijn met zijne bedoeling en belangen, daar een Dragoman alleen ter wille van de Spaansche matten, en volstrekt niet uit enkele wellevendheid zich in het openbaar aan de zijde van eenen vreemdeling sluit. Eerst nadat mijn miskende Cicerone vertrokken was, toen ik mijne reisgenooten aan het middagmaal terugzag en bemerkte, dat ieder hunner zulk een verdwaald onderdaan van koning Otto achter zijn stoel had, ontdekte ik mijne misvatting, die ik evenwel te vergeefs heb zoeken te herstellen, daar de Griek nergens meer te vinden was, en ik geheel vergeten had hem zijnen naam te vragen.

Verscheidene mijner reisgenooten waren bij mijne komst reeds ijverig bezig met de schotels van den disch aan te spreken.

Aangenaam werden wij hier verrast door de eerste sedert Ceylon genoten groenten. Peulvruchten, snijboonen en wortelen, visch en schapenvleesch stonden in overvloed voor ons. Welk een schat zoo van Europesche als van Oostersche geregten zag men hier op de tafel door elkander, zoo broederlijk op een en hetzelfde damasten tafellaken geplaatst, alsof zij tot éénen oorspronkelijken grond behoorden! Niet alleen op de tafel, maar ook onder de aanzittenden was er eene opmerkelijke verscheidenheid zigtbaar.

Behalve de landmail-reizigers, die reeds onderling van landaard verschilden, zag men hier in de rij der gasten een' heer van middelbaren leeftijd in eene prachtige Turksche kleeding met de *fezij* op het hoofd, zich aan een schotel met jonge doperwten te goed doen.

Wie, wat en van waar de man was wisten wij niet. Hij sprak Engelsch, Fransch en Duitsch, nu met dezen dan met genen onzer, alsof hij ons jaren lang had gekend en scheen zoo eigen in zijn kostuum, als hadde de man nooit eenig ander gedragen.

Was het Leon de Laborde? Was het een Turk van Engelsche opvoeding, een Renegaat, of een Christen uit het beschaafd Europa, die uit liefde voor de Porte of, hetgeen zeker meer aannemelijk is, uit bijzondere neiging tot de zeden van Turkije, zijne huisgoden voor goed had vaarwel gezegd? Hoe het zij, - deze metamorphose kwam ons voor van een geheel Engelschen aard te zijn. Onze Turk had dan ook al het uiterlijke van een' John Bull, doch in zijne Engelsche spraak een eenigzins Hoogduitschen tongval, terwijl nu en dan zich Fransche manieren bij hem openbaarden, en ein-

delijk, na het middagmaal, de *hoeka* en zijn Oostersch *aanliggen* aan den disch hem wederom tot een volkomen Turk maakten.

- Hoe drommel komt hij aan zulk een olla-potrida van eigenschappen? - vroeg een onzer, toen zijn gitzwarte bediende hem het ellenlange roer zijner pijp uit de hand nam, en beide de kamer voor goed verlaten hadden.
- Het is een wereldburger, een philosoof, antwoordde een ander.
- Dit kan niet zijn, - sprak een derde; - een philosoof wordt alleen uit de Engelsche kerk geboren.
- Dan is het een antichrist.
- Neen, een atheïst.
- Neen, een deïst.
- Neen, een heiden.
- De d-l hale mij, zoo die man tot eenige natie of tot eenige secte behoort.

De waarheid lag hier niet meer in het midden, en bleef voor ons, die trouwens niet veel moeite ter harer opsporing aanwendden, werkelijk te zoek.

Zeker is het, dat men er hier meer uit het beschaafdere deel van Europa aantreft, die sedert hunne vestiging in Egypte - werwaarts zij voornamelijk door den handel worden getrokken - de kleeding van het oosten hebben aangenomen, hetgeen zich in eenig opzigt wel verklaren laat, daar men in deze streken de Fransche kleeding niet overal even gunstig ontvangt als de Grieksche en deze, zoo men zegt, als ligter en meer voor het klimaat geschikt, te regt de voorkeur boven de andere verdient.[1)]

Bovendien behoort de Grieksche, en ook de Turksche dragt tot de meest bevallige, en mogt al eens eene Egyptische prude vrees of weerzin betoonen voor de amourettes van een en in zwart laken gehulden Adonis, zoo laat het zich wel bevroeden, dat zij minder wederspannig zal zijn tegen de aanvalligheden van een' in bonte pracht gedosten Quasimodo.

VI. Van Kaïro tot Alexandrie. (6 Mei - 9 Mei.)

De Sphinx en de piramiden. - Vertrek van Kaïro. - Boulak. - De Nijlstoombooten: ‘Lotus’ en ‘Kaïro.’ - De Nijl. - Atfieh. - De Pakketbooten. - Aankomst te Alexandrie. - Onze bagage. - Het Hôtel d'Europe.

Bij het aanbreken van den volgenden dag ondernamen wij den togt naar de piramiden. Eene menigte kleine ezels met hooge zadels, en evenveel halfblinde zwarte drijvers stonden daartoe voor de huispoort op ons te wachten, en waren bijna geheel ingesloten door eene massa nieuwsgierige Kaïrezen, die allen doorgang versperden en gewoonlijk eene plaag zijn voor den vreemdeling. Spoedig stegen wij op en begaf de karavaan zich op marsch. Het was waarlijk een lust te zien, hoe wij van alle kanten bekeken en door een' sleep van Arabieren gevolgd werden, die onophoudelijk hunne handen uitstaken onder het roepen van: ‘bakshies! bakshies!’ Sommigen waren beschaafder en riepen, even als te Point de Galle en te Aden: ‘Sir, give me a bakshies!’ een verzoek dat wel het idée geeft van een Hollandsche bedelarij, doch hier meer voor de leus dan uit wezenlijke behoefte gedaan wordt.

1) Om deze reden ook zou menige Hollander in Nederlandsch Indie, verkeerde hij daar in denzelfden staatkundigen toestand als een Europeaan in Egypte, zeker niet aarzelen de Chinesche kleeding tot de zijne te maken.

Overal waar wij doorreden, was de straat opgepropt met menschen en dieren. Mooren, Negers, Kopten, Barabrahs, Grieken, Joden, Syriërs en verscheidene soorten van volken meer, zoo als men nergens anders bij elkander treft, stroomden bij het aanbreken van den dag door Kaïro heen en weêr en leverden eene vertooning, die veel naar een oproer geleek.

Daglooners, met balen en lederen zakken beladen, vrouwen en kinderen, groote steenen vaten of kannen op het hoofd torschende, kameelen, paarden en ezels, allen van de noodige lastgoederen ruim voorzien, wemelden hier zoo door een, dat wij telkens eenig ongeluk te gemoet zagen en van onze verhevene zitplaatsen naar den grond dachten te tuimelen. ‘Jallaroe, Jembara!’ (pas op! uit den weg!) schreeuwden onze Cicerones tegen de dringende menigte, ten einde daardoor ruim baan te houden; maar niets ter wereld was in staat, onder dit volkje eene afdoende opening te maken, en even als dronken ruiters trippelden wij op onze driftige viervoeters regts en links door elkander, zoodat wij zelven moeite hadden over onzen toestand ernstig te blijven. Zonder ongeval ontkwamen wij het gedrang en bevonden ons binnen weinige oogenblikken op het vrije veld. Onder vrolijke scherts en levendig gesprek, reden wij stapvoets voort, onbezorgd over de rigting waarheen, alsof dwalen niet mogelijk ware. Toen wij den tegenovergestelden oever bereikt en eenige zandhoopen achter den rug hadden, lieten zich, op eenigen afstand zuidwestwaarts van Giseh, de drie hoofdmonumenten, naar Cheops, Cephrennes en Mycerinus gedoopt, duidelijk tegen den helderen hemel onderscheiden.

Het eerste wat ieders aandacht bij deze ontdekking boeit is het groote steenen menschenhoofd, dat op den voorgrond staat en als het ware de piramiden bewaakt - een bestoven, donkerbruin, schijnbaar van kleiachtige aarde gevormd beeld, gedekt met eene platte geplooide muts of kap, ter weêrszijde achter de ooren afhangende en rustende op een hoog gedeeltelijk in den grond verzonken voetstuk - de sphinx, een kolossaal allegorisch gedrocht, bij de ouden de reusachtige bode der overstroomingen van den Nijl, naar welken hij zijn gelaat keert.

‘Majesty, Power, Glory, Strength, and Beäty, all are aisles In this eternal ark of worship!’

is het eenige wat de vreemdeling thans nog in verrukking uitroepen kan, bij het zien van dit onnavolgbaar voortbrengsel van handenarbeid. Het is een voorbeeld van bouwkunde, een werk, dat gewis nog vele eeuwen verduren zal, schoon het al niet zoo standvastig als de piramiden aan de verwoestingen van den tijd weêrstand zal kunnen bieden, wijl het hier en daar reeds verscheidene brokken verloren heeft en op enkele plaatsen diepe kloven vertoont. En toch is het, even als de piramiden, de duurgekochte vrucht van den gedwongen arbeid van duizenden Egyptenaren, gedurende meer dan twintig jaren - de vrucht der hersenschimmige ijdelheid van een' bijgeloovigen Pharao, of welligt van die van Nero of Caracalla zelven, wier namen men zegt, dat op het voetstuk te lezen zijn.

Naar het verhaal der dragomans had de vervaardiging van de sphinx, behalve onnoemelijke schatten, ook nog onnoemelijke menschenlevens gekost, die onder het werk door de felle hitte en de stikkende woestijnwinden bezweken waren.

Deze treurige mededeeling trok niemand in twijfel; maar dat het gevaarte ettelijke jaren geleden voor zekeren Cavi-

t.o. 49

RUSLAND
AZIATISCH RUSLAND
HET RIJK VAN CHINA
ATLANTISCHE OCEAAN
PERZIE
AFGHANISTAN
ARABIE
AFRIKA
ETHIOPIE
INDISCHE ZEE
KAART
VAN DE
OVERLANDWEGEN.

glia tot aan zijnen staart uit den grond opgedolven en later van zelf tot aan zijn' hals weder ingezakt zoude zijn geweest, was moeijelijk zoo gereedelijk voor goede munt aan te nemen.

Hoe getrouw wij ons de overleveringen ten opzigte van de sphinx, in het geheugen zochten te herroepen, wij konden ons met geene mogelijkheid een' evenredigen omvang voor het ontbrekend gedeelte voorstellen, zonder in het overdreven giganteske te vervallen, in vergelijking waarvan de piramiden onbeduidend zouden worden.

Volgens onze gidsen (en immers ook volgens de historische berigten?) zou de sphinx eene hooge borst, een lijf dat ruim driemaal zoo lang was als de diametrale lengte van het hoofd, een langen staart, twee vleugels, vier pooten enz. gehad hebben; doch niemand hunner wist op te geven of Caviglia het beeld in eene staande, zittende of liggende houding gevonden had, of het lijf soms dat van een' mammouth, en de pooten die van een drommedaris moesten verbeelden - of Caviglia in zijn onderzoek al dan niet tot beslissende resultaten gekomen was. Men blijft dus in het onzekere, zoo wel omtrent de vraag of de sphinx al dan niet voltooid is geworden, als ten opzigte zijner eigenlijke gedaante, daar de meeste mythologen, de Grieksche sphinxen met de Egyptische verwarrende, in hunne algemeene beschrijvingen altijd de Grieksche schijnen voor oogen gehad te hebben.

Hoe het zij, wij zelven, die misschien te zeer aan de voorstellingen van een' sphinx in Europa gewoon waren, durfden, ondanks onze bedenkingen, niets van al de fantastische gedrochtelijkheid van dit ondier betwijfelen, noch ook over de onuitvoerbaarheid van zulk een werk als dat van Caviglia op eenige wijs eene oordeelvelling wagen. Le vrai peut quelque fois n'être pas vraisemblable, en als men dan hier rond ziet en zich in tegenwoordigheid van zoo vele monsterachtige voortbrengselen der oudheid bevindt, zou men in staat zijn aan alles te gelooven, wat slechts de een of ander opgewonden Egyptenaar of Griek ons geliefde wijs te maken.

Het gelaat kwam ons veel te gehavend voor, om er die zachte bijna vrouwelijke uitdrukking in te herkennen, welke gewoonlijk de reisbeschrijvers en teekenaars er aan geven. De Arabieren noemen hem *Aboe-l-hoel*, dat is: *de vader der verschrikking,* en willen er mannelijke kracht, mannelijke vormen, mannelijke eigenschappen aan verbonden hebben, gelijk de ter naauwernood merkbare baard onder de kin, ons reeds aanvankelijk vooronderstellen doet.

Ruim 500 mètres van de sphinx staat de grootste en meest beroemde van de piramiden.

Op deze hoogte erlangde Egypte eene nieuwe onsterfelijke vermaardheid, door Bonaparte, als hij tegen Muradbey ten strijde trok en zijn leger moed insprak. ‘Soldats! songez que du haut de ces momuments quarante siècles vous contemplent!’ zijn woorden, die de nazaat heeft opgeteekend en eene uitstekende uitdrukking der diepe gewaarwordingen zijn, welke in de borst des Franschen veldheers oprezen, toen hij deze gedenkzuilen der eeuwen voor zich zag en de zijnen oplettend maakte op den nog steeds onvoldongen strijd tusschen het menschelijk genie en den tijd.

Leur masse indestructible a fatigué le temps!

Ja, het geslacht dat de zege van den tijd over de piramiden beleven moet, wordt vermoedelijk eerst vele eeuwen na

ons geboren. Zoo staan zij in hare reusachtige bouwkracht dáár, nog bijkans ongeschonden, en den mensch zelven, uit wiens handen zij haren oorsprong ontvingen, tartende.

Het verwarde en doorgaans verkeerde denkbeeld dat men zich vaak van de piramiden maakt, wekt bij het eerste gezigt eene verwondering, welke eerst later, na eene beschouwing van naderbij, in opgetogenheid overgaat.

Hoe digter men nadert, des te ruwer vertoonen zich deze vreesselijke steenklompen aan onze oogen en leeren ons, hoedanig eigenlijk onze verwachting had behooren te wezen. Zij zijn, zoo als bekend is, van verschillende bouwstoffen: kalksteen, bazalt, graniet, enz. zamengesteld, hebben eene verschillende grootte, en staan op eene regte lijn, van het oosten naar het westen tusschen Giseh en Memphis.

Iedere piramide op zich zelve schijnt niets anders dan eene regelmatige opeenstapeling van breede en platte, gemetselde, vierkante steenen vloeren, die alle eene gelijke hoogte (2 voeten) doch overigens eene ongelijke dimensie hebben, en zoodanig op elkander geplaatst zijn, dat de grootste vloer tot bazis strekt van al de anderen. Midden op deze bazis namelijk ligt de tweede vloer, die in breedte dadelijk op den eersten volgt; op dezen tweeden ligt wederom een derde van minderen omvang, en zoo vervolgens, tot aan den top toe, in eene opgaande reeks van vloeren, die al kleiner en kleiner worden en eindelijk zich in eene smalle *plate-forme* verliezen; makende de een met den ander in de breedte een verschil van slechts 1 vierkanten voet aan ieder der 4 zijden, waardoor zich van beneden tot boven trappen vormen, welke tot de gewone beklimming dienen, en wier aantal alzoo gelijk is aan dat der vloeren.

Aan de piramide van Cheops telde ik meer dan 200 zulke trappen, zoodat hare hoogte op omstreeks 450 voeten mag gerekend worden. Eene vergelijking met de torens onzer voornaamste kerken in Holland, kan een denkbeeld van de verhevenheid dezer piramide geven. Van bijzonder belang is hare bazis of eerste vloer, die, zoo men zegt, eene oppervlakte heeft van meer dan 500,000 vierk. voeten, en op zich zelve zulk eene ontzaggelijke steenmassa daarstelt, dat ik moeijelijk iets uit Holland ter vergelijking zoude kunnen aanhalen.

Door uit het voorgaande eene berekening der overige vloeren te maken, kan men zich, in zijne gedachte, het geheel dezer piramide naauwkeuriger voorstellen, en beseffen, hoeveel moed, ja, roekeloosheid er vereischt wordt, om haar tot aan den top te willen beklimmen.

(*Vervolg hierna*.)

De geschiedenissen van Jozef en Jodocus Mispelboom. (Fragment uit een hedendaagschen, burgerlijken, Nederlandschen roman.)

(*Vervolg. Zie Tijdspiegel* 1851, I, *bladz.* 462.)

XXV Hoofdstuk.

Vrienden en vriendinnen. - Procuratie-houders. - Financie-patienten. - Bronaards levensbeschouwing. - Collegaas-kruideniers. - De zinkende winkel. - Brave dienstmaagden uit de buurt. - Daarvan een monstertje gestoken. - Bronaard als advokaat. - Convocatiebilletten. - Voorloopige schikkingen met heeren krediteuren. - De binnenkamer op nieuw gestoffeerd met krediteuren. - Schemerdonker. - Niet te veel licht. - Een oude bruine heer. - Drie krediteurs-omtrekken, naar het leven. - Een speech van Bronaard. - Repliek en dupliek. - De oude Lichtheid tempert. - De dikke koffijkooper blaast het vuur aan. - De vergadering gaat uit elkaâr. - Een koopman spreekt, en een arts zwijgt. - Wat kooplieden zijn en niet zijn. - Lichtheid geeft licht. - Een blik op het personeel in de binnenkamer.

Onder de kinderen Adams behooren de zoodanigen, die gaarne willen helpen als er geholpen moet worden, maar gewoonlijk te vroeg of te laat - zeldzaam weet de mensch, èn met het uurwerk in de handen, òf geroepen om hulp te bewijzen, den *regten*, den *waren tijd:* - daartoe zijn zekere berekeningen en kundigheden vereischt, die niet steeds in de levensschool geleerd worden. - Om anderen goed en te bekwamer tijd, niet te weinig en niet te veel op eens, te helpen, is eene groote kunst. - Bronaard, de arts, was de huisvriend van de Mispelboomen, - niet de tafel-, de wijn-, de geld- de eet- en drink-vriend; als hij de hand van vader of moeder greep, was het niet om te onderzoeken, of er *iets in* die hand lag, - die eigenaardige, welbekende *handgreep* (gij kent dien toch lezer!) was hem vreemd. - Nu, tegenover den armen kruidenier zag de arts de noodzakelijkheid in, om den man te helpen, - dat wil zeggen - niet om hem te beklagen, te bejammeren, en dan heen te gaan, of aan anderen, bij procuratie, het werk der ondersteuning op te dragen; want nergens zijn de *beste, brave* menschen (wij hebben hen in een vorig hoofdstuk reeds begroet) zoo bereid om procuratie aftegeven, dan juist hier, tegenover een verarmd, een uitgehongerd gezin staande; dáár is het algemeene stelsel der vertegenwoordiging van verbazende toepassing. - Bronaard begreep, dat bij deze financie-patiënten moest doorgetast worden, even als bij den zieke, die door eene heroïeke kuur moet hersteld, en waar al het verwenschte temporiseren ten minste den dood zoude te weeg brengen, - derhalve besloot hij, de huisvriend, om door een gewaagd en krachtig middel, het krediet van den ongelukkigen Mispelboom te redden, dat is, weder te bevestigen, en wel op eene zoo eigenaardige wijze, zoo geheel in strijd met alle regterlijke vormen, dat onze lezers daar billijk over zullen verwonderd staan. Bronaard was verheugd, als hij, in het dorre, eentoonige, slepende leven, eenige origineele, humoristische scènes en entre-actes kon inlasschen of invlechten; dan komt er, sprak hij, leven in de brouwerij; men wordt hier beneden, tusschen wieg en graf, dommelende, slaapwandelende, weder eens wakker. - Wij zouden die hooge, verhevene scherts, waarmede hij zijn leven zoo gelukkig wist te zouten en te kruiden, niet mogen afkeuren; want de bedoeling was altijd in den grond edel, waarachtig edel en goed. De arts voorzag, dat men den kruidenier, wiens winkel

helaas! *al te wel* beklant was, zoodra zijne armoede bekend werd, naar regel en gewoonte, verder geheel onder den voet zoude werpen, - de collegaas-kruideniers, de *beste, brave* concurrenten, konden immers met het meest Christelijk geweten, zulk een heerlijke gelegenheid niet ongebruikt laten voorbijgaan, om den broeder-koopman (is dat geen allervreesselijkste tegenstrijdigheid?) behendig en voorzigtig - zoo als men zegt - er uit te knikkeren? Dat was betamelijk en geoorloofd - en daartoe werden de voorbereidende maatregelen reeds genomen. Mispelboom moest de kleine partijen, die hij inkocht, na het onheil, u reeds bekend, contant betalen, - weldra zou de man, van geld ontbloot, van goederen, en dus ook van klanten ontbloot worden. - De brave, dienstvaardige dienstmaagden uit de buurt, verzekerden reeds, sommige met een lief vloekje er bij, dat het met baas Mispelboom ‘op zijn end liep;’ want, zeiden ze, de winkel was al half leêg, de rijst was heel wat slechter geworden, de koffij maar half gebrand en zoo voorts, - ja, eene oude, *beste, brave, vrome* dienstmaagd uit de buurt, met een fijn orthodox kornetje op het hoofd, en een zedig voorkomen, het orakel der dienstmaagden, verzekerde aan de zusters-collegaas, die met haar dienstdoende waren in de huizen der aanzienlijken, dat baas Mispelboom de kat in het donker kneep, en dat de akelige, stuursche winkelknecht, met zijn lang en bleek gezigt, sedert het bankroet van den baas, al heel zonderling afwoog, en niemand meer regt in de oogen durfde te zien. Als men nu weet, dat deze zelfde bejaarde en zeer zedige dienstmaagd (zij behoorde sedert drie jaren tot de afgescheidene Gereformeerde gemeente, en zat vooraan in de kerk) dikwijls bij moeder Mispelboom een kop koffij had gedronken, en met de meeste hartelijkheid was ontvangen, als de boodschap was gedaan - dan - ja dan, zullen we ons over dergelijke zeer gewone levensbijzonderheden liefst niet ergeren. - Zoo stonden de zaken in den winkel van den kruidenier, toen Bronaard besloot, om de schuldeischers van den braven onschuldigen vriend te convoceren, en hen, ware het mogelijk, tot inschikkelijkheid te stemmen - daarmede maakte hij grooten spoed; want het krediet van den man begon, zoo als de patiënt, die driemalen achter elkaâr door eene beroerte was aangetast, een hoogst bedenkelijk voorkomen (eene facies hippocratica) te verkrijgen. - De arts maakte alzoo (hij trad op het gebied van den advokaat en procureur) eene lijst op der schuldeischers van A tot Z -: de groote leveranciers verzocht hij allen vriendelijk, om op een bepaalden dag en uur zich te vervoegen ten huize van den kruidenier om te besoigneren over hunne belangen, en ware het mogelijk, tot eenige *voorloopige schikkingen* te komen, - deze briefjes werden aan de huizen der heeren krediteuren rondgezonden, en behoorlijk gelezen. - Als een koopman tegenover een ander koopman het woord ‘schikkingen’ hoort of leest, weet hij gewoonlijk hoe laat het is, - komt er het omineuse, bedreigende, bij voegelijke naamwoord: *voorloopig* bij, dan ziet hij vooruit, dat er niet veel te wachten is. Bronaard had, bij zijne uitnoodiging, juist die twee woorden gebezigd, om de verwachting niet te hoog te spannen - en na deze inleidende voorloopige schikkingen voor dit hoofdstuk, grijpen wij weder naar penseel en palet, om de *beste, brave* lezers, in dezen onzen tijd, in deze geschiedenissen op het aanschouwelijk terrein te verplaatsen, waar hij voorshands alleenlijk zijne

verbeelding, later zijn hart te hulp roepen en noodig zal hebben.

In de ons welbekende, ruime binnenkamer, staan veertien stoelen om de tafel. Voor dezelve een grootere leuningstoel, gewoonlijk gebezigd, en geheel gevuld door vader Steltenhof; meer op den achtergrond ziet ge drie gestoelten nevens elkaâr, - drie gelederen, derhalve - alles is weder zoo als eens, toen de beide goede menschen, die hier zullen geholpen worden, *menschen* hebben *gezien* - geboend, geschuurd, alles glimt weder; ook zijn de pijpen in slagorde gereed, en de koffij dampt reeds - de lieeren krediteuren zullen op het oogenblik verschijnen, de broeders-collegaas; en daar, in den grooten stoel, zit de arts, met het deftige gelaat van een regter van instructie, van een procureur-generaal, gereed om een speech te houden; hij heeft zich, om de begoocheling te voltooijen, in het zwart gekleed; met een witte das, een vel schrijfpapier en een nieuwe pen voor zich - een ganzenschacht. - Op den achtergrond is het drietal stoelen bestemd voor vader en moeder Mispelboom en Stientje, en daarachter zult ge straks Klaas, maar ditmaal staande, zien verschijnen. Bronaard had hem ook gaarne een stoel gegund, maar, daar hij zijne menschen kende of meende te kennen, wist hij dat de winkelknecht hier op *zijne* plaats moest zijn. Overigens waren de gordijnen van het groote breede winkelvenster nedergelaten, om aan de vergadering eene eigenaardige solemniteit bij te zetten, een zeker half duister is in dergelijke levensomstandigheden ten minste zeer menschkundig: men maakt er gereedelijk gebruik van in kerken, in theologische geschriften en preken, in verleidelijke en gevaarlijke boudoirs, en alom, waar *te veel* licht schadelijk zoude zijn. - Zoo was alles bereid toen de heeren schuldeischers, - Bronaard had de lijst hunner namen voor zich, - één voor één verschenen, den winkel binnentraden, door Klaas zwijgend en beleefd werden geleid in de binnenkamer, en daarop naast elkaâr, als regters of professoren, of leden van een kerkeraad plaats namen; terwijl president Bronaard, eerst zwijgend, hen uiterst beleefd begroette, en zich aangordde om de eigenaardige en zonderlinge aanspraak te houden, de eerste die hij in zijn doctoraal leven alzoo stond, of beter gereed zat, uittespreken. Op een gebiedenden wenk met de regterhand, verschenen de drie patienten, vader en moeder en de aangenomene dochter, en namen hunne plaats in achter de heeren krediteuren - eindelijk verscheen ook de getrouwe Klaas, die zijn voorschoot had afgelegd, en stond achter hen. Gij ziet daar op die veertien stoelen zeer verschillende mensch-lieden - neen heeren - want een krediteur tegenover zijn schuldenaar is bepaaldelijk een heer en meester - confraters in het vak, oudere en jongere heeren, mannen uit den burgeren handelsstand die reeds sedert jaar en dag aan den heer, neen baas Mispelboom hadden geleverd, en altijd prompt op drie of zes maanden naar usance waren voldaan - en dit was voor den ongelukkigen kruidenier een balsem in de wonde, want toen hij hen met de oogen monsterde, dacht hij: aan u, aan u, en ook aan u - heb ik toch, zoolang ik kon, elken verschuldigden cent en halven cent eerlijk betaald, en dat was voor hem een geweldige troost. De winkelknecht Klaas had in dezen oogenblik juist dezelfde overtuiging en gewaarwording; maar zijn zacht en vriendelijk oog was en bleef onbewegelijk gehecht

op een eenigzins bejaard heer, in een donkerbruinen rok, met een donkerbruine pruik op het hoofd, met donkerbruine oogen, en een zeer langwerpig, bleek gelaat: een van die kleine, stille, zwijgende, uitgedroogde menschen, van wie men niet weet wat men over hen denken moet, bij wie gewoonlijk meer omgaat dan men schier durft te denken. Waarom was de blik van den winkelknecht zoo onafgebroken op den kleinen, bruinen man gehecht? Dat zal ons weldra nader blijken. De overige heeren zaten vrij somber en knorrig te kijken - deze, die lange, blozende man, met dat brutale oog, en de beide handen in de beide zakken gestoken, waarin hij onophoudelijk het geld en de sleutels liet rammelen, en met den stoel tot groote ergernis van moeder Saartje heen en weder wiegelde, en met de voeten stampte en schuifelde, zag de bleeke jufvrouw Stientje, die met nedergeslagen oogen en treurig *bleek* gelaat achter hem zat - zeer lastig en gemeen in het gelaat, en glimlachte; die kleine, dikke koffijkooper dáár, overziet naauwkeurig de aanwezige meubelen, stuk voor stuk, taxeert ze bij voorraad, gij kunt het den man aanzien dat hij rekent, zijne lippen bewegen zich; die oude, taankleurige heer, met den ouden, groenen jas, digt onder den hals toegeknoopt, is het verpersoonlijkte ongeduld, en hij troost zich om met een oud penneveêrtje, dat reeds langdurige dienst bewees, tusschen de bruine handen te manoeuvreren, en maakt na elke onaangename manoeuvre een zeker willekeurig, *smakkend* geluid, dat ons herinnert aan den snoek, als hij, gevangen door den visscher, uit het water wordt opgehaald - en nu verzoeken we onze waarde lezers op deze wijze voorttegaan, en naar hunne eigene rijke fantazie elk der heeren krediteuren zich voor te stellen en te schilderen. Bronaard nam het woord, toen de heeren met de pijpen gereed waren; eenigen rookten cigaren, en waren dus beter opgevoed.

REGTERLIJKE SPEECH VAN DEN ARTS:

Mijne heeren! - Als vriend en huisvriend van den heer Mispelboom, en bekend met zijne zaken, en dus ook met uwe regtmatige eischen, neem ik de vrijheid, zoowel in zijn als in uw belang, over den staat van zijnen winkel een vertrouwelijk woord tot u te rigten, bovenal om de eer en den goeden naam van onzen ongelukkigen vriend te redden, en door eene onderlinge schikking alle kostbare en regterlijke vormen te vermijden. - Daar ik, mijne heeren! wel en zeer bepaald overtuigd ben, dat gij allen deelt in het lot van dit gezin, en ik zelfs van uwe zijde opofferingen en tegemoetkomingen durf verwachten om den heer Mispelboom in zijn handel en nering te souteneren - durf ik met vrijmoedigheid het woord tot u rigten. - Bronaard dacht hier aan de captatio benevolentiae der oude redenaars, anders gezegd, ‘honigzeem om den mond’ (waarom mogt hij niet?) Gij allen zijt bekend, ten minste gedeeltelijk, met het onheil, waardoor onze vriend zijn geldelijk vermogen heeft verloren, en indien gij allen hem op den regterlijken weg wildet vervolgen, zouden zijne handelszaken, dit verstaat zich, geheel vernietigd zijn. - Ik wensch derhalve, dat de heeren onderling zullen beraadslagen om zooveel mogelijk het krediet van den heer Mispelboom te redden, en zich vooreerst vereenigen om hunne schuldvorderingen, die ze op hem hebben, naar onderling goedvinden, uit te stellen, ten einde hem de gelegenheid te geven langzamerhand het geledene verlies te boven te komen, en daardoor later uwe verschil-

lende pretensiën, mijne hoeren! te voldoen.....

Bronaard zweeg een oogenblik, en vermeende, over zichzelven tevreden, de geheele netelige zaak waarlijk tamelijk goed te hebben ingeleid. - Intusschen kwam een der heeren krediteuren mede tevoorschijn, en wel de jonge, blozende, brutale koopman, met den stompneus en de rammelende broekzakken.

Mag ik wel weten, sprak hij, met eene heesche, krijschende stem, terwijl hij den arts scherp in het oog zag, wien wij hier de eer hebben als boedelbeschikker van den heer Mispelboom voor ons te zien? Is mijnheer een regtsgeleerde, of door de regtbank gelegitimeerd om met de krediteuren van den kruidenier in schikking te treden, of wat heeft mijnheer met ons voor, en welk regt heeft mijnheer, om zich met onze zaken, die wijzelven zullen weten te schikken, ongevraagd te bemoeijen? Mag ik, sprak hij, terwijl hij zeer onaangenaam en gemeen glimlachte, mijnheer wel eens verzoeken, uit naam mijner medegeconvoceerden, daarop eenig antwoord te vernemen, als u maar blieft, mijnheer?....

Bronaard gevoelde toen, dat hij toch beter met *patienten*, dan met *krediteuren* kon omgaan, en dat hij welligt met deze veertien patienten, hier zoo digt nevens hem, met venesectien, klismaas, en recepten beter klaar zou komen dan met voorloopige schikkingen. Ongelukkig kwam de gevoelige, humoristische mensch, onder den spreker weder al te zigtbaar te voorschijn. - Bronaard hernam: welnu mijnheer! Uwe vraag is billijk en regtmatig. Ik ben in zooverre regtsgeleerde, als ieder uwer dit mede is, dat wil zeggen, ik gevoel wat regt en billijkheid is, en ben hier gekomen, om voor mijn vriend uwe toegevendheid in te roepen, en hem, buiten zijne schuld ongelukkig geworden, niet geheel in het verderf te storten - dat is *mijne* regtsgeleerdheid in dezen oogenblik - overigens ben ik van beroep een arts, en heet Bronaard, maar zie er geen gevaar en geen kwaad, ook geene overtreding van eenig artikel der nieuwe gemeente-wet in, om u, mijne heeren! als het mogelijk ware, voor mijn vriend, welligt ook van sommigen uwer eens de vriend, gunstig te stemmen. Zekerlijk, ik ben maar een arts, en heb dus, strikt genomen, meer met de kwalen mijner patienten, dan met uwe pretensiën te maken, intusschen steekt er in den arts, let wel! ook nog een *ander* persoon, -> en deze is de *mensch*, de deelnemende mensch, zoo als er in u allen, heeren krediteuren en kooplieden, ook nog een ander mensch steekt dan de koffij-, de rijst-, de suikerman, ik bedoel: de trouwe, de Christelijke mensch, die betere, niet de Mammon-mensch; die niet verdraagt, dat een onschuldig medebroeder geheel ongelukkig wordt, omdat een ander hem van zijn vermogen beroofde, en nu, mijne heeren krediteuren! op deze inwendige, eigenlijke, betere menschen, die in u allen wonen, daarop beroep ikmij, - ik doe dit te meer, wanneer ik u herinner dat de beide brave hoofden van dit gezin, de verlatene en diep bedroefde dochter van den makelaar, u allen welbekend, als hun eigen kind tot zich hebben genomen, en daardoor, naar den Christelijken regel, kwaad met goed hebben vergolden; ik herhaal mijn beroep op uwemenschelijkheid en inschikkelijkheid, als ik u allen vrijmoedig herinner aan de bekende braafheid en eerlijkheid en goede trouw van den heer Mispelboom, hier aanwezig, en op die gronden steunende, durf ik nogmaals u uit te noodigen, om in het belang van den kruidenier, dat ook

uw belang is, die maatregelen te nemen, waardoor hij voor het vervolg zijne zaak kan blijven voortzetten.....

Hier volgde eene pauze - de heeren krediteuren zagen elkaâr verwonderd aan: sommigen hadden de pijpen nedergelegd, anderen hadden den kruidenier en zijne vrouw van boven tot beneden opgenomen; anderen hadden met het hoofd telkens geschud - maar niemand opende den mond, zóó verrast waren zij door de zonderlinge, vreemde toespraak van den doctor, die met zijne gewaagde vergelijking van koffij- en rijst- menschen een weinig buiten den regel was gegaan. Eindelijk verhief zich het bejaarde, bleeke, donkerbruine mannetje van zijn stoel, en sprak op langzamen en bedaarden toon: wij zijn hier, mijne heeren! in eene vreemde en eigenaardige positie, opgeroepen door een onbekend heer, en wel door een doctor, om in schikking te treden met onzen debiteur, den heer Mispelboom, koopman en kruidenier ter dezer stede; daar ik welligt de grootste schuldeischer onder ulieden ben, - zie hier mijne pretensie (hij haalde eene oude, zwarte, versletene portefeuille uit den regterborstzak, en liet het volgeschreven blad rondgaan) zoo zal ik onder uw welnemen den heer Bronaard kortelijk antwoorden. - Dat ZEd. het goed en wèl meent, durf ik op den voorgrond te stellen, maar dat ZEd., anders zekerlijk een best geneesheer, eigenlijk niet weet om te gaan met heeren krediteuren, zal den vrienden (hij boog zich heen en weder naar de quasi-vrienden) mede gebleken zijn - dat is menschelijk - intusschen is het toch goed dat wij hier nu eens bij elkaâr zijn, en ik deel in zooverre in den voorslag van den heer doctor om voorloopig te beraadslagen wat er te doen is, om zoowel ons billijk belang als dat van den heer Mispelboom te vereenigen, waartoe ik mij gaarne bereid verklaar om met alle mogelijke raad en toelichting u te gerieven, opdat.....

Hier stoof de kleine, dikke koffijkooper, die altoos doorgetaxeerd had, op, en riep: - En ik, mijnheer Lichtheid! ik verzoek u, en den heer doctor tevens, die hier al zeer raar uit de lucht komt vallen, uwe raadgevingen maar te huis te houden. Gij moet weten, wat ge in de aanstaande faillite massa van baas Mispelboom meent te moeten doen, - ik weet wat mij te doen staat, - ik ben reeds genoeg misleid, bedrogen, opgezet, en geplunderd van alle zijden; ik zal mij mijne pretensie niet laten ontfutselen, en het gaat mij niet aan, op welke wijze de kruidenier dáár ons heeft opgeligt en uitgekleed, - het gaat mij niet aan, riep hij en schreeuwde luider, - zeg ik u, of Pieterse hem al dan niet heeft medegenomen, evenmin of die menschen hier de juffer, - zij was nog al wat statieus gekleed, toen de vader de heele wereld bedroog, - die schelm! - hebben opgenomen, dat raakt mij niet, zeg ik, - ik wil mijn goed geld voor mijn geleverde waar terug, en zal er nog heden, zeg ik, met mijn advokaat over spreken. Als de doctor hier voor advokaat wil spelen, gun ik hem de pret, maar in mij heeft hij zich verkeken, verstaat ge, mijnheer? - Zóó gaat het niet onder de heeren kooplieden, zeg ik, wij komen er zoo met uwe voorloopige schikkingen, aardigheden en grappen niet af, hebt ge dat begrepen? - Als ik een doctor noodig had, zoude ik u zeker niet nemen, zeg ik, evenmin als advokaat; en wat mij betreft, heer Lichtheid! mijne pretensie is even goed en geldig als de uwe, hoort ge, - wij zullen eens zien, wat die grap hier te beduiden heeft...

Naauwelijks had de koffijkooper in dezer

voege gesproken, toen al de overige heeren krediteuren, min of meer luide, hun bijval te kennen gaven. - Er kwam een gemurmel, een gedruisch, een gestommel en geschreeuw van alle zijden. - Lichtheid bleef alleen staan,- deheeren stonden gezamenlijk op en verwijderden zich; de jeugdige krediteur maakte bovenal een vervaarlijk gedruisch, vloekte en tierde; alles was overhoop, en Bronaard, de arme Bronaard, - zat als een verslagen ridder tegenover zijne goede vrienden, die met tranen in de oogen alles hadden gezien en gehoord. - Bronaard gevoelde eenigzins op Don Quixote te gelijken. - Toen allen verdwenen waren zonder groet of pligtpleging, - stond de oude, bruine heer Lichtheid, nog in de deur, en kwam langzaam weder binnen. - Mag ik, sprak hij, nog een enkel woord met ulieden spreken, en vooral met u, mijn goede heer doctor; want dat zijt ge, on aangezien uwe onberadenheid en onvoorzigtigheid, waardoor gij aan de zaak van onzen braven kruidenier meer kwaads dan goeds hebt gedaan; - vergun mij eens openhartig met u te handelen (hier vertrok de oude koopman den mond tot een schalk glimlachje), vergun mij als een koffij-, rijst- of suiker-mensch, naar uwe medische klassificatie, aan te merken, dat de geleerde heeren, hoe voortreffelijk anders met allerlei kundigheden uitgerust, in de praktijk der wereld den bal somtijds misslaan. Gij zijt nog een jeugdig man, heer Bronaard! en welligt liggen de studentenjaren niet zoo verre verwijderd van u, dat gij niet eens weder zoudt beproeven een soort van da capo uit dien tijd te maken: ten minste was uwe eigenmagtige convocatie, en uwe abrupte voorstelling aan heeren krediteuren eigenlijk eene soort van curiositeit, maar een gevaarlijke proef tevens, die, zoo als daar even is gebleken, moest mislukken. - Gij kent den koopman niet, mijn waarde heer! met een dadelijk beroep op menschelijkheid, zoo één, twee, drie met de deur in het huis vallende, komt gij met ons niet te regt, - regtsgeleerden en artsen zijn geheel andere personen dan wij kooplieden, en toch hoop ik, dat gij eens den stand der kooplieden zult leeren achten en waarderen, en ik verzoek u tevens (hier greep hij de hand van den arts) om ons allen niet af te meten en af te wegen naar het beleedigende en onwaardige gedrag van deze heeren, die ons zoo even verlieten, en vooral niet volgens de ellendige beginselen en taal van den dikken koffijkooper, die zich hier geheel gelijk blijft, zoo als ik hem ken. Ik ben in den handel, gij ziet dit, oud geworden, - ik heb de heeren confraters leeren kennen, en weet, dat regt en billijkheid de zenuwen zijn van den handel, en niet, zoo als men raaskalt, het geld alleen. - Voor mij, heer arts! is het geld sedert langen tijd slechts een *middel*, geen *doel*, en ik dank vurig God voor die levendig erkende waarheid. - Gaarne beken ik u, en ik doe dit met schaamte over mijne medebroeders, die ons zoo even verlieten, dat zij er juist omgekeerd over denken, en gij hebt hen, onwetend, zeer juist gekenschetst als rijst- en koffijmenschen: - de betere mensch ligt zeer diep bij hen verscholen, er moet hard gegraven en geboord worden, om dien vriend aan het daglicht te brengen. - Intusschen hoop ik uwen zoo welgemeenden voorslag, waarde heer arts, weder goed te maken, - en nu keerde Lichtheid zich bepaaldelijk naar vader en moeder Mispelboom. Wij kennen elkaâr zekerlijk slechts zeer oppervlakkig, toch reeds lang genoeg, om te weten, dat door mij, mijn ongelukkige vriend, jegens u geene

harde maatregelen zullen genomen worden. De zonderlinge inval van onzen goeden heer doctor heeft ons op eens nader tot elkaâr gebragt, - geloof mij, als ik u verklaar, dat het gezin van Mispelboom mij nimmer zoo onverschillig was, als gij misschien zoudet denken, en bovenal is mijne achting voor ulieden vermeerderd, toen ik uwe handelwijze met deze verlatene en onschuldige dochter van den makelaar heb vernomen, en ik was zeer verheugd, toen de heer Bronaard mij en ons dit bevestigde. Laat den moed niet zinken, vader Mispelboom, en ook gij niet, brave huismoeder; ik voorzie, onaangezien het onbetamelijk gedrag mijner vrij onhandelbare lieeren mede-krediteuren, dat uwe zaak goed zal en kan geschikt worden, en ik verzoek bepaaldelijk aan uwen geimproviseerden quasi-advokaat, die hier zijn eerste pleidooi koninklijk verloren heeft, - heer doctor, gij wordt immers niet al te toornig op den ouden koopman? - om voortaan alle convocatiën met lieeren in den handel en van de beurs achterwege te laten, en liefst aan mij de voorloopige, en eens finale schikking dezer zaak in handen te stellen....

Er lag iets in den toon van den ouden, bruinen, bleeken man, dat aller harten won, en een helder licht straalde uit de oogen der aanwezigen. Moeder Saartje, die zeldzaam zoo lang gezwegen had als bij deze vreemde vergadering, stond als op heete kolen, om ook eens weder aan den slag te komen, maar de koopman viel haar in de rede: - Nu voor het oogenblik geen woord meer, mijne goede vrouw! er zijn hier woorden genoeg gewisseld; wij zullen elkaâr later spreken, hoop ik. - Mispelboom had, zwijgend, beurtelings blozend en verbleekend, achter zijne krediteuren gezeten, een bang uur doorgeworsteld. Bronaard moest bekennen, dat hem op eene edele wijze de les was gelezen, en hij had dit oude Mammonskind, dat hem zoo vriendelijk in den weg trad, waarlijk lief gekregen. De arme Stientje had onophoudelijk met haren zakdoek de tranen afgewischt, en was diep geschokt, en Klaas, de winkelknecht - wat hij dacht en in stilte overlegde - dat hopen we u, als ge lust en tijd hebt, in een nieuw hoofdstuk zoo getrouw mede te deelen, als ons eenigzins mogelijk is, en daarmede nemen we weder, voor het oogenblik - het gansche leven bestaat immers uit oogenblikken? - een beleefd afscheid van het ons reeds welbekende personeel uit des kruideniers binnenkamer.

(*Vervolg hierna*.)

Lexicon manuale, of: handwoordenboek voor den Tijdspiegel.

(*Zie Tijdspiegel* 1851, *I, bladz*. 391.)

SNOEIJEN. - Wij zouden dit hovenierswerk woord stilzwijgend zijn voorbijgegaan, ware niet de eeuw en de leeftijd ons in den weg getreden, beide dit woord aangrijpende als hun eigendom; want, inderdaad, zullen er weinig voorwerpen gevonden worden, die niet onder het algemeene en groote snoeimes des

Tijds nu bloeden, dan juichen. Als wij verklaren, dat de negentiende eeuw de snoeimaand is in de geschiedenis der menschheid, zult ge ons dadelijk tegenspreken? Zekerlijk kent de geschiedenis meer dergelijke snoei-eeuwen of -jaren. Onder de eerste tellen wij de eerste eeuw onzer jaartelling, en de zestiende; onder de snoeijaren zouden we het jaartal 476, de val van den ouden reus in het zuiden, 1414, de brandstapel van een braaf ketter, 1572-1672, onze vaderlandsche marteljaren, 1789-1800, de bloedroode omwentelings-periode, kunnen rekenen. De boomen zijn toen op verschillende wijzen van takken en loten bevrijd, somtijds wel eens de *kroon* afgeslagen, en de wortels ontbloot; in hoeverre, in lateren tijd, het gewas meer krachtig en welig heeft gebloeid, blijve den waarden lezer ter beslissing overgelaten. Niemand zal het ontkennen, dat onze leeftijd krachtig het snoeimes hanteert; dadelijk denken wij aan het keizer- en koningschap, dat door het scherpe constitutionele tuinmans-mes zeer aanmerkelijk is ingekort. Vervolgens aan de bezuinigingen, die men heeft meenen te moeten invoeren, om den blaffenden helhond, het nationaal bankroet, terug te drijven in zijn groot hok - het budget; - vervolgens de besnoeijing in de kleederdragt, de kleinere rokken (twijfelaars), kapsèls, pruiken, nu toupetten, en ook hier en daar de verkleinde uitgaven. Hoe ongemeen sterk men de ruimte en den afstand zelfs besnoeid heeft door de stoomkracht, weten allen, die op den voortgejaagden spoorwagen de opmerking maakten, dat de afstand met den tijd niets of weinig meer te maken wil hebben. De kracht en lengte der ligchamen, ook van onze ligchamen, is aan de algemeene besnoeijing onderworpen. - Wij, miniatuur-menschen, vol geest en leven, maar klein en kleiner van stuk, verliezen naar den stoffelijken mensch, wat wij winnen naar den geest, naar de ziel. In hoeverre er altijd nog veel voor besnoeijing vatbaar is, kunnen we niet geheelenal juist opgeven. Waarschijnlijk zoude het snoeimes des Tijds met vrucht kunnen aangelegd worden aan vele leerredenen, vooral als het koud of togtig in de kerk is, aan vele redevoeringen op katheders en in de *twee* kamers, aan sommige onmenschelijke thee-, koffij-, en wijnpraters, die wel beginnen maar nooit kunnen eindigen; aan enkele vertoogen in het dagblad, die als de boa constrictor verschrikkelijke groote kronkels in de kolommen ontplooijen. Voorts zoude een besnoeijing en inkorting noodig zijn voor enkele dolle volksleiders, voor sommige belastingen, voor vele dichters, voor menig hongerig romanschrijver, voor menig twistend echtpaar, en voor menig tijdschrift, enz.

SPAREN. - Een kapitaal staatkundig en huiselijk woord, dat altijd herleeft in despaarbank, den spaarpenning, den spaarpot. - De staat en sommige armbesturen, en enkele brave huisvaders, verstaan de kunst om te sparen, dat is, om meer binnen te houden, dan men uitgeeft, en de staatskas moest eigenlijk altijd de groote spaarpot zijn; zoo als onze kinderen zeggen: het steenen *varken*, dat men niet stuk slaat, voor dat de nood hoog is geklommen. - De minister van financiën, die aan het hoofd der groote lands-spaarbank staat, of liever zit, heeft de belangrijke taak op zich genomen, om de spaarpenningen der burgers, ten tweedemaal, in 's lands diepen spaarpot te sparen, en moet waken, zoo als vader Huygens zegt, niet te nemen met *lepelen* en te geven met *schepelen*. - 't Is zeker, dat, na verloop van eenige tientallen

jaren, de Europesche staatsministers onbegrijpelijk spaarzaam zullen moeten worden, wanneer de staande, de rustende, de vliegende, de stoomende legers, de onvoorziene uitgaven, de toenemende schuldenlast, alle staatskassen genoegzaam op den bodem geledigd en uitgeput hebben, en de financiers alle varkens hebben stuk geslagen of geslagt. - Als de lieeren Rothschild ten einde raad zijn, en tot de vorsten van Europa zeggen, terwijl zij de handen boven het hoofd in de lucht slaan: Wat zullen we doen, mannen broeders? dan kome de tijd om te sparen, men zal welligt in het groot gaan afschaffen, niet den sterken drank, maar de legioenen krijgers, de inkomsten der kroonen, de tractementen en pensioenen - of - dit is zoo onwaarschijnlijk niet - men zal eindelijk aan verstandige en welmeenende menschen gehoor geven - en commissiën naar Californië zenden, om het goud te zoeken, als het nog voorhanden is, en daardoor voldoen aan den wensch van onzen braven Nederlandschen dichter van Zeggelen, wiens Loflied op Californië (vergelijk de ‘Kijkjes in 't Leven’ blz. 69 tot 73.) eindelijk *moet* gehoord en gewaardeerd worden eer het te laat is.

SPELEN. - Wij brengen allen gaarne onzen groet aan dit vriendelijke, humane, welluidende woord, een echt menschelijk, ja een dierlijk woord; want alles speelt in de kinderjaren! onze lieve kinderen, als ze even in de broek zijn; - de koningen en de keizers, de bedelaarskinderen, en niet minder de hondjes, en de katjes, en de konijntjes: alles speelt. - Hebt ge wel ooit op de volstrekte algemeenheid van dit bedrijvend werkwoord gelet, gij, mannen en vrouwen, die nu met (ernstige, deftige en lange aangezigten in het leven kijkt, en allerlei gewigtige zaken onder de handen hebt; - eens hebben we allen gespeeld - enkele ziekelijke kinderen uitgezonderd, en wij beklagen ze. Ziet, van de rinkelbel aan de zijden koord om den hals van het tweejarig wicht, tot aan de befaamde speeltafel te Homburg of Wiesbaden, - van de knikkers, den tol en hoepel, tot aan de kroon op 's vorsten jeugdig hoofden den schepter in zijne dartele hand - speelt alles - en als we de zaak van nabij beschouwen, speelt eindelijk Freund Hain het laatste spel, waarbij wij u verzoeken aan Holbein's doodendans te gedenken, als ook aan de beproefde waarheid: ‘de wereld is een speeltooneel - elk speelt zijn rol en krijgt zijn deel.’ - In zeer hoogen ernst mogen wij u, uit eigene ondervinding van bijkans veertig jaren, verzekeren, dat het een ongemeen gelukkige en geruststellende levensbeschouwing is, om overal, waar dit slechts kan geschieden, het spel des levens te zien, niet alom, zoo als we gewoon zijn, den boozen geest met zeven andere booze geesten te willen erkennen, die ons onmenschelijk plagen. De goede brave menschen, en ook de kwade dito's, blijven te midden der zoogenaamde ernstige zaken altijd speelziek - zij meen en het zoo kwaad, en ook dikwerf zoo goed niet - in alles komt deze neiging tot het spel *meer* of *minder* onschuldig te voorschijn. De koopman, zoo heet het immers, speelt, hij speelt met de olie, de koffij, de effekten, de suiker; de geleerde speelt met oude en nieuwe taalvormen, stelsels, ontdekkingen, of neemt het spel ongezien van den voorganger over; de staatsman zet immers ook wel eens wat zeer veel in eens op het spel - op de koningsof de koninginnekaart. - De handwerker speelt met de mode en de buitenlandsche concurrentie, en de Theologanten - ja - als we niet zoo zeer voor die

groote heeren en bazen vreesden, wij zouden zeggen, dat zij wel eens met teksten en verklaringen, met geloofsbelijdenissen, met historie en kanselvuurwerk een weinig spelen, en er niet altijd met de troefkaart in de hand, gelukkig, afkomen. - De eigenlijke spelers (vergelijk het woord SCHOUWBURG) spelen u het leven voor, dikwerf beter dan gijzelf uwe rollen in het groote leven vervult, en al worden ze betaald en toegejuicht of uitgefloten, zij staan des avonds weder op de planken en houden maar vol; daar moesten wij, spelers altezamen, wij, groote en geringe acteurs en actrices, ons voorbeeld nemen en behouden, en onze levensactes (treur- of blijspel), met moed en kracht tegenover het publiek doorwerken, ons kostuum, den staatsrok, de toga, het krijgsgewaad, of de bedelaarslappen behoorlijk vertoonen, en ons niet schamen, en bereid houden, als het stuk geëindigd is, en de brave tooneelknecht, Freund Hain, de voetlichten uitdraait of uitblaast, om dan ten laatste behoorlijk in ons lijkkleed te debuteeren - de eenige, ware *uniform*, daar nog nooit een enkel der aardsche spelers of debutanten voor heeft willen of mogen bedanken.

SPIEGEL. - Een rijk en koninklijk woord! Een woord voor boeken, titels, voor redenaars, voor dichters, voor verliefden, voor hoogmoedigen en nederigen! Waar is de armoedige kluis, alwaar niet een gebroken spiegeltje aan den wand hangt? in welken vorstelijken salon ontbreekt het gefoeliede glas? Hoe oud is de geschiedenis des spiegels? Zie maar eens in uwe geleerde boeken, - neem Goguet, Winer, Muntinghe, of een compendium van Antiquiteiten, gij vindt alom dit huissieraad, dezen onmisbaren huisgenoot. - Over den spiegel zouden we treffende wijsgeerige opmerkingen kunnen maken, en u aantoonen, dat juist de uitvinding van dit huisraad (waarom hier niet levens-raad gezegd?) het bewijs oplevert, hoe gaarne de mensch zichzelven uitwendig ziet of bewondert, of versiert. Ook apen staan gaarne voor het spiegelglas, vergelijk de welbekende fabel van Gellert.-Hoe veel waarheidszin en waarheidsliefde openbaart de mensch, omdat hij overal spiegels eischt en wil, uitgenomen welligt in de kerken. - Zonderling! Gelukkig dat dáár het Woord der waarheid, in een zedelijkenzin, voor de brave, beste, kerklievende zondaars in het fijne of grove kleed, den grooten salon-en toiletspiegel, de Psyche voor ziel en geweten, zeer goed vertegenwoordigt; maar, als ge komt in de manège, de rijschool, in den spoorwagen eerste klasse, ten minste in Duitschland, in de restauratie, in uwe huis- of slaapkamer, of in uw studeervertrek - alom weder de spiegel. Het grafgewelf en de gevangenis, zegt ge, hebben *geene* spiegels: 't is waarheid; in het eerste vertrek ware het welligt niet zoo gansch onbruikbaar, om de gelaatstrekken van *bedroefde* erfgenamen bij de uitvaart te kunnen zien; in het andere vertrek kan het glas vooreerst wel gemist worden, omdat ervoor den gevangen mensch aan den gevangen mensch niet veel bijzonders te zien is. - Voor redenaars en dichters is ons allerkostbaarst huisraad niet minder waardig dan voor de vrouwen en dames, die, zonder den grooteren of kleineren geslepen huisvriend, nog veel minder zouden kunnen leven en bestaan, dan zonder den levenden huisvriend, anders wel eens genaamd echtgenoot, of de kleine huisvrienden, de lieve kinderen. - Alles wat maar blank en glad is en kan gepolijst worden, treedt in het groote spiegel-geslacht, de gewreven mahagonij-theetafel en het menschelijk oog, de Heilige Schrift

en het tandenstokers-doosje, met een spiegeltje voorzien - alles weêrkaatst - de tooverlantaren en het gevoelig gedicht, de effen beek en de spiegelruit, alles afspiegeling; en nu daarenboven-Tijdspiegels, Evangeliespiegels; eindelijk, om alles te bekroonen, de onsterfelijke Uilenspiegel!!

SPREKEN, SPRAAK. - Bilderdijk verklaart: 'Het verdient opmerking, dat in dit woord zich alle spraakdeelen vereenigen, om hetzelve voort te brengen,' en inderdaad zeer billijk, want dit groote woord vereenigt allen en alles. Het is de monstergordel, die de wereld omgeeft en omsluit. - Wij geven u dadelijk, zoo als reeds meermalen, het sanskrit *kruç - prach, râç* - prijs, waarin het begrip van schreeuwen, klinken, schelden zal moeten aanwezig zijn. Wij wenschen te weten wat spreken en spraak is in onze eeuw, - voor ons, lezers en schrijvers van dit Lexicon. - Zoude het te sterk gesproken zijn om dadelijk te vooronderstellen dat men heden ten dage *anders* spreekt dan in vroeger jaren en eeuwen? dat men meer fatsoenlijk, geregeld, spraakkundig (denk aan de scholen en instituten) spreekt, dan toen men allongepruiken en hoepelrokken droeg? en tevens dat het geslacht der sprekers zich sterk heeft vermenigvuldigd. Zeer jonge lieden, die den baard nog in de keel en niet om de keel hebben, openbaren eene welsprekendheid, die voor lateren leeftijd louter Demosthenessen en Cicero's laat verwachten. Zij beklimmen als van de school of collegiebank dadelijk den spreekstoel. De welbekende kinderstoel met zijne annexen: het kleine *tinnen vat* en de *band*, die het kind om het midden is gebonden, verschijnen voor den tijdsbeschouwer als treffende zinnebeelden voor de tribune en stoelsprekers; - wat zij ontlasten kan van zeer verschillend gehalte zijn, kan door de geneeskundigen - de menschenkenners onderzocht worden, om de gezondheid van den gestoelden te onderzoeken - of die voortbrengselen worden weggeworpen - zij rieken minder aangenaam, niet anders menig dweeper en staatkundig stoelman en stoelganger die met den mond - ore tenus - hetzelfde verrigt als onze kleine stoelmenschen met een *ander* ligchaamsdeel. De band, om het wilde kind te bedwingen, is wederom een nuttig symbool voor den loeijenden, den onstuimigen, den zichzelven uit- en overimproviserenden spreker, die voor zijn molenwieken gelijkende armen, en niet minder voor zijn geest, tong en verbeelding een stevigen band noodig heeft, welke hem - ach ware dat mogelijk! - moest worden aangelegd, waar hij de drie of vier trappen van het spreekgestoelte, voor hem een Antwerpsche citadel, zal beklimmen. De spreker is, nevens den schrijver, thans de mensch die de wereld regeert; de levendige stem houdt de indommelende wereld levend. - Buiten de oude helden noemen wij u Mirabeau, Burke, Pitt, Fox, en wie niet al? want zouden wij tot de sprekers in onzen tijd, in onze *Eerste* en *Tweede* kamer moeten afdalen, wij zouden ons en onze lezers als verliezen in dien rijkdom van welsprekende staatslieden, die somtijds met een verwonderlijke kortheid en kracht, met eene verbazende breviloquentia, met een enkel welsprekend woord, met een *klank*, met een echt oratorisch gemotieveerd - ja! - neen! - voor! - of tegen! het land helpen besturen en redden. - De spraak en spraakkunst is nog niet geheel tot jaren van onderscheid gekomen; men wacht den magnus Apollo, hot groote, allesbeslissende wonderboek, den vaderlandschen *della Crusca*, om het hangend pleit der g en ch, der k en c, der en-

kele of dubbele klinkletters oppermagtig te beslissen. Moge de hooge raad van een Letterkundig Congres ons toch spoediOg met de afdwalende taalvormen in eer en regt herstellen, en de vermetele spraak-onkundigen gebieden, om aan het hoofd der dagbladen geen uitheemsch *Courant*, maar een inheemsch *koerand* te plaatsen; mogen we voortaan onze brieven niet meer onder *couvert*, maar onder *koeverd* ontvangen. De algemeene taalverloedering nadert. Schrijvers en sprekers zullen elkaâr eindelijk verstaan, opdat de wereld ook hen versta. Wij zullen zoo korrekt leeren spreken, dat weldra de Engelentong van den Apostel Paulus bij ons allen tusschen het boven- en ondergehemelte en achter de zachte lippen zich beweegt, en er nergens een luidend metaal of klinkende schel gehoord wordt. Dit alles verwachten wij stellig, en nog wel eer de derde oplage (een welsprekend Germanisme, lezer!) van dit ons groot A, B, C-boek, zal zijn uitverkocht!

STAAT. - Wij vinden in dit woord dadelijk eene uitdaging, een cartel, een toegeworpen handschoen - aangezien de groote bezwaren, om met naauwkeurigheid te bepalen, wat *thans* de Staat is. - Ja, wij geven het, als een problema, den bekwamen staatkundigen op, om een ‘staat der Staten’ op te maken - en ons de grenzen af te teekenen, waarbinnen het grondbegrip besloten ligt. - De oude vergelijking van den Staat bij een schip is niet meer bruikbaar, - men neme liever den weêrhaan op de kerk. - Evenwel, zegt ge, ligt dat grondbegrip, naar het Grieksche moederwoord (*σταω*) in *staan*, vastheid, opgerigt zijn, op de voeten rusten. - De staat is de vereeniging der maatschappelijke krachten, die, in den waren zin des woords, onderling verbonden en zamengevoegd - *staan;* - in alle talen staat de Staat, - ten minste op het papier - de Britsche *State*, het Fransche *l'Etat*, het Germaansche *der Staat*, enz., (de ouden hebben dat begrip niet) en toch wankelen dezelfde staande, en onbewegelijke Staten in hunne vormen, - in hunne vormen - dáár ligt onze troost, en tevens in een tweetal rebels van Alexander Pope:

> ‘For forms of government, let fools contest Whate'er is best administer'd is best.’
> *Essay on man* III, 303, 304.

Als we ons daarmede vereenigen, blijft de grondstof; maar de vorm is in gestadige afwisseling, - het element is onverwoestbaar, maar verschijnt in gedurige gedaanteverwisseling - Ovidius' metamorphoses, en de kaakjespan. - Men heeft dan den theocratischen, den oligarchischen, den aristocratischen, den absoluut-monarchalen, den republiekeinschen, den constitutionelen - Staat. - Onder al deze respectieve, niet alle even respectabele vormen, blijft er iets of wat, een kern, een axioma - *staan*, - maar om nu juist dat eenige be-staande onder de gestadige vormen te vinden, en door wien, is zoo gemakkelijk niet - met verlof gezegd en gevraagd aan de Staats-theoristen - aan Aristoteles, Plato, aan Adam Smith, Rousseau, aan Say - en onder de onzen, aan de waarde landgenooten, de Bruyn Kops, Groen van Prinsterer, de Bosch Kemper, Opzoomer, prof. Jonckbloet, en advokaat Molster; - allen hebben voortreffelijke zaken geschreven, over den Staat, en ons aangewezen, elk op zijne vois, waarin de Staat bestaat, maar wij wachten nog steeds op den verwezenlijkten, zigtbaren, besten Staat, die, wat inhoud en vorm betreft, alle anderen achter zich laat. Zal deze nu gevonden worden bij de Porte, bij den Paus, bij de

Amerikaansche of Fransche presidenten, bij den Zwitserschen landdag, bij den Czaar, bij de Koningen of Keizers, bij de constitutionele konings} volks} regering, of bij den Keizer van China, of waar ter wereld? Het problema der eeuw is derhalve om de veiligheid, het heil en de rust van den Staat te vinden, niette improviseren, - welligt staan de strenge theoristen en de overspannen improvisatori allen nog even verre van den waren Staat, dat is, voor ons Woordenboek: - de vereenigde en zamengeslotene krachten der maatschappij, tot een welgeordend geheel geregeld, en onder bepaalden vorm verschijnend, geëigend naar de behoefte van het volk - en daardoor naar de behoefte van den vorst of het hoofd, welken naam deze drage; - want wij vooronderstellen, dat de belangen van vorst en volk in den grond één zijn, dat de vorst om den wille van het volk regeert, en alzoo regerende bestaat, en niet omgekeerd. - Verder, dat een gezonde staat, evenzoo als ons ligchaam, een helder, gezond *hoofd* moet bezitten, krachtige *armen* en *beenen* om zich te verdedigen, en voorwaarts, niet achterwaarts te gaan, - een welbespraakt en *mond*, - om duidelijk en verstaanbaar te kunnen spreken tot andere Staten, - voorts een geoefend en scherpziend *oog*, om de andere bevriende of onbevriende broeder- en zusterstaten te kunnen zien - met of zonder diplomatieken bril, - en eindelijk, een goed stevig *longenpaar*, om het spreken te kunnen volhouden, - eene goede *maag* en verduwingsorganen, om de spijzen te kleinzen en de behoorlijke afscheiding te bevorderen, - waarbij we eindelijk, om de allegorie te bekroonen, wenschen, dat de krachtelooze en nuttelooze deelen op de behoorlijke wijze kunnen worden uitgeworpen, en er nergens in het groote ligchaam eenige verstoppingen ontstaan. Wij eindigen ons vreemd staatkundig artikel met de verzekering, dat onze beeldspraak, die voor zeer breede toepassing vatbaar is, in den grond en in hare eerste trekken werkelijk ontleend is uit de voorstelling van vader Plato in zijne Republiek, en van den Apostel Paulus, ter wèlbekender plaatse.

STEM, STEMMEN. - Wij hebben met dit tijdswoord, in tweevoudige beteekenis, een paar woorden te wisselen. - Als klank en hoorbaar geluid, bezit het hooge waarde - de *viva vox* - want

‘- met de levendige slem, Wordt heel een aardrijk overwonnen,’

en, zoo als de dichter er te regt bijvoegt, - bajonetten en kanonnen overschreeuwen de stem niet. - We zouden er kunnen bijvoegen, door de stem, als ze door geestdrift en kracht wordt ondersteund, en even zoo gehoord, worden bajonetten opgestoken, kanonnen losgebrand, en nog meer - guillottines opgerigt, koningshoofden met het appendix van eenige duizendtallen aristokratische hoofden - vallen. - De stem, als middel om de massaas, het volk, in beweging te zetten, - het groote tribune-orgaan, heeft de wereld aan het gisten en bruisen gebragt. - Als *alle* menschen, gedurende de jaren 1517-1530, gedurende de jaren 1789-1800, *doofstom* waren geworden, ware het rijke blad der hervorming, en het bloedige blad der omwenteling zekerlijk *niet* in onzegeschiedboeken. - Als de groote volkssprekers: Mirabeau, Pitt, O'Connel, gedurende zekere kritische tijdperken, door de griep of eene langdurige heeschheid waren bezocht, - de wereld had welligt eene andere kleur. - Gij herneemt, maar dan hadden die redenaars, met hunne geweldige stemmen, kunnen schrijven. Voor-

zeker, als ge het verschil slechts weet, wat de massaas betreft, van het doode woord en de levende stem. Eerst moet er gesproken, opgewekt, aangegrepen, ontvlamd, dan komt de beredeneerde en onberedeneerde drukpers in het tweede gelid, een na-spreker, een na-prater. Genoeg over de eigenlijke stem. - In den poëtischen, overdragtelijken zin, stemmen de volken, de kiezers, de lieden, die hun stemorgaan verborgen vinden in het grondbezit, in de belasting, in de rentebrieven, in de erfenissen der ouders, of van de ooms en tante's, of in het loterij-lot, en dat is verbazend vreemd en aardig, dat het stemregt zoo onbegrijpelijk naauw zamenhangt met het geld en goed, en niet met de longen, of het hoofd, en de gefailleerde millionair op eenmaal volstrekt heesch en onverstaanbaar, stom en sprakeloos in den Staat wrordt, en uw schoenenjood, als hij den kapitalen loterijprijs trekt, op eenmaal volstemmig wordt, en als met een tooverslag aan eene stem geraakt, die hij nooit verwachtte, en die hem - aan waait, en het is toch zóó, inderdaad zóó, en het *moet* zóó zijn. Niets is zoo wonderbaarlijk in onze eeuw als deze *staatkundige stem;* daarom varieeren en zweven de regten der stemmende kiezers nog altijd tusschen hemel en aarde; de kring wordt wijder en naauwer, naarmate de kies-theorie meer in of meer buiten het keurslijf der wet wordt gekneld. De stem der burgers wordt - al weder zeer vreemd! - door de minderen aan de meerderen geleend, overgedragen, en o hemel! in welk eene eeuw leven wij, gestolen, weggemoffeld, opgeligt, of wel ontgoocheld, afgezet, gekocht! In hoeverre deze stemming der eeuw eene vrije stemming kan heeten, begrijpen wij niet; - 't zal toch wel zoo zijn: anders zoude het zóó niet blijven. Stembriefjes zijn dus, in zekeren zin, de legale staatkundige kreten, die in de keel blijven steken, en door de vingers worden uitgesproken; de muntbiljetten, die de waarde der vertegenwoordigers vertegenwoordigen, totdat ze geamortiseerd worden; de spijkers, die ieder in de kiel van het staatsschip slaat, dat voor eenigen tijd in het drooge dok ligt, en als het gekalefaterd is, weder zee moet bouwen. - Men vergete de bijzonderheid niet, dat het als een voorregt voor onze eeuw bewaard is gebleven, om zonder stem te stemmen; dat de volksstem, hoe hoogst gewigtig, niet altijd een *vox Dei* is geweest, vooral als men terugdenkt aan den tijd van Aristides; aan het al te wel bekende-kruis, kruis hem! - en aan zoo menige stemming, die vroeg of laat eene verbazende maatschappelijke of staatkundige - ontstemming baarde.

STOOM. - Met een eigenaardig weemoedig oog zagen we, door onzen braven vader Weiland in zijn welgemeend Handwoordenboek, (1812, bij J. Ruys, te Amsterdam op den Nieuwendijk bij het plein Napoleon!!) het woord: *stoom* - alleenlijk met *één* enkel afgeleid bijwToord ingevuld: stoomachtig!! O! had hij geleefd in *onzen* besten tijd, 1851 of later, er waren een vloed van bijwoorden bijgekomen: stoomwagens - stoomtreinen - stoomwegen - stoomdienaars - stoomrenten - stoomcommissien enz. enz. enz. enz. enz. - een legio woorden, onafzienbare kinderen en kleinkinderen van den beste vaar. Ziedaar dan weder taalverrijking door de industrie, door de uitvinding, en als we onze oude Grieksche of Latijnsche taalmannen met *dit* woord aan boord wilden komen, hoe arm zouden ze tegen ons met onze stoomtaal verschijnen! Wij zullen, vrees ik, te lang naar het krachtige en volledige taal-

teeken zoeken, om den stoom te karakteriseren. De vuur-en damp-Oppergod, die aarde en zee beheerscht, die met tijd en ruimte speelt, en de volken en staten als *tegen*, en *in*, en *op* elkander dringt en perst, en met eene roekelooze hand de natiën als in een groot Heidelberger vat zamenwerpt, omroert, en laat gisten, terwijl de blaauwe damp omhoog kronkelt, en het vuur de volkeren *gaar* kookt. - De grootste revolutie, die de geschiedenis kent, is eene kleinigheid in vergelijking met deze werelduitvinding, waardoor het geschiedkundig aanschijn der gecultiveerde volken op eenmaal is veranderd - gemoderniseerd. Wij huiveren en verbleeken als we gedenken, welke kracht de Voorzienigheid door dit allesbedwingend middel op eenmaal den mensch in de hand heeft gegeven. Wij durven en mogen het niet zeggen -: op eenmaal te veel. - Is het eene proef, die de Allerhoogste wijsheid neemt op de wijsheid, het verstand, de bedoelingen der menschenkinderen? - Moeten we hier denken aan de oude, heerlijke mythe van het hemelvuur, dat Prometheus den goden ontstal? of zullen we nu verwachten, dat de voleinding aller dingen nadert, door de ongehoorde toepassing der eens verborgene, alles bedwingende natuurkracht? Gij hadt welligt niet gedacht, waarde lezer! dat wij de zaak zoo hoog en zoo ernstig zouden opnemen. Welnu, we zullen den toon iets lager stemmen, en u verkondigen, dat de stoom-Czaar, de stoom-Mogol, en groote Sjeikh leeft met eenen anderen Mogol, met den ouden Plutus, den Mammon; dat het kolenvuur niet alleenlijk de donkere Britsche en Belgische mijnen exploiteert, maar mede het budget van den Staat en den eigendom der actionarissen; dat deze vurige veelvraat millioenen ponden menschenvleesch genadig spaart, maar millioenen aan geld en goed verslindt, en ons werelddeel in een net werpt, dat voor de financiën ruim zoo gevaarlijk is, als het kunstige netwerk, waarmede Vulcaan zijne getrouwe wederhelft Venus en dengebaardden held Mars omspon. Verder dat de nationale zamensmelting, de ontelbare bezoeken der volkeren, de part et d'autre, noodzakelijk eene onderlinge vriendelijke mededeelingvan veel goeds en veel kwaads zullen te weeg brengen, en het eene groote kunst zal worden, om bij deze stoom-eenheid de eigene zelfstandigheid te bewaren. Intusschen is, sedert een twintigtal jaren, eene wereld, eene maatschappij, zonder stoom, ondenkbaar; - de teerling is geworpen, en als we in deze en de volgende eeuw slechts de hoogste oogen werpen, is het reeds zeer gelukkig; - de vuurkracht wordt het blijvend, het ernstig, het vreesselijk zinnebeeld van den leeftijd. Het vuur in de groote werkplaatsen, waar de industrie den menschenarm versmaadt, de ijzeren arm onafgebroken den vleeschen arm vervangt;-het vuur op en beneden de volkstribune en in de kabinetten der vorsten; - het vuur in de Pauselijke concilien, en de Jezuïeten-vergaderingen. Waar is hedengeenbedekt, of naar buiten uitslaand vuur? Teekent ge Europa af, plaatst haar niet meer op eenen omkransten stier, plaatst haar op den krater van den Vesuvius, en nu, stoom verder, eeuw der rijkste, ongekende ontwikkeling, - eens zal toch, ten laatste, de groote wereldketel springen, en als de geheele menschheid hare baan afgestoomd heeft, dan moge uit het aardsche vuur het geheiligde en heerlijke Godsrijk oprijzen, dat we allen, thans in damp en vonken gehuld, evenwel geloovig en vertrouwend verwachten!

Spiritus Asper en *Lenis*.

Een bezoek op de 's Gravenhaagsche tentoonstelling, iets meer dan à vol d'oiseau.

Wij zullen, 't geen wij over de 's Gravenhaagsche tentoonstelling op onze wijze wenschen te zeggen, niet aanvangen met eenig diepzinnig vertoog over de kunst, of met het onderzoek naar den trap van ontwikkeling, dien zij thans bereikt heeft. Evenmin willen wij den verheven toon van het poëtisch proza aanslaan, en ons voor het lokaal der tentoonstelling plaatsende, eene vergelijking maken tusschen den tempel der natuur en het heiligdom der kunst. Wij wenschen slechts eenvoudig en beknopt onze indrukken weer te geven en een vlugtig overzigt te bieden, het aan andere Tijdschriften, wier roeping meer bepaald op het gebied der kunst ligt, overlatende om uitvoeriger en grondiger beoordeeling, of wilt ge liever, kritiek te leveren.

Wij weten zeer wèl, dat sommigen dit regt van beoordeeling binnen vrij enge grenzen beperken, en het slechts aan een gering getal ingewijden, uitverkorenen, of, hoe wilt gij ze noemen? toestaan, om uitspraak te doen over de kunst. Wij weten het wèl, met welken verachtenden blik velen op den zoogenoemden dilettant, die niet eens altijd een kabinetje, of eene grootere of kleinere verzameling bezit, nederzien, en hoe weinig beteekenis er vaak geschonken wordt aan het oordeel van iemand, die alleen aesthetisch gevoel en eenigen smaak heeft, zonder dat hij altijd den mond vol heeft van de bij Apelles' zonen geijkte terminologie. Op het gevaar af van bij sommigen (als het geheim der anonymiteit, in deze dagen van publiciteit, ontraadseld wordt) in ongenade te vallen; want de schilders zijn als de poëten (en ze zijn immers poëten?) wat hooggevoelig, en soms zeer kitteloorig, zullen wij onbewimpeld onze meening uiten. Laat ons den lezer vooraf gerust stellen, dat wij hem niet zullen vergen om ons over al de 587 nommers te hooren; want, hoewel er vele stukken zijn, waarover wij gaarne eene bladzijde zouden schrijven, ontbreekt het ook niet aan andere, waarover wij niet gaarne een volzin zouden - verkwisten; toch beweren wij, dat, in aanmerking van de menigte kunstwerken, de middelmatige niet over groot - de croûtes gering in aantal zijn.

Wij treden de zaal binnen, en terstond wordt ons oog, bij een blik voorwaarts, geboeid door het portret van Z.M. den Koning. Wij verblijden ons dat het voor een tijdlang de Amsterdamsche raadzaal verlaten heeft, en hebben niet anders dan bewonderino' voor het uitstekende talent van Pieneman. Van den kunstenaar, die ons vroeger door zijne voorstelling van den Gouden-Sporenslag hield opgetogen, zagen wij gelukkiger portretten dan thans, hoezeer het kleed der kroonprinses van Zweden en Noorwegen uitvoerig genoeg bewerkt is. Men heeft gevraagd òf, de vorstelijke personen immers billijkerwijze uitgezonderd? portretten wel op hunne plaats zijn op eene tentoonstelling. Men heeft opgemerkt, dat ze voor den kunstbeschouwer weinig waarde hebben, enz. enz. Dat er geen gebrek is aan por-

tretten, die gevoegelijk uit elke kunstverzameling geweerd mogen worden, is boven allen twijfel verheven; maar als het zoodanige zijn, gelijk wij er hier aantreffen, waar de bewerking keurig, het koloriet krachtig, de gelijkenis treffend, het karakter uitgedrukt is - waar men het gelaat evenzoo spoedig herkent als b.v. de lezer van den Tijdspiegel den stijl - waar een hoogleeraar, 't zij dan met, of zonder zijn ambtsgewaad u schijnt toe te spreken, dáár verandert de zaak van gedaante, en wij gelooven dat zulke portretten eene tentoonstelling mede in waarheid opluisteren. Toen wij voor het portret met de attributen van passer en duimstok stonden, dachten wij onwillekeurig aan den uitroep van Hamlet: ‘Angels and ministers of grace defend us!’ temeer toen ons oog door de eenigzins spookachtige buste van Willem II op den achtergrond getroffen werd.

Minder heeft het ons evenwel bevreemd, dat er een vrij aanmerkelijk getal portretten van meer of minder bekende en beroemde personen werd aangetroffen, dan dat zoovele kunstenaars zich beijverd hebben om ons voorstellingen te geven van krank- en ziekbedden. Zieke vorsten, zieke kinderen, zieke volwassenen, zieke mannen en zieke vrouwen, geneesheeren bij hunne patienten enz. enz. Wij weten niet, of de kunstenaars hier meer door een aesthetisch, dan door een pathologisch gevoel zijn geleid, maar gelooven toch, dat zulke onderwerpen zeer geniaal behooren behandeld te worden, zullen ze werkelijk voldoen, evenals het ons schier onmogelijk voorkomt om eene dame aan haar toilet voor te stellen, zonder dat men geeuwt, niet om de dame, maar om het sujet. De vinding van het onderwerp - de heuristiek in de kunst - is inderdaad eene groote gave.

Wij beginnen nu onze geregelde wandeling door de zalen, en staan lang en aandachtig voor Breuhaus de Groot, *het in zee brengen eener reddingboot bij stormweder*. Voorzeker, geen alledaagsch, afgezaagd onderwerp. Een onderwerp, dat tot het hart van den Nederlander spreekt. Wij wenschen den jeugdigen kunstenaar geluk, dat hij zulk een onderwerp gekozen, en het zóó meesterlijk behandeld heeft. Alles is hier in harmonie: lucht, zee, het bevolkte duin, hier de beangste en verslagen toeschouwers, dáár de bedrijvigen en hulpvaardigen, die de handen reppen. - Hesse's *rooversvrouw*, met eene eigenaardige, cordate, ietwat satanische coquetterie voorgesteld. Waarlijk eene banditenbruid! - Het opschrift boven Kruseman's *voorstelling uit het lijden des Heeren*, was ons, met die voorstelling zelve vergeleken, niet helder. Bij die woorden dachten wij aan Thorwaldsen's Christus in de kerk te Koppenhagen, gewoonlijk, en er ligt eenige juistheid in, de protestantsche Christus genoemd. Schilders zijn ook niet altijd de naauwkeurigste Schriftverklaarders. De schilderij zelve is na al, wat reeds in dit opzigt geleverd werd, als men van Kruseman reeds vooraf verwacht, verdienstelijk. - Onbevredigd verlaten wij van Schendel's *bezoek der herders bij de geboorte van Christus*. Dat hij van het kind het licht laat uit- en afstralen is eene gelukkige navolging van Correggio en anderen, maar welk licht? Wij herinnerden ons de opmerking, eenige jaren geleden in een of ander Fransch blad voorkomende: ‘monsieur van Schendel ne réniepoint sonnom:il nous donnedes chandelles.’ - Het waren ons, vrienden der natuur, en van het landschap, waar het ons de natuur weer geeft, zoo als de echte kunstenaar dit vermag, telkens

oogenblikken van waar genot als wij ons plaatsten voor JF. van Deventers landschap, door van de Sande Bakhuijzen gestoffeerd, en voor de meesterstukken van Koekkoek, terwijl wij nommer een op de lijst wel niet *het* nommer een, maar toch gewis *een* nommer een onder de landschap-schilders keurden, en ons steeds aangetrokken gevoelden door het geen Breuhaus de Groot (de vader) in dit vak leverde. - Een allerliefst *studiekopje* van Guet (het briefje) verrast u zeer aangenaam, en vormt een scherp contrast met een *studiehoofd* van Couture, dat u later aangrijnslacht, als dit woord er door kan, en alleen daarom genade vindt, omdat het u den smartelijken indruk komt temperen, dien de overigens voorbeeldig, horribel-waar uitgedrukte Mammons- aanbidder bij u verwekt had. - Roelofs verduurt in het landschap de nabijheid van Koekkoek, zonder te bezwijken. Van Hove's *terugkomst van het bal* is, gelijk al wat hij leverde, keurig. - De *aardsche herinnering* is diep gevoeld en juist opgevat. Gij beklaagt den kloosterling, die in zijne geforceerd-vrij willige afzondering de lippen vastklemt aan den handschoen eener schoone, wier beeld nog niet uit zijn hart gebannen is, van wie nog een verkleurd lint over het stroo zijns armelijken legers gespreid ligt. Alleen deed 's mans gelaat ons aan zekere diersoort gedenken, waarmede de heer der schepping zich ongaarne vergeleken ziet. - De *Maria met het kind Jezus en Johannes* van Schwartze kwam ons wat aardschgezind voor, en bezwaarlijk zouden wij gegist hebben wie de moeder en wie de kinderen voorstelden, schoon wij het stuk wat bewerking, koloriet, licht en bruin betreft, onberispelijk vonden. - Met groot genoegen verwijlden wij voor *de kinderen van den boschwachter*, en rigtten ons, na nog een blik op 's konings beeldtenis geworpen te hebben, naar de andere zijde der zaal. Ook dáár vonden we veel, wat ons boeide, al werden wij onaangenaam van de prachtige bergen, en den zeeslag afgetrokken door den gekookten kreeft, die ons een zeker pijnlijk gevoel aandeed bij de gedachte aan de marteling, die het arme dier moest ondergaan, eer het de tongzenuwen van den gastronoom prikkelt, en de schilder het naar het (wijlen-) leven kopieert. - De *Weduwe* van J.A. Kruseman hield lang onze aandacht gespannen. Is het hoogst moeijelijk op een moêgeweend aangezigt eene edele, eene diepe droefenis uit te drukken, hier is het den kunstenaar volkomen gelukt. Gij weent waarlijk met de weenende, gij juicht haar toe dat zij den troost zoekt, waar die alléén te vinden is, en - al worden er ook aanmerkingen door bevoegden gemaakt - gij rukt u bezwaarlijk van de aanschouwing los. - Maar, gij hebt zooveel gehoord van Bles' *Huis houding van den heer H. Berniks*. Verzel ons, waarde lezer, en houd u vooral niet te lang op bij de schilderij van Opzoomer, onder no. 363, gelijk ook straks niet bij de fraai gekleede en sierlijk opgeschikte dames op het eiland Formosa, die zijn' *Antonius Hambroek* omringen. De catalogus, die u de liefde in *hare* bakermat presenteert (n°. 136), wil u een weinig in de lezing van charades oefenen, en verkoos de eigenaardige spelling van H. Berniks boven de meer gewone van Habernichts, of, verhollandscht om de Germaansche, ongenaturaliseerde, broeders niet te kwetsen, Haberniks. Gij erkent evenwel aanstonds de blinkende ellende, den berooiden boel achter het schitterend masker, en deelt in de sympathie van het publiek voor het kunstwerk van Bles. Vraag niet, of hij zichzelven niet wat te

veel repeteert; maar wensch hem, dat hij voortga zich te ontwikkelen in de kunstrigting, waartoe hij zich geroepen gevoelt. Een Hogarth wordt men niet ligtelijk; ga hij voort à la Hogarth, en ontbreke hem eens geen commentator à la Lichtenberg, die in onze letterkunde, hoe goed thans misschien overigens bezet, nog wel een plaatsje verdiende en zou kunnen vinden. Als gij nu verder in de groote zaal de *jonge vrouw van* Samos en de *Egyptienne* beschouwd hebt, zult gij Kuitenbrouwer's *Na het onweder* bewonderen - bewonderen om zijne stoute, - krachtige, - geheel eigenaardige penseelbehandeling. Gij zult het betreuren, als gij gehoord en gelezen hebt hoe men zijn werk miskende, en trachtte te persifleren. Zekerlijk is het geheel eigenaardig, en heeft niet dat geacheveerde, en tot in de kleinste bijzonderheden afgewerkte van een Koekkoek, zekerlijk verschilt het van een Breuhaus de Groot, een van de Sande Bakhuijzen, maar wil men dan volstrekt de originaliteit van den genie miskennen - of niet zien? Lezer, twijfelt gij, o, w'ees zoo goed, zijne stukken eens te isoleren, en zeg ons, welk een indruk zijn *Na het onweder* dan op u maakte. Ga nog eens voor zijn *Morgenstond in de Ardennes* staan turen. Ge zult ten laatste onwillekeurig de hand voor de oogen houden, alsof de zonnestralen door het doorzigtig waas zouden heenbreken. - Gij zult ook gaarne voor van Pelt's *tafereel uit de eerste tijden der Hervorming* stilstaan, al laten zijne stukken u ietwat koud, dat hier evenwel minder is dan in andere, en wilt immers nu wel met ons voor het Paleis van den *Doge te Venetië* een rustpunt kiezen?

Verzel ons nu, als ge een weinig bekomen zijt, naar de kleine zaal links. Als ge Koelman's *Namiddag op de heide* met groote sympathie voor den verdienstelijken jongen kunstenaar gezien hebt, trekt u al aanstonds het uitmuntend uitgevoerde stuk van Bombled, de *gevangenneming van Floris V*, en gij verplaatst u geheel in het tijdstip, dat de begaafde schilder u voor de verbeelding toovert Straks, voortgaande, glimlacht ge niet als menigeen uwer buren, wanneer ge voor Israël's *Laatste gedachte van Weher* staat. Het is zeker een der diepst gedachte, diepst gevoelde kunstwerken, meest karakteristiek in den zuchten, malschen, smeltenden, wegstervenden moltoon des innigsten gevoels (als wij het zoo noemen mogen) uitgedrukt, die elke tentoonstelling tot sieraad zouden strekken. Jammer dat het zoo ongelukkig geplaatst is! Besteed uwen glimlach liever aan het wonder-niet-wonderstuk van Wonder, *De wijze en dwaze maagden*, en let eens op eene uit haar midden, wier voeten schijnen te trippelen, als hoorde zij de klanken eener hedendaagsche viool, en vermaak u met de lieve lichtjes, die u als glimwormen te gemoet flikkeren. Zoo verklaren soms de schilders de Schrift, of liever, zoo pogen zij haren inhoud aanschouwelijk voor te stellen!

Ga nu met ons - en zie! - Dáár liggen twee bladzijden uit de geschiedenis onzes vaderlands voor u opgeslagen; droeve, sombere, met bloed bevlekte bladzijden, die u weemoedig stemmen, die gewis diepen, treffenden indruk op u maken. Zie, dáár voor u hebt gij de kamer boven de Gevangenpoort vóór en na - den moord der de Witten. Wat al herinneringen en aandoeningen worden er bij u opgewekt, gij kent haar immers, de geschiedenis van die dagen, maar zóó kent gij ze niet, als de schilder ze u doet begrijpen door zijne kamer na den moord. Die gebroken ledikantsstijl, die afvallende

gordijn, die met bloed bezoedelde doeken, die bloedplas op den vloer, - dat is, in die ledige kamer, de poëzij van den schilder, dat is poëzij en waarheid tevens. Wij voor ons gaven de voorkeur aan n° 78 boven 77, schoon ze natuurlijk bij elkander behooren. Mogt de wensch van den tegenwoordigen Minister van financien vervuld, en de Gevangenpoort gesloopt worden, hetgeen wij voor ons en velen met ons ongetwijfeld niet hopen in het belang der geschiedenis en oudheidkunde - het feit, eenmaal binnen die muren gepleegd, zou mede door Cornet's penseel in duurzame heugenis blijven, en zijne, ver boven onzen lof verheven stukken zouden krachtig waarschuwen tegen politiek fanatismus, even als Slingeneyers *tafereel uit den Bartholomeusnacht*, met al de magt der historische schilderkunst, die wij de Epopée der kunst mogen noemen, tegen het godsdienstig fanatismus waarschuwt, dat in onze dagen door velen wel met opene ooren mag gehoord worden. Vraag niet of er geene, en wèl gegronde, aanmerkingen op zijne voorstelling te maken zijn. Vraag niet, of de perfecte nuditeit der vrouw niet eenigzins onverklaarbaar is, en alleen dienen moet, om het effect te verhoogen. Vraag niet, of de houding van den ééne harer beschermers niet aan het onnatuurlijke grenst. Vraag niet, of ééne lantaren zulk schitterend licht verspreiden kan. Maar bewonder de ordonnantie, en het koloriet, en de expressie, en hoor naar de gewigtige en behartigenswaardige waarschuwing, die de schilderij u biedt!.... Blijf nog eenige oogenblikken ons vergezellen, en toef voor de *episode uit den val van Sigeth* (Sigette, volgens den catalogus) door Tetar van Elven. Waarom vermeldde de catalogus niet, dat dit gedicht van onzen stadgenoot Withuijs is? Zeker: ieder letterkundige weet dit wel, maar, waarom mogten al de bezoekers der Tentoonstelling, ook de niet letterkundigen, die een catalogus hebben gekocht of geleend, het ook niet weten? Denkt ge eenstemmig met ons, dan spreekt deze voorstelling van den tal ent vollen, jeugdigen kunstenaar tot uw gevoel en verbeelding. De drie vrouwenbeelden op ééne lijn, tevens drie verschillende leeftijden vertegenwoordigende, de hoofdpersoon met den traan die haar langs de wang rolt, kwamen ons voor zeer wèl gelukt te zijn. Het moorsche knaapje, wiens naïef onnoozel, min of meer idiotisch, gelaat een scherp contrast vormt met de aandoeningen en den ernst der overigen, heeft hier, dunkt ons, niet ten onregte zijne plaats ingenomen. Ook de overige figuren zijn karaktermatig. Het geheel voldoet en treft. Alleen houde ons de kunstenaar ten goede dat zijn zonnestraal wat kras materieël is, en ietwat van eene plank heeft, waar men op zou kunnen gaan zitten, on horse-back up a sunbeam!

Als we u nu nog gezegd hebben, dat de maanlichten over het algemeen alles behalve maanlichten zijn, en dikwijls zeer veel naar apothekers goud-papier gelijken, dat door een daarop gevallen droppel min of meer groen uitgebeten is - of naar verdund roetwater - of naar rood geworden inkt van oude handschriften - of naar een aftreksel van thee; - als we u hebben gewezen op de drie uitmuntende stukken van W.A. van Deventer, vooral op N° 104, en den toon van de lucht op dit laatste; op L. Meijer's vijftal; op Verschuur's paarden: als we u hebben aangeraden om van den zonder armen geboren Ducornet (herinnering aan kermis-ellende en broodwinnings-jammer!)

vooral N° 117 en 118 *Onbezorgdheid* en de *Uitspanning der liefde* te bezigtigen; als wij u op de beelden in pleister en de bustes door van der Ven opmerkzaam hebben gemaakt; als we ook niet vergaten u de portretten in crayon van d'Arnaud Gerkens aan te prijzen, en u eindelijk, als ge een kabinet bezit, hebben aangeraden om *de polka* niet aan te koopen ter verrijking daarvan, dan gelooven wij ons bezoek te kunnen af breken, en dezen vrij langen volzin te mogen eindigen. Wij besluiten dus met u in gemoede aan te raden, om zelf naauwkeuriger en beter en met meer vrucht voor uzelven te zien, waartoe wij u, in het belang van de kunst en van uwen smaak en uw schoonheidsgevoel, door de mededeeling van ons bezoek wilden opwekken.

21 Junij, 1851.

Noord-Amerikaansche schetsen.

Door Charles Sealsfield. (*Vervolg. Zie Tijdspiegel* 1851, *I, blz*. 400.)

Wij brandden van verlangen, - merkt de Graaf aan, - om meer van de verdere plannen en bedoelingen van dezen zonderlingen man te weten, maar zijn stellige toon en eene plotselinge beweging naar den kant van het licht deed ons zwijgen.

Hij ging met groote stappen naar eene ruwe omheining, waarin een klaphek was door 't welk wij aan het huis kwamen. Op een zacht kloppen werd de deur geopend; de oude vatte ons bij de hand en ons in den donker een trap opleidend, bragt hij ons in een zolderkamer, waar een enorm ledekant met mosquito-gordijnen, verscheiden stoelen en een gedekte tafel stonden; op deze laatste een flesch met glazen, en een brandend licht, dat ons tot hiertoe voor vuurbaak gediend had.

De oude nam de flesch op en de glazen vullend klonk hij op onze gezondheid.

Wij proefden den drank; het was East-India-Madeira, zoo fijn dat ik mij niet herinnerde hem in Engeland in de eerste huizen beter gedronken te hebben.

- Waar hebt ge dien kostelijken madeira van daan? - vroegen wij verrast.

- Bevalt hij u? 'k Heb er een dozijn ankers vanuit New-Orleans laten komen.

- Van New-Orleans? Ge staat dus, in spijt van uwe oorlogsverklaring tegen de Spaansche regering, met New-Orleans in betrekking?

De man meesmuilde genoegelijk.

- Hm! een soort van wapenstilstand, die misschien weder in oorlog uitbarst, misschien ook wel de ratificatie van den vrede brengt. 'k Hoop het laatste; 't is in ons beider belang.

- Uw beider belang! - herhaalden wij. De toon van onze stem had - als ge ligt begrijpen kunt, - een eenigzins ironischen naklank.

De man keek ons met een slimmen glimlach aan.

- Ei, zoo is 't, - zei hij; - Uw Spaansche regering, verstaat ge, zijn menschen als wij, geen hair beter; integendeel; doch genoeg daarvan; morgen is 't weêr een dag; wij zullen ook iets voor morgen bewaren, tot wij meer zout met elkander gegeten hebben. Drinkt nu uwen madeira uit; ge zult hem niet

beter in New-Orleans vinden; hij is van mijn commissionair, een zekeren Mounshur Laplace.

- Hoe, Monsieur Laplace uw commissionair? - vroegen wij op twijfelenden toon. Wij hadden brieven van aanbeveling aan dien heer, die een geboren Franschman, een bloedverwant van Lacalle, en bankier van de regering was.

- Zoo is 't; - sprak de oude; - Monsieur Laplace neemt mijn zaken waar, en ontvangt onzen tabak en katoen.

- Dus teelt ge katoen en tabak? - vroegen wij meer en meer verwonderd.

De oude glimlachte weder. - Verwondert u dat? 't Is waar, 'k had bijna vergeten dat ge uit de Attacapas komt, waar men u waarschijnlijk niet veel goeds van ons gezegd zal hebben.

- Om u de waarheid te bekennen, - vielen wij hem lagchend in de rede - hebben zij een minder slecht denkbeeld van u, dan gij van hen, naar uwe gezegden te oordeelen.

De oude bleef glimlagchen. - 't Zijn wonderlijke menschen, - vervolgde hij zonder ons te antwoorden, - wonderlijke menschen, die hard noodig hebben om uit hun zondig en lui leven opgestooten te worden. Maar dat zal ook gebeuren...

- Gelooft gij dat? - vroegen wij.

- Pshaw! 'k Heb u reeds gezegd dat morgen weêr een dag is; maar gij Franschen - vervolgde hij, zijn hoofd schuddend - men komt nooit klaar met u. Als ge met alles zoo vlug waart als met den mond! Ge zijt gevaarlijke menschen!

- Ik geloof, oude, dat wij nog wat van u zouden kunnen leeren.

- Zoo calculeer ik ook - sprak hij, in onzen toon instemmend. - Nu zeg ik u goeden nacht, en drinkt uwen madeira uit en kruipt warm onder de dekens.

En wij keken den ouden na - vervolgde de Graaf; - merkwaardiger persoon hadden wij in ons gansche leven niet ontmoet. Daar stond hij, de boer, de republiekein, achterboschman, houthakker, die, alsof het niets was, het zwaard tegen de Spaansche regering trekt, hare troepen verslaat, zich tegen haren gouverneur in staat van openbaren oorlog bevindt, zich met honderden zijner landgenooten in een vreemd vijandelijk land nederzet, en dat alles zoo op zijn gemak, zoo bedaard, zoo *sans façon*, alsof hij zijnen buurman houthakker afgerost had. Wij staarden hem na; zulk een karakter was ons nog niet voorgekomen. Die praktische zin of liever levenswijsheid, gepaard met zooveel onkunde, die fijngevoeligheid en ongevoeligheid, die eenvoudigheid en sluwheid, die halsstarrigheid en plooibaarheid tevens, bragten ons in de war, want zij smolten in den man zoo vreemdsoortig te zamen, dat wij, met al de menschenkennis die wij waanden te bezitten, voor de eerste reis in ons leven daar stonden zonder woorden te vinden, sprakeloos het gulden vocht dat in onze glazen parelde, aanstarend.

En wat het zonderlingste was, niettegenstaande wij ons het gevaarlijke van dezen man geenszins konden ontveinzen en omtrent zijn waar karakter geenerlei twijfel koesterden - (want dat hij den onverzadelijken land-honger zijner medeburgers geprikkeld en den stroom der landverhuizing naar ons land afgeleid had om de Spaansche heerschappij omver te werpen, was maar al te duidelijk) - het zonderlingste was, dat wij hem in weerwil van die zekerheid lief gekregen hadden. Of zijn en der zijnen inderdaad ongewone en ook in den vijand vereerenswaardige moed, of zijn natuurdiplomatie - nooit heb ik gevaarlijker plannen

achter naïever trouwhartigheid vermomd gezien - of eindelijk de heerlijke madeira deze revolutie in ons binnenste bewerkt had, wil ik niet beslissen. Waarschijnlijk zal de laatste wel het zijne er toe hebben bijgedragen, - hoe leelijk zulk eene bekentenis ook in den mond van een loyaal cavalier van ouden huize klinken moge; - onze vaderlandlievende verontwaardiging, die gedurende het verhaal van den oude meermalen had dreigen uit te barsten, was ten minste bij den eersten teug uit het glas merkelijk verflaauwd.

- Maar gij kunt u ook volstrekt niet voorstellen, - vervolgt de Graaf lagchend, welke wonderen een flesch madeira onder zulke omstandigheden kan te weeg brengen. Bij elken teug dien wij uit de glazen deden, werden onze denkbeelden philanthropischer. Een man aan wien zulke delicieuse madeira door zijnen commissionair, den regerings-bankier, toegezonden wordt, - zulk een man kon onmogeluk de onverlaat zijn, als welken het openbaar gerucht hem afschilderde; een geheele reeks van comfortable gedachten sloot zich aan deze gevolgtrekking aan, en onze loyale denkwijze kreeg dien avond eenen schok, die haar voor het vervolg eene gansch andere, met onzen vorigen levensloop sterk contrasterende rigting gaf.

Natuurlijk dronken wij de flesch ledig, wierpen de fragmenten van onze garderobe, die meer aan ons kleefden dan hingen, weg, en kropen in het bed, waar wij weldra in een slaap vielen, dien koningen ons zouden hebben kunnen benijden.

XIII. squatter-leven.

Ons ontwaken leverde een komiek schouwspel op. Wij lagen in een geweldig groot ledekant met mosquito-gordijnen en een hemel, zoo groot dat hij wel voor biljart had kunnen dienen. In onze zolderkamer begon het warm te worden. Zoowel Lassalle als ik hadden slechts zelden met iemand anders in één bed geslapen. Een zonderlinge gewaarwording overviel ons. Mij was het alsof ik in een stoomketel lag, en alsof de dampen die rondom mij oprezen al digter en digter wierden, zoodat ik, de drukking niet langer kunnende uithouden, een weinig achteruit schoof. Iets voelend dat mij in den weg lag werd mijn angst en benaauwdheid eensklaps zoo erg dat ik ontwaakte en uitriep, wat, weet ik niet meer.

Het iets naast mij antwoordde met een: - Parbleu! wie is daar? een man!

- Wie is daar? - schreeuw ik op mijne beurt; - een man!

- Morbleu! Wat is dat? - roept mijn bedgenoot, en bonst tegen mij aan.

Ik op mijn beurt tegen hem; zoo rollen wij door het wijde bed, en wrijven onze oogen uit, en herkennen elkander en barsten in een luid gelach uit.

- Waar zijn wij? - vraagt Lassalle.

- Waar zijn wij? - roep ik.

En andermaal wrijven wij onze oogen, en Lassalle schuift de gordijnen open.

Ma foi! In de residentie van zijn republiek einsche majesteit, die aan zijne Katholieke majesteit van de beide Indiën den oorlog verklaart!

- En vijf-en-dertig of meer *barbenoirs*[1] naar de andere wereld gezonden heeft!

- En hare getrouwe provincie Louisiana in bezit genomen heeft!

- Omdat zij een uitbraaksel van den vuilen Missisippi is!

1) Zwartbaarden, een spotnaam der Spanjaarden.

En wederom schaterden wij het uit van 't lagchen; toen keken wij uit onze kevie, waarin we als een paar wilde dieren opgesloten lagen, naar buiten en de kamer rond.

Zij was, als de kamers der achterboschplanters dikwijls zijn, met een geheele familiegarderobe gestoffeerd. Wel twintig vrouwenrokken en rokjes hingen aan den eenen muur - aan den anderen lederen inexpressibles, jagtkielen, vesten en rokken in alle kleuren van den regenboog. Maar wat ons het merkwaardigst voorkwam dat waren de behangsels. De muren waren inderdaad behangen; maar waarmee? Met ploegen, met stoelen, met tafels, schepen, laarzen, schoenen, runderen, grijnzende negers en negerinnen die met bundels onder den arm wegdrossen, met waschtobben en huizen, alles in houtsnee sprekend naar de natuur gekonterfeit. Wij wreven ons nogmaals den slaap uit de oogen en lazen, in groote dikke letters: *Poulsons Philadelphia Advertiser, New-lJork Gazetteer, Raleigh Daily, Boston Courier* - en sprongen beide te gelijk in ons hemd uit het bed, om deze nieuwe behangselpatronen van naderbij te bezien.

- Het waren couranten, waarmeê de muren van boven tot beneden beplakt waren. Daar las men uitvallen tegen George III en het Engelsche ministerie, tegen het congres, Washington, Adams die toen president was, het politieke nieuws uit Europa met Amerikaansche saus voor het republiekeinsche publiek opgedischt; het grootste deel der kolommen was evenwel met de genoemde voorwerpen opgevuld: hoeden, laarzen, schoenen, meel- en whiskytonnen, alles zeer aanschouwelijk in figuren aan de lezers en niet lezers voorgesteld. - het geheel eene staalkaart van het openbare leven uitmakend, allezins geschikt om ons spelend in de rudimenta van de republiekeinsche levenspraktijk in te leiden, zoo als de hedendaagsche schoolmeesters met de kinderen plegen te doen. En inderdaad werden deze couranten die ons het maatschappelijk verkeer, de beschaving, de zeden en denkwijze van het land als in een spiegel voorhielden, in zekeren zin tot lichtstralen, die onze confuse begrippen het eerst verhelderden. Wat ik vroeger ten aanzien van Nathan en zijne medgezellen als Amerikanen opgemerkt had, werd ons nu met betrekking tot de republiek duidelijk. Wij begonnen te merken dat wij in de nabijheid van een waarachtig republiekeinsch land waren en onder republiekeinen, geboren republiekeinen, oneindig verschillend van onze Fransche republiekeinen. Het begon ons duidelijk te worden, dat deze republiekeinen, in oorsprong en beginselen zoo geheelenal van de onzen onderscheiden, ook niet naar onzen Europeschen maatstaf beoordeeld mogten worden; dat, gelijk hunne afhankelijkheid van de Engelsche kroon een geheel andere was dan die der Franschen van hunne oude monarchen, over hunne revolutie en de gevolgen daarvan ook een gansch ander oordeel geveld moet worden. In de drift en het vuur waarmede wij onze lectuur vervolgden hadden wij geheel vergeten dat wij nog in ons bloote hemd stonden.

Wij herinnerden ons daaraan eerst toen eensklaps hard op de deur getikt werd.

't Was te laat om weder in het bed te springen; wij grepen dus wat ons van de familiegarderobe het eerst in handen kwam om er onze naaktheid meê te bedekken.

De deur werd geopend en Nathan kwam binnen, zoo het scheen met haast,

en met een gefronst voorhoofd. Toen hij ons zoo toegetakeld zag, bleef hij in sprakelooze verbazing staan, en keek ons met groote oogen aan. Eene poos stond hij zoo, haalde een rolletje tabak uit zijn zak, sneed er een *quid*[1], schoof dien in zijn mond en nam ons zijn hoofd schuddende beurtelings op.

Wij hadden moeite om onzen lachlust te bedwingen..

- Wel nu! - begon hij - dat is wel wat ik een complete *frolic* noem, bij den levenden Jingo! en ik wil niet Nathan Strong heeten als het niet zoo is!

- 'k Vooronderstel dat het zoo is; - antwoordden wij met behoorlijken ernst.

- 'k Vermoed, het is zoo; - herhaalde de oude, terwijl hij zijn tabakspruim van de linker- naar de regterwang schoof. - 'k Zeg u, mounshurs, 'k vermoed ge zijt in een glorieus vrolijke luim. Waarachtig!

- 't Heeft er veel van, - antwoordden wij.

- Heb ik ooit van mijn leven zoo iets gezien! In de rokken van Mary en Elisabeth te kruipen! *My*! - riep hij weder: - is er een bij u aan 't dolen?

- Vriend! - sprak Lassalle, met de ééne hand in de zijde, terwijl hij met de andere Elisabeths onderrokje vasthield: - 'k vermoed ge zijt een knap man, en een verstandig man ook, die juist niet den weg naar Amerika ontdekt, maar toch den weg naar Louisiana gevonden en aan zijn Katholieke majesteit van Spanje en beide Indiën den oorlog daarover verklaard heeft.

Nathan trok een vreesselijk leelijk gezigt, maar Lassalle liet zich daardoor niet van zijn stuk brengen.

- Maar, - vervolgde hij - in spijt van uw Napoleontisch veldheers-genie, dat de passen naar Louisiana forceert zooals de keizer de bergpassen van de Alpen, zoudt ge toch moeite hebben, vermoed ik, om den ingang in deze *soi-di-sant* en *ci-devant* inexpressibles te vinden.

En dit zeggend hief hij met zijn éénen voet de fragmentarische reliquien van onze kleêren omhoog.

Nathan nam de lappen op en bekeek ze aandachtig van alle kanten.

- 'k Wil u mijn gedachte op eens zeggen - sprak hij, het hoofd schuddend, terwijl hij de fragmenten weder liet vallen; - ik wil ze u zeggen. Die broeken zijn, calculeer ik, alles behalve draagbaar.

- Goed geraden! - riepen wij.

- Alles behalve draagbaar, - herhaalde hij zonder zich te laten storen; - en 't zou moeijelijk wezen, de lappen die ge in 't bosch en moeras en op de prairie verloren hebt, weder te vinden. Maar 'k wil u mijn gedachte op eens zeggen. Ik calculeer dat daar - hij wees naar den muur - stof genoeg is om twee zulke mounshurs als gij zijt, in decente kleêren te steken, en dat mistress Strong nog linnen genoeg zal hebben om u een fatsoenlijk hemd af te staan.

- Tegen goede betaling, calculeren wij.

Hij luisterde niet naar die woorden, en stampte eenige malen op den grond.

- Dat moet ge met de oude vrouw en James en Godsend vinden. 'k Bemoei mij niet met hun zaken, maar maakt dat ge uit die rokken komt, want als Mary en Elisabeth u in haar spullen zien, dan zijn zij er nooit weder in te krijgen.

Terwijl hij nog sprak ging de deur open, en er verscheen - -

Een compact rond vrouwspersoon, sterk gekleurd, met een eenigzins grooten rooden neus, die wel eenige nadere kennis met madeira of monongehala verried,

1) Pruim.

zamengetrokken lippen, ronde kin, volle wangen en scherpe kleine blaauwe oogen, waaruit goedhartigheid sprak, hoewel op dit oogenblik in haar gelaat een totale zonsverduistering heerschte of veeleer die apathie welke, naar ik vermoed, een der hoofdtrekken van het achterboschmanskarakter is.

Was Nathans verbazing toen hij ons zag groot geweest, dan was die der dame overgroot. Een tijd lang zag zij haren man aan met eenen blik die scheen te vragen of wij het in 't hoofd gekregen hadden; toen rigtte zij het oog op ons.

- Hebben wij de eer Mistress Strong te zien? - vroegen wij met een diepe buiging.

- *My*! - riep zij Nathan toe.

- 'k Zeg u, vrouw, 't is alles in orde. Zij hebben ze niet, maar 't zijn, vermoed ik, Franschen, verstaat ge?

Die woorden gingen gepaard met een beweging van het hoofd, zoo als slechts een achterboschman die kan maken.

- *My!* - riep de dame wreder.

- 't Is een feit, - hernam hij; - maar zij hebben ze niet - voegde hij er op geruststellenden toon bij.

Zij zag beurtelings ons en hem aan. - Wel Nathan, sprak zij, 't is considerabel raar.

- Ei, wel is 't, maar zij hebben ze niet, vrouw! - 't is raar, maar 't is zoo. Nu, 'k wil u mijn gedachte op eens zeggen: Ik calculeer dat ge aan de beide mounshurs linnengoed brengt, en dat zij hier uitzoeken wat zij noodig hebben. Hun plunje is zoo gehavend, alsof ze op den rug van twee wilde prairieveulens gezeten had. Maar zij hebben ze niet.

- Dus hebben zij ze zeker niet? - vroeg zij blijkbaar iets meer gerustgesteld.

- Zoo weinig als gij en ik.

- Zeker niet? - herhaalde zij; - nu, ze hebben toch een goddeloos leven gemaakt met praten en schreeuwen en lagchen en springen; 't zijn alevel rare gasten, - en de rokken van Elisabeth en Mary!

- Dat is zoo hun fatsoen, vrouw; maar ik ben considerabel blij, dat zij ze niet hebben. Wij waren aan het blokhuis, weet ge, en ik vertelde hun daar, en ge wreet het moeras is daar geen duizend passen vandaan, en 't is juist de gevaarlijkste tijd van 't jaar, waarin de poel zijn giftige dampen 's morgens en 's avonds uitwasemt, die, omdat zij ligter zijn dan de athmospheer gaarn omhoog trekken. 'k Zag dat nachtspook aankomen, en brak daarom op en bragt ze in huis. Ge weet, ik neem in zulke gevallen altijd een paar glazen madeira en kruip er warm onder en zweet de kwade dampen uit, en de madeira drijft er alles uit.

- 'k Zou er u niet voor bedankt hebben, Nathan, - betuigde zij, - volstrekt niet bedankt hebben, als ge mij vreemde gasten met de koorts in huis gebragt hadt.

Maar zij hebben ze immers niet, - bromde de oude ongeduldig; - zij hebben ze zoo min als gij en ik, zeg ik u; en ge hadt niet noodig gehad als een zottin aan te komen hollen, en de deur open te rukken, en een vergadering te storen die aan 't stemmen is. 'k Heb op zijn best tijd gehad om mijn stem uit te brengen.

- Ge hebt ze toch zeker wel uitgebragt, calculeer ik, als het een regulator past en noodig is om de orde te bewaren, - sprak zij, beide handen in de zij zettend.

Nathan maakte weder die eigenaardige achterboschmans-beweging met het hoofd, schoof zijn tabakspruim van de regterwang naar de linker-, en hield toen de volgende deftige aanspraak:

- 'k Heb de notie, oude vrouw! dat uw hair geen zier grijzer zou wezen, als gij uw hersens minder met dingen vermoeidet die, calculeer ik, niet te pas komen. 'k Zeg, wat daar ginder gebeurt, komt hier niet te pas; 'k ben nu hier gekomen om 't geen hier te doen ds. Ik ben hier om deze twee Fransche monnshurs, en 'k zeg u, hier zijn zij. Hoe en waarom doet er niet toe en raakt niemand. Maar 'k vooronderstel, zij zijn hier omdat ik het zoo verkies, en 'k zeg u, hier zullen zij blijven zoo lang zij lust hebben. En kijk ze nu goed aan, 'k zal u zeggen.... 'k wil niet volhouden dat deze - broeken of wat het wezen mogen, - heel zijn, 'k vooronderstel dat ze 't niet zijn, en ik calculeer dat het u eenigzins perplex zou maken de stukken die er van verloren zijn tusschen hier en *Cote Gélée* op te zoeken en er weer een geheel van te maken; ook zou 't, calculeer ik, niet al te oirbaar zijn, twee zulke manspersonen in doorluchtige plunje hier in huis te hebben, als er genoeg aan allerlei is om ze in de kleêren te steken. Daarom calculeer ik dat het best zal wezen handig een paar hemden boven te brengen en onder de broeken en buizen van James en Godsend uit te kiezen wat zij noodig hebben om knap voor den dag te komen.

- Zoo calculeer ik ook, - antwoordde de dame met bewonderenswaardige koelbloedigheid op dit model van achterboschmansargumentatie; - ik zal de hemden kant en klaar voor ze boven brengen; onderwijl kunt ge hier uitkiezen wat noodig is, en dat zal wel het best zijn om ze fatsoenlijk in de plunje te steken.

- Ik calculeer - viel Nathan haar in de rede, - dat alles nu zoo ver in orde is, en ik zal hier uitzoeken, en gij zult een knappe vrouw zijn en nu uw mond houden. Wat, zijt gij een achterboschmans-vrouw, en maakt zulk een spektakel over een paar lorrige broeken - en Franschen.

Ditlaatste compliment, aan onze arme cidevant-inexpressibles en hare respectieve eigenaars gemaakt, kwam te onverwacht, dan dat wij, die onzen lachlust slechts met moeite bedwongen hadden, ons langer konden verbijten. Wij barstten gelijktijdig los, en lachten zoo onmatig dat Nathan zelf er niet tegen bestand was, en de dame in het heengaan het hoofd nog eens door de deur stak. Maar 't was ook niet om uit te houden! Daar stonden wij, Lassalle in Elisabeths, ik in Mary's rok, met de linkerhand dat kleedingstuk vast- en met de regter- den mond toehoudend, terwijl het waardige paar zoo ongegeneerd droog, grof en toch naïef over de gescheurde broeken en lorrige Franschen debatteerde!

- Nu - ging de oude voort, - dat is dus afgedaan, calculeer ik, en 'k zal u terstond in de kleêren helpen. Maar ge hebt haar verschrikt, Mistress Strong namelijk, met uw rumoeren en lagchen en springen, en zij dacht dat het nevelspook u beet gepakt had, van nacht aan 't blokhuis, en dat de koorts u zulke kapriolen deed maken. Daar komt zij in onze vergadering binnenstuiven - ik bragt juist mijne stem uit, - en fluistert mij schier ontdaan in, hoe gij hier te werk gingt, bijna erger dan de oude Tom, de Whisky-Tom, als hij heette, die onlangs gestorven is, en zich ook bij dat moeras de koorts op den hals gehaald had. Maar ik ben blij dat het zoo niet is - regt blij. En nu zullen wij eens hier onder die plunjes kijken.

- 'k Vooronderstel - vervolgde hij, terwijl hij een paar lederen broeken van den muur nam en er ons ieder een toereikte - dat deze lederen convenienties wel

passen zullen. Zij zijn vonkelnieuw, calculeer ik; daar buiten hangen nog de bouten van den hertebok waar de huid van genomen is, en ze zijn goed gelooid, calculeer ik, en - -

Hij hield eensklaps stil, sprong naar het dakvenster en had naauwelijks een blik naar buiten geworpen, of hij snelde naar de deur.

Maar Nathan! Onze plunje - riep ik, hem zoekende tegen te houden.

- Loop naar den drommel met uw plunje! - bromde hij, mij op zijde schuivend, rukte de deur open en vloog den trap af.

Wij keken hem een oogenblik na en barstten toen weder in een schaterend gelach uit.

- Wat mag hem zoo eensklaps ingevallen zijn? - zeide ik.

- Er moet buiten iets zijn voorgevallen, - merkte Lassalle aan, en stak met een zijn hoofd door het dakvenster of liever door het dakluik.

- Wel Lassalle! wat ziet ge?

- Het etablissement schijnt vrij sterk te zijn - antwoordde Lassalle; - ik tel reeds dertig man.

- En wat zijn het voor menschen?

- Zwart verbrande gezigten, athletische gestalten, maar daaronder eenige knappe jonge lieden.

- Wat doen zij? Wat willen zij?

- Dat is moeijelijk te zeggen, zij komen nog altijd uit het blokhuis; ik tel er reeds veertig. *Morbleu!* wat is dat? Daar komt er een in zijn hemd!

- In zijn hemd! Wat moet die! Hij zal toch geen boete moeten doen? Of willen zij hem misschien als kannibalen voor hun déjeuner nuttigen? Laat mij ook eens zien, Lassalle! bedriegt gij u ook?

- En ik, - verhaalt de Graaf lagchend - trok Lassalle ongeduldig bij Elisabeths onderrokje van het dakluik weg, en stak er mijn hoofd door. Het was zooals Lassalle gezegd had. Voor een blokhuis, dat op omstreeks twee honderd passen afstands op de afhelling van den heuvel in eene groep van catalpaboomen stond en voor gemeente-huis scheen te dienen, waren omstreeks veertig Squatters, omringd door een talrijk broeisel van jonge Squattertjes en Squatterinnetjes, vergaderd; in 't midden van den kring stond een persoon die niets dan zijn hemd aan had.

Die delinquent scheen niet regt op zijn gemak te zijn, naar zijn grimassen en woedende gebaren te oordeelen. Hij sloeg hevig met de armen in het rond, en dreigde met de vuisten, hetgeen echter op de koelbloedige achterboschmannen geen zigtbaren indruk maakte. Eenigen rookten; anderen spraken met elkander; niemand scheen bijzonderen haast te hebben om de aanhangige zaak af te doen. Echter bragt de aankomst van Nathan eenige beweging in de plegmatieke massa; men vormde een kring en luisterde naar zijne woorden, die wij evenwel om den grooten afstand niet konden verstaan. Twee der Squatters legden daarop hunne pijpen op de vensterkozijnen van het blokhuis neder, naderden den man in zijn hemd en trachtten hem te grijpen. Hij retireerde, sloeg van zich af, maar werd toch, in wêerwil van zijn wanhopigen tegenstand, spoedig gevat en met touwen aan een der catalpa's gebonden, met den rug naar de vergadering gewend.

De sukkel schreeuwde alsof hij gekeeld wierd.

Ik weet niet hoe het kwam - merkte de Graaf aan - of 't het gelukkige humeur was waarmede wij dien morgen ontwaakt waren en dat ons alles door

een rozenkleurigen bril deed zien, of de zonderlinge en voor ons ongewone houding en manieren der achterboschmannen, - genoeg, dit geheele tooneel, hoe weinig ook anders berekend om onze lachspieren in beweging te brengen, deed ons lagchen.

De twee jonge achterboschmannen, die den persoon in zijn hemd vastgebonden hadden, trokken nu hunne jagtkielen uit, stroopten hunne hemdsmouwen op, namen ieder een voorwerp in de hand dat, naar wij nader vernamen, een bullepees was, en begonnen wakker op den rug van den gebonden patient de maat te slaan. Nooit heb ik een executie spoediger zien afloopen: in minder dan een minuut was het hemd aan flarden geslagen, en de man stond moedernaakt, met bloedigen rug, - alleen om de lenden had hij nog een stuk katoen gebonden. Hij brulde van de pijn, maar met dat al legde hij nog een brutaliteit en kwaadaardigheid aan den dag, die alles behalve geschikt waren om medelijden in te boezemen. Nathan gaf eindelijk aan de beide mannen een wenk om op te houden.

Gedurende deze afstraffing hadden de Squatters er zeer koel en bedaard bijgestaan, eenigen pijpen, anderen cigaren rookend, een derde partij was met het jonge volkje naar de andere zijde van het huis getrokken, werwaarts de overigen met Nathan zich nu insgelijks begaven.

Ik trok mijn hoofd uit het dakluik naar binnen, omdat een vooruitspringend gedeelte van den gevel mij het uitzigt naar dien kant belette.

Lassalle had inmiddels een der matten stoelen op de tafel gezet, en was zoo op een der kapbindten geklauterd; daar had hij een der dakschalen losgemaakt en zoo de achterboschluî weder in het oog gekregen.

- Komt ge niet ook hier? - riep hij mij toe; - 't is de moeite waard, een glorieus mooi uitzigt - inderdaad een prachtig land.

- Ja, maar wat voeren onze boschjesmannen uit?

- Zij hebben hem naar den anderen kant gesleept; hij slaat nog altoos woedend van zich af.

- En wat doen zij met hem?

- Wat zij doen? antwoordt Lassalle, en barst eensklaps in een schaterend gelach uit.

- Wat is er gaande?

- Kom toch in 's hemels naam hier! Kijk, zoo waar ik leef! zij hebben den sukkel pikzwart geverwd!

Ik sprong op de tafel, op den stoel, klauterde op het bint, ligtte een tweede dakschaal op en stak mijn hoofd naar buiten, waar ik terstond de Squatters zag, die weder op een hoop stonden. Het duurde vrij lang eer ik begrijpen kon, wat zij voorhadden. Alles was in beweging; de kinderen liepen joelend en schreeuwend heen en weer, de ouden verdrongen elkander rondom twee tonnen die bijna mans hoogte hadden. Uit een dier tonnen stak een menschenhoofd uit, dat ik echter niet meer kon herkennen, want hals en hoofd waren pikzwart, of liever bronskleurig, zooals onze oude negers. Rondom hem stonden verscheiden achterboschmannen met lange houten lepels, die zij in de ton staken en daarna boven het hoofd van den patiënt ledigden, terwijl hij raasde en schreeuwde. Het was een zonderling schouwspel.

(*Vervolg hierna*.)

Godgeleerdheid. - Wijsbegeerte. - Staatkunde. - Opvoeding en onderwijs.

Over het goddelijk gezag van de schrijvers en de boeken des Nieuwen Verbonds.

Uit het Fransch van M. Chenevière, Doctor in de Godgeleerdheid, Predikant, Hoogleeraar en Conrector der Academie te Genève. - Te Zutphen, bij A.E.C. van Someren, 1851.-

Het hier aangekondigd stukje betreft eene strijdvraag, welker gewigt zich van dag tot dag meer doet gevoelen en die daarom steeds grootere belangstelling wekt, namelijk: het al of niet aannemelijke van bovennatuurlijke hulp aan Jezus als Gods plaatsvervanger op aarde en door Dezen aan Zijne Apostelen, van buiten af verleend om den goddelijken wil en goddelijke zaken te openbaren, die dan zoo met goddelijk gezag bekleed, onvoorwaardelijk als waarachtig behooren aangenomen te worden (blz. 11).

Het *Voorberigt* van den vertaler is gedagteekend, G. April 1851, en heeft de letter H tot onderteekening. De vertaling zelve is door ons niet met het oorspronkelijke kunnen vergeleken worden, doch zij is ons zoo vloeijend voorgekomen en zoo weinig de kenmerken eener overzetting te dragen, dat wij er door op het vermoeden gebragt zijn, of het boekje misschien ook meer voor eene vrije navolging dan wel voor eene eigenlijke vertaling te houden zij. Een vermoeden, dat te eerder ingang vond, omdat, schoon in het Voorberigt wel gezegd wordt, dat de partij, door den Schrijver bestreden, alleen bij *fractiën* in ons vaderland gevonden wordt, het toch veel schijn heeft, dat de vertaling ondernomen werd vooral in rugzigt op die *fractiën*, wanneer men (blz. 8) leest: ‘Wij leven in een' vreemden tijd, waarin men alles op nieuw weêr ter toetse brengt; wat bestaat schijnt in zijnen duur zelven den grond van zijnen dood te hebben. Ziet! daar verrijst in de landen, die ik zoo even noemde (Duitschland, Frankrijk en *elders* (blz. 4), een gebouw, waarvan het rationalisme de grondslag is en het orthodoxisme het dak. Men predikt eene soort van kruistogt tegen onze heilige boeken. Men schrijft stellingen, men houdt lessen, men rigt tijdschriften op; en het schijnt dat het aller wachtwoord is: breek af, haal omver.’ en blz. 72: ‘Ik kan mij niet ontslaan van een gevoel van diepe droefheid, als ik zie uit welk oogpunt hoogleeraren, predikers van het Evangelie en toekomstige bedienaren van hetzelve den Bijbel beschouwen’ enz. Wie toch denkt hierbij niet onwillekeurig aan de zoogenaamde Groningsche school en het door haar uitgegeven tijdschrift: *Waarheid in Liefde;* aan de *Leer der Hervormde Kerk in hare*

grondbeginselen uit de bronnen voorgesteld en beoordeeld; aan XX *Stellingen tot aanwijzing der overeenstemming van de Christelijke godsdienstleer met wijsbegeerte en wetenschap* door den schrijver van: *Mijn Christendom;* aan onderscheidene in den laatsten tijd gegeven academische proefschriften, misschien ook aan dit Tijdschrift, enz.[1)]

Dan wat hiervan zij, de Schrijver verklaart zich een voorstander te zijn van het zoogenaamd goddelijk gezag der Heilige Schriften, maar dat de door hem bedoelde hoogleeraren en leeraren ontkennen en ondermijnen.

Bij de voorstelling van zijne zienswijze en de bestrijding van die van anderen, gaat de Schrijver op eene meer bedaarde verdraagzame en liefderijke wijze te werk, dan anders wel eens het geval is bij de voorstanders van het hier aangeprezen goddelijk gezag. Ten bewijze diene, wat men leest blz. 7: ‘Doch hoe dit zij, wij zijn hervormden en moeten ons zelven, in ons beginsel, gelijk blijven. Ieder braaf man heeft het regt en ligt onder de verpligting, om, als hij het vermag, luide te verkondigen, wat hij meent dat der waarheid op zich zelve en der zaligheid zijner medechristenen nuttig kan wezen. Hij kan dwalen, maar hij verdient verschooning en de Christelijke liefde verbiedt vooral alle verdoeming. En toch - men scheldt voor antichristen en ergerlijke zondaars dezulken, die omtrent gewigtige leerstukken eene andere meening durven koesteren, dan de groote hoop of althans dan eenige stijfzinnigen.’

‘Protestanten, die onverdraagzaam zijn, vergeten dat, als wij leerstukken van ons geloof onderzoeken, het, bij de verscheidenheid van gaven, die God aan Zijne kinderen gegeven heeft, niet mogelijk is dat alle Christenen, in alle punten, hetzelfde gevoelen omhelzen en tot dezelfde slotsommen komen; maar daarom behooren wij hun toch dezelfde zuiverheid van inzigten en dezelfde teerheid van geweten toe te kennen.’

Zulk eene milde denkwijze neemt, in elk geval, gunstig voor den Schrijver in.

Is ook wel de Schrijver een voorstander van het bedoeld goddelijk gezag, hij wil daarom nog geen gezag, als eene magt, die de vrijheid aan banden legt en het geweten dwingt. Gezag en geloof worden door hem dus omschreven (blz. 4-6): ‘Gezag is: de invloed, die het ééne wezen regtens of feitelijk uitoefent op andere. Dit gezag verschilt in aard en mate; naar gelang van den leeftijd en rang, de talenten en hoedanigheden van hen, die het uitoefenen. Een ander is het gezag van den vorst over zijne onderdanen, een ander dat van een generaal over zijne soldaten, een ander dat van een weldoener over wie hij beweldadigde, een ander dat van een vader over zijne kinderen. God vereenigt in zich al die soorten van gezag; Hij is Koning, de Opperheer, de Weldoener, de Vader van al wat leeft. Als het bewezen is dat Hij aan menschen eene openbaring geschonken en zijne wetten heeft gegeven, om hen van dwaling te verlossen; als het buiten twijfel is, dat Hij eenige uitvoerders van zijnen wil heeft uitverkoren, om te handelen, te spreken, te schrijven in zijnen naam; aan wie Hij een deel van zijne magt heeft overgedragen; waarom zal ik dan weigeren aan dezen mijn vertrouwen te schenken, naar hen te hooren, hunne stem te volgen?

1) Waarbij nu nog zou kunnen gevoegd worden: *Wijsgeerige beschouwingen over het Christendom*, vertaald door Ds. Fangman; de vertaalde toespraken en redevoeringen van Dr. Channing en meer anderen.

Hun gezag kan niet vijandig overstaan tegen mijn geloof. - Als ik spreek van geloof bedoel ik niet het prijs geven of verkrachten mijner rede; ook is geloof bij mij niet: eene afgeronde belijdenis, in symbolen uitgedrukt, en waaraan ik moet vasthouden, hetzij ik haar begrijp of niet, hetzij zij mijne overtuiging vóór of tegen zich hebbe; wat het bij sommige Hervormden of bij Roomschen beteekent; neen! Geloof is bij mij: overtuiging van het verstand en toestemming van het hart. - Maar waar nu verstand en hart zich overgeven aan een wettig gezag, dat aanspraak heeft op mijnen eerbied en op mijn vertrouwen; daar zal men toch wel niet durven beweren, dat gezag en geloof elkander uitsluiten. Integendeel, het laatste zal door het eerste worden gesteund, het laatste uit het eerste zijne kracht en waarheid putten. Als de echtheid en voortreffelijkheid des Bijbels duidelijk is bewezen, dan bestudeer ik hem, ik bepeins zijnen inhoud om mij dien toe te eigenen, in mij op te nemen, met mij te veréénzelvigen; ik raadpleeg hem om mij naar zijne voorschriften te gedragen, om mij door zijn onderwijs te laten vertroosten; ik buig mij voor hem neêr, niet als een slaaf, maar als een eerbiedig, onderdanig kind; hij is mijn leermeester; mijn leidsman; ik ben gelukkig en trotsch dat ik hem mag volgen. Maar nu, - ben ik nu niet geregtigd om deze gevolgtrekking te maken: wat die gezanten van God mij zeggen en leeren, dat is waar? Ik kan dan niet verwerpen, wat ik door hen duidelijk zie voorgedragen. Stellen wij een voorbeeld. Ik ken, anders eerbiedwaardige Christenen, die het er voor houden, dat Jezus het hooge gezag, hetwelk Hij van Zijnen Vader had ontvangen, niet heeft bezeten vóór Zijnen doop; van dien dag af erkennen zij Hem voor een afgezant des Allerhoogsten, voor een tolk van Gods wil, voor onzen leeraar en meester. Wij verschillen slechts in tijdsbepaling zeggen zij: het gezag van Jezus is boven alle bedenking verheven; alleen volgens onze opvatting is het wat jonger, dan andere Christenen wel meenen. Waarom kan ik met hun gevoelen niet instemmen? Omdat het Nieuwe Verbond, dat bij mij gezag heeft, mij toeschijnt het vóórbestaan des Verlossers uitdrukkelijk te leeren. Jezus spreekt daarvan in het hoogepriesterlijk gebed, en Johannes de Apostel op meer dan ééne plaats in zijn Evangelie, hoofdst. XVI: 28. XVII: 5. VIII: 58. VI: 62. III: 13. Ik neem derhalve het onderwijs aan, hetwelk mij inlicht omtrent eene zaak, die ik uit mij zelven niet had kunnen weten; ik neem het aan, omdat het mij is geopenbaard door hen, die mij genoegzame waarborgen geven, dat ik hen kan vertrouwen; dat is het gezag waaraan ik mij onderwerp; het staat niet vijandig over tegen mijn geloof. Overigens verpligte men mij maar niet, om de lessen des Nieuwen Verbonds op te vatten en te verklaren op eene bepaalde wijze, zoo als die of die leeraar, zoo als dit of dat concilie; er is hier sprake van mijn geloof, van mijn licht, van mijn doorzigt, niet van dat van mijn buurman of van wien ook. Het onderwijs en de voorschriften, die in een noodzakelijk verband staan tot de zaligheid, zijn zoo duidelijk uitgedrukt en zoo dikwijls herhaald in de schriften der Apostelen, dat men daaromtrent noch zich vergissen noch twijfelen kan; en die schriften eigenen zich een gezag toe, dat zich niet bepaalt tot het geven van voorschrift, gebod en verbod; maar dat dezen ook staaft en bekrachtigt; zij beloven en bedreigen,

zij openen den hemel en sluiten dien.'

De Schrijver wil alzoo geene letterdienst; ook verdedigt hij de onfeilbaarheid der Apostelen niet betrekkelijk opgave van tijd, wijze van handelen, plaatselijke en andere weinig belangrijke bij-omstandigheden der geschiedenis (blz. 9); maar door goddelijk gezag wil hij verstaan hebben: 'de goddelijke *ingeving*, die de Apostelen genoten hebben, zoodat zij niet aan zichzelven zijn overgelaten; dat zij meer zijn geweest dan gewone verslaggevers; dat zij zoodanige hulp hebben ontvangen, als tot bereiking van het doel, dat hun was voorgesteld, noodzakelijk was; dat zij zijn vrijgewaard van alle verkeerde voorstelling, niet van verschil in opvatting van onbeduidende bijzonderheden, maar van elke wezenlijke dwaling; dat zij ons de waarheid hebben gezegd in alles, wat zij ons bekend maken van God en van zijnen wil ten onzen opzigte.' Ik bedoel er meê' zegt hij 'dat ieder Christen in de Schriften der Apostelen, even goed als hunne tijdgenooten in hunne prediking vinden kan, wat hij noodig heeft te weten van de waarheid, die geopenbaard is tot zijne zaligheid; dat de, door Jezus uitverkorene gezanten zoo wel het hun opgelegde werk verrigten toen zij *schreven* als toen zij *spraken;* dat het Nieuwe Verbond voor ons is een rigtsnoer, een positief gezag, buiten hetwelk wij tot dwaling zouden vervallen en zonder hetwelk wij het Christendom noch zouden kunnen begrijpen noch beoefenen (blz. 19).

Om het door hem bedoeld *uitwendig* of *positief* goddelijk gezag te staven, beroept de Schrijver zich, voor zoo veel het Oude Verbond betreft, op het getuigenis van Mozes, en ook van Jezus, als die zich meermalen daarop, als op heilige Schriften beroept (blz. 12-14). Voor het goddelijk gezag van Jezus wijst de Schrijver op de verzekering van Jezus zelven, op Diens leer, en op de door Hem verrigte *wonderen* en gedane *voorzeggingen* (blz. 16-23). Hierna worden (blz. 23-51) des Schrijvers bewijzen opgegeven voor de goddelijke ingeving aan de Apostelen verleend zoo voor hun werk als voor hun mondeling en schriftelijk onderwijs. Die bewijzen ontleenen vooral hunnen grond uit het vermelde Hand. II: 4 omtrent de uitstorting van den Heiligen Geest, waardoor de Apostelen het vermogen ontvingen tot het verrigten van wonderen en het spreken met goddelijke wijsheid, zoo dat zij zich konden noemen: uitdeelers van *het woord van God*, en met goddelijk gezag schrijven en onderwijzen gelijk dan ook de kerkvaders de Schriften der Apostelen hebben genoemd: *goddelijke Schriften, goddelijke uitspraken, Schriften des Heeren.*

Na al wat er reeds en meer bepaald sedert de vorige eeuw, aan te vangen met David Bogue's *Proeve over het goddelijk gezag des Nieuwen Testaments*, tot op onze dagen, ter verdediging der zienswijze van den Schrijver is in het midden gebragt, zal de lezer wel op onze verzekering willen aannemen, dat hier geene nieuwe argumenten geleverd worden.

Op deze gewone bewijsvoering volgt (blz. 52-61) een betoog over de *noodzakelijkheid* van zulk een goddelijk gezag. Die noodzakelijkheid wordt gegrond: 1° op de behoefte, dat de woorden van Jezus, die sprak zooals nooit eenig mensch sprak, onverminkt bewaard bleven tot onderwijzing en opbouwing van alle Christenen in alle eeuwen; 2° op het naauwe verband, waarin het Evangelie staat met de zaligheid onzer zielen en ons toekomstig eeuwig lot; waarom het de volkomenste en ontwijfelbaarste zeker-

heid moet hebben; maar welke wordt verzwakt en geschokt, als men het goddelijk gezag van het Nieuwe Verbond en van deszelfs schrijvers ondermijnt; 3° op de onmogelijkheid om zonder goddelijk gezag tot zekerheid van de waarheid te geraken. 'Want' zegt de Schrijver, 'zoodra het woord der Apostelen niet meer *Gods woord* is, worden hunne onderwijzingen wijsgeerige lessen, die ik kan aannemen of verwerpen al naar het mij goeddunkt. Dan kan ik niet meer zeggen: Er staat geschreven;' 4° op de onmogelijkheid om de openbaring buiten goddelijk gezag openbaring te doen blijven; want het zijn dan woorden van menschen, die zichzelven en anderen konden misleiden, en 5° op onze zwakheid en afhankelijkheid, die insgelijks een goddelijk gezag vorderen. Want schoon de Schrijver niet laag valt op de twee heerlijke gaven Gods, het verstand en het geweten, zoo leert hem toch de geschiedenis hoe vaak beide dwaalden. Het is, meent hij, verkeerd aan verstand en geweten zelfgenoegzaamheid toe te kennen in zaken de godsdienst betreffende; was de rede voldoende, dan was er geene openbaring noodig geweest.

Wat nu zij, die de meening van den Schrijver omtrent het goddelijk gezag bestrijden, zeggen, bestaat, naar zijne voorstelling, hierin: 1° dat er geen bovennatuurlijk middel vereischt wordt om de lessen van Jezus door de Apostelen aan ons over te brengen; 2° dat de waarheden der godsdienst haren invloed verliezen, als men ze grondt op een gezag van buiten af; 3° dat Christus den mensch aan Hem onderwerpt door de magt der waarheid, niet door die van het gezag; 4° dat door het aannemen van goddelijk gezag de geest van Christus miskend en de doode letter in plaats gesteld wordt, en 5° dat waar men een boek invoert, dat geheel en al wet is, men verdeeldheid kweekt en de sekten vermeerdert.

Deze tegenwerpingen onderzoekende acht de Schrijver dat de eerste vooral daardoor wederlegd wordt, dat de Apostelen ons dingen mededeelen, die zijzelven vroeger niet hadden begrepen, terwijl zij als oorzaak hier van zich steeds beroepen op den Heiligen Geest, die het hun gaf uit te spreken, die besliste, die over hen was uitgestort naar de belofte van Jezus. Over de *tweede* tegenwerping verwondert de Schrijver zich, omdat hij meent, dat juist een van buiten af aankomend goddelijk gezag kracht voegt bij die, welke de waarheid in zichzelve heeft, en tevens geschikt is om het geweten wakker te schudden. Wat het *derde* punt betreft wil de Schrijver geene overheersching der rede. 'Bedroevend zou het wezen' zoo leest men blz. 67 'als een uitwendig gezag ingang wilde verschaffen aan eene godsdienst, Gode onwaardig en den mensch niet nut. Maar' zoo vervolgt de Schrijver, 'als geen van deze bezwaren aanwezig is, als een boek, zooals het Nieuwe Testament beroep doet op 's menschen vrijheid, verstand, medewerking, in één woord op alles, wat in hem menschelijk is; als er volmaakte éénheid is, in wat dat boek hem leert en beveelt, en in wat rede en geweten hem doen gevoelen dat waar en goed is, waar blijft dan de kracht der gemaakte tegenwerping?' 'De *vierde* bedenking is,' zegt de Schrijver 'ontleend uit het misbruik. Voor alle boeken geldt de waarheid: de letter doodt maar de geest maakt levend; men moet aan den zin hechten. Derhalve als hij zegt, dat aan de Apostelen bovennatuurlijke hulp is beloofd en bovennatuurlijke hulp is verleend, dan is het de zin van het Evangelie, dien de

Schrijver wilde waarborgen. Wat het *vijfde* en laatste bezwaar aangaat, als zoude de invoering van een boek, dat wet en regel moet zijn, de secten vermenigvuldigen, daaromtrent oordeelt de Schrijver dat de nederige er nooit aan gelooven zal, dat hij alleen de waarheid heeft, of zich zal willen afscheiden omdat hij omtrent eenige plaatsen der Schrift eene andere meening heeft, of omdat hij sommige punten van de leer der zaligheid anders opvat. Integendeel zal, zooals de Schrijver vermeent, een positief onbegrensd gezag, zooals een onderwijs, dat ons van boven, d.i. van God gegeven is, strekken tot vermindering der geschillen tusschen de Christenen. Als men' zoo leest men hier verder 'zonder leiddraad, zonder evenwigt, zonder steunpunt, zonder regel is, dan is men gelijk aan een luchtbol, men drijft op allerlei wind van leering en is een speelbal van allerlei stormen. Vrijheid wordt dan losbandigheid; de vreemdsoortigste meeningen worden dan geheiligde leerstukken; men streeft er naar om zijne begrippen, zijne verklaringen ingang te verschaffen, en de kerk van Christus, reeds zoo droevig verbrokkeld, is een tafereel van onophoudelijke worsteling. Het tegendeel heeft plaats als men buigt voor een met regt geëerbiedigd gezag; als men stilstaat voor den slagboom: er staat geschreven' blz. 71. 'Wij willen ook,' dus vervolgt de Schrijver 'onze *rede en ons geweten* raadplegen gelijk dezulken eischen, die het goddelijk gezag bestrijden; wij willen ze raadplegen, beiden tevens verlichtende door het licht des Evangelies. Wij willen dat Evangelie meer leeren kennen, in de heilige overtuiging dat deszelfs onderwijs komt van Hem, die weet *wat maaksel wij zijn*, en die harmonie heeft daargesteld tusschen dat onderwijs en de zuivere uitspraken van die rede en van dat geweten; en hoe meer wij deze gave in ons zullen hebben gereinigd en geheiligd, des te meer zullen wij in staat wezen om de aanlokkelijkheid der Schriften te proeven en hare schoonheid te smaken. Overtuigd dat de Apostelen de getrouwe tolken zijn geweest van eene hemelsche openbaring; overtuigd dat zij noch zichzelven hebben kunnen bedriegen noch ons in dwaling leiden, omdat zij tot leidsman hadden den Heiligen Geest, dien Jezus beloofd had; willen wij hun gezag erkennen, den weg volgen, dien zij ons aanwijzen, en ons met elkander vereenigen in liefde door den band des vredes; als die weten, dat het ons niet minder voegt elkander lief te hebben, dan een levendig geloof te bezitten en belijders te zijn van de waarheid.'

Ten slotte wijst de Schrijver op de gevolgen welke, naar zijne meening, moeten voortvloeijen uit de ontkenning van het goddelijk gezag des N.T. (blz. 72-87) 'Als het N.T.' wordt er gezegd 'niet meer zijn zal *het woord van God*, de bewaarder van zijne bevelen, de weerschijn van zijnen wil, maar eenvoudig een boek zoo als ieder ander; dan zie ik slechts drie uitwegen voorben, wier geloof men zal hebben geschokt, het mysticismus, het katholicismus, het ongeloof.'

De godgeleerden toch welken de Schrijver bestrijdt, verkleinen, zoo als het hem voorkomt, 'het heilzame gezag der Apostelen en ontnemen hun de goddelijke ingeving om die eindelijk geheel aan zichzelven toe te schrijven; en beweren eene ingeving van iederéén, zoo zal er dan overal goddelijk gezag te vinden zijn, behalve in het boek des levens, en er zal een lange sleep van visioenen, droomerijen, verschijningen, nachtelijke toespraken geboren worden.'

‘Daarbij zullen de Roomsch-Katholieken triomf zingen, zij zullen op de duurzaamheid en onveranderlijkheid hunner kerk wijzen; kan er nu van de zijde der Protestanten op geen ander der Roomsche kerk tegenoverstaande en hooger gezag gewezen worden, dan zullen overal de Puseyisten vermeerderen.’ - ‘Zoo lang wij ons gronden’ zegt de Schrijver verder, ‘op het *woord van God* zijn wij magtig tegenover de Roomschen; de keuze toch tusschen goddelijk gezag of dat van de kerk kan niet twijfelachtig zijn; maar laten wij het eerste varen, dan moet het Katholicismus winnen.’

Eindelijk werkt, volgens den Schrijver, de ontkentenis van het goddelijk gezag den ongeloovigen in de hand. De geloovigen mogen, bij het lezen der Schrift zeggen, dat zij alles, wat daarin gevonden wordt, voor waarheid houden, niet op gezag of *omdat* het in den Bijbel staat, maar omdat hun Christelijk bewustzijn er hun de waarheid van waarborgt, de ongeloovigen zullen beweren, dat hun gevoel en hun bewustzijn dat niet alzoo waarborgt, en wie zal dan beslissen?

Van zoo groot gewigt nu de hier behandelde strijdvraag te achten is, zoo jammer is het, dat een voorstander, zoo als de Schrijver van het hier bedoeld goddelijk gezag en goddelijke ingeving, niet tot het eigenlijke punt des geschils heeft trachten door te dringen. Het niet genoeg kennen, het niet verstaan of verkeerd opvatten, of misschien wel het onbedacht geheel ter zijde schuiven van het eigenlijke geschilpunt, schijnt wel de hoofdreden, dat de twist tusschen de goedtrouwigen en waarheidlievenden onder beide partijen gedurig over nevenpunten on resultaten loopt; iets dat men gewis als doelloos zou erkennen en verlaten, wanneer het genoeg werd ingezien, dat men het daarover nimmer eens kan worden, zoo lang ieder zijn beginsel vast houdt, en alleen van dáár verder voortredeneert.

Leest men met oplettendheid de schriften der tegenpartij, op welke, gelijk wij reeds aanmerkten, zoo al niet de Schrijver, dan toch de Vertaler het vooral schijnt gemunt te hebben, dan ontwaart men spoedig dat het genen volstrekt niet te doen is om de hooge waarde van het Evangelie te verminderen; ook niet om den inhoud er van niet als goddelijk gezag hebbende waarheid of als Gods woord te erkennen, noch om de ingeving van den goddelijken geest bij de Apostelen tegen te spreken. Zij bevestigen veeleer alles, wat daaromtrent door den Schrijver, op grond der uitspraken van de Heilige Schrift, gezegd is. Naar hunne uitlegging opgevat erkennen ook zij die Schriften voor goddelijke openbaring, en Jezus Christus als Gods Zoon, van den Vader gezonden tot zaligmaking van allen die het Evangelie, in zijnen verheven geest zich toeëigenen en beoefenen. Maar zij verschillen daarin van den Schrijver, dat, terwijl deze eene van buiten af van God aankomende openbaring aanneemt, zij aan eene wel van God uitgaande, maar inwendige, zich in den mensch ontwikkelende openbaring gelooven.

Op dit punt en op dit punt alleen draait, naar onze overtuiging, het geheele geschil rond, en zij, die als verdedigers of bestrijders van het voor of tegen optreden, behoorden, naar onze meening, dit niet uit het oog te verliezen, maar in de eerste plaats de houdbaarheid der gronden, welke met betrekking tot dat hoofdpunt worden aangevoerd,

te onderzoeken en ter toetse te brengen. Doet men dit, dan blijkt het spoedig dat de beoordeeling dier houdbaarheid geheelenal afhangt van den zin, welken iemand meent te moeten leggen in de uitdrukkingen *God, Openbaring, ingeving, Heilige Geest* enz. Die woorden worden door den Schrijver wel veel gebezigd, maar zonder bepaalde aanwijzing, wat hij met dezelve eigenlijk wil verstaan hebben, of welk begrip hij meent, dat zijne bestrijders daaraan hechten.

De rigting der tegenstanders van onzen Schrijver is buiten twijfel eene meer wijsgeerige[1)], die vordert, en ook onze Schrijver staat dit voor, dat bij het lezen van den Bijbel meer op den geest dan op de bewoordingen zal worden acht gegeven; maar hierom beweren zij verder, dat uitdrukkingen in de Schrift, zoo als die van eenen zienden, sprekenden, hoorenden, schrijvenden, bevelenden, beloonenden, bestraffenden en wrekenden God, niet mogen worden opgevat in dien zin, zoo als men dat doet, als er van menschen gesproken wordt, maar in eene geestelijke, Gode waardige beteekenis, en om te kunnen beoordeelen wat al of niet voor Gode waardig te houden is, vragen zij allereerst naar een algemeen Godsbegrip. Naar hun gevoelen moet door de uitdrukking ‘God’ verstaan worden: één absoluut, dat is oneindige, zich volmaakt bewuste geest, die het leven heeft in zich zelven; die de grond van alles is; die zoowel binnen als boven alles is; die als overaltegenwoordig zich steeds nabij bevindt, en omtrent wien dus van eene van buiten af bewerkstelligde bekendmaking of openbaring, geene sprake zijn *kan*, maar die alles werkt *in* allen. Deze werking of goddelijke kracht, waardoor het oneindig of eeuwig Wezen zich aan des menschen bewustzijn openbaart, is het, welke volgens de meening van de voorstanders dezer rigting, in den Bijbel wordt aangeduid door de woorden: *Openbaring, Heilige Geest, goddelijke ingeving* enz. terwijl zij tevens erkennen, dat Jezus Christus door God zoo bij uitnemendheid met dien Heiligen Geest was begenadigd of bevoorregt, dat hij niet alleen het goddelijke heeft verkondigd en geopenbaard, maar ook dat Hij naar Zijne goddelijke natuur of geest, naar waarheid kon betuigen: Ik ben de weg, de waarheid en het leven, niemand komt tot den Vader, dan door Mij, even als dat Hij, naar die natuur, dat is, naar Zijn' Geest of het goddelijke in hem, van eeuwigheid was en vóór Abraham. Zij beweren voorts, dat alle reinen van hart, dat zijn zij, die het door Jezus verkondigde Evangelie onbevangen, zonder vooroordeel en met geopend verstand trachten te verstaan, het daarin geleerde met volle overtuiging als goddelijke waarheid zullen leeren kennen, en allengs meer en meer als zoodanig duidelijker begrijpen in dier voege, dat zij door toeeigening dier waarheden, gedurig in Godsbewustheid kunnen toenemen, en zoo streven naar de volmaaktheid als die des Vaders.

Op die wijze meenen zij geheel redelijk te zijn, zonder dat hun een vulgair rationalisme, met grond, kan ten laste gelegd worden, terwijl zij zich evenmin aan eenig, bloot de vormen huldigend pantheïsme, meenen schuldig te maken.

Kan, naar deze zienswijze, een goddelijk gezag, bestaande in eene van buiten af aangebragte bovennatuurlijke werking,

1) Hieromtrent verdienen vooral gelezen te worden: *Wijsgeerige beschouwingen over het Christendom,* vertaald door Ds Fangman te Leiden, blz. 20 en volgende.

niet worden aangenomen, de voorstanders er van meenen daarom niet minder een goddelijk gezag, een vast steunpunt, en zekeren gids voor de waarheid te bezitten, namelijk het goddelijke, dat zij in den mensch zelven, als van Gods geslacht en aan God verwant, aanwezig achten, en welks eenparige werkzaamheid en eensluidende uitspraak in de rede en in het geweten van alle regtschapen menschen, voor hen een onbedriegelijken toetssteen daarstelt, ter erkenning van hetgeen al of niet voor waarheid te houden is, en wel in dier voege, dat het zoowel voor individueele misvatting, als voor losbandigheid vrijwaart. Die zoo denken, laten niet na, tevens te doen opmerken, dat indien er een van buiten af inwerkend bovennatuurlijk gezag noodig ware om de waarheid in schrift te doen stellen, dit in elk geval niets zou baten, tenzij er nog een tweede van buiten aankomend bovennatuurlijk gezag tusschenbeide trad, om de Schriften, welke die goddelijke waarheid zouden inhouden, met onfeilbare zekerheid regt te doen verstaan. De Heilige Schriften althans, zeggen zij, zijn van de vroegste tijden af aan door de verschillende Christelijke secten, zoowel als door de bijzondere personen in en buiten die secten, zoo geheel verschillend begrepen, dat het in lijnregten strijd zou zijn met de vordering van den Schrijver, om de zekerheid der waarheid van tusschenkomend goddelijk gezag afhankelijk te maken, maar de beslissing omtrent het regt verstand der Heilige Schriften aan de menschelijke rede en het geweten over te laten. Dat de Schrijver dit evenwel schijnt te willen doen, achten zij eene voor zijn stelsel verderfelijke inconsequentie, in strijd tevens met zijne bewering, dat de openbaring steeds in overeenstemming met de rede zou zijn (zie hierboven blz. 86). Heeft men dan, zoo redeneren zij verder, voor die uitlegging geen goddelijk gezag en laat het stelsel van den Schrijver niet toe zich met het gezag der rede en van het geweten tevreden te houden, dan zal men zich juist in dien maalstroom van meeningen bevinden, waarin de door den schrijver aangevoerde luchtbol verkeert[1)], en er zal, ter geruststelling van den Christen niets anders overblijven, dan dat hij zich onderwerpe aan het gezag eener verklarende en onfeilbare kerk, om stil te staan voor den slagboom: *Rome heeft gesproken*.

Bij dit alles wordt door de tegenstanders van den Schrijver niet ontkend, dat voor velen en wel nog voor de groote menigte ook, een uitwendig gezag noodig is, het gezag namelijk, 't welk het ééne wezen regtens of feitelijk uitoefent op het ander; het gezag dat de menigte leidt, waarop zij met vertrouwen steunt, en in wiens uitspraken zij met volle tevredenheid berust[2)], te weten dat gezag, 't welk uit den aard der zaak - de geheele aardsche inrigting, bij welke alles verschilt en ook de gaven des geestes geheel onderscheiden zijn - van zelf voortvloeit; dat aan den meer wetenschappelijken, den zichzelven meer bewusten en hooger verlichten mensch niet kan ontzegd worden, schoon door den sluwen soms zeer misbruikt. Het is het gezag der wetenschap, der geschiedenis en der omstandigheden. - Hierom erkennen zij met den Schrijver (blz. 8) ‘de verscheidenheid van gaven, die God aan Zijne kinderen gegeven heeft.’ Zij erkennen ook gaarne ‘in de Apostelen meer dan gewone verslaggevers; die zoo-

1) Zie hierboven blz. 86, en den Schrijver, blz 71.
2) Men vergelijke wat de Schrijver zegt en hierboven is aangehaald blz. 82 en 83.

danige hulp hebben ontvangen, als tot bereiking van het doel noodzakelijk was.' (blz. 10). Zij zullen mede toestemmen 'dat ieder Christen in de schriften der Apostelen, even goed als hunne tijdgenooten in hunne prediking vinden kan, wat hij noodig heeft te weten van de waarheid die geopenbaard is tot zijne zaligheid' en zij zullen almede niet tegenspreken 'dat het Nieuwe Verbond is een rigtsnoer, buiten hetwelk het Christendom niet zou kunnen begrepen worden.' (blz. 10 en 11.)

Maar al schijnt men zoo in onderscheidene punten overeen te komen, en wil men elkander al veel toegeven, ja, al erkenden beide de partijen, dat zij, ook in het godsdienstige, *gezag* eerbiedigen, dan blijven zij toch altijd daarin verschillen, dat de eene dat gezag als een volstrekt noodzakelijk goed inroept, terwijl de andere het als een noodzakelijk kwaad duldt. De beeindiging van het geschil blijft steeds geheelenal afhangen van het begrip dat men zich in het algemeen van 'de Godheid' vormt.

Stelt men zich God voor als den oneindigen of den eeuwigen levenden grond van alles, waaruit het *Al* is voortgevloeid en die met volstrekte onafhankelijkheid of vrijheid, voortdurend *in* alles werkzaam blijft, even als de oorzaak in haar gevolg, dan moet men, consequent redenerende, tot het besluit komen, dat het goddelijke zelf, dat alzoo ook in den mensch aanwezig *moet* zijn, de bron of de kiem is, waardoor de mensch tot zelfbewustheid komt en tot gedurig meer redelijke erkenning en kennis der Godheid kan opklimmen. - Eene voorstelling, welke, gelijk wij reeds aanmerkten, alle van buiten aankomende werking, dus ook van uitwendig gezag of ingeving, uitsluit.

Vormt men zich, met den Schrijver daarentegen een godsbegrip, volgens hetwelk het goddelijke Wezen, op welke wijze dan ook, buiten en afgescheiden van de wereld bestaat; hetwelk de wereld buiten zich uit niets voortbragt; dat daarover het bestuur in handen houdt en van buiten af daarop almagtig, des noods wonderdadig, inwerkt, dan blijft er plaats over voor het denkbeeld van eene van buiten af met goddelijk gezag, bovennatuurlijk aangebragte bekendmaking van dat wezen aan de wereld, dat is van openbaring in den zin door den Schrijver bedoeld.

Het springt in het oog tot hoe zeer onderscheidene beschouwingen, leerstelsels en praktijk, twee zoo verschillende beginsels moeten leiden.

Beide willen het zelfde einddoel: 'volmaakt te doen worden gelijk de Vader, die in de hemelen is, volmaakt is.' Maar-

Zij, die met den Schrijver God buiten de wereld stellen, verwachten die volmaking voor het menschdom in 't algemeen ten gevolge van eene buitengewone, bonatuurlijke zending van Jezus Christus op aarde gepaard met een onvoorwaardelijk voor waar aannemen van alles wat in de Heilige Schriften aangaande Hem staat opgeteekend; voor zichzelven wachten zij de verkrijging van die volmaaktheid, als een geschenk van eenen liefderijken vader aan zijn smeekend en gehoorzaam kind, ten gevolge der verhooring van hun gebed gepaard met de betrachting, uit dankbaarheid voor het geschenk, van de Christelijke pligten zooals zij die in de Heilige Schrift meenen te zijn voorgeschreven. Het is het beginsel van: *dáár staat geschreven*.

De anderen daarentegen, het goddelijke in den mensch zelven, als beginsel van zijn aanwezen en bestaan stellende, willen op grond, en uit kracht van dat

beginsel alleen naar volmaking gestreefd hebben; aan hetzelve tevens het vermogen dankwijtende, om, door denken, willen en doen in den geest en naar de leer en het voorbeeld van Jezus Christus zich te kunnen ontwikkelen en tot hooger godsdienstige bewustheid op te klimmen. Het is het beginsel van: 'Het koningrijk van God is *binnen* den mensch.'

Zulk een verschil in grondbeginsel moet verder den grootsten invloed uitoefenen op alle menschelijke aangelegenheden. Daarvan toch moeten noodwendig afhangen de begrippen omtrent het vermogen der rede; des menschen geaardheid; de zonde; de bekeering; het toekomstig leven; de wijze van uitlegging en de opvatting der Heilige Schriften; het algemeen en het godsdienstig onderwijs; het regt en de geregtigheid; in één woord omtrent alle belangen, zoowel van wetenschappelijken en maatschappelijken, als van godsdienstigen aard.

Zoolang men het over de aanneming van één dezer beginsels nog niet eens is, schijnt er aan geene wèl gevestigde overeenstemming in geloofszaken gedacht te kunnen worden. Mogt evenwel slechts één van beide door allen worden aangekleefd, dan zeker zou de grond gelegd zijn tot eene algemeene en bestendige verbroedering van alle Christenen.

Welligt dat het meer en meer uitkomen van het eigenlijke geschilpunt er toe voorbereiden kan; en veel zou er reeds gewonnen zijn, indien er bij het onderzoek naar het meest aannemelijke gevoelen, steeds met die bescheidenheid werd te werk gegaan als de Schrijver van het voor ons liggend werk deed; voor wien wij daarom onze hoogachting betuigen.

1 Julij, 1851.

V.H.[1)]

Eenige losse gedachten omtrent de beoefening der gewijde en kerkelijke geschiedenis onder ons volk,

Naar aanleiding van het Eenvoudig vraagboekje over de geschiedenis der Christelijke kerk, door H. van Berkum, Predikant te Stiens. Tweede druk. Te Sneek bij van Druten en Bleeker, 1849; en De Apostelen van Nederland, door E.J. Diest Lorgion, Theol. Dr. en Predikant te Groningen. Te Groningen bij H.R. Roelfsema. 1850.

Wij houden veel van de beoefening der geschiedenis, en welkom is ons iedere welgemeende en goedgelukte poging, hetzij om haar licht helderder te doen stralen, of om het te verbreiden en meer tot algemeen eigendom te maken. Bij eene doeltreffende behandeling toch is die geschiedenis niet alleen eene leermeesteresse der menschheid; zij wordt vaak eene priesteres, die ons waarschuwt, sticht, tot geloof verheft en heiligt. In den aard der zaak ligt het, dat dit laatste het geval is meest met de gewijde geschiedenis en ook met die der kerk, althans wanneer men deze uit zulk oogpunt beschouwt, dat zij die strekking

1) De Redactie meent hare lezers te moeten herinneren, dat haar standpunt, wat de Godgeleerdheid betreft, het Christelijk-geloovige is, en dat zij niet gerekend wil worden onvoorwaardelijk, als haar gevoelen uitdrukkende, te onderschrijven wat haar ter plaatsing wordt toegezonden.

krijgen. En voor zulke beschouwing is de weg door de vordering der historische studie meer dan vroeger gebaand; mogten wie tot onderwijzen dier geschiedenis zijn geroepen, slechts meer staan op zulke hoogte, dat de feiten dier geschiedenis iets meer en beters wierden, dan de verstrooide, onzamenhangende, hoogstens nevens elkander gelegde leden van een lijk. Doch tot dat einde is een hoofdvereischte dat, wat Herder den geest der geschiedenis noemt, zonder welken hij haar ‘den Polypheem heet, wien men zijn oog heeft uitgestoken.’ Is zij enkel een dor aggregaat van namen, feiten en jaartallen, dan blijft zij het veld vol doodsbeenderen, zonder ziel of leven.

Kan men nu billijkerwijze wel niet verwachten, dat de eenvoudigen het in zulke kennis dier geschiedenis verre kunnen brengen; voor de voornaamste waarheden welke zij leert, voor de duidelijkste lessen welke zij predikt, voor de gewigtigste gronden tot geloof welke die geschiedenis reikt, zijn ook zij toegankelijk. Men ziet zich daar door het anders minder ontwikkeld verstand dikwerf verrassend te gemoet gekomen, zoodat men de geschiedenis hiervoor en dat verstand wederkeerig voor de geschiedenis geschikter vindt, dan men verwachtte. Wij hebben daarom ook meermalen den wensch niet kunnen onderdrukken, dat men het, behoudens de voor het maatschappelijk leven noodige kundigheden, indien al niet bij uitsluiting, dan toch voornamelijk op kennis van de natuur en der geschiedenis mogt aanleggen bij het schoolonderrigt. - Eene verstandig gekozene bloemlezing van eenvoudige verhalen, vooral des Bijbels, met enkele aanduidingen tot goed verstand, kon een kinderleesboek worden. Had men daarmede als ware het de rigting aangegeven, de rustpunten geplaatst; dan kon men langzamerhand den kring van geschiedkundig onderrigt verwijden, den gang der gebeurtenissen meer aaneengeschakeld beschouwen, weldra de geschiedenis des vaderlands ter hand nemen, later tot de algemeene overgaan; zoodat men met de hoogste klasse eene geschiedenis der opvoeding des menschdoms door God behandelde, en in de geschiedenis zulk eene opvoeding leerde vinden. Voor eene reeks van vier of vijf leerboekjes en -boeken, die aan het hierbij vereischte ook maar redelijk voldeden, gaven wij volgaarne geheele planken vol ten beste uit de ook onder ons zoo zeer verrijkte literatuur voor kinderen....

Doch waarheen dwalen wij? Wij kunnen onze wenschen niet onbescheiden noemen. Wij vertrouwen, dat zoodoende eene leerschool van wijsheid en zedelijkheid, een tempel des redelijken geloofs zouden worden geopend, die in onzen tijd en in de dagen die komen welligt dubbel noodig zullen zijn; - en toch, hoe zijn het idealen als eens dweepers! De beoefening der geschiedenis, haar regt verstand, moge, om niet van vroegeren te gewagen, door een' Becker, von Rotteck, Schlosser, door Fransche geschiedschrijvers, door Macaulay groote vorderingen hebben gemaakt; zij is bijna minder algemeen eigendom dan vroeger geworden; althans wat eene pragmatische behandeling betreft. Wien heeft niet de bekendheid met - menige juiste blik op de historie van menschen uit een vroeger geslacht verrast? Hoe is zij meer en meer verdwenen van de scholen, of tot een louter geheugenwerk verlaagd! Van de onderwijzers welke wij hebben leeren kennen, hoe weinigen stonden er op die hoogte, dat zij wegwijzers konden worden der jeugd! Hoe weinig zou zoo iets ook bevredigen!

ja mogelijk zijn in onze dagen! - Moest zulk onderrigt orthodox, zelfs typisch à la Molenaar-Brouwer, of mogt het vrijzinnig wezen, met eene ruimere opvatting, naar de wijze van meer universeele mannen uit Groningen? Zullen zij de heidensche beschaving en wetenschap voor met God gevonden, of voor eene sluikwaar des duivels houden? Moeten slangen en ezels hebben gesproken met menschenstem, of niet? - Mag Mozes aan Egypte's hof en bij Jethro, ten minste gedeeltelijk zijn voorbereid tot zijne taak als volksleider, - òf is dat geloofvernielende neologie? - Aan de nieuwere geschiedenis is om Katholieken naauwelijks te denken. - Het mag aan draad en kreuk en blaas in onzen Spiegel liggen; doch de dingen krijgen voor de toekomst vreemde gedaanten en worden verward. - Wij hebben het een en ander niet uit de lucht gegrepen; het Eenvoudig Vraagboekje gaf er ons aanleiding toe. - Bij de zamenstelling is gerekend op het gebrek aan zulke voorstudiën; het is ingerigt om te dienen tot gebruik op katechizatiën. En het kan daartoe zeer goed dienen. De heer Groen c.s. zullen het op hunne scholen wel niet invoeren. De eerste vraag en het antwoord zouden hun reeds overruim gesteld zijn, zij zouden de derde niet dan met vele restrictiën kunnen toestaan, enz. In het algemeen is de inrigting (Zie het voorberigt) doeltreffend. De vragen en antwoorden zijn, bij de vooronderstelde toelichting, niet *supra captum*. Een paar aanmerkingen houde de Schrijver ons ten goede. - Zou Petrus vooral onder de heidenen hebben gearbeid? - Was er niet reeds vroegtijdig ook te Rome eene Christelijke gemeente?-Mogt niet wel met een enkel woord zijn aangeduid, dat de eerste Christenen moed hadden om te lijden voor hunne overtuiging? - Mogt er van Mohammed en de verbreiding zijner leer niet wel iets meer zijn gezegd? - Is de verbijsterde leer (blz. 19) niet een provincialismus? - Mogt men niet in een leerboekje voor onzen landaard wel iets meer hebben gezegd van de Zwitsersche hervorming, vooral omdat aan Luther en zijn werk eene betrekkelijk ruime plaats wordt toegekend? - Had er niet wel eenige melding gemaakt mogen zijn van het Jansenismus, dat remonstrantisme in de Katholieke kerk? - Het zijn aanmerkingen; doch die niet verhinderen dat wij den heer van Berkum onzen dank toebrengen voor de taak die meer vorderde dan men bij een' eersten oogopslag zou zeggen. - Doeltreffend is het, dat de leerlingen telkens worden gewezen op de Geschiedenissen en Leesboeken van Leo, Leipoldt en Bruinier.

De heer Diest Lorgion heeft ons de apostelen van Nederland in korte trekken geschetst. Achtereenvolgens behandelt hij de geschiedenis van Eligius, Willebrord, Bonifacius en Lebuinus. Hij noemt deze mannen, bij welke wij Ludger voegen, van wien wij nog een schets verwachten, apostelen van Nederland. Mogen wij eene aanmerking maken, dan bestaat deze in den wensch dat wij eene wat meer gedetailleerde beschouwing hadden gevonden van den staat van zaken, vooral van den geestelijken en zedelijken toestand hier, dan de weinige woorden welke hij der levensbeschrijving van Eligius laat voorafgaan. Wij hadden ook, vooral bij Willebrord en Bonifacius een weinig meer uitvoerigheid gewenscht Daarvoor hadden die stukjes wel 7½ in plaats van 5 centen mogen kosten.

De Schrijver belooft ons nog meer zulke silhouetten van de voorbereiders

der hervorming, van de hervormers of de begunstigers hunner zaak en van de meest invloedrijke personen na dien, terwijl het getal dier levensschetsen 30 à 40 zal bedragen. Wij bevelen die met aandrang aan, omdat zij goeddeels zullen aanvullen waar bij velen eene gaping is en zij zoodoende niet maar van enkele namen zullen weten. De Schrijver is meer dan berekend voor zijne taak.

Mededeeling van den censor aan de redactie van: de Tijdspiegel over eene inkomsten-belasting.

Mijne Heeren!

Er is, dunkt ons, een poos geleden, ergens in zekere provincie door vaderlandlievende mannen eene prijsvraag uitgeschreven over de beste wijze, om tot de heffing eener inkomsten-belasting te geraken. Er werden bij die aankondiging tevens bijdragen gevraagd, waaruit voor den schrijver van het best gekeurde antwoord een aanzienlijke prijs werd bestemd. Wij moeten bekennen M.H.! dat wij behoord hebben tot diegenen, die ernstig aan eene proeve van beantwoording hebben gedacht. Het is zeker voor den Censor niet vereerend, het is zelfs hoogst oneigenaardig, dat hij zich, gelijk werkelijk het geval was, in deze door roemzucht liet besturen, maar die prikkel was hem in dit bijzonder geval al te sterk en hij vraagt en verwacht er nederig verschooning voor. Of dunkt u M.H.! dat de paradijsappel er verleidelijker hebbe uitgezien, dan de prijs der bedoelde redactie hem in de oogen moest blinken. Het geld zelf was daarbij het minste, hierin zult gij den censor wel op zijn woord willen gelooven, maar het was de onschatbare eer, van door zulke bij uitnemendheid bevoegde keurmeesters te worden bekroond, bovenal was het de gedachte, dat men zich, bij welslagen, beschouwen kon als versierd met een' burgerkrans, omdat de prijs niet zou gevonden zijn uit de beurs der genoemde uitstekende mannen, neen, maar uit de beurs der geheele Nederlandsche natie, die, ‘als het hijgend hert naar de waterstroomen,’ zucht naar de onschatbare weldaad eener inkomsten-belasting.

Gelooft niet M.H! dat lage beweegredenen ons van ons grootsch ontwerp hebben doen afzien; dat wij b.v. ontmoedigd zouden zijn, omdat er geene opgave is gedaan van ingekomen bijdragen. Neen M.H.! wij hebben daar niet aan gedacht, en behalve dat, zijn wij overtuigd, dat reeds sedert lang de gevraagde som dubbel en dwars is gestort en ergens in eene spaarbank staat, of althans op de meest dienstige wijze en naar de regelen der staatshuishoudkunde wordt benuttigd. Maar, M.H.! zonder juist een genius te hebben, hebben wij toch eene inwendige stem, die ons nu en dan toeroept: ‘die taak is u te zwaar,’ of ook ‘dat werk is onuitvoerlijk, ondankbaar; gij moet er u niet aan wagen’. Zulk eene stem hebben wij helaas ook nu gehoord, reeds voor dat wij eenig boek hadden geraadpleegd; want gij moet weten, dat het onze standvastige gewoonte is, eerst met ons gezond verstand te rade te gaan, voor wij de geleerde boe-

ken bestuderen, en daar nu het gezond verstand een afkeurend votum uitbragt, voor we een letter schrift gezien hadden, geraakte dit wel in hevigen strijd met onze roemzucht, maar we moeten het tot onze eigene eere bekennen, dat het gezond verstand de overwinning heeft behaald.

Dat heeft ons veel gekost M.H.! en geen wonder

λεὐσσετε γάϱ τὸγε πάντες, ὅ μοι γέϱας ἔϱχεται ἄλλη

zelfs in dit oogenblik schrijven wij niet zonder tranen in de oogen, want in plaats van het

sublimi feriam sidera vertice,

verbeelden wij ons lager dan ooit bij den grond te kruipen; maar schoon wij aan onze onmagt gelooven, wij gelooven nog altijd aan het genie der geachte voorstellers, wij gelooven nog meer aan eene inkomsten-belasting. Wij gaan verder, wij willen, met terzijdestelling van alle gemeene driften, den toekomstigen beantwoorder der prijsvraag zijne taak gemakkelijk maken, door hem eenige bedenkingen mee te deelen, waarop wij zijn gestuit, maar die voor hem een prikkel te meer zullen zijn, om zijne beantwoording volledig te maken. Weest gij zoo goed M.H.! aan dit ons schrijven een plaatsje te verleenen in uwen geachten Tijdspiegel, die wel eens meer, vooral in kerkelijke geschillen, in eene duistere rede laat zien, maar met het weldadige oogmerk, om er licht over te verspreiden.

1°. Toen we dan zwanger gingen van het bewuste ontwerp ter beantwoording, stelden we er hoogen prijs op, hoezeer dit eigenlijk niet gevraagd werd, om de deugdelijkheid der inkomsten-belasting in de voortreffelijkheid harer bronnen te doen kennen, dat wil zeggen, om te doen zien hoe inderdaad edelaardig de nationale wensch naar zulk een belasting moest geacht worden. Omtrent die bronnen bij de geachte voorstellers was geen twijfel. Die handelden uit louter vaderlandsliefde, uit loffelijke volksgezindheid, uit heilige liefde voor regtvaardigheid, al was het ook eenigzins inconsequent, dat zij de kosten van den prijs niet naar de maat der inkomsten, maar in gelijke bijdragen hieven. Maar zijn wel alle menschen aan die voorstellers gelijk? Helaas! wij moeten met schaamte belijden, dat niet allen *zoo* vaderlandlievend, z*zoo*oo volksgezind, *zulke* liefhebbers van regt en billijkheid zijn. Wij althans verbeelden ons, dat er velen zijn, die bovenal zichzelven liefhebben, en, och, dat het egoïsme zulk een vruchtbare moeder van ondeugden is. Als wij ons nu voorstelden, hoe duizenden die belasting zouden wenschen, om *niets* te betalen te hebben, hoe velen er om zouden roepen, omdat zij de gunst van die duizenden zochten, en hoe niet weinigen er om zouden bidden in den geest van den vir bonus bij Horatius

> Pulchra Laverna,
> Da mihi fallere, da justo sanctoque videri;
> Noctem peccatis et fraudibus objice nubem;

eindelijk hoe velen haar zouden verlangen alleen uit nijd tegen de aanzienlijken der aarde, en als wij dan dachten, hoe uit dat vereenigd geroep, waardoor de zilveren stem der voorstellers werd overschreeuwd, eene wet op de inkomsten-belasting konde voortkomen, waarlijk dan ontzonk ons de moed, om die belasting in de zuiverheid harer bronnen te doen kennen.

2°. Maar, dachten wij verder, al had de duivel die wet ingegeven, als haar doel maar bereikbaar, hare werking maar weldadig, hare uitkomst maar gewenscht was, wat behoefden we dan ook eigenlijk in ons antwoord van die bronnen te gewagen? We willen nu niet beweren,

M.H.! dat we hier op een goeden weg waren, omdat, hetgeen in de beginselen niet deugt, nimmer goede vruchten kan voortbrengen, maar, zoo als we reeds gezegd hebben, de burgerkrans schitterde ons toen in de oogen, en dat verleidde ons, om, niettegenstaande zich toen reeds die inwendige stem liet hooren, met ons onderzoek voort te gaan.

En wat was dan het doel? Wel, dat was klaar; het was, dat ieder percentsgewijze, naar zijne inkomsten, evenveel in de belasting zou betalen. Naar zijne inkomsten, in geld berekend, zeggen wij, waaruit volgt, dat b.v. vrijheid en veiligheid van personen en goederen, vrijheid van godsdienstige en staatkundige denkwijze en dergelijke zaken, voor den rijken eene waarde hebben van b.v. *f* 10, en voor den armen van 10 cents, al naar mate zijne inkomsten zijn. Maar, dit daargelaten, was natuurlijk onze eerste vraag, of het doel bereikbaar was, omdat een onbereikbaar doel ons naauwelijks voorkwam, dien naam te verdienen. Wij zouden b.v. met de beste buks niet gaarne schieten op een wit, dat een paar duizend schreden van ons verwijderd was, uit vrees, dat we ons nog meer belagchelijk zouden maken dan de schutter bij Aesopus. En was nu het doel bereikbaar? Wel zeker: niets eenvoudiger. A heeft *f* 100 inkomsten, hij betaalt *f* 5; B *f* 100,000, hij betaalt *f* 5000. Wie maakte ooit eenvoudiger rekening? Men heeft nu slechts de gezamenlijke inkomsten van het Nederlandsche volk te weten, om daarnaar de percenten te regelen, die men te heffen heeft. Maar is dat nu wel zoo eenvoudig als het lijkt? Is bijv. *f* 5 te Amsterdam zooveel waard als *f* 5 te Oldenzaal? Wij gelooven het niet en als wij nu, hetgeen zeer matig berekend is, aannemen, dat de verhouding der geldswaarde op beide plaatsen is als van *f* 1 tot *f* 3, kan men dan bedoelen, de Amsterdammers letterlijk driemaal minder te laten betalen dan de Oldenzalers? de Amsterdammers, zeggen wij, die dan toch, gelooven wij, ook de geachte voorstellers iets minder lief hebben dan hun oogappel?[1)] Wij weten wel, die geachte voorstellers hebben vooral het oog op de Amsterdamsche millionairs, maar wij verzoeken hun verschooning voor onzen raad, om toch niet de rol te spelen van den hond bij Aesopus, die de schaduw voor een grooter stuk vleesch hield, dan hijzelf in den bek had en daarom... maar wat behoeven *wij* aan de kundige voorstellers de fabelen van Aesopus te vertellen? Doch wij wenschten ook te vragen, of de predikant te Amsterdam bijv. of te 's Hage, als hij *f* 2,800 inkomsten heeft, kan geacht worden, evenveel te betalen, als de predikant ten platten lande in Groningen en op sommige plaatsen in Friesland, als zij beide *f* 140 naar den ontvanger brengen?[2)] En het zijn niet alleen predikanten, die in deze termen zouden vallen, maar ontelbare leden uit den geachten middelstand. Wij willen ook nog deze bedenking wagen. Er zijn twee huisgezinnen ieder met *f* 2,000 inkomsten, maar het eene is gezegend of bezwaard, zoo als ge het nemen wilt, met een tiental kin-

1) Natuurlijk valt, bij geringe inkomsten, die gelijk staan, niet de verhouding, maar het voordeel weg, voor den Amsterdammer, omdat deze bijv. met *f* 150 inkomsten een voorwerp is van bedeeling, terwijl de Twenthenaar dan nog in 't leven kan blijven.

2) Wij verzoeken, dat men onze beleefdheid niet onopgemerkt late, van de income-taxe slechts op 5% te stellen. Ook willen wij geen killen schrik aanjagen, door de percenten bij approximatie te bepalen, wanneer het geheele budget, zooals in de bedoeling der geachte voorstellers ligt, uit een income-taxe moest gevonden worden.

deren, het andere kinderloos. Als nu beide *f* 100 betalen, zal men zijn doel hebben bereikt? Ja maar, zullen de geachte voorstellers zeggen: ‘Wij willen de zaak in de eerste plaats beschouwd hebben uit het oogpunt van de opheffing der accijnsen en dan doen wij u opmerken, dat het eerste door u bedoelde huisgezin voor 12 personen draagt in die accijnsen en het laatste slechts voor twee.’ Wij willen daar nu niet op antwoorden, dat het eerste huisgezin ook voor twaalf personen deelt in de onschatbare voorregten van te behooren tot den Nederlandschen Staat, want we zijn kinderachtig bang voor een spottend lachje van de geachte voorstellers, maar liever willen we hunne tegenwerping eenigzins ontleden. Welaan, laat ons dan opmerken, dat de accijnsen ongeveer een derde afwerpen van het budget der ontvangsten. Maar onder die accijnsen behooren ettelijke millioenen, waartoe de bedoelde huisgezinnen des verkiezende geen enkelen cent behoeven op te brengen, zoodat de accijnsen, waarin zij helpen dragen, ongeveer een vierde, of rekent men het koloniaal batig slot mede, een vijfde deel van het geheele budget uitmaken. Slaat men nu de overige ¾ of ⅘ deelen van 's Rijks inkomsten gade, dan zal men moeten erkennen, dat deze gevonden worden of zonder hunne medewerking of met zoodanige medewerking, als zijzelve in hun belang rekenen, maar dat als men het budget als eenheid aanneemt, daarvan eene aanmerkelijke breuk zou dienen te worden afgetrokken, om tot de grootheid te geraken, waarin zij hun aandeel dragen. Nu namen wij, door huisgezinnen te stellen met *f* 2,000 inkomsten, lieden aan, die in zekere aisance leven, maar daalt nu af, zooveel gij wilt, bijv. tot dezulken, die slechts *f* 300 inkomen hebben, en slaat, naarmate gij afdaalt, telkens het oog weêr op een staat van 's Rijks inkomsten; gij zult bevinden, dat telkens de posten, waartoe men bijdraagt, verminderen en dat die zich eindelijk ten hoogste bepalen tot de ongeveer *f* 14,000,000 waarvan wij boven spraken d.i. tot slechts ⅕ deel van het budget. Hieruit volgt dus, dat in den tegenwoordigen stand van zaken, de hoogere standen voor een aanzienlijk deel de kosten van het staatsbeheer bestrijden en dat de minst gegoeden zeker een aanmerkelijk deel in de overige kosten dragen, maar toch ook niet grooter, dan hun verbruik van zelf meêbrengt. Wij gelooven dus, dat die schreeuwende onbillijkheid, waarover men klaagt, niet bestaat, maar dat zij zou bestaan, als de gulden van den geringen gelijk werd geschat met den gulden des rijken, de gulden van den Twenthenaar met dien van den Hagenaar, de gulden van den Amsterdamschen ambtenaar met dien van den Overijsselschen of Limburgschen bij gelijke inkomsten. Want dit zou het geval zijn bij de voorgestelde inkomsten-belasting en dan kan men beweren, dat de geringe arbeidsman, die van *f* 100 vijf moet opbrengen, schijnbaar gelijkelijk met den rijksten in alle staatsbehoeften voorziet, maar inderdaad overmatig boven dezen laatste wordt belast. Hetgeen nog sterker in 't oog zal springen, als men niet aan 5% blijft hangen, maar eens opklimt tot 20 of 25% der inkomsten, waartoe men al ligt zou komen, wilde men al de Rijksuitgaven dekken.

Maar aangenomen, dat de ambachtsman, ook al moest hij van *f* 300 inkomsten *f* 60 opbrengen, eene weldadige verligting ondervond, welke verligting bij uitstek gelegen is in de menschlievende bedoeling der geachte voorstellers;

zou dan nog op den duur op die verligting mogen gerekend worden? Wij meenen het zoo. Een ambachtsman verdient onder het bestaande belastingstelsel *f* 300 's jaars en wordt, 't geen wij onwaarschijnlijk achten, door de invoering der income-taxe met *f* 50 's jaars ontlast. Waarlijk een gewigtige verbetering. Wat al voortbrengselen, waarvan hij anders verstoken is, kan hij zich daarvoor aanschaffen, wat al kosten daaruit bestrijden voor de opvoeding zijner kinderen, wat al penningen besparen voor den ouden dag! Maar wie verzekert u, dat hij nu ook zijne *f* 300 behoudt? Of hangt hij nu minder dan vroeger af van vraag naar den arbeid? En als die vraag eens onbeduidend is, zal hij niet volgaarne zijne diensten voor *f* 250 aanbieden? als ze nog minder wordt, voor *f* 200? En zal hij dan meer genot hebben door de opheffing der accijnsen? Hij zal bemerken, dat hij zich in eenen cirkel beweegt en dat hij afhankelijk is niet van het belastingstelsel, maar van de ontwikkeling der nijverheid.

Men gevoelt, dat we bij deze redenering in de geachte uitschrijvers der prijsvraag het plan vooronderstellen, om *alle* inkomsten door de voorgestelde belasting te treffen, en dat zij niet van een zeker minimum bijv. van *f* 300 of *f* 400 af willen beginnen. In het laatste geval zouden zij eene soort van pariahs scheppen, dat zeker niet in hunne menschlievende bedoeling kan liggen. Neen! veeleer gelooven wij, dat zij door de invoering der income-taxe aan de regten van het staatsburgerschap eene aanmerkelijke uitbreiding wenschen te geven, die dan ook niet zou uitblijven, als men bijv. van iedere *f* 100 inkomsten slechts 10% behoefde op te brengen.

3° Zonder nu juist van den aanstaanden beantwoorder der prijsvraag te vergen, dat hij zich verdiepe in beschouwingen over den invloed der income-taxe op de kieswetten, zal hij toch voor ons zijn antwoord dubbel belangrijk maken, als hij ons de bezwaren uit den weg ruimt, die bij ons tegen het doelmatige van gezegde belasting zijn opgekomen. Wij hechten er alleen voor onszelven aan en voor die met ons zwak van hoofd zijn, maar daarop kan hij rekenen en de keurmeesters met hem, dat hij warme voorstanders in ons zal vinden, als die bezwaren van ons zwakke, maar goede en trouwe zielen mogten zijn opgelost.

En zoo ver M.H.! waren wij nog maar gekomen, toen wij reeds het plan van beantwoording hadden opgegeven. Wat nu volgt, is alleen uit liefhebberij geschreven, en betreft in de eerste plaats de *werking* van een income-taxe. Laat ons zien! Ginds wonen twee buren, beide met *f* 400 inkomsten, maar de een zonder, de ander met zes kinderen. De laatste ontging vroeger een deel der lasten, die de eerste opbragt, omdat hij b.v. aan die kinderen rog in plaats van tarwe gaf, maar thans *moeten* zij evenveel betalen. Op het dorp A. maakt de predikant eene lijst op van zijne inkomsten. Bovenaan staat zijn tractement van *f* 600, dan volgt de huurwaarde van zijne pastorij en tuin ad *f* 100, en dan *f* 150 voor kindergeld, somma *f* 850, maar de man pijnigt zich of de post van *f* 30 voor vakatuurbeurten niet bij die som moet worden opgetrokken. De advokaat N. is wat ruimer van hart. Hij heeft de gewoonte, de opbrengst zijner adviezen in zijne beurs te steken; hij heeft ook de gewoonte om, in het belang zijner cliënten, de societeit te bezoeken en nog hier en daar een half fleschje te bestellen, waar hij cliënten kan vinden, die niet leden zijn van de

societeit, en nu heeft hij nog een gewoonte, om zijn menues dépenses goed te maken uit de opbrengst zijner adviezen en andere kleinigheden, die hem onder de hand worden betaald. Al sloeg men den advokaat dood, hij zou niet weten te zeggen, hoeveel hij op die manier ontving en uitgaf, maar uit de voorkomendheid, waarmeê hij door alle mogelijke koffijhuisbedienden en kasteleins wordt bejegend, mogen wij opmaken, dat het nog al een betrachtelijk sommetje is. Nu willen wij niet beweren, dat die geldcirculatie voor den advokaat inproductief is, maar wij gelooven, dat zij, tot groote ergernis van zekeren oud-minister, zeer inproductief zou zijn voor de schatkist. Op dezelfde wijs kan men duizenden huisvaders, die vaste betrekkingen hebben, overstellen tegen duizenden kooplieden, die aan ontelbare wisselingen onderhevig zijn. De eerste kunnen en moeten ook voorwaar de opbrengsten van hunne betrekkingen tot op eenen cent opgeven, de laatste kunnen, met den besten wil, moeijelijk bepalen, waar hunne inkomsten beginnen. Een koopman b.v., die drie of zes maanden van het jaar van huis is, maar dan toch in dien tijd niet van den wind leeft, zal al ligt in verzoeking komen, om zijne reiskosten op zijne onkostenrekening over te brengen.

Tusschen beide moeten wij den beantwoorder der vraag in overweging geven, hoe men zal moeten handelen, om de income-taxe in verband te brengen met de ontelbare instellingen in de maatschappij. Wij bedoelen het zoo. Tegenwoordig is men lid van Bijbel- en Zendelinggenootschap voor *f* 5, men zendt zijne kinderen op de Hollandsche school voor *f* 10, op de Fransche voor *f* 40, op het gymnasium voor *f* 70, en zoo al verder. Maar is dat stelsel houdbaar met een income-taxe? Is het niet oneindig meer rationeel, om dat alles te berekenen naar de inkomsten, en dan ook verpligtend te maken? Naar onze nederige meening zou het, dadelijk na de zegepraal der geachte voorstellers, noodzakelijk zijn, dat alle mogelijke besturen tarieven vervaardigden op den voet der inkomsten-belasting, met dat gevolg, dat b.v. iemand met een half millioen inkomen, gelijk er, zegt men, te Amsterdam velen zijn, *f* 500 als lid van het Bijbelgenootschap moest storten en iemand met *f* 500 inkomen 50 cents. Zoo iets zou een radikaal middel zijn, om alle gewetenswroegingen te stillen van brave, vrome zielen, die meenen, nooit genoeg te doen. Zij hadden slechts hun tarief in te zien en het onbedriegelijke cijfer zou hun dadelijk den prix fixe aanwijzen, waarmeê zij aan alle maatschappelijke en Christelijke verpligtingen kunnen voldoen.

Maar wij keeren nog even tot de werking der income-taxe terug en nu vergunne men ons, schoon wij in volksgezindheid voor de geachte voorstellers der prijsvraag niet onderdoen, dat we voor een oogenblik de arbeidende klasse uit het oog verliezen, omdat we inderdaad overtuigd zijn, dat ze geheel afhankelijk is van de vraag naar arbeid. Ook is het alweêr een zekere beleefdheid van onze zijde, om de vraag niet op te werpen, hoe die arbeidende klasse aan de wijsheid zou komen, om van een inkomen van *f* 300, of *f* 400, b.v. *f* 60, of *f* 80, voor den ontvanger te besparen. Neen maar wij hebben thans op het oog die kern der maatschappij, die bij uitstek Nederland doet zijn, wat het is, waarvan de leden tusschen *f* 1000 en *f* 3000 inkomsten genieten. Wel nu, wij stellen, dat bij eene geheele invoering van het stelsel 20 percent van de inkomsten zal moeten worden gegeven, met andere woorden, dat iemand met

f 1000 inkomen *f* 200, iemand met *f* 3000 niet minder dan *f* 600 zal hebben te betalen. Wat zal daarvan het gevolg zijn? Dit, dat iemand zijn bijzonder budget zal dienen in te rigten naar zijne belasting, terwijl hij anders zijn aandeel in de belastingen, althans voor een belangrijk bedrag, kon afhankelijk maken van zijn budget. Wij hebben het reeds gezegd, iemand die b.v. *f* 2000 inkomen heeft zal nimmer sommige accijnsen en niet ligt personeel en mobilair kunnen ontgaan, maar het zal aan hem staan, om suiker, om wijn, om gedistilleerd te gebruiken; het zal aan hem staan, om zeven- of om driemaal vleesch te gebruiken, om eene of twee dienstboden te houden, om vier of twee stookplaatsen te hebben, om een huis van *f* 200 of van *f* 100 huurwaarde te bewonen en wat dies meer zij. Op al die artikelen te zamen genomen kan nu iemand, die *f* 400 te betalen heeft, *f* 200 besparen en als hij een braaf huisvader is, doet hij dat, b.v., als zijn huis door storm geteisterd of door ziekte bezocht of door een tal van kinderen in wier opvoeding moet worden voorzien, bezwaard wordt. Men ziet, dit geeft eene elasticiteit aan zijn budget, die hem, zonder groot bezwaar en zonder dat er de buitenwereld al te veel meê gemoeid is, in staat stelt, tegenspoeden, wanneer ze niet al te groot zijn, te boven komen. Maar waar blijft die elasticiteit bij de income-taxe? Uwe *f* 400 staan paalvast en de ontvanger mag er niet naar vragen, of gij onverwachts door een of meer van de duizend ongevallen des levens bezocht zijt, of ge welligt dit jaar ook een plaatsvervanger voor uw zoon hebt moeten koopen, of ge misschien zeer groote kosten hebt moeten maken, om zijne vestiging in de maatschappij voor te bereiden? Terwijl gij anders *f* 1800 tot uwe beschikking zoudt gehad hebben, hebt ge er thans slechts *f* 1600, en ge moet nu zien, hoe ge het redt. En in diezelfde verlegenheid geraakt ge door eene plotselinge rijzing der onontbeerlijkste levensbehoeften. Zoo ge anders bij magte waart, om op een paar ankers wijn alleen *f* 15 of wel *f* 22 uit te winnen enkel aan belasting, ge derft nu dat voordeel, omdat ge op uwen tijd uw bepaalde twaalfde deel naar den ontvanger hebt te brengen.

4° En nu moeten wij ook nog een blik slaan op de uitkomsten der income-taxe. Zijn die wel zoo boven alle bedenking verheven? De geachte voorstellers zijn boven onzen lof, omdat zij niet den schijn van vermetelheid op zich hebben willen laden, door dit als onbetwistbaar vooruit te stellen, maar dat zij dit hebben willen uitgemaakt zien door de beantwoording hunner prijsvraag. Laat *ons* eerst de zaak beschouwen uit het oogpunt van den Staat zelven. De uitschrijvers der vraag stellen, en te regt, op niets meer prijs, dan op eene populaire regering. Wel nu, zeggen zij welligt, de income-taxe is populair, want dat nemen wij aan, in zekere courant te laten drukken, en *dus* moet zij de regering populair maken. Als de major goed is, hebben wij niets tegen de conclusie, maar, zouden wij daarop mogen rekenen? Wij gelooven althans, dat die belasting zeer populair zou zijn, als ieder individueel er van verschoond kon blijven, maar wij gelooven dat zij zeer impopulair zou zijn, als ieder, om het nu maar eens zeer plat uit te drukken, van den bankroetier op het tipje, tot den millionnair, die voor een burgermannetje wordt gehouden, met de billen bloot moest komen. Zulk een uitkomst zou nu niet gewenscht zijn. Maar men mag zich met alle regt ook nos eene andere voorstellen. Te weten: hoe zal het gaan, als het aanzienlijk-

ste gedeelte der natie eens in plaats van inkomsten, verliezen heeft? Of is het zoo ondenkbaar, dat landbouw, fabrieken, handel hunne jaren van kwijning en teruggang hebben? Kan men dan, zonder een ongerijmdheid te begaan, een income-taxe heffen? Wij weten wel, men kan de kooplieden in gemoede laten opgeven het kapitaal, waarmeê zij werken en daarnaar regelmatig de percenten blijven heffen, al worden zij geruineerd, maar zal dan de income-taxe een voorwerp van vloek of van zegen zijn en denkt men, dat de landbouwer de geachte voorstellers op bloote kniën zal zegenen, wanneer hij moet opbrengen, waar zijn akker niet eens zijne onkosten dekte. En nu ontstaat er in 's lands kas een te kort. Hoe dat te vinden? Door eene geldleening? Laat ons toch het vermoeden niet doen rijzen tegen de geachte voorstellers, alsof *zij* eene geldleening zouden willen, alsof *zij* schuld op schuld zouden willen stapelen. Dus weêr een income-taxe; want die heeren zijn consequent. Maar stelt nu eens, dat er eene zekere agitatie is onder het volk, een zekere onwil over zijne rampen, een zekere onwil tegen de rijken. Zult ge dan uw income-taxe in hare algemeene, in hare gelijkmatige werking kunnen volhouden, of zult ge welligt tot klassen uwe toevlugt nemen, tot eene progressieve belasting, altijd onder den schijn van billijkheid, maar die inderdaad is eene berooving, een uitkleeden van sommigen. En wat zult ge dan in den grond hebben geproclameerd?[1)]

Maar er is meer. Welke strekking is in de maatschappij de heerschende, die, om eenigzins beneden zijn staat te blijven, of die, om er zich zooveel mogelijk boven te verheffen? die, om zijn genot te beperken, of binnen bepaalde grenzen te besluiten, of die, om het zooveel mogelijk en ook buiten de uiterste grenzen uit te breiden? Wij gelooven niet, dat het antwoord moeijelijk is. Maar ziet nu eens de verzoeking, waaraan men eene overgroote menigte van de bevolking bloot stelt. Thans wordt iedere belasting naar vaste grondslagen geheven, waarbij voor het gros der bezitters of gebruikers geen ontduiking of zelfs de wil daartoe denkbaar is. Men betaalt zijne belastingen naar duidelijke aanwijzingen of ongemerkt en in verreweg de meeste gevallen kan er geen redelijke grond van twijfel omtrent de toepassing bestaan. Maar denkt nu eens, dat iemand van *f* 2000 inkomsten 400 in baar geld zal moeten missen, en denkt hem u onder den invloed van den in de maatschappij heerschenden geest. Wordt hij niet geplaatst in een toestand van eeuwigdurende transactie met zijn geweten, niet gedurig losgemaakt van zijne naauwgezetheid, ook door de vaak argelooze, maar toch niet onberispelijke ruimheid van hart zijner vrienden en bekenden? Maar, zeggen de geachte voorstellers, men zal hem voorrekenen, wat hij te betalen heeft, men zal langzamerhand achter de waarde zijner bezittingen komen, men zal door commissiën doen bepalen, hoe groot zijn vermogen is. Ongelukkig het land, waar zulk een wedstrijd wordt aangegaan, aan de eene zijde van slimheid in het verbergen, aan de andere zijde in het opsporen van de waarde van kapitalen. En wie zal de overwinning behalen? Ons dunkt dat die niet zal zijn aan de zijde der Regering, wat meer is, dat zij daar niet kan

1) Zij, die van onze meening zijn, vinden, onder buitengewone omstandigheden juist eene toevlugt en uitkomst in de income-taxe, maar alleen als tijdelijken maatregel. Want ook wij zijn tegen vermeerdering van schuld.

zijn. En waar blijft ge nu met de regtvaardigheid uwer belasting? Wat meer beduidt, waar blijft ge met de zedelijkheid van uw volk? Zal de bekwaamheid, die men opdoet in het ontduiken van belasting, verder ongebruikt blijven, of zal men welligt in verzoeking komen, om die ook elders aan te wenden, en zal welligt de eenige winst daarin bestaan, dat de Nederlandsche natie een zeer ruim geweten zal hebben verkregen?

En hier moeten wij nog eens van elasticiteit spreken, omdat wij gelooven, dat deze eigenschap niet minder wenschelijk is in het Rijksbudget, dan in dat van ieder bijzonder burger. Wel, zeggen de heeren van de Courant, wat kan ooit elastieker zijn dan een income-taxe? Gij kunt bij halve percenten opklimmen en met 10 percent gelijk; ge hebt speelruimte van één tot honderd en als ge ergens geheel geen inkomsten vindt, zoo als dat dikwijls bij kooplieden het geval kan zijn, wat nood, gij neemt van het verminderde of van het vooronderstelde kapitaal. Ja, mijne heeren van de Courant, dat is wel waar, maar dat is in ons oog een verdachte elasticiteit, waarbij ge gevaar loopt, dat u het eene einde in 't aangezigt slaat, of dat ge in beide handen een stuk houdt en als een gek staat te kijken. *Wij* bedoelen eene andere elasticiteit. Wij moeten vooraf zeggen, dat we niet minder dan gij, ijverige voorstanders zijn van de losmaking der nijverheid en daarom vurig de opheffing wenschen van alle belemmeringen, die haar in den weg staan. En om nu met een paar voorbeelden onze bedoeling op te helderen, wij wenschen den bloei van fabrieken en trafieken, maar we zijn, hoezeer geene leden van het afschaffingsgenootschap, toch ook juist geene mannen, om de onbepaalde losmaking te wenschen van de nijverheid in gebrande wateren, in speelkaarten, in zulke artikelen van weelde, die eer schadelijk dan voordeelig zijn en waarvoor wij ons dan nog schatpligtig stellen aan den vreemde. Wij zijn geen bewonderaars van het patent, maar er zijn zoogenaamde fatsoenlijke en onfatsoenlijke kroegen en speelhuizen, er zijn buitendien nog andere bedrijven en kostwinningen, waarvan wij even weinig de nijverheid onbepaald zouden willen losmaken. Nu gelooven wij, dat hier van elasticiteit spraak mag zijn; wij gelooven, dat hier het budget eene zedelijke strekking kan hebben, in één woord: dat het zich hier vrij moet kunnen bewegen, om, al naar bevind van zaken, het noodzakelijke te ontlasten, het wenschelijke matig te bezwaren, het overtollige of schadelijke met eenen zwaren last te drukken; ja, wij hechten zoo zeer aan deze meening, dat we ook dan nog dergelijke accijnsen en patenten, onder welken naam dan ook, zouden wenschen te behouden, al wierpen de koloniale baten het overvloedige af voor de bestrijding van ons budget.

Wanneer wij nu verder nog een woord in 't midden brengen, dan verliezen wij, met hun verlof, de heeren van de prijsvraag uit het oog, omdat wij ongaarne den schijn zouden hebben, alsof we hun eenige onzoetigheid wilden zeggen. Integendeel wij wilden hun in bedenking geven, en hiermeê nemen wij van hen afscheid, om in geval van bekrooning, ook ter eere van hem of van hen, die de vraag bedacht heeft of hebben, eene toepasselijke medaille te laten slaan, die zij altijd voor de aardigheid konden houden. Zij hebben daar wel degelijk aanspraak op en behalve dat sommige maatschappijen het voorbeeld van zoo iets geven, zullen de kosten uit den treure uit de bijdragen kunnen bestreden worden.

Maar wij wilden in het algemeen nog een woord over belasting spreken, omdat het ons voorkomt, dat men die gewoonlijk uit een veel te eenzijdig oogpunt beschouwt. Het is inderdaad, of het hier een spel geldt, waarin natuurlijk de inzet voor iedereen even hoog moet zijn, en waarbij men het regt vreemd zou vinden als iemand zich met de helft of het vierde van den inzet er wilde afhelpen. Of ook, men maakt zich zoo kinderachtig bang, dat men een halven cent te veel zou betalen, dat men waarlijk veel heeft van kinderen die iets verdeelen en zich ernstig angstig maken, dat de een een kruimel te veel, de ander een kruimel te weinig zal hebben. Wij vinden dat belagchelijk en on waardig: belagchelijk, omdat onze voor- of tegenspoed inderdaad niet *kan* afhangen van het weinige, dat we te veel mogten betalen, en on waardig, omdat het ons den staat doet gelijk stellen met een potspel, waarin ieder heeft in te zetten. Wij voor ons beschouwen dien Staat uit een eenigzins verhevener oogpunt; wij voor ons hechten nog altijd veel aan de grootheid onzer voorvaderen en aan de uitnemendheid onzer voorregten, die wij boven vele andere volken vooruit hebben; wij hechten daar, in onze eenvoudige bekrompenheid, zooveel aan, dat we liever alles dan ons Nederlandsch burgerschap zouden missen. Het is daarom nooit in ons opgekomen, te vragen, of wij voor ons ook wat te veel betaalden, wèl, of het betaalde op de regte wijze besteed werd en of er ook op eene andere betere wijze kon betaald worden: want evenzeer als wij, gelijk de poorten van den Hades, hen haten, die 's lands geld onverantwoordelijk slecht besteden, even weinig beminnen wij hen, die op het goedkoopst Nederlanders willen zijn en liever alles beproeven, ook dat, waarin zijzelve geen licht zien, dan zich de onbewezen mogelijkheid getroosten van eene kleine opoffering. Waarlijk, als men sommigen wilde gelooven, het zou zijn, alsof 't onder ons was, als bij de Franschen voor de omwenteling, toen adel en geestelijkheid van bijna alle lasten waren ontheven. En toch is niets valscher. Men ga iederen post van ontvangsten na, men zal ontdekken, dat òf alleen òf hoofdzakelijk de bezitters moeten opbrengen en dat de arbeidende klassen met regt veelzins zijn verschoond. Men ga ook de geschiedenis der belastingen in de laatste jaren na; men zal erkennen, dat er een streven in zigtbaar is, om diezelfde klassen bij voortduring te ontheffen. Wie bijv. hebben voor eenige jaren de 127 millioenen geleverd voor de bevestiging van ons krediet? En is het dan alleen door de belastingen, dat de rijken goed doen? Dan zag het er treurig uit. Neem 100 millionnairs en geef hun 4 millioen inkomen en neem hun van die millioenen 20%; gij hebt dan 8 tonnen gouds, maar hoe ver zijt ge met uw budget en hoeveel honderd millionnairs kunt gij nu in ons land nog tellen, om er eenige malen 8 ton van te bekomen? en zullen zij wel allen zoo eerlijk opgeven? Maar laat die rijken, die dan toch reeds weldadig zijn voor de schatkist, laat hen vrij, en uit eigen beweging strooijen zij duizenden onder de armen, verschaffen zij vaak aan honderden een eerlijk gewonnen stuk broods. Het is waar, er kunnen er onder zijn, die als draken hunne schatten bewaren, maar zulken zijn er weinig en gelukkig zijn zij niet eens bij magte om aan hun oudsten zoon hunne schatten, laat staan, om hem hunne afschuwelijke gierigheid te laten.

Wij leggen hier voorloopig de pen neder, om onze mededeeling M.H! niet

al te uitvoerig te maken. Wij zijn niet ijdel genoeg, om aan al de bedenkingen, die wij opteekenden, even veel gewigt te hechten, maar er zijn toch enkele onder, op wier oplossing wij zooveel prijs stellen, dat wij liever dan die onopgelost te laten, alle voordeelen van een income-taxe zouden missen. Wij hebben van onze zijde dit vraagstuk ter spraak gebragt, omdat het op den duur velen bezig houdt, die, gelooven wij, ter goeder trouw wenschen, dat die theorie in het leven treedt en omdat wij ons overtuigd houden dat de ontwikkeling dier theorie tot eene vreesselijke omkeering zou kunnen leiden van de maatschappelijke orde.

Ik heb de eer M. H! hoogachtend te zijn
DE CENSOR.

Armwezen en armverzorging.

Beantwoording der prijsstoffe: ‘Eene duidelijke en bepaalde aanwijzing van de grondslagen op welke een doelmatig ingerigt Armwezen in ons Vaderland zou moeten rusten,’ door S. Blaupot ten Kate, te Hoogezand. Uitgegeven door de Maatschappij tot Nut van 't Algemeen. 1851.

> Mag de onwetenschappelijke zich niet met de genezing [der armoede] bemoeijen, mag hij er zelf geen gevoelen over hebben?
> Ons antwoord is volmondig, *Neen!*
> MR. J.L. DE BRUYN KOPS.

Toen op de algemeene vergadering der Maatschappij Tot Nut van 't Algemeen, 1850, werd bekend gemaakt, dat er eene verhandeling over Armwezen en Armverzorging, met de dubbele gouden medaille bekroond was, kon het niet anders of ieders verwachting moest bij zulk een gewigtig onderwerp zijn gaande gemaakt en reikhalzend zag men uit naar de uitspraken die zouden vervat zijn in een stuk, door nagenoeg al de beoordeelaars de eer der bekrooning waardig gekeurd. Thans is het openbaar gemaakt, en om er onze gedachten over mede te deelen is het dat wij nu de pen opvatten.

Vangen wij aan, met des schrijvers gezegde te beämen, dat zij het ver hebben gebragt, die op goede gronden hebben aangewezen aan welke grondslagen men de voorkeur geven moet, des te meer bejammeren wij het, dat hunne lessen zoo weinig opgang bij het algemeen en zelf zoo het schijnt bij den Schrijver hebben gemaakt, die zich liever tusschen een nederigen en bekrompen armverzorger en den befaamden Louis Blanc en dus in een reeks van min of meer zich zelf bewuste socialisten stelt, dan zijne plaats te zoeken onder de leerlingen dier groote mannen, die de uitspraken der wetenschap onderwezen en niet ongeraadpleegd hadden mogen blijven, bij een onderwerp als dit.

Maar het schijnt dat de Schrijver er eene eer in stelt, over alles een eigen gevoelen te hebben, als het op algemeene maatschappelijke wijsbegeerte aankomt, liever dan van de voorschriften der wetenschap nota te nemen, daar hij zelf de taal geweld aandoet, om dat leelijke woord staathuishoudkunde, althans bij den aan vang, te vermijden.[1)] Wat zijn staats- en huishoudkundigen?

Echter, en dat mogen wij niet voorbijzien, de schrijver is toch van oordeel,

1) Blz. 1.

dat sommigen het niet geheel eens met hem zullen zijn. De staathuishoudkundigen in den lande b.v.? Maar zulks is hem een reden te meer, want, daar hij toch wel zoo wat op de bekrooning rekent, zal hij dan hunne verderfelijke stellingen met 14,000 exemplaren bestormen. Maar juist die 14,000 exemplaren en de invloed daardoor door de Maatschappij tot Nut van 't Algemeen uitgeoefend, maakt dan ook, dat wij zijn geschrijf niet ongerept mogen laten voorbijgaan en gaarne een enkel woord, in naam der verguisde wetenschap, er over willen zeggen.

Het verwondere ons, na het vooropgestelde niet, dat de Schrijver aanvangt met eene lofrede op onze kostelijke vigerende Armenwet[1)] ofschoon zelf erkennende, dat de moeijelijkheden in de 'toepassing' hem met de Regering naar eene verbetering doet omzien, waarbij echter het gevoelen moet bewaard blijven, om onwilligen tot de uitoefening der liefdadigheid te dwingen, immers dat was de aanleiding tot de wet van 1818 en vooral der op haar volgende Koninklijke besluiten.

Men zou de gebreken der wet niet zoo spoedig hebben gezien, zegt de Schrijver (zeer naïf), als hare werking goed ware geweest, d.i., als het getal armen verminderd ware, maar ziet die fraaije wet had bij ongeluk juist een tegenovergesteld gevolg; hoe jammer! Daarom verandering bleek noodig, en de Regering deed daartoe (1845/47) eenige pogingen, die echter op verschillende gronden bij het algemeen geen ingang vonden. Wij zullen liefst niet onderzoeken, of die tegenstand in den minder wetenschappelijken geest van dat algemeen of in de ontwerp-wetten lag, daar het waar was, dat ofschoon op een goed beginsel steunende: ontzegging van regt op onderstand, zij echter te veel in de onafhankelijkheid der bijzondere liefdadigheid ingrepen. Dit laatste te vermijden en het beginsel te behouden, is, gelooven wij, de grondslag, waarop iedere nieuwe armenwet moet gebouwd zijn, en in dien geest verwachten wij met Mr. R.W. Boer[1)], die ook van het tegenwoordig bestuur, en het is te hopen, dat zuiverder begrip der wetenschappelijke waarheden, het algemeen genegen make om de Regering in die pogingen te ondersteunen.

Als de Schrijver[2)] Hoogendorp's gevoelen over het regt op den onderstand aanhaalt, schijnt het regtsprincipe te dien opzigte niet zwaar bij hem te wegen, en hij heeft slechts afkeuring voor zoodanige bepaling, 'om der gevaarlijke gevolgen wille.'

Op blz. 20 is de Schrijver, ten einde van zijne beschouwing der betrekking tusschen Kerk en Staat, welke hij geen valsche theorie gelooft te zijn, maar die dit desniettegenstaande is, als rustende op het beginsel: dat een van beide, de Kerk of de Staat, zich de armen moet aantrekken, de Kerk het regt van weigeren heeft en de Staat alsdan ze moet aanvaarden; daarin ligt onzes erachtens de groote fout van het geheele boekje. De Kerk behoeft zich met geen onderhoud te belasten, maar mag het wel. De

1) Blz. 4.

1) Wiens oordeel omtrent dit onderwerp, men in een voortreffelijk stukje vinden kan, geplaatst in de 'Gids' October 1851; zoo en niet anders zijn de regelen die men bij de Armenwetten te volgen heeft, wil men goede uitkomsten ondervinden; het is ook daarheen dat wij verwijzen, zoo iemand ons op dit geschrijf naar onze denkbeelden over Armoede en Armverzorging mogt vragen.

2) Blz. 18.

Staat moet noch mag het[1]. Maar wel mag en moet de Staat alle zoodanige maatregelen nemen, die bewerken kunnen, dat door vrije ontwikkeling der Industrie zooveel mogelijk welvaart besta en dan behoeft er geen armenstand te bestaan: getuigen Noorwegen en sommige deelen van Zwitserland[2]. Maar dit zijn ook minder rijke landen dan Nederland, waar bij eene (en te regt) vrije liefdadigheid een diergelijke toestand, wat de armen betreft, vooreerst wel niet te verwachten is.

En daarom zal de bedeeling van wege de kerkelijke liefdadigheid ook blijven bestaan en voortgaan uit eigene fondsen, die dan ook daartoe mogen worden aangewend, maar zonder het vooruitzigt te openen, dat de Staat die werking zal vervangen als ze verteerd zijn. Neen! de bedeeling, ‘dat edele doel’ volgens den Schrijver[3] maar dat wij volstrekt maar niet met Christelijk weldoen willen verward zien en integendeel, den mensch onteerend en vernederend werkt, moet het deel blijven van diaconiën en bijzondere personen, niet omdat het goed is, maar omdat het de dominium, het jus utendi et abutendi, bevat. De burgerlijke gemeenten[4] hebben zich even als de Staat, buiten armenonderstand te houden. Zij zijn de Staat in het klein en hebben geen ander regt.

Wij willen den Schrijver niet vragen, wat hij door een zoogenaamde hypotheek, verstaat, ‘en of het wel waar is dat het personeel op de bezittingen’ drukt,[1] maar wel of hij die voordeelen ten opzigte der belasting aan de veel kinderen hebbende huisvaders, ook wil zien toegestaan, uit vrees dat zijne maatregelen tegen de armoede al te sterk mogten werken en er een tegenwigt zijn moet.

Wanneer wij zóó wilden voortgaan, zouden wij nog bladzijden genoeg kunnen vullen, maar het is eene moeijelijke en tevens ondankbare taak *en détail* te bestrijden, hetgeen men reeds *en gros* wederspreekt en het zal dus niemand verwonderen dat wij geen lust gevoelen om op het ingeslagen spoor den Schrijver volgende voort te gaan; wij zullen ons verder bepalen bij het aanhalen en beoordeelen van enkele plaatsen die dikwijls ons toonen zullen dat den Schrijver de eerste gronden der staathuishoudkunde en van het staatsregt ontbreken, en hij zich ook somtijds met zijne eigene bedoelingen in strijd bevindt.

Ofschoon de Schrijver het blinde bedeelen afkeurt is zulks omdat het toch niet helpt, niet omdat hij er een der oorzaken van de toenemende armoede inziet.[2] Geen wonder dus dat dit niet

1) L'Etat est, ou ne devrait être, autre chose que la force commune constitueé... pour garantir à chacun le sien et faire règner la sécurité et la justice. Bastiat, L'Etat.
2) Mill. P. of P.E.I. 195, de heer Boer (zie de aangehaalde verhandeling), schijnt echter bevonden te hebben, dat men sedert ook, althans hier en daar, in laatstgemeld land van de grondbeginselen afgeweken is, daardoor is het niet moeijelijk in korten tijd van enkele armen een armenstand te maken.
3) Blz. 23.
4) Blz. 25.
1) Blz. 26.
2) Zelfs de heer Konijnenburg, ‘Landontginning,’ blz. 34 ook door den Schrijver aangehaald, is hem hierin vooruit. Die heer wordt in het voorberigt der verhandeling van den heer Blaupot ten Kate namens de Maatschappij tot Nut van 't Algemeen vermeld als met een accessit vereerd, voor eene andere beantwoording dezer prijsvraag en daar ons oordeel over deze verhandeling (welke wij onlangs eene parodie op de wetenschap hoorden noemen) niet zeer gunstig is, zouden wij het bijna betreuren, niet in de gelegenheid te wezen zijn antwoord met het door ons beschouwde te vergelijken, ware het niet dat wij dien heer hadden leeren kennen als den Schrijver van de zoo even door ons aangehaalde, in 1848, door de Maatschappij tot Nut van 't Algemeen bekroonde en uitgegevene verhandeling, waarin onder anderen voorkomt (blz. 98.) ‘De handel zelf moet overal verminderen, naar mate de middelen van transport verbeterd worden, en de eigene *productie* van ieder land zich uitbreidt. De handel welke niet anders is dan ruiling van hetgeen hier overvloedig en daar te weinig voor handen is, geraakt hoe langer hoe meer in de handen van elk volk, van elk gewest, ja van elke stad voor ieders

helder zien van zijn onderwerp hem soms tot vreemde gevolgtrekkingen brengt.

In de op blz. 42 beweerde stelling, komt weder het verkeerde grondbeginsel van den Schrijver voor den dag, in ‘het regt op den arbeid,’ zoo men dit niet erkent zou de wetgeving het bedelen moeten toelaten, waarom ook niet het stelen?[1)] Wat zoude L. Blanc en consorten zich verheugen in de staathuishoudkunde, van, door de Maatschappij tot Nut van 't Algemeen, bekroonde, prijsverhandelaars, wist hij het slechts.

In de volgende bladen komen enkele goede denkbeelden voor, ofschoon gebrek aan consequentie dikwijls tot verkeerde gevolgtrekkingen leidt, zoo bijv. prijst de Schrijver de spaarkassen, maar schijnt niet te beseffen dat zoo lang er ook voor hem die er geen deel aan nam, levensonderhoud, zonder eigen inspanning verkrijgbaar is, zij slechts opligtingsinstellingen zijn ten nadeele van den nijveren en ten voordeele der armenkassen; het is hier mede als met de arbeidzaamheid gelegen, waartoe men de armen aanhoudend aanspoort, terwijl men het tegenovergestelde bij den behendigen bedelaar met dubbel daggeld beloont en dit den arbeidzame, ter aanmoediging zeker, laat aanzien.

Waarlijk curieus zijn des Schrijvers naïve opmerkingen betreffende de nationale consumptie[1)] en jammer is het zeker dat niet alle ambtenaren zoo als hij[2)] zich vermeiden willen in de geuren van den Amersfoorter of andere diergelijke vaderlandsche producten; en hunne arme vrouwen die zonder landverraad, werden des Schrijvers idealen wet, geen zijden strikje of lintje zouden mogen dragen; eene heerlijke bijdrage om de Nederduitsche Wetgeving eenigzins meer met de Russische in overeenstemming te brengen; wie weet waar dat goed voor zoude zijn.

In ernst, het wordt ons waarlijk hoe langer hoe minder helder, dat wij hier eene door de Maatschappij tot Nut van 't Algemeen bekroonde prijsverhandeling hebben voor ons liggen, die zaken leert, alsof er geene wetenschap die men staathuishoudkunde noemt in de wereld was.

Het aangevoerde[3)] over de dienstbodenbelasting, (zijn kameniers geen vrouwelijke bedienden?) beamen wij zoo als dat over broodzetting en sterke dranken; minder dat over landverhuizing, waaraan altijd eigenaardige bezwaren verbonden zijn, daargelaten dat het ook op den duur geen hulpmiddel is; binnenlandsche kolonisatie mits langs den natuurlijken weg, heeft hier nog plaats voor vele kapitalen.

eigene behoeften, terwijl de vraag naar vreemde waren ook al kleiner wordt.’ Ex ungue Leonem.

1) ‘Le droit au travail et le droit à l'assistance ne sont, dans la pensée des socialistes qui mettent ces grands mots en avant, que des moyens de changer la distribution des fortunes. l'Etat n'a pas qualité pour cela.’
LÉON FAUCHER.
journal des économistes 1848. *III*. 303.

1) Blz. 65.

2) Ofschoon de Schrijver zelf geen ambtenaar is zal het toch wel niet te veel voorondersteld zijn dat hij uit vaderlandsliefde doet waartoe hij ons ambtenaren bij wet zou willen dwingen.

3) Blz. 66.

Tegen al wat in het vierde hoofdstuk wordt voorgesteld, hebben wij niets hoegenaamd, mits de belanghebbenden: diaconiën, liefdadige vereenigingen etc., het met Schrijver en de regering eens zijn en men ons met gedwongen liefdadigheid, armentaxen en diergelijken van het lijf blijve, en wij sluiten dus natuurlijk van onze goedkeuring uit alle zoodanige voortdurende maatregelen van den staat die geld kosten, en iets anders dan onderwijs of policie ten doel hebben.

Indien wij hebben beweerd dat er bij den Schrijver een groot gemis aan staathuishoudkunde en staatsregt bestaat, vinden wij een sterk bewijs voor die bewering, in de lijst der ontwerpen van wet op blz. 124 en 125.

Al wilde men nu al eens daarlaten, *d*, dat onwetenschappelijk, *f*, dat alleronregtvaardigst en onchristelijk met betrekking tot de gevenden zijn zou, dan kan immers *g* er nimmer door: een bedelbrief van de hoogste autoriteit des lands, in den vorm van wet! Domine, domine, ne sutor ultra crepidam! Maar laat ons voortgaan. Indien de Maatschappij van Weldadigheid 'veel goeds' had te weeg gebragt, zou niet en zelf zoo het schijnt door den Schrijver aan het 'doeltreffende harer pogingen,' zijn getwijfeld.[1)] Zoo doet gemis aan grondbeginselen dwalen en zich zelf tegen spreken.

Op blz. 166 jammert de Schrijver mede over onberaden huwelijken en hunnen nadeeligen invloed; maar laat de gelegenheid stil voorbijgaan om eens afkeurend te wijzen op alles wat hier te lande ter aanmoediging daarvan, bij wetten en reglementen[2)] wordt verrigt, en wat men beginnen moet natelaten, alvorens te doen, waartoe men welligt geen regt zou hebben.

Den vrijen handel en wat daarmede in verband staat, dat plegtanker van maatschappelijke welvaart, wil de Schrijver niet geheel stilzwijgend voorbijgaan, omdat die ook hem van veel belang voorkomt.[1)] Hier is de Schrijver waarlijk te bescheiden, en hieromtrent had hij gerust[2)] even stellig kunnen spreken als omtrent het onderwijs, dat het jeugdige geslacht voor armoede bewaren moet; zoo begrijpt men dit ook in Zwitserland, straks eervol door ons aangehaald, alwaar nagenoeg een ieder lezen kan.

Wij zouden hier kunnen eindigen, met de woorden van den heer E. van Voorthuisen, in eene onlangs uitgekomen brochure[3)] aldaar te regt uitgesproken dat 'het pauperisme.... het schrikbeeld onzer dagen,.... even als de Sphinx aan allen een onoplosbaar raadsel voorlegt, die zich niet willen gewennen aan de zekere waarheid, dat de welvaart der volken gelegen is in eene vermeerdering van kapitaal grooter dan die van de bevolking, in de nijverheid derhalve, de spaarzaamheid en ingetogenheid der menschen zelve;' ware het niet dat wij nog

1) Blz. 154.
2) Wet op de nationale militie, waarbij gehuwden zijn vrijgesteld.
Jaarlijksche aanschrijving des ministers van oorlog waarbij verlof tot huwelijk bij gunstige uitzondering aan onvermogenden gegeven wordt.
Privilegie ten opzigte der dienstbodenbelasting aan wie vier inwonende kinderen heeft.
Alle praktijken gebouwd op de beginselen aangehaald in de considerans der wet van den 9 Maart 1815. Staatsblad n° 24.

1) Men vergelijke hiermede wat Cherbuliez, daaromtrent en omtrent andere met dit onderwerp in verband staande zaken, zegt: journal des économistes 1850. I. 71 en 178.
2) Geruster ten minste dan over de wet op de patenten die de Schrijver niet schijnt te kennen (zie blz. 184); de notarissen betalen patent.
3) Over het afschaffen van den turfaccijns blz. 42.

een enkel woord ten slotte wilden zeggen.

Moeijelijk viel liet ons soms, in deze bladen, aan een man, ons geheel onbekend en welligt hoogst achtingwaardig onaangenaamheden te zeggen; maar de oorzaak daarvan ligt noch bij hem noch bij ons, maar bij hen die een, zeker met goede bedoeling maar met weinig kennis geschreven boekske, en dat wij anders welligt ongemoeid zouden hebben gelaten, door bekrooning, tot een hefboom hebben gemaakt, die met eene kracht van 14,000 exempl., en dus zoo als geene andere brochure of dagblad hier te lande op de ‘kern des volks’, werken kan, waarvan welligt velen zonder eigen studie, vertrouwende op de wetenschappelijke bevoegdheid en goede gezindheid der Maatschappij tot Nut van 't Algemeen, de zoo onwetenschappelijke en gevaarlijke stellingen van den Schrijver zullen aannemen. Het doet ons leed, en ieder die het wel meent met het Vaderland en met de Maatschappij tot Nut van 't Algemeen zal zich met het oog op hetgeen andere landen opleveren, daarin met ons vereenigen, dat juist in deze dagen, zulke socialistische denkbeelden hier worden verspreid en dat eene Maatschappij, ten titel voerende ‘Tot Nut van 't Algemeen’ voor nuttige waarheden schijnt te willen doen doorgaan, wat onnut, ja gevaarlijk is; en hetwelk wij dus niet zonder tegenspraak mogten laten, wilden wij niet in onzen pligt omtrent het vaderland te kort schieten, dat omtrent dit onderwerp op ieders bijstand moet kunnen rekenen, wien slechts eenige studie het regt geeft om zich in het strijdperk te wagen.

Delft, 17 Mei 1851.

M^{r}. M.A.M. 'S GRAVESANDE GUICHERIT.

Het verband van de wijsbegeerte met de wis- en natuurkundige wetenschappen.

Henri Martin, Philosophie Spiritualiste de la Nature. - Stuart Mill, A System of Logic ratiocinative and inductive (het inductive gedeelte).

Hetgeen waarop voorzeker onze tijd het meeste roem kan dragen, is de hoogte waartoe de wetenschappen die op de kennis der natuur betrekking hebben gestegen zijn; de snelle vorderingen, die zij in de laatste jaren gemaakt hebben, en de menigvuldige ontdekkingen, die zij nog dagelijks doen, de vruchtbare toepassingen, die zij vooral in het vak der nijverheid te weeg brengen, moeten den eenigzins kundigen opmerker met bewondering vervullen. De uitbreiding, die daardoor de verschillende natuurkundige wetenschappen verkregen hebben, heeft tevens hare beoefening zoo moeijelijk gemaakt, dat het niet meer mogelijk is, zoo als vroeger, die allen te gelijk met eenen diepen en doordringenden blik te omvatten. Men kan niet te gelijk een groot sterrekundige als Herschell of Struve, een scheikundige als Berzelius, een natuurkundige als Pouillet, een physioloog als Bichat wezen, en tevens in de wiskundige wetenschappen, die den grondslag van de natuurkennis uitmaken, zoo ervaren zijn, dat men te gelijk een voortreffelijk werktuigkundige kan genoemd worden. Om op de hoogte der

tegenwoordige wetenschap te komen, moet men zich slechts aan één van die opgenoemde wetenschappen geheel toewijden; men is verpligt zich, wat de overige aangaat, met eene meer algemeene en oppervlakkige kennis te vergenoegen, die de slotsommen der onderzoekingen van anderen met belangstelling opneemt. Er bestaat echter een naauw verband tusschen al de verschillende takken der natuurkennis, en hoe bekwaam en ervaren men ook in een van die wezen mag, zoo men eene algemeene kennis van de andere mist, zal men zich niet tot die hoogte verheffen, waarop men zoude gekomen zijn, indien men deze kennis had bezeten. Het gevolg van deze groote uitbreiding en splitsing der natuurkundige wetenschappen in verschillende vakken is, dat velen zich slechts uitsluitend tot de studie van een afzonderlijk vak bepalen, en wel eens verzuimen tot eene algemeene kennis van de andere te geraken. Zulke speciale menschen zijn, hoe bekwaam ook, zeer éénzijdig gevormd, en buiten den kring, waartoe zij zich bepaalden, zeer beperkt en onkundig. Hoevelen van de zulken treft men tegenwoordig niet aan, die buiten hun vak ook op geene algemeene wetenschappelijke kennis kunnen aanspraak maken, die zelfs het verband van al de takken der natuurkennis niet inzien, waarvan zij er één met goed gevolg beoefenen.

Bij hen bestaat voornamelijk het algemeene vooroordeel, dat de meeste beoefenaars der natuurwetenschap tegen eene andere koesteren, die door hare voorstanders als de grondslag en wetgeefster van alle andere aangezien wordt, namelijk tegen de wijsbegeerte, die zij op hunne beurt als eene onnutte en afgetrokken bespiegeling beschouwen, die hun voor hunne studie tot niets dienstig zijn kan. Zoodat zij, die op onze hoogescholen voor de natuurkundige wetenschappen gevormd worden, zich in het geheel niet om de voor hen verpligte bijvakken van logica en bovennatuurkunde bekommeren, waarvan zij de noodzakelijkheid voor hunne bekwaming in hunne hoofdwetenschap volstrekt niet inzien. Vele oorzaken loopen te zamen, om dit verkeerd begrip bij hen te doen inwortelen: zij zijn evenzoo zeer bij de beoefenaars der wijsbegeerte als bij die der natuurwetenschappen te zoeken; beide schijnen over het algemeen tot nog toe zich geen juiste denkbeelden over het verband der eerste tot de laatste gevormd te hebben. Eenige korte opmerkingen over de geschiedenis en de betrekkingen der wetenschappen in den laatsten tijd, zullen zulks ophelderen.

In het begin omvatte de wijsbegeerte, als de wetenschap van alle goddelijke en menschelijke zaken, al de takken der menschelijke kennis; die der natuur werd ijverig door de Jonische philosophen beoefend, terwijl de Pythagorische en Eleatische onophoudelijk over haar bespiegelden of de wiskunde op haar toepasten. Plato en Aristoteles bezaten de geheele natuurkennis, waarop hun tijd kon bogen, en geen der overige oude en scholastieke wijsgeeren verzuimde zich op die kennis met meer of min goed gevolg toe te leggen. Zulks was ook bij de Arabische en Joodsche philosophen der middeneeuwen het geval. Een onverbrekelijk verband bestond er toen tusschen de wijsbegeerte en de natuurwetenschappen. Dit verband moest eindelijk losser worden, toen in de 16^{e} eeuw, en voornamelijk in de 17^{e}, de kennis der natuur op eene verbazende wijs werd uitgebreid en de grootste ontdekkingen door Copernicus, Keppler, en Galilei gedaan werden. Het was zelfs een wijsgeer die hiertoe het

zijne bijdroeg, namelijk Baco van Verulam, die door zijne proefondervindelijke methode den waren weg van onderzoek in de kennis der natuur aan wees, en aan alle ijdele bespiegeling hierin een einde poogde te maken. Veel hebben de natuurkundige wetenschappen aan hem te danken; door zijne methode te volgen, zijn zij op die hoogte gekomen waarop zij thans zijn, en vele vooroordeelen en hersenschimmige redeneringen zijn hierin verdwenen. Maar omdat Baco aangetoond had, dat de vroegere bespiegeling *a priori* de natuurkennis op den dwaalweg geleid had, meenden weldra de beoefenaars der wetenschappen, die deze ten doel hebben, dat alle wijsgeerige kennis voor hen niet alleen onnut, maar zelfs schadelijk zoude zijn, een gevoelen even eenzijdig en nadeelig als het oude, dat meer op eene afgetrokken beschouwing, dan op eene naauwkeurige waarneming der daadzaken rustte.

Al de groote wijsgeeren der 17de en 18de eeuw gingen evenwel ijverig met de studie der wis- en natuurkundige wetenschappen voort, hetzij hier genoeg de namen van Descartes, Spinoza, Leibnitz, Wolff en zelfs Kant te noemen: menige ontdekking werd door hen daarin gedaan, of vooruitgezien, en de voortreffelijkste wis- en natuurkundigen hadden eene grondige wijsgeerige kennis, zoo als Newton, Clarke en s' Gravesande.

Maar toen na Locke de wijsbegeerte bijna geheel op de ervaring gevestigd werd, en door Condillac tot een bloot empirismus werd verlaagd, toen de zich noemende Fransche wijsgeeren van de tijden van Voltaire en Rousseau haar tot een grof materialismus, en eene dweepachtig staatkundige bespiegeling deden overgaan, werd de scheiding der bespiegelende wijsbegeerte van de natuurwetenschappen niet alleen verhaast, maalais van zelve daargesteld.

Het was eene hoofdstelling der ervaringswijsbegeerte, dat niets anders dan de waarneming der zinnelijke verschijnselen, in de zedelijke zoowel als in de natuurlijke wetenschappen geldig is, dat de reken- en meetkunde den eenigen regel in de laatste uitmaken, dat alle bespiegeling voor het overige een ijdel hersenbreken is; wat behoefde er meer, om de voorstanders en beoefenaars der natuurwetenschappen tot de meening te brengen, dat alle wijsgeerige redenering, dat de toepassing der logica en bovennatuurkunde op hunne studie niet dan ten hoogste hinderlijk konde zijn.

Dit is dus over het algemeen het gevoelen der meeste Fransche en Engelsche wis-, natuur-, schei- en werktuigkundigen van onzen tijd geworden. In Duitschland en bij onze landgenooten is deze meening niet zoo onverdeeld aangenomen, voornamelijk omdat de empirische wijsbegeerte daar zulk eenen beslissenden invloed niet verkreeg, en weldra eene tegenovergestelde rigting in de philosophische wetenschappen opkwam, die tot andere verschijnselen aanleiding gaf.

Hoewel Kant zeer ervaren in de natuurwetenschappen was, maakte hij van zijne wijsbegeerte daarop eene toepassing, die de strekking had om het idealismus in de plaats van het realismus te stellen, dat tot hiertoe daarin het meest geheerscht had. Volgens zijn gevoelen, was de kennis die wij van de natuur kunnen verkrijgen slechts subjectief, en de wetten die wij daarin zien heerschen zijn die van den menschelijken geest, die hij er op toepast, of eene wijze van rangschikking en orde, waarin wij de opvolging der zinnelijke verschijnselen plaatsen, en volgens den aard van ons

kenvermogen moeten opvatten. Door Fichte is dit gevoelen weldra tot het uiterste gedreven. Het *ik* werd de schepper en wetgever van het heelal, dat slechts de grens was, die dit *ik* zich geliefde te stellen. Dat zulke grondbeginselen moeijelijk met eene grondige studie der natuur te rijmen waren, valt dadelijk in het oog, even als het ons noodzakelijk moet voorkomen, dat spoedig eene reactie plaats had, die haar in hare regten zou pogen te herstellen. Schelling trad met de leer van de absolute identiteit te voorschijn: de natuur werd tot eene uiting (*manifestatie*) van het absolute verheven, die niet door eene zinnelijke waarneming en eene empirische ervaring, maar door eene onmiddellijke aanschouwing moest gekend worden. Eene dichterlijke opvatting, geheel op de verbeeldingskracht gegrond, kwam dus in de natuurwetenschappen de algemeen aangenomen methode van Baco vervangen; de beschouwingen der zoogenoemde *Natuur-philosophie*, die in het begin onzer eeuw zooveel opgang in Duitschland maakte, en waarin Schelling in Steffens en Oken zulke ijverige navolgers vond, waren eer geschikt om de kennis der natuur geheel van het regte spoor te doen afdwalen, dan dat zij veel tot het dieper doordringen daarin konden bijdragen.

De echte natuuronderzoekers konden zich daarom in het geheel met zulk eene wijsbegeerte niet vereenigen, evenzoo min als met die van Hegel, die later in Duitschland algemeen werd; eene rationalistische beschouwing, eene *constructie a priori* van de natuurwetten bleef daarin heerschen, om dat het hier eene grondstelling was, ‘dat al wat bestaat redelijk is, en al wat redelijk is bestaat.’ Het verband tusschen de wijsbegeerte en de natuurwetenschappen werd dus op nieuw verbroken, de wijsgeeren waren nu hiervan zelven de oorzaak, zij gaven hunnen bestrijders de wapenen in de hand, dezen hadden geen ongelijk de bespiegeling als eene nuttelooze en schadelijke indringster in de natuurwetenschap af te wijzen, zij werden daarenboven in hunne vooroordeelen tegen elke andere wijsgeerige beschouwing in het gebied hunner wetenschap versterkt.

Intusschen hadden al de wetenschappen, die op de kennis der natuur betrekking hebben, gedurende den loop dezer eeuw, de grootste vorderingen gemaakt; menigvuldige en verrassende ontdekkingen werden in de sterre-, natuur- en scheikunde gemaakt, de physiologie, de geologie, en de natuurlijke geschiedenis verkregen eene andere gedaante. Mogt de 17de eeuw op een Huygens en een Newton bogen, wij roemen op een Herschell en Cuvier, op een Laplace en Brugmans; en terwijl de scheikunde in de 18de eeuw door een Lavoisier op nieuwe en vaste grondslagen gevestigd werd, mogen wij thans als zijne waardige navolgers een Liebig en Mulder noemen. Te midden van hunne met zulk een schitterend gevolg bekroonde bemoeijingen, bij de opsporing van zoo vele tot nog toe onbekende natuurwetten, bij het ontdekken van zoovele tot nog toe ongeziene wereldbollen, kometen, dubbelsterren, nevelvlekken, vergaten de beoefenaars der natuurwetenschappen geheel, dat zij onder den invloed eener zekere wijsbegeerte stonden, zij volgden echter meer of min onbewust de methode, die Baco voor de studie der natuur had voorgeschreven, de Engelsche natuuronderzoekers stonden onder de leiding van de leer van Locke, en de Fransche onder den invloed van die van Condillac en het materialismus, dat daaruit gevolgd

was. De Duitsche beoefenaars der natuurwetenschappen moesten wel met eene idealistische wijsbegeerte breken, die de meeste hunner grondstellingen omverwierp, en eene *constructie a priori* in de plaats van naauwkeurige waarnemingen en herhaalde proeven stelde; echter vervielen zij niet tot een grof empirismus: eene wijsgeerige beschouwing, en een voorzigtig, maar gedurig opklimmen tot algemeene wetten en waarheden, gaf eene juiste en krachtige rigting aan hunne onderzoekingen.

Het was geenszins de invloed der Duitsche philosophie, die de empirische wijsbegeerte en het materialismus in Engeland en Frankrijk krachtig bestreed, en grootendeels, na eene heerschappij, die langer dan eene eeuw had geduurd, het gezag ontnam, dat zij over al de takken der menschelijke kennis uitoefenden. Hiertoe was die wijsbegeerte aldaar te weinig bekend, en uit haren aard geheel ongeschikt als in het geheel niet met den geest dier volken overeenkomende. Bij ons en in het noorden van Europa had zij eenigen ingang gevonden, doch niet genoegzaam om eenen schadelijken invloed op de echte studie der natuur te kunnen uitoefenen.

Deze heilzame reactie ontstond uit de Schotsche school van Reid en Dugald Stewart, en uit de nieuwe Fransche van Royer-Collard en Cousin, die het spiritualistisch bestanddeel der wijsbegeerte op nieuw in eere bragten, en de vorderingen der wetenschap wederom aan Descartes en Leibnitz vastknoopten. Toen werd het stelsel van Locke voor Britten en Franschen zegevierend wederlegd, en het eenzijdige daarvan, en vooral van het empirisch materialismus ontegenzeggelijk aangetoond.

De ijverige onderzoekingen der genoemde wijsgeeren, die voornamelijk op eenen geschiedkundigen en eklektischen grond steunden, hadden meer goede gevolgen, dan de eenzijdige bespiegelingen der groote Duitsche wijsgeeren, die bij hunne jongste leerlingen in een grof egoïsmus en zelfvergoding, of een nevelachtig pantheïsmus uitliepen, terwijl verdienstelijke mannen als Whewell en Stuart Mill, als Jouffroy, Remusat, Damiron, Saisset, Simon en Henri Martin met Cousin nog de sieraden van de Schotsche en hedendaagsche Fransche wijsgeerige scholen blijven uitmaken.

Het heeft echter Frankrijk ook geenszins aan ijdele bespiegelingen ontbroken, die hunne hersenschimmige denkbeelden op de kermis der natuur wilden toepassen. Wij spreken niet van de belagchelijke theoriën van den utopist Fourrier, maar van de gevoelens der zoogenaamde neo-Katholieke en orthodoxe godsdienstige school, door schrijvers als Lamennais en Buchez, Le Maistre en Bautain vertegenwoordigd: als men hunne werken leest, moet men zich verwonderen, dat in onzen tijd nog zulke vreemde en ongerijmde denkbeelden over de natuur en de wetten die haar beheerschen, kunnen gekoesterd worden.

Het sensualismus, dat in de vorige en in het begin der tegenwoordige eeuw eene onbepaalde heerschappij in Frankrijk voerde, is ook ver van geheel vergeten te zijn. Integendeel is het de gids van de meeste socialistische en communistische schrijvers, en tevens van een man van de grootste wetenschappelijke bekwaamheid, namelijk Auguste Comte, die het in zijne *Philosophie positive* weder geheel op den troon tracht te plaatsen. Vroeger hebben wij reeds het eenzijdige zijner beginselen en methode in dit tijdschrift aangetoond en het geloof en de

bespiegeling tegen zijne aanvallen verdedigd. Wij moesten hier weder van hem gewag maken, omdat hij alle gezag der redelijke wijsbegeerte en haar verband met de overige wetenschappen ontkend heeft, - daarom het bestaan van eene eeuwige en oneindige oorzaak niet aanneemt, en daarvoor een bespottelijk humanismus of aanbidding van het menschelijk geslacht in de plaats doet treden.

Het geheel der menschelijke kennis werd door hem tot vijf wetenschappen bepaald, tot de wis- sterre- en scheikunde, tot de physiologie en de leer der maatschappijen, door Comte *biologie* en *sociologie* genoemd. Al wat daarbuiten valt, psychologie, zede- en godsdienstleer, is een onnutte ballast, die ons van de godsdienstige en bovennatuurkundige tijdvakken der geschiedenis is overgebleven, en dien wij gerust over boord kunnen werpen. Dat de volgelingen van het positivismus empiristen zijn, die alleen het materialismus huldigen, is niet anders te verwachten; maar wij ontmoeten thans ook min of meer deze strekking bij vele andere beoefenaars der natuurwetenschappen, ofschoon zij daarvoor niet zoo ruiterlijk uitkomen.

In de meeste geschriften die op de kennis der natuur betrekking hebben, en voornamelijk in die, welke de physiologie van den mensch en de dieren behandelen, vindt men tegenwoordig grondstellingen aangenomen, die een geestelijk beginsel als oorzaak van het heelal, en als eene zichzelf bewuste kracht in den mensch en in de hoogere diersoorten schijnen te loochenen, die alles aan eenen noodzakelijken zamenloop van blinde krachten, van eeuwigheid aan de stof eigen, schijnen toe te schrijven, die eene nooit begonnen schakel van oorzaken en gevolgen aannemen, die nimmer eindigen zal, die eindelijk de leer der eindoorzaken als bekrompen en belagchelijk verwerpen, en de levenskracht slechts als eene eigenschap der stoffen aanzien, waarvan de bestanddeelen in eene zekere verhouding gekomen zijn. Waaraan zijn deze eenzijdige begrippen voornamelijk toe te schrijven? Volgens ons gevoelen spruiten zij hoofdzakelijk daaruit voort, dat deze wetenschappelijke schrijvers, hoe bekwaam in de speciale vakken die zij behandelen, eene algemeene kennis van de wetenschap in het algemeen missen; dat zij, altijd gewoon zijnde slechts op de zinnelijke ervaring af te gaan, en zich met voel-, tast- en berekenbare dingen op te houden, vergeten dat er zaken kunnen bestaan, die niet onder het bereik van onze uitwendige zintuigen vallen; dat zij juist datgeen over het hoofd zien, wat den grootsten schat der menschheid uitmaakt, namelijk het gevoel voor het ware schoone en goede, dat in het binnenste van onzen geest wortelt en ons niet van buiten door de beschouwing der natuur kan aangebragt worden. Waardoor zou dit gevoel in hunne ziel kunnen ontwikkeld, en hun blik over het gebied der menschelijke kennis worden verruimd, dan door eene juiste kennis van het verband, waarin alle wetenschappen, zoowel de zedelijke en geschiedkundige, als de wis- en natuurkundige tot elkander staan? Deze kennis is thans ieder beschaafd en wetenschappelijk mensch onontbeerlijk, zij moest den grondslag van het hooger onderwijs uitmaken, en de hoofdrigtingen van alle bijzondere vakken van kennis aangeven.

Ééne wetenschap is hiertoe alleen in staat, omdat zij alle wetenschappen omvat, en haar de plaats op de ladder der menschelijke kennis aanwijst, omdat zij zich voornamelijk met onze natuur en de

krachten van ons kenvermogen bezig houdt, en diep indringt in het onderzoek onzer bestemming, en den aard der pligten die wij hier te vervullen hebben.

Dat wij hier de wijsbegeerte bedoelen is na al het voorafgaande duidelijk op te maken, niet dat wij hierdoor eene dorre en onvruchtbare studie van een aan de orde zijnde stelsel van philosophie zouden verstaan, maar eene juiste bekendheid met de wetten van ons denkvermogen, eene levendige zucht om zich op het ruime veld van kunst en wetenschap aan hare hand te laten rondleiden, ten einde te zien hoe alles hierin als deelen van een groot geheel te zamenhangt, en niets uitsluitend en afzonderlijk kan beoefend worden, zonder dat men het groote doel mist dat door iedere kunstvaardigheid of kennis moet verkregen worden.

In onzen tijd hebben vele wijsgeeren het voorbeeld van hunne groote voorgangers verzuimd, om zich ijverig op de wis- en natuurkundige wetenschappen toe te leggen; het is ook gemakkelijker zich aan bespiegelingen over te geven, die òf logisch afgetrokken zijn, òf door eene overspannen verbeelding geleid worden, dan door een grondig onderzoek het veld der verschillende wetenschappen, door één hoofddenkbeeld bestuurd, te bearbeiden. Er is ook een gebied dat de hedendaagsche philosophie in de laatste jaren te veel verzuimt, het is dat der zedekunde, waarvan Kant de nieuwe grondslagen gelegd heeft, waarop verder niet veel is opgebouwd.

De mensch- en zielkunde, die met de zedeleer in een zoo naauw verband staat, is het terrein, waarop de wijsgeer den beoefenaar der natuurwetenschappen het geschiktst kan ontmoeten, om hem van de noodzakelijkheid te overtuigen dat de voorlichting en leiding zijner wetenschap voor hem onontbeerlijk is. Indien zulks mogt gelukken, zal de studie der natuur voor hem eene hoogere waarde verkrijgen en niet meer uit verspreide onzamenhangende deelen bestaan; hij zal van vele ingewortelde vooroordeelen genezen worden, en belang gaan stellen in zaken, die hij minachtte en als hersenschimmen aanzag, omdat hij hare hooge waarde niet kende. Doch de grootste beoefenaars der natuurwetenschappen in onze eeuw hebben den krachtigen invloed der wijsbegeerte niet versmaad, in tegendeel hebben zij dien gehuldigd, zoo als Cuvier en von Humboldt door hunne geschriften kunnen getuigen, terwijl de *Cosmos* van den laatste een heerlijk gedenkstuk is van het verband eener wijsgeerige beschouwing en de rijkste natuurkennis. Zelfs kan men bij den Schrijver der *Sporen eener natuurlijke geschiedenis der Schepping* de leiding van eene wijsgeerige opvatting zijns hoogst belangrijken onderwerps niet miskennen, hoezeer zijne grondbeginselen, wat het zedelijke en bovenzinnelijke aanbetreft, niet van een zeker empirismus vrij te pleiten zijn, en nog het kenmerk dragen dier verkeerde strekking, die wij zoo even aanwezen.

Vele beoefenaars der wijsbegeerte zijn van hunnen kant van de zucht tot eene overdreven en afgetrokken bespiegeling teruggekomen, en hebben meer en meer leeren inzien, dat eene grondige studie der wis- en natuurkundige wetenschappen het beste middel is, om van sommige bovennatuurkundige hersenschimmen genezen te worden, die hen dikwijls slechts ledige ideën in de plaats van wezenlijk bestaande zaken deden voordragen.

Het zijn voornamelijk twee geleerde schrijvers van onzen tijd, die het naauw verband der wijsbegeerte met de natuurwetenschappen in het helderst daglicht

hebben geplaatst: de een is een onafhankelijk volgeling van de nieuwe rigting, die de philosophie in Frankrijk onder de leiding van Cousin genomen heeft, en die zich reeds vroeger in zijne uitvoerige verklaring van den *Timaeus* van Plato, als een diepzinnig wijsgeer en natuurgeleerde bekend maakte. Thans heeft hij, als inleiding van eene veelbelovende geschiedenis der natuurkundige wetenschappen in de oudheid, eene *Philosophie spiritualiste de la nature* uitgegeven, die alles behandelt wat tot het verband waarover wij spreken eenige betrekking heeft. Het is geenszins eene zoogenoemde Duitsche *Natur-philosophie* die men er in aantreft, maar eene zeldzame vereeniging van wetenschappelijke kennis en scherpzinnig wijsgeerige redenering, die men hier ontmoet. In Engeland is men denzelfden weg ingeslagen, men heeft hier ook het noodzakelijke van de toepassing der wijsbegeerte op de natuurwetenschappen duidelijk begonnen in te zien, zoo als reeds de verhandeling van den jongen Herschell over de studie van de natuurlijke wetenschappen, en nog meer het doorwrochte werk van Whewell *Philosophie of the inductive Sciences* hiervan de sprekende bewijzen zijn. Maar het is voornamelijk Stuart Mill's *System of Logic*, die in het *inductive* gedeelte de uitvoerige toepassing eener wijsgeerige en logische methode op de natuurwetenschappen zóó behandelt, dat daardoor het onderwerp, waarover wij spreken, in zijne volle klaarheid in het licht treedt. Wij gelooven aan de hedendaagsche wetenschap geene ondienst te zullen doen, met deze beide werken eens nader te beschouwen; de beoefenaars der wijsbegeerte en der natuurwetenschappen kunnen met beide hun voordeel doen, en de bespiegelende met de natuurkennis onzer eeuw op den regten weg worden gebragt en bevestigd.

J.A.B.

Letterkunde.

De schoonzusters, door Henriette Maria L***, Schrijfster van ‘Coquetterie’. Schiedam, H.A.M. Roelants, 1850.

Voorzeker, wie als wij met een aangenaam gevoel terugdenkt aan *Coquetterie*, dat er in de keurige kleine uitgave van den heer Fuhri zoo *coquet* uitzag, - hij zal met blijdschap een nieuw werk van de hand der Schrijfster ontvangen, die zich in hare eerste schepping leerde kennen als begaafd met een gemoed, dat gloeit voor 't schoone der natuur; met een hart, dat geopend is voor 't goede; met een oog, dat een scherpen blik weet te werpen in karakters en op toestanden, - zoodat wij bijna geneigd waren om op de Schrijfster hare eigene woorden toe te passen: ‘Zij had veel gedacht, goed gelezen. Zij had evenzeer in de natuur, in de harten der menschen en in haar eigen gemoed den onderzoekenden blik geslagen, als in de boeken van anderen: van daar die helderheid van denkbeelden en juistheid van uitdrukking.’ En wij zouden kunnen voortgaan met overnemen; want er volgt: ‘Men werd in den beginne niet dadelijk weggesleept door haar gesprek - lees hier *werk*, - maar langzamerhand boeide zij.....’ Ja, zij boeide ons, zonder op het effekt te werken, zonder buitengewone voorvallen te schetsen; zij boeide ons door de ware en eenvoudige schildering en ontwikkeling van de karakters, die zij ons voorstelde; wij leerden de personen, die zij opvoerde, meer en meer kennen en sloegen met belangstelling hun lot, hunne gevoelens, hunne daden gade. 't Was dus met vreugde en vooringenomenheid dat wij ‘de Schoonzusters’ in handen namen.

We werden niet teleurgesteld: ‘de Schoonzusters’ zijn een waardig pendant voor ‘Coquetterie.’ Wij vonden er evenmin treffende tooneelen in opgevoerd, maar wij vonden er weder de geschiedenis van het hart in verhaald.

Ook de vorm is dezelfde; de personen komen minder handelend en sprekend, dan denkend en schrijvend voor. Wij bekennen gul dat we niet houden van den brievenvorm, maar we vonden zelden brieven zoo goed geschreven, zoo kort, zoo geschikt om de karakters van de verschillende schrijfsters of schrijvers te doen uitkomen, en zoo juist geplaatst.

Wij durven Henriette Maria L*** na het lezen harer beide werken eene geestverwante van Frederika Bremer noemen; even als deze toch, doet zij ons de natuur meer liefhebben; even als deze doet ze ons diepe blikken slaan in het menschelijke hart; even als deze is ze natuurlijk en ongekunsteld en boeit ze ons onwillekeurig; even als deze voert ze ons op tot gevoelen, tot liefhebben, tot God! Even als bij Frederika Bremer eindelijk dringen zich ook bij onze Schrijfster zoo veel beelden

en toestanden op, dat we verwonderd staan over dien rijkdom, en is het wel eens aan de Zweedsche novelliste verweten dat ze hare hoofdpersonen misschien wat te veel omringde, ook dit is eenigzins toepasselijk op onze Schrijfster. Maar we willen niet te sterk drukken op dat verwijt; want die overvloed en afwisseling van karakters komt ons toch ook noodig voor in werken als deze, die eigenlijk uit eene ontleding van karakters bestaan, daar ze anders ligt eentoonig zouden kunnen worden, omdat de toestanden altijd uit het gewone, ware leven gegrepen zijn en er nooit de toevlugt wordt genomen tot onmogelijke ijsselijkheden of hoogst zeldzame gebeurtenissen.

In ‘de Schoonzusters’ vinden wij het leven en de menschen zoo als zij zijn, alleen we blijven niet als de wereld aan de oppervlakte hangen, maar dringen dieper door.

We hebben in dit laatste werk, vergeleken bij het eerste (Coquetterie), hier en daar vooruitgang kunnen bespeuren. We missen hier met genoegen Majoors van 28 jaar in uniform, - Generaals van beneden de vijftig, - ambassadeursvrouwen uit Italië, want die vindt men bij ons te lande zoo niet opgeschept. 't Zijn slechts *accessoires*, dat is waar; maar het doet toch altijd eenigzins afbreuk aan den indruk van 't geheel, wanneer de decoratiën hier en daar met de waarheid in strijd schijnen te wezen. Ook vonden we de huwelijksaanzoeken hier wat minder poëtisch en wat meer waar voorgesteld. In het laatste werk zijn de mannenkarakters meer ontleed, ofschoon de vrouwen toch altijd nog met grooter zorg en volledigheid worden behandeld, 't geen wij echter volstrekt niet afkeuren; integendeel, wij zien gaarne de vrouw door de vrouw geschetst, vooral waar dit zoo juist wordt gedaan, zonder overdrijving en zonder vooroordeel.

Met genoegen zagen wij ook dat uit den vloeijenden, gemakkelijken stijl de *desaangaandes*, de *zulksen* en de *derzelvers* geheel waren verdwenen, terwijl wij slechts eene enkele maal nog op een *dezelve* stuitten, waarvoor onze afkeer misschien wat te sterk is.

De Schrijfster geeft zich niet over aan lange beschrijvingen; ze weet ons door weinige woorden te doen zien, wat noodig is. De natuur wordt in krachtige, frissche trekken door haar geteekend; de personen, hun gelaat, hunne kleeding, de plaatsen waar ze vertoeven, worden ons duidelijk voor den geest gebragt zonder omhaal van woorden, zonder in het minutieuse of onnoodige te vervallen, en dit verraadt eene vaste hand en een juisten blik.

Werden we vroeger ingeleid bij de familie van Hallingen op het landgoed Beverveld, thans zagen we het hek van Klarenbron voor ons geopend en verkeerden we bij de familie Sixenberg.

't Schijnt dat onze Schrijfster niet de schoonste rol heeft willen toekennen aan onze gastvrouwen, want noch mevrouw van Hallingen, geboren Karolina van Elst, noch mevrouw Sixenberg, geboren Marianne van Elst, munten uit in schoonheid van karakter - was de eerste coquet en de bewerkster van het ongeluk harer dochter, de laatste is vol intrigues en stort haar zoon in het ongeluk, terwijl zij zijn geluk wil dwingen.

De hoofdpersoon in ‘de Schoonzusters’ of in de *Tantes*, zoo als wij ze liever zouden noemen, is Leonora of Nora (zoo als ze in de wandeling wordt geheeten) van Elst. Haar geheele levensloop van hare geboorte af tot haar huwelijk met professor Revers toe, wordt ons ontrold.

Zij is de dochter van Just van Elst, een vermogend bankier, broeder van mevrouw Sixenberg, de eene tante, en van Ada van Ofen, zuster van Jane van Ofen, de tweede tante. Mevrouw van Elst sterft, toen haar eenig kind pas een tienjarigen ouderdom heeft bereikt; haar gemaal wordt door de gebeurtenissen in 1848 geruïneerd en bezwijkt ten gevolge van de vreesselijke slagen, die hem hebben getroffen; Nora is op haar 18de jaar een onbemiddelde wees en, in de grootste weelde opgevoed, moet zij thans kiezen tusschen hare twee tantes Marianne en Jane, die haar beide huisvesting aanbieden.

Het jonge meisje verkiest het buitengoed Klarenbron, het vrolijke gezin harer voorkomende tante Sixenberg boven de nette maar stille stadswoning van jufvrouw van Ofen.

Waarom heeft mevrouw Sixenberg alles in het werk gesteld om hare nicht over te halen haar te volgen? 't Is omdat zij hoopt dat de schoone oogen van Nora eenigen indruk zullen oefenen op de woeste zinnen van haren zoon Horace, den vrolijken student.

't Gebeurt zoo als de moeder het wenscht: Horace wordt getemd; maar, wat zijne moeder niet verlangd had, hij vat eene vurige liefde voor Nora op. De onbemiddelde wees was echter geen geschikte partij voor Horace; deze moest een voornaam en rijk huwelijk doen; daarom wordt hij misleid en het hart van Nora gebroken, die nu echter genezing vindt bij hare tante van Ofen, en later met Revers huwt, op wien de uitspraak: *on n'aime pas longtemps seul* niet van toepassing is; want hij heeft haar van hare eerste jeugd af aan bemind. Ziedaar in een paar groote trekken de geschiedenis van Nora van Elst; haar karakter te beschrijven zou meer woorden vereischen, want het vertoont eene mengeling van hoogheid en goedheid, van godsdienstzin en twijfelmoedigheid, van dartelheid en ernst, van opgewondenheid en geestdrift die men slechts door de naauwkeurige schildering, door de fijn aangebragte nuances kan leeren vatten en waarderen.

Het gansche werk zou zich bijzonder daartoe leenen om er een bloemlezing uit te geven van schoone en ware denkbeelden en gezegden. Of wat dunkt u van de beschrijving van dezen laten Aprilsdag:

‘De zon scheen warm en koesterend op het jonge gras, welks fijne, teedere scheutjes als fluweel de velden dekten, waarop de grasanjelieren en blaauwe viooltjes met kwistige handen waren uitgestrooid, terwijl hier en daar het verdorde eikenloof, dat onwillig plaats scheen te maken voor de nieuwe loten, met zijn helder bruin eene aangename schakering daarstelde (vormde).’

Of van dit uitzigt:

‘Vlak voor het raam stond een dikke kastanjeboom, in wiens digte bladerkruin eene opening was gesnoeid, waardoor het oog, als in eene ingesloten schilderij, het echt Hollandsche landschap aanschouwde. Op den achtergrond de kleine, spitse toren van het dorp, omringd van de bosschen en tuinen die in de nabijheid lagen, en meer naar voren een weiland, waarop de runderen, die onuitputtelijke goudmijnen van ons land, de welvarende leden uitstrekten in den morgendauw, die, als een zilveren sluijer, de lagchende en verkwikte aarde nog dekte. Terwijl onder het venster de verschillende geluiden der dieren-huishouding in de ooren klonken: het zachte gepruttel van den poelepetaat, het gezellige gekraai van den haan, en de wel niet zeer harmoni-

sche, maar toch eigenaardige uitvallen der kalkoenen.'

Hoe kort, maar tevens hoe goed en natuurlijk gekleurd!

Maar niet alleen munt de Schrijfster uit in natuurtafereelen, ook en vooral in ernstige en ware gedachten, als daar zijn:

'De Godsdienst is geen wonderkruid of toovermiddel, dat plotseling de pijn der ziele stilt; lang en aanhoudend moet haar geneesmiddel worden aangewend, wil ze wijsheid schenken in voorspoed en troost in smart.'

'Deernis en medelijden is het krachtigste tegengif voor liefde, dat eene vrouw kan worden toegediend. Nimmer toch zal zij den man kunnen beminnen, op wien zij, in een zedelijken zin, moet neêrzien, het gevoel van zwakte en minderheid is haar zoo zeer ingeschapen, dat zij behoefte heeft, om, in de moeijelijkste omstandigheden, het oog op haar man te vestigen en hem sterk te zien, zij wil in hem niet alleen den beschermer vinden in eene maatschappelijke beteekenis, maar ook den steun harer ziel, den voorganger in al wat goed en edel is. Waar dit ontbreekt, waar de vrouw het zoete gevoel mist, van trotsch te kunnen zijn op den man harer keuze, het moge een rustig, vreedzaam huwelijk zijn, maar een regt gelukkig kan het nimmer wezen; waar deze edele hoogmoed ontbreekt, verbleekt de glans der huwelijkskroon!

'Alleen gebrek aan geloof veroorzaakt dat overdreven gevoel van ongeluk, dat ons soms kan overvallen; voor hen, die vast gelooven, heeft iedere smart haar scherpsten prikkel verloren.

'De vrouw behoeft niets dan liefde, dat gevoel geeft kracht tot elken pligt en elke deugd.'

Ziedaar een paar aren uit den rijken oogst, die wij onder het lezen hebben verzameld. Ware ons de plaats gegund, hoe gaarne zouden we meer overnemen, b: v: de scherpzinnige recensie over de jeugdige, sierlijk gekapte domineetjes, die liefelijke, zoetvloeiende redenaartjes, die zoo weinig indruk maken op de harten der hoorders met hunne redenen, vol fraaijigheden en poëtische tinten (blz. 115). De gevoelens van Nora aan het strand (blz. 164 en volgg.); de herinnering aan en het heimwee naar de naïeve denkbeelden harer kindschheid (blz. 193); het bezoek bij de oude ezelin van Mevrouw van Asperen (blz. 210), dat ons tranen uit de oogen perste; het zware offer, (zoo geheel door Jane van Ofen gebragt aan hare moeder (blz. 223) enz. enz.

Met welk genoegen ontmoetten wij Rachel (blz. 107), en riepen wij ons nog eens aan de hand der Schrijfster haar onvergelijkelijk spel, hare trillende stem, haar genie terug voor den geest; hoe verheugde het ons dat het jaar 1848 Lamartine niet van de etagère der heldin had doen verdwijnen; hoe waar vonden wij de langzame, trapsgewijze ontwikkeling van Leonora's karakter, van dat wezen, wier aanleg zoo goed was, wier geest snakte naar het licht van boven, en dat door de duisternis der smarten en beproevingen heen eenmaal heerlijk en koesterend zou worden bestraald door de liefde Gods. Hoe natuurlijk dat hare stemming na de geleden smart niet altijd dezelfde was, dat haar den eenen dag de berusting veel minder gemakkelijk viel dan den anderen, dat vaak één woord, ééne enkele herinnering hare levendige verbeelding geheel terug bragt tot vroeger en het dan weder duister werd in hare ziel. Hoe schoon is het karakter van Jane geschilderd, die niet behoorde tot eene dier ernstige of liever bittere vromen, die in al de koude en hoogheid hunner eigene

ingebeelde geregtigheid op alles en allen met eene soort van meelijden neêrzien, en in den grond der godsdienst schade doen, daar ze haar het zachte uiterlijk ontnemen, dat haar waar karakter uitmaakt, en den wereldling in den waan brengen, dat hare betrachting in eene moeijelijke, eeuwigdurende boetedoening bestaat. Wat vormt die vrouw, die sprak: ‘de ziel even als het ligchaam wordt door inspanning ontwikkeld en ontvangt juist daardoor hare kracht,’ wat vormt zij een sprekend contrast met de wufte, theatrale mevrouw Sixenberg, die zoo aardig weet te nemen en te geven om haar geweten in slaap te sussen, doch die hare berekeningen, die op geen goeden grondslag rustten, zoo jammerlijk ziet falen en hare onverstandige liefde voor haar zoon hem tot een vloek ziet worden.

Hoe levendig worden ons Nora en Horace als kinderen voorgesteld; hoe los is later de blondgelokte, vrolijke student geteekend; hoe ontlokt ons de prettige Therèse een glimlach bij schier elk woord, door hare schalke lippen geuit.

Maar wij moeten eindigen en met weêrzin voldoen aan onzen pligt als recensent door op een paar kleinigheden te wijzen.

Vooreerst kunnen we ons slecht vereenigen met het woord *geestdriftig*, dat meermalen door onze Schrijfster wordt gebruikt.

Op blz. 59 regel 16 ontbreekt een woord.

‘Slechts de twee jongste zijn dus meer in huis,’ op blz. 93, is niet juist, evenmin de laatste zin op blz. 94 v.o. Op blz. 122 staat: ‘*In het gemoet gaan* voor te gemoet gaan. Op blz. 141: ‘Schoon ze de vrouw verre van *haar* wenschte, voor van *zich* wenschte. Op blz. 143: Ik heb verscheidene Dominés-vrouwen *beleefd* voor *gekend*.

Wij gelooven dat het wel onnoodig zal zijn te betuigen, dat deze weinige kleine onnaauwkeurigheden ons niets hebben ontnomen van het genoegen, dat wij bij de lezing van ‘de Schoonzusters’ smaakten, en mogten wij Henriëtte Maria L*** spoedig weder op een letterkundig terrein ontmoeten, we zouden het voor ons een geluk, voor de kunst een voordeel achten.

A.I.

Wordt Tollens met regt ‘volksdichter’ geheeten?

Volksdichter: wat is toch wel de juiste beteekenis van dat woord? Beduidt het dichter *uit* het volk? *van* het volk? *voor* het volk? - En Volk dan, welke beteekenis moet men daaraan hechten? Meent men het min beschaafde gedeelte der natie, den lageren burgerstand, den grooten hoop er mede? Heeft men alzoo Volksdichter in denzelfden zin op te vatten en te verstaan als Volksleider, Volksmenner, Volksvriend, Volksverlichter en soortgelijken, waarbij minder aan den hoogeren stand, de aanzienlijken en beschaafden, dan aan de smalle gemeente, de eigenlijke volksklasse, gedacht wordt? - 't Wil ons niet regt helder worden en wij voor ons houden Volksdichter voor een onbestemd, een dubbelzinnig woord.

De beteekenis, die men oppervlakkig

geneigd zou zijn er aan te geven, is, dunkt ons, die van een Dichter, die meer dan een andere, door den ongeletterde, den onbeschaafde, gevoeld en verstaan kan worden; - een dichter, die zich het gros der natie, en dus vooral ook het onaanzienlijkst gedeelte, als zijne lezers of hoorders voorstelt, en ter bereiking van zijn oogmerk, meer opzettelijk inden lageren volkstoon dicht en tot de vatbaarheid des volks afdaalt.

En dan vragen wij: Is Tollens een Volksdichter in dien zin?

Als wij onzen vader Cats opslaan, herkennen wij dadelijk den eerbiedwaarden man, die zich ten doel stelde de volksklasse aan te trekken, bezig te houden, te onderwijzen. Hij leert het kind, vermaant den jongeling, onderrigt de vrijster. Hij treedt bij den burger in huis, zet zich aan het kraambedde der moeder, plaatst zich tegenover den grijsaard aan den haard. Hij geeft aan allen lessen, zedespreuken en raad. Hij kout naar ieders vatbaarheid, hij vermaakt en vertelt en meestal niet slechts op eene eenvoudige, maar ook op zulk eene omslagtige, breedsprakige wijze, als de minbeschaafde gaarne hoort. Hij put zijn onderwerp uit en herhaalt dikwijls, om zich te beter te doen bevatten. In één woord, hij daalt tot de volksmenigte af, alsof het tot zijne kinderen ware; hij verloochent zichzelven om anderen nuttig te zijn, en met regt noemt men hem met eerbied ‘Vader’ en plagt men vroeger zijn werk in de huiskamer naast den Bijbel te plaatsen.

Maar is ook Tollens eens Volksdichter in dien zin? bevat hem het volk? begrijpt hem de menigte? Men heeft slechts het opzettelijk door hem vervaardigde Volkslied op de straten te hooren aanheffen, om overtuigd te zijn, dat de zangers zoo min de woorden als de gedachten des dichters verstaan.

Neen, Tollens is geen Volksdichter in den zin, waarin wij Cats zulks heeten en waarin men het woord als een bestemd en juist omschrijvend woord zou mogen groeten. Tollens is veel meer de Dichter van het aanzienlijkst, het uitgelezenst gedeelte der natie. Het eigenlijk gezegd volk kan, zoo het op verzen belust is, zich met mindersoortige behelpen. Het behoeft geene kabinetstukken aan zijne wanden, noch zilveren schalen tot zijn dagelijksch gebruik.

Wij kennen geene Gedichten, die zich zoo innemend en belangwekkend voordoen, als die van Tollens; geene, die zich in een' fatsoenlijken kring zoo beschaafd - wij zouden haast zeggen, zoowel opgevoed presenteren als de zijne, noch die er zoo welkom en gewild zijn. Waar men in de hoogere standen naauwelijks van Hollandsche verzen weet, kent men toch die van Tollens; waar slechts zelden een Hollandsch boek wordt ingezien, vindt men op den schoorsteenmantel een zijner bundels; waar van poëzij wordt gesproken, hoort men zijn' naam, en waar eens een Hollandsch vers mogt gereciteerd worden, 't is tien tegen één, dat het een der zijnen zal wezen. Menige zachte vingers slaan zijne bladzijden om en van menige schoone lippen vloeijen zijne gezangen. Neen, niet in de achterbuurten, maar in de woningen der beschaafden en aanzienlijken behooren zijne bundels t' huis. Hij is de Dichter van het salon, niet van de toonbank of de achterkamer van den kleinen burger.

Men werpe ons niet tegen, dat de Gedichten van Tollens, bij eene goede voordragt, meer dan die van anderen, ook op het gemoed van min beschaafde hoorders een kennelijken indruk maken:

't is waar, er is een gevoel en een hartelijkheid in, die ook ruwe zielen aangrijpt. Maar de keurigheid der vormen, de juistheid der uitdrukking, de ronding der volzinnen, de *tact* in één woord, zijn eigenschappen en verdiensten, die niet door het volk opgemerkt en gewaardeerd kunnen worden. Indien de menigte hem beter dan vele andere dichters verstaat, het is alleen om de ongezochtheid, de duidelijkheid der *dictie*, het is om de helderheid, waarmede hij zijne denkbeelden uitdrukt, maar 't is niet omdat zijne gedachten alledaagsch of zijne versificatie leeg of zonder zenuwen en spieren zou zijn.

Men voere almede niet aan, dat de Gedichten van Tollens meer dan vaneenig ander Dichter-dat zij bij duizende exemplaren verkocht en verspreid zijn geworden en zich alzoo in duizende handen bevinden. Maar aan wie zijn zij verkocht en in welke handen bevinden zij zich? Niet in die van den volkshoop, maar in die van den beschaafden stand: een bewijs dat ze aldaar gewild zijn, dat ze aldaar behooren. Geef aan de volksmenigte de verzen van Tollens present: zij zal ze slechts ten deele kunnen genieten en nooit naar waarde weten te schatten; geef haar daarentegen het Boek van vader Cats, zij zal het meestal volkomen verstaan.

Tollens is geen Volksdichter in een' gezonden zin, maar hij is een natuurdichter van de hoogste beschaving, een vaderlandsch dichter van den zuiversten smaak, een Hollandsch dichter bij uitnemendheid. Er is geen klassische tint der ouden, geen Engelsche of Fransche kleur in zijne voortbrengselen, er is niets in dan zijn eigen geest. Vóór hem heeft niemand verzen gemaakt waarnaar de zijnen gelijken. Hij heeft niemands rigting gevolgd en al zijne navolgers achter zich gelaten. Alleen hijzelf overtreft telkens zichzelven, want zijne laatste verzen zijn altoos zijne beste.

Behalve in eene meestal gelukkige keuze van onderwerpen, die belangstelling inboezemen - in helderheid van zien, in nieuwheid van opvatting, in rijkdom zonder overlading en vooral in hartelijkheid en gevoel, - bestaat zijne verdienste; in duidelijkheid en eene uitstekende zuiverheid van *dictie*. Daarentegen mist men bij hem al wat naar bombastige zwelling, valsch vernuft en klatergoud zweemt. 't Is geen *fantastische* of *vagabonderende* wildzang, maar degelijkheid en waarheid, die men bij hem vindt. Men behoeft zijn gezond verstand niet te verwijderen bij het in handen nemen van zijne bundels. 't Is daarenboven of hij voorbedachtelijk, niet slechts de meest gepaste, maar ook de minst opzigtelijke woorden voor de inkleeding zijner denkbeelden kiest, geheel in strijd met zoovelen, die hunne dagelijksche gedachten in zondaagsche woorden tooijen. 't Is of hij met zijne volkomene beschikking over den rijkdom der taal, waarin hij alleen door Bilderdijk wordt overtroffen, de eenvoudigste versierselen voor zijne bekoorlijke Muze zoekt, opdat hare natuurlijke schoonheid niet door opschik verborgen of ontsierd zou worden. Zeg mij of een Dichter van zooveel kieschheid en smaak de Dichter van het volk (of wat is Volksdichter anders?) en niet veeleer de Dichter van het wel opgevoed en beschaafdst gedeelte der natie genoemd moet worden?

Deze opmerkingen en bedenkingen kwamen ons voor den geest, toen er voor eenige maanden in den Tijdspiegel een oorlogsverklaring aan de groot-octavo uitgave van Tollens' dichtwerken gedaan werd. Wij waren het in vele opzigten

met den steller van dat stuk ten volle eens, vooral in zijne hoogschatting van onzen dichter; maar in andere opzigten weken wij lijnregt van hem af, en nu het gerucht tot ons gekomen is, dat er alweder eene nieuwe uitgave van Tollens' Gedichten, die bij zooveel duizende exemplaren verspreid zijn, is noodig geworden, willen wij onze stem tegen den oorlogsverklaarder verheffen.

Hij verlangt eene zeer goedkoope *editie*, ten behoeve van den handwerksman en den kleinen burger en hij beklaagt zich, dat de bestaande uitgaven, om de vele guldens, die men er voor besteden moet, alleen in de boekenkasten der meer gegoeden pronken. Maar nog eens! indien de mindere klasse hier te lande behoefte aan verzen heeft, 't geen wij niet zouden durven beweren, 't zal toch wel niet noodig zijn, daarin dadelijk met het schoonste en uitgezochtste te voorzien? Er is voorraad van mindersoortig goedje in overvloed. 't Zou een onredelijke eisch zijn, het beste en dan nog wel zeer goedkoop te begeeren!

Wij verheffen alzoo onze stem tegen eene goedkoope *editie* voor het volk, juist omdat wij Tollens niet voor een Dichter *uit, van* of *voor* het volk, maar wel als een dichter *van* of *voor* den meest onderscheiden stand erkennen. Daarom vooral geen druk met afgesleten letters en op onooglijk papier! Tot eene uitgave in beknopter formaat voegen wij echter onze stem bij die van den oorlogsverklaarder aan de groote en zware bundels; maar zoodanige kleiner *editie* verlangen wij inzonderheid ten gerieve van onze beschaafde jongelieden, vooral in het belang onzer wel opgevoede jonge dochters, die zich het Hollandsch niet schamen, - boekjes derhalve, die zich op eene wandeling of een uitstapje gemakkelijk laten mededragen. Men kieze dus daartoe het kostbaarste papier, de fraaiste letter, een' bevalligen titel, een' netten omslag, en alles, wat het uiterlijk aanzien behagelijk kan maken. Zoodanige uitgave, en zoodanige alleen, achten wij begeerlijk en wij verbinden ons tot den aankoop van een exemplaar voor ieder onzer volwassen of ontwikkelde kinderen, als een geschenk op hunnen verjaardag. Voor kleine of onontwikkelde kinderen passen alweder deze gedichten niet, want Tollens is evenmin Kinderdichter als hij Volksdichter is in een' gezonden zin.

L.
G.

Mengelwerk.

Wat eene moeder vermag.

Het was avond. De zon daalde naar het westen, gereed om in den ruimen oceaan weg te zinken. De donker groene golven waren met een zachten en afwisselenden gloed overdekt. De duinen schenen nog naakter en eenzamer, in de stille avondlucht. Hier en daar duidden verstrooide hutten de woonplaats van menschen aan, hier zoo klein en zoo nietig te midden der woeste natuur. Uit eene dezer hutten stegen kronkelende rookwolkjes omhoog, en het flaauwe licht eener lamp schemerde door het eenige venster: want het was daar binnen te donker voor de oude oogen van vader Blok, om zijne gewone avondlezing zonder de lamp ten einde te brengen. Eenvoudig, open, maar sterk geteekend was zijn gelaat; diep waren daarin de voren van den ouderdom gegroefd, en zijn grijze schedel was verhard door storm en onweder. Met de groote, bruine regterhand sloeg hij de bladeren van den staten-bijbel om, en de linkerhand hield hij onder het hoofd: - was het, om zijne aandacht te spannen, bij de eenigzins stootende lezing, of om den last der jaren te dragen; of woog er nog wat anders dan de zeventig jaren op dat grijze hoofd?

Als wij het gelaat van zijne vrouw, die tegenover hem zit, naauwkeurig opnemen, schatten wij haar tien jaren jonger, en merken bovendien meer leven op in het oog, en meer uitdrukking in de gelaatstrekken. Zij schijnt hare aandoening bij het lezen naauwelijks meester. Het is het 27ste hoofdstuk van Deuteronomium, dat de oude man langzaam en statig voorleest. Hij legt den vollen nadruk van ernst, van geloof, en van den ouderdom op *al den vloek dezer wet;* en als hij op een somberen toon leest: *wie zijn vader of zijne moeder smaadt, die zij vervloekt; en al het volk zegge:* AMEN! gaat er een diepe zucht over de lippen der moeder. Haar hart komt tegen dien vloek op. Want ook haar kind heeft haar gesmaad, menig en menigmaal gesmaad en verguisd, ten laatste geheel verlaten, ja! met hare schande het grijze oudrenpaar gebraveerd.... En toch, zij kan niet vloeken:.... zij is moeder!

Er wordt op de deur geklopt. Dit stoort den ouden man in het lezen niet; de bijbel mag voor geen menschelijk bezoek achterstaan. De gast schijnt dit reeds te weten, treedt onaangediend binnen, ontbloot het hoofd, blijft staan en luistert. Het is, of men zijne komst niet eens bemerkt heeft, en alsof hij evenmin opgemerkt wil worden. Zoo onbewegelijk staat hij daar nog, als de bijbel wordt digt geslagen en de koperen sloten toegehaakt.

- Ga zitten, Krijn! - is het nu, en Krijn de vischboer (want maar zelden wordt hier de familienaam genoemd),

heeft als een welkome gast veel nieuws van het dorp, nog meer uit de stad mede te deelen. Hij is het zoo sedert vijfentwintig jaar gewend. Minstens een paar malen in de week komt hij eens aanpijpen. Nooit wordt er aan gedacht, hem iets aan te bieden; en hijzelf denkt er evenmin aan. Deed men het, 't zou hem slechts verwonderen, en hij zou zeker terstond vragen, wie er jarig was, of denken aan 't gouden feest der oude lieden of iets dergelijks. Op gewone dagen bezoekt de arme den arme uit behoefte, uit gezelligheid.

Veel is er reeds gesproken en verhaald. Eindelijk moet der goede moeder Blok toch eene vraag van de lippen, die haar reeds zoo lang zwaar op het hart gewogen heeft.

- Nog geen nieuws van Maaiken, buurman? - Deze vraag wordt fluisterend en bevend gedaan, en de oude man verstaat het niet of veinst het niet te verstaan. Krijn ziet buurman eens onder de oogen, en zegt:

- Ja, ik zou er wel meer van weten te vertellen; maar ik weet niet, of vader Blok het wel lijden mag.

- Hoe? wat? - vroeg deze: - meent gij Maaiken? Mijne oude ooren hebben al zoo veel gehoord; zeg maar aan moeder, wat gij haar zeggen wilt: ik trek er mij niets van aan! Het einde zal toch den last dragen: *wie zijn vader en zijne moeder vloekt*, zegt de Heer, *diens lamp zal worden uitgebluscht in de zwartste duisternis*.

- Nu dan, - verhaalde Krijn: - ik was onlangs in de stad, en de visch was overvloedig. Het zal dingsdag geweest zijn, geloof ik, neen! maandag. Ik kon dan, zoo als ik zeide, van mijn visch niet afkomen; en toen ging ik de achterbuurt eens in, waar ik anders niet veel kom, omdat ik veel beste klanten heb. En zie, moedertje...., maar gij moet niet schrikken!

- Och neen! - zoo viel vrouw Blok snikkend in: - ik had het al lang gedacht: zij is zeker in een slecht huis geraakt?

- Nu, sprak Krijn, omdat gij het nu toch al weet, het is dan zoo. Kijk! ik sloeg mijn oogen naar den grond, maar onbeschaamd keek zij mij aan en noemde achter mijn rug mijn naam nog. Ik liep zoo hard als ik kon door, en ik heb geen spiering in de geheele straat verkocht; en nog hoorde ik ze lagchen, toen ik er uitging. Het is toch verschrikkelijk, niet waar? dat het met een ordentelijk mans kind zoo ver komen kan! Ik dacht zoo bij mij zelf: Krijn, daar liggen er al zes van je op het kerkhof, en daar liggen ze toch maar goed: *De Heer heeft gegeven, de Heer heeft genomen: de naam des Heeren zij geloofd*.

Buurman nam zijne muts af, en vader Blok zeî *Amen!* Maar toen was ook de lust tot verder spreken allen vergaan. Krijn stak nog eens op: want hij moest noodig nog naar de zee gaan zien, schoon de zee het heel wel zonder hem doen kon, en hij er voor het oogenblik eigenlijk geen belang bij had. Toen hij daar nu aan het strand stond en dat eindelooze groene veld overzag, waarop zoo rustig en zoo schoon het blaauwe gewelf rustte, met de ontelbare lichtjes van het groote vaderhuis daar boven; en hij aan zijn laatste kind dacht, een meisje van vijftien jaar, en hoe zij nog stervend gebeden, en van den hemel en den Heere Jezus gesproken had, toen zeide hij nog eens: *De naam des Heeren zij geloofd*.

Daar binnen in de hut was het stil geworden. Maar nadat het eten was opgedaan, en de een om den ander iets genomen had, stond moeder Blok op eens van haar laag stoeltje op:

- Neen, vader! sprak zij: dat kan zoo niet langer; wij mogen ons kind daar niet laten.
- En wat wilt gij dan? vroeg de oude man verwonderd.
- Ik wil haar gaan halen; ik wil zelf haar gaan bidden en smeeken, om met berouw tot den Heer te gaan. Wie weet, of Hij haar nog niet aanneemt en tot ons brengt. Gij hebt daar straks den vloek der wet gelezen; maar de Heer zeide toch ook tot Mozes, dat Hij *genadig is en groot van goedertierenheid*.
- Maar ik wil haar niet meer in huis nemen! riep de oude man vertoornd uit, en sloeg met zijn sterke vuist op de wrakke tafel, dat het hout kraakte en de borden rammelden. Ik heb het nu eens voor al gezegd en ik blijf er bij, nooit in der eeuwigheid zet Maaiken weder een voet over mijn drempel!

De goede vrouw zag hem een oogenblik mistroostig aan; toen ging zij naast hem staan, en sloeg haar arm om zijnen hals en fluisterde:

- Gij hebt het immers niet vervloekt, vadertje?
- Vervloekt? mompelde de oude man: vervloekt? Ja wie vervloekt zijn kind ook? Maar ik blijf er bij, het gebeurt in eeuwigheid niet.

Nu wist de oude vrouw wel, hoe lang die eeuwigheid duren zou. Had de goede man er maar een paar nachten op geslapen, zij zou zoo langzamerhand de vestingwerken wel veroveren; maar als hij het eens vervloekt had, dan was het onbegonnen, daar een woord tegen te spreken. De visscher en zeeman is geloovig, maar ook bijgeloovig. Zijne vaste denkbeelden ontrukt gij hem niet; en waar hij eens een plegtige vervloeking over uitgesproken heeft, laat dat gerust staan: het staat zoo onwrikbaar, als de klip aan het strand en de rots in het midden der zee.

Het is een geheel ander tooneel, dat ik thans te schetsen heb. In plaats van de eenzame heide en de ruime watervlakte, is het eene menigte huizen, van allerlei vorm en stijl, zoo zonderling mogelijk op en door een gestapeld. Zij schijnen daar wel haast bij een gedreven en op een geschoven, door een of anderen storm of watersnood, en zóó in een modderpoel neêrgezet. Er tusschen door wemelen menschen, spelen kinderen, worden kruiwagens voortgestuwd, maar zelden of nooit passeert er een rijtuig. Het minst van allen ziet men er fatsoenlijke dames. Alle wel gekleede vrouwen, die er afdwalen, worden met open oogen bekeken en van top tot teen opgenomen. Het is ook de achterbuurt. Wanneer onze jonge nufjes, vijfentwintig of vijftig huizen verder, de ruime gracht omwandelen, en een kijkje op de huizen werpen, onwetend, wat blinkende ellende hier pronkt, en wat naakte ellende daar achter schuilt: en haar valt hier of daar een der loopgraven in het oog, die naar dat mierennest leiden, dan wordt de neus opgetrokken, en aan een vreemde, die er naar vraagt, gezegd: ‘Het zijn daar achter altemaal gemeene straten!’ - Nu! het is ook maar beter voor een nederlandsch meisje van goeden smaak en reine zeden, dat zij geen *Mystères* leest, en nog veel minder die in het leven zoekt op te sporen, waar zij nog dieper verborgen, nog verschrikkelijker, nog afzigtelijker zijn. Ik laat het ‘patronaat over de armen,’ het modewoord der hedendaagsche philanthropie, in zijne waarde; zelf oefen ik het uit sedert twintig jaren, en acht het - wel begrepen - eene levensbehoefte voor onzen tijd, mits het eerst

van menig droombeeld ontwaakt en vooral het keurslijf der reglementen ontwassen is; mits het den arme niet voortdurend onmondig verklaart, en daardoor ontzenuwt. Maar dat men toch, wat en hoe men patrocinere, niet de teedere vingeren der maagd daarmeê schade of kwetse, het paradijs harer onschuld verstore, haar geloof schokke, en haar zelve welligt, in plaats van geneesmeesteres der zedelijk kranken, tot eene lijdende of bedrogene make!

Thans echter moet ik mijne lezers en lezeressen in die ‘gemeene straten’ inleiden. Die te teeder van gevoel, te fijn van zenuwweefsel is, die blijve aan den ingang staan. Maar de tijd vordert het; de wonden onzer eeuw moeten worden ontbloot en gepeild, het geneesmiddel mag niet gelegd worden op gesloten en verborgen wonden. Daarom verzocht ik een plaatsje voor deze mijne novelle in den Tijdspiegel, die toch wel niet bij voorkeur voor jonge meisjes wordt geschreven; en onthield haar aan die sierlijke jaarboekjes, de bloemenkorfjes voor den winter, die vooral in de kamers onzer vrouwen en maagden staan.

Maar wij gaan verder; en vinden toch meer pracht in dezen achterhoek, dan wij eerst vermoed hadden. Maar 't is een gemeene en wulpsche pracht, die den goeden smaak kwetst en het zedelijk gevoel beleedigt. Naast eene vuile kroeg en achter een nog vuiler stoep, verheft zich een huis met groote glasruiten en gekleurde gordijnen. De bestemming van dat huis is bekend genoeg. Het zoekt die ook niet te verbergen. Het is een zetel der ontucht, geduld niet alleen, maar wettig erkend, maar georganiseerd, en bijkans uitgenoodigd, om zich hier neêr te zetten. Terwijl nog aan sommige gemeenten van ons vaderland verboden was, zich aan de straat te vertoonen, en hunne kerk slechts de binnenkamer mogt zijn van een groot blok huizen; werden immers de tempels der *Venus vulgata* reeds aan de straat geduld? Hoe veel te meer in onze verlichte en vrijzinnige eeuw! Zij heeft dan ook wel tegen de oefeningen, tegen godsdienstige gemeenten, die aan 't bureau van den minister niet te boek stonden, hare krijgsmagt doen oprukken; maar niet tegen die vreedzame kroegen en speelhuizen, die de maatschappij immers ook niet missen kan?

Thans is hier alles stil. Het is tegen den middag. Zelfs nu wij er binnentreden, ontmoet ons niemand. Het huis is echter niet uitgestorven of verlaten. Wij hooren fluisteren in het zijkamertje. De vrouw des huizes zit daar. Haar voorkomen teekent domme onbeschaamdheid, weinig meer. Bijna zou men zeggen, dat er een zeker opzettelijk waas van lompheid en eenvoudigheid over was uitgespreid; als veinsde zij, het niet eens te weten, hoe het register der zonden van hare woning dagelijks hooger en hooger klimt. De oude vrouw tegenover haar, met de snuifdoos in de eene en den knijpbril in de andere hand, is juist haar tegenbeeld. Haar gelaat steekt tegen de ongevormde vleeschklomp aan de andere zijde, als bijzonder scherp, beenig en hoekig af. Hare graauwe oogen schuilen weg onder zware grijze wenkbraauwen, en schijnen toch onophoudelijk iets te zoeken. Al wat zij doet en zegt, is geheim. Zij fluistert, als mogt niemand in het huis het hooren; ja het is, alsof haar mond haar eigen oor niet vertrouwt. Juist is zij op dien toon aan het vertellen bezig; wij vallen daar midden in, en vatten haar bij een van de dozijnen *en toens:*

- En toen, toen merkte ik al gaauw, dat het lieve kind hier wild vreemd was:

zoo nuchter van het land, weet je? een vrolijke deern. Aardig en frisch zag zij er uit, en zij kwam hier om een dienst; natuurlijk! want die domme boeren in Gelderland en Friesland denken, dat hier de rijke lui's diensten aan de poorten van de stad staan. Nu, het viel mij niet moeijelijk, om haar al spoedig aan de praat te krijgen. Ik dronk een kop koffij met haar. Wij gingen de stad in, en wij hadden het spoedig in orde. Ik zou haar eene dienst bezorgen, maar eerst moest ik met de jufvrouw nog eens gaan spreken; en zóó, veel vijven en zessen meer. Als je het nu goed vindt, dan ben ik binnen het half uur met haar hier; maar gij weet de conditie: *geld bij de visch*. Ik heb al mijn geld met reizen en trekken verteerd: want het is zoo gemakkelijk niet, om wat goeds op het oog te krijgen. Ja! zuchtte de spreekster ten slotte, en sloeg hare oogen ten hemel; -een mensch moet wat doen, om aan den kost te komen; en vooral als hij oud wordt.

- Maar lieve tijd, vrouw Engels! wat ben je toch altijd haastig; het geld groeit mij waarlijk aan de ooren niet. Als een mensch met God en met eere door de wereld wil komen, en betalen wat hij schuldig is, en dan nog die zware lasten waar wij op zitten; dan is het zoo gemakkelijk niet, om maar altijd *geld bij de visch* te hebben. En dan help je een mensch ook eigenlijk maar half: want - wat heb ik binnen kort nog een spektakel gehad met dat meisje, dat ook al met geweld een dienst wou hebben, en die ik haar kleêren heb moeten afnemen: anders was zij zoo waar nog weg geloopen! Ik meende haar al met Amsterdam te ruilen, waar ze ook over een lastige klaagden; maar gelukkig heb ik het zoete kind klaar gekregen. Ze hield nog al van punch, weet je? En dan - we leven, God dank! in een land, waar nog regt te krijgen is. De policie is hier wel duur; maar wij hebben er anders niet veel klagen over. Nu! zij mag, God betert! ook wel wat doen voor haar geld.

Op eens wordt het gesprek afgebroken. Eene derde vrouw komt binnen; maar wij zien terstond, dat zij in *dit* gezelschap de derde niet is. Zij gevoelt zich hier vreemd. Zij nadert met inwendige beving, als in een slangenhol. Haar hart bonst. De woorden stikken haar in de keel. Moedertje, waarom waagt gij u hier!? Maar daar is iets in die eenvoudige, arme burgervrouw, dat sterker is dan de vrees, sterker zelfs dan de afkeer en de schaamte..... Die vrouw is moeder. Zij kan het echter nog niet zeggen: die woorden wegen te zwaar. En het is eerst op de tweede vraag der huiswaardin, wier vragen altijd even vriendelijk zijn, ‘wat zij dan toch eigenlijk wil?’ dat ze stamelt:

- Is hier niet eene Maaiken Blok in huis?

Het gezigt der aangesprokene schijnt nog dommer en onnoozeler te worden.

- Wel mensch, zegt ze, hoe kom je op die gedachte! Maaiken, het is zoo'n vreemde naam, dat ik hem nog nooit gehoord heb. En die zou in mijn huis wezen, zeg je? Wie heeft je dat verteld?

Maar de moeder heeft reeds moed gevat; zij verzekert zoo stellig, dat haar dochter hier gezien is, hier en nergens elders; en zij beschrijft haar zoo juist en zoo uitvoerig, dat eindelijk de vrouw begrijpt, dat zij haar met de stukken overtuigen moet.

- Wel kind, zegt ze: ik zal je al mijn meisjes laten zien. Het zou me van je spijten, als er iemand van je kennis, eene dochter of een nichtje of zoo onder was; of toch ook weêr niet, want ik ben als eene moeder voor ze altemaal.

Nu kwam de eene voor en de andere

na binnen, maar allen vreemde gezigten, gezigten, waarvan de eerzame visschersvrouw ijsde: want het sieraad der vrouw, ook der minst schoone van allen, de schaamte lag niet meer op het gelaat van een van die allen. Dat kan ze toch van hare dochter nog niet wachten! Als die haar zag, haar, hare moeder, dan zou ze ten minste de oogen nog wel neêrslaan.

- Maar ik laat mij zóó niet afwijzen, riep zij eindelijk half wanhopend uit: - ik weet, dat gij mijne dochter voor mij verborgen houdt. Ja, het is mijne dochter, en zij is hier! Ik moet haar spreken; ik zal zoeken en gaan, waar ik kan. Men mag eene moeder hare dochter niet weigeren. Wil zij niet medegaan, zij blijve bij u; maar nog eens, nog eens moet ik Maaiken spreken, eer ik sterf.

De vrouw van den huize had juist eene krachtige vervloeking gereed, om hare onschuld te bezweren, toen een gezigt, dat tot nog toe door de deur verborgen was, zich even te ver waagde. Een moederoog ziet scherp. Vrouw Blok had in den gang hare dochter zien staan. Zij hield zich een oogenblik met de vuist aan de tafel vast. Zij zou neêrgezegen zijn, als de gedachte haar niet had opgerigt: misschien zal ik mijne dochter nog redden. - Maaiken! Maaiken! riep zij op hartverscheurenden toon uit; en het ontaarde meisje, dat nu eenmaal zich zelf verraden had, kwam, schoon een weinig schoorvoetend, naar binnen. Maar er lag geen berouw op dat gelaat; daar was misschien spijt, misschien toorn op te lezen; maar geene schaamte, geene wroeging, de ligtste schaduw niet van de woorden: *Ik zal opstaan en tot mijnen vader gaan*.

- Maar kind, sprak de huiswaardin, altijd even onnoozel: hoe komt het toch, dat je me nooit dien vreemden boerennaam gezegd hebt? Ik heb je altijd maar Mietje genoemd; en de van..... daar vraag ik zoo niet naar. En nu laat je me hier voor eene leugenaarster staan.

Maar die verontschuldiging was voor vrouw Blok onnoodig; zij had maar ééne gedachte: ‘Kind, kind! is het zoo ver met je gekomen? Moet ik je hier opzoeken? Maar kom! het zal nog alles vergeven en vergeten worden; zoo waar als ik hoop, dat de Heer mijn zondige ziel in genade zal aannemen. Ga maar met mij meê.

- Dat is te zeggen, viel de waardin haar in de rede: ik vind het kostelijk en goed, dat een kind zijne ouders eert. Dat is niet meer als christelijk. En dat zij medegaat, als zij het te huis beter heeft, daar heb ik niets tegen. Zie! ik laat ze zoo vrij, als een vogeltje in de lucht. Maar als ze daar zin in heeft, blijf dan even zitten; dan zal ik nog eens de rekening opmaken. Wacht! ik geloof, dat het zoo tegen de negentig gulden aan zal wezen; - eigenlijk nog wel wat er over, maar je bent een burgervrouw, en dan rekent een christenmensch zoo naauw niet.

Vrouw Blok zag haar, bij deze berekening, met open mond en oogen aan. Ze begreep er niets van. Zij had gelukkig nooit te doen gehad met al de ellende, met al de diepe verdorvenheid der groote steden. Zij kende de blanken slavernij niet, waarvan onze hand, nog bevend van verontwaardiging, den sluijer opligt.

- Maar wat spreekt gij dan toch van eene rekening, vrouwtje? Wat is dat? Ik begrijp u niet. Heeft mijne dochter schuld gemaakt, of moet zij nog huur hebben? Ik ben met dat alles hier zoo vreemd.

- Wel, mijn goede vrouw! dat wil ik wel gelooven. Een ieder in zijn vak, waar hij een eerlijk stuk brood in vindt. Zie! je dochter is uit een ander huis bij mij gekomen, omdat ze wel weten, dat ik als eene moeder met mijne meisjes omga.

Maar dat kon niet, zonder dat zij daar hare schuld betaalde; en zie, zij had niet zóóveel. (Een open en ledige hand is de geste, die men zich hierbij denken moet.) Toen heb ik haar moeten koopen of lossen, zoo als wij dat noemen; en dat was vijftig gulden, met nog wat ditjes en datjes, die daar bijkomen. En wilt gij van het andere de rekening, och Heer! die heb ik in een kwartiertje geschreven. Als je dan straks daar eens om kwam: - want zie je, vrouw! daar zijn tegenwoordig zoo veel kwade betalers in de wereld, dat ge mij niet kwalijk moet nemen, maar op uw eerlijk gezigt alleen kan ik het niet doen. *Geld bij de visch*, anders gaat je dochter niet mede; en zij is hier wel: zij kan gerust blijven.

Dat was voor vrouw Blok een verpletterende donderslag. De arme moeder!.... Toen zij 's morgens van huis ging en dien dag vier of vijf uur loopen moest, toen had vader, die toch gaarne in zijne vrouw zag, dat zij zulk eene goede moeder was, haar een rijksdaalder mede gegeven, den eenigen, die er in huis was, en dien hij reeds lang voor den zieken dag in het oude eikenhouten kastje had weggelegd. Zij had niets gebruikt, dan het mede genomen brood, en zij had dus dat kostbare potstuk nog. Maar nu een losprijs van 90 gulden! Dat ging al hare zorg en haar vindingrijk vernuft te boven. Al gaf een half dozijn buren het hunne, en al tastte Krijn de visschboer in zijn opgespaarden schat: - 90 gulden, dat was te veel! Evenwel, zij wilde nog beproeven, wat eene moeder vermag. Maar op eens werd het een en ander dwaas plan, in hare verbeelding reeds opgebouwd, door Maaiken zelf in duigen geworpen. Een enkel oogenblik had deze als versteld gestaan; toen vatte zij terstond weder al hare stoutheid en onbeschaamdheid bij een. - Zij moest zich immers groot houden, dat men haar niet als het teere moeders kindje bespotte! - En zoo viel zij nu uit in een schaterenden lach:

- Och, moeder! riep zij: spaar die moeite maar. Ik dank-je vriendelijk. Je meent het goed; maar daar buiten aan het strand elken middag aardappelen met gekookten rog en scharren te eten, dat ben ik afgewend; en door de buren met den vinger te worden nagewezen, daar dank ik voor. Ik zal mijn eigen weg wel vinden. Ga maar gerust naar huis, en breek je hoofd met mij verder niet.

De moeder stond op; de nood gaf haar kracht; het ging *haar* niet aan, waar zij was, waar zij sprak. Het was hier immers ook voor het aangezigt van een alwetend God, dat zij tegenover eene onwaardige dochter stond?

- Kind, kind! riep zij uit, met al den toorn der liefde: gij doet de grijze haren van uw vader en moeder met smart ten grave dalen. Gij weet het: - want wij hebben het u geleerd, - op wat zondigen weg gij wandelt, en wat vloek van den Heer op u ligt. Gij weet het, als de Heer u te avond of te morgen wegneemt, dat het *vreesselijk zal zijn te vallen in de hand des levenden Gods*. Hier staat nu uwe moeder nog; ik bezweer het u nog eens met tranen in de oogen; ik bezweer het u, want ik heb u onder het hart gedragen: keer nog in onze armen terug! Gij hebt God vertoornd, maar Hij is nog barmhartig, en de Heere Christus is voor zondaren gestorven. Och, laat ik niet voor het laatst heen gaan!

- Hoor eens, moeder! viel Maaiken op luchtigen toon in: je moest nu met preken maar uitscheiden; dat is hier niet op zijn plaats. Ik ben hier nu wel en goed; en als het mij verveelt, zal ik er zelf wel uitgaan. Doe er dus maar geen

verdere moeite om: want zoo waar als ik hier voor je sta, wanneer je mij er van daag uithaalt, zit ik hier morgen weêr.

Dat was te veel; zonder een woord te spreken, met de hand voor de oogen, waggelde de arme visschersvrouw de deur uit. Ja! het moet wel ‘te veel’ geweest zijn: want zij hoorde bij het heengaan eene der andere deernen tegen hare dochter zeggen:

Het was toch wat kras, meid! Mij dunkt, als ik eene moeder had, ik zou zoo niet tegen haar spreken, maar (en hier blonk een reine traan in het vuige en wulpsche oog) ik heb ook nooit mijne moeder gekend.

Onder datgene, wat een beschaafd land onderscheidt van eene onbeschaafde streek, en eene aanzienlijke stad van eene domme dorpsgemeente, behoort van ouds, behalve spinhuis en galg, ook het dolhuis en het pesthuis. Het eerste van deze is eene inrigting tot genezing van zielskranken geworden, en daardoor een der schoonste zegeteekenen, die de wetenschap in onze eeuw zich heeft veroverd; en het spinhuis wordt ook meer en meer als een gesticht voor zedelijk kranken ingerigt; terwijl de galg zoo verweerd is en vermolmd, dat zij, na nog een enkelen storm, zeker wel, zonder veel gekraak of gedruisch, zal nederstorten. Ook het pesthuis is niet meer, wat het vroeger was: de lazarus-klep wordt niet meer op straat gehoord. Toch is het pesthuis er nog, al is het onder een anderen naam. Het is die afdeeling van de ziekenhuizen of dat afzonderlijk ziekenverblijf, dat men zou kunnen noemen ‘de binnenkamer van den tempel der ontucht.’ Vroeger was hier een armelijk leger bereid voor de ellendige slagtoffers der vreesselijkste ziekte, wien het vergund werd, hier hunne misvormde leden te verbergen, en den laatsten pijnlijken adem uit te blazen. Thans is ook deze inrigting in den geest der negentiende eeuw omschapen. - Ook tot hare eer? - Wij twijfelen, maar beslissen niet. Laat de daadzaken spreken.

De ontucht is dan nu georganiseerd, geregeld, gewettigd. De regering heeft, met behulp van deze zieken-inrigting, aangenomen om haar voor de burgers veilig, en voor de gezondheid onschadelijk te maken. Het is geworden even als eene badplaats, waarvan men de kolken digt of ten minste zoekt te digten: want er zijn verborgen wellen onder de bedding der rivieren en den grond der zee, waar geene menschenhand bij komen kan! Evenwel, de policie-wetgeving heeft voor de goede burgerij gedaan, wat zij kon. Zij houdt inspectie, houdt surveillance; zij waakt en zorgt, zij geneest en voorkomt. En er blijft hier en daar nog maar eene kleine leemte tusschen de artikelen der wetgeving over, voor de hand der straffende Voorzienigheid.

Wij oordeelen over dit alles thans niet, maar treden liever deze ruim bezette afdeeling van het zieken-gasthuis binnen. Het is er niet meer zoo somber, zoo ontroerend en afschrikkend, als ik mij herinner, dat het was, toen mijn vader, die nu reeds bij de dooden rust, mij daar aan de hand binnen leidde, in dezelfde week, die mij naar de academie brengen zou. Ik zal die zwijgende les nimmer vergeten! Thans blinken ons vrolijke, onbeschaamde gezigten tegen, en ergert ons het ontuchtig lied. Maar daar liggen er toch enkelen ernstig krank. Onder die enkelen is een meisje met de sporen van vroegen hartstogt en reeds half verwoeste schoonheid op het gelaat. Juist zit de doctor bij haar, een man

van grijze haren en menigvuldige ondervinding. Hij beschouwt haar met een doordringend oog, en zegt eindelijk:

Wel, meid! je moest er eens uitkomen. Je ziekte is zoo erg niet meer; de hevigste koortsen zijn geweken, en je blijft me zoo zwak en zenuwachtig, dat ik niets op je win.

Daar vliegt een vlugtig rood over de verwelkte wangen, zoo als de ondergaande zon het op eene voorbijdrijvende wolk werpt; daarop is het gelaat nog bleeker dan te voren.

Maar wat scheelt er dan toch aan, meid? zegt de doctor een weinig ongeduldig, heb-je het hier niet naar je zin? Dan moet je juist je best doen, om weêr gaauw op de been te komen.

Och, mijnheer! valt nu de zieken-meid in: wij hebben in lang zoo'n zeurige patient niet gehad. Als je ze aanspreekt, begint ze met een te krijten; en al wat je ze vraagt, dat is ‘ja’ of ‘neen’ en anders niet. Ik kan mij wel begrijpen, dat zij niet sterk wordt. Zij kniest zich zelf de tering aan.

De patient kreeg nog eene duchtige vermaning, en de doctor ging weg. Hij peinsde en mompelde onder het heengaan over het verband tusschen de syphilis en de erfelijke phtisis in sommige familiën; over de werking van irritatie en congestie der genitalia op de long, en zoo vervolgens; tot hij in zijne gedachten het raadsel had opgelost, en het meisje verklaard voor eene teringzieke in het eerste stadium, waarvan hij in deze zaal nog enkele merkwaardige voorbeelden behandeld had.

Ondertusschen, zoodra de zieke de voetstappen van den doctor in den gang hoorde en de oppaster weg was, fluisterde zij tegen eene andere, die naast haar lag, en op wier herstel weinig hoop meer scheen te wezen:

- Zou-je toch niet eens om den dominé verzoeken? Dan sprak ik hem met een ook eens.

- Wel kind, was het antwoord: een dominé!? Ik zou het niet durven vragen. De catechiseermeester komt hier immers alle week hooren, of er wat is. Voor zulke menschen als wij, zijn de dominé's niet.

De kranke zuchtte. Zij had den catechiseermeester nog maar eens van verre gezien, en met of zonder reden niet veel vertrouwen in hem gesteld. En zoo bleef zij krank; en zoo bleef zij ongetroost; tot zij eindelijk de gelegenheid waarnam, dat er eene der vrouwen de ziekenzaal hersteld verlaten zou. Deze kende zij ten minste als goedhartig, en smeekte haar:

- Och, Anna! gij kent Krijn den vischboer immers wel? Gij weet wel, die iederen maandag en dingsdag vast in de stad komt, digt in onze buurt. Vertel hem eens, dat Maaiken Blok hier ligt; laat die het bij mijne moeder gaan zeggen; maar vertel het aan niemand, vooral aan de vrouw van het huis niet.

Anna beloofde dit, en hield woord. Zij deed er zelfs veel moeite voor, om Krijn, die altijd zoo haastig den ingang van deze straat met zijn kruiwagen voorbijsnelde, door de tweede hand een briefje te doen geven. Het kostte haar haar eenigen zakpenning: want zij was eene der armsten onder die ellendigen, die elkaâr altijd nog naar stand en fatsoen rangschikken; maar zij dacht ook, daar mogt wel een enkel goed werk overschieten bij zooveel kwaad, om ten minste wat af te korten op de groote rekening!

Toen Krijn het briefje in handen kreeg, dat vrij wonderlijk geschreven was, stak hij het na een of twee vergeefsche blikken in den zak. t' Huis gekomen wisselde hij van kleederen, en dacht er niet meer

om. Eerst na veertien dagen: - want zijn vrouw had het oude buisje op zij gelegd, om te verstellen, - kwam bij het oppoetsen en schoonmaken, het briefje er uit. Nu viel, bij bedaard inzien, de naam Blok hem in het oog. Hij spoedde zich naar de diep bedroefde ouders. De man scheen nog dezelfde. De vrouw wel tien jaren ouder geworden. Wat werd er getuurd en ontcijferd, eer men den zin van dit kleine en graauwe stukje papier ontraadseld had! Eindelijk waren er toch drie woorden duidelijk uit op te maken: Maaiken, Blok en gasthuis.

- Zou zij ziek zijn!? riep de moeder weenend uit: zou zij misschien nog naar haar vader en moeder vragen? Men weet het toch niet. De Heer zegent wel eens een klein zaadje, dat lang onder de distelen en doornen gelegen heeft.

Nog eens kreeg vader Blok zijnen rijksdaalder, en nog eens ging de moeder op reis. Zij vond, naveel vragen en zoeken, het ziekenhuis; en vroeg aan den portier, of er onder de zieken ook eene Maaiken Blok werd gevonden. De man zond haar naar de regenten, om een toegangkaart. Hier werd haar gezegd, dat het voor heden te laat was. Maar bij al dat zoeken en zwerven, was vrouw Blok toch eindelijk te weten gekomen, dat hare dochter op de ziekenlijst was ingeschreven, en zij haar nu aanstaanden zaturdag bezoeken kon. Intusschen schreef zij vooraf een teederen en hoogst ernstigen brief. Mogten de letters al wat vreemd door een loopen, en stijl en spelling zoo haar eigen manier hebben, het moederhart was in dien brief uitgestort, zonder de bittere verwijten, die misschien een vader niet wel had kunnen sparen. En dat moederhart had zich uitgestort in bijbeltaal; het sprak van den Heer, die bij Zich zelf een eed gezworen heeft, *dat Hij geen lust heeft aan den dood des zondaars*, en van den verloren zoon, die nog van den zwijnentrog terug keerde en werd aangenomen. En die brief kwam aan het ziekbed. Dat had de geleerde doctor niet geweten, dat er een hem nog onbekend recept voor deze patient bestond! Van dat zij haar hart had uitgestort en de boodschap mede gegeven, had hij reeds gezien, dat zijne middelen de zenuwen releveerden en de prikkelbaarheid der long gecalmeerd was; en nu, nadat de brief gekomen was, die hij niet las, verwonderde hij zich over de kracht van zijne decocta. Ja, daar er reeds ongeduldig naar haar gevraagd was en ook plaats moest worden geruimd, besloot hij, haar nog deze zelfde week van de ziekenlijst af te schrijven.

Moeder Blok begafzich zaturdag 's morgens reeds voor den dageraad op reis. Zij had zoo vroeg niet in de stad noodig, maar zij had toch den geheelen nacht opgezeten, om naar het oude en zware horologie van haren man te zien. Zij had de uren en de kwartieren geteld. Zij wilde maar op weg zijn. Doch voor zij henen ging, bad zij tot den Heer; en de oude man, die in schijn geslapen had, en zich voorgenomen om niets te zeggen en niets toe te geven, nam, toen zij heenging, de muts af en vouwde de handen, en zeide: ‘Amen! Ja, Heere! Amen!!’

Zij heeft zich met eene toegangkaart voorzien, de zoekende moeder, en staat voor de deur. Er is heden eene ongewone drukte in huis. Het is ook maar bij uitzondering, dat aan haar nog op zaturdag de toegang is verleend, omdat zij het best op dien dag kon en het zoo vriendelijk gevraagd had. Want zie, de zaturdag is de dag, waarop de policie aflevert, wat gezond is, en de kranken in ontvang neemt; en - juist nu de moeder binnen treedt en eindelijk zal worden geholpen, juist

op datzelfde oogenblik treedt hare dochter het bureau van policie in. Voor dat bureau staan een paar dozijn leegloopers, de straatslijpers der groote stad, maar hier van 't minste kaliber; schoon zij aan hunne aanzienlijke broeders in dit opzigt van top tot teen gelijk zijn, dat ze maar één levensgenot kennen: *afwisseling*. Een nog talrijker troep straatjongens hoopt reikhalzend en woelend op een standje. In de verte, half verscholen in den hoek eener straat, staat een dik, zwaar wijf, met altijd hetzelfde onnoozele en bedaarde voorkomen. Wie zou zeggen, dat zij hier loerde op hare prooi? dat het hier de slavenmarkt is, waar zij wat nieuws inkoopen of haar regt op vroegere lijfeigenen handhaven komt? Zij heeft, zoo veel mogelijk ongemerkt, een gesprek aangeknoopt met een policie-agent, wiens gelaat juist het tegenbeeld is van een diploma der afschaffing.

- En zoo, zijn hare laatste woorden: zoo als ik je gezegd heb, Dirk! Die meid, die wil nu weg loopen, naar ik hoor, nu ze mij een heele kliek geld heeft aangezet. - Wat je toch menschen hebt in de wereld! - Want een meisje van eene andere vrouw, die haar zeker ook had willen hebben, heeft uit jaloerschheid er de hand in gehad. En men betaalt toch waarlijk genoeg aan zijn patent, zijne boekjes en zijne fooijen, om in zijn regt gehandhaafd te worden. Zie! wil iemand ze fatsoenlijk los koopen, laat hij dan bij mij komen; maar als ik de negentig gulden niet voluit betaald krijg, dan wil ik wel eens zien, of er in een christenland geen regt zou wezen, voor een mensch, die met God en met eere zijn brood verdienen wil.

Dirk, de agent, begreep dat alles zeer goed. Want hij was in het wetboek der achterbuurten bijzonder ingestudeerd; en mogt zijn begrip door zijn gedurig terugkeerenden dorst een weinig beneveld zijn, het werd opgehelderd door een gulden, dien het wijf, om haar goed regt op oud hollandsche wijze te bevestigen, hem in de hand stopte.

- Maar nu niet eerst een borrel, Dirk! want daar komt ze waarlijk aan.

Het kostte opoffering, maar de vriendschap was die waard. En de breede agent stelde zich in den gang der policiewacht, zoodat hij Maaiken Blok: - want deze was het in eigen persoon, - den verderen toegang versperde.

- Zoo, kind! sprak hij, terwijl hij haar onder de kin streek: je komt je livretje terug halen; het is alles in goede orde. Wij hebben je naam al vroeg opgekregen. Kom! ik zal je dadelijk helpen.

- Maar..... maar.... stamelde Maaiken: ik wil niet meer, ik kan niet meer naar het huis toe. Mijne moeder! mijne moeder! Och help mij toch, Dirk! dat ik er uit kom.

- Heb maar geduld, antwoordde de agent: je moet toch eerst gelost worden. Daar kunnen wij niet aan doen; is het niet, mijnheer?

- Hei wat? kwam er eene stem van binnen: - want de heer sprak juist over andere en veel gewigtiger zaken.

- Mijnheer, hier is Maaiken Blok, die haar livretje zou weêrom halen, en nu wil ze niet naar haar huis terug.

- Tut, tut, riep de stem van binnen: wij hebben gedurig gemaal met die meiden. Ze zouden wel iedere week van den een naar den ander loopen. Het is nu eens en voor al de regel: zij mogen in geen ander huis gaan, als dat haar schulden niet betaalt.

- Maar mijnheer, ik wil in geen ander huis gaan, riep de ongelukkige, terwijl zij zoo ver mogelijk naast den dikken

agent doordrong, ik wil den goeden weg op.

- Wat? Den weg op? Dat mag nog veel minder. Kom, kom! daar moet orde wezen.

- Maar mijnheer, ik wil mijn leven beteren.

- Och! was het antwoord: dat wil jelui altemaal, als wij je maar gelooven wilden; en dan vinden wij je drie dagen daarna weêr terug. - Wat helpt het ook? voegde hij er op wat zachter toon bij tegen een klerk, die natuurlijk al in voorraad vond, dat hij gelijk had: wat helpt het ook? Voor deze weêr een ander. Die schepsels moeten er nu eenmaal ook wezen. - Hoor eens, vervolgde hij luider, altijd nog door die openslaande ruit, waar zelden iets vriendelijks of goedigs, op post- of policie-kantoren, doorkomt: - Hoor eens! Wij hebben daar een vasten regel op gezet. Hebt gij schriftelijk bewijs van fatsoenlijke en bekende menschen, dat zij je onder dak nemen en voor je onderhoud zorgen? Dan laten wij je vrij, en anders - marsch!

En het boekje werd Maaiken toegeworpen. Zij stond daar versteend. Zij kon, zij wilde het niet oprapen. Zij dacht een oogenblik aan de vlugt; maar het nieuwsgierige volk gaapte haar nu al aan, en de jongens klapten in de handen om het prettige standje. Nu gaf zij zich over aan haar lot; zij liet zich het boekje in de hand stoppen; de agent leidde haar als een kind, en daarop nam de waardin haar met moederlijke lieftalligheid onder den arm. Zoo gingen zij beiden voort. De weg was lang; een eind weegs daarvan voerde haar over eene der hoofdgrachten van de stad. Hier werd zij op eens - want zij had niets verstaan, niets gehoord, niets gezien: - hier werd zij op eens gewekt door het murmelen der sluis, die water spuide. Dit wekte eene gedachte bij haar op, die nog nooit bij haar was opgekomen, maar nu te krachtiger haar aangreep. Zij rukte zich los, zij vlugtte naar den waterkant, en stortte zich, juist voor de sluisdeur, in het water. Van de overzijde kwam echter op hetzelfde oogenblik een schippersknecht met een klein roeischuitje aan, en nog eens werd zij, schoon onwillig en tegenspartelend, in het leven teruggebragt. In het bootje gelegd, wierd ze geheel bewusteloos aan de overzijde op den kant gesleept en bij den eersten den besten slijter in huis gebragt. Juist kwam daar eene visschersvrouw met gebukt hoofd en wankelende kniën voorbij.

- Maaiken! Maaiken! gilde zij, want nog even zag zij de drenkeling, terwijl die werd binnen gebragt, en terstond stortte zich de moeder op het vermeende lijk van haar kind.

Op hetzelfde oogenblik hield er een rijtuig stil, door de voorbijgangers aangeroepen. Het was de grijze gasthuis-doctor. Verbaasd vond hij hier een patient terug, die hij in den morgen had afgeschreven. De koopvrouw in menschenvleesch stond ondertusschen, drie of vier huizen verder, onder een troep volk verscholen, en wenkt Dirk, die juist aarzelend voor een volgende kroeg stond, om liever deze in te gaan.

Maar de drenkeling daarbinnen was intusschen bijgekomen; en de moeder had den doctor genoegzaam ingelicht, om zijne hulp in te roepen. De man zag verwonderd op, en was half wrevelig, dat hij zich zoo in zijne praktijk bedrogen had. Hij had vele ziekten bestudeerd, theoretisch en practisch, maar nog nooit den knagenden worm van het geweten, niet den vadervloek en de moederbede, door de schijnbare zegepraal der zonde vermetel en juichend afgewezen. Want achter dat

masker was slechts de wonde bedekt, door de woorden eener moeder gemaakt! De doctor begon nu dit alles te begrijpen. Hij was ook vader, hij was zelfs ook Christen; maar het eerste in zijn eigen huis en het tweede in de kerk, en waar het verder te pas kwam. In het gasthuis was hij tot nog toe alleen doctor geweest. Maar nu toch, nu voltooide hij zijn werk.

Wij willen kort afbreken. De tehuisreis van Maaiken; de tranen van haar vader, die zoo veel zeggen zou en die niets anders dan weenen kon; de kinderlijke vreugde van buurman Krijn, en de schimpschoten van zoo menig ander; en hoe later Maaiken door Gods goedheid eene dienst in den vreemde vond, omdat zij de blikken harer dorpsgenooten niet kon verdragen; en hoe zij nog dankbaar is, dat zij is krank geweest; ja! zich herinnert, dat het eerste ware gebed uit haar hart en van hare lippen geweest is: ‘Mogt ik eens ziek worden!’... Zie! dat alles zal ik niet beschrijven, maar aan den lezer overlaten. Alleen mag ik, om de kracht der waarheid, niet verzwijgen, dat menige hoofdtrek in dit verhaal, dat vooral het beeld zelf: ‘wat eene moeder vermag,’ geen verdichtsel is. Die het schrijft, heeft het gezien en gehoord; hij heeft er God voor gedankt, maar hij is ook diep bedroefd en verontwaardigd geworden over het stiefmoederlijke onzer, in naam nog christelijke maatschappij, omtrent een ongelukkig en verworpen geslacht, dat zwaardere boeijen draagt dan de diepgezonken negerstam, en dat in die boeijen der vreesselijkste ellende wordt gewijd.

Terwijl ik dit schrijf, ligt, nevens andere bewijzen, ook de formule van eenen EED voor mij, eenen eed voor den heelmeester, om toch vooral de publieke vrouwen onbesmet en niet besmettend aan hare huizen terug te leveren, o God! dat ontbrak nog maar aan het hemeltergend misbruik van Uwen heiligen naam. Moet die het zegel der bordeelen worden, dan zwere toch nog liever een achtenswaardig beambte der policie of der regterlijke magt, - gelijk er, Gode zij dank! velen zijn: want ik heb niet personen, maar zeden-wetten willen aanklagen voor de regtbank der menschelijkheid; - hij zwere, dat hij rondgaan en toezien zal, opdat niemand tegen haren wil in zulke slavenboeijen worde gehouden.

Wee hem, die aan deze boeijen een hamerslag toevoegt! En is het noodig, gelijk wij tot schande onzer eeuw wel willen bekennen, dat het verfoeisel der ontucht nog worde toegelaten, zelfs eenigzins geregeld en onder opzigt gesteld; wee hem, die het begunstigt, die de poorte verspert, waardoor eene slavin zou willen ontvlugten, of de moederhand bindt, die eene dochter redden zou. Maar gezegend ook, die in de voetstappen wandelt van Hem, die op de wereld gekomen is, *om te zoeken en zalig te maken wat verloren was*.

K** S.

De geschiedenissen van Jozef en Jodocus Mispelboom. (Fragment uit een hedendaagschen, burgerlijken, Nederlandschen roman.)

(*Vervolg. Zie Tijdspiegel* 1851, II, *bladz.* 58.)

Hoofdstuk XXVI.

Tijdperken en groote mannen. - De vrouw aan de roerpen. - Krediteurenliefde en de advokaat. - Vertrouwelijk gesprek. - Inquisitorium. - Schuldbekentenis. - Vergeving. - Waar de kruidenier een engel ziet en vindt. - Zegepraal van edele zielen. - Balsem op de wonden. - Werken voor den kost. - Eerlijke armoede. - Een nieuw predikanten-congres. - Juiste kritiek op deze geschiedenis. - Huisvrienden, huisplagen. - Steltenhof en Bloemhart in klein comité. - De huismoeder vraagt. - De prediker betoogt. - Gods verborgen raad geopenbaard. - Een dolk in het moederhart. - Steltenhof betoogt andermaal. - Vinger- en voetenspraak. - Symbolen. - Bloemhart is in de oppositie. - Duisternis van een theologisch standpunt. - Stoffelijke middelen. - Steltenhof valt aan en uit. - Collega's schrootvuur. - Bloemhart wordt gemoedelijk. - Steltenhof kapituleert niet. - De dochter van den makelaar. - Het moederhart wordt gevonden en behouden. - Een goede voorslag afgewezen. - Er komt een betere mensch aan het licht. - Één oordeelt.

Er zijn tijdperken in het menschelijk leven, waar het tragische beginsel de overhand behoudt, en de arme mensch met zijn lot (daarom nog geen nood-lot) worstelt, van welke worsteling Seneca, de wijsgeer, verklaart, dat men juist dáár het schoonste tafereel der menschelijke krachtsontwikkeling erkent; hij voegt er echter bij: ‘als groote mannen met hun lot moeten kampen’. - Hoewel niemand zal bekennen, dat de kruidenier Mispelboom onder dergelijke groote mannen behoort, onder de celebriteiten van zijnen tijd, zoo was hij evenwel een goed, deugdelijk, geschikt mensch, zoo als er zeer velen op deze planeet rondwandelen, en het ongeluk had hem mede, naar den ouden regel, gelouterd en gezuiverd. De uitdrijvende en purgatieve kracht der rampspoeden behoeft hier althans door ons niet wijdloopig bewezen; Bronaard ten minste beweerde, dat de Voorzienigheid duizendwerf betere recepten voor de talrijke patienten op deze zondige wereld schrijft, dan de allerbekwaamste doctor, en het telkens terugkeerende emeticum (braakmiddel), 't geen den armen zondaar in zijn lijdenstijd wordt toegediend, uiterst weldadig werkt in de gevolgen, en bovenal voor de welbekende derdendaagsche koorts (zij is van *bilieusen*, galachtigen aard) des hoogmoeds beveiligt. - Moeder Saartje stond, met de dreigende armoede voor de deur, met den boetvaardigen, treurigen echtgenoot, met de aangenomene dochter, met den mislukten zoon-dominé, en met al de zorgen der huishouding als overladen, in een eigenaardig licht; zij ontwikkelde onwillekeurig eene zedelijke kracht en moed, waarvan zijzelve onbewust was: eene burgerlijke Minerva, met de Aegide in de handen. - Is het niet menigwerf aan de vrouw, vooral aan de huisvrouw opgedragen, om de roerpen in de handen te nemen, als de manschap van het schip genoeg te doen heeft, om te pompen, en te werken, te braauwen, te hijschen, en de vrouw stuurt en bestuurt? Zoo zien wij onze goede, brave huismoeder, na de mislukte convocatie der heeren krediteuren, bij het naderend verval van den winkel, besnoeid in hare dagelijksche, zelfs noodzakelijke uitgaven; wij zien haar op den duisteren levensweg, als aan het hoofd der huisgenooten, met vasten en

bedaarden tred voorwaarts gaan, om te redden wat nog te redden is. - Er waren bedenkelijke en zorgwekkende verschijnselen gezien in het huis van vader Mispelboom. - Zoodra men wist, dat de man geen geld meer had, begreep men van alle zijden, dat hij derhalve ook geen winkel meer mogt hebben; hij moest er eerst, zoo als men zegt, ‘geheel onder,’ opdat later de barmhartige handen der krediteuren hem, voordat de genadeslag kwam, even zouden opbeuren. - Zulk een voordeelige en welbeklante zaak moest eindelijk toch verdwijnen, opdat de minder voordeelige zaken der heeren concurrenten zich zouden verheffen; - daarom werd vader Mispelboom onverwachts door een bezoek vereerd van een der advokaten, door het ons reeds welbekende veertiental schuldeischers minzaam en beleefd afgezonden, om den kruidenier bij tijds van raad en advies te dienen en hem aan te raden, zich insolvent te verklaren, en zich te onderwerpen aan de billijke en menschelijke schikkingen der heeren, die hunne regtmatige pretensiën toch waarlijk niet konden en mogten prijs geven. De advokaat was zoo zeer overtuigd van de eerlijkheid en goede trouw van onzen koopman, dat hij er bijna, als het niet te *sterk* voor een advokaat ware gesproken, zijne eigene ziel voor zoude hebben willen verpanden, en juist om die reden twijfelde hij geen oogenblik, ja geene sekonde, aan de bereidvaardigheid van den braven man, die zich ten spoedigste onder de veilige curatele der regterlijke magt zoude plaatsen, en daardoor - de advokaat had de artikelen uit het Wetboek van Koophandel aangehaald, - voor een eigenlijk faillissement zoude bewaard blijven. - Zóó stonden de zaken, toen moeder Saartje een zeer belangrijk gesprek met haren echtvriend aanknoopte, waarvan wij, volgens onze loffelijke gewoonte, als getrouwe berigtgevers, eenige fragmenten, die voor onze lezers nuttig en oirbaar zijn, mededeelen.

Een gesprek tusschen man en vrouw. (Geen bed-sermoen.)

(MISE EN SCÈNE.) *Het binnenvertrek des kruideniers, op een avond, met een spaarlampje zuinig verlicht. - Klaas, alleen, in den stillen schier ledigen winkel. De echtgenooten zitten tegenover elkaâr. De huismoeder ijverig met breiwerk in de weer; vader Mispelboom, neerslagtig en zwaarmoedig tegenover haar, eerst eene pause:*

- Wij hebben, manlief! duistere dagen voor ons, en zullen eindelijk eens onbewimpeld moeten raadplegen, waar het met ons beiden, met de jongens, met de arme Stientje heen moet...

- En ook met den trouwen Klaas, dáár voor, in den winkel, niet waar? die mag waarlijk niet vergeten worden, - zie wat zit hij daar treurig!

- Voorzeker met ons allen, en met hem, en ik heb u mijne plannen voor te dragen. Wij moeten met Gods hulp, vader! raad schaffen, eer het te laat is; 't is wel hard voor u, om zoover gekomen te zijn, en als gij mij maar eerst gesproken hadt, eer gij u geheel met lijf en ziel aan den ongelukkigen Pieterse hadt verkocht! O, beste vriend, als ik dáár aan denk, dan zoude ik hardop kunnen schreijen, - ik weet wel, dat dit u grieft, maar ik moet er toch eens met u over spreken; ik kan daar niet altijd over zwijgen. - Zeg, Mispelboom! zeg me toch eens, waarom hebt ge mij van dat alles zoo geheel, zoo geheel onkundig gelaten? - 't Was de eerste maal in mijn leven, dat ge voor mij, uwe eigene vrouw, zulke dingen

verborgen hebt, waarom hebt ge dat toch gedaan? - Zeg, manlief! ik wil u niet hard vallen, - wij hebben reeds genoeg te dragen, - maar, waarom mogt ik van dat verwenschte geldschieten aan den makelaar geen jota vernemen? Nu, wij zijn hier alleen, spreek toch eens op.

De kruidenier was in den toestand, waarin een ketter zich bevindt tegenover den Inquisitieraad: - hier viel niet te loochenen of te ontkennen, ook niet te verontschuldigen; - de arme goede man was in eene moeijelijke, onze lezer voegt er dadelijk bij, in eene miserabele positie; hij had op allerlei wijze deze insinuatie trachten te ontwijken: er bleef niets voor hem over, dan - schuld te bekennen.

- Moeder, beste, brave vrouw, als ik aan den duivel en zijne booze streken evenzoo vast geloofde als vader Steltenhof, maar ik ben over dat punt nog niet heen; ik zoude moeten zeggen, dat de Booze mij verleid heeft, om zulke goddelooze ondernemingen te beproeven: - ja, ja, (de man sloeg zich met de vuist voor het voorhoofd) 't is waar, 't is al te waar, ik had u, u het allereerste moeten spreken, u alles zeggen, wat tusschen mij en hem - God zij zijner ziel genadig! - voorviel; ik had u moeten vragen, eer ik al mijn goed, zuinig bespaard geld aan dien mensch toevertrouwde. - Maar Saartje! zie, ik zat zoo geweldig in het naauw, zoo geweldig, - ik heb u dat nog niet durven te zeggen, - Pieterse had het mij op de ziel gedrukt, onder de zwaarste bedreigingen, om u niets, volstrekt niets van de geheele zaak te melden: - dat heb ik hem moeten beloven; - want, sprak hij, als uwe vrouw, die het anders goed meent, de minste lucht krijgt van onze geheime affaire, dan trek ik mij eens en vooral terug, - er komt niets van: - vrouwen, zoo heeft hij mij gezegd, moeten buiten zulke dingen blijven; zij hebben er geen verstand van, en sturen alles in de war - en - 't moet er nu in 's Hemels naam maar uit, beste moeder! - en, zeide hij, gij zit geheel onder den duim der uwe, en hebt niets in te brengen. - Wij mannen, zoo sprak hij, moeten die zaak onderling behandelen, 't gaat de huisvrouw niet aan, - en ik, God vergeve het mij, ik was zoo dwaas, zoo slecht, zoo ellendig slecht en dom, om den valschen vriend hier boven de trouwe vrouw te stellen, en dat, ja dat snijdt mij, als een mes, door de ziel. - Moeder (de man stond op, en greep de beide handen zijner vrouw, en zag haar diep getroffen en weemoedig aan) moeder! kunt gij mij dat alles waarlijk vergeven - vergeven, zeg ik, - vergeven dat ik u en de jongens en mijzelven zoo ongelukkig heb gemaakt? - Hier liet de kruidenier het hoofd in de beide handen der vrouw nederzinken, en lag nevens haar geknield, terwijl de tranen hem mild uit de oogen stroomden.

- God behoede mij, trouwe, beste vriend, om u ooit een enkel woord, dat u zoude kunnen grieven, toe te voegen, - o, dat snijdt mij nog dieper door het hart dan u, om u zoo, zoo te moeten zien en hooren! Dat heb ik niet gewenscht, neen, waarlijk niet, om die wonden weêr open te rijten, - ik heb u lief, altijd hartelijk lief en (hier drukte zij een vurigen kus op zijne lippen) ik behoef u niet te vergeven; ik misdreef ook zoo dikwijls tegen God en tegen u, maar ik had toch gewild, dat gij mij, uwe eigene vrouw, niet zoo ver achter den makelaar hadt gezet; dat ge mij in den beginne hadt geraadpleegd; dat mogt ik wel van u eischen; en nu, laat ons beide voortaan die geduchte, smartelijke les niet vergeten, en wederkeerig elkaâr in alles, in alles wat

er gebeurt, vertrouwen, - vertrouwen; want we zijn toch één als man en vrouw, - en daarmede Mispelboom (zij drukte hem de hand) daarmede eens en voor altijd een sluijer geworpen over alles wat er gebeurd is, en niet kan verholpen worden, dan alleen (hier sloeg zij het vochtige oog hemelwaarts) door Gods hulp: op Hem zullen we zien, als het water aan de lippen, komt, niet waar, mijn beste vriend?

De kruidenier gevoelde zich in dezen oogenblik, na deze woorden, zoo klein, zoo ongemeen klein naast en nevens zijne vrouw, hij gevoelde, dieper dan wij dit kunnen uitdrukken, verkeerd, onverantwoordelijk te hebben gehandeld. - Voor zijn bekrompen geest stond het beeld eener groote, edele, sterke ziel: - nooit of zeldzaam had deze mensch de waarde zijner levensgezellinne zoo krachtig erkend, en daarom sprak hij met eene eigenaardige geestdrift alzoo:

- Vrouw, zoo waar ik hier voor God sta, gij zijt mij en anderen een engel; ik zal van u leeren om te vergeven, om een beter, een verstandig mensch te worden, hier (hij wees op zijn hart) hier nijpt mij en kwelt mij een doorn, een dolk, dat ik u zoo heb miskend en mishandeld, gij goede, lieve, trouwe vrouw! - Zie, gij hebt mij niet gescholden, en niet geschimpt, en niet verworpen, toen ik, ik ellendig man, u en de onzen ongelukkig maakte; gij hebt met het geduld van een engel alles verdragen, alles toegegeven, en nu, nu komt ge mij nog met liefde en vergeving tegemoet, - waarmede, Gij groote God! heb ik dat verdiend? - Moeder! moeder! gij zult daarboven vergolden worden, wat ik u niet geven kan, - nu leer ik u kennen, - wat ben ik, booze, ontrouwe man hier tegenover u? - De geschokte man hield de beide handen voor de oogen, en zeeg zwijgend op een stoel naast zijne vrouw neder.

Gelooft gij, lezer! dat eene waardige huismoeder, in zulke oogenblikken, van hare regtmatige zegepraal eenig misbruik zal maken, dat zij, in den regel de zwakkere, nu met hare zedelijke kracht en sterkte praalt en pronkt? - Dat moge de gewone, de bloot vrouwelijke vrouw doen, - de aangeboren adel der ziel verloochent zich in dergelijke oogenblikken niet, - de waarachtige grootheid is en blijft ongemeen, met ootmoed en nederigheid gepaard - en daarom nam onze brave huismoeder andermaal het woord, en vervolgde alzoo:

- Wat gebeurd is, Mispelboom, beschouwen we nu voortaan als achter het slot; dat is in zooverre eene afgedane zaak; nu is het onze taak om met verstand en beleid te redden, wat te redden, te behouden, wat te behouden is. Daarin zullen we volmaakt overeenstemmen, dat weet ik: op dezen voet als het thans gaat, kan het niet langer blijven, - binnen kort zijn we geheel zonder nering, klanten en verdiensten, - gij kunt den ledigen winkel niet langer aanhouden, en ik zie dat maar al tezeker vooruit, de krediteuren zullen u binnen weinige dagen voor failliet laten verklaren, - 't huis hier is immers al verpand, - welnu, leg dan maar aan den advokaat uwe zaken bloot, - geef u aan de wet en het regt over, betaal alles, alles, wat ge kunt, en als er niets overschiet, of nog een te kort is, dan zullen Stientje en ik, met handenwerk, eerlijk, voor u en de onzen het brood verdienen; de menschen zullen ons niet geheelenal ongelukkig maken; vader! we zullen wel arm, zeer arm, maar toch eerlijk arm zijn.

- En ik, ik dan, zoo viel Mispelboom hier in, ik dan, wat moet ik beginnen?

Ik wil niet ledig zitten, God dank, ik kan nog werken, en de handen uitsteken, maar de arme jongens - onze zonen, - moeder, wat zullen die aanvangen? - en Klaas, dààr, onze goede, trouwe vriend, - Klaas, - ook bedelen? - neen! dat moet, dat kan niet, - neen, zeg ik, dat kan waarachtig niet.

- Vader (hernam de vrouw) mogelijk komt dat nog wel te regt, als wij, de beide vrouwtjes, voor u het brood kunnen verdienen, zult ge waarlijk op uw' ouden dag niet behoeven te werken, - maar ook voor u zal er nog wel wat gevonden worden, - voor een braaf ongelukkig huisvader is er hier in de stad nog wel een hart en eene hand open. Wat de jongens betreft, daarover wensch ik met onze vrienden, de predikanten, te spreken, en Klaas - ja, als ik hem aanzie, en aan zijne brave vrouw en dochter denk, dan, dan gevoel ik eigenlijk eerst regt en diep ons ongeluk; ware hij niet zoo ver heen, o men zoude hem hier of daar als winkelknecht willen nemen, nu twijfel ik daaraan, zijn lot ligt mij zoo zwaar op de ziel.

- En mij niet minder, moeder! hernam de kruidenier. God moge hier licht en uitkomst geven. - Wilt ge, als ik u regt begreep, de predikanten spreken? Met Bloemhart zal dat goed gaan; maar zijt ge dan vergeten, hoe driftig en toornig vader Steltenhof zeer onlangs is weg gegaan? Dat zal, ik vermoed het, al weder misloopen; de man zal op nieuw boos worden als we hem hier zien; ik vrees dat Stientje harde woorden zal moeten hooren, maar ik onderwerp mij gaarne geheel, geheel aan uw oordeel.

- Juist wil ik met den eigenzinnigen man nu spreken, Mispelboom! Wij kunnen en mogen hem niet voorbij gaan; al stuift hij somtijds op, ik denk dat de grond bij hem toch goed is: we zullen er echter, veiligheidshalve, onzen goeden, wat vreemden en voorbarigen doctor, buiten laten, en eens hooren wat de beide heeren ons zullen aanraden, wat de twee jongens betreft, vooral met het studieplan van Jozef. Mogelijk, - hier zuchtte Saartje zeer diep, - mogelijk komt daar ook niets van, - welnu, Gods wil geschiede! Voor den jongsten zal er ook wel wat gevonden worden.

Wij vertrouwen dat onze lezers door dit fragment uit het gesprek der respectieve echtelieden in onze eenvoudige, burgerlijke geschiedenis, zoo als men zegt, op de hoogte der zaak zullen gebleven zijn. In dit verhaal is intusschen weinig romantische hoogte, weinig diepte en decoratie-perspectief van beschrijving, weinig frappante entr'actes - (Aanmerking van onzen verstandigen lezer, waarop wij niets aan te merken hebben, en er alleenlijk bijvoegen, dat we hopen, dat er althans, bij gebrek van *andere* zaken, eenige waarheid en zuiver gevoel moge aanwezig zijn; want daarmede houdt de berigtgever zich voorshands tevreden).

Werkelijk zond moeder Saartje de bepaalde en dringende uitnoodiging aan de beide heeren predikers, ons reeds bekend: aan Bloemhart, dien we eens in de ziekenkamer aantroffen, aan Steltenhof, met wien wij mede de kennis reeds aanknoopten. - Huisvrienden zijn over het algemeen zeer nuttige - huismeubels; men roept ze als men ze noodig heeft, plaatst ze hier of daar, waar ze een ledigen hoek aanvullen, of bezigt hen als geschikte middelen tot tijdverdrijf om de eentoonigheid des levens aangenaam af te wisselen; als de huisvriendschap langzamerhand overgaat in een zeker bepaald

huisgenootschap, wordt de zaak meermalen wat bedenkelijker; - de huisvriend klampt zich somtijds zoo vast aan den milden vriend, dat men hem niet weder kan losmaken, bijna evenzoo als de spichtige korenaar, die gij in uwe roksmouw steekt, en die daar als van zelf op eene wonderbare wijze steeds *verder* inkruipt, en - om de vergelijking te bekroonen - lastig en ondragelijk begint te *jeuken*. - Men kent de voorbeelden, dat wakkere huisvrienden, na verloop van tijd, tot huisplagen zijn veranderd, en alle mogelijke, listige, heimelijke en Jezuïetiesche middelen gebezigd zijn, om ze te verwijderen, zonder hen dadelijk nog uit de deur te werpen - een eigenaardige kunstgreep, waarin sommigen zeer bedreven zijn. - De twee predikers, zoo geheel verschillend van aard en beginsel, kwamen alleenlijk bij bepaalde en gebiedende omstandigheden met elkaâr in aanraking, zij begrepen echter beide aan de uitnoodiging der Mispelboomen te moeten voldoen, en lieten zich ter bestemder ure vinden; wij begroeten ze weder tegenover den kruidenier en zijne brave huisvrouw gezeten, zooals vroeger in meer gelukkige dagen, en zullen, volgens onze loffelijke gewoonte, hen sprekende invoeren, tot onze verontschuldiging aanmerkende, dat men van Plato tot aan Walter Scott getrouwelijk den dialogischen vorm heeft gebruikt, waar men zijne helden, personen of tooneelisten op het papier, aanschouwelijk trachtte voor te stellen en aan te bevelen aan de aandacht der altoos ‘zeer geneigde’ lezers.

- Ik had mij vast en bepaald voorgenomen, - zoo hief Steltenhof aan, toen men behoorlijk gezeten was, - om geen voet meer in dit huis te zetten, na de beleediging, die ik heb moeten ondergaan; indien mijn collega Bloemhart mij niet zoo nadrukkelijk had gebeden en aangespoord, ik ware, dit verzeker ik u beiden, niet gekomen.

- Met uw verlof, - hernam deze, - ik heb u volmaakt vrije keuze gelaten, maar u slechts in bedenking gegeven, of het niet betamelijk ware, de grieve, u aangedaan zoo als ge verzekert, met den mantel der liefde te bedekken, en onze gemeenschappelijke vrienden hier thans niet te verlaten.

- Dat hebt ge gezegd, waarde heer broeder! dat is zoo, ik zoude ook zonder uwe vriendelijke en welgemeende raadgeving zeer goed weten wat mij te doen of te laten staat; intusschen mag een oudere collega somtijds den meer jeugdige hooren: - *errare humanum est* - dwalen is menschelijk. - Moeder Saartje vermeende, dat zij den prediker in eene gelukkige stemming vond, en verheugde zich reeds niet zonder vrucht dit kleine congres te hebben zaamgeroepen; - maar de ondervinding leerde haar om uiterst voorzigtig met den driftigen ‘huisvriend’ om te gaan: zij was eenigzins bevreesd geworden voor dit geestelijk ‘kruidje roer mij niet.’

- Gij kent, - zoo vervolgde de huismoeder, - onzen toestand; welligt de naderende opheffing en verkoop van den winkel, en onze treurige vooruitzigten, onze armoede: over de toekomst der goede Stientje zullen we later spreken. - Ik schaam mij niet, lieve vrienden! en mijn echtgenoot evenmin, om met mijne handen het brood te verdienen, en in een meer dienstbaren toestand over te gaan, als de nood dit eischt, en Mispelboom, na eerlijke afbetaling van al zijne schulden, zekerlijk niets zal kunnen overhouden; voor eene fatsoenlijke armoede treed ik niet blozend terug, wij zullen

immers in het oog van God, en ook in dat van brave Christenmenschen niets minder gelden als er hard en dapper voor den kost moet gewerkt worden, - maar gaarne wilden we thans uwen raad inwinnen over het vooruitzigt van den oudsten zoon, dien wij hoopten om eens predikant te zien - daartoe, waarde vrienden! zullen ons volstrekt, gij begrijpt dit, de middelen ontbreken, volstrekt ontbreken, - wat moet er nu van onzen braven, besten zoon worden, zie dat weegt ons zwaar op het hart....

- Mag ik wel even het woord vragen, - riep Steltenhof, en nam zijne gewone meesterachtige houding aan, - even het woord zeg ik, terwijl ik verzoek om mij eerst te laten uitspreken, en niet in de rede te vallen; want daar kan ik, bij het geven van raad en advies, niet goed tegen, - dan zoude ik u eerstelijk aanraden, om uwen geheelen tegenwoordigen toestand, en het ongeluk dat u trof, dadelijk te beschouwen als een' duidelijken wenk des Heeren en eene stemme van boven, een gebod uit den hemel: deze jongeling is niet geroepen om het ambt der predikinge te bekleeden, - zijne ouders zijn arm geworden, - de middelen ontbreken hem om voort te studeren,- dat, zeg ik, is eene stemme Gods: terug gij menschenkind! gij moogt niet behooren onder de profeten des Verbonds; gij moet uw bestaan en werkkring elders vinden: - deze is hier de duidelijke wil en het raadsbesluit des Allerhoogsten, - ik ga nog verder: - het onheil dat u trof, vader en moeder Mispelboom, heeft, ik spreek opregt, uwen hoogmoed moeten buigen en breken, uwen hoogmoed, zeg ik en verklaar ik, daarin zigtbaar geworden, dat ge bij den overvloed van aankomende predikanten, ook uw' zoon uit zijn burgerlijken stand hebt willen opheffen, en hem aan een ambt wijden, waarvoor - 't blijkt thans duidelijk, - de verborgen raad Gods hem in geenen deele heeft geroepen en voorbestemd; en daarmede, dunkt mij, is uwe vraag aangaande de toekomst van uw' oudsten zoon in het ware licht geplaatst, en mijn antwoord snijdt alle bedenkingen en tegenbedenkingen op eens - zoo als wij geleerden zeggen, collega Bloemhart! - kategorisch - af.

Die woorden vielen aan de moeder, en ook eenigzins aan den vader, als koude, zware steenen op het hart; zij voelden zich eerst te zwak en ongewapend, om het theologisch standpunt van Steltenhof te bestrijden, of hem in het ongelijk te stellen, toen hij beweerde, dat de wil Gods het studieplan van hunnen Jozef zigtbaar afkeurde; maar de onverwachte beschuldiging van hoogmoed griefde beiden, en wel de moeder het diepste, zij gevoelde dat ze begon te beven en het bloed haar in het aangezigt steeg, maar zij bedwong zich zooveel mogelijk, en hernam met eene ontroerde stem:

- Heer Steltenhof, dat is eene smartelijke, eene onverdiende beschuldiging van uwe zijde, die ge daar over de lippen liet gaan; ik tracht en poog, God weet het, om u haar te vergeven, en zal ook hier uwe woorden, daar gesproken, met den mantel der liefde bedekken, maar ik moet u evenwel ernstig verzoeken, mij, of beter gezegd, ons, niet te miskennen; neen, neen, waarlijk, hoogmoed was het niet, die ons noopte, een onzer zonen, onder Gods hulp, tot het predikambt op te leiden, neen, niet die hoogmoed der burgerlieden, die steeds boven hunnen stand willen gaan, en zich verheffen op voorregten, die hun buiten hun toedoen zijn geschonken,- neen, ik herhaal dit, vriend Steltenhof, maar moederlijke liefde, om den lieven, braven zoon in een waardig,

door mij hooggeschat ambt te zien, om hem als leidsman der Christelijke zielen eens te begroeten, om hem boven de wisselvalligheden der wereld, buiten het bereik der aardsche lotwisselingen te plaatsen, met één woord, om hem, onder ulieder leiding, eens als uw waardig ambtgenoot te omhelzen, - zie, dat heb ik met tranen in de oogen afgebeden en vurig gewenscht, - maar hoogmoed, hoogmoed - gij kent mij niet, vriend Steltenhof, anders ware dat harde woord niet over uwe lippen gegaan.

- En ik behoef, - hernam de bejaarde geestelijke, met aanmatigende deftigheid, - ik behoef eigenlijk uwe vergeving niet; want als iemand de waarheid wat duidelijk en nadrukkelijk zegt, behoeft hij, wèl beschouwd, daarvoor juist geene vergeving te vragen; ik verwacht hier dus geene toespeling op den mantel der liefde. Goed derhalve, om u niet te beleedigen, zoo als ge mij laatstelijk deedt, toen de doctor u en mij het hoofd warm maakte: goed derhalve - toegegeven - gij hebt uit nederigheid en ootmoed uwen zoon, die den vader in zijn winkel had behooren bij te staan en op te volgen, voor het predikambt bestemd, - goed derhalve, 't was alleenlijk om zijne ziel te bewaren, en hem eens onder de regtzinnige leeraren in de Hervormde Kerk te laten optreden, - alles toegegeven. - Uw moederlijk hart was in geenen deele hoovaardig, en uw burgerlijk bestaan was u genoeg. - Waagt ge nu intusschen mijne gevolgtrekking te loochenen, dat hier de Heer zelf als in het midden is getreden, en zelf hoeft gesproken, alzoo: deze uw eerstgeborene, dien gij als Nazireër den Heere hadt toegewijd, zal nu, daar u door den Heer de middelen ontnomen zijn, voor eenen anderen stand moeten bekwaam gemaakt worden? - Of zijt ge dan, zoo als er staat, zoo dik van ooren, en onbesneden van hart, om hier de geweldige stem des Almagtigen niet te verstaan, die het u verkondigt, en wel verkondigt van mijne lippen: uw Saul zal niet onder de profeten behooren? - Welnu, wat hebt ge daarop te zeggen, vrienden, dat verneem ik gaarne, en ben niet ongenegen om mij te laten overtuigen, mits ik eerst goed en deugdelijk wederlegd ben geworden....

De huismoeder blikte met een smeekend oog naar den steeds zwijgenden vriend en bondgenoot, Bloemhart, wiens advies thans zoude gehoord worden, en deze gevoelde mede dat het tijd werd om te spreken. - Toen de meer jeugdige predikant den mond opende, zette vader Steltenhof, even als hij in den kerkeraad gewoon was, zich in postuur, hij zag strak voor zich heen, en speelde met de vingertoppen der linkerhand, echter niet al te onbeleefd hard, al voort op de glad gewreven tafel, liet den regtervoet onophoudelijk met een zacht schuifelend geluid van den hiel naar den teen op en neder gaan - want deze waren zijne stereotype gewoonten, zoodra iemand anders dan hijzelf over een punt, door hem eerst besproken, het woord nam; dergelijke eigenaardigheden zijn bij de menschenkinderen niet al te onbelangrijk, om niet even, in het voorbijgaan, te worden - opgeteekend en aangenomen voor notificatie. - Alles in deze wereld is vol beteekenis en symbolisch, zelfs de bewegingen van zekere menschen met handen en voeten.

- Ik verschil grootelijks ten dezen opzigte van mijnen ambtsbroeder, wat betreft zijne beschouwing van den goddelijken wil en het verborgen raadsbesluit des Heeren (Dat dacht ik wel, murmelde Steltenhof tusschen de tanden, en trom-

melde en schuifelde iets harder), ik mag mijne overtuiging even onbewimpeld mededeelen, als wij zoo even de zijne gehoord hebben, en ik ben evenzeer, zeker niet minder, voor overtuiging vatbaar als mijn heer en vriend (Dat zullen we eens zien, lispelde Steltenhof, en zag nu strak omhoog naar den zolder). Naar het mij toeschijnt, staat de eens gekozene bestemming van den zoon des huizes in geen volstrekt verband tot de ongunstige handelszaken van den braven vader, en ik kan niet doorzien, hoedanig het Alwijze Opperwezen door het onheil dat onzen vriend Mispelboom, zeker geheel ondanks hemzelven, trof, heeft te kennen willen geven, dat de zoon zich niet tot het predikambt zoude mogen voorbereiden; dit verband is mij volstrekt duister, tenzij men zoude kunnen bewijzen, dat door het gepleegde bedrog van den ongelukkigen makelaar de vatbaarheid en de bekwaamheid van Jozef tot theologant ware weggenomen of verminderd; iets, dat collega niet zal beweren; welligt zoude men de zaak kunnen omkeeren en aantoonen, dat dergelijke smartelijke levensomstandigheden, als waaraan dit gezin was onderworpen, op allen en ook op den zoon eene ernstige en gunstige terugwerking voortbrengen, die als middellijke voorbereiding voor het predikambt zoude beschouwd kunnen worden. - In allen gevalle zie ik volstrekt niet in, waardoor de Hoogste Wijsheid en Liefde zich hier zoude geopenbaard hebben als bepaalde tegenstander van het studieplan des jongelings, - naar mijn oordeel is het veeleer de vraag, of en waar voortaan de stoffelijke middelen kunnen gevonden worden, om bij den treurigen toestand der ouders, evenwel de kosten voor de studie te bestrijden, en daarover wenschte ik wel een voorslag te doen; ik hoop intusschen, dat broeder Steltenhof het mij niet al te zeer ten kwade duidt, dat ik het vraagstuk op een eenigzins meer gewoon en dagelijksch terrein heb gebragt, en voor het oogenblik het theologisch standpunt, dat mij eenigzins duister is, ter zijde stel.

- Ga maar voort, ga maar voort, broeder collega, - riep Steltenhof, die merkbaar onrustig en ongeduldig begon te worden, - ik merk reeds waar gij heen wilt; het woord Gods moet eerst van de hand, en de raad des Heeren moet eerst zwijgen, dan komen de kinderen dezer wereld met de stoffelijke belangen, en sluiten de voorbestemming en de kennelijke openbaring van boven uit. - Excellent gesproken, naar den geest des tijds, excellent, zonder verder acht te slaan op de bezoeking des Heeren, die hier heeft plaats gegrepen, om de zondige en hoogmoedige harten, boos van nature, te vernederen en te vermurwen. Wij zijn gewoon om dat te hooren, collega! overal, zelfs op den kansel, de wereld boven aan met hare belangen, en de verborgen raad Gods weggestooten of ontkend en gelasterd! - Gij zijt mij echter het bewijs schuldig gebleven, met uw verlof (hier keerde de spreker zich vlak en geheel tegenover zijn tegenstander, en sloeg met de vuist zacht op de tafel), dat de zigtbare verkondiging van Gods straffenden toorn, over dezen huize uitgestort, niet tevens voor den zoon eene stemme van boven was: gij zult met uwe ouders in het stof geworpen en vernederd worden, en voortaan uw dagelijksch brood vinden in het zweet uws aanschijns, zoo als er geschreven staat: alle vleesch is van Adam af verdorven, - de Heer is de tuchtmeester; en eerst zult gij mij uit de Schrift bewijzen, dat, ondanks de bezoeking des Heeren in dit gezin, de zoon nogtans de verzenen tegen

den prikkel mag slaan, en zich boven zijn stand verheffen, zonder middelen en vooruitzigten de heilige dienst zoekende, waarvoor, zoo als ik bewezen heb, de Heer Heer hem onbekwaam oordeelt. - Steltenhof haalde even adem, en eer hij kon voortgaan, nam Bloemhart het woord: - Welnu collega! als gij de grimmigheid des Heeren zoover uitstrekt, verklaar ik u daarin den God der liefde, zoo als Christus ons Hem openbaarde, niet te kunnen wedervinden, en ik beweer nu, met gelijk regt van mijne zijde, dat gij evenzoo in gebreke zijt gebleven om mij, en ons hier bij elkaâr, overtuigend aan te toonen, dat het zonde, misdaad voor Jozef zoude zijn, om, ondanks de beproeving, waaraan God zijne ouders heeft onderworpen, de theologische studie later op te vatten. - Gij zult mij echter veroorloven, dat wij het punt in quaestie hier van de regte zijde behandelen, en onze denkbeelden over den verborgen raad Gods vooreerst laten rusten; maar liever aan deze goede ouders de hand bieden, om ten minste de toekomst van een' hunner zonen vooreerst te verzekeren. Als onze raad, onze hulp in lateren tijd verkeerd of ongepast blijkt te zijn, en de jongeling zelf van zijn voornemen terugkomt, dan hebben wij ons niet te dezen opzigte te beschuldigen, en deden van onze zijde wat vriendschap en pligt ons voorschreven. - Wat mij betreft, ik verkies thans geen woord meer met mijn broeder collega over den verborgen raad Gods te wisselen, en wil hem gaarne de zaak, waar die louter bespiegeling is, geheel gewonnen geven, mits wij ons verstaan over de middelen, om den wakkeren jongeling verder te ondersteunen, en - met uw verlof, vriend Steltenhof, val mij niet in de rede, daar kan ik ook niet goed tegen, - en daarom wenschte ik den ouders mijne diensten aan te bieden, en te beproeven om bij eenige meer aanzienlijke, welgezinde leden der gemeente, de noodige bijdragen te verkrijgen, waardoor, onaangezien den ongunstigen toestand van Mispelbooms zaken, de studie van den zoon ongehinderd kon voortgaan, en zij dus van deze zijde van alle zorg ontheven waren. - Ik heb reeds - nog een oogenblik, collega, ik heb aanstonds gedaan en zal u dan het veld ruimen, - ik heb reeds aanvankelijk mijne pogingen in het werk gesteld, en niet zonder goed gevolg, en twijfel niet, als broeder Steltenhof mij vriendschappelijk ondersteunt, het voorgestelde doel volkomen te bereiken, - en nu, collega, is het woord aan u.

- Ik verlang volstrekt niet, in geenen deele, mijn ambtgenoot Bloemhart van het genoegen, van de eer en het voorregt te berooven, om, tegen den kennelijken wil Gods, door afgebedelde penningen van sommige gemeenteleden den jongeling tot predikant te helpen opleiden. - Collega schijnt te begrijpen, dat de wegen Gods hier de wegen der menschen zijn, en dat men den burgerjongeling, naast zijne armoedige ouders, evenwel uit zijn stand moet rukken, en het eens opgevatte plan, zooals wij geleerden zeggen - per fas et nefas - moet doordrijven. - Ik geef hem volstrekt mijn woord niet om aan deze fatsoenlijke bedelpartij behulpzaam te zijn; - de heer Bloemhart heeft genoeg vrienden en begunstigers onder de gemeenteleden, vooral onder hen, die eenigzins wereldsgezind en vrijzinnig zijn, en zich met het rekkelijke Evangelie der Groninger school beter kunnen vereenigen, dan met de oude niet zoo rekkelijke leer der Dordsche vaderen - om geld en inteekening te verkrijgen. Welligt

zoude het blijken, als we hier onvoorzigtig de handen in elkaâr sloegen, dat zijne vrienden en begunstigers niet de mijne, ook niet omgekeerd, waren, en daarom is het beter, dat ik de eer en het voorregt van die ondersteuning, waarschijnlijk wel bij jaarlijksche inschrijving, aan collega Bloemhart onverdeeld overlaat. Ik wasch hier de handen eens vooral van af, en kom niet gaarne, in dergelijke omstandigheden, in aanraking en conflict met broederen ambtgenooten, die gewoon zijn zelve hunnen weg te vinden en te zoeken, en den ouderen collega gerustelijk met zijne oudere systemen op zijde kunnen schuiven. Hiermede houd ik deze zaak eens vooral voor afgedaan, en hoop dat de vrienden hier, vooral mijn ambtgenoot, mij thans beter begrijpt dan zoo even, waar mijne voorstelling van Gods stem en de roeping des Heeren ZEd. te duister scheen. - Ik heb gezegd.-

Bloemhart glimlachte en zweeg eenige oogenblikken, - toen greep hij op eens de hand van Steltenhof, eer deze haar kon terug trekken, hield die vast en zag den broeder ernstig en weemoedig aan. - Mag ik thans, na deze voor mij zoo grievende woorden, den prediker van Gods woord en Christus' heilleer vrijmoedig aanspreken, - vrijmoedig, zeg ik, hoewel met een getroffen hart? Man, reeds vergrijsd in het ambt, dat ik met u bekleed, is het u dan niet mogelijk om ooit of ergens de goede bedoeling te zien? Moeten er van uwe lippen, die zoo vaak tot God om vergeving der zonden, ook uwer zonden, bidden, altijd harde, scherpe, beleedigende woorden vernomen worden? Is dan het beeld van Hem, wien wij beide vereeren en aanbidden, u zoo geheel vreemd, dat gij Christus alleenlijk op den kansel ziet en hoort en verkondigt, en alom met het woord der veroordeeling voor ieder gereed zit. - Neen, verwijder u niet, en trek uwe hand niet terug; ik zal ze vasthouden, en gij zult mij hooren. Ik beklaag u, ik beklaag u, broeder Steltenhof, dat ge mij en anderen zoo hevig miskent, en u niet ontziet, om mij en anderen onophoudelijk te beleedigen; maar ik vergeef u, ik vergeef u van ganscher harte. O, als ge slechts wist, hoe gij uw eigen leven nog meer verbittert dan dat van anderen. Is er dan in uw hart geen plaats voor de liefde en de toegevendheid? Is het u dan een genoegen om uwe ambtgenooten, al verschillen ze van u in de opvatting der leer, opzettelijk te grieven en te tergen? O mijn vriend! ik wil voor u bidden en voor mijzelven nog meer, dat mij de kracht der liefde tegenover u niet verlate, en ik voor elke uwer beleedigingen eene zegenbede gereed houde. - Hier liet Bloemhart de hand van zijn ambtgenoot langzaam los, die in de zijne geklemd merkbaar gloeide en beefde.

- Zoo leest de jonger de les aan den meester, en vermeet zich om mij, die reeds zoo lang het Woord des Heeren aan de gemeente predikte, te regt te stellen! Fraai, inderdaad, verwonderlijk fraai! Ik bedank den heer Bloemhart voor zijne vermaning, en zal mij voortaan wel wachten om met hem, buiten dringende noodzakelijkheid, in eenige aanraking te komen. - Ik zie nu duidelijk dat hier voor vader Steltenhof alweder niets te maken is; ik ben dat trouwens gewoon geworden, als ik maar overal voor ieder, ook voor jeugdige ambtgenooten, wilde bukken en dadelijk toegeven; mij wringen en plooijen naar de nieuwe leer, en met suikerzoete woorden vleijen; dàn ware er nog wel plaats voor mij; - nu is men van de waarheid en dus van mij afkeerig, maar dat kwetst mij niet, volstrekt

niet: - ik laat al de zorg en al de bijdragen en geldafpersing voor den aanstaanden predikant, den zoon des huizes, aan mijn ambtgenoot over, als gezegd is, en houd mij geheel buiten deze zaak. Ik wenschte intusschen, moeder Mispelboom, eer ik vertrek, 't is reeds laat - Steltenhof had zijn zakuurwerk reeds driemalen uitgehaald -, een enkel woord met mijne nicht, uwe tijdelijke en tegenwoordige huisgenoot, te spreken; - wilt ge wel zoo goed zijn, haar eens te laten roepen, maar maak, als het u belieft, een weinig spoed; ik moet nog eenige zieken bezoeken, en verlang om meer dan ééne reden mij te verwijderen, en u met mijn bijzijn niet langer dan noodig is lastig te vallen.

Moeder Mispelboom stond bij deze onverwachte vraag eerst besluiteloos, - zij zag den echtgenoot, en heer Bloemhart vragend aan, deze hernam op geruststellenden toon: - ik twijfel niet dat ge mijn ambtgenoot en zijne nicht beiden daardoor verpligten zult, en ik vermoed tevens, dat elke poging van vader Steltenhof tot wezenlijk geluk van onze arme Stientje rijkelijk gezegend zal worden.

- Mijn waarde vriend Bloemhart, dat is nu mijne zaak, - sprak Steltenhof, - en als ge ook daaraan mogt twijfelen, verzeker ik u, dat ik, wat haar betreft, uwe raadgeving volstrekt niet behoef, en als ik daar behoefte aan vind, u bij tijds zal waarschuwen.

Bloemhart haalde de schouders even op, en zag den ongeduldigen man, terwijl hij het hoofd een paar maal schudde, met medelijden aan.

Het meisje werd afgeroepen, en verscheen, met langzame en beschroomde schreden naderende; zij beminde den regtzinnigen prediker niet, en had de grievende woorden, haar onlangs na den dood van haren vader toegevoegd, niet kunnen vergeten; zij bleef dus zwijgend op eenigen afstand met nedergeslagen oogen staan. - Moeder Saartje nam haar bij de hand en sprak: - Dominé Steltenhof wenscht een paar woorden met u te spreken, lieve Stientje, gij zult hem gaarne hooren, niet waar? - Zij antwoordde niet hoorbaar, maar knikte even met het hoofd.

- Ik wensch, - zoo liet Steltenhof zich hooren, - ik wensch u, jufvrouw Pieterse, alleenlijk een voorslag te doen, en eisch daarop, kort en goed, uw toestemmend of afwijzend antwoord. Ik ben geen vriend van veel over en weêr spreken, vooral niet als mij de tijd ontbreekt. Gij zijt hier, na den eersten schok, wèl en vriendelijk opgenomen, en dat strekt dezen menschen hier, ik bedoel u, Mispelboom, en u, moeder, tot eer; hoewel 't slechts Christelijke pligt was, en zij jegens u kwaad met goed hebben vergolden, waaraan gij eene les en voorbeeld kunt nemen. Als hier echter, ik voorzie dat, wegens de schulden van den kruidenier, de zaak zal stil staan, en de krediteuren hunne regten laten gelden - en van al dat onheil is uw vader de schuld - vergeet dat niet - dan is hier in dit gezin armoede en gebrek te verwachten, ten minste zal men op den voet, als tot heden, niet kunnen blijven voortleven. Hoewel er dan wel raad geschaft zal worden, zoo ware het zeer onraadzaam, om dit gezin buiten noodzakelijkheid te bezwaren; daarom stel ik u voor, nicht! om vooreerst, totdat ik eene vaste en fatsoenlijke betrekking voor u zal gevonden hebben, bij mij in huis in te trekken, en mijne vrouw in de huishouding ter hand te gaan, waar ge veel van haar leeren kunt, en alzoo niet langer tot last en bezwaar dezer welmeenende lieden te

zijn. Ik kon en wilde u dien voorslag niet eer mededeelen, en ben overtuigd, dat er van uwe zijde en ook van de zijde der familie Mispelboom geen bezwaren zullen aangevoerd worden, ten minste zoude dat mij zeer, zeer bevreemden.

De dochter van den makelaar verbleekte en begon te beven, en drukte krampachtig de hand der pleegmoeder, die haar naauwkeurig bespiedde. - Vader Mispelboom had, tot groote ergernis van den prediker, reeds meermalen onwetend met het hoofd geschud, en zijne afkeuring te kennen gegeven, en de huismoeder, was mede een oogenblik besluiloos; maar de weemoedige, zoo sterk sprekende blik, welken het meisje op haar wierp, die blik, welken zij zoo geheelenal verstond, was hier beslissend. - Ze sprak met nadruk en niet zonder ontroering, terwijl de geschokte maagd hare moederlijke hand bleef vasthouden.

- Heer Steltenhof, gij verrast ons door uwen voorslag, maar brengt ons tevens in verlegenheid, ja, in groote verlegenheid; want zie, ik heb op den onvergetelijken avond, toen dit jammerende kind mij aan het hart zonk, beloofd, om voor haar te zorgen, haar niet te verlaten, met haar te deelen wat wij hadden, en voor haar als moeder te zijn: dat heb ik haar plegtig, als in de tegenwoordigheid van den Alwetende beloofd, en die belofte kan ik niet verbreken, voordat zijzelve mij daarvan ontslaat; ik ben aan dit verlaten meisje, het arme kind van een' verloren en diep gezonken mensch, gehecht; zij is mij als dochter toegezonden; zij heeft mij lief en ik haar; ja, sedert we ons in de laatste weken leerden kennen, heb ik in haar hart gelezen, en veel, veel gevonden dat mij aan haar verbindt. Ik herhaal het, zij is mij lief en waard, en ik bevestig ook tegenover u mijne belofte, om met haar te deelen alles, alles, het laatste stuk brood dat we hebben, - maar - Stientje! nu zult gijzelve moeten beslissen, - als zij liever tot u gaat, bij u meer voorregten en zeker een meer genoegelijk leven vindt, dan hier bij ons - welnu, haar staat de keuze vrij, dat zijzelve kieze, ik dank u intusschen wel gemeend voor dat gulle aanbod, het was mij lief, vriend Steltenhof, - voegde de huisvrouw er met bijzonderen nadruk bij, - dat gij uwe nicht, mijne lieve dochter, *zoo* hebt aangesproken, zoo liefderijk en troostrijk, dat erken ik, zeer diep.

Het meisje was bleeker en bleeker geworden; hare oogen stonden op eens vol tranen, zij begon te wankelen, maar herstelde zich op eens, en stortte aan de borst der huismoeder, luide weenende, terwijl zij de beide armen om den hals der vrouw sloeg, en niet scheen te kunnen bedaren. Er was een oogenblik van stilte in de binnenkamer van den kruidenier; eene spanning die op het aangezigt van allen te lezen stond. - Steltenhof zelf zag geheel anders dan hij gewoonlijk plagt te zien in het rond, en was, iets dat hem hoogst zeldzaam voorkwam, verlegen om een woord te spreken.

Eindelijk hief de dochter van den makelaar het betraande gelaat omhoog, en zag den prediker onbeschrijfelijk weemoedig aan; zij liep met wankelende schreden naar hem toe, greep zijne hand en drukte er een kus op. - Vriend van mijn rampzaligen vader, - sprak ze, met afgebroken stem, - zóó mag ik u noemen: - zult ge boos of verstoord op mij worden, als ik u bid, hier, als voor het aangezigt van onzer aller God en Vader: - o, laat mij toch bij mijne moeder, laat mij voor haar werken, het brood voor haar verdienen, haar troosten, haar verplegen als ze ziek wordt, haren ouderdom zege-

nen door mijne liefde! - Zult ge mij daarom verstooten en verwerpen, als ik nog eens bid: laat mij hier blijven, hier, waar ik eens zoo veel innige liefde en trouw vond. - Neen, neen, vader Steltenhof! gij moogt mij niet wegrukken van dat hart, dat moederhart, *mijn* moederhart! dáár heb ik reeds zooveel uitgeweend, dáár vond ik alles terug, toen alles mij verlaten had. Gij kunt niet boos op mij worden, als ik u bid en smeek: laat mij hier bij moeder blijven; ik wil trachten u daarvoor lief te hebben en te danken, maar wat ik hier gevonden heb - en hier lag ze andermaal aan het hart der huismoeder - dat, dat, God hoort mij, dat kan de gansche wereld mij niet geven.

- Ik wilde nu, - sprak Steltenhof, en greep naar hoed en stok met gouden knop, - dat ik den voorslag maar niet gedaan had; ik ben echter, - en hier kwam nu de betere mensch toch ook eens aan het licht, - ik ben echter getroffen over uwe onderlinge liefde. - Stientje, het smart mij, dat ik eens een hard, beleedigend woord tot u gesproken heb: dat hebt ge niet verdiend; maar vergun mij dat ik toch eens weder opregt ben, gij zijt ook zeer veranderd, sedert dat de hand Gods u aangreep en vernederde, gij zijt, zie ik, naar den geest wedergeboren, mist meer van die ijdele pronkzucht, - 't is niet meer dat wereldsch kind van vroeger tijd, - 't is nu de Christelijke dochter van eene brave moeder, - en u moeder wil ik niet van dezen schat berooven, ik gevoelde zeldzaam zoo iets hier binnen, als ik dat kind daar aan uw hart zie. God zegene u allen, en nu ik moet heen. - Collega Bloemhart, vaarwel! - maar deze greep den broeder op eens bij de beide handen vast, en sprak op een diep getroffen toon:

- Broeder! nu heb ik u immers geheel anders gehoord en gevonden, dan zoo even? Nu hoorde ik den waren, den eigenlijken prediker Steltenhof, nu gingen u toch ook eens de woorden der liefde uit de ziel en van de lippen. - Broeder! waarom mag ik u niet dikwerf, niet altoos zóó, juist zóó ontmoeten? Weet nu, dat ik u alles, alles hartelijk vergeef, wat ge mij, weinige oogenblikken geleden, hebt gezegd, - zie, dat moet mij van het hart, - tuchtig mij nu maar weêr, als ge er lust toe hebt, ik zal het gaarne verdragen, nadat ik u zoo even, als een liefderijk Christen, heb lief gekregen.

En Steltenhof - hij sloeg de oogen neder tegenover zijn ambtsbroeder en zweeg - daarop drukte hij hem de hand, groette allen, die hem verwonderd aanzagen, en verliet de binnenkamer.

Naauwelijks was hij verdwenen, toen moeder Saartje op zegepralenden toon uitriep: - Vrienden, heb ik het niet gezegd, dat de grond bij dien driftigen mensch toch goed is? Ach, we moesten elkaâr zoo spoedig niet veroordeel en, dáár boven is Één die oordeelt, Hij, die de harten der menschen kneedt en bewerkt.

Bloemhart leide vertrouwelijk de hand op den schouder der wakkere, vrome huismoeder, sprak toen: - Amen, amen op dat woord! - Hij oordeele en - wij, wij zwijgen!

(*Vervolg en slot hierna*.)

Brievenbus.

I. Brief uit Gent aan de Redactie van den Tijdspiegel, over een magtigen Spaanschgezinden bondgenoot des heeren Alberdingk Thijm.

Mynheeren!

In den *Tydspiegel* werd reeds meermaels gesproken over den heer Alberdingk Thym en zyne Bloemlezing uit Nederlandsche Gedichten: er wordt echter tegen hem alleen te velde getrokken, als ware hy de eenige Spaenschgezinde in de heele wereld. Zulks is toch niet billyk jegens hem handelen: trouwens de heer Alberdingk Thym is de eenige panegyrist niet van het Spaensche juk, dat door Noord-Nederland moedig werd afgeschud en op de ongelukkiger, doch niet min moedige Zuidelyke Gewesten, door Spanje's overmagt drukken bleef. De heer Alberdingk Thym is niets anders dan een satelliet der katholieke Hoogeschool van Leuven, waer men schijnt gezworen te hebben Filips II te doen *kanonizeren*. De lof van den grooten koning is er aen de dagorde. Niet alleen in de Bloemlezing worden onze schrandere Brusselaer Marnix van Ste. Aldegonde en de Zwyger verguisd;

> DeZwyger, Staatsman, Vorst, en Oorlogsman te gader,
> Maar Christen in 't gemoed, in wandel, en gedrag,
> Die alles onderstond voor 't bandenvry geweten;
> Geen zucht voor Grootheid had, maar Waarheid, (maar Geloof,
> En, daar hy 't Vaderland ontweldigde aan de keten,
> Zich-zelf en al zyn bloed blymoedig gaf ten roof;[1)]

maer ook in het onlangs verschenen Verslag over de werkzaemheden van het leuvensch Genootschap *Met tyd en vlyt*, aen welks hoofd prof. David staet, noemt men de helden die den compromis onderteekenden, eenen hoop *woelzieke onruststokers*. Filips II integendeel wordt er in gezegd *met de zachtste, de redelykste middelen, het indringen der hervorming te keer te zyn gegaen*, (Getuigen Alva en zyn bloedraed, het martelen en levend verbranden van Onroomschen, enz.) *en het onderwys door het oprigten van scholen* (van Jezuïeten?) *te hebben willen uitbreiden en de volksklasse* (met brandstapels?) *verlichten. De eenige ware reden der Nederlandsche Beroerten*, zoo zegt de Verslaggever van het Leuvensch Genootschap, en in zyne hoedanigheid van sekretaris, spreekt hy als de tolk der gevoelens van gantsch het Genootschap, *was gekwetste eigenliefde en heerschzucht van eenige Edelen, voornamelyk van Willem van Oranje*. o Heilige Menschheid, die niet wilt dat een dwingeland zyne medemenschen, als eene kudde schapen, schere en kele; o Heilige Gewetensvryheid, die niet gedoogt dat men den Roomsche of Hervormde râbrake of verbrande, omdat gene des zondags ter misse gaet en deze ter preek, maer die iedereen, volgens zyn hert en zyne overtuiging God laet eeren, - gy waert voor niets in die heldenworsteling van een strookje lands tegen het magtige koningryk, waerop nooit de zon onderging!... Men denke niet meer dat de Nederlander regt, wat zeg ik, een enkel voorwendsel had, om het zwaerd tegen Filips II te trekken: heel die volksmassa, welke, als een enkel man, over gansch Nederland opstond, wilde

1) Bilderdyk.

zich zoo maer doodvechten voor eene hersenschim, voor het eigenbelang van twee - drie havelooze Edelen!... De Hoogeschool van Leuven met den heer Alberdingk Thym wil het zoo.

Het is waerachting zonderbaer te zien met welke woede men de schoonste bladzyden uit de geschiedenis der Nederlanden wil scheuren! Zoude men niet zeggen dat wy over de grootsche daden van onze reuzenvaderen blozen moeten? dat wy de verdedigers van Antwerpen en Leiden moeten vervloeken om alleenlyk de lofbazuin te laten schallen voor inkwiziteurs en beulen?...

Ik zal, Mynheeren, deze weinige regels met twee verzen sluiten: zy zyn in de negentiende eeuw nog geene logen. Ik vond ze by den Gentschen dichter Jacob van Zevecote, dien Willems, aen wiens nagedachtenis even als aen degene van Bilderdyk, de Bloemlezing van den heer Alberdingk Thym opgedragen is, den prins der Belgische Dichteren noemt:

> Die in dit vrye lant op Spaignen is gesint,
> Al is hy hier geteelt, is een onwettlick kint.

EEN BELGISCHE KATHOLIEK.

Mijne reis met de landmail van Batavia over Singapore, Ceilon, Aden en Suez tot Alexandrie in Egypte, door Mr. J.C.F. Baron van Heerdt, Lid in den Raad van Justitie te Samarang. (*Vervolg. Zie Tijdspiegel* 1851, *II, blz*. 50.)

En toch begint ieder reiziger, aan den voet van dit gedenkstuk gekomen, meestal dadelijk met zich op eene duchtige wijze af te matten, om zonder hulp naar boven te geraken; want niets ter wereld schijnt hem gemakkelijker. Niet lang duurt het, of hij ondervindt, dat de bijstand van minstens drie Arabieren daartoe noodzakelijk is, daar hij anders, van de tiende of vijftiende trede af, gedurig zoude moeten halte maken, om adem te halen en nieuwe krachten te verzamelen, zonder ergens een' steun te ontmoeten, om zich overeind te houden en voor vallen te behoeden, buiten den trap, dien hij boven zich heeft, doch wiens randen door den tijd rondgesleten en niet meer te omvatten zijn. Bovendien ontbreekt het volstrekt niet aan dienstvaardigheid van de zijde der gidsen, die gewoonlijk, en dikwijls ongevraagd, dadelijk den patient aan beide zijden bij den arm vatten en op eene ruwe wijze *piramiden leeren klimmen*, terwijl een derde achter hem, zonder pligtplegingen, zijne *partes posteriores* ondersteunt, en met zulk eene snelheid naar boven duwt, dat men spoedig ophoudt met eenige krachten te werken.

Op deze wijze had men mij, min of meer tegen wil en dank, in minder dan een half uur tijds, alle treden van de piramide doen bestijgen en eindelijk op haren top of *plate-forme* gebragt, waar

ik, hijgende van warmte en vermoeidheid, dadelijk zitten ging, zonder eenige dienst van mijne beenen te kunnen vorderen. Terwijl de gidsen amphitheatersgewijs rondom aan onze voeten zaten en den meesten onzer ten stut strekten, had ik gelegenheid het tooneel te overzien, dat zich hier aan ons voordeed.

Welk een prachtig panorama! Welk eene afwisseling van vruchtbaarheid en weelde tegenover dorheid en armoede, die hier hare eigene tinten hebben gekozen en den beschouwer onwillekeurig het beeld van leven en dood te binnen brengen!

De cirkel, dien hier de gezigteinder vormt, scheidt zich als het ware door eene donkere noordwestwaarts loopende streep, in twee bijna gelijke deelen. Aan de linkerhand de onmetelijke zandwoestijn, die tegen de toppen van den Mokattam en de Lybische bergketen omklimt - een golvende oceaan zonder water - duinen, waarop geen boom, geen struik, geen grasscheutje te ontdekken is; en waar, op enkele plaatsen alleen, eenige oasen en karavanen als onbeduidende zwarte stippen te zien zijn. Aan de regterhand de vallei van Egypte en de oogstrijke, altijd groene velden van de Delta. Hier de onuitputtelijke vruchtbaarheid eener lagchende natuur; ginds het afgrijsselijk grimmen eener uitgestrektheid gronds, waar de hitte der zon alle groeikracht verstikt. Links eenzaamheid en verwoesting; regts het volkrijke Kaïro, de talrijke bloeijende dorpen van Egypte, eene levensvolle wereld over onafzienbare bloeijende landschappen uitgebreid. In een ander saizoen, wanneer de Nijl zijne oevers overstroomt en zijne waters zich uitzetten, zou het niet moeijelijk zijn, den stroom te herkennen in de blinkende lichtstreep, welke door het vruchtbare deel dezer landen kronkelende voortloopt en in het noorden zich verliest. Nu evenwel liet hij slechts hier en daar bij gedeelten zich onderscheiden en konden onze oogen ter naauwernood geregeld zijne bogten volgen. Het geheel levert een schouwspel, dat geen penseel in staat is te malen en dat een herhaald, langdurig bezoek van deze plaats vordert, opdat de verwarring van den eersten plotselingen indruk van lieverlede weggenomen en een meer geleidende gang aan onze gedachten gegeven worde.

Het zou niettemin eene onregtvaardigheid wezen, te beweren, dat nergens een uitzigt schooner dan hier te vinden ware. Zij, die b.v. Java en Zwitserland gezien hebben, en aldaar de rijkste streken bezochten, zullen welligt op eene andere plek van onze aarde te vergeefs zoeken naar eene schoonere natuur; doch het genot er van is alleen voor het oog, houdt spoedig op te boeijen, verveelt op den duur, en eindigt met niet meer gewaardeerd te worden. Waardoor? - Door de monotonie van een eeuwig bekoorlijk groen op Java, en door gebrek aan verscheidenheid en drang van bevolking, aan handelsvertier en beweging in Zwitserland. Beide hebben eene rijke, maar stille, slapende natuur, vol voorspoed en geluk, zoo als niemand iederen dag genieten en evenmin aanschouwen kan, zonder zelf week te worden of in slaap te vallen.

Gansch anders is het hier, waar ontelbare volkssoorten, kampende tegen eene felle zon, levensgevaarlijke winden en besmettelijke ziekten, niet ophouden zich te vermenigvuldigen, en hunne steden en dorpen aan mierennesten gelijk maken. Bedrijvigheid en leven, bevorderd door den handel met de voornaamste volken van Europa, Azië en Afrika, zijn hier

aan de orde van den dag, boeijen den geest, en verhoogen het genot van eene natuur, die, door hare dorre woestijnen naast bloeijende akkers, als het ware winter en zomer te gelijk, in hetzelfde klimaat, onder ééne atmospheer, op eene wonderdadige wijze vereenigt.

Indien derhalve Egypte reeds daardoor onze verbeelding bij uitstek gaande maakt, hoeveel te meer moet men dan niet een land bewonderen, dat in zijne trotsche monumenten tevens eene zoo grootsche ontwikkeling van menschelijk oordeel en vermogen ten toon spreidt!

> The mind,
> Expanded by the genius of the spot,
> Has grown colossal and can only find
> A fit abode wherein appear enshrined
> The hopes of immortality.

Zij zoude niet anders dan van de toppen der piramiden zich openbaren!

Het duurde niet lang, of onze dragomans begonnen te spreken van eene *descente*, van een *départ pour Boulac*, enz., daar anders de Nijlboot, zonder ons, naar Alexandrië zou afvaren.

Geheel vervuld van het genot, dat ons hier te beurt viel, bleven wij nog eenige minuten in overweging, om te Kaïro de volgende landmail af te wachten, ten einde bij de piramiden te kunnen terugkomen en de stad en hare omstreken op ons gemak op te nemen; doch de meesten onder ons, ongenegen deze gelegenheid te laten voorbijgaan en door een langer verblijf overgroote kosten te maken, beslisten eindelijk tot den algeheelen aftogt. Wij lieten dus alle verdere opsporingen van hetgeen binnen de piramiden te zien was varen, en trachtten, zoo geschikt mogelijk, van onze hoogte naar beneden te geraken, waartoe gemeenlijk meer voorzigtigheid en meer tijd worden vereischt dan tot het beklimmen. Er zijn verschillende wijzen van afstijgen, doch geene van allen is geheel zonder levensgevaar. Die, welke men ons in praktijk liet brengen, scheen wel de meest verkieslijke, namelijk: door omgekeerd, dat is: met het gezigt naar de piramide, trap voor trap af te dalen. Op deze wijze gelukte het ons drie kwartieruurs later behouden beneden te komen, waar een ander, minder aangenaam tooneel ons verbeidde.

Een der vele Arabieren, die tot ons gevolg behoorden, had eenen reiziger zijn' nachtzak, voorzien van eenig zilvergeld en kleederen, weten afhandig te maken, en was daarmede in vollen ren, waarschijnlijk naar de stad, weggeloopen. De Europesche gids van den eigenaar des nachtzaks vervolgde den knaap, zoo het scheen, met oogmerk om het ontvreemde te achterhalen, doch de beroofde zag noch den Arabier, noch den dragoman en bijgevolg ook niet zijn geld en goed terug.

Een andere ‘donkey-boy’, minder vlug ter been, wilde het voorbeeld van zijn makker volgen en had zelfs zijns meesters fraaije Turksche pijp niet over het hoofd gezien; doch de snaak werd nog tijdig ingehaald en ontving, zonder vorm van proces, aan den voet van den Mycerinus, het wel verdiende loon van zijn misdrijf, hetgeen echter een' geheel verkeerden indruk op de overige inboorlingen scheen te maken, daar de meesten hunner onze handbagage op den grond wierpen en met een vervaarlijk geschreeuw op de vlugt sloegen, alsof de furiën hen vervolgden. Wij zagen ons daardoor verpligt, ons zelven te bedienen en de ezels met onze goederen te beladen.

Schoon dit blijspel wat treurig eindigde, konden wij ons niettemin moeijelijk van

lagchen onthouden over de verschillende talen, welke er gebezigd werden, om ons ongenoegen aan deze Mohammedanen te kennen te geven, die, men mag het vrij gelooven, geen enkel woord van al het gesprokene verstonden.

De dragomans hadden, door de haast, waarmede de woordenwisseling plaats greep, ook niets er van kunnen vertolken, en stonden nog verbaasd te turen - welligt over de mogelijkheid, dat zulk een, in hunne oogen niets beduidend, tooneel den vloed hunner belangrijke berigten omtrent het merkwaardige van de piramiden had kunnen stuiten - toen de trein van ons gezelschap, reeds reisvaardig, weder Kaïro waarts aftrok[1)].

In de stad teruggekomen, vonden wij den straatweg naar Boulac, de voorstad van Kaïro, ongewoon levendig. Af en aan voeren de rijtuigen der hôtelhouders bezet met reizigers, eene menigte ezels met hunne blanke ruiters, en karren met reisgoederen tusschen Kaïro en het tolhuis te Boulac.

Ons gezelschap had alzoo juist den tijd zich bij de overige landmail-reizigers te voegen en te Boulac in de Nijlboot te stappen, om de reis naar Alexandrië voort te zetten.

Twee zulke booten, de Kaïro en de Lotus, stoomvaartuigen van, naar ik gis, hoogstens 40 paardenkracht ieder, stonden ter onzer opname gereed, doch konden ter naauwernood het talrijk reisgezelschap bevatten, dat sedert onze aankomst te Kaïro weinig of geen vermindering ondergaan had. Met moeite geraakte men aan boord en verdeelde zich de menigte reizigers op de beide stoombooten. Ieder koos zich in de ‘longroom’ zoo goed mogelijk eene plaats, om den nacht door te brengen, en eene tabouret, om bij den maaltijd aan tafel te zitten. Aan Fransche pligtplegingen en hoofsche étiquette viel niet meer te denken, daar ieder verpligt was voor zich zelven te zorgen en, waar het gevorderd werd, zijne regten te verdedigen, wilde hij er niet bij te kort komen en zich door anderen verdrongen of vervangen zien.

Er bestond geen onderscheid van rang of klasse van passagiers meer en niemand handhaafde de orde aan boord. Het ‘jus acquiritur per occupationem’ had hier zijne volle kracht en werd gemeenlijk bewezen door het een of ander stuk reisgoed, dat men op de gekozene plaats legde. Sommigen echter stoorden zich weinig aan deze teekenen en meenden, dat dit bewijsmiddel niet voldoende was, zoolang het niet vergezeld ging van eene waakzame persoonlijke tegenwoordigheid. Het duurde lang, voordat ieder zich met zijne plaats tevreden stelde.

Ongeveer te 11 ure in den morgen van den 8sten Mei verlieten wij Boulac, en stoomden de beide vaartuigen achter elkander den Nijl op.

Delicias videam, Nile jocose, tuas,

roept Ovidius in zijne Tristia uit, en niet oneigenaardig, want de eerste uren, die men in dit jaargetijde op deze rivier doorbrengt, doen den vreemdeling verrukt staan over het nederige, lieve landschap, dat zich hier in den omtrek aan zijn oog vertoont. Do laaggelegen dorpen, met hunne enkele minarets en palmboomen, de uitgestrekte velden met hunnen oogst, en hier en daar de kanalen en dijken maken, met de kronkelingen van

1) Het is den vreemdeling in deze streken aan te bevelen, wel te letten, waarheen zij hunne uitstapjes rigten en met welke gidsen. Er zijn te Kaïro en Alexandrie nog andere plaatsen, waar men ook ligtelijk bestolen wordt. A bon entendeur, salut!

den Nijl, welks loop men tot op verren afstand onderscheiden kan, een bevallig geheel uit, niet ongelijk aan het land ter weêrszijde van den Rijn tusschen Emmerik en Nijmegen.

Van lieverlede echter werd de rivier lager en benamen de dijken het ruim gezigt over de velden. Slechts nu en dan kleine kajassen of *feloeka soechaïrah*, vaartuigen, met één mast en hooge driehoekige zeilen beladen, wier gitzwarte schippers, van eene athletische gestalte, zich, zonder er van te blikken noch te blozen, van top tot teen in het allereerste paradijskleed vertoonden, waren de éénigen, die de eentoonigheid van onzen Nijltogt afbraken.

Alle verscheidenheid bevond zich binnen boord; doch ook hier viel ons de tijd lang en verschafte het uur van den maaltijd, dien men tegelijk op het dek en in de longroom hield, nog de meeste afleiding.

Te middernacht kwamen wij te Atfieh aan. Hier moesten de reizigers in pakket- of kanaalbooten - de Nederlander zou ze, niet ten onregte, trekschuiten noemen, daar deze benaming ook een vrij juist denkbeeld van deze vaartuigen geeft - door paarden getrokken, overstappen, ten einde daarmede de reis naar Alexandrië te besluiten, doordien de Nijl van deze hoogte af voor de stoombooten niet verder bevaarbaar was.

Hoeveel zulke trekschuiten voor het aanzienlijk getal reizigers en hunne goederen beschikbaar waren, wist men aanvankelijk niet, en kon men door de groote verwarring, die er heerschte, ook van niemand te weten bekomen.

Iedereen haastte zich, de stoombooten te verlaten en in de eerst ontdekte trekschuit eene goede plaats voor zich uit te zoeken. Heeren, dames en kinderen schoten er om het zeerst op toe, verdrongen elkander, om vooraan te zijn, en letteden niet op het gevaar, waaraan zij zich in den donkeren nacht op eene onbekende rivier blootstelden, daar de schuit, die, ruim genomen, niet meer dan 30 passagiers bevatten kon, en, door haren bouw en gebrek aan ballast, uit den aard topzwaar was, ieder oogenblik dreigde omver te kantelen, toen die massa op het hooge, eenigzins gewelfde dek neêrstormde en al dadelijk geen' stap verder konde doen. Het gevolg was, dat de meesten niet wisten, waar zij heen zouden, om behouden weder van het vaartuig af te komen, tot eindelijk een tweede en derde trekboot naderden en dezelfde storm zich gedurende eenige minuten op deze vaartuigen herhaalde. Gedurende al die beweging hoorde men niets anders dan een verward geschreeuw van vechtenden, het schreijen van kinderen, die door de ouders mede in het gedrang getrokken werden en nu en dan het gevloek van eenigen, die in het water vielen en, de hemel weet op welke wijs, tusschen de menigte van schepen, die hier in de haven lagen, weder te voorschijn zijn gekomen. Er was niemand, die orde op de zaken stelde.

Twee uren verliepen er, voordat elk eene plaats had en de trekbooten Atfieh verlieten.

Onze omstandigheden waren sedert drie dagen wel opmerkelijk veranderd, doch geenszins verbeterd. Op de Hindostan hadden wij ons verblijf ruim, op de Nijlstoombooten dragelijk, doch nu in deze trekschuiten te bekrompen en te bedompt gevonden, om er het overige van een' onrustig aangevangen nacht met genoegen te kunnen doorbrengen.

Twee of drie op lage pleeten kandelaars gestoken waskaarsen verspreidden een droevig licht door de roef, die geen 4

voet breedte, naauwelijks 20 voet lengte en welligt 4 voet diepte had, en van binnen ter weêrszijde voorzien was van houten banken, waar tusschen vier of vijf kleine ruwgetimmerde tafels stonden, die allen doorgang en beweging ten eenemale belemmerden.

Aan slapen of liggen viel bijna niet te denken. Ieder moest overeind, of met het hoofd op de gekruiste armen zitten blijven, en op deze wijs den slaap zoeken meester te worden.

Bij het aanbreken van den dag bevonden wij ons in het kanaal van Mahmoedie. Hier houden de bogten en hooge dammen van den Nijl op, en gaat de vaart in eene bijna regte lijn voort tot aan de haven van Alexandrie.

Langzamerhand verlaat ons dan het bekoorlijke der velden en dorpen van Egypte en wordt het meer Mareotis naast eenen naakten grond, waarop in de verte de woestijn zich nog eenmaal en voor het laatst vertoont, weldra het éénige, dat het oog treft.

Bij de brug, nabij de hoogten der Katakomben gekomen, ziet men, regts van zich, de zuil van Pompejus en later ook het fort van Alexandrië. Nu neemt het kanaal eene bijna onmerkbare wending en loopt digt onder de stadswallen voort. Het land wordt heuvelachtiger en levendiger. De landmailreiziger ziet zoo duidelijk Alexandrië, dat hij slechts de oevers meent te moeten bespringen, om verder den weg zelf te kunnen vinden; doch staat verwonderd, als eenige minuten later in de andere haven de plek zijner aankomst zich als eene woestenij vertoont, waar hij niets meer van de hoofdstad bespeurt en in een rijtuig of op een ezel over een steenachtigen grond nog een halve mijl rijden moet, om Alexandrië te bereiken.

Op den 9^{den} Mei des middags te 4 ure zetteden wij voet aan wal. Naauwelijks was onze aankomst door middel van den telegraaf aan boord van het Engelsche stoomschip ‘Oriental’ in de nieuwe haven bekend, of dit vaartuig maakte onmiddellijk toebereidselen tot vertrekken. Zij, die alzoo tot Southampton passage genomen hadden, konden geen lang oponthoud te Alexandrië maken en moesten dadelijk hunne reis vervolgen.

Onze goederen, die wij te Atfieh uit het oog verloren hadden en eerst hier aan de oude haven terug zagen - men had er inlandsche zeilvaartuigen, die de trekbooten volgden, mede beladen, - werden bij onze aankomst op karren gestapeld en met zulk eenen spoed naar de ‘Oriental’ gevoerd, dat wij, die te Alexandrië blijven zouden, moeite hadden ze terug te bekomen. Ook de Transit-Company liet er zich weinig aan gelegen liggen, waar de bagage der reizigers belandde, daar die, niettegenstaande onze namen en adressen met duidelijke letters op de koffers geteekend stonden, met de massa naar de Oriental medegevoerd werd, zoodat wij, zonder onze eigene bemoeijenis, die hier bijna met geweld gepaard ging, welligt geen enkel stuk zouden terug bekomen hebben.

De Arabieren, die de karren voerden, werden in de straat der Konsulaten, voor het hôtel d'Europe, alwaar wij voornemens waren onzen intrek te nemen, met stokken tegen gehouden en gedwongen, alle kisten en koffers midden op den weg af te pakken, ten einde ons de gelegenheid te geven, ons eigendom terug te nemen.

Meer uit vrees, dan wel uit gewilligheid, hielden zij op, en zoo hadden wij het geluk onze bagage, die anders zeker een gansch anderen koers dan zijn res-

pectieve eigenaars genomen had, zonder eenige tegenwerking meester te worden.

Heeft hij eenmaal zijn goed terug ontvangen, dan wordt den landmail-reiziger in het Hôtel d'Europe of in het Grand hôtel Royal de France, die beide tegenover elkander, en, zoo als ik zeide, in de wijk der konsulaten staan, eene uitmuntende gelegenheid aangeboden, zich van de vermoeijenissen der reis te herstellen en zijne gedurende den togt min of meer verwaarloosde zaken in orde te brengen. Hiertoe behoort al wat het beheer der kleeding betreft; voorts ook het verzenden van de pas, ter visering door den Consulgeneraal, en daarna somwijlen eene bijzondere audientie bij den minister van financiën, om de uitgaven te revideren, het batig slot na te gaan en de begrooting voor het vervolg, zoo mogelijk, te reduceren, en eindelijk, hetgeen doorgaans het geeuwen of het middagslaapje voorafgaat, eene losse recapitulatie van de reis zelve, die dan au fonds veel belangrijks oplevert, doch ook, ofschoon in het beste jaargetijde gedaan, vele herinneringen aan geleden ongemakken en kleine verliezen van allerlei aard te binnen brengt, en ten laatste na eene vrij oppervlakkige overdenking de vraag doet ontstaan: ‘hoe kom ik eigenlijk hier in Egypte?’

Men kan (ik bedoel hier den Nederlander, - de Engelschman en de landmail zijn als het ware van ééne natie en onafscheidelijk mag men zeggen -) zich niet voorstellen, zoo geheel alleen onder vreemden, met vreemd geld in den zak, van den vroegen morgen tot den laten avond vreemde talen brabbelende, in een vreemd land te zijn, zonder dit een en ander in den aanvang der reis bij zichzelven overwogen te hebben. Heeft de reiziger dit verzuimd en alzoo onvoorbereid dezen grooten togt ondernomen, dan blijft er niet anders voor hem te doen overig, dan zich in Alexandrië te huis te gelooven en er zich overal en altijd te zetten, als ware hij nooit ergens elders geweest. Dit ziet men hem dan ook vrij goed in praktijk brengen.

Al dadelijk gevoelt hij zich te Alexandrië opgeruimd, als hij zijne net gemeubileerde kamer N° 7 in het Hôtel d'Europe overziet en bespeurt, dat alles even aanlokkelijk en ‘comfortable’ is en de gloed der middagzon niet door het hooggewelfde vensterraam naar binnen doordringen kan; dat hij, ei lieve, zie, eene jeugdige brunette met vuriglonkende blikken en dartele lachjes om de rozenlippen tegenover zich heeft, die, volstrekt niet schuchter noch vreesachtig, misschien even gelukkig als hij, dat zij niet alleen zal zijn, zijnen handkus met een vriendelijk knikje beantwoordt. Zij opent het raam van hare kamer, hare stem is philomelenzang, haar welgevormde leest vertoont zich betooveringvol aan het verlangend oog van den verrukten vreemdeling, die niet heeft opgehouden, haar zijne getroffene aandacht te schenken en eindelijk, na zoovele verleidelijke bewegingen der schoone - en buitendien beleefdheidshalve - zich niet bedwingen kan, ook eens het hoofd uit te steken en met een van liefde doortinteld gemoed haar toe te roepen:..... ja, wat? liefste juffer, hoe vaar je? Belle voisine, comment va la santé? of sweet lady, how do you do? 't is al hetzelfde, hij is een vreemde en kent de taal niet, die zij spreekt, trekt verlegen het hoofd weêr binnen en schelt den camariero.

De taal, de taal! welk eene taal toch spreekt een noordsch Christen in Egypte?

Opmerkelijk is het, dat een Hollander uit den beschaafden stand, die met meer

gemak dan iemand van eenigen anderen landaard vreemde talen aanleert en er heden ten dage ook verscheidene spreekt of verstaat, hier, en zoo hij den weg over Triest en Venetie neemt, van nu voortaan tot aan den Rijn, zijne tong, om eens een zeemansterm te bezigen, ten anker leggen kan.

> Van alle talen op deez' aard
> Is Hollands taal het meest mij waard.

Dit zeg ik den dichter uit grond des harten na, doch dient op eene landmailreis wel binnen zekere grenzen te blijven.

Ik herinner mij de kwelling, van af Singapore eene andere te hebben moeten spreken en mijne verwarring van het Fransch met het Engelsch en wederkeerig, als ik mij verpligt zag plotseling van de eene tot de andere over te gaan, hetgeen dan wel eene hoofdreden mag heeten, die iemand, niet genoegzaam met de levende Europesche tongvallen bekend en toch verlangende met zijne reisgenooten in kennis te geraken, den togt in het Oosten somwijlen vervelend maakt. Eerst te Alexandrië viel mij het geluk te beurt, het eerste geregelde gesprek in mijn eigene taal gevoerd te hebben.

Het Fransch en Italiaansch worden in deze streken de meest gangbare; het Engelsch begint zijn krediet te verliezen en het Duitsch nog geen krediet te erlangen.

De camariero brengt daarom den landmail-reiziger al spoedig Perrin's Elémens de la conversation en Français, Italien et Anglais in de kamer en schrijft hem twee collonaten op de rekening voor iets, dat waarschijnlijk ieder boekverkooper tegen betaling van twee shillings zal afgeven. De ongeletterde gevoelt de noodzakelijkheid van zoodanig handboekje en de beurs het gemis van twee zware geldstukken.

Op de vraag: ‘what is to be seen at Alexandria?’ is hier bijna overal het antwoord: ‘Pompey's pillar and Cleopatra's Needle.’ Dit is zoo zeker als het uur van het middag-eten in een logement.

Het valt niet te betwijfelen, dat de kolom van Diocletianus of zuil van Pompejus en de naalden van Kleopatra hier twee zeer belangrijke overblijfselen der oudheid zijn; doch, dat zij juist voor elken vreemdeling het meest belangrijke van Alexandrië heeten mogen, is minder waarschijnlijk; want de stad zelve heeft, naar mijne meening, meer, dat bijzonder het moderne oog treft, dan hare omstreken, alwaar die oudheden nu nog den reiziger vertoond worden.

Alexandrië is voor den Europeaan eene merkwaardige plaats. Aan de nieuwe haven ligt het eigenlijk of modern Alexandrië; aan de zeehaven, de haven van Eunoste of de groote haven, droeg zij eertijds den naam Rakotis en heet zij nu Oud-Alexandrië.

(*Vervolg en slot hierna*.)

t.o. 160

DE ZUIL VAN DIOCLETIANÚS
(VULGO: DE KOLOM VAN POMPEÜS.)

Godgeleerdheid. - Wijsbegeerte. - Staatkunde. - Opvoeding en onderwijs.

Strijd, strijd, en in lang nog geen vrede.

Licht en Duisternis of het Evangelie en Rome. Een vervolg op ‘Strijd der beginselen, enz.’, door denzelfden schrijver. Eerste Stuk. Te Tiel, bij Gebr. Campagne. 1851.
De Jezuieten. Een woord van toelichting, door J.A. Alberdingk Thijm. Amsterdam, C.L. van Langenhuysen. 1851.
De Jezuieten. Een woord van toelichting, enz., bijgelicht door Chonia. Doetinchem, W.J. Raadgeep. 1851.

Over den strijd tegen Rome spraken we meermalen: we wezen vroeger op de *polemiek tegen het Ultramontanismus*, later gaven we enkele *stellingen over het Ultraprotestantismus*. Onze denkbeelden zijn de vrucht van ernstig nadenken, van gemoedelijke overweging. Niemand zal dan verwachten, dat wij ze laten varen, ook niet de gemoedelijke protestant, wiens brein door den walm van de *Fakkel* meer beneveld dan door het licht van de *Fakkel* verhelderd is; de goede man vermoedde, dat de schrijver der zes stellingen over het Ultraprotestantismus een predikant was: we kunnen dat vermoeden bevestigen, ons bereid verklaren om den naam van dien prediker ter zijner beschikking te stellen, en zijne vraag, of protestanten met zulke herders tevreden kunnen zijn, - beantwoorden met de verzekering, dat de bedoelde prediker het zich eene eer zou rekenen, uit een kerkgenootschap gebannen te worden, waarin de geest van dien fakkel-man heerschte. Hij zou die verbanning deelen met anderen, van wie we slechts een paar vermelden, wier naam de fakkel-man misschien wel eens gehoord heeft: August Neander en Julius Müller.... 't Begint waarlijk benaauwd te worden in de Nederlandsche Hervormde Kerk, wanneer de geest van de groote hervormers der theologie, van de herauten der nieuwe ontwikkeling van het Christendom, door letterknechten van heterodoxie, door ultraprotestantsche inquisiteurs van crypto-romanisme wordt beschuldigd. Drangreden te meer, voor wie zich bewust zijn, den geest van Christus te hebben, om pal te staan. Het hoofd opgeheven: alleen omlaag hangt de nevel, walmen de dampen.

Weder worden we geroepen, te gewagen van den strijd tegen het Romanisme. De schrijver van den ‘strijd der beginselen’ vraagt het oordeel over zijn ‘licht en duisternis.’ We danken hem voor dat vertrouwen, blijk als het ons is, dat hij ons standpunt begrijpt, eert, kan hij het ook niet deelen. We laten ons niet van het spoor brengen door zijn: ‘Er zijn er onder ons, die de Roomsche Kerk nog

altijd als eene afdeeling van de Kerk van Christus beschouwen. Waarlijk, de verdraagzaamheid, neen, de onkunde gaat ver.'

De schrijver gaat uit van het exclusive standpunt van het protestantismus: de Protestantsche kerk is hem de ware Christelijke, de Roomsche de onchristelijke, antichristelijke: 'Wie onzer heeft 't niet geloofd, wie niet gezegd van zijne jeugd af, dat die kerk tot de drie groote afdeelingen der algemeene Christenheid behoort, die vereenigd de kerk des Heeren op aarde uitmaken? En toch behoort zij daar niet toe. Ik spreek niet van de Roomsche menschen; mijn oordeel over hen is een oordeel des geloofs in de liefde; waarom zou op duizenden hunner niet van toepassing kunnen zijn, wat de Heer van den heidenschen hoofdman te Kapernaum zeide? Van de Roomsche menschen, zeg ik, spreek ik niet, maar enkel van die kerk in haar inrigting, leer, geest en wezen. Zoo lang zij ook nog eene Katholieke bleef, en dat bleef zij tot in de eeuw der Hervorming, zoo lang bleef zij 't Christendom zelf als in haren schoot bewaren. Doch sedert zij zich tegen den reformatorischen geest heeft begonnen te verzetten, het Evangelie, waarin die geest zijnen oorsprong had, als niets te achten, en aan zoogenaamde overleveringen, besluiten van concilies en uitspraken van den paus een hooger gezag toe te kennen dan aan de waarheid van Gods woord, - sedert zij hen heeft begonnen uit te bannen en met hare anathema's te treffen, die op grond van het Evangelie in Christus als den eenigen middelaar Gods en der menschen gelooven, sedert zij met één woord, in plaats van de Katholieke, de Roomsche kerk is geworden, kan zij onder de afdeelingen der ééne, heilige, algemeene Christelijke kerk geen plaats bekleeden. Zij is ten minste in leer, inrigting, geest en strekking zoo ontchristelijkt, dat zij oneindig meer op heidenschen dan op Christelijken bodem geacht moet worden te staan. De Christelijke elementen, die nog in haar zijn, en bij de individuen soms nog sterk kunnen werken, zijn enkel traditioneel in haar overgebleven. Als kerk staat zij geheel op heidenschen bodem. Dit oordeel is voorzeker gestreng; ik beken het; maar dit werk zal het met bewijzen staven.'

Dat bewijs levert de schrijver zóó, dat hij achtereenvolgens de leer der Roomsche kerk in de hoofdpunten naar authentieke bronnen mededeelt, de protestantsche leer, naar de uitspraken des Evangelies er tegenover stelt. Dit eerste stuk bevat, benevens de voorrede, vier artikels: 1. De alleenzaligmakende kerk en Christus de Zaligmaker. 2. De paus het hoofd van de kerk en Christus de Heer in den hemel. 3 Het priesterschap van Rome en het priesterschap van 't Evangelie. 4. De vrijheid, die Rome geeft, en de vrijheid naar 't Evangelie. Men ziet, hoe hier belangrijke punten worden aangeroerd, en toch de hoofdzaken nog voor het vervolg bespaard. De behandeling is regt populair: blijkbaar heeft de schrijver geene nieuwe onderzoekingen willen instellen, geen historisch-dogmatisch betoog willen leveren, maar door de misvorming, welke menig Christelijk leerstuk in de Roomsche kerk onderging, nevens de Evangelische leer te stellen, de donkere zijde dáár, de lichtzijde hier zoeken aan te wijzen. Hij slaagt daarin gelukkig: hij weet goed te werken met het contrast, de tegenspraak, waarin Rome op menig punt met het Evangelie staat, springt in het oog, en voor vele laauwe protestanten, die de verschilpun-

ten luttel achten, voor vele onkundigen, die van den waren stand der zaak nooit de ware voorstelling hadden, is dit vervolg op den ‘strijd der beginselen,’ warm en krachtig geschreven, zeer aan te bevelen.

Of wij daarom het geheel beamen? Of wij den titel: *licht en duisternis* goedkeuren? We moesten onze overtuiging verloochenen, wilden we dat. Wij gelooven, dat er in de Roomsche kerk bij veel donkers, schaduwachtigs, neveligs, nog licht gevonden wordt, we erkennen haar nog voor een deel der ééne, algemeene Christelijke Kerk. Zou de schrijver dat niet doen? Hij zegt neen; we gelooven hem niet. Hij beroept zich op het Evangelie, stemt dus toe, dat ook Rome het Evangelie als toetssteen aanneemt, erkent, - anders ware zijn betoog geheel ijdel. Ook hij gaat dus, als alle, waarlijk Christelijke polemiek uit van den gemeenschappelijken grondslag, bestrijdt van daar, wat hij met dien grondslag onvereenigbaar acht, en zoekt alzoo de verzoening tot stand te brengen. Maar ook het exclusive standpunt, waarop de schrijver zegt zich te plaatsen, zijn schijnbaar vernietigende taktiek is ons daarom niet onverklaarbaar: hij is in reactie tegen de actie van Rome. Rome strijdt hier om verloren terrein te herwinnen, strijdt met immense krachten, met wèlberekend overleg, met tergende bitterheid. We hooren zelfs op het veld der letteren - als ons een letterkundig vriend schreef - ‘nu en dan met huivering van de Spaansche zijde een bukskogel fluiten.’ De beide stukken, in de tweede en derde plaats aan het hoofd dezer regelen vermeld, roepen ons, om er van te spreken. Wie aan de naamcijfers hieronder een blik gunt, begrijpt, dat steller dezes eenig regt heeft, om er zich over te doen hooren.

In het tijdschrift ‘*Nederland*’ uitsluitend aan oorspronkelijke bellettrie gewijd, werd eene novelle opgenomen: *Magdalena van Vaernewyck*, van Alberdingk Thijm, den ijverigen Katholieken kunstenaar. Op den tweeden grond verscheen een Jezuïet, die, gemoedelijk en vroom, een weinig beteekenende rol vervulde, aan elken pastoor even goed toe te vertrouwen. Een streven om het Jezuïetisme te verdedigen, om Katholieke landen in publieke zedelijkheid boven ons protestantsche te stellen, was blijkbaar in die novelle. Zij vond bestrijders. Het ultraprotestantisme wrokte op den redacteur over de plaatsing. Men begreep het niet, dat eerst de eerlijkheid, waarmede een overtuiging wordt uitgesproken, dan eerst de inhoud dier overtuiging in aanmerking behoort te komen, - begreep het ook niet, dat het protestantismus sterk genoeg is om zijn' vijand het woord te gunnen, - dat het nog te goed is om in onverdraagzaamheid zijne kracht, nog te rein om in schemerdonker zijn toevlugt te moeten zoeken... Aanvallen van die zijde konden met de minachting beantwoord worden, die ze verdienden. Van een betere, van de krachtig-protestantsche, maar liberaal-protestantsche zijde kwam tegenspraak, en ‘*Nederland*’ zelf ontsloot er zijne kolommen voor. De schrijver van: ‘Wat er van Diepenbeek werd’ sprak een ernstig, misschien wel - als hij zelf later erkende - te warm woord. Warmer nog was het naschrift van den redacteur, die zijne hoogachting voor Thijm's hoofd en hart, zijn afkeer van Thijm's Jezuïetisme uitsprak. De auteur van ‘Magdalena van Vaernewyck’ antwoordde. Dat antwoord werd kort daarop uitgebreid, van een voorberigt voorzien, afzonderlijk in het licht gezonden, - Chonia had dupliek: het zijn de stukken,

wier titels hierboven werden afgeschreven. De strijd is niet onbelangrijk. De kampvechters beide zijn eerlijk: van ganscher harte staan zij de zaak voor, tot wier verdediging zij de wapens hebben aangegord. Ze behooren tot de begaafden, beide met eere in de letterkundige wereld genoemd. We zien dus hier beide standpunten: het Ultramontaansche en het vrijzinnig protestantsche, waardiglijk vertegenwoordigd, en we kunnen dus uit de weinige bladzijden dezer brochures veel leeren omtrent den waren stand der partijen hier te lande in onze dagen.

We geven den indruk, door dezen strijd gemaakt op ons, die beide kampioenen achten, door beiden met vriendschappelijke gezindheid worden vereerd, in enkele opmerkingen weder:

1. De Ultramontaansche partij in Nederland is sterk genoeg geworden om openlijk als verdedigster van de Jezuïeten-orde op te treden. Zij doet dat met vastheid van overtuiging, zij gebruikt de romantiek mede als middel. Hare ingenomenheid met de Jezuïeten-orde, voor zoo verre die - als bij Thijm - opregt is, kan alleen verklaard worden door de eenzijdige voorstellingen, omtrent die orde in de Roomsche kerk in zwang, voorstellingen, versterkt door de polemische rigting dier kerk tegenover het protestantismus, gevoed door volkomen onbekendheid met de protestantsche werken over die orde, inzonderheid met Jordan's beschouwing van de grondwet der societas Jesu! Verbazend, hoe de Roomsche kerk zelfs haar meest begaafde leeken onbekend weet te houden met de inrigting en den geest der Jezuïeten-orde. Thijm kent zelfs de professen van *drie* geloften niet.

2. De Ultramontaansche partij heeft niets van hare eischen laten varen; den Roomschen kerkvorm verwart zij nog steeds met de Christelijke kerk, haar kerkgenootschap is de eenig ware kerk, het protestantismus niets dan afval en opstand.

3. Zij miskent nog steeds het protestantismus; zij kent het niet in zijn materieel beginsel, alleen in de karikatuur van zijn formeel principe. Van daar de beschuldiging van hoogmoed, van miskenning van Gods souvereiniteit, - eene beschuldiging, met het grootste regt tegen haarzelve te keeren, daar het juist de Hervormde kerk was, die het beginsel van Gods souvereiniteit tegen de Roomsche schepselvergoding in bescherming nam.

4. De Ultramontaan blijft het (menschelijk) autoriteitsbeginsel als het principe zijner kerk erkennen, maar geeft daarmede toe, dat slechts voor een bepaalden, lageren trap van ontwikkeling zijne kerk geschikt is, - dat de Christenheid, eenmaal de tuchtroede ontgroeid, ook der Roomsche kerk ontwassen is, die van haar niets meer te hopen, waarvan zij niets meer te vreezen heeft.

5. De Ultramontaan kan niet verdraagzaam zijn: is hij het - als Thijm het wil zijn, omdat hij edel mensch is - dan is hij het in weêrwil van zijn systeem. De ware verdraagzaamheid, die berust op het bewustzijn van eigen kortzigtigheid, die de éénheid zoekt in een punt, boven de verschilpunten gelegen, is bij hem ondenkbaar. Zijn stelsel, consequent doorgevoerd, leidt tot ketterjagt, geloofsvervolging. Voor den protestant heeft hij alleen het woord: word Katholiek, of gij zijt onchristen.

6. De pligt der zelfverdediging roept den protestant tot waakzaamheid: hij heeft te doen met een vijand, die van

geen vrede weten wil, die slechts onderwerping eischt. De Ultramontaan, die den protestant van onverdraagzaamheid beschuldigt, vergeet, hoe noodweer van onverdraagzaamheid alleen het kleed leende.

7. Toch mag de protestant zich niet laten verleiden tot de dwaling van den Ultramontaan. Hij verwarre niet het Ultramontanisme met het Katholicisme, gelijk de Roomsche het protestantismus met het rationalismus; - hij droome niet van een alleen-zaligmakende protestantsche, zoo als de Katholiek phantaseert van een alleenzalig-makende Roomsche Kerk; hij erkenne in den Roomsche, die hem de broederhand weigert, het kind van den gemeenschappelijken Vader; hij strijde tegen de dwaling, bidde voor den dwalende; - stelle tegenover aanmatiging kracht, maar vrijzinnigheid tegenover bekrompen waan; - zij exclusief tegenover het onchristelijke, maar erkenne den Heer, ook waar hij onder een bedeksel gepredikt wordt.

Worde de strijd tegen het Ultramontanisme altijd gevoerd met een hoofd en hart als van Chonia, wiens slotwoord hier ter beschaming van Ultramontaansche en Ultraprotestantsche bekrompenheid sta als een slotwoord tevens:

‘Katholieken en protestanten staan, om zich te kunnen vereenigen, voor als nog op al te verschillenden bodem. Zij gaan van onderscheiden standpunten uit, beroepen zich op verschillende autoriteiten; - hoe konden zij zamenstemmen op de punten van verschil? Doch dit verschil behoeft geen persoonlijken haat te baren, geen vijandschap te weeg te brengen. Wij erkennen nog andere, helderder zijden aan de Katholieke Kerk. Er is bij u en bij ons ook nog het een en ander wat tot den tijdelijken vorm van het eenige, eeuwige Christendom behoort. Gij hebt ook mannen van wetenschap, van probiteit, van liberaliteit aan uwe zijde. Moge de geest van de Wessenberg's, Keller's, Dalbergen herleven! Wij en duizenden met ons, en wij weten dat we op dit punt ook de overtuiging van onzen vriend de Keijser uitspreken, zijn overtuigd, dat men, om protestant te wezen, in de Katholieke kerk niet den antichrist behoeft te zien, noch de protestantsche kerk of een der genootschappen daarin voor de alleenzaligmakende kerk behoeft te houden. Het protestantismus is gradueel, niet specifiek van het Katholicismus onderscheiden. Al staan beide tegenover elkander op sommige punten; zij rusten gedeeltelijk op denzelfden bodem, zij beide zijn deelen van de ééne, algemeene, heilige, Christelijke kerk, zij hebben gemeenschappelijke vijanden en tegenstrevers. Aan weêrszijde staan edelen en braven, die het goed met de goede zaak meenen, slechts ieder op zijne wijze. En alzoo zij er, en dit misschien nog lang - scheiding en kamp; moge de Christelijke liefde dien waardig leeren voeren! Spreken wij soms harde waarheid, wij zeggen die niet hatend; - wordt die ons toegevoegd, wij doen daarmede, voor zoo ver zij gegrond is, ons voordeel, vergevende de rest. Maar kom niet tot ons met het verwijt: “Gij zijt opstandelingen, tegen wien ik vereer als stedehouder van Christus; onderwerp u, of ik vernietig u!” Bragt ge dat in praktijk - burgeroorlog en twist in staat en huis ware er de vrucht van. En wee dien, door wien de ergernis komt! Die booze geest kan een tijd lang schijnbaar triomferen, hij moet bezwijken voor den geest Gods, die nederwerpt wie Hem weêrstaat. - Dwalen wij, overtuig ons; gaan wij verloren, beklaag ons; doch breng ons

niet tegen wil en dank dáár, waar wij niet willen en naar onze overtuiging niet behoeven te zijn. Eene weldaad en een geloof laten zich niet opdringen; zij verliezen daardoor hun wezen.'

J.P. de K.

Christelijke kerk. De Remonstrantsche broederschap.

De Remonstrantie en het Remonstrantisme, historisch onderzoek door D^{r}. Joannes Tideman. Haarlem, Bohn. 1851.

Een zeker aankomend theologant had, jaren geleden, een gesprek met zijn academievriend, een doctor in de philosofie; men kwam natuurlijk meermalen op het bekende gebied der Christelijke kerkgeschiedenis te land; ja, de theologant, die tamelijk, en de doctor philosophiae, die geweldig vrijzinnig was, kwamen overeen, om eene beknopte, geleidelijke kerkgeschiedenis te zamen te lezen; want de eerstgenoemde hoopte en verwachtte, dat door dit middel de belangstelling van zijnen wijsgeerigen vriend voor het Christendom zoude toenemen. Maar hij bedroog zich. Nadat hij aan zijn vriend den braven Spittler had ter hand gesteld, met het verzoek, om zich, volgens dezen leiddraad, op het onbekende terrein eenigzins te orienteren, gaf de doctor philosophiae hem het boek weder terug, met een bedroefd gezigt daarbij voegende: 'Beste vriend! ik heb vruchteloos gepoogd, en wederom gepoogd, deze verschrikkelijke doornbosschen door te worstelen. Ik vind hier in uwe geschiedenis bijna niets dan twist, hairkloverij, kijvagie. 't Is om duizelig te worden. Ik heb de eerste vier eeuwen al zuchtende door gewerkt, maar ik durf inderdaad, als het zoo voortgaat, niet verder gaan; want - word niet boos - ik zoude, ondanks mijzelven, en ondanks de gansche theologische faculteit, meer antipathie, dan sympathie voor het geschiedkundige Christendom verkrijgen. Laat mij derhalve, vooreerst, bij mijne algebraïsche formules blijven. Later komt dat welligt teregt.' - Alzoo de doctor philosophiae. Wij willen hem voor de regtbank onzer lezers niet geheel veroordeelen, en ook niet vrijpleiten. Wij willen zelfs erkennen, dat er eene zekere eenzijdigheid in zijne opvatting bestaat; intusschen is die eerste indruk toch merkwaardig, welken de inzage der kerkhistorie op een helder en geleerd hoofd maakte, ja, het kon wel mogelijk zijn, dat er meer doctoren in verschillende vakken gevonden werden, wien eene soortgelijke gewaarwording, als hun broeder, niet volstrekt vreemd was. De geschiedenis der Christelijke kerk ontsteekt zekerlijk een licht, een helder, een noodzakelijk, maar dikwerf een treurig, een bloedrood licht. Of zult ge gelooven, dat de menschen met het kruis of den Bijbel, met kelk, ouwel en confessie in de handen, *andere* of *betere* menschen zijn geworden; dat ze hunne menschelijke, zondige en zwakke natuur hebben afgelegd, waar ze als individuen, of in massa, op de bladen der kerkgeschiedenis ver-

schijnen? Er is gedurende bijna 18 eeuwen een groot, een heerlijk, maar somtijds een verschrikkelijk, huiveringverwekkend drama op deze planeet gespeeld, en wij troosten ons met de vooronderstelling, dat tot heden toe de eerste acten van het eerste bedrijf zijn gezien, en eens, later, de ontknooping zal komen, die onwedersprekelijk voorspeld, en meer en meer bevestigd is geworden.

Wij loochenen in geenen deele de volstrekte nuttigheid, den allerheilzaamsten invloed, welken de studie der kerkgeschiedenis, niet slechts voor godgeleerden, maar mede voor de meer beschaafde leeken, moet voortbrengen. Als men billijkerwijze de vaderlandsche geschiedenis op hoogen prijs stelt, en zich zoude schamen, daarin ten eenenmale onkundig te zijn, dan is het met meer regt te eischen en te verwachten, dat men de geschiedenis van het *zigtbare* rijk Gods op aarde leere kennen, en dáár, te midden der hevige beroeringen en geweldige omwentelingen, de hand Gods terugvinde, die in elke geschiedenis kan en moet gevonden worden. Maar van eene andere zijde beschouwd, moet en zal immers de beoefening dezer geschiedenis den dikwerf zeer beperkten gezigteinder verruimen; men zal, door dat treurig ‘relaas’ van menschelijken twist en strijd, meer en meer tot de oude, eenige, oorspronkelijke Bijbelsche waarheid terugkeeren; men zal menschenwerk van Gods werk leeren onderscheiden; men zal zich leeren wachten voor de afgronden der dweeperij; voor de doolhoven van het ongeloof; voor de woestijnen van het bijgeloof. Wat er eens geschied *is*, in de Christelijke Kerk, moge ons leeren, wat er thans *moet* geschieden. Achttien eeuwen staan daar nevens elkaâr, elk met opgeheven vingers, en waarschuwen en vermanen onophoudelijk. Eene onpartijdige studie der Christelijke kerkgeschiedenis is welligt het sterkste tegengif tegen den thans heerschenden, geweldig overdrijvenden, of verwoestenden tijdgeest. De waarheid en de letter van het verledene staat vast, onbewegelijk vast: dat we er ons nut mede doen, voor het tegenwoordige, en voor onze nakomelingen in hunne toekomst, voor hen eens het tegenwoordige.

Indien onze welwillende lezers deze algemeene waarheden toestemmen - waarom zouden ze niet? - dan is elke, ook meer afzonderlijke, bijdrage tot de vroegere of latere kerkgeschiedenis, een vriendelijke gast, dien men gaarne begroet of binnenleidt, en zich met hem onderhoudt over de goede of kwade dagen, die verstreken zijn. Niet altijd, wij moeten dit hier in het voorbijgaan aanmerken, zijn die gasten even vriendelijk en zachtmoedig of bescheiden. Soms kloppen ze aan de deur, met een ijzeren moker in de handen, en maken een barbaarsch geweld. Als het alleenlijk en volstrekt om de waarheid te doen is, houden alle pligtplegingen en buigingen over en weder op. Zoo stonden Bossuet ter eene zijde, Luther, Ulrich von Hutten, om geene anderen te noemen, ter andere zijde. Zoo heeft onlangs de hoogleeraar Scholten, met het geschiedkundige scalpel in de handen, als prosector, geweldige proeven genomen; als de transactie en conniventie wordt ter zijde gesteld, gaat het er niet zeer malsch op los. De vriendelijke gast staat voor uwe deur, en wil binnen, uitgedost als een middeleeuwsch ridder, van tnp tot teen in staal, met speer en schild.

Op verre na de meesten, die de kerkgeschiedenis behandelden of behandelen, zijn echter zachtmoedig van aard; men spaart den tegenstrever zoo lang men hem sparen kan, en als hij moet aangevallen of verdreven worden, gaat dat gewoonlijk gepaard met een minzaam en beleefd: ‘Met uw verlof, mijnheer!...’ Er bestaat ook voor de geschiedkundigen en de kerkelijke schrijvers eene zekere wellevendheid (*good breeding*).

De kleinere kerkgenootschappen hebben, naar mate zij ouder van jaren zijn geworden, dus ook tot jaren van onderscheid en verstand zijn gekomen, hunne bijzondere bewerkers gevonden. Als wij u herinneren aan de werken van G. Brandt en Limborch, aan de hoogst belangrijke mededeelingen des hoogleeraars des Amorie van der Hoeven en anderen, zal niemand zeggen, dat de geschiedenis der Remonstrantsch-Gereformeerde kerk in het duister ligt. Zij is uit haren aard zoo naauw zamengevlochten met de geschiedenis der Hervormde kerk, en wederom met de politieke geschiedenis van ons goed vaderland, dat haar belang, van welke zijde ook beschouwd, onmiskenbaar is. En om die reden zal de laatste bewerking van den bekwamen Remonstrantschen prediker J. Tideman aan niemand geheel onverschillig kunnen zijn. Wij gevoelen ons derhalve verpligt, om de aandacht der lezers van ons Tijdschrift op dit werk te vestigen, en daarvoor hebben we meer dan ééne geldige reden. Over de Remonstranten en de Remonstrantsche Kerk, wordt in den regel - 't is eigenlijk buiten den regel - zeer voorbarig, zeer oppervlakkig, zeer eenzijdig geoordeeld. Velen weten niet, wat ze hier voor zich hebben, om eens in dagelijksche taal en verstaanbaar te spreken, visch of vleesch. De Remonstrantsche kerk schijnt zoo verbazend neutraal en kleurloos; zij is, naar gemeenten en leden, zoo klein van omvang, en schijnt toch - vreemde tegenstrijdigheid - toe te nemen; zij heeft zoo iets dat onbepaald, als in de lucht zwevend is: immers, wèl en deugdelijk Gereformeerd - want dien naam draagt ze - maar toch weder niet Gereformeerd. Zij is zoo algemeen, ongemeen-algemeen Christelijk, zoo ruim, neemt allen en alles op; zij heeft voortreffelijke geleerden, hoogleeraren en predikers gehad, en heeft die immers nog - maar toch - toch - 't is dáár zoo magtig ruim en wijd, in de hoogste mate vrijzinnig, en evenwel doortrokken van het Christelijk beginsel. Geleerde en heldere hoofden hebben zich onwillekeurig aan die kleine gemeente aangesloten, zonder het lidmaatschap in hunne eigene gemeente op te zeggen. Met één woord, 't ziet er vreemd, zeer vreemd uit in de Remonstrantsche Kerk, men weet eigenlijk niet regt, wat men er van denken moet. Ziedaar lezer, naar waarheid, het begrip, dat menig een zich vormt van dit kleine kerkgenootschap. Om die reden is het noodzakelijk dat men eens wete, en leze en begrijpe *wat* er van de zaak is, en zijn omhoog of omlaag zwevend oordeel leere te wijzigen, en tot bereiking van dat doel is het werk van den heer Tideman zekerlijk als bij voorkeur geschikt, en ook geschreven. 't Is in den zuiveren, ernstigen, historischen stijl vervat, en bewandelt, als met vasten tred, het geschiedkundig gebied; een kort begrip van de kerkgeschiedenis der Remonstranten, waaruit de schrijver later, zeer gepast, eenige gevolgtrekkingen afleidt, die onze aandacht overwaardig zijn. Een der aanleidende oorzaken, dit worde in het oog

gehouden, waarom dat boek is verschenen, lag in de onlangs bekend gemaakte beoordeelingen van de hoogleeraren Muurling en Scholten, ook wat betreft de Broederschap in haar historieel en dogmatisch karakter.

In eigenaardige verdeeling valt ons oog hier, bij afwisseling, op de *Remonstrantie, over de Remonstrantie, het Remonstrantisme, over het Remonstrantisme*, de geheele stof is dus in een meer zuiver historieel, en in een eenigzins bespiegelend, kritisch, apologetisch gedeelte gesplitst, en stelt den lezer, zoowel op het eene als op het andere standpunt, vast en stevig op de beide voeten, om te zien en te beoordeelen. De eigenlijke Remonstrantie (officiele text) blijft altijd een hoogst merkwaardig stuk. De Edele, Moghende Hoochwijse Heeren, Mijne Heeren de Staten van Hollandt ende West-Vrieslandt, konden er, zooals men zegt, een punt aan zuigen, en hebben er later zulk eene scherpe punt aan gezogen, dat ze de eerste Remonstranten, zoo veel dit in eere en deugd kon geschieden, tot martelaars in de kerk hebben verheven. Het belangrijke stuk is in hartige, mannelijke en kloeke taal gesteld; er is eene eigenaardige welluidendheid, als wij deze of volgende zinsnede ontmoeten: (blz. 10) Is nu de ghehoorsaemheyt crimen geworden? Is 't dan soo grooten sonde dat eene Kercke hare confessie, bij Menschen gestelt, resumeert, om te sien, of alles wel staet of datter yet te verbeteren is? Bijsonder eene Confessie ofte Catechisme, over sommige poincten, van de welcke, als oock over de authoriteyt die se behoort te hebben in de Kercke Godts, soo veel geschils, jae al voor jaren, jae ghenoech van den aanvanck der Reformatie ghevallen is? Ist dan wat nieus? wat seltzaems? voor desen noyt geschiet? - - - Dáár ligt en dáár lag de knoop: de resumtie in het groot der algemeene kerknotulen: der confessien, synodale besluiten en leerstellige acten, was altijd een *mislycke saek*. De conservatieven stelden zich met hand en voet te weer tegen eene dergelijke resumtie, men moest liever, veiligheidshalve, *die* notulen van vroegere eeuwen, bij acclamatie, eenparig goedkeuren, nu men aan het resumeren ging, helaas! 't kwam aan het licht, dat het werk ‘by Menschen gestelt was.’ Maar ge moet die geheele Remonstrantie lezen, als de Broederschap u belang inboezemt, en wel, dit verzoeken wij u ernstig, met een *ander* oog, en zonder dien al te wèl bekenden bril op den neus, waarmede voorzegde Hoochwijse Heeren, Myne Heeren, enz., enz., voorzien waren. De Remonstranten maken dus eene eigenlijke, bepaalde fractie der Protestanten uit, niet der Protestanten in het jaar 1529 en later, maar protesteerden tegen de reeds protesteren de kerk; wij zouden hen bij de hedendaagsche Fransche *fusionisten* kunnen vergelijken: zij wilden het echt Bijbelsche begrip, zooveel mogelijk, met het Gereformeerde kerkelijke vereenigd, behouden, en op den ouden troon verheffen, maar men weet hoe verbazend afgesloten, conservatief-legitimistisch de heeren contra-Remonstranten waren, en meer en meer zijn geworden, als door een contrecoup, na de Remonstrantie. Toen de verdrukte Arminianen het ongeluk hadden, om zich *niet* te kunnen of te willen laten overtuigen, moest er wel - alles in majorem Dei gloriam - een weinigje force brutale naast en nevens de ‘synodaele besluyten’ geinsereerd, om de stoute en ongehoorsame en ongedresseerde kinderen der kerk tot reden te brengen, alles zeker-

lijk zeer goed en zeer wèl gemeend, kerkelijk-diplomatisch, en toch is de kleine Remonstrantsche Kerk den dans ontsprongen. Wij zien haar als een voortgejaagde balling, die verbazend rap ter been is, telkens onder de grove en met ijzer bekleede handen der jagers en kerkelijke houtvesters en synodale koddebeijers ontglippen, totdat men eindelijk van deze jagt moede wordt, en haar weder vrijheid en rust gunt; daarvan maakt de balling, weder gerehabiliteerd, een verstandig, een wellevend en dankbaar gebruik. Zij slaat nu hare kleine tent op nevens de groote en hooge breede tenten der Gereformeerde aartsherders, der Kalvinistische herderskoningen. Men duldt dat en zegt: het arme kind heeft eens zulke booze en bange dagen gehad, het moet nu maar in stilte en vrede naast ons wonen; het zal met de Remonstrantie en de vijf artikelen zulk een vaart niet loopen!

Intusschen heeft ze zich, na jaar en dag, door haar bedachtzaam en vredelievend gedrag, ontelbaar vele vrienden verworven; ja, - wonderbaar om te zien en te hooren - velen hebben hunne tenten digt nevens de hare opgeslagen; men heeft de tentdoeken zachtkens opgeligt, de Hervormde broeders hebben met de Remonstrantsche, over en weêr, menige amica collatio gehouden, en men heeft de vrijpostigheid zoo ver gedreven, om het bezoek, de part et d'autre, zelfs op den kansel voor de gemeente te herhalen, en eene groote publiciteit aan de verbroedering te geven. Dit is in onze goede dagen geschied, en als nu zeer vele Gereformeerde broeders onvernist en ongemaskerd Remonstrantsch denken, spreken, preken, bidden en gelooven, heet het immers weder: ‘Is 't dan wat nieus? wat seltzaems???’

De toelichting der remonstrantie, met de fakkel der geschiedenis in de hand, van blz. 25-45, is van vele, ja van alle zijden hoogst belangrijk. Men erkent dat de vervolgde en miskende broeders wel degelijk eene belijdenis hebben gehad en vastgehouden; geene Augustana of Helvetica, maar eene andere, die welligt den toets niet minder goed kan doorstaan. Zekerlijk niet dien der Hooghwyse Heeren, Myne Heeren, de Moghende der eenmaal heerschende kerke, maar dien van de onpartijdige vrienden der waarheid, en van het zuivere Evangelie. Men moge nu over de Remonstrantsche broederschap oordeelen, zoo als men verkiest en kan, zoo als men er nut en voordeel mede kan doen: zoo veel is tamelijk zeker, dat het grondbeginsel van vrij onderzoek en van bloot Bijbelsch-Evangeliesche autoriteit, zeer oud en zeer nieuw is, en altijd oud en nieuw zal blijven. Dat tallooze heldere hoofden en ongemuilbande godgeleerden *dit* beginsel hebben aangenomen, en thans in de Protestantsche kerk, welk een naam of kleur of leus of blazoen ze draagt, als kerkelijk genootschap, nog steeds aannemen, dat is zoo historieel waar en onbetwistbaar, dat we er ons op elken zondag, in eenige honderdtallen protestantsche kerken van zouden kunnen overtuigen met onze eigene, respectieve ooren. Het wezen van het Remonstrantisme is dus, in abstracto beschouwd, ingeworteld in den aard der menschelijke natuur, en zal daar niet uitgeroeid *kunnen* worden. En al bestaan er bij de Broederschap ook al eenige leemten, menschelijkheden, gebreken en tijdelijke onvolkomenheden - en waar zijn ze niet? - men beschouwt met deelneming deze kleine *ecclesia militans*, te midden der groote *militans*, en ziet hoe ze langzamerhand over- en zamenvloeit, in eene

zeer krachtige, zich ontwikkelende en rijpende kerk, die voor als nog hare anonymiteit bewaart, maar eenmaal, als het welbekende zuurdeeg, de geheele geweldig gistende en opbruisende kerkelijke massa, in deze onze negentiende eeuw, zal doordringen.

De Heer Tideman heeft een zeer loffelijk en degelijk werk, eerst doordacht, toen geschreven, en verdient zoowel den dank der Remonstranten, als der anti-Remonstranten, en van allen, die onze Nederlandsche kerkgeschiedenis op prijs stellen. Hoort ten slotte den Schrijver zelven, als hij zijn kerkgenootschap met weinige en nadrukkelijke woorden doet erkennen, en 't is hem van harte gegund, een welriekenden eerekrans om den schedel vlecht (blz. 109-110).

‘Zoo staat het Remonstrantisme welks wezen wij leerden kennen, nu ook op zijne plaats, in den gang der menschelijke opvatting van het Evangelie, op zijne plaats in de geschiedenis der Christelijke kerk, daar voor ons. Wij kunnen er thans den laatsten blik op werpen, om nog zijn karakter in de hoofdtrekken aan te wijzen, om zijne prosopographie op te maken. - Het is eene poging van den Christelijk godsdienstigen geest in de Nederlandsche Hervormde Kerk, om in haar eene zelfstandige godsdienst te bewaren. Als zoodanig heeft het eene positieve strekking. Maar het moest hiertoe het vrijheidsbeginsel in belijdenis en kerkelijk leven handhaven tegen het overwigt, aan het afhankelijkheidsbeginsel gegeven. Daardoor kreeg het een negatief karakter en dat in den strijd meer dan het positieve werd ontwikkeld; zoo dat het meer en beter het gezag der formulieren beperkte dan dat van Gods woord bepaalde; meer en beter de leer der absolute genade, met hare onvermijdelijke consequentien bestreed, dan zijne eigene leer van de conditioneele genade met hare noodzakelijke praemissen ontwikkelde. Het stond verder geheel op het anthropologisch en praktisch gebied van het Christendom, en ontleende daaraan zijne kracht. Het had als tegenwigt tegen het determinisme en partikularisme in de leer, en in de gemeenschap der kerk zijne onmiskenbare en blijvende waarde. Als kampioen voor de kerkelijke vrijheid vooral wees het den weg, langs welken alleen, in den geest der Hervorming, onder de niet beperkte heerschappij van den Heer, en de niet beperkte leiding van den Geest der waarheid, in de waarlijk katholieke gemeenschap der kerk, een ongehinderde vooruitgang in kennis en geloof, en leven mogelijk is. Het bood aan het Christendom eenen vorm, in welken het zich onbelemmerd kon ontwikkelen. Deze is een ruime en toch geen losse, niet gesloten vorm. Hij heeft eene bepaalde hooge plaats voor de Goddelijke genade in Christus, eene bepaalde diepe plaats voor de menschelijke vrijheid, eene ruime plaats voor de liefde. Het is een vorm die voor uitzetting en verandering uit zich zelven vatbaar is, en niet, zooals de Roomsch-Katholieke, geheel, zooals de meeste Protestantsche, ten deele moet verbroken worden, wanneer bij veranderd standpunt en bij veranderde betrekking tot de wereld het Christendom in de kerk eenen anderen vorm behoeft. En als zoodanig verdient het misschien, bij de nieuwe ontwikkeling des Christendoms die zich schijnt voor te bereiden, in onzen tijd te meer de aandacht der Protestantsche Kerk.’

Spiritus Asper en *Lenis*.

Elisabeth Fry.

De dames zijn wel goed, dacht ik meermalen, dat zij steeds zulk een aandachtig luisterend oor leenen aan het vermelden van heldenfeiten en groote daden van mannen, die op het oorlogsveld, op het gebied der staatkunde, of der wetenschap en zedelijkheid hebben uitgeblonken. Gaan wij toch de reeks van verhandelingen na, die in maatschappijen of letterkundige kringen gehouden worden, het zijn meestal groote mannen, die ten tooneele gevoerd worden, wier verschijning de dames goedgunstig met hare toejuiching vereeren, zelfs al valt hare kritiek niet altijd ten gunste van den held des tooneels uit.

Men zal misschien tegenwerpen, dat het aantal beroemde en op het wereldtooneel schitterende vrouwen ook veel geringer is; dat men bewondering waardige geestkracht, heldenmoedige opoffering, onverzettelijke volharding en wat dies meer zij, meer moet zoeken in het mannelijk karakter en de betrekking waar de man in werkzaam is, dan in het zachter vrouwelijk gemoed en den kring, waar zij zich in beweegt. - Ik stem het gedeeltelijk toe, en toch heb ik op de eerste argumentatie aan te merken, dat het hier niet zoo zeer aankomt op de kwantiteit, dan wel op de kwaliteit, en wat het laatste betreft, ik vereenig mij met de uitspraak der vrouw, wier naam aan het hoofd van dit opstel staat, als zij zegt: ‘Wij vrouwen zijn geplaatst op het gebied der liefde, der dienstvaardige opoffering, der hulpvaardigheid die nimmer vermoeid wordt. Ons zijn krachten der liefde verleend, waar aardsche kracht bij te kort schiet. Vóór ons liggen werken der barmhartigheid, die de Staat te vergeefs zou trachten te beloonen, als hij er te vergeefs wetten voor kan uitvaardigen.’

Elisabeth Fry, over wie we in deze bladzijden wenschen te handelen, was onze tijdgenoot. Haar naam wordt aan vele oorden van Europa met eere genoemd, en zelfs buiten ons werelddeel zweeft de naam dier edele op vele dankbare lippen. Heldin als zij was, weêrgalmde haar roem niet op het oorlogsveld, maar baande zij zich met onbezweken moed den weg door schier onoverkomelijke zwarigheden naar de verblijven der ellende. Zij streed en worstelde, niet met zwaard of lans, maar als engelen zouden strijden, om licht in de duisternis te ontsteken. Zij deinsde niet terug, waar haar voet de woonplaats der zonde en ongeregtigheid moest betreden; waar anderen voor den verpestenden adem van de holen der schande zouden vlieden, stond zij pal. Zij verdroeg den blik der helsche woede en der onzinnigste razernij, - en toch, zij was den kouden wijsgeer niet gelijk, die zich dwingt om tegen het leed zich te verharden, of zich onverschillig te toonen omtrent de ellende, waar hij zich aan gewoon gemaakt heeft, neen, maar zij vertoont het beeld der moeder, die haar kind nooit verlaat, maar het aan het harte blijft drukken, zelfs al is het in lompen gewikkeld, of afzigtelijk in anderer oog. In één woord, zij schitterde... neen, dat is het woord niet, zij dwong eerbied af op het gebied der liefde, waar zij eene geestkracht ontwikkelde, die verbaast, opofferingen zich getroostte, die onze bewondering in de hoogste mate verdienen en werken

der barmhartigheid verrigtte, die ons dringen, om haar te beminnen.

Wij wenschen geene levensgeschiedenis van Elisabeth Fry hier te geven; meer dan eene bestaat er van haar.[1)] Evenmin zullen we ons bezig houden met eene uitgebreide karakterbeschrijving van de hulpvaardige vriendin van gevangenen en ongelukkigen, het was meer ons doel, haar in het leven te schetsen, zoo als zij zich vertoont op het bedrijvig tooneel harer uitgebreide werkzaamheid tot heil der menschen. Wij wenschen haar te leeren kennen als Christin, ook daar, waar zijzelve geoefend wordt in de school des lijdens; nog meer: van haren geest wenschen we in den onzen, vooral in het vrouwelijk gemoed over te storten; met haren geest, kan het zijn, velen te bezielen.

Om ons dan al aanstonds op het tooneel van Elisabeth's werkzaam leven te verplaatsen, willen we haar voorstellen in den kerker, op hare reizen, in de paleizen der vorsten en in de hutten der armoede, onder lijden en smart en na haren dood.

Elisabeth Fry in den kerker.

Hebt ge ooit een kerker bezocht, lezer, niet zoo als vele gevangenissen tegenwoordig zijn ingerigt, maar zoo als zij waren te voren, toen alles aantoonde, dat zij verblijven der diepste ellende waren? Hebt gij daar ooit die ongelukkigen gadegeslagen, die om allerlei misdrijf van hunne vrijheid beroofd, in sombere gewelven, tusschen donkere en morsige muren opgesloten, hier met lompen bekleed, scheldende, razende, vloekende en de schandelijkste taal uitbrakende dooreenwoelden, en dáár in afzigtelijke holen achter ijzeren tralies verzekerd of met boeijen geketend lagen? Zijt gij ooit die schouwplaatsen der verworpenheid, waar gij de menschelijke natuur tot het laagste peil gezonken vondt, binnengetreden, zonder te huiveren voor het tooneel dat uw oog aanschouwde, met afkeer u om te wenden en den verpestenden adem te ontvlieden, die u hier van alle kanten tegenwoei? Haaldet gij geen ruimer adem, als de zware kerkerpoort zich achter u toesloot, en bij den medelijdenden zucht, die uit uw boezem rees, het: God dank! dat ik die voorproef der helle niet meer voor oogen heb! aan uwen mond ontglipte? 't Is waar, de bede bleef in veler hart niet achter: Mogt er in den toestand dier ellendigen verandering, verbetering komen! Die bede werd een denkbeeld; het denkbeeld wekte tot een plan, maar nog ontbraken er krachtige handen, om het plan tot werkelijkheid te brengen. Er werd iets anders nog vereischt dan een scherpzinnig verstand en een doorzettende wil: een hooger geest moest beiden bezielen. Eerst toen de menschelijke geest zich in het waar Christelijk element krachtig begon te bewegen, werd hij aangeblazen door den geest der liefde, waardoor hij volbrengen kon wat niet slechts hoogst moeijelijk, maar aan liet onbereikbare scheen te grenzen.

Een edele menschenvriend had het voorbeeld gegeven. John Howard, zelf

1) Bij de heeren Ten Brink en de Vries te Amsterdam wordt dezer dagen uitgegeven een werk uit het Hoogduitsch vertaald, onder den titel van: *Gedenkwaardigheden uit het leven van Elisabeth Fry, door eene harer jeugdige vriendinnen in Duitschland*, waaruit we de Christelijke vriendin der lijdende menschheid in geheel haar liefderijk wezen nader kunnen leeren kennen.

de verschrikkingen der gevangenschap ondervonden hebbende, had het plan gevormd ter verbetering der gevangenissen, en wat hij met ongeloofelijke krachtsinspanning en zeldzame opofferingen in dit opzigt gedaan heeft, werd na zijn' dood dankbaar erkend door zijn vaderland, dat voor hem in de Paulskerk te Londen een heerlijk gedenkteeken oprigtte.

Doch wat baatte der menschheid een praalgraf, dat met de opschriften van Howards edele pogingen prijkte, zoo lang Howards geest niet leefde in de harten van menschenvrienden, zoo lang die geest geene meer werkzame pogingen in het leven riep? En toch als vergeten was de ijver diens edelen, als verdoofd zijn geest. De vonk der goddelijke liefde eens verwekt, kon echter niet weder worden uitgedoofd. In het edel hart van eene vrouw ontstak hij een vlam, die van nu voortaan voor het heil der diepgezonken menschheid gloeide. Elisabeth Fry treedt den kerker binnen, en door den gloed harer liefde werden de hardste harten week, doorboorde zij een ringmuur van bezwaren, en baande zij zich den weg tot de invloedrijkste personen, die hare edele pogingen konden en op haar onwankelbaar aanhouden moesten ondersteunen.

Van waar die liefdegloed, die kracht, die moed? Elisabeth was Christinne, niet in naam slechts, maar in waarheid. Zij was het van hare vroege jeugd. Zij was het in het kampen tegen gebreken, die zij in zich ontdekte door de zelfbeproeving, waar zij zich vroegtijdig mede bezig hield. Maar wat was zij ook niet verschuldigd aan eene moeder, die haar wel vroegtijdig door den dood ontviel, maar de eerste zaden van godsvrucht en Christenzin in haar hart had gestrooid? Die moeder behoorde als zij zelve in lateren tijd tot het gezelschap der kwakers. Doch moeten wij eene moeder niet liefhebben, waarvan onze Elisabeth Gurney, dus was haar eigen naam, het volgend getuigenis aflegt: ‘Onze moeder voedde ons op in de ware vreeze en liefde Gods; en mogt hare kennis van de *geheele* Evangelische waarheid nog gebrekkig en niet tot volkomen helderheid gekomen zijn, diepen indruk heeft het steeds op mij gemaakt, dat zij haren Heer getrouw trachtte na te wandelen. Zij leerde ons, zooveel zijzelve wist, en niet ligt zal ik de godsdienstige aandoening vergeten, waarmede ik des avonds, voor ik mij ter ruste legde, mij op de kniën aan haren schoot nedervlijde, om een kapittel uit den Bijbel of een psalm, dien zij voorlas, aan te hooren. Hare gebeden voor ons zijn niet onverhoord gebleven.’

Ook niet voor haar, die naar waarheid en deugd met al hare krachten streefde die de liefde tot God en haren pligt vroegtijdig hooger leerde schatten dan de liefde tot de wereld en het genot, dat zij oplevert, die getuigen kon, nadat de kracht des Christelijken levens in haar was ontwaakt, dat hare eerste gedachte, als de slaap aan hare oogleden ontvlood, die aan God was. Ook niet voor haar, die in hare vroege jeugd zichzelve leefregelen voorschreef, die niet slechts van zedelijken ernst getuigen, maar ook van eene verstandige en gezonde beschouwing des levens, en verklaarde, ‘dat zij zich nimmer gelukkiger gevoelde, dan wanneer zij iemand eene kleine liefdedienst bewijzen en den last zijner zorgen verligten kon.’ In die verklaring ligt het beginsel der groote levenstaak, die zij volvoerde; zoo iemand is zij daaraan getrouw gebleven met een moed en eene volharding? die onder de grootste beproeving en de moeijelijkste levensomstandigheden niet bezweken.

Elisabeth was Christin - en in dat ééne woord vinden we de volkomen opheldering van een gedrag, dat wij niet genoeg bewonderen kunnen. In hare sfeer leggen wij de huivering af, die ons anders aangrijpt, als we met haar den kerker, het verblijf der diepste ellende betreden. - Newgate heet dat verblijf der ellende, waar we haar voor eenige oogenblikken vergezellen: eene dier gevangenissen, waar dieven en moordenaars van beiderlei geslacht worden opgesloten. Dat hare zorgen zich allereerst tot de ongelukkigen van haar geslacht uitstrekten, lag in den aard der zaak.

Verbeelden we ons een paar zalen, waarin driehonderd vrouwelijke gevangenen opeengepakt zich bevonden, veroordeelden en nog niet verhoorden door elkander, zonder onderscheid, of zij zich aan zware misdaden hadden schuldig gemaakt, die met den dood werden gestraft, dan om minder zwaar misgrijp gevangen zaten, onder het opzigt van slechts één man en zijn zoon. Omringd van eene jiToote menigte van havelooze kinderen, die de moeders hier gevolgd waren; moesten zij, uit gebrek aan behoorlijke ruimte, hier koken, wasschen en slapen. Wat zij op klagelijken toon van hare medelijdende bezoekers afbedelden, werd besteed aan sterken drank, die in de gevangenis zelve te verkrijgen was. Men hoorde in deze van verregaande morsigheid zwarte verblijven, de schrikkelijkste vloeken uitbraken, terwijl de verpestende lucht die er heerschte naauwelijks te verdragen was. Zou menigeen deze holen des verderfs ontvlugt zijn, voor Elisabeth Fry was die vreesselijke toestand eene reden te meer om ze binnen te treden. Niets kon haar dan ook terughouden, zelfs niet de welgemeende poging daartoe van den gouverneur van Newgate, die haar het onaangename en gevaarlijke van zulk een bezoek met levendige kleuren afmaalde. Kalm, maar moedig trad zij eene der zalen in, waarin zich ongeveer honderd en zestig vrouwelijke gevangenen bevonden, die haar verwonderd aanstaarden. Hare rijzige gestalte, haar ernstig maar liefderijk gelaat oefenden inderdaad een' magischen invloed uit en bragten de meest woeste gemoederen tot bedaren. Met stille opmerkzaamheid leende men het oor aan hare zoetvloeijende stem. ‘Gij schijnt zeer ongelukkig,’ dus sprak zij de gevangenen toe, ‘gij hebt gebrek aan behoorlijke kleeding; zoudt gij het niet aangenaam vinden, als iemand in dat gebrek voorzag?’ ‘Voorzeker,’ antwoordden zij, ‘maar wie bekommert zich om ons, waar is zoo iemand te vinden?’ ‘Ik ben hier gekomen,’ hernam zij, ‘om u te helpen, en dat hoop ik te doen, als gij met mij wilt medewerken.’ Daarop sprak zij eenige woorden van troost en hoop, terwijl zij opzettelijk vermeed over het misdrijf dier ongelukkigen te spreken, om haar te kennen te geven dat zij niet gekomen was om haar te oordeelen of te verdoemen. Toen men bij het heengaan haar naauwelijks wilde laten vertrekken, riepen sommigen: ‘Gij zult wel nimmer wederkomen!’ waarop zij goedhartig antwoordde: ‘ik zal terugkomen’ - en zij heeft woord gehouden.

Weldra voorzag zij verscheidene kinderen en vrouwen van kleederen en hield zij zich met die ongelukkigen bezig, om haar uit den Bijbel voor te lezen. Het heilrijk gevolg, dat deze poging aanvankelijk had, wekte haar vurig verlangen op, om meer nog voor die rampzaligen te doen, bij de overtuiging, dat er zooveel meer nog voor haar kon gedaan worden.

Vier jaren verliepen echter eer zij zich

weder aan die grootsche taak kon wijden. - Vier jaren van zware beproeving waarin zij gelouterd werd, als het goud in den smeltkroes.

Doch nu ontmoeten wij haar weder binnen Newgate's muren. Op haar verzoek werd zij eenige uren met de vrouwelijke gevangenen alleen gelaten. Zij slaat het Evangelie van Matthaeus op, en leest haar uit het XX^{ste} Hoofdstuk de gelijkenis voor van den heer des wijngaards. In het bijzonder bleef zij staan bij die ter elfde ure geroepen werden, terwijl zij aanwees, dat de Heer nog evenzeer allen tot zich blijft roepen, zelfs die zich het grootste gedeelte huns levens van Hem verwijderd gehouden hadden. De uitwerking dier hartroerende toespraak bleef niet achter; de meest onwetenden vroegen: wie Christus was? anderen gaven hare vrees te kennen, dat het voor haar te laat zou zijn. Het een en ander opende aan Elisabeth den weg tot het hart harer toehoorderessen. Van het oogenblik gebruik makende, wijst zij de moeders op hare verwaarloosde kinderen en maalt haar met levendige kleuren de vreesselijke gevolgen af, die het voor hen hebben moest, als zij in dien verwaarloosden toestand bleven verkeeren. En nu stelt zij haar voor, om voor die kinderen eene school op te rigten. Tranen van vreugde waren het dankbare antwoord. Zoo wist zij, door het moederhart te roeren, met waarlijk zielkundige kennis, aan de schets van den treurigen toestand der kinderen het werk der wedergeboorte dier diep gezonkenen aan te knoopen.

Noog verder strekten Elisabeth's zorgen zich uit. Weldra kwam onder hare leiding eene vrouwen-vereeniging tot stand, wier menschlievend doel was, om voor kleeding, onderrigt en werkzaamheid der vrouwelijke gevangenen te zorgen, haar in de kennis der Heilige Schrift te onderwijzen, aan orde en vlijt te gewennen, om ze eens als verbeterde menschen aan de maatschappij te kunnen teruggeven. Doch daartoe was ook eene geheel veranderde inrigting der gevangenissen noodzakelijk geworden, wat haar, na veelvuldige gesprekken met hoogere besturen en onvermoeide pogingen bij de leden van het Parlement en liet Ministerie gelukte.

Wij zouden, vreesden wij niet te uitvoerig te worden, u nog menige schets kunnen mededeelen van Elisabeth's bezoek in den kerker. Wij zouden, nadat zij eene verdeeling in klassen tot stand gebragt had, aan wier hoofd eene gevangene, die het best zich gedroeg, was geplaatst, u eene der zalen, die voor het lezen der Heilige Schrift inzonderheid was ingerigt, kunnen laten binnentreden, om u aanschouwers te doen zijn van een tooneel, dat het hart van ieder gevoelige moest roeren, toen de opzigtsters daar binnen kwamen met hare klassen, vrouwen uit alle streken van Groot-Brittanje, van allerlei jaren en stand, waaronder zelfs eenige die ter dood veroordeeld waren. Er heerschte eene diepe stilte, die slechts werd afgebroken door de onrustige ademhaling der zuigelingen, die de gevangen of veroordeelde moeders op den arm droegen, als namen deze onschuldige kinderen deel aan de schuld van wie ze ter wereld bragten. Het Bijbelboek werd opgeslagen; vermaningen volgden en tranen van berouw en aandoening besproeiden menige wang.

Wij zouden nog eens ons in den kerker kunnen begeven om getuigen te zijn, hoe Elisabeth er zich gedroeg in tegenwoordigheid van vorsten en aanzienlijken der aarde.

Bij gelegenheid dat Frederik Willem III koning van Pruissen zich in Engeland bevond, gaf hij zijn verlangen te kennen, om ook Newgate te bezoeken en Mrs. Fry aldaar werkzaam te zien. Omstuwd van edelen en grooten treedt hij eene zaal binnen, waar al de vrouwelijke gevangenen rondom eene tafel zaten, aan wier hoofdeinde Elisabeth Fry was gezeten. Zij begon met een loffelijk getuigenis te geven van de verbetering in karakter en zeden van vele dier gevallenen.

Daarop las zij twee hoofdstukken uit de Heilige Schrift met daar tusschen gevoegde opheldernde aanmerkingen, om aan Zijne Majesteit een begrip te geven van de wijze, waarop zij gewoon was dit werk der barmhartige liefde ten uitvoer te brengen. Nu volgde er een psalm en daarop knielde zij eerbiedig neder. De koning volgde haar voorbeeld en aller aandacht werd geboeid door het hartverheffend gebed, dat van Elisabeth's lippen vloeide en als een liefelijke geur naar den hemel steeg.

Een treffend schouwspel inderdaad! De beheerscher van een groot rijk - een aantal aanzienlijken en edelen, rijke en magtige bewoners van de groote wereldstad tot den troon van hunnen Schepper naderende, in het gebed vereenigd met wie misdrijf en euveldaad achter kerkerdeuren gegrendeld hielden!

Doch wij moeten ons beteugelen; genoeg: Elisabeth had eene zedelijke herschepping in de verblijven der treurigste ellende te weeg gebragt. Haar beeld in den kerker was dat van een reddenden engel, die, met een vredeboodschap nedergedaald, aan de diepstverworpenen zelfs de waarde der menschheid verkondigde, ze verhief van uit het slijk der boosheid, waar ze in gedompeld lagen, en op een hooger doel van hun aanzijn wees, dat ze nog konden bereiken door zich los te maken van de boei der zonden en zich te ontworstelen aan de ketenen der ongeregtigheid. Wiens hart wordt niet geroerd, als hij zich haar dáár voorstelt met een gelaat vol ernst en liefde, geen vonnis der veroordeeling uitsprekende, maar Christelijk vermanende, opwekkende, bemoedigende en vol blijde hope den weg openende voor wie gezind waren de paden der geregtigheid voortaan te bewandelen? Maar niet alleen in, ook buiten den kerker bleef zij zorgen voor de ongelukkigen, wier lot zij zich had aangetrokken. Een enkel tafereel moge volstaan, om hare belangstelling in wie uit den kerker ontslagen en naar de strafkolonien verzonden werden in het licht te stellen.

Werden die ongelukkigen vroeger naauwelijks als menschen behandeld, gepaste maatregelen door Elisabeth genomen, hadden in haren toestand reeds eene aanmerkelijke verbetering te weeg gebragt. Aan boord der schepen die ze moesten overvoeren, had zij voor het ontvangen van nuttig onderwijs, inzonderheid voor de kinderen, en voor winstgevenden arbeid der moeders gezorgd. Wij vergezellen haar een oogenblik aan boord van een schip, dat te Deptford zeilreê lag. Voor het laatst bezoekt zij de ongelukkigen, in wier zedelijk welzijn zij zooveel belang stelde en op wier gelaat de smart der scheiding te lezen staat. Al de vrouwen zijn op het dek bijeengekomen. Zij plaatst zich achter op het schip vergezeld van den kapitein en hare vrienden. De matrozen begeerig om te zien, wat er voorviel, hebben zich op raas en masten geplaatst. Er heerscht een diep stilzwijgen, terwijl Elisabeth haren Bijbel openslaat en met hare hel-

dere, duidelijke stem daaruit voorleest. De bemanning van andere in de nabijheid liggende schepen, door dit vreemd tooneel opmerkzaam geworden, leunde over het boord hunner vaartuigen en luisterde blijkbaar met gespannen aandacht. Na hare voorlezing, heerscht er eene hartroerende stilte. Elisabeth knielt neder en in luid uitgesproken gebed beveelt zij de gevallenen aan de goddelijke hoede aan, terwijl zij den zegen des Allerhoogsten afsmeekt over het werk der Christelijke liefde aan die ongelukkigen betoond. Nu ontvangen zij Bijbels, gebedenboeken en andere nuttige geschriften en met weenende oogen staren zij hare weldoenster na, die met een geroerd hart het schip verliet woorden van zegen en zusterlijke liefde haar nalatende.

Met gelijke belangstelling bleef zij voor hare zedelijke welvaart in de kolonien zorgen, terwijl zij in het moederland evenzeer toevlugtsoorden opende voor wie uit de gevangenis ontslagen waren.

Na Elisabeth Fry in den kerker ons te hebben voorgesteld slaan we haar gade

Op hare reizen.

Het kan ons oogmerk niet zijn, onze menschlievende vriendin op al hare reizen zoowel binnen als buiten 's lands te vergezellen. Wij stippen slechts aan, dat zij eerst Schotland en Ierland bezocht, eer zij naar het vasteland vertrok om even als in Groot-Brittanje de gevangenissen te bezoeken en te beproeven er de noodige veranderingen en verbeteringen in tot stand te brengen. Waar zij kwam, werd zij met de meeste belangstelling en geopende armen ontvangen. De roem van hare menschlievende daden was haar vooruitgesneld en met de gunstigste verwachting kon zij allerwege de hand aan het werk slaan. Doch het waren niet alleen de gevangenen, wier lot zij zich bijzonder aantrok, ook in krankzinnigen-gestichten voerde zij door haren invloed de meest gewenschte verbeteringen in. Overal stichtte zij vrouwen-vereenigingen, die zich verbonden tot het bezoeken van ellendigen, ongelukkigen en verwaarloosden; hier en daar werden door haar toevlugtsoorden geopend voor ontslagenen uit de gevangenis of reddingshuizen, waarin werden opgenomen, die de verleiding der wereld, waar ze in hare behoeftige omstandigheden en door hare betrekkingen aan bloot stonden, wilden ontvlugten. Elders waren het de belangen der dienstbaren, die hare aandacht tot zich trokken. Zij stichtte eene vereeniging, die het tijdelijk en zedelijk welzijn der dienstbare klasse ten doel had. Schier overal gelukte het haar, ofschoon doorgaans met ongeloofelijk veel moeite, de vrouwelijke gevangenen onder vrouwelijk opzigt alleen te brengen. In hare werken van weldadigheid die onberekenbaar waren, had zij zich eene wijsheid en spaarzaamheid eigen gemaakt, die het weldoen tot waarlijk weldoen maakte. Hare spreuk daarbij was steeds: eerst regtvaardig, dan grootmoedig.

Doch ik haast mij, om nog van een geheel ander, later zich zeer ver uitgestrekt hebbend gebied harer weldadige werkzaamheid te gewagen, waartoe zij teBrighton ongezochte aanleiding kreeg; - de zorg namelijk voor het geestelijk welzijn der Britsche zeelieden en der wachters op de kusten.

Te Brighton toch, waar zij ernstig ongesteld werd, was hare aandacht van uit haar slaapvertrek meer dan eens gevallen op den kustbewaker, dien zij in de verte langs het eenzame strand zag open neder gaan.

Terstond was hare deelneming gewekt in liet lot dier menschen, die eene zware dienst hebben, vol ongemakken en zelfs niet zelden met levensgevaar verbonden, omdat deze ambtenaren tegen den sluikhandel moeten waken.

Weldra vernam zij van een luitenant ter zee, die het opperbevel had over een dezer wachtersposten, dat de betrekking van kustwachter hare eigenaardige onaangenaamheden en ontberingen had. De posten waren meestal op eenzame, schier ontoegankelijke plaatsen aangelegd. Dit niet alleen, maar de aard der dienst bragt mede, dat voor die ambtenaren alle verkeer met de bevolking der zeeplaatsen, bij wie zij daarenboven, als men gemakkelijk begrijpt, niet zeer gezien waren, was afgesneden. Afgemat door het waken des nachts, steeds aan wêer en wind blootgesteld en nimmer veilig voor de aanvallen der sluikhandelaars, was hun leven vol moeite en gevaar.

Geen wonder dat Elisabeth, bij het vernemen van het lot dier menschen, haar verlangen niet beteugelen kon, iets voor hun geestelijk en zedelijk welzijn te doen. Onmiddellijk stelde zij pogingen in het werk om deze lieden, voor zoo ver het onder haar bereik stond, van Bijbels en andere nuttige geschriften te voorzien. Weldra kwam zij daardoor in aanraking met eenigen dier menschen, die haar met warme dankbaarheid ontvingen en hare belangstelling in hun lot op zeemans wijs hartelijk erkenden.

Deze eerste poging was de schier onmerkbare aanvang van eene reeks van de meest weldadige instellingen voor al de kustwachters en Engelands zeemagt. In het jaar 1824 treffen wij Elisabeth aan op het eiland Wight in de nabijheid van de eenzame woning eens kustwachters, wiens afgezonderd leven zij smartelijk mede gevoelde. In diep gepeins verzonken, vormde zij daar het plan, om al deze zeeposten, de verst afgelegenen niet uitgezonderd, met kleine verzamelingen van nuttige geschriften te voorzien. Doch van welk een omvang was niet zulk een werk! Jaren verliepen, eer zij, na ongeloofelijk veel moeite en inspanning, hare pogingen met een gewenschten uitslag bekroond zag. Maar zij zag ze bekroond en het geestelijk net door haar geweven mogt zij later ook over de geheele Britsche zeemagt zien uitgespreid.

Om ons eenig denkbeeld van de uitgestrektheid van haar doel te maken, zij het genoeg te vermelden, dat op vier honderd acht en negentig posten ruim twintig duizend menschen en daaronder bijna acht duizend kinderen zich bevonden, die door hunne afgezonderde woonplaatsen van schoolonderwijs en kerkelijke godsdienstoefening schier geheel beroofd waren. Grootsch was de taak, die zij op zich nam, om al deze posten met zoodanige boekverzamelingen te voorzien, die het onderwijs der jeugd en de godsdienstige opleiding bevorderen konden. Maar heerlijk was dan ook hare zelfvoldoening, toen zij later bij het bezoeken van de woningen der kustwachters, de moeders bezig vond met het onderwijzen harer kinderen, ja, die moeders zelve met haar kroost zich in het lezen zag oefenen, om zich met het geestelijk voedsel, dat zij aan die verlatenen had toegediend, te verkwikken. Later rigtte zij dergelijke boekverzamelingen voor arme schaapherders en nog later ook voor eenige arme visschers in de nabijheid van Cromer op.

Wij kunnen niet alles vermelden, wat zij op hare reizen binnen 's lands in ver-

beterden staat en met opzigt tot armen, ongelukkigen en verwaarloosden tot stand bragt; - maar zooveel is zeker, dat zij alomme een spoor van zegeningen naliet, dat nimmer zal worden uitgewischt en een heerlijker nagedachtenis haar verwerft, dan marmeren gedenkteekens of standbeelden van metaal.

Geheel haar leven getuigde luide van hare belangstelling in de bevordering van het heil der menschheid; en waar wij haar ontmoeten in de hutten der armoede, aan het ziekbed van lijdenden, aan de doodssponde van stervenden, bij de aannadering en het woeden der vreesselijke cholera; - overal treffen wij haar aan met een voor het zedelijk en eeuwig welzijn harer natuurgenooten warm kloppend hart.

Doch hare veelomvattende liefde bepaalde zich niet alleen tot de belangen van hare landgenooten. Steeds verder wilde zij den kring harer liefdadige werkzaamheid uitbreiden. Een edel streven, als het hare, moest wel alom bekend worden. Dit bragt voor haar eene uitgebreide briefwisseling te weeg met de meeste landen van Europa. Vurig verlangde zij het vaste land te gaan bezoeken, om ook dáár in persoon tot stand te brengen, wat haar Christelijk hart voor alle ongelukkigen begeerde te doen. Zoodra hare huiselijke omstandigheden en hare gezondheid het veroorloofden, ondernam zij de reis naar het vaste land. Vijfmalen ging zij derwaarts. Driemalen reisde zij naar Parijs. Op hare tweede reis daarhenen bezocht zij het zuiden van Frankrijk, Zwitserland en een gedeelte van Duitschland. Op eene derde reis, Belgie, Holland en Duitschland, en daarna nog eens Holland, de Hanzesteden Denemarken, Pruissen en Silezie.

Overal bezocht zij gevangenissen, krankzinnigengestichten en andere instellingen van weldadigheid. Op haar voorstel en liefderijken aandrang vormden er zich vrouwen-vereenigingen en kommissies die de belangen der gezonkene, ongelukkige en behoeftige menschheid ter harte namen. Waar zij er ook maar gelegenheid toe vond, hield zij Bijbellezingen en gepaste aanspraken, terwijl zij niet zelden ondervond, dat hare belangelooze liefde weêrklank vond in veler harten en met een gewenschten uitslag werd bekroond.

Bewonderen wij haren eenvoud als wij haar in de woningen der armoede, omringd van behoeftigen en nooddruftigen aantreffen, wij vergezellen haar met geen minder genoegen naar de paleizen der grooten en zien haar eene waardige plaats bekleeden in het gezelschap van aanzienlijken en edelen. Met den haar eigen takt wist zij het gesprek altijd op nuttige en 's menschen heil bevorderende gesprekken te leiden.

Geene gelegenheid werd door haar verzuimd om waar zij kon, iets nuttigs tot stand te brengen. De hoflucht, de glans van schitterende vorstenpraal, de wierook, die haar overvloedig werd toegezwaaid verhinderden haar ooit om het groote doel van haar streven uit het oog te verliezen, en ofschoon door aardsche grootheid omgeven verloor zij het hemelsche nimmer uit het oog, maar ademden hare gesprekken altijd een' hoog godsdienstigen zin.

Te Parijs aan een maaltijd naast den minister Guizot gezeten, spreekt zij met dezen over de zedelijke belangen der Sandwich-eiland-bewoners. Bij eene andere gelegenheid brengt zij bij hooggeplaatste personen de zaak des slavenhandels te berde en dringt vrijmoedig op de afschaffing daarvan aan. Met den Bijbel

in de hand troost zij de ongelukkige hertogin van Orleans, na het smartvol verlies van haren vorstelijken echtgenoot, en houdt het vorstelijk gezin het hoog belang voor oogen, dat de kinderen uit het huis van Orleans vroegtijdig onderwezen en opgevoed worden in de grondbeginselen van het Christendom. Het gebrek dat er in Griekenland aan onderwijsboeken en in het geheel aan lager onderwijs bestond, trekt, nadat zij te Parijs met eenige Grieken in kennis gekomen was, hare aandacht en terstond is zij op middelen bedacht, om in dat gebrek te voorzien. Op haren aandrang zou men in Frankrijk de galeistraf veranderen in eene opsluiting in een tuchthuis; - in één woord, waar zij op hare reizen de velden wit vond om te oogsten, sloeg zij den sikkel in het koren, verzamelde zij honderdvoudige vrucht en zorgde zij, dat er arbeiders kwamen in den wijngaard des Heeren.

Tweemalen bezocht zij ons land, en telkens met gewenscht gevolg. Waar zou zij ook meerder weêrklank vinden, dan waar zoo vele harten geopend zijn, om weldadigheid te bewijzen en het goede te helpen bevorderen. Zeer roemt zij hare ontvangst aan het hof van onzen voormaligen Koning Willem II. Na een vriendelijk en innemend gesprek met haar over het bezoeken der gevangenissen, vroeg de Koning haar met eene naïviteit, waar het Hollandsch karakter tevens in doorschemerde: hoe zij, die, als hem gezegd was, zoo vele kinderen gehad had, daarmede zoo vele andere en gewigtige bemoeijingen had kunnen vereenigen? Die vraag beantwoordde zij bevredigend voor den vorst, doch zij verlevendigt misschien eene bedenking, die bij velen welligt reeds is opgekomen, en het vrouwelijk hart misschien reeds lang bezig hield: hoe het mogelijk was, namelijk, dat zij als huisvrouw, als moeder van een talrijk gezin, zich met zoo vele zaken buiten haren huiselijken kring kon bezig houden; of niet hare huiselijke aangelegenheden daaronder moesten lijden, en van waar zij tijd en gelegenheid vond om in hare nabijheid en van verre in zulk een uitgebreiden kring werkzaam te zijn? En inderdaad, als wij bedenken, dat zij moeder was van elf kinderen, waarvan slechts één haar vroegtijdig door den dood ontviel, dan staan wij verbaasd en zijn begeerig een blik te slaan in haar huiselijk leven, en haar gade te slaan in haar huisbestuur.

Doch hoe gaarne ik haar met u op dat gebied wilde vergezellen, zie ik mij door gebrek aan bescheiden niet in staat gesteld er lang met u te verwijlen. Van eene vrouw echter, die in alles wat zij op zich nam en tot stand bragt, door zulk eenen hoogen Christelijken zin werd bezield, die zoo naauwgezet was in de vervulling van de kleinste pligten, wier geheele leven zulk eene godsdienstige rigting had, kunnen wij niet anders verwachten, dan getrouwheid in het betrachten der hoogst belangrijke pligten aan het huisbestuur en de opvoeding der kinderen verbonden. En als wij weten, dat zij in haren echt hoogst gelukkig was, dat geen harer kinderen een' schadelijken weg bewandelde, dat zij niets dan vreugde van hen mogt beleven, en zij onder elkander teedere broeder- en zusterliefde onderhielden, dan mogen wij daaruit wel het besluit trekken, dat hare zorgen zich niet het minst tot haren huiselijken kring hebben uitgestrekt. Wat zij in haar voordeel had en gunstig tot het welgelukken harer pogingen medewerkte, was hare godsdienstige opvoeding in de eerste plaats, die zulk een heilzamen invloed op

de opvoeding der haren uitoefende, haar vrijzinnige, steeds liefde ademende geest bij de strenge naauwgezetheid, die zij, overeenkomstig hare belijdenis, omtrent zichzelve in acht nam, eene ware blijmoedigheid, die haar onder het treffendst leed zelfs niet begaf, en de vervulling harer moeijelijke pligten gemakkelijker maakte, de kunst, die zij zich eigen gemaakt had, om den tijd uit te koopen en de zegeningen der fortuin, waar zij althans een groot gedeelte van haar leven mede bedeeld was.

Bij dit algemeene behoeven wij ons echter niet alleen te bepalen. Enkele trekken, ons medegedeeld door eene harer jongere vriendinnen, mogen tot staving strekken van wat we zoo even als vooronderstelling opgaven. Zij getuigt van haar, dat zij de belangen harer talrijke familie met teedere zorg en buitengewone getrouwheid ter harte nam; in haar huisgezin heerschte eene voorbeeldige orde; hare naauwgezette verdeeling van den tijd, het ernstig gebed, waar ze alles mede aanving, en inzonderheid haar huisgezin en hare kinderen aan de goddelijke bescherming mede aanbeval, stelden haar in staat ook buiten haren huiskring zoo ijverig werkzaam te zijn. Hare moederlijke zorgen strekten zich niet alleen tot de ligchamelijke, maar vooral ook tot de geestelijke behoeften van hare familie, hare dienstboden en wie verder haar waren aanbevolen, uit. Hare zusters vonden steeds in haar eene verstandige raadgeefster, en in ziekte eene verpleegster, als er niet velen gevonden worden. Zij liet zich bijzonder gelegen liggen aan de huiselijke verordeningen, inzonderheid aan de keus van dienstbaren, die zij met de grootste toegevendheid behandelde, uit overtuiging dat beide, dienstbaren en gediend wordenden, voor God gelijk waren. Als eerste levensregel gold bij haar steeds: ik en mijn huis, wij zullen den Heer dienen. Daartoe riep zij al de huisgenooten des morgens bijeen, om hen uit den Bijbel voor te lezen. En had zij bij deze huiselijke godsdienst eerst met veel onwil en onverschilligheid te kampen, weldra werd zij de hoeksteen, die huiselijke liefde en vrede naauw te zamen hield.

Hare pligten als huismoeder gingen haar zeer ter harte. Aan eene harer zusters schreef zij: gij zult mij wel als eene Martha beschouwen; maar zoo lang wij hier zijn, moeten wij ons wel met koken en andere huiselijke zaken bezig houden. Mogt ik maar niet te veel aan de dingen dezer aarde, waar ik mij om bekommeren moet, kleven. Ik heb mij dezer dagen als een nietige aardworm beschouwd; - zoo veel heb ik in keuken, kelder, provisiekamer en waschhuis te doen gehad; - moge ik er slechts de regte maat in houden.

Veel zin voor huishoudelijk bestuur had zij echter niet. Zij hield van eene zekere liberaliteit in huiselijke aangelegenheden, en paarde daarmede eene gulle gastvrijheid. Regt aangenaam was het haar daarom, dat zij in lateren tijd het huisbestuur aan hare dochters kon opdragen, wie zij van hare jeugd als grondbeginsel inprentte, om met eene vaste hand het huishouden te besturen, terwijl zij niet ophield hare kinderen tot vlijt en ijver in alle dingen, ook in het goeddoen, aan te sporen. Van hare trouwe moederzorg vinden wij meer dan ééne proeve aangeteekend, en hoe zij in lateren tijd, toen hare kinderen meer van haar verwijderd leefden, vurig verlangde hen van tijd tot tijd op een bepaalden dag bij zich te zien, om daarmede tevens een hooger doel te vereenigen, blijkt ons uit een' brief dien zij aan al hare kinderen schreef,

waarin zij onder anderen het voorstel deed, om door gezette zamenkomsten, bij hunne verschillende geloofsbelijdenissen, die zij, of uit eigene keuze of door huwelijksverbindtenissen hadden aangegaan, de eenigheid des geestes door den band der liefde te bevorderen. Dit voorstel vloeide uit hare godsdienstige verdraagzaamheid voort, daar zij de overtuiging deelde, dat bij al het verschil in denkwijze en vorm, allen door het geloof in Christus één zijn; want, dat de stroom, waar allen uit drinken, in hoe vele beken hij zich ook uitstort, uit de oorspronkelijke bron van eeuwige waarheid ontsproot. Zoo wist zij het wezen van den vorm te onderscheiden.

Doch daar wij nu als van zelf op het persoonlijk karakter van Elisabeth werden geleid, kan ik niet nalaten u haar te beschouwen te geven

Onder lijden en smarten des doods.

Ik zal het niet in het breede behoeven uit een te zetten, hoe de mensch onder lijden gevormd wordt, hoe daarin zijne waarde als mensch helder kan uitblinken. Wordt hij in de school des lijdens geoefend, dan is zijn hart een geopend boek, waar men vrijer dan anders in vermag te lezen. Er zijn er, die dien blik niet verdragen kunnen en altijd een sluijer bij de hand hebben, om daar het oog des beschouwers mede te bedekken. Dat oog vreest echter de edele niet; dat oog kon onze Elisabeth zonder blozen verdragen. Ook onder lijden en smart slaan we haar met welgevallen gade.

Eene vrouw als zij moest wel diep en levendig gevoelen, terwijl haar prikkelbaar zenuwgestel dubbele waakzaamheid vereischte, om niet tot uitersten over te slaan. Wat zij geleden heeft, toen een vijfjarig kind, dat haren naam droeg en met hare gelaatstrekken haar gemoedsaard scheen te vereenigen, aan haar moederhart ontrukt werd, behoeft niet gezegd te worden. Maar hoe droeg zij die smart? Met dezelfde kinderlijke onderwerping, als zij de menigvuldige zegeningen in haren huiselijken kring met innige dankbaarheid ontvangen had.

Aan het sterfbed van haren geliefden vader, dankte zij met tranen van weemoed in het oog voor den troost, dien hij gevonden had, en voor den zegen, dat het betreden van het donkere doodsdal hem zoo gemakkelijk gemaakt was. Hare ziel was, volgens hare eigene getuigenis, neêrgebogen in loutere liefde, zoodat zij niet kon nalaten haar dankbaar gevoel uit te storten voor het zacht verscheiden des afgestorven geliefden en voor de overblijvenden voortdurenden zegen over zijne lessen der wijsheid en liefde af te smeeken. Wonderbaar, zegt zij, was de kracht, die mij destijds verleend werd: mijn ziel was louter liefde, blijdschap, vrede. Bij het graf knielde zij neder en sprak: Groot zijn uwe werken, o Almagtige; geregtigheid en waarheid zijn al uwe wegen. Neem genadig het offer onzer dankbaarheid aan! Meer kon zij niet, maar toen zij zich weder verhief, vervulde haar eene zachte kalmte, een gevoel van met nieuwe kracht naar ligchaam en geest versterkt te zijn.

Haar jongste kind werd ziek. Zwaar leed zij met haar lieveling, die veel pijn had door te staan. Gingen ligchaam en ziel daaronder gedrukt en ondervond zij daarbij eene zwakheid van geest, des te vuriger was haar gebed, om ondersteuning en bewaard te mogen blijven, om aan niemand ergernis en aanstoot te geven door gebrek aan onderwerping.

En werd haar moederhart spoedig daarop aan de zwaarste proef onderworpen, door het verlies van haar zevende teeder bemind kind, haar gedrag onder die bittere smart was der Christinne waardig. Naauwelijks toch had haar lieveling den laatsten adem uitgeblazen, of zij bragt aan God het offer harer dankbaarheid, omdat Hij haar gebed verhoord, en het lieve kind voor verdere smarten bewaard had. De vrees daarvoor was nu geweken, geen smart kon het kind meer bereiken. Doch nog vuriger was haar dankgebed, omdat zij haar lieveling nu veilig beschouwde voor de magt der zonde, dat het in de hemelsche heerlijkheid ingegaan was, om altijd bij den Heer te zijn.

Hoe dankbaar zij de vele voorregten, die haar boven duizenden te beurt vielen, genoot, steeds was zij er op bedacht, dat als bijzonder uitwendig geluk ons deel wordt, er dan niet zelden zware beproevingen volgen.

Daarom boog de ramp, die zij met hare familie in tijdelijken voorspoed moest ondervinden, haar niet geheel terneder. En toch zwaar was de slag, toen een groot bankroet, dat het kantoor trof, waar haar man deelgenoot in was, haar van het grootste deel van haar vermogen, waar zij zulk een nuttig gebruik van maakte, beroofde. Zij vernam den slag, maar de staf van haar vertrouwen werd daardoor niet verbroken.

Terstond werden er maatregelen beraamd tot inkrimping en bezuiniging, en hoe verdrietig die uit hunnen aard ook zijn, Elisabeth wist zich in haar lot te schikken, en door het vrijwillig afstand doen van vele aangenaamheden en geriefelijkheden des levens, wist zij nog genoeg te besparen, om in het weldoen aan anderen niet te vertragen. Onder dit alles paarden zich aan de uitdrukking van diep lijden op haar gelaat de blijmoedige trekken van onverstoorbaren vrede, terwijl zij de haren vertroostte met ze op te wekken, om geduldig te volharden en te hopen op den Heer. Met het kleine kon zij zich thans vergenoegen, en met eerbied staren wij op eene vrouw, die het zoo ondubbelzinnig toonde, dat zij haren waren schat niet op aarde, maar in den hemel had. Met innige belangstelling beschouwen wij onder het lijden dezes tijds haar beeld, omdat het voor den donkeren achtergrond geplaatst, zoo veel helderder uitblinkt en de edelste trekken in het volle licht stelt.

Elisabeth leefde lang; niet, dat zij zulke hooge jaren bereikte, - zij ontsliep in 65jarigen ouderdom; - maar omdat zij met den tijd had gewoekerd en zoo veel tot stand gebragt, en tot heil der menschheid uitgewerkt had. Doch aan het werkzaamste leven hier op aarde komt een einde, om het met hooger werkkring te verwisselen. Het kwam ook voor Elisabeth, maar het werd door beproevingen voorafgegaan, die het zegel moesten drukken op een leven vol geloof, hoop en liefde.

Niet lang na hare laatste terugkomst van Parijs, dat zij verlaten had met de zegenbeden en liefdebewijzen van talrijke vrienden en bewonderaars, werd zij, meerendeels door buitengewone inspanningen naar ligchaam en geest, op het ziekbed geworpen, terwijl hare ziekte terstond een ernstig karakter aannam. Zij scheen van een' slependen aard te zullen worden; want ofschoon zij van tijd tot tijd eenigzins herstelde, telkens stortte zij weder in, en telkens werd ook haar toestand bedenkelijker. Zelve gevoelde zij dien; want gedurig herhaalde zij, dat zij nu niet meer tot werkzaamheid, maar tot lijden geroepen was. Zelfs gaf zij geen

verlangen naar herstelling te kennen, maar bij den aanvang van hare ziekte zeide zij bereid te zijn alles te verlaten, er tot hare vertroosting en bemoediging harer dierbaren bij voegende: ik gevoel een' vasten grond onder mij.

Op zekeren avond stortte zij geheel haar gevoel uit, in eene bede voor het welzijn harer kinderen. Zij sprak van haar vreesselijk lijden, vreesselijker dan iemand wist, dat, als het dus lang moest aanhouden, ieder moest doen wenschen, dat zij weldra mogt worden weggenomen. Doch onmiddellijk voegde zij daarbij: slechts voor ééne zaak zou ik zulk een leven nog langer gewillig dulden, - voor het heil van mijn man, mijne kinderen, - mijne medemenschen.

In dien zelfden nacht gaf zij op hartverheffenden toon hare onomstootelijke zekerheid te kennen, dat niets haar zou kunnen scheiden van den Heer en Zijne liefde. Ik weet, riep zij uit, in Wien ik geloofd heb, en Hem kan ik alles aanbevelen.

Op een anderen tijd, dat haar lijden hoog was geklommen, gaf zij haar vertrouwen in deze woorden te kennen: ik geloof niet, dat dit de dood is, maar het is als een wandelen door het dal der schaduwe des doods, misschien met meer smart, omdat ik er meer gevoel van heb, maar ik ken de rots, waarop ik bouwe, mijn angst is groot, maar de Heer is met mij. Ik gevoel, dat Hij mij niet verlaten zal. Haar lijden moet tusschen beide schier ondragelijk zijn geweest, want meermalen gaf zij hare vrees te kennen, dat zij ongeduldig zou worden, terwijl zij vol erkentenis voor het verzachtende, dat zij tusschenbeide ondervond, den wensch voor hare betrekkingen uitboezemde, dat zij verschoond mogten blijven voor zulk eene vuurproef, als zij moest doorstaan. Hare dankbaarheid voor de liefderijke verzorging die zij ondervond, kende geene grenzen. Dikwijls riep zij uit: hoe liefderijk word ik verpleegd, het beste wordt mij steeds toegevoegd. Liefde, louter liefde; mijn hart is met liefde vervuld jegens allen.

Doch de beker baars lijdens was nog niet geheel gevuld. Een vreesselijke slag zou haar nog bereiken. Zij had al hare kinderen innig lief, maar één was er, waar haar moederhart bijzonder aan hing. Het was haar zoon William, die op het eerste berigt harer ziekte naar haar toe was gesneld. Doch niet lang had hij de geliefde moeder verpleegd en getroost, of hijzelf, hij eerst werd door eene doodelijke krankheid eene prooi des doods. ‘Hoe kan onze moeder dit berigt hooren en blijven leven!’ riepen hare andere kinderen uit. En toch, zij hoorde het met al die gelatenheid, die den Christen voegt, dreigde haar het hart ook van weemoed te breken. Het geloof der Christin was sterker, dan de jammerklagt der moeder. Zij weende bittere tranen, maar zij was reeds als te huis in de onzigtbare wereld, waar zij haren geliefden zoon de eeuwige rustplaats niet misgunde.

Nog vele andere smartelijke verliezen moest zij beleven en betreuren, maar met hare smart wies haar vertrouwen, haar geloof, hare hoop.

Zoo lang het haar mogelijk was en telkens als er verpoozing kwam in haar lijden, toonde zij niet alleen levendige belangstelling in, maar nam zij nog deel aan de gewigtige taak, waar zij haar leven aan gewijd had. Wat zij niet meer persoonlijk kon doen, deed zij, al was het ook zeer kort, schriftelijk. Nog menige goede raad en teregtwijzing vloeide van hare veege lippen, terwijl de bede om gezegend gevolg over wat zij met Gods hulpe vol-

voerd had, steeds in haar hart levendig was.

De laatste aanteekeningen in haar dagboek, met schier onleesbare hand geschreven, zijn de roerende getuigen van hare teedere belangstelling in het heil harer kinderen. Zij bevatten gebeden voor hen, die uit het hart op het papier waren overgedrukt.

Lang worstelde in haar het leven met den dood. Slechts twee dagen vóór zij ontsliep, liet zij zich nog naar het woonvertrek brengen, waar het middagmaal gebruikt zou worden, omdat dat vertrek in de nabijheid van hare slaapkamer was. Doch in den namiddag moest zij met moeite te bed gebragt worden. Ofschoon zeer verzwakt, scheen er in haar toestand geene merkbare verandering te komen. Geene voorteekenen duidden nog een naderend verscheiden aan. Plotseling kwam er echter eene verandering in den nacht van den 12 October (1845), die het ergste deed vreezen. Toch behield zij nagenoeg dien geheelen nacht haar bewustzijn, verstond wat haar werd voorgelezen, en antwoordde geregeld op de vragen, die haar werden gedaan. Enkele uitroepen verrieden, dat zij tusschenbeide hevig leed. Zij verzocht, dat men voor haar bidden zou, zelf bad zij en gaf daarbij haar onwankelbaar vertrouwen te kennen.

Langzaam werd het dierbare leven gesloopt. De ademhaling werd moeijelijker, het bewustzijn scheen haar te begeven - nog één oogenblik, de draad des levens werd afgesneden, - zij was niet meer! Zij was niet meer! - Ik behoef niet te spreken van de algemeene deelneming die haar dood verwekte; het is algemeen bekend. Stil en plegtig werd haar stoffelijk overschot in het graf geborgen, dat voor haar op de Kwakerrustplaats, te Barking, digt bij de grafstede van haar bemind klein dochtertje gedolven was.

Dat graf zwijgt, maar Elisabeth's geest blijft spreken, ook tot ons spreken

Na haren dood.

Zoo iemand, Elisabeth Fry heeft niet te vergeefs geleefd. Wat zeg ik? zoo iemand aanspraak kan maken op den naam van waardig belijder des Heeren, van opregt geloovig Christen, zij was het in nadruk.

Door den geest der Christelijke liefde bezield en aangeblazen, vervulde zij daarmede niet alleen den kring, waarin zij werkzaam was, maar stortte dien ook over in de harten van zoovelen, als op haar voorbeeld en haren aandrang bereid waren om in dienzelfden geest aan den opbouw van het koningrijk der hemelen, aan de redding en veredeling van den medemensch werkzaam te zijn. Hoevele blijvende gedenkteekenen van haar edel en menschlievend streven, duurzamer dan van marmer of metaal, zijn er niet alomme opgerigt in zoovele vereenigingen en instellingen tot heil der menschheid, die haren naam onsterfelijk maken op aarde, en haar den dank van duizenden in hooger gewesten eeuwig zullen verwerven.

Het aandenken aan Elisabeth Fry was voor de Christelijke menschenvrienden van Groot-Brittanje eene heilige erfenis. Zij toonden, dat zij haar begrepen, en van haren geest in zich opgenomen hadden, door hare nagedachtenis op eene haar waardige wijs te vereeren. Toen men het plan daartoe vormde, waren er sommigen die het voorstel deden, om gelijk men voor den edelen Howard een standbeeld in de Paulskerk te Londen had opgerigt, ook voor haar een der-

gelijk gedenkteeken in de Westminsterabtdij te laten verrijzen. Doch te regt begrepen de meesten, dat, waar hare beeldtenis onvergankelijk gegrift was in het hart van den menschenvriend, het overbodig zou zijn, die door een uitwendig praalteeken aan de vergetelheid te ontrukken. Een heerlijker eerezuil rees daarom voor haar in haar vaderland op; een gedenkteeken aan barmhartige liefde toegewijd: een toevlugtsoord voor gevallen en verlaten ongelukkigen van haar geslacht.

Men kwam overeen, om ter gedachtenis van Elisabeth's menschlievende bedoelingen een gesticht op te rigten onder den naam van ‘Elisabeth Fry's-asyl’ waarin uit de gevangenissen der hoofdstad ontslagen vrouwen gedurende eenigen tijd verblijf en verpleging konden vinden.

Zóó handelde men ongetwijfeld in haren geest. Zóó liet men hare liefdestem na haren dood nog hooren.

Die stem is sedert niet verdoofd; luid spreekt zij in zoovele instellingen als van haar haren oorsprong namen of door haar krachtig werden ondersteund. Geene oproerkreten, geene donderende kanonnen hebben haar kunnen smoren. Zij heeft zich luider verheven, nadat de jongste tuimelgeest getoond heeft, wat er aan de vorming en verbetering van het menschdom nog is te doen. Zij spreekt ook tot ons, terwijl zij ons krachtig oproept tot verwezenlijking van het ideaal dier Christelijke liefde, die de gemeente des Heeren moet kenmerken als een broederschap, waardoor de een den ander helpt, ondersteunt, te regt wijst en voor zijne hoogste bestemming tracht te winnen.

Elisabeth's geest spreekt tot ons na haren dood. Ik behoef de gelegenheden niet op te noemen, die er bestaan om ongelukkigen te helpen, behoeftigen te ondersteunen, afgedwaalden te regt te brengen, verwaarloosden te redden. Ze zijn u bekend, en voor zoo ver we door raad of daad daaraan medewerken, is het een bewijs, dat haar stem weêrklank vindt in de harten. Maar luid en plegtig roept die stem, bezield door haren liefde ademenden geest ons op, om ons niet tevreden te stellen met enkele offers op het altaar der liefde te brengen, maar zelven mede de hand aan den ploeg te slaan en den akker der liefde te bewerken. Er is nog veel te doen. Een ruim veld ligt nog ter bearbeiding voor ons. Voorwaarts is de roeping des tijds. Voorwaarts spreken de teekenen der tijden. Voorwaarts roept het Christendom ons toe. Ook de vrouw heeft eene hooge roeping. Zij kan veel, onberekenbaar veel uitrigten op het gebied der dienstvaardige, opofferende, nimmer vermoeid wordende liefde. Haar zijn krachten der liefde geschonken, waar alle aardsche kracht bij te kort schiet. Elisabeth Fry wijst haar het spoor, schitterende met den stralenkrans der liefde. Niet allen is het gegeven, dus werkzaam te zijn, als zij. Maar velen kunnen in hare mate, in beperkter kring doen, waar zij het groote voorbeeld van gegeven heeft.

Elisabeth's geest spreekt tot ons na haren dood. Welaan, de velden zijn wit om te oogsten; maar weinigen zijn nog de arbeiders. Een hooger stem roept ons toe: slaat de sikkel aan! Zij is de stem van den Heer des oogstes.

H.

Is het raadzaam om naar de fundamenten te zien van het huis, waarin men woont? Eene vraag, geopperd naar aanleiding van het:

Handboek tot de kennis van de Heilige Schriften des Ouden en Nieuwen Verbonds, door J.J. Prins, Theol. Doctor en Predikant te Rotterdam. In twee deelen, te Rotterdam bij van der Meer en Verbruggen. 1851.

Vergelijken wij onzen tijd bij vroegere dagen, vooral wat het gebied des geestes betreft, en vestigen wij bijzonderde aandacht op het heiligdom des geloofs dat op dat gebied opgerigt staat, maar zoo als het van alle zijden wordt aangevallen - zoo als het hiér door het ongeloof wordt aangevochten, daar door twijfelzucht gecerneerd, ginds door den ligtzinnigen geest der eeuw ondermijnd; - dan konden wij, terugziende op de tijden van weleer, een' Job naklagen: ‘Was ik niet stil, had ik geene goede rust? En daar komt zulke onrust!’ - Men zou een toestemmend, een wat sarkastisch lachje kunnen hebben bij het woord van iemand die het Voorheen en ons Nu karakteriseerde met te zeggen: ‘*Vordem wusste man zu glauben, jetzt glaubt man zu wissen*.’ Men zou in beraad komen om met weemoed terug te zien naar dien tijd van de onschuld = onnoozelheid des geloofs, als wij dat doen naar de dagen onzes kinderlijken leeftijds, met dezer onwetendheid, met die berusting in het woord van anderen, met die argeloosheid. - In het oog van sommige hooggeleerden hebben wij zeker nog veel van die kinderen; en zij zien ons luisterend, aandachtig en opgetogen naar de *Contes de mère d' Oye*, naar de verhalen van Luilekkerland, naar de Arabische nachtvertellingen. - Wij stellen immers nog geloof in onzen Bijbel.

Zoo onnoozel nog? - Ja, mijne hooggeleerde heeren; en ik wil u nog daarenboven bekennen, dat ik dit mijzelven minder tot eene verdienste reken, dat ik dit doe nog zoo wat gedrongen en gedwongen; - ik wil bekennen, dat ik in dat geloofsgebouw blijf wonen, ondanks uw geroep ‘dat het immers waggelt en wankelt, en zóó zóó zal instorten’ - ondanks uw geroep ‘dat het immers zoo'n oud en ouderwetsch gebouw is, dat er zoo wonder raar uitziet,’ - ondanks uwe objectie ‘dat het misschien in het Oosten en voor eeuwen er door kon, maar dat men in het Westen en in de negentiende eeuw!!! wel naar een ander verblijf mag uitzien,’ - ondanks gij ons in de bonte poffertjeskraam van menschenstelsels, waar het sist en walmt en men hard scheeuwt, met philosofisch geroep binnen noodigt.

Dat wij hier niet met alle philosofie breken, dat wij integendeel de goede diensten eener zich niet alles aanmatigende wijsbegeerte hoog waarderen, behoeven wij niet te verzekeren. Met deze zoeken wij toenadering, huwelijk in gemeenschap van goederen, onze eenheid gevoelende, gaarne de zamenstemming bevorderende. - Wij hebben het slechts tegen die philosofie, die haar Babelstoren tot den hemel toe wil optrekken, die geen oog heeft voor het heiligdom des gemoeds, die het geluid wil proeven, de

muziek zou willen likken, en soms met Cheselden's blinde vraagt ‘het licht ziet er immers uit als suiker?’

Doch wij willen het ‘zie maar’ niet zoo geheel in den wind slaan; en daarom is het ons welkom, dat er van tijd tot tijd menschen zijn, die naar dat gebouw en zijne fundamenten zien, die ons zoo helpen vernemen, wat er eigenlijk van de zaak is, en hoeveel uw geschreeuw om 't lijf heeft. - Het is ons aangenaam als wij dan ons mogen overtuigen, dat het geheel nog hecht en sterk staat, hecht en sterk genoeg om nog tal van die bonte, beschilderde, blinkende kasten en kramen uwer stelsels en systemen te overleven - mag er ook hier en daar wat los muurwerk wegvallen, vroeger tot de grondslagen gerekend en soms zelfs angstvallig onderhouden, - niet altijd tot wezenlijk voordeel van het hoofdgebouw. Daarom helpen wij ook gaarne op zijn' tijd uit den weg ruimen, makende daarbij zelfs nu en dan van enkele uwer aanwijzingen gebruik. En zoo hebt ge ons inderdaad geholpen om in te zien, dat het gebouw des Woords vaster gegrond, meer *comfortable* ingerigt, eene vriendelijker woning is, waarin het goed is te zijn, dan wij dat zonder u zouden hebben geweten. - En met die overtuiging schroomt de echt Protestantsche theoloog in geenen deele, om hiér eens wat zwaarte op te brengen, dáár eens te boren, om naar dreuning en klank te luisteren, wanneer gij aan 't rammeijen zijt - maar na alles trekken wij er vooreerst nog niet uit, mogen wij daar binnen wel eens wat meer vrede wenschen tusschen de respectieve bewoners, en zijn er ook hier en daar hoekjes, waar wij het soms wat lichter konden verlangen.

De heer Prins heeft zulk werk gedaan en gaf eene inleiding tot de Heilige Schriften des O. en N. Verbonds, daarbij gebruik makende van Schumann's Praktische Einleitung in die Bücher des Alten und Neuen Testaments. Berlin 1848.-

Mogen wij eerst ons algemeen oordeel over het werk uitspreken? - Wij zijn met de stof, met plan en wijze van bewerking zeer ingenomen, en rekenen dat de Schrijver een goed werk deed, eene roeping van onzen tijd vervullende, om de resultaten der wetenschap onder het bereik van het algemeen te brengen. - Dat hij zoodoende voor de menschen van het vak, indien wij ons aldus mogen uitdrukken - niet veel nieuws leverde, lag in den aard der zaak. Deed de heer Prins dit, het zou ons inderdaad spijten, namelijk - van de menschen van het vak. Hij bestemde zijn werk vooral voor wèl onderwezen leerlingen en gemeenteleden, voor godsdienstonderwijzers of wie zich daartoe voorbereiden, voor kweekelingen voor de zendingszaak, voor eerstbeginnende beoefenaars der godgeleerdheid.

En dan, welkom de stof! - De tijd, waarin men den Bijbel beschouwde, als ware hij zoo voetstoots en regtstreeks uit den hemel, van God gekomen, waarin men een louter autoriteitsgeloof aan zijne goddelijkheid eischte, waarin van zijne authentie en integriteit alléén, en dan nog oppervlakkig, in de scholen der geleerden werd gesproken, waarin men wringend en stuwend het onvereenigbare als onwedersprekelijk in de handen en hoofden dwong, - die tijd is en gaat voorbij. - Men durft en wil vragen, onderzoeken, twijfelen. - Wat zal men? - zal men *πὺξ καὶ λάξ* het oude vasthouden? zal men voor leerlingen en leeken *ganz vornehm* de ingebragte zwarigheden *ignoriren?* zal men ook over de meest gemoedelijke be-

zwaren een kettermeesterachtig *anathema* uitschreeuwen? - Hoe vruchteloos was dit bij den een, hoe heilloos zou dit werken bij den ander! - Menschen moeten leeren omgaan met vuur. Maar dat geschiede slechts niet te vroeg, en liefst onder wakend oog. Men reike zelf het gif des noods, waartegen men toch niet kan vrijwaren, maar diene ook het tegengif toe. Die wijze van handelen zou mogelijk velen (wij spreken bij ervaring en ondervinding) tegen twijfel en ongeloof hebben beveiligd, die nu *das Kind mit dem Bade haben ausgeschüttelt*. - Wij achten dat aanwijzen van zwarigheden, dat uitkomen voor de waarheid, eene soort van inënting. Het schijnt eene ziektestof, een smetstof die krankheid aanbrengt; maar die slechts de vroegere uitbreking veroorzaakt van wat zich later toch, en dan waarschijnlijk verwoestender zou hebben geopenbaard, en waardoor men tegen gevaar meer is gewapend. Zulk onderrigt nu en het inënten, beide, is in het oog van sommigen ketterij; doch.....

Op de algemeene inleiding volgt onderrigt aangaande den Kanon, terwijl later de bijzondere boeken achtervolgens worden behandeld. Inhoud, oorsprong, innerlijke gesteldheid, ouderdom, soms geloofwaardigheid en nu en dan bijzonderheden aangaande de onderscheidene boeken, komen ter sprake en worden geleidelijk behandeld, wetenschappelijk en - vrijzinnig. - Men zal hier inderdaad menige wetenswaardige bijzonderheid vernemen. Wij hebben het werk met genoegen doorloopen, omdat het, ondanks het slechts het den theoloog meer bekende geeft, blijken draagt van studie, ook van latere werken dan die van Eichhorn en Michaelis. Er is van andere punten, waarvan het mag heeten: *adhuc sub judice lis est*, - en dit onzes inziens te regt, gezwegen. Het werk bevat rijkdom van zaken, bij eene, gelijk wij aanduidden, vrije opvatting. De heer Prins bewijst, dat hij geen riet in de woestijn is, die zich door allerlei wind der leering laat bewegen, ook niet door de *aura popularis* - die wiegende koelte der heerschende zienswijs, doch die zoo ligt een storm wordt, soms vernielend en verdelgend ook, voor wie zich daaraan niet ten spel en prijs geven. Kras, fiksch en open is hij voor zijn gevoelen uitgekomen. Hij erkent de menschelijke zijde des Bijbels, en drijft geen molenaarswerk, maalt niet met het Hoogelied, noch brouwt hij er zulke vreemde dingen van; terwijl hij aan den anderen kant zijne ingenomenheid met het wezenlijke *gehalte* des Bijbels (nog iets anders dan zijn gehéélen inhoud) aan den dag legt. - En inderdaad, zoo gaarne wij de *inspiratie* vasthouden en handhaven, wanneer men deze met verstand opvat, en wij dan gaarne erkennen dat de heilige mannen Gods hebben gesproken, gedreven door den H. Geest, even noode zouden wij de krasse theorie van inspiratie tegen psychologen, astronomen, geologen en historici, - of ook maar tegen het gezond menschenverstand verdedigen. - Scherp en goed heeft ook de heer Prins reeds terstond het onderscheid gemaakt tusschen de H. Schrift en het woord van God, staande, zeggen wij, tot malkander, als rijke erts, maar toch erts, tot het zuiver, kostelijk metaal.

Onder de rubriek van ‘kerkelijk gebruik’ krijgen wij op blz. 13 ook eene toelichting aangaande de verdeeling van de boeken des Bijbels in hoofdstukken en verzen. Wij lazen ergens, dat Robert Etienne (Stephanus) de verdeeling in verzen zou gemaakt hebben op reis zijnde van Parijs naar Lyon, en wel,

volgens sommiger meening, te paard rijdende, *se non è vero, è bene trovato*.

Gaarne hadden wij, te eerder omdat er toch een woord en wel een fiksch en treffend woord van wordt gerept op blz. 15, iets meer vernomen van de voortgaande openbaring Gods in het O.T. - Een even juist als rijk standpunt van beschouwing, waardoor het *νόμος παιδα γωγὸς* zoo zeer ter waarheid, en het woord Gods als het werken Gods wordt.

Fiksch, helder en rijk zijn in het algemeen ook de inleidingen op de bijzondere boeken, te fiksch, dan dat des Schrijvers denkbeelden niet wel hier en daar tegenspraak zullen vinden, terwijl anderen deze met ons volgaarne zullen beamen. Men leze de § § over den oorsprong, de innerlijke gesteldheid en ouderdom der vijf boeken van Mozes, en wat daar op blz. 28, 29 aangaande de authentie, en op blz. 30 aangaande het scheppingsverhaal wordt gezegd, waar wij, bij het verhaal van de schepping der ‘groote lichten, liever zouden denken aan het verhelderen van den dampkring, die vroeger de zonnestralen slechts gebrekkigen doortogt had gegund. Trouwens over het geheele scheppingsverhaal had met weinige woorden iets meer praegnants kunnen worden gegeven, waardoor de geleerdheid op den *cothurn* van menig vroeger door haar geopperd bezwaar had kunnen worden teruggebragt. - De Elohims- en Jehova's oorkonden zijn wel alleen dan overeen te brengen, als men met den schrijver zich tot de eerste hoofdzaken alleen bepaalt. Hier en daar wordt er nog al wat losjes afgescheept, hoewel wij volgaarne bekennen, dat wij er ook den pallen weg niet meê weten, b.v. met Genes. I, 27 en H. II, 18, 21-24. Als philosofeem zou het ons volstrekt niet bevreemden; doch moet het geschiedenis zijn, dan is er afwijking, onvereenigbaar behalve in het hoogere *tertium*, dat de schrijver heeft aangegeven. - Zoo zal des schrijvers verklaring omtrent het *crux interpretum* des zondenvals welligt weinigen hebben bevredigd. Er is onzes inziens ook niets gezegd met te zeggen ‘dat de wonderverhalen betrekkelijk den doortogt des volks door de Jordaan, wier wateren voor de voeten der priesters die de verbondsark droegen, terugweken, en het omvallen van Jericho's muren, e.z.v. wèl begrepen, niets aanstootelijks hebben.’ - Wij erkennen dáár, in een boek, dat de geschiedenis van eenige eeuwen te voren op die wijze mededeelt, ten zachtste genomen, gebrek aan kritiek en iets van de mythe.

De inleiding op de dichtkundige boeken is goed geschreven. Men bespeurt daar dat de heer Prins zich vrij beweegt. - Men leze zijne beschouwing van het boek van Job, dat dichtstuk, waar de zwarigheden tegen eene krasse inspiratie in te brengen, eigendommelijke kracht krijgen; althans wanneer men dat geschrift niet als zuiver historisch wil beschouwen, waarbij men weder in strijd zou geraken met de grondwaarheden des Evangelies. Aan geschiedkundigen grondslag is te denken, of alles wordt een in de lucht zwevend gebouw. - Doch al zien wij daarin ook geene bepaalde geschiedenis, kunnen wij nog niet geheel met Sterne zeggen - *Job, if there was ever a man as such; if not, there is an end of the matter*.

Vrij ook is des Schrijvers gevoelen omtrent het Hooglied, ietwat afwijkend van dat van de heeren Beman Brouwer, Molenaar, Kohlbrugge e.z.v., die in dit dichtstuk nog altijd iets zien, waardoor het wat krijgt van phantasmagorie,

en voor wier oog die liederen-verzameling liet scherm wordt, waarop hemel, toekomst en hart eene gestalte krijgen, zij het ook eene vreemde, wonderbare. - Past men een een ander op Christus toe, verklaart men die uitingen welke wij daar ontmoeten van den Verlosser; wij kunnen, geschiedt zulks in den gemoede, een: '*Sancta simplicitas*' spreken; maar men zorge toch, dat zulke uitlegging geene lastering worde, die het heilige gemeen maakt! Men zij voorzigtig, opdat het niet heete 'de verdedigers vernielen mijn geloof!'

Op eene wijze voor zijn bijzonder oogmerk voldoende, deelt de schrijver de resultaten mede der nieuwere kritiek over de profetische boeken des Bijbels. - Wij hadden daar gaarne iets meer psychologisch ontmoet omtrent de bron der profetie, die gave Gods den mensch in heilige geestdrift verleend, licht, schijnend in de duisternis, tanend toen de reflectie meer heerschende werd, 't helderst schitterend in de geworden en tevens gegeven, tegelijk opgevatte en uit God ontsproten verwachting van een' Messias, dat lichtende en stralende denkbeeld, waarvan wij in Jesaias LIII de kern vinden. - Wij hebben nooit *auf's Reine* kunnen komen met de toepassing dezer plaats op den profetenstand. Er is te zeor gespecialiseerd. - Vraagt de empyrist, hoe zulke *Divinationsgabe*, zulk vooruitzien, zien van wat nog niet *is*, mógelijk was; wij mogten hem met Göthe omtrent antwoorden:

> 'Es liegt umher so mancher tiefer Abgrund;
> Doch in uns selber liegt der tiefste.'

Staan wij eens op hooger standpunt, kennen wij God den Alwetenden, gelijk wij gekend zijn, dan bevreemdt ons welligt de gave der profetie even weinig, als thans eene heldere gedachte, een scherpzinnige inval uit den mond eens kinds, dat na dien weder op de gewone wijze spreekt over de gewone dingen uit zijnen dagelijkschen kring. - Het wonderbare zal ons eens minder te verwonderen, meer te bewonderen geven.

De schrijver geeft ook nog een aanhangsel over de apokryfe boeken des O.V. - het donkerder bergdal, dat de heuvelen des O.T., waarover het zonlicht jaagt, scheidt van de hoogten des N. Verbonds, waarover de lichtstralen zich helderder uitgieten, die daar liggen in klaarder, bestendiger glans gehuld, - bergdal, waarin zich kloven vertoonen, waarin de laatste schemering van Openbaring verdwijnt, rijst er soms ook de grond en staat ook een Jezus Sirach hoog.

Het werk zij aanbevolen! - Wij weten nog geen beter wapen - en hoe kon 't ook anders? - tegen het ongeloof en de godverachting onzes tijds, dan het woord Gods, en dit opgevat vrij en met oordeel, met bescheidenheid en eerbied overdacht, en bovenal nageleefd.

Wij zullen gaarne te zijnen tijde het volgend deel ontvangen, de inleiding tot de schriften des N. Verbonds, kroon en bloesem van de plant door God geplant, welker vrucht, de eenige, volle waarheid, wel eerst in de eeuwigheid tot rijpheid en volkomenheid komt.

CHONIA.

Letterkunde.

Eene dame beluisterd, doch die mag beluisterd worden.

Tilburgsche Mijmeringen van Elise, schrijfster van Hermine enz. 's Hertogenbosch, Gebr. Muller. 1851.

Mijmeringen! - Wie zal er veel van verwachten? Wij spreken niet het woord driemaal uit, zoo als 't uitgesproken moet worden - met de vraag: wat wil men er toch inderdaad mede zeggen? - met begeerte om regt en ten volle in zijn beteekenis in te dringen, - of er heeft een ommekeer in onze ziel plaats. Voor den helderen dag van klare bezinning wordt het min of meer schemerdonker of maanlicht, - in plaats van op den gebaanden weg der alledaagsche zaken, grootboek, kasboek, studeerlessenaar, ziekbed, dwaalt de gedachte op den kruisweg, waar het pad naar het land der droomerijen voert, op het punt waar werkelijkheid en fantasmagorie zich dooreengeweven en vermengd vertoonen. Waarneming, verbeelding, herinnering smelten ineen tot *strange shapes*. Is het een voorregt, eene gave, te kunnen mijmeren; of getuigt het van zwakheid, van verkeerde rigting? - Metternich, de man der oogmerken, der sluwe berekening, mijmert zeker niet. Onze grootboek- en kasboekmenschen zullen met Rosalinde bij Shakespeare zeggen: *My-lord, there is no such stuff in my thoughts*, terwijl zijn Hamlet de meester-mijmeraar mag heeten. En zullen wij het niet eens voor goed maar overlaten aan zulke weeke zielen, krank van oogen, wien het licht der realiteit te helder, te scherp, te pijnlijk is? Is het niet een sukkelende toestand van de ziel? - Als het zoo puur sentimenteel, smachtend, smeltend is, - dan ja, waarde lezer! - Zijn het mijmeringen van de eene of andere verliefde, waarmede zij alleen en hoogstens nog een enkel ander persoon iets hebben te maken, dwaalt de geest af op paden die niet tot rust en reinheid voeren, zoodat de mijmeringen zwijmelingen worden, - dan nog eens, ja! - Laat uwe dochters dan liever schuren en schrobben, uwe zonen liever allerlei arbeid doen, en vermoei hen en kwel hen liever, dan dat zij mijmeren.

Doch men kan ook op andere wijze - wij gebruiken een woord onzer Belgische naburen, waarvoor wij aan ons taelkundig congres vrijen invoer zouden vragen, indien het niet reeds was binnengesmokkeld - wat *mijmerziek* wezen, terwijl daarom de ziel degelijk gezond blijft. Het is dan een *laisser aller* der gedachten, eene soort van rust.

Men geeft zich minder moeite om denkbeelden te zoeken en uit te werken, dan dat men ze laat komen; men geeft zich aan de indrukken door tijden of dingen gemaakt meer over; doch het is

een *otium cum dignitate*. Men vliedt den vijand der werkelijkheid, men vliedt den strijd, de moeite niet; maar men poost en rust even, om straks kamp en togt te hervatten. Het ‘door wie, waarover wordt gemijmerd’ doet alles af; hebbe men dan ook geen regt om gedachten te verwachten, zwaar, diepgaande, magtig, - driedekkers van gedachten.

Wij mogen hier Elise hooren mijmeren. De naam is in de romantiek genoeg gebezigd, om, wanneer men ‘Mijmeringen van Elise’ hoort, zonder meer, zelf aan 't mijmeren te raken over eene zeventienjarige (wij durven niet hooger bieden in onzen vroeg- en overrijpen tijd) schoone, dwalend door beemd en boschje, liefst in den maneschijn en langs een murmelend vlietje, met traantjes in 't oog, wat slank, wat bleek, hoogst *interessant;* - gelukkig dat niet! Onze Elise, - hare Hermine, hare Blikken in 't rond, mogen 't getuigen, - is niet zulk een kwijnend, zwijmend schepseltje; zij heeft klaarheid en kracht der gedachten, *And with them, words of so sweet breath compos'd, its make the things more rich*. - Soms, veeltijds, zijn hare mijmeringen te klaar, te scherp geteekend en te bepaald van vorm, dan dat wij ze schier nog mijmeringen mogten noemen.

Zij komt te Tilburg - wij heeten haar daar welkom! - bij den bekenden prediker, den man met het helder hoofd, den geschied- en oudheidkundige, den Tilburgenaar, wien wij daarom zijn ‘Dood des Konings’ niet te euvel willen duiden, niet ten kwade gedenken. Willem II had voorliefde, veel voorliefde, velen zullen zeggen, te veel voorliefde voor Tilburg. Intusschen doet het ons pleizier, dat er toch weder genoegen en gezelligheid ‘in het sterfhuis’ is teruggekeerd, dat de Tilburgenaars niet geheel ontroostbaar blijven.

Hare beschrijving van het gezelschap, waarin zij ten huize van Ds. Schotel werd ingeleid, deed ons zuchten en onze ziel watertanden (?), zeldzaamheid als ons het degelijk, wetenschappelijk onderhoud werd. Ridderlijk neemt Elise het op, tegen wie de vrouw als te min beschouwen, om er iets beters in gezelschap voor te hebben en mede te doen dan... beuzelen. Het heeft ook ons vaak gehinderd; wij hebben dikwijls ernstiger, degelijker discours ter baan gebragt, soms met succès, nu en dan dank daarvoor inoogstend. Doch Elise, wat is bij ons veelal de opvoeding der vrouw? Wat worden tal onzer meisjes en vrouwen daardoor, dan beuzelende beuzelingen? Ik haat met u de kaarten, wanneer er iets beters in 't gezelschap is te vinden; ik neem ze zelden ter hand; en toch, hoe zijn zij mij in enkele gezelschappen welkom geweest, hadden wij nu en dan voor den onheiligen spotter ook iets anders, namelijk spot, ernstigen spot. - Hier hebt gij niet gemijmerd. - Doch gij deedt dit wel in Tilburg zelf en opzijn marktplein, waar gij het verleden in ‘scheemrig waas’ voorbij uwe ziel laat trekken; gij deedt het, maar als eene protestantsche, bij het bisschoppelijk paleis, - gij voeldet de schreeuwende contradictie. - Met u zouden wij, als met weinigen uwer zusters, in het gezigt van een ander gebouw, dat door een paleis moest worden vervangen, gaarne een gesprek hebben aangeknoopt over staatsbelang en vorstendeugd. Kon men het paleis te Tilburg onvoltooid laten, 't ware een sprekend *memento mori*. Maar dank, waar gij mijmerend u verheft tot Hem, die alleen Koning is; - dank, waar gij de scholen bezoekt, beziet, beoordeelt, zoo als katholicismus en protestantismus er daar hun stempel op drukken, - hier het vormelijke, eentoonige, afgemetene,

waarin gij het goede toch blijft erkennen, ginds het vrijere, hooger strevende, - terwijl gij nu en dan ons terug laat zien op den staat van zaken in vroegere dagen. - Maar och of - zoo mijmerden wij - onder den stijveren, meer wettischen vorm, de Evangeliesche, Christelijke geest even goed kon bewaard blijven, als het *je ne sais quoi* van den echt fatsoenlijke, onder dragt en hulsel, die anders de laatste gedachte aan de wereld en hare vormen en rangen moest bannen! - Wij hebben gedeeld in uwe gewaarwordingen bij het zien van de stille kloostercel. - Mogt men die wijkplaatsen uit de wereld steeds hebben opengesteld, als de invaliedengestichten te Parijs en Greenwich en elders, voor die hadden uitgediend of onherstelbaar gewond en verminkt werden in den strijd met de wereld daar buiten! Hadden enkel de harten die zulke rust behoefden, en welke de wereld minder noodig had, daar wijk- en schuilplaats gevonden! Waren het niet zulke parasitenplanten geworden aan den boom der menschheid! - Neen, eere der wakende, zorgende huismoeder boven tien nonnetjes, bij wie men met T. Moore vraagt: *in love or in devotion?* Wij zeggen dit niet om daarmede betere rigting te verachten; doch om als *soeur de charité*, als opvoederesse werkzaam te wezen, behoeft men immers geen *non* te zijn. - En naauwelijks minder verkrachting aan den redelijken aanleg des menschen gepleegd is het, waar men de onnoozele kleinen tot eene Mariadienst, in stede van tot de dienst Gods, opleidt, zoo als dit op blz. 32 wordt voorgesteld. Dan waarlijk wordt eene fabriek met stoom, zoo als de schrijfster die beschouwt, nog eer stichtelijk en heiligend. Een sprekend bewijs voor de waarheid der spreuk: den reinen is alles rein!

Doch wat zullen wij zeggen van uwen wildzang, rijk begaafde, diep gevoelende? Dat zijn toonen opgeweld van den bodem uwer ziel, vol, vrij, rijk en krachtig, - harmoniesch voor het oor en meer harmoniesch voor 't harte, ‘teêr en schoon als 't vlindervlerkje, krachtig toch als de aad'laarswiek,’ tuigend van heilig verlangen, dat woont in edele zielen, - woorden van weemoed, doch niet van den zoeten, weeken, die werkeloos klaagt; neen! verradend, verkondigend, dat zij voortkwamen uit eene borst, die het:

> ‘Man muss wollen, man muss wagen’

van Matthisson kan aanheffen, die in den strijd des levens ‘den vrede, de harmonie onzes gewetens met God,’ poogt te bewaren.

Uw wildzang heeft ons het hart gestolen. Het is werkelijkheid, uit- en inwendige waarheid, doch deze gezien in den spiegel eener edele poëzij, eene *Selbstschau*, doch die genomen uit eene hoogte, van waar het oog der ziel op het hoogste en beste ziet tevens. Wenschten wij dikwerf, dat menig hoofd en hart, waaruit stank en verrotting ons te gemoet woei, ware gesloten gebleven, dat zij, die niets beters hadden te geven, ons het slechte, gemeene ook niet hadden gegund; bij u vragen wij: geef ons meer! Hier is gezonder opvatting van 't leven, minder *Resignazion*, meer kracht dan in Natalie's ‘*Neujahrwunsch an mich selber*’ in Jean Paul's Siebenkäs, waaraan geest en toon in uw stuk, anders zoo verre uiteenloopend, ons soms deed denken. Een schoon, een roerend, een verheffend afscheidslied. - Met zulk eene ziel en zulken zin kunt gij ‘heil van deze aarde nog wachten,’ zoo veel als zij bestemd is om ons dit te geven, terwijl ge iets beters blijft hopen. - Ge zijt niet een steentje geslingerd in 's levens vloed; ‘met God!’

blijve uwe leuze, en dan *with lusty strokes!* - Er is, naar uw lied, immers reeds veel beter geworden. Blijf dichten en stichten en leeren en heiligen; geef zulken wildzang meer! - Zettet ge u ook eens in onze nabijheid!

CHONIA.

De Labadie en de Labadisten.

Eene bladzijde uit de geschiedenis der Nederlandsche Hervormde kerk, door H. van Berkum, Predikant te Stiens. Te Sneek bij van Druten en Bleeker. 1851. Twee deelen.

‘... In onzen tijd wenschte ik ook te ondernemen de eereherstelling dezer vrouw (Anna Maria Schuurmans), hare zuivering van de aantijging, dat zij in dwaasheid gedaan heeft, wat haar hoogst heilig en krachtigst gevoel haar ingaf... Mijne eerste poging daartoe is niet wat ik gewenscht had te kunnen geven, zij moge toch genomen worden, zoo als ik wenschte haar te zien ontvangen als eene proeve. Is zij geheel mislukt, een ander hervatte - ik heb voor het minst het vergeten in 't geheugen gebragt.’

Dus luiden de slotwoorden van Mej. A.L.G. Toussaint's herinnering aan eene beroemde vrouw, te vinden in de Aurora van 1850. En velen met ons zullen zich ongetwijfeld herinneren, hoe jufvrouw Schuurmans van Utrecht een bezoek kwam brengen aan burgemeester Koenraad van Beuningen te Amsterdam, en hoe zij bij hem intercedeerde voor hare vrienden en zeer waarde broederen in Christus, die, om religions-zake uit Zeeland gebannen, zich onder de leiding van Jean de la Badie, Peter Yvon en du Lignon naar Amsterdam hadden begeven, waar zij voorshands veiligheid en schuilplaats hoopten te vinden. Velen zullen misschien ook met ons, na het afluisteren van 't gesprek tusschen de beroemde jufvrouw en den burgemeester gevoerd, - verlangd hebben nog iets meer van dien Labadie en van de zoogenaamde dwaasheid van Anna Maria Schuurmans te vernemen. Welnu, hunne nieuwsgierigheid kan zich als de onze bevredigen, door de lezing van het hier boven aangekondigde werk, dat als de uitwerking is van de proeve, door Toussaint gegeven.

Intusschen blijkt het uit de voorrede, dat de Labadisten des schrijvers belangstelling reeds voor langen tijd hadden opgewekt, dat hij van tijd tot tijd de bronnen verzamelde, waaruit hij hunne geschiedenis zou kunnen putten, en eindelijk in den zomer van 1850 de reeds vroeger door hem ontworpen schets van die geschiedenis uitwerkte. De schrijver geloofde eene opzettelijke behandeling van dit deel der geschiedenis belangrijk, omdat de Labadisten weinig worden gekend, en dan nog door de meesten miskend.

Om dit laatste te staven zou de schrijver onder anderen hebben kunnen wijzen op eene recensie van het stukje van Toussaint in den Tijdspiegel voor Januarij 1850, waarin gezegd wordt, dat de leerstellingen van Jean de Labadie, hoe sterk ook eens toegejuicht door eene vrij groote menigte onzer landgenooten in Zeeland, Utrecht en Amsterdam, nogtans door de toetreding van de bejaarde

jufvrouw Schuurmans en de poëtische voorstelling van mejufvrouw Toussaint geen hair beter of Christelijker worden; dat er meer voorbeelden van mannen en vrouwen zijn geweest, die, te regt gevierd om hunne geleerdheid, kunde en talent, toch tot zeer gevaarlijke en verwerpelijke overdrijving in godsdienstige zaken oversloegen, en eindelijk het spoor geheel bijster raakten; dat Jean la Badie of de Labadie, die (hier vervallen we in dezelfde moeijelijkheid als Karel X opmerkte ten aanzien van den naam van la marquise de Créqui, *qui*) dat Jean de Labadie dan, die als Jezuïet in Frankrijk eene zeer dubbelzinnige rol speelde, wiens geestelijke invloed en hevige welsprekendheid mannen, en bovenal vrouwen aan zich verbond, voor het oog van den geschiedvorscher in een geheel ander licht staat, dan waarin men hem vindt in de Eukleria van Schuurmans; dat, al slaat men niet eens geloof aan zekere hoogst ergerlijke gebeurtenis, door Pierre Bayle overgenomen, waar de biechtvader *zeer* vleeschelijk gezind was, al wil men zijne levensbeschrijving niet eens hooren, waarin vermeld wordt, dat hij, om het openbaar worden van een minnehandel in een vrouwenklooster, genoodzaakt werd elders een goed heenkomen te zoeken, men dan toch wel eenig krediet mag toekennen aan de contemporains van den dweeper en vooral aan de Utrechtsche predikanten; dat de leerstellingen van den ex-jezuïet, later sektaris en nog later vlugteling, den onmiskenbaren stempel dragen van een overdreven, zielontzenuwend mysticismus, eene aan de Christelijke kerkgeschiedenis zoo welbekende afsterving der wereld en dooding des vleesches, waarmede in den regel bij zekere meer bloedrijke gestellen eene zeer bepaalde opwekking van zekere vleeschelijke lusten zeer wel gepaard scheen te kunnen gaan; dat de Labadie alle moeite deed, om met de befaamde A. Bourignon in meer overeenstemmende geestelijke aanraking te komen; dat J. Borstius een klein boekje heeft geschreven over het dansen en kussen der Labadisten, alles behalve strekkend tot hun eer, en dat dus jufvrouw Schuurmans wel diep te beklagen was, wijl zij zich, in dompigen godsdienstzin, aan een voorganger had aangesloten, wiens bedenkelijke, meer dan steil-regtzinnige leer door den deskundigen beoordeelaar reeds voor lang in hare overdrijving is gekend.

We hebben met opzet al deze punten van beschuldiging overgenomen, omdat de heer van Berkum die in zijn werk heeft wederlegd. Met de meeste onpartijdigheid en met het grootste geduld heeft hij de geschriften der Labadisten en van hunne bestrijders, de acten van synoden en dassen, de charter-, resolutie- en plakaat-boeken doorzocht en nagegaan, en de slotsom dier langdurige en moeijelijke studie is *niet* geweest eene onbepaalde veroordeeling der secte, noch van haren stichter; integendeel, hij doet in verscheidene opzigten regt wedervaren aan de Labadie en zijne volgelingen en toont het goede aan, dat in hunne leer lag opgesloten.

Jean de Labadie werd op den 13^{den} Februarij 1610 in het Fransche departement de la Gironde, te Bourg, niet ver van Bordeaux, geboren. Zijne ouders schijnen tot den aanzienlijken Franschen adel behoord te hebben; zijn vader, Jean Charles de Labadie, was militair gouverneur van Bourg. Jean werd op zevenjarigen leeftijd naar Bordeaux gezonden en ontwikkelde zich daar onder de leiding der Jezuïeten. Levendig en vlug van begrip, onvermoeid werkzaam van aard

stonden zijne leermeesters verbaasd over zijne snelle vorderingen, en wenschten hem voor hun gezelschap te winnen.

Op veertienjarigen leeftijd werd hij in het collegie der Jezuïeten opgenomen; doch de aanhoudende studien oefenden een nadeeligen invloed uit op zijne ligchaamskrachten, en eene langdurige ziekte bragt zijn leven in gevaar; de geneesheeren rieden den jeugdigen lijder het genieten eener vrijere lucht aan.

Negen en twintig jaar oud verliet de Labadie, op den 17^{den} April 1639, het gesticht, zonder lid te zijn van de orde, die hem had opgekweekt voor hare dienst, maar tot priester gewijd en toegerust met een schat van kennis en wetenschap. Reeds gedurende zijn verblijf te Bordeaux schreef hij een: '*Traité de la grace et la vocation efficace*' dat in strijd is met de leeringen der Jezuïeten. Dat hij niet tot de orde behoorde, blijkt uit het getuigschrift, hem gegeven door Barthelemi Jacquinot, Provincial de la Compagnie de Jésus, luidende: 'Quoique Jean Labadie, prêtre, ait vécu dans notre Société pendant l'espace de quelques années, et qu'il y ait été légitimement promu au Sacerdoce, néanmoins nous certifions, qu'il n'y a fait aucune profession, et qu'à sa requête, à cause de son indisposition nous le tenons quite et libre de toute obligation envers notre société, etc. q.s.'

Men heeft hem beschuldigd, dat hij als biechtvader in een nonnenklooster te Amiens amourettes zoude hebben gehad. Het tegendeel is bewezen. Hij stond daar aan het hoofd van eene confrèrie met Maria Magdalena tot patrones, en toen er onderzoek naar bovengenoemde beschuldiging werd ingesteld en de stukken daaromtrent gelezen waren door den kanselier Sequier, zeide deze: 'on croyait que vous m'auriez apporté de quoi faire le procès à cet homme-là, et vous m'avez apporté sa justification en gros volume.' Ook verdere dergelijke beschuldigingen tegen de Labadie ingebragt, hetzij door de Jezuïeten, hetzij door anderen, zijn genoegzaam bewezen lasteringen te zijn geweest.

Intusschen herkreeg de Labadie zijne gezondheid, toen hij eene minder strenge levenswijze leidde, en de sombere kloosterlucht had verwisseld met de heerlijke natuur en de schoone wijnbergen van Guyenne. Allengskens zich sterker gevoelend, dacht hij na over zijne toekomstige roeping, en wilde hij zich als priester wijden aan de kerk.

In het Jezuïeten-collegie had men alles gedaan, om den haat tegen de protestanten bij hem op te wekken, in het vertrouwen, dat deze zich in zijne prediking zou openbaren, en dat ook daardoor de afkeer tegen de reeds zoo vervolgde Hugenoten zich nog meer zou vestigen bij het volk.

De Labadie had nu den tijd om de denkbeelden der zoo gehate Hugenoten nader te leeren kennen, en dit toch was noodig, wilde hij hen bestrijden. Het was hem bekend, dat het lezen van den Bijbel de voorname bron was van hunne ketterij, en zelf nam hij den Bijbel ter hand. Toen ging hem een ander en beter licht op. Hij begon te prediken; maar open kwam hij voor zijne gevoelens uit, ijverde tegen het bijgeloof, dat in de Roomsche kerk heerschte, en wekte op tot het lezen van den Bijbel. Zijn levendig gestel, zijne vloeijende taal, zijne welsprekende voordragt, alles werkte mede om zijne prediking ingang te doen vinden, om de aandacht van velen tot hem te trekken.

De Parijsche Jansenisten hoorden van den moedigen prediker gewagen, die de verkeerdheden der Roomsche kerk durfde

bestrijden, en zij beriepen hem tot hun herder en leeraar. De bisschop van Amiens, groot-zegelbewaarder van Frankrijk, werd daarna te Parijs weggesleept door zijne krachtige taal, en bood hem het kanunnik-ambt in zijne hoofdkerk aan.

Te Amiëns ging de Labadie voort, met de Roomsche dwalingen en misbruiken openlijk te keer te gaan; den paus noemde hij zelfs den antichrist, de monniken beschuldigde hij van geveinsde vroomheid. De Jezuïeten klaagden dat hij in ééne week 600 Fransche nieuwe testamenten had laten verkoopen, met het doel dat men deze zou medenemen naar de kerk, in plaats van de gebruikelijke gebedenboeken.

De Labadie bleef zes of zeven jaren te Amiëns; toen stierf de kardinaal de Richelieu, wiens staatkunde de Jansenisten had gesteund, en de Jezuïeten, die in hun vroegeren leerling thans een gevaarlijke vijand zagen, wisten hem te dwingen Amiëns te verlaten. Hij trok naar Port-Royal des Champs, waar de Jansenisten eene hermitage, eene soort van klooster hadden opgerigt.

Omstreeks dien tijd kreeg de Labadie voor het eerst de schriften van Calvijn in handen, en weldra begon hij naar het protestantisme over te hellen. Van Port-Royal begaf hij zich naar Toulouse, maar, streng vervolgd door den Aarts-bisschop dier stad, werd hij weldra genoodzaakt, eene schuilplaats in eene Karmelitenhermitage te Graville te zoeken; weder van daar verdreven door den bisschop van Bazas, begaf hij zich naar Montauban, den zetel van het protestantisme. De graaf de Favas werd zijn beschermer en drong hem vooral tot het aannemen der hervormde belijdenis. Een dagelijksche en zeer gemeenzame omgang met de hervormde hoogleeraren en predikanten maakte hem weldra naanwkeurig met den geest en de rigting der hervorming bekend, en op den 16 October 1650 nam de Labadie openlijk de hervormde belijdenis aan. Eenigen tijd later, in 1652, werd hij door de afgevaardigden der provinciale synode onderzocht en als leeraar der gemeente te Montauban bevestigd.

De Roomschgezinden in het gemeen en de Jezuïeten in het bijzonder zaten intusschen niet stil. De Labadie werd aangeklaagd van oproerigheid, en men bragt het zoo ver, dat hij in 1657 naar Parijs opontboden werd, om zonder uitstel voor den Koning te verschijnen; ter zelfder tijd echter werd er door de geestelijkheid eene remonstrantie ingeleverd tegen alle hervormingen in het algemeen, en tegen die van de Labadie in het bijzonder; zij werd door de regering aangenomen, en wat de Labadie aanging, ‘avec permission de se retirer du royaume, s'il voulut.’

Hij vertrok van Montauban en kwam in Julij te Orange aan; waar hij later tot buitengewoon leeraar werd beroepen. Hij was er twee jaren werkzaam geweest, toen hij door de gemeente te Londen tot predikant werd verkozen.

In Julij 1659 verliet de Labadie Orange en begaf hij zich naar Genève, van waar hij over Duitschland en Holland naar Engeland dacht te reizen; doch te Genève gedrongen om voor de gemeente op te treden, sleepte hij zijne hoorders zoodanig in verrukking weg, dat men zich tot de overheid der stad, den kerkeraad der gemeente en de hoogleeraren der akademie wendde, met het dringend verzoek, om alle pogingen in het werk te stellen ten einde de Labadie onder de predikanten van Genève te mogen behouden. Aan dit verzoek werd met groote

vreugde voldaan, en de Labadie stemde er in toe, nadat de Londensche gemeente verklaard had, hem te willen afstaan aan de Geneefsche broederen.

De Labadie drong met mond en pen aan op hervorming en verbetering, en dit met een ernst, ja met eene gestrengheid, die aan de dagen van Calvijn deden terug denken. De strengheid zijner eigene levenswijze gaf hem echter te meer regt, om die ook te vorderen van zijne gemeente. Maar, terwijl hij aandrong op reinheid van zeden, predikte hij bovenal vernieuwing des harten en heilige gemeenschaps oefening met God en Christus.

Ofschoon zijne strengheid, die velen niet behaagde, en die anderen, die in hem den man Gods zagen, betooverde, veroorzaakte dat de gemeente te Genève het inwendig niet geheel eens was, schijnt de Labadie echter niet te hebben gedacht aan eene scheuring of aan de oprigting een er afzonderlijke gemeente.

De geschriften van de Labadie werden in ons vaderland met graagte gelezen, vooral door de Voetianen, aanhangers van den Utrechtschen hoogleeraar Gijsbertus Voet of Voetius, die zijn godgeleerd stelsel in de schoolsche vormen der wijsbegeerte van Aristoteles wrong en om zijne regtzinnigheid bekend was. Het gerucht van zijn ijver, van de vervolgingen, die hij ondergaan, de hervormingen, die hij te weeg gebragt had, verspreidde zich alom. Eindelijk werd de Labadie, onder goedkeuring van den magistraat van Middelburg, door de Waalsche gemeente in die stad tot haren herder en leeraar beroepen.

Men wilde hem gaarne te Genève houden, en stelde alle pogingen in 't werk om hem tot blijven te bewegen; maar de Labadie betuigde, dat God hem in het harte gaf, zijne nieuwe benoeming op te volgen, en hij vertrok naar Nederland.

‘Het is ons eene vreugde,’ zegt de schrijver, aan het slot van zijn tweede hoofdstuk, waarin hij van den levensloop van zijn held tot aan diens komst in ons vaderland eene schets geeft, die wij in groote trekken hebben overgenomen, - ‘het is ons eene vreugde dat ons onderzoek ten voordeele van de Labadie is uitgevallen.... Men moet echter niet meenen, dat wij alles in hem goedkeuren, en de bedoeling hebben, alleen de loftrompet voor hem te steken. Dan zouden wij even partijdig zijn, als zijne vijanden, die niets goeds aan hem wisten te vinden. Wij hebben alleen de onschuld willen verdedigen, waar zij werd aangerand.’

De Nederlandsche kerk was in die dagen verdeeld en verscheurd. De Coccejanen, met den Leydschen hoogleeraar Johannes Koek of Coccejus aan hun hoofd, stonden tegenover de Voetianen; zij pasten de wijsbegeerte van Descartes op hun godsdienstig stelsel toe. Een voornaam onderwerp van den strijd was het vieren van den sabbath geweest, en de Coccejanen werden over hunne vrijzinnigheid op dat punt hevig beschuldigd; maar over 't algemeen verwierpen de aanhangers van beide partijen, zonder nader onderzoek, alles wat in strijd scheen of werkelijk streed met de leer hunner voorgangers.

Daarbij kwam het toenemend zedebederf. De leeraren zelven gingen op vele plaatsen voor, door een leven van ligtzinnigheid, aanstoot te geven aan hunne gemeenten. Toezigt op den wandel der predikanten scheen er niet te zijn, en ongestraft zetten sommigen jaren lang hun losbandig leven voort. De Coccejaansche gevoelens over den sabbath hadden het kwaad verergerd, want de

viering van den zondag geraakte meer en meer in onbruik. De predikanten, die volgelingen waren van Coccejus, gaven niet alleen door hunne prediking, maar door hun voorbeeld vooral, aanleiding tot allerlei buitensporigheden op den dag des Heeren. Veel te veel bezig met den algemeenen strijd vergaten zelfs die leeraren, die het met de kerk des Heeren wel meenden, de zorg voor de gemeente. Men zag er, die op een zondagmorgen eene predikatie hielden voor hunne gemeenten, en 's namiddags dat werk overlieten aan den katechizeermeester of den koster, en de preken, die zij dan nog uitspraken, waren niet anders dan twistredenen, vol van schimpwoorden en van bitsheid.

Was het wonder dat de vromen in den lande snakten naar hevorming? Dat zij met Anna Maria van Schurman uitriepen: ‘Er is veel gestreden, en wij hooren het krijgsrumoer dagelijks, en de hoofden zijn warm, de verbittering is groot, maar de harten zijn verkleumd en de liefde is geweken. Het ligchaam des Heeren wordt verscheurd, wie ook overwinnaar wordt. Dat kan geen voordeel doen; die strijd verstrooit, en vromen en onvromen verlaten de kerk. Wij moeten de verstrooiden wederom vergaderen; o, als de leeraars, in plaats van altijd te spreken over den twist, die er heerscht, de zondaren opriepen tot bekeering, de bekommerden opbeurden en de vromen vertroostten; als zij tusschen het voedsel voor het verstand ook toch een weinig zielespijzen mededeelden!’

En vele vromen hoopten even als Anna van Schurman, dat *monsieur* de Labadie met vaste hand, met heiligen moed en met vurig gebed het zoo noodige hervormingswerk zou beginnen en medewerking zou vinden.

De Labadie kwam, daartoe dringend uitgenoodigd, preken te Utrecht (de woonplaats van Jufvrouw van Schurman) nog vóór hij zijne bediening te Middelburg aanvaardde. Eene ontzet tende menigte was zamengestroomd om den welsprekenden ijveraar te hooren.

Hij sprak tot het gevoel; zijne schitterende beelden maakten effect, de stroom zijner woorden sleepte zijne hoorders mede. Hoe verschillend was die vurige improvisatie, vol gloed en geestverrukking, van de stijve, in de regels der logica en rethorica geprangde predikatiën uit die dagen, welke tegen alle smaak en alle gevoel indruischten. Voeg daarbij de geheele persoonlijkheid van de Labadie, de nieuwsgierigheid, die hij opwekte als vreemdeling en als Roomsch Priester tot de hervorming bekeerd, de vervolgingen, die hij had moeten ondervinden, den ijver, dien hij bij menigvuldige gelegenheden had getoond te bezitten en dien hij in zijne geschriften had uitgestort, en het zal u niet meer verwonderen dat hij eene magtige geestdrift voor zich opwekte, dat velen den man Gods in hem zagen.

Ook te Middelburg hadden de welgezinden met hijgend verlangen naar de komst van de Labadie uitgezien; zij koesterden de hoop dat hij een straal van licht zou werpen in den nacht van onkunde, laauwheid en ligtzinnigheid, die de gemeente had overdekt.

Hoewel de Labadie, wat het gemoedelijke aanging, meer Voetiaan was, stond hij wat de vrijheid, - niet de wijze - zijner Bijbelverklaring aangaat, meer aan de zijde der Coccejanen. Men hoorde hem zelden, gelijk dezen, de woorden van den grondtekst aanhalen, zelden zich op het gebied der kritische gissingen wagen. Geene menigte van

gelijkluidende teksten werden door hem opgesomd en met citaten uit Grieksche of Latijnsche schrijvers afgewisseld. Hij hield zich niet bezig met de allegorische, typische of profetische interpretatie van zijn tekst, zoo als Coccejus en zijne volgelingen; hij verklaarde kort en duidelijk de woorden, die hij tot grondslag zijner rede koos; helderde ze op met eene korte paraphrase, en hiermede was zijne tekstverklaring geëindigd. De hoorders bleven bewaard voor verveling, en droegen er meer van mede naar huis.

Het gemoedelijke der Voetianen vond men, zoo als wij zeiden, in de predikatiën van de Labadie weder, en, als zij, werkte hij meer op het gevoel, dan op het verstand zijner hoorders. De altijddurende strijd tegen de ketters, zoo als men dien gevoerd zag door de Voetianen, werd door de Labadie echter niet gestreden; hunne vergeestelijking, hunne verbloemde spreekwijzen, hunne Oostersche spreuken volgde hij niet na; maar des te meer was hij hun gelijk in het bestraffen der zondaren, in het bemoedigen der bekommerden, in het vertoosten van het kleine kuddeke der vromen.

De vorm zijner predikatie was doorgaans die der homilie, en, wij moeten bekennen, voor zijn tijd stond hij hoog. Hij verhief zich boven de kleingeestige zorg, die men in die dagen aan den vorm der predikatie besteedde. In het geheel bekommerde hij zich aan vormen en gewoonten weinig, zoo zelfs, dat hij de formulier-gebeden vóór en na de predikatie, bij de Waalsche gemeenten in gebruik, niet wilde bidden.

Hij sprak vrij uit, en het wekte dikwijls niet weinig verbittering, als hij openbaar de denkwijze van beroemde godgeleerden gispte, die dit van hem, een vreemdeling, nog minder dan van iemand anders konden dulden.'

Behalve zijne predikatien, hield de Labadie elken morgen en avond in zijne woning zoogenaamde huisoefeningen, waarin hij, zoo eenvoudig mogelijk, een deel van den Bijbel, bijv: den brief aan de Romeinen en de Handelingen der Apostelen, of eenige 'fundamenteele waarheden' voor zijne hoorders behandelde, en hen vermaande of bestrafte. Ook gaf hij hun het voorbeeld van onvermoeide werkzaamheid en gestrenge naauwgezetheid in zijn wandel.

Maar de Labadie begreep dat er nog andere middelen noodig waren om de ligtzinnigheid en het zedebederf te stuiten; hij begon de verslapte kerkelijke tucht te herstellen en met kracht en gestrengheid te handhaven.

Het grootste getal leden des kerkeraads steunde hem en bevorderde zoo veel mogelijk zijne pogingen. Er kwam eene vreeze over allen; er scheen een nieuw leven in de gemeente opgewekt te zijn. De prediking van de Labadie, in verband met de gestrengheid zijner tucht, wekte tranen en ontroering, allerlei goede voornemens en beloften, en zijn roem groeide dagelijks aan. Sommige leeraren zelfs zochten in andere plaatsen zijne predikwijs na te volgen en even als hij de kerkelijke tucht in al hare kracht te herstellen.

De Labadie vond echter ook tegenstanders, die zijn arbeid met leede oogen aanschouwden, en, jaloersch op zijn roem, hem zochten tegen te werken en ten toon te stellen. Zijne ambtgenooten bij de Waalsche en Nederduitsche gemeenten te Middelburg konden hem niet wel verdragen; hij was dan ook geen zeer aangenaam broeder voor hen; hij verweet hun, dat zij zich na de predika-

tiën diverteerden in de saletten met discoursen, die meer naar Ovidius riekten dan naar den Bijbel. Daarbij wilde hij altijd den hoogsten toon voeren en liet zich, oploopend en driftig van aard als hij was, menigmaal door zijne hartstogten wegslepen. Bij tegenspraak geraakte hij in vuur en vlam en bejegende hij zijne ambtgenooten op eene niet zeer kiesche wijze.

De Labadie werd weldra uitgemaakt als een vriend van nieuwigheden, die geenszins met de leer en de inrigting der hervormde gemeente waren te rijmen, en toen hij, in de vergadering der Waalsche synode te Amsterdam weigerde de Waalsche belijdenis te onderteekenen, omdat er in stond dat Christus geleden had *sur l'autel de la croix* en dergelijke uitvlugten meer, beschuldigden de leden der synode hem van weêrspannigheid en ongehoorzaamheid aan de regels der kerk.

De volgende synode der Waalsche kerk werd te Leyden gehouden. Daar werden de vorige beschuldigingen herhaald, en nieuwe tegen hem ingebragt, zooals b.v. dat hij geschriften in het licht had gegeven, zonder kerkelijke approbatie, en zich niet hield aan de kerkenorde, die bepaalde formulier-gebeden vóór en na de godsdienstoefening voorschreef. Men besloot daarop, de zaak uit te stellen tot de volgende synode, die te Vlissingen moest gehouden worden, en dan de Labadie, zoo hij in zijn onwil en ongehoorzaamheid volhardde, voor korteren of langeren tijd in zijne bediening te schorsen.

Intusschen, schoon de kerkelijke overheden de Labadie waarlijk met zachtmoedigheid hadden behandeld, ‘considérant les dons, que Dieu lui avait départis, et l'édification qu'il était capable de donner à l'église,’ - had toch de magistraat van Middelburg, die ongaarne zou hebben gezien dat de toeloop van vreemdelingen naar hunne stad om de Labadie te hooren, ophield, - zich tot de heeren Staten van Zeeland gewend, en het gevolg dezer bemoeijing was, dat men op de synode te Vlissingen de artikelen aangaande de voorgenomen schorsing van de Labadie, in het boek der handelingen van de vergadering, moest doorstrijken en onleesbaar maken.

In 't vorige jaar 1665 had zekere Ludovicus Meijer, geneesheer te Amsterdam, een werk in het licht gegeven, getiteld: Philosophia Sacrae Scripturae interpres, in qua veram philosophiam infallibilem sacras literas interpretandi normam esse, demonstratur; een werk, waarin de rede als eenige leidsvrouw in de uitlegging der H. Schrift werd aangeprezen. Dit boek zette kerk en Staat in beweging. Louis Wolzogen, predikant bij de Waalsche gemeente te Utrecht, een man van erkende geleerdheid, gaf ter bestrijding er van een geschrift uit: De scripturarum interprete, contra exercitatorem paradoxum.

Maar in plaats van het verketterde werk te wederleggen, was het geschrift van Wolzogen er eer eene verdediging van, en men zeide, dat Wolzogen zich eerst wel nedergezet had om den vijand ten onder te brengen, maar al schrijvende zelf van den weg der waarheid was afgevoerd geworden.

Eene groote menigte van strijdschriften kwamen tegen en voor het boek van Wolzogen in het licht. De Labadie wilde het op korter wijze en met afdoende maatregelen wederleggen; hij sprak er over in de vergadering van den kerkeraad, stelde het ten toon als een allerergerlijkst geschrift, dat ten hoogste

onregtzinnig en gevaarlijk was, en besloot met het voorstel: ‘dat de kerkeraad der Waalsche gemeente te Middelburg eene aanklagt van hooggaande onregtzinnigheid tegen het werk van Wolzogen zoude indienen bij de synode, die te Vlissingen stond gehouden te worden.’

Zijne woorden vonden ingang en het voorstel werd aangenomen; dezelfde synode, die gemeend had de Labadie te zullen schorsen in zijne bediening, werd nu door hem en zijn kerkeraad geroepen om eene beschuldiging tegen een anderen broeder te hooren. Drie kerkeraden, waaronder die van Middelburg, werden benoemd om het bewuste boek te onderzoeken.

In September 1668 vaardigde de Waalsche kerkeraad te Middelburg de Labadie en een zijner ambtgenooten naar de synode, toen te Naarden gehouden, af om verslag over Wolzogens werk uit te brengen; ook de afgevaardigden der beide andere gemeenten, aan welke gelijke taak was opgedragen, waren tegenwoordig.

Na hevige discussiën nam men de stemmen op, en 't grootste getal van de leden der vergadering had verklaard, dat het boek van Louis Wolzogen *hoogst regtzinnig* was.

Deze uitslag was geheel tegen de verwachting van de Labadie, en zijn gemoed werd niet tot bedaren gebragt, toen men hem en zijn kerkeraad veroordeelde om openlijk in de vergadering der synode Wolzogen in zijne eer te herstellen. De Labadie hoorde dit vonnis aan met verkropte woede en spijt, maar verklaarde niets zonder en buiten den kerkeraad zijner gemeente te willen doen, waarna hij de vergadering verliet en naar Middelburg terugkeerde.

De synode nam zoowel het antwoord, als het vertrek van de Labadie op als een teeken van weêrspannigheid. Bovendien had hij weder een boek in het licht gegeven, waarin hij, naar de beschuldiging van sommigen, vele schadelijke nieuwigheden aangaande den staat der kerk in de toekomst, verkondigde. Men besloot om al die redenen de Labadie voorshands van zijne bediening te ontslaan, totdat de volgende synode een eindvonnis over hem zoude uitspreken, indien hij althans niet genegen was om met den kerkeraad van Middelburg de geëischte voldoening aan Wolzogen te geven. Er werd eene commissie benoemd om dat besluit aan den Middelburgschen kerkeraad over te brengen, met last, om allen, die weigerden het vonnis der synode na te komen, af te zetten. De meeste leden des kerkeraads weigerden aan Wolzogen de verlangde voldoening te geven, voor dat het bewezen was dat hun leeraar onregtzinnig was, en dien ten gevolge werden zij gesuspendeerd in hunne bedieningen, en vooreerst van de Waalsche kerk afgesneden.

Zóó stonden de zaken: Middelburg was in oproer, de vromen in tranen, de Labadie woedend. Het vonnis was wel voorloopig, en moest nog bevestigd worden door de synode, in Maart 1669 te Dordrecht te houden; maar toch werd er reeds kracht van uitvoering aan gegeven. Ook de Staten van Zeeland bevestigden het, en verboden op den 15 November 1668 den predikstoel aan de Labadie, ter oorzake van zijne rebellie, bepalende, dat het vonnis, 't welk de aanstaande Dordsche synode over hem zoude vellen, onherroepelijk zoude zijn.

De Labadie klaagde met schampere woorden over onregtvaardigheid, hij verzette zich regtstreeks, en ging voort met prediken.

Weinige dagen slechts na de uitspraak van het vonnis, trok de Labadie, op den dag, waarop het avondmaal zoude worden gevierd door een der in zijne plaats optredende classis-broeders, met eene groote schare van vrienden, reeds ten zes ure des morgens naar de kerk, en predikte daar en deelde het avondmaal uit.

Deze daad verwekte eene magtige opschudding, en de Labadie kon wel begrijpen, dat hij zich aldus de leden der aanstaande synode niet tot vrienden maakte. Hij hield zich dan ook reeds voor gevonnisd, en schreef eenigen tijd vóór de zitting der synode een boekske: *Déclaration Chrétienne* genoemd, waarin hij verklaarde, dat hij met vele leden der kerk geene gemeenschap met de Waalsche synode houden kon, als zijnde die verdorven in leer, in vergadering en bestuur; verder was hij van oordeel dat ‘de wetten van kerkelijke genootschappen het geweten niet mogten binden,’ dat ‘aan de kerkelijke wetten een oppergezag toe te schrijven, was op nieuw een paus te huldigen,’ - dat ‘zulke vergaderingen (als die der synoden) eene medgezellinne aan de Heilige Schrift toevoegden, door hare eigene beslissingen te maken tot een regel des geloofs.’

De synode te Dordrecht werd gehouden; zij zette Jean de Labadie met de mede-beschuldigde kerkeraads-leden af van hunne bedieningen, ‘omdat zij zich ongehoorzaam hadden betoond aan de kerkelijke wetten, en het er op hadden toegelegd, scheuringen in de gemeente te verwekken.’ Behalve de Labadie, werd ook Pierre Yvon, zijn leerling, die reeds te Montauban met hem bevriend was geweest, en die ook onlangs tot predikant te Middelburg was verkozen geworden, van zijne bediening ontzet, en aan twee proponenten, du Lignon en de Menuret, mede leerlingen van de Labadie, en even als Yvon, met hem herwaarts gekomen, werd de kansel ontzegd.

‘Uit de geschiedenis van zijn verblijf te Middelburg,’ zegt de schrijver aan het einde van zijn vierde hoofdstuk, waarvan wij het wel der moeite waardig hebben geacht eene eenigzins breedvoerige mededeeling te geven, - ‘is het ons duidelijk gebleken, dat wij geen onregtvaardig vonnis over de Labadie vellen, wanner wij eenen zijner tijdgenooten (J. Koelman) toestemmen, dat hij was: ‘eigenzinnig en onbuigzaam in zaken, welke hij zonder nadeel aan de waarheid of godzaligheid konde doen;’ - dat hij dikwijls was: ‘haastig, oploopend, korzelig en gramstorig;’ - dat hij ‘schielijk was in zijne resolutiën te nemen, en zoo onvoorzigtig in zijn doen, dat hij geenszins de gevolgen van zijn doen scheen te overwegen.’

‘De Labadie was te Middelburg gekomen, om een hervormer der gemeente te worden, en hij had er den moed toe en den ijver en den heiligen wil. De middelen, die hij daartoe aanwendde, waren wel berekend: vermeerdering van Christelijke kennis, met genoegzame vrijheid en zelfstandigheid verbonden, en eene versterkte tucht, als in die dagen wel noodig was en werkelijk veel goeds werkte.

Eigene vroomheid en gemoedelijkheid deden zijne, bovendien reeds welsprekende prediking ingang vinden, en eigene gestrengheid van wandel maakte, dat men ook de gestrengheid in de toepassing der tucht van hem verdragen kon.

‘Een schoone werkkring stond voor de Labadie open. Wij betreuren het, dat hij zich dien, voornamelijk door eigene schuld, heeft gesloten. Want al

is het ook, dat wij, met vele schrijvers van dien tijd, het vonnis over hem geveld, wel wat hard, ja naauwelijks regtvaardig vinden - de Labadie heeft het door eigene halsstarrigheid en onhandelbaarheid uitgelokt, en hij heeft aanleiding gegeven tot velerlei beroering, tot scheuring en verdeeldheid, die nog jaren lang nawerkten.'

'De Labadie had moed en kracht genoeg, om eene gewenschte hervorming in zijne gemeente te weeg te brengen. De toejuiching, die hem ten deel viel, verzekerde hem van den invloed, dien hij zoude kunnen uitoefenen; maar hem ontbraken de geschiktheid, het geduld, de menschenkennis, in één woord, de wijsheid, om van de middelen, die hij had, regt partij te trekken.'

Toen de kerk hem uit had gestooten besloot de Labadie eene eigene vrije gemeente op te rigten. Hij verzamelde zijne getrouwen om zich, voor welke hij predikte en het avondmaal bediende, daarin door Yvon, du Lignon en de Menuret gesteund. Intusschen ontstond hierdoor zulk eene verdeeldheid en partijschap tusschen de inwoners van Middelburg, dat de magistraat eindelijk besloot om de Labadie en de zijnen uit de stad en het regtsgebied der stad te verbannen, of ten minste, om openlijk hare afkeuring te kennen te geven over de Labadies woelingen.

Men vernam dit in het naburige Veere, alwaar de Labadie eene menigte vrienden telde, en de regering van Veere besloot eene Waalsche gemeente binnen die stad te stichten. De Labadie en Yvon werden tot predikanten beroepen, du Lignon en de Menuret verkregen het burgerregt.

Maar nu ook hield de toeloop van vreemdelingen naar Middelburg op, en allen trokken naar Veere; zelfs vestigden zich daar vele aanzienlijke burgers van Middelburg.

De nieuwe gemeente, die zich de *Evangeliesche kerk* noemde, stond alleen en op zichzelve, zonder toezigt noch band; de Waalsche synode zoude ook den afgezetten prediker niet weder hebben erkend, en de Labadie wilde zich van zijn kant aan geen kerkelijk toezigt meer onderwerpen.

De nieuwe kerk verwierp, naar het voorbeeld der eerste Christelijke gemeente, alle menschelijk gezag en wilde zich alleen houden aan het zuiver en onvervalscht Evangelie.

(*Vervolg in een later nommer.*)

Mengelwerk.

De geschiedenissen van Jozef en Jodocus Mispelboom. (Fragment uit een hedendaagschen, burgerlijken, Nederlandschen roman.)

(*Vervolg en slot. Zie Tijdspiegel* 1851. II, *bladz*. 151.)

Hoofdstuk XXVII.

Goede menschen. - Een huiselijke weegschaal, waarvan de evenaar niet in het huisje. - Respect der liefde. - De dochter van den makelaar. - Zondenbekentenis van den schrijver. - Spoedig herstel. - Een damesportret. - Treurende menschen zonder troost. - De knecht en de heer. - Armoede en scheiding - Een vuist voor het hoofd en een doorn in het hart. - Een onverwacht bezoek in het keldertje. - Inventaris. - Excuus vragen. - Klaas als Archimedes in den kelder. - Hoe men een gerusten nacht kan vinden. - Het geheim en de vragende moeder Saartje. - Een gewigtig avondbezoek. - Steenen op het hart. - Eene pleitrede. - Een mensch die het hart op de lippen heeft. - IJskoude. - De oude bruine koopman steekt een monster. - Beproeving en miskenning. - Eene losbarsting. - De oude koopman voor de helft ontmaskerd. - Een broeder gevonden. - Een al te gelukkig man op weg naar den kelder. - Ongemeen kort avondgebed van een menschenvriend. - Aanbeveling daarvan.

Er is hier beneden een eigenaardig soort van menschen; men noemt ze met een enkel woord *goede* menschen: ofschoon dat woord niet veel beteekent, als er niet een ander bijkomt, b.v., aanzienlijke, adellijke, patricische, of vernuftige en beroemde, zoo is evenwel dit epitheton ornans (versierend bijwoord) niet geheel verwerpelijk. Onder goede menschen pleegt men zich gewoonlijk eenvoudige, eenigzins schaap- en kalfachtige lieden te denken, vooral als men met een zeker meêwarig, nederbuigend gevoel van eigen meerderheid zegt: ‘Ach ja! 't is zulk een goede man of vrouw.’ Wij rekenen onzen kruidenier en zijne vrouw, later ook zijne zonen, en ook de arme verlatene Stientje, onder dergelijke: goede liên. Moeder Saartje zoude welligt bovendien nog het, een of ander klein en nadrukkelijk bijwoord kunnen dragen en ook verdienen. Zij was eene excellente vrouw, rap van hand en rap van tong, en edel van hart, zoo als wij haar met bijzondere zorg aan onze lezers deden kennen; zij was, 't is niet te loochenen, zoo als wij haar moesten voorstellen, eenigzins bij de hand, en moest wel in die zeer eigenaardige eigenschap bijzondere vorderingen maken, door den slakken- en mormeldierachtigen aard van den echtvriend, die altijd, bij voorkeur, in het tweede gelid stond te laden en te vuren, en eenigzins aan het kommandowoord der huisvrouw was gewoon. Een bijna dertigjarig huwelijk had de huiselijke weegschaal van lieverlede alzoo gevormd, dat de eene schaal, waar moeder Saartje zat en regeerde en beheerde, eenige duimen lager hing, dan die waar de goede Mispel wat zeer in de hoogte op en neder zweefde, en uit de onzekere hoogte zijne vereelte, maar trouwe hand, aan de vrouw toereikte, die steeds wat zwaarder woog, en hem

vriendelijk naar zich henen trok. 't Is echter onbegrijpelijk, dat verzekeren wij u, hoe innig en vast de ramp, die hen beiden had getroffen, toen een verbindend cement voor hunne zielen en harten was geworden: bovenal had het laatstgehoudene vertrouwelijke gesprek in de binnenkamer daar krachtiglijk toe bijgedragen, en sedert dat uur, was de beste, brave moeder eenige ponden zwaarder geworden in de huiselijke weegschaal. Mispelboom begon meer en meer voor de zijne een diep gevoel, een respect der liefde te gevoelen, een zeker ontzag, dat door een merkbaar zedelijk overwigt - 't was hier een goede duchtige kruideniers-doorslag - werd aangekondigd. De man zag zichzelven in zijne vrouw - hij was tamelijk klein in zijne eigene oogen - als in een vergrootspiegel. Tusschen hen beiden stond de dochter van den makelaar, en verhelderde, in stille, huiselijke liefde, hunne duistere dagen. Zij was uit den aard ook goed (Zie hier boven). De misdadige vader had haar wel in de groote school der vrouwelijke ijdelheid opgevoed; hij had, tijdens zijn makelaarsleven, met en door de dochter gespeculeerd, en de arme Stientje had werkelijk aan witte tanden, aan kostbare armbanden, aan sierlijke shawls, en vooral aan bekoorlijke zomer- en winterhoeden, een vreesselijk groot gewigt gehecht. Eene hoogere hand beproefde om hare aardsche mislukte opvoeding met eene betere te verwisselen, en dat moest gelukken. Wij hebben haar gehoord en gezien aan het moederhart der brave burgervrouw, tegenover den gebreidelden prediker; wij hebben haar immers gezien... Neen, waarde lezer! We staan weder voor u met onze groote zondenlijst in dit eenvoudig verhaal. Wij hebben een' geweldigen misgreep begaan, en blozen over onze jammerlijke onkunde; over ons gering romantisch - burgerlijk - savoir - vivre. - Wij uilskuikens! - De beschrijving der maagd hebben we waarlijk, in den snellen loop van ons verhaal, glad vergeten - glad vergeten. O wee! wij hebben de goede, trouwe en lieve maagd nog niet in de romantische garderobe gestoken, nog niet aangekleed en uitgeschilderd. 't Is nog even tijd, eer wij deze geschiedenis sluiten, om onze zonde goed te maken, en te herstellen, wat zoo ergerlijk was verwaarloosd. - Een tafereeltje zonder dergelijk schilderwerk? - Neen! al onze binnen- en buitenlandsche romanschrijvers, met hunne en onze recensenten er bij, zouden ons te regt verwerpen, als we ons blootelijk bij gesprekken en menschkundige opmerkingen en binnenkamers bepaalden. - Welaan dan, wij volgen in de verte onze brave voorgangers.

Eene photografie.

Ernestine Maria Pieterse, ruim 24 jaren oud, was rijzig en slank van gestalte, iets minder groot dan Jozef, en bijna evenzoo blond; zij had, zoo als men zegt, lieve, heldere blaauwe oogen, en bekoorlijke, groote zwarte wimpers. Zij was van aard en nature zeer gevoelig, zoo als alle blondinen immers zijn, of *behooren* te zijn; daarenboven had ze blanke handen en langwerpige vingers, en was regt en wel geschapen van lijf en leden, ook liepen gelukkiglijk! hare wenkbraauwen boogsgewijze, zeer sierlijk, boven de beide vriendelijke oogen te zamen. Haar voorhoofd was breed en effen. In vroegere jaren, zoo als men weet, had ze op 's vaders begeerte de lokken gekruld, en zich daar veel moeite aan gegeven, daarmede des avonds en des morgens nog al veel tijd en oude maand-

schriften verspild. Sedert dat we haar als de huisgenoot van Mispelboom begroetten - let wel - droeg ze het schoone hoofdhair gescheiden, zeer burgerlijk, en men vermoedt, dat een kleine, verstaanbare wenk van moeder Saartje tot deze *μετάβασις* - overgang - aanleiding zoude gegeven hebben. Zij was zeer eenvoudig in hare kleeding, en toch smaakvol. Zij beminde bij voorkeur de donker-, somtijds ook de lichtbruine kleur; maar het blaauw of rood zijden halsdoekje had ze nog niet kunnen overwinnen. Daar is ook eigenlijk geen kwaad bij. Haar gelaatskleur was meer bleek dan blozend, waardoor ze nevens moeder Mispelboom, die iets of wat op eene peonie geleek, als eene lelie verscheen; haar hart was goed en rein, - hare kerkelijke vroomheid en regtzinnigheid - de vader ging zelden ter kerk - liet nog al wat te wenschen over. Maar in de laatste weken had ze dikwijls waarachtig ernstig en heilig gebeden, niet uit het formulierboek, maar uit het hart, en wel altijd met tranen in de oogen, gebeden voor haren vader, en dan dadelijk daarbij voor moeder Saartje, vader Mispelboom en het gansche gezin. Zij was ijverig en huiselijk, en was dat geworden aan de zijde der pleegmoeder. De armbanden en shawls waren vergeten, en gij zoudt haar meermalen hebben kunnen zien, in de keuken, nevens de dienstmaagd, kokend en stovend, of wel met stoffer en blik, op den grond der binnenkamer rondkruipende, of wel de zware bedden opschuddende, - zoo was ze verhuiselijkt. Maar, als ge haar aanziet, dan ligt er een stille weemoed op haar gelaat. Zij is lijdende; de lelie scheen geknakt, of beter, de God der Liefde had haar, zijn goed kind, lief gehad, en in de harde school der beproeving en der armoede eene regt goede, eene kostelijke plaats aangewezen.

Zietdaar, vrienden, daar hebben we Stientje bij levendigen lijve! Zijt ge nu vooreerst voldaan? Zeg toch maar: ja, ja, zoo is het goed. En nu verder:

Verder - ja altijd verder - 't is het wachtwoord des levens, en ook van elke schets uit en naar het leven. Gelukkig dat de Almagtige en Genadige Auteur - dat is werker - boven de wolken, en de kleine nietige auteurs beneden de wolken, op aarde, ook eenmaal zeggen: tot zoo ver en verder niet -!-

Treurig en treuriger werd de toestand van onze goede burgerlieden: zoo als men zegt, met een gewonen zeeterm: de winkel verliep; de heeren krediteuren begonnen dreigend en dringend te worden; de heer advokaat sprak van een bepaalden termijn, waarop de kruidenier zich op genade en ongenade moest overgeven, en lijdelijk verwachten, wat men van hem, van vrouw en kinderen zoude verkiezen te maken; het oude, bruine mannetje liet niet van zich hooren. Bronaard kwam met de twee predikanten wel af en aan, maar het naderend onweder pakte zich desniettemin meer en meer dreigend boven den kruidenierswinkel zamen. De arme, verslagene Jozef zat stil op zijne kleine bovenkamer, en troostte zich zoo goed hij kon, met de brieven van Seneca en het handboekje van Epictetus, altijd betuigende, dat hij nu wel begreep, om de studie voor een nuttig handwerk te zullen moeten prijs geven. En eindelijk, ging de zwaarmoedige dochter van den makelaar, in gestadige werkzaamheid, nevens moeder Saartje, op den moeijelijken levensweg, met een doorn in de ziel; want zij vergat het niet, dat eens haar vader, grootendeels, aan al dat onheil schuld was. De beide ouders gingen, ligchamelijk, met den verloopen winkel mede terug. Men

kon het hun beiden aanzien, dat het zielenleed zelfs in het vleesch grijpt, en dat de arme mensch ook uitwendig afneemt, als het gemoed onophoudelijk aan de inquisitie-foltering van den huiselijken rampspoed is onderworpen. O, als nu de kruidenier slechts een vriend, een waren vriend had gevonden! Die vriend stond werkelijk daar, in den bijna ledigen, verlaten winkel, aan de toonbank, te midden der tonnen en vaten, die op nonactiviteit waren geplaatst. De oude, treurende mensch, in zijn versleten kleed, met zijne grijze hairen, de deelgenoot in het huiselijk leed der goede, brave zwaar beproefde Mispelboomen - de winkelknecht zat of stond, nu hier dan daar, en peinsde. Hij had reeds alle mogelijke kansen van behoud berekend, maar vond geen licht; zijne eigene armoede stond op den achtergrond bij het naderend reeds gevoelbaar gebrek van de huisvrienden. De bleeke man werd van dag tot dag nog bleeker. Toen vader Mispelboom weder een bedreigend en tamelijk brutaal woord van den advokaat, zijn wettigen en onvermoeiden plaagduivel, had doorgestaan, en met de handen in den schoot, en het hoofd nedergebogen, in de binnenkamer zat, en telkens met het hoofd heen en weder schudde, trad de vriend = winkelknecht zacht en onbemerkt binnen, en leide de hand op zijn schouder: - Baas! - zoo sprak hij, - er moet hier op de eene of andere wijze een eind aan komen. 't Kan zóó langer niet. Ik zie het vooruit (hier beefde zijne stem... hij hield de slappe hand van zijn heer en vriend vast). Wij moeten scheiden, dat is, ik moet uit den winkel, ik kan en mag u niet langer tot last zijn. Ik moet, onder Gods hulp, op mijn ouden dag, met vrouw en kind een goed heenkomen zoeken, en hoe eer hoe liever. Maar u helpen, zoo als ik immers reeds heb gezegd, waar ik kan, maar zonder loon, dat zal ik toch blijven doen. Baas! zie mij maar eens even aan, en zeg mij toch, dat ge niet boos zijt op den ouden Klaas, die u, Hij daar boven weet het! zoo onuitsprekelijk gaarne wilde helpen. Maar gij weet dit; ik kan niets doen; ik heb geen geld, geene rijke vrienden; ik heb niets dan mijne trouw voor u. De kruidenier zag den knecht aan met een blik, waarin nog meer liefde dan weemoed lag. Hij zuchtte diep, en hernam: - Maar, mijn God! waar moet het dan met ons beiden heen? Neen, ik wil, ik kan u niet missen; man, vriend! en toch - toch - zie dat nijpt mij in het hart - mist ge uw loon, uw weekgeld, dat ik u altijd zoo hartelijk gaarne gaf, beste Klaas! Ik heb geen tien gulden meer in huis; hier in den winkel gaat niets meer om; nu - kan ik niet; en ge moet toch ook leven. Hoor (de man stond op, en er lag iets, dat aan vertwijfeling grensde, op zijn bleek gelaat), het moet er maar door. Ik moet voor failliet verklaard, alles verkocht, en dan met vrouw en kind op het genadebrood gewacht, dat ze mij, als een hond, zullen toewerpen. Maar gij; gij... Hier zonk het hoofd van Mispelboom op zijn borst, hij stond diep, zeer diep gebogen naast den winkelknecht, en hield hem nog altijd bij de hand.

- Baas! als God niet helpt, dan weet ik er voor ons beiden niet anders op, dan om maar ergens, waar weet ik niet, aan den kost te raken. Maar zoude die goede, brave doctor, en de beide heeren dominés dan niets voor u, en voor moeder, en voor de jongens, en voor Stientje kunnen vinden? Mij dunkt, ze zullen u nu niet in den steek laten. Wat mij aangaat, ik ben maar een winkelknecht, ik ben... De kruidenier viel hem in de rede:

- En dan, dan man! Hoor mij aan: als ik nog één brood, één rok, één gulden heb, zal ik hem met u deelen, zoolang ik kan. O! wat heb ik wel eens gedroomd van een gelukkigen, stillen, gerusten ouden dag. 't Is anders geworden. Ik heb het op mijne ziel. Ik heb alles zoo ver gebragt, en daaronder moeten zoo velen lijden! Mijn God, wat heb ik niet te verantwoorden; ik, die ellendeling! - Toen sloeg hij zich met de gebalde vuist voor het hoofd, en zeeg op een stoel neder. Die zelfbeschuldiging doorpriemde het hart van onzen braven winkelknecht nog dieper en feller, dan dat van den zwaar beproefden kruidenier. Hij sloop zacht naar den winkel, ging op een houten bankje zitten - en - weende. Traan op traan rolde langs zijne vermagerde wangen op het voorschoot; hij liet die tolken van zijn gevoel ongestoord vloeijen, en wij zouden niet gaarne beproeven, om te beschrijven, wat er na zoodanige foltering in zijn edel hart en in zijn hoofd omging.

Op den avond van dien treurigen dag ging Klaas weder uit den winkel, met een gebogen hoofd en langzame schreden naar zijn keldertje, waar de vrouw en eenige dochter hem in de verte zagen naderen. Ook hier sta voor ons eene trouwe, brave burgervrouw, die door de hoogst mogelijke zuinigheid, en de meest aanhoudende spaarzaamheid, man en kind voor armoede en gebrek had bewaard. De vrouw van den winkelknecht droeg hare zestig jaren met eere en deugd, en de dertigjarige dochter was dag aan dag in de woningen van fatsoenlijke stadgenooten, als zoogenaamd linnenmeisje, werkzaam, en de moeder plooide en streek en waschte en breide en naaide, 's avonds en 's morgens en 's nachts, zoo als men zegt, ‘voor de lieden.’ Als go dat keldertje binnentreedt, - gij schaamt u immers niet, gij, meer aanzienlijke, meer gezegende lezers of lezeressen, om hier met ons binnen te gaan; want, dan zouden we ons over u moeten schamen. - Nietwaar, gij treedt toch niet terug? - Als ge dat keldertje binnentreedt, ziet ge daar in dat onderaardsche vertrek alles bij elkaâr, wat ge in uwe verschillende vertrekken en kamers of salons geheel anders en verstrooid bezit. Dáár, de twee ruime bedsteden, met de zindelijke, gebloemde sitsen gordijn voorzien, op den achtergrond de twee lage venstertjes, die op een hoogen, zwart berookten binnenmuur uitzien. En dan voor de vensterramen een half dozijn bloempotten, goedkoope geraniums, een paar afrikanen, en een paar lichtgele oranjebloemen. Links - gaat maar gerustelijk mede, 't is hier zindelijk en schoon, huismoeders! - staat de groote, braaf doorstookte kagchel of vuuroven, waar alles, alles op geschiedt enbewerkt wordt, wat in uwe groote, ruime keuken pleegt tegeschieden. Hier warmen zich de goede bewoners, dáár wordt de koffij en het sobere middagmaal bereid; dáár steekt Klaas het korte, bruine, berookte pijpje aan; dáár vinden de vrouwtjes de gloeijende, en de doove kolen; die kagchel is een kostbaar stuk in het kleine huishouden; en als ge u nu niet ergert aan de vier matten stoelen, en de kleine, vierkante, houten tafel met rood beschilderden rand, en het zindelijke groene zeiltje er over, dan is het goed. Ook zult ge die oude, voor jaren eens vergulde, nu onkenbare keukenklok, niet onopgemerkt laten voorbijgaan, waar de uurcijfers genoegzaam van verdwenen zijn, en de schorre heesche slag zoo langzaam en rinkelend den tijd vermeldt. Ook dáár in den duisteren hoek, de burgerlijke

latafel, met zes laden en koperen slotwerk, waarin al de roerende eigendom der kelderbewoners sluimert, en waarvan de sleutel altijd in den linkerzak van des winkelknechts vrouw bewaard blijft. Dáár, boven dat eenige meubelstuk, de kleine, langwerpig vierkante spiegel, die op zes plaatsen is gebarsten; terwijl ge eindelijk op dat meubel, als den prins of koning, hier den grooten, ouden, bruinen folio staten-Bijbel regt overeind ziet staan, met de twee helder blinkende koperen sloten, die echter zeer gemakkelijk open en digt gaan; want dagelijks, des morgens en des avonds, ligt het groote, zware boek op de tafel open, en men houdt de kennis getrouwelijk aan met dezen *éénigen* huisvriend, hier in dit gezin; en nu, beste, brave lezers van ons verhaal! duizendmaal om verschooning gevraagd, dat we u op eens, zoo onbeleefd, de zeven steenen trappen af in *dat* keldertje hebben *durven* brengen! Permitteer ons voor deze enkele reis zulk een bezoek, we zullen 't nooit weer doen! Ge ziet, hier is alles zindelijk, geordend, vriendelijk, en al is hier weinig licht, geloof ons toch op ons woord: in de zielen van hen, die hier in de benedenwereld wonen, bidden, eten en slapen, is het welligt zoo helder, zoo helder,- neem het ons niet kwalijk, - nog helderder dan bij u, in uwe groote, hooge, ruime, rijkversierde kamers!

Daar treedt de winkelknecht, op den avond van den dag, waarop hij den baas zoo diep bedroefd had hooren spreken, binnen, en zet zich, zonder een woord te spreken, op zijn gewonen stoel neder. Maar hij grijpt niet naar het bruine pijpje. Hij is bekommerd. Het vriendelijke woord der huisvrouw beurt hem niet op. Ziet, hij denkt, en denkt veel. Langzamerhand komt er op dat bleeke aangezigt een blos; hij wrijft zich het voorhoofd met de beide handen. Er is een licht in dat goede, trouwe gemoed gekomen. Van waar? Dat weten we niet. Maar, hier in deze ziel werkt iets, en werkt daar met geweldige kracht. Eindelijk rijst de oude man op. - Vrouw, beste vrouw! - spreekt hij, - ik heb het gevonden; ik geloof waarachtig dat ik het gevonden heb (een tweede Archimedes in den kelder!); ik geloof, zoo waar ik leef, dat de goede God mij daar op eens iets in de ziel stort, waardoor ik de beste, brave menschen helpen kan. Ik wil het beproeven. Ja, waarachtig, beste vrouw! nu zal het nog kunnen gaan. - En wat wilde de man? Wij zullen het u zeer spoedig mededeelen. Zeer spoedig. Op den avond van dien dag deed Klaas, toen hij te bed ging, een ongemeen krachtig gebed; las eerst met luide en heldere stem twee kapittels uit den ouden Bijbel, en zong toen, met vrouw en dochter, dat was anders slechts op Zondag zijn gewoonte, het heerlijke lied uit zijn gezangboek:

Beveelt steeds al uw wegen,
  En al uw zorg aan God:
Zoo vindt gij, door Zijn' zegen,
  Het hoogste heilgenot.

En toen sliep hij zoo gerust, kalm en verkwikkend, als iemand op deze onrustige wereld in een keldertje kan slapen.

Op den volgenden dag, wij blijven aan de chronologie getrouw, verzocht Klaas aan den baas, omstreeks zeven ure des avonds, den winkel even te mogen verlaten, om, zoo als hij zeide, een boodschap te doen die nog al haast had; de knecht had zijn zindelijk, zondagsch pakje aan, en zag er vreemd, geheimzinnig op-

geruimd uit. Maar Saartje, die niet ligtelijk iets *niet* bemerkte, zag zeer verwonderd, toen hij den ouden roodzwarten hoed nam, en dien met de mouw van zijn rok glad wreef. - Wel Klaas! waar moet dat heen? zoo opgeknapt, dat begrijp ik niet. 't Is immers geen Zondag. Of (hier zuchtte zij diep) gaat ge nu een anderen baas zoeken, en u daar aandienen. Nu beste vriend! ga dan maar met God! en kom ons vertellen, of gij klaar zijt gekomen. - De oude man zweeg, en zag de huismoeder onbeschrijfelijk vriendelijk aan. - Mijn allerbeste jufvrouw! dat kan ik u deze reis niet zeggen, waar ik heen ga. Maar, maar, - hij nam hare hand, drukte die regt hartelijk, en wees met de andere omhoog. - Dáár boven is Één die wel weet, wat ik thans wil en zoek; en als Ilij maar zegent, - dan - dan. - Hier hield de oude knecht op; want een zenuwachtige trek plooide zich om zijn mond. Hij sprak niet meer, maar knikte een paar maal vriendelijk tegen moeder Saartje en toog heen. Zij sprak, weder naar de binnenkamer gaande: - Daar begrijp ik niets van, zoo vreemd heb ik den besten mensch nog nooit gezien. Nu, dat weet ik, kwaads heeft hij niet in den zin, dat weet ik zoo zeker, als ik hier sta.

Wij volgen den winkelknecht. Hij staat op de stoep van een tamelijk aanzienlijk, deftig huis, net opgeschilderd, met groote vensterruiten, en heeft de koperen schel in de hand. Hij toeft eenige oogenblikken. Zijne vingers, die den knop der schel omklemmen, beven en trillen. Hij is aangemeld. Eene bejaarde dienstbode opent hem de deur en laat hem binnen; met den hoed in de hand, en op bescheiden, eenigzins verlegen toon zegt de oude man: - Is mijnheer Lichtheld ook te huis, en even te spreken? Ik kom van mijnheer Mispelboom, als ge dat maar zeggen wilt, - de winkelknecht - ik zal mijnheer niet lang ophouden. - De dienstbode komt terug. - Als ge maar daar in die opkamer wilt gaan. Mijnheer komt dadelijk. - Klaas is binnen gelaten in een ruim, helder, vriendelijk vertrek. - Ga zitten, goede vriend, - sprak de vrouwelijke bediende. - Ga zitten, mijnheer laat de menschen nooit lang wachten. - Hebt ge wel eens van menschen gehoord, die steenen op het hart hebben? Of kent ge welligt zelf den toestand, als men zoo iets gevoelt, dat uit de borst naar de keel opkruipt, en u het spreken moeijelijk maakt? als de ademhaling versneld is met den polsslag, en het bloed, als bij ebbe en vloed, van het hart naar het hoofd gejaagd wordt? Die steen kan somtijds zoo zwaar op de ziel drukken, en het oogenblik, als er iemand komt, die hem afwentelt, is dan eene soort van hemel, een gevoel, dat ons in verrukking brengt, juist zoo als dat van den armen lijder, wien men de verwenschte pijnlijke kies trekt, - krak! - weg is de pijn! Zulk eene inwendige ziele-kiespijn had Klaas; zulk een kleinen molensteen op het hart, toen hij in den gang den stap hoorde van den bewoner des huizes. Het oude, bruine mannetje trad binnen, en groette den winkelknecht even met het hoofd: - Blijf maar zitten, goede vriend! blijf maar zitten. Zoo, gij komt van onzen goeden Mispelboom. Nu, wat hebt ge mij te zeggen? Spreek maar gerust op. Kom aan. - Dat ééne woord: *goede* Mispelboom, was een liefelijke klank voor Klaas. Dat goede woord deed hem goed.

Hier volge nu, zooveel mogelijk is, getrouw afgeluisterd, de eigenaardige aanspraak van den ouden knecht; wij geven haar dit opschrift:

Pleitrede van een knecht voor zijnen heer.

- Mijnheer Lichtheld, gij zijt zulk een goed en vriendelijk man, en wilt mij wel eens aanhooren, en als ik er niet goed voor uitkom, zult gij mij niet kwalijk nemen; want ik kom eigenlijk alleen in het belang van mijnen goeden, braven heer, dien ik al meer dan twintig jaren diende, en ik hoop dat mijne vrijpostigheid u niet knorrig op mij, en vooral niet op hem zal maken; want ik heb ze allen daar in den winkel zeer lief. Nu weet u even goed, nog beter dan ik, dat de heeren krediteuren niet schikken willen. O! als ze allen maar half zoo vriendelijk waren als u, mijnheer Lichtheld, maar ze willen den man er onder, geheel onder hebben! En dan zijne arme vrouw, zijne zonen! Ik mag er niet aan denken - die welbeklante, heerlijke winkel, - alles weg - verkocht - in andere handen - en de baas doodarm! - Nu zal ik maar verder gaan; ik mag immers wel, mijn goede heer Lichtheld? (Klaas had den hoed uit de hand gelegd, en was onmerkbaar een weinig nader met zijn stoel tot den heer des huizes geschoven, en kreeg meer en meer kleur. De oude, bruine man zag hem ongemeen vriendelijk aan, en knikte glimlachend). Nu, als er iemand was, hier in de stad, die den baas met een voorschot wilde helpen, alles, 't verstaat zich, op afrekening later met de rente, en de verloopen zaak weder ophielp, iemand, die de heeren krediteuren, en vooral den boozen koffijkooper gerust stelde, die zich den goeden, besten, braven Mispelboom nu aantrok, eer het te laat is, en die duivelsche advocaten er met de handen inkomen en plunderen, dan, dan, mijnheer Lichtheld, dan kon alles nog gevonden en gered worden, en de zaak geklaard, en misschien, als God wilde, kon alles nog weder hersteld als te voren, en mijne lieve, trouwe vrienden daar - ze zijn nu zoo diep bedroefd - bleven als eerlijke, fatsoenlijke lieden in de wereld. Zie, dat, mijnheer Lichtheld, - wilde ik u eens - vragen - niet anders dan vragen, - en nu neem mij mijne groote vrijpostigheid toch niet kwalijk.

De oude koopman zat met de armen over de borst gekruist, en blikte den eigenaardigen advocaat strak aan; deze verdroeg den blik, en zweeg mede.

- En wie is, - zoo hernam Lichtheld, op norschen toon, - wie is die iemand, die den heer Mispelboom zoude helpen. Mag ik dat, mijn goede vriend, wel eens van u hooren?

Klaas zag verlegen voor zich neder, en had den hoed weder opgenomen. Hij keek naar boven en beneden, en het woord haperde op zijne lippen. - Nu, - sprak de koopman - ruiterlijk voor den dag; wie is hier die iemand?

De knecht gevoelde den steen weder ijskoud op het hart. Hij beefde en bloosde. Eindelijk stond hij op, en plaatste zich digt voor den heer des huizes.

- Mijnheer! 't woord moet er maar uit. Ik kan hier tegenover u niet veinzen of liegen. 't Moet er maar uit, zoo waar ik leef. Is het verkeerd, ik kan het niet helpen. Mijnheer Lichtheld! Gij, en gij zijt die man, waar ik op hoop; ik heb gedacht of gij ook in den nood wildet bijstaan. Ik sta hier immers voor God! Ik spreek immers niet voor mijzelven? Ik heb het gewaagd om u, en alleen u te vragen - of gij - ook - welligt - baas en vriend Mispelboom met dat voorschot zoudet willen en kunnen helpen? - En

nu, Goddank! het woord is er uit! - De spreker herademde.

De bejaarde man bleef den gejaagden en geschokten mensch uit den winkel onophoudelijk aanstaren, met een oog, waarin een zonderling mengsel lag van verbazing en weemoed. Somtijds zien de menschen elkaâr hier op onze planeet zoo vreemd aan, alsof we van eene andere planeet op eens waren overgescheept naar deze; men weet niet wat de oogen spreken, als de lippen nog niet gesproken hebben. Zoo stond Klaas, die trouwens in het geheel geen groot gelaatkenner was, op zijne beurt, verwonderd tegenover den mijnheer Lichtheld. Toen deze hem altijd aanstaarde, en het donkere oog een eigenaardig licht afstraalde, dat men even goed voor een avond- als voor een morgenlicht had kunnen houden, hernam hij, nadat hij zich eenige oogenblikken had bedacht: - Welzoo, welzoo, dat is zeer vereerend voor mij, inderdaad (hij glimlachte) en niet zeer innemend, om het voorregt te mogen genieten als geldschieter voor den berooiden winkel van onzen vriend Mispelboom door u te worden uitgekozen. Komaan; zoo gaat het goed (Klaas werd bleeker), ik dank wel zeer voor die eer. Maar (hier trad Lichtheld vlak voor den winkelknecht, zag hem met zijn doordringend oog scherp aan, en legde vertrouwelijk de hand op zijn schouder), maar vriend lief! als ik mijne menschen wel ken, en ik heb ze gedurende zestig jaren nog al accuraat opgenomen, dan is het hier eigenlijk de bediende, die op naam van zijn meester eenen niet geaccepteerden wissel op mij trekt; verstaat ge mij: ik bedoel, omdat gij door Mispelbooms ongeluk uw brood kwijt zijt, wilt ge nu, dat ik hem voorthelp, opdat gij ook aan den kost blijft. Gij speculeert dus uit de tweede hand, en verschuilt u achter den baas, daarom veinst ge zoo veel belang in hem te stellen, om zelf niet op zwart zaad te zitten. Daar hebben we de gansche zaak, en zoo wilt ge eens beproeven, of ik dwaas en kinderachtig en onzinnig genoeg ben, om hem op de been te houden, ten einde mijnheer de bediende, die hier voor mij staat, ook op de been blijve. Hoor, vriendje! wij kennen ons, menschen, en ik vind het waarlijk aardig van u uitgedacht, om zoo uzelven te redden, en mij op de mouw te spellen, dat het alleen uw heer of uw vriend geldt en niemand anders!

De steen, die den armen, ouden winkelmensch op het hart lag, werd door die taal tot een looden plaat, die hem tot stikkens toe de borst zamenklemde. Het was of die oude, bruine, booze mensch hem op eens een ijskoud mes inden warmen boezem had gewrongen; hij stond zigtbaar van het hoofd tot de voeten te trillen. Neen, het was *meer* dan smart, wat toen hem zoo overweldigde; allergrievendst miskend, en als vertrapt te worden, zoo als weggeworpen, waar hij in trouw en eerlijkheid voor den ongelukkigen vriend pleitte. Dat overstelpte zijn vol gemoed. De drift en de verontwaardiging en de droefheid streden en woelden in zijn binnenste. Dáár was een vreesselijk oproer. De man barstte eindelijk los en scheen zichzelven te vergeten.

-Neen, neen, mijnheer! dat is te veel, dat is te erg, zóó, zóó ben ik nooit behandeld; zóó diep miskend - God weet - en hij had moeite zijne bevende stem behoorlijk te leiden, - God weet, mijnheer! dat deze gang naar u mij veel gekost heeft, dat ik waagde, om u over

te halen, om een goede, edele daad te verrigten. Nog eens (hij riep het luide), nog eens, ik heb niet aan mijzelven gedacht, geene sekonde, zoo waar ik een zondaar voor God ben, dat deed ik niet; 't was enkel en alleen voor mijnheer en vriend, anders niet, en nu, neen, dat is te hard, en nu, zoo door u miskend, als of ik voor u veinsde en u bedroog. Hoor, mijnheer Lichtheld, ik ben een oud, een arm, een burgerman, ik beteeken niets nevens u, den gegoeden koopman. Maar, - o, dat hadt ge toch niet moeten doen, - waarlijk niet - dat (hij drukte de beide handen stijf op de hijgende borst) dat snijdt hier, hier zoo diep, zoo vreesselijk diep, o God, o God! zoo diep. - En hij zweeg, en stond met het hoofd neêrgebogen, de handen nog op de borst gedrukt, zwijgend tegenover den ouden heer, en er was helder vocht in de leede oogen, en eene eindelooze, eindelooze pijn in zijne ziel. - - -

De winkelknecht had, toen hij die woorden sprak, niet bemerkt, dat de heer Lichtheld meer dan eens het hoofd had omgekeerd, alsof hij iets achter zich in het vertrek zocht. Hij had niet gezien, hoe stil en behendig zijn pijniger den rooden zijden zakdoek nu en dan over het gelaat had gestreken; hij had ook niet bemerkt, dat hij meer dan eens met de regterhand eene onwillekeurige beweging had gemaakt, om den ouden man uit het keldertje die toe te reiken. De ontroering was bij Klaas te sterk; hij had van dat alles niets gezien.

Lichtheld liet hem nog eenigen tijd wachten, en toen sprak hij met eene zonderlinge zachte en weemoedige stem:

- Ik ken u immers niet, mijn goede vriend! en heb ik u miskend, ik vraag om verschooning. Maar ik zag zoo dikwerf menschen voor mij, die door eigenbelang en hebzucht gedreven, mij en zichzelven bedrogen, dat ik ook dien regel op u heb toegepast: ik deed dit (hier nam hij de regterhand van den knecht, en lag die tusschen zijne beide handen), ik deed dit welligt te voorbarig, maar niet zonder doel. Thans meen ik, wat u betreft, zeker genoeg van mijne zaak te zijn, verstaat ge, zeker van mijne zaak, zoo zeker, en nog zekerder dan gij van de uwe. Ik heb (Lichtheld werd meer en meer ontroerd), ik heb in mijn leven veel moeten lijden, veel moeten afstaan, en het hart bijna gesloten voor mijnen medemensch; niet de hand, dat weet Hij, daarboven. Maar, mensch, edel onbekend mensch! dáár voor mij, met uwe ziel op de lippen; u heb ik begrepen en verstaan, gij zult evenmin als ik dit bezoek en dit uur ligtelijk vergeten, zoo lang gij met mij aan deze zijde van het graf rondwandelt. Ik dank u, ik dank u, broeder! voor dat heerlijk oogenblik. Welnu, zie den vriend Lichtheld maar in de oogen. Wij zullen ons spoedig nader en beter leeren kennen. God geleide u! Hoor, eer wij scheiden: gij spreekt van uw bezoek geen enkel woord aan uw vriend Mispelboom, aan niemand, belooft gij mij dit? Alleen dit, - Lichtheld drukte de hand van Klaas innig, - alleen dit, gij zijt hier niet vruchteloos geweest: en nu, vaarwel!

Klaas was bijna in den toestand van iemand, die op eens uit een ijskelder op een zomerwarme plek wordt geworpen, - hij gevoelde zoo iets van een stil geluk, van een verhoord gebed, van een nieuw leven, - hij besefte dat hier voor den armen kruidenier veel meer gewonnen was, dan hij had durven vermoeden; - maar wat en waardoor? - dat bleef hem duister, en toch, een engel wandelde aan zijne zijde, en fluisterde hem op den

weg naar zijn kelderkamertje allerhande zoete en liefelijke woorden toe, - de toon, waarop de oude, bruine man tot hem gesproken had, was zoo diep in zijne ziel gedrongen, zoo eenig, zoo heerlijk; hij was bedwelmd, in het innerlijke gelukkig. - Toen de oude koopman alleen was, zonk hij, diep geschokt, in zijnen stoel neder, vouwde de handen, zag omhoog en lispelde deze woorden: - Ik dank U, groote God! dat ik zoo onverwacht een waar mensch, een goed, trouw, edel mensch, op mijn weg heb aangetroffen; geef, Heer! dat ik hem en zijn vriend zóó behandel, als ik wensch dat Gij mij, uw zondig kind, ook eens zult behandelen! - Wij wenschen, in het belang van den lezer, hem zulk een oogenblik en zulk een gebed opregtelijk toe, als dit, waarmede de oude koopman dezen dag zijns levens besloot.

Hoofdstuk XXVIII.

Dramatische tijdperken. - Versneld rol-opzeggen. - Een braaf, gevoelig, menschenhatend menschenvriend. - Belangstellende nichten en neven. - Methode om wel te doen, - Voorbereidingen. - Een avondbezoek in den kelder. - Twee mannen, een Bijbel, en de vrouwtjes. - Bedekken wat geraden wordt. - De vreugde van een winkelknecht. - Abraham en de Engel. - Een Bijbelwoord. - De binnenkamer in rep en roer. - Eene geheimzinnige uitnoodiging. - Verwarring en vrees. - Een plagende gastheer en drie verlegen gasten. - De kredileuren op den achtergrond. - De ontknooping nadert. - De duistere winkel. - De kruidenier snuift in het rond. - Vermoedens. - Verrassing. - Onze oude vrienden weder vereenigd. - Moeder Saartje geheel buiten koers. - Licht in den winkel. - Tranen in de oogen. - Lichtheld neemt den sluijer weg. - Hoe men ongelukkige menschen en booze krediteuren kan behandelen. - Een nieuwe compagnon. - Nieuwe opheldering. - Een edele knecht als deelgenoot in de zaak. - Twee vrienden hand aan hand. - Echte nederigheid. - De oude, bruine heer neemt het woord, en het hart met een. - Bronaard aan het woord. - Slotkoor van gelukkige menschen. - Slotgebed van een menschenvriend. - Groet, belofte en voorwaarde voor den lezer.

Sommige tijdperken des levens vallen geweldig dramatisch uit, en brengen eene gewenschte en noodzakelijke ontknooping te weeg, die, zonderling genoeg, noch door den auteur, noch door de spelers wordt voorzien. Als de zoogenaamde tooneelen in de levensbedrijven zich met verwonderlijke snelheid opvolgen, de personen onophoudelijk komen en gaan, en alles uit de bestaande verwarring en opeenhooping der scènes tot licht en eenheid komt, dan herademt het publiek, men ziet dat het einde nadert, en de gegadigden maken zich gereed om te - klappen - of te - fluiten. Ook in het gewone, dagelijksche, burgerlijke leven verschijnen dergelijke dramatische-pathetische slottooneelen, die over het algemeen onvergetelijk zijn, en hoewel ze wat zeer snel afgespeeld worden, gewoonlijk met kracht en vuur worden vertoond; dan beginnen de helden in hunne rollen warm en geanimeerd te worden, en het levenstooneelstuk loopt ten minste dragelijk af. Zoo iets zal plaats grijpen in het gezin van onzen kruidenier, en de lezers, die, zoo als de echte staande brakken, scherp van reuk zijn, zullen erkennen, dat we reeds een goed eind op weg zijn, om de gehavende zaak van vader en moeder Mispelboom weder, zoo als onze huismoeders zeggen, te beredderen.

De man, die hier thans op den voorgrond treedt, heeft zoo even, na het gesprek met dentrouwen winkelknecht, zijn gebed gedaan, en is onzer aandacht waardig. De oude heer Lichtheld behoorde tot die zonderlinge menschen, welke eene soort van kluizenaarsleven leiden; hij had zich van den maatschappelijken omgang grootendeels teruggetrokken; een fijn gevoel, een zeer prikkelbaar gestel, krachtige zedelijke beginselen, en een helder oog op alles

wat hem omgaf, hadden hem, bij klimmende jaren, meer en meer tot eene ernstige, zwaarmoedige levensbeschouwing gevormd. Hoewel in en voor den handel opgevoed, hadden de hoogere eischen onzer bestemming - het kennen en het weten - zich zeer nadrukkelijk bij hem laten gelden. Hij had veel gedacht, veel gelezen en veel onderzocht. Daardoor (welligt deelen onze lezers zijne ondervinding) was de zeer gevoelige man tot eene eenigzins gespannen, overdrevene, ideale levensbeschouwing gebragt: - naarmate de menschen, in wier midden hij zich bewoog, zich verwijderden van het middenpunt, dat hij zocht, - verwijderde hij zich van hen; de onafgebrokene teleurstellingen begonnen hem eindelijk te walgen. Hij vond links en regts, omhoog en omlaag, eigenbelang, trotschheid, vooze, ellendige beginselen, het beginsel der beginselloosheid, bedrog en huichelarij. Hierdoor als gebelgd en wrevelig geworden, trok hij zich als een egel in zijne pennen terug, en werd scherper en puntiger dan hijzelf wenschte of wilde. Maar, zoodra hij onverwachts een' edelen, waardigen, belangeloozen medemensch ontdekte, kwam de echte, oude, ware, gevoelige natuurmensch voor den dag, - eene zekere weldadige expansie van zijn gemoed, - en hij genoot dubbel en tienvoudig bij zulk eene ontdekking, omdat hij ze schier hier beneden, onder de heeren kooplieden en confraters, - onder de koffijrijst- en suiker-menschen van Bronaard - niet meer had durven verwachten; om die reden was zijn goed en braaf hart geheelenal ontloken, en stond in vollen voorjaarsbloei, toen hij, door de liefde van den winkelnecht diep getroffen, met den ouden man uit de ton kon zeggen: - ik heb een mensch gevonden!

Lichtheld was mede een der eenzamen op aarde. Vrouw en kind waren hem reeds vroeg ontvallen. Hij had bitter geweend, en leerde toen uitmuntend te bidden en te gelooven. De neven en nichten wist hij op een behoorlijken afstand te houden, dat des te meer noodig was, en noodiger werd, hoe meer de man grafwaarts snelde, en de belangstelling der bloedverwanten in het levenslot van den vermogenden en spaarzamen koopman geweldig zigtbaar toenam. De ontwikkeling van den geest en de behoorlijke ontginning van zijn Christelijk levensbeginsel hadden hem zeer gelukkig bewaard om van den Mammon zijn huis- kantoor- en beurs-God te maken. Hij kon mild en weldadig zijn, in die mate, dat de opmerkzame bloedverwanten de onbegrijpelijke inconsequentie van den kundigen handelaar volstrekt niet meer konden bevatten, en zich schier dood ergerden. Eindelijk was Lichtheld de man niet, om ooit van zijn stuk, zoo als men zegt, afgebragt te worden. Hij wist door te zetten in het groot, zoo als moeder Saartje in het klein, en had daarenboven eene zekere naïeve, aan het natuurlijk humoristische grenzende methode, om andere menschen gelukkig te maken. Welnu, ge zult u, na deze kleine zielkundige en noodzakelijke schets van het oude, bruine mannetje niet meer verwonderen, als wij u verzekeren, en wel zeer stellig, dat hij het voornemen opvatte en ook volvoerde, om het gezin Mispelboom weder geheelenal te rehabiliteren.

Wij hopen, zoo als men zegt, maar één ding - anders loopt ons verhaaltje mis - en dat is? dat we allen den heer en koopman Lichtheld - lief krijgen.

Ge zult nu het geheele en eigenaardige operatieplan van eenen weldoener met eenige opmerkzaamheid moeten volgen. De heeren krediteuren, die voor den bejaarden, zoo als men zegt, geaccrediteerden confrater, bijzonder respect gevoelden, begonnen, zoo als dit krediteuren aangeboren is, ongeduldig te worden. Zij gaven aan Lichtheld hun eenparig voornemen - de advocaten zaten er met de regterlijke zweep achter - te kennen, om den braven, armen kruidenier behoorlijk te exploiteren, dat is: te grijpen, wat er te grijpen was. En de oude, bruine man verzocht hen over vier dagen eene tezamenkomst te beleggen, waarin hij gaarne met de belanghebbenden eenstemmig zoude handelen; daaraan durfde men zich niet te onttrekken. Men kende den vasten wil en den bedaarden tred van den ouden heer, die met zijne groote pretensie, gelijk wij reeds zagen, een zeker krediteuren-voorregt had verkregen.

Op eenen avond, zeer weinige dagen na het gesprek tusschen den koopman en den winkelknecht, werd er, 't was reeds laat, aan de gesloten deur van het keldertje geklopt, waar het ons bekende drietal, bij het huiselijk spaarlampje, om de houten tafel was gezeten. Klaas stond juist op, om den oudvaderlijken Bijbel van de latafel te nemen, en maar weder voort te gaan bij het dertiende hoofdstuk van Johannes Evangelie, en toen hij den bril had afgeveegd en het zware boek opengeslagen, werd er zeer onverwachts en zeer zacht aan de buitendeur getikt. - Dat is de wacht, moederlief! - sprak de winkelknecht, - er is zeker onraad; want niemand komt zoo laat de trappen af hier bij ons. Ik zal eens gaan hooren. - Klaas opende de lage deur, die niet met grendel en slot voorzien was, en trad verschrikt terug. - Mijn hemel! mijnheer Lichtheld! nog zoo laat - en zoo onverwachts. - De man was verlegen en verslagen, en draaide heen en weêr. - Maar kom dan toch binnen - vrouw! geef gaauw een stoel. (Algemeene schrik en verbazing in het gezin van den winkelknecht.) Man, vrouw en dochter stonden als in gelid naast elkaâr en bogen en nijgden op hunne wijze. Het Evangelie van Johannes lag echter nog geopend. De oude, ernstige man glimlachte, en gaf elk de hand: - Goede, beste menschen! dat is al heel erg van mij om u zoo te storen, en (hij bemerkte de Schrift) vooral bij uwe avondgodsdienst, - nu, houdt u maar bedaard, en gaat zitten, ik heb haast met mijne boodschap, dat begrijpt ge, en ik moet buitendat onbeleefd zijn; want ik moet met onzen vriend hier (hij greep den verbaasden winkelknecht bij de hand) eenige oogenblikken afzonderlijk spreken, - dat kan niet anders, vrouwtjes! daar moogt ge niets van weten. - O mijnheer! mijnheer! sprak vrouw en dochter, - dan zullen we maar even op straat gaan; - want, want, - de huismoeder bloosde - we hebben hier slechts één enkel vertrek, en 't is niet groot, - of, als u het goed vindt, gaan we zoolang bij de oude buurvrouw, hier boven. - Best, best, kindertjes! doet wat ge wilt, - hernam Lichtheld, en keek met een stil, weemoedig oog, in het duister verlicht keldertje rond, - als we hier te zamen afgesproken hebben, zal onze vriend u weder roepen, - tot straks, - en de beide vrouwtjes drongen elkaâr voort, en spoedden zich in der haast weg. - Dat ze met buurvrouw over dat onbegrijpelijke bezoek ten minste twin-

tig verschillende gissingen en vooronderstellingen maakten zult ge wel begrijpen, - ze waren geheel van streek, en onuitsprekelijk nieuwsgierig, en ongehoord spraakzaam.

De inhoud van het vertrouwelijk gesprek der twee mannen in het keldertje, van den vermogenden heer koopman en den armen winkelknecht, wordt hier, om te bekorten, om tijd, papier, drukinkt en drukloon te sparen, enz., enz., niet medegedeeld, volgens een welbekenden coup de main der schrijvers en schilders, om hier en daar iets te bedekken, dat toch maar half bedekt is (hier bij ons volstrekt geene onbehoorlijke zaken, of naakte personen); maar om u later medetedeelen, wat we niet wenschen te herhalen. Nadat de brave Lichtheld ruim twintig minuten met Klaas had gesproken, en deze geene andere geluiden had laten hooren, dan zekere gesmoorde kreten van verwondering en van aandoening; beurtelings van zijn stoel was opgerezen en weder was gaan zitten, en eindelijk in geestdrift had uitgeroepen: - Maar mijn God, mijn God! mijn lieve, beste, heerlijke mijnheer Lichtheld! ik weet niet waar ik ben, en wat er met mij gebeurt, - toen dat alles zoo was afgeloopen, en de twee vrouwtjes boven bij de oude buurvrouw van ongeduld trippelden, liet Klaas den geheimzinnigen Nicodemus weder uit, en met een waren vrouw en dochter weder den trap af in de kelderkamer. Klaas zat onbewegelijk op zijn stoel, met de handen in den schoot en het hoofd eenigzins gebogen. Voor hem lag nog de geopende Bijbel. - O, mijn lieve hemel! - riep de vrouw van den winkelknecht, en draaide het lampepitje iets meer in de hoogte. - Klaas! wat zit ge daar - bleek - doodsbleek? Wat is hier dan gebeurd?... heeft die rijke heer u wat gezegd? Hebt ge wat gedaan, dat niet deugde? O manlief, spreek, spreek toch! - En daar, daar springt de oude man, die waarlijk zeer bleek was, omhoog, grijpt vrouw en dochter aan, dat ze er van schrikken, en begint bijna in het rond te dansen; toen drukt hij ze kus op kus op de lippen en op het voorhoofd, en veegt onophoudelijk met zijne mouw de tranen uit de oogen. - Maar Klaas, lieve Klaas! wat is er met u gebeurd. Goede hemel! zoo vreemd heb ik u nog nooit gezien? - Wat er gebeurd is, wat er gebeuren zal, wat er gebeuren moet, -jubelde de man, en lachte en weende te gelijk, - dat, dat kan ik niet zeggen, maar dat weet ik, dat we hier zoo even een engel in huis, ik wil zeggen, in ons keldertje, hebben gehad, zoo als Abraham en Sara ook eens mogten ontvangen. Een engel, zeg ik, hoort ge wel, lieve mensch! en dat zeg ik er bij (hier zonk en beefde de stem van den winkelknecht), dat voeg ik er bij, dat God mij, mij armen zondaar, zoo rijk gezegend heeft, dat ik het middel ben geweest, om mijne lieve trouwe menschen een anderen winkel - - Neen, neen! ik mag niets vertellen, ik mag nog niet, ik moet zwijgen. Maar wacht maar, wacht maar (hij hief den vinger bedreigend omhoog tegen de verwonderde vrouw en dochter), morgen, morgen avond - dan zult ge wat beleven! en nu, nu, ik ben glad in de war. We zullen toch een hoofdstuk lezen, als het lukt. - Het drietal plaatste zich weder om de tafel. Klaas veranderde van stof en lezing, en bladerde in het Oude Testament. - Ziet, beste menschen, we moeten nu voor de verandering lezen van Abraham en den engel, waar ik zoo

even over sprak, daar heb ik mijne redenen voor; later gaan we weder voort niet den Evangelist Johannes. Toen hij aan het derde vers van het XVIII Hoofdstuk (Genesis) gekomen was: ‘Heer, heb ik genade gevonden in uwe oogen, zoo ga Uwen knecht niet voorbij,’ toen bleef hem de stem in de keel steken. Hij zonk onwillekeurig op de beide kniën, en lag de hand op het Bijbelblad, en sprak: - Ja, gij goede, lieve, groote en almagtige God! ja, ja! Uw knecht, en dat ben ik, Klaas, de winkelknecht, heeft heden genade gevonden in Uwe oogen.

We zouden gaarne willen weten, welk een gerusten nacht de goede, trouwe mensch heeft gehad, en laten dat aan de bescheidene oordeelvelling onzer waarde lezers over.

Op den volgenden morgen was er ongewone beweging en schrik in de binnenkamer van onzen kruidenier. Daar ziet ge vader Mispelboom, - 't was nog vroeg in den morgen, - met een briefje in de hand heen en weder loopen, en de huisgenooten te zamen roepen: - Moeder, Jozef en Stientje! ach hemel! daar hebben we 't al. Ik begrijp het niet. En 't is toch al te duidelijk. Zie op eens alles uit het huis. En wij met ons drieen, en gij Stientje naar dominé Steltenhof. - Maar, - riep moeder Saartje, en werd een weinig zeer ongeduldig, - Mispeltje! wat beuzel je daar nu weêr, niemand kan er uit wijs worden. Geef eens hier, beste man; ja, daar, dat briefje - en zij las met aandacht, en las nog eens. - Dat begrijp ik niet, man! - Zie je wel, Saartje, - hernam de man, - zie je wel, nu kunt gij het ook eens niet begrijpen, evenmin als ik; dat zoude me bijna genoegen doen, dat ik niet alleen zoo dom ben, - en - wat moeten we doen? - Ja, er is haast bij de zaak. - Nu de inhoud van het stuk, dat onze beide ouders zoo in de verlegenheid bragt. Het behelsde eene zeer beleefde, maar stellige uitnoodiging van den heer Lichtheld, om binnen een uur tijds, met vrouw en zoon zich te vervoegen ten zijnen huize, ten einde daar over de winkelzaak te spreken, terwijl mejufvrouw Stientje werd verzocht, om zich tegen dien tijd bij dominé Steltenhof te begeven, en eindelijk nog bijgevoegd, dat Klaas de winkelknecht op huis en winkel zoude passen. Daar stonden onze goede menschen nu, eerst besluiteloos, en zagen elkaâr over en weder aan, en lazen het briefje nog eens over, dat eigenhandig door Lichtheld was onderteekend: ‘Uw opregte en welmeenende vriend Lichtheld.’ Moeder Saartje nam, zoo als meestal in dergelijke gevallen, eerst het woord. Zij wees met den wijsvinger van de regterhand, met een zeker bewustzijn van meerdere kennis, op die onderteekening. - Hoort eens, vrienden! die woorden daar beduiden niets dan goeds. Ik ben er verzekerd van, dat hier wat achter steekt, en dat er wat nieuws op handen is. Waarlijk, zie, dat begrijpen we toch allen. We kunnen niet weigeren. We moeten al te zamen gaan. 't Is - God weet het! - in den winkel immers reeds gedaan met de klanten. En Klaas - zoo staat er - maar. 't Is vreemd. Hoe komt die brave heer hier aan onzen Klaas? - deze blijft oppassen. 't Is ook raar, dat ik en Jozef met umede moeten gaan, - en Stientje ook al weg naar vader Steltenhof! - het huis alleen? - en toch, we moeten weg, Mispeltje! - Ja, dat beteekent wat goeds. 't Kan niet

anders. Nu spoedig al te zamen in de kleêren, hoe zal het met eten gaan? Ik zal het maar alles op zijn beloop laten, - enz. - Maar eerst moet Klaas hier zijn, anders ga ik niet heen. Ik mag alles nu nog niet laten loopen. - Zoo sprak de brave huisvrouw, zij was hier een orakel; en immers te regt. Vader en moeder weldra in hun beste kleed, met Jozef, die alles lijdelijk verwachtte, Stientje reeds op weg, met een bezwaard hart, naar dominé Steltenhof. Juist op den bepaalden tijd, toen vader, moeder en zoon in den winkel stonden te kijken, of hun trouwe vriend kwam, toen ze allen afgeschuijerd en op orde waren, kwam Klaas, veel spoediger dan zijn oude beenen hem gewoonlijk voorthielpen, de straat opdraven. - Mijn goede hemel! - riep moeder Saartje, - wat ziet de goede man er vrolijk en lagchend uit. Nu, als dat alles niet wat goeds beteekent, dan weet ik het niet. - En Klaas drukte beurtelings de hand van vader, moeder en zoon, en deed het nog eens, en keek met een lagchend gelaat den ganschen winkel rond, en dribbelde nu hier, dan daar, en nam nu deze doos, dan die ton in de hand, en nam die op en lachte weder. Vader Mispelboom: - Maar Klaas, ben je niet regt bij het hoofd, of heb je ook ergens wat... Neen, dat geloof ik niet. - Baas, beste, lieve baas! en duizendmaal beste baas, en lieve beste jufvrouw, en beste Jozef! ge moet me nu niets, niets meer vragen; anders raak ik geheel in de war. Hoor, ik ben hier geposteerd, versta me wel (en hij lachte weder), heden geposteerd, en wel geheel alleen, door mijnheer Lichtheld, en mijnheer Lichtheld zit al op u te wachten, en staat al aan de deur naar u uit te zien, met al de krediteuren, - en hij moet u drieën spreken, en... - Moeder Saartje zag haar man en zoon een oogenblik aan. - Hoor, hier is wat aan de hand. Maar nu begrijp ik er nog niets van. Hoor, Klaas! (en ze was zeer ernstig) We zullen 't aan God overgeven. Ge schijnt in al de geheimen te zijn - dat is goed. - Wilt ge niet mij met een enkel woordje, daar in de binnenkamer, beste Klaas! - een enkel woordje mij zeggen!... - Neen, neen, volstrekt niet! Als ik u nu bidden mag, spoedt u nu naar Lichtheld, en wel dadelijk, anders loopt alles in de war. - En wat loopt dan in de war? - vroeg moeder Saartje. - Beste jufvrouw, dat zult ge wel zien, ga nu heen, - en Klaas schoof werkelijk man en vrouw en zoon de opene deur zachtkens uit. - Nu, in Gods naam, - sprak Mispelboom, en zag nog eens naar den winkel. Klaas wenkte hen met de hand om voort te gaan, en knikte en lachte, en lachte en knikte weder.

Na weinige oogenblikken was het gezin van den kruidenier eenigzins verlegen, maar toch stil gelukkig, in de ruime huiskamer van het oude, bruine mannetje gezeten.

Weldra trad de heer des huizes binnen, en groette op de minzaamste wijze zijne gasten. Met eene weemoedige vriendelijkheid beschouwde de oude, bruine man zijne drie vrienden, en sprak alzoo: - Gij zult u heden aan mij op genade of ongenade moeten overgeven, en wij zullen genoodzaakt zijn, onze kennis hier in mijne woning te maken, waarom ik u, mijnheer en jufvrouw Mispelboom met uwen zoon, zoo goed en eenvoudig mogelijk hoop te ontvangen; wij zullen straks over de pretensiën en de winkelzaak spreken, en nu is mijn voorslag om u heden avond weder naar uwe woning te vergezellen, ten einde aldaar tot finale schikkingen te komen, die u, hoop ik, niet

onaangenaam zullen zijn. - Daar zaten nu de vrienden uit den winkel, tusschen hoop en vrees zwevende, tegenover den vriendelijken gastheer, die voortging om hen op eene hoogst minzame wijze te behandelen. Hoewel gedurende de eerste uren de onderlinge verhouding eenigzins stijf en gedwongen was, werd het langzamerhand beter. Er werd over alles gesproken; maar, zonderling! zoodra het gesprek eene meer ernstige en treurige wending dreigde te nemen, en men ongevoelig tot den toestand van Mispelboom's winkel naderde, wist de oude, vriendelijke gastheer aan het gesprek eene eigenaardige wending te geven, waardoor men weder over geheel andere zaken sprak; vooral wisselde Lichtheld menig woord met Jozef over boeken en geleerdheid, en toonde een man van belezenheid en kunde te zijn. Evenwel bleven de goede ouders den ganschen dag in eenen toestand van beklemming en angst; daar de heer Lichtheld hen niet verliet, konden zij zich hunne verwondering niet te kennen geven over hunnen vreemden toestand, zoo op eenmaal uit de woning als geworpen, en bij eenen genoegzaam onbekenden vriend uitgenoodigd! Een eenvoudig middagmaal vereenigde hen te zamen, en toen de verlegenheid der waarlijk goede menschen meer en meer toenam, sprak de geheimzinnige gastheer: - Waarde vrienden! over een paar uren, als we te zamen in uwe woning zijn, hoop ik, dat u alles beter zal uitgelegd worden, dan ik voor als nog vermag. Wees intusschen gerust, ik heb alle hoop om dezen avond, ten uwent, met de krediteuren de meest gewenschte schikkingen te maken. - Maar, - viel de goede huismoeder, die als op heete kolen zat, eindelijk uit; - maar, om 's hemels wil, mijn beste heer Lichtheld! Gij hebt ons heden zoo veel vriendelijkheid bewezen, dat ik niet weet, waaraan dat is toe te schrijven. Eene dergelijke behandeling, en wel van een schuldeischer, is ons nog nooit overgekomen. Nu wilt ge dezen avond bij ons aan huis komen; ik heb echter daar volstrekt niet op kunnen rekenen; ik heb niets gereed! Klaas weet den weg niet, ook Stientje is immers niet in huis. O, mijnheer, - sprak ze (en er kwam een smartelijke traan in haar oog) - gij weet niet, hoe ge ons, zoo vriendelijk gij zijt, toch wat heel erg plaagt. Als ik straks te huis kom, is er niets op orde. Neen, dat kan niet, zoude ik niet even mogen heengaan, en van het weinigje, dat we hebben, wat gereed maken, om u behoorlijk te ontvangen? - Neen, neen, volstrekt niet - sprak Lichtheld, schalk glimlagchende, - gij blijft, moederlief, hier, met vader en zoon, zoo lang ik dat verkies; ik heb nu eens heden die gril in het hoofd; gij moogt zoo boos op mij worden als ge wilt. Straks, wacht nog een enkel uur, gaan we zamen, om met de krediteuren te spreken. - Met de krediteuren? - riep moeder Saartje verschrikt, - mijn hemel! hoe zal ik ze ontvangen? Ik ben reeds zoo vroeg van huis. O, mijnheer Lichtheld, als ge wist, - maar ik zal alles aan u overlaten, gij hebt ons heden zoo ongemeen liefderijk ontvangen. Ik zal den afloop maar stil vertrouwend afwachten. - Dat kunt ge, - hernam de oude, bruine man, - zeer gerustelijk doen; over weinige uren zullen we ons nader leeren kennen.

Eindelijk, toen het eenvoudige middagmaal in de woning van den koopman was geëindigd, de duisternis meer en meer toenam, en de twee hoofden van het gezin van bange verlegenheid naauwelijks meer konden spreken,

kwam Lichtheld, met hoed en stok voorzien, in de kamer, en sprak, op eene zonderlinge wijze glimlagchende: - Komaan, mijn waarde gasten, nu gaan we eens naar uwe woning, om ons daar wat te verpoozen, en met de heeren schuldeischers de verdere schikkingen te maken. Ge moet maar goeden moed houden, ik denk het zal beter afloopen dan toen laatstelijk de brave heer doctor ons zoo vreemd had geconvoceerd, en de zoon der kunst alles in het riet stuurde. Komaan, zijt ge gereed? we zullen gaan. - In de geheele houding en toon van het oude, bruine mannetje, lag iets, dat zoo vreemd en geheimzinnig was, dat vader Mispelboom en moeder Saartje hem telkens van terzijde met vrees en toch met eene hartelijke toegenegenheid beschouwden.

Zietdaar ons viertal voor de woning van den kruidenier. Klaas, en wel in zijn best zondagspak, aan de deur. Geen gaslicht in den duisteren winkel; dat verwonderde den baas. - Waarom, - sprak hij tegen Klaas, - waarom is het licht niet op? - Maar de oude winkelknecht schudde met het hoofd, en hernam op eigenaardigen toon: - Baas, dat is nog niet gepermitteerd. - En op eens bleef de kruidenier staan, terwijl Klaas hem naauwlettend gadesloeg. - Maar, - riep hij uit, en snoof met beide neusgaten in het rond, en snoof weêr. - Maar Klaas, beste vent! wat riekt het hier lekker en geurig, 't is of er hier nieuwe nagelen, peper en ander goed in den winkel is gekomen. 't Is heerlijk, manlief, riekt ge dat ook nog niet? - Eer de goede man verder spreken kon, drong Klaas hem met zacht geweld in de binnenkamer. En daar, - o, wie beschrijft hunne verbazing, - stond de tafel met brood en wijn rijkelijk gedekt, de pijpen weder in slagorde, alles keurig in orde om gasten te ontvangen, en binnentredende, zaten de twee predikanten en de doctor met elkaâr te keuvelen. Stientje druk in de weerom te bedienen. Moeder Saartje stond versteend, en vader Mispelboom nam op eens, alsof hij een gebed zoude doen, zijn' hoed in de hand, en hield dien zwijgend met beide handen voor de borst. Jozef achter hem, als een droomende. - God in den hemel! - barstte de vrouw uit, en hield zich aan een stoel vast; - wat moet dat beteekenen? Stientje! gij reeds hier? en daar onze vrienden en alles zoo keurig daar op den disch. Vader Mispelboom, ik ken mijzelve niet meer. Jozef - jongen - Stientje - wat beteekent dat? - Nu trad Lichtheld voorwaarts, en geleidde haar naar een' stoel, tusschen de twee predikanten, die elkaâr regt vriendelijk aankeken; terwijl Bronaard de handen wreef van jolige vreugde: - Jufvrouw Mispelboom, - sprak de oude heer, - daar zijndekrediteuren, die ik heb geconvoceerd, en ik ben president, verstaat ge, vriend Bronaard! nu kom ik in uwe plaats. Maar wacht, nog iets. Klaas! trouwe vriend des huizes. Één, twee, drie, het licht aangestoken in den winkel. - In eens vlamde de lange spichtige gasvlam, zoo als voormaals, knappend omhoog, en alles was licht en helder in den winkel. Mag ik vriend Mispelboom verzoeken, - vervolgde de oude, bruine man, - om ter loops den winkel te inspecteren. Wij zullen hem volgen. - En de kruidenier, die niet meer wist wat er gebeurde, trad langzaam, met wankelende schreden, geheel werktuigelijk, in den winkel; de winkelknecht voorop. Maar naauwelijks wierp hij het oog op de voorwerpen, hem

sedert jaren bekend, toen hij plotseling met de eene hand zijne vrouw aangreep, en met de andere den knecht. - Wat, wat is dat weêr, in Gods naam? Alles gevuld, alles op orde, zoo als voor een paar maanden, de winkel weder kant en klaar. Hier de rozijnen, en daar de pruimen, en daar de kaneel. O! o! - en hij snoof en betastte alles, liep regts en links, heen en weêr als een droomende. - O! o! hoe kostelijk, hoe heerlijk! alles evenzoo als van ouds, -en toen barstte hij in een luid snikken uit: - Dat is te veel, hier heeft God geholpen! Ja, ja, dat hebt ge, beste moeder, meermalen gezegd. - Gij ziet hem aan de borst van zijne vrouw, innig, onbeschrijfelijk diep geschokt. Als ge al die vrienden, in *dat* oogenblik, rondom den overstelpten man, in den winkel hadt zien staan, en op aller gelaat diepe ontroering, en Klaas bijna huppelende en dansende tusschen de gevulde en geurende tonnen en vaten, ge zoudt, beste lezer! niet zoo stil en stokstijf gezeten hebben, als nu, daar met dat blad voor u, dat verzeker ik u. Op deze wijze begon het dramatisch-pathetische element, op den gedenkwaardigen avond, dien wij thans beschrijven, merkbaar te worden. De oude, bruine heer, zag er zoo ongewoon stil gelukkig uit, en wij behoeven het u niet te zeggen, dat hij de bewerker van alles was, hier de groote onbekende, die met Klaas de herschepping van den winkel, op den morgen van dien dag, had bereid. Nu gaan we verder, en zijn hartelijk blijde, dat we ons toch eens tusschen louter gelukkige menschen bevinden, o, zoo blijde! Op Lichtheld's vriendelijk commando, stapte de kruidenier, aan de hand van de vrouw, weder in de binnenkamer, altijd uitroepende: - De winkel weder op orde! daar is een goede engel heden neêrgedaald! - Stil! - beet hem moeder Saartje in het oor, - stil, beste Mispel! denk om de menschen hier, en maak het niet te bont; ik begin nu alles al te begrijpen; dat is het werk van dien edelen man, dáár, - en toen ze, zichzelve niet meer meester, naar den ouden koopman wilde heensnellen, en er ten minste een paar omhelzingen op zigt waren, weêrhield hij de goede, overspannen vrouw en sprak: - Neen, neen, goede moeder! nu nog niet. We zijn nog niet aan het einde. Gaat zitten, vrienden, al te zamen. Gij tusschen de heeren predikanten; daar nevens mij Mispelboom. - Er stonden drie ledige stoelen aan de linkerhand van den vrolijken menschenvriend. - Maar, - hernam hij met een schalk gelaat, - daar moeten ook immers nog gasten zitten, niet waar, moeder Mispelboom? wie hebt ge hier genoodigd? ja, dat weet ik niet. - Maar Saartje hernam: - Ik ben geheel vreemd hier geworden, en zal aan den braven vriend, die ons heden zoo engelachtig zegent, alles maar overlaten. - Nu, als dat zoo is, en ge hebt er niets tegen, mijnheer en mejufvrouw! dan heb ik uit uwen naam nog eenige vrienden genoodigd, en dan zijn we hier kompleet. Komaan (Lichtheld keerde zich om naar den winkel), komaan, vrienden, men wacht u. - En daar traden, langzaam en verlegen, de winkelknecht met vrouw en dochter binnen, en groetten het gezin en de aanwezigen regts en links. - Wel, - riep Mispelboom, die nog half bedwelmd was, - dat is goed, heerlijk. Mijn brave vriend en de vrouw en de dochter. Dat is al weer een verrassing. 't Is hier heden avond een echte Sint-Nikolaas! - En de gasten stonden allen op, volgens het voorbeeld van Lichtheld, en reikten de hand aan het burgerlijk drietal, dat in

zindelijke, nette kleeding, en bedeesde houding, naast den ouden koopman plaats nam. Deze zette zich nu gemakkelijk in den grooten leuningstoel, en overzag het zwijgend gezin voor hem. Men gevoelde dat eene gewigtige ontknooping van al het vreemde nabij was. Als de menschen zoo iets verwachten, zijn ze gewoonlijk ernstig-minzaam gestemd. Ook vader Steltenhof, die met pijp en theekop druk in de weer was, hield de tong in bedwang, en zag wel zeer deftig, maar niet meer zoo meesterachtig, als gewoonlijk, in het rond. Eindelijk nam heer Lichtheld het woord: - Lieve vrienden! daar ik nu het praesidium op mij neem, ben en blijf ik vooreerst aan het woord, en verzoek niet geïnterpelleerd te worden. Vooreerst dan, vriend Mispelboom, zult ge u herinneren, dat ik u heb verwittigd om heden avond hier met uwe krediteuren te spreken, en te komen tot eene finale schikking. Dat is inderdaad zoo. Ik vertegenwoordig uwe schuldeischers in zoo verre, dat ik met hen uwe schulden heb geschikt, en voorloopig, om de zaak maar kort te maken, uw debet heb betaald. Hier zijn de bewijzen. - O, mijn God! - riep de kruidenier, en wilde de handen van den braven man, die de papieren nog vasthield, kussen. - Stil, stil, mijn vriend! stoor of interpelleer mij niet. Wacht uw tijd. Zoo! tot de orde! Verder ben ik bereid om de noodige gelden voor te schieten, tot voortzetting en uitbreiding van den winkel, tegen eene zeer matige rente, en houd hypotheek. Kom, vriend Mispelboom, de zakdoek weg van de oogen: zie mij aan. Hypotheek, zeg ik, enkel op uw eerlijk en trouw hart. Daarover nader. Maar alles onder ééne voorwaarde, en ik hoop dat gij mij niet te leur stelt, en die voorwaarde glad en gaaf aanneemt. - Aannemen? aannemen? - sprak de kruidenier, met eene gesmoorde stem, waarbij de aandoening hom van het hoofd tot de voeten deed trilllen. - O, mijn weldoener, mijn redder! Saartje! Jozef! geef me toch uwe hand, - welk een woord, - aannemen, - neen geven, - alles, alles, mijnheer Lichtheld, - alles, alles u geven, - ligchaam en ziel. - Een algemeene weldadige, niet beleedigende glimlach lag op het gelaat van allen. - Bedaar, bedaar toch, mijn beste vriend, - sprak Lichtheld, wien het ook meer en meer warm om het hart werd - ge hebt immers mijne voorwaarde nog niet gehoord! Nu stilte en aandacht, anders leg ik waarlijk mijn praesidium neder, en roep alle krediteuren weder hier, en stel doctor Bronaard hier aan mijne plaats. - Ja, - riep deze, - doe wat ge wilt, gij excellente mensch! ik heb u lief! - Stil, heer doctor! nu de voorwaarde, - vervolgde de spreker. - Ik eisch en begeer dat ge voortaan in uwe zaak neemt een compagnon en deelgenoot, die met u is eigenaar van den winkel en de gansche handelszaak, die met u deelt gelijk op, winst en verlies, en u van alle zijden ter hand gaat. Dat is mijne voorwaarde, en hier - de spreker haalde eene langwerpige akte te voorschijn, en hief het stuk met de regterhand hoog in de lucht, - hier is de vennoot reeds kant en klaar. - Vader en moeder Mispelboom staarden den koopman met wijden mond en strakke oogen aan. Niemand sprak. Er was een oogenblik diepe stilte. - Nu, mijnheer Mispelboom! wien der hier aanwezigen wenscht ge tot uw compagnon, met al de regten van dien? Nu, spreek op! Ik niet, dat zeg ik vooraf, want ik ben uw geldschieter en hypotheekhouder, en heb met de eigene zaken genoeg te doen; kom aan, wie moet het zijn? (niemand sprak er)

eenmaal, andermaal! dan moet ikzelf den man vinden. Hier, hier is hij. - Lichtheld stond langzaam op, nam Klaas bij de hand, en zeide: - Mijne heeren en vrienden van onzen braven kruidenier! ik heb voor hem, en den edelen, voortreffelijken mensch, wiens hand ik thans druk, iets meer gevonden, dan een deelhebber - een vriend, - een zeldzamen vriend. Mispelboom, - sprak Lichtheld, en nu beefde ook zijne stem, - ik wensch en begeer, dat ge dien braven man, eens uw bediende, voortaan als uw deelgenoot in de zaak zult beschouwen, en ik ben zijn borg voor het aandeel, dat hij storten zal. Mijn vriend, onderwerpt ge u aan die voorwaarde, en gij, bediende van uw heer, gij mede?

Naauwelijks was deze toespraak gehoord, toen er in het geheele gezin een eigenaardige beweging kwam, - want zoo iets had men niet verwacht, - werktuigelijk stonden de twee brave mannen, de baas en de knecht, op, terwijl Lichtheld zachtkens terugtrad, en hun plaats liet om elkaâr te naderen. Verlegen, beschroomd, als verpletterd, stond de winkelknecht, - en langzaam bewoog zich zijne regterhand voorwaarts, alsof hij naar eene andere hand zocht, - deze naderde hem en was reeds gereed, - Mispelboom greep hem bij de hand, en stond voor den bediende, met eene uitdrukking van trouw en vriendschap, die we *niet* zullen wagen te beschrijven; eenige oogenblikken stonden de beide menschen, die elkaâr zoo lang hadden gekend, voor elkaâr en spraken niet, - eindelijk gaf de kruidenier zijn vol hart lucht! - Ja! voor God en de menschen, ja! en nog duizendwerf ja! - mijn deelgenoot, - mijn compagnon, - hier, hier is hij, - riep de man in geestdrift, en toonde den voormaligen bediende als in zegepraal aan de aanwezigen, - hier, hier, voortaan mijns gelijke, - en ook gij, eerlijke en brave ziel, die onzen Klaas zoo trouw hebt bijgestaan, hier, voor u en uw dochter een hartelijke kus, - en Mispelboom, Saartje en Stientje, allen, drongen naar de hoog blozende vrouw en dochter uit het keldertje heen, maar niemand wist regt wat hij zeide en sprak. - Klaas intusschen stond spraak- en roerloos, - hij schudde ongeloovig met het hoofd heen en weêr, - wreef zich met de hand voor de oogen en zonk langzaam in zijn stoel. - Komaan, compagnon! drink eens, - sprak de brave kruidenier, en boog zich naar hem heen, vrolijk schertsend, met een gevuld glas in de handen, - met bevende handen nam Klaas het glas en wilde het aan de lippen brengen, - maar er kwam op eenmaal eene andere gedachte in zijne ziel: - God, die alles weet! God! dat heb ik niet verdiend, - neen, dat kan, dat mag niet, - neen, ik wil blijven dienen, en werken bij den baas, zoo als te voren, dat is mij genoeg, - ik mag zóó, waarachtig, ik mag zóó niet uit mijn stand. - Lichtheld nam hierop met ernst en nadruk het woord: - En ik verklaar hier openlijk, dat ge zulk een loon verdiend hebt: toen ik uwe liefde voor den meester ontdekte, toen was mijn besluit genomen, ik heb dat bekend gemaakt, en er is geene zwarigheid meer; - wat uw stand betreft, - deelnemend vriend van den bedrogen kruidenier, - zoo komt ge waar ge behoort, ik dank Hem, die daarboven onze wegen leidt, dat ik het middel moet zijn, om u met vrouw en kind, een gelukkigen, een gerusten, en een werkzamen ouden dag te bezorgen, - gij vondt hier uwe vrienden, en zult, dat weet ik, een even brave deelgenoot zijn in de zaak van Mispel-

boom, als ge eens een voortreffelijk winkelknecht zijt geweest. - Komaan vrienden! niet zoo stil en treurig, - ik zie hier bijna niets anders dan tranen in de oogen, - ik wil heden avond louter gelukkige menschen om mij heen zien, - want *zulk* een avond genieten we maar zeldzaam.- Kom hier, Mispelboom, met uw nieuwen deelgenoot de eerste beker gedronken, de wijn is goed, gij zult toch uit *mijn* kelder ook wel eens willen proeven? - Toen de oude, bruine man zóó sprak, overweldigde een eenparig gevoel de aanwezenden, - ziet, daar rijzen ze allen op, de predikanten en de doctor, en sluiten een kring om den koopman, en nemen den kruidenier en zijn' vriend in hun midden, de vrouwtjes staan daarnevens, en moeder Saartje, die vergeefs onder hare aandoeningen poogt te spreken, klemt de hand van de burgervrouw uit het keldertje vaster en vaster. - Stientje neemt de dochter onder den arm, en fluistert haar allerlei zaken in. - 't Was een oogenblik, waarin Lichtheld zich te zwak gevoelde, - hij is ook mensch, - nu hapert hem het woord op de lippen, hij legt de beide handen op de schouders van Mispelboom en den winkelknecht, ziet ze beiden aan, terwijl hem de kostelijke traan rijkelijk in het oog staat. - Vader Steltenhof, naast Bloemhart, wilde juist eene deftige aanspraak doen, toen Bronaard, met het glas in de hand, op zijne wijze aanhief: - Zoo waar ik leef, ik moet, ik moet hier toch een woord spreken, mijnheer Lichtheld! Ik benijd u, schier had ik gezegd, ik bewonder u, maar dat woord is u niet welbehagelijk, ja, ik benijd u, edele, voortreffelijke menschenvriend! die de kunst verstaat om menschen gelukkig te maken, - ik wil van u leeren om recepten te schrijven en met krediteuren om te gaan, - maar ik wil meer van u leeren: - het geheim om anderen een stillen hemel op aarde te scheppen. - O, gij rijk gezegende, meer door uw hart, dan door uw geld! wat er thans, waar zoovele dankenden u omgeven, in uwe ziel omgaat, kan Hij alleen weten, die onze wegen leidt en bestuurt. - Vrienden, waarde heeren predikers! lieve, beste vrouwtjes, Mispelboom, en gij, onze nieuwe kruidenier! - hier dit glas den zeldzamen, waardigen menschenvriend gebragt, wien we allen even lief hebben; - en daar sluit zich de kring van zoovele gelukkige menschen digter en digter om den diep ontroerden, ouden koopman, die met zijn vochtig oog omhoog ziet, en op wiens bevende lippen zeker een stil gebed zweefde, - hij stond daar, een engel te midden van rijk beweldadigden, maar geen woord kwam uit zijn mond, - eindelijk sprak hij zacht en op bewogen toon: - Heer, ik dank u voor dit uur! Mogten al uwe kinderen op aarde zulk een avond beleven, - gij hebt genade aan uw kind bewezen!

Amen, riepen luide de beide predikers, - ja, Amen, riep Mispelboom en Klaas mede, en bogen zich, terwijl zij de handen nog in elkaâr vastgesloten hielden, over den menschenvriend heen; - moeder Saartje trad behoedzaam nader: - Nu, mijnheer Lichtheld, nu zal ik de eerste zijn om u te danken, - de dankbare zuster mag den broeder hier wel den kus der reinste liefde brengen!

Lezers! wij hebben onze taak afgewerkt, - en hier eindigen onze schetsen en tafereelen uit het burgerlijk leven. - Wij hebben u bij afwisseling te midden van beproefde en gelukkige menschen gebragt, en nemen, na dezen schoonen

avond in de binnenkamer, èn van hen, èn van u, vooreerst een welmeenend afscheid. - Welligt dat ge later nog iets meer verneemt van de twee zonen des kruideniers: - dàt zal geheel afhangen van de wijze, waarop men onzen kruidenier ontvangt, aanneemt of afwijst. - 't Zal ons verheugen, als ge u onder *deze* menschen niet minder menschelijk, niet minder Christelijk, niet minder gelukkig gevoeld hebt, dan onder uwe tijd- en huisgenooten, - en daarmede op oud-Hollandsche, trouwe wijze: Vaartwel!

Spiritus Asper en *Lenis*.

Mijne reis met de landmail van Batavia over Singapore, Ceilon, Aden en Suez tot Alexandrie in Egypte, door Mr. J.C.F. Baron van Heerdt, Lid in den Raad van Justitie te Samarang. (*Vervolg en slot. Zie Tijdspiegel* 1851, *II, blz*. 160.)

Indien de Middellandsche zee de natuurlijke scheiding tusschen Europa en Afrika niet reeds gevormd had, zou ik de grenslijn dier werelddeelen midden door Alexandrië getrokken willen hebben, zoodanig dat het modern gedeelte aan Europa toekwame en het andere aan Afrika verbleve. Modern Alexandrië is nagenoeg geheel Europeesch, vooral daar, waar de wijk der konsulaten, eene ongeveer 100 voet breede straat, zich van het oude Necropolis tot aan de poort van Canope strekkende, behalve de beide genoemde logementen een tiental andere Europesche woningen, men mag zeggen paleizen, bevat, waaronder die van den Franschen en van den Engelschen konsul bijzonder uitmunten.

Onder deze fraaije gebouwen trekt een klein huis op zijne beurt misschien de aandacht van den geletterden vreemdeling. Het is een Europeesch koffijhuis welks gevel een groot uithangbord draagt, waarop ‘Kaffeneion Hellaenikon’ met Grieksche en dadelijk daaronder ‘Caffé Ellenico’ met Romeinsche hoofdletters geschilderd staat. Dit opschrift herinnert onwillekeurig aan de zeden en gewoonten der oude Grieken en stelt hunne leefwijs, hoe die vroeger moet geweest zijn, op nieuw voor de verbeelding.

Door de trapsgewijze veranderingen te volgen, welke sedert die tijden onder dit volk plaats grepen en zich nu meer en meer naar het beschaafdere Noorden schikten, kan men, ook te Alexandrië, bij eene opmerkzame beschouwing, met niet veel moeite den oorspronkelijken stand van zaken onderkennen en zich tevens een denkbeeld vormen van de huishouding der ouden, gelijk ons daarvan de schrijvers van dien tijd de beschrijvingen hebben nagelaten. Zoo brengt deze aankondiging zeker menigeen in de gedachte, hoe de wijnhuizen der vroegere bewoners van Griekenland even eens hunne uithangborden met het opschrift

‘kapaeleion’ naast de deur hadden en er eene soort van beurs of handelsplaats van maakten, gelijk heden ten dage in sommige hoofdsteden van Europa de beurzen tevens wijnhuizen, societeiten of zoogenaamde restauraties bevatten.

Men stelle zich echter niet voor, hier in het Kaffeneion Hellaenikon den Mareotischen wijn uit ramshoornen te zullen drinken, noch, dat de waard gewoon is in de taal van Demosthenes de verteringen der gasten op te schrijven. Een en ander is er door den tijd afgegaan, en de kroeghouder, een zeer modern Italiaan, vergenoegt zich tegenwoordig, den bezoeker Italiaanschen wijn voor Engelsch geld uit Fransche flesschen te schenken, en hem in eene der Europesche levende talen te woord te staan. Men vindt er een goed billard, bijna alles waarvan een koffijhuis in Europa gemeenlijk voorzien is, doch, voor zoover ik mij herinneren kan, geene nieuwspapieren.

Wijders zijn in deze straat, en verder stadwaarts in, fraaije winkels met allerlei Europesche koopwaren, werkplaatsen van schoenmakers, smeden, verwers enz., meestal toebehoorende aan Italianen en Franschen, wier namen en berigten, zoo in het Grieksch als in het Italiaansch, op de deuren en voorgevels prijken.

De meeste levendigheid en handelsvertier bevinden zich in Oud-Alexandrië, in dat gedeelte van de stad, waar de inlandsche kooplieden wonen en men de fabrieken van linnen, wol en zijden stoffen aantreft. Elke tak van nijverheid heeft hier zijn afzonderlijk kwartier, gelijk dit voorheen ook in Europa het geval plagt te zijn. Geheele straten, waar men slechts te voet of per ezel en zeldzaam met een rijtuig doorkomen kan, zijn er alleen door koperslagers bewoond; andere, waar men niet dan suikerbakkers en handelaars in suikerwerk aantreft, weder anderen, die uitsluitend door zadelmakers, fabriekanten van paardetuigen enz. bezet zijn. Bezienswaardig is vooral de groote bazaar of koopmarkt. In Europa zou men door de uitdrukking *markt* niet ten onregte eene opene ruimte verstaan, waar allerlei koopwaren, hetzij op den grond, hetzij in kleine, van planken opgeslagen kramen, ter verkoop gerangschikt worden. Hier is het, hetgeen men in Holland eene groote kermis noemt: vier of vijf in evenwijdige rigting geplaatste rijen kleine steenen en houten winkels, die alle op iedere rij aan elkander sluiten, en een smallen, ongeplaveiden weg tusschen beide openlaten, waarop zij ter weêrszijde hunne uitgangen hebben, doch boven welke van het eene eind tot het andere, eene tent van grof linnen gespannen is, die den bezoeker tegÖ en reÖgen en zonnehitte beschermt.

Verreweg het meerendeel dezer winkels of kramen bevat katoen, linnen en wollen stoffen van verschillende soorten. Tusschen mutsen, mantels, hemden, shawls, sluijers enz. ziet men hier Turken, Grieken en Arabieren met gekruiste beenen op eene soort van toonbank hunne pijp rooken en handel drijven.

In eene andere kraam lagen een drietal Circassische en Nubische slavinnen te koop, die hare onvergelijkelijke schoonheid meer zien dan gissen lieten, daar zij, met een lossen sluijer van wit gaas slechts ten halve bedekt, in hare natuurlijke dartelheid wel eens schenen te vergeten, dat die ligte kleeding, om nog eenigzins dezen naam te verdienen, zorgvuldig gesloten behoorde te blijven.

Hier wordt iedere twijfel aan de mogelijkheid, dat eene zwarte vrouw schoon kan zijn, opgeheven, en ligt het bewijs voorhanden, dat de natuur zich in hare

rijkste gave aan geene kleur stoort, en zoowel de Afrikaansche als de Europesche vrouw begunstigd heeft. Het was moeijelijk onder dit drietal eene keus te doen, maar ook moeijelijk de oogen er van af te wenden.

En deze wezens, die zeker hunnen vernederenden toestand niet beseften en hun lot onder 's werelds alledaagsche zaken plaatsten, zaten daar, om voor 60 en 80 guinjes verkocht te worden, terwijl voor 30 en 40 dezelfde koopman in eene aangrenzende kraam eene Grieksche kleeding van het fijnste laken vertoonde, waaraan slechts de schoenen ontbraken, om iemand op staanden voet in een' Griek te herscheppen. De waarde van den mensch, en wel van de schoonste soort, werd hier alzoo op eens zooveel geschat als die van een stel nieuwe kleêren.

Niets is intusschen onzekerder dan het bezit van zulk eene schoone, daar zij haren meester ontvlugtende niet ligt terug te bekomen is. Noch door regtsmiddelen (want er bestaat geen koopbrief, noch ander schriftelijk bewijs van eigendom) noch door eigen magt (want het spoor der slavin is in deze streken moeijelijk uit te vinden), kan de kooper in zijn bezit hersteld worden. Er schiet hem zelden iets anders over, dan in zijn verlies te berusten en de waarde van de zaak: voor genoten te houden.

Heeft hij, op deze wijs voortslenterende, het belangrijke binnen Alexandrië opgenomen, dan doet de landmailreiziger wel, zich van een ezel te voorzien en naar buiten te rijden.

Den weg door de stad of het kamp der Arabieren nemende, ontdekt hij in de eerste plaats den Toren der Romeinen, wiens overblijfsels nog geheel op zich zelven staan en hunne volle belangrijkheid behouden hebben.

Verder op in de nabijheid van de synagoge der Joden en de oude basiliek of moskee van Sint Anastasius, staan, tusschen eene massa ruïnen, op een afgelegen plek aan de oevers der nieuwe haven, de Naalden van Kleopatra, twee obelisken, waarvan de eene op den grond uitgestrekt en bijna geheel onder het zand bedolven ligt en de andere zich nog regt opstaande vertoont, op de vier zijden met hieroglyphische figuren bedekt. Beide zijn uit één blok rood graniet vervaardigd, dat, zoo men zegt, in Egypte menigvuldig is.

Eenige schreden van hier verwijderd, bezochten wij het kerkhof en de ruïnen van een aan de nieuwe haven gelegen paleis, en keerden stadwaarts terug om nabij het meer Mareotis de kolom van Pompejus te bezoeken.

Deze zuil behoort tot de Korinthische bouworde en bestaat uit drie hoofdstukken: het kapiteel, de schacht en de basis. Het kapiteel, dat eertijds het beeld van Pompejus, of, volgens latere berigten, dat van Diocletianus droeg, is tegenwoordig hier en daar door den tijd afgeschilferd en van zijne bladen beroofd. De schacht of stijl, op zichzelve uit vier stukken bestaande, is van fijn inlandsch marmer van verschillende kleuren vervaardigd, heeft eene hoogte van ongeveer 90 voeten en kan in hare breedte door vier menschen niet omvat worden. Zij maakt met een gedeelte van het voetstuk één geheel blok uit. Het derde stuk, de basis, waarvan elke zijde minstens 15 voet breedte en even zooveel in hoogte heeft, is thans nog in haar geheel en alleen door eene massa van ingesneden namen van reizigers, meest Engelschen, geschonden.

Het geheel heeft eene hoogte van 112 voeten, staat op een heuvel van harden

steen en schijnt volgens sommigen tot baken voor de zeevarenden gestrekt te hebben. Thans is het een bestovene, op zich zelf staande steenklomp, dien de landmail-reiziger, bij het eerste gezigt, dat hij reeds in het kanaal daarop had, zijne aandacht te naauwernood waardig keurt, en ook, zoo als ik vroeger zeide, geene andere belangrijkheid bezit dan dat het een overblijfsel der oudheid is, dat, nog gaaf en geheel gespaard gebleven, in zijne soort het grootste der wereld wordt genoemd.

In de nabijheid van deze kolom zou eertijds een Huis van Wijsheid gestaan hebben, hetwelk door gebrek aan behoorlijk onderhoud - waarschijnlijk het gevolg van gebrek aan behoorlijk bezoek - vóór zijnen tijd tot puin vervallen is. Wat dat gebouw te beduiden had, of de wijsheid van daar uitging, dan wel aldaar binnen gevoerd werd, kwam ons niet ter kennisse; doch vreemd is het, als men daartegenover de goede orde stelt, waarmede men in Egypte de gekkenhuizen in stand houdt, ofschoon de ongelukkige bewoners er zelden lang vertoeven, daar men hun geen ander middel van genezing verschaft dan uithongeren. Zoo is de strijd tusschen verstand en hongerdood bij deze beklagenswaardige wezens spoedig beslist.

Meerdere overblijfselen uit de geschiedkundige oudheid vindt men in de omstreken van Alexandrië, doch deze zijn van mindere vermaardheid en maken, wil men ze allen bezigtigen, een oponthoud in deze stad noodzakelijk, langer dan gemeenlijk eene overland-reis toestaat.

Op het midden van den dag keerden wij naar het Hôtel d'Europe terug en waren regt blijde, ons met een kop krachtige bouillon verwelkomd te zien, eene verkwikking, die ik mijnen in deze luchtstreken reizenden landgenooten, evenzeer als het bad, niet genoeg kan aanbevelen.

De eetzaal vonden wij een paar uren vóór het middagmaal aan eene Europesche societeit gelijk geworden. Men zat er, onder het rooken uit Duitsche en Goudsche pijpen Engelsche en Fransche dagbladen te lezen, schaak te spelen of te domineren om een gentiaantje. Een van ons gezelschap had zich op den Bazaar eene hookah of hokka, door de Engelschen *hubly-bubly* genoemd, aangeschaft, eene waterpijp, bestaande uit een langwerpige glazen buis of flesch, ten halve met water gevuld, en waaraan een lang en buigzaam roer wordt bevestigd, dat men even als een koord om het lijf winden kan, terwijl de buis zelf, op wier top een koperen bakje is vastgeschroefd, waarin zich de tabak bevindt, altijd op den grond geplaatst wordt De daarbij behoorende inlandsche tabak is grof gekorven en, ofschoon van eene ligte vale kleur, zoo sterk van smaak, dat eene herhaalde wassching er van in laauw water dient vooraf te gaan, zal hij rookbaar zijn.

Deze wassching beneemt wel is waar den tabak 2/3 van zijne oorspronkelijke kracht; doch dit belet niet, dat hij, die ongewoon is dusdanige pijpen te gebruiken, in den beginne reeds bij den tweeden of derden trek veelal eene duizeling in het hoofd en flaauwte ondervindt, welke hem spoedig op den grond doen tuimelen, zoo hij niet bij tijds het roer nederlegt. De oorzaak ligt nu niet meer in den tabak, maar in het roer, waaruit de onervaren rooker door twee of drie gewoonlijk zeer lang gerekte teugen den rook naar den mond zoekt te brengen, welke eerste trekken anders een Sipajer, aan wien in deze landen bij uitsluiting de zorg voor de hokka wordt toevertrouwd, buiten de kamer gewoon is te doen.

Eerst nadat de eigenaar der hokka, te midden van liet talrijk gezelschap, eene dusdanige bedwelming had ondervonden, werden wij omtrent de behandeling van de waterpijp ingelicht.

Eene Turksche pijp komt mij, ook voor zoover de soort van tabak, dien men daarbij pleegt te rooken, betreft, verreweg verkieslijker voor; doch, het zij den Hollander ter eere nagegeven, dat bij eene naauwkeurige beproeving der voordeelen van elke bekende pijpsoort, geen van alle bij die van Gouda haalt, zooals men deze dan ook, even als onze kaas, schier in alle werelddeelen vinden kan.

Na het middagmaal begaven de gasten zich gewoonlijk op weg, om langs de wel verlichte straten van Alexandrië rond te wandelen en vooral in de wijk der konsulaten, alwaar bij helder maanlicht de beau monde in verschillende bonte groepen op en neder wandelt, zich onder de menigte te mengen.

De klok van negen ure riep ons dan aan de speeltafel in den salon, of wel wij werden op het balkon van het Hôtel teruggehouden door de onderhoudende gesprekken van een der dischgenooten.

Reeds den eersten avond van onze aankomst werden wij aangenaam verrast door een *orgue de Barbarie* - eene benaming even barbaarsch als ons *draaiorgel* - dat, door een' Italiaan onder het balkon bestuurd, beurtelings het lied van Proch, das Alpenhorn, en Leszinsky's wel bekende polonaisen speelde, hetgeen ons geheel en al deed vergeten, dat wij in Egypte waren.

Vier genoegelijke dagen hebben wij in deze stad doorgebragt.

Tijdens onze aankomst in dit Hôtel lag de *Avviso* van de *Navigazione a vapore del Lloyd Austriaco*, houdende: '*L'J.R. Pacchetto postale a vapore* N° 1 *nom^{to}: Arciduca Lodovico, comandato dal capitano Sig. F.M. Zencovich partira* (*tempo permettendo*) *il giorno Mercordi* 13 *del mese Maggio alla ore* 9½ *a: m: per Sira*,' onder de overige papieren voorhanden, en konden wij, die, sedert het vertrek van de Oriental naar Southampton, niet meer dan twintig in getal over Triest naar onze respectieve haardsteden terugkeeren zouden, gedurende drie dagen ons tot de voortzetting van de reis gereed maken en daartoe het benoodigde aanschaffen.

In den vroegen ochtend van den 13^{den} Mei bragt een cainariero onze rekeningen. De mijne:

			Mai le 9. N° 7.
Du	9.	Bordeaux 1 bouteille.	30
	9.	Soda 1 bouteille	5
	10.	Bordeaux 1 bouteille	30
		Domestique.	80
		Pour nourriture et chambre 4 jours	200
			345.

veroorzaakte aanvankelijk geen geringen indruk. Ook de overige reisgenooten bleven, naar het mij toescheen, niet zonder verkropte verbazing over de hunnen, en tuurden met wijdgeopende oogen, de boterham nog in den mond, op de ellendige kladjes, waar men die vreesselijke sommen zoo losweg op neêrgekrabbeld had, totdat men ons te verstaan gaf dat hier geen sprake was van florijnen of Spaansche matten, maar van Turksche piasters, waarvan 22 op eene Spaansche mat gaan en

die in Holland de waarde van 11½ cent het stuk heeft, - een berigt, dat ons zeer bevredigde en van lieverlede met de rekeningen verzoende.

Had ik nu de pen van eenen Kneppelhout, ik zou zeker het oogenblik van ons vertrek beschrijven, toen wij, het hôtel d'Europe willende verlaten, aan de deur van de salon de beide Europesche hôtelbe-

dienden ons met eene beleefde buiging zagen groeten en op hunne ministerieele tronies de duidelijke kenteekenen meenden te bespeuren van eene kleine herinnering aan de gebruikelijke fooi, die hier, te oordeelen naar hunne elegante kleeding en wellevende manieren, niet gering mogt wezen.

De eersten, die reeds de deur doorgegaan waren en als ter sluik de fooi met een sterk gesloten hand - die dan gemeenlijk geen groot geldstuk bevatten kan - in die van den hôtelbediende gedrukt hadden, maakten die achteraan kwamen eigenlijk zoo voor hen als voor zich zelven verlegen, daar men niet wist, of de bedienden met het gegevene wel tevreden waren, hetgeen ons, die den trein der vertrekkenden sloten, een oogenblik deed stil staan om over de fooi te raadplegen, waardoor de aandacht der bedienden, die hunne plaats niet verlieten, gaande gemaakt en de zaak ten laatste zoo verergerd werd, dat, het zij hier in vertrouwen gezegd, wij het meer dan ooit raadzaam geloofden, maar in 's hemels naam twee colonnaten te geven en daarna van Alexandrië afscheid te nemen.

Besluit.

Over de reis met de landmail heeft zeker menigeen zijn gevoelens reeds geopenbaard. Bij dezen komt zij te duur, bij genen te vermoeijend, bij anderen daarentegen goedkoop en ‘comfortable’ en bij zeer velen welligt alleen goed voor brieven en pakketten voor. Dit heeft, zoo als alles in het ondermaansche, zijne reden, en men zou, bij een meer naauwkeurig onderzoek van de karakters der reizigers, van de drijfveren die hen tot de reis noopten, van de omstandigheden, waaronder zij ze ondernamen, als anderzins, al zeer spoedig tot de oorzaak geraken kunnen, waarom zij onderling zoo van gevoelen verschillen en het op vele punten wel nimmer eens zullen worden.

Zeker is het, dat de reis met ongemakken gepaard gaat voor hen die een talrijk huisgezin bij zich hebben of eene groote hoeveelheid goederen medenemen. Wie zich met beiden op dezen weg waagt, dien mag men belangrijke tegenspoeden voorspellen, althans zoo hij eene andere route dan de ‘Southamptonline’ volgt, gelijk dan ook, naar ik vertrouw, uit de voorgaande bladzijden eenigermate is op te maken.

Niettemin komt mij de landmailreis voor de voorkeur te verdienen boven de reis langs de Kaap de Goede Hoop, en in het algemeen boven alle togten op zeilschepen, al ware het enkel om de onbewegelijkheid van een stoomvaartuig, om de verscheidenheid van reizigers, die men op den overlandweg aantreft en om de belangrijkheid der plaatsen, die men aandoet en die, schoon slechts voor korten tijd bezocht, evenwel eene steeds welkome en aangename afleiding verschaffen en tevens de gelegenheid om zich van de ongerieven van het leven aan boord te herstellen.

Ik mag de reis met de landmail aanbevelen aan hen, die, uit Nederlandsch-Indië naar Europa terugkeerende, niet gaarne gaan in een schip, geladen met suiker, tabak, specerijen of andere handels-artikelen, welke, bijzonder onder de keerkringen, eene sterke, op den duur onverdragelijke lucht van zich geven; aan hen, die de reis met spoed willen doen; die met de zeeziekte geplaagd zijn; die, van natuur met hoofdpijnen gekweld, niet blootgesteld wenschen te zijn aan het doordringend geklop van

kalfaathamers, zooals dit maar al te dikwijls op onze Nederlandsche koopvaardijschepen gedurende de reis plaats vindt, voorts aan hen, die behoefte hebben aan een' wellevenden omgang, en in het algemeen aan hen, die door vrouw Fortuna niet karig bedeeld zijn met hetgeen de dichters wel eens

> Stof slechts waar de wind meê speelt.

gelieven te noemen.

ZINNEPRENT VAN PUNCH
OP DE GROOTE TENTOONSTELLING.

Zinneprent van Punch.
Op de groote tentoonstelling.

De prent verbeeldt de groote kooi, die op Londens straten de verbazing van dienstmeisjes, buitenlieden en de lieve jeugd gaande maakt, en waarin de vijandigste dieren, de kat en de muis, de vos en de kip, enz. in zulk eene eendragt met elkander leven, dat de geheele vertooning: daardoor den naam van *the happy family* (de gelukkige familie) heeft verkregen en behouden. In plaats van met de opgenoemde en dergelijke dieren, is echter deze kooi gevuld met representanten van al de volken des aardbols, de kooi zelve is naar het model van het kristallen paleis gevolgd. De zedeles, die uit deze prent kan getrokken worden schijnt te wezen, dat evenmin als de vijandige dieren, die door kunstmiddeltjes hunne vijandschap afleggen, zullen ophouden elkander weder te bijten te krabben en op te eten als zij maar kunnen, ook evenmin de wangunstige en haatdragende volken der aarde zullen nalaten elkander bij gelegenheid met kanonnen en geweren te beschieten en elkanders welvaart te verwoesten, en dat de vriendschappelijkheid, door de tentoonstelling tusschen hen gesticht, en waarover met zoo veel zalving wordt gepraat en geschreven, maar larie is. Weet iemand er eene andere zedeles uit te trekken, het staat hem vrij.

De vertooner (Prins Albert) spreekt:

Kom maar bij, kom maar bij, heeren en dames. Daar ziet ge dat wonder der natuur, de gelukkige familie van allerlei vijandige beesten, waaraan men zien kan hoeveel men met geduld en beleid kan doen om de bloeddorstigste wilde dieren hunne boosheid af te leeren. Hier ziet ge ze met elkander wonen en leven, zoo genoegelijk en vreedzaam als de nijvere bijtjes in een' glazen korf. Deze kooi, moet ge weten,

is met verbazende kunst opzettelijk voor deze vertooning gemaakt, door den vermaarden Jozef Paxton, architect van het glazen paleis van de groote exhibitie.

Daar vooreerst en vooral ziet gij, vlak in het midden, dat edele, grootmoedige dier: den Britschen leeuw. Let wel op hoe genoegelijk hij zit rond te kijken, want hij is nu in zijn schik met zichzelven en al wat hij ziet, en de reden daarvan is, dat hij bij zichzelven zit te denken, dat hij ze toch maar allemaal de baas is.

Daar vlak tegenover dat edele dier ziet gij den Franschen haan. Tusschen deze twee beesten heeft men altijd gedacht dat onverzoenlijke haat bestond, maar dat ziet ge nu wel anders. De dappere vogel is van zijne werf gekomen en staat

vlak tusschen de pooten van den leeuw te kraaijen. De leeuw, gelijk ge ziet, hoewel anders een vleeschvretend dier, knabbelt nu aan een korst brood gebakken van *Freetrade* koren, en de haan pikt hem de kruimels uit den bek, die de leeuw hem niet misgunt, nu hij zulk een overvloed heeft dat hij wel wat missen kan.

Niet ver van dat broederlijke paar ziet gij den Russischen beer, waarvan de fabel zegt dat hij geene ingewanden heeft, waarmede men de gruwzaamheid van zijnen aard wilde aanduiden. Maar men ziet nu wel dat dit maar laster is, zoowel aan zijn vriendelijk uitzigt als aan zijn smaak voor *plum-pudding*, en er is geen twijfel aan of hij heeft aan die verandering van zijn voeder de merkwaardige verbetering van zijn humeur te danken.

Vlak bij den Russischen beer, ziet gij de Pruissische en de Oostenrijksche arenden, die trekkebekken als een paar duifjes, en naar alle gedachten zouden zij ook wel willen kirren, maar dat kunnen zij niet doen, omdat er hun iets in de luchtpijp hapert.

Hier ziet gij een Londenschen dashond, en dat beest vlak onder zijn neus is een Hanoveraansche rat. Daar hebt ge een prachtigen Spaanschen stier, die hier beter op zijn gemak is, dan hij te Madrid in het amphitheater zou zijn. En daar verder op hebt ge een Roomschen Bul, en vlak bij hem liggen twee Engelsclie Bulhonden te slapen. Die beesten hebben nu vrede met elkaâr, maar de Bul mag toch wel oppassen, dat hij zijne kameraads niet wakker maakt.

Aan de regterhand ziet ge een Bengaalschen tijger, die zijne wildheid zoo ver heeft afgeleerd, dat hij haasjeover speelt met een Zwitsersche gems. En aan de linkerhand ziet ge hoe de Indische olifant zich vermaakt met het Chinesche varkentje pepernoten te voeren. Die groote zwarte vogel daar is de Deensche raaf, die den Turkschen kalkoen onder zijne vlerken heeft genomen.

Dat gezelschapje, dat daar zoo vriendschappelijk bij elkander zit, bestaat uit den rhinoceros en hippopotamus van Afrika, den Egyptischen krokodil, den alligator uit de nieuwe wereld, enden kangaroe uit de nog nieuwere wereld. Zoover men zien kan zitten zij op hunne manier met elkander te praten, en er is niet aan te twijfelen, of zij verstaan elkander uitmuntend.

Oostwaarts geheel omhoog ziet gij een reusachtigen roofvogel, namelijk den vermaarden, kaalkoppigen Amerikaanschen arend, met een zak meel in zijne pooten en een olijftak in zijn bek, zinnebeelden allebei van den vrede en den overvloed, die onder de leden van deze Gelukkige Familie heerschen. Kom maar op heer en dame, het kost maar een schelling voor burgers en boeren, een halve kroon voor die op zijn gemak wil wezen, en vijf schellingen voor de groote lui.

Brievenbus.

II. Brief van een dorps-dominé over een Duitsche preek.

...Ook heb ik kennis gemaakt met de geïmproviseerde Hoogduitsche gemeente te Rotterdam: dat er behoefte aan een verkondiging van het Evangelie in Luther's taal bestaat in de koopstad, die de zonen van Germanje bij duizenden bevat, zult ge wel met mij erkennen; dat die verkondiging ook door een' Luther geschiedt, weet ge welligt niet. De man was vroeger herder der afgescheiden gemeente te Schoonhoven, later missionair voor de landverhuizers, en is, naar de verzekering van het *Presbyterium* der Duitsche gemeente te Rotterdam, ‘wettig geordend predikant.’ 't Is te denken, dat hij nog andere bewijzen voor die ordening heeft. Ik had regt noch lust om ze van hem te vragen. Voor een paar uren van den Zondag is hem en zijner kudde de armen-kerk der Nederduitsch-Hervormde gemeente afgestaan. Voor het gewone dubbeltje bezorgde ik er mij vóór eene week of wat eens een plaats: de gezangboekjes, die er à 25 cents aangeboden werden, wees ik af: 't wil er bij mij niet in, dat negotie doen in een kerk, ik denk altijd aan het omkeeren der wisseltafels door den Heer. Het sjagcheren met de zitplaatsen is al mundaan genoeg. Of er met den naam ook van Luther's geest in den Rotterdamschen prediker gevaren is, kon ik niet beoordeelen, daar 't mij niet te beurt viel hem te hooren. De dagbladen hadden mij ook voorbereid op een *Gastpredigt* van een heer Heinrich Lössel, die zich bij den doctorstitel ook het praedikaat toekent van *Reiseprediger und General-Agent der Evangelischen Gesellschaft für Deutschland zu Elberfeld*.

Ik moet erkennen, dat het ‘Elberfeld’ mij niet zeer gunstig voor den Herr Doctor stemde, en ik meer ging om een proefje van Wupperthalsch mysticismus vivâ voce te hooren voordragen, dan wel in de hoop van gesticht en verlicht te worden. Maar ik moet er bij erkennen, dat mijne verwachting niet geheel vervuld werd, en ik in waarheid goede oogenblikken had in die kerk. Of de preek dan goed was? Moet ik met één enkel woord die vraag beantwoorden, ik zou dobberen tusschen het ja en neen, waarschijnlijk voor het laatste mij verklaren. Ge vergunt me een ietwat breeder antwoord - toch niet zoo breed als des predikers voorafspraak over ons *Sehnen* naar geluk en vrede. Ik begon naar den tekst te verlangen, die mij ook na een kort voorgebed werd voorgelezen uit Matth. XXII: 2-14.Thema: *Eine Hochzeitsladung*. Dispositie: 1. *Was ist's mit dieser Hochzeit?* 2. *Wer ist der Bräutigam?* 3. *Wer ist die Braut?* 4. *Wo wird die Hochzeit gefeiert?* 5. *Wer wird dort sein?* 6. *Werde ich dort sein?* Ik deed wat ik kon om al mijn hermeneutische regels te vergeten, maar 't wou niet lukken, en ik kon mij noode weêrhouden om den prediker toe te roepen: och, och, mishandel die parabel zoo niet, neem toch in 's hemels naam het thema: ‘hoe de noodiging tot het koningrijk der hemelen ontvangen wordt,’ laat het bijwerk rusten, maar de man had nu eenmaal het regt om alleen te spreken, en ik mogt hem dus ook niet vragen: Herr Doctor, moest uw 5 en 6

niet plaats maken voor de vraag: *Wer wird geladen?* Ik kon hem niet waarschuwen: Vrind lief, ge loopt er in met uw N°. 3; want gij wilt uwe hoorders als gasten tot de bruiloft noodigen, en wie zal nu de bruid zijn? De man moest door eigen schade leeren, jawel: 'Wer ist die Braut?' vroeg hij, en het antwoord was: 'Man nennt sie wohl *Ekklesia*, die Erwählte, und wer ist sie anders, als die Menschenseele, die begnadigte, mit Glauben an den Seelen-Bräutigam hochbegnadigte Menschenseele?' De hoorders werden dus dringend genoodigd om als gasten de verloving te vieren van hun eigen ziel met Christus: zoo ver ik zie, kwamen alleen hun ligchamen daar aan die uitnoodiging beantwoorden, - en dat zal de spreker toch niet bedoeld hebben. Dat die consequentie den man toch niet geleerd heeft, hoe innig valsch zijn exegese en zijn thema was! Op 5: *Wer wird dort sein?* had de tekst het antwoord: *Wer will;* maar dat scheen in 't systeem van den Herr Doctor niette passen; hij zocht in het woord: sie wollten nicht kommen 'grosse Tiefen,' es bezeugt mir nämlich aus Gottes Munde, das wir für das Göttliche allen und jeden Willen verloren haben und das wir nichts behalten haben, als - nicht wollen.' Ja, van die eerste genoodigden mogt dat waar zijn, fluisterde mij een nevenman toe, maar de anderen van de 'Strassen' kwamen toch, wilden dus komen, en wat regt heeft de prediker om mij onder de eersten te rangschikken? Ik stiet den man even aan; 'k houd niet van fluisteren in de kerk, en juist was de prediker ook begonnen met te zeggen, dat het bruiloftskleed de 'Gnadenrock' was. 't Wou met de exegese maar niet bij dien man; en nu hij van het bruiloftskleed een 'Gnadenrock' in plaats van de regte gezindheid gemaakt had, bleef er ook voor de toepassing geen plaats over. Hoe menig Evangelieprediker heeft anders met dat woord den valschen geruste, den koud-orthodoxe en den eigengeregtige in de ziel gegrepen.

Ik hoop toch niet, dat de heer Lössel doctor in de theologie is. Dat zou mij leed doen voor de eer van de universiteit, die hem promoveerde. Ik althans had hem het adres van van Hengel wel eens willen geven. Heb ik u nog van triviale uitdrukkingen gesproken, als ik hoogst ongaarne van gewijde plaats spreek of hoor, b.v. 'die fettesten und reichsten Biszen der königlichen Himmelsküche werden dort aufgetragen,' - God is niet 'nach der Welt Sinn, "ein guter Alter," en "Man bittet um die Ehre mit Frau und Fräulein Töchtern, zur Hochzeit zu kommen," - heb ik er nog bijgevoegd, dat de prediker in zijn: *Wo wird die Hochzeit gefeiert?* het heil van den Christen geheel *jenseitig* maakte, - dan is zijn zondenregister ten einde, en heb ik u rekenschap gegeven van mijn woord, dat tot afkeuring der preek als geheel mijn oordeel meest zou overhellen. Dat ik dobberde tusschen goed- en afkeuring is u echter een bewijs, hoe ik de preek als geheel, maar niet de geheele preek afkeurde. En inderdaad, er was schoons in. Reeds in het uitwerken van het beeld lag vernuft. Maar er was meer dan vernuft: hooge ingenomenheid met Christus en het Evangelie sprak uit de rede. Zij greep in de ziel, toen ze de laatste vraag beantwoordde: 'Seht, es wird uns hier Einer beim Eintritt des Königes in den Hochzeitsaal bezeichnet als "der kein hochzeitlich Kleid anhatte." Welcher ist dies wohl? Kein Namen, noch sonstige Bezeichnung, ist uns von ihm aufgehoben. Das bedeutet etwas, lieben Freunde.

Wird's uns nämlich bange, ob *Wir*, Du und ich, dieser Einer sein möchten, dan 's ist gut,' - een waarachtige welsprekendheid was er in de schildering van den 'Bräutigam,' scheen het mij ook, dat de communicatio idiomatum langs de grenzen van het docetismus af ging: met hooge ingenomenheid sprak de prediker van 's Heeren diepe vernedering, hoe Hij 'Alles? Alles hintan setzte, um das Gestöhn der Braut aus der Tiefe zu erhören,' en 'zu den Füssen der Meister in Israël das stammeln und Lallen lernte, welchcs die Menschen "Sprache" heissen, nur damit er die Sprache der Braut lernte und ihr in ihrem Unvermögen verständlich werden könnte...'

Kortom, ofschoon ik liever hoor prediken van den mensch geworden Zoon Gods dan van den God in menschelijke gedaante; schoon ik liever Oud en Nieuw Testament meer uiteen zie gehouden; schoon ik meene, dat het vernuft moet gehoorzamen aan de regelen der gezonde uitlegkunde; schoon ik gaarne meer op praktisch Christendom zie aangedrongen, hoorde ik toch goeds en schoons, en om den wille van wat kaf is in mijn oog mogt ik, wilde ik ook niet de goede graankorrels verwerpen. Zie, of ik goed geoordeeld heb: de rede is uitgegeven onder den titel: *Eine Hochzeitsladung. Predigt gehalten u.s.w. von D*r*. H. Lössel, Rotterdam, Otto Petri*, 1851, en ik citeerde de plaatsen, die ik u noemde uit het exemplaar, dat de vriendelijke uitgever mij welwillend toezond. De opbrengst is bestemd voor de *Evangelische Gesellschaft* te *Elberfeld*.

Snippers.

Communisme, de zelfmoord der maatschappij. - Evenmin nu als men behoeft te vreezen, dat de zelfmoord eens tot de algemeene zeden zal behooren, omdat de schepping, als organisch geheel, nooit zich zelve verwoest en de Schepper het ook niet zou toelaten; evenmin vrees ik voor 't algemeen worden van deze maatschappelijke ziekte. Er zijn echter tijden, waarin de zelfmoord op eene verontrustende wijze toeneemt, en zelfs besmettelijk wordt. Evenzoo dreigt onze eeuw, hare vlagen van krankzinnigheid en zelfvernietiging te zullen hebben, die zeker verwoestend zouden werken, maar ook slechts plaatselijk en tijdelijk. Vulkanen hebben de wereld nooit vernield, maar toch wel Herkulaneum en Pompeji..... Zal ook deze vulkaan een vruchtbaren bodem geven??

Montesquieu schreef aan 't klimaat de geschiktheid voor eene of andere godsdienst toe; zoo als men over 't geheel het klimaat niet te onregt den valschen sleutel heeft genoemd, waarmede hij zich door alle vreemde deuren eenen weg baande. In 't algemeen lijdt zijn stelsel reeds schipbreuk op de bijzonderheid, dat trage en laffe volken de plaats van heerschers der wereld, volwassen kinde-

ren die van wijsgeeren hebben ingenomen. Men denke slechts aan Italië en Palestina, waar toch het klimaat niet veranderd is! En wat de godsdienst betreft, wij mogen van het Christendom ten minste nooit toegeven, dat het, even als de plantensoorten, zijne breedtegraden hebben zou. En dit behoeft ook niet, mits men vorm met wezen niet verwarre: want zeker zal wel altijd de belijdenis voor 't Evangelie en de vereering van den Vader in Christus, het kleed wat moeten plooijen of de stof daartoe kiezen, naar 't klimaat der landen, en naar den geest der volken; - gelijk immers de ervaren reiziger ook doet? - maar slechts om te rijker zich te ontwikkelen en den geest der volken, zoo wel als den verkeerden invloed van ieder klimaat, te beheerschen.

Het gevoel, dat ons betaamt omtrent onze ouders en omtrent den hemel, wordt door de Latijnen te regt met één woord (*pietas*) aangeduid, zooals bij de Chinezen geheel het stelsel van godsdienst, zedeleer en staatkunde op den eerbied voor de ouders is gebouwd. Zoo als nu de menschen met den naam, het afbeeldsel en de reliquiën van afgestorvene ouders doen, zoo handelen zij ook met de godsdienst. Sommige hebben altijd ‘de zalige moeder’ en ‘den braven vader’ op de lippen, en hangen de portretten in de huishoudkamer, zoodat kinderen en vreemden al ligt zich onder die kleine herinneringen en groote uitweidingen vervelen, en spotten met staartpruik en kapsel van den ouden tijd; terwijl 't den verhaler zelv' al ligt òf gewoonte wordt, òf eigenwaan, altijd van die ‘dierbare ouders,’ te spreken. Maar anderen hangen die afbeeldsels zoo hoog of ver weg, dat bijna niemand ze ziet, en er soms een duim dik stof op komt. Evenzoo wordt door hen de nagedachtenis der ouders, ernstig en aandoenlijk als ze is, zoo zorgvuldig in den verborgensten hoek van het hart weggelegd, dat er zelden menschenoog toe doordringt, en er soms ook wel een duim dik stof op komt. - Is niet evenzoo het spreken over de godsdienst sommigen gewoonte, zelfverheffing, speculatie zelfs op anderer godsdienstig gevoel; maar ook velen een huiveringwekkend, ongewoon en spookachtig iets? Deze laatsten ontwijken het godsdienstig gevoel zoo ver of begraven het zoo diep, dat zij het niet weten te vinden, als het hun toch eindelijk eens te pas komt.

Deugd is strijd. Vandaar dat het organiseren der deugden en ondeugden zoo slecht gaat. Het vermeerdert de laatste en doet de eerste van koude inkrimpen. Vele en belangrijke gevolgen kunnen hieruit worden afgeleid omtrent armenwetten, wetten op de openbare zedelijkheid en wat al niet meer! De Staat doe hierin het onvermijdelijk noodige, en late vooral de godsdienst, en de liefde en heiligheid, die zij kweekt, de meest mogelijke vrije werking; - en hij heeft genoeg gedaan.

K** S***

Godgeleerdheid. - Wijsbegeerte. - Staatkunde. - Opvoeding en onderwijs.

Een nieuwe strijd op een oud gebied.

P. Hofstede de Groot. Een woord aan de Hervormde gemeente te 's Gravenhage, enz.
D. Molenaar. Noodig onderrigt voor de Hervormde gemeente te 's Gravenhage, naar aanleiding van het woord van professor H. de Groot, enz.
J.J. Doedes. De Groninger school in haren strijd, brief aan den hoogleeraar H. de Groot, enz.

I. strijd op gewijden grond.

Zal er in de godgeleerde wereld ooit een gouden eeuw van Jezaias, of een duizendjarig rijk van Johannes bloeijen, vroegen wij ons en anderen meermalen, als er weder een grootere of kleinere strijd werd aangekondigd; hier een voorposten-gevecht, daar een guerilla-oorlog, of wel een charge met gevelde bajonet? Zal ooit de vrede, zoo als eens de pacificatie van Gent, den volke worden geproclameerd, en een verbroederings-feest, zoo als te Parijs in de vorige eeuw op het veld van Mars, plaats grijpen? zal men ooit *willen* of *kunnen* ophouden, om zich op gewijden grond te bestrijden? Neen, moesten we zeggen, met de geschiedenis der Christelijke kerk, en met de drie boven vermelde brochures naast ons, - neen! zoo als er, volgens vader Gellert, processen moeten zijn, zoo moet er in de godgeleerde wereld, over en weder, met pen en mond gestreden, hier en daar een batterij opgeworpen, en weder een batterij overweldigd. Van de Korinthische gemeente tot aan de Haagsche gemeente dezer dagen, moet de brandstof gevonden, - en wij vragen het u, of het meer in de wegen der Voorzienigheid, dan in den aard der menschen ligt, om elkaâr, zoo als men zegt, in het theologisch vaarwater te zitten, - een zeer eigenaardig en zeer satyrisch beeld, dat ons geheel onschuldig voor den boeg komt; - want, nu verbeelden we ons verschillende menschen in schuitjes, die met geweld elkaâr willen voorbij roeijen, geen plaats meer vinden, die vreesselijk plassen met de riemen, en eindelijk, elkaâr met de natte roeispanen om de ooren slaan, en bedreigen, en schelden, - en allen het vaarwater voor zichzelven willen behouden; - als daarenboven de menschen in de schuitjes, in het vaarwater willen visschen, om den visch strijden, en elkaâr benijden, als bij hen de vangst wat schraal, bij anderen zeer gezegend is; als het belang in het waterspel komt, is het nog erger, - en menigeen beoefent hier de groote kunst, om in *troebel* water te visschen. - Welligt zult gezeggen, dat het een weinig al te opregt en al te menschkundig is, om de godgeleerde strijders met der-

gelijke water-mannen te vergelijken: men mag met die heeren maar zoo familiaar niet omgaan; - wij loochenen dat geheel, - strijd is strijd op welk gebied ook; - op het gebied van wetenschap, kunst, staatkunde en theologie; aan alle strijders doen we dezelfde eischen, die van dapperheid, eerlijkheid, menschlievendheid, - of vermeent ge dat een theologant, met giftige pijlen en dito dolken, met doorgezaagde kogels, en met dergelijk verboden tuig mag vechten, en zich niet, zoo als elk krijgsman, aan de wetten, die hier gelden, moet onderwerpen? Als b.v. D^{r}. Doedes beweert, dat hij den professor de Groot niet bestrijden wil, en er zeer noode toe komt, en den hooggeleerden tegenstander echter allerlei geniepige Rippenstösze geeft, dan had deze brave kampioen dat niet moeten zeggen, en ons niet zoo misleiden. Wij hebben opgemerkt, dat sommige godgeleerden, juist waar ze betuigen een afkeer te hebben van den strijd, zeer bepaaldelijk strijdvaardig en strijdlustig zijn; misschien is het de geheime stem van het geweten, die hen waarschuwt, en waartegen ze zich verzetten, als ze gevoelen dat het er op los gaat. Nu is elke wettige en eerlijke strijd, als het geldt ons goed regt en eigendom te bewaren, ten minste, een noodzakelijk kwaad. - 't Ware beter, dat men zich onderling om een stuk land of de steenen muren van een vesting, of om een staatkundig beginsel, of om een vorsten-gril, niet doodschoot of doodstak, en zich niet goedschiks liet verminken of andere broeders van beenen en armen beroofde. 't Ware beter, dat men in de godgeleerde wereld met elkaâr voortleefde, zonder het anathema in de pen of op de lippen te hebben, zonder met afzetting en uitzetting te bedreigen, zonder elkaâr in zeer fatsoenlijke termen, voor een soort van schurkjes, kwasten of domooren uit te maken, - wie stemt dit niet toe? - evenwel, staan er ons hier twee groote, geweldig groote en zware zaken in den weg: - regt en waarheid '*fiat justitia et pereat mundus!*' - dáár zouden we, met een warm liefderijk hart, koud, ijskoud kunnen worden, bij zulk eene marmerachtige, ijzeren spreuk, en toch - redeneer haar eens weg! - alweer het *mijn* en *dijn* der oude fabel van Gellert's procederende boeren, - waar het paard van den braven advokaat hinnikte bij het woord - haver - en de beide boeren zich eindelijk, over en weêr, arm hadden geprocedeerd; - maar zoo iets zal toch wel niet plaats kunnen vinden in de theologische wereld? - komt men niet na elken strijd rijker, christelijker, gemoedelijker en verstandiger voor den dag? - zoo als de parelduiker telkens met een kleinen schat uit de diepte naar boven zwemt; - want als men uit den strijd telkens meer verbitterd, meer gescheiden, meer haatdragend tegenover elkaâr blijft staan, en er aan regt en waarheid weinig gewonnen en aan de liefde verbazend veel verloren is, dan ware het beter, om niet te strijden, of om het wat beter te doen, en te leeren doen.

Wij willen hier nog een enkel woord bijvoegen, over en voor de beoordeelaars, de getuigen van zulk een strijd, voor de bloote onzijdige toeschouwers, - onzijzijdig? - de menschen zijn van nature niet on- maar een-zijdig, - onzijdigheid is een witte raaf, en vereischt ongemeene zelfverloochening. - Bij de Engelschen wordt er, bij elken wedren, hanengevecht, bokspartij, - gij kunt ook taalkundig boxpartij lezen, - gewed, en wel zeer

hoog gewed, - elke partij heeft hare voorstanders; - iets dergelijks vinden wij terug bij de beoordeeling van den godgeleerden strijd; - wij gelooven wel niet dat men onder de leeken, zoo als bij de Britten, eigenlijke weddingschappen aangaat, wie of hier winnen zal, maar men staat toch de part et d'autre - en houdt het nu op deze of gene - hand - ja zelfs gebeurt het, dat de toeschouwers - maar dan zijn ze zeer kwaadaardig, - de strijders tegen elkaâr ophitsen of aansarren, en er een genoegen in vinden, als het er wakker, dat is eigenlijk, ergerlijk, onchristelijk op los gaat. - Somtijds schreeuwen de leeken wel eens harder dan ze moeten doen, om de beide strijdende partijen regt in vuur te brengen. - die booze menschen, - dan hebben ze waarlijk wat men noemt pleizier en pret. - Om dus onzijdig te blijven is zeer moeijelijk, èn om dat men mensch is, en in ieder mensch, dominé of leek, professor of geen professor, de oude Adam zit, die verbazend veel van strijden houdt, èn omdat men toch wel niet tegenover de wereld, tegenover zijn beginsel, tegenover zijn geweten, tegenover zijne gemeente, principaal tegenover zijne vrienden, zoo geheel neutraal en kleurloos kan blijven, - dat staat niet, dat behoort niet en heeft geene houding, - enfin! heet het, ik moet ook partij kiezen, en men kiest dikwerf al niet beter dan de Engelschen, die eene weddingschap aangaan, - dat is nu wel eene harde waarheid, voor de eenzijdige, de aanhitsende leden der kerk, de leeken; - maar omdat het werkelijk waarheid is, vindt het hier eene plaats, - wie er iets tegen in te brengen heeft, mag deze onze laatste opmerking gerustelijk doorschrappen, of laten uitscheuren, dat echter jammer zoude zijn van het papier en dit nieuwe nommer van den Tijdspiegel.

II. De hoogleeraar in zijn - en de bestrijders in hun regt.

In den jare 1851 was de synode der Hervormde kerk binnen 's Gravenhage vergaderd. Een der Haagsche predikanten, de heer Timmers Verhoeven, door synodale bezigheden overladen, verzocht den professor uit Groningen om zijn predikbeurt waar te nemen; dit geschiedt alzoo; de hoogleeraar predikt, en de kerkeraad was er natuurlijk niet onkundig van, en de gemeente heeft toegeluisterd, en een zeker dagblad (*de Nederlander*) was er ook bij, en ‘geeft hoog op over de ergernis door deze prediking ontstaan,’ beschuldigt dus bedektelijk èn den Haagschen kerkeraad, èn meer duidelijk den Haagschen predikant, èn bovenal zijn godgeleerden plaatsvervanger; - daarop nu neemt de beleedigde hoogleeraar het woord, - en toen hij het woord genomen had, volgt er de predikant Molenaar en de predikant Doedes, en bestrijden beide den hoogleeraar, zijne beginselen, zijne theologie, - en wat er nu nog verder gebeuren zal in dezen, zal de tijd leeren, - dat is de algemeene causaliteit van den strijd; - onze allereerste vraag was deze: Is de hoogleeraar niet in zijn *goed regt* geweest toen hij predikte? en is de heer Timmers Verhoeven benevens de dienende kerkeraad eenigermate in staat van beschuldiging te stellen, dat de Groninger professor heeft gepredikt, op den 6 Julij 1851 over Matth. XIX vs. 20? - hier, dunkt mij, moet men, om de quaestie behoorlijk te beoordeelen, beginnen; - het geldt hier het *regt*, de *bevoegdheid*, om iemand *al* of *niet* te laten prediken. - Zonderling, dat de beide tegenstanders van den professor juist daarover heenstappen of

hoenglippen! - de heer Molenaar zegt: blz. 4: ‘Geheel buiten mij ligt het op de vervulling van de predikbeurt in plaats van mijnen ambtgenoot, of op het schrijven van *de Nederlander*, dien ik niet gelezen heb, te hechten;’ - de heer Doedes zegt: ‘Met stilzwijgen ga ik nu de eigenlijke aanleiding tot uw schrijven voorbij,’ blz. 5. - Zonderling! waarom over dat punt gezwegen? wij antwoorden: uit kieschheid, uit eene zekere conniventie voor den heer Timmers Verhoeven, wien men, reeds zoo bezwaard met synodale werkzaamheden, niet wederom zwaar heeft willen vallen, - en dat is zeer edel van de twee tegenstanders, - intusschen wenschen wij toch, voor het vervolg, eens te weten, volgens welke wetten, bepalingen of termen, men iemand, b.v. een Groninger hoogleeraar, het regt mag ontzeggen, om voor de gemeente te prediken? wie daartoe geroepen zijn om dat regt uit te oefenen? en waar men des noods, als hier eens eene twistvraag oprees, zoude kunnen appelleren? - 't Wordt tijd dat men zoo iets, zoowel te Groningen als in den Haag, bepaaldelijk wete. - De groote vraag is deze: wanneer mag een geestelijke *wel*, wanneer mag hij *niet* openlijk prediken? Immers zoolang een geestelijke niet naar wet en vorm is gesuspendeerd, kerkelijk of synodaal, mag hem de openbare prediking niet ontzegd of ontstreden worden; nu is, zoo verre ons bekend is, de hoogleeraar uit Groningen *niet* legaal gesuspendeerd, derhalve, is elk dagblad of orgaan, van welken aard ook, *niet* in zijn regt, waar hij dit regt aan een niet gesuspendeerde wil strijdig maken, en elke kerkeraad is gehouden aan het verzoek van plaatsvervanging gehoor te geven, waar hij geene dadelijke en degelijke bezwaren daartegen kan aanvoeren. Waar zijn nu de eigenlijke, de wettige, de onwedersprekelijke bezwaren, die het prediken van den Groningschen hoogleeraar in den Haag *ongeoorloofd* maken? Wij begrijpen nu zeer goed, waarom zijne beide bestrijders, buiten de menschlievende kieschheid, vooral tegenover den heer Timmers Verhoeven, dit punt lieten rusten, - het dagblad *de Nederlander*, meent echter, van eene *zedelijke* zijde beschouwd, dat hier groote ergernis is gegeven, zoo wordt ongevoelig het punt in quaestie van het regtskundig en legaal gebied op het terrein van zedelijke verantwoordelijkheid gebragt. - Nog altijd kan de hoogleeraar vragen: Bewijs mij dan toch, dat ik niet heb *mogen* prediken? Neen, niet het kerkelijk *regt* geldt hier, maar de meer bekende *leerstellingen* der zoogenaamde Groninger school, - daarvoor dient gewaakt, daartegen gewaarschuwd, - uit dien hoofde beantwoordt de hoogleeraar, als om zijne tegenstanders altijd een eind wegs vooruit te zijn, de vraag: *wat willen de Groninger godgeleerden?* en vraagt met een, of ze *buiten* het Christendom, *buiten* de Hervormde kerk zijn? - en beweert nu, dat de hoofdleerstellingen des Christendoms, door de Groningers wel zeer zeker en duidelijk worden aangenomen, - maar - *hier* wringt de schoen, - op eene meer vrijzinnige, niet scholastieke, niet bloot kerkelijke wijze, - hij ontwikkelt met een kort en nadrukkelijk woord de zienswijze der Groninger (zoogenaamde) godgeleerde school, wat betreft het leerstuk der *onfeilbaarheid* van de Heilige schrift, *de Godheid des Heeren* en *de uitdelging der schuld door het bloed des kruises* (blz. 21-25). Zoo iets nu, in dezen tijd, in eene brochure te beproeven, was en blijft gevaarlijk en gewaagd, want hier ontbreekt de ruimte en de gelegenheid, om deze allezins kar-

dinale punten behoorlijk uiteen te zetten, en daar bij zulk een strijd de strijders elkaâr geweldig bij het woord vatten, moest dit kort overzigt, over de zienswijze der Groninger school, in vele opzigten gebrekkig zijn, - de heer Doedes is dan ook niet in gebreke gebleven, om hier gebruik van te maken, en wederlegt zijn tegenstander hier en daar niet zonder vrucht, - de Groninger hoogleeraar was ('t blijkt uit den toon zijner verdediging) gekwetst, - de heer Doedes noemt dat ‘geagiteerd’ - een fatsoenlijke term; professor de Groot heeft zich zeer onbewimpeld en iet of wat warm, over de Bilderdijksche school laten hooren, - hij heeft als een cordaat man, namen genoemd, inzonderheid den heer Da Costa aangehaald. - aangehaald, in den zin der kommiezen, als ze contrabande insmokkelen, - omdat de heer Da Costa eens een paar latijnsche woorden verkeerd had vertaald (*verissima*) - de hoogleeraar meent, dat hij en de zijnen wel degelijk op Christelijk en Gereformeerd grondgebied staan, en hij dus in zijn regt is, en bewijst dat zelfs uit de meerderheid der aanhangers, waartegen ('t was te verwachten) de heer Doedes met eene plaats uit Livius opkomt, en meer aan de qualiteit, dan aan de quantiteit hecht, - maar hoe men ook over de zienswijze der Groninger school, en over die van haren vertegenwoordiger, den heer Hofstede de Groot, moge denken, zoo blijft zijne opmerking zeer juist en zeer waar, blz. 28 en 29: *wie* eigenlijk de gemeente *zijn*, en hij tast ook geweldig en krachtig door, de vergelijking ontleenende aan *zekere* leden der Tweede Kamer, die gewoonlijk in de oppositie zijn, en daarom nog volstrekt niet de geheele natie, of de volledige Staten-Generaal als zoodanig - vertegenwoordigen, - evenzoo bestaat *de* gemeente ook niet uit de adressanten of hunne aanhangers, - terwijl de heer Doedes wederom, met hetzelfde regt, aanvoert, dat de heeren van de Groninger school en hunne volgelingen, evenmin de eigenlijke - *de* - gemeente uitmaken, - zoo komt hier de zonderlinge vraag werkelijk op den voorgrond: *waar* is thans de eigenlijke Hervormde gemeente te vinden? - Hier bij ons, heet het aan deze zijde, - neen bij ons, aan de andere, - en daarom zal hier vroeg of laat een arbitrage moeten volgen. - Wij gelooven als onzijdigen, dat noch de Haagsche heeren, noch de Groninger godgeleerden, kunnen en mogen zeggen: *l'Eglise c'est nous* - wie geeft hier licht? Wie? Wij antwoorden: - de heer Molenaar, predikant in den Haag, deze geeft licht en raad; de heer Molenaar, die op zeer bescheiden, eenvoudigen, bedaarden toon de stem verheft, en zich meer openbaart als vriendelijke raadgever bij dezen strijd, dan als iemand, die van alle zijden zetten en stompen uitdeelt, komt op het oude paard gezeten weder aandraven, en heft het blazoen - *quia* - weder eens omhoog - en daartoe is de prediker, regtens, als lid der Hervormde kerk, gemagtigd, even als elk ander, tegenover hem, het kerkvaandel, waarop staat - *quatenus!* - mag ontplooijen; - volgens den heer Molenaar is hij alleen lid der Hervormde kerk in Nederland, die de formulieren van Een- en Eenigheid (?) aanneemt - onvoorwaardelijk, - en zich daaraan met hoofd en hart, met pen en mond, bindt, - daarin vindt de heer Molenaar het kenmerk der aanhangers zijner kerk, - daar nu volgens het leerbegrip der Groninger heeren deze formulieren geene verbindende kracht bezitten, treden zij *eo ipso* uit het verband der kerk, en sluiten zich-

zelven met eigen handen buiten het rasterwerk en de omtuining door de Vaderen aldus eenmaal gemaakt en stevig zamengevlochten, - en daardoor is de plaats der Groninger heeren tevens hun bepaaldelijk aangewezen. - Wij weten, dat alles hier goed en logisch voortgaat, en niemand daar iets tegen in kan brengen, - alleenlijk komt nu dadelijk de groote, kardinale vraag, als consequentie der kerkelijke regtzinnige consequentie aan het licht, - deze: zijn wij, *regtens*, naar Bijbel en Openbaring, dan ook steeds onvoorwaardelijk verbonden, om het Christendom volstrekt naar den regel der vaderen aan te nemen, en wie kan ons dwingen om juist *daar* te blijven staan, en niet behoedzaam verder te gaan? Als de voorstanders van het formulier-wezen der vaderen hernemen: maar vrienden! gij zult en gij moogt niet verdergaan; niet verder dan 1816, niet verder dan quia, - dan natuurlijk hernemen de antagonisten: maar vrienden! gij hebt evenmin als de vrome vaders regt, om ons daar vast te bannen, - en nu moet ge ons eerst bewijzen, deugdelijk bewijzen, dat er geene Gereformeerde kerk bestaat, bestaan kan en bestaan mag danjuist *die* Gereformeerde kerk, welke *gij* ons, historieel aanwijst, - als wij goed zien ligt hier de voortdurende aanleiding der scheiding, de zenuwknoop van het schisma in deze dagen. - Voor heden ligt het buiten ons bestek, om te onderzoeken, hoe men dit bestaande verschil ooit zoude kunnen *beseitigen*.

De heer Molenaar blijft zich, in zijne brochure, volmaakt gelijk, en dat is een groote deugd; hij haalt - 't is reeds dikwerf geschied, - b.v. de plaatsen aan, voor en ten gunste van de Godheid van den Heer Christus, en laat de andere bewijsplaatsen, die de bestreden leerpunten van eene geheel andere zijde voorstellen, voorzigtig rusten, - overtuigd zijnde, dit vermoeden wij, dat ze reeds genoegzaam algemeen bekend zijn, en de door hem aangehaalde teksten minder bekend, - want eene *andere* reden is hier niet wel denkbaar, hij protesteert tegen het denkbeeld, alsof de oudere en jongere scholieren van Bilderdijk eene factie zouden uitmaken, veeleer de keurbende der Gereformeerde kerk in dezen lande, en eindelijk eindigt de heer Molenaar om te getuigen, dat hij wenscht vrede, liefde, met gevolge van dien, zoo als dit ook behoort aan het einde van elk kort strijdschrift, en er eene goede houding en kleur aan geeft, - en voorzeker meent de Haagsche prediker dat alles van ganscher harte, ziele en gemoede; want de toon van zijn geschrift is veel te ernstig, te gemoedelijk, om hier iets anders te kunnen verwachten.

Nu houden we ons nog een paar oogenblikken met den heer Doedes bezig.

Volgens den Rotterdamschen prediker, is het eigenlijke *corpus delicti* (de heer Hofstede de Groot is dus wel degelijk strafschuldig - een delinquent) gelegen in de betuiging en overtuiging, door den professor uitgesproken: dat de Groninger heeren het *zuivere* Evangelie wetenschappelijk ontwikkelen, dat ze algemeen verstaan worden, dat ook zij op Christelijken, Nederlandschen, Hervormden bodem staan, - terwijl hij mede aanvoert, dat de zoogenaamde Bilderdijksche school, zoo als deze schier alles wat vrijzinnig is bestrijdt, ook hem met zijn medestanders vinnig en partijdig bestrijdt, - dáárin nu vindt de heer Doedes het *corpus delicti*, en dit *corpus* wordt dan ook voor regters en schepenen ter tafel gebragt, - eerstelijk komt de onfeilbaarheid, neen feilloosheid der Apos-

telen aan het woord, - het onderscheid is zeer fijn en zelfs hairfijn. Wij dachten aan *Werenfels, de logomachiâ eruditorum* (blz. 9-14). Vervolgens de godheid des Heeren, en de uitdelging der schuld (blz. 14-22). De heer Doedes wederlegt het Groninger Ariaansche standpunt, onder anderen uit de uitboezeming van Thomas - als de waarheid door Thomas uitgesproken! Men leze en oordeele! Bij de verdediging van het plaatsbekleedend zoenoffer des Heeren, dat volgens den heer Doedes in het Nieuwe Testament zeer op den voorgrond staat, is het zeer merkwaardig, dat *al* de geciteerde bewijsplaatsen zijn genomen(blz.19) niet uit het Evangelie zei ven, maar uit de brieven van Paulus - 't zij zoo! - transeat! - Nu wordt het groote *corpus delicti* en de Groninger delinquent nader onder handen genomen, waar het heet:

‘Hooggeleerde heer bestrijdt gij dan die waarheden niet?

Ontkent gij ze niet als waarheden?

Dat zult ge toch niet ontkennen?’ (blz. 23).

Een vreesselijk syllogisme voor den ingedaagde! - maar nu volgt er voor den professor een allerliefste beschuldiging: zij is niet malsch:

(blz. 25) ‘Immers is het toch mogelijk, dat iemand voor waarheid uitgeeft wat het niet is, en als dwaling ter zijde legt, wat als waarheid behouden moet worden. Immers is het toch mogelijk, dat hij met *zijne* waarheid *de* waarheid verdringt’ (Wie is hier volgens den context deze - iemand?)

Wat de ontwikkeling van het Evangelie betreft, zegt de heer Doedes tegen den delinquent: ‘Met uw verlof! maar het kon wel gebeuren, dat gij een kerkelijk leerstuk noemdet, wat een Bijbelsch leerstuk is, en dat gij voor menschelijke bijvoegselen aanzaagt, wat zuiver apostolisch is, - 't is toch immers mogelijk.’

De heer Doedes heeft deze reize verbazend veel op met de *mogelijkheden*, - hoe komt zijn Eerw. zoo geweldig hypothetisch, tegenover den professor, die immers zeer thetisch is?

Over *de* gemeente spreekt de tegenstrever van den heer Hofstede de Groot een zeer verstandig woord, - ook hier: *l'Eglise c'est nous* - 't moet zeker in het geschrift van den professor heeten: niet *de* gemeente heeft hare verontwaardiging gekeerd tegen die (de conservativen) - maar daar had moeten staan, *een deel* der gemeente, zoo als in het Grieksch, zonder bepalend lidwoord, - de heer Doedes vat dadelijk den hoogleeraar bij dat eene kleine woord - als ook een eigenlijk corpus delicti - als bij den kraag - summa summarum - de gemeente is hier, de gemeente is daar - wij weten er geen raad op, dan om *al* de gemeenten (meervoudig) op te tellen, oud- en nieuwlicht - en dan als slotsom te zeggen: dat is *de* gemeente. - Allervoortreffelijkst heeft de heer Doedes overtuigend bewezen, dat Hieronymus van Alphen, zeer stellig, stellige leerstellige, anti-Groningsche leerbegrippen heeft gekoesterd, - hier is de professor van alle zijden wederlegd, de uitvoerige aanhalingen uit van Alpheus stichtelijke mengel-poëzij dooden den Groninger delinquent op eens, toen hij zeker eenigzins gejaagd (geagiteerd noemt de heer Doedes zoo iets) den naam van van Alphen had genoemd, nevens dien van Hinlopen, Kist, Egeling en anderen - welk eene misdaad!

‘Waarlijk (zegt de bestrijder) het gaat niet, het practisch Christendom van v. Alphen en Hinlopen op ééne lijn met dat der Groninger godgeleerden te stellen.

Ik geloof niet dat dit historisch juist is.' Zeer zeker heeft de heer Doedes hier zeer goed gezien, - en het is over het algemeen ook niet waarschijnlijk, dat de Groninger theologanten zich bij voorkeur zullen bevlijtigen, om met deze brave voorouders of wie er meer zijn, op ééne lijn volstrekt geplaatst te blijven, al moeten ze deswege, door *dagbladen* en *medebroeders*, zoo wat, onder de hand, in den grooten ban gedaan en bedreigd met uit- of afzetting - alles, dit verstaat zich - vriendbroederlijk.

Wat of de heer Doedes toch bedoelt, als hij op eens spreekt van eene *societé d'admiration mutuelle?* zouden de Groninger heeren daar welligt (alweêr eene mogelijkheid) onder verstaan worden? - O wee! o wee! dan waren die hoogmoedige bentgenooten wel zeer te beklagen, - we zullen 't maar voor eene aardigheid houden, als men er maar bij kon glimlagchen!

De heer Doedes maakt eene *groote* waarheid den volke bekend, deze blz. 59: 'De Groninger rigting is er niet alleen.'

Daaraan zal niemand eene sekonde twijfelen, even zoo min dat de andere de Dordtsche, de Bilderdijksche, of de krypto-Bilderdijksche rigting er ook alleen is; waar heeft professor de Groot dan toch gezegd, dat hij *alleen* regt wil hebben? of dat zijne school (het onzalige woord is er nu eens) de overheerschende moet zijn, - en wie geeft Dr. Doedes, hoe geleerd, wetenschappelijk en gemoedelijk ZEw. ook is, het regt om de uitspraken des professors zoo bijzonder *aanmatigend* te noemen? - en die van hemzelven dan?

De heer Doedes is: 'onverdraagzaam voor leugens, dwalingen, oneerlijkheid, kwade trouw, en voor intimidatie, insolentie, usurpatie.' Zoude de hoogleeraar niet juist deze zelfde zinsnede zich kunnen toeëigenen en hem voor de voeten werpen?

Als de heer Doedes eindelijk beweert, dat de *getalsmeerderheid* dergenen die Groningen bijvallen, niet alles afdoet, heeft Z. Ew. en Livius, door hem geciteerd, zekerlijk regt, - de heeren Livius en Doedes slaan den spijker op den kop - dáár zit de waarheid niet, in dequantiteit - 't is uitgemaakt, - b.v. als eene groote gemeente ergens in eene zekere groote stad naar eene bijzondere orthodoxe rigting wordt heengevoerd, en daar telkens weder wordt heengedreven, dan zoude *die* getalsmeerderheid niet veel bewijzen, en als hier het volume der leeken eens zeer regtzinnig, oudvaderlijk regtzinnig wierd, en de predikers *hunne* rigting wisten over te planten in die getalsmeerderheid - ook *dan* zouden de woorden van den heer Doedes ten dezen opzigte onfeilbare en feillooze waarheid bevatten:

'De kern is immers doorgaans *niet* het volumineuste deel des geheels, en de *meerderheid* niet altijd het *diepst denkend gedeelte?*

Wederom strijd op gewijden grond. - Men oordeele omzigtig en onzijdig; - 't is intusschen alleraangenaamst om te lezen, dat de drie godgeleerden, hier even opgeroepen, zoowel professor Hofstede de Groot, als de prediker Molenaar en Doedes, allen als uit éénen mond, betuigen, verdraagzaam, vredelievend van aard te zijn, en het er volstrekt niet op toe te leggen, om elkaâr (wij nemen het woord van Dr. Doedes weder) te agiteren, - dat is braaf, en geeft veel hoop en bemoediging voor de toekomst!

PHILALETHES.

Lijden, strijd en zege, op het gebied des Christendoms en des christelijken levens.

Twaalftal leerredenen, door L.S.P. Meyboom, te Nijmegen, bij J.F. Thieme.

‘Den felsten strijd strijdt men om de kostbaarste goederen des levens’ zegt de schrijver in zijne voorrede. 't Verwondert ons dat zoo heet een strijd kan gevoerd worden op godsdienstig terrein. Daar is geen meer vreesselijke haat dan het odium theologicum. 't Is menigmaal alsof juist de christen ‘die hundert Augen des Argus’ heeft. Die een hartelijk dienaar van Christus zich waant, vonnist soms ‘mit einem Achselzucken und verdammt mit einem Christlichen Ach.’ Wij willen dan ook niet ontkennen dat zondige hoogmoed dikwerf de oorzaak is van dien hevigen kamp. Maar waar zoo veel ijver, zoo langdurige, ernstige, moedige strijd bestaat, daar kampt men om meer kostbare goederen, dan om eene zegepraal der wraak. Zoo hevig een strijd, zegt men, kende men onder Grieken en Romeinen niet. O neen, maar 't was toch zeker niet om hunne grootere deugden, dat die strijd minderwas. Waar men onverschillig de goden van oud Griekenland naast den Romeinschen Jupiter plaatsen kon, daar was minder strijd te wachten. Maar 't Christendom, dat niet transigeert, omdat het niets vreest, kampt om de kostbaarste goederen des levens. ‘Daarom wordt er nergens meer geleden en gestreden zegt de heer Meyboom, dan op 't gebied des christelijken levens.’ Dien strijd ‘die in de harten en in de maatschappij der menschen bestendig woelt,’ wil de schrijver doen kennen. Tot dien strijd heeft hij ons aangemoedigd, in dien strijd heeft hij ons getroost. In twaalf preken schetst hij dien strijd.

De verzoeking van onzen Heer in de woestijn wordt door den redenaar beschouwd als het beeld van onzen levensstrijd. Daar is een geest in de wereld, zoo wordt 't in de eerste preek gezegd, die van ons vergt, wat er van den Heer gevergd werd in de woestijn. Indien gij Gods zoon zijt, sprak die geest, gebied dat deze steenen brooden worden. Wie kracht en middelen bezit, zegt hij tot ons, om armoede te ontkomen, moet geene armoede willen lijden. Het eerste waarop hij zich toelegt moet zijn om zichzelven een ruim bestaan te verschaffen. Van Jezus werd daar vervolgens geëischt, dat Hij van het dak des tempels zoude springen, van die verzoeking is de algemeene inhoud, vertooning maken met gaven en krachten, ten einde voor zichzelven aanzien en eer te ontvangen. Van Jezus werd eindelijk gevraagd, dat hij den duivel aanbidden zou, opdat hij de koningrijken der aarde zou hebben. Als iemand in de gelegenheid is om magt te verkrijgen, als hij maar zwijgen en de zonde aanzien wil, hoe noemt de wereld hem, als hij geen vooroordeel ontziet, wat boos is weêrstaat? Zij noemt hem een onvoorzigtigen, die zijne wrereld niet kent, die zijn belang niet verstaat. Dat wij aan die eischen geen gehoor mogen geven, en dat wij tegen dezelve bestaan, wanneer wij dezelfde wapenen bezigen die Jezus gebruikte, zijn de beide laatste deel en der eerste leerrede.

De Heer vond strijd op aarde; hij

brengt dien ook in de wereld over. Daar komt strijd tusschen zijn geest en dien der wereld, zoodat er lijden voor zijne tegenstanders, zege voor zijne geloovigen geboren wordt. Dit denkbeeld wordt in de 2de leerrede ontwikkeld. *De doop met geest en vuur* naar Luk. III: 16b. In de 3de schetst de redenaar de wijze waarop onze heer het lijden van dien strijd verdroeg en de zege door Hem behaald. *Jezus lijdzaamheid ons voorbeeld*, I Pet. II: 18-25. Ligter zal 't ons vallen zachtmoedig en geduldig te blijven onder onverdiend lijden, wanneer wij in de overtuiging staan dat het lijden door een liefderijk (sic?) vader tot ons best bestuurd wordt. Naar aanleiding van Gen. L: 20 worden de gezindheden der menschen en van God bij het plegen en toelaten der zonde voorgesteld, wat hier echter gezegd werd van 't lijden, dat ons overkomt door de zonde van anderen, dat wordt aangetoond ten opzigte van alle lijden in de 5de preek. *Verdrukking, lijden en dood eene onmisbare voorwaarde, om verruiming, vreugde en leven te ontvangen*. Johan. XII: 24. Nu vestigt de schrijver het oog op dat lijden en strijden, 't welk uit de eenmaal gevoelde geestelijke behoefte ontstaat, terwijl hij herinnert, dat voor zulk lijden en strijden bij Christus hulp te vinden is. *Zalig zijn de armen van geest*, Matth. V: 3. Hoe verkeerde lust ons vaak in bitteren strijd brengt en hoe wij naar Christus' woord een einde aan dien strijd moeten maken wordt in de volgende leerrede voorgesteld. *Indien oog en hand u ergeren enz*. Matth. V: 29, 30. Het doel van de 8ste is vervolgens aan te toonen, dat wij ook een strijd hebben tegen 's levens moeite en inspanning, waarin slechts de Christen overwinnen kan. Heb. XII: 1 en 2. En nu vraagt de prediker naar de krachten die Christus den zijnen geeft om te overwinnen. Deze zijn: vooreerst de waarheid. *De waarheid zal u vrij maken*, Johann. VIII: 32b. Ten tweede ontvangen de geloovigen in 't geloof een veelvermogend wapen (10de preek), *want het geloof overwint de wereld*, I Joh. V: 4. Eindelijk is de zegepraal die Christus over zonde en wereld behaalt en behalen doet niet onzeker noch tijdelijk, want (11de) *het Godsrijk staat vast*, Heb. XII: 28 hoewel des Christens volle zegepraal eerst komt in eene andere woning van Gods Vaderhuis. Openb. XIV: 13.

Dat alles belooft veel en geeft ook inderdaad veel. Eenvoudig zijn deze leerredenen, eenvoudig in vinding en bewerking, ze bevatten veel wat tot leering en stichting strekken kan. Met veel genoegen hebben wij ze gelezen en bevelen ze zeer gaarne aan onze lezers aan. Onkundigen worden onderwezen, bedroefden getroost, zondaren geroepen, moedeloozen opgewekt tot den strijd. Dat was 't werk van Christus, dat moet ook 't werk zijn van hen die Christus prediken.

Wij hebben 't boekje met te veel aandacht gelezen, om geene aanmerkingen te hebben. Wij stellen te veel belang in die eenvoudige preken, om ze niet bescheiden mede te deelen. Wij zullen ons echter bij een paar opmerkingen bepalen.

Wij hebben den gang opgegeven van des Schrijvers redenering. Is daar nu eene geleidelijke goede orde in? wij twijfelen er aan. Als de Schrijver eerst de grondlijnen getrokken had van 't gebouw, dat hij in dit boekje wilde oprigten, 't zou in beteren meer harmonischen stijl zijn gebouwd. En of 't zoo zoude hebben moeten geschieden dunkt ons niet twijfelachtig. Als men vrij de grondslagen leggen en 't bestek maken kan, zich bewust van overvloed van bouwstoffen, dan zal 't gebouw volmaakter zijn, dan wanneer

men met eene zekere hoeveelheid van steenen en hout werken moet. Dan moet men er toch wel eens een balk in leggen, die met de andere minder goed overeenkomt, hoe men er ook schaaf en zaag bij gebruike, om hem zoo goed mogelijk te maken. 't Komt ons voor dat de Schrijver zóó gehandeld heeft. 't Heeft den schijn alsof hij eenige preken zoo goed mogelijk heeft zoeken te vereenigen. De vijfde leerrede was gemaakt voor den dankdag in 1847, de tiende voor een zendelingsbidstond, de elfde op het pinksterfeest tijdens de woelingen in het staatkundige. Natuurlijk werd de gang van des schrijvers redenering daardoor belemmerd. Of dat goed te keuren is als men zich bouwstoffen verschaffen kan, om in een beteren, meer gemakkelijken stijl te bouwen?

Wij zijn 't ook niet in alles met den Schrijver eens, als hij den tekst verklaart. 't Kwam ons geene gelukkige gedachte voor, om de Grieksche woorden, bij de onzen vertaald door *armen van geest* over te betten door *die bedelen voor den geest*. Door *die hand die ergert* wordt zijns inziens uitgedrukt de werkkring die een mensch op aarde heeft, zijn ambacht, zijne nering, zijn beroep. Dit zouden wij toch niet gedacht hebben.

't Is vervolgens reeds meermalen gezegd dat Jozef eene neiging tot hoogmoed had, die door 't lijden gefnuikt werd. Dit wordt gezegd, opdat wij de wijsheid van 't Godsbestuur in de leiding van Jozef te beter zouden opmerken. De beschuldiging van hoogmoed tegen Jozef ingebragt door Engelsche deïsten, werd eerst geheel verworpen, maar nu weer eenigzins gewettigd, om de opvoedende wijsheid van God in 't regte daglicht te stellen. Hoezeer wij 't prijzen moeten, dat men de wijsheid van God leere opmerken, zoo moeten wij toch vooral de historie niet a priori construeren, opdat er zulke resultaten uit voortkomen, die ons de wijsheid Gods doen verstaan. Ligt mogelijk dat de Allerhoogste geheel andere oogmerken had, dan wij a priori meenden te moeten vaststellen. Daar was een tijd dat men het zonnestelsel construeerde naar de toenmalige begrippen, en de wijsheid Gods aantoonde en loofde, omdat Hij juist op die wijze den loop der hemelligchamen geordend had. Maar zie later blijkt 't, dat 't zonnestelsel hoogst waarschijnlijk lang in duigen gevallen was, als't zoo ingerigt was, als ze toen met de wijsheid Gods zoo overeenkomstig geoordeeld hadden. De geschiedenis spreke dan, men hoore haar eenvoudig verslag, maar overdrijve niets, al ware het dat Gods wijsheid daardoor heerlijker zou schitteren. Vooral worde er geene traditioneele exegese uit geboren.

Van Jozef zegt onze schrijver nu ook, ‘dat er in zijn hart eene sterke neiging tot hoogmoed huisvestte, door zijns vaders partijdige liefde gevoed en reeds vrij erg ontwikkeld.’ 't Bewijs voor die beschuldiging is, dat hij droomde, dat hij die droomen verhaalde en 't kwaad gerucht van zijne broeders overbragt. Daaruit wordt dan bewezen hoe goed de leiding Gods voor Jozef was. Zonder aan 't laatste iets te derogeren beschuldigt men den jongeling Jozef toch vrij hard. De zeventienjarige jongeling bragt 't kwaad gerucht van zijne broeders tot zijnen vader. Maar is dat nu een bewijs voor eene vrij sterke ontwikkeling van hoogmoed? De jongste kinderen in 't gezin doen dat niet zelden, vooral als de ouders hun eene groote voorkeur betoonen. De schuld lag zeker meer bij Jakob. Hij betoonde aan Jozef bij voor-

keur zijne liefde, hij maakte hem zelfs een bijzonder kleed. Maar hij droomde zulke droomen, die van toekomstige grootheid spreken! Is 't mogelijk, zal dat bewijzen moeten, dat Jozef eene sterke neiging tot hoogmoed had. Welke zeventienjarige jongeling droomde wel niet eens van glorie in de toekomst, hij verhaalde die droomen, maar zonder ophef, eenvoudig. En toen zijne broeders hem zeggen: zult gij dan waarlijk koning over ons zijn en hem haatten, verhaalde hij toch nog zijn anderen droom. Zijn hoogmoed zou dan toch zeer onnoozel geweest zijn, zoo onverstandig pleegde hij anders niet te handelen. Jakob betoonde hem eene onverstandige liefde. Ligt zou 't hem hoogmoedig hebben kunnen maken. 't Was wonder als 't hem niet wat bedorven had. Maar als ik nu lees van dien jongeling in Potifars huis, van zijns meesters liefde en achting voor den slaaf, van zijne edele overwinning in de verzoeking, neen dan kan 't er bij mij niet in, dat die Jozef, dien ik zoo lief had van mijne jeugd af aan zoo buitengewoon hoogmoedig zou geweest zijn.

Nog eene aanmerking zij geoorloofd. De zoogenaamde liberalen klagen over 't harde vonnis, dat niet zelden over hen uitgesproken wordt. Maar zijn wij op dat punt onschuldig. Wij zeggen dikwijls veel wat hun niet anders kan voorkomen dan hard en streng. Dat doen wij dan wel niet opzettelijk, maar ze moeten 't toch maar hooren.

Zoo spreekt onze schrijver (in de 3^{e} leerr.) hoe wij ons moeten gedragen bij miskenning op het gebied des kerkelijken levens. ‘Zij, zoo zegt hij, die de vroomheid langs huizen en straten dragen heeten u een grof mensch, een wereldling. De liefhebbers van menschengezag waarschuwen voor u. Zij die 't wezen der godsliefde in 't hangen aan vormen stellen verachten u. Die slaven van den geest willen blijven, en de leugen en 't onregt niet laten varen kanten zich tegen u. Wat moeten wij nu doen - zwijgen en lijden, onze tegenstanders vermoeijen door geduld. Maar dat is toch waarlijk geen zwijgen, als men hen, 't zij dan op zijdelingsche wijze, met zoovele titels heeft aangewezen. Als 't pligt is zachtmoedig tot hen te spreken, dan moet 't ook pligt zijn zachtmoedig over hen te spreken.’

Met hartelijke belangstelling hebben wij 't boekje gelezen. Druk en uitvoering verdienen allen lof.

D- L.

Het verband van de wijsbegeerte met de natuurkundige wetenschappen.

Henri Martin, Philosophie Spiritualiste de la Nature, 2 vol., Paris, 1849.

II.

Het werk van den heer Henri Martin, getiteld: *Philosophie spiritualiste de la Nature*, moet tot inleiding verstrekken van eene uitvoerige geschiedenis der natuurkundige wetenschappen in de oudheid. De schrijver achtte het noodzakelijk, eer hij zijne vrucht van een veeljarig onderzoek en studie uitgaf, eene uiteenzetting van zijne grondbeginselen te doen voorafgaan; hij heeft hierin het verband

der wijsbegeerte met de natuurwetenschappen, volgens zijn standpunt, volledig aangetoond, en de gronden opengelegd, waarop de studie der natuur rusten moet.

Van een anderen kant was hij overtuigd, dat de verspreiding der spiritualistische gevoelens, die hij is toegedaan, onder de beoefenaars der wis- en natuurkundige wetenschappen niet dan voordeelig op die belangrijke takken der menschelijke kennis werken kunnen, dat zij daarvan de methode en de slotsommen kunnen verklaren en ophelderen, en dienstig kunnen zijn om de vooringenomenheid, die nog bij vele geleerden tegen de wijsbegeerte in het algemeen, en in het bijzonder tegen het spiritualistisch oogpunt in hare opvatting, bestaat. De schrijver hoopt dat de leerstellingen, die hij zal voordragen, tot de zoo wenschelijke en volgens hem zeer mogelijke verzoening van de wijsbegeerte met de geopenbaarde godsdienst zullen medewerken; een opmerkelijke wensch van een Fransch geleerde van onzen tijd. Het rationalismus en het supranaturalismus, zegt hij, zijn zeer gevoegelijk met elkander overeen te brengen, zoo zij zich ieder binnen hunne wettige grenzen bepalen, en zich niet, zoo als in onze dagen, in eenen onregtvaardigen strijd wikkelen, die niet dan nadeelig kan zijn voor de zaak, die men meent te doen zegepralen, en voor die van de waarheid in het algemeen.

Het is dus noodzakelijk de gevoelens van den heer Martin eenigzins nader te doen kennen. Hij noemt rationalistisch ieder leerstelsel dat voornamelijk of uitsluitend op het gezag der rede gegrond is, en supranaturalistisch, dat zich bij voorkeur op eene bovennatuurlijke openbaring vestigt. Maar om het gezag van deze aan te nemen moet men van haar bestaan verzekerd zijn. Daar de rede zich noodwendig in dit onderzoek moet mengen, vooral als men een juist begrip van hare uitspraken wil verkrijgen, is er, of men zulks begeert of niet, altijd iets rationalistisch in iedere leerstelling, al is zij ook zuiver godsdienstig. In de wijsbegeerte bekent de schrijver op een geheel rationalistisch standpunt te staan, en wat zijne godsdienstige overtuiging aanbelangt, een rationeel supranaturalistisch gevoelen aan te kleven.

Tusschen de godsdienstige waarheden en die welke de rede door haarzelve kan bereiken bestaat geen wezenlijk onderscheid in aard en oorsprong, zoo als sommigen nog altijd blijven volhouden; volgens hen zoude er niet alleen een volstrekt verschil, maar eene onoplosbare tegenstrijdigheid en een onverzoenbare strijd tusschen beiden bestaan. In eenen zekeren zin zijn al onze ware begrippen van God afkomstig, die de oorsprong van ons bestaan is, en iedere gedachte, die tot eene noodzakelijke waarheid leidt, bestaat in ons door die eeuwige waarheid, die de gedachte Gods zelve is, en zich meer of minder helder aan onzen geest openbaart. Dit is de natuurlijke openbaring, welke aan het menschelijk geslacht en individueel aan ieder van ons ten deel gevallen is, die van ons redelijke menschen maakt, in staat om te kiezen tusschen het zedelijk goed en kwaad. Hij gelooft dus, dat van den eenen kant het rationalismus in het gebied der wijsbegeerte het beginsel van een bovennatuurlijk gezag in het godsdienstig geloof niet uitsluit, en dat van de andere zijde de ontkenning van het gezag der rede voor den mensch de ontkenning van alle zekerheid zoude na zich slepen, en bij gevolg, de onmogelijkheid om op redelijke gronden en met eenige gewisheid, ieder gezag, van welken aard ook, aan

te nemen. Zijne wijsbegeerte der natuur zal als eene wetenschappelijke beschouwing zuiver rationalistisch in hare methode zijn, hetgeen niet zal beletten, dat zij in al hare slotsommen met de hoofdwaarheden van het godsdienstig geloof zal overeenkomen. De waarheid is één, daarom is het hoofddoel van den schrijver, de overeenkomst van eene spiritualistische en godsdienstige wijsbegeerte met de natuurkundige wetenschappen aan te toonen, waarvan hij de grondbeginselen, de methode en de ontdekkingen zal pogen te verklaren. Het is aan deze wijsgeerige uiteenzetting van de voorwaarden, de gegevens en de wettige gevolgtrekkingen der *inductie* op de verschijnselen der natuur toegepast, dat het werk, hetwelk wij beschouwen, toegewijd is. Al de gedeelten der menschelijke kennis, welke onderwerpen zij ook mogen behandelen, maken een geheel uit, en ondersteunen zich onderling. Iedere wetenschap, die zich afzondert, veroordeelt zich tot de onvruchtbaarheid. De schrijver hoopt door zijn geschrift te kunnen bijdragen, dat de wijsbegeerte in Frankrijk daarvan geen gevaar loopt, terwijl deze zich sedert eene halve eeuw te uitsluitend tot de Psychologie bepaald heeft. Deze rigting had zij voornamelijk aan de eklektische school van Cousin te danken, daardoor was het spiritualismus in de bespiegeling overwinnaar geworden, en in staat gesteld om met vrucht de gedurige invallen van eene nog magtige, doch zeer geschokte materialistische opvatting in het gebied der natuurwetenschappen met kracht en goed gevolg af te weren. Maar dit is niet genoeg: het is voor het spiritualismus een telkens terugkomende oorlog, omdat die tot nog toe meestal slechts bij uitsluiting verdedigend gevoerd is. Deze wijsbegeerte, die zoo wel aan de ervaring als aan de rede regt laat wedervaren, en de groote overlevering van de scholen van Baco, Descartes en Leibnitz voortzet, is volgens het gevoelen van den schrijver thans geroepen om hare grenzen te overschrijden, en op het terrein, waar het materialismus zich nog onverwinnelijk waant, vele valsche meeningen te doen verdwijnen, die onbestaanbaar met de waarheid, voor haar licht zullen te niet gaan, en om zich integendeel van al de wezenlijk sterke stellingen des vijands meester te maken, niet om die te slechten, maar die op betere grondslagen nog meer te bevestigen, tot een algemeen voordeel van de natuurkundige wetenschappen, waaraan zij wettig toebehooren, en van de spiritualistische wijsbegeerte, die beter dan eenige andere leer, haar verdedigen en nuttig aanwenden kan, in plaats van daarvan tot bestrijding der waarheid misbruik te maken.

Eene wijsbegeerte, die verzuimt zich op de groote uitkomsten der natuurkundige wetenschappen te steunen, en die met de wetenschap, die op den mensch en op God betrekking heeft, in verband te brengen en haar de plaats aan te wijzen, die deze verschillende kundigheden in het geheel der menschelijke kennis moeten beslaan, is eene onvolledige philosophie, die het onderzoek der zinnelijke ervaring schijnt te vreezen, en die aan de haar vijandige leerstellingen een ruim veld overlaat, om haar met eenig goed gevolg aan te vallen, al was het slechts door haar te verwijten, dat zij onvermogend is hen te volgen op het veld, waarop zij de overwinning gedurende haar afwezen behalen.

Van de andere zijde hebben de natuurkundige wetenschappen eene wijsbegeerte noodig. Zij ondergaan altijd, in

hare methode, in de verklaring van hare grondbeginselen en slotsommen, den invloed van eene zekere wijsbegeerte, hoedanig die ook wezen moge. Doch noch het sensualismus met zijne bekrompene gezigtspunten en onvermijdelijke tegenstrijdigheid, noch het idealismus met zijne methode *a priori*, met zijne ontkenning van de kracht der eindoorzaken, en de wezenlijkheid der bijzondere zelfstandigheden, kunnen eene wijsbegeerte der natuur tot stand brengen, die dezen naam wezenlijk waardig is. De eenigste, die volgens onzen schrijver voor deze taak is berekend, wordt door hem de *spiritualiste* genoemd; het is deze groote en veelomvattende leer, die de noodzakelijkheid der analytische ervaring te gelijk met die van de redenering en de synthesis voorstaat, die het geheel van al wat bestaat, omvattende de zelfstandige eenheid Gods en de zelfstandige verscheidenheid van het geschapene vasthoudt, die de onvoorwaardelijke ideën der rede, en de zelfstandigheden aan de voorwaarden van tijd en ruimte onderworpen, erkent, waarvan de eenen enkelvoudig verstandelijk en met zelfbewustzijn handelen, en de anderen, hoezeer ook werkdadig, zichzelven onbewust en uitgebreid zijn.

Het idealistisch pantheïsmus, zoo het consequent wil zijn, wischt het onderscheid tusschen het zedelijk goed en kwaad uit, heft de vrijheid van den wil op en leidt tot de onverschilligheid. Het materialismus, zoo het zich tot zijne uiterste gevolgtrekkingen ontwikkelt, en gelukkig doet het dit niet altijd, verlaagt de natuur en de bestemming van den mensch, en brengt hem tot het egoïsmus van het tegenwoordig en zinnelijk belang en genot. Maar de spiritualistische wijsbegeerte, die altijd zichzelve gelijk kan blijven, verheft de waarde van den menschelijken persoon en zijne hoop voor de toekomst, door hem eene onbaatzuchtige liefde voor het goede en eene vrije onderwerping aan de zedewet in te boezemen, en daardoor voor een onsterfelijk geluk geschikt te doen worden.

De schrijver verdeelt zijn werk in twee deelen: in het eerste deel, dat voornamelijk kritisch is, beschouwt hij de vermogens en handelingen van den menschelijken geest in hunne betrekking tot de wetenschap der natuur; hij toont de algemeene vraagstukken aan, die deze wetenschap moet oplossen, hij volgt haar in de verschillende lotgevallen van hare O methode en geschiedenis, en komt alzoo tot het besluit, dat de wijsbegeerte der natuur, om waar te zijn en op de kosmologische wetenschappen eenen, in allen opzigte heilzamen, invloed te kunnen uitoefenen, van een spiritualistisch standpunt moet uitgaan. In het tweede deel, dat meer dogmatisch is, stelt hij zijne eigene wijsgeerige gevoelens op den voorgrond, en past die op de groote natuurkundige vraagstukken toe, waarvan de gegevens door de zuivere ervaringswetenschappen geleverd zijn, en waarin de wijsbegeerte ten naauwste betrokken is. Ten besluit komt hij tot de bepaling van het doel der natuurkundige wetenschappen, van hare onderwerpen, hare verdeeling en de methode die zij moeten volgen, van welke grondbeginselen zij niet moeten uitgaan, en in welk verband zij met eene spiritualistische wijsbegeerte moeten blijven, om dat doel zoo veel mogelijk te bereiken, en om waardiglijk de rol te vervullen, die haar in de algemeene ontwikkeling van den menschelijken geest toekomt.

Wij zullen eene schets van den inhoud i van het werk van den heer Henri Martin geven, en bij de voornaamste gedeelten

daarvan eenigzins langer stilstaan. Het eerste gedeelte handelt *over het noodzakelijk verband van de natuurkundige wetenschappen met de wijsbegeerte*, en begint met een hoofdstuk over de zekerheid, de waarschijnlijkheid en de redenen tot het geloof. ‘De mensch was,’ zegt hij, ‘altijd onderworpen aan de voorwaarden van ruimte en tijd en aan de dwaling blootgesteld, maar door een der edelste en wezenlijkste vermogens zijner natuur aangedreven, doet hij onvermoeide pogingen om tot de volstrekte zekerheid in alle zaken, ja zelfs tot de volmaakte wetenschap te geraken, waartoe hij inderdaad wel gedurig nader kan komen, zonder die echter ooit te kunnen bereiken. De wijsbegeerte is de eerste uitdrukking geweest en blijft de noodzakelijke slotsom van deze behoefte tot kennis, en van zich rekenschap der verkregene kundigheden te geven. Zij was in het eerst, of geloofde de algemeene wetenschap te zijn. Toen zij later de noodzakelijkheid der bijzondere wetenschappen inzag, heeft zij hare krachten tot de studie van het werktuig dat dienen moet om die alle te verkrijgen, bijeenverzameld, dat is te zeggen, tot de menschelijke ziel en voornamelijk het verstand, tot het onderzoek der wetten, die het aanwenden van dit werktuig moeten besturen, namelijk de algemeene methode, en de bijzondere methode, voor iedere wetenschap geschikt... ‘Geen gedeelte van dit uitgestrekte gebied kunnende verlaten, zonder zichzelve te verloochenen, omdat dit haar toebehoort, en waardoor zij in aanraking met alle wetenschappen komt, is de wijsbegeerte de verhevenste wetenschap gebleven, die haar allen bestuurt en aan elkander verbindt, door ze tot hare algemeene beginselen en gemeenschappelijke bron terug te voeren, die daarvan met grond de wettigheid, de methode en de plaats in het veld der algemeene kennis aanwijst.’

Het eerste vraagstuk dat, volgens de logische orde, de wijsbegeerte op telossen heeft is dat der zekerheid, en de middelen om hiertoe te geraken. De twijfel kan wel het begin, maar moet nimmer de algemeene slotsom van het onderzoek wezen. ‘Onder de middelen om tot de zekerheid op te klimmen behooren vooreerst het duidelijke en de onmiddellijke gewaarwording van het voorwerp des onderzoeks; dit is de onmiddellijke klaarblijkelijkheid, de eerste bron waaruit alle zinnelijke zekerheid voortspruit. Vervolgens het duidelijk inzien van het logisch verband, waarin eene bijzondere waarheid tot eene andere, meer algemeene, staat: dit is de *deductive* klaarblijkelijkheid. Eindelijk ten derde de duidelijke maar middellijke opvatting van eene algemeene waarheid, voortkomende uit de onmiddellijke gewaarwording van een of meer bijzondere waarheden, namelijk de *inductive* klaarblijkelijkheid.’

Het tweede hoofdstuk behandelt het gezag der rede. ‘Zij is het die ons de waarde der klaarblijkelijkheid aantoont, en die ons het begrip van eene absolute waarheid geeft.... De rede is noodzakelijk één en altijd overeenkomstig met zichzelve, omdat haar voorwerp buiten en boven ons absoluut en onveranderlijk is, anders zoude er geene zekerheid noch zelfs eenige waarschijnlijkheid kunnen bestaan. In dezen zin alleen is de rede onpersoonlijk, dat is, dat zij niet in ieder mensch eenen aard en karakter met dat van het individu overeenkomende aanneemt, maar hoezeer boven onze persoonlijkheid verheven, een vermogen is dat aan ieder van ons toebehoort. Het is de mensch die meer of minder redelijk

is, en het is God niet die redelijk in hem is; want Hij kan zulks niet anders dan volmaakt en oneindig zijn. Het is God niet die in ons en voor ons de noodzakelijke waarheden ziet, maar wij zien door het verhevenste onzer vermogens een gedeelte van hetgeen in God is, een deel zijner eeuwige idëen.'

Het is een opmerkelijk hoofdstuk waarin de schrijver over de wetenschap in God en die in den mensch spreekt. 'Er is tusschen het goddelijke en menschelijke verstand een onderscheid niet van voorwerp maar van vermogen en standpunt. De mensch is niet als God in het middelpunt der kennis en omvat niet als Hij hare onmetelijkheid, hij is genoodzaakt van den omtrek tot het middelpunt voort te gaan en van de verschillende vertakkingen tot de algemeene bron door te dringen. Hij moet van zichzelven en van de voorwerpen uitgaan waarmede hij in betrekking staat, en met de psychologie de *in*- zoowel als *uit*wendige waarneming en de inductie beginnen.'

'Maar wanneer men zich van de menschelijke wetenschap zulk een hoog denkbeeld vormt, dat men er zulke eigenschappen aan zoude willen toeschrijven die alleen aan de alwetendheid Gods toebehooren, zoo als de Duitsche wijsbegeerte sedert Kant gedaan heeft, vervalt men tot de uitersten van een laatdunkend dogmatismus, dat in tegenspraak met zichzelven komt, en tot een en onzinnigen hoogmoed die zich vernedert, terwijl hij waant zich te verheffen. Het is wel de moeite waardig zich met de identiteitsphilosophie onmiddellijk in het absolute te willen vestigen en zich God gelijk te willen maken, om eindelijk genoodzaakt te zijn tot het besluit te komen dat dit absolute *alles* en eigenlijk *niets* is. Het eenige middel, dat aan de wijsgeerige rede zoowel als aan het gezond verstand overblijft, om zich onderling te verstaan, is om zich aan de grenzen van de menschelijke natuur te onderwerpen, waarboven men zich niet kan pogen te verheffen, zonder lager daaronder te zinken.'

De drie volgende hoofdstukken, die gaan over de werkingen des verstands en de voorwaarden van hare krachtdadige toepassing op de natuurkundige wetenschappen; over de noodzakelijkheid der waarneming en het nemen van proeven, met de verschillende methoden die daarop betrekking hebben; over de noodzakelijkheid van het onderzoek der naaste oorzaken en hare wetten; zijn zoo uitvoerig dat zij voor geen uittreksel vatbaar zijn, en tevens zoo belangrijk dat zij in hun geheel moeten gelezen en overdacht worden, om van de wetenschappelijke naauwkeurigheid van den schrijver te worden overtuigd.

Doch het is voornamelijk het zevende hoofdstuk, handelende over de nuttigheid en het gevaar van het aannemen der eindoorzaken, dat wij eenigzins nader dienen te beschouwen.

In onzen tijd wordt door vele beoefenaars der natuurkundige wetenschappen het eigenlijk bestaan der eindoorzaken ontkend. Het transcendentaal idealismus en het materialismus komen verwonderlijk overeen in hunnen strijd tegen het gezond verstand en de rede, die dit bestaan in sommige opzigten moeten aannemen. Kant heeft in zijne kritiek der oordeelskracht eene zeer klaarblijkelijke zaak betoogd: dat de eindoorzaken, als de slotsommen uitmakende die de genoegzame reden van het bestaan hunner oorzaken zijn, niet uit haarzelven kunnen aanwezig en geldig zijn; maar dat zij eene verstandelijke kracht vooronderstellen die ze bedenkt alvorens die te

verwezenlijken, en voor wien deze voorstelling de drangreden is van de werking waardoor hij ze in het aanzijn roept. Maar dit is niet de vorm dien hij aanzijn besluit omtrent de eindoorzaken geeft; hij eindigt daarentegen met te besluiten dat er wetenschappelijk geene eindoorzaken dan subjectief, of eigenlijk slechts voor het menschelijk verstand, bestaan; dus werd door hem op eene wetenschappelijke wijs de Voorzienigheid uit de natuur weggeredeneerd. Alhoewel de Duitsche wijsbegeerte sedert Kant in het *ik* van Fichte en het *absolute* van Schelling en Hegel haar grondbeginsel zocht, bleef zij de ontkennende leer van het kriticismus omtrent de eindoorzaken aankleven en ontwikkelen, op des te meer stelligen toon, naarmate zij weder meer tot het beslissende dogmatismus overging. Volgens de natuurphilosophie van Schelling ontwikkelt zich alles in het heelal naar de onveranderlijke wetten van het absolute, dat zichzelven onbewust, echter zelfbewuste wezens voortbrengt; even als Hegel overal verwezenlijkingen van *idëen* ziet die *typen* maar geene gedachten zijn. Deze typen komen uit het ontwikkelingsproces van het absolute voort, dat niet denkt, maar zij worden slechts door het menschelijk verstand gedacht, waarin het absolute tot bewustzijn van zichzelven komt.

De schrijver verdedigt het aannemen van eindoorzaken in sommige opzigten, ofschoon hij het misbruik dat er van gemaakt is, en kan worden, gereedelijk erkent, meestal verklaren zij niets in de wetenschap: het was ook daarom dat Baco en Descartes er weinig of geen gewigt aan hechtten. Volgens den heer Martin kan echter het bestaan daarvan in het gedrag der verstandelijke wezens, in de verschijnselen van het instinkt der dieren, in de zamengestelde werkingen der physiologie, en in de algemeene wetten van het heelal, die volgens hem niet volstrekt noodwendig uit den aard der stof voortvloeijen, niet ontkend worden.

‘In de studie der natuur moet men de eindoorzaken der wetten en niet der bijzondere verschijnselen trachten na te vorschen. God werkt in de zinnelijke wereld niet met bijzondere inzigten, of liever deze zijn aan de algemeene ondergeschikt en vloeijen daaruit voort. Men moet de eindoorzaken in het geheel, en niet in de onderdeden zoeken, ofschoon deze zich met eene zekere standvastigheid vertoonen. Het is gevaarlijk om telkens daarvoor zekere eindoorzaken te willen vooronderstellen. Het is nog gevaarlijker om vervolgens deze eindoorzaken algemeen te maken, waardoor men in de plaats van eene hoogere oorzaak, waarvan men onkundig is, dikwijls kleine oorzaken stelt die men zich heeft verbeeld, en waardoor men somtijds *a priori* tot het bestaan van zekere algemeene wetten besluit, vreemd aan de werkelijkheid en door de ervaring tegengesproken, en bestemd, niet om de inzigten van den Schepper, maar die van hunnen uitvinder te verwezenlijken.’

De drie laatste hoofdstukken der eerste afdeeling behelzen behartigingwaardige opmerkingen over de verscheidenheid der methoden volgens het verschil der wetenschappen, en een geschiedkundig overzigt der verandering, die de methode der natuurkundige wetenschappen heeft ondergaan, eene heldere voorstelling van den invloed, dien gedurende den loop der eeuwen, van Thales tot op Hegel, de wijsbegeerte op de beoefening dezer wetenschappen gehad heeft, en waarin voornamelijk het ongerijmde wordt aangetoond van de zoogenoemde

natuurphilosophie, en hoe weinig deze geschikt was om de physische wetenschappen vooruit te doen komen; en eindelijk tot besluit een betoog van de nuttigheid en het plan eener spiritualistische wijsbegeerte der natuur, waarin de grondbeginselen van het werk nader worden uiteengezet, en eene schets van het tweede gedeelte gegeven wordt, waartoe de schrijver nu overgaat.

Hier worden tevens vele valsche of eenzijdige gevoelens, van de empirischmaterialistische school, het positivismus van Auguste Comte, met de vreemde stellingen der nieuw-Katholieke schrijvers als Lamennais, Buchez en Bautain onderzocht en wederlegd. De schrijver komt hier tot de slotsom, dat het dus eene heilzame poging was om in de menschelijke rede de toepasselijke grondbeginselen op de studie der natuur op te sporen, en daardoor de voornaamste waarheden van de wetenschappen die hierop betrekking hebben, onwankelbaar te vestigen.

Het tweede gedeelte van het werk van Henri Martin geeft een verslag van zijne eigene *Wijsgeerige grondbeginselen der natuurkundige wetenschappen*, en vangt aan met een hoofdstuk over het wezenlijk bestaan der uitwendige voorwerpen, over de oorzakelijkheid en de zelfstandigheid beschouwd als de beginselen van individualiteit en identiteit.

De schrijver begint met het zelfbewustzijn van het *ik* als den grond van alle zekerheid, en dus ook van de wezenlijkheid der buiten hetzelve bestaande voorwerpen te beschouwen, en geeft eene bepaling van het *individu*, waardoor hij komt tot zijn gevoelen over de atomen of eerste stofdeeltjes, die voor geene deelbaarheid meer vatbaar zijn, en volgens hem van de scheikundige atomen verschillen, die uit de vereeniging daarvan zijn zamengesteld, en die weder de stofdeeltjes der weeg- en onweegbare voorwerpen (*molécules*) helpen uitmaken. Het redelijk beginsel in den mensch daarentegen is eenvoudig, en uit geene atomen bestaande, dus onstoffelijk en boven die wetten verheven die de stof beheerschen. Het redelijk verstandelijk en zelfbewustzijnd beginsel maakt het eigenlijke *individu* uit. Vervolgens wordt het wezen der dingen als beginsel der algemeenheid beschouwd, en over de betrekking van de zelfstandigheid tot het geslacht gehandeld, waarbij het pantheismus van Spinoza, Schelling en Hegel wordt wederlegd.

Zeer belangrijk is hetgeen men verder over het bestaan, de mogelijkheid, de noodzakelijkheid, en het beginsel der genoegzame reden, aangemerkt vindt. ‘Het werkelijk bestaande dat niet noodzakelijk is noemt men *contingent*, het zoude evenzeer niet kunnen aanwezig zijn, en het moet dus eene oorzaak buiten zich hebben, en in die oorzaak moet de genoegzame reden van deszelfs bestaan liggen. Volgens onzen schrijver bestaat er geen noodzakelijk wezen dan God, het heelal daarentegen is contingent, het moet dus zijn oorzaak in God hebben, wiens scheppende wil de genoegzame reden van zijn bestaan is. De begrippen van hoeveelheid, oneindigheid en onbepaalde onmetelijkheid, worden door hem behoorlijk onderscheiden. God is alleen oneindig, het heelal is onmetelijk, omdat wij zijne grenzen ons niet kunnen denken noch voorstellen. Evenzoo naauwkeurig worden die van getal, van eenheid en geheelheid bepaald, waardoor alle dubbelzinnigheid, die uit de verwarring daarvan zoude kunnen ontstaan, wordt opgeheven. Zeer gegrond is hetgeen hier over de oneindige

zelfstandigheid, en de menigvuldigheid der eindige zelfstandigheden voorkomt, waarin het wezenlijk bestaan der laat sten tegen de voorstanders der leer van de absolute identiteit gehandhaafd wordt, even als de zelfstandigheid van het *ik*. “Als ik de indrukken gevoel van de voorwerpen buiten mij, door mijne zintuigen opgevangen, dan is 't het *ik* alléén, dat daardoor gewijzigd wordt en de uitwendige oorzaken daarvan waarneemt; ik denk eeuwige en noodzakelijke idëen, die alleen in God eeuwig kunnen zijn, maar het is het *ik* die ze denkt. Mijne ziel is geene verzameling van gewaarwordingen en gedachten die gelijktijdig of achtereenvolgend zijn, maar zij is bovendien een eenvoudig zich zelfbewust en willend wezen.”

Nadat hij over den duur, den tijd en de eeuwigheid, alsmede over het werkelijk bestaan der zelfstandigheden en hare betrekking tot de opvolging en voortbrenging der verschijnselen gesproken heeft, komt hij tot de belangrijke vraagstukken van de natuur, de stof en de schepping. Voor hem drukt het woord *natuur* zonder nadere omschrijving “het geheel van alle ligchamelijke wezens uit, met hunne bijzondere werkdadigheid en de wetten die deze onveranderlijk regelen. De natuur bevat voor ons het geheel der naaste oorzaken, uitgezonderd de vrije en verstandelijke. Zij is het voorwerp der physische wetenschappen, die hetgeen standvastig is onder de nimmer stilstaande opvolging der verschijnselen trachten op te sporen, namelijk de wetten volgens welke zich die verschijnselen bij al de zamengestelde wezens voordoen.” Eene andere uitdrukking die het voorwendsel van eene groote verwarring van denkbeelden geweest is, was het woord *stof*.

“Verscheidene wijsgeer en, zoowel oude als die van den nieuweren tijd, noemen stof een denkbeeldig en onbepaald wezen, dat volgens hun gevoelen, den algemeenen grond der ligchamen uitmaakt. De logische gevolgtrekking van dit begrip der stof, als een onbepaald wezen, zonder bijzondere eigenschappen en krachten, is de ontkenning van alle zelfstandig bestaan der ligchamen, waarvan zij den gemeenschappelijken grond uitmaakt, en waaraan men dan slechts eene denkbeeldige of phenomenale aanwezigheid zoude toeschrijven.” De heer Martin stelt daarvoor eene geheel andere theorie der stof in de plaats, die meer met den tegenwoordigen toestand der natuurkundige wetenschappen overeen te brengen is. “De zoogenoemde eerste onbepaalde stof (*matière première*) is een ijdel woord, dat volstrekt geene wezenlijkheid uitdrukt. De wezenlijke stof der werkelijk bestaande ligchamen, die men dikwijls tweede stof (*matière seconde*) genoemd heeft, is de verschillende zelfstandigheid waaruit de ligchamen zijn zamengesteld. Zij bestaat uit eerste atomen, werkelijke, uitgebreide, ondoordringbare en eenvoudige onverdeelbare zelfstandigheden. De stof kan niet verder dan tot op deze ondenkbaar kleine atomen verdeeld worden, zij stellen de scheikundige of tweede atomen te zamen, die weder op hun beurt de vaste stofdeeltjes (*molécules*) uitmaken, waarvan de verschillende ligchamen zijn zamengesteld. Als de ligchamen zich ontbinden, blijven hunne atomen bestaan, en gaan in andere en nieuwe verbindingen over.” Onze schrijver is dus een voorstander van de realistische atomenleer in tegenstelling van de idealische dynamiek van Kant, die het begrip van stof uit de onderlinge werking van de zamentrekkende en uitzettende kracht verklaarde. Volgens Martin kan er

geene kracht zonder zelfstandigheid gedacht worden, waarvan zij de eigenschap uitmaakt. Het zijn dus de eerste atomen der stof, waaraan alle hare eigenschappen en krachten moeten toegeschreven worden.

Is de natuur eeuwig, of is zij dooreene eeuwige oorzaak voortgebragt?

Deze hoofdvraag is ten allen tijde door de wijsgeeren en natuurkundigen verschillend opgelost, of liever beantwoord; want de strijd duurt nog voort tusschen hen die de natuur voor eeuwig houden, en hen die eene schepping aannemen. Ons bestek laat niet toe om ons in de gronden voor en tegen te verdiepen, te meer daar zich de voorstanders eener Schepping nog in twee partijen schiften, waarvan de eene eene eeuwige schepping, en de andere eene in den tijd of met een begin aanneemt. Wij moeten ons thans bepalen om het gevoelen van onzen schrijver hieromtrent te doen kennen.

“Hij noemt met Plato, Plutarchus, Numenius, Boëthius, Fénélon, de schepping eene eeuwige daad Gods, die te gelijk het begin des tijds der during en opvolging was, die bij God geen plaats hebben, waardoor de meeste tegenwerpingen op de leer der schepping gemaakt, komen te vervallen.” Zij die vragen wat God vóór de schepping deed, doen eene ijdele vraag, God is niet geweest, noch blijft voortbestaan, noch zal wezen, Hij *is* er en Hij *schept*. Maar de wereld is er geweest, blijft voortduren, en zal er zijn. Men kan ook niet vragen hoeveel tijd er sedert de eeuwige daad waardoor God schept verloopen is. Dit zoude onzin wezen; want geen tijdstip is later in betrekking tot hetgeen eeuwig is.

Zeogt men, dat zoo er de wereld niet altijd geweest is, God er vóór bestond, en dus ledig moest zijn eer Hij schepper was; het vóórbestaan der oorzaak tot het gewrocht kan niet dan logisch opgevat worden. God is nimmer een tijd vóór de schepping ledig geweest; want hij bestaat niet in den tijd, maar in eene ééne en on verdeelbare eeuwigheid. Zoo God als schepper vóór de wereld is, moet dit in eenen logischen zin verstaan worden, zooals de eeuwige waarheden zulks zijn aan de voorwerpen waarop zij toepasselijk zijn. God is niet eerst werkeloos en dan scheppend geweest, Hij is eeuwig schepper, maar de geschapene dingen zijn met den tijd begonnen, krachtens den eeuwig scheppenden wil. Evenmin kan men vragen waarom God niet vroeger of later, en juist op het bepaalde tijdpunt de schepping deed aanvangen; dit is evenzeer eene onzinnige vraag, omdat de tijd op zichzelve geheel onbepaald is, en niet dan de onbepaalde mogelijkheid der during uitmaakt. Het is volmaakt onverschillig waar men het aanvangspunt van den tijd plaatst, de eeuwigheid, waarin men het stelt, heeft geene during noch opvolging die dan eerst beginnen.’

Niet minder belangrijk is het hoofdstuk over de uitgebreidheid en de ruimte; even als aan het begrip van tijd wordt aan dat der ruimte eene wezenlijkheid buiten den menschelijken geest, die het zich vormt, toegeschreven; het is eene eeuwige en noodzakelijke gedachte van God. Door de ruimte te denken, denkt God zichzelf in zoo ver Hij de uitgebreidheid onbepaald kan verwezenlijken, waarvan de mogelijkheid door Zijn oneindig verstand wordt opgevat. Buiten de scheppingskracht moet er in God eene oneindige bewegingskracht bestaan, maar niets dat naar de uitgebreidheid gelijkt, die reeds

eene beperking der beweging aanduidt, omdat zij begrensd en deelbaar is. De oneindigheid Gods is eene stellige eigenschap, die niets met de ruimte, aan welke men slechts de onbegrensde onmetelijkheid kan toeschrijven, gemeens heeft, dan het vermogen om deze onbepaald door de uitgebreidheid te verwezenlijken, die het gewrocht Zijner gedachte en bewegingskracht is. De oneindigheid Gods is die van Zijn vermogen, Zijne gedachte en Zijne liefde.'

De hoofdstukken, die over de meetkundige bepalingen en de wijsgeerige opmerkingen over de vormen en afmetingen der uitgebreidheid, over de plaats, de beweging en de rust, de traagheid en de bewegingskrachten aan de ligchamen eigen, en over de eerste wetten van de beweging en de rust handelen, geven eene duidelijke voorstelling van het verband der wijsgeerige bespiegeling met de wiskunde, en van deze met de grondbeginselen der natuur- en werktuigkunde, en kunnen tevens als bewijs van des schrijvers krachtigen betoogtrant verstrekken.

Vervolgens ontwikkelt hij zijne denkbeelden omtrent de algemeene zamenstelling der stof en omtrent een nieuw dynamisch atomismus; aangaande het eerste kan men drie hypothesen voorstellen: 10. kan men de atomen en het ledige aannemen, 20. of niet dan het absoluut volle stellen, of 30. de wezenlijke uitgebreidheid ontkennen. Hij is van het eerste gevoelen en vooronderstelt dat de onmetelijke ruimte niet overal door de atomen is opgevuld, terwijl hij de twee andere hypothesen wederlegt. Hij schrijft aan de atomen zelfstandigheid, uitgebreidheid en beweging toe, en verschilt hierin van de monadenleer van Leibnitz, en het dynamismus van Kant, en lost tevens eene bedenking tegen hunne ondoordringbaarheid op. 'Er kunnen, zegt men, geene oneindige krachten in de eindige wezens voorhanden zijn, de ondoordringbaarheid zoude eene zoodanige zijn, daarom bestaat zij niet.' Het antwoord op deze redenering van Kant is gemakkelijk; de major is waar, maar de minor is valsch. De ondoordringbaarheid kan als eene eigenschap of als eene kracht van tegenstand beschouwd worden. Als eigenschap is zij niet oneindig, maar absoluut en algemeen, zoo als de deelbaarheid der uitgebreidheid, de gelijkheid van twee gelijke grootheden: iedere wezenlijke en concrete uitgebreidheid is ondoordringbaar, zoo wel als iedere uitgebreidheid deelbaar is, dat behoort tot hun wezen. Als kracht van tegenstand is de ondoordringbaarheid geene oneindige kracht, maar eene die veranderlijk en onbepaald is; want zij is eene terugwerking, die altijd gelijk aan de werking is, en daar geene physische werking oneindig zijn kan, kan de terugwerking zulks ook niet wezen. De wezenlijke uitgebreidheid, de zamenhang en de onbepaalde verdeelbaarheid bestaan tot in de eerste atomen, en deze uitgebreidheid is ondoordringbaar; was zij zulks niet, dan zoude er slechts eene denkbeeldige zelfstandigheid bestaan; door deze eigenschap moet de deelbaarheid ergens ophouden, daarom kan men slechts eene onbepaalde maar geene oneindige aannemen.

Deze beschouwingen maken een gereeden overgang uit tot de behandeling van de bijzondere zamenstelling der verschillende ligchamen of de scheikundige atomistiek, en de belangrijke opmerkingen aangaande de onweegbare vloeistof en van hare algemeene werking in de natuur, de theorie der golving (*ondulatie*) en de polariteit van het licht, waarin de nieuwste ontdekkingen der physische

wetenschap ter sprake gebragt worden.

Verder spreekt de schrijver over het onderscheid tusschen de onzinnelijke en ligchamelijke zelfstandigheden, en over de betrekking der eigenschappen en wetten in deze twee orden van wezens. Hier toont hij een ijverig en scherpzinnig spiritualist te zijn, en wederlegt het materialismus op eene voldingende wijs. ‘Het ligchaam is slechts het werktuig van het *ik*, dat dus noch dit ligchaam, noch een gedeelte van hetzelve, noch een gevolg van zijn organisatie uitmaakt. Het is niet alleen een individu, waarvan de deelen thans een onafscheidelijk geheel uitmaken, het is daarentegen een enkelvoudig individu, waarvan de zelfstandigheid geene scheidbare deelen aanbiedt, en dat volstrekt geene uitgebreidheid beslaat. De ziel, de zetel der gedachte is dus wezenlijk enkelvoudig en ondeelbaar, en dit heeft niet alleen betrekking op de menschelijke ziel, maar op ieder wezen dat gevoelt, kent en wil. De schrijver voegt er bij, dat hij zal aantoonen, dat deze vermogens aan de meeste dieren niet kunnen ontzegd worden, en dat uit dien hoofde de meeste dieren, zoo niet allen, eene ziel bezitten.’

Hij besluit deze zielkundige bespiegelingen met eenige opmerkingen over de zielsvermogens en de wederkeerige betrekking tusschen dit geestelijk beginsel en het ligchaam. ‘Wat is het punt, of welke zijn de punten van de toepassing der bewegingskracht der ziel in het ligchaam? Werkt zij onmiddellijk op de weegbare stof van het ligchaam of wel op eene onweegbare vloeistof, die de werking der ziel aan al de organen overbrengt? Dit zijn vragen waaromtrent het zelfbewustzijn zwijgt, en waarop men met meer of minder waarschijnlijkheid volgens den tegenwoordigen toestand der psychologische wetenschap kan antwoorden. Maar hoe dit ook zij, dit is zeker, dat de ziel op het ligchaam als eene bewegingskracht werkt, en het ligchaam op haar, door eene kracht van tegenstand, van zich door de traagheid of onordelijke beweging van zijne atomen, tegen de poging der ziel, om hen in de vereischte voorwaarden van aan de levenswerkzaamheden te kunnen voldoen, te houden, lijdelijk te verzetten.’

Nu gaat hij over tot de uitwendige hoedanigheden en eigenschappen der ligchamen, de physische verschijnselen en de algemeene en bijzondere nog ongenoegzaam bekende natuurkrachten (*forces occultes*). ‘De levenskracht in het algemeen en de bijzondere levenskrachten, zijn inderdaad niets dan de uitdrukking van onbekende of ongenoegzaam verklaarde eigenschappen, die deze of gene levensverschijnselen voortbrengen, en die onderling door de gelijkheid van hare uitkomsten vereenigd zijn. Zoo men deze zoogenoemde beginselen voor iets anders neemt dan zij zijn, maakt men er geheime (*occultes*) krachten van, dat is, denkbeeldige wezenheden, waardoor men gelooft de vraagstukken te kunnen verklaren, die tot nog toe onoplosbaar gebleven zijn.’

Hiermede staat het hoofdstuk van de algemeene natuurwetten en over het middel, om die te ontdekken, in een naauw verband.

‘In de natuurkunde noemt men *wet* de formule, die eene standvastige wijze van werking eener of verscheidener krachten uitdrukt, waardoor gelijke verschijnselen onder gelijke omstandigheden voortspruiten. Sommige wetten der in de stof aanwezige krachten, worden door eene onmiddellijke algemeene gevolgtrekking, andere door de inductie gekend. Noch

de eene noch de andere bezitten het karakter der volstrekte noodzakelijkheid; dat is, dat er geene aanwezig zijn, wier niet bestaan eene tegenstrijdigheid in zichzelve zoude daarstellen.' Waarna de schrijver weder gelegenheid vindt, om over de algemeene eindoorzaken en de betrekking der natuurwetten met het wezen en den wil van God te spreken. 'De wetten, die thans het heelal beheerschen, zijn die onmiddellijk en noodzakelijk op het wezen der Godheid gegrond? Zijn zij het middellijk, door eenen noodzakelijken wil, die uit dat wezen zoude voortvloeien, en hebben zij eene zedelijke noodwendigheid die op de algemeene eindoorzaken rust? Neen; want zoo het waar is, dat God niet alleen het goede, maar het beste mogelijke in het bestaan des heelals wil, is het ook waar, dat het absoluut beste op geen oogenblik van dit bestaan kan verwezenlijkt worden, en dat dit een ideaal punt is, waarnaar de wereld, door eene onophoudelijke ontwikkeling, streeft, zonder dit ooit te kunnen bereiken.' Hij komt verder dus tot het besluit: 'dat er eene allesomvattende eindoorzaak is, die de Schepper zich heeft moeten voorstellen, omdat Hij goed is, en dit is het goede. Maar verschillende algemeene eindoorzaken kunnen aan deze hoofdeindoorzaak voldoen. De voortgaande ontwikkeling der wereldorde spruit uit eene oorspronkelijke orde der atomen en uit een zamenstel van wetten voort, die God in Zijne vrijheid verkozen heeft, en door Zijne almagt heeft verwezenlijkt. De oorspronkelijke orde der atomen en hunne opvolgende bewegingen, hebben volgens eene ontwikkeling plaats gehad, die eeuwig door de Godheid gewild is. De wetten dezer bewegingen hebben aangevangen en duren voort, omdat God eeuwig haar begin in een punt des tijds bepaalt, en hare voortduring in den onbepaalden loop der eeuwen onderhoudt.'

Hetgeen verder volgt over de eindoorzaken in de bijzondere gevallen, de wonderen, en de kracht van het gebed is merkwaardig om het godsdienstig gevoelen van den schrijver te doen kennen, die buiten eene algemeene Voorzienigheid ook eene bijzondere aanneemt, de mogelijkheid der wonderen en de verhooring des gebeds als geene verbreking der eenmaal vastgestelde orde aanziet, zonder tot bijgeloof te vervallen, en hier geheel het wetenschappelijk gebied te verlaten. Zijn besluit daaromtrent is: 'dat de wetten der zigtbare wereld bestaan, en dat zij het voorwerp der kosmologische wetenschap zijn, dat hare algemeene standvastigheid de voorwaarde is, zonder welke deze wetenschap eene onmogelijkheid zoude zijn. Deze standvastigheid komt volkomen met de voortdurende werking der Voorzienigheid overeen, maar in bijzondere omstandigheden is zij niet onvereenigbaar met eene buitengewone en uitsluitende tusschenkomst der Goddelijke almagt.'

Na in het algemeen over de natuurwetten gesproken te hebben, komt hij tot de toepassing daarvan op de bewerktuiging van het heelal, zoo als zij zich vooreerst in het mechanisch zamenstel van de bewegingen der hemelligchamen, in de geologie en de kosmogonie vertoonen, en zich in den aard en oorsprong der bewerktuigde stof voordoen, waaruit belangrijke opmerkingen over het leven en den dood en de levensverrigtingen der bewerktuigde wezens volgen. Het hoofdstuk over het levensbeginsel der organische ligchamen en over de levenskrachten, is vooral voor onzen tijd merkwaardig, waarin zoo uiteenloopend over deze on-

derwerpen gedacht wordt. Na de verschillende gevoelens der voornaamste physiologen beschouwd en het zijne ontwikkeld te hebben, gelooft hij te kunnen besluiten: ‘dat naar alle waarschijnlijkheid het levensbeginsel in ieder bewerktuigd wezen één is, en gelijksoortig in de verschillende ligchamen, behalve het onderscheid dat er in moet bestaan met betrekking tot het verschil der organisatie; dat het een onweegbaar, doch tevens stoffelijk beginsel is, als beweegkracht in het ligchaam werkzaam, en dat het geenszins als de ziel verschillende vermogens bezit, maar als de oorsprong van het dierlijk leven moet beschouwd worden, waarvan het onbewust al de verrigtingen doet plaats hebben en regelt.’

Omtrent de psychologie der dieren merkt hij aan, dat er twee verschillende soorten van leven in sommige bewerktuigde wezens, en in den mensch bestaan, het physiologisch en het zieleleven; hij beschouwt dit zieleleven bij de soorten van dieren, waarbij het genoegzaam bewezen is, dat het bestaat, en ontwikkelt zijne gedachten over den oorsprong en de bestemming der ziel, en den hoofdzetel daarvan in sommige organen. Ofschoon hij der hoogeren diersoorten eene ziel toeschrijft, kent hij aan deze geene onsterfelijkheid toe, maar hij is vast overtuigd van de voortduring van die des menschen, voornamelijk zich grondende op het zedelijk bewijs: ‘dat zij met de zedelijke vrijheid begaafd zijnde, in dit leven de wet van waarde en onwaarde hare volkomene vervulling niet doet erlangen, en in haar het besef van eene hoogere bestemming aanwezig is, waardoor het denkbeeld van de onsterfelijkheid haar naar het oneindige, door de edelste en onverdelgbaarste vermogens van hare natuur doet streven.’

Vervolgens wordt de verschillende aard der zedelijke, psychologische en eigenlijk physische wetten beschouwd, en in het bijzonder de physiologische en zoölogische wetten nagegaan, zich voornamelijk in de verschillende soorten van levende wezens vertoonende, en de betrekking van deze soorten tot hunne organen en derzelver verrigtingen; waarna hij geleidelijk tot de behandeling van de standvastigheid en veranderlijkheid der soorten en de verschillende rangschikking der bewerktuigde wezens in de natuurlijke geschiedenis, overgaat. Des schrijvers denkbeelden hieromtrent verdienen, om hunne oorspronkelijkheid en juiste opvatting, de aandacht van de natuurkundigen, die met een wijsgeerig oog de verschillende orden, klassen, familiën en soorten van organische wezens beschouwen. Nadat hij eenige opmerkingen over den eersten oorsprong der levende wezens in het algemeen, en van het menschelijk geslacht in het bijzonder gegeven heeft, besluit de heer Martin zijn werk met eene wijsgeerige overdenking over de natuur en de bestemming der mensch elijke ziel, de werking der Voorzienigheid in het heelal, en de plaats der eindoorzaken in de wetenschap. Volgens zijne wijze van zien ‘worden van de eene zijde het atheïsmus en het materieel pantheïsmus, door het bewijs der nietnoodzakelijkheid der natuurwetten, der naaste oorzaken, en de noodwendigheid eener eerste, ééne, onverdeelbare, eeuwige, algoede en alwijze oorzaak, uit de wetenschap verbannen, en van den anderen kant het idealistisch pantheïsmus, met het fatalismus, dat daarvan het gevolg is, worden door het bewijs der zelfstandigheid en krachtdadige werking der naaste oorzaken uitgesloten, en in het bijzonder door de zedelijke vrijheid van den mensch,

die hem door zijn zelfbewustzijn bevestigd wordt. Tevens wordt de Voorzienigheid door de algemeene orde des heelals geregtvaardigd, en een redelijk optimismus wordt daardoor en door de klaarblijkelijke leer van den vooruitgang gestaafd.'

Het laatste hoofdstuk bevat een algemeen overzigt van de natuurkundige wetenschappen, van hare verdeeling en methode, waarin de slotsommen van het wijsgeérig onderzoek des schrijvers, in korte woorden, worden opgegeven. Met hem komen wij tot de overtuiging van den altijd plaats gehad hebbenden invloed en het noodzakelijk verband der wijsbegeerte met de kosmologische wetenschappen. 'De ouden,' zegt hij, 'van de hoogte hunner ontologische hypothesen, hebben getracht in éénen blik het groote gebied der natuurstudie te omvatten, en zelfs wanneer zij er zich op toelegden, een gedeelte daarvan naauwkeurig te onderzoeken en na te gaan, hebben zij hierin hunne stelselmatige vooroordeel en niet verzaakt, hetgeen hen niet belette, somtijds onschatbare ontdekkingen te doen, en zeer gelukkige vooronderstellingen te maken, maar die ook dikwijls zich in de plaats eener naauwgezette en onbevooroordeelde waarneming stellende, aanleiding tot de vreemdste dwalingen gaven. In onze dagenhebben daarentegen deze waarneming, de met een wetenschappelijk doel in het werk gestelde proeven, en de leer der inductie met eene logische juistheid daarop toegepast, de kennis der natuur op den weg van eenen vooruitgang gebragt, niettegenstaande de ijdele pogingen der idealisten, die daarvoor hunne methode van constructie wilden in aanwending brengen.'

Het werk van den heer Martin, waarvan wij een overzigt gaven, is een schitterend bewijs voor hetgeen wij in onze inleiding betoogden, dat de natuurkenner met eene wijsgeerige kennis, en de wijsgeer met eene genoegzame natuurkennis moeten toegerust zijn. Er blijft ons nog over te doen zien, hoe de ervaringstheorie in de physische wetenschappen, volgens de wetten der logica, moet ingerigt wezen.

J.A.B.

Letterkunde.

Mijn lief en leed op het derde Nederlandsch letterkundig congres,

Gehouden te Brussel, den 30sten Augustus en twee volgende dagen.

Vraag niet te spoedig en te dringend, waarde lezer! òf hij, die u zijn lief en leed op het derde Nederlandsch letterkundig congres wil verhalen, en er dus werkelijk - in dubbele mate - deel aan genomen heeft, er zoowel bevrediging als teleurstelling heeft gevonden, vraag niet òf hij een naam bezit als letterkundige, dan òf hij gewoon is de vruchten van zijn geest en pen onder de vlag van een pseudonym aan de golven van de publieke beoordeeling prijs te geven. Zie niet, eer ge verder leest, of dit stukje onderteekening of naamcijfer draagt; maar vergenoeg u voorloopig met de plegtige verzekering zijnerzijds, dat hij van ganscher harte tot de letterminnaars behoort, ook, naar zijn vermogen tot de letterbeoefenaars, en weet bovenal, dat hij een groot voorstander is van dergelijke congressen, beurtelings in eene der steden van Noord-Nederland of België te houden, al ware het alléén om de persoonlijke bekendheid der Hollandsche en Vlaamsche letterkundigen onderling te bevorderen. 't Zou hem reeds dààrom smarten en grieven, indien het van dit congres in 't vervolg moest heeten, derde en laatste, zooals van sommige romans (ten ongerieve van onze Vlaamsche broeders, en tot groot achterdeel van de verspreiding der Noord-Nederlandsche boekwerken in het Zuiden, altijd te hoog in prijs). *Derde en laatste!!* Toch zal dit, in zekeren zin, 't geval zijn. Het congres zal voortaan iets anders wezen, dan het tot hiertoe was, en welligt, volgens het oorspronkelijk doel der eerste oprigters en grondvesters, moest zijn. Het zal van nu af, door eene permanente commissie, in het zuid- en noorderdeel te vestigen, zeker karakter van duurzaamheid verkrijgen; maar daardoor tevens in eene maatschappij of genootschap worden gemetamorphoseerd. Zonder nu in het minst twijfel te voeden dat deze herschepping rijke en overvloedige vrucht zal kunnen dragen; zonder zelfs te loochenen, dat die bestendiging voor het zoo zeer gewenschte, gehoopte, reikhalzend verwachte Woordenboek allergeweldigst weldadig zal kunnen worden, is het evenmin te ontkennen dat het congres daarmede zal ophouden een congres te zijn d.i.: eene tijdelijke zamenkomst en zamenspreking van letterkundigen en lettervrienden, die door wisseling van gedachten één groot doel - verbroedering van Noord- en Zuid-Nederland door den band van gemeenschappelijke taal- en letterkunde - trachten te bereiken. Dan genoeg! -

't Is, als men spreekt, een fait accompli, het democratisch principe zal door een aristocratisch vervangen worden, het congres is van iets voorbijgaands tot iets blijvends en duurzaams geworden, het woord van den heer van Lennep heeft weerklank gevonden; de commissien zijn benoemd: voor Nederland: de heeren Koenen en van Lennep, te Amsterdam, L. Ph. van den Bergh, te Leyden, Voorduijn en Rethaan Macaré te Utrecht; voor Belgie de heeren David te Leuven, Nolet de Brauwere, Delecourt en van der Voort te Brussel, de St. Génois te Gent. Zekerlijk zal ieder, die het niet alleen met de congressen, maar met de Nederlandsche taal- en letterkunde wel meent, volkomen vrede kunnen hebben met deze commissie, en, in het vertrouwen dat die benoemde heeren zich de op hen uitgebragte keuze zullen laten welgevallen, den stillen wensch uiten dat *alle* verkiezingen, ook de meest regtstreeksche en vrije, evenzoo gelukkig mogen slagen.

Maar - laten we ons, als verstandige menschen, voegen naar den gang der omstandigheden, en, als vrienden van orde, onderwerpen aan de wijsheid van het bestuur - en volge alsnu zonder verwijl de opsomming van mijn lief en leed, waarvan ik u immers deelgenooten wilde maken.

De reize naar Brussel was gelukkig volbragt. De morgen was daar, waarop het congres zou geopend worden. Het hart klopte mij. Met ongeduldig verlangen verbeidde ik het uur, waarop het mij gegund zou zijn de mannen te ontmoeten, die ik door hunne geschriften kende, liefhad en hoogschatte, de krachtige handhavers en voorstanders der Vlaamsche letterkunde, die ik weldra de hand hoopte te drukken in eene verfranschte stad, waar Hollands taal onder de meer beschaafde en fatsoenlijke klassen met een smadelijken glimlach of een medelijdend schouderophalen vernomen wordt. Welk Noord-Nederlander, die eenig: belang stelt in zijne letterkunde, zou niet verlangen in aanraking te komen met schrijvers als Conscience en De Laet, met grondige taalvorschers als Delecourt en Snellaert, met dichters als de wakkere Prudens van Duyse en de edele Dautzenberg, met smaakvolle en kundige hoogleeraren als Heeremans en Vleeschouwer? Wie zou ze niet gaarne van aangezigt tot aangezigt zien, met hen spreken, hun de hand drukken, de mannen van de *Vlaemsche beweging*, in haren aard te weinig ten onzent gekend, in hare strekking te schaars bij ons gewaardeerd, en waarvan het genoeg is eenen Michiel van der Voort te noemen? Aanvankelijk ging het mij beter dan een' mijner bekenden, die, gelijk ik later vernam, niet zonder groote moeite de plaats der vergadering van het congres uitvond, en als een andere Archimedes in stille verrukking zijn *ἕυρηκα* riep, toen hij eindelijk op het gele aanplakbiljet de groote letters ontdekte. Hij had, ongelukkig en onvoorzigtig, naar de akademie en niet naar het musée gevraagd. Geen enkele Brusselaar wist waar de akademie was, of vermogt hem die te wijzen, evenmin als men, zelfs in de nabijheid van het musée, eenig duister besef scheen te hebben van een letterkundig congres, 't geen op dat pas in Brussel stond gehouden te worden. Trouwens groote sympathie daarvoor was er in Brussel ook niet te verwachten. Onze Nederlandsche gezant, uitgenoodigd om de zittingen van het congres bij te wonen, had, gelijk ik later hoorde (*relata refero*) kort vóór de sluiting den voorzitter kenbaar gemaakt,

dat Z.E. verhinderd was geworden om aan de vergaderingen deel te nemen, en het bevreemdde mij althans niet te zeer dat het aantal toehoorders en toehoorder essen alles behalve aanmerkelijk was. Ik las wel in een of ander Brusselsch dagblad, dat verslag gaf van het verhandelde op het congres, den brommenden aanhef: toujours le même concours de monde, maar ik dacht daarbij aan den Franschen perruquier van Yorick met zijn: - plongez-le dans l'Ocean - of aan een omgekeerde litotes,[1)] Ik had dan het musée gevonden, de trappen bestegen, den drempel der vergaderzaal overschreden, en werd door de aanwezige heeren commissarissen met alle beleefdheid ontvangen. Het ongeduld had mij tegen mijne gewoonte te vroeg doen komen. Langzamerhand verzamelden zich de congresleden - de broeders uit het Noorden en Zuiden - de eersten evenwel verreweg de meerderheid uitmakende. En ziet! Daar begon mijne eerste teleurstelling. Ik herdacht aan hetgeen ik een jaar te voren in Amstels wallen had aanschouwd en gehoord. Hier was inderdaad elke zweem van feestelijkheid of luister zorgvuldiglijk vermeden, de sombere luchtsen weêrsgesteldheid scheen bijzonder te sympathiseren met het koude en koele, ietwat unheimliche van dit oogenblik. Geen enkele poëtische feestgalm van broeder van Duyse - hij was afwezig - niet één muziektoon - geen burgemeester, die als te Amsterdam de zaamgekomenen toesprake - de heer Charles de Brouckere geeft de voorkeur aan het Fransch, en is afkeerig van het Vlaamsch. - Hij mag daartoe in zijn goed regt zijn. Wij hebben het regt niet hem zulks te betwisten. De leden werden niettemin verwelkomd, was het dan niet door een burgemeester, toch door een schepen, door den eerevoorzitter, Fontainas. Zijn welkomgroet was kort, gepast, waardig, hartelijk, maar - in het Fransch! Ik moet bekennen, dat dit een' zonderlingen indruk op mij maakte, die in het vervolg nog versterkt werd, toen ik hoorde dat verscheiden der Vlaamsche sprekers hunne voordragten aanvingen met grieven tegen het indringen en veld winnen der Fransche taal, en veelal nadrukkelijk aanspoorden en aandrongen om daartegen krachtdadig te waken en te ijveren. Ieder, die de dagbladen gelezen heeft, weet, wie de leden van het bureau (of bureel) uitmaakten, en welke onderwerpen in de drie zittingen achtervolgens behandeld werden. Ik behoef dit hier dus niet te herhalen; maar voeg er alleen bij, dat zoowel de voorzitter als de secretarissen zich op eene, boven allen lof verhevene, wijze van hunne, soms zeer moeijelijke, taak gekweten hebben. De voorzitter wist altijd met kalmte en waardigheid de vergadering te leiden, en waar bij de debatten sommiger vurige geest en opgewonden stemming eene of andere digressie maakte, die van weêrszijde de hartstogten der in zienswijze verschillende sprekers had kunnen opwekken, wist hij hen altijd binnen het behoorlijk terrein te houden, zonder de vrijheid der beraadslagingen zelve te belemmeren. In de behandelde onderwerpen gedurende de eerste zitting was er eene zeer eigenaardige opklimming - een klimax - om eens eene vergelijking van het gastmaal der Romeinen te ontleenen: *ab ovo usque ad mala*. Dr. de Jager sprak: over het tegenwoordige standpunt der Nederlandsche spelling. Professor Heeremans over de geslachten der zelfstandige naamwoorden in Zuid-

1) Niet *cum minus dicitur, et plus intelligitur*, maar *cum plus dicitur, et minus intelligitur*.

en Noord-Nederland. De heer Koenen over het wenschelijke der uitgave van eene geschiedenis der Nederlandsche taal. De heer Dautzenberg over Nederduitsche taal- en dichtvormen, terwijl de heer van der Voort op de middelen wees om der Nederlandsche taal op nieuw invloed te verschaffen, en daarbij inzonderheid het hoog belang van een Algemeen Woordenboek op den voorgrond plaatste. Was dat niet werkelijk *ab ovo ad mala*? van het ei tot de appelen? Het ei = de spelling: de appelen (gulden appelen in den tuin der literaire Hesperiden) = het Woordenboek!!

Het uur toevens tusschen het eerste en tweede gedeelte der zitting, wijdde ik aan de bezigtiging der tentoonstelling van schilderijen, waartoe den congresleden heuschelijk op vertoon van hun diploma de toegang geopend stond.[1)] Ik vond er een overgroot aantal stukken, en daaronder vele waarachtige kunstgewrochten in den vollen zin des woords; maar ook vele groote lappen met harde en schreeuwende kleuren beklad. Dikwijls gemis aan dat harmonieuze, 't geen de stukken op onze Hollandsche tentoonstellingen kenmerkt. Niet zeldzaam ergerlijke, zedenkwetsende voorstellingen. Van één stuk kan, mag, en wil ik hier niet zwijgen, dat mij en elk geboeid hield. De laatste hulde gebragt aan - de laatste oogenblikken van Egmont en Hoorne. Ja, wel de laatste, de hyperlaatste; want de onthalzing is reeds geschied. De hoofden zijn van de rompen gescheid en - nu weder op de rompen gelegd, de akelige gleuve, waar langs het bloed sijpelt en afdruipt - de rompen uitgestrekt, met het sombere doodkleed omhuld. De groep aan schouwers - Spanjaarden en Brusselaren - vijanden en vrienden. - Op het gelaat der eersten niet zoo zeer bevredigde wraakzucht, triomferende haat, bloeddorstig genot, helsch leedvermaak (Schadenfreude), en toch welligt bij enkelen iets van het een of het ander, dan wel de overtuiging dat hier, hoe bloedig dan ook, een beginsel gehandhaafd werd. - Op het gelaat der laatsten diepe aandoening, die woorden noch tranen heeft om zich te uiten, maar in de verheffing des harten boven de aarde en het aardsche haren laatsten en éénigen en eigen steun vindt. En, bij al die mengeling van gewaarwordingen een monnikje, dat met een imperturbable sang froid, en een gelaat, dat onmiskenbaar uitdrukt: ‘het kerkgebruik moet zijn loop hebben, al vergaat ook de wereld,’ het waslicht ontsteekt voor de gevallen slagtoffers. Gallait heeft zich gewaagd aan de voorstelling van het huiveringverwekkende, het afzigtelijke: hij is niet teruggedeinsd voor de onoverzienlijke bezwaren, daaraan noodwendig verknocht; maar - hij heeft ze verwonnen - schitterend - luistervol - door de reuzenmagt van den genie. Bilderdijk

1) De congresleden hadden, op vertoon van hun diploma, toegang tot: de tentoonstelling van Schoone Kunsten.
De kamer der Volksvertegenwoordigers en des senaets, met ingang tot de voorbehoudene tribunen (palais de la nation.)
De nieuwe caserne.
De gevangenissen van Brussel en Vilvoorden.
Het museum voor oudheden en wapentuig. (Hallepoort.)
De Koninglijke en Burgondische bibliotheken, (museum.)
Het museum van oude schilderijen.
Het cabinet van natuurlijke historie.
Het stadhuis.
Den Hortus Botanicus.

De kunstverzameling van Z.D.H. den hertog van Arenberg. D^{o}. van den heer Wiertz.
Het geographisch gesticht van den heer Ph. Vandermaelen.
De boekerij van den heer ridder Th. de Jonghe.

sprak van verzen, die een koninkrijk waard waren; de schilderij van Gallait is voorzeker wel de 30,000 francs waardig, waarvoor ze door het gouvernement is aangekocht.

O! het was de tweedemaal, dat Gallait mij in dat gedenkwaardig tijdpunt onzer geschiedenis verplaatste. Ik stond vroeger insgelijks, met diepe aandoening in de borst, voor een der gewrochten van denzelfden kunstenaar. Toen waren het de laatste oogenblikken van Egmont, die zijn penseel mij voortooverde! Hoe geheel anders! Egmont nog in zijn kerker - nevens zijn biechtvader, Yperens bisschop[1]. Nu zag ik dáár de beide graven, verbonden bij hun leven, vereenigd in hun dood: huiveringverwekkend, akelig, afzigtelijk die bloedige hoofden... en toch.... ik kon mij schier niet losrukken van de plek, waar ik stond. Ik vergat, dat ik mij uit hoofde van het letterkundig congres te Brussel bevond, ik had mijne bekenden uit het oog verloren, eindelijk ontwaakte ik uit mijne mijmering en spoedde mij door de menigte bezoekers heen om den verderen loop der verhandelingen en beraadslagingen bij te wonen.

Een voorstel van den heer Stallaert: om de voornaamste Noord-Duitsche taalgeleerden uit te noodigen ter bijwoning der vergaderingen van het congres, wordt nu de middellijke oorzaak dat het congres eene omscheppingzal ondergaan, en eene nieuwe ontwikkelings-phase te gemoet treden. Immers de heer Koenen wil reeds dadelijk die Duitsche geleerden door eene captatio benevolentiae voor het congres winnen, en hun de uitgegeven handelingen ten geschenke aanbieden, al beweert de heer van Lennep, dat er helaas! geen fonds aanwezig is, en al bewaren de aanwezige boekhandelaars omtrent het aanbieden van present-exemplaren een eerbiedig stilzwijgen. Allengs rijst nu bij den heer van Lennep het denkbeeld om eerst een fonds daar te stellen - dan om het congres in eene maatschappij te vervormen - later om de bovenvermelde dubbele commissie te benoemen - en zie daar! jacta est alea! Wij zijn over den Rubicon!

Tot het lief, mij dien dag wedervaren, moet ik, met erkentelijke hulde aan de vriendschappelijke heuschheid der respectieve auteurs rekenen de aanbieding van een present-exemplaar Mengelpoëzy van F.J. Blieck; beknopte prosodia der Nederduitsche taal, door J.M. Dautzenberg; een bundeltje gedichten van denzelfden, - welke verpligtende beleefdheid in den verderen loop van het congres nog werd vergroot door het geschenk van: Comiteiten ter verheerlijking der Vlaemsche taal. Verzameling der stukken uitgegeven ter inrigting van een algemeen petitionnement tot het terugeisschen der Vlaemsche taalregten 1849-1850. Vijf nommers van het Maandschrift: de Vlaemsche beweging, en eindelijk: Volksgedichten door J. Kats.

Doch nu de keerzijde. Wat liefs is er hier beneden zonder leed, ook op een letterkundig congres? De vriendschappelijke zamenkomsten bij de heeren Delecourt en Nolet de Brauwere, waarvan ik later zooveel treffelijks hoorde, woonde ik niet bij; hoewel ik tot mijn innig leedwezen vernam, dat ik er, als Hollander, ook genoodigd was. Zie hier de oplossing van het raadsel. In mijne eenvoudigheid had ik gemeend dat van eene algemeene uitnoodiging ook algemeene kennisgeving zou geschied zijn; bij mijne beschroomdheid had ik het er voor gehouden, dat

1) Ik heb vroeger getracht eene schets van die schilderij te geven, Tijdsp. 1849, I, blz. 63, en volgg.

het onvoegzaam ware mij den toegang te veroorloven tot kringen, waar men mij zoo al niet zou afwijzen, evenwel niet getoond had te begeeren. Gelukkig voor mij werd het althans op den laatsten dag ter kennis van allen gebragt, dat ieder, die nog niet voorzien was van een toegangbiljet tot het vriendschappelijk maal, door de Zuid- aan de Noord-Nederlandsche leden te geven, zulks aan het bureau zou kunnen bekomen.

Zeer belangrijk was de tweede zitting van het congres, opgeluisterd door de tegenwoordigheid van den heer Conscience, die juist bij het binnentreden tot ondervoorzitter was benoemd, maar, door omstandigheden genoopt, de zittingen niet tot het einde kon blijven bij wonen. De heer Vleeschouwer van Antwerpen hield eene keurige voordragt over een paar letterkundige vragen, en sprak over de verbastering en verfransching der Nederlandsche taal. Vervolgens drong hij aan om zorgvuldig te zijn in het bewaren, of liever spoorde hij aan tot het hernemen van onze oude taalschatten, inzonderheid tot de wederinvoering van het verouderde doe. Veel belangrijks werd door hem tot adstructie zijner stellingen in het midden gebragt, en zijne rede gaf aanleiding tot menigvuldige, nu eens schertsende en naïeve, dan eens puntige en scherpe opmerkingen. De liefelijke regels van den dichter Dautzenberg werden geciteerd, en met daverend handgeklap vernomen:

Hoe zou ik tot ten vriende spreken,
Hadde ik niet meer dien zielentoon?
Du is der liefde liefste tecken,
Du is de perel uit haar kroon.
'Du lieve vrind!
'Du aardig kind!'
Is dat niet wonder zoet en schoon?[1)]

Het scheen dat de zaak van den *doe* werkelijk op een vrij goeden voet stond. Maar, daar trad Dr. Snellaert op, als bestrijder, met de opmerking, dat slechts bij ruwe en onbeschaafde volken het enkelvoud gebruikelijk was - dat bij toenemende ontwikkeling envooruitgang het meervoud billijk in eere werd gehouden, - dat dit hij alle natiën in het oogloopend wordt waargenomen, - dat men dit zeer duidelijk kon bespeuren in de laatste boeken van den Reinaert de Vos, op welks eerste de heer Vleeschouwer zich mede, maar ten onregte (wegens de oneenparigheid des gebruiks van doe en van het meervoud) beroepen had, - dat men alleen voor het aanspreken van het Opperwezen het enkelvoud zou kunnen behouden, hetwelk daarentegen de heer De Laet als het uiterste van de wijsbegeerte beschouwde, om hetgeen niet beleefd genoeg was jegens de menschen voor het Opperwezen over te laten enz. enz. De heer van Lennep betoonde zich voor zijn persoon een patroon en beschermer van den doe, en noodigde zijne letterkundige vrienden, die briefwisseling met hem hielden, uit hem voortaan met doe in hun schrijven te betitelen, ten einde zij door het U en UEd. hunne taalzonden niet noodeloos mogten vergrooten. O! doe redacteur van Holland! Wilstu dyner broederen taalzonden-delger worden? Doe bist zeer genereus en van groote courtesye! Doe bist nog steeds dezelfde geestige, joviale, studentikose man, die het feestelijk en feestdoos zamenzijn met het Attisch zout dyner scherts weets te kruiden, en immer de lippen dyner toehoorders tot een glimlach weets te plooijen, 't zij doe met schalke naïeveteit bekenst dastu geen financier bist, 't zij doe *monsieur le pasteur des minimes*, even als alle overige gasten, bij het uitbrengen van

1) Gedichten van J.M. Dautzenberg, blz. 128.

dyn toast aan, of op de dames, schudden doest van lagchen. - De heer van Lennep boude mij ten goede dat ik hier, ook buiten de correspondentie, van zijn vriendelijke vergunning al aanstonds gebruik maak.

Nu volgde het kolossale rapport der commissien uit Noord- en Zuid-Nederland, aangesteld tot het beramen van middelen ter zamenstelling van een Nederlandsch Woordenboek. Het werd uitgebragt bij monde van prof. de Vries, uit Groningen, die met veel geestdrift en welsprekendheid zich kweet van zijne taak, en misschien wel de eenige was in eene soortgelijke bijeenkomst, die zich drie uren lang onafgebroken in de aandacht eener vergadering mogt verblijden, welke niet alleen zonder blijken van ongeduld, maar met eene hooge mate van belangstelling zijn keurig rapport volgde. Het voorstel van den heer van Lee, na het laatste gedeelte des rapports (uit hoofde van de uitvoerigheid werd het in tweeën gesplitst), om in de notulen dezer zitting den dank der vergadering te vermelden aan prof. de Vries voor zijn geleverd meesterstuk, vond algemeen weêrklank. Het rapport zal gedrukt worden. Het Woordenboek zal te zijner tijd (*wanneer?*) verschijnen. De commissie van redactie zal bestaan uit de heeren: prof. M. de Vries, van Groningen, Mr. L. Ph. van den Bergh, van Leyden, en prof. David van Leuven. Het zal worden uitgegeven te Amsterdam en te Brussel, waartegen echter de boekhandelaar Suringar uit Leeuwarden schriftelijk in de derde zitting zijne bezwaren heeft geopperd, zonder, kieschheidshalve waarschijnlijk, eenige andere plaats van uitgave aan te wijzen of voor te stellen.

In de derde en laatste zitting (want ook in het aantal zittingen zijn de congressen reeds gekortwiekt: alleen het eerste telde er vier, en voortaan zullen ze slechts om de twee jaren plaats hebben, als de permanente commissie het niet beter keurt ze om de vier jaren te stellen, bij wijze van literaire olympiaden, of, als eene hulde aan het decimale stelsel, om de vijf jaren, draagt de heer Kats eene verhandeling voor: over de oorzaken, die de opbeuring der Nederlandsche taal- en letterkunde verhinderen. De spreker uitte onder anderen zijn' wensch, dat er in Belgie eene soortgelijke maatschappij mogt worden opgerigt, als die: Tot Nut van 't Algemeen, in Noord-Nederland, wier weldadigen invloed, ook ter bevordering en verspreiding van taalkennis, hij hoogelijk roemt. Dit was te veel voor den heer Alberdingk Thijm. Hij ziet reeds in zijne verbeelding in de Belgische steden, dorpen en gehuchten, departementen dier verfoeijelijke maatschappij als giftige paddestoelen uit den grond verrijzen. Hij verheft zich van zijn zetel, en verklaart met luider stemme, dat hij sedert lang zijne opzettelijke studie aan de uitgegeven werken dier maatschappij heeft toegewijd, en dat hij nadrukkelijk en krachtig moet protesteren tegen den geest, die er in heerscht. Hij wil Belgie niet aan den invloed van dien geest zien blootgesteld, en zou gewis uitvoerig al zijne grieven tegen de maatschappij hebben opgesomd, ontwikkeld en toegelicht, had niet de voorzitter hem herinnerd, dat hij zich op een vreemd terrein stond te begeven, en wie weet waarheen? zou afdwalen, en hem alzoo in het vuur zijner expectoratie gestuit. Alle respect voor de overtuiging van den heer Alberdingk Thijm, al kan ik haar niet deelen. Alle hulde aan de rondheid en kordaatheid, waarmede hij gewoon is die uit te spreken; maar - hoe is het mogelijk, dat

hijzelf in eenig departement van die maatschappij als spreker heeft willen optreden? De heer W.H. Suringar boezemde den ontstelden zuidelijken broeders eenigen moed in, door hun mede te deelen dat hij eens eene verhandeling had geschreven: de Maatschappij Tot Nut van 't Algemeen eene blijvende maatschappij, en dat hij gaarne aan elk hunner een exemplaar zoude toezenden, om hen eenigzins met eene maatschappij bekend te maken, die 67 jaren en 14,000 leden telde. Nadat deze wolk, gelijk ook de bui door professor van der Hoeven's wederlegging van een artikel uit de Tijd, Noord-Hollandsche courant, over het lager onderwijs, welk blad aan sommige congresleden met minzame heuschheid (!) was toegezonden, gelukkig was overgedreven, sprak de heer Zetternam (pseudonym, Dirckx): over de verbindtenis der Zuid- en Noord-Nederlandsche letterkunde, bij middel van het taalverbond, en de vergemakkelijking des boekhandels door hetzelve. Hij wil voornamelijk eene lijst van de Hollandsche en Vlaamsche boekwerken, die spoedig, allerwege, tot in de meest verwijderde dorpen verspreid zal worden; maar hij wil die lijst zóó eigenaardig, zóó speciaal, zóó *in usum Delphini*, dat de bibliographie van den heer Tideman, door professor de Vries vermeld en aangeprezen, verre is van aan zijn verlangen te voldoen. Zijne grieven tegen de Noord-Nederlandsche boekhandelaars worden door den heer Schleijer zoo al niet wederlegd, dan toch beantwoord.

Nu was den leden van het congres een wezenlijk genot bereid. De heer J. van Beers, professor bij 's Rijks Normaalschool te Lier, draagt op eene uitmuntende wijze een uitmuntend schoon, roerend dichtstuk voor, getiteld, voor het portaal (kerkportaal). Het is een meisje, dat hij schetst, beeldschoon maar arm. Helena komt uit de kerk. Zij heeft er helaas! niet gebeden, maar het oog gevestigd op de lonken van den rijken, ligtzinnigen jonker Edmond. Zij bezit hare onschuld nog, maar de reinheid van haar hart is reeds bezoedeld. - Zij staat weder voor het portaal, als moeder, maar moeder in oneer. Zij draagt een kind op haren arm, en wil het - wraak als zij ademt - aan Edmond, wiens huwelijk in de kerk voltrokken wordt, en zijne jeugdige gemalin toereiken. 't Is de vrucht harer schande. De armen wachten in het rond op aalmoezen en geschenken. Zij op wraak. De jonker ziet haar, herkent haar, en zegt aan zijne lakkeijen, terwijl de wagen voortrolt: geeft die vrouw eene dubbele aalmoes! - Anderwerf bevindt Helena zich voor het portaal. Het is een stormachtige nacht. Zij is het slagtoffer geworden van hare schande, zij is der ontucht in de armen gevallen. Nu bidt zij, heeft berouw, en ondervindt vreesselijke gewetenswroeging, wordt door vlagen van ijlhoofdigheid en aan waanzin grenzende zinneloosheid gemarteld, ziet hare ontslapen brave ouders, ziet haar gestorven kind, die haar in den geopenden hemel willen trekken - de verschijning wijkt - haar bewustzijn keert terug - zij ontwaakt uit hare verbijstering. - Een troep rinkelrooijers trekt juilend voorbij - zij beschimpen de arme: onz' Heer is nog niet op! roept, de spotternij haar toe. Een hunner treedt nader, vat haar hoofd in zijne hand, ziet haar in het gelaat - 't is Edmond! Zij herkent hem - en zwijmt - en sterft. Behoef ik het, na deze schets, waarvan niemand, die het dichtstuk hoorde, het gebrekkige meer beseft dan ikzelf, behoef ik het te zeggen dat de vergadering aan de lippen des

dichters hing, dat men hem bij elk rustpunt met daverend handgeklap toejuichte, dat in menig oog, ook in het mijne, een traan van diep gevoel aanschouwd werd?

Ge herinnert u, waarde lezer! de Bloem uit de volksklas, door denzelfden dichter op het congres te Gent voorgedragen. Het is hier weder eene Bloem uit de volksklas, die hij geeft, maar eene bloem, verschroeid door den giftigen adem der verleiding; eene bloem, buiten den hof geworpen in het slijk door den opstekenden storm der wilde hartstogt, en vertreden onder den verpletterenden voet der snoode ligtzinnigheid, die met maagdenreinheid en onschuld, als met ijdele en zinledige klanken, haren helschen spot drijft.

Nadat nu nog de heeren Carrein van Brugge, van Even van Leuven, Sleeckx en van Driessche van Brussel hadden gesproken over de bij het programma aangekondigde onderwerpen, te wreten: de eerste over de noodzakelijkheid der volksverlichting in Vlaamsch België, en over die der uitbreiding van de Nederduitsche letterkunde, ter bereiking van dat doel; - de tweede over de geschiedenis der beeldende kunsten in de Nederlanden; - de derde over het Nederlandsche tooneel, en de vierde over de zending (la mission, de roeping, de taak) des Vlaamschen schrijvers in de XIXe eeuw, deed de heer Delecourt het voorstel, waartoe gereedelijk en eenparig en met geestdrift besloten werd, om namens het congres aan de Belgische regering een verzoekschrift in te dienen tot vrijdom van regten bij den invoer van Nederlandsche boeken in Belgie.

En zóó was het tijdstip genaderd, waarop het congres, na de vereischte dankbetuigingen van en aan den voorzitter, en de leden van het bureau, en de leden ter vergadering aanwezig, enz. enz. enz. werd gesloten, om na twee jaren, als het den hemel en de permanente commissie behaagt, te Utrecht of ergens elders weder geopend te worden.

Bij het vriendschappelijk maal, den Noord-Nederlandschen leden door de Vlaamsche aangeboden, heerschte een hartelijke, gulle, vriendschappelijke, ongedwongen toon. De toasten waren niet veel in aantal; maar rijk aan gehalte. Zeer opmerkelijk en belangwekkend was de mededeeling, door den heer de Baecker van St.-Winoxbergen, uit voormalig Fransch-Vlaanderen, in het Fransch gedaan, dat in zijne en omliggende gemeenten petitien aan de regering waren gerigt, zoo door de burgerlijke besturen, als door de geestelijkheid, om het lager onderwijs niet met de Fransche, maar met de Vlaamsche taal aan te vangen. De stukken en bescheiden, daartoe betrekkelijk, zullen, op voorstel van professor de Vries, als bijlagen achter de uittegeven Handelingen van het congres gevoegd worden, en de autographen vervangen, die er anders aan geannexeerd zouden geweest zijn, indien de propositie van een' grooten onbekende niet gevallen was, strekkende om de namen der aanwezige congresleden, die ze daartoe meestal reeds, zonder nog te weten waarom, op geolied papier gesteld hadden, te laten facsimileren.

Ik zou, mijn geneigde en geduldige lezer! ligtelijk nog veel over het congres kunnen uitwijden, en van nabij of van verre stof tot allerlei beschouwingen en opmerkingen ontleenen; ik zou u kunnen mededeelen, hoe sommigen in het congres meenden te vinden uitstal van schijngeleerdheid, oppervlakkigheid en sektegeest, scholastiekerij en pedanterie; hoe anderen het tot de wolken ja, zoo mogelijk, nog hooger verhieven; weder anderen, waarbij ik mijzelven wel zou willen

rangschikken, goeds en kwaads daarin vereenigd vonden, en daarom in de beoordeeling van het geheel het ‘gulden midden’ wenschten te bewaren, hoe sterk dat ‘midden’ ook in onze dagen door velen gegispt en bestreden worde; maar ik zal eindigen, en hier nog slechts ééne zaak bij voegen: dat ik gelegenheid vond met een der geachtste Vlaamsche letterkundigen eene alleraangenaamste vriendschappelijke betrekking aan te knoopen.

Als hij mijn lief en leed op het derde Nederlandsch letterkundig congres leest - en ik weet hij zal het lezen - dan zal hij den dank niet versmaden, dien een Noord-Nederlandsche broeder hem op dit Tijdspiegelblad brengt voor al de genoegens, op den 3^{den} September l.l. in zijne gastvrije woning en aan zijne zijde gesmaakt.

8 September 1851.

A. van der Hoop J^{rs} zoon, twaalf daguerreotypen

Een presentje voor uwe bruid, of uwe nicht of dochter, die het vrijen in het hoofd heeft; een echt lief ‘honnig, beelderig, poeterig’ boekje, zooals de juffers zeggen, en hoe prettig gerijmd! hoe natuurlijk, en hoe aardig, en hoe grappig, en hoe gemoedelijk telkens aan het einde der Daguerren; - 't is om te stelen, te zoenen, - nu in dien tijd van zoenen behoort het ook: - als ge het maar niet voorleest aan oude katechizeermeesters, aan leden der Eerste of Tweede Kamer, als ze naar de sectiën gaan, en ook niet aan oude tantes met brillen en snuifneuzen; - maar 't is toch mogelijk, dat laatstgenoemden er toch schik in hadden, als ze denken aan den ouden en goeden tijd, of aan die dagen, toen ze nog bekoorlijk waren. - De heer van der Hoop, - de naam klinkt altijd goed en schoon, - 't is hier de firma: vader en zoon van der Hoop - heeft de anakreontische lier, voor onzen tijd, zeer goed weten te besnaren. Hij schetst, en schildert, en dartelt, en wordt onder de hand weemoedig en ernstig, of plaagt en joolt, - Vrijen, Trouwen, Reizen, de Kraamkamer (de Tijdspiegel deelde reeds eene scène mede), Veel kinderen, Geen kinderen, Visschen, Studentje spelen, Promoveren, en - - maar hier maakt onze beste dichter een salto mortale - en gaat van het *promoveren*, dadelijk - zonder ons voor te bereiden, of ons den schrik te benemen - op het *begraven* over, - dat is onmenschelijk en onbegrijpelijk, en gevaarlijk voor de zenuwen. - Heeft dan niemand der juffers of dames, die het handschrift hebben gezien, hem daarvoor gewaarschuwd? - Neen, dat gaat niet; nog met den glimlach op het gelaat bij het *inmaken*, vol van de pret der *promotie*, - zoo één, twee drie bij de doodkist, - dat is te wreed, te onhandig, te kannibaalsch. - Wij verzoeken dus den heer van der Hoop, om ons hier de *ontbrekende* daguerreotypen spoedig te geven, - b.v. het ambt, de man, de vrouw, de titels, de zilveren, de gouden bruiloft, de ouderdom, het sterfbed en zoo al voort; - dat is zijn pligt, hij moet hier de zonde weder goed maken; - de heer van der Hoop heeft een' excellenten voorganger gekozen, - wij bedoelen den heer van Zeggelen, - wij willen hier juist niet de woorden *nabootsen, nazingen* bezigen,

maar zeer beleefd zijn en zeggen: in datzelfde genre blijven. - Intusschen is de geniale van Zeggelen op zijn lief muzenpaardje, op zijn pony, zijn vlug Parnashitje, toch wèl zoo goed bereden, als de heer van der Hoop op zijn daguerreotypenblesje. - Van Zeggelen is somtijds in een enkelen greep, wijsgeerig-krachtig, - en doet meer dan een catalogus te geven (zie de geheele 50ste bladzijde) van voorwerpen, die - ingemaakt - alleen: rijmen! daarom zijn de eerste tafereelen welligt de beste, zij schilderen meer den toestand dan de voorwerpen. - Waarom het *visschen* hier juist is opgenomen, weten wij niet, en tevens waarom de topographie der universiteit Leyden en ommeland bij het promoveren zoo bepaald is aangewezen; - maar dat alles neemt niet weg, dat het lieve boekje beelderig en poetig is en blijft, en als een geschenkje niet zonder blijdschap door de gegadigden zal worden aangenomen. Men heeft ons zelfs verhaald, - wat zegt ge nu, mijnheer van der Hoop? - dat in een deftig en zeer voornaam instituut, in eene onzer bevallige provinciesteden, bijna al de jonge dames en pension, een exemplaartje hadden weten te bemagtigen, en de plattelandsboekhandelaar verbaasd is geweest, en nog is, over het plotselinge, ongehoorde debiet. - Wij wenschen dat de dichter, wien het niet aan gevoel, aan kunst, en aan opmerking ontbreekt, weder eens op zijn paardje kome aandraven, en zorge dat bij zijne daguerreotypen de Iodium-bewerking der waarheid zijne beelden zoo natuurlijk en scherp geteekend doe verschijnen, als werkelijk bij dit twaalftal kan worden waargenomen, - ook zonder de loupe.

Spiritus Asper en *Lenis*.

De Labadie en de labadisten.

Eene bladzijde uit de geschiedenis der Nederlandsche Hervormde kerk, door H. van Berkum, Predikant te Stiens. Te Sneek bij van Druten en Bleeker. 1851. Twee deelen. (*Vervolg. Zie Tijdspiegel* 1851, *II, blz.* 206.)

De voorspoed, waarin de nieuwe gemeente zich al spoedig mogt verheugen, vervulde de Waalsche predikanten met wrevel en spijt. Het griefde hen zeer dat de val, dien zij de Labadie hadden bereid, hem zulk een' sierlijken martelaarskrans om de slapen had gevlochten. Maar ook de andere leeraren, die niet in dien spijt deelden, die vroeger gunstig voor de Labadie gestemd waren en de hervorming, die hij bedoelde, met blijde verwachting hadden te gemoet gezien, keerden zich geheel van hem af, nu hij zich openlijk losscheurde van de kerk.

De oprigting der nieuwe Evangeliesche gemeente te Veere was ook den magistraat van Middelburg een doorn in het oog. Men zag toch in de opkomst van Veere de schade van Middelburg, maar men vreesde ook eene algeheele scheuring der Kerk en een even hevigen strijd als die der Arminianen en Contra-remonstranten geweest was. De regering der hoofdstad wendde zich tot de Staten van Zeeland, die ook zelven reeds die woelingen met bekommering hadden gadegeslagen, en nu aan den magistraat van Veere het bevel zonden, om de Labadie en de zij-

nen uit hunne stad te doen vertrekken. Eerst wilde men zich hier tegen kanten, en toen werd er te Middelburg een plan beraamd om Veere met geweld te doen gehoorzamen. De burgers wapenden zich van weêrszijden, doch nu verklaarde de Labadie uit eigen beweging, de plaats vrijwillig te zullen verlaten. 't Was waar, de prins van Oranje had, als markgraaf van Veere, de Labadie gelast om aan het hoog bevel der Staten van 't gewest te voldoen; doch niettemin moeten wij hem roemen, omdat hij, die anders nooit toegaf, en wiens hart wel hijgde naar de martelaarskroon, den olijftak des vredes boven haar verkoos.

In 't laatst van Augustus 1669 kwam de Labadie met eenige weinigen zijner vrienden te Amsterdam. Daar werd een groot bovenhuis, met eene ruime zaal voorzien, door hen gehuurd en betrokken.

De regering van Amsterdam ontving den prediker met vriendelijke toegenegenheid en verzekerde hem volkomene vrijheid en bescherming. Een der burgemeesters, Koenraad van Beuningen, bij wien mejufvrouw Toussaint Anna-Marie Schuurmans binnenleidde, hing, zooals de heer van Berkum zegt, de Labadie met geheel zijn hart aan en vond in zijne prediking voldoening voor de overspannen godsdienstige begrippen, die hij voedde. Dit is niet wel te rijmen met de woorden die mejufvrouw Toussaint hem in den mond legt, en vooral niet met den uitroep, dien zij hem slaken doet, nadat hij Anna uitgeleide had gedaan tot aan zijne huisdeur: ‘Oef! ik had den pensionaris die vrouw gegund! Wat ze te zamen vrome liederen zouden gedicht hebben! Nu vreeze ik er voor; overdreven vroomheid brengt haar tot kwezelarij en eigenlijk mij heeft ze nog niet overtuigd, dat die Jean de Labadie een beter onderwijs en trouwer voorbeeld geeft naar de evangelische leer, dan onze synodale leeraren, door haar de wereldsche genaamd...’

Indien wij niet in het stuk van Toussaint gevonden hadden, dat burgemeester van Beuningen (*ditmaal Koenraad, niet Geurt Dirksz.*) het vertrek binnenkwam, waar de dienstmaagd jufvr. van Schurman had ingelaten, zouden wij uit de taal, die Toussaint hem doet voeren, vermoeden, dat er eene misvatting bestond, en dat wij hier ditmaal juist Geurt Dirksz. en niet Koenraad voor ons hadden. In dit vermoeden zouden wij versterkt worden door den laatsten uitroep van van Beuningen: ‘Oef! ik had den *pensionaris* die vrouw gegund’ enz. Geurt Dirkzoon, toch, die in 1627 burgemeester van Amsterdam werd, had, zooals Scheltema ons in zijn Staatkundig Nederland, deel I, blz. 99, mededeelt, ‘reeds vroeger zijne gematigdheid in zaken van godsdienst doen blijken, en alzoo was de keuze op hem gevallen te aangenamer bij hun, die de bitterheid der vervolgingen om geloofszaken afkeurden.’ Koenraad, daarentegen, die van 1651 tot 1660 *pensionaris* der stad Amsterdam was, en later tot zesmaal toe als burgemeester fungeerde, helde over tot dweeperij, die hem zelfs in 't laatst van zijn leven over het duizendjarig rijk deed suffen. (Vergelijk Scheltema en ook Kok, Vaderlandsch Woordenboek, deel VI blz. 518). Eén ding is er echter, dat deze verwisseling van Geurt Dirksz. met Koenraad in den weg staat, de eerste, namelijk, die de vader van den laatsten wTas, stierf reeds omstreeks het jaar 1633, en de Labadie kwam eerst vijf- of zes-en-dertig jaren later in Amsterdam!

Doch keeren wij, na deze onnaauwkeurigheid te hebben opgemerkt, naar

het werk van den heer van Berkum terug, waarin wij zulke misvattingen niet vinden.

De Labadie begon spoedig weder zijne predikatiën en oefeningen te houden, zooals hij dat vroeger gewoon was geweest, en hij maakte ook nu weder grooten opgang. Hij nam echter niemand in zijne kerkgemeenschap op, die de wereld nog eenigzins aanhing en geene doorslaande blijken gaf van zijne wedergeboorte.

Intusschen predikten zijne volgelingen, en vooral zijne drie vrienden Yvon, du Lignonen de Menuret, op verschillende andere plaatsen, en zochten zij zielen te winnen voor de kerk van de Labadie.

Jufvrouw van Schurman, die de huisoefeningen reeds te Middelburg had bijgewoond, begaf zich ook thans naar Amsterdam en, daar de Labadie zijne woning zoo had ingerigt, dat hij vele personen koude huisvesten, zoo ze slechts de algemeene tafel voor lief namen en geheel als huisgenooten wilden worden opgenomen, onder zijn toezigt, leiding en bestuur, liet zij zich bewegen lid van dat huisgezin te worden, en sloot zij zich dus, tot groote vreugde van de Labadie, geheel aan de nieuwe gemeente aan.

Niet zonder grond had de Labadie verwacht, dat er door haar wederom anderen zouden worden toegebragt. Wat kon zij ook anders, dan, nu zij het ware licht en het ware leven meende gevonden te hebben, ook anderen te dringen tot het heil, dat zij smaakte?

Hare pogingen werden dan ook met eene goede uitkomst gekroond, en niet weinigen uit de rijkste en aanzienlijkste geslachten kwamen naar Amsterdam en voegden zich bij de huisgemeente van den nieuwen Apostel. Daaronder behoorden: de jufvrouwen Martini en Huygens en de drie gezusters Aarssens van Sommelsdijk.

‘Wij staan verbaasd,’ zegt de Schrijver, ‘over de geestdrift, die er bij de overgevoelige vromen heerschte; eene geestdrift, die te grooter werd door den tegenstand, dien men ondervond. Dat deze geestdrift vooral onder de zoogenaamde godvruchtige vrouwen heerschte, is niet vreemd, en wij moeten haar niet te zeer beschuldigen, daar wij vast gelooven, dat zij handelden uit gemoedelijke overtuiging. Wij vertrouwen van de meesten wat A.M. van Schurman getuigt van zichzelve: “dat zij overgehaald was, niet door andere middelen, maar daardoor, dat diegetrouwe dienstknechten van Jezus Christus hunne toehoorderen inscherpten: Versmading van alle dingen dezer wereld, en de liefde voor het waar en inwendig Christendom, volgens de kracht van die bediening des geestes, door welke zij met woord en voorbeeld weidden de schapen van Jezus Christus, die God hun toezond.” - Dat zij overgehaald was, - nadat zij van nabij gezien had de zuiverheid van hunne leer en hun leven, en bovendien de waarlijk herderlijke zorge en leiding, waardoor zij niemand zochten te behagen, maar een iegelijk nuttig te zijn.’

Niet al de pogingen van de Labadie slaagden echter evenzeer, en zelfs keerden zich velen van zijne vroegere vrienden van hem af, nu hij zich van de Kerk had afgescheurd. Hij deed veel moeite om Antoinette Bourignon, eene française, die geheel in eene wereld van gevoel en van bevindingen leefde, aan zijne gemeente te verbinden, doch dit mislukte.

Evenwel de nieuwe gemeente, gesteund door de regering van Amsterdam, in aanzien verhoogd door de deelneming van beroemde en aanzienlijke personen

aan hare gemeenschap, en verdedigd in haar bestaan en in hare leerstellingen door de pen van onderscheidenen harer voorgangers, en door die van Anna Maria van Schurman niet het minst, - was in vollen bloei. Even als de zelfverloochening, die de Labadie vorderde, aan de boetedoeningen der Roomsche Kerk herinnerde, had de huiskerk en hare inrigting iets kloosterachtigs, dat herinnerde aan de school, waarin de Labadie oorspronkelijk was gevormd; de Labadie sprak steeds in het fransch en zijne woorden werden door een tolk overgebragt ten nutte van hen, die deze taal niet verstonden.

De predikanten der hervormde gemeente van Amsterdam begonnen den aanwas der labadistische gemeenschap met ergernis en wrevel aan te zien; vooral hinderde het hen, dat juist de besten en vroomsten van hunne gemeente zich het meest genegen toonden, de Labadie te volgen. Alles werd beproefd om het kwaad in zijn loop te stuiten, want men zag eene verderfelijke scheuring vooruit; zoowel de Waalsche als de Nederduitsche gemeenten begonnen zigt baar te lijden onder den invloed der nieuwe secte, en er scheen gevaar dat zij weldra voor een goed deel zouden verloopen.

De kerkeraden leverden dringende verzoekschriften in aan de regering der stad om de Labadie met zijn aanhang te verbannen of althans de vrijheid dier secte te beperken.

De regering weifelde, zij wilde gaarne den vrede der gemeente en de eensgezindheid met hare leeraren, maar verdraagzaamheid en volkomene vrijheid van godsdienstoefening voor ieder genootschap en iedere secte was de grondslag der stedelijke wetten, en bovendien, men had de Labadie en den zijnen volkomene vrijheid en bescherming toegezegd.

Daar stierf eene der huisgenooten van de Labadie, eene oude, zwakke weduwe uit Middelburg. De doodkist, met het rouwlaken bedekt, werd in het voorhuis geplaatst, niet ver van de deur. Juist kwamen er op dien dag eenige werklieden in huis om een riool op te graven. Toen zij bezig waren met hun werk en de aarde wegvoerden, kwamen er een paar vrouwen voorbij, die elkander toeriepen. ‘Hier is de nieuwe Kerk, daar men alle dagen preekt.’ - Zij treden in de deur, en toen zij daar eene lijkkist zagen en de werklieden, die druk aan 't graven waren, zeiden ze:’ ja 't moet hier wel een Kerk zijn, want ze begraven er dooden. - Dit werd door eenige straatjongens gehoord en verbreid en vermeerderd; weldra riep men: ‘daar slaat men de menschen dood en dan begraaft men ze in den tuin!’ De volksmenigte groeide aan en vermeerderde des avonds tot eene schrikbarende menschenmassa, die de gansche straat opvulde, op de deur klopte en steenen door de vensters wierp. Eindelijk werd de menigte uit één gedreven door eene bende krijgsvolk, die drie dagen en drie nachten het huis omringde en bewaakte tegen het oproerig gemeen, waarvan men het ergst had te vreezen.

Toen de dag der begrafenis was gekomen, moest men de lijkstaatsie door eene talrijke gewapende magt doen begeleiden om den stoet tegen de volkswoede te beveiligen.

De verstandigen lachten om de zaak, maar het uitgestrooid gerucht vond bij het volk, dat altijd liefst het ergst denkt, gehoor; de magistraat zag er gevaar in, en de nieuwe Kerk was zeer in de achting des volks gedaald.

Eene andere oorzaak, waardoor de labadistische huisgemeente bij het volk veel van haar gezag verloor, was de dood van een der voorgangers, de Menuret, die in dolle krankzinnigheid stierf.

Oneenigheid tusschen de Labadie en een viertal zijner huisgenooten, die hem zelfs beschuldigden van den dood van de Menuret te hebben verhaast of bewerkt door hem op de borst te treden, werkte ook mede om de achting voor de huisgemeente zeer te verminderen, ofschoon de onschuld van de Labadie volkomen aan het licht werd gebragt.

Men begon allerlei dwaasheden van de zamenwoning in de huiskerk te verhalen en vreemde, geruchten over de leer en het leven der Labadisten te verspreiden. De schriften door de beroemdste mannen des lands tegen die kettersche leer en gebruiken gerigt, versterkten het geloof aan al die verhalen, en de regering van Amsterdam, overstroomd door eene menigte vertoogen tegen de nieuwe secte, eindigde met het nemen van een besluit, waarbij aan een iegelijk, die niet behoorde tot het talrijk huisgezin van de Labadie, verboden werd zijne predikatiën en oefeningen bij te wonen.

Dit verbod sloeg de plannen en verwachtingen der labadisten in eens den bodem in, en waar zij zich dachten uit te breiden over de geheele stad, werd hunne werkzaamheid zoodanig door dit bevel beperkt, dat het den grondslag van hun bestaan deed waggelen.

Onderscheidene huisgezinnen, die zich om de prediking van de Labadie reeds naar Amsterdam hadden begeven, keerden weder naar hunne vroegere woonplaatsen, anderen bleven terug, en, schoon de huisgemeente bleef bestaan, zocht zij evenwel naar eene gelegenheid om elders de vrijheid te vinden, die haar hier ontnomen was.

De godvruchtige pfaltzische prinses Elizabeth, dochter van den ongelukkigen Frederik V, Keurvorst van den Pfaltz, die trouwe briefwisseling hield met hare vriendin Anna Maria van Schurman, bood thans den labadisten eene schuilplaats aan. Zij stond als abtdis aan het hoofd van de vrije abtdij te Hervord, Erfort of Erfurt in Westfalen. Daar konde de gemeente zich nederzetten. Zij beloofde aan jufvrouw van Schurman en aan allen, die met haar waren, eene openbare en vrije uitoefening hunner godsdienst toe te staan.

De huisgenooten vertrokken per scheepsgelegenheid naar Hervord. Daar waren de inwoners niet zeer ingenomen met de nieuwe gemeente, wier leden voor ketters gehouden en met den algemeenen naam van *kwakers* gedoopt werden; prinses Elisabeth ontving hen echter met de meeste hartelijkheid.

Te Hervord werd de gemeente eerst voor goed gevestigd. Vroeger was men wel zoo veel mogelijk in ééne woning bijeen, maar men leefde er op eigen kosten, of, zoo men arm was, van de gaven der broeders en zusters. Te Hervord werden de labadisten eigenlijk één huisgezin, waarin allen het belang der gemeenschap behartigden, en allen gezamenlijk de vruchten trokken van elkanders bezitting of arbeid. Te Hervord werden de broeders voor altijd aan de gemeente verbonden. Zij gaven zichzelven en al het hunne ten offer, en leefden voortaan in volle *gemeenschap van goederen*.

Toen Koenraad van Beuningen dus reeds te Amsterdam aan Mej. van Schurman toevoegde, dat de luiden, die ds. de Labadie volgden, onderling leefden van elkanders goederen (zie: Eene herinnering

aan eene beroemde vrouw) was hij een weinig in de voorbaan.

De algemeene toetreding tot die gemeenschap van goederen werd, zoo als natuurlijk is, alseenegroote en gewigtige zaak beschouwd en door de viering des heiligen avondmaals gewijd en geheiligd. En zoo zijn wij nu genaderd tot de buitengewone plegtigheid, die, zoo als jufvrouw van Schurman in hare Eucleria berigt, ‘met een lustig hart’ werd gevierd, en die het eerst aanleiding gaf tot het vertoog van J. Borstius: *over het dansen en kussen der Labadisten*.

Onze auteur geeft er het volgende verhaal van:

‘Het avondmaal werd gevierd op een gewonen dag, des namiddags, 't geen denken doet, dat na eene opgewonden predikatie van de Labadie, des voormiddags gehouden, tot de gemeenschap van goederen (die door 't avondmaal moest gewijd worden) werd besloten.

Men zat aan den heiligen disch en allen waren vervuld van het gewigt der zaak tot welke men zich verbonden had. Het brood des nachtmaals werd gegeten, de wijn gedronken. Nu eerst gevoelde men zich regt één met elkander; nu eerst was hun avondmaal een aanzitten van broeders en zusters; zij waren één hart en ééne ziel. Die gedachte, verlevendigd en gekweekt door de gemeenschap des avondmaals en het woord, dat tot hen werd gerigt, wekte eene heilige geestdrift bij allen. Men wond zichzelven en elkander meer en meer op; de geestelijke vreugde wies aan, de liefde werd meer en meer brandende in aller harte; het was, alsof een hooger geest over allen was uitgestort. Sommigen konden niet meer zwijgen; het hart moest zich ontlasten, de vreugde zich lucht geven. Men hoorde uitroepingen, teekenen van de ‘zonderlinge en heilige bewegingen hunner zielen.’ Daar hief men een lied aan, en in eens stemden allen in met het gezang. Hun zingen deed de geestverrukking nog meer stijgen. Daar stonden sommigen op, als had men het met elkander afgesproken: men omhelsde elkaâr met vurige liefde. De broeders en zusters kusten elkander, en de hooge geestelijke vreugde maakte ook den voet, zelfs van sommigen meer bejaarden, vlug; men sprong en men danste, en onder dansen, omhelzingen, kussen en zingen ging een geheel uur voorbij.

Een geloofwaardig geschiedschrijver verhaalt, dat dergelijke tooneelen meermalen voorvielen (Koelman: *Der Labadisten dwalingen ontdekt*). Op goede gronden berigt hij dat de Labadie en A.M. van Schurman mede aan den heiligen dans deel namen. Althans vijfmalen werd het avondmaal op dergelijke luidruchtige wijze door de Labadisten gevierd. De Labadie zag het aan, keurde het goed, prees het en verdedigde het zelfs in een openbaar geschrift, en ook Yvon verdedigde het tegen degenen, die er de labadisten hard om vielen.

‘Noch de aanprijzing van de Labadie, noch de verdediging van zulk een avondmaalvieren door Yvon (dus vervolgt onze auteur) kan ons overhalen, om er onze goedkeuring aan te hechten. Maar evenmin stemmen wij in met de scherpe en lasterlijke uitvallen, waartoe deze zaak den vijanden der labadisten aanleiding gegeven heeft. De geschiedenis heeft, op menige andere bladzijde nog, dergelijke feiten bewaard, die ons toonen, tot welke uitzinnigheid de mensch wordt vervoerd, als hij toegeeft aan een overdreven godsdienstig gevoel, door eene geprikkelde phantasie nog meer opgewonden. De kenner van het menschelijk hart verwon-

dert zich over zulke openbaringen van het overspannen gevoel niet, en hij vindt ze zielkundig meer natuurlijk, dan vreemd.'

Die avondmaalviering had groote en onvoorziene gevolgen. Er waren er onder de broeders, die niet deelden in de geestverrukking, die de meesten had aangegrepen; weder anderen die, een weinig bekoeld, zich ergerden over 't gehouden sredrag of berouw hadden over hun overijld toetreden tot de gemeenschap van goederen; terwijl nu dat vreemde avondmaalvieren voor hen een voorwendsel was om de gemeenschap te verlaten en zich te verwijderen.

De mare van die ongemeene opgewondenheid werd door hen en anderen verspreid; de kleine gemeente, bijna reeds vergeten, kwam weder op ieders tong en niet ten haren voordeele; in vele geschriften werd de avondmaalviering vinnig gehekeld en menigeen, die in Holland en elders op 't punt was geweest zich aan de Labadie te komen aansluiten, bleef thans weg; de geldelijke ondersteuningen werden ook zeldzamer; in één woord, de Labadistische huiskerk had op het oogenblik harer vestiging, door de vaststelling van de gemeenschap van goederen en door de avondmaalviering een grooten schok ontvangen.

Er gebeurde nog meer, dat de gemeente in een kwaden reuk bragt en velen drong zich van haar af te scheiden. De voorgangers schenen gaarne de rijke en aanzienlijke zusters door on verbreekbare banden aan zich en aan hunne kerk te willen verbinden; van haar blijven of heengaan toch hing het zijn of niet zijn der kerk af. Men begon te spreken over het huwelijk. Het huwelijk was naar de meening der voorgangers eene goddelijke instelling en eene geestelijke vereeniging; men behoefde daartoe geene burgerlijke verbindtenis aan te gaan en geene burgerlijke instellingen in acht te nemen. Het huwelijk was wettig, zoo het slechts gesloten werd met medeweten van enkele broeders en van de voorgangers. Het was eene geestelijke vereeniging, eigenlijk een zinnebeeld van den hoogsten trap der gemeenschap met Christus. Zij, die verbonden waren aan eene niet wedergeboren vrouw, of vrouwen, die echtgenooten hadden, welke niet in den geest met haar vereenigd waren, hadden regt hun huwelijk als ontbonden te beschouwen, enz.

Deze meer of min Saint-Simonistische theoriën werden in praktijk gebragt, ook Yvon huwde met mejufvrouw Martini, du Lignon met de jongste jufvrouw van der Haer.

Was de overspannen avondmaalviering oorzaak geweest, dat velen van de labadisten heengingen, deze huwelijksleer had hetzelfde gevolg; ook wekte zij hier spot, dáár ergernis, overal afkeuring. De luthersche predikanten van Hervord, die hunne gemeente ijverig hadden gewaarschuwd tegen de nieuwe secte, hielden nu bij de hooge regering des lands aan tot verwijdering der huisgemeente. Prinses Elizabeth kreeg weldra bevel om de labadisten binnen een bepaalden tijd te doen vertrekken, ten einde alzoo alle ergernis en scheuring te voorkomen. Zij beriep zich op hare regten en vrijheden en begaf zich in persoon naar het hof van Berlijn om de zaak te bepleiten, want zij was hoogelijk met de nieuwe gemeente ingenomen en haar hart hing aan de prediking harer voorgangers, vooral nadat de Labadie haar in eene zware krankte had bijgestaan; evenwel is het waarschijnlijk dat zij de burgerlijke wetten omtrent het huwelijk, tegenover deleeringen

der labadisten zal hebben gehandhaafd.

De terugkomst der prinses werd door de labadisten met ongeduld verbeid; doch haar lang uitblijven benam den voorgangeren allengs de hoop van te Hervord te kunnen blijven; zij zagen in, dat men, ‘geene meerdere uitbreiding van de goddelijke genade en van het koningrijk van Christus in dat ondankbaar land konde wachten.’ Bovendien dreigde de oorlog, want het beruchte jaar 1672 was aangebroken. Men besloot dus te vertrekken, doch zonder eerst te weten waarheen. Eindelijk vestigde men zich in Denemarken, waar volkomene vrijheid ter uitoefening van de gereformeerde godsdienst bestond, en wel bepaaldelijk te Altona in het Holsteinsche.

Hier trof der gemeente de gevoeligste slag, Jean de Labadie stierf den 13^{den} Februarij 1674, op zijn 64sten verjaardag, omringd door zijne innigste vrienden en in de armen van Anna Maria van Schurman.

Natuurlijk wijdt onze auteur, na den dood van zijn held te hebben medegedeeld, nog eenige bladzijden aan zijne beoordeeling. Wij nemen daaruit de volgende punten over.

De geleerdheid van de Labadie is zelfs door zijne vijanden nooit betwijfeld; hij bezat eene uitgebreide wetenschappelijke kunde en zijne schriften tuigen op iedere bladzijde van eene buitengewone belezenheid.

Als prediker verdient hij grooten lof wegens zijne verwonderlijke welsprekendheid en vrijheid van voordragt, zonder zich aan de stijve vormen van de predikatiën van zijn tijd te binden. Als herder was hij naauwgezet en ijverig; streng jegens zichzelven, was hij het jegens anderen ook.

Hij begreep echter niet dat de gemeente iets anders is dan een klooster, en dat de liefde meer harten wint dan de straf.

Het heeft nimmer in zijne bedoelingen gelegen stichter eener nieuwe gemeente te worden, toen hij het werd was het omdat hij meende er door de omstandigheden toe gedrongen te zijn. Hij was er ook niet geschikt toe, hij was te veel de man van het oogenblik, die zich dikwijls minder door zijn verstand, dan door zijne hartstogten liet beheerschen. De inrigting zijner gemeente was kloosterachtig en ongeschikt voor verdere uitbreiding, dat kenmerk der ware godsdienst.

Te prijzen was zijn ijver als hervormer om de gemeente te reinigen; maar hij, die onderwerping vorderde, wilde zelf zich niet onderwerpen. Hij wilde heerschen door geweld, niet leiden door de liefde. Voor zichzelven eischte hij vrijheid, het geweten van anderen wilde hij aan banden leggen.

Het grootste gebrek van de hervorming, die de Labadie meende aan te brengen, was de separerende rigting, die zij nam. In plaats dat hij de wereld zocht beter te maken en de boozen trachtte te hervormen tot goede Christenen, trok hij de goeden tot zich en ontnam zoo aan de wereld het zout, dat haar voor bederf moest bewaren. In plaats van te vereenigen, verdeelde en scheidde hij, en waar de Heer zijne discipelen uitzond in de geheele wereld, daar riep de Labadie de zijnen naar de woestijn en in de binnenkameren, en zeide: ‘Dáár is de Christus!’

De Labadie was welgemaakt, beschaafd, spraakzaam, levendig; zijn omgang was aangenaam. Hij was een trouw vriend, maar tegenspraak verdroeg hij met moeite. Een huichelaar was hij niet, hoewel zijne voorzigtigheid wel eens den schijn aannam van onopregtheid. Hij

meende het goed met de heilige zaak, maar niet zelden bezielde hem een ijver zonder verstand.

Zijn gevoel, zijne gewaarwordingen, zijne phantasie en hare voorstellingen, gingen hem boven wet, bevel, regel, ja boven het Evangelie. Hij was een opregt Christen, maar een dweeper was hij ook. Zijne mystiek was echter vrij zuiver, schoon zij soms wel tot een uiterste oversloeg; maar van vele dwaasheden, die men bij andere mystieken vindt, ontdekken wij in de Labadie, althans in latere tijden, niets, en bij zijne volgelingen nog veel minder.

Had hij in onze dagen geleefd, men zou in hem vereenigd hebben gezien, wat heden vrij scherp tegenover elkander staat: strenge handhaving der tucht en - vrijzinnige verwerping van alle formulieren; - koude regtzinnigheid en - warme mystiek.

'Ons oordeel over de Labadie,' dus besluit onze schrijver, 'is over het geheel gunstig, al is het ook dat er onder de geschiedschrijvers velen zijn, die daarmede niet instemmen. De besten hebben wij toch op onze zijde, en de lateren, die met verstand over de Labadie hebben geschreven, waren tot een gunstiger oordeel geneigd. Met verstand, zeggen wij, want het oordeel van dezulken kunnen wij toch niet in aanmerking nemen, die anderen eenvoudig naschreven, zonder eigen onderzoek en zonder oordeel des onderscheids, terwijl het oordeel van tijdgenooten over personen zelden onpartijdig is. De Labadie had vele vijanden, die hem lasterden, maar ook vele vrienden, die hem te hoog vereerden. De waarheid ligt gewis altijd in het midden.'

Wij hebben den lezers van den Tijdspiegel eene korte biografie willen geven van Jean de Labadie. Dit hebben we gedaan aan de hand van onzen schrijver, meestal, voor zoo ver het kon, zijne eigene woorden gebruikende, om de eenvoudige reden dat wij er geen betere voor zouden hebben weten te vinden, al hadden we er naar gezocht. - Het kwam ons voor, dat de schrijver met de meeste onpartijdigheid zijn hoofdpersoon heeft geteekend; hij heeft niet geschroomd om de menigvuldige schriften, die zoowel voor als tegen de Labadie zijn in het licht verschenen, naauwkeurig te onderzoeken, en uit dat zeker dorre en langdradige onderzoek heeft hij het beeld van den beruchten man ontward en ons dat in fiksche en duidelijke trekken voor oogen gesteld.

We zullen ons thans bepalen met de opgave van wat er nog verder over de Labadisten in zijn werk te vinden is, om er eindelijk van een letterkundig standpunt onze beschouwingen over mede te deelen.

Na het verder verblijf van de Labadisten te Altona, onder het bestuur van Yvon, den opvolger van de Labadie, geschetst te hebben, zien wij de gemeente in het voorjaar van 1675, toen de oorlog tusschen Denemarken en Zweden dreigde uit te barsten, naar Wieuwerd in Friesland vertrekken.

Daar vestigden zij zich op het slot Thetinga, ook Waltha of Waltha-huis genaamd, hetwelk aan de familie van Sommelsdijk behoorde.

De Staten van Friesland namen de Labadisten in bescherming tegen de kerkdijken, en zij wonnen weder in bloei.

Anna Maria van Schurman stierf op Waltha-huis den 4^{den} Mei 1678; tot op het laatste oogenblik van haar leven was zij de raadsvrouw van Yvon, en eene der voornaamste bestuurderessen der

kleine gemeente geweest. Haar lijk werd te Wieuwerd begraven.

Het vierde hoofdstuk van het tweede deel, waarin de dood dezer vrome Labadiste wordt verhaald, handelt verder over de *vermaarde Labadisten*, als du Lignon, Dittelbach, van Deventer enz.

Het vijfde hoofdstuk is gewijd aan eene ontwikkeling van de *Leeringen der Labadisten;* hunne denkbeelden over de wijze, waarop God de menschen tot zaligheid leidde naar de leer der *verbonden*, over den doop en het avondmaal en over de kerk worden daarin uiteengezet. Zij oordeelden dat het beter was wat later dan te vroeg tot den *doop* te komen, het *avondmaal* mogt niemand anders ontvangen, dan die waarlijk wedergeboren was.

Er waren volgens hen vier bijzondere en vier algemeene *verbonden*.

Het eerste algemeene verbond was met Adam gesloten en heette *het verbond der natuur of der werken;* het tweede was *het verbond der genade*, waarnevens een bijzonder verbond stond, door God met Abraham gesloten; het derde was *het uiterlijk verbond* met Mozes en Israëls volk; het vierde eindelijk was het *nieuwe* verbond door Christus. De *kerk* des nieuwen Verbonds was de gemeente van uitverkorenen, die zich moest afzonderen en door hare herders rein moest gehouden worden van de wereld en hare dienaren.

Een volgend hoofdstuk handelt over het *huiselijk leven* der Labadisten, over hun bestuur, hunne levensregelen, hunne werkzaamheden, enz. Het zevende hoofdstuk, dat ten opschrift draagt: *zendingen ter bekeering der Heidenen*, spreekt ons van de mislukte proeven ter kolonisatie, eerst in Suriname, alwaar de Labadisten onder Robijn en Hesener de plantagie la Providence aanlegden, en naderhand in de nabijheid van New-York, onder Peter Schluter en Jasper Dankers.

(*Vervolg in een later nommer*.)

Jongelingstoonen.

Gedichten voor jonge lieden, door Aernoud. Gedrukt voor rekening van den Auteur. Te Sneek, bij van Bruten en Bleeker. 1850.

Onschuldiger onderneming dan de bovenstaande kan men moeijelijk verzinnen. Het is een duilje zonder gal, dat wij hier hooren kirren, dat opregtelijk aan ieder, maar vooral aan zijne makkers, het goede toewenscht, en zelfs, wat zijn' Christelijken zin boven bedenking stelt, de schade van zijn uitgevers niet verlangt, maar zijn *Gedichten* voor eigen rekening uitgeeft. Wij voor ons hebben vrede met den naam van *Gedichten*, van welk woord de beteekenis eenigzins is verloopen, maar wij hadden liever gelezen: *Toonen van een jongeling*. Inderdaad wij twijfelen niet aan de jeugd van den dichter, maar wij rekenen op zijn eigen sympathie, als wij stellen, dat *toonen van een jongeling* nog iets anders zijn dan *Jongelingstoonen*.

Wij vinden in dit bundeltje al die dingen in verzen behandeld, die een jong mensch, wanneer hij in de wereld begint rond te kijken, min of meer, hoe zullen we zeggen, treffen of interesseren? *b.v. Oude-*

jaars-Avond, Herinnering (aan de kortheid des levens); het *IJs, Opwekking* (aan iemand, die een blaauwe scheen haalde) *Kermis* (!) *Waarschuwing* (aan meisjes), *Genot* (aansporing tot weldadigheid), *Nacht* (welgeslaagde vertaling uit de Lapekoer), *Bidden, Belijdenis* (zoo 't schijnt, van een Doopsgezinde), *Zoo zijn er* (eenigzins in den smaak van den versleten haak van den baleinen rok, of van den fidel van Yorick), *Extase* (van een sterken rooker, die liever zijne beminde Laura dan den tabak zou verzaken.)

Uit deze inhoudsopgave ziet men gemakkelijk, dat de jongeling in quaestie tot eenige zelfbewustheid begint te geraken en zijne gedachten ten papiere te brengen, maar ook, dat hij ten minste een voet op den vasten grond houdt en om den drommel geen liefhebber is van Phaëtons togten. Wij verbeelden ons, dat zijne verzen in den Vriendenkring met veel gemoedelijkheid, maar des onverminderd, onder het genot van een stuk koek en een kop koffij zijn aangehoord en dat men er zeer gerust op geslapen heeft. Niettemin is het er ver af, dat we den *dichter* zouden willen ontmoedigen. Zijne versificatie is over 't algemeen zeer vloeijend, en hij heeft geenszins het mechanisme daarvan uit het oog verloren; ook toont hij zich, blijkens de beide laatste stukjes, niet geheel ongeschikt voor het luimige, en hier en daar treft men wezenlijk een goed vers aan. B.v. in *Extase* Coup. 2:

Wat heerlijkheid
Wordt niet verspreid
Wanneer de mond zich half ontsluit,
En dan een stroom van 't geurig *kruid* (?)
In dwarlende zachtblaauwe kringen
Gelijk een lava-vloed den kerker komt ontspringen!

Maar in de hoogere spheren is de jongeling nog niet te huis, schoon hij er wel van spreekt. Zoo vraagt hij, bij gelegenheid van den oudejaars avond:

Is 't niet of het sterrenheir
Heller schittert dan *weleer?*

en waar hij van het ijsvermaak spreekt:

''t *Schijnt* (*?*) zelfs, of zich 't starrenheir mede
(verheugt.'

Reeds in 't allereerste couplet laat de dichter ons de kerkklokstoonen *hooren zweven* en in de *Herinnering* gewaagt hij van de *sombre kooren* van het klokgebrom.

Slechts op enkele kleinigheden willen wij oplettend maken. Zoo vinden wij blz. 16.

'Oost en westwaarts zaamgekomen'

voor 'van oost en west zaamgekomen; blz. 23, *ruwen* tempelboog denkelijk voor *ruimen*, en blz. 24.'

'Het harte *reingen* wil van smetten.'

Wij hebben bij deze gelegenheid eene zonderlinge eigenschap van den Tijdspiegel opgemerkt. We hebben er den dichtbundel voor gehouden en.... hij weerkaatste niet. Een klaar bewijs dat alleen, hetgeen den tijd kenmerkt, daarin kan opgenomen worden en met de noodige straalbuigingen gereflecteerd.

C - R.

Mengelwerk.

Lexicon manuale, of: handwoordenboek voor den Tijdspiegel.

(*Zie Tijdspiegel* 1851, *II, bladz.* 66.)

Taal.

- afgeleid van eenen algemeenen wortel - *al* - aanduidende hoorbaarheid, en vertakt in vele talen, - de groote noordsch-Europesche taaltak - *to talk, to tell*, - verwant aan getal, tellen, vertellen. - Het hoofdbegrip der taal is zekerlijk het tellen en zamentellen, het optellen der woorden, gangbare munt, waardoor land en volk hunne eigene taalmunt verkregen, maar steeds van anderen borgden en overnamen en vreemd metaal in het eigene insmolten, - de taalkundige is derhalve de aangestelde muntmeester, die hier met wijsheid beproeft en verwerpt, en het oorspronkelijke muntstuk zooveel mogelijk beveiligt voor het amalgameren en voor het besnoeijen. - Alles heeft zijne taal, 't is door wijsgeeren en dichters gezegd, en moet dus waarheid zijn: - de natuur, de dieren, de vogelen, de boomen, en de bloemen vooral (men heeft er woordenboeken uit zamengesteld), de sterren, de wolken, - alles spreekt als men het orgaan bezit om die taal te verstaan, de oogen en de handen mede, misschien ook kortere en langere ooren, - alles taal! - De redelijke, denkende en gevoelende mensch ontvangt als kind, eerst aan de moederborst, de primaire taaloefening, later, spelende van de huisgenooten, dan op de school, uit de spraakkunst en de thema's, - eindelijk komt de rang, de stand, het handwerk, het levende leven, als de laatste taalmeester, en brengt eigenaardige vormen mede; - 't is daarom hoogst gelukkig, dat bij de reeds bestaande verwarring op onze planeet, de menschen van allerlei soort en slag zich verbroederen en vereenigen, door ééne algemeene taal, en zich daar nog al tamelijk wel verstaan: - de moedertaal. - Het pleit zeer voor de waarde der sekse en voor den eerbied aan de vrouwen en moeders bewezen; dat men zegt moeder- niet vader-taal; misschien omdat de moeder aan het kind 't eerst leert spreken, of wel omdat het woord van de vrouwelijke sekse is; - 't is anders dan met het woord land, waar de beide ouders altijd om twisten, - vader- of moederland, wat is beter? Het leeren der talen, als ge bij het sanskriet begint en bij het neger-Engelsch eindigt, is der hedendaagsche opvoeding onvoorwaardelijk opgedragen, - zelfs in die mate, dat eene beschaafde opvoeding bepaald eischt,

dat men in de vreemde, moderne, despotische talen zich beter en meer sierlijk zal kunnen uitdrukken, dan in de moedertaal. - Ondankbare kinderen die de moeder verloochenen, en de meer aanzienlijke tante of patronesse aanbidden, en zich over die taal, over die klanken en vormen schamen, waarin de eenvoudige brave arme stad- of landgenoot zijn' God aanroept, zijn Onze Vader bidt en zijn kerklied zingt. - Taalzuivering is aan de orde van den dag. - Men wil het oude verwarde en gehavende muntkabinet eens duchtig nazien en het gehalte der speciën ten toets brengen. - Congressen en tijdschriften, hier en daar strijdschriften, geven elkaâr de hand, - men wil den eigendom niet afstaan, maar helaas! juist die taaleigen dom is met de oude regten der buurlieden zoo naauw verwant, dat men eindelijk onophoudelijk zal moeten transigeren, en met *ch* en *g*, met *a* en *ae* niet te regt komt, wanneer niet het hooger gezag, b.v. de Hooge Raad of de twee kamers, met den Koning annex beslissend in het midden treden, en de hangende taalquaestien op een staatkundig gebied brengen. Welligt ware het meest raadzaam, dat de geharnaste taalstrijders, die òf met middeleeuwsche, òf met moderne taalvormen gewapend, vooraan treden, vooral op de letterkundige congressen, elkaâr uitdaagden, zoo als de Horatiërs de Curiatiërs, opdat een edel en moedig tweegevecht de verkrachte regten der keel- en lip-letters voor altijd mogt beslissen, waarbij de eerstkomende vergadering van een letterkundig congres, op eene uitnemende wijze, bij een tornooi kan vergeleken worden. Wij verzoeken onze waarde lezers deze rijke vergelijking, - waar ridders, regters, blazoenen, lansen, schilden en zandruiters, en alles, dadelijk voor de hand liggen, - verder uit te werken, en voegen er slechts de vriendelijke bede bij, om in plaats der Koningin of Vorstin, bij dat tornooi behoorenae, als haar vertegenwoordiger aan te merken - het aanstaande Algemeen Woordenboek, dat in stille pracht reeds wordt aangekleed en gehuldigd, om eenmaal den letterkundigen troonzetel te beklimmen, en de vereenigde Vlaamsch-Nederlandsche confederatie oppermagtig te regeren!

Tafel.

- Welkom overlooper uit het sluimerende Latium - tabula! - Onder al de voorwerpen des huiselijken levens is er geen, dat zooveel achting en ontzag verdient; - want stoelen, bureaux, trumeaux, canapés, - alles van dien aard, zonder de oppermagtige tafel, beteekenen niets; dáár toch wordt in het beslissende middaguur de grond gelegd voor het toekomende leven en de mogelijkheid van het bestaan. - Ruimer klinkt dit woord, als men zegt: ik zal deze of gene zaak ter tafel brengen; waarbij niet gedacht wordt aan borden, vorken, messen en geurige geregten, maar aan verbazend lange, dorre, eentoonige, groene, staatkundige of kerkelijke tafels, - de geregten daar zijn: archieven, wetboeken, notulen, presidentshamer, inktkoker met gevolg. - Eigenaardig is de spreekwijze: tafelvrienden, - de parasiten, reeds bij vader Plautus bekend, een zeer juiste spraakvorm: - spijs en drank verbroederen de menschen van zeer verschillende kleur, zoolang ze nevens elkaâr, door den tooverband van de gemeenschappelijke flesch verbonden zijn; - is deze geledigd, en het dessert verdwenen, dan zinkt de vriendschap in de schoenen; - wat dikwerf het geweten of het Christetelijk beginsel of de pligt niet kunnen be-

werken, wordt zonderling bereikt door eene welvoorziene tafel, waar alles in behoorlijke slagorde staat, en het groote centraal of middenpunt, de centrale zon, de harten en zielen aantrekt, en eene eenheid op deze verwilderde wereld vormt, waarbij wij in verbazing stilstaan, en het geweldig despotismus van spijs en drank bewonderend erkennen. - Als ge echter denkt aan de wormstekige, houten tafel op drie pooten, waarop een geregt van aardappelenschillen en een paar sneden roggenbrood, en de gebroken kruik met dikwerf troebel water, en dat is alles - en dan, aan de koningstafel, bij het gala-diner, met ijs en pasteijen, waar de overdaad en de verkwisting, wel volstrekt geene zonde, eigenlijk volstrekte behoefte zijn, en de maag een halfjarig werkloon van een' ambachtsman in een viertal uren verslindt, - dan is de tegenstelling op deze planeet, altijd - laat ons een zacht woord nemen - curieus wonderbaar! - Hoe naauw tafel en bed vereenigd zijn, zullen zij het best weten, die er *van* en *door* gescheiden zijn; - voor velen ligt de peripherie van het huwelijk zekerlijk alleenlijk in tafel en bed, - dat zijn de grenspalen. - Tafelkout en toast kruiden het leven van den vermalen den mensch, het beeld Gods, met den beet altijd tusschen de tanden, en het glas altijd weder aan de lippen, een ongehoord iteretur! Eindelijk kennen wij slechts op aarde eene enkele tafel, waar de mensch, als hij eerst regt weet *wat* hij daar gelooft, wil en doet, in het hoogste en heerlijkste licht verschijnt dat op hem afstralen kan, en aan velen onzer lezers zullen we niet behoeven te zeggen, welk een dischgenootschap, welk eene hoogverhevene tafelgemeenschap, in den verrukkelijksten zin des woords, hier door ons bedoeld wordt.

Teeken.

- Een ruim woord, zoo ruim als het hoofd en het begrip van menig een; - want dadelijk beweren wij: alles wat in stoffelijk en vorm verschijnt, is teeken, - de Oneindige be-teekent in de zigtbare schepping zichzelven, en spreekt luide in alles wat Hij schiep, - en de mensch, de kleine, nietige, de goede en de kwade mensch, teekent ook gedurig alles af, in woord, schrift, in kunst, en zelfs in gebaren. - Hoe juister nu naar waarheid in deze groote teekenschool gewerkt wordt, hoe meer men naar het levend en naakt model teekent, des te beter, - alles wat ge doet of zegt of schrijft, be-teekent toch iets, - en daaraan gedenken we in den regel niet, maar schrijven ons levens blad of wel soms ons afzonderlijk Sketchbook vol met karikaturen, waarvoor ('t is merkwaardig) onze *eigene* persoonlijkheid, telkens, ten minste wel tien malen op elk blad terugkeert; daarin ziet de beschouwer der menschelijke zaken, somtijds, dat groote, beroemde mannen, b.v. Alexander, Peter, Frederik en Napoleon de Grooten, - wij nemen hier louter de celebriteiten van ons geslacht, - zichzelven in zekere situatien, als karikatuur afteekenen, en wel eens in zeer gedrochtelijke omtrekken verschijnen; 't spreekt van zelfs, dat de muze der geschiedenis te fatsoenlijk, te wellevend is, om hen, de grooten, als zoodanig, b.v. als polichinello's of don-quixotten voor te stellen, en liefst een meer heldenachtig voorkomen geeft en aanbiedt. - Over de teekenen des tijds is men het nog volstrekt niet eens, evenmin als over het getal en teeken van het beest in de Openbaring, - men ziet zoo vele teekenen, die elkaâr tegenspreken, dat men, zoo als bij den Faust van Göthe, naar het groote wonder- en wereldteeken zoekt,

en gaarne alle geesten zoude oproepen, om dat teeken te laten verschijnen. Over het algemeen is men beter bekend met de teekenen aan den hemel, aan zon, maan en sterren, dan met de teekenen van den tegenwoordigen leeftijd. Hier zal u de zwartgallige dweeper bewijzen, dat we leven onder het teeken van een der zeven booze geesten, dat de geheele wereld, met stoomvaart, naar den afgrond heensnelt, en de verlengde spoorweg naar beneden door u en uwe tijdgenooten is gelegd, - dáár, leven we onder het teeken van verlichting en vooruitgang, en gaan allen opwaarts a]s per luchtschip, naar het een of ander toekomend Eldorado, naar eene platonische of socialistische hemel-republiek, naar een duizendjarig rijk, dat ons voorspeld is, - of dàn is het teeken des tijds een cirkel, of, om aan onze schoone kinderjaren met aandoening te gedenken, het oude, getrouwe *ganzenbord!* altijd heen en weêr: als ge den pot hebt getrokken of dood waart, weder met dezelfde dobbelsteenen, dezelfde oogen, in een kring rond, zoo als het manègepaard aan de allongepaal, - dit teeken van de *gans* is voor velen niet onaannemelijk, - het geeft ten minste eenige gerustheid. - Onze lezer zal welligt verstandig handelen, als hij eerst dadelijk, heden, onderzoekt, beproeft, in welk teeken zijn leven staat, waarbij, opmerkelijk genoeg, de oude zodiak, uit den Erve Stichters almanak bekend genoeg, u kan helpen: - het teeken van den leeuw - kracht, - van de maagd - onschuld, - van den schutter - een scherp oog, - van den waterman - denk hier aan de Y-achtklub of aan de Rhijn- en duin-waterleiding, het teeken van den kreeft - denk aan den duisterling, Jezuïet en conservatief - of van den ram met stootende hoornen - een recensent, - of eindelijk van den stier - stoffelijke kracht, b.v. geld, zwaard, bajonet en kanon. - Op die wijze zult ge u ligtelijk eene eigenaardige wijsbegeerte van uwe levens-zodiakteekens kunnen vormen, en ons ten overvloede, voor de nuttige en welmeenende bijdrage, hartelijk en welmeenend danken.

Tijd.

- Kapitaal woord! dat weder, als algemeene locomotief, voor elk ander woord kan geplaatst, en er dan pijlsnel mede voortstoomen; - want, noemt ons iets, dat buiten den tijd is, dat niet tijdelijk is, dat niet afhangt van den tijd? Neem, 't is billijk, eerst uzelven, uw uitwendig voorkomen, uw inwendig leven, uw geloof, uw beginsel, uw systeem, uwe kunst, uwe wetenschap, - is 't niet alles tijdelijk? - of, verandert ge niet, niet altijd om de zeven jaren, maar wel eens binnen de zeven weken, van vorm, uit- en inwendig? daarom is de tijd, de opvolging van oogenblikken, bij een stroom vergeleken, zeer juist: gij gaat mede tegen wil en dank, al klampt en hecht ge u vast aan een oud stuk, aan een middeleeuwsch vlot of plank, die, - ja, 't is waar! met u afdrijft en voortdrijft, - daar, als ge zoo vast zit in uwe kleine oude cel, of in uw Gothisch gebouw, of in uw verouderd systeem, moest ge gevoelen, dat ge toch in uw oude goede kluis mede wordt gevoerd, en alleen geene uitzondering kunt maken op den algemeenen vloed, die u voortsleept, al schreeuwt ge u de keel heesch, en beweert dat ge toch bij het oude blijft, - ja, ge zit wel vast in het oude, maar dat oude gaat mede, stroom af, met al het nieuwe, met al de wijs heid en dwaasheid, met al de conservatieven en liberalen - al te zamen, nolens volens - voorwaarts, marsch! - Deze tijd- en levensbeschouwing rust op zulke vaste,

onwederlegbare gronden, dat we er niet aan denken mogen, om door iemand onzer lezers wederlegd te worden, en toch zullen er zijn, die ons wederleggen en beweren, dat zij aan de oevers van den tijdstroom blijven stilstaan, en wel zeer goed en veilig staan, en ons en de onzen, en de geheele wereldsche kraam, zien voorbijdrijven, met een medelijdenden glimlach ons naroepende: goede reis, mannen broeders! wij blijven waar wij zijn en waar onze voorouders, grootvaders en grootmoeders stonden! - Deze tijdheschouwers, die zoo geheel van ons verschillen, zijn in hetzelfde geval, als de eenvoudige menschenkinderen, die, op onze rondwentelende planeet geplaatst, stellig gelooven, dat *zij niet* mede rondwentelen, omdat zij het niet begrijpen en niet gevoelen, en den omzwaai van onzen kloot nog maar zoo niet gaaf op eens voor waarheid aannemen.

Waarom spreekt men niet van tijdmenschen, als men spreekt van tijdschriften, van tijdvormen, van Tijdspiegels? Elk mensch is een mensch van zijn tijd, - ware hij het tevens voor zijn tijd! Hij is het kind der vormen, waarin hij verschijnt, en als hij nu aan den tijd een beteren vorm kan geven, doet hij wèl, maar speelt een gevaarlijk spel, - men laat zich liefst gemakkelijk, als in een bootje op den rug liggende, en eendeuntje fluitende, op den breeden tijdstroom afzakken en afdrijven, - waarheen? - ja, dat raakt ons niet, we zullen wel te regt komen, ergens zeker, - en de Voorzienigheid zal alles wel, zeer wel, opperbest maken, - beter dan met de hand aan het roer of schoot van het zeil zelf mede te sturen. - De tijdgeest eindelijk, is de grootste zonden bok, ons bekend, - hij draagt aller zonde, tot op den grooten verzoendng hier boven, - wij arme wichten, kunnen immers niet anders? - zoo wil, zoo begeert, zoo gebiedt de tijdgeest, - basta! - hij die ons nu tot stijf-, dan tot vrij-zinnigen, dan tot on- en dolzinnigen maakt, - de tijdgeest kleedt onsaan en uit, trekt ons een antiek, of modern pakje aan - en wij arme menschen! wij moeten dat alles maar stil en lijdelijk verdragen, zelfs als staatsmannen, die naar den eisch van dezen oosterschen Mogol, geheel, half, of in het geheel niet monarchaal zijn. - Als we u nu eens vroegen: waar zoude de tijdgeest zijn, als er geene menschen en geene geesten der menschen waren? O, dwazen! gijzelven schept u dat spooksel, dat ge met den wonderlijken naam als den tijdgeest doopt. - Legt hem niet zooveel op de schouders, - de gefingeerde zondenbok zal eens uw werkelijke aanklager worden!

Titel.

- Heeft het Latijnsche *titulus* geen burgerregt bij ons verkregen? Zult gij ook dezen overlooper afwijzen en onvatbaar verklaren voor eene naturalisatie? Welnu, noem ons dan de Nederlandsche vertegenwoordigers, den plenipotentiarins, die hem waardig vervangt, - het denk beeld, dat onder dezen taalbastaard ligt, kan niet door ons worden voorbijgezien; want de titels zijn niet de innerlijke waarde. Wij gelooven die hoogmoedige, die geveinsde, die quasie, wijsgeerige menschen niet, als ze eene zekere onverschilligheid, aangaande titels en waardigheden, huichelen, al is men ten onzent niet zoo zeer gesteld op een altijd terugkeerend Ihro Gnaden, Ihro Hoch-würden, eene kleine onderscheiding smaakt niet kwaad, en een klein weinigje: edel, gestreng en eerwaard, zelfs bloot geschreven, - dus welligt dom en slaperig nageschreven - is zoo onbillijk niet. - In zekeren zin zijn de titels, de vlaggen op de schepen: heel- en halfstok, men

vaart hier onder vreemde vlag, en voor sommige titelvlaggen strijkt men de eigene vlag. - Als men intusschen bedenkt, dat Degene, die alle ge- en ongetitelde menschen en wezens heeft geschapen, zonder naam of titel wordt aangeroepen en gehuldigd, dan verschijnen de klinkende bijwoorden, waarmede de kinderen der menschen zich onderling, faute de mieux, begroeten, zoo allervreesselijkst klein, dat men zich eigenlijk over alle titels zoude schamen. Het moet opgemerkt worden, dat de titulatuur: ridder, baron, lid van velerlei genootschappen enz. even als de hairen nog eenigen tijd *na* den dood blijven voortgroeijen, en men gaarne in het testament en in de dood-advertentie, het kille en roerlooze lijk, of den zaligen hemelgeest, nog eenige edelheid, gestrengheid en eerwaardigheid of riddermatigheid, na den dood, - naroept en naschreeuwt, - waarin wij voor ons eene zeer droevige en vinnige satiere vinden, - welligt ten onregte. - Ook de boeken heb ben titels, vooral op den rug, en staan daardoor met de menschen, die ze maken of lezen of verkoopen, eenigzins op gelijke lijn. Men zoude kunnen vermoeden, dat een menschen- en boekentitel somtijds juist dezelfde waarde, en juist denzelfden waarborg voor de waarheid opleveren, dat is, geene waarde en geen waarborg, en toch wordt menig mensch, even als menig boek, naar den titel verkocht, gepresenteerd en gewaardeerd. - Ten slotte herinneren wij, dat er nog eene zeer weinig bekende, echt Christelijke titulatuur bestaat, die niet zeer aangenaam is; volgens deze zijn alle - edel en onedel, al en niet riddermatige menschen - alle te zamen, zondaren en ‘onnutte knechten’ en oude Adams, afgewekenen - enz. enz. - maar dat schreeuwt of hokt, zoo als de vrouwen van de modekleuren zeggen, - echter heeft deze titulatuur een onmiskenbaar voorregt, het voorregt der billijkheid, want de gewone hof-wereld- almanach- de Gotha-adel-titulatuut gaat meest viâ rectâ op de mannen; - de vrouwen zijn maar half, dus zeer slecht en onbillijk van titels bedeeld, - waarom hier geen verandering gemaakt? of is het dan zoo onjuist en verwerpelijk om sommige respectieve matronen, dochteren Eva's, met den titel van: gestreng en zeer gestreng te voorzien? of ze tot hoogedel-gestrenge te maken? en wederom andere eerwaarde, wel- en hoogeerwaarde te noemen? Zouden zij (naar den regel: *les ames n'ont point de sexe*) dergelijke titulatuur niet met meer regt mogen dragen, dan hare gestrenge of eerwaarde - echtgenooten?

Tong

- is een woord verwant aan - ding - hangt zamen met zingen en zeggen - dico, disco - en is on begrijpelijk veel waard, meer dan we zeggen kunnen - en wij zouden over de tong niets kunnen *zeggen*, als we haar niet bezaten, - hoewel de schrijfstift, als de tong der vingeren, het kleine lid, dat groote dingen doet, allerheilzaamst vertegenwooordigt. - Iemand heeft onlangs geschreven, dat de drukpers de tong des tijds is, en er later bijgevoegd, dat die tong dikwerf *beslagen* is, eene opmerking, die zeer veel wijsgeerige, staatkundige en letterkundige waarheid behelst, - alles heeft schier een tong en spreekt (zie het woord: Spreken) bijzonderlijk wordt de kerkklok, de lasteraar, en de donder als tongvast gekenmerkt. - Over de vrouwen-tong is zooveel geschreven en nageschreven, dat we ons hier de moeite kunnen besparen, om dat alles te laten overdrukken. - Onze lezers, als ze gehuwd zijn, of zullen huwen, als ze jeugdige dochters

of oude tantes onder hun bereik hebben, of onder haar bereik staan, zullen ons artikel hier zeer geleidelijk, uit eigene ondervinding, kunnen aanvullen. - Heeft men somtijds den martelaar de tong uitgerukt of afgesneden, men heeft er zeer hideuse, kolossale schilderstukken van gemaakt, - zeer bloedige tableaux de genre, - zoo heeft men van de andere zijde middelen gevonden, om de tongen der menschen, zonder ze te molesteren of te amputeren, tot zwijgen te brengen, en het volstrekt vrijgeboren lid, dat zich onophoudelijk emancipeert, heeft de slavenketen aangenomen. Vrijzinnige en onhandelbare menschentongen zijn op zeer verschillende wijze bewerkt, - eens heeft men die van Galiléi tot bedaren gebragt, later een duizendtal idems, hetzij door vuur, of kerkerkot, of bedreiging, of principaal door geld en goud, - een eigenaardige Galvanische kracht, waarvoor de vrije tong van sommige brave lieden, maar met holle maag, ledige beurzen, vooze beginselen, - moest bukken en verlamd werd, - geslepen menschen in geestelijk of ambtsgewaad, verstaan als geoefende dentisten, deze mondbewerking uitmuntend goed, en het kleine, ondeugende, spartelende lid, achter de tanden, is door de welaangebragte gouden ketting, nog beter dan de Goldbergersche, tot gestadige en zalige rust gekomen. - Evenwel is het geschied, dat de waarheid, de kracht, en het licht, later de taak der zwijgende, en op nonactiviteit geplaatste menschentong, *boven* of *in* het graf, op zich hebben genomen, - en andere tongen - die somtijds met pinkstergloed en - vuur bezield waren, - zeer nadrukkelijk hebben herhaald wat de geboeide of doode tongen niet konden of wilden zeggen, - en in die beteekenîs heeft de tijd, de drukpers, en de menschheid een koperen onverwoestelijke tong gereed; - als deze spreekt, is het een donderend, daverend klokkengelui, dat over de gansche wereld gehoord wordt, - met zulke tongen sprak de tijd - 18 eeuwen, en ook drie eeuwen geleden, - en ook later - en zij zal *blijven* spreken!

Toonkunst.

- Muzijk, - afgeleid van sonus, suono, tune, deun, - zamenhangend met donder! en waar al niet mede? Over hare geschiedenis is veel te zeggen, - hoort den dichter:

> What passion cannot musiek raise and quell!
> When Jubal struck the corded shell,
> His list'ning brethren stood around,
> And, wondring, on their faces fell
> To worship that celestial sound;
> Less than a god thy thought there could not dwell
> Within the hol1ow of that shell,
> That spoke so sweetly and so well;
> what passion cannot musick raise and quell!
> *Dryden, a Song for St. Cecilia*.

Wij voegen er van Schiller's distichon, als opheldérende noot, gaarne bij:

> Leben athme die bildende Kunst, Geist fordr' ich vom Dichter,
> Aber die Scele spricht nur Polyhymnia aus!

Loftuiting genoeg, - meer dan genoeg, intusschen heeft ook de kunst der toonen, sedert de eerste proeve (naar den Bijbel, bij vader Jubal, naar Homerus, door Mercurius, toen hij de doode schildpad besnaarde), groote modificatiën ondergaan, en wat onzen leeftijd betreft, komt de taalkundige afleiding van het woord - donder

- met de beoefening tamelijk wel overeen. - De geest des tijds drukt zich getrouwelijk af in het ge bied der akkoorden, der kruisen, mollen, der melodie en harmonie, - men zoude niet zonder grond van barricaden-symfonie, van revolutie-sona-

ten, van roode-republiek-muziek, van democratische, socialistische compositie kunnen spreken, - de mensch spreekt, denkt en gevoelt in zijne toonzetting. - Stelt nevens elkaâr eenige aandoenlijke maten uit het *Stabat mater* en daarnaast een handvol bruisende en gistende items uit Rossini's *Tell*, - neem vader Luthers ‘ein feste Burg’, en laat er de ouverture uit de *Gaza ladra* in volle oorverdoovende kracht op volgen, - gij zult hooren wat alom gezien wordt - variatie in de toonvariatie. - Wat staat den kunstenaar te doen, om de toonkunst weder tot hare eerste, edele eenvoudigheid terug te brengen, om haar weder te emanciperen, dat ze worde en blijve de reine, de zuivere, de heerlijke taal der gevoelende, krachtige, en diepdenkende menschheid, dat ze weder als Adam en Eva, vóór den zondenval, in puris naturalibus optrede, en alom verstaanbaar spreke? Welligt dat men haar, even als het verbasterde, gemoderniseerde of kunstig geantiqueerde Christendom, aan eene geweldige filtratie moet onderwerpen, en haar weder losmake van der opera mode-kluisters, van het ligtzinnige, dartele, wulpsche spelen met de toonen, die tot eene karikatuur worden; - want als ge het indrukmakende kerkgezang alweder naast de allesoverwinnende wal zen van Strauss plaatst, - dan staat dáár Keizer Karel de Groote naast zijn hofnar. - De echte meesters, die met reuzenvuist den tijdgeest breidelen en onder de oogen durven te zien: Beethoven, Mendelssohn en Spohr staan als gewijde profeten, met hunne oratoriën, onder de kwakzalvers en arlekijns, die draaiorgel-zangstukjes (vaudevilles), toonen zinledige liedjes (romanças) componeren, dat is gewoonlijk, - niet zamenstellen, maar zamen-stelen - en toch vermeenen, dat zij toonkunstenaars zijn, en nevens de reuzen der kunst, Beethoven, Mozart, Haydn, op hunne teenen gtaan en zich opheffen, terwijl ze niet waardig zijn het stof van hunne schoenen te lekken, - de koekkoek of de paauw of de parkiet naast den nachtegaal! Voor de ware toonkunst, de groote hefboom der inwendige menschen-ontwikkeling en veredeling, - dus nog iets *meer* dan salon- of balzaal- of redoute-harmonie, en klink-klank, waar de moderne hofnar dapper op danst, en telkens met 60 of 80 cents, à contant, met de vertering er bij, betaald en beloond wordt, - voor de ware toonkunst wordt dus een Mozes, een Luther, een Clemens de veertiende, ja een Napoleon in de kunst, dus een magtige hervormer, geëischt; - zij, de kunst, die van eeuw tot eeuw gedegradeerd is geworden, moet in de oude regten hersteld, en de schimmen van Beethoven en Haydn zullen uit hunne graven moeten verrijzen, om de pygmeën-maëstro's, de muziekale zakkenrollers, te tuchtigen; men wanhope niet aan de wedergeboorte der toonkunst, maar men zij ook niet al te streng, en late in de beschaafde, welopgevoede, groote wereld, de zoontjes en dochterkens, vooreerst met Hertz, Czerny en compagnie, en een walsje en een lieve romance, aan de piano zitten trommelen of piepen, en zich en anderen amuseren, - 't is altijd nog beter, dan een afgespeeld draaiorgel, of een schorre, heesche kerkklokdisharmonie, als de klok gebarsten is, en de klepel reeds voor jaren ‘de wijze’ was vergeten.

Traan.

- Een noodzakelijk klein, vloeibaar voorwerp, bij sommige huiselijke scène's en entreactes, - bij afscheid en welkomst, - vooral op geboorte- of sterfdagen - niet ongepast; bij som-

mige Duitsche drama's en hartroerende romans, moderne leerredenen, of schilderstentoonstellingen; - bij de kinderen betamelijk, als ze te veel gegeten of gedronken hebben, te vroeg naar bed of te vroeg moeten opstaan, - met één woord, de overoude, alom gerespecteerde tolk des gevoels. - Als we ons niet vergissen, zijn er mede eenige diersoorten, die tranen kunnen storten, zeker *minder* gehuicheld of naar de regels der kunst, dan de heeren der schepping en der dieren: - de menschen. De honden, de gazellen, wij meenen ook de apen en bavianen, genieten dat voorregt des gevoels, en reiken daardoor - de hand - beter de trouwe ruige pooten aan ons, beelden Gods, met verstand in het hoofd, zedelijk gevoel in het hart, en somtijds met tranen in de oogen. Over de al of niet verstopte traanbuizen kan men uit een stoffelijk geestelijk oogpunt niet weinig mededeelen, belangrijk voor den lezer, - b.v. dat deze buizen, bij den woekeraar, bij den despoot, bij den speler, bij den Oostenrijkschen veldmaarschalk, bij den chirurgus, bij den Nero-echtgenoot, altijd verstopt blijven, - en weder bij den vronw-man, den sentimenteelen Wertber, of bij den zenuwzwakken grijsaard, altijd wijd openstaan en vloeijen. - De kunst om tranen te ontlokken, staat genoegzaam gelijk met de kunst om kunst-ijs te maken, als men de bewerking slechts kent, en vooral zorgt, om zoete tranen des gevoels aan de vier ooghoeken te ontlokken, die gewoonlijk op de door drift of wereldliefde rood gloeijende wangen uiterst spoedig verdroogen en wegdampen, zooals de waterdrup op gloeijend ijzer. - De theorie der tranen is voor geplaagde huisvrouwen, voor dichters, redenaars, schouwspelers, van meer belang, dan men gewoonlijk denkt. Als het auditorium in de huiskamer, of bij het bedsermoen (hier zijn twee reeds genoeg), of in de rederijkerskamer, of in de kerken, of in de schouwburgzalen, niet behoorlijk aandachtig of opgewekt is, moeten de kunsttrekkers aangegrepen, en de oogen vol water staan, - daarom is de spreekwijze zeer juist gebezigd van een en zoogenaamden aandoenlijken prediker: - hij zet de gemeente dadelijk onder water. - Hoe krachtig door deze inundatie het belegerde land, of de bestormde vesting, kan beveiligd worden, zullen zij, bovenal de waarde dochteren Eva's weten, bij wie de traan in het oog, immers naast de zeven schoonheden, de achtste of supplementschoonheid uitmaakt? of misschien (een andere vergelijking) het jagersnet, om de mannelijke fretten, konijnen of hazen - of everzwijnen - te vangen. - Tranen droogen vereischt minder inspanning, dan tranen storten, - voor ontroostbare weduwen, zielsbedroefde echtgenooten of radelooze erfgenamen, kan het systeem der drainage nuttig zijn in toepassing: - het overtollige oogen- en hartwater wordt ter behoorlijker plaatse af- en weggeleid, - en er zijn middelen gevonden om de bloedende en gebrokene harten nog spoediger te genezen, dan eens de witte rouwzakdoeken doornat zijn geworden. - Vergelijk hier den bekenden Steven van vader Gellert:

‘Het venster opent zich en Steven vliegt er uit!’

Krokodillen-tranen, - vergelijk de natuurlijke historie der krokodillen en der vrouwen.

Troon.

- Moet ook hier de oudheid onzen nieuwen *Tijd* het groote woord aanbieden? Is de *θρόνος* der Grieken tot in het westen weder opgebouwd? Telkens weder het Belga graecissans! - Als ooit of

ergens de redekunstige figuur, een deel voor het geheel (*pars pro toto*), eigenaardig verschijnt, is het hier: - de troon, als vertegenwoordiger der koninklijke of keizerlijke magt - de stoel met goud beschilderd en met rood fluweel bekleed - als representant van het hoogste gezag; - hoe vreemd dat men van levenlooze zaken dergelijke besluiten maakt tot zeer gewigtige en levende belangen! en toch weder hoe onjuist, - want als iemand ten troon stijgt, of op den troon is gezeteld, komt juist de tijd, dat hij *niet* zit, die den gouden stoel achter of voor zich ziet, maar moet *staan*: staan in den hoogeren zin, staan, te midden of tegenover het volk, staan aan de spitse van het leger, waar het ruiterzadel de zeer beweegbare troonstoel wordt, staan in beginsel en wet, in kracht en koninklijke magt. - Koningen die altoos zaten op den troon, en de geschiedenis kent ze ook, vooral als ze wat stompzinnig en zwaarlijvig waren uitgevallen, komen op de effecten-prijscourant der monarchen meestal als groote nullen te voorschijn. Het ligt in den aard der menschelijke zaken, dat het volk of de volken niet steeds voor den troon den noodigen eerbied hebben, en daarover verwondere men zich niet; als de geschiedenis beeldenstormers kent, is het wel te verwachten en te voorzien, dat er ook troonstormers zullen zijn, en later, zoo als wij beleefden, troonverbranders. - Daardoor wordt eigenlijk niet veel gewonnen; want er moet voor de massa van eenige millioenen toch zoo iets zijn, dat hen te zamen verbindt, eene middelpunttrekkende, centripetale kracht, een punt van aanknooping en eenheid, - als men nu deswege aan de gekroonden en de getroonden, *omdat* ze kroon en troon hebben, eene goddelijke roeping toeschrijft, is de sluitrede iet of wat gewaagd, - of men zoude aan eene wonderkracht moeten gelooven, die dadelijk op het vorstelijk hoofd nederdaalt, zoodra het volk of de wet den nieuwen Koning, als een plaatsvervanger der godheid op aarde, proclarneert, - iets, dat ten minste *geschiedkundig* niet bewezen is; - het blijft steeds eene netelige, kritieke vraag, in hoeverre iemand, als hij met den koningsmantel bekleed wordt, tevens *ter zelfder ure*, met een eigenaardig bovenmenschelijk souverein goddelijk regeringsgezag wordt bekleed, evenzoo, of de troon, als zoodanig, qua talis, den mensch op eenmaal herschept, b.v. van een Nero tot een Titus, - men neme en behoude dus, zoo als dit dagelijks ten onzent in den Haag, in het lokaal der *Tweede* Kamer te zien is, den troon, en zorge dat hij vaststa, al zien we den gouden koningsstoel dáár meestal ledig, en de zaal gevuld met een soort van kleine volksonderkoningen. - Als de nood den tijd dringt, moge er voor al de troonen, grooten en kleinen, krachtige, waardige, deugdzame en Christelijke regenten (vergelijk dat woord) gevonden worden, die in alle mogelijke opzigten, niet bloot ligchamelijk, maar ook geestelijk, verstandelijk: en zedelijk, den troonstoel vullen, - dat is onze monarchale theorie! - en als er dan altoosdurende troonredenen eenmaal 's jaars terugkeeren, zoo als de nieuwe haring, de kersen, en de langste en kortste dagen, en worden uitgesproken, zegge het volk, zooals ten tijde van Mozes, telkens maar: - Amen!

Spiritus Asper en *Lenis*.

De boete.

Het avondfeest bij den heer Mangels was schitterend geweest. Men had muziek gespeeld, gezongen, gekaart, gegeten, gedronken, gekout, ... zelfs gedanst. Hoeven wij te zeggen, dat men niet had gerookt? Foei! Men had er niet eens aan durven denken, de rijkversierde en glansend verlichte zalen te verlaten, om ergens in een afgelegen hoekje eenige trekken te gaan doen, uit vreeze dat de lieve juffers die heillooze gedachte op het aangezigt harer bewonderaars zouden hebben gelezen.

Vier uren zonder rooken! .... Dit was eene poging zoo heldhaftig, zoo bovenmenschelijk, dat, bijaldien zij ons al geene aanspraak gaf op eene eervolle belooning, ze ons toch wel een weinigje toeliet naar den aangenamen geur eener fijne *havanasigaar* of eene stevige pijp *portorico* te haken, te snakken, als dorstige reizigers in de woestijn naar water.

De lezer gelieve ons die redekunstige figuur ten goede te houden: wij veroorloven ons *de Vergelijking* maar zelden; en die, welke ons daareven ontsnapte, ofschoon nieuw noch dichterlijk, drukt tamelijk wèl uit, wat wij zeggen wilden, wat wij na die vier uren *rook-abstinentie* gevoelden.

- Komt, sprak onze vriend Edmond, toen de vigilant, die ons, met ons vieren, huiswaarts schokte, voor zijne woning stil hield: stapt uit, en laten wij ons hart eens ophalen. Er brandt een lekker vuur in mijne rookkamer, de *bowl* punsch zal spoedig klaar wezen, en ik ontving gister van mijn eerlijk en ouden oom een kastje uitgelezene *planters:* die moet gij proeven.

- Ik had al liever eene hollandsche pijp en *varinas*, merkte Kornelis aan.

- Tot uwe dienst! ik zal er u laten rook en, waarvan gij zult weten te spreken: treedt maar spoedig binnen.

Wij stapten af, en zonden den vigilantman met zijn *ros* naar huis. Wij woonden in de buurt, en het was waarlijk der moeite niet waard, ons die eenige stappen nog te laten schokken.

Tien minuten later zaten wij rond de vlammende punschkom te dampen, dat de eene den andere nog slechts door eene dikke rookwolk zag, en openden den mond niet, dan om nieuwe wolken raar de zoldering te blazen.

Nadat de eerste rooklust wat gestild was, werden de glazen gevuld en geledigd, en begonnen wij nu en dan al eenige woorden te wisselen, weldra werd het gesprek levendig. De *planters* en de *varinas* van den vriend Edmond waren - dit zal niemand verwonderen, die weet wat het is liefhebber van rook en te heeten - de eerste onderwerpen, die ons stof tot praten leverden. Daarna - ik vraag de lieve lezeressen om verschooning - kwam de beurt aan juffer Emma *de die*, juffer Aleidis *de gene*, mevrouw A, mevrouw B enz. Vandaar viel het gesprek op de papas, de mamas, de egas, en de verdere betrekkingen dier engelen, - op een avondfeest zijn schier al de dames *engelen* - en eindelijk op diegenen van de overige genoodigden, die vooral onze aandacht hadden gevestigd.

Reeds een klein half uur hadden wij, nu eens ernstig of spottend, dan weêr geestdriftig of onverschillig, de meeste

gasten van den heer Mangels in oogenschouw genomen, toen Kornelis, die sinds eenen geruimen tijd, in stille mijmering verzonken, had zitten rooken, zonder veel naar ons te luisteren, eensklaps de pijp uit den mond nam, die op de tafel neêrlei, en als uit een' droom ontwakende, uitriep:

- Een zonderling mensch! Ik kan er niet wijs uit worden!
- Uit wien?
- Uit dien mijnheer Gauwens.
- Mijnheer Gauwens, sprak Edmond, is een der achtbaarste mannen, die ik ken.
- Ik zeg niet neen; doch...
- Wat dan?
- Woont hij al lang in de stad?
- Hij werd er geboren.
- Dan is hij 't niet.
- Wie?
- Niemand. Toen ik vóór zes, zeven jaren met mijne ouders te Luik verbleef, leerde ik, in onze buurt een' mensch kennen, die hem wonderwel geleek. Doch nu herinner ik mij, dat er die veel, veel jonger uitzag. Mijnheer Gaauwens is grijs als eene duif en Duvivier...
- Wat zegt gij, Duvivier? - viel Edmond hem in de rede - .... had zwart hair, zoo als gij en ik, antwoordde Kornelis. - En wijl ik nu toch dien naam heb uitgesproken, wil ik u zeggen, hoe ik de kennis maakte van dien heer. Zoo zult gij seffens begrijpen, hoe zijne treffende gelijkenis met mijnheer Gauwens dezen avond mijne opmerkzaamheid op hem trok.

De glazen werden nogmaals gevuld; wij staken op nieuw onze sigaren aan, Kornelis stopte eene versche pijp, en verhaalde, onder het rooken:

‘Wij woonden buiten de stad, dat is, in eene der voorsteden, op den boord der Maas. Het huis nevens het onze werd betrokken door gemelden heer Duvivier, en eene vrouwe, die hij zijne zuster noemde, maar die, zulks vernamen wij later, niet als zijne zuster in de registers der policie stond opgeschreven.

‘Er lag iets zeer geheimzinnigs in de levenswijze dier twee personen, ze schenen met niemand hoegenaamd in betrekking te staan, ontvingen nooit bezoek; en ofschoon ze reeds verscheidene jaren in de voorstad woonden, wist niemand tot welke natie zij toebehoorden of van waar ze herkomstig waren. De man sprak Fransch, wat de vrouwe sprak was onbekend. De laatste ging nooit alleen uit, en de wijze, waarop de eerste den groet beantwoordde van diegenen zijner buren, die hem, bij toeval, op de straat ontmoetten, deed gemakkelijk zien, hoe hij geen lust had met iemand in nadere kennis te komen. Heel hunne dienaarschap bestond uit eene reeds bejaarde knorrige meid, die, even als hare meesters, alle aanraking met vreemden ontweek, en elke vraag, omtrent den stand en het karakter van haren heer, bits en ruw afwijzend bejegende.

‘Ik was juist te dien tijde, in mijne eerste drift, aan het romans lezen. Ik verslond letterlijk rijp en groen, dat is, al wat mij in handen viel. Hoe akeliger, hoe onnatuurlijker, hoe schooner! Heele dagen kon ik weenen om de ongelukken van twee gelieven, die nooit hadden bestaan, ja wat meer is, nooit hadden kunnen bestaan, *zoo als* de schrijver of de schrijfster ze mij afschilderde. Tot mijne geliefkoosde lectuur behoorden de schromelijk onnoozele geestesuitspattingen van *Miss Anna Radcliffe* en *Monsieur Ducray-Dumenil*, en *de Geheimen van Udolpho* en *Victor of het kind des wouds* waren, in mijne oogen, niet alleen veel

beter dan de schoonste gewrochten van Cervantes, Walter Scott en Lesage, maar kwamen mij voor als meesterstukken van literatuur, waarbij niets uit de vroegere of latere eeuwen kon vergeleken worden.

‘Ik moet u niet zeggen, dat ik al spoedig eenen allerliefsten roman had gebouwd, op den vrij zonderlingen toestand, waarin mijne buren verkeerden. Daarin speelden, gelijk gij wel denken kunt, M. Duvivier de rol van eenen onmenschelijken tiran, eene soort van beul, zijne zoogezegde zuster, die van een der meest belangwekkende slagtoffers. De oude meid hield jk dood eenvoudig voor eenen van die grimmige *Cerberussen*, welke een romanschrijver, die zijn vak een beetje verstaat, niet missen kan, wanneer hij een' jaloerschen minnaar of echtgenoot ten tooneele voert. Het spreekt van zelf, dat ik daarbij mijn' buurman eenen heelen hoop wraakroepende ondeugd en, mijne buurvrouw daarentegen magtig vele voortreffelijke hoedanigheden, en de meid een karaktertje toeschreef, waarvan de helsche boosaardigheid niets te wenschen liet.

‘Wel lachten mijne ouders, broeders en zusters, toen ik hun *mijne* oplossing van het naburige raadsel uiteen zette; wel moest ik sinds dikwijls bijtende zinspelingen hooren op mijne romaneske verklaring; maar zulks belette mij niet, het eens opgevatte denkbeeld nu en dan met nieuwe aanmerkingen te verrijken. De vrouw was schoon, beelderig schoon, dit bekenden allen, die haar slechts eenmaal zagen, en in heur blik lag iets verwilderds, dat stellig van zielelijden getuigde. Waarom dan onttrok haar M. Duvivier aan elken gezelligen kring, waarvan zij zeker het sieraad zoude geweest zijn? Waarom zorgde hij, dat immer een nijdig floers hare wezenstrekken verborg, wanneor het soms - dat is uiterst zelden - gebeurde, dat hij met haar, tegen den avond, verre van elke bezochte plaats, eene wandeling ging doen? Bleek daaruit niet ten overvloede, dat eene verschrikkelijke ijverzucht zijnen boezem doorknaagde? Ik aarzelde niet die verschillende vragen met een volmondig *ja* te beantwoorden, en zijn afschuw van alle verkeer met zijne buren toe te schrijven aan de vreeze, de arme verdrukte, die hij in zijne dwingelandsche kluisters hield, in betrekking te zien komen met wezens, die even als ik, medelijden en moed genoeg mogten hebben, om pogingen ter harer bevrijding aan te wenden.

‘Wat mij nog meer in mijn gevoelen sterkte, wat mijne huisgenooten zelve eenigermate in mijne denkwijze deed deelen, was, dat er soms hevige tooneelen in de woning onzer buren plaats grepen. Meermalen werden wij des nachts door woest getier en akelige kreten in onze ruste gestoord. Die kreten werden ontegenzeggelijk door de rampzalige vrouw geslaakt, en het rumoer, waarmede zij gepaard gingen, duidde genoeg eene worsteling aan. Die kreten hadden eenige reizen ons en andere buren voor de huisdeur van het geheimzinnige paar gelokt. Al onze pogingen, om iets te vernemen, omtrent hetgene bij die gelegenheden in de woning omging, waren echter vruchteloos gebleven. De oude meid had zich niet eens verwaardigd de deur te openen, wanneer iemand onzer de stoutheid had aan te bellen, en de policie-kommissaris had vlakaf geweigerd een onderzoek te beginnen, dat hem, zegde hij, niets meerder kon doen vernemen, dan hetgene hij reeds wist.

‘Doch wat wist hij? Daar zat de knoop. Wij verloren ons in gissingen, wij ver-

moeiden ons met nasporingen, wij braken ons hoofd met allerlei vooronderstellingen; te vergeefs: de volgende dag liet ons zoo wijs als de voorgaande, en ik zag mij genoodzaakt mij met mijne eerste romantische uitlegging te bevredigen.-

‘Zoo stonden nu de zaken, toen er zekeren nacht in de geheimnisvolle woning iets gebeurde, dat mijne opheldering niet weinig klem bijzette, en mij dezelve nu nog voor de waarschijnlijkste doet houden.

‘M. Duvivier en zijne zuster waren in den namiddag uitgegaan, de laatste, als naar gewoonte, in een digt floers gehuld. Nieuwsgierig waren ik en mijne jongere zuster hen eenigen tijd gevolgd, en hadden ons eindelijk, toen wij ze nog al verre van onze woning, uit het oog verloren, verpligt gezien op onze stappen terug te keeren, zonder iets bijzonders te hebben bemerkt. Onze buren waren eerst laat in den avond van hunne wandeling te huis gekomen.

‘Het kon zoo omtrent middernacht wezen. Op eens begon nogmaals het leven in de woning van M. Duvivier, doch erger dan wij 't nog hadden vernomen. Wij hoorden meubels omverre werpen, deuren open en toe slaan, schreeuwen en gillen. Ditmaal was het de vrouw alleen niet, die kreten slaakte; wij meenden eene tweede vrouwenstem, en eindelijk zelfs de stem eens mans te hooren. Aandachtig leenden wij het oor, om eenige verstaanbare klanken te onderscheppen; doch konden niets duidelijks onderscheiden. Op eens hoorden wij de mannenstem luider dan te voren weêrgalmen, er stoof iemand den trap af, die naar de eerste verdieping geleidde, en de straatdeur werd met groot gedruisch opengetrokken. Bijna op den eigen stond werd er hevig bij ons aangebeld. Er was nog niemand in ons huis ter ruste. Spoedig werd er dus geopend. Bleek en sprakeloos stortte de meid onzes buurmans binnen. De vrouw was geweldig aangedaan; angst en schroom stonden op haar aangezigt te lezen.

- In 's hemels naam ... mijnheer! sprak zij kort en met afgebroken woorden tot mijn' vader, volg mij... kom met mij!... zoo gij... een groot ongeluk... wilt verhoeden.

Zonder zich te bezinnen, liep mijn vader den huize uit. Ik volgde hem met mijn' oudsten broeder. Zoo ras mogelijk klommen wij naar de zaal, waaruit het getier al luider en luider ons tegenklonk, en waarhenen de oude meid ons voorlichtte met eene levendigheid, welke ik van hare gevorderde jaren niet verwachtte.

Ik zal nooit het tafereel vergeten, dat zich voor onze verbijsterde blikken vertoonde, toen wij het vertrek waren binnengetreden. Geen enkel stukje huisraad stond nog overeind op zijne plaats. Het was not alsof iemand de gansche kamer het onderste boven hadde gekeerd. Stoelen, tafels, rustbedden, kasten, enz. het lag alles overhoop op den vloer verspreid. De groote spiegel, die den schouwmuur bekleedde, was in duizend stukken verbrijzeld; de vloer was bedekt met scherven porcelijn en glas; de gordijnen waren van de vensters gerukt; en het behangsel hing aan flarden gescheurd. Te midden van dit alles lag M. Duvivier, paarsch en blaanw, op den grond uitgestrekt, naar zijnen adem te hijgen, en deed wanhopende pogingen, om los te komen uit de handen zijner razende zuster, die, half naakt, en als met eene bovennatuurlijke kracht bezield, de kniën op zijne borst drukte, met de eene hand hem den gorgel schier digt neep, wijl zij met de andere zegepralend,

en onder het uiten van woeste kreten, een mes boven zijn hoofd slingerde.

Op veel minder tijds, dan ik noodig heb om u dit tooneel te schetsen, hadden wij dit alles gezien, ons op de vrouw geworpen, haar het mes afgenomen, ze van het ligchaam haars broeders getrokken, en dezen opgerigt. Op nog minder tijds waren M. Duvivier tot zichzelven gekomen, en de vrouw in eenen staat van gevoelloosheid verzonken, die onze verwondering nog vermeerderde, en ons elkander met bevreemding deed aanstaren.

Er volgde een oogenblik stilzwijgen. Juist wilde mijn vader dit stilzwijgen breken, om den buurman, ter wiens redding wij zoo tijdig waren toegeschoten, eenigen uitleg te verzoeken, toen deze het woord nam en op tamelijk barschen toon aan het meisje vroeg, wie haar bevolen had vreemden ter zijner hulpe te roepen.

- Maar, mijnheer... stotterde de verschrokken vrouw,... ik dacht... ik meende...

- Gij moest enkel gehoorzamen, ging haar meester voort. Ik jaag u weg... Gij kunt morgen vroeg uw pak maken.

De vrouw begon te weenen; wij konden niet spreken: de verbazing maakte ons stom. M. Duvivier benuttigde dien stond, om zijne zuster bij den arm te nemen, en met haar, die zich thans als een lam liet geleiden, de zaal te verlaten, zonder verder een woord te spreken.

Te vergeefs poogden wij uit den mond der vrouwe iets te vernemen, omtrent al die raadselachtige omstandigheden. Zij deed niet dan ween en, sprak geene enkele silbe, en liet ons, nog weenende en sprakeloos, de deur uit.

Des anderen daags waren onze buren, met de oude meid, spoorloos verdwenen. Eenige dagen later ontving de eigenaar van het huis, dat zij hadden bewoond, een' brief, waarbij zijn huurling hem bad de teruggeblevene meubels ten voordeele der behoeftigen te doen verkoopen. De huismeester deed zulks met veel genoegen; want hij had, wat hem betrof, geenen centiem van M. Duvivier meer te eischen.

- Ik laat u denken, zoo eindigde Kornelis, hoe ik te moede wierd, toen ik dezen avond, na eene tijdruimte van zeven jaren, onder eenen geheel anderen naam, eene personaadje hoorde aanmelden, in welke ik den man meende te zien, dien ik in zulke ougewone omstandigheden leerde kennen. Het verledene, vooral het onverklaarbare tooneel, waarbij ikzelf eene kleine rol vervulde, stond mij in eens weêr levendig voor den geest. Op dit oogenblik nog komt mij zulke treffende gelijkenis on begrijpelijk voor; en zoo onze vriend Edmond niet verzekerde, dat de twee personen niets gemeens hebben met elkander...

- Ik? sprak Edmond ernstig, ik heb u dat niet verzekerd.

- Hoe! riep Kornelis ernstig, gij zegdet ons nogtans...

- Ik zegde u, dat M. Gauwens hier werd geboren, en dat hij de algemeene achting geniet en verdient.

- Gij gelooft,... gij weet dus dat M. Gauwens en Duvivier...

- ...Een en dezelfde persoon zijn? Wel zeker. Nog meer, ik ken heel die treurige geschiedenis: en daar er thans geene redenen meer bestaan om ze geheim te houden, daar zij, ten andere, niets bevat, dat den heer Gauwens niet tot eer verstrekt, zal ik u, indien gij namelijk nog zoolang blijven wilt, de *ware* oplossing van het raadsel mededeelen.

Wij haastten ons Edmond te verzekeren, dat niets ons aangenamer konde wezen, en hij vertelde, op zijne beurt, omtrent in dezer voege:

- De ouders van M. Leo Gauwens - of Duvivier - behoorden tot de rijkste kooplieden dezer stad. Het waren goede menschen, met zeer bekrompene denkbeelden. Zoo waren zij, bij voorbeeld, van gevoelen, dat, om wel te zijn, een zoon zich immer aan het vak zijns vaders moet toewijden, en zoo veel mogelijk in alles en overal dezes handelwijze moet trachten te volgen; dat een kind nimmer andere wenschen mag koesteren, dan zijne ouders; dat deze in niets de neiging of de zienwijze van hunne kinderen behoeven te raadplegen; en dat, wanneer eens het hoofd des gezins een besluit heeft genomen, er den huisgenooten, hoe ver ook in jaren gevorderd, hoe verstandig anders ook, niets overblijft dan.... te gehoorzamen.

Dientengevolge had M. Gauwens, de vader, besloten, dat zijn eenige zoon Leo, een koopman zoude worden, lang vóórdat die zoon wist wat een koopman was, lang dus vóórdat hij eenige geneigdheid of eenigen afkeer voor dien stand konde aan den dag leggen. De goede man had, zoo min als zijne waardige wederhelft, iets onverstandigs in eene dergelijke beslissing gezien. Immers had hijzelf, om zich aan den handel te wijden, slechts den wil zijns vaders, en geenszins zijne eigene neiging behoeven te volgen, en die vader had juist eveneens gedaan, als hij, toen zijn voorzaat hem gebood handelaar te worden. Hoe kon hij dus op de gedachte komen, dat zijn zoon op zijne beurt iets anders willen, eenige voorliefde koesteren zoude voor eenen anderen staat. Gelukkig keurde Leo, toen hij tot de *jaren van verstand* gekomen was, het besluit zijns vaders goed, en had de handel niets, dat hem tegen was; anders Ware welligt van toen af de eensgezindheid reeds verbroken geworden, waarin hij tot dan toe met zijne ouders had geleefd, en die later op eene zoo ruwe wijze moest worden geteisterd. Zie hier ter welker gelegenheid.

‘De ouders waren, zegde ik u, goede menschen; dit bleek genoeg uit den bijstand, dien zij hunnen ongelukkigen natuurgenooten, ten allen tijde, gereedelijk schonken, dit bleek uit de menigvuldige weldaden, die zij met milde hand gedurig rond zich strooiden. Een hunner kantoorbedienden, wiens voorouders sedert onheugelijke tijden in het huis Gauwens waren werkzaam geweest, en dien de vader van Leo, om zoo te zeggen, met al het overige kantoorgerief, van zijnen voorganger had overgeërfd, had het ongeluk zijne vrouw te verliezen, en, in eenen reeds gevorderden ouderdom, weduwenaar te blijven met een kind, een meisje van negen jaren. De man bevond zich in eenen nog al moeijelijken toestand. Zijn dochtertje was in de jaren, dat zij de grootste behoefte had aan de zorgen eener moeder, in zijne familie zag hij niemand, die de teêrgeliefde overledene bij het kind konde vervangen, en hij was niet voornemens te hertrouwen. In die verlegenheid kwam de echtgenoote zijns patroons hem ter hulpe. Zij besloot het dochtertje in huis te nemen, en over hare opvoeding te waken. Wilde het meisje goed op, welnu,... dan zoude men zien,... dan kon zij later als gezelschapsjuffer bij mevrouw blijven, en even als haar vader in zekeren zin van de familie deel maken.

‘Doch het meisje was schoon, en met de jaren nam hare schoonheid toe. Zij wierd als een kind des huizes behandeld, en Leo, eon vurige, goedhartige knaap,

was met het lieve zustertje buitengewoon in zijnen schik. De brave ouders hadden er hun vermaak in; zij beseften de mogelijkheid niet, dat later zoo iets ooit gevaarlijk konde worden; want vader Gauwens was overtuigd, dat zijn zoon, even als hij, zich niet zoude verstouten te verlieven, dan op de vrouw, welke zijne ouders hem vroeg of]aat, als zijne toekomende gade, zouden voorstellen.

Die vrouw nu was al lang gevonden. Een korrespondent, met wien het huis Gauwens, sedert vele jaren, belangrijke zaken deed, had insgelijks maar één kind, eene eenige dochter. Toen Leo zes en die dochter drie jaar oud waren, hadden de vaders, onder het verhandelen van eenige balen koffij en ettelijke kisten suiker, eens besloten, de kinderen, wanneer de jongeling zijn vijf-en-wtintigste jaar zoude hebben bereikt, door het huwelijk met malkaâr te vereenigen. Wel hadden zij die overeenkomst niet, met gemelde verhandeling van koffij en suiker te boek gesteld; doch het gebeurde nog al, dat zij vrij aanzienlijke koop en op het eerlijke woord sloten, zonder schriftelijk bewijs; daarom beschouwden zij deze overeenkomst als niet minder verbindend, en wachtten gerust en geduldig het gestelde tijdstip af, om ieder van zijnen kant de beloofde *waar*, dat is den beloofden echtgenoot, te leveren.

‘Eer echter Leo zijn vijf-en-twintigste jaar was ingetreden, werden vader en moeder Gauwens tot hunne verwondering gewaar, dat hun zoon, althans in dit geval, niet geneigd scheen, de voetstappen zijner voorvaderen te drukken. Zij ontdekten namelijk met afgrijzen, dat er tusschen Leo en Maria - zoo heette het kind van hunnen klerk - betrekkingen bestonden, het gekende karakter der Gauwensen geheel onwaardig, kortom, dat de jongelieden smoorlijk op elkaar verliefd waren. Die ontdekking viel hun te smarte]ijker, naarmate zij aan de mogelijkheid eener dergelijke liefde minder hadden geloofd. En nog begrepen zij de grootte van het gevaar in geenen deele. Zij beeldden zich in, dat het genoeg zoude wezen de opmerkzaamheid huns zoons op het buitensporige van zijn gedrag te trekken. Zij bedrogen zich. Leo weigerde standvastig van het meisje af te zien. Men verwijderde deze; men zond ze naar baars vaders huis terug. Het hielp niet. De gelieven zagen elkaâr elders, en zoo min de bedreigingen van de ouders des jongmans, als de vertoogen en tranen van Maria's vader, konden hen bewegen eene liefde te verzaken, die reeds te diepe wortelen in hunne harten had geschoten, eene ketting te verbreken, die de dood zelve, meenden zij, niet zoude verbrijzelen.

‘De rijke koopman gaf den moed niet op. Dat zijn zoon hem tot zoo verre zoude durven wederstreven, had hij nooit gepeisd. Nu deze zulks waagde, besloot hij hem met onverbiddelijke strengheid te behandelen, en hem niet weder in genade aan te nemen, dan, wanneer hij, door eene volkomene onderwerping zijne wederspannigheid zoude hebben doen vergeten, wanneer hij er zoude in toestemmen van de hand zijns vaders de echtgenoote aan te nemen, welke deze hem had bestemd. Om hem op die onder, verping voor te bereiden, zond hij den ongehoorzame naar Parijs, bij den korrespondent, met wiens dochter hij hem op zijn vijf-en-twintigste jaar, en nu eerder zelfs, wilde doen trouwen.

‘Die korrespondent was een mensch in den aard van Vader Gauwens, dat is, een kruisbrave koopman, met overdrevene begrippen van vaderlijke magt en

kinderlijke gehoorzaamheid. Evenmin als zijn handelsgenoot, had hij er ooit aan gedacht, dat de toestemming zijner dochter aan de af gesprokene huwelijksverbindtenis zoude ontbreken, en evenmin als deze, had bij het noodig geoordeeld zijn kind van die overeenkomst iets te melden, vóór het tijdstip, door de vaders bepaald, om het huwelijk van hun kroost voor goed te sluiten.

‘De aankomst van Leo deed alleen hem thans dit tijdstip voorloopen, om zijne dochter van die overeenkomst te onderrigten. Vader Gauwens meldde hem, dat hij zijn' zoon vooral naar Parijs stuurde, opdat deze met zijne aanstaande bruid kennis zoude maken. Bij de eerste gelegenheid dus liet de Parijzenaar de beide jongelieden het voornemen der ouders weten, en eindigde met hen te doen verstaan, dat zij zich als wel en degelijk met elkander verloofd hadden te beschouwen.

‘Leo begreep thans nog beter de handelwijze zijns vaders. Daar hij vast besloten had zijne Maria getrouw te blijven, geloofde hij het zijnen pligt den korrespondent en zijne dochter omtrent zijne gevoelens nader in te lichten. De vader lachte met die verklaring, noemde de liefde des jongelings eene jeugdige onbezonnenheid, waarover hijzelf zich later zoude schamen, en ried hem aan, eerst zijne dochter beter te leeren kennen, dewijl hij niet twijfelde of hare lieftalligheid zoude zijne hartstogt al spoedig van voorwerp doen veranderen.

Wat de dochter zelve aangaat, de rondborstigheid des Vlamings had haar noch gebelgd, noch afgeschrikt. Integendeel scheen zij zeer tevreden met hetgene haar toekomende echtgenoot hun van zijne gevoelens zegde. Om zulks te doen beseffen, is het noodig, dat ik u het meisje een weinig meer van nabij doe kennen.

‘Zij behoorde tot dat slag van jonge lieden, die, zoo als men zegt, rijp zijn vóór hunnen tijd. Haar vader zelf had zich nooit veel met hare opvoeding bemoeid; hij had, zegde hij, gewigtigere bezigheden. Hare moeder was eene van die vrouwen, die slechts voor de wereld en hare luidruchtige vermaken leven, die zich tot den stillen huiselijken kring niet kunnen *vernederen*, en meenen, dat alles wel is, wanneer zij vreemde personen betalen, om datgene te doen, wat zij, in hare hoedanigheid van huismoeders, zelve zouden moeten verrigten. Aan menschen overgelaten, wien het onverschillig was, wat er uit haar opgroeide, wanneer zij maar het hun beloofde loon ontvingen, had de dochter geëindigd, met al de zwakheden harer moeder met de ondeugden der huurlingen te vereenigen, die haar omringden, zonder eene enkele der goede hoedanigheden haars vaders te bezitten. Voegen wij er bij, dat de lezing van de onzedelijkste voortbrengsels der Parijsche modeliteratuur, hare opvoeding, of wat men zoo noemde, had volmaakt, en dat zij uit die lezing begrippen had gezogen, die haar, zoo jong als ze was, tot eene der meestbedorvene vrouwen had gevormd van het bedorvene Parijs.

‘Sinds eenigen tijd had zij het oog laten vallen op een' jongen dienstbode haars vaders, en met dezen eenen minnehandel aangeknoopt, die alles behalve onnoozel mogt heeten. Daar zij met hare diepe bedorvenheid eene groote dosis sluwheid en geveinsdheid paarde, had zij zoo goed hare maatregelen weten te nemen, dat niemand der huisgenooten iets van haar wangedrag vermoedde. Zij was echter te slim, om niet te weten, dat die staat van zaken bij de minste gelegenheid konde veranderen, en dat eene enkele omstandigheid haar voor lang, zoo niet

voor altijd, zoude scheiden van den jongeling, dien zij thans met eene razende drift beminde. Daarom was zij sedert kort op middelen bedacht geweest, om hierin te voorzien. Maar wat zoude zij aanvangen? Den vader hare liefde voor zijnen knecht bekend maken? Daaraan was niet te denken; zij kende hem te goed, om te durven verhopen, dat hij ooit in eene echtverbindtenis met den doodarmenjongeling zoude toestemmen. En toch,... die echtverbindtenis lag niet in haar plan; want zij wist, dat de wereld tot welke zij toebehoorde, haar *misschien* eenen minnehandel, maar *nimmer* een huwelijk met eenen dienstbode zoude vergeven hebben. Wat haar dus het wenschelijkste voorkwam, was eene echtvereeniging met een' man van haren stand, en van haar karakter, dat is eene echtvereeniging op zijn fransch, op zijn parijsch, waarin man en vrouw elkaâr, voor het oog der wereld, zoo veel aantrekken, als het noodig is, om de menschen niet te veel den mond te openen, en waarin, overigens, de echtgenooten, ieder van zijnen kant, leven, zich vermaken, zich gedragen, gelijk zij het goed vinden.

‘Gij kunt denken, hoe aangenaam, in deze omstandigheden, de aankondiging haars vaders en de verklaring van Leo haar moesten in de ooren klinken. Dit was de schoonste gelegenheid, die zich ooit konde voordoen. Van dit oogenblik scheen een huwelijk met den jongen Gauwens haar het gelukkigste, wat haar kon te beurt vallen, en besloot zij geene middelen onbeproefd te laten, om de sluiting van den echt te verhaasten, die haar aan het gezag harer ouders moest onttrekken, om haar in de vereeniging met eenen echtgenoot, *die wist te leven*, de ware vrijheid te doen vinden.

‘De eerste tijden van Leo's verblijf in het huis haars vaders, gaven haar weinig reden te gelooven, dat hare hoop zich ooit zoude verwezenlijk en. Al de streken, welke de doortraptste behaagzucht haar konde ingeven, dienden tot niets, waren vruchteloos. De jongeling beminde het arme meisje, dat hem hare liefde schonk, te op regt, om veel acht te geven op de veinzerijen en kunstenarijen van de Parijzenarin. Zij was verre van leelijk te kunnen heeten; doch hij scheen zulks naauwelijks te bemerken. Zij was geestig, gebaarde zich fijngevoelig en deugdzaam; maar al zijne gedachten bleven op Maria gevestigd. De dochter zijns huisheers begreep, dat zij eerst dien hinderpaal moest uit den weg ruimen, wilde zij zegepralen, en de wijze, waarop zij het aanlegde, om de gelieven van elkaâr los te maken, geeft ons de maat van hare ondeugendheid, eene ondeugendheid zoo groot, dat men ze naauwelijks in eene zoo jonge vrouw zou durven vooronderstellen.

‘Leo ontving wekelijks brieven van Maria. Deze wist zij te onderscheppen, en door andere te vervangen, waarin het schrift en de stijl der geliefde met zoo veel kunst waren nagebootst, dat de jongeling zelf er zich door liet verschalken. Van lieverlede begon er thans in die brieven een losse toon te heerschen, waaraan het meisje haren minnaar niet had gewend. Hij had ze nooit behaagziek gekend, en weldra waren hare brieven vol trekken, die hem deden gelooven, dat zij 't in een' hoogen graad moest wezen. Zij had beloofd hem trouw te blijven, hoe lang ook de scheiding, die hen beiden bedroefde, zoude duren; en nu deed zij hem niet zelden verstaan, dat die belofte haar berouwde. Eindelijk liet zij hem weten, dat jonge lieden van een, zekeren stand, om hare hand verzochten,

en vroeg zij hem zelfs raad, omtrent de wijze, waarop zij jegens hen moest handelen. Het zal wel niet noodig zijn te zeggen, dat zijne antwoorden insgelijks werd en onderschept, en vervangen door brieven, die op zijn liefste eenen niet min ongunstigen indruk moesten maken. Om kort te gaan, op weinig tijds had de dochter des korrespondents het zoo verre gebragt, dat Maria in hare geboortestad en haar minnaar te Parijs, allebeide even ongelukkig waren, allebeide evenzeer aan elkanders genegenheid twijfelden.

'Op het punt, alwaar de betrekkingen de gelieven thans stonden, behoefde er slechts nog eene gelegenheid, om het werk der listige Parijzenarin te voltooijen. Die gelegenheid bood zich weldra aan.

'Vader Gauwens bevond zich te Parijs, voor handelszaken, zoo het heette, doch werkelijk, om met zijnen korrespondent over het besloten huwelijk te beraadslagen. Op weinige dagen had de looze dochter van den laatsten hem zoodanig voor zich weten in te nemen, dat hij nog meer dan vroeger er op aan hield haar zijne schoondochter te kunnen noemen. Zij ging verder. Zij veinsde hartstogtelijk op zijnen zoon verliefd te wezen, langer niet zonder hem te kunnen leven, en maakte zich echter, in schijn, de voorspraak van Leo en Maria bij den vader; terwijl zij duidelijk met zuchten en tranen liet verstaan, dat hunne vereeniging haar den dood zoude kosten. Alras bragt de ligtgeloovige vader zijnen zoon dit alles onder het oog, verweet hem zijne ondankbaarheid jegens eene juffer, wier hij niet waardig was, en zijne liefde voor een schepsel, dat ze niet verdiende. Leo was reeds aan het wankelen, - wie zoude niet gewankeld hebben? - maar nog hield hij stand, daar iets hem zegde, dat hij niet vrij was, zoo lang het meisje, aan wie hij zijn woord verpandde, hem dit woord niet had teruggegeven. - Eenige dagen later ontving hij een' brief van Maria, waarin zij hem ried voor altoos van haar af te zien, de partij aan te nemen, welke men hem voorsloeg, en ten slotte verkondigde, dat zijzelve binnen weinig tijds de vrouwe eens anderen ging worden.

De teleurstelling, de wanhoop, de smart deden thans, wat de raadgevingen en bedreigingen eens vaders, de geveinsde liefde eener listige vrouw en de verwijdering niet hadden kunnen te wege brengen, en eene maand na het ontvangen des briefs van Maria, trad Leo met de fransche juffer in den echt.

Acht dagen na het voltrekken des huwelijks ontdekte de helsche vrouw den misleiden jongen man heel het geheim, verzekerde hem, dat zijne geliefde hem trouw was gebleven, ried hem aan, haar als zijne bijzit tot hem te nemen - mits eenige voorzorgen, om alle opspraak te vermijden - en verklaarde hem ronduit, welke levenswijze zij in het toekomende meende te volgen. - Omstreeks denzelfden tijd ontving Leo een' *niet vervalschten* brief uit zijne geboortestad, waarin men hem meldde, dat de ongelukkige Maria, bij het vernemen zijns huwelijks, zinneloos was geworden, en thans in het dolhuis zat, nademaal haar vader het ongeluk van zijn kind niet had willen overleven, en niemand der verre verwanten, welke zij nog bezat, zich harer had aangetrokken.

De wroeging, welke die tijding Leo berokkende, was niet minder groot dan het af grijzen, dat de ondeugd der gade hem inboezemde, aan welke hij voor zijn leven was gekluisterd. Als een gevloekte ontvlood hij de vrouw, wier afschuwelijk beleid hem en Maria in eenen afgrond van

ellende had gedompeld. Onder eenen vreemden naam, dien van Duvivier, zwierf hij langen tijd, verre van het vaderland, en van de stad, waar hij zijne geliefde ontrouw wierd. Eerst jaren nadien verzoende hij zich met zijne ouders, en toen hunne dood hem tot erfgenaam had gemaakt van eene omnetelijke fortuin, was zijne eerste handeling, de ongelukkige Maria uit het dolhuis te halen. Daar hij zich beschouwde als de oorzaak van haren treurigen toestand, en overtuigd was dat zijen ligtgeloovigheid en ontrouw de schuld waren van haren waanzin, zoo wel als van den dood haars vaders, legde hij zich tot *boete* op, het overige zijns levens aan hare verzorging toe te wijden. In de vervulling van dien droevigen pligt vond hij de verzachting zijner wroegingen, en tevens eenen bitteren troost. Die boete was echter nog al zwaar; want, ofschoon de zinnelooze gewoonlijk zeer stil en ingetogen bleef, en dat hare ziekte veelal in eene soort van onnoozelheid, van kindschheid bestond, zoo had zij nogtans vlagen van razernij, die niet zonder gevaar waren voor hen die haar omringden, en vooral voor den armen Gauwens, dien zij, in die oogenblikken van verdubbelde zinsverbijstering, aanzag als den moordenaar van haren geliefden Leo. Nademaal zijn naam en zijne geschiedenis in zijne geboortestad te zeer bekend waren, om er hem ongestoord de boete te laten volbrengen, welke hij zichzel ven had opgelegd, en dat hij mogt vreezen, vroeg of laat, door zijne onwaardige echtgenoote te worden verontrust, ging hij onder denzelfden onbekenden naam zich te Luik vestigen. Dat hij zich verborg, en zoo veel mogelijk den ellendigen toestand zijner gezellinne zocht te bewimpelen, valt ligt te bevroeden. Vandaar de zonderlinge omstandigheden, waarin Kornelis hem leerde kennen. Van Luik begaf hij zich met de zinnelooze naar Italiën. Aldaar vernam hij den dood zijner vrouw, die aan de gevolgen van een ongeregeld en losbandig leven overleed. Vier jaren later verloor hij zijne Maria. Toen eerst keerde hij onder zijn waren naam naar zijne geboortestad terug. Dat hij het eindigen zijner boete betreurt, dat hij de zinnelooze niet lang zal overleven, geloof ik daaruit te kunnen opmaken, dat hij sedert zijne terugkomst in ons midden, dat is sedert één jaar, meer vervallen, veranderd en vergrijsd is, dan gedurende heel den tijd zijner vrijwillige ballingschap.’

Het sloeg drie ure. Wij bedankten Edmond, en vertrokken. Hoe het mijnen vrienden ging, weet ik niet; maar tot laat in den morgen droomde ik van sigaren, jufvrouwen en punsch, van boete, zinneloozen en grijs hair.

SLEECKX.
Brussel, 10 *November*, 1850.

Lief en leed van een' evangeliedienar.

> Wordt gesterkt in de genade, die in Christus Jezus is.
> PAULUS.

Ik breng u mijnen dank, waarde en waardige Anton! voor de dagen in uwen huiselijken kring, voor de uren op uwe lieve en stille studeerkamer gesleten. Zonder vleijen verzeker ik u, dat nooit een collegie over de Pastoraal-theologie

of Homiletiek mij zoo diepe inzigten heeft gegeven in het ambt, door mij begeerd, als de weinige zamensprekingen met u, in uwe landelijke woning en bij uwe landelijke gemeente. Hoe levendig staat mij de laatste avond, 't was reeds nacht, voor den geest! Nog hoor ik, hoe gij met al uwe kracht, met uw vuur en met u we warmte mij toespraakt: ‘Ja, Johan! Zoo iemand tot een opzieners-ambt lust heeft, die begeert een treffelijk werk. Hij zoeke maar allen alles te wezen: een voorbeeld der geloovigen, in woord en in wandel, in liefde in den geest, in geloof en in reinheid; hij houde aan met lezen, vermanen en leeren; hij verzuime de gave niet, die in hem is en bedenke alle deze dingen, opdat zijn toenemen openbaar zij in allen. Hij lette op zichzelf en op de leer en volharde in haar, want zoo doende behoudt hij zichzelf en die hem hooren. Ja, Johan! ons werk is wel een treffelijk werk, maar geheel onderscheiden van de voorstelling, die wij ons daarvan maken kort na het afleggen van ons proponents-examen.’

Het verwondert misschien de Tijdspiegel-lezers, dat ik op soortgelijke wijze aanving; die verwondering zal ophouden, wanneer ik hun heb medegedeeld, dat ik eenige dagen heb gelogeerd ten huize van een' ouden akademievriend, dat ik hem in vele zaken denzelfde, in vele geheel veranderd heb gevonden; dat ik geheel anders terugkeerde, dan ik tot hem kwam en dat ik nieuwe redenen heb ontvangen om hem lief te hebben, gelijk ik hem lief had bij mijne boeken, aan mijne tafel, aan mijne zijde langs de straten of door de omstreken der akademiestad; vier jaren onafgebroken, van de ure des groenloopens tot den oogenblik waarin wij, zonder te spreken, van elkander werden gescheiden.

Hij was jaren vóór mij tot proponent bevorderd en naauwelijks waren de zweetdruppelen van dien dag opgedroogd, toen hij bij vernieuwing warm was geworden (getuige de opgewonden brief, dien ik van hem ontving), door eene eenparige roeping naar eene kleine dorpsgemeente. Nu ging het hem, gelijk het honderden gaat; Anton huwde, reisde, preekte zijn' intree, en was dominé, dorps-dominé! maar het ging hem, gelukkig, ook *niet* gelijk het honderden gaat, hij had den ouden vriend niet vergeten. Ik weet niet hoe het komt, maar het is mij dikwerf voorgekomen, alsof die driepunt eene schaduw werpt over de baan, die achter den dominé ligt, en alsof die bef en mantel vroeger geuite wenschen en beloften geheel uitwisschen. Zoo dat waar kan wezen, dan voeg ik mij nog te gereeder bij de toga-voorstanders, al redeneert men ook in de Kerkelijke Courant (bespottelijk genoeg!) ‘dat de toga onbestaanbaar is met de gemeenzame toespraak.’

Mijn Anton schreef mij geregeld. Ik ontving dikwerf brieven, welker lezing mij het harte zoo warm deed kloppen en de begeerte meer en meer opwekte, dat ook mij weldra eene roeping mogte ten deel vallen.

Eindelijk, want ik wil over onze vriendschap het publiek niet bezig houden; - eindelijk had ik verklaard, dat ik de zuivere leer zou voordragen, gelijk ik die zou vinden en gevonden had in het Woord Gods. Een onwederstaanbare lust bekroop mij om mijn testimonium aan Anton zelf te vertoonen, want nog in zijn laatste schrijven, durfde hij spotachtig twijfelen ‘of er van mij wel ooit een dominé groeijen zou!’

En zoo kwam ik tot hem; - de goede vent wist nergens van. Gij hadt dan ook dat gezigt eens moeten zien, toen er een slecht rijtuig en een goed vriend voor de pastorij stonden! Wat wij elkander zeiden weet ik niet meer! - alleen werd het mij duidelijk, dat de opgewonden akademieburger in een geposeerd dorps-dominé was veranderd. Deftig was hij niet, maar fiks, kras; - een man in den vollen omvang des woords.

De predikants-woning, waarin ik voor eenige dagen mijnen intrek nam, liet, mijns inziens, zeer veel te wenschen over. Ik durf daarvan echter niets meer zeggen, want wat mijnen Anton onaangenaam was te hooren, zou hem nog onaangenamer zijn te lezen, kreeg hij deze bladen eens in handen. Genoeg was het hem en al spoedjg ook mij, dat in die woning vrede en liefde huisvestten en dezen verwarmden ons genoeg, om de koude der togtgaten te kunnen vergeten. Was mij Anton's vrouw vreemd, hem was zjj lief en het kon niet lang duren of ook ik achtte haar hoog en geen uur was heengesneld of wij koutten tezamen als oude bekenden.

Ook oude kennissen spraken mij hier toe en riepen de aangenaamste herinneringen in het leven. Ja, die kagchel en die lamp, wat is daarbij niet uitgedacht! Hoeveel is daarbij besproken! Die kagchel en die lamp; zij noodigden beide ons beiden om nog eens weêr studenten te wezen. Wij dampten lustig en de wijn van den dorps-wijnkooper was beter dan die van menjge firma onzer groote steden, terwijl de afgelegde akademiereis het onderwerp van ons onderhoud uitmaakte, waarbij het aan menigen geestigen, soms scherpen tusschenzin van Anton's gade niet ontbrak, die door zijn goedig ‘nu gerust maar, het is al zoo lang geleden,’ als een sissende luchtpijl in het niet verzonk. - Het soupeetje was doodeenvoudig ‘echte dorpskost’ zei het dominésvrouwtje; het was echter veel beter dan van mijnen en Antons kok en mijn compliment was welgemeend, toen ik zeide: ‘Men weet in de dorpen dikwerf steden te overtreffen.’

Spoedig was alles weggeruimd, het vrouwtje liet ons alleen en haar nachtkus die mij zonder pligtplegingen ten deel viel, zeî mij beter, dan duizende betuigingen: ‘L'ami demon arni est mon ami!’

‘En nu heeft hij mijn' lekkeren jongen nog niet gezien!’ riep Anton zijner bedwaarts afreizende gade toe, ‘dan moet hij maar even meêgaan,’ was haar antwoord en, wat ik zag? vraag het aan Mensinga, wanneer hij in de Aurora stilstaat bij een slapend kind. - Ik beval het mijnen vriend en mijner vriendin ter lezing aan, en Anton - welk een blik vol homelsche liefde, geslagen op zijne vrouw! - ‘of we 't niet gelezen hadden!’

‘Nu jongens, niet te laat!’ was de nachtgroet der gelukkige moeder, die nog altijd geknield lag bij de rustplaats van haren jongen. - O, moeder! Zóó hebt gij mij ook bemind; - gij zijt echter al lange reeds heen gegaan; het is voor mij op aarde voorbij, om u te bewijzen, dat ik er dank voor zegge en dank voor wil betoonen: o, moge mijn leven een danklied zijn, dat ook in den hemel welgevallig is!

‘Kom, jongen! 't is bedtijd; ge schijnt vermoeid van de reize!’ Anton! was dat wijsheid, was het uwe menschenkennis, was het eerbied voor mijnen gedachtenloop? Heb er dan dank voor; gij woudt mij alleen laten niet mijne vroeggestorven' moeder!

We hebben geen woord dien avond

meer gewisseld. Een zachte handdruk gewerd mij aan de slaapkamerdeur en wat ik voor Anton en zijn gezin nog sprak; - dat is alleen boven gehoord. - Mijne ziele was diep geroerd, mijne ziele loofde den Heere: - want, hoewel vader- en moederloos, - ik had meer dan velen, - ik had een' waren vriend op de aarde, die met mij, den lieven vriend in den hemel boven alles liefheeft. Duizende gedachten vervulden mij. Ik lag in eene pastorij - wanneer in de mijne? In het huis van een' vriend, die hoogst gelukkig gehuwd was, - wanneer zou dit lot, mij eenzamen wees, te beurt vallen? - Ik had mijnen Anton gezien, als gelukkig vader, - zou ook ik eens in staat gesteld worden, om zoo levendig te gevoelen, wie mijn vader, wie mijne moeder eenmaal waren voor mij?

Ik heb om veel gebeden al was het niet met vele woorden: ik heb om veel gebeden zonder woorden en - Anton! - In uw huis ben ik biddende ingeslapen. Toch hebben we niet te zamen gezucht, toch hebben we geene uitgerekte en uitgebleekte aangezigten; - Anton! we hebben gedarteld als kinderen en - ik ben daarna biddend ingeslapen!

De goede God had reeds weder den vorst des dags zijne heerlijke plaats aangewezen en het zegel gedrukt op het woord. ‘De wachter en bewaker van Israël slaapt of sluimert nooit,’ toen ik een' wel bekenden stap hoorde nabij mijne slaapkamer. Het was Anton, die de gordijn van het ledikant wegnam, als ergerde het hem, dat deze zich aankantte tegen den wil van den dagvorst; als speet het hem - ik val wat dweepachtig als ik aan die ure denk! - dat zijn vriend die koesterende stralen missen zou. ‘Jongen, daar is een kop thee om wakker te worden; goed geslapen in ons togthok?’ Mijn oog heeft hem sprekend bewezen, dat het nu mij onaangenaam was, aan togt te denken en - we hebben er nooit weêr een woord van gerept.

Het ontbijt was gereed gezet op de studeerkamer. Ik dacht dat Anton's gade ons, misschien om den kleine, alleen zon laten, maar ik had verkeerd gedacht. Weldra verscheen zij in haar eenvoudig, maar bevallig morgengewaad met den jubelenden jongen op den arm, gierende en kraaijende en dansende, zoo dat de moeder hem naauwelijks dragen kon.

Het zou mijnen Anton slecht bevallen, wanneer ik het publiek binnenliet, waar hij met de zijnen zit te ontbijten; het publiek echter, dat prijs stelt op echte godsvrucht, zou gesticht wezen; - meer wil ik niet klappen.

Ik maakte hern, toen vrouw en kind, brood en versche eijeren (‘ze zijn uit ons kippenhok, dat moet ge straks ook zien,’ geliefde hij opgewonden te zeggen) en wat tot een ontbijt behoort, waren verdwenen, opmerkzaam op het moeijelijke om met een gezin huiselijke godsdienstoefening te houden, zoo lang de kinderen zoo jong zijn. - ‘Wat de belemmerende woeling van mijn' jongen betreft’ antwoordde Anton, ‘daaraan ben ik reeds te gewoon, om die nog op te merken, en dat een kind, tot den Heere vroeg gebragt, en steeds op den Heere gewezen, niemand liever dan den Heere zoekt, op lateren leeftijd, dat weten we immers, God zij gedankt, beide. - Reeds nu breng ik mijn' zoon tot Jezus, opdat hij Jezus zoo lief krijge, dat hij later elken kring vermijde, waar Jezus niet woont. Daar zal hij dan denken: Hier is het ouderlijk huis niet!’

Met mijne gedachten keer ik zes jaren

in het verledene terug, ten einde de gebeurtenis, die ik waardig reken om in mijn dagboek te worden opgeteekend, wel te schetsen en wel te beoordeelen.

In mijn kerkgebouw is kan en doopbekken en al wat bij de bediening des doops in eene Protestantsche kerk gewoonlijk gebruikt wordt, gereed gezet door den voorzanger, die tevens het ambt van koster waarneemt.

Mijn voorganger was een bekwaam en welsprekend prediker en aan toehoorders ontbrak het hem niet; maar, gevuld als heden, zag men het kerkgebouw slechts zeldzaam. - Wilt gij weten, lezer! waarom? - Spoedt u dan naar de nieuwe markt te Amsterdam, naar het Vreeburg te Utrecht, naar al die plaatsen, waar de burgerlijke overheid, gelijk het volk zegt ‘regt doet’ - Maar, zegt ge: ‘Er wordt toch in de Christelijke kerkgebouwen niet gegeeseld, niet gebrandmerkt!’ God gave, dat het waar was, want eerst dan zouden die gebouwen het epitheton van ‘Christelijk’ verdienen. Helaas! Sommigen om de mode, anderen om hunne zucht tot vele hoorders, derden om te schipperen, geeselen en brandmerken de zielen der menschen en *stellen* die anderhalf uur lang *te pronk*, zoodat elke edele ziel afkeerig wordt om ooit terug te keeren. Meent echter niet, dat ik zulk eenen zielen-beul tot voorganger had; neen, God zij gedankt! Hij was een man van den echten stempel; een Christen, gelijk Christus ze gewild heeft; een prediker die eer den mantel der liefde om de schouderen der zondaren hing, dan dat hij vonnissen las of zondenregisters opmaakte.

Het heeft hem in de ziele zeer gedaan, dat thans zijn kerkgebouw tot stikkens toe gevuld was, want hij gevoelde: ‘Men komt eene strafoefening bijwonen.’ Heb er dank voor, waardige voorganger! dat gij u zoo meesterlijk van uwe taak in die ure hebt gekweten.

Weet dan, waarde lezer! dat eene jonge vrouw haar jongsken openlijk voor de gansche gemeente, den Heere zou opdragen en aan zijne gemeente zien inlijven. Helaas! geen echtgenoot zou met haar ‘ja’ zeggen; ze was bedrogen en gevallen, ze had een kind, maar het kind zou nooit het genot smaken, dat een dankbaar en overgelukkig vader het aan zijn harte drukte. Daarom nu, - schande der Christenen! - daarom nu, was dit kerkgebouw eivol.

Mijn voorganger preekte, de gemeente was slecht voldaan toen het ‘Amen’ van zijne lippen vloeide, want hij had met zorg vermeden om de jonge vrouw eenigen nanstoot te geven. ‘Het zal wel komen bij de doopbediening’ vleide zich menig kerkganger, menige (ten minste zoogenaamde) Christen en Christinne, en - het kwam ook. De spil, waarom 's leeraars toespraak zich bewoog, was deze: ‘Wie onder u zonder zonden is, werpe op haar den eersten steen,’ en de nieuwsgierige (om geen harder woord te gebruiken) de nieuwsgierige menigte ontving waarschuwing en vermaning en berisping, en voor haar werd gebeden ‘dat zij staande mogte toezien, opdat ze niet viele.’ Christenleeraar, die zoo hebt gesproken! hier beneden was het ‘kruist dezen! kruist dezen!’ daar boven: ‘Hosanna, mijn dienstknecht gevoelt: Wie tot mij komt, dien zal ik niet uitstooten.’

Maar wie was de gevallene? De menigte hier was gewoon te zeggen, ‘de beste uit het nest van vuil gebroed!’ en zoo wij naar den schijn mogten oordeelen, zouden wij in die meening deelen.

Het is wel waar: ‘wat uit vleesch ge-

boren wordt, dat is vleesch,' maar de ondervinding wederspreekt toch de door de vaderen uitgedachte leer der erfzonde, krachtig als zij die opvatten en voorstellen. Zij was voortgesproten ook in onecht; tot in het derde geslacht toe, had deze familie onechte kinderen aan de wereld geschonken, en de wereld velde daarom vonnis ook over deze. Dit zij ter harer verontschuldiging gezegd.

Mijn voorganger, zelfstandig als hij is, bekommerde zich bitter weinig om het oordeel des publieks, had haar tot lidmaat aangenomen en waardeerde haar hoog; ook hij sprak haar vrij van het vonnis der erfelijke familie-zonde, alhoewel het bleek, dat ze ligtelijk tot dezelfde losheid van beginselen overhelde.

Zes jaren ruim na dien doopdag, werd ik geroepen aan de woning der jonge vrouw, over dewelke hier boven gesproken is. Met eenen uit mijnen kerkeraad ging ik derwaarts, noch met een liefdeloos hart, noch met de zucht om te veroordeelen; ik wist, zij was krank tot den dood toe.

Welk een tooneel! - Verbeeld u een vertrek, waarin drie huisgezinnen wonen, midden in den zomer, met drie heete vuren, om eten te koken en bij dat alles - eene jonge, krachtige vrouw op haar sterfbed!

De moeder, eene vrouw, die den naam van *wilde* dragen kan, eene vrouw, die nooit over God en godsdienst heeft gedacht, die leeft alleen voor deze wereld, die alleen de godsdienst waardeert, omdat hare beoefenaars giften uitreiken; die moeder stond daar als steen, als ijs!-

Zij had hare kinderen niet opgevoed voor den Heer des hemels, maar alleen voor den Beheerscher der aarde, den Mammon; voor het goud dezer wereld had zij ze veil. Ik heb harde woorden tot die vrouw gerigt, want het verscheurde mij het hart, dat ze zoo onmeêdoogend daar aan de zijde van het krankbed harer dochter stond, dat zelfs de komst van den dood aan deze plaats, niet in staat was, haar eene rilling te jagen door het gebeente. - Hadde ik het maar niet gedaan, want ik geloof niet, dat de uitwerking gunstig was. Een nieuw bewijs dat ik meer en meer moet zoeken in de liefde toe te nemen. Hardheid stoot af, zij trekt aan. Een mokerslag kan wel de ijsschots splijten, maar de zon doet die smelten.

Het is mij echter een genot terug te denken aan de stervende jonge vrouw, wier sterfbed door mij zachter is geschud, wier laatste bezwaren door mij zijn opgeheven, wier vertrouwen op Jezus mede door mij is versterkt. - Daar lag de jonge vrouw, met het gebedenboekje, dat ik haar gegeven had en met de woorden op de lippen: 'o God! Wees mij zondaresse genadig!'

Ik heb haar slechts acht dagen lang bezocht, en alleen hare buitengewone ligchaamskracht was oorzaak, dat ze niet al eerder heenging. Zij heeft in die acht dagen mij bij vernieuwing Jezus' wijsheid gepredikt, 'Die niet veroordeelde, die door de wereld veroordeeld werden en Die zelfs aan het kruis zalig sprak.' Zij heeft mijne overtuiging bevestigd: 'velen, die door de wereld worden veroordeeld, zijn beter, dan die door de wereld worden toegejuicht.'

Nimmer nog heb ik zoo geloovig - want ze klemde zich vast aan Jezus' kruis; - nimmer nog zoo hopend - want ze sprak van Jezus' onbeperkte liefde om zondaren aan te nemen; - nimmer nog heb ik zoo vol van liefde; - want zij vergaf der wereld, die ze veel te verge-

ven had; - nimmer nog heb ik iemand zóó zien sterven.

O, lief is mij mijne heilige bediening, wanneer ik terugdenk aan die ure, waarin zij den adem uitblies. Ik had *met* en *voor* haar en voor alle omstanders. Zij, de gevallene jonge vrouw, had hare handen in de mijnen gelegd en ik wist niet meer, dat deze plaats zoo armelijk, zoo oostersch heet, zoo bekrompen was; ik dacht niet meer aan het aardsche, haar sterven deed mij bidden: 'Sterf ook zoo!'

Wat ik had - ik weet het niet meer. Dat ik had met gevoel, met mijn gansche hart, met mijn gansche gemoed, dat weet ik wel.

Toen ik gebeden had, sprak zij: 'Heb dank, goede leeraar! en dank zelf; gij begrijpt onzen Jezus!' 'O, Heere! wees mij zondaresse genadig en zorg voor mijn kind.'

Ze was, hare handen nog steeds in de mijnen, ze was ontslapen.

Ik waag het niet mijne aandoeningen te beschrijven. Heb ik ooit gevoeld, dat nederig denken van onszel ven, dat het bewustzijn onzer schulden, dat waar berouw en opregte schuldbelijdenis den Heere aangenaam zijn; - het was in dien oogenblik.

Ik ben heengegaan en op den weg heb ik, zonder woorden, gebeden: 'Heere, laat mij als deze onder de laatsten behooren in de toejuiching der wereld, want dezulken moeten zeker de eersten zijn in de goedkeuring van U. Ik heb eene gevallene bezocht, haar zien sterven. Haar val is mij veel ter dienste voor mijne opstanding. Zij deze ter dienste der opstanding van velen!'

Ons gesprek nam al spoedig de wending, welke men van twee theologanten verwachten moest, toen Anton werd geroepen bij eene kranke vrouw, welke hij eerst twee dagen geleden bezocht had. Ik vergezelde hem en heb mij verbaasd over zijne kalmte, over zijne zachtheid; ik die hem gekend had, als den Petrus der studerende jongelingschap - Hij maakte mij de opmerking, dat hij bijna nimmer meer bad aan de ziekbedden, want dat onder het volk de meening diep geworteld is, dat het gebed des leeraars de gebeden der gemeente-leden overbodig maakt, en dat het in staat is de hemelpoort te openen, als het maar lang en temend genoeg wezen mag. 'Het is waar! eerst zeiden velen, dat ik heel onaangenaam was aan ziekbedden, maar sedert ik over het gebed eens eenige malen duidelijk gepreekt heb, - sedert dien tijd gaat het vrij wat beter!' Zoo waren wij wederom de kleine, stille woning genaderd, het vrouwtje had de koffij gereed en Anton zat dampende aan hare zij de, hare vragen beantwoordende omtrent den toestand der sedert weken lijdende vrouw. - Het dominésvrouwtje wist ook al vrij wat van des pastoors bezoeken en bij mij kwam de gedachte op: 'of het niet goed zijn zou haar en vele harer medezusters de taak op te leggen bij de andere helft van ons geslacht krankenbezoeken te moeten afleggen.' Zij wilde daarvan echter niet hooren en, haren man schalk aanziende, gaf zij ten antwoord: 'neen, ik kan niet 'lang en dikwerf genoeg bidden.'

De dag snelde als de vorige henen en de avond vond ons op Anton's studeerkamer, waar hij gekatechizeerd had. Zijn dagboek lag voor hem en j nist had hij iets opgeteekend en wilde hij het zijne plaats teruggeven, toen ik met de vraag: 'Schrijf je daarin schetsen?' hem het boek uit de hand nam. 'Neen,' was zijn antwoord 'lees maar!' En ik las:

'LIEF EN LEED VAK EEN EVANGELIEDINAAR.'

en - wat ik uit dat dagboek nog in mijn geheugen te huis bragt, schrijf ik hier ter neder, opdat misschien velen met mij juiste gedachten zullen kunnen koesteren van het ambt, dat de Apostel ‘treffelijk’ noemt, maar dat ook teregt den naam van ‘hoogstmoeijelijk en gewigtig’ verdient.

Zoo is dan de dag der intrede heen gegaan en ik heb voor het oog van een' Alwetend God beloofd, de kudde te weiden en al mijne krachten aan hare opvoeding voor den hemel te besteden. - Wat heerlijk genot heb ik heden in het namiddaguur gesmaakt! Ik preekte voor *mijne* gemeente. Ik heb met en voor *haar* gebeden en gedankt. Mijn kerkeraad en eenige goede vrienden zaten daarna in *mijne* woning, en bragten daar een groot deel van den avond door. Ik ben nu man onder de mannen, ik heb eene betrekking, een doel voor oogen: ik weet, dat ik voortaan als een rad in het groote uurwerk, ook het mijne tot deszelfs juiste beweging zal kunnen toebrengen. O heerlijke toekomst, langbegeerde oogenblik! Welk eene vreugde las ik op de aangezigten mijner toehoorders en hoe blijde hebben zij gezongen: ‘O, wij zien hem tot ons komen.’

Maar.... werd hunne blijdschap niet getemperd, toen zij mijnen voorganger, den consulent, zagen, dien ze lief hadden en die henenging???

De bewijzen hunner blijdschap en hartelijkheid voor mij, dien ze nog niet kenden, zij waren mij *lief*, kunnen ze hem ook *leed* veroorzaakt hebben? Zou een leeraar van zijne gemeente, - zou eene gemeente van haren leeraar, zoo ligt scheiden en zouden ze elkaâr zoo gemakkelijk vergeten! - O, dag mij zoo lief, ga voorbij, zonder vragen wier ant, voord mij misschien leed zou zijn.

Is dat eene kerkeraads-vergadering? Wat ben ik blij, dat ik, den storm vooruitziende, niet gebeden heb, om kracht, om vrede, om liefde. Dezelfde, die mij berispte, dat ik die oude goede gewoonte scheen af te schaffen; dezelfde man zocht twist en was tot vergeven en vergeten niet te bewegen.

Reeds vóór mijne komst, was er uit heerschzucht, wraakzucht geboren geworden. De een wilde dit, de ander iets anders; deze wilde schilderen, gene timmeren en - ieder wilde zijn' zin hebben! Toen ik kwam, zocht ieder mij te winnen, en ik zeilde zooveel mogelijk midden door, tot eindelijk ook mijne zeilen den dwarlwind niet meer verdragen konden en gescheurd werden.

Ik moest kiezen en deelen en koos de, mijns inziens, brave en godvruchtige partij. De andere is mij vijandig geworden en belooft mij, ‘dat mijn leven hier bitter worden zal.’

Ik heb gewezen op den Heer, ik heb gesproken van verzoenen, ik heb gewild, dat de een wat zou geven, de ander wat zou nemen: de door mij daarna afgekeurde partij, wilde geen duim gronds afstaan, geene enkele begeerte inwilligen en geen woord van verzoening hooren. Is dat nu een kerkeraadsvergadering van Christenen, die ten voorbeelde moeten verstrekken voor de gemeente!- O, welk leed voor den dienaar, die werkelijk de blijde boodschap der liefde en der vergeving ook aan dezen brengen moet!

Zietdaar mij dan een oogen blik van verpoozing gegund, een oogenblik van het dolce far niente, een uur van rust, na dagen en nachten van inspanning. O, hoe lief is mij deze oogenblik, waarin het geweten mij zijne goedkeurende stemme laat hooren.

Een bejaarde ambtsbroeder, zeer in mijne nabijheid, is plotseling van het licht zijner oogen beroofd, en de kersdagen, de oudejaars-avond, de nieuwjaars-morgen staan voor de deur.

Ik ben de eenige, die hem hulpe bieden kan en ik waardeer hoog de gelegenheid die de Heer mij schenkt, om aan duizenden toe te roepen, wat ik anders slechts aan honderden verkondigen zou: ‘Een kind is ons geboren, een Zoon is ons gegeven!’

Welk een oudejaars-avond: ‘Heer leer ons onze dagen tellen, opdat wij wijs worden.’ Welk een oudejaars-avond! Wel is onze bediening een treffelijk werk!

Het had mij als kandidaat nooit mogen gelukken, die beurt aan een of anderen leeraar te ‘ontfutselen.’ Ze hadden haar allen te lief, om haar aan iemand af te staan. Toch had ik reeds in die dagen de preek opgesteld, die ik nu genoodzaakt was te houden; want, hoewel ik nacht en dag preken schreef en preken memoriseerde, toch kwam ik tijd te kort.

Ik preekte: ‘leer ons onze dagen tellen,’ die ‘de kortheid en onzekerheid onzes levens en de zekerheid van onzen dood verkondigen,’ opdat we wijs worden en de rekening opmaken met God, met den naasten, met onszelven.’ En - toen ik die rekening voorlas, schoot mij die droom van Jean Paul te binnen, waarbij de jongeling als grijze zijnen levensweg andermaal bewandelt en huivert voor zichzelf. Ik vroeg of ook uit nieuwsgierigheid, of omdat het oudejaarsavond was, welligt een zich aan deze plaats bevond, die anders nimmer het huis des Heeren binnentrad en of ook deze in dien droomenden jongeling zijn beeld herkende, toen ik uit het midden der opgehoopte menigte den kreet vernam: ‘O groote God! voor mij is geene hoop meer!’ Er werd een man weggedragen, door mij werd gedankt en gebeden en - leeraar en gemeente waren diep geroerd huiswaarts gekeerd.

O, strijd van dien avond, nooit gaat ge uit mijn geheugen! Heb ik zóó gepredikt, dat een Christen zeggen moet: ‘Voor mij is er geene hoop meer?’ - en ik ben er zelf zoo heilig van overtuigd, dat de Heer bereid vaardig is, onbepaald bereidvaardig, om zondaren aan te nemen en ik sta zelf zoo gaarne aan den voet van het kruis, om Jezus' woorden op te vangen: ‘Heden zult gij met mij in het paradijs zijn’ Ik was wel opgewonden, maar ik kan toch niet regtstreeks tegen mijne overtuiging gesproken hebben.

Maar.... heb ik niet wat te veel gezocht, om effect te maken, - heb ik niet al te sterk gekleurd, - was het mij niet meer te doen, om de jubelende juichtoonen, om het hosanna der talrijk vergaderde gemeente, dan om de goedkeuring des Heeren? - O, strijd van dien oudejaars-avond, toen.....

Het is negen ure en reeds laat voor onze plaats en nogtans wordt er gescheld. Ik werd uitgenoodigd aan het huis van..... te komen. Ik ben er geweest, heb schrikkelijke mystères vernomen, heb den zondaar gezien, met het register zijner overtredingen in de hand, den zondaar op het punt om wanhopig te worden, den zondaar, die niet anders dacht, dan: ‘Voor u is geene hoop meer!’ O, hoe lief is mij deze bediening der verzoening, daar ik dezen wijzen mogt op Dien, Die in zijn leven lust heeft; daar ik dezen diep berouwhebbenden de woorden op de lippen mogt liggen: ‘Ik zal opstaan en tot mijn' vader gaan en zeggen: ik heb gezondigd tegen u!’ Hoe lief is mij deze bediening, hoe lief het klein cadeautje van den tot God teruggekeerde. Als ik het zie, roept het mij toe: ‘De verdoe-

ming voert tot zelfmoord, de liefde tot de opstanding on het ware leven voor Christus!'

'En hoe is het met den man, en hoe is het met den blinden collega gegaan?' 'Ja, Johan! Ziedaar lief en leed van den Evangelie-dienaar! De teruggekeerde zondaar is mij een warm vriend, een man, voor wien ik hooge achtjng koester; - de collega heeft mij duizend malen gezegd, dat hij mijne broederlijke dienstvaardigheid nooit zal vergeten. Er is een tijd geweest, dat hij dat door daden toonen kon, ik heb echter die daden te vergeefs gewacht.' Hier zweeg mijn Anton, en de Tijdspiegel-lezer vergnnne mij dat ik spoedig meer van hem spreke.

(*Het Vervolg later.*)

Brievenbus.

III. Brief van een Dorpsschoolmeester te Z., over het amoveren der twee standbeelden van prins Willem I, in den Haag, en voorslag aan den nieuwen gemeenteraad aldaar.

Mijne heeren van de redactie! 't Is een kostelijke zaak, dat in uw Tijdschrift een Brievenbus openstaat, waarin men, des verkiezende, een paar bladen kan werpen, als een circulaire aan de beschaafde lezende wereld; - 't lokt de waarheid en immers ook tegenspraak der waarheid uit; 't is eene gedachtenwisseling op het papier. Gij zult mij vergunnen, dat ik van uwen maandelijkschen postbode heden ook eens gebruik make, en u onbewimpeld mijne bezwaren mededeel, en tevens een voorslag ter tafel breng, die niet onbelangrijk is; want mijn brief geldt eigenlijk het *geheele* Nederlandsche volk, meer bijzonder de inwoners van 's Gravenhage, bepaaldelijk den nieuw gekozen gemeenteraad. Hier op mijn dorp hebben we een paar goede leesgezelschappen, beter dan dat van Diepenbeek, terwijl ik ulieden verzeker, dat ik voor mij, niets gemeens heb met meester Peperkamp, wij lezen van alles, rijp en groen, - protestantsche en katholieke boeken, dagbladen, Fakkels en den Tijd (de Katholieke), den Noord-Brabanter, den Kamper grappenmaker en den blaauwen Katholiek, ook de letterkundige werken der anti-protestanten, bij name die van de heeren Alberdingk Thijm, en van der Horst. Daar ik voor mij, 't komt in mijn vak dagelijks te pas, een ijverig beoefenaar der vaderlandsche geschiedenis ben, is mijne belangstelling altijd verhoogd, als er iets nieuws van dezen of genen persoon uit onzen goeden ouden heldentijd wordt gezegd, of een beter, meer helder licht op een dergenen geworpen wordt, die onder de beroemde mannen worden gerekend, en dáár nu, dáár nu ligt mijne grieve. Ik ben, zeker tegen mijnen wil en tegen mijne verwachting, genoodzaakt geworden, om over prins Willem I, dikwerf de *vader* en de *redder* des vaderlands genoemd - wij kennen het uitmuntende bijschrift van Bilderdijk op den prins - een zeer afkeurend oordeel uit te spreken. De Katholieke schrijvers in ons vaderland, hebben zich in de laatste tijden zoo bepaaldelijk beijverd om hem eindelijk te ontmaskeren, zijne vertrouwde brieven, zijne geheime nota's, en ik weet niet wat niet al, die uit de archieven zijn overgedrukt, moeten ons ten laatste over-

tuigen, dat de prins een zeer *trouweloos*, een *zeer dubbelhartig* en *zeer huichelachtig* persoon is geweest, eigenlijk een *diplomatische deugniet*, een *Nederlandsche Talleyrand*, of nog erger: hij heeft het vuur van den opstand behendig, achter de schermen, aangestookt; hij heeft zich verzet tegen den *edelen, voortreffelijken, zeer lankmoedigen, allerchristelijksten* koning van Spanje, tegen den *waardigen* Filips II, met één woord, hij, de prins, heeft onder den schijn van vrijheid, zijn eigenbelang *alleen* bedoeld, en ons vaderland eens en voor altijd in het verderf gestort, - ziet daar mijne heeren! wat ons allen thans *zonneklaar* uit en door de geschiedenis, en wel op de meest *onpartijdige* wijze, is bewezen, zoodat we de handen boven het hoofd zamensloegen, en bij de historieele toelichting onzer Katholieke broeders, in grooten angst de namen van Bor, van Meeteren, Wagenaar, van Kampen, hebben aangeroepen, om den armen prins te verdedigen - maar dat baat niet meer! de *dubbelhartige, gevaarlijke, trouwelooze* Willem van Oranje, eens de oogappel van onze voorvaderen, is ontmaskerd; hij is gevallen, voor altijd gevallen; - en als nu onze *partijdige* Protestantsche geschiedschrijvers, of *eenzijdige* en *bekrompene* vaderlandsche dichters, de dwaze poging wagen, om den prins te rehabiliteeren, onze geleerde geschiedkundige Katholieke broeders staan gereed, om die vrienden duchtig de ooren te wasschen! - 't Is dus eens vooral bewezen, dat een paar eeuwen en eenige duizend vaderlanders, zich, wat den prins betreft, allervreesselijkst hebben bedrogen; - de waarheid is aan het licht, wij moeten zwijgen en verstommen! - De leerboeken der geschiedenis, zoo als we die op onze scholen gebruiken, moeten dus, wat den prins betreft, spoedig geheel veranderd; het blaadje moet gekeerd; onze geestdrift voor den *zoogenaamden* vader des vaderlands, moet voor eene billijke verachting en verontwaardiging plaats maken, en vooral moet de *booze, onhandige, trouwelooze, onhistorieele Maatschappij*: *tot Nut van 't Algemeen*, onder de spitsroê, gelijk men haar, door een der meest gevierde en bekwame Katholieken, letterkundigen en dichters, op het laatste letterkundig congres te Brussel heeft hooren tuchtigen en eens *regt* en *grondig* kon hooren tentoonstellen - en 't werd waarlijk ook tijd. - Welnu mijne heeren! thans vraag ik u en vooral de ingezetenen van het vorstelijk 's Gravenhage, of het langer kan geduld worden, dat ge dáár dagelijks de twee *stand- en eerebeelden* van den *trouweloozen, dubbelhartigen, verraderlijken* Willem I voor uwe oogen ziet? - Zoo iets kon vóór twintig of dertig jaren toegelaten, nu niet meer; - de sluijer is van onze oogen weggenomen - en we zouden het onze vaderlandsche geleerden en dichters wel zeer euvel afnemen, als ze thans nog waagden, om den eens schier vergooden held te blijven prijzen. Wij hopen dus, dat mejuffrouw Toussaint, professor van der Hoeven, de dichters Tollens, van den Bergh, enz., die zich op verschillenlende wijzen, bij verschillende gelegenheden, krachtig en nadrukkelijk ten gunste van den prins lieten hooren, door de Katholieke broeders *beter* onderwezen en bekeerd, hunne dwaling openlijk bekennen, en al te zamen eene openbare beschuldiging tegen den *gewaanden* redder des vaderlands in het licht geven, opgedragen aan de heeren van der Horst, Alderdingk Thijm en de redacteurs der Katholieke dagbladen; - maar wij eischen nog iets meer - 't wordt tijd en meer dan tijd, om de ergernis geheel weg te nemen,

ende twee beelden, het schoone ruiterbeeld, dat nog altijd in het Noordeinde is te zien, en het beeld op het Plein, te amoveren, om de geschiedkundige waarheid en de onpartijdheid te huldigen, - daarom wenschen wij, dat er zoo spoedig mogelijk een adres, eene petitie aan den gemeenteraad te 's Gravenhage worde opgesteld en aangeboden, om die twee standbeelden van een' *onwaardigen* voorzaat te laten verdwijnen, ergens b.v. op een der boven vertrekken van het lokaal der Eerste of Tweede Kamer van de Staten-Generaal te verbergen, voor altijd te verbergen; - die eisch is billijk, - en als onze eerste Katholieke geschiedvorschers met hunne namen hier bovenaan stonden, en andere mannen van invloed en gezag volgden, zoude de nieuwe gemeenteraad wel niet anders kunnen en durven, dan aan zulk een' billijken en regtmatigen eisch gehoor te geven. Maar vraagt ge, wat dan gedaan met het ledige verlaten voetstuk? - dat kan zóó niet blijven, - welnu - men zoude, als plaatsvervanger, het standbeeld van den *waardigen, diep miskenden, waarachtig grooten, verguisden* Filips II daar kunnen plaatsen, of van Granvelle, of, als men nog steeds hier de *dwaze* en *bekrompene* vaderlandsliefde van sommige *partijdige, ouderwetsche, verblinde* Nederlanders vreesde, om geheel onzijdig te blijven, van Rembrandt, Teniers, Ostade, Vondel, Rotgans, op het pedestal kunnen zetten, of wie ge wilt, mits die mannen maar niet later, zoo als de *trouwelooze* prins, ook eens op eene krachtige wijze ontmaskerd worden. Het zoude mij en velen met mij, die thans beter zijn voorgelicht, zeer aangenaam zijn, als deze zaak eens eene zaak des vaderlands mogt worden, als men, en wat heel ernstig er hij het stadsbestuur te 's Gravenhage op aandrong, om het punt in quaestie ten minste te onderzoeken, en dan, 't is zeer noodzakelijk, de voornoemde heeren der Katholieke school in commissie assumeerde: welligt kon de zaak, bij de eerstkomende zitting van de Eerste of Tweede Kamer, mede ter sprake komen. Mijne heeren! Ik verwacht, dat ook gijlieden, als *opregte* Nederlanders en Hagenaars aan een en ander gevolg zult trachten te geven, en het er niet alleen bij laat berusten, om dezen brief in uw geacht Tijdschrift op te nemen. In die stellige verwachting heb ik de eer mij te noemen,

Uw Dw. Dr.
ARNULFUS.

Snippers.

Onze eeuw zit telkens op haar neus te kijken, als een jongen, wiens som niet uitkomt. De fout schuilt daarin, ‘dat *menschen* geene *paardenkrachten* zijn.’ Ge, voon per stoom te rekenen, vergist men zich hierdoor gedurig. Bij voorbeeld:

De vorsten rekenen, dat zij met een leger van honderdduizend man bestuur kunnen voeren over mintens vijftigmaal zoo veel ongewapende inwoners; - en vergeten, dat *in bedwang houden* nog geen *regeren*, en *rust* geen *vrede* is.

De republikeinen rekenen, dat honderd millioenen onderdanen gemakkelijk vijftig vorsten het hoofd kunnen afslaan; - en bedenken niet, dat mon de oude herkomst

der volken, het godsdienstig geloof en geweten der burgers, niet zoo gemakkelijk het hoofd afslaat.

De Roomsch-Katholijken rekenen, dat zij even vele stemmen of ambten moeten hebben, als zij duizendtallen kunnen aanvoeren, ZWart of blank, rijk of arm, geleerd of stomp; - terwijl het overwigt in de maatschappij zich maar niet naar 't getal rigten wil.

De philanthropen plaatsen honderd menschen bijeen, en - kunnen zich maar niet begrijpen, dat zij naauwelijks voor vijftig werken; of de staathuishoudkundigen doen alle weldadigheid in éénen pot, - en zij vinden een groot deficit.

Kortom, de verkeerde becijfering ligt daarin juist, dat de mensch geen cijfer is.

Van alle hartstogten is er mij slechts één bekend, waar bij men in den regel oud wordt: de *gierigheid*. Een bewijs, dat matigheid de beste voedster voor de gezondheid is: want de gierigaard is aan den jagthond gelijk, die er op geleerd is om het wild alleen dood te bijten, en die dus mager en vlug blijft, onder het genot van droog brood en wat afval, terwijl de jager vaak zwaar en loom wordt, ten minste wanneer hij even zwaar eet en drinkt, als jaagt. Behalve dat is de gierigaard de man van kleine zorgen, terwijl niets den mensch meer uitput, dan overspanning, jagt naar het groote en onbereikbare. In 't kort, de gierigaard behoort tot twee lang levende menschenrassen te gelijk: de matigen en de keutelaars; en bij de berekening zijner levenskracht en levensduur, intrest op intrest, kan hij zich zelf maar niet verbeelden, dat het batig saldo zijner dagen, hoe hij ook rekene, toch iederen avond weêr met één verminderd is.

Er is - zoo wij de zaak wel bezien - voornamelijk tweeërlei oppositie, die de staten gisten doet; - en *gisting* geeft *geest* en *stank*. - Die tweeërlei oppositie komt voort uit een ledige, en uit een volle maag. De laatste was meer die der 18de, de eerste die der 19de eeuw. Een volle maag evacueert, na vrij wat vapeurs en humeuren naar het hoofd gezonden te hebben; maar een ledige maag - och! wie verlost ons van die droeve kwaal, vooral wanneer er eene hartziekte bijkomt? - Het beste is nog, dat onze staatslieden de fijnere diplomatie voor een tijd lang aan de liefhebbers overlaten, om een jaartje bij boer en bakker school te gaan, en het volk te bezorgen: *werk* en *brood*; waarbij 't iederen staatsvorm goed zal vinden.

De verloopene halve eeuw bevatte wel twee eeuwen. De eerste was die van den nieuwen stijl; te weten: al het oude en bestaande afgekant, gemoderniseerd, - soms verwaterd; zoowel in 't staatkundige, als in 't godsdienstige. Zoo werd het oude stelsel geknot, vervormd, verpast. De oude man verknipte de allongepruik tot een naturel, en sneed de breede panden van zijn rok af.

De tweede eeuw is die der *renaissance*, waarin al 't oude als van nieuws geboren wordt, maar onder een vreemde lucht en in vreemde aarde; waarin de ultramontaan en calvinist republikeinen zijn of weinig minder. De jonge dandy paste dus grootvaders pruik op.

Zal de derde eeuw in de negentiende eigen haar en eigen kleed dragen; zonder te spotten met het wat lompe gewaad en de stijve pruik van menschen, die oud of zwak van hoofd zijn?

K** S***

Godgeleerdheid. - Wijsbegeerte. - Staatkunde. - Opvoeding en onderwijs.

Frankrijks godsdienstige toestand.

I.

Bij gelegenheid der wereldtentoonstelling te Londen, is eene zeer talrijke vereeniging van Protestantsche godgeleerden, uit verschillende oorden van Europa, gehouden, die elkaâr onderling met liefde en vrijmoedigheid hebben begroet, en waaronder eenigen, in redevoeringen en toespraken, over den tegenwoordigen godsdienstigen toestand het woord hebben gevoerd. 't Laat zich denken, dat *hoogst belangrijke* onderwerpen zijn behandeld, en met groote deelneming aangehoord. Wij zijn overtuigd aan onze lezers, en volgens het bepaalde doel van dit Tijdschrift, eene werkelijke dienst te bewijzen, door, achtereenvolgens, sommige dier redevoeringen aan te bieden, zoo als wij ze uit een Engelsch tijdschrift (*Evangelical Christendom*, September) hebben overgenomen, en openen deze verslagen met de even krachtige als kernachtige rede van den bij ons welbekenden Franschen prediker, Napoleon Roussel, een warm en vrijmoedig Protestant. Nu volge, zonder verdere voorafspraak, zijne beschouwing over:

Frankrijks ongeloovigen toestand.

Aangespoord zijnde, om eenig berigt mede te deelen, betreffende het ongeloof op het vaste land, moet ik deze ruime en zware taak binnen zekere grenzen trachten te beperken. In plaats van het vaste land stel ik Frankrijk, omdat dit het eenigste land is, over welks godsdienstigen toestand ik naar persoonlijke kennis mag oordeelen, - en over het ongeloof spreek ik alleenlijk in betrekking tot het Christendom; want ik begrijp dat dit de zin en bedoeling is der voorgestelde vraag. - Volgens deze noodzakelijke bepaling, wordt mijn onderwerp aldus begrensd: Hoedanig vertoont zich het ongeloof in Frankrijk, ten aanzien der godsdienst van Christus, - en derhalve beantwoord ik heden de volgende vragen: Welke zijn de *oorzaken* van dat ongeloof? Welke zijn de *gevolgen* of onder welke *vormen* vertoont zich hetzelve? eindelijk, waar zijn de *middelen* om het tegen te gaan?

De oorzaken: De eerste oorzaak, waarom het Christelijk geloof wordt verworpen is - omdat het onbekend is. - Deze stelling moge te Parijs verwondering baren, te Londen zal men haar des te beter verstaan. Voor waar! dat gewest, 't welk den naam draagt van het ‘meest Christelijke,’ 't welk duizend kerken, tienduizend geestelijken telt, is nog steeds onbekend met het Christendom, en wat nog merkwaardiger is, allen, zelfs

de meest onwetenden, vellen hun vonnis met eene ongeschokte overtuiging over datzelfde Christendom, 't geen ze volstrekt niet kennen. Over welke andere zaken men twijfele en spreke en oordeele, hier hebben de lieden zulk eene goede gedachte van zichzelven, dat ze zich verbeelden als door een zeker instinct datgene te kunnen beoordeelen, wat ze nimmer hebben overdacht. Welligt dat zij hier of daar eene tegenwerping in Dupuis, of eene geestigheid van Voltaire gelezen hebben, of eenige bespotting der Christelijke waarheid, in de werkplaats, of aan de theetafel hebben opgeraapt, - met die oppervlakkige kennis houden zij zich tevreden, volgens dergelijke geldige gronden wordt het Christendom beoordeeld en verworpen! - Anderen gaan nog verder, en zonder zelfs te kunnen lezen, of de gronden voor en tegen gehoord te hebben, zeggen zij het Christelijk geloof vaarwel, en stellen eene eigenaardige godsdienst uit twee leerstellingen te zamen: - het bestaan van een Schepper - en de hoop op een toekomend leven: - Een Schepper, welken zij eeniglijk beschouwen als de eerste oorzaak van het heelal - en verder zijne betrekking tot hen, als hun regter, òf vergeten, òf loochenen. Een toekomend leven, 't welk op de hoop is gebouwd, en niet op het geloof, voor allen hetzelfde moet zijn, waar de trappen van heil of zaligheid alleenlijk afhankelijk zijn van den meerderen of minderen graad van schuld. Buiten dat is het niet mogelijk, dat het Christendom in een land gekend zoude zijn, 't welk als opgerezen is uit een diepe kolk van eeuwen, waarin de Bijbel, de ware bron der Christelijke waarheid, onbekend was. Dáár, waar de Bijbel niet bestond, zullen we vruchteloos naar die godsdienst zoeken, welke de Bijbel alleen leert. Ik weet intusschen zeer goed, dat in het laatste vierde deel eener eeuw de Bijbel algemeen is verbreid, - maar wat beteekent een millioen Bijbels op eene bevolking van zes-en-dertig millioen menschen, bovenal als men erkent, dat de helft der exemplaren reeds is versleten, terwijl anderen twee-, drievoudige dienst doen in Protestantsche gezinnen; anderen door de priesters zijn weggenomen; anderen op de scholen verloren gegaan, waar de Bijbellezing tot eene bezwarende taak is geworden, en hoevele Bijbels sluimeren, ongelezen, in het stof! hoevele worden gelezen, en toch niet verstaan, daar hunne eigenaars naauwelijks in staat zijn om de woorden en letters te kunnen ontcijferen, en de zin, de meening der woorden, hun geheelenal ontsnapt!

Maar er bestaat een erger kwaad, dan onkunde - de *dwaling*. - Ik heb liever met een mensch te doen, die zijne onkunde gevoelt en erkent, dan met een ander, die dit alles onder valsche begrippen bedekt, - daarom is de tweede oorzaak van het ongeloof in Frankrijk: de verwisseling van het Christendom met het Katholicismus. In de plaats der vrije genade, stelt Rome de goede werken op den voorgrond, - volgens haar, is de godsvereering in geest en waarheid, - de reliquiën te vereeren - de Heiland is de maagd Maria - met één woord, het Christendom is de mis, biecht, vasten, kerkplegtigheid en processie. - Hoe is het mogelijk, dat de godsvrucht, onder deze heidensche vormen, niet door de wel oppervlakkige, maar toch verstandelijke volksmenigte wordt afgewezen? Wie gevoelt de moeijelijkheid niet, om den Katholieken sluijer weg te nemen, welke de oorspronkelijke

gelaatstrekken van het Christendom bedekt?

Men vraagt welligt: is er dan geene plaats meer voor Christus in de Roomsch-Katholieke kerk? Inderdaad, die plaats is er - maar *welk* eene plaats? wat ik zelf zag en ondervond moge hier tot opheldering dienen. Eenige jaren geleden, bezocht ik de Katholieke kerk te Avignon. - Boven het altaar prijkte een schoone afbeelding der Maagd, daarnevens twaalf stoelen voor de kerkprelaten en een troon voor den bisschop; door dergelijke sprekende bewijzen van hoogmoed en afgoderij beleedigd, begaf ik mij naar eene ledige en vervallene kleine kapel, dáár in een hoek lag een klein beeld met stof bedekt. De purperen mantel, de doornenkroon, en de rietstok in de hand, deden mij spoedig Dengeen' herkennen, die hier bedoeld was.

Dit is dus uwe Katholieke godsdienst, sprak mijn reismakker tot onzen gids; zij stelt de maagd Maria op het altaar, de geestelijkheid in het koor, en werpt Christus in een vergeten en ellendigen hoek!

Alleenlijk onder dezen vorm is Christus in de Roomsche kerk gekend, alleenlijk als een crucifix, of, met andere woorden, als een fetisch, 't welk vereerd, aangebeden, gekust wordt, omdat de priester er zijn zegen over uitsprak. - Anders is er geen Christus; daar blijft niets over dan het misoffer, dat krachtige toovermiddel, om de zielen uit het vagevuur te verlossen, 't welk gevierd wordt ter eere der heiligen, of ter herdenking aan eenige merkwaardige gebeurtenis. - De Christus, als een *levende* en *persoonlijke* Verlosser, als Middelaar, is onbekend. Zooals de booze vijand den Verlosser den voet ligtte, en heeft vervangen, zoo heeft de maagd Maria den Verlosser weder vervangen, en de Godmensch staat onder de voogdij Zijner sterfelijke moeder, altijd voorgesteld als een wicht in de armen of aan de voeten van Maria. Alles wat van Christus in de Katholieke kerk is overgebleven, is het mis-offer, dat wil zeggen: verlossing door den priester, voor een weinig geld te bekomen.

Ik herhaal het, voor het grootste gedeelte der bevolking in ons Frankrijk, is het Christendom - de Roomsche kerk, en de Roomsche kerk is de mis, biecht, kerkplegtigheid, vasten en duizenderlei dwaze bijgeloovigheden, - daarin ligt eene geldige oorzaak, waarom het ongeloof Frankrijk beheerscht. Ter eene zijde is de Heilige Schrift onbekend, - aan de andere zijde slechts bekend onder den bedriegelijken vorm van het Katholicisme.

Men beweert, dat de Franschen, onder alle natiën, den roem dragen van goed Katholiek te zijn, - zóó zijn ze inderdaad - naar den naam - maar inderdaad zijn ze slechte Protestanten. - Gij zult onder hen, schier zonder uitzondering, aantreffen de zoodanigen, die de aanmatigingen en de leerstellingen der Roomsche kerk bespotten, - dáár ligt eene onuitsprekelijke stof voor scherts en geestigheid, zelfs onder het eigenlijke volk, dat intusschen tot de kerkelijke instelling de toevlugt neemt, dat in de kerk gedoopt, onderwezen, getrouwd en begraven wordt, zich onderwerpende, deels uit gewoonte, deels uit welvoegelijkheid, of uit navolging, aan hare ledige vormen.

Men zal intusschen tegenwerpen, dat het Christendom, 't welk ik als onbekend en geheel verkeerd opgevat, voorstel, desniettemin getrouwelijk in Frankrijk wordt verkondigd. - 't Is waar, maar hier, zooals in elk ander land, heeft het ongeloof een' vruchtbaren akker gevon-

den in den natuurlijken afkeer van het menschelijk hart van eene leer, die èn het verderf van dat hart veroordeelt, èn deszelfs hoogmoed vernedert. Deze hinderpaal bij de verspreiding van het Christelijk licht is zoo algemeen, dat wij er naauwelijks melding van behoeven te maken, indien niet zekere kenmerkende trekken van ons nationaal karakter ons juist noopten, daarop bijzonder acht te geven.

Het Christelijk geloof rigt zich in de eerste plaats tot het hart en het geweten; maar een Franschman is van nature een redenerend en verstandelijk wezen, en elk stelsel, 't geen niet voldoet aan de eischen zijner rede, komt hem verdacht voor. Laat het ons bekennen, dat dit juist het geval is met de Heilige Schrift. Buiten twijfel dat, als eens de leer der genade is doorgedrongen tot in het geweten, onder den invloed des Heiligen Geestes, het verstand tevens verlicht, en alles verstaanbaar en zamenstemmend wordt voor hem, die gelooft. Maar de nutuurlijke mensch begrijpt het kruis van Christus niet. Wij stellen deze waarheid niet voor als eene beschuldiging, maar als een feit. Het is waar, dat de Schrift den zondaar veroordeelt, en het is even zoo waar, dat de Schrift door den zondaar veroordeeld wordt, terwijl de grieve, dat het Evangelie onredelijk en tegenstrijdig met zichzelven is, een krachtigen steun bij onze landgenooten vindt, als zij zien, bij den eisch dien wij aan het Christendom doen, dat ons eenvoudig en gevestigd geloof voor ons een genoegzame waarborg, voor hen volstrekt geen proefhoudend bewijs is. In hunne oogen, is het geloof niet, het hart aan eene zedekundige waarheid geheel over te geven, welke alleenlijk in hare uitspraak haar geldig bewijs vindt; maar het geloof is een werk der verbeelding, dat zijne eigene hersenschimmen schept, en de geloovige is hij, die de oogen sluit, opdat hij alles moge aannemen, wat hem wenschelijk voorkomt, - derhalve is de stelling - wij worden alleenlijk gered door het geloof, gelijkluidend met: - 't is genoegzaam om van eene dwaling overtuigd te zijn, in de verwachting van al de goede en heerlijke vruchten, die uit deze dwaling voortgebragt worden, indien ze waarheid ware! Het Christendom is, ik herhaal dit, in betrekking tot zijnen eisch aan ons geloof, in de oogen van den Franschman, eene onmogelijkheid om door het gezond verstand bewezen te kunnen worden, alleenlijk door de rede, of de besluiten der rede - want deze zijn de eenige gronden voor hun oordeel, en voor de waarheid. 't Is derhalve niet te verwonderen, dat, waar men op dergelijke valsche gronden bouwt, men noodzakelijk tot de valsche gevolgtrekking - tot ongeloof - wordt gebragt.

Nevens deze algemeene oorzaken: onkunde, dwaling en menschelijke hoogmoed, welke allen meer of minder invloed uitoefenen, voegen wij andere oorzaken, aan Frankrijk, bij uitsluiting, eigen. Daaronder behooren: de ondeugd en misdaden van vroeger tijd, door de gees telijkheid bedreven. Hier kon te regt aangevoerd worden, dat het Evangelie van Christus niet verantwoordelijk is voor de besluiten der Paussen. Maar weinigen zijn in staat om de juiste onderscheiding te maken, die hier vereischt wordt, en de massa zal het Christendom blijven beschuldigen van die gruwelen, welke zijne zoogenaamde aanhangers hebben bedreven. De geschiedenis der Paussen is in Frankrijk beter gekend, dan de geschiedenis van Christus, en de

geschiedenis der priesters beter dan die der apostelen. De kerk draagt de schuld van meer dan eens den oorlog uitgelokt te hebben, van het koningrijk door list en lagen te hebben verwoest, van algemeene zedeloosheid door het slechte voorbeeld te hebben aangemoedigd. Hoewel heden ten dage de zedelijkheid van den geestelijken stand hooger staat, kleeft haar nog steeds de blaam aan van eerzucht en schraapzucht; hetzij met of zonder reden is hare levenswijze de gedurige steen des aanstoots, wordt de steeds vloeijende bron voor het ongeloof, volgens de welbekende spreuk: ‘zoo als de vrucht is de boom - zoo als de priesters is de godsdienst.’ - Deze beschuldiging komt hoofdzakelijk der Roomsch-Katholieke geestelijkheid ten laste, - indien we echter in het oog houden, wat reeds is aangemerkt, - de verwarring die er bestaat tusschen de godsdienst van den Paus en de godsdienst van Christus - erkennen we ligtelijk, dat de blaam en de verantwoordelijkheid hier van den een op den ander moet overgaan. Onder alle dingen wordt het volk 't meest tegen de geestelijkheid ingenomen door hare schraapzucht, dat wil zeggen (ik vermeet mij hier geen regter te zijn) hare schraapzucht, werkelijk of gewaand. 't Zij genoegzaam te herinneren, dat dit de algemeene grieve is, - ja, ik wil ten dezen opzigte gaarne toegeven, dat de priester somtijds schraapzuchtig, inhalig *moet* verschijnen, omdat het volk gierig is, - dit kan in zekere provincies worden waargenomen, want als men den landman zijn geld vraagt, vraagt men hem zijn hartebloed, - hij zal dit geld geven, eer, dan algemeene verachting te wenschen, als hij zich verzet tegen de belasting, die de Kerk hem oplegt, - maar terwijl hij geeft, verwenscht hij den priester, die vraagt; zijn afkeer wordt tegen de godsdienst op die wijze gevoed, en hij is reeds een vaardig slagtoffer voor de strikken van het ongeloof.

Deze beschuldiging van schraapzucht is naauw verbonden met eene zeer bekende aantijging tegen den priester - dat hij met de mis handel drijft. Het leerstuk - dat het werk, als werk reeds heiligt (*opus operatum*) door de Roomsche kerk verdedigd, geeft aan die beschuldiging vasten voet. Als de uiterlijke kerkplegtigheid is verrigt, is alles in orde, - en de verzoeking om den prieslijken stand te omhelzen, als een middel tot bestaan, wordt daardoor zeer groot; want de mis wordt even zoo goed gevierd, de biecht gehoord en de vrijspraak verleend, welke ook de beginselen en beweeggronden van den priester mogen zijn die het werk verrigt, en de verdenking, dat hier bloot wereldsche beweeggronden aanwezig zijn, mist haar doel niet: de raadgevingen en de toespraken van den priester worden daardoor zonder deelneming gehoord, omdat men vermeent, dat ze gegeven worden zonder overtuiging; is er al geen persoonlijke beschuldiging tegen den geestelijke, zoo wordt hij intusschen toch beschouwd, als behoorende tot een vennootschap van huichelaars, wier meest heilige pligten ondergeschikt zijn aan winstbejag en geldzucht.

Deze voorstelling, in betrekking tot den priester, gaat nog verder, en wordt ook op zijne wereldlijke lastgevers toegepast: die regering, welke de kerk heeft beschermd, deelt gewoonlijk in den afkeer, welken men der geestelijkheid toedraagt. Men beschouwt de bewindsmannen, die de kerk beveiligden, alsof ze daardoor op hun zelfbehoud bedacht wa-

ren, en hunne eigene plaats en magt wilden bevestigen, door dat ze de verkondiging van orde en vrede hebben voorgestaan. De bezoldigde priester wordt beschouwd als de geestelijke soldaat van den Staat, en de beschuldiging van huichelarij gaat over op hen, die deze soldaten bezoldigen. Alzoo worden de Staat en Kerk onderling van elkâar afhankelijk. Welk een krachtig voorbeeld hiervan is de omwenteling van 1830! Toen de oudste tak der Bourbons viel, vloden de priesters, de kerken werden gesloten, de kruisbeelden weggenomen in de provincies, en het aartsbisdom te Parijs zonk weg, - terwijl, bij wijze van tegenovergestelde proefneming, eenige jaren later, toen de nieuwe regering hare belangen scheen af te scheiden van die der kerk, de liefde van het volk op eenmaal tot de verlatene kerk terugkeerde - eindelijk, om alle lotwisseling hier te zien - heeft het volk den ouden tegenstand tegen de Kerk en tegen den Staat weder duidelijk geopenbaard, zoodra Louis Philippe, in navolging zijns voorgangers, de geestelijkheid om steun vroeg, en zelf krachtig ondersteunde.

Gedurende dien tijd, bezig zijnde om de Roomsch-Katholieken tot het Evangelie te brengen, vond ik bijkans alom afkeer tegen de kerk, vereenigd met afkeer tegen de Regering, - beide waren, naar de meening van het volk, huichelend: waar men de godsdienst predikte, om de onderwerping te behouden. Uit deze verschillende feiten blijkt het, dat de heerschende godsdienst in Frankrijk heeft bijgedragen om het ongeloof te ontwikkelen, zoowel in betrekking tot Kerk, als Staat, want het volk zag in zijne burgerlijke of geestelijke verdedigers der godsdienst alleenlijk menschen, die het geloof verkondigden, om de politieke gehoorzaamheid te bevestigen, en het zinnelijk genot voor de rijken, door de armen benijd, te beveiligen. Als algemeene gevolgtrekking hiervan, hoorden we vaak aldus spreken: als onze voorgangers zelve de leer niet gelooven, welke zij prediken of gebieden om te prediken, waarom zullen wij die gelooven? Ziedaar een milde bron van het ongeloof.

Laat ons thans de *gevolgen* van dit ongeloof in het oog vatten, of wel, onder welke uiterlijke *vormen* hetzelve zich vertoont.

Eerstelijk moest de huichelarij der beheerschers, als een noodzakelijk gevolg, de huichelarij der onderhoorigen voortbrengen. - 't Is een welbekende en aangenomen stelregel in Frankrijk, dat de godsdienst *noodzakelijk* is, om de belangen van den staat en het gezin te beveiligen. Maar 't is vreemd, dat onze landgenooten deze noodzakelijkheid voor allen, uitgenomen voor zichzelven, erkennen, en zóó verblind zijn, om de tegenstrijdigheid niet te zien, waarin ze gewikkeld worden. 't Is buiten allen twijfel, dat deze verblinding ontstaat uit een stellig ongeloof aan de waarheid; ik spreek hier niet van Christelijke waarheid, maar van waarheid in het algemeen, - daar is geene innerlijke overtuiging bij hen, dat het ware en het goede onafscheidbaar verbonden zijn als oorzaak en gevolg. - Zij gelooven niet, dat het eene hoogst belangrijke zaak is, om de waarheid te ontdekken, zij gelooven dat zulk eene ontdekking onmogelijk is; met één woord, om mijne overtuiging uit te spreken: zij gelooven, dat er in het geheel *geene* waarheid bestaat; als een natuurlijk gevolg, stellen zij, dat de vruchten door hen gewenscht, even zoo goed door dwaling of onzuivere oorzaken kunnen voortgebragt worden. Deze gevaarlijke, zede-

looze leer, ligt in de welbekende spreuk opgesloten: ‘Elke godsdienst is goed; want elke godsdienst beveelt deugd en zedelijkheid aan. Wij houden ons derhalve aan de eens bestaande, wat betreft onze kinderen, onze echtgenooten, onze dienstboden - wijzelven zullen intusschen wijsgeeren - dat wil zeggen - ongeloovigen - blijven.’

Op deze wijze heeft het ongeloof, daar het zelf te krachteloos was, om de zedelijkheid te openbaren, de godsdienst als bondgenoot ingeroepen, en zich omhangen met het kleed der huichelarij. - Op deze wijze zijn er talloozen, die, naar rang en stand, zichzelven Christenen noemen, terwijl ze van de Christelijke waarheid niet overtuigd zijn: onder het voorwendsel van een goed voorbeeld te geven, bezoeken zij de mis, welke zij inwendig verachten, - opdat zij het vooroordeel hunner echtgenooten niet al te zeer zullen kwetsen, brengen zij hunne kinderen tot den heiligen doop; opdat deze in de wereld kunnen gebragt worden, laten zij toe, dat aan hen het eerste avondmaal wordt bediend, en dikwerf geniet de vrouw zelve het avondmaal mede, om de beschuldiging van meer streng geloovigen te ontwijken. Ten einde het algemeen huiselijk gebruik te volgen, wordt het huwelijk kerkelijk ingezegend; uit vrees om voor gierig gehouden te worden, worden de begrafenisgelden aan den priester betaald, en onder al deze beweeggronden stellen we bovenaan, als den meest belangrijken, de overtuiging, dat de godsdienst - hoewel een zamenweefsel van logen en bedrog - evenwel eene vertroostende kracht bezit voor de armen, de kranken, de hoogbejaarden, en de klagten beteugelt en de ondeugden beveiligt. Wie herkent hier niet de onderlinge zamen werking van zelfzucht en huichelarij?

Ik kan niet te dikwijls herhalen, dat, hetzij de lieden meer of min bewust zijn van deze huichelarij, hetzij die meer of min openbaar verschijnt, - zij in Frankrijk zeer *algemeen* is; ja zich verbergt onder den naam van wijsbegeerte, en men er roem op draagt, en bepaaldelijk bij de meer aanzienlijken. Wordt dan inderdaad de godsdienst omhelsd door de meer ondergeschikte klassen: door de dienstbaren, hunne vrouwen en kinderen, door de werklieden, door het volk? Neen! de magtigen dezer wereld worden hier in hunne eigene netten gevangen; - elke ondergeschikte klasse ontdekt het listig bedrog, dat de aanzienlijke tegenover hen in het werk stelt, en volgt zijn voorbeeld. De godsdienst, aan de minderen door den hooger geplaatsten burger overhandigd, wordt door hem aan zijne vrouw overgeleverd, de vrouw laat het geschenk aan de dienstboden over, de dienstboden aan de kinderen, zelfs de kinderen ontdekken dit laaghartig en bedriegelijk spel; ook zij beginnen met de godsdienst den spot te drijven, en wachten op den tijd, wanneer ook zij anderen zullen kunnen bedriegen. - Dit is inderdaad vreesselijk en huiveringverwekkend, maar het is desniettemin waarheid.

Zal ik deze huichelarij op den voet volgen, in hare verschillende, noodlottige uitwerkselen, zooals zij rijk is en wordt aan zinnelijke, bedriegelijke, zedelooze en verfoeijelijke levensopenbaringen? zal ik u de gehuichelde godsdienst aantoonen, die zich voortplant in eene gehuichelde zedelijkheid, en eindelijk dezen stelregel aanneemt: - het kwaad gerucht is erger dan de misdaad? bedekte zonde is halve zonde, - alles is geoorloofd, wat niet strijdt tegen de regten van den eigendom en het levensbehoud van den naasten - onreinheid, overdaad, godslastering, en

ontheiliging van den Zondag zijn verschoonbaar, omdat zij den naasten niet beleedigen? Zal ik u het beginsel der volkszedekunde ontwikkelen: ‘ik heb niet gestolen, noch gemoord!’ Hier zelfs raakt het geweten in het naauw, - de ondervinding spreekt al te luide. - Neen! ik kan niet in al deze bijzonderheden treden, maar beperk mij, om u te herinneren, dat er in Frankrijk *geene* zedelijke beginselen zijn, ik herhaal het - geene zedelijke beginselen in Frankrijk. - Toont gij mij uitzonderingen op dezen regel aan, zoo weet, dat uitzonderingen hier niets bewijzen. - Ik bedoel niet, dat ieder ten onzent schuldig is, maar ik beweer, dat op verre na het grootste deel wordt teruggehouden door eigenbelang of wereldsche eerzucht, en hoogst zeldzaam gedreven door zuivere zedelijke beginselen, en zelfs deze trap van deugd is dikwerf schijnbaar. - Ongeloof en ontrouw wordt toegelaten onder verschillende vormen van bedrog, logen en meineed, dat alles kan geduld worden. Het geweten, Gods stem in den mensch, wordt veel minder gehoord en toegestemd, dan het menschelijk oordeel of vooroordeel. ‘- Men vreest den mensch, en niet God. - Regtvaardigheid en eerlijkheid zijn vergeten, zoodra men de onregtvaardigheid kan beoefenen, zonder gevaar te loopen van door den naasten veracht en verworpen te worden.

Op dezen afhellenden weg van zedeloosheid ijlt Frankrijk voort, met steeds versnelden spoed, zoo dat het reeds den laagsten trap van verbastering schijnt bereikt te hebben; want zonder geloof, zonder geweten, bestaat voor ons land de eenigste en laatste beveiligende lijfwacht in het flaauwe ontzag voor het menschelijk oordeel, in een zeker gevoel van eer, 't welk een steeds verminderenden invloed uitoefent, terwijl zinnelijk genot stoutmoedig wordt erkend als het eenigst, wettig, en hoogst levensdoel. - Zietdaar den vreesselijken toestand, waarin ons vaderland verkeert! Men vraagt mij, op welke wijze ik met deze beschouwing onze talrijke menschlievende instellingen, onze hospitalen, spaarbanken, enz. enz. in overeenstemming kan brengen? - ik herneem - ons eenigst beginsel verklaart alles, met een enkel woord - de *vrees!* - de vrees van omwenteling, - de vrees voor volksopstand (*emeutes*), vrees voor diefstal, en de vrees, die helaas! het minst werkzaam is, de vrees voor de hel! Van daar die werken der barmhartigheid, welke zulk een schoon voorkomen hebben, maar deze werken zullen te krachteloos zijn, om de uitgehongerde, brullende leeuwen terug te drijven. - Het socialismus heeft den strijd nog niet opgegeven, - het heeft slechts naar een rusttijd gezocht, met het oogmerk om met verdubbelde kracht zich te laten gelden. De leidslieden in dien strijd verheugen zich zelfs in het lijden hunner aanhangers, verwachtende, dat ze daardoor tot wanhoop zullen aangeprikkeld worden, en zijt er verzekerd van, hunne berekening is al te juist - deze berekening voor de toekomst moge niet dadelijk bevestigd worden, men wacht zijn tijd af, - de boosaardigheid groeit aan in krachten, - de ellende neemt toe, - de beginselen van het communisme slaan diepe wortelen in het hart der natie.

O, konde ik u heenvoeren, voor een enkel uur, naar die tooneelen, welke mij omgeven, in die overbevolkte wijken van Parijs, waar ik de aanhoudende getuige ben van eene volksmenigte, worstelende met de diepste ellende, gebrek, verachting en jammer, - gij kondet met een

oogwenk zien, welk een dreigend onheil ons boven het hoofd hangt, - en uwe vraag ware gereed: Wat kan er geschieden? Waardoor kan dat wijd verbreide ongeloof gebreideld?

Hier moet ik eenige verklaring bijvoegen: mijn bijzonder doel is, om, een geneesmiddel zoekend voor het ongeloof der Franschen, niet te beweren dat Frankrijk voor omwenteling zal bewaard blijven, en niet op een beteren voet worde gevestigd dan thans, maar opdat de zielen gered worden. - Anders zoude ik zelf van die huichelarij kunnen beschuldigd worden, waarmede ik mijne landgenooten heb beladen, hoewel ik beweer, dat dit hooge doel - de redding der zielen - wederkeerig, naar mate dat doel beter bereikt wierd, de openbare rust en welvaart zal bevorderen. - Laat mij thans de vraag onderzoeken, op welke wijze dit overheerschend ongeloof, binnen mijne landpalen, kan tegengegaan worden? De oorzaak toont het geneesmiddel aan. - Wij hebben gezien dat Frankrijk het Christendom verwerpt:

1. omdat velen er geheel onbekend mede zijn;
2. omdat anderen een volstrekt onjuist begrip van deszelfs aard koesteren;
3. omdat het Christendom zich niet in de eerste plaats aan de menschelijke rede aansluit;
4. omdat het wordt beschermd door de priesters en door den Staat.

Wij moeten derhalve:

1. dit Christendom aan de onkundigen bekend maken.
2. de verkeerde begrippen bestrijden van hen, die bedrogen zijn - deze zijn de Katholieken;
3. de godsdienstige instellingen, welke van den staat onafhankelijk zijn, bevestigen, diegene, bedoel ik, die meer door de leeken, dan door de geestelijkheid worden geleid, en berekend zijn, om aan de eigendommelijke eischen van het karakter der Franschen te beantwoorden.

Met andere woorden: Frankrijk moet geëvangeliseerd worden - met Rome in het strijdperk getreden, en daartoe bovenal zendelingen gevormd en verspreid.

Maar hoe? Heeft men dat middel niet reeds gebezigd, door Evangelische genootschappen en openbare geschriften? Met welk gevolg? voor een deel niet zonder vrucht, maar toch met veel minder vrucht, dan men gewoonlijk vermoedt. Eenige pogingen zijn mislukt, andere zijn naauwelijks opgemerkt. Vanwaar dat? Van het ontoereikende der ondersteuning, of van het gebrekkige der middelen zelve? Waarschijnlijk door beide oorzaken: vooreerst, beantwoorden onze Evangelische geschriften niet aan de behoeften der volksmenigte. Men schrijft boeken en preken in den ouden, treurigen, slependen, temenden toon, een hinderpaal, die alleenlijk door hen overwonnen wordt, welke eens aan dien toon zijn gewoon geworden. Verbeeldt u een kind der wereld, gezeten tegenover een onzer over-regtzinnige predikers, terwijl hij een onzer godsdienstige boeken opneemt - ik vraag mijne hoorders om verschooning - maar ik ben er verzekerd van, dat hij zeer spoedig een treurig slagtoffer wordt van eene wanhopige verveling. - Wij bezigen een al te afgetrokken, te bepaalde taal, welke de oningewijden niet kunnen verstaan, en dit brengt ons juist tot den eisch, om zoodanige predikers te zoeken, die de geloofstukken in de volkstaal onderwijzen, en daardoor voor allen verstaanbaar worden. - Wilt ge het Evangelie met meer vrucht onder de menschen brengen, dan tot heden toe door leeraars en geschriften is geschied, stelt

andere leidslieden aan, dan onze oude, over-regtzinnige predikers, en tracht ze te bewegen, om in een meer eenvoudigen, nieuweren, krachtiger, en daarom meer nuttigen stijl te spreken. - Als het groote werk der Evangelisatie eerst in andere, betere handen komt, zal tevens de noodzakelijkheid ontstaan, om openlijke vergaderplaatsen ter godsvereering te vinden. - Wij zullen tot de opperzaal te Jeruzalem (Hand. I vers 13) moeten terugkeeren, en daar deze opperzalen in grooter getal dan de kerken aanwezig zijn, zullen ze gepaste vergaderplaatsen worden, - de gevreesde en terugstootende kansel zal plaats maken voor den stoel achter de tafel, waar de sprekers zonder aarzelen zich laten vinden, en op die wijze zullen we geen vijfhonderd, maar vijfduizend Evangelisten tellen. - De verklaring der Heilige Schrift zal niet langer bepaald blijven tot den zondag, en de godsdienst niet langer verschijnen in het dubbelzinnige licht als eene afzonderlijke priesterzaak - zij wordt een algemeen volksbelang, dat in het dagelijksch leven wordt ingevlochten, waar allen regt op hebben. - Wederom eischen wij, dat de leek het gewigtige werk des huisbezoeks op zich neme; de krachtige toepassing dezer middelen zal, naar mijn oordeel, medewerken, om den voortgang van het ongeloof te stuiten.

Welke stappen zullen thans gedaan moeten worden? Zullen er geheel nieuwe genootschappen opgerigt? Zullen de lieden tot afzonderlijke medewerking worden aangespoord? Als er genootschappen noodig zijn, zullen ze bediend worden door bezoldigde agenten, of zal men dit werk aan de vrijheid en welwillendheid der welgezinden overlaten? Deze bijzondere vragen kunnen door mij in deze rede, die reeds al te wijdloopig is, niet behoorlijk beantwoord worden.

Wat betreft de Evangelische geschriften, deze hebben zich al te lang, bij uitsluiting, met godsdienstige onderwerpen bezig gehouden, en hebben dus hunnen weg tot degenen gevonden, die ze het minst van allen noodig hadden. - Ik wensch boeken van geschiedkundigen, wetenschappelijken aard, geschreven in godsdienstigen zin en toon. Waar die te vinden? dat is moeijelijk. Welligt, dat ook hier, uitgeloofde prijzen iets zouden baten. Maar als ze geschreven of uit andere werken te zamengetrokken waren, wie is er zeker van, dat men ze zoude lezen? Of, door ze kosteloos te verspreiden, of tot zeer lagen prijs aan te bieden? Om ze in groote, algemeene boekverzamelingen, of in onze kleinere godsdienstige, op te nemen? Waarschijnlijk, dat al deze middelen niet vruchteloos zouden zijn; intusschen vergete men niet, dat een boek, als geschenk gegeven, zeldzaam wordt gelezen, en een bepaald godsdienstig boek nog veel zeldzamer gekocht. Onze godsdienstige boekerijen zijn door de wereld òf veracht, òf aan haar onbekend, en in de wereldsche boekverzameling zullen onze godsdienstige geschriften voor altijd uit het oog verloren, of begraven zijn, - de eenige wijze om godsdienstig-geschiedkundige, en wetenschappelijke boeken onder de menschen te brengen, is zekerlijk, om ze die inwendige voortreffelijkheid te geven, welke de beste aanbeveling is: - beter weinige uitmuntende, dan vele middelmatige geschriften van dien aard.

En waarheen zullen we dan onze boeken, onze predikers, zenden? 't Is niet mogelijk ze alom heen te zenden. Moest ik kiezen, ik zond de geschriften naar de provincies, en de predikers naar Parijs, - boeken reizen veel gemakkelijker dan menschen - zij dringen beter

door in de kleine gezinnen - zij worden eerder dáár aangenomen, waar ze zeldzaam verschijnen, en het volk meer tijd en rust heeft. Zend daarom de boeken naar de provincies - op het land; - de predikers zullen met meer vrucht in rijk bevolkte steden gehoord worden, bovenal te Parijs. Het volk is dáár meer onafhankelijk, vrij in gedachten en zeden, - zij zijn minder gekromd onder het priesterlijk juk, en kunnen de verkondiging van Gods Woord hooren, met minder gevaar, dan in een klein dorp of eene landstad, waar eene breuk met de Roomsche kerk den haat en de vervolging der geestelijkheid na zich zoude slepen. - Ik ben een bepaald voorstander van deze prediking binnen Parijs, omdat de vergadering, door eenen spreker geleid, in dezelfde week op verschillende plaatsen kan geschieden. - Buitendat, blaas de vonk te Parijs aan, - de elektrieke schok is bijna alom gevoelbaar, - stel dáár een helder licht, en de stralen dringen door in alle deelen des rijks. Komen de omwentelingen uit den Elzas of uit de Vendée? Waart ge niet verbaasd, toen ge hebt gezien, hoe ongeloofelijk spoedig het land de hoofdstad volgde, in de jaren 1830 en 1848? - Verbeeldt u - niet een' enkelen prediker hier en daar, die als verloren is in de woelende volksmenigte van onze Parijsche voorsteden, - maar een honderdtal Evangelische predikers, aan de meest bezochte plaatsen der stad, elk hunne boodschap verkondigend, meermalen 's weeks, voor honderdtallen hoorders, derzelver gezinnen bezoekende, troost toesprekende, en daardoor verkrijgend een' verzachtenden en verlichtenden invloed op duizend, en nog eens duizend onkundige zielen! Elke stad in Frankrijk moest het middelpunt zijn van eene dergelijke godsdienstige beweging. - Wat bij ons geschiedt, zoude niet onmogelijk zijn bij andere volken: - deze verschillende middelpunten van werkzaamheid, zonder hunne zelfstandigheid te verliezen, zouden met elkaâr in verbinding kunnen zijn, en ook verbonden met eene vereeniging hier te Londen. - Waarom toch zoude deze Evangelische vereeniging, welke heden zoovele harten verbindt, en zoovele Christenen te zamen bragt, hare onderlinge krachten niet gebruiken, om het Evangelielicht in de wereld te brengen, zonder eenige vooraf beraamde schikking met de bestaande kerken, of de volkeren? Het gedenkwaardig feit, dat Christenen, uit verschillende genootschappen, hier vereenigd zijn, is reeds eene heerlijke vrucht, die, bij gezamenlijke krachtsontwikkeling, ongeloofelijk veel goeds belooft. - Onze onderlinge liefde is niet slechts bespiegelend, maar werkzaam. - Ik eindig derhalve mijne rede, met dit voorstel: - dat de Evangelische vereeniging met hoogen ernst het werk der Evangelisatie, in de verschillende wereldstreken, waar zij hare leden heeft, aangrijpe, en niet eeniglijk door vreemde agenten, die niet steeds onder haar bereik zijn, maar door kleine genootschappen, uit de leden zelve bestaande, te vormen. Behoudt, als ge wilt, uwe eigenaardige vormen, uw kerkelijk leven, maar reikt elkaâr over deze scheidsmuren de broederband, - gij zult eene wereldbedwingende veerkracht verkrijgen!

Godgeleerd Nederland.

Biographisch woordenboek van Nederlandsche Godgeleerden, door B. Glasius, predikant te Geertruidenberg. Eerste en tweede aflevering. Te 's Hertogenbosch, bij Gebr. Muller. 1851.

Een arbeid, aan veelzijdige bezwaren onderworpen. Vooreerst de vraag: wat te geven, wie te vermelden? de theologen van professie, of ook de dilettanten? Al de theologen, die in geschrifte optraden (de mannen, die het praktische leven kiezen, moeten van de papieren onsterfelijkheid afstand doen: alleen hun geest blijft leven), of alleen de voornaamsten? Zoo de laatsten, wie zijn er toe te rekenen? Allen die naam maakten in hun' tijd? Maar dat doet menig geverniste nieteling. Die blijvenden invloed oefenden? Uw boek zal bijster klein zijn. Protestanten alleen of ook Katholieken? Christenen alleen of ook Israëllers? De Heer Glasius beantwoordt deze vragen niet stellig. Hij zegt: ‘Het behoeft geene aanwijzing, dat het niet in mijn plan kan liggen van allen te spreken, die ooit op het gebied der godgeleerde wetenschappen in ons vaderland hebben gewerkt. Ik meende mij hoofdzakelijk tot hen te moeten bepalen, die zich daarop in hunnen tijd bijzonder verdienstelijk hebben gemaakt. Moeijelijk is het intusschen hier juiste grenzen af te bakenen, en daarom zal men welligt eenen naam aantreffen, dien men niet verwacht, en eenen anderen te vergeefs zoeken, welken men hier eene plaats had waardig geacht. Gaarne geef ik intusschen de belofte, dat ik bereid ben om, indien mij zoodanige namen worden aangewezen, die in een toevoegsel tot het geheele werk op te nemen.’

Verstaan wij den auteur wèl, dan heeft hij zich de moeijelijke zaak gemakkelijk genoeg gemaakt. Hij identificeert de verdienstelijkheid der godgeleerden met zijne kennis van hen: eerst schijnt hij wel kritiek geoefend en mannen, die zich in hunnen tijd niet bijzonder verdienstelijk gemaakt hebben, opzettelijk verzwegen te hebben: maar later doet hij blijken, dat hij alleen verzweeg wie hij niet kende: wijst men hem er op, hij zal ze dan vermelden, hoe veel of weinig verdienstelijk ze ook zijn. Dat is nu wel beleefd jegens de aanwijzers en de onverdienstelijke theologen, maar kritiek is het niet. 't Bedreigt ons daarenboven met den lastigsten doorn aan een woordenboek: een supplement. Beter zeker had de ijverige verzamelaar gehandeld, zoo hij de oproeping, dezer dagen in de Kerk. Cour, geplaatst, gedaan had eer hij zijn werk aan de pers overgaf. Een tweede druk toch van dergelijk werk is niet zoo waarschijnlijk, en ware 't ook, dan de arme bezitters van den eersten!

De bronnen zijn een tweede bezwaar: uit den aard der zaak zijn ze verspreid, in algemeene, vaderlandsche, kerkelijke geschiedenis, theologische handboeken, monographiën, tot pamphletten toe, uitgegeven en onuitgegeven, bekend en vergeten, standaardwerken en vodden. Het doel genaderd te zijn, is hier reeds veel, zeer veel. De heer Glasius heeft groote schreden tot het doel gedaan: de aangehaalde werken getuigen van zijne belezenheid en veelzijdige literarische kennis. Een hoofdvoorwaarde is bij hem vervuld.

Wat moet er gegeven worden omtrent de mannen, wier vermelding men nu eenmaal besloten heeft? Ziedaar een der moeijelijkste vragen. Moet gij een levensbeschrijving van den mensch of een schets van den theoloog leveren? Het laatste zal wel hoofdzaak zijn in een woordenboek van Nederlandsche *Godgeleerden*, maar 't kan met het eerste gepaard gaan, mits het niet door het eerste overheerscht wordt. In welke eeuw een godgeleerde leefde, uit wat stand hij voortkwam, of zijn geleerde vader of vrome moeder magtigen invloed op zijne toekomst oefenden, het kan van belang zijn; maar toch, men vergeve 't ons, dat het van de meesten ons vrij onverschillig is, of hun moeder Geertje of Jaantje heette, of zij met twee of tien kinderen gezegend waren. Wij vreezen, dat de heer Glasius ook hier wel eens te veel gezien heeft op wat hij wist, niet altijd op wat zijne lezers behoorden te weten. De hoofdzaak is, dat ik van den man, wiens leven hij beschrijft, een totaalindruk ontvang, hij moet mij voor den geest staan, zoo als hij was en werkte op en leed en streed in zijn' tijd. Flinke theologische *Durchbildung* is daarom bij den schrijver van het biographisch woordenboek hoofdvereischte: hij moet de rigtingen en partijen kennen, de plaats weten aan te wijzen, die elkeen toekomt, hij moet de geesten kunnen wegen en de kunst verstaan om met een enkel stuk krijt een gelijkend portret te maken. Dat doet de heer Glasius niet altijd: ik hoor bij menigeen wel, wie zijn vader was, hoe zijn moeder heette, waar hij preekte of collegie hield, wat boeken hij schreef, maar een degelijke karakteristiek vinden wij niet altijd! Toch, de schrijver kon het, het artikel *Abresch* en anderen toonen het. Een flinke karakteristiek, die elkeen - van de voornaamsten althans - terstond zijne plaats aanwees in zijne eeuw, in de geschiedenis van de ontwikkeling van Christus' kerk, hadden wij gaarne gezien in plaats van menige bijzonderheid, die verzwegen kon worden. Had de schrijver toch meer gesnoeid! Zie b.v. in het artikel *Galenus Abrahamsz de Haan* drie en twintig kostelijke regels besteed aan de vermelding van een twist over den kinderdoop, die, volgens den auteur zelven, ‘zonder belangrijke gevolgen afliep.’ Waarom dat berigt niet in weinige woorden zamengedrongen?

Wij komen tot het hoofdgebrek in de uitvoering: 't is een zekere breedsprakigheid, soeperigheid, taaiheid, waarmede de meeste artikelen gesteld zijn, en waardoor ze den schijn op zich laden van vóór een vijf en twintig jaren geschreven te zijn. Vooral in den aanhef der artikels is dit gebrek in 't oog loopend: ‘Ongetwijfeld komt aan Petrus Abresch, te Middelburg in 1735 geboren en te Groningen in 1812 overleden, eene eereplaats toe onder de Nederlandsche godgeleerden.’ - ‘Noord-Brabant is, in het leveren van voortreffelijke mannen, die de verbetering van kerk en godsdienst hebben voorbereid, niet zoo gelukkig geweest, als de meer noordelijke gewesten van ons vaderland. Nogtans heeft het in de vijftiende eeuw enkelen voortgebragt, die, ook wat de theologische wetenschappen en vooral wat de beoefening der godsdienst (?) betreft, niet zonder verdiensten zijn.’ - ‘Onder die godgeleerden, welke, ofschoon geenen bepaalden invloed op de rigting der theologische wetenschappen geoefend hebbende, nogtans in hun tijdperk genoegzamen naam verwierven om in ons woordenboek niet geheel onvermeld te blijven, behoort...’

Zoo is schier geheel de stijl, en dat in een woordenboek, waar met de plaats gewoekerd moet worden, waar een regel ruimte goud waardig is.

Zijn onze aanmerkingen vele, voegen wij er nog bij eene zekere ongelijkmatigheid in de artikels, wij willen geenszins den werkzamen Glasius smaden of zijn' arbeid veroordeelen. Zijn plan is goed, zijn ijver noest, zijne geleerdheid geenszins alledaagsch; hij heeft een werk aangevangen dat van nut kan zijn, zal zijn. Ontbreekt hem bij boeken- en feitenkennis de wijsgeerige blik en de hoogte, waarop het jonge Holland onzen stijl heeft gebragt, hij weet het zoo goed als wij, dat het regtvaardige oordeel niet gaat over de talenten, die wij missen, maar over het gebruik dat we maken van die wij bezitten. En dat oordeel heeft hij niet te vreezen.

Wij wenschen, dat hij zijn werk voortzette.

De beide verschenen afleveringen (in vijf zal het werk compleet zijn) bevatten 320 blz. en loopen tot *Petrus Cunaeus*. Aan de degelijke uitgevers zouden wij - hadden we in hun' raad gezeten - in bedenking gegeven hebben, of een meer compresse druk met kleiner letters niet beter geschikt ware voor een woordenboek: zeker ware dan de uitgave in één deel mogelijk geweest, wat we - als bij Danz' Lexicon voor de Literaturgeschichte - altijd verkieslijk achten.

De voorlaatste Noord-Hollandsche predikantenvergadering te Amsterdam, den 13 Mei.

> Ziet hoe goed, en hoe liefelijk is het, dat zij die broeders zijn, ook zamen wonen.
> Psalm 133.

Het verslag van de zesde vergadering der Noordhollandsche predikanten-vereeniging is bekend geworden door de *Kerkelijke Courant* van September laatstleden, en 't behelst te veel belangrijks, om niet mede ter loops in dit tijdschrift ter sprake te komen. - Dadelijk herhalen we hier eene vraag, die meermalen is gedaan: waarom bij het verslag de namen der presente leden niet gevoegd worden, op een enkel blaadje, digt in elkaâr gedrukt, dus minder kostbaar? dan kan men zich overtuigen, ook *buiten af*, dat broeders - een kapitaal woord in deze onbroederlijke dagen - van verschillende kerkgenootschappen en van verschillende kleur (graauw, licht-graauwwit) elkaâr de hand en het woord reiken, volgens den 133sten Psalm - dat mag wel eens gehoord en gelezen worden. - Men verzekerde ons, dat bij eene meer zuidelijke predikanten-vergadering of -vereeniging (hier is nog verschil) slechts de predikers der Hervormde kerk zich ergens hebben geagglomereerd en beschouwd als de eenige '*glebae adscripti*' terwijl de *dissenters* (zoo werden de leden der andere kerkgenootschappen genoemd) bleven uitgesloten - daarvoor zullen welligt goede redenen, ons onbekend, bstaan; in Amsterdam en Noordholland denkt men er anders, en toch wel iets beter over, zooals het verslag bewijst, waar de voorzitter een Remonstantsch professor was, de

eerstvolgende voorzitter een Luthersche hoogleeraar zal zijn (nu geweest is), en de predikers der Luthersche, Doopsgezinde, en Remonstrantsche gemeente het woord hebben gevoerd. Naar het ons toeschijnt, is het juist een volstrekt vereischte van eene predikanten-vereeniging, dat men ook onder protestanten de leden der kleinere genootschappen en kerken opneemt, en daardoor het doel - vereeniging - inderdaad bereiken. En welk doel bereikt men dan - *re vera* - werkelijk met dergelijke groote, gecontinueerde vergaderingen? vraagt ge, lezer! en vraagt er bij: - of heeft men zich eigenlijk wel in het geheel een bepaald doel voorgesteld? of is het een onschuldig, vriendelijk spel, naar den eisch van den Tijdgeest, die alom zijne *meetings* proclameert, en ook eens een greep doet in het predikantenleven? Wij gelooven, om die vragen eenigzins juist te beantwoorden, dat de algemeen bekende sociale, irenische, henotische strekking van onzen tijd, in de Protestantsche kerk dergelijke verschijnselen, als de predikanten-vereenigingen zijn, van zelfs heeft voorbereid en uitgelokt, - eene reeds meer en meer rijpende vrucht aan den boom der kennis, - eene zigtbaar uitgedrukte, in het leven getreden neiging, om elkaâr te verstaan, en over en weder sprekende altijd beter en beter te verstaan. Uit een psychologisch oogpunt beschouwd, is dus predikanten-vereeniging, *qua talis,* als zoodanig, gemakkelijk te begrijpen, - en nu het doel? - 't Zal, om in zeer algemeene termen te spreken, wel zijn, eene grootere en meer gevestigde eenheid in de Protestantsche kerk te bevorderen, te vestigen, of ten minste voor te bereiden: - elke vereeniging bedoelt immers eene zamenstemming van gescheidene, dikwerf strijdende en botsende krachten, - eene harmonie, waarin zich de dissonanten (niet de dissonanten van D^{o}. v. Rhijn) langzamerhand oplossen, en het volmaakte akkoord - van geloof, hoop en liefde laten hooren, - een unisono, een koraal-gezang, dat zeer liefelijk luidt, als de verschillende instrumenten in de geestelijke wereld gedurende de laatste eeuwen onophoudelijk zijn gestemd en geprobeerd, - en dien bajert van wanklanken voortbragten, ons wèl bekend, waar de kunstenaars vóór het concert bezig zijn om te stemmen, en daardoor eene oorverscheurende wanstemming voortbrengen, waarbij het ons als koud water over den warmen rug loopt, om in dagelijksche taal te spreken. - Wij gelooven niet, dat er een *ander*, meer verborgen, meer bedenkelijk doel, door de predikanten-vergaderingen wordt beoogd of vooreerst verlangd, b.v. geene bepaalde vereeniging van Protestantsche strijdkrachten, tegen de aan- en indringende Katholieke kerk, geene clandestine poging om de bestaande kerkelijke vormen op te lossen, geene verfoeijelijke handgrepen om proselieten te maken, - daarvan is ons, regtstreeks, niets gebleken, - de onderlinge wisseling, de ruilhandel der gedachten, het zoo nuttige ‘bespreken’ van belangrijke punten in de Theologische wereld, staat hier op den voorgrond, en verder kan men ook billijkerwijze niet gaan; verder behoort men, voor alsnog, niet te gaan, en verder zal men ook niet wel gaan, omdat men daar geen behoefte aan heeft. - Derhalve gelooven wij, dat de brave en vrome broeders, die zich van deze vereenigingen opzettelijk terugtrekken, of dáár geheime aanslagen op de kerk of de leer of de regtzinnigheid - rieken - (sommigen zijn scherp van reuk als de brakken) welligt niet geheel juist oor-

deelen. - Vraagt men al verder: maar welk *nut* hebben deze vereenigingen tot heden toe in de kerk en de menschheid gebragt? dan vragen wij op onze beurt: Welk nadeel hebben ze gedaan? - Kunt ge de werking van een middel dan reeds *dadelijk* bespeuren? - Wij zouden u op het Christendom zelve in de eerste jaren of eeuwen kunnen terugwijzen en vragen: Vindt ge dáár en toen reeds de rijpe vrucht van de goddelijke, heilaanbrengende leer? - zoude het niet noodzakelijkheid zijn en worden, dat bekwame en ijverige Protestantsche predikers, in ééne provincie des vaderlands, als buurlieden, als onder één dak te zamen wonende, elkaâr leerden kennen, en vervolgens elkaâr leerden verstaan. - Er is toch niets dat van zooveel belang is, in de staatkundige, kerkelijke, maatschappelijke en huiselijke wereld, dan dat men elkaâr wèl en goed *verstaat*, en dat kan niet anders en beter geschieden, dan dat men elkaâr spreekt, bespreekt, ook tegenspreekt, en eindelijk afspreekt om later weder te spreken: - op dat punt, dunkt ons, zal men het vrij algemeen eens zijn. - Indien ge dus eigenlijke, groote, verbazende, magtige resultaten van deze predikanten-vereenigingen verwacht, en omdat ge die niet waarneemt, met een medelijdenden glimlach de schouders daarover ophaalt, zouden wij welligt, waarde lezer! wegens uw voorbarig ongeduld, ook over u de schouders moeten ophalen, en zoo wederkeerig tegenover elkaâr staan in geene zeer aangename of schoone positie. - Genoeg, wat het algemeene gezigtspunt, waaruit dergelijke vereenigingen beschouwd kunnen worden, betreft. Als ge het verslag even ter hand neemt, zult ge zien, dat belangrijke zaken hier behandeld, of ten minste, als ge dat woord bij de vereenigingen nog niet dulden wilt, - besproken werden.

De godgeleerde faculteit komt zelf in het eerste gelid; de vraag: of ook de andere gezindten (scilicet: dan de groote Hervormde gezindheid - venia verbo!) aan de hoogescholen vertegenwoordigd moeten worden - is geopperd. - Broeder Spijker nam het woord: - hij zag gaarne de seminariën met de hoogeschool op ééne lijn, en bevoegd om wetenschappelijke graden te verleenen. - Broeder van Gilse kiest hier eene zeer wijze onzijdigheid, - de bezwaren zijn niet gekomen van de zijde der kleinere genootschappen, maar voortgekomen uit den boezem der Hervormde kerk zelve. - Broeder Millies schijnt meer naar eene betamelijke zelfstandigheid der kerken - als genootschappen beschouwd - heen te neigen. - Broeder van der Hoeven herinnert, dat de Remonstranten zeer beleefdelijk voor dat voorregt eener nadere verbinding met de Leidsche universiteit hebben bedankt; hij wenscht handhaving der theologische faculteit, en vrije uitstraling van het licht, - eindelijk worden de regten der Katholieken en der Afgescheidenen aangeroerd, die meermalen over onregtvaardigheid hebben geklaagd. - Was het niet hoogst belangrijk, de voorstanders van verschillende kerkgenootschappen over *dit* kapitale vraagstuk te hooren? Al mogen velen hier het verslag, onbevredigd, uit de handen leggen - de zaak is intusschen toegelicht, en als er eerst in de eene of andere zaak, even als inhetmenschenoog, maar beter licht komt, is men op weg om beter te *zien* - beter te onderscheiden.

Vervolgens is de vraag behandeld: *op welke wijze de Protestantsche kerk, als*

zoodanig, zich het schoolwezen in ons vaderland behoort aan te trekken?

Broeder Liernur merkt, zeker zeer teregt, aan, dat de Christelijke kerk voor de opvoeding der kinderen moet waken: - dus ook voor de godsdienstige opvoeding, - anders wel geene opvoeding, maar welligt enkel - voeding! - Hij wenschte Protestantsche scholen, waar eerbied voor 't Woord van God werd ingescherpt.

Broeder Beets wenscht evenzoo, niet minder vurig, dat de Kerk voor de school en het onderwijs moederlijk zorge; - andere broeders volgen - in denzelfden geest. - Broeder Beets dringt andermaal, en nu, wat sterker, op het verchristelijken van het onderwijs aan, - hij komt met de verschrikkelijke stelling te voorschijn: 'l'état athée' vordert ook eene 'école athée!' - dergelijke allertreurigste omina wekken de bezorgdheid van andere broeders op. Broeder van Voorst inzonderheid is er door getroffen, het vraagstuk der kerkelijke scholen komt ter bane - overdrijving is hier gevaarlijk: 'Moet b.v. ook de muziekles met het gebed begonnen worden?' (van Voorst, blz. 24 van het Verslag.) Broeder Beets dringt nog eens aan in denzelfden geest, er wordt weder in een tegenovergestelde rigting gesproken - en veel waarheid gezegd, - welligt ook veel eenzijdigheid ontdekt - en ook geruststelling voor de toekomst gegeven; - geldt het ergens, dan is het hier: - *du choc des opinions jaillit la vérité.*

De derde vraag luidde alzoo: *Hoe heeft men te oordeelen over het aanwenden van stoffelijke middelen tot handhaving van het protestanlismus?*

Broeder ter Haar patrocineert in het algemeen het aanwenden der stoffelijke middelen, hij neemt de tegenbedenkingen weg (verbittering tusschen Katholieken en Protestanten, nuttelоosheid van die middelen) hij eischt werkzaamheid bij die geoorloofde, stoffelijke middelen, - andere predikanten stemmen min of meer toe, - Welstand en Unitas komen ter sprake. - Broeder Millies echter wenscht bepaaldelijk, dat men bij het materiële standpunt den geloofsgrond niet verlate; hij eischt vertrouwen van boven, - beneden voorzigtigheid! - Het belangrijke punt wordt van verschillende zijden toegelicht, niemand zal hier warmen Protestantschen ijver, als bezadigd oordeeler, kunnen ontkennen.

De vierde vraag heeft betrekking tot het *ambtsgewaad* (of ambtskleed) *als onderscheidings-teeken.*

De toga-quaestie maakte hier een' geleidelijken overgang van de stoffelijke middelen op het stoffelijk kleed, dat, zoo als billijk, hier verdedigers, dáár bestrijders vond; men weet dat de drie kleinere genootschappen: de Evangeliesch-Lutherschen, en de Hersteld Lutherschen, de Remonstranten (de Waalsche broeders gingen voor) de toga hebben op- en aangenomen, en dat buiten deze, de Doopsgezinde broeders, benevens de Hervormde predikanten, voor het zwarte kleed hebben bedankt, en terugdeinsden. - Uit deze discussie blijkt, dat meer dan een spreker het *ambtsgewaad zelf* verwerpt, en niet de soort, niet de *species*, maar het genus. - 't Spreekt van zelfs, dat zij, die de toga dragen, als verdedigers, zij, die er nog niet toe *kunnen of durven* overgaan, als bestrijders moesten optreden en spreken. - Broeder Boeke, op Evangelischen bodem staande, neemt de zaak zeer hoog op, en vermeent, dat het Evangelie de toga verbiedt, - hij spreekt van die booze, trouwelooze mannen in lange kleederen, en bewijst daardoor zeker wat te veel op eens, - zoo als broeder

Domela Nieuwenhuis, zeer te regt, aanmerkt, dat ook de Jezuïeten zoowel in *korte*, als *lange* kleederen, zijn verschenen.

Eindelijk vermoedt broeder van Voorst, dat men de zaak, en de quaestie, zekerlijk wat te zwaar tilt, bovenal als men er het priesterlijk karakter mede verbindt, waarmede broeder Millies zich niet geheel kan vereenigen.

Zietdaar eene zamen gedrongene schets, uit het verslag ontleend, een extract, en niets meer, alleenlijk medegedeeld, om ook door *dit* Tijdschrift de vraag te helpen beantwoorden: wat geschiedt er dan eigenlijk in die predikanten-vereenigingen, waar we nu en dan van hooren spreken? Of geschiedt er welligt - niets? Is het ook maar spreken en redeneren over en weêr? - Wij hopen, door ons zeer, ongemeen, beknopt uittreksel uit het Verslag, dezen en genen geene on dienst te doen, om ten minste eenigzins op de hoogte te komen van datgeen, wat er binnen de muren van het kerkgebouw der Doopsgezinden te Amsterdam, in de voorlaatste vereeniging, is behandeld. - Blijft ge nu nog bij uwe vooronderstelling, dat alles hier vruchteloos, nutteloos is, of zoo als we iemand hoorden zeggen: ‘die zaken kunnen de heeren predikanten even goed bij elkaâr onder een pijpje afdoen?’ - Wij gelooven, dat èn het belang der behandelde onderwerpen, èn de wijze waarop men die besproken en toegelicht heeft, wel degelijk daartegen pleiten, ja, nog meer, dat hier de geesten elkander vinden, ontmoeten, en leeren verstaan, en daardoor voor de toekomst de goede zaden van vereenigde Evangeliesche kracht, eenparige liefde, en hoogere ontwikkeling, des Christendoms, bij zijn' fellen strijd op aarde, worden uitgestrooid. Men verwachte intusschen niet, dat het jeugdige rijsje nu reeds een boom zij (tandem fit surculus arbor), het moet met trouwe zorg gekweekt, bewaakt, ook hier en daar, als er waterloten verschijnen, besnoeid. - Wij hopen later de werkzaamheden der Noordhollandsche predikanten-vergadering, onder het voorzitterschap van eenen bekwamen en geleerden hoogleeraar, en onder de pen en uit het verslag van den bekwamen secretaris, aan onze lezers te kunnen mededeelen, en wenschten even gaarne voor dit Tijdschrift de mededeeling van gelijksoortige vereenigingen in ons vaderland te mogen ontvangen.

Spiritus Asper en *Lenis*.

Een paar kantteekeningen op het lied van een katholiserend quasi-economist.

De sociale quaesties zijn aan de orde van den dag: bevoegden en onbevoegden laten om strijd er zich over hooren. Tot de eersten worden veelal gerekend - het meest door zichzelven - allen die het omineuse M^{r} voor den naam mogen schrijven. Sedert een stuk vijf zes degelijke talenten ten onzent over de staathuishoudkunde geschreven hebben, is er geen overzien aan het heirleger jeugdige M^{rs}, die dit veld ontginnen, liever dezen tak van industrie exploiteren. In zooverre nu jeugdige talenten er zich aan wijden met ernstige studie en volhardenden ijver,

is het verschijnsel verblijdend, gunstige gevolgen als het spelt voor staats- en volksleven. Maar jammer genoeg, de hoogste toon wordt aangeslagen door oppervlakkige betweters, die op een enkele onbewezen hypothese of kwalijk begrepen feit een theorie, een stelsel bouwen, en - door menigeen worden aangegaapt. Jammer genoeg, meenen zij, wie de Instituten werden ingepompt, de eenig bevoegden te zijn om maatschappelijke kwalen te herkennen en te genezen beide. Jammer genoeg, moet de staathuishoudkunde nu het panacée zijn, waardoor aan alle menschelijke ellende een einde gemaakt wordt; jammer genoeg, moeten bloot stoffelijke middelen eene ziekte bestrijden, wier zetel niet in de stof is. De Gids, een tijdschrift, dat slechts soms wat minder hoogen toon behoefde aan te slaan, om onder onze goede tijdschriften een eersten rang te bekleeden, heeft dezer dagen door het gezag van zijn naam gewigt gegeven aan staathuishoudkundig-poëtische fantasiën over *pauperisme en armoede*[1)], die we - hadden wij ze elders ontmoet - gerustelijk hun eigen dood konden laten sterven, die nu echter een protest van onze zijde eischen, dat we in den vorm van *Kantteekeningen* geven, omdat het ons niet te doen is om een strijd tegen het geheele stuk. Tot dien strijd achten we ons niet geroepen, vooreerst, wijl het fragmentarische, afgebrokene, zwevende van het stuk dit moeijelijk maakt; maar vooral, omdat een groot deel van hetgeen Mr Faber schreef onze volle toestemming heeft, zoo zelfs, dat het ons onbegrijpelijk is, hoe menige stelling, die het Christelijke hart goed doet, in verband gebragt kon worden met stellingen als die wij gaan bestrijden. Het Christelijke hart, zeggen we, en we weten wat we zeggen: wanneer Mr de Bruyn Kops op de vraag: ‘Mag de onwetenschappelijke zich niet met de genezing der armoede bemoeijen, mag hij er zelfs geen gevoelen over hebben?’ een volmondig *Neen* antwoordt, dan hebben wij op de vraag: Zal de quaestie van het pauperismus ooit zonder het Christendom opgelost worden? een tienmaal herhaald Neen ten antwoord, - omdat in nijverheid niet alleen, omdat ook in spaarzaamheid en ingetogenheid het geheim ligt van kapitaalsvermeerdering, - en omdat spaarzaamheid en ingetogenheid vruchten zijn, die alleen wassen aan den boom van het Christendom, van het Christendom, dat tot zelfliefde en zelfbeheersching wekt en tot heerschappij over de hartstogten, die milde bron van armoede, de kracht geeft. Daarom, - danken wij voor het licht, door de wetenschap van den rijkdom ontstoken - stellen wij de staathuishoudkunde op hoogen prijs - als Christenen, zullen wij ons regt om mede te spreken, handhaven. We willen niet verzinken in het materialismus.

De eerste plaats, die onze aanmerking uitlokt, is de aanhef van het stuk. Hij volgt:

Tekst.

‘De mensch, die reeds leeft in de maatschappij omdat hij mensch is, gevoelt de behoefte verzekerd te zijn, dat hem niet de mogelijkheid worde ontnomen, zijnen zich bewusten wil op de stoffelijke natuur vrijelijk te doen werken. Zoodanige toestand van zekerheid wordt het regt genoemd; de instelling waardoor men het regt poogt te verkrijgen heet de Staat. Deze, welke ook de wijze zij waarop hij zich vormt, is niets anders

1) Gids, Augustus 1851, blz. 190-206.

dan de instelling, om een elk regtszekerheid te geven. Hieruit volgt, daar het niet kan betwijfeld worden, dat zonder welstand (het hebben van het noodige) niemand bij magte is, zijnen zich bewusten wil vrijelijk te doen werken, dat de verpligting op den Staat rust, om door gepaste maatregelen van voorzorg armoede te voorkomen, en ook den toestand van hen, die gebrek aan het noodige lijden, te verbeteren. Elk lid van de maatschappij, en dus ook de arme, heeft de bevoegdheid, de vervulling dier verpligting te vorderen; doch de arme verbeelde zich nimmer, dat om die reden de Staat verpligt zou zijn, in zijne persoonlijke behoeften te voorzien, of met andere woorden, dat *hij* schuldeischer, *gene* schuldenaar zou wezen. Immers, zoodanige voorziening van staatswege is in strijd met de regtvaardigheid (gelijkheid van het regt voor allen), zonder welke geene regtszekerheid denkbaar is; daar op die wijze de behoeftigen zouden worden bevoordeeld omdat zij behoeftig, de niet behoeftigen zouden worden benadeeld omdat zij niet behoeftig waren. De erkenning van zoodanig regt is een inbreuk op het regt van eigendom, omdat tevens aan den arme eenig, hoewel onzeker en vooraf niet te bepalen, deel van het vermogen eens anders wordt toegekend. Kortom, die leer is zuiver communistisch.'

Kantteekening.

Den schrijver is niet de staat hetzelfde als de maatschappij; niet het ééne en hoogste, dat allen alles wil zijn, maar daarom van allen ook alles eischt. Teregt. Het is miskenning van den mensch, verloochening van het Christendom, terugkeer tot het paganisme, wanneer men in den burger den mensch laat opgaan. Maar wat is den schrijver de staat? 'De instelling, waardoor men het regt poogt te verkrijgen.' En dat regt? 'De toestand van zekerheid, dat den mensch de mogelijkheid niet wordt ontnomen, zijnen zich bewusten wil op de stoffelijke natuur vrijelijk te doen werken.' Heeft de schrijver zich hier rekenschap gegeven van zijne bepaling? Wij betwijfelen het. Een toestand kan het gevolg van het regt zijn, het regt zelf is geen toestand. Maar hierover geen twist, ook niet, of de vooronderstelling juist is, dat elk staatsburger zich zijn' wil bewust is; - dat het doel van den staat geen ander is, dan werking van den wil op de stoffelijke natuur. Het hoofdgebrek van de definitie des schrijvers achten we dáárin gelegen, dat van de verpligting van het algemeen (den staat) tegenover het individu (den burger) uitsluitend sprake is, niet van de pligten des burgers tegenover den Staat: een gebrek, dat de schrijver met de door hem gewraakte socialistische en communistische theoriën gemeen heeft. Ja, ieder kan regtszekerheid voor zich van den Staat vorderen, maar wederkeerig - en dit behoort op den voorgrond - legt de Staat elken burger de verpligting op, om de regten van anderen te eerbiedigen. Maakt men, als hier, den wil van het individu tot basis van eischen tegenover den Staat, zijn die eischen niet begrensd door wederkeerige pligten; ze moeten dan te ver gaan, kwamen ze al niet voort uit een door hartstogt, vooroordeel, waan onvrij hart. Juist in de beperking van de vrijheid van het individu tot zooverre, dat ze niet in strijd is met de vrijheid van anderen, zien wij het regt. Wat de burger van den Staat kan eischen, is dat zijne vrijheid niet meer beperkt wordt dan voor het algemeene welzijn noodig is. Maar geen regten zonder

pligten, en wel eerst pligten, dan regten.

‘Mogelijkheid om den wil op de stoffelijke wereld vrijelijk te doen werken.’ Welke mogelijkheid, morele of physieke? Ook de eerste? Dan is 't ook de roeping van den Staatt, den wil tot bewustheid, den mensch tot vrijheid te brengen, met andere woorden, dan heeft de Staat ook te zorgen voor onderwijs, dat tot bewustzijn, voor zedelijkheid, die tot vrijheid brengt. Physieke mogelijkheid, in welken zin? Dat de beletselen tegen de werking van den vrijen wil worden weggenomen, in zooverre die beletselen niet het gevolg zijn van de regten van anderen? Dan stemmen wij toe. Maar de schrijver schijnt aan meer te denken. ‘Zonder welstand kan niemand zijnen zich bewusten wil vrijelijk doen werken’: ergo... Ergo heeft de Staat ook de stof te leveren, waarop, ook de middelen, waarmede de wil zal werken. Ziedaar dan den regel: elk burger is bevoegd om invloed op de stoffelijke natuur uit te oefenen, de Staat moet hem tot die uitoefening in staat stellen, door hem de stof te leveren en zijne bekwaamheid om invloed te oefenen, te ontwikkelen.

Dat is voedsel voor dien dwaalgeest van onzen tijd, die het regt van één' tegenover allen doet gelden, en van de pligten des eenen tegenover allen zwijgt; - dat is dat jammerlijk idée van den alvermogenden, onuitputtelijken Staat, tegenover wien elk regten, niemand pligten heeft; - dat is dat dweepen met het woord ‘Staat,’ alsof de Staat niet een vereeniging van individuen was, en de eenling niet eerst dan van regten spreken kon, wanneer hij anderen hun regten had gegund.

Dat leidt tot communismus.

De schrijver ontkent het: ‘de arme verbeelde zich nimmer, dat de Staat verpligt zou zijn, in zijne persoonlijke behoeften te voorzien, of met andere woorden, dat *hij* schuldeischer, *gene* schuldenaar zou wezen.’ Maar die ontkenning bewijst niets anders, dan dat de schrijver terugbeeft voor de consequentie van zijn eigen systeem. De arme eischt van den Staat, dat hem de mogelijkheid niet ontnomen worde om zijnen zich bewusten wil op de stoffelijke natuur vrijelijk te doen werken. Nu mist de arme èn de stof waarop, èn de werktuigen waarmede hij wil werken. De Staat moet ze hem geven, of hij onthoudt den arme het regt, hetwelk hij zijn' burger schuldig is. ‘Dan wordt de behoeftige bevoordeeld, omdat hij behoeftig is.’ Geenszins. De niet behoeftige heeft wat hem toekomt, zijn regt, de behoeftige niet. Dezen geeft het de Staat, opdat beide gelijk staan. Zoo handhaaft de Staat mijn geschonden eigendomsregt, wanneer ik bestolen ben, het uwe niet. Waarom? Gij hebt uw regt, ik krijg het, omdat gij niet bestolen zijt. Ben ik nu boven u bevoorregt?

‘De erkenning van zoodanig regt is een inbreuk op het regt van eigendom.’ Zeker, en omdat die erkenning, en met die erkenning die inbreuk uit uw definitie van regt voortvloeit, bewijst zulks, dat uw definitie verwerpelijk is. Neemt gij ze aan, dan hebt gij het schrikbeeld verpligten onderstand, en bij weigering er van, een nog vreesselijker schrikbeeld, oorlog van de armen tegen den Staat.

Tekst.

‘Het is te betreuren en alleen historisch verdedigbaar, dat in een land, waar de belijders der onderscheidene godsdiensten dezelfde burgerschapsregten genieten en gelijke aanspraak hebben op het bekleeden van waardigheden, ambten en bedieningen; waar dus het

beginsel vast staat, dat de Staat met godsdienstige meeningen niets te doen heeft, bij de Grondwet wordt toegelaten, dat de leeraars der onderscheidene godsdienstige gezindheden traktementen, pensioenen of andere inkomsten van Staatswege ontvangen, en gedoogd, dat er Ministers van eeredienst zijn. Het is te bevreemden dat men, bij toepassing van die Grondwet, den burger, zoowel van lands- als stadswege, naar zijne godsdienstige meening vraagt; de kennis van welke meening der regering toch wel even onverschillig moet zijn als de wetenschap, of het hair dat deze of gene draagt, blond, bruin of zwart is.'

Kantteekeningen.

1. Het is te betreuren, dat het den lezer duister blijft, of des schrijvers onkunde een gevolg is van zijne ligtvaardigheid, dan zijne ligtvaardigheid de vrucht zijner onkunde.

2. De term van 'onderscheiden godsdienstige meeningen' voor onderscheiden kerkgenootschappen, is hoogst ongepast. De kerkgenootschappen verschillen niet maar in opvatting van waarheden, in stelsels en denkwijzen. De Katholiek is een ander *mensch* dan de Protestant, de Christen een ander *mensch* dan de Jood. De godsdienst is niet een 'meening,' ze is de ruimste en hoogste levenssfeer, waardoor de wijze van het burger-zijn bepaald wordt.

3. De kleur van het hair kan - zoo lang eene andere wetenschap niet geleerd heeft, dat ze in verband staat tot den geheelen mensch en zijne individualiteit - onverschillig geacht worden, omdat ze geen invloed heeft op 's menschen denkbeelden, gezindheid, dus ook niet op hetgeen de Staat van hem te eischen, te wachten, te vreezen heeft. Is het ook alzoo met zijne godsdienstige 'meeningen?' De Katholiek heeft eene andere 'meening' omtrent de zonde dan de Protestant, derhalve ook een anders gewijzigd pligtbesef. Zou dat onverschillig zijn voor den Staat? Heeft de Staat er geen belang bij, te weten, of zijn burger een Ultramontaan is, die van 'meening' is, eerst aan een buitenlandschen vorst te moeten vragen, of hij de wetten van zijn land al dan niet mag opvolgen; er geen belang bij, te weten, of zijn burger een Mennoniet is, die naar zijn godsdienstige 'meening' de wapens niet mag voeren tegen de vijanden van den Staat? Of, om van onchristenen te spreken, heeft de staat er geen belaug bij, te weten of zijn burger een Jood is, die in het land zijner inwoning slechts het land zijner ballingschap ziet; - een Mahommedaan, wien de polygamie door zijne godsdienst geheiligd is; - of een atheist, wien de eed een ijdele formaliteit is; - of een Thugger, die zich door zijn godsdienstige 'meening' tot moord en vernietiging geroepen acht? O, we weten het, het atheisme van den staat, de volstrekte scheiding van kerk en staat is door Joden en rationalistische staatskunstenaars geeischt, - door kortzigtigen met onafhankelijkheid van de kerk verward, - door welmeenende Christenen voorgestaan, omdat de onchristelijkheid van den staat eene verbindtenis tijdelijk onmogelijk maakte; - ze werd geproclameerd in de Paul'skerk. Maar toch is ze - ware ze ook wenschelijk - onmogelijk. Trek uw Zondagswet in, schaf den eed af, hef de verpligting tot de krijgsdienst op, trek uw wetsbepaling tegen bigamie in, verklaar den moord vrij, de menschenoffers geoorloofd, en zie dan, wat ge met een staat doet zonder

regt en zonder zedelijkheid; want zedelijkheid zonder godsdienst is een onding, en regt zonder natuurregt een droombeeld, en natuurregt zonder God ondenkbaar....

Prachtig verheft de boom, die achttien eeuwen uit zijn wortels sappen trok, zijne takken ten hemel. Millioenen laafden zich aan zijn vrucht, voor nog millioenen heeft hij verkwikking. Maar hij beantwoordt niet aan het ideaal dat een dwaas, die geen oog heeft voor natuurschoon, zich van een boom maakte. De takken moeten verwrongen, de krachtigsten uitgehouwen, de wortels afgezaagd, en de boom op een prachtig marmeren voetstuk geplaatst.

Maar dan sterft de boom!

'Weg met u, droomer, uw beweren is naauwelijks ""historisch verdedigbaar;"" weg met u, Christen, die op het gebied van den staat van godsdienst beuzelt; we zwaaijen de bijl, treed ons niet in den weg; - nog de laatste wortel moet afgehouwen, het verband tusschen kerk en staat.'

En de vruchten?

'Die hangen wij er aan.'

4. Alleen 'historisch verdedigbaar' is 't alleen, dat de grondwet toelagen aan godsdienstleeraars en Ministers van Eeredienst kent. Is 't niet of eenige hoogwijze M^{rs} zamengekomen waren om een schema te maken van den 'besten staat', en ze bij vergissing een inconsequentie hadden begaan? Man van het regt, de grondwet van 1848 heeft onzen Staat niet gemaakt, die bestond, hij had zijne geschiedenis, dat wil zeggen zijn vroegere ontwikkeling, zijn vroegere regten en zijn vroegere pligten. Pligten ook: want die Staat had onder anderen de aanzienlijke kerkelijke bezittingen aan de Kerk ontnomen door geen ander regt dan het regt van den sterkste, en daarbij de verpligting op zich genomen om in het onderhoud der godsdienstleeraars te voorzien.

Man van het regt, behoort de schuldenaar zijne schulden niet te betalen, wanneer hij 't gemakkelijker vindt, zich een ideaal van zichzelven te vormen waarin voor schulden geene plaats is?

Tekst.

'Volgens eene opmerking van den bekenden Oeconomist Villeneuve, zoude in Katholieke landen het aantal armen in den regel naar verhouding minder zijn dan in Protestantsche landen. Ligging en luchtgestel brengen natuurlijk daartoe veel bij, maar welligt ook de wijze waarop men geeft. Immers gelijk eene onberadene gift de armoede voedt, kan eene gepaste ondersteuning groot nut aanbrengen. Nu is niet ieders nood elk bekend; er zijn armen die uit eergevoel hnnne ellende verbergen; die ongelukkigen komen slechts des avonds te voorschijn, opdat de duisternis hunne lompen zoude bedekken. De band echter welke de priester aan zijne leeken verbindt, is inniger en vaster dan die van den Evangelie-dienaar. Hij is herder zijner schapen, hij kent hunne behoeften en, zoo hij verstandig man is, en zich niet laat verleiden door valschen schijn, noch verblinden door gehuichelde godsvrucht, maar meer op het inwendige dan op het uitwendige ziet, weet hij wie ondersteuning behoeven en wie het verdienen. De priester, als gezant der liefde spoort de zijnen tot weldadigheid aan en is alzoo bij magte te helpen. Door zijn invloed, op zijn voetspoor vereenigen zich ware menschenvrienden; deze komen dikwijls te zamen, zelden ontbreekt een hunner aan die bijeenkomsten, daar het zoet is de wet

der liefde te vervullen. Zij bezoeken den arme in zijne schamele woning, boezemen hem moed in om zijn lijden te dragen, geven den bedroefden troost, den zieken hulp, den zwakken kracht, den min verstandigen raad, sporen een ieder tot werkzaamheid aan, verheffen door hunne toespraak en belangstelling zijn eergevoel, maar deelen niet dan hoogstnoodig, doch dan ook onbekrompen en op de meest kiesche wijze, voorschotten en liefdegaven uit. Kortom zij beoefenen de ware philanthrophie, welke niet bestaat om zooveel mogelijk te geven, maar om te zorgen dat zoo weinig mogelijk behoeft gegeven te worden.'

Kantteekeningen.

1. Heeft het doel nu ook al het middel van de staathuishoudkunde geheiligd?

2. De statistiek is een mes, nuttig, onmisbaar; - maar 't kan ook moordtuig wezen: al naar de hand, die het bestuurt. Eerst wanneer bewezen was, dat in het Zuiden van Europa dezelfde beteekenis aan het woord 'arm' gehecht wordt als in het Noorden; eerst als de getallen juist zijn, bewijst de bewering van Villeneuve-Rargemont iets, - maar lang niet wat de dichtende en verdichtende Mr Faber er zoo gaarne door bewezen zag. Wanneer in het Protestantsche Engeland 1 van de 19 armen bedelt en in het Katholieke Frankrijk en Oostenrijk 1 van de 8, dan moet dit toch wel bewijzen, dat daar menigeen arm gerekend wordt, dien men er hier niet bij telt. 't Zou in waarheid verbazend zijn, zoo de logen waarheid was. In de Katholieke landen zijn een groot deel der kapitalen in de doode hand, in de kloosters rusten en roesten de krachten van duizenden; wellust paart er zich aan de luiheid; sedert eeuwen zijn er tallooze feestdagen in werkeloosheid doorgebragt, en al die dagen lagen kapitalen bij kapitalen renteloos; aanzienlijke sommen worden aan de priesters, en door hen aan Rome, opgebragt, aan de circulatie onttrokken; de regeringen der Roomsche landen geven in den regel niet de waarborgen voor rigtig beheer der financiën, die men in Protestantsche Staten vindt; - en toch zou de welvaart grooter, het aantal armen geringer zijn in Katholieke landen dan in Protestantsche. Dan moet er geen verband meer bestaan tusschen oorzaak en gevolg, tusschen arbeid en rijkdom, dan verdiende de *Economie politique* den haat, dien de Jezuïeten, vóór Mr Faber - haar betoonden. Maar men behoeft geen redeneringen. Lees de berigten der reizigers in 't zuiden van Europa, zie von Raumer's *Briefe aus Italien*, en sidderen zult ge bij de tafereelen van de stoffelijke en zedelijke ellende, die daar heerscht. In Protestantsche landen worden de armen beter geteld, omdat ze wat meer geteld worden.

3. Och, uit welke berigten heeft Mr. Faber toch zijn priester? Hij zende tal van priesters uit ons vaderland naar dat Dorado, waar zoo de priesters zijn. O, ook wij hebben er edelen onder gekend, edelen, die *ook* Evangelie-dienaars en niet maar 's Pausen dienaars waren, die als herders méér deden dan scheren; maar durft gij ons op den stand te wijzen, op den priesterstand in die kerk, die niets geeft en alles verkoopt, die handel drijft met sacramenten en genademiddelen, en met wissels sjagchert op Christus' bloed? Weten wij het dan niet, hoe het penningske van de weduwe nog uitgezogen wordt voor de zielmis van den doode; weten wij het dan niet, dat voor kloosters en Jezuïetenscholen, voor kerken en altaarversiering duizenden bij duizenden

aan de Katholieken worden afgeperst, terwijl de armen aan de liefdadigheid der Protestanten worden overgelaten; weten wij het dan niet, hoe er bij den laatsten nood in Noord-Brabant gehandeld is? Man des regts, moet gij ons dan priesters schilderen, zoo als uwe kerk er schier geen bezit; moet gij dan op een liefde bogen, waar liefdeloosheid de hoofdtrek is; moet gij dan van ware philanthropie spreken, waar uitgezogen millioenen en vertrapte volken en vermoorde nationaliteiten en verarmde natiën om wraak schreeuwen ten hemel; moet gij dan den Protestant, die uwen arme voedde met de schatten van zijn overvloed of met het zweet van zijn arbeid, in het aangezigt slaan, omdat soms de wijsheid zijner liefde niet evenaarde den gloed zijner liefde; omdat hij, argeloos, er niet aan dacht, hoe het Jezuïetismus zelfs verdraaide resultaten van de staathuishoudkunde zou gebruiken als sieraad in haar leugendicht op de Roomsche kerk?

d.K.

Is 't waarheid dat de erkenning van de goddelijke natuur van Jezus Christus, in den zin der orthodoxe partij, zoo grooten invloed heeft op de beoefening van 't Christendom?

Wij hebben veel belang bij de erkenning van de goddelijke natuur onzes Heeren. 't Behoeft geen betoog. Het Christendom kan toch geene godsdienst zijn nevens andere. 't Moet de eenige, de wereldgodsdienst zijn, of't moet aftreden van de hoogte waarop 't zichzelve geplaatst heeft. Het Christendom moet de vragen apodictisch en met goddelijk gezag beantwoorden, die wij op godsdienstig grondgebied moeten doen. Kan 't dat niet, dan moeten wij 't antwoord van de wijsbegeerte vragen. De wijsbegeerte kan alleen als gebiedster worden beschouwd tegenover een geloof, dat alleen van menschelijke geboorte is. De uitspraken der menschelijke rede in de 19de eeuw kunnen niet onderworpen worden aan 't gezag van wat in de 1ste of 2de eeuw werd aangenomen, tenzij dit laatste met de waarheid meer overeenkomstig mogt wezen. En wie anders dan de wijsgeer zou dit moeten beoordeelen? Dan alleen buigt de denkende mensch zijn hoofd voor de prediking der Christelijke waarheid, als hij de overtuiging heeft, dat Christus met hooger gezag gesproken heeft dan een Plato en Aristoteles. Ja het Evangelie draagt zijne veroordeeling op 't voorhoofd, als de persoon des stichters van zichzelven te veel heeft gezegd. Jezus van Nazareth moge een groot genie geweest zijn, als hij alleen mensch geweest ware, dan was hij zeker de onbegrijpelijkste die ooit geleefd had, maar onze eenige goede herder kon hij dan niet zijn. En als al de volgende eeuwen op de vraag: ‘tot wien zullen wij henen gaan?’ moeten antwoorden: Hij alleen heeft de woorden des eeuwigen levens, dan moet Hij ook als bezitter en gever van dat leven op eene hoogte staan, die voor den gewonen sterveling onbereikbaar is.

Het Christendom staat of valt met de erkenning van de goddelijke natuur van

Zijnen stichter; 't moet voor het eenvoudigste verstand duidelijk zijn! Toen nu de heer Doedes zijne proeve van onderzoek naar de goddelijke natuur van onzen Heer uitgegeven had, beloofde hij in een tweede stuk het groot belang te zullen aantoonen, *dat wij als Christenen hebben bij de erkentenis daarvan, ook in onzen tijd*. Wij verlangden naar dat betoog, omdat wij meenden, dat de schrijver bepaald zoude willen aantoonen, van hoe groot belang 't is voor Christenen ook in onzen tijd, dat wij aan de goddelijke natuur van Christus 't begrip hechten van een volkomen gelijkzijn aan den absoluten, zoodat Jezus even almagtig, onafhankelijk, alomtegenwoordig enz. is, als de Vader.

Dat betoog wilden wij gaarne zien, omdat wij overtuigd zijn van 't groot belang voor onzen tijd, dat men of een dogma opgeve, dat met 't bewustzijn van onzen tijd zoo lijnregt strijdig is, of't zoo verdedige, dat men 't aannemen kan. Daarom ontvingen wij met belangstelling 't tweede stuk van des schrijvers onderzoek.[1)]

Wij eerbiedigen 't subjectief gevoelen van den schrijver; wij zijn ingenomen met de fiksche en zeer Christelijke wijze waarop hij 't dogma verdedigt; wij zouden zijne overtuiging niet eens willen doen wankelen, als 't in ons vermogen was. Maar als de schrijver de resultaten van zijn onderzoek openbaar maakte, dan zal 't ons ook geoorloofd geweest zijn, onze zwarigheden voor te dragen en even rondborstig te verklaren, dat zijne redenering ons niet heeft kunnen overtuigen. Wij vroegen onszelven af, wat het doel van den schrijver was. Wilde hij in 't algemeen de hoogere natuur van Christus verdedigen, of meer bijzonder 't steile dogma der oude kerk in bescherming nemen tegen de hedendaagsche bestrijders. Was 't laatste zijn doel, dan had hij meer bepaald op dat dogma moeten aandringen, waardoor zijne redenering bondiger zou geweest zijn. De lezing van 't tweede stuk heeft ons overtuigd, dat 't doel van den schrijver (naar de wijze van bewerking te oordeelen) alleen kan geweest zijn, om de hoogere natuur van Christus en den invloed daarvan in 't algemeen, aan te toonen. Wat in dit laatste stuk gezegd werd, kunnen wij, met uitzondering van eenige uitdrukkingen, geheel toestemmen. Doch als dit laatste dienen moest om 't kerkelijk dogma, in 't eerste voorgesteld, nader aan te dringen, dan is dat doel volstrekt niet bereikt geworden. Wij hebben zelfs gevonden, wat met des schrijvers begrip moeijelijk te rijmen is. Hij zegt b.v. (blz. 244) ‘Welke hooge denkbeelden wij ons ook vormen van den verheerlijkten toestand van Jezus Christus, wij kunnen de grenzen van Zijne hemelsche heerlijkheid moeijelijk bepalen.’ Als Jezus Christus God is in denzelfden zin als de Vader, dan kan er bij Hem ook van geene grenzen gesproken worden, in welk verband ook, dan is alles in Hem oneindig. ‘De menschelijke natuur van Jezus’ zegt hij daar ook ‘is bij en met Zijne opneming in den Hemel niet verwisseld in de goddelijke.’ Zoo is Jezus Christus dan ook daarboven God en mensch, hoe kan Hij dan geheel gelijk aan den Vader zijn, geheel gelijk aan den absoluten, die naar al de zijden van zijn wezen goddelijk, dat is, oneindig is.

1) Proeve van onderzoek naar de goddelijke natuur van onzen heer Jezus Christus, en naar het groot belang dat wij als Christenen hebben bij de erkentenis daarvan, ook in onzen tijd, door D. Doedes. Tweede stuk. Te Utrecht, bij J.H. Siddré, 1851.

Op eene andere plaats zegt de schrijver zelf ‘dat God hem magt gegeven heeft om gerigt te houden.’ (blz. 249) Zeer Evangelisch zeker, maar moeijelijk overeen te brengen met des schrijvers consequentie.

Doch laat ons zien wat de schrijver ons in dit tweede stuk aangeboden heeft. Met genoegen hebben we de inleiding gelezen. Neen, het ‘wezen des Christendoms bestaat niet in koude bespiegelingen, niet in spitsvindige onderzoekingen van geheimenissen enz., maar in de beoefening van wat geopenbaard is.’ Wij zijn 't met den schrijver volkomen eens, als hij de stelling bestrijdt, dat begrippen minder in aanmerking moeten genomen worden, terwijl 't alleen zou aankomen op de betrachting der liefde. 't Is alsof men daardoor op een neutraal gebied post vatten wil, om de aanvallen eener zekere partij te ontgaan. Zoo moet men zich van den strijd niet afmaken. Daar kunnen begrippen zijn, die weinig invloed hebben op 't hart, 't is waar; voorzigtig moet men zijn in de bestrijding daarvan, 't is ook waar. Maar de geest die in de waarheid leidt zal trachten helder te maken wat donker is. Er zijn ook geloofsbegrippen, die van onberekenbaren invloed zijn op 's menschen zedelijkheid en rust. Die met de verschillende meeningen onzer tijdgenooten eenigzins bekend is, weet 't zeer goed, hoe groot een invloed het Godsbegrip b.v. heeft op 't inwendig leven des menschen. Wie weet niet hoe groot de invloed was van het Messiasbegrip op de tijdgenooten des Heeren? Hoe meer 's Heeren discipelen ware begrippen kregen van den aard van 't Godsrijk, des te vaster werden zij in 't geloof. 't Moge uiterst liberaal zijn, dat begrippen minder in aanmerking moeten genomen worden, uiterst verstandig is 't zeker niet. Open, ruiterlijk moeten wij voor onze begrippen uitkomen; onware, schadelijke begrippen moeten wij bestrijden. Zegepraalt ons begrip niet, wat schade? De geest zal in de waarheid leiden.

De schrijver wil 't uit de geschiedenis staven, dat zulk eene stelling niet goed is, maar kiest nu ongelukkig een voorbeeld, dat zijne redenering eer bestrijdt dan bevestigt. ‘Wij hebben de geschiedenis voor ons,’ zegt de schrijver in zijne redenering tegen de bovengenoemde stelling. ‘Met de verwerping van Christus' goddelijke natuur ontstonden de hevigste twisten in de Christelijke kerk. Deze twisten verbraken de eenheid des geloofs en verwekten laauwheid en liefdeloosheid.’ Daaruit zou immers volgen: juist omdat zij op begrippen stonden gebeurde dat. Die twisten (dat wij 't bij deze gelegenheid zeggen, opdat wij 't kunnen voorbijgaan, als de Schrijver er nogmaals over spreekt) ontstonden niet uit de verwerping van Christus' goddelijke natuur. Want vooreerst bestreden ze voornamelijk het bepaalde begrip, dat men in een gedeelte der kerk van die goddelijke natuur had vastgesteld, En die twisten ontstonden niet uit de verwerping van het elders bepaalde. Die verwerping was de twist zelf, en die twist ontstond dus uit de wijsgeerige definities, die men van Christus' goddelijke natuur wilde maken. Daartegen verzette zich menigeen, omdat zij die formules niet begrepen, omdat zij ze in strijd oordeelden met ontwijfelbare waarheden, omdat zij ze voor nieuwigheden hielden. Men had dus met die menschen niet moeten twisten, maar men had ze moeten onderwijzen. 't Is in elk geval de vraag, of deze twisten ontstonden uit het dogma, datmen begon op te bouwen, of uit de ontkenning, terwijl beide partijen op het Evangelie zich beriepen en

dat kan maar zoo niet ex tripode beslist worden. ‘Van dien tijd af, zegt de Schrijver, dat men dien grondslag (de erkenning van 's Heeren goddelijke natuur) aan het Christendom heeft pogen te ontnemen, ontstonden nog meerdere verdeeldheden en wel zeer groote’ (196). Dan blijft 't toch ook wezenlijk de vraag: of't kerkelijk dogma wel wezenlijk zoo Evangelisch is, dat door alle tijden des Christendoms zoo hevig is bestreden. De vraag is dan zeker niet ongerijmd, of't zeil ook naar beneden moet gehaald worden, dat de vaart van 't schip zoo hinderlijk is. De hevigste twisten in de kerk waren echter niet altijd daarvan 't gevolg. De eenheid werd nooit geweldiger verbroken, dan toen 't kerkelijk dogma algemeen aangenomen was. In den hevigen strijd met Rome ten tijde der refomatie, gedurende de meest bittere twisten van Lutherschen en Gereformeerden stond de Athanasiaansche geloofsbelijdenis vast. Aan de groote scheuring tusschende Oostersche en de Westersche kerk had dit dogma geene schuld.

Na de inleiding bewijst de heer Doedes in de 1 afd. dat de erkentenis van Jezus' goddelijke natuur behoort tot het eigendommelijke karakter van de Christelijke godsdienst, en dat zij staat tegenover de al meer en meer doordringende wereld- of menschenvergoding. ‘Met de erkenning van Jezus' goddelijke natuur staat of valt 't Christendom.’ Wie zou 't niet gaarne toestemmen? Als de Schrijver zegt (blz. 198) ‘dat Jezus met de ontkenning Zijner goddelijke waardigheid, van zelf op eene lijn komt met andere hoofden en instellers van godsdiensten’ dan blijkt het dat de schrijver die goddelijke natuur in 't algemeen bedoelt. Wij meenden uit zijne historische beschouwing van de twisten over de verwerping van 't kerkelijk dogma te mogen verwachten, dat de schrijver nu zou aantoonen, dat de erkenning van dat dogma tot het eigendommelijk karakter van het Christendom behoorde. En toch kan dat zijne bedoeling niet geweest zijn, want dan zou er eigenlijk niets gezegd zijn.

Bij de behandeling van het volgende punt, dat de erkenning van 's Heeren goddelijke natuur tegenover de wereldof menschenvergoding staat, zegt de heer Doedes: dat de H. Schrift niets leert van de vereenzelving van het goddelijke met het menschelijke. Dat Christus in Zijne goddelijke natuur erkend geen steun geeft aan de menschenvergoding, maar daartegen protesteert, terwijl men in Hem een steun voor die ongelukkige dwaling vindt, als men 't waarachtig menschelijke in Hem voor 't goddelijke verklaart.

In de IIde afdeeling wil de schrijver betoogen ‘dat de verzoening des menschen met God, door de erkenning van Jezus' goddelijke natuur eene bijzondere krachten waarde ontvangt.’ Zijne ‘eenheid met den Vader was alleen in staat om de wedervereeniging van den door de zonde ver van God verwijderden zondaar te bewerken. Wat Jezus geleerd, gedaan en ondergaan heeft, wordt daardoor zekerder, uitnemender en heerlijker. Wij waarderen in de overgave van den Zoon een waardiger offer.’ Alles gaarne toegestaan. Maar nu komt er dan ook een woord om aan te toonen, hoe noodzakelijk 't zou zijn voor de vastheid van ons geloof, dat wij erkennen dat Jezus Christus geheel gelijk is aan den Vader. ‘Men brengt tegen de door ons voorgestelde verzoeningsleer in, dat daarin zoovele onoplosselijke duisterheden voorkomen enz.’ Dit bezwaar zou verdwijnen, ‘als wij den Verzoener voor Gode gelijk achten;’ ‘geen schepsel had dat vertrouwen kunnen inboezemen; zijne ondoorgron-

delijke wetenschap, enz. zijn de waarborgen, dat alles wat hij dienaangaande geleerd heeft waarheid is.' Als wij toegeven, dat de leer der verzoening door den schrijver juist is voorgesteld, en dat daarin zoo onoplosselijke zwarigheden zouden gevonden worden, is 't dan voor ons vertrouwen niet genoeg als wij overtuigd zijn dat Jezus het *lam* was van *God?* Zullen wij nog een anderen meer vasten grond moeten zoeken dan Gods trouw? De Schrijver redeneert hier zeer zonderling. 'Indien, zoo schrijft hij, 'tot uitvoering van dit verlossingsontwerp een mensch verordend en gebezigd ware, een die geen regt had over zijn eigen leven, wij zouden bedenkelijk onze schouders moeten ophalen.' Hoe als God tot een Verlosser Hem verordend had, als God Zijnen dood had gewild! Hoe kan men dan zoo spreken, vooral als men denkt aan de wijze waarop Christus zich aan den dood heeft overgegeven. Als wij dit hoofdstuk vergelijken met wat vroeger gezegd werd van de noodzakelijkheid van Christus' goddelijke natuur voor de leer der verzoening, dan moeten we ons verblijden over den vooruitgang, die er ook bij hen plaats had die 't kerkelijk dogma hebben vastgehouden. Dat valt spoedig in 't oog, als wij met dit betoog vergelijken wat Ursinus, de Wijnperse en anderen daarover hebben gezegd.

Hoe de erkenning van Jezus' goddelijke natuur in verband staat met het geloof aan Zijne koninklijke en regterlijke waardigheid, wordt in de 3de afd. behandeld. 'Onze Heer,' zegt Doedes onder anderen 'is niet slechts mederegent met Zijnen Vader; Hij bezit ook als Zoon eene eigenmagtige en volkomene heerschappij over alle dingen.' Eigenmagtig? Toch zeker in zoover als (ook naar des schrijvers woorden blz. 249) God Hem magt gegeven heeft om gerigt te houden. Hier spreekt de schrijver nu meer bepaald van den invloed der erkenning van Christus' goddelijke natunr in den zin van 't kerkelijk dogma. Daartoe was zeker hier ook de beste gelegenheid. 'Zal Jezus, zegt hij, van alles eene naauwkeurige kennis dragen, zal Hij te gelijker tijd Zijne aandacht vestigen op alle gedachten, voornemens, gesprekken enz. van menschen en engelen, dan moet Hij in alles aan God gelijk zijn. Zal Hij alles goed besturen, zal niets onopgemerkt blijven, dan moet Hij door ons erkend worden als van dezelfde natuur te zijn als God.' In alles Gode gelijk? Onmogelijk kan 't waar zijn. Zegt Jezus zelf niet: *Mij is gegeven alle magt in hemelen op aarde.* Ja, antwoordt de heer Doedes maar 'Jezus bedoelt bij de uitdrukking ἐξουσία door magt vertaald, iets anders, dan Zijn goddelijk vermogen om iets uittevoeren. Dat Grieksche woord heeft ook de beteekenis van *volmagt, gezag, gebied of heerschappij.*' Is de gewone opvatting van het woord in strijd met het gevoelen dat Jezus in alles Gode gelijk was, zou 't daarmede niet strijden, als Hij de volmagt of het gezag of de heerschappij van den Vader ontvangen had. 't Is voor ons reeds beslissend, als God Hem de heerschappij heeft gegeven, toegegeven dat Jezus bij 't woord ἐξουσία iets anders dan Zijne magt om iets uit te voeren kan bedoeld hebben, terwijl 't onzeker blijft wat Hij bedoelde. Zeker zou 't ons vertrouwen inboezemen op de koninklijke heerschappij van Christus, als wij gelooven dat Hij alle magt heeft in hemel en op aarde, maar zou 't ons vertrouwen verminderen als wij tevens gelooven, dat de Vader Hem die magt gegeven heeft? Zeker niet. 'Als wereldregter moet de Heer eene onbeperkte wetenschap bezitten, zegt de Schrijver vervolgens,

gelijk Zijn Vader en met gelijke magt zijn bekleed.' Voorzeker is onze Heiland goddelijk groot, Zijne wetenschap van de diepte des harten, Zijne regtvaardigheid, Zijne kennis van en oordeel over der schepselen zedelijkheid, 't is alles onbegrijpelijk, bovenmenschelijk groot. Maar wij zien niet dat de eerbied voor den regter vermindert, door de kennis, dat de Vader Hem tot een Heer en Christus gemaakt heeft. Zit Hij zelf niet op de plaats des Vaders, maar aan Zijne regterhand, door Zijne regterhand verhoogd, wij zien niet dat onze waakzaamheid daardoor verminderen zal. De hooge achting voor 't Christelijk gebod, voor Christus' regterlijken persoon, zou die afhangen van de beslissing van dit vraagstuk? Kunnen wij met minder gerustheid de toekomst der kerk afwachten, als wij gelooven, dat God haar beschermt, wanneer wij 't kerkelijk dogma niet aannemen, als Jezus Christus zelfs minder groot was dan Hij is? Is Gods trouw niet genoeg? De vrees voor een toekomstig gerigt, de vraag hoe ik mij verantwoorden zal (blz. 256) blijft die niet geheel dezelfde? Zal de mensch, die niet vreest voor 't gerigt des Allerhoogsten, voor dat gerigt leeren vreezen, als hij aanneemt, dat Jezus Christus even zoo vonnist als de Vader? Geen ander vonnis kunnen zij van Christus wachten, die 't kerkelijk dogma aannemen, dan zij die 't ontkennen

In de 4de afdeeling bewijst de heer Doedes, dat de erkenning van Jezus' goddelijke natuur volstrekt gevorderd wordt, van wege onze toewijding aan den Heer, waartoe wij door den doop verpligt zijn. 'Als wij diep indringen' zegt de heer Doedes, 'in den zin en de bedoeling van de woorden door onzen Heer gesproken bij de instelling des doops, dan gevoelen wij ons gedrongen, om deze voor ongerijmd te houden, zoo hij zichzelven bewust, geweest ware van eene minderheid dan de Vader.' Zou Christus dan b.v. ook hebben kunnen bevelen te doopen in den naam des Zoons en des Vaders enz. Als Christus niet meer was dan mensch, dan zou 't doopsformulier onverklaarbaar zijn, maar dat wij, om goede Christenen te kunnen zijn, den Zoon geheel aan den Vader moeten gelijk maken, dat is niet aangetoond. Of zoude men uit 't doopsformulier moeten afleiden, dat er drie subjecten zijn even onafhankelijk, even persoonlijk en almagtig? En zou men zonder dat af te leiden uit 't doopsformulier geene goede Christenen kunnen zijn? ''t Is duidelijk, zegt de Schrijver, dat de Vader godsdienstig moet vereerd worden, - hetzelfde nu eischt de Zoon; tot hetzelfde worden wij verpligt door den doop. Wij zijn nogtans geene afgodendienaars, wij eeren Hem, die één met God, Gode gelijk is.' En wij eeren Hem als Gods eeniggeboren zoon, die tot den Vader ons brengt. 'Alle bedenkingen vervallen, zoo gaat hij voort, zoodra wij de goddelijke natuur van Jezus willen erkennen.' Juist. Vervallen ze ook ook als wij Hem Gode gelijk maken? Zoo dan eenige bedenkingen vervielen, die reeds vervallen bij de erkenning van Jezus' goddelijke natuur in 't algemeen, dan komen er voor ieder zeven in de plaats uit de Athasiaansche geloofsbelijdenis. 'Dan had hij 't volle regt, zegt de Schrijver, om zoodanige instelling te verordenen.' Had Hij dat regt niet, als de Vader 't Hem gegeven had? 'Van Zijne gemeente kan Hij 't eischen.' Zou Hij 't minder kunnen vorderen, als de Vader Hem tot een Heer en Christus gemaakt had? 'De doop ontvangt dan meer gezag, de bediening des doops zal dan als

geene onverschillige zaak beschouwd worden.' Was dat alles dan zooveel beter, toen 't kerkelijk dogma algemeen werd aangenomen?

'Door de erkenning van Jezus' goddelijke natuur, worden wij veel meer gebragt en versterkt in dat eenige, waarachtige Christelijke geloof dat ons zalig maakt.' Zoo spreekt de heer Doedes bij het begin der V^{de} afd., en zoo gaarne erkennen wij dat 't noodzakelijk is voor 't geloof in Christus Zijne hoogere natuur vast te houden. Geloof in Christus, zooals 't Evangelie het vraagt, kan niet bestaan zonder de erkenning van Zijne hoogere natuur. Maar of wij door 't kerkelijk dogma 'veel meer gebragt en versterkt worden in dat geloof,' dat is eene andere vraag. Lees het Symbolum Athan. en vraag dan of zulk eene geloofsbelijdenis bevorderlijk is voor uw geloof? Tracht te weten wie God is, bepaal wat niet bepaald worden kan, zoek door een denkproces dieper in de natuur van God te dringen dan u geopenbaard is. En vraag uzelven af: of 't weldadig was voor uw geloof? Hoe menigeen kwam langs dien weg tot de treurige belijdenis: ik heb alles onderzocht, maar God heb ik nergens gevonden. En als gij dan al voortdringende op den onbekenden weg, bepalingen maakt, die alle logische waarheden bespotten, voor wier consequentie gij terugbeeft, o dan worden die bepalingen als donkere gestalten, die uw hart ontrusten, als gij aanbidden wilt. Leert onze ondervinding niet, dat 't geloof aan den Verlosser bij velen wordt belemmerd door die dogmatische bepalingen, welke ze van der jeugd af aan gehoord hebben en ontwijfelbare Schriftleer wanen te zijn? Jezus en zijne Apostelen wisten zeker 't beste wat voor ons hart noodig was. Klaar en duidelijk moet dat geopenbaard zijn. Daaraan eenvoudig zich te houden moet voor ons geloof 't weldadigste, dat te prediken zeker 't verstandigste zijn. Zou een dogma voor dat geloof noodzakelijk wezen, dat door velen, 't zij dan ook met eenigen grond uit de Schrift wordt opgemaakt, maar door velen zeker met niet minder grond uit het Evangelie wordt bestreden? Laat ons zien wat de heer Doedes nu verder schrijft.

'Hij dus,' zegt hij, 'die naast God, ook van ons vertrouwen eischt, moet als God zijn; Hij moet dezelfde wetenschap, wijsheid, almagt, onveranderlijkheid enz. bezitten als God.' De vraag is, of ons vertrouwen op Hem die door den Vader geheiligd is, die alle magt heeft ontvangen, die 't leven in zichzelven te hebben had gekregen, niet bestaan kan zonder dat dogma? Zou dan des Almagtigen woord: *hoort Hem* niet genoeg zijn? ongelukkig zeker als wij dan eerst op Christus kunnen vertrouwen, als 't uitgemaakt zal zijn dat 't kerkelijk dogma waarheid is. Wij worden zelfs tegen des schrijvers redenering ingenomen, door wat hij er bij zegt, dat Jezus namelijk, 'evenmin als zijn Vader aan dwaling of vergissing was blootgesteld, dat Hij niet heeft kunnen dwalen.' Wat er dan van de verzoekingsgeschiedenis worden moet is voorwaar een raadsel. Onverklaarbaar moet 't dan zijn dat men 't Hem tot eene eere rekent, als Hij over de verzoeking zegepraalde, die niet verzocht worden kon. 'Wat ware er ook van de vastheid van ons geloof in Christus, als Hij van eenige vergissing of dwaling kon overtuigd worden.' 't Is iets anders dat Jezus niet gedwaald heeft, dan dat Hij niet dwalen kon, iets anders dat Hij, in alles verzocht, overwonnen heeft, iets anders dat Hij God was, die niet verzocht worden kan.

‘Maar wie verzekert ons dan dat 't waarheid is wat door Jezus is geleerd?’ vraagt de Schrijver. Wie ons dat verzekert? Dat verzekert de Almagtige die gesproken heeft: Hoort hem.’ Dat ‘de Apostelen hoe langer zoo sterker aan den Heer verbonden werden door de herhaalde proeven Zijner goddelijke grootheid’ is waar, maar dat hun geloof vast werd door 't dogma der kerk, zullen we dan eerst kunnen zien, als 't ons bewezen wordt, dat zij Christus zoo hebben beschouwd. Dat Paulus bij zijne bekeering overtuigd werd van de hoogere natuur van Christus, moge waar zijn, dat 't voor zijn geloof noodig was, dat hij Christus in alles Gode gelijk achtte is door den schrijver niet aangetoond. Als de erkenning van 's Heeren goddelijke natuur in dien bepaalden zin de vaste grond was van der Apostelen geloof, voorzeker wij zouden 't duidelijker uitgesproken vinden in hunne prediking. En wat heeft Jezus gedaan, als hun geloof wankelde bij Zijnen dood? wat heeft hij vroeger gedaan, opdat hun geloof bij die zware beproeving zou bewaard blijven? wat later, om 't geschokte geloof op te beuren? Heeft Hij 't toen duidelijk gezegd dat Hij God was? 't Evangelie leert 't ons anders.

Of Jezus kan voorzien in onze geestelijke behoeften, zou vervolgens niet betwijfeld kunnen worden als wij Hem Gode gelijk erkennen, (blz. 286.) Maar is 't dan niet genoeg 't bewijs uit de geschiedenis, dat Hij er in voorzien heeft? Is 't niet genoeg, in Hem te aanschouwen dat Hij bezit wat wij noodig hebben, en dat Hij 't mededeelen kan? Zou een verstandsbegrip vaster zekerheid geven? Is 't niet genoeg dat God Hem in de wereld gezonden heeft, opdat een iegelijk die in Hem gelooft het eeuwige leven zoude hebben?

Maar wij moeten nog bij de 6de afd. een oogenblik stil staan, waar de Schrijver wil aantoonen ‘dat de erkenning van 's Heeren goddelijke natuur een zeer krachtigen invloed heeft op 's menschen vernieuwing en heiliging en alzoo op 't geheele innerlijke Christelijke leven.’ Het goddelijke moeten wij in ons opnemen, zoo wordt daar gezegd, en dat vermogen wij door Christus. Als eeniggeboren Zoon van God oefent Hij een scheppingsvermogen op ons uit. Wij kunnen van Hem alles goeds verwachten, omdat Zijne almagt onbeperkt is,’ enz. Ook bij des Schrijvers opvatting van de leer der verlossing, ook waar wij des Heeren heiligende kracht als een scheppingsvermogen voorstellen, blijven dezelfde resultaten, als 't kerkelijk dogma ontkend wordt. Hoe Jezus menschen tot Gods zonen vormt, zien wij uit het Evangelie. Die voor een' gekruisten moordenaar de poorten des hemels openen kon, zal 't ook voor ons kunnen. Wij zien volstrekt niet in, waarom wij van Christus niet alles goeds zouden mogen hopen, als wij aannemen, dat God in Christus de wereld verzoende, dat God Hem gegeven had 't leven in zichzelven te hebben, dat Hij Hem tot een Heer en Christus gemaakt heeft.

Voorzeker wij stemmen 't den schrijver gaarne toe, dat de erkenning van Jezus' hoogere natuur den grootsten invloed heeft op geloof en leven. Ja 't is onze overtuiging, dat 't Christendom valt, zoodra men 's Heeren hoogere natuur verloochent. Maar dat de erkenning van des Schrijvers bepaald gevoelen daarop den weldadigsten invloed heeft, dat is ons niet bewezen. Wij kunnen waarlijk, ook na zijn betoog overwogen te hebben, niet zien, dat 't Christelijk leven zoude winnen, als allen die Christus liefhebben, ja en amen

wilden zeggen op 't symbolum Athanas. Gaarne bieden wij den Schrijver onze broederhand, hoog ingenomen als hij is met Christus, als hij die ons niet weigert, omdat wij zijn gevoelen niet deelen. Dwalen wij, we kunnen niet anders, God helpe ons. Wil men dat wij 't belijden zullen, men overtuige ons. Als de Schrijver openhartig en bescheiden zijn gevoelen verdedigde, dan mogen wij toch ook openhartig en bescheiden verklaren, dat wij bij ons gevoelen blijven en daarin versterkt geworden zijn. Sinds jaren heeft ons gevoelen op dat punt niet gewankeld. Misschien kan de Schrijver 't ook zeggen, maar als 't zoo oogenschijnlijk en ontwijfelbaar was, wat hij verdedigt, dan zouden we toch ligt een oogenblik hebben kunnen wankelen.

Als een goed verdediger heeft de schrijver echter gehandeld. De burgt, door hem bezet, is zeer ondermijnd, en sinds jaren met zwaar geschut beschoten. Wijsbegeerte, gezond verstand hebben zich met het Evangelie, als den krachtigsten bondgenoot, vereenigd tot dien aanval. De verdediger heeft gebruik gemaakt van al 't vestinggeschut, dat nog niet vernageld was. 't Was evenwel onze schuld niet, als de spits reeds afgebroken was van de pijlen, die van 't burggevaarte kwamen, voordat zij ons naderden. Zoo is 't volstrekt onmogelijk, dat wij na den laatsten arbeid over Phil. II: 6 zouden kunnen bewogen worden, om zonder nader bewijs van Christus te zeggen, dat ‘Hij 't zich geen roof behoefde te achten Gode gelijk te zijn’. Met de verzekering van onze achting voor den bejaarden, nog zoo ijverig onderzoekenden man, die op andere punten tot zoo heldere begrippen is gekomen, betuigen wij onzen dank voor den bescheiden toon, waarmede hij den strijd entameerde.

Hoe dikwijls wordt 't in onzen tijd niet met hoog gezag geproclameerd, dat de oorzaak van 't gebrek aan Christelijke beginselen moet gezocht worden in de ontrouwe afwijking van de fundamentele leerstukken der kerk. Men bewijze ons de waarheid van de dogmata door hen omhelsd, men betooge den invloed, dien deze dogmata moeten hebben op de zedelijkheid des volks. Wij zullen die schriften gaarne lezen. De Schrijver van dit boek spreekt bedaard en bescheiden. Hij heeft 't klaar bewezen, dat de invloed groot is van de erkenning van Christus' hoogere natuur. Maar heeft de schrijver 't ook bewezen, dat de erkenning van Christus' goddelijke grootheid in dien bepaalden zin, waarin men die erkenning eischt, zoo grooten invloed heeft op de beoefening van het Christendom? De lezer oordeele.

D-L.

Stichtelijke lektuur.

Godsdienstig handboek voor den Zeeman, door J.C. Kinderman, V.D.M. Utrecht, van Heijningen. 1851.

De zeeman! een eigenaardig wezen, een lid der groote en kleine maatschappij, die op zijne drijvende woning, met zijn bruin gelaat en bruine handen, ruwe krachten, naar het ligchaam, vrij en vrolijk naar den geest, den oceaan bewoont, en daar zijn ‘te huis’ vindt. De zeeman, het kind der gevaren, de held der golven,

de kloeke bestrijder van het vreesselijke en ontrouwe element, dat hij beteugelt, als de rijder het ros. - Wij hebben achting voor den man der wateren, die ons, allen landlieden (zonder daarom boeren te zijn), met een zeker gevoel van meerderheid beschouwt, en zich ergert over die weeke, bleeke, benaauwde menschenkinderen, die reeds van angst schreeuwen, als ze in een waggelend bootje zitten, of over eene onvaste plank treden. - Het zeeleven is den Nederlander eigen, hij doolt als tusschen land en water; een groot deel onzer landgenooten behoort nog altijd onder de varensgasten: fatsoenlijke mans kinderen, dappere jongens, die, zooals men zegt, wat veel wild hair hebben, vlugge knapen, die het in moeders keuken of achter de schoolbanken niet langer konden houden, worden aan onze deftige, respectabele heeren kapiteins aanbevolen en gepresenteerd, - men kent de ‘present-kaasjes.’ - De zeeman! hij moet waarlijk in eere gehouden worden; hij is ons waard en lief, - en daarom is het niet voldoende, als hij de stuurmanskunst heeft geleerd, met oktant en sextant kan omgaan, en den weg weet naar de bovenbramra, ook als het stormweer is; 't is billijk dat hij nog een' anderen *weg* wete, om nog *hooger* te klimmen: - hij is met zijn ruw, als tot ijzer gehard lijf, met zijne kordate doodsverachting, met zijne bijzondere neiging voor genot aan wal, toch ook een godsdienstig en Christelijk mensch; - onder dat blaauwe of rood gestreepte hemd, onder dat grove wambuis klopt een hart, en dat hart heeft behoefte aan God en aan godsdienst; daarom hebben wakkere, menschlievende mannen gezorgd voor de veredeling en ontwikkeling van den godsdienstigen zin der zeelieden; men heeft daar den grond niet altijd braak willen laten; men heeft begrepen, dat de zeeman bovenal, en boven anderen, het woord en het licht, en den vrede Gods noodig had, om eens de laatste, de groote, de algemeene haven daarboven, zonder averij, met eene goede lading en ongeschonden vlag, in te loopen. Als men stichtelijke handboeken voor de goede menschen te land vervaardigt, Christelijke albums, maandpreken, vertoogen, stichtelijke uren, traktaatjes, dan mag de zeeman niet met ledige handen worden afgescheept, - hij moet juist als in het woord Gods, en verder in het rijk van God, met zijn geloof, zijne ziel en zijn geheel geestelijk schip - *ingescheept* worden. - Wij kunnen volstrekt de redenen niet vinden, waarom een zee-mensch niet even zoo goed als een land-mensch, Christelijk, geloovig, trouw en geheiligd zoude kunnen, en moeten worden. - Of vermeent ge, dat de ruwe buitenzijde van den zeeman hem geheel onvatbaar maakt, om het hooger licht der waarheid te ontvangen, waarnaar ook zijne ziel dikwijls dorst, boven-, beneden-, tusschen-deks? Neen; wij prijzen den menschenvriend, die de pen opvat om onze dappere, kloeke, en trouwe varensgasten op een onfeilbaar kompas heen te wijzen, dat geene miswijzingen kent, en dat voor ieder openstaat, en waar de naald, onfeilbaar, naar het betere land der liefde en des vredes heenwijst, - eerst naar het *oosten*, en dan naar eene *hoogere* wereldstreek, *boven* Oost, West, Zuid en Noord gelegen! - *Het Godsdienstig Handboek voor den Zeeman*, door den prediker J.C. Kinderman, is zekerlijk nevens de meer bekende van Martinet, Meeuse en van Balen Blanken, niet overtollig, evenmin als de steeds aangroeijende stichtelijke lektuur voor ons land-menschen als

overtollig is aan te merken; mits de zoogenaamde stichtelijke lektuur *werkelijk* stichtelijk is; een regel, waarop uitzonderingen bestaan. De geheel oorspronkelijke bewerking van dit handboek geeft er eene zeer bijzondere, kenmerkende waarde aan. - Hoewel we hier een bepaald getal van doeltreffende *gebeden* vinden, uiterst geschikt voor eene meer eigenlijke godsdienstoefening aan boord - is de aanleg en de vorm hier volstrekt niet naar de gewone, bekende - snede. - Gij vindt hier geene preken met teksten voorop, tekstverklaringen, toepassingen achteraan, - geene zuiver godsdienstige vertoogen, of bloot leerstellige, kerkelijk gekleurde of verniste voorstellingen, met gevolge van dien, - ook geene donderende boetbazuin voor den zondigen zeeman, en ook geene langdradige bespiegelingen over de lieve vier elementen, in den preektoon geschreven: - niets van dat alles - maar eene in sierlijken, krachtigen, uitmuntenden stijl vervaardigde reeks van *gesprekken*, meest allen aan boord gevoerd, tusschen stuurlieden en matrozen, allen uit het leven, het scheeps- en zeeleven gegrepen, allen als afgeluisterd, naast en voor den mast, op het dek; 't is de vorm van het verhaal, van het gesprek, waarbij telkens deze of gene der sprekers, onwillekeurig, het een of ander godsdienstig punt behandelt, en helder en zeer verstaanbaar uiteenzet: - de sterrekunde, de Bijbel, het geloof, Christus, de pligten - met één woord, alles, wat men te regt in elk godsdienstig handboek verwacht en verlangt, verschijnt hier - als aan boord. 't Is alsof het Christelijk geloof, als *passagier*, mede op de scheepsrol staat, en de zeelieden getrouwelijk gezelschap houdt. - Met dezen vrijeren vorm verbindt zich eene meer dan gewone wetenschappelijke behandeling, - de gesprekken, somtijds wat al te kunstig met zeemanstermen doorspekt, bewegen zich alle, en dikwerf hoogst kunstmatig, tevens weder naïef, om de groote spil, die (even als aan het schip) vast en ongeschokt staat en blijft, al stormt het. Wij beginnen de sprekers met belangstelling te hooren, wij staan als in hun midden, wij gevoelen dat hier het leven en de waarheid, en ook de waarheid *in* het leven gevonden zijn: - met één woord: - het zeemans-handboek wordt ons, al zitten wij in onze woningen, op onze stoelen, een dierbaar, een vriendelijk geschenk, overtuigt ons weldra, dat de eenige, de groote, de hemelsche waarheid op zee geene andere is dan die op het land. Maar juist door dezen geheel eigenaardigen vorm, hier geschetst, wordt het handboek als in eenen meer *beperkten* kring teruggewezen. 't Is niet geschikt, ook niet geschreven, om bij de gewone, eigenlijke godsdienstoefeningen aan boord gebruikt te worden; daarvoor (de bekwame schrijver duide het ons niet ten kwade) is het te mooi, te geniaal, te oorspronkelijk, te vrij, te wetenschappelijk, te modern van stijl. - 't Is hier den schrijver, die kunde, smaak, wetenschap, op deze bladen vereenigde, niet ten laste te leggen, dat hij welligt meer dan te hoog stond voor den stand, dien hij tracht te veredelen, en op te heffen; - daarentegen, weten we onder de ons bekende godsdienstige handboeken voor den zeeman geen enkel, dat door een meer beschaafden, verstandigen zeeman, met meer vrucht en nut en genoegen zoude kunnen gebruikt worden, dat in merg en been opgenomen kan worden, dan het werk van D^{s}. Kinderman. Als een uitstekend middel ter beschaving en ontwikkeling onzer meer fatsoenlijke zeelieden, staat dit boek hoog,

zeer hoog, - dat is buiten allen twijfel. Wij geven straks aan het einde van ons verslag eenige proeven, die, naar het ons toeschijnt, volstrekt noodzakelijk zijn, om den geest en den vorm van dit godsdienstig handboek te leeren kennen.

De eerste vier hoofdstukken behandelen als inleiding, zekerlijk zeer gepast, ‘de geschiedenis, de schaduwzijde, en de lichtzijde, en de uitwerkselen der zeevaart’ het geoorloofde van en de vereischten tot het zeemansberoep. - De daarop volgende hoofdstukken, drie-entwintig in getal, zijn bijna allen in den gespreksvorm gegoten, en omvatten de meest belangrijke, ook betwiste godsdienstige punten, in derzelver natuurlijke ontwikkeling, waarbij meestal de tegenstelling van den ongeloovigen met den Christelijk-gezinden zeeman, tot wederlegging en toelichting noodzakelijk, hoogst gelukkig is gekozen en vastgehouden. Hier en daar, 't ligt in den aard der zaak, ziet men reeds, als van voren - a priori - en uit de verte, dat de ongeloovige de zwakste partij is en blijven moet, terwijl juist de bedenking en de tegenwerping tegen Openbaring, geloof en Christendom, met kracht en onpartijdigheid worden vernomen, en meest altijd op eene zeer geniale, treffende, indrukmakende wijze, zegepralend worden afgewezen en uit het veld geslagen. De geheele behandeling dezer hoofdstukken, van meer bepaald godsdienstigen inhoud, legt een allergunstigst getuigenis af, zoowel voor de Bijbelkunde, de menschenkennis, en de *echte, ware* vrijzinnigheid van den schrijver, die ook hier uit den voorraad van wetenschap, van onderzoek, van Bijbelstudie, in extra-populairen stijl, menigen wenk geeft, waarvoor menig landprediker hem zal danken, als hij te midden der stuurlieden en matrozen uitmuntende, kernachtige spreuken en gedachten ontmoet, die op den Christelijken kansel vooral niet zouden mogen ontbreken, wanneer alle predikers, zoo oorspronkelijk en ingrijpend, het woord tot de land-menschen konden voeren, als hier onze zee-prediker tot de lieden spreekt, - tusschen bak- en stuurboord! - Waarom, dachten we dikwerf bij de lezing der bladen, verrast en verheugt de heer Kinderman ons niet met een algemeen godsdienstig handboek, voor alle standen? Is iemand daarvoor berekend, wij hebben het bewijs hier voor ons, dan is hij dit, zoowel wat kunde, geest, als vorm betreft!

't Is ons onbekend in hoeverre *hoogere magten* dan die van uitgever, aankondiger, en van het publiek, zullen kunnen en willen medewerken om dit godsdienstig handboek gelukkig van stapel te doen loopen, - dat is: om eene algemeene invoering van hetzelve bij onze gewapende en ongewapende zeemagt te bevorderen. Wij weten niet, welk belang ‘die hoogere magten’ zullen stellen in de godsdienstige veredeling van den krachtigen stand, die immers ons lief dobberend vaderland mede ‘boven water’ houdt; - dikwerf wil men veel goeds, maar kan dat goede niet zoo dadelijk bevestigen. Wij eindigen ons verslag, om meer ruimte voor den geachten, bekwamen schrijver zelven over te houden, met den wensch, dat menig braaf en kloek zeeman, en ook menig minder braaf vriend en kind der golven, dit voortreffelijk werk in de kajuit of op het dek, voor of na den storm, verre van of nabij het vaderland moge lezen, en den heer Kinderman menig woord van dankbaarheid worde toegebragt door ieder die hem leest, verstaat en toestemt.

Wij eindigen met enkele uittreksels tot proeven te geven:

Ziet die vloot daarheen drijven, weggedoken in hare zeilen, eene vlugt zwanen gelijk, statig en sierlijk als die. Daar daagt eene andere vloot op, weêrga der eerste. Er is voor ongeoefend oog naauwelijks verschil te zien, dan in de kleuren van weinige banen doeks, die van den masttop, of hier en daar van schoot of spiegel wapperen. Gering onderscheid! En toch duidt dat niet enkel verschil van landaard aan; neen! de vreemde (kent de Christen zulke vreemden?) is vijand geworden. Vijand! een ontzettend woord. Ziet wat het beteekent. De vloten naderen elkander. Hoorbare stilte heerscht. Het is de stilte der spanning. De loten van neêrlaag of overwinning, van dood of leven, van eer of schande liggen in de schaal. Het is de stilte des nadenkens over een geheel leven, die der laatste gedachten aan de zijnen, die van den angst hier, der vastberadenheid dáár, der blinde, verbetene woede ginds. Men onderscheidt slechts nu en dan de stem van officieren, een schel gefluit, het roffelen eener trom, gekraak van steng of spier, gesjor van touwen. Kort en beslissend klinkt het kommando; eensklaps barst het geschut los, donderend knallend over de wateren, de juichtoon der furie van den krijg, hier dubbel vreesselijk van vorm, toon die in duizenden harten de furie der woede wekt. Ziet die gestalten zich reppend om wond en dood te geven, op afstand of soms man tegen man, de een verderf dreigend en brengend aan den ander dien hij vroeger nooit zag, dien hij bij ontmoeting welligt had leeren beminnen - rouw brengend over de onschuld, de onnoozelheid, die over zijne wreedheid zal klagen, niet wetend wien zij te vloeken of te vergeven heeft. Zijn dát menschen, doen menschen dát? Kan er strijd wezen die niet beklaagd, kan er overwinning wezen waarin gejuicht wordt? Hoe vele krachtvollen verminkt, diep betreurden verslagen, welke verspilling van schatten, levens, vermogens, door den Schepper tot betere einden gegeven! Krijg, overal verschrikkelijk, al te ontzettend op de wateren! Waar was, wat meer een duivelenfeest mogt heeten?

Een gesprek vóór den mast, waarin door iemand van het achterschip wordt deel genomen.

Jansen[1]. 't Is nog maar altijd het oude weêr. Stilte en nog eens stilte. De kast loopt alsof we door smeer voeren. 't Is om er bij in slaap te vallen. De wereld is als een zak. Ik loop met mijne ziel onder den arm. Wie zou nu zeggen dat wij tot voor veertien dagen storm op storm hadden, alsof het altijd zou stormen. Zoo doende zitten we nog maanden voor dat we land krijgen. 't Is om het land te krijgen.

Sietsma. Dat is eenmaal zoo. Maar ook ik kan niet zeggen, dat zulk rondzwabberen mij magtig aanstaat. Al wensch ik dan de zee niet weg, omdat de zeeman er dan gek voor zou zitten; ik zou dan toch haast verlangen, dat de plas wat kleiner was. Daarmede is toch een aardig stuk van de wereld vermorst. Zeg eens, Jan de Noor, gij zijt nog al vroom en wilt niet dat we zoo praten; maar in ernst, is het niet wat gek om haast de halve wereld zoo onder water te zetten?

1) Wij weten dat de vorm van gesprek dien wij hier kiezen, dat opgeven der namen, tot het meer en meer verouderende behoort, maar men zal de moeijelijkheid erkennen om bij een gesprek tusschen velen het anders stijf dramatische te vermijden. De aesthetische kunstregter moge het ons ten goede houden, dat wij dien verkozen boven de gewrongene persoonsaanduiding.

Jan. Als het dan gekheid zou moeten heeten, was de gekheid nog een beetje grooter dan ge u voorstelt. Men rekent toch, dat meer dan de halve wereld onder water staat.

Sietsma. Nu, Jan, ik wil 't gelooven. Gij leest nog al, en de stuurman praat nog al eens met u over die dingen. Maar weet ge waarvan dat in mijn oog veel heeft?

Jan. Nu, laat hooren.

Sietsma. 't Is zoo wat alsof een schip in lading lag en er vracht genoeg was, maar de kapitein op zijn vierhonderd last welke hij kon laden, driehonderd last ballast innam. Ik denk, dat noch reeder, noch matroos hem daarvoor zou bedanken. En dan is het nog een water, dat men water moet medenemen om niet van dorst om te komen. Ik verzeker u, het is mij, als wij scherp rantsoen van water hadden, dikwijls geweest, alsof die golven die tegen het schip sloegen, mij sarden en tergden. Ik heb mij dikwijls laten vertellen, dat de Schepper zoo wijs is; maar dát....

Jan de Noor. Zwijg nu, als het u belieft, Sietsma. Tot dusverre hebt ge nog enkel domheid gesproken, maar nu zoudt ge een Wezen gaan lasteren, dat gij in Zijne wijsheid niet begrijpt. Wees dan nog liever brutaal tegen wien gij wilt; doch ken daar eerbied en leg uwe hand op den mond.

Sietsma. Nu, is het niet werkelijk alsof er wat meê gespeeld werd en dat grillig genoeg? Hadden we niet vóór drie weken een wind, dat hooren en zien je zou vergaan, en ik geen maand gagie had gegeven voor het hachje van den ligtmatroos die de boven-bramraa neer nam, dat de zee was als een kokende pot; en ligt ze nu niet als een beddelaken? Hadden we niet toen te veel, wat we nu te weinig hebben van wind?

Jansen. Spotten hoeft niet. Maar wat Sietsma daar zeî is toch ook wel eens bij mij opgekomen, als ik op wacht zoo eens over die dingen dacht.

Sietsma. Nu, ik ben zoo fijn niet als hij. De Noor zette daar even een gezigt tegen mij, zoo vriendelijk als zijne klippen.

Jan. Ge weet dat ik het niet kan velen en niet wil velen. Maak aanmerkingen op mij, schimp op mijn land; maar houd den mond van mijn God en van mijn vader en moeder, zeg ik.

De opperstuurman Zeegers hoort dat het gesprek wat te warm wordt. Hij komt van het achterschip met een: Hallo! wat is dat daar, mannen? Geen gekheid.

Sietsma. Jan ging preêken, stuurman. Hij was dan ook aan 't psalmenzingen geweest en dacht vast dat dit nu daarbij behoorde. Hij is altijd zoo fijn.

De Stuurman. Mijn gehoor is fijner en fijn genoeg om uw gesprek te hebben gehoord. Sietsma, ge zijt een goed matroos, maar wat plaagziek kameraad. Ge hebt dat balletje meer opgegooid. En nu had Jan gelijk. - Knoop jelui die kabelgarens of slurp je touw maar af. - Ik wil onder de hand u iets meer daarvan vertellen. En spot dan niet weder met groote dingen welke niemand ten volle kent, doch waarvan gij niets weet. Anders kon ík kwaad worden. Domheid en ruwheid strekken niemand tot eer. Gij hebt de uitgestrektheid, het zoute, het nuttelooze en ledige van de zee gegispt, hare beroering door stormen en hare stilte. En weet ge wat ge zoudt hebben op de aarde, zonder dat dit zoo was?

Sietsma. Korter reis, geen water innemen, minder gevaar en meer gemak, meer land en meer schepsels in de wereld.

De Stuurman. Neen man. Ge kreegt ter zee en te land de vernieling, de ver-

rotting, den dood voor u en voor allen en alles.

Jansen. Dat is geen kleinigheid.

De Stuurman. Ik zal u iets naders zeggen van de uitgestrektheid van de zee. Men rekent deze aarde in rond getal negen millioenen, dat is negenduizend maal duizend vierkante mijlen groot, waarvan omtrent zes en een half millioen vierkante mijlen door water zijn bedekt, dus tusschen twee derde en drie kwart. De bodem van de zee is oneffen als het land. Op sommige plaatsen is hare diepte met het dieplood te meten; op andere vond men op ruim vijf en veertig honderd voeten nog geen grond, en zal men haar mogelijk nooit peilen. - En niettemin, hoe groot ook, die massa water is niet te groot. Vraagt de profeet, denkend aan die hoeveelheid waters, ‘wie heeft de wateren met zijne vuist gemeten?’ wij mogen antwoorden: ‘God woog en mat die wateren als ware het af.’

Jan de Noor. Dat heb ik altijd geloofd, stuurman, al wist ik ook niet precies, waarom. - Van verkeerdheid en vermorsen komt er in Gods natuur niets in. Als ik iets ontmoet dat er naar lijkt, dan heb ik al geleerd te zeggen: wacht maar tot dat het u wordt opgehelderd. En dan heb ik al dikwijls ondervonden, dat juist waar menschen bedillen de grootste wijsheid schuilt.

NA EEN' DAG VAN STORM OF GEVAAR.

God en Heer! Gij die iedereen het leven, den adem en alles geeft, zijt de beschikker van ons lot. Wij voelen ons onder Uwe hand. Als Gij niet waakt, waakt de wachter te vergeefs. Maar Gij zijt het ook die uitkomst hebt boven denken, in strijd der menschen, in strijd der natuur. Gij hebt te beschikken en het ruwe effent zich, de stormen zwijgen, de donkerheid wordt licht, in schaduwen des doods komt helderheid en leven. Dat ondervonden wij andermaal, en met getroffen gemoed spreken wij: ‘niet ons, niet ons o Heer, maar Uwen naam de eere!’ Dien naam maken wij groot, wij roemen op Uwe liefde en trouw op de wateren ondervonden. Doe ons onzen nood, onze redding, doe ons U niet vergeten. Maak ons dankbaar, leer ons op U ons vertrouwen vestigen in en onder alles. Verleen en bevestig ons in het geloof, dat onze haren op het hoofd bij U zijn geteld. Laat dat woord van Christus ons gerustheid leeren. Laat geheel het leven van Uwen vlekkeloozen zoon ons trouw leeren aan U en onzen pligt. Mogt wat ons dreigde, en waarbij wij nood en dood digt voor ons zagen, ons leeren bedenken dat wij sterven moeten, opdat wij wijze harten bekomen. Leer ons in den tijd te leven voor de eeuwigheid! Dat nood en uitkomst ons onze roeping doe beseffen om het leven aan U toe te wijden, om Uwe oogmerken daarmede te verwezenlijken. Roept Gij ons dan eens op, wij mogen op het voetspoor van Jezus Christus en in het ootmoedig vertrouwen op Hem spreken: ‘Vader, in Uwe handen bevelen wij onzen geest.’ Amen!

Spiritus Asper en *Lenis*.

Letterkunde.

De Labadie en de labadisten.

Eene bladzijde uit de geschiedenis der Nederlandsche Hervormde kerk, door H. van Berkum. Predikant te Stiens. Te Sneek bij van Druten en Bleeker. 1851. Twee deelen. (*Vervolg en stot. Zie Tijdspiegel* 1851, *II, blz.* 286.)

Het achtste hoofdstuk schetst ons het *verval en den ondergang der Labadisten*. De huisgemeente te Wieuwerd had omstreeks 1680 haar hoogste toppunt van bloei bereikt; na dien tijd begon zij te dalen; er voegden zich niet zoo velen meer bij haar, en, kwamen er ook nog nieuwelingen op Waltha-Slot aan, 't waren dan meest armen en behoeftigen, die bij de gemeenschap van goederen niets te verliezen hadden.

Het getal kinderen vermenigvuldigde, de ondernomen volkplantingen hadden veel geld verslonden en weinig opge bragt; eindelijk was het verblijf te Wieuwerd den Labadisten niet langer verzekerd dan gedurende het leven der jonkvrouwen van Sommelsdijk.

In 1688 hief Yvon, volgens besluit der *grande assemblée*, de gemeenschap van goederen op, die nu twintig jaren had bestaan, en aldus werd de groote band, die allen vereenigde, ontknoopt. Ieder, die dit verlangde, kon wel is waar op Waltha-Slot blijven, mits hij zich zelven kon onderhouden; maar de mingegoeden moesten in de wereld terugkeeren, en vele anderen volgden hen, deze gelegenheid aangrijpende om zich van hunne betrekking tot de Labadisten te ontslaan.

Zij, die Wieuwerd verlaten hadden, vereenigden zich spoedig weder met de Gereformeerde gemeente; de broeders, die er bleven, hadden in 't jaar 1707 den dood van hun hoofd en herder Yvon te betreuren.

Thomas Servaasz en Coenraad Bosman volgden Yvon op; maar er werden van dien tijd af geene nieuwe leden meer bij de gemeente aangenomen; geen doop werd er meer bediend, geen avondmaal meer uitgedeeld. De kleine gemeente zette haar kwijnend leven in stille afzondering voort, tot dat Coenraad Bosman, in 1732, na den dood van Servaasz, naar Leeuwarden vertrok. Toen werd het genootschap der Labadisten voor altijd ontbonden.

Een laatste hoofdstuk wordt door den schrijver gewijd aan *het Labadisme na de Labadisten*. ‘Het is natuurlijk, zegt hij, dat het zaad door de huisgemeente uitgestrooid niet met haar, die het zaaide, stierf, maar zijne vruchten droeg. Lange, lange jaren waren er noodig eer de zuurdeesem, door de Labadisten in de Her-

vormde kerk gebragt, had uitgegist; ja, wij gelooven, zelfs nu nog zijne werking hier en daar te kunnen waarnemen.'

Dit laatste schijnt vooral het geval te wezen in Friesland, waar dan ook de gemeente het langst heeft bestaan.

De schrijver, die zich voorstelt de werking van het Labadisme na te gaan, maakt eerst melding van 't geen men zoo al in de Hervormde kerk verkeerdelijk voor Labadisme heeft uitgekreten; daarna wijst hij de werkelijke sporen van het Labadisme aan; daaronder behooren 'de gemoedelijke zwarigheden van anders brave Christenen over den kinderdoop, en veler traagheid om het avondmaal te vieren, als niet genoegzaam bekeerd; de groote vrees ook en moedeloosheid om zich de genade Gods in Christus toe te eigenen. "Velen," zegt de schrijver, "verkeeren in donkerheid," zoo als men het noemt, en meenen, dat er eene soort van methodistische bekeeringsweg moet doorwandeld zijn, voordat zij mogen aannemen dat Christus ook hun Zaligmaker wil wezen. Er zijn er die van "drie benaauwdheden" weten te spreken, welke moeten worden doorgeworsteld, eer er eenig licht komt in de ziel. Die eerste stralen van licht beteekenen nog niet veel, omdat men ze vaak aanziet voor werkingen des duivels, die daardoor de menschen in eene valsche rust wiegt, en zelden komen zij tot "de verzekerdheid des geloofs." Een vrolijk, geloovig en blijmoedig Christendom vindt men daarom weinig onder hen, maar somberheid, gedruktheid, vrees; en bij dezulken, die veel van hunnen bekeeringsweg weten te spreken, en zich als ware geloovigen laten gelden, hebben wij veel geestelijken hoogmoed en veel huichelarij gevonden.'

Toen we dit gelezen hadden, hebben wij den titel nog eens opgeslagen en ons verheugd in het woordje *predikant*, dat onder den naam des schrijvers staat gedrukt. Mogten allen, die leeraren der godsdienst worden genoemd, zoo denken, schrijven en spreken!

D^{s}. van Berkum schrijft het ontstaan der conventikelen en oefeningen voornamelijk aan de Labadisten toe. 'In deze dagen, zegt hij, worden hier en daar, waar men zich met de leer der predikanten niet vereenigen kan, nog wel dergelijke sluipvergaderingen (als die de afgescheidenen in 't jaar 1833 weder in 't leven riepen) gevonden. In beschaafde kringen worden ze in onderscheidene vaderlandsche steden gehouden. M^{r}. I. Da Costa houdt zijne voorlezingen. In de hofstad, waar het eerst (in 1669) over die "pernicieuse vergaderingen" werd geklaagd, en elders, houdt men dergelijke bijeenkomsten onder den naam van *Soirées littéraires*. - Het is Labadisme, maar in andere vormen.'

Wij twijfelen er echter aan, of men om de Labadies huisoefeningen bij te wonen ook een gulden entree aan de deur zal hebben moeten betalen. *Autre tems, autres moeurs*.

Er rest ons nog een literarischen blik te slaan op het werk, waaruit wij reeds zooveel aan onze lezers meêdeelden. Uit die meêdeelingen zelven kan het reeds blijken dat de stijl over 't algemeen: klaar, helder, duidelijk is, dat de zinnen kort zijn; dit laatste soms tot in 't overdrevene toe, waarom wij ons ook hier en daar veroorloofd hebben om bij eene aanhaling de overvloedige *punten* door andere leesteekens te vervangen. Kort en kernachtig te wezen is goed; maar er is b.v. volstrekt geen reden om te schrijven (blz. 9 eerste deel):

‘Jufvrouw van Schurman wist aan alles eene lichtzijde te vinden. Reden, waarom zij meestal vrolijk was gestemd, enz. Waarom hier voor *reden* een punt?

Zinnen als:

‘Zij stond op en knielde neder. Zij bad.’ (blz. 91.) Zijn wel wat al te kort. Op dezelfde bladzijde tellen wij in *elf* regels *negen* nieuwe zinnen, dat kost waarlijk wat veel kapitaal.

Eene algemeener annmerking is, dat wij in 't werk éénheid van vorm hebben gemist. 't Is ons voorgekomen alsof de schrijver geen vast plan had beraamd nopens den vorm, waarin hij zijne geschiedenis wilde gieten; alsof hij eerst van meening was om ons de Labadie, zijne tijdgenooten en volgelingen handelend en sprekend voor oogen te stellen, even als b.v. de te regt gevierde Bungener dit heeft gedaan in zijne ‘Trois Sermons sous Louis XV,’ met betrekking tot Rabaut en de Fransche Protestanten uit dien tijd; maar dat hij later voor de eigenaardige moeijelijkheden, verbonden aan zulk eene aanschouwelijke voorstelling of schildering, is terug gedeinsd. Wij bejammeren dit, want we geven den dramatischen vorm verre de voorkeur boven den verhalenden of beschrijvenden trant; de auteur had daarom toch niet noodig, om ‘de historie vast te te knoopen aan een rozenrooden romantischen draad,’ gelijk hij in zijne voorrede zegt. Hij had zijne hoofdpersonen meer gesprekken moeten doen voeren of handelend moeten laten optreden, gelijk hij dit in 't begin van zijn werk heeft verwezenlijkt.

‘Niet iedereen heeft de pen van Jufvrouw Toussaint,’ zegt de schrijver nog, als hij zich verontschuldigt de romantiek niet te hulp te hebben geroepen; hij zou zich daarop misschien ook gronden, wanneer hij ons verwijt moest beantwoorden van te weinig te hebben gedramatiseerd. Maar, ofschoon we zijn gezegde toestemmen, gelooven we toch dat oefening veel kan uitwerken om Jufvrouw Toussaint zoo niet op zijde, dan toch *na* te streven, vooral wanneer men zóó gesprekken kan mededeelen, en zulke beschrijvingen kan geven, als wij die vinden in het eerste, derde en vijfde hoofdstuk van het eerste deel. En wanneer wij daarin zinsneden aantreffen als deze:

‘Op raad van haren vader was zij (Anna Maria van Schurman) ongehuwd gebleven, en bijna zestig zomers waren nu reeds over haar hoofd heengegaan; maar hadden de jaren haar slechts weinige sporen van vroegere schoonheid overgelaten, er lag toch eene levendigheid en eene bevalligheid over haar gelaat verspreid, die zóó tot haar wezen behoorden, dat geene jaren ze hadden kunnen uitwisschen. Iets zwaarmoedigs liadt ge wel op haar gelaat kunnen lezen, en in haar oog wel iets smachtends, iets sentimenteels, dat u eene ligt aandoenlijke ziel, maar ook wel eenige neiging tot mysticisme verraden had.’ En: ‘Jufvrouw van Schurman was daarbij ook weder geheel die zij vroeger was, vol van juiste en puntige aanmerkingen, welke getuigden, hoe haar aesthetisch gevoel zuiver was en ontwikkeld tot eene verwonderlijke fijnheid.’ Als wij zulke zinsneden lezen, dan gelooven we, dat, ofschoon de heer van Berkum ons een eenigzins ander portret van Jufvrouw van Schurman geeft dan Toussaint dit deed, hij zich nogtans den stijl onzer schrijfster nu en dan tot model heeft gesteld.

Evenwel, om nog even op de gesprekken terug te komen, moeten we waarschuwen tegen het misbruik daarin van

het woordje *wel*, 't geen we b.v. op blz. 83 (eerste deel) in elf regels viermaal terugvinden. Dat *wel* geeft zoo zeer geen lokale kleur.

Doch we spraken daar zoo van dramatiseren, van handelend voorstellen en in de voorrede zegt de auteur, ‘dat in het achtste hoofdstuk een verhaal wordt gevonden, dat verdichting doet vermoeden, en dat hij dan ook in waarheid de verzoeking niet heeft kunnen weêrstaan om uit een enkel woord eene liefdesgeschiedenis te spinnen.’

Wat we nieuwsgierig waren naar dat hoofdstuk! We kwamen er aan: ‘De Menuret en Anna de Veer’ luidde het opschrift, dus twee gelieven! En 't begin van dat hoofdstuk moet onze nieuwsgierigheid nog hooger spannen, want de schrijver zegt ons daar nogmaals, dat hij ons een klein romannetje aanbiedt met *horreurs* er in, en hij gelooft dat zijn gansche werk misschien meer belangstelling aan sommige lezers zou inboezemen, wanneer hun blik bij geluk 't eerst op dit hoofdstuk viel. Och, ware dit begin weggelaten, want het komt daar volstrekt niet te pas en vernietigt reeds vooruit al het effekt, dat de schrijver zich van het hoofdstuk schijnt te beloven.

Immers in de aanteekeningen, waarmede elk deel verrijkt is, vinden wij ten derden male, dat de liefdesgeschiedenis de proef der waarheid niet geheel kan doorstaan; en het was toch voldoende dit slechts *twee*maal te zeggen, daarmede, dunkt ons, kon zich het meest naauwgezette geweten wel gerust stellen. Naar ons gevoelen valt de geheele liefdeshistorie na al die aanprijzing in 't water, en het vrij lange citaat uit eene Meditatie der heldin, was niet geschikt om te werken op onze verbeelding, of om ons gevoel sterk aan te grijpen.

Vonden we in 't eerste deel de gesprekken tusschen Anna Maria van Schurman, Voetius en Essenius, hoorden we daar de Labadie te Utrecht prediken en te Veere de burgerij tot rust vermanen, troffen wij er het achtste hoofdstuk in aan, dat, zoo we hopen, niet iederen lezer zoo onvoldaan zal laten als ons-in het tweede deel zagen we den schrijver tot ons verdriet nog meer in den verhalenden toon vervallen. We vonden daarin al dadelijk, op blz. 9, 11 en 12, naar ons oordeel wat te veel aangegeven, wat de schrijver zich voorstelde te doen of niet te doen, waardoor de gang van 't verhaal gestoord wordt. Op blz. 15 en volgg. neemt de schrijver over, wat Dittelbach in zijn *Verval en val der Labadisten* over hun verblijf te Hervord zegt, en vervolgens geeft hij ons eene kritiek van Dittelbachs verhaal; dit kon, dunkt ons, gereedelijker in de Aanteekeningen vervat zijn, in den tekst zelf had de schrijver ons de Labadisten terstond volgens zijn eigen oordeel moeten voorstellen, ten einde meer eenheid in den vorm te bewaren.

Op blz. 32 wordt ons het afsterven van de Labadie in niet meer dan vijf regels medegedeeld; waarom ons niet aan dat sterfbed verplaatst?

Eens weder overgebragt op vaderlandschen bodem, en wel in Friesland, waar het al dadelijk uit den aanvang van het derde hoofdstuk blijkt, dat de schrijver zich beter te huis gevoelt dan in Hervord en Altona, 't geen trouwens natuurlijk is, - hoopten we ook weder eene meer aanschouwelijke voorstelling te zullen vinden. De beoordeelingen echter over eenige geschriften door Koelman en Brakel tegen de Labadisten in 't licht gegeven, en van tegenschriften van Yvon, versterkten ons niet in die hoop; we hadden dit weder liever naar de aanteekenin-

gen verwezen, te meer, daar die werken geen dadelijken invloed uitoefenden op 't lot der Labadisten. De schrijver schijnt het zelf te hebben gevoeld, ten minste hij verontschuldigt er zich eenigzins over (zie blz. 61).

In 't vierde hoofdstuk, dat gelijk wij reeds vroeger zeiden, over de *Vermaarde Labadisten* handelt, vinden we eene korte levensbeschrijving van de heldin van 't werk, jufvrouw van Schurman.

Waarom die niet gegeven bij haar eerste optreden? Nu ontvangen we die bijdragen over haar, eerst bij de vermelding van haar dood, als we afscheid van haar moeten nemen; terwijl ze ons zeker meer belangstelling zouden hebben ingeboezemd, indien ze ons bij onze eerste ontmoeting met de beroemde vrouw waren herinnerd geworden. We hebben tegen dat vierde hoofdstuk vooral veel in te brengen; we lezen daarin den dood of de verwijdering van personen, die we later weder ontmoeten, zoo als Jufvr. van Schurman zelve, Du Lignon, Dittelbach, enz. (vergelijk o.a. blzz. 69 en 79 met blz. 112).

Waarom, mijnheer van Berkum, waarom ons niet vroeger, niet terstond in Waltha-Slot binnengeleid, zoo als ge dat eindelijk op blz. 111 eenigermate doet? Waarom daar niet uwe personen handelend en sprekend opgevoerd? Ge hadt immers die bakkerijen, brouwerijen en weefgetouwen kunnen bevolken; die drukkerij kunnen doen werken; leven kunnen brengen in die boerderijen; ons den Luikschen boer kunnen schilderen, die zich nog op zijn hoogen, droogen grond waant, instede van op de lage Friesche klei; den voormaligen predikant, in een boerenkiel gekleed, aan hetwaschvat; den voormaligen Don-Juan, die steenen aandraagt; den jeugdigen kavalier in een schaapherder veranderd. Ge hadt ons immers Anna Maria kunnen teekenen, gelijk ze daar zat op hare kamer, in den grooten leuningstoel, met het spinnewiel naast zich en de vermaarde Labadistenwol tusschen die vingers, die vroeger de borduurnaald, het penseel en de graveerstift zoo kunstig hadden weten te voeren. Ge hadt haar ons voor kunnen stellen, zoo als ze op haar' stoel gerold werd naar eene volle vergadering, ter bijwoning van een openbare biecht, of naar den broeder- en zuster-disch, of eindelijk naar een zondagsche prediking.

Ja zulk een preek vooral, door Ds. Yvon gehouden, hadden we willen bijwonen. De schrijver levert er bouwstoffen te over voor. Op blz. 163 vinden wij de persoonsbeschrijving van Yvon, op blz. 128 zien wij de predikwijs, de onderwerpen, waarover gesproken werd, en tot zelfs een boetgezang opgegeven op blz. 114 leeren we de eenvoudige kleeding der Labadisten kennen en de voorbereidende maatregelen, waaraan de hoorderessen, die wereldschen tooi medebragten, zich soms moesten onderwerpen, op blz. 158 eindelijk hooren wij Yvon eenige woorden uiten; terwijl de wijze, waarop de schrijver de Labadies eerste prediking in Utrecht schetste, ons reeds heeft verraden, dat hij het talent bezat om de sprekende broeders of de leewraren werkelijk te doen spreken.

Welk een heerlijke gelegenheid zou het binnenleiden tot zulk een prediking niet hebben aangeboden, om de hoorders en hoorderessen te schilderen, en onder hen in de eerste plaats de vermaarde Labadisten, ons nu in het ongelukkige vierde hoofdstuk zoo prozaïsch, zoo kronijkmatig beschreven! We herinneren hier nogmaals aan de ‘Trois sermons sous Louis XV,’ en vooral aan de preek van

Bridaine in de Notre Dame te Parijs, en aan het levendige tafereel ons daar van de toehoorders geschonken.

Ja, nog eens, we wilden dat ‘de Labadie en de Labadisten’ even als de werken van Bungener, geheel geweest waren: ‘eene geschiedenis in tafereelen, waarin de personen handelende en sprekende worden opgevoerd, en de historische waarheid, zooveel mogelijk, in het oog wordt gehouden, zoo dat men kan vooronderstellen dat zij in de omstandigheid, waarin zij worden geplaatst, zóó gehandeld en gesproken moeten hebben.’ (Vergelijk Tijdspiegel 1849, II, blz. 42).

We ontkennen geenszins de moeijelijkheden daaraan verbonden, vooral waar de geschiedenis, als in het tweede deel, over een ruim tijdperk loopt en ons naar verschillende oorden verplaatst; doch we gelooven ook dat de grondige studie, die de schrijver aan den dag legt, hem eene genoegzame kennis van de verschillende karakters en van den toestand en de omgeving zijner hoofdpersonen moet gegeven hebben, om die moeijelijkheden gemakkelijker te hebben kunnen overwinnen. Had hij meer getracht dit te doen, hij zou, naar ons oordeel, de belangstelling, die hij betuigt in de Labadisten te stellen en waarvoor zijn werk ons ten waarborg strekt, nog meer door zijne lezers hebben gedeeld gezien; hij zou dan ook minder gevaar hebben geloopen van in herhalingen te vallen, waarvoor hij nu soms zelf bevreesd is (zie onder anderen blz. 11 en 172 van 't tweede deel).

Ettelijke kleine feilen in den stijl zijn ons opgevallen, als het gedurig opperen van vragen; b.v. op blz. 4, eerste deel:

‘Wat zoude het pas ingetreden jaar baren?’

‘Die bezorgdheid was zij wel te wraken?’

‘Of het weêr daar ook invloed had?’

‘Wie het waren daar bij één in die voorkamer?’

‘Of de jaren hem wantrouwend hadden gemaakt?’ (blz. 5).

‘Wat was het, dat dit edel drietal bekommerde?’ (blz. 6.)

Zoo ook op blz. 10, 12, 61, 92; terwijl dat gevraag ook in het tweede deel voorkomt, men zie o.a. op blz. 33 en 163: ‘Wie Yvon geweest is?’ enz. Vervolgens op blz. 16 eerste deel: de begeerte *van* dien man te zien voor de begeerte *om* dien man te zien. Op blz. 66 hem zochten, in plaats van zochten hem. Blz. 85 tegen *aan*gezien voor tegen *op*gezien; blz. 90 wat zoude zij? voor wat zoude zij *doen?* blz. 91 door te denken voor te overdenken; blz. 93 lust hebben *aan* voor lust hebben *in*; nog op blz. 91 zij stond op en knielde neder; iets als zij ligtte het been op en liep; zoo ook blz. 147: wij behoeven niet te zeggen, waarheen *zijne voeten zich spoedden*. Blz. 150 iemand een wensch *doen* voor iemand een wensch *openbaren*.

In het tweede deel stieten wij op blz. 2 en 41 op *van af*. De zinsnede op blz. 24 beginnende; ‘De volgende dagen’ enz. begrijpen wij niet te best. Op blz. 70 wordt van eene vacante *gemeente* gesproken. Op blz. 119 zegt de schrijver, dat er gewis onderscheiden en tot de gemeenschap behoorden, die met kennis van zaken den landbouw konden besturen, en eenige regels verder, dat de landerijen niet goed werden verzorgd; hoe is dat zamen te rijmen?

Op blz. 133 staat: hij *rigtte* verbeteringen aan, in plaats van hij *bragt* die aan. Op blz. 187 in drie regels driemaal het woordje, *nu*.

Dat de stijl overigens klaar, kort en duidelijk is, kan vooral bewezen worden door het vijfde hoofdstuk van het tweede deel, waar de warwinkel van de leeringen der Labadisten goed ontward wordt.

Papier en druk zijn goed; het werk leest geinakkelijk. Drukfouten zijn er niet veel, op blz. 69 eerste deel, laatste regel is het woordje *werd* vergeten, op blz. 71, regels 7 en 8 v.b. staat: zij bedreigden, voor het bedreigde, op blz. 22 van het 2de deel, regel 10 v.o. staat met voor niet. De titelplaat, het vertrek van de Labadie en de zijnen van Amsterdam voorstellende, is door C.C.A. Last aardig geteekend, de hoofdpersoon is vervaardigd naar een portret van de hand van A.M. van Schurman.

Voegen we hier ten slotte nog bij, dat onze poging om op de Koninklijke Bibliotheek te 's Gravenhage te vinden, de: *Korte onderrichtinge, rakende den staet en maniere van het leven der Labadisten*, welk boekske de schrijver betreurt te hebben gemist, vruchteloos is geweest, en dat wij daar ook niets hebben aangetroffen 't geen door den heer van Berkum niet is geraadpleegd. Een geschrift dat wel het zelfde zal zijn, als 't geen op blz. 213 in 't begin der Aanteekening op blz. 86 wordt aangehaald, droeg ten titel: ‘Openingh ofte bekentniaking van de suyverheyt van de Gevoelens in de Leere en 't Geloove van Jean de Labadie, Pierre Yvon, Pierre du Lignon, Herders, Hendrich Schluter en Pieter Schluter, Predikers, en verscheyde andere Geloovigen die Godt te samen heeft vergadert, om waerlyck in Leere, Bestier en Leven, Gereformeerde Kercken te maken. Gevoeght by de Hernieuwde Betuygingh van 't Goede Geloof en Algemeyne Rechtsinnegheyt van Jean de Labadie, Herder. Uyt het Frans vertaalt door N.N. Tot Amsterdam gedruckt bij Lourens Autein, boeckverkooper op de Prince Gracht bij de Reestraat 1671.’

Als curiositeit nemen wij er het begin en het einde van over:

‘Wij onder-geschrevene, alle met een hert en hant goetkeurende 't geene in de voorgaende Betuyginge (die van Jean de Labadie) geseght is, ten opsichte van de Belydenisse van de suyvere Christelyke Euangelische Gereformeerde Leere; en als van nieuws wederom betuygende alle te gelyck de oprechtigheyt onser meyningh, van niets te soecken dan de suyvere Eere Godts, de bevorderingh van het Koninckrycke onses Heeren Jesu Christi, de verstroyingh van dat van den Duyvel, des Werelts en der selver begeerlyckheyt; de Reformatie en vernieuwingh der Kercken of Christelycke Vergaderingen; en in een woort de behoudenis van de suyverheyt der Leere en des Geloofs, en de Weder-oprechtingh van de vervallene en sichtbaerlyck in de Christelycke Werelt verdwenen zeeden, Getuygen in 't bysonder door dese opentlycke Verklaringh welke onse gevoelens zyn op die stucken op de welcke men ons lasterende, gelegentheyt neemt om ons uyt te kryten en te doen gaen voor andere als wy wel zyn.

Korte verklaringh onser Gevoelens, Raekende, De Kercke in 't Algemeyn en in 't Bysonder:

Op de Bedieninge des Woorts in de selve, de Persoonen die de selve uytmaecken, of in derselver Lichaem besloeten zyn; en op de hoedanigheden en voor-

deelen die tot desselfs Lichaem en Leeden behooren.

Op den aerdt van het nieuwe Verbondt onder het welcke de Christelycke Kercke is beslooten.

Op de wettige Bedieninge van de Sacramenten deses Nieuwen Verbondts. Op de kerckelycke Regeering der Kercke door hare Ware Harders.

Op den Eenigen regel hares Geloofs, Bestieringh en leven, die de Heylige Schrifture is.

Op den Bijstandt ende de Leydinge des Heyligen Geests in deselve.

Op de gemeynschap die wy hebben en belyden met alle de ware Gereformeerde Geloovigen.

Op de onsondelyckheit der Christenen in desen Leve, die men doet gelooven dat wij dryven.

Op de Heyligheyt des Huwelycks die men ons wil optyggen dat wy bestryden.

Op het Gebruyck dat de Geloovigen moeten maecken van hare Tydelycke Goederen.

Op hare plicht ten opsichte van de Opper-machten door Godt in de Werelt gestelt.

En in 't Algemeyn:

Op de kennisse Godts, ende onses Heeren Jesu Christi, tot de welcke de voornaemste stucken des Christelycken Geloofs en der Godtsaligheyt zyn haren opsicht hebbende.'

Onder staat:

'En tot bevestiging van alle de voorgestelde saken hebben wij hier onder met onse oygene handen geteyckent in Erfort den 11 February 1671,

Jean de Labadie, *herder*.

Pierre Yvon, *herder*.

Pierre du Lignon, *herder*.

Hendrik Schluter, *prediker*.

Pieter Schluter, *prediker*.

'Alsoo Godt my de Genade heeft gedaen dat ick door myne studien, en den Bystant Synes Geestes, kennisse hebbe, van de Waerheden des Geloofs, en soo wel van de suyvere Euangelische Leere, als van de Christelycke Godtsaligheyt, soo en kan ick met nalaten, na dat myn dit schrift is medegedeylt, daer by voegende myne door ondervindingh gekregene kennisse van haer Goddelyckheit en kracht, die sich in derselver oeffening, seer sigtbaer en wesentlyck in derselver Uytleggingh of Verklaringh, gelyck als daer is het leven van hare Boven geteyckende Belyders, opdoet, Dat ick geene Getuygenisse en geve van de volkomene Vereenigingh die ick in my vinde met de Waerheden die daer in zyn voorgestelt; en hetselve en doe ick niet alleen in mynen Name, maer in die van veele myner susters in den Geest, die Godt te samen heeft vereenigt met onse voorgenoemde Herders en andere Geloovigen; soo wel in de kennisse en toestemmingh van dese Waerheden, als in de Ware Begeerte harer Oeffeningh tot welker Bevestigingh ick dit hebbe geteyckent. In Erfort den 14 February 1671.

'Anne Marie van Schurman.'

A.I.

Mengelwerk.

Lexicon manuale, of: handwoordenboek voor den Tijdspiegel.

(*Zie Tijdspiegel* 1851, *II, bladz.* 297.)

Vaderland.

- Eene opeenhooping, eene lawine van gewaarwordingen en aandoeningen overstelpen ons beide, lezer en schrijver, waar ons oog op dit woord rust, 't geen dadelijk een menigte van gedachten en beelden ontsluit: - een wieg, een graf, huis, hof, vrouw, kind, koning, leger, Twee Kamers, belastingen, handel, Staatsschuld, vrijwillige leening, moedertaal, brood, armoede - alles met één woord: - tot hoevele voorwerpen, waarvan we hier slechts eenige weinige genoemd hebben, wordt derhalve onze vaderlandsliefde niet ingeroepen! Een echt patriot moet alles beminnen, wat het vaderland hem geeft; de moerassen en de nevels; de accijnsen en het wetboek; de groote mannen, bij levenden lijve, en de standbeelden; de armen der gemeente en de opcenten; de dijkbreuk en de Noordhollandsche kaas; de herfststormen en denkersenboomgaard; - aan alles hecht zich het gloeijend burger-hart: ‘Voor Vaderland en Vorst!’ volgens het volkslied. Er rijzen intusschen eenige twistvragen op, als men bedachtzaam het vaderland beschouwt. Eerstelijk moet onze patriotsche liefde zich dadelijk over zeeën en bergen heen, naar het vaderland der zwarten, naar Java en de koloniën uitstrekken, als het voetstuk, de voorwaarde, waar Nederland op rust, - als we dat supplement-vaderland niet magtig waren, en het Staats-bankroet werd bekend gemaakt, zoude waarschijnlijk de brandende liefde voor het erf der vaderen, het origineel-vaderland, zeer bekoelen. Vervolgens wenschen we eens bepaald te weten, hoedanig het gesteld is met de vaderlandsche gezindheden der vreemdelingen, bovenal der Duitschers en enkele Franschen en Engelschen, die hunnen voormaligen geboortegrond hebben verwisseld tegen den onzen, die met twee vaderlanden ellendiglijk in de war raken? Zoude de hooge ingenomenheid, die wij als oir-Nederlanders moeten bezitten, als zuivere achterneven van Bato, niet zeer gewijzigd zijn bij hen, en welligt een weinig afhankelijk worden van de goede, gouden en zilveren vruchten, die ons vaderland hun, die ons met een bezoek vereerden, heeft aangebragt en beloofd? derhalve eene zekere *genuanceerde* vaderlandsliefde, eene vaderlandsliefde uit de tweede hand. - Voorts dient de liefde tot het land der vaders, grootvaders, grootmoeders, toch ook geographisch be-

paald, er moet hier wat topographie bij komen. Bij den Noordbrabander is het Hollandsche hart reeds iet of wat, minder nationaal, verbrabandschd - maar zoodra men den voet zet over de grenslijn, de demarkatielijn, buiten het vaderland, moet consequent uwe liefde terstond ophouden: gij weet dat ge vreemden grond onder de voeten hebt; of zoude welligt de vaderlandsliefde zich nu eenigzins rekkelijk en humaan vertoonen, en als ge het dorp Beek passeert, of over de Brabandsche grenzen treedt, uwe liefde tot het land ook kunnen overgebragt worden op de vreemden, de barbari, de Gojim, de Philistijnen, die niet hebben bepaald ‘Neêrlandsch bloed inde aderen,’ en Pruissische of Belgische kleuren dragen? - dat is eene bedenkelijke vraag. - Wij staan op het punt om een' wereldburger van onzen lezer te maken, die *alom* zijn vaderland ziet, alom natuur- en stamgenooten begroet, - en dat kan er niet door, - daarom, - basta over het vaderland!

Vasten.

- Wij nemen dit woord volstrekt niet in eenen kerkelijken zin, en laten daar ieder het zijne, met eerbied voor instellingen, die ten minste zeer *oud* zijn, - maar moeten herinneren dat ook buiten de Roomsch-Katholieke en Grieksche Christelijke kerk, het vasten onder een zeer groot deel van menschen, van Protestanten, ongeloovigen en vrijgeesten, verbazend is toegenomen, en menigeen geene twee, maar drie of vier vaste dagen in de week vasten houdt, en zonder ophouden de vastenweken viert, en wel zeer ongaarne, buiten alle kerkelijke verpligting, - onze waarde arme natuurgenooten, die op de uiterste grens der voortdurende hongerkuur staan. - Inderdaad, als ze behooren tot de Katholieke kerk, hoe weinig nut en stichting zullen ze hebben van het vasten, daar zij gedurende het gansche leven schier daartoe genoodzaakt zijn! - Men erkenne zekerlijk, dat door die overmatige matigheid, misschien eene gevaarlijke volbloedigheid, podagra, en indigestie verhoed wordt, en de talrijke vastenden het zware leven meer ligt, minder bezwaard door vet en bloed, meer als in de lucht zwevend, en aetherisch, doorwandelen; - zoo blijft deze altoosdurende proefneming op den ledigen maagzak minder wenschelijk, vooral, wanneer de arme huisvader ziet, dat vrouw en kind, getrouwelijk in dezelve deelen, en dag aan dag het pathologische proces wordt begonnen om te onderzoeken: hoe ver een mensch het brengen kan, en hoe lang hij het kan uithouden zonder de noodige, voedzame spijs? daarom is het eene zonderlinge waarheid, dat in menige groote, rijke stad, waar de grootste vrede, de diepste rust, en de meeste welvaart heerscht, en zeer veel handel gedreven wordt, - toch geheele minder bekende wijken in denzelfden toestand verkeeren, waarin de stad Leiden in 1574 ten tijde van het beleg verkeerde, en de armoede dáár een altoosdurend beleg blijft voortzetten, waarvan de rijken en grooten der aarde helaas! niets bespeuren, dan mogelijk een' enkelen bedelaar, die buiten het belegerde, steeds getrouw vastende gedeelte der stad, toevallig is verdwaald, en bij verzinning aan de deur van den aanzienlijken aanklopt. - Wij weten heden ten jare 1851 volstrekt niet, hoe lang deze algemeene, groote vasten nog blijft uitgeschreven, - intusschen hopende, dat er voor die vromen, zonder spijs, maar toch met eene maag onder de ribben - ook eens een alleraangenaamste vastenavond moge komen!

Veldheer.

- Een echt zuiver oirwoord - heer van het veld - heer-tog

- en de oorspronkelijke beteekenis - een landbouwer. - Adam was de eerste veldheer, maar het begrip is verbazend uitgedijd, - als ge dadelijk denkt met eenige duizeling van den eersten stamvader-aan Turenne, Condé, v. Ziethen, Wellington, Radetzky, Haynau! - dat zijn de eigenlijke veld-heeren. - Inderdaad, zij hebben sommige zeer groote en breede velden, met steden en menschen, anders gezegd - landen en gewesten, - beheerd, bemagtigd, niet met den ploeg of met de egge, of met de sikkel, - maar met het zwaard, met kogels, bommen en granaten - en eenige duizendtallen lijken, - het veld was hier niet *wit* voor den oogst, maar *bloedrood* na den oogst, en de veldheer heeft zijne lauweren, - in ouden tijd heette het: zijne sporen, gewonnen: - eenige okshoofden best menschen- en broederbloed moesten er geplengd worden, opdat de veldheer aan zijn' lastgever, en aan alle billijke, betamelijke eischen voldeed; - zoo iets moet men zelfs een Christelijk veldheer volstrekt niet ten kwade duiden; hij is immers geroepen en gemagtigd, om na den slag - het veld te behouden, dat is niet het eigenlijk grondstuk, maar het regt op dat grondstuk, vooral als er een vesting op staat. - Als nu de andere veldheer - zijn partner aan de speeltafel - ook met geweld datzelfde stuk grond, voor zich of zijn principaal wenscht te bezitten, - kan het, lacy! in de gegevene omstandigheden niet anders, volstrekt niet anders, dan dat de veldheeren hunne legers maar in *Gods naam* laten oprukken, en er eene algemeene menschenslagting, tot heil der wereld, plaats hebbe; opdat het regt-de eer-de vrijheid-en vooral-het quaestieuse veld met de annexen behouden blijve.- 't Is zekerlijk, dat groote, beroemde veldheeren in dergelijke netelige en dringende omstandigheden de handen en het hoofd verbazend vol hebben; want de eer van den principaal staat op het spel, en wat henzelven betreft, mede de roem bij de tijdgenooten, en nog duizendwerf meer bij den nakomeling, - het standbeeld, metaal of steen, - een heerlijk roemvol blad in 's lands historie - wel wat rood - 't schaadt niet.! - Als nu ten gerieve daarvan een duizendtal jeugdige en bejaarde dooden, en eenige duizenden verminkten volstrekt noodzakelijk zijn, oordeele men toch wat zachter over het vreesselijke en lastige beroep van den veldheer onder al de andere beroepen, en ga voorzigtig te werk, als de mannen van den vrede, in onzen tijd, tot de allerbespottelijkste gedachte durven te komen, - om de veldheeren en staande legers op non-activiteit te willen plaatsen!

Verbond.

- Dit woord behoudt en behoeft eene kerkelijke, eene staatkundige, eene huiselijke beteekenis, en is onmisbaar. Als we aan het *Oude* en *Nieuwe* Verbond, bij uitnemendheid, per excellentiam, denken, staat de oneindige, de wijze opvoeder des menschelijken geslachts, als der stervelingen vader, in een aanbiddenswaardig licht, - 't is meer dan onze geest kan omvatten, of ons hart gevoelen, - dat de Alleenheilige zich op eenigerlei wijze heeft willen verbinden met eene zondige, onhandelbare, altijd wederstrevende wereld, die gedurig, tot op dezen dag en tijd, en tot op dit uur, het Oude en Nieuwe Verbond - verbreekt; - maar daarover moet gepredikt, gekatechizeerd, en niet in ons Woordenboek al te veel, dat te hard klinkt, gezegd worden. - Het staatkundig verbond tusschen vorst en volk, is van zeer zonderlingen, meest altijd zeer exceptionelen aard; - meestal een twistverbond, een over

en weder ingrijpen van den troon naar het volk, van het volk naar den troon, even als twee stoute knapen, die beide het speelgoed of de boterham tegelijk aangrijpen, en onophoudelijk heen en weer trekken en sjorren, en daardoor het gewenschte en gehavende voorwerp stuk maken, en naderhand, als ze weder bevredigd zijn, de lip laten hangen, en zien dat ze geen van beide iets hebben aan het gebrokene speelgoed of de onsmakelijke broodsnede. Gelukkig dat de Grondwet, of de Constitutie, of het Parlement, of wat er meer van dien aard is uitgevonden - of een Bond - tusschen beide treedt, om den band weder zamen te hechten, en de strijdende partijen te nivelleren - en toch zien volk>en vorst elkaar meest altijd met een scheel oog aan, even als de kinderen, die niet durven te twisten of te kibbelen, en zoo wat zacht of onmerkbaar brommen en mokken. - Men kent ook in de geschiedenis dezer eeuw een *heilig verbond*; - daar het woord ‘heilig’ echter onder menschen, al zijn ze ook als souverein geboren, of aldus gehuldigd, zeer verschillend wordt opgevat, bewaart de Muze der geschiedenis liefst een bedachtzaam stilzwijgen, zoodra een heilig of vorsten-verbond ter tafel of ter sprake komt. Wat de Duitsche - Pruissische - Oostenrijksche - bond - worden moet, kunnen we als nog niet bepalen: - dat alleen tot het heil der volken worden ingebonden: de acten en protokollen, en zaamgebonden: de volkskrachten, - en opgebonden: de oude staartpruiken, en hier en daar ook weder iets -: ontbonden, - spreekt van zelfs, men moet slechts leeren wachten. Het huiselijk verbond is in de eerste plaats het huwelijk, de echt (zie deze woorden), dan de kinderen. 's Heeren zegen, en ook de dienstboden; niet altijd een zegen des Heeren, als ze wat ligtzinnig of ontrouw zijn gevonden, zelfs de getrouwe huisdieren doelen in dat kleine, schoone verbond, - dat eigenlijk de grond is van elk groot verbond. Over het verbond van kooplieden, actionarissen, en aannemers, vergelijke men het Wetboek van Koophandel, het criminele wetboek, benevens den procureur-generaal, en ten laatste ook - het geweten.

Verstand.

- Een groot woord, afgedropen van den stam: staan - in alle oude talen het *vaste, blijvende* beteekenende - ook bij ons, dat zeer te wenschen is. - Verstand is eigenlijk de grond van alles, iets minder dan de rede - de rede in praktijk gebragt. - Onder de vreemde spraakwendingen behoort deze: *gezond verstand* - een ongezond verstand is *geen* verstand; - wij protesteren tegen die uitdrukking, maar nemen ze wederom aan, om het verstand, als gezond van aard en natuur, nader en beter te omschrijven. - Onze eeuw is, bij hare hoogst verstandelijke ontwikkeling en stoomvaartsnellen spoed, niet altoos meer gediend met het eenvoudig gezond verstand. Vader Leibnitz heeft reeds aangemerkt: ‘'t is vreemd dat de menschen somtijds een walg van de waarheid verkrijgen’ - te regt - het gezond verstand is een doodeenvoudig, krachtig, ongegeneerd, trouwhartig burgerman, zonder complimenten of veel morgenpraatjes, een ronde Zeeuw; - daarom behoort hij niet in het gezelschap van sentimentele, dichterlijke, overspannen, dweepachtige lieden, die uit den aard verbazend excentriek zijn, en een afkeer hebben van het gewone, dagelijksche, bekende, dus ook van het triviale gezond verstand. - 't Is niet genoeg, dat we weten, dat tweemaal twee vier is, of de cirkel rond, daar moet hier en daar

in die waarheid, een treffende, vrome, diepe, verborgene, beeldsprakige zin liggen, een mysterium, dat niemand weet en niemand begrijpt. Als de verdichting of de verbeelding, de twee hoog adellijke en aanzienlijke nichten, den ouden burgerman, wiens ja, ja, en wiens neen, neen is, niet wat voorthelpen, en wat beter in een modern pak steken, zal de man waarlijk nog op een hofje, of in een proveniershuis moeten komen. Gelukkig dat hij zoo sterk en gezond van natuur en gestel is, en van eeuw tot eeuw maar voortwandelt, als men de mystieke, de overpoëtische, de middeleeuwsche kaartenhuisjes telkens weêr heeft omvergeblazen, of weder in het oude doosje zamengepakt. - Wanneer de kerkelijke, en dikwerf de wijsgeerige wereld, den stevigen, onbevreesden burgerman op allerlei wijze beleedigen en tergen, ligt hij niet eens den stok op, maar haalt de schouders op, glimlacht, en gaat zwijgend verder voort, wel wetende, dat hij zijne regten niet heeft verkregen van beneden, maar van boven, en eens weder gerehabiliteerd wordt, - en als de overspannen dweeper, de verhitte romanschrijver, de onverstaanbare dichter, met een ‘poëtisch vest aan’ - dat is Muze-dronken - hem uitjouwen en uitschelden, als deze allen hem te gemoet schreeuwen: ‘nul n'aura de l'esprit hors nous et nos amis’ - ja, dan zegt de burgerman -: ‘met uw verlof, mijne heeren! ik zal u niet langer hinderen, mag ik even passeren? tot wederziens’ en hij ziet nog eens glimlagchend om, en zegt ter goeder trouw: - ‘'t is waarlijk zonde en jammer van die knappe, geleerde menschen, - maar, qu'y faire?’

Vertalen.

- Ook hier speelt het voorzetsel, het voorhangsel - *ver* - een vreemde, taalkundige rol: - ver - als de oplossing - zoo als in verwenschen, verspillen, verkleinen, - is hier veranderd in eene aanbeveling - zoo als in vergeven, verheffen, verheerlijken. Hoe zullen onze taalkundigen met dat verduivelde - *ver* - nog eens geheel teregt komen? - Intusschen behoort het vertalen tot ons letterkundig levenselement. Zonder vertalingen is onze nationale letterkunde niet meer denkbaar, - nergens is de Nederlander zoo verbazend wereldburgerlijk, als hier. Als Dickens of Sue een nieuw werk in de wereld brengen, en de faam het eerste doordringt tot in het hart en oor der heeren boekhandelaren, schiet de vertaler, door de boekhandelaars opgewekt, als een uitgevaste panther uit zijn hol te voorschijn, en staat met beide klaauwen en vonkelend oog gereed om het origineel te grijpen, en als met tooverkracht den overdierbaren auteur te naturaliseren, en hem met al zijne gebreken en ondeugden aan den luidblaffenden Cerberus, het publiek, als een honigkoek in den open muil te werpen, opdat het gedierte weder eenigen tijd ligge te rusten in zijn hok en te herkaauwen. 't Is billijk, dat de oorspronkelijke auteur door den vluggen vertaler met groote minachting wordt beschouwd; hij is maar een arm kind in vergelijking met de rijke letterkundige lords en gentilshommes van het buitenland, die met eerbied worden opgewacht, en domicilium hebben gekozen bij alle uitgevers en al de leesbibliotheken, terwijl de auteur-Nederlander als Lazarus aan de deur ligt, en de honden, dat zijn de sloopers-boekhandelaars of boekwurmen, de zweren likken - dat is, de boeken ten minste 100 of 150 percent minder afleveren - en toch, vreemd genoeg, worden de auteurs-Nederlanders nog niet ontmoe-

digd, en wagen telkens de wanhopige poging weder, even als iemand, die te klein van gestalte is, met de beide handen naar den hoogen tak, met vruchten beladen, springt, dien hij niet bereiken kan. Een vertaler is, om vele redenen, voor de heeren uitgevers of boekhandelaars veel onmisbaarder of dierbaarder dan de oorspronkelijke schrijver: hij volgt dadelijk op den letterzetter en corrector. - Waarom? Als het origineel door den burgervader is gehomologeerd, en de uitgever den vreemden auteur bezit en beheerscht, kan de uitgave van het eerste en tweede deel met spoorwegtrein-naauwkeurigheid berekend, en den volke kenbaar gemaakt worden. Als de vertaler met de letterkunde alleenlijk verloofd, geëngageerd is, en de trouwring nog niet gewisseld, een jongetje in het vak, worden de vellen, 16 paginaas druk, digt gedrukt, à *f*3, *f*4, of *f*5 - besteld, aangenomen, afgeleverd - en ook wel betaald. Als de vreemde auteur zijn creditif reeds meermalen aan het publiek heeft getoond, en het publiek heeft gezegd: ‘gezien en goedgekeurd door mij’ voorziet de heer uitgever, buiten de *groote, zware* uitgave voor den vertaler, zoo even genoemd, en de onkosten der uitgave, eene billijke schadeloosstelling van de zijde des publieks. Als de vertaler zich goed gedraagt en fatsoenlijk is, dat is, geen hooger werkloon vraagt, spoedig, op schoft werkt, met taal en stijl te regt kan komen, mag hij het weêr doen, en wordt ingehuurd, - vast werk, ook gedurende den winter. - Nu vragen we u, of een oorspronkelijk schrijver, die meer werkloon dan geld vraagt, en vragen moet, die nog maar half geaccrediteerd is, die buigt en kermt onder de slavenzweep der letterkundige blank-officieren - de recensenten - niet eindeloos veel te kort schiet bij een onvermoeiden en moedigen vertaler, die zegevierend in zijn graf nederzinkt, in de eene hand de kopij, in de andere hand zijne pen houdende, terwijl men hem - 't is schandelijke ondankbaarheid - niet eens een lauwerkrans vlecht, - op de doodbaar?

Vlag.

- Het oude, getrouwe zinnebeeld - het gekleurde doek, dat eene geheele natie aan vestingtoren of aan de bovenbramra vertegenwoordigt. Niemand heeft zulk eene verbazende volmagt dan de vlag. Komt het groote, alles overtreffende woord van *vliegen*, welnu - de eer en roem des vaderlands, zaamgeperst in de kreuken der nationale vlag, vliegt de wereld rond, als de trekvogel. - Sommigen hebben gemeend, 't zijn onmenschen, dat de vlag eenige overeenkomst heeft met eene moderne fetisch, een afgods-doekje of lapje, en dat men wat te sterk aan het zinnebeeldige voorwerp gehecht was; - maar deze koude, ondichterlijke geesten zijn gevaarlijk voor de nationale eer. De vlag, het ridderlint, het ridderkruis, zijn, als stomme vertegenwoordigers der *onzigtbare* verdienste of der *absente* eer, immers onmisbaar? Men kan toch niet verlangen, dat de admiraal of de kommandant *zelf*, of de veldmaarschalk aan de torenspits of den mast worden opgeheschen, dezen moeten door het gekleurde doek gerepresenteerd worden, - dat is minder gevaarlijk, meer in den regel. - Op deze wijze is het woord - de vlag - langzamerhand in de plaats getreden voor de natie zelve, voor hare strijdkracht, voor hare belangen, - hier en daar is de natie - de vlag. - Men strijkt de vlag, zooals de schuldenaar den hoed afneemt (of strijkt) voor den krediteur, zoo als men voor iemand uit den weg gaat, die in een naauwe steeg u op

zijde zoude duwen, nog wel een stomp of schop op den koop toegeven. - Men herkent elkaâr aan de vlag op zee, als het niet mist of duister is, en neemt over en weer de welvoegelijkheid waar, en salueert met buskruid en met de vlag. Wij behoeven u niet te zeggen, hoe rijk onze spreekwoorden-catalogus aan spreekwijzen is geworden, die van het wapperende dundoek zijn ontleend, - een blijk te meer, hoe sterk wij met de zee verwant zijn. - Staatkundige, kerkelijke, wijsgeerige menschen varen onder eene bepaalde vlag - een nommervlag (somtijds nommer 11). - Gelukkige lieden laten de vlag waaijen, - en van de vrouwen heeft men zelfs durven zeggen, dat zij de vlag in top hadden, terwijl de echtvrienden gedurig moesten strijken, of eindelijk in het vooronder werden gestopt!

Voeden.

- Wilt ge zoo goed zijn, van terug te keeren tot de woorden *Armoede* en *Vasten* in ons Woordenboek, en dan den hoed afnemen voor dit woord - lezer! - De groote kunst of kunstgreep dezer eeuw is niet zoo zeer om de lieden te regeren, te bekeeren, te verlichten, te vereenigen, maar om ze te *voeden*. - Wanneer onze legioenen armen niet gevoed worden, zullen ze noch aan regering, noch aan bekeering, noch aan verlichting, noch aan vereeniging, de allerminste behoefte hebben. - Wij weten het zeer goed, dat zulk een grof materieel oogpunt van levensbeschouwing u niet zeer aangenaam is, en dat ge meer denkt aan uwe bewaarscholen, burgerscholen, hoogescholen, dan aan de voeding, dat is: het levensbehoud van die duizendtallen, die als tusschen aarde en hemel zweven, en eerst, als het u belieft, om brood vragen, en vervolgens om onderwijs in den katechismus en een lidmaatsbewijs. - Maar, moet dat dan niet vereenigd worden? vraagt ge. - Buiten allen twijfel: - vergeet echter niet, dat ge met den geest en het hart niet ver komt, als het ligchaam, de kast, de enveloppe, het foudraal van beiden, niet mede in den normalen toestand is, waartoe de Schepper dat bestemde; want de menschen zijn toch wel niet van nature geboren - om honger te lijden, al zijn ze ook van nature geneigd en bestemd, om God en den naasten - te haten. - Waarom vindt men niet in alle rijken, wij bedoelen de beschaafde, de Christelijke, bepaalde voedings-commissiën, onder dadelijk opzigt der regering, en waar de vorst permanente voorzitter is? - die zijn er, zegt ge - armbestuur, diakoniën, maatschappijen, bedeelingen, - den Hemel zij dank, dat zij er zijn; - maar wij eischen eigenlijke voedings-instituten, die voor het arme menschelijke=vee niet minder zorg dragen, dan voor de paarden, koeijen, schapen, ja zelfs voor het pleizier-vee: de schoothondjes en kanarievogeltjes! die immers niet van honger sterven, terwijl menig arm mensch een goed eind op weg is, om op die exceptionele wijze hemelwaarts te gaan. Of, als men zulke billijke en naauwkeurige zorg draagt voor de gezonde voeding der land- en zeemagt, en de officieren van administratie, met meer dan menschelijke liefde, waken, dat het brood, de erwten, het vleesch, voor die magten niets te wenschen overlaat, zoude men dan voor de landmagt der armen, zonder soldij, zonder kleed, zonder avancement - dan alleen in en naar den hemel - niet eens met meer Christelijken ijver moeten zorgen? - Waarom zouden de koornschuren van Jozef, zaliger gedachtenis, niet weder opgebouwd kunnen worden, als de zeven magere koeijen op aarde verschijnen? - Nog eens, 't is een heerlijk

werk, een kostbaar werk, om de armen te bekeeren, te onderwijzen, de kleine armen op de school te bewaren, en de groote armen te troosten, als het noodig is, in de gevangenis te zetten, of goedkoope Bijbels aan te bieden; - maar, om ze boven dat te voeden - de mensch kan er waarlijk, waarachtig, niet buiten - dat moet men begrijpen en leeren, al was het eerst in Ierland, en dan in de achterbuurten der groote steden.

Spiritus Asper en *Lenis*.

De Bloomers.

Het is geene nieuwe godsdienstige secte of politieke partij, welke met dezen naam wordt bestempeld, maar de revolutionaire partij in het rijk der mode welke daarmede door hare conservatieve vijandinnen, voorstanders van de slepende rokken, de crinoline en het corset wordt aangeduid. Eene dreigende omwenteling in het gebied, waar de modekoningin tot nog toe despotiek heeft geheerscht, is eene merkwaardigheid welke in den Tijdspiegel niet onopgemerkt mag worden gelaten. Het is nog maar weinige maanden geleden dat vele de eerste sporen vertoonden van dien revolutionairen geest onder de dames, die nu reeds van Amerika naar Engeland is overgeslagen. Op eens vertoonden zich op eene openbare wandelplaats te Nieuw-York een paar dames, in een costuum dat met eenige wijziging uit het Oosten was overgenomen: een kort kleedje of jasje, waarvan de rok, die geen rok meer heeten mogt, naauwelijks over de kniën reikte, en daaronder eene wijde broek, om de enkels vastgebonden, terwijl de hoed niets in het oogvallends had. Het publiek ontving deze vreemdigheid met ongunstige verbazing, en de oploop om de twee wandelaarsters deed haar weldra de wijk nemen. Zij vertoonden zich echter weder, de nieuwigheid versleet, het half Turksche costuum vond enkele navolgsters, en in de Amerikaansche steden begint men thans gewoon te worden het nu en dan te zien. In het eerst waren het enkel getrouwde dames, die moeds genoeg hadden om het aan te nemen; thans echter wordt het ook door ongehuwden gedragen, en onlangs las men zelfs een berigt van eene huwelijksplegtigheid waarbij de bruid à la Bloomer was gekleed.

Amelia Bloomer, eene der dames, die zich te Nieuw-York voor het eerst in dit costuum vertoonde, is uitgeefster van een maandwerk, getiteld *The Lily, a Ladies Journal, devoted to Temperance and Literature*, en tegenwoordig ook aan de nieuwe mode gewijd. In een der nommers van dat maandwerk heeft Mrs. Bloomer haar portret geplaatst, naar eene daguerreotype vervaardigd, en daarbij schreef zij onder anderen. ‘Het is geene eerzucht, dat wij onzen lezers ons gezigt willen vertoonen. Al wat wij verlangen is hun te laten zien, wat de immodeste kleeding is, die wij dragen en waarover de menschen zoo veel leven hebben gemaakt. Wij hopen dat de dames zich niet zullen ergeren over ons “mannelijk” voorkomen, en de heeren ons niet voor iemand van hun eigen geslacht zullen aanzien.’

Een later nommer van de *Lily* bevat een stuk van een doctor te Boston, waarin het nieuwe costuum met bedaardheid wordt besproken en aangeprezen.

Het verwijt van onkieschheid beantwoordt hij met eene herinnering aan de Zwitsersche boerinnen, die algemeen korte rokken dragen, en aan de schilderachtige kleeding der Poolsche dames, welker staatsiegewaad in eene korte tunica bestaat. ‘Maar om digter bij huis te blijven,’ vervolgt hij, ‘indien de kieschheid lange kleêren voorschrijft, waarom begaan onze dames dan zoo dikwijls de onkieschheid van hare rokken op te tillen, ten einde ze niet in het slijk der straat te laten slepen, hoewel zij er toch reeds het vuil der voetpaden mede hebben opgeveegd? Eenige moddervlakken meer of minder op den zoom van haar gewaad zijn toch niet te vergelijken met het verwijt van onwelvoegelijkheid, waaraan zij zich op die manier blootstellen.’

Wat het on vrouwelijke van het costuum betreft, beweert hij dat het niets mannelijk behoeft te hebben. ‘Het bovengedeelte van het kleed’ zegt hij ‘kan aan den smaak der draagsters worden overgelaten: alleen zouden wij verlangen dat de borst en de armen minder geprangd werden dan tot nog toe. Het eigenaaraardige van het nieuwe costuum is een rok, die niet verder dan halfweg tusschen de knie en den enkel reikt, en daaronder eene broek van matige wijdte, die om den enkel is vastgebonden. Daarbij schoenen of laarsjes naarmate het saizoen en het weder vereischt.’ Als doctor beweert hij dat deze verandering van kleeding niet alleen gemak zou aanbrengen, maar ook bevorderlijk voor de gezondheid zou zijn, daar bij regenachtig weder natte rokken om enkels en voeten zouden slingeren. Ten laatste beweert hij dat tot een oordeel over het nieuwe costuum niet bevoegd zijn, de heeren die den tegenwoordigen kolenemmerhoed dragen, en de dames die liever met den zoom van haar gewaad het straatvuil willen opvegen of door het opnemen van hare rokken vier vijfdedeelen van hare kous laten zien, dan de nieuwe dragt aannemen.

Zoo gaat het in Amerika, waar het Bloomers-costuum bij de periodieke pers zoowel voorstanders als bestrijders vindt. In Engeland daarentegen gaat er een algemeene kreet tegen op. Het is evenwel opmerkelijk dat de aardigheden waarmede de dagbladpers dit costuum belagchelijk wil maken nog veel flaauwer zijn dan de gewone couranten-snedigheden, en dat zelfs Punch zijn vernuft schijnt te verliezen als hij zich tegen de Bloomers wil spitsen. Met reden is er niets tegen te zeggen; men bepaalt zich dus tot schimpen en uitvaren over het indecente dat men er in gelieft te vinden. Dit indecente is echter alleen in het vreemde gelegen. Ook wij moeten zeggen, dat eene dame, die goedvindt zich in het openbaar te vertoonen in een costuum, waarvan zij weet dat het afkeurende aandacht moet trekken, en waarschijnlijk een troep janhagel om haar heen verzamelen, wat meer moed aan den dag legt dan wel met de vrouwelijke zedigheid schijnt te strooken. De sporen van oproerigheid tegen de heerschappij der mode, die zich tot nog toe in Engeland hebben vertoond, zijn dan ook nog maar gering.

Eerst lieten zich op de wandelingen van zeebadplaatsen, enkele dames in Bloomers costuum zien; daarna vertoonden dezelfde of andere zich in de Londensche parken; telkens waren zij echter genoodzaakt spoedig de wijk te nemen voor de opschudding waartoe hare kleeding aanleiding gaf. Zekere Mrs Dexter beproefde de zaak door een stouten stap te bevorderen. Er werd aangekondigd dat zij eene openbare voorlezing over de nieuwe kleeder-

t.o. 376

HET BLOOMER KOSTUUM.

dragt zou houden. Den 15^{den} September trad zij inderdaad in de zaal der *Literary Institution* in Johnstreet, Fitzrov Square, voor een talrijk publiek op, natuurlijk in het nieuwe costuum, een jak of tunica van zwart satijn, slechts even over de kniën reikende, en eene wijde broek. Hare rede had niets belagchelijks, integendeel, naar het verslag der dagbladen te oordeelen, schijnt zij zeer wel haar woord gedaan te hebben. Het dragen der nieuwe kleeding, zeide zij, had haar overtuigd hoeveel gemakkelijker deze was dan de oude, en zonder iemand anders de wet te willen voorschrijven, maakte zij voor zich aanspraak op de vrijheid om zich te kleeden gelijk haar best voorkwam, zoolang haar gewaad niet tegen de welvoegelijkheid streed. Wat dit laatste punt betrof liet zij het oordeel over aan ieder die te gelijk met haar eene dame met slepende rokken eene morsige straat zag overstappen. Nu en dan werd zij aanmoedigend toegejuicht, en nog gunstiger werd zij bij eene tweede voorlezing ontvangen, welke zij den 22sten op dezelfde plaats hield. Geheel anders ging het evenwel den 29sten, toen zij in een ruimer lokaal, de British Institution in Cowperstreet, eene derde voorlezing wilde houden. Reeds lang vóór de opening was de deur belegerd door een baldadigen troep volk, die daarna zonder betaling binnendrong, de zaal geheel vulde en zoo veel geweld maakte, dat M^{rs}. Dexter niet durfde optreden.

Op het oogenblik dat wij dit schrijven is het dus met de vooruitzigten van het nieuwe costuum in Engeland niet gunstig gesteld. Of het wat smaak betreft eene verbetering der tegenwoordige kleederdragt te noemen zou zijn, kan de lezer of lezeres naar de bijgevoegde afbeelding beoordeelen. Wij voor ons kunnen niet zeggen er in dit opzigt zeer mede te zijn ingenomen. Het costuum vormt geen natuurlijk geheel, maar is eene smakelooze mengeling van Oostersch en Westersch, Turksch en Parijsch, die inderdaad belagchelijk moet worden wanneer er nog een gewone dameshoed bijgevoegd wordt. Van zulk eene kleeding schijnen de lange tressen, de sierlijke sluijer en de loshangende mouwen der Oostersche vrouwen even onmisbare gedeelten te zijn als de wijde broek. Om echter in het Bloomers-gewaad iets onwelvoegelijks te vinden is wel de overdrevene geaffecteerde kieschheid noodig, die in de elegante wereld van Londen is aangenomen.

Een juist berekend middel, om tot kerkgaan aan te sporen.

Wij willen niet onderzoeken, of de aangehevene klagt, dat er in onzen hoog verlichten tijd zoo niet door allen, ten minsten door velen op de openbare godsdienstoefening minder prijs wordt gesteld, dan in vroegere, meer eenvoudige dagen, gegrond is. Dit weet men, zij wordt van verschillende kanten aangeheven, en men hoort ze zelfs uit derzulken mond, van wie men vertrouwen mag, dat zij anderen niet bloot napraten, maar gewoon en ook in staat zijn, uit eigene oogen te zien. En schoon wij eenigzins overhellen, om hare gegrondheid te erkennen, meenen

wij toch evenwel, dat er bij dat klagen, even als altijd, eenige overdrijving plaats vindt, want zoo ligt wordt men door vooroordeel verblind en ziet en oordeelt valsch. Aan louter vooroordeel zullen wij het toch wel moeten toeschrijven, dat sommigen het tegenwoordige zeer verre boven het verledene stellen, ja van het laatste zelfs met zekere minachting spreken, terwijl anderen tot een tegengesteld uiterste vervallen. Dezen zien in de vroegere tijden niets dan goed, en in die, welke zij beleven, niets dan kwaad, daarbij vergetende, wat reeds Salomo verklaarde: ‘zeg niet: wat is er, dat de vorige dagen beter geweest zijn dan deze? want gij zoudt naar zulks niet uit wijsheid vragen.’ Maar hoe dit zij, zeker is het, dat er altijd geweest zijn, nog zijn en ook wel blijven zullen, die de openbare godsdienstoefening, om welke redenen dan ook, minachten en verwaarloozen; en even zeker, dat menig gemoedelijk leeraar, zelfs wanneer geene menschenvrees hem bezielt, vaak deerlijk in de klem zit, wanneer hij de zoodanigen in zijne gemeente vindt, en toch niet regt weet hoe met hen te handelen, vooral wanneer zij tot den meer beschaafden stand behooren. Hij weet, wat zijn heilige pligt vordert en hij wenscht ook niets vuriger dan nuttig te zijn; en toch, indien hij niet in den geest der zachtmoedigheid en met verstandig overleg handelt, breekt hij ligt meer af, dan hij opbouwt. Daaronder lijdt hij, en hij lijdt te zwaarder, naarmate zijn zedelijk gevoel fijner is en zijn geweten krachtiger spreekt. Misschien kan het volgende middel, is het dan al niet op dezelfde wijze, dan toch met eenige wijziging, ter bereiking van een gewenscht doel, in beoefening worden gebragt, ook door hen, die geen leeraars zijn.

Een onzer eerwaardigste, maar reeds lang overledene predikanten werd beroepen, aanvaardde die roeping en begon op den bestemden tijd zijn dienstwerk in zijne nieuwe gemeente; zij was eene dorpsgemeente. Schoon er zich, vooral gedurende het zomersaizoen, eenige meer aanzienlijke familien ophielden, bestond zij toch grootendeels uit eenvoudige landbewoners. Eenigzins nader met haar en haren zedelijken en godsdienstigen toestand bekend geworden, had hij reden om dankbaar en tevreden te zijn. Wel was zij verre van volmaakt te zijn; doch innig bewust, hoe ook het beste dezer aarde onvolkomen is, hinderde hem zulks niet in het opmerken van het vele goede, hetwelk hij rondom zich ontwaarde. Over het geheel kwamen zijne gemeenteleden vlijtig ter kerk, doch er waren, even als overal, nog al uitzonderingen. Hij nam zich stellig voor, om deze laatsten door elk mogelijk middel tot hunnen pligt te brengen; doch wilde hiermede niet te spoedig beginnen. Hij was van oordeel, en wij zouden meenen, te regt, dat hij eerst eenigen tijd had moeten werkzaam zijn; mogt het hem gelukken, het vertrouwen zijner gemeente te winnen, dan zouden zijne vermaningen des te eerder ingang vinden, dieperen indruk maken en zijn doel beter bereikt worden. Eindelijk begon hij met zijne niet gemakkelijke taak, en leide daarbij een echt Christelijk geduld en eene menschenkennis aan den dag, die zijn verstand en hart evenveel eer aandeden. Hij had er regt den slag van, om elk van dien kant aan te komen, w'aar hij het best te treffen was, en hij mogt dan ook, onder Gods zegen, boven alle verwachting slagen. De meest geschikte middelen stonden hem te dienste, en uit de vele, die hij aanwendde, willen wij een enkel mede-

deelen, dat ons tot eene treffende proeve zal verstrekken van zijn reeds genoemd geduld en menschenkennis.

Onder de verwaarloozers der openbare godsdienstoefeningen behoorde ook een der welvarendste landlieden - een man, die een vrij talrijk gezin had, boven de meesten zijner dorpsgenooten in beschaving uitstak, en even als zijne vrouw en kinderen van een ordelijk en zedig gedrag was. Zijn nalatig kerkgaan kwam niet voort uit onverschilligheid, veel minder uit eenen bepaalden af keer van alle godsdienst; maar veel meer daaruit, dat het bij hem sedert lang eene gewoonte was geworden. Met een' der vroegere predikanten had hij eenige onaangenaamheid gehad, en wat helaas! in dergelijke gevallen niet zeldzaam is, van dien tijd af, ging hij niet meer met de gemeente op, maar bleef te huis, waar hij zich dan met eenige godsdienstige lektuur bezig hield, of den een' of anderen elders wonenden bloedverwant of bekende bezocht. Wel hadden latere predikanten pogingen aangewend, om hem van zijne verkeerde gewoonte af te brengen, doch het schijnt, dat zij de zaak op de verkeerde wijze aangrepen, althans hoe menigmaal ernstig en dringend vermaand, er kwam geene verandering. Eenmaal uit de kerk teruggebleven, was hem zulks tot eene gewoonte geworden; en wie onzer kent de kracht der gewoonte niet? Hierbij kwam nog, wat zoo vaak het goede op deze wereld hindert, een opzien tegen menschen; het ging hem als zoo vele anderen, die zich van hetgeen God en hun geweten zoo dringend eischen, laten terughouden door de gedachte: wat zullen er de menschen van zeggen? Zij ne vrouw, die op de openlijke godsdienstoefening hoogen prijs stelde, en even als hare kinderen en dienstboden in derzelver waarneming zelfs voorbeeldig was, leed onder baars mans verkeerd gedrag veel - zeer veel. Maar ook hare vermaningen bragten geene verandering te weeg; schoon hij haar innig lief had en zeker in andere gevallen niet ligt een harer wenschen onvervuld zou hebben gelaten. Iets evenwel gaf haar nog eenige hoop. Duidelijk was het, dat zijn geweten hem verwijtingen deed, en vooral werd zulks zigtbaar op elken dag des Heeren. Wanneer dan aan den vroegen morgen de dorpsklok zich bewoog, hare statige toonen, als zoo vele genadestemmen der eeuwige Liefde, over veld en akker deed rollen, en ook in zijne woning en ook tot zijn oor doordrongen, dan ontwaarde men bij hem eene hooge mate van onrust, zoo afstekende bij de rust, die zich heinde en verre verspreidde. En zij nam toe, wanneer zij zich voor het laatst lieten hooren, en de zijnen gereed stonden, om naar Gods heiligdom te gaan, en daar van Jezus en van hetgeen Hij voor zondaren gedaan had, en van den Albarmhartige en hoe Hij geen lust heeft aan den dood des zondaars, maar daarin dat hij leve en zich bekeere, te hooren, en zich biddend en dankend opwaarts te verheffen. En wanneer zij hem dan zoo aanstaarden, en vooral zijne dierbare vrouw hem zoo weemoedig aanzag, en haar zwijgende, maar toch zoo welsprekende blik hem scheen te vragen: Waarom ook gij niet, hebt gij niet dezelfde behoeften als wij, en wenscht gij niet eenmaal met mij en met uwe kinderen bij den Heer in te wonen - bij dien Heer, die ook u toeroept: kom tot Mij? dan werd het hem banger om het hart en hij onttrok zich aan haar en aller oog. Als onwillekeurig greep een zekere angst hem aan. Maar juist op dezen angst bouwde zij hare hoop; wie wist, hoe

spoedig de genade des Oneindigen hem met krachtige hand aangrijpen en het smachtend verlangen zou opwekken, om derwaarts te gaan, waar verzoening en zaligheid aan allen verkondigd werd! De echte, in God en Christus gewortelde liefde, gelooft alle dingen, hoopt alle dingen.

Onze nieuwe leeraar had zooveel mogelijk de meest juiste narigten ingewonnen van den man, wien hij van zijn verkeerd gedrag wilde afbrengen. En vond hij grond, om zich met eenen gunstigen uitslag te vleijen, daar ook hij was bekend geworden met hetgeen wij daar zeiden, zoo was te gelijk zijne hoop door iets anders weêr verflaauwd. Algemeen toch stond de man bekend als iemand van een vast karakter, en niet zelden ontaardde zulks in stijfhoofdigheid, en wat het ergst was, daarop liet hij zich wel eens iets voorstaan. De predikant begreep dus, in het tegenwoordig geval meer dan gewone omzigtigheid noodig te hebben. Na rijp beraad kwam ook hij tot de volle overtuiging, dat opzien tegen het kerkgaan de voorname oorzaak was van des mans terugblijven, en de zaak zou gewonnen zijn, indien hij hem slechts eenmaal in het huis Gods kon krijgen. Hiernp bouwde hij zijn plan, en voerde het uit op eene wijze, die zoo wel zijn verstand als zijn hart tot groote eer verstrekken.

Om niet met de deur in het huis te vallen, gelijk het spreekwoord zegt, hoopte hij eene ongezochte gelegenheid te vinden, en eene persoonlijke kennismaking aan te knoopen. Zij bood zich spoedig aan. Op zekeren dag eenigen zijner gemeenteleden bezoekende, rigtte hij met opzet zijne schreden naar des landmans woning, en ziet, juist vindt hij hem voor dezelve met eenig werk bezig. Aanstonds treedt hij op hem aan, vraagt met voorkomende vriendelijkheid naar zijne en der zijnen gezondheid, en begint, zoo als dit veelal bij eene eerste ontmoeting gaat, over weêr en wind te spreken. De man was eerst niet op zijn gemak, want zijn geweten sprak luide, herinnerde hem aan zijn verzuim en wekte de vrees op, dat hij wel eens eene strafpredikatie hooren kon. Gaarne had hij zich den bezoeker van den hals geschoven, zonder hem binnen te vragen; doch hij bedacht zich en dit te meer, daar immers dominé zoo vriendelijk, zoo voorkomend was. Hij kon dus niet anders dan hem verzoeken, met zich in huis te gaan; wat aanstonds gaaf werd aangenomen. Er werden pijpen gebragt, gestopt en aangestoken, en spoedig geraakten beide in een druk gesprek over allerlei aangelegenheden, terwijl de vrouw, die met blijdschap opmerkte, hoe zeer haar man in zijn schik scheen te zijn, af en aan ging. Duidelijk was het, dat het hem steeds ligter om het hart werd, want wel sprak dominé over ernstige dingen, en hoe de landman nog meer dan de stedeling gelegenheid had, om God in Zijne werken als te aanschouwen, maar wat hij gevreesd had, over kerkgaan geen enkel woord. Eindelijk moest men scheiden, en onze man drong er met allen ernst op aan, dominé mogt spoedig zijn bezoek hervatten, en dan wat langer blijven, hetgeen door de vrouw niet weinig werd aangebonden. Zulks werd dan ook beloofd. Naauwelijks had hij den leeraar uitgelaten, of hij keerde ijlings naar zijne vrouw terug, en terwijl hij van blijdschap zijne handen wreef, sprak hij tot haar: ‘zie, vrouw, dat is mijn man. De vorige predikanten kwamen aanstonds met hunne strafpredikatien over mijn niet ter kerk gaan voor den dag,

en daarom ging ik hen steeds uit den weg; doch deze doet heel anders. Nu, ik hoop maar, dat hij zijn woord houden en spoedig terugkomen zal.' De vrouw hielp hem dat wenschen, ging tevreden aan haar werk, schoon het haar niet regt bevallen wilde, dat er van het kerkverzuim zelfs met geen woord gerept was. Intusschen, dominé had zoo lief en zoo ernstig gesproken; misschien werkte zulks wel iets goeds uit!

Om zijn tweede bezoek des te aangenamer en daardoor ook van te meer uitwerking te doen zijn, begreep de predikant, dat hij het niet te spoedig moest herhalen. Hij liet dus twee à drie weken voorbijgaan. Doch nu wilde hij de vervulling zijner belofte niet langer uitstellen, en koos voor zijn hernieuwd bezoek den achtermiddag. Onze landman had reeds dikwijls naar des leeraars komst verlangend uitgezien en even dikwijls zijne vrouw gevraagd: 'zou dominé ons vergeten?' En zijn verlangen naar eene nadere kennismaking werd zoo veel te grooter, daar allen met den hoogsten lof van hem spraken. Hoe verheugd was hij dus, toen het eindelijk vervuld werd. Het was juist theetijd, en dominé moest blij ven thee drinken, waarin deze volgaarne bewilligde. De vrouw des huizes voegde zich bij hen, en nu te zamen neêrgezeten, werd er spoedig een vriendschappelijk en te gelijk ernstig gesprek aangeknoopt, en leide onze landman hierbij zoo veel gezond verstand en regtschapenheid van hart aan den dag, dat de predikant hem waarlijk lief kreeg en des te vaster besloot alles aan te wenden, om de eenigzins verflaauwde godsdienstvlam aan te kweeken en te versterken. Het onderhoud scheen den eenen, zoo wel als den anderen te bevallen, en duurde vrij lang; maar ziet, schoon er meer dan eens aanleiding toe was, van kerkgaan geen enkel woord. Het uur van henengaan was eindelijk daar; dominé dronk zijn laatste kopje thee uit, leide de pijp neder, gaf den beiden huislieden vriendelijk de hand en nam een beleefd en zegenend afscheid. Op nieuw brak de man in lof en bewondering over den nieuwen leeraar uit en wist naauwelijks woorden te vinden, om diens voorkomende en gulle spraakzaamheid, ja diens gansche gedrag naar waarde te roemen. Neen, zoo iemand had hij nooit ontmoet, die zocht niet zichzelven, die dwong anderen niet, om onder zijn gehoor te komen; dit had hij niet kunnen denken. Hij had dan ook voor het vervolg geene strafpredikatie meer te vreezen, want lag zoo iets in het plan van den predikant, dan zou het reeds geschied zijn. Hoe eerder dus deze zijn bezoek hervatte, ja hoe meer hij zulks deed, des te liever, daar toch alle vrees verdwenen was. De vrouw zweeg, want hoe veel zij ook van haren nieuwen prediker hield, dit kon zij maar niet begrijpen, dat hij haren man niet aanspoorde de openbare godsdienstoefening bij te wonen. Dat hij zulks de eerste maal niet gedaan had, liet zij gelden, doch nu de tweede maal.... het was haar een raadsel.

Wederom verliep er eenige tijd, vóór de predikant zijn bezoek bij zijne vrienden, want dit waren zij geworden, hervatten kon. De vroeger opgegeven reden en vooral een reeks van bezigheden gaven daartoe aanleiding. Bij hen intredende, was hij op nieuw hoogst welkom; men dronk thee, de mannen rookten en de onderlinge gesprekken liepen even als vroeger over de aangelegenheden van den dag en over andere meer of min gewigtige onderwerpen; maar het punt van kerkgaan bleef nogmaals onaangeroerd.

Men kan begrijpen, hoe dit onzen landman beviel; hij zweefde in de wolken, zijn gelaat toonde enkel vreugde en hij wist niet wat hij den leeraar doen zou. Eindelijk stond deze op en sprak bij het afscheid nemen: ‘nu, vriend, ben ik reeds driemalen bij u geweest, en schoon ik het wel niet op het goudschaaltje wil leggen, of ik meer bij u, dan gij bij mij komt, zoo heb ik toch gaarne, dat mijne gemeenteleden mij nu en dan ook eens bezoeken. Gij wilt dit immers wel doen?’ ‘Zeer gaarne’ was het antwoord, ‘want ik heb al heel veel achting voor u, en niet ligt zou ik u een verzoek weigeren, en wel het minst een zoodanig, dat mij dubbel aangenaam is.’ ‘Goed, ik houde u aan uw woord,’ hervatte de predikant, ‘doch daar gij in de week weinig tijd hebt, willen wij er zondag morgen toe bepalen, ik wacht u dan op de koffij, en gij brengt uwe vrouw mede. Geef er mij de hand op, dat gij komen zult.’ Hij deed zulks, en men scheidde even als vroeger, heilwenschend en tevreden over elkander.

De vrouw begon na te denken, zij meende des leeraars oogmerk te doorzién en verheugde zich. Maar onze landman was te overspannen, om zijne gedachten rustig bijeen te verzamelen, en verblijdde zich slechts, dat hij zijnen besten vriend, zoo als hij zeide, spoedig zou weerzien, en zelfs de eer hebben, hem in zijne woning te bezoeken. Nu, zoo iets had hij nimmer verwacht. Waarom waren niet alle predikanten aldus gestemd? Hij ging regt opgeruimd aan den arbeid, en des avonds te huis komende, was hij nog vol geestdrift en legde zich even opgeruimd neder. De vrouw meende best te doen, het zwijgen te bewaren en hem aan zichzelven over te laten. Den anderen morgen vroegtijdig zijn werk beginnende, kwam hij eerst laat aan den avond in zijne woning terug, doch scheen minder rustig, veeleer stil en peinzende te zijn. Zij raadde gemakkelijk de oorzaak zijner veranderde gemoedsstemming, doch hield zich, alsof zij die verandering niet had opgemerkt. Er werd dus tusschen beide echtgenooten over het aanstaande bezoek geen enkel woord gewisseld. Dit viel den man het pijnlijkst, en aan den avond kon hij het niet langer opkroppen, hij moest zijn hart lucht geven, en nu had er het volgend gesprek plaats.

Hij. Luister, vrouw, ik weet niet, hoe ik het maken zal. Dominé heeft ons zondag morgen na de preek op de koffij verzocht, en zoo gaarne - dit gelooft gij immers? - zou ik zulks doen. Doch dan dien ik ook wel ter kerk te komen, want zonder dat zou ik den braven man niet onder de oogen durven treden. Maar - ook dit begrijpt gij - zulks gaat niet aan; ik in Gods huis komen? - wat zouden er de menschen van zeggen; ieder zou mij even vreemd aanzien!

Zij. Ja, dat zal men wel, men zal zich verwonderen en niet weten, hoe men het met u heeft; maar mag u dat terughouden? God eischt het van ons, dat wij Hem openlijk en gemeenschappelijk vereeren; en gaat God niet boven menschen? En daarenboven, komt gij niet ter kerk, dan kunt gij niet bij onzen goeden en vriendelijken leeraar gaan, en ik doe het dan evenmin. En waarschijnlijk zien wij hem dan ook niet ligt weêr, en is het althans met onze vriendschap uit.

Hij. Gij hebt gelijk. Maar wat nu te doen? ik weet het waarlijk niet; de zaak is gek genoeg. Ter kerk gaan - neen, vrouw, ik herhaal het, dat gaat niet. En toch, God beveelt het, en ook onzen dominé wilde ik niet gaarne tot onvriend

hebben. Ik zit duchtig in de klem. Doch wacht, daar schiet mij iets in den zin; wij moesten zeggen, dat er zondag iets in den weg gekomen is, en wij ons bezoek tot eenen anderen dag zullen verschuiven. Ja, zoo is het goed; kom, vrouw, stem er mede in?

Zij. Neen, neen, dat nimmer! Heeft ons daarnaar behandeld, dat wij hem de eerste reis de beste met eene leugen zouden tegenkomen? Dat was hem diep beleedigen, en is bovendien zware zonde tegen God; uw eigen geweten zal u dit zeggen. Behoorlijk ter kerk gaan en dan naar den dominé - dit, lieve man, is het eenige, wat er op zit.

Hij. Neen, vrouw, en nogmaals neen! Alles wil ik doen om den braven man genoegen te geven, maar mij onder zijn gehoor te laten vinden - daartoe gevoel ik mij niet sterk genoeg.

Zij begreep te regt, dat het beter was haren man aan zijn eigen nadenken over te laten, dan het gesprek voort te zetten; zij brak dus hetzelve af, en dit te meer, daar zij nog iets te verrigten had. Spoedig daarop begaf men zich ter ruste, doch onze landman was niet zoo opgeruimd, als anders.

De volgende dag was een zaturdag. Hij hervatte, ja, zijnen arbeid, doch het ging niet van harte; hij was mijmerend en in zichzelven gekeerd. Op nieuw klampte hij zijne vrouw aan en sprak tot haar: - ik weet waarlijk niet, wat ik doen moet, ik wil gaan en niet gaan; ik zit er mede. Dat opzien tegen menschen - het is een kwaad iets, en ik kan er maar niet over heen komen. En toch, mijn geweten zegt mij, dat het pligt, dat het Gods wil is: en dan onze brave dominé... Wat kan een mensch toch in verlegenheid komen! Geef mij toch raad. - Dien heb ik ik u reeds gegeven, en was ik in uwe plaats, ik zou mij geen oogenblik bedenken. Doch gij moet weten, wat gij doen moet; - met dat antwoord ging zij aan hare bezigheid.

De zondagmorgen brak aan. Vroeger dan anders was hij uit het bed, en duidelijk was het, dat hij het met zichzelven niet eens kon worden. Dan liep hij hier, dan weêr dáár, altijd peinzende, binnen 's monds sprekende, zich gedurig half hoorbaar de vraag doende: - wat besluit zal ik nemen? - Met geen enkel woord onderbrak zijne vrouw den loop zijner gedachten, maar volgde hem toch met belangstelling, angstig afwachtende, waarop alles zou uitloopen. Het uur waarop men ter kerk zal gaan, nadert; allen, vrouw, kinderen en dienstboden, zoo velen er kunnen gemist worden, maken zich gereed. Nog aarzelt hij. Daar laat de klok hare statige toonen hooren, ook in zijne woning dringen zij door; meer dan immer wordt hij geschokt en ontwaakt zijn beter gevoel. Hij treedt naar de kast, neemt er den besten, den zondagschen rok uit, trekt dien aan, voegt zich bij zijne verheugde huisgenooten, om met hen naar 's Heeren huis op te gaan. Maar nu ook gebeurde, wat hij vermoed, wat hij gevreesd had, en was zijn besluit minder vast geweest, hij ware weer omgekeerd. Reeds op het kerkpad stak men de hoofden bij elkander, en fluisterde elkander toe: - zie, welk een wonder, ook hij zal eens weer in de kerk komen. - En toen hij nu werkelijk aan het hoofd der zijnen binnentrad, en elke twijfel, die bij dezen of genen nog bestond, geheel was weggenomen - welk een algemeen opzien, welk eene verbazing, bijna scheen het, alsof de tijd der wonderen was teruggekeerd! Het was alleen door het optreden van den leeraar, dat de gemeente tot stilte en aandacht

kwam, en onzen landman verademing werd geschonken.

Even als altijd was de predikatie, die men hoorde, vol heiligen ernst; maar op het thans gebeurde werd met geen enkel woord, zelfs niet eens van ter zijde, gedoeld. Na het eindigen der godsdienstoefening gingen man en vrouw naar de pastorie koffij drinken, en vonden daar zoowel van den predikant als van deszelfs gade het beste onthaal. Over alles werd gesproken, behalve over het hervatte kerkgaan. Zoo zat men genoegelijk en niet zonder nut bij elkander, tot eindelijk de tijd van afscheidnemen daar was, wat van de zijde onzer landlieden onder innige dankbetuiging en dringende aanbeveling geschiedde.

En wat was nu hiervan het gevolg? Juist dat, wat onze menschkundige leeraar bedoeld en met grond verwacht had. Het ijs moest gebroken, het opzien overwonnen, de menschenvrees weggenomen worden; was dit geschied, was hij slechts eenmaal ter kerk geweest, dan zou hij niet weêr terugtreden, maar zich verblijden, dat hij er op nieuw toe gebragt was, overeenkomstig zijnen heiligen pligt en zijn waarachtig belang in 's Heeren huis op te gaan. En zulks was werkelijk het geval. De aangewende poging werd met het beste en duurzaamste gevolg bekroond, waartoe zijne brave en verstandige vrouw, door elke opkomende bedenking met liefdevollen ernst tegen te gaan, niet weinig bijdroeg. Hij was van dat oogenblik af een getrouw kerkganger, en trok met de zijnen rijke, zalige vruchten uit de Evangelieprediking, die voor hen te heilvoller was door de innige achting die zij hunnen leeraar en vriend toedroegen. Hoe vaak zegenden zij den braven man in hun hart, en dankten God, die hem gebruikt had als een middel, om te herstellen wat jaren lang verzuimd was.

Bezigheden en beslommeringen van allerlei aard waren oorzaak, dat de predikant in eenige weken het gelukkig huisgezin niet bezoeken kon. En toen hij dit eindelijk deed, en men naauwelijks gezeten was, greep de man met tranen in het oog de hand des leeraars en sprak: - o hoe goed, hoe wijs hebt gij alles overlegd, en welk een' dank zijn wij u verschuldigd! Hoe geheel anders is het thans onder ons, - hoe anders vooral op des Heeren dag! Nimmer, - nimmer kan ik het u vergelden, en ook de mijnen kunnen dit niet, dat moge de goede God doen! - Hij kon niet meer uitbrengen; want zijn gemoed was vol, en ook zijne vrouw beproefde te vergeefs woorden te vinden om uit te drukken, wat in haar binnenste omging. En onze leeraar? - Hij stond daar, diep geroerd, betoog ten hemel gewend en vol heiligen dank aan God. - Mijne vrienden, - dus sprak hij, - is uwe ziel tot vreugde gestemd, de mijne niet minder. Maar niet aan mij, Gode komt daarvan de eer toe, Hij gaf mij wijsheid en zegende mijn pogen. O, danken wij Hem voor Zijne genade! - Het was een zalig oogenblik voor allen, een voor smaak van hemelgenot.

En nu, voor wie dit verhaal? Zeker in de eerste plaats voor elken gemoedelijken leeraar, om hem te doen gevoelen, wat eene liefdevolle en menschkundige behandeling zijner gemeenteleden vermag. Maar ook voor allen, die innig overtuigd zijn, dat 's Apostels uitspraak: ‘zoo is dan het geloof uit het gehoor, en het gehoor door het woord Gods’ waarheid bevat. Wat baten de klagten over het verkeerde van onzen tijd, wat ook die over veler gebrekkig kerkgaan? Is het

niet beter, dat wij trage handen en slappe kniën oprigten? Wie zulks met wijze bedachtzaamheid doet, onder inwachting van Gods zegen, zal vaak boven verwachting slagen, en bij mislukking zich troosten met de stille bewustheid: ik heb het mijne gedaan!

A.R.

Brievenbus.

IV. Brief aan den Redacteur van den Tijdspiegel over een strijd tusschen vleesch en geest.

Mijnheer de Redacteur!

Ofschoon het onderwerp van mijn schrijven behoort tot de eerste rubriek van uw tijdschrift, vraag ik daarom toch niet meer dan een nederig plaatsje in uwe brievenbus, daar het mijn doel niet is, u eene volledige beschouwing van, maar alleen een paar opmerkingen over een paar stukken te leveren; wier gezette beoordeeling liever voor een uwer bestendige med earbeiders bewaard blijve, en door mij met velen belangstellend wordt te gemoet gezien.

In 's Hage gevestigd, kunt gij, man van uw tijd, niet onbekend zijn met het geschrijf over en weder betrekkelijk het prediken van den hoogleeraar Hofstede de Groot voor de Hervormde gemeente der hofstad. Van een der brochuren, die D^{s}. Molenaar tot schrijver heeft, zag ik alleen het slotwoord, aangehaald in de Kerkelijke Courant, een woord, dat mij goed deed aan het hart. Geheel en bij herhaling las ik daarentegen de brieven van den Groningschen hoogleeraar en van D^{r}. Doedes aan dezen gerigt. Het is over die stukken dat ik eenige woorden tot u rigten wilde. Moet ik ook vreezen, dat, werd mijn naam bekend, geen der kampioenen mij een bevoegd scheidsregter zoude achten wat mijne theologische geleerdheid betreft, - toch heb ik nota genomen van beider woord, dat zelfs den gemeenteleden regt van oordeelen geeft. Ja, ik ga verder, en beweer, dat ik niet geheel onbevoegd ben, wijl onpartijdig in den waren zin van het woord: de geestesrigting van Dr. Doedes is mij zoo vreemd als de dogmatiek der Groningers. Schijn ik mij ook meest aan de zijde der laatsten te scharen, toch kan ik naar waarheid verklaren, dat mijne overtuiging in menig opzigt van de hunne verschilt, dat met name hunne leer omtrent 's Heeren voorbestaan mij gansch niet behaagt, en dat ik, hoeveel schoons ik erken in de Groningsche verzoeningsleer, toch met Dr. Doedes de gewisheid deel, '*dat het lijden en sterven des Heeren het noodzakelijk vereischte* (de conditio sine quâ non) *der vergeving van zonden en onzer zaligheid is*,' zij 't ook mij nog een *mysterium tremendum*.

Wanneer na deze verklaring de antidoedesiaansche strekking mijner opmerkingen nog door u aan dogmatische bevangenheid werd toegeschreven, zie, ik meene, dat ik mij over onregt zou kunnen beklagen.

Ter zake. 't Is u bekend, dat de hoogleeraar Hofstede de Groot in den 'Nederlander' is aangevallen, omdat hij - een erkend, wettig leeraar der Hervormde

kerk, - voor de Hervormde gemeente te 's Gravenhage gepredikt had. Mij dunkt, de hoogleeraar had liever gezwegen, en 't is waarlijk zoo moeijelijk niet, op een aanval van den ‘Nederlander’ te zwijgen; maar ook het zwijgen kan te lang duren, en ik meen, dat men inderdaad tegenover de rigting, neen de partij van Groen te lang zwijgt. Omdat zij wetenschappelijk reeds geoordeeld is, omdat zij daarenboven giftig is in haar vijandschap, laat men haar veel begaan. Ik geloof in de gelegenheid te zijn om op te merken, dat die partij gevaarlijker is dan men wel meent. Ze werkt stelselmatig, met een bewonderingwaardige taktiek, altijd regt op het doel afgaande, en - de middelen niet ontziende. Er zijn plaatsen, waarde democratische partij steun vindt bij de mannen van het *droit divin*, maar - die democratische partij is daar orthodox. Hoofdagenten zijn in menige stad geplaatst, die hun handlangers ten platten lande hebben: langs die kanalen stroomen de ‘*Dag des Heeren*,’ de ‘*Vereeniging*,’ de ‘*Handwijzer*’ de dubbeltjespreken[1)] de woning van den landman binnen: is er een predikantsplaats vacant, door honderd verborgen kanalen wordt op de stemming der kerkeraadsleden gewerkt, regtsgeleerde adviezen (in quaestieuze gevallen) gratis hun aangeboden, elk godgeleerde, die niet op de lijst der geijkten staat, verdacht gemaakt. De bidstonden voor Israël zijn meest de voorpost, de kozakken, die het vijandelijk leger verontrusten en verkennen. Waar zoo gewerkt wordt, daar mag niet zwijgen wie er nog prijs op stelt, dat de gemeente van Christus niet de prooi worde van een heerschzuchtige en talentvolle partij, wier tirannij doodelijk zou zijn voor 't Christelijk leven. Daarom verheugt het mij, dat de hoogleeraar Hofstede de Groot niet gezwegen heeft, en zoo ik hopen mogt, dat mijne stem ingang zou vinden, ik zou hem en elken voorstander van vrij en levend Christendom toeroepen: waakt en strijdt.

Twee vragen beantwoordt de heer de Groot eerst: Wat willen de Groninger Godgeleerden? en Waarom worden zij zoo hevig bestreden? Wordt op de eerste vraag eene populaire voorstelling gegeven van hetgeen de Groninger rigting wil, en haar regt op den naam van Hervormd betoogd; - in antwoord op de tweede wordt op den vroeger meer algemeenen, thans tot de Bilderdijksche school zich bepalenden tegenstand tegen de Groningers gewezen, - eindelijk een derde, en daarmede de hoofdvraag beantwoord: op welken grond zegt de school van Bilderdijk, dat het regt der gemeente wordt miskend, als een Groninger te 's Hage het Evangelie predikt? Hier volgt de aanwijzing, dat de Bilderdijksche school na wettiglijk kwaad opposant bewezen te zijn, een revolutionair beroep doet op de gemeenteleden, - en hare eigen partij met de gemeente identificeert.

Tegen dit schrijven nu, door een derden druk te bekend, dan dat gij breeder verslag van mij wachten zoudt, heeft de Rotterdamsche predikant Doedes bij den uitgever van den ‘Nederlander’, zijn' schoonbroeder, zoo ik wèl heb, eene brochure in het licht gegeven, in den vorm van een' brief aan den Groninger hoogleeraar. Dat we hier geen losse, luchtige brochure van een oppervlakkigen veelschrijver voor ons hebben, behoeft u

1) Terwijl ik dit schrijf komt mij onder de oogen de aankondiging van een nieuwe reeks van preken bij de Vijver en Tinholt ook - F.C. van den Ham. *Et tu, mi Brute?* Och, gij zijt te edel van hart voor de dogmatisterij en verdoemings-schrijverij.

niet gezegd, die D^{r}. Doedes met mij kent als een scherpzinnigen kop en degelijken geleerde. Er is dan ook waars, goeds, helders genoeg in dien brief, en toch zou ik er een motto boven plaatsen, waarvoor de heer Doedes mij welligt weinig dank zou wijten, namelijk: *sehr talentvoll und sehr beschränkt*.

Wat reeds terstond mijne aandacht trok, was dat zeggen: ‘Met stilzwijgen ga ik nu de eigenlijke aanleiding tot uw schrijven voorbij.’

Blijkbaar is de heer Doedes zeer ingenomen met de bestrijders van den heer de Groot. Nu heeft deze overtuigend aangewezen, dat zij in het ongelijk zijn, - bewezen, dat ze hem, den wettig erkenden leeraar, door de bevoegde kerkelijke magt als zoodanig toegelaten en gehandhaafd, als een onbevoegde, die geweerd behoorde te worden, uitgekreten hebben, de gemeente tegen hem opgezet, waar zij kerkelijke overheden niet konden overtuigen, - dat zij in één woord eene revolutionaire minderheid zijn, die met bergpartij-ische aanmatiging geweld wil stellen in plaats van regt. Het was nu toch niet te veel gevergd van den heer Doedes, wanneer men van hem verwachtte, dat hij dit zou erkennen. 't Is waar, het is niet dàt, waarover hij tot den hoogleeraar spreekt; maar toch, hij weet zoo menigmaal te doen uitkomen, waarin hij met de bestrijders van de Groot overeenstemt, - hij weet zoo scherpzinnig hen te verdedigen, dat het in waarheid niet meer dan billijk geweest ware, zoo hij ook niet had verzwegen, waarin hij van hen verschilt, waarin zij onverdedigbaar zijn, - of hij had (en nog noodigt hem misschien deze of gene er toe uit) een kerkregtskundig betoog moeten leveren, dat dertien leden van een genootschap van eenige honderdduizenden de meerderheid mogen overschreeuwen en straffeloos de besturen honen.

Waarlijk, 't gaat niet aan, te zeggen: in de hoofdzaak (waar uw regt onbetwistbaar is) treed ik niet; op bijzaken zal ik u vatten.

Willen we maar gelooven, dat de heer Doedes dat zoo niet ingezien heeft?

Hij komt tot zijn onderwerp. De hoogleeraar had geschreven: ‘Er zijn ook godgeleerden geweest, die ons tegenspraken, nu maar enkele of geene meer. Vroeger waren het vele. Dit is niet te verwonderen. Wij gingen in zoo verre eenen nieuwen weg, als wij de *gemeerde* zelve wilden brengen tot eigen zelfstandig inzigt in geheel het Evangelie, en hiertoe de waarheid, gelijk de wetenschap die leert kennen, haar eenvoudig en duidelijk voor stelden. Wij gingen daarbij minder uit van de Heilige Schrift, dan van het *Evangelie*, als kern en hoofdinhoud der Heilige Schrift. Wij stelden minder prijs op leer en kennis en geleerdheid, maar veel meer op hart en zin, gemoedsrigting en leven. Niet eene leer door Jezus Christus medegedeeld, maar Jezus' leven en lot, persoon en onderwijs, in één woord, *Gods openbaring in Jezus Christus*, was ons daarbij hoofdzaak. Bovendien wilden wij wetenschappelijk helder inzigt en warmen godsdienstzin, dusverre, tot groote schade van wetenschap en gemeente beide, veelal gescheiden, meer met elkander in verband brengen, den geleerden man tot vromen zin, den vromen Christen tot helder inzigt leiden. Dit eigenaardige was voor vele godgeleerden eerst vreemd. Zij begrepen niet dadelijk, wat wij er mede wilden zeggen, of op welken grond dit rustte, en eenigen verhieven wetenschappelijke tegenspraak, waarvoor wij hun ten hoogste dankbaar zijn.’

‘Nu is dat beter. Wij worden nu verstaan. Algemeen erkennen nu onze godgeleerden, dat wij geheel op Christelijken en ook op Nederlandsch Hervormden bodem staan. Zij zien, dat wij het practische Christendom willen... en ik weet niet, welk redelijk denkende godgeleerde nu nog onze tegenstander zou zijn.’

Wat doet nu de heer Doedes? Hij begrijpt wat de hoogleeraar bedoeld heeft, althans, dat men uit zijne woorden zal opmaken, ‘dat onze godgeleerden langzamerhand van hunne ingenomenheid tegen de Groninger school genezen, nu met haar verzoend zijn en tot hare vrienden behooren, en ook, dat zij, die zich niet met haar verzoend hebben en niet tot hare vrienden behooren, voor onbeduidende godgeleerden zijn te houden, of voor mannen, zonder vrije, zelfstandige overtuiging.’ Voorts, dat geen redelijk denkend godgeleerde de *Groningers meer tegenspreekt*.

Daarop gaat de heer Doedes betoogen, dat èn omtrent de onfeilbaarheid der Schrift, èn omtrent de Godheid des Heeren, èn omtrent de uitdelging der schuld door het bloed des kruises verschil van denkbeelden en voorstellingen bestaat tusschen de Groninger en vele andere godgeleerden van ons vaderland.

Zie, daar zag ik vreemd van op. Ik mag, dacht ik zoo, van mijn partij niet zonder de hoogste noodzakelijkheid vooronderstellen, dat ze dom of bedriegelijk is, - zelfs niet, al is die partij Groningsch. Maar één dier beide eeretitels had de hoogleeraar toch wel verdiend, wanneer hij geschreven had, dat alle vaderlandsche godgeleerden van eenige beteekenis eenstemmig met hem denken over al de leerstukken. Och, dat weet de hoogleeraar zoo goed als D^{r}. Doedes, en beide beter dan ik, dat er ook onder de meest eenstemmige godgeleerden, onder de discipels van ééne school, altijd nog verschil genoeg overblijft. Zoo kon de school van Bilderdijk, of, wil men liever, de partij van Groen het tot heden nog maar niet eens worden over de praedestinatie, schoon dat nog al een cardinaal punt is voor Gereformeerden. Maar dat duiden we hun niet euvel, als ze 't ons maar niet ten kwade duiden, dat wij 't nog niet vergeten, hoe zij 't over de praedestinatie oneens zijn. Wij hebben nooit onder menschen, dus ook niet onder godgeleerden, twee volkomen gelijke exemplaren gezien. Dat betoog had zich D^{r}. Doedes dan wel kunnen sparen: de geheele wereld weet het wel, dat eenheid in verstandsbegrippen onmogelijk is, en zoo dwaas of listig is de hoogleeraar de Groot wel niet, dat hij der gemeente van 's Gravenhage had willen opdringen, dat Scholten en Roijaards, van Hengel en Kist in de dogmatiek geheel met hem overeenstemden. Wanneer de hoogleeraar schrijft, dat geen redelijk denkend godgeleerde meer zijn tegenstander is, kan hij er wel niet anders mede bedoelen, dan dat geen redelijk denkend godgeleerde het regt der Groningsche rigting om nevens de anderen op Christelijken bodem te bestaan, meer bestrijdt; dan geeft hij er mede te kennen, dat mannen, die vroeger Groningen verdoemden, terwijl ze hoog liepen met de Wette en zelfs niet bang waren voor een idéetje van Hegel - als 't hun te pas kwam - die dwaasheid hebben laten varen, en nu inzien, hoe verkeerd het toch was, de Groninger school - conservatief in vergelijking met de meeste buitenlanders, positief Christelijk - der goê gemeente af te schilderen met kleuren, die voor een Feuerbach en Ruge nog zwart genoeg waren.

Och kom, het is te dwaas, mijnheer Doedes. Gij weet het immers wel, dat Groningen nooit de eenheid heeft gezocht in begrippen. Gij verwart ze met de Groeningers.

De behandeling der punten, waarin de heer Doedes en velen met hem van Groningen verschillen, kan ik ter zijde laten, allereerst omdat ik - schoon op zijn polemiek aanmerkingen hebbende - voor een groot deel met zijne begrippen instem, maar vooral, wijl naar mijne overtuiging, die behandeling geheel misplaatst is. Alleen dunkt mij, dat de conclusie, dat de Groot de drie genoemde waarheden bestrijdt of ontkent, wat te haastig is: hij ontkent de definitie, de opvatting, de ontwikkeling, welke Doedes en velen met hem van die waarheden geven, maar daarom de waarheden zelve nog niet. Zie, 't gaat niet aan, dat elk theoloog zijne voorstelling, zoo speciaal als ze is, ontwikkelt, dan vraagt: gelooft gij dat? en op het ontkennend antwoord uitroept: ziet ge, gij verwerpt het leerstuk. Neen, zou ik antwoorden, ik verwerp uwe opvatting van het leerstuk. Het leerstuk is b.v., dat de Apostelen de waarheid verkondigden: nu stelt gij - en hebt het nog niet bewezen - dat zij niet konden feilen; - ik - en gij beweert, dat ik het niet kan bewijzen, - dat zij niet gedwaald hebben: gij wilt metaphysisch, ik historisch bewijzen, - en nu zult ge mij gaan opdringen, dat ik geheel het leerstuk verwerp?

In het vervolg zegt Doedes: ‘Men heeft u aangevallen met de beschuldiging, dat gij tegen de Hervormde belijdenis leert. Gij wijst op de vier vragen, die telkens voor de Avondmaalsviering aan de gemeente gedaan worden, en noodigt uwe lezers uit om te zien, of het niet is zoo als gij zegt, of er ooit een woord tegen deze Hervormde belijdenis door u is uitgesproken. Gij slaat dezen weg in, om den schijn niet op u te laden, dat gij hen verschalken wilt. Ik acht dezen weg daartoe minder gelukkig gekozen, want *de* Hervormde belijdenis, van welke men spreekt, is niet *deze* Hervormde belijdenis, van welke gij spreekt. 't Is maar om elkander goed te verstaan.’

Ja, op dit punt wilde ik ook den heer Doedes gaarne goed verstaan. Daarom de vraag: heeft de Hervormde kerk in de 19de eeuw het regt, dat zij in de 17de had, om haar geloof te belijden, voort te bouwen op de gelegde grondslagen, met verwijdering van wat naar haar oordeel ten onregte op die grondslagen was gebouwd? Zoo neen, ik vraag u dan niet eens, wat uw begrip van kerk is zonder jus reformationis, ik zeg u alleen: klaag dan de Hervormde kerk aan: zij is de schuldige. Zoo ja, dan is de belijdenis, vervat in de Avondmaalsvragen, de uitdrukking van haar geloof: wie met die belijdenis overeenstemt, is lid van de Hervormde kerk. Houdt de heer Groen nu meer van de oude geloofsbelijdenissen en verwerpt hij de latere, - hij verhuize dan naar de 17de eeuw; maar hij noch gij mogen daarom den belijder van de nieuwe het lidmaatschap der feitelijk bestaande kerk ontzeggen.

Dr. Doedes spreekt ook - 't is moeijelijk bij zijn uitweidingen den draad vast te houden - over en tegen des Hoogleeraars verzekering, dat ‘strijden’ het werk van hem en de Groningers niet is. Hij schijnt hem dat nog al euvel te duiden. ‘Acht gij het’ - vraagt hij - ‘in een prediker des Evangelies dan zoo misplaatst, te strijden? Wat dunkt u van het woord: “laffe herders maken moedige wolven?”

Zie, zou men niet meenen, dat er

sprake was van een strijd tusschen Christenen en Christus' verwerpers, - dat het de vraag gold: God of geen God, Jezus al dan niet de Christus? Och neen, 't zijn mannen, dáárin beide het eens, dat God de Vader is in Christus, den eenigen Zaligmaker van zondaren; de twist loopt over theologische subtiliteiten; niet, of de Apostelen ook onwaarheden gepredikt hebben, maar of het ook mogelijk ware, dat zij het hadden kunnen doen... dat noemen ze dan een strijd voor Christus, wanneer er wat van het rasterwerk van hun eigen lieve systeempje dreigt los te raken. 't Is er wel een tijd voor, nu het Romanismus ter naauwernood kan gestuit worden, nu het antichristendom zijn krachten verzamelt tot een nieuwen aanval. Een strijd voor Christus: beide strijden onder die vaan. De Groot schrijft: ‘Scholten deelt nu met ons, Groningers, in den smaad van Christus, hem en ons, om het voorstaan van 't vrije Evangelie van Gods Zoon tegenover alle menschenvonden aangedaan.’ Doedes er tegen: ‘Hebben zij, over wie gij u beklaagt, ook geen smaad te dragen? Indien dát eens de smaad van Christus was? Bedrieg ik mij niet, dan kan de smaad van Christus alleen gedragen worden door hen, die in de schatting hunner smaders den Heer Jezus *te koog* plaatsen en *te veel* toeschrijven, *hooger*, dan de waarheid hun schijnt te eischen, *meer*, dan de waarheid hun schijnt toe te laten.’

Bedrieg *ik* mij niet, dan kan de smaad van Christus alleen gedragen worden door wie Hem innig lief hebben, door wie Zijn persoon stellen boven een stelsel, door wie Zijn wil betrachten in plaats van over Hem te twisten.

Waar wordt dan de smaad van Christus geleden? De gemeente oordeele, neen de Heer! De gemeente: de Groot had zijne verontwaardiging uitgesproken over de aanmatiging een er partij van zeven of dertien, die zich de gemeente durfden noemen. Wat antwoordt Doedes? ‘Wat de wijze betreft, op welke zij de regten der gemeente voorstaan, het staat ieder vrij, hen teregt te wijzen en te weêrleggen, indien iemand meent, dat zij zich een regt hebben aangematigd, dat hun niet toekomt. Of zij regt hebben, namens *de gemeente* te spreken; indien zij het niet hebben, hebben anderen het evenmin. Dan moeten anderen óók niet namens de *gemeente* spreken. Dan moet gij ook niet schrijven, blz. 27: “Doch de gemeente heeft hare verontwaardiging gekeerd tegen die mannen.” Want DE *gemeente* heeft u niet in last gegeven, dit te verzekeren.’

Ei zouden de gevallen wel gelijk staan? De wettige vertegenwoordiging der kerk (als wettig door de heeren Groen *c.s.* erkend, toen zij er hunne klagt voor bragten) heeft de gegrondheid der klagt tegen de Groningers ontkend. Vijf en vijftig tegen drie adressen verklaarden zich voor Groningen. Zoo ik iemand het regt wilde toekennen om uit naam der gemeente te spreken, ik zou overhellen om het te erkennen van hem, die op het wettig kerkbestuur en vijf en vijftig adressen zich kon beroepen, eer dan hem, die steunde op drie adressen en dertien gemeenteleden. Doedes schijnt dan ook de getalsmeerderheid wel niet aan de Groningers te willen betwisten, maar hij vreest dat ze weinig voor de deugdelijkheid der zaak bewijst. 't Kan zijn, dat de gemeente dwaalt, dat is zoo vreemd niet bij een meerderheid; maar toch, Groningen heeft dan meer regt om uit naam van de - zij 't dan dwalende - gemeente te spreken dan de - zij 't ook de waarheid hebbende - partij van

Groen... En we meenen ook nog al van nabij te weten, dat deze partij nog al pogingen - en soms niet van de beste - aanwendt om de getalsmeerderheid - en zonder al te veel op qualiteit te letten - te verkrijgen.

't Is maar om elkander goed te verstaan.

D^{r}. Doedes schijnt nog al te vreezen, dat hij geen slag heeft van goed verstaan: hij had lust gehad om het Groningsche Compendium dogm. et apol. te recenseren, maar was er bang voor, omdat het in 't Latijn geschreven is. Waarom die aardigheid, vraagt ge, mijn waarde redacteur? Och, om de historie van het '*religio una verissima et praestantissima*' nog eens op te halen, en er den Groninger wat onverdiende bitterheden over te zeggen. Och, lees blz. 38 eens, en zeg me dan, of Doedes de vertaling van Da Costa goed- of afkeurt. Gaat het u als mij, ge krijgt dan een nieuw bewijs voor de paradox, dat de taal den mensch gegeven is om zijne gedachten te verbergen, - en voor de waarheid, dat ze dagelijks gebruikt wordt om giftige wonden toe te brengen.

Na nog acte genomen te hebben van het voorstel des Rotterdamschen predikers om een prijsvraag te doen uitschrijven: *Of de Groninger godgeleerde rigting overeenkomt met datgene, wat historisch Hervormde kerkleer bij ons heeten mag?* en daarbij u herinnerd te hebben, hoe de heer Groen *c.s.* maar voorloopig de mannen uit het Hervormd kerkgenootschap willen bannen, van wie nog door een prijsvraag moet uitgemaakt worden, of zij al dan niet Hervormd zijn, - en u tevens voor den geest geroepen te hebben, dat het van de heeren Groen *c.s.* BEWEZEN is, dat zijzelve *niet* Hervormd zijn, - ga ik u nog op eene proeve wijzen, hoe weinig D^{r}. Doedes den man heeft verstaan, tegen wien hij de wapens heeft aangegord.

De Groot schreef: 'Zij zien, dat wij het practische Christendom willen, den Nederlanders oorspronkelijk het aangenaamste, dat in Thomas van Kempen, Wessel Ganzevoort, Erasmus, Menno, Duifhuis, Episcopius is aan 't licht gekomen, maar in de Hervormde kerk voor het vreemde Calvinisme heeft moeten onderdoen, en toen bij Doopsgezinden en Remonstranten een tijd lang is gaan schuilen, doch ook reeds in Lodenstein en Brakel weder bij de Hervormden is herleefd, totdat het in de straksgenoemden, Hinlopen, van Alphen, Kist, Egeling, en in vele anderen, als van der Roest, Muntinghe, Heringa, om van nog levenden te zwijgen, weder tot kracht en eere is gekomen.'

Doedes heeft tot antwoord: 'Ik twijfel er geen oogenblik aan, dat als die dooden spreken konden, die gij genoemd hebt, zij blijken zouden niet in denzelfden geest, noch met elkander, noch met u gearbeid te hebben. Ja, ik wenschte wel, dat al die mannen eens uit hunne graven opstonden, om eene zamenspreking met elkander en met u te houden. Uit die zamenspreking zou dan blijken, dat zij op het gebied van het practische Christendom nog al op verschillend standpunt stonden en van verschillende beginselen uitgingen. Ik zou b.v. Hinlopen en van Alphen wel eens tegenover Episcopius willen hooren - of Lodenstein en Brakel b.v. met Prof. Hofstede de Groot.

Wie weet, wat dan aan het licht kwam!'

Daarop wordt eene reeks van plaatsen aangehaald uit de dichtwerken van van Alphen, waaruit blijkt, dat deze andere dogmatische begrippen had of op sommige punten wel kan gehad hebben dan

de Hoogleeraar de Goot. Eindelijk wordt uit Hinlopen's *Vervolg der Overdenkingen* eene plaats afgeschreven over de tucht, welke ‘tegen de valsche leeraren’ moest geoefend worden.

Dat dit aan 't licht zou komen, onze achting voor Doedes had ons verboden het te verwachten. Heeft de Groot beweerd, dat a Kempis, Ganzevoort, Erasmus, Menno, Duifhuis, Episcopius, Lodenstein, Brakel, Hinlopen, van Alphen, Kist, Egeling, van der Roest, Muntinghe, Heringa overeenstemden in dogmatisch systeem, dat hunne leerstellige begrippen dezelfde waren? Had ooit de schaduw van dit aartswanbegrip voor zijn' geest kunnen opkomen, zijne plaats ware overal, behalve op de katheder. Maar van verre, van verre heeft de Groninger hoogleeraar niet aan de dogmatiek dezer mannen gedacht: wat hij als punt van overeenkomst bij al hun verschil stelt, 't is hun gemeenschappelijke rigting op het practische. Dát juist was het kenmerkende bij hen en bij ons, wil hij zeggen, dat ze de hoofdzaak van het Christendom niet in afgetrokken bespiegelingen, maar in de praktijk, in een leven in gemeenschap met God door Christus zagen. Maar de heer Doedes gelieft Christendom voor ident met dogmatiek en dogmenhistorie voor ident met geschiedenis van het Christelijke leven te houden, het is hem nog niet helder geworden, dat het Christendom wat anders is dan zijn koude, dorre verstandsbegrippen; nog niet helder geworden, dat Christus op aarde verscheen om den mensch te hervormen, niet om zijn brein te scherpen op spitsvindige onderscheidingen; nog niet helder geworden, dat Christus liefhebben en leven in God nog iets anders is dan over Christus' hoogere natuur diepzinnige bespiegelingen te houden. Christus is hem gekomen *scholae, non vitae*.

Verschillende dogmatiek, verschillende geest! Och, D^{r}. Doedes, van waar dan die eenheid van geest - geest van verdoemen - tusschen uwe vrienden, die de praedestinatie verwerpen en uwe vrienden, die de praedestinatie aannemen, - tusschen wie het evangelie van Mattheus echt verklaren en tusschen wie het voor onecht houdt. Geest en begrip zijn twee. Hadt gij dát maar geweten. O, 't is mij niet duister meer, waarom zóó een man den handschoen voor Groen moest opnemen, waarom we reeds uit den *Handwijzer* moesten vernemen, dat het stuk van Doedes ter perse was: ze zijn één van geest, den geest der koude dogmatisterij, en spieren en zenuwen dissecerende, heeft Doedes geen begrip van leven. Hoe zouden wie onderscheiden dogmatiek hadden één kunnen zijn in de rigting op het practische!

Verkwikkend ooft biedt u die hof: onderscheiden van wasdom en bladerenvorm, bieden toch al die boomen u vruchten, onderscheiden allen, maar dáárin één, dat ze voeden, laven. Ja; maar zie mijn perzikenboom eens, hoe regelmatig gesnoeid en geleid, hoe stevig aangebonden.... - Maar de vruchten? - O, zijn sappen zijn zoo zuiver....' - Maar de vruchten? - O, zijn hout is zoo krachtig.... Loop, ik hunker naar voedsel, ik smacht naar lafenis, en gij geeft mij hout.

Van u niet, mijn waarde redacteur, maar wel van D^{r}. Doedes of zijn geestverwanten, verwacht ik het verwijt, dat ik de leer predik: 't is hetzelfde wat men gelooft, als men maar wèl leeft. Dat is mijne leer niet: 't kan de mijne niet zijn, allereerst wel, omdat ik niet spreek van WAT gelooven, maar *in wien* gelooven, en ten tweede, wijl ik 't gaarne

toestem, dat de dogmatische rigting invloed heeft op het practische leven: de onderscheiden levensrigting in de Luthersche en Hervormde kerk, de doorgaande liefdeloosheid van de *drijvers* der praedestinatie-leer in de laatste, zouden 't mij leeren, zoo ik het niet wist. Maar de vraag is niet, of het practische leven bij Ganzevoort, Hinlopen, van Alphen, de Groot niet gewijzigd is door hun dogmatiek, - de vraag is alleen, of ze niet allen daarin overeenstemden, dat het practische de hoofdzaak is. Dat een appel geen peer is, weten we allen wel, maar dat ze beide verkwikken, dat èn de appel- èn de perenboom er is - niet om een boom te zijn, maar om vruchten te dragen, - en dat ze beide onderscheiden, en toch beide goede vruchten dragen, als hun sappen maar goed zijn, - dat behoorde niemand te vergeten.

Ik kan een dwaling als de dogmatisterij van Doedes beklagen, maar zwaar valt het mij, niet bitter te worden bij die aanhaling uit Hinlopen over ‘de valsche leeraars.’ Waarom dat? Moet het strekken ten bewijze, dat Hinlopen geen voorstander van het practische Christendom was? Behoort het dan tot de kenmerken van het practische Christendom, dat het met onchristelijke leer gepaard gaat, alleen door valsche leeraars gepredikt wordt? Is 't al zóó verre gekomen, dat in de Nederlandsche Hervormde kerk practisch Christendom en dwaalleer synoniem geworden zijn? Bij zeven of dertien - nu veertien - misschien, maar Gode zij dank! nog niet bij DE *gemeente!* Of is er gif in die aanhaling.. Moet ze beteekenen: gij, Groningers zijt dwaalleeraars, zóó zou uw Hinlopen over u gesproken hebben. Ik zou dan in verzoeking komen om den heer Doedes toe te roepen: bewijs eerst uw stelling; een dwaalleeraar zijn, en van u te verschillen, is twee. Ik zou hem vragen, of het antwoord op de prijsvraag: of de Groningers al dan niet tot de Hervormde kerk belmoren, reeds bij hem ingekomen en door hem bekroond is, en of de Hervormde kerk haar zegel aan die bekrooning gehecht heeft. Ik zou in verzoeking komen om Hinlopen's woorden tegen de vrienden van D^{r}. Doedes te keeren, en tot hen te zeggen: ‘zij moesten sommigen bevelen,.... een afkeer te hebben van de tegenstellingen der valschelijk genaamde wetenschap, dewelke sommigen voorgevende, van het geloof waren afgeweken. Zij moesten zich stellen tegen dit ongodlijk ijdel roepen, omdat die roepers in meerdere godloosheid zouden toenemen, als zij niet tegengegaan werden..., De gemeenten moesten hare voorgangers hierin helpen, zich, uit ketelachtigheid van gehoor, geen leeraars vergaderen naar hunne begeerlijkheid.’

‘Och, of zij afgesneden waren, die ons onrustig maken.’

Nog ééne opmerking. In het laatste gedeelte van zijnen brief bestrijdt D^{r}. Doedes het beweren van de Groot, ‘dat Bilderdijks leerlingen alle godgeleerden aanvallen, die eenigen naam hebben en zich niet door hen laten beheerschen, om voor te staan 't geen zij voor oud en regtzinnig verklaren.’

Ik erken het, hierop is af te dingen: er zijn ten onzent degelijke godgeleerden, die zich niet in geschrifte doen hooren, er zijn anderen, wier kring den dogmatischen, met name de geliefkoosde stellingen der Bilderdijksche school niet raakt: de zoodanigen zijn in vrede gelaten. Ook nog voor die, welke eenigen aanleg betoonden om vroeg of laat door de partij van Groen overgehaald te kun-

nen worden, was die partij zeker zeer toegevend. Maar wanneer men toch ziet op de lijst der namen, die door deze partij zijn bezwalkt, - en die lijst was uit te breiden, - dan moet de onpartijdige erkennen, dat er grond was voor het beweren van de Groot. Zij hebben het doemvonnis uitgesproken over Erasmus, Hugo de Groot, Borger, van der Palm, van Hengel, Egeling (niet bij name, zoover ik weet, maar in zijne leer), Scholten, Spijker, Koorders, Hofstede de Groot, Rutgers van der Loef.... En wat fêteren ze? de Jaarboeken, die voor Da Costa openstaan en het zwakhoofd van Rhijn de apologie van zijn dubbelen overgang als 'wetenschappelijke theologie' laten opdisschen; die Ebrard, *den für seinen Herrn bellenden Hund*, als hij zichzelven noemt, in bescherming nemen tegen Hagenbach, en den Joodschen trots der Sephardim tegen den Geest van Christus, - en wie zijn hun theologen? Barger, van Rhijn en Heldring, en voor van Hengel hebben ze den exegeet Beets....

Vergeef mij, mijn waarde, zoo ik te lang uw aandacht vroeg. Op zoo breed een schrijven had ik mij niet voorbereid; maar de kampioenen waren wel nog meer gezette beschouwing wraardig, - en als ik het vrije, practische Christendom aangerand zie, en als ik de Christelijke gnosis door letterdienst zie gedrukt, en als ik dogmatisterij zich als levend Christendom zie opdringen, en als ik een strijd, die een strijd in liefde moest zijn, gevoerd zie met giftige wapens, dan word ik warm, en ik dank er mijn God voor.

Gij vraagt mijn naam niet. Aan Doedes weiger ik hem. Had ik pijlen op hem afgeschoten, hij zou weten wie den boog gespannen had. Nu ik streed tegen zijn rigting, zijn geest, noem ik mij niet, - omdat ik mij niet gaarne blootstel aan pijlen met weerhaken.[1)]

J.

V. Brief van een Gelderschen heere-boer over het Zangersfeest te Arnhem, in Augustus dezes jaars.

Weledele Heeren!

Men heeft mij gezegd, dat er bij u gelegenheid is, om een brief in het Tijdschrift geplaatst te krijgen, in de Brievenbus, die maandelijks wordt geopend: - ik maak daar gaarne gebruik van, omdat ik een vriend ben van de publiciteit, en dingen op het hart heb, die er af moeten, en waarover ik niet zwijgen mag, omdat ik ze van te veel belang oordeel, en gewoon ben rond voor mijn gevoelen uit te komen. - Zonder omwegen dus, - 't geldt het laatste zangersfeest te Arnhem, zeer in mijne nabuurschap gehouden, of gevierd, of afgezongen, of opgeluisterd, of,.... maar het regte woord komt straks. Ik ben geen kniesoor, geen fijne, die de kat in den donker knijpt, geen kophanger, ook al geen lid van matigheidsgenootschappen of afschaffing, hoewel ik mij, misschien nog meer dan menig lid van die genootschappen, beijver, om het kwaad tegen te gaan, - ik ben een voorstander van volksfeesten en gepaste vreugde, en almede van de muziek. Ik respecteer de kunst, en de liedertafels, en als er een heerlijk stuk wrordt uitgevoerd, gaat het mij door de ziel: daarom heb ik steeds getrouwelijk onze vaderlandsche zangersfeesten bezocht, met vrouw en kind, en mij verwonderd over de vaardigheid, het gevoel, en de juiste uitvoering van de

1) De lezer zie en vergelijke in de eerste rubriek van het vorig nommer: 'Een nieuwe strijd op een oud gebied,' en vergunne den redacteur te gelooven, dat hij zeer kwalijk zou gedaan hebben met dezen 'nieuwen' brief niet onveranderd op te nemen.

stukken, op het programma vermeld, - maar ik heb mij, als een echte Geldersche kerel, geergerd over het zangersfeest, dat in een drinkebroêrsfeest is overgegaan, en waar de waardigheid der kunst en der kunstenaars is vernederd en vertrapt. 't Is mij voorgekomen, dat vele leden der liedertafels met een tweevoudig doel naar Arnhem zijn gekomen, eerst om te zingen, en dan om te drinken, - als ze het laatste doel volstrekt willen bereiken, welnu, dat ze dát te huis doen in hunne woning of societeiten, maar niet tot ergernis van ons Gelderschen. Men heeft mij verhaald, en ik geloof het waarlijk, dat er omstreeks 7000 flesschen Champagne zijn geledigd door de zingende en niet zingende gasten, waaronder ook wel menig Arnhemmer zal geweest zijn, en dat er 700 *zoute* haringen zijn genuttigd, om den dorst op te wekken. - Ik durf er niet voor instaan, maar ik heb hier en daar, vooral zeer in de nabijheid van het gebouw, waar de kunst wordt verheerlijkt, echte Bacchus-zonen gezien, met een stevig vest aan, dat beloof ik u, - heeren en jongeheeren, ook oude heeren, half-, heel- en smoordronken, fatsoenlijke leden van voorname liedertafels, die, door den wijn tot aan de keel toe gevuld, zeker geen heele of halve noot meer zouden hebben kunnen zingen; dát heeft mij en velen met mij geweldig geergerd, en ik had die kerels zoo gaarne, allen, één voor één, bij den kraag gepakt, en in den buitensingel willen werpen, om wat te bekoelen. Ik vraag het u, mijne heeren! behoort die liefhebberij om te zuipen, - nu komt het regte woord, - behoort die bij de edele, verhevene toonkunst? Wat moet ik van die heeren Germanen en Nederlanders denken, die daar eerst zoo bedaard en deftig, zeer ordentelijk naast elkaâr zongen, als nachtegalen, dat iemand de tranen over de wangen loopen, en dan, een, twee, drie, gaan drinken als tempeliers? Of behoort dat juist bij een zangersfeest van onzen tijd, is dat ook al mode, fatsoen? Ik walg er van, wat mij betreft, - en buitendien, als de zoogenaamde behoeftige, gemeene man, dat spektakel aanziet, van die fatsoenlijke, zanglustige heeren der liedertafels, die als wijnvaten daarheen rollen, - wat zullen ze van de heeren der matigheid en der afschaffing zeggen? - die wel aan den gemeenen man den borrel verbieden, maar zelven toelaten, dat de aanzienlijken de fijne flesch binnen boord brengen, en het geheele genootschap der matigheidsmannen aan de kaak stellen? Ziedaar, wat ik met korte en ronde woorden u wilde mededeelen. Gij kunt er gerustelijk gebruik van maken, en bij hen, die het zangersfeest bijwoonden, nader informeren, - vooral bij de Arnhemsche wijnkoopers, die den hemel bidden, dat er alle jaren zangersfeesten worden aangekondigd; want zij varen er nog beter bij, dan de arme heeren directeuren, die met dien wilden en dollen boel handen vol werk hebben, en toch niet heel hard durven brommen, om niet onfatsoenlijk behandeld te worden. Ik hoop althans, dat het stedelijk bestuur te Arnhem, en de nieuwe gemeenteraad mede, als er weder gezongen zal worden, de noodige maatregelen moge nemen om de algemeene ergernis te verhoeden, en zorge dat het aangename zangersfeest niet worde en blijve - een groote dronkemanspartij.

Neem mijne ronde taal niet kwalijk,- ik kan over dergelijke zaken niet veel morgenspraak maken, - en hiermede

O...

Weledele Heeren!

U Ed. Dw. Dr.

JAN GERRIT KORDAAT.

VI. Een hartig woord tegen taalverbastering en bastaardwoorden, aan den Tijdspiegel in eigen persoon (?) gerigt.

Waarde heer Tijdspiegel!

Ik ben een trouw lezer van uw belangrijk Tijdschrift, en neem de vrijheid, om daar ge er nog steeds een Brievenbus op na houdt, u dezen te schrijven ter mededeeling van eenige taalkundige bedenkingen, daar ik op gebragt werd, vreemd genoeg, door een woord van den titel van 't zoo onderhoudend geschreven verslag der reize van den baron van Heerdt, over land uit de Oost. Daar staat namelijk met de *Landmail*, en hoewel dat woord thans dikwijls voorkomt, trok het nu bijzonder mijne aandacht, en zoo kwamen er weêr andere taalkundige bedenkingen bij mij op, die ik hier laat volgen, om dezen al naar ge 't goedvindt, in uw Tijdschrift te plaatsen, of links te laten liggen. Ik weet niet waarom men het Nederlandsch woord *land* aan 't Engelsche *mail* zou verbinden, daar wij immers 't zelfde woord hebben in ons brievenmaal of enkel male (zak), zie b.v. onze Bijbelvertaling, Matth. X: 10. 't Is toch in beide talen kennelijk 't zelfde woord, alleen naar de spelling gewijzigd. Wie zal 't b.v. in zijne hersens krijgen om voor 't Nederlandsche stoom 't Engelsche *steam*, voor brood *bread*, voor huis *house* en honderd dergelijke meer te bezigen? Waarom een burgerman met de uitspraak van zulke rare woorden in 't naauw gebragt? Waarom ons arm gehouden als we rijk zijn, en onze taal smaadheid aangedaan?

We willen geene overdrevene taalzuiveraars zijn, veelmin met Hooft afdwalen tot letterlijke en daardoor vaak bespottelijke vertalingen van vreemde woorden, als hij b.v. van Ingenieur vernufteling maakt; maar zeggen toch liever bevelhebber of gezagvoerder dan *commandant* van een schip; liever leger dan *armee*, bode dan *courrier*, vooral als die courrier niet loopt of rijdt, maar gereden wordt; liever een maaltijd van twintig personen dan een *diner* van 20 *couverts*, dat al schrijft men ook *koeverts* toch bij een onkundig lezer de Nederduitsche uitspraak van *koeverts* niet ontgaan kan. Zoo is 't al heel wonderlijk, dat men in een land waar overstrooming, onder water of blank staan, onderloopen, toch waarlijk niets zeldzaams is, evenwel *inundatie* en *geïnundeerd* schrijft, als ware 't een vreemd onheil even als een uitheemsche kwaal; dat men in ons land van zeevaart en handel, in plaats van 't eenvoudige, voor ieder verstaanbare, ingescheept, van *geëmbarqueerd* spreekt, dat noch korter, noch welluidender, noch duidelijker is dan 't Nederduitsche woord, en men wel met bevreemding moet vragen, wat toch de schrijvers beweegt om bij voorkeur dergelijke woorden, zonder eenige noodzakelijkheid in onze taal te gebruiken, haar te vervalschen, te verknoeijen, te bederven!

Doch wie zal al de gewelddadigheden opsommen, die tegen de taal worden gepleegd, als men om iets te noemen leest, van een man die zijne vrouw *bemagtigt* voor magt geeft, als men leest van *rampslag, gebloedwond*, van *zich ergens toe te besteden* voor ergens mede bezig te zijn, van *daarstellen* van wegen, voor aanleggen; van een *slotaardig* gebouw, van *onverre de haven*, enz. want het getal dier taalzonden is legio[1)].

1) Exempla sunt odiosa, doch ik zou van deze staaltjes de plaatsen uit onze dagbladen kunnen aanhalen.

Maar, daar we nu toch ons hart luchten, over die misbruiken die uit onnadenkendheid, onkunde of slordigheid ontstaan, is er nog iets, dat niet uit onkunde, maar stelselmatig wordt ingevoerd; ingevoerd door mannen die in taalstudie en taalgeleerdheid tot de uitstekendsten in den lande behooren; tegen wie wij als taalkoningen opzien, maar toch, zoo als 't in dezen tijd van vrijzinnigheid pleegt te gaan, ons verstouten, tegen te spartelen; ofschoon 't ons, die onder 't motto: nos poma natamus, onder de letterkundigen behooren, naar den invloed die hun voorbeeld en 't gezag hunner schriften heeft, denkelijk weinig zal baten. Wij willen er echter ons eenigzins letterkundig publiek opmerkzaam op maken. Wij bedoelen hier de Nederduitsche spelling van vreemde woorden, waaromtrent we wel bijna die schrijvers Staring's woorden zouden willen toevoegen; wanneer hij Homerus navolgende zegt:

> Dwaalt mijns gelijk, ik zie 't lankmoedig aan,
> Geen oogen, die op ons, als op een voorbeeld staren,
> Maar zwiert *een kloek vernuft* moedwillig van de baan,
> En lokt zijn volgers uit om blindlings meê te gaan,
> Ik trok het graag terug, al ware 't bij de haren!

We kunnen, met velen, geen vrede hebben met de spelling van woorden als *konsekwentie* en dergelijke, en houden het er voor, dat die spelling zelve inconsequent is, en men volgens die leer zou moeten spellen *konsekwentsie*. Hoe zou 't een Franschman staan, die, zich van een Nederlandsch woord bedienende, dit ter gemoetkoming zijner natie (naatsie?!) Nederd. ging spellen, en omdat wij zijn *embarquement* gebruiken, en 't in *ambarkement* verbakken, *inscheping* van ons nam, en er *insjepain* van maakte! Verandert een Franschman de Engelsche woorden die hij bezigt, als bijv. comfortable, roastbeaf, ale en dergelijke, ter gemoetkoming aan zijne uitspraak, in comfortéble, roostbif en él?

Ik weet wel dat het moeijelijk, zeer moeijelijk is, om zich in dit geval altijd gelijk te blijven; want verscheidene woorden zijn reeds voorlang in onze taal opgenomen, als kantoor, anderen worden algemeen Nederduitsch gespeld als *akte;* doch gaat men nu allerlei vreemde woorden, waarvan men er vele best missen kan, Nederd. spellen, dan behoort men een vasten maatstaf te nemen en niet, nadat men eerst *konsequent* heeft geschreven, naderhand konsekwent zetten, en laten *accijns* zoo blijven, dat dan *aksijns* moet worden, of *quittantie*, dat dan niet *kwitantie* maar *kwitantsie* moet zijn, en *request* dat men, niet bedenkende dat wel de Latijnsche maar niet de Fransche *qu* met onze *kw* gelijk staat, doch de laatste alleen voor *k* dient, dan *rekest* en niet *rekwest* zou moeten spellen, of neemt men de *c, q, y* en *x*, die uit onze taal verbannen zijn terug, waartoe dan dat re*kw*est, die *k*onseKWentie? De uitspraak is 't zelfde, de afkomst pleit er voor, en de goede smaak vordert het al mede; want wat gek figuur maakt toch dat *konsekwentie*, immers niet beter dan b.v. zjenie of sjokolaad zou maken, en deze drie drangredenen behooren toch doorgaans door een schrijver bij de spelling der bastaardwoorden als regels te worden geëerbiedigd.

Doch ik zal hier eindigen; mijn brief zou te lang worden, en alle veel verveelt zeî Huygens; maar waar zal 't heen als men zoo voortgaat, als men allerlei vreemdelingen, wier verlapte Fransche plunje hen toch onder ons verklikt, als zulke die in onze taal zijn ingesmokkeld, zich overal met ongehoorde vrijpostigheid, zoo quasi genaturaliseerd ziet indringen.

Ik heb 't misschien niet bij 't regte eind; maar wenschte toch wel eens eene verdediging dier Nederd. spelling van bastaardwoorden te lezen, die mij overtuigde dat ik hier dwaalde, of althans die voldoende genoeg ware om mij in 't stelsel dier door mij zoo hoog geschatte geleerden te doen berusten; terwijl ik wensch dat deze mijne vox clamantis in deserto, toch nog hier en daar ter opwekking moge strekken, om door een spaarzaam en oordeelkundig gebruik van vreemde woorden, en vermijding van alle tegen den aard onzer taal inloopende zegswijzen en woordvoegingen, de moedwillige verbasting onzer taal te helpen tegengaan.

Ik blijf, Mijnheer de Tijdspiegel,
Uw getrouwe lezer.
L. 23 Junij 1851.
M^{r}. - u.

Snippers.

Als een professor eenmaal zijnen *cursus* in de beste orde heeft, een dominé zijn Catechismus of zijne Evangeliën, dan werkt hij verder regt op zijn gemak, of - leeft op zijn gemak en werkt niet. Zoo plagt het ten minste van ouds te zijn. Zeker is, dat het al zoo ongeveer gaat in 's menschen leven. Geen gemakkelijker lieden voor zich zelve, geene die minder naar 't emeritaat (den dood) verlangen, dan die zich zekeren *cursus* hebben eigen gemaakt: een kring van bezigheden, van staatkundige en godsdienstige denkbeelden, van grappen en anekdotes zelfs, ruim genoeg gesorteerd, dat men weder om n°. 1 zuchten of lagchen kan, als n°. 100 is gedebiteerd. Ja, sommigen hebben ook hunnen *cursus* van zedelijke en natuurlijke kwalen, en zouden op een hiaat in hun leven stuiten, wanneer zij b.v. niet meer iederen morgen zenuwachtig waren of ten minste een weinig hoofdpijn hadden, en iederen middag niet het een of ander op de tafel vonden, om over te knorren.

Eenmaal het leven zoo georganiseerd zijnde, gaat het zoo geregeld, als een oude Vriesche klok. Elken nacht wordt het kleine werk opgewonden, en iederen winter het groote. Waar het leven zulk een *cursus* geworden is, zou de mensch gaarne het *perpetuum mobile* zijn; en zijn eenige vijand is de dood, die hem dit belet. Hoogstens, als hij een geloovige is, wordt hem de dood een horologiemaker, die 't verbrijzeld uurwerk weêr zal herstellen en op gang brengen. Alleen waar het leven *voortgang* is, in plaats van *cirkelgang*, kan men den dood uit een ander oogpunt beschouwen: - als overgang en ontwikkeling tot het ware en eeuwige leven.

De meeste menschen - een groot deel althans - doen even als een koopman of bankier, wiens zaken in de war zijn. Deze heeft tweeërlei balans: eene voor iederen belanghebbende, die inzage van zijnen boedel neemt, en de andere voor zich en een enkelen vertrouwden vriend. Beide balansen sluiten, maar de eerste fautief en fictief. Evenwel, zij sluit ook, en men moet eenige kennis van zaken hebben, om te vermoeden, dat er nog eene andere, wezenlijke balans achter zit. Indien nog maar die tweede de laatste en ware is: want ook daarop is gewoonlijk nog alles ten gunstigste voorgesteld!

Evenzoo zijn vele menschen gereed, zeer vaardig zelfs, om rekening en verantwoording van hun zedelijk bestaan en gedrag te doen. Deze rekening sluit altijd nog met een batig saldo van overtollige deugd en goede werken, en de kwade post ZONDE is er alleen *voor memorie* uitgetrokken. Maar behalve deze openlijke verantwoording, - minder te vertrouwen, naar mate zij vrijpostiger wordt aangeboden of zelfs opgedrongen, - houden zij er nog een geheime, zedelijke balans op na, ‘omdat men alles zoo niet zeggen kan.’ Zij weten zich evenwel ook hierbij nog al te dekken, en bewijzen aan zich zelve en enkele vertrouwde vrienden, dat toch ook goed is, wat geen regt heeten mag, en verschoonlijk, wat men niet prijzen kan. De kwade post, ZONDE, komt hier wel voor een zeker tantum voor; maar - zij zijn overtuigd, dat het op 't kantoor van hunnen buurman er nog erger uitziet. Helaas! de derde of ware balans, zonder vernis voor de wereld en zonder zelfbedrog; ik ben overtuigd, dat die de meeste menschen nooit regt helder wordt, en - dat er dus veel, oneindig veel zal af te rekenen zijn in den dag des oordeels!

Het jaar 1848 begon veel, even als een dolle werkman, die een halve roes aanheeft, maar maakte niets af; en nu zijn volgende jaren met menig onbekookt, onuitvoerbaar plan, maar ook met enkele geniale denkbeelden blijven zitten. Zoo blies onder anderen de bazuin door Europa henen, en liet ook in ons vaderland zich hooren: *Scheiding van Kerk en Staat*. En hoe welluidend die klank was, de zaak zelve geeft toch onzen staatkundigen en theologen nog menig appeltje te schellen, waarvan de bast verbazend taai is.

De reden is, dat de *scheiding* wel eenigzins dient te beantwoorden aan de *vereeniging*, die niet overal dezelfde is. In den Kerkelijken Staat bij voorbeeld zijn Kerk en Staat (de naam wijst het reeds uit) aan de Siamésche broeders gelijk. Aan elkander vast van voor de geboorte af, moeten zij hun leven wel te zamen slijten, en best is het nog, dat zij vrede houden: anders moet onvermijdelijk de een den ander dooden; en die dood is tevens zelfmoord, of hoogstens houdt de eerstgeboorne en sterkste, de Kerk, zelf nog een kwijnend leven over. - Elders, bij voorbeeld in Engeland en bij ons, is het de vereeniging van man en vrouw, met al de bekoorlijke herinneringen eener eerste liefde. Als man of vrouw, in de hitte van den twist, scheiding vraagt van tafel en bed, is er veel in orde te brengen, voornamelijk omtrent de kinderen; en zoo wordt eene hoofdvraag, wie b.v. hooge en lagere scholen behouden zal. - Eene andere verhouding bestaat in Amerika, en men heeft dwaas gedaan, met Europa's geschiedenis te willen weg denken, om van deze oude en verwende dame een nieuw Noord-Amerika te maken. Dáár woonden Kerk en Staat nooit te zamen in één huis. Het zijn naburen, die al wèl doen, als ieder zijn goed naauwkeurig afpaalt, en zij het gemeen eigendom deelen. Maar ook daar zelfs is de scheiding niet volkomen. De Kerk heeft er van den Staat een vrij overpad verkregen, om 't kerkgaan vrijer en gemakkelijker te maken; en de naam van dit overpad is ZONDAG. Wanneer de scheiding van Kerk en Staat daar ginds over den oceaan zoo volkomen ware, als onze Utopisten droomen, waarom telt de Staat, die nimmer rust en niet rusten kan, dan niet zeven werkdagen, volgens den regel: *L'état est athée?*

Onze tijd is een tijd van *principes;* maar hij is, met al zijne beginselen en regels, gemakkelijk te vangen. Niet door op zijne principes storm te loopen, maar door er om heen te graven; niet door de zwakheid van den regel aan te toonen, maar de kracht der excepties. ‘Minister A. is een vriend van bezuiniging, een groot vriend van bezuiniging...’ Als ik dien klemtoon hoor, tast ik al naar de zakken: want dan volgt er zeker: ‘maar verkregen regten moeten geëerbiedigd worden, de geregelde dienst niet verstoord, de waardigheid des lands opgehouden, nieuwe bronnen zelfs van welvaart geopend -’ kortom, er moeten eene menigte dingen gedaan worden, die alle geld kosten, en waardoor de excepties den regel van bezuiniging ver boven 't hoofd groeijen. - ‘Mijnheer de afgevaardigde uit Vriesland of Gelderland of van waar ook, is een groot voorstander van den vrijen handel -’ Maar zoodra hij begint met dit te zeggen, weten wij reeds, dat hij er tegen zal stemmen, en tusschen allerlei excepties de vrijheid gevangen zetten.

Onder al die excepties is er in ons talmend vaderland geen gewoner, dan ‘Maar wij achten, dat de tijd nog niet gekomen is -’ En daar die tijd uit zichzelven, of liever door de kracht van enkele overtuiging en pligtgevoel, zelden of nooit komt: - de tijd om geliefkoosde gewoonten af te leggen, vrijwillig afstand te doen van onwettig of schadelijk gezag; de tijd om zich in te spannen en op te offeren, vaak zonder dank of loon; - zoo is het billijk, dat de hemel soms eene aardbeving zendt, die de klok luidt, en sidderend doet uitroepen: ‘Nu is het tijd!’ zoo maar niet ‘Nu is het te laat!’

De menschenkennis heeft drie trappen:

1. De onervaren mensch, die een onberaden vertrouwen ziet te leur gesteld, zegt, dat hij nu menschen heeft leeren kennen; - dat is: bij acht allen, voor 't oogenblik ten minste, onopregt en boos, zich zelven alleen opregt en goed.
2. Die veel op de gebreken en dwaasheden der menschen speculeert, acht ze daarentegen vrij dom, en zich zelven regt slim. Het is de menschenkennis van den gaauwdief, den bedelaar, den vleijer. En menschen van bekrompen denkvermogen overtreffen in deze banale menschenkennis doorgaans de verhevenste geesten.
3. De ware *philanthroop* daarentegen gaat uit van het beginsel, dat in alle menschen een goede aanleg schuilt, en dat hij geroepen is, om dien te helpen ontwikkelen. Deze menschenkennis wordt de echte en den mensch waardige, zoo zij eerst de rooverbende der *schurkachtige menschenkenners* (n^0 2) overwonnen heeft, en in dien strijd niet tot de *hoogmoedige menschenkennis* (n^0 1) is overgeslagen.

En zoo vereenigt ten laatste de *menschenkennis des Christens* alles in zich: grondige kennis der *zonde* en der *dwaasheid*, maar ook van der menschen *verhevenen aanleg*. Want de Christen heeft den spiegel der menschheid gevonden in zich zelven.

K** S***

Godgeleerdheid. - Wijsbegeerte. - Staatkunde. - Opvoeding en onderwijs.

Twaalftal preken,

Uitgesproken te 's Gravenhage, door C.E. van Koetsveld. 1849-1851. Te 's Gravenhage en Schoonhoven. K. Fuhri en S.E. van Nooten. 1851.

Het is zonderling, dus vangt de schrijver de voorrede voor zijnen preekbundel aan, dat de voorrede voor bijna de meeste in ons land uitgegevene preken, eene verontschuldiging van de uitgave is. Al zeer zonderling schijnt dat bij den eersten oogopslag, en van harte keuren wij het goed, dat hij die bijna staande gewoonte niet heeft gevolgd. De lezer acht dat soort van verschooning, reeds omdat zij gewoonte geworden is, al ligt niet meer dan kompliment, en waar kan eene pligtpleging van vorm droeviger figuur maken dan aan het hoofd van stukken, die den naam van verkondiging van Gods woord dragen. Toch gelooven wij, dat, die het aangewezen voorbeeld volgden, meer dan een kompliment in het hart hadden, en dat de verklaring niet verre te zoeken is, waarom hierin de een den ander zoo gereedelijk is achteraan getreden. Eene eerste reden ligt, dunkt ons, in de wijze van werken, die de inrigting van het dienstwerk, zooal niet aan allen, dan toch zeker aan de meeste predikers heeft eigen gemaakt. Genoodzaakt om onder de afleiding van allerlei wisselende beroepsbezigheden, telkens en telkens al weder eene leerrede gereed te hebben, vlot eindelijk het stellen naauwelijks anders, dan wanneer de drang des tijds eene zekere spanning heeft te weeg gebragt, die het stuk als onder één indruk en in één adem doet uitvloeijen. Wat het gestelde hierdoor in bezieldheid wint, verliest het al ligt in diepte van bewerking en keurigheid van vorm. Beschaaft nu later de schrijver zijn werk, dan verliest hij in zijne kalmer stemming, naar eigen oordeel, ligt evenveel aan de eene zijde, als hij aan de andere winst verkrijgt, en het ontstane en niet geheel weg te nemen gevoel van onbevredigdheid doet, eer hij het weet, het woord van verontschuldiging opwellen. Is eenmaal die behoefte levendig geworden, dan doet zich eene tweede reden op, die naar ons oordeel eene groote mate van zelfbedwang noodig maakt, om den aangewezen drang des harten niet te volgen. Wij vinden die reden in de wijze van beoordeeling van preken, die bijna evenzeer gewoonte is geworden, als het uitspreken van eene verontschuldiging bij de uitgave. Zou in de laatste jaren wel bijna iemand preken hebben in het licht gegeven, die althans bij het oogenblik van het in het licht verschijnen, - men lette wel op het gewigt van dit tijdpunt, - niet met huivering dacht aan het oogenblik, dat anderen

het kind van zijnen geest, voor hem een levend en geliefd kind, op de snijtafel der kritiek zouden uitstrekken, om, als ware het een gevoelloos lijk, met harde en ruwe hand het ontleedmes in deszelfs teederste ingewanden te laten omwoelen. Reeds weegt den prediker bij het geboorteuur van zijn werk zoo menig punt op het hart, dat hij anders wenschte en, o schrikbeeld, weldra zullen anderen zich aangorden - zij het ook onder aanprijzing van velerlei goeds - om alle mogelijke leemten en wanstaltigheden uit te bazuinen, die den jong geborene ontsieren, leemten en wanstaltigheden, waarvan de sterkst gegispten soms niets anders zijn dan ongelijkvormigheden met des beoordeelaars eigene zienswijze en werk. Terwijl wij Koetsveld dank zeggen, dat hij ons de stereotype verontschuldiging heeft gespaard, willen wij tevens betuigen, dat wij uit beginsel ons verre houden van de gelaakte wijze van preekschouwing, en dat wij verre zijn van alle pligtpleging, wanneer wij den schrijver op zijne voorrede antwoorden, dat wij hem dank zeggen, dat hij zijne uitgegevene geschriften met dit nieuwe geschenk heeft vermeerderd, en dat wij uit grond des harten God danken, die hem talent, lust en moed gaf om in onzen zorg- maar ook belangwekkenden tijd, onze stichtelijke lektuur te verrijken met zulke woorden van gezond verstand, vurig geloof, reine liefde, en daardoor edele en mannelijke welsprekendheid.

Gelijk hij, die met eene gezonde maag zich aanzet aan een gastmaal, waar keur en deugdelijkheid van spijzen wedijveren met smaakvollen rijkdom in het opdisschen, als van zelve lofredenaar wordt, zoo zal het ook wel elk gaan, die de geestelijke spijs, hier door van Koetsveld aangeboden, geniet met een oordeel en smaak, die niet door den geest des tijds zijn verweekt of bedorven. Zulk een drang des harten althans, bestuurt ons bij de aankondiging dezer leerredenen, die onzen lof niet behoeven om hunnen weg te vinden naar het huisvertrek onzer landgenooten. Toch willen wij ze niet aanprijzen als ‘modellen van kanselwelsprekendheid,’ de schrijver heeft te regt zijn afkeer van dat woord betuigd, maar met vlugtige vingerwijzing aantoonen, wat wij wenschen dat door iederen lezer en inzonderheid door jongere ambtsbroeders behartigd worde.

Her eerste, wat reeds bij oppervlakkigen aanblik de aandacht trekt, is de naauwgezette keurigheid, die in de leiding der gansche godsdienstoefening is op te merken. De keuze en plaatsing der zangverzen zijn niet alleen altijd ten volle gepast bij het onderwerp, maar hebben niet zelden iets treffends, dat èn den indruk van hunnen invloed èn dien van het gesprokene op verrassende wijze verhoogt. Niet minder opmerking verdienen de gebeden, welke telkens eene voorafspraak inleiden of volgen, die niet zelden op meesterlijke wijze bijna noodzaakt belang te stellen in het onderwerp, dat zal behandeld worden. Ieder, die weet wat bidden is, zal de bezwaren gevoelen, om vooraf te stellen een gebed, waarin geheel doorstraalt, dat de prediker in zijne eenzaamheid het reeds vooruit in het midden der plegtig vergaderde schaar gebeden heeft. De lezer, wien het gaat als ons, dat hij lezende medebad, zal geen verder bewijs behoeven, dat de prediker schrijvende gebeden heeft. Vurig wenschen wij, dat menig prediker zich niet schamen moge uit deze gebeden een heiligend onderwijs te nemen. Reeds de indruk van zoo menige met zorg bewerkte leerrede ging verloren door achtelooze,

langgerekte en vermoeijende gebeden, waar het woord eens minder begaafden sprekers ruimer ingang vond en rijker vrucht droeg door gebeden, die de gemeente voelde, dat waarlijk in haren naam en uit hare behoeften gebeden werden. De keuze der stoffen is zoo, dat moge al soms iemand ongeduldig de lezing van eene volgende aan eene vroeger geplaatste laten voorafgaan, men toch niet ligt eene, als voor eene uitgegevene leerrede min belangrijk, zal voorbijgaan, en de behandeling van meer gehoorde stoffen nieuw op eene wijze, dat niet het stichtelijke aan iets vreemds en schitterends wordt opgeofferd, maar het stichtelijke door de verrassing van het nieuwe alleen gescherpt en verhoogd. De verdeeling der stoffen is, zooals wij meenen, dat zij voegt in onzen tijd. Hier en daar zoo gegrepen, dat de prediker toont, dat hij een schitterenden vorm niet kleingeestig versmaadt, dat hij dien weet te gebruiken, waar hij het onderwerp een natuurlijk schoon bijzet, maar tevens zoo dat hij blijkbaar beseft, dat de prediking van het Evangelie niet noodig heeft om in een schitterend kleed te worden ingepend, ten einde den gewenschten indruk te maken op hart en geweten. In overeenstemming met het gezegde is ook de stijl. Een man als Koetsveld kan niet arm zijn in beelden en vergelijkingen, kan zich niet vergenoegen met schoon klinkende oppervlakkigheid; maar gaarne geven wij hem den veel zeggenden lof, dat hij een weelderig vernuft niet boven de mate van den predikstoel den teugel geeft, en in het diepzinnige, omdat het helder was doorgedacht, ook bijna altijd voor niet geheel ongeoefenden (helaas, niet alleen in lager stand menigvuldig) helder is gebleven.

Maar genoeg van den vorm, waarbij zeker meerderen ons zullen bijvallen, dan wanneer wij op gelijke gunstige wijs over inhoud en geest spreken. Ondanks al het aanbevelenswaardige, dat wij hebben opgesomd, verwachten wij, dat het niet ontbreken zal aan beoordeelaars, die het den Haagschen leeraar niet zullen vergeven, én dat hij in dit of dat punt anders dacht dan hun gevierde ouderwetsche of nieuwmodische paedagoog, èn vooral dat hij dit verschil of liever zijne eigene meening zoo opzettelijk, met zoo veel helderheid en nadruk eerst voor de Haagsche gemeente, en nu voor de gansche bevolking des vaderlands deed uitkomen. Maar zij hij hun, die steeds bij eens anders woorden zweren te kras of te flaauw, te weinig oud of te weinig nieuw, ieder, die eenig begrip heeft van de voorregten, waarop hij door de Hervorming regt heeft, zal den prediker hulde brengen, die dus de gemeente voorgaat in een even bezadigd als vrijzinnig onderzoek, die zoo zijnen hoorder leidt om vrij en zelfstandig in te zien in de diepten van Gods raad en woord, maar ook in de diepten van het eigen hart, die wereld in het klein, en zelfs ook waar hij zich in zijne beschouwing niet gewonnen geeft hem danken voor de opscherping en verheldering van eigen begrip. Zoo verwachten wij tegenspraak en afkeuring; maar ook bijval en goedkeuring, en och of wij niet met eene bedriegelijke hope ons vleiden, bijval en goedkeuring van velen, die tot hiertoe eenzijdig waren, maar den hier sprekenden pleitbezorger niet konden weêrstaan. Dien blijden zegen wenschen wij boven alles den heer Koetsveld op dit zijn werk en op geheel zijne Evangeliedienst toe. Boven velen bezit en gebruikt hij het talent om met kalme bezadigdheid en heiligen ernst woorden van vrede te spreken, zonder zich door

die liefde tot vrede tot eene te ver gedrevene verdraagzaamheid in spreken of zwijgen te laten vervoeren. De Heer der gemeente plaatste hem in Zijne wijsheid op eenen akker, waar bij in het oogvallende stijfzinnigheid en ligtzinnigheid zulk een prediker zegen voorspelt voor tijden en geslachten. Blijve hij lang gespaard, en worde hij steeds meer gewaardeerd in de gemeente, wier opbouw zoo zigtbaar zijn gebed en zijn streven is, en moge hij niet ingaan tot de ruste der trouwe dienstknechten van Christus, zonder op hartverblijdende wijs in de woelingen des tijds de godsdienst, die verdeelt en scheidt, te hebben zien wijken voor de godsdienst, die hereenigt en sterven leert.

Spoedig, zal naar wij vertrouwen, het verlangen naar eene half beloofde nieuwe reeks van leerredenen zigtbaar zijn. Gaarne zagen wij, dat de uitgevers alsdan voor wat steviger omslag zorgden. Reeds na het zorgvuldig opensnijden hing bij ons exemplaar de gansche rug uiteen. Waarom zulke boeken, die bestemd zijn om gelezen en herlezen te worden, niet gegeven in linnen band, het zou de oplage weinig duurder maken, den kooplust wekken, en de exemplaren bewaren voor schaden, die later door een kostbaarder band zich niet meer laten verhelpen.

X.Y.Z.

De toekomende zegepraal der Christelijke kerk, door James Hamilton.

Wij voldoen gaarne aan onze belofte, om hier eene tweede proeve te geven, naast die van Napoleon Roussel in de vorige aflevering. Thans spreke de Brit over de hoogste belangen der menschheid, en wrel in deze volgende redevoering (bij gelegenheid der vijfde jaarlijksche vergadering van het bekende Evangelisch verbond, Evangelical Alliance). De toespraak van den Eerw. heer Hamilton is hoogst origineel, - echt Engelsch gekleurd, - lichtvonken van een humoristischen geest, krachtige grepen in het praktische Christelijke leven; 't is hier de eigenaardige, naïeve welsprekendheid van een helder hoofd en een gevoelig hart. Wij vertrouwen dat onze lezers den oorspronkelijken, minder gewonen toon, wegens de krachtige en schoone ontwikkeling van menige waarheid, zullen ten goede houden.

II.

Wanneer de mensch in de toekomst ziet, vraagt hij menigwerf: welk volk zal eens het overheerschende volk zijn op aarde? Eenigen hernemen: het volk der Franschen. Beschouw die schitterende legermagt, het aan- en ingeboren soldatenleven bij elk burger daar, en herdenk aan den grooten invloed, welken Fransche wetenschap en overbeschaving gedurende langen tijd op Europa uitoefenden. Gij zult moeten bekennen, dat het vaderland van Bossuet en Montesquieu, van Cuvier en Laplace, van Louis Quatorze en Napoleon, tot meesteresse der wereld is bestemd. Anderen zeggen intusschen, als het verstand de alleenheerscheresse moet zijn, zoo vindt ge wel nergens iets gelijk de verstandskracht der Duitschers. Waar vindt ge de wetenschap zoo veel- en al-

omvattend dan bij Humboldt? Waar eene wijsbegeerte zoo breed en diep, dan bij Kant en zijne opvolgers? Waar eene dichtkunst, zoo inlandsch-huiselijk en toch zoo hoog verheven als bij Goethe? Waar vindt ge de rede, als de groote verstandelijke kolossus onzer eeuw, ergens in die mate terug dan hier, waar hij het hoofd in de wolken verbergt, welk geen oog ooit gezien heeft, en aan welks voetstuk duizendtallen van aanbidders als insekten zich op en neêr bewegen? Neen, neen, roepen anderen, wat beteekenen al uwe afgetrokken redeneringen tegenover het zwaard der kozakken en de kanonnen van den Czaar? Gij spreekt van 'Hem die eens komen zal,' de toekomende *redder* der menschheid, - laat mij tot u spreken van den toekomenden *monarch* der menschheid. Met zijne millioenen krijgers, met zijne ongelijkbare strijdkrachten, is Rusland de voorbestemde opperheerscher der aarde. - En wel - en diep bewust van hunne allesovertreffende stoomkracht en hunne rekbare gemeenschap, wisselen intusschen Engeland en Amerika menigen vertrouwelijken glimlach met elkaâr, en geplaatst tusschen Australië en Noord-Amerika, Engelsch Indië en den geheelen Oceaan, berekenen zij te zamen, dat het Angel-Saksische ras eigenlijk de eenige en ware overheerscher der wereld is, of weldra zal worden.

Terwijl eenigen ijveren voor Germaansche eenheid, anderen bij voorkeur droomen van een Panslavismus, terwijl sommigen het Fransche rijk verheffen, anderen gelooven, dat het heil der wereld zaamgevlochten is met eene Angel-Saksische overheersching, kunnen mijne broeders, de Christenen, zeer verdraagzaam zijn tegenover al deze mededingers, - want wie onder hen den troon der aarde ook moge bestijgen, wij voor ons zijn overtuigd, eindelijk beslissend te zullen zege pralen. - 'Het rijk en de heerschappij en de grootheid van het rijk onder den hemel zal gegeven worden aan het volk der Heiligen van den Allerhoogsten, wiens rijk is een eeuwig rijk en elke heerschappij zal hem onderworpen zijn.' Deze aarde is reeds volkomen ingerigt, om eene gemeenschap van menschen te dragen, die eens eene algemeene overwinning zullen behalen, - een gemeenschap, die bestemd is, om alle andere gemeenschap in zich op te nemen en oplossend te vereenigen, - en dat is ons genootschap, dat volk wordt het Christenvolk genoemd, en alles moet voor hetzelve bukken: Germaansche eenheid zal opgenomen worden in de de Evangelische eenheid. Het Panslavisme zal nedergedompeld worden in een Pan-Christianisme (Al-Christendom). In dat goddelijk, gezegend rijk zullen geen Pyrenëen zijn, ook geen Engelsch kanaal, of Atlantische zee, daar zal geen onderscheid van menschenrassen zijn, noch de Mongoolsche, noch de Kaukasische stam, noch rood, bruin, of koolzwart, noch Griek, noch Jood, noch barbaar of Skyth, noch vrije of knecht, - maar Christus alles in allen, - de vijf werelddeelen zullen zamensmelten tot één geheiligd en ootmoedig Christendom. - Dat is, mijne broeders! Gods raadsbesluit, en tevens onzer aller verhevene bestemming. - De koningrijken dezer aarde zullen worden de koningrijken van onzen God en van Zijnen Zoon Christus; wij behoeven daarom niet bevreesd of beangst te zijn, - andere regeringsvormen mogen ook hunne beurt hebben, maar zoodra zij beginnen te bloeijen, beginnen ze tevens reeds weder te sterven. - Het rijk van Christus kent geen einde! De heiligen van den Allerhoogsten zullen het

rijk altijd, altijd bezitten, mogen sommige dwingelanden en tegenstanders, gedurende eenen leeftijd, den troon bemagtigen, al verschijnen er talrijke Antichristen, het regtvaardige volk, dat de waarheid behield, zal eens het geheel behouden, en wat nog meer is, tot het einde toe zegepralen.

Waar ik over een onderwerp spreek, zoo onzeker, als dat van onvervulde voorzeggingen, neem ik mij behoedzaam in acht; de zaken echter opvattende zooals ze werkelijk verschijnen, en den blik werpende op den tegenwoordig en toestand der Christelijke kerken, vraag ik gaarne, of wij niet reeds zeer magtig zijn geworden, - met meer Christenen en meer Christelijke magt, kon men zekerlijk nog meer goeds werken, maar met zoodanige Christenen als er reeds inderdaad zijn, kon veel meer goeds bereikt worden, als men elkaâr wel verstond, en den eenigen meester meer lief had. - In een door welsprekendheid schitterend boek, thans in het licht gekomen, wordt de slag bij Pultawa gerekend ‘als één der vijftien beslissende veldslagen dezer aarde.’ Eer deze slag geleverd was, hadden de Russen geen begrip van hunne eigene kracht, maar de keizerlijke Peter wist dat ze sterk ‘waren,’ als zij dat slechts ‘geloofden.’ Hij kon geene reden vinden, waarom de Moskovieten als schapen zouden wegloopen, telken reize als er een Zweedsch regiment verscheen, en door hen te leeren bij Pultawa te overwinnen, toonde hij hun den weg, om de wereld te overwinnen. Er zijn thans zeer vele Christenen, zonder de bekeeringen in afgelegen wereldstreken in aanslag te brengen, zonder hen te noemen, die verborgen zijn in de Roomsche en Grieksche kerk, zonder te gedenken aan de vreemde en onhandelbare Christelijke leden, in elk genootschap - is er intusschen in de Protestantsche kerk binnen Europa en Amerika, zulk een groot aantal, dat zij, met het vertrouwen op God en met rondborstige eerlijkheid tegenover elkaâr, bijkans alles, alles zouden kunnen volbrengen. Bepalen we ons slechts tot Engeland, waarvan wij weten, dat, hoewel ook minder in getal, de Christenen van ons vaderland, schier allen mannen zijn, zorgvuldig opgevoed, en rijk aan invloed - daarbij overwegende, - dat bij den Christen, naarmate hij Christen is, als de waarheid zijn beginsel, het geloof aan God zijn drijfveer is, dat elk Christen eene inwendige kracht in zich draagt, welke honderd- en duizend tallen wereldlingen en ongeloovigen niet kunnen verlammen of tegenwerken, - dan inderdaad is het moeijelijk om te zeggen, wat de Christenen in Engeland *niet* zouden kunnen ten uitvoer brengen, wat ze ernstig *willen*!

Maar er moet toch nog iets gedaan worden, eer wij geschikt zijn voor ons klein Armageddon (Openb. XVI: 16) beteekent de berg Megiddo, of de plaats, de vallei der overwinning, dichterlijk overgebragt), voordat wij den slag winnen, welke aan de wereld onze zegepraal verkondigt, de kracht van ons geloofsvertrouwen, en onze nu verborgene eenheid ontsluijert. Eerstelijk vroeg ik, of onze vereeniging niet merkbaar zoude ondersteund worden, als we met meer aandacht onze ‘vele eenheden’ beschouwden? Als we meer ons aansloten aan den gemeenschappelijken Heer, aan onze goede zaak, aan onze zielverrukkende broederschap, aan ons eenparig: te huis? Een dapper regent is reeds zelfs eene krachtige eenheid. De heldhaftige vorst, die zich niet spaart voor zijn volk, maar vrijmoedig voor regt en onderdaan in de

bresse springt, - de regtvaardige heerscher, die met billijke hand rijk en arm bedeelt, - de nederbuigende monarch, die elke bewezen dienst aanteekent, en genadig beloont, zoodat hij telkens, als verpersoonlijkt, herleeft in zijne talrijke onderdanen, en een dagelijksch toonbeeld wordt voor de dankbare liefde van het volk, - zulk een regent, zoo hoog in wijsheid, zoo vriendelijk van hart, maakt al zijne onderhoorigen tot deelgenooten van zijn roem, - trotsch en beroemd mogen de krijgers van Alexander zijn, of de dienaren van Salomo, of zij, die zich gelukkig gevoelen een onderdaan te zijn van Alfred, of Karel de Groote, van Gustaaf Adolf, of van Haroun al Raschid - trotsch en fier, in geestdrift ontgloeid, verbonden tot eene innige volkseenheid, door en onder zulke vorsten - maar mijn broeder! wie is dan *onze* vorst? Voor den Zoon Gods koesteren wij eene liefde, die nergens mede vergeleken kan worden. Voor ons heeft Hij het leven niet slechts gewaagd, Hij heeft het leven gegeven, - op ons rust Zijn blik, met genadige trouw, en zelfs in Zijne verheerlijking, is Zijne grootste zorg - ons aller heil. - Van tijd tot tijd, is het niet gedurig, worden wij bewust van onze groote liefde jegens Hem. - Wij herdenken gaarne aan Zijne duurverworvene, en wonderbare verheerlijking. - Wij trachten in Zijne gelukzaligheid te deelen. - Wij verheugen ons, als Zijne goede zaak zegeviert, - wij zijn verheugd, als Jezus wordt erkend, - wij gevoelen het onuitsprekelijk groote voorregt, om de onderdanen te zijn van zulk een Vorst. Als we weten, dat onze naaste datzelfde gevoel met ons deelt, die liefde welke ons dooradem t, dan snelt onze ziel hem als in de armen; - ja, we mogten een sterk vooroordeel tegen hem koesteren, maar onze zaak is goed en edel, - wij wenschen deze verdorvene wereld beter te maken; wij willen de waarheid uit God voortplanten, en den roem Gods verbreiden over al de gewesten van den aardbodem, wij willen het rijk van den Booze bedwingen, Jehova's alleenheerschappij uitbreiden, wij willen het werk ten einde brengen, 't geen Immanuel heeft aangevangen, - inkortende de grensperken van het zedelijk kwaad, uitzettende de grenspalen van het gelukzalig leven, steeds verder, verder, - wij pogen de zonde te verhoeden, den rouw te verminderen, zielen te redden, en de engelen te doen juichen. Wij begeeren alle zuivere menschelijke en dus goddelijke en heilige belangen te bevorderen. Het is ons voorregt, ons goddelijk voorregt, om hier beneden de tranen te droogen, en waar wezelven het zaligmakend woord niet mogen uitspreken, brengen we de boetvaardigen aan de voeten van den Verlosser, die het woord zal uitspreken: ‘Ga heen in vrede, uwe zonde is u vergeven!’ Zietdaar onze goddelijke, onze heilige broederschap! Eén is onze meester, Christus, en wij zijn allen broeders! de geringste onder de Christenen mag zich verheugen in dit broederlijk verbond. - Ik ben langzaam ter sprake broeders! maar ik had welspekende Christelijke broeders - Robert Hall en Thomas Chalmers waren beide mijne broeders, evenzoo Chrysostomus en ook Apollos. - Ik ben geen dichter, maar mijne broeders Watts en Wesley vervaardigden eenige treffelijke gezangen, en nog beter zijn er gemaakt door mijn ouderen broeder, den herder van Bethlehem (David). - Ik kan u geen juist denkbeeld geven van een levend Christendom: - het zonnelicht van dagelijksch verkeer met God, de schitterende uitdrukking op het

gelaat van hem, die onafgebroken het oog op Christus houdt gevestigd, maar ik wensch dat gij, mijne broeders Edward Bickersteth en Robert M'Cheijne gekend had, of die ouderen onder hen, waarvan ik zooveel hoorde maar die ik nooit zag, want zij waren reeds heengegaan voordat ik geboren werd: - de jonger, dien Jezus lief had, de man naar Gods eigen hart, de aartsvader, die met God wandelde. Het doet mijn ziel goed als ik aan hen gedenk, en als ik aan hen gedenk, wordt mijn geest ontgloeid in liefde jegens u, - want gij zijt ook één. - Drukt elkaâr de hand - wij moeten niet scheiden. - Uw kleed is verschillend, en uw bijzondere tongval behaagt mij niet, maar wij zijn allen door God als zijne kinderen bemind; 't is nog niet verschenen wat we zullen zijn, maar wij weten, dat als onze oudere Broeder zal verschijnen, wij Hem gelijk zullen worden, want wij zullen Hem zien zooals Hij is, en dan wacht ons allen hetzelfde, allenomvattende zalige - t'huis! - In het huis des Vaders zijn de vele woningen, - voor elken jonger is de plaats reeds bereid. - Binnen de muren van dat groote gebouw zijn verschillende rustplaatsen, voor ieder juist berekend, en als we slechts een blik werpen in dat Nieuw Jeruzalem, we zouden zien dat alle plaatsen uitnemend voor allen geschikt zijn, - we zouden de woningen zien, welke reeds zeer lang geleden Abel en Henoch hebben gevonden; andere woningen die nog ledig staan en de bewoners verwachten; wij zouden ontdekken, op belendende woonplaatsen, namen, welke wij waarlijk niet zoo *digt* nevens elkaâr hadden verwacht; wij zouden hier lezen: '*Luther's huis*,' zeer digt daarnevens: '*Kalvijn's huis*,' daardoor zoude geen verwarring of nood ontstaan, want aan de buitenzijde van het groote gebouw staat dit gevelschrift: *des Vaders huis*, en welke gevoelens wij ook mogten hebben bij deze afzonderlijke woningen, daar is nog een beter en reiner gevoel verbonden aan de beschouwing van het groote huis, dat allen te zamen gelijkelijk opneemt en omvat.

Als ik nu gevraagd werd, welke zijn de groote vereischten om de Christelijke eenheid te bevorderen, zoude ik dat drietal noemen, - een hoogen trap van persoonlijke vroomheid bij ieder Christen, - eene bijzondere aankweeking van edelmoedigheid en helder verstand, - en een hooger standpunt van geestelijke ontwikkeling, in alle kerkelijke genootschappen, zonder onderscheid. - De waarheid trekt de waarheid aan, maar nog meer trekt het goede het goede tot zich, en als er een mensch is, zoowel gezond in het geloof, als beminnenswaardig in zijn levensgedrag, is hij volstrekt onwederstaanbaar.

De krachtigste handhavers der Christelijke vereeniging zijn zij, die in hunne eigene personen het grootste getal en de schoonste harmonie der Goddelijke genadegaven vereenigen. - Als iemand is sterk in het geloof, maar wrevelig en ontevreden van aard, of als hij is zacht van gemoed, maar, als het kameleon, veelkleurig, als zijn geloof is gelijk de ebbe en vloed, als hij mild is met de hand in de beurs, maar een dwingeland in zijn gezin, of als hij na een lang gebed heengaat, en het huis der weduwen verslindt, - zulk een mensch is, in plaats van een handhaver der Christelijke broederliefde, een vraagstuk voor de Christelijke broedermin, - terwijl van de andere zijde, - een geheiligd en bezield Christen, een mensch is, werkelijk uit God geboren, een heilige zonder schijnheiligheid,

wiens godsdienst niet behoeft opgetooid, omdat ze van zelfs zich aanbeveelt, - een nieuw mensch, naar de regte maat, volmaakt in Christus, wien niets ontbreekt. - Terwijl wij zulk een aanschouwen die niet minder vroom is, omdat hij zoo werkzaam is, niet minder minzaam, hoe dapper ook, niet minder menschlievend, hoe opregt tegenover God, - zulk een mensch is, juist omdat hij de Schrift gedurig door woord en werk aanbeveelt, een gestadige en magtige steun der Christelijke eenheid, - opdat ge zoudt zien, welk een groote aantrekkingskracht de inwendige goedheid bezit boven het talent, ja om overtuigd te worden hoe krachtiger de tooverstaf der geestelijke eenvoudige waarheid is, dan de wonderbare talisman der Godgeleerdheid. - Om daarvan overtuigd te worden, vroeg ik aan mijn broeders onder de Nonconformisten, of zij zich niet meer aan de kerk van Engeland verknocht gevoelen door Henri Martin's heiligen gemoedszin, dan door de redekunst van Warburton, of de redeneerkunst van Barrow, of zelfs door de steile kerkelijke regtzinnigheid van Horsley? ja, in eene vergadering, waar weinig Baxterianen zijn, waar weinige geesten zijn gesneden in de veelhoekige facetten, welke zoo bijzonderlijk in het borstsieraad van zijn afzonderlijk stelsel zouden passen, - in eene vergadering, die op Godgeleerde gronden geheel verschilt van den beroemden puritein, daar vraag ik, of men zich overal niet geestelijk met hem verbonden gevoelt, en of we, - al hebben we een dozijn van zijne tijdgenooten bij de hand, die ons geloof meer naauwkeurig vertegenwoordigen, den naam van dezen man Gods kunnen uitspreken, zonder hem onze innige, onze geheiligde hulde aan te bieden? Laat ons ernstig trachten naar de beste gaven, want die kerk, welk ede rijkste is aan waarheid en liefde, welke het grootste getal van dergelijke leden telt, heeft de meeste aantrekkingskracht, en is het meest verantwoordelijk voor de heilige aantrekkelijkheid van anderen: - zij, die men het meest bemint, en tevens zelve de grootste is in het beminnen van anderen!

Voegen wij bij de liefde, de wijsheid. We hebben reeds menige goede en heerlijke gelegenheid ongebruikt laten voorbijgaan, omdat wij het voorschrift des Meesters hebben vergeten. ‘Zijt voorzigtig als de slangen.’ De kinderen dezer wereld zijn wijs in hun geslacht, in staatkunde en wereldsch belang bereiken zij hun doel, door ter goeder ure persoonlijke grieven en plaatselijken twist te fnuiken, en als we de geschiedenis eener groote omwenteling lezen, door menschen dezer wereld bewerkt, dan is het aangenaam om te ontdekken, dat de zegepraal en het gezond verstand daar aanwezig is, - dat men een tal van persoonlijke beleedigingen en afzonderlijken haat heeft geofferd op het altaar van het gemeenebest. - Aan de andere zijde is het diep vernederend, om die kerkelijke twistpuntjes en afzonderlijke veete te zien, waarvoor de groote zaak des Verlossers heeft moeten bukken. - De vergaderingen die gespleten zijn, de genootschappen die losgerukt zijn, de vooruitgaande beweging en ontwikkeling die is belemmerd en vernietigd, omdat deze of gene Diotrephes, (3de Br. Joh.: v. 9.) niet voorop kon gaan. - De slag is verloren, terwijl de mededingende veldheeren over hunne voorregten streden, en de wallen van Troje bleven van dag tot dag staan, toen de heldhaftige Achilles in zijn tent over de aangebedene Brisëis weende. - Naast en nevens de heiliging van het leven is

er niets, dat de leeraars meer kracht moest inscherpen of door het eigen voorbeeld aanbevelen, dan het heldere verstand en de edele grootmoedigheid, waarvan de apostel der heidenen een schitterend toonbeeld oplevert. - Alle dingen voor alle menschen! - daardoor wierd zekerlijk meer gewonnen, dan er reeds gewonnen is. - Indien men op de groote vragen van den leeftijd, den Apostolischen regel van drieën toepaste: wat Christus is vergeleken met mij, evenzoo moet de aanleiding om zijne goede zaak te bevorderen, vergeleken worden met deze aanleiding tot zelfverloochening, zelfvernedering aan mijne zijde. Een teeder geweten is steeds een persoonlijke zegen. Maar als het niet verbonden is met een verruimd verstand, wordt deze zegen dikwerf een algemeen onheil, en mag men teregt vreezen, dat somtijds een zwak verstand, of een ziekelijke zelfzucht wordt aangekondigd, als heilig verklaard, als een teeder geweten. Voorwaar, wij mogen gerustelijk met Caleb bij Shakespeare zeggen tot de vereenigde kerk, wat hij tot eene vereenigde legermagt zeide: ‘dat we ons nu te zamen maar opmaken, en het land bemagtigen, want wij zijn wel in staat om er meester van te worden;’ terwijl wij beweren, dat het binnen het bereik der Engelsche kerkgenootschappen lag, om weinige jaren geleden, een menigte onzer kerkgebouwen aan de handen der Socinianen te ontrukken, welke gebouwen nu weder zijn overgegaan in de handen van hen, die eene Godverloochenende ketterij leeren - terwijl het in de magt stond der Engelsche Christenen, - wanneer ze hier slechts eenstemmig waren geweest, - om de viering van den Zondag te verzekeren aan de bedienden van het postkantoor en de brieven-ombrengers van liet rijk - terwijl het in de magt der Engelsche kerk is, om naar het eerstkomend parlement eene keurbende van Christelijke patriotten te zenden, die niet zullen vertegenwoordigen den landbouw, niet den koophandel, niet het liberale, noch het conservatieve systeem, maar de godsdienst van het volk, - terwijl het in de magt is zelfs der leeken, zonder andere hulp, om een pausloos Katholicisme (de Puseyisten) te verdrijven, en een bisschoppelijk onchristendom, dat is binnengedrongen, te verjagen; terwijl het in de magt is van het vereenigd Christelijk Engeland en Schotland, om de verdraagzaamheid voor de geloofsgenooten in elk oord van Europa te verzekeren, - zoo gevoel ik zeer diep, dat, eer we tot zulk eene zamenwerkende eenstemmigheid zullen geraken - dat we al te zamen - betere menschen moeten worden! Er zijn, om eens zoo te spreken, zekere dingen, die de Kerk door haarzelve kan verrigten, - andere zaken, die alleenlijk kunnen verkregen worden, als men ze ootmoedig afbidt van het Hoofd der Kerk: - de Kerk kan boven haarzelf zich opheffen, - maar alleenlijk als zij God smeekt om haar zoo hoog op te beuren!

Men kan de kerk op twee wijzen vermeerderen en bevestigen: hier, door *uitwendige uitbreiding*, daar, door *geestelijke verheffing*. Er bestaan heden ten dage uitgestrekte streken lands, welke aan den oceaan ontwoekerd zijn, door een stelsel van indijking en trapsgewijze inperking, door de zandbanken en modderachtige poelen te dempen; ten gevolge hiervan zijn enkele gedeelten, wier verheffing naar de doorsnede slechts weinig boven waterpas is geworden, en die, wat de kracht der zeewering betreft, zeer spoedig zouden worden overstroomd; daar zijn andere landen, waar men dergelijke

kunstbewerkingen niet beproeft, en die evenwel langzamerhand toenemen, - de oorzaak is deze: eene magtige opheffende kracht beurt ze zachtelijk omhoog, tot eene groote massa, van het middelpunt tot aan het strand en plaatst ze altijd verder en verder buiten het bereik der waterkracht. - De wijze om kunstmatig het land uit te breiden, heeft voordeelen en gebreken. Zet uwe dijken en dammen uit, totdat ge elke zandbank en modderpoel hebt ingesloten, en het zal eene nietige overwinning zijn, een treurig meir van brak water, overdekt met deszelfs eigenaardigen, krachteloozen plantengroei van schilf, zeevenkel en bladerloos wier. - Bouwt uwe zeeweringen zoo hoog ge wilt, gij zult nooit geheel veilig zijn, want een bulderende springvloed of een woedende storm zullen hunne batterijen tegen uwe bolwerken laten spelen, totdat uwe waterschansen en zeemuren bezwijken en niet meer baten, en de onbeteugelde oceaan door gesloopte streken en over sidderende velden golft, zoodat, als de morgen daalt, het slibberig getijde zich uitstrekt over een nieuw - Goodwin-sand; - maar dat de winden loeijen, en de vloeden aandruischen over uwen verhoogden oever, zij alleenlijk, die op de rotsen staan, hooren het gekraak en het gedonder van het geschut des oceaans, terwijl de inwoners van het binnenland hun beroep gerustelijk uitoefenen, en volstrekt onwetend zijn van het gedruisch, dat de oevers doet trillen. - Welnu - der menschen werk is het werk van kunstmatige uitbreiding, - Gods werk is het werk van krachtige zelfsopheffing, - de mensch moge een kerk stichten, het kerkelijk grondgebied met den passer afteekenen, de tucht ordenen, en de leuze vaststellen, ja, hij moge zelf de gelederen met altijd versch aangeworvene rekruten voltallig maken, maar het is slechts het Hoofd der Kerk, die haar bondgenootschap tot in het gebied eener verhevene vergeestelijking kan opheffen, en door dit te verrigten, aan Zijne Kerk zoodanige leden toe te voegen, die gered zullen worden, de eenige leden, die zij nooit, nooit zal verliezen; want, juist, zooals in het groote scheppings-werk, waar een eiland gelijkmatig wordt opgeheven, de onmogelijkheid bestaat, dat de bergen en meer hoog gelegen plaatsen kunnen opgebeurd worden, zonder dat hier eene overeenstemmende verhooging der vlakten en lagere oorden plaats grijpe, en even onmogelijk als het is, dat deze hooger kunnen oprijzen, zonder dat een gedeelte der zee, die alles omgeeft, wordt verminderd, zonder dat land droog te maken, 't geen te voren de bedding van den oceaan is geweest; - evenzoo onmogelijk is het, dat de meer bezielde leden eener kerk, in eene hoogere luchtstreek van ongekende vergeestelijking worden gebragt, zonder dat tevens min of meer de geestelijke zin, de krachtsontwikkeling van alle Christenen, die zij omringen, toeneemt, en even zoo onmogelijk is het, dat eene geheele kerk, tot een hooger standpunt van geloof en heiliging kan worden opgevoerd, zonder een nieuwen aardgordel van herwonnen grondgebied, oprijzende uit de woelende zee dezer wereld, die haar omspoelt. Wanneer alzoo de Heer de Kerk op *die* wijze opheft, zal die opheffing een antwoord zijn op het gebed van de burgers van Jabes, - die verhooging zal ‘de kust verbreeden’ (I^{ste} B. Samuel) en deszelfs duurzaamheid waarborgen. Want, zoo als ik gezegd heb, geef aan ons land den eigenen zeegordel van steile voorgebergten en muren van graniet, en als de wateren

koken en woelen, zijn zij het, die de zilte golven van onze welriekende landen en met graan bekleede akkers, verwijderd houden, en die, ware ook het kunstmatig bolwerk weggerukt, ons altijd een ruim en gelukkig land zouden verzekeren, - zoo zeg ik, geef mij in de Kerk, een krachtigen geest van beslissing en een gloeijenden ijver, eene verhoogde zedelijkheid, en eene brandende godsvrucht, en op dien dag, als de zee van eene juichende regeringloosheid de lage landstreken van het Christendom zal overstroomen, ja stroomen over menig verouderd stelsel en uiterlijke instelling, zal Sion's God ongedeerd staan te midden van het woest tierende oproer, de stroom des vredes zal mild vloeijen, en onze God zal blijven heerschen in en over de Kerk des Heeren!

Nog een ander gevolg zal zigtbaar worden uit deze gelijkmatige opheffing, uit geestelijke veerkracht voortspruitend. - Verschillende kerkgenootschappen, zullen ontdekken dat zij inderdaad één en vereenigd zijn. - Als een magtgebod van den grooten Schepper onze en de naburige kust op eens omhoog hief, met het daartusschen ingevlochten kanaal, eenige vademen boven het tegenwoordig waterpas, dan zouden ‘de natuurlijke vijanden,’ ontdekken, dat zij eigenlijk onze naburen waren, inwoners van hetzelfde vaste land; en als die bewerking werd omgekeerd, welke thans een groot deel van het vasteland in de groote Zuidzee langzaam doet wegzinken, zoodat de Sandwich- en andere eilanden, slechts als kleine bergtoppen boven de watervlakte, door den arbeid der koraalinsekten voortgebragt, zigtbaar bleven, werd die schepping omgekeerd, en die landstreken, welke gedurende eeuwen langzamerhand daalden, op eens omhoog geheven, - hoe verbaasd zouden die ruwe barbaren zijn, welke tot heden toe, voor hunne onafhankelijkheid van grondgebied hebben gestreden! - hoe verbaasd zouden zij zijn, als zij gewaar werden, dat, in plaats dat ieder zijn door de zee omspoeld eiland bewoonde, zij slechts de bewoners waren van aan elkaâr grenzende bergtoppen! - Evenzoo, ten huidigen dage, zijn de Evangelische kerken veel in getal, en elk van haar is omgordeld met eenen bijzonderen afsluitenden en afzonderenden springvloed, - met eigene kerkorde, eigen vooroordeel, de zeegolf der afscheiding! - en toch is elke ware Christelijke kerk alleenlijk een afzonderlijke berghoogte op een en hetzelfde vaste land, op dezen oogenblik nog onder water staande en omspoeld, - een eenzame spits van dat groote land, 't welk de rots der eeuwen als grondslag bezit. - Zoodra als het aan God zal behagen, - zoodra de Goddelijke geest dezen woelenden bajert zal bewegen, de wateren doen terugtreden en het drooge land doen verschijnen, - zoodra als zijn alles opheffend magtwoord zal spreken deze woorden: - ‘Rijs op! Verschijn!’ dan zullen wij zien kerk aan kerk uit de diepte het hoofd opbeuren, en terwijl de cirkel rondom elke dezer kerken breeder en wijder wordt, zullen zij, die eens kleine eilanden op de zee drijvende schenen te zijn, nu erkend worden als de verschillende hoogten in hetzelfde vaste land! de kerken zullen ontdekken, dat de kerk van Christus ééne is. - Heer! spreek dat woord: spreek tot ons: ‘Rijs op, verschijn!’ uit de diepte onzer vleeschelijkheid en uit de bittere vloeden van een langdurigen strijd, voer ons nader tot u op, en vereenig ons alzoo onder en met elkaâr, - dan zal het geweld in ons vaderland niet meer gekend zijn, verwoestende onze landpa-

len, - dan zal de wereld in staat zijn, om eens de oorspronkelijke schets van het nieuw Jeruzalem te herkennen en terug te vinden, - ‘onze wallen zullen heeten, verlossing, - en onze poorten, - lof en prijs.’

Ook een paar blikken op de middeneeuwen en stemmen daaruit.

De heilige Bernhard en zijn tijd, door Dr. A. Neander. Uit het Hoogduitsch, door R.P. Verbeek, predikant te Doorn, in twee deelen. Te Rotterdam, bij van der Meer en Verbruggen. 1850.
Geschiedenis der Waldenzen, van den vroegsten tijd tot op het jaar 1850 door Antoine Monastier, Predikant en inboorling der Valleijen, uit het Fransch vertaald door J. Oudijk van Putten. Met eene voorrede van N.C. Kist, hoogleeraar te Leiden. In twee deelen. Te Rotterdam, bij van der Meer en Verbruggen. 1851. 1ste deel.

Het ongunstig oordeel over de middeneeuwen, van den val des Westerschen Romeinschen rijks tot de inneming van Konstantinopel, of liever tot de Hervorming der kerk, mogt tot vóór ettelijke jaren bijna *stereotype* heeten. Van leerstoelen, in geschiedenissen, het zij algemene, of kerkelijke, - hoe menig hard vonnis werd er over die tijden geveld, als over dagen van hierarchieken dwang en ruw geweld, van domheid en bijgeloof. Men verbond schier onwillekeurig de denkbeelden van middeneeuwsch en middernachtelijk. Vruchteloos was het, dat zelfs een Gibbon, ik mogt zeggen, met anatomisch instrument, koud en scherp, of als deed hij eene chirurgicale operatie, onbewogen en hard, zoo menige trillende zenuw en nu en dan het magtig kloppend hart liet zien, vruchteloos was het, dat steden en dorpen die in die tijden bij duizenden in vroeger woeste oorden ontstonden, ons van een krachtig ontwaakt leven spraken. De wachter dier tijden scheen op de vraag naar het uur dat toen had geslagen, geen ander antwoord te hebben dan het troostelooze: het is nog nacht!

Maar daarnevens heeft zich langzamerhand eene andere zienswijs bij velen geopenbaard en bij velen ingang verschaft. Voorstanders van de hierarchie en menschen die geleid werden door het juiste denkbeeld, dat eenige reformatorische rigting niet zoo nieuw was, - dichters die gecharmeerd werden door het kostuum (niet enkel kleeding) dier middeneeuwen en de mannen van het schier onleesbaar geworden, vergane perkament, die nog wilden zitten op den gekromden nek hunner medemenschen, zagen op die tijden terug met een smart, die niet enkel stille weemoed bleef, maar die bij hen de begeerte deed ontwaken om onzen tijd, kon het, daarheen terug te dringen of te lokken.

Waar ligt de waarheid, het goed regt bij de beoordeeling dier tijden? - Ons antwoord is: zeker bij geen dier beide uitersten. Die nacht was nooit zóó donker als men dien wel heeft voorgesteld. In de geschiedenis dier dagen en van later heette het niet: ‘woestheid, ledigheid, duisternis. Daar zij licht! En er was licht.’ - Waren er ook eeuwen, de tiende en de elfde, die betrekkelijk mid-

dernacht mogten heeten; enkele sterren straalden ook daarin, de morgen daagde reeds door volgende eeuwen heen, om eindelijk een' dag te brengen, die waarlijk niet zóó helder is als de vrienden van den vooruitgang (?) ons wel wilden wijs maken, en waarop wij ook nog al eens grond vinden om te bidden: Heer, blijf bij ons; want het wil weder avond worden! - Ook toen was er kennis, ook toen hooge adel van ziel, ook toen Christelijke geest; was die ook anders gewijzigd, trad die ook in andere vormen aan den dag dan tegenwoordig, - en was ook die kennis meer het eigendom van enkele bevoorregten, terwijl deze in onze dagen immermeer algemeen goed werd, won die ook bij de meesten niet in diepte. Onze tijd is meer een *plateau*, terwijl men in die dagen een gebroken grond met kloof en bergdal had, maar waaruit zich steeds enkelen verhieven, en dat betrekkelijk hooger dan thans schier mogelijk is.

Karel de Groote deed veel, maar zijne instellingen waren te veel de *zijne*, zij wortelden niet in zijn' tijd. Daarom waren zijne pogingen, die van Alcuinus, Eginhard en anderen schijnbaar meer vruchteloos. Toch leefden in de negende eeuw een Claudius van Turin, een Ottfried en Agobard, goeddeels mannen van eene vrijere rigting, een Scotus Erigena, een Gerbert, - terwijl poëzij, kunsten, geneeskunde en exacte wetenschappen meer onder de Arabieren waren gedwaald. Treuriger staat het geschapen in de 10de eeuw, waarin ook het beruchte, wat lomp maar te regt alzoo genoemde *Hurenregiment* invalt, en Rome de Cerberus, het driehoofdig monster wordt. - Nu komt het beheer en weldra de regering van Hildebrand, den Hercules, die den stal van Augias reinigt, maar onder de hand zichzelf' bezoedelt door heerschzucht, - die de priesterschap hervormt en verheft, maar om daaronder zaden van ander bederf te strooijen, - die: *de kerk zal u vrijmaken*, in plaats van: *de waarheid, Jezus Christus zal u vrijmaken* tot leuze nam, - den grondlegger mogten wij hem noemen, van die *consequentie*, die Rome's kracht en Rome's vloek werd, en Rome's ondergang zal worden, - die stierf met de betuiging op de lippen: ‘Ik heb de geregtigheid lief gehad en het onregt gehaat, daarom sterf ik in ballingschap!’ - maar van wien de onpartijdige beschouwer mag zeggen, dat hij ‘geregtigheid’ en ‘onregt’ wel wat in zijn 'eigen geest en zin opvatte.

Onder de regering van dien paus wordt Bernhard, later abt van Clairvaux, en naar den titel altijd slechts abt van Clairvaux, geboren, van wien wij eene monographie ontvangen, die ook weder geen monographie is, zoo als zij dat dan inderdaad bezwaarlijk kon wezen. Te regt toch draagt het boek de titel: De heilige Bernhard en zijn tijd. - En in dien tijd grijpt Bernhard dan ook te diep, dan dat men 's mans beeld kan denken, veel minder schetsen, zonder dien tijd in aanmerking te nemen. Het is een dier portretten, of liever beelden, die eerst de regte uitdrukking krijgen, die eerst worden verstaan, wanneer men ze met het bij werk ziet. - En aan wien kon men het schetsen van dat beeld liever opgedragen zien, dan aan den man, die de fakkel der kerkelijke geschiedenis hoog hief, om haar licht alom te laten stralen, den man van echt Christelijken geest, den gematigden (soms schier al te gematigden) Neander. - Bijna zouden wij alleenlijk zeggen: ‘Neander heeft Bernhard en zijn' tijd beschreven,’ en *zwijgen*, - zwijgen in eerbiedige aandacht, en

afwachten wat de groote geschiedkenner ons aangaande dat belangrijk tijdperk wilde mededeelen, zittende aan zijne voeten, luisterend en leerend. - En daar wordt en ontstaat door de werking zijns woords het beeld van den man, die de vertegenwoordiger mag heeten van het leven, de kracht, den invloed der geestelijkheid en des geestes, hoog reikend, tot schier in een verhevener gebied dan de gewone orde dor dingen, in dat des wonderdadigen, tot waar men niet meer aan louter psychische inwerking kan denken, soms profeet, ook met onvervulde voorzeggingen (van Rhijn, Oudh. en Gest. van Deventer blz. 217). Wij zien hem den raadsman, den moedigen bestraffer van overmoedige vorsten, wanneer hij zich in vol gevoel zijner roeping met de geestdrift eens profeten tegen hen verheft, koen vaak tot vermetelheid toe in de kracht zijns geloofs, diep ingedrongen in het Christendom, door de kracht van zijn gemoedsleven in Christus, de vader bijna van de mystieke theologie. - En niettemin, hoe staat dezelfde waarlijk groote man onder den invloed van zijnen tijd, hoe brengt hij ook zijn offer aan de menschelijke zwakheid, als het de uitvoering van een zijner lievelingsontwerpen geldt! Dan heeft ook hij zijnen satansengel, die hem met vuisten slaat, opdat hij zich niet beroeme, erkent hij dezen ook niet als zoodanig. - Maar het blijft iets grootsch, iets wat ons de ingenomenheid van den Katholiek met die tijden helpt verklaren (te vaak nog beschouwd als den Protestant minder ten erfdeel gelaten), wanneer wij den Cistercienser abt half gedwongen eene rol zien spelen, die de hoogstrevende eerzucht en ijver voor het goede en heilige hem zou kunnen benijden, wanneer hij den vrede in de Christelijke kerk herstelt, magtig in zijn' eenvoud, de steun van de magt die boven allen en alles zich verheft; doch dan helaas! het menschelijke onder het goddelijke mengend. - Wij vergezellen hem met belangstelling, als hij, trouw den paus, diens zaak handhaaft met een' ijver, eene belangeloosheid, welke alleen eigene, innige, heilige overtuiging hem kan schenken. Wij staren met bewondering op den man, die met zijne woorden, ja reeds door zijne enkele verschijning, de geestdrift weet te wekken in de harten van duizenden, voor wie geen weg ver, geen gevaar vreesselijk, geen dood meer te duchten schijnt, moge zich daaronder ook het minder edele mengen - eene geestdrift, waarvoor onze tijd te koud, te berekenend, te wijs is, - die zich gelukkig! niet meer vertoont, helaas! wel niet meer vertoonen kan.

Doch hoe treurig treedt de keerzijde van die belangstelling in - van die ingenomenheid met de godsdienst elders nog meer aan den dag, als het de handhaving geldt des geloofs, en die ijver vervolgzucht wordt, vervolgzucht tegen een' edelen vriend der waarheid, beminnelijker dan Bernhard, zwakker dan Bernhard, meer menschelijk naar alle zijden dan Bernhard - den helder denkenden Abailard, bekend als Christelijk wijsgeer, meer bekend nog (eene der *farces* in de geschiedenis) als ongelukkig, maar getrouw minnaar van Heloïse. - Treurigst, allertreurigst is het lot van menschen, die hunnen tijd vooruitzijn, ten zij die zich gunstig genoeg geplaatst zien om als stoomslepers te kunnen werken. Hun is de ergernis, de teleurstelling, en dikwijls erger bereid. En nog treuriger is het, wanneer bij den strijd naar buiten de inwendige kamp komt, wanneer zulke mannen aan de waarheid raken, zonder haar zoo vast en goed te

kunnen aanvatten, zonder dat zij daarbij den innerlijken, bestendigen vrede vinden. En dit was het geval met Abailard, den martelaar van den geest, die lager had moeten staan om het geluk - hooger om de zielsrust te vinden. - En waarlijk nog gelukkig, dat hij een Peter van Clugny vond, wiens brief men slechts heeft te lezen, om den man lief te krijgen, die in zijne armoede van geest zich zoo rijk voelde, die den naam dien hij zichzelf' gaf verdiende, *een wijsgeer van Christus*. - Bij zulk drietal, Bernhard, Abailard, Peter van Clugny, konden wij schier vragen: zijn wij gedurende bijna duizend jaren in kennis van *de waarheid* gevorderd? - al maken wij ook van den loop der dingen niet zulk eene *mockery* als een der nieuwste Engelsche geschiedschrijvers, een Carlyle, zulks doet. - Wij konden dit vragen, ons stellende op het punt in de geschiedenis, waarop deze schoone monographie van Neander ons plaatst, het oog rigtend op de duistere dagen die nog zouden komen, dagen van strijd, waarin niet het licht triomfeerde, strijd, die reeds in het optreden van een Arnold van Brescia, een Peter van Bruis, en Hendrik, den monnik uit Lausanne werd voorbereid. Dan vinden wij alleen nog troost en hoop in de gedachte, dat wat eens het eigendom van enkelen was meer algemeen goed werd, in de gedachte, ‘dat het menschelijke geslacht slechts door eene roode zee van bloed en tranen, en eene woestenij vol omzwervens en bezwaren, tot het beloofde land der waarheid en der vrijheid komt.’

En die woestenij, die zee breidde zich weldra uit voor vele beterdenkenden in die dagen van duisternis. Hield Bernhard zich bereids niet vrij van alle vervolgzucht, en achte een Peter van Clugny, anders zoo waarlijk zacht en vrijzinnig, deze ten aanzien der Joden niet ongeoorloofd; de tijd zou komen dat het laatste spoor van Christelijken geest en menschelijkheid op dit punt uit de harten van menschen en Christenen uitgewischt scheen. - Vergroot en verergerd, ja verdicht werden onderscheidene beschuldigingen tegen zoogenoemde antichristelijke sekten van die dagen, wier misdrijf goeddeels daarin bestond, dat zij naar hunne overtuiging, op Gods woord gebouwd, Christenen wilden zijn. De beschuldigingen toch, die door meer dan een schrijver uit dien tijd tegen hen worden ingebragt, zijn zoo met elkander in tegenspraak, dragen het kenmerk van den laster zoo duidelijk aan het voorhoofd (men zie Fleury), dat het inderdaad niet moeijelijk is om tot inzigt te komen, dat zij meerendeels zich verzetteden, niet tegen het Evangelie, maar tegen wat voor de vereering Gods in geest en waarheid in de plaats was gesteld, wat hun met dat Evangelie strijdig moest voorkomen. - Doch hier is Bernhard een voorbeeld hoe de edelsten zich niet vrij hielden van den ketterhaat, en dien onberaden ijver, die naar stoffelijke middelen grijpt om den dwalenden het inzigt in (?), de liefde voor de waarheid (?) op te dringen, - een euvel, dat weldra wijd om zich grijpen, en God weet hoe veel gruwel aanrigten zou, - een euvel waartegen onze tijd noode, misschien niet is gevrijwaard. - Kon ooit de beschouwing der geschiedenis ons doen deelen in de zienswijze van den geschiedschrijver, dien wij boven aanvoerden, kon zij ons het leven doen beschouwen als een slaventransport, of als de vlugt van eene geslagene armee, waarbij het: voort, voort! heet, naar de ellende en den dood, drij vende of gedreven; dán zouden het zulke verschijnselen zijn, als die, waartoe wij hier een der grootste en anders edelste man-

nen zien medewerken, waarbij Godsdienst en waarheid leus der vernieling en des verderfs wordt, die kettervervolgingen, die kruistogten. - Daar hebben wij meermalen noodig, dat wij ons klemmen aan de idealen van licht en vrede, welke wij in ons binnenste omdragen en waarop het misverstane, - soms vreesselijk misduide Evangelie ons wijst. Wij hebben het noodig, dat wij ons daaraan klemmen met alle krachten, om niet door den stortvloed van zwarigheden te worden medegesleept en op de klippen des ongeloofs te vervallen. - Arme Abailard, met uwen koenen geest, uw helder inzigt, uw warm hart voor de waarheid, met uwe dweepende liefde; - hoe slecht waart gij hier geplaatst! Hoe weinig kon het stille St. Marcel u de rust schenken! Doch op wie, nevens - neen, onder Jezus Christus, den reinsten edelsten martelaar eener bekrompen orthodoxie, of van wat onder het kleed daarvan schuilde, - op wie na en onder Hem dan beter gezien, dan juist op de vervolgden, die zooveel haat en zooveel leed droegen, maar daarvoor niet weken, daaronder niet bezweken? - Zij roepen ons toe: daar is eene betere wereld, waarvoor men deze hier gemakkelijk kan verliezen! - en de aarde en het leven, die kermis en maskerade, dat bagno en zendelings-instituut, die lagere klasse eener hoogere leerschool, waarin het tot de degelijke wetenschap nog niet komt, waar de kwaêjongens plukhairen, al laat de meester hen niet zonder alle toezigt, - die aarde, dat leven worden in vele opzigten gezegend klein in onze schatting. Ach, waarom houden wij ons niet altijd op die hoogte, - waarom trekken zorg en zonde ons zoo vaak naar beneden, soms diep en laag naar beneden!

Doch dan willen we ons weder opheffen ook aan U, vrienden van God en den Heer, van Zijne Waarheid en Zijne vrijheid, die de gemeente des Heeren bleeft, meer dan de Kerk die Zijnen naam wilde dragen, - aan U, '*goede menschen*', Petrobrusianen, Katharen, Tisserands, Albigenzen, en wie daar mogen worden beschouwd als kiemen, maar vernielde kiemen van de spruit, die echter hoe ook vertreden, verscheurd, geknot, tot in onze dagen bleeft bestaan, van de Waldenzen, - misschien nog, en indien ook niet in geschiedkundigen zamenhang, dan toch naar den géést, verbonden met een geacht kerkgenootschap in ons vaderland.

Van bovengenoemde Waldenzen ontvingen wij eene geschiedenis aan het hoofd dezes vermeld, van den heer Antoine Monastier. Zij is aanbevolen door den hoogleeraar Kist - wie kon 't beter? - en zij verdiende zulks. Helder van blik, vast van gang, kalm maar warm van gemoed, heeft Monastier de pen gevoerd over een onderwerp dat hem, den waardigen afstammeling dier trouwe belijders van Christus (en niet enkel naar den vleesche) digt aan het hart moest liggen. - Eene fiksche bronnenstudie ligt bij dit werk ten grondslag, dat wij hiermede aankondigen en voorloopig aanbevelen - mogt zulks nog noodig zijn. Het werk zal zijn' weg wel vinden en des noods banen. - Wij behouden ons eene opzettelijke beschouwing voor tegen den tijd dat wij het tweede deel ontvangen.

De vertalers hebben hunnen, vooral ten aanzien van Neanders werk - niet altijd gemakkelijken arbeid goed verrigt. Des Duitschers stijl is dikwerf ingewikkeld genoeg, zijne volzinnen als de verrekijkers in elkander geschoven. Verbeek is zeer voor zijne taak berekend, maar hij vertale Lüttich door Luik. Hier en daar was een enkele Germanisme. Doch schrijver

dezes neemt wel aan om die fout te begaan en Germanismen te maken, al vertaalt hij niet uit 't Hoogduitsch. 't Is erg genoeg. - Ook den Heer Oudijk van Putten onzen dank voor zijne veelal belangrijke, soms noodige aanteekeningen en herinneringen.

CHONIA.

Het Evangelie van Johannes, in deszelfs schoonheid beschouwd

Door C.H. van Herwerden, Chz., Theol. Dr. en Predikant te Groningen.

Sedert lang koesterden wij het voornemen, om van dit belangrijk werk eenig verslag in den Tijdspiegel te geven, immers voor zooverre het, door eene nieuwe uitgave der twee eerste stukken, ten jare 1848, bij den boekhandelaar W. van Boekeren, te Groningen, in 't licht verschenen, ter onzer kennis gekomen was. Ligchaamsongesteldheid en andere bijkomende omstandigheden verhinderden den schrijver zijnen arbeid, overeenkomstig den wensch van zijn hart, te vervolgen, en wij voedden wel eens den twijfel, of hij dien wel ten einde zoude brengen. Van hier ons stilzwijgen; in de hope, dat de redenen, die daarvoor bij ons bestonden, niet langer zouden voortduren. Die hope is niet beschaamd. Het derde stuk zag dezer dagen het licht, en het vierde ligt ter perse, met het vijfde zal het werk voltooid wezen; en spaart God den waardigen schrijver gezondheid en krachten, dan mogen wij die voltooijing eerlang te gemoet zien.

Onder deze gunstige omstandigheden vermeenden wij het stilzwijgen niet langer te mogen bewaren.

De schrijver heeft zijnen arbeid, blijkens den titel, *voor beschaafde Bijbellezers* inzonderheid bestemd. Het zijn juist dezen, dien wij dit werk als een merkwaardig voortbrengsel des tijds wenschen te doen kennen, en wij keurden *dit* Maandwerk daartoe, boven anderen, inzonderheid geschikt, vermits de verschijnselen, die dezer dagen, op het gebied der Godgeleerdheid en Letterkunde worden waargenomen, door het helder glas van den Tijdspiegel getrouwelijk worden teruggekaatst.

Men behoeft geen godgeleerde van professie te wezen, om belang te stellen in de onderscheidene rigtingen van het godsdienstig en kerkelijk leven, gelijk deze zich, in de laatste dertig jaren, niet zelden zeer uiteenloopend, hebben geopenbaard. De eenvoudige leek, tevens door opvoeding en opleiding, of wel door eigen oefening, in kennis en beschaving toegenomen, slaat die uiteenloopende rigtingen aandachtig en onpartijdig gade, en, bij de vraag: aan welke zijde de waarheid te zoeken en te vinden zij? eigen oordeel wantrouwende, kiest hij den Bijbel tot gids, Christus en zijne Apostelen tot leidslieden.

Die keuze mag in waarheid hoogst gelukkig heeten. De Bijbel is toch voor den beschaafden mensch, voor den man van smaak, voor den beoefenaar der fraaije letteren, voor den vereerder der natuur en der kunst, voor den vriend van al wat waar schoon en goed is, eene altijd vloeijende bron, waarbij hij, voor al zijne

redelijke en zedelijke behoeften, eene rijke voldoening kan vinden.

Geldt deze opmerking den doorgaanden inhoud der gewijde Bijbelboeken in 't algemeen, zij is dit inzonderheid ten aanzien der geschriften van den apostel Johannes. Ook de Eerw. van Herwerden is van dit gevoelen, waar hij zich in de Voorrede volgenderwijze uitlaat: ‘Van den kant der aesthetische voortreffelijkheid was de Bijbel nog weinig beschouwd; en juist daarom trok zij mij te meer aan. Toen ik dan reeds veelmalen had nagedacht, of niet eenig gedeelte bijzonder mijne opmerkzaamheid in dit opzigt zou kunnen vestigen, werd ik bij het Evangelie van Johannes bepaald; en ik zal niet noodig hebben, met vele woorden uit te leggen, waarom juist dit bijzonder mijne aandacht trok. Is het niet als het geestrijkste der Evangeliën van oudsher beroemd geweest? Niet te vergeefs heeft men Johannes, op afbeeldingen, eenen adelaar toegevoegd, die hem de veder reikt, terwijl hij met het oog den hemel zoekt, die zich op zijn minzaam gelaat en in den helderen, reinen, zielvollen blik zelven schijnt af te spiegelen! Menigvuldige, kleinere en grootere schoonheden zijn in het verhaal van den boezemvriend des Heeren door velen opgemerkt; het plan is niet ontgaan, dat hij, bij de zamenstelling van geheel het Evangelie, gevormd had; noch het doel, dat hij zelve, aan het einde van het XX^{ste} Hoofdstuk, heeft uitgedrukt: *dit is geschreven, opdat gij gelooven zoudt, dat Jezus is de Christus, de zoon Gods, en geloovende, het leven hebt in Zijnen naam*. Een en ander is ongetwijfeld te zeer bekend, om niet spoedig als de grond te worden ingezien, waarop ik meende, Johannes' Evangelie tot het voorwerp mijner beschouwing te moeten kiezen.’

Dit *zeer bekende* lag echter meer bepaald onder het bereik van geleerden; en daarom zijn wij den schrijver grooten dank schuldig, dat hij dit, in een doorloopend geheel, bijeen bragt en, met zijne eigene opmerkingen vermeerderd en verrijkt, ten behoeve van beschaafde Bijbellezers, in 't licht deed verschijnen.

Men vindt dan ook in dit werk geene eigenlijk gezegde godgeleerde uitweidingen, maar eene aesthetische voorstelling der schoonheden, die den stijl van Johannes, als geschiedschrijver, inzonderheid kenmerken. Verrassend en belangrijk tevens zijn de menigvuldige aanwijzingen, nopens de juistheid en het karakteristieke der gekozene bewoordingen, waarin de Apostel een aantal levensbijzonderheden van den teedergeliefden Meester, of wel de uitstorting van zijn heilig gevoel daarbij, heeft ingekleed. En wordt hierbij de voortreffelijkheid van Johannes, als aesthetisch geschiedschrijver, in een helder en onbeneveld licht geplaatst, niet minder treft ons de telkens herhaalde aanwijzing, hoe hij de gesprekken des Heeren, de toespraken van zijne vrienden en de honende taal zijner vijanden, met de meest mogelijke getrouwheid, en als uit den mond der sprekende personen, heeft opgeteekend.

Een voortreffelijk schrijver vertoont zich als zoodanig niet het minst in datgene, wat, door den gewonen lezer, als eene kleinigheid wordt aangemerkt. Dezen zij het b.v. onverschillig, of de eerste ontmoeting des Heeren met Johannes, *omtrent de tiende ure* plaats had; en het boezeme hem geene belangstelling in, of de overspelige vrouw den Christus Gods *Heer* of *Meester* noemde; niet alzoo is het met hem, die het aesthetisch schoon, ook in de dusgenoemde kleinigheden, weet op te merken en te waarderen.

Tevens als proeven van het nevens ons

liggend werk, deelen wij mede, wat de Eerw. van Herwerden, op de beide genoemde plaatsen opmerkt:

‘*En het was omtrent de tiende ure*. Eene aanteekening, die voor den geest des Apostels nog wel iets meer beteekende, dan alleen de hier noodzakelijke vermelding van den tijd, tot regt verstand van het voorgaand gezegde. Is het niet de aanteekening van iemand, die niet vergeten kan de ure, op welke hem eene ontmoeting bejegend is, welke voor zijn leven heeft beslist? Hij noemt die ure slechts: dan plaatst zich de gansche ontmoeting weder levendig voor zijnen geest! Wij kunnen niet nalaten Johannes zelven, gelijk wij zeiden, in een' dezer twee leerlingen te onderkennen. Vonden wij ons daartoe reeds tot dusverre genoopt: de laatste trek moet onze overtuiging voltooijen. - Daar zijn ongetwijfeld aandoeningen, die men niet kan uitspreken, die men liefst diep verbergt, die men meenen zoude te zullen ontwijden, indien men ze lucht wilde geven. Zulke aandoeningen verraden zich dan door kleine, onmiskenbare trekken, die hij vermag te waarderen, in wiens boezem ooit dergelijke gewaarwordingen huisvesteden, of die de vatbaarheid voor hare werking bezit. Zalig, wie ze mag bespeuren! die hier in de eerste ontmoeting van Jezus, welke den Apostel te beurt viel, in den geest mag deelen!’

De andere opmerking luidt aldus:

‘*Heer* noemt ze Hem; niet, *Meester*. Die laatste benaming, hoe eervol, is haar niet hoog genoeg voor Hem, in wien ze veel meer dan een' Leeraar ziet; in wien ze ook een' menschenvriend aanschouwt; een' Leeraar althans, met een' geheel anderen geest bezield, dan die leeraars en leidslieden, die haar daar zoo even, zonder meêdoogen, voor dezen Leeraar hadden gebragt. - *Niemand, Heere!* Bij dat woord zien wij op haar gelaat zich een zweem van hoop door den angstigen schrik mengelen, die over hetzelve verspreid ligt. Haar hart zegt haar vooruit: “Hij alleen zal u niet ter steeniging doemen!” En dat hart had wel gesproken.’

Dragen deze en soortgelijke mensch- en zielkundige opmerkingen niet de blijken van den diep doordringenden blik, waarmede onze Schrijver schijnbare kleinigheden eene hooge beteekenis heeft weten bij te zetten?

Hoogst gelukkig is de ontwikkeling der karakters van de verschillende personen, die, door Johannes, in zijn geschiedverhaal, als sprekende en handelende, worden voorgesteld. De lezer wordt daardoor tevens bekend met de godsdienstige denkbeelden, zoowel als met de wanbegrippen en vooroordeelen der Joden, tijdens het openbare leven van Jezus onder hen; en hij ontvangt daardoor, als 't ware, den sleutel tot regt verstand van menige toespraak des Heeren, die, zonder het raadplegen van de denkwijs zijner tijdgenooten, voor ons eenigzins duister zoude wezen, maar thans in een helder licht geplaatst wordt.

De reine en heilige betrekking, die er bestond tusschen Hem, die de waarheid was, het licht en het leven, en den meest geliefden onder zijne jongeren, wordt door den Schrijver doorgaans aangewezen als de oorzaak van al het groote, schoone, verhevene, aantrekkelijke en roerende, dat ons, in het Evangelie van den Apostel der liefde, ziel en zin met de reinste en heiligste aandoeningen vervult. Telkens doet ons de Schrijver, als 't ware, een blik slaan in het hart van den liefdevollen Johannes, en hij wijst het ons aan, hoe de Christus daarin leefde. Maar nu

ook aanschouwen wij, met het oog van den geliefden Discipel, den eenigen Meester en Heer, gelijk hij Dien aanschouwde: *vol van genade en waarheid*.

Wij gewaagden, in den aanvang van ons verslag, van de onderscheidene rigtingen in het godsdienstig en kerkelijk leven, gelijk deze zich, in de laatste dertig jaren, niet zelden zeer uiteenloopend hebben geopenbaard. Eene van die rigtingen heeft de strekking, om, even als in vroegere tijdperken, een bepaald en binnen zekere grenzen beperkt kerkelijk leerstelsel, als het eenig ware te erkennen en aan te nemen en de leer van het Evangelie, dien overeenkomstig, voor te dragen en aan te prijzen. Het nevens ons liggend werk heeft deze strekking niet. De Eerw. schrijver legt het duidelijk aan den dag, dat hij zich vooraf geene kerkelijke leerbegrippen eigen maakte, maar veeleer zich bevlijtigde, om, als een weetgierig leerling, aan de voeten van Johannes neder te zitten, of hem op zijne schoone en verhevene loopbaan te volgen. Schreef de Apostel de geschiedenis van het leven des Heeren, opdat men gelooven zou, dat Jezus is de Christus, de Zoon Gods, en geloovende het leven zou hebben in Zijnen naam; even kennelijk ontwaren wij dezelfde bedoeling, waar de Eerw. v. H. ons op de schoonheden in den geschiedkundigen arbeid van zijnen auteur opmerkzaam maakt; immers strekt de aanwijzing daarvan, om ons Hem te doen bewonderen, eerbiedigen, vereeren en liefhebben, die ons den Vader heeft verklaard.

Bij de lezing van het voor ons liggend werk is het ons, bij vernieuwing, weder duidelijk geworden, dat de groote Opvoeder van het menschelijk geslacht niet door middel van afgetrokkene begrippen of moeijelijk te verklaren leerstelsels, maar, eerst en vooral, door daadzaken, en als aan de hand der geschiedenis, ons tot onze groote en eeuwige bestemming wil opleiden. Zóó wezen de aloude godsmannen het kroost van Abraham op de groote daden Gods, zóó sprak de Christus Gods tot de Joden van hunne beroemde vaderen; zóó gewaagden de Apostelen van het leven des Zaligmakers. Zijn kruis, Zijn dood, Zijne opstanding, Zijn ingaan in heerlijkheid was de grondslag hunner Evangelieprediking. Zij getuigden wat zij gezien, gehoord en getast hadden, en konden zich, te regt, beroemen, geene kunstiglijk verdichte fabelen te zijn nagevolgd. Trouwens, wat is de Evangelieleer, zonder geschiedenis?

Het beknopt verslag dat wij gaven, moge getuigen van onze hooge ingenomenheid met den tot hiertoe voltooiden arbeid des Eerw. Schrijvers, en bij die getuigenis voegen wij den opregten wensch, dat de Algoede hem gezondheid en krachten verleene, opdat hij dien arbeid zal kunnen voltooijen! Dank zij Hem gebragt, dat hij, aan zijne beschaafde medechristenen de gelegenheid schonk, om, aan zijne hand, de gadelooze schoonheden, die het Evangelie van Johannes zoo ruimschoots aanbiedt, op te merken en te bewonderen. Bij het rein genot, dat daardoor den man van smaak, den vriend of der vriendin van het schoone geboden wordt, verheft zich de geest boven de grenzen der aarde, tot het goddelijke en hemelsche, en laaft zich het hart - het Christelijk hart - vervuld van dankbaarheid, geloof en liefde, aan die fontein van levend water, die springt tot in het eeuwige leven.

W.

Proeven van Christelijke evangeliebeschouwing,

door A. Vinet. Uit het Fransch vertaald, door M. Cohen Stuart, Predikant bij de Remonstrantsch-Gereformeerde (?) Gemeente te Alkmaar. Te Alkmaar, H.J. van Vloten. 1851.

Wij zouden het eene minder ter sneê bijgebragte aanmerking rekenen, wanneer wij de aandacht onzer lezers vestigden op dat 'Remonstrantsch-Gereformeerd' door een koppelteeken verbonden - op den titel, hoeveel dit anders ook kon te denken geven. Wij bezien dit volgaarne van de beste zijde, daarin den leerling herkennende van den *ὁδηγός* die in zijne jubelrede den wensch uitsprak, dat het toengevierd eeuwfeest van het tweehonderdjarig bestaan van het Remonstrantsch Seminarium het laatste zou zijn. Onzen wensch in zoo verre gaarne met dien van Z.H. Gel. vereenigend, dat de genoemde genootschappen en meerdere voor eene zoodanige verbroedering geschikt mogen blijven en worden, zetten wij ons ter aankondiging der vertaling van een werk, dat onze aandacht trok, onze belangstelling boeide, dat wij met bewondering en stichting lazen, dat wij hoogst voldaan uit de handen legden. De heer Vinet heeft in zijne *Etudes Evangeliques* woorden gesproken, getuigend van diepe en heldere opvatting der Evangelische waarheid, woorden gesproken in de warmte der overtuiging en in de kracht der liefde, het 'ik geloof, daarom spreek ik' aan het voorhoofd dragend.

Bekend is het, dat de heer Vinet verzoenend in het midden staat tusschen de rigtingen der meer bekrompen orthodoxie ter eener, en der vrijere zienswijs ter andere zijde. Wij zouden zeggen, dat hij soms boven beide rigtingen uit zich verheft, terwijl hij een Bijbelsch Christendom huldigt, dat de ideën gegeven in de Openbaring wat te diep opvat en te zeer tot de kern doordringt, om velen, die vergeten dat de letter doodt en de geest levend maakt, te bevredigen. De heer Vinet vereenigt Fransche precisiteit in de voorstelling der enkele gedachten, Fransche vlugheid van zien, met de grondiger wetenschap van den Duitscher, terwijl hij den praktischen geest des Zwitsers in de onderscheiding *dessen was uns Noth thut* niet verloochent. - Wij denken daarbij onwillekeurig aan den wensch van Karel V, dat zijn leger Italiaansche armen, Fransche hoofden, Duitsche harten mogt hebben, om dan daarmede de wereld te veroveren.

De vertaler heeft Vinet den Christenwijsgeer genoemd (ook den Husz of Wicklef onzer eeuw - *Est il bien fort!*); en wij vereenigen ons daarmede gaarne. Hij staat op het standpunt, hetwelk sedert, na en naar Schleiermacher, dat van velen onzer bestberaden theologen is. Hij is Christenwijsgeer - bij het gelooven het denken niet verloochenend, maar ook niet zóó het gebied des denkens en geloovens dooreenhaspelend, als dit het geval was bij sommige dusgenoemde Denkgläubigen. Hij is hier ook Gode gevende wat Gods en den keizer wat des keizers is, dat wil zeggen, der theologie, neen! het geloof gunnende, wat des geloofs, en het denken gunnende wat des denkens is, waarbij een en ander in zijne regten wordt gehandhaafd en zij ook een deel der goederen, het onscheidbare, in

gemeenschap houden en gezamenlijk administreren.

Op dit standpunt is ook voor Vinet de godsdienst een toestand van het zelfbewustzijn, ja het hoogste zelfbewustzijn in den mensch. - Hij houdt daaraan evenwel op zulk eene wijze vast, dat men overal waarneemt, dat hij een te oorspronkelijk denker is, dan dat hij op dit punt kon blijven staan. Ook deze stelling is bij Vinet tot verdere ontwikkeling gekomen, en wel zóó, dat zich bij hem nog een meer bepaald Christelijk element openbaart; iets wat zich reeds terstond daarin uitspreekt, dat hij er nog verder af is dan de Berlijnsche theoloog, om overhelling te laten blijken naar die zijde, waar men de wijsbegeerte voorstelt als den mensch met zichzelf' verzoenende. De heer Vinet dringt nog krachtiger en stelliger aan op het geloofsleven, zoo als dit in het diepste onzes gemoeds als een heilige der heiligen is opgerigt, en hij ‘de zaligheid haar aanvang, haar grond buiten den mensch, maar haar volkomen ontwikkeling in den mensch laat hebben, terwijl de mensch dan eerst wordt gezaligd als hij in Christus geheiligd wordt.’ - Deze waarheden en die ‘dat het Christendom, objectief beschouwd, geen afgetrokken waarheid maar een feit is, en wel gegeven in den persoon van Christus Jezus en dien gekruist; maar dat toch subjectief vernomen, nagegaan, toegepast en gevoeld moet worden’, zijn de grondstellingen vanwaar de Schrijver uitgaat en waarop hij steeds terugkomt, - de grondtoon, mogten wij zeggen, die zich steeds laat vernemen - het leidend beginsel, dat veelal met scherpe omtrekken, duidelijk, soms meer ongezien, moeten wij zeggen: schemerig? op den voorgrond staat. - Daaraan houdt hij vast in het eerste vertoog, dat handelt over de levenwekkende kracht van den geloofsblik op Christus, dat houdt hij vast in het laatste, waarin hij over genade en geloof spreekt. Doch hoe weet hij daaruit rijkdom van gedachten af te leiden en maakt hij opmerkzaam op den schat en diepte van waarheid te vinden in het Woord, in zijne hand vaak een tweesnijdend zwaard, dat doordringt totdat het scheidt merg en been, ook ziel en geest, en het een regter wordt der gedachten en zinnen der harten - hier het antichristelijke ongeloof, dáár de onchristelijke vroomheid verslaande en doodend, als hij aantoont ‘hoe het leven Gods, de zamenstemming en gemeenschap met God evenmin uit hoogmoed (!), als uit wanhoop en vertwijfeling (!) kan ontstaan!’

Uit deze weinige trekken zal het den opmerkzamen lezer wel gebleken zijn, dat wij in deze proeven van Christelijke Evangeliebeschouwing (voorlezingen gehouden voor de leerlingen van den heer Vinet) iemand hooren spreken, die mag gerekend worden te behooren tot het *juste milieu*. - Uit eene enkele opgave van de titels dier vertoogen, zou zich bezwaarlijk een voldoend denkbeeld laten opmaken van den rijkdom van zaken hier aan te treffen. Het leidend denkbeeld van den schrijver vonden wij *praegnant* uitgedrukt op blz. 349: ‘Hetgeen ondoorgrondelijk is in het Christendom moge veilig ondoorgrond blijven; hetgeen bestemd is om verstaan te worden, worde dan ook goed en helder verstaan.’ - En een weinig verder: ‘Willen wij niet arm blijven naar geest en hart bij den rijkdom des Evangelies, laat ons dan den sleutel gebruiken, die ons toegang geeft tot zijne verborgene schatten.’ - En hoezeer het geloof, in het oog van den heer Vinet, gave der genade en tevens de

meest vrije werking der ziel is, zie men b.v. op blz. 45. 46, waarbij wij overigens onwillekeurig dachten aan hetgeen wij in der tijd van den Weleerw. ter Borg hoorden. ‘Één oogslag (?) in den geloove op Gethsemane!’ - Daar vraagt de Schrijver: ‘Is hij verre gevorderd de mensch, wiens overtuiging door zulke bewijzen (voor de goddelijkheid van Christus) is gewonnen, of om juister te spreken óverwonnen, die gedwóngen werd te gelooven, door de vermeesterende kracht der waarheid, voor wien het geloof iets lijdelijks is, dat de waarheid aanneemt, omdat het die niet afwijzen kan; de mensch die haar niet uit eigen zelfstandige keuze zoekt en begeert, die er zich niet uit eigene vrije beweging innig en naauw meê vereenigt, die, hoe wonderspreukig het schijne, de waarheid heeft en niet heeft te gelijk?’ - Dat hij overigens niet de man is die, al drijft hij nu en dan eene edele mijstiek, zich vergenoegt met een onbestemd schuldgevoel, met een neerslagtig en neerslaand besef van loutere onwaardigheid en onmagt, blijke hieruit dat hij in die rigting ook een doodend beginsel erkent. Overigens is hier veel toegeschreven aan den enkelen blik op Christus, waarin wij meer eerst het gevolg erkenden van het léven in en met den Verlosser.

De Schrijver wijst trouwens zichzelf' als te regt, wanneer hij in het tweede vertoog spreekt over de liefde in den Geest. Hier zijn heerlijke gedachten, moge er ook eene enkele onderloopen, die ons, meer nuchteren Hollanders, wat ruim kras zal zijn, b.v. dat de ware liefde eerst met Jezus Christus in de wereld is gekomen, hetgeen wij liever van de volkomene liefde zouden willen zeggen, wier ideaal wij eerst in Jezus Christus verwezenlijkt aanschouwen. Treffend toont de Schrijver aan hoe zij als de ziel van het Christelijk leven, het levensbeginsel der Christelijke gemeenschap was. Hij had meer kunnen aantoonen dat de liefde, welke Christus den zijnen toedroeg, eene in de liefde Gods gegronde, heiligende was; en hoe Hij teregtwijzingen had, wanneer dezer liefde niet in den geest was, hoe de Verlosser der menschen dan tegen hen als tegen de Farizeën keerde wat wij de hardheid der liefde, haar andere pool, zouden willen noemen. Schoon en verheven, echt Christelijk is wat hij aan het slot van het gemeenschapsleven zegt, dat uit die liefde moet voortkomen, waarvan het communismus en socialismus (de gedachte valt ons in) de karikaturen, de afschuw- en huiveringverwekkende apen zijn.

Ook het derde vertoog ‘des Christens gemeenschap aan de verdrukkingen van Christus’, getuigt van eene juiste opvatting der Christelijke hoofdideeën. De Schrijver houdt zich daar nog meer vrij en verwijderd van de tamelijk algemeene dwaling, die velen het: ‘ik heb geoordeeld niets anders onder u te willen weten dan Jezus Christus en dien *gekruist*’ doet overdrijven. Men leze wat de heer Vinet daar op blz. 124 zegt, waardoor zeker velen zullen worden verzoend met de anders wat krasse denkbeelden in het eerste vertoog. Goed wijst hij daar op den geheelen Christus, gelijk hij later op blz. 130 scherp en juist die gedeeltelijke aanneming van den Verlosser der menschen gispt, waar hij zegt: ‘..... de losprijs door Jezus betaald, zal in zijne schatting slechts een reservefonds worden, een opgelegde spaarpenning tot aflossing der schulden, die hijzelf niet kan voldoen.’ Op blz. 148 wordt onzes inziens wat sterk gesproken van de verdrukkingen, nog door den Christen te ondergaan.

Wij erkennen de waarheid van het daar bijgebragte op zichzelf, maar kunnen - enkele zendelingen en enkele geplaagden welligt uitgezonderd - de toepassing daarvan op onzen tijd, op ons, niet zoo maken, hebben wij ook strijd tegen onszelven en tegen de wereld te voeren. Laten wij het bekennen: wij nemen het meestal zoo hard niet op, ook zoo velen niet, die dikwijls van die verdrukkingen den mond vol hebben, doch dien daarenboven vol hebben van het zoete en vette der aarde. Onze roem mag gerust verkleind, de eischen mogen verzwaard, de dank toegebragt worden. Ziende wat er in vroeger dagen is gedaan en geleden, dan moeten wij veeleer zeggen, dat het in onzen tijd wel te houden is en ons misschien - schamen; kenden wij ook, de een meer, de ander minder, den strijd tegen onszelven en tegen de wereld.

Vernuftig wordt in het vertoog ‘Over wijsbegeerte en overlevering’ de eene en de andere voorgesteld als twee kampvechters, ernstig en waardig in hun voorkomen, belangeloos en onpartijdig naar hun voorgeven, de heilige namen van waarheid en pligt op hunne schilden voerende, maar inderdaad bondgenooten van wereld en zonde in den strijd tegen den Heer. Wij zouden liever zeggen dat er was wat zich ook wijsbegeerte, dat er was wat zich ook overlevering noemde, maar wat inderdaad slechts leus en veldteeken daarvan aannam, eene verkeerde, aanmatigende wijsbegeerte en eene geschiedenis die de feiten verminkte en verdraaide, en dat deze onder die leus en dat teeken, óf openlijk tegen het Christendom te velde trok, óf zich met toeleg om kwaad te doen, onder de verdedigers mengde; terwijl de regte philosophie en de *rerum indagatrix*, de ware historie, krachtig de wapenen voerde vóór dat Christendom. Dat de heer Vinet het zoo bedoelt, blijkt op de volgende 176, 177 bladzijden. Fiksch en fraai, levendig en helder wordt die valsche wijsbegeerte, haar streven, hare aanmatiging geschetst op bl. 182 en volgg., die ons als uit de ziel zijn geschreven, tot het einde toe; even als de Schrijver in het volgende, zoo als hij hier een krachtig: ‘waakt!’ had uitgeroepen, een opwekkend ‘strijdt!’ laat vernemen en de wapenen reikt.

In het hoofdstuk ‘de steenen des tempels’ vonden wij in de uitlegging van den uitroep der jongeren wel wat onhoudbare verklaring en inlegkunde, worden daarop ook louter stellingen en leeringen gebouwd de behartiging overwaardig. Er was heerlijke gelegenheid geweest om de godsvereering in geest en waarheid, tegenover eene meer zinnelijke eeredienst in hare voortreffelijkheid te doen uitkomen.

In ‘de godzaligheid een gewin’ wordt het Christendom geschetst als de leer die bij hare hooge eischen van zelfverloochening geen onnatuurlijke zelfkwelling, geen vijandschap tegen zichzelf' vordert, die met haar drang tot liefde inderdaad ons hooger Ik bevredigt, en daaruit geschikte aanleiding ontleend ter wederlegging van wie de vroomheid in stroeve hardheid willen vinden, daarmede onbewust de hand reikend aan den kouden moralist, die van niets dan van een' *kategorischen imperativus* wil weten. Waren er die, als op bl. 323 wordt voorondersteld, meenen konden, dat zij zich niet van God verwijderden, niet schuldig waren aan de overtreding Zijner wetten; wij zouden dezulken liever op Jezus', op Paulus' woorden wijzen. Wij zouden die uitverkorenen die daar meenden te staan, toeroepen: dankt des te ootmoediger; maar niet daarvoor, dat gij niet zijt als andere

menschen! - Op blz. 343 vonden wij het protestantsch beginsel der regtvaardigmaking uit het geloof, en dat de zaligheid uit genade is, flink geadstrueerd, terwijl wij de voorstanders eener lamme en verlammende genadeleer, den overdrijver dier stellingen op blz. 343 wijzen.

Het een en ander wordt verder uitgewerkt in het laatste hoofdstuk ‘Genade en geloof’, waar de heer Vinet de noodzakelijkheid en waardij der schuldvergeving in helder licht stelt, en hij met zoo menig woord aandringt, wat Luther kort, maar treffend juist uitdrukte met te zeggen: ‘*Gute, fromme Werke machen keinen guten, frommen Mann, sondern ein guter, frommer Mann macht gute, fromme Werke*.’

Geheel de inhoud van het werk maakt het geschikt ter stichting der *Gebildeten aus dem Volke*. De stijl is warm, bij bezadigdheid, paart kracht aan waardige deftigheid. Edel en schoon zijn vele beelden, niet als ijdel sieraad aangebragt, maar als karyatiden het gebouw schragend. Men zie op blz. 31 de kracht ter vernieuwing der menschheid vergeleken met de beweegkracht, welke de hand Gods aan de hemelligchamen gaf. Hoe verrassend is het wijzen op Thomas, op blz. 56! Leest die voorstelling van den krachtigen invloed van het jeugdige Christendom op blz. 113; op blz. 364 die voorstelling van de genade als de voor elk opengeslagen deur van het gesloten heiligdom Gods, als de onwaardeerbare schat van het vaderhuis. Er heerscht in het geheele werk eene levendigheid en frischheid van stijl, welke wij den Schrijver zouden benijden, indien men benijden en zulke gaven benijden - mógt.

De vertaling is buitengemeen goed. Wij zeggen niet ‘welgelukt’, maar ‘wel bewerkt.’ - De taak was verre van gemakkelijk; zij vroeg kennis en zorg. - De heer Cohen Stuart verdiende dank en lof. - Ook de uitgever. Letter en vorm van het boek zijn keurig en maken het een geschikt geschenk.

De Proeven van Christelijke Evangelie-beschouwing mogen woorden voor onzen tijd heeten, gesproken door een' wijze, mede een' dam oprigtend tegen ongeloof en wereldzin, anders wijd om zich grijpend, maar juist daarom met kracht gekeerd.

CHON.

Heeft en wil de Protestantsche kerk heiligen?

Het huwelijk van Willem van Oranje en Anna van Saxen, historiesch-kritiesch onderzocht, door J.J. van der Horst. Amsterdam, C.L. van Langenhuysen. 1851.

Eene der treurigste gewaarwordingen door het verloop des tijds en de daarin verkregene ondervinding te weeg gebragt is wel deze, dat men zoo menige gunstiger opinie aangaande menschen en dingen moet laten varen, althans wijzigen. Het wat sarkastische woord: ‘*il n'y a pas de grand homme pour son valet de chambre*’ krijgt eenig regt, soms veel regt, naarmate men dieper doordringt in de zaken. Nimbus en heiligenglorie verdwijnt maar al te dikwijls. Wat van het eene standpunt gezien zich voordoet als een schitterende stralenkrans, wordt op het andere *gloomy*, wordt een bloedige luister. Dat partijzucht, vooroordeel, ingenomenheid

zich maar al te dikwijls hebben meester gemaakt van de pen der muze der geschiedenis, dat soms eene furie hare plaats heeft ingenomen - bij honderden zijn daarvan de voorbeelden te ontmoeten.

Zijn het ons vroeger lieve beelden wien dat lot treft, wij zien met weemoed hen lager dalen, misschien vallen van het hooge voetstuk, waarop wij hen in onze schatting hadden gesteld; het smart ons dien glans te zien tanen, dien luister ook maar te zien verdonkeren. Hoe zou het ons dat niet, waar Willem van Oranje wordt - toegelicht, zal de een zeggen, bezwalkt en bezwadderd de ander.

Wij ontvangen hier akten en bewijsstukken, waarin alles is bijeen gebragt om Willem I, prins van Oranje en wel bij gelegenheid van diens huwelijk met de wat wulpsche Anna van Saxen, als een dubbelhartig, louter staatzuchtig en eigenbatig mensch te doen verschijnen, om hem genoegzaam alle opregtheid met betrekking tot de godsdienst en bij het aangaan der heiligste verbindtenissen te doen ontzeggen, - weêrstoot op de niet altijd beredeneerde en welgewikte verhooging bij anderen en de onbeperkte hulde hem door dezen toegebragt, doch die weêrstoot menigwerf vijandig, partijdig, en daardoor onbillijk. - De heer van der Horst heeft zijn uiterste best gedaan om te bewijzen, dat Willem van Oranje met de bestaande partijen in het godsdienstige zou hebben geheuld, met geene van allen zuiver spel gespeeld, dat alles bij hem eigenbatige staatkunde was. - Daarvandaan zijne houding omtrent den koning, de landvoogdes en de misnoegden hier te lande, zijn uitwijken, zijn verzet tegen Filips II. Er is iets van aan; en om Willems' louter zedelijke grootheid, als wij op een tragisch einde gesteld waren, zouden wij ietwat kunnen voeden van den wensch, dat hij den kouden, listigen beulsknecht, met Egmont en Hoorne den kop had geleverd, zonder welken Alva wist dat hij nog niets had gewonnen, - dat hij ingedaagd zich in de handen zijner vijanden hadde gesteld, een toonbeeld van onderwerping aan koninklijk en geestelijk gezag, ook waar beide in schandelijke tirannij en onderdrukking waren ontaard. Dit heeft Willem, dit heeft de Zwijger niet gedaan, en God dank! niet gedaan, omdat hij eene grootscher taak had te vervullen. Zijne handelwijze hebbe den schijn van zwakheid, wij achten die eene vergeeflijke, omdat het belang eener heilige zaak, het welzijn van duizenden zwaar bij hem woog, omdat deze hem goeddeels door menschelijkheid was ingegeven, hebbe hij dan oogluikend zijn prinsdom voor vervolgden opengesteld. - Aan een verlaten van een voorvaderlijk geloof en het omhelzen eener nieuwe overtuiging is, uit den aard der zaak, zekere wankeling vast. Het is eene periode van overgang, die in zichzelve reeds iets weifelends medebrengt. Hoedanig was Willems positie, gekneld en geklemd als hij zat tusschen de aanhankelijkheid aan een' vorst, wiens onderdaan hij zich bekende, die hem vroeger had onderscheiden en verheven, en de eischen en regten van zijn aangenomen vaderland, dat benaauwd en vertreden op hem zag met smeekenden blik? - Zie, dit, om niet meer aan te voeren, is waarachtig! genoeg. - Wij beroepen ons op het hart van ieder' lezer - om hier ja een te verschoonen wankelen te vinden, maar niet gelijk de heer van der Horst wil - ‘*Oranje de rol, de dubbelzinnige en verachtelijke rol eens belangzoekenden huichelaars te laten spelen, die nu eens Lutheraan, dan weder Katholiek en eindelijk Kalvinist was, naarmate eigenbelang en*

heerschzucht dat eischte!...' De onbepaalde algemeenheden die alles en niets zeiden, moeten den onpartijdigen beschouwer een waarborg zijn, dat de prins inderdaad dacht en gevoelde, gelijk wij met weinige wenken hebben aangeduid.-

Wij zouden bijna in verzoeking komen om eene parallel te trekken tusschen Constantijn den Grooten (?) in wat Spittler van dezen zegt, om Willem van Oranje het contrast van dezen te noemen, gelijk de eerste Christenkeizer ons bij Rotteck en Gibbon wordt geschetst. '*Wer kann entwickeln*, vraagt Spittler, *wie Politik und Ueberzeugung, besonders in der Seele eines Königs, einander durchkreuzen, einander verstärken mogen?* - Tegenbeeld van Constantijn is Willem, voor zoo verre men van den eerstgenoemde met Rotteck mag zeggen, dat '*seine Tugenden allmählig vergiftet und sein ganzer Charakter zum bösen umgewandelt wurde. Verstellung, Hinterlist und Grausamkeit seine Hoheitsplane mussten fördern, dasz der Stolz der höchsten Gewalt seinen Sinn für das Recht abstumpfte, das schöne Vertrauen dem tyrannischen Argwohn wich, und das Mitgefühl erstarb unter den widerholten Uebungen der Strenge*.' - Wij hebben deze plaats afgeschreven, omdat deze den weg traceert, dien Willem's karakter, hadden zulke elementen daarvan het hoofdbestanddeel uitgemaakt, bij zijne ontwikkeling zou hebben gevolgd, vooral omdat het den vogelvrij verklaarde, veelzijdig belaagde, in de omstandigheden dier tijden niet aan aanleidingen daartoe ontbrak. (Vijf waren er op uit om hem te vermoorden. Het gelukte den Bourgondiër, zegt Wiersbitzky). En ziet dan den menschenvriend, den man in verdraagzaamheid boven zijnen tijd uitstaande en ver verheven. Ziet hem, niet zich haastend om zich de grafelijke kroon opgedragen te zien; en waarlijk! daar is niet meer heerschzucht dan op zijn standpunt noodig was, niet meer dubbelhartigheid dan hem door zijne positie schier werd opgedrongen, en voor een' Filips II, den hatelijken, bekrompen dweeper schier te trouw, te edel - trouw en edel en vroom tot in den dood. Laten de bewoordingen eenigzins anders zijn geweest, maar het: 'mon Dieu, mon Dieu, ayez pitié de moi et de ton pauvre peuple!' - die bede van stervende lippen, kon niet anders wezen dan uitvloeisel van een hart, dat voor zijn God, zijn land, de heilige zaak warm sloeg, - zij helpt den man regtvaardigen, dien misschien het gebrek aan juist oordeel en geschiedkundige kritiek, wat eenzijdig heeft vergood, maar die ook alleen door het meestbekrompen en eenzijdig oordeel zoo vergooid kan worden. Het waren een gebed, een' martelaar waardig, die woorden. Als engel, als heilige zelfs willen wij hem niet beschouwen, wij achten den man des ootmoeds (getuige dat die laatste bede) daarmede slechte dienst gedaan. Willem I had zijne menschelijke zwakheden, maar moge de geschiedenis deze opendekken, waar zij het Weltgericht houdt, zal zij hem kroonen als een' van de Heroën der menschheid.

Hij was zoo'n heilig niet. De protestant, het woord: 'Zij zijn allen afgeweken en hun ontbreekt de roem dien zij voor God moesten hebben' indachtig, heeft dezen niet, noch dezer overvloedige goede werken, noch zoo menige logen en bespottelijke legende tot dezer eer verzonnen en door belagchelijke verzinsels van mirakelen gestijfd en gestaafd. Het protestantsche standpunt is in dezen een geheel ander dan dat van den Katholiek. - Wij zijn er dankbaar voor, dat wij onder de stichters en zuilen onzer protestantsche

kerk mogen wijzen op mannen, die door helderen geest, zuivere beginselen, rein gemoed en echte vroomheid behooren onder de sieraden der menschheid, wij dragen eerbied in het harte voor een Zwingli, een Luther, Calvijn en anderen, met verschooning voor sommige zwakheden, waarmede zij den tol der menschelijke zwakheid betaalden - doch al konden de lasteringen tegen hen ingebragt tot waarheid worden, wij zouden daarom nog de zaak niet opgeven die eens de hunne was, - de zaak van waarheid in het godsdienstige, van vrijheid en heilige regten. De Katholiek vrage: ‘wíe heeft het gezegd?’ en wijke dan voor paus en priester; - de protestant vraagt: ‘wát is er gezegd?’ en toetst aan het Woord, aan zijn Godsbewustzijn, aan zijne rede, wat hem als hoogste waarheid wordt gereikt. Daarom is onze strijd, waar zoo verschillende toetssteenen worden gebezigd, zoo onderscheiden gezag wordt erkend en ingeroepen, inderdaad nooit uit te maken, te beslissen. Maar daarom zult gij ook niets winnen, wanneer gij *per fas aut nefas*, met openbaarmaking en verwringing van feiten, nog meer gevierde namen bezwalkt.

En laat het u dan gelukken om den naam van Willem I eene klad aan te wrijven; laat hem een weinig dalen in de zedelijke schatting; het zal in ons oog wezen als fout en feil des vaders in het oog van den erkentelijken zoon, die zich met onverbreekbaren band aan hem verbonden gevoelt. - Maakt gij daarvan gebruik om op de protestantsche kerk een vlek te werpen; gij zoudt ons dwingen en wij zouden de vrijheid nemen om u te wijzen op zoo menig onheilig Heilig' Vader, die in de geschiedenis gebrandmerkt staat.

Maar ik mogt vragen: wat is uwe wezenlijke bedoeling met uwe brochure? Volgens de laatste bladzijde is het ijver voorde waarheid der geschiedenis. Inderdaad een warme, gloeijende, brandende ijver ten aanzien van een feit dat derdehalve eeuw is geleden. Wij kennen dien ijver ook, is de onze ook wat koeler. - Doch gij geeft op dezelfde blz. 95 te kennen, wat taak en pligt is van den vriend der waarheid, als gij zegt: ‘waar het goede schittert, moeten wij het loven, maar waar het kwade schuilt, moeten wij het veroordeelen.’ Wij nemen nota van dat woord. Doch zie nu op tot den Alwetende, *qui punit aussi toute erreur volontaire*, als eerlijk man de hand op 't hart, het oog in dat hart! - en hebt gij, mijnheer van der Horst, niets anders gewild, gezocht, gepoogd? - Om uwentwil hopen wij, dat gij een vrij, een open ‘*ja! niets anders*!.’ zult kunnen spreken. Wij hebben met onpartijdigheid, die geene onverschilligheid is, niet eens kleurloosheid behoeft te wezen, uw boekje aangekondigd. Uwe bronnen konden wij niet naslaan; wij vertrouwen ten volle, dat het geleverde authentieke waarheid heeft. Doch gij zult het ons niet euvel duiden, dat wij, ziende op het uitgezogen, onderdrukte Spanje, het arme, ondanks zijn' inwendigen rijkdom, het duistere Spanje, ondanks zijne duizenden geestelijken, het verdeelde Spanje ondanks zijne eenheid in het kerkelijke, het bankbreukige Spanje, niettegenstaande de schatten der oude en nieuwe wereld hetzelve toevloeiden, een warm God dank! spreken, dat wij daaraan niet langer, veel minder voor altijd zijn geannexeerd gebleven.

Doch neen! Gij dwingt ons om nog eenen stap verder te gaan. Wij vragen u, hoe gij aan het slot kunt zeggen: ‘Neen, wij minnen niet bij voorkeur de schandkronijk onzer geschiedenis voor het oog

der wereld open te leggen.’ En dit hebt gij, onzes inziens, niet gedaan.

Gij zegt: ‘'t Is ons eene behoefte des harten onzen naasten als ons zelven lief te hebben en hunne gebreken aan het oog van anderen te onttrekken, 't is ons een heilige pligt de gedachtenis der overledenen, den roem onzer dappere vaderen in eere te houden.’ Dit hebt gij, onzes inziens, niet gedaan.

Gij zegt: ‘Maar dat alles mag ons niet onregtvaardig maken, niet ontrouw aan de waarheid. De waarheid der geschiedenis is heilig enz.’ Gij hebt daaraan schendige hand geslagen, met die waarheid ten halve te geven en de enkele nachtzijde, neen schaduwkant, ten zwartste voor te stellen. Daarom achten wij uw bedrijf vreemd van de liefde die geen kwaad denkt.

Mogten wij ons vergissen, en gij, *librement ouvrant les archives* van uwen inwendigen mensch, u daarmede regtvaardigen.

CHONIA.

Letterkunde.

Aurora - 1852.

Onze eerste wensch, waarmede wij dit letterkundig morgenrood begroeten, is, dat het jaar 1852, dat in aantogt is, voor de menschen, die er reeds op wachten, gezegend en vriendelijk moge zijn - een *morgen*-rood, en geen *ander* rood, en wij troosten ons dadelijk met de gedachte, dat niemand dergenen, die de Haagsche-Haarlemsche Aurora hielpen aankleeden en toiletteren, zoo als het behoort, ooit een ander morgenlicht zouden wenschen of bewerken - dan dat eener humane, vredelievende Aurora - Sela! Men veroorlove ons met vlugtigen blik, zoowel het poëtisch, als prozaïsch gedeelte van dit allerbevalligst jaar-, of winter-, of eigenlijk letterkundig bundeltje, door te loopen, doortebladeren, terwijl we des te ernstiger verzoeken, dat de eigenlijke lezende menschen, van beider geslacht, het lezen op zich nemen, en zooverre hun goed dunkt, van die kleine op- en aanmerkingen gebruik maken, welke wij de vrijheid nemen om hier te laten volgen, - alles, naar gewoonte, verbazend kort, met eene Boekzaals-beknoptheid medegedeeld, om u, beste lezers! toch niet te lang op te houden, eer ge het keurig uitgedoste -? - boekje zult in de handen nemen, in uwe stevig gespierde, dooraderde mannelijke handen, of tusschen uwe fijne, blanke, teedere vingertjes.

Eerstelijk een enkel woord over den *geest*, die er heerscht in deze en dergelijke geschriften, welke men jaarboekjes noemt. Wij zijn eenvoudig en bekrompen genoeg, om te gelooven, dat de letterkundige geest der natie, zich voor een groot gedeelte ook in de jaarboekjes openbaart, dat men daar in zekeren zin den maatstaf kan vinden der hoogte, waarop de ‘fraaije’ literatuur staat en is gekomen. Immers verschillende menschen, jeugdigen en bejaarden, heeren en dames, dichters en ondichters, leveren elk, zonder voorafgaande afspraak, hunne bijdragen, elk hunner vertegenwoordigt eene zekere rigting; die rigtingen bij elkaâr genomen, te zamen ingebonden, geven ons dan toch een zeker denkbeeld van den geest onzer letterkunde, van hare strekking, van hare bedoeling. Uit dit oogpunt beschouwd, zijn de jaarboekjes nog iets *meer* dan eene speculatie voor de uitgevers, dan kleine eere- of schandzuiltjes voor de bij- en aandragers, dan tamelijk dure St. Nikolaas of Nieuwjaarscadeaux, aan liefjes, nichtjes of zusjes, ook wel aan de mamaatjes. Als we nu ook nog mogen beweren, dat de geest dezer bundels, die tegelijk met de vuurhaarden en winterbloemen onze binnenkamers bevolken, - is een goede, edele en godsdienstige, een deftige, bovenal een zedelijke geest, hebben we dan overdreven?

Als we buitendat beweren, dat de Noord-Nederlandsche letterkundigen, schrijvers, poëten, poëtasters, werkelijk, in oorspronkelijke kracht en hoogere ontwikkeling, naar vorm en stof, met de eeuw vooruitgaan de uitzonderingen daargelaten, en toch den godsdienstigen, zedelijken zin van ons volk handhaven en bevestigen, - dan wenschten we ons zeer gaarne wederlegd te zien, en wilden overtuigd worden, dat de jaarboekjes van *andere* beschaafde volkeren die van ons zoo geweldig overtreffen; met één woord: wij houden de Aurora met hare zusters of halve zusters, ook met de kleintjes in de jurkjes, die er niet zoo damesachtig voornaam gekleed uitzien, voor dagtafels van het letterkundig klimaat, waarin we leven, zoo als we die, wat den dampkring betreft, getrouwelijk vinden in de Konsten Letterbode, in de Amsterdamsche Stads-Courant, onderaan, beneden de beurs-notering.

En nu aan het werk! met de spreuk van Butler in zijn Hudibras voor ons:

> For brevity is always good,
> When we are or are not understood.

Vivat the brevity in alle tijdschriften, recensiën, verhandelingen, preken, huiselijke twisten en geleerde vertoogen! - nog eens vivat!

Van den Bergh, *De wachtende*. - De echtgenoot, moeder, huismoeder, die den afwezenden heer gemaal - des nachts - wacht, - een vruchtbaar, een gevoelig thema, diep gevoeld door den dichter, vooral waar de arme, verlatene vrouw aan de vorige gelukkige levensjaren herdenkt, - 't is hier in deze regels het weldadige gevoel van den weemoedigen ernst, - een blik in het gewonde, beleedigde, teedere vrouwelijke hart. Voorwaar, zulke gedichten kunnen goed werken, terugwerken, voortwerken; - hier de hand, van den Bergh! Gij verdient meer dan redacteur, ook medewerker te zijn aan Aurora!

J.P. Heije, *Drie tijdperken*. - Liederen. - *Smachtend - Door wolken - Rust* - deze opschriften karakteriseren de zeer korte, poëtische ademtogten van den zangerigen zanger (dat is anders dan het ‘groene gras’; want niet *alle* liederen-dichters zijn zangerig) 't is hier: alles wat wèl luidt, - de gedachte is poëtisch gehouden, en uitgedrukt weemoed en gevoel - dat behoort zoo, - men moet zulke lieden liever hooren zingen, dan deklameren, dan winnen ze, anders verliezen ze.

Winkler Prins, *Des landverhuizers afscheidsgroet aan Europa* is gansch niet malsch voor ons respectief werelddeel, dat in fiksche, krachtige verzen nog al eventjes gehavend wordt. O wee, o wee!

> Vergrijsd Euroop, verschriklijk zult ge boeten,
> Bedreven onregt is een fel venijn!

Het vers is kapitaal gedicht, maar, met verlof, waarde dichter! als we uit het hier geroemde Amerika de *officiele* berigten ontvangen, alles dood prozaïsch, dan is het aardsch hemelrijk daar waarlijk nog *niet* gekomen, ook niet voor de landverhuizers, - en wat heeft dan het arme Europa misdaan, dat niet over de geheele wereld, in andere werelddeelen, sedert zesduizend jaar ook al min of meer misdaan is? We hebben dus niets tegen den poëtischen vorm van dit ‘gefronst en toornig’ gedicht, waar wel tegen de waarheid, de proza-waarheid, die de dichter niet mag wegmoffelen, om aan den modetoon voedsel te geven.

Neef Kees en neef Koos, door van Zeggelen. - Luimige poëzij is ongelooflijk moeijelijk te vervaardigen, zeer gemakkelijk voor te lezen, en ook wel

dadelijk te beoordeelen, - men zij er spaarzaam mede: - ook hier zijn weinig ‘uitverkorenen;’ al kan men de menschen aan het lagchen brengen, dat doet de poppenkastheld, paljas en hansworst, ook, - zoo is dat lachverwekkende, - vooral als we de lagchende personen in aanmerking nemen, nog *geene* luimige poëzij. - Van Zeggelen heeft uitmuntend, dat is in zijn genre geestig-satyriek, het nevenpaar met twee blaauwe scheentjes afgescheept. - Het alleraardigste stukje is daarenboven zoo vloeijend daarheengeworpen, dat we den dichter benijden, die zijn taal en zijn stof zoo beheerscht, en wij hopen dat alle zanglustige Demokrieten zich aan zulke produkten spiegelen, - om voor laffe, platte, geestelooze, flaauwe, rijmelarij, - een ijsselijk groot onheil, - zichzelven en ons te bewaren.

A. Beeloo bezingt *Frederikstad aan de Eider*, - en laat dadelijk de Eider met een echt Germaansch: - ‘maar leider!’ rijmen, - dat is niet mooi, en al deed Bilderdijk het ook, 't is toch niet mooi, - want 't is geen Nederlandsch woord, - zoolang we niet een werkwoord ‘leiden’ voor lijden insmokkelen. Het vers is somber, nog eens: arm Europa! jeremiade op jeremiade over politiek en annexen, maar de arme, platgeschoten Frederikstad, mogt wel zulk een' edelen treurzanger vinden, vooral wegens de schoone en hartverheffende gedachten, welke de dichter over de *ware eenheid* ontsluijert; er is veel poëtische kracht in deze hoogernstige regels, - eere den dichter!

Schimmel gaf slechts eene kleine obool aan Belisarius, - veel te weinig, *de Kennisdorst*. - 't Liedje geurt, dartelt, speelt en stoeit, - maar niets meer, - 't is niet altoos even juist, - eigenlijk, al beweren Hooft, Huygens en Schimmel, tegen hoog en laag op, dat de *lipjens tipjens* hebben (zie kouplet 3), is het toch niet waar; en het zouden leelijke, puntige lipjes zijn, - die alleenlijk *boorden* hebben, rozeroode of fluweelen boorden, - of wat ge maar wilt, - de gedachte is tamelijk ingewikkeld, maar alles aangeboden in een geurig rozenblad, - daarom, Aurora, hou maar vast!

De Uchtend in 't Woud, door Hofdijk, - een tafereeltje, in het bekende landschapsgenre van den gevoeligen dichter, - en als bij zulke tafereeltjes het oog en de verbeelding meer doen, dan het verstand, en alles zich bepaalt bij beschrijving van uchtend- en avondtinten, met gevolg van dien, - zoo zijn dergelijke tafereeltjes, vooral als er een ‘plaatje’ bij komt, - toch zoo geheel onbillijk niet. - Wij zeggen met den zeer zangerigen bosch- en velddichter:

> En - te luttel nog genoten!
> En - te weinig nog gezocht!

Ten Kate, *De val van Babylon, Apokalyptische Hymnus!* - Dat titelt niet malsch, waarde lezer! en wij denken dadelijk aan allerlei verschrikkelijke beelden uit de Openbaring. - Het gedicht is eigenlijk eene paraphrase van een gedeelte der duistere Apokalypse, poëtisch voorgedragen. - Of wij het als een hymnus kunnen begroeten, zoude althans gevraagd kunnen worden, 't is evenwel uitstekende poëzij, heerschappij over de taal, zooals ten Kate kan als hij wil, en hier heeft hij gekund en gewild, maar de dichter mag, om zich in de maat te houden, niet schrijven *waagnen*, voor *wagens*, - dat is een Germanisme uit gemakkelijkheid en traagheid, waarboven hij verheven is, vooral verheven bij de krachtige behandeling van zulk een verheven onderwerp.

Waarom de uitgever dadelijk op den *val van Babylon*, de *Zeemansliedtjens* van Mr. van Lennep laat volgen, moge hijzelf verantwoorden, - 't zal goed zijn, als de waarde lezers het eene stuk maar niet dadelijk op het andere laten volgen, zooals men gewoonlijk doet, en ieder doet zoo, - menschen! menschen! 't is onverantwoordelijk onvoorzigtig! - Soort bij soort, onze oude rector sprak: ‘Graculus graculo assidet.’

De dichter dezer zes liedjes, - wie kent hem niet, als den genialen muzenzoon? - is *niet* gelukkig geweest in de keuze en bewerking van deze jaarboekjesstof, - hij is niet gelukkig geweest, omdat hij het eigenaardige zeeleven niet regt vat, en dat behoort toch wel, - anders moet men geene zeemansliedjes maken, - zóó zingt Janmaat niet! - 't is veel te hoog voor den zeeman - en dus - waardste Idyllendichter van vroegere jaren! ge kunt uwe herders wel de namen hunner liefjes op eiken- en beukenboomen laten snijden, - dat gaat wel aan, - maar, ik bid u toch, - gij moet van den matroos niet zeggen:

> Ja, 'k heb, als de maats zich vermaakten beneên,
> In *stengen* en *masten* uw cijfer gesneên.-

dat gaat waarlijk niet aan boord van een schip, - en Janmaat zoude een leelijke pijp rooken, als hij met zijn zakmes dek en mast zoo ging *bederven*, - de stuurman zou hem wel anders mores leeren. Janmaat is geen Koridon, - maar van Lennep moet volstrekt eens op zee een' kleinen, gemakkelijken pleiziertogt maken, en dan zal hij, te huis komende, *betere* en geheel *andere* zeemansliedjes leveren.

Van der Hoop's *les bij het* SPINNEWIEL, voorafgegaan door een woord aan den DICHTER (!!) van den Bergh en opgenomen bij een plaatje, is echte poëzij, zedelijke poëzij, welluidende poëzij. - Geerte krijgt een goede les, - de vinding is natuurlijk, de bewerking gelukkig, - de bedoeling hoogst prijzenswaard - 't is de ware, echte, Nederlandsche jaarboeken-geest!

A.J. de Bull. *De profeet van Florence*, dit gedicht *moet* goed zijn, - 't kan, 't mag niet anders. - Waarom? eerstelijk, wegens het portret, dat veel te mooi en te gelijkend is, om niet een aequivalent gedicht, als het portret van des dichters geest, te leveren, - eene buiging voor het publiek, dat van zijne zijde zich eens voor des dichters kopstuk vriendelijk nijgde, - zeggend: - ‘ja, dat lijkt!’ of wel: - ‘ziet hij er zoo uit?’ - enz. - enz. - Ten tweede, omdat de heer de Buil hier op zijn terrein is, zooals bij vader Duifhuis, en zich door groote, goede, edele, hooge, heldhaftige gestalten, *aus der Vorzeit*, ontgloeid gevoelt, en met hen voor waarheid, vrijheid en licht strijdt. Het uitvoerig gedicht is plastisch, hier en daar dramatisch, vol kracht en vuur, zooals het hier behoort. - Welligt zoude men de gansche inleiding van den prior bij de stervende vrouw kunnen ontberen, en daardoor zoude de werking van het gedicht niet verliezen - maar, om den lezer op het gekozene gebied te orienteren, neme men deze groote, breede voordeur niet weg. - De poëzij is zuiver, fiksch, de afwisseling der maat is weldadig. Het Italiaaansche volksleven goed opgevat, en bovenal aan den waarlijk edelen Savanarola, een wegbereider voor andere wegbereiders, regt gedaan. - Eere den dichter, die zulke beelden kiest voor zijn tijd, die ook tot de middeneeuwen teruggaat, daar zijne studiën maakt, maar met het oog van den vrijheidlievenden Christen, en den krachtigen, niet

aan hand en voet geketenden en gemuilbanden - Muzenzoon. - De dichter de Bull bewandele dien weg vrij, onafhankelijk, gerust. Wij zouden hier en daar den held der waarheid en vrijheid welligt in een eenigzins ander licht aanschouwd hebben, als de kundige en begaafde bewerker nog meer prof. Hase, in zijne uitmuntende monografie, Bechstein in zijne poëtische opvatting hadde gevolgd. Dat alle Savanarola's in alle eeuwen mogen leven, al worden ze ook eerst verbrand!!!

Hofdijk's *Nachtschaduwe*, - is niet zeer mooi, en herinnert ons aan langverloopen Almanakken-jaren-verzen, 't is een sentimentele, poëtische ademtogt, waar de arme nachtwaker, onder het ‘eenlijk raambalkon,’ maar liever te huis had moeten blijven. - Gelukkig dat de heer Hofdijk ons wel duizendmaal meer kan geven, - dàt heeft hij gedaan, en zijne vaderlandsche helden zullen het moedig opnemen voor dezen zwarten, flaauwen gondelier.

Vader Tollens! - Wij willen op uw gezondheid drinken, omdat ge ons *de gezondheid* weder zoo hebt bezongen - neen, dat is hier nog iets meer: - 't is de eigenaardige gemoedstaal, die zich als van zelfs in welluidende koupletten plooit. - Zooals de middeleeuwsche scholastici - God dank dat wij ze kwijt zijn! - van eene *paulinitas* en eene *petreïtas* spraken, dat is het volstrekt eigendommelijke, in- en aangeborene, het wezen van Paulus en Petrus, - zoo heeft vader Tollens zijne - wie geeft ons het ware? - zijne *Tollensiteit* - en daaraan is hij te herkennen, - 't zijn vrijmetselaarsteekens, - daarom bootst niemand hem geheel na, - ook hier is alles weder louter waar en ongezocht, weldadig voor het oor, wat meer zegt, voor het hart. - Neemt de proef slechts, en leest dit vers aan uwe huisgenooten en uwe kinderen voor - ze zullen het begrijpen en toejuichen - 't is de reflex van het eigen hart. - Vader Tollens! God geve u dien schat, welken de *landman* zoo hoog boven den *kranken prins* stelt:

> Komt, laat ons, zooals Christelijk is,
> Herstelling bidden voor den kranken,
> En, zijn wijzelf gezond en frisch,
> Laat ons er God voor danken.

Zoo bidden we gaarne voor u, en gij voor ons: grijze Tollens-Claudius!

Van Beers, *bij 't kerkportaal*. - De Tijdspiegel gaf reeds verslag van dit gedicht, door den vriendelijken berigtgever van het Vlaemsch Nederlandsch Congres, (Zie Tijdsp. Oct. blz. 274, volgg.), en roemde dit stuk van den Vlaamschen broeder, en wel niet weinig. ‘De bloem uit de volksklas’ is nog niet vergeten, - de arme Helena aan het Kerkportaal, zal ook niet vergeten worden. - Bij Apollo en al de negen muzen! - hier is poëzij, en gevoel, en kracht van taal, en toch, die eigenaardige nalatigheid, die *grata negligentia*, welke den meester kenschetst. Zulk een thema zoude Tollens ook gekozen hebben, en zulk eene bewerking overtuigt ons, dat de heer van Beers het hart, het oog en de pen van den waren dichter heeft; den toestand dadelijk erkent, aangrijpt, vasthoudt en toepast; zijne karakters met gloeijend vuur schildert, - dat men u deze drie afdeelingen voordeklamere, zooals het behoort, - 't zal u, als ge merg in uwe beenderen hebt, *door* merg en been gaan. - 't Is het verhevene der poëzij, het diep treffende der ellende, de zegepraal der waarheid. Wij benijden onze Vlaamsche broeders dezen dichter, en wenschen Aurora geluk met zulk een' aureool!

Dorbeck's *Levens-kontrast*. - Ach! 't is al te waar, diep gevoeld, Christelijk, daarom stichtelijk; juist voor de vrouwtjes geschikt; als ge het herleest, zult ge den dichter de hand reiken, - niet minder aan:

J.C. Gewin, die ons den armen *Blinde* voorstelt, eerst wat alles, ja waarlijk bijkans alles betreft, wat hij *niet* ziet, en dat is veel, en dan wat betreft datgeen wat hij *ziet*, - en dat is waarlijk nog *meer*. - Eere den gevoelvollen man, die zich alzoo verplaatst in den nacht, waarin zijn broeder doolt? neen, niet doolt, maar hoopt, verwacht en gelooft. In dit weemoedig vers is veel schoonheid, en veel echt Christelijke schoonheid.

Hasebroeks *Trekvogels*. - Welnu, we willen allen ook naar het Oosten met de vogels, met van Senden en Döbel, hoewel juist niet zoo smachtend verlangend als deze dichter, - ook het Oosten laat veel te wenschen over.

> ‘Naar het Oosten voort!’
> Is bij allen 't woord.-

Neen, nog niet! wij willen liever in het Westen blijven, en daar het goede, heilige en ware *uit* het Oosten vinden, behouden, voortplanten, en laten de gevleugelde luchtpelgrims hunnen gang gaan, - de heer Hasebroek had ons eigenlijk ook moeten zeggen *wat* hij in het Oosten wenscht te vinden, en dat heeft hij niet gedaan, en dat had hij moeten doen, zal het welligt nog wel eens doen. Wij mogen het hem, den dichter, mede toeroepen:

> Sla de vleugels uit
> Door geen grens gestuit?

en dan komt de heer Hasebroek nog *verder*, nog *veel hooger* dan het Oosten, waarheen de lieve trekvogels gaan!

't Is Zonde, van Mr. Huijser, is een allerliefst dingetje - of wat is het, eene poeterige badinage! Leest het, meisjes! hebt er pleizier mede, - meer verwacht of verlangt de heer Huijser niet.

Zubli's *Herfstlied. - In den gaard door* J.-S. - Brester's *Liedje* (veel beter dan de *Lijkenlach*, dat naar-sentimenteel-duister is) sluiten het hek - lief, goed, stichtelijk, Christelijk - poëzij ook al, - wij kunnen er niet langer bij blijven stilstaan, dat komt er van ('t is zeer onbillijk van ons) als de laatste stukjes zoo laat zijn ingekomen, - maar daarom zijn ze niet de minste, volstrekt niet, - leest maar, vrienden!

Wij mogen van de poëzij in Aurora niet afstappen zonder *Scheffers* ‘*Reinen van harte*,’ door Beets te hebben vermeld. Is ons eene gissing geoorloofd, dan vermoeden wij, dat de dichter, bij de beschouwing van Scheffers schilderij, onwillekeurig gedacht heeft aan 's Heilands woord, Matth. V: 8: Zalig zijn de reinen van harte; want zij zullen God zien. De vier laatste regels schijnen dat vermoeden te bevestigen. Beets wil in de drie beelden de typen van onschuld, schoonheid, en eenvoud huldigen. 't Gedicht behoort tot die soort, welke men niet terstond bij de eerste lezing begrijpt; bij de tweede en derde evenwel vaak nog minder. 't Is de vraag, of de oorzaak hiervan juist alleen in den rijkdom der gedachten te zoeken zij. Eene analyse van het stukje in zijn geheel zou ons ontrouw maken aan de ons gestelde wet der beknoptheid. Hoe het evenwel aan ‘Goelijke Eenvoud’ tot lof gerekend kan worden, dat zij is:

> Prooi der boozen, vreugd der goeden,
> Maar van beiden onbewust.

zal de heer Beets beter begrijpen dan wij. 't Komt ons al heel-extra-eenvoudig voor!

Dat hij *trits* en *is* laat rijmen in den laatsten en vóórvoorlaatsten regel, zal zekerlijk niet als model door naauwlettende en keurige poëten worden aangeprezen. Misschien zou Tollens het afkeuren.

Wij kunnen over de vier *proza-stukken* kort zijn - brevity!

Mevr. Bosboom-Toussaint verloochent haren aard en haar talent niet, dat mag en dat zal de begaafde vrouw niet doen, al zijn er ook boekensloopers op de kust, - *de oud-tante te Plainty-Hill* keuvelt eerst, en later spreekt, - en schildert zij een geheel tijdvak! 't Is een studiestuk uit de Engelsche geschiedenis, naar waarheid gekleurd; zegt niet, dat de oud-tantes wat praatachtig zijn, - de karakters moesten langzamerhand tegenover elkaâr uitkomen, en Sir Pym uitgelokt worden. - Dergelijke historieele soliede lectuur staat in de Aurora, als een paar hooge eiken, tusschen het gebloemte der poëzij, en dat behoort zoo. - Als mevr. Bosboom-Toussaint ons jaarboekje niet patrocineert, zouden wij - maar dat beteekent niet veel - dan zoude Nederland - wij bedoelen *niet* het maandschrift Nederland - maar het geheele letterkundige Nederland zeer boos op haar moeten worden.

Nog eene dame: E.J. Hasebroek, *Eene bladzijde uit het leven eens kunstenaars*. - In dit proza is poëzij en leven, en ontknooping, - de kunstenaar op het uiterste gebragt; de hoogst mogelijke geestdrift in en voor de kunst - houtsneêkunst in het groot - het stuk is verwonderlijk warm en krachtig - meest aan het einde - gehouden en geschreven - de geschiedkundige stof is hier levend geworden - de schrijfster verdient wel een lauwertakje.

Nog een heer, en wel een predikant: - de man van Mastland. - Dat de heer van Koetsveld aangenaam, onderhoudend, schilderachtig vertelt, is zeer zeker; maar veel *meer* dan eene vertelling, hebben we ook niet in de *Smokkelaars* gevonden. Alleenlijk hebben de laatste bladzijden eene zedelijke, eene toepasselijke strekking, - had dat niet anders kunnen zijn? maar de beschrijvende geestdrift voor het smokkelaars- en ambtenaarsleven hield den verdienstelijken novellist te lang - warm. - 't Stuk zal en moet bevallen, vooral wegens den vorm.

Nog een heer, geen predikant - een dichter en geleerde - de heer J.A. Alberdingk Thijm vergast ons op *Geertrui van Oosten*, een heel lief, vroom Begijntje, dat ook heel lief zingt, en wel het oude lied: ‘Het daget in den Oosten’. Uitmuntend zijn de Begijn, haar vader, Dievertje en alle personen geschilderd; 't is greep bij greep aan de natuur ontleend, en bovendat, historieel. - De begijn komt, uit de middeneeuw, op eens in de Aurora der negentiende eeuw terug, binnengeleid en aanbevolen door den bekwamen schrijver en dichter, - maar nu - waar zij, de lieve vrome Geertrui, door hare voorbidding, de verlossing van een koninklijk kind moet mogelijk maken, en expresselijk naar den Haag rijdt, om door haar gebed, de vorstin - die anders niet kon geholpen worden, te helpen, - dáár geven wij Geertrui van Oosten gaarne dadelijk aan den heer Alberdingk Thijm terug - en als ze later de *wonden des Heeren* openbaart: ‘Toen zag zij bij het blanke licht van het Mariakaarsjen, dat er zich een vochtige bloedvlek aan haar handen en voeten, en in hare zijde, openbaarde’ (blz. 233); *dáár* nemen wij niet slechts als Protestanten, maar bepaaldelijk als *Christenen*, voor altijd afscheid van Geertrui van

Oosten, en laten haar met een verhemeld ligchaam, met de '*omschepping* van dat bloedend ligchaam' (zegt de heer Thijm) gaarne over aan de middeleeuwsche legende. Als we niet te onbescheiden en lomp waren, zouden we hier vragen: of de heer Alberdingk Thijm dat alles werkelijk ook gelooft, waarlijk gelooft? wij gelooven het niet, - en konden niet opmaken *wat* de schrijver zelf aangaande dit 'mirakel' voor waarheid of fabel aanneemt. - Zekerlijk is er geen beter middel, om het thans levend geslacht voor een ongerijmd geloof aan middeleeuwsche fabelen te behoeden en er van te genezen, dan als ze ons weder op deze wijze worden opgewarmd en opgedischt. Van het zoo schoon bewerkte verhaal des heeren Alberdingk Thijm geldt zekerlijk in allen opzigte de spreuk: 'la forme emporte le fonds.' - Wij raden elken lezer der Aurora aan, om dadelijk na de lezing van deze 'Geertrui van Oosten' den 'profeet van Florence' van den dichter de Bull te lezen, en laten dan de beslissing gerustelijk aan ieder over, niet wat de *kunst* betreft, maar wat betreft - *de waarheid*.

Vaarwel, Aurora! verspreid uwe stralen, waar ge kunt! Breng alom licht, leven en liefde, en kom getrouwelijk elken winter terug, om uwe begunstigers te verwarmen, en met uw morgenrood te verkwikken.

CONVOLVULUS.

De spiegel der waarheid.

Fabelen, Florian naverteld, door C.S. Adama van Scheltema. Amsterdam. A. Jager, 1851.

Wanneer het uiterlijke kleed den man maakt, en de band, het papier, de plaatjes het boek, dan zouden we dezen allerliefsten bundel, dadelijk, naar het uitwendige hoogelijk prijzen; want zeldzaam verliet onze pers een boekske, dat zoo elegant en smaakvol, en toch niet ongepast sierlijk, verschijnt, - de nette witte overjas, de gecartonneerde band, de zeer voortreffelijke platen, - in- of uitheemsch, dat laten we maar op zijn plaats, - de groen gegalonneerde bladzijden, de heldere druk - als typografisch kunstprodukt, moet de heer Jager aangemoedigd - immers de typografie, de kallo-typografie, is een loot aan den grooten boom der schoone kunsten in ons vaderland. - Wij hadden eens onze Elzeviers, Blaeu, enz. in de dagen van olim! - Deze spiegel der waarheid behelst eene keurlezing uit de bekende, reeds tamelijk bejaarde fabelen van Florian, voor 30 jaar, met die van den braven La Fontaine - ons schoolboek, braaf uit- en stuk geleerd. - De heer Scheltema, die ons reeds menige bewerking meest van gewijde poëzij aanbood, en met onvermoeide vlijt, altijd weder nieuwe zedelijke verhalen - (verkeerd romans genaamd) - uit het Engelsch, in ons goed Nederlandsch, aflevert - de heer Scheltema heeft den ouden Franschen schoolen ondermeester weder wakker geroepen, en ons getoond, dat deze fabelen, inderdaad, der lezing, der vertaling, der behartiging waardig zijn: - de dierenwereld spreekt hier zoo verstandig en zoo menschkendig, dat wij gaarne hond,

kat, vogel, enz. - als gerehabiliteerde schepselen Gods - de zuchtende kreatuur - ontmoeten, om ons, zeer wijze menschenkinderen, duchtig de les te lezen. - Wat voor jaar en dag aan Florian, den bevalligen schrijver, als waarheid verscheen, komt ten jare 1851, nogmaals als waarheid in den spiegel, en daar de menschen zichzelve zoo gaarne - esquiveren - we weten geen beter woord, en andere wezens als hunne vertegenwoordigers erkennen, - is de oude en getrouwe fabel een uitmuntend middel, voor groote, eenigzins volwassen kinderen, om - naar vader van Alphen - ‘al spelende te leeren.’ Deze spiegel der waarheid behelst dan ook het beste, dat Florian eens mededeelde, en de heer Scheltema heeft den welmeenenden dichter op eene verwonderlijke en getrouwe wijze - naverteld. - De poëzij vloeit, huppelt en dartelt, als de beek over gladde en blanke keisteentjes, - in burgertaal zouden we zeggen: - het boekske leest als van zelfs - daarom laten wij bij den vloed van veel- en vreemdsoortige literatuur, de eene soms nog *gekker, duurder* en *flaauwer* dan de voorgaande, den sierlijken bundel niet onopgemerkt ontglippen. - Wij hopen dat deze spiegel der waarheid, zoo rijk aan eenvoudige, nuttige en noodige lessen, hier en daar in de huiskamers moge opgehangen worden, ook al mede wegens de zeer modieuse lijst, waarin de uitgever hem vatte. - Als St. Nikolaas weder in het land is, brave menschen, - over 6 dagen, en ge hebt zoete, verstandige, leergierige kinderen, koopt u voor de lieve kleinen het boekske - 't zal hun de maag niet bederven, maar het hoofd verhelderen en het hart verbeteren, ze zullen met geene bleeke kleuren en beslagen tongen rondloopen en drenzen, maar u welligt op eens, met een paar fabelen, prompt van buiten geleerd, verrassen - en dan zult ge uw geld niet beklagen, - een ongeluk, dat u waarschijnlijk zal overkomen, als ge den verleidelijken banketbakkerswinkel hebt bezocht.

Genoeg! wij danken den heer Scheltema voor zijne keurige lettervrucht, - deze nederige veldbloempjes versieren inderdaad den grooten gaard onzer letterkunde.

Spiritus Asper en *Lenis*.

De lelie van 's Gravenhage.

Een verhaal door J.J. Cremer, Amsterdam, J. Noordendorp. 1851.

Op zijne verzekering wil ik het gaarne gelooven dat de Schrijver er eene uitspanning in gevonden heeft, bovengenoemd ‘verhaal’ zamen te stellen. De eene mensch amuseert zich met dit; de andere met iets anders, en *de gustibus non est disputandum;* maar ik geloof niet dat het vermaak, 't welk de Schrijver bij het opstellen van zijn ‘verhaal’ gesmaakt hebben kan, reden genoeg is om het ook in druk te geven. Ik betwijfel althans zeer of het publiek in de lezing er van eenig genoegen zal vinden; natuurlijk bedoel ik dat gedeelte van het publiek, dat kieschen en gezonden smaak bezit, en iets meer vordert dan wonderschoone heldinnen (ofschoon, Adelgonde is alles behalve eene heldin), dito helden; afschu-

welijke stiefmoeders en wellustige monniken, wier vereeniging natuurlijk aardsche duivels baart; onbescheidene kameniers; nietsbeduidende kamerdienaars; hier en daar een giftmenger en zakkeroller; alles bedekt met een waas van soidisant geschiedkunde. Het ‘verhaal’ is een zamenweefsel van onwaarschijnlijkheden, waaraan geen vast plan ten grondslag ligt, en het boek heeft geene andere waarde dan die der tijpographische uitvoering, die vrij net is.

In één opzigt echter is de heer Cremer een meester in de kunst: in het opruimen der personen, waarmede hij geen weg meer weet; adres aan den schilder Jacob, Ambrosio, en *tutti quanti*. Ik vermoed uit de voorrede dat de heer Cremer schilder is, en even als hij waarschijnlijk nu en dan hier of daar eene mislukte schaduw, een onmogelijken stand, of iets dergelijks van zijn doek *wegveegt*, veegt hij letterlijk in zijn ‘verhaal’ ook maar personen weg.

De heer Noordendorp verdient grooten dank dat hij er den Schrijver toe ‘bewogen heeft’ (met of zonder veel moeite?), zijn naam op den titel te plaatsen: 't is edelmoedige waarschuwing aan het publiek voor het vervolg. De Schrijver erkent dat hij de gronden, die de geëerde uitgever voor dit zijn verlangen aanvoerde, moet..... billijken!!

Er zijn ook een paar verzen of romancen in. ‘'t Verhaal’ wint er niets door in waarde, maar zij bederven 't ook niet, en wanneer hunne zamenstelling den Schrijver eenige moeite gekost heeft, is het jammer van den tijd die er aan besteed is, gelijk het in 't algemeen jammer is dat de heer Cremer zijn ‘verhaal’ heeft doen uitgeven.

Waarde Heer Redacteur!

Gij zijt zoo vriendelijk geweest om mij eene recensie van ‘de Lelie van 's Gravenhage’ te vragen. 't Spijt mij dat ik er niets beters en niets anders van zeggen kan dan het geen hier boven staat; dit nog, maar geheel onder de roos: ik acht den tijd verloren met 't lezen doorgebragt. Dat in dezen regel eenige cadans is, kan ik niet helpen.

E.T.

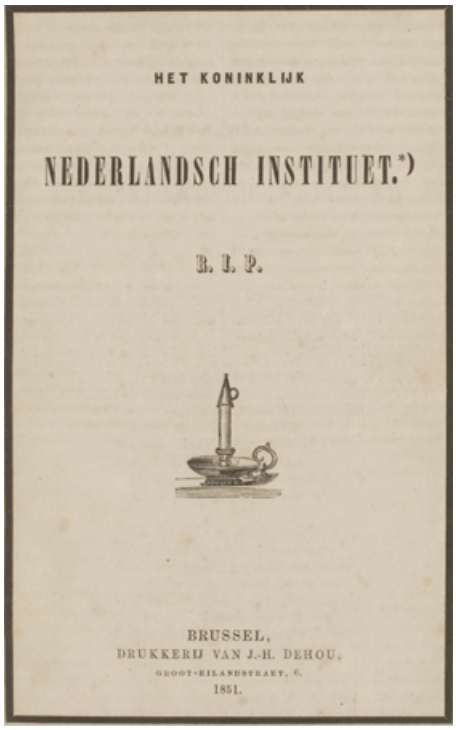
HET KONINKLIJK

NEDERLANDSCH INSTITUET.

R. I. P.

BRUSSEL,
DRUKKERIJ VAN J.-H. DEHOU,
GROOT-EILANDSTRAET, 6.
1851.

HET KONINKLIJK

NEDERLANDSCH INSTITUET.*)

R.I.P.

BRUSSEL, DRUKKERIJ VAN J.-H. DEHOU, GROOT-EILANDSTRAET, 6.
1851.

*) De Redactie meende dit twaalftal koupletten niet aan hare lezers te mogen onthouden, en opent er gaarne het MENGELWERK mede in dit nommer. Om alle vermoedens van nadruk weg te nemen, voegt zij er bij, dat dit stukje haar door den auteur welwillend is toegezonden, en met zijne toestemming geplaatst, geheel in denzelfden vorm als het te Brussel verschenen is, met het vignet en de rouwranden. Men zal zich herinneren, dat de drie kapitale letters R.I.P. beteekenen *requiescat in pace* (hij, zij, het ruste in vrede), en gelieve den *à propos* der onderstaande dagteekening: Allerzielendag, niet onopgemerkt te laten.

Het koninklijk Nederlandsch instituet. R.I.P.

De alarmklok luidt bezuiniging,
En 't Ministerie slaet den klepel.
Dag, rijstebrij met gouden lepel,
Luilekkerlandsche erinnering,
Waeraen onze Ouders zich verblijdden!
Thans andre zeden, andre tijden:
De Staet zit stokstijf op zijn knip,
En zeer veel dingen gaen te R.I.P.

En van die vele dingen heeft
Ook 't Instituet het ondervonden,
Hoe, doodgebloed aen geldbeurswonden,
't Zijn treurige uitvaert zelf beleeft.
Hoe Koninklijk het ook mogt heeten,
Het kreeg verbod van mede te eten
Aen de algemeene budjetkrib,
En uitgehongerd stierf het. R.I.P.

Manhaftig streed het op de bres.
Tot dekking van zijn kleine schulden
Vroeg 't eenige arme duizend gulden:
Het vroeg er twaelf, - het kreeg er zes.
Zoo gauw den moed niet opgegeven!
De netten uit! gevischt nog even!
Het wierp de netten - en ving slib:
God zij zijn geest genadig. R.I.P.

't Geletterd ligchaem vroeg gehoor
Aen de Excellentie van den lande,
En sprak: ‘Genadig Heer, 't is schande
En 't kan er waerlijk zóó niet door.
Hoe wij als arenden ook glanzen,
Wij kwijnen weg als schaemle ganzen;
Wij lijden deerlijk aen de pip,
En gaen nog zoo met een te R.I.P.

Twaelf duizend gulden, lieve Heer,
Wat kan dit aen uw budjet geven?
Voor ons is 't zaek van dood of leven:
Geen centje min, geen centje meer!’
Maer 't antwoord luidde, toornig bruisend:
‘Bij Groen van Prinsterer! Twaelf duizend!
Houdt gij mij voor een dwaze snip?
Ik zag u allen liever R.I.P!

Twaelf duizend! In geen ouden schoen
Is zulke een vette som te vinden:
Waer andren zich den buikriem binden,
Kunt gij het vast met zes wel doen.
Voor zes verspreek ik u 's Lands gunsten
Aen lettren, wetenschap en kunsten;
Dat valt nu zóó in mijn begrip;
Zoo niet, 'k wensch u een zalig R.I.P.

De Wetenschap? 'k Waerdeer ze hoog:
'k Zal met uw A + B niet spotten;
'k Tel dagen lang, bij 't spaerzaem potten,
Mijn vingers zwart, mijn lippen droog.
In Kruidkunde ook ben ik een leepert:
'k Eet alles sterk gekruid, gepeperd.
Ik draeg van Starren, stip voor stip,
Mijn rok vol. Verder zeg ik R.I.P!

De Letterkunde? 'k Stel ze op prijs:
Hangt niet een Leeuwtje aen Snellaerts knoopgat?
Dat ik ze niet gering te koop schat,
Strekke u die gunst tot klaer bewijs.
Vooral de letters uit den oven,
Al heet, als warm, wat gaet daer boven?
Van zwart op wit geef ik de wip:
Vivat Sint-Klaes! - Voor boeken? R.I.P!

De Kunsten? 'k Eer het plastisch schoon,
Maer door natuer gevormd, en warmer
Dan schilder-, prentwerk, hout of marmer:
't Bezielde kunststuk spant de kroon.
Leve Antje, Mietje, Koosje, Jaentje!. ...
Ik kom er rond voor uit: Als haentje
Houd ik van meer dan eene kip.
Voor 't overige heet het: R.I.P!'

Dit snedig antwoord stelde een end'
Aen deze ondeugende audientie.
't Gezantschap hield zijne Excellentie
Ten halve slechts voor excellent.
Schoorvoetend gingen ze uit elkander,
En zegden, preutlend, de een den ander',
Met moedloos hangende onderlip,
Een allerhartverscheurend R.I.P!

Zoo was het Neêrlandsch Instituet
Voor goed gevallen en vervallen.
De Koning sprak toen een ‘Aen allen
Die dezen zullen zien, Saluet!’
Maer 't jongst vaerwel dat daerin door steeg,
Klonk net zoo goed als nog eene oorveeg;
't Was nog een laetste vingertip
Die 't op d'eerwaerden neus kreeg. R.I.P.

Daer ligt het thans, dat trotsch gebouw;
Verbrokkeld, ja, - maer niet vergeten.
De letterwareld, wil men weten,
Draegt, om 't verlies, den zwaren rouw
Voor lettren, kunsten, wetenschappen,
Geofferd aen 's Lands spaerpotschrappen.
Geef me ook een' mantel met een slip,
Dat 'k meêhuil bij mijn laetste R.I.P!

DR. J. NOLET DE BRAUWERE VAN STEELAND.

Brussel, Allerzielendag, 1851.

De jonker van Vaarsholt, of: 't slagtoffer van burgertwist.

- 't Onweder drijft voorbij, Jan, we zullen ons weêr op weg moeten begeven, anders wordt 't laat eer wij t' huis komen, en moeder is dan ongerust, - zoo sprak de jonker van Vaarsholt tot den knecht, door zijne moeder hem te gemoet gezonden, opdat hij den eenzamen weg van 't dorp B... niet alleen zou moeten bewandelen.

- Laat ons nog een oogenblik wachten, Jonker, - antwoordde Jan, - de regen zal weldra ophouden, en dan kunnen wij gaan. Dat was inderdaad een zwaar weêr, Jonker. Maar eens in mijn leven heb ik 't zoo bijgewoond. Meer dan een half uur heeft 't toch altijd vlak boven ons hoofd gedonderd. 't Was slag op slag en 't knetterde altijd zoo vreesselijk, dat ik wezenlijk angstig begon te worden. Door die kleine ruitjes zag ik daar op de heide een ontzaggelijken vuurklomp nedervallen. Wis is daar een donderbeitel gevallen.

- Ik verlang naar huis, Jan! en toch verlang ik met een wonder angstige stemming. 't Is alsof mij een ongeluk wacht, gisteren verliet ik de hoogeschool met hartelijke blijdschap, want ik was 't werken moei. En nu ben ik zoo zwaarmoedig, dat ik 't u niet zeggen kan.

- Dat doet 't onweêr, Jonker. 't Is hier in deze rookerige hut voor u ook zoo akelig. Men kan door den rook naauwelijks zien waar 't regenwater door 't slechte dak gudst. 't Vuur daar midden in de keuken is reeds uitgeregend. 't Is wonder dat de menschen nog zoo wijs niet geworden zijn om schoorsteenen te bouwen. Doch de regen gaat over, Jonker, we zouden nu wel kunnen vertrekken. - Ze groetten de arme bewoners der eenzame heidestulp, en gingen op weg.

't Onweder was voorbij. Alleen in de verte hoorde men het doffe rollen des donders. 't Was frisch geworden daar buiten. Met wellust snoof men de gezuiverde lucht in. Wat heerlijke geur verspreidde die akker met bloeijende boonen. 't Voetpad slingerde door een bosch van hooge dennen, zoo statig thans in de stille natuur. De frissche terpentijnreuk verkwikte de wandelaars.

Ze spraken echter weinig; de Jonker was melankoliek gestemd, en Jan scheen ook ietwat onrustig te zijn. De landstreek was eenzaam. Er was op uren afstands geene woning, het voetpad boog zich nu eens over een ronden heidebult, tusschen digt opeen gedrongen geel bloeijende struiken, terwijl 't iets verder diep naar beneden liep tusschen hooge, met berk en den beplante heuvels. Jan had gehoord dat eene beruchte rooverbende in de streek zich ophield, hij had er niets van gezegd, maar zich gewapend met een paar kleine pistolen.

- Mij dunkt, Jan, - begon de Jonker, na een goed eind wegs te hebben afgelegd, - dat gij bijzonder stil zijt. 't Is immers t' huis wel?

- O ja, Jonker, mevrouw is bijzonder wel. In den laatsten tijd is 't zeer rustig bij ons geweest. Er werd minder dan ooit over de zaken van 't land gesproken. Ik heb daar ook weinig verstand van, maar ik verwachtte nooit veel

goeds van die vergaderingen, als de heeren van Schoonburg en Hildebaan bij ons waren. Maar dat zijn dingen waarmede een knecht zich niet moet bemoeijen. Maar gij zijt ook wonder stil, Jonker. Misschien zijt gij moede. 't Was regt ongelukkig dat onze beide zwarten nu juist rogge naar de markt moesten brengen.

- O neen, zoo moede ben ik niet, maar ik ben niet opgeruimd en toch verlang ik zoo hartelijk naar huis.

- En niet alleen zeker om moeder te zien...

- Stil, Jan. Maar wat zie ik daar? Wat beteekent dat vuur daar tusschen die boomen? - Ze waren op een heuvel geklommen, vanwaar men over dag 't vaderlijke kasteel konde zien.

Door eene opening in 't dikke eikenwoud, dat 't kasteel omgaf, vertoonde zich de voorgevel en de antieke ronde toren. Door die opening in 't bosch zag men nu bij den avond zeer duidelijk vuur.

De trouwe dienaar ontstelde, maar gaf geen antwoord.

- Wat is dat, Jan - herhaalde de Jonker. - 't Is toch niet in den tijd, dat men schadden op den akker brandt om boekweit of rogge te zaaijen. Ik maak mij geweldig ongerust, als ons huis maar niet in brand staat.

- Neen, Jonker, daartoe is 't vuur te klein, maar wat 't is, weet ik waarlijk niet.

Met verhaaste schreden gingen ze nu voort.

- 't Vuur moet op 't voorplein branden, - zeide Jan na eenigen tijd, - duidelijk ziet men soms de hooge hekpoorten tegen den lichten achtergrond.

Weldra zag men dat duidelijk. Eene drukke beweging scheen er om 't vuur te zijn. Als de flikkering der vlam de hooge voordeur verlichtte, zag men donkere gestalten in- en uitgaan.

- 't Is zonderling, bij den hemel! wat of dat zijn mag, - mompelde de trouwe knecht. - Roovers kunnen 't niet zijn. 't Is nog te vroeg voor dat gespuis. De klok van 't kasteel zou al onze boeren opgeroepen hebben.

De Jonker was hevig ontsteld. In oogenblikken van gevaar heeft men soms een juisten blik om de oorzaak te ontdekken. De Jonker verbeeldde zich de vonk te zien, die dat vuur ontstoken had. Zijne moeder was hevig oranjegezind. Hoe goed ze ook voor hem was, bitter kon ze zijn, als ze over de patriotten sprak. - Gewoon om als eene vorstin over hare boeren te gebieden, had ze iets bevelends in haren toon, dat vooral de patriotten ergerde, aristocrate in haar hart, kon ze niet dulden, dat men in 't minste van den eerbied afweek, dien men aan haren stand in de maatschappij en aan hare adellijke geboorte schuldig was. Zelf de partij der patriotten toegedaan, betreurde hij te meer de hevige partijzucht zijner moeder, die 't zelfs niet vermoedde, dat haar zoon anders gezind was. - Jan - zeide hij eindelijk - is er in den laatsten tijd ook iets gebeurd?

- Niets, mijnheer! volstrekt niets, sedert die vervloekte patriot onder 't mes van Walling viel, is alles rustig bij ons gebleven. Nu hebben ze hun wensch, de keezen.[1] De Franschen zijn in 't land, hunne broeders en verlossers, zoo als ze zeggen. Eenigen zien mevrouw vinnig aan, en groeten haar niet, maar daar blijft 't ook bij. Gisteren hoorde ik echter dat

1) De schimpnaam Keezen is niet af te leiden van Cornelis de Witt of Cornelis de Gijzelaar, maar van een zekeren Jan Kees, die in de 17^{e} eeuw berigten aan de Franschen bragt, terwijl hij brieven droeg onder veelkleurige lappen op zijn kleed genaaid. 't Woord beteekent dus Franschgezinden. Zie Bilderdijk Gesch. des vaderlands, X blz. 41.

een detachement Franschen, door eenige partijhoofden der patriotten vergezeld, in 't dorp L... zoude gekomen zijn.

Zoo sprekende waren ze de beukenlaan doorgestapt, die in een halven cirkel naar 't voorplein voerde.

- 't Zijn soldaten, Jonker, God helpe mij. Ze hebben bivouak op 't plein gemaakt. Ze zullen beven, die rekels, en denken dat 't van koude is.

Halt! werda! zoo klonk de roep van de schildwacht achter de tralien van 't ijzeren hek op de brug.

- Werda, - bromde Jan toornig, - werda, ziet ge dan niet dat ik 't ben en de Jonker. Is dat nu die hooggeroemde vrijheid, gelijkheid en broederschap, dat men den zoon belet in zijne woning te gaan, als hij vermoeid t' huis komt? Ik wenschte dat ge 't mij een half uur vroeger toegeroepen hadt, toen ik op de heide was. Zwijgend stond Adolf bij 't hek, met de eene hand steunde hij op de leuning van de brug, met de andere bedekte hij zijne oogen.

Daar was eene poging aangewend geworden, om in deze streken eene gewapende afleiding te geven, terwijl de Engelschen en Russen in Noord Holland landden. Die poging was geheel mislukt. En nu werd er, zooals ook aan hem bekend was, een onderzoek ingesteld, om te ontdekken en te straffen, wie deze onderneming hadden ondersteund. Zijne moeder had er zich niet mede gemoeid zoover hij wist, hij kon zich dus niet begrijpen welke beschuldiging men tegen haar zou ingebragt hebben.

't Duurde lang eer 't ijzeren hek geopend werd. Met onbeschrijfelijke verbazing aanschouwde Jan wat er gebeurde. Hij zag soldaten langs den binnenkant van de gracht loopen, die 't kasteel omringde; van lantarens voorzien drongen ze tusschen de boomen, terwijl ze elkander in 't Fransch toeriepen. Door 't geopende dakvenster van 't koetshuis zag hij, dat ze op den zolder het hooi en het stroo doorzochten. De vensters van 't huis waren verlicht, terwijl allerlei zwarte gedaanten op de neêrhangende gordijnen gezien werden.

Na eenigen tijd naderde een Fransch officier 't hek en vroeg: wie daar waren, en wat ze wilden.

- Ik bid u luitenant - sprak Adolf in 't Fransch, - wat is hier voorgevallen?

- Gij hebt hier niets te vragen burger, - was 't antwoord, - wie zijt gij en wat wilt gij?

- Ik ben de zoon des huizes.

- Zoo, wacht dan een oogenblik en ik zal u binnen laten. - Hij riep twee mannen, die hij gelastte den Jonker naar eene der benedenvertrekken aan de linkerzijde van den gang te geleiden.

Nu werd 't hek geopend en ze mogten binnentreden. De twee soldaten plaatsten zich aan de zijden van den Jonker.

- Verleen, - zoo gebood de luitenant, - den toegang aan de bedienden van 't huis, maar zorgt dat de burger 't vertrek niet verlaat, bij de minste poging daartoe moet gij hem binden.

- 't Is wel, luitenant. Moeten ook de buitenvensters bewaakt worden?

- Ja, twee mannen zullen daar de wacht houden, uwe plaats is voor de deur.

- En mag ik mijne moeder niet zien? - vroeg Adolf.

- Neen burger. Uwe moeder is gevangen in den naam der republiek. Ik eer uwe smart, maar ik moet mijne bevelen volgen, en gij zult wèl doen u in de omstandigheden te schikken.

- Maar, zeg mij ten minste, waarom mijne moeder gevangen wordt genomen.

- Ik ben soldaat, jongeling. Ik heb

slechts uit te voeren, wat men mij gebiedt, alleen kan ik u zeggen, dat wij morgen naar L... vertrekken moeten.

Adolf werd naar zijne slaapkamer gebragt. 't Was een eenvoudig, doch zeer zindelijk vertrek. De muren waren helder wit. Een vierkant ledekant, zoo groot, dat er een geheel gezin in slapen kon, met rooden merinos-gordijnen, eene vierkante mahonyhouten tafel, ouderwetsche stoelen met hooge leuningen waren de eenige meubelen. Zoo was 't overal in huis, alles was even eenvoudig.

Ver van andere adellijke goederen leefde mevrouw van Vaarsholt zeer stil en ingetogen. Gewoon als ze was om meest met menschen om te gaan, die ver beneden haar stonden, was zij ook gewoon geworden om te heerschen. Op een zeer gebiedenden toon gaf ze haar bevelen in 't huisgezin. Ze kon moeijelijk tegenspraak hebben en was zeer scherp tegen de menschen van eene andere partij. En wanneer haar toorn ontwaakte, die nooit geleid was, opgevoed als ze werd, als een natuurkind, maar als een kind van adellijke natuur, dan sprak ze honende woorden soms, die ze later bitter beweende. Ongunstiger was haar karakter geworden door de ongelukkige twisten, die onder de regering van Willem den Vijfde 't vaderland ontroerden. Ze was met geheel haar hart aan 't huis van Oranje gebonden, waarvan haar geslacht groote weldaden ontvangen had. Beschimpt werd ze dikwerf door eenigen van de voornaamste ingezetenen van hare woonplaats, toen de patriotten zegepraalden. Dat maakte haar te bitterder, en te begeeriger naar den ouden stand van zaken.

Adolf begreep dan ook wel, dat zijne moeder om hare trouwe liefde voor 't huis van Oranje in deze moeijelijkheid gekomen was. Te treuriger was 't voor hem, omdat hijzelf geheel anders dacht dan zijne moeder.

- Dat is waarachtig toch ook geen heil, sprak hij bij zichzelven, dat onze Fransche broeders ons brengen. Maar 't zal morgen wel beter afloopen dan ik vermoed. Kon ik moeder maar een oogenblik spreken. Hij verlangde zeer om iemand der huisgenooten te zien. Doch Jan zal wel spoedig komen, dacht hij.

Hij luisterde een oogenblik naar den eentoonigen tred van den soldaat, die met de bajonet in de hand voor zijne kamerdeur geplaatst was: weldra trad Jan binnen. 't Hoofd van den trouwen dienaar was gebogen, zijn moed scheen hem te hebben verlaten. - 't Zal niet goed afloopen, Jonker, sprak hij treurig.

- Wat is er dan? wat hebt gij ontdekt?

- Ik heb met Willem en Anna gesproken. Ze waren zoo ontsteld, dat ze naauwelijks konden verhalen, wat er gebeurd is.

- Spoedig, Jan, zeg mij wat is er gebeurd?

- Naauwelijks was ik vertrokken om u te gemoet te gaan, of de Franschen kwamen. Hendrik was in den tuin aan 't werk en zag een detachement soldaten door de beukenallée marscheren. Hij meende dat ze opweg waren naar 't dorp B... Maar toen ze vlak voor 't hek waren, hoorde hij een forsch commando halt gebieden. De soldaten plaatsten zich in front voor de brug en verspreidden zich dadelijk langs de boorden van de gracht, zoodat ze in een oogenblik eene gansche keten van schildwachten buiten om 't water hadden staan. Op denzelfden tijd trok de luitenant, die hen aanvoerde, met tien man over de brug. Hendrik vloog naar mevrouw. Ze zat in de breede vensterbank; bleek en ontdaan zag ze naar buiten. Eer hij nog spreken kon, stapten de soldaten binnen en hielden stand bij

de deur. De luitenant trad voorwaarts en sprak: burgeres, mij is...

- Wie zijt gij? - vroeg mevrouw haastig: - Is dat de vrijheid, die de Franschen ons brengen, dat ze onaangemeld en gewapend treden in de stille woning en het vertrek eener vrouw?

- Burgeres, mij is...

- Ik verzoek u vriendelijk, krijgsman, mij met rust te laten.

- Burgeres, laat mij spreken, mij is de onaangename noodzakelijkheid opgelegd om u te verzoeken mij naar L... te volgen.

- Ik uwe gevangene dus, wat misdeed ik?

- Burgeres, ik ben onbekend met uwe schuld of onschuld, ik heb alleen de bevelen op te volgen die mij gegeven zijn. Mijne soldaten zullen u met alle onderscheiding behandelen. Maar echter mag niemand met u spreken. Een burgerlijk ambtenaar is hier tegenwoordig, om alles te verzegelen. Morgen vroeg zullen wij u verzoeken naar L... ons te volgen.

De luitenant keerde zich om en gelastte Hendrik de kamer te verlaten, hij verliet ook zelf met de soldaten 't vertrek en plaatste eene schildwacht voor de deur. Daarop werd 't geheele huis doorzocht; alle kisten en kasten werden geopend. Ondertusschen kwam Frits de tuinman van 't dorp terug, waar hij een en ander gehoord had. Daar liep 't gerucht dat Walling, de moordenaar van Elis, den patriot, op 't kasteel zou verborgen zijn. En wat 't ergste is, men verhaalt openlijk dat mevrouw bij den moord van dien man zou gezegd hebben: Dat gaat goed zoo, maar er moeten nog meer vallen.

En zou dat waar zijn, Jan?

- Ik vrees 't, jonker. Ge waart aan de academie toen Elis vermoord werd. Walling stak hem dood in 't huis van zijn neef. Gij weet hoe vijandig ze jegens elkander waren. Ongelukkig ontmoetten ze elkander in den donkeren gang. Een ijsselijke schreeuw werd er gehoord, en met de hand op den buik wankelde Elis naar buiten, op de stoep viel hij neêr en stierf in zijn bloed badende. Mevrouw kwam spoedig daarop in 't dorp. Met gruwelijken vloek riep men, voor de ramen van 't huis waar zij was, wraak over de oranjegezinden, en toen zou mevrouw dat woord hebben gesproken.

- O, mijne moeder, riep Adolf smartelijk uit, mijne arme moeder. Almagtige, hoor ons gebed, red mijne arme goede moeder, red haar uit de hand van hare vijanden!

- Amen, zeide Jan, diep geroerd. - 't Is nu stil, zoo vervolgde hij, men heeft 't huis doorzocht en niets gevonden. Ge moest nu beproeven wat te slapen, ge zijt zoo vermoeid.

- O neen! Hoe zou ik kunnen slapen?

- Morgen, jonker, is 't misschien weêr een vermoeijende dag, een paar uren rust zou u goed doen. Ik zal ondertusschen wakker blijven.

Adolf leide zich dan ook na eenigen tijd ter ruste. Uitgeput van vermoeidheid en aandoening viel hij eindelijk in slaap.

't Was acht ure, toen Jan hem wekte. 't Weêr was geheel veranderd. De gisteren zoo heldere lucht was dik betrokken, 't regende.

Mevrouw van Vaarsholt stond reeds gekleed voor 't raam van hare voorkamer. Ze zag er tamelijk rustig uit. De officier was druk bezig met 't uitdeelen van zijne bevelen. De kleine overdekte wagen stond voor 't huis gereed, met de beide paarden, die 's nachts weêr t' huis gekomen waren. De soldaten stonden bereid om te vertrekken.

Nog stond de schildwacht voor Adolfs kamerdeur. -Soldaat!- sprak de jonker,

zoudt ge mij ook eene boodschap kunnen overbrengen naar den luitenant, om hem te verzoeken een oogenblik met mij te spreken. - De soldaat riep een zijner kameraden in den gang, die spoedig met 't berigt terugkwam, dat de luitenant niet kon komen, maar dat de burger vrij zou zijn, zoodra de aftogt had plaats gehad. Op zijne tweede vraag: of hij zijne moeder een oogenblik zou mogen spreken, ontving hij een weigerend antwoord.

Mevrouw van Vaarsholt trad nu naar buiten, en zag opmerkzaam naar de ramen van het huis. Toen ze Adolf zag, boog ze droevig 't hoofd. Haar anders zoo scherp geteekend gelaat nam eene zachtere uitdrukking aan; ze groette hem even met de hand, wees naar den hemel, en stapte, door Hendrik geholpen, in 't rijtuig. De officier plaatste zich naast haar; de soldaten vormden twee rijen aan beide zijden van den wagen, en langzaam ging 't nu 't plein en de brug over en de beukenallée in. De schildwacht voor Adolfs kamerdeur zette nu de bajonet op zijn geweer, en snelde naar zijne kameraden. Langzaam kroop de wagen door 't losse heidezand naar 't dorp.

Adolf snelde nu met den trouwen Jan 't voetpad op. Reeds stond hij bij 't eerste huis van 't dorp te wachten, om zijne moeder nog even te zien, en haar te toonen, dat hij volgde.

't Was doodstil op de groote straat van het dorp. Hier en daar gluurde men nieuwsgierig door de gordijnen. Hare vijanden waren misschien zelven getroffen, nu 't gebeurde, wat ze gewenscht en bewerkt hadden.

Zoo snel mogelijk ging 't nu over de straat weêr naar buiten, en in de verte volgde Adolf den wagen.

Digt aan den grooten weg naar L... stond een eenvoudig landhuis, groot en uitstekend in vergelijking van de lage boerenwoningen in de nabijheid. Daar woonde de bitterste vijand van de gevangene. De heer van Barlo, zoo heette hij, had in zijne jeugd een goed oog gehad op de freule van Vaarsholt. De jonkvrouw was zelden in de gelegenheid om jongelingen van haren stand te zien. Dat moedigde den bemiddelden burger aan om naar hare hand te dingen. Ze boezemde hem wel geene groote genegenheid in, want ze was verre van schoon te zijn, maar hare groote bosschen en vele boerenplaatsen kwamen hem zeer schoon voor. Met versmading werd de burgerman afgewezen door de hoogwelgeborene, die 't als eene beleediging beschouwde haar aangedaan. Sinds waren ze altijd vijandig gezind jegens elkander, vooral toen van Barlo in 't laatst der voorgaande eeuw aan 't hoofd der patriotten zich plaatste.

Van Barlo stond voor 't raam. Het gerucht van hare gevangenneming had zich den vorigen avond reeds verspreid, en nu wachtte hij hare komst voorbij zijn huis, verlangend om zijne zegepraal te genieten.

- Daar komt ze, Marie, sprak hij eindelijk tegen zijne dochter, daar komt ze, de hoogwelgeborene dame, nu zal ze wel zoo trotsch niet meer wezen, nu ze zich voor burgermenschen zal moeten verantwoorden. Maar hoe, gij weent...

- Ja! mijn vader, haar lot beklaag ik, wie weet hoe strenge behandeling haar wacht. O, ze was zeker niet heel beminnelijk, zeker te veel partijhoofd om eene lieve vrouw te kunnen zijn. Maar 't smart mij toch, dat ze zoo weggevoerd wordt. Zie, daar komt Adolf in de verte, wat zal de jongeling lijden, gisteren is hij t' huis gekomen, wat eene droevige teleurstelling!

- 't Is tijd, Marie, dat ze eens treuren,

die zoo gejuicht hebben in onzen ondergang, toen alle ware vrienden van 't vaderland zoo jammerden.

- Maar Adolf, vader, zal zeker niet in onzen ondergang gejuicht hebben, hij is zoo partijzuchtig niet. Hoe verstandig sprak hij altijd over de politiek, als hij wel eens een oogenblik bij ons was; ofschoon ge wel eens wat streng bij uw stuk bleeft, was hij altijd bedaard.

- Ik ken dat geslacht, spreek er mij niet van, gij zult wèl doen uwe tranen te droogen, als 't vaderland juicht, en de schuldigen worden gestraft.

Ondertusschen reed de wagen voorbij. De gevangene dook zoo veel mogelijk naar achteren, om den hooghartigen blik te ontgaan, waarmede van Barlo haar wachtte.

Een oogenblik daarna kwam de jonker. Hij groette vriendelijk, maar alleen Marie beantwoordde zijn groet. En als men 't had kunnen vooronderstellen, zou men gedacht hebben dat er eenige betrekking bestond tusschen beide jongelieden, zoo hooge blos verwde hun gelaat.

Eindelijk kwam de wagen te L... Men hield stil voor 't huis van den generaal, die naar deze streek gezonden was, om elke verstandhouding met den vijand krachtdadig te onderdrukken, en te straffen, wie op eenige wijze de onderneming van de tegenpartij hadden ondersteund.

Onmiddellijk werd de order ontvangen om de burgeres naar de gevangenis te brengen. Een paar huizen waren tot gevangenissen ingerigt geworden, voor de bovenvoorkamers waren zware ijzeren staven tegen de kozijnen genageld. De beschuldigde werd naar eene van die kamers gebragt en streng bewaakt.

Te vergeefs beproefde de jonker van den commanderenden generaal de toestemming te verkrijgen, en met zijne moeder te spreken.

- Ik vrees voor 't ergste, Jan, sprak hij, toen de getrouwe dienaar, na een half uur afwezig geweest te zijn, terugkwam.

- Ja! jonker, de gemoederen zijn opgewonden, men zou gaarne een enkel streng vonnis geveld zien. Daar zijn wel vele gevangenen, maar tegen niemand is beschuldiging genoeg, om een ernstig vonnis uit te spreken, 't is alsof men een offer verlangt.

- 't Vreesselijkste is, dat mijne moeder voor zulk eene vierschaar wordt gebragt. Voor den gewonen regter zou ze minder behoeven te vreezen, maar hier zal 't standregt vonnissen, het standregt, noodzakelijk soms in gevaarlijken tijd, vreesselijk altijd, ook voor den onschuldigen, die door zonderlingen zamenloop van omstandigheden, in oorlogstijden niet zeldzaam, in verdenking komt. Maar mij dunkt, zoo felle woede zal toch moeders vijanden niet bezielen, dat ze naar haar bloed verlangen.

- Dat is zoo heel zeker niet, jonker, wat men hier praat doet 't ergste vreezen. Ik ken wel eenen man, die veel zou kunnen doen, maar die 't niet zal willen.

- En wie is die man?

- Van Barlo. De beschuldigingen tegen mevrouw komen zeker meest uit onze eigene gemeente. Als van Barlo regtvaardig wilde zijn, zou hij veel kunnen doen. Men zegt dat hij grooten invloed heeft, maar hij is een persoonlijke vijand van mevrouw.

- Welaan, Jan, laat ons naar den heer van Barlo gaan, vraag of gij den wagen terug krijgen kunt, haast u dan om in te spannen en jaag mij na. Ik ga te voet vooruit. Ik zal den grooten weg langs Blitterink en Willa volgen. Haast u in 's hemels naam om mij in te halen.

De trouwe knecht vloog naar de stalling waar de paarden stonden. Na eenig oponthoud werd bevel gegeven om den wagen vrij te laten. Spoedig waren de paarden ingespannen, hoewel niemand hem hielp. In een sprong vloog hij op den wagen en met bitteren wrok jegens de menschen sloeg hij de beesten onbarmhartig, zoodat ze in galop over de straten ijlden, totdat ze buiten gekomen en diep in 't mulle zand gedreven, begonnen te stappen. - Zoudt gij nu uwe meesteres niet dienen, riep Jan, terwijl hij zijne zweep zoo fel over de paarden streek, dat ze steigerden en in vollen ren den zandweg overvlogen. Spoedig haalde hij den jonker in en weldra waren zij bij 't huis van van Barlo aangekomen.

't Duurde lang eer de deur geopend werd. Doornat van den regen, hevig ontdaan, bleek als de witte muren van den gang, trad Adolf binnen. Uitgeput viel hij op een' stoel neder, en beproefde te vergeefs om te spreken. Zijne moeder was op 't punt om veroordeeld te worden om gevoelens, die hijzelf niet deelde; gevangen genomen was zij door de partij, die hijzelf begunstigd had. 't Was hem zoo angstig, vooral nu in de tegenwoorheid van den vijand zijner moeder. Hij trok met zijne vingers aan 't overhemd, geel van zweet en stof, alsof hij 't open wilde maken. Een glas water bragt eenige verkwikking aan.

- Mijnheer, - zoo begon hij, - mijnheer van Barlo, ik bid u, red mijne moeder.

- Ik? burger van Vaarsholt. Hoe zou ik uwe moeder kunnen redden? Zij wordt beschuldigd van onbetamelijke uitdrukkingen. Een regtvaardige regter zal haar vonnissen. Te lang heeft zij, ongestraft, alle ware patriotten beleedigd. Hoe zal er ooit eene vrijzinnige regering in deze landen kunnen zijn, als gij met uwen aanhang werkt en woelt en stookt en hoont? 't Wordt tijd dat de regten van den mensch en burger gehandhaafd worden.

- Mijnheer, gij miskent mij; doch ik kan thans niet over mijzelven spreken, laat mij u alleen mogen zeggen dat mijne politieke idées u onbekend zijn...

- De appel valt niet ver van den stam, burger!

- Ik kwam alleen bij u omdat gij een menschelijk hart hebt, een hart, dat nog andere behoeften gevoelt, dan die door eene overwinning van uwe partij kunnen voldaan worden. Heb medelijden met eene twee en vijftig jarige weduwe, over welke men 't doodvonnis zal uitspreken.

- 't Doodvonnis! zijt gij dwaas. Dat ware zeker te vreesselijk eene straf. Maar dat is de bedoeling niet.

- Ik vrees 't ergste, mijnheer! en gij zoudt zooveel kunnen doen, om haar vonnis te verzachten.

- Ik zou liegen, jongeling, als ik u zeide, dat de gevangenneming uwer moeder mij bedroefde. Lang genoeg heeft ze ons haren adeltrots doen gevoelen. 't Is tijd, dat die eens wat gefnuikt worde. En ik zou haar ook niet kunnen helpen. Zonder mijn geweten te vertrappen en mijne partij te verraden, kan ik niet optreden als de verdediger eener aristocrate, als uwe moeder.

Op eene zeer hatelijke wijze heeft zij zich uitgelaten bij den gruwelijken moord van een mijner bekenden, waarbij zeker vooral op mij gedoeld werd. Hoe zou ze gejuicht hebben als haar lot 't mijne geweest was. Hare woorden getuigen tegen haar. Wat zou ik daaraan kunnen doen? Of ze den moordenaar verborgen heeft wil ik daar laten, het tegendeel kan ik echter ook niet verzekeren.

- Zoo heb ik dan van u geene hulp

te wachten, antwoordde Adolf, verbitterd door den aanmatigenden toon waarop van Barlo sprak... Zoo moge ook eens hulp aan u geweigerd worden, als ge die eens zult noodig hebben. Hij gevoelde zich weer sterker; hij wilde zich niet langer voor dien trotschen man vernederen... - Uwe hulp althans heb ik niet noodig, van Vaarsholt, gij zult mij verschoonen, drukke bezigheden...

- Ik zal u van mijne tegenwoordigheid verlossen, vijand mijner moeder. - Hij keerde zich om en rukte de deur open. Achter in den gang stond Marie.

- Uw vader is hard, Marie, zeide hij, hij zou iets voor mijne moeder hebben kunnen doen, maar hij wil niet. Maar gij zijt niet hard, Marie, gij hebt deelneming met mijne felle smart.

- God sterke u, Adolf, en redde uwe moeder, lispte het meisje.

Haastig sprong hij nu weêr op den wagen, en even snel ging 't nu weêr naar L... terug.

- Treurig trad Marie de kamer binnen.

- Hoe, Marie, vroeg de heer van Barlo, weent ge alweêr.

- Zou ik niet aangedaan zijn, vader! bij zoo schrikkelijk een lot. Geen gevoel moest ik hebben, als ik den lijdenden jongeling zonder deelneming kon zien henengaan.

- Ze verdienen hun lot, hebben ze niet lang genoeg 't volk gehoond, ons beschimpt?

- Ik zal van Mevrouw van Vaarsholt niet spreken, maar Adolf heeft geheel andere idées dan zijne moeder.

- Zoo, hoe weet gij dat, gij, die anders nooit vraagt, tot welke partij iemand behoort, onverschillig als ge zijt; hoe weet ge dat zoo bijzonder van hem? Aanmatigend is hij en trotsch, zelfs bij zijne diepe vernedering. Ik heb 't zoo immers nog ondervonden.

- Hij is den patriotten toegedaan, ik weet het, vader. Maar hoe kan hij dat nu zeggen? Zou hij den schijn zelfs kunnen dulden, dat hij uit vrees zijne partij verloochende, om tot de overwinnende over te gaan? Neen, 't is edel, dat hij zwijgt. Te beklagenswaardiger is hij, omdat hijzelf de zaak afkeurt, waarvoor zijne moeder lijdt.

- Genoeg, ik kan er niets aan doen.

- Marie verliet de kamer, haar vaders hardvochtigheid was haar smartelijk. Te meer omdat meer dan algemeene deelneming met Adolfs lot haar bezielde. Ze beminde den jongeling, en ze werd weder bemind. In weerwil van de vijandschap hunner ouders hadden ze elkander leeren kennen en leeren beminnen. Menigmaal had hij haar op eene wandeling ontmoet en vergezeld. Dikwerf hadden ze elkander des zondags gesproken, als men van beide landhuizen naar 't dorp ter kerk ging. Beide hielden hunne liefde verborgen, bewust van den fellen tegenstand, dien ze zouden ondervinden. - Hoe ongelukkig, sprak Marie in zichzelve, toen zij stil op haar kamer zat, hoe ongelukkig is die politieke verdeeldheid! Ze doodt de edelste aandoeningen van den mensch, meenende een goed werk te verrigten.

Adolf was intusschen teruggekomen in L... Alle pogingen om de regters zijner moeder te spreken mislukten. Hij zag zijne moeder nu en dan voor 't raam van hare gevangenis. Aan de overzijde van die ramen, zag hij voor de vensters van 't andere huis, tot kerker ingerigt, meer bekende gevangenen. Hij zag hoe ze seinen gaven aan zijne moeder, ze streken met den vinger langs den hals om haar gevaar aan te duiden. Zoo als hij

later van anderen hoorde, meende zijne moeder dat zij hun eigen vonnis haar wilden bekend maken. Zoo weinig vermoedde ze haar treurig lot.

Adolf ging niet naar bed. Hij kon geen oogenblik rustig liggen, den ganschen nacht wandelde hij 't vertrek op en neder. Jan was bij hem. Slechts weinige woorden werden gewisseld in dien akeligen nacht.

's Morgens vroeg hoorde hij de trom. De krijgsknechten kwamen uit hunne kwartieren bij 't gemeentehuis zamen en plaatsten zich in 't gelid. Jan snelde toe. Voor den jonker was 't beter zich niet op straat te begeven.

Jan plaatste zich met een paar burgers achter het gelid der soldaten. Hij zag weldra den generaal met eenige officieren naderen. 't Gelid opende zich, de soldaten presenteerden 't geweer en sloten zich nadat ze binnengetreden waren. Spoedig daarop kwamen ook een paar heeren in burgerkleeding.

- Hoe zou 't gaan, burger? vroeg Jan aan den bakker, die naast hem stond.

- Hoe 't gaan zou, maatje, die een put voor anderen graaft, valt er zelf in. De vrouw van Vaarsholt zal moeijelijk het doodvonnis ontgaan.

- Maar waarom zou men haar ter dood brengen?

- Waarom? zijt gij alleen een vreemdeling in Jeruzalem? De vijanden der vrijheid moeten sterven. Hoe zou ze zich verheugd hebben, die tante, als ze ons had mogen veroordeelen!

Een paar burgers mogen binnentreden, - riep een luitenant, - zij mogen getuigen zijn van de regtvaardiglieid des Franschen volks, dat alleen de onderdrukking straft en de misdaad.

Onmiddellijk gingen Jan en de beide burgers binnen.

De zaal van 't raadhuis was in twee deelen gescheiden door een houten hek, in haast gereed gemaakt. Aan eene tafel, met een oud verkleurd groen kleed bedekt, zat de generaal met een paar hoofdofficieren en twee heeren in burgerkleeding. Drie mannen zaten op de bank voor de getuigen. Jan kende hen goed. Ze waren bittere vijanden van zijne meesteres. Onder 't eenvoudig uiterlijk, en onnoozel neêrgestreken hair, verborgen zij een diepen haat. Twee er van waren ingezetenen van zijne woonplaats. De derde was een burger van P... om zijn hevig patriotisme berucht.

Weldra trad mevrouw van Vaarsholt binnen, door twee serjants geleid. Ze was in zwarte zijde deftig gekleed. Haar gelaat was kalm, hare gele gelaatskleur bleek. Op een wenk van den voorzitter trad ze langzaam en statig voor de groene tafel.

- Hoe is uw naam, burgeres?

- Ik ben Adriana Wilhelmina van Vaarsholt.

- Gij behoort tot de partij der Oranjegezinden?

- Met mijne geheele ziel. Mijn geslacht heeft de grootste verpligting aan de dynastie des stadhouders. De vrijheid, die het Fransche volk zoo bemint en beschermt, de vrijheid vooral van geloof, had in 't huis van Oranje altijd een vasten steun. Voor die vrijheid hebben zij hun eigen bloed gestort.

- Gij waart eene vijandin van de patriotten?

- Ik haat niemand, burger-generaal. Ik was in mijn ziel overtuigd, dat 't streven der patriotten voor 't land niet weldadig konde zijn. Ik heb mijne partij ondersteund, voordat de Fransche wapenen beslist hebben; later heb ik geene demarches gedaan voor mijne partij en persoonlijk heb ik niemand gehaat.

- Gij bemint dus de onderdrukkers der volken. Slavin waart gij van de tirannen! 't Fransche volk, dat de tirannen doodt, was u hatelijk.

- Ik eer 't Fransche volk, waar het eerbied verdient. Ik respecteer zijn innigen en opofferenden ijver voor de vrijheid. Ik oordeel 't niet. En geoorloofd zij 't mij, dat ik met alle mogelijke bescheidenheid de competentie van deze vierschaar ontken om over mij te vonnissen. Ik ben noch spion, noch verraderes. Ik woon stil op mijn eenzaam kasteel. Ik betreurde met duizenden den toestand van mijn vaderland, maar deed geene poging om eene contra-revolutie te begunstigen. Ik begrijp dus niet, hoe ik door 't standregt, hier afgekondigd, als eene misdadige kan worden behandeld.

Genoeg, - beschuldigde, aan u is 't u te verdedigen, aan ons u te oordeelen. Getuigen, staat op, en zweert dat gij de waarheid zult spreken. Griffier, lees het formulier van den eed.

Nadat dit geschied was, staken de getuigen de vingers op, en zeiden bedaard: zoo waarlijk helpe mij God Almagtig.

- Getuige Belink, spreek gij 't eerst.

- Ik zal, burger-generaal, zoo begon hij, niets zeggen van den haat, dien de beschuldigde altijd heeft gekoesterd jegens ons patriotten. Met allerlei oranjekleurige teekenen heeft ze ons altijd geergerd. Ik zal kort zijn in mijn getuigenis. De moordenaar Walling ontvlugtte onmiddellijk, nadat de gruwelijke moord was gepleegd. Hij nam zijne rigting naar 't huis Vaarsholt. Volgens het algemeen gerucht zou hij daar verborgen zijn geworden. Bij de groote vriendschap tusschen hem en de beklaagde kan dit niet onwaarschijnlijk zijn.

- Wat hebt gij daarop te antwoorden? vroeg de regter.

- Tegenover de meening van dezen man kan ik slechts mijn eenvoudige ontkenning uitspreken. Dat men echter mijne bedienden vrage.

- Neen, waarachtig niet, generaal - riep Jan - 't zijn leugens altemaal van...

- Zwijg, tot men u roept, - viel de regter hem in de rede, - nog één woord daar achter 't hek, en men zal u gevangen nemen. Ga voort, beklaagde.

- Meermalen hoorde ik van mijne boeren, dat ze 's nachts wakker werden door 't geblaf hunner honden en als ze dan opstonden vonden ze den vlugteling in hunne schuren van angst bevende en in de donkere eenzaamheid iets etende. Des nachts ging hij van de eene plaats naar de andere. Over dag verborg hij zich in 't hooge koorn, of in eenige verdieping van de heide. Heeft hij zich dan ook eenigen tijd in den om trek van mijn huis opgehouden, bij mij was hij niet.

- Waarom hebben de boeren hem niet aangehouden?

- Mag ik zoo vrij zijn te verzoeken, dat men henzelven daarover ter verantwoording roepe?

- Hebt gij nog iets anders tot uwe verdediging te zeggen?

- Mij dunkt, burger-generaal, dat de verdediging voldoende is voor eene beschuldiging, die op eens burgers meening en op het algemeen gerucht gebouwd is.

- Getuige Reel, 't is uwe beurt.

- Ik zag - zoo sprak deze, - de vrouw van Vaarsholt met haar rijtuig om den vrijheidsboom rijden, dien wij bij ons op de markt geplaatst hadden. Ze boog zich uit haar rijtuig en spuwde vol verachting op den boom.

- Treurig bewijs, voorzeker, - sprak de generaal, - van diepen wrok jegens de vrijheid. Hebt gij daarop ook iets te antwoorden, beklaagde?

- Niet anders dan dat de beschuldiging onwaar is als de eerste.

- Getuige Willems, 't is aan u.

- Een paar uren - zoo sprak hij - na den moord van den vaderlandlievenden burger Elis, kwam de beklaagde in het dorp. Ze scheen verheugd over den gruwelijken moord. Ze sprak deze in den mond eener vrouw zoo vreesselijke woorden: ‘zoo moet 't gaan, meer nog moeten er vallen als 't goed gaan zal.’

- Wat hebt gij tot uwe verdediging te zeggen, burgeres?

- Ik kan 't niet loochenen dat ik zoo iets gezegd heb. Bedenkt echter, gij die mij oordeelen zult, dat 't eene dier uitdrukkingen is, die eer gesproken dan bedacht, erger uitgedrukt dan bedoeld zijn. Bedenkt dat de gevallene zich alle mogelijke hatelijke uitdrukkingen jegens mijn persoon veroorloofd had.

- 't Is genoeg, men voere de beschuldigde weg, - sprak de generaal, - en late ons alleen.

't Gelaat van de beschuldigde was nu bleek, dan rood. Ze scheen gedurig oogenblikken te hebben van angst, dien ze met kracht bestreed. Na een half uur werd ze weêr binnen gebragt, om 't volgende vonnis te hooren.

- De burgeres van Vaarsholt is eene verraderes der vrijheid, eene vijandinne van 't geluk, dat 't Fransche volk brengt. Wij veroordeelen haar ter dood, onze soldaten zullen haar fusilleren, heden middag ten vier ure op de heide buiten de plaats. Leve de vrijheid!

Dat vonnis had ze niet verwacht, 't ongelukkige slagtoffer van den burgertwist, die ons vaderland zoo geweldig ontroerde. Zij sloot hare oogen, en viel tegen den soldaat aan hare zijde, die zijn geweer liet vallen en haar in zijne armen opving. Bewusteloos werd zij naar hare gevangenis teruggebragt. Daar was ze alleen. De Almagtige alleen kent den zielestrijd dezer ongelukkige. De gevangenen tegenover haar hoorden haar gedurende den nacht herhaalde malen met diepe ontroering bidden. Het vonnis werd uitgevoerd, en 't lijk naar hare woonplaats getransporteerd, en des nachts in de kerk begraven.

En Adolf. 't Is onmogelijk te beschrijven wat de jongeling leed. Hij bleef te L... tot het vonnis uitgevoerd was en na de begrafenis zijner moeder trok hij naar 't eenzame kasteel. Hij wilde bidden, maar 't was of zijn hart toegesloten werd, als hij 't beproefde. 't Bestaan eens Almagtigen, die zoo groote gruwelen gedoogde, werd door hem betwijfeld. Vroeger had hij gebeden dat God door 't Fransche volk het vaderland mogt redden, en nu twijfelt hij aan Gods bestaan, omdat de gevolgen van wat hij gebeden had, voor hem zoo smartelijk waren. De mensch is een zonderling schepsel.

Kon hij Marie maar eens spreken. Hare liefde zoude hem troosten, hare innige deelneming in zijne droefheid zou hem zoo goed zijn. En die ongelukkige partijhaat weerde hem ook van deze bron van troost.

Ik zal haar schrijven, sprak hij eindelijk bij zichzelven, ja, zij zal mij geen onderhoud weigeren. Hartstogtelijk smeekend was de inhoud van 't briefje, dat dadelijk werd gereed gemaakt. Jan werd geroepen om zoolang rond te zwerven in den omtrek van hare woning, tot hij gelegenheid vond het briefje aan Marie te geven. Tegen den middag bragt Jan reeds een antwoord, waarin zijn verzoek werd toegestaan. Hij zou haar des nachts ten half twaalf ure aan het geopende venster van hare kamer kunnen spreken.

Ze leed met hem, 't goede meisje.

Zelve had ze zooveel geleden toen hare moeder stierf, ze kon dan ook zoo innig gevoelen wat Adolf lijden moest.

De oude van Barlo was sedert den dood van mevrouw van Vaarsholt buitengewoon stil geworden. Toen hij zag dat zij veroordeeld was, kreeg hij berouw. Wel was hij niet direct als haar beschuldiger opgetreden, maar toch had hij te veel gedaan om onschuldig aan haren dood te zijn. Hij zat stil in zijn binnenvertrek te mijmeren, toen Marie bij hem binnentrad. Ze had juist het brielje voor Adolf gereed gemaakt.

't Scheen dat de oude man wilde spreken, maar valsche schaamte hield hem terug, berouw te toonen aan zijne dochter, toch had hij behoefte om er over te spreken.

- 't Spijt mij toch, - sprak hij eindelijk, - dat men zoo streng gehandeld heeft.

- O ja, mijn vader! - was 't antwoord, - als er zoo met het leven van den mensch gespeeld wordt, dan zal weldra niemand veilig zijn. Een enkel onvoorzigtig woord kan 't leven kosten, ook ons, als de andere partij weêr eens mogt zegepralen, en hoe ligt is dat mogelijk.

- Misschien zou ik iets tot verligting van straf hebben kunnen doen. Maar wie kon ook denken dat 't zoo gaan zou. 't Schijnt dat men een doodvonnis wilde uitspreken, de schuldigste moest het offer zijn. Toevallig was de Oranjegezinde Bleek ontvlugt. Naakt drong hij door de tralies van zijn kerker en ontvlood over de grenzen. De regters waren verbitterd. 't Verheugt mij dat ik haar niet beschuldigd heb.

- Ook die 't geweer laadt en rigt, dat een ander afschiet, is niet onschuldig aan het bloed, daardoor gestort.

- Stil, Marie! Ik kon, ik mogt mijne partij niet verloochenen, had ik 't gedaan om aan eigene wraakzucht voldoening te geven, 't ware iets anders. Ik was getrouw aan mijne beginselen.

Hij wist 't beter. Zijne wraak was verborgen onder den schijn van getrouwheid aan de zaak der vrijheid. Sinds Kajaphas' huichelachtige taal is menige felle vijandschap verschoond geworden door 't voorwendsel van zorg voor 't volk. Zoo kon eens Ferdinand van Oostenrijk met forsch geweld de zaak des hemels verdedigen, omdat die tevens de zaak was van Oostenrijks keizerlijke kroon. En verdienstelijk scheen 't hem zijne vijanden, de protestanten, te vervolgen, die tevens naar zijn idee de vijanden des hemels waren.

Zoet is de wraak, voordat ze verzadigd is, maar dan wordt ze bitter als alsem. Als het lot van 't slagtoffer treuriger was, dan men zich had voorgesteld, dan wordt 't berouw spoediger opgewekt. Wat men eerst verschoonlijk geoordeeld had, wordt nu schuldig, omdat 't geweten, nuchter geworden door 't uitdooven van de wraak, te juister oordeelt.

't Hart klopte hoorbaar, toen van Barlo zich eindelijk ter ruste nedervlijde. Tegen den witten muur, flaauw door 't nachtlicht beschenen, zag hij gedurig den stoet voorbijgaan, die mevrouw van Vaarsholt naar L... gebragt had. Dan zag hij haar op de heide geknield, gereed om de doodelijke kogels te ontvangen.

't Was of ook de honden onrustig waren, ze blaften onophoudelijk. Marie was op hare kamer en wachtte het oogenblik af dat Adolf komen zou. Ook haar hart klopte onrustig. Wat ze doen zou, deed haar blozen. Toen zij de honden hoorde aanslaan, dacht ze dadelijk: dat is hij, maar nog hoorde zij het teeken niet dat hij afgesproken had; ook was het nog niet zoo laat.

Ondertusschen was de heer van Barlo

opgestaan. 't Janken der honden en een buitengewoon gerucht buiten 't huis hadden hem te angstig gemaakt om te blijven liggen. Vreesachtig was hij nu, de anders zoo forsche en stoutmoedige man, hij opende een blind en zeeg bijna van schrik achterover. Hij wankelde achterwaarts en greep 't jagtgeweer van den wand en onderzocht of 't geladen was. Toen naderde hij 't venster weêr. Tegenover die zijde van het huis stond eene keuken, waar de dienstboden 's zomers 't keukenwerk verrigtten. Door de geopende deur zag hij eene kleine lantaren op de tafel staan. Van vijf athletisch gebouwde kerels zag hij alleen de donkere omtrekken. Oogenblikkelijk verliet hij zijne kamer om zijne beide knechts te wekken. Hij begreep dadelijk dat 't die beruchte rooverbende was, die reeds zoo menige boerenwoning had geplunderd. Ze schenen 't vooral op de patriotten gemunt te hebben. Oranjegezind als ze waren, deden zij als de heer van Barlo, zij verschoonden hunne misdaden op dezelfde wijze als hij. De beide knechts waren spoedig gereed. Hij gevoelde nu zijn moed herleven, en liet 't jagtgeweer op de linkerhand nedervallen en mikte. Met een geweldigen slag klonk 't schot door de stille woning. Met een gil stormde Marie de kamer binnen, voor grooter ongeluk nog bevreesd.

Dadelijk na het schot verdween 't licht in de tegenoverstaande keuken, en stil werd het daar buiten. Niets kon men onderscheiden in de pikdonkere duisternis. Zorgvuldig controleerde men nu de sluiting van deuren en vensters, en wachtte in angstige spanning af wat er nog gebeuren zou. Marie was daarenboven nog bevreesd voor Adolf, daar 't afgesproken uur naderde.

Een forsche schok tegen de voordeur overtuigde hen weldra, dat de roovers niet afgetrokken waren. - Plaatst u naast mij, Piet en Willem, en gij Marie, ga in de kamer; houdt u gereed, jongens! ik zal 't vuur commanderen. De deur bezweek voor den herhaalden aanval van een zwaren balk, krakend sloeg ze open met geweld tegen den muur en weêr toe. Bedaard werd ze nu van buiten opengezet. Vuur! commandeerde van Barlo. De roovers hadden 't verwacht, en waren op zijde gesprongen, ze hoorden de kogels fluitend naar buiten vliegen, en stormden nu den gang binnen. - Geeft u over, vervloekte kerels! - riep de aanvoerder, - of gij zijt des doods. - Vaster greep de heer van Barlo zijn geweer, snel draaide hij het om, en wachtte met opgeheven kolf de booswichten af. De aanvoerder drukte onmiddellijk zijn pistool af en met smartelijken kreet viel Piet tegen zijnen meester aan, zoodat beide op den grond vielen.

Daar klonk op eens eene stem aan de voordeur: - Courage, heer van Barlo, we zullen de schelmen helpen. - 't Was Adolf; met krachtige vuist trok hij een roover achterover op den grond, terwijl Jan een anderen de snede van zijn mes deed gevoelen. Op de angstkreten der gevallenen keert de aanvoerder om en stormt met forsch geweld tegen de aanvallers in naar buiten. Adolf wierp de deur digt en bleef aan den ingang staan. Door den forschen stoot waarmede de roovers zich op hem geworpen hadden, had hij ook moeten loslaten, wien hij anders zoo vast gegrepen had.

De heer van Barlo, verblijd door zoo onverwachte hulp, werd echter nog meer ontdaan, toen hij daar zoo tegenover zijnen redder stond. Hij sloeg zijne oogen neer voor den man, jegens wien hij zich vergrepen had. Marie was intusschen met 't licht uit de kamer gekomen, en

stond met hoogroode kleur achter haren vader.

- Jonker van Vaarsholt - sprak hij eindelijk, - gij hebt kwaad met goed vergolden, gij zijt regtvaardiger dan ik. Open en mannelijk zag hij den jongeling aan, want gelijk de misdaad 't oog nederdrukt, zoo verheft de opregte schuldbelijdenis den open blik, schoon door beschaming eerst neêrgeslagen. Gij hebt mij 't leven gered, - zoo vervolgde hij, - kon ik 't u vergelden, mijn leven zou ik u niet sparen. Mijne hand zou ik gaarne u bieden, vreesde ik niet dat ge die weigeren zoudt.

Adolf stond in diep gepeins. Een oogenblik verheugde hij zich over zijne zegepraal op dien trotschen man, maar zijne opregte mannelijke taal verbande den duivel der wraak. Een oogenblik scheen de gedachte aan zijne moeder hem te ontstellen, toen hij zijne regterhand half uitstak. Een blik op Marie, die zoo smeekend hem aanzag, besliste, hij nam de hand van van Barlo en sprak:

- Van Barlo, ik wil vergeven, maar laat ons voortaan de partijzucht ontvlieden. Als gij, behoorde ik tot de patriotten. Laat ons't terrein van den strijd verlaten, en de beslissing aan de Voorzienigheid overgeven.

De heer van Barlo wilde Adolf niet laten vertrekken, omdat 't nu gevaarlijk kon zijn naar buiten te gaan. Toen ze zich door een paar glazen wijn verkwikt hadden, vroeg van Barlo:

- Maar hoe kwam het, dat gij in den nacht zoo juist van pas in onze nabijheid waart?

- Nu is 't aan mij, om schuld te belijden, - sprak Adolf, terwijl een klein blosje zijne verbleekte wangen kleurde. - Mag ik spreken, Marie? - Zij zweeg, en terwijl de oude man nu de eene dan den andere aanzag, ging Adolfvoort: - Mijnheer van Barlo, ik bemin uwe dochter. Als gij waarlijk alle vijandschap hebt laten varen, dan zult gij uwe toestemming niet weigeren. Maar ik wil u thans niet dringen om te antwoorden. 't Zou den schijn kunnen hebben, alsof ik misbruik maakte van de hulp, die ik u toevallig heb kunnen betoonen.

Met een blijden uitroep sprong de heer van Barlo van zijn' stoel op. 't Was alsof hij de bloedige schim verzoenen kon, die hem zoo verontrustte. Hij greep Adolfs hand en zeide: - 't Is nu naar den wenschvan mijn hart: God vereent, waar menschen gescheiden hadden - en hij leide des jongelings hand in die van zijn blozend kind.

De oude Jan zat ondertuschen met de dienstboden in een ander vertrek. Piet was gelukkig niet gevaarlijk getroffen, 't was een schampschot geweest. 't Kwam den trouwen dienaar nu weêr in de gedachte hoe de heer van Barlo jegens zijne meesters gehandeld had. Hij sprak geen woord, terwijl de anderen, over hunne redding verheugd, druk praatten. Maar spoedig werd 't onder de dienstboden bekend, wat in de andere kamer gebeurd was. 't Gelaat van den ouden dienaar helderde op, nu sprak hij: - mij is 't ook beter zoo. Mij is de wraak, ik zal 't vergelden, spreekt de Heer.

Lodewijk Kossuth.

Lodewijk Kossuth, eenige zoon uit het huwelijk van Andreas Kossuth en Caroline Weber, werd den 27sten April 1802 te Monok, in het graafschap Zemplin geboren. Reeds zeer jong werd hij naar de Kalvinistische school te Patak gezonden en daar opgevoed. In 1819 begon hij op de in Hongarije gebruikelijke wijs in het regt te studeren, en na het volbrengen zijner studien keerde hij in 1822 naar Monok terug, waar hij eene aansteling in zijn vak verkreeg. Hij was in dien tijd een groot liefhebber van de jagt, en wijdde daaraan meer tijd dan aan de regtsgeleerdheid; maar zelfs toen reeds nam hij deel aan de staatkundige oppositie tegen de pogingen van Oostenrijk om Hongarije zijne oude voorregten te ontrooven.

In 1831 berstte in Hongarije de cholera uit. Deze ziekte was toen nieuw en rigtte schrikkelijke verwoestingen aan. De Slowakische boeren kwamen op de gedachte, dat de hoogere klassen het water hadden vergiftigd, geraakten in oproer en vermoordden de geestelijken, de Joden en de landheeren. Alles was vol schrik en angst. Toen deed Kossuth voor de eerste maal openlijk van zich spreken. Waar de ziekte het heftigst woedde en de vrees het grootst was, begaf hij zich heen, drong op maatregelen tot hulp aan, hield toespraken aan het volk, verdreef door zijne eenvoudige en ernstige welsprekendheid den heerschenden waan en deed de beweging bedaren. Zich aldus onderscheiden hebbende, werd hij door verscheidene adellijke dames als haar gelastigde naar den landdag van 1832 gezonden, hetgeen hem het regt gaf om te spreken, maar niet om te stemmen. Hij voerde slechts eene enkele maal het woord; zijne aandacht was op iets belangrijkers dan het houden van redevoeringen gerigt. De handelingen van den landdag werden slechts door een eenzijdig en oppervlakkig officiëel verslag openbaar gemaakt. Kossuth schreef uitvoerige verslagen en zond afschriften daarvan aan eenige inteekenaren, die in 1834 tot 80 klommen. Om de onkosten van het afschrijven te vermijden en het verslag meer algemeen te kunnen verspreiden, schafte hij zich eene steendrukpers aan. De Oostenrijksche regering nam maatregelen tegen zulk eene uitgaaf dezer verslagen. In dien tijd werd het gewigtige punt der afschaffing van het lijfeigenschap door den landdag behandeld, en Oostenrijk wenschte niets liever dan de aandacht af te leiden. Eene discussie over de vrijheid van drukpers zou daartoe gestrekt hebben, en Kossuth zag dus op raad zijner vrienden van den steendruk af en verzond wederom afschriften zijner verslagen. Dit geschrevene nieuwsblad werd in de club aan elk der 56 Hongaarsche comitaten gelezen, en diende vooral om de stelselmatigheid aan den dag te brengen waarmede Oostenrijk de regten van Hongarije verkortte.

De zitting van den landdag werd in 1836 gesloten. De hervormingsgeest welke zich daarin had getoond was het Oostenrijksche hof zeer ongevallig, en om de door dezen landdag genomene maatregelen te stuiten, werd het oude versletene voorwendsel eener zamenzwering weder opgewarmd. Verscheidene

jonge lieden van aanzien werden in hechtenis genomen. Vruchteloos toonde Kossuth het wederregtelijke dezer vervolging aan. De invloed dezer jonge liedenwas Oostenrijk in den weg, en zij werden veroordeeld en gevangen gezet.

Kossuth zette zijn blad met ijver voort. De comitaats-vergaderingen waren toen van groot belang, daar alleswat in den landdag moest behandeld worden daarin werd voorbereid. Tot nog toe hadden echter de verschillende comitaten op zichzelven gestaan; maar door den nieuwsbrief, die van hunne handelingen verslag deed, werden zij in verband gebragt en vereenigd. Dit blad, hoewel slechts geschreven, werd dus eene nieuwe magt; het volk gevoelde dit; het keizerlijke hof werd bevreesd, en in 1837 werd Kossuth in den kerker geworpen, een jaar lang opgesloten gehouden, zonder teregt gesteld te worden, en toen tot eene gevangenis van vier jaren veroordeeld. Hij had echter te veel geschreven, te veel in de comitaten gesproken, dan dat deze dwingelandij het doel kon bereiken. Het ongenoegen werd algemeen en dreigend. In 1839 opende de landdag hare handelingen met de vervolging van Kossuth voor onwettig te verklaren. De geldmiddelen werden geweigerd, en in Mei 1840 slechts toegestaan onder voorwaarde dat Kossuth en de andere staatkundige veroordeelden onmiddellijk zouden ontslagen worden. Daags nadat de geldmiddelen waren toegestaan, werden zij in vrijheid gesteld.

Drie jaren had Kossuth in eenzame gevangenschap doorgebragt, zonder boeken, zonder schrijfbehoeften, eer hij de vrije lucht weder inademde. Zoodra hij uit de gevangenis trad werd hij door eenen ontzettenden zamenvloed van menschen verwelkomd en dien avond in plegtigen optogt met eenige duizend toortsdragers door de stad geleid.

Kossuth vatte nu met vernieuwden ijver de pen weder op. Het ministerie en de meerderheid van den landdag waren liberaal, en op nieuwjaarsdag 1840 verscheen het eerste nommer van het door Kossuth geredigeerde blad *Pesti Hirlap* (Dagblad van Pesth), dat eerst viermaal in de week, maar later dagelijks werd uitgegeven. De invloed van dit blad, waarvan de oplaag spoedig van 6,000 tot 10,000 exemplaren klom, en een tijd lang zelfs 12,000 bereikte, was ontzaggelijk. Met snelheid vormde zich in Hongarije eene door eendragt sterke openbare meening. Doch ook Oostenrijk zat niet stil, en in 1844 gelukte het eene verandering van ministerie te bewerken.

De liberalen van 1838 werden door de keizerlijken verdrongen, en de redactie van de *Hirlap* werd aan Kossuth ontnomen. Deze had zich nu overtuigd dat de gewenschte hervorming van de comitaten moest uitgaan en het volk daarvoor gewonnen moest worden. Hij wijdde zich dus nu aan de emancipatie der lijfeigenen, en de bevrijding van den Hongaarschen handel van de beperking om geene andere fabrikaten dan alleen Oostenrijksche in te voeren, en het verbod om Hongaarsche fabrikaten naar Oostenrijk uit te voeren, en vormde tot dat einde de *bedetgyle*, eene vereeniging die zich verbond om, zoolang die bepalingen stand hielden, geene Oostenrijksche waren te gebruiken.

De uitwerking hiervan deed zich terstond gevoelen. De Oostenrijksche fabrikanten waren, om hunnen aftrek te behouden, genoodzaakt hunne fabrieken naar Hongarije te verplaatsen. Om dezen geest van wederspannigheid te smoren, kwam het Weener hof op de gedachte om bezoldigde keizerlijke commissarissen aan

het hoofd der comitaten te plaatsen, in plaats van de constitutionele stedehouders. Dit stookte de beweging nog meer aan. De hoofden der hervormingsgezinde partij verzamelden zich te Pesth, en aldaar werden op de kermissen van 1846 en 1847, waarop menschen uit alle oorden van Hongarije zamenstroomden, de noodige hervormingsmaatregelen overwogen en vastgesteld. Aan het hoofd dezer beweging, als president der vergaderingen, stond graaf Lodewijk Batthyani. Kossuth, die hoe langer hoe meer in aanzien kwam, toonde zich niet slechts een welsprekend redenaar, maar ook een man van doorzigt en werkzaamheid. Batthyani gevoelde zijn gewigt en deed al het mogelijke om hem door het comitaat Pesth naar den landdag te doen afvaardigen. Deze landdag vergaderde in 1847. De hervormingsplannen der liberalen waren reeds vooraf bekend gemaakt, en zoodra de landdag geopend was, werd de afschaffing der heerendiensten en de opheffing der belastingvrijheid van den adel door de stendentafel aangenomen.

Als afgevaardigde van het comitaat Pesth, werd Kossuth door zijne welsprekendheid een der aanzienlijkste mannen van den landdag, en in het begin van 1848 hield hij zijne groote redevoering over de vrijheden van Hongarije. Hij betoogde dat, gelijk de regering was ingerigt, alle vooruitgang onmogelijk was. Hongarije werd beheerscht door een vorst die in twee deelen van zijn rijk verschillende hoedanigheden bezat. Te Weenen was hij een keizer met absolute magt, te Presburg een koning en door eene constitutie beperkt. Het gevolg daarvan moesten gestadige inbreuken op de constitutie en onophoudelijk wantrouwen zijn. Het was niet mogelijk te gelijk een keizerlijk tiran en de regent van een vrij volk te zijn. Voorheen hadden al de Oostenrijksche staten eene constitutie gehad. De driehonderdjarige regering van het huis van Habsburg en de dertigjarige oorlog hadden die aan allen behalve Hongarije ontrukt, en thans moesten allen hunne constitutiën terug bekomen, of Hongarije de anderen in slavernij volgen.

In den landdag werd deze rede met verbazing en bijval aangehoord; daarbuiten werd de hoofdgedachte daarvan, veiligheid voor Hongarije door de bevrijding van geheel Oostenrijk, met geestdrift opgevat. De populariteit van Kossuth werd grooter dan ooit. Men kon zeggen dat geheel Hongarije met hem instemde, en nooit werd eene welsprekende rede spoediger door werkdadige gevolgen bekrachtigd. Men besloot om eene voordragt tot herstelling der constitutien op te maken en met eene deputatie aan den keizer te zenuen. Het berigt van die rede en het daarop verhandelde bereikte Weenen gelijktijdig met de tijding van de omwenteling te Parijs en de vlugt van Loderijk Filips. Terstond geraakte het volk in beweging, en de spanning nam gedurig toe, tot op 18 Maart de omwenteling uitberstte. De soldaten weigerden op het volk te vuren, het hof was vol schrik en angst, en Metternich was gevlugt, toen de Hongaarsche deputatie met Kossuth aan het hoofd te Weenen aankwam.

De keizer ontving de afgevaardigden terstond, was de vriendelijkheid zelve, nam de voorstellen aan, en bad Kossuth te gelijker tijd de rust te Weenen te herstellen, hetgeen hij alleen kon doen, en waardoor hij zich de beste vriend der Habsburgsche dynastie zou toonen. Kossuth bewilligde hierin, en met eene rede, waarin hij de gedachte ontwikkelde om Oostenrijk weder tot vroegeren glans te verheffen door het herstel der oude

t.o. 464

regten op zelf regering, gaf hij aan de gistende denkbeelden des volks eene bepaalde rigting, vestigde de gedachten op wet en regt, en herstelde tegelijk de rust en het vertrouwen op den keizer.

Juist eene maand na deze gebeurtenissen, kwam de keizer, door geheel zijn gezin vergezeld, naar Presburg, om de constitutie te bezweren, zijne bekrachtiging aan de hervormde wetten te geven en het ministerie van graaf Batthyani te bevestigen. In dit ministerie werd Kossuth, den 11^{den} April, tot minister van financien en Frans Pulski tot secretaris bij hetzelfde departement benoemd. De landdag had besloten dat voortaan ook de adel de gewone belastingen zou betalen, waarvan hij tot nog toe ontheven was geweest, en deze aanstellingen werden door het Oostenrijksche hof naar men voorgaf daarom gedaan, dewijl geene minder populaire mannen dien maatregel in werking zouden durven brengen, maar met de geheime hoop dat men tegen die gelijkheid van belasting zulk eene oppositie zou kunnen doen ontstaan, dat deze twee gevaarlijke mannen hunne populariteit daardoor zouden verliezen en zoo gehaat worden, dat de kogel van eenen moordenaar hunne loopbaan zou sluiten.

Terwijl het Hongaarsche ministerie met goed vertrouwen de noodige hervormingsmaatregelen beraamde, om aan den landdag voor te dragen; was het Weener hof in kuiperijen verdiept, waarvan de aartshertogin Sophia, moeder van den tegenwoordigen keizer, de ziel was - eene vrouw van grenzenlooze staatzucht, en die door hare bekwaamheid en vastberadenheid den naam verworven heeft van de eenige man in het huis van Habsburg te wezen. Haar oogmerk was niet alleen de handhaving van het keizerlijke gezag, gelijk het toen bestond, maar de uitbreiding daarvan over geheel Hongarije - haar middel was het opwekken van den volkshaat tusschen de Croaten, Serviërs en Wallachijers; haar handlanger was Jellachich. Toen haar plan hem eerst werd medegedeeld, weigerde hij er zich mede in te laten, om de eenvoudige reden, dat het inconstitutioneel, of duidelijker gesproken, een keizerlijk verraad zou zijn. De aartshertogin berstte daarop in tranen uit en verklaarde dat zij, zonder hem, allen verlorenwaren. Hij zwichtte en werd een verrader. Slechts twee of drie dagen waren verloopen, sedert de keizer te Presburg de constitutie had bezworen, toen Jellachich ontboden werd, tot Banus van Croatie benoemd en heengezonden werd om eenen burgeroorlog te verwekken onder volken, die toen nog eensgezind voor de hervorming der constitutie en der wetten waren. Den 14^{den} Mei kwamen de Serviërs in oproer en bragten zonder genade alle Hongaren ter dood, die zij vinden konden. Troepen werden tegen hen uitgezonden, maar tegen de bepaalde bevelen van den Hongaarschen minister van oorlog, bleven deze, op geheimen last van het Weener hof, alleen verdedigend handelen en lieten zoo de Serviërs tijd om krachten te winnen. De Croaten weigerden te gelijker tijd het Hongaarsche ministerie en de wetten van den landdag te erkennen; hoewel hunne eigene afgevaardigden tot het maken dier wetten hadden medegewerkt. De openbare instructien aan Jellachich gegeven, hoewel daaronder verscheidene opene brieven van den keizer waren, werden door den Banus in den wind geslagen. Hij verzamelde een leger op de grenzen en werd den 10^{den} Junij door den keizer tot een verrader verklaard. Evenwel bleef de Hongaarsche landdag ongenegen om den

Croaten den oorlog te verklaren, en deed het voorstel dat aartshertog Johan tot bemiddelaar zou worden benoemd. Zijne zending mislukte. Jellachich beroemde zich er schriftelijk op, dat hij volmagt voor al zijne bedrijven had, en dat de keizer de maatregelen die daarmede streden slechts gedwongen had genomen.

Op den 1sten September trok het Croatische leger de grenzen over. Nog wilde de Hongaarsche rijksdag, zoo mogelijk, eenen oorlog verhoeden, en eene deputatie van zestig aanzienlijke mannen, ministers, magnaten en leden der stendentafel, werd naar Weenen gezonden, en verkreeg gehoor. Des keizers antwoord was ontwijkend, en terwijl de gedeputeerden hem nog hoorden, werd er in de voorzaal een officiëel papier gevonden, dat de keizer alle bedrijven van Jellachich goedkeurde. De gedeputeerden vertrokken stilzwijgend, maar allen plaatsten bij het verlaten van Weenen de roode oorlogspluim op den hoed.

Evenwel besloten de Hongaren nog eene poging te doen om vrede te behouden en zonden eene deputatie aan den Oostenrijkschen landdag te Weenen. Den 10den September kwam deze deputatie aldaar aan, maar verkreeg geen gehoor, en het Hongaarsche ministerie trad af. Op den 13den zag men alleen den minister van binnenlandsche zaken in de zitting van den landdag op zijne plaats. De landdag noodigde Kossuth uit om vooreerst zijne betrekking te blijven waarnemen; hij gehoorzaamde, en werd zoodra hij zich weder op zijne plaats had gezet, met een algemeen gejuich begroet. De landdag magtigde hem om zijne financiëele plannen te verwezenlijken door eene uitgifte van papieren geld. Vrijwilligers stroomden toe ter verdediging van de stad en den landdag; maar nog eene poging werd aangewend tot het behoud van den vrede.

Zoowel volgens de wet als door keizerlijke magtiging, stond de aartshertog Stephanus aan het hoofd van het bewind, en nog hopende den vrede te bewaren, verzocht de landdag dezen vorst om een nieuw ministerie te benoemen. Lodewijk Batthyani kwam nu aan het hoofd.

Jellachich trok intusschen langzamerhand op Pesth aan. Hij zond bevelen aan alle Hongaarsche kavallerieregimenten om zich bij zijn leger te voegen; maar met uitzondering van een regiment kurassiers, weigerden alle Hongaarsche officieren hem gehoorzaamheid en volgden de bevelen van het ministerie. Zij zonden echter eene deputatie aan Jellachich met verzoek om hun den keizerlijken last te toonen, waarbij hem bevolen werd om Hongarije binnen te trekken. Jellachich stemde toe dat hij geen zulk bevel had, maar verklaarde niettemin in regtstreeksche overeenstemming met den keizer te handelen.

Nu verzocht Batthyani den aartshertog om als palatijn en kapitein-generaal des koningrijks, het bevel over het Hongaarsche leger op zich te nemen. De aartshertog deed zulks, en verlangde, als eene laatste poging tot behoud van den vrede, een mondgesprek met Jellachich aan boord van een stoomboot op het meer Balaton. Aan de eene zijde was de Hongaarsche, aan de andere de Croatische krijgsmagt verzameld. Men trof de schikking dat ieder generaal met een gevolg van drie officieren komen zou. Doch Jellachich verscheen niet en gaf tot reden daarvoor, dat de aartshertog de Hongaarsche en niet de Oostenrijksche vlag had opgestoken. Aldus geene kans op vrede meer ziende, vertrok de aartshertog den 24sten naar Weenen.

Op den 26sten kwam Graaf Lamberg, met eene aanstelling als opperbevelhebber der Hongaarsche en Croatische legers, en met last om den landdag te ontbinden en het kasteel van Ofen in bezit te nemen. Zijne aanstelling en last waren niet door eenen minister geteekend, en aldus onwettig en onerkend. De landdag verklaarde hem een verrader, en hij werd door Pulski gewaarschuwd om zich niet te Pesth te vertoonen. Hij kwam echter, en toen hij zich over de schipbrug begaf, om het kasteel van Ofen op te eischen, werd hij door het volk herkend en omgebragt.

De vlugt van den aartshertog vervulde de leden van het ministerie met ontzetting; Graaf Szechenyi werd krankzinnig. Aldus waren alle pogingen tot behoud van den vrede mislukt: en de Hongaarsche regering was genoodzaakt oorlog te voeren voor de constitutie (welke de keizer bezworen had) tegen eenen generaal, wien de keizer zelf voor een verrader had verklaard, en die volgens de geheime bevelen van het keizerlijke hof eenen burgeroorlog had gestookt. Kossuth vaardigde nu eene proclamatie aan de Hongaren uit, waarin hij allen tewapen riep en met vertrouwen betuigde, dat zij, indien zij slechts vastberaden waren, magt genoeg hadden om het Croatische leger te verjagen.

Met het dreigende der omstandigheden klommen Kossuths moed en geestkracht. De gevaren van het oogenblik verhoogden zijne welsprekendheid en vergrootten zijn vertrouwen op het volk. Hij begaf zich naar de vlakten van Hongarije, en predikte daar den oorlog voor de constititie en tegen het keizerlijke verraad als een heiligen oorlog. De geestdrift werd algemeen; bij duizenden kwamen zich onder den standaard scharen; zelfs uit Weenen kwamen vrijwilligers aan; de geheele bevolking van Pesth stroomde naar Vetzprem; men zag knapen en grijsaards van zestig jaren onder dien hoop, die met messen, zeissens en bijlen gewapend was; niemand kende het getal van die benden; zij waren ongeoefend, hadden zelfs geene officieren; naauwelijks ooit had eene zoo slecht toegeruste krijgsmagt tegenover eenen vijand gestaan; maar zij waren vol ernst, onbevreesd, door de welsprekendheid van Kossuth opgewonden en ongeduldig naar den strijd.

Men had geen tijd om het leger in beteren staat te brengen. De Croaten, 40,000 man sterk en in alle opzigten wel toegerust, waren in het gezigt. De Hongaren hadden eenige stukken geschut, door regtsgeleerden en machinisten van Pesth bediend, die zich onder de Boheemsche artilleristen hadden geoefend, dit geschut was echter van weinig hulp. De tijding dat Batthyani het land verlaten had, en dat generaal Lamberg vermoord was, werd spoedig in beide legers verspreid. Lamberg was een lieveling der Hongaarsche soldaten en Batthyani van het volk geweest; en zich op den ter-neêr-slaanden invloed van dit nieuws op het gedisciplineerde gedeelte der Hongaarsche krijgsmagt verlatende, gaf Jellachich, in den morgen van den 29sten, bevel tot den aanval. Eene kanonnade, die weinig uitwerkte, duurde eenige uren lang. De kurassiers van Jellachich deden verscheidene charges op de Hongaarsche infanterie, maar werden telkens afgeslagen. Het gevecht duurde tot den avond. Toen stormden de Hongaren voorwaarts. De ruwe opgewondene menigte beproefde hare krachten tegen de geoefende benden. Die benden werden overhoop geworpen en namen in verwarring de vlugt. Jellachich vroeg nu om eene wapenschorsing van drie dagen; deze werd toegestaan, en

in den nacht brak hij zijn kamp op en vlood. Den 3^{den} October werden 5000 der zijnen door de Hongaarsche landweer geslagen; en den 5^{den} achterhaalde hem Kossuth met zijne zamengeraapte benden, en nam 12000 man en twee generaals gevangen. Dit was de slag van Pakord, en daarmede was Jellachichs droom vervlogen van eene onbevochtene zege door verraad.

De tijding van Jellachichs eerste nederlaag kwam den 3^{den} October te Weenen aan. Op den 4^{den} werd hij tot civiel en militair gouverneur van Hongarije benoemd, en een gedeelte der bezetting van Weenen werd gecommandeerd om naar Pesth te marscheren. De soldaten weigerden. Op den achtsten ontstond er een straatgevecht; het volk zegevierde; de minister van oorlog werd door de verwoede menigte opgehangen, de keizer vlugtte uit Weenen, en de oorlog werd een oorlog tusschen Hongarije en Oostenrijk. De Hongaren boden Weenen bijstand aan; maar Kossuth wilde niet marscheren, tenzij de bevoegde magt hem dit gelastte, en men had den moed niet om dien last te geven. Weenen werd belegerd en door de Oostenrijkers genomen; het Hongaarsche leger trok terug, en de Oostenrijkers drongen in Hongarije. Op den 15^{den} November was de koude zoo streng dat alle rivieren en moerassen bevroren waren. Kossuth benoemde Görgey tot opperbevelhebber des legers; deze bood den vijand slechts weinig tegenstand, en de Oostenrijkers kwamen den 5^{den} Januarij 1849 tot voor de poorten van Pesth. Kossuth gaf toen den raad om naar het binnenste van Hongarije terug te trekken en het leger te organiseren; anderen wilden met Oostenrijk onderhandelen. Volgens dit voorstel werd Lodewijk Batthyani als parlementair afgezonden, maar door de Oostenrijkers gevat, gevangen gehouden en zeven maanden later doodgeschoten. Intusschen had Kossuth zich naar Debreczin begeven, en daar deed zijne welsprekendheid wederom vrijwilligers bij duizenden toestroomen, zoodat men zeide dat: ‘waar hij met zijn voet op den grond stampte, een soldaat daaruit oprees.’ Doch behalve soldaten, moest hij ook wapenen verschaffen. Hij rigtte met allen spoed gieterijen en smederijen op. Men had noch kruid, noch zwavel; hij liet het uit zwavelhoudenden kopererts bereiden. Het eene battaillon na het andere werd georganiseerd, en met deze toebereidselen verliep de tijd tot het midden van Maart. Intusschen hadden de Hongaren in verscheidene gevechten nederlagen geleden, andere waren onbeslist gebleven, en Transilvanië was geheel in handen der Oostenrijkers gevallen. Kossuth benoemde Klapka tot het bevel over het noordelijke leger, en Bem over het leger in Transilvanië.

Den 24sten Maart begon het Hongaarsche leger aanvallenderwijs te handelen. Gedurende het eerste en gewigtigste gedeelte van den veldtogt, bevond Kossuth zich bij het hoofdleger. In April keerde hij naar Debreczin terug, en den 14^{den} deed hij aldaar het voorstel om het huis van Habsburg vervallen te verklaren van den Hongaarschen troon. Dit voorstel werd door de magnaten en stenden aangenomen, de onafhankelijkheid van Hongarije afgekondigd en Kossuth tot dictator benoemd. Nu werden de Oostenrijkers in tien belangrijke gevechten verslagen en tot aan de grenzen van Hongarije teruggedreven.

Eer de tijding dezer gebeurtenissen Weenen bereikte, had men reeds tot eene Russische interventie besloten, en graaf Stadion, de eerste minister, buiten staat

om dezen maatregel tegen te houden en ontzet van de gevolgen die hij verwachtte, was krankzinnig geworden. Het Russische leger trok langzaam Hongarije in, en Görgey deed zeer weinig om het op te houden. Eenige gevechten werden met afwisselend geluk geleverd. In plaats van zich met de magt van Bem of Klapka te vereenigen, deed hij eene soort van wandeling door Hongarije, alsof hij er op uit was om den vijand alle verlies te besparen. De Russische en Oostenrijksche legers vereenigden zich, en op den 4^{den} Mei werd Ofen met storm genomen. Kossuth en het bewind begaven zich van Pesth naar Szegedin en van daar naar Arad. Hier kwam den 7^{den} Augustus ook Görgey aan, met een ontmoedigd en door gebrek aan krijgstucht nog meer verzwakt leger. Op zijnen geheelen langdurigen aftogt was Görgey in verstandhouding met de Russen geweest, en toen hij te Arad kwam, begaf hij zich terstond naar Kossuth, en zeide hem dat Rusland beloofde de wetten van 1848 te waarborgen, onder voorwaarde dat Kossuth het bewind neêrlegde, en drong hem daarom uit vaderlandsliefde af te treden. Kossuth belegde eenen raad van ministers, en daar de meerderheid voor het aannemen der Russische voorwaarden was, en Görgey het kasteel bezet had, teekende hij zijnen afstand, onder beding dat Görgey Hongarije de wetten van den laatsten Maart zou verzekeren. Görgey deed niet het minste om deze belofte te vervullen, maar gaf zich in tegendeel op den 13^{den} te Villagos met geheel zijn leger over. Spoedig verspreidde zich deze tijding, en met weinig uitzondering verstrooiden zich de andere Hongaarsche benden.

Den 18^{den} Augustus trok Kossuth, met 5000 man, te Orsova de Turksche grenzen over, nadat hij van den Pacha van Widdin de verzekering had ontvangen, dat hij als gast van den sultan zou worden behandeld. Zoodra dit te Konstantinopel bekend werd, eischten de gezanten van Rusland en Oostenrijk dat hij zou uitgeleverd worden. Terstond werd er eene boodschap aan de Hongaren gezonden, dat zij zich alleen konden beveiligen door Mohammedanen en onderdanen van den sultan te worden. Kossuth antwoordde dat hij den dood verkoos boven het verzaken van zijn geloof, terwijl Bem en Kemetty tot den Islam overgingen. Op den 1sten October verklaarde de sultan dat hij de wetten der gastvrijheid niet wilde schenden en de vlugtelingen niet zou uitleveren, aleer hij wist in hoeverre Frankrijk en Engeland hem zouden ondersteunen; maar dat hij hen intusschen in een verwijderd gedeelte van zijn rijk als gevangenen zou bewaren. Tegen het einde van October liep de vloot van den Engelschen admiraal Parker de Dardanellen in, en terstond staakten Rusland en Oostenrijk hunne dreigementen. Kossuth en zijne volgelingen werd eerst naar Shumla en vervolgens naar Kutaya gezonden, waar hij met de medgezellen zijner ballingschap een gedeelte van zijnen tijd besteedde om het stuk gronds, dat hun tot ligchaamsbeweging was toegewezen, als eenen tuin aan te leggen. Andere uren besteedde hij aan het bestuderen der Engelsche taal, waarin hij met behulp van eenige boeken, vorderingen genoeg maakte, om bij zijne komst in Engeland openlijk in die taal het woord te voeren.

De regering van Turkije was sedert lang genegen om de Hongaarsche vlugtelingen in vrijheid te stellen. Oostenrijk dreigde in dat geval de Moldavische provincien te zullen bezetten. Eindelijk, den 22sten Augustus 1851, kwam Soliman

Bey Kossuth zijne vrijheid aankondigen, kuste hem de hand en zeide: ‘Ga, gij zult nu overal vrienden vinden. Vergeet hen niet, die vrienden waren, toen gij er maar weinig hadt.’ Op den 1sten September vertrok Kossuth van Kutaya en begaf zich over Marseille en Lissabon naar Engeland, waar hij den 28sten October aankwam. Van zijne feestelijke ontvangst in Engeland zal het niet noodig zijn te spreken, daar deze nog versch in ieders geheugen is.

Den 10den Januarij 1841 was Kossuth met Teresa Meszlenyi in het huwelijk getreden, en uit dit huwelijk waren twee zonen en eene dochter gesproten. Hoewel mevrouw Kossuth haar grootste genoegen vond in een stil huiselijk leven, besloot zij de gevaren des oorlogs met haren man te deelen en hem van Pesth naar Arad te vergezellen. Om echter hare kinderen niet aan de ongemakken en ontberingen van zulk eenen togt bloot te stellen, werden deze in de hoede van eene bloedverwante gelaten. Toen Kossuth, op de beloften van Görgey vertrouwende, te Arad zijnen afstand had geteekend, werd een zijner getrouwe aanhangers, afgezonden om de kinderen te halen. Mevrouw Kossuth bleef om hen af te wachten. Onder weg werden echter de kinderen aangehouden en als gevangenen naar Presburg gebragt. In dien tijd werd mevrouw Kossuth gevaarlijk ziek. In de gevangenis werden de kinderen verre van goed verzorgd; hun voedsel was niet beter dan dat der volwassene gevangenen en zonder de liefdadigheid van eenige inwoners der stad, zouden zij dikwijls gebrek hebben geleden. Hun gouverneur die met hen gevangen was genomen, werd van hen afgezonderd, en zelfs op hun dringend verzoek om hem te mogen zien, niet bij hen toegelaten. Eene proclamatie werd intusschen uitgevaardigd, dat ieder die aan mevrouw Kossuth huisvesting verleende, voor eenen krijgsraad zou gesteld worden. Hare kinderen waren in de gevangenis, zij kon niet hopen dat men haar bij hen zou laten, en besloot dus voor hare eigene veiligheid te zorgen en zich naar Shumla te begeven. De bijzonderheden van hare reis zou zij niet kunnen openbaren, zonder zelfs nu nog velen in ongelegenheid te brengen. Onder allerlei armelijke vermommingen zwierf zij rond - werd somtijds op eene boerenkar verder gebragt, was dikwijls geheele dagen zonder voedsel - en bereikte Shumla eerst na vier maanden van vermoeijenis, angst en gebrek. De kinderen waren zes maanden in gevangenis geweest, toen zij, op aanzoek van mevrouw Meszlenyi, Kossuth's zuster, aan haar en hunne grootmoeder te Pesth werden uitgeleverd, waar zij echter onder toezigt der policie bleven. Te Pesth wekten zij eene algemeene geestdrift op. Wanneer zij uitgingen, liep het volk te hoop om hen te zien, schoenmakers en kleêrmakers wilden hun voor niet schoenen en kleêren maken; landlieden bragten hun brood, meel, hoenders en andere levensmiddelen, menige arme boer zelfs maar een paar eijeren. Men hield de kinderen voor een onderpand van Kossuth's terugkomst. ‘Hij zal zijne kinderen niet verlaten,’ zeide men. ‘Hij zal terugkomen; wij zullen Kossuth weder zien.’ Deze aanhoudende demonstratiën bewogen de regering om de kinderen naar Kutaya te doen zenden. In Mei 1850 verlieten zij Pesth, en bij hun vertrek liepen duizenden toe om hen uitgeleide te doen en voor de laatste maal te zien.

Gallait op de tentoonstelling te Brussel. Door Sleeckx.

Er bevonden zich drie tafereelen van dien beroemden meester op de tentoonstelling. Wy willen enkel van het groote spreken, omdat wy het geroepen meenen, om eene Europeesche faem te verkrygen. De schilder noemt het: *Laetste eer den graven Egmont en Hoorn bewezen door het groote Gild van Brussel*.

Ch. Gallait, dit weet iedereen, heeft zynen trant verscheidene malen gewyzigd, veranderd. Zeggen wy voorop, dat tot hiertoe elke zyner veranderingen eene vordering is geweest, en poogen wy zulks te bewyzen.

Wat by zyne eerste gewrochten vooral de aendacht op hem trok, was de teekening. Die hoedanigheid heeft hy behouden, en nu nog is hy de juistste, de sierlykste, de waerste, de natuerlykste, in een woord, de eerste onzer teekenaers.

Eenigen tyd geloofde men hem geen kolorist. Daer verspreidde zich eensklaps het gerucht, dat ook hy met kleuren tooveren kon. Er waren er die ongeloovig bleven, tot dat hy ons zyn' *troonafstand van Keizer Karel* toonde. Al spoedig werden toen allen het eens, om hem een groot kolorist te noemen.

Wy zeggen allen, en wy hebben ongelyk, wy hadden moeten zeggen *meest allen*. En inderdaad, zelfs na die vermaerde schildery, bleven eenige menschen ontevreden, bleven eenige kunstenaars beweren, dat men den meester te veel bewonderde, dat zyn koloriet droog en onaengenaem was, dat zyn vleesch er lederachtig uitzag, dat er by oneindig veel harmony, geen leven in zyne gewrochten te vinden was. Die kunstenaers sloegen niet te eenemael den bal mis, en het sterkste bewys dat wy daervoor kunnen leveren is, dat Gallait zelf in hun gevoelen deelde, en van toen af zich tot eene derde verandering of vordering voorbereidde.

Dezelve werd ons by een volgend gewrocht duidelyk. *De laetste stonden van Egmont* maakten Gallait tot een groot schilder, een voortreffelyk kolorist. Ziedaer de natuer, ziedaer de kleur der oude meesters, klonk het uit aller mond, en van dit oogenblik werden zyne grootste tegenstrevers zelve, zyne warmste bewonderaars.

Als teekenaer begonnen, had hy zich later groot zamensteller, en eindelyk kolorist in den vollen zin des woords getoond. Doch nu bleef er eene andere vraeg op te lossen. Tot welke school behoorde hy? Eerst was hy Fransch; in den *troonafstand* niet meer geheel. In de *laetste stonden van Egmont* in 't geheel niet, veeleer Vlaemsch. Kort hierop exposeerde hy *de gebroken strijkstok*, en men zoude gezworen hebben dat hy naer het Spaensch, naer Murillo overhelde. 't Kan waer zyn; maer nu, op deze tentoonstelling, is hy weêr geheel anders; wat is hy, tot welke school behoort de *laetste eer den graven Egmont en Hoorn bewezen?* - Men weet het niet. Sommigen willen er Titiaen in zien, en anderen spreken van Pauwel Veronese.

Zoo gaet het hem als kolorist, zoo gaet het hem nog onder andere betrekkingen. In den troonafstand was hy his-

torieschilder, diepdenker, wysgeer. In *de laetste stonden van Egmont* en *de gebrokene strijkstok*, dichter vol gevoel. En thans? - Ja, wie weet wat hy is? - Velen zeggen kronykschryver. Wy gaen er den lezer door de beschryving van het tafereel laten over oordeelen, na alvorens nogmaels te hebben herhaeld, dat elke dier veranderingen, welke anderen van het spoor helpen, voor ons eene vordering is, daer zy ons het magtige talent van Gallait van eene andere zyde deed kennen, en bewees, hoe van al de hedendaegsche schilders hy misschien de *volledigste*, de *geleerdste* is. Ter zake.

Na de halsregting zyn de lyken van Egmont en Hoorn naer een klooster, volgens de geschiedenis, dat der Recoletten gebragt, en op eene baer gelegd. Men heeft ze met een zwartfluweelen lyklaken overdekt, en de hoofden, de afgehouwen hoofden op de oorkussens geschikt; derwyze dat zy nog aen de rompen vast schynen. Het hoofd van Egmont ligt een weinig te hoog, en vormt met het lichaem eene gebrokene lyn, dat van Hoorn komt geheel van onder het laken te voorschyn, en laet den hals zien met den noodlottigen houw, die het van den romp scheidde: zoodat men zich niet kan bedriegen, en de lykschikking duide]yk de sombere geschiedenis verhaelt. Leden van het groote schuttersgild van Brussel komen de lyken zien; zy bevinden zich aan het voeteneinde der baer. Hun prins of deken, bleek, met gefronsten voorhoofde en strakken blik, is ten prooi aen eene stille, doch niet min smartelyke ontroering. De droefheid van den schutter nevens hem is heviger, luidruchtiger; die man voelt wel niet meerder; maar denkt minder. De derde, nog jong, deelt in de smart des eersten en de wraekgierigheid des anderen. Hieruit ontstaet een gemengd gevoel, dat hem een woest, schrikkelyk voorkomen geeft. De vierde schutter is een gemeene type; doch zyne droefheid is te grooter, naermate hy dezelve meer wil verbergen, door zyn betraend wezen met zyne handen poogen te bedekken. Al die figuren staen op het eerste plan, en vormen eene groep, teenemaal in tegenstelling met de volgende.

Aen den overkant der lyken, te midden van het tafereel en tegenover den aenschouwer, bevinden zich twee Spanjaerden. De eene schynt een edelman. Zyn hoofd is buitengewoon fyn van vorm. Zyne blikken geven fierheid, wrok, haet en wantrouwen te kennen. Hy wendt het hoofd naer de gildebroêrs, en schynt hunne droefheid te beluisteren, ja uit te tarten; wyl zyne regterhand met ringen versierd en naer den hecht zyns ponjards grypend, de bedreiging by den hoon wil voegen. - De tweede Spanjaerd is een eenvoudig krygsman van het hoofd tot de voeten geharnast. Hy heeft geheel het voorkomen van een' ouden krygsmakker van Alva; zyn aengezigt is bruin gezengd, zyne harde wezenstrekken verraden geen het minste gevoel, zyn stand is die eener gewoone schildwacht, en men ziet, dat hy, gewoon den dood te geven en te trotseren, het akelige schouwspel met onverschilligheid bywoont, juist zoo als hy op het slagveld, na een treffen, te midden der verminkte lyken zoude staen.

Aen het hoofdeinde der baer staet een klein altaer, waerop een kruisbeeld. De avond daelt, en een monnik met koude, onverschillige gelaetsuitdrukking, is bezig de kaersen langs weêrszyden het kruis te ontsteken.

Ziedaer de wyze waerop Gallait zyn onderwerp heeft geschikt, en men zal 't met ons bekennen dat die schikking

meesterlyk mag heeten. Zien wy thans hoe hy 't verder heeft behandeld.

Men heeft het reeds meermalen gezegd, en het is inderdaed zoo, het grondbeginsel waervan Gallait uitgaet, en dat in elk zyner werken doorstraelt, is niet anders dan: zoo veel mogelyk met zoo weinig mogelyk voortbrengen, of wil men: de kunst doen dienen om de moeyelykheden te vereenvoudigen. Ook was meest al wat hy tot hiertoe deed, enkel studie, groote, gewetensvolle studie. Van daer dat zyne vroegere gewrochten met de grootste moeite, door aenhoudend werken schenen voortgebragt. In het onderhavige tafereel echter is alle spoor van pynlyk zoeken, van angs6ge bearbeiding verdwenen. De kunstenaer is zyne kunst volkomen magtig geworden, en weet thans alwat zyne onverpoosde studiën hem leerden, met zoo veel eenvoud, zoo veel gemak aen te wenden, dat niets in zyn werk studie noch arbeid verraedt, en het den aenschouwer voorkomt, alsof de schildery met een enkelenworp op het doek is gebragt, alsof de artist om dit krachtige tafereel te malen enkel het penseel naer willekeur op het doek heeft moeten laten dwalen, zonder zich zelfs de moeite te geven te denken, te wikken en te wegen vooralleer dezen of genen streek te wagen.

Daeruit volgt dat men te vergeefs in geheel het kapitale stuk naer een van die kleine middelen of kunstjes zoekt, welke anders de grootste meesters soms niet onnoodig achten, om sommige effekten voort te brengen. Het is alsof den schilder en sappingen, en diklagen, en kunstlichten teenemaal vreemd zijn. De schreeuwende toonen, die anders zoo diklwyls dienen om de aandacht op deze of gene deelen te trekken, schitteren enkel door hunne afwezigheid! Het is alles waerheid, natuer en kunstmatige eenvoud, die zelfs geene de minste kunstmatigheid doet blijken.

De hoofden der beide ongelukkige graven zyn *schrikkelyk* schoon. Het is schier onmogelyk iets volmaekters uit te denken, onder de dryvoudige betrekking van toon, modelering, en uitdrukking. Zy doen u yskoud worden. De sneeuwwitte oorkussens waerop zy liggen, zouden voor ieder ander kunstenaer eene onoverkomelyke moeyelykheid zyn geweest; doch, gely kwy 't hier voren zegden, Gallait speelt met al wat moeyelyk is, of liever by kent geene moeyelykheid, en die hoofden lossen zich op die witte kussens op, zoo schoon, zoo rond als zy het op het zwarte lyklaken zouden kunnen doen, dat thans met dit wit eene voortreffelyke tegenstelling vormt. De regterhand van Egmont ligt op dit laken. Die hand, ofschoon een weinig groot, is voorzeker een der schoonste, zoo niet het schoonste deel, van de schildery.

Wy vleyen ons het samenstel van het gansche gewrocht den lezer door de beschryving hierboven duidelyk genoeg te hebben gemaekt, om er hem met ons al het grootsche en uitmuntende van te doen bevatten. Eene enkele aenmerking zullen wy ons veroorloven. De muer van den achtergrond komt te veel naer voren en doet het vertrek te klein schynen. En nogtans kan men niet zeggen dat er lucht in hetzelve ontbreekt; in het geheel niet. Naer ons inzien spruit dit gebrek, indien wy 't zoo durven noemen, voort uit de zorge zelve waermede de personaedjen en voorwerpen op het tweede en derde plan zyn afgewerkt. Om ons by een enkel voorbeeld te bepalen, zullen wy op het kruisbeeld wyzen. Het staet op het derde plan, en is echter zoo uit-

voerig als men het op den voorgrond zoude kunnen wenschen.

De verschillende uitdrukkingen der persoonaedjen zyn niet minder meesterlyk; droefheid, wrok, onverschilligheid, woede zyn hier, gelyk de Franschen zeggen, *op het feit betrapt*. Vooral de Spaensche edelman en de monnik munten uit onder die betrekking. Die beide figuren zyn in halve tint, en verdien en als modellen te worden geroemd. De behandeling der stoffen laet niets te wenschen, en Gallait heeft voor deze toonen gevonden, welke, wy vreezen het, geen enkele onzer hedendaegsche meesters vinden kan. Wat verder de teekening en het koloriet nog betreft, bevredigen wy ons met te herhalen, dat de schildery het beste is wat Gallait nog leverde.

En nu zal men ons mogelyk vragen of er dan niets op het tafereel is af te wyzen - wy rekenen voor niets de aenmerking welke wy daereven maekten - of inderdaed *de laetste eer aen Egmont en Hoorn bewezen*, volmaekt is. Wy beantwoorden die vraeg met het neêrschryven van een verwyt dat hier byna iedereen den schilder heeft toegestierd: er ontbreekt eenheid in het stuk. En inderdaed, wanneer men de eene groep, na de andere beschouwt, wanneer men den blik van de twee vorstelyke hoofden, naer de schutters wendt, en hem van daer naer de Spanjaerden en den monnik keert, dan weet men ten slotte niet welk gevoel de overhand in de ziele behoudt, of men zich door schrik, haet of deernis getroffen gevoelt. Zulks komt hierby dat, gelyk wy 't nog zegden, al de groepen, even als al de voorwerpen, met dezelfde zorg, met dezelfde voorliefde zyn behandeld. Van daer dat de indruk zeer verschillend is, naermate de aenschouwer is geaerd; van daer dat er eene hoofdgedachte in het kunststuk schynt te ontbreken. Nu blyft echter te bezien, of de schilder eene hoofdgedachte in zyn gewrocht heeft willen brengen; of hy na vroeger historieschryver en dichter te zyn geweest, ditmael zich niet kronykschryver heeft willen toonen. Wy houden het er voor, en zeggen dat, byaldien zulks zyne bedoeling was, hy zyn doel ten volle heeft bereikt.

Brussel, October 1851.

Lexicon manuale, of: handwoordenboek voor den Tijdspiegel.

(*Zie Tijdspiegel* 1851, *II, bladz.* 375.)

Volk.

- Welkom, en nog eens welkom, magtwoord der eeuw! welkom voor u, mijn lezer, man uit het volk, al waart ge een vorst, een minister, een aristokraat, een prokureur-generaal, een veldmaarschalk, toch behoort gij bij het volk, en staat er niet buiten, al stondt ge zoo hoog op de ladder, dat we u schier niet meer konden zien, - of schaamt ge u om tot het volk te behooren? *waar* moeten we u dan rangschikken? of bij de dieren, of bij de engelen? - daarvoor bedankt ge natuurlijk. - Het volk is een regt Christelijk, daarom nog geen revolutionair of demokratisch woord; - gij kunt zeer goed een excellent aristokraat

zijn en nogtans uwe plaats onder het, uw, volk innemen, - als ge daar tot het heil van land en stadwerkt, zijt ge, al hadt ge uwe zestien kwartieren, en uw adellijk, bont beschilderd wapenbord - toch een volksman, ondanks uzelven, of als de monarch spreekt van zijn volk ‘mijn goed volk,’ sluit hij zichzelven daardoor van de rij zijner onderdanen uit? zoo als de boer zoude zeggen: *mijne* schapen, *mijne* koeijen, *mijne* varkens, *mijne* goede, domme ganzen? enz. - Neen, de goede vorst is toch altijd, in welk een zin ook, eigenaar van het volk, de eerste volksman, primus inter pares, - bij den Czaar van Rusland moge welligt, in vorige eeuwen wèl te verstaan, de zoo evengenoemde boerenheerschappij kenbaar zijn geweest, - 't is thans beter en verstandiger. - Als de wortel van dat woord in - veel - vol - ligt, verwant aan het Latijnsche *vulgus*, is aan het begrip van volk ook dat van kracht eigen; de veelheid der individuën, tot eene bepaalde eenheid als te zamen gedrongen; daarom is, wèl beschouwd, geene magt zoo groot, als de volksmagt; want zij omvat alles en beweegt alles, - en wederom, geene magt zoo gering, als de individu's zich oplossen, en de krachten in verschillende, tegenovergestelde rigting werken, en dus in het geheel niet werken. - Wij nemen als beeld- het reusachtige stoomwerktuig; zietdaar het volk! al de beweegkrachten in harmonie gebragt, elke spil, schijf, hefboom, juist passende, naauwkeurig in elkaâr gevoegd, de uitwerking is verbazend, maar ligt hier of daar een deel uit, en het werktuig staat stil, of vernietigt zichzelve. - Alzoo het volk, als die groote krachten, onder één zamenstemmend bestuur vereenigd, elkaâr opwegen, niet bestrijden, ontstaat het volksleven, - wordt dat in alle deelen en onderdeelen behoorlijk geleid, dan bloeit het volksheil. - Wij koesteren den wensch, dat deze theorie in onze eeuw werd in beoefening gebragt, en daardoor de regten des volks met het volksgeluk innig en onafscheidbaar verbonden. - 't Is zeker, dat het volk zichzelven niet kan besturen, hoewel daaruit het volstrekt ongerijmde eener volksregering nog niet voortvloeit; want indien al de vereenigde individuën de handhaving en bescherming hunner regten, aan een opperhoofd opdragen, doen ze daarom nog geen formelen *afstand* van hunne regten, - de vorst is dus de voogd, noem de vertegenwoordigende kamer den toezienden voogd, maar vergeet niet dat de pupil zijne wettige regten behoudt, en rekenschap mag vragen, en inzage der boeken, en behoorlijk onderhoud; - grooter onregtvaardigheid, en tevens grooter onvoorzigtigheid, en ook grooter onzinnigheid, kan er niet bestaan, dan om het volk te onderdrukken, om het op *die* wijze te regeren, - daarvan is ieder brave volks voogd afkeerig, - als hij zich beschouwt als vertegenwoordiger van zijn volk, als het volksorgaan, zoude die onderdrukking zijne *eigene* onderdrukking zijn, - niet slechts zijne eigene schande, maar eigene schade, want dan wierd de vorst in het volk beleedigd, gehoond, getergd.

Vrede.

- Wortelt ge, zilverrein woord! in: ‘vrij en vrijheid’ en komt ons deze klank alom tegen: fridu, fritho, frid, frithdom, fridhelg, frithian, - in de grondbeteekenis: vreugde, bescherming, rust, - dan legt ge dadelijk daardoor uwen adelbrief bloot, - want vrede is vrijheid, liefde en bescherming, - beide ziel en ligchaam, Kerk en Staat, gezin en maatschappij, hebben overoude, nooit verjaarde regten op den vrede, de eigenlijke oorspronke-

lijke, de ware *normale* toestand van alle denkbare toestanden; de groote, magtige, eenige grondvorm, waarin alles, wat mensch heet, of met hem in betrekking staat, verschijnt; - want in het Paradijs vóór den val was vrede, - in den hemel is mede vrede, - en is zaligheid niet juist de vrede in zijne hoogste, en heiligste ontwikkeling? daarom kennen alle talen, alle tijden, alle geslachten, dit woord: שָׁלוֹם, εἰρήνη, pax! - en toch geen vrede op aarde - toch de menscheid als van top tot teen in den *abnormalen* toestand, toch het Woord, de Wil, de Geest, de Zoon Gods, hier verworpen! Het groote vraagstuk voor Kerk en Staat is zekerlijk, om dien toestand duurzaam te maken, en de gouden eeuw bij Hesiodus, Jesaias en Ovidius, uit de dichterlijke, profetische were]d, tot werkelijkheid te brengen. Is het waar, dat de staatsmannen, geestelijken, en menschenvrienden inderdaad werkzaam zijn, om die vraag in onze negentiende eeuw op te lossen? Wij twijfelen. - Ziet, hoedanig de ernstige, de krachtige poging, om, op ruime schaal, den vrede te bewerken, met spot en minachting wordt afgewezen! Men is, door verloop van tijd en eeuw, reeds zoo gewoon aan het schouwspel der gewapende, moordende magt, dat men zich een menschengeslacht, zonder bezoldigde krijgslieden - wèl uitgeruste, geoefende broedermoordenaars - niet meer kan of wil denken; de kwaal is zoo verouderd en ingekankerd, dat men haar schier beschouwt als een integrerend deel van het ligchaam, of vreest voor de pijnlijke kunstbewerking, om het oude kankergezwel weg te nemen - en toch, als de vrede inderdaad onder de heilgoederen dezer aarde bovenaan staat, kan geen poging te vermetel, te moeijelijk zijn, om dier hemelbode het zoo lang geweigerde burgerregt onder de aardsche burgers te verzekeren. Men vreeze dan hier ook niet de magtige tegenwerking, niet van de ministeriën van oorlog, van de beroemde veldheeren (Zie het woord), van de geschutgieters of buskruidfabriekanten, evenmin de ongenade der vorsten, vooral van hen niet, die zelven nooit een slagveld hielpen bloedig te maken, en bovenal van de krijgslieden zelven niet; want niemand onder hen wordt eigenlijk uit louter liefhebberij of gewetensvrijheid, soldaat, - 't is: òf de Staat die hier kommandeert, rekruteert, òf eene bedwelmende geestdrift, die ook zijn kommando uitschreeuwt, òf soms de honger: - de remplacanten - òf het ouderlijk gezag en voorbeeld - óf, wat het ergste is van alles: de eerzucht, die zeker op aarde nooit ellendiger, onverdragelijker figuur maakt, dan waar zij bevredigd en gevoed moet worden met een gepatenteerden menschenmoord op het slagveld. - Vraagt het gerustelijk op den avond na een' vreesselijken slag, als ge tusschen de lijken der verpletterde natuurgenooten staat, - vraagt het dan aan den kommandant of zoogenaamden gemeenen krijger.... nog zwart van den kruiddamp: of ze *dat* nu allen daar zoo uit pure liefhebberij hebben gedaan? Maar genoeg. Als men alom den vrede wil, men zal dien verkrijgen, - omdat de Almagtige vredemaker, op zijn troon van licht en waarheid, zekerlijk niets anders gebiedt dan vrede, en het toch, na zestig eeuwen van strijd en twist, na zulk een onophoudelijken kogelregen over het neêrgehagelde menschdom, tijd wordt, tot meer verstandige en menschelijke inzigten te komen.

Spiritus Asper en *Lenis*.

Brievenbus.

VII. Open brief van den heer van Dam van Isselt over een persoonlijk feit op letterkundig gebied.

De heer Ten Kate zegt, in zijn ‘Voorwoord’ voor den Muzen-almanak van dit jaar: ‘dat het van zelf spreekt, dat een Redakteur, wanneer hij een bijdrage opneemt, daarom niet geacht kan worden al de daarin uitgedrukte gevoelens en meeningen, onvoorwaardelijk, als zijne eigene aan te nemen. Zoo laat ik dan ook o.a.’ zegt hij ‘de heeren Alberdingk Thijm en van Dam van Isselt, ieder geheel aansprakelijk voor zijne zienswijze: en dat met alle recht en reden, nu zij niet slechts *sans peur et sans reproche*, maar ook met opengeslagen vizier het strijdperk binnen gaan.’

Ik was eenigzins verwonderd over die zamenvoeging van mijn' naam met dien van den heer Alberdingk Thijm, om dat wij gewoonlijk niet denzelfden weg bewandelen en ik was hoogst begeerig te weten, waarom de heer Ten Kate, juist met betrekking tot onze bijdrage, de verandwoordelijkheid van zich had geweerd, en verklaard had onze gevoelens en meeningen niet als de zijne aan te nemen.

Ik heb mij eene onschuldige scherts veroorloofd, over de ijverige verdedigers van het, zoo zeer veldwinnend, gebruik der ch. Onder die verdedigers behoort de heer Ten Kate en door het opnemen van mijn stukje had hij het bewijs geleverd van zijne zucht voor vrijheid, op het letterkundige terrein.

Van gelijken aard meende ik, dat ook het stuk zou wezen van den heer Alberdingk Thijm, met wien jk door den Redakteur op eene lijn was gezet.

Hoe groot was niet mijne verbazing, toen ik in het ‘Voorgeborchte’ eene, aan heiligschennis grenzende, beschrijving vond van eene soort van *vagevuur*, waar Bilderdijk optreedt, een lied zingende voor de afgestorvenen, waarin hij getuigt van zijne gehechtheid aan de ‘moederkerk’ en van zijn afkeer van ‘de drieste Schriftverklaring’: een lied, waarin al het onheil, al de rampen en al de verkeerdheden, die Nederland te betreuren heeft, worden toegeschreven aan onze gezegende kerkhervorming. - Na dien zang van Bilderdijk verschijnt een engel, die het aan de menigte verkondigt, dat Nederland ‘de opgeworpen dwaling niet langer met kunst zal hooren bepleiten en dat Gods kinderen dáár hereend zullen worden ‘tot één kudde, tot één doop, tot één leer.’ - Bilderdijk bevestigt dat gezegde van den engel en voorspelt, ‘dat Holland op nieuw Holland zal wezen, door het terugkeeren tot de Petruskerk.’

Of de heer Ten Kate, bij het opnemen van dat stuk, genoeg heeft gedaan, met te verklaren, ‘dat hij zich voor den inhoud niet verandwoordelijk stelt,’ wil ik niet beslissen: maar ik protesteer tegen de zamenvoeging van mijn naam, op die wijze, met dien van den heer Thijm.

Indien Protestantsche Redakteurs van Maandschriften of Almanakken er geen bezwaar in vinden, om mede te werken tot de verspreiding van zoodanige stukken, waarin de heer Alberdingk Thijm, op de meest onkiesche wijze, aanrandt al wat den Protestanten, ja! al wat ieder'

regt geaard' vaderlander, heilig en dierbaar is, ik voor mij zal allen verzoeken, die mijne medewerking hebben gevraagd, eene keuze te doen tusschen mijne bijdragen en die van den heer Alberdingk Thijm.

Ik erken gaarne de groote verdiensten van dien *Letterkundige* en ik sta aan hem, gaarne, den palm der dichtkunst af, maar ik verlang niet, dat er iets gemeens zij, zelfs van verre, tusschen den *Anti-nationalen Schrijver* en tusschen mij.

E.W. VAN DAM VAN ISSELT.

's Hage, 16 Nov. 1851.

VIII. Nog een open brief: aan den heer A.I., over eene onregtmatige beschuldiging, en ongevraagde, onverwachte regtvaardiging, in betrekking tot de Labadisten, en de voorstelling der Labadisten door mevrouw Bosboom-Toussaint.

Gij zult u herinneren, dat in de aflevering September van dit Tijdschrift, (blz. 196 en 197), uw zeer juist en belangwekkend verslag van de Labadie en de Labadisten, volgens de bewerking des heeren van Berkum, eene tegenspraak bevatte, en eene teregtwijzing beloofde, van *mijne* beoordeeling eener almanaksbijdrage van mev. Bosboom-Toussaint (Zie Aurora 1850 blz. 200-224), alwaar A.M. van Schurman, benevens den beruchten Labadie, beide in een zeer *gunstig* licht werden voorgesteld. - In den aanvang van uw verslag, hebt ge dan ook getrouwelijk mijne bepaaldelijk afkeurende woorden *herhaald* (blz. 196 en 197) en tevens het publiek toegezegd, om *mij* teregt te wijzen, en zoowel den prediker Labadie, als mej. van Schurman, en onze talentvolle schrijfster, door mij miskend, te rehabiliteren, - Mij was deze belofte *zeer* aangenaam, - hoewel ik eenigzins naauwkeurig de zaak had onderzocht en altijd in Labadie eenen overspannen en *gevaarlijken* dweeper zag, in van Schurman eene *bedrogene*, medegesleepte, en geheel verdoolde geleerde landgenoot, die de eerste in haar geslacht niet geweest is of wezen zal, en tevens bij mev. Bosboom-Toussaint, eene volstrekt onpartijdige, verkeerde en onjuiste voorstelling meende te vinden, - zoo was mij het vooruitzigt, om door den bekwamen heer van Berkum, en volgens hem, door den heer A.I. - in den Tijdspiegel, grondig teregt gewezen en wederlegd te worden, zeer, hoogst - aangenaam. - Ik wenschte bijkans niets vuriger, - en was inderdaad gereed, om mijne ‘onjuiste verwerpelijke meening,’ zooals ik ze in de recensie van het jaarboekje bad medegedeeld, terug te nemen - zoodra ik namelijk in Jean Labadie een *waardig* Evangeliedienaar, in mej. van Schurman eene overtuigde, *verstandige*, degelijke Christinne, door Labadie bekeerd, had gevonden, en dus in de schets van onze Schrijfster de *waarheid* en de grondige geschiedkundige ontwikkeling had ontdekt. - Ik hoopte dus stellig van mijne onkunde, van mijne blindheid genezen te worden, - en mijn vooroordeel tegen den Franschen boetprediker en renegaat, en zijne beroemde vrouwelijke discipel, eenige vademen ver van mij te kunnen afwerpen - de heer van Berkum en de heer A.I. - zouden mij, dit wist ik stellig vooruit, met een handvol berigten uit de oirkonden medegedeeld, geheel tot zwijgen brengen, - maar ziet nu! - juist omgekeerd! - en ik moet bekennen, dat het van de zijde des heeren A.I., in zijn zeer merkwaardig verslag over de Labadisten, gansch niet fraai is, om mij hier zoo vreesselijk te leur te stel-

len, en mijne groote verlegenheid te vergrooten, door mij in het eenmaal zeer ongunstige oordeel over den vader Labadie, en zijne leer - te *versterken* - ja, ondanks hemzelven, en ondanks den heer van Berkum, in die mate te versterken, dat ik thans, volgens de officiële berigten, nog veel ongunstiger over den prediker oordeel, dan toen ik de vrijheid nam, onze Schrijfster, bescheiden maar nadrukkelijk, in hare eenzijdige aanprijzing van mej. van Schurman tegen te spreken - daaruit blijkt intusschen de goede trouw, de eerlijkheid van den heer A.I. - want, al mededeelende, wat de heer van Berkum over de Labadisten zoo naauwkeurig heeft opgezameld, heeft de wakkere heer A.I. - de bedreiging gaande weg vergeten: ‘om den recensent onzer Nederlandsche muze eens wat anders en wat beters te leeren.’ - Dat is braaf en schoon gedaan van den heer A.I.

Ik heb met aandacht in de drie afleveringen van den Tijdspiegel gezocht naar de bewijzen, die mij konden overtuigen, dat ik in de beoordeeling van Labadie werkelijk gedwaald had. - Ik heb die volstrekt *niet* gevonden: 't is mij daarentegen helder geworden, dat de overspannen, dweepzieke, en ergerlijke leer van den vreemden prediker nog te zacht door mij was beoordeeld, en ik dank èn den heer van Berkum èn den heer A.I. voor deze meer gevestigde overtuiging, - dat nu onze Nederlandsche Schrijfster ook tot eene zeer eenzijdige, onschuldige, voorstelling is gekomen, laat zich gemakkelijk verklaren. - Wilt ge nu van mijne zijde een bewijs, zooals de opregte heer A.I. - dit zelf mededeelt, dan verwijzen wij u, naar dat gedeelte van het verslag in den Tijdspiegel aflevering October blz. 282, - alwaar men ons eene Labadistische *Avondmaalsviering* afschildert zeker naar de oirkonden. - Als er zijn onder u, lezers van dit maandschrift! die voor de heilige instelling van den Zoon Gods diepen eerbied koesteren, en die zullen er zijn, - leest de volgende woorden: ‘Daar stonden sommigen op, als had men het met elkander afgesproken: men omhelsde elkaâr met vurige liefde. De broeders en zusters kusten elkâar, en de hooge geestelijke vreugde maakte ook den voet, zelfs van sommigen meer bejaarden, vlug; men sprong en men danste, en onder *dansen, omhelzingen, kussen* en *zingen*, ging een geheel uur voorbij.’ - Alzoo letterlijk volgens het verslng. - Later volgt er, NB.! NB.! ‘dat Labadie en A.M. Schurman, mede aan den heiligen dans deel namen.’ - Nu vraag ik geruste]ijk, èn aan mev. Bosboom-Toussaint, èn aan den heer van Berkum, èn aan den heer A.I. - of door *deze*, alleenlijk door *deze* mededeeling, mijne ongunstige voorstelling van Labadie en de zijnen niet ten volle is geregtvaardigd? - 't Is volstrekt onmogelijk, om iemand, dien men wil teregtwijzen, meer krachtig en nadrukkelijk in zijn gevoelen te bevestigen, en dat ben ik voor immer alleenlijk aan de geschiedkundige trouw des heeren van Berkum en des hoeren A.I. - verschuldigd? - Ik had nooit kunnen of durven denken, zoo schitterend gerehabiliteerd te worden, en moet nu wel verheugd zijn, regt gezien en geoordeeld te hebben. - Een dansend, kussend Avondmaal! en dáár vader Labadie, en nevens hem, onze zeer geleerde, maar zeer afgedwaalde, dweepende van Schurman!! - Wie met mij eerbied koestert voor Christus' heilige instelling, zal nog eens over den verwaten misdadiger, gevaarlijken prediker en scheurmaker, Jean Labadie, den staf breken, en zijne verblinde vriendin regt diep beklagen, en als een waarschuwend voor-

beeld aanwijzen voor de dweepende keurbenden des Heeren in *onzen tijd*, die ook met den *geest* beginnen, en met het *vleesch* eindigen. - Wij willen over andere dingen zwijgen: - het verslag des onpartijdigen heeren A.I - is al te duidelijk - dat b.v. de beide leeraars Yvon en du Lignon met de beide adellijke jonkvrouwen, die ze met zich mede getroond hadden, gaan - *trouwen*, - dat alles eindelijk in de war loopt en de sekte zich van zelfs oplost, - de droomerijen en het wanstaltige stelsel van den Franschen geestelijke - dat alles, riekt ten minste - zeer naar den *vleeschelijken* mensch.

't Is in onze dagen hoogst nuttig, dat men dergelijke abnormale rigtingen in de Christelijke kerk naar waarheid leere erkennen, en zich niet langer late blinddoeken - dat 'dansend en kussend Avond-maal' brandmerkt den dweeper, en die hem volgen, voor aller oogen. - Genoeg hiervan. - Wij danken den heer A.I. welmeenend, voor zijne ongezochte regtvaardiging van *ons* oordeel over het verhaaltje onzer bekwame Schrijfster in de Aurora, die even als A.M. van Schurman, eenigzins was mis-leid. Wij nemen hem zijne bedreiging om ons te wederleggen volstrekt niet kwalijk, - en zouden schier wenschen, op die exceptionele wijze, altoos wederlegd te worden.

Q.N.N.

Snippers.

Verba valent usu, zegt eene oude Latijnsche spreuk; dat is: 'De woorden beteekenen, wat het gebruik wil.' - En dit gebruik is soms al vrij grillig, zoodat aan een gewoon en gemeenwoord eene zekere waardigheid aanwaait, bij de geringste wijziging. Daar hebt gij b.v. een *letter*: dat is een zeer gewone figuur, of een stukje metaal, dat die figuur afdrukt, of wel een stuk banket, dat er *telle quelle* naar gelijkt. Er ligt niets respectabels in, of de meester zegt: 'Dat zijn *letters* als hanepooten!' de drukker: 'Gij moest die *letters* in pastei gooijen,' of de snoeper op Sint Nikolaas: 'Hoeveel kost een pond *letters?*' - Maar neemt eens het andere meervoud, wat deftiger en ernfester van uitgang: '*letteren*,' *literae humaniores*. Wie zou die ooit hanepooten durven noemen, of ze in pastei gooijen of bij 't pond verkoopen? - En wat heeft er nu die kracht in gelegd? Niet taalregel of vorm. Een kalf blijft even stom, of hij tot de *kalvers* of *kalveren* wordt gerekend, en *kinderen* zijn niet wijzer dan *kinders*. - *Verba valent usu!*

De kwaal van onze dagen is *partijzucht*, en haar gebrek *partijdigheid:* de eerste de wortel, de tweede de vrucht. De oorsprong ligt evenwel nog dieper. Door het *malaise*, waarover alle publieke bladen bijna, vóór 1848, klaagden, - een spook dat nergens was en overal; eene zwoele stilte vóór het onweder; - was men in de laatste 25 jaren al meer en meer tot de *principes* teruggekeerd, waaruit men heil en medicijn, nieuw leven en nieuwe kracht wachtte voor eene kranke wereld. Nu zijn menschen van één principe, in hun drijven altijd partijdig. Er is maar een enkel principe, dat geen ander nevens zich schijnt te behoeven; dat van Salomo: *De vreeze des Heeren is het beginsel der wetenschap*; en toch zijn ook de gevolgen, hieruit afgeleid, schromelijk overdreven.

K** S***